Filistin Meselesi ve TÜRKİYE

Uluslararası Kongresi

20-22 Ekim 2017

TAM METİN BİLDİRİ KİTABI

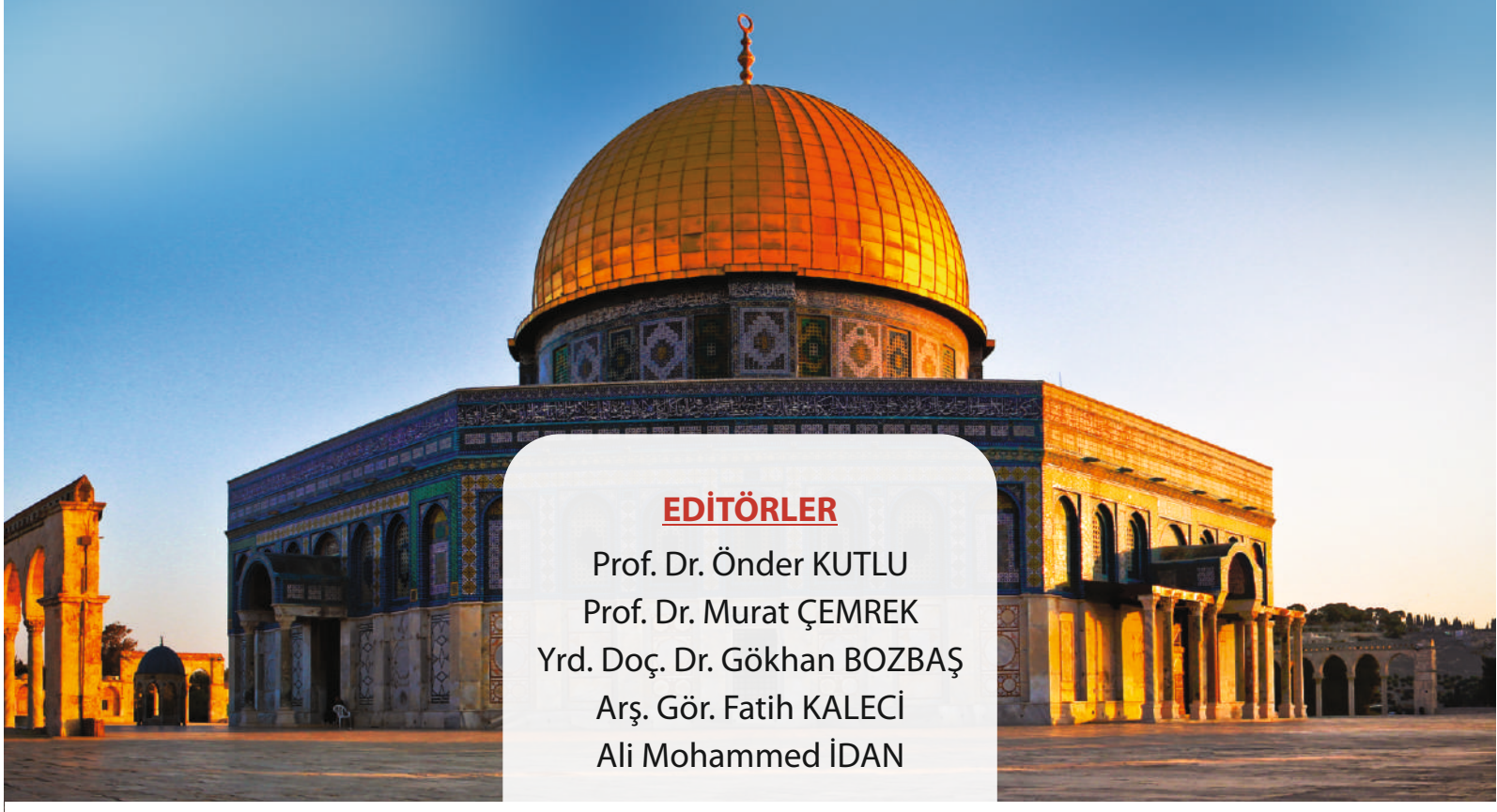

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Önder KUTLU

Prof. Dr. Murat ÇEMREK

Yrd. Doç. Dr. Gökhan BOZBAŞ

Arş. Gör. Fatih KALECİ

Ali Mohammed İDAN

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Kültür Yayınları: 31

Filistin Meselesi ve Türkiye Uluslararası Kongresi

20-22 Ekim 2017, Novotel KONYA

Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER

Editör
Prof. Dr. Önder KUTLU
Prof. Dr. Murat ÇEMREK
Yrd. Doç. Dr. Gökhan BOZBAŞ
Arş. Gör. Fatih KALECİ
Ali Mohammed İDAN

Grafik & Tasarım
Büşra UYAR
Merve BÜLBÜL ACAR
Muhammed Sami TEKİN
Mustafa ALTINTEPE

ISBN
978-605-4988-20-4

e-ISBN
978-625-7517-21-8

Konya, Ekim 2017

Tüm Hakları Saklıdır / *All Rights Reserved*

**Kitapta yazılı olan her türlü bilginin ve yorumun sorumluluğu yazarların kendilerine aittir.*

**Bu çalışmanın tasarım ve baskısı Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı tarafından yaptırılmıştır.*

Önsöz

Filistin sadece bir coğrafyanın, bir halkın ismine indirgenemeyecek kadar çetrefilli olduğu kadar bir soruna ya da meseleye izafe edilmeyecek kadar da geniş şümullüdür. Öte yandan galat-ı-meşhur lügat-i-fasihten evladır ilkesi gereği *Filistin Meselesi* bir kavram olarak kadiminden modernine bütün zamanları kapsayacak niteliktedir ve ezcümle ortada hoşumuza gitse de gitmese de bir mesele vardır. Öyle ki; ne zaman dilimize Filistin değse ağzımızın canı yanmışlığın acısı kaplar. Bu satırları yazarken aklıma Filistin dendiğinde ne geliyor diye düşündüğümde öncelikle -annemin babası- dedeme çok benzettiğim Yaser Arafat'ın gülümsediğinde bile ağlamaklı gözleriyle bütünleşen muzdarip çehresi, İbrahimî dinlerin hepsinin yaşam gibi kutsadığı ama uğruna Haçlı Seferleri de dahil olmak üzere bugün bile insanların öldüğü Kudüs ile haber bültenlerinden hafızamda kalan içinde kadınların ve çocukların ağlaştığı; roketlerin, kurşunların ve sapan taşlarının atıldığı nice kan gölü görüntüsü. Bunlar sanırım sadece benim aklıma gelenler değildir zira dünyanın giderek artan iletişim ve ulaşım olanaklarıyla bir köye hatta mahalleye dönüştüğü bir zamanda nerede olursa olsun ortalama bir gazete okuyucusunun veya televizyon izleyicisinin rast geldiği görüntülerdir. İşte bu minvalde kimse Filistin meselesinin yakıcılığından kaçamaz, siz yeltenseniz bile o gelir sizi bulur. Aslında bu açıdan bakıldığında Filistin meselesi karşısında aldığınız tutum sizin kim olduğunuzu da söylemektedir ve Türkiye'nin bu mesele karşısındaki tavrı onun ontolojisini, epistemolojisini ve zihniyet şemasını da göstermektedir. Kısacası, Filistin meselesinden bağımsız bir Türkiye düşünülemez, düşünülebileceği iddia edilse bile orası Türkiye olamaz.

Bilim insanları gündemde olan bir meseleyi sadece popüler oldukları için çalışmaya değer bulmazlar. Öncelikle geniş kitleleri ilgilendiren her bir kavram, mesele veya sorun zaten bilim insanının ajandasındadır. Sosyal bilimlerle iştigal edenler, bu bilimlerin epistemolojileri gereği bir anlam ve anlamlandırma arayışı içindedirler. O yüzden bir meselenin mesele edilmesi veya edilmemesi kadar bununla ilgili mesele edenler, etmeyenler, çekimserler veya vurdumduymazlar hatta bu meseleden kendilerine iktidar alanı sağlayanlar sosyal bilimcilerin ilgilendikleri gruplardır. Bilim insanları açısından dikkate değer bir iş üretmek ise ya literatüre yeni bir kavram, bilgi veya teori sunarak bakir bir alanı çimlendirmek olduğu kadar var olan bilgiyi eleştirel akla tabi kılarak bu bilgi yığınının nesnelliğini, iktidar ilişkilerini, ilahiyatı ile sosyal ve psikolojik dokusunu sorgulamaktır. Bu bağlamda, düzenlediğimiz uluslararası kongre hem tematik anlamda alanında ilk olmasıyla öncü rolünü yerine getirdiği gibi 30 oturumda 160 tebliğ ile şu ana kadar Filistin konusundaki bütün bildiklerimizi de sosyal bilimler ışığında bir sorgulamaya tabi tutmaktadır. Böylece, başta ifade ettiğimiz çetrefilli olanı duyumsamak, anlamak, kavramak ve zihinsel haritamızı yeniden gözden geçirmek üzere yekdiğerimize kulak vererek elimizi taşın altına koyduk.

Sonuçta her ne kadar önce -namus ile eşanlamlı- söz var idiyse de söz uçup yazı kaldığından herhangi bir bilimsel üretimden çıktı itibariyle bir yayına dönüşmesi beklenmektedir. Elinizdeki çalışma, Türkiye'de mebzul miktarda Ortadoğu temalı ulusal veya uluslararası kongre, konferans ve sempozyum düzenlenerek kitapları yayımlandıysa da bu başlıkla ilk olma özelliğini önemsenmelidir. Bu çalışmanın husule gelmesinde bir çok insanın gayreti olduğu zaten encamından varestedir. Öncelikle bu uluslararası kongrenin vücuda gelmesinde bütün yükü omuzlayan ve böylece de beni daha ziyade vitrinde endamımla salınmamı mümkün kılan Gökhan BOZBAŞ ve Fatih KALECİ kardeşlerime teşekkürü bir borç bilirim. Umulur ki; bu kongre ve elinizdeki derlemesi bu meseleyi ve bu mesele karşısındaki Türkiye'nin tutumunu bizden daha iyi anlayacak ve daha iyi anlatacak kişilerin ellerine ulaşır da ilmin bayrak yarışında emaneti bizden daha ehil ellere teslim etmenin bahtiyarlığını manen yaşarız. Zira Allah'ın murakabesi, tarihe karşı sorumluluğumuz ve Hanzala'nın görmediğimiz gözleri de üzerimizdedir.

Saygılarımla
Prof. Dr. Murat ÇEMREK
Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı

SUNUŞ

Müslüman dünyası yaşadığımız dönem itibari ile bölgesinde barış sürecinin oluşmasına ve sınır bütünlüklerinin sağlanmasına engel olan tarihinin en ciddi meydan okumaları ve problemleri ile karşı karşıya bulunmaktadır. Müslüman dünyasının neredeyse her bir parçası bir çatışma alanına dönmüş olsa da, birçok araştırmacı yaşananların kaynağı olarak geçmişte çözülememiş ve bugün geldiği nokta itibari ile adeta kangrene dönmüş olan Filistin'i göstermektedir.

21. Yüzyılın 20 yıla yakın bir bölümünü geride bırakırken geçtiğimiz yüzyıldan İslam dünyasının çözülmemiş en önemli meselesi olarak bu döneme baki kalan Filistin meselesinde ciddi önemli olaylar yaşanmıştır. Türkiye özellikle son on beş yılında izlemiş olduğu dış politika anlayışı ile meseleyi sahiplenmekle kalmamış meselenin uluslararası kamuoyunda ciddi bir tarafı pozisyona gelmiştir.

Nitekim içinde bulunduğumuz 2017 yılı Türkiye-Filistin ilişkilerinde önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Kudüs'ün Yavuz Sultan Selim tarafından fethinin (1516 yılının sonu) 500'üncü, Osmanlı Devleti'nin Kudüs'ten çekilişinin 100'üncü, İsrail'in Kudüs'ü işgalinin ise 50'nci yılı olması 2017 yılını tarihsel olarak ön plana çıkmaktadır. İşte bu çok önemli tarihî olayların yıl dönümünde, Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip ERDOĞAN tarafından 2017 yılını "Kudüs Yılı" ilan etmesi, Müslümanların ilk kıblesi, Osmanlı'nın bizlere mirası olan 'Kadim Medeniyetler Başkenti' Kudüs'ü akademik etkinlik ile pekiştirmek, tarihî ve güncel sorumluluğumuz olmuştur. Bunlara ilaveten Türkiye'de Filistin meselesini merkeze alan uluslararası akademik bir konferansın yapılmadığı görmek kongre düzenlememize de ayrıca ilham kaynağı olmuştur.

Bunlar ve burada sayamadığımız daha birçok sebepten dolayı 20-22 Ekim 2017 tarihinde Necmettin Erbakan Üniversitesi ev sahipliğinde ve Kudüs Açık Üniversitesi işbirliğinde Filistin meselesi üzerine kapsamlı bir konferansa ev sahipliği yapmaya karar verdik. Bu çerçeveden yalnızca Arap ve Türk dünyasından değil, tüm İslam dünyasından ve hatta dünyanın değişik bölgelerinden gelecek katılımcılar ile yaşadığı krizden çıkış stratejileri aramasına, çözüm önerileri teklif edilmesine destek olunacaktır. Bu amaçla kongrenin, tüm katılımcılara sunacağı özgür ortam sayesinde, Filistin'in mevcut sorunlarına çözüm arayışında katkı sunmak isteyen yüzlerce araştırmacıyı, analisti ve düşünürü bir araya getirerek ortak akıl üretmeye teşvik edeceği kanaatindeyim.

Kongremizde, Filistin Meselesinin Dünü, Bugünü ve Yarını, Kudüs'ün statüsü, Bölgesel ve küresel güçlerin Filistin politikaları, Filistin'in Sosyo-ekonomik inşasında Türkiye'nin rolü, Filistin'de politik aktörler ve çözüm önerileri, Filistin'in Türkiye'den beklentileri ve daha nice farklı konu başlığı yaklaşık 30 oturumda akademik anlamda tartışılacaktır. Bu nedenle, sosyal bilimlerin farklı alanlarında uzmanlaşmış ve konuya duyarlı akademisyen ve araştırmacıları kongremize katkıda bulunmaya davet etmiş bulunmaktayız.

Kongremize 16 farklı ülkeden gelerek Filistin meselesine bilimsel katkı sunan yaklaşık 160'a yakın akademisyen ve araştırmacımıza, kongremize desteklerini esirgemeyen başta TİKA, Konya Büyükşehir Belediyesi ve Selçuklu Belediyesi olmak üzere Mevlana Kalkınma Ajansına, İran Araştırmaları Merkezi'ne, SESRİC ve El-Halil Belediyesine, Kudüs temalı iki önemli serginin kongremiz boyunca sergilenmesine katkı sunan Vakıflar Genel Müdürlüğü ile Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğüne teşekkür ederim. Hassaten kongre fikrinin şekillendiği ilk andan itibaren çok büyük bir özveriyle çalışan Kongre Düzenleme Heyeti'den Prof. Dr. Murat ÇEMREK, Yrd. Doç. Dr. Gökhan BOZBAŞ ve Araş. Gör. Fatih KALECİ hocalarıma ve kongre sekreteryasına teşekkür ederim.

Bu kongrenin, tüm araştırmacı ve akademisyenlere Filistin özelinde bölgenin dünü, bugünü ve geleceğini daha iyi bir anlamalarına fırsat doğurmasını temenni ederim.

Saygılarımla

Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Rektörü

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE-FİLİSTİN KARDEŞLİĞİNDE TARİHİ BELLEK; SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE FİLİSTİN
Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU.....1

TÜRKİYE'NİN FİLİSTİN DUYARLILIĞININ TARİHSEL GELİŞİMİ
Arş. Gör. Dr. Uğur MATİÇ……11

İSRAİL-FİLİSTİN BARİYERİ: AYIRMA DUVARI'NA SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM
Yrd. Doç. Dr. Ferhat TEKİN.....21

TÜRK MEDYASINDA EL-AKSA İNTİFADASI
Öğr.Gör. Hülya GÜNAYDIN……...…….29

FİLİSTİN'İN EKONOMİK YAPISI VE FİLİSTİN'DE POLİTİK İSTİKRARSIZLIKLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ
Gökhan KARTAL - Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK 41

DEVLETLER HUKUKUNA GÖRE KUDÜS'ÜN STATÜSÜ
Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER - Çağla ÖZDEMİR……...……75

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN FİLİSTİN SORUNUNA GÜVENLİK PERSPEKTİFİNDEN BAKIŞI
Dr. Levent YİĞİTTEPE……...……..85

OSMANLI DEVLETİ'NİN KUDÜS'TEKİ GAYRİMÜSLİM MABEDLERİNE İLİŞKİN HUKUKU DÜZENLEMELERİ, UYGULAMADAN ÖRNEKLER
Doç. Dr. Nuran KOYUNCU…….……95

TÜRK İNSANİ DİPLOMASİ FAALİYETLERİ VE FİLİSTİN
Dr. Orhan BATTIR……..…103

FİLİSTİN'İN EKONOMİK VE SOSYAL REHABİLİTASYONU SÜRECİNE KATKISI BAĞLAMINDATÜRKİYE'NİN SINIRAŞAN SAĞLIK HİZMETLERİ
Yrd. Doç. Dr. Hasan KÜÇÜKKENDİRCİ - Dr. Orhan BATTIR- Dr. Osman ULUSAL……121

FİLOZOF VE DÜŞÜNÜRLERİN FİLİSTİN MESELESİYLE İMTİHANI
Yrd. Doç. Dr. Ahmet DAĞ.....129

SINIR OLGUSU BAĞLAMINDA "LİMON AĞACI" FİLMİNİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ
Yasir Furkan ÖZTÜRK……...147

GEÇMİŞTEN GELECEĞE FİLİSTİN BARIŞ SÜRECİ
Uz. Doğacan BAŞARAN – Ahmet Yavuz GÜRLER……156

TÜRKİYE-FİLİSTİN KARDEŞLİĞİNDE TARİHİ BELLEK; SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE FİLİSTİN

Prof. Dr. Ayşe Dudu KUŞÇU
Konya Necmettin Erbakan Üniv., Sosyal ve Beşeri Bilimler Fak., Tarih Bölümü
adkuscu@konya.edu.tr

ÖZET

Filistin ve Türkiye arasında, İslâm dini etrafında oluşan manevî bağların yanı sıra, aynı zamanda derin bir tarihi bağ ve kader birliği mevcuttur. Bir kısım tarihçiler ve siyaset bilimciler, iki bölge halkı arasındaki yakınlık ve ilişkileri, XX. ve XXI. Yüzyılda değişen dünya düzeni ve bunun günümüze etkileri çerçevesinde ele alıp, Osmanlı dönemine sıkça vurgu yapsalar da iki halk arasındaki ilişkiler, Selçuklular dönemine kadar uzanır. Daha açık bir ifade ile Türkler'in Filistin coğrafyasıyla tanışması, Anadolu coğrafyasıyla tanışmaları kadar eski ve köklü bir geçmişe sahiptir.

Selçuklu Türkleri, 1040 yılında Horasan'da bir devlet kurunca, Orta Doğu bölgesine coğrafi bakımdan yakınlaşmaya başladılar. Bu coğrafi yakınlık ve İslam Medeniyeti'ne mensubiyet, Selçuklu Devleti politikasına yön vermeye başladı. Önce Bağdad ve çevresinde hakim olan Abbasi Devleti ile yakın ilişkiler kuruldu. Bir süre sonra Mısır ve Suriye'ye yönelik politikalar geliştirilmeye başlandı. Sultan Alp Arslan ölmeden kısa bir süre önce komutanlarına Suriye'nin fethi emrini verdi. O'nun komutanlarından Atsız, 1077 yılına kadar Kuzey Suriye ve Filistin'in büyük bir bölümünü ele geçirerek bu toprakları Selçuklu hakimiyetine dahil edip, Filistin'de ilk Türk Beyliği'ni kurdu. Alp Arslan'ın oğullarından Melikşah, bölgenin idaresini kardeşi Tutuş'a verdi. 1079 yılında Tutuş, bölgede Suriye Selçuklu Devleti'ni kurdu.

Tutuş döneminde aralarında Kudüs'ün de bulunduğu bir kısım Filistin toprakları, Suriye Selçukluları ile Mısır'a hakim olan Şii Fatımi Devleti arasında mücadele sahası oldu. Bu mücadele sonucunda kazanan taraf, Fatımiler oldu ve Kudüs ile Filistin topraklarının büyük bölümü 1097'de başlayan Haçlı Seferlerine kadar Fatımiler'in elinde kaldı. Selçuklular, Kudüs başta olmak üzere Haçlılar'ın eline geçen Suriye ve Filistin'deki İslam topraklarını Haçlılar'dan kurtarmak için büyük mücadeleler verdiler fakat çeşitli sebeplerle somut bir başarı elde edemediler.

Bu çalışmada, Selçuklu Türkleri'nin Suriye ve Filistin'deki varlıkları, faaliyetleri ve Türkler'in Haçlılar karşısında verdiği mücadeleler dönemin kaynaklarına dayanılarak aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Filistin, Atsız, Tutuş, Haçlılar

Türkler'in Suriye'ye İlk Girişi

Selçuklu Türkleri, 1040 yılında Horasan'da bir devlet kurunca günümüzde Orta Doğu olarak isimlendirilen bu bölgeye coğrafi olarak yakınlaşmışlardı. Bu coğrafi yakınlık ve İslâm Medeniyetine mensubiyet, Selçuklu Devleti politikasına yön vermeye başladı. Önce Bağdad ve çevresine hâkim olan Abbasi Devleti ile yakın ilişkiler kuruldu. Sonrasında Mısır ve Suriye'ye yönelik politikalar geliştirildi.

Kaynaklarda Türkler'in Suriye'ye ilk girişlerinin, 1063 yılında, Batı Karahanlı hükümdarı Tamgaç Han Böri Tegin İbrahim bin Nasr (1058-1068)'ın oğlu[1] olduğu sanılan Hanoğlu Harun et-Türkmanî önderliğinde bin atlıdan oluşan bir Türkmen (Oğuz) kitlesi tarafından gerçekleştirildiği belirtilir.[2]

[1] Mükrimin Halil Yınaç, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944, s. 60.

Hanoğlu Harun idaresindeki bu Türkmenler önce, Halebli Ebû'l Hasen Ali'yi öldürerek Haleb, Rahbe ve çevresine hakim olan emir Atiyye[3] bin Salih bin Mirdas'ın emrine girerek faaliyette bulunmuşlar ancak daha sonra Atiyye'nin ihanetine uğrayıp yeğeni Mahmud'un tarafına geçmişlerdi.[4] Mahmud'un amcası Atiyye ile giriştiği hakimiyet mücadelesinde Mahmud'un yanında yer alıp onun Haleb'i ele geçirmesinde yardımcı olmuşlardı.[5] Hanoğlu Harun'un bu desteğine karşılık Mahmud, Ona Maarratünuman'ı ikta etmişti.[6]

Mahmud ve Hanoğlu Harun, Haleb'den başka Artah, İmm ve Menbic'i de ele geçirmişlerdi. Dönemin kaynaklarından Azimî, Mahmud ve Hanoğlu Harun'un Bizans sınırlarını ele geçirdiklerini kaydeder.[7] Bu önemli faaliyetlerine rağmen Hanoğlu Harun, kendisini ve maiyetini güvende görmeyerek Mahmud'un yanından ayrıldı. Fatımi Devleti'ne karşı ayaklanarak Sur bölgesini ele geçiren Aynüddevle'nin yanına gitti. Fatimiler, Aynüddevle'nin isyanını bastırmak için Akka valisi Bedrülcemâli'yi görevlendirmişlerdi.[8] Aynüddevle- Bedrülcemâli mücadelesinde Hanoğlu Harun bu defa Bedrülcemâli'nin yanında yer aldı. Harun'un bu hareketine oldukça kızan Aynüddevle, ona bağlı bir kısım Türkmenlerle irtibata geçerek Harun'un öldürülmesi karşılığında kendilerine para vereceğini bildirdi. Onun cazip teklifine kanan birkaç Türkmen, Harun'u öldürdüler.[9] Başını kesip Aynüddevle'ye gönderdiler. Bunun üzerine Hanoğlu Harun'a bağlı bu Türkmen grubu 1070 yılında Fatimiler'in Akka valisi Bedrü'l-Cemâli'nin Suriye'deki faaliyetlerine katıldılar.[10]

Selçuklu Devleti'nin Batı Politikası

Öte yandan Büyük Selçuklu Devleti'nin, kurucusu Tuğrul Bey (1040-1063)'den itibaren takip ettiği bir *Batı politikası* mevcuttu. Batı politikasında iki temel hedef bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi Şii Fatimi Devleti diğeri ise, Bizans İmparatorluğu idi.[11] Tuğrul Bey'den sonra Selçuklu tahtına geçen Alp Arslan, amcası Tuğrul Bey'in bu politikasını aynen devam ettirdi. Bununla birlikte belki de şartlar gereği, başlangıçta ilk sırayı işgal eden Fatımi politikası ikinci plana düşmüş, Bizans ilk sıraya yükselmişti.

Türkler'e Anadolu'nun kapılarını açan Malazgirt Savaşı henüz yapılmadan önce Alp Arslan'ın emirleri Anadolu'ya sık sık akınlarda bulunuyorlar ve Bizans İmparatorluğu'nu adetâ taciz ediyorlardı 1065/1066 yılında Sâlâr-ı Horasan unvanını taşıyan bir Selçuklu komutanı Tulhum, Urfa, Siverek ve Nusaybin civarında akın ve yağmalama faaliyetlerinde bulunmuştu. Ertesi yıl Hacib Gümüştekin komutasında Afşin ve

---

[2] Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Ayan (ter.: A.Sevim, Makaleler), Ankara 2005, c.II, s. 172; Azîmî, Azîmî Tarihi, (ter.: A. Sevim), Ankara, 2006, s. 102-104; Ali Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara 2000, III. Baskı, s. 35, Ali Öngül, Selçuklular Tarihi, İstanbul 2014, II. Baskı, c. I, s. 78.

[3] İbnü'l-Esir el-Cezerî, Ali bin Ebi'l-Kerem Muhammed bin Muhammed bin Abdülkerim bin Abdülvâhid eş-Şeybânî, el-Kâmil fî't-Tarih (İslâm Tarihi), (Ter: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Redaktör: Mertol Tulun), İst.,2008, Hikmet Neşriyat, c. VIII., s. 215; Azîmî, Azîmî Tarihi, s.102.

[4] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 39.

[5] Claude Cahen,Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişi, (çev.: Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1992, II. Baskı, s. 20.

[6] A. Sevim, Haleb halkının Hanoğlu Harun'dan kuşku duydukları için Mahmud'un onu bu şehirden uzak tutmak amacıyla Maarratünnuman'ı verdiğini kaydeder. A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 46; A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 78.

[7] Azîmî, Azîmî Tarihi, s.104.

[8] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 47.

[9] A. Sevim, aynı yer. Sıbt İbnü'l-Cevzi'de, Harun'un ve ona bağlı Türkmenler'in, Arap Temimoğulları'na mensup bir grup tarafından esir edilip Mardin'e götürüldüğü ve Harun'un Mardin kalesinden aşağı atılarak öldürüldüğü bilgisi yer alır. (Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s.172) Bizans kaynaklarından Attaleiates, Kuzey Suriye'de özellikle Menbic'de Araplarla (Mirdasoğullarından Mahmud ile) birlikte faaliyet gösteren "Amertikés" (Emir) adlı birinden bahseder ve Onun Selçuklu ailesi soyundan (asil) geldiğini, Anadolu'ya sık sık akınlar yaptığını, hattâ Bizans İmparatorunun kendisini İstanbul'da misafir edip ağırladığını belirtir. Sözü edilen bu kişinin faaliyetleri Hanoğlu Harun'un faaliyetleri ile örtüşmektedir. Bu durumda Harun'un yalnızca Suriye'de değil aynı zamanda Anadolu'da da faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Mikhael Attaleiates, Tarih, (çev.Bilge Umar), İstanbul 2008, s.102 ve 116.

[10] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 47.

[11] M. Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, İstanbul 1995, s.30.

Ahmedşah gibi Selçuklu komutanları Tulhum, Adıyaman ve Nusaybin bölgesine yeni bir akın faaliyetinde bulundu. Nusaybin'de Bizans komutanı Aruandanos, yanında bulunan on bin kişilik bir kuvvetle Gümüş Tekin'e baskın yapmak istemiş fakat ağır bir mağlubiyete uğrayıp, Gümüş Tekin tarafından esir edilmişti. Esir Bizans komutanını ve maiyetini fidye karşılığı kurtarmak isteyen Urfa valisi, Gümüş Tekin'e yüklü miktarda fidye vermek zorunda kaldı.[12]

Ganimetlerle dönen Gümüş Tekin, daha önce kendisiyle birlikte hareket eden silah arkadaşları ile -muhtemelen ganimet paylaşımı yüzünden- ihtilafa düştü. Neticede maiyetindeki önemli komutanlardan Afşin Bey tarafından öldürüldü. Afşin'in bu fiili işledikten sonra Alp Arslan'ın kendisini cezalandırmasından korkarak Batı'ya doğru kaçıp, Fırat Nehri'ni geçerek Suriye'ye indiğini görüyoruz. Suriye'ye indikten sonra Haleb'i hareket üssü olarak kullanan Afşin, buradan Anadolu'ya güneyden iç kesimlere uzanan sürekli bir akın faaliyetine girişmiş ve harekâtını Kayseri'ye kadar uzatmıştır. Dönemin Arap kaynakları, Afşin'in akınlarına vurgu yaparak bu bölgelerde artık fethedilecek yer kalmadığını ifade etmişlerdir.[13]

Sultan Alp Arslan, daha sonra Anadolu'yu iyi bilen bu cesur emiri, kendisine isyan eden ve Bizans İmparatorluğu'na sığınmak için maiyetinde bulunan Yavekiyye/ Navekiyye[14] Türkmenleri ile birlikte Bizans topraklarına kaçan Er-basan'ı[15] yakalamak üzere görevlendirmiştir.[16] Fakat Afşin, o'nu yakalayamamış, Er-Basan da Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'e sığınmıştır.

Yavekiyye/ Navekiyye Türkmenleri'nin Suriye ve Filistin'e Girişi

Er-basan, Bizans'a sığınınca Ona bağlı üç bin çadır kadar Yavekiyye/ Navekiyye Türkmenleri artık Anadolu'da faaliyet göstermeyip Suriye'ye inmişlerdi.[17] Kaynaklarda belirtildiğine göre; 1069-1070 yılları arasında Suriye'ye gelip, buraları ele geçiren Yavekiyye/ Navekiyye Türkmenleri'nin başında **Kurlu**[18] et-Türkî, Uvakoğlu **Atsız** Harezmî[19] ve kardeşleri[20] ile **Şöklü** Bey bulunuyordu. İbnü'l Esir, Suriye'deki emir Kurlu

---

[12] M. A. Köymen, , Alp Arslan ve Zamanı, s.39-40.

[13] M. A. Köymen, , Alp Arslan ve Zamanı, s. 40.

[14] Yavekiyye, Yabguyye veya Navekiyye Türkmenleri'nin kim oldukları hakkında tarihçiler arasında fikir birliği sağlanamamıştır. Rahmetli Osman Turan, bu Türkmen grubunun esasen Selçuk Bey'in oğullarından Arslan Yabgu'ya bağlı Türkmenler olup, bunların adlarının Arslan Yabgu'ya nisbeten Yabguyye veya Arap kaynaklarında geçtiği gibi *Yavekiyye* olduğunu savunur. Rahmetli Ali Sevim ise, Farsça uzmanı Ahmet Ateş'in dil bilgisi ve fonetik açısından açıklamalarına itibar ederek bu Türkmen grubunun adı olan *Yavekiyye'*nin daima hareket halinde olan, başıboş gezen, dolaşan, kaçak anlamlarına geldiğini iddia eder. Bu konuda ayrıntı için bkz.: A. Sevim, "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu", *Erdem Der.* Aydın Sayılı Özel Sayısı II, s. 789-792. Ayrıca S. Koca, "Büyük Selçuklu Sultanı Meliksâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", Selçuk Üniv. *Türkiyat Araştırmaları Der*. (2007), S.22.

[15] Kaynaklarda Erbasan'ın adı farklı şekillerde görülür. Ersıgı, Erbasgan-oğlu, Erbasan, Kurtçu, Elbasan gibi. Meselâ Mir'atü'z-Zaman'da *Ersıgı*, Ahmed Bin Mahmud'un Selçuknâme'sinde *Er-Basgan* olarak geçer. (Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s.256-257; Ahmed bin Mahmud, Selçuk-nâme, (hzr. Erdoğan Merçil), İstanbul 2011, s.90; M. A. Köymen, , Alp Arslan ve Zamanı, s.42).

[16] M.Altay Köymen, Kurtçu ismiyle andığı Er-basan'ın Alp Arslan'ın eniştesi olduğunu ve Selçuklu tahtında hak iddia ettiğini belirtir. (M. A. Köymen, , (Alp Arslan ve Zamanı, s. 41). Alp Arslan'dan kaçan Er-basan'ın, Anadolu'ya geldiğinde güneyden Maraş üzerinden geçmiş olması muhtemeldir. Sıbt İbnü'l Cevzi'de Er-basan'ın yol üzerindeki sarp bir geçitte bulunan bir kalenin hakiminin Meryem adında bir kadın olduğu, Er-basan'ın bu kadından maiyetiyle birlikte geçiş için izin istediği, fakat kadının buna izin vermediği kayıtlıdır. (İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s.256; Ahmed bin Mahmud, Selçuk-nâme, s.96-97). Gerçekten de oldukça sarp bir yere inşa edilen K. Maraş'taki bu kale, bu gün halk tarafından *Meryemçil* olarak bilinen *Meryemnişin* kalesidir.

[17] A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 78.

[18] Bu isim Sıbt İbnü'l Cevzi'de "Kızlı" olarak geçer. Ayrıca Kurlu adı hakkında bkz. A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 404, dipnot.

[19] Atsız'ın, İbnü'l-Esir'de ve Ahmed bin Mahmud'da geçen bu nisbesinden Harezmli bir Türk olduğu anlaşılmaktadır. (İbnü'l-Esir, el-Kâmil, c.VIII, s. 258; Ahmed bin Mahmud, Selçuk-nâme, s.134).

[20] Dönemin kaynaklarından İbnü'l-Adim'de Atsız'ın kardeşlerinden birinin adının Çavlı olduğu ve Rafeniyye'yi fethedince burayı ona verdiği kayıtlıdır. İbnü'l-Adim, Kemâleddin Ebu'l-Kasım, Zübdetü'l-Haleb min Tarih-i Haleb, c.II, (ter.: A.Sevim, Makaleler), Ankara 2005, c.II, s. 631- 632.

(Karlu)'ya bağlı on iki bin süvari olduğunu belirtir[21] ki, bu sayı, bahsedilen üç bin çadırlık rakam ile uyumludur. Zira bir çadırı en az beş kişi olarak kabul edebiliriz.[22]

Daha önce sözünü ettiğimiz Fatımiler'in Akkâ valisi ve Emirü'l Cüyûş (ordu komutanı) olan Bedrü'l-Cemali Suriye'ye inen bu Türkmenler'e yakınlık gösterdi. Suriye'de konaklamalarına izin verdi. Amacı; bu dönemde Fatımiler'e karşı Suriye'de meydana gelen isyanları engelleme konusunda Türkmenlerden istifade etmekti. Gerçekten de Suriye'ye giren bu Türkmenler, Bedrü'l Cemali'nin umduğu gibi ona saldıran Arapları buradan uzaklaştırdılar.[23] Bu hizmetlerine karşılık da Akka'da bulunan Bedrü'l-Cemali'den para istediler. Bedrü'l- Cemali, Türkmenler'in bu isteğine; "Bende para yok, ben Araplara hakim değilim, Sizlere Suriye'de İktâ da veremem, ancak Siz Arapları yağmalamakla yetinin" dedi[24]. Bunun üzerine Türkmenler, Bedrü'l-Cemâli'ye tepki gösterip, " Biz, bu toprakları kendi kılıcımız sayesinde ele geçirdik" diyerek başlarında Kurlu Bey olduğu halde yine Fatımiler'in elinde olan Taberiyye taraflarına gittiler.[25] Bedrü'l-Cemali, Kurlu Bey ve Türkmenler'in Taberiyye'ye gitmelerinden hemen sonra, iki yüzlü bir tavır sergileyip daha önce düşmanı olduğu Arapların Suriye'ye geri dönmelerine izin verdi. Bununla da kalmayıp, onları Filistin'e giden bu Türkmenler üzerine kışkırttı ise de bir sonuç elde edemedi.

Dönemin önemli kaynaklarından İbnü'l- Adim, Kurlu Bey'in liderliğindeki bu Türkmen grubunu, "Filistin'e gelerek burasını fethedip yerleşen ilk Türkler" idi şeklinde niteler.[26]

Türkmenler, Filistin'de Taberiyye Gölü'nün doğusunda yer alan Balka'daki Numan kalesini ve civarını ele geçirip yerleşmişlerdi. Çok geçmeden Kudüs'ün 50 km kadar batısında bulunan ve bu dönemde oldukça harap bir vaziyette olan Remle ve yörelerini de ele geçirdiler.[27] Liderleri Kurlu Bey ve Türkmenler, Remle'yi önce iki bölüme ayırdılar. Daha sonra şehrin yeniden imarı için gereken tedbirleri alıp, burayı kendilerine merkez edindiler ve burada Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı bir *Türkmen Beyliği* kurdular. Onlar Remle'de boş toprakların ekimi ve bölgede bulunan zeytinliklerin bakımı için yakın yörelerden çiftçiler getirdiler. Bunun sonucunda o yıl zeytin ağaçlarının verimi oldukça artmış ve Türkmenler, zeytinliklerden üç yüz bin altın elde etmişlerdi. Zeytinliklerin gelirinden otuz bin altın kadarını miri hakkı olarak Büyük Selçuklu Devleti'ne gönderdiler, geriye kalanını da halka dağıttılar.[28]

Kurlu Bey ve Türkmenler bölgedeki siyasi dengelerde de etkin rol oynamaya başladılar. Daha önce Hanoğlu Harun'un ölümü münasebetiyle bahsettiğimiz, Fatımilere isyanla Sur şehrini ele geçiren Aynüddevle, Bedrü'l-Cemali tarafından kuşatılmıştı. Bunun üzerine Aynüddevle, Kurlu Bey ve maiyetindeki Türkmenlerden yardım istedi. Kurlu Bey, bunu kabul etti, ancak Bedrü'l-Cemali ile doğrudan bir çatışmaya girmek yerine Fatımiler'e ait Sayda şehrini kuşattı. Sayda'nın kuşatılması üzerine Bedrü'l-Cemali, Sur kuşatmasını bırakmak zorunda kaldı.[29] Kurlu Bey'in niyeti yalnızca Aynüddevle'ye yardım etmek olduğundan Sayda kuşatmasını daha fazla sürdürmeyip Filistin'e döndü.

Öte yandan daha önce Hanoğlu Harun'un yardımı ile amcası Atiyye'nin elinden Haleb'i alan Mirdasoğlu Mahmud, Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Malazgirt Savaşı öncesinde Haleb'e gelmesi üzerine

---

[21] İbnü'l-Esir, el-Kâmil, c.VIII, s. 253.
[22] Kanaatimiz odur ki, büyük sultan Alp Arslan, Er-basan'ın ve onun maiyetinin durumlarını ve hareketlerini çok iyi takip ettirmiştir. Kendisinden kaçan Er-basan, Bizans'a sığınınca başıboş kalan ve Ali Sevim'in kabul ettiği görüşe uygun olarak, son derece hareketli olan bu Türkmen grubunun başına Kurlu, Atsız ve Şöklü adlarındaki emirlerini tayin etmiştir.
[23] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s.265.
[24] İbnü'l-Cevzî, aynı yer.
[25] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s.265.
[26] İbnü'l-Adim, Zübdetü'l-Haleb, c.II, s.631.
[27] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s.266.
[28] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s.266; A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 405.
[29] A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 405.

O'na tâbi olmuştu. Hattâ Alp Arslan, kendisine askerleri ile birlikte Aytekin es-Süleymanî'ye katılıp Fatımiler'in elinde bulunan Dımaşk ve Mısır topraklarına yönelmesini emretmişti. Mahmud, Alp Arslan'ın emrini yerine getirmek üzere yanında Aytekin es-Süleymanî ve Kilaboğulları olduğu halde Dımaşk'a yürümek için Baalbek yakınlarında konakladı. Dımaşk'ta Fatımi valisi İbn Münzev el-Kitami vardı. Ayrıca Mahmud'un amcası Atiyye de önce Fatımiler'e meyletmiş fakat yeğeniyle mücadele için onlardan beklediği yardımı alamayınca, Bizans'ın Antakya hakiminden yardım istemişti. Amcası ve müttefikleri karşısında zor durumda kalan Mahmud, Filistin'deki Kurlu Bey, beraberinde bulunan Hanoğlu Harun'un yeğeni ve Uvakoğlu Atsız ve kardeşlerinden yardım istedi. Kurlu Bey ve beraberindeki Türkmenler, Mahmud'un yardım talebini geri çevirmeyip, Atiyye ve Bizans kuvvetlerini dağıttılar. Bunun sonucunda Mahmud, onların yardımlarına karşılık kendilerine bol miktarda para ve at vermişti.[30]

Kurlu Bey ve Türkmenler bundan sonra Fatımi valisi Münzev el-Kitami'nin elinde bulunan Dımaşk'ı kuşattılar. Şehrin etrafındaki köy ve çiftlikleri ele geçirdiler. Onlara karşı koyamayan Münzev el-Kitami, elli bin altın karşılığında Kurlu Bey ile anlaştı. Kurlu Bey de kuşatmayı kaldırdı.

Türkmenler'in ve Kurlu Bey'in bundan sonraki hedefi, Fatımiler'den Bedrü'l-Cemali'nin elinde bulunan Akka şehri oldu. Kurlu Bey'in şehri kuşatması üzerine Bedrü'l Cemali'ye düşman olan göçebe Araplar da onun bu harekatına katılmışlardı. Ancak Akka kuşatması sırasında Kurlu Bey öldü (1071).[31] Onun ölümünden sonra Türkmenler'in başına Kurlu Bey ile birlikte Filistin'e gelen Uvakoğlu Atsız Bey geçti.[32] Remle'den Akka'ya gelerek kuşatmayı sürdüren Atsız, bir yarımada üzerinde kurulu olduğundan denizden yardım alan şehri ele geçiremedi.[33]Çünkü şehrin hakimi Bedrü'l-Cemali, kuşatma sırasında şehrin yiyecek ihtiyacını deniz yoluyla getirtiyordu. Kuşatmadan ümidini kesen Türkmenler, Mısır yönünde ilerleyip Fustat'a on km. kadar uzaklıkta olan Bilbeys'e ulaştılar. Fatımiler'e ve onların Ermeni asıllı komutanlarından Bedrü'l-Cemali'ye kızgınlıklarından etrafı yağmalamaya başladılar. İbnü'l-Cevzi'nin duyduklarından aktardığına göre; bu Türkmenlerden bir grup Medine'ye bağlı bir vadi olan *Kurâ* vadisine, bir kısmı da Yakut'un Mu'cem'inde Bahreyn yakınlarında bir dağ olduğu belirtilen *Timar*'a gitmiş, on yedi kişi ise, Medine'ye gidip Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmiştir.[34]

Türkmen Bey'i Atsız ve Filistin'deki Faaliyetleri

Akka kuşatmasından sonuç alamayan Atsız'ın, Türkmen Beyliği'nin başına geçtikten sonra, kendine has bir politika ve sarsılmaz bir idealle hareket ettiğini görüyoruz. Daha önce bölgedeki dengelere göre ikinci planda kalan veya destek güç olarak algılanan Yavekiyye/ Navekiyye Türkmenleri, onun liderliğinde artık birinci plana geçmişlerdi. Atsız Suriye ve Filistin'in tamamını Fatımiler'den kurtarmaya kararlı idi. O, hareketine bir ara Fatımiler'in eline geçtiği anlaşılan, beyliğin merkezi Remle'yi geri almakla başladı.[35] Sonrasında Filistin ve Suriye'de fetihlere devam edip beyliğin topraklarını genişleterek adına *Suriye Selçukluları* adı verilen, Büyük Selçuklulara bağlı yeni bir siyasi oluşumun temellerini attı.

Atsız, Türkmenler'in başına geçtikten sonra Fatımiler'in elinde olan Kudüs'u kuşattı. Bu kutsal şehirde kan dökülmesini istemiyordu. Bu sebeple kaynaklarda adını tespit edemediğimiz Kudüs'ün Türk asıllı valisine bir mektup göndermiş ve mektubunda; Bu kutsal şehre karşı savaşmamı Allah doğru bulmaz, şehrin kan dökülmeden teslimini istiyorum" dedi. Bunun üzerine vali Atsız'a; "Ben de Sizler gibi bir Türküm, size karşı

[30] İbnü'l-Adim, Zübdetü'l-Haleb, c.II, s. 626 ve 631.
[31] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s.274; A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 405.
[32] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 64.
[33] S.Koca, Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız, s. 11.
[34] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s. 275.
[35] İbnü'l-Esir, el-Kâmil, c.VIII, s. 258; A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 65.

şehri hiçbir zaman savunmayacağım. Fakat bana hayatım ve servetim hakkında güvence verilirse şehri derhal teslim eder, hizmetinize girerim" dedi.[36] Atsız, bu sözler karşısında valiye istediklerini verdi ve Kudüs'ü kan dökülmeden ele geçirdi. Şehirde, Fatımi Halifeliği adına okunan hutbeyi keserek Abbasi halifeliği adına hutbe okunmasını sağladı. Böylelikle Kudüs ilk defa Selçuklu Türkleri'nin hakimiyetine girmiş oldu. (1071)[37]

Atsız, Kudüs'ü ele geçirdiğinde şehirde çok miktarda mal bulunuyordu. Atsız bu mallara dokunmadığı gibi, onların yağmadan korunmasını sağlamak için muhafızlar görevlendirdi. Kudüs halkı, Atsız'ın kendilerine karşı sergilediği bu asil ve adil davranıştan dolayı son derece memnun olmuşlardı.[38] Kudüs'ün zaptından sonra Atsız, devletin merkezini buraya nakletti. Hazinesi, ailesi ve yakınlarıyla birlikte meşhur Davud Burcu'na yerleşti.[39]

Atsız-Şöklü Mücadelesi

Kudüs'ün zaptından sonra Atsız fetihlerine devam etti. Öte yandan yine Atsız ile birlikte bölgeye geldiğini belirttiğimiz Şöklü de Filistin'in kıyı kesimlerinde fetihlerde bulunuyordu. 1074 yılına gelindiğinde Fatımilerin Akka valisi Bedrü'l-Cemali'nin yönetim işlerinde kendisine yardım eden, son derece güvendiği adamlarından olan İbn Sukha ile arası açıldı.[40] Bunun üzerine İbn Sukha, bölgede fetihlerde bulunan Türkmen komutanlarından Şöklü ile irtibata geçip şehri kendisine teslim edeceğini bildirdi. Çünkü Türkmenler, Suriye ve Filistin'de fetih hareketlerini aralıksız sürdürürken buralardaki Fatımi hakimiyeti neredeyse çökmek üzereydi.[41] İbn Sukha'nın bu haberi üzerine Şöklü, derhal harekete geçti. İbn Sukha da şehrin kapılarını açtırdı. Böylece Türkmenler tarafından bir süredir ele geçirilmek istenen, şehir, hiç savaşılmadan zaptedilmişti.

Şöklü, Akka'ya girdikten sonra Bedrü'l-Cemali'nin naibleri durumunda olan Farisüddevle, kadı İbn Ebi'l-Leys ve vergi memurlarını yakalatıp öldürttü. Bedrü'l-Cemali'nin mal, para ve yiyeceklerine el koydu. Şöklü, sonra da Bedrü'l-Cemali'nin eşi ile oğlu ve kızını yakalatıp gözaltına aldı. Sıbt İbnü'l- Cevzi'nin anlattığına göre; Şöklü, Bedrü'l-Cemali'nin kızıyla da nikahlanmıştı.[42] Kudüs ve Remle'yi ele geçirip bütün Suriye'deki Türkmenlere hakim durumda olan Atsız ise, Şöklü'nün Akka'yı ele geçirdiğini öğrenince, O'na haber gönderip; Bedrü'lCemali'nin eşini, oğlunu ve ele geçirdiği paralarının yarısını istedi. Şöklü, Atsız'ın bu istediğini kabul etmediği gibi, O'na çok ağır sözler sarfetti. Sonuçta iki Türkmen Beyi arasında bir mücadele kaçınılmaz oldu. Şöklü, kurnaz davranıp bir yandan Atsız ile savaş halinde olan Fatımiler'in Dımaşk valisi Mualla bin Haydere (İbn Münzev) ile evlilik yoluyla bir akrabalık tesis etmiş, diğer yandan da Kilaboğulları'ndan Mismar el-Kelbî ile anlaşmıştı. O'nun her hareketini yakınen takip eden Atsız, Şöklü'nün müttefikleri ile birlikte saldırıya geçmesini beklemeden ani bir hücumla onu mağlup etti (1075). Fakat bu, Şöklü meselesinin halledilmesi anlamına gelmiyordu. Nitekim Atsız bundan sonra Dımaşk'ı kuşatmak üzere Şöklü'yü takip etmeyi bıraktığında Şöklü, bu defa kendi hareketine meşruiyet kazandırmak amacıyla farklı bir yola başvurdu. Alp Arslan'ın ölümünden sonra Güneydoğu Anadolu'da (Urfa ve Birecik civarı) fetihlerde bulunan Kutalmışoğulları (Mansur, Süleyman-şah, Alp İlek, Devlet)'ndan birine haber gönderip kendisine

[36] Ayrıntı için bkz. İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, s. 299; A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 407.
[37] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s. 300; S.Koca, Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız, s. 12.
[38] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s. 299; A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 65; A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 407.
[39] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 65; A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 407.
[40] Ayrıntı için bkz. İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman,c.II, s. 300.
[41] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 66.
[42] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, s. 304.

Selçuklu hanedan ailesinden olduğu için itaat edeceğini oysa Atsız'ın bir emir olduğunu ve Atsız'a itaat etmek istemediğini bildirdi.[43] Bunun üzerine Kutalmışoğulları'ndan ikisi (Alp ilek ve Devlet olmalı, çünkü Mansur ve Süleyman-şah bu sırada Anadolu'da fetihlerde bulunuyorlardı.) ve amcalarının oğlu güneye inip Taberiyye'de Atsız ile savaş hazırlıklarına girişen Şöklü'ye katıldılar. Büyük Selçuklu Devleti'ne tâbi olup, Abbas Halifeliği'ne bağlı olan Atsız'a karşı, maddi ve manevi destek bekledikleri Mısır Fatımi Halifeliği'ni tanıdılar. Bu sırada Dımaşk'ı kuşatan fakat alamayan Atsız, durumu öğrenir öğrenmez Şöklü ve müttefikleri ile mücadele amacıyla Taberiyye'ye geldi. İki taraf arasında yapılan savaşın galibi Atsız oldu (1075). Şöklü, babası ve bir oğlunu esir alıp, Şöklü ve oğlunu derhal öldürttü. Babasını ise yaşlı olduğu için serbest bıraktı. Öte yandan Atsız, esir ettiği Kutalmışoğulları ve amcalarının oğlunu da Adududdevle Gevherayin'e teslim ederek İsfahan'a, Sultan Melikşah'ın yanına gönderdi.[44]

Taberiyye'deki bu mücadeleden sonra Şöklü'den kurtulan Atsız, Haleb üzerine yöneldi. Mirdasoğulları'nın elinde bulunan Rafeniyye'yi alıp kardeşi Çavlı'ya verdi.[45] Ardından Fatımiler'in hakim olduğu Dımaşk'a yürüyüp şehri kuşatmaya başladı. Bu arada Fatımi Halifesi adına hutbe okutması şartıyla Trablusşam ve Sur şehirlerini zaptetti.[46] Anlaşılan o ki, Atsız'ın oluşturduğu bu siyasi teşekkülde, geniş sınırlara sahip olmak ve ekonomik bakımdan güçlenmek büyük önem taşıyordu.

Atsız'ın Dımaşk'ı Fethi

Kudüs, Remle, Taberiyye, Trablusşam, Sûr, Akkâ, Hıms, Rafeniyye gibi Filistin ve Suriye'nin önemli şehir ve kalelerini ele geçiren Atsız, bir yandan Büyük Selçuklu Devleti'nin hakimiyet alanını genişletirken, diğer yandan her bakımdan durumunu güçlendirip büyük bir prestij elde etmişti.[47] Sırada uzun bir süredir fethini tasarladığı Dımaşk vardı. Bu sırada şehrin idaresinde meydana gelen değişiklik, Dımaşk halkının hayatını zorlaştırırken Atsız'ın işini kolaylaştırmıştı. Şehrin valisi Mualla bin Haydere (İbn Münzev)'nin Mısır'a kaçması üzerine halk toplanıp Berberi asıllı Rezinüddevle İntisar bin Yahya'yı vali seçmişlerdi. Ancak onun döneminde, kuraklıktan olsa gerek fiyatlar çok yükselmiş, halk yiyecek bulamayıp ölü eti yemek zorunda kalmıştı.[48]

Dımaşk halkının durumunu gören Atsız, şehrin valisine haber gönderip, şehri kendilerine teslim etmelerini istedi. Çok güç ve sıkıntılı bir dönemde olan halk, kendilerine dokunulmamak şartı ile Dımaşk'ı Atsız'a teslim etmeye karar verdiler. Nihayet 1076 yılı baharında Dımaşk da Atsız'ın hakimiyetine girdi. Dımaşk'ın alınmasından sonra Atsız'ın askerleri bir ara onun kontrolünden çıkıp taşkınlık yaptıysa da sonrasında Atsız buna izin vermedi. Hattâ özellikle şehrin dış yörelerinin onarımına önem verdi. Üretime geçmeleri için çiftçilere tohumluk hububat getirtip dağıttırdı. Ekim yapmayı zorunlu kıldı. Bunun üzerine kısa süre önce şehirde yaşanan kıtlık ve pahalılık sona ermiş, halk rahatlayıp huzura kavuşmuştu. Daha önce şehri terk edenler de geri dönmüştü.[49] Bundan sonra Atsız, devletinin merkezini Kudüs'den buraya taşıdı.

Atsız'ın Mısır Seferi ve Sonuçları

---

[43] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 68; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, Boğaziçi Yay., III.Baskı, s. 46-47.
[44] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, s. 310.
[45] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 70.
[46] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, s. 315.
[47] A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 410.
[48] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, s. 320.
[49] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, aynı yer; A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, s. 74.

Atsız, Türkmen Bey'i Kurlu'nun ölümünden sonra devraldığı beyliği, beş altı yıl gibi kısa bir süre içinde olabilecek en geniş sınırlara ulaştırmıştı. Askalan ve Yafa dışında Suriye ve Filistin'in bütün şehir ve kaleleri Türkmenler'in yani Türkler'in eline geçmişti.[50] Bu aynı zamanda bölgede Fatımi hakimiyetinin sonu demekti. Mevcut durumda Fatımi Devleti'nin hakimiyet alanı neredeyse Mısır'dan ibaret kalmıştı. Ancak Atsız'ın niyeti son bir darbe ile Mısır'ı da onların elinden almaktı. Bu amaçla beş altı bin kişilik bir ordu ile Mısır'a girdi ise de çeşitli faktörler sebebiyle başarılı olamadı.[51]

Büyük bir cesaretle Mısır seferine girişen Atsız'ın idealleri, tarihin sıkça şahit olduğu "ihanet hastalığı" sebebiyle, Kahire önlerinde ağır bir darbe almıştı. Çünkü daha önce aynı ideallerle yola çıkan iki Türkmen Bey'i Atsız ve Şöklü, sonradan birbirleri ile mücadele etmişler ve Şöklü, Mısır'a kaçmıştı. Atsız Mısır'a girince, Şöklü O'nun askerlerinden yedi yüz kadarını yanına çekmişti. Bu durum, Atsız'a bağlı askerler arasında büyük bir moral kaybı yaşanmasına sebep oldu ve Atsız yenilmişti. Bu yenilgiden sonra Atsız'ın Suriye ve Filistin'de bulunan Arap asıllı askeri ve mülki devlet yöneticileri O'na karşı ayaklanmışlardır. Atsız, Sultan Melikşah'ın emri ile kendisine katılan üç bin kadar askerle her şeye yeni baştan başlamışçasına bir harekata girişmiş, Kudüs, Remle, Ariş, Yafa gibi şehirleri yeniden itaat altına almıştır.

Kısmen durumunu toparlayıp Mısır'a yeni bir sefer düzenleyeceğini bildiren Atsız, devletin merkezi Dımaşk'a döndüğünde, ihmal ve güvensizlik sebebiyle şehir, korkunç bir hale gelmişti. Kaynakların ifadesine göre; Beş yüz bin nüfuslu şehir, üç bin kişi kalmıştı. Şehirde iki yüz kırk ekmek fırını varken, iki fırın çalışmaktaydı. Halk, kıtlık, fakirlik, salgın hastalıklar ve yangın sebebiyle adetâ şehri boşaltmıştı. Üç bin altın değerinde olan bir ev, on altına satılıyor fakat alan bulunmuyordu. Zayıf ve fakir olanlar değeri çok az olan evlere gidip evin tahta olan kısımlarını yakmak suretiyle ısınıyorlar, karınlarını doyurabilmek için de şehrin dar sokaklarında kedi ve köpekleri yakalayıp yiyorlardı. Kedilerin azalması ile olsa gerek, şehri fareler basmıştı. Vaktiyle şehirde yaşayıp iki evi olan bir kadın, üç dört bin altın istediği evinden birini, on dört kırata satarak parasıyla ancak bir kedi alabilmişti.[52]

Diğer taraftan Sultan Melikşah, Mısır seferinde ağır bir yenilgiye uğrayan Atsız'ın belki de ölmüş olabileceğini düşünmüş olsa gerek, Gence valisi olan kardeşi Tutuş'u Suriye ve Filistin Selçuklu Melikliği'ne atadı. Vezir Nizamü'l-Mülk tarafından da pek uygun görülmeyen bu atama, Atsız'ın Melikşah'a sitem dolu bir mektup göndermesine sebep oldu. Bunun üzerine Melikşah, kardeşi Tutuş'a sadece Haleb ve yörelerinde faaliyet göstermesini emretti (1077). [53]

Filistin'in Atsız'ın Elinden Çıkması

Bu arada Bedrü'l-Cemali'nin gayretleri ile durumu düzelen Fatımiler, yeniden Suriye ve Filistin'e hakim olmak istiyorlardı. Bu amaçla Nasırüddevle Cüyûşî komutasında Türk, Arap ve Berberilerden oluşan bir ordu Filistin'i işgal ettikten sonra Dımaşk'ı da ağır bir şekilde kuşattılar. Bu sırada şehirde bulunan Atsız, oldukça zor bir duruma düşmüş ve bölgede bulunan Tutuş'tan yardım istemişti. Bu yardım, Atsız'ın hayatına mal olacak çok büyük bedellere sebep oldu. Tutuş'un Dımaşk'a geldiğini öğrenen Fatımiler, kuşatmayı bırakıp Mısır'a döndüler. Fakat Tutuş, Dımaşk'tan ayrılmaya niyetli değildi. Onun bu konuya yönelik gizliden faaliyet gösterdiğini öğrenen Atsız, durumu örenince Tutuş onu yayının kirişi ile boğarak öldürttü.[54] Atsız'ın

[50] A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 410.
[51] Ayrıntı için bkz. İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, s. 325 vd; A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi s. 76-78.
[52] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, s. 331.
[53] A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi s. 82; A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 413.
[54] İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman, c.II, s. 350; A. Sevim, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi s. 82; A. Öngül, Selçuklular Tarihi, c. I, s. 413. A. Sevim, Atsız'ın hanedan üyelerine mahsus bir şekilde *yayının kirişi ile boğulmak sureti ile öldürülmesini* O'nun Selçuklu

1079 yılında ölümünden sonra merkezi Dımaşk olan devletin başına Tutuş geçti. Ancak O'nun hakimiyeti daha ziyade Suriye bölgesiyle sınırlı kaldı. Filistin şehir ve kaleleri Fatımiler'in eline yeniden geçmişti.

Tutuş'un 1095 yılında ölümünden sonra Haleb'i merkez edinen oğlu Rıdvan, Kudüs'ü Fatımiler'den geri almak istediyse de başarılı olamadı. Ancak Fatımiler, 1099 yılında bölgeye Haçlılar'ın gelmesi ile birlikte Kudüs'ü Haçlılar'a kaptırdılar. Haçlılar, Temmuz 1099'da şehre girmişler ve bir hafta boyunca şehri yağmalamışlardı. Şehirdeki Müslüman ve Yahudi nüfus, şiddetli bir katliama tabi tutulmuştu.

Böylelikle I. Haçlı Seferi sonucunda (1099) Müslümanların elinden çıkan Kudüs, 1187 yılında Selâhaddin Eyyûbî tarafından geri alınıncaya kadar Haçlılar'ın elinde kaldı. Bu doksan yıla yakın süre zarfında bölgeye yerleşen Haçlılar ile en büyük ve çetin mücadeleyi yapanlar yine Türkler oldu.

1144 yılında İmadeddin Zengi tarafından yeniden fethedilen Urfa'nın ardından, Kudüs'ün fethedilmesi, Haçlılar'ın bu topraklarda barındırılmayacağının en önemli göstergesi idi. Buna rağmen Haçlılar, özellikle deniz yoluyla aldıkları destek sayesinde varlıklarını iki yüz yıl kadar sürdürebildiler. Haçlılar'ı ancak yine bir Türk Devleti olan Memlûkler, Suriye ve Filistin'den tamamen sökebilmişlerdi.

KAYNAKÇA

Ahmed bin Mahmud, Selçuk-nâme, (hzr. Erdoğan Merçil), İstanbul 2011.

Azîmî, Azîmî Tarihi, (ter.: A. Sevim), Ankara, 2006.

Claude Cahen,Türklerin Anadolu'ya İlk Gelişi, (çev.: Yaşar Yücel-Bahaeddin Yediyıldız), Ankara 1992, II. Baskı.

İbnü'l-Adim, Kemâleddin Ebu'l-Kasım, Zübdetü'l-Haleb min Tarih-i Haleb, c.II, (ter.: A.Sevim, Makaleler), Ankara 2005.

İbnü'l-Esir el-Cezerî, Ali bin Ebi'l-Kerem Muhammed bin Muhammed bin Abdülkerim bin Abdülvâhid eş-Şeybânî, el-Kâmil fî't-Tarih (İslâm Tarihi), (Ter: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Redaktör: Mertol Tulun), İst.,2008, Hikmet Neşriyat.

Koca, Salim, "Büyük Selçuklu Sultanı Meliksâh'ın Suriye, Filistin, Mısır Politikası ve Türkmen Beyi Atsız", Selçuk Üniv. *Türkiyat Araştırmaları Der*. (2007), S. 22.

Köymen, M. Altay, Alp Arslan ve Zamanı, İstanbul 1995.

Mikhael Attaleiates, Tarih, (çev.Bilge Umar), İstanbul 2008.

Öngül, Ali, Selçuklular Tarihi, İstanbul 2014, II. Baskı.

Sevim, Ali, "Nâvekiyye Türkmenleri Sorunu", *Erdem Der.* Aydın Sayılı Özel Sayısı II.

Sevim, Ali, Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi, Ankara 2000, III. Baskı.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Mir'âtü'z-Zaman fî Tarihi'l-Ayan (ter.: A.Sevim, Makaleler), Ankara 2005.

Turan, Osman, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, Boğaziçi Yay., III.Baskı.

Yınaç,Mükrimin Halil, Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi, İstanbul 1944.

---

ailesinin de mensup olduğu Kınık boyundan olması veya Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti meliki olmasına bağlamıştır. Bkz. A. Sevim aynı yer.

TÜRKİYE'NİN FİLİSTİN DUYARLILIĞININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Arş. Gör. Dr. Uğur MATİÇ,
İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
ugurmatic@gmail.com

ÖZET

Türkiye'nin son yıllardaki Filistin Meselesi karşısındaki devlet düzeyindeki duyarlılığı ve uluslararası ortamda bu konuda gösterdiği hassasiyet bilinmektedir. Türkiye'deki Filistin duyarlılığı yeni bir şey olmayıp, kamuoyu düzeyinde 1950'li yıllara kadar gitmektedir. Devlet düzeyinde ise, AK Parti öncesi Filistin meselesine yaklaşım genel olarak pragmatik bir yaklaşımla açıklanabilir.1948'de İsrail devleti kurulduğunda Türkiye'nin dış politikasındaki temel meselesi Sovyetler Birliğinden duyulan endişe çerçevesinde güvenliğini sağlamaktır. Ortadoğu'da Arap ülkelerinin arasına ve Kudüs gibi Müslümanların en kutsal şehirlerinden birini içinde barındıran Filistin'e yerleştirilen bu devletin, 1940'larda CHP yönetimindeki Türkiye için anlamlandırılmasında sadece Sovyet endişesi ve Batılılaşma düşüncesi hâkimdir. Zira kamuoyunda ve iktidar mensuplarının söylemlerinde, kurulan bu yeni devletin bir Sovyet peyki olması endişesinin yansıdığı görülmektedir. İsrail'in Batı tarafından desteklendiğinin anlaşılması üzerine, Batı ile kuracağı ilişkilerle kendi güvenliğini sağlamayı planlayan Türkiye, İsrail devletini tanımakta bir beis görmemiştir. Dolayısıyla pragmatik bir yaklaşımın burada ortaya çıktığı görülmektedir. Demokrat Parti döneminde (1950-1960) de Filistin meselesine yaklaşım aynı çerçevede olmuştur.

ABSTRACT

It ıs common knowledge in the recent years that Turkey's government's sensitivity about Palestanian issue, locally and also internationaly. This sensitivity is not a new, that goes back to 1950's in the public concern on the issue. At the state level, it can be explain as a pragmatic approach to this problem generally before AKP. The primaly issue for Turkey's foreign policy when israel state was established in 1948, was to provide its own security againts Soviet Union. Israel is located in the Middle East, among Arab countries and Palestine, which houses one of the most holy cities of Muslims, Jerusalem. In the rhetoric of the members of the CHP government reflects, Israel might be a Soviet satellite. When that is completely understood that Israel was supported by the West, Turkey recognize the state, because she wanted to have good relations with the West. Therefore, a pragmatic approach seems to have emerged here. During the Democratic Party Era, it's seen the same approach too.

GİRİŞ

Bugün Türkiye'nin Filistin Meselesi konusunda devlet düzeyindeki duyarlılığı ve uluslararası ortamda bu konuda gösterdiği hassasiyet bilinmektedir. Özellikle AK Parti döneminde izlenilen politikalar, Recep Tayyip Erdoğan'ın Davos zirvesindeki "One Minute" çıkışı, Mavi Marmara olayının hükümet tarafından sahiplenilerek İsrail'in özür dilemesinin sağlanması gibi gelişmeler, bu konuda devletin ne kadar hassas olduğunu göstermiştir. Ancak devlet düzeyinde bu hassasiyet çok eskilere gitmemektedir. Birinci Dünya Savaşından sonra Ortadoğu ile irtibatı kesilen Türkiye'nin uzun bir süre gündemini İslam coğrafyasının meselelerinden ziyade kendi güvenlik ve kimlik meseleleri meşgul etmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin devlet düzeyinde İsrail'e karşı somut manada attığı adımlar ve zaman zaman söylemleriyle Filistin konusunda hassas bir tutum gösterdiği de bilinmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin, İsrail kurulduktan sonraki süreçte bu konuda nasıl bir duyarlılık seviyesine sahip olduğu ve 1950'li yıllarda Filistin meselesine yaklaşımı tartışılacaktır.

Türkiye'de Filistin konusunda farklı çevrelerin duyarlılıklarının tarihsel gelişimi İsrail'in kuruluş sürecine kadar gitmektedir. Örneğin 1940'lı yıllardan itibaren Necip Fazıl Kısakürek'in öncülük ettiği Büyük

Doğu neşriyatının Siyonizm eleştirileri bilinmektedir.[55] 1960'lı yıllarda ise Türkiye'de gelişen sol hareketlerin Batı karşıtlığı çerçevesinde geliştirdikleri söylemlerle Filistin konusuna ilgileri söz konusu olmuştur. Hatta bu, sadece söylem düzeyinde de kalmamış, Fiili olarak çeşitli eylemlerde de kendisini göstermiştir.[56] 1970'li yıllardan bugüne, Filistin meselesi Türkiye'de kamuoyunun ilgisi dâhilinde olmakla birlikte bu konuda asıl hassasiyet gösteren kesimin İslâmcı çevreler olduğunu söylemek yerindedir. Zira İsrail'in Filistin'de giriştiği her eylem karşısında Türkiye'de meydanları dolduranların İslamcı gençler olduğu bilinmektedir. Nitekim 2010 yılında Mavi Marmara gemisinde farklı ülkelerden ve kesimlerden aktivistler bulunsa da, bu harekete öncülük eden İHH yardım kuruluşunun İslamcı bir tabana dayandığı ve gemide şehit düşen insanların İslamcı oldukları, Gazze'ye yardım götürmenin de başlı başına İslamcı hassasiyetlere dayandığını söylemek mümkündür.

İslamcı hassasiyetlere sahip bir tabandan gelen ve Filistin meselesi konusunda kendisinden önceki yönetimlere göre çok daha duyarlı olan ve belirgin adımlar atan AK Parti iktidarından önce, devlet düzeyinde Filistin meselesine yaklaşım genel olarak pragmatik bir yaklaşımla açıklanabilir. 1948'de İsrail devletinin kurulduğu süreçte Türkiye'nin dış politikasındaki temel meselesi Sovyetler Birliğinden duyulan endişe çerçevesinde güvenliğini sağlamaktır. Ortadoğu'da Arap ülkelerinin arasına ve Kudüs gibi, Müslümanların en kutsal şehirlerinden birini içinde barındıran Filistin'e yerleştirilen bu devletin, 1940'larda CHP yönetimindeki Türkiye için anlamlandırılmasında sadece Sovyet endişesi ve Batılılaşma düşüncesi hâkimdir. Zira kamuoyunda ve iktidar mensuplarının söylemlerinde, kurulan bu yeni devletin bir Sovyet peyki olması endişesinin yansıdığı görülmektedir. İsrail'in kuruluşuyla ilgili Türk basınında ilk önce, bu devletin bir Sovyet peyki olacağı ve Ortadoğu'da Komünist bir devletin tehlikesine işaret eden yazılar söz konusudur.[57] Ancak ABD'nin kısa sürede bu devleti tanımasıyla bu yaklaşım değişmiştir. ABD'nin tanıma kararı Türkiye'de "Yahudi şeflerinin Moskova'nın kollarına atılmaması"[58] şeklinde yorumlanmıştır. Hatta Sovyetler Birliği'ne yakın olacağına dair endişenin kaybolmasıyla İsrail'i tanımanın zaruri olduğu bile konuşulmaya başlanmıştır.[59]

Truman doktrini sonrası Türkiye'nin Batı ile uyum, Arap dünyası ile uyumsuzluk durumu BM Genel Kurulu oylamalarında açıkça görülmeye başlanmıştır. 1947'deki Filistin görüşmelerinde Türkiye tamamen Arap ülkelerinin yanında yer almıştır. Türkiye'nin Filistin taksim planına karşı hareket etmesinde ise Sovyetler Birliği'nin plan lehindeki tavrı etkili olmuştur. Buna mukabil daha sonraki hamlelerinde Türkiye'nin Arap ülkelerinin konuya yaklaşımlarını dikkate almadığı anlaşılmaktadır. Zira Arap ülkelerinin kurulmasına karşı oldukları Filistin Uzlaştırma Komisyonunda ABD ve Fransa ile birlikte yer alan Türkiye, tarafsız bir tutum sergilediğini iddia ederken Batı ile paralel, Arap dünyasından ise gittikçe uzaklaşan bir çizgiyi tercih etmiştir. Mısır basınında Uzlaştırma Komisyonundaki Türk temsilcisi için, "İsrail'e yardım ve Yahudi menfaatlerini tercih etmek bakımından Yahudi murahhaslarından daha ileri gittiği"[60] ve İsrail'in ilhamıyla hareket ettiği suçlamaları yer almıştır. Neticede 1947'de Filistin taksim planına Araplarla birlikte karşı çıkan Türkiye, 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıma noktasına gelmiştir.

Dönemin Dışişleri Bakanı Namık Sadak'ın, Türkiye'nin BM Uzlaştırma Komisyonundaki görevini daha iyi yerine getirebilmesi için aceleci davranmaması gerektiğini söylemesine rağmen kısa sürede Türkiye İsrail'i resmen tanımıştır. Bundan sonra da basında çıkan haberlerde İsrail için övgü dolu sözlere yer verilirken, 1949 Kasım'ındaki TBMM açılışında Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, "İsrail'in Yakın Doğuda bir istikrar ve barış unsuru olacağını ümit ediyoruz"[61] diyerek bu devlete yaklaşımın resmi boyutunu da

---

[55] Kısakürek'in müstear isimlerle yayınlanan ilgili yazılarının toplandığı kitap için bkz. Necip Fazıl Kısakürek, **Yahudilik - Masonluk - Dönmelik**, 2. Baskı, İstanbul, Büyük Doğu Yay., Yayına Hazırlayan: Suat Ak, 2008

[56] Bazı sol grupların Filistin'deki kamplarda eğitim aldıkları bilinmektedir. Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu adında bir örgüt tarafından İsrail Başkonsolusunu kaçırarak öldürmesi ise bilinen en belirgin örneklerdendir: Bkz., **Orta Doğu Dergisi**, Sayı: 109, Mayıs 1971, s. 1.

[57] Bülent Aras, **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yay. 1997, s. 131

[58] Ömer Kürkçüoğlu, **Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Sevinç Matbaası, 1972, s. 31

[59] Kürkçüoğlu, a.e., s. 32

[60] Kürkçüoğlu, a.e., s. 30-31

[61] A.e., s. 33

göstermiştir. İsrail konusundaki bu tutum, Arap ülkeleriyle yolların ayrılmasının somut belirtilerinden biri olurken, aynı zamanda Türkiye'nin Ortadoğu meselelerinde Sovyet faktörü ve Batı tavrından ne derece etkilenerek hareket ettiğini de göstermektedir. İsrail'in Batı tarafından desteklendiğinin anlaşılması üzerine, Batı ile kuracağı ilişkilerle kendi güvenliğini sağlamayı planlayan Türkiye, İsrail devletini tanımakta bir beis görmemiştir. Dolayısıyla 'Din Kardeşliği' ve 'Kutsal mekanlar' gibi duyarlılık unsurlarından ziyade pragmatik bir yaklaşımın burada ön plana çıktığı görülmektedir.

Demokrat Parti döneminde de Filistin meselesine yaklaşım aynı çerçevede olmuştur. Süveyş Krizi sırasında Türkiye'nin İsrail büyükelçisini çekmesi bir duyarlılığın değil, Bağdat Paktına karşı olumsuz intiba oluşmasını engellemek düşüncesinin ürünüdür. 1960'lı yıllarda Filistin meselesine karşı artan devlet duyarlılığı da, aslında BM'de Kıbrıs konusunda çok defa yalnız kalan Türkiye'nin uluslararası ortamda bu durumdan bir ders çıkarmasının sonucu olarak yine pragmatik bir tutumun neticesi olmuştur. Bununla birlikte 1967 Savaşı sonrasındaki Türkiye'nin İsrail karşısındaki tutarlı ve istikrarlı tutumu, Arap camiasında bir karşılık bulacaktır. Zira Türkiye'nin İslam İşbirliği Teşkilatına davet edilmesi bundan sonraki süreçte gerçekleşmiştir.[62]

1990'lı yıllara kadar devlet düzeyinde bir Arap meselesi olarak değerlendirilen Filistin meselesi, İslamcı çevrelerde ise daha çok bir kardeşlik ve kutsiyet meselesi olarak görülmüştür. Devletin bu yaklaşıma sahip olmadığı süreçlerde dahi bu konuda net bir yaklaşımı olan İslamcı çevrelerin sesleri ise fazla duyulmamıştır. 1980'li yıllardan itibaren Türkiye'de İslamcı çevrenin gelişimi, bu çerçevede Siyasal İslâm'ın yükselişiyle birlikte kamuoyunun Filistin ve Kudüs hassasiyeti de artmıştır. Devletin, 1990'lı yıllarda sürdürdüğü Batıcı ve pragmatik politikalar çerçevesinde İsrail ile ilişkilerini artırdığı süreçlerde İslamcı tepkilerin de yükselişe geçmesi kamuoyunu etkilemiştir. Nitekim Refah Partisi döneminde iktidar düzeyinde de bir Filistin hassasiyetinin ortaya çıktığı görülmekle birlikte 28 Şubat süreci bu durumun uzun sürmemesine neden olacaktır. 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte yeni bir sürece girilecektir. Bundan sonraki süreçte devlet düzeyinde de Filistin duyarlılığı tedricen yerleşecektir.

TARİHSEL ARKA PLAN

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra adeta bir krizler coğrafyası olmaya başlayan Ortadoğu bölgesinde, İkinci Dünya Savaşı'na kadarki süreçte sömürgeciliğin sağladığı görece bir 'istikrar' söz konusu olsa da, Batı karşıtı hareketlerin gittikçe yükselmeye başlaması ve İkinci Dünya Savaşı'nın taraflarının mücadele alanlarından biri haline gelmesi, bu bölgeyi savaş sonrası süreçte daha karmaşık bir hale getirmiştir. İngiltere'nin bölgedeki nüfuz alanlarını terk ederken bıraktığı sorunların çoğu günümüze kadar dahi çözülememiş, hatta çözülmesi imkânsız hale gelmiştir. Bunun Ortadoğu'daki en belirgin örneği de Filistin meselesi olmuştur. İsrail'in kurulmasıyla birlikte bölge, her an bir savaşın mümkün olduğu bir vaziyet alarak gerginliği daim hale gelmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sürecinde ve Savaş sonrasında dünyada yaşanan sistem değişikliğinin sancıları daha çok çevre ülkelerde hissedilmiştir. Merkez devletler yeni düzeni belirlemeye çalışırken çevre ülkeler ise bu geçiş sürecinin zorluklarıyla karşı karşıya kalmıştır. Avrupalı güçlerin sömürgecilik sonrası nüfuz alanlarını koruma çabaları Ortadoğu, Afrika, Latin Amerika, Orta ve Güneydoğu Asya'da ardı ardına krizlere neden olurken, özellikle Doğu Avrupa ülkelerinde Alman işgalinden sonra Sovyetler Birliği'nin nüfuz etme çabaları da Balkanlar'ı, Doğu ve Batı Avrupa'yı etkilemiştir. Batı Avrupalı devletler kendi içinde savaş sonrası sürecin krizlerini yaşasalar da, yeni oluşan güç merkezlerinden Batı bloğunda yer almaları onlara Marshall Planında olduğu gibi ABD'nin desteğini sağlamıştır. Balkanlar ve Ortadoğu bölgeleri ise Sovyetler Birliği ile Batı arasındaki nüfuz mücadelesinde hedef pozisyonunda olan bölgeler olmuştur. Türkiye bu iki coğrafyanın kesişiminde yer alan bir devlet olarak söz konusu bölgelerde yaşanan her krizden bir nebze de olsa etkilenmekteydi. Kendisini Batı'da konumlandırması hasebiyle Sovyet etkisi ve Komünizmi tehlike olarak addetmesi ise onu, bölgede yaşanan hemen her krizde taraf yapmaya yetmiştir.

[62] Celal Tevfik Karasapan, "Rabat'taki İslâm Zirve Konferansı", **Orta Doğu**, Sayı: 89, Ekim 1969, s. 2-7; "Cidde'deki İslâm Dışişleri Bakanları Konferansı", **Orta Doğu**, Sayı: 95, Mart 1970, s. 2-4

İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu'daki ülkelerin başlıca meselesi tam bağımsızlık adına sömürgecilikle mücadeleydi. Bu bağlamda bölge ülkeleri, Ortadoğu'nun büyük bir kısmında nüfuzunu henüz muhafaza eden İngiltere özelinde Batı ile mücadele etmekteydi. Batılı devletlerse yeni oluşan Soğuk Savaş sistemi çerçevesinde bölgedeki nüfuzunu elinden bırakmadan buradaki dengeleri yeniden sağlama endişesindeydi. Bu bağlamda İngiltere ile nüfuz alanlarını paylaşmaya çok daha önceleri başlamış olan ABD, görevi artık tamamen devralmaya başlamıştır. Bunu yaparken de Ortadoğu ülkelerinin endişelerini paylaşmak, eski sömürgeci dili kullanmamak zorunluluğu hissetmiştir. Batının demokrasi, özgürlük, bağımsızlık gibi söylemler üzerinden hareket ederek ve bölge ülkeleriyle uzlaşarak onların yeni sisteme kendi istediği doğrultuda adapte olmalarını sağlaması gerekliydi. Bunu zorlaştıran ise bizzat ABD'nin İngiltere ile ittifak halinde hareket etmesi olmuştur. Zira ABD'nin bölgeye yönelik girişimleri karşısında Sovyetler Birliği'nin hamleleri, ABD'nin de İngiltere gibi sömürgecilik peşinde olduğu doğrultusunda olacaktır. ABD'nin bu konuda yapacağı şey, görünürde de olsa İngiltere ile farklı bir dil kullanmaktır. Bu da ancak 1956 Süveyş Krizinden sonra gerçekleşmeye başlayacaktır. Türkiye de ABD'nin bu politikalarına ayak uydurmaya çalışarak bölge politikalarında pozisyon belirlemeye çalışmıştır.

Batının Arap devletleri ile uzlaşma zemini bulmasının önündeki bir diğer engel ise 1948'de kurulan İsrail'dir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve Ortadoğu'nun başlıca meselesi haline gelen Filistin meselesinde, İsrail devletinin bizzat buradaki varlığı Arap ülkelerinin kabule yanaşmayacağı bir durum olarak sorun teşkil etmiştir. Dolayısıyla ABD'nin her konuda uzlaşsa da, İsrail'in varlığına halel getirecek bir söylem dahi geliştirmeyeceğinden dolayı Arap ülkeleriyle nihai anlamda anlaşması mümkün olmamıştır. Bölgedeki Arap devletlerinin söylem düzeyinde de olsa İsrail karşıtı tutumdan vazgeçmemeleri, ABD'nin bölgedeki krizlere karşı Batı adına getirmek istediği her çözümün önünde engel teşkil etmiştir.

Arap kamuoyunda Türkiye'nin İsrail'i tanıması, İslam'a ihanet ve 1916 Arap isyanının intikamı olarak görülmüştür.[63] İnönü'nün İsrail'in askerî gelişiminin Sovyetler Birliği karşısında bölge savunması için önemli olduğunu dile getirmesi[64], hem Arap ülkeleriyle hem de İsrail ile ilişkileri geliştirme çabalarındaki temel iştiyakın Sovyetler Birliği'ne karşı Batı çıkarları doğrultusunda hareket etmek olduğunu göstermektedir.

Bundan sonraki süreçte de Türkiye uluslararası konjonktürün de etkisiyle Batı yönlü politikasını sürdürecektir. Sovyetler Birliği'nden duyulan endişe Batı yönlü siyaseti zorunlu kılarken, diğer yandan Arap ülkelerine karşı belirli bir siyaset söz konusu değildir. Türkiye için kendi güvenlik endişelerinin giderilmesine katkı sağlayacak olan ekonomik ve askeri yardımlar bölge politikasını belirlemesinde en önemli etken olacaktır. CHP yönetiminin iktidarı DP'ye devrettiği günlerde, Türkiye için öncelikli sorun olan Sovyet endişesi karşısında tam anlamıyla bir güvence sağlanabilmiş değildir. Bu anlamda NATO ittifakına katılım önemli bir merhale olarak görülmüştür. Yapılan ilk başvuru, NATO'nun Kuzey Atlantik bölgesine ait bir ittifak olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. DP'nin devraldığı dış politika için bu anlamda tek bir seçenek söz konusudur. O da Batı ittifakına Türkiye'yi kabul ettirmek konusunda ısrarcı bir politika izlemektir.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

Ortadoğu'da yaşanan krizler karşısında Batılı kimlikle yürüttüğü dış politika çerçevesinde tutum belirleyen Türkiye'nin, batı yönlü dış politikayla birlikte, bölgede bütün krizlerin ana müsebbibi olarak görülen İngiltere ile yakın ilişkilerini sürdürmesi de bölge ülkeleriyle olan ilişkilerde sorunları artırmıştır. DP yönetimi de, Türkiye'nin ulusal çıkarlarının Batı bloğunda yer almayı gerekli kıldığını düşünmüş, bu düşünceyi de Batılı kimlik çerçevesinde kalıcı ve iç bütünlüğü olan stratejilere dönüştürmeye çalışmıştır. 1953 yılı ve sonrası dönemde DP'nin Ortadoğu politikalarında Filistin meselesi öncelikli bir konu olmamıştır. Bu süreçte Arap kamuoyunda önemli yer tutan Filistin meselesi gibi Süveyş Kanalının durumu, Milliyetçilik ve bağımsızlık gibi konular da Türkiye'nin önemle üzerinde durduğu konular olmamıştır. Bu süreçte artık NATO üyesi olmuş ve Batı ile ittifak halinde, olası tehditlere karşı savunmasız bir pozisyonda olmayan bir

[63] Oya Akgönenç Muğisuddin, "Perceptions and Misconceptions in the Making of Foreign Diplomacy: A Study of Turkish-Arab Attitudes until the End of the 1970s," **Turkish Review of Middle East Studies**, Sayı: 7, 1993, ss. 147-169, s. 161

[64] Ayşegül Sever, **Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1997, s. 94-95

Türkiye söz konusudur. Burada güvenlik olgularından öte, Batılı kimliğine kavuşmuşluk düşüncesi etkilidir. Bu çerçevede Ortadoğu'ya yönelik politika, bölgenin Sovyet etkisinden korunması için bölgesel bir savunma organizasyonu gerekli gören bir yaklaşımla geliştirilmiştir.[65] Bunun sonucu da Batı ekseninde kurulacak olan Bağdat Paktı olmuştur.

Türkiye'nin de bu süreçte Batı ile uyumlu politikaları, Ortadoğu'da kendisine karşı bir tavrı beraberinde getirmiştir. Örneğin henüz 1951'de Mısır, İsrail gemilerini Süveyş Kanalından geçirmeme kararı aldığında Türkiye Batı ile birlikte hareket ederek bunu protesto etmiştir.[66] Bu durum İsrail'i tanımasıyla belirginleşmeye başlayan Türkiye karşıtı Arap tavrının, özellikle Mısır'da oldukça sert bir hal almasına neden olmuştur. İsrail'in kurulmasından sonraki süreç Ortadoğu bölgesinde huzursuzlukların gittikçe arttığı bir dönemi beraberinde getirecektir. Bununla birlikte Soğuk Savaş'ın bölgeye sirayet etmesinin sonucu olarak Ortadoğu bölgesinin adeta bir krizler bölgesi haline gelmesi özellikle 1950'li yılların ikinci yarısında olacaktır. Bu krizlerin başlangıcı sayılabilecek olan gelişme de yine İsrail ile bağlantılı olarak Süveyş Krizidir. Bölgede kutuplaşma gittikçe artmış, 'Nasırcılar' ile 'Batı yanlıları' gibi bir iki taraflı bloklaşma halini almıştır. Türkiye ise bu bloklaşmaya karşı tarafsız kalmak gibi bir tutum benimsemek yerine ikinci grupla arasını iyi tutmuştur. Hatta zaman zaman Bağdat Paktı hasebiyle ikinci grubun öncüsü gibi hareket etmiştir. Bu düşüncenin arkasında Batı eksenli bir dış politikanın doğal, farklı politikaların benimsenmesinin ise savrulma olarak görülmesi yatmaktadır.

Kurulan Yahudi devletini ilk tanıyan Müslüman ülke olması, Türkiye'nin de Batılı müttefikleri gibi bölge ile ilişkilerinde mesafeyi ciddi derecede açmıştır. Arap devletlerinde olumlu intiba oluşturmak için zaman zaman İsrail karşıtı bir tutum sergilense de bu durum değişmeyecektir. Türkiye'nin İsrail karşısında daha net bir tutum sergilemesi ancak 1967 savaşı sonrasına denk gelecektir. Süveyş Krizinde Türkiye, İsrail'e karşı tavır alarak büyükelçisini çekse de, bu durum Arap ülkeleri açısından tatmin edici olmayacaktır. Bu yıllarda Türk kamuoyunda ise İsrail için yeni kurulmuş ve hızlı kalkınma hamleleri gerçekleştiren bir devlet görüntüsü hâkimdir.[67] Bu yaklaşım, İsrail'in varlığının Araplar açısından ne derece sorunlu olduğu konusunun önemsenmediğini göstermektedir. Nitekim karar merkezi olarak hükümetin izlediği politikalardan da bu durum anlaşılmaktadır. Türkiye bu dönemde İsrail ile çok sıkı ilişkiler içinde değildir. Ancak Batılı bir devlet olarak gördüğü İsrail'e karşı yaklaşımı Arap ülkeleriyle uyumlu olmaktan uzaktır. Hatta Adnan Menderes, 1954 Temmuz'unda Arap devletleri için İsrail'i tanımanın zamanının geldiğini söylemiştir.[68] Süveyş Krizi sonrasında İsrail ile diplomatik ilişkilerin maslahatgüzar seviyesine indirilmesi, kimi zaman İsrail karşıtı söylemlerin kullanılması gibi hareketler de bu yaklaşım biçimi nedeniyle Arap ülkelerinde samimi bulunmamıştır. Resmi olarak çok yakın ilişkiler olmasa da Türkiye'nin bölgede İsrail ile işbirliği ederek hareket ettiği yönündeki şayialar bölgede zaman zaman gündeme gelecektir. Bu durumun temelinde de Batı yönlü izlenen politikalar yatmaktadır.

1950'li yılların ikinci yarısında Ortadoğu'da yaşanan hareketlilik sömürgeciliğin sonlandırılması ve bölge ülkelerinin tam bağımsızlık için verdikleri mücadelenin bir ürünü olarak tabandan gelmektedir. Mısır lideri Nâsır, İngiltere karşısında takındığı tutumu ve İsrail karşıtı hamleleriyle bu hareketliliğin doğal lideri olarak görülmüştür. Batı ve Batı yanlısı rejimler tarafından bu gelişmeler, Nâsır'ın bölgedeki hareketleri kendi siyasi çıkarları doğrultusunda kışkırtması olarak görülmüş, tabandan gelen istekler ya görülmemiş ya da görülmek istenmemiştir.[69] Hâlbuki Mısır gibi Ürdün, Lübnan, Irak ve Yemen gibi devletlerdeki toplumun

---

[65] Sever, a.e., 110-112

[66] Philip J. Robins, **Turkey and the Middle East**, New York, Council on Foreign Relations Press, 1991, s. 76

[67] Örneğin 1954 yılında ABD'nin Arap-İsrail meselesine bir çözüm yolu arayışı olarak ortaya koyduğu su taksimi planından Akis dergisinde, Arap Birliği gibi kurumların bir İsrail saldırısı karşısında birlik göstermekten uzak kaldıkları dile getirilmektedir. Mülteci konumuna düşen Filistinlilerin akıbetinin belirsizliği de dergiye göre bu durumdan neşet etmektedir. Bkz. "Orta Doğu: Şeria Suları", **Akis**, Sayı: 11, 24 Temmuz 1954, s. 14-16

[68] Robins, a.e., s. 76-77

[69] Nâsır'ın politikaları liderleri tarafından böyle görülürken, özellikle Irak ve Lübnan'da halk tarafından büyük destek görmekteydi. "Orta Doğu: Testi Kırılmadan", **Akis**, Sayı: 208, 3 Mayıs 1958, s. 20-23.

temel mücadelesi, başta İngiltere olmak üzere eski sömürgecilerin buradaki varlığına karşı olmuştur.[70] 1957 yılına gelindiğinde Arap milliyetçiliği tekrar yükselişe geçmiş, Süveyş Krizinden sonra Nâsır'ın şahsında kendine bir lider bulmuştur. Sömürgecilik karşısında yükselen bu ruh, İngiliz ve Fransız nüfuzunu bölgeden tamamen silmiş gibi görünmüştür.[71] ABD bu durumu fark ederek Eisenhower doktriniyle başlayan politikalarında, müttefikleriyle kendisini farklılaştırmaya gayret göstermiş gibi görünse de Arap ülkeleri gözünde nihai olarak bunu başaramamıştır. ABD'nin kararsız görüntü veren tutumu ve izlediği politikalardaki değişikliklerin tam olarak anlaşılamaması, başta Türkiye olmak üzere Batılı ve Batı yanlısı Ortadoğulu müttefiklerinin bölgedeki politikalarını da çıkmaza sürüklemiştir.

Arap Soğuk Savaşı[72], dünyadaki Soğuk Savaş'tan birebir etkilenmiş olsa da nihai olarak tarafları dünyadaki iki kutupla aynı değildir. Burada taraflar: Soğuk Savaş'ın Batı kutbuna yakın duranlar ile her iki kutba karşı da mesafeli duranlar olmuştur. Nitekim ikinci gruptakiler, bu yıllarda ortaya çıkan Bağlantısızlar hareketine teveccüh eden devletlerdir. Bu iki kutbun ortak özelliğiyse antiemperyalist söylemlerle hareket etmektir. Bu bağlamda Batı yanlısı olan rejimlerin hâkim olduğu ülkelerde dahi tabandan yükselen ses Batı karşıtıdır. Söz konusu Batı yanlısı rejimler de zaman zaman tabanlarıyla uyum sağlamak, zaman zaman bölge içi rekabette söz sahibi olmak yahut rakiplerinin eline koz vermemek adına Batı karşıtı söylemlere başvurmuşlardır. Aynı şekilde bir diğer ortak nokta da Arap milliyetçiliğidir. Keza Arap Soğuk Savaşı aslında Arapların liderliği konusundaki yarışı da ifade etmektedir.

Akis yazarı Toker'e göre, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının en büyük kusuru Arap liderlerinin kendi aralarındaki rekabeti ve Ortadoğu şartlarını görmezden gelmesiydi, "Bu liderler kendilerine menfaati dokunacak müttefikler aramaktaydı. Türkiye'nin menfaati ise Ortadoğu'daki bu iç çekişmelerin haricinde kalmaktaydı."[73] Ortadoğu'da başarılı bir politika için hem politikacıların hem de sokağın nabzını iyi tutabilmek gerekirken, Türkiye'de ise ittifak halinde bulunulan devletlerin liderleriyle dostluk ilişkileri kurulurken tabanlarındaki hareketlilik çok fazla dikkate alınmamıştır.

Dış politika belirlenirken yönetilenlerin, yani kitlelerin eğilimlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. DP yönetiminin kitleleri çok fazla dikkate almadığı, Ortadoğu'daki gelişmeleri, yaşanan krizleri ve bölgede Türkiye'nin oluşturduğu intibaı anlamlandıramamasından anlaşılmaktadır. Örneğin Nâsır'ın yalınızca Mısır değil bütün Arap âlemini etkilediği gerçeğinin göz önünde bulundurulmaması bir yana, örneğin Müslüman Kardeşler hareketi de Nâsır yönetimi tarafından nasıl lanse edildiyse öyle görülmüştür. Bu bağlamda yalnızca başka ülkelerin değil, kendi içindeki muhalefet başta olmak üzere farklı görüşlerin ve hareketlerin de göz önünde tutulmadığı gözlemlenmektedir. Ortadoğu özelinde düşünüldüğünde, Filistin meselesine veyahut Cezayir kurtuluş mücadelesine Türkiye'deki İslami bir duyarlılığın iktidarın politikalarına sirayet etmediği de görülmektedir.

DP dönemindeki dış politika anlayışı, Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinde ve bölgede yaşanan krizler karşısında takındığı tutumlarda görülmektedir. ABD'nin Kuzey Kuşağı projesi kapsamında bölgesel paktlar kurarak Ortadoğu ve Balkanlar'da Batı hegemonyasının tesisinde bir aracı olma rolünü kendine biçen Türkiye, Balkanlar'da Balkan Paktı, Ortadoğu'da ise Bağdat Paktı'nın kurulmasına önayak olmuştur. Bu paktlar çerçevesinde bölge ülkelerini, kendisinin yakinen hissettiği Sovyet tehdidine karşı yine kendisinin benimsediği Batılı kimlik etrafında bir çatı altında birleştirmeye çalışmıştır. 1958 yılına kadar sürdürülen bu politika neticede başarılı olamamıştır. Zira Balkan Paktı henüz kurulduğunda Yugoslavya'nın Bağlantısızlığa kayması ve Yunanistan'ın Kıbrıs politikaları nedeniyle anlamsız kalmış, Bağdat Paktı da Arap ülkelerinin iltifatına mazhar olamaması bir yana, mevcut Arap üyesi Irak'ın da kaybedilmesiyle sona ermiştir.

---

[70] 1958 yılına gelindiğinde Aden'de de İngiltere'nin varlığına karşı hareketler sürmekteydi: Bkz., "Testi Kırılmadan…" 1960'lı yıllardaki Yemen iç savaşı bu gelişmelerin neticesinde gerçekleşecektir. İngiltere'nin eski nüfuz alanlarından çekilirken bıraktığı miras, genel olarak bir iç savaş veyahut kaos olarak sonuçlanan siyasi ortam olmuştur.

[71] "Orta Doğu: Amerika'nın Hudutları", **Akis**, Sayı: 140, 12 Ocak 1957, s. 11-15

[72] "Arap Soğuk Savaşı" tabiri literatürde ilk defa Malcolm Kerr tarafından, 1958'den sonraki süreçte Nasır'ın Arap dünyasındaki lider pozisyonunu güçlendiren politikalarını ve bu süreçteki gelişmeleri ifade etmek için kullanılmıştır. Bkz. Malcolm H. Kerr, **The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958-1970**, Londra ve New York , Oxford University Press, 1971. Burada ise 1954'ten itibaren Bağdat Paktının kurulmasıyla birlikte başlayan kutuplaşmayı ifade etmek için kullanılmaktadır.

[73] Metin Toker, "Arap Politikamız", **Akis**, Sayı: 218, 12 Temmuz 1958, s. 5

Bunlar somut olarak bu ittifakların bitiş nedenleridir. Türkiye'nin bu politikasını başarısız kılan asıl sebep ise bizzat Batı yönlü politikanın kendisi olmuştur. Türkiye'nin Filistin meselesini sadece bir Arap meselesi olarak görmesi, kendisi de Müslüman bir ülke olmasına rağmen İslam dünyasının meselelerine karşı duyarsız bir görüntü vermesi, buna karşın Komünizm tehlikesini ön plana çıkaran bir politika izlemesi bölgede karşılık bulmamıştır. Batı adına söz söyleme çabaları ise hem Arap ülkelerinde hem de Batıda karşılıksız kalmıştır. Batı adına konuşan bir Müslüman ülke görüntüsü, Arap ülkelerinde Antiemperyalist mücadelenin devam ettiği bu süreçte tam tersi yönde etki yapmıştır. Nitekim bunların sonucunu Türkiye, sadece Ortadoğu politikalarında değil, BM'de ve uluslararası platformlarda karşılaştığı, Kıbrıs başta olmak üzere birçok meselede yalnız kalarak görecektir.

SONUÇ

Dış ilişkilerde muhatapların ne düşündüğü konusunda devletin empati kabiliyetini geliştirmesi gerektiği, DP döneminden çıkarılacak önemli bir derstir.[74] Karşı tarafın ne düşündüğünün, hangi argümanlarla hareket ettiğinin bilinmesi, yani sosyal yaşantıda bireyler arasında 'empati' olarak ifade edilen durumun, devletlerin dış politika tesisinde ve uluslararası ilişkilerinde de dikkate alınması gerekmektedir. Türkiye'nin DP dönemindeki Ortadoğu politikalarında gözlemlenen muhataplarının ne düşündüğünü dikkate almama hali, aynı zamanda kendisini içinde gördüğü Batı camiasına karşı tutumunda da gözlemlenmektedir. DP döneminde hem Arap devletlerinde, hem de müttefik olunan Batı devletlerinde Türkiye'nin Osmanlı geçmişine referansla Ortadoğu coğrafyasını tekrar yönetmek, buralarda kendi nüfuz alanlarını oluşturmak gibi bir hayalinin olup olmadığı kuşkusu sürekli olarak mevcut olmuştur. Türkiye'nin böyle bir iddiası olmadığı konusunda Batılı müttefiklere güven telkin etme ve sadık müttefik olduğunu ispat etme çabası mevcutken, Arap ülkelerine karşı ise böyle bir çabadan söz etmek güçtür. Nitekim Batı'da da yeterli güvenin tesis edilemediği, Türkiye'nin hiçbir Batı merkezli projede tek başına zikredilmemesinden anlaşılmaktadır. DP yönetiminin, Türkiye'nin emperyalist emelleri olduğu düşüncesine karşı argümanlar geliştirememesi ise, Batı ile de Ortadoğu ülkeleri ile de gerekli olan empatinin kurulamadığını göstermektedir.

DP dönemindeki dış politika anlayışında dikkat çeken bir diğer husus, kurulan ittifaklara ve dostluk ilişkilerine olduğundan fazla anlam yüklenmesidir. "Devletlerin ebedi dostları ve düşmanları yoktur, çıkarları vardır"[75] prensibi, her ne kadar fazla çıkarcı bir yaklaşım gibi görülse de, tamamen göz ardı edilmesi ilişkilerin mutlaklaştırılması gibi bir sonuç verebilmektedir. Uluslararası ilişkilerde ittifaklar hiçbir zaman bir Katolik evliliği gibi olmamaktadır. Ancak Menderes yönetiminin NATO üyeliğiyle birlikte Batı ile kurulan ilişki biçimini mutlaklaştırdığı görülmektedir. Batılı devletlerin bir amaç etrafında birleştiği ve bu çerçevede aynı minvalde hareket ettiği varsayımı, Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında Batı tavrını göz önünde bulundururken yanılgıya düşmesine neden olmuştur. Bağdat Paktı'nın ABD'nin teşvikiyle kurulmasına binaen, paktta ABD değil Batılı bir devlet olarak İngiltere'nin yer alması ve bundan önceki Batı adına gerçekleştirilmek istenen ODK gibi projelerin İngiliz mahreçli olması gibi nedenler bu yanılgıda etkilidir. Nitekim 1956 yılındaki Süveyş Kriziyle Batılı devletlerin farklı iştiyaklarla hareket ettiği ve çıkarlarının çatışabileceği bariz olmuştur. Ortadoğu ülkeleriyle kurulan ilişkilerde de mutlaklaştırıcı bir yaklaşımın olduğu görülmektedir. Türkiye bu dönemde Bağdat Paktı vasıtasıyla yakın ilişkiler kurduğu Irak başta olmak üzere Batı ile yakınlığı bulunan Ortadoğu ülkelerine yaklaşımında, bu ülkelerin de kendisi gibi Sovyet endişesi duyması gerektiği düşüncesiyle hareket etmiştir. Oysa bölge ülkelerinin bu süreçte başlıca meselesi İsrail olmuştur.

Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ortadoğu meselelerine ilgisi, daha önce yönettiği ve dini bağlarının bulunduğu bir coğrafya gibi olmamıştır. Bunda Cumhuriyetin benimsediği seküler devlet

---

[74] Burada Dan Reiter'ın Tarihten Ders Alma kuramına atıf yapılmaktadır. Bkz., Dan Reiter, "Learning, Realism and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past", **World Politics**, Cilt 46, No: 4, 1994, ss. 470-526. Reiter'a göre devletler yakın tarihlerindeki önemli gelişmelerden ders çıkararak dış politika kararlarını belirlerler. DP dönemi ise tarihten ders alınan değil, sonraki dönemlerde ders alınacak gelişmeler yaşanan bir dönemi ifade etmektedir.

[75] "Lord Palmerston" kuralı olarak da bilinen bu ifadenin aslı "İngiltere'nin ebedi dostları ve düşmanları yoktur, değişmez çıkarları vardır" şeklindedir. Bkz. https://history.blog.gov.uk/2016/04/07/lordpalmerston/ (E.T. 13.08.2017)

yapılanması kadar, Ortadoğu devletlerinin de Türkiye'ye karşı yaklaşımları etkilidir. Zira 1917 Arap isyanından itibaren Türkiye'ye karşı geliştirilen söylemler, Osmanlı'nın bölgede hâkim olduğu süreçte sömürgecilik yaptığı gibi doneler üzerine kurulmuştur.[76] Bu durum, aslında tek başına Türkiye'de yaşanan değişimin değil, çok farklı etkenlerin bölge ülkeleri ile Türkiye arasındaki ayrışmayı tetiklediği konusunda ipuçları vermektedir.

İsrail devleti kurulduğunda Arap ülkelerinin tepkileri, Türkiye ile ortak nokta sayılabilecek olan Müslümanların kutsal mekânları üzerinde Yahudi devletinin kurulması veya İslâm Kardeşliği gibi yaklaşımlardan ziyade Arap Birliği ve Antiemperyalist söylemler üzerinden gelişmiştir. Dolayısıyla Arap milliyetçiliği temelinde gelişen bu tepkilerle, üstelik kendisine karşı sömürgeci ithamlarının yapıldığı bir dönemde, Batı ile ittifak halinde bulunan bir devlet olarak Türkiye'nin yaklaşımının bir araya gelmesi pek mümkün olmamıştır. Keza Türkiye'nin İslami bir hassasiyetle tavır belirlemesi söz konusu olamayacağı gibi, böyle bir beklentiden de söz etmek güçtür. Nitekim DP döneminde de Türkiye'nin yaklaşım biçimi bu şekilde devam etmiştir. Türkiye'nin kardeşlik gibi söylemleri dile getirdiği zamanlarda da bunu Batı merkezli politikaları için araç olarak kullandığı gözlemlenmektedir. Bu dönemde Arap dünyasında ön plana çıkan lider olan Nâsır da söylemlerini Türkiye ile ortak noktalarda buluşabilecek olan noktalarda değil, Arap milliyetçiliği üzerine inşa etmiştir.

Türkiye'nin dini hassasiyet göstererek Filistin konusunda hareket etmesine sebep olacak olan gelişmeler özellikle 1960'larda olacaktır. İsrail'in Kudüs üzerinde tahrik edici hareketleri[77] Türkiye tarafından resmi olarak kınandığı gibi, 1967 Savaşından sonra da Türkiye resmi olarak Filistinlilerin yanında yer almış, İsrail'e karşı mesafeli tutum geliştirmiştir. Burada özellikle 1969 yılında Mescid-i Aksa'nın yakılması hadisesi de etkili olmuştur.[78] Bununla birlikte Türkiye'nin, dini hassasiyetlerle değil, DP döneminde Arap ülkeleriyle yaşanan gerilimli ilişkilerin Kıbrıs konusunda BM'de Türkiye'yi zor durumda bırakması gibi gelişmelerden ders çıkararak hareket ettiği gözlemlenmektedir. Başka bir deyişle Türkiye, daha önce dış politikada denge unsurunu kaybetmiş gibi bir görüntü verirken, 1960'lı yıllarda Ortadoğu meselelerine karşı daha dikkatli davranmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

AKGÜNDÜZ, A. ve ÖZTÜRK, S. (1999) *700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı*, İstanbul, OSAV.

ARAS, B. (1997) *Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye*, İstanbul, Bağlam Yayınları.

KARASAPAN, C. T. (1961) "BM Güvenlik Konseyinde Hükûmetimizin Dikkate Değer Tutumu", *Orta Doğu Dergisi*, Sayı: 1, s. 1.

KARASAPAN, C. T. (1969) "Rabat'taki İslâm Zirve Konferansı", *Orta Doğu Dergisi*, Sayı: 89, ss. 2-7.

KARASAPAN, C.T. (1970) "Cidde'deki İslâm Dışişleri Bakanları Konferansı", *Orta Doğu Dergisi*, Sayı: 95, ss. 2-4.

KERR, M. H. (1971) *The Arab Cold War: Gamal 'Abd al-Nasir and His Rivals, 1958-1970*, Londra ve New York , Oxford University Press.

KISAKÜREK, N. F. (2008) *Yahudilik - Masonluk - Dönmelik*, 2. Baskı, Yayına Hazırlayan: Suat Ak, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları.

KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1972) *Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Karşı Politikası*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Sevinç Matbaası.

MUĞİSUDDİN, O. A. (1993) "Perceptions and Misconceptions in the Making of Foreign Diplomacy: A Study of Turkish-Arab Attitudes until the End of the 1970s", *Turkish Review of Middle East Studies*, Sayı: 7, ss. 147-169.

REİTER, D. (1994) "Learning, Realism and Alliances: The Weight of the Shadow of the Past", *World Politics*, Cilt 46, No: 4, ss. 470-526.ROBİNS, P. J. (1991) *Turkey and the Middle East*, New York, Council on Foreign Relations Press.

---

[76] Bu söylemlerin bizzat Batı mahreçli olduğunu söyleyen Akgündüz, Batılı ajanların Ortadoğu'da Osmanlı'nın sömürgecilik yaptığı konusunda propaganda faaliyetlerinde bulunduğu ve ciddi bir biçimde bu düşünceyi yaygınlaştırdıklarını ifade etmektedir. Bkz.: Ahmet Akgündüz ve Said Öztürk, **700. Yılında Bilinmeyen Osmanlı**, İstanbul, OSAV, 1999, s. 296. Söz konusu İngiliz ajanlarının Musul meselesinin henüz bir çözüme bağlanmadığı sıralarda da Türkiye'nin sınırlarına yakın bölgelerdeki faaliyetleriyle ilgili dönemin gazetelerinde de sıkça haberlere rastlanmaktadır. Bkz.: https://pbs.twimg.com/media/C_24ObNXYAAJRQZ.jpg (E.t. 15.08.2017).

[77] Örneğin Nisan 1961'de, İsrail'in Kudüs'te yasaklı olmasına rağmen askeri geçit yapmasını Türkiye BM'de kınayarak net bir tutum sergilemiştir. Bkz., Karasapan, "BM Güvenlik Konseyinde Hükûmetimizin Dikkate Değer Tutumu", **Orta Doğu**, Sayı: 1, Nisan 1961, s. 1.

[78] **Orta Doğu**, Sayı: 88, Ağustos - Eylül 1969, s. 1.

SEVER, A. (1997) *Soğuk Savaş Kuşatmasında Türkiye, Batı ve Orta Doğu 1945-1958*, İstanbul, Boyut Kitapları.
TOKER, M. "Arap Politikamız", *Akis*, Sayı: 218, 12 Temmuz 1958, s. 5.
Orta Doğu Dergisi, Sayı: 88, Ağustos - Eylül 1969, s. 1.
Orta Doğu Dergisi, Sayı: 109, Mayıs 1971, ss. 1-2.
"Orta Doğu: Amerika'nın Hudutları", *Akis*, Sayı: 140, 12 Ocak 1957, ss. 11-15.
"Orta Doğu: Şeria Suları", *Akis*, Sayı: 11, 24 Temmuz 1954, ss. 14-16.
"Orta Doğu: Testi Kırılmadan", *Akis*, Sayı: 208, 3 Mayıs 1958, ss. 20-23.
https://history.blog.gov.uk/2016/04/07/lord-palmerston/ (E.T. 13.08.2017).
https://pbs.twimg.com/media/C_24ObNXYAAJRQZ.jpg (E.t. 15.08.2017).

İSRAİL-FİLİSTİN BARİYERİ: AYIRMA DUVARI'NA SOSYOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Yrd. Doç. Dr. Ferhat TEKİN
Necmettin Erbakan Üni. Sosyoloji Bölümü
ferhadtekin@gmail.com

ÖZET

İlk çağlardan günümüze değin çeşitli nedenlerle devletlerin sınırlara duvar, set ya da sur inşa ettiğini bilmekteyiz. Ancak İsrail'in Filistin topraklarına ördüğü duvarlar ne geçmişte ne de günümüzde eşi ve benzeri olamayan özelliklere sahiptir. Ayırma veya Utanç duvarı hem modern sınır sembolizminin hem de dünya da eşi görülmemiş olan etno-dinsel teritoryal ayırmanın en açık göstergelerinden biridir. Söz konusu duvar hem sosyo-politik etkileri hem de sembolik anlamları bakımından çok ilginç ve bir o kadar da traji-komik boyutlara sahiptir. En dikkat çekici özelliklerinden biri günümüzde siyasi sınır fikrinin, harita üzerindeki bir çizgi olmakla kalmayıp yerdeki coğrafik bir gerçek olarak aşırı cisimleşmiş olmasıdır. Hukukun askıya alınmasıyla inşa edilen Ayırma Duvarı bir taraftan ister istemez savunmacı, düşmanlaştırıcı, dargörüşlü, milliyetçi ve ultra militerleşmiş bir kolektif *ethos* ve öznellik üretmekteyken, diğer taraftan da savunmayı amaçladıkları toplumun yerine giderek kapalı ve zapt altına alınmış bir kolektif kimlik yaratır. Bunların yanı sıra bu duvar bize sosyo-politik bilinçaltı hakkında da bazı fikirler vermektedir. Örneğin iktidarları ve yönetimleri güce dayanan yöneticiler güçlerini devam ettirmek için sınırların sert bir şekilde kontrol edilmesi gerektiğine inanırlar. Bu *yönetim zihniyeti* modern teritoryal anlayışın belki de en uç biçimlerinden biridir. Zira Ayırma Duvarı sadece savunmacı ve ento-dinsel bir kimlik üretmekle kalmaz daha ziyade Filistinlileri "tehlikeli" ya da "düşman" olarak damgalar ve böylece ötekiyle temasın önüne radikal bir biçimde geçmiş olur. Bir başka ifadeyle Duvar'ın iç (İsrail) tarafı "güvenli" teritorya olarak empoze edilirken, dış (Filistin) tarafı "korku" ve "kaos" ve "tehdit" mekanı olarak empoze edilir. Bu da işgalci ve yayılmacı politikaların önünü açmayı kolaylaştırır.

Anahtar Kelimeler: Sınır, teritorya, Ayırma duvarı, etno-dinsel kimlik

Giriş

Bilindiği üzere sınırlara duvar örmek sadece modern devlete ait bir edim değildir. İlk Çağ'daki Çin Seddi, Orta Çağ'daki Roma Surları ve daha sonraki dönemlerde başta Avrupa'da sınırlara inşa edilen kaleler bu fenomenlerin geçmişten beri var olduğunun en açık göstergeleridir. Bununla birlikte günümüzde sınırlara inşa edilen duvarlarla modern öncesi setler ve surlar arasında çok ciddi bir farkın olduğunu söylemek gerekir. Giddens'ın da vurguladığı gibi modern olmayan devletlerde surlarla çevrili sınırlar, merkezi otoritelerin düzenli denetiminin çok dışında kalan sınır boylarıdır; devlet büyüdükçe, bu durum daha da belirginlik kazanır. Surlar ne Roma'da ne de Çin'de terimin bugün kullanıldığı anlamıyla "ulusal egemenlik"in sınırlarına tekabül etmez, daha ziyade "derinlemesine" bir savunma sisteminin dış uzantısını oluşturmaktaydı.

Günümüzde ulus-devlet sınırlarına dair birbirine zıt olan iki olguyla karşılaşmak mümkündür. Bir taraftan küreselleşmeyle birlikte sınırların eski fonksiyonlarını yitirdiğini gözlemlemekteyken, diğer taraftan da bazı devletlerin sınırlarını tahkim etmek için duvar ördüğüne tanık olmaktayız. Dolayısıyla bir tarafta daha önce hiç olmadığı kadar insanların, malların ve bilginin sınır-aşırı akışına; buna karşın diğer tarafta da bunların sımsıkı kontrol edildiği ya da setler çekildiği bir durumla karşılaşmaktayız.

Yeni duvarların hemen hepsinin küreselleşme sürecinin uluslar ve devletler üzerinde yarattığı belli baskılardan kaynaklandığını belirten Brown, bu duvarların hepsinin belirlenmiş amaçlarını aştığını, hatta bunlarla çelişen etkiler oluşturduğunu ve hiçbirinin hedeflediği çatışmaları, husumetleri ve engellemeleri çözüme kavuşturmadığını söyler. Buna karşın "hepsi geçici olarak inşa edilse de öyle kolay kolay yok olup gitmeyecek dayanıklı malzemelerden yapılır, masraflı olmalarına rağmen şaşırtıcı derecede rağbet" görürler. Öyle ki "duvar çekmenin dünya çapında yaygınlaşması onları gitgide meşrulaştırmaktadır" (Brown, 2011: 33-

34). ABD'yi Meksika'dan, İsrail'i Batı Şeria'dan, Suudi Arabistan'ı Irak ve Yemen'den; İspanya'nın Fas topraklarında bulunan Ceuta ve Melilla'yı Fas'tan ayırmak için inşa ettiği duvarlar bunlardan sadece birkaçıdır.

Bu bağlamda bu çalışma İsrail-Filistin Bariyeri'nin bir başka deyişle Ayırma Duvarı'nın sınır sosyolojisi açısından bir analizini yapmayı hedeflemektedir. Bu çerçevede Duvar'ın, modern öncesi ve modern dönemlerdeki sınır-duvarlarla ortak ve farklı özellikleri ele alınarak ne gibi fonksiyonlar üstlendiği; "içeriye" ve "dışarıya" verdiği ve gizlediği mesajların neler olduğu tartışılmaktadır.

Modern Sınırlar, Duvarlar ve Ulus-Devlet Egemenliği

Sınır oluşturmak insanlık tarihi boyunca sürekli tekrarlanan bir etkinlik olmuştur, fakat sınırların özellikleri zamanla fazlasıyla değişmiştir" (Anderson, 1996: 12). Modern dönemle birlikte siyasi iktidar merkezileştikçe yönetimin teritorya üzerindeki kontrolü de gittikçe artmaya başladı bunun sonucunda devletler sınırlarını açıkça belirlemek için her geçen gün daha çok özen göstermeye başladılar.

Modern sınırlar ulus-devlet iktidarının sembolleri ve göstergeleridir. Bir başka deyişle sınır bölgeleri hem iktidar alanları hem de iktidar sembolleridir. Gözetleme kuleleri, duvarlar, elektrikli ve dikenli teller, devletlerin teritoryal egemenliklerinin ulaştığı en son noktalara işaret ederek aynı zamanda iktidarı sembolize ederler. Alman coğrafyacı Friedrich Ratzel devletin sınır bölgelerinin merkezi bölgeler kadar önemli unsurlar olduğunu belirtmiştir. Nitekim teritoryal hâkimiyetlerini genişletmeye çalışan devletlerle fiziksel bakımdan kolayca savunulabilecek hatlara çekilen devletler, sınırların bir devletin dinamik yönleri olduğunu göstermektedir (Giddens, 2008: 72).

Sosyo-politik açıdan bakıldığında ise neredeyse tüm teritoryal sınırlar vatandaşlarına bir kültür ve kimlik algısı dayatır. Bu bakımdan sınırlar toprak üzerine kurulduğu kadar insanların zihinlerine de çizilir (Tekin, 2014: 13). Teritoryal sınırlar sosyo-politik imgelemin en temel kurumsal araçlarından biri olarak rol oynar. Bu bakımdan sınırlar kolektif kimliğin (ulusçuluk) üyelerinin kendilerini teritoryal bir alan içinde nasıl farklı hissedecekleriyle doğrudan ilgilidir (Tekin, 2014: 89).

Sınırların siyasal fenomenler olarak görülmesinin en iyi örneğinin Berlin Duvarı olduğu söylenebilir. Sınırlar çeşitli biçimlerde işaretlenirler. Bazen bir sınır taşı, bazen bir nehir ya da sıra dağlar sınırı gösterir. Fakat bir de sınıra inşa edilen duvarlar vardır ki belki de insanlar arasına örülen en yaralayıcı ve acımasız olanlarıdır (Tekin, 2014: 94). Dolayısıyla duvarlar insanlar arasındaki etno-teritoryal ayırmanın en müşahhas biçimleridir. Yanı sıra sınırlara örülen duvarlar hem dışarıdan girişi engeller hem de içerideki kolektif kimliği de biçimlendirirler.

Toplumları izinsiz girişlerden ve saldırılardan korumak adına ve hukukun askıya alınmasıyla inşa edilen sınır duvarları bir taraftan ister istemez savunmacı, düşmanlaştırıcı, dar görüşlü, milliyetçi ve ultra militerleşmiş bir kolektif *ethos* ve öznellik üretmekteyken, diğer taraftan da savunmayı amaçladıkları toplumun yerine giderek kapalı ve zapt altına alınmış bir kolektif kimlik yaratırlar. Ancak Brown'ın işaret ettiği gibi bu duvarlar, ortaya çıkış nedenleri olan aşınmış ulus-devlet egemenliğini diriltme konusunda başarısız olmakla kalmazlar, aynı zamanda yeni yabancı düşmanlığı ve dar görüşlülük biçimlerinin doğmasına önemli bir katkı sağlarlar (Brown, 2011: 49-50).

Sınırlar kontrole, gözetlemeye, korumaya ve düzene ihtiyaç duymanın ürünleridir. Bir başka ifadeyle "sınırlar, farklılıklara işaret etmek için kullanılır" (Donnan ve Wilson, 2002: 189). Sınırın cisimleşmiş hallerinden biri olan duvarlar ise bundan çok daha fazlasını yapar ve ifade ederler. Yani teritoryal duvarlar katı fiziksellikleri aşan edimsel ve simgesel etkileriyle daima iktidara bir gösterişlilik katmıştır (Brown, 2011: 48).

Ulusal bilinçteki dış tehdit algısı aslında daha çok "istenmeyen komşu" ya da "tehlikeli komşu" ile tüm temasların kesilmesi ve en aza indirilmesi amacına yöneliktir. Söz konusu komşuyu başından savmak, hâkimiyeti altına almak veya kontrol etmek mümkün değilse, en iyi çözüm ona karşı bir savunma olarak bir engel inşa etmek olacaktır" (Kolossov, 2005: 619). Bu engel fonksiyonunu en iyi yerine getiren de duvardır.

Modern çağda, Ölü Duvar'dan (Berlin Duvarı) daha çok dünyanın ilgisini çeken, daha çok korku ve daha fazla fantezinin kaynağı olan hiçbir sınır yoktur. Berlin Duvarı önceki birleşik teritoryal devlet içinde ve

tek bir şehir içinde dünyanın iki parçaya bölündüğü Soğuk Savaş'ın maddi sembolü oldu. Aynı zamanda kapitalist ve komünist sistemler, 'plan' ve 'piyasa', 'güvenlik' ve 'özgürlük' arasındaki karşıtlığı simgeleyen, yasallaştıran, cisimleştiren ve iki misli –ikon ve sembol- olarak işleyen işaretlerin efsanevi sonlarına hizmet etti. Ve aynı zamanda Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin hafızasını bir sınır rejimi (Grenzregime) olarak önceden canlandırdı" (Borneman, 1998: 166–8). Berlin Duvarı yıkılalı neredeyse otuz yıl oldu. Duvar büyük kutlamalar eşliğinde yıkıldı fakat günümüzde birçok duvar da traji-komik bir biçimde yine büyük kutlamalar eşliğinde inşa edilmektedir. İşte İsrail'in inşa ettiği Ayırma ya da Yeni Utanç Duvarı bunlardan sadece biridir.

İsrail-Filistin Bariyeri: Ayırma Duvarı

İsrail ile Batı Şeria arasına duvar örme fikri ilk olarak 1999 yılında Başbakan Ehud Barak ve İçişleri Bakanı Haim Ramon tarafından teklif edilmişti. Proje 2002 yılının Nisan ayında duyuruldu. Planlamanın ilk aşamalarında duvarın takip etmesi gereken yol, her biri onlarca km. uzunluğunda olan alt kısımlara ayrılmıştı. Duvarın inşası Haziran 2002'de başladı ve küçük eklemelerle kümülatif olarak gerçekleştirildi. İnşa süreci boyunca Duvar sürekli olarak asıl rotasından saptı ve tekrar yönünü buldu. Duvar'ın izlediği rotadaki çeşitli katlanmalar, deformasyonlar, esnemeler ve kıvrılmalar yalnızca hükümetin politik vizyonunun bir yansıması değil, aynı zamanda farklı politik menfaat gruplarının nüfuzunu ve ellerindeki gücü kullanarak değiştirebilme seçeneğine sahip oldukları eylemleri temsil ediyordu. İsrail'de halkın ezici çoğunluğu, Duvar'ın gerçekleştirdiği ayırma politikasını desteklemektedir. Duvara yönelik itirazların çoğu ise ayırmanın temel düşüncesi ve politikasından ziyade duvarın Filistin topraklarından geçmek için hangi rotayı takip etmesiyle ilgilidir (Weizman, 2016: 230-231).

İsrail, bu duvarı 2002'de İkinci İntifada sırasında Filistinli intihar bombacılarına karşı önlem almak gerekçesiyle inşa etmeye başladı. Filistinliler ise 'ırkçı duvar' olarak adlandırdıkları duvara 1967'deki Altı Gün Savaşı'nda işgal edilen toprakları içerdiği gerekçesiyle karşı çıkıyor. Duvar tamamlandığında, Batı Şeria'nın yüzde 85'ini İsrail sınırlarına katmış olacak. Duvar ayrıca Filistinlilerin yaşadıkları bölgenin tam ortasından geçtiği için, yaşam şartlarını da zorlaştırıyor.

Boyu yer yer 8 ila 12 metre arasında değişen duvarın büyük bir bölümünün üzerine dikenli teller çekilmiş ve her 200 metrede bir güvenlik kulesi inşa edilmiş durumdadır. Berlin Duvarı'ndan tam 15 kat daha uzun olacak duvarın son tuğlasının konacağı tarih ise henüz belli değil. Uluslararası Adalet Divanı, 9 Temmuz 2004'te 14'e karşı 1 oyla duvarın uluslararası hukuka aykırı olduğuna, hemen yıkılması gerektiğine ve inşaat sırasında zarar gören Filistinlilere tazminat ödenmesine hükmetmiş ancak buna rağmen duvarın yapımına devam edilmiştir. Bittiğinde toplam 810 kilometreye ulaşacak olan duvar, Filistin halkını izole ederken, duvarın arkasında halk büyük sıkıntı yaşıyor. Çevresinde yaşayan insanların gündelik hayatını sekteye uğratan duvar, bazı aileleri ikiye bölmüş durumda. Bazılarının evi duvarın bir tarafında, ekip diktiği toprakları ise diğer tarafında kalıyor. Bu insanlara, duvar arkasında ekim yaptığı topraklara yılda toplam iki-üç kere, birer gün giriş izni verilmektedir (URL-1; URL-2).

Kudüs'ü bölen Ayırma duvarı sadece insanları değil karşılıklı bakışları bile engellemektedir. Zira duvarın yüksekliği yaşamı böldüğü gibi insanların birbirini görmelerini engellemektedir. Utanç duvarının amacı basit bir ayırma değildir. Aslında tam da bir heterotopy oluşturmaktır. İsrail'in işgalci ve yayılmacı politikaları Filistin açısından bir heterotopy iken bunu adeta gizleyerek tersini oluşturmaya çalışıyor.

İnsanlar çoğu durumda kendilerini evindeymiş gibi güvende hissetmek için yabanıllığın saldığı korkuya ihtiyaç duyarlar. Bir başka deyişle "içeri"nin değerini gerçek anlamda sağlamak için bir "dışarı"ya ihtiyaç duyulur (Bauman, 2009: 53). Dolayısıyla İsrail'in duvar çekme politikası söz konusu durumun en uç noktaya vardığı ve ırkçılığın sınırlarını zorlayıp vahşileştiğinin göstergesidir.

Filistinliler, İsrail'in ördüğü bu duvarı *Apartheid* Duvarı olarak adlandırıyorlar. Aslında Güney Afrika rejiminin barbar politikasının doruğa ulaştığı dönemde bile buna benzeyen bir duvar inşa etmemiş olmasına rağmen, duvarın *Apartheid* olarak adlandırılması İsrail'in bu stratejisinin ırkçılıkta ve ayırımcılıkta Güney Afrika rejimini bile geride bıraktığını göstermektedir.

Aslında duvarlar Weizman'ın (2016: 245) vurguladığı gibi bazı yönlerden sınırlardan farklılık gösterir. Egemen gücü ya da yasal teritoryal düzeni dışarıdan ayırmakla kalmaz, daha çok belli bir bölge boyunca hareketi ve teması engelleyen ve askeri gücün bir parçasını oluşturan yapılar olarak işlev görürler.

Yeni utanç duvarı yayılmacı ve sömürgeci işgalin egemenlik uğruna yol açtığı çelişkilerin bir sonucu olarak bu çelişkileri daha da derinleştiriyor. Bu duvarın ulusa yönelik bir tehdit diye algılanan çeşitli şiddet biçimlerine karşı inşa edildiği belirtilmekte fakat aslında bu şiddet biçimlerini ortaya çıkaran nedenleri dışsallaştırmaktadır. Bunun yanı sıra duvar hem körüklediği hem de öngördüğü Filistinli (yabancı) düşmanlığından güç kazanıyor. Dolayısıyla İsrail devleti, suçlu diye damgaladığı insanları ablukaya almak adına hukuku askıya alıyor ve böylece "askıya alınmış bir siyasal çözüm" kurmuş oluyor (Brown, 2011: 48). Bu belki de modern yönetimselliğin bir yandan vardığı acımasızlığını diğer taraftan da acizliğini gösteren en açık örneklerden biridir.

Sınır Duvar ve Jeo-dindarlık

"Teritoryaya sembolik bağlılığın özellikle akut bir biçimi "dinsel" ya da "kutsal" alanların kullanımı ile ilgilidir. Bir toprak parçasına dini bağlılık, siyasal anavatanın kuruluşundan çok daha fazlasını ifade eder. İlahi vaatle özel bir topluluğa verilmiş topraklara dair temel inanç onun bütün özelliklerini kavranılamaz hale sokar. Jeo-dindarlık (geopiety) fikri toprağa bağlılığın neredeyse saygı dolu ve ibadetsel bir ifadesidir. Böylece tanrısal haklar tarafından kendilerine verilen toprak parçasında yaşayan insanlar arasındaki karmaşık ilişkiler de tarih, mit ve din aracılığıyla kurulur" (Newman, 2005: 11).

Bu ifadeler İsrail'in uluslararası hukuka ve gayri insani olmasına rağmen sınır-duvarları nasıl inşa ettiğini ve yayılmacı politikalarını nasıl sürdürdüğünü anlamak açısından oldukça önemlidir.

"Anlatı uzam kurucudur" diye vurgular De Certeau. Anlatıların kaybolduğu yerde uzamlar da yok olurlar. Anlatının sınırlandırmadaki rolünü kavramak istiyorsak, öncelikle bunun sınırların oluşturulmasına, yerlerinin değiştirilmesine hatta kaldırılmalarına onay verme işlevine sahip olduğunu kabul etmeliyiz. Dolayısıyla anlatının öncelikli rolü, gerçekleştirilecek olan eylemlere bir "uzam sunmaktır"; bu eylemlere temel olacak, bunların "tiyatro sahnesi" olacak bir alan yaratmaktır (De Certeau, 2009: 224-226). Ya da Henri Lefebvre'nin dediği gibi "Gönderme yaptığı, tarif ettiği, söz dağarını ve bağlantılarını kullandığı, kodunu içerdiği bir mekân olmasa bir ideoloji nedir? Daha genel olarak, "ideoloji" diye adlandırılan şey ancak toplumsal mekânda vücut bulabilmek için bu mekânın üretimine müdahil olur ve bu mekânda istikrar kazanır. "İdeoloji", kendi içinde, özellikle bu mekân üzerine bir söylemden ibaret değil midir?" (Lefebvre, 2014: 73). Dolayısıyla İsrailli yetkililerin "güvenlik, tehdit, terörizm" vs. gibi ideolojik söylemlere bakıldığında bunların nasıl da mekânın üretimine katkıda bulunduğunu görmemek mümkün değildir.

Bu bağlamda E. Hoffer'ın ifadeleri oldukça dikkat çekicidir: "Yahudi'nin en karanlık gününde kendisini kişisel yalnızlıktan kurtararak tedavi edecek ve ona sığınak olacak Siyonizm'in varlığı Yahudi için artık Tanrı'nın bir lütfu haline gelmiştir. İsrail gerçekte az bulunur bir sığınaktır; diğer bir deyişle, Yahudi için orası bir ev, bir aile, bir sinagog, bir ulus ve bir devrimci partidir. (Hoffer, 1980: 39). Ancak burada altı çizilmesi gereken nokta geçmişte yaşanan büyük travmaların ve mağduriyetlerin nasıl da yeni mağduriyetlere neden olduğudur.

İsrail'in ta başından beri yaptığı şey tam da bir jeo-beden politikası oluşturmaktır. Bu politika bir ulusa ait olduğu iddia edilen teritoryayı bir beden olarak ele alır. Dolayısıyla teritorya artık bir jeo-beden olarak algılanır. Ancak söz konusu politika bununla bitmiyor. İşin dikkat çekici boyutu bundan sonra gelecek olan adımdır. O da bedeni "habis ur"lardan arındırmak veya onları yok etmektir. Bir başka ifadeyle tamamlanmamış jeo-bedeni tamamlama projesidir. İşte yeni utanç duvarıyla yapılmak istenen tam da budur. Zira İsrail, işgal ve yayılma sonucunda gittikçe küçülen Filistinlilerin yaşadığı toprakları adeta bir "habis ur" olarak görmekte ve böylece "kanserli dokunun" jeo-bedenden çıkarılıp atılmasını veya tedavi ederek bu bedene katmayı planlamaktadır.

Aslında İsrail, kurulduğundan beri sabit ve değişmez bir sınır politikasının tersine sürekli yer değiştiren ve esnemeye hazır bir politika gütmüştür. Bu politika veya sınır anlayışı esasen genel anlamda

sömürgeciliğin temel özelliğidir. Weizman'ın (2016: 19) belirttiği gibi sömürgeciliğin resmi sınırları düzgün, geometrik ve soyut olmaya ne kadar eğilimliyse, etkin kontrol bölgeleri de o kadar parçalı ve dinamik bir hal aldı. Bu anlamda işgal edilmiş Filistin Toprakları bu özellikteki bir sınır alanı olarak görülebilir. Zira bu sınır politikası bölgeyi isteğe bağlı olarak daraltan ve genişleten çok sayıda geçici, taşınabilir, stratejik olarak düzenlenebilir şekilde sınır fonksiyonunu görecek olan "ayırma duvarları", "bariyerler", "barikatlar", "kontrol noktaları" ve "özel güvenlik alanları" biçiminde parçalara ayırmıştır.

"Bu sınırlar dinamiktir, sürekli olarak yer değiştirir ve bir ileri bir geri gidip gelir; yavaş yavaş sokularak, gizlice Filistin'deki köyleri ve yolların etrafını sarar. Bu sınırların, evlerin duvarlarını yararak Filistinlilerin oturma odalarının içine girmesi bile olasılık dışı değildir. Sınırın anarşik coğrafyası, her bir siyasi gelişme ya da karar ile birlikte yeniden oluşturulan ve düzenlenen dönüşümün sürekli değişen bir görünümünü oluşturur. (…) çok sayıdaki bariyerden biri olan Ayırma Duvarı'nın yönü sık sık değiştirilmekte ve bu değişen güzergâh, duvarın etrafını saran politik ve yasal savaşları tıpkı bir sismograf gibi kaydeder. İsrail'in inşa ettiği duvarlar ve tel çitler tarafından sımsıkı sarılarak kapatılmış gibi duran bölgelerin altından Filistinliler tarafından kazılmış tüneller geçmektedir. Bu yüzden esnek bölgeler pek de ılıman değildir; yüksek ölçüde esneklik gösteren politik mekân, genelde hareketsiz ve katı bir politik mekândan daha tehlikeli ve ölümcüldür" (Weizman, 2016: 23).

Dolayısıyla sınırın bu esnek doğasının ima ettiği şey, İsrail'in yeni yerleşim alanları oluşturmasından ziyade, politik sınırların müzmin mekânsal yeniden düzenlemesinin siyasi ve askeri çatışmalara cevap vermesidir (Weizman, 2016: 23). Zira bu strateji kendiliğinden yeni yerleşim alanlarını da sağlayacaktır. Dolayısıyla Ayırma Duvarı, İsrail'in mekânsal stratejilerinin en acımasızı ve şiddetlisi olarak ırk ayırımının temel aracı olarak fonksiyon üstlenmiştir.

Güvenlikleştirme ve Kendi Kendini Doğrulayan Kehanet

İsrail'in işgal ettiği toprakları çeşitli uygulama ve stratejilerle güvenlikleştirerek adeta Filistinlilere yaşama imkânı tanımamaktadır. Bütün mahrumiyet, baskı ve yıldırma politikalarına karşı Filistinliler, İsrail'in kullandığı hem göstergesel hem de fiziksel şiddete küçük çapta da olsa karşılık verdiklerinde hemen terörizmle ilişkilendirilmektedirler. Bunun sonucunda İsrail Batı dünyasına dönüp "bakın biz haklı olduğumuzu söylemiştik" diyerek adeta "kendi kendini doğrulayan bir kehanete" hem kendisini hem de Batı dünyasını inandırmaya çalışmaktadır. Böylece sahip olduğu gücü pervasızca kullanarak işgalci ve yayılmacı politikalarına meşruiyet kazandırmaktadır.

İsrail-Filistin bariyeri yaklaşık elli yıllık Filistin'in işgali çerçevesinde ortaya çıkmış özgül bir vakıadır. Genel olarak Filistinlilerin yönetilmesi ve denetim altında tutulmasına yönelik emperyalist tahakkümden, bu halkın dünya ile bağının koparılması ve en temel ihtiyaç malzemelerinden mahrum edilmesi ile kurulan bir tahakküme geçiş olarak tanımlanabilir (Gordon, 2008, akt. Brown). Sözde "güvenlik duvarı" birbiriyle sürekli etkileşim halinde olan iki halkın, sabık Başkan Ehud Barak'ın ifadesiyle "Biz burada, onlar orada" diye öngördüğü bir geleceğin inşa edilmesi amacıyla fiziksel olarak ayrıştırılmasına ve mekânsal olarak bölünmesine yönelik bir teknoloji ve strateji cephaneliğinin sadece bir veçhesidir (Brown, 2011: 35-36). Bu teknoloji mahrumiyeti doğurduğu için ölümcül, strateji de ırkçı olduğu için gayrı insanidir.

Jan Assmann'ın (2015: 215) belirttiği gibi duvar, kendini gerçek İsrail olarak kavrayan grubun kimliği ve anlatıları etrafına çekiliyor. Bu gelişmenin Mısır ve Mezopotamya'da gözlenen tipik bir yönü var. Üstün olarak ya da herhangi bir şekilde tehlike olarak algılanan kültür ile çatışma burada da, geçmişe özgü anlatının ve buna bağlı olarak kimliğin etrafına bir duvar çekilmesine neden oluyor. Dolayısıyla sınırın duvar ya da savunma hatları olarak görülmesi ulus-devletin homojen, kapalı ve güvenlikçi yapısının bir gereği olduğu kadar geçmiş anlatıların ve bunların ideolojileşmiş halinin somutlaşmasıdır.

Duvar'ın sürekli bir doğrusal çizgiden ziyaden parçalı ve yer yer kesintili bir yapı oluşturduğuna dikkat çeken Weizman bunun bir çifte kuşatma hali olduğunu belirtir. "Özel güvenlik alanları"nda bulunan yerleşimler, tıpkı "kapalı askeri alanlar"daki Filistinli topluluklar gibi, bulundukları alana fiziksel ya da yasal olarak yabancılaşmış bölgesel "adalar"dır. Dolayısıyla Weizman (2016: 254) bu sistemin, politik mekânı

devamlı sınır çizgileri tarafından kısıtlanan aralıksız bir bölgesel yüzey olarak gören geleneksel sınır anlayışıyla uyuşmadığını ileri sürer.

Bunun yanı sıra bu adaların ya da parçaların etrafını saran duvarların işlevleri Filistinliler ve İsrailliler için birbirinden farklılıklar gösterir. Örneğin İsrail yasal sisteminin geçerli olduğu "İsrail adaları"nın etrafındaki duvarlar, yerleşimcilerin yaşamlarını korumak ve "dışarı"nın tehdit ediciliğini dışarıda tutmak amacıyla yapılmıştır. Çitlerdeki kapılar korumalı, hızlı ve geniş trafik koridorlarına açılarak İsrailli yerleşimcilerin İsrail ile ekonomik ve politik entegrasyonun sağlamaktayken; Filistinlilerin yaşadığı bölgesel adaların etrafına yerleştirilen çitler, duvarlar, hendekler ve setler "güvenlik tehditleri"nin dışarıya sızmasını engellemek için tasarlanmıştır "Bu bariyerler, yaşam alanlarını belirleyerek ve kısıtlayarak farklı yasal yetki alanlarının sınırlarını fiziksel olarak işaretleyerek büyük ölçüde yönetimsel nüfus denetim aygıtları olarak işlev görmektedir. Bunlar yalnızca bir savunma yapı sistemi olmanın ötesinde, demografik bir ayırmanın oluşturulması ve sürdürülmesi için kullanılan bürokratik-lojistik aygıtlar haline gelmektedir" (Weizman, 2016: 254).

Aslında bu politika tam da Foucault'nun (1991) "yönetimsel devlet" (governtmental state) dediği tipe karşılık gelmektedir. Zira yönetimsel devlet sadece sahip olduğu teritoryalite açısından değil, aynı zamanda sahip olduğu demografik yapı bakımından önem kazanır. Dolayısıyla demografiye dayanan yönetimsel devletin temel özelliği güvenliğin aygıtları tarafından denetlenen bir toplumsal yapıya tekabül etmesidir.

Duvarın inşa edilmesiyle kuş uçuşu birbirinden metrelerle ifade edilen uzaklıkta bulunan Kalkilya ve Habla kasabaları arasındaki bağ koptu ve bunlar etrafı kapatılmış iki çıkmaz enklav haline geldi. Aileler ikiye bölündü, çocuklar okullarından, kasaba sakinleri tarla, iş yeri ve dükkânlarından koparıldılar. Bunların hepsi yerleşimcilerin yolunun iki kasaba arasından güvenli bir şekilde geçmesine ve Matanlıların birkaç yüz metre ötede "rahatsız" edilmeden uyumasına imkân sağlamak için yapıldı (Weizman, 2016: 239). Duvarın inşa edilmesinden önce kasaba sakinleri İsrail yerleşim yerlerine hem çalışmak hem de alış-veriş yapmak için gittiklerini belirtmektedir (URL-1).

Qalkilya'nın etrafını saran Ayırma Duvarı'nın uzaydan görünüşü

Kaynak: https://electronicintifada.net/content/damming-west-bank-farmers/5496

Duvarın, Filistinlilerin yaşamları üzerindeki yıkıcı etkisi herhangi bir sınırın, sınır topluluklarının yaşamları üzerindeki yıkıcı etkisinden çok daha ağır sonuçlar doğurmuştur. Duvar Filistinlilerin tarım arazilerini kullanılamaz hale getirmiş ve içilebilir su kaynaklarını gasp etmiştir. Duvar, toplam nüfusu 270.000 civarında olan 78 Filistin köyünü içine alarak adeta yaşamdan izole etmiştir. Daha vahim olanı ise

İsrail "güvenlik", "tehdit" ve "terörizm" söylemleriyle, Batı Şeria'nın Filistinlilerden arındırılmasını ve böylece bütünüyle kolonileştirilmesinin yolunu aramaktadır (URL-2).

Anderson'ın belirttiği gibi sınırlar ne kadar tahkim edilmişse onların sembolik ve pratik eşiklerinin etkileri de o kadar güçlü olur. Yönetimleri güce dayanan yöneticiler, güçlerini devam ettirmek için sınırların sert bir şekilde kontrol edilmesi gerektiğine inanırlar. "Demir Perde ve onun gözetim sistemi ve ölüm makinaları, Franco İspanyası'nın askerileştirilmiş sınırları, İsrail ve onun Arap komşuları arasında maruz kalınan sınırlar, iki Kore'yi ayıran 38. paralel, Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir'deki istikrarsız ateşkes hattı, Rum ve Türk Kıbrısı'nı ayıran bölme hattı… Yirminci yüzyılın meşhur örnekleridir" (Anderson, 1996: 5-6). Bu ve benzeri sınırların dikkat çeken önemli bir özelliği de buralarda tam bir "panoptik" gözetleme ve kontrol sisteminin hat safhada uygulanıyor olmasıdır. Nitekim ikinci İntifada sırasında Oslo'da belirlenmiş olan parçalama hatları, gittikçe sertleşerek denetim ve gözetleme mekanizmaları haline geldi. Askeri kontrol noktaları ve Ayırma Duvarı, acımasız ırk ayırımı aygıtları olmalarının yanı sıra, buralardan geçen Filistinlileri kayda geçirerek İsrail'in gözetleme ağı içerisindeki aktif sensörler haline gelmişlerdir (Weizman, 2016: 29). Dolayısıyla Ayırma Duvarı ve onun çeşitli türevleri sadece etno-dinsel bir ayırmayı değil teması ve etkileşimi engelleyen panoptik bir sistem olarak da işlerlik göstermektedir.

Sonuç

Bilindiği üzere teritoryal sınırlar, içinde ulusal kolektivitenin tahayyül edildiği sosyo-politik kurumlardan biridir. Ancak sınır bölgeleri aynı zamanda bu tahayyüle zarar verebilecek olan temas ya da etkileşim alanlarıdır. İşte sınırlara duvar inşa etme politikası hem söz konusu hayali somut bir biçimde gerçeğe dönüştürmek hem de "homojen kapalı topluluğu" çeşitli "tehlike"lerden korumayı amaçlamaktadır.

Ancak Yeni Utanç Duvarı her ne kadar bu fonksiyonları yerine getirmekte ise de aslında bunların çok daha ötesine uzanan işgalci ve yayılmacı bir mimari politikanın eseridir. Dolayısıyla bu duvar hem geçmiş dönemlerde hem de günümüzde inşa edilen bütün sınır duvarlardan çok farklı özelliklere sahiptir. Bir başka deyişle çok fonksiyonlu bir yapıya sahiptir. "İçeri"yi "dışarı"dan ayırmakla kalmayıp aynı zamanda savunmacı, düşmanlaştırıcı, içe-kapalı ve ırkçı bir kolektif *ethos* üretmekte; yanı sıra karşı tarafı şiddete zorlayarak işgalci, yayılmacı ve sömürgeci politikaları meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. Keza birlikte yaşamaya dair açılabilecek tüm yolları keskin bir şekilde kapatmak anlamına gelmektedir.

Kaynakça

ANDERSON, M. (1996), *Frontiers: Territory and State Formation in the Modern World,* Oxford: Polity Press.

ASSMANN, J. (2015), *Kültürel Bellek,* (Çev: A. Tekin), (2. Baskı), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BORNEMAN, J. (1998), "*Grenzregime* (Border Regime): The Wall and its Aftermath" (Edited by: T. Wilson ve H. Donnan) *Border İdentities: Nation and State at İnternational Frontiers,* Cambridge, Cambridge University Press, pp. 162-190.

BROWN, W. (2011). *Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik*, (Çev: E. Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları.

BAUMAN, Zygmunt (2009). *Sosyolojik Düşünmek* (6. Baskı). (Çev: A. Yılmaz), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

DE CERTEAU, M. (2009), Gündelik Hayatın Keşfi I, (Çev: L. A. Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

DONNAN, H. ve WİLSON, T. M. (2002). *Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları*, (Çeviren: Zeki Yaş), Ankara: Ütopya Yayınevi.

FOUCAULT, M. (1991) "Governmentality", (Edited by: G. Burchell, C. Gordon and P. Miller) *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*, Chicago: University of Chicago Press. s. 87-104.

GİDDENS, A. (2008). *Ulus, Devlet ve Şiddet* (2. Baskı). (Çeviren: Cumhur Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

KOLOSSOV, V. (2005). Border Studies: Changing Perspectives and Theoretical Approaches*, Geopolitics*, 10, s. 606–632.

LEFEBVRE, H. (2014), *Mekânın Üretimi*, (Çev: I. Ergüden), (2. Baskı), İstanbul: Sel Yayıncılık.

NEWMAN, D. (2005). *World Society, Globalization and a Borderless World: The Contemporary Significance of Borders and Territory*, Zurich, World Society Focus Paper Series, p:1-24.

TEKİN, F. (2014), *Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*, İstanbul: Açılım Kitap.

WEİZMAN, E. (2016), *Oyuk Topraklar*: İsrail'in İşgal Mimarisi, (Çev: E. C. Ercan), İstanbul: Açılım Kitap.

URL-1: https://electronicintifada.net/content/damming-west-bank-farmers/5496.

URL-2: https://www.stopthewall.org/the-wall

TÜRK MEDYASINDA EL-AKSA İNTİFADASI

Öğr.Gör. Hülya Günaydın
İstanbul Medipol Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO
hgunaydin@medipol.edu.tr

Özet

Filistin-İsrail sorununun uzun tarihinde 1993–2000 yılları arasındaki dönem "barış süreci" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemdeki bir takım politikaların ve anlaşmazlıkların sonucu olarak İkinci İntifada yaşanmıştır. Eylül 2000'de İsrail'in muhalefetteki Likud Partisi'nden Ariel Şaron, çok sayıdaki polisin eşliğinde Kudüs'teki Harem El-Şerif'e (Mescid-i Aksa) bir ziyarette bulunmuştur. Ariel Şaron'un ziyareti esnasında Kudüs'ün geleceğine dair sarf ettiği ifadeler bölgede tansiyonu yükseltmiştir. Bu açıklamalar Filistin topraklarında beş yıl sürecek İkinci İntifada ya da El-Aksa İntifadası'nın başlamasına yol açmıştır. Batı Şeria ve Gazze Şeridinde başlayan ayaklanmalar çok geçmeden Filistin topraklarından İsrail topraklarına yayılmıştır.

Bu çalışmada El-Aksa İntifadası gibi Ortadoğu'da topyekun savaşa yol açabilecek bir gelişmeye Türk medyasının ilgisi, medyanın devlet politikaları ve hükümet icraatlarıyla ilişkisi göz önünde bulundurularak incelenecektir. 1980 sonrası yapısal olarak dönüşüme uğrayan Türk medyasında yaşanan değişim dikkate alınarak ilişkilerin arka planındaki dinamikler ve bu dinamiklerin gazetecilerin çalışma pratiklerine, haber diline nasıl yansıdığı, El-Aksa İntifadası özelinde ele alınacaktır. Haber oluşumunda ve haber söyleminin belirlenmesinde, medyanın ideolojik tutumu ve siyaset ile geliştirmiş olduğu karşılıklı ilişkinin belirleyiciliği dikkate alınarak, El-Aksa İntifadası'nın Türk medyasının önde gelen gazetelerinden Hürriyet, Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinin okurlarına sundukları haberler üzerinden incelenecektir. Söz konusu gazetelerin Filistin'de yaşananları okurlarına nasıl yansıttığı, El-Aksa İntifadası'na ilişkin haber içeriklerinin nasıl oluşturulduğu söylem analizi yöntemi ile irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, El-Aksa İntifadası, Medya, Haber

Abstract

In the long-standing history of the Israeli-Palestinian conflict, the period between the years of 1993-2000 is called the "peace process." As a result of some policies and conflicts throughout that phase, the Second Intifada broke out. In September 2000, Ariel Sharion of the opposition party Likud visited al-Aqsa Mosque in Jerusalem with a crowded escort of Israeli police officers. During that visit, what he said about the future of the region increased tension and led to the beginning of the Second Intifada, also known as the al-Aqsa Intifada that would last for five years. Started first in the West Bank and Gaza Strip, the uprising soon spread to the Israeli territories.

In this article, the Turkish media's interest in such an occurence as the Second Intifada, which could have caused a total war quite easily, will be examined by taking into consideration its relationship with state and government policies. In the light of the structural change in the Turkish media after 1980's, dynamics behind the relations and how the journalists' working practices and journalism jargon reflected those dynamics will be adressed with regard to the Second Intifada. By taking the ideological stance of the media and its interrelation with politics into account, how the leading Turkish media outlets like Hürriyet, Cumhuriyet and Yeni Şafak reported the al-Aqsa Intifada is to be examined through the news they reported at the time. In doing so, discourse analysis will be employed.

Keywords: Palestine, al-Aqsa Intifada, media, news

Giriş

Hem Birinci İntifada hem de aynı şekilde İkinci İntifada süreci de Filistinlilerin varoluş mücadelesi olarak tarihteki yerini almıştır. Türkiye de bu süreçte diğer dünya ülkeleri gibi Ortadoğu'da cereyan eden gelişmeleri yakından takip etmiş ve sık sık barış görüşmeleri çabalarını da dile getirmiştir. Birinci İntifada sürecinde olduğu gibi İkinci İntifada sürecinde yaşanan gelişmeler de yine basın yayın organlarınca Türkiye ve dünya kamuoyu ile paylaşılmaya çalışılmıştır.

Medya yalnızca dünya üzerindeki gelişmeleri kamuoyuna yansıtmakla kalmayıp aynı zamanda kamuoyu oluşturmak gibi bir güce de sahip olduğu için oldukça hayati öneme sahiptir. Basın yayın organlarının yaşanan gelişmeleri halka aktarma konusunda gelişmeleri ele alış biçimleri, yorumları sahip oldukları yayın politikalarına göre şekillenmektedir. Bu bağlamda gelişmeleri halka aktarma hususunda farklı yorumlar ile yaşananlar halka aktarılmaktadır ve bu yönde kamuoyu oluşturulması hedeflenmektedir.

Bu çalışmada El-Aksa İntifadası sürecinde Türk basınında belli grupları temsil eden önde gelen gazetelerin İntifada sürecinde yaşananları nasıl yansıttığı, El Aksa İntifadası'na ilgi düzeyi incelenmiştir. Bu bağlamda 29 Eylül-30 Ekim 2000 tarihleri arasında Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Şafak gazetelerinde yer alan El-Aksa İntifadası ait haberler incelenmiştir. Gazetelerin konuyu ele alış biçimleri arasındaki farklılıkların eleştirel söylem analizi yöntemi ile ortaya konmuştur. Basının İsrail ve Filistin'e karşı bakış açısını ve Türkiye'nin sözkonusu süreçteki Ortadoğu politikasına ilişkin medya üzerinden bir tahlil yapılmıştır.

Haber ve ideoloji ilişkisini sorun edinen bu çalışma gazetelerde yayınlanan haberlerin ardındaki ideolojik belirlenimleri ortaya çıkarmak amacıyla Van Dijk'ın haber söylem analizi temel alarak; gazetelerin haberleri nasıl bir dille oluşturduklarını tespit etmeyi hedeflemektedir. Ayrıca basının El-Aksa İntifadası sürecinde yaşananları ne kadar objektif verip vermediği de irdelenecektir.

El-Aksa İntifadası sürecinde İsrail'in saldırılarının hangi gazete tarafından ne şekilde yansıtıldığı üzerine yoğunlaşılmıştır. Araştırma yöntemi olarak eleştirel söylem analizinin seçilmesinin amacı, İsrail ve Filistin arasındaki çatışmaların Türkiye'de yayın yapan gazetelerce ele alınış biçimi incelenirken eleştirel, sosyal ve politik çözümlemelerin önem arz etmesidir. Gazetelerde yer alan haberler analiz edilirken haberin tarihi ve başlığı, haber içerisinde kimlere söz verildiği gibi noktalara dikkat çekilecektir.

Haber, Söylem, İdeoloji

Haberin ne olup ne olmadığına ilişkin çok sayıda tanım yapılmıştır. Haber ilk zamanlar bireylerin bilme ve öğrenme istekleri dikkate alınarak "olmuş olan her şey", "okuyucuların öğrenmek istediği şeyler" şeklinde tanımlanırken sonraki süreçte günün koşulları ve gazetecilik mesleğinin gerekleri göz önünde bulundurularak "zamana uygun olan her şey", ve "bir olayın raporu" şeklinde tanımlanmıştır (Devran, 2010). Haber kavramına daha sonraki dönemlerde "İnsanların bilmek istediği herşey" (Girgin, 2002) şeklinde tanımlama getirilmiştir.

Haber metninin söylemsel içeriği yalnızca metnin üretimi ya da sunumu aşamasında değil, algılanması aşamasında da çeşitli değişikliklere uğrayabilmektedir. Bu anlamda haber, anlam yükü bir "hikâyeden" yola çıkılarak oluşturulan, ancak içerdiği sözcüklerden daha fazlasına göndermede bulunan bir "söylem" olarak var olduğu toplumsal ilişkiler bütünü içerisinde anlaşılabilecektir (Ergül, 2005).

Haber metinlerinin oluşturulmasında etkili olan unsurlar şu şekilde sıralanabilmektedir:

1. Haberin söylemi; gazeteciliğin günlük pratikleri içinde oluşmaktadır. Yani habercilik zamansal, mekansal ve mali sınırlılıkları aşmaya yönelik bir iş olarak örgütlenmiştir.
2. Haberin söylemi; gazetecilerin profeyonel ideolojileri içinde oluşmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, basının ticari bir işletmeye dönüşümü ve daha sonra oluşan yatay ve dikey tekelleşme olgusu ile birlikte gelişen gazetecilik normları, söylemi biçimlendirmektedir.
3. Haberin söylemi; haber metinlerinin üretildiği somut tarihsel konşullar ve üretim anı ile belirlenmektedir. Toplumsal formasyon içinde kesitsel olarak oluşan siyasal, ekonomik güç/iktidar ilişkileri metinlere yansıtmaktadır.
4. Haberin söylemi; medyanın ekonomi politikası içinde yapılanmaktadır. Yani karlılık kaygısı, daha fazla kişiye yönelik içeriklerin hazırlanmasını gerektirmektedir ki bu da çeşitliliği sınarken benzeşmeye yol

açan ve daha çok satan konuların seçilmesine neden olmaktadır. (İnal, 1996)

Söylemin metnin önüne geçtiği bir döneme doğru gidilirken, neyin haberinin yapıldığından çok haberin nasıl ve kime iletildiğini analiz etmek, metinde kullanılan söylemin anlaşılabilir olmasını daha mümkün kılmaktadır. İçeriksel açıdan haber metinleri birer söylemdir ve her metnin bir ard dünyası vardır. Kurulan söylem, her toplumun sosyo-kültürel yapısına ya da psiko-sosyal zihin süreçlerine göre değişiklik göstermektedir.

Haber söylemi ülkelerde güç iktidar ilişkileri içerisinde ele almaktadır. Haber söylemleri iktidar tarafından hakim olunmak istenen kamuoyu oluşturma ve yönlendirme araçlarıdır. Medyanın içeriğini haberler ve diğerleri şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Haber söylemi, editöryal süreç ve haberin servis edilme biçimi geniş bir şaşırtmaca alanı yaratabilmektedir (Girgin, 2003). Birer kurgusal metin olan haberler, tüm kurgusal metinlerde olduğu gibi kendine has söyleme sahiptirler. Hem gerçekler olaylar, canlandırılarak söylem içindeki anlatımla insanlara aktarılır hem de mevcut egemen ideoloji haber söylemleri içinde doğallaştırılarak yeniden kurulur (Tokgöz, 2003).

Medya ile ilgili çalışmalarda önemli kavramlardan biri haline gelen ideoloji, medyanın olayları yeni bir dille inşa ederek kamuoyuna sunmasında oldukça etkilidir. Haber konusu olan bir olaya, basın organlarının farklı söylemleriyle farklı anlamlar yüklenebilmektedir. Bazı yazarlar ideolojiyi söylem, argüman, imaj ve basmakalıp yargı gibi belli bir amaca hizmet eden ve belli grup veya aktörler tarafından yönetilen bir dizi sembolik temsiller, bazıları da belli bir sosyal ve politik sistemi karakterize eden genel olgular şeklinde tanımlamaktadırlar (Devran, 2010). İdeolojilere dair grup çıkarlarının geliştirilmesinde az ya da çok etkili oldukları şeklinde bir çıkarımda bulunulabilir.

Gazeteler olayları kamuoyuna sunarken haber metinlerinin içeriğinde anlatılar ve ideolojileri ön plana çıkarılarak ideolojik ve kapalı metinler oluştururlar. Bunun sebebi olarak içerik oluşturulmasında, kaynak, editöryal süreç, ekonomi politik durum ve muhabirin durumu belirleyici bir rol üstlenmesi gösterilebilir. Egemen ideoloji, süreci yönlendiren ve kontrol edenlerin etkisi ile söylem ve haber oluşturulma sürecinin sonunda oluşturulur, kurulur (Karaduman and Batu, 2011).

Haber söyleminin üretim sürecindeki unsurlar ile egemen ideolojinin önemli bir parçası olan eşik bekçileri sürekli devinim halindedirler. Haberde metinin oluşumuyla birlikte ideolojik yapı da kurgulanmaktadır. "Haber metinleri içerisinde belli egemen düşünceler, yaklaşımlar, anlatılar ortaya çıkarılır. Bunun sonucunda belli dünya görüşlerini taşıyan kapalı birer metin dizgesi ortaya çıkar" (Bulut and Yaylagül, 2004)

Söylemin oluşumunda ve yayılımında önemli bir referans olan ideoloji, her söylemde içeriğin oluşumunu belirleyen anlamlandırmaya yön veren bir tür güçtür. İdeoloji, güdü gibi alt yapıda var olan oluşumun nedenidir. Dolayısıyla her söylem, ideoloji taşımaktadır (Ilgın, 2003). Söylemler pratik hayatta, çoğu zaman ideoloji yerine kullanılmaktadır. Özellikle 1980'li yılların ortalarından itibaren medya konusunda yapılan çalışmalarda ideoloji, söylemi tamamlayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. (Sözen, 1997)

Birinci İntifada Öncesi Filistin-İsrail İlişkilerine Bakış

Filistin-İsrail çatışmasının başlangıcı 19. yüzyılın sonuna kadar götürülebilse de dönüm noktası olan tarih, Filistin'de İngiliz manda rejiminin sona ermesinin hemen ardından 14 Mayıs 1948'de, Tel Aviv'de toplanan Yahudi Millî Konseyi, yayınladığı bir bildiri ile İsrail Devleti'nin ilan edildiği 1948 yılıdır. 1948 yılı İsrailliler için zafer anlamına gelirken, bu tarih Filistinlilerin hafızalarında "nakba" (felaket) olarak yer etmiştir.

1948'den başlayarak 1987'ye kadar geçen süre içerisinde çeşitli savaş ve mücadeleler vuku bulmuştur. İsrail'in kuruluşu ve ardından yaşanan Arap-İsrail Savaşı ise çok sayıda Filistinlinin yurtlarından edilmeleriyle sonuçlanmıştır. İsrail hükümetleri bir yandan işgal ettikleri toprakları İsrail sınırlarına dahil ederken bir yandan da bu topraklara yerleştirdikleri Yahudiler aracılığı ile olası bir Filistin devletini engellemek amacıyla tedbirler alma yolunu izlemiştir.

Barışın sağlanabilmesi adına çeşitli girişimlerde bulunulmuş olunsa bile kapsamlı ve kalıcı bir barış sağlanamamıştır. Filistinliler aleyhine sonuçlanan barış görüşmeleri ve Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün

komşu coğrafyalardan Tunus'a sürülmesi sonucu İsrail'e karşı direnişin zayıflaması, Filistin halkının tepkisinin büyümesine neden olmuştur. Gazze'de bir Yahudi'ye ait kamyonetin Filistinli işçileri taşıyan bir araca çarpması sonucu meydana gelen ölüm ve yaralanmalar İntifada'nın fitilini ateşlemiştir. Böylelikle Filistinliler İsrail işgaline karşı 1987 yılının Aralık ayında bir direniş olarak Birinci İntifada sürecini başlatmışlardır.

İntifada, Filistin halkının 1987 yılında İsrail güvenlik kuvvetlerine karşı başlattığı taşlı sopalı protesto eylemidir. (Sönmezoğlu, 2000) İntifada kelime anlamı itibariyla Arapça'da 'silkinme' kökünden türemiştir (Karaman, 1991). İsrail'in en gelişmiş silahlarla yürüttüğü bu sınırsız ve dayanılmaz baskılara karşı Filistinlilerin kadın-erkek, yaşlı-genç tek vücut olarak taş ve sapanlarla bayrak açtıkları İntifada Filistin'de İsrail işgaline karşı ilk toplu başkaldırı hareketi özelliğine sahiptir. Ateşli silahlar gibi öldürücü olan araçları benimsemeyen İntifada hareketinde daha çok düşük ölçekli şiddet ve pasif direniş kullanılır olmuştur (Aras, 1997).

Oslo Süreci

Birinci İntifada sürecinde Birleşmiş Milletler'in İsrail'in Güvenlik Konseyi'nin kararlara karşı sürdürdüğü kayıtsız tutumu şiddetle kınadığı görülmektedir (Karaman – 1991). Süreç içerisinde Mısır'ın arabulucuk görevini üstlenmesi de İsrail'in tavrından bir değişiklik oluşturmamıştır. El-Fetih'in köklü bir değişikliğe giderek İsrail'in ortadan kaldırılması fikrinden vazgeçen bir politika değişikliğiyle İsrail-Filistin ilişkilerinde yeni bir dönem başlamıştır. BM Genel Kurulu, 1989'da aldığı 44/42 sayılı karar ile Filistin halkının kendi geleceğini belirleme konusunda BM'nin himayesinde ve ilgili tarafların katılımıyla bir barış konferansının toplanması çağrısı yapılmıştır. (TDV-1996)

Soğuk Savaş sonrası dönem Ortadoğu'da yeni kırılmalar meydana getirmiştir. Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından ABD'nin 1991'de Irak'a müdahalesi, bu zamana kadar bölgede devam eden güçlü Sovyet etkisini ortadan kaldırırken ABD'yi Ortadoğu'da tek güç haline getirmiştir Bu dönemde İntifada'nın güçlü etkisi ile ABD'nin küresel aktör olma çabaları birleşince İsrail masaya oturtulmuş ve Ortadoğu Barış Süreci olarak adlandırılan süreç başlatılmıştır.

ABD'nin müdahalesiyle barış için gerçekleştirilen konferanslardan İsrail'in uyuşmaz tavrı nedeniyle bir sonuç alınamamıştır. ABD'nin onayı ile FKÖ ve İsrail hükümeti arasında başlayan Oslo süreci olarak adlandırılan görüşmeler dizisi FKÖ'nün İsrail'i tanıdığını bildiren belgeyi imzalaması sonrasında Washington'da bir barış anlaşmasının imzalanmasına zemin hazırlamıştır.

Oslo anlaşmaları ile önemli bir ivme kazandığı sürekli olarak tekrarlanan Ortadoğu Barış Süreci'nde Filistin tarafı çok önemli tavizler vermeye zorlanmıştır. İsrail'deki Likud ve İşçi partilerinin liderleri dahi Oslo sürecinin Filistinlilerin aleyhine olduğunu gizleme gereği duymamışlardır. (Yaşar, Özcan and Kor, 2010)

Oslo sürecine ilişkin Edward Said'in yorumu da bu konuda iyimser olmayı gerektirecek bir durumun sözkonusu olmadığı yönündedir; "Barış süreci temelde Filistin liderliğini İsrail'in şartlarını kabul etmeye zorlamıştır: İsrail birliklerinin küçük bir kısmının geri çekilmesi; yerleşimlerin devamı; Kudüs'ün İsrail egemenliğinin ve yerleşimlerin belirlenimi altında tutulması; sınırların ve suların İsrail tarafından kontrolü; giriş ve çıkışların İsrail tarafından kontrolü; güvenliğin İsrail tarafından kontrolü. Amerikalıların ve İsraillilerin yapmaya çalıştığı şuydu: İşgalin bu şekilde yeniden ambalajlanması hususunda Filistinlilerin rızasını elde etmek. Ortada büyük bir sahtekarlık olmasına karşılık, kamuoyuna barış doğ- rultusunda yol kat ediliyormuş görüntüsü veriliyordu." (Said, 2002)

Oslo görüşmelerinde etkili rol oynayan "barış için toprak" sloganıyla seçimlere giren işçi partisi lideri İzak Rabin'in öldürülmesinden sonra Dışişleri Bakanı Şimon Peres Başbakan olmuş ve görüşmeleri devam ettirmiştir.

1996 seçimlerinde "güvenlikli barış" söylemiyle iktidara gelen Likud Partisi Benyamin Netanyahu İsraillileri memnun etmek için yeni yerleşim bölgelerinin inşasına devam etmiştir. Netanyahu hükümetiyle sözde barış sürecinin yavaşlamasıyla iktidara emekli general Ehud Barak getirilmiştir. Filistin-İsrail barış görüşmeleriyle başlayan süreç yeniden çatışmaya dönüştü. Barak'ın iktidara gelmesiyle birlikte 1999'un Temmuz ayında Oslo sürecinin son ayağı olan Camp David'de Filistin ve İsrail liderleri Clinton'ın başkanlık

sürecinin son demlerinde bir araya getirilmiştir. İkinci İntifada'dan önce barış sürecindeki en büyük anlaşmazlıkların su yüzüne çıktığı Camp David görüşmeleri sürecin çöküşünü hazırlayan koşulları yaratan son zirve olmuştur.

Filistinlilerin 2000 yılının Eylül ayında İkinci İntifada'yı başlatmalarının en önemli nedenlerinden biri Oslo Anlaşmalarının getirdiği tatminsiz ortam olmuştur. Oslo Anlaşmalarında kolay konular gündeme alınırken, çözümü zor konular nihai statü görüşmelerine bırakılmıştır (Yaşar, Özcan and Kor, 2010). Taraflar çözümü zor olan temel meseleleri görüşmek üzere Camp David'de bir araya gelmişlerdir fakat burada ABD Başkanı Bill Clinton'ın İsrail'in tezlerini destekleyen önerileri Filistin lideri Yaser Arafat tarafından kabul edilmemiştir.

İkinci İntifada'dan hemen önce gerçekleşen Camp David Zirvesi Oslo sürecinin sonu olmuştur. 11– 14 Temmuz 2000 tarihleri arasında ABD Başkanı Clinton'un arabuluculuğuyla yapılan İkinci Camp David görüşmelerinde, Şarm el Şeyh Memorandumu ile öngörülen nihai anlaşmanın 13 Eylül 2000'de imzalanması gerektiği koşuluna uyacak sonuçlar elde edilememiştir. (Özkoç, 2009)

Camp David'de Barak, Doğu Kudüs'ün bir bölümünü Filistinlilere bırakmayı önermiştir. Fakat Harem'i Şerif'in kontrolü İsrail'de kalacaktır. Arafat Doğu Kudüs'ün tamamının Filistin'de kalması gerektiğini dile getirmiştir (Hammami and Tamari, 2001). Camp David'de de Oslo sürecinde gündeme gelen Filistin devletinin geleceği, mülteci Filistinliler, Yahudi yerleşimciler ve Kudüs'ün statüsü gibi konular da masaya yatırılmıştır. Bu konularda bir uzlaşmaya varamaması üzerine Oslo sürecinde çözüme ilişkin ilerleme katedilememiştir. Diğer bir anlaşmazlık noktası ise Yahudi yerleşimcilere dair olmuştur. Filistinliler Batı Şeria ve Gazze'deki Yahudi yerleşim birimlerinin boşaltılmasını talep etmişlerdir. İsrail ise buralardaki yerleşim faaliyetlerine son vermemiştir. Var olanları da boşaltmamakta ısrar etmiştir. En önemli anlaşmazlık ise Kudüs'ün statüsüne ilişkin İsrail'in Doğu Kudüs'teki egemenliğinden vazgeçmeyişi olmuştur.

Camp David'deki başarısızlık ABD ve Avrupa basını aracılığı ile Filistinlilerin sırtlarına yüklenmiştir. Barış görüşmelerinin başarısızlığa uğramasının nedeni olarak Filistinlilerin tavrı gösterilmiştir. Çözüme varılamayan görüşmeler sonuçsuz kalmış ve İsrail-Filistin ilişkileri yeni bir belirsizlik içerisine girmiştir. Barış sloganıyla iktidara gelen Barak'ın uzlaşmaz tavrı ve İsrail'in yeni yerleşim yerleri kurmaya devam etmesi İsrail'in barış anlaşmalarındaki samimiyetsizliğini bir kez daha ortaya koymuştur (Yaşar, Özcan and Kor, 2010). İsrail'in uzlaşmaz tutumu ve devam eden işgalci tavrı İkinci İntifada sürecinin başlamasına ortam hazırlamıştır. Böylece Brak yerini İkinci İntifada'nın fitilini ateşleyen Ariel Şaron'a bırakmıştır.

El-Aksa İntifadası

İsrail işgaline karşı Filsitinlilerin mücadelesi değişik şekillerde süregelmiştir. 28 Eylül 2000, Filistin için tarihi dönüm noktalarından biri olmuştur. İkinci İntifada, diğer adıyla El-Aksa İntifadası, Camp David'deki başarısızlığın neden olduğu olumsuz ortamda 28 Eylül 2000 tarihinde ana muhalefet partisi Likud'un başkanı Ariel Şaron'un Mescid-i Aksa'ya yaptığı "provokatif" ziyaret ve ardından 29 Eylül Cuma günü Başbakan Ehud Barak'ın polis ve asker gücünü Harem-i Şerif'e yığmasıyla başlayan Filistin halkının İsrail'e karşı topyekun başkaldırısıdır.

Şaron'un yaklaşık 1,000 askerle birlikte provokasyon niteliğindeki Harem-i Şerif ziyareti Filistinlilerin protesto gösterilerine yol açmış ve kısa süre içinde El-Aksa İntifadası olarak da bilinen İkinci İntifada'yı başlatmıştır. Şaron'un, "Burası hep bir İsrail bölgesi kalacak" sözleri, mescitteki Filistinlileri ayağa kaldırmış ve o gün İsrail güvenlik güçleri ile çıkan çatışmalarda 7 Filistinli ölmüş, 250 kişi yaralanmıştır.

Şaron'un Mescid-i Aksa'ya ziyaretinden iki gün sonra, bir Fransız televizyon kanalı tarafından çekilen görüntüler tüm Filistinlileri ayaklandırmıştır. 11 yaşındaki Filistinli Muhammed Cemal ed-Durre'nin babasının arkasına saklanmaya çalışırken, İsrail güvenlik güçleri tarafından öldürülmesinin görüntüleri büyük tepkiye sebep olmuştur. Sözkonusu görüntülerin ardından sokaklara dökülen binlerce Filistinli İsrail'i protesto etmiştir.

İntifada'nın ilk günlerinde babasının arkasına sığınan Muhammed Cemal ed-Durre'nin vurulmasının ekranlara yansıyan görüntüsü, İsrail askerlerinin çocukları hedef aldıklarının açık bir göstergesi olmuştur. Oslo görüşmelerinde ve Camp David'de istediği desteği bulamayan Filistin halkı yeni bir arayış içerisine

itilmiştir. Bu hak arayışı 1. İntifada sürecindekine benzer şeklinde ortaya çıkmıştır. İntifada sürecindeki Filistin halkının tavrı, işgalci İsrail askerlerine karşı Filistinlilerin kendi topraklarında yaşama haklarını savunacaklarını tüm dünyaya göstermek şeklinde olmuştur. Hem Birinci İntifada hem de aynı şekilde İkinci İntifada da Filsitinlilerin varoluş mücadelesi olarak tarihteki yerini almıştır.

Filistin İslami Direniş Hareketi'nin (HAMAS) başlatmış olduğu intifadaya yaklaşık kırk günlük bir sürenin ardından FKÖ'den de destek gelmiş olsa da bu destek çok uzun sureli olmamıştır. FKÖ barış çabaları adı altında İsrail lehine bir tavır sergileyerek HAMAS'ı İsrail'e karşı yalnız bırakmıştır (Varol, 1994). Filistin halkı İntifada sürecinde yalnız olduğunu hissettiği andan itibaren ortak bir bilinçle hareket etmiştir.

Cumhuriyet Gazetesi El-Aksa İntifadası Haberlerinin Analizi

30 Eylül tarihinde Cumhuriyet gazetesi dış haberler sayfasında "Ortadoğu barışı çıkmaza sürükleniyor" başlıklı haberle Filistin'de yaşananları okurlarına aktarmıştır. Haberde bir İsrail askerini öldürdüğü, Kudüs'teki çatışmalarda ise beş Filistinlinin öldürüldüğü bilgisi paylaşılmıştır. Cumhuriyet haberini REUTERS'tan edinmiş olduğu taş atan bir Filistinli görselini "Filistinlilerin attığı taşlar sonucu 30 İsrail polisi yaralandı" şeklindeki ifade ile yayınlamıştır. Haber görselinde haberde sözü edilen yaralı İsrail askerlerinin yerine taş atan Filsitinlilere yer verilmesi dikkat çekmektedir. Haber görseli ile haber metninde geçen bilgilerin birbiri ile uyumsuzluğu sözkonusudur (Cumhuriyet, 2000).

Benzer uyumsuzluk 2 Ekim tarihli Cumhuriyet gazetesi dış haberler sayfasından "Ortadoğu kan gölüne döndü" başlıklı haber ve haber fotoğrafı için de sözkonusudur. Haberin içeriğinde İntifada'nın dördüncü gününün bilançosu paylaşılmıştır. İsrail polisinin şiddetine maruz kalan Filistinlilerin yer aldığı bir görselle birlikte şu ifadeye yer verilmiştir; "İsrail ve Filistinliler arasında çıkan çatışmalarda en az 30 kişi yaşamını yitirdi." (Cumhuriyet, 2000) Öldürülenlerin Filistinli olduğu bilgisini paylaşırken haber fotoğrafında taş atan Filistinlilere ait bir görsele yer verilmiştir. Haber fotoğrafına ait açıklama cümlesi ile görselin içeriğinin açıkça birbiri ile çelişmektedir. Cumhuriyet bölgeden haberleri yalnızca uluslararası yayın yapan ajanslar aracılığıyla verirken sahip olduğu yayın ilke ve politikaları doğrultusunda haberelere bir editöryal müdahalede bulunduğu görülmektedir.

Cumhuriyet'in 5 Ekim'de dış haberler sayfasında biri çocuk olmak üzere 3 Filistinlinin daha öldürüldüğü bilgisinin yer verildiği haber "Bir çocuk daha öldürüldü" başlığı ile yayınlanmıştır (Cumhuriyet, 2000). Bu haber başlığı ile El-Aksa İntifadasının ilk günlerinde ekranlara taşınan Muhammed Cemal ed-Durre'nin İsrail askerlerince vurulduğu anlara gönderme yapılmıştır. Haber geçmişteki olaylara göndermede bulunan ifadelerle sunularak İsrail'in çocukları öldürdüğü algısı güçlendirilmeye çalışılmıştır. Sözkonusu haberin olduğu sayfada konuya ilişkin dönemin Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'in "Bize toprak verin, İsrail'i yıkalım" şeklindeki açıklamasına da yer verilmiştir.

10 Ekim tarihli Cumhuriyet'te Filistin'de yaşananlar "İsrail ve Filistin arasındaki gerginlik giderek tırmanıyor, diplomasi trafiği arttı" şeklinde ifade edilerek, İsrail'in şiddetli saldırıları "gerginlik olarak tanımlanmıştır. "Savaş korkusu" manşetiyle yayınlanan haberde dönemin Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın bölgeye giderek İsrail Başbakanı Ehud Barak ve Filistin Devlet Başkanı Yaser Arafat ile bir araya geldiği bilgisine yer verilmiştir (Cumhuriyet, 2000). Haberde ayrıca Türkiye'nin İntifada sürecinde yaşananlara dair sergilediği tutum da ortaya konulmuştur. Türkiye'nin tavrı "Ankara'da savaş kaygısı" alt başlığı ile özetlenerek, çatışmaların sürmesiyle Türkiye'nin harekete geçtiği bilgisi paylaşılmıştır. Haberde dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in Türkiye'nin rolünün "soğutucu" olarak nitelendirmesine de yer verilmiştir. Dönemin Dışişleri Bakanı Cem'in olası bir savaşın Ortadoğu'ya yayılma tehlikesi olduğu yönündeki görüşlerine yer verilerek, süreçle ilgili olarak Cem'in gerçekleştirdiği telefon görüşmelerine dair de bilgiler aktarılmıştır.

Yine 10 Ekim 2000 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yer alan "Ortadoğu için geç kalmış çaba" başlıklı bir başka haberde ise, Arafat'ın 12 gün içinde 117 Filistinlinin şehit düştüğü bilgisini paylaştığına yer verilirken şehit düştü ifadesi tırnak içerisinde kullanılarak gazetenin kullanılan ifadelere yönelik ideolojik tutumu göze çarpmaktadır. Ayrıca yine aynı haber içerisinde geçen "Yerleşimcilerden vahşi saldırı" ifadesi tırknak

içersinde verilerek atılan ara başlıklar eşik bekçisinin yorum yapmadan içeri aktardığını göstermektedir. Bu durum haberde retoriğin yani inandırıcılık boyutunun yüksek olmasını sağlamaktadır.

11 Ekim 2000 tarihli Cumhuriyet'te yer alan "Barış için bir fırsat daha" başlıklı haber "İsrail Başbakanı Barak'ın Filistin'e tanıdığı süreyi '3-4 gün' daha uzatması üzerine uluslararası barış çabaları yoğunlaştırıldı." ifadesi spot olarak kullanılırken, haberde tematik olarak öne çıkarılan anlam, İsrail'in barış yanlısı olduğu yönündedir (Cumhuriyet, 2000). Öte yandan süreci yöneten güç ve yetkide olan taraf algısı ortaya çıkmaktadır. Sözkonusu haberde geçen "Filistin'e tanınan sürenin uzatılması…" ifadesi de benzer algının oluşmasına yardımcı olmaktadır. Başlık gözönüne alındığında mecazi öğelerin kullanılarak haberin retoriği arttırılmaya çalışılmıştır. Aynı gün yayınlanan bir başka haberde ise "İsrail: Şiddetin arkasında İran var" başlığı doğrudan tırnak işareti kullanılmadan verilerek haber söyleminin desteklenmesi sözkonusu olmuştur.

12 Ekim tarihinde yayınlanan "Ortadoğu'da yoğun diplomasi trafiği" başlıklı haberde, İsrail ve Filistin arasında yaşananlar yine "gerginlik" olarak tanımlanmış ve sözkonusu sürecin son bulması için çok sayıda arabulucunun bölgede temaslarda bulunduğu bilgisi paylaşılmıştır (Cumhuriyet, 2000). Ayrıca yine aynı dış haberler sayfasında Barak'ın tarafların masaya oturması için Ecevit'e gönderdiği mektupta Türkiye'nin telkinde bulunmasını istediği bilgisinin paylaşıldığı da aktarılmıştır. Haberin ana metni durum içeren bilgilerden oluşmaktadır. Ana metinde sadece mektubun içeriğine yer verildiği için gazete aktaran rolündedir.

13 Ekim tarihli Cumhuriyet'te "İsrail Filistin'i bombaladı" başlığıyla yer alan haberde "önceden uyardık" ifadesinin alt başlık olarak öne çıkarılması editöryal olarak "uyarı" ifadenin desteklendiği okuyuculara hissettirilmeye çalışılmaktadır (Cumhuriyet, 2000). Haberde İsrail ordusunun Ramallah ve Gazze'deki hava akınlarını "sembolik uyarı, sınırlı operasyon" olarak adlandırmasına yer verilmiş ve "Sınırlı operasyon" ifadesi doğrudan kullanılması haberin makro çözümlemesi yapıldığında önemli bir etken olan tematik incelemesi açısından ana başlık ile çeliştiği ortaya çıkmaktadır. Haberde gövde metnin eşik bekçileri tarafından yorumlanarak okura aktarıldığı görülmektedir. Aynı gün yayınlanan bir başka haberde ise, Türkiye'nin sürece ilişkin arabulucu tavrı açıkça görülmektedir.

14 Ekim 2000 tarihli "Ortadoğu barut fıçısı" başlıklı haberde ise, haberde gövde metin eşik bekçilerince yorumlanmadan yalnızca olaylardan oluşturularak okura sunulmuştur (Cumhuriyet, 2000). Ana metin durum aktarımından oluşturulduğu için haber etik kodları ihlal edilmemiştir. Benzer durum 16 Ekim'de yayınlanan "Ortadoğu'da doruk gerginliği" başlıklı haber için de sözkonusudur (Cumhuriyet, 2000).

19 Ekim 2000 tarihli Cumhuriyet'te yer alan "Bizi ateş ve kavga bekliyor" başlıklı haberde Şarm El Şeyh'te israil'in bütün hedeflerine ulaştığı bildirilmiş, İsrail'in ateşkes için verdiği kritik sürenin başladığına dikkat çekilmiştir. Haberin alt başlığı olarak tırnak içersiinde verilen "Clinton ve Barak'ı öldürün" ifadesiyle hem haberin tarafsız bir şekilde verildiği imajı çizilmeye çalışılmış hem de direkt olarak bu ifadenin ön plana çıkarılması ile İsrail destekli yayın organlarınca oluşturulmaya çalışılan "terörirst Filistinliler" algısına katkı sağlanmıştır.

Cumhuriyet gazetesinin 22 Ekim'de dış haberler sayfasında yer verdiği "İsrail soykırım yapıyor" ifadesi tırnak içinde kullanılarak iddianın desteklenmeden yalnızca okur ile paylaşıldığı algısı oluşturularak tarafsızlık imajı çizilmiştir (Cumhuriyet, 2000). Haberde gövde metin yorumlanmadan verilerek sadece gerçekleştirilen konuşma metninden oluşmaktadır. Haber etik kodları açısından ihlal edilmemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin El-Aksa İntifadası sürecinde Filistin ve İsrail arasında yaşananlara ilişkin tutumu Türk basınında da yer bulmuştur. Devletin sürece ilişkin tavrı, taraflara yönelik yakınlığı ve desteği haber metinleri incelenerek gözlemlenebilmiştir. Türkiye sözkonusu süreçte İsrail ve Filistin ilişkilerinde arabulu olmaya çalışarak çatışma ortamının ortadan kaldırılmasına katkı sağlamayı hedeflediği görülmektedir. Dönemin koalisyon hükümeti Dışişleri Bakanı olan İsmail Cem'in barış için tarafları Ankara'ya davet etmiş ve bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Aynı şekilde dönemin koalisyon hükümetinin Başbakanı Bülent Ecevit'in de şahsi girişimler bulunduğu görülmüştür. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in de bölgede sukunetin sağlanabilmesi için dönemin Mısır Cumhurbaşkanı Hüsnü Mübarek ile gerçekleştiridiği telefon görüşmelerine yer verilmiştir. (Cumhuriyet, 2000)

Hürriyet Gazetesi El-Aksa İntifadası Haberlerinin Analizi

Hürriyet gazetesinde yer alan haberlere incelendiğinde diğer üç gazeteye oranla hem haber hem de köşe yazıları açısından El-Aksa İntifadası sürecinde yaşananlara en az ilgi gösteren gazete durumundadır. Hürriyet gazetesi Filistin'e ilk kez Ekim ayının son haftasında muhabir göndermiştir. Yani intifada başladıktan neredeyse bir ay sonra (Özerengin, 2000). Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazeteleri neredeyse çatışmaların devam ettiği her gün yaşananlara ilişkin okurlarını bilgilendirirken, Hürriyet gazetesi benzer tutum içinde olmamıştır. Ayrıca sürece ilişkin haberlerde İsrail lehine kullanılan haber dili ise dikkat çekmektedir.

El-Aksa İntifadası'nın başladığı 28 Eylül'den 3 gün sonra yaşananlara ilişkin ilk haberini geçen Hürriyet, İsrail'e karşı direnen Filistinlilerin mücadelesini "Kudüs için din savaşı" başlığıyla vermiştir (Hürriyet, 2000). Haberin gövde metninde "Filistin polisi ve İsrail askerleri arasında çıkan çatışmada isabet alan 12 yaşındaki bir Filistinli çocuk öldü." ifadesi İsrail askerlerinin sivil direnişçilere yönelttiği silahlı saldırı görmezden gelinmiştir. İsrail askerinin saldırı sonucu hayatını kaybeden Filistinlilerin bilgileri "Çocuklar öldü" alt başlığı ile verilerek edilgen fiil kullanırak 'öldürüldü' ifadesi ile paylaşılmıştır.

3 Ekim 2000 tarihli Hürriyet'te yer alan " Bebeği de öldürdüler" başlıklı haberde de İsrail askerlerince öldürülen bir çocuğun haberi verilirken doğrudan İsrail askerlerince öldürüldü yerine "vurularak öldü" ifadesi ile edilgenlik ortadan kaldırmış, etken bir ifade tercih edilmiştir (Hürriyet, 2000). Mikro çözümlemesi yapıldığında önemli bir etken olan sentaktik çözümleme açısından cümle yapısındaki aktiflik dikkat çekmektedir. Gelişmelere yönelik eşik bekçisinin müdahalesi haber başlığında da gövde metinde de açıkça görülebilmektedir. "Provokasyon 63 can aldı" başlıklı 4 Ekim 2000 tarihli haber başlığı ve gövde metni için de benzer editöryal müdahale gözlemlenmiştir.

İsrail'in saldırısının şiddetlendiği günlerde Hürriyet gazetesi "İsrail'den çağdaş resim sergisi" başlıklı haberin İsrail'in imajına olumlu yönde katkı sağlayan bir haber içeriğine sahip olduğu görülmektedir. Gövde metinde ayrıca dönemin kültür bakanı İstemihan Talay'ın "yahudilerler tarihten gelen bir dostluğumuz var. Türkiye her zaman Yahudi toplumuna yakın olmuştur… Bugün de bu ilişki devam ediyor." şeklindeki sözleri ön plana çıkarılarak İsrail'e yönelik olumlayıcı bir yaklaşım sergilenmiştir (Hürriyet, 2000).

Hürriyet'te yer alan "Barak'tan Arafat'a 48 saat süre" üst başlığı da eklenerek verilen haberin gövde metni ile haber başlığı olarak kullanılan ifadenin birbiriyle uyuşmadığı görülmektedir. Üst başlıkta verilen süreye dikkat çekilirken haber metni içeriğinde ve haber başlığında Filistinlilerin Hz.Yusuf'un mezarını yaktığı iddiasına yer verilmiştir. Önceki gün İsrail'in PR'ı niteliğinde sayılabilecek bir habere yer veren Hürriyet ertesi gün yayınladığı haber ile Filistinlilere yönelik olumsuz yargıların oluşabileceği bir haber metni ile Filistin'deki gelişmelere sayfasında yer vermiştir. Haberin üst başlığı ile gövde metin arasındaki uyumsuzluk haber etik kodları açısından ihlale işaret etmektedir (Hürriyet, 2000).

9 Ekim 2000 tarihli Hürriyet gazetesinde yer alan "Savaşın eli kulağında" başlıklı haberde spotta "Hizbullah'ın üç israil askerini esir alması üzerine, İsrail, Lübnan ve Suriye'yi tehdit etti. İsrail Genelkurmay Başkanı Şaul Hofaz sert çıktı: "Filistinliler üzerimize gelmesin. Saldırırız." şeklindeki ifadeler ön plana çıkarılarak taraflar arasında saldırgan tavrı sergileyenlerin Filistinliler olduğu yönünde bir algı oluşturulduğu görülmektedir. Haber gövdesinde eşik bekçisinin müdahalesi ile haberde tarafsızlık ilkesi ihlal edilmiştir (Hürriyet, 2000).

Yine aynı şekilde 13 Ekim 2000 tarihli "Zıvanadan çıkıyor" başlıklı haber için de sözkonusudur. Haberde özellikle ön plana çıkarılan " İsrail 3 askerinin Fiilistinliler tarafından linç edilmesi üzerine saldırıya geçti." ifadesi süreci çözümüzlüğe iten ve tahrik eden tarafın Filistinliler olduğu yönünde bir algı oluşturmaktadır (Hürriyet, 2000). Benzer tutum 14 Ekim'de de görülmektedir. Hürriyet El-Aksa İntifadası başladığı günden bu beri ilk defa gelişmeleri 1. Sayfasından duyurmuştur. "Linçten sonra" başlığı ile verilen haberin fotoğrafına ise şu "Kanlı ellerle zafer gösterisi" ifadesi eklenmiştir. Haber spotu ise şu şekildedir; "Öfkeli Filistinliler, linç ettikleri İsrailli askerlerden birini karakolun ikinci katından aşağı attıktan sonra bir Filistinli, kanlı ellerini kalabalığa tutarak zafer gösterisi yapıyordu." (Hürriyet, 2000). "İsrail, Filistin'de katil avında" haber başlığında kullanılan "katil" ifadesi tırnak kullanılmadan verilmesi haber söyleminin desteklendiğine işarettir. (Hürriyet, 2000)

"Barak'tan Ecevit'e acele cevap" başlıklı haberde süreç devam ederken Türkiye'nin rolüne ilişkin bilgiler verilmektedir. Haber metninde yer verilen Barak'ın Türkiye'nin kendilerine ciddi şekilde yardımcı olacağına inanadığını söylemesi ve İsrail'in güveninin Türkiye'ye tam olduğunun vurgulanması dikkat çekmektedir. Haberde ayrıca Barak'ın Filistinlilerin radikal tutumları yüzünden olayların yatışmadığını belirttiği sözlerine doğrudan yer verilmesi de Hürriyet'in sürece ilişkin taraflara yönelik tutumu hakkında önemli ipuçları vermektedir (Hürriyet, 2000).

"Sezer: Kutsal yerlerde şiddet Kabul edilemez" başlıklı haberde dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in sözlerine yer verilmiştir. Haber metninde Sezer'in sözlerine ilişkin herhangi bir yorumlayıcı müdahale sözkonusu değildir (Hürriyet, 2000). Fakat haberin devamında " REUTERS: Sezer İsrail'i kınadı" alt başlığı ile REUTERS'ın geçtiği habere göndermede bulunularak algı oluşturulduğu görülmektedir.

Yeni Şafak Gazetesi El-Aksa İntifadası Haberlerinin Analizi

El-Aksa İntifadası'nın başlamasına sebep olan Harem'i Şerif'e yapılan porvokatif ziyaretin gerçekleştiği 28 Eylül gününden 30 Ekim 2000 tarihine kadar geçen süre içinde cereyan eden olaylara Yeni Şafak gazetesi neredeyse her gün 1. sayfadan ve dış haberler sayfasından yer vermiştir. Fakat Yeni Şafak gazetesi bölgede yaşananları bölgeye gönderilen muhabirinden ancak 22 Ekim'de bir röportajla okurlarına sunabilmiştir.

Yeni Şafak gazetesi, Harem'i Şerif'te çıkan çatışmaları "Harem'i Şerif kana bulandı" başlığıyla vermiştir. Şematik bağlamda bakıldığında spot içeriği bakımından ana metnin özeti şeklindedir (Şafak, 2000). Haberde gövde metin eşik bekçileri tarafından yorumlanmayarak verilmiştir. Sadece olaylardan oluşmaktadır. Haber metni tamamen durumdan oluştuğu için haber etik kodları haberin oluşturulmasında ihlal edilmediği görülmektedir. Gazete ana metinde tarafsızlık ilkelerine uyduğu için ve metin gövdesi sadece olaydan oluştuğu için aktaran rolündedir.

1 Ekim 2000 tarihli Yeni Şafak gazetesinde 1. Sayfadan yayınlanan "Kudüs'te matem" başlıklı haberde dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in saldırıyı kınadığı bilgisi paylaşılmıştır (Şafak, 2000). Haberde Türkiye'nin sürece ilişkin tutumuna dair ipuçları vermilmiştir. Ertesi gün gelişmelerin paylaşıldığı bir haberin alt başlıklarından biri de "TBMM'den İsrail'e kınama" şeklindedir. Haberde ayrıca "Filistin kasabı" gibi sıfatlar ile haber gövdesinde gazetenin taraflara tavrı göze çarpmaktadır. Haber yorumlayıcı bir dil ile verilmiştir. Haberde oluşturulmak istenen algıyı güçlendirmek amaçlı olarak da "Mısır ve İran: Sorumlu İsrail" alt başlığı oluşturulmuştur.

3 Ekim salı günü "2. İntifada başladı" başlığı ile verilen haberde ise "Çatışmalarda Hıristiyanlar da Filistinlilerin yanında çatışmalara katıldı." Bilgisinin paylaşılması dikkat çekmektedir (Şafak, 2000). Haberin devamında "AB: Ariel Şaron tahrikçilik yaptı" alt başlığı ile taraflardan İsrail'e yönelik haksız tutumu ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Barak'ın tank bile kullanırız şeklindeki sözlerine genişçe yer verilmesi ile de İsrail'in süreçteki tavrına dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Benzer algının sonraki günlerde yayınlanan "Bebek katilleri" (Şafak, 2000) ve "İsrail yine katletti" başlıklı haberlerle de oluşturulduğu görülmektedir. Haber gövdesinde öldürülen Filistinlilere yönelik "şehit", İsrail'e yönelik ise "katil" ifadesinin kullanılması gazetenin sahip olduğu yayın politikası ve taraflara ilişkin yakınlığı hakkında da bilgi vermektedir.

"Umutsuz zirve", "Oyalama zirvesi" gibi haber başlıkları ile de İsrail-Filistin ilişkilerini düzelme amacıyla bir araya gelen taraflara ilişkin olumsuz bir algı oluşturulmuştur (Şafak, 2000). İsrail tarafının ateşkese sıcak bakmadığı imajı çizilmiştir. 18 Ekimde yayınlanan "Zoraki ateşkes" başlıklı haber "Ateşkes sokaklara yansımadı" ifadesi ile desteklenerek de bu algı güçlendirilmeye çalışılmıştır (Şafak, 2000). Filistin tarafının sözkonusu zirvelerden olumlu anlamda bir beklenti içinde olmadığı düşüncesi de "HAMAS: Zirve sahtekarlıktır" alt başlığı ile okurlara sunulmuştur.

Yeni Şafak gazetesinin sürecin aktörlerine dair tavrı incelendiğinde haberlerinde Filistin tarafına yapılan olumlu editöryal katkı sebebiyle haberin pozitif tespit edildiği saptanmaktadır. Haberlerde Filistinliler lehine kullanılan dil dikkat çekmektedir. Yeni Şafak gazetesinde yayınlanan haberlerin tamamında Filistinlilerin lehine bir söylem sözkonusudur. Yeni Şafak gazetesinde yer alan El-Aksa İntifadası'nın konu edinildiği haber sayısının incelenen diğer iki gazete; Hürriyet ve Cumhuriyet'in haber sayısına oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada Türk basının El-Aksa İntifadası'nın fitilini ateşleyen Şaron'un Harem'i Şerif'e provokatif ziyaretinin gerçekleştiği 28 Eylül'de 2000 tarihinden başlayarak devam eden direnişin yaklaşık bir aylık süre içinde yaşananları nasıl ve ne kadar konu edindiği incelenmiştir.

İsrail'in devam eden saldırıları ve Filistinlilerin bu saldırılara yönelik taşlı sopalı direnişinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Yeni Şafak gazetelerinin 1. sayfalarında ve dış haberler sayfalarında haberlerin gazete okurlarına aktarılması değerlendirilmiştir. Haberlere yapılan olumlu editöryal katkı haberin pozitif değerlendirilmesine gerekçe sağlarken, habere yapılan olumsuz editöryal müdahale ise haberin negatif değerlendirilmesine sebep olmuştur. Herhangi bir editöryal müdahaleye uğrayamayan haberler ise tarafsız olarak tespit edilmiştir.

İsrail ile Filistinliler arasında yaşananların aktarıldığı haberleri konu edinen gazete haberleri ele alındığında gazetelerin sahip olduğu ideolojik temsiliyetleriyle paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Haberlerde taraflardan birinin olumlu sunulduğu haberlere baktığımızda, Yeni Şafak gazetesinin Filistinlilere yönelik olumlayıcı tavrı; Hürriyet gazetesinin ise İsrail'e yönelik olumlayıcı tavrı dikkat çekmektedir. Olumsuz sunulan haberlerin çoğunlukla İsrail'e dair olması ile İsrail'in saldırgan tavrı birbirine paralellik göstermektedir.

Araştırmanın temel amacı olan El-Aksa İntifadası'nın ardından geçen 1 aylık süreçte Türk basınında yaşananların 'nasıl ve ne kadar' yer aldığı tespit edilmiştir. Yapılan tespitler sonucunda medyanın kamuoyu oluşturmadaki rolü uluslararası alanda da gözler önüne serilmiştir.

Bu çalışmada örnekleme alınan haberler, ideoloji ve haber arasındaki ilişki biçimi Van Dijk'in haber söylem analizi üzerine kurularak incelenmiştir. Bu çerçevede Filistinlilerin mücadelesini dinsel motiflerle bütünleştirerek okurlarına aktaran Yeni Şafak "şehit", "cihat" "siyonist" gibi ifadelere yer vermiştir. Mücadelenin yalnızca bir özgürlük mücadelesi olduğunun hissedildiği haberlere imza atan Cumhuriyet gazetesi ise, "militan", "gerilla" ve "intihar eylemleri"gibi ifadelere yer vermiştir. Yeni Şafak gazetesi Filistinlilerin direnişini dinsel bir motifle sunarken, Hürryet ve Cumhuriyet gazeteleri ise dinsel bir tanımlamaya neden olabilecek ifadeleri kullanmaktan büyük oranda kaçınmışlardır.

Araştırmada çalışma evrenine dahil edilen üç gazete birer aylık süre içinde (28 Eylül 2000 – 28 Ekim 2000) El- Aksa İntifadası ile ilgili olarak çıkan haberler incelenerek süreç içerisinde yaşananlar aktarılırken gazetelerin taraflara (İsrail- Filistin) yönelik tutumları değerlendirilmiştir. Araştırmaya konu edinilen üç gazetenin de İsrail'e bakış açıları arasında anlamlı derecede fark olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hürriyet'in İsrail'e yönelik PR niteliğinde değerlendirilen haberleri ve Filistinlilere yönelik olumsuz algı oluşturan haberleri dışında Cumhuriyet ve Yeni Şafak gazetelerinin El-Aksa İntifadası sürecinde Filistinlilere yönelik olumlayıcı bir haber dili kullandıkları görülmektedir.

Süreçte yaşananlara ilişkin Türkiye tarafından yapılan açıklamalar ve bu açıklamalara gazetelerde yer verilirken bir yandan İsrail'in Türkiye'nin Ortadoğu'daki stratejik ortağı olmasının etkisi hissedilirken bir yandan ise İsrail'in saldırılarının farklı derecelerde eleştirildiği görülmektedir.

Yeni Şafak gazetesi söyleminde açık bir şekilde İsrail karşıtlığını gösterirken, Hürriyet gazetesi İsrail'in saldırılarını "karşılıklı çatışma" şeklinde yansıtmayı tercih etmiştir. Cumhuriyet gazetesi ise "ulusal çıkarların" ön planda tutulduğu bir haber söylemi benimsemiştir.

Gazeteler incelendiğinde yaşananlara ilişkin sayıca en fazla habere yer veren Yeni Şafak gazetesinin dahi İsrail'in saldırısının başladığı tarihten neredeyse bir ay sonra bölgeye muhabir gönderdiği görülmüştür. İsrail ve Filistin arasında yaşananlar gazeteler tarafından doğrudan bölgeye gidilerek takip edilmek yerine uluslararası yayın yapan yabancı haber ajanslarının aktardığı haber metinleri üzerinden okurlara aktarılmıştır. Türk medyasının bu tutumu Filistin'de yaşananlara ilişkin medyanın ilgi düzeyini açıkça ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Özkoç, Ö. (2009) 'Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu', Ankara Üniversitesi SBF Dergisi , Eylül, pp. 167-195.

Sönmezoğlu, F. (2000) Uluslararsı İlişkiler Sözlüğü, İstanbul: Der Yayınları.

Aras, B. (1997) Filistin- İsrail Barış Sürecinde Türkiye , İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Karaman, M.L. (1991) Uluslararası İlişkiler Çıkmazında Filistin Sorunu, İstanbul: İz Yayıncılık.

Ergül, H. (2005) Televizyonda Haberin Magazinelleşmesi, İstanbul: İletişim Yayınları.

İnal, A. (1996) Haberi Okumak, İstanbul: Temuçin Yayınları.

Ilgın, L. (2003) 'Söylem ve İdeoloji', in Çoban, B. (ed.) Söylem ve İdeoloji: Mitoloji, Din ve İdeoloji, İstanbul: Su Yayınları.

Hürriyet (2000) 'Kudüs İçin Din Savaşı', Hürriyet Gazetesi, Ekim, p. 30.

Hürriyet (2000) 'Bebeği de öldürdüler', Hürriyet Gazetesi, Ekim, p. 26.

Hürriyet (2000) 'İsrail'den Çağdaş Resim Sergisi', Hürriyet Gazetesi, Ekim, p. 27.

Hürriyet (2000) 'Savaşın Eli Kulağında', Hürriyet, Ekim, p. 28.

Hürriyet (2000) 'İsrail, Filistin'de katil avında', Hürriyet Gazetesi, Ekim, p. 30.

Hürriyet (2000) 'Sezer: Kutsal yerlerde şiddet Kabul edilemez', Hürriyet Gazetesi, Ekim, p. 21.

Cumhuriyet (2000) 'Ortadoğu barışı çıkmaza sürükleniyor', Cumhuriyet Gazetesi, Eylül, p. 11.

Cumhuriyet (2000) 'Ortadoğu kan gölüne döndü', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim, p. 11.

Cumhuriyet (2000) 'Savaş Korkusu', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim, p. 11.

Cumhuriyet (2000) 'Barış için bir fırsat daha', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim, p. 11.

Cumhuriyet (2000) 'Ortadoğu'da yoğun diplomasi trafiği', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim, p. 11.

Cumhuriyet (2000) 'İsrail Filistin'i bombaladı', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim, p. 11.

Cumhuriyet (2000) 'Ortadoğu barut fıçısı', Cumhuriyet, Ekim, p. 11.

Cumhuriyet (2000) 'Ortadoğu'da doruk gerginliği', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim, p. 11.

Cumhuriyet (2000) '"İsrail soykırım yapıyor"', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim, p. 11.

Cumhuriyet (2000) 'Türkiye: Olaylardan İsrail sorumlu', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim, p. 10.

Şafak, Y. (2000) 'Harem'i Şerif kana bulandı', Yeni Şafak Gazetesi, Eylül, p. 1.

Şafak, Y. (2000) 'Kudüs'te matem', Yeni Şafak Gazetesi, Ekim, p. 1.

Şafak, Y. (2000) 'Zoraki ateşkes', Yeni Şafak Gazetesi, Ekim, p. 11.

Şafak, Y. (2000) 'Bebek Katilleri', Yeni Şafak Gazetesi, Ekim, p. 11.

Şafak, Y. (2000) 'Oyalama Zirvesi', Yeni Şafak Gazetesi, Ekim, p. 11.

Dijk, T.V. (2003) 'Söylem ve İdeoloji: Çok Alanlı Bir Yaklaşım', in Barış Çoban, Z.Ö. (ed.) Söylem ve İdeoloji , İstanbul: Su Yayınları.

Karaduman, S. and Batu, N.M. (2011) 'Televizyon Haberlerinde Terörizm Olgusunun TRT'nin Haber Söylemi Bağlamında İncelenmesi', Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ekim, pp. 359-374.

Bulut, S. and Yaylagül, L. (2004) 'Türkiye'de Yazılı Basında Yargıtay ve Mafya İlişkisine Yönelik Haberler', İletişim Kuram ve Araştrma Dergisi Gazi Üniversitesi letişim Fakültesi, pp. 119-143.

TDV (1996) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Vakfı, T.D. (1996) Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

Sibel Karaduman, N.M.B. (2011) 'Televizyon Haberlerinde Terörizm Olgusunun TRT'nin Haber Söylemi Bağlamında İncelenmesi', Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Ekim, pp. 359-374.

Selda Bulut, L.Y. (2004) 'Türkiye'de Yazılı Basında Yargıtay ve Mafya İlişkisine Yönelik Haberler', İletişim Kuram ve Araştrma Dergisi Gazi Üniversitesi letişim Fakültesi, pp. 119-143.

Yaşar, F.T., Özcan, S.A. and Kor, Z.T. (2010) Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin, İstanbul: İHH Yayınları.

Yaşar, F.T., Özcan, S.A. and Kor, Z.T. (2010) Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin, İstanbul: İHH Yayınları.

Devran, Y. (2010) Haber Söylem İdeoloji, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.

Şafak, Y. (2000) '2. İntifada başladı', Yeni Şafak Gazetesi, Ekim, p. 11.

Varol, M.A. (1994) Filistin'de Cihad Sürüyor, İstanbul: Madve Yayınları.

Cumhuriyet (2000) 'Bir çocuk daha öldürüldü', Cumhuriyet Gazetesi, Ekim , p. 11.

Dijk, T.A.V. (1988) News Analysis: Case Studies of International and National News in the Press, New Jersey: Hillsdale.

Girgin, A. (2002) Haber Yazmak, İstanbul: Der Yayınevi.

Girgin, A. (2003) Yazılı Basında Haber , İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Hürriyet (2000) 'Zıvanadan çıkıyor', Hürriyet Gazetesi, Ekim, p. 24.

Hürriyet (2000) 'Barak'tan Ecevit'e acele cevap', Hürriyet Gazetesi, Ekim, p. 28.

Hürriyet (2000) 'Linçten Sonra', Hürriyet Gazetesi, Ekim, p. 1.

Hammami, R. and Tamari, S. (2001) 'The Second Uprising: End or New Beginning', Journal of Palestine Studies, Spring, pp. 5-25.

Özerengin, C. (2000) 'Orada, Bir Filistin Var Uzakta.', Birikim Aylık Sosyalist Kültür Dergisi , Aralık, pp. 70-73.

Rema Hammami, S.T. (2001) 'The Second Uprising: End or New Beginning', Journal of Palestine Studies, Spring, pp. 5-25.

Said, E. (2002) Yeni Binyılda Filistin, İstanbul: Aram.

Sözen, E. (1997) Medyatik Hafıza, İstanbul: Timaş Yayınları.

Tokgöz, O. (2003) Temel Gazetecilik, Ankara: İmge Kitabevi.

FİLİSTİN'İN EKONOMİK YAPISI VE FİLİSTİN'DE POLİTİK İSTİKRARSIZLIKLARIN EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Gökhan KARTAL*
Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK**

ÖZET

Politik istikrarsızlık literatürde ülke idaresindeki istikrarsızlıkların yanında toplumsal huzursuzluklara neden olan birçok faktörü de kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Politik istikrarsızlık ekonomik, sosyal ve siyasal birçok alanı etkileyen bir kavramdır. Bu kapsamda bu kavramın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunda ekonomik büyüme ile politik istikrarsızlık arasında ters yönlü ilişkinin varlığı yönünde sonuçlar elde edilmiştir.

Filistin, dünyanın en stratejik bölgelerinden biri olan Ortadoğu coğrafyasındaki bir Arap devletidir. Konumu itibariyle semavi dinlerin birçok kutsal mekanının bulunduğu, sosyo-politik ve dini açıdan çok önemli konuma sahip bir bölgedir. Filistin denilince ilk akla gelen konu yıllardır süregelen Filistin-İsrail sorunudur. Tarihsel olarak sosyo-politik ve dini öneminden dolayı bu bölge, politik istikrasızlık literatüründe sayılan birçok olayı defalarca yaşamış ve bu olayları yaşamaya devam etmesi muhtemel olan bir bölgedir.

Bu çalışmada Dünya Bankasının veri tabanından politik istikrarsızlık göstergesi olarak kabul edilen değişkenler kullanılarak elde edilecek Politik İstikrarsızlık Endeksi yardımıyla bu olgunun yoğun bir şekilde yaşandığı Filistin'de politik istikrarsızlığın ülkenin ekonomik büyüme performansı üzerine etkisi incelenecektir. Filistin'deki politik istikrarsızlık seyrine geçmeden önce Filistin'in ekonomik yapısı hakkında fikir sahibi olmak için ülkenin sosyo-politik ve ekonomik yapısı incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: *Filistin Ekonomisi, Politik İstikrarsızlık, Filistin'de Politik İstikrasızlık, Ekonomik Büyüme ve Politik İstikrarsızlık, Filistin-Türkiye.*

THE ECONOMIC STRUCTURE OF PALESTINE AND ECONOMIC GROWTH EFFECTS OF POLITICAL STABILITY IN PALESTINE

SUMMARY

Political instability is a multidimensional concept that covers many factors that cause social unrest as well as instability in the country's literature. Political instability is a concept that affects many areas of economic, social and political. In this context, many studies have been carried out on the effect of political instability on economic growth. In the vast majority of these studies, there has been an inverse relationship between economic growth and political instability.

Palestine is an Arab state in the geography of the Middle East, one of the most strategic regions of the world. It is a very important place in terms of socio-political and religion, where many sacred places of heavenly religions are located. The first thing that comes to mind in Palestine is the ongoing Palestine - Israel issue. Due to its historically socio-political and religious significance, this region is a region that has experienced many events in the literature of political instability many times and is likely to continue to live.

In this study, the effect of political instability on the economic growth performance of the country will be examined in Palestine, where political instability is experienced intensively with the help of the Political Instability Index, which will be obtained from the World Bank database using variables considered as political instability indicators. Before beginning the political instability in Palestine, the socio-political and economic structure of the country will be examined to have an idea about the economic structure of Palestine.

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat ABD Doktora Öğrencisi, gokhankartal.gk@gmail.com.

** Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF İktisat Bölümü, serdarozturk@nevsehir.edu.tr.

Key words: *Palestinian economy, Political instability, Political instability in Palestine, Economic growth and political instability, Palestine-Turkey.*

GİRİŞ

Politik istikrarsızlık ekonomi literatüründe devlet yönetiminde meydana gelen değişiklik sayısının yanında toplumsal huzursuzluğa neden olan politik şiddet olaylarını da kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Politik istikrarsızlıkların en önemli sonucu olan belirsizlik ortamı ekonomik ajanların kararlarını olumsuz etkileyerek ülkenin ekonomik yapısına zarar vermektedir.

Dünyanın en önemli merkezlerinden biri olan Ortadoğu coğrafyasında yer alan Filistin özellikle İsrail ile yaşadığı sorunlarla gündeme gelmektedir. İsrail ile sorunların yanı sıra iç politik yapısından kaynaklı birçok problem ile mücadele içerisinde olan Filistin dış yardımlara bağımlı bir hale gelmiş bir ekonomik yapıya sahiptir.

Çalışmamızda Filistin ekonomisinin genel özelliklerine incelenerek, tarihsel süreçte Filistin'in politik istikrarsızlık göstergesi niteliğinde yaşamış olduğu olayların ülke ekonomisi açısından etkilerine değinilecektir.

1.GENEL OLARAK FİLİSTİN EKONOMİK YAPISI

Ekonomik yapıyı etkileyen coğrafi konum, nüfus yapısı ve siyasi yapı gibi değişkenlerin önemine binaen bu bölümde öncelikle Filistin'in coğrafi yapısı, nüfusu, siyasi ve idari yapısı incelenecektir. Daha sonra Filistin ekonomisinin temel yapısına dair çok önemli bilgiler veren temel ekonomik göstergeler farklı farklı özellik gösteren hem Batı Şeria ve Gazze özelinde hem de Filistin genelinde incelenecektir.

1.1. Coğrafi Konum, Nüfus, Siyasi ve İdari Yapı

Filistin, birkaç bin yıl öncesine dayanan uzun ve zengin bir mirasa sahiptir. Filistin halkı bölgenin ilk sakinleri Kenanlılar'ın soyundan gelmiş olup, ilk Yahudi yerleşimcilerin bölgeye gelmesinden yaklaşık iki bin yıl önce M.Ö. 3000 yıllarında bölgeye yerleşmişlerdir. Tarihsel olarak Filistin toprakları İranlılar, Yunanlılar, Romalılar, Süryaniler ve Araplar gibi çok sayıda yabancı güçler tarafından kontrol edildi. 16. yüzyılın başından I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Osmanlı İmparatorluğu Filistin'i kontrol etti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Filistin İngiltere tarafından yönetildi. Filistin'in kontrolü 1947'de BM geçti. Filistin topraklarında iki devlet kurma kararı alındı ve önerilen Arap Devletinin bir parçası olarak günümüz Batı Şeria'yı içeren bir bölge belirlendi. 1948 Arap-İsrail Savaşı sırasında Batı Şeria Transjordan (bugünkü Ürdün) tarafından Gazze Şeridi ise Mısır tarafından ele geçirildi. Daha sonrasında İsrail 1967 Altı Gün Savaşı sırasında her iki bölgenin kontrolünü ele geçirdi.

1964 yılında Filistin halkının tek temsilcisi olma niyetiyle Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) kuruldu. 1958'de Fetih siyasi partisinin kurucusu olan Yasir Arafat 1968'de Filistinlilere ait toprakların işgal edilmesine karşı bölgesel destek arama ve yeni bir Filistin Devleti kurulması amacıyla FKÖ'nün lideri oldu. Bu amaç doğrultusunda Arafat 15 Kasım 1988'de bağımsız Filistin devletini ilan etti. İsrail 1991-1999 yılları arasında yapılan müzakereler sonucunda bir dizi anlaşma ile Batı Şeria ve Gazze Şeridindeki Filistin nüfusunun kontrolü Filistin Otoritesine (PA) devretti. Yasir Arafat 1996 yılında Filistin'in başkanlığına seçildi ve 2004 yılına kadar görev yaptı ve ardından Mahmud Abbas görevi devraldı(Rose, 2017; Al Jazeera).

Filistin, yarı başkanlık sistemi altında çalışan parlamenter cumhuriyettir. Filistin 2016 "Demokrasi Endeksi" derecelendirmesine göre hem otoriter hem de demokratik hükümetlerin özelliklerine sahip unsurları barındıran "hibrit bir rejim" veya " liberal olmayan demokrasi"'dir. Filistin'in tam demokratik ülke haline gelmesini engelleyen başlıca faktörler olarak güçlü hükümet kurumlarının bulunmaması, uluslararası izolasyonun sürdürülmesi ve devam eden İsrail ile çatışmalar sayılabilir. Filistin'in bölgedeki Türkiye, Suriye, Lübnan ve İran gibi çeşitli ülkelerin anayasalarına göre modellenen mevcut anayasası 2002'de kabul edilmiştir. Anayasaya göre Filistin vatandaşları arasında ırk, cinsiyet, renk, din, siyasi inanç ayrımcılığı yapılmamasının söz konusu olmayacağını belirtmektedir. Yasada ayrıca Şeriat Hukukunun tüm yasal önerilerin başlıca kaynağı olduğu belirtilmektedir. Filistin Başkanı, Batı Şeria, Doğu Kudüs ve Gazze

Şeridi'ndeki Filistin halkı tarafından doğrudan seçilir. Mevcut Başkan, 2005 yılında seçilen Mahmud Abbas'tır. Filistin Başbakanı doğrudan Cumhurbaşkanı tarafından atanır ve görevde iken yasama meclisine üye olması şart değildir. Mevcut Başbakan, 2013'ten beri görevde olan Rami Hamdallah'tır. Filistin Yasama Meclisi (PLC), Filistin'deki ana yasama organıdır. Şu anki TBMM Başkanı Aziz Duwaik 2006 yılından bu yana görev yapıyor. Fetih ile Hamas arasındaki çatışmanın devam etmesi nedeniyle Başkan ve Filistin Yasama Kurulunun seçimleri 2006 yılından bu yana ertelenmektedir. Ancak 2016'da Batı Şeria'da yerel seçimler yapılmıştır(Rose, 2017).

1994 yılında yapılan Oslo Barışıyla kurulan Filistin Ulusal Yönetimi (FUY) bir devlet otoritesine sahip değildir. Filistin Ulusal Yönetimi başlangıçta 5 yıllık bir geçiş için kurulmuş olup, Filistin'in şehir merkezlerinde güvenlik ve vatandaşlık işleri yetkileri verilmiş, taşra noktalarında ise sadece vatandaşlık işleri verilmiştir. Ocak 2006'da Hamas'ın parlamentoda çoğunluğu almasıyla dış yardımlarla ayakta kalmaya çalışan FUY yardımların kesilmesi tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. FUY tarafından yaptırılmış olan Gazze Uluslararası Havaalanı İsrail operasyonları sırasında yıkılmış, Gazze şeridinde açtıkları liman da faaliyetine devam edemeyecek şekilde hasar görmüştür. Dış dünyayla fiziki bağlantısını sağlayacak bir ulaşım noktası bulunmaması nedeniyle ekonomik ve dolaylı olarak ticari açıdan ciddi sıkıntılar çekilmekte olan ülkede siyasi açıdan Hamas ve El Fetih (Filistin Kurtuluş Örgütü-FKÖ) grupları arasındaki çekişme devam etmektedir. 2006 yılında Hamas'ın parlamentoda çoğunluğu alması ve sonrasında 2007 Haziran ayında Gazze Şeridi'ni ele geçirmesiyle başlayan kriz halen sürmektedir.

2014 yılında Hamas ve El Fetih uzlaşması ile kurulan teknokrat hükümet, 2015 yılında istifa etmiştir. Bu teknokrat hükümet yerine küçük değişikliklerle yine bir teknokrat hükümet kurulmuştur. 2007 yılından bu yana toplanamayan meclisin göre süresi teknik olarak 2010 yılında sona ermekte olup, 132 üyeden oluşmaktadır. Filistin'in Devlet Başkanı Mahmut Abbas'tır. Mayıs 2017'de İsmail Haniye'nin yerine Yahya Sinvar'ı lider olarak seçen Hamas 1967 sınırlarını kabul edeceğini açıklayarak politikasında önemli değişiklikler yapmıştır(T.C. Ekonomi Bakanlığı).

Ortadoğu bölgesinde İsrail'in doğusunda, Ürdün'ün batısında ve Lübnan'ın güneyi ve İsrail'in güneyinde yer alan Gazze Şeridi Filistinlilerin yaşadığı topraklardır. Ürdün Nehri olarak da bilinen Şeria Nehri, Filistin ile komşu Ürdün toprakları arasındaki sınır boyunca devam ederek bölgeyi ikiye ayırır. Ürdün topraklarında kalan kısım Doğu Şeria, Filistin topraklarında kalan kısım ise Batı Şeria olarak isimlendirilmiştir. Filistin toprakları Batı Şeria ve Gazze Şeridi (West Bank and Gaza) olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Batı Şeria bölümünün yüzölçümü yaklaşık 5.655 km^2 iken Gazze Şeridi'nin yüzölçümü 365 km^2'dir. Ülkenin toplam yüzölçümü 6.020 km^2 olup, bu rakamlara göre Filistin topraklarının % 93,94'ünü Batı Şeria, % 6,06'sını Gazze Şeridi oluşturmaktadır. Gazze Şeridi küçük bir alanı kaplamasına rağmen nüfus açısından oldukça yoğun bir bölgedir. Buna göre ülkenin büyük bir bölümünü Batı Şeria kaplamakta iken nüfus üç milyon civarındadır. Ülkenin çok küçük bir bölümünü oluşturan Gazze Şeridi'nin nüfusu ise neredeyse iki milyona ulaşmıştır. Nüfus açısından bu orantısızlık (bknz. Tablo 1) oldukça dikkat çekicidir. Ülke nüfusu yaklaşık 5 milyon olmakla birlikte İsrail ve Arap ülkeleri başta olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde yaşayan Filistinliler ile küresel düzeyde Filistinli nüfusunun 10 milyonun üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Nüfusun % 83-97 arasında Müslüman, % 3-14 arasında Hristiyan ve %3 diğer dinlere mensup kişilerden oluşmaktadır. Nüfusun çoğunluğu (% 83) Araplardan oluşmaktadır. Arapça, İbranice ve İngilizce, ülkenin resmi dilleridir. Nüfusun % 91,9'u okur-yazardır (PCBS; T.C. Ekonomi Bakanlığı; MNE).

Tablo 1: Filistin'in Yüzölçümü ve Nüfus Yoğunluğu

Ülke/Bölge	Alan	Oranı (%)	Nüfus	Oranı (%)	Yoğunluk
Batı Şeria	5.655	93,94	3.008.770	60,76	532,00
Gazze Şeridi	365	6,06	1.943.398	39,24	5.324,00
Filistin	6.020	100,00	4.952.168	100,00	823,00

Kaynak: PCBS (Palestinian Central Bureau of Statistics)

Filistin toprakları Ürdün Vadisi, kıyı ve iç düzlükler, dağlık ve tepelik bölgeler ve Güney Çölü olmak üzere 4 bölgeden oluşmaktadır. Deniz seviyesinin altında olan bir düzlükten oluşan Ürdün Vadisi'nin toprakları oldukça verimli olmakla birlikte su kaynakları kıttır. Ürdün Nehri'nin beslediği Ölü Deniz olarak da adlandırılan Lut Gölü tuz ve fosfat bakımından zengindir. Filistin'de bunların dışında Yermük Nehri ve birçok küçük akarsu bulunmakta, iklim yılın büyük bir bölümünde oldukça yumuşak geçmektedir.

Filistin Akdeniz'de olduğu için iklimi genellikle ılımandır. Kışın soğuk ve yağışlı, yazın sıcak ve kurudur. Filistin'deki iklim şartları kış aylarının son safhasından itibaren yaz aylarında üretilebilen sebzelerin yetiştirilmesini mümkün kılmakta, bölgedeki kayalık dağ ve tepeler ağaç yetişmesine de elverişlidir. Bölgede çoğunlukla zeytin ağaçları bulunmaktadır. Ayrıca Filistin topraklarının bazı bölümleri de arpa, buğday ve mercimek üretimi için uygundur(T.C. Ekonomi Bakanlığı; PCBS; MNE; Al Jazeera; Rose, 2017).

1.2. Temel Ekonomik Göstergeler

2007 Haziran ayında Hamas'ın Gazze Şeridi'nde yönetimi ele geçirmesinin akabinde İsrail Gazze'ye yönelik her türlü mal giriş ve çıkışını durdurmuştur. Bunun sonucundan halk temel ihtiyaç malzemelerine erişimi engellenerek ciddi bir yoksulluğa ve sosyal koşullarda bozulmaya yol açmıştır. Yine 2008 yılında İsrail'in Gazze Şeridi'ne yaptığı saldırılar sonucunda Gazze Şeridi'nde altyapı tamamen çökmüştür. Gazze'nin yeniden imarına yönelik çalışmalar devam etmekle birlikte Gazze ile Mısır arasında bağlantı sağlayan Refah Kapısı insani yardım geçişleri açısından çok önemli konumdadır. Dış yardımlarla ayakta kalmaya çalışan ülkede ağırlıklı olarak ithalata bağımlıdır. Filistin ekonomisi, para arzının da yerli kanallarla karşılanamıyor olması nedeniyle tamamen dış faktörlere dayanan bir yapıya sahiptir. Filistin ekonomisi küçük olmakla birlikte dışa açık bir ekonomidir. Filistin ekonomisi 2011 yılında büyük bir büyüme göstermiş, Gazze'deki büyüme Batı Şeria'dan daha yüksek olmuştur. Bu dönemde yaşanan büyümenin en önemli nedeni yurtdışı bağışlara ve İsrail'in Batı Şeria'da hareket serbestisini artırmasına ve yeraltı tünelleri ve ablukanın hafifletilmesidir. Bu dönemde fakirlik oranı ve işsizlik düşmüştür. Ülkede sanayi sektöründe büyüme düşük seyrederken hizmetler sektörü özelikle de inşaat sektörü daha güçlü büyümüştür. Dış ticaret açığı ise yüksek seviyelerdedir. Dış ticaret ortaklarına baktığımızda aralarındaki siyasi çatışmaya rağmen, İsrail, Filistin Yönetiminin en büyük ticaret ortağıdır. Ülkede eğitim düzeyi yüksek olmasına rağmen, işgücünün nitelikleri iş dünyasının ihtiyacını karşılayamamaktadır. 2008 yılındaki İsrail saldırılarının ardından 2014 yılında da Gazze yoğun bir İsrail saldırısına uğramış, altyapı ve ekonomi büyük oranda tahrip edilmiştir. Ülkenin yeniden inşası için uluslararası yardım şarttır. Filistin'de müteşebbis olarak nitelendirilebilecek bir işadamı sınıfı mevcuttur. Fakat ülkenin içinde bulunduğu durum ticari faaliyetler ile iç ve dış yatırımların istenilen düzeye çıkartılmasını engellemektedir(T.C. Ekonomi Bakanlığı).

Filistin'in 2016 yılı GSYH verileri Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre Filistin 2016 yılı Reel GSYH yaklaşık 8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. GSYH katkısı bakımında Batı Şeria ve Gazze Şeridi incelendiğinde nüfus verilerine göre ters bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Hatırlanacağı üzere Gazze Şeridi alan olarak Batı Şeria'ya göre çok daha küçük olmasına rağmen (Gazze: 5.655 km^2, Batı Şeria: 365 km^2) Gazze Şeridinin nüfus yoğunluğu Batı Şeria'ya göre çok daha fazlaydı(Gazze: 5.324, Batı Şeria: 532 km^2). Fakat % 75 gibi GSYH'nin büyük bir bölümünü Batı Şeria'daki ekonomik faaliyetlerden elde edilmektedir. Nüfus yoğunluğu Gazze Şeridi'nde daha yoğunken GSYH katkısı Batı Şeria'dan çok az olması Gazze Şeridi'nin ekonomik açıdan daha geri kalmış bir bölge olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca Batı Şeria'da kişi başı GSYH Gazze'den iki kattan daha fazla olması Gazze Şeridi'ndeki daha geri kalmış olduğunu göstermektedir. Diğer ekonomik göstergelerde de benzer durum hakimdir. Örneğin dış ticaret verilerinin verildiği Tablo 3'e göre hem ihracat hem de ithalat rakamları açısından Batı Şeria'nın Gazze Şeridi'nden daha yüksektir. Hatta ihracatın neredeyse tamamı (% 99,33) Batı Şeria'dan yapılmaktadır.

Tablo 2: 2016 yılı GSYH Verileri

Ülke/Bölge	Nominal GSYİH	Kişi Başı Nominal GSYİH	Reel GSYİH	Payı	Büyüme	Kişi Başı Reel GSYİH	Kişi Başı Reel GSYİH Büyüme
Batı Şeria	-	-	6.084,90	75,71%	3,03%	2.278,90	0,52%
Gazze Şeridi	-	-	1.952,10	24,29%	7,66%	1.037,70	4,16%
Filistin	13.397,10	2.943,40	8.037,00	100,00%	4,12%	1.765,90	1,23%

Kaynak: Dünya Bankası (2016 yılı Nominal Değerler); PCBS (2016 yılı Reel değerler- Baz yıl 2004)

Filistin, Dünya Bankası kişi başı gelire göre yaptığı ülke sınıflandırmasına göre 2.943,40 dolar kişi başı gelir ile alt orta gelir grubunda (1.006-3.955 dolar arasındaki ülke grubu) yer alan ülkeler arasındadır.

Grafik 1: Filistin GSYH ve Büyüme Oranları (1994-2016)

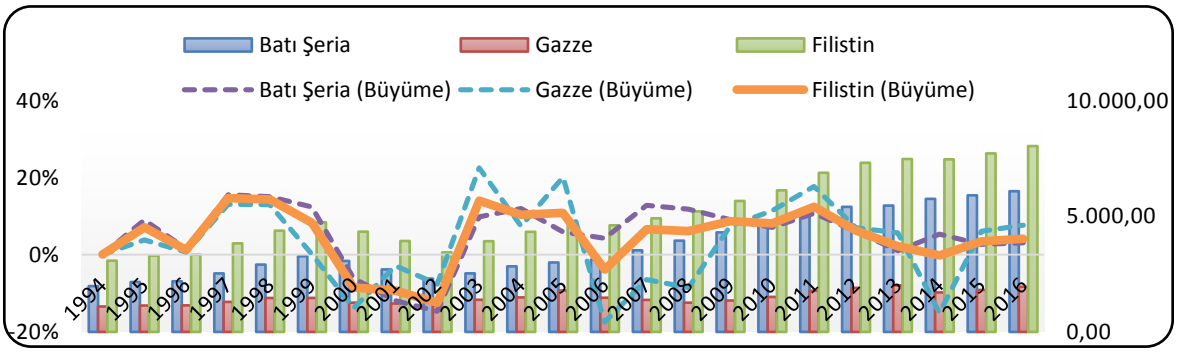

Kaynak: PCBS.

Yukarıda verilen Grafik 1 Filistin'de 1994-2016 yılları arasında GSYH ve büyüme oranlarını göstermektedir. Grafik incelendiğinde büyüme oranlarında oldukça keskin dönüşlerin olduğu görülmektedir. Büyümenin rakamları çok uç noktalarda seyrettiği yılların olması ülkede büyümede istikrarın olmadığı göstermektedir. Örneğin 2002 yılında % 12 daralma yaşanırken bir yıl sonra %14 büyüme gerçekleşmiş çok geçmeden 2006 yılında tekrar büyüme negatif değerlere dönmüştür. Grafikte göze çarpan bir başka durum ise Batı Şeria ve Gazze'deki büyüme rakamlarının paralel seyretmediğidir. Örneğin Batı Şeria 2006 yılında %4 büyürken Gazze %18 gibi yüksek bir oranda daralma yaşamış, Filistin ekonomisi toplamda yaklaşık %4 daralmıştır. Gazze'nin toplam GSYH'de oranının az olması Filistin genel performansında daha yüksek bir daralmanın önüne geçmiştir. Bu grafik bize Filistin'in Batı Şeria ve Gazze bölgelerinin ekonomik açıdan farklı karakterde olduğu sonucuna götürmektedir.

Tablo 3 Filistin'de ekonomik faaliyetlerin GSYH'ya katkısı verilmiştir. Tablo incelendiğinde GSYH'ya katkısı bakımından hizmetler sektörünün ağırlığı göze çarpmaktadır. Ayrıca tarım sektörünün GSYH'ya katkısının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durumun nedenleri arasında İsrail'in işgali yanı sıra Filistin'de tarıma elverişli toprakların yetersizliği, ekonomik aktiviteyi düzenleyen ve denetleyen modern yasal bir çerçevenin olmaması (tarımsal kredi, üretim ve pazarlama kooperatifleri) gibi nedenlerle tarımsal aktivitenin modern olmayan bir biçimde yürütülmesine neden olması sayılabilir(Öztürkler, 2013:67-68).

Tablo 3: Ekonomik Faaliyetlerin GSYH Katkısı (2016 Yılı)

Ekonomik Faaliyet	Batı Şeria	Gazze Şeridi	Filistin
Tarım ve Balıkçılık	2,6	4,1	2,9
Madencilik, İmalat Sanayi, Elektrik ve Su	15,5	8,4	13,9
Madencilik ve Taş Ocağı	0,4	0,1	0,4
İmalat	13,1	4,6	11,1
Elektrik, Gaz, Buhar ve Klima Tedariki	0,9	3,4	1,5
Su Temini, Kanalizasyon, Atık Yönetimi ve İyileştirme Faaliyetleri	1,1	0,3	0,9
İnşaat	7,4	7,8	7,5
Toptan ve Perakende Ticaret, Motorlu Araçlar ve Motosikletlerin Tamiratı	17,6	16,2	17,2
Nakliye ve Depolama	2,5	1,4	2,2
Mali ve Sigortacılık Faaliyetleri	4,6	2	4
Bilgi ve İletişim	7,1	0,5	5,5
Hizmetler	18,8	25,9	20,6
Konaklama ve Yiyecek Hizmetleri Faaliyetleri	0,7	1,5	0,9
Gayrimenkul Etkinlikleri	5	5,4	5
Mesleki, Bilimsel ve Teknik Faaliyetler	1,4	0,3	1,2
İdari ve Destek Hizmeti Faaliyetleri	0,6	0,8	0,7
Eğitim	6,5	9,2	7,2
İnsan Sağlığı ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri	2,6	5,4	3,3
Sanat, Eğlence ve Dinlenme	0,5	0,4	0,5
Diğer Hizmet Faaliyetleri	1,5	2,9	1,8
Kamu Yönetimi ve Savunma	7	31,2	12,9
Hanehalkı Çalışanları	0,1	0,1	0,1
FISIM (Aracılık Hizmetleri)	-2,8	-1,5	-2,5
Gümrük Vergileri	8,6	1,2	6,8
İthalatta Alınan net KDV	11	2,7	8,9
Genel Toplam	100	100	100

Kaynak: PCBS.

Aşağıdaki Tablo 4 Filistin'in bütçe gelirlerini göstermektedir. Rakamlar incelendiğinde ülke yapılan ekonomik yardımların ağırlığı göze çarpmaktadır. 2010 yılında bütçe gelirlerinin %36,48 gibi çok büyük bir oranda ülkeye yapılan ekonomik yardımlardan gelmektedir. Bu oran zamanla düşse de 2015 yılında % 20,05 gibi halen yüksek bir oranda seyretmektedir. Bu rakamlar Filistin ekonomisinin ekonomik yardımlara bağımlı olduğunu soncunu vermektedir. Bu yardımların kesilmesi dünya ile bağlantısı kısıtlı, darboğazdaki Filistin ekonomisinin çökmesine, kamusal ihtiyaçların karşılanamaması ve dolayısıyla çok düşük seviyede olan toplumsal huzur refahın daha da ağırlaşmasına neden olacaktır.

Tablo 4: Filistin'e Yapılan Ekonomik Yardımlar ve Bütçe Gelirleri ile GSYH'deki Yeri

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Vergiler	1.846,40	1.998,10	2.020,10	2.203,90	2.651,80	2,811.3
Yardımlar	1.309,40	1.076,50	962,60	1.376,10	1.247,90	824,50
Diğer gelirler	433,90	386,40	330,10	469,20	547,90	476,40
Toplam Gelirler	3.589,70	3.461,00	3.312,80	4.049,20	4.447,60	4.112,20
GSYH	8.913,10	10.465,40	11.279,40	12.476,00	12.715,60	12.673,00
Toplam Gelir/Yardım (%)	36,48	31,10	29,06	33,98	28,06	20,05
GSYH/Yardım (%)	14,69	10,29	8,53	11,03	9,81	6,51

Kaynak: PCBS; Dünya Bankası (Nominal GSYH);

Dış ticaret verilerinin yer aldığı Tablo 5 incelendiğinde Filistin'in sürekli dış açık veren bir ülke olduğu görülmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi ithalat ve ihracatta en büyük pay açık ara Batı Şeria bölgesinindir. Hatta ihracatın neredeyse tamamı (%99,33) Batı Şeria karşılamaktadır. Buna göre dış ticaret hacminin yaklaşık % 90'ını Batı Şeria, % 10'unu Gazze oluşturmaktadır.

Tablo 5: Dış Ticaret Verileri

Ülke/Bölge	İhracat	Oran (%)	İthalat	Oran (%)	Hacim	Dış Denge	Oran (%)
Batı Şeria *	937,35	99,33	5.030,26	88,51	5.967,61	-4.092,91	86,36
Gazze Şeridi*	6,37	0,67	652,94	11,49	659,30	-646,57	13,64
Filistin *	943,72	100	5.683,20	100	6.626,92	-4.739,48	100
Filistin **	957,81		5.225,47		6.183,28	-4.267,66	

Kaynak: * 2014 rakamları PCBS'den.

** 2015 rakamları TradeMap'den.

Aşağıdaki Tablo 6'da Filistin'in başlıca ithal ve ihraç ettiği ilk beş kalem mala yer verilmiştir. Bu ürünler incelediğinde ihraç edilen ürünlerin ileri teknoloji gerektirmeyen geleneksel ürünler oluşturmakta iken, ithal edilen ürünlerin ise temel enerji kaynakları ve teknoloji yoğun ürünler olduğu görülmektedir. Bu veriler Filistin'in üretim yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Emek yoğun ürünler üretilip ihraç edilirken enerji ve teknoloji yoğun ürünlerin ise ithal edildiği sonucu çıkarılmaktadır. Filistin Ekonomi Bakanlığına (MNE) göre ülkede var olan sanayi kolları şunlardır: Taş sanayii, inşaat malzemesi sanayii, tekstil ve konfeksiyon, tarımsal sanayi, gıda işleme, el sanatları, metal ürünleri ve mühendisliği, kimya endüstrileri, boya, sabun, deterjanlar, ilaç, plastik.

Tablo 6: İthal ve İhraç Ürünleri (2015 Yılı Rakamlarına Göre İlk Beş Ürün)

İthalat	Oran (%)	İhracat	Oran (%)
Petrol ve petrol ürünleri	10,02	Sebze ve meyve.	10,09
Elektrik	9,62	Metalik olmayan mineraller	20,43
Hububat ve tahıl ilaçları	5,54	Mobilya ve parçaları, yatak çarşafları, minder, destek minderi ve dolaplar.	10,51
Karayolu araçları	4,59	Çeşitli imalat eşyaları	6,45
Elektrikli cihazlar ve parçaları	4,20	Metal içeren cevherler ve hurda	5,00

Kaynak:PCBS

Filistin'in dış ticaretinde ilk 10 ülkenin yer aldığı Tablo 7 incelendiğinde ülkenin en büyük dış ticaret ortağının yıllardır sorun yaşadığı ülke olan İsrail olduğu görülmektedir. İsrail oran olarak ithalatının % 58,27,

ihracatında ise % 83,90 gibi çok yüksek bir oran işgal etmektedir. Türkiye ise ülkenin ithalatında 2. sırada iken ihracatında 9. sırada yer almaktadır.

Tablo 7: Dış Ticarette İlk 10 Ülke

İthalat			İhracat		
Ülke	**Tutar**	**Oran (%)**	**Ülke**	**Tutar**	**Oran (%)**
İsrail	3.044.627	58,27	**İsrail**	803.626	83,90
Türkiye	379.008	7,25	**Ürdün**	60.127	6,28
Çin	368.037	7,04	**BAE**	18.694	1,95
Almanya	148.485	2,84	**Suudi Arabistan**	14.753	1,54
Ürdün	141.942	2,72	**Kuveyt**	12.660	1,32
Japonya	81.385	1,56	**ABD**	10.700	1,12
İspanya	72.416	1,39	**Katar**	9.652	1,01
Suudi Arabistan	71.948	1,38	**Birleşik Krallık**	4.535	0,47
İtalya	68.829	1,32	**Türkiye**	3.154	0,33
Mısır	67.461	1,29	**Polonya**	2.572	0,27

Kaynak: TradeMap'den.

Filistin ekonomisinin en temel sorunlarından birisi yüksek işsizlik oranı olup, Filistin'de işgücü içerisinde yer alan her dört kişiden biri işsizdir. Bu işsizlik oranı yüksek yoksulluk düzeyinin temel nedeni olup, enflasyon oranı ise oldukça düşük düzeydedir. Yüksek işsizlik oranı ve düşük gelir düzeyi düşük enflasyonu açıklayan faktörlerdir(Öztürkler, 2013:67). Filistin'de 2016 yılını ait işsizlik oranlarının verildiği Tablo 8'e göre ülkede işsizlik oranının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Bunun yanında diğer verilerde gördüğümüz sonuç burada da karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Gazze Şeridindeki işsizlik oranı Batı Şeria'dakine göre iki kattan daha fazladır. Bu bakımdan Gazze Şeridi'nin geri kalmışlığın sonuçlarını yaşadığını söyleyebiliriz. Ülkede % 45,80 seviyelerindeki işgücüne katılım oranı; OECD ortalaması yüzde 72,6 olduğu, Türkiye'nin yüzde 49,9 ile dünya sıralamasında 184 ülke içinde 168'inci sırada olduğu düşünüldüğünde oldukça düşüktür(dünya.com). Yine Tablo 8'de verilen yoksulluk oranlarına baktığımızda ülkede yoksulluğun yüksek seyrettiği görülmekle birlikte Gazze Şeridi'nin yoksulluğu daha derinden yaşadığını söyleyebiliriz.

Tablo 8: İstihdam Edilenlerin Sektörlere Göre % Dağılımı ve İşsizlik Oranları

Ülke/Bölge	Kamu	Özel	UNRWA	İsrailli Yerleşimciler	İKO	İşsizlik	Yoksulluk Oranı (%)
Batı Şeria	15,40	67,10	0,50	17,00	45,60	18,2	17,80
Gazze Şeridi	36,40	59,00	4,60	0,00	46,10	41,70	38,80
Filistin	21,60	64,70	1,70	12,00	45,80	26,90	25,80

Kaynak: PCBS

İşgücünün sektörel dağılımına baktığımızda (bknz. Tablo 8) özel sektör ağırlıklı olduğu göze çarpmaktadır. Bu verilerden Gazze Şeridi'nde kamu sektörün yoğunluğunun Batı Şeria'ya göre daha baskın olduğu görülmektedir. Ayrıca BM Yakın Doğu Filistinli Mülteciler için Yardım ve İş Dairesi (UNRWA- United Nations Relief and Works Agency for Palestine Refugees in the Near East) hatırı sayılır oranda istihdamda yer edinmektedir. Bu oranın Gazze Şeridi'nde daha yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 9 incelendiğinde ise işgücünün çoğunluğunun ücretli çalışanlardan oluştuğu görülmektedir.

Tablo 9: İstihdamın Dağılımı

Ülke/Bölge	İşverenler	Kendi İşinde Çalışan	Ücretli Çalışanlar	Ücretsiz Aile Üyeleri
Batı Şeria	7,70	20,50	65,60	6,20
Gazze Şeridi	3,50	14,00	78,70	3,80
Filistin	6,40	18,60	69,50	5,50

Kaynak: PCBS

Tablo 10'daki istihdamın ekonomik faaliyetlere göre dağılımı incelendiğinde Filistin'de hizmetler sektörünün istihdamda ağırlığının olduğu görülmektedir. Ayrıca bu tabloya göre Gazze'de hizmetler sektörü Batı Şeria'ya göre daha fazla oranda istihdam sağlamaktadır. Hizmetleri inşaat ve madencilik takip etmektedir.

Tablo 10: Ekonomik Faaliyete Göre İstihdamın Dağılımı (%)

Ülke/Bölge	Tarım, Balıkçılık ve Ormancılık	Madencilik, Taşocağı ve İmalat	İnşaat	Ticaret, Restoranlar ve Oteller	Nakliye, Depolama ve İletişim	Hizmetler (Diğer)
Batı Şeria	8,10	16,30	20,80	20,90	5,90	28,00
Gazze Ş.	5,50	6,30	6,30	20,90	7,10	53,90
Filistin	7,40	13,40	16,50	20,90	6,30	35,50

Kaynak: PCBS

Aşağıdaki Tablo 11'de turizmle ilgili bazı veriler yer almaktadır. Buna göre hem Batı Şeria'da hem de Gazze'de otel doluluk oranları oldukça düşük olmakla birlikte Gazze'de oteller neredeyse tamamen boştur. Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, birçok kutsal mekan ile birlikte birçok turizm ürünün bulunduğu Filistin'de böyle bir durumun ortaya çıkmasının nedeni elbette ki bölgede var olan çatışma ve şiddet olaylardır. Bu verilere göre turizm gelirlerinin GSYH oranı 2015 yılı rakamlarına göre sadece % 0,357'dir.

Tablo 11: Otel Sayısı, Doluluk Oranları, Yabancı Ziyaretçi Sayısı ve Turizm Gelirleri

Ülke/Bölge	Otel Sayısı	Oda doluluk (%)	Konuk Sayısı	Yabancı Ziyaretçi Sayısı (Bin)***	Turizm Geliri (Milyon $)***
Batı Şeria*	91	28,40	507.372	- - -	- - -
Batı Şeria **	125	20,60	448.247	- - -	- - -
Gazze Şeridi*	12	4,40	3.063	- - -	- - -
Filistin*	103		510.435	432	452

Kaynak:

* PCBS (2011 verileri)

** PCBS (2016 yılı verileri)

*** Dünya Bankası (2015 yılı verileri)

Yukarıda verilen istatistiki veriler incelediğinde Filistin ekonomisinin temel sorunları hakkında yorum yapabiliriz. Buna göre ülke ekonomisinde ilk göze çarpan durum Filistin'in iki bölgesi olan Batı Şeria ve Gazze Şeridi arasında ekonomik uçurumun bulunması yani bölgelerarası dengesizliktir. Batı Şeria GSYH'ye katkısı, kişi başı GSYH, dış ticaret verileri, işsizlik, turizm gibi verilerde Gazze'ye karşı büyük üstünlük sağlamış; Filistin ekonomisinin lokomotifi olmuştur. Bu durumun nedenleri incelendiğinde ise Gazze'de üretim alt ve üst yapısının İsrail saldırılarının bu bölgede daha yoğun olması gibi nedenlerle yetersizliği, bölgenin dış

dünya ile bağlantısının daha kısıtlı olması (bölgenin tek bağlantısı olan Refah Sınır Kapısının çoğu zaman kapalı olması), İsrail saldırılarının ve ambargoların bu bölgede yoğunlaşması gibi nedenler sayılabilir.

Filistin ekonomisinin sorunlarını şu şekilde özetleyebiliriz:

✓ Batı Şeria ve Gazze Şeridi arasında ekonomik uçurumun bulunması yani bölgelerarası dengesizlik. Ekonomik faaliyetler açısından GSYH'ye katkısı, kişi başı GSYH, dış ticaret verileri, işsizlik oranları, turizm gibi verilerde Gazze'ye karşı büyük üstünlük sağlayan Batı Şeria bölgesi Filistin ekonomisinin lokomotifi durumundadır.

✓ İsrail ile yaşanan çatışmalar Filistin ekonomisine ağır zararlar vermektedir. İsrail saldırıları sonucu üretim alt yapısının tahrip olmuştur. Bu durum üretim faktörleri etkin bir şekilde kullanılamamasına dolaysıyla ekonomik faaliyetlerin tam olarak yapılamamasına neden olmuştur.

✓ Hem tarımsal üretim hem de sanayi üretimi fazla gelişmemiştir.

✓ Kişi başı GSYH düşük, yoksulluk seviyesi yüksektir.

✓ Ülkede çok ciddi işsizlik sıkıntısı yaşanmakta olup, yoksulluk oranı oldukça yüksektir. Ülkenin dörtte biri işsiz olup, enflasyon oranı düşüktür.

✓ Düşük ihracat rakamlarına oranla yüksek ithalat rakamları dış ticaret açığına sebep olmaktadır. İhracata konu olan mallar genellikle geleneksel ürünler olup, ithalat ürünleri ise enerji, sermaye yoğun ve ileri teknoloji ürünlerdir.

✓ Ekonomik yapısı dış yardımlara bağımlı hale gelmiştir. Dış yardımlar bütçenin beşte birini oluşturmakta, dış yardımlara bağımlılık ülke ekonomisinin en büyük risklerindendir. Zaman zaman dış yardımların kesilmesi ülkede kaosların yaşanmasına neden olmakta, kamu giderleri karşılanamaz hale geldiğinden zaten zor şartlarda sunulan kamusal hizmetler aksamaktadır.

✓ Ülkede ekonomik büyümede istikrar sağlanamamıştır. Yüksek büyüme rakamlarının gerçekleştiği dönemler çok geçmeden çok büyük daralmaların yaşanması büyümedeki dengesiz durumu özetlemektedir.

✓ Çok dalgalı bir büyüme trendi yaşanan ülkede yaşanan politik istikrarsızlık olayları nedeniyle ülkede belirsizlik ortamı hakim olmakta olup, kısa süreli yakalanan istikrar çok geçmeden bozulmaktadır. Bu durum ise istikrarsızlığın ülkede kalıcı hale gelmesine ve ekonomik aktörlerin sürekli belirsizlik havasında çalışmasına neden olmaktadır.

✓ Ülke ekonomisinde özel kesimin ağırlığı göreli olarak daha fazladır. Sektörel olarak hizmetler sektörünün ağırlığı vardır.

✓ Dış ticaret açığı veren bir ülke olan Filistin'de en önemli dış ticaret ortağının İsrail olması başka ilginç bir noktadır. Bunun yanında İsrail'in çeşitli yönden yaptıkları engellemeler ülkenin ithalat ve ihracatını özgürce yapmasını engellemektedir.

2.POLİTİK İSTİKRARSIZLIK KAVRAMI VE POLİTİK İSTİKRARSIZLIK GÖSTERGELERİ

Politik istikrarsızlık ülke yönetiminde söz sahibi olan makamlardaki değişiklik sayılarının yanı sıra birçok faktörü de kapsayan çok boyutlu bir kavramdır. Bu bölümde bu çok boyutlu politik istikrarsızlık kavramının tanımı, özellikleri ve ekonomik aktörlere etkileri üzerinde durulacaktır.

2.1. Politik İstikrarsızlık Kavramı

Politik istikrarsızlık kavramı sık gerçekleşen hükümet değişiklikleri gibi siyasal sistemdeki istikrarsızlıkları ifade ediyor gibi gözükse de çok daha geniş kapsamlı, çok boyutlu bir kavramdır. Lipset (1960) tarafından yapılan ve politik istikrarsızlığının yaygın kabul gören tanımına göre politik istikrarsızlık politik sistemin belirli bir tipinin sürekliliği ya da istikrarıdır. Politik istikrarsızlığın bir başka tanımı ise Sanders'e göre (1981) bir politik sistem, farklı bir zaman diliminde kendisiyle ya da diğer sistemlerle karşılaştırıldığında "az" ya da "çok" istikrarlı olarak kategorize edilmesidir. Devam etmekte olan devrimlerin politik istikrarsızlığın bir işareti olduğunu ve bunlara hoşnutsuzluk ve memnuniyetsizlik yaşayan bireylerin neden olabileceğini ifade etmektedir. Politik istikrarsızlığın bir başka tanımı ise toplumsal huzursuzluk görüşüdür(Siermann, 1998). Sosyo-politik gerginliklerle eşdeğer olan bu görüşe göre sivil itaatsizlik tezahürleri, görevdeki hükümetin politik gücü için bir tehdit olarak değerlendirmekte; politik istikrarsızlık

isyan, grev, darbe veya politik amaçla motive edilen cinayetler gibi şiddet içeren siyasi olayların sayısı ile ölçülmektedir. Bunun yanında toplumsal huzursuzluk sadece politik sistem için değil, aynı zamanda bireylerin mülkiyet haklarını da etkilemektedir. Politik istikrarsızlığı hükümet değişikliklerinin sayısıyla ilişkilendiren kutuplaşma görüşüne göre hükümet değişikliklerin çok sık gerçekleştiği ve bu değişikliklerin farklı (genellikle çelişen) tercihlere sahip gruplar arasında olduğu ülkelerin tutarsız politikalar üretecektir(Bienen ve Van De Walle, 1991). Max Weber'in siyasi teorilerine göre politik istikrar, hükümetin meşru olarak fiziksel güç kullanımına bağlıdır. Devlet, güvenlik, gıda ve barınak temin etme imkânı gibi insanlara sağladığı temel hizmetleri sağlayamıyorsa, yasaları uygulama gücünü kaybeder ve politik istikrarsızlık ortaya çıkar(Uddin ve Masih, 2016). Politik istikrarsızlık hükümetin çöküş eğilimi olarak da tanımlanmaktadır(Alesina, vd. 1996). Gazetecilikte politik istikrarsızlık, yaşanan belirsizlikler sonucu hükümetin zayıf olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır(Miljkovic ve Rimal, 2008: 2455-2456).

Bu açıklamalardan sonra politik istikrarsızlığı "politik sistemde sürekliliğin olmadığı, sosyo-politik gerginliklerden dolayı oluşan mülkiyet haklarını da içine alan toplumsal huzursuzluk ve şiddetin var olduğu belirsizlik havası" olarak tanımlayabiliriz. Politik istikrarsızlıklar toplumda hoşnutsuzluklar ve memnuniyetsizlikler ortaya çıkmasına neden olmakta, bunun sonucunda da ülke yönetiminin başında olanlar güçlerini kaybetmektedir. Bu durumun sürekli yaşanması ise ülkede iktidara gelen bütün yönetimlere karşı güvensizliğin oluşmasına neden olur.

2.2. Politik İstikrarsızlık Göstergeleri

Çok boyutlu bir kavram olan politik istikrarsızlığın birçok göstergesi vardır. Literatürde yaygınca kullanılan politik istikrarsızlık göstergeleri şunlardır: suikastlar, kabine değişiklikleri, iç savaş, darbeler, büyük hükümet krizleri, gösteriler, etnik gerginlikler, üst yönetim değişiklikleri, fractionalization, devletin istikrarı, gerilla savaşı, iç çatışmalar, kapsamlı anayasa değişiklikleri, orta dereceli sivil çatışmalar, küçük çaplı iç çatışmalar, seçim sayısı, kutuplaşma (polarizasyon), iktidardaki partinin iktidar kalış süresi, tasfiyeler, rejim değişiklikleri, dini gerginlikler, devrimler, önemli kararlarda etkin kişilerin görevden alma/ayrılma sayısı, grevler.(Lee, 2006:314).

Yukarıda belirtilen göstergeler incelendiğinde politik istikrarsızlığın tanımında da bahsedildiği gibi bazılarının doğrudan yönetimsel istikrarsızlıkları, bazılarının ise toplumsal huzursuzluğa sebep olan unsurları içerdiği görülmektedir. Alesina and Perotti (1996) tarafından yapılan ve çokça alıntılanan çalışmasında belirttiğimiz bu çıkarıma paralel olarak politik istikrarsızlığı ikiye ayırmıştır:

1-Yönetici İstikrarsızlığı

2-Toplumsal Huzursuzluk ve Siyasi Şiddetin Göstergeleri

Bunun yanında politik istikrarsızlık göstergelerini düzenli ve düzensiz hükümet değişiklikleri (kabine değişiklikleri, anayasa değişiklikleri vb.) şeklindeki resmi (gücünü yasalardan alan) istikrarsızlıklar; ikincisi devrimler, darbeler, iç savaşlar ve siyasi suikastlar gibi daha sert yönlerini vurgulayan gayri resmi (kanuni dayanağı olmayıp zora dayalı) istikrarsızlık (suikastlar, gerilla savaşı, grevler) şeklinde iki ana başlık altında kategorize etmemizde mümkündür(Campos, 2002:159; Campos at all. 2012:302).

2.3. Politik İstikrarsızlık Ekonomik Büyüme İlişkisi

Ekonomi literatüründe politik istikrasızlıkların ekonomik değişkenleri etkisini inceleyen birçok çalışma yapılmıştır. Politik istikrasızlıkların ekonomik değişkenlere etkisi genel olarak oluşturduğu belirsizlik ortamından kaynaklanmaktadır. Özellikle ekonomik büyümenin can damarı olan yatırım kararlarında ekonomik ajanlar belirsizliklerden çok güçlü bir şekilde etkilenmektedir. Buna göre bu durumu ortaya koyan ve çokça alıntılanan Alesina ve Perotti (1996) çalışmasında Sosyo-politik İstikrasızlık endeksi (SPI) ve yatırım değişkenleri ile yapılan uygulamada sosyo-politik istikrarsızlığın yatırıma baskı yaptığı sonucunu elde etmiştir. Campos vd. (2012) çalışmalarında resmi istikrarsızlık olarak ifade ettiği kabine değişiklikleri ve anayasal değişiklikler ile büyüme üzerinde belirsizlik yoluyla dolaylı bir etkiye sahipken gayri resmi politik istikrarsızlık olarak ifade ettiği suikast, gerilla savaşı, grev değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan olumsuz bir etkiye sahip olduğu yönünde ekonometrik kanıt elde etmişlerdir. Aisen ve Veiga

(2013) yüksek politik istikrarsızlık derecelerinin düşük kişi başı GSYH büyüme oranları ile ilişkili olduğu; Pin (2009), daha yüksek siyasi istikrarsızlık derecelerinin daha düşük ekonomik büyümeye neden olduğunu; Cumming vd. (2016) çalışmasında politik istikrasızlıkların inovasyondan doğan olumlu etkiyi düşürdüğü; Butkiewicz (2005) sosyo-politik istikrarsızlığın orta gelirli ve iyi/ileri demokrasi ülkeleri üzerinde daha olumsuz etkileri olduğu; Parlakyıldız ve Güvel (2015) politik istikrarsızlık seviyesinin DYSY'yi azalttığı, yönünde ampirik kanıtlar elde etmişlerdir. Ayrıca politik istikrarsızlığın en önemli göstergelerinden olan demokrasi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Barro (1996) yaptığı çalışmada demokrasinin büyüme üzerinde olumu etkisi olduğu; Rodrik (2000) katılımcı demokrasilerde yüksek büyüme hızının yakalandığı; Tavarez ve Wacziarg (2001) demokrasinin beşeri sermaye birikimini artırarak ve gelir adaletsizliğini azaltarak büyümeye katkı sağladığı sonucunu elde etmişlerdir. Politik istikrarsızlığın önemli göstergelerinden olan kurumsal kalitenin diğer unsurları üzerinde özellikle yolsuzluk ile büyüme arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmamalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir. Siddique ve Ahmed (2010) kurumsal kalite ve ekonomik performans arasında pozitif ilişki olduğu; Hall ve Jones, (1997) ülkeler arasındaki ekonomik başarı düzeyindeki farklılıkların başlıca ekonomik ortamı belirleyen kurumlar ve hükümet politikaları (veya kurumsal altyapı) tarafından sağlandığı; Mauro (1995), Shera vd. (2014), Ali ve Isse (2003) ve Mendez ve Sepulveda (2001) yolsuzluk ve ekonomik büyüme arasında negatif ilişki olduğu yönünde ampirik kanıtlar sunmuşlardır.

Politik istikrarsızlıkların ekonomik büyüme kanallarına ilişkin Aisen ve Veiga (2010:17) politik istikrarsızlıkların gelecekteki ekonomi politikalarıyla ilgili daha büyük belirsizlik yoluyla yatırımları ve dolayısıyla fiziksel sermayenin birikimini olumsuz etkileyeceği şeklinde bir iletim kanalından bahsetmiştir. Yazarlar politik istikrarsızlığın belirsizlik yoluyla ve bu belirsizliklerin ekonomiye yayılmasıyla ekonomik büyümeyi etkileyeceği ifade etmişlerdir. Politik istikrarsızlığın verimlilik artış oranlarını ve daha küçük bir dereceye kadar fiziksel ve beşeri sermaye birikimi düşürerek büyümeyi olumsuz etkilediğini ampirik analizleriyle ortaya koymuşlardır. Yazarlara göre gelecekle ilgili belirsizliği artırmak, kaynak dağılımının daha az verimli olmasına neden olabilir. Buna ek olarak şirketlerin ve hükümetlerin araştırma ve geliştirme çabalarını azaltarak teknolojik ilerlemenin yavaşlamasına neden olabilir. Şiddet, iç karışıklık ve grev, aynı zamanda firmaların ve pazarların normal çalışmasına müdahale edebilir, çalışılan saatleri azaltabilir ve hatta kurulu olan bazı üretken kapasitenin tahrip olmasına neden olabilir. Dolayısıyla, daha yüksek politik istikrarsızlığın daha düşük verimlilik artışı ile ilişkilidir. Ayrıca gelecek hakkındaki belirsizlik insanları eğitime daha az yatırım yapmaya iteceğinden beşeri sermaye birikimi politik istikrarsızlıktan da olumsuz etkileneceğini savunmuşlardır. Suriye'de şuan yaşanan olaylar politik istikrarsızlık göstergesi olarak ifade ettiğimiz birçok etmeni içermesi bakımından önemli bir örnektir. Ülkede var olan üretim kapasitesinin yaşanan politik istikrasızlıkların sonucunda tahrip edilmesi nedeniyle ekonomik büyümenin ağır darbe alması gösterilebilir. Ülkede fiziksel ve beşeri sermaye, alt yapı üst yapı, doğal kaynaklar (özellikle petrol kaynakların kontrol edilmemesinden dolayı yaşanan gelir kaybı) yaşanan politik istikrarsızlık olayları nedeniyle ağır bir tahribata uğraması, bunun yanında ülkede oluşan belirsizlikler yazarların ifade etmeye çalıştığı politik istikrarsızlığın büyüme kanallarına etkisine önemli bir örnektir. Yine Aisen ve Veiga (2010:4) tarafından yapılan çalışmada politik istikrarsızlığın GSYİH büyümesi üzerindeki olumsuz etkilerin yarısından fazlasını toplam faktör verimliliği üzerindeki olumsuz etkilere bağlamaktadır.

İktisadi büyüme ve politik istikrarsızlık arasında kurulan teorik ilişkilerden bir diğeri hükümetlerin kamu harcamalarını tüketim ve yatırım arasında tahsis kararıdır. Hükümetlerin tekrar seçilmeleri konusunda politik istikrarsızlık belirsizlik yaratmakta ve uzun vadeli yatırım kararları almalarına engel olmakta, kamu yatırım-tüketim dengesinde bir bozulmaya yol açarak kamu yatırımı yerine kamu tüketiminde artışa yol açmaktadır. Bir başka teorik ilişkiye göre ise gelir dağılımındaki eşitsizliklerin yeniden bölüşüm talebini artırması yolu ile gerçekleşmektedir. Ortaya çıkan yeniden bölüşüm talebi politik istikrarsızlıklara neden olacak ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenecektir(Arslan, 2011:73-75).

Alesina ve diğ. (1996:189) politik istikrarsızlık ekonomik büyüme ilişkisine dair Arjantin ve Japonya örneği vermektedirler. 1960'lı yıllarda Japonya'ya göre kişi başı GSYH daha yüksek olmasına rağmen tarihsel

süreçte Arjantin ekonomisinin yaşadığı siyasal şiddet, darbe ve istikrarsızlıklar Arjantin ekonomisini Japon ekonomisinin çok gerisinde bırakmıştır.

3.FİLİSTİN'DE POLİTİK İSTİKRARSIZLIKLAR VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Filistin tarihi birçok politik istikrarsızlık göstergesi niteliğinde olayları kan ve gözyaşı eşliğinde en trajik şekilde yaşamış bir ülkedir. Bu bölümde öncelikle tarihsel süreçte Filistin'in politik istikrarsızlık göstergesi niteliğinde yaşadığı olayların bir özeti verilecek, daha sonra politik istikrarsızlıkların ülke ekonomisine ve büyümesine etkileri incelenecektir.

3.1. Filistin'de Yönetimsel ve Toplumsal Huzursuzluk ve Siyasi Şiddet Olayları

Yüzyıllar boyu çok önemli bir konumda olan, birçok medeniyete beşiklik yapmış Ortadoğu Coğrafyası aynı zamanda politik istikrarsızlık göstergesi olarak nitelendirilen birçok olayı yaşamış bir coğrafyadır. Ateş çemberi diyebileceğimiz bu coğrafyada yer alan Filistin politik istikrarsızlık olaylarının dışında kalmamış, hem bölgesel hem de kendi içinde yaşanan gelişmelerden dolayı politik istikrarsızlığı en derinden hisseden bölge ülkelerin belki de en başında gelmektedir. Osmanlı'nın çöküşünden sonra bölgede istikrardan bahsetmek maalesef zorlaşmıştır. Osmanlı'dan sonra İngilizlerin egemenliğinde geçen bölge Yahudilerin kendi devletini kurma fikri ile bölgeye egemen olma çabaları ve akabinde İsrail Devletinin kurulması Filistin halkı için kan ve gözyaşı dolu yeni bir tarihsel sürecin başlangıcı olmuştur.

Avrupa'da Yahudi soykırımının yapıldığı İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Filistin'e Yahudi göçü iyice hız kazanmasının akabinde Filistinli Araplar ve Yahudilerin hem kendi aralarındaki mücadeleleri ve çatışmaları hem de İngiliz mandasına karşı ayaklanmalarının ardından Birleşmiş Milletler (BM) 1947 yılında Filistin'in bölünmesini öngören bir teklif masaya konuldu. Aralarında Türkiye'nin de olduğu 13 ülke ret oyu kullanmasına rağmen 33 kabul oyuyla bölünme planı kabul edildi. Bu plana göre nüfusun yüzde 40'ından azını oluşturan, toprakların yüzde 10'undan daha azına sahip Yahudilere, Filistin'in yüzde 55'i bırakılıyor, Kudüs ve Beytüllahim'deki kutsal mekanların bulunduğu alanların yönetimini de Birleşmiş Milletler'e geçiyordu. Tarihler 14 Mayıs 1948 gösterdiğinde BM bölünme planı uyarınca İngiltere Filistin'den askerlerini çekerek İsrail Devleti'nin kuruluşu ilan edildi. Bu tarihten itibaren Filistin toprakları artarak devam edecek istikrarsızlık sarmalının içine girdi. İsrail'in bağımsızlığının ilanından daha 24 saat geçmişken Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak ordularıyla, gönüllülerden oluşan Arap ittifakı Filistinlilerle Yahudiler arasında devam eden savaşa katıldılar. Bu savaşın sonunda bağımsız bir Filistin Devleti kurulamazken Gazze'nin yönetimi Mısır'a, Doğu Kudüs ve Batı Şeria, Ürdün'e bırakıldı. Gerek savaş sırasında gerekse savaştan sonra on binlerce Filistinli göç ederken Gazze ve Batı Şeria'da Ürdün ve Mısır'ın desteğiyle 1964 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ) şemsiyesi altında toplanacak olan Yaser Arafat liderliğindeki Fetih dahil Filistin ulusal hareketi örgütlenmeye başladı. 1967 yılına gelindiğinde İsrail'in Mısır Hava Kuvvetleri'ne karşı başlattığı ve altın gün sürdüğü için "Altın Gün Savaşları" olarak anılan savaşa Ürdün ve Suriye de katıldı. Altı Gün Savaşlarından sonra İsrail, Suriye'ye ait Golan tepeleri ile Mısır'a ait Sina Yarımadası'nı, Gazze ve Batı Şeria'yı da işgal etti. Bu işgal sonrasında Filistinliler için yeni bir göç dalgası başladı. FKÖ 1974 yılında BM Genel Kurulu tarafından "Filistin halkının temsilcisi" olarak tanınarak gözlemci statüsü aldı. 1987 yılında Geniş halk yığınlarının katıldığı Gazze'de başlayan ve Batı Şeria'ya da yayılan Birinci İntifada sonrasında 1993 Oslo Antlaşması imzalanarak Doğu Kudüs hariç Batı Şeria ile Gazze'nin belirli bölgelerinde sınırlı otoriteye sahip Filistin Özerk Yönetimi kuruldu.

Anlaşmalar uyarınca İsrail'in Filistin topraklarını aşamalı olarak Filistin Özerk Yönetimi'ne devredilmesi öngörülürken Kudüs'ün statüsü, Filistin Devleti'nin nihai sınırları ve 1948'den başlayarak evlerini terk etmek zorunda bırakılmış Filistinli mültecilerin durumunu daha sonra yapılacak olan müzakerelere bırakıyordu. Nihai statünün kesinleştirilmesi için tanınan beş yıllık sürede bunun gerçekleştirilememesi, 2000 yılında ABD'de düzenlenen Camp David ve 2001'de Sina Yarımadası'nda düzenlenen Taba zirvelerinde de herhangi bir sonuca ulaşılamaması ve bunların üstüne İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'ya kurmayı sürdürdüğü Yahudi yerleşim birimleri gerginliği iyice artırarak Eylül 2000'de Filistinliler tarafından İkinci İntifada başlatıldı. Batı Şeria'nın önemli bir kısmını yeniden işgal eden İsrail 2002 yılında

'Koruyucu Kalkan' askeri harekatını başlattı. Bu harekatta Filistin Özerk Yönetimi Başkanı Arafat'ın Ramallah'taki ofisini kuşatarak Arafat'ın bir daha buradan çıkmasına izin vermedi. Daha sonra güvenlik gerekçesiyle "Tecrit Duvarı" adı verilen ve Batı Şeria'yı bölen 700 kilometrelik bir duvar inşa etmeye başladı. Bu duvar İsrail denetimi altındaki toprakları genişleterek Batı Şeria'da yaşayan birçok Filistinliyi evinden, okulundan kopardı. 2005 yılında İsrail Gazze'yi abluka altına aldı. Bu ablukadan dolayı Batı Şeria ve Gazze arasındaki zayıf iletişim iyice koptu. Son durumda Batı Şeria'dan Gazzeye geçmek isteyen bir Filistinli önce Ürdün ardından Mısır'a ve oradan Gazze'ye özel izinle geçmek zorundaydı. Filistin'deki 2006 yılındaki seçimleri İslami Direniş Örgütü (HAMAS) kazandı. Seçimleri İsrail ve Batılı birçok devletin tanımadıklarını açıkladı. Akabinde Hamaslı milletvekillerine karşı tutuklama kampanyaları, İsrail'in bakanlara geçiş izin vermemesi nedeniyle Bakanlar Kurulu bir araya gelememesi, AB Üyelerinin Filistin'e verdiği mali yardımları kesmesi, İsrail'in Filistin'e yönelik ambargoların artırması Hamas'ın seçimleri kazanması nedeniyle gerçekleşen olaylardır. Mahmut Abbas 2004'de Yaser Arafat'ın ölümünden sonra Filistin Özerk Yönetimi lideri olarak seçildi. Mahmut Abbas'ın mevcut Hamas ağırlıklı hükümet yerine, teknokratlardan oluşan bir hükümet kurmak, arkasından erken genel seçimlere ve başkanlık seçimlerine gitmek amacıyla çalışmalara başlaması Hamas tarafından "darbe" girişimi olarak nitelendirildi. Bu durum Fetih ile Hamas arasında çatışmaların ortaya çıkmasına neden olarak ülkede ikili bir yönetimin ortaya çıkmasına neden oldu. Buna göre 2007 yılında Gazze'nin yönetimini Hamas, Batı Şeria'nın yönetimini Fetih ele geçirdi. İsrail tarafından hedef gösterilen Filistinli liderler ve komutanların suikast sonucu öldürülmesi sonucunda İsrail'e yönelik artan roket saldırılarını durdurmak amacıyla 27 Aralık 2008'de "Dökme Kurşun Operasyonu"'nu başlattı. 18 Ocak 2009'da son bulan operasyon sonucu BM tarafından yayımlanan ve Güney Afrikalı eski hakim Richard Goldstone liderliğinde kaleme alınan ve "Goldstone Raporu" olarak adlandırılan rapora göre yaklaşık 1400 Filistinli ile 13 İsrailli hayatını kaybetti. 2009 ve 2013 yıllarındaki aşırı sağcı partilerin bulunduğu Binyamin Netanyahu hükümeti Filistin-İsrail uyuşmazlığında sert bir tutum izleyerek Batı Şeria'da yoğun olarak Yahudi yerleşim birimleri kurmaya devam etti. Filistin Ulusal Yönetimi, Kasım 2012'de BM'de 'üye olmayan gözlemci devlet' statüsü kazanması, 2011 Ekim ayında UNESCO'ya üye olması son dönemlerde Filistin için uluslararası alanda önemli kazanımlarıdır(Al Jazeera).

Filistin, literatürde yaygınca kullanılan politik istikrarsızlık göstergeleri olarak ifade ettiğimiz suikastlar, kabine değişiklikleri, iç savaş, darbeler, büyük hükümet krizleri, gösteriler, etnik gerginlikler, üst yönetim değişiklikleri, fractionalization, devletin istikrarı, gerilla savaşı, iç çatışmalar, kapsamlı anayasa değişiklikleri, orta dereceli sivil çatışmalar, küçük çaplı iç çatışmalar, seçim sayısı, kutuplaşma (polarizasyon), iktidardaki partinin iktidar kalış süresinin azlığı yani sürekli iktidar değişikliği, tasfiyeler, rejim değişiklikleri, dini gerginlikler, devrimler, önemli kararlarda etkin kişilerin görevden alma/ayrılma sayısı, grevler gibi politik istikrarsızlık göstergelerinin neredeyse tamamını yaşadığı görülmektedir. Bunun yanında politik istikrarsızlığı yönetimsel istikrarsızlıklar ve toplumsal huzursuzluğa neden siyasal şiddet olayları olmak üzere iki temel başlık altında incelemiştik. Yukarda verilen Filistin'in tarihinin kısa özeti niteliğindeki parçaya göre Filistin tarihsel süreçte hem yönetimsel hem de toplumsal huzursuzluğa neden siyasal şiddet olaylarını aynı anda kısa aralıklarla yaşadığı görülmektedir. Yukarıda verilen tarihsel sürecin daha ayrıntılı hali Ek 1'de verilmiştir.

Ek 1 incelendiğinde son yıllarda yönetimsel istikrarsızlık olarak isimlendirebileceğimiz en büyük göstergenin Hamas ile Fetih grupları arasındaki anlaşmazlıklar olduğu görülmektedir. Bu anlaşmazlıklar sonucunda hükümet kurma çabaları çoğu zaman sekteye uğramış, ülkede ikili bir yönetim yapısı (Batı Şeria'daki Filistin Otoritesi ve Gazze Şeridi'nde Hamas) ortaya çıkmış, ülke içinde birlikteliğin olmaması nedeniyle ülkede hem iç politikada hem de dış politikada kararlı bir yönetim politikası izlenememesine neden olmuştur. Bunun yanında uluslararası alanda Hamas gibi grupların tanınmaması nedeniyle ülke yönetimi için meşruiyet sorununu ortaya çıkarmıştır. Bunun en bariz örneği 25 Ocak 2006 tarihinde yapılan genel seçimleri Hamas'ın kazanması nedeniyle ABD, İsrail ve birçok Avrupa ülkesinin yardımları kesmesi gösterilebilir. Hamas ve Fetih grupları arasındaki anlaşmazlıklar sadece yönetimsel istikrarsızlıklara neden olmamış, iki grup arasında zaman zaman meydana gelen çatışmalar nedeniyle politik şiddet olayları meydana gelmiş, bu olaylar toplumsal huzursuzluklara neden olmuştur.

Toplumsal huzursuzluğa neden olan şiddet olaylarında ise hem iç çatışmalar hem de İsrail ile süregelen çatışmalar ülkenin politik istikrarsızlığına neden olmaktadır. Ek 1'de verilen tarihsel sürece göre İsrail birçok kez ülkeye çeşitli sebeplerle saldırmış, binlerce inansın yaşamının yitirmesinin yanında ülkede çok kısıtlı olan üretim altyapısının tahrip olmasına neden olmuştur. İsrail'in uyguladığı politikalar ülkede mülkiyet hakları da dahil olmak üzere birçok hak ihlaline neden olarak politik istikrarsızlığın çok ağır boyutlarını yaşatmıştır. Aşağıda Şekil 1'de Filistin topraklarının 1946 yılından sonrasına değişimini göstermektedir. Şekil incelendiğinde Filistinlilerin zamanla topraklarının ellerinden alınarak çok dar bir alana hapsedildiği görülmektedir.

Şekil 1: Filistin Topraklarının Dünü-Bugünü

Kaynak: Al Jazeera

Yukardaki haritaya göre Filistin toprağı olarak kalan Batı Şeria ve Gazze Şeridinin zamanla aralarındaki bağlantıda koparak birbiriyle iletişimi kesilmiştir. İsrail'in Filistinlilere yaptığı bu uygulama Filistin için politik istikrarsızlığın en ağır şeklidir. Günümüzde Gazze Şeridi'nin dünya ile bağlantısı sadece komşu Mısır ile sınır kapısı olan Refah Kapısı'dır. Refaha kapısı ise çoğu zaman kapalı olduğundan Gazze büyük bir açık cezaevine dönmekte, bölgede yaşayan halk çoğu temel ihtiyaçlarını gideremememektedir.

İsrail'in Filistin halkına yapmış olduğu baskı ve saldırılar sonrasında 8 Aralık 1987 tarihinde Gazze Şeridi'nden başlayıp Batı Şeria'ya yayılan protestolar sivil itaatsizlik hali ve genel grevlerin yaşandığı Birinci İntifada'ya (başkaldırı) neden olmuştur. İsrail bu olaylar karşısında göz yaşartıcı gazlar, plastik ve gerçek mermilerle karşılık vermiş, Hamas'da bu dönemde kurulmuştur. İsrail ile Filistin anlaşma yönünde adımlar atsa da İsrail'in baskısı zaman içinde devam etmiş, 28 Eylül 2000'de Ariel Şaron'un Kudüs'te Mescid-i Aksa'yı ziyareti Filistinliler tarafından kışkırtma olarak nitelendirilerek İkinci İntifada başlamıştır. İkinci intifada sonrasında da devam eden İsrail saldırıları nedeniyle ülkede kaos devam etmektedir.

Çalışmamızda Filistin'deki politik istikrarsızlığın şiddetini ölçmek için Dünya Bankası Worldwide Governance Indicators (WGI) veri tabanından elde edilen verilerin Temel Bileşenler Analizi yöntemiyle 1996-2015 yılları için Politik İstikrarsızlık Endeksi elde edilmiştir. Tablo 12'da bu endekste kullandığımız değişkenler, endeks ağırlıkları ve elde ettiğimiz Politik İstikrarsızlık Endeks değerleri verilmiştir. Endeks ile ilgili diğer istatiski bilgiler Ek 3'de verilmiştir. Temel bileşenler analizi ile elde ettiğimiz bu veriler 1996 yılından başlayıp 200'den fazla ülkeyi kapsayan ve altı yönetişim boyutunu (Control of Corruption, Government Effectiveness Political, Stability and Absence of Violence/Terrorism, Regulatory Quality, Rule of Law, Voice and Accountability- Rüşvetin Kontrolü, Hükümetin Etkinliği, Siyasal İstikrar ve Şiddet/Terörizm Yokluğu, Düzenleyici Kalite, Hukukun Üstünlüğü, Güvenilirlik ve Hesap Verebilirlik) içeren göstergelerden oluşmaktadır.

Grafik 2: Filistin'de Politik İstikrarsızlık Endeksi

Çalışmada kullandığımız temel bileşenler analizi yöntemi 1901 yılında Karl Pearson tarafından ortaya

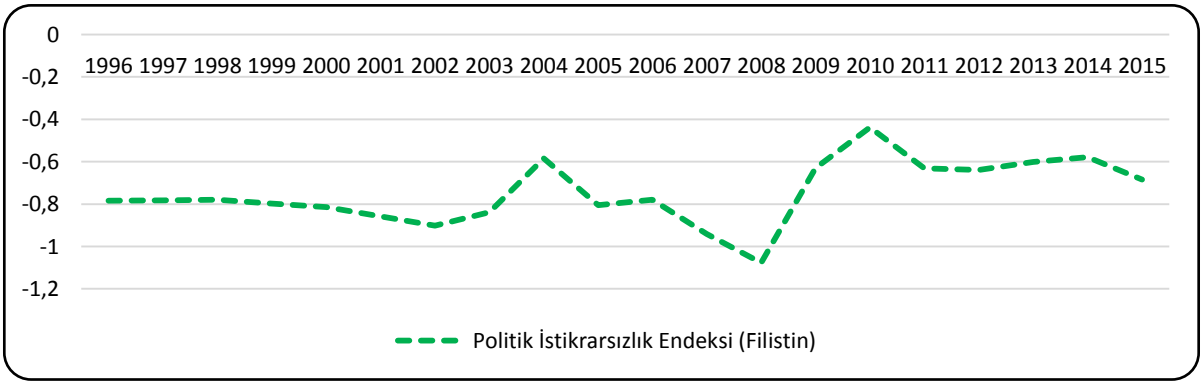

konulmuş, 1933 yılında Hotelling tarafından geliştirilmiştir. Temel bileşenler analizi çok sayıda birbiri ile ilişkili değişkenler içeren veri setinin boyutlarını, veri içerisinde var olan değişimlerin mümkün olduğunca korunarak daha az boyuta indirgenmesini sağlayan bir dönüşüm tekniğidir. Bu teknik eldeki veriyi daha az sayıda değişkenle ifade edebilecek en iyi dönüşümü belirlemeyi amaçlar. Bu dönüşüm sonrasında elde edilen değişkenler ilk değişkenlerin temel bileşenleri olarak adlandırılır. İlk temel bileşen varyans değeri en büyük olan değer olup, diğer temel bileşenler varyans değerleri azalacak şekilde sıralanır. Temel bileşenler analizinin avantajları arasında gürültüye karşı düşük hassasiyet, bellek ve kapasite ihtiyaçlarının azalması, az boyutlu uzaylarda daha etkin çalışması sıralanabilir(Yazar vd. 2009:51). Filistin'deki Politik İstikrarsızlık Endeksi ile Türkiye'deki Politik İstikrarsızlık Endeksini karşılaştırdığımızda Filistin'deki politik istikrarsızlığın şiddeti daha iyi anlaşılacaktır. Bunun için aşağıda Grafik 3 verilmiştir.

Grafik 3: Filistin ve Türkiye Politik İstikrarsızlık Endekslerinin Karşılaştırılması

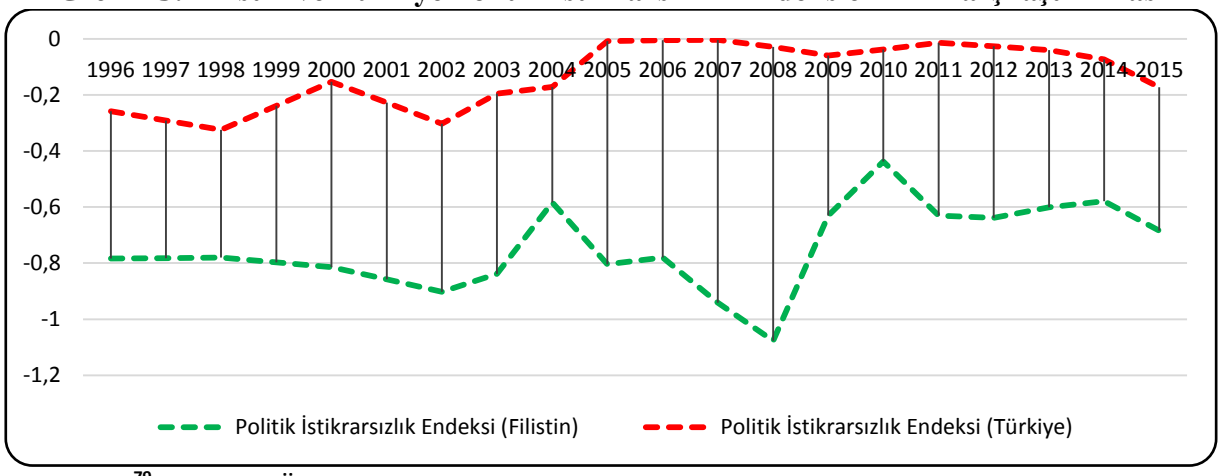

Kaynak[79]**:** Kartal ve Öztürk, 2017:263.

Filistin'in politik istikrarzızlık seyri ile Türkiye'nin politik istikrarsızlık seyri karşılaştırıldığında iki ülkenin çok farklı bir seyir izlediği gözükmektedir. İki ülke karşılaştırıldığında Filistin'in yaşadığı politik istikrarsızlığın şiddeti daha iyi anlaşılmaktadır. Göreli olarak birçok ülkeye göre istikrarsız bir görünüm sergileyen bir ülke olmasına rağmen Türkiye'nin Filistinle kıyaslanamayacak kadar politik istikrara sahip olduğu grafikten net biçimde görülmektedir.

[79] Türkiye'nin Politik İstikrarsızlık Endeks grafiği için.

Tablo 12: Politik İstikrarsızlık Endeksi Değişkenleri ve Endeks Ağırlıkları

Endeks Ağırlığı	0,128502	0,133605	0,095562	0,143346	0,337567	0,161419	1
Yıllar	**Rüşvetin Kontrolü**	**Hükümetin Etkinliği**	**Siyasal İstikrar ve Şiddet/Terörizm Yokluğu**	**Düzenleyici Kalite**	**Hukukun Üstünlüğü**	**Güvenilirlik ve Hesap Verebilirlik**	**Politik İstikrarsızlık Endeksi**
1996	-0,93073	-1,19949	-1,65051	-0,92274	-0,10986	-1,09582	-0,783827046
1998	-0,91729	-1,19075	-1,65586	-0,93633	-0,09423	-1,10856	-0,780171056
2000	-0,9713	-1,25751	-1,6576	-0,96512	-0,11688	-1,14849	-0,814416122
2002	-0,97211	-1,07362	-1,76362	-1,04589	-0,38278	-1,15384	-0,902284706
2003	-1,09879	-1,304	-1,35184	-1,06445	-0,1269	-1,22801	-0,838244803
2004	-0,4188	-0,82159	-1,10056	-0,63996	-0,26854	-0,82378	-0,584115224
2005	-0,97419	-1,07873	-1,36704	-1,03446	-0,35151	-0,85334	-0,804636059
2006	-0,88198	-1,03233	-1,69407	-1,01994	-0,40048	-0,53003	-0,780098365
2007	-0,64035	-1,14486	-1,94387	-1,21767	-0,66854	-0,74588	-0,941629895
2008	-1,15191	-1,32603	-1,96689	-1,14739	-0,81108	-0,77822	-1,077033562
2009	-0,35893	-0,71226	-2,03399	-0,17012	-0,35397	-0,93258	-0,630065362
2010	-0,33762	-0,42058	-1,93918	0,293056	-0,21401	-0,76107	-0,437974723
2011	-0,80092	-0,62911	-1,9259	0,29399	-0,43757	-0,9574	-0,631125892
2012	-0,60605	-0,74605	-1,93776	0,120341	-0,44787	-0,88035	-0,638772278
2013	-0,53309	-0,76566	-1,7561	0,163191	-0,43234	-0,86842	-0,601344996
2014	-0,56641	-0,52766	-1,97276	0,276465	-0,44414	-0,84831	-0,579033281
2015	-0,69941	-0,50474	-2,12827	0,132512	-0,56441	-0,94032	-0,684008896

3.2. Filistin'de Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Filistin'de politik istikrasızlık olarak nitelendirilecek olayların çoğunluğunun Filistin-İsrail sorunundan kaynaklandığı görülmektedir. Bu yetmezmiş gibi ülke içinde yaşanan iç çatışmalar ülkenin politik istikrarsızlık seyrini daha da ağırlaştırmaktadır. Politik istikrasızlıkların ekonomik ajanlara yaptığı olumsuz etki ekonomi literatüründe büyük çoğunlukla kabul görmüş bir durum olduğu düşünüldüğünde Filistin'in ekonomik olarak geri kalmışlığının en önemli nedeni için bizi ülkede yaşanan politik istikrarsızlıklar olduğu sonucuna götürmektedir.

Ekonomik büyüme için nitelikli ve yeterli üretim faktörlerinin varlığı ve etkin bir biçimde işleyen büyük bir ulusal piyasanın varlığı çok önemlidir(Öztürkler, 2013:63-64). Filistin'e bu açıdan bakıldığında nitelikli ve yeterli üretim faktörlerinin varlığından ve büyük bir ulusal piyasanın varlığından söz etmemiz mümkün değildir. Bunun nedenlerine indiğimizde en önemli sebebinin politik istikrarsızlık göstergesi niteliğinde yaşanan olaylardır. Politik istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olan ülkedeki iç çatışmalar ve İsrail saldırıları ülkedeki üretim faktörlerinin hem niteliğe hem de niceliğine zarar vermiştir. Üretim faktörleri emek, sermaye ve doğal kaynaklardır. Buna göre Şekil 1'de verilen Filistin topraklarının tarihsel süreçteki değişimi en önemli üretim faktörü olan topraktaki dejenerasyonu açık bir şekilde göstermektedir. Temel ekonomik göstergeleri incelediğimiz bölümde ülkede tarım sektörünün GSYH'ye katkısının sınırlı olmasının nedenleri arasında mevcut İsrail saldırıları ve buna bağlantılı olarak tarıma elverişli toprakların yetersizliği sayılmıştır. Bir diğer üretim faktörü olan sermaye de Filistin'de yeterli seviyede değildir. Sermaye

birikiminin ekonomik büyümedeki rolü birçok ampirik çalışmada kanıtlanmış bir gerçektir. Sermaye hareketlerinin incelendiği çalışmalar da sermayenin politik istikrarın olduğu yerlere doğru aktığı sonucunu elde edilmiştir. Yatırımların finansmanı için gerekli olan sermayenin iç ve dış çatışmaların, ambargoların, bölünme ve parçalanmanın, kurulamayan hükümetlerin olduğu bir iklimde yetersiz olması aslında beklenen bir durumdur. Dolayısıyla politik istikrarsızlık sarmalında olan Filistin'in sermaye konusunda olumsuzlar yaşanmakta, sermayedeki kıtlık büyüme performansını negatif etkilemektedir. Fiziki sermayenin haricinde beşeri sermayenin de büyümeye katkısı çok büyüktür. Beşeri sermayeyi geliştirmede en önemli rol eğitimdedir. Filistin'de var olan politik istikrarsızlık ikliminde eğitimin gelişmesi, eğitimin sağlıklı ilerlemesi pek mümkün gözükmemektedir. Eğitimin yanında sağlık koşulları çok kötü durumdadır. Ambargo nedeniyle hem ilaç sıkıntısı yaşanmakta hem de sağlık personeli yetersizliğinden sağlık hizmetler aksamaktadır. Beşeri sermayeye katkı sağlanamaması elbette ülkenin büyüme performansının geliştirilmesini engelleyecektir.

Filistin'de üretim faktörlerinde yaşanan olumsuz durumun yanında etkin bir ulusal piyasa yoktur. Üretim faktörlerini bir araya getirecek bir girişimci sınıfın olmaması da başka bir olumsuz durumdur. Ülkede politik istikrarsızlık göstergesi olan İsrail'in uyguladığı ambargolar ve kısıtlamalar nedeniyle özel sektörün tam anlamıyla ekonomik gelişmede rol almasını engellemektedir. Ulaşım, iletişim ve enerji gibi alt yapı eksikleri etkin bir ulusal piyasa için çeşitli olumsuzluklara neden olmaktadır. Dış dünya ile bağlantısının kesilmesinin haricinde Filistin'in birbiri ile iletişiminin bile zorlukla geçekleşmesi üretim aşamasında gerekli girdilerin edinilmesi, üretilen malların pazarlanması gibi etkenler ekonomik faaliyetleri sınırlandırarak ülkenin ekonomik büyüme performansını olumsuz etkilemektedir. İsrail işgalinin sürmesinin toprak, su ve diğer kaynakların kullanımının İsrail tarafından sınırlandırılması ve mevcut politik ve ekonomik zorlukların iyi yetişmiş insan kaynağının göçüne neden olması (Öztürkler, 2013:64) büyüme konusunda olumsuzluğa neden olacak diğer etmenlerdir.

Grafik 4: Filistin'de Politik İstikrarsızlık Endeksi İle Büyüme Performansının Karşılaştırılması

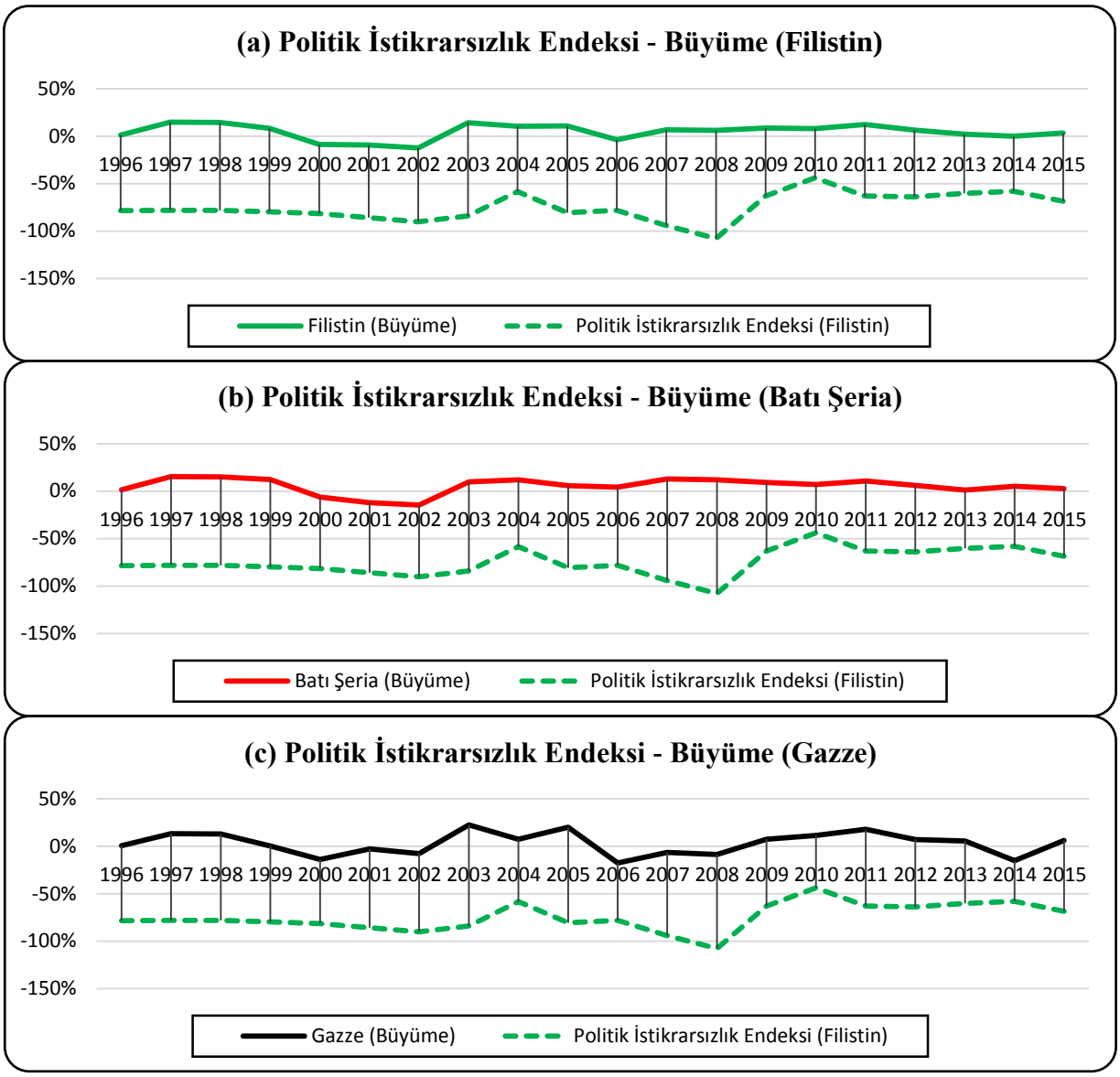

Grafik 4'de politik istikrarsızlık endeksi ile büyüme performansı hem Batı Şeria ve Gazze özelinde hem de bütün Filistin için karşılaştırma imkanı sunmaktadır. Grafikler incelendiğinde Gazze'nin büyüme performansının Batı Şeria bölgesine göre daha dalgalı seyrettiği görülmektedir. Grafiklerden politik istikrarsızlığın yoğun olduğu dönemler ile büyüme performansı arasında birebir ilişki görülmemektedir. Bunun nedeni Filistin'in politik istikrarsızlığı yıllardır ağır bir şekilde yaşamamasından dolayı bu durumu kanıksamasındandır. Ülkede kısa süreli politik istikrar ülkedeki tüm aktörleri ikna etmemekte, politik istikrarsızlık havası istikrar sağlansa dahi kısa sürede bu durumun bozulacağı beklentisinden dolayı devam etmektedir. Bunun yanında üretim faktörleri ve büyümede etkili olan diğer değişkenler yıllardır süregelen politik istikrarsızlık olayları nedeniyle minimum noktasına ulaşmış, üretim zaten bitme noktasına gelmiştir. Bu yüzden politik istikrarsızlıkla ekonomik büyüme rakamları literatürle uyum göstermemektedir.

Bu sonuç Butkiewicz (2005)'in düşük gelirli ve yoksul demokrasi ülkelerinin bu sorunlara daha çok alıştıkları için sosyo-politik istikrarsızlıktan daha az etkileneceği şeklindeki çıkarımına uygun olmakla birlikte

Filistin'deki politik istikrarsızlıkların büyüme rakamlarını etkilemediği anlamında yorumlanmamalıdır. Çünkü politik istikrarsızlık ülkenin ekonomisine çok ağır darbe vurmuştur.

Politik istikrarsızlıkların büyüme üzerinde etkileri üzerinde yapılan ampirik çalışmalar doğrultusunda yoğun bir politik istikrarsızlık olayları yaşayan Filistin'in politik istikrasızlık nedeniyle yaşadığı olumsuzluklar şunlardır:

✓ Politik istikrarsızlıklar üretim faktörlerinin bir araya getirilmesini engellediğinden büyüme performansı olumsuz etkilemektedir.

✓ Politik istikrarsızlıkların oluşturduğu belirsizlik ekonomik ajanların yatırım, tüketim, tasarruf gibi kararlarını olumsuz etkilemektedir.

✓ Demokrasinin büyüme üzerinde olumlu etkisi vardır fakat ülkedeki siyasi gruplar arasındaki çatışmalar ülkenin demokratik yapısına ağır darbe vurmaktadır.

✓ Ülkede var olan ikilik güçlü bir iç ve dış politika uygulanamamasını, dolayısıyla ekonomi politikalarında etkisizliğe neden olmaktadır. Etkin ekonomi politikası uygulanamaması da büyümeyi etkileyecektir.

✓ Politik istikrarsızlıkların sermaye birikimi ve yatırımlara olumsuz etkisi büyüme performansına da yansımaktadır.

✓ Politik istikrarsızlıkların eğitime olumsuz etkisi nedeniyle büyümede önemli bir rolü olan beşeri sermaye olumsuz etkilenmektedir.

✓ Nitelikli emek can güvenliğinin bile olmadığını düşünerek, yaşanan istikrarsızlık nedeniyle göç ederek büyümede nitelikli emeğin kullanılamamasına neden olmaktadır.

✓ Kurumsal kalitede bozukluklar kurumsal kalitenin büyümeye olumlu etkisine zarar vermektedir.

✓ Ülkede politik istikrarsızlıklar büyümede önemli rolü olan finansal piyasalara olumsuz etkilemektedir. (Finansal piyasaların yatırımların finansmanında önemli bir rolü vardır.)

✓ Politik istikrarsızlıklar devlet bütçesinin verimsiz alanlarda kullanılmasına sebep olmaktadır.

✓ Sürekli yaşanan çatışmalar nedeniyle yaşanan yıkımların yeniden inşası, yeniden inşa edilen yapıların daha sonra yapılan saldırılar nedeniyle yeniden yıkılması gibi kısır döngü nedeniyle sınırlı ekonomik kaynaklar "israf" edilmektedir.

✓ Milli servet niteliğindeki doğal kaynakların yaşanan çatışmalar nedeniyle yok edilmesi nedeniyle bu ekonomik değerden yararlanılamamaktadır.

Aşağıdaki Tablo 13'de 1994-2015 yılları arasında Filistin'de yaşanan ve politik istikrarsızlık göstergesi niteliğindeki olaylar ve o yıllara ait büyüme oranları verilmiştir. Tabloda büyüme bölümünde büyüme rakamları bir önceki büyüme rakamlarından düşük olduğu durumda kırmızıya, artış olduğu durumda yeşile boyanmıştır. Ayrıca yandaki sütunda büyümenin pozitif olduğu durumda yukarı, düşük olduğu durumda aşağı yön işareti ile belirtilmiştir. Büyüme rakamları çoğu zaman pozitif seyretse de bir önceki yıla göre büyüme rakamlarının durumu genellikle olumsuz yönde olmuştur. Çok uç noktalarda büyüme ve daralma seyreden ülkenin büyüme performansındaki anormallikler göze çarpmaktadır.

Tablo 13: Filistin'de Politik İstikrarsızlık Olayları ile Büyüme Oranları

		Büyüme			Büyüme/Daralma		
Yıl	**Olay**	**Batı Şeria**	**Gazze Şeridi**	**Filistin**	**Batı Şeria**	**Gazze Şeridi**	**Filistin**
1994	El Halil Katliamı İsrail ve Ürdün Anlaşması	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -	- - -
1995	İzak Rabin öldürülmesi Şimon Peres'in İsrail Başbakanı olması	8,96	3,8	7,12	▲	▲	▲
1996		1,51	0,65	1,22	▲	▲	▲
1997		15,51	13,06	14,67	▲	▲	▲
1998		15,03	12,97	14,33	▲	▲	▲

1999		12,37	0,16	8,28	▲	▲	▲
2000	İkinci İntifada	-6,17	-13,86	-8,56	▼	▼	▼
2001	Hamas'ın gece kulübü saldırısı Rehavam Zeevi öldürülmesi Ariel Şaron Ramallah'a asker göndermesi	-11,95	-2,91	-9,31	▼	▼	▼
2002	Koruyucu Duvar Operasyonu	-14,68	-7,66	-12,49	▼	▼	▼
2003		9,82	22,54	14,02	▲	▲	▲
2004	Şeyh Ahmet Yasin'e suikast Abdülaziz El-Rantisi öldürülmesi "Ayırıcı Duvar" kararı Yaser Arafat ölümü	11,97	7,38	10,34	▲	▲	▲
2005	Yeni Devlet Başkanı (Mahmud Abbas) İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'dan çekilmesi	5,92	20,07	10,8	▲	▲	▲
2006	Filistin genel seçimleri Filistinlilerin İsrail askerini esir alması El Fetih - Hamas çatışması Başkanlık teklifi Hamas -El Fetih anlaşmazlığının çözüm girişimleri İsmail Haniye'ye saldırı Seçimlerin yenilenmesi çağrısı	4,22	-17,51	-3,9	▲	▼	▼
2007	Hamas ve El Fetih ateşkesi Ortadoğu Dörtlüsü açıklaması Haniye ve kabinesi istifası Yeni Filistin hükümeti İsrail hava saldırısı Gazze'de olağanüstü hal Yardım ambargosunun kaldırılması Filistin - İsrail barış görüşmeleri Hamas - El Fetih çatışması	12,75	-6,45	6,59	▲	▼	▲
2008	Refah sınırından geçişler İsrail'in Gazze'ye saldırıları İbrahim Ebu İlba öldürülmesi Hamas-İsrail 6 aylık ateşkes 6 aylık ateşkesin sona ermesi "Dökme Kurşun Operasyonu" Ateşkes Çağrısını İsratil reddetti	11,82	-8,58	6,08	▲	▼	▲
2009	Nizar Rayyan'ın öldürülmesi İsrail'in kara operasyonu Abbas'ın görev süresi dolması İsrail'in füze saldırısı İsrail'in Gazze'den çekilmesi Hamas-Cünd-ü Ensarullah çatışması Goldstone Raporu	9,05	7,45	8,66	▲	▲	▲

	Filistin'de seçimlerin ertelenmesi						
2010	Mahmud el-Mebhuh'un öldürülmesi Mavi Marmara olayı Refah Kapısı'nın açılması Doğrudan barış müzakereleri	7,07	11,35	8,1	▲	▲	▲
2011	İsrail hava saldırıları BM'ye tam üyelik Esir değişimi Filistin'in UNESCO üyeliği Fetih ve Hamas'ın Birleşme görüşmeleri	10,68	17,7	12,41	▲	▲	▲
2012	Gazze'de ateşkes sağlandı Hükümet kurma çalışmaları BM'de gözlemci devlet statüsü	6,03	7	6,28	▲	▲	▲
2013		1,02	5,61	2,22	▲	▲	▲
2014	İsrail'den Gazze'ye saldırı	5,31	-15,08	-0,18	▲	▼	▼
2015	Filistin resmen UCM üyesi	2,64	6,09	3,43	▲	▲	▲
2016		3,03	7,66	4,12	▲	▲	▲

Bir önceki büyümeye göre daha az veya negatif büyüme — ▲ Büyüme

Bir önceki büyümeye göre daha fazla büyüme veya daha az daralma — ▼ Daralma

Kaynak: Al Jazeera, PCBS; Dünya Bankası.

Kısa süreli politik istikrar yerine kalıcı çözüm olmadığı sürece Filistin'de politik istikrarsızlığın tarihsel süreçteki etkisinin silinmesi mümkün değildir. Hem ülke içindeki politik aktörlerle hem de yıllardır süregelen İsrail ile kalıcı bir çözümün sağlanması ülkedeki politik istikrarsızlık havasını dağıtacak, ekonomik aktörlerin yatırım, tasarruf, tüketim gibi kararlarında belirsizliklerin ortadan kalkmasından dolayı olumlu yönde gelişmelerin yanı sıra ülkede tahrip olan alt yapı ve üst yapıdaki iyileştirmeler yardımıyla ekonomik büyümede istikrarlı bir süreç başlayacaktır.

SONUÇ

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip Filistin halkı bölgenin ilk sakinleri Kenanlılar'ın soyundan gelmiş olup, ilk Yahudi yerleşimcilerin bölgeye gelmesinden yaklaşık iki bin yıl önce M.Ö. 3000 yıllarında bölgeye yerleşmiştir. Bu tarihsel süreç boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan bölgede 16.yy başından birinci dünya savaşına kadar Osmanlı hakimiyetinde geçmiştir. Daha sonra İngiliz hakimiyetinin hüküm sürdüğü bölge 1947 yılında BM yönetimine geçmiştir. Sonrasında gelişen olayların akabinde İsrail Devleti'nin kurulması Filistin için kan ve gözyaşı dolu yeni bir tarihsel sürecin başlangıcı olmuştur. Bu tarihten sonra literatürde politik istikrasızlık kavramı içeresinde yer alan birçok olayı yaşayarak sahip olduğu topraklarının büyük bir bölümü kaybetmiş, çok küçük bir alana hapsedilmiş bir halk haline gelmiştir.

Batı Şeria ve Gazze olmak üzere iki bölgeye ayrılan Filistin'de tarihsel süreçteki toprak kayıplarının ardından bu iki bölgenin birbiri ile bağlantısı kesilmiştir. Ülke ekonomisine katkısı bakımından Batı Şeria bölgesi Gazze Şeridi'ne göre daha fazla katkı sağlamaktadır. İki bölgenin nüfus oranları % 60 Batı Şeria, % 40 Gazze olmasına rağmen GSYH katkıları Batı Şeria'nın % 75, Gazze'nin % 25'dir. Bunun yanında dış ticaret hacminin yaklaşık % 90'ını Batı Şeria, % 10'unu Gazze karşılamakta, ihracatın hemen hemen hepsi Batı Şeria tarafından yapılmaktadır. İşsizlik oranlarında Batı Şeria'da % 18 seviyelerinde iken Gazze'de yaklaşık % 42'dir. Bu rakamlar Filistin'de Gazze Şeridinin Batı Şeria'ya göre daha az gelişmiş bir ekonomik yapıda

olduğunu göstermekte, buna paralel olarak yoksulluk oran Gazze bölgesinde daha yoğun (Gazze'de 38,8 iken Batı Şeria'da 18,8) yaşanmaktadır. Konuya politik istikrarsızlık göstergeleri açısından baktığımızda politik istikrarsızlık diyebileceğimiz olayların büyük bir çoğunluğu Gazze'de gerçekleşmektedir. Politik istikrarsızlık olaylarının Gazze'de daha yoğun olması Gazze bölgesinin daha az gelişmişi klik özelliği göstermesinin en büyük nedenidir.

Filistin, literatürde sayılan suikastlar, kabine değişiklikleri, iç savaş, darbeler, büyük hükümet krizleri, gösteriler, etnik gerginlikler, üst yönetim değişiklikleri, bölünme (fractionalization), devletin istikrarı, gerilla savaşı, iç çatışmalar, kapsamlı anayasa değişiklikleri, orta dereceli sivil çatışmalar, küçük çaplı iç çatışmalar, seçim sayısı, kutuplaşma (polarizasyon), iktidardaki partinin iktidar kalış süresi, tasfiyeler, rejim değişiklikleri, dini gerginlikler, devrimler, önemli kararlarda etkin kişilerin görevden alma/ayrılma sayısı, grevler gibi politik istikrarsızlık göstergelerinin hemen hemen hepsini yoğun bir şekilde yaşayan bir ülkedir. Politik İstikrasızlığın ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalarda politik istikrarsızlıkların üretim faktörlerinin niteliğine ve niceliğine zarar vererek ekonomik büyümeyi azalttığı yönünde sonuçlar elde etmişlerdir. Politik istikrarsızlığın en büyük sonucu ülkede oluşturduğu belirsizlik havasıdır. Belirsizlik ise bütün ekonomik ajanların kararlarını olumsuz etkilemekte, ülkelerin ekonomik işleyişine zarar vererek büyüme rakamlarını düşürmektedir. Yoğun bir politik istikrasızlık geçmişi olan ve bu politik istikrarsızlık geçmişi daha uzun yıllar gelecekte devam etmesi beklenen Filistin ekonomisinin bu olumsuzlukları yaşamaması beklenemez. Dünya Bankası veri tabanından elde ettiğimiz Politik İstikrasızlık Endeksi Filistin'de yaşanan politik istikrarsızlığın boyutlarının göstermektedir. Bu yoğun politik istikrarsızlığı daha iyi anlamak için Türkiye'nin Politik İstikrarsızlık Endeksi ile karşılaştırdığımız da durum ortaya çıkmaktadır. Elde ettiğimiz politik istikrarsızlık endeksi ile Filistin'in büyüme rakamlarını grafiklere döktüğümüzde ülkedeki politik istikrarsızlık seviyesindeki değişim ile büyüme arasında birebir ilişki olmadığı görülmektedir. Bunun sebebi politik istikrarsızlıkta olumlu gelişmeler yaşansa dahi kısa sürede bu durumun bozulacağı beklentisidir. Bu durum politik istikrarsızlığın ülkenin ekonomisine etkisi olmadığı şeklinde yorumlanmamalıdır. Çünkü üretim faktörleri ve büyümede etkili olan diğer değişkenler yıllardır süregelen politik istikrarsızlık olayları nedeniyle minimum noktasına ulaşmış, üretim zaten bitme noktasına gelmiştir. Yaşanacak politik istikrar havasının ekonomik ajanlar tarafından bu havanın kısa süreli olduğu, yaşanan istikrarın yeniden bozulacağı beklentisi nedeniyle ekonomik büyümeye yansımamıştır.

Filistin ekonomisi için politik istikrasızlığın olumsuz etkilerinden kurtulması hayli zor görünmektedir. Yukarda ifade ettiğimiz gibi ülkede oluşacak olumlu hava ekonomik aktörleri bu olumlu havanını yakında bozulacağı beklentisi nedeniyle ekonomiye olumlu yansımamıştır. Ülkede kalıcı çözüm gerçekleşmediği sürece politik istikrarsızlıklarda düzelmenin ekonomiye yansıması da oldukça zor gözükmektedir. Ülkede kalıcı çözüm için öncelikli kendi içinde bir birliktelik oluşturulmalıdır. Ülkedeki kardeş kavgalarını ve iç çatışmaları sona erdirecek, ülke menfaatini önde tutan politikalar uygulanmalıdır. Politik istikrarsızlık göstergesi olarak ülkedeki ikili yapı ülke menfaatlerini kapsayacak şekilde birleştirilmelidir. Unutulmamalıdır ki birlikten kuvvet doğar. Ayrıca demokrasi seviyesi politik istikrasızlıkta çok önemlidir. Bu yüzden ülkede gerçek anlamda bir demokratik seçimlerin yapılabilmesi ve demokrasi için gerekli diğer yasal düzenlemelerin yapılarak uygulamaya konulması, ülkedeki siyasi kurumlar arasındaki şiddete varan ayrılıkların sona erdirilerek demokrasi için olmazsa olma iktidar ve muhalefet kurumlarının daha işler hale gelmesi gerekmektedir. Henüz içerde birlik oluşturulmadan uluslararası arenada başarı sergilenmesi mümkün değildir. Ülkedeki politik kurumların bir araya gelmesinden sonra uluslararası alanda daha güçlü bir irade sergilenerek en büyük politik istikrasızlık kaynağı olan başta Filistin-İsrail sorunu olmak üzere kalıcı çözümler üretilmelidir.

KAYNAKÇA

AISEN, A. ve VEIGA, F.J (2010), "How Does Political Instability Affect Economic Growth?", *NIPE Working Paper No. 5/2010*.

AISEN, A. ve VEIGA, F.J. (2013). "How does political instability affect economic growth?", *European Journal of Political Economy,* 29, 151–167.

AL JAZEERA, http://www.aljazeera.com.tr, (E. T: 08.08.2017).

AKTAŞ, T. (2012), İşgücüne katılım İspanya seviyesinde olsaydı, https://www.dunya.com/gundem/isgucune-katilim-ispanya-seviyesinde-olsaydi-haberi-180048, (E. T: 08.08.2017).

ALESINA, A. ve PEROTTI, R. (1996). "Income distribution, political instability, and investment", *European Economic Review* 40, 1203-1228.

ALESINA, A., OZLER, S., ROUBINI, N., ve SWAGEl, P. (1996). "Political instability and economic growth", *Journal of Economic Growth*, 2(1), 189-211.

ALI A.M. ve ISSE, H. S. (2003), "Determinants of Economic Corruption: A Cross-Country Comparison", *Cato Journal*, Vol. 22, Issue 3, 449-466.

ARSLAN, Ü. (2011). "Siyasi İstikrarsizlik ve Ekonomik Performans: Türkiye Örneği", *Ege Akademik Bakış,* 1, 73-80.

BARRO, R. J. (1996). "Democracy and growth", *Journal of economic growth*, 1(1), 1-27.

BIENEN, H. S ve Van De WALLE, N. (1991). *Of Time and Power: Leadership Duration in the Modern World*, Palo Alto, CA: Stanford University Press.

BUTKIEWICZ, J. L. ve YANIKKAYA, H. (2005). "The impact of sociopolitical instability on economic growth: Analysis and implications", *Journal of Policy Modeling,* 27, 629–645.

CAMPOS, N. F. ve KARANASOS, M. G. ve TAN, B. (2012). "Two to Tangle: Financial Development, Political İnstability And Economic Growth in Argentina", *Journal of Banking & Finance,* 36, 290–304.

CAMPOS, N. F. ve NUGENT, J. B. (2002). "Who is afraid of political instability?" *Journal of Development Economics*, Vol, 67, 157–172.

CUMMING, D., RUI, O. ve WU, Y. (2016). "Political Instability, Access to Private Debt, and Innovation Investment in China", *Emerging Markets Review,* 29, 68–81.

JONG-A-PIN, R. (2009), "On the measurement of political instability and its impact on economic growth", *European Journal of Political Economy, 25*, 15–29. doi:10.1016/j.ejpoleco.2008.09.010.

HALL, R. E., ve JONES, C. (1997), "Levels of Economic Activity Across Countries", *The American Economic Review*, 87(2), 173-177.

KARTAL, G, ve ÖZTÜRK, S. (2017), "Türkiye'de Politik İstikrarsızlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisi", *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (4), 250-270. DOI: 10.25287/ohuiibf.329424.

LIPSET, S. M. (1960). *Political Man,* London, UK: William Heinemann Ltd.

LE, Q. V. ve ZAK, P. J. (2006), "Political risk and capital flight", *Journal of International Money and Finance,* 25, 308-329.

MENDEZ, F. ve SEPULVEDA, F. (2001), "Corruption, growth and political regimes: Cross country evidence", *European Journal of Political Economy*, Vol. 22,82-98.

MILJKOVIC, D. ve RIMAL, A. (2008). "The impact of socio-economic factors on political instability: A cross-country analysis", *The Journal of Socio-Economic,s* 37, 2454–2463.

ÖZTÜRKLER, H. (2013), "Filistin Ekonomisinin Genel Özellikleri", *Ortadoğu Analiz*, Cilt 5, Sayı:49, ss.62-68.

MNE (Palestine Ministry of National Economy), www.mne.gov.ps, (E. T: 08.08.2017).

PARLAKYILDIZ, F. M. ve GÜVEL, E. A. (2015). "Politik Sistemler ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Arasındaki İlişki", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl:3, Sayı:16, 386-407.

PCBS (Palestinian Central Bureau of Statistics), www.pcbs.gov.ps, (E. T: 08.08.2017).

RODRIK, D. (2000), "Institutions for high-quality growth: What they are and how to acquire them". *Studies in Comparative International Development, 35*(3), pp 3–31. doi:10.1007/BF02699764.

SANDERS, D.(1981). *Patterns of Political Instability*, UK, London: The Mac Millan Press.

SHERA, A., DOSTI, B. ve GRABOVA, P. (2014), "Corruption impact on Economic Growth: An empirical analysis", *Journal of Economic Development, Management, IT, Finance and Marketing*, 6(2), 57-77.

SIDDIQUI, D.A. ve AHMED, Q.M. (2010), "Institutions and Economic Growth: A Cross country Evidence" *MPRA Paper No. 19747*.

SIERMANN, C.L.J., (1998), *Politics, Institutions and the Economic Performance of Nations*, Northampton, MA: Edward Elgar Publishing Inc.

MAURO, M. (1995), "Corruption and Growth", *The Quarterly Journal of Economics*, Vol. 110, No. 3 681-712.

ROSE, M. (2017), "Palestine Country Profile", http://ourpolitics.net/palestine-country-profile/, (E. T: 08.08.2017).

TAVAREZ, J. ve WACZİARG, R. (2001), "How democracy affects growth", *European Economic Review,* 45, 1341-1378.

T.C. EKONOMİ BAKANLIĞI, https://www.ekonomi.gov.tr, (E. T: 08.08.2017).

WORLD BANK, The Worldwide Governance Indicators (2017). http://info.worldbank.org/governance/wgi/, 05.02.2017.

YAZAR, I. ve YAVUZ, H. S. ve ÇAY, M. A. (2009). "Temel Bileşen Analizi Yönteminin ve Bazı Klasik ve Robust Uyarlamalarının Yüz Tanıma Uygulamaları" *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi,* Cilt: XXII. Sayı 1, 49-63.

Ek 1: Filistin'de Politik İstikrasızlık Kronolojisi

SN	Tarih	Olay	Sonuç
1.	14 Mayıs 1948	İsrail bağımsızlığını ilan etti	Britanyalılar Filistin'den geri çekildi. Mısır, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Irak ve Lübnan, İsrail'e savaş ilan etti. Mısır, Irak, Lübnan Ürdün ve Suriye, İsrail'i işgal etti.
2.	15 Mayıs 1948	Nakba (Felaket) Günü	Filistinliler İsrail'in bağımsızlığı sonrası 15 Mayıs 1948'i, Nakba Günü ilan etti. İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 1949'a dek 900 bine yakın Filistinli yaşadıkları bölgelerden çıkmaya zorlandı.
3.	Nisan 1949	İsrail-Arap Devletleri ateşkesi	İsrail, BM'in daha önceden paylaştırmış olduğu topraklardan daha fazlasını almış oldu.
4.	26 Temmuz 1956	Mısır Devlet Başkanı Cemal Abdülnasır, Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini ilan etti.	29 Ekim'de İsrail, Britanya ve Fransa birlikleri bir saldırı düzenleyerek Sina Yarımadası'nı işgal ettiler. ABD ve Sovyetler Birliği'nin baskıları sonucunda bu birlikler geri çekilmek zorunda kaldı.
5.	Mayıs 1964	Filistin Kurtuluş Örgütü	Arap Ligi tarafından Kahire'de kurulan FKÖ, hedefini silahlı direnişlerle İsrail'i yok etmek ve Akdeniz ile Ürdün Nehri arasında "Bağımsız Filistin Devleti"ni yeniden canlandırmak olarak açıkladı.
6.	5 Haziran 1967	Altı Gün Savaşı	İsrail, Suriye, Mısır ve Ürdün'e saldırdı. Mısır'dan Sina Yarımadası'nı, Suriye'den Golan Tepeleri'ni, Ürdün'den Doğu Kudüs ve Batı Şeria'yı alan İsrail, Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde yerleşimci programını başladı.
7.	1968-1970	Yıpratma Savaşı.	Altı Gün Savaşı'nda kaybettiği Sina Yarımadası'nı geri kazanmak isteyen Mısır "ateşkesi" tanımadığını belirterek İsrail'e karşı düşük yoğunluklu bir "Yıpratma Savaşı"na başladı. 7 Ağustos 1970'te ateşkes imzalandı ve sınırlar değişmedi.
8.	2 Şubat 1969	Yaser Arafat	Yaser Arafat, Filistin Kurtuluş Örgütü'ne başkan olarak atandı.
9.	5 Eylül 1972	Münih Olimpiyatları	Münih Olimpiyatları sırasında 11 İsrailli sporcu ve bir Alman polisi "Kara Eylül" örgütüne mensup Filistinli bir grup tarafından öldürüldü.
10.	6 Ekim 1973	Yom Kippur Savaşı	İsrail için kutsal bir gün olan "Kefaret Günü"nde Mısır ve Suriye orduları Altı Gün Savaşı'nda kaybetmiş oldukları Sina Yarımadası ve Golan Tepeleri'ni geri almak için İsrail'e saldırdı. İlk başlarda Arapların lehine gelişen bu savaş daha sonra İsrail lehine sonuçlandı.
11.	17 Eylül 1978	Camp David Antlaşması	Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat ile İsrail Başbakanı Menahem Begin arasında Camp David Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre, İsrail askeri birliklerini Sina Yarımadası'ndan çekti. Böylece ilerde yapılacak olan Batı Şeria ve Gazze Şeridi'ne ilişkin müzakereler için bir barış ortamı yaratılmış oldu.
12.	26 Mart 1979	Mısır-İsrail Barış Antlaşması	Mısır, İsrail'i devlet olarak tanıyan ilk Arap devleti oldu. Arap Ligi Mısır'ın üyeliğini askıya alarak merkezini Tunus'a taşıdı.
13.	6 Ekim 1981	Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'a Suikast	Enver Sedat "Mısır İslami Cihat" örgütü üyeleri tarafından düzenlenen suikast sonucu Mısır'da hayatını kaybetti.

SN	Tarih	Olay	Sonuç
			Suikastın nedeni İsrail ile yaptığı barış antlaşmasıydı.
14.	6 Haziran 1982	İsrail'in Lübnan'a saldırıları	Altı ay süren saldırılar sonucunda FKÖ Lübnan'ı terk ederek karargahlarını Tunus'a taşıdı. Bu tarihten sonra FKÖ'nün Lübnan'da etkinliği eskisi gibi olmadı.
15.	16 Eylül 1982	Sabra ve Şatilla Katliamı	İsrail yanlısı aşırı sağcı Hıristiyan Falanjist milislerin Sabra ve Şatilla'daki mülteci kamplarına düzenlediği saldırıda 2 bin 750 Filistinli hayatını kaybetti.
16.	Ağustos 1983	İsrail, Lübnan'ın büyük bir kısmından askerlerini çekti	Ancak Lübnan'ın güneyinde kendi ilan ettiği "güvenlik bölgesi" nde asker bulundurmayı sürdürdü.
17.	25 Eylül 1985	Kıbrıs Larnaka'daki bir yatta 3 İsrailli öldürüldü	FKÖ'deki en büyük örgüt El Fetih'ten olan "Güç 17" komandoları olayı üstlendi.
18.	1 Ekim 1985	"Tahta Bacak Operasyonu"	İsrail, Tunus'a yönelik "Tahta Bacak Operasyonu" nu gerçekleştirdi. Arafat'ı öldürmeyi hedefleyen saldırıda FKÖ'nün karargahı hedef alındı. Operasyonda yaklaşık 60 kişi öldü.
19.	8 Aralık 1987	Birinci İntifada (başkaldırı)	Gazze Şeridi'nden başlayıp Batı Şeria'ya yayılan protestolar sivil itaatsizlik halini aldı ve genel grevler düzenlenerek İsrail ürünleri boykot edildi. İsrail göz yaşartıcı gazlar, plastik ve gerçek mermilerle karşılık verdi. Şeyh Ahmet Yasin, Mısır'daki Müslüman Kardeşler örgütünün Gazze kanadı olarak Hamas'ı kurdu.
20.	15 Kasım 1988	"Filistin Devleti"ni ilanı	FKÖ, Tunus karargahından tek taraflı olarak "Filistin Devleti'ni ilan etti.
21.	30 Ekim 1991	Barış Konferansı	Madrid'de Ortadoğu barış konferansı toplandı.
22.	13 Eylül 1993	Oslo Antlaşması	FKÖ ve İsrail karşılıklı olarak birbirlerini tanıma konusunda anlaştılar.
23.	25 Şubat 1994	El Halil Katliamı	Amerikan asıllı İsrailli yerleşimci Baruch Goldstein, Ramazan ayında İbrahim Camii'nde 29 Filistinliyi öldürdü, 125'ini ise yaraladı.
24.	26 Ekim 1994	İsrail ve Ürdün Anlaşması	İsrail Kudüs'te, Müslümanlar için kutsal bölgelerde Ürdün'ün özel rolünü kabul etti.
25.	4 Kasım 1995	İzak Rabin öldürülmesi ve Şimon Peres'in Başbakan olması.	İsrailli aşırı sağcı bir Yahudi öğrenci olan Yigal Amir tarafından İsrail Başbakanı İzak Rabin'in "Ortadoğu Barış Planı"nı gerekçesiyle öldürüldü. Şimon Peres Başbakan oldu.
26.	20 Temmuz 2000	Ehud Barak-Yaser Arafat buluşması	İsrail ile Filistin arasında devam eden çatışmalara son vermek için İsrail Başbakanı Ehud Barakve FKÖ Başkanı Yaser Arafat Camp David Zirvesi'nde bir araya geldi. Arafat, ABD ve İsrailli arabulucuların önerilerini kabul etmedi.
27.	28 Eylül 2000	Ariel Şaron Mescid-i Aksa ziyareti ve İkinci İntifada	Ariel Şaron, Kudüs'te Mescid-i Aksa'yı ziyareti Filistinliler tarafından kışkırtma olarak nitelendirdi ve protestolar sonrası İkinci İntifada başladı.
28.	6 Şubat 2001	Ariel Şaron Başbakan olması	Yaser Arafat ile müzakerelere devam etmeyi reddetti.
29.	1 Haziran 2001	Hamas'ın gece kulübü	Hamas üyesi intihar eylemcisinin gece kulübüne saldırısı

SN	Tarih	Olay	Sonuç
		saldırısı	sonucu 21 İsrailli öldü.
30.	17 Ekim 2001	Rehavam Zeevi öldürülmesi	İsrail Turizm Bakanı Rehavam Zeevi, Kudüs'te Filistin Halk Kurtuluş Cephesi üyeleri tarafından öldürüldü.
31.	Aralık 2001	Ariel Şaron Ramallah'a asker göndermesi	Filistin hükümetinin Batı Şeria'da bulunan karargahları kuşatılarak topa tutuldu. Arafat bölgeden çıkamadı.
32.	27-28 Mart 2002	Beyrut Zirvesi	Önde gelen Arap devletlerinin bir araya geldiği zirveye Arafat katılmadı. Zirvede İsrail'e, 1967 yılından bu yana işgal altında tuttuğu topraklardan çekilmesi, başkenti Kudüs olan Filistin devletini tanıması ve 3 milyon 800 bin mülteciye geri dönüş hakkı vermesi karşılığında normal ilişkiler kurulması teklif edildi.
33.	29 Mart 2002	Koruyucu Duvar Operasyonu	İsrail, 1967'deki Altı Gün Savaşı'ndan bu yana en büyük askeri operasyonunu başlattı. İsrail aynı yıl Batı Şeria'da bir ayırıcı duvar inşa etmeye başladı.
34.	22 Mart 2004	Şeyh Ahmet Yasin'e suikast	Hamas'ın kurucularından Şeyh Ahmet Yasin, İsrail saldırı helikopterlerinden açılan ateş sonucu hayatını kaybetti.
35.	17 Nisan 2004	Abdülaziz El-Rantisi öldürülmesi	Hamas'ın sonraki lideri Abdülaziz El- Rantisi İsrail güçleri tarafından öldürüldü.
36.	9 Temmuz 2004	"ayırıcı duvar" kararı	Uluslararası Adalet Divanı, Batı Şeria'yı çevreleyen "ayırıcı duvar"ın uluslararası hukuka aykırı olduğu sonucuna vardı ve yıkılması gerektiğini bildirdi.
37.	11 Kasım 2004	Yaser Arafat öldü	
38.	9 Ocak 2005	Yeni Devlet Başkanı	Mahmud Abbas Filistin Ulusal Yönetimi Devlet Başkanı seçildi.
39.	10 Ocak 2005	İsrail'de ulusal birlik hükümeti	Ariel Şaron, Birleşik Torah Yahudileri Partisi ve İşçi Partisi ile hükümeti kurdu.
40.	Ağustos 2005	İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'dan çekilmesi	İsrail tek taraflı olarak Gazze ve Batı Şeria'nın bir bölümünden çekilme planını tamamladı.
41.	25 Ocak 2006	Filistin genel seçimleri	Filistin genel seçimlerinde Hamas oyların çoğunu aldı. ABD, İsrail ve birçok Avrupa ülkesi Filistin'e yardımlarını kestiler.
42.	25 Haziran 2006	Filistinlilerin İsrail askerini esir alması	Filistinliler Gazze Şeridi'ni geçerek onbaşı Gilad Şalit'i esir aldılar. İki İsrail askeri öldü, dört asker ise yaralandı.
43.	Eylül 2006	El Fetih - Hamas çatışması	Gazze Şeridi'nde El Fetih - Hamas çatışması.
44.	1 Ekim 2006	El Fetih - Hamas çatışması	Başlayan yeni şiddet dalgası sonucu 8 kişi öldü.
45.	13 Kasım 2006	Başkanlık teklifi	Hamas ve El-Fetih, iki hareketin de dışında kalacak bir kişinin başkanlığında birlik hükümeti kurma konusunda uzlaştılar. Parti üyesi olmamasına karşı Hamas'a yakınlığı ile bilinen Gazzeli akademisyen Muhammed Shbeir başkanlık teklifini kabul etti.
46.	Ekim 2006	Hamas -El Fetih anlaşmazlığının çözümü	Hamas - El Fetih anlaşmazlığının çözümü için arabulucu nitelikte birçok toplantı yapıldı. Mısır, Katar ve İslami Cihat ve Filistin Halk Kurtuluş Cephesi gibi Filistinli gruplar taraflar arasındaki anlaşmazlıkların sona ermesi için arabuluculuk yaptılar.
47.	15 Aralık 2006	İsmail Haniye'ye saldırı	Hamas lideri İsmail Haniye'ye yönelik saldırıdan El-Fetih'i

SN	Tarih	Olay	Sonuç
			sorumlu tuttu.
48.	16 Aralık 2006	Seçimlerin yenilenmesi çağrısı	Devlet Başkanı Mahmud Abbas devam eden krizin aşılabilmesi için seçimlerin yenilenmesi çağrısında bulundu.
49.	21 Ocak 2007	Abbas- Meşal görüşmesi	Mahmud Abbas, Beşar Esad'ın davetiyle Şam'da Hamas lideri Halid Meşal ile görüştü.
50.	30 Ocak 2007	Hamas ve El Fetih ateşkesi	32 Filistinlinin öldüğü çatışmalardan sonra Mısır'ın arabuluculuğunda ateşkes ilan edildi.
51.	8 Şubat 2007	Hamas ve El Fetih anlaşması	Hamas ve El Fetih, aralarındaki anlaşmazlığa bir son verme ve koalisyon kurma konusunda anlaştı.
52.	9 Şubat 2007	Ortadoğu Dörtlüsü açıklaması	Ortadoğu Dörtlüsü (ABD, AB, Rusya, BM) Suudi Arabistan'ın, Filistin'de Ulusal Birlik Hükümeti kurma çalışmalarına verdiği desteği memnuniyetle karşıladı. Ancak daha sonra İsrail'i tanımak için uluslararası taleplere uyulması gerektiğini, şiddete son verilmesini ve daha önceden imzalanan barış anlaşmalarına sadık kalınmasını dile getirdi.
53.	15 Şubat 2007	Haniye ve kabinesi istifası	Ancak Haniye daha sonra Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas tarafından tekrar göreve atandı ve Filistin'de Ulusal Birlik Hükümeti kurma süreci başladı.
54.	15 Mart 2007	Hükümet kurma	Filistinliler hükümet kurma konusunda anlaştılar.
55.	17 Mart 2007	Yeni Filistin hükümeti	Gazze'de ilk kabine toplantısına bakanlar Batı Şeria'daki Ramallah'dan video konferans ile katıldı.
56.	Mart 2007	İsrail-Koalisyon Hükümeti	İsrail, uluslararası taleplere uygun hareket edilmediğini öne sürerek Koalisyon Hükümeti ile görüşmeyi reddetti.
57.	Mart 2007	Hamas - El Fetih çatışması	Gazze'deki çatışmada 1 El Fetih üyesi öldü, 7 kişi yaralandı.
58.	Nisan 2007	ABD'den yardım	ABD Gazze'de bulunan ticaret yollarının güvenliğini sağlamanın yanı sıra lojistik ve iletişimi destekleme amacıyla güvenlik harcamaları için 60 milyon dolar yardım etti.
59.	Mayıs 2007	İsrail hava saldırısı	İsrail, Gazze'de 5 hava saldırısı gerçekleştirdi.
60.	Haziran 2007	Gazze'de olağanüstü hal	Mahmud Abbas, Batı Şeria ve Gazze'de olağanüstü hal ilan etti. Hükümeti lağvederek geçiş dönemi için olağanüstü hal hükümeti kuracağını da açıklayan Abbas, hükümeti kurma görevini ise Maliye Bakanı Salam Fayyad'a verdi. Hamas bu hükümette yoktu.
61.	Haziran 2007	Yardım ambargosunun kaldırılması	ABD ve Avrupa, Filistin'e yardım etmeye başladılar. Mahmud Abbas, İsrail'le barış görüşmelerini sürdüreceğini dile getirdi.
62.	Kasım 2007	Filistin - İsrail barış görüşmeleri	Hamas Gazze'de etkinliğini sürdürürken ABD Başkanı George Bush Annapolis'de Filistin - İsrail barış görüşmelerine ev sahipliği yaptı.
63.	23 Ocak 2008	Refah sınırından geçişler	İsrail'in Mısır'ın da desteğini alarak başlattığı ablukaya daha fazla dayanamayan toplamda 800.000'e yakın Gazzeli, Refah sınırındaki duvarları yıkarak temel ihtiyaçlarını satın alabilmek için Mısır tarafına geçerek 11 gün boyunca Mısır'a girip çıkmıştı.
64.	28 Şubat - 3 Mart	İsrail'in Gazze'ye	117 can kaybı, 200 kişi yaralandı ve yaklaşık 800 Filistinlinin evi

SN	Tarih	Olay	Sonuç
	2008	saldırıları	tahrip edildi.
65.	14 Nisan 2008	İbrahim Ebu İlba öldürülmesi	Filistin Demokratik Kurtuluş Cephesi'nin askeri kanadının lideri İsrail saldırısı ile öldü.
66.	19 Haziran 2008	Hamas-İsrail 6 aylık ateşkes	Mısır'ın arabuluculuğunda gerçekleşen müzakereler sonucu Hamas roket atmama, İsrail de Gazze'ye yönelik ambargoyu kaldırma ve suikastları durdurma sözü vermişti.
67.	19 Aralık 2008	6 aylık ateşkesin sona ermesi	Ateşkes sürecinde ambargo hafifletilmediği gibi saldırılar azalsa da kesilmedi.
68.	27 Aralık 2008	"Dökme Kurşun Operasyonu"	Roket saldırılarını gerekçe gösteren İsrail, bir polis merkezini vurarak aralarında Hamas'ın üst düzey güvenlik görevlilerinin de bulunduğu 140 polisi öldürdü. Gazze Şeridi'nde "Dökme Kurşun Operasyonu"na başladı. 60 savaş uçağının katıldığı operasyonun sadece ilk saatlerinde 200'ü aşkın Filistinli hayatını kaybetti.
69.	31 Aralık 2008	Ateşkes Çağrısı	İsrail Ortadoğu Dörtlüsü'nün ateşkes çağrısını reddetti.
70.	1 Ocak 2009	Nizar Rayyan'ın öldürülmesi	İsrail uçakları Hamas'ın üst düzey liderlerinden Nizar Rayyan'ı evini bombalayarak öldürdü.
71.	3 Ocak 2009	İsrail'in kara operasyonu	İsrail, Gazze Şeridi'nde kara operasyonuna başladı.
72.	9 Ocak 2009	Abbas'ın görev süresi doldu	Ancak başkanlık seçimleri ertelendi.
73.	15 Ocak 2009	İsrail'in füze saldırısı	Hamas hükümetinin İçişleri Bakanı Said Siyam, oğlu, erkek kardeşi ve ailesi ile birlikte İsrail'in füze saldırısında hayatını kaybetti.
74.	16 Ocak 2009	ABD ve İsrail anlaşması	ABD ve İsrail dışişleri bakanları ile Gazze'ye silah kaçakçılığının önlenmesi anlaşması
75.	18 Ocak 2009	İsrail'in Gazze'den çekilmesi	22 gün süren operasyonun ardından Gazze Şeridi'nden çekilmeye başladı.
76.	10 Şubat 2009	İsrail'de genel seçimler	Tzipi Livni'nin Kadima Partisi Binyamin Netanyahu'nun Likud Partisi'nden bir milletvekilliği fazla çıkarsa da sağ partilerin çoğunluğu alması nedeniyle hükümeti kurma görevi Netanyahu'ya verildi. 31 Mart'ta Likud Partisi'nin aşırı sağ partilerle kurduğu koalisyon hükümeti İsrail meclisinden güvenoyu aldı
77.	14 Ağustos 2009	Hamas-Cünd-ü Ensarullah çatışması	Gazze'nin Refah bölgesinde Hamas'a bağlı güvenlik güçleri ile Gazze'de "İslami Emirlik" ilan eden ve Hamas'ı dinden uzaklaşıp Batı'ya yanaşmakla suçlayan El Kaide'yle bağlantısı bulunduğu iddia edilen Cünd-ü Ensarullah grubu arasında çıkan silahlı çatışmada, örgüt liderinin de aralarında bulunduğu 22 kişi öldü.
78.	5 Kasım 2009	Goldstone Raporu	İsrail'in, Gazze'ye yönelik "Dökme Kurşun Operasyonu" nda orantısız güç kullanması nedeniyle savaş suçu işlemekle itham edildiği rapor BM Genel Kurulu'nda kabul edildi.
79.	13 Kasım 2009	Filistin'de seçimlerin ertelenmesi	24 Ocak 2010'da yapılması planlanan devlet başkanlığı ve meclis seçimleri, Hamas yönetimindeki Gazze Şeridi'nde oylama işleminin gerçekleşemeyeceği gerekçesiyle Filistin

SN	Tarih	Olay	Sonuç
			Seçim Komisyonu tarafından ertelendi.
80.	6 Ocak 2010	"Filistin'e Yol Açık" konvoyu	Britanya'dan yola çıkan insani yardım malzemesi taşıyan konvoy Gazze'ye ulaştı.
81.	19 Ocak 2010	Mahmud el-Mebhuh'un öldürülmesi	Hamas'ın askeri kanadı İzzeddin Kassam Tugayları'nın kurucularından ve komutanlarından olan el-Mebhuh Dubai'de bir otelde Mossad ajanları tarafından boğularak öldürüldü.
82.	31 Mayıs 2010	Mavi Marmara olayı	Gazze'ye Özgürlük Filosuna İsrail donanması uluslararası sularda saldırdı. 9 Türk yardım gönüllüsü öldürüldü, 50'yi aşkın gönüllü de yaralandı.
83.	Haziran 2010	Refah Kapısı'nın açılması	Mavi Marmara katliamının ardından artan uluslararası baskılar karşısında Mısır, Refah Sınır Kapısı'nı süresiz açarken İsrail de ambargoyu hafifletme kararı aldı.
84.	2 Eylül 2010	Doğrudan barış müzakereleri	İsrail'in Gazze'ye saldırması üzerine Aralık 2008'de rafa kaldırılan müzakereler, Filistin lideri Abbas ile İsrail Başbakanı Netanyahu tarafından Washington'da yeniden başlatıldı.
85.	22 Eylül 2010	BM İnsan Hakları Konseyi Mavi Marmara raporu	Mavi Marmara baskınını "yasadışı, orantısız ve kabul edilemez gaddarlık" olarak nitelendirdi. Filistin toprağına deniz ablukası uygulamasının "yasadışı" olduğunu belirtti.
86.	Eylül 2011	İsrail hava saldırıları	Bir hafta boyunca düzenlediği hava saldırılarında 18 Filistinli yaşamını yitirdi.
87.	23 Eylül 2011	BM'ye tam üyelik	Filistin BM'ye tam üye devlet statüsü kazanmak için BM Genel Sekreterine başvurdu.
88.	12 Ekim 2011	Esir değişimi	İsrail ve Hamas, beş yıldır esir olan asker Gilad Şalit ve binden fazla Filistinli mahkumun serbest kalması için anlaştı.
89.	31 Ekim 2011	Filistin'in UNESCO üyeliği	Filistin, UNESCO Genel Konferansı'nın kararı ile kurumun 194'üncü üyesi oldu.
90.	1 Kasım 2011	Filistin'in UNESCO üyeliği	ABD, UNESCO'ya Kasım 2011'de planladığı 60 milyon dolar ödemeyi iptal etti.
91.	18 Aralık 2011	Esir değişimi	Esir değişimi ikinci aşaması. İsrail, kendi seçtiği 550 tutukluyu serbest bıraktı.
92.	23 Aralık 2011	Fetih ve Hamas'ın Birleşmesi	Mısır'ın başkenti Kahire'de yapılan görüşmelerin ardından Hamas, Filistin Kurtuluş Örgütü bünyesine katılma kararı aldı.
93.	13 Mart 2012	Gazze'de ateşkes sağlandı	İsrail'in 4 gün boyunca düzenlediği ve 25 Filistinlinin öldüğü çatışmalar sonrası Mısır'ın inisiyatifiyle ateşkeste anlaştı.
94.	21 Mayıs 2012	Hükümet kurma çalışmaları	Gazze Şeridi'ni 2007 yılından bu yana kontrolü altında tutan Hamas ile FKÖ altındaki en büyük grup Fetih Filistin'de Hükümet kurulması yolunda ilk adımı attı.
95.	28 Ağustos 2012	Rachel Corrie davası	İsrail'de bir mahkeme, 2003'te Gazze Şeridi'nde bir buldozer tarafından ezilerek hayatını kaybeden Amerikalı aktivistin ailesinin açtığı davada orduyu suçsuz buldu.
96.	30 Kasım 2012	BM'de gözlemci devlet statüsü	BM'de üye olmayan gözlemci devlet statüsü verme kararı alındı. Fransa, Rusya ve Çin bu kararı desteklerken İngiltere çekimser, ABD ise hayır oyu kullanmıştı.

SN	Tarih	Olay	Sonuç
97.	7 Temmuz 2014	İsrail'den Gazze'ye saldırı	51 gün sürecek saldırılarda 530'u çocuk 302'si kadın 2 bin 100'den fazla Filistinli öldü, 10 binden fazla Filistinli de yaralandı. İsrail tarafında ise 64'ü asker 70 ölü, 720 yaralı.
98.	01 Nisan 2015	Filistin resmen UCM üyesi	Filistin, Uluslararası Ceza Mahkemesi'ye resmen 'tam üye' oldu. Filistin İsrail vatandaşlarını 'savaş suçları' iddiasıyla mahkemeye verebilecek.
99.	25 Haziran 2015	UCM'ye suç duyurusu	Filistin, UCM'ye İsrail hakkında Gazze savaşı ve yasadışı yerleşim faaliyetleri ile ilgili suç duyurusunda bulundu.

Kaynak: Al Jazeera, Kronoloji: 1915'ten Günümüze Filistin.

Ek 2: Filistin'in GSYH Verileri

	Reel GSYH			Reel GSYH Büyüme			Nominal GSYH	Kişi Başı GSYH		
	Batı Şeria	Gazze	Filistin	Batı Şeria	Gazze	Filistin	Filistin	Batı Şeria	Gazze	Filistin
1994	1.981,20	1.099,50	3.080,70	-	-	-	2.843,30	1.494,20	1.346,80	1.438,10
1995	2.158,70	1.141,30	3.300,00	8,96	3,80	7,12	3.282,80	1.522,90	1.292,70	1.434,60
1996	2.191,40	1.148,70	3.340,10	1,51	0,65	1,22	3.409,60	1.461,00	1.224,40	1.369,90
1997	2.531,30	1.298,70	3.830,00	15,51	13,06	14,67	3.759,80	1.602,90	1.304,50	1.487,50
1998	2.911,80	1.467,20	4.379,00	15,03	12,97	14,33	4.067,80	1.787,60	1.420,70	1.645,20
1999	3.272,00	1.469,60	4.741,60	12,37	0,16	8,28	4.271,20	1.948,30	1.372,10	1.723,90
2000	3.070,00	1.265,90	4.335,90	-6,17	-13,86	-8,56	4.313,60	1.774,30	1.140,70	1.526,70
2001	2.703,20	1.229,00	3.932,20	-11,95	-2,91	-9,31	4.003,70	1.520,60	1.072,50	1.345,00
2002	2.306,30	1.134,80	3.441,10	-14,68	-7,66	-12,49	3.555,80	1.263,10	959,30	1.143,70
2003	2.532,80	1.390,60	3.923,40	9,82	22,54	14,02	3.968,00	1.350,50	1.138,80	1.267,00
2004	2.836,00	1.493,20	4.329,20	11,97	7,38	10,34	4.329,20	1.472,00	1.184,10	1.358,10
2005	3.003,80	1.792,90	4.796,70	5,92	20,07	10,80	4.831,80	1.515,20	1.374,50	1.459,40
2006	3.130,70	1.478,90	4.609,60	4,22	-17,51	-3,90	4.910,10	1.534,80	1.096,10	1.360,10
2007	3.529,90	1.383,50	4.913,40	12,75	-6,45	6,59	5.505,80	1.681,90	991,30	1.406,00
2008	3.947,30	1.264,80	5.212,10	11,82	-8,58	6,08	6.673,50	1.830,50	878,10	1.449,10
2009	4.304,60	1.359,00	5.663,60	9,05	7,45	8,66	7.268,20	1.943,00	914,10	1.529,80
2010	4.609,00	1.513,30	6.122,30	7,07	11,35	8,10	8.913,10	2.025,10	985,70	1.606,40
2011	5.101,20	1.781,10	6.882,30	10,68	17,70	12,41	10.465,40	2.181,50	1.121,10	1.752,50
2012	5.409,00	1.905,80	7.314,80	6,03	7,00	6,28	11.279,40	2.251,30	1.159,00	1.807,50
2013	5.464,30	2.012,70	7.477,00	1,02	5,61	2,22	12.476,00	2.214,00	1.182,90	1.793,30
2014	5.754,30	1.709,10	7.463,40	5,31	-15,08	-0,18	12.715,60	2.269,30	971,10	1.737,40
2015	5.906,10	1.813,20	7.719,30	2,64	6,09	3,43	12.673,00	2.267,20	996,30	1.744,50
2016	6.084,90	1.952,10	8.037,00	3,03	7,66	4,12	13.397,10	2.278,90	1.037,70	1.765,90

Kaynak: Dünya Bankası (2016 yılı Nominal Değerler); PCBS (2016 yılı Reel değerler- Baz yıl 2004)

Ek 3: İstikrarsızlık Göstergelerine İlişkin İstatistikler

	Rüşvetin Kontrolü	Hükümetin Etkinliği	Siyasal İstikrar ve Şiddet/Terörizm Yokluğu	Düzenleyici Kalite	Hukukun Üstünlüğü	Güvenilirlik ve Hesap Verebilirlik
Rüşvetin Kontrolü	1	0,808	-0,259	0,71	-0,134	0,461
Hükümetin Etkinliği	0,808	1	-0,455	0,931	-0,257	0,424
Siyasal İstikrar ve Şiddet/Terörizm Yokluğu	-0,259	-0,455	1	-0,497	0,542	-0,236
Düzenleyici Kalite	0,71	0,931	-0,497	1	-0,186	0,26
Hukukun Üstünlüğü	-0,134	-0,257	0,542	-0,186	1	-0,618
Güvenilirlik ve Hesap Verebilirlik	0,461	0,424	-0,236	0,26	-0,618	1

KMO ve Bartlett Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		0,656
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	77,916
	df	15
	Sig.	.000

Göstergeler Arasındaki Korelasyonlar

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,333	55,554	55,554	3,333	55,554	55,554	2,693	44,891	44,891
2	1,335	22,254	77,808	1,335	22,254	77,808	1,975	32,917	77,808
3	0,848	14,128	91,935						
4	0,252	4,204	96,139						
5	0,186	3,101	99,24						
6	0,046	0,76	100						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

İstikrarsızlık Göstergelerine İlişkin Özdeğer Tablosu

	Faktör Rotasyonu	
	1	2
Rüşvetin Kontrolü	0,356	0,09
Hükümetin Etkinliği	0,363	0,04
Siyasal İstikrar ve Şiddet/Terörizm Yokluğu	-0,022	0,307
Düzenleyici Kalite	0,376	0,091
Hukukun Üstünlüğü	0,203	0,577
Güvenilirlik ve Hesap Verebilirlik	-0,045	-0,399

Extraction Method: Principal Component Analysis.
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
Component Scores.

DEVLETLER HUKUKUNA GÖRE KUDÜS'ÜN STATÜSÜ

Doç. Dr. İrfan Kaya ÜLGER
Kocaeli Üniversitesi, İİBF Uluslararası İlişkiler
ikulger@gmail.com

Çağla ÖZDEMİR
Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler
cagla.5560@gmail.com

Bu çalışma, Devletler Hukukuna göre Kudüs'ün statüsünü inceleme amacı taşımaktadır. Tek Tanrılı üç din bakımından da kutsal kabul edilen Kudüs, 1948'den beri İsrail işgali altında bulunmaktadır. Kent üzerindeki İsrail egemenliği tedricen artmaktadır. İsrail, 1980 yılında birleşik Kudüs'ü başkent ilan ederek, fiili işgali bir adım daha ileriye taşımıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde Kudüs'ün yakın geçmişi incelenmiş, İngiliz idaresi altında kalınan dönemde Filistin'e Yahudi göçü ve kendi kaderini tayin hakkının nerede başlayıp nerede bittiği ve Filistin'de ne ölçüde uygulandığı incelenmiştir.

İkinci bölümde ise BM Genel Kurulu'nun 181 sayılı Bölünme Kararı esas alınarak oluşturulan İsrail Devleti'nin Kudüs'e yönelik işgali ele alınmıştır. 181 sayılı bölünme kararında Kudüs için uluslararası yönetim (Corpus Separatum) öngörüldüğü halde, İsrail, kentin Batı bölümünü 1948 yılında ve Doğu bölümünü de 1967'de işgal etmiş, daha sonra bölünmüş Kudüs'ü birleştirdiğini öne sürmüştür.

Devletler Hukukuna göre, İsrail kentin sahibi değildir. BM Ana Sözleşmesinin ikinci maddesinin dördüncü fıkrasına göre, güç kullanılarak toprak ilhak edilmesi meşru kabul edilmemektedir. Nitekim, gerek 1967 ve 1973 savaşlarının ardından kabul edilen BM Güvenlik Konseyi'nin 242 ve 338 sayılı kararlarında, gerekse AT Dışişleri Bakanlarının 1980 tarihli Venedik Deklarasyonunda bu hususa vurgu yapılmıştır. Esasen İsrail de zımnî olarak bu durumu kabul etmektedir. İsrail-Filistin müzakerelerinin ardından 1993'de Oslo'da imzalanan İlkeler Deklarasyonunda taraflar Kudüs'ün statüsünün yeniden ele alınması konusunda görüş birliğine varmışlardır. Ancak barış sürecindeki tıkanma nedeniyle sorun kapsamlı olarak ele alınamamıştır. Netice olarak, Devletler Hukukuna göre İsrail Kudüs'te işgalci statüsündedir. Fiili durum yaratarak, yeni yerleşim birimleri inşa ederek, bakanlıkları ve bürokratik kurumları Kudüs'e taşıyarak, kimi ülkelerin örtülü himayesinde gerçekleştirdiği uygulamalar, İsrail işgaline hukuki meşruiyet (*de jure*) sağlamış değildir.

Anahtar Kelimeler: Kudüs, 1967 Savaşı, Balfour Deklarasyonu, Barış Süreci, Cenevre Sözleşmeleri

SUMMARY

STATUS OF JERUSALEM ACCORDING TO THE INTERNATIONAL LAW

This study aims to examine status of Jerusalem according to the International Law. Jerusalem, which has been accepted as a holy place by the three monotheistic religions, has been under Israel invasion since 1948. In 1980, Israel moved her actual invasion one step further by proclaiming the united Jerusalem as capital.

The first part of the study looks at the recent history of Jerusalem and Jewish migration to Palestine during the British rule; limitations of self-determination right and to what extent it is carried out in Palestine are explored.

The second part deals with Israel invasion of Jerusalem which was based on the UN General Assembly Resolution Number 181 on Partition Plan of Palestine. Although a special international regime (corpus separatum) was foreseen for Jerusalem in this Resolution, Israel invaded the western part of the city in 1948 and the eastern part in 1967 and then, argued that it united the divided Jerusalem.

According to the International Law, Israel is not the owner of the city. Annexation of territory is not seen as legitimate according to the fourth item of the second article of the UN Charter. This issue is

underlined both in the UN Security Council Resolutions Number 242 and 338- accepted after 1967 and 1973 conflicts and in the Venice Declaration- accepted by the heads of government and the ministers of foreign affairs of the European Community in 1980. Indeed, Israel tacitly accepted the situation. In the Declaration of Principles which was signed in Oslo in 1993 after the Israel- Palestine negotiations; the parties agreed on the issue of re-design of the status of Jerusalem. However, this is not dealt with in detail due to the occlusion in the peace process. As a conclusion, Israel was in occupier status in Jerusalem according to the international law. Israel- under the hidden auspices of some countries- is enforcing many important executions such as generating an actual situation, building new settlements and removing ministries and bureaucratic institutions to Jerusalem and these implementations did not provide judicial legitimacy (*de jure*) to Israeli invasion.

Keywords: Jarualem, 1967 War, Balfour Declaration, Peace Process, Geneva Convention

DEVLETLER HUKUKUNA GÖRE KUDÜS'ÜN STATÜSÜ

Kudüs'ün de bir parçası olduğu Filistin topraklarında 400 yıl süren Osmanlı yönetiminin ardından Birinci Dünya Savaşı sonunda Miletler Cemiyeti tarafından manda yönetimi kurulmuştur. İngiltere, mandater devlet olarak bölgeyi 1948 yılına kadar yönetmiştir. Manda idaresi döneminde Dünya Siyonist Teşkilatının mali desteği ve İngiliz hükümetinin işbirliği sonucu Filistin'e Avrupa başta olmak üzere, dünyanın çeşitli bölgelerinden yoğun Yahudi göçü gerçekleşmiştir.

Manda yönetiminin son döneminde, BM Genel Kurulu tarafından 181 sayılı kararla, İngiliz idaresi altında bulunan Filistin topraklarında bir Yahudi devleti, bir Filistin devleti kurulması ve Kudüs kentinin BM Vesayet Konseyi tarafından idare edilmesini öngören plan kabul edilmiştir. Bu karar gereğince, Filistin manda bölgesinde İngiltere çekildikten sonra 14 Mayıs 1948'de İsrail adıyla bir Yahudi Devleti kurulmuştur. Yahudiler ayrıca Filistin Devleti kurulması öngörülen toprakları işgal etmişlerdir. Bu arada Kudüs kentinin Batı bölümü 1948 yılında, Doğu bölümü de 1967 savaşında İsrail tarafından, uluslararası toplumun muhalefetine rağmen işgal edilmiştir. 1967 savaşından sonra bölünmüş Kudüs'ü birleştirdiğini ileri süren İsrail, 1980 yılında da Kudüs'ü "ebedi başkent" ilan etmiştir.

Bu çalışma, Devletler Hukukuna göre, halen İsrail işgali altında bulunan Kudüs'ün statüsünün ne olduğunu tespit etme amacı taşımaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde Kudüs kentinin üç tek tanrılı din bakımından önemi üzerinde durulacak, ardından Filistin ve Kudüs'e ilişkin Birleşmiş Milletler teşkilatı kararları analiz edilecektir. Müteakip bölümlerde ise Barış Süreci döneminde Kudüs'ün statüsü sorgulanacak ve ardından Devletler Hukuku hükümlerine göre fiili durumun ne olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Tek Tanrılı Dinlerde Kudüs'ün Yeri

Kudüs, Tek Tanrılı yahut ilahi dinler olarak adlandırılan Yahudilik, Hıristiyanlık ve Müslümanlık bakımından kutsal bir kenttir. Dünyada insan yerleşimi en eski kentlerin başında gelen Kudüs, tarih boyunca kültürlerin ve medeniyetlerin kesişme noktasında yer almıştır. Antik çağlardan beri değişik etnik kökene mensup halklar ve siyasal gruplar, kenti ele geçirmek için birbirleriyle kıyasıya mücadele etmiştir.

Yahudiler Kudüs'ü de içine alan bölgenin kendilerine Tanrı tarafından tahsis edildiği inancına sahiptirler. "Vadedilmiş Topraklar" olarak da bilinen bu ütopyanın gerisinde Tevrat metinleri yer almaktadır. Yahudilerin kutsal kitapları Tevrat'a (Ahdi Atik) göre, Kudüs dünyanın en güzel kentidir ve dünyadaki güzelliklerin onda dokuzu bu kenttedir. Yahudi kavminin kökeni Hz. İbrahim'e dayanmaktadır. Hz İbrahim'in ardından Yahudi kavminin başına önce Hz. İshak ve müteakiben de Yakup geçmiştir. Tekvin'e göre, Yehova (Tanrı) Yakup'un ismini İsrail olarak değiştirmiştir. Bu sebeple Hz. Yakup'un çocukları İsrailoğulları olarak isimlendirilmektedir. Öte yandan, Hz Yakup'un dördüncü oğlunun ismi olan Juda, zaman içerisinde Yahudi kavramına dönüşmüştür. Ancak İbrani dilinde Kudüs için Yaruşelayim denilmektedir. Bu isim, Batı dillerine Jarusalem olarak geçmiştir. (Harman, 2002, Cilt 26: 323-328).

Yahudiler, Süleyman Tapınağı'nın (Mabed-i Süleyman) kalıntılarına büyük önem vermektedirler. M.S. 70 yılında Roma İmparatoru tarafından yıkılan tapınağın ayakta son kalıntısı, günümüzde Yahudilerin ibadet yeri olan Ağlama Duvarıdır. Yahudiler, ibadet ederken Süleyman Tapınağının yıkılmasını hatırlarlar ve

dualarını "gelecek yıl Kudüs'te" ifadesi ile sonlandırırlar. Özellikle dindar Yahudiler, bu tarihi bağlantıya büyük önem vermekte ve buradan Siyonist ideolojiye temel teşkil edecek ütopik fikirler üretmektedirler. İslam ansiklopedisine Kudüs maddesini yazan Harman'a göre, Kudüs ismi Aramice kudşadan gelmektedir. Bu kelime, şehri değil mabedi ifade etmektedir. Yine kentin ismi olarak geçen İliya, Romalıların kullandığı Aella kelimesinin değişim geçirmiş halidir. Bir başka görüşe göre ise, 10. Yüzyıl başında Karal bilginleri kentin tamamına Beytülmakdis, mabedin bulunduğu alana da Kudüs adını vermişlerdir.

Kudüs, aynı zamanda Hıristiyanlık için kutsaldır. Hz. İsa, Kudüs'de dünyaya gelmiş ve aynı yerde çarmıha gerilmiştir. Kutsal Gömüt ve Veladet Kilisesi bu kentte bulunmaktadır. Markos İncili'ne göre, Hz. İsa, Galile bölgesinde halka tebliğ faaliyetine başlar ve onların olumsuz tavrı üzerine Kudüs kentine yönelir. (Harman, 2002, Cilt 26: 326) Ancak Kudüs'e ulaşmadan şehrin dışında çarmıha gerilir. Bununla çelişen başka anlatımlar da vardır. Yuhanna İncil'inde, Hz. İsa'nın Kudüs'e birkaç kez geldiğin bilgisi yer almaktadır. Ayrıca İncil'de Kudüs kentinden cennetten bir diyar olarak bahsedilmektedir. "...Bir nehir çıkar cennetten ve cennetin bahçesini sular; sonra dört kola ayrılır (...). Bunlardan üçüncüsünün adı Dicle'dir, Asur'un doğusuna doğru akar. Dördüncüsünün adı Fırat... "Efendi Tanrı, insanı aldı ve Cennetin bahçesine koydu; toprağı eksin ve ona sahip olsun". (Parlar, 1997:11)

Müslümanlar bakımından da Kudüs, Mekke ve Medine'nin ardından üçüncü kutsal kenttir. Kudüs, Hz. Ömer zamanında fethedilmiş ve buraya mukaddes bölge anlamında "El Kuds" denilmiştir. Kur'an'da Kudüs ismi geçmemektedir. Kuran'ı Kerim'in İsra Suresinin ilk ayeti (17/1) şu şekildedir: "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir." (Türkiye Diyanet Vakfı, Kuranı Kerim Meali, 2000: web). Müfessirlerden Fahreddin er Razi, İsra suresinin bu ayetinde geçen "El Mescidül Aksa" ile Kudüs'te bulunan Mabed-i Süleyman'ın veya Filistin topraklarının kastedildiği görüşündedir. Elmalılı Hamdi Yazır da aynı görüşü paylaşmaktadır; ayette geçen el-Mescidül Aksa'nın, çevresi mübarek kılınan yerin Büytülmakdis olduğunu ileri sürmüştür. (Hak Dini Kuran Dili, IV: 3144-3145) Buna karşılık, ayette geçen Aksa Mescidi'nin Cirana vadisinde bulunan Mekke'ye en uzak mescit olduğunu öne sürenler de vardır. Yıldız'a göre, ayette geçen Mescid-i Haram'ın Kâbe olduğu bilinmekte, ancak Mescid-i Aksa'nın neresi olduğu ise tartışmalıdır. Olayı coğrafî zeminde değerlendirenler bakımından iki farklı mekândan söz edilmektedir. Birincisi; Beytü'l-Makdis yani Kudüs'tür. Diğeri de Mekke'ye yaklaşık 30 km uzaklıkta Cirane vadisinin kuzeyinde olduğu söylenen müşriklerden kalma bir mescittir. Bu görüş ayrılığının temel nedeni, Mescid-i Aksa'nın ayetin nazil olduğu vakitte henüz mevcut olmamasıdır. Zira Mescid-i Aksa ilk olarak Emeviler (661) zamanında inşa edilmeye başlanmıştır. (Yıldız, 2016)

Bununla birlikte, açık ve kesin olan husus şudur: Medine döneminde Müslümanlar 16 ay boyunca namazlarını Kâbe yerine, Kudüs'e yönelerek kılmışlardır. Hz Peygamberin sağlığında bu emri vermiş olması, Müslümanların bu şehri dini bir merkez olarak görmelerine neden olmuştur. Kudüs, tarih boyunca onlarca millet ve inanç mensubunun idaresi altında kalmıştır. Emevilerin ardından. Haçla seferleri döneminde Kudüs, 90 yıl Hıristiyanların idaresi altında kalmış ve 1187'de Selahaddin Eyyübi tarafından yeniden fethedilmiştir. Eyyubilerin ardından kentte bir süre kendilerini Hz Fatma soyundan gelen şeklinde tanımlayan Fatimîler hakim olmuştur. Kudüs'ü de içine alan Filistin toprakları 1517'de Osmanlı Devletinin kontrolüne geçmiştir. İngiliz mandası kurulduktan sonra kent üzerinde Yahudi hükümranlığı tedricen artmaya başlamış ve manda yönetiminin ardından kurulan yeni kurulan İsrail Devleti, kenti işgal etmiştir.

İslam dünyasında Kudüs hassasiyetinin gelişiminde rol oynayan kişilerin başında İngiliz mandası döneminde Kudüs Müftüsü olarak görev yapan Hacı Emin Hüseyin gelmektedir. Ayrıca, 1970'li yıllardan itibaren Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yasir Arafat, fetvalarıyla İslam Dünyasını yönlendiren ünlü din bilgini Yusuf El Kardavi ve Müslüman Kardeşler Teşkilatı liderlerini de saymak gerekmektedir. Kudüs hassasiyetinin artmasında bir önemli dönüm noktası da İran devrimi olmuştur. 1979'dan sonra İran, ABD ve İsrail karşıtı kesif propaganda savaşında "Kudüs'ün kurtarılması" söylemini kullanmıştır.

Kudüs'ün İsrail tarafından işgal edilmesi, aynı zamanda İslam dünyasında uluslararası işbirliğinin kapılarını aralamıştır. Eylül 1969'da Mescid-i Aksa'nın kundaklama girişimin ardından 25 ülkenin devlet ve

hükümet başkanları, Fas'ın Rabat kentinde toplanarak Kudüs'teki kutsal yerlerin korunması için neler yapılabileceğini tartışmıştır. İslam Konferansı adı altında başlayan işbirliği bu çaba, giderek İslam Konferansı Örgütü'nün kurulmasını sağlamıştır. (Baba, 1993). Günümüzde ismini İslam İşbirliği Teşkilatı olarak değiştiren örgütün 57 üyesi vardır ve dünyada BM'nin ardından en fazla devletin üye olduğu ikinci uluslararası örgüttür. Ana tüzüğünde İslam İşbirliği Teşkilatının amaçları sıralanırken üye devletler arasında ekonomik, ticari, siyasi ve kültürel işbirliğini arttırma, siyasal anlaşmazlıklara çözüm bulma, İslam dünyasının "kollektif sesi olma" dışında, Filistin halkına destek sağlama da yer almaktadır. Tüzüğe göre, örgütün amaçlarından birisi de, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkını uluslararası platformlarda destekleme ve başkenti Kudüs olan bir Filistin devleti kurulması için çaba göstermektir. (Organization of Islamic Cooperation, webb)

Kudüs'ün de içerisinde bulunduğu topraklar Filistin toprakları, 1300 yıl boyunca Müslüman idaresi altında kalmıştır. Kenan ili olarak da bilinen bu bölge üzerinde Yahudi hükümranlığı 600 yıl ve Hıristiyan yönetimi de toplam olarak 423 yıl sürmüştür.(Ataöv, 1980: 34)

2. Kudüs'te Yahudi İşgaline Karşı BM'nin Tutumu

Birinci Dünya Savaşının ardından oluşturulan Milletler Cemiyeti'nin ana sözleşmesine göre, önceden Osmanlı Devleti sınırları içinde yer alan Arap topraklarının yönetimi geçici olarak İngiltere ve Fransa'ya bırakılacak ve bu toprakların bir süre sonra da bağımsızlık kazanması sağlanacaktı. Bu sözleşme mucibince Irak ve Filistin, İngiliz mandası altına alınmış; Suriye ve Lübnan'da ise Fransızlar egemen olmuştur. Filistin üzerinde İngiliz mandası, 22 Temmuz 1922'de başlamış ve 1948 yılında BM Genel Kurulu tarafından kabul edilen bölünme kararına kadar sürmüştür.

İngiliz idaresi altında iken Filistin'e Avrupa'dan yoğun bir Yahudi göçü gerçekleşmiş, İngiltere, mandater devlet olarak bu göçü desteklemiştir. İngiltere Dışişleri Bakanı tarafından Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru Filistin'de Yahudiler için ulusal vatan sözü verilmiştir. Balfour Deklarasyonu olarak da bilinen belge, esas olarak bir uzun cümleden oluşmaktadır. Söz konusu metin şu şekildedir: "İngiltere hükümeti, Filistin'de Yahudi olmayanların medeni ve siyasi haklarına halel gelmemek kaydıyla Yahudiler için bir ulusal yurt oluşturulmasına sempati ile bakar".[80] Metin, İngiltere hükümetinin Siyonist ütopyayı desteklediğine karine teşkil etmiştir. Balfour deklarasyonu yayınlandığında, Filistin'de çoğunluğu oluşturan Arapların varlığından hiç bahsedilmemesi ve garanti altına alınacağı söylenilen "medeni ve siyasi hakların" neler olduğunun açık biçimde belirtilmemiş olması, dikkat çekmektedir.

Balfour deklarasyonu hukuki bakımdan bağlayıcılığı olan bir metin değildir. Bununla birlikte, San Remo Konferansı ile birlikte İngiltere'nin bölge üzerinde manda yönetimi tesis etmesi fikri kabul edilmiş ve 1922 yılında da Filistin topraklarında İngiliz idaresi resmen başlamıştır. Manda yönetimi başladığında Filistin topraklarının tamamında Yahudi nüfusu toplamı, 80 bin civarında idi. (Balfour Declaration- Origin and Its Impact, 2016) Avrupa'da o dönemde *anti-semitizm,* Rusya'da *pogrom* adı altında sürdürülen Yahudi karşıtlığı, ilave olarak da Dünya Yahudi Kongresi adlı kuruluşun çalışmaları sebebiyle İngiliz mandası döneminde Filistin'e Yahudi göçü artarak devam etmiştir. Yahudiler, manda yönetimi sonunda Filistin'de nüfusun dörtte birini oluşturmalarına karşılık, Kudüs'te bu rakam % 50 seviyesine yükselmiştir.

İngiliz manda yönetimi döneminde Kudüs'e ilişkin özel bir uygulama olmamıştır. Manda idaresi kuran metnin 13'ncü maddesinde, "din mensuplarının kutsal mekanlara hiçbir kısıtlama olmadan girmesi, özgür biçimde ibadet yapılması ve var olan hakların korunması" hükmü yer almıştır. 14'üncü maddede ise, Filistin'deki çeşitli dini grupların hak ve çıkarlarını korumak, şikayet yapıldığında karar vermek için özel komisyon kurulması öngörülmüştür. Ne var ki, böyle bir komisyon oluşturulamamış, kutsal yerlere ilişkin

---

[80] " His Majesty's Government view with favour the establishment in Palestine of a national home for the Jewish people, and will use their best endeavors to facilitate the achievement of this object, it being clearly understood that nothing shall be done which may prejudice the civil and religious rights of existing non−Jewish communities in Palestine or the rights and political status enjoyed by Jews in any other country."

tüm sorumluluğu mandater devlet olarak İngiltere üstlenmiştir. İngiltere de, kutsal yerlerin korunması ve dini gruplar arasında Osmanlı döneminden beri var olan uygulamaları sürdürmeye çalışmıştır.

Filistin'e Yahudi göçünün artması Müslümanlarla Yahudiler arasında gerilimin tırmanmasına neden olmuş, iki toplum arasındaki çatışma özellikle Kudüs kentinde yoğunlaşmıştır. 1929 yılında Ağlama Duvarı bölgesindeki hak iddiaları çatışmaya dönüşmüştür. Gerilim ve çatışmanın artması üzerine 1936 yılında İngiltere tarafından Kraliyet Filistin Komisyonu kurulmuştur. Komisyon, tarafından hazırlanan raporda, manda yönetiminin verimli olmadığı ve sona erdirilmesi istenmiş, ayrıca bölgenin üçe bölünmesi, bir Yahudi, bir Filistin Devleti kurulması ve kutsal yerler sebebiyle Kudüs'ün yönetiminin Vesayet Konseyi uhdesinde olması öngörülmüştür. (Akşin, 2014:304-306)

Kraliyet Filistin Komisyonu tarafından ilk kez ortaya atılan bu görüşler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yeni kurulan Birleşmiş Milletler teşkilatının gündemine taşınmıştır. Kısa bir süre sonra da BM Genel Kurulu tarafından Filistin Özel Komitesi kurulmuştur. Bu komitenin yaptığı çalışmalarda, Kudüs'ün dini özelliklerine vurgu yapmış ve kutsal yerlere ibadet için gelenlerin haklarının korunması üzerinde durmuştur. Komite, İngiliz manda idaresi sonrasında Filistin'in durumunun ne olacağı konusunda bir rapor hazırlamış ve ortaya iki alternatif çıkmıştır. Bunlardan ilkiyle, Filistin'de birleşik bir federal devlet kurulması, başkentin Kudüs olması ve kentin içinde Arap ve Yahudiler için ayrı mahalli idare yapılanması ve ayrıca kutsal yerler için uluslararası daimî bir rejim kurulması öngörülmüştür. Ne var ki, bu planı destekleyenler azınlıkta kalmıştır. Filistin Özel Komitesi tarafından hazırlanan ikinci planda ise, İngiliz mandasının ardından Filistin topraklarının bölünmesi düzenlenmiştir. Bu plan, BM Genel Kurulu tarafından 181 sayılı kararla kabul edilmiştir. Söz konusu plana göre, İngiltere çekildikten sonra Filistin topraklarında bir Yahudi, bir Filistin devleti kurulacak, Kudüs kentini de uluslararası toplum adına Vesayet Konseyi özel bir statü (corpus separatum) ile yönetecektir. Uluslararası toplum adına kenti bir Vali yönetecek, seçimlerle belirlenmiş Kent Meclisi yasama organı görevini yerine getirecek ve Kudüs askerden arındırılacaktı. Planda, ayrıca 10 yılın ardından kentin nihaî statüsünün belirlenebilmesi için referandum yapılması öngörülüyordu. (UN General Assembly Resolution 181, 1947)

BM Genel Kurulu tarafından kabul edilmesine karşılık, bölünme kararı uygulamaya aktarılamamıştır. 14 Mayıs 1948'de Yahudiler, bölünme kararında öngörülen İsrail devletinin kurulduğunu açıkladılar. Kendileri için tahsis edilen toprakların dışında Filistin Devleti kurulması öngörülen topraklara yönelik kesif bir saldırı başlatarak bazı toprakları işgal ettiler. Savaşın sonunda bir Filistin Devleti kurulamazken, İsrail kurulmuş üstelik Kudüs'ün Batı bölümü de yeni kurulan devlet tarafından işgal edilmiştir. Haremi Şerif bölgesini de içeren eski kent, yani Kudüs'ün Doğu bölümü, Ürdün kontrolüne geçmiştir. (Akşin, 2014: 307)

İsrail'in Kudüs'ün bir bölümünü işgal etmesini uluslararası toplum kabul etmemiştir. 11 Kasım 1948'de BM Genel Kurulu'nun aldığı 194 sayılı kararda kentin beynelmilel statüsüne ve kentte yaşayanların temel hak ve özgürlüklerine vurgu yapılmıştır. (UN General Assembly Resolution 194, 1948). Arap Devletleri, yeni kurulan İsrail'i ve Kudüs'ün bir bölümü üzerindeki İsrail işgalini tanımamışlardır. 23 Ocak 1950'de İsrail işgal ettiği Kudüs'ü başkent ilan etmiş ve kimi hükümet kurumlarını kentin batı bölümüne taşımıştır.

1967 savaşında ise İsrail, Gazze Şeridi, Batı Yakası, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadasının yanında Kudüs'ün Doğu Bölümünü de işgal etmiştir. İsrail, işgalin ardından "bölünmüş Kudüs kentini birleştirdiğini" açıklamış, bu kapsamda çeşitli idari düzenlemeler yapmıştır. Ancak İsrail hükümetinin bu uygulamaları uluslararası toplum tarafından kabul görmemiştir. BM Güvenlik Konseyi ve Genel Kurul tarafından alınan çeşitli kararlarda, İsrail'in yaptıklarının hukuka aykırı olduğu, kentin statüsünün değiştirilmesinin kabul edilmeyeceği açık biçimde vurgulanmıştır. Güvenlik Konseyi'nin 1968 yılında aldığı kararda şu hüküm yer almıştır. "Bazı gayrimenkullere el konulması ve konutların statüsünün değiştirilmesi dahil olmak üzere, İsrail hükümeti tarafından alınan idari ve yasal önlemler ve eylemler, kentin statüsünün değiştirilmesi geçersizdir." (UN Security Council Resolution, 252, 1968). Kararda ayrıca İsrail'e çağrı yapılmış, Kudüs'te statükoyu değiştirecek başka eylemlerden kaçınması talep edilmiştir.

1980'de Menachem Begin hükümeti döneminde İsrail, Kudüs'ü başkent ilan etmiştir. Bu kararın ardından toplanan BM Güvenlik Konseyi toplantısı sonunda İsrail, işgalci olarak nitelendirilmiş, BM

kararlarının yerine getirmesi, Kudüs'ün kutsal statüsünün değiştirilmemesi ve önceden İsrail hükümeti tarafından alınan kararların geçersiz sayılması talep edilmiştir. (UN Security Council Resolution, 476, 1980)

İsrail'in BM kararlarına aykırı uygulamaları sürdürmesi üzerine, BM Güvenlik Konseyi, 20 Ağustos 1980'de yeni bir karar alarak, İsrail hükümeti tarafından Kudüs'ün statüsünü değiştirmeyi amaçlayan düzenlemelerin geçersiz ve hukuken yok hükmünde olduğunu belirtmiş, ayrıca devletlere Kudüs'e büyükelçiliklerini taşımamaları konusunda çağrı yapılmıştır. Kararda ayrıca İsrail'in eylemlerinin uluslararası hukuku ihlal ettiği ve sivillerin durumunun Dördüncü Cenevre Sözleşmesine göre değerlendirilmesinin zorunlu olduğu belirtilmiştir. Dikkat çeken bir husus da şudur: Hem BM Genel Kurulu, hem de Güvenlik kararlarında Doğu Kudüs, 1967 savaşında işgal edilen Filistin toprakları arasında sayılmıştır. (UN Security Council Resolution, 478; 1980)

Kudüs'te bulunan Haremi Şerifte şiddet olayları yaşanması, İsrail güçlerinin sivil halka karşı güç kullanması üzerine, BM Güvenlik Konseyi, 12 Ekim 1990 tarihli kararında "Sivil halkı korumanın İsrail hükümetinin yükümlülüğü olduğu, Savaş Zamanı Sivillerin Korunmasını Öngören 12 Ağustos 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi hükümlerinin, 1967 savaşında işgal edilen tüm topraklar bakımından zorunlu uygulanması gereken bir kural olduğu"nu bildiren yeni bir karar almıştır. (UN Security Council Resolution, 672, 1990)

Dördüncü Cenevre Protokolünün Kudüs için uygulanabileceği 20 Aralık 1990 tarihli Güvenlik Konseyi kararı ile de teyit edilmiştir. Söz konusu kararda "Kudüs de dahil olmak üzere, 1967 savaşında İsrail tarafından işgal edilen tüm Filistin toprakları bakımından sözleşmenin geçerli olduğu ve işgal altındaki bölgelerde yaşanan gelişmelerden endişe duyulduğu" belirtilmiştir. (UN Security Council Resolution, 681, 1990)

3. Barış Sürecinde Kudüs'ün Statüsü

Mısır ile İsrail arasında 1979 yılında imzalanan Camp David Antlaşması, Filistin-İsrail anlaşmazlığında çok önemli bir dönüm noktasını simgelediğine kuşku bulunmamaktadır. 27 Mart 1979'da imzalanan anlaşma, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği Sina Yarımadasından çekilmesini öngörmektedir. Bu tahliyeye karşılık olarak İsrail devleti, Mısır tarafından tanınacak ve taraflar arasında diplomatik ilişki kurulacaktı. Arap Dünyasındaki tüm devletlerin İsrail'in varlığını yadsıdığı bir ortamda Mısır'ın onlardan ayrılarak İsrail ile yakınlaşması, diplomatik ilişki kurması ve barış anlaşması imzalaması, Ortadoğu'da deprem etkisi yaratmıştır. (Aras, 1997:34) Barış Antlaşmasına tepki olarak Arap Birliği Teşkilatı, Mısır'ı üyelikten ihraç ederken, devrim yaşayan İran'ın dini lideri Humeyni, yeni rejimin İsrail ve ABD karşıtı politikasının doğal bir uzantısı olarak, barış sürecini lanetlemiştir.

Araplar ile İsrail arasında, Camp David Anlaşması ile başlayan barış sürecinin temelinde BM Güvenlik Konseyi'nin 1967 savaşından sonra kabul ettiği 242 sayılı karar yer almaktadır. Söz konusu kararda, güç kullanılarak toprak kazanmanın BM ilkeleri ve evrensel hukukla bağdaşmadığı, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği, Batı Yakası, Gazze Şeridi, Doğu Kudüs, Golan Tepeleri ve Sina Yarımadasını önkoşulsuz olarak tahliye etmesi istenmiştir.(UN Security Council Resolution, 242, 1967)

1973 Arap İsrail savaşından sonra BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 338 sayılı karar da, esas itibariyle 242 sayılı kararın yeni koşullarda uygulamaya aktarılması hükmünü içermektedir. (UN Security Council Resolution 338, 1973) Söz konusu Güvenlik Konseyi kararlarında, 1967 savaşında işgal edilen diğer yerler ve bu arada Doğu Kudüs'teki İsrail işgali, hukuk dışı olarak nitelendirilmiştir. İsrail'e cömert ekonomik yardım ve siyasi destek sağlayan ABD'nin bile İsrail'in Kudüs'ü işgaline karşı çıktığı ve bu sebeple söz konusu kararların alınmasını engellemediğini özellikle belirtmek gerekmektedir.

Camp David antlaşmasının ardından İsrail ile Mısır dışında kalan komşuları arasında barış tesis etmek için onlarca plan ortaya atılmıştır. Bunlar arasında Fahd Planı, Reagan Planı, Fez Planı, Sovyet Barış Planı özellikle dikkat çekmektedir. (Aras, 1997: 66-88). Bu arada 1983'de BM'nin himayesinde toplanan Ortadoğu Konferansı vesilesiyle dikkatler bir kez daha İsrail-Filistin ihtilafı üzerinde odaklanmış, konferansın ardından barış sürecinin İsrail'in Mısır dışında kalan diğer komşularına teşmili bakımından tedrici ilerleme sağlanmıştır. Filistin Kurtuluş Örgütü'nün tüzüğünü değiştirerek İsrail'in varlığını zımnen kabul etmesi ve

ardından başlayan dolaylı görüşmeler, 1991'de Madrid'de Ortadoğu Barış Konferansı toplanmasına ve taraflar arasında müzakerelere yol açmıştır. Usul tartışmaları nedeniyle Madrid müzakerelerinden somut bir sonuç çıkmamış olsa da, barış umutları canlı kalmıştır. Nitekim kısa bir süre sonra Filistinlilerle İsrail arasında başlayan gizli görüşmelerde ilerleme sağlanmış ve 1993'de de Oslo'da İlkeler Bildirgesi imzalanmıştır. Taraflar barış sürecine zemin teşkil edecek temel konular üzerinde görüş birliği sağlamışlardır. (Declaration of Principles, 1993)

Oslo müzakereleri sonucunda kabul edilen İlkeler Bildirgesinde Kudüs'ün statü sorununun ne şekilde çözümleneceği konusunda taraflar arasında mutabakat sağlanmıştır. Buna göre, kentin statüsü diğer alanlarda kaydedilecek ilerlemeye bağlı olarak daha sonra ele alınacak görüşmelerle belirlenecektir.[81] İsrail, bir yandan Kudüs'ün ebedi başkenti olduğu şeklinde açıklamalar yaparken, öte yandan diğer alanlarda sağlanacak ilerlemelere paralel olarak kentin statüsünü de müzakere etmeye hazır olduğunu bildirmiştir.

Madrid ve Oslo görüşmelerinde İsrail ve Araplar arasında asgari mutabakat sağlanan hususlar BM Güvenlik Konseyi kararları ve uluslararası toplumun genel yaklaşımı çerçevesinde somutlaşmıştır. Buna göre, barış sürecinin geleceğini üç aşamada sağlanacak ilerlemelerle şekillenecektir. İlk aşamada, Filistin yönetimi intifadayı (ayaklanma) sona erdirecek, Filistinlilerin yaşam koşulları iyileştirilecek, İsrail de buna mukabil işgal ettiği Filistin topraklarından tedricen çekilecektir. İkinci aşamada Filistin'de 2003 yılı içerisinde seçim yapılması ve geçici Filistin Devletinin kurulmasının ele alınacağı uluslararası kongre toplanacaktır. 2004-2005 yıllarını kapsayacak üçüncü aşamada ise, uluslararası bir konferans düzenlenecek, Kudüs'ün statüsünün belirlenmesi, Yahudi yerleşim bölgeleri ve mülteci sorunu bu konferansın sonunda müzakere edilecektir. Metinde ayrıca Kudüs'de özellikle tek Tanrılı din mensuplarının ibadet özgürlüğüne vurgu yapılmıştır. [82]

Ne var ki, tarafların üzerinde mutabakat sağladığı yol haritası, İsrail tarafından bazı çekinceler ileri sürülmesi nedeniyle görüşme masasında ele alınamamıştır. (The Fulltext of Middle East Road Map) İsrail, Batı Şeria ve Gazze topraklarında egemen olan Filistin yönetimini, terör unsurlarıyla yeterince mücadele etmediği bahanesiyle eleştirmiş ve bu tutumu nedeniyle ile barış sürecinin müteakip aşamalarında mesafe alınması mümkün olmamıştır. Özellikle, Müslüman Kardeşler Teşkilatının Filistin kolu olarak kabul edilen Filistin İslami Hareketi'nin (HAMAS) güçlenmesi, İsrail tarafından bir tehdit olarak değerlendirilmiş ve barış sürecinin kilitlenmesinde öne sürülen bahanelerden biri olmuştur.

Öte yandan, İsrail ile Ürdün arasında 26 Ekim 1994'de imzalanan barış antlaşmasının 9'uncu maddesine göre, Ürdün Yönetimine Kudüs'teki kutsal yerler için çeşitli ayrıcalıklar ve yönetim hakkı tanınmıştır. (İsrail-Ürdün Barış Antlaşması, 1994). Ürdün ile İsrail arasında imzalanan bu anlaşma, Kudüs'ün statüsü ve özellikle nihaî anlaşma sonucunda kurulacak olan Filistin Devletinin Kudüs'teki hakları açısından karmaşık olan fiili durumu daha girift hale getirmiştir.

4. Devletler Hukuku Kurallarına Göre Kudüs'ün Durumu

Devletler hukuku, süjeleri bakımından hak ve yükümlülük doğuran metinlerdir. Söz konusu hukuk kuralının bağlayıcılığı ve ulusal hukuk ile ilişkileri öğretide geniş biçimde tartışılmaktadır. Doktrinde devletler hukuku ile ulusal hukuk ilişkileri konusunda iki farklı görüş ileri sürülmüştür. Düalist görüş olarak nitelendirilen ilk grupta yer alanlara göre, devletler hukuku ile ulusal hukuk birbirlerinden farklılık

---

[81] Article 5/5 : "It is understood that these negotiations shall cover remaining issues, including: Jerusalem, refugees, settlements, security arrangements, borders, relations and cooperation with other neighbors, and other issues of common interest."

[82] Parties reach final and comprehensive permanent status agreement that ends the Israel–Palestinian conflict in 2005, through a settlement negotiated between the parties based on UNSCR 242, 338, and 1397, that ends the occupation that began in 1967, and includes an agreed, just, fair, and realistic solution to the refugee issue, and a negotiated resolution on the status of Jerusalem that takes into account the political and religious concerns of both sides, and protects the religious interests of Jews, Christians, and Muslims worldwide, and fulfills the vision of two states, Israel and sovereign, independent, democratic and viable Palestine, living side–by–side in peace and security.

göstermektedir. Ulusal düzeyde hukuk kuralları devlet otoritesi nedeniyle kesin bir yaptırıma tabii iken, Devletler hukuku bakımından yaptırım ve cezalandırma kesinlik taşımamakta, devletlerin üstünde onlara karşı bağlayıcı yaptırım uygulayan bir üst otorite bulunmamaktadır. Monist görüş olarak isimlendirilen ikinci kategoride yer alanlar ise, dünyada var olan hukuk düzeninin tek bir düzen olduğunu görüşünü savunmuşlardır. (Pazarcı, 1998:20). Uluslararası hukuk uzmanlarından Avusturyalı Hukukçu Hans Helsen'e göre, bir devletin kendini bağlayan beynelmilel yükümlülük altına girmesi, *Pacta Sunt Servanda* (ahde vefa) ilkesine dayanmaktadır. Bunun da temelinde adalet ve ahlak yer almaktadır. (Pazarcı, 1998:14)

İsrail Devleti, 1949 yılında Birleşmiş Milletler Teşkilatına katılmış, BM Ana Sözleşmesi başta olmak üzere, uluslararası temel konvansiyonlara taraf olmuş, uluslararası hukuk kişisi olarak hak ve yükümlülükler altına girmiştir. Mevcut koşullarda İsrail Devleti, devletler hukuku kişisidir. Kendi iradesiyle uluslararası yükümlülükler altına girmiş, beynelmilel konvansiyonlara taraf olmuş ve onları uygulama sözü vermiştir. Bir başka ifadeyle İsrail devleti, BM üyesi olmakla birlikte hukuka uyma sözü vermiştir ve aykırı davrandığında yaptırımla karşılaşabileceğini kabul etmiştir.

Dolayısıyla BM'ye üye olan devletleri bağlayan yükümlülükler İsrail bakımından da geçerlilik taşımaktadır. Zira uluslararası siyasal sistemin aktörü olan devletler, taahhüt ettikleri ve taraf oldukları uluslararası antlaşma ve sözleşmelerin gereğini yerine getirmekle yükümlüdürler. Ne var ki, İkinci Dünya Savaşından sonra kurulan çağdaş uluslararası siyasal sistem, o dönemdeki güç ilişkilerini yansıttığı için, yaptırımlar yeknesak olarak uygulanamamakta, çoğu kez büyük güçlerin aleyhine yaptırım kararı dahi alınamamaktadır. Orta ve küçük ölçekli devletler, beynelmilel hukukuna aykırı pratik ortaya koyduklarında cezaî yaptırımlarla karşı karşıya kalırken, Güvenlik Konseyi daimî üyeleri ve veya onlardan birinin himaye ettiği ülkelere karşı yaptırımlar uygulanamamakta veya kararlar esnek hale getirilebilmektedir.

Devletler hukuku bakımından 1948'den bugüne İsrail'in ortaya koyduğu uygulamalar incelendiğinde en başından itibaren yapılanların devletler hukukunun ağır ihlâli boyutlarında olduğu görülmektedir. 1947 yılında BM Genel Kurulu'nun 181 sayılı kararında Kudüs kenti için Vesayet Konseyi idaresi altında uluslararası yönetim öngörülmüş idi. BM, 1948-1951 yılları arasında çatışmalar devam ederken de Kudüs için uluslararası rejim fikrini hep canlı tutmuş ve kentin geleceğinin bu çerçeve içerisinde şekillenmesinden yana olduğunu almış olduğu kararlarla ortaya koymuştur. İsrail'in 1948 yılında Batı Kudüs'ü ve 1967 savaşından sonra da Doğu Kudüs'ü işgal etmesi, BM tarafından hiçbir şekilde kabul edilmemiş, İsrail işgalci olarak nitelendirilmiş ve kınanmıştır.

Sorunun ayrıca egemenlik hakkının kullanımı çerçevesinde analiz edilmesi gerekmektedir. Egemenlik hakkı bakımından Kudüs'ün statüsünü Filistin'den ayrı değerlendirmek mümkün değildir. Manda yönetimi öncesinde Kudüs'te egemenlik Osmanlı Devletine ait idi. Manda yönetimi tesis edildikten sonra egemenlik, ne manda idaresine ne de Milletler Cemiyetine geçmiş, askıda kalmıştır.

İsrail, 1949 yılında BM'ye üye olduktan sonra 181 sayılı kararda Yahudi Devleti kurulması öngörülen topraklar bakımından egemenlik İsrail Devletine geçmiştir. İsrail'in varlığının hukuken onaylanması, Filistin topraklarının bir bölümü üzerindeki egemenlik hakkının kabul edilmesi anlamındadır. Ancak bu durum, 1949 yılında Ürdün –İsrail arasında imzalanan ateşkes antlaşması sınırlarında İsrail egemenliğinin meşru kabul edilmesi demek değildir. (Israel-Jordan Armistice Agreement, 1949) Söz konusu ateşkes antlaşmasının ikinci maddesinde açık biçimde bu husus vurgulanmış, fiili ateşkes sınırlarının askeri sebeplerle belirlendiği ve var olan hakları ihlâl etmeyeceği ifade edilmiştir. [83]

Filistin'in diğer manda bölgelerinde egemenlik askıda kalmıştır. Bu bölgelerde egemenlik Filistin halkının kendi kaderini tayin (*self determinasyon*) hakkını kullanılması sonucu gerçekleşecektir. Batı Kudüs üzerinde 1948 yılından beri devam eden fiili İsrail işgali, hukuken İsrail'e bir hak sağlamış değildir. Doğu Kudüs üzerindeki işgal ise uluslararası toplum tarafından sürekli biçimde eleştirilmektedir.

---

[83] It is also recognised that no provision of this Agreement shall in any way prejudice .2 the rights, claims and positions of either Party hereto in the ultimate peaceful settlement of the Palestine question, the provisions of this Agreement being dictated exclusively by military considerations.

1967 savaşından önce Doğu Kudüs, *de facto* olarak Ürdün egemenliği altında bulunuyordu. 1967 savaşında İsrail, kentin bu bölümünü de işgal etti. Askeri işgalin hukuki durumu değiştirmeyeceği uluslararası hukukun oturmuş bir kuralıdır. Keza, güç kullanılarak toprak ilhak etmenin kabul edilemezliği, İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği topraklardan önkoşulsuz olarak çekilmesi gerektiği, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararı ile kayıt altına alınmıştır. Buna göre Kudüs üzerindeki egemenlik, tıpkı diğer Filistin topraklarında olduğu gibi askıdadır.

Uluslararası toplum, İsrail'in Kudüs kentinin hem Batı hem de Doğu bölümü üzerindeki egemenlik iddialarını reddetmektedir. Genel olarak kabul gören düşünce, Kudüs'ün diğer işgal edilmiş topraklardan ayrı bir statüsünün olduğu şeklindedir. BM'nin tüm kararlarında vurgu yapılan husus, 1967 savaşında işgal edilen Filistin ve Arap topraklarına Kudüs'ün dahil edilmiş olmasıdır. Kudüs sorununun İsrail ile Filistin arasında nihaî statü müzakerelerinde ele alınıp çözüme kavuşturulması tavsiye edilmektedir. Kentteki fili durum, devletler hukukuna göre işgal halidir. Nihai statünün bölünme mi, ortak yönetim mi veya 181 sayılı BM Genel Kurulunun bölünme kararında öngörülen uluslararası yönetim mi olacağı, müzakereler sonucunda şekillenecektir.

İsrail'in Kudüs'te ortaya koyduğu uygulamalar, aynı zamanda 1949 tarihli Cenevre Sözleşmesi hükümlerine aykırılık taşımaktadır. "Savaş Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi" adını taşıyan metin, İkinci Dünya Savaşı döneminde sivillere yapılan insanlık dışı uygulamalardan ders alınarak hazırlanmıştır. (Savaş Zamanı Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi, 1949). Devletler Hukukuna göre, İsrail halen aralarında Kudüs'ün de bulunduğu Filistin topraklarının bazı bölümlerinde işgalci devlet statüsündedir ve savaş zamanı hukuku hükümleri geçerlilik taşımaktadır. Söz konusu sözleşmenin 2'nci maddesine göre, akit taraflar savaş döneminde sözleşme hükümlerine saygı göstermek ve taahhütlerini yerine getirmekle yükümlüdürler. Sözleşmenin temel hedefi savaş döneminde insan haklarına saygı gösterilmesini sağlamaktır.

Sözleşmenin 27, 30, 31 ve 32'nci maddeleri sivillerin kitlesel tutuklanmasını, onlara işkence ve baskı uygulanmasını yasaklamakta, 49'ncu maddesi sivil halkın kitlesel göçe zorlanamayacağı hükmünü ihtiva etmektedir. 63'ncü madde mallarına el konulmasını yasaklamakta, müteakip maddelerde tutukluluk hallerinde sivillerin sahip olacakları haklar sayılmaktadır. İsrail'in 1948 yılından beri Batı Kudüs ve 1967 savaşında sonra da Doğu Kudüs'teki resmi politikaları, Filistinlilere yönelik uygulamaları Cenevre Sözleşmesi hükümlerine aykırılık teşkil etmektedir. Özellikle işgal edilmiş topraklarda sayıları yıllar itibariyle artan Yahudi Yerleşim Bölgeleri, söz konusu sözleşme hükümleri ile tam olarak çelişmektedir. (Qotub, 2011)

SONUÇ

Devletler Hukukuna göre, İsrail, Kudüs'ün tamamında işgalci konumdadır. Her ne kadar BM kararlarında İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği Doğu Kudüs tahliye etmesi istenmekte ise de, bu durum İsrail'in 1948 yılında ele geçirdiği Batı Kudüs üzerinde meşruiyet hakkına sahip olduğu anlamına gelmemektedir. İsrail'in kurulmasından bugüne kadar geçen zamanda, aralarında ABD'nin de bulunduğu uluslararası toplum, İsrail'in Kudüs'ün herhangi bir parçası üzerinde egemenlik iddialarını kabul etmemiştir. Bugüne kadar hiçbir ülke, ABD de dahil olmak üzere, resmi büyükelçiliğini Kudüs'e taşımamıştır. Günümüzde İsrail işgali altında bulunan Doğu Kudüs'te 350 bin Filistinli yaşamaktadır. Bunlara karşı İsrail hükümeti tarafından her bakımdan ayrımcılıkla karşılaşmakta ve dışlanmaktadır.

Kudüs, kentinin Batı bölümü 1948 ve Doğu bölümü de 1967 savaşından beri İsrail işgali altındadır. İşgalin süreklilik taşıması, hukuki bakımdan İsrail'in varlığına meşruiyet kazandırmamıştır. Nitekim bunu zımnî olarak İsrail de kabul etmiş, Oslo ilkeler bildirgesinde ve sonradan yapılan görüşmelerde kentin statüsünün belirlenmesini müzakerelerde ele alınmasını kabul etmiştir. 181 sayılı BM Genel Kurul kararında Filistin Devleti kurulması öngörülen ve halen İsrail işgali altında olan topraklarda ve ayrıca Kudüs kentinde egemenlik askıda kalmıştır. Söz konusu bölgelerde egemenlik, Filistin halkının kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde bağımsız devlet kurması ve Kudüs'ün nihaî statüsü hakkında taraflar arasında yapılacak müzakerelerde sağlanabilecek mutabakata göre şekillenecektir. Devletle Hukukuna göre, fiili durum hiçbir şekilde İsrail devletine bir hukuki hak sağlamamaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

AKŞİN, S. (2014), Kısa 20'nci Yüzyıl Tarihi, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

ARAS, B.,(1997) Filistin İsrail Barış Süreci ve Türkiye, Bağlam Yayınları, İstanbul.

ATAÖV, T., (1980), "Kudüs ve Devletler Hukuku", **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 35, Sayı. 1, s. 29-54.

BABA, N.A. (1993), "Organization of Islamic Conference- Conceptional Framework and Institutional Structure", International Studies, Volume: 30, s.35-51

BALFOUR DECLARATION AND ITS IMPACT (2016), Bicom Briefing, (Erişim: 18 Agustos 2017)
http://www.bicom.org.uk/wp-content/uploads/2016/11/BICOM-Briefing-Balfour-paper-FINAL.pdf

THE CHARTER OF THE ORGANIZATION OF ISLAMIC COOPERATION, http://www.oic-oci.org/page/?p_id=53&p_ref=27&lan=en/ (Erişim. 27.08.2017)

DECLARATION ON PRENCIPLES /United Nations General Assembly, Security Council, 1993: http://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/IL%20PS_930913_DeclarationPrinciplesnterimSelf-Government%28Oslo%20Accords%29.pdf/ (Erişim: 20 Ağustos 2017)

HARMAN, Ö.F, (2002), Kudüs maddesi, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26, s. 233-328

UN GENERAL ASSEMBLY RESOLUTION 181, 29th November 1947, https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/7F0AF2BD897689B785256C330061D253
(Erişim: 20.08.2017)

HARP ZAMANI SİVİLLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN CENEVRE SÖZLEŞMESİ, 12 AĞUSTOS 1949,
http://www.madde14.org/index.php?title=Harp_Zaman%C4%B1nda_Sivillerin_Korunmas%C4%B1na_%C4%B0li%C5%9Fkin_1949_Cenevre_S%C3%B6zle%C5%9Fmesi
(Erişim. 27.08.207)

ISRAEL-JORDAN ARMISTICE AGREEMENT, 1949, Jewish Virtual Library,
http://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-jordan-armistice-agreement-1949
(Erişim. 28.08.2027)

ISRAEL-JORDAN TREATY OF PEACE (1994), http://www.jewishvirtuallibrary.org/israel-jordan-treaty-of-peace (Erişim: 24.08.2017).

PARLAR, S. (1997), Ortadoğu- Vadedilmiş Topraklar, Mephisto Kitabevi, İstanbul.

The Fulltext of Middle East Road Map, http://www.palestine-info.co.uk/am/publish/article_982.shtml/ (Erişim: 17. 07.2017)

PAZARCI, H. (1998), Uluslararası Hukuk Dersleri- 1.Kitap, Turhan Yayınları, Ankara

TÜRKİYE DİYANET VAKFI (2000), Kuran'ı Kerim Meali (Erişim: 25 Ağustos 2017) http://arsiv.diyanetvakfi.org.tr/meal/mealindex.htm

QOTUB, Farah (2011), **An Analysis of Israel's Settlement in the Occupied West Bank After Six Day War and Its Impact on the Peace Process (1967-2002),** East Mediterranian University. Gazi Magusa.

YILDIZ, Ö. (2016), **İsra Olayı ve Miraç Anlatısı**, İktibas **Dergisi**
http://www.iktibasdergisi.com/35852-2// (Erişim 25 Mayıs 2017)

UN GENERAL ASSEMBLY RESOLUTION 194, 11th December 1948, (Erişim: 20.08.2017)
https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/C758572B78D1CD0085256BCF0077E51A/

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION, 242, 22 November 1967. (Erişim: 20.08.2017)
https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/7D35E1F729DF491C85256EE700686136/

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION, 252, 21th May 1968, ((Erişim: 21.08.2017)
https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/46F2803D78A0488E852560C3006023A8/

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION 338, 22 Ekim 1973, (Erişim: 22.08.2017)
https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/7FB7C26FCBE80A31852560C50065F878/

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION, 476, 30th June 1980, (Erişim: 23.08.2017)
https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/6DE6DA8A650B4C3B852560DF00663826-

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION, 478, 20th August 1980 (Erişim: 20.08.2017)
https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/DDE590C6FF232007852560DF0065FDDB

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION, 672, 12 Ekim 1990, (Erişim: 20.08.2017)
https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/A77D1562D5F685AA852560DD0063A757/

UN SECURITY COUNCIL RESOLUTION, 681, 20 December 1990. ((Erişim: 25.08.2017)
https://unispal.un.org/DPA/DPR/unispal.nsf/0/E22E5043636EEE55852560DD00637DF4/

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN FİLİSTİN SORUNUNA GÜVENLİK PERSPEKTİFİNDEN BAKIŞI

Dr. Levent YİĞİTTEPE
Emekli TSK Mensubu, Güvenlik Uzmanı
lyigittepe26@gmail.com

Özet

Güvenlik her toplum için vazgeçilmez bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihten bugüne kadar devletler ve insanlar güvenlikleri için birbirleriyle sürekli savaşmışlardır. Buradan yola çıkarak kurulan bölgesel ittifaklar önce kendi bölgelerinde sonrasındaysa uluslararası güvenliğin sağlanmasına katkıda bulunmayı hedeflemişlerdir. Bu kapsamda özellikle Avrupa Birliği (AB) gibi bölgesel bir örgütün küresel ve bölgesel güvenliğe, dünya ve bölge barış ve istikrarına katkı sağlayabilmesi, atacağı adımlar ve yeni geliştireceği güvenlik politikalarıyla mümkün olabileceği görülmektedir. AB, özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde geliştirdiği ortak dış ve güvenlik politikalarıyla yeni bir döneme girmiş ve Lizbon Antlaşması'yla birlikte de güvenlik politikalarında yeni bir çerçeve oluşturmuştur. Özellikle son dönemde karşılaştığı yeni tehditler güvenlik politikalarının önemini ortaya koymuştur. Küresel bir aktör olmak isteyen AB'nin Ortadoğu ve özelinde Filistin sorununa bakış açısı bu çerçevede önem arz etmektedir. Filistin-İsrail anlaşmazlığının çözümü hem bölgesel hem de küresel barış ve istikrarın oluşmasına yardımcı olacağı ifade edilebilir. Bu çalışmada küresel güçlerin bir çatışma alanı olarak görülen Ortadoğu bölgesinin güvenliği için AB'nin Filistin sorununa yaklaşımı ve bakış açısının analizi yapılarak konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Uluslararası örgütlerin güvenlik perspektifinden bakıldığında bölgenin güvenliğinin sağlanmasında AB'nin güvenlik politikalarının ne kadar etkili olduğu görülecektir. Bu çalışmada, AB'nin güvenlik politikalarının sadece üyelerinin değil uluslararası güvenliği de ilgilendirdiği ifade edilmekte ve AB'nin bu çerçevede yapabileceği katkılar eşliğinde küresel barış ve istikrar konuları ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Avrupa Birliği (AB), Güvenlik, Güvenlik Politikaları, Filistin, Barış ve İstikrar

THE EUROPEAN UNION'S APPROACH TO THE PALESTINE PROBLEM IN TERMS OF PERSPECTIVE OF THE SECURITY

Abstract

Security emerges as an indispensable element for every society. Historically, states or societies have constantly fought each other for their security. The regional alliances established by way of this aim firstly contributed to the provision of international security in the aftermath of their territories. In this context, it seems that a regional organization such as the European Union (EU) can be able to contribute to global and regional security, world and regional peace and stability, take steps and develop new security policies. The EU has entered a new phase with the common external and security policies it has developed especially during the post-Cold War era and has established a new framework in security policies with the Lisbon Treaty. Especially the new threats that have been encountered in recent years have revealed the importance of security policies. The EU, which wants to be a global actor, is important in the Middle East and especially in the Palestinian question. The solution of the Palestinian-Israel conflict can be said to help both regional and global peace and stability. In this study, it is aimed to contribute to the better understanding of the subject by analyzing the approach and perspective of the EU to the Palestinian question for the security of the Middle East region, which is seen as a conflict area of global powers. From the security perspective of international organizations, it will be seen how effective the EU's security policies are in ensuring the security of the region. In this work, it is stated that the EU's security policies are concerned not only with its members but also with international security. Global peace and stability issues are addressed in the context of the EU's contribution to this framework.

Keywords : European Union (EU), Security, Security Policies, Palestine, Peace and Stability

Giriş

Güvenlik, insanlık tarihi kadar bir geçmişe sahip önemli bir kavramdır. Tarih boyunca devletler ve insanlar güvenliklerini sağlamak için birbirleriyle sürekli çatışma halinde olmuş ve savaşmışlardır. Güvenlik konusu tarihten günümüze ontolojik olduğu kadar diğer anlamlarında da bir değişime uğramıştır. Özellikle Soğuk Savaşın sona ermesi ve küreselleşmenin hız kazanmasıyla yeni güvenlik anlayışlarının ortaya çıkması yeni güvenlik politikalarını getirmiştir (Dedeoğlu, 2014: 19). 1990'larda güvenlik kavramına yeni bir açılım getiren Barry Buzan, güvenliği devletlerin ve toplumların tehditlerden kurtulma arayışları tanımlamıştır. Buzan, güvenliği askerî, siyasi, ekonomik, toplumsal ve çevre güvenliği şeklinde oluşturmuş, beş boyutlu bir güvenlik anlayışı ortaya koymuştur (Buzan, 1991: 432).

Bu bağlamda özellikle bölgesel düzeyden küresel düzeyde bir örgüte dönüşmeye çaba harcayan Avrupa Birliği'nin (AB) yeni güvenlik politikalarının analiz edilmesi, küresel güvenlik ve istikrarın oluşmasına katkı sunabilmesi adına önem arz etmektedir. Güvenlik olgusunun yaşamış olduğu değişim ve dönüşüm AB'de de sorgulamaya açılmış ve küreselleşmenin getirmiş olduğu yeni tehditlerle birlikte kapsamlı bir güvenlik anlayışına geçilmesi öngörülmüştür. Klasik güvenlik anlayışının yanında artan ve değişen tehditlere karşı yeni güvenlik anlayışlarına benimsenmesi ortaya çıkan yeni tehditlerin yok edilmesinde daha etkili olabilmesini amaçlamaktadır. Lizbon Antlaşması'yla birlikte getirilen yeni değişikler AB'nin bölgesel ve küresel sorunlara yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir.

Bu çalışmada uluslararası platformda küresel bir örgüt olmaya çalışan AB'nin kabul etmiş olduğu yeni güvenlik politikalarının küresel güvenliğin sağlanmasında ne kadar karşılık bulduğu gösterilmeye çalışılmıştır. AB özelinde bölgesel bir örgütün sadece bölgesinde güvenliği sağlamaya çalışmasının kendi vatandaşları için yeterli olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. Buradan yola çıkılarak AB'nin hem kendi güvenliğine hem de küresel güvenliğe katkılar sunabilmesi için diğer bölgelerde ortaya çıkan çatışma ve çözümsüzlüklere duyarsız kalması mümkün görünmemektedir.

Çalışmada AB'nin bir uluslararası örgüt olarak benimsemiş olduğu yeni güvenlik politikaları çerçevesinde Ortadoğu'daki krizlere ve özelinde de Filistin-İsrail anlaşmazlığında etkili olup olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır. AB'nin yeni güvenlik anlayışları, sorunun çözümünde atılan adımlara adapte edilmiş ve gelinen son noktada bölgenin güvenliğinin küresel barış ve istikrarı için ne kadar önemli olduğu analizi yapılmıştır. Özellikle Ortadoğu'da yaşanan iç çatışmalar ve gerilimlerin tırmanması ve bölgedeki sorunlara çözüm bulunamaması yeni radikal ve terörist grupların oluşmasına neden olmakta, oluşan küresel terörizmle birlikte sadece bölge vatandaşlarının güvenliğini değil tüm dünya vatandaşlarının güvenliğini tehdit eder hale gelmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde AB'nin yeni tehditler ışığında yeni güvenlik politikalarının analizi yapılmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise AB'nin yeni güvenlik anlayışları kapsamında Filistin-İsrail anlaşmazlığına güvenlik perspektifinden bakış açısı ele alınmıştır. Son tahlilde AB'nin güvenlik bağlamında Filistin sorununa bakış açısı örneğinde olduğu gibi hem bölgesel hem de küresel güvenliğe ne derece katkıları olduğu tartışılmıştır.

1. Avrupa Birliği'nin (AB) Lizbon Antlaşması'yla Birlikte Yeni Güvenlik Politikaları:

Soğuk Savaş döneminde ortak güvenlik arayışları kapsamında Avrupa'da Batı Avrupa Birliği (BAB) ve Avrupa Savunma Topluluğu (AST), Avrupa Siyasi Birliği (ASİ) gibi bir takım yapılanmalar içine girilmişse de AB'nde kurumsal anlamda ve hukuki zemin içerisinde ilk önemli adımlar 1991'de Maastricht Antlaşması'yla atılmıştır (Karabulut, 2014: 80-81). Antlaşmayla birlikte ulusal egemenliğin temelini oluşturan ODGP sütunu, ekonomi ve para politikasında olduğu gibi egemenliği paylaşma isteği olmayan AB için hayal edilebilecek en üst nokta olarak görülmüştür. Dinan'a göre bu sütun zaman içerisinde ortak savunmaya dönüşebilecek ve ortak savunma politikasının çerçevesinin yavaş yavaş çizilmesine imkân tanıyacaktır (Dinan, 2009: 317).

AB'de ODGP'nin kurumsallaşma çerçevesinde ilk olarak 1992 yılında Eurocorps kurulmuştur. 30 Kasım 1995 tarihinde faaliyetlerine başlamış olan Eurocorps'la, BM ile AGİT bünyesinde oluşturulan insanî misyonlar, üye devletlerin vatandaşlarının bir ülkeden çıkarılmasına ilişkin misyonlar ve barış operasyonlarına katkıda bulunması amaçlanmıştır. Şu an itibariyle 3000 kişilik bir güç oluşturan Eurocorps,

Strasbourg'da konuşlandırılmış bulunmaktadır (İnaç ve Güner, 2006: 146-147). Yine ODGP çerçevesinde antlaşmayla uyuşturucu, organize suç, terörizm ve kaçakçılık konularında üye devletlerden gelen istihbarata dayanan 1995 yılında EUROPOL adında diğer bir güvenlik birimi oluşturulmuştur (Çiçekli, 2003: 180). 1999 'da yapılan Köln Zirve'siyle ODGP, Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikasına (AGSP) dönüştürülmüştür.

AB'de güvenlik çalışmaları kapsamında AB Konseyi 12 Aralık 2003'de "Daha İyi Bir Dünyada Güvenli Bir Avrupa" kararıyla Avrupa Güvenlik Strateji Belgesi'ni kabul etmiştir. Bu belge AB'nin uluslararası güvenlik stratejisine rehberlik eden politikaları içermektedir. Belge, Javier Solana tarafından tasarlanmıştır. Bir anlamda AB'nin uluslararası güvenlik stratejisini sembolize eden bu belge, o zamana dek örgüt çerçevesinde kabul edilen ilk ortak güvenlik stratejisidir. Dünyada pek çok risk ve tehlike kadar, pek çok fırsatların da bulunduğunu ifade eden belge, Avrupa'nın güvenliğini sağlayabilmek için, Avrupa içinde ve dışında çok taraflı işbirliği sürecinin geliştirilmesini önemine işaret etmektedir (İşyar, 2008: 31). Çünkü ortaya çıkan yeni tehditlerle mücadelede hiçbir ülkenin tek başına başarılı olması mümkün değildir. Yeni tehditlerle mücadele çok taraflı işbirliğini zorunlu kılmaktadır. 21. Yüzyıl'la birlikte AB'nde güvenlik politikaları yeniden belirlenmeye çalışılmış ve yeni yüz yılın güvenlik tehditleriyle mücadele edebilmenin yolları aranmaya devam edilmiştir.

AB'yi yeni güvenlik arayışlarına iten neden ABD'ye göre kriz bölgelerine daha yakın olması ve bu bölgelerde daha etkin bir rol alma isteğidir. Çünkü Yugoslavya'nın dağılmasıyla tam bir kriz yuvasına dönen Balkanlar ve siyasal istikrarsızlık altında geleceği belirsizliğini koruyan Doğu Avrupa, Avrupa'nın ortasında bulunmaktadır. Yine AB'nin sıkıntılı bölge olan Ortadoğu için ciddi bir politika oluşturması gerekliliği Avrupalı devletler tarafından da olması gereken önceliklerden biri olarak kabul edilmektedir (Kona, 2005: 24). Bu bağlamda Filistin sorunu da AB'nin Ortadoğu politikalarının bir parçası olarak görülmektedir.

Lizbon Antlaşması'yla AGSP'nin Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası'na (OGSP) dönüştürülme çabalarıyla AB'nin siyasi işbirliğinin artırılmasına (Ata, 2013: 149) ve bunun da ilerde ortak güvenliğe dönüşmesi amaçlanmıştır. Lizbon Antlaşması'yla AB'nin güvenlik anlayışının boyutları resmi kayıtlar altına girmiş, AGSP ile ilgili hükümler ilk defa bu AB reform antlaşmasının kapsamı içine alınmıştır (Koçer, 2012: 256).

Bu antlaşma ile yapılan önemli değişiklikler şunlardır; *"Anlaşma "anayasa" niteliği taşımayacak, anlaşmada devlet çağrışımlı bayrak, marş gibi semboller olmayacak, ulusal veto yetkisi dışişleri, savunma, mali konular, sosyal güvenlik ve kültür alanlarında korunacak, iki buçuk yıllığına seçilecek AB Başkanı, Dönem Başkanı uygulamasının yerine geçecek, AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilci makamı oluşturulacak, 2014'ten itibaren AB Komisyonu küçülecek, üyeleri rotasyonla seçilecek ve Kopenhag Kriterleri'ne dolaylı atıf metinde yer alması sağlanacaktır"* (Akdemir, 2012: 55-57).

Lizbon Antlaşması'nda OGSP ile İlgili Önemli Değişiklikler:

- *Petersberg Görevlerinin Genişletilmesi*
- *Dayanışma Şartı*
- *AB Üyesi Devletler Arasında Karşılıklı Yardım İlkesi*
- *Güçlendirilmiş İşbirliği İlkesi*
- *Daimi Yapılandırılmış İşbirliği İlkesi*
- *Avrupa Savunma Ajansı (ASA)* (Morkaya, 2014: 104).

Lizbon Antlaşması'yla getirilen değişiklikler OGSP'yi iki temel boyutta etkilemiştir. Bunlardan birincisi kurumsal yapının genel olarak uyumu (kriz yönetimi hususları açısından Konsey ve Komisyon arasındaki ilişkilerin kolaylaştırılması); ikincisi ise Antlaşmanın OGSP'nin geliştirilmesini tasarlayan hükümleri olmaktadır. Bu çerçevede Birlik'in uluslararası sistemdeki rolünün güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Özdal, 2013: 187). AB'nin Lizbon'la başlayan OGSP'nin kurumsallaşma çabalarının daha sonrada devam ettiği ve yeni güvenlik politikaları geliştirerek önemli adımlar attığı görülmektedir.

Anlaşmayla birlikte ortak savunma ve güvenlik alanında AB bünyesinde sürekli bir yapılanmaya gidilmesi zorunlu hale getirilmiştir. Bu gelişme AB'nin kendi içinde daha etkin askeri güç kurulmasına giden süreçte önemli adım olarak değerlendirilmektedir (Ateş, 2012: 339-340). Bu bağlamda Lizbon

Antlaşması'nın 42. maddesinde OGSP, ODGP'nin ayrılmaz bir parçası olarak belirtilmiştir. OGSP, Birliğe sivil ve askeri imkânlara dayanan operasyonel kabiliyet sağlamaktadır. Birlik, bu imkânları, BM Şartı'nda yer alan ilkelere uygun olarak barışı sağlamak, çatışmaları önlemek ve uluslararası güvenliği güçlendirmek amacıyla Birlik dışındaki görevlerde kullanabilir. Bu görevler, üye devletler tarafından sağlanan kabiliyetler yardımıyla yerine getirilmektedir (Lizbon Antlaşması, 2007).

Bu görevlerin yerine getirilmesi sırasında Birliğin askeri ve sivil imkânları kullanabileceği 42. maddenin 1. paragrafında şu şekilde belirtilmiştir: "*Ortak silahsızlandırma operasyonlarını, insani görevleri ve kurtarma görevlerini, askeri danışmanlık ve destek görevlerini, çatışmaların önlenmesi ve barışın korunması görevleri ile çatışma sonrasında barışın yeniden tesis edilmesine yönelik tedbirler ve istikrarın sağlanması operasyonları da dâhil, kriz yönetiminde muharebe güçlerinin görevlerini içermektedir*". Bu görevlerin tümü, üçüncü ülkelere kendi topraklarındaki terörle mücadelede destek verilmesi de dâhil olmak üzere terörle mücadeleye katkıda bulunabilmesi şeklinde gerçekleştirilebilir (AB Genel Sekreterliği, 2011).

Lizbon Antlaşması, AB'nin 21. yüzyılda dünya siyasetinde daha güçlü bir aktör olarak yerini alabilmesi için Birlik'in kurumsal yapısı ve işleyişine ilişkin birçok yeni düzenlemeler içermektedir. Bu yeni düzenlemelerle Birlik'in demokratik, etkili ve şeffaf bir yapıya kavuşturulmasını amaçlandığı görülmüştür. Tam bir anayasa niteliği taşımasa da içinde barındırdığı yeni maddelerle benzer nitelikler taşıdığı görülmüştür. Lizbon Antlaşması ile getirilen düzenlemelerin en önemli amacı, AB'nin faaliyetlerinin demokratik meşruiyetinin artırılması olmuştur (Güneş, 2008: 769-770). AB'nin özellikle son yıllarda karşılaştığı sorunlar (Terörizm, ekonomik kriz, göç ve mülteci sorunları) temelinde güvenlik politikalarının belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda AB yeni güvenlik politikalarına geçebilmede sıkıntılar yaşadığı görülmektedir.

AB'de ortak para birimine geçilmesinden sonra en hızlı adımlar AGSP alanında atılmıştır. AB üyeleri, Kosova krizinin zirveye çıktığı 1999 yılında ayrı bir AB politikası niteliğinde olan bir AGSP' ye sahip değilken, 2003 yılından itibaren AGSP çerçevesinde Balkanlarda ve Avrupa kıtası dışında askeri ve sivil operasyonlar düzenleyebilecek olanaklara sahip olmuştur (Zuhssıpbek, 2009: 72).

AGSP'nin faaliyetleri kapsamında ilk görev 1 Ocak 2003'de Bosna-Hersek'te AB Polis Misyonu'nun başlatılması olmuştur. AB üyesi 15 ülke dışında 18 ülkenin katıldığı bu misyon, daha önce BM tarafından yürütülen görevi devralınmasıyla başlamıştır. 18 Mart 2003'de ise Birlik, AGSP bünyesinde ilk askeri operasyonu başlatma kararı almış, NATO'nun Makedonya'daki barışı koruma görevini üstlenmiştir. Yine tamamen kendi imkânlarıyla Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde gerçekleştirilen Artemis harekâtı önemli başarı sağlamıştır. AB'nin AGSP kapsamında barışın tesisine yönelik faaliyetleri, daha çok arabuluculuk girişimleri şeklinde olmuştur (Dedeoğlu, 2014: 356, 358). AB tarafından, 2003 yılından günümüze kadar Balkanlar, Güney Kafkasya, Afrika, Ortadoğu ve Asya'da olmak üzere toplam 23 saha operasyonu icra edilmiştir. Büyük çoğunluğu devletlerden gelen davetler olan bu saha operasyonlarında amaç iç güvenlik güçlerini eğitmek, demokrasiye geçişe destek vermek, adalet sistemine ve sınır güvenliğine yardım etmek gibi barışı koruma ya da barışı kurmak olmuştur (Karabulut, 2014: 90-91). AB'nin Lizbon Antlaşması'yla hukuki zemine oturtulmuş olan OGSP kapsamında devam eden operasyonları şu şekildedir:

AB'de Devam Eden Operasyonlar (Ocak 2014 itibariyle) Sivil

- Filistin topraklarında AB Polis Misyonu (EUPOL COPPS, 2006-…)
- Filistin Toprakları Refah Geçiş Noktasında Sınır Yardım Görevi (EU BAM Refah, 2005-…)
- Afganistan'da AB Polis Misyonu (EUPOL AFGHANISTAN, 2007-…)
- Gürcistan Gözlem Heyeti (EUMM, 2013-…)
- Kenya, Cibuti, Somali (EUCAP, 2012-…)
- Demokratik Kongo Cumhuriyeti (EUPOL, 2007-…)
- Demokratik Kongo Cumhuriyeti (EUSEC, 2005-…)
- Kosova (AB PLANLAMA GRUBU EULEX, 2008-…)
- Nijer (EUCAP, 2012-…)
- Libya (EUBAM, 2013-…)

Askeri

- Somali (Deniz operasyonu, Atalanta EU NAVFOR, 2006-…)
- Somali (EUTM, 2010-…)
- Mali (EUTM, 2013-…)
- Bosna-Hersek (EUFOR ALTHEA, 2004-…) (Dedeoğlu, 2014: 358-360).

AB kriz yönetim misyonları/operasyonları 2004 yılında başlamış ve Bosna-Hersek'ten Filistin'e, Ukrayna'dan Demokratik Kongo Cumhuriyeti'ne, Somali'den Libya'ya kadar geniş bir alanda devam eden faaliyetleri yürütmektedir. Bu misyonlarda yürütülen faaliyetler güvenlik, askeri operasyonlar, polis, eğitim, sınır destek, hukukun üstünlüğü, deniz gücü gibi farklı alanlarda krizlere müdahaleleri kapsadığı görülmektedir. Bu faaliyetler içerisinde sınır koruma desteği, polis, eğitim ve güvenlik sektöründe reform gibi misyonlar öne çıkmaktadır.

AB'nin kriz yönetimi, daha çok devletlerden gelen talepler doğrultusunda faaliyete geçmesiyle olmaktadır. Sınır koruma faaliyetlerinden polis eğitimine kadar farklı bölgelerde farklı konularda gelen bu davetler, AB'nin bu konularda kendini geliştirmesini ve başarılı olması da tercih edilmesini sağlamıştır. AB, askeri ve sivil kriz yönetimleriyle ilgili ülkedeki yönetimlerin iyileşmesine katkı sağlamakta, yeni krizlerin ortaya çıkmasının önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, ortaya çıkan yeni tehditlerle (yasa dışı göç, terörizm, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı ve organize suçların yayılması gibi) mücadele ederek uluslararası güvenliğe katkı sağlamayı ve uluslararası alanda söz sahibi olan küresel bir aktör olmayı kriz yönetiminde başarılı olarak gerçekleştirmeyi planlamaktadır (Turan, 2010: 31).

21. yüzyıl güvenlik ortamının özellikle Soğuk Savaş sonrası değişimlerin bir sonucu olarak oluştuğu görülmektedir. Bu dönemde devletlerin birbirleriyle savaşmaları artık dünya güvenliğine en büyük tehdit olarak görülmemektedir. Buna karşın günümüz tehditleri, yoksulluk, bulaşıcı hastalıklar ve çevresel sorunlar, radyolojik, kimyasal ve biyolojik silahlar, terörizm ve uluslararası örgütlü suçlar olarak sayılmaktadır. Bu tehditlerle başa çıkmanın ulusal seviyede yeterli olmayacağı aynı zamanda küresel ve bölgesel seviyede işbirliği olması gerekliliği anlaşılmıştır (Türker, 2007: 28-30).

Bu bağlamda AB'nin kriz yönetimi anlayışının en önemli parçası olarak Ortadoğu'ya güvenlik perspektifinden bakış açısını anlayabilmek için Filistin sorununa yaklaşımı ve bu bölgedeki misyon ve operasyonların analizinin yapılması çalışmanın tahlilinde önemli bir yer tutacağı değerlendirilmiştir.

2. AB'nin Yeni Güvenlik Politikaları Kapsamında Filistin Sorununa Yaklaşımı:

Yapılan araştırmalarda AB ile ABD'nin Ortadoğu'da ortak çıkarları olduğu ve bu ortak çıkarları elde etmek için birlikte hareket ettikleri görülmektedir. Ortak çıkarlar etrafında bu iki aktörün; terörizm ile mücadele, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi, Ortadoğu'da barışın sağlanması ve istikrarın korunmasının teşvik edilmesi, petrol ve doğalgazın uluslararası piyasalara ulaşmasında sürekliliğin güvence altına alınması ile radikal söylemlerle ve dinî referanslarla kendilerine hareket alanı yaratan terörist gruplarla mücadele edilme konularında işbirliği içinde oldukları ifade edilmektedir.

Bölgedeki sorunun ne olduğu ve bu sorunun getirdiği diğer sorunlarla nasıl mücadele edileceği konusunda ABD ile AB arasında farklılıklar olduğunu söylemek mümkündür. AB, İsrail-Filistin sorununu Ortadoğu'daki ana sorun olarak görmektedir. Bölgesel istikrarsızlığın ana kaynağı olarak İsrail-Filistin sorunu, terörizmi, radikalizmi ve bölge ülkeleri üzerinde şiddete dönüşme ihtimali çok yüksek iç siyasî huzursuzluğun kaynağı olmaktadır. Diğer taraftan ABD'nin ulusal güvenliğinin sağlanması için terörizmin ve silahların yayılmasının önlenmesi gerekmektedir. Bu her iki tehdit, tamamen ortadan kaldırılmadıkça Ortadoğu'ya barış ve istikrar getirecek koşulların oluşması mümkün görünmemektedir (Archick, 2005: 2). Farklı iki bakış açısı hem ABD'nin hem de AB'nin bölge üzerinde izleyecekleri stratejileri ve hedeflerin gerçekleşmesi için de kullanacakları araçlarından birbirinden farklı olmasını gösterecektir.

AB, öncelikle Filistinlilerin ekonomik koşullarını iyileştirmek için üç temel unsura dikkat çekmiştir. Birincisi Filistinlilerin yaşam koşullarını iyileştirmek, ikincisi Filistin halkını şiddet eylemlerinden uzaklaştırmak ve son olarak barış sürecini desteklemeye çalışmak olmuştur. Yine AB, konuya ilgili daha somut adımlar atabilmek için yeni bildiriler yayınlamıştır. Bunlardan ilki AB bölgedeki gelişmelere yönelik deklarasyon yayınlama politikasını sürdürdü. 1980'lerin başında AB, İsrail dâhil bölgedeki tüm devletlerin

varlığını ve güvenliğini tanıyan ve Filistinlilerin yasal haklarının verilmesine ihtiyaç olduğunu içeren 1980 tarihli Venedik Deklarasyonunu yayınlanmıştır. Bu deklarasyon AB'ye siyasi bir yükümlülük getirmese de siyasi bütünleşme adına henüz pek önemli bir girişimi olmayan ancak ekonomik alanda elde ettiği başarı ile çekim merkezi haline gelen AB için dış siyaset alanında atılmış önemli bir adım olarak kabul edilebilir (Keskin, 2010: 121). Daha sonra "Berlin Deklarasyonu" 24 Mart 1999 tarihinde yayınlanmıştır. Bu bildiride Filistin'in "devlet olma hakkına ve Filistinli mülteciler sorununa" yer verilmiştir. 22 Haziran 2002'de "Sevilla Deklarasyonu" yayınlanmıştır. Bu deklarasyonda ise Kudüs ve mülteci sorununa adil çözüm getirilmesi konusuna değinilmiştir. Bu bildirilerde barış sürecini bozan tarafın İsrail olduğunun vurgulanması, mülteciler ve yerleşimcilerden bahsedilmesi açısından önemli konulara yer verilmiştir. Yayınlanan bildiriler AB'nin Filistin-İsrail sorununa önceki dönemlerden farklı olarak daha fazla odaklandığını göstermektedir (Toçoğlu, 2015: 442).

Avrupa, Filistinlilere ve Ortadoğu genelinde diğer ülkelere kalkınma yardımları başta olmak üzere pek çok alt yapı finans desteği sağlamaktadır. Bu açıdan AB birincil ve önemli rol üstlendiği görülmektedir. Maastricht Antlaşması'yla kurulan Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası (ODGP) kapsamında siyasî bütünleşme çabalarına girdiğinden itibaren AB, Ortadoğu bölgesinde sadece finansal açıdan yardım yapan aktör olmak dışında, siyasî entegrasyonunun gerektirdiği adımları çevre bölgelerde de atmaya başlayarak kendine farklı bir kimlik kazandırmaya çalışmıştır. Özellikle Fransa'nın ve Almanya'nın başı çektiği ülkelerde ABD'nin izlediği politikaların doğrudan karşı gelmek yerine, bölgedeki gelişmelere uygun olarak politikalar üreterek Avrupa'nın yaklaşımını göstermek ve müdahil olabilmek anlayışı hız kazanmaya başlamıştır (Yücel, 2011: 92).

Lizbon Antlaşması ile Kriz Yönetimi ve Planlama Direktörlüğü (Crisis Management and Planning Directorate) oluşturulmuş ve ODGP içerisinde önemli bir rol verilmiştir. Direktörlük, Siyasi ve Güvenlik Komitesi'nin (Political and Security Committee) siyasi kontrolü ve stratejik yönlendirmesi altında faaliyet göstermekte, bu konularda Yüksek Temsilciye yardım ve bilgi sağlamaktadır (Aras ve Güner, 2016: 18).

Bu bağlamda AB'nin son Lizbon Antlaşması'yla ortak güvenlik ve savunma politikalarını Ortak Güvenlik ve Savunma Politikası (OGSP) adı altında hukuki zemine oturtmuş ve eylemlerini buradan aldığı yetkilerle icra etmeye çalıştığı görülmüştür. Daha önce belirtilen AB'nin güvenlik perspektifinden sivil ve askeri olarak devam eden misyon ve operasyonları çerçevesinde çalışmamızın önemini ortaya koymak için Filistin'de sürdürülen faaliyetlerin analizinin yapılması önem arz etmektedir.

Filistin'de AB'nin Misyonları

AB'nin, Ortadoğu'nun en önemli sorunlarından biri olan İsrail-Filistin sorununa yaklaşımını devam eden misyonları ile açıklamak doğru olacaktır. Bu bağlamda, AB'nin Refah Geçiş Noktasında *Filistin Toprakları Refah Geçiş Noktasında Sınır Yardım Görevi (EUBAM Rafah)* ve *Filistin topraklarında AB Polis Misyonu (EUPOL COPPS)* Filistin'de devam eden iki misyonu ele alınarak çalışmanın tahlili yapılacaktır.

Filistin Toprakları Refah Geçiş Noktasında Sınır Yardım Görevi (EUBAM Rafah)

Kasım 2005'te ABD ve AB Yüksek Temsilcisi Javier Solana tarafından desteklenen ve ara buluculuk edilen bir anlaşma hazırlanmıştır. Sonrasında Refah Geçişi için Kabul Edilen İlkeleri de içeren Hareket ve Erişim Anlaşması kabul edilmiştir. EUBAM Rafah (The European Union Border Assistance Mission at the Rafah Crossing Point), 15 Kasım 2005'te İsrail ve Filistin Otoritesi arasında imzalanan Hareket ve Erişim Anlaşması'nın ardından 21 Kasım 2005'te AB Konseyi de onaylayarak 24 Kasım 2005'de Gazze şeridi ve Mısır arasında sınır geçiş noktasının operasyonlarını izlemek için başlatılmıştır. Görevin amacı, Rafah Geçiş Noktasında üçüncü bir tarafın varlığını sağlamaktır. Antlaşmaya uygun olarak kapının açılması ve işletilmesine katkıda bulunmak, güven oluşturmak olmuştur. Ayrıca İsrail Hükümeti ile Filistin Otoritesi arasında sınır ajansları kapasitesi geliştirmek amaçlanmıştır ("About EUBAM Rafah")

AB tarafından silahlı olmayan bir sivil kriz yönetim faaliyeti olarak kurulan EUBAM Rafah, sınır polisi ve gümrük yetkililerinden oluşmakta ve AB'nin Ortadoğu barış sürecine katkı bulunmayı amaçlamaktadır. EUBAM Rafah'ın operasyonel aşaması 30 Kasım 2005'te başlamıştır. 9 Haziran 2007'ye kadar yaklaşık 450.000 yolcunun günde ortalama 1500 kişinin geçiş yaptığı Refah Sınır noktası, Gazze Şeridi ile ilgili

gelecekteki anlaşmalar için önemli bir konuma sahiptir. Bu çerçevede AB üçüncü taraf varlığı ile İsrail'in güvenlik kaygılarını dikkate almakta ve Gazze Şeridi'nde yaşayan 1.5 milyon Filistinlinin serbest dolaşımını yardımcı olmaktadır ("EUBAM Rafah").

EUBAM Rafah'ın görevleri, Refah Geçiş Noktası'nda Filistin Otoritesi'nin performansını aktif olarak izlemek, soruşturmak ve değerlendirmektir. Bu kapsamda Misyon'un yönetici görevi olmadığını, sınır geçiş yönetimi sorumluluğunun tam olarak Filistin Otoritesi'ne ait olduğunu belirtmek gerekmektedir. Ancak, yolcu, bagaj, araç veya malların uyumlu olmayan bir geçişi söz konusu olduğunda Misyon'un bir yetkisi söz konusu olmaktadır.

25 Haziran 2006'da İsrailli asker Gilad Shalit'in Hamaslı militanlar tarafından kaçırılması sonrasında sınır kapısından normal geçişler kapatılmıştır. 13 Haziran 2007'de Hamas'ın Gazze Şeridi'nde yönetimi ele almasının ardından ise görevleri geçici olarak duran Misyon, taraflarla ilişkilerine devam etmiştir. AB'nin Hamas ile bağlantısı olmayan bir politikaya sahip olması Misyon'un görevlerinin askıya alınmasının nedeni olmuştur (Aras ve Günar, 2016: 22).

22 Temmuz 2014'te, AB Konseyi şartların uygun olması durumunda, İsrail ve Filistin'in meşru güvenlik, ekonomik ve insancıl ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kapsamlı ve sürdürülebilir bir çözüm bulmasına katkı sağlamak için AB'nin EUBAM Rafah misyonunu yeniden faaliyetine başlatmaya hazır olduğunu ifade etmiştir (EUBAM Rafah).

Misyon'un merkezi Tel Aviv'deki Ramat Gan şehrindedir. 4 AB personeli ve 5 yerel personel olarak görevine devam etmektedir. Bu misyonun tekrar faaliyete geçmesi için ve Refah Geçiş Noktası'nda görevlere devam edebilmesi İsrail ve Filistin arasındaki siyasi bir anlaşmayla mümkün olabilir, üçüncü taraf olarak EUBAM Rafah'ın geçiş noktasının açılması için bir yetkisi bulunmamaktadır. Ayrıca, anlaşma ve işbirliği kapsamına Mısır'ın da dahil olması önem arz etmektedir (EUBAM Rafah).

EUBAM Rafah, Filistin-İsrail sorununun çözümünde güvenlik boyutunda önemli bir rol oynadığı söylenebilir. AB personeli, İsrail'in güvenliği için çok önemli olan bir bölgeyi ilk kez denetleme imkânına sahip olmuştur. Buradan hareketler hem bir Filistin Devleti'nin yaratılmasına zemin hazırlanmış hem de İsrail'in sınır güvenliğine de katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak, AB EUBAM Rafah sayesinde bir taraftan İsrail'in güvenlik endişelerini gidermeye çalışırken diğer taraftan da Filistinlilerin hareket özgürlüğü sağlayabilme arasında bir denge yaratmayı amaçlamıştır (Kaya, 2014: 87).

Filistin topraklarında AB Polis Misyonu (EUPOL COPPS)

AB Ortadoğu'da barış çabalarının ön saflarında yer almaktadır. Öncelikleri arasında yasa ve düzenin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda EUPOL COPPS (European Union's Police Mission for the Palastinian Territories) işgal altındaki Filistin bölgelerinde güvenliğin geliştirilmesinde önemli bir unsur olmuştur. 1 Ocak 2006'da göreve başlayan EUPOL COPPS, AB'nin Ortadoğu Barış Süreci için AB Özel Temsilciliği bünyesinde kurulan Filistin Polisi Desteği AB Koordinasyon Ofisi'nin çalışmalarına dayanmaktadır. Bu girişimle, Haziran 2004'te AB liderleri tarafından Filistin otoritesine hukuk ve düzen sorumluluğunu üstlenmeye ve özellikle de sivil polis ve yasa uygulama kapasitesinin geliştirilmesine destek vermeye hazır olduklarını ifade edilmiştir (About EUPOL COPSS). Bu çerçevede, EUPOL COPPS uzun dönemdir devam eden İsrail-Filistin çatışmasında AGSP kapsamında ilk misyon olarak göze çarpmaktadır.

Misyon'un temel amacı, Filistin bölgesinde sürdürülebilir ve etkin polislik düzenlemelerinin kurulmasına katkı sağlamaktır (Council Joint Action 2005/797/CFSP). Misyonun Stratejik Hedefleri ise, Filistin Sivil Polis Reformu ve Kalkınmasını desteklemek, Ceza Adaleti Sistemini Güçlendirmek ve Savcılık-Polis etkileşimini geliştirmek olarak belirlenmiştir.

EUPOL COPPS, görevlerini, rollerini ve sorumluluklarını açıkça belirleyen tutarlı bir hukuki çerçeve geliştirmede, Filistin Ceza Adaleti Kurumları (CJI) ile birlikte çalışmaktadır. Halen üstlenilen faaliyetleri CJI ile fikir birliği oluşturulması; CJI'ler arasında etkin işbirliğini garanti eden koordinasyon mekanizmaları ve araçların uygulanması ve CJI'ların görev sürelerinin açıklığa kavuşturulmasına ilişkin mevzuatı gözden geçirilmesi, güncellenmesi ve uygulanması için yerel çabalara katkıda bulunmak amacıyla teknik yardım sağlanması oluşturmaktadır ("EUPOL COPSS"). Görev ilk başladığında, Filistin Sivil Polisi ile Batı Şeria ve

Gazze'de çalışmalarını sürdüren Misyon, Gazze'de faaliyetlerini gerçekleştiremeyince Batı Şeria'daki faaliyetlerine odaklanmıştır. Batı Şeria'da aktif olan Misyon amacı, AB'nin iki devletli çözüm temelinde kapsamlı bir barışa yönelik çalışma kapsamında Filistin Devleti'ni inşa etmeyi desteklemektir (Aras ve Günar, 2016: 23).

Misyon iki ana operasyonel birimden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi polis memurları ve yargıçlardan oluşan polis danışma ve hukukun üstünlüğü bölümüdür. İkincisi ise AB üye devletlerinden ve üçüncü taraf ülkeler olan Kanada, Türkiye ve Norveç'ten gelen uzman yetkililerinden oluşmaktadır. Polis danışmanları, Filistin Polis Servisi'ndeki meslektaşları için modern polislik uzmanlığı sağlayarak Batı Şeria boyunca farklı polis bölgelerinde Filistin Polis Servisi yetkilileri ile birlikte çalışarak görevlerini yaparlar. Hukukun Üstünlüğü Birimi ise; İçişleri Bakanlığı, Yüksek Adli Konseyi, Filistin Barolar Birliği gibi farklı adalet kurumları için teknik ve hukuki danışmanlık sağlamaktadır (EUPOL COPPS "Police and Rule of Law Mission for the Palestinian Territories").

Sonuç olarak, AB'nin EUBAM Rafah misyonu Filistinlilerin ekonomik olarak bağımsız bir Filistin Devleti kurulması yönünde önemli bir adım olurken; EUPOL COPPS ise daha farklı görevler üstlenerek siyasi ve iç güvenlik anlamında bağımsız bir Filistin Devleti kurulması yönünde önemli bir adım olduğu söylenebilir (Kaya, 2014: 88). EUBAM Rafah ile birlikte EUPOL COPPS misyonlarının başlatılmasını her zaman tartışmaya açık olan AB'nin siyasi bütünleşmesi kapsamında ortak güvenlik ve savunma alanındaki politikasını geliştirebilmesi açısından önemli adım olarak görmek mümkündür.

Son olarak Avrupa Birliği (AB), Filistin emniyet güçleri ve ülkedeki sınır kontrolü için sağladığı yardımların süresini uzattığını açıklamıştır. AB Konseyinden yapılan yazılı açıklamada, AB'nin Filistin emniyet güçleri ve Filistin ile Mısır arasındaki Refah sınır kapısı için yaptığı yardımın süresinin 30 Haziran 2018'e kadar uzatıldığı belirtildi. Açıklamada, yardımların, AB'nin desteklediği İsrail-Filistin sorununun iki devletli çözümü kapsamında Filistin'in devlet inşasına katkı sağladığı ifade edilmiştir. AB'nin Filistin'e destek misyonunun 2006'dan bu yana devam ettiği, misyonun özellikle emniyet güçleri ve adalet sistemine ilişkin kurum inşasına katkı sağladığı kaydedilen açıklamada, misyonun faaliyetlerini gerçekleştirmesi için 2018'e kadar yaklaşık 12 milyon avronun ayrıldığına dikkat çekilmiştir (Türkiye Gazetesi, 2017). Ayrıca Filistin'in 26 Eylül 2017'de Pekin'de yapılan Interpol Genel Kurulu'nda 74 üyenin desteğini alarak İsrail'in tüm engellemelerine rağmen üyeliğe kabul edilmesi, Filistinli suçluların ve İsrail'li birçok asker ve siyasinin yakalanmasını talep edecek imkânı kazanmasından dolayı büyük önem taşımaktadır (Sabah Gazetesi, 2017). Bu gelişmenin Filistin'in devletleşme sürecinde güvenliğine önemli katkı sunacağı söylenebilir.

Sonuç

AB, Filistin-İsrail sorununa 1970'lerden itibaren ilgi göstermeye başlamıştır. Özellikle 1991 Maastircht Antlaşması'yla birlikte oluşturulan ODGP sütunu Birliğin ortak dış ve güvenlik politikasını geliştirmesinde önemli bir adım olmuştur. Bu çerçevede AB, Filistin sorununa dahil olma çabaları ile uluslararası arenada söz sahibi olmaya çalışmıştır. Özellikle normatif teori üzerinden kamuoyunun dikkatini çekmiştir. Sorunun çözümünde çalışan Ortadoğu dörtlüsü içinde (BM, AB, ABD ve Rusya) etkili olmaya çalışan AB, barış sürecine güvenlik, siyasi ve diplomasi alanlarında katkı sunmaya çalıştığı görülmektedir. Daha çok ekonomi, eğitim ve normatif değerler üzerinde yardımlarında etkili olan AB, özellikle ABD'nin bölgeye dair atmış olduğu adımlardan farklı yollar izlediğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda ABD'nin bölge üzerindeki politikalarını daha çok siyasi ve askeri yönden oluşturduğu görülmektedir.

AB, Filistin sorununa yaklaşımını EUBAM Rafah ve EUPOL COPPS misyonlarla sınır ve polislik konusunda Filistin'e verdiği destekle göstermektedir. EUBAM Rafah'ın görevinin geçici olarak askıya alınana kadar sınır geçişlerinde güvenliğin sağlanmasına katkı sunmuştur. Hale hazırda misyon faaliyetlerine devam etmektedir. Diğer taraftan EUPOL COPPS ile de, egemen bir devletin iç güvenlik alanında vazgeçilmez ihtiyacı olan polis teşkilatı konusunda gerekli eğitimlerin verilmesiyle bu teşkilatın kurumsallaşmasına yardımcı olunmuş ve güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Pasif olarak Filistin'de görevini sürdüren EUBAM Rafah misyonuna göre personel sayısı ve bütçesi bakımından daha kapsamlı olan EUPOL COPPS görevine aktif olarak devam etmektedir. AB'nin, Filistin'de yürüttüğü misyonlarının amacının devletleşme sürecinde

Filistin'e katkı sunmak olduğu söylenebilir. Birlik bu bölgede gerçekleştirdiği misyonlarla Ortadoğu'daki en büyük sorunda etkili bir aktör olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

AB, ABD'den farklı olarak bölgeye olan coğrafi yakınlığı nedeniyle daha fazla güvenlik endişelerine sahiptir. Bu çerçevede Filistin-İsrail barış görüşmelerinde daha aktif rol alarak hem kendi güvenlik endişelerini azaltmak hem de bölge üzerinde çıkarlarını maksimize etmeye çalışmaktadır. Sürekli olarak çatışma risk ve dinamiklerini üzerinde barındıran bölgede AB'nin Filistin sorununa yaklaşımı ve ilişkilerinin bundan sonraki dönemlerde nasıl devam edeceğini söylemek şimdiden mümkün görünmemektedir. Özellikle ABD desteğini her zaman arkasına alan İsrail, bölgede etkisini sürdüren bir aktör olarak varlığını devam ettirmektedir. Yinede AB'nin bölge politikaları çok etkili olmasa da Filistin'in devlet olarak tanınması çabalarında ve üyelerinin bazılarının bu konuda destekleri önemli bir adım olarak değerlendirilebilir. Son dönemde AB'den yapılan açıklamalarda barış görüşmelerinin tekrar başlaması ve bu görüşmelere iki devletli çözüm önerisi üzerinde devam edilmesi gerektiğine yer verilmesi Filistin soruna bakışını özetlemektedir.

Kaynakça

Akdemir, Erhan (2012), Avrupa Bütünleşmesinin Tarihçesi. (Editörler: Belgin Akçay ve İlke Göçmen), *Avrupa Birliği Tarihçe, Teoriler, Kurumlar ve Politikalar,* Seçkin Yayınları, Ankara.

Aras, İlhan ve Günar, Altuğ (2016). Avrupa Birliği'nin Filistin'deki Kriz Yönetim Misyonları, International Journal of Academic Value Studies, 2 (7) : 16-27.

Ata, Funda K. (2013). *Avrupa Birliği ve İnsan Haklar.* Ankara: Siyasal Kitabevi.

Archick, Kristin (2005), "European Views and Policies Toward the Middle East", *CRS Report for Congress*, Updated March 9. https://fas.org/sgp/crs/mideast/RL31956.pdf. Erişim Tarihi: 11.09.2017.

Avrupa Birliği Genel Sekreterliği (2011), Avrupa Birliği Antlaşması ve Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Antlaşma. http://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf, Erişim Tarihi: 10.09.2017.

Buzan, Barry (1991), New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century, *International Affairs,* 67 (3), 431-451.

COUNCIL JOINT ACTION 2005/797/CFSP of 14 November 2005 on the European Union Police Mission for the Palestinian Territories, Erişim Tarihi: 16.09.2017.

Çiçekli, Bülent (2003), Uluslararası Terörizm ve Uluslararası Göç: 11 Eylül Sonrası Terör Tehdidi ve Güç Kontrol Politikalarının Terörizmle Mücadelede Kullanımı, *Avrasya Dosyası Dergisi: Güvenlik Bilimleri Özel,* 9 (2), 170-194.

Dedeoğlu, Beril (2014), *Uluslararası Güvenlik ve Strateji,* Yeni Yüzyıl Yayınları, İstanbul.

Dınan, Desmond (2009), *Avrupa Birliği Tarihi,* (Çeviren: Hale Akay), Kitap Yayınevi, İstanbul.

EUBAM Rafah, http://www.eubam-rafah.eu/sites/default/files/newsletters/20160920%20EUBAM%20Rafah%20FACTSHEET.pdf, Erişim Tarihi: 15.09.2017.

About EUBAM Rafah, http://www.eubam-rafah.eu/en/node/5048. Erişim Tarihi: 15.09.2017.

About EUPOL COPSS, http://eupolcopps.eu/en/content/what-eupol-copps, Erişim Tarihi: 15.09.2017.

EUPOL COPSS , http://eupolcopps.eu/en/node/1128), Erişim Tarihi: 15.09.2017.

EUPOL COPPS "Police and Rule of Law Mission for the Palestinian Territories" http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/csdp/documents/pdf/factsheet_eupol_copps_072013_en.pdf, Erişim Tarihi: 15.09.2017.

Güneş, Ahmet M. (2008), Lizbon Antlaşması Sonrasında Avrupa Birliği, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1-2), 739-772.

İnaç, Hüsamettin ve Güner, Ümit (2006), Avrupa ve Amerikan Güvenlik Çatışmaları Bağlamında Türk Dış Politikası, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 6 (1),139-152.

İşyar, Ömer G. (2008), Günümüzde Uluslararası Güvenlik Stratejileri: Kavramsal Çerçeve ve Uygulama, *Akademik Bakış Dergisi*, 2 (3), 1-42.

Karabulut, Bilal (2014), *Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi: 3: Uluslararası Örgütlerin Güvenlik Boyutu,* Barış Kitabevi, Ankara.

Kaya, Taylan. Ö. (2014). Avrupa Birliği'nin Arap-İsrail Uyuşmazlığı'ndaki Üçüncü Taraf Rolünün Değerlendirilmesi, *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 10(38), 69-98.

Keskin, Hakan (2010), İsrail-Filistin Sorununa Yönelik AB Politikaları, *Akademik Orta Doğu Dergisi,* 5 (1), 117-130.

Koçer, Gökhan (2006), Türkiye'nin Barışı Destekleme Harekâtlarına Katkısı, *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* 3 (11), 47-70.

Kona, Gamze G. (2005), *Uluslararası Çatışma Alanları ve Türkiye,* IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Lizbon Antlaşması (2007) Official Journal of the European Union http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2007:306:FULL:EN:PDF. Erişim tarihi: 01.09.2017.

Morkaya, Mehmet Akif (2014), *Avrupa Birliği'nin Yönetsel Askeri Kapasitesi Ve Belirsiz Müzakere Başlığı "Dış Güvenlik ve Savunma Politikası",* Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.

Özdal, Barış (2013), *Avrupa Birliği Ortak Dış Politika ve Güvenlik Politikası ile Ortak Güvenlik Savunma Politikası Oluşturma Süreçlerinin Tarihsel Gelişimi, Siyasi Bir Cüce, Askeri bir Solucan mı?,* Dora Yayınları, Bursa.

Sabah Gazetesi (27 Eylül 2017), http://www.sabah.com.tr/dunya/2017/09/27/israil-kaybetti-filistin-interpole-uye-oldu. Erişim Tarihi: 27.09.2017.

Toçoğlu, Fatma Z. (2015), Avrupa Birliği'nin Filistin Politikası, Ortadoğu Enstitüsü, Ortadoğu Yıllığı, 437-454.

Turan, Aslıhan P. (2010). Avrupa Birliği Güvenlik Aktörü Olmaya Ne Kadar Yakın?.*Bilge Strateji Dergisi*, 2 (3), 29-58.

Türker, Haşim (2007). *Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası*. Ankara: Nobel Yayınları.

Türkiye Gazetesi (4 Temmuz 2017), http://www.turkiyegazetesi.com.tr/dunya/486742. Erişim Tarihi: 10.09.2017.

Yücel, Zeynep (2011), AB'nin Ortadoğu Perspektifinden Suriye Politikası, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16. 85-98.

Zuhssipbek, Galym (2009), AGSP'nin Tanımı ve Düşünsel Arka Planı, *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 5 (19), 71-88.

OSMANLI DEVLETİ'NİN KUDÜS'TEKİ GAYRİMÜSLİM MABEDLERİNE İLİŞKİN HUKUKU DÜZENLEMELERİ, UYGULAMADAN ÖRNEKLER

Doç. Dr. Nuran KOYUNCU*

GİRİŞ

Gayrimüslim unsurlarıyla uyum ve düzen içerisinde birlikte, bir arada yaşayabilmenin en güzel örneğini veren Osmanlı, uyguladığı sistemin başarısında İslami hükümlerin önemli etkisi olsa da salt bundan ibaret olduğu söylenemez.

Osmanlı gayrimüslimleri, millet sistemi çatısında birleştirilmiş ırk ayrımıyla değil din ayrımıyla sınıflandırılmışlardı. Aile hukukunda kendi dini kurallarına tabi olmuşlar evlenme boşanma, nafaka gibi hususlarda inançlarına göre hareket edebilmişlerdi. Gayrimüslimler ceza hukuku bakımından dinlerinin müsaade ettiği istisnai hususlar haricinde Müslümanlarla aynı kurallara tabi olmuşlardır[84]. Müslümanlar aleyhine şahitliklerinin kabul olmaması gibi bir kısım kısıtlamalar bir kenara bırakılırsa ticaret ve iş hayatında oldukça etkin durumda idiler[85].

İslam'ın kendilerine sunduğu zimmet güvencesi hem can ve mal güvenliklerini hem de din ve vicdan hürriyetlerini garanti etmekteydi[86]. Din ve vicdan hürriyetleri önemliydi. Zira Müslüman bir ülkede onların da dinlerinin gereklerini yerine getirebilmesi mühim bir hususdu. Osmanlı yönetimi, gayrimüslimlere bu bağlamda özellikle klasik dönem boyunca yeni mabed inşa etmelerine müsaade etmedi ancak var olan ibadet yerlerini eski halleriyle koruyabilmelerine izin verdi. Diğer taraftan lüzumu halinde gerekli izin prosedürlerini teminiyle elbette mabedlerini tamir hakları bulunuyordu. Hem başvuru hem de sonrasında oldukça sıkı kontroller yapılır, sadece aslına uygun olacak tadilatlara müsaade edilirdi[87].

Önemle vurgulanmalıdır ki Osmanlı gayrimüslimleri ibadetlerini veya dini ritüellerini Müslümanları rahatsız etmemek kaydıyla tam bir serbestlikle icra edebiliyorlardı. Millet sistemiyle oluşturulan düzen sayesinde hem gayrimüslim cemaatin mensupları hem de ruhani reisler huzurluydu. Osmanlı yönetiminin de cemaatlerin iç işlerine müdahaleden imtina etmesi ama aynı zamanda vergi veya bazı kısıtlamalar yoluyla denetimi elden bırakmaması uzun yüzyıllar sistemin aksamadan işlemesini temin etti. Devletin her karesinde tüm gayrimüslim unsurların her daim ve tamimiyle aynı kurallara tabi olduğunu söylemek çok iddialı olsa da en azından büyük bir çoğunluğunun mabedlerine ilişkin düzenlemelerinin temel olarak bu esaslar üzerine oturduğunu söyleyebiliriz.

Kudüs, Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim mâbedlerinin hukuki statüsü ile ilgili bahsedilmesi gereken özel bir örnektir. Çalışmamızda Kudüs'te Osmanlının gayrimüslim mabedlerine yönelik politikaları, hukuki düzenlemeleri ve uygulamada çıkan aksaklıklar üzerinde duracağız.

I. KUDÜS'E DAİR GENEL BİLGİ

Kudüs'ün konumu Müslümanlar tarafından ele geçirilmesi ve kendine has özellikleri konumuz açısından önem arz etmektedir.

Müslümanlar tarafından ilk kez Hz. Ömer devrinde fethedilen Kudüs, bir süre Hıristiyanların elinde kaldıktan sonra 1187 yılında Selahaddin Eyyübî tarafından yeniden İslâm egemenliği altına alındı.

---

* Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Tür Hukuk Tarihi Öğretim Üyesi, nkoyuncu@konya.edu.tr.

84 Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, (1839-1914)*, Ankara 1996, s. 8 vd.

85 Ekrem Buğra Ekinci, *Hukukun Serüveni,* İstanbul 2011, s. 332;Halil Cin - Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi*, Konya 2014.

86 Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2014, s. 141 vd; Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kudret Ayiter Armağanı*, III.(14). Ankara 1987.

87 Nuran Koyuncu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mabedlerinin Hukuki Statüsü*, Ankara 2014.

Selahaddin Eyyubî'nin ölümü üzerine Haçlı orduları 1193'te bu bölgeyi tekrar ele geçirdi. Ancak Haçlıların Eyyubî'den sonra Mısır'da iktidara gelen Memlûklar'a 1291'de yenilmeleri, kutsal topraklar üzerindeki hâkimiyetlerini sona erdirdi.

Suriye ve Filistin, 200 yıl süren Memlûk hâkimiyetinin ardından Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık Zaferiyle Osmanlı topraklarına katıldı. Fetihten sonra Gazze ve Kudüs sancakları ayrı yönetim birimleri olarak teşkilatlandırıldı. 1516 yılında yapılan ilk tevcihle Gazze, İsa Beyoğlu Mehmed Bey'in, Kudüs ise Evrenosoğlu İskender Bey'in yönetimine bırakıldı. Fakat daha sonra bu iki sancak Şam ve Safed ile birlikte, Osmanlı Devleti'nin hizmetine giren eski beylerinden Canberdi Gazalî'nin yönetimine verildi. Bir süre sonra Yavuz Sultan Selim'in ölümünü fırsat bilip isyana kalkışan Gazalî ailesinin yönetimine son verilerek Şam, Safed, Gazze ve Kudüs şeklinde her biri müstakil bir sancak haline getirildi[88]. 1523 yılında Gazze ve Kudüs tek bir sancak olarak yeniden birleştirildi. 1526-1527 yıllarında ise bölge, Gazze ve Kudüs Sancağı adıyla Şam Beylerbeyiliği'nin sancaklarından biri durumuna geldi[89].

Kudüs'te bulunan Rum Patrikliği ile Ermeni patrikliğinin İstanbul'daki Rum ve Ermeni Patrikhanesi ile bağlantılarının sonradan oluşturulduğu anlaşılmaktadır. İstanbul ve Kudüs'teki patrikhaneler arasında yatay bir ilişki söz konusudur. Bununla birlikte İstanbul Patrikhaneleri'nin diğer patrikhaneler üzerindeki ruhani üstünlüğünün etkileri burada da görülmüştür. Örneğin 1645 ila 1845 yılları arasında Kudüs Rum Patriği, İstanbul Patrikhanesi'nce seçilmiştir[90].

II. KUDÜS'TE KUTSAL ALANLARIN HUKUKU

Kudüs'teki kutsal alanların hukuki statüsü ilk kez, Hz. Ömer tarafından verilen imtiyazlarla belirlendi. Kutsal alanlarda kurulan bu düzen, daha sonraki halifeler ve en sonunda Osmanlı Padişahları tarafından yenilenerek devam ettirildi. Dolayısıyla Kudüs Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu süreçte gayrimüslim mabetlerine ilişkin esasları büyük ölçüde fetihten önce verilmiş olan imtiyazların fetihten sonra devam ettirilmesi şeklinde oluşmuştur.

Osmanlı Devleti, Müslümanlar için de önemi sebebiyle Kudüs söz konusu olduğunda oldukça hassas davranmış, fetihten önceki hukuki statünün devamı için milletler arasında çıkan problemlerin çözümünde önemli roller oynamıştır. Öyle ki bu hususta gerekli durumlarda kendi bütçesinden harcama yaparak buradaki gayrimüslim unsurlar arasında huzursuzluk çıkmasını önlemeye çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimlere uyguladığı hoşgörünün farklı milletlerin bir arada bulunduğu Kudüs'te daha da önemli hâle geldiği anlaşılmaktadır. Kudüs'ün Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle yüzyıllardır ihmal edilen ve sefalet içindeki haline son verilerek tüm gayrimüslimlere dinî alanda özgürlük temin edildi. Öyle ki bölgede diğer mezhepler yanında Yahudi varlığı ve kültürü bile yeniden yeşermeye başladı[91].

A. KUTSAL ALANLARIN HUKUKİ STATÜSÜ

Hz. Ömer, Kudüs'ü fethettiği zaman burada yaşayan gayrimüslimlere eski dinleri üzere yaşamaya devam etmelerini sağlayan bir ahidnâme verdi[92]. Selahaddin Eyyübî döneminde de kutsal alanların

---

88 Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", *FÜSBD*, C. 13, Sy. 1, Elazığ 2003, s. 351-374; Ünal Taşkın, "Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Yıllarında Filistin'de Tımar Sistemi (Gazze ve Kudüs Sancakları Örneği)", *EKEV Akademi Dergisi,* Yıl 17, Sy. 56, Yaz 2013, s. 40-41.

89 Taşkın, *Filistin'de Tımar Sistemi,* s. 41.

90 Macit Kenanoğlu, *Osmanlı Millet Sistemi- Mit ve Gerçek*, İstanbul 2004, s. 118-119.

91 Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuruluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizmin Gelişimi", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* C. 2, Sy. 1, Ocak 2012, s. 44.

92 "Bu Ömer bin Hattab'ın Kudüs-i Şerif'deki Tur-i Zeytun'da millet-i İseviyenin şerefli patriği Safranbos'a verdiği ve bütün re'aya ile papaz ve patrikleri içine alacak şekilde tanzim olunan yazılı ahidnamesidir. a) Bütün papazlar nerede ve hangi şartlarda olurlarsa oldunlar, biz müslümanlardan emana sahiptirler. Bütün gayr-i müslimler, zimmet akdinin hükümlerine riayet ettikleri müddetçe,

kullanımını düzenleyen bu ahidnâme yenilenerek uygulanmaya devam edildi[93]. Dolayısıyla Osmanlı Devleti Kudüs'ü fethettiğinde mâbedlere ilişkin daha önce yerleşmiş bir hukuki statüyü devralmış bulunuyordu. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in 31 Aralık 1516 tarihinde Kudüs'ü ziyaret ettiği ve bu ziyaretinde kendisini karşılayan Ermeni Patriği III. Serkis ve Kudüs Rum Patriği Attalia'ya, bu imtiyazları yineleyen birer ferman verdiği bilinmektedir[94].

Yavuz Sultan Selim tarafından Ermenilere verilen ve tamamı Ahmet Akgündüz tarafından yayınlanan ferman metni özetle şu şekildeydi:

a. Ermeniler kendilerine tahsis edilen kilise ve manastır ve sâir ziyâretgahları kadimden beri tasarruf edegeldikleri şekilde tasarrufa devam edecektirr.

b. Hazret-i Ömer'in Ahidnâme-i Hümayun ve merhûm melik Selâhaddin zamanından beri verilen evâmir-i şerifeler mûcebince zabt ve tasarruflarında olan Kamame ve Beytüllahım vs alanlar Habeş ve Kıbtî ve Süryanî milletleri, Ermeni patrikleri tarafından zabt ve tasarruf olunup, diğer milletlerin müdahale etmemesi için nişân-ı hümâyûn verilmiştir.

c. Ermeni tâiesi patriklerinin zabt ve tasarruflarında olan kilise, manastır vs alanların kendilerine tâbi milletlerine ve yamaklarına diğer milletler müdahale edemez.

d. Kiliseye ziyarete gelen ermeni taifesine ehl-i örf tâifesinden veya başka bir yerden herhangi bir kişi müdahale edemez[95].

---

emanları geçerlidir. Biz müminler ve bizden sonra gelecek olanlar, onları korumakla mükellefiz. İtaat ve bağlılıkları devam ettikçe de bu devam edecektir. b) Verilen bu kroma ve eman sözü kendileri için geçerli olduğu kadar, kiliseleri, manastırları dışarıda ve içeride bulunan bütü ziyaret mahalli olan mukaddes mekanları için geçerlidir. c) Bu mukaddes mekânlar şunlardır: Kamame Kilisesi; Hz. İsa'nın doğum yeri olan Beytüllahm'deki Büyük Kilise; Kıbleye, kuzeye ve batıya açılan üç kapılı mağara. d) Kudüs'te bulunan Hristiyanların dışındaki Hristiyan cemaatleri, yani Habeş Hristiyanları, Avrupa'dan ziyaret için gelenler, Kıbtiler, Süryaniler, Ermeniler, Yakubiler, Maruniler ve benzeri taifeler, tamamen adı geçen Patrik'e tabidirler; Patrik bunlara takdim olunur. e) Zira bu sayılan patrik ve papazlara, Hz. Peygamber mübarek mührü ile eman vermiş ve korunmalarını istemiştir. Biz müminler de, onlara iyi davranan Peygamber hürmetine onlara iyi davranacağız.f) Bu patrik ve papazlar, cizye ve benzeri mükellefiyetlerden, denizde ve karada muaf olacaklar; bunların Kamame Kilisesine ve diğer mukaddes mekanlara girişlerinden dolayı kendilerinden bir şey alınmayacak. Ancak Hristiyanların elindeki Kamame Kilisesine gelen ziyaretçiler, Patrik olana 1 1/3 dirhem vereceklerdir. g) Bütün müminler, erkek olsun kadın olsun, sultan, hâkim veya vali olsun, zengin olsun fakir olsun, mutlaka bu emirlerimizi koruyacaklardır. h) Hristiyan reislerine bu mersum (ferman) sahabe-i kiramdan Abdullah, Osman bin Affan, Sa'd bin Zeyd, Abdurrahman bin Avf ve diğer sahabe kardeşlerimizin huzurunda verilmiştir. ı) Bu yazılı fermanda açıkladığımız emirler korunsun, riayet edilsin ve ellerinde kalsın". Ahmet Akgündüz, "Bütün Dinlerin Başşehri: Kudüs", *http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-329.html#top,* erişim 01.04.2014.

93 "1) Kamame Kilisesi Hz. Ömer'in fermanı gereği Hristiyanların elinde kalacak.2) Üzerindeki Patrik Dairesi Mescid haline getirilecek (Mescid-i Selahaddin). 3) Kamame Kilisesindeki Hristiyan ayinleri Müslümanlara haber verilerek açılacak. Diğer günlerde kapıları kapalı tutulacak ve Müslüman bevvab görev yapacak". Akgündüz, *Kudüs, http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-329.html#top,* erişim 01.04.2014; 'Şeşen, Ramazan, Selahaddin-i Eyyubi ve Devlet, İstanbul 1987, s. 114 vd.

94 Fatih Sultan Mehmed tarafından da Kudüs'e bir ferman verilmiştir. Henüz Kudüs fethedilmemişken Kudüs Hıristiyanlarının talebi ile verilen bu ferman'ın aslı Ahmed Akgündüz tarafından yayınlanmıştır. Akgündüz, *Kudüs, http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-329.html#top,* erişim 01.04.2014; Yavuz Ercan, *Kudüs Ermeni Patrikhanesi,* Ankara 1988, s. 15-17.

95 Yavuz Sultân Selim'in Kudüs'teki Rum Patriğine verdiği fermanın Sureti için bkz. Osmanlı Arşivi, Kilise Defteri, No: 8; Ermenilere verilen sureti için bkz. Osmanlı Arşivi, *Kamil Kepeci Tasnifi, Evâmir-i Maliye Kalemine Tabi Piskopos Mukataası Kalemi*, No: 2539, sh. 2; Bkz. Akgündüz, *Kudüs, http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-329.html#top,* erişim 01.04.2014.

Fermanın en belirgin özelliği eski imtiyazları aynen devam ettirmesidir. Fermanın giriş kısmındaki "*kadîmden zabt ve tasarruf edegeldikleri*" ifadesi eski hakların teyidi anlamına geliyordu. Oldukça ayrıntılı olarak düzenlenen fermanın dikkat çeken bir diğer yönü kutsal alanların paylaşımı ile ilgili esaslara uyma yükümlülüğünü sadece taifelere değil aynı zamanda hem şimdi hem geleceğe dönük olarak ehl-i örf'e de geçerli kılmasıdır. Fermanda oldukça uzun bir liste verilmiştir. Buna göre ferman "evladları, vezirleri, kadıları, beylerbeği, sancakbeyi, voyvodaları, hazine görevlilerini, kassamları, subaşıları, büyük tımar sahiplerini, mutasarrıfları, kapıkulları, küçük büyük rütbeden her bir ferdi kapsamaktadır. Ehl-i örfün verilen imtiyazlara "karışamayacağı, taaruz edemeyeceği, değiştirmeye veya bozmaya kalkamayacağı" emri verilmiş, kim bunu yaparsa suç işlemiş olacağı ve düşmanlardan sayılacağı belirtilmiştir[96]. Bu fermanlar daha sonra her saltanat değişikliğinde yenilenmiş ve cemaatler arasında çıkan anlaşmazlıklarda esas alınmıştır[97].

1739 yılına ait bir belgede de Kudüs'teki kutsal alanların kullanımına ilişkin net bilgiler bulunmaktadır. Buna göre:

1. *"Gazi Sultan Selim Han Hazretleri Mısır Şam ve Kudüs'ü Şerif'i feth ve tashir ettiklerinde Hülefa-i Râşidin vesairi Mülük-ü Selâtin takrirleri mucibince"* ifadelerinden Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'ü fethettiği tarihte burada Hz. Ömer devrinden itibaren geçerli ahitnâmelerin bulunduğu anlaşılmaktadır.
2. "*Sultan Süleyman Han hazretleri dahi kemafî evvel zabt ve tasarruflarında olmak üzere hatt-ı hümâyun ile mesnûn verilen"* ifadeleri Kudüs'te daha önce Müslüman yöneticiler tarafından gayrimüslim cemaatlere verilen hakların Osmanlı döneminde de aynen devam ettirildiğini göstermektedir. Yine "*kemakân zabt ve tasarruflarında*" ifadeleri eskiden beri varolan bu hakların yenilendiğini doğrulamaktadır.
3. *"Hatt-ı hümâyun ile mesnun verilen emr-i şerîf âlişan mucibince*" ifadeleri ise Osmanlı Sultanları'nın daha önceki ahidnâme-i hümâyunları bir "emr-i şerif" ile yenilendiklerine işaret etmektedir.
4. Belgede ayrıca cemaatler arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların eski ahidnâme-i hümâyunlar ve Osmanlı sultanlarınca bunların aynen tasdiklenmesiyle oluşturulan emir-i şerîflerine bakılarak çözümleneceği belirtilmiştir[98].

Kutsal alanların tasarrufuna ilişkin olarak yukarıda ifade edilen hükümlerin yanı sıra Kudüs'te İslâm hukukunun zimmîlere ilişkin genel esasları da geçerliydi. Dolayısıyla Kudüs'teki gayrimüslimler İslâm devletinin himayesinde kalarak din ve vicdan hürriyetine ve can ve mal güvenliğine de sahip olmuşlardır.

B. KUDÜS'TE KUTSAL ALANLARIN PAYLAŞIMI

Kudüs Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği zaman kutsal alanlar buradaki taifeler arasında paylaşılmış durumdaydı. Yahudilerin kutsal yerlerde herhangi bir ayrıcalığı bulunmuyordu. Katolikler de kutsal alanlarda pay sahibi olmakla birlikte asıl paylaşım Rum ve Ermeni taifesi arasındaydı. Bu paylaşım Yavuz Sultan Selim'in Rum ve Ermeni taifelerine verdiği fermanlarda oldukça ayrıntılı olarak düzenlenmiştir[99]:

Ermeni taifesine ait olanlar: "a. Kamame ortasında bulunan türbe,

b. Meryem Ana Makberesi

c. Beytüllahm mağarası ve şimal tarafında olan kapunun miftahı,

---

96 Akgündüz, *Kudüs, http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-329.html#top,* erişim 01.04.2014.

97 8 Numaralı Kilise Defteri'nde Halife Hz. Ömer, Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan IV. Murad, Sultan IV. Mehmed, Sultan İbrahim, Sultan II. Süleyman, Sultan III. Osman ve Sultan III. Mustafa tarafından Kudüs Rum Patriklerine verilen fermanlar bulunmaktadır. Bu fermanların bazıları 9 ve 10 Numaralı Kilise Defteri'nin muhtelif sayfalarında da bulunmaktadır. İhsan Satış, "8 Numaralı Kilise Defterinin Tanıtımı ve Fihristi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* C. 5, Sy. 21, Bahar 2012, s. 310.

98 BOA, *HAT,* Nu. 3/88, 15/Ra/1152 (18 Haziran 1739).

99 Ercan, *"Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler",* s. 235.

d. Kamame kapısında iki şamdan ve kandilleri ve türbe kapısında ve içerisinde olan kandilleri ve yaktıkları şem ve buhurları

e. Kamame içinde kapu içerüsinün zir ü bâlâsı ve iki penceresi ve içerüde olan ma'bed ve ziyâretleri ve su kuyusu

f. Kamame havlusunda vâki Mar Yuhanna Kenisesi ve taşrasında Mar-Yakub kurbünde vâki Habs'ül Mesih ve sâir manastırları ve makberelikleri ve medfenleri

g. Beytüllahm mağara kurbünde olan odaları ve misâfirhâneleri ve bağ ve bağçe ve zeytünlükler"[100] şeklindeydi.

Kamame Kilisesi'nin kubbe dâhil olmak üzere diğer kutsal alanları, Kudüs haricindeki Beytüllahm ve diğer kutsal alanları, Rumlara bağlanan taifelerin ziyaretgâhları, kilise, bahçe, mezarlıkları ve vakıfları vb. yerler de Rumların tasarrufundaydı[101].

Kudüs'te yaşayan taifelerin kutsal alanları yukarıda ifade edilen ayrıma uygun olarak kullanmaları zorunluydu. Aynı zamanda her taifenin ortak alanların kullanımında diğerinin hakkına riayet etmesi gerekiyordu. Örneğin Kamame Kilisesi'nin birçok yeri ortak kullanıma giriyordu. Bunun dışında Sitt-i Meryem denilen yedi parça kemer, Hacer-i Muğtesel çevresinde bulunan saha, Hazret-i Meryem Türbesi ve bitişiğindeki bahçe, Mağarat'ül-Mehd Mağrası vs. alanlar ortak olarak kullanılan yerlerdi[102]. Tarihi süreçte taifeler arasında özellikle ortak kutsal alanların kullanımı konusunda büyük anlaşmazlıkların yaşandığı görülmektedir.

III. KUDÜS'TE YAŞANAN ANLAŞMAZLIKLAR VE ÇÖZÜM YOLLARI

Üç ilahi dinin kutsal şehri olan Kudüs, tarih içerisinde kutsal alanların tasarrufu ile ilgili önemli çekişmelere sahne oldu. Özellikle Hıristiyanlarca inşa edilen "Kamame Kilisesi" bu tartışmaların odak noktasıydı. Katolikler, Rum Ortodokslar, Ermeniler, Süryanîler, Kıptîler ve Habeşliler gibi birçok Hıristiyan cemaat bu kilise üzerinde hak iddiasında bulunuyordu. Kamame Kilisesi'nin eski Kudüs'te Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yer olduğuna inanılan, idam cezalarının uygulandığı kayalık bir tepe üzerine İmparator Constantinus'un annesi Helâna tarafından, ihtilaflı olmakla birlikte MS. 325 yılında, inşa edildiğine inanılmaktadır. Bölgede kurulan imparatorlukların asırlarca devam eden çekişmeleri ve bölgenin pek çok kez istilaya uğraması nedeniyle Kamame Kilisesi tarih içinde ciddi zararlar gördü ve birkaç kez yıkılıp yeniden inşa edildi. M.S 451 Kadıköy Konsiline kadar Hıristiyanlar arasında mezhepsel olarak herhangi bir ayrım söz konusu olmadığı için bütün Hıristiyanlar tarafından ortak ibadet mekânı olarak kullanıldı. Kadıköy Konsilinden sonra Ermeni, Süryanî, Habeş ve Kıptî Kiliseleri diğer Hıristiyanlardan ayrıldı. Kudüs'e bu ayrılık esnasında Doğu Roma hâkim olduğundan, Kamame Kilisesi'nin idaresini Diyofizit Hıristiyanları

---

100 Akgündüz, *Kudüs, http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-329.html#top,* erişim 01.04.2014.

101 II. Mahmut döneminde zikrolunan paylaşım şu şekildeydi: Kudüs-ü şerif dahilinde vaki Kamame vesair yerlerde ve haricinde Beytüllahm vesair yerlerde Rum taifesine yamak olub Gürcü ve Habeş ve Süryanî ve Kıptî ve Sırp taifesinin ziyaretgâhları ve kilise ve bahçe ve makbereleri ve vakıfları vesair yerleri fethi hakâniden berü Selatini maziyeden zabt ve tasarrufları içün yedlerinde olan…mucibince Sultan Selim Han Hazretleri Kudüs-ü Şerîfi feth ve tashir ettiklerinde tasarruflarında bulunmakla merhum meş'arı ileyhiyeyi yine kadîmisi üzere tasarrufu içün yedlerine hatt-ı hümâyun ile mesnun evâmir-i şerife verub ba'de Sultan Süleyman Han ve Sultan Ahmet Han Hazeratı ve sair mesnedneşim Saltanatı Cihanbani olanlar dahi vechi meşru üzere tasarrufu içün yedlerine hatt-ı humâyun ile mesnun verilen evâmir-i şerife muciblerince…, BOA, *HAT*, Nu. 3/88, 15/Ra/1152 (22 Haziran 1739).

102 Akgündüz, *Kudüs, http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-329.html#top,* erişim 01.04.2014.

üstlendi. 1054'de Diyofizit Hıristiyanlarının bölünmesinden sonra kilisenin idaresi önce Ortodoks Hıristiyanlarına, Haçlı Seferleri'yle birlikte ise Katoliklere geçti[103].

Kudüs Osmanlı Devleti tarafından fethedildiğinde Kamame Kilisesi Hıristiyan gruplar arasında paylaşılmış durumdaydı. Yapılan bu taksimata rağmen cemaatlerin her birinin sahip oldukları yerlerin birbirinden tamamen ayrılması mümkün değildi. Zira hepsi orada ayin yaparak, Hz. İsa'nın kabri ve önemli mekânlarda ziyaret ve ibadette bulunmaktaydı. Bu ayinleri yapan Hıristiyan grupların birbirlerine engel olmamaları ve haklarına riayet etmeleri gerekiyordu. Durum o kadar hassastı ki kilisenin çeşitli yerlerinde bulunan kandillerin bile hangi mezhep tarafından konulmuşsa, ancak o mezhep tarafından yakılıp söndürülmesi veya temizlenmesi gerekiyordu. Ancak bu konuda ufak bir ihlal kolayca kavgaya dönüşebiliyordu. Bunun için kilisedeki eşyaların hangi mezhebe ait olduğunun net olarak belirlenmesi zorunluydu[104].

Kudüs'teki cemaatler arasında yaşanan hâkimiyet mücadelesinde, nüfus oranları da etkili olmaktaydı. Bununla birlikte Rumların ve Ermenilerin sahip oldukları fermanlar nedeniyle kutsal mekânlardaki söz haklarının ağır bastığı görülmektedir. Özellikle Rumlar zaman zaman bu haklarını Osmanlı yönetimine teyit ettirerek daha da sağlamlaştırmışlardır[105].

18. yüzyılın sonlarına doğru ekonomik koşulların bozulmasının olumsuz etkileri Kudüs'te de hissedildi. 19. yüzyılda İngiltere, Fransa, Rusya ve diğer yabancı güçler bölgedeki etkinliklerini giderek artırdılar. Basit meseleler dış güçlerin müdahalesi ile büyümeye başladı. Bu kavgada Fransa Katolikleri, Rusya ise Ortodoksları tutuyordu. Dolayısıyla Kudüs'teki kutsal yerler meselesi taifeler arasında yaşanan anlaşmazlıktan çıkıp yabancı devletlerin pay sahibi olabilme yarışına dönüştü. Rus Çarı Nikola'nın 1841 yılında iki eski Ortodoks Manastırını onarmasından sonra Kudüs'e Rus hacıları akın etmeye başladı. Bir süre sonra Kudüs Ortodoks Patriği, İstanbul Patriği'nden ayrılarak gücünü daha da pekiştirdi. Buna karşılık olarak Fransız hükümeti de Latin Papazları için yeni ayrıcalıklar talep etti[106].

Bazı dönemlerde Kudüs'te Hıristiyan gruplar arasında yaşanan tartışmalar devlet yönetimi için önemli bir sorun oluşturmuştur. Böyle durumlarda Osmanlı Devleti yerleşik dengeleri bozmamaya, eskiden tanınan haklara riayet edilmesine özen göstermiştir[107]. Hak iddiasında bulunan milletlerin ellerinde olan fermanların "namuslu ve dikkatli bir adam" tarafından tetkiki sağlanarak ve tarafların dinlenmesiyle meseleler çözümlenmeye çalışılmıştır. Kutsal alanların tasarrufu ile ilgili anlaşmazlık çıkması durumunda uygulanan yöntem özetle şöyleydi:

---

[103] Sami Kılıç-İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları", *History Studies- International Journal of History*, 3/3, Kasım 2011, s. 229-230.

[104] Kılıç-Satış, *Kamame Kilisesi,* s. 233-234.

[105] 1710 tarihli belgede "Kudüs'te Kamame Kilisesi'nde İsa Peygamber'in kabri zannolunan mahalde yanan ateşte ayin ve ibadet ettirilmek, I. Selim'in Kudüs'ü zaptından beri Rum Patrikliği'ne bir hak suretinde tevcih edilmiş olduğundan müdahale olunmaması" bildirilmektedir. BOA, *C.ADL*, Nu. 27/1620, 29/Ca/1122 (26 Temmuz 1710).

[106] Ezel Kural Shaw- Satnford J. Shaw, Osmanlı imparatorluğu ve Modern Türkiye, İstanbul 1982, s. 176.

[107] Belge özetle şu şekildedir "1- Kudüs'ün Müslümanlar tarafından fethiyle Rumlara verilen Kamame Kilisesi'nin tasarrufunu teyit eden sonraları ısdar olunan fermanlara rağmen Ermenilerin müdahaleleri üzerine, daha önce belirlenmiş esaslara uygun olarak hakların muhafazasına ve tekrar ileri sürülen iddia ve taleplerin dikkate alınmasına. 2- Kudüs'te Kamame ve Beytüllahm Kiliseleri'yle manastırların Kudüs dâhil ve haricindeki mülhakatlarının Rumlar tarafından tasarruflarına, Ermenilerin davalarıyla kendilerinden addettikleri Habeş taifesinin sabık halleri üzere Gürcü, Süryanî, Kıbtî, Sırp taifeleri gibi kendi yamaklarından addolunması. 3- Kudüs'teki kilise, manastır, ziyaretgâh ve emlâk arazilerinin Rum, Ermeni ve Efrenç taifelerinden kimlere ait ise o suretle tasarruflarına birbirlerinin tasarruf haklarına riayet edip tecavüzden kaçınmalarına". BOA, *HAT,* Nu. 3/88, 15/Ra/1152 (22 Haziran 1739).

1. Meselenin çözümünde danışılmak üzere emin ve güvenilir kişiler tayin edilmesi,
2. Hak iddiasında bulunan tarafların biraya getirilmesi,
3. Taraflara ait defterlerdeki kayıtlara bakılması,
4. Yavuz Sultan Selim'in hatt-ı hümâyunu ile emr-i şerifine bakılması,
5. Kanuni Sultan Süleyman'ın ferman-ı şeriflerine bakılması.

Nitekim Ermeni ve Rum Milletleri arasında Kamame Kilisesi'ne ilişkin çıkan birçok uyuşmazlığın çözümünde bu yöntemin uygulandığı görülmektedir[108]. Ancak her mesele kendi has özellikler içermesi nedeniyle farklı uygulamalarla da karşılaşılabiliyordu.

SONUÇ

Kudüs, Osmanlı hâkimiyetinde bulunduğu süreçte adeta Osmanlı Devleti'nin bütünündeki tablonun küçük bir bölgede uygulanmış halidir. Zira Kudüs aynı topraklarda, yan yana üç dine ev sahipliğinde bulunmuştur.

Osmanlı Devleti gayrimüslim mabetlerine ilişkin hukuki düzenlemelerini Kudüs'te uygulamakla birlikte burada daha farklı sorunlarla karşılaşmıştır. Bu nedenle de dinler arasında daha çok yatıştırıcı bir politika izlemiş kadimden gelen imtiyazları büyük bir titizlikle tanıyarak önemli bir denge unsuru olabilmeyi başarmıştır. Kudüs'teki ruhani makamların merkezle bağlantıları kurularak merkezi devletin gücünün bu vesileyle tesisi için çaba harcanmıştır.

Osmanlı Devleti, Kudüs'te mezhepler arasında yaşanan anlaşmazlıklara hiçbir zaman seyirci kalmamış aksine meselelerin biran önce çözülmesi için yapıcı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu şekilde Kudüs'te aktif rol alması bir devlet siyaseti olmaktan öte Osmanlı hoşgörüsünün yansımalarının sonucudur. Bu hoşgörünün göstergelerinden birisi de meselenin mahallinde çözümü için görevliler tayin edilmesidir.

Osmanlı Devleti'nin Kudüs'e yönelik hoşgörüsü bunlarla da sınırlı değildi. Öyle ki Osmanlı Devleti Kudüs'teki kutsal alanların tamir masraflarının ortaklaşa karşılanmasının mezhepler arasında sorun çıkaracağı gerekçesiyle tamiratı çoğu zaman kendisi üstlenmiştir[109]. Osmanlı Devleti aynı anlayışın devamı

---

108 Rum Milleti ile Ermeniler arasında yaşanan anlaşmazlıkların çözümünde örnek teşkil eden 1811 tarihli belge özetle şu şekildedir: Sudur-u kiramdan Emin Bey ve Tahir Efendi Kudüs'teki mezhep mensuplarının ileri gelenleri ile bir araya gelerek adaletli bir şekilde fermanın içeriğini ortaya koymaya çalışmışlardır. Ancak Rum Milleti hakkına razı olmadığı için bu anlaşmazlık sona erdirilememiştir. Bunun üzerine bu defa da defterlerin içeriğinin dürüst ve güvenilir kişiler tarafından incelenmesi kararlaştırılmıştır. Tarafların sunduğu "Kudüs'ün fatihi ceddi emcedim Sultan Selim Han Hazretleri'nin ihsan eylediği balay-ı hatt-ı hümâyunları ile muşi ferman-ı celili", "Rum Milletine ihsan buyurulan emr-i şerîf" ve yine Ermenilerin elinde bulunan "ceddi emcedim Sultan Süleyman Han Hazretleri'nin tarafına ihsan buyurdukları ferman-ı şerîflerin", incelenmesi kararlaştırılmıştır. Sonuç olarak Yavuz Sultan Selim'den başlayarak üç beş kuşak devam eden bu kayıtların, derkenarlarının ve tarafların ellerinde bulunan senetlerdeki kayıtların uygulanmasının gereği belirtilmiştir. Ayrıca bu uygulamayı yapacak olan kişilerin gayet emin ve güvenilir olması ve kayıtların bölünmesinin zorunlu olduğu ifade edilmiştir. BOA, *HAT*, Nu. 771/36188, 29/Z /1225 (25 Ocak 1811).

109 1862 yılında Kamame Kilisesi kıblesinin tamir ihtiyacının bazı kazalara sebebiyet vermeye başlamasıyla daha da elzem hale geldiği anlaşılıyordu. Osmanlı Devleti, Rusya ve Fransa İmparatorları'nın Kamame Kilisesi'nin harabeti nedeniyle oldukça müteessir olmaları ve her iki devletin de gerekli olan tamirat için istekli bulunmalarını göz önüne alarak bölgede barış ve huzurun devamının temini için tamirat masraflarını kendi kaynaklarından karşılamıştır. BOA *İ.HR,* Nu. 333/21417, 07/Za/1278 (6 Mayıs 1862).

olarak kilise tamirleri için yabancı devletlerce görevlendirilmiş kişilerin yapacağı keşif vs. işlemlerde yardımcı olunmasını emredebiliyordu[110].

Hz. Ömer döneminde ahidnâmelerle verilmiş dinî imtiyazlar, her padişah döneminde yenilenerek yüzyıllar boyunca uygulanmaya devam edildi. Esasen Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde çok büyük sorunlar yaşanmadı. Ancak dış unsurların yoğun müdahalesi ve Osmanlı Devleti'nin yaşadığı değişim süreci ve Islahat Fermanı'nın getirdikleriyle buradaki ahenk yavaş yavaş bozuldu. Mevcut kutsal alanlara yenileri eklendi ve mâbedler aslına uygun olmadan tamir edilmeye başlandı. Bölgedeki huzurun temini için gerektiğinde kiliselerin tamirini bile üstlenen Osmanlı Devleti, bütün çabalarına rağmen devletin son dönemlerine kadar sürecek kargaşa ve anlaşmazlıklarla uğraşmak zorunda kaldı.

KAYNAKÇA

Ahmet Akgündüz, "Bütün Dinlerin Başşehri: Kudüs", http://www.osmanli.org.tr/yazi-4-329.html#top, erişim 01.04.2014.

BOA İ.HR, Nu. 333/21417, 07/Za/1278 (6 Mayıs 1862)

BOA, C.ADL, Nu. 27/1620, 29/Ca/1122 (26 Temmuz 1710).

BOA, HAT, Nu. 3/88, 15/Ra/1152 (18 Haziran 1739).

BOA, HAT, Nu. 3/88, 15/Ra/1152 (22 Haziran 1739).

BOA, HAT, Nu. 771/36188, 29/Z /1225 (25 Ocak 1811).

BOA, MKT, Nu. 205/5, 11/M /1274 (1Eylül 1857).

Ekrem Buğra Ekinci, Hukukun Serüveni, İstanbul 2011.

Enver Çakar, "XVI. Yüzyılda Şam Beylerbeyiliğinin İdarî Taksimatı", FÜSBD, C. 13, Sy. 1, Elazığ 2003.

Ezel Kural Shaw- Stanford J. Shaw, Osmanlı imparatorluğu ve Modern Türkiye, İstanbul 1982.

Gülnihal Bozkurt, Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu, (1839-1914). Ankara 1996.

Gülnihal Bozkurt, "İslam Hukukunda Zimmilerin Hukuki Statüleri", Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kudret Ayiter Armağanı, III.(14), Ankara 1987.

Halil Cin – Gül Akyılmaz, Türk Hukuk Tarihi, Konya 2014.

İhsan Satış, "8 Numaralı Kilise Defterinin Tanıtımı ve Fihristi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. 5, Sy. 21, Bahar 2012.

Kenanoğlu Macit, Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek, İstanbul 2004.

Mehmet Akif Aydın, Türk Hukuk Tarihi, İstanbul 2014.

Nuran Koyuncu, Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mabedlerinin Hukuki Statüsü, Ankara 2014.

Osmanlı Arşivi, Kamil Kepeci Tasnifi, Evâmir-i Maliye Kalemine Tabi Piskopos Mukataası Kalemi, No: 2539, sh. 2.

Ramazan Şeşen, Selahaddin-i Eyyubi ve Devlet, İstanbul 1987.

Sami Kılıç-İhsan Satış, "Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları", History Studies- International Journal of History, 3/3, Kasım 2011.

Sedat Kızıloğlu, "İsrail Devleti'nin Kuurluşuna Kadar Geçen Süreçte Yahudiler ve Siyonizmin Gelişimi", Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 2, Sy. 1, Ocak 2012.

Ünal Taşkın, "Osmanlı Hâkimiyetinin İlk Yıllarında Filistin'de Tımar Sistemi (Gazze ve Kudüs Sancakları Örneği)", EKEV Akademi Dergisi, Yıl 17, Sy. 56, Yaz 2013.

Yavuz Ercan, Kudüs Ermeni Patrikhanesi, Ankara 1988.

[110] Kudüs mutasarrıflığından Senan Kilisesi'nin tamir ve inşasına iktiza edecek şeyleri keşf etmek üzere Kudüs'e gelen Fransa sefarethanesinin mimarı Mösyö Jan Jove'ye muavenet olunması istenilmiştir. BOA, *MKT,* Nu. 205/5, 11/M /1274 (1Eylül 1857).

TÜRK İNSANİ DİPLOMASİ FAALİYETLERİ VE FİLİSTİN

(Turkish Humanitarian Diplomacy Activities and Palestine)

Dr. Orhan BATTIR (PhD)
Sağlık Bakanlığı, Konya İl Sağlık Müdürlüğü
obattir@hotmail.com

Özet

Geçtiğimiz yüzyılın başlarından itibaren Filistin'de yaşanan ve 1948'de İsrail devletinin kurulması ile birlikte şiddet dozunun zaman zaman en üst seviyelere ulaştığı çok boyutlu insan hakkı ihlalleri ve bitmeyen siyasi çözümsüzlük son birkaç on yıldır Türkiye'nin de gündeminde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak bu, Türkiye'nin söz konusu dönemde devlet olarak, Filistin konusunda çözüm odaklı, olumlu ve tutarlı bir politika izlediği anlamına gelmemektedir. 2000'li yılların başına kadar Filistin konusunda Türkiye'de devletten ziyade sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) ve muhafazakâr görüşe sahip bazı siyasi grupların belli bir aktivizm içerisinde oluğu görülmektedir. 2002 sonrası dönemde ise Türk dış politikasında pek çok alanda olduğu gibi Filistin konusunda da önemli bazı adımların atıldığını, uluslararası toplum nezdinde kayda değer somut bir takım destek girişimlerinde bulunulduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu destek girişimleri, hem resmi hem de sivil aktörler tarafından sahada aktif roller üstlenilerek ortaya koyulan; barış inşası, insani yardımlar ve kalkınma yardımları gibi insani diplomasi araçları kullanılarak hayata geçirilmektedir. İnsani sorunlara insan odaklı yaklaşımla karakterize olan insani diplomasi; araçları, aktörleri, yol ve yöntemleri bakımından geleneksel resmi diplomasiden önemli ölçüde ayrılmaktadır. İnsani diplomasinin hareket noktası ve önceliği, geleneksel diplomaside olduğu gibi sadece ulusal çıkarların ve gücün büyütülmesi değil, insan ve evrensel nitelikli insani değerlerin gözetilmesidir. Ancak elde edilmesi hedeflenen siyasi sonuçlar itibarıyla her iki diplomasi yaklaşımı arasında bir uyumun olması gerektiği de göz ardı edilmemelidir. Siyasi çözümsüzlüğün çok yönlü insani sorunlarla birlikte onlarca yıldır devam etmekte olduğu Filistin'e yönelik olarak, resmi ve sivil insani diplomasi aktörleri aracılığıyla Türkiye'nin son yıllarda uyguladığı yardım ve destek politikalarının bu çerçevede değerlendirilmesi mümkündür.

Anahtar kelimeler: İnsani diplomasi, insani yardım, Filistin

Abstract

Multidimensional human rights violations and unfinished political instability that have been experienced in Palestine since the beginning of the century and reached to the highest levels from time to time, with the establishment of the Israeli state in 1948, have an important place in Turkey's agenda for the past few decades. However, this does not mean that Turkey, as a state in that period, pursues a positive and consistent policy oriented towards Palestine. Until the early 2000s, it is seen that some non governmental organizations (NGOs) and some political groups with conservative views from Palestine in Turkey are in a certain activism. In the post-2002 period, it is possible to say that some important steps have been taken in relation to Palestine, as there are many areas in the Turkish foreign policy, and there are some concrete supportive initiatives in support of the international community. Such support initiatives are being undertaken by active actors in both the public and civil actors, peacebuilding, humanitarian aid, and development aid. Humanitarian diplomacy, character-driven approach to humanitarian issues; tools, actors, roads and methods, the traditional official diploma is significantly differentiated. The movement point and priority of the humanitarian diplomacy is not only the national interests and power expansion, but also the observance of human and universal human values as it is in the traditional diplomacy. However, it should not be ruled out that there should be a harmony between the two diplomatic approaches in terms of the political results to be achieved. It is possible to assess the aid and support policies of Palestine, which has been going on for decades with multifaceted humanitarian problems, through Turkey's official and civilian diplomatic actors in recent years.

Key words: Humanitarian diplomacy, humanitarian aid, Palestine

1. GİRİŞ

Tarih boyunca mekânlar, yöntemler, aktörler vs. değişse de insanların/toplumların birbirlerine üstünlük kurma çabası ve bunun için zor/güç kullanma eğilimi değişmemiş, her zaman var olagelmiştir. Bu anlamda insanlık tarihi savaşların, haksızlıkların ve zulümlerin tarihidir denilse yeridir. Geride kalan birkaç yüzyıllık dönemde dünyanın hemen her yerinde yaşanan çıkar çatışmaları, güç mücadeleleri, krizler, hak ihlalleri bunu doğrular niteliktedir.

Bireyler, gruplar, topluluklar ve nihayet devletler arasında cereyan eden mücadelelere, bazen maddi kaynaklara daha fazla sahip olma ve refah düzeyini yükseltme güdüsü, bazen politik, ideolojik ve etnik ayrılıklar, bazen de dini ve mezhepsel yaklaşım/inanç farklılıkları sebep olabilmektedir. Yüzlerce yıl devam eden sömürgecilik dönemindeki insan hakkı ihlalleri, ırk, mezhep ya da din temelli savaşlar ve nihayet günümüzde de devam eden enerji vb. maddi kaynaklara hükmetme çabasına bağlı işgaller, çatışmalar ve savaşlar derin insani trajedilerin yaşanmasına yol açmaktadır. Özellikle kendileriyle aynı dini inancı paylaşmayanlara hayat hakkı tanımamaya kadar giden aşırılıkların bu anlamda istismara son derece elverişli bir noktada olduğunu ifade etmek gerekir. Sayılan nedenlerin tümüyle bağlantılı olabilecek "güvenlik ihtiyacı" gerekçesine dayandırılan uyuşmazlıkların ve çatışmaların ise devletler düzeyinde bu mücadelelerin en fazla görülen şekli olduğunu söylemek mümkündür.

Söz konusu mücadelelerin sebepleri gibi düzeyi, şiddeti, yöntem ve araçları da çeşitlilik arz etmekte, zamana ve mekâna göre boyutları ve şekilleri değişmektedir. Kimi zaman yerel kabileler arasında ilkel araçlarla, kimi zaman dönemin en gelişmiş teknolojiye sahip silahlarıyla Dünya Savaşları şeklinde gerçekleşen mücadelelerin bazen de onlarca yıla yayılan sistematik işgaller ve yok etme politikalarıyla yürütüldüğü görülmektedir. Askeri, ekonomik, politik, kültürel vs. her türlü aracın kullanıldığı bu üstünlük mücadelesi çoğu kez karşılıklı denkliğin olmadığı taraflar arasında gerçekleştiğinden, ölçüsüz ve orantısız güç kullanımına dayalı hak ihlallerine ve zulümlere sahne olmaktadır.

Geride kalan yüzyılın başından buyana söz konusu mücadele ve çatışmaların dünyanın hemen her yerinde farklı nedenlerle ve farklı düzeylerde, ancak her zamankinden daha etkili ve şiddetli araçlar kullanılarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu dönemde konvansiyonel savaş araçları ve kimyasal, biyolojik, nükleer vs. her türden kitle imha silahlarının acımasızca insanları öldürmek için kullanıldığı görülmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın ilk yarısında cereyan eden I. ve II. Dünya Savaşlarında onlarca milyon insanın (savaşlarda ölenlerin sayısı hakkında hiçbir zaman net sayılar ortaya koyulamamaktadır) öldürüldüğü bilinmektedir. Yakın dönemde ise özellikle sahip olduğu zengin enerji kaynakları nedeniyle, gelişmiş ülkelerin doğrudan ya da dolaylı işgallerine sahne olan Ortadoğu coğrafyasında yaşanan savaşlar ve katliamlar bu durumun en somut örneği durumundadır.

İnsanlık tarihinde bilinen ilk medeniyetlerin ve dinlerin merkezi durumundaki Ortadoğu yüz yılı aşkın bir süredir, yukarıda sayılan nedenlere bağlı çatışmaların en yoğun şekilde yaşandığı ve bu yüzden kronik politik istikrarsızlığın hâkim olduğu bir coğrafya görünümündedir. Bugün Ortadoğu denildiğinde dikta rejimleri, etnik, dini ve mezhepsel temelli iç savaşlar, askeri darbeler, dış müdahaleler, ambargolar vs. pek çok olumsuzluğun sıradan hale geldiği, sorunlu ve istikrarsız geniş bir coğrafya akla gelmektedir. Bunun ekonomik, politik, etnik vb. pek çok nedeninden bahsetmek mümkündür. Ancak sayılan nedenlerin ötesinde, bölgede huzur ve istikrarın sağlanmasına engel teşkil eden yapısal sorunların başında Filistin topraklarını işgal ederek kurulan İsrail'in varlığı gelmektedir.

Filistin konusunda bölgenin Osmanlı sonrası İngiliz mandasına girdiği dönemden günümüze kadar uzanan sorunların ve gerilimin temelinde, Siyonistlerin kendi devletlerini kurmak amacıyla başlatıp organize ettiği Yahudi göçü ve toprak elde etme girişimleri yatmaktadır. Leon Pinsker'in Yahudi devleti fikirlerinden etkilenen ilk Siyonistler, 1882 yılında Siyon'u Sevenler/Siyon Âşıkları (Hovevei Zion) Derneğini kurarak (Ojalvo, 2013), Filistin'deki yerleşim alanlarında yaşamak üzere küçük gruplar halinde örgütlenmiş ve 1882-1903 yılları arasında Aliyah olarak adlandırılan göç hareketini başlatmışlardır (Best ve diğerleri, 2012: 124). Siyonistlerin en önemli ve birincil hedeflerinin, herhangi bir kurala ya da kısıtlamaya bağlı olmayan göç

ortamından maksimum düzeyde yararlanarak, o dönemde İngiliz mandası altında bulunan Filistin bölgesindeki Yahudi nüfusunu çoğaltmak ve böylece Yahudiler için milli bir yurdun varlığı ve imkânı konusundaki iddialarını daha inandırıcı bir hale getirmek olduğu söylenebilir.

Siyonistlerin Yahudi devleti taleplerini temellendirebilmek için başından itibaren, bölgede nüfusun arttırılmasına yönelik olarak sistematik şekilde Filistin'e Yahudi göçünü organize etmelerinin yanı sıra, uluslararası alanda meydana gelen bazı gelişmeler de göçün artmasında ve hızlanmasında önemli rol oynamıştır. 1919-1923 yılları arasında 30 bin, 1924-1926 yılları arasında 50 bin, 1933 yılında Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesinin ardından 1933-1936 yılları arasında 170 bin Yahudi'nin Filistin'e göçü gerçekleşmiştir. Yahudi nüfusunda büyük bir artış doğal olarak Arap toplumunda da yaygın endişeye yol açmıştır. 1921'de 93 bin olan Filistin'deki Yahudi sayısı 1936 yılı sonunda 382 bine çıkmış, Arap nüfus da aynı dönemde 700 binden 983 bine ulaşmıştır (Cleveland, 2008: 282). 1931-1946 arası dönemde Filistin topraklarındaki Yahudi nüfusu kademeli olarak yüzde 19'dan yüzde 31'e kadar yükselirken, aynı dönemde Arap nüfusun yüzde 82'den yüzde 67'ye gerilediği görülmektedir (McCarthy, 1990: 36).

Yahudi nüfusun Filistin topraklarına göç ettirilerek yerleştirilmesi bölgedeki gerilimin ilk ateşleyici unsuru olduğu açıktır. Ancak sorun sadece Yahudi göçmenlerin bölgeye gelmesi değildir. Aynı zamanda gelen nüfusun hayatlarını devam ettirebilmeleri için yeterli işlenebilir tarım arazilerine sahip olma istekleri de sorunun bir diğer ayağını oluşturmuştur. Bunun için Siyonistler Yahudi Milli Fonu aracılığıyla, öncelikle ülkede yaşamayan Araplardan ve devamında bölgede yerleşik Arap köylülerinden toprak satın alma yoluna gitmişler ve böylece mülkiyetine de sahip oldukları önemli bir yerleşim alanı elde etmişlerdir. Siyonistlerin faaliyetlerinin o dönemde hem nüfus yapısının hem de toprak sahipliğinin Yahudiler lehine ve Araplar aleyhine değişimini en hızlı şekilde gerçekleştirme ekseninde sürdürüldüğünü söylemek yanlış olmaz. Yahudi göç dalgalarına paralel olarak sürdürülen toprak satın alımları ise Filistinli Arap köylülerin giderek yoksullaşmasına yol açmış ve ileride Arap ayaklanmalarında önemli rol oynamıştır. Yahudi göçmenlere tarım arazisi sağlamak üzere Yahudi Milli Fonu tarafından yapılan alımlar sonucunda 1939 yılına gelindiğinde manda bölgesinde toprağın yüzde 5'i, toplam ekilebilir arazinin yüzde 10'u Yahudilerin eline geçmiştir (Cleveland, 2008: 283).

İlk kez 1882 yılında başlayan Siyonist faaliyetler çerçevesinde, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan ve kendi devletlerini kurma hedefine yönelik politikalarla, inançlarına göre "vaat edilmiş topraklara" (arz-ı mev'ud) göç eden ya da ettirilen Yahudi nüfus, sistematik bir işgale kapı aralayacak şekilde Filistin topraklarına yerleştirilmiştir. Farklı yol ve yöntemlerle hızlandırılan göç hareketliliği ve yerleşimlerle Yahudi nüfusun bölgede giderek artması ve dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan zengin Yahudiler tarafından maddi yardımlar yanında uluslararası lobi faaliyetleri ile sağlanan destek sonucunda,1940'lara gelindiğinde, Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması için gerekli siyasî ve demografik zemin hazır hale gelmiştir.

I. Dünya Savaşı henüz sona ermeden gerçekleşen Sykes-Picot Anlaşması (1916) ve daha sonra barış görüşmeleri arasında yer alan San Remo Görüşmeleri (1920) sonucunda Filistin'i işgal eden (Kaştan, 2012:1798) ve elinde tutan İngiltere'nin destek ve katkılarıyla, II. Dünya Savaşının sona ermesinin ardından, 1948 yılında, Müslüman Arap dünyasının ortasında suni bir Yahudi devleti olarak İsrail kurulmuştur. Dünya siyasetine yön veren gelişmiş devletlerle kuruduğu ilişkilere dayanan ve toprak büyüklüğü ve nüfusuyla ters orantılı olan etkisi/gücü sayesinde bölgede kalıcı hale gelen İsrail yıllar içerisinde, hiçbir hukuki temele dayanmaksızın topraklarını genişleterek bölgenin gerçek sahipleri olan Filistin halkı üzerinde sürekli artan baskı ve sindirme politikalarını uygulamaya devam etmiştir. Filistin topraklarını işgal ederek kurulan bu devletin, kurulduğu günden günümüze kadar Ortadoğu'daki sorunların ve istikrarsızlığın ana kaynağı durumunda olduğu artık tartışmasızdır. Filistin halkının 70 yıldır[111]yaşamak zorunda bırakıldığı insani trajedilerin, Filistin topraklarının İsrail tarafından işgal edilmiş olmasına bağlı olduğu çok sayıda uluslararası kuruluş tarafından tescillenmiş durumdadır. İnsan hakları üzerinde çalışan pek çok uluslararası kuruluş tarafından İsrail'in Filistin topraklarını işgal ederek halkına yaşattığı acılar konusunda; Filistin'in genelinde ancak özellikle Gazze şeridinde yaşayan insanların, İsrail ablukası altında ve bitmeyen düşmanlığı karşısında,

[111] Aslında İngiliz mandasının başladığı ve Yahudiler lehine haksız uygulamaların görüldüğü yıllar düşünüldüğünde bu süre daha da uzundur.

temel hayati ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz halde olduğu (UN OCHA, 2017), İsrail'in Filistin'de gerçekleştirdiği yerleşim faaliyetlerinin uluslararası hukuka ve İsrail'in sorumluluklarına aykırı olduğu (UNOHCHR, 2017) ve Filistin halkının maruz kaldığı insan hakkı ihlallerinin temelinde İsrail'in işgalci ve zalimane tutumunun yer aldığı (EuroMed Rights, 2017) açıkça ortaya konmuştur.

Filistin topraklarında kurulduğu günden itibaren var olan İsrail sorununun kalıcı çözümü konusundaki politik süreçler Ortadoğu'nun ve uluslararası toplumun gündeminde önemli bir yer işgal etmeye devam etmektedir. Ancak insan hakları ve uluslararası hukuka bağlılık konularında sicili son derece bozuk olan İsrail'in, abartılmış "güvenlik" kaygılarının arkasına sığınarak sergilediği saldırgan ve uzlaşmaz tutumu nedeniyle barış ve çözüm konusunda diplomatik yollarla kısa vadede olumlu bir sonuç alınması çok mümkün gözükmemektedir. Tabi ki bu durum bölgedeki siyasi ve insani sorunların çözümü adına herhangi bir girişimde bulunmadan Filistin halkının kaderini İsrail'in ellerine bırakmak gerektiği anlamına gelememektedir. Aksine geleneksel diplomatik yol ve yöntemlerin Filistin konusunda yetersiz olduğu gerçeğinden yola çıkılarak yeni bir takım uygulamalarla özellikle sorunun insani boyutu bağlamında destek girişimlerinin sistemli bir şekilde sürdürülmesi gerekmektedir.

Filistin konusu; İsrail'in hukuksuz uygulamaları, insan hakkı ihlalleri ve Filistin halkının direnişi bağlamında, zaman zaman ağırlığı değişiklik gösterse de, son birkaç onyıllık dönemde Türkiye'nin gündeminde de önemli bir yer işgal etmektedir. Öyle ki; İslam coğrafyasında yer alan sorunlu bölgeler içerisinde Türkiye'de en yoğun ilginin Filistin'e yönelik olduğu söylenebilir. Ancak bu ilgi söz konusu dönemde Türkiye tarafından -devlet olarak- Filistin konusunda çözüm odaklı, olumlu, tutarlı ve etkili bir dış politika izlendiği anlamına gelmemektedir.

2000'li yılların başına kadar Filistin konusunda Türkiye'de devletten ziyade sivil toplum kuruluşlarının (STK'lar) ve muhafazakâr görüşe sahip bazı siyasi grupların belli bir aktivizm içerisinde oluğu görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllarda bazı muhafazakâr yerel yönetimlerin (belediyelerin) Filistin'de yaşanan hukuksuzluklara ve İsrail zulmü karşısında halkın direnişine dikkat çekmeye yönelik organizasyonları ile yardım kampanyalarının -dönemin şartlarında- bu konuda gerçekleştirilen önemli aktiviteler olarak değerlendirilmesi mümkündür. 2002 sonrası dönemde ise Türk dış politikasında pek çok alanda olduğu gibi Filistin konusunda da önemli bazı adımların atıldığı, hem sahada fiilen hem de uluslararası toplum nezdinde diplomatik yollarla kayda değer somut bir takım destek girişimlerinde bulunulduğu görülmektedir. Söz konusu destek girişimleri, hem resmi hem de sivil aktörler tarafından sahada aktif roller üstlenilerek ortaya koyulan; barış inşası, insani yardımlar ve kalkınma yardımları gibi insani diplomasi araçları kullanılarak hayata geçirilmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin Filistin konusunda son dönemde yürüttüğü dış politika, Türk dış politikasının yeni bir aracı olan insani diplomasi uygulamaları çerçevesinde ele alınarak alandaki aktörler, kullanılan araçlar, öncelikler ve sürdürülebilirlik bağlamında bir perspektif ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE ve TANIMLAR

Sosyal bilimlerde üzerinde çalışılan konu hakkında doğru değerlendirme yapılabilmesi için özellikle yeni olan ya da doğru anlaşılmama ihtimali bulunan kavramların ne anlama geldiği ya da gelmediğinin öncelikle açıklanması çalışmanın başarısı açısından önemlidir. Bu çalışmada çerçevesi çizilerek açıklanması gerektiği düşünülen kavram insani diplomasidir. İnsani diplomasi uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde görece yeni bir kavram sayılabilir ve kendisi ile benzerliği ya da anlam ilişkisi bulunan bazı kavramlarla karıştırılması olasıdır. Bu bölümde *insani diplomasi* kavramı geleneksel *diplomasi* ile belli ölçüde karşılaştırmalı olarak ve yakın anlamda kullanılan *insani yardım* kavramıyla aralarındaki ilişki ve ayrımlara değinilerek izah edilmeye ve çerçevesi belirlenmeye çalışılacaktır.

2.1 İnsani Yardım

İnsani diplomasiden bahsedildiğinde genellikle ilk akla gelenin insani yardım kavramı olduğu söylenebilir. İnsani diplomasi ile insani yardım kavramları arasında güçlü bir ilişki bulunmakla birlikte aynı anlama gelmemektedirler. *İnsani yardım* kavramını en geniş çerçevede; doğal veya insan kaynaklı,

istenmeyen fakat genellikle engellenemeyen, maruz kalanlar açısından dolaylı ya da doğrudan mağduriyet/dezavantaj doğuran afet, kuraklık, salgın hastalıklar, savaşlar, iç savaşlar, zorunlu göç vb. olumsuzlukların yaşandığı durumlarda öncelikle insan hayatı için acil ve zorunlu temel ihtiyaçların karşılanması, devamında ise mevcut dezavantajlı durumun kalıcı olarak bertaraf edilmesine yönelik süreçlerin tümü şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu kapsamlı tanıma bakıldığında insani yardım kavramının, insani diplomasinin temeli ve ilk ayağı olduğu söylenebilir.

Her iki kavramın da en önemli çıkış noktası, hayatları bir şekilde, kendi imkânları ile kısa vadede üstesinden gelemeyecekleri şekilde zorlaşmış insanların sorunlarına ve hayati ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretme ile ilgilidir. Ancak insani yardım hayatın devamı için gerekli temel ihtiyaçların giderilmesine yönelik ve genellikle akut dönemde yapılanlarla ilgili iken, insani diplomasi -bunları içermekle birlikte- belli politikalar çerçevesinde, uzun dönemde doğuracağı sonuçlar gözetilerek atılan adımları ve sürdürülen faaliyetleri ifade etmektedir. İnsani yardımlar yerine göre tek tek devletlerin, toplulukların, STK'ların, birliklerin, devlet dışı uluslararası kuruluşların ya da daha genel ifadesi ile uluslararası toplumun formel sorumlulukları çerçevesinde yürütülürken, insani diplomasi bu çerçevenin ötesinde stratejik boyutun öne çıktığı, çok boyutlu ve çok aktörlü süreçlerle şekillenmektedir (Battır, 2017: 41).

2.2 Diplomasi

Uluslararası sistemde ilişkilerin kurulması, geliştirilmesi ve yürütülmesinde en köklü kurumlardan biri olan diplomasinin tarihi -en küçük birimler halinde bile olsa- insan topluluklarının başka insanlar/topluluklarla ilişki kurmak, ilişkilerini düzenlemek ya da aralarındaki sorunları çözmek üzere birbirleri ile olan ilk temasları kadar eskidir. İlkel kabilelerden ulus devletlere kadar büyük dönüşümler geçiren bu toplulukların ve aralarındaki ilişkilerin tarih boyunca uğradığı gelişim ve değişim diplomasi kavramının da gelişmesini beraberinde getirmiştir.

Diplomasi kavramının-zaman içerisinde diplomasi uygulamalarının değişimi de gözetilerek-pek çok farklı tanımı yapılmıştır. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde; "1) Uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmalar bütünü, 2) Yabancı bir ülkede ve uluslararası toplantılarda ülkesini temsil etme işi ve sanatı, 3) Bu işte çalışan kimsenin görevi, mesleği, 4) Bu görevlilerin oluşturduğu topluluk, 5) Güç bir görüşme sırasında gösterilen ustalık ve beceriklilik" (Türk Dil Kurumu, 2017) şeklinde tanımlanan diplomasi, asıl mecrası olan uluslararası ilişkiler bağlamında; uluslararası ilişkilerin, pek çok açıdan karşılıklı olası zararların önlenmesi adına savaş yolu ile değil barışçıl yol ve yöntemlerle yürütülmesi (Dağ, 2004: 146), devlet yönetiminde dış ilişkilerin, dış politikanın yürütülmesi ile ilgili tüm kural ve kaideler (Kürkçüoğlu, 2005: 312), hükûmetlerin bazı konularda tercih ettiği politikalarının ve görüşlerinin sahip oldukları resmi mekanizmalarla diğer/başka devletlerin karar vericilerine iletilmesi süreci (Gönlübol,1993: 116) ya da karar vericiler tarafından belirlenen çerçevede uluslararası politikanın resmi yol ve yöntemlerle uygulamaya aktarılması süreci (Arı, 1997: 297) gibi farklı şekillerde tanımlanabilmektedir.

Uluslararası politika ve dış politikanın belirlenmesi, yapım süreci ve içeriğinden ziyade sahada uygulanması ve sonuç alınması ile ilgili olan diplomasi; uluslararası politikada savaş dışındaki en uygun seçeneklerin belirlenmesine dayanır ve taraflar açısından risklerin, dolaylı-dolaysız tüm maliyetlerin minimize edilmesine imkân sağlamaktadır. Uluslararası aktörlerin yine uluslararası yabancı aktörlerle, uluslararası çevrenin/alanın yönetimi (Cull, 2009: 12) için yürüttükleri etkileşim sürecini ve yöntemlerini ifade eden diplomasi, yapıcı yönü ağır basan ve kolay sonuç almaya elverişli bir süreç olması nedeniyle bu yöntem ve araçların en etkilisi ve ilk başta müracaat edilenidir. Uluslararası hukuk ve evrensel değerler açısından, meşruiyet sorunu bulunmayan birtakım süreçleri içeren diplomasinin, uluslararası politikanın asıl ve birincil aracı olarak kabul gördüğünü ve görmeye devam edeceğini söylemek mümkündür.

2.3 İnsani Diplomasi

Küreselleşme sürecinde uluslararası politikaya dair pek çok kavram gibi diplomasi kavramı da yol, yöntem, araç ve aktörleri bakımından önemli değişikliklere uğramış ve geleneksel diplomasiye alternatif uygulamalar gündeme gelmiştir. İnsani diplomasi de bu alternatif uygulamalardan biridir. Uluslararası

ilişkilerde güç mücadelesi ve salt ulusal çıkar yerine insanı ve temel insani değerleri merkeze alması ile geleneksel diplomasiden ayrılan insani diplomasi kavramı, eski/geleneksel ve yeni diplomasi şeklinde bir ayrımı söz konusu olduğunda yeni diplomasi tarafında yer almak durumundadır. Geleneksel diplomasinin işleyişi ve resmi aktörleri olan diplomatların görevleri devletlerin dış politika yapıcıları tarafından politik, askeri, ekonomik, kültürel vb. ulusal çıkarlar ve hedefler doğrultusunda belirlenmektedir. Buna karşılık insani diplomasinin dayandığı en temel olgu ulusal çıkarlar yerine evrensel insani değerlerdir ve sadece ulusal ya da bölgesel değil küresel düzeyde etkinlik içermektedir. İnsani diplomasinin, yaşama hakkı, kişisel güvenlik, inanç/din özgürlüğü, aile hayatı -kurma ve sürdürme- hakkı, yeterli beslenme ve barınma hakkı, ayrımcılığa karşı durma prensibi, insanlık dışı aşağılayıcı davranışlar ile kötü muamele ve işkencenin yasaklanması gibi temel insani değerlerin -kültürel farklılıklar bir tarafa bırakılarak- evrensel kılınması (Veuthey, 2012: 203) gibi insan ve hayat merkezli konularda uluslararası sistemin işleyişine ve küresel barışa önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür.

En kısa ancak aynı zamanda en kapsamlı ifadesiyle; insani sorunlara insan odaklı yaklaşma şeklinde tanımlanabilen insani diplomasi, klasik diplomatlar eli ile yürütülen diplomasiden farklı olarak insani kuruluşlar ve kişiler tarafından insani aktiviteleri desteklemek üzere yürütülen faaliyetleri içermektedir (Minear and Smith, 2007: 1). Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonunun (IFRC) tanımına göre insani diplomasi; "karar vericilerin ve kanaat önderlerinin, temel insan haklarına mutlak saygı çerçevesinde, her zaman, savunmasız insanların çıkarları/ihtiyaçları doğrultusunda ikna edilerek harekete geçirilmesidir" (IFRC, 2009).Yapılan bu tanımların savunmasız, zor durumda olan insanların sorunlarına kalıcı çözümler üretebilecek mekanizmaların harekete geçirilmesi için insani aktivitelere yönelik bazı rollerin de üstlenilmesi öngörüsünü barındırdığı açıktır. Görüldüğü üzere insani diplomasi uygulamalarının; *birincisi* insan odaklı olma, *ikicisi* de aktörleri eylemde bulunmaya ikna etme şeklinde iki temel argümanı söz konusudur. Bu durumda insani diplomasinin; İnsani sorunlara insan odaklı yaklaşılarak, çözüme yönelik araçların kullanımı konusunda politika yapıcıların, karar vericilerin ve alandaki -resmi, sivil- tüm aktörlerin ikna edilmesine ve harekete geçirilmesine yönelik süreçlerin tamamı şeklinde tanımlanması mümkündür (Battır, 2017: 40).

İnsani diplomasi denildiğinde genellikle, başta insani yardım, insani müdahale ya da insan hakları savunuculuğu gibi uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde önemli yeri olan kavramlar akla gelmektedir. Ancak insani diplomasi insani yardımdan çok daha fazlasıdır (Davutoğlu, 2013: 865-866) ve duruma göre insani sorunların en etkili ve en doğru şekilde önlenmesinde, ortaya çıkması önlenememiş ise de çözümünde, eyleme ve aynı zamanda müzakereye dayalı bir stratejik yaklaşımı içermektedir. Çizilen çerçeve doğrultusunda insani diplomasi uygulamalarını hayata geçirmek için devletlerin uluslararası sistemde politik, ekonomik, askeri ve kültürel açıdan belli bir gelişmişlik düzeyine ve güce sahip olmaları, süreç içerisinde birtakım mali ve beşeri külfetlere katlanmaları gerekmektedir. Bu anlamda Türkiye'nin dış politikasında insani diplomasiyi bir etkileşim aracı olarak kullanmaya başlaması ancak, ülkede görece ekonomik ve politik istikrarın sağlandığı2002 yılı sonrası dönemde söz konusu olmuştur.

3. İNSANİ DİPLOMASİ AKTÖRLERİVEARAÇLARI

Uluslararası politika temelde devletler arasında işleyen etkileşim süreçleriyle ilgilidir. Doğal olarak devletler bu sürecin önde gelen aktörleridir. Ancak bugün gelinen noktada, uluslararası sistemin işleyişinde devletlerin yegâne aktör olma durumlarının ortadan kalktığını, yeni ve daha dinamik aktörlerin devreye girmesi ile yeni etkileşim biçimlerinin ve rol paylaşımlarının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Modern uluslararası sistemde bilgi ve iletişim teknolojileri ile ulaşım ve haberleşme imkân ve araçlarında yaşanan gelişmelere bağlı olarak uluslararası ilişkilere yeni boyutlar, yeni aktörler ve araçlar eklemlenmiştir. Bu süreçte uluslararası kuruluşlardan ulusaşırı organizasyonlara, STK'lardan medyaya, uluslararası şirketlerden sanat, spor, çevre vb. ile ilgili organizasyonlara hatta uluslararası terör örgütleri ve suç teşekkülleri gibi yapılara, aile ve kabilelerden tek tek bireylere, bunların yanında ideoloji, kültür, din ve medeniyet (Ateş, 2013: 115-147) gibi değerlere kadar pek çok yeni ve birbirinden farklı aktörlerin uluslararası politikada ve küresel sistemin işleyişinde etkin roller üstlenebildikleri görülmektedir.

3.1. İnsani Diplomasi Aktörleri

Uluslararası politika aktörlerinin önemli bir kısmı aynı zamanda uluslararası politikanın birincil aracı olan diplomasinin ve onun yeni bir uygulama biçimi olan insani diplomasinin de aktörü durumundadır. İnsani diplomasi başlıca aktörlerinin yapıları ve meşruiyet kaynakları bağlamında; *birincisi* resmi aktörler, *ikincisi* sivil aktörler olmak üzere iki başlık atında ele alınması mümkündür.

3.1.1.Resmi Aktörler

Uluslararası politikanın resmi aktörleri aynı zamanda insani diplomasinin de resmi nitelikli aktörleridir. *Devletler /hükûmetler* ile iki ya da daha fazla devletin belli amaçlar çerçevesinde bir araya gelerek kurdukları yapılar olan *uluslararası kuruluşlar/örgütler*(Birleşmiş Milletler, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Sağlık Örgütü vb.)bu grup aktörlerin başında gelmektedir. Ayrıca devletlerin resmi nitelikli organları şeklinde kurulan, özel amaçlı, sahada etkinlik düzeyleri yüksek, özerk/yarı özerk statüdeki ulusal ölçekli bazı yapıların da (Türkiye'de TİKA, Kızılay, AFAD gibi) bu çerçevede değerlendirilmesi mümkündür.

3.1.2. Sivil Aktörler

Sivil aktörlerden bahsedildiğinde genellikle ilk akla gelen vakıflar, dernekler, sendikalar vb. sivil toplum kuruluşları (STK'lar) olmaktadır. Ancak STK'lar bu konuda çok önemli bir konuma sahip olsalar da alanın tek aktörü değildirler. Sivil aktör kavramı devletlerin ve devletler tarafından kurulan resmi nitelikli yapıların dışında kalan olumlu ya da olumsuz nitelikte tüm unsurları içermektedir. Olumsuz unsurlardan kasıt uluslararası politika aktörlüğü konusunda tereddüt bulunmayan ancak yapıcı ve pozitif unsurlardan olmadıkları için insani diplomasi aktörleri arasında sayılmaması tercih edilen uluslararası suç teşekkülleri ve küresel terör örgütleri gibi yapılardır. Bu yapılar elbette diğer uluslararası politika alanları gibi insani diplomasi sürecini de -genellikle dolaylı olarak- etkilemekte ancak bu çalışmada sürecin aktörleri olarak kabul edilmemektedir.

Küreselleşme sürecinde sadece devletlerin ve resmi aktörlerin değil aynı zamanda her türden sivil yapılanmaların, firmaların, ticaret/sanayi şirketlerinin ve bireylerin -her biri kendi farklı hedefleri ve ilgi alanları doğrultusunda- uluslararası irtibatlanmasında ve dolaşımında sıra dışı bir artış söz konusudur. Bu durum aktörler arasında politik, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan yoğun bir etkileşimi beraberinde getirmektedir. Söz konusu aktörlerin, birbirlerinin karar ve eylemlerinden etkilemesi de kaçınılmaz olmaktadır. Bu etkileşimin olumlu yönde ve karşılıklı çıkarlara hizmet edecek şekilde kurgulanması ve işbirlikleri ile yürütülmesi de bir tür insani diplomasi uygulaması olarak değerlendirilebilir. İnsani diplomasi sürecindeki sivil aktörlerin devlet/hükûmet ile doğrudan organik bağıları yoktur ve onu temsil etmemektedirler. Ulusal ya da uluslararası nitelikte olan bu grup aktörler insani kriz durumlarında sahip oldukları maddi ve beşeri kaynakları harekete geçirerek doğrudan sahada olabildikleri gibi, lobi faaliyetleri aracılığı ile dolaylı yoldan kamuoyunu harekete geçirerek ya da hükûmetleri etkileyip yönlendirerek de uluslararası politikada bir takım roller üstlenebilmektedirler. İnsani diplomasinin sivil aktörlerini geniş ve sade bir sınıflandırma ile; *STK'lar, düşünce kuruluşları, uluslararası şirketler* ve *bireyler* şeklinde sıralamak mümkündür.

3.2. İnsani Diplomasi Araçları

Geleneksel diplomasiden tanımı, aktörleri, yol ve yöntemleri bakımından ayrı olan insani diplomasi, yürütülmesinde kullanılan araçları/enstrümanları ile de yeni ve farklı birtakım süreçlere karşılık gelmektedir. Geleneksel diplomasinin en temel araçlarının; müzakereler, anlaşmalar, temsilcilikler, uluslararası hukuk çerçevesinde -nota verme, ültimatom verme gibi- bir takım yaptırımlar, yaşanan politik ya da askeri kimi olağandışı durumlarda diplomatik ilişkilerin düzeyini ayarlama, askıya alma veya sona erdirme gibi doğrudan hamleler ile arabuluculuk girişimleri gibi dolaylı süreçler şeklinde ele alınması mümkündür. Yeni diplomasi yöntemlerinden olan insani diplomasinin araçlarından bahsedildiğinde ise; insanların hayatını olumsuz yönde etkileyen, uluslararası insani kriz niteliğindeki afetler, kıtlıklar, çatışmalar, savaşlar ve bunlara bağlı

gelişen ölümler, hastalıklar, göç harekeleri gibi çok farklı sorunlara acil çözüm üretilmesi ve sürdürülebilir iyileştirme sağlanabilmesi için resmi ya da sivil aktörler tarafından etkili bir şekilde yürütülebilecek aktivite tercihleri anlaşılmalıdır. İnsani diplomasi aktörlerinin hedeflerine ulaşabilmek için kullandıkları yol ve yöntemlerin tamamı aynı zamanda insani diplomasinin araçlarıdır. Bu yol ve yöntemler, gıda ve su yardımından giyinme ve barınmaya, sağlıktan eğitime, ulaşımdan iletişime, tarımdan sanayiye, ekonomiden insan haklarına vb. çok çeşitli ve geniş bir yelpazede ele alınabilir. Ancak söz konusu yol ve yöntemlerin tek tek üzerinde durmak yerine, benzer nitelikleri ile aynı kategoriye alınması mümkün olanları bir arada değerlendirmek ve insani diplomasi araçlarını; *birincisi* barış inşası, *ikincisi* insani yardımlar ve *üçüncüsü* kalkınma yardımları olmak üzere birbirleri ile ilişkili üç başlık altında ele almak konunun anlaşılması açısından daha uygun olacaktır (Battır, 2017: 79).

1.2.1. Barış İnşası

Barış inşası, çatışma ya da savaş şeklinde yaşanabilen anlaşmazlık durumlarının sürdürülebilir barışçıl ilişkilere dönüştürülmesi için gerekli olan adımlar, yaklaşımlar, aşamalar ile bunların gerçekleşmesini ve devamlılığını sağlayan süreçleri içeren geniş kapsamlı bir kavramdır (Lederach, 1997: 20). Savaşın durdurulması ve şiddetin önlenmesinin ötesinde, insani yardımlar, kalkınma yardımları, işleyen siyasi ve sivil yapıların oluşturulması ve anlaşmazlıkların asıl nedenlerini ortadan kaldırmaya yönelik uzlaşma çabaları (Öner, 2013: 4) gibi pek çok uygulamanın da barış inşası çerçevesinde değerlendirilmesi mümkündür.

Çatışma sonrası barış tesisinin ötesinde, barışın kalıcı bir değer olarak kabul görmesi ve yapısal olarak barış kültürünün toplumlara egemen kılınması şeklinde formüle edilebilecek barış inşası her durumda, taraflar arasında çözümü zor birtakım uyuşmazlıkların, çatışmaların ya da savaşların mevcut olduğunu gösterir ve ortada bir insani sorunun varlığına delalet eder. Söz konusu insani sorunların politik, ekonomik gerekçelerin ötesinde insan odaklı çözümüne yönelik adımlar olması yönüyle barış inşası çabalarının insani diplomasi aktörlüğü konusu sorunsuzdur denebilir.

1.2.2. İnsani Yardımlar

Niteliği itibarı ile doğrudan insan hayatına dokunan, zor durumda ve savunmasız kimselerin hayatının devamını ve korunmasını sağlamaya yönelik faaliyetlerden olan insani yardımlar gerek kamuoyu nazarında algılanış biçimi gerekse içeriği bakımından insani diplomasinin en etkili aracı sayılabilir. İnsani yardım kavramı, doğa ya da insan kaynaklı olabilen, istenmeyen ancak genellikle engellenemeyen, dolaylı ya da doğrudan toplumların hayatlarını tehdit eden veya zorlaştıran her türden afet, kuraklık, salgın hastalıklar, savaşlar, iç savaşlar, zorunlu göç vb. olumsuzlukların yaşandığı durumlarda, öncelikle insan hayatı için acil ve zorunlu temel ihtiyaçların karşılanmasını, devamında ise söz konusu dezavantajlı durumun kalıcı olarak bertaraf edilmesine yönelik faaliyetlerin tamamını kapsamaktadır.

İnsani yardımların uluslararası alanda gerçekleşmesi söz konusu olduğunda dış yardımlar arasında kabul edilmekle birlikte diğer yardım türlerinden amaçları, aktörleri ve içeriği açısından önemli farklılıkları bulunmaktadır. Diğer dış yardım türleri genellikle devletler ve resmi yapılar tarafından gerçekleştirilirken, insani yardım faaliyetleri ise devletler ve diğer resmi aktörler yanında, başta STK'lar olmak üzere, özel sektör kuruluşları ve bireyler gibi sivil aktörler tarafından da organize edilebilmekte ve yürütülebilmektedir. Uluslararası toplum nezdinde sivil aktörlerin insani yardımlar konusunda kabiliyetlerinin ve etkinliklerinin hem ölçek hem de yaygınlık ve kapsayıcılık bakımından sürekli artış eğiliminde olduğu söylenebilir. Ulusal ve uluslararası düzeyde aktif çalışmaları olan pek çok STK'nın "insani yardım kuruluşu" olarak nitelendirilmesi ve bu kimlikleri ile bilinir olması bunun açık göstergesidir.

1.2.3. Kalkınma/Resmi Kalkınma Yardımları

Herhangi bir nedenle ve çok farklı şekillerde, maruz kaldıkları insani sorunlar nedeni ile dezavantajlı durumda bulunan toplumların içinde bulundukları durumdan kalıcı olarak kurtulabilmeleri, politik ve ekonomik açıdan sorunsuz bir şekilde iyileşme sürecine girebilmeleri için dış yardımlara duyulan ihtiyaç

genellikle kaçınılmazdır. Acil insani yardım gerektiren sürecin devamında yardım alma durumundaki toplumun ya da devletin normalleşmesi kalkınma yardımları sürecinin işletilmesine bağlı olmaktadır. Kalkınma yardımları belli kurallara tabi olan resmi kalkınma yardımları geniş çerçevede uluslararası yardımlar ya da dış yardımlar olarak ele alınabilecek aktiviteler içerisinde özellikli bir alanı ifade etmektedir.

Modern çağın dış politika pratikleri içerisinde gerçek bir yenilik olarak kabul edilebilecek olan (Morgenthau, 1962: 301) dış yardımların ya da daha uygun ifadesi ile uluslararası yardımların, günümüzde uluslararası politikanın ve tabi ki -insani sorunların kalıcı olarak çözümüne hizmet etmesi bakımından- insani diplomasinin en önemli araçlarından biri haline geldiğini söylemek mümkündür. Uluslararası yardımların bir parçası olarak kalkınma yardımları spesifik hedeflerle ilgilidir ve daha dar bir çerçevede ele alınmak durumundadır. Dış yardımların tamamı kalkınma yardımı olarak gerçekleşmez ve aynı şekilde kalkınma yardımlarının tamamı da resmi kalkınma yardımı niteliğinde değildir. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından yapılan tanımlama çerçevesinde, gelişmekte olan ülkelere yapılan resmi kalkınma yardımlarının;

i. Mutlaka kamu kaynaklı olması,

ii. Yardım alan tarafın ekonomik kalkınmasını geliştirmek amacı ile aktarılmış olması,

iii. Yapılan kaynak aktarımlarının imtiyazlı olması ve en az % 25'inin hibe olarak verilmiş olması gerekmektedir (OECD, 2008: 1).

3.3. İnsani Diplomasi Faaliyetlerinin Hiyerarşisi

İnsani diplomasi temelde herhangi bir nedenle dezavantajlı durumda bulunan zayıf, savunmasız, zarar görebilirliği yüksek insan topluluklarına odaklanarak, insani krizlerden olumsuz etkilenenlerin kurtarılmasını, korunmasını, rehabilitasyonunu ve kalıcı iyileşmenin sağlanmasını hedefleyen faaliyetleri içermektedir. İnsani diplomasi faaliyetlerinde belli formel kısıtlamalar ya da zorunluluklar söz konusu olmamakla birlikte, kullanılan yol ve yöntemleri, boyutu, paydaşları, zamanlaması, yayılma potansiyeli gibi hususlara bağlı olarak, öncelik ve önem düzeyine göre ardışık üç adımda/seviyede yürütülmektedir. İnsani diplomasinin kavramsal çerçevesinin belirlenmesine yardım edecek şekilde bu adımların; *birincisi* akut dönem/birincil faaliyetler, *ikincisi* rehabilitasyon, destek ve iyileştirme faaliyetleri, *üçüncüsü* ise uluslararası sahiplenmeyi ve işbirliğini artırma çabaları şeklinde ele alınması mümkündür (Battır, 2017: 54).

3.3.1.Akut Dönem/Birincil Faaliyetler

İnsani kriz niteliğindeki her türlü olumsuz durumda ağır koşullar ya da ciddi tehdit altında, savunmasız ve silahsız insanların hayatta kalmalarının sağlanması daima öncelikli hedef olmak durumundadır. Bu yaşama hakkının güvence altına alınması demektir. Hayati tehlikesi bulunan hasta, yaralı, barınaksız, elverişsiz iklim şartlarına (soğuk, sıcak, tayfun, kasırga, aşırı yağış vs.) maruz kalmış ya da ileri düzeyde açlık ve susuzluk çeken kimselere *acil müdahale* çerçevesinde öncelikli olarak yardım edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde olumsuzlukların yaşandığı bölgelere en kısa süre içerisinde, en uygun ekipman ve profesyonel ekiplerle intikal edilmesi ve kurtarma faaliyetlerinin organize edilmesi büyük önem arz etmektedir.

3.3.2.Rehabilitasyon, Destek ve İyileştirme Faaliyetleri

Karşı karşıya kalınan insani krizin boyutuna ve derinliğine göre ortaya çıkan, insan hayatı ve onurunun korunması, temel güvenlik, beslenme, sağlık, eğitim, ekonomik özgürlük, yönetime katılım vb. ihtiyaçların karşılanması ve hayatın normal akışına döndürülmesi bu aşamadaki faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. Akut dönemdeki acil müdahale gerektiren olumsuzlukların kısmen veya tamamen ortadan kalktığı ya da azalma sürecine girdiği aşamada, ilk müdahalenin devamı niteliğinde yapılması gerekenler, yaraların sarılması ve acıların dindirilmesi yanında, bireysel ve sosyal hayatın normalleşmesine, en azından kriz öncesi duruma dönülmesine ya da daha iyi şartların sağlanmasına yönelik olarak gerçekleştirilecek destek ve iyileştirme/rehabilitasyon girişimleridir. Acil insani yardım ve kurtarma faaliyetlerinin yerini bu aşamada daha nitelikli ve uzun dönem etkiye sahip, sistemli insani yardım uygulamaları almaktadır. Bu evrenin en etkili ve belirleyici aktörleri resmi devlet kuruluşları ve STK'lardır. Rehabilitasyon sürecinde akut dönem

aktörleri yine devrede olmakta ancak onlarla birlikte, yardım alan tarafların resmi organları ve STK'ları gibi yerel dinamiklerin de devreye girerek bir takım roller üstlenmeleri söz konusu olabilmektedir.

Yardım alan tarafın beklentilerinin ve imkânlar ölçüsünde hedeflerin tespit edilmesi, ihtiyaçlar ile kabiliyetlerin birbirini karşılayıp karşılamadığının ortaya konması, karşılamıyor ise ilave kaynak arayışına yönelik stratejilerin belirlenmesi bu aşamada gerçekleştirilmektedir. Destek ve iyileştirme aşamasında, yardım edilen tarafın mevcut varlıklarının ve potansiyel kaynaklarının değerlendirilerek sorunların yerinde ve kalıcı olarak çözülmesine yönelik girişimlerde bulunulması çalışmaların başarıya ulaşması açısından büyük önem arz etmektedir.

3.3.3.Uluslararası Sahiplenmeyi ve İşbirliğini Artırma Çabaları

İlk ve acil müdahalelerin yapıldığı akut dönem ve devamında rehabilitasyon dönemindeki faaliyetler sayesinde kurulan ilişkilerin ve yürütülen çalışmalar neticesinde sağlanan iyileşmelerin kalıcı ve sürdürülebilir olabilmesi bu aşamada yürütülecek başarılı diplomasiye bağlıdır. Uluslararası sahiplenmeyi ve işbirliğini artırma çabalarının özü, uluslararası toplumun, insani krizlerin çözümü sürecinde sorumluluk almaya ve maddi/manevi külfet paylaşımına davet edilmesidir. Bu aşamada geniş çaplı müzakerelerle farkındalık oluşturma ve uluslararası kaynakların harekete geçirilmesi hedeflenmektedir. Mevcut kriz ve dolaylı olumsuzlukların tamamen ortadan kaldırılabilmesi amacıyla uluslararası düzeyde çok daha geniş bir çevrenin sürece katkı vermesine yönelik faaliyetler ortaya konması önem arz etmektedir. Bu da ancak yaşanan insani krize uluslararası toplumun ve etkin uluslararası kuruluşların dikkatini çekerek, ilgi ve kaynaklarını sorunların anlaşılmasına ve çözümüne yöneltecek şekilde yönlendirilmesi ile mümkün olacaktır. İnsani diplomasi faaliyetlerinin bu evresinde öncelikle politika yapıcılar olmak üzere STK'ların, düşünce kuruluşlarının ve bireylerin aktif roller üstlendiği söylenebilir.

4. FİLİSTİN ÖZELİNDE TÜRK İNSANİ DİPLOMASİ UYGULAMALARI

Türk insani diplomasi faaliyetleri, buraya kadar ayrıntılı bir şekilde tanımlanarak kavramsal ve kuramsal çerçevesi çizilen, aktörleri ve araçları belirlenen insani diplomasi uygulamaları ile büyük ölçüde örtüşmektedir. Türkiye'nin insani diplomasi faaliyetlerinde belirleyici aktörler, kullanılan araçlar ve eylem hiyerarşisi üçüncü bölümde izah edilen yapıya uygun bir model olarak gelişmeye devam etmektedir. Bu bölümde Türkiye'nin Filistin'de yaşanan insani sorunların çözümüne yönelik insani diplomasi faaliyetleri, yukarıda tanımlanan model çerçevesinde, -ayrıntılı rakamsal verilere ve istatistiklere değinmeden- somut örnekleri ile ele alınacak, belirlenen hedeflere uygun sonuçlar alınıp alınmadığı ve kalıcı bir yarar sağlayıp sağlamadığı ortaya konmaya çalışılacaktır.

İnsani diplomasi uygulamalarının somut olarak ortaya koyulabilmesi için, süreç içerisinde öne çıkan faaliyet türlerinin ne şekilde hayata geçirildiğine ve nasıl sonuçlar elde edildiğine bakılması gerekir. Türkiye'nin uluslararası insani yardım politikasının stratejik bileşenleri olarak kabul edilmesi mümkün olan yerel kalkındırma, sağlık, eğitim, kültür, sosyal destek gibi konularda sözü edilen işbirliklerinin başarılı sonuçlar doğurması karşılıklı olarak, resmi ve sivil aktörlerin devreye girmesine bağlıdır. Resmi ya da sivil aktörler tarafından birçoğu işbirliği halinde gerçekleştirilen insani diplomasi faaliyetleri -çok farklı uğraşı alanlarında ve farklı sektörlerle ilgili olsa da- genel olarak insani yardımlar ve destek programları çerçevesinde şekillenmektedir. İnsani diplomasi çerçevesindeki faaliyet türlerinin tümünün ya da büyük bölümünün uygulama sahasında belli bir düzeyde hayata geçirildiği ve yürütülen çalışmaların somut birtakım karşılıklarının gözlenebildiği bir ülke/bölge olarak Filistin, Türkiye'nin bu çerçevede son yıllarda temas kurduğu, çok sayıda resmi ve sivil aktörleri eliyle önemli aktiviteler sergilediği ülkeler içerisinde, gerek gerçekleştirilen faaliyetlerin çeşitliliği ve boyutu gerekse alınan sonuçların etki ve başarı düzeyi açısından özel bir konuma sahiptir.

İsrail işgali altındaki Filistin toprakları ve burada yaşayanların maruz kaldığı insan hakkı ihlalleri konusu son yüz yıldır dünyada var olan insani krizler arasında en karmaşık ve çözülmesi en zor olan problemlerden biri durumundadır. İşgal devleti İsrail'in kurulması ile etkisini arttıran şiddet ve bununla birlikte onlarca yıldır devam eden çatışma hali, uluslararası sistemde hukuk ve insan hakları bağlamında

çözüme kavuşturulması gereken hayati bir sorun olarak devam edegelmektedir. Bugün başta Ortadoğu ülkeleri olmak üzere dünyanın her yanına dağılmış vaziyette 5 milyondan fazla Filistinli bulunmaktadır. Bunlar dışında Filistin topraklarında yerinden edilmiş vaziyette veya mülteci kamplarında yaşayanların sayısı da 3 milyonu bulmaktadır. Bunlar içinde Batı Şeria ve Gazze içinde bugün en az 1,8 milyon Filistinli, devam eden saldırılar sonucu hayat boyu "koruma önlemlerine" ihtiyaç duymaktadır(İNSAMER, 2017. 1). Süreç içerisinde İsrail'in ağır silahlarla gerçekleştirdiği saldırılar sonucu binlerce konut ve yaşam alanları yıkılmış, kullanılamaz hale gelmiştir. Evleri ve yaşam alanları yok olan milyonlarca Filistinli çok zor şartlarda kamplarda yaşamak mecburiyetinde bırakılmış, kendi ülkelerinde mülteci konumuna düşmüştür.

İsrail saldırılarının yol açtığı yıkımlar Filistin halkının sadece kısa vadede değil orta ve uzun dönemde de katlanmak zorunda olduğu çok boyutlu sorunları beraberinde getirmektedir. Saldırılar ve ağır bombardımanlar sonucu yaşam alanlarındaki altyapıların tahrip olması nedeniyle Filistin halkının mahrum bırakıldığı temiz su, gıda, temizlik ve hijyen gibi gündelik temel ihtiyaç maddeleri ile eğitim ve sağlık hizmetleri, elektrik, yakıt vb. hizmetleri ülke içerisinden sağlanamadığı gibi İsrail ablukası yüzünden dışarıdan da yaşam alanlarına sağlıklı bir şekilde ulaştırılamamaktadır. On yıllar boyunca devam etmekte olan bu durumun sosyal yapıyı çökertmesi, Filistin'de yaşayan belki birkaç neslin ciddi sağlık problemleri ve psikolojik sorunlarla hayatını sürdürmesine yol açması kaçınılmazdır. Bugün Filistin, yerleşim yerlerindeki ciddi altyapı sorunları nedeniyle insanların yaşam standardı bakımından dünyanın en kötü bölgeleri arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin Filistin'e yönelik insani diplomasi faaliyetlerinin, bölgenin öncelikli ihtiyaçlarının giderilmesi ve insani sorunların kalıcı olarak çözülebilmesi adına yukarıda ifade edildiği üzere temelde; *birincisi* akut dönem faaliyetleri, *ikincisi* destek ve iyileştirme faaliyetleri, *üçüncüsü* ise uluslararası sahiplenmeyi ve işbirliğini artırmaya yönelik faaliyetler şeklinde ardışık üç adımı içeren bir hiyerarşi ile gerçekleştirildiği söylenebilir. Ancak Filistin'de yaşanan insani sorunların ani gelişen ya da çok kısa bir zaman diliminde ortaya çıkan olumsuzluklardan farklı olarak; çok uzun bir döneme yayılan, zaman zaman şiddet düzeyi yükselip alçalan ve giderek derinleşen bir yapısı vardır. Dolayısıyla insani diplomasi faaliyetlerinde bu hiyerarşinin sırasıyla işlemesinden ziyade, belirsiz zamanlarda tekrarlayan süreçler şeklinde bir döngünün varlığından bahsetmek daha doğru olacaktır.

4.1.Akut Dönem Birincil Faaliyetler; Acil İnsani Yardımlar

Akut dönemde gerçekleştirilecek birincil faaliyetler, insani kriz niteliğindeki sorunların ortaya çıktığı ve dışarıdan gelecek desteğe ihtiyaç duyulur hale geldiği ilk andan itibaren çözüm adına acil olarak yapılması gerekenleri ifade etmektedir. Bu aşamadaki faaliyetler, öncelikle insanların hayatta kalmalarını sağlamak üzere acil müdahale niteliğindeki uygulamalarla ve hayatı tehdit eden olumsuzlukların ortadan kaldırılması ile ilgilidir. İnsani kriz niteliğindeki doğal afetler, savaşlar ya da salgın hastalıklar gibi olumsuz durumlarda bireyler genellikle hayatlarını tehdit eden unsurlar karşısında çaresiz kalmaktadır. Beklenmedik bir zamanda, aniden meydana gelen deprem, heyelan, sel baskını vb. olaylar ya da gelişimi geniş bir zaman dilimine yayıldığı halde, niteliği ve etki alanı itibarıyla engellenmesi mümkün olmayan bölgesel kuraklık, temiz su ve gıda kıtlığı, salgın hastalıklar ve savaşlar gibi olumsuzluklar söz konusu olduğunda, dışarıdan gelecek acil insani yardımlara duyulan ihtiyaç genellikle kaçınılmaz olmaktadır.

Filistin'de yaşanan insani sorunlar yukarıda da değinildiği üzere aniden ortaya çıkan ve insanların hayatını tehdit eden tekil sorunlardan faklı olarak çok uzun bir zaman dilimine yayılmıştır. I. Dünya Savaşının hemen ardından başlayan hareketlenmeyle birlikte bölge halkının mağduriyetleri de başlamış ve aradan geçen yaklaşık yüz yıllık dönemde; çatışmalar, savaşlar, sivil katliamları, sürgünler, orantısız güç kullanımı, ambargo ve ablukalar vb. yollarla İsrail tarafından uygulanan ve halen devam eden devlet terörü yüzünden derinleşerek devam eden insani sorunlar kriz olmaktan çıkmış, kronik hale gelmiştir. Mevcut sorunun uluslararası kamuoyu tarafından doğru ve bütün yönleriyle anlaşılmasını zorlaştıran bu çözümsüzlük durumu bölgede acil nitelikli insani yardımlara duyulan ihtiyacın sürekli hale helmesine yol açmaktadır.

İnsani diplomasinin bu ilk evresinde resmi kuruluşlar ile STK'lar aktif roller üstlenmektedir. Türkiye'nin Filistin'e yönelik insani diplomasi uygulamaları çerçevesinde akut dönemde gerçekleştirilen acil

insani yardımlarda, bu alanda misyon yüklenen AFAD, TİKA, Türk Kızılayı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri (UMKE) gibi resmi devlet kuruluşları ile İHH İnsani Yardım Vakfı, Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, Yardımeli Uluslararası İnsani Yardım Derneği, Yeryüzü Doktorları, Diyanet Vakfı vb. STK'ların ön planda olduğu görülmektedir.

Son on yıllık dönemde İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarında çoğu kadın ve çocuk olmak üzere binlerce Filistinli hayatını kaybetmiş, bundan çok daha fazlası ağır yaralanmış, on binlerce insan evleri işyerleri, okulları ve hastaneleri yıkılmış, temiz suya, gıdaya ve ilaca erişim imkânları kalmamıştır. Yıkılan binalar ve çöken altyapı en temel insani ihtiyaçların dahi giderilmesi imkânsız hale gelmiştir. Tam anlamıyla bir insani kriz durumunun yaşandığı bu tablo, İsrail'in kısıtlamaları nedeniyle herhangi bir iyileştirme söz konusu olmadan, üst üste saldırılar yüzünden giderek kötüleşmeye devam etmektedir. Böyle bir durumda Gazze'nin sürekli acil insani yardıma muhtaç olduğu söylenebilir.

Filistin'e yönelik akut dönem aktivitelerinin başında; İsrail tarafından orantısız güç kullanımının en ileri düzeyde görüldüğü, sivillerin yaşadığı bölgelere düzenlenen ağır hava bombardımanları sonucunda zarar gören insanların hayatlarını kurtarmaya yönelik acil müdahaleler gelmektedir. Bu müdahalelerin de *ilk aşaması* yaralı ve hasta insanların hayatta kalmalarını sağlamaktır. Saldırılarda yaralananlara ve hastalara yönelik acil sağlık yardımları bu aşamadaki en önemli faaliyetlerdir. Türk Kızılayı (Kızılay, 2015: 2) ve İHH (İHH, 2009) gibi tecrübeli kuruluşlar diğer STK'larla da işbirliği içerisinde, zorunlu olduğu halde erişimi imkânsız hale gelen ilaç ve tıbbi malzemeler başta olma üzere, her türlü acil insani yardım malzemeleri ile birlikte bölgeye ilk intikal eden aktörler olmaktadır. Özellikle 2008 ve sonrasında yaşanan İsrail saldırılarının ardından acil insani yardımların (ekip, ekipman ve malzemeler)en kısa süre içerisinde Gazze'ye ulaştırılmasında bu kuruluşlar son derece etkili çalışmalar yürütmüşlerdir. Bunun yanında, 2014 yılında, yaralılardan tedavisi yerinde mümkün olmayanlar Sağlık Bakanlığı UMKE ekipleri tarafından -ilk müdahaleleri getirildikleri Tel Aviv Ben Gurion Havaalanında yapılarak-ambulans uçaklarla art arda seferlerle Türkiye'ye getirilmiş ve çeşitli hastanelerde tedavi edilmeleri sağlanmıştır (AA, 2014).

Acil insani yardımların *ikinci aşaması* acil müdahale uygulamalarının hemen devamında ihtiyaç duyulan temel gıda, su, ilaç temini, sağlık hizmeti sunumu, aşılama (özellikle bebek ve çocuklara yönelik) gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Acil müdahale faaliyetleri sonunda hayatta kalan ya da kalması sağlanan insanların hayatlarının devamı, insani onurlarının korunması ve acılarının hafifletilmesine yönelik insani yardım niteliğinde birtakım faaliyetlerin bütüncül bir yaklaşımla kesintiye uğramadan sürdürülmesi gerekmektedir. Bu aşamadaki faaliyetler ve acil müdahale uygulamaları zorunlu olarak peş peşe gelir ve birbirini tamamlayıcı mahiyettedir. Her iki aşamaya özgü faaliyetler arasında sadece uygulama süreçleri ve nitelikleri yönünden farklılık bulunmaktadır.

4.2.Destek ve İyileştirme Faaliyetleri

Bu aşamada yardımların niteliği acil insani yardımlardan, insani yardımlara ve kalkınma yardımlarına dönüşmektedir ve gerçekleştirilecek faaliyetlerin en önemli ve belirgin özelliği, acil nitelikli olmalarından çok, sistemli ve sürdürülebilir olmalarıdır. Acil insani yardımların ardından, insanların hayatlarını tehdit eden olumsuzlukların bertaraf edilmesi ya da kontrol edilebilir hale gelmesiyle birlikte, hayatın normalleşmesine ve olağan akışına kavuşmasına yönelik faaliyetler bu aşamada gerçekleştirilmektedir. Destek ve iyileştirme faaliyetler orta ve uzun vadede devam ettirilmesi gereken, sağlık, ulaşım, imar, iletişim, eğitim, kalkınma gibi pek çok alanı ilgilendiren, nitelikli ve genellikle acil yardım faaliyetlerine göre daha külfetli ve maliyeti daha yüksek olan faaliyetlerdir. Kendi iç dinamikleri ile üstesinden gelemeyecekleri insani sorunlara maruz kalan ülkelerde ya da bölgelerde kamu düzeninin bozulmasına bağlı olarak, insanların hayatı -hem bireysel hem de toplumsal düzeyde- her alanda olumsuz etkilenmektedir. Bu aşamada gerçekleştirilecek yardım faaliyetlerinin bir diğer önemli özelliği de bozulan kamu düzenini yeniden kurmaya yönelik olmasıdır.

İnsani kriz niteliğindeki sorunların yaşandığı bölgelerde acil müdahalelerin ardından hayatın normalleşmesi için yeterli miktarda beşeri ve mali kaynak yanında mutlaka sistemli ve planlı çalışmalara da ihtiyaç bulunmaktadır. Aksi halde çok büyük mali kaynaklar aktarılsa dahi, belli ve geçerli bir sistem olmadan başarılı bir yardım ve destek programının uygulanabilmesi çok zordur. İnsani yardım konusundaki

aktivitelerin başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için sahada aktif çalışmalar yürüten resmi ve sivil tüm aktörlerin işbirliği içerisinde hareket etmesi ve doğru kaynakların doğru hedeflere yönelik kullanımının sağlanması gerekmektedir. Son yıllarda Türk insani yardımlar konusunda yurt içinde ve dışında sergilenen aktivizm; devletin destekleyici, kolaylaştırıcı tutumu ve gerektiğinde koordinasyon rolü sayesinde, resmi ve sivil aktörlerin karşılıklı işbirlikleri ile başarılı çalışmaların yapılmasına imkân sağlamaktadır. Sergilenen performans ve alınan sonuçlara bakıldığında Türkiye'nin özgün bir insani yardım sistemine sahip olduğunu söylemek mümkündür.

İsrail devletinin kurulması ve devamında gelen işgaller nedeniyle Filistin'in kalkınması ve refah seviyesinin yükselmesi imkânsızlaşmış, aradan geçen yıllarda ülke halkının hayat şartları sürekli kötüleşmiştir. İsrail'in son yıllardaki ağır saldırılarıyla gündelik hayatta yeme, içme, giyinme gibi temel insani ihtiyaçlar giderilemez hale gelmiştir. Saldırıların yol açtığı yıkımlar sonucu, barınma sorunlarının çok geniş kitleleri etkilediği, sosyalleşme ortamlarının bozulduğu, yaşam alanlarının tahrip olduğu, tam anlamıyla bir savaş sonrası tablosu ortaya çıkmıştır. Akut dönemde gerçekleştirilen aktivitelerin devamı ve tamamlayıcısı durumundaki rehabilitasyon, destek ve iyileştirme çalışmaları söz konusu olumsuz tablonun değişmesi ve en hızlı şekilde başta Gazze olmak üzere Filistin'in genelinde hayatın normale dönmesini sağlamaya yönelik olmaktadır.

Filistin'e yönelik insani diplomasi uygulamalarının bu evresinde AFAD, TİKA, Kızılay, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi resmi kurumlar ile İHH, Yeryüzü Doktorları, Türkiye Diyanet Vakfı vb. çok sayıda STK sahada aktif roller üstlenmektedir. Destek ve iyileştirme faaliyetleri; eğitim, sağlık, imar/onarım hizmetleri, kentsel fiziki altyapıların sağlanması, ekonomik ve sosyal hayatın canlandırılması vb. geniş bir yelpazede ele alınabilecek alanlara ilişkin uygulamaları içermektedir. Bu tür faaliyetlerle öncelikle insanların hayata tutunmaları ve savaşın olumsuz etkilerinden en hızlı şekilde kurtulmaları, devamında ise ülkenin ekonomik ve sosyal kalkınması hedeflenmektedir. Bu çerçevede yukarıda sayılan resmi ve sivil aktörler tarafından Filistin'de; temiz su, gıda, ilaç, giyim malzemeleri ve eğitim gereçleri gibi temel ihtiyaç maddelerinin tedarik edilmesi dışında, çok sayıda okul, hastane, cami, atölye, işyerleri ve konut onarılmış, eksikleri giderilmiş ya da yenisi yapılarak hizmete açılmıştır. Gündelik hayatın normalleşmesi ve yerel kalkınmaya yönelik olarak; içilebilir temiz su kuyuları ve depoları, kesintisiz elektrik sağlayan jeneratörler, santraller ve şehir aydınlatma sistemleri kurulmuş, ekonomik hayatın canlanması ve üretimin teşviki için tarımsal projeler hayata geçirilmiştir. Ayrıca idari altyapıların desteklenmesi adına yerel yönetimlere ve eğitim, sağlık, emniyet gibi bazı resmi kurumlara eğitim ve ekipman desteği sağlanmıştır.

4.3.Uluslararası Sahiplenme ve İşbirliğini Artırmaya Yönelik Faaliyetler

İnsani kriz durumlarının akut döneminde ve rehabilitasyon aşamasındaki faaliyetler sonucu sağlanan iyileşmelerin kalıcı hale gelmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanması önemlidir. Bu alandaki faaliyetlerin uzun dönemli başarısı uluslararası toplumla işbirliği içerinde hareket edilmesine ve adil bir külfet paylaşımının sağlanmasına bağlıdır. İnsani kriz bölgelerinde -sahadaki tüm aktörler tarafından- bir yandan acil insani yardım ve destek faaliyetleri yürütülürken diğer yandan uluslararası toplumun dikkatini bölgeye/soruna çekmeye ve onların da çözüme katkıda bulunmalarını sağlamaya yönelik girişimler insani diplomasi sürecinin diplomasi boyutunda en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Bu aşamadaki faaliyetler diğer uluslararası aktörlerle karşılıklı etkileşim ve işbirliği süreçleri içermekte, karar vericilerin, politika yapıcıların ve kanaat önderlerinin ikna edilerek tercihlerini etkilemeye ve insani sorunların çözümü için gerekli adımları atmalarını sağlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmektedir (Battır, 2017: 201-202). Bu faaliyetlerle mevcut insani sorunların çözümüne uluslararası düzeyde çok daha geniş bir çevrenin katkı vermesi, geniş katılımlı müzakerelerle farkındalık oluşturulması, uluslararası mali ve beşeri kaynakların harekete geçirilmesi hedeflenmektedir.

Uluslararası politika aktörleriyle temas kurmak ve gereken mesajları iletmek için en uygun zeminler olan uluslararası katılımlı dönemsel toplantılarda dikkat çekilmek istenen sorunların dile getirilmesi, çözüm önerilerinin ortaya konması ve işbirliği çağrıları yapılması gibi uygulamalar bu alanda etkili yöntemlerdir.

Uluslararası sahiplenme ve işbirliğini artırmaya yönelik faaliyetlerde; başta politika yapıcılar olmak üzere, soruna özel ilgi gösteren STK'lar ve bireyler aktif roller üstlenebilmektedir.

Filistin davasına destek vermek ve bölgede yaşanan insani sorunlara çözüm üretmek adına en önemli aktivizmin bu evrede sergileneceği söylenebilir. İsrail-Filistin sorunu giriş bölümünde de değinildiği üzere yalnızca iki taraf arasında toprak, su ya da diğer kaynakların paylaşımına indirgenebilecek düzeyde lokal, kısa vadeli bir sorun değildir ve uluslararası aktörlerin en başından itibaren etkili olduğu ve bu yüzden ancak uluslararası işbirliği ile çözülebilecek bir sorunlar sarmalı haline gelmiş durumdadır. Bu nedenle etkili ve kalıcı bir iyileşmenin sağlanabilmesi için küresel sistemin başat aktörlerinin öncelikle sorunu doğru algılaması ve çözüm konusunda ikna olması önem arz etmektedir.

Küresel sistemin başat aktörleri olan devletler ve uluslararası kuruluşlar düzeyinde geniş katılımlı, dönemsel organizasyonlar belli sorunlara dikkat çekme ve karar vericileri yönlendirme konusunda son derece elverişli platformlardır. Türkiye'nin son yıllarda BM Genel Kurulu toplantıları, G20 Zirveleri, Dünya Ekonomik Forumu gibi bu tür organizasyonlarda Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı gibi en üst düzeyde temsille, bölgesel ya da küresel insani sorunların çözümü konusunda uluslararası sahiplenmeyi ve külfet paylaşımını sağlamaya yönelik girişimleri dikkat çekmektedir. Filistin konusunda da özellikle BM Genel Kurulunda konuşan Türk liderler tarafından her fırsatta, İsrail'in haksızlığına ve Filistin halkının maruz kaldığı zulümlere vurgu yapılmakta çözüm için uluslararası toplum göreve davet edilmektedir.[112] Bunun dışında Türkiye, benzer her ortamda İsrail-Filistin meselesinde İsrail'in haksız uygulamalarının karşısında ve Filistin'in yanında olduğunu açıkça dile getirmekte, bu konudaki duruşunu ve tezlerini ortaya koymaktadır.[113]Türkiye ayrıca Filistin'in devlet olarak tanınmasını, BM üyeliğini ve uluslararası toplumun bir parçası olmasını da en başından itibaren, her aşamada desteklemeye devam etmektedir. Bölgede gerçek ve adil bir barış ortamının sağlanması büyük ölçüde Filistin devletinin yaygın meşruiyetine ve uluslararası sistemin aktörleriyle doğrudan ilişkiler kurabilir hale gelmesine bağlıdır. Bu nedenle Filistin'in küresel sistemde bir devlet olarak siyasi kimlik kazanması yolunda Türkiye'nin desteğini insani diplomasi bağlamından ayrı düşünmemek gerekir.

Filistin davasına özel ilgi gösteren STK'ların uluslararası düzeyde ilgi uyandıran etkili çalışmalarının da bu çerçevede değerlendirilmesi mümkündür. STK'ların bu yöndeki çalışmaları öncelikle uluslararası hukuk ve insan hakları konusunda duyarlı diğer STK'ların, devamında ise tüm küresel aktörlerin dikkatlerini soruna yöneltme ve çözüme paydaş olmalarını sağlama açısından son derece önemlidir.2009 yılı başında İsrail tarafından Gazze'ye uygulanan ve bölge halkının temel ihtiyaçlarını dahi karşılayamaz duruma gelmesine yol açan ablukanın neden olduğu insani kriz karşısında, Gazze Şeridi'ne yardım ulaştırmak üzere uluslararası alanda çeşitli yardım kampanyaları başlatılmıştır. Bu kapsamda, Özgür Gazze Hareketi (*Free Gaza Movement*) isimli sivil toplum kuruluşu öncülüğünde, 36 farklı ülkeden uluslararası STK'larından oluşan ve içinde yardım gönüllülerinin de yer aldığı insani yardım filosu kurulmuştur (Topal, 2012: 107). İnsan hakları ve insani yardımlar konusunda Türkiye'nin öncü sivil toplum kuruluşlarından olan İHH İnsani Yardım Vakfı da bu organizasyonun her aşamasında yer alarak filonun sevk ve idaresinde son derece etkin roller üstlenmiştir. Bu filonun ve organizasyonun amacı ablukayı kırarak insani yardım malzemelerini Gazze'ye ulaştırmanın yanında, bölgenin durumuna ve hukuka aykırı İsrail ablukasının yol açtığı olumsuzluklara uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmek ve mevcut insani sorunun çözümü için destek sağlamaktır.

5.SONUÇ

[112] Son on yılın BM Genel Kurul toplantılarında yaptıkları konuşmalara bakıldığında Türk liderlerin mutlaka Filistin'de yaşanan insani sorunlara dikkat çekerek çözüm için harekete geçilmesi yönünde çaba sarf ettikleri görülmektedir. Bkz. BM Genel Kurulları. http://www.un.org/en/ga/sessions/regular.shtml

[113] 2009 Dünya Ekonomik Forumunda, özel oturumda, Erdoğan İsrail'in Filistin halkına yönelik haksız uygulamalarını açık bir şekilde ifade etmiş ve bu konuda dönemin İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e çok ciddi ve sert bir tepki göstermiştir. Kamuoyunda "one minute" çıkışı olarak bilinen bu olay Türkiye'nin İsrail- Filistin sorunu ile ilgili durduğu noktayı göstermesi bakımından son derece önemlidir. Bkz. http://www.nytimes.com/2009/01/30/world/europe/30clash.html.

21. yüzyıl küresel sisteminde hızı, niteliği ve niceliği giderek yükselen uluslararası etkileşim, devletlerin, toplumların ve diğer uluslararası politika aktörlerinin hemen her alanda, birbirleri ile her zamankinden daha fazla temas etmesini, daha yoğun ve çok boyutlu ilişkiler kurmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme sürecinin ön plana çıkması, devletler arası düzeyde ekonomik ve askeri ilişkilerin, toplumsal etkileşimin, iç ve dış politika gündemlerinin çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte yaşanan gelişmeler uluslararası politikanın inşa ve yürütülme tarzı olan diplomasi kavramının da teori ve uygulama yöntemleri düzeyinde yeni boyutlar kazanmasına yol açmıştır. Diplomasi kavramının klasik anlamının ötesinde daha geniş bir çerçevede algılanmaya başladığı ve buna bağlı olarak kültürel diplomasi, kamu diplomasisi, insani diplomasi gibi yeni bazı kavramların gündeme geldiği görülmektedir. Son dönem Türk dış politikasının yeni ve etkili bir aracı olan insani diplomasi; insani sorunlara insan odaklı yaklaşarak çözüm için birinci elden katkı sağlamanın yanında, diğer aktörlerin de ikna edilerek sürece dâhil edilmesine yönelik uygulamaları içermektedir.

Türk dış politikasında insani diplomasi uygulamaları çerçevesinde son dönemde özellikle tarihsel ve kültürel temellere dayalı etkileşim çevresinde bulunan aktörlerle yeni ilişkiler kurmaya ve zayıf durumdaki mevcut ilişkilerin düzeyini, yoğunluğunu ve niteliğini yükseltmeye yönelik adımlar atılmaktadır. Bu çerçevede ele alınarak etkileşim düzeyi yükseltilen bölgelerden biri de Filistin'dir. Türkiye'nin Filistin'e yönelik insani diplomasi uygulamaları, Türk dış politikasının temel değerleri ve hedefleriyle örtüşmekte, meşruiyeti konusunda herhangi bir sorun bulunmamaktadır. Bunda Türk toplumunun sosyo-kültürel yapısı ile sahip olduğu manevi değerlerin ve inançlarının son derece önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Filistin konusuna Türkiye'nin yaklaşımını; *birincisi* sivil inisiyatifin ve halkın ilgisi, *ikincisi* ise devletin ilgisi şeklinde iki ayrı kategoride ele almak gerekir. 2000'li yıllara gelinceye kadar Türkiye'nin Filistin konusunda resmi anlamda kayda değer bir dış politikasının olduğunu söylemek zordur. O dönemde Türkiye'nin Filistin'e ve bölgedeki İsrail kaynaklı sorunlara yönelik ilgisi ve aktivizmi daha çok STK'lar, muhafazakâr siyasi gruplar ve yerel yönetimler düzeyinde gerçekleşmiştir. 2002 sonrası Ak Parti iktidarları döneminde ise genelde İslam coğrafyasındaki sorunlu alanlar, özelde ise Filistin konusunda, mevcut sorunların çözümü adına Türkiye tarafından -devlet olarak-aktif dış politika uygulamaları ile önemli adımlar atıldığı ve bir takım roller üstlenildiği görülmektedir. Bu dönemde artan "resmi" duyarlılığın temelinde de 1980'li ve 1990'lı yıllarda İslami hassasiyetleri ile öne çıkan sivil inisiyatifin ve muhafazakâr siyasi aktörlerin 2002 genel seçimleri sonucunda iktidara gelmiş olmalarının bulunduğunu söylemek yanlış olmaz. Ancak Türkiye tarafından Filistin davasına yönelik söz konusu ilgi ve duyarlılığın gerektirdiği politik ve ekonomik somut adımların sadece duygusal/manevi eğilimlere dayandırılması gerçekçi bir yaklaşım olmaktan uzaktır. Bu bağlamda, 2002 sonrası dönemde Türkiye'nin koalisyonsuz, güçlü, uyumlu ve uzun soluklu hükûmetler sayesinde yakaladığı politik, ekonomik istikrarın ve bu süreçte elde edilen gücün Türk dış politikasına olumlu etkileri göz ardı edilmemelidir.

1948 yılında İsrail devletinin kurulması ve devam eden süreçte hukuka ve evrensel tüm değerlere aykırı olarak işgal altında bulunan Filistin yaklaşık 70 yıldır devam eden ve kronikleşen, politik, ekonomik, sosyal vs. sorunlar yanında derin insani krizlerle de mücadele etmektedir. Onlarca yıldır devam eden çatışmalar, savaşlar, tutuklamalar, sürgünler, ambargo ve ablukalar yüzünden söz konusu sorunlar giderek büyümekte ve Filistin halkının içinde bulunduğu durumu daha da zorlaştırmaktadır. İsrail saldırılarının ve kısıtlamalarının yol açtığı yıkımın ve bölgede yaşayan insanlar üzerindeki olumsuz sonuçlarının ortadan kaldırılması için mutlaka dışarıdan gelecek desteğe ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Türkiye'nin Filistin'deki sorunlara insan odaklı yaklaşarak, resmi ve sivil aktörleriyle; akut dönemde acil müdahale ve insani yardımlarla, devamında destek ve iyileştirme faaliyetleriyle ve son aşamada uluslararası destek sağlama çabalarıyla son derece önemli ve etkili bir insani diplomasi yürüttüğü görülmektedir.

Türkiye'de özellikle 2002 yılı sonrası dönemde sağlanan politik ve ekonomik gelişme ile birlikte, dış politika alanında da bir takım yeni açılımlar ve stratejik uygulamalar hayata geçirilmiştir. Söz konusu açılım politikalarının ve stratejik adımların, Türk dış politikasında yeni bir vizyon geliştirmenin ötesinde, onlarca yıldır devam eden politikasızlık döneminin sonlandırılmasına ve özgün argümanlarla uluslararası sistemin etkili bir aktörü olma hedefine hizmet ettiği kuşkusuzdur.

Türk dış politikasında son yıllarda ortaya koyulan aktif uygulamalarla birlikte; öncelikle doğrudan temas kurulan bölgelerdeki aktörlerle ve devamında diğer tüm uluslararası aktörlerle etkileşim düzeyini üst sevilere taşıyacak yeni bir dönemin başladığını söylemek mümkündür. Bu yeni dönemde hayata geçirilen stratejik uygulamalar ve açılımlar, Türkiye'nin uluslararası ilişkiler ağını genişletmiş, uluslararası politikanın dinamik bir aktörü olarak küresel sisteme entegrasyon sürecini hızlandırmıştır. Bu konuda ortaya koyulan performansa ve sergilenen aktivizme bakıldığında, olaylara günübirlik reaksiyon göstermenin ötesinde bir tutumla, Türk dış politikasının insani diplomasi temelinde yeni bir karaktere büründüğünü ve Türkiye'nin güncel küresel insani sorunlara çözüm üretmek adına nitelikli, sistemli ve özgün bir politika izlediğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

AA (Anadolu Ajansı) (2014).Filistinli yaralılara ilk müdahaleyi UMKE görevlileri yaptı, http://aa.com.tr/tr/turkiye/filistinli-yaralilara-ilk-mudahaleyi-umke-gorevlileri-yapti/131893. Erişim Tarihi: 10.09.2017.

ARI, T. (1997). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika*, İstanbul: Alfa Yayınevi.

ATEŞ, D. (2013). *Uluslararası Politika*, Bursa:Dora Yayıncılık.

BATTIR, O. (2017). *İnsani Diplomasi*. Konya: Çizgi Kitabevi.

BEST, A., HANHIMOKI, J. M., MAİORO, J. A. ve SCHULZE, KIRSTEN E. (2012). *20. Yüzyılın Uluslararası Tarihi* (Çev. Taciser Ulaş Belge), Ankara: Siyasal Kitapevi.

CLEVELAND W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.

CULL, N. (2009). *Public Diplomacy: Lessons from the Past*, Los Angeles: Figueroa Press.

DAĞ, A. E. (2004). *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü*, İstanbul: Anka Yayınları.

DAVUTOĞLU, A. (2013). Analysis of Current Events Turkey's Humanitarian Diplomacy: Objectives, Challenges and Prospects, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41 (6), 865-870.

EuroMed Rights, (2017). 1967-2017 Israel's Occupation of The Palestinian Territory 50 Years of Occupation, 50 Years of Impunity, http://www.euromedrights.org/publication/israel-opt-50-years-occupation-50-years-impunity/, Erişim Tarihi: 29.08.2017.

GÖNLÜBOL, M. (1993). *Uluslararası Politika,* Ankara: Attila Kitabevi.

IFRC (International Federation of Red Cross and Red Crescent). (2009). *Humanitarian Diplomacy Policy*. http://www.ifrc.org/Global/Governance/Policies/Humanitarian_Diplomacy_Policy.pdf, Erişim Tarihi: 26.08.2017.

İHH (İnsani Yardım Vakfı) (2009). Gazze'ye Tam Donanımlı Bir Hastane Gönderdik, https://www.ihh.org.tr/haber/gazzeye-tam-donanimli-bir-hastane-gonderdik-165. Erişim Tarihi: 01.09.2017.

İNSAMER (İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi) (2017). *Filistin'de İnsani Durum Raporu Araştırma no:39*, (Hazırlayan: Merve Aksoy Ercümen), İstanbul: Pelikan Basım.

KAŞTAN, Y. (2012). Orta Doğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye, içinde:DİLEK, Z., AKBULUT, M., CÖHCE, S., ÖZER, Z.B., GÜRSES, R., TAŞKIN ve B.K.edt.*Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1797-1815.

KIZILAY (Türkiye Kızılay Derneği) (2015). *Gazze İnsani Yardım Operasyonu*. Ankara.

KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (2005). Dış Politika Nedir? Türkiye'deki Dünü ve Bugünü, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* 35 (1), 309-335.

LEDERACH, J. P. (1997). *Building Peace – Sustainable Reconciliation in Divided Societies*, Washington D.C.: US Institute of Peace Press.

McCARTHY, J. (1990). *The Population of Palestine: Population History and Statistics of the Late Ottoman Period and the Mandate'de*, New York: Columbia University Press.

MINEAR, L. and SMITH, H. (2007). Introduction. (Edited by Larry Minear and Hazel Smith). *Humanitarian Diplomacy: Practitioners and Their Craft.* Tokyo: United Nations University Press, 1-4.

MORGENTHAU, H. (1962). A Political Theory of Foreign Aid, *The American Political Science Review*, 56 (2), 301-309.

OECD(Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü). (2008). *Is It ODA?*. http://www.oecd.org/dac/ stats/34086975.pdf, Erişim Tarihi: 07.09.2017.

OJALVO, D. (2013). Siyonizm Nedir?, Şalom Gazetesi, http://www.salom.com.tr/haber-86142-siyonizm_nedir__.html. Erişim Tarihi: 28.08.2017.

ÖNER, N. A. Ş. (2013). Barış İnşa Sürecinin Önemli Unsuru: Bosna-Hersek'te Yerlerinden Edilmişlerin Geri Dönüşü, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 2 (1), 1-22.

TDK (Türk Dil Kurumu) (2017). http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.547b1651e63767.53983499. Erişim Tarihi: 27.08.2017.

TOPAL, A.H. (2012). İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı, *MHB Dergisi*, 32(1). 103-154.

UNOCHA (United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs), (2017). 50 Years of Occupation 1967-2017, https://www.ochaopt.org, Erişim Tarihi: 29.08.2017.

FİLİSTİN'İN EKONOMİK VE SOSYAL REHABİLİTASYONU SÜRECİNE KATKISI BAĞLAMINDATÜRKİYE'NİN SINIRAŞAN SAĞLIK HİZMETLERİ

Yrd. Doç. Dr.HasanKÜÇÜKKENDİRCİ (MD PhD)
Necmettin Erbakan Üniversitesi
kendirci68@hotmail.com

Dr. Orhan BATTIR (PhD)
Sağlık Bakanlığı, Konya İl Sağlık Müdürlüğü
obattir@hotmail.com

Dr. Osman ULUSAL (MD)
Sağlık Bakanlığı, Konya İl Sağlık Müdürlüğü
osmanulusal@hotmail.com

Özet

Siyasi çözümsüzlüğün ve egemenlik sorunlarının hâkim olduğu durumlarda ekonomik ve sosyal çöküntü ile birlikte kamu düzeninin bozulması, devletleri ve toplumları doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Anlaşmazlıkların yıllar süren geniş bir zaman dilimine yayılması, orantısız güç kullanımına sahne olması ve silahlı şiddet içeren boyutlara varması durumunda ise sorunlar büyümekte, toplumun ve bireylerin hayatını derinden etkileyen hak ihlallerinin ve bir takım mahrumiyetlerin yaşanmasına yol açabilmektedir. Bireylerin sahip olduğu en temel insan haklarından olan yaşama hakkı yanında ruhen, bedenen ve sosyal yönden tam bir iyilik halinde olmalarını sağlayacak temel sağlık hizmetlerinden faydalanamama durumu söz konusu mahrumiyetlerin en başta gelenlerindendir. İsrail tarafından Filistin halkına yönelik her türden insan hakkı ihlalleri, uluslararası hukuk ve savaş hukuku hiçe sayılarak gerçekleştirilen haksız/orantısız şiddet eylemleri ve çoğunlukla sivil ölümleri ile sonuçlanan ağır silahlı saldırılar onlarca yıldır bölgenin en büyük sorunu durumundadır. Bölge halkı yıllardır söz konusu mahrumiyetleri yaşamak zorunda bırakılmaktadır. İsrail'in işgalci, saldırgan, yayılmacı politikaları ve hukuksuz kısıtlamaları sonucunda Filistin'de ve özellikle Gazze Şeridi'nde ekonomik ve sosyal hayatın büyük ölçüde çöktüğü, halkın en temel insani ihtiyaçlarını bile karşılayamaz hale geldiği bilinmektedir. Söz konusu kısıtlamalar nedeniyle sadece ekonomik yapı değil aynı zamanda buna bağlı olarak enerji, eğitim, sağlık, tarım vb. ile ilgili tüm altyapı çökmüş ve en temel hizmetler dahi verilemez hale gelmiştir. Acil/zorunlu insani ihtiyaçlar yanında, kronik hale gelen siyasi sorunların çözümü, kalıcı barış ortamının sağlanması ve Filistin'in sosyo-ekonomik yeniden inşası bağlamında dışarıdan gelecek her türden insani yardıma ve desteğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu süreçte desteğe en fazla ve acil ihtiyaç duyulan sivil alanların başında sağlık hizmetleri gelmektedir. Özellikle son onbeş yıllık dönemde Filistin konusundaki duyarlılığını açıkça ortaya koyan Türkiye, çok boyutlu sorumlulukları çerçevesinde, hemen her alanda olduğu gibi bölgenin ihtiyacı olan sağlık hizmetleri konusunda da resmi ve sivil aktörleri aracılığıyla iyileştirici, önemli ve etkili adımlar atmaya devam etmektedir.

Anahtar kelimeler: İnsani yardım, insani diplomasi, Türk dış politikası, Filistin

Abstract

The disruption of public order, along with the economic and social collapse, where political unresponsiveness and sovereignty problems prevail, brings with it many problems that directly or indirectly affect states and societies. If conflicts are spread over a long period of time, when disproportionate use of force occurs, and when they reach armed violent dimensions, problems can grow and cause violations of rights and a number of deprivations that deeply affect the lives of the society and the individual. The most

important of these deprivations is the inability to benefit from basic health services that will enable people to be in the best interests of the most basic human rights as well as the right to life, physical and social. The most serious problem of the region has been the heavy armed attacks that have resulted in unfair / disproportionate acts of violence and mostly civilian deaths that have been carried out by Israel in violation of all kinds of human rights violations, international law and war laws against the Palestinian people. The people of the region have been forced to live in deprivation for years. As a result of Israeli invaders, aggressive, expansionist policies and illegal restrictions, it is known that economic and social life collapses to a great extent in Palestine and especially in the Gaza Strip, making it unable to meet even the most basic human needs of the people. Due to the mentioned restrictions, not only the economic structure but also the energy, education, health, agriculture etc. the entire infrastructure has collapsed and even the most basic services have become unavailable. In addition to urgent / compulsory human needs, there is a need for all kinds of humanitarian assistance and support from the outside in the context of resolving political problems that have become chronic, ensuring a lasting peace environment and socio-economic reconstruction of Palestine. In this process, health services are at the leading and most urgent need of civilian areas. Especially in the last fifteen years, Turkey has made clear its sensitivity to the Palestinian issue and continues to take important, effective and effective steps in the area of multidimensional responsibilities, as well as in almost every area, as well as in the health services that the region needs, through its official and civil actors.

Key words: Humanitarian aid, humanitarian diplomacy, Turkish foreign policy, Palestine

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca kadim medeniyetlerin ve semavi dinlerin merkezi ya da kesişim alanı olan Ortadoğu günümüzde de jeopolitik ve stratejik konumuyla küresel siyasetin odak noktalarından biri olmaya devam etmektedir. Zengin enerji kaynaklarına sahip olmasının beraberinde getirdiği kronik politik sorunları nedeni ile gerginliğin hiç bitmediği Ortadoğu, geride kalan yüz yıllık dönemde Batılı devletlerin üzerinde sürekli birtakım çıkar hesapları yaptığı, bu yüzden gerçek, kalıcı bir barış ve huzur ortamının sağlanamadığı sorunlu bir coğrafya olarak zihinlerde yer edinmiştir. Bugün Ortadoğu'yu sorunlu kılan etkenlerin başında şüphesiz, bölge ülkelerinin sahip olduğu ve ABD başta olmak üzere Batılı büyük devletlerinin ele geçirmek ya da sömürmek istediği zengin enerji kaynakları gelmektedir. Ancak bölgenin siyasi çalkantılar ve güç mücadelelerine sahne olma konusundaki olumsuz şöhretinin enerji savaşlarından çok daha önceye dayandığı bilinmektedir.

Tarihsel süreçte siyasi, dini, mezhepsel, etnik vs. pek çok faktörün etkili olduğu ayrışmalar ve mücadeleler Ortadoğu'da yaşanan sorunların temelini teşkil etmektedir. Ancak son yüz yıllık dönemde Ortadoğu anlaşmazlıkların, güç mücadelelerinin, çatışmaların neredeyse hiç bitmediği ve bu yüzden politik istikrarsızlığın hâkim olduğu bir coğrafya görünümündedir. Özellikle Osmanlının dağılması ile birlikte ortaya çıkan siyasi yapı bölgede ayrışma ve bölünmeleri hızlandırmış, I. Dünya Savaşı sonunda Batılı devletlerin kolayca nüfuz edip kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirebildikleri bir tablo ortaya çıkmıştır. Bugün Ortadoğu denildiğinde dikta rejimleri, iç savaşlar, askeri darbeler, dış müdahaleler, ambargolar vs. pek çok olumsuzluğun sıradan hale geldiği, sorunlu ve istikrarsız geniş bir coğrafya akla gelmektedir. Ortadoğu coğrafyasındaki sorunlu alanlardan bahsedildiğinde ise genellikle ilk akla gelen Filistin bölgesi ve çevresi olmaktadır. Bunun ekonomik, politik, etnik, dini vb. pek çok nedeninden bahsetmek mümkündür. Ancak sayılan nedenlerin ötesinde, son yüz yılda bölgedeki sorunların temelinde Filistin topraklarını haksız ve hukuksuz bir şekilde işgal ederek kurulan İsrail Yahudi devletinin varlığı yatmaktadır.

19. yüzyılın sonlarında ilk adımları atılan Siyonist faaliyetlerle birlikte, dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan Yahudiler, kendilerine vaat edilmiş topraklar olarak gördükleri coğrafyada devletlerini kurma hedefiyle, sistematik bir işgale zemin oluşturacak şekilde Filistin topraklarına göç etmiş ya da ettirilmiştir. Her türlü teşvik ve baskı unsurları yanında dünyanın farklı ülkelerinde yaşayan zengin Yahudiler tarafından maddi yardımlar ve uluslararası lobi faaliyetleri ile sağlanan destek sayesinde hızlandırılan göç hareketliliği ve yerleşimlerle Yahudi nüfusun bölgede belli bir yoğunluğa ulaşması sağlanmıştır. I.Dünya Savaşı

sonrasında bölgede yaşanan siyasi ve idari boşluk yanında, başta Almanya'da Nazilerin iktidara gelmesi olmak üzere Avrupa'da yaşanan siyasi gelişmeler Filistin topraklarına Yahudi göçünün hızlanmasına ve katlanarak artmasına yol açmıştır.1921'de 93 bin olan Filistin'deki Yahudi sayısı 1936 yılı sonunda 382 bine çıkmış, aynı dönemde Arap nüfus da 700 binden 983 bine ulaşmıştır (Cleveland, 2008: 282). 1931-1946 arası dönemde Filistin topraklarındaki Yahudi nüfusun oranı kademeli olarak yüzde 19'dan yüzde 31'e kadar yükselirken, aynı dönemde Arap nüfusun oranı yüzde 82'den yüzde 67'ye gerilemiş (McCarthy, 1990: 36) ve böylece Filistin topraklarında bir Yahudi devleti kurulması için gerekli siyasi ve demografik zemin hazır hale gelmiştir.

Filistin topraklarının işgal edilerek Yahudilerin bölgeye yerleştirilmesi ve İsrail'in kurulması ile ilgili süreç aslında çok daha önce, 1917 tarihli Balfour Deklerasyonu ile başlamıştır. İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour Kasım 1917'de Siyonist lider Lord Rothschild'a "*Balfour Deklarasyonu*" olarak adlandırılan bir mektup göndermiştir. Arthur Balfour'un mektubunda, İngiltere'nin Filistin'de bir Yahudi devleti kurulması için tüm imkânlarını kullanacağını bildiren vaatler yer almaktadır (Cleveland, 2008:271). Böylece Yahudilerin bir milli yurt (devlet) elde etmesi, buna karşılık Filistinlilerin ise yurtsuz ve devletsiz kalması sonucunu doğuracak olan süreç başlamış ve bölgede yüz yıldır devam eden sorunların temeli atılmıştır. Balfour Deklarasyonu 1918 yılı içinde sırasıyla Fransa, İtalya ve ABD tarafından da kabul edilmiş ve desteklenmiştir (Kasalak, 2016: 69).

Birinci Dünya Savaşı henüz sona ermeden, 1916 yılında, Osmanlı sonrası Ortadoğu'nun paylaşımı ile ilgili olarak yapılan Sykes-Picot Anlaşması ve daha sonra barış görüşmeleri arasında yer alan 1920 tarihli San Remo Görüşmeleri sonucunda İngiltere Filistin'i işgal etmiş ve manda dönemi başlamıştır (Kaştan, 2012:1798).Bu tarihten itibaren Filistin bölgesini elinde tutan İngiltere'nin Balfour Deklarasyonu'nun gereğini yerine getirerek sağladığı destek ve katkılarla, İkinci Dünya Savaşının sona ermesinin ardından, 1948 yılında, Müslüman Arap dünyasının ortasında, açık bir sorun kaynağı olarak, yapay bir Yahudi İsrail devleti kurulmuştur. Bu tarihten sonra İsrail bir taraftan 1948, 1967 (Altı Gün Savaşları), 1973 yıllarında bölge ülkeleriyle aralarında yaşanan Arap-İsrail Savaşları ile Filistin topraklarını işgal ederek sınırlarını genişletme adımlarını, diğer taraftan da Filistin bölgesinde yaşayan halka yönelik katliamlar, sürgünler ve her türlü baskılarla sindirme ve yok etme politikalarını sürdürmüştür.

Kendi vatanlarında mülteci durumuna düşürülen Filistin halkı Birinci İntifada ve İkinci İntifada (El Aksa İntifadası) olarak bilinen direniş hareketleri ile İsrail zulmüne karşı koymaya çalışmıştır. İlk başta İsrail'in orantısız güç kullanımı ve hukuksuz uygulamalarının artmasına yol açan bu direniş hareketleri süreç içerisinde Filistin halkının sesinin uluslararası toplum nezdinde duyulur hale gelmesini, bölgede yaşanan hukuksuz durumla ilgili farkındalık oluşmasını ve Filistin'in çözüm konusundaki müzakere sürecine dahil olmasını sağlamıştır. İsrail- Filistin sorunu ile ilgili olarak Camp David Anlaşması (1978), Oslo Süreci/Anlaşmaları (1993 ve 1995), ABD, Rusya, BM ve AB'nin oluşturduğu Ortadoğu Dörtlüsü tarafından hazırlanan Yol Haritası gibi çok sayıda -esasen sonuçları itibarıyla başarısız denebilecek- anlaşma ve müzakere gerçekleşmiştir. Uluslararası düzeyde çözüm arayışları bugün de devam etmektedir ancak tarafların kalıcı ve adil bir çözüm üzerinde birleşmesi hala çok zor gözükmektedir.

İsrail-Filistin sorununun yukarıda değinilen siyasi sonuçları yanında ekonomik ve sosyal yönden Filistin halkını derinden etkileyen ve sürecin insani boyutu olarak ele alınabilecek olumsuz sonuçları göz ardı edilmemelidir. Dar bir alanda, tam anlamıyla bir güç dengesizliğinin söz konusu olduğu şartlarda 70 yıldır devam eden bir savaş halinin, zayıf durumda bulunan tarafın ekonomik ve sosyal anlamda çöküşü ile sonuçlanması kaçınılmazdır. İsrail'in kurulması ile birlikte başlayan ve onlarca yıldır devam eden insani trajediler uluslararası sistemde hukuk ve insan hakları bağlamında çözüme kavuşturulması gereken hayati bir sorundur. İsrail işgali altındaki Filistin topraklarında yaşayanların maruz kaldığı insan hakkı ihlalleri ve Filistinli mültecilerin içinde bulunduğu şartlar, bölgedeki siyasi karmaşanın devam etmesi nedeniyle halen çözümü en zor olan problemlerden biri durumundadır. Bugün başta Ürdün, Lübnan, Suriye olmak üzere dünyanın farklı ülkelerine dağılmış vaziyette 5 milyondan fazla kayıtlı mülteci statüsünde Filistinli bulunmaktadır. Sadece Gazze'de 1,3 milyondan fazla, Batı Şeria'da ise yaklaşık 810 bin mülteci yaşamaktadır (UNRWA, 2017). Batı Şeria ve Gazze'deki kamplarda bulunan mültecilerle birlikte bu

bölgelerde yaşayan Filistinliler de devam eden İsrail saldırıları sonucu hayat boyu koruma önlemlerine ihtiyaç duymaktadır (İNSAMER, 2017. 1).

İsrail saldırılarıyla Filistin'de onlarca yıldır devam eden yıkımın ardından 2006 yılında başlayıp kademeli olarak genişleyen ve çok katı bir şekilde uygulanan Gazze ablukası bölgedeki mevcut insani sorunların kontrolsüz bir şekilde büyümesine ve derinleşmesine yol açmıştır. İsrail'in ağır bombardımanları sonucu yaşam alanlarındaki altyapıların tahrip olması nedeniyle Gazze halkının mahrum kaldığı temiz su, gıda, ilaç, yakıt, elektrik, temizlik ve hijyen malzemeleri gibi en temel ihtiyaç maddeleri ülke içerisinden sağlanamamakta, eğitim ve sağlık hizmetleri başta olmak üzere temel sosyal hizmetlerin sunumu da neredeyse imkansız hale gelmiş bulunmaktadır. Devam eden abluka ve saldırılar nedeniyle Gazze'nin yaralarının sarılması için dışarıdan gelecek yardımların da zamanında ve sağlıklı bir şekilde yerine ulaşması çoğu kez mümkün olmamaktadır. Bu süreçte eksikliği en fazla hissedilen ve sağlanmasına öncelikle ihtiyaç duyulan hizmetin, doğrudan ya da dolaylı olarak saldırılardan ve ablukadan çok yönlü etkilenen sağlık hizmeti olduğu söylenebilir.

Sağlık hizmeti almak insanların vazgeçilemez, ertelenemez ihtiyacı ve en temel evrensel haklarındandır. Doğa ya da insan kaynaklı olabilen, istenmeyen fakat genellikle engellenemeyen ve maruz kalanlar açısından dolaylı ya da doğrudan mağduriyet/dezavantaj doğuran olumsuzluklar söz konusu olduğunda ilk planda ihtiyaç duyulan ve en kırılgan durumdaki hizmet şüphesiz sağlık hizmetidir. Savaş hali, söz konusu mağduriyet/dezavantaj doğuran olumsuzluklar içerisinde önemli ve özellikli bir yere sahiptir. Çünkü insanlara zarar verip mağdur eden de yine -bilinçli olarak bunu yapan- insanlardan başkası değildir. Savaş ortamında sağlık hizmeti sunumu ya da savaşın yıkıcı etkilerinin insan ve toplum sağlığı üzerindeki olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesine yönelik çalışmalar bu nedenle son derece önemli, elzem, bir o kadar da zor ve zahmetli uğraşlardır.

Bu çalışmamızda; İsrail-Filistin anlaşmazlığına bağlı askeri, siyasi, ekonomik vs. alanların dışında, özellikle abluka altındaki Gazze'de insani trajedilere yol açan ve ivedilikle çözülmesi gereken sorunların başında yer alan sağlık hizmetlerinin durumu ile bölge halkının sağlık hizmetlerine erişim engellerinin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak yapılan ve yapılması gereken doğru uygulamalar ele alınacak, detaylı istatistikler ve sayılara yer verilmeden resmi ve sivil aktörler eliyle Türkiye tarafından gerçekleştirilen insani yardım faaliyetleri üzerinde durulacaktır.

2. FİLİSTİN'DE EKONOMİK VE SOSYAL HAYAT; SORUNLARIN İNSANİ BOYUTU VE SAĞLIK HİZMETLERİ

İsrail Yahudi devletinin kurulma aşamasından itibaren devam eden işgaller, çatışmalar, savaşlar Filistin ekonomisini tamamen çökertmiş, yıllar içerisinde halkın refah düzeyinin ve sosyal hayatının kısa ve orta vadede kolay düzelemeyecek şekilde bozulmasına yol açmıştır. Özellikle İsrail tarafından uygulanmaya devam eden abluka ile birlikte başta Gazze olmak üzere Filistin'in genelinde yıllardır kronik hale gelen sosyoekonomik sorunlar katlanarak büyümeye devam etmektedir. İsrail ablukasının ve saldırılarının yol açtığı yıkımların ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çok boyutlu insani sorunların Filistin halkını sadece kısa vadede değil orta ve uzun dönemde de olumsuz etkilemeye devam edeceğini öngörmek zor değildir. İsrail'in saldırıları ve ağır bombardımanlar sonucu yaşam alanlarındaki altyapıların hemen hepsi zarar görmüş, tahrip olmuş ya da tamamen kullanılamaz hale gelmiştir. Bu nedenle ulaşım, eğitim, sağlık hizmetleri ile bu hizmetlerin görülmesi ve gündelik hayatın devamı için elzem olan temel ihtiyaç malzemelerine erişim neredeyse imkânsız hale gelmiş durumdadır. Birkaç on yıldan bu yana devam etmekte olan bu durumun sosyal yapıyı derinden sarsarak, Filistin'de yaşayan ve yaşayacak olan belki birkaç neslin çok ciddi fizyolojik ve psikolojik sorunlarla, hayatını dezavantajlı olarak sürdürmesine yol açması kaçınılmazdır. Bu anlamda Filistin halkına verilecek desteğin çok boyutlu değerlendirilmesi, çok sayıda ve farklı aktörlerin işbirliği ile yürütülecek şekilde kurgulanması gerekmektedir.

İsrail tarafından özellikle son on yıllık dönemde gerçekleştirilen saldırıların yol açtığı yıkım ve Gazze ablukasının Filistin halkı üzerindeki olumsuz etkileri çok çok yönlüdür. Toplumun günlük hayatıyla doğrudan ilişkili olan; gıda güvenliği, beslenme, temiz içme ve kullanma suyu, sağlık/ilaç, eğitim, tarım, üretim vb. pek çok konuda acilen çözülmesi gereken majör sorunlar bulunmaktadır. Başta abluka olmak üzere İsrail'in çok

yönlü kısıtlamaları nedeniyle BM yardımları ve diğer dış yardımların söz konusu sorunların çözümünde yeterince etkili olamadığı görülmektedir. Abluka ile özellikle Gazze'ye mal akışı ve insan giriş-çıkışları kısıtlanmakta ve bu durumun bölgede yaşayan halkın mağduriyetini artırmaktadır (UNWRA, 2017). İsrail işgal devletinin yıllardır sürdürdüğü saldırılar ve abluka koşulları, bölge nüfusunun %80'inin hayatını idame ettirmesinin uluslararası yardımlara bağlı hale gelmesine sebep olmuştur (UNRWA, 2016: 4).

Uzun yıllardan beri devam eden çatışmalar yüzünden Filistin ekonomisi sürekli güç kaybetmekte ve buna bağlı olarak ülkenin istihdam kapasitesi son derece zayıf ve sınırlı seyretmektedir. Bunun sonucunda ise işsizlik ve yoksulluk oranı artmakta, bölgenin dünyada işsizliğin en yüksek olduğu yerler arasında bulunmasına yol açmaktadır. Dünya Bankası verilerine göre, Gazze Şeridi'nde işsizlik oranı %40'ın üzerindedir (World Bank, 2016: 7). Üretim ve istihdamın son derece kısıtlı olması yanında temel insani ihtiyaç maddelerinin içeriden ya da dışarıdan temininde de çok ciddi imkânsızlıklar nedeniyle Filistin'de ve özellikle Gazze'de hayat pahalılığı iktisadi açıdan beklenen bir sonuçtur. Bunun gibi ortamlarda toplumun genel huzurunu bozan ve sorunların büyümesine yol açan suiistimallerin de görülmesi muhtemeldir.

Gazze Şeridi'nde yer alan sekiz farklı mülteci kampında halen 1,3 milyondan fazla mülteci yaşamaktadır. Bu durum bölgede yaşayan diğer nüfusla birlikte 2 milyon civarında insanın yaşadığı yaklaşık 360 km^2 yüzölçümlü Gazze'nin, dünyanın en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip bölgelerinden biri olması sonucunu doğurmaktadır. Bugün işgal altındaki topraklarda yaşayan Filistinli nüfusu 5 milyon civarındadır ve bu nüfusun yaklaşık %40'ı son yıllardaki çatışmalardan doğrudan etkilenmiş, korunmaya ve desteklenmeye ihtiyaç duyar hale gelmiştir (OCHA, 2016a).

Sayılan tüm bu olumsuzlukların doğal sonucu; yüksek işsizlik, düşük gelir, pahalı yaşam şartları ve toplumsal refahın en alt seviyelere inmesidir. İsrail'in saldırıları ve hukuksuz uygulamaları yüzünden ülkede tarım alanlarının değerlendirilememesi, üretim, ticaret vb. geçim yollarının kısıtlanarak yok edilmesi Filistin halkının sağlıklı ve güvenli temel gıdaya erişimini imkânsız hale getirmiştir. Bugün Gazze'nin %47'sinin temel gıdaya erişim imkânı kısıtlıdır. Sağlık, eğitim, enerji ve konut gibi temel hizmetlere erişim ise İsrail tarafından kısıtlanmaya devam edilmektedir. Filistin genelinde İsrail saldırılarına maruz kalan yüzbinlerce insan hastalıklar, sakatlıklar ve savaşın yol açtığı ağır psikolojik travmalar nedeniyle ihtiyaç duyduğu acil yardım, tedavi ve rehabilitasyon gibi temel sağlık hizmetlerine erişememektedir. Gazze'de en büyük sıkıntıyı çekenler ise savaşın olduğu her yerde olduğu gibi çocuklardır. Filistin'de nüfusun önemli bir kısmını oluşturan çocuklar mevcut olumsuz koşullara bağlı olarak yaşadıkları travmanın izlerini hayatları boyunca taşımaktadır (OHCA, 2016b).

Filistin'in ekonomik ve sosyal hayatına dair buraya kadar yapılan açıklamalar ve değinilen sorunların tamamının doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka ülkede sağlık hizmeti sunumu ve bu hizmete erişim konusunda yaşanan sorunlarla ilgisi vardır. İsrail'in saldırılarına maruz kalan insanların bedenen ve ruhen doğrudan etkilendiği travmalar hiç şüphesiz birincil sorun alanıdır. Ancak sağlık tesislerinin saldırılarda tahrip olması, yıkılması, kullanılamaz hale gelmesi, sağlık tesislerinde kullanılacak tıbbi cihazların, sarf malzemelerinin, ilaçların yetersizliği ve İsrail'in kısıtlamaları nedeniyle tedarik edilememesi, nitelik ve nicelik bakımından yeterli düzeyde sağlık çalışanının bulunmaması ve ülkenin içinde bulunduğu şartlarda sağlık işgücünün yenilenememesi gibi doğrudan sağlık hizmeti sunumuyla ilgili konuların da aynı derecede önemli olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu çerçevede BM ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) başta olmak üzere devletler ve diğer uluslararası aktörlerin Filistin'e yönelik sağlık yardımlarının da sadece hasta ve yaralılara doğrudan verilen hizmetle sınırlı anlaşılmaması gerektiği açıktır.

3. TÜRK İNSANİ YARDIM SİSTEMİ; SINIRAŞAN SAĞLIK YARDIMLARINDA FİLİSTİN'E YÖNELİK UYGULAMALAR

Türkiye'nin insani yardım sisteminde başat aktörler*; birincisi*, faaliyet alanlarında ve görev tanımlarında doğrudan ya da dolaylı olarak insani yardımlarla ilgili konuların yer aldığı resmi kuruluşlar, *ikincisi* de insani yardım temelli sivil toplum kuruluşlarıdır (STK'lar).

Türk resmi ve sivil insani yardım kuruluşları tarafından ayrı ayrı ya da işbirliği halinde gerçekleştirilen faaliyetlerin esasen formel bir kalıba ya da sıkı kurallara bağlı işlediğini söylemek zordur. Ancak sahada

görülen uygulamalara ve çalışma tarzlarına bakıldığında temelde basit bir hiyerarşinin gözetildiği görülmektedir.

3.1. Türk İnsani Yardım Faaliyetlerinin Hiyerarşisi

İnsani yardımlar denildiğinde; dünyanın neresinde olursa olsun, etnik, dini, mezhepsel vs. aidiyetine bakılmaksızın, herhangi bir nedenle dezavantajlı durumda bulunan zayıf, savunmasız insanların/toplumların, içinde bulundukları olumsuz durumdan kurtarılmasına, korunmasına, rehabilitasyonuna ve kalıcı iyileşmenin sağlanmasına yönelik faaliyetlerin tümü anlaşılmaktadır. İnsani yardımlar, aktörleri, paydaşları, yol ve yöntemleri, zamanlaması ve ölçeği bağlamında, öncelik ve önem düzeyine göre; *birincisi*, ilk aşamada acil müdahale içeren insani yardım faaliyetleri, *ikincisi* ise rehabilitasyon aşamasındaki destek ve iyileştirme faaliyetleri şeklinde ardışık iki adımda yürütülmektedir.

3.1.1. İlk Aşama, Acil İnsani Yardım Faaliyetleri

Uluslararası boyutta insani sorun/kriz niteliğindeki her türlü olumsuz durumda ağır koşullar ya da ciddi tehdit altında, savunmasız ve silahsız insanların hayatta kalmalarının sağlanması daima öncelikli hedef olmak durumundadır. Hayati tehlikesi bulunan hasta, yaralı, barınaksız ya da ileri düzeyde açlık ve susuzluk çeken kimselere öncelikli olarak yardım edilmesi gerekmektedir. Bu şekilde olumsuzlukların yaşandığı bölgelere en kısa süre içerisinde, en uygun ekip ve ekipmanla ulaşılarak, öncelikle arama ve kurtarma faaliyetlerinin, devamında ise insanların hayatlarının ve onurlarının korunmasını sağlayacak yardımların bu çerçevede değerlendirilmesi mümkündür.

Türk insani yardım sisteminde bu aşamanın başat aktörleri; AFAD, Kızılay, Sağlık Bakanlığı (Ulusal Medikal Kurtarma Ekipleri/UMKE) gibi resmi organlar ile İHH, Yeryüzü Doktorları Derneği, Yardımeli Derneği, Deniz Feneri Derneği gibi sivil uluslararası insani yardım kuruluşlarıdır.

3.1.2. Rehabilitasyon, Destek ve İyileştirme Faaliyetleri

İnsani sorunların boyutuna ve derinliğine göre, insan hayatı ve onurunun korunması, temel güvenlik, beslenme, sağlık, eğitim, ekonomik özgürlük gibi ihtiyaçların karşılanmasına ve hayatın normal akışına dön-dürülmesine yönelik çalışmalar bu aşamadaki faaliyetlerdendir. Acil müdahale gerektiren olumsuzlukların kısmen veya tamamen giderildiği ya da azalma sürecine girdiği evrede, ilk müdahalenin devamı niteliğindedir. Bu aşamadaki faaliyetler bireysel ve sosyal hayatın normalleşmesine, en azından kriz öncesi duruma dönülmesine ya da daha iyi şartların sağlanmasına yönelik olarak gerçekleştirilecek destek ve iyileştirme girişimleridir. Acil insani yardımlar ve arama-kurtarma faaliyetlerine nazaran bu aşamada daha nitelikli ve uzun dönem etkiye sahip, sistemli insani yardım uygulamaları söz konusudur.

İnsani yardımlarda alıcı tarafın gerçek ihtiyaçlarının belirlenmesi, ihtiyaçlar ile imkânların birbirini karşılayıp karşılamadığının ortaya konması, karşılamıyorsa ek kaynak arayışına yönelik girişimler bu aşamada gerçekleştirilmektedir. İnsani sorunların yerinde ve kalıcı olarak çözülmesi adına destek ve iyileştirme aşamasında, yardım edilen tarafın mevcut varlıklarının ve potansiyel kaynaklarının değerlendirilmesi, çalışmaların başarısı için gereklidir.

Türkiye'nin insani yardımları içerisinde en önemli unsurlardan olan sınıraşan sağlık hizmetlerinde de bu basit hiyerarşinin işlediği söylenebilir. Rehabilitasyon aşamasında Türk insani yardım sisteminin en etkili ve belirleyici aktörleri; AFAD, TİKA, Kızılay, Diyanet İşleri Başkanlığı, Sağlık Bakanlığı gibi resmi devlet kuruluşları ve uluslararası insani yardım kuruluşu niteliğindeki tüm STK'lardır.

3.2. Türkiye'nin Filistin'e Yönelik Sağlık Yardımları

Çalışmanın ilk iki bölümünde izah edildiği ve vurgulandığı üzere; Filistin'de, diğer alanlar gibi sağlık hizmetleri konusunda da sistemin işleyişini olumsuz etkileyerek insanların hayatını tehdit eden ya da zorlaştıran en büyük etken İsrail'in saldırıları ve hukuksuz uygulamalarıdır. Son yıllarda yaşanan karşılıklı çatışmalarda ya da İsrail'in bombardımanları sonucu çoğu sivil binlerce insan hayatını kaybetmiş, on binlerce insan yaralanmıştır. Filistin'e yönelik sağlık yardımlarından bahsedildiğinde genellikle ilk akla gelen

bu saldırılarda yaralananlarla ilgili yapılanlar olmaktadır. Ancak bunun dışında Filistin halkının sağlık hizmeti almasının önündeki engelleri kaldırmakla ilgili tüm faaliyetlerin de aynı şekilde sağlık yardımları olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin Filistin'e yönelik sağlık yardımlarının da yukarıda izah edildiği şekilde iki aşamada gerçekleştiği söylenebilir.

i. *İlk aşamada*; sıcak çatışmaların ya da İsrail'in ağır silahlarla gerçekleştirdiği bombardımanların hemen ardından, resmi ve/veya sivil unsurların hasta ve yaralılara acil müdahalede bulunmak üzere; tıbbi malzeme, ekip ve ekipmanlarla bölgeye intikali gerçekleşmektedir. Yaralılara ilk müdahaleleri yapıldıktan sonra yerinde tedavisi mümkün olmayacak şekilde durumu ağır olanlar hava ambulanslarıyla Türkiye'ye nakledilebilmektedir. 2014 yılında, durumu ağır olan yüzden fazla yaralı Sağlık Bakanlığı UMKE ekipleri tarafından -ilk müdahaleleri getirildikleri Tel Aviv Ben Gurion Havaalanında yapılarak-ambulans uçaklarla art arda seferlerle Türkiye'ye getirilmiş ve çeşitli hastanelerde tedavi edilmeleri sağlanmıştır (AA, 2014).

ii. *İkinci aşama;* acil sağlık yardımlarının devamında ve daha geniş bir zaman dilimine yayılmış şekilde verilen sağlık hizmetleriyle ilgilidir. Bu aşamada sağlık hizmetlerinin niteliği ve çeşitliliği artmaktadır. Savaşın yıkıcı etkilerinden bedenen ve ruhen olumsuz etkilenen insanların hayatlarını normalleştirmeye yönelik fiziksel ve psikolojik destek faaliyetleri bu aşamada gerçekleştirilmektedir. Destek ve iyileştirme temelli olan bu aşamanın en önemli faaliyetlerinden biri de, savaşta zarar gören sağlık tesisleri ve altyapılarının onarılması ya da yeni tesislerin inşa edilmesidir. İsrail saldırılarında zarar gören onlarca sağlık tesisinin kullanılır hale getirilmesi ve tıbbi cihaz/malzeme eksikliklerinin giderilmesi yanında, TİKA tarafından Batı Şeria'nın Tubas şehrinde Tubas Türk Hastanesi (TİKA, 2016a) ve Gazze'de Filistin-Türkiye Dostluk Hastanesi olma üzere iki adet hastane inşa edilmiştir (TİKA, 2016b: 44). Bu aşamada ayrıca, sağlık hizmetlerinin sorunsuz bir şekilde verilebilmesi ile dolaylı olarak ilgili olan elektrik, su, yakıt gibi zorunlu mal ve hizmetlerin tedarik edilmesi ya da tedarik engellerinin bertaraf edilmesine yönelik iş ve işlemler de gerçekleştirilmektedir. Rehabilitasyon süreci olarak değerlendirilebilecek bu aşamada sağlık ve insani yardım amaçlı, Yeryüzü Doktorları ve İHH gibi bazı STK'ların sağlık hizmeti sunmak üzere nitelikli sağlık profesyonellerini geçici olarak bölgeye gönderdiği görülmektedir (YYD, 2016), (İHH, 2009).

4. SONUÇ

Filistin'de bugün yaşanan politik, ekonomik, sosyal sorunların ve insani trajedilerin temelinde İsrail tarafından gerçekleştirilen fiili saldırılar ve hukuksuz uygulamalar yer almaktadır. İsrail'in kuruluş hazırlıkları aşamasından bu yana, yüz yılı aşkın süredir devam eden haksız işgal girişimleri, Filistinlilere karşı sergilediği saldırgan tutum ve hak ihlalleri bölgede çözümsüz pek çok soruna da kaynaklık etmektedir. Onlarca yıldır devam eden Yahudi yerleşimleri ve İsrail'in işgal girişimleri iki milyondan fazla Filistinlinin kendi ülkelerinde mülteci durumuna düşmelerine yol açmıştır. Bundan çok daha fazlası da başta Ürdün, Lübnan, Suriye olmak üzere başka ülkelerde mülteci statüsünde hayatını sürdürmektedir.

İsrail-Filistin sorununda taraflar arasında etnik ve dini temelli ayrışmalara dayalı kronik uzlaşmazlık durumu ve bariz güç dengesizliği mevcut sorunların çözümünü zorlaştırmaktadır. Söz konusu güç dengesizliği savaş/çatışma durumunda ağır kayıpların yaşanmasına ve insan hakkı ihlallerinin artmasına da yol açmaktadır. Karşılıklı çatışmalar ve İsrail'in ağır saldırıları Filistin'de ve özellikle Gazze'de çok büyük yıkımlara yol açmaktadır.

Gündelik hayatı doğrudan ilgilendiren pek çok alanda fiziki ve teknik altyapıların çökmesi bölgede yaşayan insanların sorunlarının katlanarak büyütmesine yol açmaktadır. Savaş sadece binaları ve altyapıyı değil aynı zamanda topyekûn sistemi yıkmakta ve işlemez hale getirmektedir. İsrail'in baskıları, kısıtlamaları ve özellikle on yılı aşkın süredir katı bir şekilde uygulanan Gazze ablukası mevcut insani sorunları giderek derinleştirmekte ve çözümsüz hale getirmektedir. Onlarca yıldır adeta bir açık hava hapishanesinde yaşamak zorunda bırakılan Gazze halkı ve ülkedeki diğer mülteci kamplarında yaşayan Filistinliler, gıda, su, ilaç, giyinme, yakıt, elektrik gibi en temel insani gereçler için bile dışarıdan gelecek yardımlara muhtaç ve bağımlı durumdadır. Aynı şekilde ulaşım, eğitim, sağlık vb. hizmetlerin de dış yardımlar olmadan sağlanması imkânsız hale gelmiştir. İsrail saldırıları sonucu hemen her alanda tahrip olan sistemlerin en kısa süre

içerisinde yeniden işler hale getirilmesi Filistin'deki insani trajedinin büyümemesi ve kalıcı olarak sonlanması adına atılacak en önemli adımlardandır.

İnsani yardımlar ve kalkınma yardımları konusunda son dönemde çok önemli bir aktivizm içerisine giren Türkiye, Filistin konusunda da ilgisiz kalmamakta, ülkede yaşayan insanların acil ihtiyaçlarını gidermenin yanında, orta ve uzun vadede hayatlarının kolaylaştıracak birtakım iyileştirmeler için de gerekli adımları atmaktadır. Son dönemde belirgin bir model olarak kendini gösteren Türk insani yardım sistemi, insani sorunların sadece ilk aşamada geçici olarak rahatlatma şeklinde değil, uzun vadeli ve kalıcı iyileşme sağlayacak şekilde çözülmesi üzerine kurgulanmaktadır.

Türkiye'nin Filistin'e yönelik destek ve yardımlarında Türk insani yardım sisteminin; ilk aşamada acil müdahaleler, ikinci aşamada ise kalıcı çözüm için destek ve iyileştirme çabaları şeklindeki temel öngörüsünün işlediği söylenebilir. Filistin ve özellikle de Gazze halkının maruz bırakıldığı ağır şartlar ve insani sorunların çözümü adına, Türk insani yardım sisteminin resmi ve sivil aktörleri tarafından sahada önemli ve başarılı çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Filistin'deki sağlık sorunlarının çözümüne yönelik olarak gerçekleştirilen dış yardımlar bu konuda son derece başarılı örneklerdir. Türkiye'nin sağlık yardımları konusunda resmi ve sivil çok sayıda aktörüyle, insani krizlere ilk müdahale ya da rehabilitasyon sürecinde destek ve iyileştirme aşamasında uyguladığı sistemin ve ortaya koyduğu performansın uluslararası düzeyde kabule ve beğeniye mazhar olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

AA (Anadolu Ajansı) (2014).Filistinli yaralılara ilk müdahaleyi UMKE görevlileri yaptı, http://aa.com.tr/tr/turkiye/filistinli-yaralilara-ilk-mudahaleyi-umke-gorevlileri-yapti/131893. Erişim Tarihi: 10.09.2017.

CLEVELAND W. L. (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi* (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul: Agora Kitaplığı Yayınları.

İHH (İnsani Yardım Vakfı) (2099). (İHH,2009). Gazze'nin Yardımına Türkiyeli Doktorlar Koştu, https://www.ihh.org.tr/news/turkish-doctors-rushed-to-help-gaza-1494. Erişim Tarihi 15.09.2017.

İNSAMER (İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi) (2017). *Filistin'de İnsani Durum Raporu Araştırma no:39*, (Hazırlayan: Merve Aksoy Ercümen), İstanbul: Pelikan Basım.

KASALAK, K. (2016). İngilizlerin Filistin Politikası Ve Filistin Mandası *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3(25), 65-78.

KAŞTAN, Y. (2012). Orta Doğu'da Arap-İsrail Mücadeleleri ve Türkiye, içinde:DİLEK, Z., AKBULUT, M., CÖHCE, S., ÖZER, Z.B., GÜRSES, R., TAŞKIN ve B.K.edt.*Tarih ve Medeniyetler Tarihi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1797-1815.

McCARTHY, J. (1990). *ThePopulation of Palestine: PopulationHistoryandStatistics of theLateOttomanPeriodandtheMandate'de*, New York: Columbia UniversityPress.

OCHA (Birleşmiş Milletler İnsani İşler Eşgüdüm Ofisi) (2016a). (Humanitarian Needs, https://www.ochaopt.org/sites/default/files/humanitarian_needs_overview.pdf. Erişim Tarihi: 16.09.2017.

OHCA (Birleşmiş Milletler İnsani İşler Eşgüdüm Ofisi).(2016b). Gaza: Two Years After,https://www.ochaopt.org/sites/default/files/gaza_war_2_years_after_english.pdf. Erişim Tarihi: 17.09.2017.

TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) (2016a). Filistin Batı Şeria'daki Tubas Türk Hastanesi Yılda 40 Bin Kişiye Sağlık Hizmeti Veriyor, http://www.tika.gov.tr/tr/haber/filistin_bati_seria_daki_tubas_turk_hastanesi_yilda_40_bin_kisiye_saglik_hizmeti_veriyor-16466. Erişim Tarihi: 18,09.2017.

TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) (2016b). 2015 Faaliyet Raporu, Ankara: TİKA.

UNRWA (Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu) (2016). *2016 Occupied Palestinian Territory Emergency Appeal Progress Report, Gaza*, https://www.unrwa.org/resources/reports/ 2016-opt-emergency-appeal-progress-report. Erişim Tarihi: 16.09.2017.

UNRWA (Birleşmiş Milletler Filistinli Mültecilere Yardım Kuruluşu) (2017). Whwere We Work, https://www.unrwa.org/where-we-work. Erişim Tarihi: 20.09.2017.

WORLD BANK, (2016). Economic Monitoring Report to the Ad Hoc Liaison Committee, Erişim Tarihi: 17.09.2017.

YYD (Yeryüzü Doktorları) 2016. Filistinlilerin Yaralarını Yeryüzü Doktorları Sarıyor https://www.yyd.org.tr/image/catalog/basin/bulten/YYD_BB_Filistin-bati-seria-GSE.pdf. Erişim Tarihi: 21.09.2017.

FİLOZOF VE DÜŞÜNÜRLERİN FİLİSTİN MESELESİYLE İMTİHANI

Yrd. Doç. Dr. Ahmet DAĞ,

Kırklareli Üniversitesi Felsefe Bölümü

ahmetdag@klu.edu.tr

Her ne kadar düşünürler ve –hususiyetle- filozoflar teorinin veya spekülasyonun adamları olarak görülse de içinde yaşadıkları hadiselere çok da yabancı kalan kişiler değildir. “Bunalım çağı”, “felaket çağı” gibi isimlendirilen çağda filozoflar şahit oldukları olaylara duyarsız kalmamışlardır. Nitekim J. P. Sartre, Fransa’nın Cezayir işgali ve katliamına tepki göstermişken, Gramsci ise Mussolini yönetimi ve faşizmine tepki göstermiştir. W. Benjamin, L. Löwenthal, T. Adorno, M. Horkheimer ve W. Benjamin gibi filozoflar- Yahudi kökenli olmalarının da etkisiyle- Hitler yönetimi ve faşizmine karşı tepki vermişlerdir. Yine birçok filozof Vietnam savaşı ve işgaline karşı tepki göstermiştir. Bu bağlamda filozof ve düşünürlerin Filistin meselesine ve orada yaşanan işgale karşı tepkileri ise birkaç isimle sınırlı gibi görünmektedir. Bu bağlamda E. Said, N. Choamsky ve Norman Frenkelstein gibi filozoflar tepkilerini gerek yazılarıyla gerekse birer aktivist olarak göstermişlerdir. 20. yüzyıl hem Filistin sorununun yaşandığı hem de filozoflar bolluğunun yaşandığı bir yüzyıldır. Fakat “filozof duyarlılığına” rağmen Filistin sorununa karşı kahır ekseriyet filozof ve düşünürün duyarsız kaldığını söyleyebiliriz. Nitekim Marksist-sol Frankofon filozofların çoğu Filistin meselesini kaygı edinmemiştir. Hatta bazen Nazi işgaline ve edimlerine tepkili olan Avrupa solu kendi kimliğini Yahudilerin çektiği acılar üzerinden tanımladığı için İsrail işgaline tepkisiz kalmıştır. Örnek olarak Cezayir işgaline karşı çıkan Sartre “İsrail’in bağımsızlığının ve meşruiyetinin” umut taşıdığını düşünecek kadar ikiyüzlü/hypocrisy düzeyine düşmüştür. Bu tebliğde 20.yüzyıl filozof ve düşünürlerinin Filistin meselesine dair tutum ve yaklaşımlarına değinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Filistin, Felsefe, Filozof/Düşünür, Özgürlük…

EXAMINATION OF PHILOSOPHERS AND THINKERS WITH THE PALESTINIAN ISSUE

Asst. Assoc. Dr., Ahmet DAĞ,

Kırklareli University Department of Philosophy,

ahmetdag@klu.edu.tr

Although thinkers and -especially- philosophers are regarded as men of theory or speculation, they are not pretty strangers to the affairs they live in. In the age of "crisis-age", "disaster-age", philosophers are not insensitive to the events they witness. As a matter of fact, J. P. Sartre reacted to France's occupation and massacre of Algeria while Gramsci reacted to Mussolini's administration and fascism. Philosophers such as W. Benjamin, L. Löwenthal, T. Adorno, and M. Horkheimer - were also influenced by their Jewish origins - responded to Hitler's administration and fascism. Many philosophers have also reacted against the Vietnam war and occupation. In this context, the reaction of the philosophers and thinkers to the Palestinian issue and the occupation there seems to be limited to a few names. In this context, philosophers such as E. Said, N. Chomsky and Norman Frenkelstein have shown their reactions as writers and activists. The 20th century is a century in which both the Palestinian problem and the philosophers abound. But despite the "philosopher's sensitivity", we can say that senselessness of most of the philosophers and thinkers against the Palestinian matter. As a matter of fact, most of the Marxist-left Francophone philosophers have not worried about the Palestinian issue. In fact, even though they sometimes opposed to the Nazi occupation and its actions, the Israeli occupation has remained unresponsive by the European leftists as because their identities are defined through the sorrow of the Jews. For example, Sartre, opposed to the Algerian occupation, has fallen to hypocrisy enough to think that Israel's "independence and legitimacy" is signaling hope. In this paper, 20th century philosophers and their attitudes towards the Palestinian issue will be addressed.

Key words: Palestine, Philosophy, Philosopher/Thinker, Freedom...

Giriş

Önce Endülüs'ün ardından Osmanlı'nın hem idare hem de medeniyet gücü olarak ortadan kaldırılmasının akabinde sömürgecilik ve sömürgeciler egemen güç haline gelmiştir. Dünyanın anglo-avro eksene dayanan bir mevcudiyete sahip olması siyasi, iktisadi ve fikri olarak diğer toplulukların üzerinde Batı hegemonyasını doğurmuştur. Gücün hakim olduğu ve tercih edildiği bu hegomonik ortamda hem Yahudilerin -2. Dünya savaşı esnasında yaşadıkları iddia edilen soykırım- Holocaust'u yaşamaları hem de topraklarının İsrailliler tarafından işgaline maruz kalan Filistinlilerin yaşadığı sorunlar bu hasım topluluğun yaşadığı çağdaş sorunlar olmuştur. Bu güç düzeninde siyasiler, bürokratlar ve düşünürler tarafından Filistin-İsrail, Arap-Yahudi ve Müslüman-Yahudi ikilemi içerisinde tercih edilen veya yeğlenen hep ikincisi oldu. Ne yazık ki entelektüel veya fikri bağlamda da filozoflar ve entelektüeller gücün ve güçlünün yanında olmuşlardır. Yalnızca N. Finkelstein, N. Chomasky, J. Cooke ve J. Halper gibi yazar ve düşünürler İsrail'in işgal etmiş olduğu topraklarda Filistinlilerin insan haklarını destekleyen entelektüel bakış açısına sahip olmuşlardır (Abraham 2014: 20).

Avrupalı filozof ve entelektüellerin bu ikilemde İsrail'i tercih etmesinin bazı nedenleri *holocaust* ve *anti-semitisizm* söylemi, İsrail'in ya da Yahudilerin bir güç olarak kabulü veya tercih edilmesi, İsrail'in barbar Arap(!) topluluklarına karşı modernliği ve uygarlığı temsil ettiğini düşünme, zulüm ve çaresizlik altında kalan Filistinlilerin şiddet ve terör olarak gördükleri eylemleri, Avrupa'da siyaset, ekonomi ve akademide baskın olan Musevi-Yahudi diasporanın nüfuzu ve Siyonizm'in etkin gücü ve Siyonistlerin baskıcı politikalarıdır. Bunlarla birlikte Yahudilerin hem 2. Dünya Savaşı öncesi hem de savaş sonrası Amerika'da siyasi, iktisadi ve akademik kurumlarda etkili olması Filistin-İsrail meselesinde İsrail'in tercih edilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda Amerikan sol entelektüelleri 1948 olayları ve Arap-İsrail savaşlarında İsrail'e öncelik vermişlerdir. Çünkü İsrail'i Batı liberalizminin örneği olarak görmüşlerdir. Bu konuda kilit rol oynayan –İsrail'in işgalini "haklı savaş" olarak gören (A.D.)- M. Walzer, Batı Liberalizmi bayrağı altında propaganda başlatmıştır ve bu propaganda etkili olmuştur. Yine 1967'den beri İsrail ülkesi Amerika Birleşik Devletleri'nin entelektüellerin yakın-dini özverisinin -özellikle liberal tarzda olanlar arasında- bir unsuru olmaktadır. Bu entelektüeller için 67 savaşları dönüm noktasıdır. Bölgenin ve dünyanın istikrarı gerekçesiyle İsrail, Amerika'nın yakın stratejik dostu olmuş ve bu stratejik dostluk entelektüeller tarafından doğru bulunmuştur (Abraham 2014: 52-54).

Bu aydınların çoğu ırkçılığa ve beyazların üstünlüğüne karşı açık bir duruş sergilemelerine, Nazizme ve Güney Afrika'daki apartheid rejimine muhalefet etmelerine, eskisiyle ve yenisiyle sömürgeciliğe karşı çıkıyor görünmelerine rağmen, hâlâ Avrupa'da sadece Holokost mağdurları olarak sunulan Avrupalı Yahudilerin statüsünde bir değişiklik görmeyi reddeden Sartreci mirası paylaşmaktadırlar. Avrupalı Yahudilerin, Filistin halkına karşı geçtiğimiz yüzyıl boyunca ırkçı sömürgeci şiddete başvurmuş bir sömürgeciye dönüştüklerini kabul etmeyi reddediyorlar ve hararetli bir şekilde buna direnmeye devam ediyorlar. Bu entelektüellerin bir kısmı İsrailli Yahudilerin, Batı Şeria'daki ve Gazze'deki zorbalığını, bu toprakların İsrail tarafından işgal edildiğini açıkça kabul ediyorlar, fakat Yahudi devletinin silahlı kolonyal yerleşimciler tarafından değil de Holokost mağdurları tarafından kurulduğu şeklindeki eskiden kalma görüşe tutunmaya devam ediyorlar.

Bu bağlamda Filistin'de yaşananlar ve siyonizmin doğasında ve ırkçılığı ve sömürgeci politikalarında bulunan bazı özellikler soldaki çoğu Avrupa entelektüellerin algı ve anlayışından kaçmıştır. Yine Filistinliler, Sartre ve Foucault gibi solcu entelektüellerin çok az desteğini ve sempatisini kazanırken, J. Derrida, P. Bourdieu, E. Balibar ve S. Zizek gibi filozof ve düşünürler ise onlara karşı şartlı sempati duymakla yetinmişlerdir. J. Massad, Filistin meselesine yönelik siyasal ve entelektüel bakışın modelinin öncü Siyonist olarak nitelendirdiği Sartre'la başladığını İsrail'e karşı tepkinin ise E. Said örneğinde temsil edildiğini iddia eder. Ona göre bu iki filozof ve düşünür, entelektüel ve siyasal taahhütler bakımından günümüz liberal Avrupalı entelektüeller ve solcu tutumlarının birçoğunun simgesel halini korumaktadır. Massad, Avrupalı entelektüellerin, İsrail yerleşimcisinin sömürgeciliğine zarar veren anti-semitizm konusunda endişelendiğini fakat İsrail'in nihai başarısına kör olduklarını Yahudi'yi bir anti-semit'e, Filistin'i Yahudi'ye dönüştürdükleri

eleştirisinde bulunur. Ona göre Yahudi devletinin ırkçı temeline karşı turum ve duruş sergilemiş olsalar da, Filistin direnişine verdikleri destek her zaman boşa çıkmıştır (Massad 2003:)

"Yahudi Sorunu" olarak bilinen bu şey Aydınlanma ve 19. yüzyılla alakalı olarak tartışıldı. Aydınlanma filozofları dini boyunduruğa karşı uyarmak için "Yahudi Sorununa" tipik olarak dikkat çektiler. Nitekim Marks'ın kitabı olan "Yahudi Sorunu/On the Jewish Question" bu bağlamda yazılmıştır 2. Dünya Savaşından sonra -Holocaust'tan veya Shoah'tan (İbranice felaket) sonra- tamamen ilgi çekti. Sartre'dan Levinas'a kadar Kıta Avrupa felsefecileri 20. yüzyıl ikinci yarısı boyunca paradigmatik etik araştırma modeli olarak Yahudi örneğine döndüler (Zalloua 2017, Giriş)

Gerek Kıta Avrupa filozoflarının gerekse Amerikalı entelektüellerin çoğu Filistin-İsrail ikileminde İsrail tarafını tercih etmişler veya Filistin'de yaşanan zulme şartlı itirazda bulunmuşlardır. Bu bağlamda Amerikan entelektüellerin İsrail'e destek olmasından daha çok şaşırtıcı olan durum Kıta Avrupa filozofları ve düşünürlerinin desteğidir. Bu filozof ve düşünürlerden bazıları şunlardır. J. P. Sartre, A. Camus, J. Derrida, G. Deleuze, H. Arendt, E. Simone de Beauvoir, Balibar, P. Bourdieu, S. Zizek, J. Habermas ve J. Baudrillard'dır.

"Anti-semitizm Yahudilerin sorunu değil bizim sorunumuz" diyen (Kapitan 1997: 38) Sartre, Yahudileri çağdaş ulusların özümsemeye hazır toplum olarak görür. Anti-semitizmi sınıf çatışmasının mistik ve burjuvavari bir türü olarak gören Sartre'a göre vatanının mutsuzluğunu ve hususi talihsizliklerinin nedenini Yahudi olarak görmek ve onları yurttan kovmak veya yok etmeyi içeren anti-semitik yaklaşımlar fikir olmaktan daha çok ön yargıları içeren tutkudur (Sartre 1944: 4-6). Satır aralarında akıl ve zekâ erdeminin Yahudilere ait olduğunu diğer insanlardan daha akıllı, çalışkan ve erdemli olduğunu ima eden Sartre'a göre buna karşın düşük orta sınıfta yayılan anti-semitlik ise duygunun akla karşı koyduğu gibi ilkel toprak sahibi gibi davranan, değerler sahibine karşın çiftlik ağası edasına sahiptir. (Sartre 1944: 16-17).

Antisemitizmi psikoanalitik bakımdan ele alan Sartre ruhsal olarak sorunlu gördüğü anti-semiti kendi başına iş yapamayan bir devlet düşmanı olarak görür (Sartre 1944: 22). Kötü ile mücadeleyi alın yazı ve ödev olarak anti-semit'i ise kötülük eğilimi taşıyan Maniheist'e benzeten filozofa göre anti-semit "katı yürekli, sapık eğilimleriyle heyecanlarını gideren çılgın ve edepsiz" olana karşılık gelir ve onu niteler (Sartre 1944: 33). Özetle Sartre anti-semitliğin insanlığın en düşük ve iğreti hali olarak görür. Semitikliğe yönelik tartışmayı gerek bulmayan filozofun semitikliğin ya da Siyonizm'in kurumsallaşmış, ete kemiğe bürünmüş hali olan İsrail devletinin oluşum tarzına ve yapmış olduğu hukuksuzluklara dair eleştirel yaklaşımda bulunması da beklenemez. Bu bağlamda Sartre hakkında yapmış olduğum okuma ve araştırmalarımda bu tür bir emare görmedim. Nitekim E. Said, 1979 yılında J. P. Sartre ve Simone de Beauvoir tarafından Fransa'ya Ortadoğu barışı üzerine bir konferansa davet edilir. Oryantalizmin yazarı ve Filistin halkının heyecanlı destekçisi Said, "*cesur, özgür ve ruh cömertliği içinde yazmıştır*" dediği Sartre ve hayran olduğu S. de Beauvoir ile Foucault'un evindeki buluşmada Simone de Beauvoir'in başörtüsü, burka ve chador'a karşı

göstermiş olduğu tepki ve İslam hakkındaki boşboğazlığı, Sartre'ın Filistin meselesine ve Beuaviour'un söylemiş olduğu şeylere karşı sessiz ve tepkisiz kalması ve Filistin meselesine değinmemesi durumunda hayal kırıklığı yaşamıştır (Said 2000: 42-43).

Sartre ve Simone de Beauvoir, Fransa'nın Cezayir'i işgaline eleştirel yaklaşırken A. Camus, Fransızların ve Arapların eşit önemde olduğunu söylememiş, çağdaşları ve vatandaşları olan bu filozoflarla ters düşmüştür. Vahşi Fransız sömürge savaşının merkezi ahlaki draması olan Cezayir meselesinde geriye yaklaşık bir milyon Cezayirli kalmasına rağmen ruhu işkenceye uğramış -doğal olarak kederli- Cezayir doğumlu yazar A. Camus, Fransız baskısına uğramış ve Cezayir bağımsızlığına karşı olmayı savunmuştur (Finkelstein 2003: 245).

Cezayir bağımsızlığına ve devrimine karşı Fransa'yı savunan Camus, Arapların Fransızlara karşı mücadelesinin bir buçuk milyon sömürgeci için pahalıya mal olacağını düşünmüştür (Brahm 2014:). Cezayir'in geleceğinin kasvetli olacağını söyleyen filozof Cezayirlilere yaşadıkları karşısında katlanmayı yararlı bir tartışma olarak bulup tavsiye ederken, Fransa'nın işgaline karşı ise sessiz kalmıştır. Fransız ve Cezayir halklarının farklılıklarını Cezayir'de birleştirmesinin Fransız, Arap ve tüm dünya için anlamlı bir gelecek ihtimali olduğunu söylemekle yetinmiştir (Camus 2013: 152, 29).

Gaby Levin tarafından Haaretz gazetesinde yayınlanan bir makalede Camus, çalışmalarını şiddetsiz bir çözüm bulma gereği içerisinde yapan, diyalog ve diplomasiye inanan ve bir filozof olarak nitelendirilirken Sartre ise şiddetli çatışmalara çağırıp şiddeti haklı göstermekle suçlanmıştır. Sartre'ın Filistin meselesindeki sessizliği ve tepkisizliği dahi onu eleştiriden kurtarmamıştır. Devrimci olmayan Camus'un görüşlerinin kınanmasının ve sömürgeciliği desteklemekle suçlanmasının Camus'a karşı haksızlık olduğunu belirten söz konusu bu makalede Arap baharı sonuçlarına bakıldığında Camus'un 60 yıl önceyi gördüğü söylenerek Camus'a dahilik atfedilir. Cezayir katliamını ve işgalini kınayan Sartre yerine Camus'un daha iyi gelecek önerdiği ifade edilir (Levin 2013:).

Camus Araplara karşı etnik ve ön yargılı bir tutum içerisindedir. Nitekim *"Yabancı"* adlı eserinde iki Arap'tan bahseder ve onların adlarını dahi anmaz. Nihayetinde birinin öldürülmesinden mesul olan kişi romanın kahramanıdır. Anlatım içeriğine bakıldığında "böcek" öldürmekle bir "Arap" öldürmek arasında çok da fark yoktur. Camus'un Araplara karşı duygu durumunu duyarsızlık olarak bile izah etmek zordur. Bu duygu durumunun daha çok etnosantrizme daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Edward Said "Kültür ve Emperyalizm" adlı yapıtında Camus'un duruşunu eleştirerek şöyle demektedir: *"Camus (...) Fransızların önceliğini onaylayıp pekiştirirken, yüz yılı aşkın bir süredir Cezayirli Müslümanlara karşı yürütülen hükümranlık seferberliğini ne tartışmakta, ne de aykırı bir duygu belirtmektedir"* (Said 1998: 277-8).

Said'in Filistinli Arap-Hıristiyan olmasına karşın, Derrida Yahudi kökenli Cezayir asıllı Fransız vatandaşıdır (Karavanta-Morgan 2008: 4). Derrida'nın çekimser tavrı ve daha çok İsrail'e yönelik olumlu

yaklaşımı dahi Filistinlilere karşı dayanışma içinde bulunduğu suçlamasına maruz kalmıştır. Söz konusu bu destek veya dayanışmasının ihanet olup olmadığı tartışılmıştır. Decian, yazmış olduğu doktora tezinde Derrida'nın Filistinlileri destekleyip desteklemediğine dair sorunun cevabının hem evet hem hayır olduğunu yazmıştır.

"Uluslararası Yazarlar Parlamentosu" tarafından başlatılan çağrı karşılığında 6 Mart 2002'de Filistin'de barış için çağrıda bulunan bir yazı yazan Derrida ve Şair Mahmut Derviş'in ricasıyla yazarlar delegasyonu kendileri şahit olmak için işgal edilmiş toprakları ziyaret ettiler. İsrail devletinin güçleri altında yaşayan Filistinlilerin durumları ve devam eden işgal hakkında yazılar yazdılar. Derrida bu ziyarette Filistinliler ve İsraillerin tekilliğini yani farklarını ihmal etmeksizin yazı veya konuşmalarında siyasi ve şiirsel bir dil kullanmak istediğini beyan eder. Dayanışma ve dostluk adına yalnızca İsrailli entelektüellerle değil Filistinli entelektüellerle de buluşmayı önemsediğini ifade eder. Anne Norton, Derrida'nın bu ümitvar yaklaşımının İbrahim ve İshak bağlamında bir okuma ve bize mutlu son sunduğunu iddia eder (Decian 2014, 67-72).

Bu şiirsel ve siyasi dilin örneklerinden birini ve meseleye karşın duruşunu işgal altındaki Kudüs'te ders verirken açıklamıştır.

"Bu topraklarda; şiddetin son olmasını savunan, terörizmin, ordunun ve polisin işlediği suçları kınayan, İsrail'in işgal edilen bölgelerden çekilmesini destekleyen, ayrıca -şimdi hiç olmadığı kadar zorunlu olan- Filistinlilerin müzakereler için kendi temsilcilerini seçme hakkını tanıyan herkesle dayanışma içinde olduğumu derhal ilan etmek istiyorum. ….İsrail Devleti'nin varlığının, söylemeye gerek bile yok, bundan sonra herkes tarafından tanınmak zorundadır." (Massad 2014:).

Derrida kendisinin ve Yahudilerin duygusal yatırım yaptığını fakat mevcut biçime yönelik eleştirilerde bulunmadığı bu söz konusu devletin ekonomik ve hukuki olarak yeniden yapılanması için çağrı ve öneride bulunulmadığından yakınır. Derrida, "Yahudilerin kendi Yahudiliklerine karşı" olduğunu ve Yahudilik ve adalete dair eleştiride bulunmanın şüpheler taşıdığını iddia eder. O, hem diğerleri hem de Yahudiler için en iyi olan demokrasi biçimi arayışı içerisindedir.

Siyonizm ve Yahudiler hakkında önemli ayrımlar yapan Derrida prensip olarak İsrail devletinin varlığına düşmanlık duymadan, anti-semitist hatta anti-Siyonist olmadan İsrail'in mevcut politikasına karşı gelinmesi gerektiğini söyler. Ona göre, devletin tarihsel temeli, durumu ve onu izleyen şeylerin sorgulanması durumu konu edinilebilir fakat bu durum Siyonist bir katılığı gerektirmemelidir. Kullandığı dilde dikkatli olmak zorunda olduğunun farkında olan Derrida, İsrail çevresindeki tartışmaların varlığının zorluğunu da bilmektedir. Aynı dikkat ve duyarlılık çatışmanın diğer tarafı Filistin'e geldiğinde Derrida'da görülmez. Değerlendirmelerinde Kudüs yerine Jerusalem ve dini mekânların kadim Arapça isimlerinden daha çok İbranice isimler kullanmaktadır.

İsrail/Filistin meselesi konuşulduğunda her fırsatta İsrail devletinin var olmasının doğruluğunu vurgular. Hatta bir konuşmasında Filistinli entelektüellerin bir konferansa gelmemesini eleştirir ve Norveç'teki bir konferansta bazı Filistinli yazarlara karşı boykot yaklaşımında bulunur. 23 Eylül 2003 yılında düzenlenen konferansta Filistinli yazarlar bir panelde İsraillilerle aynı oturuma katılmayı reddettiler ve organizatörler paneli iptal etmek yerine yeniden düzenlediler. Öğrendiğinde derin hayal kırıklığı yaşayan Derrida "Eğer bu durumu bilmiş olsaydım bu konferansa katılmazdım" demiştir. Bir anlamda o da Filistinlilere karşı boykot uygulayarak onlara doğrudan meydan okumuştur (Decian 2008: 77-78). İlk intifada esnasında İsrail'e destek olarak yorumlanabilecek görüşler beyan eden Derrida, Filistinlileri durumun farkında olmamakla yani şuursuzlukla suçluyordu. O, İsrail devletinin korkunç baskısından daha çok İsrail'in onuru ve çıkarı düzleminde İsrail'in politikasına karşıdır (Decian 2008: 81).

Derrida, 1986 yılında ders verdiği Kudüs'te şiddetin sonlanmasını savunmuş, terörü kınamış ve bu topraklarda bulunan herkesle dayanışma içerisinde bulunacağı sözünü vermiştir. İsrail'in işgal ettiği topraklardan çekilmesini, Filistinlilerin tanınmasını ve kendi temsilcilerini müzakerelere seçme hakkının vazgeçilmez olduğunu belirtirken, İsrail'in devlet olarak tanınmasının da beyan etmesine gerek olmadığını söyledi. Bu hal onun İsrail'e karşı duygusal bağlılığının tezahürü olarak görülmüştür. İsrail imajı ve geleceğinden umut duyan Derrida Mart 2000 yılında AL-Hayat gazetesine verdiği mülakatta Yahudi karşıtı eğilimlerin tarafında olmadığını söylemiştir. Hem İsrail işgaline karşı hem de Filistin direnişine karşı muhalif olan Derrida, Filistin direnişini Yahudi karşıtı eğilimlere bağlayamamıştır. Irkçı zalimlik karşısındaki Filistin direnişi ile "anti-Yahudi eğilimler" arasında gördüğü bağları hiçbir zaman açıklamamıştır (Massad 2003:).

Çelişki içinde ve kafa karışıklığı durumunda kalan diğer Frankofon düşünürlerden biri de E. Balibar'dır. Balibar, İsrail'in devlet uygulamalarına karşın bazı akademisyen veya entelektüellerin boykotlarını desteklediğini iddia etmesine rağmen, İsrail'i ziyareti ve orada ders vermesi bu iddia ile çelişmiştir. Bu konudaki tutumunun bir "çelişkiden" ziyade bir "açmaz" ve "zorluk" olduğunu iddia eden Balibar, İsraillilerin "azınlık" olduklarını iddia ederek ziyaretinde haklı olduğunu iddia etmiştir. Ziyaretini, akademisyenlerin ziyaret bolluğuyla meşrulaştırmak istemiştir. Bir yandan hükümetlerinin işgal politikasına karşı çıkan İsrailli akademisyenleri izole etmek istemiyor, fakat öte yandan böyle İsraillilerin çok az olduğunu belirtiyor. Filistin akademik kurum ve üyeleriyle bir araya gelerek İsrail ziyaretini meşrulaştırmaya çalışmıştır. İsrail'in "Ortadoğu'nun tek demokratik devleti" olduğu şeklindeki propagandif imajının etkisinde kalan düşünür, açıklamasının hiçbir yerinde İsrail'in ırkçı bir Yahudi devleti olduğuna işaret etmemiştir. Onun muhalefeti sadece Batı Şeria'nın ve Gazze'nin işgaliyle sınırlı kalmıştır. Balibar, her ne kadar akademik boykotu destekleyen bir açıklama yapmış olsa da İsrail'e yaptığı dersler ve ziyaret bu iddiayı yalanlamıştır. Çelişkisini ise çelişki değil "zorluk" olarak açıklamıştır (Massad 2014:)

İsrail/Filistin meselesinde en farklı felsefeci-düşünürlerden biri H. Arendt'tir. Dünya ve dostluğa yönelik sorumluluktan kaçan düşünce tarzlarına eleştirel yaklaşan Arendth, Herzl'in yerli alışkanlıklara bağlı değilken bir Yahudi devletinin kuruluşunun ümidi taşıyan, Yahudi olanlar ve Yahudi olmayanlar arasındaki sonsuz düşmanlığa yönelik yaklaşımı eleştirdi (Alwahaib 2006: 43). Erken yaşlarda bir Siyonist olan Arendt, evrensel adalete hizmet etmesinden daha çok İsrail milliyetçiliğine hizmet eden Eichmann Davası'nda tanık olduğu için Siyonizm konusunda çok şüpheci davranmıştır. Bu davada Yahudiler ve Naziler arasında bir işbirliği olduğu kanaatine varmıştır. Milliyetçilik adına da Siyonist mitleri savunmaktaki isteksizliğinden dolayı Yahudi toplumunda ona karşı bir parya/dışlanma ve değersizleşme olmuştur.

Arendt, Filistin hayatında askeri, siyasal ve diplomatik olarak yer almasından dolayı Siyonizm'i Yahudi insanların geleceğinde bir tehlike olarak gördü. Bu anlamda Siyonizm'in geleceğinde maruzat öngören Arendt'e göre sömürgeci bir güç adına toprağı korumak ve güvenlik aramak tedirginliği doğurmaktadır. Bu güvensizlik ve tedirginlik içerisinde insanların çoğu milliyetçilikte rahatlık ve avunma buluyordu. Bunun bir göstergesi ev, konfor ve arkadaşlarla sınırlı ulussuz, milliyetsiz, evsiz ve güvenliksiz olarak sürgün olmaktır. Bazı meselelerde Arendt ve Said, kariyerleri ve hayatları boyunca dünyayı değiştirme arzusunda bulunmuşlardır (Abraham 2014: 67-68). Arendt'in inancı için Filistin sorunu hakkında ana düşünceleri Siyonizm'in ideolojik karakterindeki çılgınca birliğidir. Düşünce hakikat arasında ayrım yapan Arendt, bu meseleye dair Siyonist birlikteliği ve uygunluğuna yönelik politikaları eleştirir (Zimmerman 2001: 32-33).

BM, 1947'de Filistin'in bölünmesini ve 1948'da Yahudi devletinin kurulmasını onayladı ve böylelikle Siyonizm önemli zaferler kazanmış oldu. Arapların, Hıristiyan veya Müslümanların bu tür koşullar altında ya göç edeceğini veya ikinci sınıf vatandaş olacağını çok iyi bilen Arendt, tüm Yahudilerin Filistin'in bölünmesini desteklemesi ve tüm Arapların onların düşmanı olduğu inancına dair Yahudi kamu düşüncesindeki trajik birlikteliğe tanık oldu. Ulusal karakterin hızlı değişimini şaşırtıcı bulan Arendt'e göre halktaki bu düşünce birlikteliğinin kaynağını bulma teşebbüsünde şiddet uygun bir siyaset aracı olarak algılanmıştır. Arapların bir başkasının suçundan dolayı bedel ödediğini söyleyen Arendt'e göre yerinden olmuş kişilere ve acımasızca değişime uğramışlara yönelik duyarsızlık ve fantastik adaletsizlikle her yerde olan Yahudilerin bu ruh hali ile son Avrupa felaketi (holocaust) arasındaki samimi bağlantı inkar edilemez. Düşünce birliğini, modern kitle çağının bir niteliği ve uğursuz bir fenomen olarak gören Arendt, inanç ve doğamızın farklılığı gerçeği üzerine temellenmiş olan toplumsal ve kişisel hayatı yıkar. Filistinlere karşı birlikteliği ve uyumluluğu bir sözleşmenin sonucu olarak görmemiş, histeriye ve fanatizmin bir açıklaması olarak görmüş ve Filistin meselesinde Yahudi düşünce birliğinin kitle toplumu veya kitle histerisi koşulları altında çıktığına inanmıştır.

Yahudi halk tarafından bir ideolojiye güçlü bu denli uyum ve görünüm Arendt'i rahatsız etti. Bu uyum yalnızca herhangi bir muhalefeti ortadan kaldırmaya yol açmadı fakat bununla beraber siyasalı trajik olarak sarstı. Bu yeni fenomenin doğuşu modern çağımızın bir niteliğidir. Filistin meselesine bağlı olarak Arendt,

fanatizmin ve histerinin açıklamasını birliktelik uyumuyla niteler. Bu bağlamda o sözleşme kavramıyla zıtlık içerdiğini söyleyen Arendt'e göre "Bana öyle görünüyor şeklindeki" bakış herkes için geçerli olmayan sübjektif olan görülen cisme bağlı olan mutlaklıktan uzak bir fantezidir ve fanatiklik, insanın birlikteliğini yok eder.

1948 yılında muhalefet yokluğunda Yahudi halkı arasında bu aşırı düşünce birlikteliğinde kendini bulan Arendt, Siyonist olmayan muhaliflerin olmadığı ortamda Yahudi olmayan (gentiles) biri olarak kendini buldu. O, Yahudi siyasetinin, tüm Filistinli Arapların Irak'a gönderilmesini savunan revizyonistler veya aşırı milliyetçi taleplerle alakalı bir kimlik olduğuna ve Siyonist ideolojinin hayati hatalarından birinin bölgedeki Arap varlığının gerçekliğinin görmezden gelinmesiyle başladığına inanmıştır. Siyonizm hareketi, Balfour deklarasyonunda ve Chaim Weizmanın liderliğinden beri "topraksız halk için halksız toprak" sloganını desteklemiştir. Bu sloganı defalarca eleştiren Arendt, Siyonizm'in milliyetçi yükselişine karşı bizi uyarır.

Nitekim Raz-Krakotzkin, bu öngörüyü şu cümlelerle ifade eder;

İsrail devletinin bir Yahudi devleti olarak kurulması Arap varlığının yıkımına ve yüzbinlerce Filistinlinin çıkarılmasına ve kaçışına neden olmuştur. Arap topraklarının Yahudi milli mülkiyeti olarak ilan edilmesine yol açtı. İsrail'in bir Yahudi devleti olarak tanımlanması Arap vatandaşlarının 1948 yılında kendi topraklarından sürülmesini değil ikinci sınıf vatandaş olarak görülmesine de yol açmıştır.

Yazar M. Abraham, -Arendt tarafından görülen- Arap tahliyesi hakkındaki hikâyenin Araplara karşı Yahudi teröristler tarafından yapılan katliamlar olduğu yorumunda bulunur. Ona göre Arap tahliyesi meydana gelmemiş ve "Deir Yassin-1948" katliamı olmamış olsaydı Arap nüfusunun hasılı artışı Yahudileri ürkütecektir

Her ne kadar Arendt, Siyonizm'e ve emellerine karşı tepkisel olsa da İsrail'in devlet olarak varlığını meşru görür. Arendt'in ulusal Yahudi devletine alternatif olan iki uluslu devlet çözümü hem Yahudi ulusal vatanı hem de iki uluslu bir devlet için sigortaydı. Bu konuda Brit Shalom (barış antlaşması) adı verilen küçük bir Yahudi grubuyla ilişkilendirilen Arendt, Arap liderlerle müzakereler yoluyla bir Yahudi vatanını talep etti fakat bunu çok az kişi destekledi. Arendt'in milliyetçi ve ideoloji eleştirisinden türemiş olan iki milletli Yahudi vatan desteğini anlamak makuldür. Siyonizm, Arendt'in gördüğü gibi, gerçekliği, Avrupalı sömürgeci zihniyetin olduğu gibi milli ideolojinin gözü ile kavradı. Ona göre "Zalim bir dışlamaya yol açan bir anlayış" olarak bütün takımyıldızı içinde sadece kalıcı gerçeklik [ki] Filistin'deki Arapların varlığı" meselesidir.

Arendt de, Zizek gibi öncelikle BM'nin müdahale etmesi gerektiğini yani Filistin üzerinde vesayeti öneriyordu. Yahudi-Arap birlikteliğine inanan "samimi" Araplar ve Yahudiler arasında doğrudan yapıcı görüşmeler başlatılması gerektiğine inanan felsefeci, Araplar ve Yahudiler arasındaki müzakerelerle Yahudi-Arap toplumuna dayanan federal bir devletin alternatifine yol açacağına inanıyordu. Yahudi-Arap çatışmasının en düşük seviyede yani en umut verici yakınlık ve komşuluk düzeyinde çözüleceğine

inanıyordu. Arendt'e göre Yahudi-Arap çatışması, en düşük seviyede çözülmesi gereken en gerçekçi seçenektir. "Herhangi çatışmanın çözümünü, diğerinin şartlı olarak kabul edilmesiyle başlaması" koşuluna bağlayan Arendt, Filistinli Arapların Yahudi devletinin gelişiminde belirli bir paya sahip olması gerektiğini, bu durum ve koşul sağlandığında "vatanın" ortak olmaya devam edeceğini söyler. Alwahaib tezinde Arendt'in "Kurbanın bakış açısından görüş gerçekliğine" sahip olduğunu ve bu bakış açısının son felsefi çalışmalarında Arap ve Yahudilerin beşeri birlikteliğinin birbirine karşı dönüşmelerinden dolayı kaybolduğunu iddia eder (Alwahaib 2006: 35-43).

Holocaust'u tarihsel bir durumdan daha çok dini ve mistik yaklaşım olarak gören Deluze'a göre Avrupalıların Yahudilere sonsuz borcu vardır. Ama bu borcu Avrupalılar değil onların yerine masum insanlar olan Filistinliler ödeyecektir. Avrupalıların, yüzyıllardır antik İbranilerin dönüşünü beklemekte olan boş topraklar üzerine kurulduğu yanılgısı içerisinde olduklarını söyleyen filozofa göre etraftaki birkaç "Arap hayaletin" başka bir yerden gelmiş olduğu zannı içerisindedirler. İsrailliler, Filistin'in varlığını inkar etmeye devam ederken kenara atılmış, unutulmuş Filistinliler ise İsrail'in varoluş hakkını tanımaya davet edildiler. Filistinlilerin elleriyle atılan taşlar onların ülkesinin yaşam taşlarıdır. Filistinlilerin ölümü İsrail'in ruhunun bir parçası olmaktadır (Deleuze 2006: 333-334)

İsrail devleti ile kapitalist düzenin eş güdüm halinde ilerlediğini söyleyen Deleuze'a göre Siyonizm'in tarihiyle İsrail'in ve Birleşik Devletlerin tarihi aynı düzlemde gider. Amaç, nasıl bir boşluk ve boş bir toprak;/yerleşim yaratmak olmuştur. Ona göre İsrail'i tamamen tanımayı reddeden Filistinliler, İsraillilerin kendilerini yıkmak istediğini ve 50 yıldan fazla halk olarak tanınmak istendiklerini ifade ederek paradoksal bir duruma işaret eder. Deleuze, Yahudilerin "Biz başka hiçbir başka gibi değiliz" ifadesine karşı Filistinliler ise "Biz diğer herkes gibiyiz" demişlerdir (Deleuze 2006: 196, 199).

Kendisi ve ebeveynleri de Nazi zulmü mağduru olan Yahudi kökenli N. Frenkelstein'in *"The Holocaust İndustry"* adlı kitabında belirttiği gibi "Holocaust" bir endüstri haline gelmiştir. En zor mesele gördüğü kamusal meselelerde müterreddit olan P. Bourdieu de bu endüstriden nasibini almıştır. Çağın en trajik sorununun "ırkçı şiddet mağduriyetleri" olduğunu ifade eden düşünür "soykırıma" atıfta bulunsa da filozof, Siyonist propagandanın kurbanı olmuştur. Oysa Holocaust'u yaşaması Siyonizm'in Filistinlilere karşı ırkçı şiddetini meşru kılmıyordu (Massad 2003:).

Bourdieu gibi diğer ikircikli tutum içerisinde olan düşünür Slovenyalı meşhur sosyalist entelektüel Slavoj Zizek'tir. "Gerçeğin Çölüne Hoşgeldiniz" adlı kitabında Filistin sorununu bayağı bir tarzda ele alan düşünürü en çok endişelendiren şey; Siyonizmin yapısal ırkçılığı, somutlaşmış hali ırkçı Yahudi devleti ve onun ırkçı müfredatı, siyaseti ve medyası değil, İsrail'in devlet hukukuna ve politikalarına yön veren - Yahudilerin üstünlüğünü temel alan- haklar ve ayrıcalıklardır. Bununla birlikte Hitler'in çoğu Arap ülkesinde bir kahraman olarak düşünülmesinden ve ders kitaplarında anti-semitik ifadelerin bulunmasından da

rahatsızdır. Zizek, İsrail'in kendi yurttaşı olan Filistinlilere yönelik uyguladığı ayrımcı politikalara ve Batı Şeria ile Gazze'de yaşayan Filistinlilerin maruz kaldığı günlük İsrail terörüne işaret ediyor görünürken, İsrail-Filistin çatışmasını rekabet halindeki milliyetçilikler sorunu olarak görüyor ve söz konusu çatışmanın olası bir NATO müdahalesiyle çözülebileceğini düşünüyor.

Derrida gibi ders vermek üzere İsrail'e giden Zizek, bu derslerde bir kez bile Filistinlilerden, İsrail'in ırkçılığından veya terörden bahsetmemiştir. Çıkan çatışmanın karşılıklı milliyetçilikten kaynaklandığını söyleyen Zizek, bir yazısında, Siyonist Yahudilerin Filistinlileri tarif ederken anti-semitik kavramları kullandığını fark edecek kadar dikkatli görünüyor. Fakat Zizek bundan Siyonizm'in her zaman anti-semitizme ve Siyonistler ile anti-semitik emperyalistler arasındaki ittifaka dayandığı sonucunu çıkarmıyor. Daha ziyade, Zizek, bugünün Siyonistlerinin, anti-semitizm kuvvetleriyle olan ittifakını "Yahudi bir devletin kurulmasının maksimum bedeli" şeklinde algılıyor. Sartre soykırım göçmeni olan Avrupa'yı terk eden Yahudilerin silahlı sömürgeci olduğunu görmezden geldiyse Zizek'in yaklaşımı daha sinsiydi. O soykırımda ısrar ederken Filistin-İsrail çatışmasıyla bağdaştırılamaz. Yahudi sömürgecilerini hala soykırım mültecileri olarak görür. Onun antisemitizmi Yahudiliğin Judeo-Christian anti-semitik kavramına indirgenmesinde açıklanır Filistinlilere karşı duruşunda açıklanmaz (Massad 2014:)

Mevcut sosyo-kültürel tutum ve yaklaşımların sorunları çözemeyeceğini düşünen Zizek'e göre barış için en büyük engel gerçekçi çözüm olarak görülen iki ayrı devletin sunulmasıdır. Her iki tarafın da imkansız bir rüya olarak hariç tuttuğu şey, en basit ve en bariz çözüm: İsrail'in tamamını işgal altındaki toprakları ve Gazze'yi kapsayan iki uluslu laik tek devlettir. İki devlet bir şekilde mümkün olan tek çözüm olarak kabul ediliyor. Bu öneri, çoğu kişi tarafından nefret ve şiddet öyküsü tarafından diskalifiye edilmiş ve ütopyacı bir rüya olarak görülüp reddedilmiştir. Ancak ona göre bir ütopya olmaktan çok, iki uluslu devlet zaten bir gerçektir: İsrail ve Batı Şeria tek bir devlettir. Bütün bölge bir egemen iktidar olan İsrail'in fiili kontrolü altındadır ve iç sınırlarla bölünmüştür. Öyleyse yapılması gerekilen varolan apartheid'i (renk ve ırk temelli rejim) ortadan kaldırıp bu toprakları laik, demokratik bir devlet haline getirmektir. "Terörist eylemlere sempati imasında" bulunmadığını söyleyen Zizek "Binlerce yıldır Yahudilerin maruz kaldıkları acı çeken şeyin farkında" olduğunu ifade ettikten sonra "pek çok İsraillinin benzersiz Yahudi ulusunu başka bir ulusa dönüştürmek için ellerinden geleni yaptıkları gözüküyor" olmasını üzücü bulur. Zizek, bu hypocrist tutumu önce Trump'ı "kişisel olarak iğrenç, adi, ırkçı ve saldırgan bir tip" olarak tanımlarken aynı zamanda onun İsrail ve Filistin konusunda söylediklerini çok doğru bulduğunu söyleyerek sürdürür (Zizek 2016:).

Diğer bir çekimser olan filozof, Alman filozof Jurgen Habermas'tır. 2012'de İsrail Haaretz gazetesine verdiği kapsamlı bir röportajda, Habermas'a İsrail politikasıyla ilgili görüşleri sorulduğunda O'nun cevabı *"…Mevcut durum ve İsrail hükümetinin politikaları, siyasi bir tür değerlendirme gerektiren bir durumdur. Bu benim kuşağımdaki ferdi bir Alman vatandaşının işi değil"* olmuştur. Yine bu röportajda kendisine Grass'ın

şiiri* sorulduğunda, Habermas böyle bir davranış için "makul mazeret" göremediğini söyledi. Habermas, - şairi bilindik bir slogan olan anti semitk olmakla suçlayarak "Günter Grass'ın "anti-Semitist olmadığından hiç kuşku duymuyoruz" demiştir

Habermas'ın da Alman entelektüellerinin İsrail'le ilgili eleştirel konuşmaları konusundaki isteksizliği elbette anlaşılabilirdir. Bu meselede birçoğu "yorum yapmayı reddetmenin" uygun ve doğru olduğunu kabul ediyor. Bunun nedeni Holokost cinayetlerinde Alman sorumluluğu olmasıdır. Açıkçası, Habermas'ın sessizliği, genç kuşaklara ait olanlar da dahil olmak üzere birçok entelektüel için konuşuyor. Bir filozofun böylesine önemli bir meselede konuşmaması teorik ve politik sonuçlar doğurur. İsrail sorununun sonuçları kolayca gözden kaçabilir. İsrail'in davranışları hakkında yorum yapmaktan kaçınan/reddeden bir Alman, - geçmişinin Alman olmasından üretilen özel taahhütlere sadık kalan- Yahudi meselelerine hitap ettiği zaman seslenirken aydınlanma tutumunu tam anlamıyla reddediyor. Alman entelektüelleri, İsrail hakkında düşünmek ve konuşmak için cesaret bulamadan Kant'a geri dönüş elde edilemez. Tarihsel olarak konuşmak gerekirse, bu, aydınlanmanın kendisini düşünen nihai testinden daha az bir şey olmayabilir (Boehm 2015:).

Filistin/İsrail meselesinde en cesur filozoflardan biri son yüzyılın büyük filozoflarından biri olan Jean Baudrillard'dır. O, Arapların olmamaları gereken yerde olduğunu yani göçmen olduklarını ve bundan dolayı düzenin de bozukluk olduğunu, olmaları gereken yerin Filistin olması gerektiğini fakat "düzenin var olmasından" dolayı orada olmadıklarını söyler. Ona göre gerçek olan düzen adına Arap dünyasında hiçbir şeyin savaşın bile mümkün olmaması, Arapların caydırılması, hayal kırıklığına uğratılmaları, güçsüz ve nötrleşmiş hale getirilmeleridir. Fakat bu gücün işaretli kısmıyla uyumlu olarak telafi edilmelidir. Böyle bir dünya düzeninde artık bir şey yok toplam siyasal güçsüzlük vardır (Baudrillard 1995: 83)

İsrail-Filistin çatışmasının aynı düzeyde olmayan iki devletin meselesi olarak gören filozof İsrail'in askeri ve teknolojik olarak Birleşik Devletlerin imgesinde bir süper güç olduğunu Filistinlilerin ise tekil boyuttan tarih tarafında tarih dışı haline getirildiğini söyler. İsrail, Filistinlileri gerçek düşmanları olarak tanımıyor, onlar için Filistinliler dışlanacak ya da ayırarak yerleştirilecek insanlardır. Bu potansiyel olarak eş değer düşmanlar arasında bir çatışma değildir (Baudrillard 2015: 12).

SONUÇ

* Almanya'nın ödediği tazminattan dolayı nükleer denizaltı vermesi ve İsrail'in İran'a nükller savaş açma tehditini konu alan şiir 2012 yılında yayımlanmıştır. Nitekim bir Alman olmasından dolayı İsrail'in yaramazlıklarına karşı çoğu zaman susmak zorunda kalan şair, Holokostu da sorgulayan "Was gesagt werden muss" (Söylenmesi gereken) adlı bu şiirden dolayı Günter Grass küresel linç kampanyasıyla karşı karşıya kalmıştır. O da söylediklerinin bir düşmanlık içermediğini. Yazdıklarını geri almayacağını fakat "İsrail'in geleceğini düşünen bir dost olarak" yazdığını söylemek zorunda kalmıştır.

Sonuç olarak bakıldığında filozofların Filistin meselesindeki imtihanının başarılı ve göğüs kabartıcı olduğu söylenemez. Başta Sartre olmak üzere bir çok düşünür ve filozofta 20. yüzyılın sorunu olarak görülen Filistin meselesine dair entelektüel duruş bozukluğu vardır. O, Cezayir işgaline ve sömürgeci Fransa'nın yaptıklarına tepki koymasına rağmen aynı duruş ve tavrı İsrail'in Filistin'i işgal etmesine dair sergilememiştir. Anti-semitizmi Yahudilerin sorunu değil tüm insanlığın sorunu olarak gören Sartre, "Anti-Semite and Jew" adlı kitabı yazarak ayırt etmeksizin tüm Yahudileri savunma ve övme gereği duymuştur. Bir anlamda İsrail ve onun müntesipleri olan Yahudilere yönelik eleştirilere kalkan olan Sartre, Filistin meselesinde sorunlu entelektüel bir bakış açısını miras bırakmıştır.

Fransa'nın Cezayir işgali konusundaki açıklama ve tutumlarıyla sabık filozof aynı zamanda Cezayir meselesinde Fransa'ya destek vermesinden dolayı Sartre'ın gözden çıkardığı Camus, genelde Araplara özelde ise Filistin meselesine karşı etno-santirik bakışa sahip olmuştur. Hem Cezayir hem Filistin işgaline sessiz kalmış ve bu işgalleri olumlamıştır. Yine Frankofon düşünürlerden biri olan Derrida, Filistin meselesinde sinik ve hypocrist tutuma sahip bir filozof olarak İşgalci bir devletin varlığını tartışmak yerine İsrail'in devlet olarak güçlenmesine ve varlık kazanmasına dair Filistinlilerin neler yapması gerektiğini yazmıştır. Yine akademisyenlerin İsrail boykotuna başta destek veren sonrasında İsrail'e ders vermeye giden Derrida gibi hiypochrist tutuma sahip düşünürlerden biri olan E. Balibar Ortadoğu'nun tek demokratik devleti olduğu propagandasına inanmıştır. Söz konusu bu filozof ve düşünürlerinin hiçbirinin Filistin'deki eğitim kurumlarına ders vermeye gitmediği de görülecektir.

Filistin meselesinde şahsiyetli duruşlardan birine sahip olan frankofon filozof H. Arendt'tir. Hem Eichmann davasındaki gözlemleri hem de Siyonizm'in marazi ideolojik tutumlarının farkında olan Arendt, 1948-Nekbe olaylarının ürettiği dramatiğe ve zulme sessiz kalamamıştır. Yahudi topluluğunun trajik düşünce birlikteliğinden rahatsız olmuştur. Bu düşünce birlikteliğini fanatizm ve histerya olarak nitelendirmiştir. Arapların bir başkasından dolayı bedel ödemesini doğru bulmamıştır. Her ne kadar Siyonizm'e ve bazı uygulamalara tepki göstermiş olsa da Arendt, İsrail'in devlet olarak varlığını meşru görür. Hem Yahudi ulusal vatanı için hem de Filistin ulusu için iki uluslu devlet modelini doğru görür. Yahudilerin yaşadıklarının suçlusunu Avrupalılar olarak gören Deleuze de Arendt gibi Filistinlilerin bedel ödemesini doğru bulmaz. Holacaust'un, Yahudiler tarafından dini ve mistik bir yaklaşım haline getirildiğini ifade eder. Fakat Filistinlilerin şiddet içeren İsrail Devleti'ne yönelik eylemlerine rağmen kendilerinin tanınma isteğini de paradoksal bulur. Yine de anti Filistinli Sartre ve Foucault'un aksine Deleuze anti Siyonist'tir.

Holocaust söyleminin kurbanlarından biri olan Bourdieu da Filistin meselesinde mütereddit bir tavır sergilemiştir. Siyonizm'in yapısal ırkçılığı ve ırkçı kurumlarından daha çok Yahudilerin üstünlüğünü temel alan hak ve ayrıcalıklardan rahatsız olan Zizek, Hitler'in Arap ülkelerinde kahraman olarak görülmesinden rahatsızdır. Filistin meselesinde rekabet halindeki milliyetçiliğin sorun olduğunu düşünen Zizek, NATO

müdahalesiyle gerçekleşebilecek iki uluslu tek devleti çözüm olarak görmektedir. İsrail ve Batı Şeria şeklinde iki devletin zaten olduğunu söyleyen Zizek, hem Gazze'nin yaşadığı zulmü görmüyor hem de Gazze kısmında olan Hamas idaresini de kabul etmiyor.

Balibar gibi kamusal mesele olan Filistin meselesinde müteredddit olan diğer filozof Alman J. Habermas'tır. İsrail hükümetinin politikalarını eleştirmeyi bir anlamda haddi olarak görmeyen ve Holocaust'u yaşatan bir milletin ferdi olduğu gerekçesiyle İsrail'in yaptıklarını görmezden gelmiştir. Bu suskunluğu yetmemiş Holokost deli gömleğinden sıyrılan Gunter Grass'ın İsrail'i eleştiren şiirinden dolayı Grass'ı anti-semit olarak suçlamaktadır. Körfez ve Bosna Savaşlarına karşı duyarlı olan Amerikan düzenine ve hegemonyasına sert eleştiriler yönelten Baudrillard birkaç söyleyişide ve kitaplarında çok az da olsa fragmanlar halinde meseleye değinmiştir. Bu mücadelenin eş değer düşmanlar arasında olmadığını ve Filistinlilerin nesneleştirildiğine dair eleştirilerde bulunmuştur. Oysa kışkırtıcı, aforizmatik ve sarsıcı eleştiri yazıları yazan Baudrillard'dan Filistin meselesine dair daha fazla hassasiyet ve duyarlık bekleyebilirdik.

Filozofların ve entelektüellerin çoğu İsrail/Filistin meselesine karşı ya ilgisiz olmuşlar ya da çekimser olmuşlardır. Yahudilerin akademi ve fikir dünyasındaki güç unsuru olmaları bu durumun en büyük nedenlerinden biridir. İsrail devletinin politikalarına yönelik eleştirilerinden dolayım G. Grass, N. Frenkelstein, E. Said John Mearsheimer ve Stephen Walt gibi akademisyenlerin başına gelenler bu baskı ve tahammülsüzlüğün örneğidir. Oysa filozof ve entelektüellere en yakışan şey özgür düşünebilmeleridir. Filistin meselesi özgürlükçü düşüncenin en önemli temsilcileri olan filozof ve düşünürlerin meselesi olmak zorundadır. Çünkü Filistin meselesi iki devlet arasında siyasi ve diplomatik bir sorun değil çok yönlü siyasi, iktisadi, teolojik ve sosyolojik bir meseledir. Filistinlilerin mülkiyeti üzerine inşa edilen İsrail Devleti, Çağdaş-İngiliz Yahudi Medeniyetinin bir nihayeti ve cisimleşmiş hali olması bakımından Batı düşüncesinin tüm niteliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu bağlamda asırlık süreçleri ve düzeni kavramanın mesuliyetini taşıyan filozoflar, teologlar ve düşünürler bu meseleyle ilgilenmek durumundalar.

Filistin meselesine yönelik en asil düşünür duruşuna sahip olan düşünür E. Said'dir. Entelektüeli sürgün ve marjinal olarak nitelendiren Said, Yahudi entelektüellerin banliyö ağası haline geldiğini ve kendisinin "son Yahudi entelektüel" olduğunu ifade eder. Kendisini Amos Oz'dan Amerika'daki tüm insanların sonuncusu ve Adorno'nun tek takipçisi olarak görür. Said'i bir düşünür olarak Filistin meselesine eğilmesini sağlayan unsurlar "Yahudi/Filistin" meselesinin sürgün, acı, kayıp ve mülteci kavramlarına sahip olması velhasıl modern çağ için bir kayıp, özlem ve umutsuzluk durumunun telaffuzu olmasıdır (Abraham 2014: 61-62).

Massad, İsrail devleti ve destekçilerinin Filistinli devrimcileri katleden İngiliz ölüm mangalarının parçası olduğunu iddia eder. Siyonizm'in Yahudileri, anti-semitik projesi olan Yahudilerden bilinmeyen uydurulmuş bir dili/İbranice konuşmalarının istenilmesi ve onların Avrupa'dan çıkarıp daha önce hiç

bulunmadıkları bir Asya toprağına götürmeleri entelektüeller tarafından asla incelenmedi (Massad 2003:) Anti-Semitizm ve Holocaust üzerine binlerce kitap ve makale yazan yazar, düşünür hatta filozoflar "Antisemitizm, Holocaust, Siyonizm" gibi felsefi ve fikri boyutlara sahip kavramların siyasi, iktisadi ve felsefi bağıntılarını çözümleme teşebbüsünde bulunmadılar. Siyonizm, anti-semitizm, Holocaust söylemleri arasında olan ideolojik ve pratik gizliliği hiçbir zaman incelemediler. Bu kavramların kullanılmasıyla inşa edilen bir tehdit olan hem gayri meşru İsrail devletinin varlığını hem de günümüz İngiliz-Yahudi Medeniyetinin düzeninin köklerini anlama çabasına dahi girmediler.

İsrail'in devlet olarak varlığının meşru olmadığını ve bir işgal devleti olduğunu söyleyen filozof ve düşünürlerin sayısı bir elin parmaklarını geçmeyecek kadardır. Oysa İsrail'in uygulamış olduğu siyaset, akıl ve vicdan sahibi olan herkesin mesele edinmesi gereken bir durumdur. Zizek'in ifade ettiği gibi ırklar arası ilişkiyi ve evliliği önlemek için hahamların ve resmi organların görevlendirilmesi, Arap erkeklerle Yahudi kızların karışmasını önlemek için gezinen güvenlik görevlisi devriyeleri, tespit edilen kızların durumlarının patolojik olarak değerlendirilmesi ve psikologlara yönlendirilmesi hafif sayılabilecek uygulamalardır. Oysa Gazze'de 2 milyon insanın abluka altında bulunması, Batı Şeria'daki duvar, Kudüs'te Filistinlilerin evlerine el konulması, 10 yıl öncesine kadar iki kattan fazla azalan Filistinli sayısı, İsrail zindanlarında haksız yere tutulan mahkûmlar, evliliklerine ve cenazelerine müdahaleler, okulları kapatma, sebepsiz tutuklamalar ve yargısız infazlar belli başlı ihlal ve zulüm politikalarıdır.

İsrail hep siyasi olarak hem de toplumsal olarak marazi bir durumdadır. Arendt'in dediği gibi işgalci ve güvenlik duygusu tedirginliği ve paranoyak bir psikozu doğurmuştur. 2007'de yapılan bir ankete göre tüm İsrailli Yahudilerin yarısından fazlası yabancılarla olan evliliği ulusal ihanet olarak görmektedir. Yahudi yasasında uzmanlardan biri olan Haham Ari Shvat, İsrail karşıtı faaliyetler hakkında bilgi toplamak için Yahudi bekar kadınların Araplarla yatması önerisinde bulunmuştur (Sizek 2011:). İsrail'in kurumlaşmış bir devlet olarak ahlak ve insanlığa dair ne varsa her şeyi ihlal ettiği aşikardır.

Sonuç olarak filozof ve entelektüeller zalim-mazlum, gasp eden-gasp edilen, cellat-kurban arasında bir tercihte bulunmak zorundadır. Gilles Deleuze'nin söylediği gibi, ırkçı şiddetlerini haklı çıkarmak için Siyonistlerin çığlığı her zaman "diğerleri gibi bir halk değiliz" olmuştur; Filistin direniş çığlığı ise her zaman "Biz diğer herkes gibiyiz" Avrupa entelektüelleri, Filistin sorununun çözümünde hangi cümleyi ve çığlığı dikkate alacaklarını seçmelidirler. (Massad 2003:)

Her ne kadar Massad, "Jean-Paul Sartre'dan birçok Avrupalı solcu aydına kalan miras böyle bir şey işte!" dese de ben asıl mirasın Marx'ın İngilizlerin Hindistan'ın işgali neticesinde sessiz kalması hatta bilakis İngilizlerin işgal ve katliamlarına destek vermesinin neticesinde oluştuğu kanaatindeyim. Son cümle olarak Filistin meselesi filozof mesuliyetini gerektirmesinden daha çok İslam coğrafyasının mesuliyetidir. Filistin'de yaşananlar oraya ait bir mesele olmaktan daha çok coğrafyanın meselesidir. Üstad Karakoç'a atfedilen

cümlenin ifade ettiği gibi "Kürt sorunu, Arap sorunu, Arnavut sorunu, Türk sorunu yoktur; İslam Milletinin parçalanmışlık sorunu vardır."

KAYNAKÇA:

Abraham, M. (2014). Intellectual Resistance and the Struggle for Palestine, New York: Palgrave.

Alwahaib, M.S. (2006). Hannah Arendt and the Concept of Political Thinking, Doctoral Thesis, USA: Florida State University.

Baudrillard, J. (2015). Interview with Jean Baudrillard, https://www.academia.edu/19779364/Interview_with_Baudrillard, (Erişim: 04.08.2017).

Baudrillard, J. (1995). The Gulf War Did Not Take Place, Trans. Paul Patton, Bloomıngton & Indiana: Indiana University Press.

Boehm, O. (2015). The German Silence on Israel, and Its Cost, https://opinionator.blogs.nytimes.com/2015/03/09/should-germans-stay-silent-on-israel/, (Erişim: 04.08.2017).

Brahm, G. N. (2015). 'There is a clash of civilisations': An interview with Benny Morris, Autumn, Fathom. http://www.haaretz.com/israel-news/settling-the-score-between-camus-and-sartre.premium-1.509650

Camus, A. (2013). Algerian Chronicles, çev. Arthur Goldhammer Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press.

Decian, W. (2014.) "Deconstruction and the Question of Palestine: bearing witness to the undeniable, Doctoral Thesis, UK: Kent University.

Deleuze, G. (2006). *Two Regimes of Madness: Texts and Interviews 1975–1995*, trans. Ames Hodges and Mike Taormina, revd edn, New York: Semiotext(e).

Finkelstein, N. (2003). Image and Reality of the Israel-Palestine Conflict, New York: Verso.

Kapitan, T. (1997). The Israeli-Palestinian Conflict: Its History, and Some Philosophical Questions it Raises, http://ontology.buffalo.edu/smith/courses01/rrtw/Kapitan.htm, (Erişim: 28.07.2017).

Massad, J. (2003). Sartre, European intellectuals and Zionism, https://electronicintifada.net/content/sartre-european-intellectuals-and-zionism/4384, (Erişim: 01.08.2017).

Massad, j. (2014). "Jean-Paul Sartre'nin mirası", çev. Ferhat Sarı, https://www.evrensel.net/haber/90947/jean-paul-sartrenin-mirasi, (Erişim: 28.07.2017).

Kapitan, T. (1997). The Israeli-Palestinian Conflict: Its History, and Some Philosophical Questions it Raises, ed. Tomis Kapitan, Philosophical Perspectives on the Israeli-Palestinian Conflict, London: Routledge.

Karavanta, M. ve Morgan, N. (2008). "Humanism, Hybridity and Democratic Praxis", Edward Said and Jacques Derrida: Reconstellating Humanism and the Global Hybrid, Karavanta, M. ve Morgan, N. Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Levin, G. (2013). Settling the Score Between Camus and Sartre, http://www.haaretz.com/israel-news/settling-the-score-between-camus-and-sartre.premium-1.509650, (Erişim: 26.08.2017).

Said, E. W. (1998), Kültür ve Emperyalizm, (çev. Necmiye Alpay), İstanbul: Hil Yayınları.

Said, E. (2000). Diary, London Rewiew of Books, (22/11): 42-43.

Sartre, J.P. (1944). Anti-Semit and Jew, trans. George J. Becker, New York: Schocken Books.

Zalloua, Z. (2017). Continental philosophy and the Palestinian question: Beyond the Jew and the Greek, London: Bloomsbury Academic.

Zimmermann, M. (2001). Hannah Arendt the Early 'Post-Zionist.' In Aschheim, S. (Ed.). Hannah Arendt in Jerusalem (pp. 181-193). Berkeley, CA: University of California Press.

Zizek, S. (2016). "Küreselleşmek, etrafımıza görünmez duvarlar örüyor", http://dusunbil.com/zizek-kuresellesmek-etrafimiza-gorunmez-duvarlar-oruyor/, (Erişim: 31.07.2016).

Zizek, S. (2011). Israel's best hope lies in a single state, http://www.newstatesman.com/middle-east/2011/03/jewish-girls-israel-arab-state, (Erişim: 30.07.2017).

SINIR OLGUSU BAĞLAMINDA "LİMON AĞACI" FİLMİNİN SOSYOLOJİK BİR ANALİZİ

Yasir Furkan ÖZTÜRK

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
yasir.f.ozturk@gmail.com

Özet

Filmler, yalnızca görsellikten veyahut kurgulardan ibaret değildir. Filmler içerisinde toplumsal gerçekliği, sosyolojik unsurları barındırır. Platon'un Devlet kitabında yer alan Mağara Alegorisine benzetebileceğimiz filmlerin gerçekliğin birer yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Filmlerin ardında var olan gerçekliğe ise sosyolojik bir analiz neticesinde ulaşabiliriz.

Sınır, kısaca "komşu devletlerin topraklarını birbirinden ayıran varsayımsal çizgi" manasına gelmektedir. Ancak tanımını aşan bir gerçeklik olarak "sınır" içerisinde birçok hayat, hikâye, kültür ve sosyoloji barındırmaktadır. Devlet sınırlarını sosyolojik açıdan inceleyen sosyoloji biliminin bir alt dalı olarak "Sınır Sosyolojisi" henüz yeni bir alandır. Sınır Sosyolojisi, sınırın ardında yatan sosyolojik gerçekliğin peşindedir. Toprak üzerine çizilen sınırların günümüz de insan zihninde yaratmış olduğu etki ve toplumsal ilişkilere verdiği biçim sosyolojik olarak ele alınması gereken önemli bir husustur. Bu çalışmada yönetmenliğini Eran Riklis'in üstlendiği, olayların İsrail ile Filistin sınırında geçtiği 2008 yapımı "Limon Ağacı" filmi sınır olgusu perspektifinden ele alınmıştır. Çalışmamızda sırasıyla Sınır sosyolojisi, İsrail-Filistin Sorunu ele alınmış ve Limon Ağacı filmi sosyolojik açıdan incelemeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sınır, Sınır Sosyolojisi, Sınır Algısı, Filistin Sorunu, Limon Ağacı.

A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF "THE LİMON TREE" FILM IN THE CONTEXT OF THE BORDER

Abstract

Movies are not just about visuals or fiction. Within films, social reality contains sociological elements. We can say that the films we can compare to Cave Alegoris in Platon's State Book are a reflection of reality. We can reach the reality that exists behind the movies on the basis of a sociological analysis.

The boundary, in short, is the "hypothetical line separating the territories of neighboring states". However, as a reality beyond its definition, there are many life, story, culture and sociology within the "border". "Boundary Sociology" is a new field as a subdivision of the sociology of science, which socially criticizes state borders. Border Sociology follows the sociological reality that lies behind the boundary. The effect that the boundaries drawn on the soil have created in the human mind today and the form given to

the social relations is an important issue that must be considered sociologically. In this work, the 2008 film "The Lemon Tree", directed by Eran Riklis, which took place on the Israeli and Palestinian border, was taken from the perspective of borderline perspective. In our work, Border sociology, Israel-Palestine issue were discussed and Lemon Tree film was subjected to sociological review.

Keywords: Border, Boundary Sociology, Boundary Perception, Palestinian Problem, Lemon Tree.

Giriş

Sınır, kısaca "komşu devletlerin topraklarını birbirinden ayıran çizgi" şeklinde tanımlayabileceğimiz sosyo-politik bir gerçekliktir. Ancak tanımını aşan bir gerçeklik olarak "sınır" içerisinde birçok hayat, hikâye, kültür ve sosyoloji barındırmaktadır.

Sınır, daha ziyade sosyal bilimlerin uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, antropoloji, tarih ve coğrafya gibi alt disiplinleri tarafından ele alınan bir olgu idi. Ancak sınırda yaşayan insanların vücuda getirmiş olduğu sosyoloji son zamanlarda Sosyologların dikkatini çekmiştir. Bu durum beraberinde Sınır Sosyolojisi adı altında Sosyolojinin yeni bir alt dalının doğmasını sağlamıştır. 1990'lı yıllardan itibaren Sınır Sosyoloji altında literatüre katkı sunulmaktadır. Makalemizin ilerleyen safhalarında Sınır Sosyolojisi üzerinde ayrıntılı şekilde durulacaktır. Sinema üzerine birkaç kelâm etmekte yarar görüyorum. Sinema var olan gerçekliği en doğru ve en açık şekilde temsil eden sanat dalıdır. Bununla birlikte sinemanın ideolojik bir söylem aracı olduğunu söylemek mümkündür (Kırık-Arvas, 2014:46). Filmler temsili öğeler yoluyla toplumsal bir gerçekliği yansıtırlar. Gerçeklik konusunu ilk ele alan Platon değişmeyen, insandan bağımsız, mükemmel bir gerçekliğin varlığından bahseder. Yani durmadan değişen duyu dünyasına karşılık, ancak düşünce ile kavranabilen, değişmez bir idealar dünyasına inanır. Bizim duyularla algıladığımız maddi dünyanın aslında bir kopyadan ibaret olduğunu, gerçek olanın bunların ideası olduğunu savunur (Dağlı, 2012:14). Dolayısıyla bu görüşten hareketle, filmler değişmez gerçeğin yansıması olan dünyamızın yansıtılmasıdır diyebiliriz. Yani filmler taklidin taklididir. Toplumsal gerçeklik üzerine eğilen Sosyoloji bilimi de filmlerin ardında saklı olan ve görsel ögeler üzerinden bize yansıtılan toplumsal gerçekliğe derin bir analiz neticesinde ulaşabilmektedir. Slavoj Zizek'in filmler üzerine ifade etmiş olduğu şu sözler konuyu özetler niteliktedir; "*Filmler asla "sadece film" ya da bizleri eğlendirmeyi ve dolayısıyla dikkatimizi dağıtarak bizi toplumsal gerçekliğimizle ilgili asıl sorunlardan ve mücadelelerden uzaklaştırmayı amaçlayan hafif kurgular değildir. Filmler yalan söylerken bile toplumsal yapımızın can evindeki yalanı söylerler.*" (Diken- Laustsen, 2010:11).

Bu makalede yönetmenliğini Eran Riklis'in üstlendiği, olayların İsrail-Filistin sınırında geçtiği 2008 yapımı "Limon Ağacı" filmi sınır olgusu perspektifinden ele alınmaktadır. Çalışmamızda sırasıyla Sınır sosyolojisi, İsrail-Filistin Sorununa değinilecek ve Limon Ağacı filmini sosyolojik açıdan incelemeye tabi tutacağız.

Kavramsal Açıdan Sınır ve Sınır Sosyolojisi

Sınır kelimesi sözlükte "bir şeyin yayılabileceği veya genişleyebileceği son çizgi, uç" ve "iki komşu devletin topraklarını birbirinden ayıran çizgi, hudut" şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 1998:1968). Ancak tanımını aşan bir gerçeklik olarak "sınır" içerisinde birçok hayat, hikâye, kültür ve sosyoloji barındırmaktadır. Sosyal bilimlerin alt disiplinleri "sınır" olgusunu farklı yönleriyle ele almaktadır. Bu çalışmada sınır olgusu sosyolojik perspektifte ele alınmaya çalışılacaktır.

Sınırlar geçmişten bugüne bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Dünyanın geçirmiş olduğu değişim ve dönüşümlere paralel olarak sınırlara farklı anlamlar yüklenmiştir. Geçtiğimiz yüzyıllarda devletler arasında ki sınırlar günümüzde ki kadar keskin değildi. Ancak Fransız İhtilalinin beraberinde getirdiği ulus devlet yapılanmaları neticesinde sınır olgusu bir dönüşüm geçirdi. Günümüzde sınır bölgeleri, iktidar alanları ve sembolleri durumundadır. Güvenlik kuleleri ve dikenli teller, devletlerin kendilerine ait topraklarının ulaştığı son sınırları belli eden uç bir egemenlik göstergesidir (Donnan-Wilson, 2002:11). Öte yandan, teritoryal devletlerin sınırları çoğu zaman, asli unsurlarının etnik, dinsel, dilsel vb. sınırlarının çok gerisinde kalmış ya da içerilen unsurları birleştirici-bütünleştirici yeni kimlik bir türlü yerleşememiştir. Bunun en önemli nedeni, bu teritoryal sınırların belirleyicisinin, dünya konjonktürünün egemen güçleri oluşudur. Doğal sınırlarına yakın sınırları olan birkaç ülke dışında bütün Asya, Afrika ve Güney Amerika neredeyse cetvelle belirlenmiş yapay sınırların, sorunları körükleyici cenderesi içinde kalmıştır (Emiroğlu-Aydın, 2003:848). Günümüz dünyasında sınırları bir değişim ve dönüşüm sürecine sokan bir olgu olarak karşımıza "Küreselleşme" çıkmaktadır. Küreselleşme süreci dünya, toplum ve insana dair birçok alana nüfuz etmektedir. Küreselleşen dünyada sınırlar kimileri için yok hükmündedir.

Sınır, çok yönlü, çok anlamlı ve çok aktörlü bir gerçekliktir. Sosyolojinin teritoryal sınırlara ilgi duyması çok yakın bir dönemde (1990'lı yıllar) gerçekleşmiştir (Tekin, 2014:14). Sınırda tezahür eden sosyolojiyi anlamak toplumsal yapıya, olaylara, olgulara ve gerçekliğe dair sorularımızın cevaplanmasında önem arz etmektedir. Sınır Sosyolojisi, sınırın ardında yatan sosyolojik gerçekliğin peşindedir. Bu amaçla iki devleti birbirinden ayıran varsayımsal sınırların insanların zihinlerinde bulduğu karşılığı veyahut varsayımsal sınırların insanların zihinlerinde karşılık bulamayışının üzerinde durmaktadır. Öte yandan Sınır Sosyolojisi, sınır toplumlarının günlük hayat pratiklerini, meydana getirmiş oldukları kültürü, sınır ritüellerini, sembollerini ve algılarını inceleyerek bu unsurların ardında var olan sosyolojiyi ortaya çıkartma eğilimi ve amacındadır.

İsrail -Filistin Sorunu Üzerine

Tarih boyunca farklı kavimlerin bir arada yaşadığı, birçok medeniyetin doğmasına ve gelişmesine, ilahi dinlere ve kutsal mekânlarına ev sahipliği yapan bugün ki Filistin sınırlarını da içinde bulunduran

bölgede savaş tarih boyunca hiç bitmedi, kan hiçbir zaman durmadı. Çalışmamızın bu safhasında yirminci yüzyılın başından beri kanayan bir yara olarak karşımıza çıkan İsrail-Filistin sorununu Sınır Sosyoloji perspektifinde ele almaya çalışacağız.

Filistin Sorunu yirminci yüzyılın başından beri, Ortadoğu'da çözüm bekleyen en sancılı sorunlardan biridir. Bu sorun İsrail'in Filistin topraklarında yerleşmesi sonucunda mülteci haline getirilmiş Filistinlilerin çektikleri acılarla sürekli kanayan bir yara olmaya devam etmektedir (Gökçınar, 2009:1). Yahudiler, Nil'den Fırat'a Büyük İsrail Devleti ülküsü ile kutsal kitaplarında kendilerini vaat edilmiş olarak gördükleri toprakları elde etmek maksadıyla geldikleri Filistin'de günümüz de hâkim konuma gelmişlerdir. Arapların Yahudiler karşısında ki toplumsal-politik geri kalmışlığı, Filistin'deki ulusal iktidar mücadelesinin sonucunu belirlemiştir (Hollstein, 1975: 200). Filistin Sorununu, Sınır Sosyolojisi bağlamında ele aldığımızda ise Batı Şeria'da ki "İsrail Duvarı" karşımıza çıkmaktadır. İsrail Duvarı, kırk yıllık Filistin işgali çerçevesinde ortaya çıkmış özgül bir gelişmedir. Genel olarak, "Filistinlilerin yönetilmesi ve kontrol altında tutulmasına dönük sömürgeci tahakkümden, bu halkın dünyadan koparılması ve en temel ihtiyaç maddelerinden mahrum bırakılmasıyla kurulan yeni bir tahakküme geçiş" diye tanımlanabilir bu gelişme (Brown, 2011: 35). İsrail Duvarı, Yahudilerle Filistinliler arasında fiziksel ve mekânsal bir sınır olarak yükselmektedir. Öte yandan sınırda yükselen Duvar, Filistin'deki Yahudi egemenliğini sembolize eden bir yapı konumundadır. Donnan ve Wilson'ın "Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları" adlı eserinde değinmiş olduğu üzere sınırlar iktidar alanlarıdır. Sınır bölgelerinde iktidara ait sembollere, ritüellere pek tabi rastlayabiliriz. Yahudiler için sınırın öteki yakasında kalan Filistinliler birer tehdit unsurudur. Duvar ise onları bu tehditten koruyan medeniyet ile barbarlık arasında yükselen koruyucu bir yapıdır. Yahudi ve Filistinliler arasında ki ayrışmayı, ötekileştirmeyi ve beraberinde tezahür eden derin sosyal sınırları, bununla birlikte Yahudilerin Filistin halkı üzerinde ki tahakkümü fiziksel olarak İsrail Duvarı üzerinden vücut bulmaktadır. Sınır olgusu kendisini, İsrail-Filistin Sorunu ve İsrail Duvarı üzerinden hissettirmektedir.

Sosyolojik açıdan ele alacağımız "Limon Ağacı" filmi de yukarıda bahsetmiş olduğumuz Batı Şeria'da İsrail-Filistin sınırında geçmektedir. Çalışmamızın bu safhasında "Limon Ağacı" filmini Sınır Sosyolojisi bağlamında incelemeye tabi tutacağız.

"Limon Ağacı" Filminin Sosyolojik Bir Analizi

Platon günümüzde yaşasaydı, ateşin yerine projektörü, gölgesi duvara yansıyan nesnelerin yerine film şeridini, mağara duvarındaki gölgelerin yerine perdede gösterilen filmi, yansıma ve yankının yerine de perdenin ardındaki hoparlörleri koyarak hantal diyebileceğimiz mağara metaforunu bir sinema salonu metaforuyla değiştirirdi belki de (Diken- Laustsen, 2010: 20-21). Yukarıda yer verdiğimiz ifadelerden

hareketle yola çıktığımız çalışmamızın bu safhasında gerçekliğin birer yansıması olarak gördüğümüz filmlerden "Limon Ağacı" adlı filmi sınır olgusu bağlamında sosyolojik açıdan incelemeye tabi tutacağız.

Limon Ağacı, İsrail-Filistin sınırında yaşayan ve küçük bir limon ağacı bahçesine sahip Filistinli Müslüman bir kadın olan Salma Zidane'nın limon ağaçlarını korumak maksadıyla İsrail Devleti ve Savunma Bakanına karşı verdiği hak ve adalet mücadelesinin öyküsüdür. Ön planda, sınırın İsrail tarafına taşınan yeni İsrail Savunma bakanının sınırın Filistin tarafında ki limon ağaçlarıyla kaplı bahçeyi ulusal güvenliği tehdit eden bir unsur olarak tanımlayarak ağaçların sökülmesini istemesiyle başlayan ve limon ağacı bahçesinin sahibi Filistinli Salma Zidane'nın uluslararası boyut kazanan hukuk mücadelesinin hikâyesini anlatan film, arka planda ise Sınır olgusunun farklı boyutlarına ayna tutmaktadır. Öncelikle Limon Ağacı filminin künyesine değinmek gerekmektedir. Limon Ağacı filminin yönetmenliğini İsrailli Eran Riklis üstlenmiştir. Dram türünde ki 2008 yapımı filmde başrol Salma Zidane karakterini Hiyam Abbas, avukat Ziad Daud rolünü Ali Süleyman, İsrail Savunma Bakanı Israel Navon rolünü Doron Tavory ve Savunma Bakanı'nın eşi Mira Navon rolünü ise Rona Lipaz Michael oynamıştır. Filmi İsrail ile Batı Şeria'nın sınırını belirleyen yeşil hattın her iki tarafında da çekilmiştir. Limon Ağacı filminin sosyolojik analizine filmin afişinden başlamak yerinde olacaktır.

Limon Ağacı Filmi'nin afişi, içerisinde derin anlamlar barındırmaktadır. Afişin arka fonunda yer alan duvar resmi sınır sembollerindendir. Duvarın ortadan ikiye ayrılmış şekli yine sınırı temsil etmektedir. Afişte ki en dikkat çekici nokta ise limon ağacının köklerinin sınırın tam ortasında bulunmasıdır. Öte yandan duvar yarıklarının yani sınırın limon ağacının köküne doğru gidildikçe birbirine yaklaşması ve nihayetinde birleşmesi bir metafordur.

Limon Ağacı filmi İsrail Devleti'nin yeni Savunma Bakanı'nın sınırın Filistin tarafında ki Salma Zidane'a ait limon bahçelerinin karşısında ki villaya taşınmasıyla başlamaktadır. İsrail Savunma Bakanı'nın villaya taşınmasıyla birlikte sınıra kameralar, dikenli tel örgüler, sensörler, gözetleme kulesi yapılmıştır. Sınır Sosyolojisinde de değinildiği üzere yukarıda belirttiğimiz yapılar ve cihazlar sınırın sembolleri arasındadır. Sınırın karşı tarafına dair algı genellikle düşman, potansiyel tehlike ve tehdit şeklinde olması hasebiyle dünyanın herhangi bir yerinde ki sınırda bu ögelere rastlayabiliriz.

İsrail Savunma Bakanı'nın korumaları ve İsrail gizli servisi limon bahçesinden gelebilecek olası tehlikelere karşı aldıkları çeşitli önlemlere rağmen hala endişe duymaktadırlar. Sınır olgusu içerisinde en temel duygulardan biriside güvensizlik, korku ve endişe halidir ve bu durum film boyunca bizlere yansıtılmaktadır. Bir müddet sonra Filistinli Salma Zidane'a İsrail merkez bölge komutanlığından bir mektup gelir. Mektupta Salma'ya ait bahçede ki limon ağaçlarının İsrail savunma bakanının güvenliği için tehdit

oluşturduklarından dolayı kesileceği bildirilmektedir. Sınırın karşısında ki her şey birer tehdit konumundadır. Bu bir ağaçta olabilir herhangi bir sivil vatandaşta. Gerçekte durum bu şekilde olmamasına rağmen algılarımıza ve zihinlerimize sınır bu şekilde dayatılmakta ve işlenmektedir. Bu durumu filmde de net bir şekilde görmekteyiz. Sınırın İsrail tarafında ki insanlar karşı tarafı yalnızca tehlike olarak görmektedirler. Salma Zidane durumu Washington da bir yandan çalışan diğer yandan üniversite eğitimine devam eden oğlu Nasır'a bildiriyor. Nasır, annesini ABD'ye davet ederek burada daha iyi şartlarda yaşayacağını söylüyor. Sınırın da yaşam standartları düşük ve yoksul diye tabir edebileceğimiz insanların yaşadığı gerçeğini bu sahne üzerinden bir kez daha anlıyoruz. Öte yandan sınır insanlarının ekonomik durum başta olmak üzere sorunları nedeniyle göç etmeye meyilli olduklarını görmekteyiz. Ancak Salma göç etmek istemiyor ve mahkemenin almış olduğu karara itiraz etmek için Batı Şeria'daki İsrail sivil yönetimine başvuruyor. Ancak önemsiz bir sorun olarak görülerek geri yollanıyor. Salma, İsrail tarafından bahçesinin yıkılmasına karşılık teklif edilen tazminatı limon bahçesinin ona babasından bir yadigârdır olduğunu söyleyerek reddediyor. Sınır bölgeleri toplumsal hafıza mekânlarıdır. Sınır insanlarının yaşamış oldukları onca zorluğa rağmen bulundukları yerleri terk etmeyişleri bu durumla ilişkilidir.

Salma Zidane, uğramış olduğu haksızlığa karşı hukuk mücadelesi başlatmak maksadıyla avukat tutuyor. Çünkü Selma için sınır ve orada ki limon ağaçları çocukluğu demek. Sınır insanları yaşadıkları bölge ile duygusal bağlar kurmaktadır. Bu durum onların sınırda yaşamış oldukları sıkıntılara karşı ayakta durmasını, mücadele etmesini sağlamaktadır.

Salma Zidane karara itiraz maksadıyla dava açmıştır. Filmde ki dava sahnesinde İsrail tarafı avukatının yaptığı savunma bir hayli dikkat çekicidir. Savunma yapan avukat Limon bahçesinin ülkeye yönelik hakiki ve yakın bir tehdit olduğu ifadelerini kullanmaktadır. Sınır öteki ve düşman yaratan, insanların zihinlerinde sosyal mesafeler oluşturan varsayımsal çizgilerdir. Filmde ki sahnede İsrail avukatının ifade ettikleri bu tanımlamanın bir yansımasıdır. Nihayetinde limon ağaçlarıyla kaplı bahçe düşman bölgesi ilan edilmiştir.

Salma Zidane'nın ağaçların sökülmesine yaptığı itiraz mahkemece reddedilmiştir. Limon ağaçların köklerinden sökülmesi ve sökülme gününe kadar ağaçların tel örgüyle çevrilmesi ve Salma'nın bahçeye girişinin yasaklanması kararı alınmıştır. Sınırın karşı tarafı her zaman potansiyel tehlike, düşman olarak görülmektedir. Sınırın karşı tarafında ki bir limon ağacı olsa bile. Ancak Salma mahkeme kararını kabul etmez ve avukatıyla birlikte İsrail Yargıtay'ına başvurur. İlerleyen günlerde limon bahçesi tel örgülerle çevrilmiştir. Uyarı tabelası asılmıştır. Tabelada yazanlar ise bir hayli dikkat çekicidir. Tabelanın üzerinde *"Askeri Bölge"*, *"Ölüm Tehlikesi"*, *"Hayatını Tehlikeye Sokar"* gibi ifadeler yer almaktadır. Limon bahçesine yapılan bu hareketlere karşı Savunma Bakanı'nın eşi Mira Navon 'da rahatsızlık duymaktadır. İnsanlara dayatılan sınır algısı kimi zaman insan zihninde karşılık bulmamaktadır. Filmde varsayımsal sınırların zihnini

biçimlendirmediği insan tiplemesini Savunma Bakanı'nın eşi Mira Navon 'da görmekteyiz. Mira Navon film boyunca sınırları kabul etmeyen bir tavır içindedir.

Filmin en dikkat çekici ve içerisinde birçok sosyolojik unsur barındıran sahnesi ise Salma Zidane'ın tel örgüyle çevrili limon bahçesine tel örgülerden atlayarak girdiği sahnedir. Limon ağaçları susuzluktan kuramaya başlamış, yere düşen limonlar ise bozulmaya yüz tutmuş vaziyettedir. Salma, bu durum karşısında bahçeyi sulamak için tel örgülerden atlar. Gözetleme kulesinde ki asker ise bahçeye girmesinin yasak olduğunu söyler ve silahını Salma'ya doğrultarak durmasını ister. Salma, bahçeyi sulamaya devam eder. Daha sonra İsrailli asker sınırın Filistin tarafına geçerek Salma'nın yanına gelir ve bahçeden çıkması için uyarır. Daha sonra ismini sorar ve kendi ismini söyledikten sonra arkadaşlarının ona taktiği lakaptan bahsederek sohbet etmeye başlar. Salmada sohbete karşılık vererek babasıyla birlikte İsrail pazarlarına limon satmaya gittikleri zamanlardan bahseder. Bu sırada İsrail gizli servis çalışanı kadraja girer ve askere kadının bahçeye girmesine neden izin verdiğini kendisinin neden sınırı geçtiğini sorarak ona sınırda olduğunu hissettirir.

Filmde ki bu sahne sınırın insan zihninde karşılık bulamayışını, sınırın iki tarafında yaşayan insanların aslında düşman olmadıklarını ancak kimi zaman devletin kimi zaman ise hâkim güçlerin insanların zihinlerine yerleştirmiş olduğu algıyla bu düşmanlığın tezahür ettirdiğini göstermektedir. Filmin bu sahnesinde ki İsrail gizli servis çalışanın temsil ettiği, sınır olgusunu insanlara hissettiren ve insanların zihinlerini biçimlendiren iktidara vesaire her şeye denk düşmektedir.

İsrail Mahkemesi'nin Limon ağacı bahçesine dair kararının Yargıtay'a gitmesi ulusal ve uluslararası basının da ilgisini de çekmiştir. İsrail Savunma Bakanı ise yerel basına konu hakkında "İsrail'in varlığı tehdit altındayken limondan bahsediyorsunuz" şeklinde açıklamada bulunmuştur. Sınır'ın karşı tarafı önemsizdir ve ulusal varlığa tehdit oluşturmaktadır. Ulus Devletler varlıklarını sürekli tehdit altında görmektedir ve bu tehditin kaynağı sınırın karşı tarafında yaratılmış olan ötekilerdir. Filmin ilerleyen sahnelerinde İsrail Savunma Bakanı yeni eve taşınma partisi düzenlemektedir. Akşam ki organizasyon için aşçı malzemeleri temin eder ancak limon almayı unutur. Bu durum üzerine sınırın Filistin tarafına askerlerle birlikte geçerek limon toplamaya başlar. Salma bu duruma tepki gösterir. Bu sahne sınırın hâkim güç tarafından ihtiyaç duyulan durumlarda ihlal edilebileceğini yansıtması bakımından önem arz etmektedir. Egemen güçler sınırları isteği şekilde ihlal eder ve ihtiyacını karşılar. Sınırlar herkes için geçerli değildir. Filmin devamında parti gecesi Filistin Kurtuluş Örgütü İsrail Savunma Bakanı'nın evine ufak çaplı bir saldırı düzenler. Bu olay üzerine İsrailli askerler ise Salmanın saldırganları evinde sakladığını düşünerek evine baskın yapar ve evi darmadağın ederler. Bu sahne sınırda yaşamanın bir diyeti olduğunu yansıtmaktadır. Sınır insanları çoğu kez zihinlerde suçlu görülmüş ve mahkûm edilmişlerdir. Saldırı sonrası İsrail Savunma Bakanı basına bahçenin mutlak yok edileceğini belirtmiştir.

Daha önce bahsetmiş olduğumuz üzere Savunma Bakanı'nın eşi Mira ise sınırlar üzerinden insanların zihinlerinde tezahür eden ayrışmadan, düşmanlaştırmadan ve ötekileştirmeden rahatsızdır. Sınır her insan için aynı anlamı ifade etmemektedir. Mira, limon bahçesinden geçip sınırı aşarak Salma'nın evinin önüne gelmiştir. Bu sahne de yine dikkat çeken ayrıntı ise İsrail gizli servisinin gelip kadını uyarıp sınırı tekrar hatırlatmasıdır. Sınırlar insanların zihninde karşılık bulmayabilir. Bu varsayımsal sınırlar bizlere dayatılmakta ve çeşitli semboller, ritüeller, yasaklar ve uygulamalarla sürekli hatırlatılmaktadır.

Limon ağaçları İsrail de ve uluslararası camia da gündem olmuştur. Avrupalı devletler Salma Zidane'nın yanında olduklarını bildiren açıklamalarda bulunmuşlardır. Salma Zidane'nın davası Filistin direnişinin bir sembolü haline gelmiştir. Nihayetinde dava Yargıtay da görülmüş ve Savunma Bakanı'nın güvenliğini ve çevre kontrolünü tehlikeye düşüren limon ağaçlarının bir kısmının boyunun 30 cm olması gerektiği kararı çıkmıştır. Ancak limon ağacı bahçesinin büyük bir çoğunluğu yok edilmekten kurtarılmıştır. Bu karar Filistin halkı arasında İsrail'e karşı alınmış bir zafer olarak addedilmiştir. Filmin son sahnesinde ise İsrail Savunma Bakanının villasının önüne güvenlik amaçlı duvar çekilmiştir. Bu duvar sınırın karşı tarafından ziyade İsrail tarafını kısıtlayan bir yapı niteliğindedir. İsrail Savunma Bakanı, kendisini korumak için duvar örmüş ve o duvarın ardına hapis olmuştur.

Sonuç Yerine

Sınırlar geçmişten bugüne bir değişim ve dönüşüm içerisindedir. Tanımını aşan bir gerçeklik olarak sınırın değişmeyen ve dönüşmeyen tek yönü ise içerisinde birçok hayat, hikâye, kültür ve sosyoloji barındırıyor oluşudur.

Filmler, yalnızca görsellikten veyahut kurgulardan ibaret değildir. Filmler içerisinde toplumsal gerçekliği, sosyolojik unsurları barındırır. Filmler, var olan gerçekliği en doğru ve en açık şekilde yansıtmaktadır. Filmlerin ardında var olan gerçekliğe sosyolojik bir analiz neticesinde ulaşabiliriz. Bu maksatla yola çıktığımız çalışmamızda "Limon Ağacı" filmini sınır olgusu perspektifinden ve sosyolojik açıdan incelemeye tabi tutmaya çalıştık. Nihayetinde film içerisinde sınır olgusuna ve sınır sosyolojisine dair birçok unsura rastladık. Sınırın insan zihninde karşılık buluşunu ve bulamayışını, sınırın düşmanlaştırıcı ve ötekileştirici yönlerini yansıtan sahnelerle sınır olgusu ve sınır insanını daha yakından görme imkânına nail olduk. Filmde birçok öge gibi limon ağacı da metaforik bir anlam taşımaktadır. Çünkü ağaç sürekli büyüyen yeşeren ve kendini yenileyen bir unsurdur yani ağaçlar tıpkı insanlar gibidir. İnsanlara benzerler, ruhları vardır, duyguları vardır. Sınırın İsrail tarafından tehdit olarak görülen ve nihayetinde sınırı ortadan kaldıracak olan da filmde limon ağacı metaforuyla anlatılan insandır.

Varsayımsal çizgilerin insanların zihninde hiçbir şey canlandırmadığı, hiçbir anlam ifade etmediği gün daha güzel bir dünyaya uyanacağız.

KAYNAKÇA

BROWN, W., (2011). Yükselen Duvarlar Zayıflayan Egemenlik.,(Çev.: Emine Ayhan), İstanbul: Metis Yayınları.

DİKEN, B., & LAUSTSEN, C. B. (2010). Filmlerle Sosyoloji, (Çev.: Soner Ertekin), İstanbul: Metis Yayınları.

DONNAN, H. & WİLSON, M., (2002). Sınırlar: Kimlik, Ulus ve Devletin Uçları, (Çev.: Zeki Yas), Ankara: Ütopya Yayınevi.

EMİROĞLU, K., & AYDIN, S. (2003). Antropoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

GÖKÇINAR, D. (2009). Arap-İsrail Uyuşmazlığında Filistin Sorunu. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

HOLLSTEİN, W., (1975). Filistin Sorunu: Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi. (Çev.: Cemal Ertuğ), İstanbul: Yücel yayınları..

KIRIK, A. M., & ARVAS, N. (2014). Sömürgecilik ve Irkçılık Olgusu Bağlamında Piyanist Filminin Göstergebilimsel Analizi. International Journal of Intermedia, Cilt:1, Sayı:1, s.46-64.

Dağlı, A. (2012). Göstergebilimsel Yöntemle Bir Efsane Çözümlemesi: Ferhat İle Şirin. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:5, Sayı:20 s.13-30.

MARSHALL, G. (1999). Sosyoloji Sözlüğü (Çev.: Osman Akınhay-Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

TEKİN, F. (2014). Sınırın Sosyolojisi: Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları. İstanbul: Açılım Kitap.

Türk Dil Kurumu. (1998). Türkçe Sözlük. Ankara: TDK Yayınları.

GEÇMİŞTEN GELECEĞE FİLİSTİN BARIŞ SÜRECİ

Uz.Doğacan BAŞARAN
Trakya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü, Doktora Öğrencisi,
basarandogacan@gmail.com

Ahmet Yavuz GÜRLER
Kocaeli Üniversitesi Uluslararası İlişkileri Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
ayg.1992@hotmail.com

Özet

Ortadoğu geçmişten günümüze birçok medeniyetin etki alanı olarak öne çıkan bir coğrafi alan olmuştur. Pek çok medeniyetin etkileşim alanın olmanın doğal bir sonucu olarak, birçok soruna da sahip olan Ortadoğu coğrafyasına ait meselelerin başında Filistin meselesi gelmektedir. Ortadoğu çalışan uzmanlar tarafından ‘‘Barış Süreci’’ ifadesi kullanıldığında, genellikle Filistin-İsrail arasında devam eden ve neredeyse çözümsüzlüğün çözüm olarak nitelendirilebileceği süreçler anlaşılmaktadır.

Filistin meselesinin dününü ve bugününü anlamak için bu problemli, çözümsüzlüğün çözüm gibi kabul edildiği barış süreçlerinin tarihi arka planına değinmek gerekmektedir. Tabii burada geçmişe dair bütünüyle bir değerlendirme yapmak çok kapsamlı bir çalışma gerektireceği için sadece anlatmak istediğimiz konulara dair biraz yardımcı olacak - ışık tutacak temel bilgilere değinilmektedir. Bu amaçla süreci ele aldıktan sonra, İsrail Devleti’nin kuruluşu anlatılmakta, Arap devletleri- İsrail arasında yaşanılan savaşlar ve ilk barış görüşmeleri ile başlayan ve günümüze kadar uzanan süreçler ele alınmaktadır. Diğer taraftan mevcut olağan süreçteki açmazlar ve tarafların argümanları da ele alınarak barışa dair harcanan çabalar ve siyasi aktörlerin tutumları aktarılmakta, büyük devletlerin bu sorunun çözümüne yönelik yaptıkları çabalar, çözümden beklentileri ve onlara kıyasla küçük devletlerin ve devlet dışı organizasyonların sorunun çözümüne yönelik katkıları incelenmektedir. Son olarak da, tarihsel süreçten hareket edilerek sorunun çözümüne ilişkin alternatifler öne sürülmeye çalışılmaktadır.

Abstract

The Middle East has become a geographical area that has emerged as the domain of many civilizations from the past to the present day. As a natural consequence of the interaction of many civilizations, the issue of the Middle East geography, which has many problems, is at the head of the Palestinian issue. When the "Peace Process" expression is used by experts working in the Middle East, it is understood that the processes that are generally going on between Palestine and Israel and can be characterized as a solution to almost non-solution.

In order to understand the past and present of the Palestinian issue, it is necessary to touch upon the historical background of the peace process, which is regarded as a solution to this problematic, unresolved problem. Of course, making a thorough assessment of the past here will require a very thorough study, so it will only help a little bit what we want to talk about - the basic information to shed light on. After discussing the process with this purpose, the establishment of the State of Israel is described, the wars between the Arab states and Israel, and the processes beginning with the first peace talks and extending to the day are discussed.

On the other hand, the present-day dilemmas and the arguments of the parties are taken into consideration, and the attitudes of the efforts and political actors of the peace are conveyed and the great states examine the efforts they have made to solve this problem and anticipate solutions and their contributions to solve the problem of small states and non-state organizations. Finally, attempts are made to avoid alternatives to solve the problem by moving from the historical process.

Giriş

Filistin-İsrail meselesinin başlangıcını henüz 19.yüzyılda Yahudilerin Osmanlı Devleti toprağı olan bu coğrafyaya yerleşmeyi talep edip de Sultan 2.Abdülhamit tarafından reddedildikleri döneme götürmek mümkün olsa da, çalışmamız açısından meselenin başlangıcı olarak İsrail devletinin bağımsızlığını ilan ettiği

1948 yılını milat kabul etmek daha doğru olacaktır. Her ne kadar Yahudilere yurt meselesinde İngilizlerin verdiği desteğin yansıması olarak Balfour Deklarasyonu ve İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki Taksim Planı, meselenin uluslararası literatüre dahil olmasını sağlamışsa da, bu bildiride de 1948 yılından itibaren çeşitli isimlerle anılan İsrail-Filistin barış süreci aktarılmaya çalışılmakta, sorunun çözülmesine ilişkin yapılan öneriler değerlendirilmekte ve aşılması gereken sorunlara ilişkin fikirler tartışılmaktadır.

İsrail devletinin 1948 yılında kurulmasının ardından Arap-İsrail meselesi göz ardı edilemez bir biçimde Ortadoğu'nun temel politik meselesine dönüşmüştür. Ortadoğu'da barış süreci veya çatışma durumu denildiğinde ilk akla gelen coğrafya Filistin coğrafyası olmuştur. Bu bağlamda İsrail'in devletleşme sürecini takiben 1948-1949, 1956, 1967 ve 1982 yıllarında Araplarla İsrail arasında fiili savaş durumu yaşanmış ve İsrail hızla Filistin topraklarını işgal ederek kendi topraklarını genişletmiştir. Bu savaşlar Arap topraklarının işgal altında olmasının yarattığı sıkıntılı durumun yanı sıra, Kudüs meselesi, Yahudilerin yerleşim bölgeleri ve Filistinli mültecilerin statüsü gibi yeni sorunlar yaratmış ve bu üç temel mesele de Filistin-İsrail barış süreçlerinin bir parçası haline getirmiştir.

1.ARAP-İSRAİL SAVAŞLARI

1.1.İsrail'in Kuruluşu ve Birinci Arap-İsrail Savaşı

Filistin Sorunu, uluslararası ilişkiler açısından 20. ve 21.yüzyılın en karmaşık sorunlarının başında gelmektedir. Filistin bölgesine 20.yüzyılın başında yoğunlaşan Yahudi göçünün bir sonucu olarak 1948 yılında İsrail devletinin kurulması, 1948 yılından itibaren Arap-İsrail çatışmalarına sebep olmuştur.(Ballı, 2013, 29)

İsrail'in 14 Mayıs 1948'de bağımsızlığını ilan etmesi, bölgede yaşayan Arap devletleri açısından bir problemi beraberinde getirmiştir; zira bağımsızlığını ilan edilen İsrail'in sınırlarının belirsiz olması, komşusu olacak olan ülkeleri tedirgin etmiştir. Buna bağlı olarak Arap Birliği ülkeleri, İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesinden yalnızca bir gün sonra, İsrail'e karşı savaş açarak Birinci Arap-İsrail Savaşı'nı başlatmışlardır.(Boran, 2008, 16) Her ne kadar Arap devletleri yeni kurulan İsrail'e savaş açmışsa da Birinci Arap-İsrail Savaşı, Arap devletleri açısından bir hezimete dönüşmüştür. Savaştan en karlı çıkan ülke olan İsrail, Ürdün dışındaki diğer Arap devletlerini yenmiş ve topraklarını büyük ölçüde genişletmiştir.

1.2. 1967 Arap-İsrail Savaşı

Arap-İsrail ilişkilerinde yeni bir savaş durumunun ortaya çıkmasında, 1962 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü ve El-Fetih'in kuruluşu hızlandırıcı bir faktör olmuştur. Suriye-İsrail ve Ürdün-İsrail arasında gelişen sınır problemlerinin sıcak çatışma bölgelerine dönüşmesi de konjonktürel olarak aynı zamana denk düşmektedir. Bu dönemin en önemli lideriyse Bağlantısızlar Hareketi'nin de liderlerinden olan Cemal Abdulnasır'dır. Nasır'ın Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi girişimine de yansıyan politik yönelimleri, bu dönemin Arap-İsrail ilişkilerini de etkilemiştir. Nasır'ın yönelimleri, her ne kadar 14 Mayıs 1967'de Mısır ordusunun alarm düzeyine geçirilmesiyle yeniden Arap-İsrail Savaşı'nın yaşanacağına işaret etmişse de, İsrail'in Mısır'a saldırısı beklenmesine rağmen sürpriz olarak yorumlanmaktadır; çünkü İsrail'in 5 Hazian 1967 sabahının erken saatlerindeki saldırısıyla başlayan savaş, Mısır tarafından yaklaşık 3 saat sonra fark edilmiştir.(Arı, 2014, 29)

Türel Yılmaz Şahin'e göre saldırıların sürpriz olarak nitelendirilmesinin iki nedeni vardır:

1.Genelde hava baskınları gün aydınlanırken yapıldıkları halde İsrail saldırıları, Mısır saatiyle 08,45'te başlamıştır. Bunun da nedeni, Musır radarlarının bu saatlerde artık baskın beklemeyerek işi gevşetmiş olmalarının İsrail tarafından tespit edilmiş olmasıydı.

2.Mısır, İsrail'in hava saldırılarını daima ya doğudan İsrail tarafından ya da kuzeyden Akdeniz yönünden beklemiştir; ancak İsrail saldırısı beklenenin aksine çöl yönünden geldi.(Yılmaz Şahin, 2011, 69)

Mısır'a gerçekleştirilen saldırının yanı sıra, benzer saldırılar 5 Haziran 1967 sabahı, Ürdün ve Suriye'ye de gerçekleştirilmiştir. Bu hava saldırıları neticesinde Arap dünyasının lideri olarak görülen Nasır'ın Mısır'ı başta olmak üzere, Arap ülkelerinin hava gücü yok edilmiş ve bu durum İsrail'e büyük bir üstünlük sağlamıştır.(Yılmaz Şahin, 169)

Altı gün süren ve bu nedenle Altı Gün Savaşları olarak da bilinen bu savaş, 10 Haziran 1967'de BM Güvenlik Konseyi'nin ateşkes çağrısı üzerine sona ermiştir. Bu savaşın Filistin meselesine ilişkin yarattığı en önemli sonuç ise Kudüs'ün durumudur. Bu savaşın sonunda Doğu Kudüs'ü işgal eden İsrail, Kudüs'ün bütünün kontrol eder hale gelmiştir. Bu durum İslam Dünyası açısından ilerleyen yıllarda da bölgedeki barış süreçlerinin temel meselelerinden biri haline gelmiştir.

1.3. 1973 Arap-İsrail Savaşı

1973 Arap-İsrail Savaşı'nın temel nedeni, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nın sonucudur. 1967 Savaşı sonrasında, geniş bir toprak kazanımı elde eden İsrail'e karşı, Filistinli Araplar coğrafi bir sıkışmışlık hissetmişlerdir. Bu durum Filistin mücadelesini yürüten Yaser Arafat liderliğindeki El-Fetih'in de yönelimlerini sertleştirmiştir. Bu dönemde El-Fetih kendi anavatanında işgalci olan İsrail'e karşı, bir gerilla mücadelesini başlatmıştır. Sosyalist eğilimlerde taşıyan bir Arap örgütü olmasının yarattığı etkiyle El-Fetih'in, Nasır tarafından önemli ölçüde desteklenmesi, Filistin mücadelesini büyütmüştür; ancak 1970 yılında Nasır'ın ölümü ve yerine gelen Enver Sedat'ın karakterinin çok fazla bilinmiyor olması bazı kafa karışıklıkları yaratmıştır. Kafa karışıklıklarına rağmen Enver Sedat yönetimi 1973 yılında, 1967 kaybedilen toprakların geri alınması amacıyla, Suriye ile anlaşarak 6 Ekim 1973'te Suriye cephesi ve Sina cephesinden saldırarak savaşı başlatmıştır. (Arı,, 2014, 318) Ancak 1973 savaşını durduran ateşkesin en önemli özelliği, Kissinger'ın Mısır diplomasisi sonucunda Mısır'ı ABD ve İsrail'e yakınlaştırması olmuş ve 1975 yılında ortaya çıkan Camp David Antlaşmalası ve 1978 yılındaki Mısır-İsrail Antlaşması ortaya çıkmıştır. İki antlaşma Camp David Antlaşmaları adıyla birlikte anılmaktadır. Bu antlaşmalar Mısır'ın politik tutumunu değiştirdiği gibi, Filistin meselesinin Arapların milli meselesi olma durumundaki bütünlüğünü de bozmuştur.

1.3.1. Mısır-İsrail Yakınlaşmasının Filistin Meselesine Etkisi

1978 yılında Kissinger'ın mekik diplomasisinin verdiği bir sonuç olarak Mısır ile İsrail anlaşmış ve Camp David Antlaşmaları imzalanmıştır. Tayyar Arı'ya göre Camp David Antlaşması, *''Mısır'ın savaşla geri alamadığı Sina'yı geri almasının yanında İsrail gerçeğinin bir Arap ülkesi tarafından resmi anlamda tanınmasını sağlayarak 1967 sonrasında Arap ülkelerinin değişen politikasının da somut bir ifadesi olmuştur.* (Arı, 2014, 327)

Mısır ve İsrail arasında imzalanan Camp David Barış Antlaşmaları, iki ülke arasında bir barışın sağlanmasının bölge barışına ilişkin yaratacağı umudun aksine, bölgedeki diğer aktörler tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Antlaşmalara ilişkin genel kanı, Enver Sedat'ın Filistin meselesine ihanet ettiği ve antlaşmanın Arap ülkelerinin çıkarlarına darbe indirdiği yönündedir. O dönemde Filistin mücadelesinin lideri olarak öne çıkan Yaser Arafat da, yaptığı konuşmalarda Carter, Begin ve Sedat üçlüsünün kurduğu ittifakın ezilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bakıldığında antlaşmaların sağlanması bölgedeki barış umudunu arttırmamış ve bölgede İsrail lehine olan dengeyi daha da bozmuş ve barışa yönelik umutların ötelenmesine yol açacak bir düzensizliğe sebep olmuştur.

2.ARAP-İSRAİL SORUNUNDA TEMEL ANLAŞMAZLIKLAR

2.1.Yahudi Yerleşim Birimleri

İsrail-Filistin ilişkilerinde barış görüşmeleri sırasında gündeme gelen temel konulardan bir tanesi de İsrail'in işgal ettiği Filistin topraklarına yerleştirdiği Yahudiler oluşturmaktadır. Henüz 1880'li yıllarda bölgeye göç etmeye başlayan Yahudiler, Filistin bölgesinin bir Yahudi vatanı olduğunu duyurmaya çalışmışlardır. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da iktidarda bulunan Nazi Partisi'nin Yahudilere yönelik giriştiği soykırımlar, Yahudilerin Filistin coğrafyasına göç etmesini de hızlandırmıştır. (Deveci, 2015, 17) İsrail bu bölgelerin boşaltılması konusunu kesinlikle tartışma konusuna dahi dönüştürmek istemez iken Filistin ise bu bölgelerdeki fiili işgalin sonlandırılması ve Yahudilerin Filistin topraklarını terk etmelerini talep etmektedir.(Şahin, 2010, 10)

Filistin'deki Yahudi yerleşimlerinin uluslararası hukuk boyutuna bakıldığında Can Develi'nin fikirlerini aktarmak doğru olacaktır: *''Uluslararası hukuka göre yerleşimler illegaldir. Bunun temel sebebi İsrail'in 1967'de ele geçirdiği Batı Şeria, Gazze ve Golan Tepelerinde işgalci güç olmasıdır. 1907 Lahey sözleşmesi ile 1949 dördüncü Cenevre konvansiyonlarında açıkça belirtildiği üzere "İşgal" durumları geçicidir. İşgalci gücün işgal ettiği topraklarda güvenliği sağlamak, kamu düzenini ve güvenliğini temin etmek ve yerel nüfusun refahı için çaba sarf etmek gibi bir takım yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu sözleşmeleri İsrail de imzalamıştır. Bu nedenle Yahudi yerleşimleri Uluslararası Hukuk açısından geçersizdir.''*(Deveci, 2015, s.17)

2.2.Kudüs'ün Statüsü

Arap-İsrail meselesinin aşılamayan temel problemlerinden bir tanesi de Kudüs meselesidir. (Bayraktar, -,251) 1947 yılında BM Genel Kurulu'nda alınan bir karar ile ayrı bir birim haline dönüştürülen; ancak 1967 sonrasında İsrail'in işgali altında bulunan ve 1980 yılında İsrail tarafından başkent ilan edilen Kudüs'ün

statüsü, bölgedeki barışın temel engellerinden birisidir. Her iki tarafın da dini ve kimliksel nedenlerle özel önem atfettiği Kudüs'ün bu durumunun üzerine bir anlaşma sağlanarak arka planda bırakılması çok mümkün gözükmemektedir. (Şahin, 2010, 10)

2.3. Filistinli Mültecilerin Durumu

Arap-İsrail Savaşları'nın yarattığı en önemli sosyolojik sorun, bölgedeki diğer Arap devletlerine göç etmek zorunda kalan mültecilerin durumudur. İsrail'in kazandığı savaşlarda işgal ettiği topraklar, o coğrafyalarda yaşayan insanları göç etmek durumunda bırakmış ve özellikle Suriye ve Ürdün'de ciddi anlamda Filistinli mülteciler sorunu oluşmuştur. Bu sosyolojik gerçekten hareketle, Ortadoğu'daki barış sürecinde, görüşmelerin temel gündemlerinden birini de Filistin'den göç etmek zorunda kalan mültecilerin anavatanlarına dönmesi konusu oluşturmaktadır. Filistinli mültecilerin durumuna ilişkin, İlk savaşta 800.000 kişinin 1967 savaşındaysa 350.000 kişinin daha mülteci konumuna düştüğü bilinmektedir. (Deveci, 2015, 12) Filistin tarafı, görüşmeler sırasında 4,5 milyon civarında Filistinli Arap mültecinin anavatanına dönmesini talep ederken İsrail bu durumu kabul edilemez bulmakta ve mültecilerin göç ettiği Lübnan, Ürdün ve Suriye gibi devletlerde vatandaşlık almalarını önermektedir.

2.4.Bağımsız Filistin Devleti'nin Tanınması ve Sınırları

Bölgedeki sorunun aşılması ilişkin yapılan görüşmeleri tıkayan belki de en çetrefilli konu Filistin Devleti ve bu devletin sınırları meselesidir. Uluslararası kamuoyu her ne kadar iki devletli çözümden yana olsa da, İsrail'in eşit vatandaşlığa dayalı tek devlet söylemiyle işgal altındaki toprakları elinde tutmak istediği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan olası Filistin'in tanınması durumunda, tanınan devletin sınırlarının belirlenmesi de geniş bir tartışma konusudur. İsrail günümüzde, 1947 yılında taksim edilen toprakların üç katına sahip bir coğrafyaya hükmetmektedir. Bu da sınır meselesindeki uzlaşmazlığı derinleştirmektedir. Her ne kadar İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'dan çekilmesi bu bölgede kurulacak devletin olası sınırlarına ilişkin işaret verse de, özellikle Filistin'in işgal altındaki başkenti olarak değerlendirdiği Doğu Kudüs'ün durumu, sınırların çizilmesi problemini de diğer temel meseleler gibi, aşılamaz bir noktaya taşımaktadır.(Şahin, 2010, 12)

3.ARAP-İRAİL SORUNUNDA BARIŞ GÖRÜŞMELERİ

Filistin meselesinde bir barış umudunun gelişmesine yol açan ilk somut adımı FKÖ lideri Yaser Arafat atmış ve 1989 yılında bir barış çağrısında bulunmuştur. Arafat'ın çağrısını takiben Avrupa Topluluğu'nun 12 üyesi, 27 Haziran 1989'da yayınladıkları Madrid Deklarasyonu ile tarafların BM gözetiminde görüştürülmesine yönelik ilk somut adımı atmışlardır.(Yılmaz Şahin, 2011, 315) Bu adıma bağlı olarak gelişen görüşmeler ise Madrid Görüşmeleri olarak tarihe geçmiştir.

3.1. Madrid Görüşmeleri

Küresel hakimiyeti anlamında bir pax-Americana (Amerikan Barışı) yaratmak isteyen ABD,(Özkoç, 2009, 179) bölgede barış durumunun sağlanamamasını önemli bir problem olarak görmüş ve sorunun aşılması konusunda bir uluslararası kamuoyu oluşturmaya özen göstermiştir. ABD'yi bu konuda inisiyatif almaya iten nedenlerden birisi de Körfez Savaşı'nın yarattığı gerilim ve Ortadoğu'da ABD'nin barışı sağlayamadığına yönelik eleştirilerin yaygınlaşmasıdır. Konjonktürel anlamda bakılırsa ABD, Soğuk Savaş'ın ardından ilan ettiği "Yeni Dünya Düzeni"nin temellerinden birini de uluslararası hukuka saygı olarak belirtmiş ve Kuveyt'te uluslararası hukukun ihlalini bu çerçevede cezalandırmıştır. Körfez Savaşı sırasında Irak'ın Filistin sorununu kendi amaçları için kullanmaya çalıştığını gören ve İsrail'in de savaşa müdahil olması tehlikesini yaşayan ABD, sorunun çözümü amacıyla taraflarını (Suriye, Lübnan, Ürdün-Filistin ve İsrail'i) masaya oturmaya teşvik etmiştir. (Tunç Yaşar-Alkan Özcan- Kor, 2010, 70)Bu bağlamda ABD ve SSCB'nin öncülüğünde bazı Avrupa Topluluğu üyelerinin de katılımıyla Arap Devletleri, Filistin ve İsrail arasında ilk barış görüşmeleri başlamıştır. Uyuşmazlığın çözümüne ilişkin bir kararlılığın ortaya konması açısından önemsenen konferansın bir sonuca varmasıysa beklenmemişti. Bir anlamda bu konferanstan beklenen tarafların karşılıklı irade beyanıydı. Bu anlamda Madrid Konferansı, kısa vadede barışa yönelik bazı küçük adımların atılmasını da sağlamıştır. Barışa dair oluşan iyimser havanın da etkisiyle, 13 Eylül 1993'te Washington'da Ürdün ve İsrail arasında Ortak Gündem Belgesi imzalanmış ve bunu 26 Eylül 1994'te Ürdün-İsrail Barış Antlaşması'nın Avara'da imzalanması takip etmiştir. (Erhan, 2001, 173)İyi niyet göstergesi olarak sayılabilecek bu küçük adımlar

atılsa da, Filistin meselesinde somut sonuca ilişkin beklentiler karşılanamamış ve 22 ay süren görüşmelerin ardından kalıcı bir barış sağlanamamıştır.

3.2.Oslo 1-2 Antlaşmaları: 7 Yıllık Barış

İsrail-Filistin sorununun aşılmasına yönelik ilk somut adım olarak Oslo Antlaşmaları değerlendirilebilir. Oslo görüşmelerinin gerçekleştiği zamanın dünya koşullarının yarattığı konjonktürde, İsrail kamuoyunda barış yanlısı düşünceler destekleniyordu. İsrailliler savaş durumunu artık geide bırakmak istiyordu.(Ballı, 2013, 67) SSCB'nin dağılmasıyla Doğu Blok'unun çökmesi sonucunda yaşanan küresel liberalizmin yükselişi de, İsrail'deki liberaller arasında dillendirilen barışçıl fikrini öne çıkartıyordu. İşte bu ortamda ortaya çıkan Oslo Antlaşmaları ile birlikte Filistin Konseyi, İsrail tarafından kabul edilmiş, İsrail'in Gazze ve Batı Şeria'dan çekilmesine ilişkin bazı hükümler ortaya çıkmıştır. Özellikle Oslo 1 Antlaşması olarak kabul edilen İlkeler Bildirgesi, tarafların çözüm arayışına ilişkin somut bir adım olarak öne çıkmıştır. ABD'nin küresel liderlik misyonu çerçevesinde teşvikiyle gerçekleştirilen Madrid Konferansı'nda başlayan Arap-İsrail barış görüşmeleri, müzakere sürecini hızlandırmıştır. Norveç aracılığıyla farklı kanallardan gelişen müzakereler sonunda FKÖ ile İsrail 1993'te Oslo Antlaşması olarak da bilinen İlkeler Bildirisi'ni Washington'da imzalamıştır. Bu anlaşma isminden de anlaşılabileceği gibi tarafların bundan sonra müzakereleri nasıl yürüteceğinin çerçevesini belirleyen metindir. Bildiri, Filistin'de 5 yıl için bir geçici özerk yönetim kurulmasını onaylarken Filistin tarafına güvenlikle ilgili bazı yükümlülükler getirmiş ve nihai statü müzakerelerinin de bu 5 yılın sonunda yapılmasını karara bağlamıştır. (Bayraktar, - , 262)Diğer taraftan İsrail'deki liberalizmin etkisiyle iktidarda bulunan ılımlı ve taviz yanlısı olan Rubin'in İsrail milliyetçileri tarafından öldürülmesi sürecin barışçıl niteliğini zedelemiştir.

3.3.Camp David Zirvesi

Filistin-İsrail sorununda temel meselelerin aşılmasına yönelik beklentilerin olduğu Camp David Zirvesi, Rubin'in öldürülmesinin de etkisiyle, İsrail tarafını tekrar sertlik yanlısı politikalara itmiştir. Bu nedenle bu zirve, belki de Filistin meselesinde çözümsüzlüğün çözüm olarak nitelendirilebileceğinin örneğini oluşturmuş ve Oslo ile başlayan barış sürecinin rafa kalkmasına sebep olmuştur. Bora Bayraktar'a göre Camp David Antlaşması'na giden süreç şu şekilde ifade edilebilir: *''Özetle şu söylenebilir ki Oslo Süreci çeşitli barış inşası çabalarının uygulandığı, yoğun müzakerelere sahne olan, arabulucuların öne çıktığı önemli bir barış denemesidir. Ancak tüm iyi niyetli çabalara rağmen bu girişim iki taraftaki, hem sürecin içindeki hem de dışındaki barışı bozucu güçler tarafından engellenmiştir. Camp David de, Kudüs'ün statüsünden kaynaklanan kriz görüşmelerin tıkanmasına sebep olmuştur.''* (Bayraktar, - ,263) Gerçekten de Camp David zirvesi sırasında Kudüs Sorunu ve Filistin Devleti'nin bağımsızlığı ve sınırları meselesi gibi konular müzakerelerin tıkanmasına sebep olmuş ve görüşmelerden kalıcı bir barış çıkmasını önlemiştir.

4. ARAFAT SONRASI İSRAİL-FİLİSTİN SORUNUNDAKİ DURUM

Yaser Arafat'ın birçok problemlerle boğuşmasına ve Filistin için yaptığı onca mücadelesine rağmen ölümü kimilerine göre şüpheli ya da doğal bir şekilde ölümü (Arafat'ın Ölümü 2013) akabinde yine 1991 Madrid Konferansı ile başlayan, akabinde Oslo sürecine evirilen Oslo Anlaşmaları ile 1993 yılında taçlanan barış sürecinin mimarlarından olan Mahmud Abbas yeni devlet başkanı oldu.

Fakat Filistin'de akabinde gelişen süreçte seçimlerde HAMAS'ın galibiyeti ile Batılı ülkelerin çoğu ve İsrail sonucu tanımayıp, Filistin Ulusal Yönetiminin kontrolü altındaki bölgelere ambargo ve abluka uygulamaya başlamıştır. 2007'de Hamas Gazze'nin kontrolünü ele geçirmiştir. Abbas'ın fiili başkanlığı varken, Batı Şeria'da ise El Fetih Filistin Yönetimi'ni temsilen bir hükümet kurdu. Abbas, silahsız direniş yanlısı olarak algı uyandırdı.

Kasım 2007'de Abbas ile Hamas Siyasi Büro Şefi Halid Meşal birbirlerini suçlayıp Filistin halkını temsil etmediklerine yönelik beyanlarda bulunmuşlardır. Filistin'e ait olarak bu meşruiyet tartışmaları devam ederken BM nezdinde statüsü Kasım 2012'de –üye olmayan gözlemci devlet- statüsüne geçmiştir.

Evvelki yıllarda Mavi Marmara olayı (Topal 2012) ve İsrail'in tavizsiz tutumu yanında, İsrail içinde yaşanan karışıklıklarla sıkıntılı bir sürece giren (Ehud Olmert'ten istifa sürprizi 2008) ve kesilip başlaması beklenen müzakere görüşmeleri Temmuz 2013'de tekrar ABD öncülüğünde başlamıştır. Fakat İsrail'in işgal altında İsrail'in yeni yerleşim birimleri kuracağını beyan etmesi üzerine görüşmeler tekrar sekteye uğradı.

Bütün bunlara rağmen Abbas'ın, İsrail'in 1967'de işgal ettiği Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nde başkenti Doğu Kudüs olan bağımsız devlet kurmak istediği ve görüşmelerin devam edebileceğini söylemektedir (Portre: Mahmud Abbas 2014).

Sonuç

Tarihsel bağlamda devam edegelen bu süreçte tarafların mevcut kaygıları hüküm sürmeye devam etmektedir. Böyle olunca beklentilerin yönetilmesi konusu zorlaşmaktadır. İki tarafın ve konuya müdahil olan diğer tarafların kaygı kontrolünü normalleştirebilecek bir karşılıklı güven ve fayda zemini yaratılamadığı için bu sürecin yapısal çözüm ve kalıcı barış üretme açısından önceki süreçlere dayalı olarak farklı bir şekilde –işte çözüm bu- diyebileceğimiz bir sonuca ulaşmayı olumsuz kılmaktadır (Koldaş 2014).

Biz burada normal klasikleşen süreçten farklı olarak evvelki süreçlerde örnek olarak gösterilen alternatifleri ve yaşanılan problemlere özellikle gelecekte yaşanılacağı tahmin edilen sorunlara yönelik olarak belli başlı sonuç önerileri yapmak istemekteyiz.

Bu önerilerinden ilki arasında yer alan Filistin-Ürdün Konfedarasyonu fikri Al Monitor kaynaklı habere göre yeniden tartışmaya açılmıştır. FKÖ'lü bir yetkiliye göre 7 Ağustos'ta Ramallah'da görüşen Ürdün Kralı Abdullah ile Filistin Devlet Başkanı Mahmud Abbas arasındaki varılan ortak düşünceye ek olarak yakınlaşmalar ileri bir aşamaya taşınma amacı kararı alınmıştır. İlgisiz ABD yönetimi başta olmak üzere mevcut tavizsiz Netanyahu hükümetinin tutumları da Filistin'in politikalarını destekleme evresine girdiğini gösterdiğini ifade etmiştir. El Fetih yetkilileri ise ya diplomasi yoluyla ya da şiddetli bir ayaklanma yoluyla bu konfederasyona yönelik gelişmeler yaşanabilir diye ifade etmektedir. Eğer burada diplomasi yolu tercih edilirse Ürdün, Mısır ve Suudi Arabistan'ın iş birliğinin ağırlık kazandığı, konfederasyon sürecine evirilen bir duruma gidilebilme imkanı gelmiştir. Ürdünlülerden daha çok Filistinlilerin konfederasyona ikna olma durumu aşikardır. Ama bunun önündeki en büyük engel Filistinli bazı liderlerde olduğu iddia edilen –Büyük Filistin- iddiası gibi gizli bir amacının olmasına yönelik eğilim süreci akamete uğratabilir(Savir 2017).

Diğer bir başka çözüm iki devletli çözüm olarak ifade edilen formüldür. İsrail ve Filistin ayrı ayrı devlet olarak 1967 sınırlarındaki gibi bir yapının kurulmasının öngörüldüğü bir formüldür. Filistin tarafı, Kudüs, sınırlar, yerleşim birimleri ve mülteciler gibi konuların da uluslararası kararlar doğrultusunda çözülmesinin isteği vardır (Anadolu Ajansı 2017). Bunun yanında Filistin tarafının iki yapılı durumu ve çatışmalara göre değişen tutumları nedeniyle Hamas'ın iki devletli çözümü kabul etmemesi, buna ek olarak İsrail tarafının da HAMAS ile aynı fikirde olup iki devletli çözümü istemeyen yaklaşımı(Çelikkol ….) da bulunmaktadır.

Bir başka olan durum da özellikle ortak su alanını paylaşan devletlerin artan nüfuslara bağlı olarak yaşadıkları su sorunlarının da olduğunu görüldüğü üzere problemlerin olduğu gözükmektedir (Ekinci 2013). İsrail her ne kadar deniz suyunu aratarak biraz su sorununu dengeliyor gibi gözükse de (Londra Gazete 2015) su kıtlığı yaşama sorununu yaşayan alan üzerinde yer alan Ortadoğu'da hızla artan nüfus nedeniyle dengeleyici ve belki de İsrail/Filistin ve Ürdün'ün bir çatı altında buluştuğu, Lübnan benzeri veya başka ülkeler arasında olduğu gibi gevşek bir federatif yapıdan ziyade daha sağlam kaynakların ve yönetimin paylaştığı hiçbir devletin veya hiçbir yetkilinin birbirinin ardından başka şeyler planlamadığı içişlerinde bağımlı dışişlerinde bağımsız bir yapının kurulması alternatif olarak düşünülebilir. Belki iddialı, belki olmaz denilebilir. Ama ılımlı yetkililerle ve siyasilerle aynı masa etrafında oluşup bir yapı kurulabilir. Bir barış ortamı kurulabilir. Yapılanmaya gidilebilir. Belki tamamıyla ütopya ama bu bölgeye yeniden başarı gelirse dünyanın en sorunsuz bölgesi olabilir.

KAYNAKÇA

Anadolu Ajansı 2017, http://aa.com.tr/tr/dunya/filistin-kurtulus-orgutunden-abdye-iki-devletli-cozum-cagrisi/909775, 01.10.2017.

Arafat'ın Ölümü 2013, https://www.haberler.com/eski-filistin-devlet-baskani-arafat-in-olumu-5279579-haberi/, 01.10.2017.

Arı, T. **Geçmişten Günümüze Orta Doğu**, Dora Yayınevi, Bursa 2014

Ballı, S. *Filistin Sorununda FKÖ ve Hamas Faktörü*, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2013

Bayraktar, B. ''Barış Çalışmaları Perspektifinden İsrail-Filistin Sorunu'', http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/0-156-2014040731b_bayraktar.pdf, Son Erişim Tarihi: 28.09.2017

Boran, Y. **El Fetih ve Hamas: Geçmişten Günümüze Filistin Direniş Hareketi**, Mephisto Kitap, İstanbul 2008

Çelikkol, O., "İsrail İki Devletli Çözümü İstemiyor", http://www.aljazeera.com.tr/gorus/israil-iki-devletli-cozum-istemiyor, 01.10.2017

Deveci, C. ''İsrail Filistin Meselesi'', Erciyes Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Merkezi Raporu, https://erusam.erciyes.edu.tr/icerikdosyalari/file/ISRAIL-FILISTIN/israil_filistin.pdf, Son Erişim Tarihi: 25.09.2017

Ehud Olmert'ten İstifa Sürprizi, http://www.hurriyet.com.tr/ehud-olmertten-istifa-surprizi-9552009, 01.10.2017.

Ekinci, N., 2013, "Ortadoğunun Su Problemi", http://akademikperspektif.com/2013/12/31/ortadogunun-su-problemi/, 01.10.2017.

Erhan, Ç. ''Filistin-İsrail Barış Süreci Nereye Gidiyor?'', Ankara 2001, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/56/2/cagrierhan.pdf, Son Erişim Tarihi: 27.09.2017

Koldaş, U. 2014, "Yeni" Çözüm Süreci: İsrail-Filistin Barışında Kaygı Sürekliliğinden Beklenti Yönetilebilirliğine Mi?", *Ortadoğu Analiz*, Mart-Nisan Cilt:6 Sayı:61.

Londra Gazete 2015, "Su ve İsrail", http://www.londragazete.com/2015/11/07/su-ve-israil/, 01.10.2017.

Portre: Mahmud Abbas 2017, http://www.aljazeera.com.tr/portre/portre-mahmud-abbas, 01.10.2017.

Özkoç, Ö. ''Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin-İsrail Sorunu'', **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 3, Sayı 64

Savir, A. "Ürdün ve Filistin Konfederasyon Yolunda Mı?", https://www.al-monitor.com/pulse/tr/contents/articles/originals/2017/08/israel-palestinians-jordan-confederation-king-abdullah-abbas.html, 01.10.2017.

Şahin, M.''Bitmeyen Senfoni: Ortadoğu'da Barış Süreci'', **Ortadoğu Analiz**, Ekim 2010, Cilt 2, Sayı 22

Topal, A.H., 2012, "İsrail'in Gazze Ablukası ve Mavi Marmara Saldırısı", http://dergipark.gov.tr/download/article-file/99908, 01.10.2017.

Tunç Yaşar, F. – Alkan Özcan, S. – Kor, Z.T. **Siyonizm Düşünden İşgal Gerçeğine Filistin**, İHH Araştırma Yayınlar Birimi, İstanbul 2010

Yılmaz Şahin, T. **Uluslararası Politikada Orta Doğu**, Barış Kitap, Ankara 2011

المؤتمر الدولي
تركيا والقضية الفلسطينية

20 - 22 اكتوبر 2017

كتاب أبحاث المؤتمر

المحررين

الاستاذ الدكتور أوندَر كوتلو

الاستاذ الدكتور مُراد جَمرَك

الدكتور گوكخان بوزباش

الاستاذ فاتح كالجي

الاستاذ علي محمد عيدان

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Kültür Yayınları: 31

Filistin Meselesi ve Türkiye Uluslararası Kongresi

20-22 Ekim 2017, Novotel KONYA

Yayın Yönetmeni
Prof. Dr. Muzaffer ŞEKER

Editör
Prof. Dr. Önder KUTLU
Prof. Dr. Murat ÇEMREK
Yrd. Doç. Dr. Gökhan BOZBAŞ
Arş. Gör. Fatih KALECİ
Ali Mohammed İDAN

Grafik & Tasarım
Büşra UYAR
Merve BÜLBÜL ACAR
Muhammed Sami TEKİN
Mustafa ALTINTEPE

ISBN
978-605-4988-20-4

e-ISBN
978-625-7517-21-8

Konya, Ekim 2017

Tüm Hakları Saklıdır / *All Rights Reserved*

**Kitapta yazılı olan her türlü bilginin ve yorumun sorumluluğu yazarların kendilerine aittir.*

**Bu çalışmanın tasarım ve baskısı Necmettin Erbakan Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı tarafından yaptırılmıştır.*

KONYA

NECMETTİN ERBAKAN
ÜNİVERSİTESİ

مقدمة :

ان جغرافية فلسطين واسعة جدا ومتنوعة وكذلك شعبها بحيث لايمكن اختزالها الى اسم شامل او جزء كبير من قضية او مشكلة من ناحية اخرى فان (الغلط المشهور افضل من اللغط الفصيح) ومن حيث المبدأ فأن القضية الفلسطينية تغطي جميع الازمان من القديم الى الحديث وعندما نذكر اسم فلسطين فان فمنا يمتلئ بالحرقة والالم وانا اكتب هذه السطور يتبادر الى ذهني اولا وقبل كل شئ ياسر عرفات وابتسامته مع عيناه الدامعة ، من النشرات الاخبارية نعلم ان هناك اناس ماتوا في القدس بما في ذلك الاطفال والنساء يبكون، الصواريخ ومنظر لبحيرة من الدماء الحبال والحجارة والرصاص تذكرنا بالحروب الصليبية ولكن كل الديانات الابراهيمية تدعو الى حياة مباركة هذه ليست افكاري كما اعتقد لانها صورة يمكن ان يشاهدها اي متابع للتلفزيون او قارئ صحف عادي بغض النظر عن مكان تواجدهم لان العالم اصبح قرية او حي صغير مع تزايد وسائل الاتصال الحديثة وبذلك لا يمكن لأحد ان يهرب من جروح القضية الفلسطينية . من وجهة النظر هذه، فإن الموقف الذي تتخذه ضد القضية الفلسطينية يخبرك أيضا من أنت، وموقف تركيا تجاه هذه القضية يظهر أيضا علم الأنطولوجيا، ونظرية المعرفة والعقلية. باختصار، لا يمكن اعتبار تركيا مستقلة عن القضية الفلسطينية، لانها سوف لن تكون تركيا. والعلماء لايجدون اي موضوع بسيط جدير بالاهمية ويدرج في جدول اعمالهم لانه شعبي قبل كل شيء اي موضوع او مفهوم او قضية او مشكلة يتعامل مع الجماهير الكبيرة سيكون جزء من جدول اعمالهم أولئك الذين يشاركون في البحث في العلوم الاجتماعية عن معنى ومعنى لهذه العلوم كما العلوم المعرفية.

لذلك، وفيما يتعلق بمسألة ما لم تؤخذ بعين الاعتبار، فإن المعنيين بها، أو غير المعنيين هي المجموعات التي يهتم بها علماء الاجتماع. ومن ناحية العلماء فأن الاستفهام عن علاقات القوة، واللاهوت، والعقيدة الاجتماعية والنفسية. هذه الموضوعية تؤدي الى تراكم المعلومات من خلال اخضاع المعرفة الحالية للعقل النقدي بقدر ماتكون مجال جديد لعرض النظرية اوالمعلومة لانتاج مصطلح ادبي جديد او عمل ملحوظ . وفي هذا السياق، أنجز المؤتمر الدولي الذي ننظمه دوره القيادي في المجالات والمواضيع المعنية، فإننا سنجيب الآن على جميع الاستفسارات حول القضية الفلسطينية في ضوء العلوم الاجتماعية. والتي تتضمن 160 ورقة عمل في 30 جلسة، وهكذا تحملنا المسؤلية بأ ستماعنا الى بعضنا البعض من خلال اعادة النظر في خريطتنا الذهنية والمفهوم والمعنى والشعور الشائك الذي عبرنا عنه في البداية ونتيجة لذلك توقعنا الرجوع الى النشر باعتباره اصدار من اي انتاجات علمية من بقايا الكتابات بعد ان تحولت الى قول مرادف للشرف وتجدر الاشارة الى ان الدراسة التي في ايدينا يجب ان تهتم بالدرجة الاولى بهذا العنوان في البداية من حيث نشر الكتب وتنظيم المؤتمرات الدولية والوطنية وعقد الندوات في الشرق الاوسط وبقدر كبير في تركيا وحقيقة ان هذا العمل الشفاف يحاول الكثير من الناس القيام به اولا وقبل كل شيء نحن مدينون بالشكر الى الاخوة كل من كوكهان بوزباش وفاتح كالجي الذين تمكنوا من تحمل العبيء الاكبر اكثر مني من اجل وجود هذا المؤتمر ومن المؤمل في مؤتمرنا وتجمعنا هذا ان نعيش في حالة من السرور بتسليم الراية الى ايادي اكثر اهلية وامانة التي ستبين وتوضح موقف تركيا من هذه القضية. لان واجبنا امام الله الذي لم تره اعيننا ومسؤليتنا التاريخية

أستاذ الدكتور مُراد جَمرَك

رئيس اللجنة المنظمة

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي تتم بنعمته الصالحات، والحمد لله الذي هدى إلى هذا العمل بلطفه وأعان على إنجازه بكرمه ومعروفه. والصلاة والسلام على المبعوث رحمة للعالمين نبينا محمد وعلى اله وصحبه أجمعين. وبعد ،،،

السادة أصحاب المعالي، أصحاب السعادة ، أصحاب الفضيلة والممثلين عنهم، السادة الباحثين والمشاركين الأفاضل؛؛ حضرات الضيوف والزملاء الكرام :إنه من دواعي سروري أن أرحب بكم جميعاً في أعمال (المؤتمر الدولي تركيا والقضية الفلسطينية) والذي نفخر جميعنا حكومةً وشعباً في احتضانه لأول مرة على مستوى تركيا وتحديداً في مدينة قونيا. أهلا وسهلا بكم في هذا المؤتمر الذي تنظمه جامعة نجم الدين اربكان بالتعاون مع جامعة القدس المفتوحة ويسعدني أن أستهل حديثي بالشكر الجزيل لكل من أسهم في فكرة انعقاد هذا المؤتمر وأخص بالذكر أعضاء الهيئة العلمية . والهيئة الاستشارية والهيئة المنظمة، وهيئة السكرتارية ونحن نفتتح فعاليات هذا المؤتمر نستحضر خلفيات تبلور فكرته، وذلك لان القضية الفلسطينية هي قضية إسلامية مصيرية وان اهتمام الجامعة بهذا المؤتمر يأتي انطلاقاً من أهمية القضية الفلسطينية في السياسة الخارجية للحكومة التركية ويوضح أهم المراحل التي مرَّت بها هذه المسالة منذ بداية عهد الانتداب البريطاني ووعد بلفور حتى الآن، والانتهاكات التي يتعرض لها الشعب الفلسطيني، والمحاولات التي يحاول من خلالها الشعب الخروج من هجمات الاحتلال وانتهاكاته ومواقف الحكومة التركية إزاء هذه القضية المصيرية وسبل دعمها.

فجامعة نجم الدين اربكان مع جامعة القدس المفتوحة تضع نصب عينيها مصلحة الشعب الفلسطيني وأهمية الدور والدولي والإقليمي الذي تلعبه تركيا في دعم هذه القضية ومحاولة التوصل إلى حل عادل يضمن السلام والأمن للشعب الفلسطيني ضمن إطار المبادئ والقيم العليا التي تتبناها تركيا شعبا وحكومة، وبما يدعم قيم الأخوة والتعاون بين الشعبين الشقيقين التركي والفلسطيني وإسهاماتهما التاريخية في البناء الحضاري في منطقة الشرق الأوسط. ويهدف هذا المؤتمر إلى إلقاء الضوء على التحديات التي تواجه القضية الفلسطينية وطرق مواجهة هذه التحديات وما هي توجهات السياسة الخارجية التركية إزاء هذه القضية المصيرية في تاريخ الأمة الإسلامية إننا بعقدنا هذا المؤتمر نأمل أن يعكس التفاؤل الضروري والروح البناءة الإيجابية اللازمة لمواجهة التحديات الصعبة التي تواجه الأمن والسلام في المنطقة وفي الختام نأمل إن يساهم الجميع في إيجاد السبل الفعالة لبناء مجتمع فلسطيني امن يعيش على أرضه ويساهم في بناء الإنسانية.

والسلام عليكم ورحمة الله وبركاته

أستاذ الدكتور مظفر شَكَر

رئيس جامعة نجم الدين اربكان

أثر التحديات الإقليمية على القضية الفلسطينية في الفترة (2010 حتى رمضان 2017)

الباحث الدكتور زكريا أبو دامس

ملخص الدراسة

لقد هدفت هذه الدراسة إلى بيان أثر عدد من التحديات الإقليمية في فترة الربيع العربي على القضية الفلسطينية والتي كانت وما زالت قضية العرب والمسلمين الأولى، فزادت هذه التحديات نوعاً من الإقصاء والتهميش وانشغال الرأي العام العالمي بقضايا جديدة فخففت من حدة الانتباه للقضية الفلسطينية.

لقد خلصت هذه الدراسة إلى جملة من النتائج والتي كان من أهمها الإقصاء والتهميش وتمييع قضية اللاجئين وحق العودة وحرمان الشعب الفلسطيني من أهم ركائز صموده السياسية والاقتصادية والمالية وعزله عزلاً نهائياً عن بلاد العرب حتى يتسنى لهم تحقيق مآربهم وسياساتهم العدوانية.

الكلمات الدالة: القضية الفلسطينية، التحديات الإقليمية، الازمات السياسية، الربيع العربي.

المقدمة:

تعتبر القضية الفلسطينية واحدة من أهم القضايا المركزية في المنطقة والعالم، والتي اخذت حيزاً كبيراً على المسرح الدولي سواء بعدالتها للشعب الفلسطيني الذي تم تهجيره من أرضه، ووضع سكان جدد مكانه بدعم من الدول الكبرى وأولها بريطانيا التي قامت بهذا الفعل الجرمي فأكسب النظام الدولي أخلاقيات سلبية كان من نتيجتها التلكؤ بعدم حل القضية الفلسطينية ومساندة اليهود بشكل سافر وواضح في فلسطين مما زاد المسألة تعقيداً وبقي حتى يومنا هذا، إذ بدأت رحلة الكفاح الفلسطينية من مقاومة الاحتلال بكل الوسائل مما أدى إلى سقوط عشرات الآلاف من الشهداء وهذا كله على حساب التراب الفلسطيني المقدّس، ومنذ إعلان 15 أيار 1948م بقيام دولة إسرائيل بدأت المعاناة الأكبر في استرداد حقوق هذا الشعب المسلوبة، فأخذت جوانب عديدة، ومختلفة سواء في الطرق المسلحة أو غيرها، وها هو العام ينقضي ليصبح عمر هذه القضية تسع وستون عاماً (69) والمجتمع الدولي برمته يغض الطرف عن الحلول العادلة للشعب الفلسطيني في قضيته وهذا البعد الزمني لوحده كافي دون إثبات على الظلم والاستبداد الذي يقوده المجتمع الدولي وعلى طبيعة الأزمة الأخلاقية التي يعيشها النظام الدولي، إذ لا يمكن لقضية مثل هذه أن تُعمّر زمنياً لهذا الحد، وهي الآن تعيش واحدة من أهم المراحل سوءاً منذ بداية الربيع العربي، فتم تهميشها بسبب وجود قضايا وتحديات جديدة تعيشها المنطقة وكل هذا على حساب القضية الفلسطينية لذا سنبحث في هذه التحديات.

إشكالية الدراسة:

تكمن إشكالية هذه الدراسة في إبراز أثر التحديات الإقليمية على القضية الفلسطينية منذ عام 2010 حتى الآن وأثر هذه التحديات على القضية الفلسطينية وإلى الحد والمدى الذي وصلت له هذه القضية بسبب الظروف والأوضاع الراهنة وما آلت إليه التطورات السياسية والقانونية بشأنها مع إبراز مواقف الدول الفاعلة في المنطقة تجاه القضية الفلسطينية.

أسئلة الدراسة:

من هذه الإشكالية نستنبط عدداً من الأسئلة التي تدور حول هذه الدراسة. فقد طال عمر هذه القضية التي لم تُحل مما يعني أنها مرت بمراحل متعددة وكل مراحله كانت لا تخدم الشعب الفلسطيني وقضيته العادلة والمرحلة التي تخص موضوع الدراسة هي الفترة 2010 حتى الآن تحت ما يسمى بالربيع العربي فكانت أسئلة هذه الدراسة على النحو التالي:

س1: ما هي طبيعة المراحل التي مرت بها القضية الفلسطينية منذ بدايتها حتى الآن؟ وما هو أثر هذه المرحلة عليها تحديداً؟

س2: في ظل ربيع الثورات العربية والتي بدأت في العام 2010م، ما الأثر المباشر الذي تركته هذه الثورات على القضية الفلسطينية؟

س3: ظهرت عدد من الأزمات في هذه المرحلة بالذات بالمنطقة مثل الأزمة السورية، وأزمة سحب السفراء من قطر 2014 من قبل السعودية والبحرين والإمارات بالإضافة إلى الأزمة القطرية الحالية، فما الذي تركته هذه الأزمات من آثار على القضية الفلسطينية؟

س4: ما هي طبيعة هذه التحديات التي أظهرت نتائج وانعكست هذه النتائج على القضية الفلسطينية؟

س5: هل ستؤثر هذه التحديات لاحقاً على وضع القضية الفلسطينية ولو بشكل مؤقت؟

س6: ما هي مواقف الدول الفاعلة في المنطقة تجاه القضية الفلسطينية؟ وما التصورات والتوقعات المستقبلية التي يتم التنبؤ بها بشأن الحلول المطروحة وانعكاساتها على القضية؟

فرضيات الدراسة:

تفترض هذه الدراسة أن هناك جُملة من التحديات الإقليمية ظهرت في هذه المرحلة بالذات من 2010 حتى الآن كان لها آثار واضحة مباشرة وغير مباشرة على القضية الفلسطينية لذا عكفت هذه الدراسة على دراسة هذه التحديات وآثارها على القضية الفلسطينية.وبناء على هذه الفرضية الرئيسية نستنتج الفرضيات الفرعية التالية:

أولاً: كلما ظهرت أزمات جديدة في المنطقة كلما تأثرت القضية الفلسطينية سلباً.

ثانياً: تتصدر الأزمات الجديدة المشهد في المنطقة فتكون على حساب القضية الفلسطينية.

ثالثاً: كلما زادت التدخلات الدولية الخارجية بالمنطقة بهذه الأزمات تقلصت فُرص حل القضية الفلسطينية.

رابعاً: كلما زادت الخلافات بين الأنظمة العربية كلما تأثرت القضية الفلسطينية سلباً.

أهمية الدراسة:

تأتي أهمية هذه الدراسة من طبيعة الآثار والنتائج التي تتركها الأزمات على القضية الفلسطينية فتتصدر هذه الأزمات مشهد الحدث على حساب القضية الفلسطينية التي طال أمدها، فتقلل من فرص الحل المتاحة وتزداد معاناة الشعب الفلسطيني، وبناء المستوطنات واستملاك الأراضي من قبل اليهود في ظل حالة التغافل الدولي عن القضية الفلسطينية، وانشغالهم بأحداث جديدة، وهذا يترتب عليه واضمحلال واضح في الحديث عن قضية المنطقة والعالم المركزية وهي القضية الفلسطينية والتي هي واحدة من الأسباب الرئيسية لكل أزمات المنطقة.

أهداف الدراسة:

تهدف هذه الدراسة إلى توضيح ما يلي:

أولاً: دور الأزمات الجديدة في المنطقة وانعكاس آثارها بصورة سلبية على القضية الفلسطينية.

ثانياً: انعكاس التدخلات الدولية في أزمات المنطقة أثّر بصورة سلبية على القضية الفلسطينية.

ثالثاً: استغلال اليهود لهذا الوضع والتغلغل في الداخل الفلسطيني ومحاولة تصفية القضية بشتى الوسائل.

رابعاً: التراخي العربي أثّر على فرص الحلول المتاحة.

خامساً: التغافل عن حل القضية الفلسطينية بحجة التعامل مع أزمات جديدة مما زاد المشهد تعقيداً واستغلال إسرائيل لهذا التغافل بشكلٍ دقيق.

منهج الدراسة:

ستعتمد هذه الدراسة على المنهج الوصفي التحليلي للتعرف بشكل دقيق على الآثار التي تركتها أزمات المنطقة على القضية الفلسطينية، وتحليلها تحليلاً دقيقاً للوصول إلى نتائج هذه الآثار، آخذين بعين الاعتبار حضور المنهج التاريخي.

محددات الدراسة:

المحدد المكاني: فلسطين والمنطقة.

المحدد الزمني: من 2010 حتى رمضان 2017.

المحدد البشري: الشعب الفلسطيني.

مفاهيم ومصطلحات الدراسة:

1- القضية الفلسطينية

هي القضية التي ارتبطت بنشوء الصهيونية والهجرة اليهودية إلى فلسطين والاستيطان فيها، بمساعدة الدول الكبرى على رأسها بريطانيا واحتلال الاراضي الفلسطينية وتهجير أهلها وسكانها الأصليين وارتكاب المجازر بحقهم وأخيراً إعلان 15 أيار 1948 قيام دولة اسرائيل؛ وحدوث أكبر نكبة ليصبح الفلسطينيين لاجئين وتبدأ المقاومة للمحتل الغاصب وتهميش كل قرارات الامم المتحدة بهذه القضية العادلة لصالح اليهود الصهاينة واستمرت حتى يومنا هذا.

2- التحديات الإقليمية

هي عبارة عن تطورات أو متغيرات أو مشكلات وصعوبات ذات أبعاد سياسية تشكل تهديداً أو خطراً واضحاً بصفة يؤثر على السلم والاستقرار ويهدد الأمن القومي لدولة ما أو مجموعة من الدول في إقليم أو منطقة، وقد تكون اقتصادية، سياسية.. الخ، يمتد تأثيرها نحو المستقبل وكما يكون من اهم الاحتمالات المتوقعة لها النزاعات والحروب والصراعات وبالتالي يترتب عليها نتائج سلبية.

3- الربيع العربي:

هي الحركات الاجتماعية والسلمية التي جرت في عدد من البلدان العربية ضد أنظمة الحكم المستبدة في اواخر العام 2010 وبداية العام 2011 وبدأت في تونس حينما أحرق أحد شبان البسطات التونسيين وهو البوعزيزي نفسه وتوفي متأثراً بجروحه فتأثر الناس به متألمين لجراحه وعدم توفير قوت يومه لأولاده، مما أثار هذا الوضع مشاعر الجماهير فخرجت جموع حاشدة إلى الشارع التونسي مما أدى إلى تغيير نظام الحكم القائم وهروب زين العابدين بن علي فاراً وهارباً من تونس، فتشجعت بعض الشعوب العربية ولحقت بها مصر ثم اليمن وليبيا وسوريا وما زال الحبل على الجرار، ولم تتضح الرؤية لحالة الوطن العربي إلى الآن وجاء تسمية الربيع العربي من الغرب وأول من ذكرها صحيفة الإندبندت البريطانية فشاع مصطلح الربيع العربي.

4- مفهوم الأزمة:

اختلفت الآراء حول تعريف مفهوم الأزمة على المستوى الدولي والإقليمي ولكن مجمل هذه التعريفات عن الصراعات والنزاعات بين الدول بسبب الأزمات لذا وجدت لزاماً أن نتطرق إلى مفهوم الأزمة، فقد عرفها مايكل .س. لوند بأنها مواجهة متوترة بين قوات مسلحة معبأة ومتأهبة وقد تشتبك مع بعضها في تهديدات ومناوشات على مستوى منخفض من آن لآخر ولكنها لم تستخدم أي قدر كبير من القوة العسكرية(1). أما فنك (Steven fink) رأى بأنها حالة من عدم الاستقرار يحدث فيها تغيير حاسم في سير العمل بالمنظومة قد يؤدي إلى نتائج غير مرغوب فيها(2). ويرى (Jhon Buron) جون برتون على أنها نزاع يدور حول اختلافات موضوعية للمصالح(3) فهي مرحلة متقدمة من مراحل الصراع الحاد بين أطراف بزيادة كبيرة من التوتر وتبادل التهديدات العدائية ذات التوتر الشديد، وبالتالي يتسارع فيها الحدث وضيق الوقت لتصل درجة من التوتر تؤدي على فقدان التوازن في حالة حرجة وحاسمة.

إدارة الأزمة:

نظام يستخدم للتعامل مع الأزمات من أجل تفادي وقوعها والتخطيط للحالات التي يصعب تجنبها بهدف التحكم بالنتائج والحد من الآثار السلبية(4) وهنا نستنتج أن إدارة الأزمة تحتاج إلى تخطيط كبير لتجنب الآثار السلبية.

5- الأزمة السورية:

واحدة من ثورات الربيع العربي وهي انتفاضة شعبية انطلقت يوم الثلاثاء 2011/3/15م (آذار /مارس) ضد القمع والفساد وكبت الحريات بحسب منظميها على صفحة الفيسبوك في تحد غير مسبوق لحكم بشار الأسد متأثرة بموجة الاحتجاجات العارمة التي اندلعت في الوطن العربي، وأخذ الشبان السوريون يطالبون بإصلاحات سياسية واقتصادية ورفعوا شعار "حرية ...حرية" لكن قوات الأمن والمخابرات السورية واجهتهم بالرصاص الحي فتحول الشعار إلى "إسقاط النظام" في حين أعلنت الحكومة أن هذه الحوادث من تنفيذ متشددين إرهابيين من شأنهم زعزعة الأمن القومي وإقامة إمارة إسلامية في بعض أجزاء البلاد فقتل الجيش السوري المئات بدم بارد وارتكب مجازر بحق الإنسانية، فكانت الرواية الرسمية مشوهة كالعادة تحت اسم عصابات ومنظمات إرهابية تستهدف البلد(5).

6- الأزمة الخليجية (القطرية) (2017):

هي الأزمة السياسية التي تمثلت بقطع العلاقات الدبلوماسية بين كل من (السعودية، الإمارات، البحرين، مصر، اليمن، حكومة شرق ليبيا) مع قطر بحجة دعم قطر للجماعات الإسلامية المختلفة وموقفها القريب من إيران، ودعمها للجماعات الإرهابية.

7- التدخلات الدولية:

نقصد به التدخل الدكتاتوري بالقوة والتهديد أو بوسائل ضغط أخرى كالاقتصادية أو السياسية أو العسكرية في شؤون دولة أخرى، قد تكون هذه الدولة معترف بها في الأسرة والمجتمع الدولي لتحقيق أغراض تخدم هذه الدولة القوية أو مجموع الدول القوية التي يهمها هذا التدخل لتنفيذ وتحقيق مصالحها.

تقسيم الدراسة:

تمَّ تقسيم الدراسة إلى مبحثين: يتطرق الأول إلى نظرة تاريخية عن القضية الفلسطينية بصورة مقتضبة قبل النكبة وبعدها من خلال تحديد بعض المفاصل الرئيسية وتحديدها حسب طبيعة المراحل التي مرت بها القضية الفلسطينية مع إبراز مواقف الدول الكبرى و الفاعلة تجاه القضية الفلسطينية.

أما المبحث الثاني وعالج الباحث به التحديات الإقليمية، وأزماتها وآثارها على القضية الفلسطينية مع محاولة رسم سيناريوهات مستقبلية و متوقعة حسب التنبؤات على القضية وأنهى هذه الدراسة بخاتمة تتضمن نتائج و توصيات.

المبحث الأول

نظرة تاريخية مقتضبة حول القضية الفلسطينية

يقودنا السياق التاريخي بمجمل الأحوال إلى فهم سياسة الماضي لأخذ العبر منها إلى سياسة الحاضر والمستقبل، ومن هذا المنطلق يكون موضوع بحثنا هذا الذي مازالت ناره مشتعلة من تسع وستون عاماً ولم تنطفئ إلى الآن، مما يعني أن هناك فشلاً ذريعاً وظالماً لما يسمى بالمجتمع الدولي وهيئة الأمم المتحدة والشرعية الدولية والتي أثبتت لنا الأيام والأحداث والتواريخ أنها تتعامل بسياسة الكيل بمكيالين وبمعايير مزدوجة تجاه الدول والشعوب مما يعني أن النظام الدولي برمته يعيش أزمة فساد أخلاقي كبيرة لا يمكن تجاوزها أو السكوت عنها، ويدللنا على ذلك موضوع البحث الذي بين أيدينا حول القضية الفلسطينية والتي باتت صعبة الحل لعدم وجود نية ورغبة لدى دول النظام الدولي العزم في انصاف الشعب الفلسطيني بكامل حقوقه على ترابه الوطني، والتي بالأساس هي مؤامرة الدول الكبرى ممثلة ببريطانيا بداية باجتزاء فلسطين وإعطاءها لليهود دون وجه حق، لفصل مشرق الوطن العربي عن مغربه وليعيش الشعب الفلسطيني قضية من أبشع القضايا الكونية ضراوةً، إذ تمَّ تشريد شعب بأكمله لإرضاء حفنة من اليهود المستعمرين ليحلوا مكان سكان فلسطين الأصليين، فكانت فصول ومسرحية التآمر واضحة مثلتها اتفاقيتي سايكس بيكو ووعد بلفور ببجاحة لا مثيل لها، وتبدأ قضية محورية ومركزية في المنطقة والعالم، على مشهد ومرأى الجميع فيسقط الشهداء يلي الشهداء دفاعاً عن فلسطين حتى أصبحت الأرقام مذهلة وأمام كل الحقائق ما زال العالم يقف متفرجاً على القضية الفلسطينية دون أي عمل يذكره.

فلسطين: المساحة والحدود

تبلغ مساحة فلسطين 27.009 كلم2 ويبلغ مجموع طول حدودها 949 كلم2 منها 719كلم حدود بريه و230 كلم حدود بحرية، بينما يقع أطول خط حدودي مع الأردن بحدود 360 كلم ومصر 210 كلم، ولبنان 79 كلم2 وسوريا 70 كلم2 وسواحلها المطلة على البحر المتوسط 224 كلم2 بينما سواحلها المطلة على خليج العقبة 6 كلم2، وهي تقع فلكياً بين دائرتي عرض 29.30–33.15 شمالاً وخطي طول 34.15– 35.40 شرقاً، وموقعها الجغرافي جنوب غرب قارة آسيا على جنوب الساحل الشرقي للبحر المتوسط في قلب العالم وحدودها على النحو التالي:(6)

من الشمال: لبنان وسوريا.

من الغرب: البحر الأبيض المتوسط.

من الجنوب: مصر وخليج العقبة.

من الشرق: الأردن.

ومناخها هو مناخ البحر الأبيض المتوسط حار جاف صيفاً وبارد ممطر شتاء وبها أقدس المقدسات الإسلامية.

موجز عن تاريخ فلسطين الحديث:

"لقد كان لوعد بلفور الحجر الأساس لقيام الدولة اليهودية في فلسطين"(7) فهو خطه مدبره وأتضح ذلك من خلال الوحشية التي استخدمها اليهود الصهاينة في طرد اللاجئين الفلسطينيين، استجابة لفكرة الصهيونية بإنشاء دولة يهودية في فلسطين(8).

وتبدأ مرحلة النكبة في 15 أيار 1948 بإعلان اليهود قيام دولتهم على أرض فلسطين. لتفتح لنا فصلاً جديداً من المعاناة والتشرد. لقد شكلت هذه النكبة محطة سوداء في التاريخ الفلسطيني العربي الحديث من خلال تشريد أبناء الشعب الفلسطيني الذين وجدوا أنفسهم هائمين في مشارق الأرض ومغاربها يواجهون أصناف العذاب(9).

وأوضحت لنا الحقائق اجتماعات اليهود الصهاينة الذين يسعون إلى تجريد السكان الأصليين من ممتلكاتهم قبل النكبة بعام وهذا ما تم فعلاً(10) استولت اسرائيل على ممتلكات الفلسطينيين اللاجئين أيضاً في نفس عام النكبة تحت مسميات متعددة مثل استيعاب الأملاك المتروكة من العرب، حتى يخفي اليهود معالم فعلتهم الشنيعة(11).

واعتبرت هذه الأملاك من الأمور السرية والمتعلقة باليهود إلى درجة أن الأمم المتحدة لم توفق في أي طلب يتعلق بأموال وأملاك الغائب(12).

وتمَّ عرض هذه القضية العادلة على هيئة الأمم المتحدة وصدرت قرارات دولية بحقها ولكنها بالمجمل لم تنفذ هذه القرارات فعاشت فلسطين تحت أبشع أنواع الاستعمار ثانيةً والذي يسعى لطمس الهوية الفلسطينية والمقدسات الإسلامية فيها بشتى الوسائل والأساليب وبدعم من الدول الكبرى أمام حالة التخاذل والتواطؤ العربي مما أدى إلى تراجع القضية الفلسطينية فعاشت ظروف صعبة ومختلفة ضمن مراحل متعددة، كان آخرها مرحلة الربيع العربي فدخلت القضية الفلسطينية منعطفاً خطيراً ومنزلقاً يوشي بصعوبة الأوضاع الجديدة، وتحديات من نوع جديد فرضتها عليها والتي كانت من أهم التحديات ذات الآثار السلبية على القضية الفلسطينية إلى أن وصلت مرحلة التهميش والإقصاء.

إن قضية العصر الواضحة بعدالتها وبأهمية شعبها قد مرّت بمنعطفات خطره من قبل الصهاينة من ايام السلطان عبد الحميد العثماني الذي رفض إعطاء اليهود أي شبر من فلسطين على الرغم من كل الضغوطات اليهودية عليه فسجّل موقف تاريخي مشرِّف للدولة العثمانية بحمايتها لفلسطين من اليهود في تلك المرحلة، ومن خلال هذه النفحات التاريخية التي أتعرض لها بصورة مقتضبة كمدخل يخدم هذا البحث، والكل يعرف تاريخ هذه القضية مما حدا بي من التقليل وعدم الاسهاب، فقد مرت هذه القضية بثلاث مراحل رئيسية:

الأولى: قبل عام 1967 كان اسمها القضية الفلسطينية وتحكي قضية شعب تشرد عن أرضه ووطنه.

الثانية: بعد عام 1967 بحيث ظهرت تسمية جديدة بدل القضية الفلسطينية باسم الأراضي المحتلة بعد حرب الأيام الستة مباشرةً.

الثالثة: من بداية السبعينات حتى الآن فدخلت منعطفات خطيرة كان أهمها عملية السلام وتغير مواقف الدول العربية والدولية بسبب الربيع العربي وكثرة الأزمات في المنطقة والتي كانت على حساب القضية الفلسطينية.

مواقف بعض الدول الفاعلة في المنطقة من القضية الفلسطينية

تعتبر بعض الدول الكبرى التي تقود العالم على رأسها الولايات المتحدة الأمريكية ذات تأثير واضح في قضايا وسياسات المنطقة وتكون تدخلاتها السرية والعلنية بصورة مباشرة منعكسة على أحداث وأزمات المنطقة من باب تحدي التدخلات الدولية التي تؤثر على القضية الفلسطينية على وجه الخصوص، وعلى المنطقة على وجه العموم، بما يخدم مصالحها دون النظر بإنسانية إلى شعوب المنطقة وقضاياها المستوجبه للحلول كافة فهي مستفيدة من هذا الوضع القائم استفادةً كاملة وبه تبقى مسيطرة على كثير من المفاتيح ومن أهم هذه الدول: أمريكا، بريطانيا، إيران لذا سنبحث في موقف كل منها باستثناء تركيا ذات المواقف الإيجابية تجاه القضية الفلسطينية.

1. الموقف التركي

تلعب تركيا دوراً هاما صفي المنطقة خاصة في حقبة الربيع العربي ومساندتها للقضية الفلسطينية بشكل واضح من خلال كثير من المواقف، وهذا يعيدنا إلى مآثر السلطان عبد الحميد الذي لم يتخلى عن فلسطين، وتتجلى بعض المواقف التاريخية لتركيا من القضية الفلسطينية على النحو التالي:(13)

أولاً: الاعتراف بمنظمة التحرير الفلسطينية عام 1975م ثم الاعتراف بدولة ياسر عرفات عام 1988م.

ثانياً: انعكاس اتفاق أوسلو عام 1993م على علاقة تركيا بالفلسطينيين.

ثالثاً: تأثير اتفاق 23 شباط 1996 على علاقة تركيا بالفلسطيني

رابعاً: تأثير انتفاضة أيلول 2000م الفلسطينية على علاقة تركيا بإسرائيل.

خامساً: تعاطف شعبي وحكومي تركيين مع الانتفاضة الفلسطينية .

سادساً: دعم برلماني تركي للانتفاضة الفلسطينية.

سابعاً: دعم تركي شامل لقيام الدولة الفلسطينية والسلطة الوطنية الفلسطينية بصوره حقيقية تحكمها والانفتاح عليها.

فهناك جملة من العوامل والمؤشرات تلعب دوراً هاماً في علاقة تركيا بالقضية الفلسطينية خصوصاً بعد وصول حزب العدالة والتنمية، مما أدى إلى تراجع الانحياز للكيان الصهيوني، ومن اهم هذه المؤشرات أنها دولة مسلمة تُعتبر وريثة وخليفة الدولة العثمانية التي حافظت على فلسطين، وأنها تعيش بدول جوار عربية مرتبطة بالقضية الفلسطينية، وعانت من إسرائيل في مراحل متعددة مثل أسطول الحرية 2010م، والذي كان يحمل مساعدات للفلسطينيين.

بناء على هذه المعطيات والقواسم المشتركة نستطيع أن نرى الموقف التركي المطالب بالحل السياسي للقضية الفلسطينية وفوق رؤية حل الدولتين(14).

وتؤيد قيام دولة فلسطينية لكون إسرائيل لا تلتزم بقواعد الأخلاق أو القانون الدولي الذي يعيد للفلسطينيين حقوقهم المستلبه(15) وهذا الموقف والدور التركي بهذا الشأن يأتي من تعاطف كبير في القيادة والشعب التركي حيال القضية الفلسطينية فالسمة الأبرز في السياسة الخارجية التركية أصبحت مؤيدة ومتعاطفة كثير مع القضية الفلسطينية وبشكل كبير خصوصاً ما بعد فترة 2002م.

ومما يؤيد ذلك أن تركيا اتخذت مواقف مؤيدة للقضية الفلسطينية ولعل أبرز الأمثلة التي تبين مدى تدهور العلاقات التركية الإسرائيلية ما حدث في الندوة الاقتصادية في مؤتمر دافوس في 29 كانون الثاني للعام 2009م. حيث حدثت مشادة كلامية علنية بين أردوغان والرئيس الإسرائيلي شيمون بيرس على أثر العمليات العسكرية الصهيونية على غزة(16).

فاكتسبت تركيا من خلال تلك الحادثة قبولاً واسعاً لدى الشارع العربي وازداد الشرخ بين تركيا وإسرائيل بسبب إلغاء زيارة أحمد داود أوغلو لغزة من إسرائيل مباشرة في العام 2009، وقد كان العدوان الصهيوني على غزة هو السبب الرئيسي في دفع تركيا لوقف محادثات السلام بين سوريا وإسرائيل(17) ثم أن تركيا أدت دوراً كبيراً في المصالحة الفلسطينية الفلسطينية بين حركتي فتح وحماس وقد أكد أردوغان ذلك في عدة محافل من العام 2007م، حيث أجرى أردوغان اتصالات هاتفية برئيس الوزراء الفلسطيني اسماعيل هنيه في حينه والرئيسي محمود عباس لرأب الصدع بينهما، وقد كان أردوغان يرى أن الذهاب لمفاوضات مع إسرائيل بموقف موحد يعطى دفعة قوية لعملية السلام في الشرق الأوسط(18).

2. الموقف الإيراني:

تعتبر إيران واحدة من اهم الأقطاب حالياً في المنطقة وتحاول لعب أدورا مختلفة بما يخدم مصالحها وتحاول استخدام ملفات متعددة لمد نفوذها في المنطقة ومن هذه الملفات ملف القضية الفلسطينية،معتبرة أن الالتزام بدعم القضية الفلسطينية أحد ثوابت الثورة الإيرانية من

خلال دعم حركات المقاومة والمتمثلة بدعم حركة حماس، ورفض إيران الحصار الذي مورس عليها وعلى قطاع غزة ودعم حزب الله ومقاومته في جنوب لبنان ضد إسرائيل. فهي اختارت الانحياز إلى جانب حركات المقاومة منذ انتصارات الثورة الإيرانية واعتبرت الدول العربية في هذا تعدي واضح وصريح على النفوذ العربي التقليدي تجاه القضية الفلسطينية فظهر تباين واضح في كثير من المحطات بين إيران والعرب خصوصاً بالمواقف تجاه القضية الفلسطينية(19) ومع تطور الأحداث في هذه الحقبة اعتبر العرب أن ايران تجاوزت مرحلة الدولة الإسلامية إلى مرحلة الدولة البراغماتية وأصبحت تتكيف مع الواقع الجديد بما يخدم مصالحها ونفوذها في المنطقة(20). خصوصاً أنها أصبحت قوة عسكرية واقتصادية وتقنية وظهر موقفها العدائي بصورة واضحة للعرب في البحرين عام 2011م من خلال محاولاتها المتكررة بدعم الشيعة والسيطرة على البحرين.

3. الموقف الأمريكي:

تعتبر الولايات المتحدة الأمريكية رائدة القطب الرأسمالي العالمي، وعلى حد الوصف بأن القرن القادم هو القرن الأمريكي لما تتمتع به من قدرات هائلة في مختلف المجالات فيجعلها في حالة تفوق عاليه.

وفيما يتعلق بموقفها من القضية الفلسطينية فقد عملت على إدارة الصراع الفلسطيني الإسرائيلي بما يخدم مصالحها، ومصالح وأمن الكيان الصهيوني، ولم تَسعَ إلى حله على أساس عادل، وأن رؤى جميع الإدارات الأمريكية بقيت حبراً على ورق، وأن الدعم المالي ومطالب الإصلاح الإداري والأمني كانت أبرز أدوات الضغط التي تستخدمها واشنطن تجاه السلطة الفلسطينية، إضافة إلى أنها عملت على تعزيز الانقسام الفلسطيني في حين أنها لم تمارس أي ضغط على الإسرائيليين بهدف التوصل إلى حل سلمي(21).

فقد كان جُل اهتمامها إنهاء المقاومة الفلسطينية وإعفاء الاحتلال من أية مسؤولية تجاه الانتفاضة الفلسطينية، بل تبدي أمريكا كل تعاطفها مع إسرائيل ومساندة مواقفها معتبرة أن عمليات جيش الاحتلال الاسرائيلي هي دفاعاً عن النفس.

لقد قامت الولايات المتحدة الأمريكية باستخدام حق النقض (الفيتو) في 2011/2/18م ضد مشروع قرار عربي يدين الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية ويؤكد على حق تقرير المصير وهو الفيتو رقم (43) الذي يستخدمه الأمريكان في الشأن الفلسطيني من بين نحو 85 فيتو استخدمها الامريكان طوال تاريخ امتلاكهم هذا الفيتو، وعلقت دفع نصيبها في موازنة منظمة اليونسكو التي قررت قبول فلسطين عضواً فيها، كما علق مجلس النواب الأمريكي في 2011/10/5 تقديم مساعدة بقيمة 200 مليون دولار للسلطة الوطنية الفلسطينية للحصول على عضوية فلسطين في الأمم المتحدة، وفي الجهة المقابلة، قرر مجلس النواب الأمريكي منح أ كثر من 200 مليون دولار مساعدة للكيان الصهيوني لنشر نظام القبة الحديدية المضاد للصواريخ، وفوق ذلك وكله تقدم 42 نائباً جمهورياً أمريكياً في 2011/9/8م بمشروع قرار لمجلس النواب الأمريكي يدعم حق إسرائيل في ضم الضفة الغربية في حال إصرار الفلسطينيين على طلب العضوية الكاملة في الأمم المتحدة(22).

فهي تحاول بشتى الوسائل والسبل تعطيل المشروع الفلسطيني العادل على ترابه الوطني من خلال زُرع الفتن والمشكلات المتعددة في المنطقة ليكون ذلك كله على حساب القضية الفلسطينية العادلة وإشغال الناس والرأي العام عنها وعن وقضايا اللاجئين وبالمقابل تقوم بدعم كامل للكيان الإسرائيلي المحتل لفلسطين وتضييع الوقت على كل الحلول المطروحة.

4. موقف بريطانيا:

كل منّا يعرّف ما هوموقف بريطانيا من فلسطين، وكيف لا؟ وهي التي قامت بإعطاء فلسطين لليهود عنوةً وتسبب في تشريد الشعب الفلسطيني عن أرضه وزرعت الكيان الصهيوني الغاصب وقامت بكامل عمليات الدعم له، ووعد بلفور خير شاهد على ذلك فهي التي جرّت كل المصائب التي جرت على أرض فلسطين في القرن العشرين وما تلاه حتى يومنا هذا، وإراقة دماء الشهداء الذين قضوا في سبيل الدفاع عن فلسطين وعن راية الحق، فهي السبب الرئيسي بلا منازع لنكبة الشعب الفلسطيني وهي المسؤول الأول والرئيس عن هذا الأمر.

وهنا نود أن تقول: أن موقف بريطانيا منسجم تماماً مع الموقف الأمريكي في دعم الكيان الصهيوني وتعزيز أمنه وسلامته على حساب القضية الفلسطينية والمواقف العربية الإسلامية فهي تؤيد تماماً وقوف أمريكا إلى جانب الكيان الصهيوني وتدعمه بكل الوسائل المتاحة سواء مادياً أو معنوياً وفي كل المواقف الدولية، تقوم بما يخدم مصالح الكيان الصهيوني، وهذا الموقف من ثوابت السياسات البريطانية في المنطقة.

5. الموقف الروسي:

لقد ظل الموقف الروسي لعقود يرى تل أبيب عاصمة لإسرائيل، ولكن هناك تحول مفاجئ في السياسة الخارجية الروسية بحيث شدد هذا التحول على اعتراف موسكو بالقدس الغربية عاصمة لإسرائيل، والقدس الشرقية عاصمة الدولة الفلسطينية المستقبلية، وهنا ننوه بأن الروس مسبقاً كان يسعون إلى وضع القدس تحت نظام وصايا دولي، ولكن التحول في الموقف الروسي يمثل تحولاً دراماتيكياً من الصراع العربي الإسرائيلي، ويأتي هذا الدور إلى الانخراط في الجهود الأمريكية الهادفة إلى حل الصراع مع الفلسطينيين من خلال عقد مؤتمر إقليمي لاستئناف المفاوضات بين السلطة الفلسطينية وإسرائيل، وتحديد نقاط الخلاف بين إسرائيل والسلطة الفلسطينية بشأن القضايا الرئيسة للصراع، وأن حل الخلافات يجب أن يكون عبر المفاوضات(23).

وهنا نلحظ أن الموقف الروسي مع حل الدولتين ومع إزالة الخلافات العالقة بشأن القضايا الموجودة في الصراع، ويسعى إلى الانخراط مع الجهود الأمريكية في رعاية العملية السليمة في الشرق الأوسط والإشراف عليها، وهذا يعني أن روسيا تسعى حالياً باستعادة دورها التاريخي على الساحة منافسة للدور الأمريكي، وما يدل على ذلك تعاطيها مع القضية الفلسطينية واستقبالها وفود منها، فكما هو معلوم، كانت روسيا أول دولة عالمية استقبلت وفد من حركة حماس، وهذا يؤكد بوضوح عودتها إلى الساحة الدولية وترسيخ رؤيتها بحل الصراع في الشرق الأوسط.

فمن خلال عرضنا لمواقف هذه الدول بشان القضية الفلسطينية آنفاً، نجد أن هذه الدول تقدم طروحات عقيمة لا تخدم القضية الفلسطينية والشعب الفلسطيني باستثناء الموقف التركي الإيجابي والبناء والذي يرى في أحقية الشعب الفلسطيني على ترابه الوطني وإقامة دولته العادلة بغض النظر عن طبيعة آراء وتوجهات الدول الأخرى والتي تتفق فيما بينها سراً وعلانية على تعطيل المشروع الفلسطيني بكل ما أوتيت من قوة خدمةً لمصالحها ومصالح طفلتها المدللة اسرائيل، إذ وبانتهاء هذا الصراع وإعطاء الفلسطينيين حقوقهم الكاملة على ترابهم الوطني، فإن هذا سيؤدي إلى خلخلة المصالح الأمريكية والدول الكبرى في المنطقة وزعزعة أمن اسرائيل مما يهدد بقائها ووجودها، فمن يعوّل على مواقف الدول الكبرى في حل القضية الفلسطينية تقول له لا يمكن أن تكون هناك حلول لأن هذا يتعارض وطبيعة المصالح المركبة لهذه الدول في المنطقة وهذا يعني أن سمة التدخلات الدولية ستظل السمه الأبرز في تعاملاتها مع قضية فلسطين ودول المنطقة إذ تعرضت في المبحث الثاني لمسألة التدخلات الدولية الكبرى كتحدي من التحديات الجسّام التي تواجه ينذر بصعوبة الحلول لعدم توفر الرغبة الأكيدة والنية الصادقة لدى الدول الكبرى في إيجاد الحلول وتطبيقها في أعدل قضية في العصر الحديث.

المبحث الثاني

التحديات الإقليمية وأثرها على القضية الفلسطينية

كان لمجمل التحديات التي عاشتها المنطقة آثار بالغة وواضحة في التأثير على القضية الفلسطينية التي كانت وما زالت قضية العرب والعالم الأولى ولم تزل الأنظار عنها حتى لحظة قيام الربيع العربي– وإلى الآن وبعد أيضاً– والبدء بإفتعال أزمات دولية في المنطقة لإشغال الرأي العام العالمي والعربي عن القضية الفلسطينية فيصبح عامل التنوع في الأزمات غرضاً رئيسياً لسيطرة اليهود على فلسطين وليظهروا بمظهر مقبولاً أمام الجميع، فاستغلوا انشغال العالم والعرب بهذه الأزمات، والنتيجة ما نراه اليوم من مشاهد وأحداث تقض المواجع مثلما يجري هذه الأيام في المسجد الأقصى، لذا سنستعرض في هذا المبحث أهم هذه التحديات التي أدت إلى عمل نوع من الإقصاء والتهميش لقضية العرب المركزية الأولى والمسلمين في العالم. وهي على النحو التالي:

أولاً: التدخلات الدولية:

لا شك أن القوى الكبرى ذات مصالح استراتيجية بالمنطقة العربية ولا بد انها تسعى للحفاظ على مصالحها بشتى الوسائل والأساليب مهما اختلفت وبغض النظر عن الطريقة والتوقيت لخدمة مصالحها، وعليه لا يمكن لهذه الدول بقيادة الولايات المتحدة الأمريكية أن تسمح لأيٍ كان التأثير على هذه المصالح ومنها تكمن نظرية القوة في تملكها لكل مصادرها ومن هنا تتضح مسألة التدخلات الخارجية في المنطقة العربية وتبدأ عمليات التشابك والتعقيد من خلال نمط معين من التفاعلات مع أنظمة حكم المنطقة وتعزيز صور سلبية ممزقة للسيطرة عليها، وتصدير أزماتها الداخلية نحو الخارج.

لقد كان لهذه التدخلات آثار سلبية عززت النزاعات والصراعات والحروب في المنطقة وبشكل يضمن تدفق المصالح لأمريكا وأعوانها على حساب القضية الفلسطينية والشعوب العربية، فتارة تدعم هذا ضد هذا وأخرى نزاعات وظروف أزمات بما يخدم مصالحها فزاد الأمر تهميشاً للقضية الفلسطينية من خلال ايجاد التنوع في الأزمات وإشغال الرأي العام عن القضية الرئيسية.

ثم إن التدخلات الأمريكية تعود إلى نتائج وتداعيات في غير صالح المنطقة والقضية في ظل حالة عدم المصداقية التي تعانيها السياسات الأمريكية في المنطقة فتزيد من عدم الاستقرار وخلق نسبة ملائمة لتتنامى ظواهر وجماعات العنف والإرهاب(24) فتدخلاتها المكثفة في المنطقة العربية بدعوى الترويج للديمقراطية والإصلاح باءت بالفشل(25).

ثانياً: الربيع العربي

لقد كان لثورة الربيع العربي والتي بدأت في العام 2010م انعكاسات واضحة على القضية الفلسطينية كقضية مركز في المنطقة والعالم بأبعادها الدينية كقضية المسلمين الأولى وبأبعادها القومية في المنطقة العربية مما ترك تداعيات خطيرة على القضية الفلسطينية وأشبه ما تكون لعملية ممنهجة لفك الارتباط التاريخي والمصيري والإستراتيجي والنفسي ما بين فلسطين والأمة العربية من جهة في البعد القومي وفلسطين والعالم الإسلامي من جهة أخرى في البُعد الديني، وهذا التراجع يتم من خلال محاولات خبيثة تجري على أرض الواقع على هذه الشعوب لتغير التزامها ونظرتها إلى القضية الفلسطينية كقضية عادلة وتغييب النظرة إلى إسرائيل كخطر أساسي ثابت في المنطقة العربية والعالم.

وهنا ننوه أن الأنظمة العربية تسعى لكسر العلاقة بين الشعوب العربية وفلسطين حتى تتحرر من التزاماتها ومسؤولياتها تجاه القضية الفلسطينية وتعزيز علاقاتها الاستراتيجية مع واشنطن وإسرائيل دون أن يكون هناك أي ربط بموضوع حل القضية الفلسطينية، وتعزيز علاقاتها الاستراتيجية مع واشنطن وإسرائيل، وتكون بهذا قد بدأت التهيئة الشعبية لقبول علاقات كهذه علماً بأن هذه الظاهرة صعبة جداً في تغيير هذا الواقع، وبسبب عدالة القضية الفلسطينية وتوزيع أكثر من نصف الفلسطينيين للعيش في البلاد العربية، يظهر تساؤل مهم وهو ماذا لو نجحت الثورات العربية التي تعبر عن آراء غالبية الشعوب العربية نحو الحرية والديمقراطية والعدالة؟ فماذا ستكون النتائج والتداعيات على القضية الفلسطينية؟ نترك هذا التساؤل للمستقبل وما تخبئ لنا الايام من نتائج وآثار وتداعيات للربيع العربي على المنطقة والعالم وفلسطين ولكن يمكن رصد أهم التداعيات السلبية الآنية للحالة العربية غير المستقرة على القضية الفلسطينية بما يلي:(26)

أولاً: انشغال الأنظمة العربية بمشاكلها وهمومها الداخلية مما شكل حالة عدم الإستقرار لكسب ود واشنطن والتحالف مع الغرب للحفاظ على وجودها.

ثانياً: قناعة الأمريكان بأن لا حليف استراتيجي لهم في المنطقة سوى إسرائيل فلا يمكنهم المراهنة على أي نظام عربي أو شرق أوسطي ويدلل على ذلك ثورات الربيع العربي.

ثالثاً: مهادنة جماعات الإسلام السياسي للغرب مما قلل البعد القومي والديني للقضية الفلسطينية وأفقد توجهات الأنظمة الثورية نحو الصدام مع إسرائيل كعدو رئيس، فتكون النتيجة وقوف الفلسطينيين لوحدهم في الميدان بمواجهة إسرائيل.

رابعاً: تدخل إيران في مجريات الحراك العربي مما أدى إلى تحريف ثورات الربيع العربي من حرية وديمقراطية وعدالة إلى صراع طائفي بين السنة والشيعة فطال هذا أمد الثورات وانشغال الشعوب بهذه الصراعات بدل انشغالها بإسرائيل فأعطى هذا الفرصة لأمريكا وحلفائها على حرف مسار الثورة وتفكيك الدول العربية.

خامساً: بعد إدراك اسرائيل لتراجع الحكومات والشعوب العربية نحو فلسطين زادت من اعتداءاتها وأفشلت كل مبادرات السلام واستمرت في العدوان والاستيطان وتهويد القدس ومحاولة اقتسام باحات المسجد الأقصى وحملات الاعتقال والمداهمات والاستيلاء على الأراضي؛ فتمادت في سياساتها العدوانية ضاربةً بعرض الحائط القانون الدولي والقانون الدولي الإنساني وقرارات الشرعية الدولية وغير عابئة بالأمة العربية والإسلامية والعالم أجمع(27).

سادساً: نظراً لإدراك العالم انشغالات الدول العربية التي أصبحت جُل اهتمامها لملمة أوضاعها وضبط حدودها والقضاء على الإرهاب وطلب مساعدتها من الدول الكبرى في تقوية بنيان داخلها فأصبحت هناك مطالب أخرى تتقدم على القضية المركزية الأولى وهي قضية فلسطين(28).

ثالثاً: الأزمات الخليجية

لم تكن الأزمة الخليجية التي انفجرت بين ثلاث دول خليجية (السعودية، الإمارات، البحرين) ومنها مصر يوم 2017/6/5م منقطعة الصلة عن أزمات سابقة عرفها مجلس التعاون الخليجي وجرى سحب سفراء فيها، فمنها ما كان معلناً كما في سنة 2002م، وفي سنة 2014 حدثت أيضاً أزمة سحب السفراء، هذا في العلن ولكن الصامت والخفي يجعلنا نلمس أن هناك فتوراً في علاقات بعض دول مجلس التعاون الخليجي وهذا كله يمس ويؤثر على القضية الفلسطينية بشكل مباشر وغير مباشر(29).

نظراً لوجود أبعاد مرتبطة بمواقف دول الحصار لقطر من تنظيمات الإسلام السياسي، ومواقفها من مسار التسوية السلمية والمقاومة الفلسطينية ومواقفها من إيران ومن السياسات الإعلامية القطرية.

ولكنها في المجمل تؤثر على القضية الفلسطينية في عدة جوانب أهمها:(30)

الرغبة الإسرائيلية القوية في تطبيع علاقاتها مع دول الخليج وهذا يعني تهميش القضية الفلسطينية من خلال التسويات التي لا تصب في مصلحة القضية الفلسطينية.

تصدع الجبهة السنية في المنطقة لصالح إسرائيل وإيران مما يضعف القضية الفلسطينية.

ستؤدي هذه الأزمات إلى خسائر مادية هامة للقضية الفلسطينية، تجعل استمرار الدعم المادي لفلسطين يتراجع وبشكل كبير.

رابعاً: الأزمة السورية:

تتأثر القضية الفلسطينية بمعظم الأحداث على المستوى الدولي والإقليمي ومنها الصراع السوري الذي بدأ في 15 مارس 2011م، ويتمثل الوجود الفلسطيني في سوريا من خلال المخيمات وغيرها عدد لا بأس به وبلغ حوالي 600 ألف لاجئ فلسطين منتشرين في المحافظات السورية(31) ومن اهم الآراء التي تمت تكريس موقف الحياد الفلسطيني في سوريا(32) إلا أن استمرار الصراع السوري أدى على تنامي الإحتياج الإنساني بين اللاجئين الفلسطينيين، وذلك نتيجة استمرار الصراع مما أدى إلى تضرر جميع مخيمات اللاجئين الفلسطينيين وأماكن التجمعات التي يعيشون بها وقدرت الأونروا أن 460.000 ألف سيظلون بحاجة على المساعدات الإنسانية(33) وبحسب إحصاءات أخرى (2011) تشير إلى أن عدد الفلسطينيين في سوريا 932.532 ألف منتشرين في مختلف المحافظات(34) ولا ننكر أن الشعب الفلسطيني بسوريا وجد نفسه بين طرفي معادلة صعبة جداً يصعب عليه الانحياز لأي من هذين الطرفين إلا أن جانب الحياد هو الجانب المهم.

ولكن هذا الصراع والذي أصبح متعدد الأقطاب نتيجة التدخلات الدولية أثر على القضية الفلسطينية على النحو التالي:(35)

تقزيم القضية الفلسطينية، إذ أنه قبل إندلاع الصراع السوري 2011م كانت القضية الفلسطينية تشكل أهمية مركزية لدى الرأي العام العالمي، ومع إندلاع الصراع وتشابك المواقف الإقليمية والدولية برز الصراع السوري كقضية مركزية لدى الرأي العام العالمي.

استنزاف هذا الصراع الفلسطيني على كافة المستويات ومنها البشري.

تراجع اهمية قضية اللاجئين الفلسطينيين وبرزت بدلاً منها قضية اللاجئين والنازحين السوريين، مما أدى إلى تقليص الأونروا المساعدات للاجئين الفلسطينيين وبالتالي تهميش وإنكماش حق العودة.

تهجير الفلسطينيين من سوريا بسبب الأزمة والصراع ينعكس سلباً على حق العودة فبوجودهم هناك كان رمزاً لحق العودة.

عانى الفلسطينيون من أطراف الصراع بمحاولة كل طرف توظيف القضية الفلسطينية لصالحه على حساب الآخر.

حاول الفلسطينيون النأي بالنفس عن الصراع لكن الظروف أجبرتهم على الوقوف إلى جانب النظام والبعض ضده.

ترتب على المواقف الفلسطينية من الصراع نتائج مأساوية منها على وحدة القرار السياسي الفلسطيني.

فنلاحظ أن هذه التحديات قد أسهمت وبشكل كبير إلى تهميش وإقصاء القضية الفلسطينية والتي بحثناها بعد كل تحدي مباشرة تشترك في قواسم مشتركة كلها تصب في غير صالح القضية الفلسطينية والشعب الفلسطيني في القضية العادلة.

فإذا ما أخذنا القواسم المشتركة بين مجمل هذه التحديات سنجد الآثار السلبية الواضحة على القضية الفلسطينية من طبيعة كل تحدي وكل هذه البنود المدرجة بعد نهاية كل تحدي أثرت بشكل واضح سواء كان مباشراً أو غير مباشر على القضية الفلسطينية في الإقصاء والتهميش وإبعاد الرأي العام العالمي عن قضية العرب والمسلمين الأولى والعادلة من خلال افتعال وتعدد الأزمات المختلفة.

سيناريوهات حل القضية الفلسطينية المتوقعة

تعتبر التصورات المستقبلية عن عمليات حصر للحلول المتاحة والقضية الفلسطينية التي عانت الكثير بسبب انسداد الأفق وضياع الوقت وتقويض فرص الحل منذ سنوات طوال، دخلت في مرحلة جديدة، بحيث تلاشت فرصة حل الدولتين في السنوات الأخيرة التي استباحت فيها إسرائيل الأراضي الفلسطينية ودمّرت فرص قيام الدولة الفلسطينية بسبب عمليات الاستيطان التي سيطرت على 60% من مساحة الضفة الغربية مما أدى ذلك إلى تقويض فرص التواصل الجغرافي بين الضفة وقطاع غزة فأصبح اليوم شبه مستحيل(36). وهنا نود التذكير بأن معظم أو جميع دول العالم تتمسك بفرصة وفرضية حل الدولتين ولكن في المجمل لم يتم تقديم أي خطوات عملية تجبر الاحتلال الصهيوني الغاصب على المضي قدماً في عمليات تسوية سلمية وحقيقية على أرض الواقع ولكن تنتهج اسرائيل بهذا التسويف وتفويت الفرص وإضاعة الحلول الممكنة والمطروحة مما طال من أمد المفاوضات والعملية السلمية فاهتزت صورت العملية السلمية.

ولكن ما يجري اليوم على أرض الواقع مختلف تماماً عن السابق، فالمتابع للتصريحات الأمريكية يدرك تماماً أن حل الدولتين بات من الماضي وأن حجم التداول الإعلامي للقضية الفلسطينية أصبح يهدف إلى ترويض الشعب الفلسطيني وشعوب المجتمع الدولي نحو حلول بديلة لم تكن مطروحة أو مقبولة مسبقاً ضمن خمس سيناريوهات على النحو التالي:(37)

السيناريو الأول: ويتمثل بسيناريو الدوله الواحدة بحيث بدأ التداول به أثر تزايد الهجمات الإستيطانية في الضفة الغربية، ولكن هذا السيناريو يقلق إسرائيل لأنه سيضعها في مواجهة تحدٍ كبير في كيفية التعامل مع الفلسطينيين ضمن إطار الدولة الواحدة، وسيجعل القنبلة الديموغرافية الفلسطينية من وجهة نظر إسرائيل أغلبية ساحقة وهذا سيجعلها تعيش عزلة كبيرة ويهدد وجودها مستقبلاً.

السيناريو الثاني: مشروع غزة– سيناء الحاضر بقوة في العقلية الإسرائيلية، فهو مشروع قديم جديد مطروح منذ الخمسينيات من القرن الماضي ولكن لم يكن مقبولاً من الطرف الفلسطيني الذي يطالب بدولته العادلة على كامل التراب الوطني الفلسطيني، ولكن اسرائيل ترى هذا الحل هو الأنسب لها باتجاه سيناء جغرافياً لمواجهة القطاع المتفجر سكانياً.

السيناريو الثالث: بحيث يطرح هذا السيناريو إلى العودة إلى ما قبل عام ألف وتسعمائة وسبع وستين بحيث يتم إعادة قطاع غزة إلى السيادة المصرية والضفة الغربية إلى السيادة الأردنية وإيجاد صيغ تفاهمية حول موضوع القدس والحرم الشريف بحيث يتم وضع تصور دولي بشأنها بحيث تكون بموجب وصايا دولية وهنا نود أن نوضح قضية مهمة أن اسرائيل تسعى للزج بهذا السيناريو حتى تتخلص من تبعات دولة الإحتلال.

السيناريو الرابع: وفي هذا السيناريو تصبح الضفة أشبه بمدن صغيرة منفصلة عن بعضها البعض يحكمها قادة أمنيون، فقد يكونون من قادة الأجهزة الأمنية الفلسطينية تحت إشراف إسرائيل وقد تضطر أن تضع حاكماً عسكرياً عاماً، مما يحوّل هذا الوضع الضفة إلى كنتونات كما هو عليه الحال في السنوات الأخيرة، بسبب عدم تملك السلطة الوطنية الفلسطينية صلاحيات في مختلف النواحي الأمنية والسياسية والإقتصادية سوى سلطة ومسألة التنسيق الأمني.

السيناريو الخامس: وهنا العوده إلى الإقليم بحيث يتم عقد صفقه إقليمية من خلال الإدارة الامريكية الجديدة والتي تسعى إلى فرض الحلول على الطرف الأضعف تقبل بها دول المنطقة ثم يقبل بها الفلسطينيون، وهنا نصل إلى نتيجة أن القاسم المشترك الأكبر في كل الخيارات المطروحة هو أن الفلسطينيين مسيرون ومجبرين على كل فرص الحلول وغير مخيرين فحجم الضغوطات التي تُمارس عليهم من الممكن أن تدفعهم إلى القبول بأية حلول.

وأمام هذه السيناريوهات المطروحه في هذه الدراسة قد تكون هناك طروحات أخرى ومختلفة عن هذه، وقد تدخل ظروف وأزمات دوليه غير محسوبة الحساب مما تجعل هذه السيناريوهات والتنبؤات بعيدة عن أي حل، ويؤيد ذلك عمليات التباطؤ والتسويف التي عاشتها القضية الفلسطينية، فعملية السلام بدأت من بدايات التسعينات من القرن الماضي ولكنها ما زالت تراوح مكانها فكل مرحلة يتم إعاقتها بمتغيرات لا تخدم القضية الفلسطينية ومصالحها فتبقى إشكالية المربع رقم واحد من أهم الإشكاليات الموجودة وهنا تتوالى التحديات مجدداً فتزداد الأمور تعقيداً وهذا يخدم جانب الكيان الصهيوني بشراء الوقت وتنفيذ مآربه الخاصة في تصفية القضية الفلسطينية وملفات اللاجئين بحسابات أخرى، ويبدو لي أن مصالح الدول الكبرى لا تتفق وحل القضية الفلسطينية، وهنا تدخل تعقيدات الحلول مع هذه التقاطعات، ويصبح المشهد أكثر ضراوةً لتصف النظام الدولي بأنه متحيز للكيان الصهيوني علانيةً وصراحةً ولا يعمل بتطبيق الشرعية الدولية إلاّ على الدول الضعيفة إنطلاقاً من سياسة الكيل بمكيالين والمعايير المزدوجة فيكتسب صفة أنه يعيش في ظل أزمة أخلاقية رهيبة قوامها تضييع حقوق كثير من الدول وشعوب المنطقة على رأسها القضية الفلسطينية ذات العدالة الواضحة. يجب ان تتكاتف الجهود الشعبية على المستوى الدولي في إصلاح النظام الدولي ليكون أكثر عدالة ومنطقية حتى يضمن الجميع العيش بسلام.

الخاتمة:

من خلال الفرش التاريخي لهذا البحث والذي كان مقتضباً للتعرض على أهم المفاصل التي تخدم البحث، كانت الأمور بمنتهى الوضوح في عملية التآمر على فلسطين وقضيتها العادلة، ثم كانت المعالجات لأهم التحديات التي أثرت على القضية الفلسطينية في المبحث الثاني، وقد يكون هناك مسائل وتحديات أخرى لم يتطرق لها الباحث هنا لمعالجة هذه التحديات فقط، وصولاً إلى أهم النتائج التالية:

أولاً: كل هذه التحديات أثرت على القضية الفلسطينية سلباً وجعلتها تعيش بحالة من الإقصاء والتهميش وإشغال الرأي العام العالمي والإقليمي عنها.

ثانياً: تمييع قضية اللاجئين من خلال الانتقال إلى صيغ تؤمن لليهود تنازل الفلسطينيين عن حق العودة ومطالب اللاجئين.

ثالثاً: الوجود العسكري الأمريكي المباشر في المنطقة كان عامل طمأنه للصهاينة المتوجسين من خطر داهم أو قائم أو مستمر بالنسبة لهم.

رابعاً: إنشغال كل دولة عربية بمشاكلها وابتعادها عن القضية الفلسطينية وعن دعمها مادياً ومعنوياً فخلف آثار واضحة.

خامساً: يتمثل البعد الاستراتيجي الإسرائيلي في حرمان الشعب الفلسطيني من اهم ركائز صموده السياسية والاقتصادية والمالية وعزله عزلاً نهائياً عن بلاد العرب(38).

سادساً: استقرار وضعية الدولة الصهيونية من خلال تحقيق الاعتراف العربي بها وإجراء تطبيع مع الدول العربية كافة على مختلف الصعد والمجالات.

سابعاً: إسكات المقاومة الفلسطينية بكل أشكالها وألوانها سواء بالداخل أو الخارج.

ثامناً: بدون تضافر الجهود العربية والإسلامية لا يمكن التنبؤ بأي حلول قريبة للقضية الفلسطينية.

التوصيات:

في ضوء النتائج التي توصلت إليها الدراسة يوصي الباحث بما يلي:

إن الكيان الإسرائيلي هو العدو الرئيس والدائم للعرب والمسلمين، وهو سبب رئيس في كل الصراعات والأزمات في المنطقة وتقف وراءه الدول الكبرى التي تتحكم بالعالم، لذا يجب الوقوف بوجهه بشتى الوسائل و السبل.

أن يكون هناك موقف موحد إزاء بريطانيا، بأنها السبب الأول الرئيس الذي تسبب بهذه النكبة.

تنشيط دور جامعة العربية بكافة المسائل المختلفة.

تفعيل المصالحة الفلسطينية الداخلية من جهة والمصالحة العربية العربية من جهة أخرى.

إعادة النظر في المبادرات والمطالبات العربية للسلام من خلال توفير آليات تحقيقها.

إعادة القضية الفلسطينية إلى الوجود والحضور من جديد وعلى مستوى العالم كله، وعدم ترك القضايا الأخرى في المنطقة والعالم تؤثر على هذا الحضور وبشتى الوسائل المادية والمعنوية.

رفع المعاناة عن الفلسطينيين خاصة في قطاع غزة وتشغيل المعابر الحدودية خدمة لهم.

تنشيط منظمات العمل المدني والجمعيات وغيرها من مؤسسات مدنية على مستوى العالم مع نظيراتها في إيصال صوت فلسطين نحو العالم أجمع والسعي بعد توضيح الصورة الكاملة بالدعوة إلى مقاطعة الكيان الإسرائيلي بكل المحافل وبشتى الوسائل.

لا بد من طي صفحة الخلاف بين الأنظمة العربية والنظر إلى المستقبل بتظافر الجهود وتكاتفها في العمل العربي الموحد والمشترك بحيث تكون النتيجة اقوى مما هي عليه.

تشكيل وجهة نظر عالمية وإنسانية حول القضية الفلسطينية في ظل تطور المفرزات التكنورلوجية ووجود منظمات دولية وإنسانية تفوق عددها ثلاثة آلاف منظمة بحيث تتبنى هذه القضية الإنسانية العادلة، ونقلها إلى شعوب العالم بطريقه حقيقية ليصبح تفكير العالم موحد حول القضية وأن عدم حلها سيزيد من العنف والإرهاب والصراع وهذا يتطلب تظافر جهود كبرى ورغبات حقيقية من خلال الأنظمة بتسخير الإمكانات والموارد والمنظمات الإجتماعية الناشطة في الدول العربية لتأييد هذا الحق وبهذا تصبح هذه القضية قضية عالمية بحيث يرى كل إنسان في العالم أن عدم حل هذه القضية هو تهديد للأمن والسلم العالميين.

ترسيخ وتوسيع دور المصالحه الوطنية الفلسطينية الفلسطينية بالداخل، وطي صفحات الخلاف والتوجه برؤية موحدة ومنظمة بما يخدم القضية الفلسطينية، إذ أنه وبهذه الخلافات تضعف القضية ومنطلقاتها ومبادئها فتكون النتيجة سلبية بكل المجالات المفتوحة على القضية الفلسطينية ويخسر الشعب الفلسطيني أكثر.

الهوامش

مايكل، س. لوند، (199) منع المنازعات العنيفة – إستراتيجية الدبلوماسية الوقائية، ترجمة عادل عناني، ط1، الجمعية المصرية لنشر المعرفة والثقافة العالمية (مصر، ص5).

Fink, Steven (1986), Crisis Management: Planning for the inevitable, First Editionn, AMA, New York. P5.

Buron Jhon, (1979), Deviance, Terroism and War, Oxford: Mant in Nabertston Company, p228.

Little John, Rober, R (1983), Crisis Management: Ateam Approach. New York. American 1 Management Association, p8.

سبيتان، فتحي ذياب، (2012) قضايا عالمية معاصرة: اجتماعية، اقتصادية، سياسية، ط1، الجنادرية للنشر والتوزيع، ص322-323.

مركز المعلومات الوطني الفلسطيني

Palestine News & information Agency WAFA.All Rights Reserved 2011.

Michal Adames, the twice-promised land the Gurdian, Nov.3,1967,p.12.

John H.Davis, the Evasive Peace, John Murray, London, 1968, p.p57-60.

د. جون.هـ. دافيز شغل منصب المفوض العام لوكالة الأمم المتحدة لإغاثة اللاجئين الفلسطينيين وتشغيلهم في الشرق الأدنى مدة خمس سنوات.

أمجد عرار، منذ 68 سنة والفلسطينيون يبحثون عن هويتهم: النكبة جرح مفتوح بإنتظار البلسم،مجلة البيان 15 مايو/ أيار 2016م.

Hurewitz, Diplomacy in the near and middle east. D.van Nostrand Company, New Jersey, 1956, Vol.II, p.70.N.Howard, the King-Grane Commission, Khayats, Beirt, 1963.

Arnold J.toynbee, the Arab .Israeli Conflict, the Arizona, Republic June 18 1967.

Don peretz, Israel and the Palestine Arabs, the middle East Institye, Washington, D.C.,1958, p.p142-143.

كامل عبد الرضى صالح، موقف تركيا من الصراع العربي الإسرائيلي في حقبة ما بعد الحرب الباردة، رسالة أُعدت لنيل دبلوم الدراسات العلي في العلاقات الدبلوماسية الجامعة الإسلامية في لبنان- كلية العلوم السياسية والإدارية والدبلوماسية، خلده 2009م، ص15-16.

تقدير استراتيجي (84)، تركيا القضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات في 2015/11/26.

يوسف نور عوض ، الموقف التركي من القضية الفلسطينية، المركز الفلسطيني للإعلام، نشر في صحيفة القدس ، تاريخ النشر الخميس 4 أكتوبر 2012م.

يسري، عبد الرؤوف الغول (2011م)، أثر صعود حزب العدالة والتنمية التركي على العلاقات التركية الإسرائيلية، غزة، رسالة ماجستير، جامعة الأزهر، ص129.

شيماء منير، مستقبل العلاقات التركية- الإسرائيلية في ضوء التطورات الراهنة، مركز الأهرام للدراسات السياسية والإستراتيجية، القاهرة، منشور على موقع شبكة الأهرام على الإنترنت: http://acpss.ahram.org.eg/.

سمر حسّان، الدور التنموي التركي في الأراضي الفلسطينية المحتلة في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية إلى السلطة (2002-2010)، رسالة ماجستير، جامعة النجاح الوطنية، ص58.

جوين دايار، الفوضى التي نظموها: الشرق الأوسط بعد العراق، ترجمة بسام شيحا، الدار العربية للعلوم، الطبعة الأولى، 2008، ص9.

سليمان علي أحمد، سياسة إيران الخارجية تجاه الدول العربية المجاورة، دراسة أُعدت لنيل دراسة الماجستير في الدراسات السياسية، جامعة دمشق – كلية العلوم السياسية- قسم الدراسات السياسية، 2012م، ص149-150.

نفس المرجع، ص153.

شبكة الجزيرة الإعلامية، الموقف الأمريكي من القضية الفلسطينية، تاريخ 2012/2/7م: http://www.aljazeera.net

وكالة فلسطين 24 الإخبارية، لتحول في موقف روسيا، 2017م، الموقع الإلكتروني: http://www.pal24.net

مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، السياسة الخارجية الأمريكية تجاه القضية الفلسطينية (2011-2011) تأليف أحمد جواد الواديه، 2013/7/11.

حسنين توفيق ابراهيم، العوامل الخارجية وتأثيراتها في التطور الديمقراطي في الوطن العربي، المستقبل العربي، بيروت، العدد 349، مارس، 2008.

د. إبراهيم براش، تصويب البعد القومي للقضية الفلسطينية، السياسة الدولية، العدد 202 أكتوبر 2015م، المجلد 50، ص62-66.

د. بركات الفرا، إنعكاسات البيئة العربية على القضية الفلسطينية، مجلة السياسة الدولية، العدد 198، اكتوبر 2014م، المجلد 49، ص131-133.

نفس المرجع، ص133.

تقدير استراتيجي (100)، تداعيات الأزمة الخليجية على القضية الفلسطينية، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، تموز، يوليو2017م. قدم هذه التقرير أ.د وليد عبد الحي.

نفس المرجع.

محمد أحمد أبو سعده، تقدير موقف، نكسة المنكوبين في سوريا، بيت الحكمة للإستشارات وحل النزاعات، يناير/كانون الثاني 2014م.

أيمن أبو هاشم، تداعيات الثورة السورية على فلسطيني سوريا: دراسة حالة مخيم اليرموك أوجه التداخل والتفاعل، منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث شؤون فلسطينية، العدد 251، سنة 2014م، ص5.

الانروا (UNRWA)، (2014)، أزمة سوريا الإقليمية النداء العاجل 2015م، برنامج الواقع العربي 2015م، قناة الجزيرة الإخبارية، 3 آب أغسطس، الدوحة، ص5.

طارق عزيزه، الفلسطينيون في سوريا بين مطرقة الثورة وسندان النظام، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت –لبنان، سنة 2015م، ص2.

الرسالة، خمس سيناريوهات بديلة لتصفية القضية الفلسطينية، 23/آب-فبراير 2017م، الموقع الإلكتروني alkhalil.ps/14035/5

المرجع نفسه.

محمد منيب نوري عبد ربه، جامعة الأزهر –غزة، عضو الشبكة العربية لكتاب الرأي والإعلام، مداخله ألقيت خلل المؤتمر الدولي الثالث عشر لمركز جيل البحث العلمي: فلسطين قضية وحق: طرابلس- لبنان 2 و3 ديسمبر 2016م، ص139.

عبد الله الحسن، مرجع سبق ذكره، ص77-80.

المراجع والمصادر

براش، إبراهيم (2015). تصويب البعد القومي للقضية الفلسطينية، السياسة الدولية، المجلد 50، العدد 202 أكتوبر.

عرار، أمجد، (2016)، منذ 68 سنة والفلسطينيون يبحثون عن هويتهم: النكبة جرح مفتوح بإنتظار البلسم،مجلة البيان، 15 مايو/ أيار.

الأنروا (unrwa)، (2014)، أزمة سوريا الإقليمية النداء العاجل 2015م، برنامج الواقع العربي 2015م، الدوحة، قناة الجزيرة الإخبارية، 3 آب أغسطس،.

أبو هاشم، أيمن (2014). تداعيات الثورة السورية على فلسطيني سوريا: دراسة حالة مخيم اليرموك أوجه التداخل والتفاعل، مركز الأبحاث شؤون فلسطينية منظمة التحرير الفلسطينية، العدد 251.

الفرا، بركات (2014). إنعكاسات البيئة العربية على القضية الفلسطينية، مجلة السياسة الدولية، المجلد 49، العدد 198.

تقدير استراتيجي (100)، (2017)، تداعيات الأزمة الخليجية على القضية الفلسطينية، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، قدم هذه التقرير أ.د وليد عبد الحي.

دايار، جوين (2008). الفوضى التي نظموها: الشرق الأوسط بعد العراق، الطبعة الأولى، الدار العربية للعلوم، ترجمة بسام شيحا.

ابراهيم، حسنين توفيق (2008). العوامل الخارجية وتأثيراتها في التطور الديمقراطي في الوطن العربي، المستقبل العربي، العدد 349، بيروت.

سبيتان، فتحي ذياب، (2012). قضايا عالمية معاصرة: اجتماعية، اقتصادية، سياسية، ط1، الجنادرية للنشر والتوزيع.

عزيزه، طارق.(2015). الفلسطينيون في سوريا بين مطرقة الثورة وسندان النظام، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت– لبنان.

مايكل، س. لوند، (199) منع المنازعات العنيفة – إستراتيجية الدبلوماسية الوقائية، ط1، الجمعية المصرية لنشر المعرفة والثقافة العالمية، ترجمة عادل عناني.

أبو سعده، محمد أحمد (2014). تقدير موقف نكسة المنكوبين في سوريا، بيت الحكمة للإستشارات وحل النزاعات.

عبد ربه، محمد منيب(2016). نوري جامعة الأزهر –غزة، عضو الشبكة العربية لكتاب الرأي والإعلام، مداخله ألقيت خلل المؤتمر الدولي الثالث عشر لمركز جيل البحث العلمي: فلسطين قضية وحق: طرابلس– لبنان 2 و3.

مركز المعلومات الوطني الفلسطيني .Palestine News & information Agency WAFA.All Rights Reserved 2011

المراجع الأجنبية:

1. J.toynbee, Arnold, (1967), the Arab .Israeli Conflict, the Arizona, Republic.
2. Jhon, Buron (1979), Deviance, Terroism and War, Oxford: Mant in Nabertston Company.
3. peretz, Don (1958), Israel and the Palestine Arabs, the middle East Institye, Washington, D.C.
4. Steven Fink, (1986), Crisis Management: Planning for the inevitable, First Editionn, AMA, New York.
5. Hurewitz, Diplomacy in the near and middle east. D.van Nostrand Company, New Jersey, 1956, Vol.II, p.70.N.Howard, the King-Grane Commission, Khayats, Beirt, 1963.
6. H.Davis ,John, (1968), the Evasive Peace, John Murray, London.
7. جون.هـ. دافيز شغل منصب المفوض العام لوكالة الأمم المتحدة لإغاثة اللاجئين الفلسطينيين وتشغيلهم في الشرق الأدنى مدة خمس سنوات.
8. Rober, R Little, John, (1983), Crisis Management: Ateam Approach. New York. American 1 Management Association.
9. Adames, Michal,(1967). the twice-promised land the Gurdian, Nov.3.

الأسرلة والاستيطان السياحي في القدس وانعكاساتها على الأمن الفلسطيني

أ/ حبيبة رحايبي . جامعة قسنطينة

الملخص:

تأتي هذه الورقة البحثية للوقوف على بعض من الخطط والسياسات الإسرائيلية في استكمالها لمشروع تهويد المدينة، والذي تراه الورقة البحثية ساريا ضمن مفهوم أشمل للاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية في مدينة القدس، وذلك من خلال التركيز على مدلول "أسرلة القدس"، وذلك من خلال: التعليم وقطاع السياحة، كنموذجين معبرين وكاشفين عن الخطط والسياسات المنتهجة لتهويد المدينة من حيث الجغرافيا ومن حيث السكان أيضا، لتندثر بذلك ملامحها العربية الإسلامية، ويتحقق لدولة الاحتلال مشروع مدينة القدس الكبرى، الذي يحقق بدوره مشروعها في ضم شرقي القدس وغربها لتكون عاصمة دولة الكيان الإسرائيلي.

كما تحاول الورقة البحثية أن تربط مفاهيم الأسرلة والتهويد بالأمن الفلسطيني، حيث تعد سياسة التهويد تهديد للأمن الفلسطيني لاسيما في ظل تطور مفهوم الأمن، والمقصود هنا ما يمكن ان نصطلح على تسميته بالأمن الهوياتي والأمن الثقافي للفلسطينيين.

الكلمات المفتاحية: القدس، الأسرلة، الاستيطان السياحي، القدس الكبرى.

Abstract

This paper examines some of the Israeli plans and policies in completing the project of judaization of the city, which the paper sees fit within a broader concept of the Israeli settlement strategy in the city of Jerusalem by focusing on the meaning of " Israelization the city " Through two models education and the tourism sector which express and reveal the plans and policies used to judaize the city in terms of geography and in terms of the population as well, so that the Arab Islamic features disappear, and the occupying state accomplishes its project to annex East Jerusalem and West to be the capital of The Israeli entity.

The paper attempts to link the concepts of Israelization and Judaization to Palestinian security. The policy of Judaization is a threat to Palestinian security, especially in the light of the development of the concept of security. What is meant here is what we can call it the identity security and cultural security of the Palestinians.

مقدمة:

منذ احتلال إسرائيل في منتصف عام 1967، تعرضت المدينة وأكنافها إلى عملية أسرلة وتهويد بغرض فرض وقائع على الأرض من شأنها أن تغيير جغرافيا الأرض والسكان الأصليين، وقد اعتمدت عملية الأسرلة على تطوير سياسات واستراتيجيات تخطيطية ذات أهداف مزدوجة.

من جهة؛ سعت هذه السياسات إلى إحلال واقع يسهل اندماج المستوطنين الإسرائيليين ضمن النسيج العمراني للقدس، وضمن معايير عالية من حيث جودة الحياة والرخاء الاقتصادي، ومن جهة أخرى، استخدمت السياسات نفسها إلى وضع عراقيل للحد من التطور الاجتماعي والاقتصادي للفرد الفلسطيني، مما أدى إلى خلق جيوب وتجمعات فلسطينية هشة مقارنة بالمستوطنات الإسرائيلية غير الشرعية والتي تستأثر بالدعم والمخصصات اللازمة.[i]

تأتي هذه الورقة البحثية للوقوف على بعض من الخطط والسياسات الإسرائيلية في استكمالها لمشروع تهويد المدينة، والذي تراه الورقة البحثية ساريا ضمن مفهوم أشمل للاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية في مدينة القدس، وذلك من خلال التركيز على مدلول "أسرلة القدس"، وذلك من خلال: التعليم وقطاع السياحة، كنموذجين معبرين وكاشفين عن الخطط والسياسات المنتهجة لتهويد المدينة من حيث الجغرافيا ومن حيث السكان أيضا، لتندثر بذلك ملامحها العربية الإسلامية، ويتحقق لدولة الاحتلال مشروع مدينة القدس الكبرى، الذي يحقق بدوره مشروعها في ضم شرقي القدس وغربها لتكون عاصمة دولة الكيان الإسرائيلي.

إلى أي مدى تتعكس أسرلة القدس (في قطاعات التعليم والصحة والسياحة) على أمن الفلسطنيين (المقدسيين)؟

ما مراد الورقة البحثية من أمن الفلسطينيين عامة (والمقدسيين على وجه الخصوص).

أهمية البحث:

يكتسي البحث في موضوع "أسرلة القدس" ولاسيما من خلال القطاعات الحساسة المرتبطة بسكان المدينة من العرب (مسلمين ومسيحيين) أهمية بالغة تكشف بطريقة علمية مختلف المخططات والسياسات التي تنتهجها دولة الاحتلال متجاوزة في ذلك الشرعية الدولية من خلال سياستها الاستيطانية التي تلبسها ألوانا وأشكالا قد تكون مباشرة ملموسة وملاحظة من خلال التغيرات الحادثة على الأرض وفي الميدان والمقصود " بناء المستوطنات" أو من خلال نهج وأساليب غير مباشرة كما هو الحال في فكرة أسرلة التعليم والصحة والخدمات، أو عن طريق استغلال قطاع السياحة لصالحها .

المبحث الأول: المركز القانوني لمدينة القدس .

نجم عن نكبة 1948 أن أصبحت القدس قسمين، قدس غربية وقدس شرقية، هذا الجزء الذي أتمت إسرائيل احتلاله في السابع من حزيران 1967، وهو الجزء الواقع تحت الحكم الأردني، وتشكلت إدارة عسكرية إسرائيلية للمدينة، باشرت بعدد من الإجراءات التي تمخض عنها ضم هذا الجزء من المدينة (أي القدس الشرقية) إلى سلطتها وبالتالي توحيد شطري المدينة تحت حكمها وإعلانها عاصمة لدولتها.

يحاول هذا المبحث الوقوف تتبع المركز القانوني للقدس الشرقية قبل 1967 وما بعدها في ضوء الشرعية القانونية الدولية.

المطلب الأول: المركز القانوني للقدس قبل سنة 1967م

مرّت القدس بمحطات تاريخية تجسّد مركزها القانوني في كل محطة، بداية بالانتداب البريطاني، إلى قرار التقسيم وصولا إلى قرار الضم.

أولا . القدس في عهد الانتداب البريطاني.

أتم البريطانيون احتلال جنوب فلسطين ووسطها في ديسمبر 1917م واحتلوا القدس في 1917/12/09م، وشكلت بريطانيا إدارة عسكرية في فلسطين.[ii] وفي 1922/7/24م صدر قرار من عصبة الأمم يقضي بانتداب بريطانيا على فلسطين. وقد جاء النص عليه في ميثاق عصبة الأمم الموقع عليه في فرساي عام 1919م في المادة 22، وهي المادة الوحيدة في الميثاق التي تضمنت أحكام الانتداب، وقد قام بتحضير وثيقة الانتداب خبراء من الصهيونيين الانجليز والأمريكيين[iii] ،وقد أصدر وزير خارجية ببريطانيا تصريحه المعروف بتصريح بلفور بتاريخ 1917م والذي تم تضمينه ضمن صك الانتداب[iv] غير أن اللجنة الملكية البريطانية قضت بتقسيم فلسطين إلى دولة عربية والأخرى يهودية وتبقى الأماكن المقدسة تحت الانتداب البريطاني، إلا إذا رغبت في إنهاءه كل من عصبة الأمم والولايات المتحدة الأمريكية، وسجلت اللجنة بأن تقسيم فلسطين يخضع لشرط أساسي وهو المحافظة على قداسة مدينة القدس، وتأمين الوصول إليها لمن يشاء من كفاءة أنحاء العالم. كما جاء في مقدمة صك الانتداب[v] أن الدولة المنتدبة مسئولة عن تنفيذ وعد بلفور بأن ينشأ في فلسطين وطن قومي للشعب اليهودي مع حماية الحقوق المدنية والدينية للفلسطينيين وحقوق اليهود.[vi]

بالرجوع إلى المادة 22من عهد العصبة نجدها صنفت الانتداب إلى الأنواع الآتية:

النوع الأول: انتداب(أ): وهو الانتداب الذي فرض على الأقاليم التي انسلخت من الدولة العثمانية وهو النوع الذي أخضعت له فلسطين.

النوع الثاني: الانتداب (ب): خضعت لهذا النوع من الانتداب مجموعة من الأقاليم في وسط إفريقيا بحجة أنها أقل تقدما بين الأقاليم من النوع الأول.

النوع الثالث (ج): طبق هذا النوع من الانتداب على أقاليم صغيرة المساحة، أو محدودة السكان، وانتهى هذا النوع من الانتداب مع نهاية الحرب العالمية الثانية[vii].

لم يؤثر الانتداب البريطاني على القدس نظرا لمكانتها الدينية والتاريخية وما تحتويه من أماكن دينية مقدسة فقد نصت المادة 13 من صك الانتداب: « تتقلد الدولة المنتدبة كل التبعة المختصة بالأماكن المقدسة والمباني والمواقع الدينية وحرية العبادة مع المحافظة على مقتضيات الأمن العام والآداب، وتكون الدولة المنتدبة مسئولة أمام جمعية الأمم دون سواه ما يتعلق بذلك بشرط أن لا تحول نصوص هذه المادة دون اتفاق الدولة المنتدبة مع حكومة البلاد مع ما تراه هذه الدول لازما لتمثيل نصوص هذه المادة، ويشترط ألا يفسر شيء من هذا الانتداب تفسيرا يخول الدولة المنتدبة سلطة التعرض للأملاك الإسلامية، أو التدخل في إدارة الأماكن المقدسة الإسلامية ذات الامتيازات الدائمة.

لقد فرض الانتداب على فلسطين بما فيها مدينة القدس التي كانت مقر إدارة الانتداب ولكن دون أن تتمتع بوضع خاص وبقي ساريا حتى 14 أفريل 1948م وفي ذلك التاريخ انسحبت القوات المسلحة البريطانية،[viii] فنقلت بريطانيا القضية إلى الجمعية العامة للأمم المتحدة[ix] والتي قضت بتقسيم فلسطين مع إنشاء وحدة مستقلة لمنطقة القدس.[x]

المطلب الثاني: القدس بعد صدور قرار التقسيم وقيمته القانونية.

أولا . القدس بعد صدور قرار التقسيم.

بدأت القدس تحتل مركزا قانونيا خاصا بعد صدور قرار التقسيم 181 من الجمعية العامة للأمم المتحدة، وذلك بتاريخ 1947/11/29، حيث قضى القرار بتقسيم فلسطين إلى دولتين عربية ويهودية.

ونتيجة لإرهاصات حرب 1948 قسمت المدينة عن طريق تفعيل أحكام وضعية إلى شطرين: حيث بقي الشطر الشرقي تحت الإدارة الأردنية (1948 . 1967)، وانعزل الشطر الغربي عن عمقه التاريخي ليقع تحت سيطرة الاحتلال الإسرائيلي (1948 حتى الآن)، ويتم تفريغه السكان الفلسطينيين منه، هذا ويذكر أنه في سنة 1947 أصدرت الجمعية العامة للأمم المتحدة قرارها رقم 181 والذي دعا إلى تقسيم فلسطين إلى دولتين: واحدة يهودية وأخرى للعرب، على أن يتم تدويل القدس ومحيطها لتصبح ذات "كيان مستقل" تحت إشراف الأمم المتحدة.

كما تناول القرار في الجزء الثاني منه: الأماكن المقدسة، والمباني، والمواقع الدينية:

1 . لا يجوز الحرمان من الحقوق الدينية في الأماكن المقدسة والمباني أو المواقع الدينية، ولا يجوز الإضرار بها.

2 . يتم ضمان حرية الوصول إلى الأماكن المقدسة، وزيارتها، والتنقل بينها حسب الحقوق الموجودة "آنذاك" لسكان المدينة وللأجانب عنها، دون تمييز بسبب قومية، مع مراعاة متطلبات الأمن والنظام العام واللياقة .. وببساطة حرية العبادة يجب أن تكون مضمونة.

3 . يتم المحافظة على الأماكن المقدسة، والمباني أو المواقع الدينية، ولا يسمح بأي تصرف قد يؤدي إلى الإضرار بطبيعتها المقدسة بأي طريق، وإذا ظهر للحكومة أن مكانا مقدسا بالذات، أو مبنى أو موقعا دينيا يحتاج إصلاحا سريعا، فعلى الحكومة ان تستدعي الجالية، أو الجاليات المعنية، إذا لم تقم هذا الجهات بإجراء ما خلال مدة معقولة[xi].

أما الجزء الثالث من القرار فهو متعلق بمدينة القدس:

أ . نظام خاص: تعتبر مدينة القدس كيانا مستقلا "Corpus Separatum " يحكمها نظام دولي خاص وتديرها الأمم المتحدة . Special international regime and shall be administerated by the United Nation.

ب . تشمل مدينة القدس : بلدية القدس آنذاك بالإضافة إلى القرى والمدن المحيطة بها، وحدودها الشرقية " أبو ديس" ، والجنوبية "بيت لحم"، والغربية "عين كريم"، والشمالية " شوفاط".

ج . نظام إدارة المدينة.

وافق على قرار الأمم المتحدة ثلاث وثلاثون دولة، وعارضه ثلاث عشرة دولة، وامتنعت عشر دول عن التصويت، وقبل الصهاينة القرار، لأنه يحقق مطالبهم، وإلا لما كانوا وافقوا عليه[xii].

كان المجتمع الدولي كله واضحا من البداية في رفضه القاطع لاحتكار إسرائيل السيادة على مدينة القدس، ولم تشد عن هذا الموقف أية دولة، بما في ذلك الولايات المتحدة ذاتها التي اعتادت حماية إسرائيل كثيرا عن غضب المجتمع الدولي، بل إن الموقف الأمريكي كان متسقا مع ذاته، وبالغم من تراجعه في نواح أخرى من القضية الأشمل، إلا أنه بالنسبة لمدينة القدس على وجه الخصوص ظلت الولايات المتحدة ترفض الموقف الإسرائيلي تماما منذ لحظة البداية التي تصورتها إسرائيل لفرض الأمر الواقع على عالم عربي مهزوم[xiii]. صدر إعلام قيام دولة إسرائيل في الرابع عشر من شهر مايو 1948 م بمجرد إنهاء بريطانيا انتدابها على فلسطين فجأة ومن جانب واحد، وكان السند القانوني لقيام هذه الدولة هو قرار الأمم المتحدة المذكور[xiv].

بعد حرب 1948 استطاعت إسرائيل احتلال 78% من أراضي فلسطين التاريخية وتدمير 419 قرية فلسطينية، وتهجير أهاليها الذين تجاوز عددهم 900.000 لاجئ فلسطيني[xv].

ثانيا . القيمة القانونية لقرار التقسيم.

تنص المادة (11) من ميثاق هيئة الأمم المتحدة على أن الجمعية العامة تختص بالنظر في المسائل العامة التي تعرض عليها والمبادئ العامة لحفظ السلم والأمن الدوليين' والنظر في المسائل الإدارية التي تخص الأمم المتحدة، ولا تملك الجمعية العامة لهيئة الأمم المتحدة حق إصدار القرارات بخصوص حماية السلم والأمن الدوليين، وإنما تصدر مجرد توصيات تفتقد للقوة الإلزامية، وإذا ما تطلب إجراء ما؛ لحماية السلم والأمن الدوليين فإن الجمعية العامة لا يحق لها النظر في القضية وإنما تحال إلى مجلس الأمن[xvi].

وبالرغم من أن القرار استقبل بالرفض العربي فكان يفتقد إلى القوة القانونية الذاتية للإلزام لمضمونه إلا أنه اكتسب قوة إلزامية اتجاه الطرفين[xvii].

إن الرفض العربي لقرار التقسيم إن كان لا يلغيه، فهو . أيضا . لا يشكل مخالفة لقواعد القانون الدولي لأنه مجرد توصية غير ملزمة، إذ أن القرار لم يصدر باتفاق الطرفين بل صدر بإرادة منفردة، وإذا كانت التصرفات الدولية بالإرادة المنفردة تخضع فيما يتعلق بشروط صحتها لكل ما تخضع له المعاهدات الدولية من قواعد، لذا لا مانع من أن يكتسب القوة القانونية الإلزامية تأسيسا على قبول أحد الأطراف بإرادته المنفردة[xviii]، وفي حرب 1948م تم الإعلان عن إنشاء دولة إسرائيل المستقلة ولم تكترث إسرائيل لقرار التقسيم واحتلت 84٪ من القدس أي القدس الغربية في حين احتفظ الأردنيون بالقدس الشرقية أي نسبة 11،5٪ من القدس[xix]، وعليه بالرجوع إلى نص المادة 42 من لائحة الحرب البرية المرفقة باتفاقيه لاهاي لعام 1907م الخاصة بقوانين وأعراف الحرب التي نصت على أن : «تعتبر أرض الدولة محتلة حين تكون السلطة الفعلية لجيش العدو، ولا يشمل الاحتلال سوى الأراضي التي يمكن أن تمارس فيها هذه السلطة بعد قيامه» ، كما عرف فقهاء القانون الدولي الاحتلال بأنه: « قيام دولة بغزو إقليم دولة أخرى بقواتها المحاربة والاستيلاء عليه بالقوة ووضعه كليا أو جزئيا تحت سيطرتها الفعلية مؤقتا»[xx] .

وانطلاقا من النصوص القانونية التي عرفت الاحتلال وأقوال فقهاء القانون فيه نجد أن: الوضع القانوني للقدس سنة 1948م يعتبر احتلالا جزئيا، وذلك لما فعلته دولة الاحتلال اتجاه القدس الشرقية التي أصبحت تحت سيادته.

المطلب الثالث : المركز القانوني للقدس بعد 1967م

بعيد الاحتلال لأراضي الضفة الغربية والتي تشكل القدس جزءا منها وبالتحديد في الثامن والعشرين حزيران1967 وفي إجراء باطل وغير شرعي، أول أصدرت إسرائيل أمرا إداريا يقضي بضم القدس الشرقية (حوالي سبع كيلومترات مربعة)، وعشرات الكيلومترات الأخرى إلى الجزء الغربي من المدينة، والتي كانت مساحتها حوالي (28 كيلو مترا مربعا)، تلاه حل مجلس الأمانة الفلسطيني، وتزوي الهوية الإسرائيلية على سكان القدس الشرقية، وألغت القوانين الأردنية وأغلقت المحاكم الشرعية والبنوك العربية، وفرضت مناهج التعليم الإسرائيلية، وغيرها لإقصاء أي دور للسلطة العربية وإخضاع الأرض والسكان لكافة أشكال السلطة الإسرائيلية[xxi]، فقد قامت إسرائيل عند احتلالها للقدس الشرقية بإصدار ثلاث مشاريع قوانين من بينها:

. قانون بتعديل أنظمة السلطة والقضاء.

. قانون بتعديل قانون البلديات.

وقانون المحافظة على الأماكن المقدسة[xxii].

ولم تكتفي الحكومة الإسرائيلية بالإجراءات السابقة، بل إنها اتخذت خطوة حاسمة نحو إزالة أي شك لدى العالم بنيتها في ضم القدس الشرقية وذلك بإصدار نص دستوري أسمته قانون أساس القدس عاصمة إسرائيل 1980م والذي نص في مادته الأولى على: « أن القدس الكاملة والموحدة عاصمة إسرائيل» وردا على هذا القرار أصدر مجلس الأمن قراره رقم 478 الذي اعتبر أن الإجراء الإسرائيلي؛ إجراءا باطلا ومخالفا للقانون الدولي، ويلاحظ أن كلا من الجمعية العامة ومجلس الأمن قد درج في جميع القرارات الصادرة منهما واعتبر وجود إسرائيل في القدس مجرد وجود لدولة محتلة في أرض محتلة يتعين عليها الانسحاب منها[xxiii]

لقد صدرت العديد من القرارات الدولية عن الأمم المتحدة ومجلس الأمن الدولي برفض ضم الكيان الإسرائيلي لشرقي القدس، ورفض أية إجراءات مادية أو إدارية أو قانونية تغير من واقع القدس واعتبار ذلك لاغيا، واعتبرت هذه القرارات الكيان الإسرائيلي قوة احتلال يجب أن تخرج من القدس (ومن الضفة الغربية وقطاع غزة ككل)، وقد صدر أول هذه القرارات في 1967/7/4 عن الجمعية العامة للأمم تحت رقم 2253[xxiv] .

ظلت القرارات تتوالى إلى أن ضم الكيان الإسرائيلي القدس رسميا إليه، فاتخذت الجمعية العامة للأمم المتحدة قرار ES 712 في 1980/7/29 بغالبية 112 صوتا مقابل 7 أصوات وامتناع 24 عضوا عن التصويت يدعو"إسرائيل" إلى الانسحاب الكامل ودون شروط من جميع الأراضي بغالبية 14 صوتا ضد لا شيء وامتناع الولايات المتحدة عن التصويت قرارا بإعلان بطلان الإجراءات التي اتخذها الكيان الإسرائيلي لتغيير وضع القدس، مؤكدا ضرورة إنهاء الاحتلال الإسرائيلي[xxv].

. بطلان ضم القدس في ضوء أحكام القانون الدولي:

يستند بطلان ضم القدس الشرقية إلى كيان دولة الاحتلال إلى جملة من النقاط تؤسسها مبادئ في القانون الدولي وقرارات صادرة عن بعض أجهزة الأمم المتحدة (قرارات مجلس الأمن بهذا الخصوص).

. مبدأ حظر ضم الإقليم في القانون الدولي:

يعتبر ضم الإقليم المحتل حالة الحرب عملا غير مشروعا منافيا لأحكام القانون الدولي، كما يعتبر مبدأ حظر الضم واحد من أهم مبادئ قانون الاحتلال الحربي، نشأ وتطور وتكرّس في كنف الفقه والعرف الدوليين، ويقوم مبدأ حظر الضم على أساس أن الاحتلال الحربي هو حالة فعلية مؤقتة وترتب عليه نقل السيادة على الإقليم المحتل لا اكتسابها للمحتل ولا يحق له إجراء أي تغييرات في وضعية الإقليم كما لا يجب على المحتل أن يعامل الإقليم كجزء من أقاليمها أو أن يعتبر السكان من رعاياه القانونيين[xxvi]

علاوة على ما يشكل إجراء الضم من مخالفة لأحكام القانون الدولي المعاصر ولقرارات الأمم المتحدة التي أقرت هذا المبدأ بشكل عام التي أكدت عدم مشروعية إجراءات الضم التي قامت بها إسرائيل في القدس فإن هذا الإجراء أيضا يتنافى مع مبدأ أخر من المبادئ التي أصبحت مستقرة في ظل القانون الدولي المعاصر ألا وهو مبدأ حق تقرير المصير الذي نص عليه ميثاق الأمم المتحدة،[xxvii]، وانتهاك هذا الحق يشكل إخلالا بالتزام قانوني ومن صور هذا الانتهاك قيام الدولة المحتلة بضم الإقليم المحتل أو أي جزء منه ولذلك فإن إجراءات الضم والتغييرات الإقليمية التي لجأت إليها السلطات الإسرائيلية في القدس والأراضي العربية المحتلة تعتبر باطلة لتعارضها مع مبدأ حق تقرير المصير، وقد أنكر مجلس الأمن هذه الإجراءات في قراره رقم 242 في سنة 1967م[xxviii].

. **قرار مجلس الأمن 242 وضم القدس.**

يعتبر قرار مجلس الأمن 242 من أهم القرارات التي تحظر ضم الأقاليم وصدر هذا القرار بتاريخ 22 نوفمبر 1967م، والذي يشير في مقدمته على عدم جواز الاعتراف في اكتساب الأقاليم بالحرب وضرورة العمل من أجل سلام عادل ودائم وقد تضمن القرار التزامات تقضي بانسحاب إسرائيل من الأقاليم التي احتلتها في نزاع 1967م وإنهاء سائر دعوى الحرب والاعتراف بالسيادة الإقليمية ووحدتها، [xxix] ومع أن هذا القرار لم يذكر مدينة القدس بالاسم إلا أن الأطراف العربية التي قبلت بالقرار رأت أن هذا القرار يتطرق إلى مدينة القدس بشكل ضمني فهو ينص في ديباجته على عدم جواز الاستيلاء على أراضي الغير بالقوة وهذا يشمل الشطر الشرقي من القدس بالانسحاب الذي دعا إليه القرار، وهناك من يرى بأن القرار لم يذكر القدس ولم يضع قضيتها في عين الاعتبار وان الإجراءات الإسرائيلية غير باطلة ويسقط عنها الصفة الجرمية ويدفعون بالقول بأن القرار ليس توصية لا تملك صفة وطبيعة الإلزام[xxx]، إلا أن القرار قد يكون ملزما باعتباره يستند في معظم بنوده إلى الميثاق وفي الجزء الأخر أعراف دولية مستقرة، فالقرار كل لا يتجزأ أو لا يعقل أن تكون أجزاؤه ذات طبيعة مختلفة فالطبيعة القانونية للقرار لا يجوز تجزئتها، وبالتالي فإن قرار مجلس الأمن لا يسمح للمعتدي بجني ثمار عدوانه لذلك كان نص القرار واضحا بانسحاب إسرائيل من الأراضي العربية المحتلة مقابل تحقيق السلام العادل والدائم[xxxi].

ونتيجة لضم القدس لكيان دولة الاحتلال وإعلانها عاصمة أبدية لدولتها، تصبح القدس الشرقية محتلة احتلالا كليا من قبل إسرائيل، الذي انتهج إستراتيجية خاصة مع المدينة المقدسة عملا على تهويدها وطمس هويتها من خلال مشاريع الاستيطان بأشكاله المتعددة والمتنوعة، ابتداء بجغرافيا المكان للتحول إلى سكان القدس والعمل على أسرلتهم ضمن مخطط يعمل على استئصال كل ماله انتماء عربي إسلامي داخل المدينة، وهو ما يبينه الجزء التالي من هذا المقال.

المطلب الرابع : موقف القانون الدولي من الاستيطان في القدس .

تتعارض إقامة المستوطنات ونقل سكان دولة الاحتلال إلى الإقليم المحتل مع المبادئ والاتفاقيات الدولية، ومنها كما سبقت الإشارة إليه "لوائح لاهاي لعام 1907" و"اتفاقيات جنيف 1949"، وميثاق هيئة الأمم المتحدة، فضلا عن الشرعة الدولية ممثلة في الإعلان العالمي والعهدين الدوليين، وكذا تعارضها مع القرارات الصادرة عن هيئة الأمم المتحدة سواء قرارات الجمعية العامة أو مجلس الأمن الصادرة بخصوص عدم شرعية الاستيطان في الأرض المحتلة.

يضاف إلى ذلك أن نظام روما الأساسي، وهو المعاهدة المنشئة للمحكمة الجنائية الدولية على ولاية المحكمة على جرائم الحرب، بما فيها نقل جزء من السكان المدنيين لدولة الاحتلال إلى أرض محتلة، والنقل القسري لسكان الأرض المحتلة، وتختص المحكمة الجنائية الدولية بالجرائم المرتكبة على تراب دولة فلسطين أو انطلاقا منه الدولة التي هي الآن عضو في المحكمة بدءا من 13 يونيو/ حزيران 2014 وهو التاريخ الذي حددته فلسطين في الإعلان المصاحب لانضمامها[xxxii].

كما أن مصادرة إسرائيل للأراضي والمياه والموارد الطبيعية لصالح المستوطنات وسكان إسرائيل تشكل انتهاكا للائحة لاهاي 1907، التي تحظر على دولة الاحتلال مصادرة موارد الأرض المحتلة لمصلحتها الخاصة. يضاف إلى هذا أن مشروع إسرائيل الاستيطاني ينتهك القانون الدولي لحقوق الإنسان، وبوجه خاص سياسات إسرائيل التمييزية تجاه الفلسطينيين التي تكاد تحكم جميع جوانب الحياة في المساحة الخاضعة لسلطة إسرائيل الحصرية في الضفة الغربية، والمعروفة بالمنطقة (ج)، والتي تعمل على تهجير الفلسطينيين بالقوة بينما تشجع نمو المستوطنات اليهودية[xxxiii]

ومن القرارات الحديثة بهذا الخصوص، قرار 2334 لعام 2016، والذي اعتبر أن: إنشاء إسرائيل للمستوطنات في الأرض الفلسطينية المحتلة منذ عام 1967 بما فيها القدس الشرقية ليس له أي شرعية قانونية ويشكل انتهاكا صارخا بموجب القانون الدولي.

المبحث الثاني: القدس في الاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية .

تبقى مسألة مخططات تهويد القدس بمنزلة الحلقة المركزية في الاستراتيجية الصهيونية للمدينة المقدسة، فالتهويد هو الشرط الأكثر حسما في معركة تهدف إلى: أولا . الإلغاء الكلي لمجتمع مقدسي عربي . إسلامي متواصل في مكوناته التاريخية لأكثر من أربعة عشرة قرنا، ثانيا . صناعة البديل الصهيوني الوافد من مجتمعات غربية أوروبية وأمريكية على وجه الخصوص، ومدفوعا بنزعة كولونيالية للتوسع والسيطرة، لتغيير البنية الديمغرافية والاجتماعية الفلسطينية في المدينة المقدسة، وسلخها عن محيطها وبنيتها ذات الخصوصية العربية . الإسلامية، والسعي لتذويبها في مجتمع يهودي وافد، والعمل الحثيث لطمس المعالم الأثرية والحضارية ونهب الآثار والمباني التاريخية والأرض، تحت غطاء الحفريات الأثرية والتي هي جزء لا يتجزأ من حملة سياسية واسعة.[xxxiv]

المطلب الأول: مدلول الاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية ومرتكزاتها.

أولا . مدلول الإستراتيجية الإستيطانية الإسرائيلية: بناء على السياسات الاستيطانية التي انتهجتها إسرائيل في مراحل الاستيطان المختلفة في فلسطين، يكون المقصود بالإستراتيجية الاستيطانية في القدس: « مجموع القرارات والخطوات والإجراءات التي تتخذها دولة إسرائيل ضد السكان الفلسطينيين في مدينة القدس الشرقية بهدف طردهم وعزلهم أو حتى إبادتهم ليحل محلهم سكان يهود جدد، وبالتالي ربط القدس الشرقية بالغربية ديموغرافيا حتى تكون عاصمة موجدة لدولة إسرائيل بحكم الواقع المعطى، وهذا ما يمكن أن نسميه بالسياسة الاستيطانية الإحلالية »[xxxv].

وفي جميع مراحل الاستيطان، سواء المراحل السابقة على إنشاء إسرائيل، وحتى بعد إقامتها عام 1948، وحتى يومنا هذا، قامت الإستراتيجية الإسرائيلية على الربط بشكل وثيق بين الديموغرافيا والهجرة والطبوغرافيا، فالسعي لتجميع يهود المنفى ليست نزعة طارئة، بل هي سياسة قديمة راسخة. يقول "برن غريون" علينا أن نتخذ من العمليات العسكرية أساسا للاستيطان، وواقعا يجبر الجميع على الرضوخ له والانحناء أمامه، ويرى دايان بأن الاستيطان هو إحدى الوسائل الرئيسية في النضال السياسي من أجل تخطيط حدود آمنة وخلق حقائق ديموغرافية وجغرافية جديدة وعلاقات اجتماعية وسياسية مختلفة، ولا أمل في الانتصار في الصراع السياسي حول الأرض دون إيجاد واقع استيطاني مخطط ومسلح، فالاستيطان كفيل بطمس المعالم الحضارية العربية عبر هدم القرى العربية وإقامة المستعمرات عليها[xxxvi].

ثانيا . مرتكزات الاستراتيجية الاستيطانية لدولة الاحتلال الإسرائيلي,

يقوم الاستيطان الإسرائيلي على فلسفتين أساسيتين هما:

1 . **طرد السكان الفلسطينيين من أرضهم**، وذلك باستخدام كافة الوسائل، كالقتل والتهجير والتدمير، وهذه الفلسفة في الفكر الصهيوني كانت واضحة من خلال الممارسات التي قامت بها عصابات الهاغاناه على الأرض عام 1948 .

2 . **الاستيلاء على الأرض الفلسطينية**، تحت حجج دينية وتاريخية، وذلك بهدف تطبيق نظرية الإحلال الصهيونية في الأرض الفلسطينية، والقائمة على فرض سياسة الأمر الواقع من خلال الاستيطان وإقامة كيان يهودي في المنطقة العربية منطلقا من فلسطين[xxxvii].

يعني الاستيطان الإسرائيلي . حسب "يشعيا هوبن فورت" .: « اتخاذ بلد ما وطنا يسعى إلى القضاء على وطن الغير، ودخول عنصر أجنبي جديد بهدف الاستيلاء على جزء من الأرض أو كلها»[xxxviii]

تقوم الإستراتيجية الإسرائيلية الاستيطانية على السيطرة على الأراضي الفلسطينية قصدية للهجرة والاستيطان، بهدف تغيير التركيبة الإثنية للبلاد، فقد عمدت الدول الاستعمارية الاستيطانية تاريخيا إلى التشجيع على هجرة الأوروبيين للقارات الأخرى واعتبرت استغلالها لأراضي السكان الأصليين والعمالة والموارد الطبيعية فيها عملا شرعيا. كذلك هاجرت جماعات استيطانية أخرى، غير أوروبية بدرجة رئيسة، هجرة داخلية واستوطنت ثانية بهدف تغيير الميزان الديموغرافي في مناطق معينة.

ففي جميع أنماط المجتمعات الاستيطانية، يتبلور ما يعرف بثقافة التخوم، التي تمجد الاستيطان والتوسع فيها، وتعلي من شأن سيطرة الجماعات المهيمنة على المناطق المجاورة[xxxix].

إن الاستيطان الصهيوني عبارة عن مشروع عسكري بالدرجة الأولى[xl]، والطبيعة العسكرية للاستيطان هي رد فعل للرفض العربي، ولكنها في الوقت نفسه، جزء لا يتجزأ من المخطط الصهيوني الاستراتيجي الذي يهدف إلى تأسيس تجمع استيطاني له هويته وحدوده الحضارية والاقتصادية والاجتماعية التي تفصله عما حوله، والاستيلاء على الأرض العربية، ويهدف كذلك إلى تقسيم العالم العربي عن طريق عملية الاستيلاء هذه.

يبرز تكامل البعد الاستيطاني والبعد العسكري في المستوطنات بأن الواحد منهما يخدم الآخر، فالاستعمار الاستيطاني يخدم العمل العسكري فيما يلي:

1 . تشارك المستوطنات في عملية البناء العسكري الدفاعي، وخصوصا فيما يتعلق بتأمين الحدود الخارجية والمناطق الداخلية الحيوية

2 . تشكل المستوطنات قواعد للقوات المسلحة ومراكز لوثوبها خارج أراضي إسرائيل لتحقيق المزيد من التوسع الإقليمي.

3 . المستوطنات في واقع الأمر مستودع للقوى البشرية المدربة عسكريا واللازمة للقوات المسلحة.

4 . بعد ضم المناطق الجديدة تقوم المستوطنات بملء الفراغ وخلق الوجود المادي السكاني لها، وإذا كانت المستوطنات تخدم الإستراتيجية العسكرية الصهيونية، فالعكس أيضا صحيح، فالمؤسسة العسكرية تخدم المستوطنات، من حيث:

أ . تقوم القوة العسكرية الصهيونية بتوفير الأراضي والمشاركة في الدفاع عنها، وبالتالي تهيئة الظروف المناسبة لازدهار الاستعمار الاستيطاني.

ب . تقوم المؤسسة العسكرية بتخليق الزارع الجندي اللازم لإقامة المستعمرات الدفاعية الحصينة وتامين الحدود.

فهذا المشروع مشروع لا يمكن تنفيذه إلا بالعنف، ومن هنا تأتي طبيعته العسكرية[xli].

المطلب الثالث: مركزية القدس في الإستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية.

تعد الأطماع الصهيونية بالقدس جزءا من المخططات الصهيونية العامة التي جرى تنفيذها في فلسطين على مراحل منذ نهاية القرن التاسع عشر، إلا أن الأطماع بالقدس تتميز بطابع خاص تظهر لكل من يتتبع تصريحات الزعماء السياسيين للصهيونية، وضمن أقوال "هرتزل" في المؤتمر الصهيوني الأول عام 1897، حيث يقول: « إذا حصلنا يوما على القدس وكنت لا أزال حيا وقادرا على القيام بأي شيء فسوف أزيل كل شيء ليس مقدسا لدى اليهود فيها، وسوف أدمر الآثار التي مرت عليها القرون ». قال "بن غوريون": «.. لا معنى لفلسطين دون القدس ولا معنى للقدس من دون الهيكل »[xlii].

وظفت إسرائيل كل طاقاتها وإمكانياتها الداخلية والخارجية لإنجاز إستراتجيتها الهادفة إلى تهويد القدس بكاملها، والسيطرة على المكان في شرقي القدس على وجه الخصوص، وعزلها جغرافيا عن باقي الأراضي الفلسطينية في الضفة الغربية، وقد أخذ الصراع على المكان أشكالا مختلفة، حيث وضعت اللبنة الأولى لإرساء قواعد تهويد شرقي القدس بعد احتلال المدينة في يونيو 1967 م[xliii]، فالقدس تعتبر مركز جذب للمهاجرين اليهود، وقد ساعد ذلك الاقتطاعات السنوية الكثيرة من الموازنة الإسرائيلية لتنفيذ مزيد من المخططات الاستيطانية لتهويد المدينة، حيث بات يسكن في شقي المدينة الشرقي المحتل عام 1967 والغربي المحتل 1947 حوالي (11%) من إجمالي مجموع اليهود في إسرائيل والأراضي العربية المحتلة في بداية 2009، وفي هذا السياق يذكر أن مجموع اليهود في فلسطين المحتلة قد وصل إلى (5,6) ملايين يهودي[xliv].

أولا . القدس ومفاهيم العمق الإستراتيجي لدولة الاحتلال (إسرائيل).

يحتدم الصراع الفلسطيني . الإسرائيلي حول القدس، ومطالبة كل منهما اتخاذ القدس عاصمة لدولته، وترجع أهمية اختيار مكان ما عاصمة للدولة إلى جملة معطيات يحددها علماء الجغرافيا السياسية، إذ يخضع اختيار عاصمة للدولة إلى كون هذا الاختيار يعكس غالبا التفكير السياسي وراء عمل الدولة، لأن وظيفة العاصمة تأمين العمل القومي بسهولة ويسر. في الدولة ذات المساحة المتمركزة نجد العاصمة غالبا تحتل مركزا وسطا مثل موسكو، وفي دولة ساحلية نجد العاصمة تحتل مكانا مركزيا سهل الاتصال بالبحر، مثل: ليشبونة، روما ، أثينا .. والموقع الغريب يمكن أن يفسر بتحيز الإقليم الذي كون بذور الدولة (حالة إسرائيل الكبرى وعاصمتها القدس)، وحينما تمتد مساحة الدولة فوق مساحات مختلفة من المناخ والاقتصاد، فإن الحكومة تختار العاصمة في أحسن الأقاليم[xlv].

تؤثر مجموعة من العوامل الأخرى في اختيار العاصمة، فالفكر السياسي كان وراء صنع بيكين وانعكس في الخطة المنتظمة للمدينة وارتفاع أسوارها القديمة ، وتقدم العواصم الموانئ نموذجا آخر عكس الوقع المركزي، الذي يوضح أهمية الملاحة في اقتصاديات الدول، مثل لندن، لشبونة، أوسلو .. ، كما أن موقع العاصمة قد يتغير بتغير الظروف السياسية والاقتصادية، فالمغرب كانت عاصمتها مراكش، ثم فاس، فالرباط حاليا، كما يؤدي نمو المساحة أو تقلصها إلى تغيير العاصمة، وفي كثير من الأحيان يكون نقل العاصمة راجع لأسباب اقتصادية أكثر منها سياسية، فنمو الاهتمامات البحرية في اليابان أدى إلى انتقال العاصمة من "كاماكورا"، إلى كيوت، ثم إلى طوكيو عام 1868 م، وتحاول الدول اليوم أن تجعل عواصمها مزدوجة،[xlvi] (إحداهما سياسية والأخرى اقتصادية)، أو تبحث عن مواقع جديدة.

تجتهد الدول في اختيار عواصمها، لأنها تجد في عاصمة الدولة تعبير عن توحيد جهودها للتوحيد، وكذلك في مد خطوط للمواصلات وتثبيت حدود لها والدفاع عنها.

إن القدس وعبر تاريخها، لم تكن مدينة كبيرة، حيث إن موقعها الجبلي غير ملائم لتكون حاضرة أو عاصمة، ويقيد قدرتها لتكون كذلك، وبالرغم من ذلك، فهي موضع إجماع اليهود في أنها العاصمة الأبدية لدولتهم، لذلك تمتعت بأولوية التطوير على مدى سنوات طويلة (مشروع القدس الكبرى) ، لجعلها عاصمة كبيرة بالرغم من أن مناطقها ومحيطها الجبلي يجعل حركة السير صعبة فيها، وأراضيها الزراعية محدودة جدا، وهي بعيدة إلى حد ما عن النشاط الاقتصادي الأساسي لإسرائيل، والذي يقع في السهل الساحلي[xlvii].

إن اختيار القدس كنواة للاستيطان، ومن ثم عاصمة للدولة الإسرائيلية يرجع إلى أسباب إيديولوجية بالدرجة الأولى، وإلى أسباب سياسية وأمنية ، تتعلق بالطبيعة الإستراتيجية للضفة الغربية وللقدس، فالقدس وعلى اعتبار أنها مساحة جغرافية بمواصفات طبيعية معينة، استيطانها واحتلالها يزيد من مساحة إسرائيل، ويخدم فكرة العمق الاستراتيجي لديها.

إن اختيار إسرائيل للقدس عاصمة لإسرائيل الكبرى (عند تحققها)، يقوم على بعض الأفكار السابقة، وذلك كأن تكون العاصمة نواة بناء الدولة، وهذه الخلفية نجدها في اختيار إسرائيل للقدس عاصمة لدولتهم استنادا لأسطورة أرض الميعاد وشعب الله المختار.

ثانيا . مشروع القدس الكبرى والتحول من تهويد الجغرافيا (المكان) إلى تهويد السكان (المقدسيون).

ومن أجل خلق حالة التواصل والعمق الجغرافي في المدن الأخرى في إسرائيل، تم توسيع ما يسمى "بلدية القدس" من أراضي الضفة الغربية بحوالي ضعفي ما كانت عليه قبل حزيران 1967، وذلك على قاعدة الأكثر مساحة من الأرض والأقل عددا من السكان إلى جانب التدمير الكامل أينما أمكن للتجمعات الفلسطينية التي تشكل عائقا أمام التواصل المذكور، خاصة في الاتجاه الغربي للمدينة كما حصل لقرى اللطرون الثلاث "عمواس ويالو وبيت نويا"، حيث تم تدميرها بالكامل وتشريد أهلها[xlviii].

ولم يقف الأمر عند هذا الحد، بل شرع الاحتلال الإسرائيلي في بناء حزام استيطاني "درعا واقيا لما يسمى بلدية الاحتلال في القدس" كخط دفاع أول عن حدودها، وتمثل ذلك في مصادرة آلاف الدونمات من فلسطين تحت ذرائع وحجج مختلفة، وبناء المستعمرات الإسرائيلية عليها إضافة إلى السياسة "الأمنية" والسيطرة على المزيد من الأراضي كان آخرها ما لحق بمحافظة القدس نتيجة إقامة جدار الضم والتوسع لحدود بلديى "الاحتلال في القدس"، حيث تم استحداث جدار الضم والتوسع من الناحية الشمالية والمحاذية لمطار قلنديا وقرى كفر عقب وقلنديا

ورافات والرام وضاحية البريد، حيث يعزل تجمعات بكاملها (الأرض والسكان) مثل الرام وبيرنيبالا وكفر عقب والجيب، مما يعيق تنظيم شؤون السكان ويضطرهم للهجرة خارج حدود منطقة جدار الضم والتوسع[xlix]

وعليه ومن وجهة نظر إسرائيل، فقد أطبقت الكماشة على مشروعها التاريخي، عبر قوانينها وتعديلاتها الإدارية والتي أدت في النهاية إلى فرض إسرائيل سلطتها على القدس الشرقية وإلحاقها لها بما يشمل ذلك جميع مجالات حياة السكان الفلسطينيين، جاهدة في تشويه الواقع وفرض الحقائق على الأرض من أجل تجاوز شرعية الإجراءات الإسرائيلية واستثناء القدس الشرقية من قرارات الشرعية الدولية وخاصة قرارات هيئة الأمم المتحدة ومجلس الأمن الدولي .

فالقرارات والمواثيق الدولية وفي مقدمتها نصوص اتفاقية جنيف الرابعة لعام 1049 ترفض على أساس تغيير الواقع للأراضي المحتلة وتحضر بموجب المادتين 49 و53 من القسم الثالث من هذه الاتفاقية جميع ممارسات الاحتلال المتمثلة بأعمال التدمير وإخلاء المناطق وانتهاك أمن السكان وتعويض حياتهم للخطر[l].

ويهدف مشروع القدس الكبرى إلى تحقيق ما يلي:

1 . الضم الفعلي للضفة الغربية من خلال توسيع مناطق نفوذ مدينة القدس وتل أبيب على حساب الضفة الغربية .

2 . زيادة عدد السكان اليهود ليصبحوا ثلاثة أضعاف السكان العرب.

3 . تحديد مناطق زراعية بمساحات كبيرة، من أجل التخطيط للمستقبل، وتسمح بتطوير منطقة العاصمة مستقبلا.

4 . إحكام السيطرة الجبلية بإقامة مواقع استيطانية لتشكل موقعا استراتيجيا مسيطرا، على المحور الشمالي والمحور الغربي والجنوبي الغربي، والذين يصلون القدس مع المنطقة الساحلية.

5 . يحقق المشروع توسيع الشريط الضيق الواصل بين القدس الغربية والتجمعات اليهودية بالساحل، وهذا لا يجعل من القدس حيا محاطا بأرض عربية معادية، مما يؤدي إلى نقل بقية الوزارات كالدفاع والشرطة والمالية من تل أبيب إلى القدس[li].

تهدف خطة القدس الكبرى إلى تحقيق تمزيق أوصال الضفة الغربية، على المستويين الجغرافي والديمغرافي، والتي تنعكس سلبا على الفلسطينين في الضغة وفي القدس، وعلى المقدسيين داخل القدي ذاتها.

المبحث الثالث: الأسرلة والاستيطان السياحي في الاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية.

تعتبر أسرلة الأقلية الفلسطينية في القدس التي هدف الاستيطان إلى تحقيقها عبر مخطط التهجير ومصادرة الأراضي وسحب الهويات، وكذا الاستيطان السياحي من الخطط البارزة التي تكمل عملية بناء المستوطنات وعزل القدس عن طرق الجدار العازل والكتل الإستيطانية، فهي تشكل أحد صور ووجوه الاستيطان الإسرائيلي في المدينة. وهو ما سيتناوله هذا المبحث بالتوضيح .

المطلب الأول: مفهوم الأسرلة وعلاقتها بتهويد القدس:

الأسرلة هي إضفاء الطابع الإسرائيلي على فلسطين المحتلة إداريا وديموغرافيا وسياسيا[lii]، وتجري الأسرلة ضمن استراتيجية التهويد التي هي عملية اقتلاع الشعب الفلسطيني ليس من أرضه وحسب، وإنما فصله كليا عن تاريخه ومحو ذاكرته الثقافية التي نسجها عبر قرون طويلة من الزمن، وإذا كانت الجغرافيا (الأرض) قد شكلت المسرح الحياتي للجماعة العربية الفلسطينية، وإذا كان التاريخ أيضا قد شكل ذاكرة هذه الجماعة وهويتها الحضارية، فإن التهويد الصهيوني جاء ليكون قطعا فاصلا بين الجغرافيا والتاريخ أي بين الأرض وإنسانها، وبالتالي تصدير هذا الإنسان إلى الفراغ ورميه في المجهول، على قاعدة هذه الغائية الصهيونية المرسومة في استراتيجية التهويد، تحددت طبيعة الصراع العربي . الصهيوني على القدس وفلسطين، بحيث لم يكن في حقيقته صراعا دينيا أو اجتماعيا أو حضاريا أو تنازعا حدوديا أو

اقتصاديا، وإنما كان ومازال صراعا بين الإلغاء والبقاء، بين مستوطن صهيوني اغتصابي من جهة، ومواطن عربي فلسطيني متشبث بأرضه ومدافع عن هويته ووجوده من جهة أخرى[iii].

المطلب الثاني: مرتكزات عملية الأسرلة الصهيونية :

تركز الاهتمام الصهيوني على أسرلة القدس وتهويدها منذ أن سيطرت إسرائيل على القسم الغربي من القدس في إبان حرب 1948، فقد أحدثت سلطات الاحتلال تغييرا جذريا على صعيد جغرافية هذا القسم المحتل من المدينة وديموغرافيته

تجلت عملية الأسرلة والتهويد لهذا القسم على أكثر من مستوى كان أبرزها ثلاثة:

الأول: على المستوى الإداري: ظهر اسم "أورشليم" في مسعى تهويدي واضح للمدينة من خلال اللجوء إلى استعادة اسمها التوراتي كما ورد في العهد القديم، وبذلك باتت القدس الغربية جزءا من التنظيم الهيكلي الإسرائيلي إداريا ومؤسساتيا وتربويا وعمرانيا.

الثاني: التهويد العقاري: بهدف إضفاء الطابع اليهودي على جغرافية المدينة، وذلك من خلال أساليب متعددة من الاستيلاء والمصادرة وإكراه أصحاب الملكيات العربية بعد حرب 1948 مباشرة تشكل حوالي 34 ‰ من إجمالي الأراضي المملوكة من الشطر الغربي من القدس مقابل 30 ‰ فقط لصالح المُلاَّك اليهود . لم تلبث سلطات الاحتلال أن نجحت في إنجاز التهويد الكامل للأراضي محولة التهويد الجغرافي للشطر الغربي من المدينة والتي بلغت مساحته 16261 دونما العام 1948، أي ما يشكل حوالي 84 ‰ من إجمالي مساحة القدس الكلية آنذاك، إلا أن هذه المساحة لم تلبث أن سجلت ارتفاعا مستمرا حتى وصلت إلى 52600 دونم العام 1993 أي بزيادة تضاعفت 3,2 مرات عما كانت عليه العام 1948.

الثالث: التهويد السكاني أي الوصول إلى مجتمع مقدسي (القدس الغربية) يكون يهوديا خالصا، وتحقيقا لهذه الغاية، اعتمدت السلطات الإسرائيلية سياسة تقوم على اتجاهين متعاكسين: تعزيز العنصر اليهودي كوجود اجتماعي اقتصادي وسياسي في هذا الجزء من المدينة مقابل الطرد الإكراهي للعنصر العربي الفلسطيني إلى الخارج على قاعدة الجذب والطرد في السياسة المشار إليها أخذ المؤشر السكاني لليهود يسجل صعودا خطيا بحيث ارتفع العدد من 99400 يهودي قبيل حرب 1948 إلى 166300 العام 1961 وصولا إلى 330 ألفا عام 1997 أي بنسبة زيادة بلغت 240 ‰ خلال نصف قرن أي 50 سنة مضت على الاحتلال[iv].

المطالب الثالث: مخطط أسرلة المواطنين الفلسطينيين في القدس.

يعمل الإسرائيليون استكمالا لمشروعهم، بل لمشاريعهم الأخرى لتهويد المدينة، على أسرلة من تبقى من الفلسطينيين، والذين لا تزيد نسبتهم عن 27 %، يهدف هذا المشروع لربط **القطاعات الصحية والتعليمية والصناعية والخدماتية بإسرائيل**، وتحويل ضم المدينة من ضم الأرض إلى ضم السكان، حيث تقوم البلدية إلى جانب المؤسسات الأخرى لأسرلة من تبقى من المواطنين الفلسطينيين في القدس الشرقية، وذلك من خلال تطور الخدمات المقدمة لهم، لذلك تسعى إلى رفع مستوى استيعاب المدارس الإسرائيلية الحكومية للقضاء على المدارس العربية حكومية وخاصة، حيث يدرس 27 ألف طالب عربي في المدارس الإسرائيلية في القدس، بينما يدرس 18 ألف في المدارس العربية الخاصة والحكومية، إضافة إلى محاضرة مشروع الصحة الفلسطيني في القدس وبتقديم خدمات صحية في الأحياء العربية في القدس، طبقا لنظام التأمين الوطني والصحي.

بادرت بلدية القدس لتحقيق هذا المشروع إلى تشكيل لجنة من كبار موظفيها لتطوير تصور يساهم في رفع مستوى القدس الشرقية ولتحقيق الدمج الكامل بينها وبين القدس الغربية.[iv]

يمكن إجمال مختلف وسائل مخطط الأسرلة فيما يأتي :

1 . ربط القطاعات الصحية (محاصرة المشروع الصحي الفلسطيني)، والتعليمية، والتجارية والقطاعات الصناعية والخدماتية بإسرائيل.

2 . التحول من سياسة ضم الأرض (مصادرتها) لضم السكان.

3 . رفع مستوى الخدمات المقدمة للعرب في القدس.

4 . رفع مستوى استيعاب المدارس الحكومية الإسرائيلية للطلاب العرب للقضاء على المدارس العربية الحكومية والخاصة (هناك 27000 طالب عربي في المدارس الإسرائيلية في القدس ، و18000 في المدارس العربية الحكومية والخاصة)

5 . تشكيل لجنة خاصة من طرف البلدية لوضع تصور متكامل لدمج القدس الشرقية والغربية[lvi].

المطلب الرابع : الاستيطان السياحي في القدس: تمثل القدس رصيدا سياحيا هاما وضخما، وذلك في ظل تفاعل جغرافيتها وتكوينها السكاني مع التكوين التاريخي والتعايش الديني والإثني، بجانب الأماكن المقدسة الإسلامية والمسيحية والآثار التاريخية المختلفة .

هدف الاحتلال الإسرائيلي من مشروع القدس الكبرى أن تتوفر على كل عوامل الجذب والاستقطاب للنشاطات الاستيطانية والاستثمارية والسياحية والصناعية والزراعية لليهود في أنحاء العالم، فضلا عن ذلك، فإن القدس تعتبر من أكثر مدن العالم السياحية شهرة، لما لها من أهمية كبرى على المستوى العربي والإقليمي والعالمي، فقد حظيت بمكانة خاصة ومميزة نظرا لبعدها الديني الجامع بين الديانات السماوية الثلاثة.

برز الاستثمار من خلال مشاريع الاستيطان السياحي في القدس الشرقية، كأحد أهم الوسائل التي تعتمدها سلطات الاحتلال لتكريس فكرة الاستيطان بأبعاد وصور جديدة ، حيث يقوم المشروع التهويدي في القدس على إيجاد سبل ووسائل أو طرق تشجع المستوطنين للقدوم والاستيطان في المدينة، والبقاء فيها، ففي السنوات السابقة 1980 . 2005 غادر القدس 311 ألف يهودي، في حين استوطن فيها 208 آلف يهودي، وفي السنوات 2000 . 2003 غادر القدس 63 ألف من اليهود، واستوطن فيها 37 ألفا[lvii].

وترجع إحدى أهم الأسباب لمغادرة الإسرائيليين للقدس إلى:

1 . انخفاض حجم الاستثمارات بها، مقارنة مع تل أبيب، ومعدل الدخل فيها أقل بقرابة 300 دولار أمريكي، حسب الإحصائيات الصهيونية، رغم أن القدس تمثل ثلاثة أضعاف مساحة الأخيرة (أي تل أبيب) بحدودها القديمة، وستمثل ستة أضعاف بحدود جدار الفصل العنصري.

2 . يشكل الفلسطينيون غير المرغوب فيهم أكثر من ثلث السكان، واليهود المتدينين غير المنتجين 38 % من اليهود، وبالتالي 49% من اليهود من سكان القدس يعتمدون على دولة الاحتلال للمعيشة، بينما يعتد 85 % من الفلسطينيين على القطاع الخاص للمعيشة في هذه المدينة.

3 . وجود عدد محدود من المراكز التجارية والعلامات التجارية الأجنبية وحدائق الحيوانات وسكك الحديد، والعديد من الخدمات الترفيهية الأخرى في المدينة، مقارنة بتل أبيب، أو حيفا أو مدن إسرائيلية أخرى رغم أنها أكبر مدينة في فلسطين التاريخية.

كل ذلك أجبر الاحتلال الإسرائيلي على التفكير والتخطيط لطرق تشجيع الهجرة اليهودية إلى المدينة، ويزيد من سيطرتها عليها، ويضفي نوعا من الشرعية على هذه السيطرة، ومن هنا يأتي دور القطاع السياحي في المدينة.

سجلت إحصائيات الاحتلال وبلدية القدس لسنة 1996 أن السياحة في المدينة شكلت 20 % من دخل السياحة ، بينما كان عدد السياح الأجانب في تلك السنة 2,76 مليون سائح، ويقابلهم 3,16 سائح إسرائيلي، أي سياحة داخلية، وفي العام 2006 بلغ زوار القدس 46 % من السياح الذين قدموا إلى البلاد للسياحة أو الحج، وفي الوقت نفسه 37 % لزيارة الأقارب منهم وزار البحر الميت و53% وزار لتل أبيب، وقد شكل المبيت في القدس 33 % فقط من ليالي البيت في فنادق إسرائيل (تل أبيب) لعام2006 .

شجعت هذه الأرقام إسرائيل على إطلاق مشاريع سياحية في المدينة ، والتي ستعمل على تحقيق الآتي:

1 . تطوير استثمارات صهيونية ودولية في الاستيطان بالقدس.

2 . تشجيع السياحة اليهودية الداخلية والخارجية إلى القدس، مما يعطي المدينة طابعا يهوديا.

3 . تشجيع السياحة المسيحية والإسلامية للقدس، وإلى المستوطنات السياحية، مما يوفر تمويلا ذاتيا لها.

4 . ضرب القطاع السياحي الفلسطيني بالقدس، مما سيزيد من سوء الوضع الاقتصادي للفلسطينيين بالقدس.

5 . توفير وظائف وفرص استثمارية للمستوطنين، مما سيحقق للاحتلال:

أولا . زيادة ارتباط المستوطنين بفكرة الاستيطان.

ثانيا . يرفع نسبة العلمانيين الصهاينة مقابل المتدينين الذين يعتاشون من المنح الحكومية.

6 . توفير مصادر مالية جديدة لبلدية القدس من الرسوم والضرائب مما سيزيد

من وتيرة تهويد القدس، والاستيطان، وتوفير التمويل اللازم لها..

يرغب الاحتلال نتيجة لذلك، بزيادة عدد الغرف الفندقية في المدينة من 2981 غرفة في عام 2000 إلى 32223 في عام 2020، ومن أجل ذلك خصص العديد من المواقع لهذا البناء السياحي، وكذلك صودرت مئات الدونمات من الأراضي الفلسطينية لبناء البنى التحتية، مثل القطار والرام ومواقف سيارات وشوارع جديدة وغيرها .

7 . يحتاج الاستيطان السياحي مساحات أراض أكبر بكثير من الوحدات السكنية مما سيزيد من عملية مصادرة الأراضي في القدس، دون الحاجة إلى جلب مستوطنين جدد للإقامة بها كما هو الحال في الوحدات السكنية[lviii].

المبحث الرابع: : التعليم والصحة والسياحة كنماذج للأسرلة في القدس:

يمثل كل من التعليم والصحة وقطاع الخدمات واجهة جديدة، امتدت إليها سياسة الاحتلال في تهويد المدينة، إذ بعد تهويد المكان، تبنت دولة الاحتلال استراتيجية تعتمد على سياسة ممنهجة في ربط مختلف القطاعات الحساسة بدولة الاحتلال، يأتي على رأسها قطاع التعليم، فالصحة والخدمات، والمبحث، يتناول . أيضا . فكرة الاستيطان السياحي، الذي يمكن أن يكون أحد أهم مداخل دولة الاحتلال في في سياستها المتعددة الأبعاد لتهويد الإنسان والمكان.

المطلب الأول: أهمية مدينة القدس في الحفاظ على هوية القضية الفلسطينية.

ونظرا لما تلعبه مدينة القدس بتاريخها القديم والمعاصر من دور في الحفاظ على هوية القضية الفلسطينية، فقد كان للتعليم بين جنباتها الدور الكبير في الحفاظ على تلك الهوية من خلال إعداد أجيال تؤمن بإسلامية وعروبة القدس، وشرعية القضية الفلسطينية، والعمل على التصدي لكل محاولات الكيان المحتل في العمل على طمس معالم وملامح الانتماء العربي الإسلامي للقدس الشريف.

المطلب الثاني: أسرلة التعليم في مدينة القدس.

يعاني قطاع التعليم من تهميش وإهمال متعمد من قبل سلطات الاحتلال الإسرائيلي بموجب القانون الدولي بتوفير خدمة التعليم للمواطنين الخاضعين تحت احتلالها، بينما تهدف سياساتها إلى تجهيل المجتمع المقدسي وتغييب ذاكراته الوطنية.

استهدفت سلطات الاحتلال قطاع التعليم من خلال تواصل عمليات التهويد والأسرلة للمناهج التعليمية في القدس، وتعمل إسرائيل على فرض المناهج التعليمية الإسرائيلية على المدارس منذ عام 1968 بهدف تشويه الواقع والحقائق التاريخية والثقافية فيس مواد التاريخ والجغرافيا وغيرها[lix].

المطلب الثاني: القوانين الناظمة للتعليم في القدس:

منذ احتلالها عام 1967 وحتى اليوم، افتقدت القدس لوجود مرجعية موحدة لإدارة العملية التربوية، فمن جهة فرضت سلطات الاحتلال نفسها من خلال مدارس المعارف والبلدية ومن خلال التضييقات المختلفة التي تمارسها على المدارس الأخرى، ومن خلال ضمها شرقي القدس جزءا إداريا إلى دولة الاحتلال، ومن جهة ثانية تعتبر السلطة الفلسطينية شرقي القدس جزءا إداريا من الضفة الغربية، ولكن وزارة التربية والتعليم الفلسطينية لا تدير فعليا إلا مدارس الأوقاف، وتتعاون مدارس وكالة غوث مع توجهات هذه الوزارة، أما المدارس الأهلية والخاصة، فإنها مختلفة الانتماءات والتوجهات، فمنها ما يتعاون مع الوزارة الفلسطينية، ومنها ما يتمتع بدعم سلطات الاحتلال وبالتالي يحابيها، ومنها ما هو مستقل أو يتبع لهيئات عربية أو دولية أو دينية مختلفة[lx]

تتوزع الجهات المشرفة على التعليم في القدس على أربع جهات رئيسية: هي الأوقاف الإسلامية (وتتبع للسلطة الوطنية الفلسطينية)، ووزارة المعارف وبلدية القدس التابعان للاحتلال والقطاع الخاص،ووكالة غوث وتشغيل اللاجئين الفلسطنيين (الأنروا)[lxi].

وقد سعت سلطات الاحتلال للسيطرة على قطاع التعليم بشكل كامل، إذ عملت ولا زالت سلطات الاحتلال تعمل شكل منهجي وواضح على إحكام السيطرة على قطاع التعليم، فمن ناحية تزيد من الضغوطات والإجراءات التعسفية بحق المدارس والمعلمين العرب، ومن ناحية ثانية تسعى لاستقطاب الطلاب والكوادر إلى مدارس البلدية والمعارف، فقد بنت سلطات الاحتلال في السنوات العشر الأخيرة عشر مدارس جديدة، كما أن الرواتب التي تدفعها تزيد بنسبة 60 إلى 100 ‰ عن رواتب موظفي مدارس الأوقاف.

وضمن المحاولات المستمرة لإخضاع الوعي المقدسي وسلخ الجيل الناشئ عن تاريخه وتراثه، تسعى كل من وزارة المعارف الإسرائيلية وبلدية الاحتلال لفرض منهاج المحتل على مدارس القدس الشرقية بالقوة.

وفرضت وزارة المعارف الإسرائيلية في العام 2011 المنهاج الفلسطيني المحرف على كافة مدارسها بالقدس الشرقية، حيث أعيدت طباعة الكتب الفلسطينية وحذف ما له علاقة بالانتماء الوطني من قصائد وأشعار وطنية، وتحديدا تلك المتعلقة بالانتفاضة وحق العودة أو الدروس التي تدعو إلى الجهاد ودعم الأسرى[lxii]، وقد حرصت سلطات الاحتلال على التركيز على المفاهيم التي تعزز عدم المقاومة في جميع كتب العلوم الإنسانية، وخاصة كتب التربية الدينية واللغة العربية، وعلى شطب كل ما يتعلق بالدين والأخلاق مثل العبادات والعمل الاجتماعي والخيري، وعلى تجريد هذه المواد والمناهج في المدارس العربية من قيم النضال والجهاد في المقاومة الاحتلال، وتفرض في الوقت نفسه تدريس مساقات التاريخ اليهودي، بما في ذلك إحياء ذكرى قتلى حروب إسرائيل، ويوم الاستقلال وتاريخ دولة إسرائيل، وشخصيات يهودية، وتزييف التاريخ، وخاصة المتعلق بنضال الشعوب العربية من أجل الاستقلال[lxiii].

بلغ عدد المدارس في العام الدراسي 2017/2016 في محافظة القدس 258 مدرسة؛ في حين كانت 230, 241،251 مدرسة للأعوام الدراسية 2014/2013، 2015/2014، 2016/2015 على التوالي؛ وذلك باستثناء المدارس التي تشرف عليها وزارة المعارف والبلدية الإسرائيليتين .

عدد المدارس في محافظة القدس حسب الجهة المشرفة، 2014/2013– 2017/2016

الجهة المشرفة	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017
حكومية	11	116	120	124
وكالة الغوث	6	16	16	16
خاصة	03	109	115	118
المجموع	30	241	251	258

وقد بلغ عدد الطلبة في المدارس للعام الدراسي 2017/2016 في محافظة القدس 72,883 طالباً وطالبة، منهم 35,336 من الذكور 37,547 من الإناث، بينما كان عدد الطلبة في المدارس 68,661، 70,882، 71,351 للأعوام الدراسية 2014/2013، 2015/2014، 2016/2015 على التوالي.

عدد الطلبة في المدارس في محافظة القدس حسب المرحلة، 2014/2013–2017/2016

المرحلة	2013/2014	2014/2015	2015/2016	2016/2017
المرحلة الأساسية	61171	63114	63558	64489
المرحلة الثانوية	7490	7768	7793	8394
المجموع	68661	70882	71351	**72883**

البيانات لا تشمل مدارس المعارف والبلدية في القدس.

ملاحظة: بيانات العام الدراسي 2017/2016 بيانات أولية

المطلب الثالث: أسرلة قطاع الصحة في القدس.

تعتبر الصحة وفق الإعلان العالمي لحقوق الإنسان هي حق أساسي من حقوق الإنسان، ولا غنى عنه من أجل التمتع بحقوق الإنسان الأخرى[lxiv]، حيث يحق لكل إنسان أن يتمتع بأعلى مستوى من الصحة يمكن بلوغه والسعي لهذا الحق يمر عبر طرائق عديدة ومتكاملة لا تنحصر في تقديم الخدمات الصحية، فحسب بل تمتد إلى منظومة الحياة الإنسانية بأنساقها المختلفة الاجتماعية والثقافية والاقتصادية[lxv].

كما نص على هذا الحق العهد الدولي للحقوق الاقتصادية والاجتماعية والثقافية لعام 1966، حيث نصت المادة (12/ 1): «تقر الدول الأطراف في هذا العهد بحق كل إنسان في التمتع بأعلى مستوى من الصحة الجسمية والعقلية يمكن بلوغه.»

ومنذ احتلاله للقدس الشرقية عام 1967، ضرب البنية التحتية أقدم الاحتلال الإسرائيلي وعبر سلسلة من الإجراءات إلى ضرب البنية الأساسية للخدمات الصحية في القدس، وفي اتخاذ مجموعة من التدابير لاتباع المرافق الصحية إلى النظام الصحي الإسرائيلي في محاولة منه إلى إلحاق المقدسيين وجعلهم معتمدين بشكل أساسي ومطلق على النظم المختلفة التي يتحكم فيها، في محاولة إلى الإمساك والتحكم بزمام حياتهم اليومية وإفقادهم عناصر استقلالهم، فأغلق بنك الدم المركزي والمختبر المركزي ، ومركز مكافحة السل، وحول المستشفى الحكومي إلى مركز للشرطة، ومن ثم أغلق مستشفى "الهوسبيس" والمستشفى الوحيد في البلدة القديمة، وقام بسلسلة من الإجراءات لتحديد تقدم المنشآت غير الحكومية الصحية في المدينة، وأجبر العاملين الصحيين على التقدم للترخيص الإسرائيلي، ومنع غير المقدسيين من إمكانية الحصول على التراخيص، في خطوة تهدف إلى ضرب المنشآت الصحية وتجريد المؤسسات الصحية من القوى البشرية على كافة الصعد، بالإضافة إلى سلسلة من الإجراءات والتمييز ضد المؤسسات الصحية الوطنية[lxvi].

إن أهم التحديات التي تواجه تطوير الخدمات الصحية في المدينة المقدسة تتمثل في تعقيدات وصول الفلسطينيين للخدمات الصحية في القدس سواء للفلسطينيين القاطنين خلف الجدار أو للسكان المقدسيين خارج حدود ما يسمى ببلدية القدس، بما في ذلك حركة المرضى ومركبات الإسعاف، وتنقل الأطباء والممرضين والعاملين في المرافق الصحية الذين لا يستطيعون الوصول إلى هذه المرافق بعد الحصول على تصاريح خاصة، يكون الرفض غالبا في معظم الحالات.

كما أدت سياسة الاحتلال كذلك إلى تقديم الحد الأدنى من الخدمات الصحية للمقدسيين على صعيد البنية التحتية وصحة البيئة وخدمات الطب الوقائي والصحة النفسية، بالإضافة إلى عدم إمكانية السلطة الفلسطينية بالعمل المباشر في القدس مما أدى إلى تراجع نسبة الخدمات في المستشفيات المقدسية من 69‰ إلى أقل من 20 ‰، الوضع الذي أدى إلى عجز مالي كبير يشكل خطرا حقيقيا على صمود هذه المؤسسات الطبية[lxvii].

المطلب الرابع: السياحة في القدس.

تشكل السياحة المورد الرئيسي في مدينة القدس، ويشكل قطاع السياحة ما نسبته 40 ‰ من اقتصادها، في الوقت الذي لا يتجاوز إسهام السياحة في الناتج الإجمالي الفلسطيني 40 ‰ فقط، وتفرض سلطات الاحتلال قيودا كبيرة على قطاع السياحة منها القيود القانونية والمالية، وترفض منح التراخيص اللازمة لإنشاء أو توسعة الفنادق، ويسيطر الاحتلال الإسرائيلي على جزء مهم من الموارد السياحية في القدس الشرقية ويتحكم فيها.

يعتبر القطاع السياحي من القطاعات التي يجري تهويدها بشكل كبير، وإن عزل المدينة جعل هذا القطاع يخسر أكثر من 50 ‰ من قوته الشرائية، هذه القوة التي انتقلت إلى مدن الضفة لسهولة الوصول إليها، أما السياحة الخارجية فتعرضت هي الأخرى للتراجع الذي طال التاجر المقدسي والأدلة السياحيين والفنادق ومكاتب السياحة والسفر العربية وغيرها[lxviii].

المبحث الخامس: أمن الفلسطنيين في ظل مفاهيم الأسرلة .

يحاول هذا المبحث أن يستخلص مدلولا للأمن الفلسطيني وهو يتناول بالبحث" مدينة القدس" المحتلة، محاولا تقديم مفارقة في قراءة للأمن في ظل اغتصاب الأرض والمكان وحق الإنسان في الحياة الكريمة التي تكفلها القوانين والمواثيق الدولية مبينا أثر الخطط الإسرائيلية المنهجة في أسرلة المدينة من جميع (مكانا وإنسانا) على مضامين ومفاهيم الأمن في ظل القطاعات التي بدأت تتبلور مفاهيمها مع نهاية الحرب الباردة، ودخول القضية الفلسطينية منعرجا جديدا.

المطلب الأول: مدلول الأمن الفلسطيني وأهدافه

أولا . مدلول الأمن الفلسطيني: يمكن تعريف الأمن بأنه : « شعور الإنسان بالاطمئنان لانعدام التهديدات الحسية على شخصه، وحقوقه ولتحرره من القيود التي تحول دون استيفائه لاحتياجاته الروحية والمعنوية ، مع شعوره بالعدالة الاجتماعية والاقتصادية »[lxix].

أو هو إحساس الفرد والجماعة البشرية بإشباع دوافعها العضوية، والنفسية، وعلى قمتها دافع الأمن بمظهريه المادي والنفسي، والمتمثلين في اطمئنان المجتمع إلى زوال ما يهدد مظاهر هذا الدافع المادي، كالسكن الدائم المستقر، والرزق الجاري، والتوافق مع الغير، والدوافع النفسية المتمثلة في اعتراف المجتمع بالفرد ودوره ومكانته فيه، وهو ما يمكن أن يعبر عنه بلفظ السكينة العامة، حيث تسير حياة المجتمع في هدوء نسبي[lxx].

وعرف الأمن بأنه : قدرة المجتمع على مواجهة ليس فقط الأحداث والوقائع الفردية للعنف بل جميع المظاهر المتعلقة بالطبيعة المركبة والمؤدية للعنف[lxxi].

لقد احتلت مسألة الأمن في كل المفاوضات العربية . الإسرائيلية التي تمت بدءا من اتفاقيات رودس عام 1949، وحتى آخر جلسة أو لقاء إسرائيلي . عربي رسمي أو غير رسمي، موقفا مركزيا في الأولويات الإسرائيلية، وظل هاجس الأمن حاضرا بقوة في سير المحادثات والمفاوضات العربية الإسرائيلية، فقد احتلت مسألة الأمن حيزا كبير في مفاوضات مدريد عام 1991، واتفاق أوسلو عام 1993، وفيما بعد اتفاق وادي عربة مع الأردن 1994، وساهمت بقوة في تعطيل تقدم المفاوضات في أكثر من محطة، والتدقيق في الشق الأمني من اتفاق أوسلو 1 وأوسلو 2 يؤكد نجاح الجانب الإسرائيلي في ابتزاز الجانب الفلسطيني ، وفرض شروط أمنية قاسية مست بالسيادة الفلسطينية على الأرض، والصلاحيات التي منحت لها، طيلة فترة المرحلة الانتقالية، وبينت المفاوضات والاتفاقيات أن اعتراف إسرائيل بمنظمة التحرير الفلسطينية لا يعني الإقرار بالحقوق الفلسطينية، كما نصت عليها قرارات الشرعية الدولية[lxxii].

ثانيا . أهداف الأمن الوطني الفلسطيني.

انطلاقا من نظريات الجغرافيا السياسية القائمة على العلاقة بين الدولة والأرض، وأن المساحة الموحدة تشكل إطار لسيادة الدولة المباشرة، هي من العوامل الأساسية في حماية الدولة من أي تهديد محتمل، وتحقيق أمنها، حيث يبقى عامل المساحة وطول الحدود وتعدد دول الجوار مصدر قوة إذا كانت الدولة قوية متماسكة، وتنقلب هذه العوامل إلى النقيض في غياب هذا التماسك، خصوص إذا كانت موارد البلد وثرواته تحتاج إلى الحماية[lxxiii]، فقد لاحظ الاستراتيجيون من أمثال "جوميني Jomeane " وليدل هارت Hart " أن من أحست تفسير واستغلال ما تقدمه العناصر الجغرافية أمكنه تحقيق أمنه[lxxiv].

يهدف الأمن القومي في الحالة الفلسطينية إلى ضمان استمرارية الشعب الفلسطيني، وحماية قراره السياسي (إدارة وجودة)، والأمن في الحالة الفلسطينية **ليس له حقيقة أو معنى إلا في إطار حاجيات وشروط وجود الدولة المستقلة**، وما دامت الدولة الفلسطينية لم تر نورا ، ولم تتشكل كحقيقة على أرض الواقع ، سيظل أمن الشعب الفلسطيني واستمراريته معرضا لخطر وتهديدات الاحتلال الإسرائيلي، يؤكد ذلك ما ذهب إليه محمد أيوب من ضرورة بناء مؤسسات سياسية حسب نموذج واستفاليا، فبدون دولة مستقلة لن يكون هناك أي معنى لأي أمن أو ترتيبات أمنية بين المحتل والمحتل [lxxv].

لذلك، يتأسس الأمن في الحالة الفلسطينية؛ على مبدأ التحرر وتقرير المصير، كحق للشعب الفلسطيني، الذي تدعمه القرارات والشرعية الدولية، فالأمن في نهاية المطاف هو تحرر من الخوف، تحصيلا للطمأنينة والاستقرار، وهذا لن يتحقق أبدا في ظل الاستعمار والاحتلال.

فعلى مستوى الدولة الفلسطينية، واستنادا إلى مفاهيم الأمن الوطني المتباينة، فإن صياغة الأمن الوطني تتم في ضوء أربعة ركائز أساسية هي:

1 . إدراك التهديدات والتحديات الداخلية والخارجية .

2 . وضع الاستراتيجيات اللازمة لتنمية قوى الدولة والانطلاق المؤمن لهذه القوى.

3 . توفير القدرة على مواجهة التهديدات الداخلية والخارجية لبناء قدرات مسلحة وقوى أمن داخلي قادرة على التصدي والمواجهة لهذه التهديدات.

4 . إعداد السيناريوهات واتخاذ الإجراءات المناسبة لمواجهة التهديدات والتحديات على أن تتصاعد هذه التحضيرات تدريجيا مع تصاعد التهديدات والتحديات سواء كانت داخلية أم خارجية[lxxvi]

المطلب الثاني: تطور مفاهيم الأمن بعد الحرب الباردة وموضع هذه المفاهيم من الأمن الفلسطيني في ظل الاحتلال.

شهدت فترة ما بعد الحرب الباردة بروز مجموعة جديدة من المفاهيم الأمنية المغايرة للمفاهيم التقليدية للأمن التي ظلت حاكمة للعلاقات الدولية لفترة طويلة، وهو ما جاء انعكاسا لمجموعة كبيرة من التحولات التي شهدتها البيئة الأمنية في فترة ما بعد الحرب الباردة، وحتى من قبل نهاية الحرب الباردة، بحيث انعكست التحولات في بروز مجموعة جديدة من المفاهيم الأمنية التي برزت خارج نطاق المنظومة المفاهيمية الوستفالية .

وفي هذا السياق شهدت فترة ما بعد الحرب الباردة جدلا أكاديميا حول طبيعة ومكونات مفهوم الأمن وهو ما انصب بالأساس على محاولة توسيع وتعميق المفهوم العسكري للأمن.

قد ارتكز تعميق مفهوم الأمن إلى محاولة إضافة الأفراد والإقليم، والنظام الدولي كوحدات للتحليل بدلا من الدولة.أما توسيع مفهوم الأمن ، فقد انصب على جعل مفهوم الأمن يتسع ليشمل الاقتصاد والبيئة والمجتمع ، بحيث طرحت مفاهيم الامن ليشمل قضايا الاقتصاد والبيئة والمجتمع[lxxvii].

وفي هذا الساق، حولت مجموعة من الدراسات الأمنية في فترة ما بعد الحرب الباردة الابتعاد عن كافة العناصر التي تتعلق بالأمور العسكرية التي تعرف على أنها " دراسات استراتيجية" للبحث في مجموعة جديدة من القضايا التي تؤثر على أمن الأفراد والدول[lxxviii].

وقد ساعد هذا المدخل الذي حققه في توسيع مجال الدراسات الأمنية، لدى الباحثين وخاصة ذوي الاتجاه الدولي في توجيه اهتماماتهم إلى قطاعات أخرى اقتصادية وبيئية وديمغرافية وغيرها.[lxxix]

وقد وسع " باري بوزان " Barry Buzan 1991 من مفهوم الأمن نحو الأبعاد التالية :

. **الأمن المجتمعي:** وهو مصطلح استعمل لأول مرة ويتعلق بحماية الهوية والمعتقدات.

. **الأمن الاجتماعي:** ويخص قدرة المجتمعات على إعادة إنتاج أنماط خصوصياتها في اللغة والثقافة، والتقاليد في إطار شروط مقبولة لتطورها.

. **الأمن العسكري:** ويخص المستويين المتفاعلين المتقابلين للهجوم المسلح والقدرات الدفاعية وكذلك اتجاهات الدول من حيث النوايا والمقاصد.

الأمن السياسي: وهو الاستقرار التنظيمي للدول والحكومات والأيديولوجيات التي تستمد منها شرعيتها.

. **الأمن الاقتصادي:** ويخص الحفاظ على الموارد المالية والأسواق الضرورية وتحقيق مستويات مقبولة من الرفاه.

الأمن البيئي: ويتعلق بالمحافظة على المحيط كأساس تتوقف عليه كل الأنشطة الإنسانية.

كما يرجع الباحث تأسيس منهج الدراسات الأمنية Security Studies الذي عمل من خلاله على تجاوز الحدود التقليدية والمقاربات الكلاسيكية لاعتماد مفهوم عريض للأمن[lxxx].

وقابل ذلك؛ توسيع قاعدة التهديدات المحتملة وتحديدها في خمسة مجالات :

1 . التهديد العسكري الناجم عن أنشطة عسكرية موجهة ضد التراب الوطني للدولة.

2 . التهديد السياسي الذي يحصل نتيجة المساس بالاستقرار والنيل من نظام الدولة.

3 . التهديد المجتمعي والذي ينال من الهوية الوطنية أو المعتقدات الدينية.

4 . التهديد الاقتصادي: والذي له تأثير على السلم والأمن في البلاد وعلى نوعية الحياة وإمكانات الدفاع.

5 . التهديد البيئي: التلوث وصعوبة الحصول على الماء الصالح للشرب[lxxxi].

وعليه، وبالرغم من الاحتلال وسياسة الاستيطان في القدس والأراضي المحتلة في فلسطين (حسب المعايير الدولية)، يمكن لهذه القطاعات أن تجد موضعا لها في الحالة الفلسطينية، فالاحتلال لا يعدم الفلسطينيين حقهم في العيش الكريم وذلك استنادا للاتفاقيات والمواثيق الدولية . كما سبق بيانه . أو استنادا لقانون دولة الاحتلال,

يبقى للفلسطينيين حق في الأمن وتأمين وجودهم وذلك يتم عبر تحقيق: الأمن الهوياتي والأمن الثقافي بمقاومة الأسرلة والاستيطان، فضلا عن ضرورة حماية أمنهم في القطاعات المشار إليها سابقا (الأمن الصحي، البيئي،المجتمعي، الاجتماعي، وقبل كل ذلك أمن الفرد).

المطلب الثالث: القضايا الأمنية الخاصة بالقدس.

منذ اندلاع الصراع العربي الإسرائيلي ومستقبل القدس يمثل نقطة رئيسية في هذا النزاع، فالقدس تحتل مكانة هامة بالنسبة للأديان التوحيدية الثلاثة التي لها أماكن مقدسة ، ضمن أرض محصورة مساحتها كيلومتر مربع واحد في المدينة القديمة، وبالنظر إلى تواجد مواطنين ينمتون لديانات وقوميات وإثنيات مختلفة، إضافة إلى المزاعم المتضاربة بحق السيادة على المراكز الدينية، من الصعب أن نتخيل حلا شاملا يتفق عليه الجميع ويترك الأقسام الحساسة في المدينة تحت سيطرة فريق واحد فقط. ولا يزال جانب من الموقف الإسرائيلي منذ حرب العام 1967 مبني على أنه ينبغي أن تظل القدس مدينة واحدة وغير مقسمة. ومما زاد في تعقيد المسألة في السنين الأخيرة وجود مستوطنات إسرائيلية مجاورة للمدينة وأحداث الشغب التي اندلعت في المدينة القديمة عقب زيارة أرييل شارون للحرم الشريف (جبل الهيكل في أيلول/ سبتمبر 2000) أظهرت الجو المشحون في المدينة[lxxxii].

تتوزع المسؤوليات الأمنية في القدس بين الفلسطينيين والإسرائيليين كالآتي:

1 . المسؤوليات الأمنية الفلسطينية في بعض أقسام القدس:

ستكون للدولة الفلسطينية سيطرة أمنية على كامل القدس الشرقية أو أجزاء منها، مثل الحي الإسلامي، والحي المسيحي في المدينة القديمة، وفيما يتعلق بالمسائل الأمنية سيكون من الضروري:

1 . ترسيم الحدود.

2 . عقد اتفاقيات ارتباط بين إسرائيل وفلسطين.

3 . نزع محتمل للسلاح في المدينة، باستثناء سلاح القوات الأمنية.

4 . يمكن تنظيم أو وضع مقاييس لبناء الثقة بالإضافة إلى آليات لفض النزاعات من خلال سلطة بلدية موحدة أو كونفدرالية.

2 . سيكون هذا الخيار بمثابة استمرار للوضع الحالي للمدينة، والاختلاف المحتمل هو في إنشاء لجنة دولية تمنح الدولة الفلسطينية حق رعاية أماكن مثل الحرم الشريف، مع السماح لإسرائيل ببسط سيطرتها الأمنية الكاملة على باقي المناطق في القدس. كما يمكن وضع

المصالح الإسلامية واليهودية والحرم الشريف (جبل الهيكل) تحت الوصاية المشتركة للدولتين، و"سيادة الوصاية " هذه هي ما يسمى "السيادة المتبقية"التي كانت موضع جدل في قمة كامب ديفيد 2000 .

هناك خيار آخر وهو إعطاء إسرائيل السيادة والسيطرة على القدس وجعل أبو ديس عاصمة بديلة للفلسطينيين.

مثل هذا الحيار رفضته القيادة الفلسطينية في الماضي ، وليس هناك ما ينبئ بأنه سيكون مقبولا في المستقبل[lxxxiii].

3 . المسئولية الأمنية الدولية في القدس (أو في أقسام منها).

الخيار الثالث هو إعطاء الأمم المتحدة أو أي جهة دولية أخرى حق السيطرة الأمنية على المدينة القديمة وضواحيها، وأحد الخيارات سيكون منح قوة مقبولة لدى الطرفين السيطرة على كافة المواقع المقدسة في القدس الشرقية والغربية، وسوف تتم مناقشة موضوع السيطرة الأمنية على الحرم الشريف : جبل الهيكل لفترة معينة تقرر بعدها الأطراف المعنية إما التوافق على حل جديد أو توسيع الترتيبات المتخذة، وسوف يكون المدخل إلى ذلك تحديد طبيعة العلاقات الأمنية بشكل عام بين إسرائيل والدولة الفلسطينية[lxxxiv].

المطلب الرابع: أثر استمرارية الاستيطان واحتلال القدس (الأسرلة)، على مستقبل الأمن الفلسطيني.

شهدت النشاطات الاستيطانية الإسرائيلية في العام 2012 كثافة قل نظيرها في السنوات الماضية، حيث تمت المصادقة على بناء الآلاف من الدونمات، وترحيل مجموعات كبيرة من البدو، والاستمرار في مخطط عزل القدس عن محيطها في الجنوب والوسط، وفصل الأغوار عن بقية الضفة الغربية، فقد خصصت حكومة نتنياهو أكثر من مليار شيكل للمستوطنات خلال عام سنة 2012، كما قامت بتشكيل لجنة وزارية لشؤون الاستيطان لأول مرة برئاسة نتنياهو، وتم توسيع صلاحيات دائرة الهجرة لتشمل الضفة الغربية.

هدفت سياسة الاحتلال الاستيطانية . حسب تقرير شامل لمؤسسة السلام الآن . **إلى القضاء على حل الدولتين**، إذ قامت الحكومة بتوسيع البناء في المستوطنات، وإعلان مناقصات جديدة للبناء، ومنح تصاريح بناء وموافقة على مشاريع استيطانية عديدة، الموافقة على البناء في مناطق حساسة تؤثر سلبا على احتمال توقيع اتفاقية سلام، شرعنة البناء غير المرخص، كل هذا يشير إلى سياسة مدروسة للقضاء على أية إمكانية لإقامة دولة فلسطينية ذات تواصل جغرافي في المستقبل[lxxxv].

وشملت القرارات الاستيطانية:

1 . قرار إقامة 3000 وحدة سكنية ضمن ما يعرف بمشروع E1.

2 . خطط لبناء 6600 وحدة استيطانية في القدس.

3 . إقرار بناء مستوطنة جفعات همتوس.

4 . مناقصات لبناء 1216 وحدة استيطانية.

5 . المصادقة على إقامة مستوطنة جفاعوت جنوبي غرب بيت لحم.

6 . محاولة إخلاء عائلات من الشيخ جراح[lxxxvi].

الخاتمة :

لم يقتصر الاحتلال الإسرائيلي الذي عمد إلى ضم مدينة القدس الشرقية، منتهكا بذلك القانون الدولي والشرعة الدولية، على تهويد جغرافيا المكان من خلال انتهاجه استراتيجية استيطانية، تؤمن ما يعرف "في نظريته الأمنية" بالعمق الاستراتيجي لدولة الاحتلال، بل عمد إلى تهويد الإنسان" المقدسي" من خلال ما يعرف بأسرلة "التعليم" خاصة، إذ هو وسيلة المحافظة على هوية المكان وساكن المكان من المقدسيين، وأيضا الصحة والسياحة.

أسست دولة الاحتلال تحقيق غاياتها في "مشروع القدس الكبر" عاصمة دولة إسرائيل . حسب زعمها . على مخططات، تندرج في الاستراتيجية الاحتلالية الكبرى لدولة الاحتلال.

إن الإنعكاسات الأمنية للاستراتيجية الاستيطانية في القدس، تمتد بآثارها إلى مفاهيم الأمن الهوياتي، والأمن الثقافي، والأمن اللغوي، .. إذ من شأن سياسة دولة الاحتلال في تهويد القدس أن تعمل على طمس هوية المدينة، وهوية أبناء المدينة (المقدسيون)، ولذلك آثاره الممتدة بدورها إلى البعد الثقافي والحضاري لمدينة القدس.

الهوامش:

[1] . جاد إسحق، تهويد القدس: ***التخطيط والديموغرافيا***، ***ملتقى القدس حاضر ومستقبل***،(منظمة التحرير الفلسطينية، دائرة شؤون الأقصى، بتاريخ: 26 . 27 / 4 / 2010)، ص 31

[1] عارف العارف، ***المفصل في تاريخ القدس***، ط3،(بيروت: المؤسسة العربية للدراسات، 2005م)، ص 578

[1] . الجادر عادل حامد، ***أثر قوانين الانتداب البريطاني في إقامة الوطن القومي لليهود فيفلسطين***،(جامعة بغداد: مركز الدراسات الفلسطينية، 1976م)، ص 57.

[1] . رياض حمودة ياسين والفاعوري أمجد ممدوح، ***تاريخ القدس السياسي والحضاري***،ط1،(عمان: دار وائل للنشر2012م)، ص 95.

[1] . يشكل الانتداب حقيقة نظام دولي مؤقت يقصد به العمل على النهوض بالشعوب الذي يطبق عليه حتى يتولى زمام أموره ويحصل على استقلاله وهذا ما نصت عليه المادة 22 من ميثاق العصبة، غير أن الانتداب البريطاني جاء مخالفا لنصوص هذه المادة خاصة والميثاق عامة، بل كان الهدف منه هو تقرير مصير فلسطين صهيونيا، نظرا لتجاذب المصالح بين بريطانيا واليهود.

[1] . دروزة محمد عزة، ***القضية الفلسطينية في مختلف مراحلها***،(بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1378هـ /1959م)، ص263.

[1] . سهيل حسين الفتلاوي ، ***الأمم المتحدة***،(عمان: دار الحامد للنشر، 2010م، ج1)، ص 31.

[1] بن طلال الحسن، ***القدس دراسة قانونية***،(عمان: لونغمان لجنة النشر، 1980م)، ص 11.

[1] . دروزة محمد عزت، ***في سبيل قضية فلسطين والوحدة العربية***، (بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1972م)، ص 176.

[1] فودة عز الدين، ***قضية القدس في محيط العلاقات الدولية***، (بيروت: منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث، 1969م)، ص176.

[1] . جمال عبد الهادي مسعود، وعبد الراضي أمين سليم، ***قراءة في فكر رواد الإستراتيجية، كيف تفكر إسرائيل؟ لحامد ربيع***، ط1، (المنصورة: دار الوفاء، 1419 هـ /1999 م) ج 7 ص 26 . 27

[1] . المرجع نفسه، ج 7 ص 2

[1] . محمود عوض، ***اليوم السابع الحرب المستحيلة .. حرب الاستنزاف***، ط2، (القاهرة: دار المعارف، 2010)، ص 56.

[1] . جمال عبد الهادي مسعود، وعبد الراضي أمين سليم، ***قراءة في فكر رواد الاستراتيجية***،(مرجع سابق)،ج 7 ص2

[1] . جاد إسحاق، تهويد القدس: ***التخطيط والديموغرافيا***، ***ملتقى القدس حاضر ومستقبل***،(مرجع سابق)، ص 33 . 34 .

[1] . فتلاوي سهيل حسين، ***التنظيم الدولي***،ط1،(عمان: دار الثقافة للنشر، 2009م)، ص 189.

[1] . خليل سامي علي المهدي، ***النظرية العامة للتدوين في القانون الدولي المعاصر . دراسة حول محاولات تدويل القدس .*** ط1(الإسكندرية: دار النهضة للنشر،1417هـ . 1996م)، ص 556.

[1] . المرجع نفسه، ص557

[1] . صبور محمد صادق، ***الصراع في الشرق الأوسط والعالم العربي***، ط1(القاهرة: دار الآمين، 1427هـ / 2006م)، ص133

[1] خلف رمضان محمد بلال الجبوري، ***السيادة في ظل الاحتلال***، ***مجلة الدراسات الإقليمية***، (مركز الدراسات الإقليمية،االسنة3، العدد 2006،06 م)، ص 9

[1] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2015، ص20

[1] . حلبي أسامة، ***الوضع القانوني لمدينة القدس ومواطنيها العرب***، (بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسفية، 1997م)، ص7

[1] . لدويك موسى القدسي، ***القدس والقانون الدولي***،ط2 (القدس: جامعة القدس،2002م)، ص 20

[1] . نص القرار: « إن الجمعية العامة، إذ تشعر بقلق شديد من أجل الموقف السائد نتيجة للإجراءات التي اتخذتها "إسرائيل" لتغيير وضع القدس؛

أ . تعتبر هذه الإجراءات أن هذه الإجراءات غير شرعية؛

ب . تدعو "إسرائيل" إلى إلغاء الإجراءات التي اتخذتها والامتناع عن اتخاذ أي عمل من شأنه تغيير وضع القدس؛

ج . تطالب الجمعية العامة من السكرتير العام تقديم تقرير إليها وإلى مجلس الأمن حول تنفيذ هذا القرار في موعد لا يتجاوز أسبوعا واحدا من تاريخ القرار» . 4 تموز/ يوليو 1967.

[1] . محسن صالح، ***القدس والمقدسات تحت الاحتلال الإسرائيلي***، (بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 1432 / 2011)، ص 11 .

[1] . كامل شحاتة مصطفى، ***الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصر***،(الجزائر: الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، 1981م)، ص 131.

[1] . تنظر المادة (1) والمادة (55) من الميثاق

[1] . النابلسي تيسير، **الاحتلال الإسرائيل في الأراضي العربية – دراسة لواقع الاحتلال الإسرائيلي فضوء القانون الدولي العام .** (بيروت: مركز الأبحاث في منطقة التحرير الفلسطينية،1975م)، ص 227

سرحان عبد العزيز محمد، **الدولة الفلسطينية**،(القاهرة: دار النهضة العربية، 1989م)، ص 50.

[1] . العناني جاسر علي، **القدس بين مشاريع الحلول السياسية والقانون الدولي**، ط1،(عمان: دار اليازوري العلمية، 2002م)، ص 140.

[1] . قادري عبد العزيز، **قرار مجلس الأمن 242 كأداة لتسوية القضية الفلسطينية**، رسالة ماجستير في القانون الدولي والعلاقات الدولية،(الجزائر، جامعة الجزائر، معهد الحقوق والعلوم الإدارية،1989م)، ص 50.

[1] . هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، يناير / كانون الثاني 2016)، ص1

[1] .. هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، يناير / كانون الثاني 2016)، ص1

[1] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص9

[1] . رياض علي العيلة، وأيمن عبد العزيز شاهين، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس ووضعيتها القانونية**، **مجلة جامعة الأزهر** (غزة، سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد 12، العدد الأول،2010)، ص 911

[1] . عايش أحمد يوسف قاسم ، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي** ، (مرجع سابق)، ص 93

[1] . بلال محمد صالح إبراهيم، **الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية وأثره على التنمية السياسية**، رسالة ماجستير في التخطيط والتنمية، إشراف الدكتور: رائد نعيمات، (نابلس (فلسطين): كلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية، 2010)، ص 31

[1] . رياض شاهين العيلة، وعبد العزيز أيمن، **الاستيطان اليهودي وتأثيره السياسي والأمني على مدينة القدس** ، شبكة مؤسسة القدس الدولية على الموقع : http://www.alquds-online.org/index.php?s=17&ss=17&id=658 بتاريخ: 2017/7/12

[1] . عايش أحمد يوسف قاسم، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي 2000 . 2020**، ماجستير في العلوم السياسية، إشراف: الدكتور رياض علي العيلة، (غزة: جامعة الأزهر، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، 2012/1434)، ص 93

[1] . عبد الوهاب المسير، **موسوعة اليهود واليهودية**، ط3، (القاهرة: دار الشروق، 2006)، ج 2 ص 290

[1] . المرجع نفسه، ج 2 ص 290 .

[1] . عجاج نويهض، **كتاب بروتوكولات حكماء بني صهيون**، (عمان: دار الجيل، 1984)، ج 2 ص 76

[1] . أسعد سعيد دحلان، الصراع **الإسرائيلي . الفلسطيني على المكان في مدينة القدس: دراسة جيوبوليتيكية**، **مجلة الجامعة الإسلامية للبحوث الإنسانية**، (المجلد الحادي والعشرون، العدد الثاني، يونيو 2013)، ص 321

[1] . نبيل السهلي، **القدس ومركزية الاستيطان الإسرائلي**، في الموقع:

http://www.aljazeera.net/opinions/pages/8b9516b1-d5fd-4cd7-8317-893ff9b2a755 بتاريخ: 2017/7/13 الساعة 20 ,20 دقيقة.

[1] . عدنان صافي، **الجغرافيا السياسية بين الماضي والحاضر**، (عمان (الأردن): مركز الكتاب الأكاديمي، 1999)، ص 131

[1] . المرجع نفسه، ص 132

[1] . رياض علي العيلة وأيمن عبد العزيز شاهين، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس**، (مرجع سابق)، ص 930

[1] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2014، ص20

[1] . المرجع نفسه، ص20

[1] . المرجع نفسه، ص20 . 21

[1] . محمد الهزايمة، **القدس في الصراع العربي الإسرائيلي**، ص 224 . 225

[1] . القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد ، (مرجع سابق)، ص74

[1] المرجع نفسه، ص74

[1] . المرجع نفسه، ص77 . 78

[1] . إبراهيم أبو جابر، **استراتيجية تهويد شرقي القدس**، **المؤتمر الدولي لنصرة القدس** (المؤتمر الثاني، المنعقد بالقدس، بيروت، غزة 25 . 26 / حزيران/ 2008).ص 274

[1] . المرجع نفسه، ص 275 .276

[1] . جمال جمعة، جدار **الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس، حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010)، ص 13

[1] . جمال جمعة ، **جدار الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس**، **حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010) ص 15 . 16

[1] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص12

[1] . وحدة شؤون القدس، وزارة التربية والتعليم العالي السلطة الوطنية الفلسطينية، تقرير عن قطاع التعليم في القدس الشريف 2007 . 2008 م

[1] . إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)، ص

[1] . أسيل الجندي، تهويد المناهج ومعركة الهوية والقيم بالقدس، http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2016/2/10/%D8%AA%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%AF-

%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%87%D8%AC-%D9%88%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%AF%D8%B3

[1] . إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)، ص16

[1] . المادة (1/25) من الإعلان العالمي لحقوق الإنسان

[1] . أمية خماش، **السياسات الإسرائيلية وواقع الخدمات** الصحية،، **ندوة الوضع الصحي في مدينة القدس، سلسلة أوراق القدس**، دائرة شؤون القدس، منظمة التحرير الفلسطينية، ص74

[1] . المرجع نفسه، ص75 . 76

[1] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص12 . 13

[1] . المرجع نفسه ص17

[1] . فهد بن محمد الشقحاء، **الأمن الوطني: تصور شامل**، ط1، (الرياض: مركز الدراسات والبحوث بجامعة نايف للعلوم الأمنية، 2004/1425)، ص 14

[1] . محمد الأمين البشري، **الأمن العربي: المقومات والمعوقات**، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2000/1420)، ص 18 نقلا عن : محمد عبد الكريم نافع، **الأمن القومي**، (القاهرة دار الشعب للنشر والطباعة، 1972)، ص 37

[1] . عبد المنعم المنشاط، **الأمم المتحدة ومفهوم الأمن**، **مجلة السياسة الدولية**، (العدد 84، سنة 1986 ، القاهرة: دار الأهرام ، 1986)

[1] . ذياب مخادمة وخالد وليد محمود، **إسرائيل وخيارات الأمن والسلام**، **المجلة العربية للعلوم السياسية**، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، العدد 19، صيف 2008)، ص 57

[1] . فايز محمد الدويري، **الأمن الوطني**، ط1، (عمان الأردن: دار وائل، 2013)، ص 63

[1] . المرجع نفسه، ص 63

[1] . جوني عاصي، **حالة اللا أمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية**، الأمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية: مقاربة نظرية تستند على الاندماج والتحرر، **مجلة أريحا الدراسات الأمنية والدولية**، (الأكاديمية الفلسطينية للعلوم الأمنية، السنة الأولى، العدد(0)، خريف 2010م)، ص 67

[1] . فايز محمد الدويري، **الأمن الوطني**، (مرجع سابق)، ص 70

[1] . خديجة عرفة محمد أمين، **الأمن الإنساني " المفهوم والتطبيق في الواقع العربي والدولي** ، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1430/ 2009)، ص 13

[1] . المرجع نفسه، ص 13 . 14

[1] . محسن بن العجمي بن عيسى، **الأمن والتنمية**، ط1(الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2011/1423)، ص 38

[1] . المرجع نفسه ، ص 31

[1] . المرجع نفسه ، ص 32

[1] . روبرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن** ، سلسلة ترجمات الزيتونة، (مؤسسة راند، 2006م)، ص 13

[1] . روبرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن** ، **(مرجع سابق)**، ص 13 . 14

[1] . المرجع نفسه، ص، 14

[1] . هنيدة غانم، وآخرون، تقرير " **مدار" الاستراتيجي، (2013)، المشهد الإسرائيلي 2012**، (رام الله (فلسطين): مدار المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية، 2013 م). ص 40 على الرابط:

http://www.madarcenter.org/madar_publications/http://www.madarcenter.org/madar_publications/MadarStrategicReport-2014-AR.pdf

[1] . المرجع نفسه، ص 42

قائمة المراجع.

- ابراهيم، بلال محمد صالح، **الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية وأثره على التنمية السياسية**، رسالة ماجستير في التخطيط والتنمية، إشراف الدكتور: رائد نعيمات، (نابلس (فلسطين): كلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية، 2010)
- إسحق،جاد، **تهويد القدس:** التخطيط والديموغرافيا، ضمن: **مؤتمر القدس حاضر ومستقبل**، عقد في حرم جامعة القدس بتنظيم من دائرة شؤون القدس بتاريخ 26 . 27 / 4 / 2010)
- أسيل الجندي، **تهويد المناهج ومعركة الهوية والقيم بالقدس**،

http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2016/2/10/%D8%AA%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%87%D8%AC-%D9%88%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%AF%D8%B3

- أمين، خديجة عرفة محمد، **الأمن الإنساني " المفهوم والتطبيق في الواقع العربي والدولي"** ، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1430/ 2009)
- أمية خماش، **السياسات الإسرائيلية وواقع الخدمات الصحية، ندوة الوضع الصحي في مدينة القدس، سلسلة أوراق القدس**، دائرة شؤون القدس، منظمة التحرير الفلسطينية)
- البشري، محمد الأمين **الأمن العربي: المقومات والمعوقات**، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1420/2000)
- أبو جابر، إبراهيم، **إستراتيجية، تهويد شرقي القدس، المؤتمر الدولي لنصرة القدس** (المؤتمر الثاني، المنعقد بالقدس، بيروت، غزة 25 . 26 / حزيران/ 2008).
- الجبوري، خلف رمضان محمد بلال، **السيادة في ظل الاحتلال، مجلة الدراسات الاقليمية**، (مركز الدراسات الإقليمية،السنة3، العدد 06،2006 م)
- جمعة، جمال، جدار **الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس، حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010)
- حامد، الجادر عادل، **أثر قوانين الانتداب البريطاني في إقامة الوطن القومي لليهود في فلسطين**،(جامعة بغداد: مركز الدراسات الفلسطينية، 1976م)
- الحسن، بن طلال، **القدس دراسة قانونية**،(عمان: لونغمان لجنة النشر، 1980م)
- حلبي، أسامة، **الوضع القانوني لمدينة القدس ومواطنيها العرب**، (بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسفية، 1997م)
- دحلان، أسعد سعيد، الصراع **الإسرائيلي . الفلسطيني على المكان في مدينة القدس: دراسة جيوبوليتيكية، مجلة الجامعة الإسلامية للبحوث الإنسانية**، (المجلد الحادي والعشرون، العدد الثاني ، يونيو 2013)
- دروزة، محمد عزة، **القضية الفلسطينية في مختلف مراحلها**،(بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1378هـ /1959م)
- دروزة، محمد عزة، **في سبيل قضية فلسطين والوحدة العربية**، (بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1972م)
- الدويري، فايز محمد، الأمن الوطني، ط1، (عمان الأردن: دار وائل، 2013)
- سرحان، عبد العزيز محمد، **الدولة الفلسطينية**،(القاهرة: دار النهضة العربية، 1989م)
- السهلي، نبيل، **القدس ومركزية الاستيطان الإسرائيلي**، في الموقع:
بتاريخ: 2017/7/13 الساعة 20, 20 دقيقة.http://www.aljazeera.net/opinions/pages/8b9516b1-d5fd-4cd7-8317-893ff9b2a755
- الشقحاء فهد بن محمد ، **الأمن الوطني: تصور شامل**، ط1، (الرياض: مركز الدراسات والبحوث بجامعة نايف للعلوم الأمنية، 1425/2004)
- صادق، صبور محمد، **الصراع في الشرق الأوسط والعالم العربي**، ط1(القاهرة: دار الآمين، 1427هـ / 2006م)
- صالح، محسن **القدس والمقدسات تحت الاحتلال الإسرائيلي**، (بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 1432 / 2011)
- صافي، عدنان، **الجغرافيا السياسية بين الماضي والحاضر**،(عمان (الأردن): مركز الكتاب الأكاديمي، 1999)
- العارف، عارف، **المفصل في تاريخ القدس**، ط3،(بيروت: المؤسسة العربية للدراسات، 2005م)
- عاصي، جوني، **الأمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية: مقاربة نظرية تستند على الاندماج والتحرر، مجلة أريحا الدراسات الأمنية والدولية**،(الأكاديمية الفلسطينية للعلوم الأمنية، السنة الأولى، العدد(0)، خريف 2010م)
- عز الدين، فودة، **قضية القدس في محيط العلاقات الدولية** ،(بيروت: منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث، 1969م)
- العناني، جاسر علي، **القدس بين مشاريع الحلول السياسية والقانون الدولي**، ط1،(عمان: دار اليازوري العلمية، 2002م)
- عوض، محمود، **اليوم السابع الحرب المستحيلة .. حرب الاستنزاف**، ط2، (القاهرة: دار المعارف، 2010)
- **ابن عيسى**، محسن بن العجمي، **الأمن والتنمية**، ط1(الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1423/2011)
- العيلة، رياض علي، وشاهين، أيمن عبد العزيز ، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس ووضعيتها القانونية، مجلة جامعة الأزهر**، (غزة، سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد 12، العدد الأول،2010)
- العيلة، رياض شاهين، و أيمن، عبد العزيز **الاستيطان اليهودي وتأثيره السياسي والأمني على مدينة القدس** ، شبكة مؤسسة القدس الدولية على الموقع :
بتاريخ: 2017/7/12 http://www.alquds-online.org/index.php?s=17&ss=17&id=6582
- الفتلاوي، سهيل حسين، **الأمم المتحدة**،(عمان: دار الحامد للنشر، 2010م)
- الفتلاوي، سهيل حسين، **التنظيم الدولي**،ط1،(عمان: دار الثقافة للنشر، 2009م)
- قادري، عبد العزيز، **قرار مجلس الأمن 242 كأداة لتسوية القضية الفلسطينية**، رسالة ماجستير في القانون الدولي والعلاقات الدولية، (الجزائر، جامعة الجزائر، معهد الحقوق والعلوم الإدارية،1989م)
- قاسم، عايش أحمد يوسف، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي 2000 . 2020**، ماجستير في العلوم السياسية، إشراف: الدكتور رياض علي العيلة، (غزة: جامعة الأزهر، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، 1434هـ/ 2012 م).
- القدسي، الدويك موسى، **القدس والقانون الدولي**،ط2 (القدس: جامعة القدس،2002م)
- مخادمة ذياب، محمود، خالد وليد، **إسرائيل وخيارات الأمن والسلام، المجلة العربية للعلوم السياسية**، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، العدد 19، صيف 2008)
- المسعود، جمال عبد الهادي، وسليم عبد الرضى أمين، **قراءة في فكر رواد الإستراتيجية، كيف تفكر إسرائيل؟ لحامد ربيع**، ط1، (المنصورة: دار الوفاء، 1419هـ /1999 م)
- المسيري، عبد الوهاب، **موسوعة اليهود واليهودية**، ط3، (القاهرة: دار الشروق، 2006)

- المشاط، عبد المنعم، **الأمم المتحدة ومفهوم الأمن، مجلة السياسة الدولية**، (العدد 84، سنة 1986 ، القاهرة: دار الأهرام، 1986)
- مراد، محمد، القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد، مجلة الدفاع الوطني اللبناني، العدد السبعون . تشرين الأول/ أكتوبر، 2009)
- مصطفى، كامل شحاتة، **الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصر**،(الجزائر: الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، 1981م)
- المهدي، خليل سامي علي، **النظرية العامة للتدوين في القانون الدولي المعاصر . دراسة حول محاولات تدويل القدس** . ط1(الإسكندرية: دار النهضة للنشر،1417هـ . 1996م)
- النابلسي، تيسير، **الاحتلال الإسرائيلي في الأراضي العربية – دراسة لواقع الاحتلال الإسرائيلي فضوء القانون الدولي العام** . (بيروت: مركز الأبحاث في منطقة التحرير الفلسطينية،1975م)
- نويهض، عجاج، **كتاب بروتوكولات حكماء بني صهيون**، (عمان: دار الجيل، 1984)
- هانتر، روبرت، وجونز سيث **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن**، سلسلة ترجمات الزيتونة، (مؤسسة راند، 2006م)
- الهزايمة، محمد عوض، **القدس في الصراع العربي . الإسرائيلي**، ط1، (عمان الأردن: دار حامد للنشر والتوزيع، 2010 م)
- ياسين، رياض حمودة، وممدوح، الفاعوري أمجد، **تاريخ القدس السياسي والحضاري**،ط1،(عمان: دار وائل للنشر2012م).

التقارير

- إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)
- السلطة الوطنية الفلسطينية، **كتاب القدس الإحصائي السنوي** ، (2015) رام الله (فلسطين): الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني، حزيران/ يونيو 2014)على الرابط:

http://www.alzaytouna.net/arabic/data/attachments/2012/Stat_Jerusalem_Book_7-12.pdf

- منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)
- وحدة شؤون القدس، وزارة التربية والتعليم العالي السلطة الوطنية الفلسطينية، تقرير عن قطاع التعليم في القدس الشريف 2007 . 2008 م)
- هنيدة غانم، وآخرون، تقرير " **مدار" الاستراتيجي، (2013)، المشهد الإسرائيلي 2012**، (رام الله (فلسطين): مدار المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية، 2013 م). على الرابط:

http://www.madarcenter.org/madar_publications/http://www.madarcenter.org/madar_publications/MadarStrategicReport-2014-AR.pdf

- هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، (يناير / كانون الثاني 2016)

الانتداب البريطاني على فلسطين والأطماع

عبد الرحمان لبناقرية

التخصص:تاريخ.

جامعة محمد الشريف مساعدية .سوق أهراس.الجزائر.

كلية العلوم الاجتماعية والإنسانية .جامعة محمد الشريف مساعدية .سوق أهراس .الجزائر

abdounigrou@gmail.com

المقدمة

تحتل القضية الفلسطينية مكانة محورية في النضال العربي والاسلامي منذ الحرب العالمية الأولى ولا زالت حتى الآن، وهذه القضية ارتبطت ارتباطا وثيقا بالسلوك الاستعماري البريطاني الذي لم يكن يرى إلا مصالحه ونفوذه فقط، ومن هنا لم تكن بريطانيا جادة في الاعتراف للعرب باستقلالهم ووحدتهم كما اتضح ذلك بجلاء في اتفاقية سايكس بيكو ولكنها كانت أحوج ما تكون إلى مساندتهم ومؤازرتهم لها في صراعها ضد الدولة العثمانية خلال الحرب العالمية الأولى،لما لا وهي تستشعر في ذلك الوقت الروح القومية العربية التي سرت في الولايات العربية التابعة للدولة العثمانية منذ أواخر القرن التاسع عشر الميلادي،فراحت ترسم سياستها على أساس تسخير جهود العرب في خدمة قضية الحلفاء ومن ثم وضع العقبات أمام طموحاتهم في الوقت المناسب هذا من جهة ومن جهة أخرى كانت تتخوف من اقتراب حليفتها في الحرب فرنسا من قناة السويس وفق ما تم الاتفاق عليه في اتفاقية سايكس بيكو،وهذا الشعور جعل الساسة البريطانيون يتحسسون مما قد يحدث في المستقبل،ومن اجل ذلك إكتشف البريطانيون الوصفة السحرية التي تحقق لهم ما يريدون وذلك من خلال التقارب والتلاقي في المصالح بين البريطانيين والحركة الصهيونية والذي أسفر عن إطلاقها أي بريطانيا لتصريحها الشهير تصريح بلفور المشؤوم والذي تعهدت بموجبه بإقامة وطن قومي لليهود في فلسطين وبعد انتهاء الحرب العالمية الأولى بانتصار بريطانيا وحلفائها كان عليها البدء في تنفيذ مخططاتها الاستعمارية في المشرق العربي فتراها تتراجع عن الإلتزام بعهودها إزاء العرب بعدما حققوا لها ما تريد بثورتهم على الدولة العثمانية كما أنها صفت كل خلافاتها مع حليفتها فرنسا في المنطقة ثم جاءت لتفي وتنفذ التزاماتها اتجاه الحركة الصهيونية في إقامة وطن قومي لليهود في فلسطين،ومن أجل تحقيق ذلك ابتدعت بريطانيا وحلفائها صيغة استعمارية جديدة بغطاء دولي ونعني هنا نظام الانتداب الذي تم من خلاله وضع المخططات الاستعمارية في المشرق العربي موضع تنفيذ ونتيجة لذلك تدخل القضية الفلسطينية مرحلة جديدة من الصراع بين أهلها والحركة الصهيونية التي تساندها بريطانيا بعد وضع فلسطين تحت الانتداب لان بريطانيا سخرت كل ما تملك من قوة وجهد لتنفيذ تعهداتها للحركة الصهيونية.

وسوف نتناول في هذا البحث موضوع : الانتداب البريطاني على فلسطين والأطماع الصهيونية .من خلال دراسة العناصر الأتية :

تطبيق الانتداب البريطاني على فلسطين

أولا : وثيقة الانتداب

1- تحليل مضمون صك الانتداب

2- نقد صك الانتداب

ثانيا: الإجراءات البريطانية لتنفيذ الانتداب

1- الإدارة المدنية البريطانية في فلسطين.

2- بداية تطبيق نظام الانتداب .

3 - الجريمة البريطانية

الخاتمة

أولا : وثيقة صك الانتداب [1] :

1- تحليل مضمون صك الانتداب :

ما ان صدر قرار مؤتمر سان ريمو عام 1920 م بالموافقة على انتداب بريطانيا لفلسطين حتى سارعت بريطانيا والحركة الصهيونية الى العمل في عصبة الامم للحصول على صك الانتداب البريطاني ، يكون بمثابة تصديق رسمي لذلك القرار ، ويتضمن الخطوات الكفيلة بتنفيذ تصريح بلفور ، أي : اقامة الوطن اليهودي بإشراف الانتداب البريطاني ، وأخذت التنظيمات اليهودية في اوروبا والولاية المتحدة الامريكية وفي فلسطين تؤيد اختيار بريطانيا على فلسطين [2].

وضعت مسودات صك الانتداب بالتشاور السري بين الحكومة البريطانية والمنظمة الصهيونية العالمية ، وبمعزل تام عن عرب فلسطين ، وكان الوفد البريطاني في مؤتمر الصلح باريس قد طلب من المنظمة الصهيونية وضع مقترحاتها بشأن الانتداب على فلسطين في مشروع متكامل ، فوضعته وقدمته الى الحكومة البريطانية في 15 جويلية 1919 م ، فأدخلت الاخيرة عليه بعض التعديلات وقدمته الى عصبة الامم في 6 ديسمبر 1920 م . وفي اوت 1921م قدمته الحكومة البريطانية الى مجلس العموم البريطاني، فادخل عليه بعض التعديلات الاخرى ، بعد ان جوبه بمعارضة داخلية قوية ، ورفضه مجلس اللوردات في جوان 1922 م كما ورد ذكره . ولكن بمعارضة داخلية قوية ، ورفضه مجلس اللوردات في جوان 1922 م ، كما ورد ذكره .

ولكن الحكومة أحالته على مجلس العموم ، الذي وافق عليه . وفي 24 جويلية 1922 م، صادق عليه مجلس عصبة الامم ، ووضع موضع التنفيذ في 29 سبتمبر 1923 م[3].

تألف صك الانتداب من مقدمة و28 مادة ، وكان هو الدستور الاستعماري الذي حكمت بموجبه فلسطين طوال فترة الانتداب البريطاني ، وقد تضمنت المقدمة نص تصريح بلفور، ومصادقة عصبة الامم على انتداب بريطانيا على فلسطين مع تخويلها مسؤولية تنفيذ التصريح ، وتأكيد الصلة التاريخية التي تربط الشعب اليهودي بفلسطين ، والأسباب التي تدعو الى اعادة انشاء وطنهم القومي في تلك البلاد، وقد اختصت المواد 2 و4 و6 و7 و11 و22 بإنشاء الوطن القومي اليهودي ، وشكلت مخططا متكاملا لتحقيق ذلك من النواحي السياسية والإدارية والاقتصادية والثقافية .

أولى الملاحظات التي تؤشر على صك الانتداب البريطاني على فلسطين من انه صكا صهيونيا ، وما ورد في مقدمته خير دليل على ذلك . فقد خول بريطانيا ، الدولة المنتدبة ، على وضع تصريحات وعد بلفور ، في 2 نوفمبر عام 1917 م موضع العمل من اجل انشاء وطن قومي لليهودي في فلسطين : " **ولما كانت دول الحلفاء قد وافقت على ان تكون الدولة المنتدبة مسؤولة عن تنفيذ التصريح الذي أصدرته في الاصل حكومة صاحب الجلالة البريطانية في اليوم الثاني من شهر تشرين الثاني قد وافقت أيضا على ان تكون الدول المنتدبة مسؤولة عن تنفيذ التصريح الذي أصدرته في الاصل حكومة صاحب الجلالة البريطانية في اليوم الثاني من شهر نوفمبر سنة 1917 م وأقرته الدول المذكورة لصالح انشاء وطن قومي لليهود في فلسطين على ان يفهم جليا أنه لن يؤتي بعمل من شأنه ان يضير بالحقوق المدنية والدينية التي تتمتع بها الطوائف غير اليهودية الموجودة الان في فلسطين أو بالحقوق أو الوضع السياسي مما يتمتع به اليهود في أية بلاد أخرى**" [4].

كما نجد في **المادة الاولى** من صك الانتداب ما يخاف جوهر نظام الانتداب الذي أقرته عصبة الامم ، بخصوص طبيعة السلطة التي تسير البلد المنتدب ، فعلى حسب التصنيف الذي وضعت به البلاد العربية ، وهو التصنيف الاول ، حيث تقوم الدولة الوصية بوضع الاسس القانونية التي تهيء للحكم الذاتي . ولكن الذي حدث ، ان بريطانيا لم تشأ قيام حكم ذاتي ديمقراطي في فلسطين ، وإنما تذرعت بضرورة التدرج في التدريب على الحكم ، أي ان يتم على مراحل . وأنه بناءا على ذلك ، فقد أعطيت المندوب السامي البريطاني السلطة التشريعية الكاملة حتى لا يسمح للأغلبية العربية بواسطة السلطة التشريعية غير مقيدة ، بمنع تنفيذ مواد صك الانتداب [5].

---

[1]- للإطلاع على مضمون صك الانتداب ، ينظر :**فتحي نصار، وثائق فلسطين من العهدة العمرية إلى وعد بلفور 637 -1917م ، القاهرة الدار البثقافية للنشر ، ط1، 2003 ، ص 170-175.انظر نص المواد كاملة في الملحق رقم 1.**

[2]- حسن صبري الخولي ، **سياسة الاستعمار والصهيونية اتجاه فلسطين** ، القاهرة ، دار المعارف ، 1970، ص 144.

[3]- محمد عزت نصر الله ، **فلسطين الى الابد** ، بيروت ، دار مكتبة الحياة ، 1964 ، ص 137.

[4]- عبد المنعم فوزي ، **مذكرات في المجتمع العربي والقضية الفلسطينية** ، بيروت ، دار النهضة العربية للطباعة والنشر ، 1971 ، ص 361-362 .

[5]- عادل حسن غنيم ، **الحركة الوطنية الفلسطنية ما بين 1917-1936** القاهرة، الهيئة العامة المصرية للتأليف والنشر ،1974، ص 127.

في حين ضمنت **المادة الثانية** من صك الانتداب تحقيق أهم مطالب الحركة الصهيونية، فقد اعترف بمسؤولية الدول المنتدبة في تهيئة الوضع السياسي والإداري لضمان انشاء الوطن القومي لليهود في فلسطين [1].

ولم يكتف صك الانتداب بهذه الامور فحسب ، بل دعا في **المادة الرابعة** الى الاعتراف بوكالة يهودية تسدي المشورة الى ادارة فلسطين وتتعاون معها في الشؤون الاقتصادية والاجتماعية وتشترك في تطوير قدرات البلاد . كما لها الحق في اتخاذ التدابير اللازمة على دعم ومعونة اليهود الموجودين في مختلف الاقطار الذين يرغبون في المساعدة من اجل اقامة وطن قومي لليهود في فلسطين . وهذا يعني ان رعاية وحماية سلطات الانتداب . وهذا يعني تدريبهم ، ان صح التعبير ، من اجل تولي زمام الامور فيما ، هو الذي يكشف لنا لماذا بريطانيا وضعت المادة الاولى من صك الانتداب ، أي انها كانت تعرقل تولي العرب زمام الامور وهم الاغلبية بينما تعمل هنا على مساعدة اليهود من اجل الوصول الى مرحلة تمكنهم من اخذ زمام الامور [2].

كما أكدت **المادة السادسة** على ضرورة التزام ادارة الانتداب في فلسطين بتقديم التسهيلات الازمة لاستمرار الهجرة اليهودية نحو فلسطين من خلال تهيئة الاجواء الملائمة بالتعاون مع الوكالة اليهودية ، المشار اليها في المادة الرابعة ، وصولا الى انجاح عملية استقرار اليهود على الارض الفلسطينية [3]. وبموجب ذلك استمرت الحركة الصهيونية في تنفيذ سياستها المرسومة بخصوص الهجرة نحو فلسطين ، وإنما على العكس رفعت من وتيرة معدلاتها بعد صدور صك الانتداب فقد ارادت الحركة الصهيونية وسلطات الانتداب البريطانية جعل اليهود هم الاكثرية السكانية في البلاد [4] .

والأكثر من هذا ، تكفل سلطات الانتداب ، بالتعاون مع الوكالة اليهودية ، اسكان المهاجرين من هذا ، تكفل سلطات الانتداب بالتعاون مع الوكالة اليهودية ، اسكان المهاجرين اليهود في الاراضي الاميرية والأراضي الموات ، بعد استصلاحها ، الغير مطلوبة للمقاصد العمومية [5].

ونصت **المادة السابعة** على ان يشمل قانون الجنسية " على نصوص تسهيل اكتساب اليهود للجنسية الفلسطينية " **والمادة الحادية عشر** على انه يمكن للإدارة البريطانية ان تتفق مع الوكالة اليهودية على ان تقوم الوكالة " بإنشاء أو تسيير الاشغال والمصالح والمنافع العمومية وتطوير مرافق البلاد الطبيعية " والمادة الثانية والعشرين على ان تكون الانكليزية والعربية والعبرية واللغات الرسمية لفلسطين [6].

فيما ركزت **المواد الثالثة عشر والرابعة عشر والخامسة عشر والسادسة عشر** من صك الانتداب على تحديد مسؤولية الدولة المنتدبة (بريطانيا) على المحافظة على الاماكن المقدسة وضمان الوصول اليها ، وكيفية الفصل في الحقوق الدينية ، وكفالة الحرية الدينية للجميع .

أما **المواد الاولى والثالثة والسابعة عشر والحادية والعشرين** ، فقد تناولت المصالح البريطانية اذ جردت الأكثرية العربية الساحقة من حقوقها السياسية ، وأعطت بريطانيا السلطة التامة في التشريع والإدارة ، وتشجيع الحكم المحلي بقدر ما تراه هي موافقا ، والإشراف على العلاقات الخارجية لفلسطين ، وتنظيم القوات اللازمة للمحافظة على السلام والدفاع عن البلاد ، واستخدام طرق فلسطين وسككها الحديدية ومرافئها لتحركات القوات المسلحة.

بينما أعطت المادة الخامسة والعشرين الدولة المنتدبة الحق ، بموافقة عصبة الامم ، في ان ترجئ أو توقف تطبيق ما تراه غير قابل للتطبيق من هذه المواد على المنطقة الواقعة شرقي نهر الاردن من تطبيق مواد صك الانتداب المتعلقة بإنشاء الوطن القومي اليهودي، كما وافق على تخويل بريطانيا المسؤولية الكاملة عن الانتداب على شرقي الاردن ، وقد تم هذا الاجراء على الرغم من ان شرقي الاردن كان جزءا من ولاية دمشق الى نهاية العهد العثماني ، وجزاء من سورية الداخلية الى آخر الحكومة العربية في دمشق [7] .

---

[1]– محمد مصباح حمدان ، **الاستعمار والصهيونية العالمية**، بيروت، المكتبة العصرية ،1957 ، ص 156.

[2]– منير الهور وطارق موسى ، **مشاريع التسوية للقضية الفلسطينية** 1947 – 1982 ، عمان ، دار الجليل للنشر ، 1983 ، ط1 ، ص 17–18.

[3]– نبيل كحالة ،**دور انجلترا وأمريكا في خلق إسرائيل**، مقال منشور في المجلة المصرية للعلوم السياسية العدد 51، سنة 1965 . القاهرة ، ص 57.

[4]– منير الهوى وطارق موسى ، المرجع السابق ، ص 17 ، انظر جدول رقم 1 .

[5]– عادل حسن غنيم ، المرجع السابق ، ص 126.

[6]– محمد عزة دروزة ، المرجع السابق ، ص 75 ، علي حسن الخربوطلي ، **التاريخ الموحد للأمة العربية**، القاهرة، الهيئة العامة المصرية للتأليف والنشر، 1970.، ص 277.

[7]–محمد عزة دروزة ، المرجع السابق ، ص 74.

2- نقد صك الانتداب :

كان صك الانتداب وثيقة سياسية بالغة الخطورة ، والمستند الذي بررت به بريطانيا سياستها الصهيونية ، على اساس أنه تعهد دولي ملزم فوضت عصبة الامم إليها أمر تنفيذه وقد تضمن هذا الصك مخططا مدروسا لاقامة الوطن القومي اليهودي الذي نص عليه تصريح بلفور وخصصت مواده الرئيسية لضمان المصالح الصهيونية والبريطانية ، كما احتوى تصريح بلفور وتناقضاته نفسها ، ويمكن تحديد بعض العيوب والانتقادات لمضمون صك الانتداب:

أ- كان صك الانتداب تجاهلا صريحا لواقع فلسطين التاريخي والقومي ، وفق ما أشارت اليه مقدمة الصك من تأكيد الصلة التاريخية التي تربطّ (الشعب) اليهودي بفلسطين ، واتخاذها اساسا لاعتبار فلسطين وطنا قوميا لليهود . وفي هذا الصدد كتب المؤرخ الانكليزي ارنولد توينبي ، وهو يهاجم السياسة البريطانية في فلسطين ، يقول : " **أصبح العرب في فلسطين هم الضحايا الابرياء ، وليس من شك في ان الشعور الذي يدفع الانسان لان يرتكب ضد جار له ضعيف نفس الجريمة التي ارتكبها ضد جار قوي ، لهو أحط شعور يمكن أن يصيب النفس الانسانية ، لقد بدأت المشكلة في الحرب العالمية الاولى حينما كان يخوض معركة حياة أو موت ويسعى للنصر بأي ثمن ، فبذل الوعود للعرب ثم بذلها لليهود ، وربما كان هذا الغدر مقبولا خلال الحرب ، ولكن من غير المقبول ولا المعقول أن يتخلى الغرب بعد الانتصار عن مواجهة الموقف المعقد الذي خلفه في فلسطين** "[1].

ب- كان صك الانتداب تجاهلا للأكثرية العربية الساحقة التي لم يأت على ذكر وضعها وحقوقها ، إلا بشكل منقوص وعرضي ، هذا بينما كان عددها في فلسطين وقت صدور الصك يفوق 90% من مجموع السكان ، واليهود دون 10% ولا تكاد تبلغ أملاكهم الـ 2% من الاراضي [2] . فهو لم يبلغ بموجب احصاء قامت به الادارة المدنية البريطانية في فلسطين عام 1922م أكثر من 84 الف يهودي مقابل 670 الف مواطن عربي . وفي ظرف ثلاث سنوات ارتفع العدد الى قرابة 103 الف يهودي حسب شهادة هربرت صموئيل، والذي كتب يقول : " **لقد تضاعف عدد اليهود بالهجرة المنظمة ، فبعد ان كان ثلاثة وخمسين ألفا أصبح يوم انتهاء مدة حكمي سنة حوالي 103 الفا ، وبذلك صار العنصر اليهودي يكون 30 بالمئة من مجموع السكان بعد ان كان لا يتجاوز 6 بالمئة** "[3].

ج- يعتبر صك الانتداب البريطاني على فلسطين تنصلا من جانب بريطاني تجاه العرب بحكم الاتفاق الذي تم بين الشريف حسين والسير هنري مكماهون . والذي تعهدت بموجبه بريطانيا باستقلال البلاد العربية بعد الحرب العالمية الاولى ، في حال انتصارها في الحرب . وعلى الرغم من الادعاء البريطاني بان فلسطين قد استثنيت من تلك الاتفاقية ، وطعنا لكل التعهدات المتعددة الاخرى التي قطعتها بريطانيا والحلفاء للعرب في اثناء الحرب العامية الاولى [4].

د- كان صك الانتداب البريطاني على فلسطين ، بالشكل الذي أقرته عصبة الامم ،يعتبر مخالف لميثاقها بحسب ما جاء في المادة (22) الذي جعل لرغبة السكان الاصليين المقام الاول في اختيار الدول المنتدبة ، فالعرب ، وهم السكان الاصليون والأغلبية الساحقة ، لم يختاروا بريطانيا ، بل ان المنظمة الصهيونية العالمية هي التي اختارتها . فهذا ارثر جيمس بلفور يعترف بكل وقاحة بالتعاون البريطاني الصهيوني حين خاطب اعضاء **الاتحاد الانكلويهودي** في يوم 12 جويلية من عام 1920 م ، قائلا : " **نحن شركاء في هذا المشروع العظيم ، فإذا خذلناكم فلن تستطيعوا ان تنجحوا ، وإذا خذلتمونا فلن تستطيعوا ان تنجحوا ولكنني واثق من اننا لن تخذلونا ، ومن المؤكد أننا ننظر الى الامام بنظرة موفقة الى مستقبل فلسطين فيه حقا ، وبأكمل درجة من النجاح وطنا للشعب اليهودي** "[5].

هـ- أما من وجهة الحركة الصهيونية ، فقد كان صك الانتداب تنفيذا لمطلبها المرحلي الاساسي آنذاك ، وهو المصادقة الدولية على تصريح بلفور ، وإنشاء الوطن القومي اليهودي بإشراف بريطانيا وحمايتها ذلك بان تصريح بلفور كان عطفا أو وعدا بريطانيا ، أما الانتداب فقد اعتبر وثيقة ملزمة وهكذا ، كان صك الانتداب فقد اعتبر وثيقة ملزمة وهكذا ، كان صك الانتداب وليد التآمر الاستعماري الصهيوني في اطار منظمة عصبة الامم .

---

[1]- نقلا عن : علي حسني الخربوطلي ، المرجع السابق، ص 278.

[2]- أنظر الجدول رقم (1) .

[3]- احمد عبد الغفور العطار ، المرجع السابق ، ص 115.

[4]- محمد عزة دروزة، المرجع السابق ، ص 71 .

[5]- علي حسني الخربوطلي ، المرجع السابق ، ص 278-279.

و- ان ما تضمنه صك الانتداب البريطاني على فلسطين من مواد جاءت مخالفة ، وبشكل صريح ، لما ورد في ميثاق عصبة الامم ، وذلك لان الهدف من الانتداب البريطاني على فلسطين التزامها ازاء عصبة الامم ضمان وكفالة مصير فلسطين عبر تأهيل ابنائه لتولي زمام الامور فيما بعد . وعليه ، فقد رفض العرب وعد بلفور من قبل والانتداب البريطاني فيما بعد وطالبوا باستقلال فلسطين [1].

ز- كرس الانتداب البريطاني على فلسطين المخطط الاستعماري القديم بإقامة حاجز يفصل بين عرب قارة آسيا وعرب قارة افريقيا ، وان الدولة اليهودية المرتقبة هي الحجز الذي سيفصل بين الاثنين [2] .

على العموم ان قراءة ممتنعة لوثيقة صك الانتداب ببنودها الثمانية والعشرين لا يكاد يجد شيئا سوى حقوق الصهاينة وضمانها . ولم يرد فيها ذكر للعرب الا عند الاشارة الا ان اللغة العربية هي احدى اللغات الرسمية ، المادة الثانية والعشرين ، واكتفت الوثيقة في بعض بنودها بمجرد الاشارة الى السكان الآخرين في فلسطين في نفس الوقت كانت نسبة السكان العرب في ذلك الوقت تشكل أكثر من 90 % من سكان فلسطين ، وكل هذه الممارسات كانت تأكيدا لا يقبل الشك بأن الانتداب لم ينشأ الا لغرض واحد ، وهو اقامة الوطن القومي لليهود [3].

ثانيا الاجراءات البريطانية لتنفيذ الانتداب :

1- الادارة المدنية البريطانية في فلسطين :

لم تكتف السلطات البريطانية عند حدود تقديم الدعم المعنوي للحركة الصهيونية ومشروعها الاستعماري في اقامة وطن قومي لليهود في فلسطين فحسب ، وانما ذهبت الى ماهو أبعد من ذلك فعلى الرغم من تأخر موافقة عصبة الامم على مشروع صك الانتداب بعد ، نجد ان الحكومة البريطانية أثرت استباق الامور عبر تغيير طبيعة ادارتها القائمة **في فلسطين من طابعها العسكري**[4] الى ادارة ذات طابع مدني تمهيدا لانتقال الادارة في فلسطين الى نظام الانتداب [5].

ولابد من الاشارة هنا ، من أنه بالرغم من التسهيلات التي كانت تقدمها الادارة العسكرية البريطانية في فلسطين ، والتي دامت قرابة عامين ونصف من الزمن امتدت من شهر ديسمبر عام 1917 م الى شهر جوان من عام 1920 م ، الا ان قادة الحركة الصهيونية كانوا قد اشتكوا من تباطؤها بخصوص تعاونها مع اللجنة الصهيونية التي أرسلت الى فلسطين من أجل العمل المشترك لتحقيق المشروع الصهيوني في فلسطين ، وان دل هذا على شيء فانه يدل على الحرية التي كانت تتمتع بها الحركة الصهيونية عبر وعود الساسة البريطانيين في لندن لها [6].

ان ما يثير الاهتمام هنا ، لماذا هذا الاستعجال البريطاني في تغيير طبيعة ادارتها في فلسطين هل هو استباق للأحداث مما يجعل من مسألة أمر واقع ؟ أم هي استجابة للضغوط والشكاوي الصهيونية من عدم تعاون القادة العسكريين الانكليز في فلسطين معهم . مهما كانت الاجابة ، الذي حدث هو ارسال الحكومة البريطانية تعليماتها الى الحاكم العسكري البريطاني في فلسطين بخصوص التغيير المرتقب في طبيعة الادارة البريطانية .

وهذه التعليمات لم تتأخر طويلا عن تاريخ صدور قرارات مؤتمر سان ريمو . وعليه ، كانت أولى الاجراءات التي قام بها الحاكم العسكري **أريز بولس** هو استدعاء الاعيان ورؤساء الطوائف الى اجتماع عقد في يوم 29 أفريل وتلا بيانا يشتمل على مقررات مؤتمر سان ريمو [7].

على اثر الاجتماع هذا ، تكون قد انتهت مرحلة الحكم العسكري لتبدأ مرحلة الحكم المدني البريطاني في فلسطين ، ومن اجل تنفيذ سياستها القائمة على اساس العمل الجاد مناجل اقامة الوطن القومي اليهودي في فلسطين ، فقد تم تكليف السياسي البريطاني اليهودي

---

[1]- عبد المنعم فوزي ، المرجع السابق ، ص 355.

[2]- محمد عزة دروزة ، المرجع السابق ، ص 75.

[3]- عادل حسن غنيم ، المرجع السابق ، ص 126-127.

[4]- تناوب على الادارة العسكرية البريطانية في فلسطين أربع بريطانيينوهم : البريكادير **كايتون** عام 1917 م ، ثم الميجر جنرال السير **مولي** في عام 1918 م ، واعقبه الميجر جنرال السير **واسطن** في عام 1919 ، واخيرا الميجر جنرال السير **اريز بولز** في عام 1920 م ، انظر : جلال يحي ، العالم العربي ، ج2، ص 308.

[5]- عبد الله التل ، المرجع السابق ، ص 249.

[6]- هالة العوري ، **فلسطين .... كشف المستور الى ما آلت اليه الامور** ، تقديم : نصر الدين النشأ شيبي ، القاهرة ، مكتبة مدبولي ، 1997 ، ص 66.

[7]- جلال يحي ، العالم اعربي الحديث والمعاصر ، ج2، ص 340.

المحنك هربرت صموئيل [1] للقيام بمهام الحاكم المدني على فلسطين في الاول من جويلية من عام 1920 م . وعليه ، عكف هذا الرجل على اتباع استراتيجية جديدة في الحكم تخدم المخطط الصهيوني ، وخير ما يعبر عن ذلك هو طبيعة الاشخاص الذين شغلوا المناصب العليا في الادارة المدنية [2]. فقد كانت غالبيتها من اليهود [3].

والأكثر من هذا ، يلاحظ على الاجراءات التي اتخذها كلها كانت تصب في صالح الحركة الصهيونية ، اذ قام بإصدار امرا اداريا في جعل اللغة العبرية لغة رسمية الى جانب اللغتين العربية والانكليزية وان يتم كتابة المراسلات الرسمية باللغات الثلاث كل حسب الغالبية السكانية التي تسكنها ، فعلى سبيل المثال ، ففي المناطق التي شكل اليهود غالبية كانت المراسلات تتم باللغة العبرية [4] . ففي عام 1920 م أصدرت حكومة الانتداب، على سبيل المثال ، فئة من الطوابع البريدية مكتوب عليها كلمة فلسطين باللغة العربية في أعلى الطابع ، وفي وسطه باللغة الانكليزية ، وفي أسفله باللغة العبرية ، واتبعت الكلمة العبرية بحرفي (أ.ي) ، وهما الحرفان الاولان من عبارة (**أرض اسرائيل**)، أي أرض اسرائيل . وكان ذلك اعترافا بهذا الاسم التقليدي عند اليهود [5]. وليس هذا فحسب، وإنما تقرر اعتبار يوم السبت عطلة رسمية الى جانب الاحتفالات الدينية اليهودية تعتبر هي الاخرى أيام عطلة [6].

كما عمل الحاكم المدني البريطاني ، وباسم الحكومة البريطانية ، الى تقديم الكثير من التسهيلات من اجل انجاح الاستثمارات الصهيونية في فلسطين [7] عبر منحهم الامتيازات في مجالاته الصناعة والتجارة والزراعة بالمقابل عملت الادارة المدنية البريطانية على تضييق الخناق على المواطنين العرب [8]. والاكثر من هذا ، قامت الادارة البريطانية بحماية الصناعات الصهيونية ، والتي لم تلبث حتى سيطرت على الاسواق الفلسطينية ، لجودتها ورخصها ، بالمقابل أخذت الصناعات الفلسطينية تتراجع وتضمحل أمامها [9]

جدول رقم (1)

يبين بعض المناصب التي شغلها اليهود في الادارة المدنية [10]

الاسم	منصبه في الادارة المدنية
الجنرال ديدز	سكرتير الادارة المدنية
سمولود	سكرتير المالية
الجنرال جرانت	مدير الاشغال العامة
تورمان بنتوتش	نائبا عاما
مستر بومن	مدير التعليم
الكابتن هراري	مدير التجارة والصناعة
الكولونيل هراري	سكرتير المخازن العمومية

[1]– تشير الدكتورة زاهية قدورة الى الدور الخطير الذي قام به هربرت صموئيل في دعم الحركة الصهيونية ، اذ كتبت تقول : " .... **كان صموئيل هذا قد ساهم في الحركة الصهيونية منذ بدء الحرب العالمية الاولى ، ولعب دورا هاما في اصدار وعد بلفور** " ، ينظر : زاهية قدورة ، **تاريخ العرب الحديث** ، بيروت ، دار النهضة العربية ، 1975 ، ص 197.

[2]– انظر جدول رقم 1.

[3]– عبد الله التل ، المرجع السابق ، ص 249 ، احمد العوضي ، **الصهيونية .... نشأتها وتنظيماتها وانشطتها** ، عمان ، دار النفائس للنشر والتوزيع ، 1993 م ، ط1، ص 127.

[4]– عادل حسن غنيم ، المرجع السابق ، ص 73.

[5]– أحمد العوضي ا، المرجع السابق ، ص 128.

[6]– حسن صبري الخولي ، المرجع السابق ، ص 146.

[7]– محمد مصباح حمدان ، المرجع السابق ، ص 168.

[8]– زاهية قدورة ، المرجع السابق ، ص 197.

[9]– عادل حسن غنيم ، المرجع السابق ، ص 76.

[10]– عبد الله التل ، المرجع السابق ، ص 241، أحمد العوفي ، المرجع السابق ، ص 127.

الكولونيل ستورز	الحكم المدني للقدس

2- بداية تطبيق نظام الانتداب على فلسطين :

على الرغم من صدور موافقة الامم على صك الانتداب البريطاني على فلسطين في 24 جويلية من عام 1922 م لكنه لم ينفذ الا بعد عام كامل تقريبا ، الا ان هذا التأخر لم يكن يعني شيئا بالنسبة للحكومة البريطانية والتزاماتها تجاه الصهيونية ومشروعها الاستعماري في فلسطين ، كما لاحظنا من قبل بالمقابل كانت الحركة الصهيونية هي الاخرى تمارس نشاطها بكل سهولة وتعاون من جانب الادارة المدنية البريطانية في فلسطين . وان كل الذي حدث خلال هذه المرحلة هو تحول اسم الادارة المدنية . البريطانية الى ادارة الانتداب البريطانية ، اذ بقيت نفس الهياكل الادارية والمؤسسات على حالها ، حتى الحاكم المدني هربرت صموئيل بقى في منصبه هذه المرة كمندوب سامي بريطاني . وهذا التغيير حدث في 29 سبتمبر من عام 1923 م [1] .

لقد حرصت ادارة الانتداب البريطانية على تنفيذ الخطة المرسومة التي وضعتها الحكومة البريطانية بالاتفاق مع الحركة الصهيونية فقد سعى المندوبين السامين البريطانيين [2] الى التقيد بنص الانتداب والحرص على تحقيق الغاية من وراء تطبيق نظام لانتداب على فلسطين ، والتي تتمثل في وضع البلاد في ظروف ادارية واقتصادية وسياسية تضمن انشاء الوطن القومي لليهود . فقد كان هؤلاء خدما أمناء مطيعين وحريصين على تنفيذ رغبات الوكالة اليهودية التي كانت تشرف على عملية تهويد فلسطين [3].

جدول رقم (2)

أسماء المندوبين السامين البريطانيين الذين عملوا في فلسطين [4]

الاسم	فترة العمل
هربرت صموئيل	1925 – 1923
اللورد بلومر	1928 – 1925
السير تشانلور	1935 – 1931
ارثر واكهوب	1937 – 1931
ماكميكيل	1944 – 1937
اللورد غورت	1945 – 1944
الجنرال كنغهام	1948 – 1945

3 – الجريمة البريطانية

ان القول بأن الأمم المتحدة كانت عاملا بارزاً أو مؤثراً فيما أصاب الفلسطينيين من ضياع حقهم وتشردهم وشظف عيشهم في المهاجر، سواء في ذلك دور عصبة الأمم قبل الحرب العالمية الثانية، أو دور الجمعية العمومية للأمم المتحدة بعد الحرب العالمية الثانية، قول يجانبه الصواب أيضا، وذلك ببساطة أيضا، لأن الأمم المتحدة كعصبة أو كجمعية لم تفرض نفسها على فلسطين ولا على قضيتها، ولم تسع لأن يكون لها دور فيها، إذ لم تكن هذه القضية من مجال عملها أو من مهماتها، ولكن الذي أعطاها دورا فيها إنما هو حكومة بريطانيا، فحكومة بريطانيا وضعت وثيقة رسمية لتجعل وجودها في فلسطين وجودا شرعيا ومعترفا به دوليا وعلى نطاق العالم، وسميت الوثيقة التي

---

[1]- زاهية قدور ، المرجع السابق ، ص 197 ، ابراهيم علوان ، مشكلات الشرق الاوسط (الوطن العربي) ، بيروت ، المكتبة العصرية ، 1968 ، ص 170.

[2]- انظر جدول رقم (2) .

[3]- عبد الله التل ، المرجع السابق ، ص 244.

[4]- عبد الله التل ، المرجع السابق ، ص 244.

وضعتها لذلك صك الانتداب البريطاني على فلسطين، ووضعت في بنود تلك الوثيقة بندا يشير إلى وعد بلفور، وأن الحكومة البريطانية سوف تساعد على تحقيقه، وقدمت تلك الوثيقة التي أسمتها صك الانتداب على فلسطين إلى عصبة الأمم لإقراره، ولاعتراف الأمم والعالم وقتها لبريطانيا بشرعية ما تقوم به على الأرض الفلسطينية، فأقرت عصبة الأمم هذا الصك بما فيه من تسهيل تحقيق وعد بلفور، فالأمر مرة أخرى يعود إلى بريطانيا لا إلى عصبة الأمم.

أما الجمعية العمومية للأمم المتحدة التي أنشئت بعد انتهاء الحرب العالمية الثانية في عام 1945م، والتي كان من مهماتها حل المشكلات الدولية، والمنازعات التي تؤثر في علاقات، الدول والعمل على استقرار الأمن والسلام لشعوب العالم، فلم تبادر إلى معالجة ما أصبح يعرف بالقضية الفلسطينية، ولم تبحث في أساليب حلها، إلا بعد أن حولتها إليها حكومة بريطانيا التي كانت قد مهدت الأمر في فلسطين لصالح اليهود؛ حيث قامت في سنوات احتلالها لفلسطين بالتضييق الشديد على العرب فيها، واستخدام كل وسائل القمع والشدة والظلم معهم، وإتاحة الفرصة لليهود ليستولوا على كثير من الأراضي بأساليب الخداع والضغط وضمان التأييد البريطاني، وبسماح حكومة الانتداب البريطاني لأعداد كبيرة من اليهود بدأت بالمئات ثم بالألوف ثم بعشرات الألوف ثم بمئات الألوف بالقدوم من أماكن إقامتهم في شتى بقاع العالم، والاستيطان في فلسطين، وعندما أتمت حكومة بريطانيا فعل ذلك، واطمأنت إلى أن الوضع على الأرض في فلسطين قد أصبح في صالح اليهود، قررت التخلي عن انتدابها على فلسطين، وأحالت القضية إلى الجمعية العمومية للأمم المتحدة لتصدر قراراً بشأن حل النزاع بين العرب واليهود، وأبلغتها بأن الحل الأمثل هو تقسيم فلسطين بين العرب واليهود، وذلك استرشاداً بقرار بريطاني بذلك كانت قد أصدرته لجنة بريطانية تسمى لجنة بيل الملكية في عام 1937م، وهو يقضي بتقسيم فلسطين إلى ثلاثة أقسام؛ قسم عربي حيث يكثر السكان العرب تقام فيه دولة عربية، وقسم يهودي حيث يتركز السكان اليهود تقام فيه دولة يهودية؛ وقسم ثالث تحتفظ به بريطانيا تحت انتدابها، وكان هذا القرار قد رفضه كل من العرب واليهود في حينه، وإعادة طرح هذه الصيغة من الحل بعد حوالي عشر سنوات، إنما كان هروبا من المسئولية، ومحاولة لإلباس هذا الحل ثوباً أمميا بدلاً من إلباسه ثوبا بريطانيا فقط. **فالحل بقرار التقسيم الذي صدر عام 1947م هو أممي في الظاهر بريطاني في الباطن**، فبعد أن عجزت بريطانيا عن الاستمرار في المواجهة المباشرة مع العرب في فلسطين، وبعد أن مكنت اليهود من إعداد ما يشبه الكيان المنفصل لهم، قررت الخروج من فلسطين متوهمة أنها بهذا الخروج تبعد عن نفسها تبعة ما يحدث بعد ذلك، متناسية أن التبعة كلها تقع عليها كدولة انتداب مسئولة، فالقرار الجائر إذًا بتقسيم فلسطين قرار بريطاني من حيث التخطيط والتهيئة وإن صدر باسم الجمعية العمومية.

فالمسئولية إذًا مسئولية بريطانيا، فهي التي خططت وهي التي هيأت للتنفيذ، وعندما عجزت عن التنفيذ أوكلته إلى غيرها لتنجو بنفسها من أي مسئولية أو تبعة تنتج بعد ذلك.

وهكذا كان التواطؤ البريطاني مع اليهود، والغدر والقمع مع العرب، **وحل بالفلسطينيين المصير المشئوم الذي أوصلتهم إليه السياسة البريطانية التي أعدت وخططت ودبرت ونفذت واستخدمت في التنفيذ الأيدي اليهودية، والأصابع المحركة للصهيونية العالمية.**

الخاتمة :

من خلال دراستنا لموضوع الانتداب البريطاني على فلسطين والاطماع الصهيونية فيه توصلنا إلى النتائج التالية :

1 – الأهمية التي تتمتع بها فلسطين والتي جعلتها محط إهتمام القوى الاستعمارية عبر العصور لما لمكانتها من أهمية استراتيجية إلى جانب اهميتها الدينية إذ تجتمع فيها الكثير من الرموز للأديان السماوية .

2 – اتضح لنا ان المصالح هي التي تحرك الأحداث والعلاقات بين الشعوب والامم ولا يوجد شيء مثالي تتحلى به الدول الاستعمارية حينما تتحرك من أجل تأمين مصالحها وأطماعها ويتضح هذا جليا في الازدواجية التي تعاملت بها بريطانيا إزاء العرب والحركة الصهيونية إذ حينما ارتبطت مصالحها بالصهيونية لم تتوانى في تحقيق ما تريد من مطامع بينما خدعت العرب ووقفت أمام طموحاتهم المشروعة في الوحدة والاستقلال

3 – نظام الانتداب لم يكن الا واجهة جديدة ابتدعتها الدول الاستعمارية من أجل تمرير أطماعها وتحقيق مخططاتها في المشرق العربي .

4 – لعبت بريطانيا دورا أساسيا في خلق دولة اسرائيل في فلسطين حيث وضعت يدها في يد الحركة الصهيونية ولن تتركها حتى بعد إقامة دولتها على ارض فلسطين .

5– كانت الهجرة الاستيطانية تجري على قدم وساق الى فلسطين وهي تحت الانتداب لانتداب البريطاني والدليل على ذلك ما ورد في صك الانتداب البريطاني على فلسطين من تأكيد ذلك عبر الاعتراف بالوكالة اليهودية كجهة مسؤولة عن رعاية شؤون المهاجرين اليهود .

6 – ساعد التواطئ الدولي في هيئة الامم المتحدة والمتمثل في القوى الكبرى وفي مقدمتها الولايات المتحدة الأمريكية في استكمال الدور البريطاني وتحقيق الحلم الصهيوني في فلسطين .

الملحق رقم 01

نص مواد صك الانتداب :

- **المادة الاولى:**

يكون للدولة المنتدبة السلطة التامة في التشريع والإدارة باستثناء ما يكون قد قيد في نصوص هذا الصك.

- **المادة الثانية:**

تكون الدولة المنتدبة مسئولة عن وضع البلاد في أحوال سياسية وإدارية واقتصادية تضمن إنشاء الوطن القومي اليهودي وفقا لما جاء بيانه في ديباجة هذا الصك وترقية مؤسسات الحكم الذاتي وتكون مسئولة أيضا عن صيانة الحقوق المدنية والدينية لجميع سكان فلسطين بقطع النظر عن الجنس والدين.

- **المادة الثالثة:**

يترتب على الدولة المنتدبة أن تعمل على تشجيع الاستقلال المحلي على قدر ما تسمح به الظروف.

- **المادة الرابعة:**

يعترف بوكالة يهودية ملائمة كهيئة عمومية لإسداء المشورة إلى إدارة فلسطين والتعاون معها في الشئون الاقتصادية والاجتماعية وغير ذلك من الأمور التي قد تؤثر في إنشاء الوطن القومي اليهودي ومصالح السكان اليهود في فلسطين ولتساعد وتشترك في ترقية البلاد على أن يكون ذلك خاضعا دوما لمراقبة الإدارة.

يعترف بالجمعية الصهيونية كوكالة ملائمة مادامت الدولة المنتدبة ترى أن تأليفها ودستورها يجعلانها صالحة ولائقة لهذا الغرض ويترتب على الجمعية الصهيونية أن تتخذ ما يلزم من التدابير بعد استشارة حكومة صاحب الجلالة البريطانية للحصول على معونة جميع اليهود الذين يبغون المساعدة في إنشاء الوطن اليهودي.

- **المادة الخامسة:**

تكون الدولة المنتدبة مسئولة عن ضمان عدم التنازل عن أي جزء من أراضي فلسطين إلى حكومة دولة أجنبية وعدم تأجيره إلى تلك الحكومة أو وضعه تحت تصرفها بأية صورة أخرى

- **المادة السادسة:**

على إدارة فلسطين مع ضمان عدم إلحاق الضرر بحقوق ووضع فئات الأهالي الأخرى أن تسهل هجرة اليهود في أحوال ملائمة وأن تشجع بالتعاون مع الوكالة اليهودية المشار إليها في المادة الرابعة، حشد اليهود في الأراضي الأميرية والأراضي الموات غير المطلوبة للمقاصد العمومية.

- **المادة السابعة:**

تتولى إدارة فلسطين مسئولية سن قانون للجنسية ويجب أن يشتمل ذلك القانون على نصوص تسهل اكتساب الجنسية الفلسطينية لليهود الذين يتخذون فلسطين مقاما دائما لهم.

- **المادة الثامنة:**

أن امتيازات وحصانات الأجانب بما فيها مزايا المحاكم القنصلية والحماية التي يتمتع بها الرعايا الأجانب في السابق بحكم الامتيازات أو العرف في المملكة العثمانية لا تكون نافذة في فلسطين.

غير أنه متى انتهى أجل الانتداب تعاد هذه الامتيازات في الحال برمتها أو مع التعديل الذي يكون قد تم الاتفاق عليه بين الدول صاحبة الشأن إلا إذا سبق للدول التي كان رعاياها يتمتعون بالامتيازات المذكورة في أول آب سنة 1914 أن تنازلت عن حق استرجاع تلك الامتيازات أو وافقت على عدم تطبيقها لأجل مسمى.

- **المادة التاسعة:**

تكون الدولة المنتدبة مسئولة عن جعل النظام القضائي القائم في فلسطين ضامنا تمام الضمان لحقوق الأجانب والوطنيين على السواء.

ويكون احترام الأحوال الشخصية والمصالح الدينية لمختلف الشعوب والطوائف مضمونا تمام الضمان أيضا وبصورة خاصة تكون إدارة الأوقاف خاضعة للشرائع الدينية وشروط الواقفين.

- **المادة العاشرة:**

تكون المعاهدات المبرمة بين الدولة المنتدبة وسائر الدول الأجنبية بشأن تسليم المجرمين مرعية الإجراءات في فلسطين إلى أن تعقد اتفاقات خاصة بذلك فيما يتعلق بفلسطين.

- **المادة الحادية عشرة:**

تتخذ إدارة فلسطين جميع ما يلزم من التدابير لصون مصالح الجمهور فيما يتعلق بترقية البلاد وعمرانها ويكون لها السلطة التامة في وضع ما يلزم من الأحكام لاستهلاك أي مورد من موارد البلاد الطبيعية أو الأعمال والمصالح والمنافع العمومية الموجودة في البلاد أو التي ستؤسس فيما بعد أو السيطرة عليها بشرط مراعاة الالتزامات التي قبلتها الدولة المنتدبة على نفسها. ويترتب عليها أن توجد نظاما للأراضي يلائم احتياجات البلاد مراعية في ذلك من بين الأمور الأخرى الرغبة في تشجيع حشد السكان في الأراضي وتكثيف الزراعة.

ويمكن لإدارة البلاد أن تتفق مع الوكالة اليهودية المذكورة في المادة الرابعة على أن تقوم هذه الوكالة بإنشاء أو تسيير الأشغال والمصالح والمنافع العمومية وترقية مرافق البلاد الطبيعية بشروط عادلة ومنصفة مادامت الإدارة لا تتولى هذه الأمور مباشرة بنفسها. غير أن كل اتفاق كهذا يجب أن يشترط فيه ألا تتجاوز الأرباح التي توزعها الوكالة بطريقة مباشرة أو غير مباشرة مقدار الفائدة المعقولة التي يعود بها رأس المال المستثمر وأن كل ما يزيد على هذه الفائدة من الأرباح يجب أن يستخدم لما فيه نفع البلاد على الوجه الذي توافق عليه الإدارة. المادة الثانية عشرة: يعهد إلى الدولة المنتدبة بالإشراف علي علاقات فلسطين الخارجية وحق إصدار البراءات إلى القناصل الذين تعينهم الدول الأجنبية ويكون لها الحق أيضا في أن تشمل رعايا فلسطين وهم خارج حدود منطقتها بحماية سفرائها وقناصلها.

- **المادة الثالثة عشرة:**

تضطلع الدولة المنتدبة بجميع المسئوليات المتعلقة بالأماكن المقدسة والمباني أو المواقع الدينية في فلسطين بما في ذلك مسئولية المحافظة على الحقوق الموجودة وضمان الوصول إلى الأماكن المقدسة والمباني والمواقع الدينية وحرية العبادة مع المحافظة على مقتضيات النظام العام والآداب العامة. وتكون الدولة المنتدبة مسئولة أمام عصبة الأمم دون سواها عن كل ما يتعلق بذلك بشرط ألا تحول نصوص هذه المادة دون اتفاق الدولة المنتدبة مع إدارة البلاد على ما تراه الدولة المنتدبة ملائما لتنفيذ نصوص هذه المادة وبشرط ألا يفسر شئ من هذا الصك تفسيرا يخول الدولة المنتدبة سلطة التعرض أو التدخل في نظام أو إدارة المقامات الإسلامية المقدسة الصرفة المصونة حصانتها.

- **المادة الرابعة عشرة:**

تؤلف الدولة المنتدبة لجنة خاصة لدرس وتحديد وتقرير الحقوق والادعاءات المتعلقة بالأماكن المقدسة والحقوق والادعاءات المتعلقة بالطوائف الدينية المختلفة في فلسطين وتعرض طريقة اختبار هذه اللجنة وقوامها ووظائفها على مجلس عصبة الأمم لإقرارها ولا تعين اللجنة ولا تقوم بوظائفها دون موافقة المجلس المذكور.

- **المادة الخامسة عشرة:**

يترتب على الدولة المنتدبة أن تضمن جعل الحرية الدينية التامة وحرية القيام بجميع شعائر العبادة مكفولتين للجميع بشرط المحافظة على النظام العام والآداب العامة فقط ويجب ألا يكون ثمة تمييز مهما كان نوعه بين سكان فلسطين على أساس الجنس أو الدين أو اللغة، وألا يحرم شخص من دخول فلسطين بسبب معتقده الديني فقط.

ويجب ألا تحرم أية طائفة كانت من حق صيانة مدارسها الخاصة لتعليم أبنائها بلغتها الخاصة وألا تنتقص من هذا الحق مادام ذلك مطابقا لشروط التعليم العمومية التي قد تفرضها الإدارة

- **المادة السادسة عشرة:**

تكون الدولة المنتدبة مسئولة عن ممارسة ما يقتضيه أمر المحافظة على النظام العام والحكم المنظم من الأشراف على الهيئات الدينية والجزئية التابعة لجميع الطوائف المذهبية في فلسطين ومع مراعاة هذا الشرط لا يجوز أن تتخذ في فلسطين تدابير من شأنها إعاقة هذه الهيئات أو التعرض لها أو إظهار التحيز ضد أي ممثل من ممثليها أو عضو من أعضائها بسبب دينه أو جنسيته.

- **المادة السابعة عشرة:**

يجوز لإدارة فلسطين أن تنظم على أساس التطوع القوات اللازمة للمحافظة على السلام والنظام والقوات اللازمة للدفاع عن البلاد أيضا بشرط أن يكون ذلك خاضعا لإشراف الدولة المنتدبة، ولكن لا يجوز لإدارة فلسطين أن تستخدم هذه القوات في غير الأغراض الآنفة الذكر إلا بموافقة الدولة المنتدبة، وفيما عدا ذلك لا يجوز لإدارة فلسطين أن تؤلف أو أن تستبقى أية قوة من القوات العسكرية أو البحرية أو الجوية.

ليس في هذه المادة ما يمنع إدارة فلسطين من الاشتراك في نفقات القوات التي تكون للدولة المنتدبة في فلسطين.

ويحق للدولة المنتدبة في كل وقت أن تستخدم طرق فلسطين وسككها الحديدية ومرافئها لحركات القوات المسلحة ونقل الوقود والمهمات.

- **المادة الثامنة عشرة:**

يجب على الدولة المنتدبة أن تضمن عدم التمييز في فلسطين بين رعايا أية دولة من الدول الداخلة في عصبة الأمم (ومن جملة ذلك الشركات المؤلفة بحسب قوانين تلك الدولة) ورعايا الدولة المنتدبة أو رعايا أية دولة أجنبية أخرى في الأمور المتعلقة بالضرائب أو التجارة أو الملاحة أو تعاطي البضائع أو المهن أو في معاملة السفن التجارية أو الطيارات المدنية. وكذلك يجب ألا يكون هناك تمييز في فلسطين ضد البضائع التي يكون أصلها من بلاد من بلدان الدول المذكورة أو تكون مرسلة إليها وتطلق حرية مرور البضائع بطريق التوسط (الترانسيت) عبر البلاد المشمولة بالانتداب بشروط عادلة.

ومع مراعاة ما تقدم وسائر أحكام صك الانتداب هذا يجوز لإدارة فلسطين أن تفرض بالتشاور مع الدولة المنتدبة ما تراه ضروريا من الضرائب والرسوم الجمركية وأن تتخذ ما تراه صالحا من التدابير لتنشيط ترقية المرافق الطبيعية في البلاد وصيانة مصالح السكان فيها ويجوز لها أن تعقد بالتشاور مع الدولة المنتدبة اتفاقا جمركيا خاصا مع أية دولة من الدول التي كانت جميع أملاكها في سنة 1914 داخلة في تركيا الآسيوية أو شبه جزيرة العرب.

- **المادة التاسعة عشرة:**

تنضم الدولة المنتدبة بالنيابة عن إدارة فلسطين إلى كل ميثاق من المواثيق الدولية العامة التي سبق عقدها أو التي تعقد فيما بعد بموافقة عصبة الأمم بشأن الاتجار بالرقيق والاتجار بالسلاح والذخيرة أو بالمخدرات أو فيما يتعلق بالمساواة التجارية وحرية مرور البضائع بطريق التوسط (الترانسيت) والملاحة والطيران والمواصلات البريدية والبرقية واللاسلكية أو بالممتلكات الأدبية والفنية والصناعية.

- **المادة العشرون:**

تتعاون الدولة المنتدبة بالنيابة عن إدارة فلسطين في تنفيذ كل سياسة مشتركة تقررها عصبة الأمم لمنع انتشار الأمراض ومكافحتها بما في ذلك أمراض النباتات والحيوانات بقدر ما تسمح به الأحوال الدينية والاجتماعية وغيرها من الأحوال.

- **المادة الحادية والعشرون:**

يترتب على الدولة أن تؤمن وضع وتنفيذ قانون خاص بالآثار القديمة على أساس القواعد المذكورة فيما يلي خلال الاثنى عشر شهرا الأولى من هذا التاريخ ويكون هذا القانون ضامنا لرعايا جميع الدول الداخلية في عصبة الأمم المساواة في المعاملة فيما يتعلق بالحفريات والتنقيبات الأثرية:

1- تعني عبارة (الآثار القديمة) كل ما أنشأته أو أنتجته أيدي البشر قبل سنة 1700 ميلادية.

2- يسن التشريع المتعلق بحماية الآثار القديمة على أساس التشجيع لا التهديد وكل من اكتشف أثرا دون أن يكون مزودا بالتصريح المذكور في الفقرة الخامسة وأبلغ الأمر إلى أحد موظفي الدائرة المختصة يكافأ بمكافأة تتناسب مع قيمة ما اكتشفه.

3- لا يجوز بيع شئ من الآثار القديمة إلا للدائرة المختصة ما لم تتنازل تلك الدائرة عن شرائه ولا يجوز إخراج شئ من الآثار القديمة من البلاد إلا بموجب رخصة تصدير صادرة عن تلك الدائرة.

4- كل من أتلف أو ألحق ضررا بقطعة من الآثار القديمة عن سوء نية أو إهمال يعاقب بالعقوبة المعينة.

5- يحظر إجراء الحفر أو التنقيب للبحث عن الآثار القديمة إلا بتصريح من الدائرة المختصة ويغرم المخالف بغرامة مالية.

6- توضع شروط عادلة لنزع ملكية الأراضي ذات القيمة التاريخية أو الأثرية سواء أكان نزع الملكية مؤقتا أم دائما.

7- يقتصر في إعطاء التصريح لإجراء الحفريات على الأشخاص الذين يقدمون أدلة كافية على خبرتهم في الآثار ويترتب على إدارة فلسطين الا تسير عند إعطاء هذه التصاريح على طريقة تؤدي إلى استثناء علماء أية أمة من الأمم من التراخيص بدون سبب مبرر.

–8يقسم ناتج الحفريات بين المكتشف والدائرة المختصة على أساس النسبة التي تعينها تلك الدائرة فإذا تعذرت القسمة لأسباب علمية يعطى للمكتشف تعويض عادل بدلا من إعطائه قسما من الآثار المكتشفة

- **المادة الثانية والعشرون:**

تكون الإنجليزية والعربية والعبرية اللغات الرسمية لفلسطين وكل عبارة أو كتابة بالعربية وردت على طوابع أو عملة تستعمل في فلسطين يجب أن تكرر بالعبرية وكل عبارة أو كتابة بالعبرية يجب أن تكرر بالعربية.

- **المادة الثالثة والعشرون:**

تعترف إدارة فلسطين بالأيام المقدسة (الأعياد) عند كل طائفة من الطوائف في فلسطين كأيام عطلة قانونية لأفراد تلك الطائفة

- **المادة الرابعة والعشرون:**

تقدم الدولة المنتدبة إلى عصبة الأمم تقريرا سنويا بصورة تقنع المجلس يتناول التدابير التي اتخذت أثناء تلك السنة لتنفيذ نصوص الانتداب وترسل نسخ من جميع الأنظمة والقوانين التي تسن أو تصدر أثناء تلك السنة مع التقرير.

- **المادة الخامسة والعشرون:**

يحق للدولة المنتدبة بموافقة مجلس عصبة الأمم أن ترجئ أو توقف تطبيق ما تراه من هذه النصوص غير قابل التطبيق على المنطقة الواقعة ما بين نهر الأردن والحد الشرقي لفلسطين كما سيعين فيما بعد بالنسبة للأحوال المحلية السائدة في تلك المنطقة وأن تتخذ ما تراه ملائما من التدابير لإدارة تلك المنطقة وفقا لأحوالها المحلية بشرط ألا يؤتى بعمل لا يتفق مع أحكام المواد 15، 16، 18.

- **المادة السادسة والعشرون:**

توافق الدولة المنتدبة على أنه إذا وقع خلاف بينها وبين عضو آخر من أعضاء عصبة الأمم حول تفسير نصوص صك الانتداب أو تطبيقها وتعذر حله بالمفاوضات يعرض على محكمة العدل الدولية الدائمة المنصوص عليها في المادة الرابعة عشرة من ميثاق عصبة الأمم.

- **المادة السابعة والعشرون:**

إن كل تعديل يجري في شروط هذا الانتداب يجب أن يكون مقترنا بموافقة مجلس عصبة الأمم.

- **المادة الثامنة والعشرون:**

في حالة انتهاء الانتداب الممنوح للدولة المنتدبة بموجب هذا الصك يتخذ مجلس عصبة الأمم ما يراه ضروريا من التدابير لصون استمرار الحقوق المؤمنة بموجب المادتين 13، 14 على الدوام بضمان العصبة ويستعمل نفوذه لأن يكفل بضمان الجمعية احترام حكومة فلسطين للالتزامات المالية التي تحملتها إدارة فلسطين بصورة مشروعة في عهد الانتداب احتراما تاما وفي جملة ذلك حقوق الموظفين في رواتب التقاعد أو المكافآت.

قائمة المصادر والمراجع :

1 – حسن صبري الخولي ، **سياسة الاستعمار والصهيونية اتجاه فلسطين** ، القاهرة ، دار المعارف ، 1970.
2 – محمد عزت نصر الله ، **فلسطين الى الابد** ، بيروت ، دار مكتبة الحياة ، 1964.
3 – عبد المنعم فوزي ، **مذكرات في المجتمع العربي والقضية الفلسطينية** ، بيروت ، دار النهضة العربية للطباعة والنشر ، 1971.
4 – منير الهور وطارق موسى ، **مشاريع التسوية للقضية الفلسطينية** 1947 – 1982 ، عمان ، دار الجليل للنشر ، 1983.
5 – هالة العوري ، **فلسطين .... كشف المستور الى ما آلت اليه الامور** ، تقديم : نصر الدين النشأ شيبي ، القاهرة ، مكتبة مدبولي ، 1997.
6 – زاهية قدورة ، **تاريخ العرب الحديث** ، بيروت ، دار النهضة العربية ، 1975 .
7– احمد العوضي ، **الصهيونية .... نشأتها وتنظيماتها وانشطتها** ، عمان ، دار النفائس للنشر والتوزيع ، 1993 م ، ط1.
8 – ابراهيم علوان ، **مشكلات الشرق الاوسط (الوطن العربي)** ، بيروت ، المكتبة العصرية ، 1968.
9 – عبد الله التل ،**خطر اليهودية العالمية على الاسلام والمسيحية**، بيروت ، المكتب الاسلامي ،ط3، 1979.
10 – جلال يحي ، **العالم العربي الجديث والمعاصر** ،ج2 ، الاسكندرية، المكتب الجامعي الحديث ،2003.
11 – عادل حسن غنيم، **الحركة الوطنية الفلسطنية ما بين 1917–1936** القاهرة، الهيئة العامة المصرية للتأليف والنشر ، 1974.
12 – محمد مصباح حمدان ، **الاستعمار والصهوينة العالمية** ، بيروت ، المكتبة العصرية،1967.
13 – علي حسن الخربوطلي ، **التاريخ الموحد للأمة العربية**، القاهرة، الهيئة العامة المصرية للتأليف والنشر، 1970.
14 – محمد عزة دروزة، **القضية الفلسطنية في محتلف مراحلها** ،ج1 المكتبة العصرية، بيروت،1959.

15 – احمد عبد الغفور العطار ، **ابن سعود وقضية فلسطين التاريخ المؤامرة القضية** ،بيروت ، المكتبة العصرية ، ط1 ،1974.

16 – **فتجي نصار، وثائق فلسطين من العهدة العمرية إلى وعد بلفور 637 –1917م ، القاهرة الدار البثقافية للنشر ، ط1، 2003**

التموقع الإسرائيلي من الأزمة السورية وتداعياته على القضية الفلسطينية

بغوي إيمان
باحثة في الدراسات الدولية، جامعة الجزائر3: كلية العلوم السياسية والعلاقات الدولية.
mimi.smartpower@hotmail.fr

رحموني عبد الرحيم
باحث في العلاقات الدولية، جامعة الدكتور مولاي الطاهر – سعيدة: كلية الحقوق والعلوم السياسية.
abderrahimrahmouni99@gmail.com

ملخص:

سيحاول الباحثان من خلال هذه الدراسة والتي جاءت متموضعة حول نقطة جد هامة من الأزمة السورية والقضية الفلسطينية ترابطا استراتيجيا حسب وجهة النظر عديد المفكرين تسليط الضوء على هذه الحلقة المحورية في ترابطات الأزمات الإقليمية والقضية الفلسطينية والتي تكون جيوسياسيا جديرة بالاهتمام، على اعتبار أن ما يحدث في المحيط الإقليمي يكون له فعالية تأثير على الوسط المحلي.

تجدر بنا الإشارة إلى أن هذا الترابط والذي أخذ بعدا هاما في القضية الفلسطينية من منطبق أن أي تموقع لإسرائيل من القضايا الشرق أوسطية سيؤثر على واقعها الجيوبولتيكي وحتى واقع المناطق الإقليمية التي أصبحت ترى في إسرائيل أنها قوة غير موثوق منها، ولابد من الحذر من تحركاتها خاصة إذا تعلق الأمر بالقضايا العربية التي يكون لإسرائيل مكانة هامة فيها، وهو ما يضعنا أمام حتمية العمل على أخذ الحذر ولما لا تكوين رؤية استشرافية لحل القضية.

لنقل إذا أن الفاعلية التي تقف وراء تموقع إسرائيل من الأزمة السورية راجع إلى نقطة جد هامة تتمحور أساسا حول الطبيعة العدائية لإسرائيل وسعيها الدؤوب لتطويق الأمن العربي، منتهجة بذلك عديد الاستراتجيات والتي أصبحت تعبث في المنطقة كيفما تشاء، مستغلة بذلك للفراغ الرهيب في المنطقة متوجهة بذلك لسياسة ملء الفراغ في الإقليم الشرق أوسطي وهو ما يمثل رهانا حقيقي للمنطقة والعالم بأسره.

الكلمات المفتاحية: الأزمة السورية، الاستراتجيات الإسرائيلية، الرؤية التركية، القضية الفلسطينية.

تمهيد:

سعت إسرائيل منذ إرساء قواعدها على تعزيز تواجدها على عديد السياقات والاتجاهات، فإذا أخذنا على سبيل المثال لا الحصر منطقة الشرق الأوسط لوجدنا أن إسرائيل بتبنيها لعديد الاستراتيجيات فإنها كونت لنفسها تموقعا يحسب لها خاصة إذا تعلق الأمر بتهديد أمنها القومي، وبالتالي فأي تموقع سلبي قد يكون له كبير الأثر على مصالحها من القضايا الإقليمية والدولية ذات الاهتمام المتشابك.

جدير بالذكر أن الأزمة السورية بوصفها الشامل أزمة معقدة تشابكت فيها الأدوار الإقليمية والدولية ما ميز توجهات بعض الأنظمة العالمية التي أسست لميكانزمات الحروب بالوكالة، فلو أخذنا إسرائيل بوصفها الفاعل المنبوذ إقليميا وحتى دوليا لوجدنا أنها تمثل حلقة جيوحيوية في كل مسارات إدارة الأزمات الإقليمية وخاصة الأزمة السورية باعتبارها أزمة العصر لما قد تشكله من تهديد لمصالح الأمن القومي العربي والذي ينعكس بالسلب على القضية الفلسطينية التي تأخذ بالحسبان التطلعات الإقليمية خاصة ذات التوجه العربي.

ومع كل هذا يبقى من الضروري العمل على تحقيق واستكشاف مآلات هاته التموقعات داخل الإقليم العربي، والذي قد يشكل تهديدا وتحديا خطيرا للقضية الفلسطينية في الواقع الخالي، خاصة في ظل التشابك والتعقيد الذي يخيم على الساحة العالمية، هذا من جهة ومن جهة أخرى لابد من وجود دراسات أكثر استشرافا لواقع القضية الفلسطينية التي تعد بالضرورة قضية الجميع سواء على المستوى العربي القائم على ضرورة المصلحة المشتركة وحتى المستوى العالمي القائم والمتأتي من مبادئ نبذ كل أشكال العنف والاستعمار.

لكن قبل الخوض في مجمل التفاصيل لا بد من التأكيد أولا على الواقع الجيوبوليتيكي لسوريا بالنسبة لمنطقة الشرق الأوسط باعتبارها بوابة بعض الدول على المتوسط، وكذا بالنسبة لإسرائيل وثانيا على الاستراتيجيات الإسرائيلية المتبعة وتداعياتها على القضية الفلسطينية

والأمن القومي العربي ككل، لذا بات من الضروري البحث حول خلفيات هذا التواجد الإسرائيلي الخفي والمعلن من كل القضايا العربية حتى نكوِّن الأرضية الخصبة للخوض في رهانات القضية الفلسطينية في واقع أصبح أكثر من متشابك حاليا لا يتوقع منه أي شيء.

لكن في المستقبل لابد من تكريس الجهود لتحقيق الغاية المنشودة وهي الحق الكامل لحرية الأرض والعيش في وطن فلسطيني يرجى منه بعث عديد السياقات والاتجاهات والمبادرات العربية في وقت هي حبيسة الأجندات البراغماتية الفردية، إذ أن أي فعل أو بالأحرى تفاعل إيجابي أو سلبي من القضايا العربية الأم كالقضية الفلسطينية هو من يحرك النخوة العربية خاصة إذا أخذنا بالحسبان التفاعل المجتمعي مع هذه القضية والتي تعد قضية المسلمين في أي مكان وفي أي زمان، ما يمكن إرجاعه إلى أنه من الناحية الدينية موقع مقدس ومن الناحية السياسية الدفاع عن حق الشعب الفلسطيني في أرضه.

وعلى اعتبار أن تركيا تشكل أحد اللاعبين الإقليميين والفاعلين الدوليين فإن دورها زاد مع تعاقب الرؤساء خاصة في المرحلة الحالية فترة حكم الرئيس رجب طيب أردوغان والذي أسس لجمهورية تركية قوية على كل الأصعدة والسياقات والتي كونت لنفسها تموقعا هاما في المنظومة الإقليمية الشرق أوسطية وهو ما يؤكد مرة أخرى على المكانة الجيوبولتيكية لتركيا في المسرح الدولي، حيث لعب هذا التموقع التركي دوره الذي عجزت عنه الدول العربية ولو مجتمعة في إدارة القضية الفلسطينية والذي ينتظر من تركيا الكثير لإيجاد حل نهائي للصراع العربي الإسرائيلي.

وعلى هذا الأساس جاءت دراستنا هاته لتسلط الضوء على طبيعة العلاقة بين الأزمة السورية وإيجاد حل نهائي للقضية الفلسطينية وفق إشكالية مفادها:

ما مدى تأثير التموقع الإسرائيلي في سوريا على مسار القضية الفلسطينية؟.

موقع إسرائيل من تفتيت المنظومة العربية: سوريا نموذجا

إسرائيل القوة الغير موثوق بها على مر السنون تعمل على تقسيم الوطن العربي إلى دويلات ومن ثم تستطيع السيطرة إن لم نقل التهام كل جزء ضمن مخططاتها الصهيونية، مما يحيلنا إلى العمق الاستراتيجي لديناميكيات الإسرائيلية المتبعة عسكريا وحتى أمنيا، فمن مصلحتها تقسيم العراق إلى طوائف متناحرة وتأجيج العنف داخلها وغرس قيم التطرف في الأطراف المشكوك في انقيادها للأجندات الخارجية.

ولا يخفي علينا الدور الدؤوب واللامتناهي للموساد في الأراضي السورية بزرع قيم التقسيم على الأساس الطائفي العرقي، فعلى سبيل المثال استغلال نقاط الضعف الطائفية واستغلالها لأغراض تخدم الكيان كالاختلاف المسلح الشيعي السني والذي من مصلحة إسرائيل شحنه بالأكاذيب متأتية بذلك من منطلق إستراتيجيتها التوسعية القائمة على تقسيم الأقاليم العربية إلى دويلات صغيرة.[1]

ولعل مكانة سوريا باعتبارها الحليف العربي الوحيد لإيران –حسب بعض الباحثين– شكل نقطة ارتكاز أرادت إسرائيل التموقع من خلالها حتى تنتزع سوريا من إيران بشراكة وتعاون أمريكي بامتياز، ولو نجحت هذه الخطة لأصبحنا أمام حقيقة مغفرة الغرب لكل خطايا بشار الأسد، لكل التصلب السوري وراء الحليف الإيراني حال دون هذه المغفرة الغربية وانقلب إلى النقيض الآخر والذي شكل تحديا أراد من خلاله الغرب إسقاط الأسد وانتزاع السلطة منه.[2]

لنقف قيلا عند نقطة جد جوهرية أخذ فيها الصراع حول السلطة في سوريا السد المغلق على نفسه بعد الانفصال عن الجمهورية العربية المتحدة والتي لعبت فيها الولاءات الطائفية دوريا محوريا في الصراع السوري حول السلطة، مما يحيلنا أمام حلقة هامة من حلقات الأزمة السورية والتي كانت بداياتها تمركز السلطة في يد فئة معينة وهو ما يشكل نقطة حيوية تؤدي في الأخير إلى فشل الدولة في حل النزاعات خاصة الداخلية منها ومن ثم الإقليمية [3].

حري بنا هنا أن نأخذ بالوجوب ما تمثله إسرائيل باعتبارها قوة إقليمية خاصة إذا ما تم اقترانه بالأزمات الإقليمية، فلو أخذنا على السبيل الأزمة السورية للوحظ أنها تلعب دورا محوريا من وراء الكواليس الخفية وهذا ما يشكل الخطر الخفي والتهديد الحقيقي للأمن العربي

---

[1] – يسرائيل شاحاك، (2016)، *الأسد بين الرحيل والتدمير الممنهج*، ط5، دار الفارابي، بيروت، ص، 588.

[2] – ريز ارليخ، (2015)، *داخل سورية قصة الحرب الأهلية وما على العالم أن يتوقع*، تر: رامي طوقان، ط1، الدار العربية للعلوم ناشرون، لبنان، ص، 233.

[3] – نيقولاوس فان دام، (2005)، *الصراع على السلطة في سوريا: الطائفية والإقليمية والعشائرية في السياسة 1961–1995*، الطبعة الالكترونية العربية، مكتبة مدبولي، القاهرة، ص، 105.

والإقليمي، الأمر الذي يمكن ملاحظته هو أن إسرائيل تؤسس لتفاعلاتها من وراء الجدراء أي عدم تدخلها المباشر في داخل الأزمات وهو ما يعني أن لها يدا قوية في إشعال ولما لا إدارة الأزمات المحيطة بكيانها [1].

ولعل إيران بوصفها العدو –حسب نظر الإسرائيليين– تشكل التحدي الحقيقي لإسرائيل في المنطقة من منطلق أن إسرائيل على دراية بالقوة الإستراتيجية الإيرانية ضمن المنظومة العالمية والشرق أوسطية، وهو ما عملت عليه إسرائيل بعدم التدخل المباشر في سوريا والذي أضفى طابعا استخباراتيا على الموقف الإسرائيلي من الأزمة السورية باعتبار انعكاساته على القضية الفلسطينية والصراع العربي الإسرائيلي، ما قد يجعل من قوة أو ضعف إيران يتيح المجال أكثر للتواجد الإسرائيلي في المنطقة، الأمر الذي تتخذ منه إسرائيل منهجا لتطويق إيران في المنطقة [2].

تجدر بنا الإشارة بالتتبع والسيرورة الكرونولوجية للمنظومة الدفاعية الإسرائيلية مدى الموقع الجيوحيوي للمنظومة الإستخباراتية ضمن تطلعات ومواقع القوة في الترسانة الدفاعية الإسرائيلية، مما يضعنا أمام حتمية لا مفر منها قائمة على توظيف المخابرات وعلى رأسها الموساد في عمليات التصفية على الطريقة الخفية دون أن تظهر أي شك بها، وهو ما يمكن لنا أن نلمسه جليا في ظل حلقات الاغتيالات لقادة الفصائل الفلسطينية وكل فاعل من كان يقف في صف حركة حماس والتي تشكل الخطر الحقيقي على الأمن الإسرائيلي.

فلو أخذنا الأزمة السورية من جانب الأمن الإنساني للوحظ لدينا أن النظام السوري منذ عديد السنين خاصة بعد الحراك الاجتماعي في 2011 أضفى كل أنواع القمع والتعذيب على الطبقة الاجتماعية السورية بدءا من التصفية وصولا إلى حد الاغتصاب والقتل، لنقف قليلا مع استخدام نظام الأسد لكل الأسلحة المحرمة دوليا فإنه بذلك يتحدى المنظومة العالمية والتي وضعت في مخططاتها الحفاظ على السلم العالمي لكن أي المنظمات؟. [3]

ضف إلى ذلك لم يسلم الشعب السوري الأعزل من كل أشكال الأسلحة الخفيفة والثقيلة والتي نذكر منها القنابل العنقودية والتي شكل عامل قوة لسياسات إسرائيل ستستخدمها وقت الحاجة إلى ذلك مما يشكل نقطة ضعف للنظام السوري إذا أحسنت إسرائيل استغلالها في يد التسوية ولما لا سياساتها التوسعية خارج الحدود، مما يشكل لا محالة العمق الاستراتيجي لإسرائيل في عديد القضايا العربية.

إسرائيل تجاه روسيا علاقات متشابكة المصالح إذا ما قورنت بتحديات السياسة العالمية، ولعل الإعلان الرسمي الروسي يوم 30 سبتمبر 2015 بتوجيه ضربات جوية بشراكة روسية تجاه ما أسمته بتنظيم داعش وما ما شكل نقطة ارتكاز وتحول حقيقي في الأزمة السورية، ما مثل خطرا ورهانا في نفس الوقت على الوجود الإسرائيلي في الشرق الأوسط مما قد ينذر بتبعات إستراتيجية لن تسمح إسرائيل من خلالها بضرب المواقع القريبة من كيانها، هنا أمكن لنا القول أن إسرائيل شريك حقيقي في كل الكوارث التي عاشتها ولا زالت تعيشها المنطقة العربية في مقدمتها سوريا والعراق[4].

القضية الفلسطينية في ظل الصراع الإسرائيلي العربي على المياه

الماء عامل قوة وعنصر انتصار كما يراه علماء الجيوبولتيك، هكذا هي السياسة العالمية قائمة على عديد عوامل القوة لتكثيف القوة الشاملة، إذ تشكل المسطحات المائية حسب النظريات الجيوبولتيكية المختلفة مكونا محوريا في معادلات الأمن والتنمية للدول والذي ينعكس على كل باقي المستويات والسياقات الاقتصادية والسياسية و...وحتى العسكرية، فالسيطرة على النقاط المائية تعد عاملا جيوبولتيكيا يدخل ضمن معادلات القوة الشاملة.

وسياقا لهذا يمكن إرجاع هذا التنافس حول المياه لتداخلات العلاقات الدولية وما تحمله السياسة العالمية من تشابك وتعقيد، كل هذا في ظل ما تعانيه بعض الفواعل الدولاتية من ندرة لهذا العنصر الجيوسياسي والذي وجد مكانته ضمن معادلات القوة الشاملة، من هنا أمكن لنا الأخذ بالقول أن الساحة العالمية تتأثر بدرجة معتبرة بعوامل القوة المائية، فلو نقف قليلا إلى النزاعات الحديثة لوجدن أن الماء في كلها يمثل العامل الأمل والوحيد لها.

---

[1] – بسام ضويحي وآخرون، (2015)، *تداعيات ما يجري في العراق وسوريا على دول الجوار والإقليم*، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن، ص، 169.

[2] – جمال وكيم، (2012)، *صراع القوى الكبرى على سوريا– الأبعاد الجيوسياسية لأزمة 2011*، ط2، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت، ص– ص، 202– 210.

[3] – عبد العزيز الحاج مصطفى، (2015)، *النظام السوري والجريمة المستمرة من 2011 إلى 2015*، ط1، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن ، ص– ص، 88– 97.

[4] – عمار ياسر حمو، (2016)، *روسيا والثورة السوري: من دعم القاتل إلى شريك في القتل*، تقديم: هيثم المالح، ط1، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن، ص– ص، 29– 40.

نريد الحديث هنا نوعا ما عن مدى فعالية المنظومة والترسانة الحربية الإسرائيلية والتي تمتلك منظومة بحرية متطورة إذا ما تم مقارنتها بالدول العربية وحتى باقي الدول، والتي لا محالة ستؤثر على المنظومة العربية بكل مستوياتها الأمنية والاقتصادية والسياسية وحتى الاجتماعية والثقافية هذا من جهة ومن المقابل مدى التحضير الجيد والعمل الدؤوب لتعزيز المنظومة الدفاعية الإسرائيلية بكل تكويناتها.

وهنا أمكن لنا الإشارة أن إسرائيل ووفقا لعقيدتها الأمنية والعسكرية فإنها تمتلك سياسة هجومية باحثة بذلك عن مصادر لتكريس تواجدها على أرض الواقع، لذلك سنقف هنا في هذا السياق على نقطة محورية جوهرية أخذت مكانها ضمن ترسانة التواصل العالمي، إذ وفقا لهذا لا يمكن القول أن المنظومة العسكرية الإسرائيلية بأحدث الأسلحة القائمة على الفاعلية والتطور أتت لحماية إسرائيل.

ولكن يأخذ وجهة مغايرة تماما أكثر خطورة مقترنة أساسا بالإستراتيجية التوسعية والفاعلية الهجومية ضد دول المنطقة المعادية لكيانها، ومع تبني إسرائيل لهذا التوجه والإستراتجية الهجومية إضافة إلى الانتشار قد يضع صوب أعيننا أن هذه القوة غير موثوق بها تماما سواء عالميا أو إقليميا، هذا ما يمكننا إرجاعه بالأسس إلى ديناميكيات الانتشار واستغلال دوائر جيوستراتيجية أكثر محورية وهو ما قد يؤدي حتميا إلى عبارة عن رهان حقيقي للسلم والأمن العالميين.

إسرائيل بوصفها الفاعل الحيوي في الشرق الأوسط أضفت على سياساتها إستراتيجية استغلال الفرص السانحة لتطويق الأمن العربي منا قد يشكل عامل قوة في يد إسرائيل قائم على مدى استغلاله، فو أخذنا بديناميكية الانتشار المتقدم في النقاط الجيوستراتيجية للترسانة الإسرائيلية بالقرب من السواحل العربية والذي يمثل تحديا ورهانا وتهديدا خطيرا حقيقيا في نفس الوقت لأعدائها ولما لا اعتمادها في القريب على إستراتيجية ضرب العدو في مناطقه[1].

حتى نلم أكثر بما هو جدير بنا الحديث عنه في هذا السياق، شهدت التوازنات الدبلوماسية أو بالأحرى علاقات إسرائيل بالبؤر والمناطق القريبة من كيانها حالة من النهوض لما كانت عليه من قبل من جانب العلاقات الدبلوماسية خاصة الثنائية، وهنا أمكن لنا أن نأخذ عينة هامة لنمط هاته العلاقات كانت إفريقيا الغنية بمواردها والفقيرة بهياكلها الحيوية طرفا رئيسيا فيها.

وهو ما يضعنا أمام حتمية إستراتيجية عرفت إسرائيل كيف تستغلها لنفسها كمدخل جديد لديناميكياتها موظفة بذلك الدبلوماسية الناعمة كالتعاونات والمساعدات الإنسانية لجدب الدول الإفريقية في صفها بعد عزلتها، كان آخرها الزيارة التي أجراها رئيس الوزراء السابق نتنياهو إلى إسرائيل منتصف 2016 والتي حملت في طياتها بوادر جديدة للتدخل في شؤون القارة [2].

تركيا وتطور سياساتها اتجاه القضية الفلسطينية:

مما ينبغي أن يكون في الحسبان أن الاعتراف التركي بإسرائيل جاء بعد برهة من الزمن تقارب عام عن إنشاء هذا الكيان عام 1949، مما يبرز تبرير تركيا لهذا الاعتراف على أن الغاية من وراء تحقيق المصلحة التركية والبحث عن حليف جديد في منطقة الشرق الأوسط ضد الخطر الشيوعي بعد الحرب العالمية، وهو ما يبرز جليا السمة الغالبة على العلاقات مع إسرائيل إذا ما قورنت بالعلاقة مع العرب والذي أتى بتوجه العرب بالتصويت لصالح تجريم أو عدم التدخل التركي في قبرص، مما أدى بتركيا إلى إعادة حساباتها من جديد [3].

ومن نافلة القول أن رد الفعل العرب والذي اتسم بالتصويت ضد التواجد التركي في قبرص مثل نقطة تحول حقيقة في سياسياتها، وهنا تجدر الإشارة إلى تأييد تركيا للقرار الأممي 242 المطالب بانسحاب إسرائيل من الأراضي العربي والتي كانت احتلتها بعد 1967، وتصويتها بعد عن حق الشعب الفلسطيني في تقرير مصيره مؤيدة في نفس الوقت للقرار القاضي باعتبار الصهيونية شكلا من أشكال العنصرية [4].

تجدر بنا الإشارة هنا أن تركيا حكومة وشعبا أيدت عديد المواقف العربية بخصوص القضية الفلسطينية، إلا أن أهم ما يمكن أن يميز الساحة العالمية تغليب طابع المصلحة خاصة إذا تعلق الأمر بأحد مصادر القوة ، والقلق حيال استخدام هذا الفاعل ضد سياساتها في المنطقة، لذلك وجب العمل على اكتساب أو البحث عن مصادر قوة بديلة عن المصادر التقليدية خوفا من خطر الندرة أو لما خطر الاستعمال ضدها.

---

[1] – حسين خلف موسى، *محددات سياسة الأمن القومي في إسرائيل في ضوء الثورات العربية*، موقع احتلال، أنظر الرابط :
https://www.ehtelalnews.com/

[2] – فهد ياسين، (2016)، *التغلغل الإيراني في شرق إفريقيا: أهدافه ومخاطره*، مركز الجزيرة للدراسات، أغسطس، ص، 04.

[3] – نور الدين محمد، (1997)، *تركيا في الزمن المتحول قلق الهوية وصراع الخيارات*، ط1، رياض الريس للكتب والنشر، بيروت، ص –ص، 195– 273.

[4] – هدى درويش، (2002)، *العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربية*، دار القلم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ص– ص، 133–137.

حري بنا أن نتحدث عن النقلة النوعية والتي حدتها تركيا عقب تسلم حزب العدالة والتنمية للسلطة منذ 2002 والتي حاولت من خلالها إعادة بناء وتأسيس نقاط جديدة لسياساتها سواء الإقليمية أو الدولية، والتي أصبح الغرض منها كسب مكانة فاعلة ضمن المنظومة العالمية والشرق أوسطية، منتهجة بذلك لعديد المبادئ القائمة على أولوية السلم والأمن من خلال تصفية المشاكل مع الجيران، ومن تم إتباع أسلوب دبلوماسي جديد يرجع لتركيا هيبتها ومكانتها ضمن منظومة السياسة العالمية[1].

ولعل هذا الوصول لحزب يحمل رؤية جديدة للأمة التركية حمل في طياته توجهات جديدة متجددة ليس فقط في التموقعات الإستراتيجية وإنما حتى في السياسات العامة للدولة، وهو الأمر الذي ركزت عليه السياسة التركية في هذه المرحلة قائمة على ضرورة بناء موقع فاعل لتركيا في المحيط الإقليمي والدولي، وعلى حسب داوود أوغلو فإن لا يمكن فهم السياسة الخارجية دون قراءة متأنية للمتغيرات المحيطة بها.[2]

إن من أبرز مقومات القوة التي عمل حزب العدالة والتنمية على إبرازها واستغلالها ضمن معادلة القوة الشاملة متمثلة في موقعها الجيوبولتيكي بين الشرق والغرب، إضافة إلى ارثها الحضاري والذي مثلته الدولة العثمانية وهي الحضارة العملاقة التي أرست معالم السلم إضافة إلى كل هذا امتلاك تركيا لترسانة هائلة من الأسلحة والمعدات الحربية، آخذا الاقتصاد مأخذ الجد ضمن منظومة التواجد العالمي، ولعل كل هذه الاستراتيجيات إنما تأتت بفعل الاستجابة لمستجدات المسرح العالمي والذي تطمح من خلاله إلى أخذ مكانة فاعلة[3].

لنتحدث قليلا عن أبرز الأطر المتحكمة في الرؤية التركية تجاه القضية الفلسطينية والتي أخذ فيها البعد الشعبي التاريخي والذي يمكن الحديث من خلاله عن قيادة السلطان عبد الحميد الثاني حين رفض إعطاء فلسطين لإقامة دولة يهودية عليها، ومن منطلق الجذور الإسلامية لحزب العدالة والتنمية والتي تتأتى دفاعا عن القضايا الإسلامية العادلة في مقدمتها فلسطين، هذا دون أن ننسى التوجه التركي الجديد للعب دور فعال في المنطقة وكسب الرأي العام العربي والإسلامي تجاه سياساتها، وهو ما يبرر الرؤية الاستباقية النزاعات والقيام بأدوار فاعلة قد ترجع للدولة التركية مكانتها التي غابت عنها عهودا مضت[4].

ولعلنا هنا نقف عن أهم البوادر الذي تؤسس لاهتمام جديد تركي بفلسطين والقضية وهو ما يؤكد إنشاء المكتب الفلسطيني لتنسيق التعاون الاجتماعي والاقتصادي، وغير بعيد تم إنشاء الفرع التركي للتعاون والتنمية في الضفة الغربية هذا دون أن نغفل عن عملية صنع السلام والتي أعطت لتركيا نفسا جديدا وثقة متجددة قائمة على توظيف عامل التجارة كمحرك للسلام في المنطقة، من هنا أمن لنا أن نقول أن هذا المبادرة القائمة على صناعة السلام ستخلق لا محالة تعاونا تركيا فلسطينيا[5].

ومن نافلة القول فإن أي تموقع جديد أو فعلي لتركيا في منطقة الشرق الأوسط لن يدع إسرائيل مكتوفة الأيدي على اعتبار أن تركيا قائمة من مبادئها على حماية ودعم الإسلام وهو ما يشكل تحدي حقيقي لإسرائيل، إذا ما عرفت تركيا تستغل كل مقومات القوة التي تمتلكها بدءا من الموقع الجيوبولتيكي وصولا إلى الإرث الحضاري، وما مثلته الرؤية التركية وتحقيق علاقات قوية مع الدول العربية والإسلامية الأمر الذي ستعمل إسرائيل على زعزعته[6].

في عالم السياسة تشكل الأزمات نقطة تحول هامة في المسرح العالمي، إذ شكل العدوان الصهيوني على غزة 2008 نقطة جديدة في الرؤية التركية للقضية الفلسطينية، إذ عمل الساسة الأتراك بكل طوائفهم على التنديد أكثر بهذا العدوان واصفينه بالظلم والسكوت العالمي، الأمر الذي حتم ضرورة اتخاذ إجراءات سريعة وحاسمة من إسرائيل كما وصفها وزير العدل التركي بأنها المحرضة الأولى على الإرهاب العالمي، وهنا تجدر بنا الإشارة إلى الموقف البطولي الذي اتخذته تركيا بطردها للسفير الإسرائيلي والقنصل الإسرائيلي في اسطنبول[7].

---

[1] – فريق الأزمات العربي، (نوفمبر 2016)، *أزمة السياسة الخارجية التركية و انعكاساتها على العلاقات العربية التركية ودور تركيا الإقليمي*، مركز دراسات الشرق الأوسط، العدد الثاني عشر، الأردن.

[2] – ياسر بشير العشي، (1435هـ)، *السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية في ظل حكم حزب العدالة والتنمية2002*، قدمت هذه الدراسة استكمالا لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في الدبلوماسية والعلاقات الدولية، ص– ص، 20– 49.

[3] – إبراهيم إسماعيل كاخيا، (كانون الثاني 2012)، *قراءة إستراتيجية: اليقظة التركية والموقع الإقليمي*، مجلة الدفاع العربي.

[4] – محمد نور الدين، (2010)، *مرتكزات السياسة الخارجية التركية اتجاه القضية الفلسطينية*، مجلة الدراسات الفلسطينية، المجلد 21، العدد 82، بيروت، ص–ص، 26–27.

[5] – فتيحة ليتيم،(2012)، *تركيا والدور الإقليمي الجديد في منطقة الشرق الأوسط*، مجلة المفكر، العدد الخامس، ص 214–215

[6] – محمد نور الدين، (يناير 2012)، *الدور التركي تجاه المحيط العربي*، مركز دراسات الوحدة العربية، الطبعة الأولى، بيروت ، ص 15.

[7] – محسن محمد صالح، (2009)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2008*، ط1، مركز الزيتونة للدراسات، بيروت، ص– ص، 171– 175.

هذا دون أن ننسى المواقف الشعبية وتشكيلات المجتمع المدني التركي إذ هرعت منذ اللحظات الأولى للمجزرة على تقديم المعونات واللوازم من المواد الغذائية والمعدات الطبية، واستعدادها المطلق لاستقبال الجرحى والمصابين، نقف هنا عند هذه النقطة والتي تبرز جليا التوجه الجديد التركي الشعبي والرسمي تجاه الدعم المطلق للقضية الفلسطينية، لكن النقطة التي تقف في وجه تركيا الآن هي تبنيه للمسار العربي الرسمي المحكوم بمشروع التسوية.

ومن بين النقاط البارزة في التوجه التركي تجاه فلسطين نجد من جملة الإعانات أسطول الحرية والذي جاء لفك الحصار لكن لم تنتهي المهمة، فقد قصفت الباخرات الإسرائيلية الأسطول مخلفة بذلك تسعة قتلى أتراك، يجدر الحديث إلى أن هذا الأسطول شارك فيه ما يقارب 663 شخص من 37 دولة، وحتى لا نترك للصدفة مجالا فإن السفينة التي تم قصفها كانت تحمل العلم التركي ما يبرز النية الإسرائيلية في اعتماد القصف للسفن التركية.[1]

ففي القانون الدولي البحري فإن أي دخول غير مرخص يعد انتهاكا حقيقيا للقانون الدولي وهو ما عمدته إسرائيلي بانتهاكها لهذا المجال البحري في المياه الدولية ولجوئها إلى الاستعمال المفرط للقوة العسكرية، وفي نفس الوقت يشكل تحديا للحكومة التركية وموقفها من هذا الاعتداء وهو ما يكد مرة أخرى أن إسرائيل لا تريد سلاما في المنطقة، ما أدى بالجنب التركي إلى سحب السفير من تل أبيب ودعت مجلس الأمن الدولي إلى عقد قمة طارئة بشأن الوضع، ما ينذر بأن العلاقات التركية الإسرائيلية لن تبقى على النحو الذي كانت عليه[2].

ودون أن نخوض أكثر في الأعماق فإن الموقف التركي اتسم باستدعاء السفير كبادرة احتجاج على الطريقة السياسية الدبلوماسية، ومنع إسرائيل من المشاركة في التمارين في الأراضي التركية بما فيها منع تحليق الطائرات والقبول بتشكيل لجنة دولية لتقصي الحقائق، أما على النقيض في الجانب الإسرائيلي فقد عمدت هي الأخرى لسحب مستشاريها العسكريين من تركيا ورفضها المطلق للاعتذار العلني عن الحادثة وفي نفس السياق معارضتها الشديدة لتشكيل لجنة دولية للتحقيق[3].

خاتمة:

في الختام حاولت هذه الدراسة تسليط على طبيعة العلاقة بين التموقع الإسرائيلي من الأزمة السورية على القضية الفلسطينية في ظل الدور التركي المنوط بها، إذ شكل الأزمة السورية نقطة ارتكاز وتحول لواقع ومستقبل القضية الفلسطينية بفعل الاستراتيجيات الإسرائيلية المتبعة في المنطقة والتي تأخذ بالحسبان كسب تأييد إقليم ودولي لعدوانها المستمر واحتلالها للأراضي الفلسطينية في ظل صمت الرأي العام العالمي.

إذ وعلى اعتبار الموقع الهام لتركيا ضمن منظومة السياسة العالمية إضافة إلى عوامل القوة التي تتمتع بها تركيا جعلا منها لاعبا هام ومحددا رئيسيا لعديد القضايا في الشرق الأوسط وعلى رأسها القضية الفلسطينية، وهنا أمكن لنا التأكيد على أنه لابد من الاستفادة من هذا الدور عربيا عن طريق التنسيق التركي العربي على أعلى المستويات، آخذين السياسة الخارجية بالحسبان من خلال فهم الدروس المستقاة من عدم الاكتفاء بالرد الشعبي فقط.

هنا وجب علينا التذكير بالدور التركي في السنوات الأخيرة والذي أخذ منحى الإيجاب من كل القضايا العادلة في ظل حكم حزب العدالة والتنمية، وإعلانه تدشين أرضية جديدة من السياسات التي يمكن أن ترجع لتركيا مكانتها ضمن المعادلة الدولية، يمكن لنا التريث قليلا للحديث عن مدى تأثر الدور التركي إقليميا خاصة في ظل سلسلة الثورات العربية من 2011 والتي أصبحت نقطة جديدة من حلقات السياسة الدولية.

كل هذا راجع في ظل التغيرات التي تحكم الواقع العالمي من عديد القوى الفاعلة من خلال أن متغير المصلحة وجد ضالته ضمن القضايا الجوهرية وخاصة ما تعلق بالشأن العربي، ومنه اللعب على وتر الاستراتيجيات البراغماتية، وهو ما ينذر بل يؤسس لقاعدة واضحة فحواها التوظيف الأحادي المصلحي للقضية الفلسطينية كأداة ضغط ومركزا لتوطيد العلاقات مع دور الجوار الشرق أوسطية.

---

[1] - Ian Black, SiddiqueHaroon, (May 31.2010), ***The Gaza FreedomFlotilla***, Q&A, The Guardian.

[2] - Darian Jones, ***Turkey – Israel Relations Reassessed in the Wake of Flotilla Raid***, N.Anews.com: www.printthis.clickability.com/pt/cpt?action=cpt&title=Turkey-Israel+Relation+Reassessed

[3] - --- , (July 9, 2010), ***After the Flotilla***, Editorial in the New York Times Published: www.nytimes.com/2010/07 /10/opinion/10sat2.html.

ومنه فإن مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية يتحدد وفق معادلة أطرافها قائمة على عديد النقاط نذكر منها الموقف الشعبي وتأثير المجتمع المدني التركي في دواليب السلطة، والذي حسب وجهات النظر يصب غالبيته في تأييد لسياسة الحكومة القائمة على الدفاع على القضايا العادلة وبناء رؤية إسلامية واضحة المعالم تجعل من القضية الفلسطينية قضية كل الشعب التركي والعربي.

الملحق (01)

مجموع الضحايا في شهر حزيران/ يوليو 2017 [1].

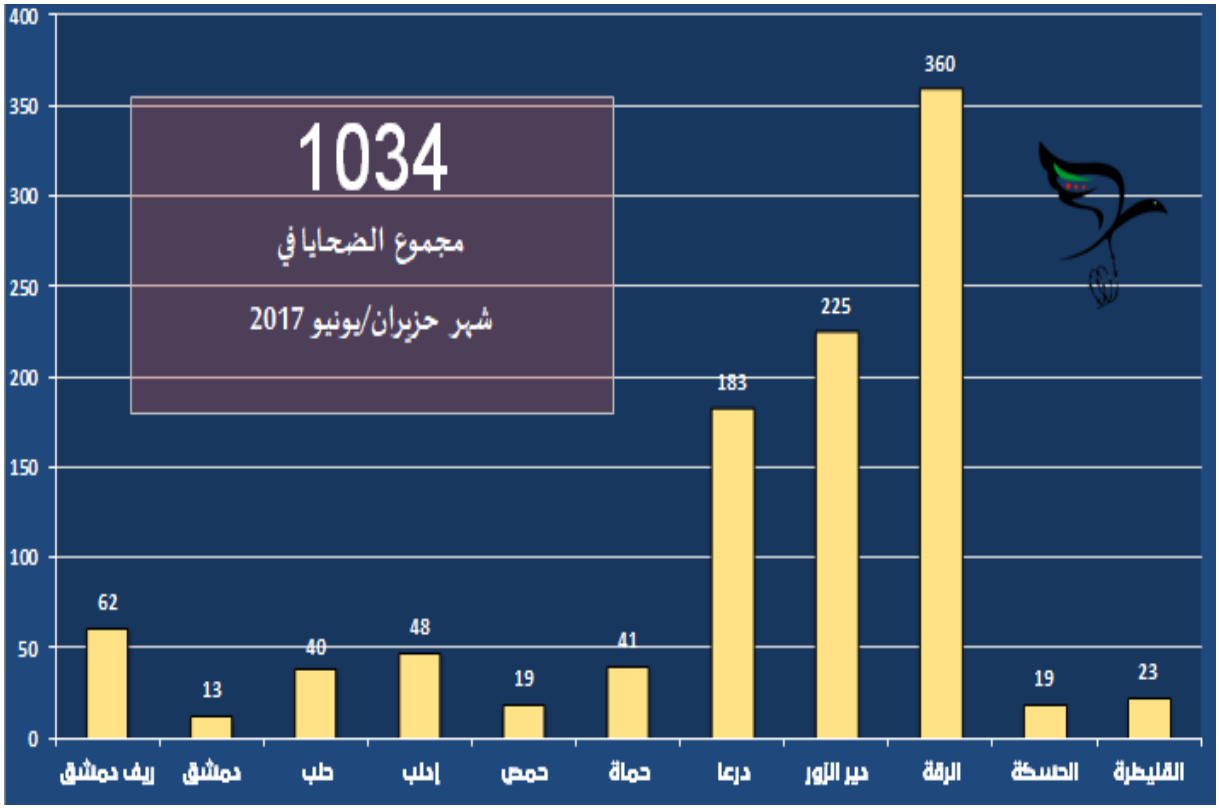

[1] – وثقت اللجنة السورية لحقوق الانسان مقتل (1034) شخصا خلال شهر حزيران/يوليو من بينهم (169) طفلا و (84) سيدة و (14) تحت التعذيب، أنظر الرابط:
https://www.google.dz/search?q=%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%AC%D9%86%D8%A9+%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9+%D9%84%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82+%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%86&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjCiv3Irs3WAhXGPRQKHWfGBrwQ_AUIDCgD&biw=1366&bih=700#imgrc=TGQ-wIIB5I0X-M:

الملحق (02)

تقرير الشبكة السورية لحقوق الإنسان بشأن الاختفاء القسري [1].

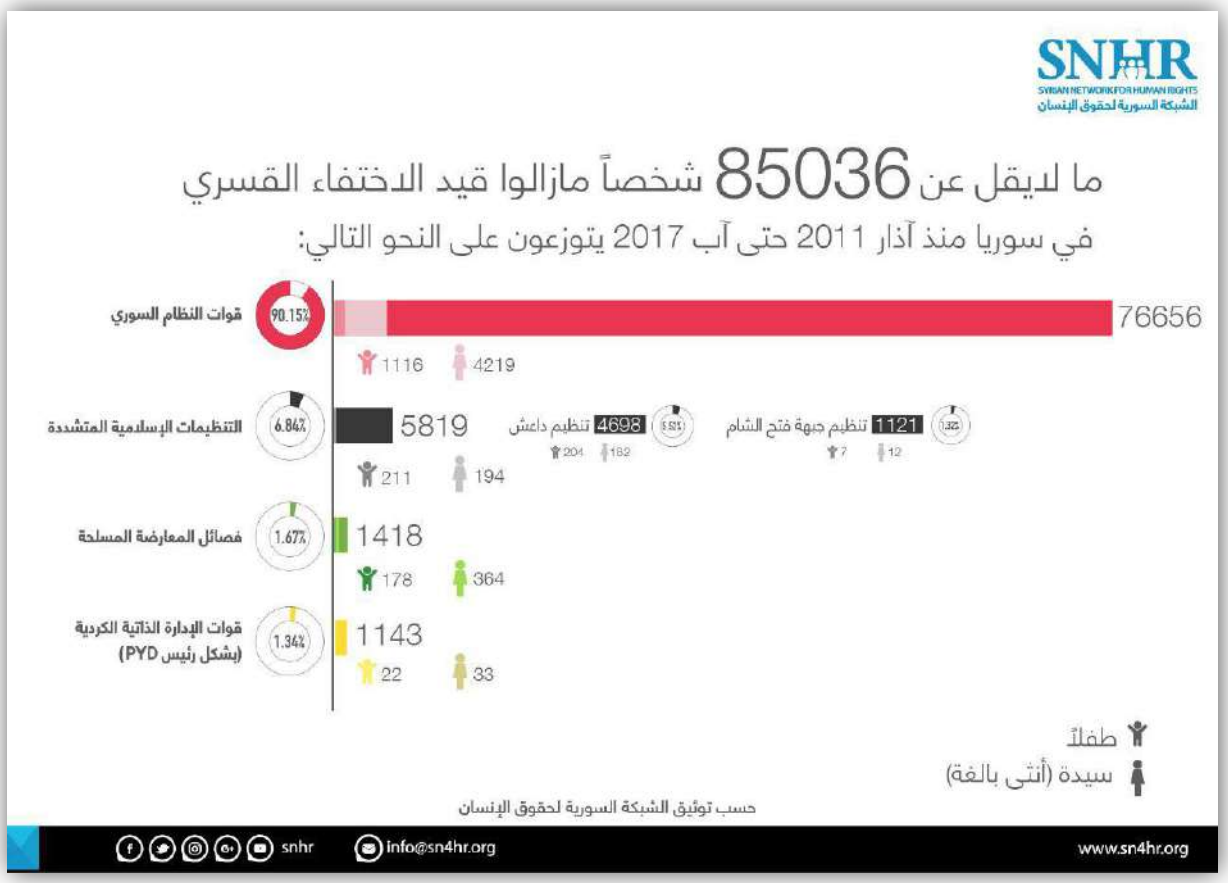

المراجع:

1. إبراهيم إسماعيل كاخيا، (كانون الثاني 2012)، *قراءة إستراتيجية: اليقظة التركية والموقع الإقليمي*، مجلة الدفاع العربي.
2. بسام ضويحي وآخرون، (2015)، *تداعيات ما يجري في العراق وسوريا على دول الجوار والإقليم*، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن.
3. جمال وكيم، (2012)، *صراع القوى الكبرى على سوريا- الأبعاد الجيوسياسية لأزمة 2011*، ط2، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت.
4. حسين خلف موسى، *محددات سياسة الأمن القومي في إسرائيل في ضوء الثورات العربية*، موقع احتلال، أنظر الرابط:

https://www.ehtelalnews.com/

5. عبد العزيز الحاج مصطفى، (2015)، *النظام السوري والجريمة المستمرة من 2011 إلى 2015*، ط1، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن.
6. عمار ياسر حمو، (2016)، *روسيا والثورة السوري: من دعم القاتل إلى شريك في القتل*، تقديم: هيثم المالح، ط1، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن.
7. ريز ارليخ، (2015)، *داخل سورية قصة الحرب الأهلية وما على العالم أن يتوقع*، تر: رامي طوقان، ط1، الدار العربية للعلوم ناشرون، لبنان.

---

[1] – سجل التقرير ما لا يقل عن 85036 شخصاً مازالوا قيد الاختفاء القسري على يد الأطراف الرئيسة الفاعلة في سوريا منذ آذار 2011 حتى آب 2017، نظام الأسد مسؤول عن إخفاء ما لا يقل عن 76656 شخصاً بينهم 1116 طفلاً، و4219 سيدة، فيما ما لا يقل عن 4698 شخصاً، بينهم 204 أطفال، و182 سيدة مختفون لدى تنظيم "الدولة"، وما لا يقل عن 1121 شخصاً، بينهم 7 أطفال و12 سيدة لدى "هيئة تحرير الشام"، بينما أخفت قوات الإدارة الذاتية ما لا يقل عن 1143 شخصاً، بينهم 22 طفلاً، و33 سيدة، وفصائل المعارضة المسلحة كانت مسؤولة عن إخفاء ما لا يقل عن 1418 شخصاً، بينهم 178 طفلاً، و364 سيدة.، أنظر الرابط:

https://www.baladi-news.com/ar/news/details/22888/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9_%D9%84%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AE%D8%AA%D9%81%D8%A7%D8%A1_%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B3%D8%B1%D9%8A_%D8%A8%D8%A7%D8%AA_%D8%B3%D9%84%D8%A7%D8%AD_%D8%AD%D8%B1%D8%A8_%D9%81%D9%8A_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7

8. فتيحة ليتيم،(2012)، *تركيا والدور الإقليمي الجديد في منطقة الشرق الأوسط*، مجلة المفكر، العدد الخامس، ص 214-215

9. فهد ياسين، (2016)، *التغلغل الإيراني في شرق إفريقيا: أهدافه ومخاطره*، مركز الجزيرة للدراسات، أغسطس.

10. فريق الأزمات العربي، (نوفمبر 2016)، *أزمة السياسة الخارجية التركية و انعكاساتها على العلاقات العربية التركية ودور تركيا الإقليمي*، مركز دراسات الشرق الأوسط، العدد الثاني عشر، الأردن.

11. هدى درويش، (2002)، *العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربية*، دار القلم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ص- ص، 133-137.

12. محمد نور الدين، (2010)، *مرتكزات السياسة الخارجية التركية اتجاه القضية الفلسطينية*، مجلة الدراسات الفلسطينية، المجلد 21، العدد 82، بيروت، ص-ص، 26-27.

13. محمد نور الدين، (2010)، *مرتكزات السياسة الخارجية التركية اتجاه القضية الفلسطينية*، مجلة الدراسات الفلسطينية، المجلد 21، العدد 82، بيروت، ص-ص، 26-27.

14. محمد نور الدين، (يناير 2012)، *الدور التركي تجاه المحيط العربي*، مركز دراسات الوحدة العربية، الطبعة الأولى، بيروت ، ص 15.

15. محمد نور الدين ، (1997)، *تركيا في الزمن المتحول قلق الهوية وصراع الخيارات*، ط1، رياض الريس للكتب والنشر، بيروت، ص -ص، 195-273.

16. محسن محمد صالح، (2009)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2008*، ط1، مركز الزيتونة للدراسات، بيروت، ص- ص، 171- 175.

17. نيقولاوس فان دام، (2005)، *الصراع على السلطة في سوريا: الطائفية والإقليمية والعشائرية في السياسة 1961-1995*، الطبعة الالكترونية العربية، مكتبة مدبولي، القاهرة.

18. ياسر بشير العشي، (1435هـ)، *السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية في ظل حكم حزب العدالة والتنمية2002*، قدمت هذه الدراسة استكمالا لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في الدبلوماسية والعلاقات الدولية، ص- ص، 20- 49.

19. يسرائيل شاحاك، (2016)، *الأسد بين الرحيل والتدمير الممنهج*، ط5، دار الفارابي، بيروت.

20. Ian Black, SiddiqueHaroon, (May 31.2010), The Gaza FreedomFlotilla, Q&A, The Guardian.

21. Darian Jones, Turkey – Israel Relations Reassessed in the Wake of Flotilla Raid, N.Anews.com: www.printthis.clickability.com/pt/cpt?action=cpt&title=Turkey-Israel+Relation+Reassessed

22. --- , (July 9, 2010), After the Flotilla, Editorial in the New York Times Published: www.nytimes.com/2010/07/10/opinion/10sat2.html.

السياسة التركية تجاه قضية فلسطين ما بين (1908-1948)

الأستاذ: عبد الرحمن قدوري
قسم العلوم الإنسانية – جامعة سعيدة – الجمهورية الجزائرية.
alger13000@yahoo.com

الملخص:

مقدمة:

تمثل قضية فلسطين عاملا أساسيا ومحوريا في مسار العلاقات العربية التركية، فقد تأرجح الموقف التركي منها بين التأييد والحياد على حسب الظروف الدولية والإقليمية، وعلى حسب المصالح القومية التركية في المنطقة والتي ترتبط بشكل كبير بالمصالح الأمريكية.

ونحاول في هذه الدراسة تسليط الضوء على جزء من تاريخ القضية ومواقف تركيا منها، وبشكل أخص مع نهاية القرن 19م وطيلة النصف الأول من القرن20م.

إن فترة الحكومة الاتحادية ابتداء من عام 1908 تعد مرحلة مفصلية في الموضوع، فحينذاك اتبع الأتراك سياسة التتريك القائمة على سيطرة العنصر الطوراني وتهميش بقية العناصر، مما أدى إلى اصطدامها بالقومية العربية الناشئة في الثورة العربية عام 1916م، مما انعكس سلبا على فلسطين حيث وقعت تحت الوصاية البريطانية وإصدار وعد بلفور لليهود عام 1917م.

كما نحاول التعرض لمواقف تركيا الحديثة في عهد كمال أتاتورك من القضية حتى قيام الكيان الصهيوني عام 1948م، حيث نشطت الحركة الصهيونية في فلسطين بدعم من بريطانيا، وانشغلت تركيا بإصلاحاتها الداخلية.

منهج البحث:

اعتمدنا في دراستنا هذه على المنهج التاريخي الوصفي لدراسة وتحليل ما تضمنته مختلف المصادر والمراجع من معلومات مرتبطة بالموضوع.

المناقشة:

نحاول في هذه الدراسة الإجابة عن إشكالية التغير والتحول المستمر في مواقف السياسة الخارجية التركية تجاه القضايا العربية وخاصة قضية الصراع مع إسرائيل، وماهية المحددات الداخلية والخارجية للسياسة التركية، باعتبار تركيا دولة إقليمية لها وزنها التاريخي والسياسي والاقتصادي، وبالتالي نجد لها ارتباطا وثيقا بالمنطقة وقضاياها، وسواء رغبت تركيا أم لم ترغب فموقعها الاستراتيجي الهام بين ثلاث مواقع ساخنة في العالم (البلقان، القوقاز، الشرق الأوسط) يجعلها محل ترصّد و ترقّب من جميع الأطراف، ويجعلها في موقع قريب من القوى العالمية في كل الظروف.

وقد عثرنا على رسالتي دكتوراه، حول الموضوع، في معهد الدراسات الآسيوية بجامعة الزقازيق هما: "**علاقة تركيا باليهود وإسرائيل وأثرها على البلاد العربية** (1648-1999)" ج2 للدكتورة درويش هدى محمود، و"**الجماعات اليهودية في تركيا وأثرها على المجتمع التركي** " للدكتور حمدان عبدالله محمد، وهي دراسات قيمة عن الموضوع، الا انها اهتمت بالجانب الاجتماعي وأغفلت دراسة البعد السياسي في مواقف تركيا تجاه قضية فلسطين.

نتائج الدراسة:

توصلت الدراسة الى جملة من النتائج أبرزها:

أن السياسة التركية طيلة فترة الدراسة بقيت ثابتة ولو بشكل جزئي تدور حول محور واحد هو خدمة مصالح تركيا بالدرجة الأولى.

-نجحت الدولة العثمانية في كبح جماح الحركة الصهيونية لفترة إلا أن تأسيس المستعمرات الأولى عام 1882، واستمرار التسلل اليهودي إلى فلسطين لم يكن له مبرر.

-في مرحلة الحكومة الاتحادية لقي الصهاينة مساعدة كبيرة وتشجيعا من طرف الأتراك، لوجود نفوذ يهودي قوي داخل نظام الحكم، مما مكن اليهود من وضع يدهم على فلسطين مبكرًا.

-غياب القضية الفلسطينية في السياسة الخارجية التركية في عهد مصطفى كمال أتاتورك بسبب انشغال تركيا بأوضاعها الداخلية وفتور العلاقات العربية التركية.

الكلمات المفتاحية:

تركيا – فلسطين – المسألة الشرقية – اليهود.

المراجع المستخدمة:

اعتمدنا في الدراسة على جملة من المراجع كما يلي:

1- **المراجع باللغة العربية :**

1- الشناوي، عبد العزيز.(1985)، **الدولة العثمانية دولة إسلامية مفترى عليها** .الجزء الثاني، المكتبة الأنجلو مصرية ،القاهرة.

2- البرغوثي، عمر الصالح وطوطح، خليل.(2001)، **تاريخ فلسطين**، مكتبة الثقافة الدينية، بورسعيد.

3- الشاذلي، محمود ثابت.(1989م)، **المسألة الشرقية دراسة وثائقية عن الخلافة العثمانية 1299-1923**،الطبعة الأولى، مكتبة وهبة ،القاهرة.

4-الزين، مصطفى .(1991)، **ذئب الأناضول**، الطبعة الأولى، مؤسسة الريس للكتب والنشر، قبرص.

5-الحوت، نويهض.(1991)، **فلسطين التاريخ السياسي من عهد الكنعانيين حتى القرن العشرين**، الطبعة الأولى، دار الاستقلال للدراسات و النشر، بيروت.

6- المسيري، عبدالوهاب.(1999)، **موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية**، الطبعة الاولى، دار الشروق، بيروت، المجلد8.

7- أوغلي، إحسان وآخرون. (1993)، **العلاقات العربية التركية من منظور تركي**، الجزء الثاني، معهد البحوث والدراسات العربية ومركز الأبحاث للتاريخ والثقافة الإسلامية باستانبول، القاهرة.

8-حسن ياسر، أحمد.(2006)، **تركيا البحث عن مستقبل**، الهيئة العامة المصرية للكتاب، القاهرة.

9-توفيق، محمد محمد.(1936م)، **كمال أتاتورك**، دار الهلال، مصر.

10-روبنس، فيليب.(1993)، **تركيا و الشرق الأوسط** ، ط1، تر: ميخائيل نجم خوري، دار قرطبة للنشر والتوزيع.

11-طربين، أحمد سعد الدين.(1993)، **فلسطين تاريخها و قضيتها**، مؤسسة الدراسات الفلسطينية.

12- قوطلي، آي ياشار.(1989)، **الصهيونية و تركيا**، الطبعة الأولى، تر: أحمد فؤاد متولي، الزهراء للإعلام العربي.

13-هيرزوير، لوكاز.(ب ت ن)، **ألمانيا الهتلرية والمشرق العربي**، تر: أحمد عبدالرحيم مصطفى، دار المعارف، مصر.

14-قطب، محمد علي.(ب ت ن)، **.يهود الدونمة في تركيا** .الدار الثقافية للنشر، ب م ن.

15-هلال، رضا. (1999)، **السيف والهلال تركيا من أتاتورك إلى أربكان**، ط1، دار الشروق، القاهرة.

16-سعيد، أمين.(ب ت ن)، **الثورة العربية الكبرى**، المجلد الأول، مكتبة مدبولي ، القاهرة.

2- المراجع باللغة الإنجليزية :

-Saleh,mohammed mohsen.History of pelestine.al-falah foundation .cairo.egypt.

3- الرسائل الجامعية :

-حمدان، محمد عبدالله.(2007)، **الجماعات اليهودية في تركيا وأثرها على المجتمع التركي**، رسالة دكتوراه غير منشورة، معهد البحوث و الدراسات الآسيوية ، جامعة الزقازيق.

مهيد:

تعتبر قضية فلسطين من أبرز القضايا التي شغلت العالم الاسلامي منذ أكثر من عشرة قرون، حيث دخل هذا الأخير في صراع طويل مع الغرب المسيحي في اطار الحروب الصليبية ثم الحركة الصهيونية في العصر الحديث، وكانت الخلافة الاسلامية في بغداد ثم القاهرة ثم إسطنبول تعمل جاهدة على رد اي عدوان على الأمة الاسلامية وخاصة في الشام وفلسطين.

وقد تصدرت قضية فلسطين واجهة الأحداث منذ نهاية القرن 19م وبداية القرن20م، وتباينت مواقف الدولة التركية منها وفقاً لظروف داخلية وخارجية.

1- فلسطين في ظل الحكم العثماني في القرن 19م:

خضعت فلسطين للحكم العثماني بعد هزيمة المماليك في معركة "مرج دابق" شمال حلب 24اوت1516م، في عهد السلطان سليم الأول، وقد شهدت خلال هذا العهد تغيرات عديدة في مجالات مختلفة اقتصادياً واجتماعياً، وعاشت الأقليات الدينية خاصة طائفة اليهود في أمن ورخاء في ظل قانون الملل والنحل الذي كان سائداً في أقاليم الدولة العثمانية، على عكس البطش والقمع الذي كانت تعاني منه في أوروبا والعالم.

وتعرضت الدولة العثمانية لضغوط شديدة خاصة في مرحلة الضعف، من طرف الدول الأوروبية التي استغلت الامتيازات الممنوحة من طرف الباب العالي، كحجة للتدخل في الشؤون الداخلية للدولة العثمانية، خاصة ما تعلق بدعم القناصل الأوروبيين للحركة الصهيونية وسعيها لإقامة وطن قومي لليهود في فلسطين.

أ- السلطان عبدالحميد في مواجهة أطماع الحركة الصهيونية:

يعتبر تيودور هيرتزل (1860-1904) مؤسس الحركة الصهيونية الحديثة، وواضع الأسس العقائدية للصهيونية السياسية*. كان يرى أن السبيل الوحيد لحل القضية اليهودية هو جعلها قضية سياسية تُبحث جديًا في المحافل الدولية والأوساط اليهودية، والفكرة التي يجب أن تتجمع حولها الجهود لتتحول من حلم إلى واقع هي فكرة "الدولة اليهودية". ولم يحدد هيرتزل فلسطين مكانا وحيدا للدولة اليهودية على الرغم من كونها "الوطن التاريخي" فقد فكر في الأرجنتين، وسيناء، وقبرص، وشرق إفريقيا والكونغو. ودعا هيرتزل تنفيذا لمشروعه إلى إنشاء "جمعية يهودية" و"وكالة يهودية" الأولى للإعداد السياسي والعلمي، والثانية لتنفيذ البرامج العملية، وقد مثّل فكر هيرتزل نموذجا كلاسيكيا للفكر الاستعماري الأوروبي الذي ساد القرن التاسع عشر[1].

إلى جانب نشاطه السياسي، سعى هيرتزل باستمرار لإقامة الأساس التنظيمي للحركة الصهيونية، واتجهت محاولاته نحو عقد مؤتمر عام، يحضره مندوبون عن الجاليات اليهودية في أوروبا وغيرها، لوضع أسس المشروع الصهيوني وخطواته التنفيذية. وقد نجح ثيودور هيرتزل في عقد المؤتمر الصهيوني الأول برئاسته في مدينة "بازل" بسويسرا سنة 1897، ووضع ما عرف باسم برنامج بازل الصهيوني، وأسس المؤتمر المنظمة الصهيونية العالمية، وأقر نظامها الداخلي وهيكلها التنظيمي وشروط العضوية. بعد هذا المؤتمر توجهت الحركة الصهيونية للعمل على جبهتين في آن واحد: الجبهة الداخلية بهدف استكمال تنظيماتها، وكسب ولاء اليهودية العالمية، والجبهة الخارجية بهدف كسب تأييد حركة الاستعمار الأوروبي العالمي.[2]

كان هيرتزل يتميز بالذكاء والفطنة والمرونة السياسية، فقد اتصل بالسلطان عبدالحميد وأكد له كذبا وزورًا أن الصهيونيين يكنون الولاء للدولة العثمانية ولسلطانها، وأن المنظمة الصهيونية اعترضت على كل تسلل يهودي الى فلسطين من دون موافقة السلطات العثمانية. وأكد له أن فوائد جمة ستجنيها الدولة العثمانية إذا أذنت لليهود في إقامة دولة ذات حكم ذاتي في فلسطين، فأثرياء اليهود على استعداد لسحب رؤوس اموالهم من البلاد التي يقيمون فيها ونقلها الى فلسطين لاستخدامها في استغلال موارد البلاد الاقتصادية، وفي ثنايا الحديث عرض على السلطان تقديم معونات ضخمة تساعد على تدعيم المركز المالي للحكومة العثمانية في وقت كانت موازنة الدولة تعاني عجزًا يعكس أزمات مالية عنيفة تهدد بانهيار الاقتصاد العثماني.[3]

وصل إلى علم السلطان عبد الحميد أن أفواجا من اليهود لا تزال تتعاقب على فلسطين، إذ كان قناصل بعض الدول الأوروبية في فلسطين يتدخلون لصالح اليهود مستغلين نظام الامتيازات الأجنبية، ولأن اليهود كانوا يصطنعون بعض الوسائل للتحايل على القانون، ورأى السلطان منع هذا التدفق اليهودي على فلسطين، فأصدر في نوفمبر عام 1900م فرمانا يحدد إقامة الزائرين اليهود لفلسطين بمدة لا تتجاوز ثلاثة شهور.

وعلى الرغم من أن السلطان كان قد أصدر فرمانا على غراره سنة 1887م، فقد ثارت ثائرة اليهود على فرمان 1900م، ودفعوا بعض الحكومات الأوروبية وغيرها إلى الاحتجاج عليه لدى السلطان. فأبلغت الحكومة الإيطالية الباب العالي أنها لا تميز بين رعاياها المسيحيين ورعاياها اليهود، ومن ثم فهي تحتج على صدور هذا الفرمان. وتلاها السفير الأمريكي الذي قدم في اليوم الثامن والعشرين من شهر فبراير عام 1901م احتجاجا مماثلا باسم حكومته، وكذلك نهجت الحكومة البريطانية هذا النهج، وكان رد الباب العالي أن فرمان سنة 1900م ليس أمرا

جديدا فهو تجديد لفرمان سابق مماثل. و رأى عبدالحميد كي يخفف من حدة هذه الاحتجاجات أن يقابل في قصره هيرتزل زعيم الحركة الصهيونية، وتمت المقابلة في اليوم السابع عشر من شهر مايو 1901، فعرض من خلاله هيرتزل مشروعا خطيرا يقضي بأن يصدر السلطان فرمانا يسمح لليهود الأجانب بالهجرة إلى فلسطين والتوطن فيها ومنحهم قسطا وافرا من الحكم الذاتي، وبالمقابل يدفع اليهود عند صدور الفرمان مبلغا كبيرًا من المال قدر بثلاثة ملايين جنيه، ثم يقومون بدفع جزية سنوية للدولة العثمانية، لكن السلطان عبدالحميد رفض المشروع جملة وتفصيلا، كما رفض مقابلة هيرتزل مجددًا. كما رفض السلطان عبد الحميد مشروعا آخر يقضي بإقامة جامعة عبرية في القدس، استهدفت الصهيونية من خلالها استقطاب عدد كبير من الأساتذة اليهود في جامعات العالم

والباحثين اليهود إلى فلسطين، لتكون هذه الجامعة دعامة وركيزة علمية للدولة اليهودية المرتجاة في فلسطين، ووسيلة للتسلل الثقافي على أعلى المستويات إلى فلسطين[4].

ولكن مما يؤاخذ عليه السلطان عبدالحميد الثاني تجاه المسألة الفلسطينية أنه أصدر فرمانات جزئية لصالح بعض اليهود وأذن لهم بمقتضاها في شراء بعض مساحات محدودة من الأرض الفلسطينية، وقد استغل اليهود على عادتهم هذه الفرمانات فأقاموا عدة مستعمرات أشرفت عليها أجهزتهم المالية والفنية لتمويل الهجرة اليهودية إليها وتأسيس المستعمرات فيها واستصلاح أراضيها واستغلالها اقتصاديا .وليس في إمكان المؤرخ أو الباحث أن يجد تفسيرا أو تبريرًا لموافقة السلطان على إصدار هذه الفرمانات الجزئية بالقول بأن السلطان تعرض لضغوط دول أوروبية كبرى لم يقو على الوقوف في وجهها، كما أن هذه الفرمانات كانت سندا قويا للحركة الصهيونية للتوسع في شراء مزيد من الأراضي الفلسطينية سواء بطرق مشروعة أو غير مشروعة، كما لا يمكن القول بأن السلطان عبدالحميد لم يكن يتوقع أن موافقته تكون بداية لتهويد فلسطين، لأن ذلك يجرد السلطان من صفات الحنكة السياسية والحصافة التي يتمتع بها. ولكن على الرغم من ذلك، فقد ساهمت سياسته في التخفيف والحد من الهجرة اليهودية إلى فلسطين. ويتضح هذا النجاح في أنه لما احتلت بريطانيا والجيش العربي بقيادة فيصل، فلسطين في سبتمبر عام 1918م وأخضعتها للحكم العسكري البريطاني، طبقت عليها نظام الانتداب مباشرة، وقامت الحكومة البريطانية بفتح أبواب فلسطين أمام هجرة اليهود.[5]

ب- أثر التنظيمات العثمانية على يهود فلسطين

نتيجة لطموحات محمد علي الكبير في التوسع، والحروب التي اضطرت الدولة العثمانية خوضها ضده في الثلاثينات من القرن التاسع عشر، والتي نجم عنها احتلال ابنه إبراهيم باشا لسوريا ولبنان وفلسطين، تنبه السلطان محمود الثاني للأخطار الداخلية، وهذا فضلا عن الأخطار الخارجية المتجسدة بأطماع الدول الكبرى فكان لابد من إصلاحات داخلية درء للخطرين معا، فصدرت القوانين الإصلاحية الشهيرة بالتنظيمات في مطلع عهد ولده السلطان عبد المجيد، وعرفت بخط "كولخانة" لسنة 1839.

وأبرز ما في هذه التنظيمات الأولى إقرار المساواة بين الرعايا، واعتراف الدولة بحقوق الأفراد وحرياتهم على اختلاف أديانهم ومذاهبهم وأجناسهم ولغاتهم، وقد شمل ذلك اليهود[6].

منحت الحكومة العثمانية الحاخام الأكبر سنة 1842 منصبا رسميا، كما منحته صلاحية إصدار الأحكام القضائية في المنازعات بين اليهود، وصلاحية اختيار معاونيه من القضاة اليهود، وأصبحت له صفة رسمية كالمسؤولين الكبار في القدس، كما أصبح يمثل الطائفة اليهودية في كل العلاقات بالطوائف المسيحية. وقد وضع له العثمانيون مكتبا إلى جانب الرؤساء الروحيين المسيحيين.

كما بادرت الدولة العثمانية، بعد اشتداد الضغط عليها بعد حروب القرم، ولإظهار حسن نياتها تجاه المسيحيين، إلى إصدار الخط الهمايوني الشهير 1856، وهو القانون الذي يحدد حقوق الطوائف المسيحية، ويقر لكل طائفة بحقها في الحياة الطائفية المستقلة الخاصة بها، في كنف الدولة. وقد كانت هذه التنظيمات الجديدة بداية عهد جديد في فلسطين، بحيث اشتدت فيه سطوة القناصل الأجانب بحجة حماية رعايا الأقليات الطائفية، وكثرت فيه الإرساليات التبشيرية الأجنبية والبعثات الاستكشافية.[7]

كان للتنظيمات العثمانية أثر بارز على الطائفة اليهودية في فلسطين، فقد تسرب العديد من يهود أوروبا المعروفين بالأشكنازيم، كما ابتدأت طلائع من يهود روسيا القيصرية تصل إلى فلسطين عام 1882،

وبرغم أن عددهم كان قليلا جدا مقارنة باليهود الذين هاجروا الى الولايات المتحدة الأمريكية إلا أن الدولة العثمانية كانت تنظر إليها بعين الريبة، بحكم أنها كانت قادمة من روسيا عدوها اللدود، أما بعد ولادة المشروع الصهيوني، فقد كانت مخاوف الدولة تختفي أحيانا لتظهر في أحيان أخرى، كانت تختفي وراء الدبلوماسية الحميدية – الهرتز لية، لتظهر في إصدار القوانين ضد الهجرة اليهودية إلى فلسطين، ثم كان الفساد في الإدارة العثمانية كفيلا بحل التناقض بين هاتين السياستين.[8]

أعلنت الحكومة العثمانية في أواخر سنة 1881م أنها تسمح بهجرة اليهود إلى أي جزء من أجزاء الإمبراطورية غير فلسطين، شرط استبدال جنسياتهم الأصلية بالجنسية العثمانية. إلا أن تكاثر القنصليات في القدس وموظفيها، وتشابك مصالح هؤلاء جميعا اقتصاديا وتجاريا داخل البلد، أدى إلى تحول كل قنصلية إلى دائرة نفوذ كبيرة تستطيع بحكم حصانتها الدبلوماسية، والامتيازات المعترف بها قانونا بشأن حماية رعاياها الأجانب (منذ سنة 1856)، أن تقوم بالدور الأول في تسهيل دخول اليهود إلى البلد أولاً، وتوفير المستعمرات لهم ثانيا.

أصبحت كل قنصلية دولة داخل الدولة، وما كان أسهل من دخول اليهود الأوروبيين باعتبارهم مواطنين تابعين لهذه القنصلية أو تلك، وما عاد من داع لتطبيق القوانين العثمانية المعلنة، بشأن شرط التنازل عن الجنسية الأصلية واكتساب الجنسية العثمانية، فكان بقاء هؤلاء على جنسياتهم الأصلية يستمر برعاية قناصلهم، إضافة إلى أنه أمر يصعب ملاحقته قانونيًا. وكذلك كان دور القناصل وموظفيهم كبيرا جدا في مرحلة الاستيطان التي تبدأ بشراء الأراضي، ثم الحصول على الرخص الرسمية للإنشاء وبناء المستعمرات، وقد كان عدد من هؤلاء القناصل يهودا أصلاً. كما اتبعت العديد من الوسائل والطرق للتحايل على القوانين منها تسجيل القناصل للأراضي والممتلكات بأسمائهم الخاصة ثم بيعها إلى اليهود.[9]

كما أن الفساد الإداري والرشوة التي كانت مستشرية في الإدارة العثمانية كان لها نصيبها في تسرب الأراضي إلى اليهود، لكن مع ذلك فقد كان في وسع أي مسؤول عثماني كبير أن يحدّ من التسيب

والمخالفات القانونية إلى حد كبير، فوالي القدس رؤوف باشا (1876–1888)، كان صارما ونظيف الكف، مما حمى سنجق القدس في عهده، فاضطر اليهود في معظم الحالات إلى شراء الأراضي في منطقة الشمال، التي كانت تابعة لولاية بيروت، وقد ضغط القناصل الأجانب على الدولة العثمانية حتى تم استبدال الوالي رؤوف باشا.

وبإيجاز يمكن تلخيص السياسة العثمانية الحميدية إزاء الاستيطان اليهودي، فالصهيوني، بأنها رفضت باسم القانون رفضاً قاطعاً، إلا أن الادارات الضعيفة والمرتشية سمحت بذلك على أرض الواقع.

1- السياسة التركية في عهد حكومة الاتحاديين (1908 – 1920):

تألفت النواة السرية الثورية الأولى المناهضة لسياسة السلطان عبد الحميد من طلاب "المدرسة الطبية العسكرية الإمبراطورية " في الأستانة، وقد تأثر الشبان الأتراك بالمدربين الأجانب الذين استقدمهم السلطان لتدريب الجيش، كما تأثروا بأمهات الكتب الكلاسيكية الغربية، وقد أصبحت مترجمة حديثا إلى التركية وعرفت النواة الأولى باسم "الترقي والإتحاد"بدل "الإتحاد والترقي"، في سنة 1895م نفت الدولة العديد من رجال الجمعية، وفي السنة التالية اكتشفت بالصدفة مؤامرة انقلابية، فتجددت الأوامر بالنفي وشهدت السنوات السبع اللاحقة استمرار جماعة في المنفى و جماعة في الداخل، و قد تم توحيد الجماعتين في سنة 1907م باسم "الإتحاد و الترقي"على أن يبقى للجمعية مركزان أحدهما في باريس والآخر في "سالونيك"، و قد كان الهدف الأساسي للجمعية إعادة العمل بدستور مدحت باشا الصادر عام 1876م.[10]

عرفت الجمعية بأنها المنظمة السرية لجمعية "تركيا الفتاة"، ومنذ إعادة العمل بالدستور سنة 1908م، أخذ العثمانيون من القوميات المتعددة العمل والتعاون مع الاتحاديين، وقد انجرف هؤلاء جميعا بسحر الشعارات الاتحادية والمترجمة عن الثورة الفرنسية "الحرية، العدالة، المساواة " وظنوا بالاتحاديين صدق الإيمان بهذه الشعارات، وصدق الإخلاص لقسم وأهداف الجمعية، فألّف الألبان، الشركس، الأكراد، الروم، والأرمن جمعيات خاصة بهم، كما ألف العرب جمعية "الإخاء العربي العثماني"، لكن الاتحاديين رفضوا إدخال العرب في اللجنة المركزية لجمعية الإتحاد والترقي، ورفضوا حتى دعوتهم للمفاوضة حول الشؤون الداخلية، ولم يبادر الاتحاديون بمثل هذه الشراسة أي شعب عثماني آخر، وفي هذه المرحلة بات واضحا أن الاتحاديين أنفسهم كانوا يعانون من انقسامات داخلية في اتجاهات سياسية ثلاثة:

الاتجاه الأول : يسعى إلى التتريك في ظل العلم العثماني، وهذا ما عرف باسم "السياسة الطورانية".

وقد تحدث عن القومية الطورانية في الدولة العثمانية العديد من الكتاب والمفكرين الأتراك منهم الصحفي اليهودي "موئير كوهين"[11] الذي تحدث عن الضمير القومي، واليقظة القومية السائدة في أيامه وعن المفهوم القومي لدى الأمم، وعن أتراك أذربيجان والقوقاز، و"لاملى دافيدز"و"ليون كاهون"و"خامبري" و كلهم يهود وأعضاء بارزون في جمعية الاتحاد والترقي، وأيضًا "إميل دوركا يم" اليهودي الفرنسي الذي عاش في تركيا فترة انتشار حركة التتريك في الدولة العثمانية.

ومفهوم القومية الطورانية هو قيام دولة تركية طورانية تجمع أتراك العالم في دولة واحدة هي تركيا، والعمل على تتريك جميع البلدان التابعة للدولة العثمانية، واشتقت كلمة الطورانية من "طوران" وهو موطن القبائل التركية التي كانت تعيش في منطقة جنوب إيران. [12]

نشأت الطورانية و تطورت بأفكار اليهود الذين يعيشون في تركيا متأثرين بالوهم السابق، وهو أن يجتمعوا في تركيا ومنها إلى أرض الميعاد فلسطين، ومن فكرة الطورانية حدث نفور من العرب لدى الأتراك، وتحالفت تركيا مع إسرائيل ضد العرب والمسلمين. ومن أهداف هذا الفكر الدعوة إلى تغيير مفردات اللغة التركية من الحروف العربية إلى الحروف اللاتينية والقيام بوحدة تركية بديلة عن الوحدة الإسلامية.

وبذل اليهود جهدهم في نشر الفكر الطوراني في تركيا، حيث بدّل الضباط الذين كانوا في جمعية الإتحاد والترقي، وجمعية "ترك أوجا كي"–أي طائفة الترك– أسماءهم بأسماء طورانية. وتدخلت الحكومة التركية في المدارس العالية والمدارس الحربية ومدارس الحقوق والطب والهندسة وغيرها، واستغنى التلاميذ في جميع المدارس الابتدائية والإعدادية والعالية عن الكتب الإسلامية.[13]

قامت العديد من الدول الاستعمارية في نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين بإقامة علاقات فكرية وثقافية قوية مع من ينتمي ويتحزب للفكر الطوراني، واختارت هذه الدول بعض الشخصيات القومية البارزة لتحاول استغلال الحركات القومية من أجل هدم الدولة العثمانية من الداخل، فنشأ جيل جديد في بعض الكليات العصرية في تركيا يستهين بقيمة الدين الإسلامي وتراثه[14].

واستغلت جمعية الإتحاد والترقي كل أفكار الطورانية ضد من هو غير تركي، ورأت أنه من الضروري سحق العناصر غير التركية بمطرقة تركية، حتى شمل الأمر أن أصحاب جمعية الإتحاد والترقي من اليهود ترى ضرورة فرض اللغة التركية لتحل محل اللغة العربية في البلدان العربية، ومن جانب آخر فإن الأتراك كانوا يخدمون اللغة العربية لأنها لغة دينهم الإسلامي، فعمل هؤلاء على سياسة الهدم من الداخل، وإظهار الغرور للشعب التركي والافتخار بالطورانية بدل التحالف مع الدول العربية، وظهرت العصبية التركية [15].

و**الاتجاه الثاني:** كان يرى أن الانفكاك أمر ضروري، لأن اصطباغ العرب بالجنسية التركية ليس أمرا سهلا ولا ممكنا برأيهم، هذا بالإضافة إلى الخطر الذي يجابه الترك من بقاء العرب في دولتهم، لكون العرب يشكلون الأكثرية العددية.

و**الاتجاه الثالث:** كان يرى الحل في الإبقاء على الخط الحميدي من حيث الالتفاف حول العصبية العثمانية، وعدم إثارة العصبيات القومية خشية انهيار الإمبراطورية .[16]

في المرحلة الأولى، وبينما كان العرب ما زالوا يحسنون الظن بالاتحاديين، أقدموا على فتح فروع للجمعية في العديد من المدن العربية.

وفي فلسطين، كانت مدينة القدس من أهم مراكز الجمعية، وقد حاكت جمعية الإتحاد والترقي الحركة الماسونية في سريتها وغرابة طقوسها، وكانت تستدرج الأعضاء الذين تختارهم ما بين ترغيب وترهيب.

وحتى قيام الحرب البلقانية، لم يكن الاتجاه الطوراني هو البارز، ولم يكن المؤمنون بالدستور وحسناته من الأتراك يأخذون بسياسة التعصب للقومية التركية، أما بعد انتهاء الحرب فقد كشر التيار الطوراني عن أنيابه، وكانت أبرز دلالات هذه السياسة محاولة التتريك بالقضاء على اللغة العربية، إذ لم يسمح الحكام للعرب في فتح مدارس أهلية تدرّس اللغة العربية، وفي المدارس الحكومية طبقت السياسة التي تهدف إلى سياسة التتريك، كما أوفدت الحكومة المعلّمين الأتراك لتدريس اللغة العربية، ولم يكن هناك سوى اثنين من العرب بين أفراد بعثة علمية إلى أوروبا لدراسة العلوم المالية من أربعمائة طالب، ولم يكتم وزير العدل التركي "نجم الدين منلا بك"، أن سياسة الحكومة هي سياسة تتريك العرب وقد أمر بأن تكون المرافعات في المحاكم باللغة التركية، وكذلك فرض على التجار العرب تقديم البيانات إلى دوائر الجمرك باللغة التركية، وحتى الشكاوى المرفوعة إلى مجلس المبعوثان من المواطنين العرب بالتركية.[17]

ولم يخف الاتحاديون بعد الكشف عن نياتهم احتقارهم الشديد للعرب، وتحول التيار الطوراني من نشرات ونداءات مهووسة إلى سياسة تطبيقية سافرة، لمّا نكث الاتحاديون وعودهم للعرب بعد المؤتمر العربي في باريس، و لمّا منحوا جمال باشا الصلاحيات المطلقة للقضاء على أحرار العرب، فما كان على هؤلاء سوى مجابهة هذا العدوان الذي استهدف هويتهم ووجودهم.[18]

ولم تكن الجهود المركزية للاتحاديين، وسياستهم العنصرية هي وحدها التي أثارت العرب، و إنما موقف هؤلاء اتجاه الحركة الصهيونية، فقد أحسّ العرب أن الاتحاديين غير مكترثين بالتسلل الصهيوني ناهيك عن تشجيعهم له. إن تلك الرؤية أدت مع مرور الوقت إلى التورط في مؤامرة تركية ماسونية صهيونية على حساب الفلسطينيين، وإن كان يبدو أن في ضوء بعض المصادر الوثائقية أن بريطانيا كانت وراء تلك المزاعم، فقد ادعى "السير جيرارد لوثر" السفير البريطاني في إسطنبول في رسالة مطولة ومفصلة بعث بها إلى الوكيل الدائم لوزارة الخارجية في 29 مايو 1910م أنه اكتشف وجود صلة بين الحكام الجدد لتركيا الذين وصلوا إلى السلطة بعد ثورة 1908م وبين المؤامرة اليهودية الماسونية، وتمضي الرسالة فتذكر أن "ناثان"عمدة مدينة روما اليهودي و بعضاً من الشيوخ والنواب اليهود كانوا أيضاً على ما يبدو من الماسونيين،كما أن الحكومة الإيطالية عينت يهوديا ماسونيا يدعى "بريمو ليفي"، لم يكن من قبل في السلك الدبلوماسي قنصلا عاما في سالونيك، كما تم تعيين "أوسكار ستراوس"سفيرا أمريكيا هناك، كما كان له مع يعقوب سكيف تأثير على الأمريكيين اليهود لصالح الهجرة إلى بلاد ما بين النهرين لمعارضة الخطط الإقليمية وكشكل ممتد للصهيونية، وظهر بشكل جلي أن سالونيكا كانت مسرحا لعمليات الماسونية

العالمية، وهي مدينة بتعداد سكاني يصل إلى حوالي 140 ألف نسمة بينهم 80 ألف من اليهود الأسبان، و20 ألف نسمة من طائفة "زاباتي ليفي" أو اليهود المتسترين "الدونمة"[19].

والدونمة هم مجموعة من اليهود هربوا من ظلم محاكم التفتيش في "إسبانيا"في القرون الوسطى، إلتجأوا إلى الدولة العثمانية، واستقروا في سالونيكا، ثم دخلوا في الإسلام، و مع تركهم لدينهم في الظاهر فإنهم كانوا لا يتقيدون بأي قاعدة من قواعد الإسلام، لا يصلون ولا يصومون ولا يخالطون المسلمين الأتراك، ويعيشون منغلقين على أنفسهم، أذكياء نشيطون وماهرون، وكانوا غير مندمجين في المجتمع التركي، ولا يتناكحون مع الأتراك فقد كان التزاوج من غير الدونمة محرّما عليهم في معتقدهم ومذهبهم.كان معظمهم يشتغلون بالتجارة، لذلك كانوا على علاقة دائمة بأوروبا، حيث أثّر فيهم المجتمع الأوروبي تأثيرًا ظاهرًا، كانت أرباحهم جيدة، ومستواهم الاقتصادي أعلى من مستوى غيرهم من المجتمعات. وبلغ تغلغلهم في مراكز صنع القرار التركي حدًا كبيرًا، حيث نشرت جريدة "المحراب" في عددها الصادر بتاريخ الخامس عشر من يناير سنة 1924م مقالا للكاتب والمؤرخ الفرنسي "جان برون" نقتطف منه ما يلي: (إن أصحاب "المصيدة" – فرقة من الدونمة– هم أذكى الأقوام والأجيال التي تعيش في مدينة سالونيكا، انتسب معظمهم إلى جمعية "الإتحاد و الترقي"). و خلاصة القول أنهم قادوا الجانب الأكبر من ثورة "تركيا الفتاه" هذه الثورة التي قام بها في الأساس يهود الدونمة، الذين أظهروا الإسلام، لكنهم ظلوا في الحقيقة يصارعون الإسلام، و بقيت علاقاتهم تقتصر على الأعمال الظاهرة فقط. [20]

وفيما يبدو فقد تركزت المؤامرة حول رجل يدعى "عمانويل قره صو" وهو يهودي ماسوني من سالونيكا، أصبح مبعوثا لتلك المدينة في عام 1908م، وقد أقام فيها محفلا عرف "بالمقر المقدوني" كان على اتصال بالماسونية الإيطالية، وكان يعمل على إغواء فتيان الترك، ضباطا ومدنيين لتبني الماسونية بهدف ممارسة نفوذ يهودي ملموس على الحكم الجديد في تركيا. وكان السفير البريطاني لوثر على اقتناع بأن الأفكار المستوحاة لحركة فتيان الترك التي نجم عنها إعلان الدستور وإعادة افتتاح البرلمان بعد انقلاب ناجح في عام 1908م قد جاءت من سالونيكا، وكانت في أساسها حركة يهودية، وعلى ذلك فإن كلمات الحرية، المساواة والإخاء وهي شعار فتيان الترك كانت من مخادعات الماسونيين الإيطاليين، وحين أقامت الجمعية نفسها في استانبول عقب الثورة بقليل سرعان ما أصبح معروفا أن كثيرا من أعضائها القياديين كانوا من الماسونيين. و قد بدأ "قره صو" يلعب دورا كبيرا، بما في ذلك استيلاؤه الناجح على جمعية البلقان، وأصبح واضحا أن اليهود على اختلاف ألوانهم من أهالي البلاد والأجانب من المؤيدين المتحمسين للنظام الجديد. وكان الاعتقاد أن كل عبراني يمكن أن يصبح جاسوسا ضالعا في الجمعية السرية، وأخذ الناس يدركون أن الحركة يهودية أكثر منها ثورة تركية.[21]

وأهم قادة جمعية الاتحاد والترقي اليهود، طلعت بك ناظر المالية الذي ينتمي إلى أصل غجري، وأجاويد ناظر المالية وهو يهودي متستر وراء الإسلام كانا بمثابة الواجهة الرسمية للسلطة السرية للجمعية، وكانا في حقيقة الأمر العضوين الوحيدين في مجلس النظار اللذين يعتدّ بهما، كما كانا أيضا على رأس الماسونية في تركيا، فمنذ أن أصبح طلعت بك ناظرًا للداخلية قام بنشر شبكة من الجمعيات الماسونية في الإمبراطورية وعين في الوظائف المحلية، بما في ذلك مناصب الحكام والحكام الفرعيين ...وغيرها، رجالا ماسونيين أو من المرتبطين بالجمعية المعتمد عليهم أو الاثنين معا في معظم الأحوال.

كما نجد أعضاء بارزين في الجمعية كانوا يهوداً من أمثال "موئير كوهين" و"ابراهم غالانتي"، "تكين ألب" الذي حث الدولة التركية أن تعتمد على الأموال اليهودية بعد الحرب العالمية الأولى، وقال: "إن تركيا غارقة في الديون ولا يستطيع الاقتصاد التركي أن يتعافى إلاّ بهذه الأموال اليهودية"[22].

و يضيف السفير البريطاني :"أن اليهودي يبدو أنه استوعب العقلية التركية الغافلة عن التطورات الاقتصادية الجارية حيالها"، ولما كانت تركيا تحتوي على الأماكن المقدسة لإسرائيل، فقد كان من الطبيعي أن يجاهد اليهودي للحفاظ على مركز متنفذ مقصور عليه كي يستخدمه في تحقيق أهدافه، أي البناء الأساسي لدولة يهودية ذات استقلال ذاتي في فلسطين أو بابل، وفي إمكانية اليهود مساعدة فتيان الترك بالعقول والمشروعات التجارية، وبنفوذهم القوي في الصحافة الأوروبية، وبالأموال التي يقدمونها مقابل الامتيازات الاقتصادية والإنجازات المحققة لأهداف إسرائيل، بينما يتطلع فتيان الترك لاستعادة وتأكيد استقلالهم القومي والتخلص من النفوذ الأوروبي كجزء من الصحوة الآسيوية العامة. وباستخدام اليهود العثمانيين كقنطرة للالتقاء بين الصهيونيين وفتيان الترك بواسطة قوى الماسونية، فاليهودي الشرقي خبير بالعمل ببراعة في الأنشطة السرية واختيرت الماسونية السياسية ذات الطابع القاري باعتبارها رابطا من أكثر الروابط فاعلية وستارا لإخفاء الأنشطة الداخلية للحركة. [23]

وكان الممثلون البريطانيون في إسطنبول يعتقدون أن اليهود السياسيين في تركيا مرتبطون بتنظيم صهيوني من خلال الماسونية الشرقية وأن الجميع يعملون لصالح ألمانيا على حساب بريطانيا.[24]

2- **الثورة العربية الكبرى :**

في ظل سياسة التتريك التي انتهجتها الحكومة الاتحادية بالقوة، برزت في العالم العربي حالة من التذمر الشديد، والرغبة في الانفصال عن الدولة العثمانية، خاصة مع انتشار الافكار القومية العربية، الأمر الذي استغلته بريطانيا في احداث الوقيعة بين العرب والأتراك عبر مندوبها السامي في مصر السير مكماهون.

أ- مراسلات الشريف حسين- مكماهون :

عشية نشوب الحرب العالمية الأولى، كانت الحكومة البريطانية تجري اتصالات بالشريف حسين بن علي، أمير مكة، بقصد استمالته وكسب العرب إلى جانبها وتشجيعهم على الثورة ضد الحكومة العثمانية التي كانت الدلائل تشير إلى احتمال خوضها الحرب إلى جانب ألمانيا، وكانت بريطانيا تهدف من وراء تشجيع العرب على الثورة ضد الأتراك، إلى إضعاف الموقف العسكري التركي وبالتالي تخفيف الضغط على قناة السويس، وحماية امتيازات النفط في العراق، والحيلولة دون إجماع المسلمين على تلبية نداء السلطان العثماني للجهاد، كما كانت بريطانيا تخشى تعاظم النفوذ الألماني في العاصمة العثمانية، ورأت في مشروع الخط الحديدي الذي يربط برلين ببغداد تهديدا لمصالحها ومواصلاتها بين الهند والخليج العربي. [25]

وهكذا استغلت بريطانيا تطلع العرب إلى الاستقلال عن الدولة العثمانية وتحقيق أمانيهم القومية في الوحدة والحرية، وشجعتهم على الثورة ضد الحكومة العثمانية في مقابل وعود بالاعتراف بدولة عربية مستقلة ضمن حدود لا شك في أن فلسطين كانت داخلة فيها، على أن الحكومة البريطانية أنكرت ذلك فيما بعد. وجرت الاتصالات البريطانية العربية بين السير هنري مكماهون المندوب السامي البريطاني في مصر، والشريف حسين شريف مكة الذي فوض إليه رجالات العرب وقادة الحركات السرية الوطنية (جمعيات "الفتاة"و"العهد"وغيرهما)التحدث باسم العرب جميعا بشأن الاستقلال والوحدة، وذلك خلال الفترة من يوليو 1915 إلى مارس 1916م. [26]

من الواضح، أن رجال الثورة الفلسطينية من أبناء فلسطين لم يكونوا ليعلموا في مطلع الثورة بما ورد أو لم يرد في مراسلات حسين- مكماهون بشأن وطنهم فلسطين، غير أنهم كانوا يدركون بل يؤمنون بأن فلسطين جزء من الدولة العربية المرتقبة، وما الثورة إلا مقدمة للدولة، وقد احتاجت فلسطين إلى ثلاثين عاما لتدرك أن وعد بلفور كان القرار البريطاني الوحيد بشأن فلسطين، وما عداه كان حبرا على ورق.[27]

في هذه الأثناء، كان القائد التركي جمال باشا يفتك بالوطنيين من الزعماء العرب، ويرسلهم إلى أعواد المشانق فكانت القافلة الأولى من شهداء الاستقلال في 21 أغسطس 1915م، والقافلة الثانية في 6 مايو 1916م، وكان بين الشهداء عدد من زعماء فلسطين، وكانت التهمة هي العمل من أجل استقلال سورية وفلسطين والعراق عن الدولة العثمانية، مما دفع بالشريف حسين إلى التعجيل في إعلان ثورته ضد الأتراك، وكان ذلك في 5 يونيو 1916م. [28]

ب- أحداث الثورة :

كانت مهمة الجيش العربي الرئيسية تخفيف الأعباء عن الجيش البريطاني الحليف بقتال الأتراك ومشاغلتهم، ومع قدوم عام 1917م كان هذا الجيش الحليف في نظرهم قد أمضى عدة أشهر في الاستعداد لاقتحام فلسطين من الجنوب. جرت المعركة الفاصلة في غزة، ابتدأت بشراسة وقوة واستمرت لسبعة أيام، وقد ابتدأت بالمدافع الثقيلة وانتهت بالأسلحة البيضاء، وقد صمد الأتراك بشجاعة ولم يتراجعوا محتفظين بمراكزهم كلها. وكانت الثغرة التي نفذ الجيش البريطاني منها هي جبهة ضيقة صغيرة يتولى الدفاع عنها فرقة جنود في أغلبيتهم عرب، وقد انهارت هذه الجبهة فتدفق الخيالة الأستراليون الأشداء والتفوا حول الجيش التركي.

نتج من انهيار جبهة الجنوب أن توقفت طلائع جيش الصاعقة التركي القادمة من شمال فلسطين، وتلقت الجيوش التركية على ساحل البحر الأحمر الأوامر بالتراجع، وأخذت الجبهة في فلسطين بالانهيار على الرغم من استمرار الأتراك بالقتال. تسلّم الجيش البريطاني مدينة القدس في 9 ديسمبر 1917م، وبالرغم من الدور الكبير الذي قام به الجيش العربي في مساندة حلفائه، إلا أن الجيش البريطاني تنكر لهذا الدور، وأولى علامات التنكر عدم رفع العلم العربي ضمن أعلام الحلفاء عند دخول المدينة، ثم فرض الاحتلال العسكري المباشر على فلسطين، وإصدار وعد بلفور المشئوم لليهود لمساعدتهم على إقامة وطن قومي لهم في فلسطين .[29]

ج- وعد بلفور وفرض الانتداب على فلسطين :

لما اندلعت الحرب العالمية الأولى سنة 1914م، كانت الحركة الصهيونية قد خطت عدة خطوات على طريق استكمال مؤسساتها التنظيمية والسياسية والمالية، ووضع الأسس الأولى للاستيطان الصهيوني في فلسطين، ولكن هذه الخطوات على أهميتها، كانت لا تزال أضيق كثيرا من أن تشكل انجازاً حاسمًا بصدد النقاط الأربع لبرنامج بازل الهادف إلى إقامة الدولة اليهودية الصهيونية.

فمن جهة أولى، كانت أغلبية يهود العالم لا تزال خارج إطار الدعوة الصهيونية، وكانت تيارات يهودية مهمة تعارض العمل الصهيوني السياسي في فلسطين، إما لأسباب دينية أو لقناعتها بأن حل المسألة اليهودية هو باندماج اليهود في مجتمعاتهم على أسس المساواة والتحرر الليبرالي، ومن جهة ثانية، كانت حركة الهجرة اليهودية إلى فلسطين تسير ببطء شديد، إذ كان توجهها الغالب لا يزال نحو أميركا وأوروبا الغربية، ولم يكن عدد اليهود في فلسطين يتجاوز النصف في المائة من يهود العالم. ومن جهة ثالثة، كانت الحركة الصهيونية لا تزال تبحث عن البراءة الدولية أي عن قوة عسكرية كبرى تتبنى الهدف الصهيوني وتقدم الدعم السياسي والعسكري إلى برنامج الهجرة والاستيطان، وتنقل مشروع الصهيونية من نطاق الحلم إلى حيز الواقع. يضاف إلى كل ذلك، أن برنامج الاستيطان الصهيوني في فلسطين كان قد أخذ يصطدم بالتنبه المتعاظم للخطر الصهيوني من قبل السكان العرب، أصحاب البلاد. [30]

أدركت الحركة الصهيونية ضرورة التحرك للحصول على دعم إحدى القوى الاستعمارية الكبرى، وبرز تياران أحدهما يرى ضرورة توثيق الروابط مع ألمانيا إذا ربحت الحرب، والتيار الآخر يرى ضرورة الاتصال ببريطانيا بحكم أنها الدولة الاستعمارية العظمى، التي دانت لها أقطار الشرق والغرب، وبالفعل مالت الكفة للطرف الثاني وتولى "حاييم وايزمان" العمل في هذا الاتجاه بتكثيف اتصالاته بالقائد البريطاني جيمس بلفور انتهت بإصدار وعد بلفور الشهير، ويتضمن وعد بريطانيا لليهود بدعمهم في إقامة وطن قومي لهم في فلسطين. [31]

تم احتلال فلسطين من قبل الجيوش البريطانية في سبتمبر 1918م، وأقيمت فيها إدارة عسكرية باسم "الإدارة الجنوبية لبلاد العدو المحتلة "، وفي أبريل 1918م قبيل إتمام احتلال فلسطين، وصلت اللجنة الصهيونية إلى فلسطين برئاسة حاييم وايزمان، وكانت غايتها إرساء الأسس الكفيلة بإقامة الوطن اليهودي تنفيذًا لتصريح بلفور، و قد لقيت هذه اللجنة كل مساعدة من الإدارة العسكرية. وفي عام 1920م، أعلنت بريطانيا إنهاء الإدارة العسكرية وقيام إدارة مدنية محلها، وتعيين الوزير اليهودي البريطاني السابق وأحد أقطاب الصهيونية في بريطانيا هربرت صموئيل أول مندوب سام لها على فلسطين، والذي شرع منذ وصوله في وضع البلاد في حالات سياسية واقتصادية وإدارية تؤدي إلى قيام الوطن القومي اليهودي.[32]

2- في عهد مصطفى كمال و أتباعه (1924-1945):

يعتبر مصطفى كمال أتاتورك مؤسس تركيا الحديثة، وأفكاره وسياساته التي طبقها بعد وصوله الى الحكم هي التي سادت تركيا عقودا من الزمن، لذا كان من الواجب أن نتناول نشأته والعوامل المؤثرة في فكره، وموقف العرب من اصلاحاته في تركيا.

أ- حياته ووصوله الى الحكم:

ولد مصطفى علي رضا، بمدينة "سالونيكا" الساحلية التي تقع على بحر ايجه باليونان في يوم من أيام عام 1881 لأب يعمل موظفاً بسيطا في دائرة الجمارك العثمانية، ولأم (زبيدة) كانت بالغة في الالتزام في تدينها، تزامنت ولادته مع ظروف سياسية واجتماعية فريدة في مدينة سالونيكا وجوارها، ففي هذه البلدة اجتمعت عبر قرون منذ أن فتحها العثمانيون ثقافات متعددة، أهمها الهيلينية اليونانية والمقدونية والسلافية والتركية العثمانية، وكانت من أولى المناطق التي شهدت أحداث تمرد على الحكم العثماني بمجرد أن حلت الهزيمة بالسلطنة على يد روسيا القيصرية في أواخر النصف الثاني من القرن التاسع عشر، فكانت نشأة مصطفى فيها ذات أثر في تكوينه لامتلاء المدينة وضواحيها في ذلك الوقت بمزيج من الأعراق والأديان المعادية للسلطان.[33]

بعد وفاة الأب انتقلت الأم وولدها وشقيقته إلى بيت أخيها حسين أفندي بإحدى البلدات الريفية قرب مدينة "لانجازا"(باليونان حاليا)، كان ذلك مما أحدث تغيرا نوعيا في حياة الصبي الذي أصبح يقضي وقته بين المزارع الخضراء، و ما لبث أن طلب من أمه استكمال تعليمه، وحيث لم يكن هناك من بدائل في البلدة سوى التعليم الديني (التركي) أوالتعليم المسيحي اليوناني فقد أودعته أمه زبيدة المدرسة التركية، ولكنه رفض بعد فترة وجيزة الاستمرار فيها فأوكلت شأنه لمعلم كان يحضر لتدريسه في المنزل، ولكن مصطفى تمرد عليه.[34]

دخل مصطفى المدرسة الثانوية العسكرية في سالونيكا عام 1893م، وهو ابن الثانية عشر وبدأت بذلك الحياة العسكرية، لرجل سيغير بعد ثلاثة عقود من هذا التاريخ مجرى تاريخ وطنه و أوطان كثيرة حوله. بدا واضحا تميزه وتفوقه على أقرانه بدرجة بالغة في الانضباط وفي العلوم، وكان ذلك مما دعا أحد معلميه إلى تسميته "كمال" فأصبح منذ ذلك الوقت يدعى "مصطفى كمال".

بعد عامين، انتقل إلى مدرسة التدريب العسكري في "موناستر" التي تأثر بإقامته فيها بدرجة كبيرة حين تعرف لأول مرة من خلالها على ما يجري في العالم، كانت المدرسة مسرحا لتحزبات أيديولوجية و عرقية و سياسية سائدة في المدينة، التي كانت تحفل بدورها بالحركة والنشاط السياسي، فعرف لأول مرة حقيقة كونه "تركياً"وسط بلغار وصرب ويونانيين ومقدونيين.

في عام 1899م، تحول مصطفى كمال إلى مدرسة المشاة بكلية الحرب بإسطنبول، وتخرج منها ملازما في عام 1902م، وأنهى دراسته في كلية الحرب وحصل على رتبة نقيب في عام 1905م، وفي هذه الفترة حصل مصطفى كمال على جرعات من التثقيف السياسي الغربي، الذي أسهم في صياغة أفكاره و ميوله وانتماءاته.[35]

كانت إسطنبول وقتها تنقسم إلى عالمين: شرقي وغربي، وبدا القسم المسلم منها فقيرًا مظلماً فيما بدا القسم الغربي يتلألأ، ويحفل بالحركة والنشاط والازدهار. كان المناخ السياسي في عاصمة السلطنة منفتحاً بفضل الصحف والأحزاب والحركات المختلفة، ومنعكسا في قضايا تطرح للنقاش العام الذي أبدى مصطفى كمال اهتماما بالمشاركة فيه على نطاق محدود مع أصدقائه عن سياسة السلطان عبد الحميد الثاني وحركة تركيا الفتاة، وجمعية الاتحاد والترقي، وعن حقوق الأفراد وواجبات السلطة ...، وأصبح الضابط الصغير يعيش في مناخ سياسي متشبع بأفكار التغيير والثورة التي كانت على وشك الحدوث. [36]

عاش مصطفى في شقة صغيرة بحي بايزيد في اسطنبول، واستأجر مع عدد من رفاقه أخرى لعقد لقاءاتهم "السرية "للنقاش لكنه اعتقل ورفيقه بعد وشاية من آخر، و تم إيداعهما السجن العسكري لشهور، ثم أطلق سراحهما على أن ينقلا للعمل في مواقع بعيدة عن اسطنبول عقابا لهما، كان الخيار في بادئ الأمر سالونيكا أو مقدونيا، لكن مصطفى وجد نفسه و صديقه في الشام.[37]

بعد فترة أمضياها بين بيروت ودمشق والعقبة والقاهرة، اشترك مصطفى في تأسيس جمعية سرية في سوريا باسم "الوطن"بعيدا عن قبضة السلطان عبد الحميد الثاني في اسطنبول، وذهب إلى سالونيكا خلسة دون إذن ليؤسس فرعا لها هناك باسم" الوطن والحرية"، وبعد عامين من مراقبة انضباطه العسكري تم ترقيته وجرى نقله إلى رئاسة أركان دمشق، ثم انتقل بناء على طلبه إلى رئاسة أركان سالونيكا في 1907م .[38]

في سالونيكا، وجد مصطفى كمال منظمة ثورية كبيرة قد تألفت هناك تحت اسم "الاتحاد والترقي"، تضم الضباط الذين أطلقوا على أنفسهم لقب" الضباط الأتراك".[39]

وكانت اجتماعات الاتحاد و الترقي تعقد في بيوت بعض اليهود المنتمين للجنسية الإيطالية والجمعيات الماسونية ، إذ دأب أعضاء الجمعية على الاحتماء بحصانة هؤلاء اليهود من القبض عليهم أو محاكمتهم أمام المحاكم التركية بحكم معاهدات الامتيازات الأجنبية، كما أن بعض أعضاء الإتحاد والترقي قد انضموا إلى جماعة "الماسون"واستعانوا على تأليف جمعيتهم الثورية وتنظيمها باقتباس أساليب المنظمات الماسونية.[40]

ولما انضم مصطفى كمال إلى إحدى شعب الجمعية، وجد أن غالبية الأحاديث تدور حول اضطهاد اليهود في روسيا، وفي سواها من الدول الأوروبية. فأدرك أنه تورط في الانضمام إلى منظمة دولية سرية هدامة، وهو الذي لم تعنه في شيء طقوس الماسونية أو اضطهاد اليهود، وكان كل ما يعنيه إنقاذ تركيا من استبداد السلطان ومطامع القوى الأجنبية. كما أن جمعية الاتحاد والترقي لم تعهد إليه بما يتفق مع طبيعته القيادية الآمرة الناهية، بل كان عضوا عليه تنفيذ الأوامر خلف نقاب الطقوس الماسونية المعقدة. ومن هنا، ثارت ثائرته على الجمعية، وتشاجر مع زعمائها واعتبر أن قادتها وزعماءها ليسوا سوى خونة ومغفلين مغرورين هدفهم الوصول إلى السلطة بأي ثمن، وبدأ يبتعد عن الجمعية ويوجّه نقدا لاذعاً لها وإن ظل على عضويته بها.[41]

وواصل مصطفى كمال ما كان قد بدأه من قبل في تأسيس خلايا جديدة لجمعية الوطن، فكان يعقد اجتماعات سرية مع الضباط الصغار والجنود ليشرح لهم الأخطار التي تحيط بالبلاد وضرورة القيام بالثورة، غير أن الثورة اندلعت ليس على يد مصطفى كمال، وإنما على يد زعماء الإتحاد و الترقي .

بعد ذلك تنقل مصطفى كمال بين أكثر من موقع و بلد، وأدى بنجاح لافت لنظر رؤسائه كافة المهام التي أوكلت إليه، وحصل على ترقياته العسكرية حتى رتبة جنرال وعين ملحقا عسكريا للبلاط العثماني لدى بلغاريا عام 1913م، بقي هناك عاما واحدا ثم رجع إلى إسطنبول نظرا لظروف الحرب العالمية الأولى.

خلال الحرب أدى أبدع أدواره العسكرية في 1915م، عندما صد هجوما شنه الحلفاء على القوات العثمانية عند مضيق الدردنيل، وأنقذ بذلك عاصمة الخلافة حيث كان عبور الحلفاء لهذا المضيق يعني مباشرة أنهم سيحتلون اسطنبول .[42]

ذاع صيت الرجل عبر أنحاء الدولة كلها وخارجها، لدرجة أن قيصر ألمانيا استفسر عند تقديمه إليه باعتباره رئيس الهيئة المرافقة لولي عهد السلطنة الذي كان يزور ألمانيا عام 1918م ،عما إذا كان هو ذاته مصطفى كمال بطل معركة الدردنيل أم شخص غيره .

حلت هزيمة قاسية بالدولة العثمانية، واضطرت إلى سحب قواتها قسراً من أملاكها في البلاد العربية، واحتل الحلفاء المنتصرون أراضي السلطنة وولاياتها العربية و قسمًا من الأناضول وإسطنبول وغيرها. نزل البريطانيون في اسطنبول وانتزعوا السيادة العثمانية عليها، واقتطع اليونانيون جزءاً من غرب الأناضول عند أزمير وما حولها، بحجة أنها في الأصل أراض يونانية اغتصبها الأتراك، واحتل الإيطاليون مدينة انطاليا الساحلية على البحر المتوسط، وتوغل الفرنسيون شمال خط الانتداب على سوريا نحو مدينة عنتاب.

بعد انتهاء الحرب تم إحالته للاستيداع، فأصبح هو وكثيرون من ضباط الجيش العثماني بلا عمل فعلي، فعكف على ترتيب أوضاعه المعيشية فاشترى بيتاً في اسطنبول ونقل والدته لتعيش معه.

في هذه الأثناء كانت تركيا تعاني الانهيار التام، فقد وقعت حكومة السلطان وثيقة "سيفر" 1920م، و قبلت بما تضمنته من تقسيم للوطن التركي. وحدثت بالمقابل حركة تمرد قومية لدى أقلية يونانية شمال الأناضول قرب ساحل البحر الأسود.[43]

وتحول مصطفى كمال إلى التحرك سراً لإطلاق حركة مقاومة شعبية ضد الاحتلال. وتألفت في العاصمة عدة جمعيات سرية هدفها سرقة الذخائر والأسلحة من المستودعات الخاضعة لقوات الحلفاء وإرسالها إلى أنصارها في الجبال الذين بدؤوا يشنون حرب عصابات على قوات العدو، وكانت الحركة تلقى التشجيع والمعونة من بعض الرسميين ذوي المراكز الكبيرة في الحكومة من أنصار مصطفى كمال وعلى الحدود الشرقية في جبهة القوقاز، بدأ كاظم قرة بكير وقواته التي لم تدخل المعركة يعصون أمر الحلفاء بشأن تسريح الجيش.

وللمفارقة ، انتدبت الحكومة مصطفى كمال لقمع المقاومة الشعبية وحركة التمرد في الأناضول والجبهة الشرقية، اعتقادًا منهم أنها من تدبير جمعية الاتحاد والترقي، فاستغل الفرصة للعمل بحرية أكبر واخذ ينظم صفوف المقاومة ويدعو الشعب التركي إلى الثورة، وكان له ما أراد إذ تم تحرير كل الأراضي التركية المحتلة وأرغم الحلفاء على توقيع معاهدة جديدة هي معاهدة "لوزان" في 24 يوليو 1923م، والتي صدق المجلس الوطني الكبير عليها في أغسطس 1923م، و تم تحقيق الاستقلال الكامل لتركيا برئاسة مصطفى كمال الذي لقب ب"الغازي". [44]

ب- إصلاحات أتاتورك و رد الفعل العربي عليها:

بعد أن دانت السيادة المطلقة لمصطفى كمال في تركيا، بعد أن جمع في يده بين رئاسة الدولة ورئاسة حزب الشعب، ورئاسة المجلس الوطني الكبير والقائد العسكري العام في البلاد، شرع في الإصلاحات الكبيرة التي غيرت وجه تركيا ونقلتها من نظام الحكم العثماني إلى نظام الحكم الجمهوري الحديث.

فلما استوثق من الجيش و الحزب والمجلس الوطني، تقدم في 3 مارس 1924م، بمرسوم إلى المجلس الوطني يقضي بإلغاء الخلافة وطرد الخليفة وفصل الدين عن الدولة...، وخاطب النواب المنفعلين قائلا: "بأي ثمن يجب صون الجمهورية المهدّدة وجعلها تقوم على أسس علمية متينة، فالخليفة ومخلفات آل عثمان يجب أن يذهبوا، والمحاكم الدينية العتيقة وقوانينها يجب أن تستبدل بها محاكم وقوانين عصرية، ومدارس رجال الدين يجب أن تخلى مكانها لمدارس حكومية غير دينية ".[45]

وقد شرع مصطفى كمال في تطبيق أفكاره منذ عام 1925م، بحيث أصدر قرارا يقضي بمنع ارتداء الطربوش الذي كان يمثل عنوان الثقافة العثمانية في القرن التاسع عشر، وأقرّ القبعة الأوروبية عنوانا لشباب الجمهورية التركية الفتية. كما أصدر قراراً آخر بإلغاء الطرق

الصوفية ومصادرة أملاكها وإغلاق جميع المزارات و قبور الأولياء...الخ. كما طبّق القانون المدني السويسري، وألغى الحجاب مع نهاية عام 1926م، كما قام بتغريب التعليم وتغيير حروف اللغة التركية من العربية إلى الحروف اللاتنية[46] .

وفي عام 1935م، جرى تغيير يوم العطلة الأسبوعية من يوم الجمعة الذي له قدسية عند المسلمين إلى نظام العطلة الأسبوعية الغربية. وفي عام 1938م ألغى أتاتورك مادة الدستور التي تتضمن أن الإسلام دين الدولة التركية.[47]

أما بالنسبة لاستيعاب البلاد العربية لإصلاحات أتاتورك فإن إلغاء الخلافة ونفي آخر الخلفاء عبد المجيد، قد سبب صدمة في كل أنحاء العالم وتعاظم حجمها في البلاد الإسلامية حيث لم يكن أحد يتوقع حدوث مثل هذا الاحتمال، و قد انتقدت الدوائر الإسلامية بعنف هذا التحطيم للتقاليد التي استمرت قائمة منذ القرن السابع، و قد اتهم العلماء أتاتورك بالإلحاد .

وما أن تم إلغاء الخلافة حتى أعلن حسين ملك الحجاز نفسه خليفة، وهو ما اعترضت عليه مصر ومسلمي الهند، في نفس الوقت فشل ملوك مصر والمغرب و أفغانستان في ترشيح أنفسهم للمنصب .

وكان من أكثر الإصلاحات إزعاجا للإسلاميين في العالم العربي هو إحلال الأبجدية اللاتينية محل الأبجدية العربية، وقد ادعت تلك الدوائر أن تركيا أصبحت امتداداً لأوروبا، وأنها تسير قدما نحو ترك الإسلام والحضارة الإسلامية .[48]

و فيما يتصل بقضية الإصلاحات عموما فإنه يمكن القول أنه في فترة ما بين الحربين، وبالرغم من المديح الدائم الذي لقيه دور أتاتورك كمحرر فإن إصلاحاته لم تلق إلا قليلا من الاهتمام، ولم يوضع نموذجه عن المجتمع العلماني قيد التحليل، إلا بعض الاستثناءات، مثل الكاتب الإصلاحي علي عبد الرازق في مصر، عبد الحميد بن باديس في الجزائر، ساطع الحصري في سوريا، شكيب أرسلان في لبنان، وبعض الشخصيات السياسية مثل عبد الكريم الخطابي وفرحات عباس والحبيب بورقيبة في شمال إفريقيا.

وعلى العموم نجد نوعا من الفتور والبرودة كان يشوب العلاقات العربية التركية، انعكس بالضرورة على مواقف تركيا الخارجية خاصة من قضية فلسطين، التي كانت تخضع لعملية تهويد واسعة فيما عدا بعض التحركات الشعبية غير الرسمية مثل حضور ممثل عن تركيا عام 1929م للدفاع عن أحقية المسلمين لحائط البراق أمام اللجنة الدولية التي أوفدت لذلك عام 1930م إلى جانب ممثلين عن مصر وسوريا و لبنان والعراق وجاوة و الهند و إيران.[49]

ولكن ذلك راجع إلى مجموعة من العوامل مجتمعة تمثل جذور المشكلة، فقبل كل شيء هناك الإدارة العثمانية التي حكمت العالم العربي لأربعمائة عام والتي نظرت إليها على الأقل النخبة العربية الوطنية باعتبارها تسلطًا أجنبياً بالإضافة إلى المشاكل التي رافقت الهيمنة الاستعمارية على المنطقة وعلى رأسها قضية الموصل في العراق ما بين 1925م و 1926م، وقضية الإسكندرونة في سوريا ما بين 1936م و1939م، والتي خلقت حساسية بين الأتراك والعرب طيلة هذه المرحلة، ثانيا كان من الصعب – كما رأينا سابقا– أن تتوافق الطريقة التي قدم بها أتاتورك إصلاحاته مع الأحكام التقليدية للمجتمع الإسلامي مما أدى إلى نفور العرب من تركيا، ثالثا فإنه بعد الثلاثينات دخلت تركيا مرحلة التعاون الوثيق مع الغرب، و لم تعد تكترث بالعرب إلى حد ما. [50]

خاتمة:

من الواضح أنه برغم تغير الأحداث و الوقائع، وتعاقب الحكومات التركية، وكذا أنماط الحكم من عهد الدولة العثمانية فمرحلة الاتحاديين ثم قيام الجمهورية بقيادة كمال أتاتورك وأتباعه، إلا أن السياسة التركية بقيت ثابتة و لو بشكل جزئي تدور حول محور واحد هو خدمة مصالح تركيا بالدرجة الأولى.

فتركيا في العهد العثماني كانت بيدها مقاليد الحكم للبلاد العربية، وكانت بوصفها مقر الخلافة المعنية بالدفاع عن قضايا العرب والمسلمين، وبرغم أنها نجحت في كبح جماح الحركة الصهيونية لفترة إلا أن تأسيس المستعمرات الأولى عام 1882، و استمرار التسلل اليهودي إلى فلسطين لم يكن له مبرر.

أما في مرحلة الحكومة الاتحادية فقد لقي الصهاينة مساعدة كبيرة وتشجيعا من طرف الأتراك، لوجود نفوذ يهودي قوي داخل نظام الحكم، مما مكن اليهود من وضع يدهم على فلسطين مبكرًا، في حين لا نجد لقضية الفلسطينية أثرا يذكر في السياسة الخارجية التركية في عهد كمال أتاتورك لانشغال تركيا بأوضاعها الداخلية، أما في المرحلة اللاحقة فيما بعد الحرب العالمية، فقد لعبت الحرب الباردة دورا كبيرا في انحياز تركيا للغرب مما أثر سلبا على مواقفها من الصراع العربي الإسرائيلي .

وقد لعب يهود تركيا دورا كبيرا في تحديد نمط السلوك التركي تجاه قضايا الصراع في المنطقة، بحيث يقدر عددهم ب24 ألف (في مرحلة الخمسينات) يتركزون في إسطنبول ولهم نفوذ كبير بسبب ثرائهم وموقعهم البارز في الحياة التجارية والمحتمل أن تكون تركيا شديدة الحفاظ على مجموعتها اليهودية لما لها من نفوذ على الأوساط النافذة في الولايات المتحدة.

ولكن من الضروري التنويه إلى أن الشعب التركي كان يختلف كثيرا في مواقفه عن مواقف النظام التركي، فقد كانت سلوكياته وآراؤه على غرار الشعوب الإسلامية مؤيدة للقضية الفلسطينية.

الهوامش

* علينا التفريق بين "اليهودي" و"الصهيوني"، فاليهودي هو الذي يؤمن بالعقيدة اليهودية، أما الصهيوني فهو الذي يؤمن بعقيدة سياسية هي الصهيونية، ومن ثم فهناك يهود غير صهاينة مثل أعضاء جماعة ناطوري كارتا، وهناك صهاينة غير يهود مثل اللورد بلفور. المسيري، عبدالوهاب.(1999)، *موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية*، الطبعة الاولى، دار الشروق، بيروت، المجلد8: ص 43.

1- طربين، أحمد سعد الدين.(1993)، *فلسطين تاريخها و قضيتها*، مؤسسة الدراسات الفلسطينية ص: 25.

2- المرجع نفسه، ص26.

3- الشناوي، عبد العزيز.(1985)، *الدولة العثمانية دولة إسلامية مفترى عليها* .الجزء الثاني، المكتبة الأنجلو مصرية ،القاهرة: ص 973.

4- المرجع نفسه ، ص 977.

5- المرجع نفسه ، ص 995.

6- الحوت، نويهض.(1991)، *فلسطين التاريخ السياسي من عهد الكنعانيين حتى القرن العشرين*، الطبعة الأولى، دار الاستقلال للدراسات و النشر، بيروت: ص 390.

7- حسن ياسر، أحمد.(2006)، *تركيا البحث عن مستقبل*، الهيئة العامة المصرية للكتاب، القاهرة: ص 20.

8- عبد العزيز الشناوي، المرجع السابق، ص 969.

9-Salah, Mohammed Mohsen. *History of Palestine*. Al-falah foundation, Cairo, Egypt: 153

10-هلال، رضا. (1999)، *السيف والهلال تركيا من أتاتورك إلى أربكان*، ط1، دار الشروق، القاهرة: ص 22.

11- موئير كوهين يهودي تركي ولد في سالونيكا عام 1883، وانضم إلى جمعية الاتحاد والترقي عام 1905، بعد تخرجه من كلية الحقوق، وعمل عضوا أساسيا مع الاتحاديين وكتب في عدة صحف منها : روم إيلي، عمل في الصحافة وصناعة التبغ بأنقرة، وأستاذا بكلية الحقوق بإسطنبول، وكان له معرفة بلغات عدة، فعمل مترجما أيضا، أصبح عضوا بالمجلس الإقليمي لحزب الشعب الجمهوري لمدينة استانبول، ثم عضوا بمجلس الأمة عام 1950م.

12-حمدان، محمد عبدالله.(2007)، *الجماعات اليهودية في تركيا وأثرها على المجتمع التركي*، رسالة دكتوراه غير منشورة، معهد البحوث و الدراسات الآسيوية ، جامعة الزقازيق: ص152.

13-الشاذلي، محمود ثابت.(1989م)، *المسألة الشرقية دراسة وثائقية عن الخلافة العثمانية 1299-1923*،الطبعة الأولى، مكتبة وهبة ،القاهرة: ص 168.

14-أوغلي، إحسان وآخرون. (1993)، *العلاقات العربية التركية من منظور تركي*، الجزء الثاني، معهد البحوث والدراسات العربية ومركز الأبحاث للتاريخ والثقافة الإسلامية باستانبول، القاهرة: ص 135.

15-العلى، عايدة سري الدين. مرجع سابق، ص 333.

16-الحوت، نويهض. مرجع سابق ص 185.

17-المرجع نفسه، ص 188.

18-أوغلي إحسان و آخرون، مرجع سابق، ص 136.

19-المرجع نفسه، 137.

20-ثابت محمود، مرجع سابق، ص 172.

21-قطب، محمد علي.(ب ت ن)، *يهود الدونمة في تركيا* .الدار الثقافية للنشر، ب م ن: ص 50،51.

22-أوغلي إحسان وآخرون، مرجع سابق، ص 138.

23-حمدان عبد الله، مرجع سابق، ص 155.

24-ثابت محمود، مرجع سابق، ص 175.

25-أوغلي إحسان، مرجع سابق، ص 142.

26-طربين، أحمد سعد الدين.مرجع سابق، ص 32.

27-البرغوثي، عمر الصالح وطوطح، خليل.(2001)، *تاريخ فلسطين*، مكتبة الثقافة الدينية، بورسعيد: ص255

28-الحوت، بيان نويهض . مرجع سابق، ص 215.

29-سعيد، أمين.(ب ت ن)، *الثورة العربية الكبرى*، المجلد الأول، مكتبة مدبولي ، القاهرة: ص 255.

30-المرجع نفسه ، ص 257.

31-قوطلي، آي ياشار .(1989)، *الصهيونية و تركيا* ،الطبعة الأولى، تر : أحمد فؤاد متولي،الزهراء للإعلام العربي: ص 54.

32-هيرزوير، لوكاز .(ب ت ن)، *ألمانيا الهتلرية والمشرق العربي*، تر : أحمد عبدالرحيم مصطفى، دار المعارف، مصر، ص 47.

33-طربين أحمد، مرجع سابق ، ص 37.

34-الزين، مصطفى .(1991)، *ذئب الأناضول*، الطبعة الأولى، مؤسسة الريس للكتب والنشر، قبرص: ص 21.

35-توفيق، محمد محمد.(1936م)، *كمال أتاتورك*، دار الهلال، مصر : ص 12.

* يقصد بذلك وصفه بالكمال لتفوقه و انضباطه.

36-هلال، رضا. تركيا السيف و الهلال ص 30. وايضاً: توفيق، محمد. كمال أتاتورك ص 17، الزين، مصطفى. ذئب الأناضول ص 33.

37-حسن ياسر، أحمد. مرجع سابق ص 34.

38- الزين، مصطفى. ذئب الأناضول، ص 50، وايضاً: توفيق، محمد. كمال أتاتورك ص 19.

39- حسن ياسر، أحمد. المرجع السابق، ص35.

40- هلال ، رضا. تركيا السيف و الهلال، ص 49.

41- المرجع نفسه ، ص 50.

42- نفسه ص 52.

43- الزين، مصطفى. المرجع السابق، ص 65.

44- حسن ياسر، احمد. المرجع السابق، ص 37.

45- هلال ، رضا. المرجع السابق، ص61.

46- الزين، مصطفى. المرجع السابق، ص 257.

47- هلال ، رضا. المرجع السابق، ص75.

48- أوغلي ، إحسان وآخرون. مرجع سابق، ص 162.

49- طربين أحمد . مرجع سابق، ص 58.

50- أوغلي، إحسان وآخرون. مرجع سابق ، ص ص 164-165.

موقف الجهاز الإداري في متصرفية القدس من الهجرة اليهودية والاستيطان في فلسطين قُبـيـل الانقلاب على السلطان العثماني" عبد الحميد الثاني" "محمد آصف بك" قائم مقام يافا أُنموذجاً

أ.د. عبد الرحمن محمد مغربي
جامعة القدس المفتوحة
amughrabi@qou.edu

الملخص

وقف العثمانيون طوال مدة حكمهم أمام أطماع اليهود ومحاولاتهم المتكررة للهجرة إلى فلسطين والاستيطان فيها وخصوصاً إلى مدينة القدس ، وما لبثت أن اصطدمت المطالب اليهودية بالموقف الحاسم للدولة العثمانية بعد أن آل إليها حكم بلاد الشام إثر رحيل "محمد علي باشا" وابنه "إبراهيم محمد علي باشا" عنها في عام 1840م.

قامت الدولة العثمانية بفصل شؤون" مدينة القدس" عن ولاية الشام وربطها مباشرة بالدولة العثمانية في إسطنبول عام 1874م ، وكانت الغاية من هذا الفصل التصدي للأطماع الأجنبية الاستعمارية ، وخوف الدولة العثمانية من وقوع (مدينة القدس) تحت سيطرة اليهود ، كما و قامت بنشر فرمانات وقوانين للحد من الهجرة اليهودية إلى فلسطين.

والواقع إن زخم القيود الإدارية المتعلقة بدخول (يهود أوروبا) الأشكناز إلى فلسطين بدأ منذ عام 1881م إثر تعاظم الهجرة اليهودية من روسيا إلى فلسطين ، وكان موقف الدولة العثمانية واضحاً في هذا المجال ، إذ ورد قرار من الباب العالي عام 1882م أن الدولة العثمانية تبلِّـــغ كافة اليهود الذين يرغبون في الهجرة إلى داخل أراضيها أنه "لا يسمح لهم بالاستيطان في فلسطين ، وأن بإمكانهم الهجرة إلى ولايات أخرى والاستيطان بها شرط أن يصبحوا رعايا عثمانيين".

طَـبقَ هذه السياسية العثمانية عددٌ من الولاة والمتصرفين والموظفين في الجهاز الإداري في متصرفية القدس ، وقد عبرت الغالبية العظمى عن صدق انتمائها للدين والدولة.

وفي هذه الدراسة نستعرض موقف بعض المتصرفين في القدس الذين كانوا مثالاً يحتذى به، ووقفوا بكل حزمٍ في وجه الهجرة الصهيونية ، وموقف قائم مقام يافا" محمد آصف بك" أنموذجاً لهؤلاء الرجال.

Abstract

The attitude of the administrative apparatus in the Jerusalem Metropolis of Jewish immigration and settlement in Palestine Before the coup against the Ottoman Sultan "Abdul Hamid I "Mohammed AsifBek" as a model

The Ottomans stood throughout their rule against the ambitions of the Jews and their repeated attempts to emigrate to Palestine and settle in it, especially to the city of Jerusalem, and soon hit the Jewish demands of the decisive position of the Ottoman Empire after the rule of the Levant after the departure of "Muhammad Ali Pasha" and his son, "Ibrahim Mohamed Ali Pasha "In 1840.

The Ottoman State separated the affairs of the "city of Jerusalem" from the state of Sham and linked it directly to the Ottoman Empire in Istanbul in 1874, and this chapter is linked to foreign colonial ambitions, and to the fears of the Ottoman Empire of from the Israeli intentions towards Jerusalem of controlling of the city, and has published pomegranates and laws to reduce Jewish immigration to Palestine.

Indeed, the momentum of administrative restrictions on the entry of European Jews into Palestine began in 1881 following the increase of Jewish immigration from Russia to Palestine. The attitude of the Ottoman Empire was clear in this regard. "They are not allowed to settle in Palestine, and they can migrate to other states and settle there on the condition that they become Ottoman citizens

This Ottoman policy was applied by a number of governors, administrators and employees of the administrative apparatus in the Jerusalem Metropolis, and most of them expressed their sincerity of belonging to religion and state.

In this study, we review the attitude of some of the Jerusalemite actresses who were an example to follow, and stood firm against the Zionist immigration, and the position of the founder of Jaffa, "Mohammed Asif Bek" as a model.

موقف الجهاز الإداري في متصرفية القدس من الهجرة اليهودية والاستيطان في فلسطين

قُبـيـل الانقلاب على السلطان العثماني" عبد الحميد الثاني"

"محمد آصف بك" قائم مقام يافا أُنموذجاً

المقدمة

تعرض هذه الدراسة نموذجاً مشرقـاً لموقف عدد من الولاة والمتصرفين العثمانيين من الهجرة اليهودية والاستيطان في فلسطين وخصوصاً في مدينة القدس ، وهو موقف (محمد آصف بك) قائم مقام يافا ، من خلال مراسلة بينه وبين متصرف القدس (علي أكرم بك بن محمد نامق كمال بك) متصرف القدس بين عامي 1906–1908م ، وكلاهما من المعارضين للهجرة اليهودية والاستيطان الصهيوني ، واستعرض فيها مخططاً للقضاء على الهجرة اليهودية إلى فلسطين ، وحذر من خطر الوجود اليهودي على الدولة ، ويعتبر هذا القائم مقام من أوائل من شعروا بخطر الوجود اليهودي في فلسطين ، وحذر من مخططاتهم السياسية الهادفة إلى إقامة دولة خاصة بهم في فلسطين.

والحقيقة أننا لا نملك كثيراً من المعلومات عن قائم مقام يافا ، وهو تركي الأصل عُرِف بمقاومته الشديدة للهجرة اليهودية والاستيطان الصهيوني ، لذلك سعت الدوائر الصهيونية إلى عزله عن منصبه في مدينة يافا وهي الميناء الذي يستقبل معظم الهجرات اليهودية إلى فلسطين ويُـعتبر الطريق الرئيس والأسهل والأكثر أمناً من الساحل إلى مدينة القدس الشريف ، وتم نقله إلى الأستانة، ومن ثم عُينَ قائم مقام إلى مدينة (بئر السبع) ، وقد عمل المتصرف(أكرم بك) بكل قوة لإعادته إلى منصبه في مدينة يافا محاولة منه لتطهير الجهاز الإداري ، وإحاطة نفسه بالموظفين الملخصين ، ولحساسية ميناء يافا سعى "علي أكرم بك" إلى نقل " محمد آصف" إليه وهو المتمرس بمقاومتهم ، وكشف مخططاتهم القائمة على تهريب أكبر عدد من المهاجرين اليهود إلى مدينة القدس.

إن التقرير الذي سيتم من خلاله استعراض مخطط " محمد آصف بك" لوضع حدٍ للهجرة الصهيونية ، والذي بعثه إلى متصرف مدينة القدس مكتوب باللغة العثمانية بتاريخ 26 حزيران 1323هـ/ 1906م ، ويقع في خمس صفحات قياس(36'5X26) محفوظ ضمن الوثائق العثمانية في أرشيف دولة إسرائيل في القدس(Israel State Archivesארכיון המדינה) ، ضمن مجموعة أوراق المتصرف " علي أكرم بك" ، "ملف رقمF83 / 1 عدد198؛ وبالعبرية د/1، (Ali AkremBey ,File I/f,83) ، ومجموعة أوراق المتصرف (أكرم بك) يوجد فيها300 ورقة تحوي التقارير والتلغرافات السرية ، والرسائل المتبادلة بين المتصرف والولاة والمتصرفين والحكام ، ومجالس الأولوية والبلديات ، ودوائر الشرطة ، ومعظمها باللغة العثمانية.

من خلال هذه الرسالة يكشف يُـعبر هذا القائم مقام ، المنتمي لقضية بلاده والذي يستشعر الخطر على مستقبلها ، عن رؤية متقدمة حول الأخطار الصهيونية على مدينة القدس خاصة وعلى فلسطين عامة ، فهو في هذه الرسالة يبدي تخوفه من تشكيلهم حكومةً مستقلة في فلسطين ، ومن عبثهم بالأمن وتشكيلهم فرق مسلحة ، ولهذا فهو يعتبر من أوائل الولاة العثمانيين الذين عبروا عن تخوفهم من تشكيل دولة يهودية في فلسطين.

ويطَـرح هذا القائم مقام المشكلة ويبين أبعادها ، ودور المنظمات اليهودية و القناصل الأجانب وخطورتهم ، وأثرهم الكبير في التسهيل للهجرة اليهودية إلى فلسطين ، ومن جانب آخر حذر من خطر المنتفعين والسماسرة ، وبعض مأموري تسجيل الأراضي في الدولة العثمانية وفسادهم ، ورِشـْـوَتِـهِـم وقيامهم بتزوير سجلات الأراضي بغية تمرير بيعها لليهود ، ومن جانبٍ ثالث يشكك في نجاعة الإجراءات العثمانية وخصوصاً موضوع جواز السفر العثماني المؤقت (البطاقة الحمراء) ويقترح في تقريره إلى المتصرف حلولاً عملية وواقعية لمواجهة خطر الهجرة اليهودية والاستيطان في فلسطين وخاصة في مدينة القدس.

لقد قام اليهود ببعض الهجرات الجماعية إلى أرض فلسطين ، ابتداء من العام عام1881م، واستطاعوا تأسيس عدد من المستوطنات ، فاستشعرت الدولة العثمانية خطورتهم على فلسطين ، وعلى رأسها السلطان العثماني "عبد الحميد الثاني" 1876–1909م فكانت قراراته وتوصياته وفرماناته تصُـب في خانة (أن اليهود باستطاعتهم العيش في أية بقعة من أراضي الدولة العثمانية باستثناء فلسطين...)، بقي أن

نقول أن الهجرة والاستيطان الصهيوني في فلسطين عامة و مدينة القدس بخاصة اكتسبت طابع عدم الشرعية في معظمها ، وكانت تمر عبر العديد من الطرق الملتوية وغير المشروعة ، كما وساهمت أطراف خارجية عدة في التسهيل لها ودعمها والتغطية عليها ، وكانت الإحصاءات العثمانية والجهاز العثماني الرسمي لا يعترف إلا بالمقيمين بوجه شرعي ، ويَـعتَـبر بقية المهاجرين اليهود مقيمين غير شرعيين وممنوعين من الإقامة في فلسطين.

1. اليهود في القدس خلال نهاية القرن الثامن عشر

لم تكن مدينة القدس في مطلع النصف الثاني من القرن التاسع عشر سوى مدينة قديمة تحيط بها الأسوار العالية ، وتقفل أبوابها في مواعيد صلاة الجمعة ، وبعد الغروب خوفاً من تسرب الأعراب واللصوص ، وبعد عام 1858م بدأ النشاط العمراني الحقيقي خارج السور ، وشكل المسلمون أغلبية واضحة في المدينة ، وقد تحسنت أحوال الطوائف غير الإسلامية أثناء فترة الإدارة المصرية على فلسطين (1831-1840م) إذ كان اليهود في ذلك الحين طائفة صغيرة الحجم ، تسكن القسم الجنوبي الغربي من البلدة القديمة المعروفة (بحارة اليهود) ، ولكـنَّ عدداً منهم سكن خارج هذه الحارة في بيوت يمتلكها أفراد من العرب أو بعض الأوقاف الـذُّريـة لعائلات القدس الإسلامية ، كان لهم سوق صغيرة يتعاطون فيها البيع والشراء ، ويقتصر نشاط هذه الطائفة على إقامة الشعائر الدينية أمام حائط البراق الشريف تم السماح لهم بها كجزء من التسامح الإسلامي تجاه أهل الذمة.

اتجاه بعض اليهود إلى فلسطين لقضاء أيامهم الأخيرة فيها جزءاً من التراث التقليدي ، وكانوا يَـعتاشون من المعونات المالية المعروفة بنظام الصدقة " الحلوكا "Haluka- التي لم تزد في أحسن الأحوال عن (20) بارة عثمانية[1] للفرد سنوياً أي ما يعادل ربع جنيه إسترليني في حينه - التي كانت تأتي من الطوائف اليهودية خارج فلسطين ، وقليلٌ منهم من عمل كبائعٍ متجول ، أو في بعض الصناعات البسيطة ، حيث عانوا من العَوَزِ والفقر ومارسوا الاستجداء ، وسبَّـبَ ذلك زيادة في معاناتهم الواضحة خاصة عند انتشار الأوبئة والأمراض الفتاكة[2].

وقف " إبراهيم باشا" في وجه الأطماع الصهيونية ، فلم يتمكن السير هنري مونتفيوري (1784 - 1885م)[3] من تحقيق حلمه الذي تمثل باستئجار خمسين فداناً ومائتي قرية عام 1836م لمدة خمسين عاماً يُسدد على أقساط سنوية ، بغية استقدام جاليات يهودية من أوروبا وأمريكا ، وجنوب أفريقيا وتوطينهم فيها ، أصدر (إبراهيم باشا) أمراً خاصاً يفيد بمنع اليهود من استملاك الأراضي، كما أصدر تعميماً شاملاً إلى جميع القناصل الأوروبيين عام 1839م بأنه ليس لهم الحق في امتلاك الأراضي في البلاد الإسلامية[4].

وبعد خروج (إبراهيم باشا) من فلسطين جاءت فترة التنظيمات العثمانية 1839- 1876م التي فتحت المجال واسعاً أمام نفوذ الدول الغربية سياسياً واقتصادياً ، وصدر في سياقها خط شريف كلخانة عام 1839م ، ولكن الأكثر أهمية في مجال العلاقات بين الدولة العثمانية ورعاياها جاء في خط شريف همايون عام 1856م ، - وكلاهما في عهد السلطان عبد المجيد " ت 1861م" -، وقد ركز المرسوم الثاني بشكلٍ خاص على المساواة في الحقوق والواجبات بين المسلم وغير المسلم ، واهتم بتوزيع عادل لملكية الأرض ، كما سَـمح للأجانب بالتملك في الدولة العثمانية[5].

أمـا في موضوع الاستيطان الصهيوني في فلسطين ، فقد لعبت أيادي خفية في تثبيت وجوده وتسريعه ، من خلال القناصل الأجانب وعمليات الشراء والبيع الزائفة لصالح الحركة الصهيونية ، كذلك بيع آلاف الدونمات من الأراضي الفلسطينية من قبل العائلات غير الفلسطينية، و الغش والتحايل والتزوير ، وفساد مأموري تسجيل الأراضي وإغرائهم بالمال ، واستغلال حالة الفقر والعَـوز المستشرية لدى

([1]) البارة: عملة عثمانية سكت من الفضة الخالصة في سنة 1520م ، وكانت البارة في بداية ظهورها تزن ستة ونصف قيراط ، ونسبة الفضة فيها تساوي 90% «90 بالمائة»، ولكن مع مرور الزمن أخذت قيمتها تتناقص، وتساوي البارة «0.1» من القرش العثماني ، و«0.001» من الليرة العثمانية. سهيل صابان ، **المعجم الموسوعي للمصطلحات العثمانية التاريخية** ، ص 51.

([2]) خيرية قاسمية ، **قراءة في الوثائق البريطانية المتعلقة بالقنصلية البريطانية في القدس في عهد الإدارة المصرية 1838- 1840** ، ص1، حسين فخري الخالدي ، **مذكرات الدكتور حسين فخري الخالدي" ومضى عهد المجاملات"**، ص52، أسد رستم ، **المحفوظات الملكية المصرية ، ج3، رقم 5012 ، (21 ربيع أول 1253هـ/ 1837/6/25م)**، ص242، عارف العارف ، **المفصل في تاريخ القدس** ، ص285-286.

([3]) موسى المنتفيوري: زعيم الجالية اليهودية في بريطانيا في القرن التاسع عشر ، ولد في إيطاليا ، وعمل في مجال التجارة فترة من الوقت، وتقلد بعض المناصب الرسمية في بريطانيا ، لعل أهمها محافظ لندن.عيلام ، يغآل: ألف يهودي في التاريخ الحديث، ص308.

([4]) أمين أبو بكر، **ملكية الأراضي في متصرفية القدس " 1858-1918م**، ص291.

([5]) صلاح العبيدي، **الدور الاقتصادي للبرجوازيين الوطنيين** ، ص29.

الفلاحين الفلسطينيين المعدمين ، وتدخّــلات السفراء الأجانب في الأستانة والقناصل الأجانب في القدس الذين تمسكوا بالامتيازات التي منحتها لهم الفرمانات العثمانية في عهد التنظيمات والامتيازات ، فأعاقت احتجاجاتهم تنفيذ القيود المفروضة على الهجرة وأفقدتها فاعليتها[1].

والواقع أنه منذ أن بدأ موضوع الهجرة اليهودية يطفو على السطح ، وبدأت الدولة العثمانية تستشعر خطرهم على فلسطين أصدرت وباشرت في تنفيذ عدد من القيود الإدارية على دخول اليهود إلى فلسطين ، ومنها:

1. عام 1882م" نيسان": إبلاغ اليهود الذين يرغبون في الهجرة إلى داخل أراضيها أنه لا يُــسمح لهم بالاستيطان في فلسطين ، وأن بإمكانهم الهجرة إلى ولايات أخرى والاستيطان بها شرط أن يصبحوا رعايا عثمانيين.
2. عام 1882م " 29 حزيران": الطلب من متصرف مدينة القدس عدم السماح لليهود من جنسيات (روسيا ، ورومانيا ، وبلغاريا) بالنزول في مينائي يافا و حيفا ، وأنه محرَّم عليهم دخول أربعة مدن فلسطينية وهي (القدس والخليل وصفد وطبرية) وعليهم التوجه إلى ميناء عثماني آخر على نفس السفينة ، وحين طلب متصرف مدينة القدس استيضاحاً حول الموضوع صدر الأمر بطرد كل اليهود الوافدين الذين استقروا في المتصرفية أكثر من أربعة شهور ، ومنع اليهود الآخرين من النزول إلى الشواطئ ، والسماح للحجاج ورجال الأعمال فقط بالبقاء لمدة لا تتجاوز شهراً واحداً ، وكان الهدف من ذلك الحيلولة دون استقرار اليهود الروس الذين يَــقدمون إلى فلسطين بأعداد كبيرة.
3. ربيع عام1883م: فُرض حظر على دخول اليهود إلى يافا وبيروت ، وخصوصاً يهود رومانيا وروسيا ، فقد سُمح دخول اليهود من هاذين البلدين للتجارة والحج فقط.
4. عام 1884م" آذار": تم إغلاق فلسطين في وجه كل رجال الأعمال اليهود ، على اعتبار أن الامتيازات الأجنبية تنطبق على المناطق المناسبة للتجارة ، ومنذ ذلك الوقت اقتصر دخول اليهود على الحجاج ، بحيث يحملون تأشيرات موثَّــقة من قبل القناصل العثمانيين ، ويدفعون تأميناً قدره (50 ليرة عثمانية) ترد لهم عند المغادرة ، و على أن لا تتجاوز إقامتهم الواحد والثلاثين يوماً كحدٍ أقصى.
5. 1888م: أصدر السلطان العثماني (عبد الحميد الثاني) فرماناً يَـمنع فيه الهجرة الجماعية لليهود إلى فلسطين.
6. 1892م: حُظر على اليهود شراء أراضي في متصرفية مدينة القدس.
7. 1897م: تشكيل لجنة خاصة بالقدس لمحاولة تطبيق القيود المفروضة على دخول اليهود إلى فلسطين.
8. 1897م: طَـبقت اللجنة القيود بصرامة لكن اليهود استمروا في الدخول كحجاج ، حتى إذا أصبح من الصعب إخراجهم ، بحكم فوضى السجلات وعدم تنظيمها بشكل دقيق ، ومقاومة القناصل لخروجهم.
9. 1899م: قدمت اللجنة تقريراً يفيد بأن القيود لم تُــطبق إلا على يهود كل من روسيا ورومانيا والنمسا واليونان وفارس ، وسُمِح لليهود من جنسيات أخرى بالدخول دون عوائق.
10. 1899م: صدرت قوانين جديدة أُرسلت إلى متصرف مدينة القدس والهيئات القنصلية في الخارج حيث يتم إلغاء تأمين الخمسين ليره عثمانية على أن يُسَــلم الوافد اليهودي بدلاً منها (ورقة حمراء) ، ذات شكلٍ خاص يسهُل تمييزها عن التذاكر العادية تكون فاعليتها لمدة ثلاثة شهور ، وتحجز جوازاتهم بالمقابل ، إضافة استبدال مدة أل الواحد والثلاثون (31) يوماً كحدٍ أقصى ليصبح ثلاثة شهور حال نزوله موانئ ولاية بيروت أو متصرفية مدينة القدس ، بعدها يجب على الوافدين اليهود مغادرة فلسطين عن طريق القنصلية مع الاحتفاظ بسجل شهري لتفاصيل سفرهم وتفاصيل التذاكر المؤقتة توزع على السلطات المحلية والبوليس من أجل التأكد من عدم تجاوز مدة الإقامة[2].
11. كذلك أُتْــبِــعَ هذا الإجراء بقانون يمنع اليهود الأجانب من التملك.
12. كانون ثاني 1901م: أصبح من حق اليهود العثمانيين والأجانب التملك ، وتمتعوا بالحقوق التي يتمتع بها الرعايا العثمانيون فأدت إلى تشريع وجودهم في البلاد ، وألغت كافة العراقيل والقيود السابقة[3].

([1]) نائلة الوعري ، **دور القنصليات الأجنبية في الهجرة والاستيطان اليهودي في فلسطين"1840-1914م"**، ص 249-252.

([2])عارف العارف ، **المفصل في تاريخ القدس** ، ص98، أبو بكر ، **ملكية الأراضي** ، ص613.

Mandel,**Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine 1882-1914**,.P.80.

([3]) Mandel,**Ottoman Policy and Restrictions on Jewish Settlement in Palestine1881-1908**, pp. 312-332;

مصطفى، أحمد عبد الرحيم ، **موقف الدولة العثمانية من الهجرة اليهودية إلى فلسطين** ، ص 662-670، محمود الشناق، **العلاقات بين العرب واليهود في فلسطين(1293-1333هـ/ 1876-1914م)**، ص 115-118، وجيه كوثراني، **فرنسا وفلسطين والصهيونية في مطلع القرن العشرين** ، ص541.

2. موقف الجهاز الإداري من الهجرة والاستيطان اليهودي

عندما انسحب (محمد علي) خَـلّـف للدولة العثمانية تركةً ثقيلة وضعتها أمام إشكالية سياسية واقتصادية واجتماعية في منتهى الصعوبة والتعقيد ، ومع انطلاق عجلة النشاط الثقافي والديني والاقتصادي ، سارعت الدول الأوروبية إلى تعيين قناصل لها في مدينة القدس ، ما أدى إلى إزياد التدخل الأجنبي في شؤون مدينة القدس ، كما عجزت الدولة العثمانية عن وقف نشاط الإرساليات الأجنبية والقنصليات إلى مدينة القدس بعد عودتها لحكم بلاد الشام عام 1840م ، وليس هذا فحسب بل حصلت الدول الأوروبية (بريطانيا ، وفرنسا ، وألمانيا ، وروسيا ، وإيطاليا) على امتيازات عدة كان من أبرزها حرية التدخل في شؤون الدول العثمانية الداخلية ، وفرض الوصاية على الطوائف والأقليات الدينية باعتبار أن تلك الدول تَـعتبر نفسها الحامي والمدافع عن تلك الطوائف[1].

كان موقف الدولة العثمانية واضحاً في هذا المجال ، فقد أصدرت السلطات المركزية تعليماتها بمقاومة الهجرة والاستيطان اليهودي ، كما كان للجهاز الإداري في المتصرفية دورٌ كبير في مقاومة النشاط الاستيطاني الصهيوني ، وقد عبرت الغالبية العظمى عن صدق انتماءٍ للدين والدولة ، ومن هؤلاء:

متصرف القدس " رؤوف بك"

الذي ينحدر من أصولٍ بوسنية ، وقد عمل كمتصرف لمدينة القدس ما بين ١٢٩٣ –١٣١٧هـ/ ١٨٧٦–١٨٩٩م بمهنيةٍ عالية واحتراف ، وطارد المهاجرين المخالفين لشروط الإقامة ، وأبطل عقود شراء الأراضي الخاصة بهم ، وحرّض الأهالي على عدم التعامل مع السماسرة المتعاونين مع الصهاينة ، والذين باتوا يعملون لصالح الحركة الصهيونية ، وعزَّزَ من صمود القرى الفلسطينية المجاورة للمستوطنات للحيلولة دون الاستقواء عليها وإغراء أهاليها بالأموال لبيع أراضيهم ، كان يحظى بدعم السلطان وصدارته العظمى ومؤازرتهم ، واحترام السكان وتقديرهم ، وخلال حكمه للمتصرفيه أبان تبعيتها المباشرة للباب العالي في اسطنبول بين عامي ١٢٩٤ –١٣٠٧هـ/ ١٨٧٧–١٨٨٩م ، كان له دور مميز في مقاومة المشروع الصهيوني ، الأمر الذي يفسر تربعه على كرسي المتصرفيةّ مدة طويلة ، ولم ينتقل منها إلا بعد أن تدفقت ضغوط الدول الأجنبية على الحكومة العثمانية وخارجيتها من خلال سفرائها وقناصلها المعتمدين في مراكز الولايات ، وتقديراً لجهوده الإدارية تم استدعاؤه إلى العاصمة ومنحه رتبة الوزارة ، وتعيينه والياً على سورية التي اتخذت من دمشق مقراً لها[2].

واستناداً إلى طلب متصرف مدينة القدس " رؤوف بك" إلى الباب العالي بأن تكون فلسطين خارج حرية الدخول والإقامة لليهود جاء قرار مجلس الدولة على أن اليهود القادمين للتجارة والحج لا يستطيعون البقاء في فلسطين أكثر من شهرٍ واحد في عام 1882م ، كانت تقاريره قد سرَّعت في إصدار قانون يمنع هجرة اليهود إلى مدينة القدس ، وقد وصفه أحد رجال الحركة الصهيونية " بأنه هو الذي يقف مثل الشيطان في طريقنا ، وهو رجل توجد قلة مثله في تركيا ، ويقف حارساً شرساً على مصالح وطنه....." [3].

وبغية الحد من الهجرة الصهيونية وشراء الأراضي قام " رؤوف بك" بإحصاء أهالي مدينة القدس، وحينها توارى عن الأنظار (43.000) مستوطن يهودي من أصل (55.000) ، وقد عقّـب على ذلك مراسل "جريدة البشير" البيروتيه عام 1891م قائلا:" لو سألت اليوم أحد رؤسائهم الدينيين عن عدد أهل ملته لأجابك إنهم خمسة عشر أو عشرين ألفاً على الأكثر ، مع أني أعلم العلم اليقين أنهم لا يقلّـون عن الثمانين ألفاً " [4].

ولم تقتصر أعماله على مطاردة المستوطنين ، بل رَفضَ المصادقة على عقود بيع الأراضي لهم ، وحرض الفلاحين على فسخ عقود البيع ، ووقف إلى جانب " الشيخ إبراهيم أبو رباح الخالدي" مادياً ومعنوياً في موقفه المعارض للاستيطان. كما أنه وفي عام 1897 م كتب إلى وكالة أوقاف الخليل يمنعهم فيها من إدخال غير المسلمين للحرم ، بعد أن تناهى إلى مسامعه حصول ذلك بحجة أنهم عمال الصيانة والتنظيف ، وطالبهم بضرورة الحصول على تصاريح تفصيلية وتراخيص خاصة للعمال والفنيين غير المسلمين الذين يدخلون الحرم بحجة

([1]) نائلة الوعري, **موقف الولاة والعلماء والأعيان والإقطاعيين في فلسطين من المشروع الصهيوني ، 2012م**، ص 59–60.

([2])**سجلات المحكمة الشرعية في القدس ، سجل٤/٣٧٨ شوال, ١٣٠٥هـ/ ١٨٨٨م**, ص41 ، نائلة الوعري، **موقف الولاة والعلماء**، ص160، أريبه أفنيري ، **دعوى نزع الملكية: الاستيطان اليهودي والعرب في الفترة 1887–1948م**، ص73–78.

([3]) محمود الشناق، **العلاقات بين العرب واليهود في فلسطين**، ص 170.

([4]) أمين أبو بكر، **ملكية الأراضي في متصرفية القدس** ، ص613.

الصيانة ، وقد أصدر هذا المتصرف أمراً محلياً يمنع فيه بيع الأراضي إلى اليهود ولو كانوا من رعايا الدولة العثمانية ، وأمر بالتحقيق في ذلك وعمل على إعاقة البناء في مستوطناتهم[1].

-متصرف القدس" علي أكرم بيك "

الذي اثبت أثناء توليه المسؤولية حرصه على وقف الهجرة اليهودية إلى فلسطين ، وأن تلك الحقبة القصيرة التي استمرت عشرون شهراً من إدارته ، كانت المدة الوحيدة بعد عام 1900 التي تُـطبق فيها تعليمات السلطان على أكمل وجه.

ففي عام 1906م عُزِل " رشيد باشا" متصرف القدس إثر شكاوى من العرب من سياسته الممالئة لليهود ، وكان قد تولى منصبه في سنة 1904 ، وخَـلفــهُ في المنصب (علي أكرم بك) وطبق القيود بحماس واندفاع ضد اليهود إلى أن قامت ثورة (تركيا الفتاة) في تموز عام 1908م حيث نقل بعدها إلى بيروت ، وهو آخر متصرفي مدينة القدس في (العهد الحميدي) ، وقد تشدد هذا المتصرف في الهجرة اليهودية ، وحاول بكل طاقته تلافي الثغرات التي شابت تطبيق القوانين الرسمية والفرمانات السلطانية التي كانت تَـنْـفَـذُ منها الحركة الصهيونية ، وواجه بكل قوة جميع المنتفعين من الهجرة الصهيونية سواء كانوا من اليهود أو الموظفين الفاسدين ، أو المُـلاك الجشعين ، أو القناصل الأجانب. وفي عهده أصدر الباب العالي عام 1907م قراراً يمنع نقل ملكية الأراضي الأميرية لليهود العثمانيين ، كما و رفضت السلطات العثمانية السماح بإجراءات نقل الملكية حتى لو كان البائع والمشتري من غير التبعية العثمانية[2].

و بعد قراءة في سجل المتصرف (علي أكرم بك) يفيد بأنه طلب من قائم مقام يافا ورئيس شرطتها ، تقريراً عن الهجرة الصهيونية إلى فلسطين عبر ميناء يافا ، الميناء الرئيس لدخول الأجانب واليهود إلى مدينة القدس ، والإجراءات المتبعة في الميناء وطرق التحايل والالتفاف على القانون لتسهيل دخول اليهود إلى القدس.

3. موقف "محمد آصف بك" قائم مقام يافا

وردت إلى المتصرف (علي أكرم بك) برقية من الباب العالي تستوضح عن اليهود الأجانب الذين يأتون إلى مدينة القدس بهدف الزيارة ويتم سحب جوازات سفرهم وإعطائهم (بطاقة حمراء) مؤقتة بدلاً منها ، ويطلب من المتصرف تقريراً عن الذين لا يعودون بسبب الموت أو يغيبون ، ويستملكون الأرض ويستقرون فيها ، وقد كان رد المتصرف أن كُـلهم لا يعودون ولا يطالبون بجوازات سفرهم ، وهم يتلقون حماية من قناصلهم ويطلب رفع الأمر إلى السلطان للبحث في حل لهذه المشكلة ، وقد جرت مراسلات وطلب اقتراحات عملية للبحث في الحلول الممكنة لتلك المشكلة بين المتصرف وجهازه الإداري.

لقد رفع مأمور ميناء يافا إلى القائم مقام في 16 حزيران 1906م أن عدد جوازات السفر المحجوزة في ميناء يافا قد بلغ (4000) جوازاً ، وأن 90% منهم يقصدون الاستقرار في فلسطين وأن 75% منهم من يهود روسيا ، وأن من يُـجبَـرون على العودة منهم لم تتجاوز نسبتهم 10% ثم يعودون مرة أخرى عن طريق السماسرة.

وفي أحد تقارير القائم مقام والصادر بتاريخ 26 حزيران 1906م والذي عرضه على المتصرف، يَـذْكُـر فيه الطرق الملتوية التي يعتمد فيها اليهود الدخول إلى فلسطين ، ودور القناصل في حمايتهم ، وقصور فعالية (البطاقة الحمراء) للحد من هجرتهم ، ودور السماسرة والمرتشين في تسهيل دخولهم ، ويُحَـذر من مغبة قيامهم بإعلان حكومة مستقلة في فلسطين كما و يعرض في تقريره تسع نقاط مهمة ينبغي الوقوف عندها ودراستها بعناية للحد من الهجرة اليهودية إلى متصرفية مدينة القدس هي:

1- التاريخ الدقيق لدخول الوافدين اليهود.
2- مكان قدومهم وجنسيتهم.
3- الطرق غير المشروعة التي يستخدمونها للدخول إلى فلسطين.
4- تدخُّلات القناصل الأجانب ورعايتهم لليهود.
5- التدابير التي تتخذها الدولة ولم تستطع بها منع الهجرة اليهودية.

([1]) أمين أبو بكر، **ملكية الأراضي في متصرفية القدس**، ص614، محمود الشناق ، **العلاقات بين العرب واليهود في فلسطين**، ص 261 ، 265.

([2]) للمزيد عن المتصرف علي أكرم بك. أنظر: محمد عيسى صالحية ، **سياسات وإجراءات علي أكرم بك(متصرف القدس)حيال الهجرة والاستيطان اليهودي في مدينة القدس** ، ص131- 164.

6- سوء عمل الموظفين وفسادهم.

7- تهريب اليهود عن طريق بيروت وحيفا براً وبحراً.

8- التدابير المتخذة في هذا الباب لمنعهم.

9- شؤون ميناء يافا وضرورة إصلاحه.

ويعرض في تقريره تشخيصاً للمشكلة على أرض الواقع فيقول:

أولاً: يَـعتبر اليهود فلسطين أرضاً مقدسة ، ويأتون لزيارتها من روسيا وألمانيا والنمسا ، ويشترون الأراضي والبيوت للاستقرار مع عائلاتهم ، وبدأوا يدخلون مع عائلاتهم منذ عدة سنوات ويستوطنون فيها دون قيود ، وقد نبه (رؤوف بك) متصرف مدينة القدس إلى خطورة ذلك ، وأفاد بضرورة منع الهجرة التي تزداد يوماً بعد يوم.

ثانياً: القسم الأكبر من اليهود يأتون من روسيا والنمسا وألمانيا وإسبانيا ، وقد تم منعهم من قبل الحكومة ، والآن الهجرة تأتي من فرنسا وإنجلترا وإيطاليا ، وفي النهاية صدر أمر بمنع كل اليهود الأجانب وتعليق موضوع الهجرة .

ثالثاً: من المعروف أن اليهود يدخلون فلسطين عن طريق شركات معينة مثل شركة روتشيلد-" إدموند روتشيلد" (1845-1934 م) ، رئيس الفرع الفرنسي للعائلة، وهو من أكبر الممولين والحامين للهجرة اليهودية إلى فلسطين سياسياً وعسكرياً-[1] ، ويشترون ويسكنون ويزرعون الأراضي الأميرية ، ويقيمون عليها القرى ، متحايلين على القانون - " قانون نامة (230)" الإذن المسبق لإقامة البناء - علماً بأن ما بين 15-20 منزلاً كانت تقام دون رخصة ، كما ويقيمون مئات السكنات والعمارات حسب قانون استملاك الأجانب.

رابعاً : يَـحضُـر حرّاس القناصل والسماسرة عند وصول السفينة إلى ميناء يافا ، ويحملون الوافدين اليهود ، بتأشيرة دخول أو بجواز سفر أو حتى دون ذلك ودون أية وثائق ، وتصرف لهم (البطاقة الحمراء) وتحجز جوازاتهم ، ويدفعون (40) قرشاً ، خارج الميناء على مسؤوليتهم ، ويقطنون بعدها في البلاد ويتجولون لمدة ثلاثة شهور ، وحين يأتي موعد إخراجهم بعد انقضاء الشهور الثلاثة ، يَـدعي القناصل أن بعضهم قد مات أو فُقِد ويطالبون بجوازات سفرهم ويسلمون (البطاقة الحمراء) وتضطر الحكومة إلى إعادتها.

خامساً : يقتضي إصدار (البطاقة الحمراء) تسليم جوازات السفر لسلطات الميناء ، ولكن بمساعدة وتَـدخل القناصل فإن نسبة كبيرة من اليهود يسترد جواز سفره ويبقى في البلاد ، حتى أصبح القناصل يتحكمون بإخراجهم أو توطينهم في فلسطين.

سادساً : سوء وفساد مأموري ملكية الأراضي ، حيث يتم بيع الأراضي الأميرية على أنها أراضي ملكٌ خاص بعد التلاعب في قيودها ، ويتم بيعها للأجانب "اليهود" بموجب قانون السماح بتملك الأجانب واستغلال الأراضي في البناء " وهذا هو التخريب بعينه".

سابعاً : الهدف من الهجرة هو زيادة عدد اليهود في مدينة القدس ، وينبه على ذلك قائم مقام يافا معبراً عن نظرة استشرافية للمستقبل ، و كذلك يبدي مخاوفه من تشكيل حكومة لهم في فلسطين ، وتشكيلهم منظمات إرهابية ، خصوصاً اليهود الروس الذين يعقدون اجتماعات خاصة بتواطؤٍ مع القنصل الروسي ، وتخوفه من زيادة عددهم على عدد السكان الأصليين.

ثامناً: يعود اليهود الذين يتم إخراجهم من الميناء في الليلة نفسها إلى حيفا أو بيروت عن طريق البر ، ولذلك يجب اتخاذ التدابير لمنع ذلك .

تاسعاً : يُـطالب قائم مقام يافا (محمد أصف بك) باتخاذ التدابير التالية:

1- عدم السماح بدخول اليهود إلى فلسطين نهائياً.

2- يتم متابعة اليهود الذين يدخلون بطرق الاحتيال ودون (بطاقة حمراء) ، وينتقلون إلى ولاية أخرى وإعادتهم ، وبيع أملاكهم.

3- يفرض على اليهود الذين يدخلون عن طريق تأشيرة وبـ (بطاقة حمراء) لمدة ثلاثة شهور ما بين (30-50) ليرة عثمانية كتأمين و كفالة لخروجهم ، مع عدم تدخل القناصل ، مع ضرورة إثبات وجودهم يومياً بمركز الشرطة ، وزيادة مراقبتهم ورصدهم والتفتيش عنهم وإخراجهم بالقوة حال انتهاء مدتهم.

([1]) للمزيد عن الشركات الاستيطانية اليهودية أنظر: محمد عيسى صالحية ، **مدينة القدس: السكان والأرض (العرب واليهود) 1858-1948**، ص21، حسان حلاق، **موقف الدولة العثمانية من الحركة الصهيونية 1897-1909**، ص94.

4- يجب عدم السماح لليهود بتبديل تبعيتهم (جنسيتهم) بشكل حاسم ، فكثير منهم وبطريق الخداع يدعون أنهم عثمانيون ، ويشترون الأراضي والعقارات ، وبعدها يظهرون جنسيتهم الأخرى لحمايتهم حسب القانون.

5- بموجب الأوامر العليا الصادرة عام 1315هـ/1897 م ، تهدم الأبنية غير المرخصة كما وتُـمنع مساعدتهم في بناء أبنية دون ترخيص.

6- لمعالجة فساد مأموري الطابو وتحايلهم في تحويل أراضي الدولة إلى أراضي ملك وبيعها لليهود ، يجب عرض كامل المعاملة على مجلس القضاء ومجلس اللواء لتدقيقها أولاً.

7- إنشاء مراكز بوليس على طريق حيفا للمراقبة.

تتطلب ضبط أمور الميناء تعيين موظف براتب ألف قرش ، من غير سكان البلاد الأصليين ، وموظف أخر بنفس الراتب ، ومحاسب ، ويتم تشكيل لجنة لتسجيل القادمين بهدف الحد من الرِشوة ، مع إعطائهم صلاحيات. وتنظم أمورهم بحيث يدونون المعلومات التي يحصلون عليها في عدة نسخ ترسل منها نسخة للإدارة ، على أن ويسلموا كل أسبوع كشوفاتهم لمجلس اللواء للمصادقة عليها ، وأن يكون موضحاً فيها عدد الجوازات و التذاكر ، وإرسالها إلى مركز البوليس.

وباختصار فإن قائم مقام يافا (محمد آصف بك) يَـعرض برنامجاً واضحاً ومدروساً بعناية وخطة عملية لوقف الهجرة اليهودية التي باتت تُـهدد فلسطين وتغمرها بزيادة سكانية تفوق عدد سكانها الأصليين ، وفي الوقت ذاته يبدي تخوفاً واضحاً من تشكيل هؤلاء المهاجرين – الذين يخدمون برنامجاً استيطانياً محدداً – فرقاً عسكرية خاصة بهم ، تُـهدد أمن البلد واستقراره.

إنّ مثل هؤلاء الموظفين الملتزمين والمخلصين ذوي الضمائر الحية ، أمثال (محمد آصف بك) الذين يحملون هموم الوطن ، والحريصين على مصلحته ، الذين قدموا المصلحة العامة على المصلحة الخاصة ونظروا إلى الخدمة العامة كواجب وطني ، يستحقون كل ثقة وتقدير واحترام ، ويستحقون يُـخَـلَّـد دورهم الوطني في ذاكرة الأجيال القادمة.

النتائج

تعرض هذه الدراسة قراءة تاريخية تحليلية لموقف أطراف من الجهاز الإداري في مرحلة بدأت فيها طلائع الصهيونية بالهجرة إلى فلسطين ، وبداية تأسيس المستوطنات ، و من خلال استقراء مواقف عناصر مهمة في الجهاز الإداري ، توصل الباحث إلى النتائج التالية:

1. أن الاستيطان هو التطبيق العملي للصهيونية ، وشَـكَـلَ اللبنة الأولى لتأسيس الكيان الصهيوني في فلسطين.
2. تبلورت اتجاهات في إسطنبول والقدس في عهد السلطان العثماني (عبد الحميد الثاني) 1876-1909 ، ظهرت بجلاء في فرمانات وأوامر الباب العالي وتعليمات متصرفي القدس ، حيث شددت الحكومة رقابتها واتخذت موقفاً حازماً لكبح جماح مخططات ومشاريع التغلغل الصهيوني في الأراضي ، والتخفيف من وتيرة حركة الشراء والاستيطان.
3. نجح قناصل الدول الأوروبية في إثبات وجودهم الفعلي على الأرض الفلسطينية ، ومارسوا دورهم بفاعلية منقطعة النظير من أجل استمرار تدفق اليهود إلى فلسطين ، وإتمام عمليات دخولهم ومن ثم إقامتهم وتوطينهم.
4. إن موقف بعض الولاة والمتصرفين والموظفين العثمانيين الملتزمين ، والحريصين على مصلحة الوطن ، الذين غلَـبوا المصلحة العامة على المصلحة الخاصة ، وقاموا بواجبهم الوطني خير قيام ، سجلوا صفحة بيضاء ناصعة في تاريخ العلاقات بين الدولة العثمانية وفلسطين .

ملحق

صورة لتقرير قائم مقام يافا " محمد آصف بك" إلى متصرف القدس " علي أكرم بك"

يافه قائمقاملغى
عدد ١٩٨

خاكپاى سامى مصرف افخمى

معروضه چاكرلريدر

[illegible]

1

يافه قائممقاملغى

عدد ...

اشجار وكروم غرس صورتيله بلا اذن سلطانى احيايه باشلامشلردر وها مضر بر تشبث اولمق اوزره [illegible]
بالعموم اراضى اميريه‌دن عبارت يافه وحواليسى اراضيسى اراضى ملوكه وموقوفه صورتيله ومأمورينك حيل
ودسايسيله ملك صرف ويا عشر ويرمز وقف صورتنه افراغ وديكر لايحه مفصله [illegible]
وجهله يهودى قريه‌لرى [اراضى اميريه برقاچ اقربارمه صكره دولته راجع ومحلول ميرى اولمه‌جق وعشره
تابع بولنمق ايكن برچوق اقربارمه الى الابد انتقال ايدر وعشر ويرمز] برحال استنادكه كيرلمشدر يعنى ملك
قيد اولنمشدر اندن صكره اراضى اميريه اوزرنده ابنيه انشا وخصوصيله قريه تأسيسى اراضى قانوننامه
صابونك ٢٢ نجى مادهسى ايجابنجه مطلقا اراده سنيه مضرت خلافتپناهى استحصاله متوقف ايكن كويا اخور
وصانلق يايه جقلرى استدعاسيله اونبش يكرمى ابنيه‌يه رخصت استحصال وشو صورتله ايشه باشلايوب
يوزلرجه اوچ قاتلى كاشانه‌لرى متعدد فابريقه وسائره‌لرى جامع قريه‌لر تشكيل ايتمشلردر
برنجى جلد دستورك ٢٢٠ نجى صحيفه سنده مندرج [اجانبك ممالك شاهانه‌ده استملاك املاك]
نظامنامه‌لرى واولبابده دول معظمه ايله باب عالى اره‌سنده بوكا مستند امضالنمش پروتوقول
ايجابنجه ممالك عثمانيه‌ده املاك ايدينه بالعموم اجانب يا مجله اراضى دعوالرندن وبونلرك احوال
رسوم ونظامات بلديه وضابطه‌سندن طولايى بلا واسطه وطوغريدن طوغرى‌يه عين بقعه عثمانيه معامله‌سى
تابع اولمق حقوق دولتك الى قطعى ومباهده‌يه مستند اساسلرندن ايكن بوكى مبانى مضره‌نك بابنى
اجنبى اولديغى خوفيله حكومت محليه اصلا بر تشبثده بولنمامش وحتى كمكره عائد اولديغى بيله اوكرنمامش
اولديغى قراى موسويه‌نك عددى اليوم يافه قضاسنده يرى‌يه وهر يرنده موجود خانه وابنيه‌لرى يوزلره
بالغ اولمشدر بونلر يالكز ويا خاصه يهوديلرله سكون قريه‌لر اولوب يوقسه ازجوق هر طرفده اراضى ايدنلرك
عدلى بريكون مهم تشكيل ايدر ٢١٢ سنه‌سنه قدر اراضى اميريه اوزرنده رخصتسز يا پيلان ابنيه‌لرك
ايكى قات بدل عشره تابع طوتيلمه‌رق ابقاسيله اندن صكره يا پيله جقلرك بهمه حال همدمى دفتر خاقانى
وداخليه نظارت جليله‌لرينك (تاريخيله شوراى دولت قرارينه مستند ولايات شاهانه‌يه تعميم
بيوريلان اوامر عليه‌سى اقتضاسنجه اولديغى وشو صورت اساسا قانون وارادهسنيه‌يه دخى موافق
اولوب لوا دفتر خاقانى مأمورينندن (تاريخلى امر موجبنجه رخصتسز ابنيه‌لرك اساسى استنادكه
حالده بوبابده حالا بر امر وبر عدد بكلمسكى يا پيلانلرك على حاله قالمسى وبوندن جسارت الوب
موسوى وسائر اجنبيلر كيفلرينه كوره حتى مجاورلرى اراضى اميريه وشخصيه‌يه تجاوزله هر كون يوزلرجه
ابنيه يا پيلمقده بولنمشلردر اراضى واملاك ويركو واعشارندن طولايى اجانب قوانين عثمانيه‌يه بلا
واسطه تابع اولديغى حالده حكومت محليه مثلا بر ويركو علم وخبرى بيله حالا قونسولاتو معرفتيله
تبليغ ايتمكده وبوبابده خلاف قانون وعهود بر بدعت احداث ايلمسى وايلمكده ويركه بونك
دخى رفعى ضرورى اولديغى تعميما منعى الزمدر

2

يافه قائمقاملغى

عدد .....

3

يافه قائمقاملغى

عدد

سابعاً مذكور موسويلرك مقصدلرى بورالرك تكثر ايدرك ومختلف تابعيته وحتى بعضاً تابعيت عثمانيه يه معروض اولدقده
يرلشدكدن وهركون استدكلرى تابعيتده مظهر حمايه اولدقده دولتلو باشنه بر صورتله انتزاعلرى چوق كوردكدن
وحتى خرسز وقلبزن بطاقلغى ايتدكدن صكره درجه اشباعه كلمكلرى ازمنه قريبه ده بورالرك بر
حكومت مستقله تأسيس ايتمك ولاسيما بلغارستان ارمنى وسائره كبى اختلالجى فرقه لرى تشكيل
واجانب طرفنه دخى مظهر معاونت اولمه كلدكلرى كبى حمايه قلنمق ايدوكى محقق وهركون بر صورتله
قرضه هر اولوب بورالرك اراضى ونفوذلرينى تزييد ايچون (انقلو يالتيه بانقه) نامله بر بانقه تأسيس
ايتدكلرى وبونك سرمايه سنى هركون تزييد ايتكده اولدقلرى معلومدر. فضله اولدقده ممالك شاهانه داخلى
موسوى كچلرندن مركب بر جمعيت فساديه تشكيل ايتمش وهر بر قاچ كچه ده بر كره حكومت جوارنده
روسيه لى بر نيلا تخت استجارنده كى خانه سنى قلوب اتخاذ ايدرك اوراده اجتماعله اجنبيلك دعواسيله
كيره جك مأمورين عثمانيه يى منع وايچريده بونلرجه طوپلانوب درلو نطقلر واوراق مضره قرائت
واذهانى تخديش ايلمكده اولدقلرى وضعى ايچون روسيه قونسولاتوسنه مكدراً يازلديغى حالده
جواب بيله ويرلمديكى تأسفله مشهوددر. بر ده بو مجتمع يهوديلرك اكثريسى روسيه واوسترياده
كلان انارشيست واختلالجى كمسه لر اولوب بوكره اوكمزده كى اغسطس امتحانلرنده كلاهى
قونقره سنده بالجمله اقطار عالمدن طوپلانه جق صهيونيون قونقره سى ديدكلرى بر جمعيت دوام
ايچون بورادنده مرخصلر كوندره جكلرى موثوقاً وبورا روسيه قونسولاتوسى ترجمانى بولنان
اصدقاى دولتدن بر ذات طرفنه خفياً وبالمناسبه قوللرينه خبر ويرلمشدر. بو قونقره ده وبورالرك
اجتماعلرندن يكانه مقصدلرى بورالرك يهوديلرى نفوسى اسلامدن زياده ويا اكا قريب بر راهه كتيرمكدن
صكره بعضه تشبثات مضره وخائنانه يه تشجيع ايلمك اولديغنده اشكاردر.

ثامناً يهوديلرك فرصت محل اولدقده قونسولوسنه كوسترلمكسزين واپوره اعلام اولنانلرى وياخود
8 پساپورتنى الدقده كوپا مملكته كيدنلرى يا بر مدت طولاشدقدن صكره وياخود اوكون اقسام اوزرى
حيفا وپايرت ليمانه چيقه رق عين حيله لرله بر ابعرالره كلمكده در كه بورالرك صقشدقجه
نظيره ايده كلدكلرى بر تدبيرله بودر.

ثامناً بو خصوصلرده ياپلمسى مقتضى تدابيره كلنجه فكر قاصرانه نظراً موسويلرك بورايه قطعياً منع دخولرى
9 بالطبع قابل اولديغندن بر كره نقصان پساپورت وباويزه لى كمسه لرك بهر حال كمسه يه
بر موجب قانون مملكتلرينه اعلاملرى وشهبندرلرمزه اوامر قطعيه اعلامى ايله املاكى صاتدقده
توطين فكريله بورالره كلمه جكلرك ويا سرسرى وضعفسزلرك پساپورتلرينى ويزه اتمامليدر
قطعياً سوء استعمال كيريه جك صورتده تأمين (ثانياً) اولجه جك وپساپورتلى ممالك شاهانه دن ديكر
[illegible]
[illegible]

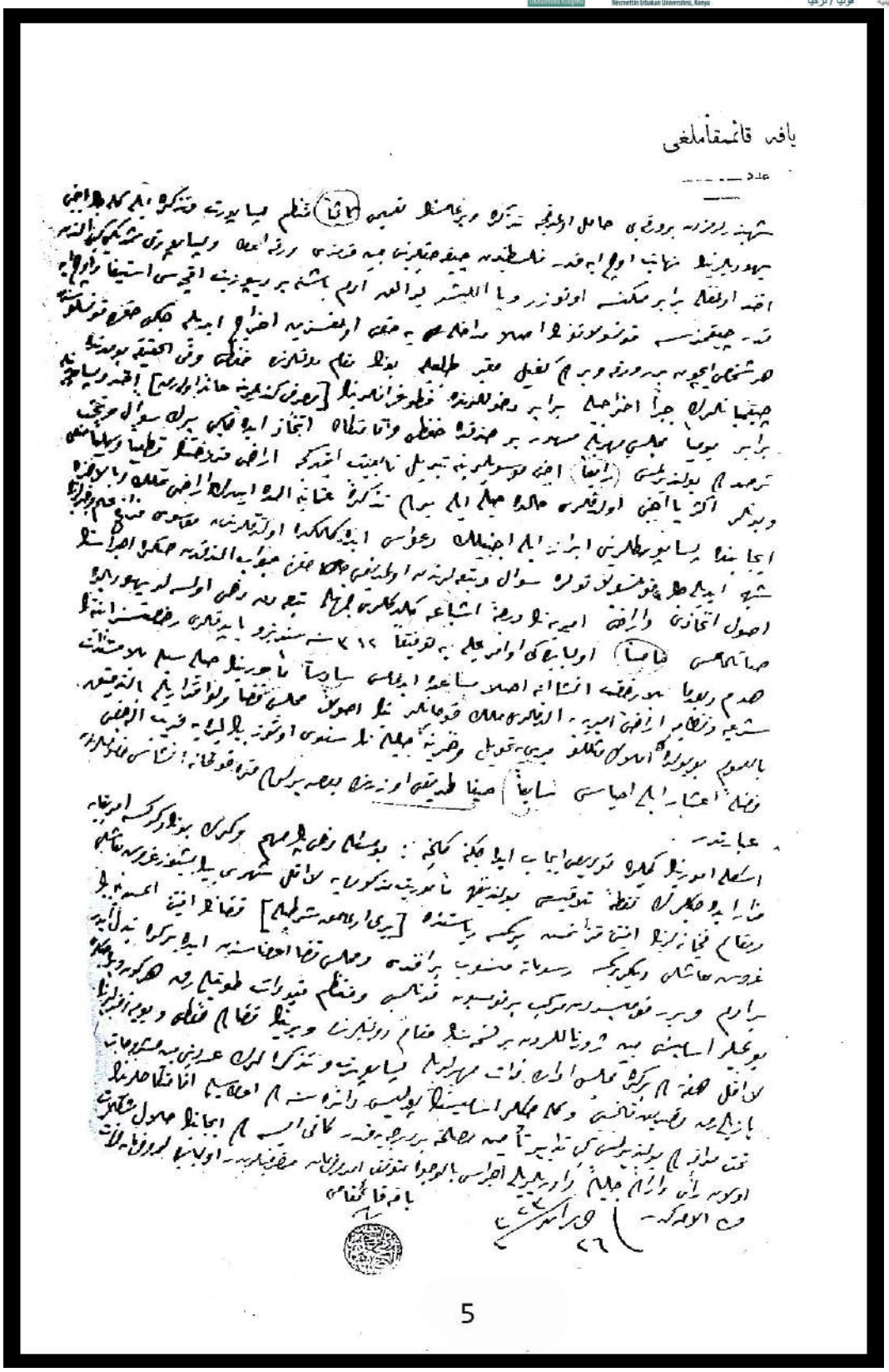

5

المصادر والمراجع

1. أحمد عبد الرحيم مصطفى، **موقف الدولة العثمانية من الهجرة اليهودية إلى فلسطين**، المؤتمر الدولي الثالث لتاريخ بلاد الشام، مجلد 3" تاريخ فلسطين، ط1، الجامعة الأردنية عمان، جامعة اليرموك، أربد، 1983.م.
2. أرييه أفنيري، **دعوى نزع الملكية: الاستيطان اليهودي والعرب في الفترة 1887-1948م**، ترجمة بشير شريف البرغوثي، عمان، الأردن ، دار الجليل للنشر، 1986م.
3. أسد رستم، **المحفوظات الملكية المصرية: بيان بوثائق الشام وما يساعد على فهمها وبيان مقاصد محمد علي الكبير**، المجلد الأول من 1225هـ/ 1247هـ- 1832/1810م، منشورات 1940م، المجلد الثاني 1250/1248هـ- 1832/ 1835م، منشورات1941م، المجلد الثالث:1254/1251هـ 1835-1839م، منشورات:1942م،المجلد الرابع: 1256/1255هـ- 1841/1839م، منشورات 1843م ، الجامعة الأمريكية، بيروت.
4. أمين أبو بكر، **ملكية الأراضي في متصرفية القدس" 1858-1918م**، مؤسسة عبد الحميد شومان ، عمان ، 1996م.
5. حسان حلاق، **موقف الدولة العثمانية من الحركة الصهيونية 1897-1909**، دار النهضة العربية ، بيروت ، 1999م.
6. حسين فخري الخالدي، **مذكرات الدكتور حسين فخري الخالدي" ومضى عهد المجاملات**، تحرير رفيق الحسيني، دار الشروق، ط1، عمان، 2014م.
7. خيرية قاسمية، **قراءة في الوثائق البريطانية المتعلقة بالقنصلية البريطانية في القدس في عهد الإدارة المصرية 1838- 1840.**
8. سهيل صابان، **المعجم الموسوعي للمصطلحات العثمانية التاريخية**، مطبوعات مكتبة الملك فهد الوطنية، الرياض 1421هـ/2000م.
9. صلاح العبيدي، **الدور الاقتصادي للبرجوازيين الوطنيين**، ط1 ، دار غيداء للنشر والتوزيع ، عمان ، 2010م.
10. عارف العارف، **المفصل في تاريخ القدس** ، ط5 ، دار الاندلس، القدس، 1999م.
11. محمد عيسى صالحية، **سياسات وإجراءات علي أكرم بك(متصرف القدس)حيال الهجرة والاستيطان اليهودي في مدينة القدس** ، مجلة عالم الفكر، المجلس الوطني للثقافة والفنون والآداب، الكويت، العدد 4 المجلد 38 ، أبريل_ يونيو 2010م.
12. محمود نهار الشناق، **العلاقات بين العرب واليهود في فلسطين(1293-1333هـ/ 1876-1914م)**، ط1،د.ن، فلسطين، 2005م.
13. نائلة الوعري, **موقف الولاة والعلماء والأعيان والإقطاعيين في فلسطين من المشروع الصهيوني**، بيروت، 2012م.
14. = ,**مدينة القدس: السكان والأرض(العرب واليهود) 1858**-1948، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت، 2009م.
15. = ، **دور القنصليات الأجنبية في الهجرة والاستيطان اليهودي في فلسطين"1840-1914م**"، ط1، دار الشروق للنشر والتوزيع ، عمان، 2007م.
16. وجيه كوثراني، **فرنسا وفلسطين والصهيونية في مطلع القرن العشرين" قراءة في وثائق الخارجية الفرنسية**"، المؤتمر الدولي الثالث لتاريخ بلاد الشام، مجلد "3" تاريخ فلسطين، ط1 ، الجامعة الأردنية - عمان ، جامعة اليرموك- أربد ، 1983م.
17. يغآل عيلام ، **ألف يهودي في التاريخ الحديث**، ترجمة عدنان أبو عامر، ط1، مؤسسة فلسطين للثقافة، دمشق ، 2006م.

المصادر الأجنبية

1. Mandel, Neville J.,Turks, Arabs and Jewish Immigration into Palestine 1882-1914, University of Oxford,1965.
2. = ,Ottoman Policy and Restrictions on Jewish Settlement in Palestine: 1881-1908: Part I, *Middle Eastern Studies,* Vol. 10, No. 3 (Oct., 1974).

- الوثائق

1.سجلات المحكمة الشرعية في القدس،سجل٤/٣٧٨ شوال ، ١٣٠٥هـ/ ١٨٨٨م.
2.أوراق المتصرف علي أكرم بك ، ملف رقم 83 / 1 F عدد198،وبالعبرية د/1،أرشيف دولة إسرائيل في القدس(Israel State Archives (ארכיוהמדינה).

الموقف التركي من تطورات القضية الفلسطينية 1948_1967

"دراسة تاريخية"

د. عبد الرحمن جدوع سعيد التميمي
وزارة التربية / الكلية التربوية المفتوحة
Fingerg82@yahoo.com

ملخص البحث

تركيا والقضية الفلسطينية، تؤثر وتتأثر بتطوراتها التي شهدتها منذ بداية نشوء الحركة الصهيونية 1897، تصدت الدولة العثمانية كل محاولات اليهود الطامعين بفلسطين لاقتطاعها من حكم العثمانيين ولكن الاخيرة ابت رافضة عروض اليهود، وظل الحال على رفض العثمانيين الانصياع لليهود حتى مجيء الكماليين 1923 بعدها بدأو الصهاينة بضغوط غربية من قبل بريطانيا والولايات المتحدة الأمريكية على تركيا يصولون ويجولون في كل مكان يريدونه، ورفضت تركيا قرار تقسيم فلسطين 1947، وبعد الرفض أعترفوا بدولة إسرائيل عام 1949، وعقدوا معهم صفقات سياسية واقتصادية وعسكرية، وكان لتركيا موقف طفيف في حرب السويس 1956، لصالح العرب وفي نفس الوقت لم تقطع علاقتها مع إسرائيل فجعلت العلاقات متوازنة، بعدها اصابتها عزلة بسبب التطورات التي شهدتها تركيا كالانقلاب 1960 والأزمة القبرصية 1963_1964، وكان الموقف التركي المشرف بجانب القضية الفلسطينية والعرب هو عام 1967، وانحازت للعرب آنذاك بوضوح.

المقدمة

تركيا محط الدراسة واحدة من الدول الإقليمية بالنسبة للقضية الفلسطينية، والتي تتمتع بموقع ذات أهمية استراتيجية، ليس في الشرق الأوسط فحسب أنما في العالم كله، هي البوابة التي تربط الشرق بالغرب والإسلام بالمسيحية والدول النامية بالمتقدمة، والمسيطرة على ابرز المضائق العالمية البسفور والدردنيل، وأهميتها للاقطار العربية أكثر خصوصية وخطورة لا لكونها تتجاور مع قطرين عربيين في مساحات واسعة من الحدود فحسب وأنما لكونها ترتبط مع العرب بوشائح تاريخية ودينية لاتخفى.

احتلت القضية الفلسطينية الصدارة في السياسة زمن الدولة العثمانية وحتى عند اعلان الجمهورية التركية، سلباً و ايجاباً، وفي البداية ومنذ نشوء الحركة الصهيونية 1897 حاولوا جاهدين اقتطاع جزء من الدولة العثمانية لكن الاخيرة ابت قاطعاً التخلي عن أي جزء من ممتلكاتها، واستمروا على هذا النهج حتى سقوط الخلافة ومجيء الجمهورية التركية 1923، التي ابتعدت عن القضية الفلسطينية ولا يطال ابتعادها فانها كانت في مواقف مختلفة مويدة للقضية ومعارضة مع الغرب مره والعرب أمرار، مصالحهم تطلبت الوقوف مع جوانب عده، ولكن رغم بعض المواقف التي كانت الجمهورية التركية، بعيده عن القضية الفلسطينية وكان ذلك بضغوط صهيو _ أمريكي، لكن موقفهم المساند وتحيزهم الاكبر هو للقضية الفلسطينية التي تربطهم معها ومع العرب جميعاً صلات محايدة بالارض والإسلام الحنيف والمقدسات وكثير من الروابط المشتركة، ومهما ابتعدو عن القضية الفلسطينية فهم أغرب إليها في المواقف المتازمة.

فرضية البحث

تدور فرضية البحث حول الموقف الدبلوماسي والسياسي الذي مارسته تركيا وتعاملها مع القضية الفلسطينية بكل مراحلها، وتأثير التحالف الصهيو _ أمريكي على صانع القرار في تلك البلاد ومحاولة إغراءها لتحقيق أهدافها في المنطقة، وسيتم تتبع الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينية في الفترة المخصصة للبحث 1948_1967.

أهمية البحث

وتكمن أهمية البحث لما لهذه الفترة من حيز كبير حيث أنها استطاعت ان تجيب عن الكثير من التساؤلات وأبرزها الدور التركي المتقلب وابتداءاً من الاحداث التي مرت بها القضية الفلسطينية خلال مدة الدولة العثمانية وبعدها الجمهورية التركية رغم ابتعادهم عنها في الكثير من الاوقات، ولكن نراهم في اوقات أخرى أقرب بكثير بمواقفهم المؤيدة للقضية الفلسطينية ومحاولاتهم الجريئة من اجل أبعاد الخطر عن القضية الفلسطينية .

منهجية البحث

ان البحث في موضوع كهذا يتطلب استقراء شاملا والإحاطة بجميع جوانبه، حيث استخدمنا المنهج التاريخي والوصفي التحليلي، حيث قمنا بتقسيم البحث الى أربعة محاور الأول تركيا والقضية الفلسطينية حتى عام 1948 وتناولنا فيه بداية محاولات الحركة الصهيونية من الهيمنة على جزء مقدس من أرض فلسطين التي تمثل رقعة جغرافية مهمة من ممتلكات الدولة العثمانية وكيفية صد هذه المحاولات من قبل الاخيرة، ومن ثم ظهور الجمهورية التركية وكيفية أبتعادها عن الاهتمام بالقضية الفلسطينية، والرجوع عن أبتعادهم برفضهم لقرار تقسيم فلسطين 1947، أما المحور الثاني فتناولنا فيه حرب فلسطين 1948 وتداعياتها وتحكم التحالف الصهيو _ أمريكي بالقرار التركي واعتراف الاخيرة بإسرائيل وتبادل السفارات بين الطرفين، وما تبع ذلك من تعاقدات تجارية وأمنية، أما المحور الثالث العدوان الثلاثي على مصر 1956 ونتائجه والموقف الذي ابدته تركيا كسحب سفيرها من تل أبيب والسعي إلى أنهاء الصراع والاهتمام بالقضية الفلسطينية وكيفية الحفاظ عليها، وكذلك انعزال تركيا عن العالم العربي والغربي والاهتمام بسياستهم الداخلية والأزمة القبرصية، كل ذلك لم يمنع دبلوماسيها من التصريح لصالح القضية الفلسطينية، وجاء المحور الرابع بعنوان عدوان 5 حزيران/ يونيو 1967 وما تمخضت عنه من احداث وبروز الموقف التركي الايجابي بكل خطواته إزاء العرب والقضية الفلسطينية رسمياً وشعبياً، والمساعدات التي أبدتها لصالح العرب، في حربهم ضد إسرائيل، ومن ثم خاتمة وقائمة المصادر.

المحور الأول: نبذة تاريخية عن العلاقة التركية الفلسطينية حتى عام 1948

تعد فلسطين حلقة الاتصال بين آسيا وأفريقيا والطريق البري وواسطة الاتصال بين الشمال والجنوب، ففي الشمال تركيا ولبنان وسوريا، وفي الجنوب مصر وبلاد الحجاز والشرق الذي ينتهي بالعراق والخليج العربي(1).

وقد اهتم السلطان عبد الحميد الثاني(2) بفلسطين منذ ظهور الحركة الصهيونية، إذ أن العثمانيين نظروا للصهيونية نظرة اتسمت بالكراهية والعداء واتبعوا سياسة خاصة للتعامل معها(3)، وبذلت الحركة الصهيونية محاولاتها في التأثير على السياسة العثمانية إزاء فلسطين، إذ حاول ثيودور هرتزل(4)Theodor Herzel زعيم الحركة الصهيونية، إلا أنه أخفق في مهمته، حيث رد السلطان عبد الحميد:"لا استطيع

---

(1) صالح، محسن محمد: (2002)*فلسطين _ سلسلة دراسات منهجية في القضية الفلسطينية*، ط1، كوالالمبور، ماليزيا، ص2.

(2) عبد الحميد الثاني:"184 – 1918" أصبح سلطاناً للدولة العثمانية وهو في الرابعة والثلاثين من عمره بعد خلع أخيه مراد الخامس في 31 آب 1876م وتعلم اللغتين العربية والفارسية حصلت في عهده تطورات سياسية هامة وإصلاحات واسعة, حكم السلطان حكماً فردياً من مقر إقامته في قصر يلدز, وربط جميع المؤسسات بشخصه, واجبر على التنازل عن السلطة بعد انقلاب 1908 وتوفي 1918 للمزيد ينظر، علي، اروخان محمد: (1987)، *السلطان عبد الحميد الثاني _ حياته وأحداث عهده*، دار الأنبار، بغداد، ص 11 .

(3) اصدر السلطان عبد الحميد الثاني قرارين، الأول: يتعلق بالأشخاص الذين يدخلون فلسطين من خارجها للحج والزيارة وبأنه غير مسموح لهم بالمكوث فيها لأكثر من شهرين وبعدها ينبغي الخروج لمنع التوطن فيها، والثاني: خاص بمسألة بيع وشراء الأراضي فكل الأراضي تتبع السلطان شخصياً ولا يجوز التصرف فيها إلا بتصريح من السلطان، للمزيد انظر، جرجيس، صبري: (1977)*تاريخ الصهيونية 1812_1917*، مركز ابحاث منظمة التحرير الفلسطينية، ج1، بيروت، ص143.

(4) ثيودور هرتزل:" 1860– 1904" ولد في مدينة بودابست لأسرة يهودية برجوازية لم يتعلم العبرية في حياته ولم يزر فلسطين ولكن مع ذلك يعد المؤسس الحقيقي للدولة اليهودية في فلسطين , وهو الذي نظم المؤتمر الصهيوني الشهير في بازل بسويسرا عام 1897 وراس المنظمة الصهيونية العالمية حتى وفاته حصل على الدكتوراه في القانون الروماني كتب عن وجود دولة عصرية يهودية لحل مشكلة اليهود في العالم , مات عام1904 في بلد اولاخ في المجر ونقل رفاته إلى فلسطين عام 1949، للمزيد نظر، صايغ، أنيس: (1973)*يوميات هرتزل* , ط2، مركز أبحاث منظمة التحرير الفلسطينية , بيروت، ص 35.

أن أتنازل عن شبر واحد من الاراضي المقدسة لانها ليست ملكي بل هي ملك شعبي وقد قاتل اسلافي من اجل هذه الارض ورووها بدمائهم فليحتفظ اليهود بملايينهم، اذا احرقت دولتي من الممكن الحصول على فلسطين من دون مقابل، ولكن لزم ان يبدأ التمزيق اولا في جثتنا، غير اني لا اوافق على تشريح جثته وانا على قيد الحياة"(1)، وكان هذا الموقف من السلطان عبد الحميد الثاني هو السبب بخلعه من السلطة في 27 نيسان 1909 وذلك بالتعاون مع جمعية الاتحاد والترقي(2) التي كان جل أعضائها من الماسونيون(3) البارزين، ولكن هذا الموقف قد تغير بعد مجيء الكماليين للسلطة(4).

خلال القرن العشرين كانت المسألة الفلسطينية عاملاً مؤثراً في تطور العلاقات مع العالم العربي والإسلامي، بل في كثير من المراحل كانت هي محور المباحثات بين تركيا والعرب، وشهدت تركيا فيما بعد إعلان الجمهورية التركية 1923(5)، وأغلقت أبوابها بعد ذلك نحو القضايا العربية، إلا أن هذا لم يمنع تركيا من تحذير الولايات المتحدة عندما أخذت تظهر أهتماما بمسألة فلسطين، ففي 1941 بدأ بعض أعضاء مجلس الشيوخ الأمريكي حملة توطين اليهود المهاجرين من أوربا إلى فلسطين، فقام منير إرته كون MunirErtegun سفير تركيا لدى واشنطن في 22 نيسان 1941 بإبلاغ الخارجية الأمريكية:" بأن عملا كهذا سيثير رد فعل العرب والمسلمين، وسيخلق متاعب لبريطانيا وأن تلك المتاعب ستصبح وثيقة الصلة ببلاده"(6).

وتبين من ذلك بأن السياسة التركية تجاه الشرق الأوسط بصفة عامة ومسألة الهجرة اليهودية والمسألة الفلسطينية بصفة خاصة، كانت محايدة نسبياً بين عامي 1923_1945 أي خلال قيام الجمهورية التركية، وسيطرة حزب الشعب الجمهوري(7).

وحينما نقلت بريطانيا القضية الفلسطينية إلى الجمعية العامة للأمم المتحدة في نيسان عام 1947 اتخذت تركيا أثناء المناقشات موقف بجانب الأقطار العربية(8)، وأثناء مناقشة الجمعية العامة بشأن تأسيس لجنة خاصة بفلسطين ، فقد ألقى مندوب تركيا كلمة في اللجنة

---

(1) قسم الارشيف والمعلومات: (2010)،*تركيا والقضية الفلسطينية*، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت، ص9؛ حلاق، حسان علي: (1990)،*موقف الدولة العثمانية من الحركة الصهيونية*، ط2، دار الهدى، بيروت، ص88.

(2) جمعية الاتحاد والترقي: ترجع جذور جمعية الاتحاد والترقي إلى عهد السلطان عبد العزيز "1861–1876" وكان نشاطها يقتصر على اصدار الصحف التي كانت تتمتع بحقوق خاصة عن طريق دوائر البريد الأجنبية الموجودة في الدولة، وكانت هذه الجمعية سرية، ولهذه يمكن القول أن جمعية الاتحاد والترقي تشكلت عام 1889م لغرض القضاء على السلطان بزعامة رجل ماسوني الباني هو "إبراهيم تيمو" المعروف بأدهم ، وان جمعية الاتحاد والترقي تبدو في تشكيلها الداخلي تحالفاً يهودياً تركياً مزدوجاً فالاتراك يمدونها بالمادة العسكرية ويمدها اليهود بالمال، للمزيد انظر، الخالدي، روحي: (2012)،*الانقلاب العثماني وتركيا الفتاة*، مؤسسة هنداوي للتعليم والثقافة، القاهرة، ص50_51.

(3) الماسونيون: اصطلاح أطلق كي يعبر عن طائفة دون غيرها، وقد تحول المعنى العام للماسونية إلى تعريف خاص ذكره ماكي محرر دائرة المعارف الماسونية التي نشرت في لندن عام 1908، واعتبره التعريف الأمثل للماسونية وهو" علم ينشغل الباحث فيه بالبحث عن الحقيقة المقدسة"، إلا أن الموسوعة الألمانية Handbuch ترى أن الماسونية هي" نشاط الرجال المتحدين المقربين ويستخدمون أشكالا رمزية استعاروها من أدوات البناء والهندسة المعمارية عملا لرفاهية البشر بواسطة جلب فريق من كل أنواع البشر الذين يطمحون في نشر مبادئهم على الوجه الأكمل"، وفي عام 1921 حددت مجلة المشرق البيروتية أهم مفهوم للماسونية كان سائدا في الشرق آنذاك وهو" الماسونية هي حركة تبين لأتباعها كل نقيصة لابد من تجنبها، وكل فضيلة يجب اتباعها طلباً للكمال"، للمزيد انظر، الدسوقي، وائل إبراهيم: (2007)، *الماسونية في العالم العربي " المبادئ _ الأسرار "*، ط1، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة، ص15_17.

(4) النعيمي، احمد نوري: (1975)،*السياسة الخارجية التركية بعد الحرب العالمية الثانية*، دار الحرية للطباعة، بغداد، ص42_43.

(5) النعيمي، احمد نوري: مرجع سابق، ص45؛ قسم الارشيف والمعلومات: مرجع سابق، ص10.

(6) عبد الشافي، هيام: (2016)، *العلاقات التركية العربية 1945 _ 1967*، اطروحة دكتوراه، كلية الاداب، جامعة عين شمس، القاهرة، ص55.

(7) حزب الشعب الجمهوري: حل هذا الحزب محل جمعية حقوق الأناضول والروم يلي التي انبثقت عن مؤتمر ارضروم وسيواس اللذين انعقدا في النصف الثاني من عام 1919، ثم تأسس الحزب بصورة رسمية في 9 أيلول عام 1933، وقد أقر الحزب فلسفة خاصة حيث حكم هذا الحزب تركيا لمدة "27" عاماً، وبعد أن تبنت تركيا نظام تعدد الأحزاب بعد الحرب العالمية الثانية، خسر حزب الشعب الجمهوري في انتخابات عام 1950، للمزيد انظر، النعيمي، احمد نوري: مرجع سابق، ص79.

(8) حماد، خيري: (1962)، *قضايانا في الأمم المتحدة*، المكتب التجاري للطباعة والنشر، بيروت، ص158.

السياسية في 8 مايس عام 1947م ، دافع فيها عن استقلال فلسطين(1)، كما أكدت تركيا موقفها الرافض لمبدأ الوطن القومي لليهود حينما طرحت مشاريع التقسيم للتصويت حيث صوتت مع كل من المشروع العربي ومشروع الأقلية (2).

وفي 29 تشرين الثاني 1947 عقدت الجمعية العامة للأمم المتحدة اجتماعاً وافقت فيه على تقسيم فلسطين إلى دولتين احدهما عربية واخرى يهودية، واعلنت الولايات المتحدة الأمريكية تاييدها للقرار فور صدوره وارادت بموافقتها التأثير على بعض الدول لاسيما التي عارضت التقسيم أو التي اعلنت امتناعها عن التصويت(3)، فكانت تركيا ضمن الدول الثلاثة عشر(4) التي صوتت ضد قرار التقسيم، وقوبل الموقف التركي بالرضى والاستحسان من الدول العربية(5)، حيث علق نجم الدين صادقوزير خارجية تركيا على قرار تقسيم فلسطين، قائلاً:"لقد صوتنا ضد قرار التقسيم واردنا بذلك افهام اصدقائنا بان ذلك القرار كان غير قابل للتنفيذ"(6).

وكان تصويت تركيا ضد القرار مخالفاً لرغبة الولايات المتحدة أمرا مثيرا للاهتمام، وقد فسره معظم الباحثين في ضوء الضغط السوفيتي عليها في المطالبة ببعض الأقاليم التركية، إذ أثار تأييد الاتحاد السوفيتي لقرار التقسيم وموافقته على إقامة الكيان الصهيوني مخاوف كبيرة في الصحافة التركية التي تكهنت بأن الكيان الصهيوني سيكون تابعا وخاضعاً للنفوذ السوفيتي، وأن الدولة اليهودية ستكون موطئ قدم له وقاعدة استراتيجية للشيوعية الدولية في الشرق الأوسط(7)، لذا لم يفت الأتراك ملاحظة خطر الصهيونية، وهذا ما يفسر وقوفها إلى جانب العرب عند التصويت على قرار التقسيم، ولكن عندما شعرت الصهيونية بخطر تحول تركيا نحو العالم العربي، استعانت بالضغوط الغربية، وبخاصة الأمريكية، من أجل تحقيق انعطاف في الموقف التركي(8)، أذ المصالح والنفوذ الصهيو_أمريكية داخل الأراضي التركية، ومنافستهم مع الأتحاد السوفيتي جعل التخوف يراود الجمهورية التركية، بإنحيازها مع الطرف الأول أم الثاني .

المحور الثاني: تركيا وحرب فلسطين 1948 وتداعياتها

في يوم 15 آيار 1948 انسحبت بريطانيا من فلسطين، وعقب إعلان الانسحاب أذاعت الحكومات العربية بياناً عن فلسطين وبدأت الجيوش العربية الدخول إلى أراضيها في نفس اليوم لتبدأ بذلك أول حرب عربية إسرائيلية تشهدها المنطقة، علما أن الصهاينة علموا بموعد الانسحاب وتمكنوا من احتلال اغلب المناطق المخصصة "للدولة اليهودية"، واقسام اخرى من المنطقتين العربية(9)، مما ادى إلى نزوح اعداد كبيرة من سكان فلسطين عن ديارهم(10).

([1]) year book of the united nation 1947-1948: (1949), new York , p; 247-250 .

([2]) نص مشروع الأكثرية على تقسيم فلسطين إلى دولتين أحدهما عربية والأخرى يهودية وقيام اتحاد اقتصادي بينهما، وعرف المشروع الأخر بمشروع الأقلية فينص على إنشاء دولة فيدرالية مستقلة في فلسطين تضم قطاعين، أحدهما عربي، والأخر يهودي تكون القدس عاصمة لها، وإلى جانب هذين المشروعين هناك مشروع ثالث قدمته الدول العربية يقضي بإنشاء حكومة مركزية واحدة تتولى مؤقتا إدارة كل فلسطين، ريثما يتم إجراء انتخابات لجمعية تأسيسية تتولى وضع دستور للبلاد، للمزيد انظر، طربين، أحمد: (د.ت)، *القضية الفلسطينية والصراع العربي الصهيوني* ، دار النهضة العربية، القاهرة، ص520-523 .

(3) دار الكتب والوثائق العراقية: *ملفات البلاط الملكي*، رقم الملف 2737/ 311 رقم الوثيقة 16؛ الجادر، عادل احمد: (1984)، *فلسطين والغزو الصهيوني*، مركز الدراسات الفلسطينية، بغداد، ص165؛ جريدة الأهرام المصرية: بتاريخ 30 تشرين الثاني 1947.

(4) الدول هي: تركيا وايران واليونان وباكستان وافغانستان وكوبا والعراق والسعودية وسوريا ومصر ولبنان واليمن والهند، جريدة الأهرام المصرية: مرجع سابق.

[5]Calis, Saban H:(2001), *Turkiye'nin Dis PolitikaQundemiKimlik, Demokrasi*, Guvenlik, Ankara, p.245.

(6) تقرير المفوضية العراقية في انقرة إلى وزارة الخارجية العراقية المرقم س/ 8/1123/ في 26 آذار 1948.

(7) النعيمي، احمد نوري: مرجع سابق، ص44.

(8) الكيلاني، هيثم: (1996)، *تركيا والعرب*، ط1، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، أبو ظبي، ص38.

(9) الشقيري، احمد: (1961)*قضايا عربية*، د.ن، بيروت، ص242.

(10) تقرير المفوضية العراقية في انقرة إلى وزارة الخارجية العراقية المرقم س/ 8/1160/ في 26 آذار 1948، حول موقف الاتحاد السوفيتي من القضية الفلسطينية.

وبعد الموقف الذي اتخذته تركيا من مشروع التقسيم استمرت الصحف التركية كلها تؤيد قضية العرب وتستثير ثائرة الشعب التركي، وتحيي فيه الحماس الإسلامي، كي يشارك في إنقاذ الأراضي الفلسطينية المقدسة، ولم تذهب تلك الصرخات سدى حيث أعلن الكولونيل جواد رفعت اتيل خان(1) عن سعيه لتشكيل الفيلق التركي الذي سيشارك الفيالق الإسلامية التي تقوم بواجبها في ميدان فلسطين(2).

وقد تطوع فريق كبير من ضباط الجيش المحنكين للانضمام إلى فرقة المتطوعين التركية التي أنشئت للنضال في صفوف العرب والدفاع عن فلسطين، وقد أبلغ القائمون بهذه الحركة الحكومة التركية أن النية متجهة إلى إنشاء قوات متطوعة، ولكنها لم تتلق ردا رسمياً على هذا التبليغ رغم عطف دوائر أنقرة الرسمية على قضية العرب واعتقادها بأن تقسيم فلسطين يهدد الأمن في ربوع الشرق الأوسط بخطر بالغ، وكان معروفاً بأن تركيا اعتزمت التزام الحياد ولكن أجمعت الآراء على أن موقفها الرسمي لن يكون عقبة في سبيل التطوع مع الكتائب المجاهدة(3).

وتحدث عصمت اينونو(4) رئيس الجمهورية التركية عن المشكلة الفلسطينية، فأشار إلى اهتمام تركيا الكبير بها، وقال إنه فضلاً عن أن تركيا ترى أن العرب هم أصحاب الحق في فلسطين فإن إقامة دولة يهودية على أرض فلسطين لا يجلب أي خير لتركيا التي ترى في قيام هذه الدولة ما يمكن أن يساعد على خدمة أغراض المطامع الروسية في الشرق الأدنى، وأنه يجب على الدول العربية أن لا تعتمد سياسياً على ما يظهر من علامات الاختلاف بين بريطانيا وأمريكا لأنه لا يمكن لهما الانفصال عن بعضهما في الظروف الحرجة التي يجتازها العالم(5).

وأقدمت السياسة التركية على موقف لم يكن ليرضي العرب، ألا وهو أعلان تركيا اعترافها بإسرائيل كدولة في 28 آذار 1949 وبذلك كانت أول دولة ذات أغلبية إسلامية مطلقة تعترف بالدولة اليهودية، وترحيب الصحف التركية بقرب تبادل السفراء(6)، وصرح نجم الدين صادق وزير خارجية تركيا لوكالة انباء الاناضول عن موقف بلاده، قائلا:"ان اسرائيل باتت حقيقة وان اكثر من ثلاثين دولة اعترفت بها وان العرب انفسهم يجرون معها محادثات في رودس"(7)، واوضحت انقرة انها كانت قد انتظرت حتى باتت المسألة واضحة من ان إسرائيل قد تأسست فعلا والدول العربية دخلت في مفاوضات معها، ووافقت لبنان والأردن على إجراء مباحثات مباشرة مع اليهود، ووقعت الأولى على الهدنة الدائمة في 23 آذار 1949، بينما وقعت الثانية.في 3 نيسان من نفس العام(8)، ونستطيع القول بأن عام 1949 هو نقطة حاسمة في تاريخ العلاقات بين تريكيا وإسرائيل والدول العربية، وليس من الغريب أن تتخذ تركيا نفس موقف أمريكا وتعترف بوجود إسرائيل خاصة، وأن العلاقات التركية_الأمريكية كانت تسير في تلك الفترة في إطار مبدأ ترومان.

وفي 16 تشرين الاول 1949 تم تعيين فكتور اليعازر قنصلا لاسرائيل في اسطنبول، كذلك عين إلياهوساسون(9) EliahoSasson مدير دائرة الشرق الاوسط في وزارة الخارجية الاسرائيلية وزيرا مفوضا لبلاده في تركيا(1) وبالمقابل قامت تركيا بتعيين سيف الله حسن سفير

---

(1) جواد رفعت اتيل خان: ضابطاً بالجيش ثم أصبح فيما بعد قائداً لفرق الفدائيين وساهم بقسط وافر في حرب فلسطين في عام 1948، وعرف بعداوته الشديدة لليهود والصهاينة، ونشر عدة كتب في هذا الصدد، وكتب مقالات هاجم فيها اليهود، للمزيد انظر، عبد الشافي، هيام: مرجع سابق، ص82.

(2) جريدة البصائر المصرية: بتاريخ 23 شباط 1948.

(3) جريدة الأهرام المصرية: بتاريخ 22 كانون الأول 1948.

(4) عصمت اينونو: ولد في إزمير عام 1884، اصبح قائداً للقوات العثمانية في اليمن والقائد العام للجيش الرابع على الجبهة الروسية، أنضم مع مصطفى كمال في أنقرة خلال حركته الوطنية ، عين وزيراً للشؤون الخارجية عام 1922م ، أصبح نائباً لرئيس الوزراء خلال الفترتين 1923–1924 ، 1925–1937 ، وبعد وفاة مصطفى كمال انتخب رئيساً للجمهورية وبقي في منصبه حتى عام 1950، وتوفي في أنقرة 25 كانون الاول 1973، للمزيد انظر، النعيمي، احمد نوري: المرجع السابق : ص80 .

(5) عبد الشافي، هيام: مرجع سابق، ص85.

(6) د.ك.و: *ملفات البلاط الملكي*، رقم الملف 2737/ 311 وثيقة 17، في 15 شباط 1949.

(7) العلاف، ابراهيم خليل: (2000)، *الاتفاق العسكري التركي الاسرائيلي جذوره، طبيعته، مخاطره على الامن القومي العربي*، مجلة اوراق تركية معاصرة، العدد15، جامعة الموصل، ص46.

(8) جامعة الدول العربية: (1957)، *الإدارة العامة (إدارة فلسطين، الشعبة السياسية، الوثائق الرئيسة في قضية فلسطين)*، المجموعة الثانية 1947–1950، القاهرة، وثيقتي رقمي 248 و249 بشأن اتفاقيتي الهدنة بين كل من لبنان والأردن مع إسرائيل، ص1003.

(9)إلياهوساسون: أول وزير مفوض لإسرائيل في تركيا، عمل لمدة عشر سنوات في إحدى المؤسسات التجارية التركية ببلدة مرسينا تدعى "إبراهيم تلدهي"، وصار وكيلا لها فيما بعد بدمشق ثم تركها، وأقام في القدس حيث تولى هناك القيام بأعمال الترجمة من العبرية إلى اللغتين العربية والفرنسية، وكان يرتزق

لها في تل ابيب، وتثميناً للموقف قدمت الولايات المتحدة والدول الغربية مكافئة مجزية لتركيا نظير اعترافها الرسمي بإسرائيل(2)، وبهذه المناسبة قال الرئيس التركي عصمت اينونو في كلمة القاها في المجلس الوطني التركي الكبير، قائلاً:" لقد كونا علاقات سياسية مع اسرائيل التي أنشأت منذ عهد قريب ونتمنى ان تكون هذه الدولة مصدر امن واستقرار في الشرق الاوسط"، واكد نجم الدين صادق وزير الخارجية التركي هذه السياسة بقوله:"تركيا فكرت في العمل بموجب الاتجاه العام وعلى هذا الاساس فانها اعترفت باسرائيل .. دولة اسرائيل هي حقيقة واقعة واعترفت بها اكثر من ثلاثين دولة"(3).

حيث قام رؤساء البعثات الدبلوماسية العرب المعتمدون لدى تركيا بمقابلة سكرتير وزارة الخارجية مستنكرين تلك الخطوة، وقد أوضحت الوزارة لهؤلاء:"بأن الحكومة التركية اعترفت بإسرائيل كأمر واقع"(4)، مشيرة إلى أنها وقفت حتى الآن بجانب العرب الذين فاوضوا الإسرائيليين وما تزال تتقاطع مع قضيتهم وتأمل أن لا يؤثر هذا الاعتراف في العلاقات القائمة بينهم(5)، واكملت ردها بالقول، بان الدول العربية غير محقة في ان تاخذ على تركيا موقفا سلبيا لان الدول العربية نفسها لم تمنع ضياع فلسطين وان الاتراك لو ساعدوا العرب عسكريا في حربهم مع إسرائيل لاتهموا بانهم يريدون العودة الى حكم المنطقة(6).

وعلى أثر قيام دولة إسرائيل والاعتراف التركي بها، بدأت بين يهود تركيا موجة من الهجرة لم يسبق لها مثيل، ولم تضع الحكومة التركية أي عراقيل دون تلك الهجرة التي كانت بلا ريب ضارة بمصالح العرب، لأن السماح بالهجرة إلى إسرائيل كان معناه دعم إسرائيل والإضرار بمصالح العرب في فلسطين، وسمحت الحكومة التركية لإسرائيل بإفتتاح مكتب في إسطنبول لرعاية جميع المسائل المتعلقة بهجرة يهود تركيا إلى إسرائيل(7).

وفي الأول من تشرين الثاني 1950 ذكر جلال بايار(8) رئيس جمهورية تركيا في خطاب له عن العلاقات مع إسرائيل:"إن علاقاتنا الاعتيادية مع دولة إسرائيل هي في طريق التطور، لقد تم تبادل السفراء مع هذه الدولة، كما تم عقد اتفاق تجاري، إننا نصرف جهودا حثيثة في لجنة التوفيق لطمأنة الطرفين لتصفية المسائل العالقة في أذهانهما"(9).

وفي عام 1952 أخذت تركيا توطد علاقتها مع الغرب، إذ انضمت إلى حلف شمال الأطلسي " North Atlantic Treaty Organization" والمعروف باختصارا (NATO) "الناتو"، واخذ التعاون بين تركيا وإسرائيل ينمو بشكل تدريجي مع قيام إسرائيل، بتوفير

من هذا العمل، عين موظف في وزارة الخارجية الإسرائيلية بمجرد تأليفها، شارك عضو عن إسرائيل في مباحثات رودس ولوزان، و وقع على اتفاقية رودس للهدنة مع الدول العربية 1949، للمزيد انظر، عبد الشافي، هيام: مرجع سابق، 92..

([1]) العباسي، ريان ذنون: *إسرائيل ومشروع جنوب شرقي الأناضول في تركيا*، دنيا الوطن، على الموقع الالكتروني: https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2009/11/19/180327.html

([2]) المرجع سابق.

([3]) النعيمي، احمد نوري: مرجع سابق، ص277.

([4]) ملفات وزارة الخارجية العراقية 13/60/4 ، رقم الملف (5534) 3 نيسان 1949م .

([5]) تاشان، سيفي: (1989)، *السياسة التركية المعاصرة* ، ترجمة: صلاح سليم علي: مجلة أوراق تركية معاصرة، العدد الأول ، جامعة الموصل، ص49 .

([6]) القنصلية الملكية العراقية العامة باسطنبول، رقم س/9/5 في 1951/1/28، أرشيف مركز الدراسات الاقليمية، جامعة الموصل.

([7]) فريد، عبد المجيد: (1982)، *الندوة الدولية الثالثة _ تركيا والعرب*، مجلة المستقبل العربي، العدد 45، بيروت، ص94.

([8]) جلال بايار: ولد عام 1884 في مدينة عمربيك كان اقتصاديا بارزا، وكان نائبًا في مجلس المبعوثان (النواب) في العهد العثماني، انضم إلى جمعية الاتحاد والترقي، وفي العهد الجمهوري تولى مناصب عدة منها رئاسة مجلس النواب ووزارة المالية ووزارة الاقتصاد وتولى رئاسة مجلس الوزراء 1937–1939م، وأسس الحزب الديمقراطي عام 1946 ثمتولى رئاسة الجمهورية 1950–1960، وقد صدر بحقه حكم بالإعدام بعد انقلاب عام 1960 ولكن الحكم لم ينفذ لأسباب صحية، توفي عن عمر يناهز المائة عام. للمزيد انظر،خليفة، محمد: (1989)، *"الجيش والسياسة في بلاد أتاتورك"* ، مجلة اليوم السابع، العدد 289، القاهرة، ص8.

([9]) المناوي، سمية وهبة: (1997)، *العلاقات المصرية التركية بين عامي 1924_1961* ، اطروحة دكتوراه، كلية الآداب، جامعة عين شمس، القاهرة، ص189.

فرص التدريب التقني والاستخباري لوحدات الأمن والمخابرات التركية، حيث ظهر هذا التعاون الوثيق بين الطرفين ابتداء من مطلع الخمسينات وبالتحديد بين جهازي الموساد الإسرائيلي والامن التركي(1).

هكذا كانت تركيا اول دولة مسلمة تعترف بالكيان الصهيوني، وادى ذلك إلى تعمق الخلاف بينها وبين العرب، بل وضربت موقف الدولة العثمانية النبيلة عرض الحائط عندما كانت سداً منيعاً بوجه اليهود ومخططاتهم إزاء فلسطين والعرب، اليوم نرى الموقف التركي يختلف تماماً ويتناقض مع موقف سلفهم، مؤيد ومواكب ويسعى للحصول على المزيد من إسرائيل والدول الغربية، وفي النهاية وبقى اعتراف تركيا بإسرائيل ذكرى مؤلمة في تاريخ العلاقات التركية بفلسطين والعرب، وحجر عثرة دون تطور تلك العلاقات تطوراً يقوم على أساس متين.

المحور الثالث: العدوان الثلاثي على مصر 1956 ونتائجه

وفي عام 1951 وقفت تركيا بجانب الغرب محتجة على قرار مصر في منع مرور السفن الاسرائيلية عبر قناة السويس، فاذا كان الموقف التركي سليماً من حيث القانون الدولي، فانه جاء ضربة للعلاقات التركية المصرية، وأثار انتقاداً مريراً في مصر(2)، وارادت تركيا من هذا الموقف التقرب إلى الغرب عامة والولايات المتحدة خاصة.

وقد سارت سياسة تركيا الخارجية نحو الوطن العربي في خط مواز لسياستها الدولية المؤيدة لمنظومة الدفاع الغربي، من هذا المنطلق اعترفت تركيا بثورة 23 تموز عام 1952م في مصر ظناً منها في الحصول على مساندة الحكومة الجديدة في القبول بالمشروع الغربي والدخول في مشاريع الأحلاف الغربية اللاحقة (3).

وفي حزيران 1954، وجه عدنان مندريس(4) رئيس الوزراء التركي، أثناء زيارته إلى واشنطن، لوماً إلى العرب قال فيه أن الوقت قد حان للاعتراف بحق إسرائيل بالحياة، وفي خطاب جمال عبد الناصر(5) رئيس الجمهورية المصرية بعد شهرين من ذلك، أعلن بكل وضوح وقوة:" أن تركيا بسبب سياستها الإسرائيلية، ممقوتة في العالم العربي"(6).

إلا أن الخلافات العربية _ التركية زادت بعد أن تزعمت تركيا حلف بغداد(7) عام 1955م بل ووصلت إلى القطيعة وأكد جمال عبد الناصر الرئيس المصري:" إنني أرحب بأي تعاون أو تقارب مع تركيا ولكننا لسنا على استعداد لبحث أية أحلاف خاصة مع الغرب"(8).

وعن مواقف تركيا من القضية الفلسطينية منذ منتصف الخمسينيات، فقد أفضى عدنان مندريس بحديث صحفي عند مغادرته بغداد، عقب انتهاء اجتماع المجلس الدائم لحلف بغداد 1955، أشار فيه إلى المشكلة الفلسطينية ووجوب حلها باعتبارها تهديداً مزمناً للهدوء والاستقرار في الشرق الأوسط(9).

---

(1) عبد العزيز، احمد: (2012)، *تركيا في القرن العشرين*، المكتب الجامعي الحديث، القاهرة، ص209؛ قسم الارشيف والمعلومات: مرجع سابق، ص12.

(2)روبنس، فيليب: المرجع السابق،ص95.

(3) فريد، عبد المجيد: مرجع سابق، ص159 .

(4) عدنان مندريس: ولد عدنان مندريس عام 1989م في مدينة ايدن التي تقع غرب تركيا ، من عائلة مالكي الأراضي الثرية ، تخرج من الكلية الأمريكية في أزمير ، ومدرسة الحقوق في أنقرة وفي عام 1930م شارك في المعارضة السياسية التي قادها حزب الشعب الجمهوري لغاية 1945م ، شارك مع جلال بايار في تأسيس الحزب الديمقراطي عام 1946م ، وأصبح رئيساً للوزراء بعد فوز الحزب عام 1950م أعدم بعد انقلاب عام 1960 ، للمزيد انظر، النعيمي، احمد نوري: مرجع سابق، ص82.

(5) جمال عبد الناصر: ولد في عام 1918 بالإسكندرية، تخرج من كلية الحقوق بجامعة القاهرة، وأكمل الكلية الحربية عام 1938، تدرج في التدريس بالكلية حتى عام 1951، قاد ثورة 23 يوليو/ تموز 1952، وأصبح رئيساً لجمهورية مصر العربية حتى وفاته في عام 1970. للمزيد أنظر، المنشاوي، محمد سمير: (2006)، *جمال عبد الناصر والقضية الفلسطينية 1952-1970*، رسالة ماجستير، كلية الآداب، جامعة عين شمس، القاهرة، ص1.

(6) روبنس، فيليب: مرجع سابق، ص95.

(7) حلف بغداد: تشكل الحلف في 14 شباط 1955، وضم تركيا والعراق وبريطانيا وباكستان وايران، واتفقا على أن يكون برنامج الميثاق هو حفظ الأمن والسلام في الشرق الأوسط، للمزيد انظر، وزارة الخارجية العراقية: (1957)، *مجموعة المعاهدات والاتفاقيات الثنائية المعقودة بين العراق والدول الأجنبية*، مطبعة الحكومة، بغداد، ص80-81.

(8) روبنس، فيليب: المرجع السابق، ص159 .

(9) عبد الشافي، هيام: مرجع سابق، ص302.

في 26 تموز 1956 اعلن جمال عبد الناصر الرئيس المصري في خطاب الإسكندرية تأميم قناة السويس، رداً على رفض البنك الدولي طلب الحكومة المصرية تمويل بناء السد العالي، وإعلان مصر عدم الانحناء أمام الدولار، وفور سماع الغرب القرار عقدت بريطانيا وفرنسا وإسرائيل اجتماعات ومباحثات مطولة فيما بينهم من أجل وضع الترتيبات اللازمة والخطط النهائية لمهاجمة مصر، حيث قاموا بدراسة آخر التطورات الميدانية لبحث كيفية التنسيق فيما بينهم خلال الهجوم، وجاء أحد أهم تلك الاجتماعات في 24 تشرين الأول 1956 في فرنسا، حيث قاموا بوضع الخطة النهائية "سيفر Sever"(1) للهجوم على مصر والإطاحة بالنظام الحاكم فيها(2).

وبدأ العدوان الثلاثي على مصر في 29 تشرين الأول 1956، وعلى اثر ذلك وفي الأول من تشرين الثاني 1956 تحدث جلال بايارئيس الجمهورية التركية في المجلس الوطني التركي الكبير، قائلاً:" نشهد اليوم الصورة الاليمة في منطقة الشرق الاوسط التي احدثها بعض الحكام الذين يرمون ايقاع شعوب هذه المنطقة في صراع دائر فيما بينها، كي يتسنى لهم البقاء في المنطقة لاستثمار خيراتها واذلال شعوبها"(3).

لكن تركيا في النهاية أدانت إسرائيل، وألقت عليها باللائمة في هذا العدوان دون الإشارة إلى كل من إنجلترا وفرنسا فلم تقدم أي شيء يشير إلى إدانة موقفهما، ولخص رد الفعل هذا فطين رشدي زورلو(4) وزير الخارجية التركي، قائلاً:" لقد تأثرنا من استخدام حلفائنا السلاح ضد مصر، ومهما كان الداعي لذلك فإن تركيا تعتبر هذا الموقف خرقاً لمبادئ القانون الدولي"(5)، ولكنه في السياق نفسه وفي تصريح آخر له لم ينسِ أن يؤنب مصر على موقفها من حلف بغداد، مضيفاً: "ولو أن دول الشرق الأوسط كانت قد انضمت إلى حلف بغداد لما كان قد حدث ما يحدث الآن" (6).

وخلال اجتماع حلف بغداد في طهران والذي لم تدع إليه بريطانيا وافقت تركيا على البيان الذي يدين إسرائيل والعدوان صراحة، ويطالب كل من إنجلترا وفرنسا بسحب جيوشها من مصر، واحترام استقلالها ووحدة أراضيها وسيادتها، واحترمت تركيا ردود فعل الرأي العام التركي المسلم والرأي العام العربي والإسلامي وقررت سحب السفير التركي من تل أبيب في 26 تشرين الثاني 1956(7)، وفي نفس اليوم اصدرت وزارة الخارجية التركية بيان عن الموضوع نفسه، وفيه:" ان الحكومة التركية اذ تعرب عن اسفها لعدم حل القضية الفلسطينية، التي سببت عدم الاستقرار وتستمر في كونها عنصراً خطراً في منطقة الشرق الأوسط، وقررت بان لا يعود القائم بالاعمال إلى مكان عمله إلى ان يتم حل القضية بشكل عادل ونهائي"(8).أما الصحافة التركية فقد أبدت استياءها تجاه العدوان الثلاثي، ومن ذلك ما جاء في صحيفة

---

(1) سيفر Sever: مدينة فرنسية، شهدت التوقيع على معاهدة الصلح بين الدولة العثمانية والحلفاء في عام 1920، كما شهدت الاتفاق بين بريطانيا وفرنسا وإسرائيل على شن العدوان الثلاثي على مصر، للمزيد انظر، هيكل، محمد حسنين: (1967)، *ملفات السويس*، دار العصر الحديث، القاهرة، ص539.

(2) هيكل، محمد حسنين: مرجع سابق، ص528-529.

(3) مجلة المستقبل العربي: (1982)، العدد 11، بيروت، ص236.

(4) فطين رشدي زورلو: ولد في إسطنبول عام 1910، كان سياسيًا ودبلوماسيًا تركيًا شغل عدة مناصب دبلوماسية في القنصليات والسفارات التركية كما عمل في عدة مناصب وزارية بحكومة عدنان مندريس كان آخرها وزيرا للخارجية عندما نفذ فيه حكم الإعدام بعد الانقلاب العسكري عام 1960، للمزيد انظر، على الموقع الالكتروني: https://www.adwhit.com

(5) فريد، فطين أحمد: (1986)، *العدوان الثلاثي على مصر عام 1936*، بحث السنة التمهيدية، كلية الآداب، جامعة عين شمس، القاهرة، ص205.

(6) عوض الله، عبد العزيز محمد: (2002)، *الحياة الحزبية في تركيا الحديثة*، مركز الدراسات الشرقية، القاهرة، ص 152.

(7) فريد، عبد المجيد: مرجع سابق، ص160.

(8) Gruen,George E:(1985), *Turkeys Relation with Israel and Its Arab Neighbor: The Impact of Basic Interests and Changing Circumstances, Middle-East Review*, Vol.17, No.3, P36.

جمهوريت التركية الصادرة في 31 تشرين الأول 1956 من أن العدوان الإسرائيلي على مصر قد خلق جوا مفعماً بالتوتر في الشرق الأوسط، كما أن هذا الإجراء من قبل إسرائيل يعد إساءة للعالم الحر(1).

وعلى الرغم من الضغوط التي تعرضت لها الحكومات التركية منذ اعلان الجمهورية وحتى انتهاء العدوان الثلاثي على مصر، لقطع العلاقات بالكيان الصهيوني، الا ان خطوة لم تتخذ بهذا الصدد والسبب النفوذ الصهيو _ أمريكي، وحتى لا تقع تركيا في نفوذ السوفيت.

ورغم عدم انشغال تركيا بالقضية الفلسطينية بالشكل الكافي بعد حرب 1956 حتى 1965، لتوجهها لشؤونها الخاصة، إلا أنها كانت تهتم عن قرب بمصير اللاجئين الفلسطينيين، واستجابت تركيا لمختلف نداءات وكالة الأمم المتحدة لاغاثة وتشغيل اللاجئين الفلسطينيين، وساهمت في الوكالة وزادت من إسهاماتها مع ازدياد حاجات الوكالة، وفي الكلمة التي ألقاها فريدون جمال أركين وزير الخارجية التركية في الجمعية العامة للأمم المتحدة في 25 كانون الثاني 1965 أشار إلى مشكلة اللاجئين الفلسطينيين قائلاً:" ينظر الأتراك بعين العطف إلى اللاجئين الفلسطينيين ويشعرون بالألم لوضعهم المأساوي، لأن الوفد التركي على قناعة بأنه يجب عدم ترك الوضع الناشئ عن هذه القضية دون حل، وإن تركيا تعتبر هذه المشكلة عامل عدم استقرار في منطقة الشرق الأوسط، وتشعر بالقلق لأن استمرار الوضع سيترتب عليه نتائج خطيرة، ويجب على الأمم المتحدة أن تولي اهتماماً كبيراً حتى تحل هذه المشكلة وفق قواعد الحق والعدل"، وفي 26 ايلول 1966 ألقى إحسان صبري وزير الخارجية التركية، خطاباً في الجمعية العامة للأمم المتحدة، قال فيها:" إن المسألة الفلسطينية تمنع إقامة سلام دائم في الشرق الأوسط، وهي سبب وقوع سباق خطير في التسلح، كما يعيش أكثر من مليون لاجئ في أوضاع خطيرة يرثى لها، كما أن هذا الوضع يعيق التطور الاقتصادي والاجتماعي في الشرق الأوسط، ويستمر هذا الوضع بجميع جوانبه السياسية والإنسانية بانتظار حل يتفق مع القانون والعدالة"(2).

يبدو إن سياسة تركيا الخارجية شأنها شأن سياسة معظم الدول الأخرى، كانت تقوم دائماً على الاعتبارات العملية الراهنة، وليس على المبادئ النظرية، وأن مواقفها كانت تمليها بصورة رئيسية ما تعتبره مصالحها القومية، وإن شغل تركيا الذهني الدائم بالخطر السوفيتي المجاور لها، والمفهوم القائل بأن قيام علاقات وثيقة لها مع الغرب–والولايات المتحدة بصفة خاصة، هما ضمانة سلامتها وأمنها، قد ساهما إلى حد كبير في صوغ سياستها الخارجية، وقد شعرت أيضاً أنها مضطرة إلى اتباع سياسة موالية للغرب بسبب المعونة الاقتصادية التي تنالها من الولايات المتحدة والتي دونها تكون اقتصاديات البلاد في كارثة، لذا كان موقفها تابع للولايات المتحدة من احداث 1956 وما تلاها من أحداث.

المحور الرابع: عدوان 5 حزيران/ يونيو 1967 وما تمخضت عنها من احداث

شهدت الستينيات مرحلة جديدة في شكل السياسة التركية تجاه المنطقة العربية، حيث عمدت تركيا ودون التخلي عن جوهر سياستها السابقة _ سياسة حزب العدالة(3)، والتي تقتضي قبول تبعيتها للولايات المتحدة الأمريكية ووكالتها لها في المنطقة ـ إلى نهج سياسة أكثر مرونة في تعاملها مع العرب، وذلك بسبب الوضع الاقتصادي المنهار الذي كانت تعيشه تركيا، ورغبتها في تحسينه من خلال إقامة علاقات اقتصادية مع الدول العربية والإسلامية، ومحاولة فك العزلة التي فرضت عليها بسبب سياستها الخارجية الموالية للغرب وتلميع صورة تركيا أمام العالم العربي والإسلامي(4).

---

(1) النعيمي، أحمد نوري: (1973)، *السياسة الخارجية التركية بعد 1945*، رسالة ماجستير، كلية الاقتصاد والعلوم السياسية، جامعة القاهرة، القاهرة، ص293.

(2) القطوري، الصفصافي أحمد: (2002)، *تركيا ودول الجامعة العربية*، مركز دراسات الشرق الأوسط، القاهرة، ص208_209.

(3) حزب العدالة: تأسس حزب العدالة عام 1961، الذي أدى إلى حل الحزب الديمقراطي، الذي كان يتزعمه "جلال بايار" وكان حزب العدالة امتداداً للحزب الديمقراطي ، مؤسس الحزب الفريق المتقاعد "راغب كوش بالا"، خاض الحزب انتخابات عام 1961، بعد تأسيسه بفترة في ظرف صعب حصل أثنائها على "158" نائباً من أصل "450" نائب ولم يستطع تشكيل الوزارة، أصبح "سليمان ديميريل" رئيساً للحزب عام 1964، للمزيد انظر،النعيمي، أحمد نوري: *السياسة الخارجية التركية*، مرجع سابق، ص83–84 .

(4) عبد الشافي، هيام: مرجع سابق، ص332.

وفي ظل تلك التطورات، زار سفراء كل من الجمهورية العربية المتحدة وسوريا والعراق في 23 آيار 1967 وزارة الخارجية التركية وطلبوا من الحكومة التركية ان تدعم الموقف العربي في حالة نشوب حرب مع الكيان الصهيوني(1)، واتبع ذلك المطلب نداء مماثل من قبل الدبلوماسيين العرب في انقرة لدعم النضال العربي(2)، وعليه استدعت تركيا سفراءها في دول الشرق الأوسط في 28 آيار 1967 لبحث الوضع الخطير انذاك، وبعد ذلك اصدر مجلس الوزراء التركي بياناً حول الازمة في الشرق الأوسط، قال فيه:" ان تركيا في هذا الوقت تضع في اعتبارها علاقاتها الوثيقة بالبلاد العربية وانها تعتقد انه عند النظر إلى الموقف ينبغي مراعاة ان الاساس الجوهري هو مبادئ الحق والعدالة المنصوص عليها في ميثاق الامم المتحدة"(3).

وعندما بدأت إسرائيل هجومها في 5 حزيران 1967 على مصر وسوريا والأردن، اسفر ذلك الهجوم عن توسع إسرائيل في الاراضي العربية المجاورة واحتلالها لاراضي جديدة تبلغ مساحتها الاجمالية اربعة اضعاف المساحة التي احتلتها من فلسطين عام 1948(4)، وعلى أثر تلك الأحداث اسرعت الحكومة التركية في 8 حزيران 1967 إلى عقد اجتماع طارئ لمناقشة تطورات الأوضاع في المنطقة وما ستخلفه العمليات العسكرية الدائرة من آثار كبيرة على شتى الأصعدة، إقليمياً ودولياً(5)، وصرح إحسان صبريوزير الخارجية التركي في المجلس التركي الكبير أن تركيا تحاول حل هذه الأزمة بين الأطراف بطريقة دبلوماسية ولو استمرت الحرب أكثر، فسوف تتضرر، ليس تركيا فحسب، وإنما الشرقالأوسط ككل والسلام العالمي برمته، ولهذا الاعتبار فإن تركيا تحاول أن تجد سلاماً يستمر في المنطقة حيث تتبنى سياسة لحل هذه المشكلة قبل أن ينتج عنها خلافات كبيرة(6)، وبدأ الموقف التركي يظهر انحيازاً أكبر نحو العرب بالرغم من أنها لم تظهر مجابهتها لإسرائيل علناً، وظهر ذلك بوضوح بشأن القواعد العسكرية الأمريكية في تركيا، حيث أظهرت الدول العربية مخاوفها لدى اندلاع الحرب من استعمال أمريكا المناصرة لإسرائيل قواعدها في تركيا لمساعدة إسرائيل، ومنذ اللحظة الأولى اظهرت الحكومة التركية تصرفاً اتسم بالصراحة الشديدة والحزم، فصرح وزير الخارجية التركي، قائلاً:" ان تركيا سوف لن تسمح باستعمال القواعد العسكرية الموجودة على اراضيها ضد العرب لتحقيق الامر الواقع في المنطقة"(7)، وجاءت الفرصة المناسبة للاتراك لتصحيح علاقتهم بالعرب عندما بدات اسرائيل عدوانا واسعا في 5/حزيران /1967م على حدود مصر وسوريا والاردن، خصوصاً حاجة العرب إلى موقف ايجابي من تركيا، وهذه فرصة للحكومة التركية لتنقية الاجواء التي كانت متشنجة انذاك .

وأثناء الحرب طالبت تركيا بوقف القتال في إطار قرارات الأمم المتحدة، ولا شك أن هذا الموقف كان في صالح العرب، لكن تركيا لم تقم بشجب صريح لإسرائيل، حتى أن وزير خارجيتها قد أدلى بتصريح في العاشر من حزيران 1967، قال فيه:" إننا نشاهد ببالغ الأسى عدم التقيد بقرارات وقف القتال الصادرة عن مجلس الأمن الدولي، وخاصة استمرار القتال على الجبهة السورية، علماً بأن إسرائيل هي التي كانت مستمرة في الأعمال الحربية ضد سوريا على الرغم من مناشدة مجلس الأمن لوقف القتال"، واضاف قائلاً:" إننا نقف ضد اكتساب الأرض أو تقوية موقف أي طرف باستعمال القوة"، ويعني ذلك أن تركيا لا تعترف باكتساب الأرض وتود العودة إلى الوضع السابق بالنسبة للحدود،

---

(1) النعيمي، أحمد نوري: *السياسة الخارجية التركية*، مرجع سابق، ص126.

(2) السبعاوي، عوني عبد الهادي: مرجع سابق، ص272.

(3) ابراهيم، نبراس خليل: (2012)، *سياسة تركيا آزاء مصر 1960_1971 " دراسة تاريخية "*، مجلة كلية الاداب، العدد 99، جامعة بغداد، ص218.

(4) بوذية، محمد: (د.ت)، *احداث العالم في القرن العشرين 1960_1969*، منشورات الشركة الجديدة للطباعة، تونس، ص296.

(5) ابراهيم، نبراس خليل: مرجع سابق، ص218.

(6) Kurkcuoglu,Omar: (1971), *Recent Development In Turkish Foreign Folicy*, Vol. 1,No.3,p157.

(7) السبعاوي، عوني عبد الرحمن: مرجع سابق، ص273.

يضاف إلى ذلك أنها كانت ضد تقوية مركز أي طرف، وانها ترفض استعمال الأراضي المحتلة كوسيلة للضغط السياسي ولا شك ان هذا الموقف كان يصدر عن تركيا لأول مرة(1).

أما عن موقف تركيا في الأمم المتحدة ففي 22 حزيران 1967 وفي اجتماع للأمم المتحدة طالبت تركيا الكيان الصهيوني بالانسحاب من الأراضي التي احتلها، فبعد أن شعرت تركيا بأن هذه المطالب قد تبنتها معظم دول العالم، ألقى إحسان صبري وزير الخارجية التركي خطاباً بين فيه موقف تركيا من هذه القضية بتأكيد تعاطف بلاده مع العرب ومذكراً بالروابط التاريخية التي تربط الشعبين العربي والتركي ورفض تركيا كسب الأراضي عن طريق القوة، ودعا إلى ضرورة انسحاب الكيان الصهيوني من الأراضي التي احتلها. (2)، وقال أيضاً " إن تركيا يحزنها الوضع في المنطقة والتي يرتبط أمن تركيا بها ويهمها أمرها حيث إن تركيا تتأثر بالأوضاع في المنطقة، وعبر عن أن سياسة تركيا الدائمة بجانب الدول العربية المستقلة وأكد على حرصه على الدول العربية خصوصاً المشتركة في الأزمة: مصر وسوريا والأردن، كما أعرب عن تمنياته أن تجتاز تلك الدول هذه المرحلة العصيبة تاريخياً سريعاً، وأن تركيا لا تؤيد تماماً اغتصاب الأراضي بالقوة وفرض سياسة الأمر الواقع ويجب على مجلس الأمن اتخاذ قرار بالانسحاب من الأراضي التي احتلتها إسرائيل وأن تركيا تصر على هذا القرار" وكان هذا متغيراً إيجابياً ملحوظاً في السياسة التركية(3)، كما ايدت تركيا القرار الدولي رقم " 242 " الصادر في 22 تشرين الثاني 1967 والذى دعا فيه في المادة الثانية والثالثة إسرائيل إلى الانسحاب الفوري من أراضٍ احتلتها بعد 5 حزيران من دون قيد أو شرط ودفع التعويضات اللازمة للمتضررين، وقد صوتت تركيا لصالح قرار الانسحاب(4).

في 8 تموز/ يوليو 1967 قال سليمان ديميريل(5) رئيس الجمهورية عن موقف تركيا في الأمم المتحدة " حاولت تركيا أن تكون من مناصري ومؤسسي السلام في العالم حيث اتخذت قرارات مع العرب ودعمها قرارات أخرى والآن أتمنى أن تخرج الدول العربية دون أي ضرر وتستعيد الأراضي التي احتلتها إسرائيل بالقوة، حيث إن حقوق مصر والعرب مشروعة لتحقيق السلام(6).

وقامت تركيا فور انتهاء الحرب بتقديم المساعدات الطبية والغذائية عن طريق الهلال الأحمر إلى البلدان العربية التي وقع عليها العدوان، وهي 25000 دولار للأردن، و 150000 دولار للجمهورية العربية المتحدة، و 100000 دولار لسوريا، تعبيراً عن صداقتها للعرب، لا سيما المظاهرات التي شهدتها تركيا لصالح العرب أثناء حرب 1967(7).

وفيما يتعلق بردود الفعل الشعبية داخل تركيا إزاء العدوان الصهيوني فقد أثار هذا العدوان أصدقاء العرب من مختلف شرائح الرأي العام التركي، وتوسعت قاعدة المتعاطفين مع العرب، وازدادت المشاعر المناهضة للولايات المتحدة الأمريكية والكيان الصهيوني الذي اعتبروه مخلب قط في المنطقة العربية(8).

---

(1) عبد الشافي، هيام: مرجع سابق، ص347_348.

(2) النعيمي، احمد نوري: *سياسة تركيا الخارجية*، مرجع سابق، ص 307.

(3) Kurkcuoglu,Omar:Op.Cit, 1972, p157.

(4) الكيلاني، هيثم: مرجع سابق، ص39.

(5) سليمان ديميريل: ولد عام 1924 في بلدة اسلام كوي التابعة لمدينة اسبارطة، تخرج مهندساً معمارياً من جامعة اسطنبول، وانتخب في المؤتمر الثاني لحزب العدالة رئيساً للحزب عام 1964، وعين نائباً لرئيس مجلس الوزراء في حكومة سعاد خيري اوغلو عام 1965، وقد استقالة حكومتة عام 1971 على اثر المذكرة التي تقدم بها قادة الجيش، للمزيد انظر، النعيمي،احمد نوري: (1981)، *تركيا وحلف شمال الاطلسي*، المطبعة الوطنية، عمان، ص23.

(74)Kurkcuoglu, Omar:Op.Cit, 1972, p157.

(7) أوغلو، فاخر آرما (وآخرون): (1993)، *العلاقات العربية التركية من منظر تركي*، معهد البحوث والدراسات العربية، ج2، القاهرة، ص272.

(8)Feroz,Ahmed: (1977), The *Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*, West view, London., p. 114

وخرجت النقابات والتنظيمات الطلابية اليسارية واليمينية وكذا الصحافة غير الماسونية أو الصهيونية التي توصف بأنها معتدلة والقريبة من حزبي العدالة والشعب الجمهوري بموقف عنيف ضد إسرائيل والولايات المتحدة الأمريكية بصفة خاصة، والإمبريالية العالمية بصفة عامة، وطالبت الحكومة بأن تدعم العرب بوضوح، واندلعت المسيرات الطلابية من جامعة إسطنبول، وأقيم أسبوع للتضامن مع العرب، وأقيم معرض بالصور فقط للاستخدامات الإسرائيلية للنابالم الأمريكي الصنع، واستمرت موجة العداء لليهود في داخل تركياعند بعض شرائح الرأي العام التركي، وشنت الأحزاب القومية هجومها الواسع على الكيان الصهيوني عن طريق الملصقات في المدن الرئيسية التركية (1).

هكذا كانت العلاقة بين تركيا والعرب وكما رأيناها أثناء حرب 1967، واختلفت سياسة الأتراك إلا انها امتازت باللامبالاة وعدم الاهتمام قبل عام 1965، والعدوان الإسرائيلي الأخير شهد انفراجاً في توجه تركيا صوب العرب ولا ننسى الاحداث الحرجة التي مرت بها تركيا كالأزمة القبرصية والعزلة التي شهدتها جعلتها تتحول في سياستها من الغرب وتحالفاتهم المقيتة إلى العرب الذين تربطها بهم روابط وصداقة تاريخية، وبينت موقفها من الدفاع عن العرب وقضيتهم الفلسطينية التي أكدت بالاخير بانها قضية إسلامية قبل أن تكون عربية، والروح الحماسية التي شهدها الشارع التركي اثبتت حبها للروح الاخوية العربية التركية.

الخاتمة

كانت الروابط التاريخية والدينية والثقافية التي تربط كلا من تركيا بالقضية الفلسطينية التي تعتبر جزء من الوطن العربي الذي كان تابعاً للدولة العثمانية، لذا اعتبرت القضية عاملاً حاسماً في علاقات تركيا بالوطن العربي، واعتبر موقف تركيا من القضية الفلسطينية والعرب وصراعهم مع إسرائيل من أبرز الأسباب التي صعدت من الاستياء العربي، فقد كانت تظهر تغييرات مفاجئة في السياسة التركية غالبيتها غير متصل بالتغيرات في الصراع نفسه، وكان لنجاح إسرائيل في حرب 1948 أثره في شعور أنقرة بضعف الأنظمة العربية، وفي ثقتها بأنها لن تجني شيئاً من الدول العربية، فانعكس ذلك على تركيا حيث لم يكن لها موقفاً واضحاً من قضية فلسطين، وأصبحت القضية بالنسبة لها مجرد نزاع دولي آخر، لم يكن قائماً على أساس اعتبارات القضية نفسها أو مبرراتها.

جاء توجه تركيا نحو إسرائيل ليعزز قدرتها على نيل رضى الغرب والولايات المتحدة الأمريكية بشكل خاص، فكانت أول دولة مسلمة تعترف بإسرائيل، وعندما رفض العرب هذا الموقف من دولة صديقة مسلمة كانت حامية لفلسطين، ورفض أسلافها تهويدها، حاولت تركيا في جميع اتصالاتها مع البلدان العربية تقديم شتى التبريرات التي لم تكن في جملتها مقبولة لديهم، وأثر هذا الاعتراف على مكانتها بين العرب، وبقي هذا الموقف مؤلم في تاريخ موقفها من القضية الفلسطينية والعرب.

ظل الشغل الشاغل عند تركيا بعد ذلك الوقت الخطر السوفيتي المجاور لها، وعلى ضوء ذلك اتجهت لتقوية علاقتها مع التحالف الصهيو _أمريكي واعتبرته ضماناً لسلامتها وأمنها، وعقدت معهم تحالفات وتعاقدات تجارية وعسكرية، وتوسع النفوذ الغربي داخل تركيا إلى أقوى نفوذ شهدته السياسة التركية، ووصل الحال بها إلى اتباعها الكامل لسياسة الولايات المتحدة الأمريكية، لدرجة لم يكن لها موقف بارز بجانب العرب في حرب السويس 1956.

وفي مرحلة الستينيات تغيرت سياسة الجمهورية التركية تجاه العرب، فابدت اهتمامها بالقضية الفلسطينية وساهمت بالموقف الايجابي والتطوع مع العرب مادياً ومعنوياً في حرب 1967، واعلنت رفضها للولايات المتحدة باستخدام القواعد التركية لمساعدة إسرائيل أثناء الحرب ومطالبتها بانسحاب القوات الإسرائيلية ودفع التعويضات عن الأضرار التي لحقت بالعرب وحل القضية الفلسطينية، بانسحاب إسرائيل من الأراضي المحتلة، وحست بالاخيربإن اقتصادها لا ينمو إلا بعلاقتها مع العرب، المجاورين لها، وظلت بموقفها الايجابي من القضية الفلسطينية وكل التغيرات التي تشهدها الساحة العربية منذ تلك الفترة.

---

(1) النعيمي، أحمد نوري: *السياسة الخارجية التركية*، مرجع سابق، ص128؛ عبد الشافي، هيام: مرجع سابق، ص348.

المصادر والمراجع

أولاً: الوثائق

تقرير المفوضية العراقية في انقرة إلى وزارة الخارجية العراقية المرقم س/ 8/1123/ في 26 آذار 1948.

تقرير المفوضية العراقية في انقرة إلى وزارة الخارجية العراقية المرقم س/ 8/1160/ في 26 آذار 1948، حول موقف الاتحاد السوفيتي من القضية الفلسطينية.

جامعة الدول العربية: الإدارة العامة (إدارة فلسطين، الشعبة السياسية، الوثائق الرئيسة في قضية فلسطين)، المجموعة الثانية 1947–1950، القاهرة.

دار الكتب والوثائق العراقية : ملفات البلاط الملكي، رقم الملف 2737/ 311 وثيقة 17، في 15 شباط 1949.

دار الكتب والوثائق العراقية: ملفات البلاط الملكي، رقم الملف 2737/ 311 رقم الوثيقة 16.

رابعاً: الرسائل والاطاريح الجامعية

عبد الشافي، هيام: (2016)، العلاقات التركية العربية 1945_ 1967، اطروحة دكتوراه، كلية الاداب، جامعة عين شمس، القاهرة.

القنصلية الملكية العراقية العامة باسطنبول، رقم س/9/5 في 1951/1/28.

ملفات وزارة الخارجية العراقية 13/60/4 ، رقم الملف (5534) 3 نيسان 1949م .

المناوي، سمية وهبة: (1997)، العلاقات المصرية التركية بين عامي 1924_1961، اطروحة دكتوراه، كلية الآداب، جامعة عين شمس، القاهرة.

المنشاوي، محمد سمير : (2006)، جمال عبد الناصر والقضية الفلسطينية 1952–1970، رسالة ماجستير، كلية الآداب، جامعة عين شمس، القاهرة.

النعيمي، أحمد نوري: (1973)، السياسة الخارجية التركية بعد 1945، رسالة ماجستير، كلية الاقتصاد والعلوم السياسية، جامعة القاهرة.

سادساً: الكتب العربية والمعربة

أوغلو، فاخر آرما (وآخرون):(1993)، العلاقات العربية التركية من منظر تركي، ج2، معهد البحوث والدراسات العربية، القاهرة.

بوذية، محمد: (د.ت)، احداث العالم في القرن العشرين 1960_1969، منشورات الشركة الجديدة للطباعة، تونس.

الجادر، عادل احمد: (1984)، فلسطين والغزو الصهيوني، مركز الدراسات الفلسطينية، بغداد.

جرجيس، صبري: (1977)، تاريخ الصهيونية 1812_1917، ج1 مركز ابحاث منظمة التحرير الفلسطينية، بيروت.

حلاق، حسان علي: (1990)، موقف الدولة العثمانية من الحركة الصهيونية، ط2، دار الهدى، بيروت.

حماد، خيري: (1962)، قضايانا في الأمم المتحدة، المكتب التجاري للطباعة والنشر، بيروت.

الخالدي، روحي: (2012)، الانقلاب العثماني وتركيا الفتاة، مؤسسة هنداوي للتعليم والثقافة، القاهرة.

الدسوقي، وائل إبراهيم: (2007)، الماسونية في العالم العربي " المبادئ _ الأسرار "، ط1، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة.

الشقيري، احمد: (1961)، قضايا عربية، د.ن، بيروت.

صالح، محسن محمد: (2002)، فلسطين _ سلسلة دراسات منهجية في القضية الفلسطينية، ط1، كوالالمبور، ماليزيا.

صايغ، أنيس: (1973)، يوميات هرتزل , ط2، مركز أبحاث منظمة التحرير الفلسطينية , بيروت.

طربين، أحمد: (د.ت)، القضية الفلسطينية والصراع العربي الصهيوني ، دار النهضة العربية، القاهرة.

العباسي، ريان ذنون: إسرائيل ومشروع جنوب شرقي الأناضول في تركيا، دنيا الوطن، على الموقع الالكتروني: https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2009/11/19/180327.html

عبد العزيز، احمد: (2012)، تركيا في القرن العشرين، المكتب الجامعي الحديث، القاهرة.

علي، اروخان محمد: (1987)، السلطان عبد الحميد الثاني _ حياته وأحداث عهده، دار الأنبار، بغداد.

عوض الله، عبد العزيز محمد: (2002)، الحياة الحزبية في تركيا الحديثة، مركز الدراسات الشرقية، القاهرة.

فريد، فطين أحمد: (1986)، العدوان الثلاثي على مصر عام 1936، بحث السنة التمهيدية، كلية الآداب، جامعة عين شمس، القاهرة.

قسم الارشيف والمعلومات: (2010)، تركيا والقضية الفلسطينية، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت.

القطوري، الصفصافي أحمد: (2002)، تركيا ودول الجامعة العربية، شئون الأوسط ، مركز دراسات الشرق الأوسط، القاهرة.

الكيلاني، هيثم: (1996)، تركيا والعرب، ط1، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، أبو ظبي.

النعيمي، احمد نوري: (1975)، السياسة الخارجية التركية بعد الحرب العالمية الثانية، دار الحرية للطباعة، بغداد.

النعيمي،احممد نوري: (1981)، تركيا وحلف شمال الاطلسي، المطبعة الوطنية، عمان.

هيكل، محمد حسنين: (1967)، ملفات السويس، دار العصر الحديث، القاهرة.

وزارة الخارجية العراقية: (1957)، مجموعة المعاهدات والاتفاقيات الثنائية المعقودة بين العراق والدول الأجنبية، مطبعة الحكومة، بغداد.

سابعاً: الصحف والدوريات

ابراهيم، نبراس خليل: (2012)، سياسة تركيا آزاء مصر 1960_1971 " دراسة تاريخية "، مجلة كلية الاداب، جامعة بغداد، العدد 99.

تاشان،سيفي: (1989)، السياسة التركية المعاصرة ، ترجمة: صلاح سليم علي: مجلة أوراق تركية معاصرة، العدد الأول، جامعة الموصل.

جريدة الأهرام المصرية.

جريدة البصائر المصرية.

خليفة، محمد: (1989)، "الجيش والسياسة في بلاد أتاتورك"، مجلة اليوم السابع، العدد 289، القاهرة.

العلاف، ابراهيم خليل: (2000)، الاتفاق العسكري التركي الاسرائيلي جذوره، طبيعته، مخاطره على الامن القومي العربي، مجلة اوراق تركية معاصرة، العدد15، جامعة الموصل.

فريد، عبد المجيد: (1982)، الندوة الدولية الثالثة، تركيا والعرب، مجلة المستقبل العربي، العدد 45، بيروت.

مجلة المستقبل العربي: (1982)، العدد 11، بيروت.

ثامناً: المراجع الاجنبية

year book of the united nation 1947-1948: (1949), new York.

Calis, Saban H:(2001), Turkiye'nin Dis PolitikaQundemiKimlik, Demokrasi, Guvenlik, Ankara.

Kurkcuoglu,Omar: (1971), Recent Development In Turkish Foreign Folicy, Vol. 1,No.3.

Gruen,George E:(1985), Turkeys Relation with Israel and Its Arab Neighbor: The Impact of Basic Interests and Changing Circumstances, Middle-East Review, Vol.17, No.3.

Feroz,Ahmed: (1977), The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975, West view, London.

تاسعاً: مواقع الانترنت

تطبيقات نظام الملل العثماني .القدس الشريف في القرن الثامن عشر الميلادي. انموذجا

احمد حسين عبد جامعة تكريت
drahmed37@yahoo.com

الملخص

القدس مدينة عربية أسلامية تحتل مكانة متميزة بين مدن العالم منذ عشرات القرون وتستقطب الناس من أتباع الديانات الثلاث , الإسلام , النصرانية , اليهودية , لما فيها من أماكن يقدسونها كالمسجد الأقصى المبارك , قبة الصخرة المشرفة , كنيسة القيامة , كنيسة المهد , وحائط البراق وليس أدل على هذه المكانة وخاصة لدى المسلمين من قدوم كثيرين منهم للاقامة فيها مفضلين أولى القبلتين ومجاورة ثالث الحرمين الشريفين على أوطانهم وذويهم , إذ شكل سكان مدينة القدس الشريف من العرب المسلمين والنصارى مع من وفد إليها للإقامة فيها من المسلمين من المغرب والهند وغيرها , وكان فيها من فئات أخرى حيث شكلوا جميعاً مجتمعاً كغيره من المجتمعات له عاداته وتقاليده وأهدافه ومشكلاته , وله أساليبه في مختلف مجالات الحياة وان تغلب على كل ذلك الطابع العربي الإسلامي لأنه طابع مجتمع المنطقة بما فيها مدينة القدس الشريف , منذ أن تسلمها الخليفة العادل عمر بن الخطاب (رضي الله عنه) من صفرونيوس في سنة 16هـ/637م . حرصت الدولة العثمانية على تطبيق جميع المواثيق والعهود التي منحها المسلمون للنصارى عبر العصور الإسلامية, ولقد سمح العثمانيون لجميع المكونات العرقية والدينية التعبير عن نفسها في أطار نظام الملل العثماني , وانطلاقا من هذا الحرص , وفرت لهم الأمن والحماية وحثت على احترامهم وعدم التعرض لأي منهم وعاقبت كل من اعتدى عليهم , وكما كانت الدولة العثمانية في معاملتها لليهود تنطلق من موقفها تجاه أهل الذمة بشكل عام , أذ فرضت عليهم الجزية , وارتداء اللباس الأسود وغيرها من الإجراءات التي طبقت بحقهم . تناول البحث دراسة العلاقات بين سكان القدس الشريف في القرن الثامن عشر الميلادي والسياسة التي أتبعتها الدولة العثمانية لإشاعة روح التسامح والألفة من خلال تطبيق نظام الملل العثماني بين جميع أطراف سكان المدينة بما في ذلك العلاقات بين المسلمين والنصارى وطبيعة هذه العلاقات وسياسة السلطات المحلية في التعامل معهم , كذلك العلاقات بين المسلمين واليهود وكيف تم التعامل مع اليهود في ظل الأجواء الأسلامية للمدينة تحت الحكم العثماني وبينت الدراسة كيف سارت العلاقات بين النصارى واليهود وكيف تعاملوا فيما بينهم طيلة القرن الثامن عشر الميلادي . تحدثت الدراسة أيضا عن العلاقات طوائف النصارى والصراع فيما بينهم للسيطرة على الأماكن الدينية المقدسة, وكيف تعاملت السلطات العثمانية معها لأنهاء هذا الصراع من خلال تطبيق سياستها في التسامح ومنح الحقوق والحريات في مدينة القدس الشريف في القرن الثامن عشر الميلادي والتي تعد من أهم نتائج البحث .

الكلمات المفتاحية : الدولة العثمانية ,القدس الشريف ,المسلمين ,النصارى ,اليهود

المقدمة:

إن مكانة القدس الدينية وموقعها الاستراتيجي أسهما في زيادة التوافد البشري إليها سواء لأسباب دينية أو لأسباب اقتصادية , هذا التوافد البشري , وما في المدينة من تنوع بشري, جعلها مدينة استقطاب سكاني, إذ سكنها أقوام من مختلف الأمم والأديان.

القدس مدينة عربية أسلامية تحتل مكانة متميزة بين مدن العالم منذ عشرات القرون وتستقطب الناس من أتباع الديانات الثلاث , الإسلام , النصرانية , اليهودية, لما فيها من أماكن يقدسونها كالمسجد الأقصى المبارك , قبة الصخرة المشرفة , كنيسة القيامة , كنيسة المهد , وحائط البراق أو كما يسميه اليهود حائط المبكى .

وليس أدل على هذه المكانة وخاصة لدى المسلمين من قدوم كثيرين منهم للإقامة فيها مفضلين أولى القبلتين ومجاورة ثالث الحرمين الشريفين على أوطانهم وذويهم, إذ شكل سكان مدينة القدس الشريف من العرب المسلمين والنصارى مع من وفد إليها للإقامة فيها من المسلمين من المغرب والهند وغيرها , وما فيها من فئات أخرى حيث شكلوا جميعاً مجتمعاً كغيره من المجتمعات له عاداته وتقاليده وأهدافه ومشكلاته , وله أساليبه في مختلف مجالات الحياة وان تغلب على كل ذلك الطابع العربي الإسلامي لأنه طابع مجتمع المنطقة بما فيها مدينة القدس الشريف , منذ أن تسلمها الخليفة العادل عمر بن الخطاب (رضي الله عنه) من بطريرك كنيسة القيامة صفرونيوس في سنة 16هـ/637م .

حرصت الدولة العثمانية على تطبيق جميع المواثيق والعهود التي منحها المسلمون للنصارى عبر العصور الإسلامية, ولقد سمح العثمانيون لجميع المكونات العرقية والدينية التعبير عن نفسها في أطار نظام الملل العثماني , وانطلاقا من هذا الحرص , وفرت لهم الأمن والحماية وحثت على احترامهم وعدم التعرض لأي منهم وعاقبت كل من اعتدى عليهم, وكما كانت الدولة العثمانية في معاملتها لليهود تنطلق من موقفها تجاه أهل الذمة بشكل عام , إذ فرضت عليهم الجزية , وارتداء اللباس الأسود وغيرها من الإجراءات التي طبقت بحقهم .

تناول البحث دراسة العلاقات بين سكان القدس الشريف في القرن الثامن عشر الميلادي والسياسة التي أتبعتها الدولة العثمانية لإشاعة روح التسامح والألفة بين جميع أطياف سكان المدينة بما في ذلك العلاقات بين المسلمين والنصارى وطبيعة هذه العلاقات وسياسة السلطات المحلية في التعامل معهم , كذلك العلاقات بين المسلمين واليهود وكيف تم التعامل مع اليهود في ظل الأجواء الأسلامية للمدينة تحت الحكم العثماني وبينت الدراسة كيف سارت العلاقات بين النصارى واليهود وكيف تعاملوا فيما بينهم طيلة القرن الثامن عشر الميلادي .

تحدثت الدراسة أيضاً عن العلاقات بين طوائف النصارى والصراع فيما بينهم للسيطرة على الأماكن الدينية المقدسة, وكيف تعاملت السلطات العثمانية معها لأنهاء هذا الصراع من خلال تطبيق سياستها في التسامح ومنح الحقوق والحريات في مدينة القدس الشريف في القرن الثامن عشر الميلادي والتي تعد من أهم نتائج البحث .

العلاقات بين السكان

1- العلاقات بين المسلمين والنصارى :

حرصت الدولة العثمانية على تطبيق جميع المواثيق والعهود التي منحها المسلمون للنصارى عبر العصور الإسلامية، ولقد سمح العثمانيون لجميع المكونات العرقية والدينية التعبير عن نفسها في أطار النظام العثماني[1] ، وأنطلاقا" من هذا الحرص ، وفرت لهم الأمن والحماية ، وحثت على أحترامهم ، وعدم التعرض لأي منهم ، وعاقبت كل من أعتدى عليهم، فعندما تعرض أصحاب أحدى المزارع لرهبان قدموا إلى القدس ، أكدت الدولة على حمايتها لهم[2] ، ومنعت المسلمين من سبهم وشتمهم كي لايسبوا الإسلام[3] ، وعندما أعتدى بعض الأشخاص على دير للروم وسرقوا بعض ممتلكاته ، أمرت بضرورة ملاحقة المعتدين ، وإعادة ماسرقوه ، ولما أرتكب بعض المسلمين مخالفات ضد النصارى أتخذت الدولة أجراءات رادعة بحقهم ، فقد أخذت العهود على شيوخ قرية عين كارم ، بعدم التعرض للروم، اللاتين والأرمن[4] . كما منعت التعدي على الزوار والحجاج النصارى القادمين إلى الأراضي المقدسة ، وخاصة بعد أن أشتكى القناصل الفرنسي ، الأيطالي ، الأسباني ، والألماني في دمشق ، من سوء معاملة الحجاج النصارى في القدس[5] .

فرضت الدولة العثمانية بعض القيود على النصارى ، ففي المجال المالي ، فرضت عليهم ضريبة الجزية مقابل حمايتهم ، وعادة الدورة التي يأخذها الوالي عند تفقده الرعايا ، وخاصة في أديرة النصارى ، كذلك ضريبة العيدية ، التي تؤخذ من الأديرة من قبل بعض أعيان القدس ، والهبات السنوية ، أو النصف سنوية لبعض العائلات في القدس ، ورسم العبودية الذي تدفعه الأديرة للدولة بعد نهاية موسم الحج ، فضلا" عن رسم عوائد سنوية يدفع إلى أمير اللواء ومتسلم القدس ، وضريبة الغفر او الخفر التي تؤخذ من الحجاج لقاء حمايتهم، وعند دخولهم كنيسة القيامة ، وضريبة العادة المعتادة أو الخرجة التي تؤخذ من الأديرة أيضا" لصالح أعيان القدس ، في كل سنة في شهر رمضان مقابل حماية الأديرة من التعديات التي تتعرض لها[6] .

هذا وقد فرضت الدولة العثمانية قيودا" أخرى على النصارى ، حيث منعتهم من قرع أجراس الكنائس بصوت مرتفع ، ومن ركوب الخيل والحمير ، وحضرت عليهم أقتناء وحمل السلاح[7] ، ومن التزيي بزي المسلمين حيث فرض عليهم أرتداء اللون الأسود والأزرق ، ومنعوا من أرتداء اللون الأبيض ، ومنعهم من أرتداء العمائم على الرأس ، وعدم مخالطة المسلمين في الحمامات رجالا" ونساءا"[8] ، فضلا" عن منعهم من أقتناء الجواري والرقيق، ووضعت قيودا" على دفن الموتى من النصارى ، بحيث لايدفنون إلا في مقابرهم[9] ، ولم تقبل شهاداتهم في أغلب الأحيان ضد المسلمين في المحاكم ، كما أن شهادة المسلم في المحاكم لايعادلها سوى شهادة شاهدين من غير مسلمين[10] .

كذلك أعتنق بعض النصارى الاسلام ، ومن أراد منهم أن يعتنق الاسلام فعليه أن يذهب الى محكمة القدس الشرعية ، ويعلن أسلامه أمام القاضي ، ومن بين النصارى الذين أسلموا أسعد ولد أبراهيم القبطي ، وسمى نفسه (عبد الله) ، وسالم الرومي الذي تسمى بـ (محمد سالم) ، وأبراهيم القبطي الذي سمي (علي المهتدي)[11] .

أن التسامح وحسن الجوار والتعاون صفات تميزت بها العلاقات بين المسلمين والنصارى طيلة القرن الثامن عشر ، رغم حدوث بعض المشاكل التي لاتذكر بين المسلمين والنصارى ، فقد تمتع النصارى بممارسة طقوسهم الدينية في الأعياد والحج بالحرية الكاملة داخل القدس ونادرا" ماتعرض مسلم لنصراني ، وتوسط المسلمين بين النصارى لحل الخصومات بينهم ، كما لجأ النصارى إلى محكمة القدس الشرعية لحل

النزاعات الداخلية ، لأسترجاع العدل ، تصديق المعاملات التجارية والأقتصادية ، أقرار الحقوق والدعاوي القانونية ، وتنفيذ القرارات بقوة القانون من قبل المحكمة بين النصارى والمسلمين ، والنصارى فيما بينهم[12] .

بسبب الخلافات بين الطوائف النصرانية حاول رؤوساء هذه الطوائف تنمية علاقاتهم وتحسينها مع الحكام ووجهاء القدس المسلمين وعامة أهل المدينة ، بقصد تعزيز وضعهم ونفوذهم في البلاد، كما كان من عادة رؤوساء الاديرة سواء من اللاتين أو الأرمن أو الروم ، تقديم الهدايا إلى الأشخاص المتنفذين ، وتقديم المساعدات الخيرية الى الفقراء [13] ، وبذلك أستمرت العلاقات بين المسلمين والنصارى سليمة وحسنة.

مارس رؤوساء الطوائف النصرانية وأديرتهم دورا" هاما" كحلقة وصل في خدمة علماء القدس وأعيانها ، فالعديد من الهدايا الثقيلة من صناديق الصابون ، وزجاجات ماء الورد ، والطواقي ، وغيرها ، كانت ترسل في سفن زوار الأماكن المقدسة ، ومع رؤوساء الأديرة وغيرهم من المسافرين برا" وبحرا" بين القدس وأستانبول ، أما الأموال فكانت عادة لاترسل نقدا" ، وإنما بطريق الحوالات التي يصرفها رؤوساء الكنائس والأديرة في العاصمة العثمانية إلى مستحقيها[14] . وهذا مازاد قوة العلاقات بين المسلمين والنصارى.

لايشير الرحالة دارفيو الى أي صراع بين المسلمين والنصارى من سكان البلاد أو غيرهم ، بل يبرز في أكثر من مناسبة واقعا" قائما" هو تقديس مشترك بين الطرفين لبعض الأمكنة كجبل الكرمل ، ويؤكد أن الأتراك والعرب المسلمين ، والأعراب عند مرورهم منه يحيونه ، بخفض رؤوسهم والمخاطبة قائلين ((دستور ياست مريم ، دستور ياخضر الياس))[15].

من الجدير الاشارة الى الدور الكبير الذي مارسه النصارى في الأنخراط في مختلف الطوائف الحرفية والصناعات في مجتمع مدينة القدس في القرن الثامن عشر ، وهو ما أدى بدوره الى أستقرار وتحسن للعلاقات بين المسلمين والنصارى ، فقد أشارت وثائق الطوائف الحرفية الى فعالية هذه العلاقات ونشاطها ، هذا وعمل نصارى القدس في أكثر من ستين مهنة مختلفة[16].

بينما تشير وثائق الطوائف الحرفية الى أشتراك النصارى في (19) طائفة حرفية تتفرع منها عدة مهن وأشغال منها : الأساكفة ، التجار، الحياك ، الحدادون ، الخبازون ، الخياطون، الدباغون ، السرامجية، السكاكينية ، السيوفية ، الشماعون ، الصباغون ، الصياغ، الطحانون ، العبوية ، العطارون ، القصابون ، القصارون ، النجارون ، النحاسون ، المبيضون ، الأطباء، والكتبة ، فكانوا يمثلون الاغلبية في بعضها مثل ، طائفة الصياغ، كما وجدت حرف ، كان جميع أعضائها منهم مثل الحدادين والشماعين[17] .

كما تزعم أفراد من النصارى مشيخة عدد من الطوائف الحرفية ، مثل الصياغ، الشماعين ، العبوية ، والقصابين ، في حين كان كل مشايخ الحدادين منهم ، وفي بعض الحالات أشارت الوثائق إلى مشايخ النصارى وفق طوائفهم الدينية ، كما في طائفة الحياك ، فقد كان قدسي ولد صالح النصراني المتكلم عن حاكة النصارى الروم ، وكرابيت النصراني ، المتكلم عن حاكة النصارى الأرمن، وسلامة المتكلم عن حاكة نصارى السريان وذلك في سنة 1082هـ/ 1672م[18] .

كان النصارى يرجعون الى القاضي الشرعي لحل مشاكلهم وتعيين شيخ ومتكلم عن كل طائفة من طوائفهم ، فقد قام كل من سليمان ولد بتروس الإفرنجي ، جرجيس ولد فرح ، بركات ولد يعقوب الرومي ، أبراهيم ولد عوض الرومي ودخمان ولد أفرسكور ، وهم من الخياطين النصارى بالقدس ،بالطلب من القاضي زفر أفندي ، بأن يعين عليهم شيخا" ومتكلما" عنهم ، ليساوي بينهم في أرباحهم وخسائرهم ، فقام بتعيين دولت ولد أصلان الرومي شيخا" ومتكلما" عنهم برضاهم ، وذلك في سنة 1092هـ/ 1681م[19] .

أن من أهم المشاكل التي عانت منها الطوائف النصرانية في القدس ، هي كثرة ديونها للسلطات العثمانية المحلية ، والمتمثلة بالضرائب والرسوم وغيرها من أموال كانت تؤخذ منهم، والتي عانوا منها كثيرا" بسبب تردي الأوضاع المالية للبعض منهم ، مما حدا بالعديد من الدول الأوروبية لتقديم المساعدات المالية لهم ، وسفر بطاركتهم الى أوربا لطلب المعونة ، ودفع الديون ، والتي في حال عدم دفعها تصادر كنائسهم ويسجن رهبانهم ورعاياهم[20] .

كما نبه قاضي القدس على النصارى ، وخاصة النصارى اللاتين ، بشأن قيامهم بأجلاس رئيسهم على حماره والمشي أمامه وخلفه ، ويفرشون تحته ثيابهم في الطريق، ويرفعون أصواتهم عند صلاتهم ، ودخولهم من باب النبي داوود والصليب بيدهم أمام الناس، ويصعدون الى جبل الزيتون (الطور) وينزلون، ومنعهم القاضي من أن يرفعوا أصواتهم على المسلمين واصفا" ذلك بالكفر والبدع[21] .

في بيت لحم قام النصارى الأرثوذكس في سنة 1086هـ/ 1675م ، بمنع المسلمين من زيارة المغارة في كنيسة الميلاد ، والتي يزورها المسلمون بأستمرار ، فقدم المسلمون شكوى لقاضي القدس ، فقام القاضي بعرض الشكوى على الحكومة في أستانبول ، والتي قامت بدورها بأصدار فرمان سلطاني في ذلك العام ، أقرت فيه حقوق النصارى الأرثوذكس في كنيسة الميلاد ، ومنعت المسلمين من أستخدامها مقرا" لاستراحتهم أثناء سفرهم من والى القدس ، ومن يخالف ذلك يعرض نفسه للعقوبة[22] .

كما منع المسلمون من بيع المياه الموجودة في صهاريج المسجد الأقصى للنصارى ، بناءا" على فتوى شرعية تقول ((ومن باعه فيه من ألاثم العظيم والويل والجحيم))[1] . كذلك نبه قاضي القدس محمد أفندي بن أسماعيل زاده ، في سنة 1051هـ/1642م ، على أعضاء طائفة المعصرانية بالقدس بعدم بيع السيرج (زيت السمسم) إلى النصارى لأجل كنائسهم وكل من يخالف أمره ، يعتبر ماله وقف لمسجد قبة الصخرة المشرفة [23] .

2- العلاقات بين المسلمين واليهود:-

كانت الدولة العثمانية في معاملتها لليهود تنطلق من موقفها تجاه أهل الذمة بشكل عام ، أذ فرضت عليهم الجزية ، وأرتداء اللباس الأسود ، ومنعتهم من أنشاء كنس جديدة ، ولم تقبل شهاداتهم في المحكمة الشرعية ، ولم يوظف اليهود في وظائف حكومية رفيعة[24] .

فقد أشار عدد من المهاجرين اليهود الى لون الملابس التي يلبسوها ، وماهو ممنوع عليهم أرتدائه ، أذ يشير المهاجر موسى بن أسرائيل الذي زار القدس سنة 1060هـ/1650م، إلى أنه من الخطورة أن يلبس المرء أي شيء أخضر ، في بعض الأحيان فأن الحدود في شال المصلي خضراء ، وتلك يجب أن تبدل سلفا" ، الأخضر هو لون النبي ، وهو محرم على اليهود في جميع مدن الدولة العثمانية ، ومنها القدس ، كما أشار جيدألياه الذي هاجر الى القدس سنة 1129هـ/1716م إلى التعليمات الخاصة باليهود حول الملبس ، فقال ((كان الأتراك يلفون حول العمامة قطعة قماش حرير أخضر ، لم يكن السفارديم يلفون عمائمهم باللون الأخضر أو الأبيض ، قد يلبس اليهود ملابس بيضاء، يلبس السفاردي ملابس داخلية بيضاء، ويلبس فوقها معطفا" أسود حتى في يوم العبادة)).[25]

يشير دارفيو الى أسلوب تعامل موظفي السلطة العثمانية المحلية مع اليهود ، بقوله ((فهم يبيعون غاليا" جدا" التصريح للأقامة في المدينة ، ويكلفونهم بتقديم رسوم وضرائب وغرامات، فعليهم أن يشتروا الهواء الذي يتنفسونه وأذا ألزم الفقر المدقع واحدهم على الفرار ، فأن الباشا لايسقط شيئا"من الضريبة المفروضة على المجموع ،بل يوزع حقه على الآخرين ، غالبا" مايفترض أن الفار قد حمل معه ثروة كبيرة ، فالباشا يحدد بأسم السلطان المبلغ الذي يراه مناسبا" ، ويطلبه من أولئك البؤساء الذين يعيشون أفقر حياة يمكن تصورها وأشدها تعاسة))[26].

من الإجراءات الأخرى أيضا" في القرن الثامن عشر تحديد فترة أقامة الزوار اليهود في مدينة القدس بشهر واحد بعد أن كانت ثلاثة أشهر ، وكانت الغاية من ذلك منع هجرة اليهود إلى القدس والحد منها ، فضلا" عن أن اليهود الذين أشتروا عقارا" في فلسطين طلب منهم التوقيع على أتفاقيات خاصة مع السلطات المحلية حول تملكها وعائديتها مستقبلا" ، وذلك للحد من تدفق اليهود عليها ومنع أستقرارهم فيها تحت ذريعة الأغراض الدينية ، كما حددت السلطات العثمانية عدد اليهود المسموح لهم بالسكن في القدس[27] .

أتسمت العلاقة بين المسلمين واليهود بالهدوء ، وقد تعايشوا بسلام مع المسلمين ، وبقي اليهود يحافظون على روابطهم الوثيقة مع شركائهم من السكان المسلمين ، فقد قام نسيم جلبي صراف باشي بترميم بيمارستان (مستشفى) اليهود[28] ، على نفقته الخاصة ، والمكتب المعد لتعليم أطفال اليهود الكائن بالقدس دون الرجوع بذلك إلى طائفة اليهود ، وذلك في سنة 1054هـ/ 1644م[29] ، وسأل مفتي الحنفية في القدس سنة 1055هـ/ 1645م حول زيارة قبر نبي من أنبياء بني أسرائيل يزوره المسلمون واليهود معا" ، فيه مسجد ومرقد للمسلمين ، فأجاب المفتي أنه أذا أذن لهم بالدخول لايمنعون ، وبقيت هذه الحالة إلى أن أمتلك اليهود أمرا" سلطانيا" بعدم التحريم والتفتيش عليهم[30] .

وصلت العلاقة بين المسلمين واليهود إلى طريق مسدود عندما قام أحد اليهود سنة 1059هـ/1649م ، ببناء كنيس فوق داره وأزعج المسلمين بذلك لأقامتهم لشعائرهم الدينية وأشعالهم القناديل ، ورفع أصواتهم على المسلمين ، فأصدر القاضي أمرا" بأزالة كنيسهم ومصادرة آلاتهم والتنبيه عليهم بعدم تكرار ذلك الأمر[31] ، كما أرتبطت علاقتهم بالمسلمين بالأموال التي كانوا يدفعونها إلى السكان المحليين مقابل حمايتهم أمواتا" وأحياء ، فقد دفعوا الأموال لأهالي قرية سلوان لحماية قبورهم ، ودفعوها لسكان بيت لحم أثناء زيارتهم لقبر راحيل ، كما دفعوا هبات سنوية (عادة معتادة) لبعض عائلات القدس ، وكانت تدفع مقابل توفير هذه العائلات الحماية لليهود[32] .

تشير أرمسترونغ الى تردي أوضاع اليهود بشكل كبير ، أذ أمتلأ الحي اليهودي بمنازل مهملة، كما أمتلأت الشواع بالقمامة العفنة ، وأنتشرت الأمراض ، وزادت معها نسبة الوفيات، لذلك كان اليهود قلة في المدينة ، وأكثر من مرة وصلوا الى وضع يمكن تسميته بالمجاعة ، وهو ماأدى الى تقلص أعدادهم نسبيا" في القدس[34] . فقد كان هؤلاء يعيشون عيشة الفقر والذل والحرمان ، حتى أنهم عجزوا عن دفع دينهم الذي بلغ في سنة 1073هـ/ 1662م ، ألف قرش أسدي فأمر قاضي القدس بتأجيل الدفع سنة كاملة . وقبل الدائنون وهم من المسلمين بهذا التأجيل ، شريطة أن يضع اليهود بيدهم رهنا" ، فرهنوا كنيسهم الكبير الواقع في حوش السيرجاني بحارة اليهود[35] .

لقد أندمج اليهود السفارديم بمجتمع مدينة القدس ، وكان معظمهم يتكلمون اللغة العربية ، ولهم أسماء عربية ، فلم يجدوا صعوبة في الانسجام مع المحيط العربي ، والاشتغال في التجارة والصناعة ، وأكتساب ثقة الحكومة العثمانية ، وبهذا أصبح أفراد هذه الطائفة من الرعايا

العثمانيين ، فأعترفت بهم الحكومة وأصبحوا أعضاء في مجتمعها ، أما الأشكناز فلم يمتزجوا مع المحيط العربي ، ولا مع طائفة السفارديم ، بل كان بين الطائفتين خصام شديد ، كرسوا حياتهم للعبادة والدراسة ، ولم يعملوا لكسب الرزق ، بل عاشوا عيشة فقر شديد ، في أماكن غير صحية شديدة الأكتظاظ ، وأعتمدوا على إحسان أبناء جلدتهم في أوروبا من مساعدات (الخالوكا) ومع هذا فأن الصرافون والمرابون في القدس كانوا من هذه الطائفة[36].

لقد أشارت وثائق الطوائف الحرفية إلى أنخراط اليهود في حياة المجتمع المقدسي من خلال عملهم في العديد من الحرف والمهن وصناعات المدينة ، فقد شاركوا في أكثر من أربعين مهنة مع تفرعاتها ، وكانوا أعضاء في أثنتا عشر طائفة حرفية من بين الطوائف الحرفية العاملة في مدينة القدس ، أذ عملوا في طوائف : التجار ، الأطباء ، القصابون ، الصباغون ، الأساكفة ، الحفارون ، الخياطون ، الدلالون ، السرامجية ، السلاخون، السوقة ، الصياغ ، العطارون ، الفرازون ، القزازون ، والصرافة[37] .

أما عن دورهم في مشيخة الطوائف فكان محدودا" جدا" ، عدا تعيين أحد اليهود من طائفة الاساكفة شيخا" على الأساكفة من اليهود الذين يعملون في هذه الطائفة ، ومع ذلك كان هذا تابعا" لمشيخة طائفة الأساكفة بصورة عامة ، فقد كان شمويل ولد مخلوف شيخا" على طائفة الاسكافية اليهود بالقدس الشريف سنة 1099هـ/ 1688م[38] .

كان اليهود يرجعون في حل قضاياهم وتدبير شؤونهم الى القاضي الشرعي في القدس فقد قام حاييم بن يهودا المتكلم عن طائفة اليهود في القدس ، بأحضار عدد من أطفال اليهود ، وهم مردخاي ولد ياسف اليهودي ، بلوط ولد مردخاي ، وأبراهام ولد تساوروم ، الى القاضي بعد أن وجدوا أثناء لعبهم في أحد دور اليهود جرة مليئة بالذهب ، فقام بأحضارها معه ، وتسليمها الى القاضي للنظر في أمرها وأمرهم ، فأمر بأعادة الأطفال الى أهلهم بعد التحقق من أمرهم ، وبيع الذهب ، وأعطي قسم منه لصاحب الدار ، والقسم الاخر ، وضع في صندوق تعمير مسجد قبة الصخرة المشرفة ، وتم ذلك برضى صاحب الدار وموافقته وذلك في سنة 1084هـ/1673م[39] .

وهذا دليل على مدى التفاهم والتسامح بين المسلمين واليهود ، وكذلك على مدى التعاون القائم بينهم ، وأنصياع اليهود لأوامر السلطة المحلية ، والعودة أليها في كل صغيرة وكبيرة من الأمور التي تحدث لهم .

كذلك قام قسم من اليهود الذين يعملون في التجارة بأستثمار أموالهم في مصر والمتاجرة بالسلع بين القدس والقاهرة ، حيث كانت البضائع المقدسية مرغوبة في مصر ، وذلك لسببين، أولهما لقربها من القدس وسهولة النقل البحري الذي يعد أكثر أمانا" من النقل البري ، وثانيهما خوف اليهود على أموالهم من أن تقوم السلطات العثمانية المحلية بمصادرتها عندما تزداد ديون أبناء طائفتهم لها ، وأبقوا وكلاء عنهم في القاهرة للأهتمام بشؤونهم التجارية وتصريف أعمالهم هناك[40] .

كان لمدينة القدس زوارها وحجاجها من اليهود في القرن الثامن عشر ، حيث كان الأرتباط بين الذين يسكنون القدس دينيا" ولاهوتيا" بدلا" من كونه سياسيا" ، كما أن الحجاج اليهود الذين يأتون لزيارة الاماكن المقدسة في القدس يصلون الى وجهتهم دون عائق أو مشقة تذكر ، لقد كان تسامح العرب تجاه اليهود كبيرا" في هذا المجال ، وهو نابع من الإجلال والأحترام الذي يكنه العرب المسلمين لأنبياء بني أسرائيل وكان موسم حج اليهود فرصة لليهود في المدينة عندما يقدم لهم هؤلاء المساعدات والمعونات المالية التي تساعدهم على العيش في المدينة وتسديد الديون التي بذمتهم للسلطات المحلية ، وكذلك أزدهار التجارة بينهم ، مما يوفر أيضا" واردات جيدة لأهالي المدينة جميعهم[41] .

3- العلاقات بين النصارى واليهود :

تقام بينهم وتقرر حقوقا" لدى أحد منهم عند الأخر ، مثل دعاوي النظافة والنظام وعدم التجاوز على كنائس بعضهم البعض[42] ، هذا وقد عاش النصارى واليهود في القدس قرب بعضهم البعض ، ولم تكن هناك قيود عليهم ، كذلك كانوا يشتركون في تنفيذ القرارات الخاصة بأهل الذمة من ممنوعات ومسموحات وضرائب ورسوم، رغم الأختلاف في مقادير بعضها ، ومدى التزام أي طائفة أكثر من الأخرى بتنفيذها[43] .

كما عمل النصارى واليهود جنبا" الى جنب في بعض الحرف والمهن في القدس وعملوا فيها سويا" ، فقد وافق كل من جرجيس ولد عودة ، وحنا ولد شمعون ، إبراهيم ولد نقولا ، وبشارة ولد شمعون من طائفة الصياغ النصارى بالقدس ، ويوسف ولد أبراهيم ، أسحق ولد أبراهيم المغربي ، يوسف ولد مناحيم ، ومناحيم ولد مراد ، من طائفة الصياغ اليهود بالقدس على أن يكون أصلان ولد أعاجان الأرمني النصراني شيخا" ومتكلما" عليهم ، وعلى بقية الصاغة بالقدس الشريف ، وتم ذلك أمام قاضي القدس محمد شرف الدين أفندي الخالدي في سنة 1067هـ/ 1656م[44] . مما يدل على تحسن هذه العلاقات ، ووجود تواصل بين النصارى واليهود ، وأنخراطهم في مجتمع القدس مع المسلمين في جو من التعايش السلمي الذي أقامته الدولة العثمانية في مدينة القدس .

قدم كل من خليل القندلفت النصراني ، وسلمون اليهودي وهم من العطارين بالقدس ، شكوى الى قاضي القدس مصطفى أفندي بن علي سنة 1088هـ/ 1677م ، ضد المحتسب وموظفيه الذين يتعرضون لهم دائما" ويأخذون منهم موادا" بغير حق ، فأمر القاضي ، بمنع المحتسب وموظفيه من التعرض لهم والتجاوز عليهم بعد أن ثبت تعديه عليهم وتم تغريمه ما أخذ منهم[45] .

وأجتمع النصارى واليهود كذلك في تقديم شكوى إلى السلطان العثماني أحمد الثالث ، في عام 1118هـ/ 1706م ، حول طلب موظفي السلطة العثمانية المحلية في القدس منهم مالاقدرة لهم على دفعه ، وفي ضوء ذلك أمر السلطان بعدم تكليف أهل الذمة ،بأشياء وتكاليف لايطيقونها ، وعدم مطالبتهم بشيئ غير قانوني ، ومن يخالف ذلك يعرض نفسه للعقوبة[46] .

4- العلاقات بين طوائف النصارى :

أستمر الخلاف قائما" بين طوائف النصارى للسيطرة على الأماكن الدينية المقدسة ، والتصدر فيها ، وقابله أتفاق على دفع الضرائب والرسوم المفروضة عليهم للدولة العثمانية ، في الأعياد ، أو عند قدوم الأمراء الجدد إلى القدس ، بحيث تدفع طائفة الأقباط (10/1) مما تدفعه طوائف الروم الأرثوذكس ، الكاثوليك، والأرمن ، وذلك في عام 1064هـ/ 1653م[47].

وأتفقت الطوائف النصرانية على دفع العوائد المعتادة بينهم على ثلاث حصص ،الروم وأتباعهم الأقباط وغيرهم حصة ، والأرمن وأتباعهم من السريان حصة ، والكاثوليك يدفعون حصة ، ومنع قاضي القدس التعرض للروم[48] ، كما أمر قاضي القدس بمنع التعرض لنصارى الأرمن من قبل نصارى الروم والكاثوليك بموجب الفرمان السلطاني الذي بيد الأرمن والخاص بالسماح لهم بتعليق القناديل في مقام النبي عيسى (عليه السلام) في كنيسة بيت لحم ، وقد أسهم تعليق القناديل والبخور في القداس لنصارى الأرمن ، الأقباط ، السريان ، والأحباش في تعزيز العلاقة بينهم ، كما منع القاضي الأرمن وغيرهم من طوائف النصارى من التعرض للروم الأرثوذكس[49] .

أن تجدد الخلافات بين الطوائف النصرانية ساعد على أذكائه عوامل عدة منها سعي الطوائف النصرانية الى توسيع حقوقها في ميادين العبادة والطقوس والضرائب ، عن طريق الرشاوي والأموال التي كان يدفعها رؤوساء الطوائف للولاة العثمانيين ، مما ساعد على أذكاء حدة الخلاف من جهة ، ومن جهة أخرى موقف الدولة العثمانية المتناقض ، الذي كان يتمثل في أصدار فرمانات تكون أحيانا" لجانب طائفة ، وماتلبث أن تصدر فرمانا" أخر لصالح طائفة أخرى ، من جهة أخرى حالت التدخلات الأجنبية – القناصل – الدول الأجنبية – دون أتخاذ الدولة أجراءا" حاسما" بصدد هذه الخلافات وحلها ، والتي رأت فيها الدول الأجنبية وسيلة فعالة لتحقيق مصالحها[50] .

تمحورت الخلافات الطائفية حول السيطرة على الأماكن المقدسة ككنيسة القيامة في القدس ، فقد دار الخلاف حول أولوية الدخول لأي طائفة تكون ، أقامة الشعائر الدينية ، الإشراف على الخدمات اللازمة لهذه الكنيسة ، كما أن الخلافات أمتدت الى محاولة كل طائفة جذب أفراد طائفة أخرى إلى جانبها ، أو أن تتزيا طائفة بلباس طائفة أخرى ، ولقد أشتدت المنازعات الطائفية لدرجة أنها حرمت بعضها البعض من أمر حراسة هذه الكنيسة، فأضطرت الدولة العثمانية إلى أن تكل أمر حراسة هذه الكنيسة لأحدى العائلات المسلمة في المدينة لكي تحد من هذه الخلافات ، وهي عائلة آل غضية المقدسية التي تحفظ لديها مفاتيح كنيسة القيامة، وآل نسيبة يتولون فتح باب الكنيسة منذ بداية العهد العثماني[51] .

قامت السلطات العثمانية بتشكيل محكمة مؤلفة من أمير اللواء، القاضي، المفتي الحنفي، نقيب الأشراف ، أمام المسجد الأقصى ، وراهب كنيسة القيامة ، يترأسها القاضي الذي تمتع بصلاحيات واسعة ، مهمتها فض المنازعات بين الطوائف النصرانية[52] ، كذلك أصدر السلطان العثماني أحمد الثالث في سنة 1136هـ/ 1723م ، فرمانا" منع فيه طائفة الكاثوليك من قبول أفراد الطوائف الأخرى في المذهب الكاثوليكي ، ((فإذا علمت ماقررناه قد ظهر بأن الفرقة من النصارى الذميين إذا أجتمعوا بالافرنج ، وتدينوا منهم بدينهم ، وصلوا في كنائسهم، فلا يكون تعديا" منهم ولاأستعلاء ، ولانقول أنهم قد أنتقلوا من دين لدين كما قررناه أن جميع الأديان المخالفة لدين الإسلام في الكفر سواء))[53] .

عملت الدولة العثمانية على حل الخلافات الطائفية التي قامت على الأماكن الدينية المقدسة، على الشروط القديمة ، أي يبقى القديم على قدمه ، كما هو دون تعديل حتى لايضيع حق أي طائفة من الطوائف النصرانية ، فبعد الخلافات التي وقعت بين الطوائف ، أصدرت الدولة العثمانية قرار بأحقية كل طائفة بأجراء قداسهم الديني داخل كنيسة القيامة ، وفي الموقع المخصص لها في الكنيسة[54] . وذلك للحد من هذه الخلافات التي تصل في بعض الأحيان إلى قتل الأشخاص وجرحهم .

وقفت الدولة العثمانية إلى جانب الروم الأرثوذكس في صراعهم مع الروم الكاثوليك ، وذلك يرجع إلى كون أن الدولة العثمانية لم تكن تعترف في ذلك الوقت بالطوائف التي أنشقت عن أصولها لذلك كان بطريرك الروم الأرثوذكس يتولى الإشراف على شؤون الكاثوليك ، وممارسة

طقوسهم الدينية ، ويمثلهم أمام الدولة ، كما أن الدولة نظرت إلى الأرثوذكس على أنهم نصارى وطنيون ، أي من أبناء الوطن العثماني ، فوصفتهم السجلات برعايا السلطان ، أما الكاثوليك فهم من أتباع أوربا أعداء الدولة العثمانية[55] .

حالة العداء بين الكنيسة الأرثوذكسية والكنيسة الكاثوليكية أنعكست في كراهية جامحة بين الطرفين ، فلجأت كل طائفة الى أستخدام ما أمكنها من الجهود والأساليب لأيذاء الأخرى والحط من شأنها ، كان الرؤساء الدينيون لهذه الطوائف هم أكثر من يلجأ الى أتباع هذا النوع من التعسف[56] .

يبدو دارفيو ناقما" على رجال الدين الأرثوذكس لأغتصابهم على حد قوله حقوق الكاثوليك في الأماكن المقدسة ، ولذا يلاحظ تحيزه في عرض مضايقاتهم للحجاج الكاثوليك في داخل كنيسة القيامة ، ويبرز في أحتفالاتهم عنصر الخرافة والبلبلة والضجيج ، بل أنه يتهمهم بالتقصير في صيانة الأماكن المقدسة الموكلة إليهم ، فيقول ((أن الجانب الأيسر التابع لهم في كنيسة المهد في بيت لحم مخرب جدا" ، وأن خبث هؤلاء الانشقاقيين ، وأهمالهم ، وربما فقرهم منعهم من ذلك ،فهم لايريدون أن يرمموه ولايطيقون أن يرممه غيرهم))[57] .

من المسائل التي شغلت محكمة القدس الشرعية سنة 1064هـ/ 1654م ، هي الحكم قضائيا" في النزاع الذي أندلع بين الروم الأرثوذكس والرهبان الفرنسيسكان الكاثوليك ، في تلك السنة حيث أن عيد الفصح اللاتيني توافق مع عيد أحد السعف لطائفة الأرثوذكس بخلاف الفرنسيسكان ،ادعت كل طائفة أن تكون هي الأولى في أقامة الاحتفال الخاص بها ، فقام القاضي وأستنادا" الى وثائق لاتينية وكذلك على شهود ذوي معرفة بالتقاليد السائدة منذ فترة طويلة في كنيسة القيامة بأصدار حكمه لصالح الكاثوليك ، بحق الأسبقية ، وأخذ تعهد على الروم الأرثوذكس بعدم التعدي عليهم[58] .

كذلك كان هناك صراع بين الطوائف النصرانية الكبيرة على رعاية الطوائف الاقل شأنا"، وهم الأقباط ، الأحباش ، والسريان ، والذي تأجج بين الكنائس الارمنية والأرثوذكسية ، كلاهما أنقسمتا وبشكل حاد حول مسألة من له الحق برعاية الكنائس للطوائف الشرقية الأقل شأنا" ، وحيازتها في القدس طيلة القرن الثامن عشر الميلادي ، هذه الطوائف الصغيرة والتي كانت مثقلة بالديون ، أضطرت الى أن تبيع حقوقها في كنيسة القيامة إلى الطوائف الكبرى مقابل سداد ديونها ، فقد قامت طائفة السريان في القدس ببيع حقوقها في الكنيسة بعد أن أثقلت كاهل أبنائها الديون ، الى الكنيسة الارمنية القائلة بأن للمسيح طبيعة واحدة ، وكذلك فعلت بقية الطوائف مثل الأقباط والأحباش مع الطوائف الكبرى الأرثوذكس والكاثوليك[59] .

أن من أهم المشاكل التي هددت الوجود القبطي في القدس هي مشكلة دير السلطان ، والنزاع القبطي الحبشي حول هذا الدير ومن له الحق فيه ، ودير السلطان هو دير قبطي تماما" ، لاعلاقة للأحباش به ولاحق لهم فيه ، وكل مايربطهم به هو أن الأقباط أصحاب الدير قد أستضافوا بعض الأحباش فيه عندما أغلقت في وجوههم كل السبل والاماكن وخسروا جميع ممتلكاتهم في القدس ، ومن هنا دب النزاع بين الأقباط والأحباش حول ملكية الدير ، وقد كانت الكنيسة الحبشية منذ نشأتها تابعة للكنيسة القبطية ، فالبابا القبطي هو بابا الإسكندرية وأفريقيا ، من هنا لم يكن غريبا" أستضافة الكنيسة القبطية للأحباش في دير السلطان ، لكن الأحباش أستندوا إلى نظرية الوضع الراهن المعمول بها في القدس ، وأصروا على تنازل الكنيسة القبطية لهم عن الدير[60] .

ومن الأدلة على أن ملكية دير السلطان هي للأقباط سماح قاضي القدس في سنة 1098هـ/ 1686م للمعلم سالم البناني في ترميم دير السلطان بأعتباره المشرف على أوقاف نصارى القبط في القدس ، وبعد أن تم الترميم اللازم أعيد الكشف على الدير بواسطة معمارباشي القدس ، وجاء مطابقا" للأمر الخاص بالتعمير ، وبعد أنقضاء مائة عام على هذا الترميم ، قام المعلم أبراهيم الجوهري رئيس الدواوين في مصر ، في سنة 1210هـ/ 1795م ، بشراء قطعة أرض بما عليها من مباني من الحاج عبد الله أفندي الحسيني نقيب الاشراف بالقدس ، لغرض توسيع دير السلطان ، ووقفها عليه[61] . وهو مايدل على أهتمام ورعاية الأقباط لديرهم ، ويثبت أحقيتهم بأمتلاك الدير ، بينما لم يعر الأحباش أهتماما" للدير أو تعميره ، وقصر أهتمامهم به بأستخدامه كملجأ لهم يأوون اليه ، بعد أن خسروا جميع ممتلكاتهم في القدس ، ولم يحاولوا أستعادتها ، بل أمتدت أعينهم الى أملاك غيرهم للأستحواذ عليها دون وجه حق.

وصف فولني ، النزاعات بين الطوائف النصرانية حول الأماكن المقدسة ، والصدارة فيها وصفا" مرعبا" ، أذ يقول ((أن المشاركات المختلفة والمتنوعة للروم الأرثوذكس ، الروم الكاثوليك ، الأرمن ، الأقباط ، الأحباش ، والفرنسيسكان على أمتلاك وحيازة الأماكن المقدسة كانت تثير التحاسد بينهم ، وكانوا يتنازعون عليها بدون توقف ، كذلك كان هناك عداوات وكراهية وحرب أبدية بين الاديرة المختلفة ، والذي أدى إلى حدوث عدة مصادمات دموية بين الطوائف المختلفة راح ضحيتها الرجال من جميع الطوائف))[62] .

لقد أشارت العديد من الوثائق إلى أستمرار هذه النزاعات والخلافات بين الطوائف النصرانية طيلة القرنين السابع عشر والثامن عشر الميلاديين ، وخاصة بين طائفة الروم الأرثوذكس ، والكاثوليك ، حول حقوق كل منهما في كنيسة القيامة والتقدم والتصدر في الأعياد

والمناسبات الدينية ، وأختلاف طقوس هذه الطوائف في هذه الأعياد مع بعضها وتزامنها في نفس الوقت بين كل الطوائف في بعض السنوات ، كذلك محاولة بعض الطوائف تحويل أبناء الطوائف الأخرى إلى مذهبهم من خلال ترغيبهم ، وعمل السلطات العثمانية للحد من هذه الخلافات والمحاولات وتشديدها على قاضي القدس ، وأمير اللواء لحل هذه النزاعات وأنهاء جميع الخلافات[63] ، هذا وقد أشارت الوثائق إلى أن هذه النزاعات والخلافات أستمرت لفترة طويلة حتى منتصف القرن الثالث عشر الهجري / التاسع عشر الميلادي ، وخاصة بين الأرثوذكس والكاثوليك للسيطرة على الأماكن المقدسة في القدس[64] .

الخاتمة :

- شهد لواء القدس الشريف في مطلع القرن الثاني عشر الهجري/ الثامن عشر الميلادي حالة من الفوضى وانعدام الأمن انعكست سلبياً على أوضاعه الاجتماعية إذ تعرض أهل القدس إلى كثير من المعاناة.
- لاقى المسؤولون العثمانيون صعوبات كثيرة وكبيرة طيلة فترة الدراسة في محاولاتهم لحل النزاعات بين الطوائف النصرانية المختلفة الموجودة في مدينة القدس الشريف والمدعومة من قبل الدول الأوربية حول الأماكن المقدسة النصرانية في المدينة, نتيجة تدخل الدول الأوربية في شؤونها ودعمها لها بسبب الامتيازات الأجنبية, مما أجج هذه الخلافات وكثفها بين هذه الطوائف, فأصدرت الدولة قراراً بإبقاء القديم على قدمه حسماً للخلافات وأنهاءاً لها, رغم استمرار تدخل الدول الأوربية والقناصل في شؤون الدولة العثمانية مع الدول الأوربية على القدس كان فعالاً في تأجيج هذه الخلافات وتقوية طائفة على حساب الأخرى.
- لقد وضح من الدراسة أن مجتمع القدس الشريف كان مجتمعاً حضرياً متألفاً أظهرت الغالبية العربية والمسلمة فيه, قدرة على استيعاب الطوائف الدينية والعرقية الأخرى, وهو أمر يعكس بعداً حضارياً عريقاً من ابعاد الحضارة العربية الإسلامية وأتباع المسؤولين العثمانيين اسلوب التعايش السلمي في إدارة القدس, والتعامل مع العناصر السكانية بأصولها العرقية والدينية المختلفة, ومنحها حرياتها التي تنص عليها الشريعة الإسلامية.
- حافظ أهل الذمة من نصارى ويهود على أوضاعهم, إذ إن هناك قيوداً فرضت عليهم لم تتغير , وطغت الخلافات على العلاقات بين طوائف النصارى حول أولوية الدخول إلى الأماكن المقدسة, وإقامة الطقوس الدينية في الكنائس والإشراف عليها.
- تباينت العلاقات بين المسلمين واليهود والسلطات العثمانية المحلية بين الود والتوتر, تبعاً لما يجري من أحداث على أرض القدس وما يقوم به اليهود من أعمال تثير حفيظة المسلمين والسلطات العثمانية المحلية وتميزت العلاقات بين المسلمين والنصارى في القدس بالود والتسامح وحسن الجوار في اغلب الأحيان.
- أكدت الدراسة على أهمية عروبة وإسلامية القدس الشريف, على الرغم من وجود النصارى واليهود فيها, فقد ظل الطابع الإسلامي للمدينة هو الغالب عليها, وظل المسلمون هم الأكثر من بين سكانها وظلت المدينة كياناً واحداً , ضم أصحاب الديانات الثلاثة تحت الإدارة العثمانية.

هوامش ومصادر البحث:

(1) ليلى الصباغ, الجاليات الأوربية في بلاد الشام في العهد العثماني في القرنين السادس عشر والسابع عشر(العاشر والحادي عشر الهجريين) , ط1, ج1, (بيروت, 1989), ص220-221؛ وجيه كوثراني, السلطة والمجتمع والعمل السياسي من تاريخ الولاية العثمانية في بلاد الشام, ط1, (بيروت, 1988), ص67-71.

(2) للتفاصيل ينظر: سجلات محكمة القدس الشرعية نسخة مصورة ومحفوظة في مكتبة الجامعة الأردنية, سجل 289, حجة رقم (1), بتاريخ 1220هـ/1805م, ص5. سنشير لها لاحقاً بـ (س, ح)؛ س 290, ح2, 1220هـ/1806م, ص233.

(3) كان محمد نسيبة بواباً لكنيسة القيامة وكان يشتم زوار الكنيسة فصدر أمر بعزله. ينظر: س298, ح3, 1229هـ/1814م, ص15؛ س299, ح2, 1230هـ/1815م, ص2.

(4) س291, ح1, 1222هـ/1808م, ص81؛ س291, ح3, 1222هـ/1807م, ص35-36؛ س293, ح2, 1224هـ/1809م, ص80؛ س299, ح3, 1224هـ/1809م, ص79.

(5) س291, ح2, 1222هـ/1807, ص42؛ محمد أحمد حامد القضاة, نصارى القدس في القرن التاسع عشر. دراسة في سجلات محكمة القدس الشرعية. أطروحة دكتوراه, جامعة اليرموك, كلية الآداب, أربد, 2006, ص297.

(6) للتفاصيل ينظر: أحمد حسين عبد الجبوري, القدس في العهد العثماني (1640-1799), دراسة سياسية – عسكرية – إدارية – اقتصادية – ثقافية, ط1, ج2, (عمان, 2011), ص200-207, 213-220.

(7) الصباغ, المصدر السابق, ج2, ص796-797, 833؛ عارف العارف, المفصل في تاريخ القدس , ط1, (القدس, 1961), ص269-270.

(8) س291, ح1, 1222هـ/1807م, ص33-34؛ موشيه معوز, "القدس في الحقبة الحديثة. التغيرات السياسية والاجتماعية" , في أمنون كوهين, القدس دراسات في تاريخ المدينة , ترجمة: سلمان مصالحة, (القدس, 1990), ص178.

(9) س291, ح3, 1222هـ/1807م, ص39؛ زياد عبد العزيز المدني, مدينة القدس وجوارها خلال الفترة 1215-1245هـ/1800-1830م, ط1, (عمان, 1996), ص226؛ القضاة, المصدر السابق, ص299.

(10) بهجت حسين عبد الله صبري, لواء القدس تحت الحكم العثماني 1840-1873م, رسالة ماجستير, جامعة عين شمس, كلية الاداب, 1973, ص27؛ معوز, المصدر السابق, ص178.

(11) س290, ح3, 1223هـ/1808م, ص239؛ س290, ح2, 1226هـ/1811م, ص76.

(12) س293, ح2, 1224هـ/1809م, ص80 ;

Amnon Cohen, "On the Realities of the Millet system Jerusalem in the 16th Century" , In. B. Braude and B. Lewis, (eds), Christians and Jews in the Ottoman Empire, Vol.2, (London, 1982), P.15.

(13) س269, ح1, 1202هـ/1787م, ص56, 74, س270, ح3, 1204هـ/ 1788م, ص54, 110؛ كامل جميل العسلي, القدس في التاريخ, ط1, (عمان, 1992), ص258.

(14) عادل مناع, "النخبة المقدسية علماء المدينة وأعيانها" , مجلة حوليات مقدسية, ع(5), القدس, 2007, ص34.

(15) Memoires Du Chevalier Darvieux, T.2, (Paris, 1735), P.315; ليلى الصباغ, فلسطين بشرياً. اقتصادياً. أجتماعياً, ط1, (بيروت, 1996), ص73.

(16) Oded peri, Christianity under Islam in Jerusalem the question of the Holy sites in early Ottoman times, (Leiden, 2001), PP. 24-27.

(17) س189, ح3, 1099هـ/1688م, ص47-48؛ س282, ح3, 1215هـ/ 1800م, ص56؛ س283, ح1, 1216هـ/1801م, ص8.

(18) س173, ح1, 1082هـ/1672م, ص350؛ 282, ح1, 1215هـ/1800م, ص18.

(19) س184, ح1, 1092هـ/1681م, ص223؛ محمود علي عطا الله, وثائق الطوائف الحرفية في القدس في القرن السابع عشر الميلادي, ط1,ج1, (نابلس, 1992), ص131.

(20) للتفاصيل ينظر: معوز, المصدر السابق, ص178-179؛ خليل إبراهيم قزاقيا, تاريخ الكنيسة الرسولية الاورشليمية, ط1, (القاهرة, 1924), ص125, 132.

(21) الجبوري, المصدر السابق, ج2, ص268.

(22) Peri, Op. cit, P.72.

(23) س282, ح3, 1215هـ/1801م, ص65.

(24) س132,ح5, 1051هـ/1642م, ص1؛ عطاالله, المصدر السابق, ح2, ص191.

(25) Moshe Maoz, Ottoman Reform in Syria and Palestine, (London, 1968), P.61; الصباغ, الجاليات الأوربية..., ج2, ص719.

(26) F. E. peters, Jerusalem Holy City in the Eyes oF Chroniclers, Visitors, pilgrims and prophets from the day of Abraham to the beginning of Modern times, (London, 1985), P.520.

(27) Memories, Op.cit, T1, P.10؛

ليلى الصباغ, "فلسطين في مذكرات الفارس دارفيو" , المؤتمر الدولي الثالث لتاريخ بلاد الشام (فلسطين), جغرافية فلسطين وحضارتها, ط1, م2, ص319.

(28) عبد الحميد أحمد زايد, القدس الخالدة, ط1, (القاهرة, 1974), ص256 ;

Nasim Sousa, the Capltulatory Regime of Turkey, (London, 1933), P.108.

(29) للتفاصيل عن البيمارستان وبيمارستان اليهود. ينظر: محمد أحمد سليم اليعقوب, ناحية القدس الشريف في القرن 10هـ/16م, ط1, (عمان, 1999), ص247-249؛ الجبوري, المصدر السابق, ج1, ص175-179.

(30) شمس الدين الكيلاني ومحمد جمال باروت, الطريق إلى القدس, ط1, (أبو ظبي, د.ت), ص342.

(31) س135, ح1, 1055هـ/1645م, ص563.

(32) س141, ح1, 1059هـ/1649م, ص291-292؛ معوز, المصدر السابق, ص178 Cohen, Op.cit, P.11.

;

(33) المدني, المصدر السابق, ص229-230 ;

Bruce Masters, Christians and Jews in the Ottoman Arab world the Roots of Sectarianism, (London, 2001), P.37.

(34) كارين أرمسترونغ, القدس مدينة واحدة وعقائد ثلاث, ترجمة: فاطمة نصر ومحمد عناني, ط1, (القاهرة, 1998), ص553-554.

(35) العارف, المصدر السابق, ص546؛ عواد مجيد سعيد الاعظمي, "حقائق تاريخية حول تغلغل الوجود الصهيوني في فلسطين" , مجلة كلية الآداب, جامعة بغداد, ع(23), 1978, ص51.

(36) عبد اللطيف الطيباوي, "القدس الشريف في تاريخ العرب والإسلام" , مجلة مجمع اللغة العربية بدمشق, م(54), ج1, ق(1), 1979, ص806-807؛ الصباغ, الجاليات الأوربية..., ج2, ص876-877.

(37) س178, ح3, 1087هـ/1676م, ص381؛ الجبوري, المصدر السابق, ج1, ص332 ; Peri, Op.cit, P.25.

(38) س189, ح3, 1099هـ/1688م, ص47-48؛ عطا الله, المصدر السابق, ج1, ص9, 21.

(39) س174, ح1, 1084هـ/1673م, ص388؛ وعن مدى انصياع وطاعة اليهود لأوامر القاضي. ينظر: س181, ح8, 1090هـ/1679م, ص253؛ س183, ح3, 1091هـ/1680م, ص271.

(40) Joseph. R. Hacker, "Spiritual and Material links between Egyption and Palestinian jewry in the sixteenth century" , In, A. Cohen and G. Baer (eds), Egypt and Palestine Emillennium of association (868-1948), (New York, 1984), P.247.

(41) Raphael Mahler, Ahistory of Modern Jewry 1780-1815, (London, 1971), P.674.

يشير Masters إلى كثرة الضرائب والرسوم غير القانونية التي يفرضها الموظفون العثمانيون على الزوار والحجاج اليهود ومعابدهم في القدس في القرن 18م وعدم التزامهم بأوامر السلطان بالتخفيف منها. ينظر Masters, Op.Cit, PP. 36-37 . وعن دور قوافل الحج اليهودي في جلب أموال المساعدات والمعونات لليهود وازدهار موسم التجارة لهم في القدس. ينظر:

Peters, Op.cit, P.553; Amnon Cohen, Ottoman Documents on the Jewish Community of Jerusalem in the 16th Ccentury, (Jerusalem, 1976), PP. 18-20.

(42) س142, ح3, 1059هـ/1649م, ص54؛ الجبوري, المصدر السابق, ج1, ص333.

(43) صبري, المصدر السابق, ص27؛ معوز, المصدر السابق, ص178-179 ;
Cohen, On the Realities...,PP.10-11.

(44) س152, ح2, 1067هـ/1656م, ص38؛ عطاالله, المصدر السابق, ج1, ص276-277.

(45) س179, ح1, 1088هـ/1677م, ص168؛ عطاالله المصدر السابق, ج2, ص77-78.

(46) أرشيف رئاسة الوزراء باستانبول رقم البحث (1660), دفتر مهمة (115), ص106-108, تاريخ الوثيقة, أواسط جمادي الأولى 1118هـ/1706م;
Masters, Op.cit, P.36.

(47) Peri, Op.cit, P83.

(48) س134, ح1, 1053هـ/1644م, ص270.

(49) س135, ح1, 1055هـ/1645م, ص397؛ س135, ح2, 1055هـ/1645م, ص502-504.

(50) القضاة, المصدر السابق, ص70؛ المدني, المصدر السابق, ص227؛ كوثراني, المصدر السابق, ص70.

(51) س150, ح1, 1065هـ/1645م, ص135؛ كامل جميل العسلي, وثائق مقدسية تاريخية, ط1, م1, (عمان, 1983), ص311-321.

(52) محمود عامر, "الاوضاع العامة في القدس في ظل الادارة العثمانية" , مجلة دراسات تاريخية, جامعة دمشق, ع (59-60), 1997, ص97 ;
Peri, Op.cit, PP. 105-107, 117.

(53) عبد العزيز سليمان نوار, وثائق أساسية من تاريخ لبنان الحديث 1516-1920م, ط1, (بيروت, 1974), ص128-130؛ القضاة, المصدر السابق, ص242.

(54) س303, ح2, 1218هـ/1803, ص25-26؛ قزاقيا, المصدر السابق, ص143-144.

(55) س301, ح3, 1216هـ/1801, ص49؛ الصباغ, الجاليات الاوربية..., ج2, ص839-840.

(56) رؤوف سعد أو جابر, الوجود المسيحي في القدس خلال القرنين 19 و 20, ط1, (بيروت, 2004), ص11؛ و. ريجنكوف و أ. سميليانسكايا, سوريا ولبنان وفلسطين في النصف الأول من القرن التاسع عشر, ترجمة: يوسف عطاالله, ط1, (بيروت, 1993), ص289.

(57) Memoires, Op.cit, T.2, P.229.

(58) Peri, Op.cit, P.117; Michael Prior and William Taylor Christans in the Holy Land, tow Printing, (London, 1995), P.12.

(59) لمزيد من التفاصيل عن النزاعات بين هذه الكنائس. ينظر: قزاقيا, المصدر السابق, ص118-125؛ شحاذة ونقولا خوري, تاريخ كنيسة أورشليم الارثوذكسية, ط1, (القدس, 1952), ص150-161.

(60) عبد العزيز الشناوي, الدولة العثمانية دولة إسلامية مفترى عليها, ج2, (القاهرة, 1980), ص58؛ محمد عفيفي, "الوجود القبطي في القدس حتى القرن العشرين", يوم القدس , الندوة (4), (عمان, 1996), ص100-101.

(61) الأنبا باسيليوس, "دير السلطان التابع لبطريركية الاقباط في القدس" , مجلة القدس الشريف, ع(18), عمان, 1986, ص18-19؛ مكاري أرمانيوس سرور, "مقادس الأقباط وحقوقهم في دير السلطان بالقدس الشريف" , من أبحاث الندوة الدولية. القدس التاريخ والمستقبل, جامعة أسيوط, (أسيوط, 1997), ص552-553.

(62) حبيب السيوفي, سوريا ولبنان وفلسطين في القرن الثامن عشر كما وصفها أحد مشاهير الغربيين , ج2, (صيدا, 1949), ص66. من اشد هذه المصادمات وأعنفها ما حدث في سنة 1171هـ/1757م بين الروم واللاتين داخل كنيسة القيامة من قتال عنيف وقع على أثره العديد من الجرحى ونهبت أواني وقناديل وغير ذلك من كنيسة القيامة. للتفاصيل. ينظر: ميخائيل بريك الدمشقي, تاريخ الشام, 1720-1782م, تحقيق: أحمد غسان سبانو, ط1, (دمشق, 1982), ص72؛ إبراهيم بك حليم, تاريخ الدولة العثمانية المعروف بكتاب التحفة الحليمية في تاريخ الدولة العثمانية, ط1, (القاهرة, 2004), ص253.

(63) للمزيد من التفاصيل. ينظر: س196,ح1, 1106هـ/1694م, ص405؛ س199, ح3, 1110هـ/1698م, ص60؛ س207, ح2, 1124هـ/1712م, ص295.

(64) للتفاصيل. ينظر: س283, ح1, 1218هـ/1804م, ص21-22؛ س295, ح3, 1227هـ/1812م, ص42؛ س293, ح2, 1225هـ/1810م, ص116؛ س295, ح1, 1226هـ/1811م, ص17, 36؛ العسلي, وثائق مقدسية..., م2, ص243-249.

تحولات السياسة الإقليمية في الشرق الأوسط وتداعياتها على القضية الفلسطينية

أحمد سمير القدرة

طالب دكتوراه، قسم العلاقات الدولية، جامعة سكاريا – تركيا

qedra2003@hotmail.com

الملخص

شهدت منطقة الشرق الأوسط منذ اندلاع ثورات الربيع العربي حالة من الفوضى وعدم الاستقرار السياسي والأمني، أدت إلى عودة زمن الحرب الباردة من خلال التحالفات والمحاور بين القوى الإقليمية المتنافسة فيما بينها بهدف السيطرة والهيمنة وبسط النفوذ على منطقة الشرق الأوسط، في ظل استمرار وتفاعل الأزمات الجارية في المنطقة وأهمها الأزمة السورية والعراقية واليمنية، في ضوء تعاظم التنافس السعودي الإيراني، والتركي الإيراني، وتدخل تلك القوى الإقليمية في الصراعات والأزمات الجارية بشكل مباشر، إلى جانب تنامي وتمدد نفوذ تنظيم الدولة الإسلامية "داعش" إلى جانب تعاظم النفوذ الإيراني، ما أدى إلى إجراء تغييرات وتحولات في ساسة الدول الإقليمية، ضمن سياسة الحفاظ على المصالح الاستراتيجية والأمن القومي. في ضوء ذلك، ظهرت ملامح تقارب بين العديد من القوى العربية الإقليمية وإسرائيل، بهدف مواجهة التهديدات الأمنية المشتركة وخاصة إيران و"داعش". هذه التطورات أدت بشكل كبير إلى تراجع أهمية ومكانة القضية الفلسطينية ولم تبقى القضية الأكثر أهمية وحساسية في ظل تعدد الأزمات واحتلالها مكانة متقدمة عن القضية الفلسطينية، جراء تحول أولويات السياسة الخارجية الجديدة لدى الدول الإقليمية لمواجهة التحديات، وهنا بدأ الحديث عن وجود تحركات دولية وإقليمية لعقد سلام إقليمي لحل القضية الفلسطينية، بما ينسجم مع التصورات والاعتبارات الإسرائيلية، في ظل الادعاءات بأن الحروب والصراعات في المنطقة ليست بسبب الصراع الفلسطيني – الإسرائيلي.

الكلمات المفتاحية: الشرق الأوسط، الدول الإقليمية، تحولات، سلام إقليمي، القضية الفلسطينية.

المقدمة

شهدت منطقة الشرق الأوسط منذ اندلاع ثورات الربيع العربي عام 2011، حالة من الفوضى وعدم الاستقرار السياسي والأمني, بعد أن تحول مسار الثورة إلى صراع مسلح تُشارك فيه القوى الداخلية وتدخل العديد من القوى الإقليمية والدولية، وتنامي خطر التنظيم الإرهابي "داعش"، وارتفاع حدّة التنافس بين القوى الإقليمية، واستغلال إسرائيل تلك التطورات لتأمين مصالحها وتنفيذ مشروعها. لقد فرضت كافة التطورات والمتغيرات الجارية في المنطقة أجندتها على مجمل سياسة الدول الإقليمية، ما دفع جميع الدول الإقليمية إلى إجراء تغيير في سياساتها الخارجية وتحديد أولوياتها، بما يتوافق مع مصالحها الاستراتيجية وبما ينسجم مع محددات أمنها القومي، ما دفعها إلى بناء تحالفات جديدة والتعاون مع دول أخرى سعياً منها للتأقلم مع المتغيرات الجارية في المنطقة. وبما أن فلسطين جزء من المنظومة الإقليمية في الشرق الأوسط، فمن الطبيعي أن تتأثر القضية الفلسطينية بما يجري في محيطها.

تسعى الورقة البحثية إلى تسليط الضوء على أبرز التطورات والتحولات التي شهدتها منطقة الشرق الأوسط منذ اندلاع ثورات الربيع العربي، وتوضيح تداعيات تلك التحولات في السياسات الإقليمية على القضية الفلسطينية، من خلال التركيز على السلوك السياسي للقوى الإقليمية، ويقودنا هذا إلى طرح التساؤل التالي: كيف أثرت التحولات والتطورات السياسية المستمرة في منطقة الشرق الأوسط على القضية الفلسطينية. وبناءً على ذلك، ستعتمد الورقة البحثية على المنهج الوصفي التحليلي ومنهج صنع واتخاذ القرار، لوصف السلوك السياسي وتوضيح أهم المتغيرات والتحولات السياسية للدول الإقليمية تجاه القضية الفلسطينية.

النتيجة التي تسعى الورقة البحثية تأكيدها، هو أن التطورات وحالة الفوضى وعدم الاستقرار السياسي في منطقة الشرق الأوسط وديناميكية التحولات السياسية الإقليمية، وضعت القضية الفلسطينية أمام تحديات خطيرة، قد تدفع الدول الإقليمية لإمكانية طرح حلول إقليمية مِن المُمكن أن تنسجم مع التصور الإسرائيلي لحل القضية الفلسطينية. وبناءً على ذلك، فإن تحقيق الأمن والاستقرار في المنطقة يتطلب التوصل لحل عادل وشامل للقضية الفلسطينية, وفقاً لكافة قرارات الشرعية الدولية والمبادرة العربية.

طبع العقد الأول من القرن الحادي والعشرين القضية الفلسطينية بطابع مختلف، إذ برزت العديد من العوامل والمتغيرات التي أثرت في مسارها، لكن دون أن يؤدي ذلك إلى نتائج حاسمة؛ وكان من أبرز تلك الأحداث والمتغيرات: أولاً: اندلاع انتفاضة الأقصى 2000 التي هزت أركان الأمن والاقتصاد الإسرائيلي، ثانياً: صعود حركة حماس كلاعب رئيسي في الساحة الفلسطينية، ثالثاً: حالة الانقسام الفلسطيني. رابعاً: اتجاه المجتمع الإسرائيلي نحو مزيد من التطرف الديني واليميني مع ضعف وتفكك الاتجاهات اليسارية. خامساً: وصول مسار التسوية إلى طريق مسدود، بعد الإصرار الإسرائيلي على الاستمرار في الاستيطان في الضفة الغربية. سادساً: انشغال الولايات المتحدة الأمريكية بما يسمى "الحرب على الإرهاب"، واحتلالها لأفغانستان والعراق، مع فشلها في فرض رؤيتها حول الشرق الأوسط، أو في حل القضية الفلسطينية. سابعاً: التغيرات والثورات التي شهدها العالم العربي منذ سنة 2011، واختلال المنظومة التقليدية لما يعرف بمحور "الاعتدال" التي كانت تتخذ سياسات متساوقة مع السياسة الأمريكية في المنطقة.[1] ثامناً: لم يؤثر الربيع العربي في الدول التي اندلعت فيها الثورات وأطاحت أنظمة فحسب، بل وخلقت تحديات جديدة أيضاً للقوى الفاعلة في المنطقة.[2] تاسعاً: استثمرت بقايا تنظيم القاعدة حالة الاستقطاب الطائفي الناشئ عن السياسات الإيرانية لإعادة تشكيل نفسها، فظهر تنظيم الدولة الإسلامية في العراق والشام والذي بدأ يعرف باسم "داعش" في أبريل 2013، حيث أربك صعود تنظيم الدولة الإسلامية "داعش" الحسابات السياسة لمختلف القوى المحلية والإقليمية والدولية.[3] عاشراً: يمثل صعود مجلس التعاون الخليجي أبرز مستجد إقليمي كشفت عنه الثورات العربية، إذ أصبح المجلس يشكل همزة وصل بين مفاصل عمليات التغيير العربية الراهنة، عبر سلسلة من المبادرات الاستراتيجية في الإقليم.[4] الحادي عشر: أظهرت السنوات الأخيرة وبالتحديد بعد ثورات الربيع العربي ودخول منطقة الشرق في صراع مسلح داخلي بين الجيوش النظامية والجماعات الارهابية، وصراعات طائفية وقبلية، بزوغ قوى إقليمية جديدة تسعى إلى فرض نفوذها وأن يكون لها الكلمة العليا في المعادلة الجديدة لمنطقة الشرق الأوسط، وأيضا دخول قوى دولية لتغير المعادلة بالكامل وتحقق نصراً معنوياً لها يعيدها مرة أخرى إلى الساحة الدولية كقوة فاعلة قادرة على تغيير اللعبة لمصلحتها والإمساك بكل خيوطها، كما ظهر تحالفات جديدة تحاول فرض نفوذها بشكل قوى على المنطقة.[5]

شهد النظام الإقليمي العربي بعد ثورات الربيع العربي مرحلة غير مسبوقة، تضع مستقبل المنطقة على المحك. لقد شهدت بعض دول العالم العربي سابقاً وضعية الانقسام والصراع السياسي الداخلي، وانهيار الدولة أو تجزئتها في أوقات مختلفة (لبنان – الصومال – العراق)، لكن فضلاً عن كم الدول التي تعرضت للثورات، فإن مشهد الاضطرابات الحالية يقع في دول القلب العربي، في كل من: مصر وتونس واليمن وسوريا وليبيا، وإلى حد ما البحرين، وهو أمر أشار إلى أن المنطقة العربية ومنطقة الشرق الأوسط مقبلة على تغيرات واسعة النطاق. من خلال ذلك، يمكن رصد أبرز ملامح التغيرات الواقعة حالياً بالنظام العربي، وهي: أولاً: إدارة خليجية للنظام العربي، ثانياً: اشتباك خليجي بدول الثورات، ثالثاً: تواجه الشرعيتين "الملكية" و"الإسلاموية"، رابعاً: جهاد مذهبي إقليمي، خامساً: تبدل في عقيدة النظام، سادساً: صراعات ممتدة داخل وحدات النظام، سابعاً: اختراقات الجوار الإقليمي.[6]

شكلت مسألة الثورات العربية، ومحاولات الإصلاح في المنطقة العربية، وما نتج عنها من تحولات سياسية واستراتيجية، محور المقاربات والدراسات التي تشغل دوائر صناعة القرار، وهي تحولات بدأت تُنذر بإحداث اهتزازات بنيوية في النظامين الإقليمي والدولي اللذين لم يثبتا على حال منذ انتهاء الحرب الباردة وانهيار المنظومة الاشتراكية نهاية القرن الماضي، وبصرف النظر عن التوصيفات والتقييمات المتداولة حيال ما يدور في المنطقة العربية، فقد بدا لافتاً عجز الولايات المتحدة الأمريكية وحلفائها، وخاصة إسرائيل، عن التنبؤ بما جرى ابتداءً من تونس ومروراً بمصر واليمن وليبيا وسوريا...آلخ، وذلك رغم توفر أجهزة استخبارات ومراكز تفكير تسهم في صناعة القرار السياسي

---

[1] محسن محمد صالح، (2012)، *القضية الفلسطينية خلفياتها التاريخية وتطوراتها المعاصرة*، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت، ص 123 – 124.

[2] فؤاد كيمن، (2014)، *توجهات تركيا وإيران في الشرق الأوسط: سياسات ومصالح*، سلسلة محاضرات الإمارات (168)، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، أبو ظبي، ص 3.

[3] مروان قبلان، صعود *تنظيم الدولة الإسلامية وتحولات النظام الإقليمي في الشرق الأوسط*، مجلة سياسات عربية، العدد 12، يناير 2015، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 13.

[4] وضحه ذيبان المطيري، (2011)، *دور مجلس التعاون الخليجي في حفظ أمن منطقة الخليج 2003 – 2011*، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب والعلوم، قسم العلوم السياسية، جامعة الشرق الأوسط، الأردن، ص 122.

[5] جميل عفيفي، *الشرق الأوسط بين التحالفات والقوى الجديدة*، جريدة الأهرام، 26 ديسمبر 2016، http://bit.ly/2eUbh2W، تاريخ زيارة الموقع 30 أغسطس 2017.

[6] معتز سلامة، *التحولات الاستراتيجية في النظام الإقليمي العربي 2011 – 2012 رؤية استشرافية*، العربية نت، 9 مارس 2013، http://bit.ly/2xY2qW5، تاريخ زيارة الموقع 15 أغسطس 2017.

على مستوى الداخل والخارج في هذه الدول. ولا شك أن هذه الدوائر والأجهزة سرعان ما انتبهت إلى خطورة الوضع في المنطقة العربية وأهميته، وأدركت بشكل لا لبس فيه أثر هذه التغيرات على خارطة التحالفات السياسية في الإقليم، الأمر الذي يمتد تأثيره إلى السياسة العالمية، لذلك سعت الدول الغربية على اختلاف توجهاتها ومصالحها ونظرتها للأحداث إلى دخول اللعبة ومحاولة فرض شروطها على قاعدة أكبر المكاسب وأقل الأضرار، وذلك من خلال التحكم في رسم خارطة القوى والتحالفات السياسية التي تتبلور في المنطقة، كل حسب رؤيتها ومصالحها.[1] وكنتيجة حتمية لذلك، فقد أسهم التدخل الخارجي المتصاعد لقوى إقليمية وخارجية في الشئون الداخلية للمنطقة العربية في تعميق حالة الضعف والانقسام التي تشهدها دول المنطقة.[2]

فمنذ بداية ثورات الربيع العربي، دخلت منطقة الشرق الأوسط مرحلة تغيير نوعية، وحتى اللحظة تعيش هذه المنطقة تفاعلات الثورة وارتداداتها، صحيح أن صورة المشهد لم تتضح حتى هذه اللحظة، سواء على الصعيد السياسي أم على الصعُد الجغرافية والديمغرافية، لكن ثمة أمور كثيرة بدأت تكشف عن نفسها في سياق التحولات التي شهدتها المنطقة، أولاً: التحولات العنيفة التي شهدتها منطقة القلب من الشرق الأوسط (سوريا، لبنان، والعراق) تنبئ باستمرار نمط التفاعلات العنيفة لزمن غير محدد. ثانياً: تفاعلت الأزمة في مصر بشكل يفوق قدرة نخبها على التحكم بمصائر الأمور، إلا أن مصر تختلف عن نظائرها الإقليمية بعدم وجود تهديد إقليمي آني، وذلك نظراً لاختلاف التركيبة السكانية والواقع المذهبي. ولا شك أن مصر مثل أي كيان سياسي له في المجالين الإقليمي والدولي أصدقاء وأعداء، وثمة من يفضل استمرار حالة الفوضى ويعمل على تغذيتها بطرق معينة من أجل تحقيق مصالح جيوستراتيجية بعيدة المدى، أو حتى خدمة لمصالح آنية، ذلك أن مصر واحدة من اللاعبين الكبار على المستويين الإقليمي والدولي، وبقدر تأثيرها وفعاليتها في الدوائر التي تتحرك في نطاقها تتولد الحساسيات وتتضارب المصالح. ثالثاً: أدى امتزاج مشهدي الثورة في ليبيا وتونس في وجدان الشارع المغاربي عموماً إلى تولد ميل ذي طبيعة أقرب إلى الإصلاح والتهدئة. رابعاً: تتركز التفاعلات الخليجية على الأدوار الخارجية أكثر من الأوضاع الداخلية، حيث تشكل الأوضاع الاقتصادية المريحة في هذه الدول عامل طرد لأي تفاعلات تغييرية ممكنة على المستوى السياسي، في حين تشير المعطيات إلى إمكانية أن تلعب دول الخليج أدواراً مهمة على الصعيد الخارجي، وخاصة في مناطق القلب ومصر. خامساً: رغم الانخراط الأمريكي المشفوع برغبة في إيجاد حل مقبول للصراع بين الفلسطينيين والإسرائيليين، إلا أن شروط الحل لم تتضح بعد، ذلك أن الورقة الامريكية للحل تتكئ بدرجة كبيرة على الظروف الإقليمية المعقدة وإمكانية استثمار حالة الضعف الشديد في النظام العربي وهو ما ينعكس كرِهان أمريكي على إمكانية تمرير الحل، غير أن ضعف الطرح الامريكي يجعل من الصعب على القيادة الفلسطينية القبول بمحتوياته بما يتضمنه من مسح للحقوق الفلسطينية، بل إنه يذهب إلى حد تحويل السلطة الفلسطينية إلى وكيل محلي للإدارة الإسرائيلية يخضع، بشكل دائم، للتجربة والفحص، تحت طائلة سحب الوكالة والعزل في أية لحظة. بالمقابل تجد إسرائيل نفسها في أفضل أوضاعها، على الصعد كافة، وذلك مع الانهيار الإقليمي العربي وزوال التهديدات في الأفق المنظور، وهو الأمر الذي يشجعها على تصليب مواقفها تجاه طروحات السلام التي يتبناها الراعي الأمريكي. سادساً: يقع الجاران التركي والإيراني على خط الزلزال الشرق أوسطي، ليس بسبب انخراطهما بأحداث الربيع العربي وحسب، وإنما بسبب جملة من التقاطعات بين البنى الديمغرافية والإثنية والمذهبية الموجودة في المنطقة، وحتى درجة التشابه النسبي بين الأنظمة الحاكمة والنخب السياسية، هذا فضلاً عن إشكالية الحدود المشتركة مع العالم العربي.[3]

أدت الأحداث التي شهدتها دول الثورات العربية إلى تغيرات هيكلية في نمط السياسات الخارجية لتلك الدول بينها وبين العالم الخارجي، وكذلك على المستوى الثنائي، خاصة أن أغلب هذه الدول لم تكن تملك سياسة خارجية واضحة المعالم واتسمت بالتبعية والنمطية ولم يكن قرارها مستقلاً وحراً. وقد أثبتت السنوات الماضية الطويلة من الصراع، أن العالم العربي في حاجة لصياغة جديدة للتعامل مع التطورات الجديدة. فباستمرار الأوضاع الراهنة في دول الثورات العربية وخارجها على ما هي عليه، سيؤثر لا محالة على التعامل مع الصراع العربي الإسرائيلي، فالمسألة لم تعد فقط مسألة احتلال واستيطان ومفاوضات، وإنما سعيٌ دولي (أمريكي – إسرائيلي) بالأساس لتوظيف الأجواء الراهنة

---

[1] حسن الأنباري وآخرون، (2011)، *الخارطة السياسية في الوطن العربي بعد الثورات العربية*، شهرية الشرق الأوسط (22)، مركز دراسات الشرق الأوسط، الأردن، ص 9 – 10

[2] دينا شحاتة ومريم وحيد، *محركات التغيير في العالم العربي*، مجلة السياسة الدولية، العدد 184، السنة 47، أبريل 2011، القاهرة، ص 11.

[3] غازي دحمان، *مسار التحولات الشرق أوسطية*، مركز الشرق العربي للدراسات الحضارية والاستراتيجية، 9 فبراير 2014، http://bit.ly/2vNRpFe، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

للتوصل إلى تسوية عاجلة ومنقوصة ومباشرة دون الاعتماد على أيه ثوابت أو قرارات أو معطيات الصراع بل بالعكس تصفية جوهر القضية وأهمها حق العودة واستمرار الاستيطان.[1]

تطورات المنطقة العربية ومنطقة الشرق الأوسط

نظرة معمقة على واقع القوى العربية والإقليمية في الوقت الراهن, سنجد أنها ليست في أفضل أحوالها, فالدول العربية الإقليمية باتت ضعيفة وتراجعت مكانتها وقوتها ومركزها وموقعها في سباق التنافس والتأثير بين القوى الإقليمية الكبرى, وذلك على حساب تأمين الجبهة الداخلية من الناحية الأمنية ضد أي مؤثر داخلي وخارجي قد يؤدي إلى زعزعة الأمن والاستقرار الداخلي في ظل ما شهدته وتشهده المنطقة من تطورات متلاحقة ومتسارعة, بالإضافة إلى تجاهلها للعديد من القضايا الخارجية, بعدم وضع خطط استراتيجية فاعلة وعدم تفعيل السياسة الخارجية لها, لإيجاد توازن بين القضايا الداخلية والخارجية والتي بشكل طبيعي تنعكس على البيئتين الداخلية والخارجية للدولة من حيث القوة والمكانة. وعلى الرغم من الغياب الطويل لتلك الدول عن الساحة العربية والإقليمية وقضاياها وتحديداً القضية الفلسطينية, بدأت في الوقت الراهن تسعى للعودة مجدداً لصدارة المشهد الإقليمي والتنافس فيما بينها وبين القوى الأخرى, فقد أدى تراجع دور ومكانة كل من السعودية ومصر على وجه التحديد, إلى تقدم كل من قطر وإيران وتركيا على حسابهما, وتأثيرهما في الكثير من القضايا والملفات ذات الأهمية والتي بطبيعة الأمر تخدم مصالحهم وتعزز من مكانتهم وموقعهم وقوتهم في منطقة الشرق الأوسط إقليمياً ودولياً, وهو الأمر الذي لا يمكن تجاهله بأي شكل من الأشكال. من جهة أخرى، نجد أن المملكة العربية السعودية تحاول من خلال حربها التي تقودها في اليمن ضد الحوثيين, ودعمها للمعارضة السورية, من تحقيق انتصار استراتيجي يعزز من مكانتها ومركزها في المنطقة, في محاولة السيطرة على القرار العربي والتأثير في قضايا منطقة الشرق الأوسط, في ظل التنافس والصراع السعودي – الإيراني في المنطقة, كما أن جمهورية مصر العربية, المدعومة سياسياً واقتصادياً من قبل دول الخليج تسعى جاهدة في المقام الأول إلى تأمين جبهتها الداخلية والقضاء على الإرهاب في منطقة شمال سيناء, والوصول إلى حالة من الاستقرار السياسي والاقتصادي والأمني الذي سيؤدي بطبيعة الحال إلى استعادة قوتها ومكانتها العربية والإقليمية في منطقة الشرق الأوسط والتأثير في القرار العربي, وتسعى للاستفادة من تواجدها في مجلس الأمن كعضو غير دائم، لدعم المشاريع والقضايا المصرية أولاً ومن ثم العربية. كما أن قطر وتركيا وإيران في حالة استمرار دائم للحفاظ على مكانتهما ودورهما المتقدم في المنطقة دون التخلي عن أي انجاز سياسي واقتصادي واستراتيجي وجيوسياسي قد تم تحقيقه طوال السنوات الماضية وفق الخطط والاستراتيجيات التي تم رسمها لتحقيق أهدافهما, والتأثير في معادلة التطورات والمتغيرات الجارية في المنطقة خدمة لمصالحهم والتي تعزز من تواجدهما ونفوذهما في منطقة الشرق الأوسط وقضاياها وحصد ثمار سياستهما عند أي استحقاق سيتم تطبيقه. من جهة أخرى، سعت كل من تركيا وإسرائيل إلى إعادة العلاقات السياسية والدبلوماسية فيما بينهم من خلال المفاوضات، التي وبدون أي شك تدعم مصالح الدولتين.[2] حيث بقيت العلاقات التركية – الإسرائيلية مجمدة على المستوى الرسمي منذ أن هاجم الجيش الإسرائيلي سفينة "مافي مرمرة" في المياه الإقليمية قبالة شواطئ قطاع غزة في 31 مايو 2010،[3] إلا أنه بعد سنواتٍ من التوتّر والقطيعة، أعلنت تركيا وإسرائيل في أواخر يونيو 2016 عن توصّلهما إلى اتفاقٍ لإعادة تطبيع العلاقات بينهما.[4] ويعتمد تطوّر العلاقات بين تركيا وإسرائيل على رؤيتهما لدورهما ومكانتهما في المنطقة، وعلى جملة من المتغيرات والقضايا الخلافية، مثل استمرار حصار قطاع غزة، وسياسة إسرائيل العدوانية تجاه الشعب الفلسطيني، وعلاقات إسرائيل مع الحركة الكردية، سواء في شمال العراق أو في سوريا أو في تركيا نفسها، وموقف إسرائيل من المسألة القبرصية، والخلاف حول مستقبل سوريا التي تسعى إسرائيل إلى تقسيمها وإضعافها، في حين تعارض تركيا ذلك.[5]

---

[1] طارق فهمي، *بعد التحولات في المشهد العربي: مسارات جديدة لاستشراف مستقبل الصراع العربي الإسرائيلي*، المركز العربي للبحوث والدراسات، 28 يونيو 2015، http://www.acrseg.org/39141، تاريخ زيارة الموقع 30 أغسطس 2017.

[2] أحمد سمير القدرة، *القضية الفلسطينية بين قضايا الداخل والخارج*، مركز النور للدراسات، 27 يونيو 201، http://bit.ly/2w5eKGE، تاريخ زيارة الموقع 1 سبتمبر 2017.

[3] محمود سمير الرنتيسي، *تركيا وإسرائيل.. واقع العلاقات واحتمال التقارب*، 20 أغسطس 2015، مركز الجزيرة للدراسات، قطر، ص 2.

[4] تقدير موقف، (2016)، *اتفاق المصالحة التركي – الإسرائيلي وتداعياته الثنائية*، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسيات، قطر، ص 1.

[5] *اتفاق المصالحة التركي – الإسرائيلي وتداعياته الثنائية*، المرجع السابق، ص 5.

ضمن ذات السياق، وبعد مسار طويل من الصراع بين الدولة اليمنية ومسلحي الحركة الحوثية، تمكنت جماعة عبد الملك الحوثي المعروفة باسم "أنصار الله" من السيطرة على مفاصل رئيسية في العاصمة اليمنية بما في ذلك البرمان.[1] لقد شكل هذا الانقلاب مصدر تهديد لدول الخليج العربي وتحديداً السعودية،[2] حيث بدأت قوات التحالف العربي بقيادة المملكة العربية السعودية بتنفيذ عمليات عسكرية ضد جماعة أنصار الله الحوثية المتحالفة مع الرئيس اليمني المخلوع علي عبدالله صالح, وأطلق على هذه العمليات اسم عاصفة الحزم.[3] إن ما عجل بتحديد ساعة الصفر للبدء في عملية عاصفة الحزم هو تقدم الحوثيين وقوات صالح نحو العاصمة عدن للسيطرة الكاملة على اليمن، واعتبار السعودية ذلك خطاً أحمر لن تسمح بتجاوزه لأنه يوقع اليمن تحت النفوذ الإيراني، ما يُعرض أمنها وأمن جيرانها في منظومة مجلس التعاون الخليجي لخطر داهم،[4] وأيضاً، كرداً على توقيع الاتفاق النووي الإيراني الذي عدته الرياض ترجيحاً أمريكياً لكفة إيران على حساب دول الخليج العربية، وتقوية شوكتها، لاسيما مع التوافق الروسي – الأمريكي على رفض الحرب العسكرية ضد النظام السوري.[5]

بالإضافة إلى ذلك، لم تشهد ثورة من ثورات الربيع العربي حالة من الاصطفاف الإقليمي والدولي كما شهدتها الحالة السورية، ويعود السبب الرئيس في ذلك إلى أن سوريا تشكل بيضة القبان في توازنات إقليمية دقيقة، فأي طرف يستميلها يكون قد غير ميزان القوى لمصلحته. فضلاً عن ذلك، تقع سوريا على تخوم الملفات الثلاثة الساخنة في المنطقة: العراق, ولبنان، وفلسطين وهي تؤثر وتتأثر بها بقوة، ما جعل استقرارها حاجة إقليمية ودولية من جهة، ومن جهة أخرى، مثّل دافعاً لأطراف إقليمية ودولية للتقرب منها.[6] ومع أن الأزمة السورية بدأت مرتبطة بسيرورة الربيع العربي، فهي سرعان ما تحولت إلى صراع نفوذ بين الدول الإقليمية الكبرى، ثم أخذت ترتبط بمستوى أعلى من التنافس بين القوى العظمى في النظام الدولي، وتحديداً روسيا والصين من جهة والولايات المتحدة ودول الاتحاد الأوروبي من جهة أخرى.[7] وبمقدار ما شكلت الأزمة السورية حالة استقطاب دولي، فإنها شكلت بالمقابل بؤرة استقطاب إقليمي أكبر، فالتأثير هنا أكثر مباشرة نتيجة القرب الجغرافي والتداخل المذهبي والتنافر الأيديولوجي وحجم المصالح والصراع على النفوذ وتصور الأطراف الإقليمية الفاعلة في الأزمة السورية للتهديدات التي تواجههم والفرص المتاحة أمامهم لتحقيق غاياتهم.[8]

قد لا يبدو ما حدث في العراق مفاجئاً للكثير من الخبراء في الشأن العراقي، وذلك في ضوء قصور أسس العملية السياسية، ووجود نظام المحاصصة الطائفي الذي أفضى إلى شد وتوتر بين السنة والشيعة برعاية الولايات المتحدة، فضلاً عن الشعور بالتهميش لدى معظم العرب السنة في ظل ضعف المشاركة السياسية، إضافة إلى الشد بين الحكومة في بغداد وإقليم كردستان، علاوة على تدخل دول الجوار ومن أبرزها إيران. إن آثار الاحتلال الأمريكي عام 2003 لا تزال فاعلة في توليد الأزمات والصراعات الطائفية في العراق، فقد أصبحت سياسات الهوية هي الركن الأهم في العملية السياسية، كما أن الانقسام على أساس الهوية الإثنية بين العرب والأكراد، والطائفية بين السنة والشيعة، يتحكم في مسارات الدولة.[9] كما يُعد تنظيم الدولة الإسلامية (داعش) من أبرز القوى المسلحة الفاعلة في المشهد العراقي. ورغم ذلك فإن أطراف محلية وإقليمية ودولية قد أسهمت بشكل أو بآخر في تضخيم دور التنظيم في كل من العراق وسوريا لأغراض تدخل في إطار التوظيف السياسي، وتختلف وفقاً لحسابات كل طرف وأهدافه، وهي أهداف قد تصل إلى حد التناقض، فهناك جهات محلية وإقليمية تهدف من دعمها (لداعش) إلى تخويف دول الجوار والقوى الدولية من فزاعة الإرهاب للحفاظ على الوضع القائم.[10]

---

[1] تقدير موقف، *ماذا يعني سقوط صنعاء بيد الحوثيين*، سبتمبر 2014، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 1.

[2] أحمد سمير القدرة، *الحزم الخليجي العربي والأمن القومي*، وكالة خبر الفلسطينية للصحافة، 2 إبريل 2015، http://bit.ly/2wiAF8R، تاريخ زيارة الموقع 4 سبتمبر 2017.

[3] أحمد سمير القدرة، *السعودية وإيران والاشتباك غير المباشر*، دنيا الوطن، 29 إبريل 2015، http://bit.ly/2fbJOdn، تاريخ زيارة الموقع 4 سبتمبر 2017.

[4] تقدير موقف، *عاصفة الحزم: الحسابات والمآلات*، 26 مارس 2015، مركز الجزيرة للدراسات، قطر، ص 2.

[5] نادية سعد الدين، ، *مسارات التحول: المعادلات الأمنية الجديدة في النظام الإقليمي العربي*، مجلة السياسة الدولية، 7 أغسطس 2016، http://bit.ly/2f3yaod، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

[6] مروان قبلان، *المسألة السورية واستقطاباتها الإقليمية والدويلة: دراسة في معادلات القوة والصراع على سورية*، مارس 2015، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 10.

[7] مروان قبلان، المرجع السابق، ص 14.

[8] مروان قبلان، المرجع السابق، ص 20 – 21.

[9] أحمد سعيد نوفل وآخرون، *الأزمة العراقية إلى أين؟*، فريق الأزمات العربي، العدد 9، سبتمبر 2015، مركز دراسات الشرق الأوسط، الأردن، ص 7.

[10] أحمد سعيد نوفل وآخرون، *الأزمة العراقية إلى أين؟*، المرجع السابق، ص 8 – 9.

في سياق متصل، تُشكل الأزمة الليبية أحد أبرز الأزمات التي تشهدها المنطقة العربية، حيث انتهت إلى أزمة عميقة تتمثل بوجود حكومة مستقلة في الشرق الليبي يرأسها عبدالله الثني وتدعمها قوات اللواء خليفة حفتر، أما العاصمة طرابلس والغرب فتُسير شؤونه حكومة الوفاق الوطني ويقودها رئيس المجلس الرئاسي المنبثق عن اتفاق الصخيرات فايز السراج وتدعمها تشكيلات عسكرية مختلفة.[1]

لم تكن دول الخليج العربي بمنأى عن تلك التطورات التي تتعرض لها منطقة الشرق الأوسط، فوفق العقيدة الأمنية الخليجية، فإنها تُشكل تحديات خطيرة أمام حالة الاستقرار السياسي والاقتصادي والاجتماعي وتحديات كبير تُعرض الأمن القومي الخليجي للخطر والتهديد. في ظل تصاعد الأزمة السورية والليبية واليمنية والعراقية، واحتدام التنافس الإقليمي والدولي وتنامي الجماعات والتنظيمات الإرهابية فيها بقيادة تنظيم (داعش)، نجد تباين في سلوك وموقف الدول الخليجية تجاه أطراف الأزمة والصراع. من جهة أخرى، شكل التقارب القطري – الإيراني وتعزيز العلاقات في العديد من الملفات وخاصة الاقتصادي، إلى جانب المواقف السياسية المتقاربة تجاه الأزمات والقضايا الدائرة في منطقة الشرق الأوسط، مصدر ازعاج وقلق للسعودية والإمارات. ونتيجة لذلك طفت الخلافات على السطح بين دول مجلس التعاون الخليجي لأول مرة في مارس 2014 التي عرفت بأزمة سحب السفراء، رداً على السياسة القطرية المستمرة. وبعد مرور ثلاثة سنوات على أزمة سحب السفراء، تفجرت أزمة خليجية جديدة بين السعودية والإمارات ومملكة البحرين إلى جانب مصر من جهة وقطر من جهة أخرى، وهذه الأزمة ليست منفصلة عن الأزمة السابقة بل استكمالاً لأزمة سحب السفراء، فقد تفجرت الأزمة في 25 مايو 2017، بناءً على تصريحات نُسبت إلى أمير دولة قطر نُشرت على القناة القطرية ووكالة الأنباء القطرية الرسمية، أدت إلى اتخاذ قراراً من قبل السعودية والإمارات والبحرين ومصر بقطع العلاقات الدبلوماسية والقنصلية مع قطر.[2]

كانت إيران قبل الثورات العربية تنسج علاقات واسعة، اقتصادية نفطية واستراتيجية مع دول الجوار الإقليمي. وكانت تشعر بتنامي دورها ونفوذها، وبأن الحاجة إليها وإلى هذا الدور لم يعد من الممكن تجاهله، باعتراف المحللين والباحثين ودوائر صنع القرار الغربية، خصوصاً بعد الانسحاب الأمريكي من العراق. لكن إيران كانت في الوقت نفسه تشعر بالقلق من المحاولات المستمرة لتقويض هذا الدور والتخلص من تلك الحاجة إليها ومن التهديد المباشر بالعدوان العسكري عليها من إسرائيل مباشرة أو من الولايات المتحدة التي تؤكد دائماً أن الخيارات كلها مفتوحة في التعامل مع البرنامج النووي الإيراني.[3]

لاشك أن ما آلت إليه تطورات الربيع العربي أسفرت عن ظهور معادلة جديدة في العلاقات العربية – الإيرانية، حيث أضحت إيران تمثل لاعباً مهماً ومؤثرًا في خريطة التوازنات الإقليمية. ولذا لم يكن غريبًا سعي إيران لفرض المخطط الشيعي الصفوي في المنطقة العربية، حيث نجحت في إيجاد بيئات خصبة لمدها الصفوي في بعض الدول العربية، من خلال دعمها للميلشيات المسلحة بالمال والسلاح، ومن ثم تحولت دول عربية إلى ساحات حرب، أصبح للطرف الشيعي فيها وجود مؤثر في كل من اليمن وسوريا والعراق والسعودية ولبنان. ومن ثم فإن التدخلات الايرانية في عدد من الدول العربية كما هو الحال في العراق وسوريا والبحرين والعراق واليمن، تهدد أمن واستقرار تلك البلدان. ومن جانب آخر لا يمكن إغفال تغير الوضع الجيوسياسي والاستراتيجي في المنطقة العربية، لصالح القوة الإيرانية المتنامية، سواء من الناحية الإيديولوجية أو من ناحية النفوذ الأمني والتعبوي لجميع الدول الموجودة ضمن هذا المجال الحيوي، بغض النظر عن حجم استقلالها وقوة حكوماتها.[4] فمنذ اندلاع الثورات العربية نهاية 2010، أخذت تبرز بين القوى الإقليمية حالة من التنافس الجيوبوليتيكي، وكانت إيران من ضمن الدول التي لديها مشاريع واهتمامات استراتيجية في المنطقة. وسرعان ما بلورت إيران رؤيتها إزاء ما يجري ليتم البناء عليها، لا سيما أن مشروعها تجاه المنطقة قائم، وقد جاءت هذه التحولات لتتلاءم مع التوجهات السياسية الخارجية الخاصة بها بما يخدم استراتيجيتها الكبرى في الشرق الأوسط.[5]

---

[1] أحمد سعيد نوفل وآخرون، *الأزمة الليبية إلى أين؟*، فريق الأزمات العربي، العدد 13، مارس 2017، مركز دراسات الشرق الأوسط، الأردن، ص 4.

[2] أحمد سمير القدرة، *الأزمة الخليجية في ميزان القوة والتنافس*، الشروق العربي، 4 يوليو 2017، http://bit.ly/2xitOjB، تاريخ زيارة الموقع 5 سبتمبر 2017.

[3] طلال عتريسي، (2014)، *الأهداف والمصالح الإيرانية في النظام العربي بعد الثورات*، ذكرت في: أحمد سعيد نوفل وآخرون، التداعيات الجيوستراتيجية للثورات العربية، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 352.

[4] هاشم بشير، *أبعاد متشابكة: تنامي الدور الإيراني في المنطقة العربية*، مركز الروابط للبحوث والدراسات الاستراتيجية، 29 نوفمبر 2015، http://rawabetcenter.com/archives/15619، تاريخ زيارة الموقع 5 سبتمبر 2017.

[5] طايل يوسف العدوان، (2013)، *الاستراتيجية الإقليمية لكل من تركيا وإيران نحو الشرق الأوسط*، رسالة ماجستير غير منشورة، قسم العلوم السياسية، كلية الآداب والعلوم، جامعة الشرق الأوسط، الأردن، ص 160.

يبقى الملف النووي الإيراني السقف الأعلى للمشروع الاستراتيجي الإيراني تجاه منطقة الشرق الأوسط.[1] فبعد واحد وعشرين شهراً من المفاوضات الصعبة التي أعقبت التوصل إلى اتفاق الإطار في جنيف في نوفمبر 2013، وبعد عدة تمديدات للمهلة حتى الموعد النهائي للاتفاق، أعلنت مجموعة القوى الكبرى 5+1 (الأعضاء الدائمون في مجلس الأمن وألمانيا) عن التوصل إلى اتفاق نهائي مع إيران حول برنامجها النووي، حيث يُمثل الاتفاق المرحلة الثالثة والأخيرة من المفاوضات بين القوى الكبرى وإيران في لوزان في أبريل 2015.[2]

لم تكن طهران وهي تفاوض سراً مع المنظومة الغربية نحو 12 سنة حول ملفها النووي بعيدة عن التحولات الإقليمية في الشرق الأوسط؛ بل كانت فاعلاً رئيسياً فيها، وبخاصة بعد التدخل الأمريكي في العراق سنة 2003. وبسبب هذا الغزو تمكنت طهران من العودة لعمقها الطائفي، واستثمرته سياسياً وعسكرياً في العراق ولبنان وسوريا واليمن؛ واستطاع الحرس الثوري أن يؤدي دوراً محورياً في إنتاج وتصريف القرار السياسي الخارجي الإيراني، عبر ترسيخ دور المليشيات المسلحة في جغرافية سياسية واسعة، تضم المكون الشيعي في تركيبتها السكانية.[3]

من جهة أخرى، استثمرت بقايا تنظيم القاعدة حالة الاستقطاب الطائفي الناشئ عن السياسات الإيرانية التي دعمت ممارسات المالكي والأسد لإعادة تشكيل نفسها، فظهر تنظيم الدولة الإسلامية في العراق والشام، والذي بدأ يعرف اختصاراً باسم "داعش" في أبريل 2013. وبينما كان الكثير من الاهتمام ينصب على نشاط تنظيم الدولة في الصراع السوري، استيقظ العالم في 10 يونيو 2014، على وقع انهيار الجيش العراقي في محافظة نينوى وسقوط الموصل بيد التنظيم. لقد أربك صعود تنظيم الدولة الإسلامية الحسابات السياسية لمختلف القوى المحلية والإقليمية والدولية.[4]

سياسة القوى الإقليمية: المحاور التحالفات وميزان القوى

أشار الدكتور الأمريكي جون ميرشايمر أستاذ العلوم السياسية والباحث في معهد بروكنجز في واشطن، في كتابه "مأساة سياسة القوى العظمى The Tragedy of Great Power Politics" إلى: استمرارية دورة العنف وعدم تحقق آمال السلام، لأن القوى العظمى التي تشكل النظام الدولي تخشى بعضها البعض وتتنافس على السلطة والهدف النهائي لها هو الحصول على موقف القوة المهيمنة لأنها هي الوسيلة الأفضل لضمان بقاء الأقوى. ويشير أيضاً أن هذا الوضع المأساوي لا مفر منه، إلا إذا اتفقت الدول التي تشكل النظام الدولي على تشكيل حكومة عالمية، وأن مثل هذا التحول يكاد يكون احتمال واقعي، ومع ذلك لا بد من الصراعات والحروب لكسب الميزات على نحو كبير ودائم في السياسة العالمية[5]. كما اعتبر جون ميرشايمر أن القوة هي الوسيلة للوصول وتحقيق الغاية، وأن الغاية هي البقاء، ولأجل البقاء تنشغل الدول بتوازن القوى للحصول على القوة التي تمكنها من البقاء والسيطرة والهيمنة.[6]

ترجع سيناريوهات صعود أو هبوط قوة إقليمية في منطقتها إلى مجموعة من العناصر تحدد فرص كل دولة، تتمثل في قدرة الدولة على تحمل القيادة انطلاقًا من مقومات القوة التي تحوزها (قد تكون جغرافية، أو سياسية، أو عسكرية، أو اقتصادية)، ودرجة استقرارها السياسي والأمني، ورصيدها القيادي التاريخي ونفوذها الرمزي (الثقافي والديني)، وموقفها من القضايا المحورية في المنطقة (القضية الفلسطينية، حركات المقاومة الفاعلة إقليميًّا، الملف النووي الإيراني، الربيع العربي)، ومدى القبول الإقليمي بالدور القيادي لكل دولة، وأخيرًا علاقاتها مع بعض القوى الدولية الصاعدة كروسيا والصين.[7]

---

[1] طايل يوسف العدوان، المرجع السابق، ص 154.

[2] تقدير موقف، *قراءة في الاتفاق النووي الإيراني*، يوليو 2015، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 1.

[3] خالد يايموت، *الصعود الإيراني الجديد: العودة إلى الصفر في ظل صراع جيوسياسي دولي تقاطبي*، مجلة رؤية التركية، العدد 2، السنة 5، صيف 2016، مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية (ستا)، اسطنبول، ص 35.

[4] مروان قبلان، *صعود تنظيم الدولة الإسلامية وتحولات النظام الإقليمي في المشرق العربي*، مجلة سياسات عربية، العدد 12، يناير 2015، قطر، ص 13.

[5] John J. Mearsheimer, (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton and Company, New York, p. XI – XII.

[6] جون ميرشايمر، (2016)، *الواقعية البنيوية*، ذكرت في: نظريات العلاقات الدولية: التخصص والتنوع، تحرير: تيم دان وآخرون، ترجمة: ديما الخضرا، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 215.

[7] *القوى الإقليمية في الشرق الأوسط: إعادة التشكيل بعد الثورات العربية*، مركز الجزيرة للدراسات، 7 يونيو 2015، http://bit.ly/2vBen1A، تاريخ زيارة الموقع 1 سبتمبر 2017.

مع انطلاق الثورات العربية عام 2011 لم تختلف ماهية القوى المؤثرة في إقليم الشرق الأوسط، عن ذي قبل. فلا تزال أكثر القوى تأثيراً هي مصر والسعودية وإيران وتركيا وإسرائيل، ويسعى كلٌ منها لتحقيق أهدافه والحفاظ على أمنه ووجوده القومي ومركزه الدولي والإقليمي. ونظراً إلى اختلاف تلك الأهداف بل تعارضها في كثير من الأحيان، ظهر تنافس، بل صراع أحياناً، على اكتساب القوة وتحقيق توازن القوى بين كل منها ومنافسيها على الصعيد الإقليمي. ومع حالة الحراك التي تعيشها منطقة الشرق الأوسط منذ انطلاق ثورات الربيع العربي، نشأ حراك في ميزان القوى الإقليمي بين القوى الفاعلة فيه. إن متغيراً رئيساً حدث خلال 2015، وهو توقيع إيران والدول دائمة العضوية في مجلس الأمن بالإضافة إلى ألمانيا، الاتفاق النهائي الخاص بالملف النووي الإيراني، إذ أن هذا الاتفاق كان له انعكاسات مهمة على توازن القوى في منطقة الشرق الأوسط.[1]

أصبحت نزعة السيطرة على منطقة الشرق الأوسط تراثاً بشرياً، وذلك تبعاً للتطورات المعاصرة التي جعلت المنطقة تعني أوسع بكثير من المعاني الجغرافية، والدليل على ذلك هو الاهتمام العالمي بكل ما يجري فيها، فقد أسهمت أطراف دولية وإقليمية عديدة في مشاركة الولايات المتحدة الأمريكية في جهودها الساعية لفرض هيمنتها المطلقة على المنطقة، أو تنافست معها لمنع هذه المساعي في تحقيق مساعيها.[2] فقد سعت الولايات المتحدة الأمريكية بكل جهدها ضمن عملية استكمال للمتغيرات الجيوسياسية في الشرق الأوسط لخلق فجوة في العلاقات العربية – العربية، وتغذية مجالات الاختلاف البينية المتوفرة في الدول العربية، مستفيدة من اختلاف المذاهب والأنظمة السياسية والتفاوت الاقتصادي، مما زاد من قدرة الولايات المتحدة الأمريكية في استعمال منطق "فرق تسد" لبسط نفوذها.[3]

دخلت منطقة الشرق الأوسط في دائرة مغلقة من التوتر والاحتقان والتي لا يبدو أنها تنتهي في القريب، نتيجة الصراعات المفتوحة التي رسمتها الولايات المتحدة. لم تعد تخضع الصراعات المفتوحة في منطقة الشرق الأوسط للحسابات الضيقة، كنظرية تصفير المشكلات التي ابتكرها رئيس الوزراء السابق أحمد داوود أغلو، أو اللجوء إلى الحلول الصفرية بسبب أن تلك الصراعات مرتبطة بمصالح القوى الإقليمية ومصالح الولايات المتحدة والعرب، مما يؤسس لمعادلة جديدة تسمى بـ "توازن الضعف" التي تفرض على الدول الإقليمية اللجوء إلى التسويات والتوافقات تحت نظر ورعاية الولايات المتحدة. تلك المعادلة تمنع من وجود طرف منتصر دون بقية الأطراف، والتي لن تترك طرف مهزوم أيضاً، حتى تجعل جميع القوى الإقليمية والأطراف المتعادلة حتى تجبرهم نحو التوافق والتسويات، وهي معادلة جديدة دشنتها الولايات المتحدة بعد ثورات الربيع العربي. المعادلة الجديدة لن تسمح بوجود صراعات صفرية على الأرض والتي تنتهي بهزيمة طرف وانتصار الطرف الآخر, بل يجب أن تترك الصراعات مفتوحة في منطقة الشرق الأوسط حتى تدين جميع القوى والأطراف الإقليمية لهيمنة الولايات المتحدة.[4]

حسب مفهوم توازن القوى في العلاقات الدولية، تلجأ الدول التي لا يكون ميزان القوة في مصلحتها إلى تشكيل تحالفات ضد القوى أو الأطراف التي يحتمل أن تصبح مهيمنة، أو اتخاذ تدابير لتعزيز قدراتها، أو قد تختار أن تقوم بنفسها بإحداث وازن واعٍ عبر تغيير موضعها من التحالفات القائمة من أجل الحفاظ على التوازن. ومعنى ذلك، تقوم الدول، ذات السلوك العقلاني، بمراقبة محيطها الإقليم الأوسع والتطورات الجارية فيه، من حيث تصاعد أو أفول الأدوار الدولية والإقليمية، ومدى تأثير ذلك في قوتها ودورها ومكانتها المستقبلية، ومن ثم، تقوم بتغيير أو تعديل توجهاتها الاستراتيجية أو بعض سياستها القائمة على الأقل، استجابة للمتغيرات ودفاعاً عن دورها حفاظاً على توازن القوى.[5]

إن مناقشة مواقف أهم الفاعلين الإقليميين في المنطقة وتوجهاتهم في ظل التحولات العربية، والمظلة الأمريكية التي تشكل النظام الدولي للنظام الإقليمي المتوقع، سيعكس موازين القوى في المنطقة وسيحدد ملامحها المستقبلية والمتوقعة، فالتوازن الإقليمي هو معادلة توزيع القوة العسكرية والاقتصادية بين أهم الفاعلين في المنطقة، والذي يشمل تركيا، وإيران، وإسرائيل، ومصر، ومجلس التعاون الخليجي والأردن مع أهمية التركيز على المحور الأخير في التوازن الإقليمي كنتيجة وكمؤثر.[6]

لقد عصفت تداعيات السنوات الست الماضية بتوازنات القوى التقليدية في منطقة الشرق الأوسط، وغيرت من خريطة المحاور الاستراتيجية والتحالفات الإقليمية الرئيسة، وأضحت السياقات الراهنة في الإقليم محمومة بصراعات استقطابية حادة، تغلفها حزمة من الاستراتيجيات والاستراتيجيات المضادة لاكتساب مواطئ قدم وتعزيز النفوذ وبسط الهيمنة، في أعقاب انحسار "شعبوية" الحراك الثوري خلال

---

[1] مصطفى سعد، *الشرق الأوسط وتوازن القوى الفاعلة فيه*، صحيفة الحياة، 18 مايو 2016، http://bit.ly/1Oldo8z، تاريخ زيارة الموقع 2 سبتمبر 2017.

[2] طايل يوسف العدوان، مرجع سابق، ص 48.

[3] طايل يوسف العدوان، المرجع السابق، ص 51.

[4] عبد الحفيظ عبد الرحمن محبوب، (2015)، واقع جيوسياسي جديد في الشرق الأوسط يغذيه الصراع والإرهاب، دار ناشري للنشر الإلكتروني، الكويت، ص 31.

[5] عماد يوسف قدورة، *مسألة التغير في السياسة الخارجية التركية: المراجعات والاتجاهات*، ديسمبر 2015، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 2.

[6] عدنان هياجنة، (2011)، *التوازن الإقليمي في الشرق الأوسط في ظل التحولات السياسية*، مجلة دراسات شرق أوسطية، مجلد 15، العدد 56، الأردن، ص 18.

حقبة الربيع العربي الآفلة، وتحولها إلى سياقات "مؤدلجة" عنيفة من الحروب الشاملة والمحدودة وغيرها من صور "تسليح" ما بعد الحراك الثوري العربي. تواكبت تلك التحولات مع صعود قوى إقليمية غير عربية باتت اللاعب الأبرز في لعبة شد الأطراف التالية لموجة ثورات الربيع الأولى، واللاعب المحوري في خريطة التحالفات الإقليمية الجديدة التي باتت تشكل نمطاً معقداً من ديناميات الفك والتركيب، لإعادة رسم خريطة المنطقة على أسس جديدة، قطعاً لن تصب في مصلحة القوى العربية ذات النفوذ التقليدي في الشرق الأوسط، ويقصد بتلك القوى الإقليمية غير العربية كل من إيران وتركيا، بالإضافة إلى إسرائيل الذي تبقى في خلفية المشهد بمثابة الغائب الحاضر، مستفيدة من جل التفاعلات الاستراتيجية في المنطقة بشكل أو بآخر.[1]

أذكت الأحداث والتفاعلات الجارية في النظام الإقليمي العربي، معادلات أمنية جديدة، إزاء تغير بنية القوة بين فواعل النظام، و"تقلب" أنماط التحالفات، وصور الاستقطاب البيني، وتنامي الاختراق الخارجي داخل ساحته، على حساب تهدئة الأوضاع، وتسوية الصراعات، مما راكم أزمات مضاعفة في المنطقة. وإذا كانت مسوغات بناء معادلة أمنية جامعة لدول الإقليم تجد محفزاتها الجادة إزاء شائكية الملفات المشتركة، فإن اتساع نطاق صراعاتها وأزماتها البنيوية العميقة، وتنامي أدوار فواعل إقليمية، متضاربة المنافع حيناً حد الخصومة، ومتنافسة حول مكانة "الدولة المركزية"، مع غياب الإطار الجمعي القادر على حل الخلافات وضبطها، قد أسهم في غلبة الأنماط الصراعية والخلافية على المحفزات المؤسسة للمسارات التفاعلية والتعاونية الممكنة، مما يعني السير بالمنطقة نحو مزيد من عدم الاستقرار.[2]

ظهرت بوادر تحول في التحالفات الإقليمية مع وصول الرئيس الأمريكي دونالد ترامب لرئاسة الولايات المتحدة، وتعتبر سياسة التحالفات الإقليمية مفضلة لدى نخب الحكم في السعودية على وجه التحديد، ما دلل عليه محاولات السعودية المستمرة في بناء التحالف العربي في اليمن، والتحالف الإسلامي، ومحاولة تكوين قوة عربية مشتركة، كما أن تزامن الانفتاح الإسرائيلي مع القوى الإقليمية السنية المختلفة يشير إلى أن ثمة رغبة إسرائيلية في إعادة بناء تحالفات إقليمية لمواجهة إيران. ويضاف إلى ذلك السعي الملحوظ للأطراف الإقليمية السنية لإيجاد أرضية لعلاقة جديدة مع إسرائيل، من خلال دعوات بناء السلام الإقليمي، أو من خلال عودة الحديث عن المبادرة العربية للسلام.[3]

بناءً على ما سبق يمكن تحديد أهم المحاور المتنافسة للسيطرة والهيمنة على منطقة الشرق الأوسط ضمن استراتيجية موازين القوى، وهي: المحور الأول ويتكون من إيران وسوريا، وكذلك الجهات الفاعلة غير الحكومية مثل حزب الله في لبنان والحوثيين في اليمن وقوات الحشد الشعبي في العراق. وإيران هي القوة الرئيسية المتحكمة والمسيطرة في هذا المحور، وتدعمه روسيا سياسيًا واقتصاديًا وعسكريًا. المحور الثاني يتكون من المملكة العربية السعودية ومصر والإمارات العربية المتحدة والبحرين واليمن (بقيادة عبد ربه منصور هادي)، بالإضافة إلى بعض الجهات الفاعلة غير الحكومية مثل جيش الإسلام (الجبهة الإسلامية). والسعودية هي القوة الرئيسية في هذا المحور مع مصر باعتبارها الركيزة الثانية. وعلى عكس المجموعة السابقة، فإن هذا المحور مدعوم من الولايات المتحدة الأمريكية. المحور الثالث هو الأكثر تعقيدًا ويتألف من تركيا وقطر والعديد من الجهات الفاعلة غير الحكومية مثل جماعة الإخوان المسلمين وحركة حماس.[4] المحور الرابع هو المحور التركي الخليجي: يمثل هذا المحور نقطة المواجهة الثانية في وجه التمدد الايراني في المنطقة، فتركيا رغم خلافاتها الاستراتيجية مع الامارات والسعودية، إلا أنها تؤيد توجهات هذه القوى لصد النفوذ الايراني في المنطقة، ولكن بأسلوب لوجستي واستخباراتي ودبلوماسي فقط، دون الخوض في مواجهة مباشرة، والمثال على ذلك موقف تركيا المؤيد لعمليات "عاصفة الحزم" ضد الحوثيين في اليمن، وفي الوقت نفسه ترفض الاصطدام المباشر بإيران لاعتبارات استراتيجية واقتصادية.[5] تجسد هذا المحور بإنشاء "مجلس تعاون استراتيجي" بين السعودية وتركيا، إذ يُجسد هذا المجلس التقاء رؤية البلدين لكثير من الملفات الساخنة في المنطقة، بعد التقارب في مواجهة المحور الروسي الإيراني السوري.[6]

---

[1] مصطفى شفيق علام، *تحالفات القوى الإقليمية وآثارها على مستقبل المنطقة*، مجلة البيان، العدد 357، الرياض، http://bit.ly/2vYg9Pg، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

[2] نادية سعد الدين، مرجع سابق.

[3] سمير رمزي، *التحول في نمط التحالفات الشرق الأوسط*، مركز البديل للتخطيط والدراسات الاستراتيجية، 7 أغسطس 2017، http://bit.ly/2eY0x77، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

[4] *صراع المحاور الإقليمية: قطر وميزان القوى في الشرق الأوسط*، ترجمة وتحرير: شادي خليفة، الخليج الجديد، 31 يوليو 2017، http://thenewkhalij.news/node/76189، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

[5] علي زياد، *التوازن المفقود وخريطة التحالفات الإقليمية والدولية في الشرق الأوسط*، صحيفة القدس العربي، 25 مايو 2015، http://www.alquds.co.uk/?p=346496، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

[6] خالد مبروك، *مجلس التعاون الاستراتيجي.. رسالة تركية سعودية*، الجزيرة نت، 31 ديسمبر 2015، http://bit.ly/2xU0ygl، تاريخ زيارة الموقع 6 سبتمبر 2017.

بالإضافة إلى ذلك، يعيش الشرق الأوسط حالة شديدة من الاستقطاب على مستوى الدول، العربية وغير العربية، ويمثل ساحة لعدد من التحالفات التي يحمل غالبها الطابع العسكري بعضها بقيادة عربية، والبعض الآخر بقيادة أجنبية[1]. ويُمكن تحديد أهم التحالفات العسكرية على النحو التالي:

أولاً: التحالف الدولي ضد تنظيم الدولة الإسلامية: يضم التحالف الدولي ضد تنظيم الدولة قرابة الـ60 دولة بما فيها إيران التي لم تنضم رسميا إلى التحالف الذي تقوده الولايات المتحدة الأمريكية، لكنها صرحت بأنها تعمل ضد التنظيم في العراق لكنها لا تنسق مع التحالف.[2]

ثانياً: التحالف العربي ضد الحوثيين: نشأ التحالف العربي بقيادة المملكة العربية السعودية إثر سقوط اليمن بيد مليشيات أنصار الله (الحوثي) وبعض القوات التابعة للرئيس المخلوع علي عبد الله صالح، وبدأت عملياته العسكرية في 25 مارس 2015 تحت اسم "عملية عاصفة الحزم" بطلب من الرئيس اليمني علي عبد الله صالح. ودعمت الولايات المتحدة الأمريكية التحالف، وأمدت دول التحالف بالأسلحة، وأنشأت مركزاً للتنسيق في السعودية.[3]

ثالثاً: التحالف الإسلامي ضد الإرهاب: تحالف إسلامي عسكري أعلنته المملكة العربية السعودية في 15 ديسمبر 2015، ويتشكل من 34 دولة لمحاربة الإرهاب في مناطق مختلفة بالعالم الإسلامي، وأنيط بهذا التحالف – الذي وصل لاحقاً عدد أعضائه إلى 39 – قيادة العمليات وتنسيقها، انطلاقاً من مقره في الرياض. وجاء التحالف الإسلامي "انطلاقًا من أحكام اتفاقية منظمة التعاون الإسلامي لمكافحة الإرهاب بجميع أشكاله ومظاهره، والقضاء على أهدافه ومسبباته، وأداءً لواجب حماية الأمة من شرور كل الجماعات والتنظيمات الإرهابية المسلحة، مهما كان مذهبها وتسميتها، والتي تعيث في الأرض قتلاً وفسادًا، وتهدف إلى ترويع الآمنين"، بحسب بيان نقلته وكالة الأنباء السعودية. ويعمل التحالف الذي تقوده السعودية على تطوير البرامج والآليات اللازمة لدعم محاربة الإرهاب، ووضع الترتيبات المناسبة للتنسيق مع الدول والجهات الدولية في سبيل خدمة المجهود الدولي لمكافحة الإرهاب وحفظ السلم والأمن الدوليين،[4] علماً بأن التحالف لا يضم إيران والعراق.[5] جاء تدشين التحالف الإسلامي ذو طابع عسكري رداً على التحالف الروسي الإيراني المتصاعد والذي شكل محوراً رباعياً بطابع عسكري "روسي إيراني عراقي سوري". ويعد التحالف استمراراً للنهج الذي سنه الملك سلمان بن عبد العزيز بأخذ زمام الأمور في المنطقة، بما يفتح الباب للرياض لترقية مكانتها كقوة إقليمية؛ حيث لم تعد تقود الخليج أو توجه الجهود السياسية والعسكرية العربية فحسب بل والعالم الإسلامي أيضاً.[6]

القضية الفلسطينية وتحول أولويات سياسة القوى الإقليمية

أولاً: تركيا

شكل وصول حزب العدالة والتنمية للحكم سنة 2002 تغييراً لمجمل السياسات التركية ومن ضمنها السياسة الخارجية، بعد إعادة تعريف تركيا لنفسها وموقعها ودورها، وكان للقضية الفلسطينية حصة الأسد من الاهتمام التركي بقضايا الإقليم وبشكل لافت للنظر.[7]

لم يستمر هذا المنحى التصاعدي طويلاً، واصطدم بعدة عقبات، أهمها موجة ثورات الربيع العربي التي عصفت بالتوازنات والتحالفات السياسية في المنطقة بالقدر نفسه الذي عصفت فيه بأسس السياسة الإقليمية لأنقرة. فالعمق الاستراتيجي لتركيا تحول إلى محيط لاهب، ونظرية "صفر مشاكل" تحولت بفعل الثورات والثورات المضادة إلى "صفر هدوء"، بينما فضلت القوة التركية الناعمة في إحداث اختراقات مهمة في المنطقة بعد أن أضحت أنقرة في قلب حالة الاستقطاب الإقليمية بسبب مواقفها المعلنة من الثورات، ولا سيما الثورة السورية وتفاعلاتها اللاحقة. أدت هذه التطورات المتلاحقة وفشل أنقرة في تحقيق أي إنجاز خارجي يبلور واقعياً رؤيتها للحل، إلى إعادة تقييم تركيا لسياستها

---

[1] *ستة تحالفات في الشرق الأوسط قد تعيد تشكيل المنطقة*، عربي 21، 5 يناير 2016، http://bit.ly/2wifqUz، تاريخ زيارة الموقع 6 سبتمبر 2017.

[2] *ستة تحالفات في الشرق الأوسط قد تعيد تشكيل المنطقة*، المرجع السابق.

[3] ستة تحالفات في الشرق الأوسط قد تعيد تشكيل المنطقة، المرجع السابق.

[4] *التحالف الإسلامي العسكري.. 39 دولة تحارب الإرهاب*، موسوعة الجزيرة نت، 15 ديسمبر 2015، http://bit.ly/2xXTSOX، تاريخ زيارة الموقع 6 سبتمبر 2017

[5] *ستة تحالفات في الشرق الأوسط قد تعيد تشكيل المنطقة*، مرجع سابق.

[6] سامية عبد الله، *10 تحديات خارجية أمام السعودية في 2016.. فكيف ستواجهها؟*، مجلة شؤون خليجية، العدد 60، يناير 2016، ص 5.

[7] *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*، تقدير استراتيجي (84)، نوفمبر 2015، مركز الزيتونة للدراسات الاستشارية، لبنان، ص 1.

الخارجية وانخفاض مستوى تفاعلها مع القضية الفلسطينية.[1] يمكن الوقوف على عدد من المحددات التي لعبت دوراً مهماً في التحولات الجديدة للسياسة الخارجية التركية، ومن أهم هذه المحددات: أولاً: الدور الإقليمي لتركيا الذي يتيحه موقعها الجيواستراتيجي؛ بحيث أدركت القيادة التركية حجم الضرر الذي لحق بفاعلية الدور التركي إقليمياً ودولياً خلال الأعوام الماضية، وتعبر التحولات الأخيرة في السياسة التركية عن رغبة باستعادة حضورها الإقليمي وإنهاء أو تخفيف حالة التوتر في العلاقات مع العديد من الأطراف الإقليمية والدولية. ثانياً: التحدي الأمني؛ حيث إن تنامي الأخطار الداخلية المترتبة على تزايد النشاط المسلح لحزب العمال الكردستاني مواصلة تنظيم الدولة تنفيذ التفجيرات داخل تركيا، وكذلك تزايد تهديد ودور "حزب الاتحاد الديمقراطي" الكردي السوري، شكل عاملاً مهماً لإعادة النظر في السياسات التركية الخارجية بما يعزز القدرة على مواجهة التحديات الأمنية في الداخل والخارج. ثالثاً: العامل الاقتصادي؛ فقد كان للخسائر الاقتصادية التي تعرضت لها تركيا بعد الأزمة مع روسيا انعكاسات مهمة باتجاه إعادة النظر في توجهات السياسة التركية تجاه العلاقة مع روسيا والموقف من أزمات المنطقة. رابعاً: الوضع الإقليمي؛ فاستمرار الفوضى والاضطرابات في الإقليم، وفشل محاولات الحل السياسي لإنهاء الأزمة السورية، وتصاعد الحرب على تنظيم الدولة في العراق، وتنامي النفوذ الإيراني في المنطقة، وزيادة الاستقطاب بين إيران والسعودية، وتنامي خطر الانقسام الطائفي، كل ذلك شكل دافعاً مهماً لإعادة النظر في توجهات السياسة الخارجية التركية تجاه أزمات المنطقة والأطراف المؤثرة فيها. خامساً: الوضع الدولي؛ إذ كان لموقف الناتو NATO المتراخي تجاه الأزمة التركية – الروسية, وكذلك ضبابية موقف الدول الغربية من المحاولة الانقلابية الفاشلة، إضافة للدعم العربي لوحدات حماية الشعب الكردي، كان لذلك كله تأثيراً مهم على سياسات تركيا الخارجية،[2] بما فيها القضية الفلسطينية.

ثانياً: إيران

العلاقة بين إيران وتعقيدات القضية الفلسطينية تخضع لعاملين رئيسيين يمثلان جوهر السياسات الإيرانية تجاه القضية الفلسطينية، هما ثوابت الثورة، ومصالح الأمن القومي، وهذا ما مثّل معضلة للتعامل مع القضية الفلسطينية، فإيران تجد صعوبة في الجمع بين الثوابت الثورية ومصالح الدولة؛ لأن النظام الإيراني يريد صك معادلة تبقيه لاعباً أساسياً في القضية الفلسطينية دون الإضرار بمصالحه القومية،[3] بهدف الاستمرار في إشغال إسرائيل وتهديد المصالح الغربية لفرض مكانة إيران الإقليمية.[4] تستند السياسة الإيرانية في التعاطي مع القضية الفلسطينية إلى مقولتين أساسيتين: واحدة تنادي بضرورة تقديم الدعم المالي والعسكري والسياسي لمن يُمثل مشروع المقاومة، أما الثانية فتقوم على رفض التعامل مع أصحاب مشروع التسوية السياسية والمفاوضات مع إسرائيل.[5]

إن مصلحة إيران في المنطقة مرتبطة بكافة الأطراف خاصة بعد الثورة الاسلامية 1979 فكانت من أهداف الثورة هو تصدير الثورة، ومن أهم شعاراتها "اليوم ايران وغداً فلسطين"، فكانت القضية الفلسطينية محط أنظار صناع السياسة الخارجية الايرانية تحقيقاً لمصالح إيران المختلفة سواء الاقتصادية والسياسية، فكانت الثورة الإسلامية ترغب في بناء قيادة العالم الإسلامي وأن إيران تلعب دور القيادة في هذا العالم وهذا يتطلب التخلص من الوجود الصهيوني في المنطقة، لذلك كانت إيران تسعى جاهدة إلى تقوية قوي المقاومة وتقديم الدعم لهم بأشكاله المختلفة، فمنذ اندلاع الثورة الاسلامية احتلت القضية الفلسطينية مكانة خاصة في السياسة الخارجية الإيرانية على مستوى السياسات والأدوات المستخدمة للتعامل معها وعلى مستوى منظومة القيم الأيدولوجية.[6]

مرت التوجهات الإيرانية تجاه القضية الفلسطينية بمراحل، اتخذت أولها بُعداً أيديولوجياً شعاراتياً حمل مفاهيم التضامن والوحدة الإسلامية في انسجام مع الخطوط الأيديولوجية العريضة للثورة الإسلامية الإيرانية، لكن هذه التوجهات بدأت تأخذ – بفعل التحولات الاجتماعية والتحديات السياسية – منحى واقعياً براغماتياً في العلاقات الدولية، سعياً إلى تحقيق ما تسعى إليه الجمهورية الإسلامية من تعزيز

---

[1] عماد يوسف قدورة، *الانعكاسات الأولية لمحاولة الانقلاب في تركيا*، يوليو 2016، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 1.

[2] أحمد سعيد نوفل وآخرون، *أزمة الساسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية – التركية ودور تركيا الإقليمي*، فريق الأزمات العربي، العدد 12، نوفمبر 2016، مركز دراسات الشرق الأوسط، الأردن، ص 16 – 17.

[3] محمد عوده الأغا، (2015)، *العلاقات القطرية – الإيرانية وانعكاسها على القضية الفلسطينية (2006 – 2013)*، رسالة ماجستير غير منشورة، برنامج الدبلوماسية والعلاقات الدولية، أكاديمية الإدارة والسياسة، غزة، ص 106 – 107.

[4] محمد عوده الأغا، *المتحكم في علاقة إيران بالقضية الفلسطينية، المصالح أم الثوابت*، وكالة معا الإخبارية، 8 أبريل 2015، http://bit.ly/2gU9UVX، تاريخ زيارة الموقع 7 سبتمبر 2017.

[5] عبد القادر طافش، *إيران والقضية الفلسطينية: الواقع والمتغيرات*، 13 ديسمبر 2012، مركز الجزيرة للدراسات، قطر، ص 2.

[6] أمل مدحت عبد الحميد، *أثر السياسة الإقليمية الإيرانية على الأمن القومي العربي (2011 – 2015)*، المركز الديمقراطي العربي للدراسات الاستراتيجية والسياسية والاقتصادية، http://democraticac.de/?p=33848#_ftn29، تاريخ زيارة الموقع 7 سبتمبر 2017.

مكانتها الإقليمية، والاعتراف بدورها كلاعب دولي مهم، وذلك تماشياً مع وثيقة "الرؤية المستقبلية" التي أطلقتها إيران قبل سنوات، وحددت فيها عام 2025 عاماً لتكون إيران القوة الإقليمية الأولى. ومع وصول حسن روحاني إلى سدة الرئاسة طغت الأولويات الداخلية الإيرانية على سياستها الخارجية، ونجحت إيران في إنجاز اتفاق تاريخي مع الغرب بشأن برنامجها النووي. ومع تراجع الرواية الداعمة للقضية الفلسطينية التي تأخذ صبغة أيديولوجية وشعاراتية واضحة، يبدو أن السياسة الخارجية الإيرانية تجاه القضية الفلسطينية ستشهد تحولاً يأتي في إطار "القبول بما يقبل به الفلسطينيون". لكن هذا التراجع لا يعني أن تنسحب إيران من ساحة القضية الفلسطينية، إذ إنها تدرك ما يضيفه دعم هذه القضية إلى رصيد قوتها الناعمة وغير الناعمة في المنطقة.[1]

ثالثاً: السعودية

كانت القضية الفلسطينية ومازالت منذ إعلان الدولة السعودية الحديثة على يد الملك عبد العزيز آل سعود، من أهم القضايا المصيرية التاريخية، ليصبح الالتزام بهذه القضية من ثوابت السياسة السعودية وقضاياها الأولى.[2] فقد بزر دعم المملكة العربية السعودية للقضية الفلسطينية في المجال السياسي من عدة اتجاهات، أهمها على مستوى جامعة الدول العربية.[3] حيث قدمت المملكة العربية السعودية مشروعين في جامعة الدول العربية لحل القضية الفلسطينية، الأول: مشروع الملك فهد للسلام (المشروع العربي للسلام) عام 1982، وذلك في الدورة الثانية لمؤتمر القمة العربي الثاني عشر الذي عقد في مدينة فاس المغربية عام 1982، حيث هدفت هذه المبادرة إلى تحقيق سلام دائم وشامل للشرق الأوسط، ووافقت عليه الدول العربية وأصبح أساساً للمشروع العربي للسلام ولمؤتمر السلام في مدريد عام 1991.[4] الثاني: مبادرة السلام العربية 2002، حيث تمثل مبادرة السلام التي تقدم بها الملك عبد الله بن عبد العزيز المتعلقة بالصراع العربي – الإسرائيلي، وأُعلن عنها في فبراير 2002، تطوراً لافتاً من ضمن التطورات التي شهدتها سياسة المملكة العربية السعودية في الشرق الأوسط بعد اعتداءات الحادي عشر من سبتمبر.[5]

مع تنامى التحديات التي أفرزتها تداعيات ثورات الربيع العربي، فقد تبنت المملكة العربية السعودية استراتيجية خارجية قائمة على بعدين أساسيين؛ البعد الأول: وهو ما يمكن تسميته "السيطرة على الضرر"، وهو ما تبنته في اليمن والبحرين. أما البعد الثاني: فيرتبط "بمحاولة ملء الفراغ الاستراتيجي"، الذي خلَّفه غياب دول محورية مثل مصر وسوريا والعراق؛ وهو ما أطلق عليه بعض المفكرين "لحظة الخليج العربي"، في دلالة لانتقال مراكز النفوذ من الحواضر العربية إلى منطقة الخليج العربي. حيث جاءت مواقف السعودية الحاسمة من ثورات الربيع العربي لتعكس الرغبة في تحقيق الاستقرار الإقليمي والحيلولة دون إشاعة الفوضى الهدامة التي تبنتها دوائر غربية عديدة، هدفت إلى تطويع تداعيات الربيع العربي بما يخدم هذه الفوضى.[6] حيث فرضت التطورات الإقليمية المتلاحقة على دول مجلس التعاون الخليجي بشكل عام والسعودية بشكل خاص معضلة بالغة الأهمية، تتمثل في كيفية الموازنة بين مفهومي "المبادئ" و"المصالح" في تعاملاتها الخارجية، وخاصة مع قضايا وملفات تمس أمنها واستقرارها الداخلي. من جهة أخرى، شهدت المملكة العربية السعودية تحولات كبيرة على مستوى هرم السلطة بصعود الجيل الثالث إلى الصفوف المتقدمة في مؤسسة الحكم عقب تولي الملك سلمان بن عبد العزيز مقاليد الحكم في 23 يناير 2015. ومع اقتراب جيل "الأحفاد" في المملكة العربية السعودية من قمة هرم السلطة، بدا واضحاً أن المرحلة التي يعيشها العالم العربي اليوم يمكن أن يُطلق عليها "حقبة الخليج"؛ وهذا يعني أن القيادة في هذه المرحلة هي قيادة سعودية بدعم غير محدود من أشقائها في منظومة مجلس التعاون لدول الخليج العربية.[7]

---

[1] فاطمة الصمادي، *حماس والجهاد تعيدان توصيف العلاقة مع إيران (قراءة تحليلية)*، 7 سبتمبر 2015، مركز الجزيرة للدراسات، قطر، ص 12.

[2] إياد محمد أبو ركبة، (2015)، *أثر التطورات الإقليمية والدولية على العلاقات السعودية الفلسطينية (خلال الفترة 2000 – 2013)*، رسالة ماجستير غير منشورة، قسم العلوم السياسية، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، جامعة الأزهر، غزة، ص 15.

[3] إياد محمد أبو ركبة، المرجع السابق، ص 17.

[4] إياد محمد أبو ركبة، المرجع السابق، ص 18.

[5] جوزيف كوستينر، (2013)، *التعامل مع التحديات الإقليمية: دراسة حول مبادرة السلام (ولي العهد الأمير عبدالله)*، ذكرت في: ايريس غلوزماير وآخرون، المملكة العربية السعودية في الميزان، الاقتصاد السياسي والمجتمع والشؤون الخارجية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، الطبعة الثانية، ص 413.

[6] مبارك مبارك أحمد، *من الدبلوماسية الهادئة إلى الخشنة: السياسة الخارجية السعودية.. الدور والسلوك*، المركز العربي للبحوث والدراسات، 16 مارس 2014، http://www.acrseg.org/2631، تاريخ زيارة الموقع 8 أغسطس 2017.

[7] جمال عبدالله، *دول الخليج والنووي الإيراني: بين ثبات المبادئ وتغير المصالح*، 29 يونيو 2015، مركز الجزيرة للدراسات، قطر، ص 3 – 4.

في ذات السياق، تواجه المملكة العربية السعودية تحديات خارجية متصاعدة في ظل الاتفاق النووي الإيراني وصعود طهران كقوة عسكرية ونفطية واقتصادية، بما يعزز مشروعها للتمدد الشيعي ويكشف عن حقبة جديدة بتبلور تحالف جديد "إيراني روسي" مدعوم برضا غربي أمريكي، يعطي أولوية للحليف الإيراني وأجندته السياسية، بما سيصعد حرب النفط. أما على صعيد الملف السوري واليمني، فتعاني من تعثر وانسداد أفق الحل السياسي نظراً لتشابك الملفات الإقليمية والدولية، وانشغال الدول الكبرى والأمم المتحدة بالحرب على "داعش"، الأمر الذي يجعل سرعة دخول الحلف العسكري الإسلامي والتحالف السعودي التركي، والمحور السني على رأس أولويات الرياض.[1]

تسعى دول الخليج العربية لتحقيق توازنات جيوسياسية واستراتيجية في منطقة الشرق الأوسط بشكل عام، وفي الخليج بشكل خاص؛ من أجل ضمان سيادتها واستقلال أراضيها وسلامة دولها. إن المملكة العربية السعودية، ومنذ وصول جيل الشباب إلى الصفوف الأولى في هرم السلطة، أصبحت تنتهج دبلوماسية استباقية أكثر مبادرة وانفتاحاً عما كانت عليه خلال العقد الأخير. وأصبح صانع القرار السعودي يميل إلى خيار تعدد التحالفات مع القوى الإقليمية والدولية وعدم حصرها أو اختزالها في تحالف استراتيجي تقليدي واحد مع الولايات المتحدة الأمريكية.[2]

تُعتبر السعودية الدولة البينية بين مختلف الأطراف، فلا يجمعها خصومة مع كلا من تركيا والإمارات ومصر وإسرائيل، على عكس العلاقات المصرية – التركية أو الإماراتية – التركية، ودللت بعد المتغيرات الأخيرة على سيطرة هذا النمط التحالفي على دول الإقليم.[3] وأبرز هذه المتغيرات ما يلي: أولاً: تحول التوجهات الخارجية للسعودية (الأزمة مع قطر، تخلي السعودية عن دعم الإسلام السياسي، التوافق مع الأجندة الأمريكية، ترويج الصورة الليبرالية للسعودية). ثانياً: التقارب مع مصر وإسرائيل، حيث أدى التنازل المصري عن جزيرتي تيران وصنافير إلى السعودية إلى توفير ذريعة مناسبة لخلق إطار تطبيعي ونافذة للعلاقات السعودية – الإسرائيلية. ومن الشواهد التي تؤكد ذلك: تصريحات وزير الخارجية السعودي عادل الجبير، التي أكد خلالها التزام السعودية بالالتزامات المصرية المقررة في معاهد السلام مع إسرائيل فيما يتعلق بالجزيرتين، وتنظيم لقاء حواري علني في واشنطن بين إسرائيل والسعودية في مايو 2016. حيث ظهرت المصلحة المشتركة بين السعودية وإسرائيل في حدوث تقارب عقب الاتفاق النووي بين إيران والدول الكبرى. ثالثاً: الصعود الإماراتي في الإقليم، (التحالف مع مصر، التدخل في ليبيا، الحرب في اليمن، الحرب السورية). رابعاً: التقارب التركي القطري. خامساً: مستقبل التمدد الإيراني.[4]

وفي سياق آخر، وضمن الاستراتيجية الجديدة التي تتبعها المملكة العربية السعودية، تم توقيع اتفاقيات استراتيجية بين السعودية وروسيا خلال زيارة ولي العهد السعودي محمد بن سلمان ولقائه بالرئيس الروسي فلاديمير بوتين على هامش منتدى سانت بطرسبرغ الاقتصادي.[5] إضافة إلى ذلك، وفي مطلع مارس 2015 استقبل الملك سلمان بين عبد العزيز الرئيس التركي رجب طيب أردوغان في الرياض، بعد سنوات من العلاقات المتوترة بين البلدين،[6] وخلال هذه الزيارة اتفقت الرياض وأنقرة على إنشاء مجلس التعاون الاستراتيجي، لتعزيز التعاون العسكري والاقتصادي والاستثماري بين البلدين.[7] وهناك أسباب ودوافع أدت لتطور العلاقات السعودية – التركية، وهي: العامل الإيراني، والملف السوري، وحرب اليمن، وتنظيم الدولة الإسلامية "داعش"، والأزمة الروسية التركية، وانخفاض أسعار النفط.[8]

كما استضافت المملكة العربية السعودية في العاصمة الرياض على مدى يومين متتالين 20 – 21 مايو 2017 ثلاث قمم بحضور الرئيس الأمريكي دونالد ترامب، الأولى سعودية – أمريكية، الثانية خليجية – أمريكية، والثالثة عربية – إسلامية – أمريكية، هي الأولى من نوعها، بحضور 55 من قادة وممثلي الدول العربية والإسلامية. أجمعت القمم الثلاث، بخاصَّة القمة العربية – الإسلامية – الأمريكية، على مواجهة الخطرين الإرهابي (داعش، والقاعدة) والإيراني والميليشيات التابعة له (حزب الله اللبناني والحوثيين) الذي تَسبَّب في كوارث قوَّضَت

---

[1] سامية عبدالله، مرجع سابق، ص 5.

[2] جمال عبدالله، المرجع السابق، ص 6.

[3] سمير رمزي، التحول في نمط التحالفات الشرق الأوسط، مرجع سابق.

[4] سمير رمزي، المرجع السابق.

[5] جمال عبدالله، مرجع سابق، ص 6.

[6] Aron Lund, *"Are Saudi Arabia and Turkey About to Intervene in Syria?"*, CARNEDIE Middle East Center, 24 April 2015, http://ceip.org/2eOKMMh, 8 September 2017.

[7] Nasser Pourebrahim, *"Turkish – Saudi Relations: A Regional Perspective (2003 – 2015)"*, Iranian Review of Foreign Affairs, Vol. 6, No, 2, 2015, p.70.

[8] غاندي عنتر، *التحالف الاستراتيجي بين تركيا والسعودية: الأبعاد والآفاق*، هافينغتون بوست عربي، 21 يناير 2016، http://bit.ly/2xebqsm، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

الأمن والسلم في الإقليم على نحو انعكس سلبًا على الأمن الدولي.[1] أظهرت القمة "القوة الناعمة soft power" للمملكة العربية السعودية وأثرها ومكانتها لدى الدول العربية والإسلامية والولايات المتحدة كقائدة للعالَم الإسلامي وشريك استراتيجي هام ورقم في المعادلتين الإقليمية والدولية لا يمكن تجاوزه بحال من الأحوال، وفاعل إقليمي قوي يمتلك من الإمكانيات والقدرات ما يؤهّله للعب دور سياسي هام في ظلّ الأوضاع المعقَّدة والبيئة الإقليمية المضطربة.[2] وخلال القمة، وقع الملك السعودي سلمان بن عبد العزيز والرئيس الأميركي دونالد ترامب عدداً من اتفاقيات، وأعلن البيت الأبيض توقيع اتفاقات تعاون عسكري مع الرياض بقيمة 460 مليار دولار[3]، تشمل هذه الاتفاقية الإعلان عن مبيعات دفاعية للسعودية بقيمة 110 مليار دولار.[4]

رابعاً: إسرائيل

تحاول المخططات الأمريكية – الصهيونية أن تطبق نظرية "الفوضى الخلاقة" التي ابتدعتها الإدارة الأمريكية، وسعت إلى انتشارها في مجمل الأقطار العربية لتعيد تقسيم الوطن العربي على النحو الذي تراه، بما يسمح لها بالسيطرة التامة على ثرواتها ومنعها من تحقيق وحدتها، حماية لأمن الكيان الصهيوني، ومما يساعدها على تحقيق هذا الهدف، هو الاختلافات داخل الأقطار بشكل عام وبسبب انهيار مؤسسات النظام العربي الرسمي وصراعات ومحاورات، تكون قد هيأت ما يساعدها على تنفيذ أجندة مصالحها في تمزيق الوحدة العربية بين الدول وتقسيمها إلى دويلات وفصائل.[5] من جهة أخرى، سعت إسرائيل للوصول إلى معاهدات تسوية سلمية، خصوصاً مع بلدان الطوق، وتحديداً مصر لإخراجها من معادلة الصراع العربي – الإسرائيلي. وسعت أيضاً إلى افقاد قضية فلسطين بُعدها العربي والإسلامي، إضافة إلى بُعدها الدولي، لتتمكن من فرض شروطها على الشعب الفلسطيني، ولتضمن لنفسها التحكم بمسار التسوية مع الجانب الفلسطيني.[6]

على مدى العقود الخمسة الأولى من وجودها، كان مصدر القلق الرئيسي للأمن القومي الإسرائيلي هو الحروب التقليدية، بمعنى كيفية الردع وكسب الحروب التقليدية. ولكن في الوقت الحاضر والمستقبل المنظور، فإن إسرائيل لا تواجه تهديداً عسكرياً تقليدياً، فهي في سلام مع مصر والأردن، كما أن الجيوش السورية والعراقية دُمرت بسبب التطورات الداخلية والغزو الأمريكي للعراق عام 2003. وقد كان تهديد إسرائيل بتوجيه ضربة عسكرية لإيران يلوح في الأفق بشكل كبير عامي 2012 و2013، بيد أن هذا التوجه تراجع منذ ذلك الحين بعد الاتفاق المؤقت الذي توصلت إليه إيران ومجوعة (5+1).[7]

إن أبرز معضلة تواجه إسرائيل هي كيفية التعامل مع الأزمة في سوريا، التي باتت ساحة للقتال والحرب بالوكالة بين القوى المتنافسة. كما أن إسرائيل معنية بمستقبل الدولة العراقية واحتمالية تفككها، ولكن القضية ذات الأولوية بالنسبة لإسرائيل في السياق العراقي هي احتمالية الاستقلال الكردي. أيضاً، تواجه إسرائيل تحديات راهنة من قِبل الجماعات الجهادية وبشكل خاص "داعش" في شمال وشرق سوريا،[8] إلا أن إسرائيل لا تعتبر تنظيم الدولة الإسلامية خطراً مباشراً عليها، لأنه متورّط بصراعات عدة.[9]

وحدها إسرائيل بقيت خارج دائرة الاضطرابات الكبرى التي عصفت بالمنطقة. فقد نجحت في توظيف فشل "الربيع العربي" والاضطرابات في المنطقة لتحقق مكاسب استراتيجية، وأبرز ما يظهر ذلك في النزاع الفلسطيني – الإسرائيلي. إذ وظفت حكومة نتنياهو الاضطرابات، للادعاء بأن حال الفوضى وعدم الاستقرار لا يسمحان بتطبيق حل الدولتين لشعبين. وخلال السنوات الست الماضية، دأبت هذه

---

[1] تقرير الحالة الإيرانية، *تطور العلاقات السعودية – الإيرانية*، مايو 2017، مركز الخليج العربي للدراسات الإيرانية، ص 50.

[2] *القمة العربية الإسلامية الأمريكية.. شراكة جديدة لمواجهة الخطرين الإرهابي والإيراني*، مركز الخليج العربي للدراسات الإيرانية، 23 مايو 2017، http://bit.ly/2wiEbjv، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

[3] *السعودية وأمريكا توقعان اتفاقيات بقيمة 460 مليار دولار*، الجزيرة نت، 20 مايو 2017، http://bit.ly/2vOeo32، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

[4] *ترامب يعلن صفقات بين السعودية وأمريكا تتجاوز 400 مليار دولار*، بالعربية CNN، 21 مايو 2017، http://cnn.it/2pYadTE، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

[5] حسن خلف موسى، *محددات سياسة الأمن القومي الإسرائيلي في ضوء مرحلة وبعد الثورات العربية*، المركز الديمقراطي العربي للدراسات الاستراتيجية والسياسية والاقتصادية، http://democraticac.de/?p=219، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

[6] محسن صالح، محسن صالح، (2014)، الأهداف والمصالح الإسرائيلية في النظام العربي، ذكرت في: أحمد سعيد نوفل وآخرون، التداعيات الجيوستراتيجية للثورات العربية، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر، ص 476.

[7] Itamar Rabinovich, *Israel and The Changing Middle East*, Brookings, No. 34, January 2015, p. 3.

[8] Itamar Rabinovich, p. 8 – 11.

[9] رندة حيدر، *كيف وظفت إسرائيل تعثر الربيع العربي*، موقع العربي الجديد، 8 فبراير 2017، http://bit.ly/2eP6dwC، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

الحكومة على إحباط جميع المحاولات التي قامت بها إدارة باراك أوباما، أو دول أوروبية مثل فرنسا، من أجل استئناف المفاوضات السياسية، تحت ذرائع شتى. في الوقت عينه، استغلت إسرائيل الفوضى الإقليمية من أجل العمل على زعزعة سلطة الرئيس الفلسطيني محمود عباس، والتشكيك بشرعية تمثيله الشعب الفلسطيني، وبأنه ليس "شريكاً للسلام". واستغلت تفاقم حالة الانقسام والخلاف بين حركتي فتح وحماس لإضعاف الطرفين. كما شنت ثلاث عمليات عسكرية لضرب القوة العسكرية لحركة حماس؛ الأولى في 2008 – 2009، والثانية في 2012، والثانية في 2014. من جهة أخرى، فقد اعتبرت إسرائيل الأحداث الدموية التي تشهدها منطقة الشرق الأوسط أكبر دليل على أن القضية الفلسطينية والنزاع مع إسرائيل ليس سبب الحروب وعدم الاستقرار في منطقة الشرق الأوسط، وأن فلسطين لم تعد قضية العرب الأولى، فهناك قضايا أخرى أكثر إلحاحاً تحتل أجندة دول المنطقة.[1]

القضية الفلسطينية والتقارب العربي الإسرائيلي

تنطلق إسرائيل من استراتيجية تقوم على منطلقات القوة العسكرية والحرب والصراع وموازين القوى وبسط النفوذ تجاه الدول العربية، سواء تلك التي وقعت معها اتفاقيات سلام أن تلك التي لم توقع، وأنها تفترض أو وجودها خطر منذ إنشائها، لهذا فإن صراعها مع العرب يدفعها للسعي أن تبقى الطرف الإقليمي الأقوى والمهيمن على المنطقة بما يسمح لها فرض رؤيتها على الدول العربية وسياساتها وأجندتها.[2]

شهدت المنطقة العربية خلال السنوات الأخيرة اضطراباً في ملامح النظام الإقليمي من جراء التحول البنائي الذي أحدثته الثورات العربية على المنطقة، وقد أكسبت تلك الأحداث إسرائيل مجموعة من الفرص التي ساعدتها على التقدم نحو الولوج إلى عملية تطبيع مع العالم العربي عبر بوابات خلفية. بيد أن غياب الحلول للصراع الإسرائيلي المستمر مع الفلسطينيين سوف يبقى حجر العثرة الذي يعوق أي تطور في العلاقات مع الدول العربية. وتحاول إسرائيل تصوير القضية الفلسطينية بأنها ليست ذات صلة بأمور التطبيع، في أعقاب تزايد فرص التعاون الاستراتيجي مع الدول العربية. فقد فاقمت حالة التنافس بين اللاعبين الإقليميين من حالة الفرقة في الداخل الفلسطيني، كما أعاقت القرار الفلسطيني. وعلاوة على هذا، تزايد تقارب النظرة الاستراتيجية لمصر تحت حكم الرئيس المصري عبد الفتاح السيسي من نظرة إسرائيل، من جراء العداوة المشتركة تجاه الإسلام السياسي، ونتج عنه مستوى غير مسبوق من التعاون في سيناء وغزة. كما استغلت إسرائيل حالة الفوضى الإقليمية لتبرير عدم إحراز تقدم في القضية الفلسطينية. فالصراعات العنيفة في سوريا والعراق وليبيا واليمن جمعت أجندات السياسات الأجنبية لقادة العالم، مما يعني أن كثيرين يرون أن القضية الفلسطينية ذات تبعات استراتيجية أقل مما كانت عليه بالنسبة للشرق الأوسط. يبرز القادة الإسرائيليون ليبرهنوا على أن حالة الاضطراب الإقليمية الحالية تثبت أن غياب الحلول في مواجهة الصراع الإسرائيلي – الفلسطيني لم يعد السبب الرئيسي وراء عدم استقرار المنطقة.[3]

خلال الأسابيع الأولى من تولي ترامب لمنصب الرئاسة في البيت الأبيض، أطلقت الإدارة الأمريكية الجديدة حملة دبلوماسية كانت قد فاجأت بعض المراقبين. فترامب يحاول تنظيم مؤتمر للسلام في الشرق الأوسط، بالاعتماد على محور القاهرة – الرياض. ويتنزل ذلك في إطار إعادة إطلاق عمليات السلام بين الإسرائيليين والفلسطينيين، فضلاً عن تسريع التقارب بين إسرائيل والدول العربية السُنية، علماً وأن كلتا الدولتين متخوفتان، من التهديد الإرهابي العالمي من طرف النظام الإيراني. من جهة أخرى، تمكن مبعوث ترامب الخاص في الشرق الأوسط جيسون غرينبلات، المسؤول عن المفاوضات الدولية، وخاصة الصراع الإسرائيلي الفلسطيني، من الحصول على الدعم العام لمبادرة السلام الإقليمية السرية التي سبق وأن أبرمها نتنياهو مع الولايات المتحدة الأمريكية. وفي السياق ذاته، صرح نتنياهو "لم أكن أتصور في حياتي أن تصبح بعض البلدان العربية من حلفائنا، بعد أن كانت عدونا الأول".[4]

تناولت صحف أمريكية وبريطانية الأنباء التي أثيرت حول مساعي أمريكية لإنشاء حلف عربي – إسرائيلي ضد نفوذ إيران في المنطقة، يهدف لبناء تعاون استخباري بين العرب و"إسرائيل". فمن جهتها، أكدت صحيفة "التايمز" البريطانية في تقرير حول السياسة الأمريكية تجاه الشرق الأوسط، هذه الأنباء، قائلة إن "الرئيس الأمريكي دونالد ترامب يشجع دولاً عربية للدخول في تحالف مع إسرائيل لمواجهة

---

[1] رندة حيدر، مرجع سابق.

[2] طايل يوسف العدوان، مرجع سابق، ص 63.

[3] زينب جوشكون، *القضية الفلسطينية وإسرائيل في ميزان النظام الإقليمي العربي المضطرب بعد ثورات الربيع العربي*، هافينغتون بوست عربي، 4 سبتمبر 2016، http://bit.ly/2vNAOSd، تاريخ زيارة الموقع 9 سبتمبر 2017.

[4] هينريك سيمرمان بيناروش، *أمريكا تسعى لتحالفات عربية سنية ومزيد من التقارب مع إسرائيل*، نون بوست، 7 أبريل 2017، https://www.noonpost.org/content/17438، تاريخ زيارة الموقع 9 سبتمبر 2017.

النفوذ الإيراني". وبحسب مراسل الصحيفة في تل أبيب، فإن الإدارة الأمريكية ترى أن الأردن ومصر اللتين تقيمان علاقات مع إسرائيل، يمكنهما الانضمام إلى محور واحد مع إسرائيل، مشيراً إلى أنه من الممكن أن تكون السعودية ضمن هذا الحلف، وإن الأمر قد يشمل الإمارات أيضاً، التي أقامت في السنوات الأخيرة علاقات مع إسرائيل بشكل سري. فهناك أربعة أمور تدفع باتجاه نشوء حلف كهذا برعاية أمريكية: التقارب المصري الأردني مع إسرائيل، والتخوف الخليجي لا سيما السعودية من النفوذ الإيراني، والتصعيد بين الإدارة الأمريكية الجديدة وإيران، وعودة العلاقات التركية الإسرائيلية.[1]

ارتفع منسوب الخطاب السياسي الذي يتناول المسار الإقليمي للتسوية مع إسرائيل، باعتباره الخيار البديل لتعثُّر عملية التسوية على المسار الفلسطيني. وتجلى ذلك في الحديث عن "صفقة إقليمية" في خلال زيارة رئيس الوزراء الإسرائيلي بنيامين نتنياهو الأخيرة لواشنطن، وكذلك في مواقف المبعوث الأميركي الخاص إلى المنطقة. من المفارقات أن إسرائيل سبق أن رفضت الحل الإقليمي مطلقاً طوال العقود السابقة، بل أصرت على المفاوضات الثنائية، أما الآن، فهي التي بادرت على لسان نتنياهو إلى طرح المسار الإقليمي، ما قد يوحي للوهلة الأولى أنه انقلاب على استراتيجية الصفقات المتفردة التي اعتمدتها تل أبيب منذ انطلاق قطار التسوية مع اتفاقية كامب ديفيد عام 1978، واستمرت في تسعينيات القرن الماضي. فبعدما حققت استراتيجية "الصفقات المتفردة" أهدافها في تفكيك الجبهة العربية في مواجهة إسرائيل، انتقلت إسرائيل في ضوء المتغيرات الإقليمية والدولية، إلى مرحلة قطف الثمار على حساب قضية فلسطين، على أمل أن يكون هذا المسار مدخلاً لإقحامها في النسيج الإقليمي، وتقديمها كحليف طبيعي للقوى الإقليمية.[2]

الخاتمة

إن ما تشهده منطقة الشرق الأوسط من اضطرابات وصراعات متفاقمة, وتنافس إقليمي ودولي للسيطرة على المنطقة خدمة لمصالحها ومشاريعها, واحتلال قضايا أخرى على سلم أولويات وأجندات واهتمامات المجتمع الإقليمي والدولي على حساب القضية الفلسطينية, متمثلة بالبرنامج النووي الإيراني, وحالة الفوضى السياسية والأمنية أو ما سُمي بـ"الربيع العربي", والذي نجم عنه تغيرات دراماتيكية متسارعة وخطيرة في دول محور الاعتدال العربي, أدت إلى تبدل في مراكز القوى, وبروز وتنامي نفوذ التيارات الإسلامية المتطرفة والجماعات الإرهابية, وتشكيل تحالف دولي لمحاربة والقضاء على تنظيم (داعش) في كل من سوريا وليبيا والعراق, إلى جانب الحروب المستمرة في المنطقة كالحرب الدائرة في سوريا والتدخلات الإقليمية والدولية والتداعيات الاستراتيجية والجيوسياسية الخطيرة للصراع الدائر في سوريا على منطقة الشرق الأوسط, وتنافس تلك القوى فيما بينها للسيطرة على المنطقة بالقوة. هذه القضايا ووفقاً للعقيدة والاستراتيجية الأمريكية تشكل مصدر تهديد لأمن واستقرار إسرائيل وبالتالي لأمن ومصالح الولايات المتحدة الأمريكية في منطقة الشرق الأوسط, وهو الأمر الذي لن تسمح به أمريكا. إن كافة التطورات والأحداث والمتغيرات, إلى جانب شبكة التحالفات الجديدة التي بدأت بالبروز في المنطقة والتي إسرائيل جزء رئيسي فيها بشكل وبآخر, انعكست بشكل سلبي على القضية الفلسطينية وأدت إلى تراجع مكانتها وتهميشها بشكل فعلي, ولم تعد القضية المركزية من بين قضايا المنطقة ولم تعد على سُلم أولويات الأجندة العربية والإقليمية والدولية, نظراً للانشغال بقضايا أكثر حساسية تؤثر على مصالحها وتؤثر على أمن واستقرار إسرائيل, ومحاولة كافة القوى تأمين ذاتها بالانضمام إلى المعسكر الأقوى والذي يضم إسرائيل, حيث نجد أن الكثير من الدول العربية بدأت بالتقارب مع إسرائيل، وأن الدول العربية الأخرى التي تقيم علاقات سابقة معها تعمل على تعزز علاقتها معها بشكل أكبر وأكثر فعالية.[3] وبما أن القضية الفلسطينية القضية المركزية وأحد أهم القضايا في منطقة الشرق الأوسط, لارتباطها بالكثير من المتغيرات والتطورات الإقليمية والدولية, وبالتالي، فإن أي حل للقضية سيكون مرتبط ارتباطاً وثيقاً بنتائج ما يدور في المنطقة, نظراً لتأثرها – القضية – بما يجري في المحيط العربي والإقليمي والدولي سواء بشكل إيجابي أو سلبي.[4]

بناءً على ما سبق، إن تحقيق الأمن والاستقرار في المنطقة يتطلب التوصل لحل عادل وشامل للقضية الفلسطينية, وفقاً لكافة قرارات الشرعية الدولية والمبادرة العربية. لكن ما نلاحظه في الوقت الراهن، في ظل البيئة الإقليمية المضطربة وتحولات سياسة القوى الإقليمية، تغول إسرائيل في نهجها العنصري والتصفوي تجاه القضية الفلسطينية، في ظل انشغال القوى الإقليمية في سياسة التنافس وبناء تحالفات وتفعيل

---

[1] *حلف عربي إسرائيلي ضد إيران برعاية ترامب.. ما إمكانية تشكيله؟*، عربي 21، 18 فبراير 2017، http://bit.ly/2fbVJba، تاريخ زيارة الموقع 9 سبتمبر 2017.

[2] علي حيدر، *إسرائيل... من الصفقات المتفردة إلى الصفقة الإقليمية*، الأخبار، العدد 3147، 4 أبريل 2017، http://bit.ly/2xkcllo، تاريخ زيارة الموقع 13 سبتمبر 2017.

[3] أحمد سمير القدرة، *القضية الفلسطينية بين قضايا الداخل والخارج*، مرجع سابق.

[4] أحمد سمير القدرة، المرجع السابق.

استراتيجيات تنسجم مع أهدافها ومشاريعها، من أجل تدعيم موقعها ومكانتها وتعزز نفوذها للتأثير في المعادلة السياسية في منطقة الشرق الأوسط، الذي ينسجم بشكل أساسي مع التصورات السياسية والأمنية للولايات المتحدة وإسرائيل، ويهدف إلى تهميش وإضعاف مكانة القضية الفلسطينية.

قائمة المراجع

أولاً: الكتب

1. صالح، محسن محمد، (2012)، *القضية الفلسطينية خلفياتها التاريخية وتطوراتها المعاصرة*، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت.
2. صالح، محسن، (2014)، الأهداف والمصالح الإسرائيلية في النظام العربي، ذكرت في: أحمد سعيد نوفل وآخرون، التداعيات الجيوستراتيجية للثورات العربية، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.
3. عتريسي، طلال، (2014)، *الأهداف والمصالح الإيرانية في النظام العربي بعد الثورات*، ذكرت في: أحمد سعيد نوفل وآخرون، التداعيات الجيوستراتيجية للثورات العربية، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.
4. كوستينر، جوزيف، (2013)، *التعامل مع التحديات الإقليمية: دراسة حول مبادرة السلام (ولي العهد الأمير عبدالله)*، ذكرت في: ايريس غلوزماير وآخرون، المملكة العربية السعودية في الميزان، الاقتصاد السياسي والمجتمع والشؤون الخارجية، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، الطبعة الثانية.
5. محبوب، عبد الحفيظ عبد الرحمن، (2015)، واقع جيوسياسي جديد في الشرق الأوسط يغذيه الصراع والإرهاب، دار ناشري للنشر الإلكتروني، الكويت.
6. ميرشايمر، جون، (2016)، *الواقعية البنيوية*، ذكرت في: نظريات العلاقات الدولية: التخصص والتنوع، تحرير: تيم دان وآخرون، ترجمة: ديما الخضرا، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.

ثانياً: الدوريات

1. الأنباري، حسن، وآخرون، (2011)، *الخارطة السياسية في الوطن العربي بعد الثورات العربية*، شهرية الشرق الأوسط (22)، مركز دراسات الشرق الأوسط، الأردن.
2. *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*، تقدير استراتيجي (84)، نوفمبر 2015، مركز الزيتونة للدراسات الاستشارية، لبنان.
3. تقدير موقف، *اتفاق المصالحة التركي – الإسرائيلي وتداعياته الثنائية*، يوليو 2016، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسيات، قطر.
4. تقدير موقف، *عاصفة الحزم: الحسابات والمآلات*، 26 مارس 2015، مركز الجزيرة للدراسات، قطر.
5. تقدير موقف، *قراءة في الاتفاق النووي الإيراني*، يوليو 2015، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.
6. تقدير موقف، *ماذا يعني سقوط صنعاء بيد الحوثيين*، سبتمبر 2014، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.
7. تقرير الحالة الإيرانية، *تطور العلاقات السعودية – الإيرانية*، مايو 2017، مركز الخليج العربي للدراسات الإيرانية، السعودية.
8. الرنتيسي، محمود سمير، *تركيا وإسرائيل.. واقع العلاقات واحتمال التقارب*، 20 أغسطس 2015، مركز الجزيرة للدراسات، قطر.
9. شحاتة، دينا ومريم وحيد، *محركات التغيير في العالم العربي*، مجلة السياسة الدولية، العدد 184، السنة 47، أبريل 2011، القاهرة.
10. الصمادي، فاطمة، *حماس والجهاد تعيدان توصيف العلاقة مع إيران (قراءة تحليلية)*، 7 سبتمبر 2015، مركز الجزيرة للدراسات، قطر.
11. طافش، عبد القادر، *إيران والقضية الفلسطينية: الواقع والمتغيرات*، 13 ديسمبر 2012، مركز الجزيرة للدراسات، قطر.
12. عبدالله، جمال، *دول الخليج والنووي الإيراني: بين ثبات المبادئ وتغير المصالح*، 29 يونيو 2015، مركز الجزيرة للدراسات، قطر.
13. عبدالله، سامية، *10 تحديات خارجية أمام السعودية في 2016.. فكيف ستواجهها؟*، مجلة شؤون خليجية، العدد 60، يناير 2016.
14. قبلان، مروان، *المسألة السورية واستقطاباتها الإقليمية والدولية: دراسة في معادلات القوة والصراع على سورية*، مارس 2015، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.
15. قبلان، مروان، *صعود تنظيم الدولة الإسلامية وتحولات النظام الإقليمي في الشرق الأوسط*، مجلة سياسات عربية، العدد 12، يناير 2015، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.
16. قدورة، عماد يوسف، *الانعكاسات الاولية لمحاولة الانقلاب في تركيا*، يوليو 2016، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.
17. قدورة، عماد يوسف، *مسألة التغير في السياسة الخارجية التركية: المراجعات والاتجاهات*، ديسمبر 2015، المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، قطر.
18. كيمن، فؤاد، (2014)، *توجهات تركيا وإيران في الشرق الأوسط: سياسات ومصالح*، سلسلة محاضرات الإمارات (168)، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، أبو ظبي.
19. *نوفل، أحمد سعيد وآخرون، أزمة الساسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية – التركية ودور تركيا الإقليمي*، فريق الأزمات العربي، العدد 12، نوفمبر 2016، مركز دراسات الشرق الأوسط، الأردن.
20. نوفل، أحمد سعيد، وآخرون، *الأزمة العراقية إلى أين؟*، فريق الأزمات العربي، العدد 9، سبتمبر 2015، مركز دراسات الشرق الأوسط، الأردن.
21. نوفل، أحمد سعيد، وآخرون، *الأزمة الليبية إلى أين؟*، فريق الأزمات العربي، العدد 13، مارس 2017، مركز دراسات الشرق الأوسط، الأردن.
22. هياجنة، عدنان، (2011)، *التوازن الإقليمي في الشرق الأوسط في ظل التحولات السياسية*، مجلة دراسات شرق أوسطية، مجلد 15، العدد 56، الأردن.

23.ياموت، خالد، *الصعود الإيراني الجديد: العودة إلى الصفر في ظل صراع جيوسياسي دولي تقاطبي*، مجلة رؤية التركية، العدد 2، السنة 5، صيف 2016، مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية (ستا)، اسطنبول.

ثالثاً: الرسائل العلمية

1. أبو ركبة، إياد محمد، (2015)، *أثر التطورات الإقليمية والدولية على العلاقات السعودية الفلسطينية (خلال الفترة 2000 – 2013)*، رسالة ماجستير غير منشورة، قسم العلوم السياسية، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، جامعة الأزهر، غزة.

2. الأغا، محمد عوده، (2015)، *العلاقات القطرية – الإيرانية وانعكاسها على القضية الفلسطينية (2006 – 2013)*، رسالة ماجستير غير منشورة، برنامج الدبلوماسية والعلاقات الدولية، أكاديمية الإدارة والسياسة، غزة.

3. العدوان، طايل يوسف، (2013)، *الاستراتيجية الإقليمية لكل من تركيا وإيران نحو الشرق الأوسط*، رسالة ماجستير غير منشورة، قسم العلوم السياسية، كلية الآداب والعلوم، جامعة الشرق الأوسط، الأردن.

4. المطيري، وضحه ذيبان، (2011)، *دور مجلس التعاون الخليجي في حفظ أمن منطقة الخليج 2003 – 2011*، رسالة ماجستير غير منشورة، كلية الآداب والعلوم، قسم العلوم السياسية، جامعة الشرق الأوسط، الأردن.

رابعاً: المواقع الإلكترونية

1. أحمد، مبارك مبارك، *من الدبلوماسية الهادئة إلى الخشنة: السياسة الخارجية السعودية.. الدور والسلوك*، المركز العربي للبحوث والدراسات، 16 مارس 2014، http://www.acrseg.org/2631، تاريخ زيارة الموقع 8 أغسطس 2017.

2. الأغا، محمد عوده، *المتحكم في علاقة إيران بالقضية الفلسطينية، المصالح أم الثوابت*، وكالة معا الإخبارية، 8 أبريل 2015، http://bit.ly/2gU9UVX، تاريخ زيارة الموقع 7 سبتمبر 2017.

3. بشير، هاشم، *أبعاد متشابكة: تنامي الدور الإيراني في المنطقة العربية*، مركز الروابط للبحوث والدراسات الاستراتيجية، 29 نوفمبر 2015، http://rawabetcenter.com/archives/15619، تاريخ زيارة الموقع 5 سبتمبر 2017.

4. بيناروش، هينريك سيمرمان، *أمريكا تسعى لتحالفات عربية سنية ومزيد من التقارب مع إسرائيل*، نون بوست، 7 أبريل 2017، https://www.noonpost.org/content/17438، تاريخ زيارة الموقع 9 سبتمبر 2017.

5. *التحالف الإسلامي العسكري.. 39 دولة تحارب الإرهاب*، موسوعة الجزيرة نت، 15 ديسمبر 2015، http://bit.ly/2xXTSOX، تاريخ زيارة الموقع 6 سبتمبر 2017

6. *ترامب يعلن صفقات بين السعودية وأمريكا تتجاوز 400 مليار دولار*، بالعربية CNN، 21 مايو 2017، http://cnn.it/2pYadTE، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

7. جوشكون، زينب، *القضية الفلسطينية وإسرائيل في ميزان النظام الإقليمي العربي المضطرب بعد ثورات الربيع العربي*، هافينغتون بوست عربي، 4 سبتمبر 2016، http://bit.ly/2vNAOSd، تاريخ زيارة الموقع 9 سبتمبر 2017.

8. *حلف عربي إسرائيلي ضد إيران برعاية ترامب.. ما إمكانية تشكيله؟*، عربي 21، 18 فبراير 2017، http://bit.ly/2fbVJba، تاريخ زيارة الموقع 9 سبتمبر 2017.

9. حيدر، رندة، *كيف وظفت إسرائيل تعثر الربيع العربي*، موقع العربي الجديد، 8 فبراير 2017 http://bit.ly/2eP6dwC، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

10.دحمان، غازي، *مسار التحولات الشرق أوسطية*، مركز الشرق العربي للدراسات الحضارية والاستراتيجية، 9 فبراير 2014، http://bit.ly/2vNRpFe، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

11.رمزي، سمير، *التحول في نمط التحالفات الشرق الأوسط، مركز البديل للتخطيط والدراسات الاستراتيجية*، 7 أغسطس 2017، http://bit.ly/2eY0x77، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

12.زياد، علي، *التوازن المفقود وخريطة التحالفات الإقليمية والدولية في الشرق الأوسط*، صحيفة القدس العربي، 25 مايو 2015، http://www.alquds.co.uk/?p=346496، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

13.*ستة تحالفات في الشرق الأوسط قد تعيد تشكيل المنطقة*، عربي 21، 5 يناير 2016، http://bit.ly/2wifqUz، تاريخ زيارة الموقع 6 سبتمبر 2017.

14.سعد الدين، نادية، *مسارات التحول: المعادلات الأمنية الجديدة في النظام الإقليمي العربي*، مجلة السياسة الدولية، 7 أغسطس 2016، http://bit.ly/2f3yaod، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

15.سعد، مصطفى، *الشرق الأوسط وتوازن القوى الفاعلة فيه*، صحيفة الحياة، 18 مايو 2016، http://bit.ly/1OIdo8z، تاريخ زيارة الموقع 2 سبتمبر 2017.

16.*السعودية وأمريكا توقعان اتفاقيات بقيمة 460 مليار دولار*، الجزيرة نت، 20 مايو 2017، http://bit.ly/2vOeo32، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

17.سلامة، معتز، *التحولات الاستراتيجية في النظام الإقليمي العربي 2011 – 2012 رؤية استشرافية*، العربية نت، دبي، 9 مارس 2013، http://bit.ly/2xY2qW5، تاريخ زيارة الموقع 15 أغسطس 2017.

18.*صراع المحاور الإقليمية: قطر وميزان القوى في الشرق الأوسط*، ترجمة وتحرير: شادي خليفة، الخليج الجديد، 31 يوليو 2017، http://thenewkhalij.news/node/76189، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

19.عبد الحميد، أمل مدحت، *أثر السياسة الإقليمية الإيرانية على الأمن القومي العربي (2011 – 2015)*، المركز الديمقراطي العربي للدراسات الاستراتيجية والسياسية والاقتصادية، http://democraticac.de/?p=33848#_ftn29، تاريخ زيارة الموقع 7 سبتمبر 2017.

20.عفيفي، جميل، *الشرق الأوسط بين التحالفات والقوى الجديدة*، جريدة الأهرام، 26 ديسمبر 2016، http://bit.ly/2eUbh2W، تاريخ زيارة الموقع 30 أغسطس 2017.

21.علام، مصطفى شفيق، *تحالفات القوى الإقليمية وآثارها على مستقبل المنطقة*، مجلة البيان، العدد 357، الرياض، http://bit.ly/2vYg9Pg، تاريخ زيارة الموقع 3 سبتمبر 2017.

22.علي حيدر، *إسرائيل... من الصفقات المتفردة إلى الصفقة الإقليمية*، الأخبار، العدد 3147، 4 أبريل 2017، http://bit.ly/2xkcllo، تاريخ زيارة الموقع 13 سبتمبر 2017.

23.عنتر، غاندي، *التحالف الاستراتيجي بين تركيا والسعودية: الأبعاد والآفاق*، هافينغتون بوست عربي، 21 يناير 2016، http://bit.ly/2xebqsm، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

24.فهمي، طارق، بعد *التحولات في المشهد العربي: مسارات جديدة لاستشراف مستقبل الصراع العربي الإسرائيلي*، المركز العربي للبحوث والدراسات، 28 يونيو 2015، http://www.acrseg.org/39141، تاريخ زيارة الموقع 30 أغسطس 2017.

25.القدرة، أحمد سمير، *الأزمة الخليجية في ميزان القوة والتنافس*، الشروق العربي، 4 يوليو 2017، http://bit.ly/2xitOjB، تاريخ زيارة الموقع 5 سبتمبر 2017.

26.القدرة، أحمد سمير، *الحزم الخليجي العربي والأمن القومي*، وكالة خبر الفلسطينية للصحافة، 2 إبريل 2015، http://bit.ly/2wiAF8R، تاريخ زيارة الموقع 4 سبتمبر 2017.

27.القدرة، أحمد سمير، *السعودية وإيران والاشتباك غير المباشر*، دنيا الوطن، 29 إبريل 2015، http://bit.ly/2fbJOdn، تاريخ زيارة الموقع 4 سبتمبر 2017.

28.القدرة، أحمد سمير، *القضية الفلسطينية بين قضايا الداخل والخارج*، مركز النور للدراسات، 27 يونيو 201، http://bit.ly/2w5eKGE، تاريخ زيارة الموقع 1 سبتمبر 2017.

29.*القمة العربية الإسلامية الأمريكية.. شراكة جديدة لمواجهة الخطرين الإرهابي والإيراني*، مركز الخليج العربي للدراسات الإيرانية، 23 مايو 2017، http://bit.ly/2wiEbjv، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

30.*القوى الإقليمية في الشرق الأوسط: إعادة التشكيل بعد الثورات العربية*، مركز الجزيرة للدراسات، 7 يونيو 2015، http://bit.ly/2vBen1A، تاريخ زيارة الموقع 1 سبتمبر 2017.

31.مبروك، خالد، *مجلس التعاون الاستراتيجي.. رسالة تركية سعودية*، الجزيرة نت، 31 ديسمبر 2015، http://bit.ly/2xU0ygl، تاريخ زيارة الموقع 6 سبتمبر 2017.

32.موسى، حسن خلف، *محددات سياسة الأمن القومي الإسرائيلي في ضوء مرحلة وبعد الثورات العربية*، المركز الديمقراطي العربي للدراسات الاستراتيجية والسياسية والاقتصادية، http://democraticac.de/?p=219، تاريخ زيارة الموقع 8 سبتمبر 2017.

خامساً: المراجع الأجنبية

1. Lund, Aron, *"Are Saudi Arabia and Turkey About to Intervene in Syria?"*, CARNEDIE Middle East Center, 24 April 2015, http://ceip.org/2eOKMMh, 8 September 2017.

2. Mearsheimer, John J., (2001), *The Tragedy of Great Power Politics*, W.W. Norton and Company, New York.

3. Pourebrahim, Nasser, *"Turkish – Saudi Relations: A Regional Perspective (2003 – 2015)"*, Iranian Review of Foreign Affairs, Vol. 6, No, 2, 2015.

4. Rabinovich, Itamar, *Israel and The Changing Middle East*, Brookings, No. 34, January 2015.

القضية الفلسطينية في السياسة الدولية: قراءة في النموذج الواقعي

بوشناق أحمد إسماعيل
المدرسة الوطنية العليا للعلوم السياسية
demh_club@hotmail.fr

غنيات إيدير
المدرسة الوطنية العليا للعلوم السياسية
Idir_dz2000@yahoo.fr

الملخّص:

تهدف هذه الدراسة إلى إبراز أثر فشل النموذج المؤسّساتي في تسوية القضية الفلسطينية لاسيما على المستوى العربي–الإسلامي ممثّلا في جامعة الدول العربية أو المؤتمر الإسلامي أو حتّى على المستوى الأوربي أو الأممي.

كما تبرز الدراسة دور المنظور الواقعي في تفسير استمرارية الصراع، خاصّة أنّ إسرائيل عملت تاريخيا فرضت اللّاتماثلية من الناحية الجيو–استراتيجية. كما أنّ هذا المنظور (الواقعي) لا يفسّر فقط السّلوك الإسرائيلي بقدر ما يفسّر كذلك سلوكات القوى الإقليمية– مصر– التي فرض عليها منطق المصلحة التطبيع مع الاحتلال، والقوى الدولية لاسيما الولايات المتّحدة الأمريكية التي ساهمت ولا تزال في إلى إطالة أمد الصراع خاصة إذا سلمنا بأنّ الهيمنة الأمريكية على منطقة الشرق الأوسط ارتبطت بالاحتلال الإسرائيلي ومنه حلفائه.

تخلص الدراسة كذلك إلى مجموعة من النتائج والمتمثّلة في ضرورة تجاوز صراعات الداخل ومواصلة العمل الدبلوماسي الثنائي والمتعدّد الأطراف ليس فقط لتدويل القضية أو استمرارية المفاوضات من جانب واحد، ولكن لإيجاد وضع قانوني يؤسّس للدولة الفلسطينية أولا ثمّ التفاوض حول استرجاع الأراضي ثانيا.

الكلمات المفتاحية: القضية الفلسطينية، الاحتلال الإسرائيلي، المنظور الواقعي، النموذج المؤسّساتي، الدبلوماسية.

خطة الدراسة:

I. **<u>الإطار النظري والمفاهيمي للدراسة:</u>**
   - 1– **الواقعية السياسية:**
   - 2– **السياسية الدولية:**

II. **<u>لمحة تاريخيه حول القضية الفلسطينية</u>**
   - أ– **نشاه الصهيونية: بوادر الصراع:**
   - ب– **المرحلة الاستعمارية: من 1916 إلى 1948**
   - ج– **من مخطط التقسيم إلى الانتفاضة الأولى: 1947– 1987**
   - د– **الحرب الإسرائيلية على لبنان 2006:**

III. **<u>القضية الفلسطينية: بين واقعية الدول ومثالية المؤسّسات الدولية</u>**
   - 1–**الأمم المتحدة:**
   - 2– **موقف الولايات المتحدة الأمريكية وبريطانيا وفرنسا:**

IV. **<u>المنظور الواقعي في اتفاقيات السلام:</u>**
   - أ– **معاهدة السلام المصرية الإسرائيلية**
   - ب– **اتفاق أسلو (سبتمبر 1993)**
   - ج– **معاهدة السلام الأردنية الإسرائيلية**

V. **<u>التدويل أحد التحولات الواقعية في السياسة الخارجية الفلسطينية:</u>**

الخاتمة:

مقدمة:

على الرغم من محاولات المنظور اللّيبيرالي لتفسير أسباب النزاعات الدولية وتقديمه طروحات لحلّها إلاّ أنّه قد واجه العديد من الإنتقادات لاسيما في ظلّ القضية الفلسطينية أين أثبت الواقع فشلا ذريعا للمؤسسات الدولية في تسويتها للقضية الفلسطينية، خاصّة وأنّ فواعل النزاع –الداعمة للكيان الصهيوني– هي ذاتها المسيّرة لتلك المؤسسات. وعليه ، فإذا الإحتلال الصهيوني قد قوّض أركان الدولة الفلسطينية وعمل على منع نشأتها، من خلال غرس تركيبة ديموغرافية بالأراضي الفلسطينية وكذا الحفاظ على أمنه وأمن الدول التي أذعنت له. زيادة على رعاية والحفاظ على مصالح الدول الكبرى بالمنطقة.

وعليه فقد برز التيار الواقعي كأحد أهمّ البدائل في تفسير وفهم القضية الفلسطينية ضمن السياسة الدولية، من خلال مجموعة المفاهيم والمسلّمات التي تجعل منه إطارا تحليليا في مثل هكذا قضايا.

فإنّ التساؤل المطروح: ما هي أدوات ووحدات التحليل في المنظور الواقعي المساعدة على فهم تفسير القضية الفلسطينية ضمن السياسة الدولية؟

فرضية الدراسة:

ارتبط تفسير مسار القضية الفلسطينية في السياسة الدولية بوحدات تحليل المنظور الواقعي

الإطار النظري والمفاهيمي للدراسة:

3- الواقعية السياسية:

وهي تهدف الى فهم سلوكيات الدول و العوامل المؤثرة في علاقاتها ببعضها البعض. فهي جاءت لتدرس وتحلل ما هو قائم في العلاقات الدولية وتحديدا سياسة القوة والحرب والنزاعات ولم تهدف كما فعلت المثالية إلى تقديم نظريات وأفكار حول ما يجب ان تكون عليه العلاقات الدولية.

أهم المسلمات الأساسية في الفكر الواقعي:

إن السياسة لا يمكن أن تحددها الاخلاق كما يقول المثاليون بل العكس هو الصحيح. وبالتالي فان القواعد الأخلاقية لا يمكن تطبيقها في العمل السياسي. ويقول ميكيافيللي في هذا الخصوص إن الأخلاقية هي نتاج القوة.

ان النظرية السياسية تنتج عن الممارسة السياسية وعن تحليل وفهم التجارب تاريخية. ويري سبينوزا إن رجال الدولة ساعدوا في فهم و شرح السياسة اكثر مما ساهم رجال النظرية.

وجود عوامل ثابتة تحدد السلوكية الدولية التالي فانه من الخطا الرهان على الأخلاق المعرفة والثقافة لتغيير الطبيعة البشرية.

الفواعل الأساسية في العلاقات الدولية هي المجموعات المنظمة او ما يسمى في علم الاجتماع بجماعات النزاع. وعلى الرغم من تغير اشكال هذه الجماعات فان الطبيعة الرئيسية بينها لا تتغير. إن النظرية السياسية تتأثر بما فيهم الدولة عند هيجل. الدولة حسب ما هي إلاّ حقيقة موضوعية ذات وجود منفصل عن وجود وشخصية مواطنيها و الدولة لها معايير اخلاقية أعلى من تلك التي عند مواطنيها. ومختلفة عنها فمن اولى واجباتها مثلا الحفاظ على ذاتها.

اعتبار النظام الدولي بمثابة غاية نتيجة غياب سلطة مركزية تحتكر القوة و تستطيع فرض إرادتها على كل الدول كما هي الحال في الدولة. وان الفوضى التي تتسم بها العلاقات الدولية هي مرادفة للحرب. وان مبادئ الأخلاق القوانين الدولية هي ذات أثر محدود. إن غاية الدولة فيها هي القوة في الدولة تعمل دائما لزيادة قواتها تجاه محيطها. وان التنافس بين الدول يجعل منها أعداء المحتملين إن لم يكونوا في فعليين. أما الصداقة التي تقوم بين الدول تعبر عن التقاء المصالح بينهما في هذا السياق يقول المفكر البريطاني راتزل انه لا صداقة دائمة ولا عداوة دائمة بل المصلحة دائمة.

إن توازن القوى هو الطريقة الوحيدة التي يمكن من خلالها ضبط إيقاع النظام الدولي, الاستقرار النسبي الدولي وليس السلام.[1]

[1] جيمس بيليس وستيف سميث، عولمة السياسة العالمية، الإمارات العربية المتحدة : مركز الخليج للأبحاث، الطبعة الأولى، 2004، ص 7.

4- السياسية الدولية:

قبل الخوض في تعريف السياسية الدولية لابدّ من التطرّق إلى مفهوم السياسية الخارجية التي تعرّف على أنّها: "الأداة التي تهدف من خلالها الدولة إلى بناء محيطها السياسي الدولي، الذي تحاول فيه الدولة الحفاظ على الأوضاع المناسبة أو تغيير الأوضاع غير المناسبة".[1]

أ- **السياسة الخارجية:** هي نشاط رئيسي لأي دولة تعبر عن اتجاهات العامة التي تتبناها هذه الدولة أو تلك في علاقاتها الخارجية من منظور المصلحة الوطنية التي تتصورها لنفسها في محيطها الإقليمي والدولي ويترجم ذلك في مجموعه الاستراتيجيات والقرارات التي تشكل سلوك الدولة مع محيطها الخارجي.

حيث يعرفها جيمس روزنو على أنها :"منهج للعمل تتبعوا الممثلون الرسميون للمجتمع داعين من اجل إقرار أو تغيير موقف معين في النسق الدولي بشكل يتفقوا والأهداف المحددة سلفا. وبشكل عام فان السياسة الخارجية هي جملة الأهداف الوطنية التي تسعى إي دولة لتحقيقها, الويه المبادئ العامة التي تتحكم في ردود أفعال إي دولة علي الظروف الدولية أو النشاط السياسي لأي قرار العامل على تحقيق المصالح الوطنية في البيئة الدولية.

ب- السياسة الدولية تعني الاهتمام بعملية التفاعل بين دولتين واكتر. وتعني دراسة نظرية تحليلية للتفاعلات الدولية. وبالنسبة لعوامل التفرقة بين هذه المفاهيم فان أين الاهتمام بتحليل سلوك الدولة خارج حدودها يعني الاهتمام بالسياسة إما دراسة التفاعلات بين الأفعال ردود الأفعال فهذا يعني دراسة السياسة الدولية.

وحدة التحليل سواء في حقل السياسة الخارجية أو حقلا السياسة الدولية هو الدولة. أما في حقل العلاقات الدولية يتمحور التركيز يتسع إلى كافه إشكال التفاعل بين كافه وحدات المجتمع الدولي. سواء كانت دولا، منظمات أو أشخاص. وفي هذا السياق فان التفرقة والاختلاف في المفاهيم لا ينفي وجودا لترابط بين العلاقات الدولية والسياسة الدولية.

في دراستنا هذه بين الاهتمام ينصب على تحليل السياسات الخارجية للدول الكبرى والمنظمات الدولية تجاه القضية الفلسطينية ممثلة في منظمة التحرير الفلسطينية.

VI. لمحة تاريخيه حول القضية الفلسطينية

ت- نشاه الصهيونية: بوادر الصراع:

تيودور هرول ,Theodore Herzl الصحفي والكاتب الصهيوني النمساوي هو الاول الذي بادر بمؤتمر بال سنة 1897 أول اجتماع دولي للحركة الصهيونية.

مؤلف كتاب ,der judenstaat الذي يوضح ويحاول من خلاله تأسيس دوله للشعب اليهودي. كما حاول هرزل تأسيس اليهود, هيأهم مؤسسه بنكيه صهيونيه مختصة في شراء الأراضي بفلسطين في البداية ثم نقل حوالي 50 ألف يهوديا إلى الأراضي الفلسطينية، حيث لم يمثل اليهود آنذاك سوي 9 بالمائة من إجمالي عدد السكان. تجدر الإشارة إلى إن التفكير الجدي في بناء الدولة علي الأراضي الفلسطينية لم يكن سوى في 1905.

ث- المرحلة الاستعمارية: من 1916 إلى 1948

في 1916 قام الفرنسيون والبريطانيون بعقد اتفاقات سرية سميت بـــsykes-picot والتي توزع مناطق النفوذ في الشرق الأوسط. تطبيق اتفياسماء الحرب العالمية الأولى أين قامت القوتين الاستعماريتين باستباق الخروج العثماني من الأراضي التي كانت تابعه للامبراطورية. هذه الاتفاقيات التي لم يقبلها عدد من العرب بالمنطقة كونه يجعل من تأسيس المملكة الهاشمية عمليه شبه مستحيلة. رهان بنود الاتفاقية هو جد مهم بالنسبة للانجليز خاصة وأنّه يسمح لهم بالوصول إلى قناة السويس.

---

[1] Dario Battistella, theories des relations internationales, Paris, : presses de la fondation nationale des sciences politiques, édition, 2015, p 353.

عن طريق إعلان وعد بلفور في 1917, قامت بريطانيا (وهي القوة المحتلة لفلسطين) بمساعدة اليهود على تأسيس دولتهم. بداية من هنا, تصاعدت مجموعه من الأدوات المحفزة على الهجرة نحو فلسطين (الشعارات، القوانين والمؤسسات ...). حيث كان لابد على بريطانيا الانتظار حتى 24 جويلية 1922, حتى تتمكن من الحصول على موافقة عصبه الأمم لإدارة فلسطين.[1]

تصاعدت هجرة اليهود الأوروبيين إلى فلسطين مع اعتلاء "أدولف هتلر" للسلطة في ألمانيا. حيث ساعدت السياسة المناهضة لليهود أثناء الحرب العالمية الثانية على هجرة عدد من اليهود. في هذه المرحلة (1940) بلغت نسبه السكان اليهود حوالي 28 بالمائة، بينما كان يحضر الفلسطينيون اللي اكبر انتفاضه ضد المستعمر والحركة الصهيونية التي تشكلت بل وشرعت في التوسع.[2]

كان هدف الفلسطينيون آنذاك التأسيس لدولتهم عن طريق الثورة التي سرعان ما اوقفها المرتزقة الصهاينة. جرت هذه الثورة بين 1936 و1939. تبعا لذلك قامت بريطانيا بإصدار الكتاب الأبيض في 1939، بهدف الحد من هجره اليهود وحصولهم على المزيد من الأراضي بفلسطين.[3]

في 1937 اقترح أول مخطط للتقسيم من طرف ويليام بيل يمنح 30 بالمائة من فلسطين إلى دولة اليهود الجديدة التي تمتد من acre عكا الى تل أبيب. وباقي الأراضي تلحق بالأردن التي كانت تحت الوصاية البريطانية. إما إقليم الرملة مزارات والقدس كان لديها قانون أساسي خاص بها، حيث اقترح المخطط تهجير السكان الفلسطينيون, إلا أن هذه المبادرة لم ترى النور. واتجاه هذه النصوص والكتاب الأبيض عبر الصهاينة عن امتعاضهم واقترحوا في 1942 بنيويورك أثناء المؤتمر الصهيوني العالمي OMS، برنامج او مشروع Biltmore الذي يهدف إلى تأسيس الدولة اليهودية على الأراضي الفلسطينية التي كانت تحت الوصاية. في هذه الفترة اشتدت أعمال العنف بينهما باعتبار إن الوصاية تنتهي في 14 ماي 1948.

ج- من مخطط التقسيم إلى الانتفاضة الأولى: 1947- 1987

في 1947 صوت أعضاء الجمعية العامة لهيئة الأمم المتحدة على القرار رقم 181. تعديل يقرّ تأسيس مخطط التقسيم بين دوله اليهود التي احتلت 55 بالمائة من الأراضي الفلسطينية فلسطين التي تبقى لها 44 بالمائة من مجموع الأراضي في حين شكلت باقي الأراضي المقدسة كالقدس 1% والتي اعتبرت بموجب هذا المخطط "منطقه دوليه". هذا القرار تم التصديق عليه من قبل السلطات اليهودية في حين عارضته فلسطين. إن هذا التعاون أدى إلى حرب بعدما تم المطالبة بالاستقلال عن دولة إسرائيل 14 ماي 1948.

ثمّ تدخلت القوات المسلحة التابعة لجامعه الدول العربية في الخامس عشر من ماي وادمتبداال ساعة حوادث سنه توجت بانتصار الجيش الإسرائيلي. وبداية من هذه المرحلة احتلت إسرائيل حوالي 78 بالمائة من الإقليم أما ما تبقى من الأراضي فكانت تحت النفوذ الأردني -الضفة الغربية- والمصري -قطاع غزة-. إنّ ما أسفرت عنه الحرب -هجرة حوالي 750000 فلسطيني- جعلت من قضيه اللاجئين الانشغال الأساسي للقانون الدولي, كما يوضح القرار الأممي رقم 194, الذي اقترح حقّ العودة لهؤلاء الأشخاص أو تعويضهم.

اندلعت الحرب العربية الإسرائيلية الثانية في 1956 بعد ارمه السويس. بعدما حاولت مصر تأميم قناة السويس, وقعت إسرائيل على "برتوكول سارفر" مع كل من فرنسا وبريطانيا. تجدر الإشارة بأن إسرائيل كانت استغلت قناة السويس في نقلها البحري كما كان لها أهداف وأطماع توسعية في إقليم سيناء.

شهد النزاع أول تسوية وعملية للسلام متعددة الأطراف من قبل الأمم المتحدة في مارس 1957. حيث في 29 ماي 1964 ظهرت "منظمه التحرير الفلسطينية" بالقدس. اندلعت حرب الستة أيام ثلاث سنوات بعدها. عرفت الحرب الاسرائيلية العربية الثالثة أول توسع للجيش الإسرائيلي في الضفة الغربية, القدس, قطاع غزه, الجولان وسيناء. مما أسفر عن هجرة أكثر من 200 ألف فلسطيني.

وفي 22 نوفمبر 1967 اقر مجلس الأمن للأمم المتحدة القرار رقم 242, والذي يهدف إلى تأمين دولة إسرائيل من خلال سحبها المجموعات اليهودية من الأقاليم المحتلة حديثا.

---

[1] سامية محمد جابر، قضايا العالم العربي، بيروت: دار النهضة العربية، 2003، ص261-262.

[2] شفيق الرشيدات، فلسطين-تاريخا...وعبرة...ومصيرا ، بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، 1991، ص 74، 80-81.

[3] عبد الحليم خدام،النظام العربي المعاصر. قراءة الواقع واستشفاف المستقبل . ،المركز الثقافي العربي،المغرب،2003، ص188-189.

أنظر كذلك: (محسن محمد صالح، فلسطين: سلسلة الدراسات المنهجية في القضية الفلسطينية، ماليزيا: كوالالمبور، 2002.)

اندلعت رابع حرب عربية إسرائيلية في أكتوبر 1973 أين قررت كل من سوريا ومصر بالاضافة إلى الأردن خلال احتفال اليهود استرجاع أراضيها على غرار الجولان وسيناء. شهيدات الحرب أول انتصار للقوات العربية. حيت دعي مجلس الأمن من خلال القرار 338 إلى وقف إطلاق النار والتطبيق الفوري للقرار رقم 242. بالاضافة إلى هذا شهدت سنه 1973 قياده ياسر عرفات لمنظمه التحرير الفلسطينية الممثل الوحيد والشرعي للشعب الفلسطيني بعد مؤتمر الجزائر في شهر نوفمبر.

وفي 13 أكتوبر 1973 أمر الرئيس نيكسون باشتراك الولايات المتحدة الأمريكية بكل قواتها وتزويد إسرائيل بما تحتاجه عن طريق الجو من شاحنات ومدرعات وطائرات وصلت إلى 200 طن من المساعدات بمعدل 20 طلعة جوية في يوم واحد، كما أخذت الحليف السوفيتي موقف مضادا لأمريكا بزيادة الدعم للعرب ووصل بت الحال إلى التهديد بالتدخل العسكري ما لم تتوقف أمريكا عن دعمها لإسرائيل وكانت معالم التوحد العربي تلوح في الأفق خاصة بعد قرار أصدرته الدول العربية تمثل في قطع صادرات البترول وتوقيف العدوان، لكن هذا التوحد كان ظرفيا.[1]

أثبتت حرب أكتوبر أن الجيش الإسرائيلي يمكن هزيمته في أي وقت شرط أن يتوحد العرب ضده لكن كانت القرارات واللوائح الدولية الصادرة عن هيئة الأمم المتحدة تشكل غطاء و درعا حاميا لإسرائيل كما شكل حق الفيتو الذي تملكه كل من بريطانيا وفرنسا والولايات المتحدة الأمريكية أخطر سلاح موجه صد القرارات التي تخدم العرب.[2]

حاولت إسرائيل في 1975 دعم الحرب الاهلية في لبنان بين الإسلاميين والمسيحيين, في محاوله لنشر مخطّطها على التراب اللبناني.

يمكن كذلك سرد بعض الأحداث على غرار اتفاقية كامب ديفيد في 1978، تصويتKNESSET البرلمان الإسرائيلي بالإيجاب على اتخاذ القدس عاصمة" أبدية وغير قابلة للتجزيء" لإسرائيل في 1980، إلحاق مرتفعات الجولان السورية، التدخل في لبنان بين 1982 و1983 تحت شعار "عمليه السلام لغاليلي"، وفي الأخير شهدت سنه 1987 اندلاع الانتفاضة التي دامت حتى 1993 والتي أسفرت عن وفاه 2000 فلسطيني.

د- الحرب الإسرائيلية على لبنان 2006: وقعت هذه الحرب في 12 جويلية 2006 بين الجيش الإسرائيلي وقوات حزب الله اللبناني واستمرت لمدة 34 يوما في مناطق مختلفة من لبنان خاصة في المناطق الجنوبية والشرقية والعاصمة بيروت وشمالي إسرائيل، وفي مناطق الجليل و الكرمل و مرج بن عامر و كانت الحرب تؤثر على منطقة هضبة الجولان السوري بسبب تعنت الجانب الإسرائيلي على تحرير جنوب لبنان كما تعنته في قضية المختطفين من 30 سنة أبرزهم " سمير القنطار" وبعد المفاوضات الفاشلة لإطلاقه، قرر حزب الله أسر جنود إسرائيليين واستخدامهم في المقايضة وتحرير المختطفين وفي 12 جويلية 2006 شن حزب الله عملية الوعد الصادق التي أدت إلى أسر جنود إسرائيليين، ومن جهتها قررت القوات الإسرائيلية اقتحام الجدار الحدودي وتوغلت في الأراضي اللبنانية التي قوبلت بالهجمات الخاطفة لحزب الله و قتل 08 جنود إسرائيليين وتدمير بنايتين، وفي اليوم الموالي بدأ القصف الجوي الإسرائيلي على البنى القاعدية في لبنان كمحطات الكهرباء ومطار لبنان وغيرها من المناطق الحساسة، لكن الخسائر التي ألحقها حزب الله بالجيش الإسرائيلي وهجماته المتتالية والخاطفة جعل إسرائيل تستخدم نفوذها من أجل حظر إعلامي في المنطقة والتعتيم على نقل الحقائق كنفيها تدمير حزب الله للبارجة الحربية وإغراقها، في حين اعترفت بمقتل أربع جنود فقط ، وفي المدة التي استغرقتها الحرب التي دامت حوالي 35 يوم من القتال الضاري وتأكد إسرائيل من الفشل على جميع الأصعدة انسحبت من مواقعها متراجعة لكنها لم تتوقف عن استعمال أوراق الضغط التي تملكها من أجل حل حزب الله اللبناني وتصنيفه ضمن المليشيات الإرهابية.

أبرزت الحروب العربية- الإسرائيلية المتتابعة الوجه الحقيقي للدول الغربية وسياستها تجاه العرب والضعف الذي تعانيه المنظمات العالمية كهيئة الأمم المتحدة التي أصبحت قراراتها بمثابة مروحة في يد إسرائيل تلوح بها في وجه العرب خاصة والعالم عامة، وحل الحروب العربية – الإسرائيلية كانت تفتقد إلى شيئين هما الوحدة من المحيط إلى الخليج والقيادة الواعية لردع أي عدو.

---

[1] علي صبح. النزاعات الإقليمية في نصف قرن 1945-1995. ط2. لبنان : دار المنهل اللبناني للطباعة و النشر، 2006، ص 138.

[2] Jaco SEYNE " L'histoire au jaur le jour 1944-1991" Paris Edition publication le monde. 1991. P 649.:

VII. القضية الفلسطينية: بين واقعية الدول ومثالية المؤسّسات الدولية

جاءت ردود الأفعال الدولية متفاوتة لإيجاد حلول لإيقاف الحروب القائمة بين الطرفين العربي والإسرائيلي لتحرير الأراضي الفلسطينية وقد تمثلت ردود الأفعال في مجملها عن خطط ومشاريع تسوية قامت بها هيئة الأمم المتحدة إضافة إلى الدول الكبرى في فترة الحروب[1].

1- **الأمم المتحدة:** صدرت دعوة الأمم المتحدة لتحقيق تسوية بين أطراف الصراع في 18 ماي 1948 أي قبل يوم واحد من إعلان قيام دولة إسرائيل، بتفويض وسيط يعينه مجلس الأمن الدولي مهمته إيجاد حل للوضع الذي تشهده فلسطين وقد اتخذت الأمم المتحدة قرارها رقم 194 بتاريخ 11 ديسمبر 1948 لتحقيق تسوية للصراع ونصت الفقرة الثانية من القرار على لجنة توفيق مكونة من ثلاث دول أعضاء في الأمم المتحدة لتنفيذ القرار الذي يحتوي على مهام هي:

أ. وجوب السماح بعودة اللاجئين وتعويضهم عن الإضرار التي لحقتهم.

ب. أن تقدم اللجنة توصيات توضع مدينة القدس وضواحيها ونزع الأسلحة ووضعها تحت الحماية الدولية

ج. تحقيق تسوية سلمية نهايته لمستقبل فلسطين تتضمن حلولا للمسائل المعلقة بين الأطراف لكن مختلف المواقف التي أبدتها أطراف الصراع أجهضت هذه المبادرة وعجلت بتواري لجنة التوفيق والمصالحة الدولية عن المسرح السياسي بمجرد صدور البيان الثلاثي لكل من فرنسا، بريطانيا، والولايات المتحدة الأمريكية[1].

وفي22 نوفمبر 1967 أصدر مجلس الأمن الدولي قراره رقم 242 لتحقيق تسوية سلمية بين دول الصراع وقد استند القرار إلى المعادلة التالية:

-انسحاب القوات الإسرائيلية من الأراضي التي احتلتها في 5 جوان 1967 مقابل اعتراف الدول العربية بدولة إسرائيل وإقامة حالة من العلاقات السلمية معها، مما يعني أن تسوية الصراع العربي – الإسرائيلي حسب القرار 242 جاء متراجعا 180 درجة عن تلك التي تضمنها قرارات التقسيم والتسوية (181. 186. 194).

وفي 22 أكتوبر1973 صدر قرار مجلس الأمن الدولي بعد مرور16 يوما من بدء حرب أكتوبر 1973 وقد نص القرار على ضرورة إيقاف إطلاق النار بين جميع الأطراف المتقاتلة وإنهاء جميع الأعمال العسكرية، وتنفيذ قرار مجلس الأمن رقم 242 لعام 1967 بجميع أجزاءه[2].

وبداية المفاوضات بين الأطراف المعنية تحت إشراف الأمم المتحدة بهدف إقامة سلام دائم وشامل في الشرق الأوسط.

2- موقف الولايات المتحدة الأمريكية وبريطانيا وفرنسا:

جاء الموقف الأمريكي من الحروب العربية الإسرائيلية واضحا وجليا بوقوفها إلى جانب الطرف الإسرائيلي ودعمه بكافة الوسائل وفي جميع الميادين، حيث كانت الولايات المتحدة الأمريكية أول دولة تعترف بدولة إسرائيل المعلن عنها في 1948 كما دعمت العصابات الإسرائيلية بالأسلحة والإمكانات اللازمة في حملاتهم التوسعية واستخدمت حق الفيتو ضد أي قرار أو مشروع أمني يدين إسرائيل، وكان موقفها ثابتا في حق الشعب الإسرائيلي في إنشاء دولة في فلسطين من جهة ومحاولة زعزعة النظام العربي من جهة أخرى خاصة الدول التي أخذت موقف من دولة إسرائيل، وقد جاءت المشاريع الأمريكية لتسوية الصراع على النحو التالي:

- **مشروع جونستون جويلية 1955** : يقوم هذا المشروع على أساس استثمار مشترك لمياه نهر الأردن بين لبنان وسوريا والأردن وإسرائيل، وهدفه تحويل الصراع العربي الإسرائيلي إلى صراع حول المياه، فقط ، وقد تم رفضه من الطرف العربي بسبب الشروط التي فرضت عليهم من طرف إسرائيل والولايات المتحدة الأمريكية.
- **مشروع دلاس 16 أوت 1956:**

استند إلى ثلاث نقاط وهي :

---

[1] عثمان العثمان، مأزق التسوية السياسية للصراع العربي، الإسرائيلي ، بيروت: مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، 2003، ص 23-24.

[2] عثمان العثمان، نفس المرجع ، ص 42.

أ- توظيف اللاجئين الفلسطينيين، بما ترضاه إسرائيل.

ب- عقد الولايات المتحدة الأمريكية معاهدات مع كل دولة عربية حدودية تضمن عدم حدوث أي اعتداء.

ج- تدخل الدول العربية وإسرائيل في محادثات ثنائية فيما بينهما لتثبيت حدود دائمة بينها.

وقد رفضت الدول العربية المشروع، كما أن الطرف الإسرائيلي أبدى قبوله للمشروع جملة وتفصيلا وحاول الضغط على الأطراف المشاركة لتبنيه. أما عن الطرف البريطاني فمواقفه لا تختلف عن الطرف الأمريكي حيث قدم الدعم التام لإسرائيل منذ فك الانتداب في 14 ماي 1948، وقدم عدة مشاريع سنوية في مصالح إسرائيل ومن بينها مشروع أيدن في 9 نوفمبر 1955 وهو مشروع عكس مشروع جونستون يتيح للعرب استرجاع بعض الأراضي المسلوبة وهو قرار مكمل للقرار الأممي 181 [1].

أما عن الموقف الفرنسي فكان هو الآخر داعما لإسرائيل رغم إنشغال فرنسا بمستعمراتها في فترة حرب 1948 لكنها دخلت إلى جانب إسرائيل وبريطانيا في حملة السويس 1956 بغرض إزاحة جمال عبد الناصر إضافة إلى أهداف أخرى منها فك التهديد المصري لإسرائيل وتدعيم مصر للحركات التحريرية العربية وقد قامت الدول الثلاث إضافة إلى إسرائيل بشن هجومات خاطفة لكن تدخل الطرف السوفياتي والأمم المتحدة عجلت بإنهاء القتال إضافة إلى تهديدات الرئيس الأمريكي إيزنهاور بفرض عقوبات اقتصادية على الدول المهاجمة لمصر وانتهت الحملة في نوفمبر 1956 وانسحبت القوات المهاجمة.

أما باقي الحروب فلم يلاحظ التدخل المباشر للدول الغربية سوى بتقديم الدعم المادي إضافة إلى دعم إسرائيل في هيئة الأمم المتحدة.

-الموقف السوفياتي: كان ضمن مجمله عبارة عن دعم للدول التي تبنت النصح الاشتراكي وقد برز موقفه في حملة السويس حيث قدم عرضه بإرسال مقاتلين سوفيت وأسلحة ومعدات والموقف السوفياتي ناجم عن مصالحه في المنطقة العربية وكسبها في مخططه التوسعي المناهض للسياسة الأمريكية وقد اتسم الموقف السوفياتي بالازدواجية حيث أن اعترافه بإسرائيل جاء مباشرة بعد إعلانها كدولة في حين أنه دعم الدول العربية ماديا ومعنويا في حروبها.

-أما عن باقي مواقف الدول فقد مثلته الدول الكبرى إضافة إلى هيئة الأمم المتحدة وقد دعت إلى وقف إطلاق النار وإيجاد حلول تسوية سلمية للصراعات القائمة وهددت انه في حال رفض الإطراف الصراع للقرار تعرض للعقوبات.

VIII. المنظور الواقعي في اتفاقيات السلام:

إنّ تحليل اتفاقيات السلام، أو واقعية الدبلوماسية الاسرائيلية حيال الدول العربية المجاورة والمعنية مباشرة بالصراع يقتصر على بعض النماذج على سبيل الذكر لا الحصر، وذلك بهدف معرفة تاريخ تلك الدبلوماسية من جهة، ومحاولة استشرافها من جهة أخرى.

ت- معاهدة السلام المصرية الإسرائيلية

في 17 ديسمبر 1978 تم توقيع اتفاقيتين إطار بين السادات ومناحيم بيغن عرفتا باسم اتفاقيتي كامب ديفيد وتضمنت إحداهما المبادئ التي يجب أن تحكم المفاوضات المفضية إلى عقد معاهدة سلام بين الدولتين وكانت هذه الوثيقة في حد ذاتها واضحة نسبيا وصريحة المعالم.

وقد وافقت إسرائيل على الانسحاب من جميع الأراضي المصرية على مراحل وزوال قواعدها العسكرية ومستوطناتها المدنية وفي المقابل وافقت مصر على الاعتراف بإسرائيل وتبادل السفراء، وقبلت تحديد نسر القوات في سيناء، وبحث إمكانية تطبيع العلاقات في مجالي التجارة والسياحة. أما الجزء الآخر من الاتفاقيتين، فإنه مختلف من حيث روحه ومحتواه فعلى خلاف الاتفاق المصري – الإسرائيلي الثنائي الذي عالج بالتفصيل المسائل الجوهرية، ركز هذا الإطار الأوسع على بعض الإجراءات فقط كما كانت الصورة المجملة لمعالجة المسألة الفلسطينية معقدة من الناحية الإجرائية بالإضافة إلى كونها خالية من أي محتوى من الناحية الجوهرية وقد أعلنت مصر وإسرائيل تأييدها لفكرة الترتيبات الانتقالية المتعلقة بالصفة الغربية وغزة لفترة لا تتجاوز 5 سنوات ودعيت الأردن للانضمام إلى المفاوضات وذلك لوضع تفصيلات

[1] محمد صادق صبور ،الصراع في الشرق الأوسط و العالم العربي، مصر،دار الأمين للطبع والنشر و التوزيع ، 2006 134-135.

الترتيبات الانتقالية، وقد تسببت كامب ديفيد في عقد قمة عربية في بغداد نوفمبر 1978 حيث قررت الدول العربية أنها ستقطع العلاقات الدبلوماسية مع مصر وتعليق عضويتها في جامعة الدول العربية ونقل مقر هذه الأخيرة من مصر إلى تونس[1].

وقد تم توقيع اتفاقية صلح بين مصر وإسرائيل في 26 مارس 1979 ورفضت إسرائيل طلب مصر ربط معاهدة وصف السلام بالتسوية الشاملة ومباحثات الحكم الذاتي، وكانت إسرائيل ترفض وصف معاهدة وصف السلام بخطوة في طريق التسوية الشاملة الأمر الذي يتيح لمصر إمكانية التخلي عن المعاهدة في حالة عدم تحقيق هذه التسوية وهكذا استجابت هذه الاتفاقية للشروط الإسرائيلية أثناء لقاء كامب ديفيد المتمثلة في إصرار بيغن على توقيع معاهدة الصلح دون ربطها بأي موضوع آخر.في حين كان السادات ينادي بالحل الشامل ووجد بيغن في تجاهل الرئيس كارتر لتعهداته بهذا الحل السند الرئيس لموقفه، بالإضافة إلى كون هاتان الاتفاقيتان قد توجتا في واقع الأمر التنازلات المصرية المتتالية ومن بينها الخضوع للرفض الإسرائيلي لاقتراح السادات بربط معاهدة الصلح بالحكم الذاتي في الصفة الغربية .

كما بدأ بيغن يطالب بمزيد من التنازلات حيث أصر على آن تتقدم معاهدة السلام على أي معاهدات أخرى عقدتها مصر، وكان يعني بذلك معاهدة الدفاع العربي المشترك والاتفاقيات العسكرية التي سبق ووقعتها مصر مع سوريا والأردن وكان بيغن يهدف إلى عزل مصر عن الدول العربية من خلال إلحاحه المتواصل.[2]

اقترح كارتر على بيغين وضع مذكرة تفسيرية تلحق بالمعاهدة حول هذا الموضوع ، كما قدم كارتر صياغة ترصي الطرفين بحيث يكون لكل طرف تفسيره الخاص به، بالإضافة إلى عدم احترام وعوده حول الحكم الذاتي أعلن كارتر على إثر توقيع معاهدة السلام التي فرصتها إسرائيل عن تقديم مساعدات اقتصادية ضخمة لإسرائيل وتعهد بتزويدها بالبترول لمدة 20 عاما كما قدم لها صفقة ضخمة من الطائرات والأسلحة المختلفة واقترح على إسرائيل وثيقة تحت عنوان مذكرة تفاهم بين حكومتي الولايات المتحدة ودولة إسرائيل، تقدمت فيها الولايات المتحدة بالتزامات بإسرائيل جاء فيها أن الولايات المتحدة الأمريكية تتعهد بتأييدها للإجراءات التي تتخذها إسرائيل في حال انتهاك اتفاقية السلام وتعارض وتصوت ضد أي قرار أو إجراء في الأمم المتحدة إذا كانت له آثار معاكسة على اتفاقية السلام.

واستمر كارتر في محاولته إجراء مباحثات الحكم الذاتي في القطاع والضفة الغربية لغاية نهاية فترة حكمه بدون نجاح وذلك بسبب ردود الفعل العربية من اتفاقية الصلح بين مصر وإسرائيل[3] .

واتفقت معظم الدول العربية على أن هذه الاتفاقية هي حل منفرد لا يضمن انسحاب إسرائيل من باقي الأراضي العربية المحتلة سنة 1967 وبالأحرى القدس الشرقية .ولا تسير إلى تأسيس دولة فلسطينية، واعتبرت أن السادات سمح لنفسه بأن يتحدث ليس فقط عن مصر بل أيضا نيابة عن الأردن وفلسطين، على الأقل في المرحلة الأولى المتعلقة بوضع مبادئ توجيهية لحل النواحي الإقليمية والسياسية من القضية الفلسطينية . وهكذا تبنت الدول العربية ماعدا عمان والسودان والصومال وبدرجة أقل المغرب موقفا معاديا لهذه الاتفاقية وشاركت في مؤتمر بغداد المكلف بتطبيق العقوبات على مصر ولكن هذا الإجماع على التنديد لم يضع تقسيم الدول العربية عندما تعلق الأمر بطبيعة العقوبات وشدتها. [1]

فلقد انقسمت الدول العربية أثناء المؤتمر إلى مجموعتين حيث تضم الأولى جبهة الصمود والتصدي (الجزائر، ليبيا، سوريا، اليمن الجنوبي، والمنظمة الفلسطينية والعراق) ونددت بشدة سلوك السادات وطلبت تطبيق عقوبات شديدة صد النظام المصري، أما المجموعة الثانية فإنها صمت الدول المحافظة(السعودية، الكويت، قطر، البحرين، الإمارات، المغرب) واكتفت بمقاطعة نسبية، كما لعبت الأردن دورا أساسيا في محاولات التنسيق بين المجموعتين في حين أن تونس ولبنان واليمن الشمالي وموريتانيا قد أعلنت عن استعدادها لتطبيق قرار جماعي، أما الدول العربية التي لم تتبنى أي موقف فهي عمان السودان والصومال.

هكذا أدت اتفاقيتا كامب ديفيد إلى تقليص المد القومي والمحاولات الهادفة إلى تحقيق الحد الأدنى من الحقوق العربية يرجع ذلك أساسا إلى صعوبة تشكيل قاعدة قوية بديلة لمصر وعن انعكاسات اتفاقيتي كامب ديفيد على سوريا ودورها ووجدت أن أمامها فقط المناورة من أجل تفادي الوضع الأسوأ.

---

[1] علي هلال الدين دسوقي، السياسة الخارجية المصرية بعد كامب ديفيد. القاهرة .مؤسسة الأهرام. 1988 في كتاب. وليام كوانت : كامب ديفيد بعد 10 سنوات .ص 152.151.

[2] نفس المرجع ، ص 153.

[3] وزارة الخارجية المصرية، معاهدة السلام بين مصر وإسرائيل، القاهرة: المطابع الأميرية، 1979، ص 43.

[1] ربيع حامد، نظرية الأمن العربي، القاهرة: دار الموقف العربي،1984،ص 26.

إن غياب الإستراتيجية العربية وتعدد التكتيكات التي تستجيب لتصور معين وليس بالضرورة صحيح للمصلحة القطرية جعلت من النظام الإقليمي العربي خاضعا للسلوك العدواني الإسرائيلي الهادف إلى فرض تصوره للسلام وعدم إبدائه اي معارضة للقرارات واللوائح الدولية، هذا الذي هيأت له اتفاقية السلام التأمين على الجانب المصري وكبح المد القومي وبرزت متغيرات جديدة وسهلت من مسيرة استكمال دولته رغم المقاومة التي لا ينحني أمامها وكان سقوط مصر في مصيدة السلام سببا رئيسيا في تراجع القوة العربية الرادعة لمشاريع التوسع الصهيوني .

شكلت عملية الصلح بين مصر وإسرائيل نقطة تحول رئيسية في مجرى التفاعلات العربية العربية، والعربية الفلسطينية واعتبرت تتويجا للنهج السياسي المتبع من قبل السادات منذ توليه الحكم كما اعتبرت مكسبا للعدو الإسرائيلي الذي لعب على أوتار القومية العربية ووجه لها ضربة قاصمة بعد توقيع اتفاق السلام مع مصر وجرها خارج المنظومة العربية المدافعة عن حقوق الشعب الفلسطيني[2] .

ث- اتفاق أسلو (سبتمبر 1993)

قبل الحديث عن هذا الاتفاق لابد من الكشف الأحداث التي دفعت باتجاهه، ففي عام 1990 عقد اجتماع سري في فيلا خاسقجي بباريس بين أرييل شارون و بسام أبو شريف ومروان كنفاني كان على جدوله إقامة حكم ذاتي فلسطيني في قطاع غزة، وقد دخلت الترويج على خط المفاوضات عبر تيرجي ودلارسن وهو رئيس معهد نرويجي يبحث في ظروف وأوضاع الفلسطينيين في الأرض المحتلة وقد تعرف على يوسي بيلين أحد المقربين من بيريز وعرض عليه في أفريل 1992 عقد مباحثات سرية مع منظمة التحرير الفلسطيني وقد أصبح بيلين بعد الانتخابات الإسرائيلية نائبا لوزير الخارجية بيريز. كما تبنت الدبلوماسية أن تكون معبر سري للمباحثات بين إسرائيل ومنظمة التحرير الفلسطينية.

وفي ديسمبر 1992 بدأت الترتيبات العملية للمفاوضات السرية، فالتقى عن الجانب الإسرائيلي البروفسور يائير هير سفليد أستاذ التاريخ بجامعة حيفا مع أحمد سليمان قريع رجل الأعمال والقيادي في حركة فتح في فندق سانت جيمس بلندن في 20 فيفري 1993 وعقد أول اجتماع بينهما من أصل 14 اجتماع في مدينة سارس بورغ على بعد 60 ميلا إلى الشرق من أوسلو في أجواء سرية مطلقة كتمهيد للاتفاق النهائي الرسمي.

وقد تم التوقيع على اتفاق أوسلو رسميا في واشنطن في 13 سبتمبر 1993 ووقعه عن الجانب الفلسطيني محمود عباس أبو مازن أمين سر اللجنة التنفيذية لمنظمة التحرير الفلسطيني والذي تولى متابعة المفاوضات بنفسه منذ بدايتها[1].

أما الجانب الإسرائيلي فقد مثله شمعون بيريز وزير الخارجية في الحكومة الإسرائيلية كما وقعه وزيرا خارجية الولايات المتحدة الأمريكية وروسيا كشاهدين ويعد هذا الاتفاق منعرجا تاريخيا في مسار القضية الفلسطينية، فهو أول اتفاق يوقعه الفلسطينيون والإسرائيليون ويتم بموجبه تنفيذ تسوية سلمية للقضية.

وهذا الإتفاق قد عكس مدى التنازلات التي قدمتها منظمة التحرير الفلسطينية مضطرة حتى تحصل على اتفاق شبيه في جوهره باتفاق كامب ديفيد17ديسمبر1978، والتي كانت تصف موقعه السادات يوم ذاك بالخيانة والاستسلام ودعت شعب مصر إلى إسقاطه، وهو يعكس بالتأكيد مدى الانتكاسات التي أصابت مشروع تحرير فلسطين كما عكس التراجعات والضربات المتتالية منذ 1978- 1993، و قد كرس هذا الاتفاق الانفصال التام بين مصادر المفاوضات الفلسطيني الإسرائيلي و مسارات المفاوضات العربية الأخرى، مما أفقدها القدرة على تنسيق المواقف، وقد عرف اتفاق أوسلو باتفاق إعلان المبادئ الفلسطيني- الإسرائيلي أوباتفاق غزة - أريحا، ووقعت كافة الاتفاقيات بين منظمة التحرير الفلسطيني والكيان الإسرائيلي.

أما أبرز النقاط التي حواها اتفاق أوسلو فهي[1]:

1. إقامة سلطة حكم ذاتي محدود للفلسطينيين في الضفة و القطاع لفترة خمس سنوات.
2. تبدأ قبل بداية العام الثالث من الحكم الذاتي للمفاوضات على الوضع النهائي للضفة والقطاع بحيث يفترض أن تؤدي إلى تسوية دائمة تقوم على قراري مجلس الأمن الدولي (242 و 338).

---

[2] محمود رياض : مذكرة محمود رياض، الجزء الأول ، مصر: دار المستقبل العربي، 198 .ص 278.

[1] محمود عباس، طريق أوسلو، بيروت: شركة المطبوعات للتوزيع والنشر،1994، ص 275-276 .

[2] نفس المرجع ، ص221-222.

3.خلال شهرين من دخول الاتفاق حيز التنفيذ يتوصل الطرفان لاتفاقية حول انسحاب إسرائيل من غزة أريحا. تشمل نقلا محدودا للصلاحيات للفلسطينيين وتغطي التعليم والثقافة والصحة والشؤون الاجتماعية.

4.بعد تسعة أشهر من تطبيق الحكم الذاتي تجري انتخابات مباشرة في الضفة الغربية والقطاع لانتخاب مجلس فلسطيني للحكم الذاتي، وتقوم القوات الإسرائيلية قبيل الانتخابات بالانسحاب من المناطق المأهولة بالسكان وإعادة الانتشار في الضفة.

5.يتم تشكيل سلطة فلسطينية انتقالية ذاتية تشمل الضفة و القطاع على أن صلاحياتها لا تشمل الأمن الخارجي ولا المستوطنات ولا العلاقات الخارجية ولا القدس ولا الإسرائيليين في تلك الأراضي.

6.لإسرائيل حق النقض" الفيتو" ضد أي تشريعات تصدرها السلطة الفلسطينية خلال المرحلة الانتقالية.

7.ما لم تتم تسويته بالتفاوض يمكن أن يتفق على تسويته من خلال آلية توافق يتم الاتفاق عليها بين الطرفين.

8.يمتد الحكم تدريجيا من غزة و أريحا إلى المناطق في الضفة الغربية وفق مفاوضات تفصيلية لاحقة.

9.قد أكد الاتفاق على نبذ منظمة التحرير الفلسطينية للعنف والإرهاب و الحفاظ على الأمن والسلام و منع العمل ضد الكيان الإسرائيلي.

10. ومن أهم الملاحظات و الانتقادات التي وجهت لاتفاق أوسلو يمكن أن تلخص فيما يلي[2]:

11. قضية فلسطين قضية كل المسلمين، وهي معركة حق بين العرب المسلمين و باطل اليهود الصهاينة. وقد أجمع العلماء الثقات على عدم جواز هذه التسوية بالشكل و الوضع الذي تمت فيه. ودعوا إلى وجوب الجهاد لتحرير الأرض المباركة.

12. تفردت فتح بالاتفاق دون مراعاة الفعاليات السياسية الأخرى كاليساريين و الإسلاميين و القوميين و حتى داخل الحركة نفسها.

13. اعترفت قيادة منظمة تحرير فلسطين بوجود إسرائيل و بشرعية احتلالها لـ 77% من الأراضي الفلسطينية.

14. لم يتعرض الاتفاق الخطير لأبرز القضايا حيث تم تأجيلها إلى مرحلة المفاوضات النهائية و لأن منظمة تحرير فلسطين تعهدت بعدم اللجوء إلى القوة إطلاقا فقد أصبح الأمر مرتبطا بمدى "الكرم الصهيوني" الذي يملك عناصر القوة و أوراق اللعبة و هذه القضايا:

أ. مستقبل مدينة القدس و التي أعلنها اليهود عاصمة أبدية لهم و صادروا 86% منها، و أسكنوا فيها أكثر من 200 ألف مستوطن.

15. مستقبل اللاجئين الفلسطينيين و حق العودة.

16. ج–مستقبل المستوطنات الصهيونية في الضفة الغربية و غزة و المتمثلة في 176 مستوطنة، 160 منها في الضفة يعيش فيها 200 ألف مستوطن.

17. د– لا تتضمن مسؤوليات السلطة الفلسطينية الأمن الخارجي والحدود، ولا يجوز للسلطة تشكيل جيش، ولا إدخال أسلحة إلا بإذن إسرائيل.

هـ– لا يوجد في الاتفاقيات إشارة إلى حق الفلسطينيين في تقرير مصيرهم أو إقامة دولتهم المستقلة.

وهذا بالإضافة إلى عدة انتقادات أخرى داخلية وخارجية، و قد اتسمت اتفاقية أوسلو في العديد من بنودها بالغموض وترك التفصيلات لمفاوضات مستقبلية وقد أعطى ذلك فرصة كبرى للكيان الإسرائيلي للتسويف والمماطلة، وفرض شروطه و طريقة فهمه للاتفاقية.

كما جرى تأجيل تنفيذ كثير من الاتفاقيات التفصيلية، وأعطت إسرائيل لنفسها شرعية إعادة سحب التزامات كانت قد أعطتها للسلطة كما مارست سياسات الحصار الأمني والاقتصادي لإجبار الجانب الفلسطيني على تنفيذ تصوراتها.

وقد فتح اتفاق أوسلو المجال الواسع أمام الأنظمة العربية ودول العالم إلى إقامة علاقات دبلوماسية مع الكيان الإسرائيلي على مستويات مختلفة مما أدى إلى فك العزلة الدولية عنه والتي عاناها طيلة 45 عاما و أصبح لإسرائيل مكاتب تمثيل في تونس والمغرب وقطر وعمان و موريتانيا، كما أقامت نحو خمسين دولة أخرى علاقات دبلوماسية معها[1].

ح– معاهدة السلام الأردنية الإسرائيلية

جاء ترتيب معاهدة السلام الأردنية– الإسرائيلية الثالث في مجمل معاهدات السلام العربية الإسرائيلية والثاني بعد عقد مؤتمر مدريد عام 1991 والأخير حتى الآن في سلسلة المعاهدات المعلن عنها والمصرح بها رسميا.

---

[2] – نفس المرجع ،ص 223.

[1] – ابراهيم ابو حجلة ،سالم خلة، اتفاقية اوسلو:المسيرة المتعثرة في منعطفها الجديد، بيروت : شركة دار التقدم العربي للصحافة والطباعة والنشر،1996،ص38–39.

إلا أن التدقيق في تاريخ الصراع العربي– الإسرائيلي يجد أن التوصل لحلول للقصية الفلسطينية، يجب أن يسبق معاهدة السلام حتى يتحقق التوازن السكاني والجغرافي والأمني الذي يؤدي إلى استقرار المعاهدة، والمعروف أنه في حالة توقيع المعاهدة دون حل لمشكلة اللاجئين الفلسطينيين، فإن ذلك سيؤدي إلى تصاعد مجابهات سياسية وأمنية لا تقتصر على الفلسطينيين وحدهم، ولكن كل العرب وبعض القوى العالمية، ويصبح التساؤل الذي يطرح نفسه هو مصير فلسطين ووضعية شعبها. لذلك فإن السبق لتوقيع معاهدة أوسلو الخاصة بالفلسطينيين كانت الخطوة الرئيسية لإنجاح معاهدة السلام الأردنية– الإسرائيلية واستقرارها، وكتمهيد لهذه المعاهدة تم الإعلان عن اتفاقيتين بين الدولتين برعاية الولايات المتحدة الأمريكية متمثلة في البيان الأمريكي– الأردني– الإسرائيلي في 06 جويلية 1994 كمشروع تمهيدي لاستكشاف وتحديد العلاقات التجارية والاقتصادية المستقبلية بين الدولتين وحدد هذا البيان موضوعات تنمية في وادي الأردن ومن مشاريع السياحية في البحر الميت وايلات و العقبة وغيرها من المشاريع الإغرائية التي قدمت من طرف الولايات المتحدة الأمريكية إضافة إلى بعض الدول الأوروبية الداعمة لإسرائيل [1]، كما صدر الإعلان الثاني في 25 جويلية 1994 والقاضي بإنهاء حالة الحرب بين البلدين والتوجه نحو تطبيع العلاقات، وقد وقع الإعلان العاهل الأردني الملك حسين ورئيس وزراء إسرائيل إسحاق رابين والرئيس الأمريكي بيل كلينتون، وقد حدد الإعلان مسيرة معاهدة السلام وأبعادها والمخططات التي تستشير عليها انتهت المباحثات بالتوقيع على جملة نصوص المعاهدة بالأحرف في 17 أكتوبر 1994 حين وقعها عن الجانب الأردني، عبد السلام المجالي رئيس وزراء الأردن، وعن الجانب الإسرائيلي إسحاق رابين رئيس الوزراء الإسرائيلي، وفي 26 أكتوبر 1994 تم التوقيع النهائي على معاهدة السلام الأردنية– الإسرائيلية تقديرا من الولايات المتحدة الأمريكية لخصوصية تلك المعاهدة وأهميتها، فقد تم التوقيع النهائي على الإتفاقية في احتفال رسمي بمنطقة وادي عربة في المملكة الأردنية في 26 أكتوبر 1994 وقد وقع على المعاهدة كل من الملك حسين ملك الأردن ورئيس وزراء إسرائيل إسحاق رابين والرئيس الأمريكي بيل كلينتون، ووزير خارجية روسيا كوزيريف.

وعن المساءل الرئيسية في المعاهدة التي تشكل سابقة تترتب عليها مساءل أخرى أثار الهدوء الذي جرت خلاله المباحثات حفيظة المراقبين، و من خلالها تغير الخطاب الإسرائيلي الذي تزعمه إسحاق رابين وشمعون بيريز في التوجه إلى السلام في المنطقة لكي يشمل جميع أطراف الصراع بالكامل.

وفي الوقت نفسه فإن توجه الأردن إلى السلام لم يكن درجة من حرص إسرائيل عليه وخصوصا في أعقاب إعلان اتفاق أوسلو بين إسرائيل والفلسطينيين انما من اجل ضمان امنها امن الجانب الشرقي [1].

وكمكافأة للأردن على التطبيع مع إسرائيل حصلت على عدة عائدات من طرف الولايات المتحدة الأمريكية تمثلت في :

– انحسار التهديد الإسرائيلي تجاه الأردن، سواء في المجال العسكري أو الوطن البديل لتوطين الفلسطينيين، أو المشاكل الأخرى .

– عودة ثقة الغرب في النظام الأردني في أعقاب تدني تلك الثقة نتيجة أحداث حرب الخليج الثانية، وبالتالي عودة الأردن حليفا رئيسا للغرب مأمون الجانب في المنطقة العربية .

– حصول الأردن على مساعدات أمريكية في مجال التسلح بدأت مباشرة عقب التوقيع على الاتفاقية بحصول الأردن على سرب طائرات 16– وعلى دبابات ومدرعات.

– حصول الأردن على مساعدات مالية– مستقطعة من نصيب إسرائيل ومصر من المساعدات تقدر بحوالي 250 مليون دولار سنوي.

– ضمان الولايات المتحدة الأمريكية لأمن الأردن وتدعيمه.

– ضمان الولايات المتحدة الأمريكية لاستمرار المشروعات الاقتصادية المشتركة بين الأردن وإسرائيل، وتسويق منتجات تلك المشروعات في الولايات المتحدة الأمريكية.

– التعاون في المجال الاقتصادي والتطبيع وجاء بإنشاء أربع مناطق صناعية حرة في الأردن تحوي مشاريع مشتركة مع إسرائيل ومستثمرين أغرتهم أمريكا بفتح أسواقها أمام منتجاتهم، التي تقدر قيمتها بمبلغ 30 مليون $.

وقد وضع الجانب الاقتصادي الأردن في مكانة وحالة لا يمكنها التخلي عن معاهدة السلام، لكن هذه العلاقة الاقتصادية بين الدولتين عرضت الأردن إلى الارتباط المباشر مع الجانب الإسرائيلي الذي أغلق أسواقه في وجهها كما تحكم في قطاع غزة والضفة الغربية و تم تجميد

---

[1] موسوعة المقاتل. معاهدة السلام الأردنية الإسرائيلية

10–1994 :26–http //www.moqatel .com/openshare/ Behoth/ siasos 21/ Etefekyats/ Sec 07.doc–CVT.htm.

[1] عثمان العثمان ، مأزق التسوية السياسية للصراع العربي الإسرائيلي ، بيروت : مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع ، 2003، ص164 .

خطط إنشاء مطار مشترك مع إسرائيل كان منصوصا عليه في اتفاقية السلام، كما جاء رد الفعل الإسرائيلي لأسباب عديدة منها رفض الأردن التنازل لإسرائيل باستخدام مجالها الجوي بالرغم من أن رحلات الطيران بين البلدين قد ازدادت وظهرت عدة مشاكل أخرى خاصة مشكلة استعادة أملاك الأردنيين في فلسطين التي استولت عليها الجماعات الإسرائيلية ورفض الأردن ما أثير عن وجود أملاك إسرائيلية لديه، ومطالبته لإسرائيل بالالتزام بالمعاهدة وبتاريخ 24 أكتوبر 1995، خلال المؤتمر الاقتصادي في عمان وهي عبارة عن اتفاقية نقل بين الأردن وإسرائيل وفيها تحدد أسلوب التنقلات بين الأردن وإسرائيل، وتعريف مسائل النقل المستغلة وجميع الإجراءات المتعلقة بها، واتفق الطرفان على اتخاذ إجراءات ضرورية وفعالة تتمثل في مكافحة تسرب الأسلحة إلى الأراضي الفلسطينية والتعاون في مكافحة الإرهاب بكل أشكاله ومكافحة المنظمات التطرفية[1].

وقد بدأت بعض التدخلات الغربية في فحوى الاتفاق كأن تعترف الأردن بمنجزات المجموعة الأوروبية في المنطقة كما يجب عليها أن تستمر في تجسيد المشاريع التي أقرتها العولمة منها مشروع الشرق الأوسط الكبير والتعاون من أجل إنجاحه مقابل الإغراءات الممنوحة. وأن ترجع كل مسألة تتعلق بتنفيذ الاتفاقية صمن آلية للتشاور والحوار على مستوى أعلى .

وبعد توقيع الأردن على هذه الاتفاقية التي عزلت فلسطين عن الدول العربية الأخرى ووجهت ضربة قاسية للمقاومة والسلطة الفلسطينية ، وجسدت كذلك الموقف الانهزامي العربي وأبرزت عصر الضعف الذي وصلت إليه الأمة العربية بتغليب المصلحة الشخصية على المصالح الكبرى، من خلال حفنة المشاريع التي وعدت بها الأردن إذا وقعت على الاتفاق، رغم التنازلات الكبيرة المقدمة من طرف الأردن، لكن النظام الحاكم في الأردن سار على خطى السادات نحو تحقيق الأمن والسلام لدولته دون إعطاء أي اعتبار للقضية الفلسطينية وحماية العدو الإسرائيلي من أشقائها العرب، وهو جسد الانحطاط الذي وصلت إليه الأنظمة العربية التي راحت تصوغ الأعذار وتضع الحجج وتضخهم من قوة العدو رغم وجود الوسائل والمقومات التي تقصي على هذا الأخير، كما يتوفر الوطن العربي على عدة أوراق ضغط لكن استعمالها مرهون ببقاء الأنظمة الحاكمة نفسها لأن التخطيط لهذه الاتفاقية جاء مدروسا بعناية فائقة .[1]

IX. التدويل أحد التحولات الواقعية في السياسة الخارجية الفلسطينية:

تندرج السياسة الفلسطينية منذ العام 2011 في إطار ما نسميه في هذه الورقة تدويل الاعتراف، وهو يختلف– برأينا –عن تدويل الصراع. يحمل تدويل الاعتراف مصادر قوة كبيرة للجانب الفلسطيني: الانضمام إلى المؤسسات والمعاهدات الدولية، الحضور السياسي، والرمزي والدبلوماسي في الساحة الدولية، إمكانية مواجهة دولة الاحتلال من خلال أدوات دولية لم تكن متوفرة في السابق، التعامل مع السلطة الفلسطينية كدولة وليس مجرد كيان سياسي ما دون الدولة، إبقاء القضية الفلسطينية حاضرة في الدبلوماسية العالمية ومصدر ضغط على دولة الاحتلال للقبول بواقع الدولة بعد قبول غالبية دول العالم بصفة الدولة للسلطة في الأراضي الفلسطينية المحتلة. في المقابل، يحمل تدويل الاعتراف قبل تدويل الصراع، جوانب تضعف المشروع الوطني الفلسطيني، فتدويل الاعتراف غيّب منظمة التحرير الفلسطينية كممثل شرعي ووحيد للفلسطينيين في الوطن والشتات، واستبدلها بدولة فلسطين الممثلة لمواطنيها في الضفة الغربية وقطاع غزة، ف ا تستطيع دولة أن تكون ممثلة لسكان خارج حدودها .وهذا سيقلص من قدرة الممثل الفلسطيني على تمثيل اللاجئين الفلسطينيين خارج حدود الدولة، فالقانون الدولي لا يمنح، عادةً، الحق لدول أن تمثل» أقليات « في دول أخرى.

علاوة على ذلك، فإن التدويل يقلِّص مساحات العمل السياسي ضمن حركة تحرر وطني، لأنه يفرض على الحركة الوطنية سلوكيات دولة قبل الوصول إلى حالة الدولة، وهو يجعلها لصيقة بمنظومات قيمية تُفرض عليها في إطار تدويل الاعتراف. في النهاية، لا بد من القول، إنه حتى بغياب التدويل الحالي، فإن هنالك معاهدات وقوانين دولية تهدف إلى حماية الشعب الواقع تحت الاحتلال، ومعاقبة دولة الاحتلال، مثل اتفاقية جنيف الرابعة، لذلك فإن المطلوب فلسطينياً التوجه نحو التدويل ضمن إستراتيجية أكثر تنظيماً تهدف إلى تدويل الصراع أولاً، وفحص المكاسب والخسائر بين تدويل الاعتراف دون تدويل الصراع، وبين العودة إلى الخلف نحو مواقع حركة التحرر .ليست هنالك حالة أفضل من حالة إذا اعتمدت على إستراتيجية وطنية جماعية تنفي الانقسام، وتعيد اللحمة، وتجتمع على مشروع وطني فلسطيني جماعي[2].

---

[1]– لقمان اسكندر، معاهدة السلام الأردنية الإسرائيلية، المجلة الالكترونية مكتوب الصادرة بتاريخ 31 أوت2006– 14:33
www.luq.maktoob.com/84879/14:33

[1] –عثمان العثمان ، مرجع سابق الذكر ، ص167 . 168 .

[2] مهند مصطفى، 2015، *تدويل القضية الفلسطينية: بين تدويل الصراع وتدويل الاعتراف*، المؤتمر السنوي الرابع القضية الفلسطينية والبعد الدولي المتطلبات والفرص، الطبعة الأولى، ص–ص 194–195.

الخاتمة

من خلال ما تقدّم يمكن القول بأنّ القضية الفلسطينية ضمن السياسة الدولية تحكمها مجموعة العوامل وهي ذاتها مسّلمات في الفكر الواقعي على غرار القوة، المصلحة وتوازن القوى، السيادة...الخ. سواء كان ذلك في فضائها الإقليمي أي الدول العربية المعنية مباشرة بالنزاع كمصر والأردن وغيرها أو على مستوى القوى الكبرى. حيث توضّح دراسة السياسة الخارجية المصرية مثلا تحوّلات جذرية تجاه القضية الفلسطينية والكيان الصهيوني، ويتضح ذلك من خلال التطبيع مع دولة الإحتلال تعبيرا عن الرضوخ وأنّ غير ذلك كان يمكن أن يكلّف السيادة المصرية وهذا ما أكّدته الحروب العربية الإسرائيلية. بالتالي فإنّ حفظ بقاء الدولة المصرية والذي يمثّل مصلحة عليا لاي دولة مرتبط بالإذعان لإسرائيل وهو تعبير في نفس الوقت عن قوّة هذه الأخيرة.

وعليه فإنّ القضية الفلسطينية لم توحّد الصفوف العربية، بل لعبت دورا انقساميا في سياساتها التي حكمتها العوامل المذكورة أعلاه. إنّ المعضلة الإسرائيلية لم تأثّر فقط في العلاقات العربية ولكن أيضا في العلاقات العربية–الغربية وعطّلت جميع المشاريع التي اقترنت بإسرائيل على غرار الشراكة الأورو–متوسطية.

أمّا الحديث عن التحالفات الإسرائيلية داخل النسق الدولي لاسيما مع الولايات المتحدة الأمريكية لم يزيد فقط من قوّة الكيان الصهيوني فحسب، بل أثّر في مسار النزاع ذاته وأطال أمده سواء على الرغم من تعدّد وتغيّر الإدارات بطريقة مباشرة أو غير مباشرة داخل أروقة المنظّمات الدولية كالأمم المتحدة والإتحاد الأوروبي من خلال عرقلة تطبيق القرارات الأممية أو جعلها في صالحه (الكيان). كما أنّه من خلال تحليل الأطروحات والاستراتيجيات الأمريكية في منطقة الشرق الأوسط يمكن أن نستشفّ أنّها في صالح دولة الكيان وأنّ أي تحالفات محتملة وتكون في صالح القضية الفلسطينية يتم تفكيكها من خلال من خلال تعليق المساعدات الاقتصادية الأمريكية في عهد جونسون كما كان عليه الحال في عهد مصر الناصرية، أو مجموعة من الذرائع وذلك رعاية لإسرائيل وإضفاءا للشرعية في إحتلالها لفلسطين كالحرب على الإرهاب، أو صراع الحضارات. ومن ثمة تصنيف الدول بمسميات مختلفة (كمحور الشر أو الدول المارقة...) وخير مثال عن ذلك سوريا ولبنان.

كما أنّ توجهات السياسات الفلسطينية نحو التدويل تعدّ من أهمّ الخطوات نحو إستعادة السيادة التي هي تعبير حقيقي عن واقعية السياسة. وأنّ هذا لن يتأتّى إلاّ من خلال تجاوز صراعات الداخل ومواصلة العمل الدبلوماسي الثنائي والمتعدّد الأطراف ليس فقط لتدويل القضية أو استمرارية المفاوضات من جانب واحد، ولكن لإيجاد وضع قانوني يؤسّس للدولة الفلسطينية أوّلا ثمّ التفاوض حول استرجاع الأراضي ثانيا.

إن تكاثف الدعم الغربي لدولة الكيان الاسرائيلي خاصة الأمريكي سبب رئيسي في بقاء القضية الفلسطينية تراوح مكانها، كما أحدثت التدخلات الأجنبية في شؤون الدول العربية بصفة عامة وفلسطين بصفة خاصة، والعمل على تفكيكها من الداخل وتهميش دورها في الخارج وخلق نوع من تضارب المصالح لدى الأنظمة العربية والحركات الفلسطينية الذي بدوره عرقل جميع الجهود المبذولة لايجاد حل للقضية.

فالتفكك العربي في عصر الدولة القطرية وانشغال كل دولة بقضاياها الداخلية اهمل القضية الفلسطينية وهو ما انعكس على الأوضاع الداخلية لفلسطين فخلق تفككا داخليا بين حركاتها وفصائلها وصراعات إيديولوجية وسياسية تمثلت في الصراع من أجل تولي السلطة، كما ساعد هذا التفكك على تجسيد المشاريع الأمريكية والإسرائيلية في فلسطين والمنطقة العربية كمشروع الشرق الأوسط الكبير.

لقد مثل هذا التفكك والانقسام على المستويين العربي والفلسطيني خطرا يهدد مستقبل القضية الفلسطينية وشعبها، كما أن المتتبع للقضية الفلسطينية وتطورها التاريخي يجد أنها بدأت كقضية أمة إسلامية من خلال الهجمات الصليبية على الدين الإسلامي ومقوماته التاريخية والدينية خاصة بيت المقدس، لتتحول فيما بعد إلى قضية عربية في عصر القومية العربية، لتتقلص القضية الفلسطينية إلى قضية داخلية بعد مؤامرة كامب ديفيد والتفكك الذي عرفه النظام الإقليمي العربي بعد حرب الخليج الثانية، وهو ما اضطر منظمة التحرير الفلسطينية إلى التوقيع على معاهدة أوسلو والاعتراف بدولة الكيان الإسرائيلي بعد تعرضها للضغط الغربي والإسرائيلي من جهة، والضعف والانهزامية التي ميزت العرب في تلك الفترة وتسليمهم بواقع اسمه دولة الكيان الإسرائيلي من جهة أخرى، هذا الموقف الأخير جعل بعض الدول العربية تسارع إلى التطبيع وتجاهل القضية.

قائمة المراجع:

** **المعاهدات :**

- وزارة الخارجية المصرية، (1979). *معاهدة السلام بين مصر وإسرائيل*. المطابع الأميرية، القاهرة.

الكتب:

باللغة العربية:

1-ابو حجلة ابراهيم وخلة سالم ، (1996). اتفاقية *اوسلو:المسيرة المتعثرة في منعطفها الجديد*. شركة دار التقدم العربي للصحافة والطباعة والنشر، بيروت.

2-بيليس جيمس و سميث ستيف، (2004). *عولمة السياسة العالمية*. الطبعة الأولى، مركز الخليج للأبحاث، الإمارات العربية المتحدة.

3-جابر سامية محمد ، (2003). *قضايا العالم العربي*. دار النهضة العربية، بيروت.

4-حامد ربيع ، (1984). *نظرية الأمن العربي*. دار الموقف العربي، القاهرة.

5-خدام عبد الحليم، (2003). *النظام العربي المعاصر. قراءة الواقع واستشفاف المستقبل*.المركز الثقافي العربي، المغرب.

6-دسوقي علي هلال الدين، (1988). *السياسة الخارجية المصرية بعد كامب ديفيد*. .مؤسسة الأهرام، القاهرة. في كتاب وليام كوانت، كامب ديفيد بعد 10 سنوات

7-الرشيدات شفيق، (1991). *فلسطين-تاريخا...وعبرة...ومصيرا*. مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت.

8-صبح علي ، (2006). *النزاعات الإقليمية في نصف قرن 1945-1995*. ط.2، دار المنهل اللبناني للطباعة و النشر، لبنان.

9-صبور محمد صادق، (2006). *الصراع في الشرق الأوسط و العالم العربي*. دار الأمين للطبع والنشر والتوزيع، مصر.

10- العثمان عثمان، (2003). *مأزق التسوية السياسية للصراع العربي الإسرائيلي*. مجد المؤسسة الجامعية للدراسات والنشر والتوزيع، بيروت.

11- محمود رياض (2007).مذكرة محمود رياض. الجزء الأول، دار المستقبل العربي، مصر.

12- مود عباس، (1994). *طريق أوسلو*. شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت.

الدوريات والمجلات:

1-اسكندر لقمان ، معاهدة السلام الأردنية الإسرائيلية، المجلة الالكترونية مكتوب الصادرة بتاريخ 31 أوت2006- 14:33

2-محسن محمد صالح، فلسطين: سلسلة الدراسات المنهجية في القضية الفلسطينية، ماليزيا: كوالالمبور، 2002.

المؤتمرات:

• مهند مصطفى، (2015). *تدويل القضية الفلسطينية: بين تدويل الصراع وتدويل الاعتراف*. المؤتمر السنوي الرابع القضية الفلسطينية والبعد الدولي المتطلبات والفرص، الطبعة الأولى.

باللغة الفرنسية:

1- Battistella Dario, (2015). *theories des relations internationales*, 5e édition, presses de la fondation nationale des sciences politiques, Paris.

2- SEYNE Jaco , (1991). *L'histoire au jaur le jour 1944-1991*. Edition publication le monde, Paris.

3- http //www.moqatel .com/openshare/ Behoth/ siasos 21/ Etefekyats/ Sec 07.doc-CVT.htm. :26- 10-1994

4- www.luq.maktoob.com/84879/14:33.

مُـــقاربات الموقف التُـركي مـن مـشاريع تسـوية القضيـــة الفــلسطينية

(قـــراءة تاريـخية واقـعية نقــدية)

د. يـــوسفات علي هاشم

أستاذ محاضر "أ"، و رئيس قسم الحقوق، جامعة احمد دراية، أدرار، الجزائر

yousfatali@yahoo.com

مـــلخص المـــداخلة :

تهدف هذه الورقة البحثية الى إبراز الدور التركي البارز في القضية الفلسطينية و الهادف الى تفعيل أدوات السياسة الخارجية لتركيا لصالح فلسطين، ممثلة في توسيع نشاطها الدبلوماسي تجاه العديد من دول العالم بوجه عام وفلسطين بوجه خاص، كما ترجع أصول هذه الرؤية التركية الى ميثاق الدولة العثمانية قديماً، وقصد حصر هذه الدراسات (المداخلة) في تحديد أبعاد السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية، وموقفها منها في ظل المتغيرات الدولية (خصوصاً ما يسمى بالربيع العربي)، والرفض القاطع للممارسات الإسرائيلية اللامعقولة بالإضافة الى رؤية تركيا المتمثلة في توطيد علاقتها بالدول العربية، كل هذه المعطيات تبرز أهمية هذه المقاربة، حيث أن الدراسات الدولية في مثل هذه المواضيع ستساعد الفلسطينيين خاصة والعرب عامة في صياغة سياسة علاقات خارجية موحدة وفاعلة مع تركيا.

الكلمات المفتاحية:القضية الفلسطينية، الموقف التركي الثابت، مشاريع التسوية الفلسطينية، النشاط الدبلوماسي التركي.

مـــــــــــقدمة

تُعتبر السياسة الخارجية للدول النبراس الأساسي لتحديد رؤية الدول تجاه قضايا العالم بوجه عام والقضايا العادية بوجه خاص، غير أن بلورة وتنفيذ هذه السياسة يكون وفق متطلبات ومؤثرات متداخلة منها ما ارتبط بالظروف والرؤية والمؤثرات والموقع الاستراتيجي .....الخ، والملاحظ تاريخاً السعي التركي بعد إنتهاء الحرب الباردة الى تفعيل أدوات سياستها الخارجية، وتوسيع نشاطها الدبلوماسي تجاه العديد من دول العالم بوجه عام وفلسطين بوجه خاص، وكل ذلك انطلاقاً من ميثاق الدولة العثمانية قديماً، وقصد حصر هذه الدراسات (المداخلة) لا بد من تحديد أبعاد السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية، وموقفها منها في ظل المتغيرات الدولية (خصوصاً ما يسمى بالربيع العربي)، والرفض القاطع للممارسات الإسرائيلية اللامعقولة، بالإضافة الى رؤية تركيا المتمثلة في توطيد علاقتها بالدول العربية، كل هذه المعطيات تبرز أهمية الموضوع، حيث أن الدراسات الدولية في مثل هذه المواضيع ستساعد الفلسطينيين خاصة والعرب عامة في صياغة سياسة علاقات خارجية موحدة وفاعلة مع تركيا مما يدفعنا الى مناشدات تحقيق الأهداف التالية من الدراسة:

1_ التعرف على موقف السياسة الخارجية التركية من القضية الفلسطينية في ظل الصراع العربي الإسرائيلي القائم .

2_ إبراز الصورة الدقيقة و الحقيقية لتركيا اتجاه إسرائيل

3_ مدى تأثير تركيا في مواقف هيئة الأمم المتحدة اتجاه القضية الفلسطينية .

4_ التعرف على الأجندة التركية في ظل موجة الربيع العربي من القضية الفلسطينية .

وبُغيت الوصول الى تحقيق هذه الأهداف وغيرها، لابد من طرح الإشكال الذي مـــفاده: **الى أي مدى كان لتركيا دور إيجابي و فعال تُجاه مشاريع تسوية القضية الفلسطينية؟، و فيما تتمثل أهم الأسباب الدافعة الى زيادة التقارب التركي من القضية الفلسطينية، وإحداث تنافر لها مع إسرائيل؟، وما حدود الرؤية التركة للإيجاد حلول حقيقية للقضية الفلسطينية في ظل المتغيرات الدولية الحالية ؟.**

وقصد تحليل وشرح هذه الإشكالية لابد من إتباع المهج التاريخي التحليلي النقدي، الذي بدوره يساعدنا في الإجابة على هذه الإشكالية، مما يفرض علينا معالجة الموضوع من خلال المحاور التـــالية :

المبحث الأول : موقف تركيا من أهم قضايا الصراع الفلسطيني الإسرائيلي.

المطلب الأول : موقف تركيا من الثورة الفلسطينية وقضايا اللاجئين .

المطلب الثاني : موقف تركيا من القدس والمساعدات الممنوحة للفلسطينيين .

المطلب الثالث : الحلول التركية للقضية الفلسطينية ونقدها .

المبحث الثاني : موقف فلسطين من السياسة الخارجية التركية اتجاهها.

المطلب الأول : قراءة الخارجية الفلسطينية للدور التركي تُجاه قضيتها .

المطلب الثاني: نقد الموقف الفلسطيني وإبراز الرؤية التي يتطلع لها الفلسطينيين من تركي

المبحث الأول : موقف تركيا من أهم قضايا الصراع الفلسطيني الإسرائيلي

لإبراز موقف تركيا من أهم قضايا الصراع الفلسطيني، تفرض طبيعة البحث تقسيم هذا المبحث الى ثلاث فروع، نتعرض في (المطلب الأول)الى موقف تركيا من قضايا اللاجئين و الثورة الفلسطينية، أما (المطلب الثاني) فسنتعرض من خلاله الى موقف تركيا من القدس والمساعدات الممنوحة للفلسطينيين، غير أن (المطلب الثالث) فسيتناول الحلول التركية للقضية الفلسطينية ونقدها .

المطلب الأول : موقف تركيا من الثورة الفلسطينية وقضايا اللاجئين .

إن معظم الأحداث التاريخية التي مرت القضية الفلسطينية من حيث الصراع العربي الإسرائيلي، كانت مخططة ومدروسة، سواء من قبل اليهود أنفسهم وتحديدا من الحركة الصهيونية، أو نتاج مؤامرات عالمية وعربية، أو بتأثير منها، وهذا جعل من الصعوبة على الفلسطينيين والمقاومة الفلسطينية القدرة على تحقيق أهدافهم المنشورة بل وجعلت القضية الفلسطينية من أصعب القضايا تعقيدا بالعالم، فنكبة فلسطين عام 1948 أفرزت العديد من الأزمات، ناهيك عن الشهداء الذين قتلوا وهم عزل من السلاح سواء بشكل فردي أو جماعي[1] مما يستوجب معرفة الموقف التركي لهذه الإفرازات وتداعيات النكبة ومنها، قضية الثورة الفلسطينية وشرعيتها، وقضية اللاجئين، ووضعية مدينة القدس، وحق تقرير المصير للشعب الفلسطيني بإعلان دولته المستقلة بعد مرور أكثر من اثنان وستون عاما على هذه النكبة .

على الرغم من أن تركيا تقيم علاقات متينة مع إسرائيل، إلا أن موقفها من استخدام الفلسطينيين للمقاومة المسلحة ضد الاحتلال الإسرائيلي و القوات الصهيونية كان يعكس تفهما واعيا للدوافع التي جعلت من الفلسطينيين الى انتهاج مثل هذا الشكل من المقاومة، والذي يهدف إعادة الحقوق المسلوبة و الدفاع عن الحق في تقرير المصير.

رأت تركيا في الثورة الفلسطينية والهادفة للمطالبة بالاستقلال والتحرير الوطني، بأنها شرعية وعادلة، مستندة في ذلك لقرارات الشرعية الدولية التي تكفل للشعوب الواقعة تحت الاحتلال من استخدام كافة وسائل المقاومة المتاحة وواصلت تركيا بموقفها المؤيد لمقاومة الشعب الفلسطيني، لتعزز ويأخذ شكل العلاقة الوثيقة في إطار مساندة تركيا لمنظمة التحرير الفلسطينية، والاعتراف بها كممثل شرعي ووحيد للشعب الفلسطيني، وما تبع ذلك من فتح مكتب تمثيلي لها في أنقرة[2].

عارضت تركيا العلميات الإستشهادية التي كانت تقوم بها احد أطراف المقاومة الفلسطينية "ضد المدنيين " الإسرائيليين في التسعينيات، ولما تعرضت له مفاهيم المقامة من تشويه وخلط بمصطلح الإرهاب بعد أحداث الحادي عشر من أيلول سبتمبر 2001، مما جعلها تعتبر حركة حماس منظمة إرهابية، مقابل وصفها للقمع الإسرائيلي ضد الفلسطينيين بأنه "استخدام مفرط للقوة "، ولكن بالإجمال، فإن الحكومات التركية التي تشكلت خلال العقد الأخير، ترى بأحقية الشعب الفلسطيني في مقاومة الاحتلال بطرق مشروعة، مع التركيز وإعطاء الأولوية في الوقت ذاته على دعوة الطرفين الإسرائيلي والفلسطيني الى ضبط النفس، وتجنب الإستفزاز المتبادل، و العودة الى مسار التسوية السياسية، و الدعوة الى لعب دور وسيط بينهما، وشاركت تركيا في العديد من المحطات التفاوضية، منها مؤتمر أنابوليس، وأخرى اجتماعات للدول العربية لنفس السياق في قمة سرت في ليبيا.

بعد التحولات السياسية التي طرأت في تركيا بوصول حزب العدالة والتنمية لسد الحكم أصبح هناك تزايد لافت في الموقف التركي إزاء النضال الفلسطيني ضد الاحتلال ومن الاهتمام أكثر في القضية الفلسطينية،وخصوصا بعد الانتخابات الفلسطينية وفوز حركة حماس، وعدم الاعتراف الإسرائيلي بنتائج الانتخابات الديمقراطية والنزيهة عام 2006، وتبدل صورة الحركة من الجانب التركي، وما تبع ذلك من فرض حصار على قطاع غزة والعدوان عليه وسقوط 1300 شهيد، و آلآف الجرحى عام 2008 .

وإجمالا لهذه المواقف، فإن توتر العلاقات الإسرائيلية – التركية أصبحت لدرجة عالية ولأسباب عديدة، ولتزايد الهمجية الإسرائيلية واستقرارها المتواصل لتركيا، مرورا بحرب غزة والتي سبقتها زيارة إسرائيلية لأنقرة والذي فسرته أنقرة بأنه استحقاق وخداع إسرائيلي لها بعد إعلانها الحرب بعد بضعة أيام من الزيارة الى إهانة السفير التركي في تل أبيب وأخيرا حادثة أسطول الحرية وسقوط تسعة من الشهداء الأتراك

---

[1]– (زياد الشرطي طارق)، (2008)، (*حركة التحرير الوطني الفلسطيني "فتح " والمكبة الفلسطينية*)، مجلة أفاق، بيروت، عدد8، ص187.

[2]– (عبد المنعم سعيد)، (1987)، (*العرب ودول الجوار الجغرافي*)، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ص78 .

كل ذلك جعل من تقارب تركي أكبر نحو الجانب الفلسطيني، وتأييدا لثورة ونضاله أمام الصورة البشعة للاحتلال الإسرائيلي التي ما زالت تتكشف، فاستمرت تركيا في دعم كافة القرارات الدولية الداعمة لحق الشعب الفلسطينية في ممارسة حقه بكل الوسائل المتاحة لإنهاء هذا الاحتلال.

موقف تركيا من قضية اللاجئين الفلسطينيين:

تعتبر مواقف الحكومات التركية المتعاقبة إزاء قضية اللاجئين الفلسطينيين، م يتماشى ومواقف الشرعية الدولية المنبثقة عن الأمم المتحدة ومجلس الأمن، فما أن أصدرت الجمعية العامة قرار رقم (194)في تاريخ (1948/12/11)، والمؤكد على حق الفلسطينيين في العودة، صوتت تركيا لصالحة[1] .

وباعتبار أن هذا القرار الدولي أصبح بشكل الأساس والمرجعية القانونية للأمم المتحدة عند معالجة مشكلة اللاجئين الفلسطينيين، فإن تركيا قد صوتت لصالح حق اللاجئين الفلسطينيين في العودة والتعويض في كافة الجلسات على مدار السنوات التي أعيد بها البحث بهذا الملف، وباختلاف الحكومات التركية المتعاقبة عدم إمكانية إسقاط بالتقادم بالإضافة الى تأييدها كل القرارات الخاصة بتقديم المساعدة والدعم للاجئين .

وبقيت قضية اللاجئين الفلسطينيين، قضية محورية في ملف الصراع العربي الفلسطيني الإسرائيلي، ومن خلال موقف الدول المختلفة إزاءها، فإنه يمكن استقراء السياسة الخارجية لهذه الدولة أو تلك بشأن كافة الملفات هذه القضية، وكان موقف رئيس البعثة التركية في القدس من هدا الملف قالاً : نحن ننظر لحقوق الفلسطينيين كحركة واحدة دون صلها عن الأخرى، سواء القدس أو للاجئين أو حق تقرير المصير و إعلان الدولة الفلسطينية المستقلة، وندعم بهذا الجانب ما يطلبه ويزيده الشعب الفلسطيني[2] .

المطلب الثاني : موقف تركيا من القدس والمساعدات الممنوحة للفلسطينيين

تعتبر القدس من القضايا الهامة جداً في الفكر والوجدان التركي، فالقدس هامة جداً لجميع الأديان التوحيدية (السماوية): وكان السلطان العثماني يفتخر بأداء واجبه الإسلامي بمسؤولية في الحفاظ على إدارة عادلة ومتوازنة ومتساوية للمدينة المقدسة، فالأتراك ينزعجون من خضوع القدس للسيطرة الإسرائيلية كونها تعتبر مدينة أسلامية مقدسة، وحسب استطلاع للرأي عام 2000 تبين أن 63% من الأتراك يرون أن القدس والمسجد الأقصى مهمان جدا لهم وبنسبة 60% يطالبون بدور تركي أكثر نشاط في الدفاع عن الشعب الفلسطيني[3].

و تعتبر قضية القدس جزءا هاما من القضايا الرئيسية في القضية الفلسطينية، ذلك لأهمية هذه المدينة، وقيمتها الروحية الكبيرة لدى الديانات السماوية الثلاث، مما أعطاها مكانة مضاعفة، وجعلت الأمم المتحدة تناقشها كبند بارز في ملف القضية الفلسطينية، وقد حملت معالجتها مناح كثيرة، أبرزها حماية المقدسات الدينية في المدينة، وحماية حرية الوصول الى أماكن العبادة الى جانب الواقع الراهن والمستقبلي للوجود العربي الفلسطيني في القدس، وما يرتبط بهذا من تكثيف النشاط الاستيطاني، والعلاقة القانونية بين القدس والأراضي الفلسطينية المحتلة عام 1967، وما يتم على الأرض من ممارسة لتهويدها، أو من قرارات إسرائيلية حول اعتبارها عاصمة لدولة إسرائيل[4] .

وعلى ضوء ذلك، يمكن التعرف على موقف تركيا من قضية القدس من خلال طبيعة تصويتها في هذه المنظمة الأممية، حيثما إن صدرت القرارات الأولى للامم المتحدة بخصوص القدس، إلا وكانت تركيا تقف بجانب الحق الفلسطيني فيها ففي القرار (181) الذي أكد على تقسيم فلسطين رفضته تركيا لمعارضتها أساسة، والتمثل في تقسيم فلسطين من منطلق ديني أو عرقي، وما تمثله فلسطين عامة والقدس خاصة لتركيا على مدار التاريخ .

وكذلك الحال مع القرار رقم (2253) الصادر في تاريخ (1967/07/04)، حيث كان الصوت التركي مؤيدا للقرار، والذي يدعو إسرائيل الى إلغاء جميع التدابير التي قامت بها إسرائيل في مدية القدس فورا، واعتبارها غير صحيحة وباطلة، وعلاوة على ذلك فقد أيدت تركيا

---

[1]– (طعمه جور)، (1947–1974)، (*قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي*)، ص17.

[2]– (ابو العلاء)، (2002)، (*العلاقات الدولية، العلم، الظاهرة الدبلوماسية الإستراتيجية*)، مكتب افاق، غزة، ص13 .

[3]–(فولر جراهام)، (1998)، (*الجمهورية التركية الجديدة، تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي*)، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، ابو ظبي، ص 162

[4]– (صالح محسن محمد)، (2010)، (*حقائق وثوابت في القضية الفلسطينية (رؤية اسلامية)*، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات تونس، ص143.

كل القرارات الدولية المختلفة إزاء قضية القدس والتي تمحورت حول ضرورة عدم تغيير أوضاع مدينة القدس، ورفض وبطلان كافة الإجراءات الإسرائيلية في المدينة المقدسة[1] .

وعندما قام يهودي متطرف بإحراق المسجد الأقصى في (1969/08/21) حملت تركيا إسرائيل مسؤولية الحادثة وبرز الاهتمام التركي المتزايد من تأثير الرأي العام لهدا الحدث، حيث أكد رئيس الوزراء التركي أبذاك بأن برده ستأخذ مكانها الى جانب الدول الإسلامية إزاء كارثة الحريق في المسجد، لتشارك في أعمال أول مؤتمر قمة إسلامي عقد عام 1969 بشأن مؤامرة إحراق المسجد الأقصى[2] .

كما صوتت تركيا لصالح القرارات الرافضة لسياسة إسرائيل الاستيطانية، وخصوصا في منطقة القدس فصوتت لصالح القرار رقم (37/54) في تاريخ (1999/12/1)، والذي نص على أن إعلان قرار إسرائيل بفرض قوانينها على مدينة القدس ملف باطل[3] كذالك تأييدها القرار رقم (94/64) الصادر بتاريخ (2009/12/10)، والذي نص على مشروع تشكيل لجنة المسائل الخاصة بأنها الاستعمار،الممارسات الإسرائيلية التي تمس حقوق الإنسان للشعب الفلسطيني في الأراضي الفلسطينية بما فيها القدس الشرقية جاءت كذلك المتابعة التركية بشأن الحفريات تحت المسجد الأقصى التي تقوم بها إسرائيل، حيث قامت بإرسال لجنة تركية للتأكد من تلك الأعمال، الأمر الذي يدلل على الإهتمام التركي في مدينة القدس والأماكن المقدسة فيها.

كذلك قول الرئيس التركي الأسبق نجدت سيزر: لقد انزعج العام الإسلامي بشدة من أعمال العنف ضد لإخوتنا الفلسطينيين بعد صلاة الجمعة في القدس، والتي نعتبرها من أقدس الأماكن، وتعتبر القدس بالنسبة لتركيا ليس مجرد قضية لإسلامية، وإنما تمثل جزءا ثابتا في صلات دينية وتاريخية،وثقافية، وعاطفية للأتراك مع القدس، حتى و إن استمرت وتوطدت العلاقات بين تركيا وإسرائيل[4]، وجاءت تلك التصريحات بسبب ما جرى ضد الفلسطينيين في انتفاضة الأقصى عام 2000 .

في أواخر العام 2010 وتعليقا على خطط إسرائيل في تهويد مدينة القدس، وتحديدا فيها يتعلق في ساحة البراق أكد الأمين العام لمنظمة المؤتمر الإسلامي أكمل الدين أغلو أن: "ساحة البراق وجوارها أرض وقف إسلامي، وجزء من المسجد الحرام"، وكل ما تقوم به إسرائيل من استيطان وعزل وتهويد لمدينة القدس العربية والإسلامية هو انتهاك صارخا للقوانين الشرعية والدولية، ووجب عليها وقفها[5] .

المطلب الثالث : الحلول التركية للقضية الفلسطينية ونقدها

من أهم الحلول للقضية الفلسطينية، أشكال المساعدات التركية للجانب الفلسطيني منذ عقود طويلة مضت، ومنها ما جاء عبر المؤسسات الرسمية للنظام التركي، وأخرى عبر مؤسسات وجمعيات المجتمع المدني التركي، منها مساعدات مالية مباشرة، و أخرى تمثلت في نفقات تأهيلية وتعليمية مقدمة من الجانب التركي للحكومة الفلسطينية والشعب الفلسطيني.

وحسب ما جاء في تقارب وزارة المالية الفلسطينية في العام 2010 تبين مما سجل من مساعدات مالية لخزينة السلطة الوطنية الفلسطينية ما يقارب 10,316,814دولار أمريكي خلال العام 2010 علما أنه لم تتوفر إحصاءات أخرى لسنوات سابقة لأسباب مؤسساتية فلسطينية داخلية[6]، كذلك سجلت مساعدات لقيمة 2464 دولار أمريكي في عام 2008 حسب إحصائيات جهاز الإحصاء الفلسطيني[7].

أما على الصعيد الشعبي التركي، عملت المنظمات التركية الرسمية والمدنية الخيرية بتسيير قوافل المساعدات لقطاع غزة، منها مؤسسة IHH المنظمة الخيرية البارزة، حيث أوصلت المواد الغذائية، و المعدات الطبية الهامة الى القطاع المحاصر، واستعدت لاستقبال الجرحى الفلسطينيين في اسطنبول للعلاج[1].

---

[1]– (يوسف احمد)،(2016)، (*حال الأمة العربية 2010–2016)*، مركز دراسات الوحدة العربية، ص 152.

[2]– (القرعي احمد يوسف)، (10يونيو 2010)، (صداقة تركيا وإسرائيل ...لمصالح من ؟"، الأهرام) (استرجعت بتاريخ 2010/11/28) http//www .ahram.org.eg/193/2010/06/10/4/24287.aspx ، اطلع عليه بتاريخ2017/08/06

[3]– (ساروفيم جانيت و حمودي سناء)، (1992_2007)، (*قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي، 2004)*، المجلد السادس، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص 12 .

[4]– المرجع السابق، 162.

[5]المؤتمر الإسلامي يدين خطط تهويد البراق، "مركز إعلام القدس (2017/07/24)، http//www.qudsmedia.net/?articles =topic&topic=8036

[6]– السلطة الوطنية الفلسطينية، وزارة المالية، دائرة العلاقات الدولية والمنح الخارجية، تقرير التمويل لسنة (الضفة الغربية: رام الله 2010)

[7]– الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني . 2010إحصائيات التجارة الخارجية، خدمات الجمهو ر .رام الله– فلسطين..

كذلك تم افتتاح مؤسسات إغاثة تركية في قطاع غزة، منها مؤسسة ياردملي–yardimeli–، حيث تقدم المؤسسة كفالة 4500 أسرة فلسطينية، وتشمل المساعدات في الأعياد وشهر رمضان والحوادث الطارئة، علما أن السيد محمد تايا مدير المؤسسة التركية في غزة أوضح أن الدعم الذي تقدمه المؤسسات الإنسانية التركية من مساعدات وصلت في 2009 ما يقارب 25 مليون يورو[2].

بعد تولي حزب العدالة والتنمية للحكم، بدأ أيضا التزايد في الدعم المقدم للجانب الفلسطيني، إذ بدأت تركيا تساهم في دفع مبلغ مليون دولار سنويا للسلطة الفلسطينية، وتخصيص مبلغ مليون دولار لإعادة إعمار غزة ومن المقرر تخصيص مبلغ 10 ملايين دولار لتمويل شراء أرض في منطقة جنين لإقامة منطقة صناعية.[3]

وبعد أن عقد الهيئة العربية الدولية لإعمار غزة مؤتمرها الدولي الأول في (18–06–2006) باسطنبول، وقررت تنظيم 465 مشروعا صحا وإسكانيا، وتعليميا في قطاع غزة، وقدرت ميزانية المشروع لما يقارب 500 مليون دولار تعهد رجال الأعمال الأتراك بتقديم 350 مليون دولار لإعادة إعمار غزة، قال رئيس التحالف الفلسطيني التركي أورل يارار– والرئيس السابق لجمعية موصياد–والذي شارك في عقد المؤتمر بأن :المجتمع المدني ولأهلي في العالم الإسلامي اتفق على عملية إعادة البناء وأعمار في غزة لأنها مسألة إنسانية، وأن تركيا مع الحقوق الفلسطينية حتى ما قبل تأسيس الجمهورية مؤكد أن جهود الإعمار ستستمر حتى إحقاق الحق الفلسطيني، كما تجدر الإشارة الى مشاركة تركيا مؤتمر الدول المانحة للشعب الفلسطيني في باريس بتاريخ2007/12/17 و قررت الدعم بقيمة 50مليون دولار أمريكي كما قدمت تركيا للشعب الفلسطيني في مجال التعليم العالي سنة2009ما يقارب51منحة تعليمية في الجامعات التركية لدرجة بكالوريوس و الماجستير و الدكتوراه، و 19منحة تعليمية في جامعات قبرص الشمالية، كما قدم الهلال الأحمر التركي مساعدات مالية لطلبة غزة الدين يدرسون في الجامعات التركية بعد إحداث العدوان على غزة ما يعادل 1000دولار أمريكي لكل طالب، و مساواتهم بالطلبة الأتراك بتخفيض الرسوم التعليمة الى الثلث.

أما من الناحية الطبية فقد قدمت تركيا العديد من المساعدات في هذا المجال منها استقبال العديد من الجرحى الفلسطينيين و خاصة بعد العدوان على غزة في مستشفيات تركيا للعلاج، و في مجال التعاون الأمني فقد تم الاتفاق على قيام تركيا بتدريب كوادر الشرطة الفلسطينيين حيث في سنة 2009 تم تأهيل 250 ضابط فلسطيني بمختلف التخصصات.

و من المؤسسات التركية الرائدة في مجال المساعدات التركية مؤسسة "تيكا التركية" حيث ساهمت في دفع عجلة مشاريع التنمية في الضفة الغربية و قطاع غزة بمختلف المجالات[4].

المبحث الثاني : موقف فلسطين من السياسة الخارجية التركية اتجاهها.

لإبراز الموقف الفلسطيني من السياسة التركية، تفرض معالجة هذا المبحث لتقسيمة الى قراءة الخارجية الفلسطينية للدور التُركي تُجاه قضيتها(المطلب الأول)، كما سيتم نقد الموقف الفلسطيني وإبراز الرؤية التي يتطلع لها الفلسطينيين من تركيا(المطلب الثاني).

المطلب الأول : قراءة الخارجية الفلسطينية للدور التُركي تُجاه قضيتها .

لقي الموقف التركي الفلسطيني تُجاه القضية ترحيباً واسعاً من طرف السلطة الفلسطينية و على كافة المستويات، حيث ثمنت مختلف الفصائل الفلسطينية دور تركيا في دعم الشعب الفلسطيني و الدفاع عن قضيته، خصوصا رفض تركيا الحصار على غزة (و رفض العدوان على غزة سنة 2008)، و الموقف الشائع لأردوغان في ملتقى دافوس الى سقوط شهداء أتراك في وسط البحر من أجل إيصال المساعدات الى الفلسطينيين، و الوقوف بوجه عام الى جانب الشعب الفلسطيني في المحافل الدولية. حيث جاء تصريح السفير الفلسطيني في انقره(السيد نبيل معروف) بأن:"القضية الفلسطينية كانت دائما تحظى باهتمام والرعاية في تركيا انطلاقا من قدسية القضية الفلسطينية والتزاما بالقدس الشريف"،وقال:"إن هذا الاهتمام يزداد منذ اعتلاء حزب العدالة والتنمية الحكم في تركيا"، و أصبحت المواقف أكثر وضوحاً وجرأة في مواجهة

---

[1]– (صالح محسن)،(2010)، (*تركيا والقضية الفلسطينية .تقرير معلومات 17*)، مركز الزيتونة .للدراسات والاستشارات، بيروت، ص47 .

[2]–المرجع السابق،50 .

[3]– مركز الإعلام الفلسطيني، تركيا تسلم، اطلع عليه بتاريخ2017/07/07.

http://www.palestine-pmc.com/arabic/insidel.asp?cat=2&opt=1&x=8959

[4]– (داود اوغلي احمد)، (2010)، (*العمق الاستراتيجي مع تركيا ودورها في السياحة الدولية*)، ترجمة قطر، مركز الدراسات الجزائري، ص321 .

السياسات العدوانية الإسرائيلية ضد الشعب الفلسطيني، وكذلك الموقف من تهويد القدس والحفريات تحت المسجد الأقصى بالإضافة الى التحرك في المستوى الاقتصادي، والإشارة كذالك بجهودها لإنهاء الانقسام[1].

كذلك التقى سليم زعنون –رئيس الاتحاد البرلماني العربي – رئيس البرلمان التركي محمد على شاهين في المؤتمر الثالث لرؤساء برلمان العالم، والذي عقد في جنيف خلال الفترة (19-2010/06/21)، ونقل له وللشعب التركي تحيات الرئيس محمود عباس وعبر له عن امتنان الشعب الفلسطيني لتركيا الشقيقة حكومة وبرلمانا وشعبا ورئيساً على المواقف التركية الجريئة الى جانب الشعب الفلسطيني، وثمن كذلك الدور التركي في دعوته واحتضانه العديد من الفعاليات المؤتمرات المدافعة عن القضية الفلسطينية،مشددا على أن الشعب الفلسطيني على ثقة بهذا الدور الايجابي في مساندته على سبيل إعادة حقوقه[2].

وفي تقييم للدور التركي فلسطينيا أيضا، أشار الدكتور طلال أبو عفيفة رئيس ملتقى المثقفين المقدسي أن: "دورها الى حدا ما كان يتسم بالحياد خلال الستين عاما الماضية، وتحديداً خلال تولي الأحزاب العلمانية للحكم بسبب العلاقات التركية الإسرائيلية والرعاية الأمريكية، إلا أنه وخلال العشر سنوات الماضية، وبعد تولي حزب العدالة والتنمية التركي للحكم بدأت تركيا تقترب من القضية الفلسطينية بشكل خاص، والعالمين العربي والإسلامي بشكل عام، وما جرى خلال الحرب الإسرائيلية على قطاع غزة عام 2008، ووقوف تركيا بقوة لجانب الشعب الفلسطيني المظلوم، وهاجمت الموقف الإسرائيلية المتعنتة تجاه الشعب الفلسطيني وخاصة دعمها القوي "لأسطول الحرية " الذي تعرض بقوة السلاح من الجانب الإسرائيلي وسقوط عدد من الأتراك من أجل فلسطين، ما هو إلا لدليل على اقتراب الموقف التركي تجاه الشعوب العربية والإسلامية ضد العدوان الإسرائيلي"[3].

وأكد داوود شهاب –المتحدث باسم حركة الجهاد الإسلامي – تقدير الشعب الفلسطيني للموقف التركي القوي تجاه فلسطين، والذي يدلل على حيوية وضرورة العمق العربي ولإسلامي للقضية الفلسطينية، ورحب بموقف أوردوغان قائلاً :" هذا الموقف لا يمكن أن ينساه الشعب الفلسطيني وقواه الحية لتركيا الشقيقة ولرئيس وزرائها وحكومتها وشعبها"[4]

حركة حماس رحبث بالموقف التركي وأشادت بموقف رئيس الوزراء رجب أوردوغان، وقال المتحدث بأسم الحركة فوزي بروهوم : " إن إنسحاب أوردوغان من قاعة الاجتماع هو انتصار لضحايا مدرسة الفاخورة، والتي استشهد فيها 45 فلسطينا في قصف إسرائيلي، وآلاف الجرحى والشهداء وضحايا المحرقة الصهيونية وانتصارا لعدالة القضية الفلسطينية، وأشاد كذلك بالموقف التركي كافة، حكومة،ورئاسة لما أبدوه من تضامن حقيقي وفعال مع الشعب الفلسطيني وقضية[5]، وكذلك يوسف رزقه المستشار السياسي لرئيس الحكومة" المقالة" بأن الدور التركي يلقى الإحترام والتقدير من الحكومة والشعب الفلسطيني لما تمثله التحركات التركية من تحول في سياستها تجاه فلسطين والإقليم العربي[6].

المطلب الثاني: نقد الموقف الفلسطيني وإبراز الرؤية التي يتطلع لها الفلسطينيين من تركيا.

في توجه فلسطيني مع الجانب التركي تقديراً للجهود التركية المبذولة لعزاء شهداء أسطول الحرية توجه وقد يمثل المرجعيات الدينية والسياسية في مدينة القدس بزيادة تضامنية الى مقر القضية التركية بتاريخ 2010/06/01، بحضور رئيس الهيئة الإسلامية العليا الشيخ عكرمة صبري، ومفتي القدس الشيخ محمد حسين، ورئيس اساقفة سبسطية للروم الأرثوذكس المطران عطاء الله حنا، محافظ القدس عدنان

---

[1]– مركز الإعلام الفلسطيني، تركيا تسلم .

[2]– "الزعنون أمام المؤتمر الثالث لرؤساء برلمان العالم: إسرائيل تمارس إرهاب الدولة ضدنا وبرلمانها يشرع للاحتلال،"، المجلس الوطني الفلسطيني (2010/06/20)(استرجعت بتاريخ 2017/08/05) .
www.palestinepnc.org/index.php?option=com_content&view=article&id=447%3A2010-07-20-18-51-41&ctid=93%3A2010-05-25-10-32-12&Itemid=356&lang=ar.

[3]– (الخواجة ليلى)، (1995)، (*الموقف التنافسي للاقتصاد التركي مقارنة بالاقتصاد المصري في إطار التعاون الاقتصادي الإقليمي*)، دار المستقبل العربي، القاهرة، ص192 .

[4]– حماس والجهاد تشيدان بموقف أوردوغان في منتدى دافوس حول الوضع في غزة، وزارة الشؤون الخارجية (رام الله – الراصد 2009/11/1) استرجعت بتاريخ (2017/06/10)،
http://www.mofagov.ps/ar/index.php?pagess=home

[5]– نفس المصدر السابق .

[6]– الكحلوت، ضياء "ترحيب فلسطيني بالدور التركي"، تقرير الجزيرة نت، 2010/06/10(اطلع عليه بتاريخ 2017/06/10)
http://www.aljazeera.net/NR/exeres/74B9E8F2-64FA-48AA-8E4B-8E554201F415.htm

الحسيني، والعديد من الشخصيات التي تمثل مؤسسات مقدسية مختلفة وسار الوفد حاملا أكاليل من الزهور للتعبير عن عزائهم للشعب التركي، ومؤكدين تضامن الشعب الفلسطيني مع كافة المتضامنين الذين جاءوا من كل أرجاء العالم للوقوف الى جانب شعبنا في قطاع غزة المحاضر، لتأتي تشكيلة الوفد من مرجعيات مختلفة لتعكس التوجه الفلسطيني بكافة أطيافه وانتماء أته الرسمية، و الشعبية، و الدينية، والسياسية، و منظمات المجتمع المدني الفلسطيني المرحب والمشيد بالدور التركي اللافت في سياسته تجاه فلسطين.

إن التحول التركي شكل مرحلة من الانتقال بين الانخراط الأمني والسياسي والاقتصادي مع إسرائيل الى تقويته مع الجانب العربي، ولا سيما دول الخليج منها، وفي شتى المجالات، كالتبادل التجاري، والساحة،والاستثمارات المتبادلة،والسياسة تتبع المصالح، فأصبح لتركيا مصالح مع العالم العربي سترسخ موقفها أكثر الى الجانب العربي والقضية الفلسطينية ويعتبر ذلك مؤشر إيجابي للقضية الفلسطينية،كما أشار غسان الخطيب مدير المركز الإعلامي الفلسطيني[1].

أما عن السياسة الخارجية التركية وتوجهها نحو المشرق العربي نذكر أن بداية الحضور التركي في المشرق العربي كانت في السبعينات فترة الانفتاح الاقتصادي التي اعتمدها الرئيس طرغوت اوزال، كذلك فترة حزب الخليج الثانية بوقوف تركيا الى جانب التحالف من أجل "تحرير الكويت"، لتتجلى عن حيادها الإيجابي إزاء قضايا المنطقة، ولتطالب بعدها حلفاءها بتعويضها عن خسائرها وتضحياتها بعلاقاتها مع العراق بعد أن كانت قد رفضت الطلب الأمريكي باستخدام أراضيها لغزة الأراضي العراقية.

تمثل المصالح التركية المفهوم الأكثر ديمومة في العلاقات الدولية بتقليل من الصداقات والعداوات الدائمتين والسياسة الخارجية التركية المعاصرة (2000–2010) والمتمثلة بتقاربها نحو الوطن العربي وقضيته المركزية فلسطين جعلت من الشارع العام العربي استبعاد عداوات الأمس، والاهتمام بالدعم والنصرة ضد الكيان الصهيوني،ولحد ما تناسي إشكاليات التوتر التركي العربي، والمتمثل بالاحتلال التركي للواء الإسكندرون السوري، والذي حول حاليا ولاية تركية تسمى "هاتاي "، ومطالبة بعض الأتراك بالمواصل العراقية كمقاطعة تركية بالإضافة اللا تناسي العرب لسيطرة الأتراك على الحقوق الطبيعية للعراق وسوريا في نهري دجلة والفرات وخاصة في الأطماع التركية في العراق عقب التدخل في حرب الخليج وطرحها لصفحة النفط مقابل المياه ناهيك عن تشعب ومتانة العلاقات التركية – الإسرائيلية المتنامية بشكل مستمر منذ مطلع التسعينات، والتي حتما كان لها أثار سلبية على الجانب العربي، على الأقل في إبعاد تركيا عن المنطقة العربية و التعاون معها بشكل يمثل نفعا للطرفين العربي والتركي بأقل تقدير، لتعمل تركيا باستغلال الأوضاع العصيبة التي تعاني منها المنطقة العربية لحقيق جملة من المصالح التركية، وسواء أكانت مصالح معينة جغرافيا في المنطقة، أم مصالح خارجية تمر من خلال البوابة العربية[2].

دون إغفال أن المصالح وحدها لا تبرر هذا الاندفاع التركي نحو المنطقة العربية، فبمراجعة سريعة لمجمل الملفات التركية العالقة في أروقة المجتمع الدولي، نجد أن هناك جملة من الدوافع التي تحث تركيا نحو البحث عن أي علاقات من شأنها أن تعزز من وزنها السياسي وتأثيرها الدولي .

المبحث الثالث :المساهمة التركية في القضية الفلسطينية من خلال هيئة الأمم المتحدة

نتناول في هدا المبحث مطلبين:

(المطلب الاول) نتعرض من خلاله الى عمل هيئة الامم المتحدة، أما (المطلب الثاني) فسنتعرض من خلاله الى قرارات هيئة الامم المتحدة و دورها في القضية الفلسطينة و أثر الفلسفة التركية عليها.

المطلب الاول:أثر أعمال هيئة الامم المتحدة من منظور تركي

إن الأهمية التي يعكسها السلوك التصويتي في الأمم المتحدة هو مؤشر لطبيعة وتوجهات سياستها الخارجية، فمن خلال هذا التصويت يمكن معرفة وتحليل المواقف العامة للدول، وكذلك معرفة حقيقة المحددات الداخلية والخارجية لسياسة الدولة الخارجية تجاه هذه الدولة أو الأخرى، بالإضافة إلى الدور الذي سينعكس نتيجة لطبيعة هذا التصويت، بغض النظر عن الجدل القائم حول فاعلية ونزاهة الدور الذي تقوم به هذه المؤسسة وتغليب الإرادة السياسية للدول في نشاطها بها على الناحية القانونية.

---

[1]– (حيدر الصادق)،(1996)،(*مستقبل الدبلوماسية*)، مركز الدراسات والبحوث الإستراتيجية، ابوظبي، ص 83.

[2]– (بوعيشة محمد)، (2000)، (التكامل والتنازع في العلاقات الدولية الراهنة "دراسة المفاهيم والنظريات")، دار الجبل، بيروت، ص 211.

إلا أن التصويت بالمؤسسة ومن خلال الأجهزة التابعة لها، كالجمعية العامة أو مجلس الأمن، له أهمية قانونية تتمثل بالشرعية الدولية، لما تمثله الأمم المتحدة باعتبارها مؤسسة قانونية دولية تسعى لتوفير السلام والأمن الدوليين منذ تأسيسها، وكأحد أهم أهدافها، كذلك ما يشكله هذا النشاط التصويتي بين دولة وأخرى لطبيعة تمثيلها داخل هذه المنظمة، ضمن المسميات المختلفة بالعضوية الدائمة والمؤقتة أو عضومراقب. مهميت سيكيرسي، مقابلة شخصية، بتاريخ4 /2010/11.

تعتبر تركيا من الدول الأولى التي انضمت للأمم المتحدة، ويعود السبب الأساسي في حضورها وجود تطابق كبير بين أهداف الطرفين الأساسية، والمثل العليا للمنظمة الدولية وسياسة تركيا الخارجية، والتي تعود إلى بداية تأسيس المنظمة، حيث كانت تركيا إحدى الدول الخمس والأربعين المؤسسة للمنظمة عام 1945، لتعمل على إعطائها الأهمية لمبادئها المتعلقة بتحقيق السلام والأمن والتنمية في العالم[1] .

ولا تزال تركيا من الدول الهامة والتي لها حضور في منظمة الأمم المتحدة، والمتابعة لمعظم نشاطاتها واجتماعات الجمعية العامة ومجلس الأمن، ولها من التصويت على أغلب القرارات المتعلقة في القضية الفلسطينية، لذلك سيتم استعراض أهم القرارات التي تتعلق بالقضية الفلسطينية لمعرفة الموقف التركي منها، علما أن الإستعراض سيتم لسنوات سابقة عن الفترة الزمنية المحددة بالدراسة لسببين؛ الأو ل: لمعرفة طبيعة الموقف التركي من هذه القرارات منذ تأسيس الجهورية العلمانية، وإذا ما تم التحول بتوجهاتها في الفترة الحالية عن الفترات السابقة .والسبب الثاني :يتعلق بالقرارات نفسها وتاريخ صدورها، حيث إن الأمم المتحدة أصدرت العديد من القرارات التي تتعلق بالقضية الفلسطينية من احتلال فلسطين، مما يلزمنا بتواريخ تلك القرارات، والتي جزء منها بكل تأكيد جاء بالفترة الزمنية ما بين 2000-2010.

يأتي الإهتمام التركي بالقضية الفلسطينية ولعب دو رفي الأمم المتحدة لعدة اعتبارات، منها، الإعتبار التاريخي الذي تحمله فلسطين كونها إحدى المناطق التي كانت تحت السيطرة العثمانية، وكذلك للموقع الجغرافي لتركيا لمنطقة الشرق الأوسط، بالإضافة إلى الإهتمام البالغ لتركيا بمبادئ الأمم المتحدة، وسعيها لتحقيق أهدافها من خلالها.

فكان الموقف التركي واضحا جدا تجاه قرار تقسيم فلسطين، ووقفت إلى جانب الدول العربية ضده في الجلسة المنعقدة في التاسع والعشرين من تشرين الثاني عام 1947 للتصويت على مشروع التقسيم، وكانت من بين الدول الخمس عشرة التي لم تؤيد القرار .كذلك تمثل الرفض التركي لقرار تقسيم فلسطين لاعتبارات داخلية، حيث أخذت بالحسبان مشاعر المسلمين، وخصوصا وان الغالبية التركية هم مسلمون سنه، وما تعنيه لهم أرض فلسطين من الناحية الدينية، حتى وإن كانت الدولة تنتهج العلمانية.

كذلك أيدت تركيا المواقف العربية وطالبت إسرائيل بالإنسحاب الكامل من الأراضي العربية التي احتلته ا عام 1967 ، ودعت إلى وجوب إيجاد حل عادل للقضية الفلسطينية، باعتبارها قضية شعب له حقوقه.[2] وصوتت تركيا لصالح الاعتراف بحق تقرير المصير للشعب الفلسطيني، وذلك بالتصويت مع القرار 2535 بتاريخ 1969/12/10، والتأكيد على شرعية نضال الشعب الفلسطيني بكل الوسائل للتحرر وتقرير المصير كما جاء بالتصويت على القرار 2787 بتاريخ 6/1971/12[3].

---

[1]- ، " "الأمم المتحدة في عامها الخامس والستين وتركيا *TRT.ARABIC* (2009/9/28)
http://www.trtarabic.com/trtworld/ar/newsDetail.aspx?HaberKodu=d465121c-0956-413d-8e2e-7c26f8af3467

[2]- (عبد المنعم سعيد)،(1987)،(العرب ودول الجوار الجغرافي) ،مركز دراسات الوحدة العربية، ص78

[3]- (طعمه جورج)، (1993)، (قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي1947 - 1974، المجلد الأول :) مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص 17.

المطلب الأول:أثر قرارات هيئة الأمم المتحدة من منظور تركي

أما القرارات التي تخص دعوة منظمة التحرير الفلسطينية للمشاركة في مداولات منظمة الأمم المتحدة (، لتعترف بالمنظمة جاء التأييد التركي على القرار، والذي يحمل رقم (3210) بتاريخ 1974/10/14 كممثل شرعي ووحيد للشعب الفلسطيني في العام 1976 وتقيم معها العلاقات الدبلوماسية كاملة في آب[1]1979.

ومما سبق من قرارات وغيرها، فإن اعتراف تركيا في إسرائيل كدولة مستقلة لم يغير مواقفها تجاه القضية الفلسطينية، وبمواقفها من أطراف الصراع العربي الإسرائيلي، وإنما جاءت نتاج تغيرات دولية فرضتها عوامل خارجية، ودو ٍ ر للدول العظمى، ونتاج لانهيار الإمبراطورية العثمانية، وعوامل أخرى داخلية تمثلت في توازنات القوى السياسية داخل النخبة الحاكمة في تركيا، وسيطرة التوجهات العلمانية، والتي أرادت التقرب إلى الغرب كما أرادها مؤسسها أتاتورك.

لا بد من معرفة حقيقة أن الأمم المتحدة تعاملت مع القضية الفلسطينية على أنها قضية لاجئين منذ العام 1949حتى بداية السبعينات، لتتغير بعد العام 1974 لتصدر القرارات عن الجمعية العامة للأمم المكررة . بإعطاء الفلسطينيين حق تقرير المصير وبموافقة أغلبية الدول الأعضاء، كذلك تشريع الكفاح الفلسطيني بما فيها المسلح لاستعادة الحقوق المسلوبة، واعتبار الصهيونية شكلا من أشكال العنصرية، والتأكيد على حق اللاجئين غير القابل للتصرف وفي حقهم بالعودة إلى أراضيهم،[2] ووقفت تركيا مؤيده لها بصوتها على مدار السنوات التي صدرت بها، مع امتناعها عن التصويت على قرار قبول إسرائيل عضو في منظمة الأمم المتحدة عام 1949 ، والتي ارتبط باعترافها بها في تلك الفترة، نتيجة للضغوطات الخارجية، خاصة وأن القضية الفلسطينية بقيت إحدى إشكالاتها انحياز الدول العظمى للمشروع الصهيوني والدفاع عنه، ويبقى الإمتناع خيرا من التصويت مع القرار.

أيدت تركيا القرار رقم (3375)بتاريخ 1974/11/10 والخاص بدعوة منظمة التحرير الفلسطينية، لمشاركتها في المداولات والجهود من أجل السلم في الشرق الأوسط، وبشأن القضية الفلسطينية، وكان ذلك تقدم هام من الجانب التركي بعد اعترافها بمنظمة التحرير الفلسطينية كممثل شرعي ووحيد للشعب الفلسطيني، وإعطائها حضور أوسع في حضورها، وتكريسا لأهمية دورها بالمنطقة[3] .

وتأكيدا على الموقف التركي الموالي لمنظمة التحرير الفلسطينية، قامت المنظمة بإرسال وفود لها، والدعم المقدم من تركيا لإشراكها في مداولات الأمم المتحدة، وقيام تركيا بالموافقة على فتح مكتب تمثيل لها في أنقرة عام 1977 ، بينما خفضتها في العام 1980 مع إسرائيل إلى مستوى قائم بالأعمال احتجاجا على قرار إسرائيل باعتبار القدس عاصمة موحده لها.[4]

الذي ينص على اعتبار كذلك جاء الموقف التركي بتأييد القرار رقم (3379) بتاريخ10) /1975/11 الصهيونية شكلا من أشكال العنصرية، على الرغم من تبادل العلاقات بينها وبين إسرائيل في تلك الفترة، ولم تعترض على القرار أو تمتنع عن التصويت، بالإضافة إلى تأييدها معظم القرارات التي تنص على ضرورة إيجاد حل عادل للقضية الفلسطينية، ونيل الشعب الفلسطيني حقه في تقرير مصيره، واعتباره الأساس في إيجاد حالة السلم والأمن في المنطقة كما جاء بالقرار 28/33 في بتاريخ 1978/12/07 وإدانة الممارسات الإسرائيلية باستغلال الموارد البشرية والطبيعية والثروات والأنشطة الإقتصادية في الأراضي الفلسطينية هي غير شرعية، ومطالبتها بوضع حد فوري ونهائي لهذه الإجراء ات كما جاء بالقرار 36/ 173والذي تم التصويت عليه بتاريخ1981/12/17.[5]

---

[1]– سعيد، العرب ودول،78

[2]– (محسن محمد صالح)،(2010)،(حقائق وثوابت في القضية الفلسطينية) ، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، ص22 .

[3]– (عصمت عبد المجيد)،(1994)،(قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي1975 – 1981)، المجلد الثان، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص7.

[4]– (عبد الفتاح)، تركيا بعد اكتشاف، 159 .

[5]– عبد المجيد، قرارات الأمم،9 –11 .

أما عن رفض إسرائيل التخلي عن حيازة أسلحة نووية، فتم إصدار القرار 93/41 بتاريخ (1984/12/14 الذي نص على إدانة اسرئيل، لتؤيد تركيا هذه الإدانة وتصوت مع القرار، لرفضها(حيازة إسرائيل لأسلحة نووية[1]، في الوقت الذي امتنعت دول أخرى لها علاقات مع إسرائيل عن التصويت.

أما عن القرارات التي صدرت ما بين1987 –1998 نجد أن الموقف التركي مؤيد لمعظم القرارات التي تنص على دعم القضية الفلسطينية والشعب الفلسطيني، فجاء القرا ر66/42 بتاريخ (1987/12/2 لتأييد لجنة التوصيات بشأن قضية الشعب الفلسطيني والدعوة إلى عقد مؤتمر دولي لعملية السلام في الشرق الأوسط، وخلافا للصوت الإسرائيلي الذي عارض القرار،[2] كذلك جاء التأييد التركي للقرار الذي ينص على الطلب من المجتمع الدولي مساندة الشعب الفلسطيني، وبالتعاون مع منظمة التحرير الفلسطينية حسبما جاء في القرار 183/45 بتاريخ 1992/12/21[3] كذلك تأييد على قرار آخر لمساندة الفلسطينيين وتقديم المساعدة لهم بالتعاون مع منظمة التحرير مرّة أخرى في1992/12/22 ويحمل الرقم 47–170[4]

وتأييدا لمنح الفلسطينيين مزيدًا من الإمتيازات وحقوق إضافية للمشاركة في دورات الجمعية العامة حسب القرار250/52 والصادر في تاريخ1998/07/07[5] تأتي هذه القرارات في دلالة واضحة على الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينية وثوابتها، والتي تؤيد حق الشعب في تقرير مصيره، وتأييد الدعوات للمجتمع الدولي لمنظمة التحرير الفلسطينية والدعوة لتقديم المساعدة والدعم للشعب الفلسطيني، وبتنامي التأييد التركي إلى التعاون معها، وإشراكها في مشاورات الجمعية العامة كطرف رئيسي وهام في المنطقة.

أما عن القرارات التي صدرت في نفس الفترة الزمنية، والتي تتعرض للجانب الإسرائيلي بإدانته والإعتراض على ممارساته، كانت تركيا من الدول التي وقفت إلى جانب هذه القرارات وصوتت معهـــــا في إشارة إلى رفضها الممارســـــات والإجراءات التي تقوم بها إسرائيل، فجاء القرار46– 76بتاريخ 1991/12/11

لإدانة سياسات إسرائيل لانتهاكات حقوق الإنسان بما فيها إبعاد المد نيين الفلسطينيين وفرض العقوبات الجماعية [6]، وتأييد القرار رقم 47–55 والصادر بتاريخ 1992/06/12 والذي يشجب عدم تخلي إسرائيل عن حيازة أسلحة نووية، والمطالبة بخضوعها لوكالة الطاقة الذرية، كذلك الرفض التركي لسياسة الإستيطان الإسرائيلية في الأراضي المحتلة، ووجوب إسرائيل احترام حقوق الإنسان الإلتزام باتفاقية جنيف الرابعة على الأراضي الفلسطينية المحتلة وفقا للقرار29/50 صدر بتاريخ 1995[7]/12/06

وفيما يخص الإستيطان جاء الرفض التركي مرة أخرى والمتمثل في تأييدها للقرار الذي يدين قيام إسرائيل إنشاء مستوطنة في أبو غنيم في القدس الشرقية، وإدانة سائر غير القانونية التي تقوم بها إسرائيل حسب القرار 10/02 الصادر بتاريخ 1997/04/25.[8]

–أما عن أهم القرارات التي جاءت بالفترة الممتدة ما بين العام2010/2000 لا بد للإشارة إلى أن في غالبها تأكيد لقرارات سابقة، والتأكيد على تنفيذها، في حين أن قرارات أخرى صدرت نتيجة أحداث ومتغيرات على الساحة الفلسطينية والعربية، ونتاج ممارسات وخروقات إسرائيلية، ومنها؛ قرارات بشأن بناء الجدار في الأراضي الفلسطينية، وما عرف بجدار الفصل العنصري، لما له من تبعات سيئة وضارة للشعب الفلسطيني، ومعارضة للقانون الدولي والإنساني، وقرارات أخرى ارتبطت بإدانة الممارسات 2008 .

---

[1]– (نصولي منى)،(1994)،(قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي 1982–1986)، المجلد الثالث، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص314.

[2]– نصولي، قرارات الأمم،11 .

3– .المرجع السابق،244

4– .المرجع السابق،53

5– (نصولي منى)،(2001)،(قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي1992 – 1998) ،المجلد الخامس، مؤسسة الدراسات الفلسطينية،بيروت،298 .

[6]– المرجع السابق،291

[7]– المرجع السابق،169

[8]– المرجع السابق،243

و بوجه عام فان هذه القرارات أغلبها جاء تأكيدا على القرارات التي صدرت عن الجمعية العامة للأمم المتحدة، والمطالبة بتنفيذها وتقيد إسرائيل بها، مثل القرارات التي تحمل الأرقام (06/10)(03/54)(78/54) والصادرة عام 1999 ، والقرار رقم (1453) عام 2002 ، والقرار (1010) عام(2003) [1]

وأخرى جاءت نتاج دورات طارئة لأحداث تغيرت على الوضع الفلسطيني، كالقرار الذي يدين بناء إسرائيل لجدار الفصل، والذي يعزل مدينة القدس والأراضي التي احتلت عام 1948 ، والصادر عام 2004 .، ثم قرار إدانة العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة عام2008 .

بالإضافة إلى جانب هذه القرارات صوتت تركيا إلى جانب القرار الذي أدان قيام إسرائيل بناء الجدار العازل، على الرغم من أن الدول الأوروبية امتنعت عن التصويت[2]، مما يدلل على استقلالية القرار التركي في بعض جوانبه، ووقوفه إلى جانب القضية الفلسطينية في مؤسسات الأمم المتحدة.

ليتبين أن الموقف التركي في الأمم المتحدة وعلى مر السنوات السابقة ولغاية 2010 ، ورغم اعترافها بإسرائيل لم يطرأ تغيير على موقفها المبدئي إزاء الصراع الإسرائيلي الفلسطيني وتحديدا من القضايا الفلسطينية الثابتة في المطالبة بحقوقه بتقرير مصيره بإقامة دولته المستقلة، وكذلك موقفها من قضية اللاجئين والقدس، ناهيك عن تصويتها لكل ما يدين الممارسات غير الشرعية ضد الفلسطينيين والأراضي الفلسطينية.

علما أن رئيس الوزراء رجب أوردوغان أشار فيما يخص قرارات الأمم المتحدة، والتي تتعلق بالقضية الفلسطينية قائلا ":إن بلاده لن تبق صامتة إزاء ما وصفها بانتهاك إسرائيل للقرارات الدولية... وأن .

وزراءه سيحذرون وزير الدفاع إيهود باراك من خطورة تهديد السلام الدولي خلال زيارته إلى تركي ا"،وأشار إلى القصف الإسرائيلي على قطاع غزة بالقنابل لأن "إسرائيل ترى أنها الأقوى بالمنطقة لامتلاكها أسلحة لا يمتلكها الطرف الآخر"، واعتبر أن الإسرائيليون "يفعلون ما يشاءون ويتصرفون دون رادع ولا يطبقون قرارات الأمم المتحدة [3]."كذلك قلل أوردوغان من قيمة قرارات الأمم المتحدة ما دامت إسرائيل لا تطبقها، حيث أشار إلى أن القرارات التي لم تطبقها إسرائيل تفوق المائة قرار، بالتالي وجود مشكلة حقيقية تتطلب إصلاح الأمم المتحدة [4].

أن أوردوغان يربكذلك ذكرت جريدة هأرتس العبرية في عددها الصادر في2007/11/15 بضرورة المفاوضات الفلسطينية الإسرائيلية، وأهمية أنابوليس، إلا أنه يقلل من الأمل في التوصل إلى اتفاق بين الطرفين، ويعتبره ضئيل، وإن احتمالية نجاح المفاوضات تصل إلى الصفر؛ لأن المسائل العالقة بين الجانبين جوهرية ولا تتعلق بالأراضي فقط، مما يدلل على عدم التعويل على مسارات التسوية أو على الطرف الإسرائيلي في تنفيذه بقرارات الشرعية الدولية الصادرة عن الأمم المتحدة ومجلس الأمن(2008 [5].،

الخـــــاتمة

في نهاية هذه الدراسة من الناحية النظرية، خلصت الى مجموعة من النتائج يمكن حوصلتها في النقاط التالية:

يمكن لنا قراءة التحول الحاصل في السياسة الخارجية التركية باستعراض المقاربات الفكرية التي تقدمها النظرية البنائية لدارسة العلاقات الدولية وتحليلها، لذلك فإن لن نجد أكثر ملائمة من أسلوب تحلل المضمون والخطاب "كمنهجية وآلية في التحليل.

تتضمن النظرية البنائية في مصلحة الدولة بأنها تتفاعل والهوية عبر عمليات اجتماعية وتاريخية من شأنها تحديد مستوى العلاقات في المنظومة الدولية،وكذلك الى الخطاب السائد في المجتمع كمرآة تعكس وتشكل في الوقت ذاته مصالح المعتقدات، وكيفية إدراك المجموعات المختلفة لهوياتها ومصالحها، والتي تصدرت مجمل القضايا في عالم ما بعد الحرب الباردة .

---

[1]– (ساروفيم جانيت و حمودي سناء)،(2007) (قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي1992)، المجلد السادس، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص376.

[2]– ياسر، تركيا البحث،333 .

[3]– أوردوغان ينتقد إسرائيل وضرب إيران"، الجزيرة نت (2010/01/11 .

http://www.aljazeera.net/NR/exeres/D969D290-40A0-4DCC-9E88-42C5DBC5EF30.htm

[4]– المرجع السابق.

[5]– " –مسار المفاوضات الفلسطينية الإسرائيلية 2007–2008 تقرير 4 بيروت :مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات :قسم الأرشيف والمعلومات،2008 ، 55.

بمعني أن البنائية "تهتم أساسا بمصدر التغيير أو التحول "والمتمثل بالأفكار والخطاب[1]، ويطرح الفكر البنائي أسئلة حول كيفية تشكيل هوية الدولة، وكيفية تعريف مواطني الدولة لأنفسهم، وكيفية تأثير البيئة في سلوك الفاعلين وفي مكوناتهم من هويات ومصالح ومقدرات، وكيفية تأثير المثل والثقافة والهويات في سياسات الدولة كسياسة الأمن القومي على سبيل المثال[2]، الأمر الذي يتجلى واضحا في دراسة الحالة التركية .

فيما يتعلق بالوسائل في النظرية البنائية فهناك وسائل أخرى إضافية للقوة العسكرية كالتبادل الاقتصادي، والعمل ضمن المنظومة الدولية، و الإرتباط في تحالفات تجارية، وتجلت بتوجه الدبلوماسية التركية، فإنما نجد قناعة تركية فيما تطرح النظرية البنائية من وسائل تفاعل، وبإمكاننا قراءة ذلك فيما تسعى إليه القيادة التركية الحالية في إيجاد دور لها في الساحة الدولية بشكل عام، وفي المنظمة الإقليمية بشكل خاص.

لقد ساهم تفاعل مجموعتي العوامل الداخلية في التأثير باتساق السياسة الخارجية التركية منذ نشأة الجمهورية وحتى اليوم فكانت السياسة الخارجة التركية تتحول باتجاه الشرق أو الغرب كنتيجة للمعادلة التي تشكلها عناصر التفاعل انسجاما وتركيزا على كل عنصر في تلك المعادلة .

مجموعة العوامل الداخلية عديدة وهي تلك العوامل والمؤثرات ذات المنبع الداخلي، داخل حدود الدولة بمفهومها المادي والمعنوي، وهي بذلك تتعلق بمسائل من قبيل الدور الذي يضطلع به فواعل مثل الأحزاب، والرأي العام، والثقافة المجتمعية، والمجموعات الاجتماعية (جماعات الضغط والمصالح، والتنظيم الحكومي، والقادة أو النخبة)، فيما كانت العوامل والمتغيرات للبيئة الخارجية الأثر الواضح على السياسة الخارجية، وفقا لما تؤول إليه المتغيرات من جانب، ولتأثير العلاقات الدولية على البعض وفقا للمصالح والمنافع المتبادلة من جانب أخر .

لتنشط الدبلوماسية التركية لإيمانها بأهمية التبادل الاقتصادي وانفتاح السوق، وهذه الظاهرة التي تستوعبها النظرية البنائية في جملة من مقارباتها الفكرية وارتباطا بالفطر الليبرالي، لتلعب الدبلوماسية التركية اليوم عدة أدور تحاول أن تحافظ فيها على علاقات ودية و مصلحية مع مجموعة من العناصر الفاعلة المتقاربة والمتنافرة في آن وحد، ومن أطرف التشبيهات لوصف نوقف تركيا من علاقاتها بالعرب من جهة، وإسرائيل من جهة أخرى .

الى أن القيادة التركية الكمالية توصلت الى قناعة بضرورة التنكر لإرثها المشترك مع الدول الإسلامية تقربا للفكر الأوروبي، في حين تأثر الرابط الديني بالإسلام كعاطفة وهوية كان موضع قبول من المؤسسة السياسية كمظهر للإرادة الشعبية، وإدراك النخبة الحاكمة لأهمية الهوية الإسلامية لشعب تبلغ نسبة المسلمين في سكانه 98 في المائة .

كذلك كان دور هام للجماعات الاقتصادية في تشكيل السياسة الخارجية التركية، وخصوصا في حالات التردي الاقتصادي وضعف التسويق وهي أحد أهم الفواعل التي دفعت النظام التركي نحو التقارب مع الدول الإسلامية المنتجة للنفط، بعد التحول بجاه التقارب مع إسرائيل على حساب علاقتها مع الدول الإسلامية في حين أن الاقتصاد التركي الحالي بدأ في التنامي لما قدمته القيادة التركية من سياسات اقتصادية ناجحة وانفتاح على السوق الخارجي، ولا سيما العالمين العربي والإسلامي[3] .

لا يمكن نسيان الدور النخبوي للقيادة التركية والكارزماتية التي تتمتع بها قيادة حزب العدالة والتنمية المسيطرة على الحكم في تركيا، وما كان لها من إصلاحات داخلية وخارجية لتركية، وما عرف بالثلاثي التركي، رحب طيب أوردوغان رئيسا للحكومة، عبد الله جول رئيس الجمهورية التركية، وأحمد داوود أو غلو وزير الخارجية، ولعل فوز الحرب في انتخابات 2002و 2007 له نؤشر على الانطباع السائد في المجتمع التركي نحو الإصلاحات التي تقوم بها هذه النخبة، وكذلك لموقف القيادة التركية لقضايا خارجية وأثرها على الرأي العام التركي وترحيبه بها، ولعل إبرازها وقوف تركيا الى جانب الشعب الفلسطيني و رفضه للحصار والعدوان على غزة .

عكست الخلفية الثقافية والتاريخية لكل قطاع من قطاعات النخبة على الدور الذي سهم به في عملية صنع القرار فجاء العسكريون يمثلون فكرهم الكمالي ومهنيتهم العسكرية، وذلك ما لوحظ بوضوح في الفترات القصيرة التي أمضاها العسكر في سدة الحكم عقب الانقلابات التي قاموا بها كذلك فقد اختلف الأداء والتوجه الحكومي باختلاف الخلفية الثقافية والأيديولوجية لرئيس الوزراء وأعضاء الحكومة، حتى وإن

---

[1]– (وولت، ستيفن)، (2009)، (العلاقات الدولية عالم واحد ونظريات متعددة)."ترجمة :عادل زقاغ وزيدان"، دار الاشارة، طبرق، ص112.

[2]– أحمد، حسين الحاج علي" .المدرسة البنائية في العلوم السياسية "، (اطلع عليه بتاريخ22 /2017/06)
. http://www.hawariboumadian1520.maktoobblog.com/

[3]– (الحروب خالد)، (2008)، (*التيار الإسلامي و العلمية والسياسية (التجربة التركية تحارب الحركات الإسلامية العربية*) معهد ابراهيم ابو العلاء للدراسات الدولية، جامعة بيروت، ص.217.

حاول البعض نفي الخلفية الإسلامية لحزب العدالة لمعارضتها للنهج العلماني ومنها من الدستور التركي، إلا أن الأحزاب الإسلامية في تركيا تعرف من خلال الشعارات التي ترفعها، وكذلك من خلال قادتها وأنصارها وتدينهم بالإضافة الى الأنشطة والمشروعات التي تطرحها، وليس من خلال مشروع التأسيس للحزب ولأدبيات[1].

قائمة المراجع المعتمدة في الدراسة

أولاً:المؤلفات (مرتبة ترتيبا هجائيا)

1-(ابو العلاء)، (2002)، (العلاقات الدولية العلم الظاهرة الدبلوماسية الإستراتيجية)، مكتب افاق،غزة .

2- (احمد يوسف)، (2010_2016)، (*حال الأمة العربية2010-2016*)، مركز دراسات الوحدة العربية .

3- (احمد داود اوغلي)، (2010)، (*العمق الاستراتيجي مع تركيا ودورها في السياحة الدواية*)، ترجمة قطر، مركز الدراسات الجزائري.

4- (الخواجة ليلى)، (1995)، (*الموقف التنافسي للاقتصاد التركي مقارنة بالاقتصاد المصري في إطار التعاون الاقتصادي الإقليمي*)، دار المستقبل العربي، القاهرة.

5- (صادق حيدر)، (1996)، (*مستقبل الدبلوماسية، مركز الدراسات والبحوث الإستراتيجية*)، ابوظبي .

6- (محمد بوعيشة)، (2000)، (*التكامل والتنازع في العلاقات الدولية الراهنة (دراسة المفاهيم والنظريات)*، دار الجبل، بيروت .

7- (خالد الحروب)، (2008)، (*التيار الإسلامي و العلمية والسياسية (التجربة التركية تحارب الحركات الإسلامية العربية*)، بيروت معهد ابراهيم ابو العلاء للدراسات الدولية، جامعة بيروت .

8- (ساروفيم، جانيت حمودي وسناء)، (1992-2007)، (*قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي، 2004*)، المجلد السادس، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت .

9- (عبد المنعم سعيد)، (1987)، (*العرب ودول الجوار الجغرافي*)، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت 10- (صالح محسن محمد)، (2010)، (*حقائق وثوابت في القضية الفلسطينية "رؤية اسلامية")*، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، تونس.

11- (صالح، محسن)، (2010)، (*تركيا والقضية الفلسطينية .تقرير معلومات(17)*، مركز الزيتونة .للدراسات والاستشارات، بيروت.

12-(زياد الشرطي طارق)، (*حركة التحرير الوطني الفلسطيني "فتح" والمكبة الفلسطينية*)، عدد8، مجلة أفاق، بيروت .

13-(طعمه جورج)، (1947 - 1974)، (*قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي*) .

14- (فولر جراهام)، (1998)، (*الجمهورية التركية الجديدة، تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي*)، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، أبو ظبي.

15- (محمد العال)، (2006)، قراءة في ابرز النجاحات و الاخفاقات في المسيرة السياسية للحركة الإسلامية في تركيا، في:الإسلاميون والحكم في البلاد العربية وتركيا (مراكش: دراسات وبحوث الندوة الفكرية الأولى المنظمة من طرف مركز الدراسات الدستورية والسياسية بتعاون مع مؤسسة كونراد أديناور).

16- (وولت، ستيفن)، (2009)، (*العلاقات الدولية :عالم واحد ونظريات متعددة*) .'ترجمة :عادل زقاغ وزيدان"، دار الاشارة، طبرق .

- ،" "الأمم المتحدة في عامها الخامس والستين وتركيا *TRT.ARABIC* (2009/9/28)

http://www.trtarabic.com/trtworld/ar/newsDetail.aspx?HaberKodu=d465121c-0956-413d-8e2e-7c26f8af3467

- (عبد المنعم سعيد)،(1987)،(العرب ودول الجوار الجغرافي) ،مركز دراسات الوحدة العربية، ص78

[1]- (طعمه جورج)، (1993)، (قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي1947 - 1974، المجلد الأول :) مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص 17.

[1]- (محسن محمد صالح)،(2010)،(حقائق وثوابت في القضية الفلسطينية) ، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، ص22 .

[1]- (عصمت عبد المجيد)،(1994)،(قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي1975 - 1981)، المجلد الثان، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص7.

[1]- (نصولي منى)،(1994)،(قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي 1982-1986)، المجلد الثالث، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص314.

1- (نصولي منى)،(2001)،(قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي1992 - 1998) ،المجلد الخامس، مؤسسة الدراسات الفلسطينية،بيروت،298 .

[1]- (وولت، ستيفن)، (2009)، (العلاقات الدولية عالم واحد ونظريات متعددة).'ترجمة :عادل زقاغ وزيدان"، دار الاشارة، طبرق، ص112.

[1]- أحمد، حسين الحاج علي" .المدرسة البنائية في العلوم السياسية "، (اطلع عليه بتاريخ22 /2017/06)

http://www.hawariboumadian1520.maktoobblog.com/ .

---

[1]- (محمد العال)، (قراءة في ابرز النجاحات ولاخفاقات في المسيرة السياسية للحركة الإسلامية في تركيا، في الإسلاميون والحكم في البلاد العربية وتركيا (مراكش: دراسات وبحوث الندوة الفكرية الاولى المنظمة من طرف مركز الدراسات الدستورية والسياسية بتعاون مع مؤسسة كونراد أديناور،2006)، ص 391.

[1]- (الحروب خالد)، (2008)، (*التيار الإسلامي و العلمية والسياسية (التجربة التركية تحارب الحركات الإسلامية العربية*) معهد ابراهيم ابو العلاء للدراسات الدولية، جامعة بيروت، ص.217.

[1]- (محمد العال)، (قراءة في ابرز النجاحات ولاخفاقات في المسيرة السياسية للحركة الإسلامية في تركيا، في الإسلاميون والحكم في البلاد العربية وتركيا (مراكش: دراسات وبحوث الندوة الفكرية الاولى المنظمة من طرف مركز الدراسات الدستورية والسياسية بتعاون مع مؤسسة كونراد أديناور،2006)، ص 391.

- (ساروفيم جانيت و حمودي سناء)،(2007) (قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي1992)، المجلد السادس، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، ص376.

[1]- ياسر، تركيا البحث،333 .

[1]- أوردوغان ينتقد إسرائيل وضرب إيران"، الجزيرة نت (2010/01/11 .

http://www.aljazeera.net/NR/exeres/D969D290-40A0-4DCC-9E88-42C5DBC5EF30.htm

[1]- المرجع السابق.

[1]- " -مسار المفاوضات الفلسطينية الإسرائيلية 2007-2008 تقرير 4 بيروت :مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات :قسم الأرشيف والمعلومات،2008 ، 55.

ثانياً:المجلات و مواقع الأنترنت و التقارير

1- الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني . 2010 إحصائيات التجارة الخارجية .خدمات الجمهور، رام الله-فلسطين.

2- احمد يوسف القرعي، "صداقة تركيا وإسرائيل ...لمصالح من ؟"، الأهرام (10يونيو 2010) (استرجعت بتاريخ 2010/11/28) http//www .ahram.org.eg/193/2010/06/10/4/24287.aspx ، اطلع عليه بتاريخ2017/08/06

3- المؤتمر الإسلامي يدين خطط تهويد البراق، "مركز إعلام القدس (2017/07/24)، www.qudsmedia.net/?articles =topic&topic=8036 //http

4- السلطة الوطنية الفلسطينية، وزارة المالية، دائرة العلاقات الدولية والمنح الخارجية، تقرير التمويل لسنة (الضفة الغربية: رام الله 2010) .

5- مركز الإعلام الفلسطيني، تركيا تسلم، اطلع عليه بتاريخ2017/07/07.

http://www.palestine-pmc.com/arabic/insidel.asp?cat=2&opt=1&x=8959

6- "الزعنون أمام المؤتمر الثالث لرؤساء برلمان العالم: إسرائيل تمارس إرهاب الدولة ضدنا وبرلمانها يشرع للاحتلال،"، المجلس الوطني الفلسطيني (2010/06/20)(استرجعت بتاريخ 2017/08/05) .

www.palestinepnc.org/index.php?option=com_content&view=article&id=447%3A2010-07-20-18-51-41&ctid=93%3A2010-05-25-10-32-12&Itemid=356&lang=ar.

7- حماس والجهاد تشيدان بموقف أوردوغان في منتدى دافوس حول الوضع في غزة، وزارة الشؤون الخارجية (رام الله – الراصد 2009/11/1) استرجعت بتاريخ (2017/06/10)،

http://www.mofagov.ps/ar/index.php?pagess=home

8- الكحلوت ضياء، "ترحيب فلسطيني بالدور التركي"، تقرير الجزيرة نت، 2010/06/10(استرجعت بتاريخ 2017/06/10)

http://www.aljazeera.net/NR/exeres/74B9E8F2-64FA-48AA-8E4B-8E554201F415.htm

9- أحمد، حسين الحاج علي" .المدرسة البنائية في العلوم السياسية "، استرجعت بتاريخ22 /2017/06

http://www.hawariboumadian1520.maktoobblog.com/

موقع القضية الفلسطينية في ظل التنافس التركي الايرني على القيادة الإقليمية في الشرق الأوسط

أ.د /- حمدوش رياض
أ/- شوفي أسماء
أ/-عبد الحق حسنى

ملخص:

استغلت إيران العلاقات الجيدة التي كانت تجمع تركيا وإسرائيل لتظهر بمظهر المؤيد للفلسطينيين،لاسيما مع إعلانها الرسمي بمناهضتها ومقاطعتها لإسرائيل،حيث كانت دائما تقدم نفسها كقائد رئيسي للقضية الفلسطينية،ولكن التدهور الحاد في العلاقات التركية الإسرائيلية،أثر بشكل كبير على قدرة إيران على استغلال القضية الفلسطينية لمصلحتها السياسية،وعزز رد فعل تركيا على **حادث مرمرة** في ماي 2010 من مكامنها في العالم العربي،على الجانب الآخر لم يتحقق العهد الإيراني بإرسال قافلة إلى غزة،الأمر الذي دلل على افتقارها النسبي في العمل على القضية الفلسطينية،وعلى الرغم من اعتذار رئيس الوزراء الإسرائيلي **بنيامين نتنياهو**،إلا أن العلاقات التركية الإسرائيلية تمر بمرحلة ركود وجمود،وما دامت العلاقات بينهما باردة،وما دام **أردوغان** يستمر في انتهاج سياسية مؤيدة للفلسطينيين،فإنه سيكون من الصعب على إيران تشويه صورة تركيا واستغلال القضية الفلسطينية لصالحها.

ومع التغير في موازين القوى الإقليمية في الشرق الأوسط،نتيجة تغير شكل وطبيعة النظام السياسي بعدد من الدول العربية،خاصة ذات الثقل الإقليمي بالمنطقة،في أعقاب ما بات يعرف إعلاميا بثورات الربيع العربي،وما أسفر عنه من إغفال العرب للقضية المحورية في الشرق الأوسط ألا وهي القضية الفلسطينية،وانشغالهم بالتعديلات والأحداث الداخلية،سارعت القوتين للتدخل ومحاولة إيجاد حل للقضية الفلسطينية،حيث عملت تركيا سياسيا واقتصاديا على حماية و تمكين الفلسطينيين بناء الدولة الفلسطينية المستقلة،في مقابل ذلك عملت إيران على الترويج لنموذجها السياسي وإعادة إحياء دورها كقائد في هذه القضية الحيوية.

وستتناول هذه الورقة كيف تغيرت سياستين تركيا و إيران اتجاه القضية الفلسطينية في ظل تنافسهما حول الدور الإقليمي في الشرق الأوسط فلكل منهما مشروع إقليمي طموح،وذلك من خلال محاولة الإجابة على الإشكالية التالية:**ماهي أهم الإستراتيجية التي اتبعتها كل من تركيا وإيران في إطار تنافسهما على القيادة الإقليمية لحل القضية الفلسطينية والتمكين من بناء دولة فلسطينية مستقلة؟؟وما انعكاسات هذا التنافس على مستقبل القضية الفلسطينية؟؟**

مصطلحات الدراسة:التنافس/القضية الفلسطينية/الربيع العربي.

The site of the Palestinian issue in light of the Turkish-Iranian rivalry on the regional leadership in the Middle East

Abstract:

Iran has used the good relations that had brought together Turkey and Israel to appear pro-Palestinian, especially with its official declaration of its opposition and its boycott of Israel, where it has always presented itself as the main leader of the Palestinian cause, but the sharp deterioration in Turkish-Israeli relations has greatly affected Iran's ability to exploit the Palestinian cause For its political benefit, and reinforced the reaction of Turkey to the Marmara incident in May 2010 of its assets in the Arab world, on the other side did not achieve the Iranian covenant by sending a convoy to Gaza, which erased the relative lack of work on the Palestinian cause, and despite the Apology Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu, the Israeli-Turkish relations are in recession and stagnation, and as long as the relations between them cold, and as long as Erdogan continues to politically pursue pro-Palestinian, it would be difficult for Iran to tarnish the image of Turkey and the exploitation of the Palestinian issue to their advantage.

With the change in the regional balance of power in the Middle East, as a result of the change in the shape and nature of the political system in a number of Arab countries, especially the regional heavyweight in the region, following what became known as the media of the Arab Spring revolutions and the result of the Arab neglect of the central issue in the Middle East, The Palestinian cause, and their preoccupation with

the internal changes and events, the two forces rushed to intervene and try to find a solution to the Palestinian issue, where Turkey worked politically and economically to protect and empower the Palestinians to build an independent Palestinian state. In return, Iran worked to promote its political model and revive Du Here as a leader in this vital issue.

This paper will examine how Turkey and Iran have changed the direction of the Palestinian cause as they compete for the regional role in the Middle East. Each has an ambitious regional project by trying to answer the following dilemma: **What is the most important strategy pursued by Turkey and Iran in their leadership competition To resolve the Palestinian issue and enable the establishment of an independent Palestinian state ?? What are the implications of this competition for the future of the Palestinian cause ??**

Key words: Competition / Palestinian issue / Arab Spring.

مقدمـــــــــة:

تشكل منطقة الشرق الأوسط بخصائصها الجيواستراتيجي إقليم للتنافس و الصراع العالمي التي تزدحم فيه المصالح الدولية و الإقليمية ،وتعد كل من تركيا و إيران من ابرز قوى المتصاعدة و المتنافسة في هذا الإقليم ،لما لهم من ارتباطات و أبعاد جغرافية و أخرى تاريخية حضارية تجسدت في الإمبراطورية العثمانية ،و الإمبراطورية الفارسية، و ما لكل منهما من رغبة جامحة في زعامة أو ما يصطلح عليه الدور المركزي في المنطقة.

وعلى مر التاريخ تعتبر القضية الفلسطينية رهينة التفاعلات و التطورات الدولي ،حيث بدى واضحا التأثير الذي تشهدها لقضية الفلسطينية مع كل جدث جديد على مسرح العلاقات الدولية ،تعتبر القضية الفلسطينية من أهم القضايا على الساحة الإقليمية و الدولية ،مما اثر هدا من وتيرة التنافس بين القوى الإقليمية من اجل الوصول الدور القيادي في منطقة الشرق الأوسط و ذلك عن طريق دعم القضية الفلسطينية

يعد الدور التركي الإيراني من الأدوار المهمة و المؤثرة بصورة واضحة على مسار القضية الفلسطينية خصوصا في هده الفترة في ظل المتغيرات الإقليمية لما فيها من محطات بارزة حيث برز الدور الإيراني التركي بشكل واضح في كل محطة مرت به القضية الفلسطينية ،فكانت المبادرات والمؤتمرات التي شهدت تناغم كلتا الدولتين رغم اختلاف سياستهما الخارجية

و من هدا المنطلق يمكن تسليط الضوء على الإشكالية التالية: **ماهي أهم الإستراتيجية التي اتبعتها كل من تركيا وإيران في إطار تنافسهما على القيادة الإقليمية لحل القضية الفلسطينية والتمكين من بناء دولة فلسطينية مستقلة؟؟وما انعكاسات هذا التنافس على مستقبل القضية الفلسطينية؟؟**

ولمعالجة المقالة تم التطرق للنقاط التالية :

المحور الأول:الإطار لمفاهيمي للدراسة

المحور الثاني : قضايا التنافس التركي الإيراني في الشرق الأوسط

المحور الثالث :السياستين التركية و الإيرانية اتجاه القضية الفلسطينية

المحور الرابع:مستقبل القضية الفلسطينية في ظل التنافس التركي الإيراني .

المحور الأول: الإطار لمفاهيمي للدراسة

أولا- تعريف التنافس:

لا يوجد هناك مفهوم واضح لمعالم اتجاه التنافس و لكن هناك من ربط التنافس بالحصول على القوة كما فسرها مورغنتاو حيث ينطلق من مفهوم أساسي و هو البحث عن السلطان كدافع أساسي لكل من هده السياسات سواء كانت سياسية داخلية وخارجية ،و خاصة هنا يتم التركيز على جانب السياسي السياسة الخارجية لان الدولة تقوم بالبحث عن بسط نفودها، وهناك من قام بربط التنافس بالامبريالية وفق تحليلات إيديولوجية الماركسية ،حيث أنهم اعتبروا أن الامبريالية هي أشعلت نيران المنافسة بين القوى الدولية الكبرى و دفعتها التسابق على اقتسام العالم بثرواته الطبيعية و البشرية إلى مناطق نفوذها مستخدمة في ذلك ما توفر لها من أدوات القوة .[1]

[1] هادي برهم ،**التنافس الأمريكي الصيني في القارة الأفريقية بعد الحرب الباردة 1991-2010**،الأردن:دار زهران للنشر و التوزيع ،2013،ص13

كما يعرف التنافس على انه موقف معين يكون لكل من المتفاعلين فيه علما بعد التوافق في الواقف المستقبلية المحتملة كما يكون كل منهم مضطرا أيضا لاتحاد موقف غير متوافق مع المصالح المدركة للطرف الأخر[1].

ثانيا- تعريف الشرق الأوســـــط:

عرف معهد الشرق الأوسط في واشنطن الشرق الأوسط بأنه:"**المنطقة الممتدة من المغرب إلى أندونيسا،ومن السودان إلى أوزبكستان.**"[2] فهذا التعريف وعلى خلاف العديد من التعريفات الأخرى قد أورد منطقة المغرب جزء من الشرق الأوسط.

أما المعهد البريطاني للعلاقات الدولية الشرق الأوسط بأنه:"**المنطقة التي تشمل إيران وتركيا وشبه الجزيرة العربية والعراق وسوريا وفلسطين ولبنان ومصر والسودان وقبرص.**"[3]

ثالثا- قضايا التنافس التركي الإيراني في الشرق الأوسط

1-/ العلاقات التركية الايرانية

تكتسب العلاقات الإيرانية-التركية أهمية خاصة لدى دوائر المختصين والباحثين وصنّاع القرار في المنطقة العربية، بسبب أن كلاً من إيران وتركيا يكوّنان بالاشتراك مع مجموعة الدول العربية ما يسمى بمنطقة (الشرق الأوسط). وقد ارتكزت العلاقات التركية-الإيرانية منذ منتصف القرن السادس عشر إلى أساس براغماتي صلب تجلّى في حسن الجوار القائم على تحييد الخلافات المذهبية واحتواء التوترات المتجددة فضلاً عن توازن المصالح المستند إلى توازن القوى بين الطرفين، اللذين تجمعهما علاقات تجارية واقتصادية متنامية، علاوة على التنسيق في المسائل الأمنية، ومواجهة حركات التمرد المسلّح في كلا البلدين.[4] ازداد التعاون التركي الإيراني بشكل ملحوظ في العقد الماضي ،و كان احتياج تركيا إلى الطاقة وموارد النفط ،و الغاز الطبيعي الوفير لدى إيران دافعا مهما لزيادة التعاون التركي الإيراني ،فإيران هيا ثاني اكبر مورد للغاز الطبيعي إلى تركيا و روسيا ،وهي أيضا مصدر مهم للنفط الخام.[5]

دخلت العلاقات التركية-الإيرانية مرحلة جديدة مع إعلان قيام الجمهورية التركية عام 1923، فقد كان للشعار الذي رفعته تركيا آنذاك "السلم في الوطن والسلم في العالم" وقع طيب على إيران التي لم تكن تشعر بالراحة للسياسات التي انتهجتها الدولة العثمانية في آخر أيامها[6].

البعض. المعاهدة تضمنت أيضاً احتمال القيام بعمليات عسكرية مشتركة ضد المجموعات المسلحة في أراضي البلدين التي تسعى لتعكير صفو الأمن أو تحاول تغيير نظام الحكم في أي من البلدين. هذه السياسة كانت موجهة بطريقة غير مباشرة إلى الأقليات الكردية في البلدين. وفي 23يناير 1932 وقع البلدان في طهران معاهدة ترسيم حدود، وبوتائر مختلفة استمرت العلاقات دافئة من وقت الشاه السابق محمد رضا حتى قيام الجمهورية الإسلامية في إيران، وإن ميزّها انطواء البلدين تحت مظلة التحالفات الأميركية ومواجهة الاتحاد السوفييتي السابق.

وفي الفترة الممتدة بين 1953و1979 عرفت العلاقات الايرانية التركية تقاربا و تعاونا كبيرا ترجم ذلك بتواصل العلاقات الثنائية في المجال العسكري ولاستخباراتي بشكل اكبر تحت تأثير الحرب الباردة،فكان الضباط العسكريون الإيرانيون يتلقون تدريبات في تركيا في إطار الاتفاقات العسكرية الموقعة بين البلدين [7].

وبعدها شهدت العلاقات الثنائية بين إيران وتركيا في عقد الثمانينيات فترة من الانتعاش النسبي أثناء الحرب العراقية- الإيرانية، بسبب اضطرار إيران إلى تمرير صادراتها وارداتها عبر حدودها مع تركيا، والتي تمتد من شمال غربي إيران وجنوب شرقي تركيا ب طول 499

---

[1] منير محمود بدري ،**مفهوم الصراع دراسة في الأصول النظرية للأسباب و الأنواع** ،مجلة الدراسات المستقبلية ،العدد3،1997،ص36

[2] – أحمد عارف أرحيل الكفارنة،الآثار السياسية في النظام الإقليمي العربي في ضوء احتلال العراق.**مجلة جامعة دمشق للعلوم الاقتصادية والقانونية**،المجلد 25،العدد02،2009،ص622.

[3] – أحمد عارف أرحيل الكفارنة،مرجع سبق ذكره،ص622.

[4] – عبد الكريم عنكير،**العلاقات الإيرانية التركية :نقاط الاختلاف و الاتفاق سوريا نموجا**،مركز مستقبل الشرق للدراسات و البحوث نقلا عن : http://falsharq.com/يوم2017/8/28 ،على الساعة:11.00

[5] – اف ستيفان الرابي ، علي رضا نادر،**العلاقات التركية الإيرانية في شرق الأوسط بات متغيرا**،كاليفورنيا: مؤسسة راند للنشر ،2013،ص8

[6] – علي حسين باكير و اخرون، **تركيا بين تحديات الداخل ورهانات الخارج**، قطر:الدار العربية للعلوم ناشرون ومركز الجزيرة للدراسات ،ط2009،1،ص277.

[7]– فراقد داود سليمان ،**العلاقات التركية الإيرانية** ،مجلة دراسات الإيرانية،جامعة البصرة،العدد2012،15،ص3

كيلومتراً. ولكن بعد سقوط الاتحاد السوفييتي السابق وظهور الدول الآسيوية المستقلة عنه في منطقة آسيا الوسطى وبحر قزوين، ظهر صراع إقليمي جديد بين إيران وتركيا على مناطق النفوذ هناك. ومرد ذلك أن هذه المنطقة الجغرافية الممتدة من كزاخستان شرقاً وأذربيجان غرباً، والتي تشكل الامتداد الجغرافي والثقافي لكلا البلدين، ترقد على ثروات نفطية وغازية هائلة، يعتقد المختصون أنها سوف تؤثر في معادلات التوازن بسوق الطاقة العالمية، وما يعنيه ذلك من توزيع جديد لأوراق اللعب الإستراتيجية إقليمياً وعالمياً .[1]

أما في التسعينيات من القرن الماضي فقد عرفت العلاقات الثنائية بين البلدين فترة من التفاهم الاقتصادي والازدهار النسبي، ومع حل المشاكل الأمنية بين البلدين جزئياً، وفقدان الاختلافات الأيديولوجية حدتها، زادت التفاعلات الاقتصادية بين البلدين بصورة كبيرة، ويمكن إرجاع التحسن في العلاقات إلى قيام كل من الدولتين بتعديل سياستها الخارجية، وتوجهاتها الإقليمية.[2]

دخلت العلاقات الإيرانية– التركية مفترقاً حاسماً بعد احتلال العراق عام2003 ، إذ ساهم هذا الاحتلال في تبدل موازين القوى الإقليمية لمصلحة إيران وبشكل جعل المصالح التركية عرضة للخطر من جراء طفور الطموحات القومية الكردية ومخاطر امتدادها إلى جنوب شرق الأناضول وأغلبيته السكانية الكردية.

في بدايات الألفية الثالثة وبعد تولي حزب العدالة والتنمية لمقاليد الحكم، اتسمت العلاقات الإيرانية التركية بحالة من التقارب الملحوظ والنوعي، إذ تغيرت الحالة العامة للسياسة العالمية وكانت حكومة حزب العدالة والتنمية مُتبنية لنهج العلاقات الجيدة مع جميع الدول بلا استثناء.[3]

2–/ قضايا التنافس التركي الايراني

تعتبر ايرن و تركيا شركيتين وثيقتين ،في حين أنهما قد تشتركان في بعض المصالح الاقتصادية و الأمنية ،وفي نفس الوقت فان مصالحهما تتعارض على كثير من الأصعدة في جميع أنحاء منطقة الشرق الأوسط ،فالدولتان لهما هويتان سياسيتان مختلفتان و كذلك إيديولوجيات مختلفة ،و قد أعطى الربيع العربي زخما أكبر لهذا السجال السياسي و الإيديولوجي بين تركيا و إيران فقد ساعد سقوط العديد من الأنظمة الاستبدادية في تونس و ليبيا ز مصر ،بالإضافة إلى الثورات التي قامت في سوريا و اليمن و البحرين على تقويض النظام السياسي في الشرق الأوسط ،وسعت تركيا و إيران على حد سواء إلى استغلال الأنظمة الجديدة الناشئة في المنطقة لتحقيق مصالحها الخاصة في الشرق الأوسطّ ،وقد توترت العلاقات بسبب عدد من القضايا.

القضية السوريـــــــة:

وكان من أهم عامل ساهم في التوتر المتزايد في العلاقات هو دعم تركيا للمعارضة السورية ضد الرئيس السوري بشار الأسد ،وسوريا هي الحليف الحقيقي و الوحيد لإيران في الشرق الأوسط ،فمنذ 1979 دعم النظام السوري البعثي العلماني الذي يسيطر عليه العلويون في سوريا الثيوقراطية الشيعية في إيران كل منهما الآخرة بقوة ،لذا فسقوط الأسد سيكون بمثابة ضربة إستراتجية جادة لإيران و يمكن أن يؤدي إلى زيادة نفوذ تركيا ،كما يكون له تأثير في حدوث مظاهرات في إيران ،وتقوية المعارضة الداخلية للنظام الإيراني و تعميق الانقسامات الداخلية داخل القيادة الإيرانية للمنافسة المتنامية بين تركيا،وإيران [4]وفي هذه المرحلة لوحظت انقسامات عميقة بين السياسة التركية وبين السياسة الإيرانية حيث واصلت إيران موقفها المؤيد للنظام في سوريا والمغاير تماماً لموقفها من الثورات العربية الأخرى. إذ أعلنت إيران بكل وضوح عن علاقتها الإستراتيجية مع النظام السوري، ناهيك عن عدم معارضتها للمظالم التي يتعرض لها الشعب السوري، مستمرة في تقديم الدعم اللوجستي والعسكري لدعم حليفتها الحكومة السورية[5].

---

[1] – مصطفى اللباد،**تطورات العلاقة الايرانية التركية وانعكاساتها على المنطقة**،نقلاعن:
http://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=4630 يوم،2017/08/25 على الساعة 16.00

[2] – عبد الكريم عنكير ،مرجع سبق ذكره

[3]– عبد الكريم عنكير ،مرجع سبق ذكره.

[4]– اف ستيفان الرابي ، علي رضا نادر،**العلاقات التركية الإيرانية في شرق الأوسط بات متغيرا**،مرجع سبق ذكره ،ص10

[5] – اف ستيفان الرابي ، علي رضا نادر،**العلاقات التركية الإيرانية في شرق الأوسط بات متغيرا**،مرجع سبق ذكره،ص10.

القضيـــــــة الكرديـــــة:

تبرز أيضا كمصدر توتر بين أنقرة و طهران ،و تشتبه الحكومة التركية في أن سوريا و إيران تقومان بتقديم الدعم للجماعة الكردية الرئيسية المتمردة ،المتمثلة في حزب العمال الكردستاني ،وقد أدى انتشار الاضطرابات في سوريا إلى تأكل سيطرة نظام الأسد على المناطق الكردية على طول الحدود التركية السورية السورية ،و تعميق المخاوف التركية هذا سيقوي الدعوات للحصول على مزيد من الحكم الذاتي بين سكان الأكراد في تركيا و أن سوريا ،و إيران قد تستخدمان نقاط ضعف تركيا إلى حد ما حول القضية الكردية في محاولة إعادة تشكيل سياسة تركيا تجاه النظام السوري

البرنامج النووي الإيراني:

يعتبر البرنامج النووي الإيراني مصدر للتوتر و الخلافات في العلاقات بين تركيا إيران و خاصة أن تركيا حاولت أن تلعب دور الوسيط في الاتفاق النووي بين إيران و مجموعة 5+1المتمثلة في مجلة الأمن بالإضافة إلى ألمانيا ،و يأتي الخوف الرئيسي لتركيا من احتمال حيازة إيران أسلحة نووية يمكن أن يؤدي إلى سباق التسلح النووي في الشرق الأوسط،وهدا ما يزيد الضغوط على الحكومة التركية للنظر في تطوير سلاح نووي خاص بها.

القضية الفلسطينية:

تأتي كصعيد أخر للتنافس بين البلدين،في حين أن معارضة إسرائيل تعزز من شعبيتها في العالم العربي ،لكن دعم رئيس الوزراء التركي رجب طيب اردوغان الحازم للفلسطينيين قد سرق البساط من تحت قدم إيران و كان من بين العوامل الهامة التي أسهمت في تدهور العلاقات أنقرة مع إسرائيل، تمثل القضية الفلسطينية أكثر العوامل تأثيراً وسخونةً في تشكيل الملامح الإستراتيجية وخرائط التحالفات والإطار الناظم للتفاعل العربي مع العالم. [1]

وقد تتنافس تركيا و إيران على النفوذ في أسيا الوسطى و القوقاز كذلك ،ومع طلك لا تخفي المنافسة بين تركيا و إيران المهيمن في تلك المناطق ،وقد تقييد النفوذ الإيراني في أسيا الوسطى و القوقاز نتيجة لعدد من العوامل بما في ذلك دور لروسيا كوسيط قوة إقليمي

المحور الثالث:السياستين التركية و الإيرانية اتجاه القضية السورية.

اولا:الساسة التركية اتجاه القضية الفلسطنية.

أولا:تطورات الموقف التركي وإستراتيجيته للتعامل مع القضية الفلسطينية:

قامت تركيا بتأييد القضية الفلسطينية بشكل فعلي من خلال قيامها بافتتاح مكتب في أنقرة لتمثيل منظمة التحرير الفلسطينية عام 1979،وتبعها في عام 1980،عدم الاعتراف بقرار إسرائيل بشأن اتخاذ القدس عاصمة للدولة العبرية،وخفض تمثيلها في سفارتها بتل أبيب إلى درجة سكرتير ثانٍ،وتصويتها ضمن 118 دولة لصالح القرار الصادر عن الجمعية القامة للأمم المتحدة عام 1980،بشأن عدم الاعتراف بمشروعية كافة القرارات والتدابير الإسرائيلية المتخذة لتغيير وضع الأراضي المحتلة.[2]

أما في عام 1988 فقد تم الاعتراف التركي بالدولة الفلسطينية المعلنة من قبل المجلس الوطني الفلسطيني في اجتماعه بالجزائر، وقامت بإصدار أكثر من بيان رسمي منذ اندلاع الانتفاضة الفلسطينية بشأن إدانة القمع الإسرائيلي للانتفاضة ودعوة إسرائيل للمشاركة في مساعي السلام الرامية إلى تسوية مشكلة الشرق الأوسط.ومن ناحية أخرى شهدت حقبة الثمانينات أيضاً محاولات وجهود تركية للحفاظ على مستوى العلاقات مع إسرائيل أو على الأقل منعها من التدهور من بينها عدم اتخاذ أنقرة موقفاً ملموساً إزاء الغزو الإسرائيلي للبنان 1982،حرصاً منها على عدم تأزيم علاقاتها القائمة بينها وبين إسرائيل،هذا بالإضافة إلى قيامها بتهجير اليهود الإيرانيين إلى إسرائيل إبان حرب الخليج الأولى،ومحاولتها إشراك إسرائيل في مشروع إقليمي ضخم "مشروع مياه السلام" .[3]

---

[1] – اف ستيفان الرابي ، علي رضا نادر،**العلاقات التركية الإيرانية في شرق الأوسط بات متغيرا**،مرجع سبق ذكره،ص9

[2] – عاهد مسلم مشاقبة،"العلاقات التركية–الإسرائيلية وانعكاساتها على دول الجوار العربي"،**مجلة المنار**،المجلد19،العدد2013،04،ص ص 138–139.

[3] – عاهد مسلم مشاقبة،مرجع سبق ذكره،ص139.

وفي عام 1986،رفعت أنقرة درجة تمثيلها الدبلوماسي إلى وزير مفوّض، وباندلاع الانتفاضة الأولى في المناطق المحتل ة 1987،أُعيد تركيز الأنظار العربية والدولية على محنة الفلسطينيين ورأت تركيا أنها ملزمة بتعديل موقعها،لا سيما في ظل أساليب القمع الإسرائيلية، وفي عام 1988،تبنّى المجلس الوطني الفلسطيني وهو برلمان منظمة التحرير الفلسطينية (في المنفى)، مواقف سياسية واضحة مما جعل تركيا تعترف اعترافاً كاملاً بالدولة الفلسطينية التي أعلنها المجلس،وكان للموقف التركي أثره الواضح لدى الفلسطينيين،وحتى لا تخسر تركيا علاقاتها مع إسرائيل جرّاء اعترافها بالدولة الفلسطينية المقترحة استخدمت مشروع شاهير 1989،كمناسبة لإعلان يكون في صالح إسرائيل، فرحبت أنقرة بهذا المشروع للانتخابات في المناطق المحتلة، كما رحبت بمشروع مبارك 1989، كمحاولة لدفع عملية السلام. أما في عام 1990فقد تعمقت العلاقات بين تركيا وإسرائيل بعد انتهاء الحرب الباردة، وكذلك كسب إسرائيل دون أن تغضب الفلسطينيين لتقوية نفوذها في المنطقة بسبب علاقاتها السيئة مع بلغاريا واليونان.[1]

رغم المبادئ الإسلامية المعتدلة التي يميل إليها حزب العدالة والتنمية، ورغم تعاطفه مع الجانب الفلسطيني لكنه بقي على قناعة راسخة من أهمية الحفاظ على سياسات تبتعد عن التصادم مع إسرائيل بل تميل في واقعها التقارب، ورغم تعرض هذه العلاقات إلى الفتور في بعض الأحيان، إلا أنها بقيت قائمة ونشطة، على كافة الصعد.

وفي عام 2006 ندد رئيس الحكومة التركية آنذاك رجب طيب أردوغان بالحصار الذي فرضته "إسرائيل "على قطاع غزة، مشيرا إلى أن فلسطين سجن بسماء مفتوحة،وشعب غزة يواجه مأساة إنسانية[2].كما تصدر الحصار الإسرائيلي على غزة المحادثات التي جرت بين وزير الخارجية التركي أحمد داود أغلو ووزير الدفاع الإسرائيلي إيهود باراك في أنقرة جانفي 2010،حيث طالب أوغلوا من باراك بالسماح لتركيا بإيصال المعونات لسكان القطاع، لكن باراك رفض التعهد بالاستجابة لطلب تركيا،وأكد أنه سيدرس الطلب، بناء على السياسة المتبعة إزاء إدخال البضائع لقطاع غزة .مضيفا أن القيود على معابر القطاع ستتواصل،طالما بقي الجندي المختطف جلعاد شاليط محتجزا في أيدي حماس[3]،تواصل الحصار على قطاع غزة خلال عام2013،وتواصلت معها الانتقادات التركية للحصار الإسرائيلي على غزة،وتواصل معه تشديد المسئولون الأتراك في مناسبات عدة على ضرورة تخفيف الحصار،وتسهيل إدخال المساعدات لسكان قطاع غزة .كما أعربوا عن أسفهم من عدم سماح إسرائيل ومصر بدخول المساعدات اللازمة لإعادة أعمار غزة.[4]

كما شكل الموقف التركي من العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة نهاية عام2008 وبداية 2009،أو ما عرف بعملية– الرصاص المصبوب – استمرارا لمواقفها السابقة الداعمة للشعب الفلسطيني،فقد حمّلت تركيا– إسرائيل –مسؤولية العدوان على القطاع، وعبرت عن الموقف الإسرائيلي خلال العدوان بأنه غير إنساني وظالم وغير مقبول،ودعت إلى وقف الغارات الإسرائيلية،التي تعتبر ضربة لمبادرات السلام العربية –الإسرائيلية.[5]وحمّلت تركيا إسرائيل مسؤولية الاعتداء على غزة، ووقفت موقفاً لصالح الشعب الفلسطيني من خلال حثّها مجلس الأمن الدولي إلى التدخل المباشر.وقامت تجميد الوساطة بين سوريا وإسرائيل فيما يتعلق بعملية السلام بين الطرفين وطالبت تركيا بضرورة إيصال المساعدات إلى الشعب الفلسطيني في غزة،وبسبب رفض إسرائيل قرار مجلس الأمن 1960الذي دعا لوقف فوري لإطلاق النار في قطاع غزة،طالبت تركيا بضرورة منع إسرائيل من دخول مقر الأمم المتحدة.[6]

كما قامت تركيا بطرح خارطة طريق تقوم على مرحلتين،لتأمين وقف إطلاق النار في غزة، واستعادة التهدئة،وفتح الطريق أمام المساعدات الإنسانية، واستئناف مفاوضات السلام،وأبدت استعدادها لإرسال مراقبين مدنيين إلى غزة،وبدأت فعلياً بإرسال مساعدات وإغاثة للشعب الفلسطيني لكن القوات الخاصة التابعة للبحرية الإسرائيلية قامت باعتراض سفن قافلة أسطول الحرية المتجه إلى قطاع غزة، والثانية هي عملية القتل الانتقائي–الجماعي للناشطين الأتراك الذي أدّى إلى مقتل العديد من الأتراك والمتضامنين معهم فسحبت تركيا سفيرها من تل أبيب.[7]

---

[1] – عاهد مسلم مشاقبة،مرجع سبق ذكره،ص139.،ص139.

[2]– محسن صالح،**تركيا والقضية الفلسطينية**،بيروت:مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 2010 ،ص21

[3]– لقمان عمر محمود النعيمي، "واقف تركيا من القضية الفلسطينية وانعكاساتها على العلاقات التركية الإسرائيلية 2002–2011"،**مجلة دراسات إقليمية**،العدد26،2012،ص46.

[4]– أسامة حمدان،**رؤية حركة حماس للتطورات المتعلقة بالقضية الفلسطينية 2012–2013**.بيروت:مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،6فيفري2013،ص12.

[5]– ", **La Turquie Et Le Printemps Arabe** ," Merve Ozdemirkiran 2017/08/12

http://www.ceri-sciences-po.org

[6] – عاهد مسلم مشاقبة،مرجع سبق ذكره ،ص ص 139–140.

[7] – نفس المرجع،ص139،ص140.

لكن الاعتداء الإسرائيلي على أسطول الحرية في 2010 شكل محطة تحول بارزة في الموقع التركي تجاه القضية الفلسطينية، وحاولت أن تلعب دوراً مهماً في الشأن الداخلي الفلسطيني وأن تكون وسيطاً بين حركتي فتح وحماس، بهدف إجراء مصالحة بين الطرفين، مع دعوته لتكامل الأدوار العربية والإسلامية على خلفية المصالح العليا التي تجمع هذه الدول خاصة وأن ملف المصالحة الفلسطينية في مصر ولا يمكن تجاوز هذا، لكن لا يمنع من الجهود العربية والإسلامية التي تخدم الهدف.

ثانيا: منطلقات الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية:

شهد الدور أو الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينة تحولا ملحوظا خلال الممتدة من 2002 إلى غاية اليوم،تجلى ذلك خاصة من خلال المواقف والتصريحات والمبادرات الدبلوماسية والإجراءات العملية التي قامت بها تركيا من أجل تنفيذ توجهات سياستها الخارجية الإنفتاحية مثل المصالحة الفلسطينية،وحرب غزة،مقارنة بالدور السابق الذي اقتصر على التنديد،ولعل أهم المنطلقات والمرجعيات التي ينطلق منها الدور التركي في فلسطيني وتجاه الصراع العربي الإسرائيلي:

-رؤية حزب العدالة والتنمية،حيث يرى قادة هذا الحزب أنها من الضروري إقامة علاقات جيدة مع العالم الإسلامي(روابطط تاريخية ودينية وثقافية)،لذلك كان الدور التركي في فلسطين تعبيرا عن تلك الرؤية،وهو الأمر الذي يؤكد عليه وزير الخارجية التركي السابق **علي باباجان:" نحن لدينا شعور بالمسؤولية التاريخية إزاء فلسطين والقضية الفلسطينية".**[1]

-انطلق الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينية من أن تركيا دولة ديمقراطية تؤمن بحقوق الإنسان،وحق الشعوب بالإستقلال،وهذا المبدأ تجسد من خلال معارضتها لفكرة الإحتلال ورفض الممارسات العدوانية الإسرائيلية(معارضة حصار وحرب غزة).

-الحضور التاريخي للقضية الفلسطينية بشكل كبير لدى الشعب التركي نظرا للروابط الدينية والتاريخية،لذلك كان للمواقف الشعبية والاحتجاجية دور كبير في دعم مواقف الحكومة التركية من فلسطين.[2]

-إن الدور التركي في فلسطين ينطلق من الرؤية التركية القائمة على أساس تحقيق الاستقرار

-والأمن إقليميا ودوليا،لأنه يعود بالفائدة السياسية والاقتصادية على تركيا والدول الإقليمية،حيث تعتبر القضية الفلسطينية مفتاح الاستقرار إقليميا ودوليا.[3]

ثالثا:المتغيرات الإقليمية وسياسة تركيا تجاه القضية الفلسطينية

لا يزال يرى وزير الخارجية "أحمد داوود أوغلو" أن الثورات العربية، وحالة عدم الاستقرار التي تمر بها المنطقة العربية، لم تؤثر على جوهر السياسة الخارجية التركية وثوابتها. وبغض النظر عن مدى صحّة هذا التشخيص والتقييم من قبل وزير الخارجية، ومدى حاجة تركيا لتعديلات عاجلة على السياسة الخارجية، بما يتوافق على الأقل مع التحوّلات الآنية الحاصلة، تبقى حقيقة أنّ الثورة السورية غيّرت الكثير من المعطيات العملية، أقلّه ما يرتبط منها بالعلاقات التركية-السورية، والعلاقات التركية-الإيرانية، لى خلفية هذه الثورة[4].

فقبيل اندلاع الثورات العربية، احتلت القضية الفلسطينية مركزًا متقدمًا في أجندة تركيا الوطنية والإقليمية. وساهمت الأحداث الإقليمية آنذاك، ومن بينها العدوان على لبنان عام 2006، والعدوان على غزة 2008-2009 في وضع القضية الفلسطينية في الواجهة محليًا وإقليميًا ودوليًا[5].

---

[1] - جراهام فولر،**الجمهورية التركية الجديدة...تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي**.ط01،أبو ظبي:مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية،2009،ص ص 73-74.

[2] - التقرير الإستراتيجي 22(2010/04/30)،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،نقلا عن:
http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=1064&a=115103 يوم 2017/09/8 على الساعة 12:29.

[3] - عوني فارس،**تركيا والقضية الفلسينية...تطلعات شعوب ومحددات سياسة**،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،2009/12/02،نقلا عن:
http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=198&a=103848 يوم 2017/08/29 على الساعة 10:30.

[4] - علي حسين باكير وعدنان أبو عامر،**تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي**.مركز الجزيرة للدراسات،نقلا عن:
http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html يوم 2017/09/11 على الساعة 20:13.

[5] - علي حسين باكير وعدنان أبو عامر،مرجع سبق ذكره.

ثم ما لبثت القضية أن أُصيبت بنكسة رغم سطوع نجم غزّة آنذاك، مع تدهور العلاقات التركية–الإسرائيلية على خلفية الاعتداء الإسرائيلي على أسطول الحرية، وذلك لانتهاء دور الوساطة من جهة، ولافتقاد تركيا للآليات التي تخوّلها الضغط الحقيقي على إسرائيل، أو على المجتمع الدولي، في ظل انحياز الولايات المتحدة المطلق لتل أبيب، دون أن يعني ذلك تخليها عن دعم القضية الفلسطينية، سواء في المحافل الدولية، أو عبر دعم الفرقاء الفلسطينيين أنفسهم.في تلك اللحظة،سادت قناعات في أوساط الفلسطينيين مفادها أن الموقف التركي من قضيتهم اقترن بدفع ثمن باهظ من قبل الأتراك، سواء بالدم أو بالسياسة عبر خسارة تركيا لتحالفها الإستراتيجي مع إسرائيل، وما رافق ذلك من خسائر اقتصادية وعسكرية واستثمارية، الأمر الذي منح الأتراك مصداقية أكبر في موقفهم من القضية الفلسطينية.في تلك الفترة بالذات، استفادت تركيا من القناة السورية في التواصل مع الفلسطينيين، وكذلك من القناة المصرية رغم الحساسيات الظاهرة بين الحين والآخر. وبدا واضحًا أنّ اللاعب الإيراني كان منزعجًا جدًا، وغير راض عن دخول تركيا بقوة إلى القضية الفلسطينية، ولا عن الأسلوب المختلف الذي اتبعته، ولا عن الهدف النهائي الذي تسعى إليه، وهو تحقيق السلام العادل والشامل في المنطقة[1].

ومع واقع الثورات العربية، وتدهور علاقات تركيا مع كلٍّ من إسرائيل وسوريا وإيران،أصبحت قدرتها في الدخول الفعّال على القضية الفلسطينية أصعب، إلا أنّ وصول نظام جديد إلى الحكم في مصر أعاد التوازن إلى المعادلة من جديد، دون أن يُحدث ذلك أي تعديل على جوهر مقاربة القضية الفلسطينية في الأجندة التركية، أو على ثوابت القضية الفلسطينية في سياستها الخارجية.لكن وفي مقابل ذلك، لوحظ أنّ القضية الفلسطينية لم تعد تحتل الموقع المتقدم ذاته في الأجندة التركية، فقد تراجعت إلى الخلف نظرًا لتقدّم الأحداث الملتهبة، وتفاقم التحديات الخطيرة على صعيد السياسة الخارجية التركية، والتطورات الإقليمية، لاسيما العلاقة مع سوريا وإيران، وانعكاسات الأزمة السورية على الداخل التركي والسياسة التركية، خاصة موضوع حزب العمال الكردستاني[2].

ثانيا :السياسة الإيرانية اتجاه القضية الفلسطينية:

اولا:تطورات الموقف الإيراني من القضية الفلسطينية:

مند اندلاع الثورة الإسلامية في إيران احتلت القضية الفلسطينية مكانة خاصة في السياسة الخارجية الإيرانية على مستوى منظومة القيم الإيديولوجية و على المستوى السياسات و الأدوات المستخدمة للتعامل معها ،وتعتبر إيران القضية الفلسطينية هب قضية مركزية للأمة الإسلامية و أصبحت تحظى بتأييد القوى السياسية و الاجتماعية على الساحة الإيرانية. [3]

بعد الثورة وجدت إيران نفسها مواجهة الكثيرة من التحديات الخارجية التي هددت بشكل كبير بقاء نظامها الثوري ،على سبيل المثال الحرب العراقية المدمرة ،و سياسية الاحتواء و العزلة من قبل الولايات المتحدة الأمريكية ، و العقوبات الدولية و التهديد العسكري بضرب المواقع النووية الإيرانية ،كان الاهتمام الرايي لإيران المحافظة على بقا نظامها الثوري و تعزيز أمنها القومي لتحقيق دلك عملت إيران على عدة مستويات ضمن إستراتجيتها الدفاعية ، حيث احتوى على الدبلوماسية الناعمة أي القوة الناعمة ،ولعبة تواز القوى،و تشكيل التحالفات و تطوير القدرات العسكرية والإمكانيات الاقتصادية.

حيث اندرجت القضية الفلسطينية لما تحمله ممن بعد رمزي ضمن السياسة الإيرانية ،حيث استخدمها كأداة إستراتجية في تحقيق أهدافه القومية ،فقد كانت القضية الفلسطينية العمود الفقري للدعاية الإيرانية ضد المحور العربي الداعم لصدام حسين أثناء الحرب الإيرانية العراقية ،بالإضافة لامهيتها لكسر العزلة التي فرضت على إيران مع انطلاق العملية السلمية بداية التسعينات من خلال دعم ماما عرف ب محور المقاومة وصولا لاتخاذها ورقة للمساومات مع الغرب في أي تسويات في المنطقة[4].

عندما وقعت الثورة الخمينية عام 1979، أخذت الأيديولوجية الدينية مكانة معتبرة في رسم سياسة إيران الخارجية بشكل عام، وتجاه القضية الفلسطينية بشكل خاص؛ حيث اعتبر الثوريون الإيرانيون أن فلسطين قضية إسلامية، وعلى كل فرد مسلم أن يسهم بدوره في تحريرها من الاحتلال الصهيوني. هذا بالإضافة إلى أن الثوريين الإيرانيين اعتبروا أنفسهم يشتركون في ذات المصير مع الثوريين الفلسطينين، فليس العقيدة الدينية وحدها هي التي شكلت المنظور الإيراني تجاه القضية الفلسطينية بعد الثورة بل كانت الحماسة الثورية أيضا. مع ذلك، لم تلغ

---

[1] – علي حسين باكير وعدنان أبو عامر،مرجع سبق ذكره.

[2] – نفس المرجع.

[3] احمد محمد حسن،**السياسة الايرانية اتجاه القضية الفلسطينيةو انعكاساتها على النظام الاقليمي العربي**، اطروحة دكتوراه في اللسفة و العلوم السياسية جامعة القاهرة ، مصر ،2013،ص8

[4] نبيل عودة، **إيران و القضية الفلسطينية**، من موقع :https://www.noonpost.org/content/11310 على الساعة 22.00 يوم 22-8-2017

هذه التحولات الأيديولوجية الحسابات السياسية والجيواستراتيجية للزعماء الجدد لإيران، فقد بقي التحرك في ظل نظام دولي قائم على التنافس من أجل تعزيز القوة والمحافظة على البقاء يدفع هؤلاء القادة للاستمرار بأخذ الحسابات السياسية والجيواستراتيجة بالحسبان لا سيما في ظل التحديات الكبيرة التي واجهتها الثورة[1]

لقد لعبت المتغيرات الإقليمية و الدولية و المحلية دور كبير في التأثير على السياسة الخارجية الإيرانية

حيال القضية الفلسطينية بشكل خاص،و المنطقة العربية بشكل عام ،والتحول في السياسة الخارجية الإيرانية نحو تحقيق الأهداف و المصالح .[2] سوف نحاول هنا تحليل الاستراتيجة الإيرانية تجاه القضية الفلسطينية لفهم دوافع التي ساهمت في بناء هده الاستراتيجة من قبل صانع القرار الإيراني:

رصد البحث تاريخ العلاقة بين الثورة الإيرانية وحركة التحرر الفلسطينية التي تعود إلى العام 1969، حين أقام بعض الإيرانيين الإسلاميين علاقات وثيقة مع الفلسطينيين في أواخر الستينيات وبداية السبعينيات وتراوحت أدوارهم بين الاشتراك في القتال أو الأعمال التنظيمية أو عمليات التسليح، إضافة إلى دور الإمام موسى الصدر في وصل بعض الليبراليين الإيرانيين بالثورة الفلسطينية. [3]

لقد ارتبط الأمام الخميني بالقضية الفلسطينية قبيل الثورة التي قادها للإطاحة بشاه إيران ، إذ أصدر عام 1968 أول فتوى تصدر من عالم دين إسلامي، تحث المسلمين على الدعم والتبرع للثورة الفلسطينية بأموال الزكاة وغيرها حتى تستمر في مقاتلة العدو الصهيوني من أجل تحرير فلسطين ورفع الظلم الذي لحق بالشعب الفلسطيني وكان لهذه الفتوى تأثير كبير على المسلمين نظراً لأهمية ومرجعية الرجل الذي أصدرها أي الأمام الخميني الذي هو من أهم المراجع الإسلامية المعاصرة وبعد نجاح الثورة قام فوراً بإغلاق السفارة الإسرائيلية وطرد الإسرائيليين ودعا رئيس م.ت.ف القائد الشهيد ياسر عرفات في زيارة رسمية إلى طهران، ولأول مره في تاريخ حركات التحرير في العالم تقوم الطائرات الإيرانية المقاتلة بمرافقة طائرة ياسر عرفات عند دخولها الأجواء الإيرانية، ومعاملته معاملة الرؤساء الكبار وليس كرئيس منظمة فحسب، وتم إعداد استقبال رسمي كبير لعرفات الرئيس الأول في العالم الذي يشرف بمقابلة قائد الثورة الأمام الخميني .[4]

وترسيخاً لسياستها الإستراتيجية نحو فلسطين قامت الثورة الإسلامية باتخاذ العديد من الخطوات للدفاع عن القضية الفلسطينية نذكر منها:

- فتح معاهدها العلمية للطلبة الفلسطينيين لتلقي العلم والتدريب في مختلف صنوف المعرفة.
- احتضان التنظيمات الفلسطينية المجاهدة خاصة حماس والجهاد الإسلامي وقدمت كل الدعم المالي والمادي والمعنوي الضروري دون أي نظرة مذهبية ضيقة.
- الاحتفال بيوم القدس وتسيير المظاهرات المليونية في هذه المناسبة وتعبئة الشعب الإيراني نحو فلسطين والقدس وأهمية تحريرها وواجب المسلمين جميعاً في تحريرها.
- تسيير مظاهرات في مختلف المدن الإيرانية في المناسبات المختلفة للدفاع عن الشعب الفلسطيني خاصة أثناء الحرب الصهيونية ضد قطاع غزة أو الضفة الغربية.
- الدفاع في الأمم المتحدة وأمام كل المنظمات العالمية والإقليمية والأممية ومنظمات حقوق الإنسان عن حق الشعب الفلسطيني في العودة والتحرير وعودة جميع اللاجئين الفلسطينيين إلى مدنهم وقراهم التي طردهم منها العدو الصهيوني بقوة السلاح وتعويضهم عما لحق بهم من ظلم وعدوان وتشريد.
- حث علماء المسلمين بغض النظر عن المذهب على تبني القضية الفلسطينية والدفاع عن الشعب الفلسطيني وحقوقه والوقوف في وجه الاستعمار الصهيوني الاستيطاني العنصري، الاستكبار العالمي الغربي الذي يقف معه .

---

[1] – نبيل عودة،مرجع سبق ذكره.

[2]– احمد محمد حسن،مرجع سبق ذكره ،مرجع سبق ذكره،ص10

[3]– انور ابو طه،**الجمهورية الاسلامية الايرانية و قضية فلسطين جدل الايديولوجيات و المصالح**،المركز العربي للابحاث و دراسة السياسات ،2011 ،ص5

[4] –اسعد أبو شرخ،**الثورة الإسلامية و القضية الفلسطنية**،وكالة فلسطين ،نقلا عن:https://paltoday.ps/ar/post/71368 يوم 2017/8/22 ،على الساعة 13.30

- اعتبار القضية الفلسطينية من أهم مرتكزات السياسة الخارجية الإيرانية وهذا ما نراه في كل اللقاءات والاجتماعات الإيرانية مع الدول الأخرى، حيث تكون القضية الفلسطينية حاضرة في البيانات والتصريحات والتحركات باعتبارها قضية إيرانية بامتياز من منطلقات مبدئية كما أسسها قائد الثورة العظيم الأمام الخميني.[1]

ومع وصول حسن روحاني، الشخصية الوفية لخط رفسنجاني، إلى سُدَّة الرئاسة طغت الأولويات الداخلية الإيرانية على سياستها الخارجية، ونجحت إيران في إنجاز اتفاق تاريخي مع الغرب بشأن برنامجها إيراني النووي، لكن هذا الاتفاق لن يبقى حكرًا على الملف النووي؛ إذ لا يمكن إسقاط جوانبه الجيوسياسة ، ومع تراجع الرواية الداعمة للقضية الفلسطينية التي تأخذ صبغة أيديولوجية وشعاراتية واضحة، يتبناها ويعيد إنتاجها تيار سياسي بعينه، يتراجع تأثيره في السياسة الإيرانية اليوم، لصالح تيار الرئيس روحاني واتساع مسار التقارب الإيراني–الأميركي، يبدو أن السياسة الخارجية الإيرانية تجاه القضية الفلسطينية ستشهد تحولًا يأتي في إطار "القبول بما يقبل به الفلسطينيون."[2]

في زيارته إلى مقر الجمعية العامة للأمم المتحدة في سبتمبر 2013، عندما سئل الرئيس روحاني إذا كانت إيران تدعم حل الدولتين في فلسطين؛ أجاب روحاني إجابة دبلوماسية كان قد أجابها الرئيس خاتمي إبان توليه للرئاسة وهي: "الحل الذي سيقبله أهل فلسطين سنقبله نحن .[تختلف هذه الإجابة جذرياً عن تلك التي كان يعلن عنها سلفه الرئيس السابق محمود أحمدي نجاد دوماً والتي كان محورها "محو إسرائيل من الخارطة."

ثانيا:القضية الفلسطينية في الاستراتجية الايرانية

يبدو أن ما يجمع إيران بالفلسطينيين وقضيتهم هو عبارة عن علاقات وخطوط اتصال كثيرة تتقاطع أحيانًا عند نقطة اشتراك واضحة تتمثل بالإجماع على العدو التاريخي والمشترك متمثلاً بإسرائيل. لكن هذه الخطوط قد تتفرع وتختلف عند نقاط أخرى تطغى عليها لغة المصالح, وأحيانًا تتصادم فيما بينها، كما جرى مع حركة حماس على خلفية الأزمة في سوريا. من هنا فإن العلاقة بين إيران وفسيفساء القضية الفلسطينية تتوزع على رؤيتين تشكّلان معًا صلب وجوهر السياسات الإيرانية تجاه القضية الفلسطينية، وهاتان الرؤيتان هما :

1- ثوابت الثورة

من هذه الزاوية تبدو القضية الفلسطينية محكومة في علاقتها مع إيران برؤية طوباوية حالمة من خلال تقليل الثورة الإسلامية لأهمية المتناقضات التي تحكم القضية الفلسطينية, فضلاً بالخلافات والإغراق في التفاؤل بشأن القدرة على تدوير الزوايا الحادة مهما كانت الظروف, لكن وبالمجمل فإن الثورة الإسلامية وثوابتها تتعامل مع فلسطين وقضيتها وفق ثلاثة محددات أساسية :

تنظر إيران الثورة للقضية الفلسطينية كإحدى أهم القضايا العادلة في العالم, وتتعامل معها باعتبارها أهم قضايا العرب والمسلمين بالمعنى الإستراتيجي, وعليه فإن ثوابت الثورة الإسلامية تبدو متشددة حين تحرّم إخضاع التعامل مع فلسطين للاعتبارات السياسية أو المصلحية .

ثوابت الثورة الإسلامية صكّت معادلة فيما يخص القضية الفلسطينية تقول: إن القضية الفلسطينية ستبقى قضية الأمة ما دامت إسرائيل قائمة كدولة, وإن حلّ القضية الفلسطينية يكمن بحذف إسرائيل من خارطة الشرق الأوسط وإن ذلك لن يتحقق إلا عبر دعم الفلسطيني بالمال والسلاح باعتباره واجبًا إسلاميًا مقدسًا .

2- مصالح الدولة

حين قررت إيران الدولة تطبيق ثوابت الثورة في تعاملها مع القضية الفلسطينية اضطرت للنزول بالسقف قليلاً على قاعدة أن التعامل في عالم السياسة التطبيقية يأتي ضمن دائرة الممكن, بينما التنظير معرفيًا وفكريًا يحتمل المغامرة من خلال رفع سقف المطالب والرؤى, وعليه قامت إيران الدولة بالتالي[3] :

---

[1] – اسعد أبو شرخ،مرجع سبق ذكره.

[2] – فاطمة الصمادي،**حماس و الجهاد تعيدان توصيف العلاقة مع إيران ،قراه تحليلية**،تقرير مركز الجزيرة للدراسات،2015،ص12

[3] – فاطمة الصمادي،مرجع سبق ذكره،ص12.

وضعت القضية الفلسطينية مرتكزًا مهمًا من مرتكزات صناعة القرار السياسي خارجيًا وجعلته أحد أهم المرجعيات لصنّاع القرار في اتخاذ مواقفهم الرسمية حيال أغلب القضايا الإقليمية والعالمية ,فضلاً عن أن فلسطين شكّلت بندًا مهمًا حين قررت الثورة الإسلامية التحول إلى دولة عبر إقامة علاقات دبلوماسية مع بقية دول العالم[1] .

أعلنت إيران الدولة مرارًا أن دعم القضية الفلسطينية في المحافل الدولية والإقليمية والوقوف بوجه إسرائيل بوصفها كيانًا غاصبًا هو سياسة إيرانية ثابتة لا تتأثر بأية اعتبارات سياسة, كما أن الدعم المالي والعسكري لفلسطين وفصائلها المقاومة هو ثابت من ثوابت السياسة الإيرانية[2].

قال مراقبون فلسطينيون إن الاتفاق الذي أبرمته إيران مع الدول دائمة العضوية في مجلس الأمن الدولي، من شانه أن يحمل "تأثيرات" و"عواقب" على **القضية الفلسطينية**، بعضها "سلبي" والآخر" إيجابي، ويقضي الاتفاق الذي أبرمته إيران مع الدول دائمة العضوية في مجلس الأمن الدولي – الولايات المتحدة والصين وروسيا وفرنسا وبريطانيا– إضافة إلى ألمانيا، في 14 يوليو 2014 برفع تدريجي ومشروط، للعقوبات مقابل ضمانات بعدم اقتناء طهران السلاح النووي.

المحور الرابع:مستقبل القضية الفلسطينية في ظل التنافس التركي الإيراني

شهدت الحياة السياسة والإقليمية مجموعة من المتغيرات في السنوات الثلاث الأخيرة،شكلت ما يمكن أن يشير إلى تغيير دراماتيكي في مسار المنطقة بالكامل،وعلى الرغم من حالة التغيير المستمر في مسار الأحداث،وسرعة انتقالها من حالة إلى حالة أخرى،مما يعقد إمكانية التنبؤ بما تحدثه من تغيرات في مناطق حدوثها،إلا أن مجمل هذه التغيرات كان له أثره على طبيعة ومسار ومستقبل القضية الفلسطينية،حيث أن هذه القضية هي حالة اعتمادية أكثر منها حالة ذاتية العوامل،فهي رهينة مجموعة المتغيرات الإقليمية والدولية،أكثر منها حالة متشكلة بناء على متغيرات ذاتية فقط.[3]

وبالتالي فغن دراسة المتغيرات المحيطة بحالة الصراع العربي–الإسرائيلي،كالمتغيرات العربية والإقليمية قد تقود إلى إمكانية استشراف مستقبل الصراع الفلسطيني الإسرائيلي،وذلك من خلال دراسة ما قد تحدثه هذه المتغيرات على مسارين يؤثران بشكل مباشر على الصراع العربي الإسرائيلي،المسار الأول هو عملية التسوية الفلسطينية–الإسرائيلية،والثاني هو المقاومة الفلسطينية.

ويمكن الإشارة هنا إلى أن أهم المستويات هي على الصعيد الإقليمي وبالذات إيران وتركيا،لما لما من أهمية في المنطقة،فقد بدا ضعف الاهتمام بالقضية الفلسطينية من الجانب الإيراني،إضافة إلى توقع استغلال التقارب الأمريكي –الإيراني من قبل إسرائيل لتحقيق مكاسب على حساب القضية الفلسطينية،وبالنسبة لتركيا التي تشكل على صعيد المنطقة العربية نموذجا في قضايا الإصلاح في المنطقة بأبعاده المختلفة،فيتوقع أن يكون لها تأثيرا ايجابيا على القضية الفلسطينية،وذلك بسبب الدور التركي المميز على صعيد العلاقات الداخلية الفلسطينية–الفلسطينية،إضافة إلى دعمها لعملية السلام[4].ومن هنا يمكن الإشارة إلى مجموعة من السيناريوهات التي يمكن أن تعالج دور تركيا مستقبلا في القضية الفلسطينية:

السيناريو الأول: تراجع الاهتمام بالقضية الفلسطينية.

ويقوم هذا السيناريو بناءا على مجموعة من الاعتبارات أهمها:

– يتوقع للفترة القادمة في تركيا أن تركز على الملفات الداخلية الكثيرة والملحة، مثل الملف الاقتصادي، والتصعيد العسكري، والمصالحة الداخلية، والدستور الجديد.

---

[1] – عبد القادر طافش ،**إيران و القضية الفلسطينية الواقع و المتغيرات**،تقرير مركز الجزيرة للدراسات،2013،ص ص 3 .

[2]– نفس المرجع،ص03.

[3]– رائد نعيرات،"المتغيرات العربية والإقليمية في الصراع العربي–الإسرائيلي"،**مجلة دراسات شرق أوسطية**،نقلا عن: http://mesj.com/new/ArticleDetails.aspx?id=446 يوم 2017/09/13 على الساعة 13:08.

[4] –رائد نعيرات،مرجع سبق ذكره.

– وبالرغم من النتائج الأخيرة لصالح العدالة والتنمية، إلا أن رسالة السابع من حزيران/ يونيو الفائت كانت قد وصلته فعلاً، والتي قالت له ولتركيا إن جزءاً من تلك النتائج كان عقاباً دولياً لها بسبب سياستها الخارجية النازعة للاستقلالية النسبية، وهو يعني أن هذه النتائج مرشحة للتكرار مستقبلاً وبأشكال عدة إن لم تستدرك أنقرة مواقفها[1].

– صدرت عدة تصريحات بضرورة مراجعة السياسة الخارجية وعودتها إلى "واقعيتها" وتواصلها "مع جميع الأطراف" بشكل متوازن مرة أخرى، ولم تقتصر هذه الدعوات على المعارضة أو المحللين السياسيين، بل شملت أيضاً قيادات في الحزب الحاكم والحكومة.

– حاجة تركيا للدعم الأمريكي – الدولي في ملف مكافحة الإرهاب، وفرملة المشاريع السياسية لأكراد سورية على حدودها الجنوبية.

– فتور محاولات رأب الصدع بين أنقرة وتل أبيب، وجمود جهود التطبيع في ظلّ إصرار الأولى على شروطها الثلاثة شبه التعجيزية (ثالثها رفع الحصار عن غزة)، بما يصعب من إمكانية عودتها للعب دور الوسيط[2].

– قد يفرض أي تقارب مستقبلي محتمل لتركيا مع دولة الاحتلال أو النظام المصري قيوداً أو حدوداً معينة لدورها في القضية الفلسطينية.

السيناريو الثاني: تحقيق إنجازات تركية في الملف الفلسطيني.

وقد يرجح كفة هذا السيناريو،نظرا لاعتبارات أهمها:

- نتيجة الانتخابات التي ستؤدي إلى حكومة مستقرة وقوية يمكنها التفاعل أكثر مع السياسة الخارجية عموماً والملف الفلسطيني على وجه الخصوص.

- خفوت حدة الخطر الكردي على الحدود التركية – السورية بعد الانتخابات، لسياقات عدة أهمها تراجع الدعم الأمريكي المعلن لأكراد سورية.

- تواتر الأحاديث الدبلوماسية عن حلول سياسية وشيكة للأزمة السورية باتفاق الأطراف الإقليمية والدولية المختلفة، وهو ما من شأنه تخفيف الضغط الحالي عن أنقرة.

- تمتع القضية الفلسطينية، في معظم ملفاتها الفرعية، بالإجماع العربي والإقليمي، وهو ما يسهّل التعامل معها والتعاون إزاءها على الرغم من الاستقطاب الحاد.

- زيادة مستوى التنسيق في المواقف بين الثلاثي تركيا – قطر – السعودية، فضلاً عن التعامل المباشر

- بين أنقرة والقاهرة في عدة ملفات (سورية، تنظيم الدولة) بما قد يفتح الباب على إمكانية إحداث اختراق في الملف الفلسطيني[3].

- الانتفاضة/ الهبة الفلسطينية الحالية التي أعادت القضية الفلسطينية إلى واجهة الأحداث مجدداً، والتي إن قُدِّر لها الاستمرار والتصاعد يمكنها أن تكون عامل جمع لكلمة الأطراف الفلسطينية المختلفة.

السيناريو الثالث: بقاء الحال على ما هو عليه.

بمعنى استمرار الاهتمام التركي بالقضية الفلسطينية،لا سيما فيما يتعلق بمدينة القدس وملف حصار قطاع غزة، في حدوده الحالية السياسية – الإعلامية، دون تقدم أو تقهقر.

إن نظرة متعمقة إلى المشهدين التركي والإقليمي توحي بأن السيناريو الثالث،بعدم توقع تغيرات جذرية و/أو سريعة،هو الأوفر حظاً بين الثلاثة. ذلك أن الملفات ذات الأولوية داخلياً وإقليمياً ستفرض نفسها على الحكومة التركية الجديدة كأمر واقع، بينما لا يملك الفلسطينيون في المدى المنظور ما يقدمونه لأنقرة من اختراقات أو إنجازات تشجعها على الانخراط بفعالية في قضيتهم[4].

---

[1]– **تقدير استراتيجي(84):تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية**،نوفمبر 2015،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،نقلا عن: https://www.alzaytouna.net/2015/11/26/%D8%AA%D9%82%D8%AF%D9%8A%D8%B يوم 2017/08/22 على الساعة 12:30.

[2]– نفس المرجع.

[3]– **تقدير استراتيجي(84):تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية**،مرجع سبق ذكره.

[4]– نفس المرجع.

خاتـــــــــمة:

بناء على البحث الذي قمنا به توصلنا إلى مجموعة من النتائج من بينها:

-مرت العلاقات التركية الإيرانية مند نهاية الحرب العالمية الأولى بمراحل تاريخية اتسمت فيها تارة بالتقارب و التعاون و مرة أخرى بالتوتر و التنافس دون أن يؤدي دلك إلى الصدام و الصراع المباشر و قد عرفت العلاقات الثنائية بين تركيا و إيران تحسنا بعد وصول حزب العدالة و التنمية لسدة الحكم في تركيا.

-تحكم العلاقات التركية الإيراني جملة من العوامل التقارب و الصدام ،لكن استحالة الصدام المباشر بينهما و قد تم نقل التنافس إلى ساحات ثلاثة مشتركة يمتلكان فيها عناصر التاثير وهي اسيا الوسطى و القوقاز و الشرق الأوسط.

-اندرجت القضية الفلسطينية لما تحمله من بعد رمزي في المستوى الثاني من سياسة النظام الإيراني، حيث استخدمها كأداة إستراتيجية في تحقيق أهدافه القومية. فقد كانت القضية الفلسطينية العمود الفقري للدعاية الإيرانية ضد المحور العربي الداعم لصدام حسين أنثاء الحرب الإيرانية – العراقية، بالإضافة لأهميتها الوظيفية في كسر حالة العزلة التي فرضت على إيران مع انطلاق العملية السلمية بداية التسعينات من خلال دعم ما عرف ب، "محور المقاومة"، وصولا لاتخاذها ورقة للمساومات مع الغرب في أي تسويات في المنطقة.

-تنتهج تركيا سياسة خارجية تتميز بأن المصالح القومية التركية هي المحدد الأساس في سياسة تركيا الخارجية، وانتهجت العديد من المواقف المؤيدة للعرب في صراعهم مع الجانب الإسرائيلي ، ولعب دور هام إزاء العديد من القضايا، ومنها فلسطين، واهتمام كبير في قضايا التسوية وإيجاد الحلول للقضية الفلسطينية والصراع العربي الإسرائيلي، الأمر الذي ساهم في إيجاد دور فاعل لها في المسرح الدولي بشكل عام والشرق الأوسط بشكل خاص.

قائمة المراجع

1. هادي برهم ،**التنافس الأمريكي الصيني في القارة الأفريقية بعد الحرب الباردة 1991-2010**،الأردن:دار زهران للنشر و التوزيع ،2013.
2. منير محمود بدري ،**مفهوم الصراع دراسة في الأصول النظرية للأسباب و الأنواع** ،مجلة الدراسات المستقبلية ،العدد،1979
3. أحمد عارف أرحيل الكفارنة،الآثار السياسية في النظام الإقليمي العربي في ضوء احتلال العراق.**مجلة جامعة دمشق للعلوم الاقتصادية والقانونية**،المجلد 25،العدد2009،02.
4. عبد الكريم عنكير،**العلاقات الإيرانية التركية :نقاط الاختلاف و الاتفاق سوريا نموجا**،مركز مستقبل الشرق للدراسات و البحوث نقلا عن : http://falsharq.com/يوم2017/8/28 ،على الساعة:11.00
5. اف ستيفان الرابي ، علي رضا نادر ،**العلاقات التركية الإيرانية في شرق الأوسط بات متغيرا**،كاليفورنيا: مؤسسة راند للنشر ،2013.
6. علي حسين باكير و اخرون، **تركيا بين تحديات الداخل ورهانات الخارج**، قطر:الدار العربية للعلوم ناشرون ومركز الجزيرة للدراسات ط1،12009
7. فراقد داود سليمان ،**العلاقات التركية الإيرانية** ،مجلة دراسات الإيرانية،جامعة البصرة،العدد2012،15.
8. مصطفى اللباد،**تطورات العلاقة الايرانية التركية وانعكاساتها على المنطقة،نقلاعن: http://www.alrased.net/main/articles.aspx?selected_article_no=4630** يوم،2017/08/25 على الساعة 16.00
9. عاهد مسلم مشاقبة،"العلاقات التركية-الإسرائيلية وانعكاساتها على دول الجوار العربي"،**مجلة المنار**،المجلد19،العدد2013،04.
10. محسن صالح،**تركيا والقضية الفلسطينية**،بيروت:مركز الزيتونة للدراسات و الاستثمارات، 2010 .
11. لقمان عمر محمود النعيمي، "واقف تركيا من القضية الفلسطينية وانعكاساتها على العلاقات التركية الإسرائيلية 2002-2011"،**مجلة دراسات إقليمية**،العدد2012،2.
12. أسامة حمدان،**رؤية حركة حماس للتطورات المتعلقة بالقضية الفلسطينية 2012-2013**.بيروت:مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،6فيفري2013،ص12.
13. Merve Ozdemirkiran ," **La Turquie Et Le Printemps Arabe** ", 2017/08/12
14. http://www.ceri-sciences-po.org
15. جراهام فولر،**الجمهورية التركية الجديدة...تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي**.ط01،أبو ظبي:مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية،2009،ص ص 73-74.
16. التقرير الإستراتيجي 22(2010/04/30)،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،نقلا عن:
17. http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=1064&a=115103 يوم 2017/09/8 على الساعة 12:29.
18. عوني فارس،**تركيا والقضية الفلسينية...تطلعات شعوب ومحددات سياسة**،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،2009/12/02،نقلا عن: http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=198&a=103848 يوم 2017/08/29 على الساعة 10:30.
19. علي حسين باكير وعدنان أبو عامر،**تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي**.مركز الجزيرة للدراسات،نقلا عن: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html يوم 2017/09/11 على الساعة 20:13.

20.احمد محمد حسن،**السياسة الايرانية اتجاه القضية الفلسطينيةو انعكاساتها على النظام الاقليمي العربي**، اطروحة دكتوراه في اللسفة و العلوم السياسية جامعة القاهرة ، مصر ،2013.

21.نبيل عودة، **إيران و القضية الفلسطينية**، من موقع :https://www.noonpost.org/content/11310 على الساعة 22.00 يوم 22-8-2017

22.اسعد أبو شرخ،الثورة الإسلامية و القضية الفلسطنية،وكالة فلسطين ،نقلا عن:https://paltoday.ps/ar/post/71368 يوم 2017/8/22 ،على الساعة 13.30

23.فاطمة الصمادي،**حماس و الجهاد تعيدان توصيف العلاقة مع إيران ،قراه تحليلية**،تقرير مركز الجزيرة للدراسات،2015.

24.رائد نعيرات،"المتغيرات العربية والإقليمية في الصراع العربي-الإسرائيلي"،**مجلة دراسات شرق أوسطية**،نقلا عن: http://mesj.com/new/ArticleDetails.aspx?id=446 يوم 2017/09/13 على الساعة 13:08.

25.**تقدير استراتيجي(84):تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية**،نوفمبر2015،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،نقلا عن: https://www.alzaytouna.net/2015/11/26/%D8%AA%D9%82%D8%AF%D9%8A%D8%B

26.يوم 2017/08/22 على الساعة 12:30.

27.عبد القادر طافش ،**إيران و القضية الفلسطينية الواقع و المتغيرات**،تقرير مركز الجزيرة للدراسات،2013

ايات التفكر في القرآن الكريم واثرها في حل المشاكل

أ.م.د.عز الدين حسن جميل الاتروشي
جامعة زاخو / فاكولتي العلوم الإنسانية
قسم الدراسات الإسلامية
atroshya@yahoo.com

المقدمة

لقد وهب الله سبحانه وتعالى الانسان العقل والقدرة على التفكير بحيث تمكنه من النظر والبحث في الاشياء, وان قدرة الانسان على التفكير هي التي جعلته اهلاً للتكليف بالعبادات وتحمل مسؤولية الاختيار والارادة, وهذا هو ما جعله اهلاً للخلافة في الارض, وقد دعا القرآن الكريم دعوة صريحة الى التفكير فقد حث الله سبحانه وتعالى الانسان على التفكير والنظر في الكون والتأمل في الظواهر الكونية المختلفة, قال تعالى:((قل سيروا في الارض فأنظروا كيف بدأ الخلق)) كما حث الانسان على تحصيل العلم ومعرفة سنن الله وقوانينه في جميع ميادين العلوم المختلفة قال تعالى((افلا ينظرون الى الابل كيف خلقت والى السماء كيف رفعت والى الجبال كيف نصبت والى الارض كيف سطحت))وقد بين القرآن الكريم اهمية التفكير في حياة الاسان ورفع من قيمة الانسان قال تعالى:((قل هل يستوي الذين يعلمون والذين لا يعلمون)) ومع ذلك حط القرآن الكريم من شأن من لا يستخدم عقله وتفكيره بأن جعله ادنى درجة من الحيوان حيث قال تعالى:((ان شر الدواب عند الله الصم البكم الذين لا يعقلون)) وقد ورد في فضل التفكر والحث عليه آيات واحاديث كثيرة, قال الامام الغزالي رحمه الله تعالى:((كثر الحث في كتاب الله على التدبر والاعتبار والنظر والافتكار ولا يخفى ان الفكر هو مفتاح الانوار ومبدأ الاستبصار)) وقال الامام ابن القيم: ((الفكر في آلاء الله ونعمه وامره ونهيه وطرق العلم به وبأسمائه وصفاته من كتابه وسنة نبيه وما والاهما يثمر لصاحبه المحبة والمعرفة)) وقد دعا رسول الله صلى الله عليه وسلم كذلك الى التفكير في آيات الله في بديع خلقه,فالتأمل والتفكير في خلق الله سبحانه وتعالى من افضل انواع العبادة ونهى عن التفكير في ذات الله , فعن ابن عباس: ان قوماً تفكروا في الله عز وجل فقال النبي عليه الصلاة والسلام:((تفكروا في خلق الله ولا تتفكروا في الله فانكم لن تقدروا قدره)).

أهمية البحث

ان اعمال الفكر في الكون والبحث والتنقيب في هذا العالم, يثمر تطوراً وتقدماً ترقى به أمتنا وتقود به الأمم, وكان المسلمون اولى من غيرهم بالصعود على ظهر القمر, وكان من الواجب عليهم ان يكونوا من اسبق الأمم الى تطور حضاري نافع لأن دينهم أمرهم بهذا وحثهم عليه .

أهداف البحث

1. بيان ان تفكير الانسان معرض للخطأ فقد يعترض التفكير بعض العوائق فتحرفه عن طريقه السوي وتحول بينه وبين الوصول للحقيقة .
2. ضرورة القيام بجمع اكبر قدر من البيانات المتعلقة بالموضوع الذي يفكر الانسان فيه كي يكون تفكيره سليماً يؤدي به الى معرفة الحقيقة,وذلك عن طريق الملاحظة الدقيقة والبحث العلمي المنظم .

منهج البحث

ربطت موضوعات البحث بآيات القرآن الكريم, وعزوت الآيات الى سورها وارقامها , وذكرت الاحاديث المتعلقة بالبحث وخرجت تلك الاحاديث كلها, وقد قمت بتقسيم البحث الى مقدمة واربعة مباحث وخاتمة .

المبحث الأول: وفيه تعريف التفكر لغة واصطلاحاً ويندرج تحته مطلبان :

المطلب الأول: التفكر لغة .

المطلب الثاني: التفكر اصطلاحاً .

المبحث الثاني: حقيقة التفكر والحث عليه في الكتاب والسنة وجعلته في مطلبين:

المطلب الأول: حقيقة التفكر .

المطلب الثاني: الحث عليه من الكتاب والسنة .

المبحث الثالث: اقسام التفكر وثمراته, ويندرج تحته مطلبان :

المطلب الأول: اقسام التفكر .

المطلب الثاني: ثمرات التفكر .

المبحث الرابع: خطوات التفكير في حل المشكلات, والعوامل التي تعوق التفكير وتؤدي الى جموده, ويندرج تحته مطلبان:

المطلب الأول : خوات التفكير في حل المشكلات .

المطلب الثاني: العوامل التي تعوق التفكير وتؤدي الى جموده .

الخاتمة: وفيها ملخص البحث, والمصادر والمراجع .

واخيراً اود ان اقول ان هذا البحث اسهام متواضع في الدعوة الى التفكر في آيات الله سبحانه وتعالى واحاديث الرسول الكريم عليه افضل الصلاة والتسليم, لأن من تفكر في عظمة ربه, وعظم ذنبه, وضعف نفسه , وتدبر في آيات ربه خشع وذل, واسأل الله سبحانه وتعالى في عملي هذا الاخلاص والقبول, والحمدلله أولاً واخراً .

ايات التفكر في القرآن الكريم واثرها في حل المشاكل

المبحث الاول: تعريف التفكر لغةً واصطلاحاً

المطلب الاول: التفكر لغةً

جاء في لسان العرب: التفكر التأمل, والفكر:اعمال الخاطر في شيء[1],وقال ابن فارس:الفاء والكاف والراء:تردد القلب في الشي يقال:تفكر اذا ردد قلبه معتبراً[2], ومن المعنى اللغوي :ندرك ان التفكر عمل قلبي مستمر,ومناطه العقل,وهو عملية لا تقصد بذاتها وانما يحصله اراء منها, وهو العمل والطاعة, ولذلك فسر مجاهد رحمه الله تعالى قوله تعالى:((...وانزلنا اليك الذكر لتبين للناس ما نزل اليهم ولعلهم يتفكرون))[3].قال: يطيعون[4] ,فالتفكر مآله الطاعة والتسليم والانقياد لرب العالمين والا فلا فائدة منه .

المطلب الثاني: التفكر اصطلاحاً

لقد وردت تعاريف عديدة في معنى التفكر ومنها على سبيل التمثيل لا الحصر ما يلي:

1: قال ابن القيم رحمه الله تعالى:(والتذكر والنظر والتأمل والاعتبار والتدبر والاستبصار كلها معانٍ متقاربة)[5]، والتفكر والتذكر فيهما معنى التكرير، ويفرق بينهما الإمام ابن القيم (رحمه الله تعالى) بقوله:(كل من التفكر والتذكر له فائدة غير فائدة الآخر, فالتذكر يفيد تكرر القول على ما علمه وعرفه ليرسخ منه ويثبت ولا ينمي فيذهب اثره من القلب جملة,والتفكر يفيد تكثير العلم واستجلاب ما ليس حاصلاً عند القلب)[6] , والتفكر من العبادات التي تتطلب صفا النفس والقدرة على طرد الافكار والهواجس التي تعيق التفكر, وقد سئل بعض العلماء ما الذي يفتح الفكرقال:اجتماع الهم,لأن العبد اذا اجتمع همه فكر,فاذا فكر نظر, فاذا انظر ابصر, فاذا ابصر عمل[7].

المطلب الثالث: اهمية التفكر

ان للتفكر اهمية كبيرة وتكمن هذه الاهمية فيما يأتي:

---

[1] لسان العرب، ابن منظور، 3451 مادة (فكر).

[2] معجم مقاييس اللغة، ابن فارس 796. مادة فكر.

[3] سورة النحل، جزء من الآية 44.

[4] الهداية إلى بلوغ النهاية ج4003/6.

[5] مفتاح دار السعادة، ابن القيم، 182/1.

[6] المصدر نفسه، 183/1.

[7] ينظر: حلية الأولياء، أبو نعيم الأصفهاني، 144/10.

1: القرآن الكريم بحر فائض من الخيرات, فالقرآن يعطيك معان غير محدودة في كلمات محدودة, وهذا البحر الفائض من الخيرات لا بد لاستخراج الدرر المكنونة فيه من غوص وتدبر لاستخراجهاواستخراج الحلول للمشاكل المستجدة في عصرنا وفي كل العصور وهو ما يسمى بصلاحية الاسلام لكل زمان ومكان.

2: التدبر يفي الاهتمام وبالتالي التطبيق والممارسة وهي النقطة الاهم في حياة الامة .

3: ان الذي يغير حياة الانسان هو التفكر ومن اوائل هؤلاء الصحابة الذين كانوا يسمعون القرآن الكريم, فيقولون والله انه ليس بقول البشر , وما هي الا لحظات تدبر وتفكر قليلة حتى يدخل ذلك الرجل في الاسلام , وقد فهم الناس بعض الاحاديث فهماً خاطئاً فاعرضوا عن التدبر وانصرفوا الى الحفظ دون التوقف والتدبر ومن هذه الاحاديث ((خيركم من تعلم القرآن وعلمه)) [1]فمن منا لا يطمع ان يكون من خير هذه الامة لكن بعض المسلمين فهموا ان هذا الحديث لا يحمل الا معنى واحداً هو الحفظ وحسن التلاوة , وان الصحابة عندما خوطبوا بهذا الحديث قد كانوا يعلمون معانيه سليقة ,وعليه فان معنى هذا الحديث وحتى يحصل المسلم على الخيرلابد ان تتوافر فيه ثلاثة امور:

1. التلاوة الصحيحة
2. الفهم الصحيح
3. التطبيق السليم [2] .

المبحث الثاني

حقيقة التفكر والحث عليه في الكتاب والسنة

المطلب الاول: حقيقة التفكر

حقيقة التفكر

ان التفكر هو الوسيلة الموصلة الى فهم طبيعة الآيات الكونية التي تفضي هي نفسها الى نتيجة واحدة هي ان وراء هذا الكون المسخر اله واحداً يستحق من الانسان الشكر على هذه الآيات المسخرات واول منازل هذا الشكر العبادة, وتتلو هذه الحقيقة حقيقة اخرى هي ان هذا العالم الدنيوي لم يكن ليخلق عبثاً بل هو مطيتنا الى العالم الحقيقي, وهذه حقيقة نطق بها القرآن الكريم على لسان المؤمنين المتفكرين:((الذين يذكرون الله قياماً وقعوداً وعلى جنوبهم ويتفكرون في خلق السموات والارض ربنا ما خلقت هذا باطلاً سبحانك فقنا عذاب النار))[3] . قيل للامام الاوزاعي: ما غاية التفكر في هذه الآيات؟ فأجاب يقرأهن ويعقلهن[4] , ولابد من ان يكون الاوزاعي قد اراد بعقل هذه الآيات فهمها فهماً صحيحاً , والتأثر بهذا الفهم, والاستجابة لمقتضى هذا التأثر وهو شكر الله سبحانه وتعالى وطاعته وعبادته ومن هنا كان سفيان بن عينية يتمثل كثيراً بقول القائل((اذا المرء كانت له فكرة,ففي كل شيء له عبرة))[5] وما اوسع المجال للتفكر عند تلاوة آيات القرآن, فان وراء كل آية من الاسرار والاشارات والنفحات الشي الكثير, واللائق بالمؤمن المتفكر ان يردد الآية التي يريد التفكر فيها، وكما ينصح الغزالي, ويعيدها مرات ومرات بتمعن وتدبر, فان تحت كل كلمة اسراراً واسعة, وقراة آية بتدبر وتفكر وفهم خير من كثير قراءة بلا وعي . وليست كل واحد منا يستمع لحجة الاسلام ويستجيب حين يراه يحث على التفكر الواسع النطاق بذلك الاسلوب البليغ, فانظر الى الملكوت لترى عجائب العز والجبروت، ولا تظن ان معنى النظر الى الملكوت بانه تحد البصر اليه, فترى زرقة السماء وضوء الكواكب وتفرقها, فان البهائم تشاركك في هذا النظر , فان كان هذا هو المراد فلم مدح الله ابراهيم (عليه السلام) بقوله:((وكذلك نري ابراهيم ملكوت السموات والارض وليكون من الموقِنين))[6]. فأجل ايها العاقل فكرك في الملكوت ,فعسى يفتح لك ابواب السماء فتتجول بقلبك في اقطارها,الى ان يقوم قلبك بين يدي عرش الرحمن[7] .

---

[1] صحيح البخاري، 192/6، (ح 5027)، و سنن أبي داوود، 70/2، (ح 1452).

[2] ينظر: أهمية التدبر في القرآن العظيم، م. عبداللطيف البريجاوي.www.saaid.net/Doat/brigawi/1.htm

[3] آل عمران: 191.

[4] ينظر: تفسير ابن كثير: 478/1.

[5] إحياء علوم الدين، الغزالي 424/4.

[6] سورة الأنعام: 75.

7 ينظر إحياء علوم الدين، الغزالي، كتاب التفكر، الكتاب التاسع، ربع المنجيات.

المطلب الثاني: الحث على التفكر في الكتاب والسنة

ان قدرة الانسان على التفكر هي التي جعلته: اهلاً للتكليف بالعبادات , وتحمل مسؤولية الارادة والاختيار,وهذا مما جعله اهلاً للخلافة في الارض وقد دعا القرآن الكريم الناس دعوة صريحة الى التفكير:فقد حث الله سبحانه وتعالى الانسان على التفكير والنظر في الكون والتأمل في الظواهر الكونية المختلفة قال تعالى: ((قل سيروا في الارض فانظروا كيف بدأ الخلق))[1] ، كما حث الانسان على تحصيل العلم ومعرفة سنن الله وقوانينه في جميع ميادين العلوم المختلفة, قال تعالى: ((افلا ينظرون الى الابل كيف خلقت والى السماء كيف رفعت والى الجبال كيف نصبت والى الارض كيف سطحت))[2] ولم يحث القرآن الانسان على التفكير والبحث العلمي في الظواهر الطبيعية فقط , وانما حثه ايضاً على التفكير في نفسه وفي اسرار تكوينه البيولوجي والنفسي, وهو بذلك يدعوه الى ارتياد ميادين العلوم البيولوجية والطبية والنفسية, قال تعالى: ((فلينظر الانسان مم خلق خلق من ما دافق يخرج من بين الصلب والترائب))[3] وقد حط القرآن الكريم من شأن من لا يستخدم عقله وتفكيره بأن جعله ادنى درجة من الحيوان,قال تعالى:((ان شر الدواب عند الله الصم البكم الذين لا يعقلون))[4] ويحث القرآن الكريم على دعوة الناس الى التعقل والتفكير من ورود كثير من الآيات التي تتضمن مثل هذه العبارات:((افلا يعقلون)) ((افلا يتفكرن))((لعلكم تتفكرون))((لعلكم تعقلون))، كما وردت مشتقات العقل في القرآن الكريم(49 مرة)، ومشتقات الفكر فيه(18 مرة) ودعا رسول الله صلى الله عليه وسلم كذلك الى:

اولاً: التفكير في آيات الله سبحانه وتعالى وفي بديع خلقه ,فالتأمل والتفكير في خلق الله من افضل انواع العبادة ونهى عن التفكير في ذات الله, فعن عبدالله بن سلام: ان قوماً تفكروا في الله عز وجل فقال النبي عليه الصلاة والسلام:(لا تفكروا في الله، وتفكروا في خلق الله...)[5] وذلك النهي يرجع لعدة اسباب منها:

أ. ان العقل الانساني لا يستطيع ان يدرك فيما وراء العالم المحسوس الا بفضل الله سبحانه وتعالى عن طريق الوحي والالهام الالهي

ب . لقصور العقل الانساني عن ادراك ما هو خارج نطاق قدرته، فالله عز وجل ليس كمثله شيء .

ج . ان العقل الانساني يفكر على اساس ما لديه من صور حسية مدركة من العالم المحسوس الذي يعيش فيه, فاذا حاول ان يفكر فيما هو في عالم الغيب فانه سيهلك ويضل .

ثانياً: يوجه الرسول عليه الصلاة والسلام اصحابه ويشجعهم على التفكير والاستدلال العقلي فيما يستجد من مشكلات الحياة مما لم يرد فيه حكم في القرآن والسنة, ويوصي الحكام بالاجتهاد بالرأي ويرغبهم في ذلك بالثواب في الآخرة[6] , فعن عمرو بن العاص ان الرسول صلى الله عليه وسلم قال: ((اذا حكم الحاكم فاجتهد فأصاب فله اجران, واذا حكم فاجتهد فأخطأ فله اجر))[7] .

المبحث الثالث

اقسام التفكر ومجالاته وثمراته

المطلب الاول:اقسام التفكر ومجالاته

أ. اقسام التفكر

هناك قسمان من أقسام التفكر: الاول:التفكر مع النظر وهو لا ينفع الا اهل الايمان والقلوب السليمة الذين يعلمون الغاية من الخلق وهو عبادة الله تعالى كما في قوله تعالى((وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون))[8].

الثاني: التفكر بالقلب دون النظر وهو التأمل, وترديد القلب اعتباراً بآيات الله ومخلوقاته, وهو من اسباب زيادة الايمان اذا صح مقصود فاعله .

---

1 سورة العنكبوت، جزء من الآية رقم 20.

2 سورة الغاشية: 17.

3 سورة الطارق: الآيات 5 . 7.

4 سورة الأنفال: 22.

5 السلسلة الصحيحة، الألباني، 396/4

6 ينظر: التربية الإبداعية، د. خالد الحازمي 426/1.

7 سنن ابن ماجة، 776/2 (ح 2314).

8 سورة الذاريات: 56.

ب . مجالات التفكر: للتفكر مجالات ومن تلك المجالات ما يأتي:

1. التفكر في القرآن العظيم: وهو من اعظم المجالات فالقرآن الكريم هو الذي يخرج الناس من الظلمات الى النور وهو معجز بلفظه ومعانيه قال تعالى:((ليخرج الناس من الظلمات الى النور باذن ربهم الى صرط العزيز الحميد))[1]، و ((وانزلنا اليك الذكر لتبين للناس ما نزل اليهم ولعلهم يتفكرون))[2].

2. التفكر في مصارع الغابرين: ومن تلك المجالات:التفكر في مصارع الامم الغابرة فيما نقل من اخبارهم في القرآن الكريم والسنة النبوية المطهرة اين هم هؤلاء الان؟ وكيف كانوا,حيث ان الله تعالى اعطاهم قوة في اجسادهم لكن ما اغنى عنهم كل ذلك لما كذبوا بآيات الله تعالى[3] .

3. التفكر في الحيوان والنبات: ان التفكر في عالم الحيوان, وما اودع الله فيه من اسرار مطلوب من كل احد,فكما سخرها الله تعالى وذلك للانسان لينتفع بها فكذلك جعلها له آية ليتعظ بها وايضاً عالم النبات عالم فسيح يتسم بالحركة والتناسق مع هذا الكون .

4. التفكر في خلق الانسان:ان الله سبحانه وتعالى كرم الانسان وشرفه على بقية المخلوقات قال تعالى((ولقد كرمنا بني آدم .....))[4]

5. التفكر في المتقابلات: فالله سبحانه وتعالى خلق هذا الكون من المتقابلات والاضداد ما يدل على كمال قدرته وبديع صنعه,فالليل والنهار , والسهل والوعر, والشمس والقمر, والماء العذب والماء المالح, والذكر والانثى قال تعالى((ومن كل شيء خلقنا زوجين لعلكم تذكرون))[5].

6. التفكر في الموت والبعث: قال تعالى: ((الله يتوفى الانفس حين موتها والتي لم تمت في منامها فيمسك التي قضى عليها الموت ويرسل الاخرى الى اجل مسمى ان في ذلك لآيات لقوم يتفكرون))[6] يبين الله تبارك وتعالى انه يحيي من يشاء من خلقه اذا شاء ويميت من يشاء اذا شاء , ومما يتعلق بزيارة القبور جاءت السنة النبوية بالحث عليها قال عليه الصلاة والسلام: ((زوروا القبور فانها تذكركم الآخرة))[7]، فزيارة القبور تبعث على التفكر في الحياة وفي مصير الانسان ومآله .

المطلب الثاني

ثمرات التفكر

للتفكر ثمرات كثيرة، منها:

1. زيادة الايمان واليقين: ان الانسان يستدل بالتفكر على ما لله سبحانه وتعالى من صفات الكمال والجلال ,ويعلم انه لا يخلق احد كخلق الله, ولا يدبر كتدبيره سبحانه وتعالى وانه اعظم ما ينبغي ان يتفكر به المرء القرآن الكريم ليجني من ذلك حلولاً كثيرة كعلم التوحيد وغيره, فالتفكر من الاسباب الرئيسية لزيادة الايمان, قال العلماء اسباب زيادة الايمان اربع: أ. كثرة الطاعات واحسانها ب . معرفة الله بأسمائه وصفاته ج . ترك المعاصي تقرباً الى الله تعالى د. النظر في آيات الله الكونية .

2. التفكر طريق التذكر وحياة القلوب: التفكر والتذكر منزلان يثمران انواع المعرف وحقائق الايمان .

3. التفكر طريق الى التوبة والعمل: التفكر مع العمل فطنة الاستجابة للدعاء وقبول العمل , قال تعالى: ((الذين يذكرون الله قياماً وقعوداً وعلى جنوبهم ويتفكرون في خلق السوات والارض ربنا ما خلقت هذا باطلاً سبحانك فقنا عذاب النار))[8] .

4. التفكر طريق الى المنفعة: ان بين التفكر والمنفعة مناسبة وعلاقة, لأن الفقه الذي هو الفهم, والفكر الذي هو التأمل بينهما ارتباط وثيق؛ لأن الله تعالى دعا عباده في غير آية الى التحرك باحالة النظر العميقة في التفكر في ملكوت السموات والارض .

5: من وراء التفكر يكون التعقل والابداع عن كل ما يقبح ويسوء , والاقبال على كل ما هو جميل ومقبول.

---

[1] سورة إبراهيم:1.

[2] سورة النحل: 44.(جز من الآية).

[3] ينظر: منهجية التفكير العلمي 164.

4 سورة الإسراء: 70. (جزء من الآية).

[5] سورة الذاريات: 49.

6 سورة الزمر: 42.

[7] أخرجه أحمد في مسنده 297/2، ورواه ابن ماجه في صحيحه (ح 1285).

[8] سورة آل عمران: 191.

6: بالتفكر يكون الادراك الواعي البصير لجلال الله وعظمته , وكثرة نعمه والائه .

7: بالتفكر يكون الاعتزاز بالله وحده والذل بوجهه سبحانه وتعالى والترفع عن الهوان لغيره .

8: بالتفكر تكون الطاعة والاجتهاد في العبادة والازدياد من القربات .

9. بالتفكر يكون احياء الجوانب الفاضلة المشرقة في ذات الانسان ولذلك يقول بشرالحافي: ((لو تفكر الناس في عظمة الله سبحانه وتعالى ما عصوا الله عز وجل))[1] .

10. التفكر يوسع المعرفة ويكثر العلم, والمعارف اذا اجتمعت لدى الانسان وترتبت اثمرت معرفة اخرى لأن المعرفة انتاج المعرفة,فاذا حصلت معرفة جديدة ادت الى معرفى اخرى, وهكذا يمتد النتاج ويمضي الفكر الى غاية بعيدة[2] .

المبحث الرابع

خطوات التفكير في حل المشكلات والعوائق التي تعوق التفكير وتؤدي الى جموده

المطلب الاول: خطوات التفكير في حل المشكلات

هناك كثير من المشكلات التي تحتاج الى حلول, وكل سؤال يوجهه الانسان الى نفسه ولا يعرف الاجابة عنه يعتبر مشكلة, ويمكن تلخيص خطوات التفكير في حل المشكلات في مثال واضح وذلك في قصة ابراهيم عليه السلام , وفي الطريقة التي اتبعها في التفكير للوصول الى معرفة الاله العظيم القدير الذي خلق هذا الكون , فيما يلي:

اولاً: الشعور بوجود مشكلة: يشعر الانسان بوجود مشكلة ويشعر بدافع لحلها, وهذا الشعور هو الخطوة الاولى في عملية التفكير. شعر ابراهيم عليه السلام ببطلان عبادة الاصنام التي كان يعبدها قومة, وذلك لأن الانسان هو الذي صنعه , ولذلك قال من اله هذا الكون قال تعالى: ((واذ قال ابراهيم لأبيه آزر اتتخذ اصناماً الهة اني اراك وقومك في ظلال مبين))[3] .

ثانياً: جمع المعلومات حول موضوع المشكلة: ان شعور الانسان بوجود مشكلة يجعله يقوم بجمع المعلومات حولها لأن ذلك يساعد على توضيح المشكلة وفهمها , فقد انتقل ابراهيم عليه السلام الى مرحلة جمع المعلومات من خلال ملاحظة الظواهر الكونية في السموات والارض لكي يعرف الاله قال تعالى: ((وكذلك نري ابراهيم ملكوت السموات والارض وليكون من الموقنين))[4] .

ثالثاً: وضع الفروض: هناك حلول محتملة للخطة أو بعض الفروض نظراً على الداهن في أثناء جمع المعلومات، والغرض هو حل مقترح للمشكلة .

رابعاً: تقويم الفروض: أحياناً يقوم الانسان بتمحيص الفرض الذي يضعه لحل مشكلة ما على ضوء ما لديه من معلومات، وقد يجد الانسان أن الفرض الذي وضعه لا ينفعه مع ما لديه من معلومات فيقوم بابعاده، ووضع فرض آخر مكانه وتحميصه كما فعل بالفرض الأول وهكذا الى أن يصل الى الحل للمشكلة ولذلك وضع ابراهيم عليه السلام بعض الفروض ، قال تعالى : ((فلما جّن عليه الليل رءا كوكباً قال هذا ربي فلما أفل قال لا احب الافلين، فلما رأى القمر بازغاً قال هذا ربي فلما أفل قال لئن لم يهدني ربي لأكونن من القوم الضالين، فلما رأى الشمس بازغة قال هذا ربي هذا أكبر فلما أفلت قال يا قوم اني بريء مما تشركون))[5] ، ففي كل مرة يستبعد الفرض الذي يضعه لعدم ملائمته ، ثم قام بوضع فرض مؤداه أن الاله هو الذي خلق السموات والأرض والكواكب جميعاً وما فيها من مخلوقات فقال : ((اني وجهت وجهي للذي فطر السموات والأرض حنيفاً وما أنا من المشركين))[6].

خامساً: التحقق من صحة الفرض : بعد أن يستبعد الفروض التي لا تلائم لحل المشكلة ، يقوم المفكر بجمع بيانات أخرى للتأكد من صحة الفرض ، وفي هذا الفرض وجد أن جميع ما يُشاهده من بديع خلق الله وصنعه[7] .

---

[1] لطائف المعارف 334/1.

[2] ينظر: منهجية التفكير العلمي 220،211.وموسوعة اخلاق القرآن: 229/1

[3] سورة الأنعام: 74.

[4] سورة الأنعام: 75.

[5] سورة الأنعام: 76 . 78.

6 سورة الأنعام: 79.

[7] يكظر: طريقة حل المشكلات، أ.د.وجيه المرسي أبو لبن. منشور بتاريخ 2011/5/28 الموقع التربوي له على الانترنيت.

المطلب الثاني

العوامل التي تعوق التفكير وتؤدي الى جموده ، وهذه العوامل هي :

1: التحّيز العاطفي والانفعالي : إن ميول الانسان وعواطفه وإنفعالاته لها تأثير كبير في تفكيره لأن هذه الميول تجعله يقع في أخطاء التحّيز ، لذلك عليه أن يتحرر من تأثيرات ميوله وإنفعالاته التي تعوقه عن الوصول الى الحقيقة ، قال تعالى ((فلا تتبع الهوى ان تعدلوا ...))[1].

2: عدم كفاية الأدلة : التفكير السليم للانسان في اي موضوع ما يجب ان تكون لديه بيانات كافية متعلقة بالموضوع الذي يفكر فيه ، فالاسلام حارب التسرع في اصدار الاحكام دون التاكد من صحة المقدمات ودقة الادلة وصحتها ، كما حذر الرسول الكريم عليه الصلاة والسلام من الظن وهو القول الذي لا يستند الى دليل على صحته والذي يحتمل الصدق والكذب ، قال عليه الصلاة والسلام: ((اياكم والظن فان الظن اكذب الحديث))[2].

3: التمسك بالافكار القديمة : يتمسك الانسان دائما بما هو مالوف عليه ، وان تخليه عن عاداته القديمة تحتاج الى قدر من الجهد والادارة، لذلك حارب القران الكريم التقليد والتمسك بالاراء القديمة دون التفكير فيها ، والتحقق من صحتها ، وقد حذر الرسول صلى الله عليه وسلم من اتباع اراء الغير وتقليدهم في اعمالهم تقليداً اعمى دون تفكير، فعن حذيفة ان رسول الله صلى الله عليه وسلم قال: ((لا تكونوا امعة تقولون ان احسن الناس احسنا، وان ظلموا ظلمنا، ولكن وطنوا انفسكم ، ان احسن الناس ان تحسنوا ،وان اساءوا فلا تظلموا))[3] ، كما حرص الرسول صلى الله عليه وسلم على محاربة الاوهام والخرافات وخاصة تلك التي تتعلق بالعرافة والكهانة والتطير والسحر وتاثير النجوم على اقدار الناس ، قال الرسول صلى الله عليه وسلم: ((من اتى كاهناً او عرافاً فصدقه بما يقول فقد كفر بما انزل على محمد))[4]، وقال ايضاً: ((من اقتبس علماً من النجوم فقد اقتبس شعبة من السحر زاد ما زاد))[5]، والكهانة هي الاخبار بالغيب، والعرافة هي نوع من الاخبار بالغيب والمقصود، اقتباس علم من النجوم والتنجيم اي الادعاء بمعرفة الاحداث المستقبلية من معرفة حركات النجوم واسرارها وتاثيرها على العالم الخارجي .[6]

الخاتمة

الحمدلله رب العالمين والصلاة والسلام على سيد المرسلين واله وصحبه اجمعين , بعد ان انهيت بحثي هذا في موضوع التفكر في القرآن الكريم والسنة النبوية , اود ان ادون اهم النتائج التي توصلت اليها وهي كالاتي:

1. التفكر: هو اعمال الخاطر في شيء , وفيها معنى النظر والتفهم .
2. قيل للامام الغزالي: ما غاية التفكر في هذه المخلوقات؟ فاجاب يقرأهن ويعقلهن .
3. ان ثمرة التفكر ثمرة يانعة , ممتعة, نامية, سامية, ومن وراء التفكر يكون التعقل والارتداع عن كل ما يقبح ويسوء .
4. يتفكر الانسان في الفرائض والواجبات : اهو يؤديها ام يقصر فيها ؟ ويتفكر في الصفات المهلكة : اهو متلطخ بشيء منها؟ ويتفكر في الصفات الجميلة : ما الذي يحتاج منها اليها , وهكذا .
5. لقد اشاد السابقون من علماء الامة وبصرائها بمنزلة التفكر السليم القويم , فذكر حجة الاسلام الغزالي ان الفكر هو مصباح النور, ومبدأ الاستبصار, وشبكة العلوم , ومصيدة المعارف والعلوم .
6. ان للتفكر حدوده وقيوده, ولعل مما يشير الى ذلك الحديث القائل:(تفكروا في خلق الله,ولا تتفكروا في الله فانكم لن تقدروا قدره) .
7. ان التفكر هو الوسيلة الموصلة الى فهم طبيعة الآيات الكونية التي تفضي هي نفسها الى نتيجة واحدة .
8. ان قدرة الانسان على التفكر هي التي جعلته: اهلاً للتكليف بالعبادات , وتحمل مسؤولية الارادة والاختيار .

---

1 سورة النساء: 135. (جزء من الآية).

2 صحيح البخاري (ح 5143).

3 الترغيب والترهيب، المنذري 308/3.

4 المعهجم الأوسط، الطبراني 122/2.

5 المهذب، الذهبي 3233/6، ونيل الأوطار، الشوكاني 369/7.

6 ينظر: منهجية التفكير العلمي 300، 305، 217.

9. هناك قسمان من أقسام التفكر الاول:التفكر مع النظر وهو لا ينفع الا اهل الايمان والقلوب السليمة الذين يعلمون الغاية من الخلق وهو عبادة الله تعالى كما في قوله تعالى((وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون)).

الثاني: التفكر بالقلب دون النظر وهو التأمل, وترديد القلب اعتباراً بآيات الله ومخلوقاته, وهو من اسباب زيادة الايمان اذا صح مقصود فاعله .

10. هناك عوامل تعوق التفكير وتؤدي الى جموده , ومنها: التحيز الانفعالي, وعدم كفاية الادلة, والتمسك بالعادات القديمة

المصادر والمراجع بعد القرآن الكريم

1. احياء علوم الدين, ابو حامد محمد بن محمد الغزالي, دار المعرفة,بيروت, بدون سنة الطبع .
2. حلية الاولياء,وطبقات الاصفياء,ابو نعيم احمد بن عبدالله الاصفهاني, دار الكتاب العربي, الطبعة الرابعة,دار الكتاب العربي,بيروت, 1405 هـ .
3. اهمية التدبر في القرآن العظيم, م ,عبداللطيف البريجاوي, www.saaid.net.\doat\brigawi\1.htm .
4. التربية الابداعية في منظور التربية الاسلامية, د: خالد بن حامد الحازمي , الناشر ,الجامعة الاسلامية بالمدينة المنورة ,العدد: 116 ,426/1 , سنة 34 , 1422 هـ ,2002 م .
5. الترغيب والترهيب , المؤلف: زكي الدين عبدالعظيم المنذري, تحقيق: محمد السيد,الناشر ,دار الفجر للتراث , القاهرة , الطبعة الاولى, 1421 هـ .
6. سنن ابي داود: الحافظ ابو داود سليمان بن الاشعث السرجستاني الازدي , شرح وتحقيق,الدكتور سيد محمد السيد, والدكتور عبدالقادر عبدالخير , والاستاذ سيد ابراهيم, دار الحديث,القاهرة,مصر , بدون سنة الطبع, 1420 هـ ,1999 م .
7. سنن ابن ماجه : المؤلف, محمد نصرالدين الالباني , مكتب التربية العربي لدول الخليج, الطبعة الاولى,سنة 1407 هـ .
8. صحيح البخاري, ابو عبدالله محمد بن اسماعيل البخاري الجعفي, تحقيق: د, محي الدين الخطيب,الناشر: المكتبة السلفية القاهرة,الطبعة الاولى, 1400 هـ .
9. طريقة حل المشكلات, الاستاذ الدكتور: وجيه المرسي ابو لبن ,بحث نشر بتاريخ 28\5\2011, الموقع التربوي له على الانترنيت .
10. لطائف المعارف فيما لمواسم العام من الوظائف, ابن رجب الحنبلي ,دار ابن حزم للطبع والنشر, الطبعة الاولى , 1424 هـ , 2004 م .
11. مسند امام احمد بن حنبل, ابو عبدالله الشيباني, مؤسسة قرطبة, مصر, بدون سنة الطبع .
12. المعجم الاوسط سليمان بن محمد الطبراني , تحقيق طارق بن عوض الله وآخر,الناشر , دارالحرمين, القاهرة,الطبعة الاولى, 1415 هـ .
13. معجم مقاييس اللغة لابن فارس, دار احياء التراث العربي, بيروت, لبنان, الطبعة الاولى, سنة 1422 هـ , 2001 م .
14. مفتاح دار السعادة ومنشور ولاية العلم والارادة , ابن قيم الجوزية , الناشر, دار الكتب العلمية, بيروت, دون سنة الطبع .
15. منهجية التفكير العلمي في القرآن الكريم وتطبيقاتها التربوية في المؤسسات الجامعية , خليل الحدري,اطروحة دكتوراه , 1422 هـ .
16. المهذب في اختصار السنن الكرى للبيهقي, محمد بن احمد بن عثمان الذهبي, تحقيق ياسر ابراهيم محمد,الناشر, دار الوطن للنشر,الطبعة الاولى, 1422 هـ .
17. موسوعة اخلاق القرآن: الدكتور احمد الشرباصي, الاستاذ في جامعة الازهر, دار الرائد العربي, بيروت, لبنان , الطبعة الاولى , 1401 هـ , 1981 م .
18. لسان العرب لابن منظور , دار المعارف, القاهرة,طبعة جديدة محققة ومشكولة ومذيلة بفهارس مفصلة, بدون سنة الطبع .
19. نيل الاوطار شرح منتقى الاخبار, للشوكاني, دار الفكر,الطبعة الثانية, سنة 1403 هـ .
20. الهداية الى بلوغ النهاية في علم معاني القرآن وتفسير الاحكام وجمل من فنون علومه, ابو محمد مكي بن ابي طالب القيسي القرطبي, مجموع رسائل جامعية علمية, الدراسات العليا والبحث العلمي لجامعة الشارقة, الناشر,مجموعة بحوث الكتاب والسنن, كلية الدراسات الاسلامية, جامعة الشارقة,الطبعة الاولى, 1429 هـ , 2008 م .

تغيير ميثاق حماس: المطالب والمؤشرات والموانع

د. بلال الشوبكي
جامعة الخليل
كلية الحقوق والعلوم السياسية

ملخص

تجادل هذه الورقة بأن مطالب إجراء تغيير في ميثاق حركة حماس لم تصدر فقط من إسرائيل والمجتمع الدولي وتحديداً اللجنة الرباعية، وإنما صدرت أيضاً عن أطراف فلسطينية بما فيها مقربين وأعضاء من حركة حماس، كما تدّعي هذه الورقة أن خطاب حماس وسلوكها السياسي يعتبر مؤشراً كافياً للاستنتاج أن الحركة تتجاهل ميثاقها ولا تلتزم به، وهو ما يقود إلى الجدلية الأهم التي تعتبر أن امتناع حماس عن تغيير ميثاقها أو تعديله رغم كل الضغوط المحلية والإقليمية والدولية يعود إلى خشيتها من تدّني شعبيتها وتماسك قاعدتها الجماهيرية كون بعض بنود الميثاق لها أبعاد دينية وتغييرها قد يدفع العديد من مؤيديها للانتماء إلى تيارات أخرى نتيجة اعتقادهم أن حماس تسير على خطى منظمة التحرير، بما يعني أن أي عملية تغيير في الميثاق تتطلب قيادة كارزمية مجمع عليها وموثوق بها حزبياً وهو غير متاح لحركة حماس في الوقت الحاضر.

الكلمات المفتاحية: حماس، الميثاق، التنشئة السياسية، الخطاب السياسي، منظمة التحرير

تقديم

حركة المقاومة الإسلامية "حماس" هي حركة فلسطينية تأسست عام 1987 كردّة فعل على السياسات الإسرائيلية، وتحديداً مع بدايات الانتفاضة الفلسطينية الأولى. تعتبر حركة حماس امتداداً فكرياً لحركة الإخوان المسلمين في العالم، وقد جاء تأسيسها بجهود من كبار أعضاء الإخوان المسلمين في فلسطين وأهمهم الشيخ الراحل أحمد ياسين، وعبد العزيز الرنتيسي وعبد الفتاح دخان وصلاح شحادة،[1] وهم من قادوا الحركة لفترة طويلة سياسياً وعسكرياً. في العام 1988 أصدرت حركة حماس ميثاقها السياسي،[2] والذي أوضح أيديولوجيتها، وعلاقاتها مع التيارات السياسية الأخرى والعالمين العربي والإسلامي والمجتمع الدولي، كما أوضحت فيه موقفها من الاحتلال أيضاً.

برزت حركة حماس منذ العام 1988-2005 كحركة عسكرية بشكل أساسي مع اهتمام أيضاً بالعمل الاجتماعي. عسكرياً، تطور نشاط حماس من المشاركة في المواجهات الشعبية إلى المواجهات المسلحة مع الاحتلال باستخدام الأسلحة الخفيفة ومن ثم العمليات التفجيرية التي اشتهرت بها الحركة في منتصف التسعينات وقد ووجهت الحركة باستنكار القوى الغربية قاطبة والذي وصل أوجه حين ادرجت حركة حماس على قائمة المنظمات الإرهابية في الولايات المتحدة والاتحاد الأوروبي. في السياق الاجتماعي نشطت حركة حماس في الأعمال الخيرية من خلال المستوصفات الطبية ومدارس الأيتام ولجان الزكاة والأندية الرياضية التي كانت تقدم خدماتها للجمهور بشكل مجاني أو رمزي، وهو ما ساعد على زيادة نسبة المؤيدين لها بالإضافة إلى عناصرها المنتمين لها تنظيميا بعد أن تمت تنشئتهم دينياً في المساجد، أما الدور السياسي فكان محدوداً ومقتصراً على إصدار بيانات التي وتوضح مواقفهم من سياسات الاحتلال أو سياسات منظمة التحرير والسلطة الفلسطينية والفصائل الفلسطينية.

في عام 2005 بدأت المواجهات العسكرية مع الاحتلال الإسرائيلي تتراجع، وبدأ المجتمع الفلسطيني في ترتيب شؤونه الداخلية بعد حوالي 5 سنوات من انتفاضة الأقصى، التي شهدت غياب الاستقرار وتدمير المؤسسات. اتفقت الفصائل الفلسطينية جميعها على ضرورة إدارة الشأن الفلسطيني العام بمشاركة من الجميع، وقد وقعت اتفاقاً عام 2005 في القاهرة وينص على عقد الانتخابات التشريعية وإصلاح منظمة التحرير الفلسطينية.[3] وافقت جميع الفصائل الفلسطينية على المشاركة في الانتخابات باستثناء حركة الجهاد الإسلامي، وقد كانت هذه الخطوة

---

[1] Ziad Abu-Amr, Hamas: A Historical and Political Background. *Journal of Palestine Studies,* Vol. 22, No. 4 (Summer, 1993), pp. 5-19, p10.

[2] Ibid, p 12.

[3] Middle Eastren Studies Journal. (2005, Spring). The Text of the Cairo Agreement 2005. P 31.

نقطة تحول في مسيرة حركة حماس، حيث ستشارك لأول مرة في إدارة المؤسسات الفلسطينية على صعيد وطني بعد أن شاركت بنجاح في الحكم المحلي من خلال الانتخابات البلدية.

أعلنت حركة حماس رسمياً وعلى لسان عضو المكتب السياسي الدكتور محمد غزال أنها ستشارك في الانتخابات التشريعية بتاريخ 12 آذار 2005.[1] رحبت جميع الأطراف بموقف حركة حماس باستثناء إسرائيل، إلا أنها لم تمنع إجراء الانتخابات. استطلاعات الرأي حينها كانت تشير إلى أن حركة فتح ستفوز في الانتخابات التشريعية، وهذا ما يفسّر عدم تخوّف فتح من المشاركة، ويفسّر أيضاً الموقف الأمريكي الذي كان يطمح باحتواء حركة حماس وتحويلها من حركة عسكرية إلى حزب سياسي فقط، وهذا ما ظهر جلياً في تصريح كونداليزا رايس، وزيرة الخارجية الأمريكية آنذاك، حيث قالت إن قيادة حماس حين تجلس في البرلمان لن تنشغل كثيراً بترديد الشعارات ضد إسرائيل بقدر إنشغالها بتأمين حقائب مدرسية للأطفال. تصريح رايس كان يعبّر عن فهمها التام لحقيقة السلطة الفلسطينية ووضعها المالي وقدرة المانحين في الضغط عليها.[2]

في 25 يناير 2006 أجريت الانتخابات التشريعية الفلسطينية تحت رقابة دولية أكدت على نزاهة وشفافية الانتخابات.[3] تكمن أهمية هذه الانتخابات في أنها أجريت بعد الانسحاب الإسرائيلي من قطاع غزة، وبمشاركة حركة حماس التي قاطعت الانتخابات الأولى عام 1996.[4] فازت حركة حماس بأكبر عدد من مقاعد المجلس التشريعي الفلسطيني، حيث حصلت على 74 مقعداً من أصل 132،[5] فأصبحت لاعباً لا يمكن تجاهله،[6] ويبدو أن هذه النتيجة لم تفاجئ خصوم حماس والمجتمع الدولي فقط، وإنما فاجأت حركة حماس نفسها، فقد كان واضحاً أن الحركة كانت تطمح في دور معارضة قوية تساعد على منع السلطة من الخضوع للضغوطات الدولية خلال عملية التسوية السياسية مع الاحتلال الإسرائيلي. هذا على الأقل ما يمكن استنتاجه من تصريح د. محمد غزال في ندوة سياسية عقدت عام 2005 في العاصمة الأردنية عمّان.[7]

الميثاق في الأدبيات السابقة

حتى تاريخ إعلان نتائج انتخابات المجلس التشريعي الفلسطيني، لم يكن انتقاد ميثاق حركة حماس السياسي أمراً متداولاً في الأروقة السياسية ذات العلاقة بالصراع الفلسطيني الإسرائيلي، وقد كان ذكره بشكل مستمر مقتصراً على القيادات الإسرائيلية التي كانت تجنّد المجتمع الدولي ضد حركة حماس وغيرها من الحركات الفلسطينية. لكن بعد أن فازت حركة حماس ولم تعد مشاركتها في السلسطة الفلسطينية احتواءاً لها، بل أصبح هناك تخوّف من أن تحتوي حركة حماس السلطة ومؤسساتها، بدأ جميع خصوم حركة حماس محلياً ودولياً بانتقاد حاد لميثاق الحركة.

المجتمع الدولي وكثير من الجهات الداخلية طالبت حركة حماس بشكل مباشر وغير مباشر بتغيير ميثاقها أو تعديله حتى يتسنّى لهم قبولها كحزب سياسي وكي يتعاملوا مع حكومتها الأولى التي شكّلتها، وهو ما لم تقبله حماس ودفعت ثمنه حصاراً دولياً شديداً ومقاطعة سياسية ومالية. لذلك ازدادت الدراسات والتحليلات التي تحاول التعرف على إمكانية تعديل حماس لميثاقها، أو التعرف على أسباب رفضها للتغيير.

خالد الحروب كأحد كبار الباحثين في شؤون الحركات الإسلامية، يجادل أن خطاب حركة حماس لم يعد متوافقاً مع ميثاقها وأن كل قادة حماس يشيرون بفخر إلى التعايش اليهودي – المسيحي – الإسلامي في فلسطين والعالم العربي على مدار قرون طويلة على عكس ما هو وارد في الميثاق ، لذلك يقول الحروب:

---

[1] ×amÉs. (2005). Hamas' decision to participate in the 2006 Legislative Elections. Retrieved June 20, 2012. http://www.almoslim.net/node/40654

[2] Daniel Pipes, "Can Hamas and Hezbollah be Democratic?". *New York Sun*. March 22, 2005. http://www.freemuslims.org/news/article.php?article=526

[3] Riad Malki, "The Palestinian Elections: Beyond Hamas and Fatah," *Journal of Democracy,* Vol. 17, No. 3 (July, 2006), pp. 131-132.

[4] Mahjoob Zweiri, "The Hamas Victory: Shifting Sands or Major Earthquake?" *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 4 (2006), p. 675.

[5]

[6] Baudouin Long, "The Hamas Agenda: How Has it Changed?" *Middle East Policy*, voL. 17, no. 4, Winter 2010, p. 131.

[7] *Journal of Middle Eastern Studies*, No. 31 (Spring 2005), p. 20.

يجب أن يتغير ميثاق حماس لأنه لا يعبر عن جوهر النضال الفلسطيني ضد المشروع الصهيوني، ويعمد إلى استخدام خطاب تخلت عنه حماس منذ أمد بعيد. الميثاق يركز على اليهود بكونهم أتباع ديانة ويعلن عداوته لهم بكونهم كذلك وليس بكونهم معتدين. وينزلق إلى تبني كل مقولات معاداة السامية الأوروبية واستيرادها".[1]

يتضح من رأي الحروب أنه مقتنع بعدم رجوع حماس إلى ميثاقها في تحديد خطابها أو مواقفها، ولذلك يبدو موقف الحركة غريباً في إصرارها على الإبقاء على الميثاق كنص مقدس. إلا أن باحثين مقربين من الحركة لا يعتقدون أن حماس تنظر إلى ميثاقها كنص مقدس، فمصطفى الصواف يؤكد أن "حماس تجري تعديلات ومراجعات مستمرة لميثاقها وأدبياتها وللمواقف التكتيكية فيها بما يخدم الأهداف الإستراتيجية والثابتة، وهذا بظني يجري بشكل دائم ومتواصل مع كل مرحلة أو تغير في الوضع السياسي الإقليمي والدولي، وقد تقدم بعض التكتيكات وتأخر أخرى، أو تشطب بعضها."[2]

رمزي بارود الذي يعتقد أن حركة حماس تعتبر تجربة حزب العدالة والتنمية في تركيا نموذجاً يجب الانتفاع بتجربته، يؤكد على أن الحركة أثبتت قدرتها على التغيير والنمو منذ تأسيسها عام 1987 وأن عصر الثورات العربية يجب أن يدفع حماس للتغيير حيث أشار أن:

"Hamas should now re-think its charter of 1988, which was once an almost impulsive rally cry, and which will always be used in the interests of those seeking to discount Hamas' credibility. The language of the charter might have served a purpose in the past, but it fails to live up to the of the expectations of a people who wish for unity and to see past the confines of Oslo, its 'peace process' and its wealth-amassing elites[3]."

إلا أن ما أبداه الصوّاف وبارود على أنه مؤشرات على إمكانية تغيير ميثاق حماس أو على أنه تناقض مع الميثاق كما طرح الحروب، يعتبره شاؤول مشعال، الباحث الإسرائيلي في الشؤون الفلسطينية مجرد تغيير في تكتيك حركة حماس ولا يتعارض مع أيديلوجيتها، فمثلاً يمكن تفسير موافقة حماس على دولة فلسطينية على حدود عام 1967 كما ورد على لسان الشيخ أحمد ياسين خلال انتفاضة الأقصى

"as merely a pause on the historic road of jihad, Hamas achieved political fiexibility without losing its ideological credibility. Acceptance of a political settlement in the short run was interpreted as being complementary ,not contradictory, to long-term desires[4]."

على نفس المنوال جاء طرح Steven Simon و Jonathan Stevenson، حيث أشارا إلى صعوبة قبول حماس بأي تنازل سياسي أو تحقيق نوع من التراضي مع الأطراف الأخرى بشأن خيار حلّ الدولتين، والسبب يكمن في ميثاقها الذي يعتبر فلسطين أرض إسلامية، أما بخصوص العمل المسلح فإنها لن تستغني عنه ما دام أن نموذج حزب الله قد حقق نجاحاً في إجبار إسرائيل على الانسحاب من جنوب لبنان عام 2000، إلا أنهما يدركان أن وضع الضفة الغربية يختلف عن جنوب لبنان من الناحية الإستراتيجية لإسرائيل.[5]

على الجهة الأخرى، هناك من يرى أن حركة حماس تغيّرت واقتنعت بأن أهدافها التي أعلنتها عام 1988 في ميثاقها ليست واقعية. Jeroen Gunning يدّعي أن كل المؤشرات تدفع إلى الاستنتاج أن حركة حماس

"has scaled down expectations regarding one of its core goals, the creation of an Islamic state, and it has increasingly sought to find a pragmatic way out of its absolutist insistence on the liberation of all of Palestine".[6]

---

[1] خالد الحروب، حتى لا يتحول ميثاق حماس عبئاً على المشروع الوطني الفلسطيني، صحيفة الحياة، 2 أيلول 2007.

[2] مصطفى الصواف، حماس بين الثابت والمتغير. http://www.alqassam.ps/arabic/article.php?id=5606

[3] Ramzy Baroud, A New Charter for Hamas, *Counterpunch. March* 25-27, 2011.http://www.counterpunch.org/2011/03/25/a-new-charter-for-hamas/

[4] Shaul Mishal, The Pragmatic Dimension of the Palestinian Hamas: A Network Perspective, *Anned Forces & Society*. Summer 2003, p578.

[5] Steven Simon and Jonathan Stevenson, *The National Intrest*, winter 2003/2004, p60.

[6] Jeroen Gunning, Peace with Hamas? The transforming potential of political participation, *International Affairs* 80, 2(2004). 233-25. P253.

لكن يبدو أن Jeroen Gunning قد غيّر رأيه بعد ست سنوات، فقد بات ينظر إلى براغماتية حماس على أنها تعبير عن التناقض داخل الحركة، وهو هنا يقع ضحية الإعلام كغيره حيث تم تضخيم أهمية ميثاق حركة حماس بعد فوزها في انتخابات المجلس التشريعي عام 2006، في حين أن دراسته الأولى التي أشار فيها إلى تطوّر حماس وتغير قناعتها كانت عام 2004. يقول Jeroen Gunning:

"To observers Hamas has many apparent contradictions: it has used political violence against both Israel and its Palestinian political rival, Fatah, but it fought the 2006 election on a law, order and social welfare platform; it aims to create an Islamic state but holds elections and champions democracy; it supports the sharia yet its leaders are mainly secular professionals; it calls for the destruction of Israel, but has shown some willingness to honour previous peace agreements."[1]

بناء على ما ورد أعلاه يتبيّن أن الجدل والنقاش الدائر حول ميثاق حركة حماس يسير في اتجاهين، أولاً: نقاش بنود الميثاق التي تثير حفيظة الغرب وإسرائيل، ثانيا: محاولة فهم الاختلاف القائم بين خطاب حماس السياسي وميثاقها السياسي. كلا الاتجاهين يشيران إلى صعوبة أو استحالة تغيير حركة حماس ميثاقها، أو أنه لا يوجد ما يبرر توقع ذلك على أقل تقدير. يبدو واضحاً أن هناك فجوة في الدراسات التي تناولت ميثاق حركة حماس بالتحليل، فنقد الميثاق ومقارنته بخطاب حماس السياسي لم تُستكمل بعد بدراسات حديثة تحاول تفسير عزوف حماس عن تعديل أو تغيير ميثاقها.

من خلال منهجية استقرائية تحاول هذه الورقة العمل في تلك الفجوة البحثية، حيث تجادل بأن مطالب إجراء تغيير في ميثاق حركة حماس لم تصدر فقط من إسرائيل والمجتمع الدولي وتحديداً اللجنة الرباعية، وإنما صدرت أيضاً عن أطراف فلسطينية بما فيها مقربين وأعضاء من حركة حماس، كما تدّعي هذه الورقة أن خطاب حماس وسلوكها السياسي يعتبر مؤشراً كافياً للاستنتاج أن الحركة تتجاهل ميثاقها ولا تلتزم به، وهو ما يقود إلى الجدلية الأهم التي تعتبر أن امتناع حماس عن تغيير ميثاقها أو تعديله رغم كل الضغوط المحلية والإقليمية والدولية يعود إلى خشيتها من تدّني شعبيتها وتماسك قاعدتها الجماهيرية كون بعض بنود الميثاق لها أبعاد دينية وتغييرها قد يدفع العديد من مؤيديها للانتماء إلى تيارات أخرى نتيجة اعتقادهم أن حماس تسير على خطى منظمة التحرير، بما يعني أن أي عملية تغيير في الميثاق تتطلب قيادة كارزمية مجمع عليها وموثوق بها حزبياً وهو غير متاح لحركة حماس في الوقت الحاضر.

دوافع المطالبة بتعديل الميثاق أو تغييره

في هذه الورقة وقبل أن نحاول التوصل إلى أسباب رفض حماس تغيير ميثاقها، ستتم الإضاءة على أهم النقاط التي أثارت الجدل حول ميثاق الحركة على المستوى المحلي والدولي وحتى داخل حركة نفسها. ربما يسود اعتقاد لدى المهتمين بالقضايا الشرق أوسطية أن المطالبة بتغيير ميثاق حركة حماس تصدر فقط عن إسرائيل والمجتمع الدولي، لكن الدلائل تشير إلى أن المطالبة بتغيير الميثاق أو تعديله تشمل أيضاً تيارات سياسية فلسطينية بالإضافى إلى أعضاء بارزين في حماس وأكاديميين مقربين من الحركة. تجدر الإشارة إلى أن دوافع كل جهة من الجهات السابقة تختلف عن الأخرى بشأن المطالبة بتعديل أوتغيير ميثاق حماس، وهو ما سيتم إيضاحه في هذا الجزء.

بداية وفيما يخص الرفض الإسرائيلي والغربي لميثاق حركة حماس والمطالبة باستبداله أو التنصل منه بشكل رسمي ومعلن، فإنه ينبع من رفض هذه الجهات العديد من البنود الواردة في ميثاق حركة حماس، ومن أهم النقاط التي أثارت حفيظة إسرائيل والغرب:

أولاً: أن حركة حماس اعتبرت في ميثاقها أن صراعها مع اليهودية. هذا الأمر جعل حماس في مواجهة اتهامات عديدة وخصوصاص في الأوساط الغربية، مفاد هذه الاتهامات أن حركة حماس حركة معادية للسامية.[2] وبالرغم من أن قيادة الحركة حالياً تعلن صراحة أن لا مشكلة لديها مع اليهودية أو أي ديانة أخرى، إلا أن ذلك لم يكن كافياً كي يتجاهل خصومها وأعداؤها بعض البنود التي تشير إلى اليهود بصراحة في الميثاق ومن الأمثلة على ذلك ما ورد في المادة الخامسة عشر

" When an enemy occupies some of the Muslim lands, Jihad becomes obligatory for every Muslim. In the struggle against the Jewish occupation of Palestine, the banner of Jihad must be raised".[3]

---

[1] *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland,* Volume 20, Issue 2 (April 2010), p. 226.

[2] The Anti-Defamation League, Anti-Semitism in the Hamas Charter: Selected Excerpts, 13 May 2011, at http://archive.adl.org/main_israel/hamas_charter.htm

[3] Journal of Palestine Studies XXII, no. 4 (Summer 1993), pp. 122-134. P 126-127.

نفس المادة تؤكد على أن الصراع على فلسطين صراع ديني في الأساس، وهو ما يعتبر مأخذاً على ميثاق الحركة من قبل العديد من الجهات، حيث تشير المادة 15 إلى أن

" We must instill in the minds of the Muslim generation that the Palestinian cause is a religious cause. It must be solved on this ba- sis because it contains Islamic sanctuary".[1]

تعود حركة حماس لتؤكد في الميثاق على الخلفية الدينية للصراع وعلى عداوتها لليهود وذلك في المادة الثامنة والعشرين، حيث ورد فيها:

" We shouldn't lose this opportunity to re- mind every Muslim that when the Jews occupied immaculate Jerusalem in 1967 they stood on the stairs of the blessed Masjid al- Aqsa loudly chanting: "Muhammad has died and left girls behind." So Israel with its Jewishness and its Jewish population challenges Islam and Muslims."[2]

ثانياً: من القضايا الأخرى المرفوضة إسرائيلياً ودولياً هو اعتبار حركة حماس أرض فلسطين وقف إسلامي لا يمكن التنازل عن أي جزء منها، لذلك يعتقد الغرب وإسرائيل أن الحركة بذلك تقوّض أي إمكانية للتسوية السياسية بين الفلسطينيين والإسرائيليين، فقد ورد في المادة الحادية عشر من ميثاق حماس أن

" The Islamic Resistance Movement [firmly] believes that the land of Palestine is an Is- lamic Waqf [Trust] upon all Muslim genera- tions till the day of Resurrection. It is not right to give it up nor any part of it. Neither a single Arab state nor all the Arab states, neither a King nor a leader, nor all the kings or leaders, nor any organization-Palestinian or Arab-have such authority because the land of Palestine is an Islamic Trust upon all Muslim generations until the day of Resurrec- tion".[3]

بناء على هذه الرؤية لأرض فلسطين، فإن حماس ترفض أي حلول سياسية للقضية الفلسطينية، وقد نصت على ذلك حرفياً في المادة الثالثة عشر، حيث ورد فيها:

"The initiatives conflict, what are called "Peaceful Solutions" and "International Con- ferences" to solve the Palestinian problem. As far as the ideology of the Islamic Resist- ance Movement is concerned, giving up any part of Palestine is like giving up part of its religio."[4]

ثالثاً: وهي نقطة تابعة لما سبقها، فرفض حماس للحول السياسية والمؤتمرات الدولية لتسوية الصراع مع الاحتلال الإسرائيلي يعني أن الخيار الوحيد للتعامل مع الاحتلال أو العمل العسكري. ميثاق حماس عبّر عن ذلك في المادة الثالثة عشر أيضاً حيث أوضح أن

"There is no solution to the Palestinian Problem except byJihad. The initiatives, op- tions, and international conferences are a waste of time and a kind of child's play".[5]

ملخص النقاط الثلاث سابقة الذكر هي نفس النقاط التي أكدت عليها اللجنة الرباعية الراعية للمفاوضات بين الجانبين الفلسطيني والإسرائيلي، حيث أكدت اللجنة الرباعية وإسرائيل على أن شطب حركة حماس من قائمة المنظمات الارهابية والاعتراف بها والتعامل مع حكومتها مرتبط بإقرارها بشرعية وجود إسرائيل ونبذها للعنف والارهاب وقبولها بما تم التوصل إليه من اتفاقات سابقة بين منظمة التحرير وإسرائيل.

كما تمت الإشارة أعلاه، فإن المطالبين بتعديل أو تغيير ميثاق حركة حماس لا يقتصروا فقط على إسرائيل واللجنة الرباعية، بل إن هناك أطرافاً فلسطينية أيضاً تعتبر ميثاق حركة حماس بحاجة إلى تعديل كحركة فتح وحركات اليسار الفلسطيني وبعض الشخصيات الأكاديمية ذات التوجه العلماني. هذه الفئات تتفق مع الغرب عموماً بشأن انتقاد وجهة نظر حماس التي تعتبر الصراع في فلسطين صراعاً

[1] Ibid, p 127.

[2] Ibid, p 131.

[3] Ibid, 125.

[4] Ibid, 126.

[5] Ibid.

دينياً، بالإضافة إلى ذلك فإن هذه الفئات تعتبر ميثاق حركة حماس تهديداً للهوية الوطنية الفلسطينية كونه يؤكد على أن الحركة جزء من تنظيم عالمي هو الإخوان المسلمين، لذلك فإن حركة فتح مثلاً تطالب بتعديل المادة الثانية[1] التي تنص على:

"The Islamic Resistance Movement is a branch of the Muslim Brotherhood chapter in Palestine. The Muslim Brotherhood movement is an international organization. It is one of today's largest Islamic movemen".[2]

بالإضافة إلى اعتبار الميثاق خطراً على الهوية الفلسطينية كما يدّعي بعض منافسي حركة حماس، فإنهم يعتبرون ما ورد في ميثاق حركة حماس من أهداف تثير قلقهم، وخاصة فيما يتعلق بإقامة دولة إسلامية والعمل على أسلمة المجتمع وتطبيق الشريعة، والمطالبة بتبني منظمة التحرير المنهج الإسلامي، كما أن نظرتها للمرأة كما هو في الميثاق تبدو قاصرة على النظرة التقليدية للمراة في السياق العربي ولا تنسجم مع تطورات الوضع الراهن الذي أصبحت فيه المراة شريك أساسي في كافة المؤسسات.

على أي حال، هذه القضايا التي يعتبرها منافسوا حماس جديرة بالتغيير هي قضايا غير موجودة فعلياً ولا يتعدى وجودها سطور الميثاق الذي كتب عام 1988، فقيادة حماس أعلنت أكثر من مرة أنها لا تعادي اليهود كما أنها لا تسعى إلى فرض الشريعة على المجتمع ولا تعتبر نفسها عضواً في تنظيم الاخوان رغم التجانس الفكري الذي يجمعهما. أما عن إثارة هذه المواضيع لا يمكن فهما إلا في سياق الضغط على حركة حماس ومحاولة إضعافها، نظراً لحساسية هذه المواضيع على الصعيد الدولي.

أما بالنسبة لأعضاء حماس الذين أعلنوا غير مرة أن ميثاق الحركة يمكن تغييره، فيبدو أنهم أدركوا الفجوة الحقيقية الواضحة بين ميثاق الحركة وخطابها السياسي الحالي، ولذلك فإن مطالبتهم بالتعديل قد تكون محاولة لإصلاح اوضاع الحركة وتحقيق الانسجام في أدبيات الحركة. إضافة إلى ذلك فإن الميثاق يدرج بعض القضايا الخلافية التي لما تعالج بشكل دقيق مثل استخدام مصطلح الصليبيين لوصف الغرب في ظل وجود شريحة مسيحة داخل المجتمع الفلسطيني، واستخدام مصطلح اليهود بدل الصهيونية والتأكيد على ضرورة تطبيق الإسلام في مرحلة سابقة للتحرير يعتبر إثارة لنقاط الجدلمع خصومها السياسيين ولا يخدم حاجتها لتقليل عدد الخصوم والأعداء.

بالإضافة إلى ذلك فإن المادة الرابعة عشر توضح بشكل كبير كيف تجاهلت حركة حماس في بداية تأسيسها المجتمع الدولي وإمكانية تأثيره على مجريات الصراع على أرض فلسطين. إن اعتقاد حماس بأن الحل يمكن أن يتأتى فقط عبر دوائر ثلاث هي فلسطين والعالم العربي والعالم الإسلامي إنما يتجاهل أهم دائرة وأكثرها تأثيراً وفقاً للمعطيات على أرض الواقع. فالمجتمع الدولي وتحديداً الولايات المتحدة الأمريكية والاتحاد الأوروبي تعتبر من الأطراف الرئيسية في المؤثرة على الملف الفلسطيني الإسرائيلي. حماس بدأت تدرك ذلك متأخرة بعد أن فازت في الانتخابات التشريعية عام 2006، حيث بدأت تحسن من صيغة خطابها السياسي الموجه للغرب وتحاول فتح قنوات تواصل مع دول غربية، فأرسلت وفوداً إلى الدول الاسكندنافية وحاولت التواصل مع أميركا وأوروبا بشكل غير مباشر من خلال المراكز البحثية والشخصيات الأكاديمية.

مشكلة حماس الناجمة عن ميثاقها لا تتلخص فقط في تجاهلها للمجتمع الدولي في بنود الميثاق، وإنما في بعض المصطلحات المستخدمة فيه والتي تجعل من تواصلها المباشر مع الغرب أمراً مستحيلاً، خالد الحروب يقول في هذا الشأن: "لا تستطيع حماس أن تتحدث مع أوروبا والعالم أجمع ومقولات الميثاق تحاصرها. فهناك ماكينة إعلامية هائلة للوبيات صهيونية وإسرائيلية قامت بترجمة مقولات الميثاق ربما إلى كل لغات العالم، وسمعت أخيراً أنه ترجم إلى اللغة الصينية، وذلك كله بهدف إثبات «لاسامية» حماس والفلسطينيين وأهدافهم في إبادة اليهود."[3]

مؤشرات على تجاوز حماس لميثاقها السياسي

مطالب تغيير أو تعديل ميثاق حماس الموضحة أعلاه، ليست هي الدافع الوحيد نحو محاولة الإجابة عن التساؤل المطروح بشأن عزوف حماس عن المساس بميثاقها السياسي، فالفجوة الواضحة بين ميثاق الحركة وخطابها وسلوكها السياسيين تؤشر بشكل واضح على

[1] Ma'an News Agency, 11 February 2010, at http://maannews.net/arb/ViewDetails.aspx?ID=260740.

[2] Journal of Palestine Studies XXII, no. 4 (Summer 1993), pp. 122-134. P 123.

[3] خالد الحروب، مصدر سبق ذكره.

تجاوز الحركة لميثاقها وعدم التزامنها ببنوده، مما يجعل منه وثيقة تاريخية ليس لها أي تأثير عملي على الحاضر أو المستقبل. منذ سنوات والحركة تعزّز الاعتقاد القائل بأن حماس تحدد سياستها بشكل براغماتي بعيداً عن القوالب الأيدولوجية الجامدة، لكنها لا تستطيع التنصل بشكل كامل من الميثاق لعدة أسباب سيجري إيضاحها في الجزء اللاحق من هذه الورقة. أمّا عن أهم المؤشرات على الفجوة بين الميثاق والسلوك السياسي، فتتضح في الآتي:

أولاً: بمتابعة خطاب حركة حماس الحالي، يمكن رصد العديد من التصريحات لكبار قادتها والتي تفيد بأن الميثاق لم يعد محدّداً لسياستها، فخالد مشعل وهو رئيس المكتب السياسي لحركة حماس يقول في إحدى تصريحاته : "يحسبونا على الإخوان المسلمين وهذا يشكل حساسية.. فنحن اليوم حركة تحرير وطني ليس لها علاقة بالإخوان المسلمين" وهو بهذا التصريح يتجاهل بنداً واضحاً في ميثاق حركته يؤكد على أن حركة حماس ما هي إلا جناح للإخوان المسلمين في فلسطين. وإن كانت تصريحات مشعل لا تعتبر دليلاً قاطعاً على إهمال حماس لميثاقها السياسي، فإن تصريحات نائبه موسى أبو مرزوق خلال مقابلة له مع صحيفة (ذي جويش ديلي فورورد) تؤكد بشكل صريح على هامشية ميثاق الحركة وعدم اعتباره مرجعاً لسياستها، حيث قال أبو مرزوق: "إن الميثاق لا يحكم حركته، وإن هناك الكثير من أعضاء وكوادر الحركة الذين يتحدثون عن تغيير الميثاق، لأن هناك الكثير من سياسات حماس الحالية التي تتعارض مع ما هو مكتوب في الميثاق"[1].

ربما يذهب البعض إلى تحليل هذه التصريحات بأنها تعبير عمّا تتعرض له قيادة حماس من ضغوط خارج الأراضي الفلسطينية، فوجود مكتبها السياسي في الأردن وسورياً سابقاً وتشتته حالياً في أكثر من مكان قد يعني أن تصريحات أعضاء المكتب في الخارج لا تعبّر بشكل دقيق عن توجهات الحركة داخل الأراضي الفلسطينية، إلا أن مثل هذه التحليلات يمكن الرد عليها بسهولة من خلال الاقتباس من قيادات في حركة حماس تقطن داخل الأراضي الفلسطينية، وهذه الاقتباسات تعطي نفس الدلالات السابقة بشأن هامشية ميثاق الحركة.

غازي حمد، القيادي البارز في حركة حماس من قطاع غزة، ذهب إلى ما هو أبعد من ذلك وأكد في مقابلة له مع صحيفة عكاظ السعودية أن ميثاق حركة حماس خاضع للنقاش في أروقة الحركة منذ فترة، وأن هذا النقاش يأتي في ظل الانفتاح على الدول الغربية والنزوع إلى الحوار مع الأطراف الدولية.[2]سامي أبو زهري من القيادات الشابة في حركة حماس وقد عمل كناطق رسمي باسم الحركة خلال انتفاضة الفلسطينية الثانية، صرّح خلال مقابلة له مع صحيفة لوموند الفرنسية " إن المراقبين يجب ألا يركزوا على ميثاق حماس الذي صدر عام 1988، بل يحكمون على الحركة في ضوء ما يقوله قياديوها".[3] وهي دعوة صريحة للغرب ألّا يحكموا على حماس وفقاً لميثاقها بل وفقاً لخطابها السياسي الحديث.

ثانياً: سلوك حماس السياسي بعد انتهاء الانتفاضة الفلسطينية الثانية بدأ يعكس حالة من البرغماتية وعدم الالتزام ببنود الميثاق، وخصوصاً حين قررت حماس المشاركة في انتخابات المجلس التشريعي الفلسطيني عام 2006، وهو برلمان السلطة الفلسطينية الناتجة عن اتفاق أوسلو المرفوض من قبل حركة حماس، وكما اتضح أعلاه في تحليل ميثاقها فإنها ترفض التسوية السياسية للصراع مع إسرائيل. حماس لا تعتبر أن هناك تناقضاً بين رفضها أوسلو وقبولها المشاركة في السلطة الفلسطينية، كما لا تعتبره تجاوزاً للميثاق، فهي ترى أن مشاركتها في الانتخابات التشريعية جاءت بعد انتهاء أوسلو عملياً، حيث قامت إسرائيل بتدمير مؤسسات السلطة ولم تقم الدولة الفلسطينية كما كان مفترضاً وفقاً للجدول الزمني في أوسلو. كما أن مشاركتها جاءت بناء على مرجعية جديدة تختلف عن أوسلو وهي اتفاق القاهرة عام 2005 بين الفصائل الفلسطينية، حيث اتفقت جميع الأطراف على آلية إجراء الانتخابات التشريعية وضرورة إصلاح منظمة التحرير كي تنضم لها حماس والجهاد والمبادرة الوطنية.[4]

لكن نفس الاتفاق الذي تعتبره حماس دليلاً على أن مشاركتها في الانتخابات التشريعية لم تكن وفقاً لأوسلو وبالتالي فإنها لم تتناقض مع ميثاقها، يتضح فيه أن حماس تناقضت مع ميثاقها في بند آخر وهو الخاص بموقفها من منظمة التحرير، فحسب اتفاق القاهرة اتفقت الفصائل الفلسطينية على إصلاح منظمة التحرير سياسياً وهيكلياً كشرط لانضمام بقية الفصائل بما فيها حماس دون الحديث عن أي قضايا أيديولوجية، بينما يشير ميثاقها السياسي في المادة السابعة والعشرين إلى أن الانخراط في منظمة التحرير يتطلب تبنيها للإسلام، حيث ورد فيها:

---

[1] Alsharq Alawsat, 21 April, 2012. At
http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=673714&issueno=12198#.Ukpif9Li0QB

[2] صحيفة عكاظ، 10-2-2010

[3] صحيفة الاقتصادية، 15-5-2011. http://www.aleqt.com/2011/05/15/article_538275.print

[4] Middle Eastren Studies Journal. (2005, Spring). The Text of the Cairo Agreement 2005. P 31.

" When the Palestine Liberation Organiza- tion adopts Islam as its system of life, we will be its soldiers and the firewood of its fire, which will burn the enemies ".[1]

ثالثاً: بعد فوز حركة حماس في انتخابات 2006 وتشكيلها الحكومة الفلسطينية العاشرة بدأت تظهر مرونة كبيرة في مواقفها السياسية، وهو ما يمكن اعتباره مؤشرات على اقتناع حماس بأن الميثاق السياسي لم يعد يعبّر عن مواقف الحركة الحقيقية، من أهم هذه المواقف التي حدثت بين 2006-2012 الآتي:

- تأكيد خالد مشعل على ما تم تداوله في وسائل الإعلام نقلاً عن قيادات أخرى في الحركة من أن الحركة توافق على إقامة دولة فلسطينية على حدود عام 1967، وبالرغم من أن حماس تجادل أن هذا الأمر لا يتناقض مع موقفها المبدأي الواضح في الميثاق فقبولها بدولة على حدود 67 هو حل مؤقت وليس نهائي، إلا أن التناقض مع الميثاق يظهر في زاوية أخرى من التصريح، وهو القبول بدولة مؤقتة على 67 يعني القبول بنهج الحلول السلمية والتسويات السياسية المرفوضة وفقاً للميثاق. فمشعل أورد الآتي في مقابلة مع (سي إن إن) "انه ليس أمامنا إلا طريق من اثنين، إما وجود إرادة دولية من أمريكا وأوروبا والمجتمع الدولي تدفع إسرائيل إلى مسار السلام وإقامة دولة فلسطينية على حدود عام 1967 مع حق العودة، وهذا أمر محل توافق فلسطيني، أو أن تواصل إسرائيل رفض ذلك فنستمر في خيار مقاومتها."[2]

- في خطوة لاحقة للمشاركة في الحكومة وبعد أن بدأ الخلاف الفلسطيني الداخلي يزداد، أظهرت حركة حماس مؤشرات جديدة على إمكانية تخليها عن نهجها السابق، وإن كان هذه المرة بصيغة غير مباشرة وتحفظ لها خط الرجعة وتعفيها من المسؤولية أمام مؤيديها، فقد قبلت حركة حماس التوقيع على وثيقة الوفاق الوطني عام 2006 من أجل المصالحة الوطنية، علما أنها نصت على "تركيز المقاومة في حدود عام 1967"[3] وهي تعطي دلالات على قبول ضمني بتخلي حماس عن مواجهة إسرائيل داخل حدود عام 1948.

- الخطوة الأبرز كانت بعد عام واحد فقط من توقيع وثقة الوفاق الوطني، وقد حملت تناقضاً صارخاً مع الميثاق، حيث وقعت حماس اتفاق مكة في المملكة السعودية 2007 من أجل المصالحة الوطنية الفلسطينية، ونص هذا الاتفاق على أن "احترام الاتفاقيات التي وقعتها منظمة التحرير سابقاً"[4]، فالميثاق يعتبر التنازل عن أي جزء من فلسطين مخالفة للشريعة الإسلامية ولا يمكن القبول به، لكن حماس تجاوزت ذلك وأعلنت احترامها لتلك الاتفاقيات.

- رغم الانقسام الفلسطيني، حماس لم تتوقف عند احترام الاتفاقيات الموقعة مع إسرائيل، بل قامت بتأييد محمود عباس عام 2012 في مسعاه من أجل حصول فلسطين على صفة دولة مراقب في الجمعية العامة للأمم المتحدة، وقد أصدرت حماس بياناً رسمياً أوضحت فيه دعمها الكامل للرئيس محمود عباس في هذا المشروع.[5] علماً أن هذه الخطوة ترتكز أساساً على القبول بالقرارات الأممية السابقة بخصوص فلسطين وهي 194 و 242 و 338، وهي قرارات مرفوضة وفقاً لميثاق حماس.

أسباب عزوف حماس عن تغيير ميثاقها السياسي

كما اتضح آنفاً، فإن المطالب الموجهة إلى حركة حماس كي تجري تغييراً على ميثاقها متعدّدة المصادر، ومنها مطالب نابعة من حرص على مصلحة الحركة وأخرى تحرص على المصلحة الوطنية الفلسطينية. مضافاً إلى تلك المطالب فإن المؤشرات التي أظهرتها حركة حماس من خلال خطابها وسلوكها السياسي تؤكد أنها على قناعة بما ورد في معظم تلك المطالب، وهو ما يدفع إلى تساؤل مهم حول أسباب امتناع الحركة عن إجراء تعديلات على الميثاق. في هذا الجزء من الورقة، سيتم طرح بعض الأسباب المستنتجة من تحليل واقع وأدبيات الحركة، وهذه الأسباب متداخلة لا يمكن فصلها عن بعضها، وهي كالآتي:

---

[1] Journal of Palestine Studies XXII, no. 4 (Summer 1993), pp. 122-134. P 131.

[2] صحيفة الاقتصادية، مصدر سبق ذكره.

[3] *National Conciliation Document of the Prisoners*. (2006). Retrieved May 4, 2012. http://www.alzaytouna.net/en/resources/documents/palestinian-documents/109091-national-conciliation-document-of-the-prisoners-wathiqat-al-asra-2006.html

[4] *Mecca Agreement & Program of the Palestinian Unity Government*. (2007). Retrieved May 4, 2012. http://www.alzaytouna.net/en/resources/documents/palestinian-documents/109086-mecca-agreement-amp-program-of-the-palestinian-unity-government-2007.html

[5] Aljazeera Net, 26 November, 2012. At: http://www.aljazeera.net/news/pages/36682735-7548-4592-89bc-99927dc13520

أولاً: القاعدة الجماهيرية المؤدلجة

تتمتع حركة حماس بقاعدة جماهيرية واسعة، ليس كلهم أعضاء في التنظيم، لكنهم مناصرون ومؤيدون للحركة ويصوتوا لها في أي انتخابات. هذه القاعدة العريضة تم تجنيدها أو استمالتها بشكل أساسي من خلال خطاب إسلامي عبر (شبكة دعوية) سخّرتها حركة حماس لإيصال صوتها إلى أكبر قد ممكن من المواطنين. سابقاً؛ كانت المساجد والمؤسسات التعليمية الدينية بالإضافة إلى إعلام بدائي تمثل في منشورات ورقية سرية هي آليات الحركة المتاحة للتواصل مع الجمهور. مع مرور الوقت أصبحت حركة حماس تمتلك الفضائيات والإذاعات والصحف المطبوعة والمواقع الالكترونية والمراكز البحثية والجمعيات الخيرية والأندية الرياضية وحتى المستوصفات الطبية، وكلها تقدم رسالة الحركة إلى المجتمع بشكل مباشر وصريح كما هو الحال مع وسائل الإعلام وبشكل غير مباشر كما هو الحال مع مؤسسات المجتمع المدني.

استخدام الخطاب الديني في معظم الأحيان للتواصل مع الجماهير، واستخدام التربية الدينية كمرحلة أولى من مراحل التجنيد السياسي، نمّت الاعتقاد لدى من ينضم إلى حركة حماس أن عضويته في الحركة أو مناصرته لها على أقل تقدير يمكن اعتبارها دعماً للإسلام، وخاصة أن القضية الأساسية التي تعتبر مبرر وجود حماس وهي الصراع مع إسرائيل، يتم النظر إليها كصراع ديني، ويتم الحكم على الوسائل المستخدمة في حل الصراع من منطلق ديني، فيتم اعتبار الخيار العسكري جهاداً واجباً، فيما يتم اعتبار المفاوضات تنازلاً حراماً.

صيغة الحلال والحرام التي ورّطت حماس بها نفسها لتحكم على قضايا سياسية، جعلت من إمكانية تغيير موقفها لاحقاً تبعاً لتطورات المشهد السياسي، أمراً محرجاً جدّاً ويصعب تبريره. وغالباً ما تلجأ الحركة إلى إنكار إطلاقها الأحكام الدينية على السياسات العامة، إلا أنها تقوم بذلك عملياً من خلال شبكتها الدعوية التي نشرت ثقافة سياسية تعتبر المخالفة في المنهج نوعاً من الخيانة، وهو ما شكّل لديها قاعدة جماهيرية مؤدلجة ومجنّدة على أساس ديني، وبالرغم من أن هذا الأمر حقق منفعة لحركة حماس من حيث زيادة انضباط أعضائها وانخفاض احتمالية تحويلهم لانتمائهم السياسي، إلا أن هذه القاعدة أصبحت خطّاً أحمراً لا تستطيع قيادة حركة حماس تجاوزه إذا ما فكّرت في تغيير مواقفها –المبرّرة دينياً– السابقة.

لذلك فإن أي تراجع في مواقف الحركة بشكل صريح عمّا ورد في أدبياتها، سيشكل خطورة على تماسك قاعدتها الجماهيرية، وهذا ما قد يفسر للمراقبين أن حماس تتعامل بحساسية ودقة شديدة مع أي اتفاق فلسطيني داخلي لترتيب الشؤون الفلسطينية، ومن الأمثلة على تخوفها من فقدان بعض أنصارها نتيجة لظهورها بموقف المتراجع سياسياً، يمكن النظر إلى تصميمها على استخدام مصطلح (تركيز) بدل (حصر) المقاومة في أراضي عام 1967، كأحد بنود وثيقة الوفاق الوطني عام 2006، بالإضافة إلى رفضها التوقيع على اتفاق مكة حتى تم استبدال الجملة التي تنص على الالتزام بالاتفاقيات الموقعة مع الجانب الإسرائيلي إلى احترام تلك الاتفاقيات. بإصرارها ذلك، يبدو واضحاً تخوّفها من توقيع اتفاق يتناقض مع ميثاقها، لذلك تلجأ إلى مصطلحات مرنة قابلة للتأويل يمكن أن تفسرها بأكثر من شكل لأعضائها.

ثانياً: الخوف من فقدان التمايز عن الحركات الوطنية المنافسة

يبدو أن حماس تدرك جيّداً أن أي تراجع منها في مواقفها السياسية أو في نهجها، قد يفسّر على أنه انجرار نحو تجربة منظمة التحرير الفلسطينية، والتي تخلّت عن الكفاح المسلح وتبنت التسوية السياسية وقبلت بإقامة دولة فلسطينية على حدود عام 1967 بعد أن اعترفت باسرائيل، لذلك فإن أي مواقف شبيهة بتلك المواقف مثل قبول حماس بدولة مؤقتة على حدود عام 1967 قد يفسرها المجتمع على أنها تطابق تجربة منظمة التحرير، وهذا ما قد يدفع أنصار حركة حماس وأعضائها للنفور من السياسات والمواقف الجديدة التي لا تتفق مع أيديولوجيتهم وتربيتهم الدينية. فحماس حين تتبنى خيارات سياسية مشابهة منظمة التحرير، تكون بذلك قد فقت تمايزها عن الحركات الوطنية الاخرى وخصوصاً حركة فتح، خاصة أن نقاط الخلاف الأبرز بينهما سياسية، فيما التباينات الاجتماعية محدودة جدّاً بحكم أن السلوك الاجتماعي لأبناء كافة التيارات السياسية العلمانية والإسلامية واليسارية متجانس نوعاً ما.

خالد الحروب ينتقد بشدّة تخوّف حماس من تغيير ميثاقها خشية اتهامها بتتبع مسار منظمة التحرير، حيث أشار إلى أن "هذه حجة لا قيمة لها في السياسة لأن التغيير ليس عيباً في حد ذاته، بل مطلوب وفيه استجابة واعية للمعطيات الجديدة، والأهم أيضاً هو مضمون التغيير. فما هو مطلوب بشكل ملح لا يتعدى التخلص من كل الإشارات العنصرية والتي تستهدف اليهود كأبناء ديانة والتي تتورط في مسار

اللاسامية الأوروبي"[1]. خالد الحروب ربما يتغافل هنا عن أن المطلوب من حركة حماس يتجاوز التخلص من الإشارات العنصرية في الميثاق ليصل إلى تقديمها تنازلات سياسية تفقدها مبرر وجودها كحركة تتميز عن باقي الحركات الفلسطينية.

ما يزيد الأمور تهديداً لشعبية حركة حماس، وما يمنعها من إبداء مرونة أكثر في مواقفها السياسية، أن هناك بديلاً إسلامياً عنها، يتمثل في حركة الجهاد الإسلامي أو حزب التحرير الإسلامي وبعض التيارات السفية والجهادية والدعوية والصوفية، وهو ما قد يعني أن مثل هذه الحركات قد تشكل نقطة جذب جديدة لمن تقبلوا الانضمام لحماس على أساس ديني. حماس تدرك ذلك جيّداً، لذلك تبدو حذرة جدّاً في مخاطبة أعضائها أكثر من حذرها في مخاطبة المجتمع الدولي. إسرائيل أصبحت واعية ايضاً لهذه القضية وبدأت مطالبة الغرب بدعم التيارات الإسلامية الصوفية لضرب حركات الإسلام السياسي على مستوى أوسع من المستوى الفلسطينية.[2]

ثالثاً: فشل النماذج الإسلامية المستحدثة

في الواقع الفلسطيني الحديث، يوجد نموذجان للحركات الإسلامية التي قبلت بالتعامل مع سلطة أوسلو. النموذج الأول هو حزب الخلاص الوطني. تأسيس هذا الحزب يعزز مصداقية الادعاء الوارد في هذه الحركة من أن حماس رفض حماس للتغيير ينبع من خوفها من أنصارها أكثر من كونه موقفاً مبدئياً، فحزب الخلاص الإسلامي تم تأسيسه من قبل بعض قيادات حركة حماس عام 1995،[3] وذلك من أجل التعامل مع سلطة أوسلو، وهو ما يعكس قبولها بالتعامل معها في نهاية المطاف لكنها لا تريد أن تحمّل الحركة ثمن هذا التعامل. على أي حال فإن هذا الحزب الذي نظر إليه البعض كانشقاق عن رحكة حماس، انكشفت علاقته الوثيقة بحركة حماس بل تماهيه معها، إلى الحد الذي أدى إلى اندثاره وانخراط قيادته مجدّداً في صفوف قيادة حماس. بالنظر إلى هذا الحزب يبدو أنه لم يحقق أي شعبية تذكر، وهو في هذه الحالة لم يخدم حركة حماس بكون أداة تواصل مع السلطة فقط، وإنما مثل لهم تحربة عملية أكدت لهم عدم شعبية مثل هذه النوعية من الحركات الإسلامية.

النموذج الثاني يتمثل في حركة الوسطية التي أسسها البروفيسور الفلسطيني عام 2007 محمد داوودي كحركة وطنية إسلامية تطالب بتحقيق السلام مع إسرائيل من خلال المفاوضات، وتنادي بإقامة دولة علمانية ديمقراطية تؤمن بالقيم الليبرالية التي لا تتعارض كما يدّعي مؤسس الحزب مع القيم الإسلامية الواردة في النصوص الإسلامية. محمد داوودي لا يخفي أن هذه الحركة تأتي في إطار تقديم بديل إسلامي عمّا أسماه الحركات الراديكالية الفلسطينية.[4]بالرغم من أن حركة الوسطية لم تشارك حتى اللحظة في انتخابات حتى يكون تقييم شعبيتها دقيقاً، إلا أن مراقبة المشهد السياسي الفلسطيني منذ نشوئها حتى اللحظة يدلل على أنها حركة لا وزن حقيقي لها في الشارع ولا تؤثر في الحراك السياسي الداخلي، ولا ذكر لها على الساحة السياسية.

هاتان التجربتان يبدو أنهما كفيلتان بترسيخ اعتقاد حركة حماس بأن خطابها السياسي وأدبياتها أقرب إلى الجمهور من أي خطاب إسلامي آخر، ولذلك يصعب عليها تبني خيارات جديدة قد تهدّد شعبيتها. رغم ظهور بعض التكهنّات على أن حركة حماس تتخذ من حزب العدالة والتنمية قدوة لها، وخصوصاً بعد فوزها في انتخابات المجلس التشريعي الفلسطيني 2006، وأنها قد تلجأ تدريجياً إلى تغيير برامجها بما يتناسب مع ظروف مشاركتها في إدارة المؤسسات الفلسطينية، وقد برزت بعض القيادات في حركة حماس من خلفيات أكاديمية يعتقد أنها تشكّل تياراً فكرياً جديداً داخل حركة حماس يمكن أن يدفع بها نحو مزيد من التغيير، ومن أبرزهم نائب رئيس الوزراء في الحكومة العاشرة الدكتور ناصر الدين الشاعر،[5] لكن يبدو أن نفوذه يقتصر على دائرة ضيقة من الأكاديميين في الضفة الغربية، دون أن يكون له تأثير قوي على القاعدة الجماهيرية كما هو الحال مع القيادات التقليدية الزهار وهنية في قطاع غزة، ولذلك تبقى مسألة التغيير الجذري في ميثاق الحركة أمر غير متاح حتى اللحظة.

---

[1] خالد الحروب، مصدر سبق ذكره.

[2] داني روتشيلد، تومي شتاينر، تقدير هرتسليا 2012: إسرائيل في عين العاصفة (هعرخت هرتسليا 2012: يسرائيل بعين سعروت)، يناير 2012، مؤتمر هرتسليا الثاني عشر، ميزان الحصانة والأمن القوم، مركز هرتسليا متعدد الاتجاهات.

[3] Alkhalaas National Party, at http://www.wafainfo.ps/atemplate.aspx?id=3561.

[4] Interview with Mohammed Dawoudy, the founder of Alwasateiah Movement, at http://fikraforum.org/?p=2607&lang=ar

[5] Khaled Hroub, Hamas. A Beginner´s Guide, Pluto, London–Ann Arbor 2006.

رابعاً: لأن التغيير بحاجة إلى قيادة مجمع عليها (كاريزمية)

مما لا شك فيه أن ما ميز حركة حماس حتى فترة قريبة هو انسجام قيادتها وتوحدّهم خلف رؤية واحدة ومنهج واضح ومحدد، ما ساعدها في ذلك هو أن القيادات المؤسسة للحركة هي ذاتها التي قادت الحركة فترة طويلة، ولم تتمتع هذه القيادات بأي امتيازات تذكر يمكن أن تشكل مطمعاً لأحد، بل إن قيادة حركة حماس يعتبر عبئاً على تلك الشخصيات، وقد تعرض بعضهم للاعتقال أكثر من مرة لفترات طويلة قبل أن تقوم إسرائيل باغتيال بعضهم، كما حصل مع الشيخ أحمد ياسين (الزعيم الروحي لحركة حماس) وعبد العزيز الرنتيسي وإسماعيل أبو شنب وصلاح شحادة وغيرهم الكثير، أو حتى محاولة الاغتيال كما حصل مع الدكتور محمود الزهار وخالد مشعل.

إلا أن هذا التماسك في صفوف القيادة، والالتفاف الجماهيري حولهم بدأ يتراجع مع نهاية الانتفاضة الفلسطينية الثانية، حيث غاب عن قيادة الحركة اثنان من أبرز قياديها وأكثرهم شعبية وهما أحمد ياسين والرنتيسي، لكن هذا التراجع لم يتضح إلا بعد أن شاركت حماس في الانتخابات التشريعية، وبدأت قيادات الحركة التي طالما نظر إليها كشخصيات ثورية تعيش نفس ظروف المجتمع تتحول إلى وزراء وبرلمانيين، وهو ما بدأ في كسر الصورة النمطية لقيادة حماس. بدأ المراقبون بعدها ومعم أنصار من الحركة إلى الاجتهاد في تقسيم القيادات إلى صقور وحمائم وحلفاء لإيران وسوريا وحلفاء لدول خليجية.

في ظل الخلاف الفلسطيني الداخلي، كانت البيئة خصبة أكثر لزيادة الفجوة بين قيادة حركة حماس، وقد تعزّزت هذه الفجوة بعد الانقسام الفلسطيني الذي وصل أوجه في 2007 حين استخدمت حماس القوة للسيطرة على قطاع غزة،[1] وبدا واضحاً أن قيادة حماس في غزة اتخذت قرارها بمعزل عن رغبة بقية قيادة حماس في الضفة الغربية والخارج أو حتى في السجون. في مثل هذه الحالة من الخلاف غير الصريح حول صوابية السيطرة على قطاع غزة، وبعد أن دفع أبناء حماس في الضفة الغربية ثمن ما أقدمت عليه حركتهم في غزة، حيث تعرضوا للاعتقال لدى أجهزة أمن السلطة الفلسطينية ومنهم من لقي حتفه خلال التحقيقات، فقدت قيادات حماس نقاءها أمام أعضائها وأمام المجتمع الفلسطيني.

ليس هذا فحسب، بل إن المأزق الذي وجدت قيادة حماس نفسها فيه بعد السيطرة على قطاع غزة، حيث تم تشديد الحصار عليها جعلها في موقف محرج أمام المجتمع الفلسطيني وأبنائها، إلا أن حماس استطاعت الصمود وقد رمّمت شعبيتها بعد تصديها للحرب الإسرائيلية عامي 2008 و 2012. إلا أن قيادة حماس عادت من جديد لتواجه إشكالية جديدة بعد حدوث عدد من الثورات في العالم العربي، وقد شكّل خروجها من سوريا إثر اندلاع الثورة هناك نكسة للحركة تمثلت في جانبين:

أولاً: اضطرارها إلى توزيع أعضائها على أكثر من دولة مما يعني زيادة إمكانية الضغط عليها وخضوع مواقفها لرغبات الدول المستضيفة وخصوصاً دولة قطر، وهو ما أضعف من شعبية القيادات مرة أخرى ووضعهم محل اتهام بتبعيتهم لأجندة إقليمية نتيجة حاجتهم للدعم المالي بعد أن توقفت إيران عن ذلك.

ثانياً: نتيجة لما ورد في النقطة السابقة، تولّد خلاف جديد في أروقة الحركة حول الموقف من سوريا وإيران، وقد بدا واضحاً أن قيادات حماس في قطاع غزة تفضل الإبقاء على علاقة جيدة مع إيران، وهذا ظهر من خلال زيارة هنية لطهران عام 2012.[2] في حيان تفضل القيادة في الخارج أن تفتح خطوط جديدة مع قطر وتركيا، والأنظمة العربية الجديدة وخصوصاً في مصر وتونس. إلا أن الأمور في مصر تغيرت بسرعة كبيرة وخارج نطاق توقعات قيادة حماس، وتم الانقلاب على الرئيس المنتخب محمد مرسي الذي كان يعتبر حليفاً لحماس كونه وصل للرئاسة كمرشح للاخوان المسلمين.

هذه التقلبات في منطقة الشرق الأوسط، مسبوقة بالخلافات الفلسطينية، وفي ظل غياب القيادات الأهم في تاريخ حماس، باتت حماس تفتقد إلى شخصية قيادية واحدة يمكن القول أنها تتمتع بكاريزما الرنتسي والياسين، ولذلك فإنه يصعب على أي من القيادات الحالية التي لا تتمتع بتأييد القاعدة الجماهيرية بشكل كامل أن تقدم على خطوة تحمل التغيير الجذري في نهج حركة حماس الذي رسمه القادة المؤسسون. لقد نجحت حماس في الإعلان عن قبولها بدولة مؤقتة على حدود عام 1967،[3]لكن ذلك جاء عقب شعور حماس بالقوة نتيجة انسحاب إسرائيل من قطاع غزة وفوزها في الانتخابات، وهو ما ضمن هدوء وتقبّل مؤيديها، نتيجة لإيمانهم المطلق بنزاهة أحمد ياسين، إلا أن أي خطوات قادمة

---

[1] "Hamas Coup in Gaza: Fundamental Shift in Palestinian Politics." *Strategic Comments,* vol. 13, no. 5 (2007), p. 1.

[2] Alwatan Newspaper, 31 January 2012.

[3] Fawaz A. Gerges, The Transformation of Hamas, *The Nationa*, 25 January 2010. P. 20-22.

تحتاج إلى شخصية تتمتع بثقة الجماهير بشكل مطلق بالاضافة إلى دعم وإسناد بقية القيادات حتى لا تكون أي عملية تغيير بداية لانشقاق الحركة، وهو ما يعتبر عاملاً إضافياً في إعاقة تعديل الميثاق.

الاستنتاجات

إن القراءة التحليلة لميثاق حركة حماس تشير إلى أن صياغة الميثاق ونشره عام 1988 جاءت بمعزل عن أي تقدير من الحركة على إمكانية تطوّر دورها ليشمل العمل السياسي من خلال مؤسسات حكومية، فكان واضحاً أن تعبير عن رغبة قيادات الإخوان المسلمين في فلسطين على لعب دور فاعل بعيداً عن التيارات السياسية الوطنية واليسارية. كما أن المفردات المستخدمة في الميثاق السياسي تعكس غياب التخطيط بعيد المدى لدى الحركة آنذاك، فلغة الميثاق المستخدمة موجهة للفلسطيين ولا يمكن أن تكون مقبولة للتداول على الصعيد الدولي، مضافاً إلى ذلك؛ فإن منهجية الحركة الموضحة في الميثاق تبدو وكأنها ردة فعل على التيارات السياسية الفلسطينية الأخرى ولا تشكّل بديلاً متكاملاً للتعامل مع حالة الاحتلال، فاعتبار المقاومة العسكرية هي النهج الوحيد بمعزل عن أي دور سياسي أو علاقات مع المجتمع الدولي لا يمكن أن تكون كافية لتحقيق أي تقدم في إنهاء الصراع، فبداية القضية الفلسطينية لم تكن منفصلة عن التطورات على الصعيدين الإقليمي والدولي ولذلك فإن حلها لن يكون منفصلاً عن التعامل مع القوى الدولي والإقليمية.

بعد أن بدأت حماس تعطي مؤشرات عديدة على تطوّر دورها من حركة عسكرية ذات نشاط اجتماعي محلّي إلى حزب سياسي، وبعد أن طرحت نفسها كنقيض لمنظمة التحرير والفاصئل المكوّنة لها، أصبحت الحركة وميثاقها محل نقد دولي وإسرائيلي وفلسطيني. واجهت حماس على المستوى الدولي والإسرائيلي وجزئياً الفلسطيني مطالباً عدة من أجل تعديل ميثاقها ويمكن تلخيص هذه المطالب في القبول بالتسوية السياسية على أساس حل الدولتين، بما يعنيه ذلك من ضرورة إعادة صياغة بعض بنود الميثاق بما ينسجم مع هذا التعديل المطلوب. إضافة إلى ذلك فإن هناك مطالباً فلسطينية من قبل التيارات الوطنية واليسارية تتعلق بضرورة تغيير نظرة حماس للصراع في فلسطين على أنه ديني، وعدم التطرق إلى مواضيع مثل إقامة دولة إسلامية أو أسلمة المجتمع الفلسطيني.

الجديد في هذه الورقة بالإضافة إلى التأكيد على وجود المطالب سابقة الذكر، أنها وضحت مطالب جديدة لتغيير الميثاق ليست صادرة عن خصوم حماس، وإنما من داخل أروقة حماس السياسية، فبحث إمكانية تغيير الميثاق من قبل حركة حماس، قد يعكس إدراك بعض نخبها لحقيقة وجود نقاط ضعف كثيرة في الميثاق، مثل المفردات التي تصور الصراع على أنه ديني، أو تلك البنود التي تركز على البعد العربي والإسلامي للقضية الفلسطينية وتعتبر أن الحل يجب أن يكون ضمن ثلاث دوائر هي فلسطين والعالم العربي والعالم الإسلامي دون الإشارة إلى أهمية البعد الدولي.

بمراقبة سلوك حماس وتحليل خطابها السياسي يتضح أن الحركة لا تلتزم حرفياً بمثاقها السياسي، وأنها تجاوزته وتحاول تجاهله، فخطابات حماس أكدت تنصلها من العلاقة التنظيمية مع الإخوان المسلمين ومن معاداة اليهود على عكس ما هو وارد في الميثاق، أما سلوكها السياسي فهو أكثر وضوحاً، حيث شاركت في انتخابات السلطة الفلسطينية الناتجة عن أوسلو، ووقعت على اتفاق مكة الذي يحترم ما وقعته منظمة التحرير مع إسرائيل، وأيّدت محمود عباس في مشروع رفع مكانة فلسطين في الجمعية العامة للامم المتحدة إلى صفة دولة مراقب، كل هذه المواقف تعكس بوضوح تهميش حماس لميثاقها.

المؤشرات التي نتجت عن خطاب وسلوك حماس السياسي تدفع للبحث في موانع تغيير الميثاق، وقد توصلت هذه الورقة إلى أن امتناع حماس عن إجراء أي تغيير في ميثاقها يعود إلى خشيتها من فقدان جزء كبير من مؤيديها وانجذابهم إلى تيارات سياسية متشددة، أو تيارات دينية دعوية، وهذا أمر يعزّزه خشيتها من أن يعتبرها أعضاؤها أنها تسير على نهج منظمة التحرير، كما أن حماس قد تكون تأثرت بتجربة الحركات الإسلامية الجديدة التي تبنت نهجاً متطابقاً مع نهج منظمة التحرير ولم تكتسب أي شعبية . بالإضافة إلى ذلك فإن استخدام حماس للمفردات الدينية في ميثاقها السياسي قد يحول دون إمكانية تغييرها نظراً لحساسية تغيير الأحكام الدينية، ولذلك فإن أي تغيير مهم يتطلب قيادة مجمع عليها حتى تقوم بهذه المهمة وهو أمر غير متاح لحماس في الوقت الحالي.

تأسيساً على ما سبق من استنتاجات، يمكن القول أن استمرار الضغط على حركة حماس من قبل اللجنة الرباعية عموماً والولايات المتحدة على وجه التحديد، وذلك كي تقوم بتعديل ميثاقها كشرط للتعامل معها وإزالتها عن قائمة الإرهاب، قد يؤدي إلى انحراف الحركة نحو التشدّد وتبنّيها لخطاب قريب من خطاب الحركات الجهادية، فحركة حماس إذا ما وجدت نفسها في موقع الاختيار بين الانفتاح على العالم أو الحفاظ على شعبيتها، ستضحي بإمكانية فتح علاقات مع المجتمع الدولي على أن تحفظ جماهيريتها التي تعتبر أساس قوتها ومبرر وجودها.

وعليه، يجب أن ينظر إلى خطات حماس الأخيرة بالاعلان عن الوثيقة الجديدة دون إلغاء ميثاقها كخطوة في الاتجاه الصحيح. حماس عملياً ألغت الميثاق دون تصريح بذلك، فنصوص الوثيقة الجديدة فيها تجاوز صريح لبنود الميثاق، وهو ما يحتاج بحثاً جديداً، في إطار دراسة مقارنة يُكتشف بها أهم التغييرات التي طرأت على توجهات الحركة السياسية وأرضيتها الفكرية.

المصادر والمراجع

Aljazeera Net, 26 November, 2012. At: http://www.aljazeera.net/news/pages/36682735-7548-4592-89bc-99927dc13520

Alkhalaas National Party, at http://www.wafainfo.ps/atemplate.aspx?id=3561.

Alsharq Alawsat, 21 April, 2012. At http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&article=673714&issueno=12198#.Ukpif9Li0QB

Baudouin Long, "The Hamas Agenda: How Has it Changed?" *Middle East Policy*, voL. 17, no. 4, Winter 2010.

Daniel Pipes, "Can Hamas and Hezbollah be Democratic?". *New York Sun*. March 22, 2005.

Fawaz A. Gerges, The Transformation of Hamas, *The Nationa*, 25 January 2010.

Hamas. (2005). Hamas' decision to participate in the 2006 Legislative Elections. Retrieved June 20, 2012. http://www.almoslim.net/node/40654

"Hamas Coup in Gaza: Fundamental Shift in Palestinian Politics." *Strategic Comments,* vol. 13, no. 5 (2007).

Jeroen Gunning, Peace with Hamas? The transforming potential of political participation, *International Affairs* 80, 2(2004). 233-25.

Journal of Middle Eastern Studies, No. 31 (Spring 2005), p. 20.

Journal of Palestine Studies XXII, no. 4 (Summer 1993), pp. 122-134. P 126-127.

Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland, Volume 20, Issue 2 (April 2010).

Khaled Hroub, Hamas. A Beginner´s Guide, Pluto, London-Ann Arbor 2006.

Mohammed Dawoudy, the founder of Alwasateiah Movement, at http://fikraforum.org/?p=2607&lang=ar

Ma'an News Agency, 11 February 2010, at http://maannews.net/arb/ViewDetails.aspx?ID=260740.

Mahjoob Zweiri, "The Hamas Victory: Shifting Sands or Major Earthquake?" *Third World Quarterly*, Vol. 27, No. 4 (2006).

Mecca Agreement & Program of the Palestinian Unity Government. (2007). Retrieved May 4, 2012. http://www.alzaytouna.net/en/resources/documents/palestinian-documents/109086-mecca-agreement-amp-program-of-the-palestinian-unity-government-2007.html

Middle Eastren Studies Journal. (2005, Spring). The Text of the Cairo Agreement 2005.

Middle Eastren Studies Journal. (2005, Spring). The Text of the Cairo Agreement 2005.

National Conciliation Document of the Prisoners. (2006). Retrieved May 4, 2012. http://www.alzaytouna.net/en/resources/documents/palestinian-documents/109091-national-conciliation-document-of-the-prisoners-wathiqat-al-asra-2006.html

Ramzy Baroud, A New Charter for Hamas, *Counterpunch. March 2*5-27, 2011.http://www.counterpunch.org/2011/03/25/a-new-charter-for-hamas/

Riad Malki, "The Palestinian Elections: Beyond Hamas and Fatah," *Journal of Democracy,* Vol. 17, No. 3 (July, 2006), pp. 131-132.

Shaul Mishal, The Pragmatic Dimension of the Palestinian Hamas: A Network Perspective, *Anned Forces & Society*. Summer 2003.

Steven Simon and Jonathan Stevenson, *The National Intrest*, winter 2003/2004.

The Anti-Defamation League, Anti-Semitism in the Hamas Charter: Selected Excerpts, 13 May 2011, at http://archive.adl.org/main_israel/hamas_charter.htm

Ziad Abu-Amr, Hamas: A Historical and Political Background. *Journal of Palestine Studies,* Vol. 22, No. 4 (Summer, 1993),

السياسات التركية تجاه القضية الفلسطيني (امس ، اليوم و الغد)

د /بيسان مصطفى موسى

عرف الموقف التركي ازاء القضية الفلسطينية تصاعدا مطردا و ملحوظا بالعودة الى المحطات التاريخية التي مرت بها القضية خاصة في فترة حكم حزب العدالة و التنمية على اساس ميولاته الاسلامية . فلطالما كانت فلسطين جزء من الدولة العثمانية خلال الاحتلال البريطاني لها عام.1922 كما ارتبطت تركيا بالقضية في اطار الارتباط و الانتماء الاسلامي و هو الامر الذي استمر حتى يومنا.فما هي التطورات في الموقف التركي ازاء القضية الفسطينية اذ مرت بمراحل عدة ؟

الخلفية التاريخية للدور التركي من القضية الفلسطينية.

فجذور القضية الفلسطينية ممتدة منذ الامبراطورية العثمانية ،وفي فترة الدولة العثمانية (1924–1299) تطور موقف الدولة من القضية حسب قوتها و ضعفها ، فعندها بدا الضعف يدب في اوصال الدولة و سمحت بالامتيازات الاجنبية في اقليمها تحت ضغوط من الدول الكبرى استطاع رجل الاعمال اليهودي الانجليزي موشيه مونتيفيوري ان يحصل على ضمانات من الدولة العثمانية بالحماية و الامتيازات ، حيث انشاء المستعمرات بدءا من 1840– 1839 ، حيث تضاعف عدد اليهود الى 22 الف مستعمر يهودي عام 1881 يتركز غالبيتهم في القدس ، حيث تحصل موشيه على فرمان عثماني عام 1859 بشراء ارض خارج اسوار القدس اقام عليها مستشفى و مبان لليهود و تحولت الى اول مستعمرة لليهود باسم يمين موشيه.

و عندما تولى السلطان عبد الحميد الثاني الخلافة (1909–1876) واراد تقوية الدولة و اطلق فكرة الجامعة الاسلامية نجح في التصدي للمشروع الصهيوني في فلسطين.

وفي عام 1901 حاول ثيودور هيرتزل – مؤسس المشروع الصهيوني – كسب موافقة عبد الحميد الثاني على توطين اليهود في فلسطين الا ان السلطان العثماني رفض طلبه، لان فلسطين كانت جزءا من الامبراطورية العثمانية فكان السلطان حامي الاماكن المقدسة .

و بعد تولي مصطفى كمال اتاتورك الحكم و الغاء الخلافة الاسلامية عام 1924 و ارسى اتاتورك مبداء– السلام في الداخل و السلام في الخارج– ، حيث استمرت العلاقة بالقضية الفلسطينية و ان كان في اطار اكثر انعزالية في ضوء توجهات الفترة الاتاتوركية (1939 –1923حيث ركز بصورة اكبر على سياسته لتغيير تركيا(1).

و مع اشتداد التقارب التركي الاسرائيلي مباشرة بعد قيام الكيان الصهيوني في 15/05/1948 و اعتراف تركيا به في مارس 1949 و تصويتها الى جانب القرار رقم 194 الذي دعى الى تعويض اللاجئين الفلسطينيين في فلسطين (2)و تقدمت تركيا بمشروع قرارمن اجل تاسيس وكالة غوث و تشغيل و حماية اللاجئين الفلسطينيين ، وعمدت الى اقامة علاقات تجارية معه و سمحت بهجرة اليهود الاتراك الى فلسطين مبررة ذلك بالضغوط الامريكية و شروط حلف الناتو . (3)

و في 9 مارس1950 تم افتتاح سفارة لها في تل ابيب، بتعيين وزير فوق العادة ، و في سنة 1952 تم تبادل السفراء ووقوف تركيا الى جانب الغرب محتجة على قرار مصر منع السفن الاسرائيلية عبر قناة السويس عام 1951 ، و فاجاء خطاب رئيس الوزراء التركي انذاك عدنان مندريس في واشنطن الذي القى باللوم على الغرب و قال فيه لقد حان الوقت للاعتراف بحق اسرائيل في الحياة.(4)

و لكن بعد اعدام عدنان مندريس تغير الموقف التركي بشكل ايجابي جذريا في فترة الستينات و السبعينات و الثمانينيات حيث عرف الموقف التركي تجاه العرب و القضية الفلسطينية تحولا ايجابيا فقد احتجت تركيا في الامم المتحدة ووقفت ضد الاحتلال الاسرائيلي للاراضي العربية ، و في 22 جوان 1967 خاطب وزير الخارجية التركي احسان صبري جاغليا نفيل الهيئة العامة للامم المتحدة قائلا ان الحكومة التركية تعلن انه لا يمكن قبول اغتصاب الاراضي عن طريق القوة و من الضروري ان تصر الامم المتحدة على الانسحاب من الاراضي التي احتلتها(5).

كما لم تسمح تركيا للولايات المتحدة الامريكية ابان هذه الحرب ان تستخدم قواعدها العسكرية لمساندة اسرائيل في حرب 1973 النفط كسلاح , ما جعل السياسة التركية تلعب دورا موازنا في علاقاتها مع اسرائيل,كما سمحت تركيا للاتحاد السوفياتي العبور من اجوائها لمساعدة العرب(6).

وفي نوفمبر 1979، اتخذت تركيا موقفا داعما من خلال دخول حكومة بولنت اجاويد في

علاقات مع منظمة التحرير الفلسطينية ، و سمح لها بفتح مكتب في انقرة و بعد نحو تسعة اشهر احتجت تركيا بشدة على ضم اسرائيل القدس المحتلة و سحبت القائم باعمالها من تل ابيب و ابقت التمثيل الرسمي على مستوى السكرتير الثاني و اعتبر هذا الموقف بادرة للتقارب التركي– العربي(7)

و في 23 نوفمبر 1991 تم انعقاد مؤتمر مدريد بحضور عدد من الدول العربية و الكيان الصهيوني و اكدت وزارة الخارجية التركية على انه لا يمكن تاسيس سلام عادل و دائم في المنطقة دون تحقيق الانسحاب الاسرائيلي من الاراضي العربية المحتلة عام1967 ، دون الاعتراف بالحقوق الكاملة والمشروعة للشعب الفلسطيني باعلان الدولة الفلسطينية وعاصمتها القدس الشريف.

كما ساهمت تركيا في دعم اعمار غزة – اريحا اثر زيارة ياسر عرفات الى تركيا في 26– 25 سبتمبر 1993 بعد ان تم الاعتراف المتبادل بين اسرائيل و منظمة التحرير الفلسطينية في 16 سبتمبر .1993 و من المهم جدا الاشارة الى زيارة الرئيس التركي سليمان ديميريل الى غزة في 16 جويلية 1999 ، اكد من خلالها على اهمية الدور التركي في عملية السلام للرئيس الفلسطيني الراحل ياسر عرفات، وفي نفس الوقت فان عملية التسوية السلمية سهل لتركيا التوقيع على اتفاقية امنية مع اسرائيل و زيارات دبلوماسية و عسكرية من الجانبين(8)

الا ان اندلاع انتفاضة الاقصى الثانية في 28 سبتمبر 2000 بسبب اقتحام الرئيس اليهودي السابق شارون الحرم القدسي ، وقعت على اثرها مواجهات بين المصليين الفلسطينيين و قوات الشرطة الاسرائيلية تعبير عن رفضهم و استنكارهم لهذه الخطوة الاسرائيلية ، حينها وصف الرئيس التركي احمد نجدت سيزار الاعمال الاسرايلية و وصفها بالعنيفة و الاستفزازية ، بل اعتبرت العملية التي قامت بها اسرائيل في مدينة جنين بابادة جماعية مما اغضب اسرائيل و الولايات المتحدة.

و يظهر ان سياسة تركيا الخارجية في هذه الفترة كانت تحكمها عدة عقبات تجاه القضية الفلسطينية جراء سعيها للانضمام للاتحاد الاوروبي و الصراع الداخلي القائم بين العلمانيين و الاسلاميين ، ضف الى ذلك الازمة الاقتصادية و الفساد المالي و الاضطرابات في الشارع التركي نتيجة عدم الاستقرار السياسي لكثرة الحكومات المتعاقبة في فترة مابين(9).2002– 1993

ازدواجية المعايير التركية ازاء القضية الفلسطينية .

و منذ مجيء حزب العدالة و التنمية الى السلطة عام 2002 تحولت السياسة الخارجية التركية نحو الشرق الاوسط و زاد الاهتمام بالقضية الفلسطينية و ظهرت مواقفها تحديدا عند رفض رئيس الوزراء التركي رجب طيب اردوغان طلب لقاء رئيس الوزراء الاسرائيلي ارييل شارون في نوفمبر 2003 احتجاجا و تنديدا على المجازر من خلال حرب الابادة الاسرائيلية ضد الشعب الفلسطيني اثر اجتياح رفح من طرف القوات الاسرائيلية . و فضل اردوغان لقاء خالد مشعل رئيس المكتب السياسي لحركة حماس في الخارج(10).

كما رفض اردوغان مقابلة نائب رئيس الحكومة الاسرائيلية ايهود اولمرت في زيارته لانقرة على راس وفد تجاري في 13 جويلية 2004، اضافة الى تصريحات اردوغان النارية حين قال). هناك اطفال يرشقون بالحجارة و اسرائيليون يطلقون الصواريخ فان كان الاطفال ارهابيين فكيف نصف من يطلقون النار من المروحيات , انما دولة ارهابية ,(. جاءت هذه التصريحات تزامنا مع اغتيال الشيخ احمد ياسين زعيم حركة حماس عام 2004 مما ادى الى سحب السفير التركي من اسرائيل.

من جانبه ادان وزير الخارجية التركي عبد الله غول كافة اساليب التجويع و الحصار المفروض على الشعب الفلسطيني اثناء زيارته لمقر السلطة الفلسطينية في رام الله في جانفي(11).2005

في 25 جانفي 2006 اجريت الانتخابات التشريعية , و كانت النتيجة بفوز حركة حماس ب 74 مقعدا من اصل , 132 اما حركة فتح تحصلت على 45 مقعدا. و اثر هذه النتيجة دعى اردوغان خالد مشعل رئيس المكتب السياسي للحركة الى انقرة و هنئه بعكس العالم الغربي و الولايات المتحدة اللتان رفضتا هذه النتيجة على اعتبار ان حماس منظمة ارهابية.و انتقد استخدام اسرائيل العقوبات الاقتصادية ضد الفلسطينيين بسبب انتخابهم حماس (12). فيما وفرت هذه المبادرة لتركيا فرصة مهمة لتعزيز دورها كلاعب اساسي و مؤثر في الشرق الاوسط ، و ظهر جليا تعاون تركيا مع حركة حماس و ليس مع السلطة الوطنية الفلسطينية.

فيما كانت موسكو و طهران تستقبلان مشعل بصورة رسمية و على اعلى المستويات , و دافع اردوغان عن استقبال بلاده لوفد حماس و سعت حكومة حزب العدالة و التنمية الى تحقيق الرسالة التي وجهتها لحماس و هذا باعتراف حماس باسرائيل و نبذ العنف قبل التفاوض معها ، و هي الخطوة الاولى التي يجب ان تاتي من جانب حماس و هذا الامر يتعارض مع الاسس التي انتخبت لاجلها حماس.

هذا الدور المزدوج الذي لعبته تركيا على خطى حماس و اسرائيل اصطدم بعدم تقديم اي تنازل من اي طرف ، فلا حماس قبلت بذلك من دون مكاسب محددة للقضية الفلسطينية ، و لااسرائيل و الولايات المتحدة الامريكية اعطاتا اي اشارة ايجابية في حال تراجعت حماس عن جزء من خطابها السياسي (13).

و لكن رغم هذا لم تنقطع الاتصالات بين حماس و الحكومة التركية التي قامت هذه الاخيرة بدور الوسيط بين حماس و اسرائيل في عملية انقاذ الجندي الاسرائيلي جلعاد شاليط الذي تم اسره في غزة في 25 جوان(14). 2006 و حاولت تركيا من خلال سفر وزير الخارجية التركي داوود اوغلو الى دمشق في محاولة لابرام صفقة تقوم على اطلاق سراح شاليط و مجموعة من المعتقلين الفلسطينيين المحتجزين.

بعد فشل الاتصالات التركية ب اسماعيل هنية قررت تركيا ان تقصد سوريا و تلتقي مع خالد مشعل،و فعلا التقى اوغلو كبير مستشاري اردوغان و عبد الله غول بالرئيس السوري بشار الاسد ، و طرحا امكانية تدخل الاسد لنزع فتيل الازمة بين الاسرائيليين و الفلسطينيين(15).

حيث انتهجت تركيا سياسة متوازنة ازاء الملف العربي – الاسرائيلي ، ففي عام 2007 قامت تركيا بالوساطة بين السلطة الوطنية الفلسطينية و اسرائيل ، عبر الاجتماع الشهير بين الرئيس الفلسطيني محمود عباس و الرئيس الاسرائيلي شمعون بيريز ، بدعوة من الرئيس التركي عبد الله غول و السماح للرئيسيين بالتحدث امام البرلمان التركي ، ليكون اول مسؤول اسرائيلي يلقي خطابا في برلمان دولة مسلمة(16).و كان هدف تركيا لعب هذا الدور لتحسين صورتها لدى الرائ العام الاسرائيلي و في نفس الوقت يجعل من تركيا دولة فاعلة و مؤثرة في مسار تسوية الصراع العربي الاسرائيلي خاصة فيما يتعلق بالقضية الفلسطينية التي تعتبر المحرك الرئيسي لتحقيق السلم و الامن في منطقة الشرق الاوسط.

و من جانب اخر سعت تركيا للتوسط بين الرئيس الفلسطيني و حركة حماس لتسوية الخلافات بينهما ، و دعا الموقف التركي حركة حماس لضرورة ضم الحركة الى العملية السياسية و العمل على اقناعها بوقف اطلاق النار و ايجاد تسوية سياسية مع مختلف الفصائل الفلسطينية. و شهدت العلاقات التركية الاسرائيلية في سنة 2008 تذبذبا بسبب الحصار الذي فرضته اسرائيل على قطاع غزة فكان الموقف من الحصار على غزة اكثر فاعلية في محاولة كسر الحصار من خلال تنديد رئيس الحكومة التركية اردوغان ، و في 27 ديسمبر 2008 شنت اسرائيل حربا شعواء على قطاع غزة عرفت بعملية– الرصاص المصبوب(17).–

و بادر اردوغان بجولة دبلوماسية بين الدول العربية لمحاولة وقف العدوان على غزة في اثناء الاسابيع الثلاثة للحرب التي بدات عقب ستة اشهر من الهدنة بين اسرائيل و حماس ، و صرح وزير العدل التركي محمد علي شاهين في 3 جانفي 2009 واصفا اسرائيل بانها الدولة المحرضة الاولى للارهاب العالمي ، اما اردوغان فحمل موقف حماس و مطالبها الى مجلس الامن و استمر في مهاجمة اسرائيل بعنف وصولا الى حد مساءلته– هل لاسرائيل الحق في ان تكون عضوا في الامم المتحدة ، مؤكدا ان زعماء اسرائيل لن يفلتوا من عقاب التاريخ بسبب الماءساة التي اوقعوها بالفلسطينيين في غزة، ليبلغ الانتقاد التركي ذروته في المنتدى الاقتصادي العالمي في دافوس السويسرية في جانفي عام 2009حين غادر رئيس الوزراء التركي المنصة بشكل عنيف بعد نقاش حاد مع الرئيس الاسرائيلي شمعون بيريز(18).

و بعد عودة اردوغان من دافوس الى تركيا اطلق تصريحات حادة ضد بدء اسرائيل المرحلة الثانية من عدوانها على غزة من خلال الاجتماع الذي عقد في انطاكيا مبرزا تعاطفه مع اهل غزة، و يمكن اختصار الموقف التركي من العدوان على غزة كما يلي,

–وقف فوري لاطلاق النار من جانب اسرائيل و حماس ، و فتح جميع المعابر الى غزة و ارسال المساعدات الانسانية الى داخل القطاع.

–تبليغ مواقف حماس و مطلبها الى مجلس الامن ، حيث كانت تركيا في تلك الفترة عضو غير دائم.

–الغاء تركيا مشاركة اسرائيل في مناورات النسر سنة , 2009 و اجراء مناورات عسكرية غير مسبوقة بين الجيشين التركي و السوري ,و الغاء زيارة كانت مقررة لوزير الخارجية احمد داوود اوغلو لاسرائيل , بسبب عدم موافقة تل ابيب على وصول الوزير التركي الى غزة عبر الحدود الاسرائيلية مع القطاع.

–الشروع في اجراءات تبادلية لاطلاق سراح الاسرى و المحتجزين(19).

كما طالب مجلس الامن من خلال قرار1860 الوقف الفوري لاطلاق النار في قطاع غزة و لكن اسرائيل رفضت ذلك مما جعل من اردوغان يطرح على زعماء الدول العربية مصر و السعودية و الاردن و سوريا و السلطة الفلسطينية خارطة طريق تقوم على مرحلتين لتامين وقف اطلاق النار العاجل و تهيئة الارضية المناسبة لاستئناف مفاوضات السلام و نشر قوات دولية لحفظ السلام في غزة و استعادة التهدئة بين حماس و اسرائيل(20).

و في 31 ماي 2010 صعدت وتيرة التوتر بين تركيا و اسرائيل بسبب الهجوم على اسطول الحرية المتوجهة الى غزة مما ادى الى استمرار تدهور العلاقات بين البلدين , حيث قامت القوات الخاصة التابعة للبحرية الاسرائيلية بتنفيذ عمليتين عسكريتين مزدوجتين ، الاولى هي اعتراض سفن قافلة اسطول الحرية لقطاع غزة و الثانية هي عملية قتل تسعة ناشطين اتراك بالاضافة الى جرح 50 بالمائة و اعتقال من كان على متن السفينة و قد كان الاسطول يحمل مساعدات غذائية و طبية في محاولة لفك الحصار عن قطاع غزة(21).

لقد ادى هذا الاعتداء الى ازمة حادة بين تركيا و اسرائيل حيث بادرت تركيا بسحب سفيرها من اسرائيل كما استدعت خارجيتها السفير الاسرائيلي للاحتجاج على الاعتداء، و علقت الرحلات السياسية البحرية مع اسرائيل و قاطعت مؤتمرا لدول منظمة التعاون الاقتصادي و التنمية حول السياحة الذي نظمته اسرائيل خلال 2010 ، و دعت الى عقد اجتماع عاجل لمجلس الامن لمناقشة الهجوم و اعلن نائب رئيس الحكومة التركية بولنت ارينك ان بلاده قررت الغاء ثلاث مناورات عسكرية مبرمجة مع اسرائيل و ادان الرئيس التركي الهجوم الذي اعتبره خرقا للقوانين.(22)

و على هذا الاساس كان من مطالب اردوغان من اسرائيل هو تقديم الاعتذار و التعويض عن الاضرار التي لحقت بطاقم السفينة التركية التي كانت متوجهة الى قطاع غزة , و لكن اسرائيل رفضت الاعتذار لتركيا و اعتبرت طلب الاعتذار ينقص من قيمتها و هيمنتها الدولية.

انتقد اردوغان اسرائيل بشدة و نعتها بالحكومة الوقحة و دعا الى ضرورة معاقبتها على المجزرة الدموية و هو ما هوى بالعلاقات الثنائية بين انقرة و تل ابيب الى مستويات لم تبلغها من قبل ، اذ لم تكن العلاقات التركية – الاسرائيلية منذ عام1949 ثابتا استاتيكيا بقدر ما كانت تعبيرا عن اصطفاف اقليمي – دولي في مواجهة اصطفاف دولي اوسع ، اذ كان الاعتراف التركي باسرائيل من موجبات التحالف التركي –الامريكي الذي استهدف اساسا مواجهة الاتحاد السوفياتي .

اما من الجانب الاسرائيلي فقد رفض رئيس وزرائها بنيامين نتنياهو ، اقتراحا للامين العام للامم المتحدة بان كي مون ، تشكيل لجنة تحقيق دولية في مجزرة – اسطول الحرية – ، و رغم ان اسرائيل تسعى الى فتح تحقيق موضوعي مجددا الصاق مزاعم الارهاب بناشطي اسطول الحرية . و اعتبر الموقف التركي من الاعتداء على اسطول الحرية مهما جدا من اهم القضايا في العالم العربي و بالاخص بالنسبة للقضية الفلسطينية(23).

و عاودت اسرائيل كعادتها شن عدوان اخر على قطاع غزة في افريل 2011،و في 2014 اسفر عن وقوع ضحايا بين المدنيين و طالبت تركيا بانهاء العنف في غزة و ادانت بشدة هذا العدوان(24).

اما الشارع التركي فيمكن تقسيمه لغالبية مؤيدة لسياسات حزب العدالة و التنمية الداعمة لقضية الشعب الفلسطيني و احيانا اكثر تشددا من موقف الحكومة ذاتها سواءا على اساس مواقف اسلامية او قومية تركية. و هناك اقلية سياسية كبيرة ذات توجه علماني, ترى في توجهات العدالة و التنمية المؤيدة لدعم حقوق الشعب الفلسطيني في انها مواقف تناقض مبادئ العلمانية التركية و الحياد في الصراع العربي الاسرائيلي .(25)

اولوية ورقة المصلحة الاقتصادية التركية مع اسرائيل .

ازدهر التعاون الاقتصادي بشكل قوي بعد توليحزب العدالة و التنمية مقاليد الحكم في تركيا و ارتفع الميزان التجاري ليحطم رقما قياسيا جديدا حيث وصل في نهاية 2013 الى 4,85 مليار دولار امريكي بفضل زيادة الصادرات الاسرائيلية الى تركيا بنسبة76% و تعادل الميزان التجاري في عام 2014 برقم 4 ,2 مليار دولار لكلا الدولتين مما يغري الطرفين بضرورة استمرار التحالف و زاد عدد السياح الاسرائيليين الى تركيا.

كما ان اسرائيل وجدت بديل مهم لتزويد تركيا بالطاقة خاصة من الغاز لتكون بديل عن الغاز الروسي. فكان اتفاق تركيا و اسرائيل على انشاء خط انابيب من ميناء جيهان الى ميناء عسقلان داخل الاراضي الفلسطينية المحتلة ، من ابرز التطورات الاقتصادية ذات البعد السياسي في العلاقات بين تركيا و اسرائيل لسنة 2008 ، و كان وزيرا طاقة البلدين قد وقعا في 2006 على اتفاقية خط انابيب جيهان عسقلان لنقل النفط و الغاز الطبيعي و الكهرباء و المياه الى اسرائيل و سيتصل بعد ذلك بالخط الموجودبين عسقلان وايلات ، و من ثم يخطط لان ينقل الخط هذه المواد عبر حاويات بحرية الى الهند و كذلك الى بلدان شرق اسيا ، ثم الاتفاق على اعداد خطة شاملة لهذا الموضوع ، و الذي وصف بانه مشروع القرن ، و ذكر حلمي غولر وزير البنى التحتية التركي لما التقى نظيره الاسرائيلي في السادس عشر من اوت 2008 ان الخط المقترح ليس خطاء ذا بعد اقتصادي فقط ، بل هو اسهام مهم في الاستقرار و السلام في المنطقة ، فالمواد التي

ينقلها هي ما تحتاجه المنطقة و اذا نجح البلدان في هذا الموضوع سيسهمان بقوة في التنمية و الاستقرار في المنطقة ، و ان هذا المشروع ليس ثنائيا مع اسرائيل بل متعدد الاطراف ، و تبلغ طاقة نقل الخط من النفط حوالي 40 مليون طن سنويا فيما تقدر التكلفة بستة مليارات دولار . على عكس العلاقات الاقتصادية مع فلسطين الهشة جدا و لا تكاد تصل التبادلات الى مليون دولار رغم ان الصادرات تحتل المرتبة الثالثة بالنسبة للاقتصاد الفلسطيني , بالاضافة الى العقبات المفروضة و خاصة على منتج التمور الفلسطيني جمركيا.

كما اتسمت العلاقات التركية الاسرائيلية بوجود عامل يجمعهما في اطار عضوية في حلف شمال الاطلسي , و تظهر علاقات التعاون بين الطرفين من خلال,

1-تزويد اسرائيل لتركيا بمنظومة الحرب الالكترونية بعد احداث سفينة مرمرة.

2-التحديث الاسرائيلي و تطوير مقاتلات الجو التركية.

3-زيارة وزير الدفاع الاسرائيلي ايهود باراك تركيا و تم توقيع اتفاقية عسكرية جديدة تقضي بحصول تركيا على اجهزة تحديث للطيران بقيمة 141 مليون دولار , اضافة الى قوة العلاقات في الجانب الاستخباراتي (26).

ويبقى الصراع العربي الاسرائيلي السبب الاول في عدم استقرار منطقة الشرق الاوسط اذ تملك هذه المنطقة الاستراتيجية نصيبا وافرا من الثروة و الموارد الاقتصادية مما يجعل لاية حركة فيها تاثيرا اقليميا و دوليا بحكم ارتباط مصالح القوى في العالم ، و لهذا سعت الولايات المتحدة الامريكية الى تدشين عمليات السلام بين طرفي الصراع العربي و الاسرائيلي ، و لعبت الدبلوماسية الامريكية دورا هاما و بذلك جهدا هائلا في اعداد المسرح للمفاوضات العربية الاسرائيلية الى تسوية الصراع في اطار هدف امريكي اكبرهواعادة تشكيل الاوضاع و التوازنات والانظمة الاقليمية في منطقة الشرق الاوسط.

الا ان واشنطن كانت دائما تدعم اسرائيل منذ نشاتها في مختلف القضايا ،خصوصا في نزاعها مع العرب بشكل عام و القضية الفلسطينية بشكل خاص ، ففي 1970 وقعت اتفاقية تعهدت الولايات المتحدة بموجبها ان تدعم الصناعات العسكرية الاسرائيلية ، و كذلك الداعم الاكبر للعلاقات التركية الاسرائيلية فواشنطن تدعم تركيا لتعزيز العلاقات تارة بالترغيب عن طريق حشد التاييد لتقديم المساعدات لها و دعم قضاياها ، وتارة بالترهيب عن طريق خفض المساعدات و التخلي عن دعم المواقف التركية في قضاياها التي تمثل اولوية كبرى في السياسة الخارجية التركية(27).

لكن و بالرغم من متانة التحالف الاستراتيجي الذي يدعم العلاقات التركية الامريكية الا ان هذه العلاقات اصابها قدرا كبيرا من الخلافات بسبب اختلاف التوجهات بين البلدين تجاه بعض القضايا الاقليمية ذات الصلة بالمصالح التركية ، و قد ظهر جليا في موقف تركيا من الغزو الامريكي للعراق ، حيث اقتربت من الموقف الاوروبي العربي الرافض للاحتلال العسكري.

و بعد تولي حزب العدالة و التنمية مقاليد الحكم في تركيا عام 2002 ، بدات تركيا بانتهاج سياسة حاولت من خلالها التخلص تدريجيا من تاثير الولايات المتحدة ، و قد ظهر ذلك من خلال دعوة وزير الخارجية عبد الله غول في اجتماع وزراء خارجية دول الجوار الجغرافي في الكويت في 11 فيفري 2004 الى تشكيل منظومة امنية و اقتصادية و سياسية على غرار الاتحاد الاوروبي تضم دول منطقة الشرق الاوسط في اطار اتحاد شرق اوسطي , كبديل لمشروع الشرق الاوسط الكبير(28).

المساعدات المادية و المالية التركية للقضية الفلسطينية.

منذ اعتلاء حزب العدالة و التنمية و المشاريع و برامج الدعم التنموي اخذت ابعادا كثيرة ، حيث بدات المساعدات الرسمية منذ 2 ماي 2005 عندما وظف مكتب وكالة التنمية و التعاون احد موظفيه في الاراضي المحتلة (TIKA).

فكان حجم المساعدات يزداد مع زيادة فرض الحصار و الاعتداء على قطاع غزة ، و تبين مدى التزام تركيا مع دورها الياسي و الدبلوماسي و كانت ترسل المساعدات عن طريق,

*الوكالة التركية للتعاون و التنمية الدولية تابعة لوزارة الخارجية .

*افتتاح مكتب تجاري في رام الله.

*افتتاح فروع جمعيات انسانية اهلية تركية في فلسطين مثل المؤسسة التركية للمساعدات الانسانية(IHH).

*افتتاح فرع لجمعية يد المساعدة التركية ياردم متواجدة في قطاع غزة .

كل هذا الدعم القوي على مختلف الاصعدة والخطاب السياسي التركي امام المحافل الدولية حول القضية الفلسطينية ولد بروز اهمية و قيمة الطرف التركي في اعادة تحريك القضية بصوت عال و ضرورة الوصول الى حل عادل و شامل يرضي الطرفيين الفلسطيني و الاسرائيلي(29).

التحديات التي تواجه الدور التركي ازاء القضية الفلسطينية.

لقد واجه الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية جملة من العراقيل و التحديات تمثلت في الاتي.

– 1الاستلاء الاسرائيلي الذي عبر عن نفسه بمحاولة تعطيل الدور التركي الوسيط في منطقة الشرق الاوسط و اضعافه من خلال رفض حكومة بنيامين نتنياهو استمرار الوساطة التركية و اقتراح احلال وساطة فرنسية بدلا منه.

– 2التخوف الامريكي و الاوروبي من ان تتجاوز تركيا الخطوط المقبولة ، و تلعب ادوار تتعارض مع المصالح الغربية في المنطقة.

– 3اثارة بعض الحساسيات العربية ، و المصرية بالذات خصوصا ان القاهرة ترى في الدور التركي المتفهم لحماس تعزيزا للنزعة الاسلامية التي يمثلها الاخوان المسلمون في مصر و هو ما ترفضه السلطات المصرية جملة و تفصيلا.

– 4ان تحرك تركيا في المنطقة بالتنسيق و التعاون الوثيق مع سوريا ، و اقامة تركيا لعلاقات جديدة مع ايران و دفاعها عن برنامجها النووي ، اثار حفيظة بعض الدول العربية التي توصف بالمعتدلة ، بدى ذلك جليا خلال جولة اردوغان في العالم العربي في الايام الاولى لعدوان غزة ،حيث ان التباين السياسي بين تركيا و هذه الدول كان عاملا مهما في عدم تسهيل الدور التركي و عدم توظيفه في خدمة القضية الفلسطينية. و تجدر الاشارة الى امتلاك تركيا موقعا مهما في المؤسسات الغربية يمكن استثماره لصالح القضية الفلسطينية, فمن المفارقة ان تكون عضوية تركيا في بعض المؤسسات الغربية , مثل الناتو و علاقات تركيا الجديدة مع اسرائيل و اوروبا و الولايات المتحدة , هي مصدر قوة لها لترجمة قناعتها الجديدة تجاه القضية الفلسطينية و مع ان التعويل على هذا العامل يبدو مبالغا فيه , لكن لا يمكن اسقاطه من احتمالية ان يصبح ضعيفا , اذ ان

– 1تركيا عضو مهم في حلف شمال الاطلسي و حاجة الحلف اليها في العديد من الملفات الاستراتيجية , من البلقان الى افغانستان و العراق و سوريا ، يمنح تركيا امكانية ممارسة دور ضاغط و لو نسبيا على الغرب بشكل عام من اجل مقاربة افضل تجاه القضية الفلسطينية.

– 2يفترض ان علاقات تركيا باسرائيل جيدة و لاسيما في المجال العسكري و المعلوماتي و حتى الاقتصادي , و حاجة اسرائيل التركيا في الكثير من الملفات و لاسيما كدولة مسلمة ، اداة للضغط على اسرائيل لتحسين ظروف قطاع غزة، و للدفع نحو مفاوضات تسوية جدية وفقا لقرارات الامم المتحدة(30).

كما ان هناك مجموعة من المصالح تفرض على انقرة ضرورة الحفاظ على علاقاتها باسرائيل ، لعل اهمها ان بقاء العلاقة جيدة بين انقرة وواشنطن ، يمر عبر تل ابيب لحكم وجود لوبي يهودي قوي في الولايات المتحدةالامريكية قادر على ان يفتح العديد من الملفات التركية الداخلية ، و لاسيما قضية * ابادة الارمن* المعروضة على الكونغرس الامريكي فضلا عن القضية الكردية.

الى جانب ذلك فان تركيا تعتمداعتمادا اساسيا على اسرائيل في تسليح جيشها و تحديثه و امداده بالتكنولوجيا العسكرية المتطورة . (31)

كما ان العلاقة الجيدة مع كل من واشنطن و تل ابيب هي ورقة مهمة بالنسبة لانقرة على صعيد الانضمام الى عضوية الاتحاد الاوروبي(32).

الانقسام الفلسطيني الداخلي1

يعد استمرار النزاع الداخلي بين حركتي فتح و حماس خلال عام 2008 ، من ابرز مشاهد الواقع الفلسطيني المتازم و اكثرها تاثيرا في مصالح الشعب الفلسطيني العليا و كفاحه من اجل نيل حقوقه ، و عجزت جهود الوساطة الوطنية و العربية عن راب الصدع و حمل كل طرف مسؤولية فشل جهود الوساطة للاخر، و اخذت مظاهر الانقسام اشكالا عدة تراوحت بين الاشتباكات المسلحة و تبادل اعتقال عناصر التنظيمين ، و محاولات كل طرف تقويض نفوذ الاخر و شرعيته(33).

و قد شهدت الساحة الفلسطينية منذ فوز حماس في الانتخابات التشريعية لعام 2006 تداعيات و متغيرات كثيرة ، فالاستقطاب غير المسبوق في الساحة الفلسطينية بين حركتي فتح و حماس و المتزامن مع مشاحنات و توترات تزداد تصعيدا يوما بعد يوم و الى يومنا الحالي ،

و بات هذا الانقسام ينذر بانزلاق في الساحة الفلسطينية نحو امكانية حرب اهلية و القضاء على نظام سياسي ديمقراطي اخذ في النشوء، فالفلسطينيون منذ اعلان نتائج الانتخابات التشريعية في السابع و العشرين من جانفي 2006 ، باتو يتصارعون فيما بينهم على السلطة في واقع لا سلطة فيه الا للاحتلال (34).

و بداء واضحا ان السجال السياسي الفلسطيني دخل في اخطر مراحله بعدما وصل الحوار الفلسطيني – الفلسطيني الى طريق مسدود في الوقت الذي يتمسك ابو مازن بموقفه بشان اجراء الاستفتاء العام و على وثيقة الاسرى (35) .الامر الذي يحمل في طياته خيارات مفتوحة الاتجاهات و السيناريوهات .ذلك ان المواقف المتصادمة لا بديل عنها في الافق و الخيارات التي يتمسك بها كل طرف لا تلتقي في منتصف الطريق بل تتعارض جذريا ، ومن هنا تصبح مسالة السيطرة على الاجهزة الامنية) سواء الرسمية التابعة للسلطة او الاجنحة العسكرية التابعة للفصائل (و القضية المركزية في الصراع الدائر بين الحركتين الرئيسيتين في الساحة الفلسطينية– فتح – و– حماس – ينذر عدم معالجة هذه القضية بحكمة الى اندلاع مواجهات شاملة و دامية بين الفلسطينيين(36).

*العلاقة بين فتح و حماس..

ا –طبيعة العلاقات بين حركتي فتح و حماس

منذ القدم و العلاقة التي تربط بين حركة حماس و حركة فتح تشوبها خلافات عميقة فحركة فتح حركة علمانية تبنت رؤى وافكارو اتجاهات و مبادئ براغماتية منذ انطلاقتها عام1965 ، و في المقابل تتبنى حركة حماس فكرا اسلاميا و اتجاها جهاديا ، و منذ ظهور حركة حماس الاسلامية و العلاقات بين الحركتين متوترة ، فكلما عصفت ازمة بالشعب الفلسطيني انفرجت العلاقة بينهما ، ثم طفت احداث اوسلو لتوسع هوة الخلاف بينهما و زاد التازم الذي صاحب تشكيل السلطة عام1994 ، و اعتبار فتح حركة شرعية و حماس غير شرعية بل بؤرة للارهاب و التطرف ، و استمرت السلطة في ملاحقة حماس تجاوبا مع الضغوطات التي مورست عليها لوقف اعمال المقاومة و العمليات الاستشهادية ضد الاحتلال الاسرائيلي ، و خلال تلك الفترة مهدت محاولات عدة لايجاد ارضية للحوار و الاتفاق بين الفصيلين و لكنها لم تصل الى شيء، حتى حصول احداث الانتفاضة الثانية عام 2000 ، التي صعدت بمنحنى العلاقات بينهما الى التوافق مع انطلاق شرارتها الاولى ، و لكن سرعان ما عاودت العلاقات بينهما الى التوتر مرة اخرى خاصة مع استحداث منصب رئيس الوزراء الذي عمد الى جمع الحياة السياسية و فوز حماس في الانتخابات البلدية و التشريعية ادى الى تاجيج العلاقات بين الحركتين(37) .

ب – العلاقة بين رئاسة فتح و حكومة حماس

دخلت الساحة الفلسطينية في حالة مد و جزر بين برنامجين مختلفين . بل قد يكونان متعارضين ، فقد قام البرنامج الاول الذي ينتهجه ابو مازن و حركة فتح و السلطة على الاعتراف بالسلطة العبرية و حل القضية الفلسطينية عبر المفاوضات ، وقف عسكرة الانتفاضة ، و نزع سلاح فصائل المقاومة ، و قام البرنامج الثاني الذي تنتهجه حماس على تحرير كامل الارض بالكفاح المسلح ، فضلا عن رفض الاعتراف بالدولة العبرية او اجراء مفاوضات معها قبل انسحابها من الضفة الغربية و القدس على الاقل وهذا الاختلاف هو ما دعا البعض الى الاعتقاد بان اتجاها صراعيا سيحول دون التقاء الحركتين على نقاط اتفاق ، و قد دعم هذامن خلال المؤشرات الاتية،

–1 معارضة فتح للمشاركة في حكومة ائتلافية ،فهي تدرك مدى حاجة حماس الى مشاركتها في الحكومة الجديدة ، مما ادى الى وضع حماس في مازق يجعلها عاجزة عن القيام بمسؤوليتها مما يعرضها للسخط الشعبي ، الامر الذي يوفر فرصة ليس فقط لاضعاف الحركة بل الغاء دورها نهائيا و يتجه مؤيدو عدم المشاركة الى تبرير ذلك بالقول ان الشراكة تتطلب التوافق على برنامج ذي قواسم مشتركة. كما ترتفع الاصوات داخل فتح داعية الى المقاطعة ، كما ان فتح تفضل ان تنتظر في صفوف المعارضة ، فوجود حماس الان ربما يكون فرصة حقيقية لحركة فتح كي تساهم في الاصلاح ، بعيدا عن صراعات القوة و النفوذ التي اجهضت مشروعها (38) .

–2الخطوات الاستباقية لاعادة التعيينات داخل الوزارات و مؤسسات المجلس التشريعي ، حيث قامت وزرات السلطة باجراء سلسلة من الترقيات واسعة النطاق شملت عناصر فتح لاحكام السيطرة على الوزارات و المؤسسات لصالح فتح من جهة و من جهة اخرى ارهاق حكومة حماس الجديدة و الاثقال عليها.

لكن رغم وجود تيار تصادمي في فتح لافشال حماس و محاصرتها ، الا ان موقف الرئاسة مال الى المهادنة مع حماس ، و يمكن التماس ذلك في عدد من تصريحات الرئيس الفلسطيني محمود عباس منذ اعلان فوز حماس ، فحين اعلن المجلس التشريعي الجديد المشكل من اغلبية اعضاء حركة حماس عزمه تجميد قرارات المجلس المنتهية ولايته، جاء موقف ابو مازن حياديا و موضوعيا ، فكان ابو مازن اكثر حرصا على تماسك الداخل الفلسطيني و حفظ العلاقات جيدا (39).

الدور التركي في المصالحة الوطنية الفلسطينية

لطالما اعتبرت تركيا ان حركة حماس يجب ان تشارك في العملية السياسية ، و هذا مرتبط باستمرار وقف اطلاق النار مع اسرائيل ثم بالمصالحة بين الرئيس الفلسطيني محمود عباس و حماس ، و تركيا تعمل في هذا الاتجاه بالوقوف على مسافة واحدة بين ابو مازن و حماس(40).

و قد التزمت تركيا منذ البداية بالوقوف الى جانب الفلسطينيين، و ذلك من خلال الدعم المادي و السياسي للشعب الفلسطيني ، و قد عملت الدبلوماسية التركية على اكثر من ملف فلسطيني داخلي فقدمت جهدا هاما في اطار المصالحة الفلسطينية.

ففي 23 جوان 2007 عرض رئيس الوزراء التركي رجب طيب اردوغان على اسماعيل هنية استعداده للتحرك في ملف المصالحة الوطنية الفلسطينية ، و قال نحن في تركيا جاهزون للتحرك من اجل راب الصدع و اعادة الوحدة الى صفوفكم. كما شكل الاعتداء الاسرائيلي على اسطول الحرية في 31 ماي2010 محطة تحول كبير للدور التركي في القضية الفلسطينية ، حيث وجدت تركيا لنفسها قبولا من ان تكون وسيطا في المصالحة الفلسطينية بين فتح و حماس ، حيث اكد اردوغان ان تركيا مستعدة لاداء دور نشط للتوصل الى مصالحة بين الحركتين ، فرحبت حماس بان تؤدي تركيا دور الوسيط للتدخل و انهاء الانقسام و الخلاف،وهذا لا يعني وجود دور بديل عن الدور المصري .

اما مصر فقد رفضت اقتراح تركيا لعقد اجتماع يضم الامين العام لجامعة الدول العربية عمرو موسى ،و مدير الاستخبارات المصرية عمر سليمان ، ووزير الخارجية التركي احمد داوود اوغلو ، ممثلين عن حركتي حماس و فتح ، في مصر او تركيا من اجل الضغط على الطرفين الفلسطيني لتوقيع اتفاقية المصالحة الفلسطينية ، و جاء الرد المصري على لسان وزير الخارجية المصري احمد ابو الغيط الذي اعتبر ان الدور التركي ينحصر في اقناع حماس بقبول وثيقة المصالحة المصرية ، و انه لا مجال للعودة الى فصول المفاوضات من جديد.

كما صرح المتحدث باسم الرئاسة المصرية بان الدور التركي في ملف المصالحة الفلسطينية يعد مكملا للدور المصري. و بقي ملف المصالحة الفلسطينية معلقا و لم يطراء عليه اي دور تركي ، حيث رفضت حماس التوقيع على ورقة المصالحة المصرية،(41)

و يعتبر هذا الملف من اكثر الملفات التي تقف حجرة عثرة في الدور التركي في القضية الفسطينية .

–و في الاخير يمكن القول ان تركيا تسعى لتعزيز مكانتها في المنطقة من خلال قيامها بلعب دور محوري و اساسي لانجاز السلام , او على الاقل حل النزاعات و تثبيت الاستقرار الاقليمي ، و هذا الدور يتطلب ان تكون انقرة على علاقات بكل دول المنطقة بما فيها اسرائيل و قطع العلاقة مع هذه الاخيرة يعني ان تركيا الغت دورها بنفسها و اصبحت خارج اللعبة.

وهكذا يبقى الفلسطينيون يطمحون مستقبلا الى دعم اكبر و مساندة تركية اقوى للقضية الفلسطينية من خلال مواقف و وسياسات ثابتة من اجل تحقيق معادلة السلام في الاعتراف بدولة فلسطينية امام المحافل الدولية و عاصمتها القدس الشريف , خاصة و ان تركيا في عهد حزب العدالة و التنمية استطاعت ان تلعب دورا فعالا في ادارة الصراع العربي الاسرائيلي .

هوامش الدراسة.

–1رجب الباسل – دور تركيا في القضية الفسطينية فترة حكم حزب العدالة و التنمية– 2010– 2002 ورقة بحثية مقدمة في المؤتمر العربي – التركي للعلوم الاجتماعية 12– 10 .ديسمبر .2010 ص 2

–2وليد رضوان ،–العلاقات العربية التركية. دور اليهود و التحالفات الدولية و الاقليمية –،بيروت . شركة المطبوعات للنشر و التوزيع ,2006 , ص.108

–3محمود سالم السامرائي ،– المساومة في السياسة الخارجية التركية– المجلة العربية للعلوم السياسية ، العدد13 ،) الشتاء. (2007 ص 82

–4وليد رضوان ،مرجع سابق ، ص108

–5ايمان دني،– الدور الاقليمي لتركيا في منطقة الشرق الاوسط بعد الحرب الباردة– ط1، الاسكندرية ، مكتبة الوفاء القانونية ، 2014 ،ص180

–6هدى درويش ،– العلاقات التركية اليهودية و اثرها على البلاد العربية منذ قيام يهود الدونمة 1648 الى نهاية القرن العشرين– ، ط 1، دمشق. دار القلم للنشر و التوزيع ، 2002 ، ص137

–7ايمان دني ، مرجع سابق ، ص181

–8Ibrahim kalin, –Turkey and middle east .idology or geopolitics?,private vie , istanbul 2008, pp 10–13

–9 سمر محمود ، محمد حسان ، – الدور التنموي التركي في الاراضي الفلطينية المحتلة في ظل حكومة حزب العدالة و التنمية– ، جامعة النجاح الوطنية نابلس ، فلسطين ، رسالة ماجستير .2012 ص35

–10محمد نور الدين ،– اجماع على ادانة شارون و محاولة نبش الدفاتر مع العرب – ، المستقبل ، 9 افريل 2009 ، ص17

11– Ibrahim kalin , opcit, p 15

–12 ابو بكر الدسوقي ، – الموقف الدولي الاستراتيجي ، حماس البديلة– السياسة الدولية ، العدد 164 ، افريل 2006 ، ص.121

-13محمد محسن صالح ، التقرير الاستراتيجي الفلسطيني- ، ط 1، بيروت , مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات 2006 ، ص 121

- 14ناتالي توتشي ، ص.102

- 15محمد محسن صالح ، امرجع سابق ، ص.183

-16ايمان دني ، مرجع سابق ، ص 183

-17محمد محسن صالح ، مرجع سابق ،ص ص 49-48

-18 ميشال نوفل ،- عودة تركيا الى الشرق , الاتجاهات الجديدة للسياسة التركية - ،ط1، بيروت .الدار العربية لعلوم ناشرون 2010 ، ص 92

- 19محمد نور الدين ،مرتكز السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية ، مجلة الدراسات الفلسطينية ، العدد82 ، ربيع 2010 ، ص 28

- 20 محمد نور الدين ، تركيا الصيغة و الدور ، مرجع سابق ، ص.200

- 21 احمد البرصان و اخرون ،- تداعيات الهجوم الاسرائيلي على اسطول الحرية - ، ط 1 ، عمان . مركز الدراسات الشرق الاوسط ، 2010 ص.15

-22 www.islammemo.ccرجب الباسل ،دور تركيا في القضية الفلسطينية ، تم الاطلاع على الموقع01/09/2012

- 23 محمد محسن صالح ، مرجع سابق ، ص52

ايمان دني ، مرجع سابق ، ص 24 -185

رجب الباسل ، مرجع سابق ، ص25- 15

- 26عبد الله جودة محمد احمد ، - القضية الفلسطينية في السياسة التركية- ، المركز الديموقراطي العربي ، قسم الدراسات و العلاقات الدولية

-27 محمد نور الدين ، الاستراتيجية التركية الجديدة ، مجلة شؤون الاوسط ، العدد 116 ، خريف2004 ، ص 145

نفس المرجع ، ص28 - . 147

سمر محمود ،محمد حسان ،مرجع سابق ، ص29 -90

-30 www.alzaytouna.net /arabicالدور التركي في المنطقة و تاثيره على القضية الفلسطينية

التقرير الاستراتيجي ، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات,14/11/2010

31 خورشيد ولي، العلاقات التركية الاسرائيلية بين التحالف التقليدي و دور المتغيرات- ، جريدة النور

-32فاتن نصار ،تركيا و اسرائيل.. محددات المستقبل، السياسة الدولية،ع182 ،اكتوبر .2010ص52

-33احمد ابراهيم محمود و اخرون ، حال الامة العربية 2009-2008 امة في خطر ، بيروت . مركزدراسات الوحدة العربية , ط2009 ,1 ، ص 126

محسن محمد صالح ، التقرير الاستراتيجي الفلسطيني2006 ، ص34 - 33-30

السلوك الامني لحركة فتح في محسن محمد صالح) محرر (، صراع الارادات في السلوك الامني وائل سعد ،35 -

لفتح و حماس و الاطراف المعنية) بيروت . مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات ط1،2008 ، ص, 19

محمد جمعة،حماس و فتح و احتمالات الصراع المفتوح ، السياسة الدولية ،ع165 ، جويلية2006 ،ص36-125

ص 127نفين سليمان،مستقبل العلاقات بين حكومة حماس و رئاسة ابو مازن، السياسة الدولية ،ع164 ،افريل37 -2006

علاء الناوي ، حماس و تحديات اليوم التالي، مجلة القدس ،ع86 ، فيفري2006 ، ص38 - 39

موسى بسيسو ، مشروع حماس السياسي يسير على طريق الثبات و النجاح39- www.palestine.info

-40محسن صالح محمد ، التقرير الاستراتيجي الفلسطيني لسنة)2009 بيروت ، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات(2010 ، ص.209

- 41محسن صالح ، تركيا و القضية الفلسطينية ، مرجع سابق ، ص ص 44-43

الوضع القانوني لتركيا وفلسطين قبل وبعد وعد بلفور

بوعيشة بوغفالة
الشهادة: دكتوراه في القانون الدولي الإنساني.
الجامعة: جامعة الأغواط، الجزائر.
كلية الحقوق والعلوم السياسية– قسم الحقوق.
dihbbl@yahoo.fr

االملخص

لم تتطرح فلسطين في بداية القرن العشرين من قبل المجتمع الدولي كقضية دولية تتجاذبها أطراف سياسية، بقدر ما كانت إقليم مستقر تابع للدولة العثمانية، وبقي الأمر كذلك إلى أن صدر وعد بلفور سنة 1917، وهو الاسم الشائع على رسالة بلفور التي يشير فيها إلى تأييد الحكومة البريطانية إلى انشاء وطن قومي لليهود في فلسطين، وقد أرسلت الرسالة قبل شهر من احتلال الجيش البريطاني لفلسطين، في الوقت الذي تقر فيه اتفاقيات لاهاي لعام(1906)، أحكام الاحتلال والتي تحظر دولة الاحتلال على امتلاك الاقليم بصفة دائمة خلافا لأحكام القانون الدولي التقليدي.

غير أن بريطانيا لم تراعي هذه الأحكام وعمدت إلى تسليم الإقليم إلى اليهود بعد ترحليهم بطرق مخالفة أيضا لأحكام القانون الدولي، كل هذا وقع في ظل شرعية الإقليم التابع للدولة العثمانية، بعد أن عمدت كل من فرنسا وبريطانيا وروسيا إلى الاقدام لتقسيم العالم الاسلامي من خلال اتفاقية" سايكس بيكو" سنة (1916)، وتحديد إقليم تركيا وفق اتفاقية "لوزان" لسنة (1923)، مما أدى إلى السيطرة على دول العالم الاسلامي وإدخال فلسطين في وضع مخالف للشرعية الدولية من بداية وعد بلفور إلى الانتداب البريطاني في ظل العصبة والأمم المتحدة وصولا إلى قرار التقسيم (1947/181)، وصولا إلى احتلال اسرائيل للأراضي الفلسطينية، والجهود التي بذلت بعد ذلك للاعتراف الدولي بفلسطين والقرار الصادر في هذا الشأن من الجمعية العامة للأمم المتحدة.

والدور الذي يجب أن تقوم به دولة تركيا التي تعافت من أزمتها منذ تولي حزب العدالة والتنمية السلطة التنفيذية، تجاه العالم الاسلامي في إنشاء قطب إسلامي سياسي، وتمثليه في مجلس الأمن كعضو دائم العضوية مثله مثل باقي الدول الخمس دائمة العضوية.

الكلمات المفتاحية:

الدولة العثمانية، الوضع القانوني، اتفاقية لاهاي، اتفاقيات جنيف، اتفاقية جنيف الرابعة، الاحتلال، الانتداب البريطاني، عصبة الأمم، الأمم المتحدة، قرار التقسيم، العالم الاسلامي.

مقدمة.

لم تكن علاقة فلسطين بالدولة العثمانية علاقة حدود تربط بين دولتين أو علاقة حسن جوار بقدر ما كانت إقليم تابع للدولة العثمانية بسطت عليه سيادتها بداية من سنة (1516)، كباقي الأقاليم الإسلامية الأخرى التي خضعت لإدارة خلافة الدولة العثمانية، فالعلاقة تاريخية مرتبطة بولاء الإسلام لا يمكن أن ينكرها جاحد، فالتاريخ يثبت وبدون شك ولاية الدولة العثمانية على الإقليم الفلسطيني في الوقت الذي كانت فيه تركيا دولة محورية عالمية استطاعت أن تهيمن بثقلها السياسي والعسكري والاقتصادي على العالم الإسلامي، والحد من أطماع العالم الغربي، خاصة بعد سقوط الأندلس ومحاولة توسع اسبانيا في شمال إفريقيا، الأمر الذي أدى باستنجاد الجزائريين بالدولة العثمانية للحد من خطر الغزو الاسباني، فكان للجزائر بعد ذلك وبدعم من الدولة العثمانية أقوى أسطول عرفه التاريخ حيث بسط نفوذه على محيط البحر الأبيض المتوسط وفرض على أروبا برمتها بما فيها أمريكا حق المرور، مما شكل تحديا كبيرا لأوروبا فكان هذا التحدي أحد أسباب انعقاد مؤتمر فيينا لعام (1815)، وأدراج في جدول أعماله مشكلة الأسطول الجزائري وهيمنته على البحر الأبيض المتوسط.

واستمرت الدولة العثمانية في بسط سيادتها على إقليمها المتعارف عليه دوليا، وفق قواعد القانون الدولي التقليدي إلى أن تفككت في أواخر القرن الثامن عشر وبداية القرن التاسع عشر الميلادي، بسبب اتفاقية سايكس بيكو المجحفة والتي كانت تتعارض أحكامها بقواعد القانون الدولي خاصة منها اتفاقيات لاهاي (1899–1907)، التي حددت الوضع القانوني للاحتلال ومنعت الاستلاء على الأراضي بالضم أو بالقوة،

وأن الأراضي التي تقع تحت دولة الاحتلال تظل تابعة لدولة الأصل إلى أن يتم استرجاعها، وأن وضع دولة الاحتلال تعد مسؤولة مسؤولية إدارية ومنتفعة بإدارة المؤسسات والمباني العمومية والغابات والأراضي الزراعية التي تملكها الدولة المعادية والتي توجد في البلد الواقع تحت الاحتلال، وينبغي عليها صيانة باطن هذه الممتلكات وادارتها وفقا لقواعد الانتفاع.[1]

فهذا الوضع بحاجة إلى كشفه ليتبين لنا بوضوح الوضع القانوني لإقليم فلسطين آنذاك وموقف الدولة العثمانية من اتفاقية سايكس بيكو لعام (1916)، والانتداب البريطاني على فلسطين، وتسليمها لليهود بموجب وعد بلفور وإدراجه في ميثاق العصبة وبعدها ميثاق الأمم المتحدة وصدور قرار التقسيم رقم(181)، والاعتراف الأخير بمنح فلسطين مركز دولة غير عضو لها صفة المراقب في الأمم المتحدة، من قبل الجمعية العامة للأمم المتحدة، مع رصد الموقف التركي من هذه المراحل لنصرة القضية الفلسطينية كونها جزء من كيان الأمة الاسلامية سبق للخلافة العثمانية بسط سيطرتها عليه لمدة طويلة من الزمن.

المبحث الأول: الوضع القانوني لتركيا وفلسطين قبل وعد بلفور.

بغض النظر عن المراحل التي شهدتها الدولة العثمانية بداية من نشأتها ووصولا إلى مرحلة القوة ثم إلى مرحلة الاضمحلال، فإننا نحاول الاقتصار على المراحل التي ساهمت فيها الدولة العثمانية بشكل مباشر في إرساء قواعد القانون الدولي، كدولة عضو في مجتمع الدول والدولي خاصة بعد انضمامها إلى عصبة الأمم، لإثبات حقها الشرعي على الأقاليم التي تابعة لها خاصة منها الإقليم الفلسطيني الذي تم فصله عن دولة الأم من طرف بريطانيا بتواطؤ فرنسي روسي يهودي، دون أن يكون لهذا الأجراء سند قانوني وفق ما تمليه منظومة قواعد القانون الدولي آنذاك.

المطلب الأول: الوضع القانوني لتركيا قبل وعد بلفور.

نقصد بالوضع القانوني لتركيا قبل وعد بلفور بخلافة الدولة العثمانية، التي كانت سائدة في ذلك الوقت، ونحن نفضل هنا مصطلح تركيا مكان مصطلح الدولة العثمانية فقط للامتداد الحاصل بين تركيا والدولة العثمانية، ولمعرفة الوضع القانوني للدولة العثمانية لمعرفة أولا بداية نشأة الدولة العثمانية ومدى توفر شروط أركانها، ثم التطرق إلى موقعها الجغرافي وحدودها السياسية، ودورها بعد ذلك كعضو دولي شريك في ارساء قواعد القانون الدولي، وأخيرا نتطرق إلى نهاية الدولة العثمانية بموجب اتفاقية لوزان لعام (1923).

الفرع الأول: نشأة الدولة العثمانية.

نشأت الدولة العثمانية في بداية القرن السابع الهجري الموافق للثالث عشر الميلادي على يد عثمان الأول بن أرطغل (1299)، واستمرت قائمة لما يقرب من (600) سنة وبالتحديد من (27 يوليو 1299 إلى 29 أكتوبر 1923.[2]

وفي العقد الخامس من القرن الرابع عشر كانت الدولة العثمانية مجرد إمارة من الامارات الحدودية الكثيرة إلا أن الاحداث التي تلت سنة (1352م) وطدت تفوق هذه الدولة وجعلت كل الامارات الأخرى تابعة لها خلال ثلاثة عقود من الزمن، وارتبط هذا التحول الحاسم بكسب العثمانيين لموطئ قدم لهم في البلقان يتيح لهم التوسع باستمرار في تجاه الغرب.

وبلغت الدولة العثمانية ذروة مجدها وقوتها خلال القرنين السادس عشر والسابع عشر، فامتدت أراضيها لتشمل أنحاء واسعة من قارات العالم القديم الثلاث، أوروبا– أسيا– وأفريقيا، حيث خضعت لها أسيا الصغرى وأجزاء كبيرة من جنوب شرق أوروبا وغربي أسيا وشمال أفريقيا.[3]

ووصل عدد الولايات العثمانية إلى (29) ولاية وكان للدولة العثمانية سيادة اسمية على عدد من الدول والإمارات المجاورة في أوروبا الذي أضحي بعض بعد ذلك جزءا فعليا من الدولة العثمانية بينما حصلت بعض الإمارات الأخرى على استقلالها الذاتي.[4]

---

[1] عتلم شريف، وماهر محمد عبد الواحد،(2005)، *موسوعة اتفاقيات القانون الدولي الإنساني، النصوص الرسمية للاتفاقيات والدول المصدقة والموقعة*، الناشر، بعثة اللجنة الدولية للصليب الأحمر بالقاهرة، المادة (55)، من الاتفاقية الخاصة باحترام قوانين وأعراف الحرب البرية، لاهاي 18 أكتوبر 1907، ص 19.

[2] الأرناؤوط محمد، (2002)، "*تاريخ الدولة العثمانية من النشوء إلى الانحدار*"، طبعة 2002، دار المدار الإسلامي، بيروت، لبنان، ص 13.

[3] المرجع نفسه، ص 16.

[4] المرجع نفسه.

وأضحت الدولة العثمانية في عهد السلطان سليمان الأول القانوني (1520–1566)، قوة عظمى من الناحية السياسية والعسكرية وأصبحت عاصمتها القسطنطينية (اسطنبول الآن) تلعب دور صلة الوصل بين العالميين المسيحي الأوروبي والشرقي الإسلامي، ثم أصيبت الدولة العثمانية بعد ذلك بالضعف والتفسخ وأخذت تفقد مملكتها شيئا فشيئا إلا أن انتهت سياسيا بتاريخ 1 نوفمبر 1922، وأزيلت بوصفها دولة قائمة بحكم القانون في 24 يوليو 1923، بعد توقيعها على معاهدة لوزان، وزالت نهائيا في 29 أكتوبر من نفس السنة عند قيام الجمهورية التركية التي تعتبر الوريث الشرعي للدولة العثمانية.

الفرع الثاني: اسهامات الدولة العثمانية في إرساء قواعد القانون الدولي من خلال المعاهدات.

شهدت الدولة العثمانية منذ نشأتها إبرام العديد من المعاهدات الثنائية والشارعة بينها وبين الدول وقد أصبحت هذه الاتفاقيات فيما بعد أحد أهم المصادر الرئيسية للقانون الدولي فتكون بذلك قد ساهمت في إرساء قواعد القانون الدولي العام بما فيها قواعد قانون الحرب بحكم أهميتها كقوة دولية تناهض الدول الكبرى آنذاك كفرنسا وروسيا وبريطانيا، وفي هذا المجال نتطرق إلى اهم المعاهدات الدولية التي صادقت عليها الدولة العثمانية أو انضمت إليها وهي على النحو التالي:

أولا: اتفاقية جنيف الخاصة بحماية الجرحى لعام (1864).

أبرمت في 22 أوت 1864، وهي أول اتفاقية إنسانية أبرمت من قبل ستة عشرة دولة بشأن حماية الجرحى أثناء الحرب في الميدان، وقد جاءت هذه الاتفاقية نتيجة أهوال الحرب التي دارت رحاها في سولفا رينو والتي راح ضحيتها أكثر من (40) ألف جندي بين جريح وقتيل، فدعا هنري دونان مؤسسة اللجنة الدولية للصليب الأحمر المجتمع الدول إلى ضرورة إبرام اتفاقية بشأن حماية الجرحى وإسعافهم أثناء الحروب، فكان من نتائج هذه الدعوة إبراهم أول اتفاقية في هذا الشأن وإدراج الوحدات الطبية العسكرية وشارة للحماية ترمز للصليب.

وانضمت الدولة العثمانية للاتفاقية جنيف سنة 1865، وبعد أن قامت الحرب بينها وبين روسيا (1876–1878)، أعلنت الدولة العثمانية احترامها لشارة الصليب الأحمر، وفي نفس الوقت رفضت استعمالها كشارة للحماية واستبدالها بشارة الهلال الأحمر وذلك بسبب خلفية الشارة التي ترمز إلى الصليب والتي تتسبب في خدش مشاعر الجنود المسلمين، مما أدى بالمؤتمر الدبلوماسي للجنة الدولية للصليب الأحمر لسنة (1929)، بمراجعة طلب الدولة العثمانية وادراج شارة الهلال الأحمر بصفة رسمية كشارة للحماية إلى جانب شارة الصليب الأحمر، وبهذا الموقف تكون الدولة العثمانية قد كانت سببا في تعديل إحدى بنود أول اتفاقية دولية إنسانية لخدمة العالم الاسلامي.[1]

ثانيا: مؤتمر باريس لعام (1856).

عقد مؤتمر باريس في أول فبراير عام (1856)، لصنع السلام بعد ما يقرب من ثلاث سنوات في حرب القرم، التي قامت بين الدولة العثمانية وروسيا، بداية من 4 أكتوبر 1953 إلى واستمرت حتى سنة حضرها، ممثلي الدول الكبرى في أوروبا: فرنسا وبريطانيا العظمى والدولة العثمانية ومملكة سردينيا وروسيا والإمبراطورية النمساوية ومملكة بروسيا. وتم توقيع المعاهدة في 30 مارس 1856، من قبل روسيا وفرنسا وبريطانيا والدولة العثمانية وسردينيا.[2]

ثالثا: اتفاقية لاهاي (1907)، الخاصة باحترام قوانين وأعراف الحرب البرية.

ابرمت اتفاقية لاهاي الخاصة باحترام قوانين وأعراف الحرب البرية في 18 أكتوبر 1907، بلاهاي، وقد وقعت وصادقت عليها (52) اثنان وخمسون دولة من بينهم الدولة العثمانية، وقد احتوت هذه الاتفاقية على ديباجة وتسعة مواد، ولائحة متعلقة بقوانين وأعراف الحرب البرية حيث قسمت إلى ثلاثة أقسام وسبعة فصول جاءت على النحو التالي:

---

[1] بوغفالة بوعيشة،(2010/2009)،" *حماية أفراد وأعيان الخدمات الإنسانية أثناء النزاع المسلح*"، رسالة ماجيستير، جامعة الحاج لخضر، باتنة– الجزائر، ص 113،114.

[2] طقوش سهيل محمد، (2013)، *تاريخ العثمانيين من قيام الدولة إلى الانقلاب على الخلافة*"، الطبعة الثالثة (2013)، دار النفائس للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت– لبنان، ص 401.

1. **القسم الأول: المحاربون أدرج ضمنه ثلاثة فصول و(21) مادة:**

-الفصل الأول التعريف بالمحاربين.

-الفصل الثاني: أسرى الحرب

-الفصل الثالث: المرضى والجرحى.

2. **القسم الثاني: العمليات العدائية أدرج ضمنه خمسة فصول و(20) مادة:**

-الفصل الأول الوسائل المستعملة في الحاق الضرر بالعدو والحصار والقصف،

-الفصل الثاني الجواسيس،

-الفصل الثالث المفاوضون،

-الفصل الرابع اتفاقيات الاستسلام.

3. **القسم الثالث: السلطة العسكرية في أرضي العدو (الاحتلال العسكري)، وتضمن (15) مادة دون فصول.**[1]

وتكمن أهمية هذه الاتفاقية في تقنين أعراف الحرب البرية وخاصة منها القسم الثالث الذي وضع حدا للاستلاء على الأقاليم وضمها أثناء الغزو، واستبدالها بوضع الاحتلال الذي يجيز للمحتل الانتفاع بالأراضي دون الاستلاء.

رابعا: اتفاقيتا لاهاي حول حقوق وواجبات الدول المحايدة في الحرب البحرية والبرية.

ابرمتا هاتين الاتفاقيتين في لاهاي (1907)، من أجل تحديد وضع الدول المحايدة أثناء الحرب البحرية والبرية، من الاطراف المتحاربة. وتعد الدولة العثمانية من بين احدى الدول التي وقعت على هاتين الاتفاقيتين، التي أبرمت في نفس الزمان والمكان الذي أبرمت فيه الاتفاقية الخاصة باحترام قوانين وأعراف الحرب البرية.[2]

ان مشاركة الدولة العثمانية في التوقيع والتصديق على جل الاتفاقيات الدولية الشارعة، قد أعطى قدرا كبيرا من شرعية هذه الاتفاقيات بما يتماشى والاعراف التي عرفتها الحضارات المتمدنة، مما أدى بإجماع المجتمع الدولي المعاصر على هذه الاتفاقيات وادراجها ضمن احكام القواعد العرفية التي تلزم جميع الاطراف حتى الدول التي لم تكن طرف فيها.

الفرع الثالث: نهاية نظام حكم الدولة العثمانية.

تتعرض الدول منذ نشأتها لتغييرات شتى تؤثر في كيانها الداخلي ومركزها الدولي، وتتفاوت أهمية هذا التأثير بتفاوت أهمية التغيرات التي تشمل تارة كل مقومات الدولة، وطورا بعض عناصر وجودها. فإذا شملت كل مقومات الدولة زالت الدولة واضمحلت، وإذا شملت كيانها الخارجي أو تكوينها الاقليمي أصيبت الدولة بالتفسخ والضعف، وهذا الوضع الأخير يكاد ينطبق على نظام الدولة العثمانية، كون أن الدولة لم تزول وبقيت تحافظ على عناصر وجودها الثلاث السكان والإقليم والسيادة، غير أن العنصر الأخير طرأ عليه تغيير جوهري، بموجب اتفاقية لوزان لعام (1923)، للحد من سيادة وإقليم الدولة العثمانية، وباتفاق الحلفاء في الحرب العالمية الأولى (1914-1918)، على تقسيم العالم الاسلامي الخاضع للدولة العثمانية بين الحلفاء، بموجب معاهدة سايكس بيكو سنة (1916م)، وقد حددتا هاتين الاتفاقيتين وضع العالم الاسلامي والدولة العثمانية على النحو التالي:

أولا: اتفاقية سايكس بيكو. (أنظر خريطة رقم (1): تقسيم العالم الإسلامي ص رقم 17، من هذا البحث).

وأهم ما تضمنته هذه الاتفاقية:

-أن يكون جنوب العراق لبريطانيا، وساحل سوريا الشمالي " لبنان والساحل الشمالي من سوريا" لفرنسا،

-تتكون دولتان عربيتان شمال العراق وأوساط بلاد الشام وجنوبها، يكون النفوذ في الأولى التي تشمل شمال العراق وشرق الأردن لبريطانيا، والنفوذ في الثانية التي تشكل أوساط سوريا والجزيرة الفراتية لفرنسا،

-تكون فلسطين دولية،

---

[1] عتلم شريف، وماهر محمد عبد الواحد، المرجع السابق، ص 3، 23.

[2] عتلم شريف، وماهر محمد عبد الواحد، المرجع السابق، ص 24،44.

-تكون الاستانة ومضائق "البسفور والدردنيل" لروسيا.[1]

ثانيا: اتفاقية لوزان (1923).

تمت معاهدة لوزان لإنهاء الصراع الدائم بين الإمبراطورية العثمانية وقوات الحلفاء: بريطانيا، فرنسا، إيطاليا، اليابان، اليونان، ومملكة رومانيا منذ بداية الحرب العالمية الأولى. وقد جاءت المعاهدة لتحديد حدود جمهورية تركيا الحديثة التي خلفت الدولة العثمانية، حيث صادقت عليها تركيا في 24 يوليو 1923، ودخلت حيز النفاذ في ستة أغسطس 1924.

اعترفت المعاهدة بحدود دولة تركيا الحديثة وذلك بالتنازل التركي للأراضي إلى أرمينيا، وفتح المضائق التركية بين بحر إيجة والبحر الأسود، وفي آسيا تخلت تركيا عن سيادتها على بلاد ما بين النهرين العراق وفلسطين بما في ذلك الأردن، وأخضعت لبريطانيا، كما أخضعت سوريا بما في ذلك لبنان للانتداب الفرنسي واحتفظت تركيا بالأناضول.

أما في الجزء الأوروبي فقد تنازلت تركيا على تراقيا الشرقية وبعض جزر بحر إيجة إلى اليونان إلى إيطاليا، والإبقاء فقط على القسطنطينية (اسطنبول حاليا)، مما أدى بحصول الحلفاء على المزيد من السيطرة الفعلية على الاقتصاد التركي. (أنظر خريطة رقم (2): تبين الحدود التركية وفقا لمعاهدة لوزان الثانية لعام (1923)، ص رقم 17).

ومن خلال هاتين الاتفاقيتين تم وضع حدا للدولة العثمانية وتقليص حدودها ووضع حدا لسيادتها على أراضيها التي لم تكن في يوم محل نزاع بين المجتمع الدولي واقتصرت سيادتها على الأناضول دون غيرها، وقسمت باقي الأقاليم على الدول الكبرى آنذاك وشهد الأناضول ميلاد تركيا خلفا للدولة العثمانية.

المطلب الثاني: الوضع القانوني لفلسطين قبل وعد بلفور.

تم ضم إقليم فلسطين للولاية العثمانية منذ بداية سنة (1516)، وذلك بعد انتصارها على دولة المماليك وبقي وضعه الدولي قائما في ظل اتفاقيات لاهاي، إلى مرحلة احتلاله من طرف بريطانية سنة (1917)، ووضعه تحت الانتداب في ظل عصبة الأمم، مما شكل وضع جديد يتطلب دراسته دراسة قانونية وفق أحكام قواعد القانون الدولي السائدة آنذاك.

الفرع الأول: وضع الإقليم الفلسطيني في ظل الولاية العثمانية.

لم يشهد الإقليم الفلسطيني في ظل ولاية الدولة العثمانية أي نزاع قانوني بل كان معترفا به من قبل دول العالم بشكل قانوني وليس من باب الأمر الواقع وحده، غير أنه شهد صراعا داخليا خطيرا وكان ذلك بين السلطان عبد الحميد الثاني وجمعية الاتحاد والترقي سنة (1901)، التي عرضت على السلطان مبلغ مالي ضخم مقابل أرض فلسطين ، غير أن موقف السلطان عبد الحميد جاء بالرفض، تماشيا تماما مع الفقرة الأولى من المادة الأولى من الدستور العثماني لسنة (1876)، والتي تنص على : " **أن الامبراطورية العثمانية تشكل كلا واحدا لا يتجزأ ولا يمكن سلخ أي جزء منه بأي سبب كان**".[2]

وكنتيجة لهذا الوضع فإن الإقليم الفلسطيني كان تابعا للدولة العثمانية وتحت سيادتها ولم يكن لهذا الوضع جدال قانوني وفق قواعد القانون الدولي السارية في ذلك الوقت وخاصة منها اتفاقيات لاهاي (1899-1907)، واتفاقيتا جنيف (1864-1906)، إلى أن نشبت الحرب العالمية الأولى سنة (1914)، وظهر تصريح وعد بلفور في 2 نوفمبر (1917).

الفرع الثاني: وعد بلفور وأثره على الإقليم الفلسطيني.

صدر وعد بلفور في الثاني من شهر نوفمبر 1917، وهو عبارة عن تصريح في شكل رسالة وجهها "اللورد بلفور" وزير خارجية بريطانيا إلى اللورد " روتشيلد" أحد أثرياء اليهود في بريطانيا يعده بإقامة وطن قومي لليهود في فلسطين.[3]

---

[1] الصلابي علي محمد، (2006)، *" الدولة العثمانية، عوامل النهوض وأسباب السقوط"، طبعة (2006)، دار القبلتين للنشر والتوزيع، مصر- المنصورة، ص 553.*

[2] يوسف بشير شريف،(2011)، *" فلسطين بين القانون الدولي والاتفاقيات الدولية"*، الطبعة الأولى (2011)، دار البداية ناشرون وموزعون، عمان- الأردن، ص 16.

[3] المرسي خالد السيد محمود،(2011)،*" الوضع القانوني الدولي لمدينة القدس في ضوء أحكام القانون الدولي والاتفاقيات الدولية وقرارات الأمم المتحدة وموقف الشريعة الإسلامية"*، الطبعة الأولى (2011)، مكتبة الوفاء القانونية، الإسكندرية، ص 131.

واستندت الصهيونية إلى هذا التصريح في ادعائها السيادة على اقليم فلسطين، على أساس أن التصريح صادر عن دولة تملك السيادة على الإقليم ومن ثبتت له السيادة كان له حق التصرف.[1]

ولدحض هذا الادعاء بطريقة قانونية يتطلب التطرق إلى الشروط التي يتوجب توفرها لصحة ابرام الاتفاقيات الدولية، واسقاطها على وعد بلفور، والواجب الذي يلتزم به المحتل أثناء احتلاله للإقليم واسقاط هذا الحكم أيضا على احتلال بريطانيا لفلسطين.

أولا: القيمة القانونية لتصريح وعد بلفور في ظل أحام القانون الدولي في وقت السلم.

ما هو متعارف عليه عرفا وقانونا أن احكام قواعد القانون الدولي تخاطب الدول دون الأفراد العاديين، وأي اتفاق يبرم يجب أن يكون بين دولتين أو أكثر وهذا ما جاء في اتفاقية فيينا بشأن قانون المعاهدات لعام (1969)، والتي استمدت أحكامها من الأعراف الدولية التي كانت سائدة من قبل ومن شروط ابرام المعاهدات:

1. أن يكون أطراف المعاهدات دولا،
2. أن يكون الاتفاق محكوما بقواعد القانون الدولي،
3. أن يثبت الاتفاق كتابة في وثيقة أو أكثر،
4. أن تطبق أحكام المعاهدات على الاتفاق بصرف النظر عن تسميته.[2]

فإذا أسقطنا هذه الأركان على وعد بلفور فإننا نلاحظ وبكل وضوح تخلف جل الأركان التي تتطلب صحة الاتفاق ولم يستوف الوعد أي منها، كونه أبرم بين دولة وشخص طبيعي، ولم ترق أحكامه إلى قواعد القانون الدولي، وبالتالي فإن وعد بلفور يعد في نظر القانون الدولي باطلا بطلان مطلقا ولا يترتب على تنفيذه أي أثار ويتطلب إعادة الوضع على ما كان عليه قبل الوعد.

ثانيا: القيمة القانونية لوعد بلفور في ظل أحكام قواعد الاحتلال.

اقدمت بريطانيا في ديسمبر (1917)، على احتلال فلسطين ومنذ ذلك الوقت فتحت بريطانيا بالقوة مشروع التهويد المنظم لأرض فلسطين، ثم وفرت لنفسها غطاء دوليا باستصدار قرار من عصبة الأمم في 24 يوليو 1922، بانتدابها على فلسطين، وتم تضمين وعد بلفور في صك الانتداب بحيث اصبح التزاما رسميا معتمدا دوليا.

وللعودة إلى احكام الاحتلال التي أقرها مؤتمر لاهاي (1907)، وبعدها اتفاقية جنيف الرابعة لعام (1949)، وهي قواعد ملزمة " Jus Cogens" تسري على الأقاليم التي أخضعتها قوات الاحتلال لسيطرتها المادية والعسكرية، ودعمت فيها هذه السيطرة بإقامة نوع من الادارة،[3] فإن الاحكام التي جاءت لتسري على هذا الوضع الزمت المحتل بجملة من الواجبات والحقوق وحظرت علية ضم الاقليم على أساس أن الاحتلال الحربي هو حالة فعلية مؤقتة لا تترتب عليها نقل السيادة على الإقليم المحتل ولا يجوز اكسابه ولا يخول له إجراء أي تغييرات في وضعية الإقليم، إلى أن ينتهي الاحتلال ويعود الإقليم إلى دولة السيادة.[4]

ومن خلال هذا الوضع فإننا نجد بريطانيا قد خالفت الاحكام الواردة في اتفاقيات لاهاي وجنيف الخاصة بقانون الاحتلال من خلال تصرفها في الاقليم وتنازلها عن الإقليم وتسليمه لليهود عن طريق صك الانتداب من اجل إعطائه صبغة قانونية، وبالرغم من هذا فإن هذا التصرف يعد باطلا بطلانا مطلقا لمخالفته الأحكام العامة للاحتلال الحربي.

المبحث الثاني: الوضع القانوني لفلسطين وتركيا بعد وعد بلفور.

يتغير الوضع القانوني للدول والأقاليم بحسب الظروف التي تمر بها من التوسع إلى التضييق في حدود اقليمها وذلك وفق قواعد القانون الدولي التي يحكمها، فمن حق الدول التنازل بطواعية عن طريق اتفاق ثنائي أو جماعي على جزء من اقليمها لإحدى الدول كما يحق لها اكتساب اقليم عن طريق الاستفتاء أو عن طريق البيع كما ثبت ذلك بين أمريكا وروسيا، وما يهمنا في هذه الدراسة الوضع القانوني للإقليم الفلسطيني بعد أن تم فصله عن الأم الدولة العمانية وخضوعه بعد ذلك لعصبة الأمم والأمم المتحدة والقرارات التي صدرت في حق فلسطين،

---

[1] المرجع نفسه.

[2] ا المرسي خالد السيد محمود، لمرجع السابق، ص 132.

[3] شحاتة مصطفى كامل،(1981)، "*الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصرة*"، (ب، س، ط)، الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، الجزائر، ص 106.

[4] المرجع نفسه، ص 131.

والدور الذي يمكن أن تلعبه الدولة التركية الآن بعد أن تجاوزت الكثير من العقبات التي كانت تحول باتخاذ مواقف صريحة لحل القضية الفلسطينية وفق قواعد القانون الدولي.

المطلب الأول: الوضع القانوني لفلسطين بعد وعد بلفور.

نتطرق في هذا المحور لوضع الإقليم الفلسطيني بعد وعد بلفور بداية من الانتداب البريطاني على الإقليم الفلسطيني بموجب ميثاق عصبة الأمم والأمم المتحدة، والمراحل التي عرفتها فلسطين بالإعلان عن دولة فلسطين من جانب منظمة التحرير الفلسطينية إلى الاعتراف الدولي بفلسطين كدولة مراقب في الجمعية العامة للأمم المتحدة وذلك على النحو التالي:

الفرع الأول: فلسطين في ظل انتداب عصبة الأمم.

تم فصل إقليم فلسطين عن ولاية الخلافة العثمانية بعد أن تم احتلال فلسطين بشكل كامل من قبل الجيش البريطاني سنة (1917)، أثناء الحرب العالمية الأولى، وإعلان بعدها صك الانتداب على الاقليم من قبل عصبة الأمم سنة (1921)، ووضعه موضع التنفيذ سنة (1922).[1] مع إقرار عصبة الأمم بقاء بريطانيا كدولة منتدبة على فلسطين، استنادا إلى الفقرة الأولى من المادة (22) من عهد عصبة الأمم التي نصت على تطبيق بعض المبادئ على المستعمرات والأقاليم التي كانت خاضعة لبعض الدول التي خسرت الحرب والتي تسكنها شعوب غير قادرة على حماية نفسها بنفسها.

ونصت الفقرة الثانية من ذات المادة على أن يعهد بالوصاية على هذه الشعوب إلى أمم راقية تكون خير من يتحمل تلك المسؤولية بسبب مواردها ومركزها الجغرافي.[2]

نخلص من خلال دراستنا لمرحلة الانتداب التي شهدتها فلسطين المتمثلة في وضعها كإقليم عُهد بالوصاية عليه من قبل بريطانيا جاء نتيجة للدور الذي لعبه اليهود بداية قبل الحرب العالمية الأولى بعد محاولتهم اليائسة لشراء الأرض الفلسطينية من السلطان عبد الحميد، فقد استطاعوا افتكاك الوعد الذي اخدوه من بلفور الوزير الأول البريطاني سنة (1917)، وهو الوعد الذي تم تكريس بنوده بعد احتلال فلسطين من قبل البريطانيا وبشرعية دولية باسم عصبة الأمم، وكل هذا ناتج عن اتفاق إرادتين يهودية وبريطانية تم صبغها بصبغة دولية، دون أن يكون أي رد فعل للمجتمع الدولي لوضع حد لهذا التصرف المخالف للشرعة الدولية وفق ما نصت عليه اتفاقيات لاهاي لعام (1907) التي حرمت الاستلاء بالقوة على أراضي دول الغير أو ضمها، وكرست نظام الاحتلال كمرحلة مؤقتة دون ان يكون لدولة الاحتلال حق التصرف فيه، ويبقى ملكا لدولة الأصل إلا أن يتم استرجاعه بالطرق الشرعية سواء عن طريق المقاومة أو عن طريق اتفاق يبرم بين دولة الاحتلال والدولة المُحتلة.[3]

الفرع الثاني: فلسطين في ظل وصاية الأمم المتحدة.

انتهى انتداب عصبة الأمم على فلسطين بحل العصبة من قبل مجتمع الدول أو بالأحرى من الدول العظمى بعد أن فشلت في أداء دورها، وحل محلها هيئة الأمم المتحدة سنة (1945)، وقد تم تأليف لجنة بريطانية أمريكية أوصت باستمرار الانتداب البريطاني على فلسطين إلى حين إعداد اتفاقية وصاية على فلسطين تحت إشراف الأمم المتحدة، غير أن بريطانيا ولأسباب عدة أحالت القضية الفلسطينية إلى الأمم المتحدة وفي 15 ماي من عام 1947، عينت الجمعية العامة للأمم المتحدة اللجنة الخاصة للأمم المتحدة بشأن فلسطين " UNSCOP" تشكلت من أحدا عشر عضوا واستبعدت عضوية الدول الخمس الكبرى الدائمة العضوية بحجة التحيز، وانتهت اللجنة في الفترة ما بين 26 ماي و 31 أوت (1947)، بتقديم مشروعين، أقترح مشروع الأغلبية الذي يدعو إلى إنهاء الانتداب على فلسطين وتقسيمها إلى دولتين عربية ويهودية وإعطاء مدينة القدس كيانا منفصلا يخضع لنظام دولي تديره الأمم المتحدة، وترتبط هاتان الدولتان بوحدة اقتصادية. ويرمي مشروع

---

[1] شحاتة مصطفى كامل،المرجع السابق، ص 22.

[2] أحمد حسن أبو جعفر، دراسة نقدية في قراري الجمعية العامة للأمم المتحدة 194،181 المتعلقين بالقضية الفلسطينية، أطروحة استكمالا لمتطلبات درجة الماجيستير في القانون العام بكلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية في نابلس، فلسطين. 2008، ص 21،20.

[3] بوغفالة بوعيشة،(2016)، " *فلسطين بين الشرعية الدولية والانضمام الى المحكمة الجنائية الدولية*"، مجلة الحقوق والعلوم الإنسانية، مجلة دولية محكمة فصلية تصدرها جامعة زيان عاشور بالجلفة – الجزائر، العدد السادس والعشرون، المجلد الأول، مارس 2016، ص 28.

الأقلية إلى إنهاء الانتداب البريطاني وإنشاء دولة اتحادية عربية ويهودية تكون القدس عاصمة لها، وأنتهى الانتداب البريطاني على فلسطين في ظل هيئة الأمم المتحدة في الرابع من ماي عام (1948).[1]

الفرع الثالث: قرار الجمعية العامة رقم (47/181) القاضي بتقسيم فلسطين.

لم تكن الأمم المتحدة أكثر التزاما بميثاقها من عصبة الأمم في تعاملها مع القضية الفلسطينية، بعدما اقدمت على تقسيم فلسطين بين السكان الأصليين لفلسطين واليهود الذين تم تهجيرهم من أنحاء العالم بتواطؤ دولي وبإرهاب المنظمات الصهيونية، من خلال قرار جمعيتها العامة رقم (1947/181). وقد خول ميثاق الأمم المتحدة للجمعية سلطة إصدار القرارات منها الملزمة كقبول العضوية أو إنهائها أو عند اتخاذ قرارات تحت بند " الاتحاد من أجل السلام"، وما عداها فقراراتها تصدر على شكل توصيات غير ملزمة إلا إذا توالت توصيات الجمعية لموضوع ما فعندئذ يكون القرار ملزما من حيث كونه أصبح عرفا.[2]

وبالرجوع إلى طبيعة قرار الجمعية العامة رقم (1947/181)، فإنه لا يعدو كونه قرارا في شكل توصية غير ملزم للأطراف ولا للدول الأعضاء في الأمم المتحدة، فهو لم يصدر وفق الشروط التي تفرض إلزاميته، ثم أنه لا يحق لأي كيان دولي مهما علا شأنه مثل ما هو عليه هيئة الأمم المتحدة في إصدار مثل هذا القرار دون الرجوع إلى استفتاء السكان الأصليين لأرض فلسطين في حق تقرير مصيرهم وفق مبادئ وأهداف ميثاق الأمم المتحدة، فالوصاية التي فرضت على فلسطين من قبل عصبة الأمم ثم الأمم المتحدة تفرض على هيئة الأمم المتحدة ممثلة في مجلس وصايتها والجمعية العامة ومجلس الأمن، العمل على ترقية اهالي الإقليم المشمولة بالوصاية إلى تقدمها نحو الحكم الذاتي أو الاستقلال حسبما يلائم الظروف الخاصة لكل إقليم وشعبه، ويتفق مع رغبات هذه الشعوب التي تعرب عنها بملء حريتها، وفق ما نصت عليه المادة (76) من ميثاق الأمم المتحدة، كما نصت على ذلك أيضا المادة (22) من عهد العصبة على: " **أن بعض الشعوب التي كانت خاضعة للإمبراطورية التركية قد وصلت إلى درجة من التقدم يمكن معها الاعتراف مؤقتا بكيانها كأمم مستقلة خاضعة لقبول الإرشاد الإداري والمساعدة من قبل الدول المنتدبة حتى ذلك الوقت تصبح فيه هذه الشعوب قادرة على النهوض وحدها ويجب أن يكون لرغبات هذه الشعوب المقام الأول في اختيار الدولة المنتدبة**".

فلا يحق والحال هذه أن تقدم الجمعية العامة بإدراج قضية اليهود التي لم يكن لها أي سند شرعي ولا قانوني على أرض فلسطين، ولم تطرح كمسألة أو كقضية تنازع على مستوى دولي في حق اليهود على أرض فلسطين، بقدر ما كرست الجمعية العامة من خلال قرارها وعد بلفور الذي لا يمت بصلة إلى الشرعية الدولية، وبذلك فقد خرقت الجمعية العامة قواعد القانون الدولي بخصوص حقوق الشعوب وعدم جواز التعدي على سيادة اراضيه من خلال التقسيم أو الاستلاء أو الضم دون رضى سكانها الأصليين. وما يثبت خرق الجمعية العامة لقواعد القانون الدولي هو رفضها من خلال دورتها لعام (1947) الاقتراح المقدم لها بدعوة رأي محكمة العدل الدولية لتقرير صحة اختصاص وصلاحية الجمعية العامة للنظر في التقسيم.[3]

وفي تقديرنا أنه لو طرح الأمر على محكمة العدل الدولية الدائمة لجاء رأيها مخالفا تماما لقرار الجمعية وذلك بتكريس الشرعية الدولية لحق الشعب الفلسطيني ونفي أي علاقة لليهود بأرض فلسطين، وهذا السبب الذي أدى برفض الجمعية العامة بطرح القضية على محكمة العدل الدولية. ولهذا لم يأت قرار الجمعية العامة وفق هذه المبادئ بقدر ما كرس فكرة وعد بلفور الصادر عن رئيس وزراء بريطانيا وإفراغ محتواه في ميثاق العصبة ثم تجسيده من قبل الأمم المتحدة من خلال قرار الجمعية رقم (47/181)، مخالفا بذلك قواعد القانون الدولي التي تنص على تحريم الاستلاء على الأراضي والتهجير القصري الذي قامت به المنظمات اليهودية بتهجير اليهود من الدول الأوروبية والعربية إلى فلسطين وطرد السكان الأصليين لفلسطين، كما لم يراع القرار في تقسيمه لفلسطين قواعد القانون الدولي التي تحظر المساس بالإقليم ذا السيادة حتى ولو كان في حالة الاحتلال من الاستلاء عليه أو ضمه كما جاء ذلك في اتفاقيات لاهاي لعام (1907).[4]

ونخلص في الأخير إلى أن قرار الجمعية العامة رقم (47/181)، قد جاء لتكريس وعد بلفور المخالف للاتفاقيات والأعراف الدولية التي تحظر الاستلاء أو ضم الأراضي من قبل الدول المعادية والدعوة إلى التهجير القسري وطرد السكان الأصليين من إقليم معترف به دوليا بعد ما كان تابعا للدولة العثمانية ولم يسبق أن ثار في حقه جدل قانوني بخصوص أصول سكانه الأصليين، كما صدر القرار في وقت لم تكن

---

[1] بوغفالة بوعيشة،" فلسطين بين الشرعية الدولية والانضمام الى المحكمة الجنائية الدولية"، المرجع السابق ، ص 23.

[2] المرجع نفسه، ص 29.

[3] بشير شريف يوسف، المرجع السابق، ص 37.

[4] بوغفالة بوعيشة، " فلسطين بين الشرعية الدولية والانضمام إلى المحكمة الجنائية الدولية" المرجع نفسه، ص 29.

فيه كل الدول العربية ممثلة في الجمعية العامة مما أدى إلى تمريره والموافقة عليه، الأمر الذي أدى إلى رفضه آنذاك من قبل جميع الدول العربية والاسلامية، وقد نتج عن هذا الرفض عدم الاعتراف بإسرائيل عربيا وإسلاميا مما تسبب في أزمة سياسية عالمية أثرت بشكل واضح على العلاقات الدولية فيما بين الدول المؤيدة والرافضة لوجود إسرائيل في قلب العالم العربي.

وتداركا لما سبق فأن الجمعية العامة ومجلس الأمن قد ألغيا توصية التقسيم رقم (181) الصادرة في 1947/11/29م وطالبا بوقف تنفيذها، فقد قرر مجلس الأمن في 1948/3/19م في قراره رقم (27) بأنه (أي مجلس الأمن) ليس لدية الاستعداد لتنفيذ توصية التقسيم رقم (181/ لسنة 1947م) ويوصي بإعادة القضية الفلسطينية للجمعية العامة وفرض وصاية مؤقتة على فلسطين تحت وصاية مجلس الأمن، وقد أصدرت الجمعية العامة للأمم المتحدة بتاريخ 1948/5/14م قرارها الثاني بإعفاء لجنة فلسطين من أية مسئوليات نصت عليها المادة الثانية من توصية التقسيم(181/لسنة 1947م) وطالبت بذات القرار العمل علي إجراء تسوية سلمية لمستقبل الوضع في فلسطين،[1] غير أن هذه التوصية لم تحظى بالتنفيذ من قبل المجتمع الدولي لتواطؤه مع الكيان الاسرائيلي.

الفرع الرابع: الوضع القانوني لفلسطين بعد قرار 67/19(2012).

بالرغم من صدور قرار الجمعية العامة رقم (1947/181) الذي نص على تقسيم فلسطين بين السكان الأصليين لفلسطين واليهود الذين تم تهجيرهم بتواطؤ دولي ومن قبل المنظمات اليهودية التي دعت إلى فكرة إيجاد وطن قومي لليهود في أرض فلسطين، إلا أن هذا القرار لم يجد تطبيقا في أرض الواقع بالنسبة للفلسطينيين، بحكم احتلال اليهود لكامل الأراضي الفلسطينية ولم يجد الشعب الفلسطيني سندا من الأمم المتحدة ولا من أعضائها في دعم مركزها القانوني كدولة كاملة العضوية كما هو عليه حال إسرائيل، إلا بعد الجهود المتأخرة التي مرت بمراحل بداية من اعتراف بعض الدول بدولة فلسطين ووصولا باعتراف الأمم المتحدة سنة (2012) في قرارها (67/19) بفلسطين كدولة غير عضو لها صفة مراقب.

أولا: الاعتراف الدولي بدولة فلسطين:

أُعلِن عن دولة فلسطين يوم 15 نوفمبر 1988 بالعاصمة الجزائرية خلال الدورة الاستثنائية في المنفى للمجلس الوطني الفلسطيني، وأستند المجلس في إعلانه على التبرير القانوني لقرار الجمعية العامة رقم (1947/181) الذي نص على إنهاء الانتداب وتقسيم فلسطين إلى دوليتين، وعلى إثر هذا الإعلان قامت مجموعة من الدول بالاعتراف على الفور بدولة فلسطين، وبحلول نهاية سنة (1989) اعترفت أكثر من (80) دولة بدولة فلسطين.

واعتبارا من 30 اكتوبر 2014، قامت (135) دولة من بين (194) عضوا في الأمم المتحدة بالاعتراف رسميا بدولة فلسطين، إضافة إلى تمتع فلسطين بالعضوية الكاملة في العديد من الهيئات الإقليمية والدولية كعضويتها الكاملة في جامعة الدول العربية وفي حركة عدم الانحياز ومنظمة التعاون الإسلامي ومنظمة اليونيسكو للتربية والتعليم، كما شهدت حركة اعترافات رمزية كبيرة من قبل مختلف البرلمانات الأوروبية، وكانت أول من بدأت بذلك السويد، ثم تلتها العديد من الاعترافات.[2]

وبغض النظر عن الجدل القائم بين النظرية المنشئة التي تقوم على أساس الاعتراف بالدولة في حالة اجتماع العناصر الثلاثة (الإقليم، الشعب، السلطة). وبين النظرية الإقرارية او المقررة التي ترى أن الدولة تصبح بمجرد استكمال عناصرها المطلوبة شخصا قانونيا دوليا تخاطبه احكام القانون الدولي العام يسمح لها بممارسة سيادتها في الحقل الخارجي ويساعدها على الدخول في علاقات دائمة مع بقية الدول،[3] فإن الاعتراف الذي حظيت به دولة فلسطين من قبل أغلبية دول العالم (135) دولة يتجه وفق ما جاءت به النظرية الإقرارية، فالاعتراف بفلسطين لا يمنح فلسطين استقلالها وإنما يقرر وجوده فهو بحكم شهادة ميلاد أو وثيقة اعتماد دبلوماسية، كما لا تتأثر برفض باقي الدول التي لم تعترف بها.

---

[1] أنظر السيد مصطفى أبو الخير، مقال بعنوان، " بطلان عضوية الكيان العاصي على القانون الدولي "اسرائيل" في الأمم المتحدة" على الرابط التالي: http://www.turess.com/alfajrnews/30695 أطلع عليه يوم 2017/08/14

[2] . بوغفالة بوعيشة، " فلسطين بين الشرعية الدولية والانضمام إلى المحكمة الجنائية الدولية" المرجع نفسه، ص 31.

[3] محمد المجذوب، القانون الدولي العام، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت لبنان، الطبعة السادسة، 2007، ص 232، 236.

ثانيا: اعتراف الأمم المتحدة بفلسطين وفق قرار الجمعية العامة (67/19)(2012).

سبق للجمعية العامة للأمم المتحدة أن أصدرت قرارها رقم (1947/181) القاضي بتقسيم فلسطين بنسب متفاوتة بين الفلسطينيين واليهود، ولم يتمكن الجانب الفلسطيني من إقامة دولته بسبب غياب سلطته الفلسطينية بسبب تواطئ القوى الكبرى مع إسرائيل وإضعاف الجانب الفلسطيني، وبقيت الأراضي الفلسطينية تحت السيطرة الفعلية للاحتلال الاسرائيلي، إلى حين توقيع اتفاقية أوسلو لعام (1994) مما أسفر عن الاعتراف بالسلطة الوطنية الفلسطينية التي من خلالها تم اكتمال العناصر الثلاث لدولة فلسطين في نظر الأمم المتحدة الأمر الذي أدى في أخر المطاف إلى الاعتراف بفلسطين كدولة غير عضو لها صفة المراقب في الأمم المتحدة من خلال قرار الجمعية العامة (67/19) لعام (2012).

ووفقا للصلاحيات التي خولها ميثاق الأمم المتحدة للجمعية العامة في الفصل الرابع يحق للجمعية العامة وفق نص الفقرة الثانية من المادة الثامنة عشرة من ميثاق الأمم المتحدة أن تصدر قراراتها في المسائل الهامة بأغلبية ثلثي الأعضاء الحاضرين المشتركين في التصويت، ومن بين المسائل التي يحق للجمعية النظر فيها أيضا، قبول الأعضاء الجدد في الأمم المتحدة.[1] وقد جاء قرار الجمعية العامة مستندا إلى الطلب الذي تقدمت به السلطة الفلسطينية ممثلة في رئيسها محمود عباس المؤرخ في 23 سبتمبر 2011 إلى الأمين العام للأمم المتحدة الخاص بانضمام فلسطين إلى عضوية الأمم المتحدة استنادا إلى اعتراف الجمعية العامة في قرارها 181(د2) المؤرخ في 29 نوفمبر 1947، القاضي بتقسيم فلسطين فضلا عن إعلان استقلال دولة فلسطين المؤرخ في 15 نوفمبر 1988، واعتراف الجمعية العامة بهذا الإعلان بموجب القرار رقم (177/43) المؤرخ في المؤرخ في 15 ديسمبر 1988، كما استند القرار إلى تقرير لجنة مجلس الأمن المعنية بقبول الأعضاء الجدد بشأن طلب فلسطين الانضمام إلى عضوية الأمم المتحدة المؤرخ في 11 نوفمبر 2011.

وخلص القرار في الأخير بمنح فلسطين مركز دولة غير عضو لها صفة المراقب في الأمم المتحدة. ويعد هذا الوضع القانوني الذي تحصلت عليه فلسطين من قبل الجمعية العامة بمثابة مركزا يؤهلها للانضمام إلى الاتفاقيات الدولية وحقها في الحصول على العضوية الكاملة في الوكالات المتخصصة للأمم المتحدة، وفي نفس الوقت لا يؤهلها للعضوية الكاملة في الأمم المتحدة هذا بالرغم من التقرير الإيجابي للجنة مجلس الأمن المعنية بقبول الأعضاء الجدد بخصوص استيفاء جل الشروط التي تؤهل فلسطين للعضوية الكاملة في الأمم المتحدة إلا أن مجلس الأمن صوت ضد الطلب الذي تقدمت به فلسطين إلى مجلس الأمن لاعتبارات سياسية أكثر منها قانونية، في حين نجد أن الأمم المتحدة قد اعترفت بإسرائيل ومنحتها العضوية الكاملة بالرغم من وضعها القانوني الذي تشوبه عيوب كثيرة ولاتزال هذه العيوب قائمة لحد الآن، وهي تفتقر لشروط الدولة المطلوبة في القانون الدولي العام وأهمها الإقليم، فقد كانت الأراضي التي تسيطر عليها القوات الصهيونية أرضا محتلة، كما أن سيطرتها عليها جاء نتيجة استخدام القوة مخالفا بذلك المادة (4/2) من ميثاق الأمم المتحدة ومخالفة بذلك لمبدأ تحريم الاستيلاء علي أراضي الغير بالقوة، وهو من المبادئ العامة والقواعد الآمرة في القانون الدولي، التي لا يجوز الاتفاق علي مخالفتها من قبل أي شخص من أشخاص القانون الدولي سواء الدول أو المنظمات الدولية حتي لو كانت الأمم المتحدة.[2]

وهذا الرفض من قبل مجلس الأمن لا يمنع السلطة الفلسطينية بإعادة تكرار الطلب مرة ثانية وثالثة حتى يحظى طلبها بالقبول مثلما اضطر بعض الأعضاء الحاليين في الأمم المتحدة من تكرار الطلب العضوية قبل الحصول على موافقة مجلس الأمن مثل اليابان، وإيرلندا والبرتغال والأردن.[3]

وما يهمنا في قرار الجمعية العامة هو الحق الذي مكن للسلطة الفلسطينية الانضمام إلى الاتفاقيات الدولية ومنها الانضمام الى المحكمة الجنائية الدولية التي تعد خطوة ذات أهمية بالغة في توثيق الجرائم التي ارتكبتها وترتكبها اسرائيل منذ أزيد من سبعة وستون سنة ومحاكمة المجرمين لوضع حد للانتهاكات وارساء العدالة الجنائية، في انتظار الاعتراف الكامل لدولة فلسطين من قبل مجلس الأمن لاكتمال عضويتها في الأمم المتحدة وهذا في حد ذاته يتطلب دعما وجهدا كبيرا من قبل الدول الداعمة للقضية الفلسطينية من بينها دولة تركيا التي أصبح مركزها المجتمع الدولي جد هام للضغط على القوى الفاعلة لتحقيق هذا الهدف.

---

[1] أنظر المادة (18) من ميثاق الأمم المتحدة.

[2] السيد مصطفى أبو الخير، المرجع السابق.

[3] بوغفالة بوعيشة، " فلسطين بين الشرعية الدولية والانضمام إلى المحكمة الجنائية الدولية" المرجع نفسه، ص 31.

المطلب الثاني: واجب الدولة التركية تجاه العالم الاسلامي والقضية الفلسطينية.

تبين من خلال دراستنا للوضع القانوني لتركيا أهمية هذا البلد بما حباه الله من امتيازات مادية وبشرية وبالموقع الجغرافي الاستراتيجي الذي توسط القارتين الآسيوية والأوروبية، والدور الذي لعبه في مرحلة تاريخية غير بعيدة في تبنيه للإسلام عقيدة وحكما استطاع من خلاله استقطاب العالم الاسلامي في ظل إدارة خلافة الدولة الإسلامية العثمانية بما يقارب من (600) سنة بداية من القرن الثالث عشر إلى بداية القرن التاسع عشر.

وبالرغم من التكالب الدولي الذي أدى في نهاية المطاف إلى وضع حد للخلافة الاسلامية العثمانية سنة (1923)، بموجب اتفاقية لوزان، وتنصيب حكام أولعوا بالحضارة الغربية حاولوا طمس كل ما له صلة بالموروث الحضاري للشعب التركي وتجريده من قيمه الحضارية والدينية من بينها غلق المساجد ومنع الآذان ومنع كل ما لع علاقة بالمظاهر الدينية وفرض نظام العلماني طيلة ما يقارب (75) سنة، إلا أن تركيا وبفضل تماسك شعبها وفهمه العميق لتحمل مسؤوليته في عادة دوره الريادي، استطاع التغلب على هذه المعضلة بإعادة إحياء فكرة " العثمانية الجديدة " بداية من تأسيس حزب العدالة والتنمية في 2001/08/14، وبالرغم من محاولة الانقلاب الدولية الفاشلة التي أعطت للحكومة القائمة أكثر شرعية بالتفاف الشعب حولها وحمايتها من الانقلابين وتطهير مؤسسات الدولة من الإدارة الموازية، بفضل هذه الجهود استطاعت تركيا الخروج من سياسة التبعية ومن المجال المغلق لسياسة الدول الغربية باكتفائها الذاتي، لتستعيد دورها من جديد في جميع شتى مجالات الحياة، السياسية منها والاقتصادية، واحتلالها مراكز التقدم على كثير من الدول الغربية المتطورة باحتلالها المركز السادس عشر عالميا وحسب الدراسات الأخيرة للاقتصاد التركي فهي مؤهلة لتكون ضمن الدول السبع الأكثر تطورا.[1]

فما هو الدور الذي يمكن أن تقوم به تركيا تجاه العالم الاسلامي في الوقت الراهن في ظل الهيمنة الامبريالية التي فرضت على العالم الاسلامي، بما في ذلك القضية الفلسطينية؟.

الفرع الأول: دور تركيا تجاه العالم الاسلامي.

نظرا للتكتلات السياسية القائمة على مبدأ سياسة توازن القوى وسياسة الأمن الجماعي التي يشهدها المجتمع الدولي في الوقت الراهن والقائمة في مجملها بين قوى غربية عظمى تعمل على ضمان مصالحها دون مراعاة مصالح العالم الاسلامي الذي أصبح الآن في حاجة ماسة إلى قطب لإسلامي عالمي موازي للأقطاب الغربية وفي نفس الوقت إلى فيتو اسلامي على مستوى مجلس الأمن يتوجب على دولة تركيا القيام بالمبادرة لتجسيد هاذين المشروعين وذلك على النحو التالي:

أولا: تشكيل قطب اسلامي موازي للأقطاب السياسية.

بالرغم من وجود أقطاب سياسية فاعلة في الساحة السياسية من أبرزها القطب الأمريكي والروسي والاتحاد الأوروبي، والصين، وانضمام أغلب دول لعالم الاسلامي إلى هذه الأقطاب، إلا أنه بات من الواضح أن الانضمام إلى مثل هذه الأقطاب بالنسبة للعالم الإسلامي أصبح عديم الجدوى، إذ أن أغلب النزاعات التي تثور في العالم الإسلامي والقضايا التي تطرح على مستوى هذه الأقطاب لم تجد حلا، بل تعاملت هذه الاقطاب مع جل القضايا العربية والاسلامية بسياسة الكيل بمكيالين، وإذا عدنا القضايا والنزاعات المطروحة حاليا لوجدنا جلها قضايا ونزاعات في العالم الإسلامي، ولعل السبب يعود إلى غياب قطب إسلامي سياسي موازي للأقطاب السياسية الغربية تنضم إليه الدول العربية والاسلامية ليشكل بعد ذلك قوة تفوق أو تساوى الأقطاب الغربية القائمة، وهذا من شأنه أن يضفي الحماية الشاملة للدول المنضمة مثلما هو عليه الدول الغربية.

ولعل الدولة الوحيدة المؤهلة لهذه المهمة في الوقت الراهن هي دولة تركيا، لما تتميز به من قدرات وامكانات مادية وبشرية فضلا عن مكانتها الاقتصادية والسياسية بين الدول الكبرى، اضافة إلى علاقتها التاريخية التي تربطها بالعالم العربي والاسلامي.

فوجود مثل هذا القطب في الوقت الراهن وعلى رأسه تركيا أصبح مطلب ضروريا وملحا لحاجة العالم الإسلامي إليه.

ولتحقيق هذا الهدف يتوجب على تركيا:

---

[1] للاطلاع أكثر أنظر، أوزتورك ابراهيم،(2010)،" التحولات الاقتصادية التركية بين عامي (2002-2008)، ضمن كتاب، تركيا بين تحديات الداخل ورهانات الخارج"، الطبعة الأولى 2010، دار العربية للعلوم ناشرون، بيروت- لبنان، ص 47،62.

1.تشجيع دول العالم العربي والاسلامي إلى ضرورة نبذ كل الخلافات القائمة بينهم والعمل على تأسيس قطب سياسي إسلامي يتبعها بعد ذلك قطب اقتصادي لإسلامي.

2.نصرة قضايا الشعوب العربية والاسلامية التي تطالب بالتغيير ونبذ التبعية للغرب وإدارة أنظمتها بنفسها دون تدخل العنصر الأجنبي.

3.وضع خطة محكمة لإفشال للثورات المضادة، التي أجهضت أغلب الثورات التي أرادت التغيير.

4.إنشاء قنوات إعلامية تعمل توعية الشعوب بضرورة وحدة العالم الاسلامي لحمايته من أعدائه.

ثانيا: تمثيل العالم الإسلامي على مستوى الأمم المتحدة.

نقصد بتمثيل العالم الإسلامي على مستوى هيئة الأمم المتحدة بمنح العالم الإسلامي حق فيتو على مستوى مجلس الأمن الدولي مثلما هو عليه الدول الخمس الكبرى.

بالتحكم في القضايا المصيرية للعالم، فإن لحق النقض أيضا محاسن في منع الانتهاكات الجسيمة التي ترتكب في حق الأبرياء أو في منع صدور قرارات ظالمة من شأنها منع الشعوب في تقرير مصيرها مثلما هو علية الشعب الفلسطيني الذي صدر في حقه العديد من القرارات الظالمة باسم حق الفيتو الذي استعملته أمريكا وبريطانيا في العديد من المرات ضد الشعب الفلسطيني.

فهذا الواقع الذي تم فرضه بموجب الصلاحيات المخولة لمجلس الأمن بات من الضروري إعادة النظر في تشكيلته وطريقة تصويته وفق ما جاءت به المادتين (23) و(24)، وذلك بتمثيل دول العالم الاسلامي في مجلس الأمن من طرف دولة محورية كتركيا تستطيع الدفاع عن قضايا العالم الإسلامي ومنع أي قرار يصدر بموجب الفصل السابع يمس بسيادة الدول ومصالحها وحقوق وحريات شعوبها.

ولتحقيق هذا الهدف يتطلب بذل جهود كبيرة من طرف تركيا وكل الدول الاسلامية الأخرى التي تحمل فكر التغيير والعودة إلى حاضنة الإسلام كباكستان وإيران وماليزيا وإندونيسيا وقطر، وتشجيع باقي الدول العربية والاسلامية الأخرى للانضمام في التكتل لتحقيق تمثيل العالم الاسلامي في مجلس الأمن والانضمام إلى القطب السياسي الإسلامي، وهذا لن يتم إلا بتحقيق وحدة العالم الاسلامي كواقع يفرض نفسه كقوة مساوية للتكتلات السياسية الأخرى، لتأمين حدوده وسيادته وحماية شعوبه من الانتهاكات الجسيمة التي يتعرض لها كثير من الشعوب العربية والاسلامية ولم يوجد لها حل، كفلسطين من قبل الاحتلال الاسرائيلي، وفي ماينمار و أفريقيا الوسطى وسوريا والعراق وليبيا وغيرها من النزاعات الدولية وغير الدولية التي تثور في كل مرة في أقطار العالم الاسلامي، ولن يتم وضع حد لمثل هذه النزاعات إلا بتحقيق هذه الوحدة وفرض تمثيلها في مجلس الأمن.

الفرع الثاني: واجب تركيا تجاه القضية الفلسطينية.

تبقى فلسطين وأرض الجولان أراضي محتلة من قبل الاحتلال الإسرائيلي، وتبقى فلسطين من بين القضايا الأكثر تعقيدا بحكم التواطئي الدولي والقرارات الظالمة التي صدرت في حق هذا الاقليم منذ فصله عن دولة الخلافة العثمانية إلى يومنا هذا، وبالرغم من الجهود التي بذلت من قبل الدول العربية والعالم الاسلامي لحل النزاع، إلا أنها اصطدمت لمرات عديدة بمواقف القوى الكبرى الداعمة لإسرائيل، وتبقى فلسطين بحاجة ماسة إلى قوة موازية لنصرتها ونيل استقلالها، وتعد تركيا في الوقت الراهن الدولة المؤهلة للوقوف بجانب القضية الفلسطينية وذلك على جميع الأصعدة.

أولا: إعادة طرح الوضع فلسطين على الهيئات والمحاكم الدولية.

ثبت من خلال دراستنا للوضع القانوني لفلسطين بداية من وعد بلفور ثم تعرضه للاحتلال البريطاني وتسليمه لليهود عن طريق صك الانتداب الذي أصدرته عصبة الأمم وما صدر بعدها من قرارات تعد باطلة بحكم التصرف غير المشروع من قبل بريطانيا، وبعد المجتمع الدولي ممثلا في عصبة الأمم ولكشف هذا الأمر والقيام بعد ذلك بجبر الضرر الذي تعرض له الشعب الفلسطيني يتطلب:

1.التقدم بطلب رأي استشاري لمحكمة العدل الدولية يعرض فيه القضية من جديد ويطرح فيه السؤال التالي: " ما مدى صحة تنازل دولة الاحتلال عن الاقليم المحتل لدولة أخرى أو لشعب أخر لا ينتمي للدولة السيادة على الإقليم؟ علما أن الشعب المحتل يرفض هذا التصرف الذي قامت به دولة الاحتلال وقاومته".

2.طرح القضية من جديد على المعاهد الدولية للقانون الدولي وعلى الفقهاء والمختصين من أجل إثرائه والكشف عن مضامينه.

من خلال هذا الطرح يتبين الوضع الحقيقي للإقليم الفلسطيني ومنه يعاد رفع القضية من جديد على الهيئات الدولية للنظر فيه مجددا.

ثانيا: واجب تقديم المساعدات الإنسانية للشعب الفلسطيني.

من بين أهم الخدمات التي يتوجب على تركيا تقديمها إلى الشعب الفلسطيني المساعدات الإنسانية، وفق ما نصت عليه اتفاقية جنيف الرابعة لعام (1949)، الخاصة بحماية المدنيين أثناء النزاعات المسلحة الدولية، فقد ألزمت الاتفاقية أطراف النزاع والمحتل السماح لهيئات الإغاثة كاللجنة الدولية للصليب الأحمر والجمعيات الوطنية للهلال الأحمر والصليب الأحمر والدول الحامية بتقديم المساعدات الإنسانية. للسكان المدنيين الذين يعيشون تحت سلطة الاحتلال.[1]

وتعد تركيا دولة معنية بصفة مباشرة لتحمل هذه المسؤولية لاعتبارات تاريخية ودينية وانسانية وأخيرا كقوة نامية لتمثيل العالم الاسلامي في المحافل والهيئات والمنظمات الدولية.

ولا ينكر لتركيا الجهود التي بذلتها ولا تزال تبذلها في هذا المجال والتي تحسب لها بداية من أسطول الحرية الذي اعتدي علية من طرف الاحتلال الإسرائيلي والذي راح ضحيته العديد من أفراد الخدمات الإنسانية الذي يعد استهدافهم جريمة حرب وفق المادة (50، 51، 147، 148) من اتفاقيات جنيف الأربع لعام (1949م) والمادة (85) من البروتوكول الملحق الاضافي الأول لعام (1977)، لاتفاقيات جنيف.

ثالثا: الدعم السياسي لفلسطين على مستوى الدول والهيئات الدولية:

ونقصد بالدعم السياسي أن تتبنى تركيا القضية الفلسطينية في المحافل الدولية والهيئات والمنظمات الدولية خاصة منها.

1.الاعتراف بفلسطين كدولة كاملة العضوية: بالرغم من الجهود التي بذلت من أجل الاعتراف بفلسطين كدولة، على مستوى الجمعية العامة للأمم المتحدة إلا أن هذا الاعتراف جاء ناقصا في قرار الجمعية العامة وذلك بمنح فلسطين "مركز دولة غير عضو لها صفة المراقب في الأمم المتحدة"، وهذا القرار جاء نتيجة موقف مجلس الأمن الرافض للعضوية الكاملة لفلسطين في هيئة الأمم المتحدة بموجب صلاحياته في المادة (4)(2) من ميثاق الامم المتحدة التي تشترط، قبول أي دولة من هذه الدول في عضوية الأمم المتحدة أن يتم بقرار من الجمعية العامة بناء على توصية من مجلس الأمن. وقد جاء هذا الرفض نتيجة الدعم المطلق من قبل القوى الغربية لإسرائيل واستحواذها على مجلس الأمن في ظل غياب تمثيل إسلامي في المجلس.

2.فك الحصار: أي الدور الذي يجب أن تقوم به تركيا في فك الحصار المضروب على قطاع غزة من قبل الاحتلال الاسرائيلي والذي دام أكثر من عشر سنوات، وللعلم فإن الحصار يعد جريمة حرب وفقا للقانون الدولي الإنساني، والدور الذي يجب أن تقوم به تركيا في هذا المجال هو الضغط على الاحتلال الإسرائيلي لرفع الحصار، واللجوء إلى المحاكم الدولية الجنائية لملاحقة المجرمين في حالة الرفض، والضغط على القوى الكبرى الداعمة لإسرائيل لرفع الحصار.

3.دعم المقاومة الفلسطينية: تعد المقاومة الفلسطينية مقاومة شرعية بموجب قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم (3103)، المؤرخ في 12 ديسمبر 1973،[2] والبروتوكول الإضافي الأول (1977)،[3] الملحق باتفاقيات جنيف الأربع لعام (1949)، في الفقرة الرابعة من المادة الأولى،[4] حيث تم تصنيف كفاح الشعوب ضد الاحتلال والهيمنة الاستعمارية والأنظمة العنصرية على أساس نزاعات مسلحة دولية.

وانطلاقا من هذا المبدأ يتوجب على تركيا الوقوف بجانب المقاومة سياسيا وعسكريا، وكشف التظليل الاعلامي الغربي والاسرائيلي الذي يريد الصاق تهمة الإرهاب وتجريدها من حقها الشرعي المتمثل في المقاومة الشعبية لتقرير المصير.

خاتمة.

ننهي بحثنا بجملة من النتائج والاقتراحات نجملها فيما يلي:

---

[1] أنظر المواد: (27–34) من اتفاقية جنيف الرابعة القسم الأول من الباب الثالث، الأحكام العامة التي تنطبق على أراضي أطراف النزاع والأراضي المحتلة وأيضا المادة(23) من نفس الاتفاقية الخاصة بإرسال الأدوية والأغذية والملابس.

[2] أنظر قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة

[3] أنظر قرار الجمعية على الرابط التالي:

http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/3103(XXVIII)&referer=http://www.un.org/depts/dhl/resguide/r28_resolutions_table_eng.htm&Lang=A، أطلع عليه يوم 2017/08/31.

[4] تنص الفقرة الرابعة على: " تتضمن الأوضاع المشار إليها في الفقرة السابقة، المنازعات المسلحة التي تناضل بها الشعوب ضد التسلط الاستعماري والاحتلال الأجنبي وضد الأنظمة العنصرية ، وذلك في ممارستها لحق الشعوب في تقرير المصير...".

أولا: النتائج:

1.أن نهاية الدولة العثمانية جاء نتيجة تحالف دولي خارج عن الشرعية الدولية، ولم يراع في تقسيم العالم الإسلامي من خلال اتفاقية سايكس بيكو حقوق الشعوب العربية والاسلامية وتم تقاسم الأقاليم من منطلق مصلحة القوى المتحالفة بريطانيا ، فرنسا، روسيا، وبقيت أثار هذا التقسيم قائمة إلى يومنا هذا.

2.وعد بلفور هو وعد بين وزير بريطاني ورجل أعمال يهودي لا ترتقي أحكامه لقواعد القانون الدولي.

3.تسليم الإقليم الفلسطيني لليهود من قبل الاحتلال البريطاني، هو مخالفة صريحة لاتفاقيات لاهاي لعام (1899–1907) الخاصة بأحكام الاحتلال وما ترتب عن هذا التصرف من نتائج تعد باطلة بطلانا مطلقا.

4.ترحيل اليهود إلى الأراضي الفلسطينية بتواطئي دولي ومنظمات يهودية يعد ترحيل قصري في نظر القانون الدولي الإنساني وهو بذلك مخالف لما جاء في اتفاقيات جنيف الأربع لعام (1949).

5.إفراغ وعد بلفور في ميثاق العصبة حيلة قانونية لإعطائه صبغة قانونية.

6.خروج تركيا من التبعية السياسية والاقتصادية وقدرتها على إدارة العالم الاسلامي الذي لم يتخلص بعد من هيمنة القوى الكبرى.

7.قرار التقسيم رقم (181) الصادر عن الجمعية العامة قرار باطل بطلانا مطلقا لعدم عرضه على الشعب الفلسطيني للاستفتاء وعدم قبوله من الفلسطينيين وكل الدول العربية والاسلامية التي لم تكن ممثلة في الجمعية العامة آنذاك بسبب خضوعها للاستعمار.

8.الاعتراف بفلسطين على مستوى الجمعية العامة هو اعتراف ناقص لا يؤهلها للعضوية الكاملة في منظمة الأمم المتحدة.

ثانيا: الاقتراحات

1.إنشاء قطب سياسي اقتصادي إسلامي تقوده دولة إسلامية، تتوفر فيها شروط القيادة، يجمع عليها من طرف الدول الأعضاء يكون هذا القطب موازيا للأقطاب السياسية الغربية كالقطب الأمريكي والروسي والصيني، والاتحاد الأوروبي، وذلك من أجل تأمين وحماية العالم الاسلامي من الاستغلال الذي يتعرض له من قبل العالم الغربي

2.تمثيل العالم الإسلامي في مجلس الأمن بالعضوية الدائمة من قبل دولة إسلامية محورية مثل دولة تركيا.

3.عرض الوضع القانوني لفلسطين على محكمة العدل الدولية بداية من مرحلة احتلالها وتسليمها لليهود من طرف بريطانيا وحكم ترحيل اليهود إلى أرض فلسطين وفق أحكام قواعد القانون الدولي.

4.واجب دولة تركيا نصرة فلسطين على جميع الأصعدة لنيل استقلالها الكامل، والاعتراف بعضويتها الكاملة في هيئة الأمم المتحدة.

5.إدراج نظام الاختصاص القضائي العالمي في القضاء الجنائي التركي لملاحقة مجرمي الحرب في حق الشعب الفلسطيني.

انتهى.

خريطة رقم (1): تقسيم العالم الاسلامي بين المحتلين حسب اتفاقية سايكس بيكو (1916).

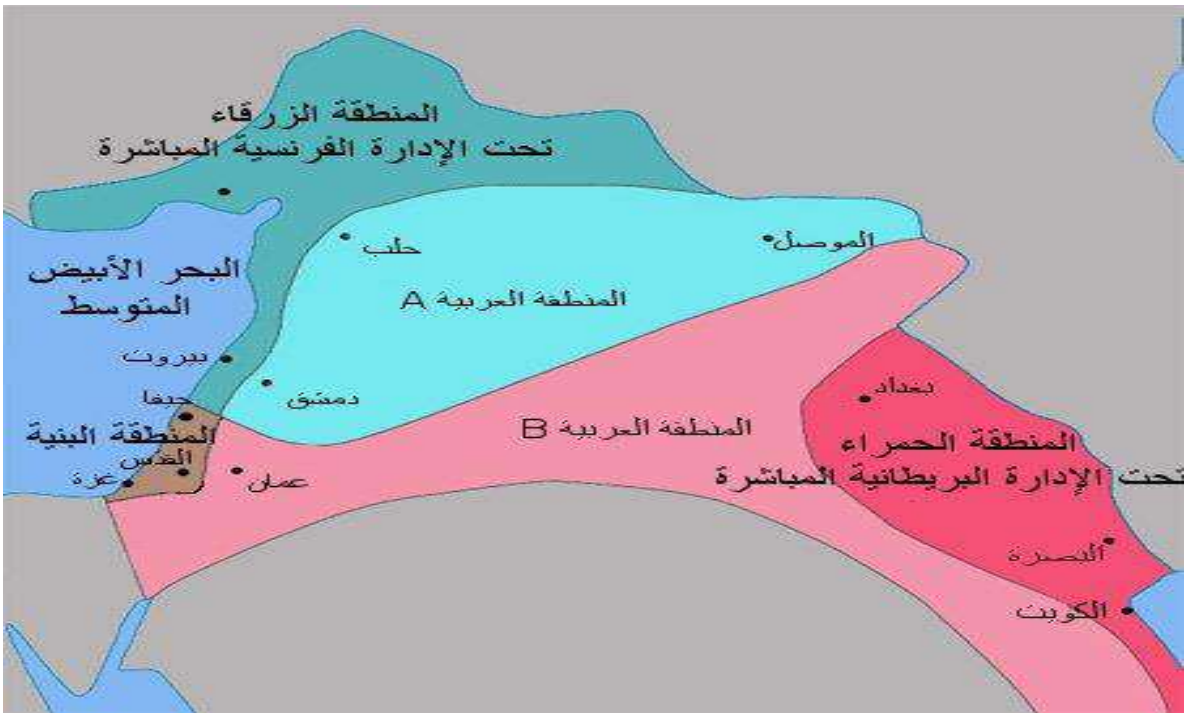

خريطة رقم (2): تبين الحدود التركية وفقا لمعاهدة لوزان الثانية.

المراجع

أولا: الكتب

1. أوزتورك ابراهيم،(2010)،" التحولات الاقتصادية التركية بين عامي (2002–2008)، ضمن كتاب، تركيا بين تحديات الداخل ورهانات الخارج"، الطبعة الأولى 2010، دار العربية للعلوم ناشرون، بيروت– لبنان.

2. الأرناؤوط محمد، (2002)، " تاريخ الدولة العثمانية من النشوء إلى الانحدار"، طبعة 2002، دار المدار الإسلامي، بيروت، لبنان.

3. طقوش سهيل محمد، (2013)، "تاريخ العثمانيين من قيام الدولة إلى الانقلاب على الخلافة"، الطبعة الثالثة (2013)، دار النفائس للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت– لبنان.

4. الصلابي علي محمد، (2006)، " الدولة العثمانية، عوامل النهوض وأسباب السقوط"، طبعة (2006)، دار القبلتين للنشر والتوزيع، مصر– المنصورة.

5. يوسف بشير شريف،(2011)، " فلسطين بين القانون الدولي والاتفاقيات الدولية"، الطبعة الأولى (2011)، دار البداية ناشرون وموزعون، عمان– الأردن.

6. المرسي خالد السيد محمود،(2011)،" الوضع القانوني الدولي لمدينة القدس في ضوء أحكام القانون الدولي والاتفاقيات الدولية وقرارات الأمم المتحدة وموقف الشريعة الإسلامية"، الطبعة الأولى (2011)، مكتبة الوفاء القانونية، الأسكندرية.

7. محمد المجذوب، (2007)، " القانون الدولي العام" ، منشورات الحلبي الحقوقية، بيروت لبنان، الطبعة السادسة، (2007).

8. شحاتة مصطفى كامل،(1981)، " الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصرة"، (ب، س، ط)، الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، الجزائر.

9. عتلم شريف، وماهر محمد عبد الواحد،(2005)، موسوعة اتفاقيات القانون الدولي الإنساني، النصوص الرسمية للاتفاقيات والدول المصدقة والموقعة، الناشر، بعثة اللجنة الدولية للصليب الأحمر بالقاهرة.

.10

ثانيا: الأطروحات.

1. أحمد حسن أبو جعفر، دراسة نقدية في قراري الجمعية العامة للأمم المتحدة (194،181) المتعلقين بالقضية الفلسطينية، أطروحة استكمالا لمتطلبات درجة الماجيستير في القانون العام بكلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية في نابلس، فلسطين. 2008

2. بوغفالة بوعيشة،(2010/2009)،" حماية أفراد وأعيان الخدمات الإنسانية أثناء النزاع المسلح"، رسالة ماجيستير، جامعة الحاج لخضر، باتنة– الجزائر.

ثالثا: المقالات:

1. بوغفالة بوعيشة،(2016)، " فلسطين بين الشرعية الدولية والانضمام الى المحكمة الجنائية الدولية"، مجلة الحقوق والعلوم الإنسانية، مجلة دولية محكمة فصلية تصدرها جامعة زيان عاشور بالجلفة – الجزائر، العدد السادس والعشرون، المجلد الأول، مارس 2016.

2. مصطفى أبو الخير، مقال بعنوان، " بطلان عضوية الكيان العاصي على القانون الدولي "اسرائيل" في الأمم المتحدة" على الرابط التالي: http://www.turess.com/alfajrnews/30695

محددات الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية في ظل ثورات الربيع العربي

(العدوان على قطاع غزة 2012-2014 كنموذجا)

الاسم واللقب: عيسى شويب

جامعة الانتساب: جامعة الأمير عبد القادر للعلوم الإسلامية قسنطينة – كلية الشريعة والإقتصاد– قسم الشريعة والقانون

chouiebaissa@gmail.com

الملخص:

كانت سنة 2002 منعرجا دقيقا في تاريخ الدولة التركية الحديثة، وخاصة مع وصول حزب العدالة والتنمية إلى سدة الحكم وتوجهه نحو الانفتاح على قضايا دول الإقليم والعالم الإسلامي، هذا ما أحدث تحولا استراتيجيا في موقفها من قضية فلسطين بعد سنوات من التحالف والتطبيع مع دولة إسرائيل.

وقد تميز الموقف التركي الحديث بالدعم والتأييد لقضية فلسطين داخليا وإقليميا ودوليا، وتجسد هذا التوجه على جميع الأصعدة، السياسة منها والاقتصادية والثقافية

وفي خضم التغيرات التي شهدتها دول الإقليم جراء ثورات الربيع العربي برزت أهمية الدور التركي في دعم القضية الفلسطيني وهذا واضح من خلال العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة خلال سنة 2012 و2014.

وتتمحور إشكالية هذا البحث حول محددات الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية في ظل ثورات الربيع العربي؟

الكلمات المفتاحية:

الدور التركي، القضية الفلسطينية، ثورات الربيع العربي.

Abstract

The year 2002 marked a pivotal period in the history of the modern Turkish state as the political party known as the justice and development party came to power. The role of this party has been characterized by an increasing interest in the affairs of neighboring countries and the Islamic world, especially the Palestinian issue. After decades of cooperation with Israel, Turkey reformulated its foreign policy and started to show unwavering support to the Palestinian issue domestically, regionally, and internationally. This new orientation was expressed at all levels: politics, economics, and even culture. Amid the political changes and tensions that took place in Turkish neighboring countries due to the Arab Spring, Turkey's role in the region came in favor of the Palestinian issue while sharply deteriorating diplomatic relations with Israel especially during the Israeli assaults on Gaza in 2012 and 2014. This paper, therefore, examines the determinants of Turkey's role vis-à-vis the Palestinian issue in the context of the Arab Spring.

Key Words: Turkey's role, Palestinian issue, Arab Spring

مقدمة:

إن الأمة التي تطمح أن يكون لها مكان تحت ضوء القمر لا يمكن أن تنطوي على ذاتها، فقد كانت تركيا العثمانية صانعة للسياسة العالمية طوال حقب زمنية، وإن غابت شمسها في العقود الأخيرة، فإنه وكما عبر الرئيس أردوغان "إن الشعب التركي لا يمكن أن يُغلق على نفسه الأبواب، ولا يهتم بالأمور الخارجية".

ولقد كانت القضية الفلسطينية ولا تزال تحتل مركزا جوهريا، ومحور اهتمام الدولة التركية بامتداداتها الحضارية وأبعادها الإستراتيجية والإقليمية، ولطالما لعبت تركيا أدوارا هامة اتجاه القضية الفلسطينية، منذ عهد السلطان عبد الحميد الثاني مرورا بالجمهورية التركية العلمانية ، وصولا إلى تركيا العدالة والتنمية، والتي عرفت تغييرا جذريا في سياستها الخارجية، حيث تميزت علاقاتها بالقضية الفلسطينية بمزيد من التقدم والاهتمام في شتى المجالات السياسية منها والاقتصادية والمنية ...، لتحتل مكانة هامة في السياسة الخارجية التركية.

وفي ظل التغييرات والتحولات الإقليمية التي أحدثتها ثورات الربيع العربي، والتي ألقت بظلالها على المشهد العام في الشرق الأوسط، هذه الأخيرة كان لها الأثر المباشر على السياسة التركية اتجاه المنطقة بشكل عام، وانعكست على دورها اتجاه القضية الفلسطينية بشكل خاص.

أ-أهمية الدراسة: ترجع أهمية هذه الدراسة إلى:

موضوع الدراسة -محددات الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية في ظل ثورات الربيع العربي -كون القضية الفلسطينية ومنذ نشأتها كانت ولا تزال محور اهتمام دول العالم بما فيها تركيا، والتي لعبت أدوار هامة في مسارات القضية خلال مراحل زمنية مختلفة.

ومن ناحية أخرى أن تركيا قوة إقليمية لها وزنها وتأثيرها على القضية الفلسطينية، خصوصا مع التغييرات التي أحدثتها ثورات الربيع العربي في منطقة الشرق الأوسط.

ب- أهداف الدراسة:

فهم أبعاد وحدود الموقف التركي من القضية الفلسطينية ومدى قدرته على إحداث اختراق إيجابي يسهم في تحقيق الاستقرار في المنطقة ورفع الظلم الواقع على الشعب الفلسطيني منذ عشرات السنين.

إبراز محددات ومرتكزات الموقف التركي، مما يسمح لنا بفك رموز السياسة الخارجية التركية اتجاه القضية الفلسطينية - في ظل تحولات ثورات الربيع العربي - وإزالة اللبس الذي اعترى البعض، حيال الموقف التركي، وتقديم تحليل أقرب إلى الموضوعية والواقع وبعيدًا عن العاطفة.

ت- إشكالية الدراسة:

تدور إشكالية هذه الورقة البحثية حول مدى انعكاس ثورات الربيع العربي ومخرجاته على الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية ومحدداته؟

وقد تفرعت عن هذه الإشكالية جملة من التساؤلات الفرعية التي يمكن إجمالها في الآسئلة الآتية:

-ماهي أهم المراحل التي مرت بها العلاقات التركية الفلسطينية؟

-ما المقصود بمصطلح ثورات الربيع العربي؟ وموقف تركيا منها؟

-كيف انعكست ثورات الربيع العربي على مواقف تركيا اتجاه القضية الفلسطينية؟ وماهي أهم مرتكزات ومحددات هذه المواقف؟

ث- الفرضيات:

-تنحدر العلاقة التركية بالقضية الفلسطينية إلى عهد الدولة العثمانية امتداد إلى الجمهورية التركية الحديثة.

-ثورات الربيع العربي أحدثت تغييرات مفاجئة في منطقة الشرق الأوسط، تباينت معها ردود الفعل التركية من ثورة لأخرى.

-عرفت المواقف التركية اتجاه القضية الفلسطينية خلال فترة الربيع العربي تفاوتا في مدى فاعليتها، نظرا لجملة من المرتكزات والمحددات التي تحكم السياسة الخارجية التركية.

ج- خطة البحث:

وتشتمل مقدمة وثلاثة محاور وخاتمة:

مقدمة

المحور الأول: تطورات الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية

المحور الثاني: تركيا وثورات الربيع العربي

المحور الثالث: انعكاسات الربيع العربي على مواقف تركيا اتجاه القضية الفلسطينية

خاتمة **المحور الأول: تطورات الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية**

أولا: لمحة تاريخية

ارتبطت تركيا منذ العهد العثماني بفلسطين ارتباطا يستند إلى العاطفة الدينية، من منطلق المكانة الدينية والروحية التي تمتعت بها أرض فلسطين.

بعد انتصار السلطان العثماني سليم الأول على المماليك في سنة 1516م[lxxxvii]، خضعت فلسطين إلى حكم الأتراك العثمانيين حتى شتاء 1917م.[lxxxviii] كما سمح لأهلها من المسيحيين واليهود أن يمارسوا معتقداتهم الدينية بكل حرية، وحصلوا على كل حقوقهم المدنية.

بعد وفاة السلطان سليم عادت الخلافة إلى ابنه السلطان سليمان الملقب بـ " القانوني " في سنة 1520م، الذي تمت في عهده الإنشاءات الكثيرة في حواضر العالم الإسلامي آنذاك، واهتم بمدينة القدس اهتماما كبيرا، فقام السلطان سليمان بتجديد سور القدس، وتجديد عمارة قبة الصخرة وإعادة تبليطها، كما قام ببناء جدران الحرم وأبوابه.[lxxxix]

كما عمل العثمانيون على تطوير المدينة، وتسهيل تواصلها مع باقي مدن وموانئ فلسطين، فجرى إضاءتها بالفوانيس، وأنشأت الطرقات الواسعة، ورصفت شوارعها الداخلية، كما حفرت الجور الامتصاصية لتصريف مياه الأنهار، وتم مد خط سكة حديدية سنة 1892م، بين القدس وميناء يافا، كما ربطت القدس بخطوط التلغراف مع مصر وبيروت وأوروبا، وزودت بالكهرباء سنة 1914م.

لقد أدركت الدولة العثمانية مبكرا خطورة الأوضاع والمؤامرات التي تحيق بفلسطين، وأصبح ذلك جليا، فقد جاء في إحدى رسائل السلطان عبد الحميد الثاني قوله: "إنني لم أتخل عن الخلافة الإسلامية لسبب ما، سوى أنني بسبب المضايقة من رؤساء الإتحاد المعروفين باسم تركيا الفتاة وتهديدهم اضطررت وأجبرت على ترك الخلافة وهؤلاء الاتحاديين قد أصروا علي بأن أصادق على تأسيس وطن قومي لليهود في الأرض المقدسة فلسطين، ورغم إصرارهم لم أقبل بصورة قطعية هذا التكليف، وأخيرا وعدوا بتقديم مئة وخمسين مليون ليرة إنجليزية ذهبا فرفضت هذا العرض بصورة قطعية أيضا"،[xc] مما لا شك فيه أن هذه الكلمات تعبر عن مدى إدراك السلطان عبد الحميد لحجم المؤامرات الصهيونية بحثا منها عن وطن قومي لليهود، خصوصا بعد عقد المؤتمر الصهيوني الأول في مدينة بال السويسرية سنة 1897م، لتحاول بذلك السلطة العثمانية القيام بإجراءات قبل وبعد المؤتمر للحيلولة دون توصيات تنفيذ هذه المؤامرات، كإنشاء ، مجلس بلدي في مدينة القدس عام 1863 ، وجعلت فلسطين ولاية مستقلة عن سوريا عام 1872 وكمتصرفية مستقلة عن ولاية سوريا عام 1874،[xci] كما صدرت" الفرامين " السلطانية التي تمنع البيع والشراء في فلسطين لغير المسلمين، بالإضافة إلى منع أو عدم تسهيل الوجود اليهودي فيها على الرغم من تعاطف العثمانيين مع اليهود الناجين من المذابح الإسبانية مع العلم أنها قد سمحت لهم بالسكن في أي البلاد[xcii]، فكانت" مركزية "القضية الفلسطينية والقومية العربية والعقيدة الإسلامية بمثابة الرباط الإسلامي الذي تطمح له الدولة العثمانية .[xciii]

وعلى الرغم من الاهتمام العثماني وحرصهم على أرض فلسطين والقدس تحديدا، فإن مجرى الأحداث في الدولة العثمانية أسهم إلى حد ما في زيادة عدد المهاجرين اليهود إلى فلسطين وحيازة الأراضي، إذ دفع فساد الإدارة في اسطنبول وفي المتصرفيات، علاوة على الظروف الاقتصادية والاجتماعية في دفع البعض لبيع أجزاء من أراضيهم وممتلكاتهم.[xciv]

أ. العلاقات التركية الفلسطينية قبل العام 2000:

بعد سقوط الدولة العثمانية وقيام الجمهورية التركية الحديثة، والتي انحصرت أدوارها الدولية والإقليمية، مما أثر بشكل مباشر على مواقفها اتجاه القضية الفلسطينية ، ومع صدور قرار التقسيم وقفة تركيا ضده مع البلدان العربية، ومخالفا لرغبة الولايات المتحدة، إلا أن سنة 1949اعتبرت حاسمة لعلاقاتها بإسرائيل، وانعكاسها سلبًا مع الدول العربية، حيث بدأ حينها الاعتراف بإسرائيل نتيجة لضغوط الولايات المتحدة، وللرغبة والتوجه التركي للتقارب مع العالم الغربي، مما انعكس سلبا على الموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية، وهكذا بات الموقف الرسمي لا يتعدى المطالبة أو الموافقة على القرارات الشرعية الدولية التي تعنى بالقضية والشعب الفلسطيني، في حين اعتبرت القضية مجرد نزاع دولي، واستنكرت الصهيونية في الأمم المتحدة واعتبارها نوعا من العنصرية والتمييز العنصري، ودون ما يمنعها هذا بأن تكون لها علاقات جيدة مع هذه الدولة التي تجسدها الصهيونية.[xcv]

ومن جهة أخرى لم تنقطع صلات التعاون الرسمي مع منظمة التحرير الفلسطينية، وكذا فعاليات لمناصرة الشعب الفلسطيني بتنظيم من المجتمع المدني. ويرى نبيل شعث بأن:" الموقف التركي كان دائما داعم للقضية الفلسطينية وبمختلف الأنظمة التركية السابقة"، حيث اعترفت تركيا بمنظمة التحرير الفلسطينية عام 1975 كممثل شرعي ووحيد للشعب الفلسطيني، ثم سمحت للمنظمة بافتتاح مكتب لها في تركيا عام 1979، ثم كانت تركيا من الدول الأولى التي اعترفت بالدولة الفلسطينية بعد إعلانها في الجزائر بالعام1988، فجاءت مثلا : زيارة الرئيس التركي الأسبق سليمان ديميريل للسلطة الوطنية الفلسطينية واللقاء بالرئيس ياسر عرفات لتوطيد وتحسين الوضع الاقتصادي بين الطرفين، وبالمقابل كان الرئيس ابوعمار يتوجه كثيرا إلى تركيا، إيمانا منه بأنها من الدول الأولى التي تدعم القضية الفلسطينية، وتزايدت المعونات، لتفتتح تركيا مكتبا تنمويا في رام الله قدم العديد من المشروعات التنموية في الأراضي الفلسطينية، واستمرت العلاقات دائما بالتعاون المشترك.[xcvi]

ب. العلاقات التركية الفلسطينية المعاصرة بعد سنة 2000 :

وصل حزب العدالة والتنمية إلى سدة الحكم في تركيا وكانت العلاقات "الإسرائيلية" التركية في قمتها نتيجة لتطورات عدة في عقد التسعينيات من القرن العشرين الميلادي، حيث زارت رئيسة الوزراء التركية تانسو تشيلر "إسرائيل" عام 1994 في أول زيارة من نوعها لمسؤول تركي بهذا المستوى منذ الاعتراف التركي بـ"إسرائيل". وبعدها بعامين زار الرئيس التركي سليمان ديميريل "إسرائيل" أيضًا وتوقيع الاتفاق الأمني العسكري الاستراتيجي (فبراير 1996) وشهدت العلاقات الاقتصادية تطورًا ملحوظًا أيضًا خلال نفس الفترة.

وقد تميزت العلاقات التركية الفلسطينية بعد العام 2000 بمزيد من التقدم والاهتمام التركي بالقضية الفلسطينية، وبشتى المجالات، لتحتل مكانة هامة في السياسة الخارجية التركية ،ويمكن أن نميز موقف تركيا من القضية الفلسطينية خلال مرحلتين متداخلتين:

الأولى: منذ وصول حزب العدالة والتنمية للحكم في نوفمبر 2002 حتى الهجوم "الإسرائيلي" على غزة ديسمبر 2008، حيث استمر الموقف التركي في عهد العدالة والتنمية المؤيد لإعلان الدولة الفلسطينية عام 1988 التي اعترفت بها تركيا بعد الإعلان مباشرة، ولم يطرأ أي تغير على هذا الموقف التركي المعلن. وفي قضية القدس استمر موقف تركيا الرافض لاحتلال "إسرائيل" للجانب الشرقي منها.

الثانية: الهجوم "الإسرائيلي" على غزة ديسمبر 2008 حتى نوفمبر 2010

حيث بدأ الموقف التركي برفض الحصار "الإسرائيلي" على قطاع غزة، ثم استقبال رئيس المكتب السياسي لحركة المقاومة الإسلامية "حماس" خالد مشعل بعد فوز الحركة بالانتخابات البرلمانية عام 2006.

ثم تصاعدت حدة الموقف التركي بعد أحداث ثلاثة هامة وهي:

-العدوان الصهيوني على قطاع غزة ديسمبر 2008-يناير 2009:

حيث وصف أردوغان الاعتداء بعبارات مثل: "إن ما يحدث في غزة من قبل "إسرائيل" عدوان سافر"، "وإن من لم يدينوا الهجوم على غزة مزدوجو معايير".

-المناظرة بين رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان والرئيس "الإسرائيلي" شيمون بيريز:

في مؤتمر دافوس بعيد انتهاء العدوان في 29-01-2009 في الجلسة المخصصة لمناقشة تداعيات الحرب على غزة، وقد عقدت على هامش جلسات المنتدى الاقتصادي في "دافوس"، حيث قال أردوغان لبيريز: "أشعر بالأسف أن يصفق الناس لما تقوله، لأن عددًا كبيرًا من الناس قد قتلوا، وأعتقد أنه من الخطأ وغير الإنساني أن نصفق لعملية أسفرت عن مثل هذه النتائج"، ثم انسحب من الجلسة اعتراضًا على عدم إعطائه وقتًا كافيًا ومساويًا لبيريز.

-وأخيرًا الاعتداء "الإسرائيلي" العسكري على سفن كسر الحصار التركية المتجهة لغزة (31 مايو 2010) واستشهاد تسعة أتراك بدم بارد على السفينة مرمرة، وهي العملية التي أشاد بها رئيس الوزراء "الإسرائيلي" بنيامين نتنياهو.[xcvii]

وقد وصف أردوغان الهجوم في خطاب له أمام البرلمان ما حدث قائلاً: "ضمير الإنسانية تلقى واحدًا من أشد الجروح على مر العصور، وأنه يستحق كافة أشكال اللعن وسقوطًا من الناحية الإنسانية وتهورًا حقيرًا وإرهاب دولة، محذرًا إسرائيل من ألا تحاول اختبار صبر تركيا أو مواكبتها. وبالقدر الذي تعتبر صداقة تركيا غالية فإن معاداتها قاسية بالقدر نفسه"، وشدد أردوغان على أن تركيا لن تدير ظهرًا للشعب الفلسطيني أو لقطاع غزة.

وفي رد فعل سريع على حادث الاعتداء، قامت الحكومة التركية بعدد من الإجراءات، منها استدعاء السفير التركي لدى تل أبيب، وإلغاء ثلاث مناورات عسكرية مبرمجة مشتركة مع "إسرائيل"، ودعوة مجلس الأمن لاجتماع طارئ لمناقشة الهجوم، وإلغاء المباريات التي كان من المفروض أن يشترك فيها منتخب تركيا للشباب لكرة القدم والموجود في "إسرائيل" حينها، ودعوة مجلس حلف الناتو إلى اجتماع طارئ.

كما قاطعت تركيا مؤتمرًا لدول منظمة التعاون الاقتصادي والتنمية حول السياحة الذي نظمته "إسرائيل" خلال شهر أكتوبر 2010؛ احتجاجًا على عقده في المدينة المقدسة. وقد وضعت تركيا شروطًا لعودة العلاقات إلى طبيعتها مع "إسرائيل"، منها الاعتذار الرسمي عن حادثة الهجوم، ودفع التعويضات، والموافقة على تشكيل لجنة تحقيق دولية.[xcviii]

المحور الثاني: تركيا وثورات الربيع العربي

أولا: المقصود بثورات الربيع العربي

تعددت المسميات التي استخدمت لوصف الأحداث والتطورات الجارية في العالم العربي بين من وصفها بالثورات والحركات الاحتجاجية والمظاهرات المطالبة بالديمقراطية، وبين من أطلق عليها الربيع العربي والتمرد وحركة 25 يناير في الحالة المصرية، ولكن لا

واحدة من تلك المسميات تنطبق بنفس الدقة على جميع الانتفاضات العربية بالنظر إلى تباينها واختلاف طبيعتها من بلد إلى آخر ومن ثم صعوبة إدراجها تحت يافطة واحدة، وذلك رغم الحقيقة التي لا مراء فيها وهي أن الثورات العربية تشترك في أسباب عميقة مؤدية لاندلاعها ومتمثلة في إحباط بعض الشعوب من غياب الديمقراطية وحرمانها من حقوقها الأساسية ومن حرياتها الفردية، بالإضافة إلى تدهور الظروف المعيشية وتنامي الفساد وانعدام العدل الاجتماعي[xcix].

أ.مفهوم الثورة:

ونشير إلى المفهوم من الناحيتين اللغوية والاصطلاحية على النحو التالي :

–المفهوم اللغوي لمصطلح الثورة :

ثورة مصدر ثار، وثار الشيءُ ثَوْراً وثُؤُوراً وثَوَراناً وتَثَوَّرَ: هاج .وثَوَّرْتهُ وثَورُ الغَضَب: حِدَّته . والثَّائر: الغضبان ويقال للغضبان أَهْيَجَ ما يكونُ :قد ثار ثائِرُه وفارَ فائِرُه إذا غضب وهاج غضبه وثارَ إليه ثَوْراً وثُؤُوراً وثَوَراناً وثب . ويقال انْتَظِرْ حتى تسكن هذه الثَّوْرَةُ وهي الهَيْجُ .وثار الدُّخَانُ والغُبار : ظهر وسطع، ويُقال أثار الفلاح الأرض: حرثها وقلبها للزراعة ولذا فالثورة ما عمرت الأرض.[c]

وورد في مختار الصحاح اشتقاقات لمصطلح الثورة تشير إلى ما يعنيه المصطلح من تغيير عميق ومن انقلاب في الأوضاع في" باب ثور (ثار) الغبار سطع وبابه قال و(ثوارًا) أيضًا وأثاره غيره. و(ثور) فلان الشر (تثويرًا) هيجه وأظهره، و(ثور) القرآن أيضًا أي بحث عن علمه .[ci]"أي تعنى تغير عميق وانقلاب في الأوضاع .فبقرة بني إسرائيل كانت" لاَّ ذَلُولٌ تُثِيرُ الأَرْضَ "[cii] أي تقلبها بالحرث، والقلب الذي يغيرها فيجعل عاليها سافلها، ومن الأمم السابقة من " كانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَأَثَارُوا الْأَرْضَ وَعَمَرُوهَا" [ciii]أي قلبوها وبلغوا عمقها .

وفى القرآن الكريم والسنة الشريفة إشارات تضمنت هذا المصطلح لمعنى الهياج والانتشار، فالخيل إذا اقتحمت الميدان " فَأَثَرْنَ بِهِ نَقْعًا "[civ]أي هيجت به التراب، والله سبحانه وتعالى يقول " وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا[cv] " أي تهيجه وتنشره،وكذلك أحاديث أثيروا القرآن فإن فيه خبر الأولين والآخرين(، و(من أراد العلم فليثور القرآن)، أي لا تقفوا عند ظواهر الألفاظ بل أبلغوا العمق.[cvi]

الثورة بالإنجليزية Revolution)تعني لغويًا كما ورد في الموسوعة (الفلسفية العربية" دوران شيء في مدار يسير وفق خط منحنى مقفل، فنجدها في هذا الاستعمال للدلالة على دورة الكواكب أو المسطحات حول محور معين ولم تكتسب هذه الكلمة معنى الهيجان والغضب والشغب إلا في أواخر القرون الوسطى، عندما استعملت في الكتابات السياسية، للدلالة على اضطرابات اجتماعية، كأعمال التمرد والعصيان، كما أنها استعملت فيما بعد للدلالة على أعمال التغيير والتجديد أو إعادة البناء في الشؤون الاجتماعية وقد توسع هذا الاستعمال كي يشمل جميع حركات التغيير ليس فقط في الشؤون الاجتماعية بل والفكرية والجيولوجية والسياسية.[cvii]

–المفهوم الاصطلاحي للثورة :

الثورة في تصور بعض المفكرين هي" العلم الذي يوضع في الممارسة والتطبيق، من أجل تغيير نظم ومجتمعات الجور والضعف والفساد، تغييرًا جذريًا شاملا، والإنتقال بها من مرحلة تطورية معينة إلى أخرى، أقل قيودًا، وأكثر حرية، وأبعد في التقدم، الأمر الذي يتيح للقوى الاجتماعية صاحبة المصلحة في هذه التغييرات أن تأخذ بيدها مقاليد القيادة فتصنع الحياة الأكثر ملاءمة وتمكينًا لها، محققة بذلك خطوة على درب التقدم الإنساني نحو مثله العليا، التي ستظل دائما وأبدًا زاخرة بالجديد الذي يغرى بالتقدم ويستعصى على النقد والتحقيق."[cviii]

إن ضبط مفهوم الثورة اصطلاحاً أمر صعب جدا ، بحيث أشار مُعظم المفكرين المعاصرين بأن المصطلح – أي الثورة– يُستخدم للدلالة على:

–تغيرات فجائية وجذرية ، تتم في الظروف الاجتماعية والسياسية ، أي عندما يتم تغير حكم قائم بصورة فجائية ، وأحياناً عنيفة بحكم آخر.

–تغيرات ذات طابع جذري(راديكالي) غير سياسية ، حتى وان نمت هذه التغييرات ببطء ، ودون عنف كما هو الحال عندما نقول ثورة علمية ، ثورة فنية ، ثورة ثقافية [cix].

وتعرفها موسوعة علم الاجتماع بأنها:"التغييرات الجذرية في البنى المؤسسية للمجتمع ، تلك التغييرات التي تعمل على تبديل المجتمع ظاهريا وجوهريا من نمط سائد إلى نمط جديد يتوافق مع مبادئ وقيم وإيديولوجية وأهداف الثورة، وقد تكون الثورة عنيفة دموية، كما قد تكون سلمية، وتكون فجائية سريعة أو بطيئة تدريجية ".

والثورة كمصطلح سياسي هي الخروج عن الوضع الراهن سواء إلى وضع أفضل أو أسوأ من الوضع القائم.من السابق يتضح بأن:

كل التعريفات التي حاولت الاقتراب من مفهوم الثورة اتفقت على أنها نوع من التغيير الجذري والعميق يستهدف اكتشاف الأخطاء وبناء علاقات سليمة مكانها، تشيع العدل وتصنع التقدم.[cx]

ب. مفهوم الربيع العربي:

أما الربيع العربي: أو ما بات يُعرف بالثورات العربية، أو الربيع العربي أو الاثنان معاً ثورات الربيع العربي فهو مفهوم يُطلق على الأحداث التي جرت في المنطقة العربية وفجرها الشباب بدءاً بتونس خلال أواخر عام 2010م ومطلع 2011م ، رافعه شعار " أرحل " و " الشعب يريد إسقاط النظام " ، ونهجها " ثورتنا ثورة سلمية ".[cxi] وأشار البعض بأن المقصود بالربيع العربي هو الثورات السلمية – متمثلة في الأحداث الواردة بالتعريف السابق – التي حملت الزهور في وجه الأنظمة لتثمر في النهاية حرية وديمقراطية.[cxii]

يقول البروفسور ساسر "إن مصطلح "الربيع" له أصل أوروبي، يستحضر روابط بينه وبين " ربيع الأوطان" 1848، " ربيع براغ" 1968، أو ربيع أوروبا الشرقية في أواخر الثمانينات بعد سقوط الشيوعية، عندما سعت الثورات الشعبية باسم الديمقراطية العلمانية إلى الإطاحة بأنظمة مستبدة حكمت لعقود.

إن " الربيع العربي"، وفقاً لهذا التفكير، مماثل للتجربة الأوروبية. فالغرب هو من أطلق مصطلح الربيع العربي على الأحداث التي جرت في المنطقة العربية بدءاً بتونس، حيث كانت صحيفة الاندبندنت البريطانية أول من استخدم هذا المصطلح. وقد يكون لذلك علاقة بثورات الغرب عبر تاريخه التي تعرف هي أيضاً بثورات الربيع الأوروبي.[cxiii]

ثانيا : مواقف تركيا من ثورات الربيع العربي وتداعياتها

اتبعت تركيا في استراتيجياتها منذ وصول حزب العدالة والتنمية الى سدة الحكم سياسة القوة الناعمة والتمدد شرقا وجنوبا وتمكنت من إبرام اتفاقيات ثنائية مع العديد من الدول العربية خاصة مع سوريا ولبنان والعراق و الخليج ومصر ،[cxiv]ولا شك في أن موجة التغيرات والتحولات العربية المتسارعة فاجأت العالم بأسره ومعه القادة الأتراك الذين كانوا يفضلون انتقالا هادئا في البلدان العربية وبشكل لا يؤثر في الدور الإقليمي التركي الذي عرف تناميا متواترا في السنوات القليلة الماضية في المنطقة العربية.[cxv]

أ. أسس السياسة الخارجية التركية:

ترتكز السياسة الخارجية التركية الجديدة على ستة أسس ومبادئ رئيسية وهي كالآتي:

–التوازن السليم بين الحرية والأمن ، وهدفه تحقيق الأمن القومي ومواجهة مخاطر الإرهاب مع عدم تقليص الحريات.

–تصفير المشكلات مع دول الجوار ، ويقصد به تحسين العلاقة مع سوريا وبلغاريا والعراق وإيران وروسيا ، وتشكيل آليات للحوار الإستراتيجي مع تلك الدول .

–التأثير في الأقاليم الداخلية والخارجية لدول الجوار ، ويقصد به تأثير تركيا في البلقان والشرق الأوسط والقوقاز وآسيا الوسطى .

–السياسة الخارجية المتعددة البعد ، ويعني الإتساق في السياسة الخارجية وعدم تعارض توجهاتها تجاه الدول والمنظمات الدولية . فتركيا تعمل على تدعيم علاقاتها الإستراتيجية مع الولايات المتحدة في إطار حلف الناتو والعلاقات الثنائية، وكذلك تدعم علاقاتها مع روسيا والإتحاد الأوروبي. وفي الوقت الذي نجدها تدافع عن بعض قضايا العرب وفي مقدمتها حقوق الشعب الفلسطيني وتنتقد ممارسات إسرائيل الإجرامية، نجدها أيضا تقيم علاقات استراتيجية في مجالات عسكرية واقتصادية مع إسرائيل ، دون أن يحدث تعارض في سياستها الخارجية .

–الدبلوماسية المتناغمة ، ويعتمد هذا المبدأ على تبلور حالة التوافق والإنسجام بين الإستراتيجية الكبرى للدولة والإستراتيجيات الصغيرة للشركات والأفراد والمؤسسات ومؤسسات المجتمع المدني . بحيث تتوافق سلوك اللاعبين من غير الدول سواء شركات تركية أو جمعيات رجال أعمال مع سلوك الدولة التركية وسياساتها الخارجية تركيا المنفتحة على إفريقيا والعرب من خلال حصولها على عضوية مراقب بالإتحاد الإفريقي والجامعة العربية وتشكيل المنتدى التركي – العربي ، وعضويتها الكاملة في العديد من المنظمات الدولية ، واستضافتها للمؤتمرات والقيم الدولية مثل (الناتو ومنظمة المؤتمر الإسلامي) يصاحب هذا الإنفتاح تفاعل متوازي لمؤسسات المجتمع المدني واتحادات المستثمرين وجمعيات رجال الأعمال التركية مع الدول العربية والإفريقية والإسلامية بشكل متناغم مع توجهات الدولة وسياستها الخارجية.

–أسلوب دبلوماسي جديد ، أي رسم خريطة جديدة لتركيا تجعلها مرشحة لأداء دور مركزي وأن تكون دولة قادرة على إنتاج الأفكار والحلول في محافل الشرق ومنتدياته رافعة هوية الشرقية دون امتعاض ، ودولة قادرة على مناقشة مستقبل أوروبا داخل محافل أوروبا ومنتدياته من خلال نظرته الأوروبية.[cxvi]

ب. المواقف التركية اتجاه ثورات الربيع العربي:

حرصت تركيا على تدرج مواقفها لحثُ وضوح مؤشرات الحسم لتعلن مع تصاعد الأحداث إنحيازا نسبيا ووفقا لطبيعة كل حالة للحقوق المشروعة للشعوب العربية في تحقيق إصلاح اقتصادي وتحول حقيقي نحو الديمقراطية ، ورغم تفضيل تركي الأن لا يعدو هذا التحول عبر الأدوات السلمية , إلا ان تسارع وتيرَة وتفاقم الإحداث في الحالتين الليبية والسورية وجلاء الموقف العربي والدولي حيالهما دفع تركيا للابتعاد عن نظامي الدولتين عبر دعم التدخل العسكري لحلف الناتو لإسقاط نظام القذافي في ليبيا ودعم الضغوط الدولية والعربية على نظام الأسد في سوريا .هكذا تعددت الأنماط المواقف التركية من الثورات العربية تبعا لاختلاف المصالح السياسية والروابط الاقتصادية والتقديرات الأمنية بما وضع تركيا في مأزق حتمية تبرير المواقف خصوصا بعد اختلاف موقف تركيا من ثورتي مصر وتونس عن بقية الثورات العربية[cxvii].

لقد تعددت مواقف تركيا من الثورات العربية تبعا لنظرتها الجيوستراتيجية ومصالحها الإقتصادية من منطقة لأخرى:

–الموقف من الثورة التونسية: لم تتدخل في الأزمة التونسية من منطلق الحرص على عد التدخل في الشؤون الداخلية للدول العربية، حيث لم يكن من المتوقع أن تفضي الأحداث سريعا عن سقوط النظام أو أن تكون الثورة التونسية فاتحة الثورات العربية . كما عملت تركيا بعد سقوط نظام بن علي على توطيد العلاقات السياسية والاقتصادية مع النظام التونسي الجديد من خلال تقديم الدعم على الصعيد الاقتصادي، حيث وقع البلدين أربع اتفاقيات تعاون بينهما وتقديم قرض لتونس بقيمة نصف مليار دولار مخصص لإنعاش الاقتصاد الذي تراجعت بعض قطاعاته عام 2011، واتفقت الدولتان أيضا على إلغاء نظام التأشيرات بينهما.[cxviii]

–الموقف من الثورة المصرية : راهنت تركيا مبكرا على نجاح الثورة المصرية وخاطرت بعلاقاتها مع النظام السابق من خلال قيام رئيس الوزراء التَركي بدعوة مبارك للاستجابة لتطلعات شعبه والتخلي عن الحكم بعد ستة أيام من تفجير ثورة 25 يناير[26]. وعلى الرغم من أن ذلك كان مؤشرا على مدى التباعد بين حكومتي البلدين وقتذاك، إلا انه عكس في ذات الآن أن تركيا راهنت على نجاح الثورة المصرية وقررت الاستمرار مع مصر ما بعد الثورة . **وعلى هذا الأساس كانت مصر محطة رئيسية لزيارات المسئولين الأتراك وفي هذه المناسبات المختلفة حرصت تركيا على تأكيد الرغبة في توثيق العلاقات مع مصر، وأعلن وزير الخارجية التَركي أحمد داود أوغلو في مقابلة مع صحيفة " نيويورك تايمز "أيلول 2011.. أن** بلاده **ستتحالف مع " مصر الجديدة " لتأسيس محور ديمقراطية جديدة في الشرق الأوسط بين الدولتين الأكبر في المنطقة.**[cxix]

–الموقف من الثورة الليبية :**كانت الثورة الليبية كاشفة لطبيعة المواقف التَركية المتناقضة .. فتسارع وتيرة الأحداث في ليبيا وارتفاع حدة المواجهات بين الثوار والنظام الليبي السابق كشف عن تراجع تركيا عن الإلتزام بمبادئ الإنحياز للإرادة الشعبية في مواجهة الأنظمة السلطوية.**

وكانت قد طرحت ما أسمته خريطة طريق لتجاوز الأزمة الليبية من خلال عدة نقاط[28].

*توفتَ الإحتياجات الأساسية في المدن التي تعصف بها الإضطرابات تحت رعاية الأمم المتحدة.

*نشاء لجنة للإعداد لمرحلة ما بعد القذافي.

* إنهاء أية إجراءات من شأنها إثارة أعمال انتقامية لما لذلك من تهديد لسلامة الدولة واستقرارها.

وقد أدى رفض المعارضة الليبية لهذه المبادرة ومعارضة أية تدخلات من تركيا في الشأن الليبي والتنديد ب " الازدواجية التَركية" التي تستهدف منع تسليح الثوار وتعويم نظام القذافي وإبقائه في السلطة . وعلى هذا الأساس يمكن القول ان الموقف التَركي تدرج مع تصاعد الأحداث إلى أن تأكد ثمة موقف دولي وعربي قد تشكل حيال الأزمة يقضي بضرورة تنحي معمر القذافي.. فانتقل الموقف التَركي من الدعوة لإعطاء فرصة للحل السلمي ومعارضة اتخاذ قرار أممي بفرض عقوبات على النظام الليبي إلى المطالبة بتنحي القذافي. وكان الملف الليبي بمثابة تحدى كبير للسياسة الخارجية التَركية، بالنظر للحسابات المتداخلة للسياسة التَركية التي لم تبتغ أن تظهر كقوة مشاركة في التدخل العسكري ضد ليبيا لكونه يخالف محددات سبق أن تبنتها حيال الثورات العربية ، هذا بالإضافة لاعتبارات أخرى منها القذافي سبق أن درس في تركيا ووقف إلى جانبها أثناء التدخل العسكري في قبرص عام 1974وعمل على تهيئة كافة السبل لتعزيز العلاقات مع تركيا من خلال منحها مزايا تفضيلية.[cxx]

–الموقف من الثورة البحرينية: وجاء الموقف التركي أكثر حذراً في حالة البحرين، واكتفت بدعوة الأطراف كافة إلى ضبط النفس، والدعوة للإصلاح دون انتقاد مباشر للنظام البحريني، ومطالبة المحتجين بالاستجابة لمبادرات الإصلاح في الوقت ذاته، مع التحذير من مخاطر الانقسام السني/الشيعي في المنطقة.

– الموقف من الثورة اليمنية : لم تجد الثورة في اليمن والتي انطلقت يوم الجمعة11 شباط2011 أي اهتمام من تركيا مقارنة بالكثير من الأحداث التي شهدته مصر وتونس وليبيا على سبيل المثال ، لم يلق الثوار اليمنيين غير تحايا عابرة من القادة الأتراك وذلك بسبب أن مصالح تركيا مع اليمن ليست كثيرة ، ووصف وزير الخارجية التركي بأن الوضع في اليمن حرج للغاية , ولم يجب الوزير التركي على سؤال بشأن ما إذا كانت بلاده تؤيد اقتراح أمريكا بتنحي الرئيس اليمني علي عبد الله صالح وذهابه إلى المنفى مع أسرته .. وقال أن الهدف الرئيسي هو الحفاظ عل وحدة اليمن وتجنب نشوب صراع طائفي[cxxi] لذلك يمكن القول أن الثورة اليمنية لم تلق اهتماما حقيقيا من قبل القيادات والنخب التركية ، ومع ذلك سعت تركيا لتكثيف التعاون الإقتصادي مع اليمن في مرحلة ما عبد الله صالح..

– الموقف من الثورة السورية : عكست الأزمة السورية ارتباكا كبيرا في الموقف التركي الذي وجد نفسه أمام تحديات قد تعصف بكل استثماراته السياسية والاقتصادية في سوريا والتي كانت المحطة الأكثر استقبالا للساسة الأتراك .إلى جانب اخر ارتبط مأزق الموقف التركي بالمشكلات الأمنية التي قد تترتب على زيادة المواجهات في سوريا، حيث ترتبط تركيا بحدود كبيرة مع سوريا ، وهناك تداخلا على جانبي الحدود في العلاقات العائلية والثقافية والعادات والتقاليد هذه المعطيات زادت مخاوف تركيا من تدفق اللاجئين ، لذلك أقدمت على إقامة معسكر للهلال الأحمر داخل الأراضي التركية، وأن تركيا تريد تحول سلس في سوريا وليس تحولا تلفه الفوضى ودون وقوع اضطرابات كما في ليبيا لأن ذلك يؤثر على استقرار الأوضاع في تركيا[31] نظرت تركيا للازمة السورية باعتباره أزمة تركية داخلية لذلك حاولت مبكرا تفادي الأحداث وارتفاع حدة التصادمات بين الجيش والمواطنين السوريين من خلال دفع الرئيس بشار الأسد تقديم تنازلات تسمح بتحول تدريجي لسوريا نحو الديمقراطية ،غير أن بجاهل الأسد للنصائح التركية التي جاءت عبر العديد من اللقاءات منها 14 زيارة لوزير الخارجية أحمد داود اوغلو جعل تركيا تدرك انه لا حل للازمة السورية بعد ارتفاع عدد القتلى والمصابين . بيد أن تجاهل السلطة السورية للمساعي التركية دفع انقره لإدراك أن مصالحها السياسية تقتضي التزام الموقف العربي والدولي من الأزمة .. هذا في وقت انخرطت فيه تركيا بالتنسيق مع الجامعة العربية والقوى الدولية لفرض عقوبات سياسية واقتصادية على النظام السوري , وهو ما دفع بعض رموز النظام السوري لإعلان أن أنقرة تدفع ثمن مواقفها وذلك في إطار التلويح بإمكانية توظيف الورقة الكردية.[cxxii]

ت. **تداعيات الربيع العربي على تركيا:**

لقد كان التطورات التي شهدها العالم العربي أثر مباشر على الدولة التركية في مختلف المجالات، سياسيًّا واقتصاديًّا وعسكريًّا:

من الناحية السياسية: أدت الثورات العربية إلى إعادة استدعاء الدور التركي كنموذج، كما وفرت الثورات مجالًا لنشاط تركيا في طرح دورها كطرف ثالث ووسيط في معالجة الخلافات العربية الداخلية، ومحاولة الحد من امتداداتها الإقليمية والتدخلات الدولية فيها.

لكن برغم من تبني الدراسة فرضية فاعلية الدول التركي بعد الثورات العربية إلا أنها أكدت أن ظهور النشاط السياسي التركي صاحبه جدل حول دوافعه ومدى توازنه، وكذلك التساؤل حول مدى فاعليته. فتزايدت حدة الاستقطابات بين أطراف الصراعات الدائرة واستخدام السلاح، كلها عوامل تقيد من فاعلية الدور التركي في تحقيق النتائج المطلوبة وتظهر حدوده، سواء من منظور القدرة على المعالجة الناجحة لأزمات المنطقة، أو حتى توظيف النشاط السياسي والدبلوماسي التركي في تعزيز مكانة تركيا.

من الناحية الاقتصادية: برغم من عرض الدرسات لما يشبه خسارة تركية مع دول الربيع العربي معتبرة أن تعاني تركيا حاليًّا من خسائر اقتصادية في علاقاتها مع الدول التي تشهد ثورات، فصادرات تركيا خلال الأشهر الثلاثة الأولى من عام 2011 تراجعت بنسبة 24% إلى كل من مصر واليمن، و20% لتونس، و43% لليبيا، و5% لسوريا، مع توقع تصاعد هذه النسب في الدولتين الأخيرتين بتدهور الأوضاع فيهما، فضلًا عن خسائر المتعاقدين وشركات البناء التركية في ليبيا، حيث تشكل السوق الثانية للمتعاقدين الأتراك في الخارج بعد روسيا، مع وجود أكثر من 120 شركة تركية عاملة في ليبيا، وفق تقديرات عام 2009.

إلا أنها أكدت على ضروري عدم المبالغة في التأثيرات السلبية في اقتصاد تركيا. فمن ناحية، فتحت هذه الأوضاع المجال لاستحضار دور تركي مساهم في إنقاذ اقتصادات هذه الدول، في إطار الحديث عن مشروعات تعكس سعي تركيا لتنشيط علاقاتها التجارية والاستثمارية معها. كما نجد أن أغلب الشركاء التجاريين الأساسيين لتركيا خارج المنطقة، كما أن النسبة التي تشكلها الصادرات التركية إلى كل من مصر وليبيا وسوريا لإجمالي حجم الصادرات التركية لا تتعدى من 1 إلى 1.5% لكل منها. كذلك، فإن انخفاض حجم الصادرات التركية إلى بعض دول المنطقة عوضته زيادة الصادرات إلى دول أخرى، مثل إيران والعراق والإمارات. وفي السياق ذاته، أعلن تجمع المصدرين الأتراك عزمه على تعزيز الصادرات التركية شرقًا نحو الهند وإندونيسيا والصين لزيادة تنويع وجهات الصادرات التركية.

من الناحية الأمنية، ويمكن القول بأن ثورات الربيع العربي قد أثارت العديد من التحديات الأمنية بالنسبة لتركيا, والتي ارتبطت بطبيعة الأوضاع السائلة التي صاحبت وترتبت على الثورات العربية, وما تبعها أدت الأزمات التي تشهدها دول المنطقة إلى بروز أدوار أمنية عسكرية تركية على نحو ما ظهر في ليبيا بشكل خاص، في إطار المشاركة التركية في حملة الناتو لفرض حظر التسلح وإيصال المساعدات الإنسانية. كذلك، أثارت بعض التحليلات وجود خطط تركية للتدخل وإقامة مناطق آمنة داخل الأراضي السورية.[cxxiii]

المحور الثالث: انعكاسات الربيع العربي على مواقف تركيا اتجاه القضية الفلسطينية

لا شك أن الوضع الفلسطيني مرتبط بالوضع الإقليمي، ولطالما كانت القضية كلها مرتبطة بالتغيرات الإقليمية ومخرجاتها،[cxxiv] ومع التغييرات الإقليمية والإستراتيجية التي أحدثها الربيع العربي والتي انعكست بدورها على التفاعل التركي مع القضية الفلسطينية في شتى المجالات، وبذلك فقد كان لهذه الأوضاع تأثيرات مباشرة على الدور التركي ومحدداته حيال القضية الفلسطينية ، وهذا ما تجلى خلال العدوان الإسرائيلي على غزة سنة 2012 و2014 .

أولا : مواقف تركيا من العدوان الإسرائيلي على غزة

أ.العدوان الإسرائيلي على غزة سنة 2012:

في الوقت الذي أطلق فيه الربيع العربي آمالا جديدة تمامًا عمَّت الإقليم الأوسع من حيث إمكانية تقوية الأنظمة القديمة ديمقراطيا وإعادة بناء إستراتيجية للقوى السياسية التقليدية في الشرق الأوسط وشمال إفريقيا[cxxv]، جاء العدواني الإسرائيلي على قطاع غزة في نوفمبر 2012 ، ليحاول جس النبض لردود الفعل السياسية في المنطقة خاصة رد الفعل المصري في ظل حكم الإخوان الذين يتبنون المرجعية الإسلامية ولا يخفون عداءهم لإسرائيل، وقد كان لهذا الوضع تأثير مباشر على المواقف التركية اتجاه العدوان الإسرائيلي خاصة مع التقارب التركي المصري وعلى هذا كانت الخارجية التركية فاعلة في العمل من أجل إنهاء العدوان وهذا واضح من خلال مختلف المواقف التركية في هذه المرحلة ونذكر منها :

إن الموقف التركي كان قوياً وداعما في التعجيل بأن تضع الحرب أوزارها خلال أسبوع واحد، حيث كان التنسيق التركي مع الجانب المصري والقطري يجري على قدم وساق لحشد المواقف، بهدف الضغط على إسرائيل للتسريع بوقف عدوانها على غزة، والرضوخ للشروط الفلسطينية دون أن يصل الجيش الإسرائيلي لتحقيق أهدافه، التي أعلنها في عمليته التي أسماها "عمود السحاب."

وكالعادة فإن المواطن التركي خرج في مظاهرات حاشدة في مدن تركيا الكبرى تنديدا بهذا العدوان. وهذا ما عبر عنه د. أحمد داود أوغلو؛ وزير خارجية تركيا، في زيارته لقطاع غزة أثناء العدوان الإسرائيلي مع وفد من وزراء الخارجية العرب، وتفقدوا صور الدمار، والتقوا بالقيادة السياسية ممثلة برئيس الوزراء – آنذاك – إسماعيل هنية – حيث قال::"آلامكم آلامنا، ومستقبلكم مستقبلنا"،[cxxvi] مؤكداً أن الشعب التركي لن يتخلى عن دعمه للشعب الفلسطيني، وأضاف قائلاً: إننا نريد أن نوصل عبر هذه الزيارة رسالة للمجتمع الدولي، مفادها ما يلي: قد تستطيعون السكوت عن هذا الظلم الذي ترتكبه إسرائيل، وقد تستطيعون أيضاً الإدلاء بتصريحات تُعطي الشرعية لهذا الظلم، ولكن عليكم أن تعلموا بأن الضمير الإنساني والتاريخ لن يسامح أبداً الذين يسعون إلى إيجاد الأعذار للظلم الإسرائيلي، ولتعلموا – أيضاً – بأننا والعالم العربي والعالم الإسلامي سنواصل وقوفنا جنباً إلى جنب في مواجهة هذا الظلم الواقع على غزة، ونطالب بالوقف الفوري للعدوان، وبإنهاء الحصار الذي تفرضه إسرائيل على قطاع غزة.

وفي موعد لاحق من انتهاء هذا العدوان على قطاع غزة، ساندت تركيا وبكل قوة الفلسطينيين في قرارهم التوجه إلى الجمعية العامة للأمم المتحدة لنيل صفة دولة مراقب غير عضو، وقد كانت تركيا أيضا من أوائل المهنئين لحصول الفلسطينيين على هذه الصفة في الأمم المتحدة وهو ما ظهر جليّا في تهنئة السيد احمد داوود اوغلو للوفد الفلسطيني داخل قاعة الجمعية العامة، وقد كان هذا الدعم إيماننا من تركيا الدائم بأحقية الشعب الفلسطيني في إنشاء دولته المستقلة والعيش بحرية وكرامة.

ولم تتوقف الجهود التركية عند المواقف السياسية والتحركات الدبلوماسية، بل كانت قاطرة المساعدات الإنسانية وقوافل الدعم لتغطية الاحتياجات في القطاع الصحي لا تتوقف، حيث كانت وكالة التنسيق والتعاون التركي (تيكا) التابعة لرئيس الوزراء؛ رجب طيب أردوغان، دائماً أول المبادرين لسد العجز وتوفير النقص من المستلزمات الطبية، بما في ذلك أيضاً تقديم الدعم المالي والمواد التموينية لوكالة غوث وتشغيل اللاجئين (الأونروا)[cxxvii].

وأما بالنسبة لدور تركيا الإنساني في قطاع غزة فلم يتأثر بعد انتهاء عدوان العام 2012 ، بل ازداد كمّا ونوعا، فقد باشرت فعليا بإنشاء مستشفى الصداقة التركي الفلسطيني على أرض قطاع غزة، واستمرت في المساعدة في عمليات اعمار ما دمره الاحتلال، وفي تقديم المنح الدراسية للطلاب، والمساعدات الاغاثية للأسر المحتاجة. كل ذلك جعل المواطن الفلسطيني يثق بدور تركيا الإنساني اتجاه الفلسطينيين في قطاع غزة، حتى وصل الأمر إلى تفكير الفلسطينيين بإنشاء ميناء بحري يشرف عليه الأتراك وقد قطعوا شوطا كبيرا في ذلك من حيث التفكير والمشاورات.[cxxviii]

ب. العدوان الإسرائيلي على غزة سنة 2014:

رغم الفارق الزمني البسيط بين عدوان عام 2012 (حجارة السجيل) وعدوان) 2014العصف المأكول) إلا أن الموقف التركي شهد تبدلاً كبيراً جداً على مستوى الفعل والتأثير – وإن لم يتغير كثيراً مستوى الاهتمام والتفاعل – بسبب المتغيرات الإقليمية ، وخصوصاً مع الأزمة المتردية في سوريا و الانقلاب في مصر الذي أثر في بعدين مهمين، العلاقة العدائية تجاه قطاع غزة والمقاومة الفلسطينية بالمقارنة مع فترة حكم محمد مرسي، والعلاقة المتردية مع تركيا والتي أدت إلى فقدان الأخيرة لأدوات التواصل والتأثير، خصوصاً إذا ما قرنت بالعلاقات السيئة أيضاً مع تل أبيب. وهكذا لم تستطع أنقرة الضغط باتجاه وقف سريع لإطلاق النار كما حدث في عدوان 2012، كما امتنعت حتى عن تقديم مبادرة تركية (أو تركية – قطرية) لوقف إطلاق النار تنافس المبادرة المصرية المجحفة بحق الفلسطينيين.[cxxix]

فقد كان عدوان يوليو 2014م هو الأطول حيث استمر 51 يوما من القتل والتدمير واستهداف المدنيين والمنازل والبنية التحتية والمدارس والأبراج السكنية، ومع تجاهل المجتمع الدولي، وغياب موقف عالمي يدين العدوان ويندد بجرائمه، جاءت كلمات أردوغان الغاضبة، "نحن أمام اتفاق صليبي جديد"، وذلك في إشارة للصمت العالمي أمام العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة،[cxxx] كما أكد على" أن الشعب التركي لا يمكن أن يُغلق على نفسه الأبواب، ولا يهتم بالأمور الخارجية، ولا يمكن أن يدير ظهره لغزة، بلاد الشهداء والمظلومين، التي يقصفها الجيش الإسرائيلي يومياً ".[cxxxi]

ومنذ اليوم الأول أدانت العدوان الإسرائيلي وطالبت بوقفه فورا على لسان رئاسة الجمهورية ورئاسة الوزراء والخارجية وحتى على لسان نواب البرلمان الذي تظاهروا أمام السفارة الإسرائيلية تنديدا بالعدوان ومطالبةً بوقفه. كما دعا الأتراك الأمم المتحدة إلى العمل على وقف العدوان الإسرائيلي فورا، وقد قام الصحفيون والعمال الأتراك بالتظاهر أيضا دعما لزملائهم الفلسطينيين ودعوة لوقف هذا العدوان.

لقد عاود أردوغان أيضا التأكيد على أن تطبيع العلاقات مع إسرائيل لن تتم في ظل عدم رفع الحصار عن قطاع غزة كما اشترطت تركيا في حادثة سفينة "ما في مرمرة" وفي ظل استمرار العدوان والظلم على الشعب الفلسطيني. كما وقامت المؤسسات الاغاثية والإنسانية التركية بتقديم المساعدات العينية والطبية لأهالي القطاع، بالإضافة إلى استقبال المستشفيات التركية العديد من مصابي العدوان، وقد قام كل من رئيس الجمهورية أردوغان ورئيس الوزراء داوود أوغلو بزيارة المصابين في هذه المستشفيات.[cxxxii]

ثانيا : محددات ومرتكزات المواقف التركية

تعددت الآراء والتحليلات حول فاعلية المواقف التركية من أحداث العدوان التي عاشها الشعب الفلسطيني (2012–2014)، ولعل المتتبع للسياسة الخارجية التركية الجديدة اتجاه القضية الفلسطينية في خضم فترة ثورات الربيع العرب يجد أنها تقوم على جملة من الأسس والمحددات والتي انعكست بدورها على مواقفها ومن أهمها:

- الرؤية الحديثة من حزب العدالة والتنمية للسياسة الخارجية التركية وأنها تعتمد على ثلاثة محاور:

"الأول يتعلق بدولتنا، وهو قائم على التوازن بين الأمن والحرية من أجل أن تأخذ تركيا موقعها بين أقوى دول العالم. المحور الثاني يتعلق بالإقليم من حولنا، ويقوم على التأثير القوي في الشرق الأوسط والبلقان والقوقاز، نحن لا نمثل 75 مليون تركي فقط، بل نحن معنيون بكل مكان يوجد فيه الأتراك أو عاشوا فيه سابقًا. المحور الثالث وهو المحور العالمي القائم على أن يكون لتركيا دور وكلمة في جميع القضايا العالمية من تغيير المناخ إلى القضايا السياسية المختلفة من تشيلي وحتى الفلبين".[cxxxiii]

- ينطلق التحرك الدبلوماسي التركي من قرار تركيٍ سياسيٍ مستقل، نابع من دولة ذات سيادة، تتحت خياراتها من تطلعات شعبها، وهذا ما بدا واضحًا ليس فقط على المستوى الإقليمي وإنَّما فيما يتعلق بعلاقات تركيا مع الدول الكبرى.

- التحرك ضمن المنظومة الدولية، واستشعار الحدود المسموح بها في السياسة الخارجية وفق اعتبارات عضوية تركيا في الأمم المتحدة ومن واجبها الدفاع عن قرارات الأمم المتحدة المتعلقة بالشعب الفلسطيني، وكونها دولة عضو في حلف شمال الأطلسي.[cxxxiv]

- تناغم القادة الأتراك مع الشارع التركي الذي يظهر تعاطفاً كبيراً مع القضية الفلسطينية. وإدراكهم لمظلومية الشعب الفلسطيني وأحقيته في أرضه، وأن هذه القضية هي مفتاح العبور للقبول والتأثير في المنطقة العربية.

- نظرية أنقرة في السياسة الخارجية قائمة على تصفير المشاكل والتواصل الاقتصادي – التجاري وتحتاج لمناخ هادئ، وهذا أحد الأسباب التي تدفع تركيا للمساهمة في حل القضية. [cxxxv].

- تفاعلات ثورات الربيع العربي و والثورات المضادة التي أدت إلى تراجع الحدث الفلسطيني على سلم أولويات تركيا، وتوتر العلاقات مع عدد من الدول المؤثرة في القضية الفلسطينية، وفي مقدمتها مصر بعد الانقلاب، الأمر الذي أدى – مضافاً إلى العلاقات المتوترة مع تل أبيب إثر الهجوم على سفينة مرمرة الزرقاء، الأمر الذي أفقد تركيا إمكانية لعب دور الوسيط. – إلى تضاؤل فرص التدخل التركي، ويكفي للتدليل على هذا العامل المقارنة بين الدور الذي لعبته تركيا خلال العدوان على غزة عام 2012 في ظل رئاسة مرسي لمصر، وذلك الذي لعبته – أو بالأحرى لم تستطع لعبه – خلال عدوان 2014على القطاع خلال رئاسة السيسي.

- الانشغال بملفات السياسة الداخلية على حساب السياسة الخارجية بشكل عام والقضية الفلسطينية بشكل خاص، مثل أحداث "جزي بارك" ثم ادعاءات الفساد بحق الحكومة والحزب، ثم تعثر عملية المصالحة الداخلية مع الأكراد إثر استئناف حزب العمال الكردستاني لعملياته العسكرية، بالإضافة إلى تطورات الملف السوري بشكل خاص بطريقة لامست الخطوط الحمراء للأمن القومي التركي.

- حالة الانقسام السياسي الفلسطيني بما يؤدي إلى تقزيم نتائج أي جهد مبذول في نصرة القضية الفلسطينية، رغم المحاولات المتكررة لرأب الصدع والدعوات للتوحد.[cxxxvi]

خاتمة:

من خلال ما تقدم عرضه ومناقشة في ثنايا ورقات بحثنا فقد توصلنا إلى مجموعة من النتائج والتوصيات والتي يمكن تلخيصها في النقاط الآتية:

- لقد تطورت ملامح السياسة التركية اتجاه القضية الفلسطينية خلال مختلف المراحل التاريخية التي مرت بها تركيا، وذلك استنادا لارتباطاتها التاريخية والدينية والإستراتيجية.

- إن جملة الأحداث التي شهدها العالم العربي ورغم اختلاف تسميتها، فان مصطلح ثورات الربيع العربي يحمل في طياته معظم أوصاف ومميزات هذه الحركة الشعبية.

- تعددت ردود الفعل التركية اتجاه ثورات الربيع العربي من تونس الى مصر وليبيا ثم البحرين واليمن وأخيرا سوريا ، وذلك تبعا للنظرية الحديثة للسياسة الخارجية التركية .

- لقد كان لنجاح ثورات الربيع العربي أثر ايجابيا على القضية الفلسطينية وهذا واضح من خلال المواقف التركية القوية خلال العدوان على غزة 2012، حيث توقفت الحرب في الأسبوع الأول منها.

- إن الثورات المضادة التي أعقبت ثورات الربيع العربي، انعكست بشكل سلبي الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية خلال العدوان على غزة 2014 وجعلته أقل فاعلية مما كان عليه الحال في عدوان 2012.

- إن المواقف التركية اتجاه القضية الفلسطينية تخضع لمجموعة من المحددات ذات اعتبارات منها ما هو ثابت ومنها المتغيرة، تخضع لمختلف السياقات التاريخية والإيديولوجية من جهة والتطورات الإقليمية والدولية من جهة أخرى.

كما يخلص إلى التوصيات الآتية:

- توحيد الصف الفلسطيني على برنامج وطني جامع، بما يسهل من مهام الدول الداعمة للقضية الفلسطينية.

- التقدم للحكومة التركية بملفات واضحة ومطالب محددة تدعم صمود الشعب الفلسطيني وحقوقه السياسية؛ مع مراعاة تشابك وتعقيدات الأوضاع والعلاقات التركية.

- إعادة بناء تحالفات عربية تركية جديدة بما يدعم المواقف التركية اتجاه القضية الفلسطينية.

الهوامش:

قائمة المراجع :

الكتب :

1-ابن منظور، *لسان العرب*. ط3 ، دار صادر، ج4 ، بيروت

2-جميل عبد الله محمد المصري،(1986). *حاضر العالم الإسلامي وقضاياه المعاصرة*. الجامعة الإسلامية ، المدينة المنورة ، ص 119

3-السعدون حميد حمد،(2000). *مخاطر التحالف التركي الإسرائيلي*. دار وائل للطباعة والنشر، عمان

4-السعدون حميد حمد،(2000). *مخاطر التحالف التركي الإسرائيلي*. دار وائل للطباعة والنشر، عمان

5-شعبان الطاهر الأسود،(2003).*علم الاجتماع السياسي (قضايا العنف السياسي والثورة)*. الدار المصرية اللبنانية،القاهرة

6-عبد الوهاب الكيالي، (1999). *الموسوعة السياسية*. ط4، ج1

7-معن الإيادي، (1986). *الموسوعة الفلسفية العربية*. معهد الإنماء العربي

8-الرازي، مختار الصحاح.(1985)، دار البصائر

9-محمد عمارة، الإسلام وضرورة التعبير،(1997). مكتبة العربي

الرسائل الجامعية:

1-طارق الشرطي، (2011). *تركيا وسياستها الخارجية اتجاه القضية الفلسطينية*. رسالة ماجستير، جامعة بيروت ، كلية الدراسات العليا

المجلات :

1-إياد عبد الكريم مجيد، *الموقف الإقليمي من التغيير في المنطقة العربية "تركيا نموذجا "*. مجلة العلوم السياسية ، العدد 46، مركز الدراسات الدولية، جامعة بغداد

2-تقدير استراتيجي(84) ، *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*. مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات ، تشرين الثاني/ نوفمبر 2015

3-محسن محمد صالح،(2007). *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني لسنة 2007*. مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات بيروت

4-محسن محمد صالح،(2007). *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني لسنة 2007*. مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات بيروت

5-محمد عيسى صالحية،(2009). مدينة القدس السكان والأرض، مركز الزيتونة للدراسات، بيروت

6-محمد لخليفي،(2013). *تركيا والربيع العربي التحولات الدراماتيكية في السياسة الخارجية*. صحيفة القدس ، العدد الصادر في 12-03-2013

7-نظير محمود أمين، (2013). *موقف تركيا من أحداث التغيير في المنطقة العربية*. مجلة العلوم القانونية والسياسية، العدد2، جامعة ديالي، كلية القانون والعلوم السياسية

المواقع الإلكترونية:

http://studies.aljazeera.net

1-أحمد كمال ، مواقف تركيا خلال العدوان على غزة، https://afkareng.wordpress.com

2-أحمد يوسف ، موقف :أردوغان لك من غزة ألف تهنئة وسلام، http://samanews.ps

3-أردوغان، تركيا لا يمكن أن تدير ظهرها لغزة ، http://www.youm7.com

4-جبران صالح على حرمل، ثورات الربيع العربي .. رؤية تحليلية في ضوء فروض نظرية الثورات http://www.ahewar.org

5-خليل الصمادي، القدس في العهد العثماني، موقع مؤسسة فلسطين للثقافة، www.thaqafa.org

6-دراسة الدور الإقليمي التركي في ظل ثورات الربيع العربي، http://www.turkpress.com

7-رجب الباس، دور تركيا في القضية الفلسطينية، http://samanews.ps/ar/post

8-سعيد الحاج، التقرير الإستراتيجي الفلسطيني 2014- 2015 I http://saidelhaj.com

9-سعيد الحاج، تركيا والقضية الفلسطينية في 2014 – 2015 ، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،http://saidelhaj.com/artical

10-سميرة سليمان،(2009).إمبراطورية دان لها العالم وخذلها السلاطين، شبكة الإعلام العربيةwww.moheet.com

11-عادل الصفتي، الربيع العربي، ماذا يعني؟ http://www.alarabiya.net /

12-عوني فارس، تركيا والقضية الفلسطينية.. تطلعات شعوب ومحددات ساسة،https://www.alzaytouna.net

13-فهمي شراب، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،http://www.alzaytouna.net

14-محسن محمد صالح، التقرير الاستراتيجي الفلسطيني لسنة 2007، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات بيروت، 2008 ،ص7-8

15-محطات ووقفات إنسانية لداود أوغلو.. فلسطين وبورما وسوريا وبلاد المستضعفين،http://www.trtarabic.tv

16-مراد بشيلطاش، إسماعيل نعمان تيلر، السياسة الخارجية التركية في ظل التحولات الإقليمية

17-نجدة فتحي صفوة، موقف تركيا من القضية الفلسطينية ."المستقبل العربي، العدد 45

18- http://misrlovers.blogspot.com

19- http://www.thaqafaonline.com

20- http://www.rsgleb.org

21- http//www.swissinfo.ch/detail/content

22- http://felesteen.ps/details/news

قضية فلسطين وجهود تركيا في مناصرتها بعد الإنتداب البريطاني عليها حتى أوائل القرن 21

إعداد: د. أبوبكر محمود أحمد إسماعيل
أستاذ مشارك – كلية التربية – جامعة سنار (السودان)– قسم الجغرافيا التاريخ(تخصص تاريخ)
abubakrmahmood617@gmail.com

ملخص الدراسة

تناولت الدراسة قضية فلسطين وجهود تركيا في مناصرتها بعد الإنتداب البريطانى عليها حتى أوائل القرن 21، وتأتى أهمية الدراسة بغرض التوثيق لتاريخ تركيا من خلال إبراز جهودها فى مجريات الأحداث الدولية والإقليمية ومناصرتها لقضية لفلسطين كقضية عربية محورية ، وبرزت أهداف الدراسة في التعرف على جهود تركيا في مناصرة قضية فلسطين بعد الإنتداب البريطانى عليها حتى أوائل القرن21 ، وعلى جهود السلطان العثمانى عبد الحميد الثانى في الدفاع عن فلسطين ، وأيضاً التعرف على جذور الحركة الصهيونية ، وعلى تصريح بلفور 1917م ، وأثره في تمكين اليهود من فلسطين ، وإستخدمت الدراسة منهج البحث التاريخى الوصفى ، ومن أهم النتائج التى خرجت بها الدراسة: أن تركيا قد ساهمت إيجابياً في نصرة قضية فلسطين في فترة ما بعد الإنتداب البريطانى عليها حتى أوائل القرن21، كما نجح السلطان عبد الحميد الثانى في الدفاع عن فلسطين برفضه التنازل عنها، أيضاً لم يكن لتركيا جهود فاعلة تجاه القضية الفلسطينية إبان فترة الإنتداب البريطاني على فلسطين عدا النذر اليسير منها لإنشغال تركيا بتكوين وتطوير مؤسسات الدولة العلمانية الحديثة ، ومن أهم التوصيات التى خرجت بها الدراسة: أعداد مزيد من الدراسات حول العلاقات التركية الفلسطينية ، وإعداد مزيد من الدراسات المؤتمرات العلمية حول جهود تركيا في مناصرة القضية الفلسطينية حتى نهاية العقد الأول من العام 2017م.

Abstract

The study deals with the issue of Palestine and the efforts of Turkey in its advocacy after the British Mandate until the early 21st century. The importance of the study is to document Turkey's history by highlighting its efforts in the international and regional events and its support for the Palestine issue as a central Arab issue. The Palestine issue after the British mandate until the early 21st century, and the efforts of the Ottoman Sultan Abdul Hamid II in defending Palestine, and also to identify the roots of the Zionist movement, and the Balfour Declaration of 1917, and its impact on the empowerment of Jews from Palestine, The theory of historical descriptive research, and one of the most important results of the study: that Turkey has contributed positively to the support of the question of Palestine in the period after the British Mandate until the early 21st century, and succeeded Sultan Abdel Hamid II in defending Palestine by refusing to give up, Turkey has active efforts towards the Palestinian cause during the period of the British Mandate over Palestine, except for a small part of Turkey's preoccupation with the formation and development of the institutions of the modern secular state. Among the most important recommendations of the study: More studies on Turkish-Palestinian relations, Scientific conferences on Turkey's efforts to support the Palestinian cause until the end of the first decade of the year 2017.

أهمية الدراسة:

أثَّرت تركيا في مجريات الأحداث العالمية والإقليمية لما لها من شهرة إمتدت من أطراف آسيا الصغرى الى أقاصى الإمبراطورية النمساوية مروراً ببلغاريا واليونان ورومانيا وتشيكو سلوفاكيا والمجر ، وضمت هذه الدولة بين جوانحها مختلف العروق واللغات ، وإمتد رسمها في التاريخ قروناً طوال ، وضمت بين جوانحها البلاد العربية بعد إسقاطها للقسطنطينية سنة 1453م عاصمة أكبر دولة مسيحية سادت العالم الأوروبى في تلك الفترة ، ثم أتى عليها حين من الدهر غاب فيه وسمها ، ثم عادت بقوة ، وكان لها جهود بارزة في مناصرة القضية الفلسطينية والشعب الفلسطيني ، ومن هنا برزت أهمية الدراسة.

أهداف الدراسة:

1. التعرف على جهود تركيا في مناصرة قضية فلسطين بعد الإنتداب البريطانى عليها حتى أوائل القرن21.
2. التعرف على جهود السلطان العثمانى عبد الحميد الثانى في الدفاع عن فلسطين كولاية تابعة له.
3. التعرف على جذور الحركة الصهيونية التي شكَّلت عمق القضية الفلسطينية ، وعلى مراحل تطورها.
4. التعرف على تصريح بلفور 1917م وأثره في تمكين اليهود من فلسطين.

أسباب إختيار الموضوع:

تميزت تركيا بكثير من الإنجازات والبطولات ، وذاع صيتها قطرياً وعالمياً ، وشكلَّت محوراً مهماً في المصالحات والمبادرات بين الدول العربية ، ودافعت عن كثير من القضايا العربية في المحافل الدولية ، بالرغم ما أُخذ عنها من بعض القصور، فكان لها دوراً متميزاً في نصرة القضية الفلسطينية ، ودعم الشعب الفلسطينى ، لذلك تولَّدت الرغبة في دراسة هذه الحقبة المهمة من التاريخ العثمانى بغرض الكشف عنها والتوثيق لها من باب إحياء تاريخ الدولة العثمانية تسجيلاً وتقويماً.

أسئلة الدراسة:

1. ما هي الجهود التى قدمتها تركيا في سبيل نصرة القضية الفلسطينية والشعب الفلسطيني حتى أوائل القرن21؟
2. كيف ساهم حزب العدالة والتنمية التركى في الدفاع عن فلسطين ، والنهوض بالقضية الفلسطينية الى الآفاق الدولية؟
3. ما هى الجهود التى قدمها السلطان عبد الحميد الثانى للدفاع عن قضية فلسطين؟
4. ما هي جذور الحركة الصهيونية والتي شكَّلت عمق القضية الفلسطينية؟وكيف توغلت داخل المحيط العربى؟
5. كيف ساهم تصريح بلفور 1917م في تمكين اليهود من فلسطين؟

منهج الدراسة:

إستخدمت الدراسة منهج البحث التاريخى الوصفى.

مشكلة الدراسة:

إهتمت كثير من الكتابات والدراسات التى تحدثت عن تاريخ تركيا بالعلاقات التركية العربية بصفة عامة ، وأيضاً حُظيت العلاقات التركية الإسرائيلية بإهتمامات أوسع ، أما العلاقات التركية الفلسطينية فقد تناولها كثير من الكتابات بالحديث عن فترة ما قبل الانتداب البريطانى على فلسطين عندما كانت فلسطين تتبع للإدارة العثمانية ، وهذا ربما يعود لاعتماد هذه الكتابات على المصادر القديمة المنتشرة ، فغابت الكثير من معالم العلاقات التركية الفلسطينية في الفترة القريبة من نهاية القرن العشرين وبداية القرن21 ، إلا في إطار التوجه العربى العام بدعم القضية الفلسطينية ، فضلاً عن غياب الوجه الحقيقى المتعلق بالقضية نفسها وعدم عرضها في صورتها الحقيقية بسبب التوجهات الفكرية لبعض الكُتاب ، أو لبعض التأثيرات الخارجية السالبة والتى تعلقت بالمصالح السياسية في أعلى مستوياتها.

الكلمات المفتاحية:

إسرائيل – الصهيونية – ثيودور هرتزل – السلطان عبد الحميد الثانى – تصريح بلفور – الإنتداب البريطانى – دعم الإنتفاضة – حزب العدالة والتنمية – حزب الفضيلة الإسلامى – أردوغان– الأمم المتحدة – التظاهرات السلمية – عدوان غزة.

المقدمة:

فلسطين جزء من بلاد الشام (سوريا . لبنان . الأردن . فلسطين) ، وتقع في الجزء الجنوبى من تلك البلاد ، وقد خضعت لفترة من الزمان لسلطان دولة الخلافة العثمانية ، وكان عدد اليهود فيها لا يتجاوز7% من مجموع سكان العرب ، وقد إرتبط هذا الجزء تاريخياً باسم (أرض

كنعان) سنة 2500ق. م ، وأن هؤلاء الكنعانيين العرب إستمروا سادة البلاد لأكثر من ألف وخمسمائة سنة حتى سُميت بإسمهم حين تحدثت توراة اليهود عن عبورهم نهر الأردن ، وإستقرارهم جنوبي القدس. [1]

تعرضت مدينة أريحا(وهى إحدى المدن الكنعانية) لإعتداء وحشى من بعض اليهود العبرانيين(سُميوا بهذا الإسم لعبورهم نهر الأردن قادمين من مصر فراراً من الحكم المصرى) الذين إستوطنوا في المنطقة وخربوها وهدموها ، وعلى الرغم من ذلك ظل الكنعانيون محتفظين بأجزاء واسعة من أرضهم ، ولم تستطع الممالك اليهودية المزعومة من السيطرة على الأماكن المقدسة من القيام وهما: مملكة إسرائيل وعاصمتها أورشليم ، ومملكة يهوذا وعاصمتها سامراء العبرية ، حيث إنهاروا على أيدى الأشوريين والكلدانيين ، وحرق نبوخذ نصر هيكل سليمان الذى رأى فيه اليهود أرض الميعاد كما ورد في كتبهم حسب زعمهم ، ثم ساق نبوخذ الجنود والأسرى الى بابل ، فعادت فلسطين عربية من جديد ، وإستقبلت هجرات عربية من الجزيرة وسوريا والعراق ، ومن خلال السرد السابق يتضح لنا أن أصل القضية الفلسطينية يعود الى نشأة الفكرة الصهيونية* في صورتها الحديثة والتي تبناها ثلاثة من رواد الصهيونية الأوائل خلال القرن التاسع عشر الميلادى ، وكان لكل منهما تصوُره الخاص للفكرة الصهيونية ، وأول هؤلاء موسى هس (1821- 1875م) الذى حاول في كتابه (روما والقدس) سنة 1862م أن يجد للصهيونية أسساً فلسفية تجعل منها مذهباً كغيرها من المذاهب التي ظهرت في القرن التاسع عشر، ويعتبر هس في نظر الصهيونيين أول من وضع النظرية ، وحدد معالم الطريق للحركة الصهيونية ، وكان في اعتقاده أن فرنسا بما لها من نفوذ في شرقى البحر المتوسط ستقوم بمساعدة اليهود لإقامة مستعمرات تمتد من السويس الى القدس ، ومن ضفاف الأردن الى ساحل البحر المتوسط.[2]

الحركة الصهيونية وجذور القضية الفلسطينية:

جاء ليو بنسكر بكتابه(التحرر النفسى) الذى نُشر في برلين سنة 1892م ، ونادى فيه بحل إقليمى للمسألة اليهودية قائلاً :(ليس اليهود أمة لأنهم يفتقرون الى أحد المقومات الأساسية للأمة وهى العيش المشترك في رحاب دولة واحدة ، وما دام اليهود في دار الشتات (Diaspora) فإنهم لن يستطيعوا تحقيق آمالهم في العيش كما تعيش الأمم) ، وعندما حاول اليهود الانصهار في المجتمعات الأخرى ، لم تعترف بهم تلك القوميات بحقوقهم في المشاركة الوطنية على قدم المساواة ، وتوجه بنسكر الى اليهود بنداء لنبذ ما سماه الفكرة الخيالية التي وقرت في أذهانهم بأن قبولهم الإستكانة في دار الشتات هو قدرهم المحتوم،[3] ولم تظهر الفكرة الصهيونية في صورتها الحقيقية في القرن التاسع عشر الميلادى ، الا مع ظهور كتاب(الدولة اليهودية)* في فبراير 1896م لثيودور هرتزل(1860- 1904م) ، وإنعقاد المؤتمر الصهيوني الأول في مدينة بال بسويسرا في 29 أغسطس 1897م، وكانت العودة الى فلسطين قبل ثيودور هرتزل أملاً دينياً تطلَّع اليهود الى تحقيقه في إطار الفكرة القومية الحديثة تحت راية الوطن القومى وحماية القانون العام[4]، فظهرت حركة (أحباب صهيون) في روسيا القيصرية سنة 1884م، على أثر موجة الإضطهاد التي اجتاحت اليهود في عامي 1881- 18821م ، ولكن كل هذه الحركات كانت مجرد ردود فعل لما واجه اليهود في أوروبا الغربية وروسيا القيصرية من ضروب الإضطهاد فيما عُرف بعداء السامية ، وفى السنوات الأخيرة من القرن التاسع عشر أثارت قضية دريفوس المشهورة(25أكتوبر- 23ديسمبر 1894) إهتماماً كبيراً في العالم الأوروبى ، وبلغت كراهية اليهود ذروتها في فرنسا أثناء تلك الفترة عندما كانت الهتافات تدوى في شوارع باريس بسقوط اليهود. [5]

أما المصادر اليهودية نفسها تقول أن فكرة (العودة) واردة في كتابهم المقدس ، ولكن بعض فلاسفة اليهود لا يؤمنون بعودة مملكة داوود أو إعادة بناء هيكل سليمان أو امتلاك فلسطين مرة أخرى ، ويرفضون رفضاً باتاً فكرة الوطن القومى لليهود ، وقد قرر مؤتمر الأحبار

---

[1] .محمد فوزى وعمر الرشيدى(1962م): الصهيونية وربيبتها إسرائيل ، مطبعة مصر ، ص10 ، وأيضاً أبو بصير، صالح مسعود(1968م): جهاد شعب فلسطين خلال نصف قرن ، ط1 ، ص20.

*الحركة الصهيونية حركة عنصرية دينية عقائدية تهدف الى العودة الى جبل صهيون في القدس حسب زعم اليهود ، وقد تبنت المنظمة اليهودية التى تزعمها روتشيلد وهو أحد أثرياء اليهود ، وظهرت هذه الحركة في نهاية القرن التاسع عشر الميلادى بعد الكتاب الذى ألفه أحد اليهود الصهاينة وهو ثيودوور هرتزل الذى سار بالفكرة الى آفاق أوسع وخافه من بعده حاييم وايزمان ، أنظر(الحاردلو، إبراهيم(1970م):الصهيونية وعداء السامية، قسم التأليف والنشر– جامعة الخرطوم ، ص9)

[2] .Leo Pinsker(1944), Auto Emancipation, The Zionist Organization of America, Washington, D.C, P.4

[3] . محمد الخير عبد القادر(1985م): نكبة الأمة العربية بسقوط الخلافة العثمانية ، ط1، دار التوفيق للطباعة والنشر– مصر ، ص172.

*الدولة اليهودية كتاب ألَّفه ثيودور هرتزل مراسل الصحيفة النمساوية وقتها ، وتم نشر الكتاب في 14 فبراير سنة 1896م، بتشجيع من زميله ماكس سيمون ناردو الذى أصبح ساعده الأيمن بعد مؤتمر بال الذى إنعقد في سويسرا ، فأثار ثيودور في كتابه قضية إضطهاد وتشريد اليهود على نطاق واسع ، أنظر
E.D.Blanche, The Balfour Delcaration, Jerusalem, 1940, P.25

[4] .Arnold Toynbee, A study of History, Oxford.U.Press, London, Vol8, P.298

[5] .James Parkes(1964),Roots of Israel, London , P.26.

اليهود الذى إنعقد في مدينة فرانكفورت بألمانيا 15– 28 يوليو 1845م حذف الجزء الخاص بالدعاء للعودة الى فلسطين من التعاليم اليهودية ، وفى المؤتمر اليهودى في فيلادلفيا 3– 6 نوفمبر 1869م ورد في الجزء الأول من وثيقة المبادئ أن الغرض الدينى من عودة بنى إسرائيل هو وحدة كل أبناء إسرائيل في اعترافهم بوحدانية الله ، وأصدر مؤتمر Pittsburg في الفترة من 16– 18 نوفمبر 1985م بياناً مؤيداً لذلك جاء فيه(أننا لم نعتبر أنفسنا أمة بل طائفة دينية ، ومن ثمَّ فإننا لا نتوقع العودة الى فلسطين).[1]

لم تجد الفكرة الصهيونية في الولايات المتحدة الأميركية إستجابة ، وتوجه ثيودور هرتزل(أحد قيادات الحركة الصهيونية) الى يهود أميركا بدعوة في يونيو 1901م يحثهم على التضامن معه لحل القضية اليهودية ، وذكَّرهم بالعبودية التي تعرضوا لها ، ولكن يهود أميركا قابلوا دعوته بالفتور ، أما اليهود التقليديين فقد نبذوا الفكرة الصهيونية لأنها لا تتفق وفكرة العودة كما وردت في تعاليمهم الدينية ، حتى في الدوائر الرسمية كانت هنالك معارضة لا يُستهان بها في كل من لندن وواشنطون وباريس[2] ، وظل نفوذ الصهيونية ينمو في دوائر الحكومة العثمانية منذ أن استولت جمعية الإتحاد والترقى على السلطة العثمانية ، وذلك عن طريق نشاط اليهود الألمان لإحراز مواقع للنفوذ اليهودى في جمعية الإتحاد والترقى ، ومن ثَم فتح الباب للهجرة اليهودية الى فلسطين ، وقد جاء في رسالة للسفير البريطانى في القسطنطينية السير جيرارد لوثر الى وزير خارجية بريطانيا السير إدوارد جراى بتاريخ 24 أبريل 1911م أن جميع البعثات الدبلوماسية في القسطنطينية بإيعاز من السفارة الفرنسية قد تقدمت الى الحكومة العثمانية بمذكرة تطلب فيها الغاء القيود التى تمنع اليهود الأجانب من إمتلاك الأرض في فلسطين ، وجاءت هذه المذكرة بإيعاز من أسرة روتشيلد اليهودية في باريس عن طريق الحكومة الفرنسية[3] ، وراع أهل الغرب عامةً والإنجليز خاصةً ما بلغته الامبراطورية العثمانية من مكانة وقوة خاصةً في القرنين السابع عشر والثامن عشر الميلاديين ، ووجدوا فيها عقبة كؤود تحول دون تحقيق مآربهم الإستعمارية ، فثارت فيهم العصبية الصليبية والروح الإستعمارية ، وكان هذفهم تقويض مُلك الامبراطورية والقضاء على الخلافة الإسلامية العثمانية.[4]

وقف مونتاجو قائد المعارضة في مجلس الوزراء البريطاني ضد وعد بلفور الذى سعت إليه بريطانيا لإنشاء وطن قومى لليهود في فلسطين وكان قادة الصهيونية يخشون أن تؤدى معارضة مونتاجو الى القضاء على وعد بلفور، ولكنهم وجدوا تأييداً رسمياً بعد التغيير الوزاري الذى شهدته العاصمة البريطانية على إثر استقالة هربرت أسكويث رئيس الوزراء البريطاني في 5 ديسمبر 1916م ، واسناد رئاسة الوزراء الى ديفيد لويد جورج ووزارة الخارجية الى آرثر جيمس بلفور.[5]

تصريح بلفور 1917م:

صدر تصريح بلفور في الثانى من تشرين الثانى 1917م ليمنح الوطن القومى لليهود في فلسطين ، وذلك في رسالة بعث بها آرثر جيمس بلفور الى رجل الأعمال اليهودى روتشيلد يشير فيها الى هذا الأمر ، وجاء فيها:(أن حكومة جلالة الملك لتنظر بعين العطف والرضا في إقامة وطن لليهود في فلسطين ، وسوف تبذل حكومة جلالة الملك كل مساعيها لبلوغ هذه الغاية مع عدم السماح بإلحاق أي ضرر بالحقوق المدنية والدينية للطوائف الغير يهودية الموجودة في فلسطين، أو بالحقوق التي يتمتع بها اليهود في البلدان الأخرى ، وبمركزهم السياسى فيها) [6]، ومن خلال متابعة هذا التصريح تلاحظ أنه خالٍ من شروط التعاقد لأن بريطانيا لم تكن تحتل فلسطين آنذاك ، ثم أن بريطانيا بهذه الشروط تضرب بعرض الحائط الوعود الرسمية والقانونية التي وقعتها والتى اعترفت فيها بحرية وإستقلال البلاد العربية بما فيها فلسطين ، وقد أحدث هذا التصريح السخط لدى العرب.[7]

---

[1]. محمد الخير: مرجع سابق ، ص179.

[2]. محمد الخير: المرجع نفسه ، ص180.

[3]. رفعت ، محمد(1947م): قضية فلسطين ، دار المعارف للطباعة والنشر– القاهرة ، ص27.

[4]. الغورى ، إيميل(1955م): المؤامرة الكبرى وإغتيال فلسطين ، القاهرة ، ص18.

[5]. محمد الخير: مرجع سابق ، ص182.

[6]. غانم، محمد حافظ(1965م): المشكلة الفلسطينية على ضوء أحكام القانون الدولى ، مطبوعات معهد الدراسات العربية العالمية التابع لجامعة الدول العربية ، القاهرة ، ص58.

[7]. الزيدى، مفيد(2004م): موسوعة التاريخ المعاصر والحديث ، دار أسامة للنشر والتوزيع– الأردن، ط1، ص40.

كسبت الصهيونية تأييد الولايات المتحدة الأميركية لتصريح بلفور بموافقة الكونجرس الأميركى في 30 يونيو عام 1922م ، وكان هذا الأمر في نظر الصهيونيين الأمريكيين إنتصاراً لفكرتهم التى لطالما سعوا للحصول عليها ، وقد سعى لهذا النجاح اليهودى براندليس ، إلَّا أنه لم يستمر كثيراً على إثر خلافات داخلية ، وقد آلت الزعامة بعده الى وايزمان في لندن ، بينما أصبحت مهمة الصهيونيين الأميركيين قاصرة على جمع الأموال ، وقد قوبل قرار موافقة الكونجرس الأميركى بتصريح بلفور بمعارضة قوية من بعض أعضاء لجنة الشؤون الخارجية بمجلس النواب الأميركى ، لأن القرار يُمثل في نظرهم إنتهاكاً خطيراً لحقوق الشعب الفلسطينى ، وقاد هذه المعارضة السناتور جيمس ريد ولكن دون تحقيق نجاحات ، مع العلم أن كثير من اليهود الصهيونيين لم يقبلوا بتصريح بلفور بصورته الحالية وكانوا يُمنون أنفسهم أن تكون صيغة التصريح أشد تطرُفاً بحيث تعتبر فلسطين موطن لهم دون سواهم.[1]

كان تحطيم تركيا وإخراجها من الأستانة وأوروبا هدفاً لم يخفه كثير من الرجال الإنجليز ، وقال جيمس آرثر بلفور صاحب الوعد الصهيوني المشهور(لقد زال اليوم من تركيا كل مظهر سلمى ، وظهرت للعيان أنها آلة قتال وخراب ، ونحن نُؤمِل في إخراج تركيا من أوروبا ، وهذا لا يكون مفيداً للسلم فقط ، بل لتنفيذ وإسترداد سائر الممتلكات التي فقدها الحلفاء). [2]

كانت الفترة من 1919. 1925م حاسمة في تاريخ القضية الفلسطينية لأنها شهدت تمكين الصهيونية في فلسطين وإحاطتها بضمانات وُصِفت بأنها ضمانات دولية تمثلت في الإعتراف بوعد بلفور على نطاق عالمى واسع وإدراجه في وثيقة الإنتداب على فلسطين والنص على الإنتداب في المادة الثانية والعشرين من ميثاق عصبة الأمم ، وكسبت الأمة العربية معركتها ضد الاحتلال البريطاني والفرنسى ، ولكن معركتها مع الصهيونية ما زالت قائمة لأن طبيعة المعركة هي معركة هجرة وأستيطان بعد عهد التشرد والإضطهاد وعداء السامية الذى تعرض له اليهود في الشرق والغرب الأوروبى.[3]

تحرك بلفور في فلسطين تحت الحراسة المشددة ، ونددت مساجد فلسطين بالصهيونية ، وعمت المظاهرات الصاخبة أرجاء المدن الفلسطينية ، ولم ير بلفور من الأماكن إلَّا ما راق للصهيونيين أن يأخذوه اليها ، وبالرغم من ذلك أثبتت الصهيونية قدرتها على تحقيق فكرتها التى طالما سعت من أجلها، وإستغلت ظروف الحرب العالمية الأولى وضعف مركز الحلفاء في عامى 1916و 1917م لتحقيق مآربها حتى إستطاعت في أقل من ست سنوات 1914– 1920م أن تسترد موقعها تجاه المعارضة اليهودية الشرسة التى تعرضت لها ، فأملت شروط الإنتداب على فلسطين ، ووضعت هربرت صمويل على رأس حكومة الإنتداب البريطانية ، وألبست الوعد والإنتداب معاً ثوباً كاذباً من الشرعية والإلتزام الدولى بإدراجهما في ميثاق عصبة الأمم ومعاهدة سيفرز التى تم التوقيع عليها في أغسطس من العام 1920م،[4] أما وثيقة الإنتداب على فلسطين التى أجازها مجلس عصبة الأمم وأصبحت نافذة منذ 29 سبتمبر 1923م فقد أعدتها المنظمة الصهيونية رغم التعديلات الشكلية التى أُدخلت عليها قبل إجازتها في صورتها النهائية ، ومن ثَم فإن القول بأن مجلس عصبة الأُمم هو الذى حدد شروط الإنتداب على فلسطين ليس صحيحاً ، إلَّا إذا كان بالتحديد الموافقة على الشروط التى وضعتها المنظمة اليهودية بعد إخضاعها لبعض التعديل الشكلى ، ففى شهر يوليو عام 1919م فوض بلفور المختصين في الإدارة السياسية للوفد البريطانى في مؤتمر الصلح بباريس أن يبحثوا مع وايزمان وفرانكفورتر وكوهين وهم يمثلون المنظمة الصهيونية مشروع وثيقة الإنتداب على فلسطين.[5]

السلطان عبد الحميد الثانى:

هو السلطان الرابع والثلاثون من سلاطين الدولة العثمانية ، تولى عرش الدولة وهو في الرابعة والثلاثين من عمره ، وولد في 16 شعبان سنة 1842م ، وماتت أمه وهو في العاشرة من عمره ، فإعتنت به زوجة أبيه الثانية فأحسنت تربيته وأوصت بميراثها له ، وقد تأثر السلطان عبد الحميد بها وأُعجب بوقارها وتديُنها ، وكان لهذا إنعكاسه على شخصيته طوال عمره ، وتلقى السلطان عبد الحميد تعليماً منتظماً في القصر السلطانى ، بالإضافة الى أن معلميه كانوا من أبرز رجالات عصره علماً وخُلُقاً ، وقد تعلم من اللغات العربية والفارسية ودرس

---

[1] .Samuel Halperin (1961): The Political World of American Zionism, Wayne state University Press, Detroit, P.11.

[2]. تلحوق، وديع(1948م): الصليبية الجديدة في فلسطين، دمشق ، ص17.

[3] .Heinrish Graetz(1956): History of The Jews, Philadelphia, Vol.3, P.88.

[4]. محمد الخير: مرجع سابق، ص200– 201.

[5]. الغنيمى ، محمد طلعت(1961م): قضية فلسطين أمام القانون الدولى ، الإسكندرية ، ص72.

التاريخ ، وله بعض الأشعار باللغة التركية العثمانية[1] ، وكان للسلطان عبد الحميد اهتمامه بالسلاح ، وكان يجيد استخدام السيف واصابة الهدف ، وإحتفظ بمجموعة من الأسلحة التاريخية ، وكان له أيضاً اهتمام بمعرفة أخبار السياسة العالمية ومكانة بلاده فيها ، كما كان له أتباع يُكلفهم بجمع المصاحف والمجلات الأوروبية لقراءتها ثم ترجمتها له ، ولم يكم له من الزوجات سوى واحدة ، وكان يحب إقتناء الحيوانات والطيور والفراشات ، وكان يجيد فن النجارة ويستهويه حفر الخشب ، وكانت له ورشة نجارة خاصة به.[2]

جهود تركيا في مناصرة القضية الفلسطينية حتى أواخر القرن20:

أدركت الدولة العثمانية مبكراً خطورة الأوضاع التي تحيق بفلسطين ، وظهر ذلك جلياً بعد عقد المؤتمر الصهيوني الأول في مدينة بال بسويسرا سنة 1897م ، مما دفع الدولة العثمانية للقيام بعدة إجراءات قبل المؤتمر وبعده ، منها إنشاء مجلس بلدى في القدس 1863م ، وجَعل فلسطين ولاية مستقلة عن سوريا سنة 1872م ، كما تم تثبيت القدس كمتصرفية مستقلة عن ولاية سوريا سنة 1874م.[3]وحاول اليهود الهجرة الى بيت المقدس ، ولكنهم كثيراً ما كانوا يصطدمون بمواقف السلطات العثمانية الرافضة لهم فمنعوهم من دخول الأراضى المقدسة في مكة والمدينة والقدس الشريف ، وكان رفض السلطان عبد الحميد إسكان وتوطين المهاجرين اليهود في فلسطين سبباً في إثارة أوروبا ضده ، إذ كانت أوروبا تريد تصدير مشكلة اليهود التي تعانى منها الى الدولة العثمانية ، وحاول اليهودى ثيودور هرتزل Theodor Hertzle مؤسس الحركة الصهيونية عبثاً إقناع الدولة العثمانية بسبيع فلسطين لهم ، وإعطاء اليهود حكماً تحت سيادة الدولة العثمانية ، وفتح أبواب الهجرة اليها مقابل عروض مغرية كانت الدولة العثمانية في أمس الحوجة إليها ، إلَّا أن السلطان عبد الحميد وقف سداً منيعاً ضد رغبات اليهود.[4]

سعى اليهود للإيقاع بالسلطان عبد الحميد وتشويه صورته في أثناء حُكمِهِ حين سيطرت جمعية تركيا الفتاة على مقاليد الحكم في تركيا في يوليو سنة 1908م ، بعد الإنقلاب العسكرى الذى قام به بعض الضباط بإيعاز من جماعة الإتحاد والترقى بعد وقف عقبة أمان تطلعات اليهود المنضوين تحت لواء تلك الأحزاب التركية ، وسمحت بالهجرة اليهودية الى فلسطين وشراء الأراضى وتأسيس المستوطنات[5] بعد أنتدابها على فلسطين والذى ستأتى أحداثه فيما بعد ، وعلى الرغم من الطابع المؤسسى الذى يصبغ صناعة القرار ، فإن المؤسسة العسكرية التركية أثبتت أنها اللاعب الأقوى في الحياة السياسية ، ربما لأن الجيش يعتبر الحامى الأول لعلمانية الدولة التي إنبثقت عن إعلان الجمهورية التركية سنة 1923م وإنهاء الخلافة العثمانية سنة 1924م.[6]

صوتت تركيا ضد قرار تقسيم فلسطين الصادر عن الجمعية العامة للأمم المتحدة في نوفمبر سنة 1947م ، كما شاركت تركيا الى جانب فرنسا والولايات المتحدة الأميركية في مارس 1949م في الوساطة بين الدول العربية المشاركة في حرب 1948م وإسرائيل ، وعلى الرغم من تحسن العلاقات التركية الإسرائيلية في كثير من الفترات ، إلَّا أن العلاقات بينهما شهدت توتراً بعد حدوث الأزمة التركية القبرصية الأولى 1963م – 1964م حيث إختارت إسرائيل صف اليونان، وبعد حرب 5 حزيران 1967م أيدت تركيا الموقف العربى من الحرب ، وطالبت بضرورة الانسحاب الكامل من الأراضى العربية التي إحتلتها إسرائيل ، كما صوتت تركيا في الأمم المتحدة ضد إلحاق شرقى القدس إدارياً بإسرائيل ، وأخفضت حجم التمثيل الدبلوماسي في القدس ، وأغلقت الخطوط الجوية الإسرائيلية على أراضيها[7]، كما دافع حزب السلامة الوطنية التركى عن القضية الفلسطينية ، ودعم النضال الفلسطيني ، وطالب بقطع العلاقات بالكيان الصهيوني وإتخاذ قرارات صارمة وعلنية وواضحة في مواجهته. [8]

خلال حرب تشرين 1973م كان الموقف الرسمي التركى متقدماً على المواقف السابقة تجاه القضية الفلسطينية ، إذ طالبت تركيا بالإعتراف بحقوق الشعب الفلسطيني ، كما طالبت تركيا بإنسحاب القوات الإسرائيلية من القدس والأراضى العربية ، وفي نوفمبر سنة 1975م صوتت تركيا لمصلحة قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 3379 الذى عَرَّف الصهيونية بأنها شكل من أشكال العنصرية والتمييز

---

[1]. حرب، محمد(1990م): السلطان عبد الحميد الثانى آخر سلاطين العثمانيين الكبار 1842– 1918م، دار القلم – دمشق، ط1، ص31.

[2]. أوغلو، مصطفى مفتى(1985م): السلطان عبد الحميد ، إستانبول، ص9.

[3]. صالحية، محمد عيسى(2009م): مدينة القدس الناس والأرض(العرب واليهود)1858– 1948م، مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات،– بيروت، 2009م، ص16.

[4]. حرب: مرجع سابق ، ص232.

[5]. محسن صالح(2002م): القضية الفلسطينية خلفياتها وتطوراتها حتى سنة 2001م، ط2، ص30.

[6]. صالحية: مرجع سابق ، ص25.

[7]. خماش ، رنا(بدون تاريخ): العلاقات التركية الإسرائيلية وتأثيرها على المنطقة العربية 1996– 2009م، مركز دراسات الشرق الأوسط– الأردن ، ص25.

[8] .Robinson Richard(1963): The first Turkis republic, a case study in national development Harvard University Press P.239.

العنصرى ، وإستقبلت تركيا وفداً من منظمة التحرير الفلسطينية سنة 1976م بفيادة فاروق القدومى مدير الدائرة السياسية في منظمة التحرير الفلسطينية، على أساس أنها الممثل الشرعى والوحيد للشعب الفلسطيني ، وسمحت تركيا أيضاً بفتح مكتب دبلوماسي لمنظمة التحرير الفلسطينية سنة 1979م[1] ، وأعلنت تركيا في المؤتمر الإسلامي الذى عُقد في إستانبول عن مساندتها لنضال الشعب الفلسطيني ، ولمنظمة التحرير الفلسطينية بإعتبارها الممثل الشرعى للشعب الفلسطيني.[2]

في الثمانينيات من القرن20 قلَّصت تركيا حجم النشاط الدبلوماسي التركى– الإسرائيلي ، حيث أغلقت تركيا قنصليتها في القدس ، وقامت بتخفيض مستوى التمثيل الدبلوماسي في سفارتها في تل أبيب في أغسطس سنة 1980م من قائم بالأعمال الى سكرتير ثان في ، وجاءت هاتان الخطوتان كرد فعل تركى على قرار الكنيست الإسرائيلي في يوليو سنة 1980م الذى إعتبر أن القدس الموحدة بكاملها هي عاصمة إسرائيل[3] ، وسعت تركيا لجمع التبرعات للشعب الفلسطيني ، وشاركت في ذلك عدد من المنظمات الأهلية التركية ، وذلك في نهايات القرن العشرين وتعددت التظاهرات الداعمة للقضية الفلسطينية لا سيما بعد الإعتداءات الإسرائيلية على قطاع غزة.[4]

بدأت إنفتاح تركيا نحو توطيد علاقاتها مع الدول العالم الإسلامى في العام 1996م ، حيث دعت تركيا الى تكوين مجموعة الثمانية الإسلامية ، وذلك إبان تولى حزب الرفاه الإسلامى مقاليد السلطة بقيادة نجم الدين أربكان ، وهدفت المجموعة أن تضم كبرى الدول الإسلامية من قارتى افريقيا وآسيا من حيث عدد السكان والإمكانيات الإقتصادية ، وفى يونيو 1997م عُقد في إسطنبول اللقاء التأسيسى للمجموعة الإقتصادية لأكبر ثمان دول إسلامية من حيث السكان ، وهى مصر ، تركيا ، أندونيسيا ، بنجلاديش ، إيران ، باكستان ، ماليزيا ونيجيريا ، ولكن بعد خروج حزب الرفاه من السلطة أخذت تركيا منحى آخر كاد أن يعصف بالمجموعة ، وهذا كان المؤتمر آثاره الإيجابية على القضية الفلسطينية أنه ساهم في توحيد الرؤى العربية والإسلامية تجاه القضية.[5]

وافقت تركيا على فتح مكتب لمنظمة التحرير الفلسطينية في العاصمة أنقرة[6]، وقد كانت هنالك عدة دوافع دفعت الحكومة التركية الى تحسين موقفها من قضية فلسطين في مقدمتها:

1. مشاعر الشعب التركى الداعمة للقضية الفلسطينية.
2. حاجة تركيا للإمكانيات الاقتصادية للأقطار العربية المنتجة للنفط لمعالجة المشكلات الاقتصادية والمالية التي واجهتها.
3. أي تعاون مع الأقطار الإسلامية لا بد أن يمر عبر بوابة دعم القضية الفلسطينية.
4. الضغوط التي مارستها الأقطار العربية وفى مقدمتها الجمهورية العراقية بدعوة الدول العربية بضرورة إتخاذ مواقف واضحة وصريحة في دعم القضية الفلسطينية.
5. أصبحت القضية الفلسطينية من الأمور المهمة في برامج بعض الأحزاب التركية ، وفى مقدمتها حزب السلامة الوطنية الذى طالب بضرورة تصفية كافة العلاقات بالكيان الصهيوني ، ودعم النضال العربى الفلسطيني.[7]

تضامنت تركيا مع الموقف الفلسطيني إبان الإنتفاضةالأولى في ديسمبر 1987م ، ووصفت الخارجية التركية رد الفعل الإسرائيلي إزاء الإنتفاضة بأنه إنتهاك للحقوق الإنسانية للفلسطينيين ، وطالبتها بوقف هذا السلوك ، وإعترفت تركيا بإعلان الدولة الفلسطينية سنة 1988م ، وتعاطف الشعب التركى مع الموقف الفلسطيني ورفض التصعيد الإسرائيلي ضد الشعب الفلسطيني في إنتفاضة الأقصى سنة 2000م.[8]

بدأت إنعطافة تركيا القوية نحو توطيد علاقاتها مع الدول العربية والإسلامية في النصف الثانى من العام 1996م ، وذلك إبان تولى حزب الرفاه الإسلامى مقاليد السلطة في تركيا بقيادة نجم الدين أربكان ، وباتت تركيا تتدخل بثقلها لحل مشكلات بعض الدول الإسلامية الداخلية ، فأرسلت وفوداً الى فلسطين وأفغانستان ، وإضطر أربكان الى تنفيذ بعض الإتفاقيات السابقة مع إسرائيل حرصاً منه على عدم المساس بالنظام العلمانى الدستورى في تركيا ، إلَّا أنه إضطر الى تقديم إستقالته بعد الضغوط التى تعرض لها من الجيش بعد توقيع المذكرات

---

[1]. خماش: مرجع سابق ، ص11.

[2]. أحمد عبد العزيز محمود(2012م): تركيا في القرن العشرين، المكتب الحامعى الحديث، ص210.

[3]. عصام عبد العزيز: لغز التحالف التركى– الإسرائيلى، مجلة روز اليوسف الأسبوعية، العدد 4278 بتاريخ 5/6/ 2010م.

[4]. محسن صالح: مرجع سابق ، ص183.

[5]. الطحان ، مصطفى: حزب العدالة والتنمية رؤية من الداخل ، مقال بتاريخ 2003/9/25م ، مركز الشرق العربى للدراسات الحضارية والإستراتيجية.

[6]. نجدة فتحى(1986): مواقف تركيا من القضية الفلسطينية ، مجلة المستقبل العربى – بيروت ، العدد45تشرين الثانى ، ص93.

[7]. أحمد عبد العزيز: مرجع سابق ، ص211.

[8]. رجب الباسل(2011م): دراسة بعنوان دور تركيا في القضية الفلسطينية..

التى طالبته بالمحافظة على النظام العلمانى ، وتم حظر حزب الرفاه عن الساحة السياسية سنة 1998م ، فأسست مجموعته حزب آخر بإسم حزب الفضيلة ، وتم حظره أيضاً سنة2000م ، ثم عاد الحزب بإسم آخر هو حزب السعادة.[1]

جهود تركيا في مناصرة القضية الفلسطينية في أوائل القرن21:

تأسس حزب العدالة والتنمية التركى في أغسطس من العام 2001م ، وترأسه رجب طيب أردوغان ، وتولى الحزب مقاليد الحكم في تركيا سنة 2002م ، وقد تم تشكيله من قِبل النواب المُنشَّقين من حزب الفضيلة الإسلامى الذى كان يترأسه وقتها نجم الدين أربكان ، وكانوا يُمثلون جناح المجددين في حزب الفضيلة الإسلامى ، وبعد توليِهِ سعى حزب العدالة والتنمية الى الإهتمام بقضية فلسطين على إعتبار أنها المحور المهم الذى تدور حوله العلاقات التركية العربية من جهة والعلاقات التركية الإسلامية من جهة أُخرى ، ورفض رئيس الوزراء التركى وقتها رجب طيب أردوغان إستقبال رئيس الحكومة الإسرائيلية أرييل شارون بعد ممارساته الوحشية تجاه الشعب الفلسطينى ووصفه للفلسطينيين بالإرهابيين ، وإغتياله للشيخ أحمد يس مؤسس حركة حماس ، وإزداد توتر العلاقات بين تركيا وإسرائيل بعد الإتهامات التى وجهها بولاند أجاويد لإسرائيل بإرتكاب مجازر جماعية وعرقية ضد الشعب الفلسطينى الأعزل خلال أحداث مخيم جنين عام 2002م.[2]

تعتبر التحولات التركية تجاه العرب وفلسطين في عهد فترة حكم حزب العدالة والتنمية قياساً الى السياسات السابقة تعتبر إنجازاً غير مسبوق على الصعيد العمل السياسى في تركيا ، ولعل إنتقادات رجب طيب أردوغان للممارسات الإسرائيلية في فلسطين تفوق بأضعاف إنتقادات بعض الرؤساء العرب لإسرائيل بحيث كان أردوغان في هذا المجال أكثر عروبة وأكثر واقعية من بعض الزعماء العرب الآخرين ، ولم تكتف تركيا بالإنتقادات اللفظية فحسب ، بل سعت لتحقيق بعض المبادرات لتخفيف بعض المعاناة عن الشعب الفلسطينى.[3] وفي عام 2005م زار عبد الله غول وزير الخارجية التركى وقتها مقر السلطة الفلسطينية في رام الله بفلسطين ، وقال للمسؤولين الفلسطينيين: (إن الأساليب التى تستخدمها إسرائيل ضد الشعب الفلسطينى والمتمثلة في القتل والحصار لن تجلب الأمن والراحة لإسرائيل نفسها) ، وشددَّ على أن إقامة دولة فلسطينية مستقلة عاصمتها القدس هى الطريق الأمثل لتحقيق للسلام والأمن ، وأكد إستعداد تركيا لبذل كل ما في وسعها من أجل التوصل الى إتفاق سلام بين الطرفين الفلسطينى والإسرائيلى ، ومن جة أُخرى رفضت تركيا الإجراءات التعسفية التى قامت بها إسرائيل في الحرم الإبراهيمى والمسجد الأقصى ، وأدان أحمد داوود أوغلو هذا المسلك ، وأشار الى أنه لا يساعد على تحقيق السلام في منطقة الشرق الأوسط.[4]

قدمت الجكومة التركية الدعوة لوفد من حركة حماس لزيارة العاصمة التركية أنقرة في 2006/2/16م ، وبالرغم مما إعترى الزيارة من إرتباك تنظيمى داخل تركيا ووجود فريق رافض للزيارة من داخل وزارة الخارجية التركية ، إلَّا أن الزيارة التى كانت بقيادة خالد مشعل رئيس المكتب السياسى لحركة حماس كانت مثمرة للطرفين ، ودافع أردوغان عن الزيارة على إعتبار أنها ساهمت إيجاباً في تقوية أواصر العلاقات بين البلدين ، وفى 2006/2/21م إنتقد أردوغان إستخدام إسرائيل للعقوبات الإقتصادية ضد الشعب الفلسطينى بسبب فوز حركة حماس في الإنتخابات التشريعية الفلسطينية في 2006/1/25م ، وإعتبر أردوغان أن هذه العقوبات من شأنها أن تخلق حالة من الإحتقان داخل فلسطين وفى مسيرة السلام ، وأيضاً فيه عدم إحترام لخيارات الشعب الفلسطينى ، وفى 2006/6/8م زار الرئيس التركى أحمد نجدت سيزر الضفة الغربية ، وإلتقى بالرئيس الفلسطينى محمود عباس أبو مازن ، وذلك بغرض المساهمة في دفع عملية السلام بين الطرفين الفلسطينى والإسرائيلى.[5]

في العام 2006م شاركت تركيا في حملة جمع التبرعات للشعب الفلسطينى من داخل تركيا ، وشاركتها في ذلك عدداً من المنظمات الأهلية التركية ، وتعددت التظاهرات الداعمة للقضية الفلسطينية داخل تركيا ، لا سيما بعد الإعتداءات الإسرائيلية المتواصلة على قطاع غزة على إثر أسر الجندى الإسرائيلى جلعاد شاليط في أواخر يونيو2006م[6] ، حيث دعا حزب السعادة التركى الى تظاهرة مليونية في إستانبول في أواخر يونيو2006م بموافقة الحكومة التركية للتنديد بالممارسات الوحشية الإسرائيلية ، ثم توترت العلاقات مرةً أخرى بين تركيا وإسرائيل خلال

---

[1]. الطحان، مصطفى: مقال سابق بتاريخ 2003/9/25م.

[2]. محمد عبد العاطى(2010م): تركيا بين تحديات الداخل ورهانات الخارج ، الدار العربية للعلوم ، ص34.

[3]. محسن صالح: التقرير الإستراتيجى الفلسطينى لسنة 2006م ، ص183.

[4]. الشيمى، أحمد حسين: مقال بعنوان (تركيا والقضية الفلسطينية) بتاريخ 2010/11/27م ، مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات – بيروت.

[5]. محمد عبد العاطى: مرجع سابق ، ص42.

[6]. عونى ، فارس: مقال بعنوان تركيا والقضية الفلسطينية تطلعات شعوب بتاريخ 2009/12/2م ،مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات – بيروت.

عام 2009م عقب العدوان الإسرائيلى على قطاع غزة ، فأجرت تركيا مناورات عسكرية مع سوريا للمرة الأولى في إطار العلاقات بين البلدين كرد فعل للعدوان ، وذلك في نهاية أبريل2009م.[1]

حمَّل أردوغان إسرائيل مسؤولية العدوان على قطاع غزة في الفترة من 2008/12/27م– 2009/1/18م ، ورأى أنها لم تحترم شروط التهدئة على الرغم من التزام حركة حماس بها ، ووصف أردوغان الموقف الإسرائيلى بالموقف الغير الإنسانى والغير مقبول ، ودعا إسرائيل الى وقف غاراتها على قطاع غزة ، كما حث مجلس الأمن الدولى على الإطلاع بمسؤولياته والتدخل السريع من أجل وقف الغارات ، وأعلن أردوغان في 2009/1/5م أنه لن يجرى أى إتصالات مع أى مسؤول إسرائيلى ألى أن تصدر من إسرائيل إشارة فعلية على قبول وقف إطلاق النار على قطاع غزة ، وطالب أردوغان بضرورة منع إسرائيل من دخول مقر الأمم المتحدة ، وإتهم دول أوروبا الغربية بالكيل بمكيالين وبعدم التحرك عن شن إسرائيل أى عدوان على قطاع غزة بالسرعة التى تحركت بها هذه الدول عند نشوب النزاع في جورجيا حول أوسيتيا الجنوبية.[2]

أكد أردوغان في مؤتمر صحفى مشترك مع نظيره القطرى حمد بن جاسم آل ثانى في 2010/2/14م على التزام بلاده بالوفاء بوعودها للعمل على حل مشاكل الاوضاع الإنسانية المتردية في قطاع غزة المُحاصَر ، وتسهيل عملية إدخال المساعدات الإنسانية لسكانه ، كما دافع الرئيس التركى أردوغان عن القضية الفلسطينية في الدورة العادية للقمة العربية رقم22 التى أُقيمت في مدينة سرت بليبيا في الفترة من 27– 2010/3/28م ، ورفض التعديات الإسرائيلية على القدس الشريف والأماكن المقدسة الأخرى ، ورفض إعلان وزير الداخلية الإسرائيلى القدس عاصمة لإسرائيل ، كما شكَّل الإعتداء الإسرائيلى على أُسطول الحرية في 2010/5/31م محطة تحول للدور التركى في القضية الفلسطينية حيث أوجدت تركيا لنفسها قبولاً في المجتمع العربى لأن تكون جزءاً مهماً في المصالحة الوطنية الفلسطينية بين حركتى فتح وحماس.[3]

في 2010/7/1م عُقِد لقاء مفاجئ بين أحمد داوود أوغلو وزير الخارجية التركى ، وبنيامين بن إليعازر وزير الصناعة والتجارة الإسرائيلى في بروكسل ، وأشار أوغلو الى أن الجانب الإسرائيلى هو من طلب إجراء اللقاء ، وأكدَّ المتحدث بإسم الخارجية التركية براق أوزوغرغين Burak Ozugergin أن الوزيرين ناقشا الوضع الحالى للعلاقات التركية – الإسرائيلية ، ووفقاً لمصادر في الخارجية التركية ، فإن الوزير التركى جددَّ مطالبة بلاده لإسرائيل بالإعتذار عن الإعتداء البحرى والتعويض وتشكيل لجنة تحقيق مستقلة ورفع الحصار عن غزة.(201)، وفى 2010/7/5م قررت وزارة الدفاع التركية عدم المشاركة في مناورات (عروس البحر) الخاصة بعمليات الإغاثة والإنقاذ البحرى التى تجرى في البحر الأبيض المتوسط في شهر أغسطس من كل عام مع البحرية الأميركية والإسرائيلية ، وفى ظل التجاهل الإسرائيلى للمطالب التركية قال أوغلو: إن إسرائيل تعرف جيداً التى ستتعرض لها من جانب تركيا إذا لم تُنفذ المطالب التركية حتى تتجنب قطع العلاقات معها ، وإذا لم تكن الحكومة الإسرائيلية ترغب في تشكيل لجنة تحقيق دولية ، فعليهاأن تعترف بجريمتها وأن تعتذر وأن تدفع التعويضات ، وأكدَّ أوغلو أنه بدون تنفيذ أياً من هذين الشرطَين لا يمكن عودة العلاقات الدبلوماسية التركية – الإسرائيلية الى مجراها السابق ، وأوضح أن تركيا تملك حق فرض عقوبات على إسرائيل من جانب واحد ، وأن إسرائيل تعلم جيداً تلك العقوبات ، وقال: لا أستطيع الكشف عن ما أبلغتهم به خلف الأبواب المُغلقة ، في إشارة الى لقائه مع بنيامين بن إليعازر في بروكسل،[4] وفي 2010/7/24م عين مجلس حقوق الإنسان التابع للأُمم المتحدة لجنة خبراء للتحقيق وتقصى الحقائق في دعاوى إنتهاكات القانون الدولى في الهجوم الإسرائيلى على أسطول الحرية المتجه لرفع الحصار عن غزة ، غير أن إسرائيل رفضت التعاون مع اللجنة ، وقال عوفير جندلمان Ofir Gendelman المتحدث بإسم الحكومة الإسرائيلية أن بلاده لا ترى مصداقية للمجلس من الأساس ، وأوضح أن إسرائيل شكَّلت لجنتى تحقيق حكومية وعسكرية ولا داعى لوجود لجنة تحقيق ثالثة ، بيد أن بياناً صادراً من مكتب نتنياهو في قال إن الحكومة الإسرائيلية ستكون على إستعداد لأن تنقل الى لجنة التحقيق الدولية كافة التقارير الى أعدتها أو تلك التى أعدتها لجنة الفحص الإسرائيلى ، إلَّا أنها لن تسمح بعرض أى من الجنود والضباط للتحقيق أمام اللجنة.[5]

في 8/9/ 2010م أدلى نتنياهو بشهادته أمام لجنة تيركل ، وقال إن وزير الدفاع الإسرائيلى إيهود باراك هو العنوان الوحيد في هذا الموضوع ، وإن الجيش الإسرائيلى هو الذى قرر شكل مواجهة الأسطول والسيطرة على سُفُنه ، كما أخذ يهود باراك على عاتقه كامل المسؤولية عن أحداث أسطول الحرية ، أما رئيس أركان الجيش الإسرائيلى الجنرال غابى إشكنازى Gabi Ashkenazi فقال لدى إدلائه

---

[1]. محسن صالح: التقرير الإستراتيجى الفلسطينى لسنة 2009م ، مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات– بيروت ، ص199– 200

[2]. محسن صالح: التقرير نفسه ، ص201– 202.

[3]. الشيمى: مقال سابق بتاريخ 2010/11/27م.

[4]. الشيمى: مقال سابق بتاريخ 2010/11/27م.

[5]. جمال أنور محمد: مقال بعنوان: المبادرة في السياسة الخارجية التركية بتاريخ 7/25/ 2010م.

بإفاداته أمام اللجنة أنه يتحمل شخصياً المسؤولية عن كل العمليات التى يُنفذها الجيش الإسرائيلى ، معتبراً عملية إعتراض أسطول الحرية عملية صحيحة ومتناسبة وأخلاقية ، وبعد إعترافات القيادة الإسرائيلية أمام الجنة ، قال الناطق بإسم الأمانة العامة للأمم المتحدة مارتن نسيركى Martin Nsirci أن اللجنة لا تنوى تحديد المسؤولية الجنائية لأفراد معينين ، فيما بدا أنه تراجع جديد لصالح عدم توجيه إتهامات أو تحديد مسؤوليات جنائية لأى إسرائيلى ، وقال إن المهمة الأساسية هى مراجعة التحقيقات التى تُجريها السلطات الإسرائيلية والتركية وإصدار توصيات بشأن كيفية تجنب مثل هذه الحوادث في المستقبل ، وأوضح أن الجنة ستُقدم تقريراً مبدئياً منتصف سبتمبر 2010م على أن تُنهى عملها في منصف فبراير 2011م ، وهذا يعنى أن العلاقات التركية الإسرائيلية لن تتحسن وستبقى رهينة الموقف قبل تلبية الشروط التركية ، والنظر فيما سيفضى إليه التحقيق الدولى ، وشكَّل الموقف من أسطول الحرية المبادرة التركية الأهم تجاه العالم العربى ، وذلك إنطلاقاً من حقيقة أن هذه المبادرة أعادت الإهتمام بالقضية الفلسطينية ، وحرَّكت المياه الدولية الراكدة في ظل الصمت الأميركى في مواجهة حكومة اليمين المتشدد في حكومة إسرائيل ، وتميزت المبادرة في السياسة الخارجية التركية بعدة سمات أضفت عليها مزيداً من التأثير والفعالية ، وكان من أهمها الإيجابية ، فقد تميزت المبادرة التركية بإيجابيتها تجاه القضايا العربية بصفةٍ عامة ، والقضية الفلسطينية بصفةٍ خاصة.[1]

الخاتمة

فرضت الحركة الصهيونية نفسها على المسرح العربى والفلسطينى بصورة واضحة في بدايات القرن العشرين وتمكنت من أن تجعل من فلسطين موطناً لها بعد المساعدات الكبيرة التى تلقتها من بعض الدول الأوروبية في مقدمتها بريطانيا والتى قدمت لليهود تصريح بلفور عام 1917م ليكون سنداً لها في مسيرتها الإستيطانية ، وأكسبت بريطانيا اليهود شرعية في فلسطين بعد أن فرضت إنتدابها عليها في الفترة من 1920 – 1948م بموافقة بعض الدول الأوروبية ذات الصِبغة اليهودية ، ولم تمنع العلمانية التى فرضها أتاتورك على تركيا بعد قضائه على دولة الخلافة العثمانية في العام 1924م من أن تخرج تركيا بثوبها القومى الجديد خاصةً في النصف الثانى من القرن20 منفتحةً نحو العالمين العربى والإسلامى ، وهى تقدم جهوداً كبيرة في سبيل نصرة القضية الفلسطينية التى طالما صارت هى القضية المحورية الأولى التى شغلت الأوساط التركية والعربية والإسلامية ، وتزامن ذلك مع الحقبة التاريخية التركية التى ظهرت فيها بعض الأحزاب الإسلامية التى أُتيحت لها الفرصة أن تحكم تركيا لتعيد ما قدمته الإدارة التركية في الفترة التى سبقت فترة الانتداب البريطانى على فلسطين من جهود تجاه مناصرة القضية الفلسطينية والدفاع عنها ، خاصةً في عهد السلطان العثمانى عبد الحميد الثانى الذى رفض الإستجابة للمخطط الصهيونى الذى قاده اليهودى ثيودور هرتزل في تلك الفترة بالتنازل عن فلسطين ، على الرغم من الإغراءات الكبيرة التى قدمها له اليهود في تلك الفترة.

تعرض التاريخ العثمانى لكثير من الإهمال بوجه عام حتى النصف الاول من القرن العشرين ، فقد تأثر الكتاب الأوربيون بإتجاهات معاصريهم من الدولة العثمانية التى ظلت تُشكِّل بالنسبة إلى أوروبا إحدى المشاكل الكبرى ، فهى في بادئ الأمر كانت تُمثل رد الفعل الإسلامى ضد الخطر الصليبى ، وحين ضعُفت أثارت ما عُرف في المصطلح الإستعمارى بإسم المسألة الشرقية التى شغلت أذهان الأوروبيين ، ولم يُسدل الستار عنها إلَّا بإنهيار الأمبراطورية العثمانية ، وإرتبطت تركيا منذ أيام الخلافة العثمانية بالمشرق العربى ضمن مفهوم دينى للحكم ، وكإمتداد للتاريخ والحضارة الإسلامية ، إذ عملت الخلافة العثمانية على توطيد إرتباطها بهذه المنطقة ، وبسط سلطانها من مفهوم الواجب الدينى الذى يحتم عليها المحافظة على الأماكن المقدسة ، والعمل على تطويرها ، وخاصةً في فلسطين ، وبعد أن ضعُف الحكم العثمانى إبان الحرب العالمية الأولى ، وصعد نجم العلمانيين بقيادة مصطفى كمال أتاتورك ، بدأت تركيا عصراً جديداً يرتكز الى مبادئ العلمانية ، والإنسلاخ عن العالم الإسلامى ، والإحتكام الى دستور مدنى على الطراز الغربى ، وبعد هذا التحول أصبحت المؤسسة العسكرية التركية هى العنصر الأقوى ضمن منظومة صُنع القرار التركى تحت شعار حماية علمانية الدولة ، وحماية الإنتماء الغربى للنموذج التركى ، على الرغم من تشبث القواعد الشعبية بالإنتماء الإسلامى ، وكانت تركيا على مدار التاريخ العربى والإسلامى أول دولة إسلامية تعترف بقيام دولة إسرائيل ، وعملت على تطوير علاقاتها معها على كافة المستويات ، خاصةً على الأصعدة العسكرية والإستخباراتية والصناعية والتجارية والموارد البيئية ، محاولةً بذلك الإنسلاخ عن العالم الإسلامى ، والذى دعمه وجود حكم الشاه في إيران ، مما شكَّل محوراً ثلاثياً في وجة أى قوة إقليمية أو عربية أو إسلامية كانت من الممكن أن تقوم في ذلك الوقت ، وعلى الرغم من ذلك لم تتوان الدبلوماسية التركية في نصرة القضية الفلسطينية ورفض ما آلت إليه الأوضاع بعد الحرب العربية الإسرائيلية سنة 1967م ، فرفضت تركيا إعلان إسرائيل توحيد القدس ، وإعتبارها عاصمة موحدة ، وإعترفت بمنظمة التحرير الفلسطينية ، ولكن دون أى تأثير على علاقاتها بإسرائيل.

[1]. الشيمى: مقال سابق بتاريخ 2010/11/27م.

يمكن القول أن التحول السياسى تجاه القضية الفلسطينية في تركيا الحديثة بدأ مع صعود الإسلاميين الى السلطة ، مع تسلُم نجم الدين أربكان وحزب الرفاه الإسلامى الحكم ، وعلى الرغم من تدخل المؤسسة العسكرية التركية لحماية العلمانية ، وإزاحة حزب الرفاه عن الحكم ، إلَّا أن حزب العدالة والتنمية إستطاع الوصول الى السلطة إنطلاقاً من قاعدة شعبية عريضة ، وإتجه حزب العدالة والتنمية نحو الشرق ، مستنداً الى النجاح الذى حققه على المستوى الإقتصادى ، وإلى ميول الشعب التركى الذى سئِم من المماطلات الأوروبية لضم تركيا الى الإتحاد الأوروبى ، كما إستفاد حزب العدالة والتنمية من ورقة الإنضمام الى الإتحاد الأوروبى لكى يحد من سطوة الجيش على الحياة السياسية التركية ، مستغلاً حالة الضعف التى باتت تتغلغل في صفوف الأحزاب التركية العلمانية ، كما تناغم سياسيو حزب العدالة والتنمية التركى مع التعاطف الشعبى الرافض للإعتداءات والجرائم الإسرائيلية بحق الشعب الفلسطينى ، وهذا ما دفع الساسة الأتراك لإتخاذ مواقف ناقدة جريئة ضد السياسات الإسرائيلية ، ولاقت هذه المواقف صدىً وترحيباً في الأوساط الفلسطينية والعربية والإسلامية ، وساعدت حالة الفراغ التى عاشتها منطقة الشرق الأوسط ، وغياب بعض الدول العربية الكبرى كلاعب أساسى في القضية الفلسطينية ، ساعدت تركيا لأن تلعب دوراً مهماً ونشطاً في مجريات الأحداث في المنطقة العربية ، وتأكيد ذاتها كقوة إقليمية لا يمكن تجاوزها ، فكان لها دورها في عملية التسوية السلمية ، كما كان لها حضورها على الساحة الداخلية الفلسطينية ، والدعوة لإعطاء الفرصة لحركة حماس للإندماج ضمن المجتمع الدولى كجهة حاكمة بقوة الديمقراطية وصندوق الإقتراع الحر ، وإستطاع حزب العدالة والتمية التركى الإمساك بالورقة الرابحة في وتيرة تحالفاته الإقليمية في ظل الإنكشاف والفشل الأميركى والإسرائيلى في المنطقة ، ليُعيد مجد السلطنة العثمانية ، وأن تكون تركيا هى الدولة الإقليمية الأقوى المُتفَق عليها من جميع الأطراف.

النتائج

توصلت الدراسة الى النتائج الآتية:

1.ساهمت تركيا بصورةٍ إيجابية وفاعلة في نصرة القضية الفلسطينية والشعب الفلسطيني إبان فترة الحقب السياسية التي حكمت تركيا في النصف الثانى من القرن20 ، وأوائل القرن21.

2.نجح السلطان عبد الحميد الثانى لحدٍ كبير في الدفاع عن فلسطين ورفضه التنازل عنها إبان الفترة التي سبقت الإنتداب البريطاني على فلسطين 1920– 1948م ، عندما كانت فلسطين تتبع لسلطان الدولة العثمانية بمواجهته للمخطط الصهيوني الذى قاده اليهودى ثيودور هرتزل في تلك الفترة.

3.لم يكن لتركيا جهود فاعلة تجاه القضية الفلسطينية إبان فترة الإنتداب البريطاني على فلسطين عدا النذر اليسير منها لإنشغال تركيا بآيدلوجيتها الجديدة وتكوين وتطوير مؤسسات الدولة العلمانية الحديثة بعد إسقاط أتاتورك لدولة الخلافة العثمانية.

4.نجحت الحركة الصهيونية في إستصدار تصريح بلفور 1917م من جانب بريطانيا لتمكين اليهود من فلسطين.

5.بالرغم من المساهمات الإيجابية التى قدمتها تركيا للقضية الفلسطينية إلَّا أنها كانت لها علاقات مع إسرائيل على كافة الأصعدة في أواخر القرن20 وأوائل القرن21.

التوصيات

أوصت الدراسة بالآتى:

1.أعداد مزيد من الدراسات حول العلاقات التركية الفلسطينية.

2.إعداد مزيد من المؤتمرات العلمية والسمنارات حول جهود تركيا في مناصرة القضية الفلسطينية حتى نهاية العقد الأول من العام 2017م.

3.تسليط مزيد من الضوء حول الحقبة التركية التي تلت نهاية الإنتداب البريطاني على فلسطين.

4.إعداد مزيد من الدراسات حول جذور القضية الفلسطينية.

الهوامش

المصادر والمراجع والمقالات والتقارير:

1.أبو بصير، صالح مسعود(1968): *جهاد شعب فلسطين خلال نصف قرن* ، ط1.

2.الزيدى، مفيد(2004م): *موسوعة التاريخ المعاصر والحديث* ، دار أسامة للنشر والتوزيع . الأردن، ط1.

3.أحمد عبد العزيز محمود(2012م): *تركيا في القرن العشرين* ، المكتب الجامعى الحديث.

4.الحاردلو، إبراهيم(1970م): *الصهيونية وعداء السامية*، قسم التأليف والنشر – جامعة الخرطوم.

5. الغورى ، إيميل(1955م): *المؤامرة الكبرى وإغتيال فلسطين* ، القاهرة ، ص18.

6. الشيمى، أحمد حسين: مقال بتاريخ*(تركيا والقضية الفلسطينية)* بتاريخ 2010/11/27م ، مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات – بيروت.

7. الطحان، مصطفى: حزب العدالة والتنمية رؤية من الداخل ، مقال بتاريخ 2003/9/25م ، مركز الشرق العربى للدراسات الحضارية والإستراتيجية.

8. الغنيمى ، محمد طلعت(1961م): قضية فلسطين أمام القانون الدولى ، الإسكندرية.

9. أوغلو، مصطفى مفتى(1985م): *السلطان عبد الحميد، إستانبول*

10.تلحوق ، وديع(1948م): *الصليبية الجديدة في فلسطين* ، دمشق.

11.جمال أنور محمد: مقال بعنوان: المبادرة في السياسة الخارجية التركية بتاريخ 25/7/ 2010م.

12. حرب، محمد(1990م): *السلطان عبد الحميد الثانى آخر السلاطين العثمانيين الكبار* 1842م . 1918م ، دار القلم . دمشق، ط1.

13. خماش، رنا(2009م): *العلاقات التركية. الإسرائيلية وتأثيرها على المنطقة العربية1996م* ، مركز دراسات الشرق الأوسط . الأردن.

14.رجب الباسل(2011): *دراسة بعنوان دور تركيا في القضية الفلسطينية*.

15.رفعت ، محمد(1947م): *قضية فلسطين* ، دار المعارف للطباعة والنشر – القاهرة ، ص27.

16.صالحية، محمد عيسى(2009م): *مدينة القدس السكان والأرض(العرب واليهود)*، 1858. 1948م ، مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات . بيروت.

17. عصام عبد العزيز: *لغز التحالف التركى . الإسرائيلي*، مجلة روز اليوسف الأسبوعية، العدد 4278، بتاريخ2010/6/5.

18.عونى فارس: *(تركيا والقضية الفلسطينية تطلعات شعوب)* مقال بعنوان بتاريخ 2009/12/2م ، موقع الزيتونة للدراسات والإستشارات– بيروت.

19. غانم ، محمد حافظ(1965م): *المشكلة الفلسطينية على ضوء أحكام القانون الدولى* ، مطبوعات معهد الدراسات العربية العالمية التابع لجامعة الدول العربية – القاهرة.

20. محمد فوزى وعمر رشدى(1962م): *الصهيونية وربيبتها إسرائيل* ، مطبعة مصر.

21. محمد الخير عبد القادر(*1985م*): *نكبة الأمة العربية بسقوط الخلافة العثمانية* 1875– 1925م ، ط1، دار التوفيق النموذجية للطباعة . مصر.

22. محسن صالح(2002م): *القضية الفلسطينية خلفياتها وتطوراتها حتى سنة* 2001م، ط2.

23.محسن صالح: التقرير الإستراتيجى الفلسطينى لسنة 2009م ، مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات– بيروت.

24.محسن صالح: التقرير الإستراتيجى الفلسطينى لسنة 2006م.

25. محمد عبد العاطى(2010م): *تركيا بين تحديات الداخل ورهانات الخارج* ، الدار العربية للعلوم

26.نجدة فتحى(1986): *مواقف تركيا من القضية الفلسطينية* ، مجلة المستقبل العربى . بيروت ، العدد45 – تشرين الثانى.

المراجع الأجنبية:

1. Leo Pinsker(1944), Auto Emancipation, The Zionist Organization of America, Washington,P.4

2. E.D.Blanche, The Balfour Delcaration, Jerusalem, 1940, P.25

3. Arnold Toynbee, A study of History, Oxford.U.Press, London, Vol8, P.298

4. James Parkes(1964),Roots of Israel, London , P.26.

5. Samuel Halperin (1961): The Political World of American Zionism, Wayne state University Press, Detroit, P.11.

6. Heinrish Graetz(1956): History of The Jews, Philadelphia, Vol.3, P.88

7. Robinson Richard(1963): The first Turkis republic, a case study in national development Harvard University Press P.239.

المتغيرات الإقليمية وسياسة تركيا تجاه القضية الفلسطينية (2011-2017)

إكرام محمد ذياب زيادة
ماجستير علوم سياسية / جامعة الأزهر-غزة

الملخص

تناولت الدراسة تطور الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينية، فيما تمحورت إشكالية الدراسة حول أثر التغيرات والأحداث الإقليمية الحالية على الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينية. كما وهدفت الدراسة إلى استشراف سيناريوهات **مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية**. وخلصت الدراسة إلى أنّ القضية الفلسطينية لم تعد تحتل الموقع المتقدم ذاته على سلم أولويات الأجندة التركية نظرًا تفاعلات أحداث ثورات "الربيع العربي" والثورات المضادة، وتفاقم التحديات الخطيرة على صعيد السياسة الخارجية التركية، والتطورات الإقليمية، ما أدى إلى إعادة تقييم تركيا لسياستها الخارجية وانخفاض مستوى تفاعلها مع القضية الفلسطينية. وتوقعت الدراسة ثلاثة سيناريوهات للدور التركي المقبل في القضية الفلسطينية؛ الأول وهو تراجع الاهتمام في القضية الفلسطينية، فيما كان السيناريو الثاني تحقيق تقدم ملحوظ في الملف الفلسطيني، أما السيناريو الثالث وهو المرجع فهو بقاء الدور التركي كما هو حاليا دون تقدم أو تراجع. وقد أوصت الدراسة بضرورة توحيد الصف الفلسطيني على برنامج وطني جامع، بما يسهل من مهام الدول الداعمة ويرفع الحرج عنها، وكذلك ضرورة إعادة تفعيل القضية الفلسطينية إعلامياً وسياسياً وشعبياً وتوجيه بوصلة الاهتمام العربي والإسلامي والدولي تجاه الصراع العربي الإسرائيلي بدلا من الصراعات الإقليمية الأخرى. كما أوصت الباحثة بأهمية التشبيك مع المؤسسات التركية لدعم القضية الفلسطينية.

الثابت والمتغير في السياسة الخارجية التركية- الأزمات العربية- القضية الفلسطينة-تطلعات السياسة الخارجية التركية

المقدمة

اتسم الموقف التركي الرسمي من القضية الفلسطينية طوال عشرات السنين بالانحياز للموقف الإسرائيلي في تنكر واضح للمعاناة الفلسطينية، وكان أنْ بادرت تركيا بالاعتراف بإسرائيل بعد أقل من عام من قيامها، في إشارة واضحة للقطيعة مع الإرث العثماني، وظنًّا بأنَّ تل أبيب بوابة تركيا نحو الانضمام إلى أوروبا وتوثيق الصلة بالولايات المتحدة. إلى أن أصبحت جزءا من سياسات المنظومة الغربية والتحالفات مع إسرائيل طوال حقبة الحرب الباردة حتى نهاية التسعينات.

بيد أن وصول حزب العدالة والتنمية ذي التوجه الإسلامي للحكم سنة 2002 حمل معه تغييراً —بالأحرى إعادة تفسير أو صياغة— لمجمل السياسات التركية ومن ضمنها السياسة الخارجية، بعد إعادة تعريف تركيا لنفسها وموقعها ودورها، وكان للقضية الفلسطينية حصة الأسد من الاهتمام التركي بقضايا الإقليم وبشكل لافت للنظر.

فاتسمت المواقف التركية من القضية الفلسطينية منذ وصول حزب الحرية والعدالة بالثبات في الدفاع عن القضية الفلسطينية ضد سياسات التهويد في القدس، و سياسات الاستيطان بالضفة، سياسات التدمير والعزل في قطاع غزة، ووصلت تأثيرات المواقف التركية المنددة قولاً وفعلاً بالممارسات الإسرائيلية إلى مراحل عرضت علاقات تركيا ومصالحها مع إسرائيل والولايات المتحدة للاهتزاز.

ثم ما لبث أن فرض "الربيع العربي" أجندته الخاصة على مجمل السياسات الإقليمية لكافة دول المنطقة، بما في ذلك تركيا وفلسطين بقواها المختلفة في الضفة وغزة، مما اضطر جميع الأطراف إلى إجراء عملية "إعادة تموضع" في محاولة للتأقلم مع التغييرات الجديدة على الصعيد الإقليمي ليشهد الحضور التركي في القضية الفلسطينية حالة من التراجع اهتماماً وتأثيراً لأسباب عدة.

وإن خلقت هذه المتغيرات تحديات كبيرة لكل من تركيا والقضية الفلسطينية من جهة، وللعلاقة الثنائية بينهما من جهة أخرى، فإنها في المقابل فتحت آفاقًا جديدة وفرصًا حقيقية للجانبين، لكن السؤال يبقى مطروحًا عن مدى قدرة هذه الأطراف على استغلال وتوظيف هذه الفرصة في مثل هذه الظروف الإقليمية والانتكاسات المستقبلية المحتملة على دور تركيا وحجمه في القضية الفلسطينية.

في إطار هذه التساؤلات وفي محاولة للوصول إلى تفسير علمي لذلك الموقف التركي خلال السنوات السبع الأخيرة، تأتي تلك الدراسة التي أرغب بالمشاركة بها في المؤتمر الدولي تركيا والقضية الفلسطينية، ولعلها تكون إضافة في هذا المؤتمر الذي يمثل في حد ذاته أحد تجليات الدور التركي في مد جسور التواصل وتعميقها مع العالمين العربي والإسلامي. ومن ثم فإن هذه الورقة تحاول الإجابة على التساؤلات

التالية: ما تطورات الموقف التركي من القضية الفلسطينية؟، ما هي **العوامل المتحكمة في السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية؟، ما تأثير التطورات الإقليمية على السياسة الخارجية لتركيا تجاه القضية الفلسطينية؟**، ما هي سيناريوهات **مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية؟**.

وللإجابة على هذه التساؤلات ستجمع الباحثة بين المنهجين التاريخي والوصفي التحليلي بما يخدم أهداف البحث الذي ينطلق من التاريخ ثم يحلل الواقع ليصل إلى استشراف المستقبل.

من هذا المنطلق تأتي هذه" المحاولة "في تحديد أُثر المتغيرات الإقليمية وسياسة تركيا تجاه القضية الفلسطينية، من خلال ثلاث مباحث ، سيتناول المبحث الأول السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية، أما المبحث الثاني سيتطرق إلى تأثير المتغيرات الإقليمية الحالية على السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية، في حين سيتناول المبحث الثالث سيناريوهات مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية.

المبحث الأول :السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية

أولاً: الموقف التركي من القضية الفلسطينية قبل عام 2002

اتسمت السياسة الخارجية التركية تجاه القضايا العربية عامة والقضية الفلسطينية خاصة حتى عام 1965 بالانحياز لصالح "إسرائيل"، حفاظاً على علاقتها بها . إذ سارت تركيا في سياستها الخارجية في الطريق الذي رسمه لها مؤسس الجمهورية "مصطفى كمال أتاتورك"، بحيث كانت أهم ملامح هذه السياسة هي التوجه للغرب تحت اسم التحديث وإدارة الظهر لمنطقة الشرق الأوسط.

انطبعت السياسة الخارجية التركية منذ إعلان الجمهورية التركية الحديثة 1923 تبعاً للنموذج الغربي للدولة، والعمل على بناء علاقات وثيقة وإستراتيجية مع أوروبا الغربية والولايات المتحدة، وهي مقاربة تلازمت مع انتهاج سياسة حيادية "نوعاً ما إزاء قضايا الشرق الأوسط عامة، وشبه قطيعة مع العالم العربي الإسلامي الذي كان يُنظر إليه على أنه عقبة أمام المشروع التحديثي الذي التزم "مصطفى كمال" تطبيقه[cxxxvii] . بذلك أصبحت العلاقات مع الولايات المتحدة الأمريكية محور المصالح السياسية، وعضوية حلف شمال الأطلسي الناتو (NATO)محور المصالح العسكرية والإستراتيجية، وعملية الانضمام للاتحاد الأوروبي محور المصالح الاقتصادية.

وفي المرات القليلة التي تدخلت فيها تركيا في قضايا المنطقة، وخصوصاً ما يتصل بالقضية الفلسطينية، كان تدخلها مضراً للدول العربية وفي صالح دولة الاحتلال التي ربطتها بها علاقة خاصة، فكانت أول دول العالم الإسلامي اعترافاً بها، وتعاونت معها إستخباراتياً وعسكرياً على مدى سنوات طويلة ، فضلاً عن دورها في حربي الخليج الأولى والثانية بشكل عام.

مما حذا بـ الدول العربية في عام 1965 بالتصويت لصالح عدم تدخل تركيا في قبرص، والذي مثل صدمة بالنسبة لتركيا، مما جعل الساسة الأتراك يعيدون النظر في سياساتهم تجاه العالم العربي[cxxxviii]، وذلك من منطلق تبادل المصالح ليس إلا. فالموقف العربي من القضية القبرصية مثل نقطة تحول جوهرية في السياسة التركية، وقد برز ذلك من خلال تأييدها لقرار (242) الذي طالب بانسحاب "إسرائيل" من الأراضي العربية التي احتلتها عام 1967، كما صوتت في الأمم المتحدة لصالح حق الشعب الفلسطيني في تقرير مصيره ، وأيدت قرار نوفمبر 1975 في الجمعية العامة الذي يعتبر الصهيونية شكلاً من أشكال العنصرية، واعترفت بمنظمة التحرير الفلسطينية في نفس العام كما عارضت السلوك الذي اتبعته "إسرائيل" في مواجهة انتفاضة عام 1987 تجاه الفلسطينيين، وأصدرت عدة بيانات ضد هذا السلوك واعتبرته انتهاكاً لحقوق الإنسان [cxxxix]، وقد شهد عام 1979 تقدماً في طبيعة التأييد التركي للقضية الفلسطينية، حيث تم فتح مكتب ً لمنظمة التحرير الفلسطينية في أنقرة، وسحبها القائم بأعمالها (مؤقتا) في تل أبيب احتجاجا على ضم "إسرائيل" للقدس المحتلة [cxl]. كما صوتت لصالح قرارات مجلس الأمن (465،478،476) التي تطالب "إسرائيل" بإلغاء ضم مدينة القدس واعتبارها عاصمة موحدة لها. [cxli] وفي ديسمبر 1987 وصفت الخارجية التركية رد الفعل الإسرائيلي على الانتفاضة الأولى بأنه "انتهاك للحقوق الإنسانية للفلسطينيين، وطالبتها بوقف هذا السلوك" بينما على المستوى الفعلي لم تتخذ قرارات على أرض الواقع ضد هذا التصعيد الإسرائيلي.[cxlii]

لقد قامت تركيا بتأييد العرب والقضية الفلسطينية في العديد من المواقف، إلا أن التأييد التركي على هذا النحو جاء وفقاً لمصالحها في المنطقة، خصوصاً في ظل ارتفاع أسعار البترول وحاجة تركيا للعرب في ذلك الوقت، وقلقها من استخدام سلاح النفط ضدها، ورغبتها في الانفتاح التجاري مع دول النفط، ونتيجة لهذه المواقف انضمت تركيا إلى عضوية منظمة المؤتمر الإسلامي عام 1976.

إن المواقف التركية السابقة تجاه القضية الفلسطينية كانت نابعة من خلال الحفاظ على مصالحها مع الدول العربية، وتخفيف حدة الرأي العام التركي المتعاطف مع القضية الفلسطينية.

ثانياً: الموقف التركي من القضية الفلسطينية بعد عام 2002

إن وصول حزب العدالة والتنمية للحكم سنة 2002 حمل معه تغييراً —بالأحرى إعادة تفسير أو صياغة— لمجمل السياسات التركية ومن ضمنها السياسة الخارجية، بعد إعادة تعريف تركيا لنفسها وموقعها ودورها، وكان للقضية الفلسطينية حصة الأسد من الاهتمام التركي بقضايا الإقليم وبشكل لافت للنظر.

وقد تعززت هذه التحولات وفق نظرية حزب العدالة والتنمية التي لخص مبادئها كتاب "أحمد داود أوغلو" رئيس الوزراء السابق في ستة مبادئ: التوازن السليم بين الحرية والأمن، وتصفير المشكلات مع دول الجوار، والتأثير في الأقاليم الداخلية والخارجية، والسياسة الخارجية متعددة الأبعاد، والدبلوماسية المتناغمة، وإتباع أسلوب دبلوماسي جديد عمق الاستراتيجي[cxliii] و في ضوء هذه النظريةّ تصدر أجندة السياسة الخارجية التركية عدد من العناوين ، أبرزها : الشروع في مفاوضات الانضمام للاتحاد الأوروبي، و تبني مواقف شعبية، خاصة ما يتعلق منها بالقضية الفلسطينية.

لقد حظيت القضية الفلسطينية باهتمام خاص من حزب العدالة والتنمية لعدة اعتبارات، أهمها[cxliv]:

1.أن القضية الفلسطينية موجودة في الأساس في وجدان الشعب التركي وقياداته، واعتبار تركيا نفسها وريثة للدولة العثمانية، آخر الدول ذات السيادة على الأراضي الفلسطينية، وبالتالي استشعارها لمسؤولية خاصة تجاهها.

2.أن الجذور الإسلامية لقادة حزب العدالة والتنمية كانت من العوامل التي دفعت إلى اتخاذ مواقف متضامنة مع الشعب الفلسطيني.

3.نجحت تركيا في جور الوسيط بأن تكون على علاقة جيدة مع الجميع على امتداد سنوات حكم حزب لعدالة والتنمية، إذ حافظت في ذروة تعاطفها مع الشعب الفلسطيني على علاقات حيدة مع "إسرائيل"، واستمر التعاون السياسي والاقتصادي والعسكري بينهما، ولم يتوقف هذا الدور إلا مع بدء العدوان على غزة نهاية سنة 2009.

4.انفتاح تركيا على القضية الفلسطينية لم يكن على حساب الاعتراف بوجود "إسرائيل"، فمن جهة ما تزال تركيا مرتبطة بنحو 60 معاهدة أمنية وعسكرية مفعلة مع "إسرائيل" كما تعد الشريك التجاري الإسلامي الأكبر لها.

5.إن سعي تركيا لتكون دولة مؤثرة وذات حضور في الساحة الإقليمية والعالمية اتخذ آليات لا تتصل فقط بالبعد الإسلامي والعمق الحضاري في سياسة حزب لعدالة والتنمية، بل في اخذ الاعتبار التجاذبات والاستقطابات الموجودة في المحيط الإقليمي لتركيا .

وبناءً على هذه الأسس، فقد سارت تركيا في سياستها تجاه القضية الفلسطينية بشكل متدرج ومتصاعد، فاتسمت بالمواقف التركية من القضية الفلسطينية، منذ وصول حزب العدالة والتنمية 2002 بالثبات في الدفاع عن القضية الفلسطينية ضد سياسات التهويد في القدس، أو ضد سياسات الاستيطان في الضفة، أو ضد سياسات التدمير والتجويع والعزلة في قطاع غزة، ووصلت تأثيرات المواقف التركية المنددة قولا وفعلا بالممارسات الإسرائيلية إلى مراحل عرضت علاقاتها ومصالحها مع إسرائيل والولايات المتحدة للاهتزاز. ويمكن أن نميز موقف العدالة والتنمية من القضية الفلسطينية خلال مرحلتين متداخلتين:[cxlv]

-**المرحلة الأولى:** منذ وصوله للحكم في 2002حتى الهجوم الإسرائيلي على غزة ديسمبر 2008؛ حيث استمر الموقف التركي في عهد العدالة والتنمية المؤيدة لإعلان الدولة الفلسطينية عان 1988 التي اعترفت بها تركيا بعد الإعلان مباشرة، ولم يطرأ أي تغيير على هذا الموقف التركي المعلن، وفي قضية القدس استمر الموقف تركيا الرافض لاحتلال "إسرائيل" للجانب الشرقي منها.

-**المرحلة الثانية:** الهجوم الإسرائيلي على غزة 2008 حتى نوفمبر 2010؛ حيث بدأ الموقف التركي برفض الحصار الإسرائيلي على قطاع غزة، و استقبال رئيس المكتب السياسي لحركة المقاومة الإسلامية –حماس– "خالد مشعل" بعد فوز الحركة بالانتخابات البرلمانية عام 2006، ووصف "عبد الله غول" ذلك الاستقبال بأنه من منطلق أن تركيا تسعى لدور أكبر في منطقة الشرق الأوسط ، ووفقاً لهذا فان موقف تركيا في التعامل مع الحصار المفروض على قطاع غزة انطلق من خلال السعي للعب دور إقليمي فاعل إضافة إلى تعاطف الشعب التركي مع أهل غزة، والقيام بمبادرات شعبية لفك الحصار ، ثم تصاعدت حدة الموقف التركي بعد أحداث العدوان الإسرائيلي على غزة نهاية 2008 والذي وصفه "أردوغان" بالعدوان السافر، والمناظرة بين أردوغان والرئيس الإسرائيلي "شيمون بيرز" في مؤتمر" دافوس" بعد العدوان[cxlvi]، والاعتداء الإسرائيلي العسكري على سفن كسر الحصار التركية المتجهة إلى غزة 31 مايو 2010 واستشهاد تسعة أتراك.[cxlvii]

فجر الاعتداء الإسرائيلي على أسطول الحرية أزمة حادة في العلاقات بين تركيا و"إسرائيل"، حيث بادرت تركيا إلى سحب سفيرها، كما استدعت خارجيتها السفير الإسرائيلي للاحتجاج على الاعتداء، وعلقت الرحلات السياحية والبحرية مع "إسرائيل"، ودعت إلى اجتماع عاجل

لمجلس الأمن الدولي، وألغت ثلاث مناورات عسكرية مع "إسرائيل"، فيما وصف أردوغان حكومة "إسرائيل" بأنها "وقحة وتشكل دملاً مفتوحاً في طريق السلام الإقليمي" ، وأكد على ثلاث مطالب لعودة العلاقات والسفراء، وهي الاعتذار وتشكيل لجنة تحقيق دولية والتعويض على الأضرار، وأخيراً الرفع الكامل للحظر المفروض على قطاع غزة، وهو ما رفضته "إسرائيل".[cxlviii]

ومع أن ردة الفعل التي صدرت تركيا من طرد للسفير الإسرائيلي ووقف الاتفاقيات العسكرية مع تل أبيب تبدو طبيعية،. فلا يعقل أن دولة تقدم نفسها بوصفها دولة كبرى في طور النهوض وتعيد بناء صورتها كدولة تعيد اكتشاف قوتها الحقيقية التي يقوم الكثير منها على عمقها الجغرافي والتاريخي ومكونها الثقافي أن تقبل أن تقوم دولة أخرى بقتل مواطنين لها بدم بارد وتهاجم سفناً تحمل علمها وترفض حتى الاعتذار عما فعلت. والأمر ببساطة كانت ستقوم به أي دولة أخرى تحترم نفسها وترفع من قيمة مواطنيها. بيد أن إصرار تركيا على رفع الحصار عن غزة كشرط لعودة العلاقات بين أنقرة وتل أبيب ما حذا بوصف موقف تركيا بموقف سياسي وعاطفي تجاه القضية الفلسطينية وليس بالموقف الدبلوماسي. اذ ان ربط تركيا لعودة العلاقات مع إسرائيل برفع الحصار عن غزة، دلّ على أن قضية رفع الحصار غزة تتبوأ موقعًا بارزًا في السياسة التركية الشرق أوسطية، إضافة إلى أنها عبرت عن حقيقة الموقف التركي الإنساني والأخلاقي والسياسي من حصار غزة، علاوة على ذلك، سلطت تركيا الضوء من خلال تحركاتها السياسية والإعلامية والقانونية في أعقاب الاعتداء على أسطول الحرية على الحصار الإسرائيلي غير المشروع على قطاع غزة وأظهرت معاناة الفلسطينيين في المحافل الدولية، مما انعكس إيجاباً على الموقف الرسمي والشعبي الفلسطيني من تركيا.

إذاً فالموقف الجديد لصانعي السياسة التركية بعد وصول حزب العدالة والتنمية، يفهم ضمن سياق تحمل تركيا مسؤولية خاصة إزاء القضية الفلسطينية، فضلاً عن اعتبارها فرصة مناسبة لبناء دور تركي فعال في الشرق الأوسط، وتحول موقف الإدارة التركية من نهج سياسي يسعى إلى ردع العدوان الإسرائيلي ضد الفلسطينيين، وإدانة الهجمات الفلسطينية على أهداف إسرائيلية، مع المحافظة على علاقات جيدة مع كل من إسرائيل والحكومة الفلسطينية الشرعية، إلى أزمة حادة في العلاقات بين تركيا وإسرائيل.

إن المواقف التي صدرت تركيا تجاه حصار غزة والعدوان الإسرائيلي على غزة ديسمبر 2008 ونوفمبر 2011، عكست صورة السياسة التركية الجديدة القائمة على مبدأ 'الاهتمام' وربما التدخل حيث كان ذلك ضرورياً. فلا يجوز أن تكون تركيا دولة محورية وكبرى على مستوى الإقليم وحوض البحر المتوسط والعالم الإسلامي كذلك دون أن يعنيها ما يدور في هذه البقاع. بل إن ما يحدث في كل بقعة من هذه البقاع هو شأن تركي صرف. هذه هي الفلسفة التي تأسس الصورة الجديدة وعملت على تقديمها ضمن المنظار العام لتركيا الجديدة. فقد ساعدت حالة الفراغ التي يعيشها منطقة الشرق الأوسط، وغياب الدول العربية كلاعب أساسي في القضية الفلسطينية ، تركيا لان تلعب دورا نشا في مجريات الأحداث في المنطقة، وتأكيد ذاتها كقوة إقليمية لا يمكن تجاوزها.

وعلى الجانب الآخر من المعادلة، يرى الفلسطينيون أن التمسك بالدور التركي يظل ضرورة نظرًا لـ: بقاء الدور التركي تجاه الفلسطينيين أكثر زخمًا عن غيره من دول المنطقة، المنشغلة بملفاتها الداخلية، وهو الأمر الذي يؤكده العديد من الأنشطة العملية في الضفة الغربية وقطاع غزة، خاصة ما يتعلق بالمساعدات المالية الاقتصادية. فـ الفلسطينيون بشقيهم المقاوم والمفاوض، على علاقات متوازنة مع أنقرة. فالسلطة الفلسطينية تعتقد أن علاقات وثيقة مع الأتراك تحفظ لهم عمقًا إقليميًا، لاسيما أن تركيا ملتزمة رسميًا بخط عملية السلام، والدعوة الدائمة للمفاوضات الثنائية بين الفلسطينيين والإسرائيليين، مما يُعتبر تبنيًا واضحًا لموقف السلطة الفلسطينية. أمّا حماس، فتعتبر أن تركيا "أردوغان" تمثل الحاضن الأكثر دفئًا لها في الإقليم الذي يعاني "خضات" غير محسوبة العواقب ، وتعتربها "عرّابة" لها على الساحتين الإقليمية والدولية، بفعل صلاتها الواسعة، والجهود التي تبذلها لقبول الغرب بها، فضلاً عن الاستقبالات الدائمة لقيادات حماس لدى شخصيات سياسية نافذة في دوائر صنع القرار التركي، رغم ما سبّبته هذه الزيارات من ضغوط خفية وعلنية على تركيا من قبل واشنطن وتل أبيب تحديدًا[cxlix].

ونرى أن المواقف التركية المؤيدة للشعب الفلسطيني قد أتاحت بالأمور الايجابية التالية:

-إعطاء دفعة معنوية ومادية لصمود الشعب الفلسطيني، وإشعار العالم بأن هناك من يقف إلى جانبه.

-استمرار الإقرار بأن حماس هي ممثلة شرعية للشعب الفلسطيني نظراً لأنها جاءت بانتخابات ديمقراطية، وان على الغرب الحر أن يعترف بنتائج الانتخابات ، وبالتالي إشعار العالم بأن أي مفاوضات لا تأخذ بالاعتبار موقف هذه الشريحة من الشعب الفلسطيني سيكون مصيرها الفشل، وهذا الموقف من حماس لا يلغى اعتراف تركيا بشرعية رئيس محمود عباس كرئيس للسلطة الفلسطينية.

-وقوف تركيا إلى جانب غزة ساعد بصورة غير مباشرة في صمود حركة حماس وفي بقاء عوامل استمرار النهج المقاوم الذي تتبناه حماس من دون أن يعني ذلك تبني تركيا هذا الخيار.

–إن عضوية تركيا في حلف الناتو وحاجته إليها في العديد من الملفات من البلقان إلى أفغانستان أمور تمنحها إمكانية ممارسة دور ضاغط نسبياً على الغرب من اجل مقاربة أفضل له تجاه القضية الفلسطينية.

وعلى الرغم من هذه المواقف التركية المؤيدة للقضية الفلسطيني على مدار الأعوام ما بين 2002–2011، إلا أن الدور التركي في المنطقة تجاه القضية الفلسطينية قُوبل بمجموعة من التحديات، وهي: [cl]

–انحياز تركيا إلى جانب غزة وحماس تحديداً قوبل باستياء إسرائيلي عبر عنه بمحاولة تعطيل الدور التركي الوسيط في المنطقة في المفاوضات السورية الإسرائيلية، واقتراح إحلال وساطة فرنسية بدلاً منها.

–إن موقف تركيا القريب من حماس أثار حساسيات عربية ومصرية بالذات، وخصوصاً أن القاهرة ترى في الدور التركي المؤيد للحركة تعزي ا زً للنزعة الإسلامية التي يمثلها الإخوان المسلمون في مصر، وهو ما ترفضه السلطات المصرية جملة وتفصيلاً، وتعتبره تدخلاً في شأن مصري حساس وقد دفع هذا الأمر القاهرة إلى عدم تسهيل الوساطة التركية بين حماس ومصر، ولا سيما خلال العدوان على غزة.

–إن تحرك تركيا في المنطقة بالتنسيق والتعاون الوثيق مع سورية، وكذلك إقامتها علاقات جيدة مع ايرن، ودفاعها عن برنامجها النووي، أمور كلها أثارت حفيظة بعض القوى العربية التي توصف بالمعتدلة، والتي عملت على عدم تسهيل الحراك التركي لتوحيد الصف دفاعاً عن فلسطين؛ وقد بدا ذلك جلياً خلال جولة أردوغان في العالم العربي في الأيام الأولى لعدوان غزة.

–التباين السياسي بين تركيا وما يسمى بـ"القوى العربية" المعتدلة" (مصر، الأردن، السعودية) عامل مهم في عدم تسهيل الدور التركي، وعدم توظيفه في خدمة القضية الفلسطينية، إلا أن علاقات تركيا الجيدة مع قوى ما يسمى" بالممانعة" (سوريا، قطر، إيران) أوجد ثقة بالدور التركي، فذهبت هذه القوى تصغي إلى ما قد يحمله من نصائح في تجاه تحقيق التسوية مع إسرائيل.

لقد شكّلت التحديات السابقة حدوداً للدور التركي على الصعيد الفلسطيني، إذ أن التحرك التركي لا يمكنه أن يتجاوز الدور المصري، وهو ما اعترفت به أنقرة، كما أن تركيا الراغبة في إقامة علاقات جيدة مع العرب جميعهم، لا يمكنها أن تمضي في خياراتها إلى النهاية لترجمة دعمها لغزة أو حماس، أي لن تذهب إلى درجة اتخاذ مواقف تسبب إحراجاً كبيراًً لدول "الاعتدال العربي" التي تحرص تركيا على أن تكون على علاقة ممتازة معها، ولا سيما السعودية ومصر ودول الخليج.

المبحث الثاني: تأثير المتغيرات الإقليمية الحالية على السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية

قبيل اندلاع الثورات العربية، احتلت القضية الفلسطينية مركزًا متقدمًا في أجندة تركيا الوطنية والإقليمية. وساهمت الأحداث الإقليمية آنذاك، ومن بينها العدوان على لبنان عام 2006، والعدوان على غزة 2008–2009 في وضع القضية الفلسطينية في الواجهة محليًا وإقليميًا ودوليًا. لم يستمر هذا المنحى التصاعدي طويلاً، إذ لوحظ أنّ القضية الفلسطينية لم تعد تحتل الموقع المتقدم ذاته على سلم أولويات مختلف الدول ذات العلاقة ومنها على الأجندة التركية، فقد تراجعت إلى الخلف نظرًا لتقدّم الأحداث الملتهبة، وتفاعلات ثورات "الربيع العربي" والثورات المضادة، وتفاقم التحديات الخطيرة على صعيد السياسة الخارجية التركية، والتطورات الإقليمية.

إن موجة ثورات الربيع العربي التي عصفت بالتوازنات والتحالفات السياسية في المنطقة بذات القدر كانت قد عصفت فيه بأسس السياسة الإقليمية لأنقرة. فالعمق الاستراتيجي لتركيا تحول إلى محيط لاهب، ونظرية "صفر مشاكل" تحولت بفعل الثورات والثورات المضادة إلى "صفر هدوء"، بينما فشلت القوة التركية الناعمة في إحداث اختراقات مهمة في المنطقة بعد أن أضحت أنقرة في قلب حالة الاستقطاب الإقليمية بسبب مواقفها المعلنة من الثورات، سيما الثورة السورية وتفاعلاتها اللاحقة.

إذ لم يعد هناك شك في أن التحولات النظامية في العالم العربي جرّاء الحراك الاجتماعي السياسي غيّرت وجه المنطقة إلى درجة جعلت نظرية" تصفير المشاكل "غير قابلة للتطبيق بعدما تجاوزتها الأحداث .فهذه النظرية التي بناها "أوغلو" على أساس الوضع القائم، أو الستاتيكو "مع دول الجوار العربي، لم يعد لها ما يسندها على الأرض بسبب التقلبات التي تفرضها الانتفاضات وحركات الاحتجاج العربية، فضلاً عن تدهور العلاقات التركية مع إسرائيل وسورية، والمشاكل مع إيران والروس بسبب نشر الدرع الصاروخية الأطلسية، وتراجع آفاق التسوية في قبرص ومع أرمينيا .وربما يكون مردّ الارتباك في الأداء التركي الذي يظهر أكثر ما يظهر في الأزمة السورية، إلى غياب مقاربة دينامية نظامية للمنطقة في تحولاتها الديمقراطية واتجاهاتها الجديدة[cli]

لتدخل تركيا في عزلة دبلوماسية والواقع أن عزلة تعود إلى السياسات التي انتهجتها أنقرة في عهد حكومة "داود أوغلو"، ومنها السياسة الهجومية إزاء الاتحاد الأوروبي في أزمة اللاجئين، والسياسة الجذرية في الأزمة السورية، والتي نقلت أنقرة من حالة إدارة الأزمة قبل "الربيع

العربي" إلى حالة التدخل المباشر عبر دعم المعارضة المدنية والمسلحة والإصرار على ضرورة التخلص من نظام الأسد، وهي استراتيجيا سجلت فشلاً في التحليل النهائي جرّاء التدخل العسكري الروسي وعجز السياسة الأميركية وقد تعمق الشعور بالعزلة خلال الأعوام الأخيرة عقب التحول من" صفر مشاكل مع الجوار "إلى مشاكل مع جميع الجيران باستثناء علاقات الصداقة والتعاون مع قطر والسعودية[cliii].

أضف إلى هذا انشغال تركيا بملفات السياسة الداخلية على حساب السياسة الخارجية بشكل عام والقضية الفلسطينية بشكل خاص، مثل أحداث "جزي بارك"[cliii] ثم ادعاءات الفساد بحق الحكومة والحزب، ثم تعثر عملية المصالحة الداخلية مع الأكراد إثر استئناف حزب العمال الكردستاني لعملياته العسكرية. الفترة الانتقالية في تركيا بعد انتخابات السابع من حزيران/يونيو التي سلبت العدالة والتنمية أغلبيته البرلمانية، مفتتحة عهداً من اللا استقرار السياسي والتذبذب الاقتصادي والتوتر الأمني، وهو ما دفع تركيا للانكفاء على الداخل وتقديم بعض التنازلات في السياسة الخارجية[cliv].

وقد ترتب على تراجع دور تركيا الإقليمي، وتعالى الدعوات التركية إلى ضرورة إحداث تحولات في السياسة الخارجية التركية نحو آليات أكثر مصلحية وواقعية. لتأتي محاولة الانقلاب الفاشلة منتصف 2016 [clv] وتفرض على الحكومة والمؤسسة العسكرية التركية إجراء إستراتيجية شاملة ، ووضعت الدولة التركية أمام تحدي إعادة بناء الثقة الوطنية الشاملة وإيجاد مقاربة لكافة التحديات التي تواجهها على المستوى الداخلي والخارجي وذلك في ضوء ارتباط السياسات الداخلية والخارجية في سياسات الدول[clvi]، وكان طبيعياً أن تتزامن عملية إعادة التموضع في السياسة الخارجية لتركيا، والتي بدأت بالمصالحة مع روسيا وإسرائيل، ويلاحَظ أن الجهد لإصلاح العلاقات مع روسيا تزامن مع الاتفاق المتعلق بإعادة تطبيع العلاقات الدبلوماسية مع إسرائيل تالياً ضرورة التحرك لفك العزلة الدبلوماسية لتركيا عبر إعادة تطبيع العلاقات مع روسيا وإسرائيل في آن واحد، وذلك في ظل أزمة انعدام الثقة مع الحلفاء الغربيين، وفي مقدمهم الولايات المتحدة، لموقفهم من تداعيات "محاولة الانقلاب "في مجال الحريات وحقوق الإنسان، فضلاً عن الخلافات المتراكمة في شأن مقاربة الأزمة والحرب في سورية، وطريقة التعامل مع الملف الكردي الضاغط على الحدود التركية السورية وفي جنوب شرق الأناضول.[clvii]

أدت هذه التطورات المتلاحقة وفشل أنقرة في تحقيق أي إنجاز خارجي يبلور واقعياً رؤيتها للحل إلى نتيجتين رئيستين: إعادة تقييم تركيا لسياستها الخارجية وانخفاض مستوى تفاعلها مع القضية الفلسطينية، فقد شهدت الأعوام مابين 2014 –2017 أحداث مهمة تدلل على حقيقة تراجع الموقف التركي، ويمكن الإدلال على تغير سياسات الموقف التركي من حلال الأحداث التالية على سبيل المثال وليس الحصر:

–عدوان 2014 على قطاع غزة : فرغم الفارق الزمني البسيط بين عدوان عام 2012 وعدوان 2014 إلا أن الموقف التركي شهد تبدلاً كبيراً جداً على مستوى الفعل والتأثير –وإن لم يتغير كثيراً مستوى الاهتمام والتفاعل – بسبب المتغيرات الإقليمية المذكورة، وخصوصاً الانقلاب في مصر الذي أثر في بعدين مهمين، العلاقة العدائية تجاه قطاع غزة والمقاومة الفلسطينية بالمقارنة مع فترة حكم محمد مرسي، والعلاقة المتردية مع تركيا والتي أدت إلى فقدان الأخيرة لأدوات التواصل والتأثير، خصوصاً إذا ما قرنت بالعلاقات السيئة أيضاً مع تل أبيب. وهكذا لم تستطع أنقرة الضغط باتجاه وقف سريع لإطلاق النار كما حدث في عدوان 2012، كما امتنعت حتى عن تقديم مبادرة تركية (أو تركية – قطرية) لوقف إطلاق النار تنافس المبادرة المصرية المجحفة بحق الفلسطينيين

–انتفاضة/هبة القدس 2015: فالتفاعل التركي مع انتفاضة القدس قد كان أقل مستوى منه مع العدوان على غزة في العام الذي سبقه، رغم أن المسجد الأقصى والقدس يمثلان إلى جانب الوضع الإنساني في غزة من أهم مرتكزات السياسة التركية إزاء القضية الفلسطينية في السنوات القليلة الأخيرة..

–اتفاق عودة العلاقات مع "إسرائيل" يونيو2016، وتخلى تركيا عن شرط رفع الحصار عن غزة: ظلت مسألة كسر الحصار نقطة عالقة تعطل تطبيع العلاقات بين الطرفين لست سنوات، غير أن تغيرا مهما طرأ على موقف القيادة التركية؛ حيث تخلت عن شرط رفع الحصار على غزة وقبلت باستبداله ببعض الإجراءات المتعلقة بتخفيف المعاناة الإنسانية كمدخل لإنهاء الأزمة وتطبيع العلاقات بين الطرفين. وهو ما حصل بالفعل، فقد قدمت إسرائيل" تنازلَين "كان لا بد من تقديمهما في مقابل الفوائد العديدة التي ستعود عليها من الاتفاقية، وهما :أولاً، اعتذرت عن الاعتداء على أسطول الحرية؛ ثانياً، وعدت بإعطاء صندوق إنساني تركي مبلغ 20 مليون دولار من أجل الاهتمام بالمصابين الأتراك وعائلاتهم وعائلات القتلى، وهذا لا يعني تحمّل المسؤولية أو الاعتراف بالذنب، وفي المقابل، سيسحب الأتراك أي دعوى ضد إسرائيل أو إسرائيليين، ولن يتعاونوا مع أي إجراء قضائي كهذا، وستتوقف معارضة تركيا لدمج إسرائيل في المنظمات التي يوجد لأنقرة تأثير فيها، الأمر الذي سيسمح بالتعاون بين الدولتين في مناطق مشتعلة .وكذلك، سيتم استئناف العلاقة الدبلوماسية بالكامل من الطرفين، وعلى الرغم من الاتفاقية، فإن إسرائيل لم توافق على رفع الحصار المفروض على غزة، أو حتى الحدّ منه. clviii إن اتفاقية المصالحة مع تركيا ترسخ

"حق إسرائيل في فرض الحصار واستخدام القوة العسكرية من أجل تطبيقه. لقد كل التغير في الموقف التركي تجاه إسرائيل تحولاً ملحوظاً في السياسات التركية الخارجية واندرج في سياق سعي تركيا لإنهاء حالة التوتر والتأزم في علاقاتها مع الأطراف الإقليمية والدولية، على الرغم من تفهم دوافع الخطوة التركية بيد أن الأطراف الفلسطينية أبدت قلقاً وتخوفاً واضحين من احتمالات أن يكون تطبيع العلاقات التركية الإسرائيلية على حساب الموقف التركي الداعم للقضية الفلسطينية.

–الإدانة التركية "غير المتوقعة" لعملية الدهس الفدائية في مدينة القدس المحتلة 8 يناير 2017، والتي أسفرت عن مقتل 4 إسرائيليين ، إذ وصفها نائب رئيس الوزراء بأنها "عملية إرهابية حقيرة"، ما أثار ردود فعل فلسطينية غاضبة، واعتراض من حركة حماس. وهو ما تم اعتباره تغيراً واضحاً في لهجة حكومة حزب العدالة والتنمية.

–تقارب حماس من مصر ، ودخول مصر كوسيط وفاعل مؤثر في القضية الفلسطينية وخاصة ملفي فك الحصار و المصالحة الوطنية، على حساب دور تركيا في هذا الملف، فبينما عرض الرئيس "أردوغان" مبادرة للمصالحة الفلسطينية ودعا الرئيس عباس لزيارة أنقرة والتحاور بشأنها، زار وفد حماس القاهرة بعدها بأيام وأعلن عن حل لجنته الإدارية والسماح لحكومة التوافق الوطني لتسلم مهامها في قطاع غزة.

هو ما يعني مرة أخرى أن تركيا 2014 –2017 ليست أبداً تركيا 2011، وقد دخلت فعلاً في مرحلة إعادة النظر والتقييم لسياساتها الخارجية وبدأت استدارة ملحوظة في عدد من ملفاتها، أهما القضية الفلسطينية.

المبحث الثالث سيناريوهات مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية.

إزاء هذه النتائج، يبدو أن مقاربة تركيا للقضية الفلسطينية مرشحة في المستقبل القريب لأحد ثلاثة سيناريوهات:

السيناريو الأول: تراجع الاهتمام بالقضية الفلسطينية. ليس فقط للأسباب المذكورة أعلاه، والتي لم يتغير معظمها، بل أيضاً للاعتبارات أخرى،أهمها تركيز تركيا على الملفات الداخلية الكثيرة والملحة خاصة بعد محاولة الانقلاب، أضف إلى هذا زيادة حدة الخطر الكردي على الحدود التركية – السورية والعراقية خاصة بعد الحديث عن استفتاء قريب لإقليم كردستان العراق وهو ما يشكل خطراً على الأمن القومي التركي ما سيستدعي التركيز عليه على حساب القضايا الأخرى، كما أن تقارب تركيا مع دولة الاحتلال قد يفرض قيوداً أو حدوداً معينة لدورها في القضية الفلسطينية.

السيناريو الثاني: تحقيق إنجازات تركية في الملف الفلسطيني. وتعزيز دورها الواضح بوصفها المروج للسلام في الشرق الأوسط، كما ستستمر المشاركة التركية في إيجاد حل للقضية الفلسطينية، **وقد يرجح كفة هذا السيناريو**، نجاحات الجيش السوري وحلفائه في إلحاق الهزيمة بـ"داعش" و قوات المعارضة المسلحة و إعادة السيطرة على الأراضي السورية مع تواتر الأحاديث الدبلوماسية عن حلول سياسية وشيكة للأزمة السورية باتفاق الأطراف الإقليمية والدولية المختلفة، وهو ما يعني خسارة تركيا للرهان على الثورة السورية ما سيستدعيها إلى إعادة تركيزها للقضية الفلسطينية لاستعادة دورها في المنطقة.

السيناريو الثالث: بقاء الحال على ما هو عليه، بمعنى استمرار الاهتمام التركي بالقضية الفلسطينية، لا سيما فيما يتعلق بمدينة القدس وملف حصار قطاع غزة، في حدوده الحالية السياسية – الإعلامية، دون تقدم أو تقهقر. وهو السيناريو المرجح والأوفر حظاً بين الثلاثة. ذلك أن الملفات ذات الأولوية داخلياً وإقليمياً ستفرض نفسها على الحكومة التركية الجديدة كأمر واقع، بينما لا يملك الفلسطينيون في المدى المنظور ما يقدمونه لأنقرة من اختراقات أو إنجازات تشجعها على الانخراط بفعالية في قضيتهم.

إن مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية ومدى حجمه وتأثيره سيكون مرهونًا بانتهاء التطورات الإقليمية السلبية، لاسيما المتعلقة بالملف السوري، وما يرتبط منها بالتحديات المفروضة على الداخل التركي الذي يحظى بأولوية. وفي المقابل، يحرص الفلسطينيون على إبقاء الدعم التركي الرسمي والشعبي للقضية الفلسطينية مستمرًا، والاستفادة من فهم تركيا لأصول اللعبة الدولية في دعم القضية الفلسطينية، واستثمار سياستها الخارجية لما فيه مصلحة الفلسطينيين.

خاتمة

إن السياسة التركية نحو القضية الفلسطينية شهدت منذ وصول العدالة والتنمية إلى السلطة عام 2002 تحولات نقلت الدور السلبي التركي المتصف بانحياز لـ"اسرائيل" إلى دور إيجابي لصالح الفلسطينيين، دون أن يتخطى السقف الدولي. بيد أن تقدّم الأحداث الملتهبة،

وتفاعلات ثورات "الربيع العربي" والثورات المضادة، وتفاقم التحديات الخطيرة على صعيد السياسة الخارجية التركية، والتطورات الإقليمية، أدى إلى إعادة تقييم تركيا لسياستها الخارجية، وانخفاض مستوى تفاعلها مع القضية الفلسطينية، وهو ما أثبتته المواقف التركية خلال الأعوام ما بين 2014-2017.

إن مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية ومدى حجمه وتأثيره سيكون مرهونًا بانتهاء التطورات الإقليمية السلبية، لاسيما المتعلقة بالملف السوري، وما يرتبط منها بالتحديات المفروضة على الداخل التركي الذي يحظى بأولوية.

وفيما يلي بعض النقاط التي قد تساعد على إعادة تفعيل الدور التركي تجاهالقضية الفلسطينية:

-ضرورة توحيد الصف الفلسطيني على برنامج وطني جامع، بما يسهل من مهام الدول الداعمة ويرفع الحرج عنها.

-على الفلسطينيين تسليط الضوء على القضية الفلسطينية سياسياً واعلامياً محلياً واقليماً باعتبارها القضية الأساس والأهم ولأعدل في المنطقة.

- التقدم للحكومة التركية القادمة بملفات واضحة ومطالب محددة تدعم صمود الشعب الفلسطيني وحقوقه السياسية؛ مع مراعاة تشابك وتعقيدات الأوضاع والعلاقات التركية.

-مأسسة العلاقات مع تركيا وفتح جسور التعارف والتعاون مع مختلف الأطراف التركية، الرسمية والحزبية والشعبية.

-تفعيل دور مؤسسات المجتمع المدني التركي في إطار منهجي واسع، وتفعيل العمل الشعبي الفلسطيني مع المجتمع التركي، سعياً لنقله من مستوى الدعم المبني على العاطفة المجردة إلى ذلك المستند إلى الحقائق والمعلومات، ورفع القضية الفلسطينية من البعد الإنساني المحض إلى أبعادها السياسية والحقوقية الأرحب.

هوامش الدراسة

1 نوفل، ميشيل. (2012): *تركيا في العالم العربي :الإطار المفهومي لإعادة توجيه السياسة التركية*. مجلة الدراسات الفلسطينية (92)، ص30.

2 نور الدين، محمد . (1997) : *تركيا في الزمن المتحول قلق الهوية وصراع الخيارات*، بيروت: رياض الريس للكتب والنشر ، ص195

3 درويش، هدى :(2002).*العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربي*ة ، دمشق: دار القلم للنشر والتوزيع، ص133-144

4 روبنس، فيليب. *(1993) : تركيا والشرق الأوسط*، مترجم، دمشق: دار قرطبة للنشر والتوثيق والأبحاث، ص99.

5 نور الدين، 1997، مرجع سبق ذكره، ص199.

6 بداد، جمال.(أكتوبر 2014): *السياسة التركية وموقفها من قضية فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي*. مجلة كلية الآداب-جامعة القاهرة. مجلد 75 (6)، ص47.

7 انظر: أوغلو، أحمد داود (2010): *العمق الاستراتيجي موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية*. (ترجمه محمد جابر ثلجي وطارق عبد الجليل). الدوحة :مركز الجزيرة للدراسات.

8 أمبن، نظير محمود. (2013): *موقف تركيا من أحداث التغيير في العالم العربي*. مجلة العلوم القانونية والسياسية(2)، ص22.

9 بداد ، 2014 مرجع سبق ذكره، ص51-53.

10 واقعة "ون مينت": من أبرز القضايا التي شغلت الرأي العام العربي عموما وتتلخص الواقعة في سجال محتد اشتعل بين الرئيس الإسرائيلي "شيمون بيريز" ورئيس الوزراء التركي وقتئذ "رجب طيب أردوغان" على هامش أعمال منتدى دافوس الاقتصادي عام 2009، حيث اتهم أردوغان القادة الإسرائيليين بأنهم يجدون اللذة والسعادة في توغل دباباتهم في غزة وقتل المدنيين، كما صرح رؤساء وزراء سابقين إسرائيليين وأنهم يعرفون جيدا كيف يقتلون. ووجه أردوغان حديثه إلي الرئيس الإسرائيلي بأنه لن يتحدث بصوت مرتفع مثله لأنه لا يشعر بالذنب تجاه ما يحدث. ثم انسحب من الجلسة لرفض مدير الجلسة منحه الوقت مثل الرئيس الإسرائيلي وصرّح بأن دافوس بالنسبة إلية قد انتهت وقد لا يعود مرة أخرى.

11 أسطول الحرية "سفينة مرمرة" أحد السفن التابعة لهيئة الإغاثة التركية (HHI) التي قررت كسر الحصار علي غزة وكان على متنها مساعدات طبية وإنسانية تقدر بعشرة ألاف طن إضافة إلى 750 ناشطا حقوقيا وسياسيا من جنسيات متعددة من السويد ومصر وألمانيا وايرلندا وقطر وغيرها. واتجهت السفينة إلى غزة في 31 مايو – أيار 2010 وسط مخاوف من اعتراضها من قبل جيش الاحتلال، وما أن دخلت السفينة المياه الإقليمية حتى فتح الجيش الإسرائيلي النار عليها وحدثت مناوشات على السفينة أدت إلى مقتل عشرة أتراك وإصابة 54 آخرين وسط ذهول الرأي العام العالمي.

12 مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. (2010): *تركيا والقضية الفلسطينية*. (تحرير محسن صالح). بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. ص50-52.

13 أبو عامر، عدنان، وباكير، على حسين. (6نوفمبر2012):*تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي* ، دراسة منشورة على موقع الجزيرة للدراسات: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html

14 أبو مطلق، رائد (2011): *العلاقات التركية الإسرائيلية وأثرها على القضية الفلسطينية*. رسالة ماجستير غير منشورة. جامعة الأزهر في غزة. ص92-93.

15 نوفل، 2012، مرجع سبق ذكره، ص39.

16 نوفل، ميشال، (2016): *تركيا إعادة هيكلة الدولة، واستدارة نحو موسكو وطهران*. مجلة الدراسات الفلسطينية (108)، ص136 .

17 بدأت احتجاجات منتزه "جيزي بارك" بميدان تقسيم في 28 مايو 2013، وقاد ناشطون بيئيون الاحتجاجات، التي تطورت إلى أعمال شغب بعد أن هاجمت قوات الشرطة المحتجين، واتسع موضوع الاحتجاجات لكافة المدن التركية ليشمل الاعتراض على سياسات حكومة "العدالة والتنمية" برئاسة رجب طيب أردوغان،و أسفرت عملية فض المظاهرات عن مصادمات عنيفة بين الشرطة والمتظاهرين، خلف مئات المصابين.

18 مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. (نوفمبر 2015):*تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية: تقدير استراتيجي*(84)، ص5.

19 تعرضت تركيا لمحاولة انقلاب عسكرية فاشلة في 15 يوليو 2016، وقد نجحت تركيا بأحزابها وشعبها وأجهزتها الأمنية بقوة في إفشال محاولة الانقلاب، وقد شكلت نقطة تحول خطرة في مسار الأوضاع في تركيا.

20 مركز دراسات الشرق الأوسط (نوفمبر 2016): *أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية التركية ودور تركيا الإقليمي*. فريق الأزمات العربي (12)، ص 8 -9.

21 نوفل، 2016، مرجع سبق ذكره، ص136 .

22 أنطوان، شلحت. (2016): *ماذا جنت إسرائيل من اتفاقية المصالحة مع تركيا*، مجلة الدراسات الفلسطينية (108)، ص212.

قائمة المراجع

أولاً: الكتب العربية

1. أوغلو، أحمد داود (2010): *العمق الاستراتيجي موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية* . (ترجمه محمد جابر ثلجي وطارق عبد الجليل). الدوحة :مركز الجزيرة للدراسات.
2. درويش، هدى :(2002).*العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربية* ، دمشق: دار القلم للنشر والتوزيع.
3. مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. (2010): *تركيا والقضية الفلسطينية*. (تحرير محسن صالح). بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات.
4. روبنس، فيليب. (1993) : *تركيا والشرق الأوسط*، مترجم، دمشق: دار قرطبة للنشر والتوثيق والأبحاث.

ثانياً: الرسائل العلمية

1. أبو مطلق، رائد (2011): *العلاقات التركية الإسرائيلية وأثرها على القضية الفلسطينية*. رسالة ماجستير غير منشورة. جامعة الأزهر في غزة. ص92-93.

ثالثاً: الدوريات المحكمة

1. أمبن، نظير محمود. (2013): *موقف تركيا من أحداث التغيير في العالم العربي*. مجلة العلوم القانونية والسياسية(2).
2. أنطوان، شلحت. (2016): *ماذا جنت إسرائيل من اتفاقية المصالحة مع تركيا*، مجلة الدراسات الفلسطينية (108).

3. بداد، جمال.(أكتوبر 2014): *السياسة التركية وموقفها من قضية فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي*. مجلة كلية الآداب–جامعة القاهرة. مجلد 75 (6).

4. نور الدين، محمد . (1997) : *تركيا في الزمن المتحول قلق الهوية وصراع الخيارات*، بيروت: رياض الريس للكتب والنشر.

5. نوفل، ميشيل. (2012): *تركيا في العالم العربي :الإطار المفهومي لإعادة توجيه السياسة التركية*. مجلة الدراسات الفلسطينية (92).

6. نوفل، ميشال، (2016): *تركيا إعادة هيكلة الدولة، واستدارة نحو موسكو وطهران*. مجلة الدراسات الفلسطينية (108)

رابعاً: التقارير المنشورة

1. مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. (نوفمبر 2015):*تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية: تقدير استراتيجي*(84).

2. مركز دراسات الشرق الأوسط (نوفمبر 2016): *أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية التركية ودور تركيا الإقليمي*. فريق الأزمات العربي (12).

خامساً: المواقع الالكترونية

1. أبو عامر، عدنان، وباكير، على حسين. (6نوفمبر 2012):*تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي* ، دراسة منشورة على موقع الجزيرة للدراسات: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html

الجذور التاريخية للقضية الفلسطينية من خلال رمزية بيت المقدس في فيلم مملكة الجنة Kingdom Of Heaven -دراسة تحليلية سيميولوجية-

صابر بقور
جامعة محمد خيضر -بسكرة-الجزائر
قسم العلوم الإنسانية
saberbeggour@outlook.fr

فاطمة همال
جامعة باتنة 1-باتنة-الجزائر
قسم علوم الإعلام والاتصال وعلم المكتبات
fatemafhr@gmail.com

ملخص:

"إذا كانت الجغرافيا هي المسرح فإن التاريخ هو المسرحية"

-العويسي عبد الفتاح-*

فيلم مملكة الجنة/السماء Kingdom Of Heaven المصور لفترة الحروب الصليبية الثانية؛ عبر عنه مخرجه ومنتجه "ريدلي سكوت" بكونه ينحى بتلك الفترة التاريخية إلى محورية ترفع الإنسان وتجعله يحتل مكانة تفوق حتى المقدسات الدينية جميعا، غير أن ما تضمنه الفيلم من طرح؛ كان محملا بتلك الأيديولوجيا الغربية اتجاه القضية الفلسطينية والاحتلال الصهيوني ربطا برمزية بيت المقدس ماضيا وحاضرا ومستقبلا، فشخص في مثل احترافية ريدلي سكوت وخبرته في إخراج الأعمال الهوليودية التاريخية؛ لن تزل عنه بعض التفاصيل المفصلية التي ستطرح تناقضا واضحا لما صرح به كفكرة محورية للفيلم، وكذا لن يشفع له قوله أنه في الأخير هو مجرد فيلم، فهذا القول دس سم في العسل.

إن الفيلم من إنتاج هوليوود؛ إذن ليس من الغريب أن يكون مجاريا للمساعي السياسية نحو بلورة صورة بمساحيق التجميل لما حصل ويحصل وسيحصل اتجاه المسجد الأقصى وبيت المقدس وفلسطين والكيان الصهيوني كدولة عازل، ومنه امتدادا لتغيير الخارطة الجيوسياسية كإبرة مخدر للرأي العام العالمي، استعدادا لاستئصال حقائق تاريخية تسند الكثير من الحقوق الإسلامية وتسند مطالب الفلسطينيين والمسلمين في بيت المقدس، ضمن حرب إعلامية تسوق لأكذوبة حوار الحضارات مبطنة بتعايش الأديان مقابل حقيقة الصراع.

الكلمات المفتاحية: فلسطين- القضية الفلسطينية- بيت المقدس- رمزية بيت المقدس- فيلم مملكة الجنة Kingdo, Of Heaven- المنهج السيميولوجي.

قدمة/ مشكلة الدراسة:

"الحوار الذي يكون الإعلام ساحته وأرضه لا يتم في فراغ، ولا يتوجه إلى المطلق، بل هو حوار عياني وملموس، وإن ساحة الصراع هي أذهان البشر، ورهان العصر هو السيطرة على أذهان البشر، ويمثل الإعلام قوة تزداد فاعليتها في السعي لكسب هذا الرهان."

-خضور أديب-(1)

أصبحت الأعمال الإعلامية العديدة؛ الحامل الثقافي المصدر لتكوين هويتنا كمسلمين لدى الغرب، وربما حتى لدى المسلمين والعرب، غير أن الصناعة السينمائية تعتبر من أكثر وسائل الصناعة الإعلامية قوة وتأثيرا، ولن نكون ذاتيين حين نقول أن السينما الأمريكية "هوليوود" هي أيقونة دالة على قوة الصناعة السينمائية والإعلامية في الوقت الحالي وحتى منذ زمن، لما تتمتع به من مقومات مكنت لها تلك القوة، نحو صناعة الذهنيات والصور النمطية ورسم تفاصيل الواقع وحتى استدعاء التاريخ ماضيا للحضور.

---

*: عبد الفتاح العويسي مؤسس مشروع دراسات بيت المقدس.

اذن، أصبحت هوليود تمتلك قوة قولبة للأوضاع الجديدة، خاصة بعد أحداث الحادي عشر من سبتمبر، الذي وُسم إعلاميا بأيلول الأسود ومساهمته الكبيرة في تنامي الإسلاموفوبيا في العالم الغربي وارتباط العرب والمسلمين بكل هوياتهم وقضاياهم؛ بالإرهاب والوحشية والدونية والخلو من الإنسانية؛ في أغلب تلك الأعمال، لتنطلق تلك الصورة تسويقا للتبني من قبل الرأي العام الغربي والعالمي عن المسلمين والعرب وقضاياهم.

والحديث عن هوليوود هو حديث عن ترسانة إعلامية تعمل في ظل ترسانة إيديولوجية غربية واضحة ومعروفة الأطر والمرجعيات، لذا لم تكن أي من تلك الأعمال التي تناولت قضايا وصورة الإسلام والمسلمين ببريئة الإنتاج والعرض في الأسواق.

وتتبعنا لبؤر التوتر السياسية حول العالم يوصلنا إلى محورها "بيت المقدس" أو "القضية الفلسطينية" الآن، والتي ارتبطت تاريخيا بنموذجها الواقعي الأول "الحروب الصليبية" لتعود هذه الأخيرة كقضية فلسطينية، لكن التأسيس لكليهما واحد ديني وسياسي هو "بيت المقدس كقلب للعالم".

والمتتبع لأعمال هوليوود، يلاحظ وبشكل أولي عام عدم تناول من قبلها للقضية الفلسطينية، ولكن المدقق في إنتاج هوليوود يصل إلى العمل المنعطف الذي قدمته هوليوود في مسيرتها منذ إنشائها والذي أحدث ضجة حوله عبر العالم في رمزيته وخطه الإيديولوجي نحو الإسلام والمسلمين، إنه فيلم "مملكة الجنة Kingdom of heaven" الذي انتج عام 2005 والذي يقدم جذورا تاريخية للحروب الصليبية بين المسلمين والصليبيين (المسيحيين واليهود) في صراعهم على بيت المقدس، وهي الحروب والفترة التي تحاكي في محوريتها القضية الفلسطينية بطرح تاريخي استُحضِر إلى القرن الواحد والعشرين لبناء صورة تبريرية لحال القضية الفلسطينية للعالم، بطرح صورة ذهنية مبطنة تتعدى كون العمل تاريخيا فقط إلى كونه ناقلا لإيديولوجيا محددة.

لتأتي هذه الورقة البحثية وباستخدام المنهج السيميولوجي، لتحليل صورة الجذور التاريخية للقضية الفلسطينية من خلال رمزية بيت المقدس في فيلم مملكة الجنة، كإعادة نمذجة تقوم بها أيديولوجيا هوليوود نحو متابعيها، لأحقية الكيان الصهيوني والنفوذ الغربي في الأراضي الفلسطينية بتأصيل امتداد تاريخي يعززه.

فما هي صورة الجذور التاريخية للقضية الفلسطينية من خلال رمزية بيت المقدس في فيلم مملكة الجنة؟

أهداف الدراسة:

تهدف هذه الدراسة للوصول إل كشف معالم الجذور التاريخية للقضية الفلسطينية من خلال رمزية بيت المقدس في فيلم مملكة الجنة Kingdom Of Heaven، وذلك من خلال:

-استنطاق مختلف المعاني والدلالات الألسنية (الكتابية والسمعية) والأيقونية (البصرية والرمزية) الكامنة والخفية في الفيلم.

-اظهار مختلف المحاور ونقاط الارتكاز المعتمدة لتصوير جذور القضية الفلسطينية في الفيلم.

-الكشف عن سياق تقديم هذه الصورة لجذور القضية الفلسطينية ودوافع ذلك وأيضا الأيديولوجيا التي يحملها الفيلم.

منهج الدراسة وأدواتها:

سنعتمد في هذه الدراسة على المنهج التحليلي السيميولوجي لمناسبته لغرض هذه الدراسة.

والتحليل السيميولوجي حسب الناقد الفرنسي رولان بارث Roland Barth شكل من أشكال البحث الدقيق في المستويات العميقة للرسائل الإعلامية والألسنية، بحيث يلتزم فيها الباحث الحياد نحو الرسالة، والوقوف على الجوانب السيكولوجية الاجتماعية والثقافية التي من شأنها المساعدة في تدعيم التحليل، إذ أن التحليل السيميولوجي يغوص في مضامين الرسالة والخطابات الإعلامية، ويسعى لتحقيق التحليل النقدي، فهو تحليل كيفي واستقرائي للرسالة ذو مضمون كامن وباطن، والصورة السينمائية تحتوي على معنى تعييني للرسالة وعلى معنى تضميني (مضمون داخلي للرسالة) وهي تعكس سياقا مرتبطا بالبيئة الاجتماعية والثقافية التي أخذت منه، وتقوم على مستويين: التعييني والتضميني، يتعلق النظام الأول بالمستوى التعييني بين الدال والمدلول في خضم الدليل، أما المستوى الثاني التضميني فيرتكز على العلاقة التي تربط الدليل (الدال+ المدلول) بالمحيط الخارجي أي يرتبط بالنظام الاجتماعي وبالسياق الثقافي والسوسيوثقافي.[1]

وسيتم اعتماد مجموع أدوات ضمن هذا المنهج وهي: التقطيع التقني لمجموع المقاطع والمشاهد المختارة لضرورة المستوى التعييني والذي سيؤسس لنا المستوى التضميني كتحليل، ووصف صور الفيلم وملخص الفيلم.

الجذور التاريخية للقضية الفلسطينية:

فلسطين: تقع فلسطين في الغرب من قارة آسيا بين خطي عرض 29.30 و33.15 وبين خطي طول 34.15 و35.40 شرقي غرينيتش.

ولقد برزت الأهمية الاستراتيجية الكبرى لموقع فلسطين على الرغم من التقدم العلمي في مجال المواصلات لوقوعها على طرق الاقتراب البرية بين الشرق والغرب، فهي القسم الجنوبي الغربي من بلاد الشام، والمخرج والمدخل إلى أراضي أخرى، وتتوسط مفارق الطرق بين آسيا وإفريقيا وأوروبا، وتقع بين قارات وشعوب متعددة ومختلفة، وتصل ما بين البحر المتوسط الموصول بالمحيط الأطلنطي والبحر الأحمر وجزء من المحيط الهندي، كما أنها تقع في قلب المنطقة العربية وتشكل جسرا يربط بين أجزائها مما أضفى عليها أهمية عالمية للكتل المتنازعة، وجعل سيطرة أية قوة غربية عليها حائلا –دون أي شك– دون أي وحدة سياسية في تلك المنطقة.

وبذلك فإن طبيعة فلسطين المميزة وتوفر طرق مواصلاتها الداخلية وصلاحيتها وارتباطها الجيد بالمواصلات الخارجية وإشرافها على البحر المتوسط، كل ذلك كان له أكبر الأثر في إبراز تلك الأهمية الاستراتيجية، وعُدَّ موقع فلسطين موقعا جغرافيا مسيطرا، مما أصبغ عليها دورا هاما عبر التاريخ، وعرضها للغزو المستمر، وأثر عليها وعلى من يسكنها تأثيرا مباشرا.[2]

القضية الفلسطينية: هي قضية إيجاد قسري للكيان الصهيوني على أرضها واستبعاد شعبها وإحلال اليهود مكانه، وبالعودة للتاريخ فهذه القضية لم تكن وليدة انتداب بريطاني لحظي فقط أو توقيع موافقة لوعد بلفور في 2 من نوفمبر سنة 1917، بل أن الإعداد للأمر استغرق عقود زمن قبلية من القرن السابع عشر تطوريا نحو ما هي عليه الآن الأراضي الفلسطينية المحتلة.

وليس بخفي أن هذه القضية لم تكن يوما قضية الفلسطينيين وحدهم، لأن إنشاء الكيان اليهودي–الصهيوني على أرض فلسطين لم يكن إلا مركزا متقدما لتنفيذ هذا البرنامج الغربي الصهيوني. [3]

وتنافست دول الاستعمار الأوروبي على المشرق العربي منذ الاكتشافات الجغرافية حتى سقوط الدولة العثمانية، وبما أن المشرق العربي منطقة واسعة لذا فكرت الدول الاستعمارية خاصة فرنسا وبريطانية أن يضعوا نقطة ارتكاز في وسط الوطن العربي يعتمدون عليها للسيطرة على كل المنطقة أولا، ولحماية مصالحهم وطريق التجارة إلى الهند والصين ثانيا، وحل إشكالية الوجود اليهودي في أوروبا ثالثا، ومنع وحدة الشعوب الناطقة باللغة العربية في دولة واحدة أو تحررها مستقبلا من الاستعمار أو نفوذه الذي كان مخططا له استعماريا، لكن الحقيقة التي لابد من معرفتها هي أن الاستعمار يريد التخلص من وجود اليهود الانعزالي في غالبيته في أوروبا من خلال نقلهم إلى قلب الوطن العربي مستخدما أساطير قديمة من أجل تعزيز الفكر الانعزالي اليهودي من خلال استحضار الماضي السحيق.[4]

إذن؛ تستند الرؤية الصهيونية في احتلال فلسطين على إحدى المقولات التوراتية التي تدعي أن الرب منح أجداد اليهود أرض الميعاد فلسطين، فإضافة إل المطامع الاستعمارية الغربية والصهيونية؛ وجدوا في المقولة الدينية حجة لاستعمار هذا البلد العربي.[5]

وبدء بفرنسا وبريطانيا في هذه القضية ووصولا إلى الو.م.أ، لن نغوص في مقامنا البحثي هذا في جذور القضية الفلسطينية تماشيا مع ضرورات هذه الدراسة، والتي تبحث في استجلاب نمذجة للحروب الصليبية في القضية الفلسطينية، وبثا لذلك عبر فيلم مملكة الجنة، هذه القضية التي سميت بالحرب الصليبية الثامنة استكمالا تاريخيا وبنفس الأيديولوجيا الدينية والسياسية وحتى الاقتصادية، نقلا للواجهة الصليبية من الدول الصليبية الأوروبية إلى الكيان الصهيوني.

حيث استطاعوا أن يضللوا العالم بأساليبهم الإعلامية والسياسية، واستطاعوا من ثم غسل أدمغة أبناء الشعوب، حتى بات الكثيرون يدافعون عن وجهة نظرهم القائلة بأن فلسطين أرض لهم منذ آلاف السنين.[6]

وما يهمنا هنا كدلالة "للقضية الفلسطينية" في هذه الدراسة هو الرسالة الضمنية التي حملها الفيلم والقوى التي أنتجته؛ عن المبررات الدينية والسياسية للوجود الصهيوني كدولة عازل في فلسطين، كنمذجة محاكاة للحروب الصليبية الثانية إبان تحرير القائد صلاح الدين الأيوبي لبيت المقدس في فيلم مملكة الجنة Kingdom Of Heaven.

رمزية بيت المقدس:

بيت المقدس: تبنت هذه الدراسة مصطلح "بيت المقدس" بدلا من "القدس" رغم كونه مصطلحا معروفا ومتداولا على نطاق عالمي وليس محليا فقط، لاقتناعنا بإعادة إحياء المصطلح الذي استخدم أولا من قبل الرسول عليه الصلاة والسلام، وأعيد إحياؤه بطرح علمي من قبل البروفيسور عبد الفتاح العويسي في مشروعه العلمي "دراسات بيت المقدس".

وإن Islamicjerusalem (كلمة واحدة) هو مصطلح جديد في اللغة الإنجليزية، لمفهوم قديم جديد، واسهام عصري في القرن الحادي والعشرين لإحياء التصور الذي برز بشكل واضح قبل الإسلام وفي صدر الإسلام وتجديده، الذي يمكن ترجمته من الإنجليزية إل العربية بـ "بيت المقدس"، وهنا يجب التنبيه إلى أن التعريف التالي لبيت المقدس يختلف تماما عن تعريف مدينة القدس، حيث تعد مدينة بيت المقدس جزءا من إقليم بيت المقدس. ومن ثم يمكن أن يصف بيت المقدس ويعرفه في نهاية الأمر بأنه: إقليم فريد غني بخلفية تاريخية خصبة، وبأهميات دينية، وارتباطات ثقافية، وبادعاءات سياسية ودينية تنافسية، وباهتمامات دولية، تؤثر في بقية العالم في الإطارين التاريخي والمعاصر، ولبيت المقدس إطار مرجعي مركزي، وطبيعة حيوية ذات ثلاثة عناصر أساسية مترابطة: موقعها الجغرافي (الأرض والحدود)، وشعبها (السكان)، ورؤيتها الفريدة والخلاقة والشاملة لإدارة أرضها وشعبها بوصفه نموذجا للتعددية الدينية والثقافية، والتواصل الحضاري والأمان، ويشير البعض إلى أن رسول الله صلى الله عليه وسلم كان أول من استخدم مصطلح "بيت المقدس" ليشير إلى إقليم "إيلياء"، وأصبح من الواضح أن بيت المقدس الآن هو مصطلح ومفهوم يحمل خلفيات معرفية تاريخية وجغرافية ودينية وثقافية، ويتجاوز حدود "البيت المقدس" المسجد الأقصى ومدينة "القدس" المسورة العتيقة (القديمة)، كما تدعي بعض الأطروحات التي عفا عليها الزمن، وهو ليس مدينة بل إقليما مكونا من عدة قرى ومدن صغيرة ومدن كبيرة تتميز برؤية شاملة متعددة الأديان والثقافات.

وتجدر الإشارة هنا إلى أن هذا المصطلح الإنجليزيIslamicjerusalem هو كلمة واحدة وليس كلمتين منفصلتين، أي أنه ليس كلمة القدس Jerusalem وكلمة إسلامي Islamic، ويجب التأكيد هنا على أن Islamicjerusalem ليس هو "القدس المسلمة" ولا "القدس الإسلامية" التي تقابل "القدس اليهودية" و "القدس المسيحية"، فمصطلح القدس المسلمة هو الذي يستخدم للدلالة على الفترة التاريخية التي حكم فيها المسلمون بيت المقدس لعدة قرون، فـ"بيت المقدس" مفهوم؛ في حين تشير "القدس المسلمة" إلى فترات حكم المسلمين لبيت المقدس.[7]

رمزيته: "بيت المقدس" وكما تعددت تسمياته عبر التاريخ ومن قبل عدة شعوب ومرجعيات دينية، بين إيلياء ويابوس وفلسطين وسوريا الجنوبية وأرض الإسراء وأرض الأنبياء... هذا التعدد في التسميات إن دل على شيء إنما يدل على عمق رمزية "بيت المقدس" على مستويات عدة تعدت كونها فقط تسميات.

فالمسلمون يرون المسجد الأقصى يذكر في سياق واحد مع المسجد الحرام والمسجد النبوي، ويرون الدفاع عنه جزء من الإيمان، ويعرفون جهود اليهود لهدمه وإقامة الهيكل المزعوم فوقه ويعدون هذه الجهود جريمة ضد الإسلام فكيف يُتَجاهل هذا؟، والنصارى يرون بيت المقدس قبلتهم وبه قبر المسيح، واليهود يرون أن هذه الأرض منحها الله لإبراهيم الخليل وذريته من بعده وزعموا أنهم الذرية المعنية...فالرؤية الدينية للصراع في فلسطين تتأتى على ان تكون غاية حركتها؛ مطلبا في وطن وحسب، ولكنها تنفذ من دائرة الحق الشرعي للمسلمين في الوطن الفلسطيني إلى دائرة المواجهة الوجودية بين لحظة مغلقة وحركة انتماء للمطلق الحر.[8] هذه الرمزية التي عنت معتنقي الديانات السماوية الثلاث، كانت وراء صراعات وحروب عرفها بيت المقدس منذ الخليقة إلى غاية الصراع الحالي الذي حمل اسم القضية الفلسطينية في مقابل الكيان الصهيوني كحرب صليبية ثامنة، وكطرح واقعي لتغيير الخارطة الجيوسياسية للإقليم وليس فقط التغني بالحق الديني المزعوم من قبل اليهود كما ذكرنا سابقا.

فيلم مملكة الجنة/السماء Kingdom Of Heaven:

فيلم مملكة الجنة/السماء Kingdom Of Heaven من أفلام سينما هوليوود التاريخية، تم انتاجه سنة 2005، كان أول صدور له بتاريخ 6 ماي 2005.

اخراج وإنتاج ريدلي سكوت

تأليف وليام موناهان

تدور أحداث الفيلم عن فترة الحروب الصليبية في القرن الثاني عشر، ومحوريتها الصراع على حكمه بين الصليبيين والمسلمين، واسترداد بيت المقدس من قبل القائد صلاح الدين الأيوبي، وهو فيلم ينتمي للأفلام التاريخية، يحكي قصة باليان الحداد الفرنسي الفقير الذي يبحث عن هدف يعيش من أجله عقب وفاة زوجته وابنه، وأيضا عن الخلاص من ذنب قيامها بخطيئة الانتحار، وخطيئته بقتل أخيه الراهب الذي قطع رأسها حين توفيت بدعوى قيامها بخطيئة الانتحار، فتكون بذلك رحلته لبيت المقدس هي رحلة البحث عن الخلاص والتوبة لزوجته وله. ويلتقي باليان بجودفري أوف ابيبلين الفارس الأسطوري الذي يعود إلى وطنه في أعقاب الحروب التي كان يخوضها في الشرق، ويعترف جودفري لباليان أنه والده الحقيقي، ويشجعه على الانضمام إليه وإلى قواته في رحلة لمدينة بيت المقدس من أجل المساعدة في الدفاع عن المدينة المقدسة.

شارك في بطولة الفيلم:

***غسان مسعود بدور:**
القائد صلاح الدين الأيوبي

***خالد النبوي بدور:**
المُلَّا

*أورنالدو بلوم بدور:
باليان أوف ايبلين

*ايفا غرين بدور:
سيبيلا

*ليام نايسون بدور:
جودفري أوف ايبلين

*ادوارد نورتن بدور:
الملك بلدوين الرابع

*جيرمي أيرونز بدور:
تايبيرياس

*برنارد غليسون بدور:
رينو دي شاتيون

*اليكسندر صديق بدور:
عماد الدين الأصفهاني (ناصر)

تكلف الفيلم 147 مليون دولار لإنتاجه، وشارك فيه 30 ألف كومبارس من المغرب، وتم تصوير أغلب المشاهد في منطقة ورزازات بالمغرب، كما بلغت إيرادات الفيلم ما يقارب 212 مليون دولار أمريكي.

ولقد تضاربت المصادر في ذكر مدة الفيلم بين 118 دقيقة و144 دقيقة و181 دقيقة، والأخيرة كانت مدة النسخة التي تم اعتمادها في هذا البحث باعتبارها الأطول مدة والأقرب أن تكون النسخة الأصلية الكاملة للفيلم دون اقتطاعات، فالاختلاف في المدة كان لتعدد النسخ التي تم بثها في عدد من الدول والمناطق عبر العالم، مراعاة لبعض التفاصيل في عدد من المشاهد التي ستثير جلبة وامتعاضا سواء عند المسلمين أو المسيحيين أو اليهود، وهو ما صرح به المخرج ريدلي سكوت الذي أكد اقتطاع وإدراج العديد من المشاهد حسب البلد الذي عرض فيه الفيلم.

ورغم تصريح المخرج بكونه حاول تحري الحقيقة التاريخية للفيلم وتصفيته من الشوائب بما يعتقد بأنه الحقيقة بنظره، وبما يخدم الفكرة الأساسية التي انطلق منها لطرح الفيلم وهي كون الإنسان يعلو كل شيء حتى المقدسات في الأديان جميعها، وأيضا محاولة نمذجة فكرة كون بيت المقدس لكل الأديان: اليهودية–المسيحية–الإسلام ولقد كان ذلك على حساب أحقية المسلمين فيه. إلا أن العديد من الثغرات التاريخية

سجلت في الفيلم، والتي بررها بالقول أن على المشاهد أن يتذكر في حال وجود هفوات أنه مجرد فيلم، خاصة إدراج شخصيات وأحداث لا وجود لها تاريخيا، لكن كان لها دور كبير في الدلالات المحورية للفيلم وأيديولوجيته، كشخصية الملا المسلم وكذا تايبيرياس المسيحي، ونسج حياة سيبيلا وعلاقتها بباليان، وهذا الأخير الذي صُوِر بطلا بخلاف حقيقته التاريخية بتصويره بما قارب كون الفيلم سيرة ذاتية عنه. وصحيح أن أغلب الأحداث المذكورة وقعت تاريخيا، لكن القالب الذي قدمت فيه مشبع بالايديولوجيا الغربية في مقابل تغييب وتجاهل تفاصيل وأحداث أهم وأعمق تحكي رواية العداء بين الغرب والإسلام في منبته بدلالات ثماره الآن "القضية الفلسطينية".

دلالات السياق الدرامي للفيلم:

إن تقديم نظرة عن السياق الدرامي العام للفيلم خطوة مهمة جدا باعتباره رسالة لها دلالتها ضمن سياقها، وفهم السياق مهم أيضا لتحديد أطر قاعدية ينطلق منها تحليل الفيلم. وباعتبار موضوع هذه الدراسة ذو طرح سياسي على اتجاهين، أولهما القضية الفلسطينية بطرح محاكاتها في الحروب الصليبية، وثانيهما منتج الفيلم: هوليوود الأمريكية؛ فإن الصناعة الإعلامية تخضع دوما للإيديولوجيا السياسية، وبذلك سيكون للفيلم علاقة لا محالة بالسياسة الأمريكية ومواليها الأوروبيين في مقدمتهم بريطانيا وطبعا إسرائيل، وهذه العلاقة الثنائية الاتجاه للفيلم محل الدراسة والتقاء مع ضرورة تحديد سياق درامي للفيلم كخطوة علمية تخص منهج البحث؛ رأينا أن نطرح السياق على مرحلتين كالتالي:

1/ الحالة السياسية المحيطة بالقضية الفلسطينية المزامنة لإنتاج الفيلم والمنعكسة عليه أيديولوجيا:

الفيلم كما سبق وذكرنا إنتاج سنة 2005، كاتب أمريكي ومخرج منتج بريطاني، وإنتاج سينما هوليوود، عمل سينمائي أسال الكثير من الحبر من قبل النقاد والمفكرين والمتخصصين وحتى أصحاب القضية عربا ومسلمين وغربا، لما هذا العمل التاريخي الآن؟ لما بعد أحداث الحادي عشر من سبتمبر؟ لما في ظل غزو العراق وأفغانستان؟ لما وفي تلك الفترة ازدادت بؤر التوتر في الشرق الأوسط خاصة، وزاد التوسع الاستيطاني الصهيوني وتشتت المنطقة العربية والإسلامية؟

التاريخ يثبت دوما أنه متسلسل يعيد نفسه، وسياسة الو.م.أ باتت واضحة، وإن كان جورج بوش الابن قد اعتذر في خطابه عن زلة لسانه كما وصفها حين نعت الحرب ضد الإرهاب بالحرب الصليبية الجديدة؛ فإن رؤساء ووزراء قبله لم ينكروا قناعاتهم أمثال الرئيس الأمريكي السابق "رونالد ريجان"، الذي كان يعتقد عندما رشح نفسه للانتخابات الأمريكية بأن المسيح يأخذ بيده ليقود معركة هرمجدون*، وهذا يعني أنه كان على استعداد في أي لحظة لخوض غمار حرب عالمية نووية، معتقدا أنه بذلك ينفذ تخطيطا إلهيا مقدرا سلفا.[9]

ولأن المشاعر الدينية الفاترة في العقل الباطن والظاهر؛ هي التي جعلت جنرال جيرو يقول في دمشق أمام قبر صلاح الدين: ها نحن عدنا يا صلاح الدين، وهي نفسها التي جعلت ماريشال اللنبي يدخل القدس في الحرب العالمية الأولى ويقول: الآن انتهت الحروب الصليبية[10]، فإن الرئيس الأمريكي رونالد ريجان يعارض بباعث من معتقده الديني مسألة الفصل بين الدين والسياسة التي يتبجح كثير من الحكام بالتغني بها، فيقول: لا يوجد شيء اسمه الفصل بين الدين والسياسة، وإن القائلين بهذا الفصل لا يفهمون القيم التي قام عليها المجتمع الأمريكي.[11]

ومعتقد ريجان هذا؛ هو نفسه لدى بقية صانعي القرار والرؤساء الأمريكيين، وفي ما أسماها جورج بوش الابن بزلة اللسان تغطية لأيديولوجيا دينية تجمعه بالمسيحيين الانجيليين المحافظين، والذين يعتقدون "أن على المسلمين أن يكونوا شاكرين للحملات الصليبية وبالتالي الاحتلال للعراق وأفغانستان.(12)

إذن لا يعقل أن انتاجا هوليوديا بحجم فيلم مملكة الجنة سيسمح بإنتاجه وعرضه تحت ادعاء أنه يقدم نظرة متوازنة وتاريخية تحرت الصدق من المصادر التاريخية لبناء جسر حوار وتقبل اتجاه مستحدث في مسار العلاقات بين المسلمين والغرب؟ فذلك سيكون معارضا للأيديولوجيا الأمريكية السياسية والدينية، إذن المفارقة هنا وهمية ضمن القوة الناعمة التي يتمتع بها الإعلام في الحرب الإعلامية، خاصة الصناعة السينمائية لهوليود، التي لن تنتج فيلما بموضوع فيلم مملكة الجنة وتوقيته ويمر بسلام على مقص الرقيب؛ وهي تتحرى البراءة والموضوعية في ذلك؟

---

*: ذكر يوسف العاصي الطويل في كتابه الصليبيون الجدد الحملة الثامنة دراسة في أسباب التحيز الأمريكي والبريطاني لإسرائيل عن معركة "هرمجدون" أو "مجدو" أن: غالبية أتباع التيار المسيحي الأصولي في أمريكا يؤمنون بقرب حدوث هذه المعركة، ويترقبون ساعة وقوعها باعتبارها الحدث الذي سيظهر من خلاله المسيح ليقضي على قوى الشر –كما يزعمون– التي تحارب اليهود، حيث بعدها يدخل الذين تبقوا على قيد الحياة في الديانة المسيحية، ويبدأ العصر الألفي السعيد حيث يحكم المسيح العالم من مقره في القدس.

وأخيرا، وفي ربط تاريخي صريح بين الفيلم في تقديمه للحروب الصليبية وعلاقتها بالقضية الفلسطينية بأرضية سياسية، فإنه في 2 ديسمبر 1917، أي بعد صدور وعد بلفور بشهر واحد، ألقى الزعيم الصهيوني إسرائيل زانغويل خطابا وصف فيه المحاولات البريطانية والأمريكية الرامية إلى إعادة اليهود إلى أرض فلسطين بقوله: "سبع حملات صليبية إلى الأرض المقدسة، عادت على اليهود بالمذابح، فهل ستؤدي الصليبية الثامنة إلى استرجاع اليهود لفلسطين؟ وإذا كانت صليبية حقة فإن تلك الحقيقة بالذات تأتي بمثابة البرهان على النظام الجديد لعالم تسوده المحبة والعدالة.[13]

2/ السياق الدرامي الخاص بالفيلم:

إن الفيلم هو أحد الأعمال التي تحتسب لصورة الإسلام والمسلمين في السينما الأمريكية بشكل أو بآخر، وصورة الإسلام والمسلمين في سينما هوليود هما مركبان دلاليان يتسمان بتشعب العقد الخطابية على المستوى اللساني والبصري، والقضية الفلسطينية من خلال رمزية بيت المقدس في الفيلم هي محورية في نتاج ما قدمت هوليود عن صورة الإسلام والمسلمين.

وتعتبر وحدة السياق الدرامي كوحدة جزئية ضمن السياق الأيديولوجي العام للفيلم، أين يحرك صانعوا الفيلم صورة القضية الفلسطينية بجذورها ورمزية بيت المقدس؛ بتقديم الفيلم للحرب الصليبية الثانية إبان تحرير القائد صلاح الدين الأيوبي لبيت المقدس؛ بنمذجة أحداث تاريخية فعلية ولكن بروايتهم الخاصة التي تبني الذهنيات وتقود الرأي العام العالمي نحو القضية الفلسطينية ترسيخا لأيديولوجيا الو.م.أ سياسيا من خلال هذا العمل، وهي الأحداث التاريخية التي زيدت عليها تفاصيل ادعى حولها الكاتب والمخرج بكونها مجرد تفاصيل للتشويق والتميز وللضرورة الدرامية ففي الأخير هو مجرد فيلم.

إذن، تعتبر الحروب الصليبية في القرن الحادي عشر بين الأوروبيين الصليبيين (خاصة فرنسا وانجلترا) والمسلمين حول حكم بيت المقدس؛ سياقا دراميا لفيلم مملكة الجنة، حيث صور الفيلم في بدايته الوضع السيء الذي كانت تعيشه أوروبا في فترتها المظلمة، من البؤس وحالة الجوع والفقر والأحوال السيئة وسيطرة رجال الدين الفاسدين وهروب الأوروبيين إلى بيت المقدس "مملكة الجنة والضمير" للخلاص والتوبة، ليصور الفيلم هذا السياق التاريخي مرفوقا برسالة ألسنية في نص قصير مكتوب أول الفيلم هو:

"مرت قرابة المئة عام منذ دخول قوات أوروبا المسيحية إلى أورشليم، أوروبا تعاني تحت قبضة القمع والفقر، القرويون والنبلاء على حد سواء يهربون إلى الأراضي المقدسة بحثا عن الثروة أو الخلاص، فارس واحد فقط عاد للوطن بحثا عن ابنه"

يليه تصوير لمشهد من البرد القارس والظلام في فرنسا عام 1184 مع صليب كبير منصوب، تلاه عنوان الفيلم Kingdom Of Heaven.

دلالات الجذور التاريخية للقضية الفلسطينية من خلال رمزية بيت المقدس في الفيلم:

"في هذه الأثناء انصرفت الحرب الإعلامية على الإسلام والمسلمين إلى تشويه صورة المقاومة ووصمها بالإرهاب لمجرد أنها تحمل السلاح وتقاتل، متعمدة حجب الأسباب التي تدفع قوى مثل "حزب الله" و"حماس" و"الجهاد" و"كتائب شهداء الأقصى" و"المقاومة الوطنية العراقية" إلى حمل السلاح (من أجل تحرير الوطن)

– بلقزيز عبد الإله–[14]

لقد تم تجاهل فترة تاريخية ذهبية من الإنجازات العسكرية والحضارية التي حققها المسلمون مقابل الظلام الذي كانت تعيشه أوروبا الصليبية، فقد اكتفى الفيلم بتصوير هذه الحقيقة التاريخية بشكل بسيط على الجانب الأوروبي فقط بما سيخدم فكرة الهروب إلى الأراضي المقدسة، من خلال تصوير المستوى الاجتماعي في فرنسا كمثال عن أوروبا، في قرية باليان الحداد التي تسودها الفوضى والفساد والفقر المدقع والبرد القارس وسيطرة رجال الدين الفاسدين للحد الذي دفع باليان لقتل أخيه القس لأنه نكل بجسد زوجته التي أقدمت على خطيئة الانتحار بسبب فقد طفلها، وبذلك أصبح لدى باليان الخطيئة التي دفعته للرحيل إلى بيت المقدس للتوبة والخلاص له ولزوجته، وهي تفاصيل غير كافية لتصوير حقيقة بشاعة تلك الفترة وما قام به البابا أوربان الثاني من حملة دعائية لاسترداد وحماية بيت المقدس من المسلمين، فالتاريخ يروي أن البابا أوربان الثاني فكر في تخليص أوروبا من الشباب المجرمين الذين ملأوها وأزعجوا سكانها بالقتل والسلب والنهب والفوضى التي كانت تسودها بسبب مشاكل اجتماعية واقتصادية وسياسية وفروق شاسعة في الطبقات، فأراد التخلص من هؤلاء الشباب بإثارة مشاعرهم بالوعد بالغفران لكل من يذهب لتحرير بيت المقدس من المسلمين، والاشارة الخاطفة لذلك كان حفار القبور الذي ثلمت أذنه بسبب السرقة والتي وصفها بحب العدل، وهو الحال نفسه اسقاطا على جذور القضية الفلسطينية، فكما تمت تغطية حقيقة الحرب الصليبية الثانية بالبحث عن الخلاص والثروة في الأراضي المقدسة وأحقيتهم بها عن المسلمين؛ فإن جذور القضية الفلسطينية تحاكيها في الأسباب، حيث

أرادت أوروبا التخلص من اليهود الذي سببوا فسادا وانحطاطا أخلاقيا وفوضى وانعزالا في أوروبا، وذلك بمنحهم كيانا صهيونيا كوطن لهم ربطا بالسبب الديني كونهم شعب الله المختار وكون فلسطين أرض الميعاد المسلوبة من آلاف السنين، وتحقيق الثروة للأوروبيين كما فعل أجدادهم الصليبيون، وبذلك تجددت الأطماع والتقت على فلسطين، واستدعى ذلك تغييرا جذريا في الخارطة الجيوسياسية للشرق الأوسط كمعقل لتلك الأطماع التي باركتها الو.م.أ.

إذن، يطرح الفيلم محاكاة واضحة لما ذكر أعلاه، لكن بتشفير يُغْرَسُ في اللاوعي الخاص بالرأي العام العالمي حول الجذور التاريخية للقضية الفلسطينية ربطا برمزية بيت المقدس. والحقيقة وبعد تدقيق مشاهدة متكررة للفيلم تتحرى المنهج السيميولوجي؛ وجدنا أن المقاطع والمشاهد الدالة على موضوع الدراسة استنادا إلى القراءة التعيينية من خلال التقطيع، قد بلغت بميزان مدة الفيلم (1.24 سا) من أصل (3.09.34 سا) كمدة كلية للفيلم، ولاستحالة استعراض التقطيع والقراءة التعيينية والتضمينية لكل هذا الجزء الكبير من الفيلم المعبر عن فكرة هذه الدراسة، فقد اخترنا أهم المقاطع والمشاهد لتقديم تحليل يعالج إشكالية هذه الدراسة، يستند لرسائل ألسنية وبصرية.

حيث قدم الفيلم محاكاة للقضية الفلسطينية من جذورها إلى وضعها المزامن لفترة انتاجه وعرضه، فبدأ الفيلم كما ذكرنا بتصوير أحوال أوروبا كسبب للهروب إلى بيت المقدس طلبا للخلاص والتوبة، وبعد الرسالة الألسنية للمقطع الأول الذي تحدث عن هذه الأوضاع؛ قدم الفيلم مقطعا تبريريا لرمزية بيت المقدس الدينية فجاءت الرسالة الألسنية التالية لحوار بين باليان وفارس راهب صليبي:

"الراهب: كيف وجدت أورشليم؟

باليان: لم يتحدث الرب معي

الراهب: حتى على التل؟ حيث مات المسيح؟

باليان: أنا خارج نعمة الرب، بشكل ما يبدو أنني أضعت ديني

الراهب: أنا لا أعتمد كثيرا على الدين، بواسطة هذه الكلمة "الدين" رأيت جنون المتعصبين من كل الطوائف يسمى بـ "إرادة الله"، لقد رأيت تدينا كثيرا في عيون الكثير من القتلة، تكمن القداسة في الأفعال الصائبة والشجاعة في حماية هؤلاء الذين لا يقدرون على حماية أنفسهم، والخير الذي يطلبه الرب موجود هنا (إشارة إلى العقل) وهنا (إشارة إلى القلب)، فما تقرر أن تفعله كل يوم هو ما يجعل منك رجلا صالحا أو غير ذلك"

رسالة ألسنية واضحة المعنى في أن بيت المقدس لليهود (التل) والمسيحيين(حيث مات المسيح: القبر) وإن لم يسمع الله للشخص في هذين المكانيين (الديانتين) فإنه فاقد للدين مغضوب عليه، والحديث عن التعصب بـ "إرادة الله" والتدين في عيون القتلة رسالة واضحة الإشارة للمسلمين الذين ثبتت عليهم هذه الصفات فيما بعد في الفيلم بتفاصيل ومشاهد أكثر وخاصة شخصية المُلا بكلامه وسلوكاته. والحديث عن القداسة في حماية المستضعفين إشارة إلى كون الغرب قد حمى اليهود المستضعفين والمشتتين في الأرض بأن أمن لهم وطنا واسترد لهم حقهم في أرض الميعاد، ومن جهة ثانية للرسالة دلالة أخرى عن كون أوروبا والو.م.أ والقوات الغربية والهيئات الدولية التي أنشأتها انحازت للاحتلال الصهيوني على حساب الفلسطينيين بدافع نصرة اليهود وحمايتهم كضعفاء، وهذا دعما للغطاء الديني الذي اتخذته الدول الغربية لإنشائها الدولة العازل ودعمها بتبطين مآرب سياسية واقتصادية في المنطقة.

ليتابع الفيلم بث الرسائل المشفرة، بنص ألسني آخر جاءت فيه إشارة إلى أن القضية الفلسطينية قد بيعت من قبل أصحابها مقابل مصالحهم ولإقامة علاقات التطبيع، وأيضا شروط فرض *الحماية الدولية بشكل ما*، حيث جاء النص *كالتالي:*

تايبيرياس: لن أستطيع أن أحمي قوافلك ما لم تسمح لجنودنا بمرافقتهم

التاجر المسلم العربي: أنا أتاجر لأكسب المال وليس لأغضب الله بموالاة المسيحيين

تايبيرياس: ولكنك ستقبل الذهب المسيحي

التاجر: الذهب هو الذهب...بالطبع

وعن ميزان القوى لصالح الدول الغربية وإسرائيل وحتمية خضوعنا، ارتباطا بحكم العالم من قبل من يحكم بيت المقدس كقلب اقتصادي وسياسي للعالم؛ أدرج الفيلم مقطعا حواريا بين الملك بلدوين الرابع وباليان جاء كالتالي:

الملك: العالم كله يكمن في لعبة شطرنج، أي حركة من الممكن أن تتسبب في موتك، أي حركة إلا أن تبقى حيث أنت ولا تستطيع أن تتأكد كيف تكون النهاية، هل كنت يوما متأكدا من نهايتك؟

باليان: بلى، أنني سأدفن مئات الأميال بعيدا عن مكان ولادتي، والأن أجلس في أورشليم قبالة ملك

الملك: حقا، لا أحد يعرف نهايته، وما اليد التي ستوجهه وقتها، يمكن للملك أن يحرك رجلا، بمكن للأب أن يطالب بابن، وهذا الرجل أيضا يمكن أن يحرك نفسه، وعندئذ فقط يكون هذا الرجل قد بدأ لعبته الخاصة، تذكر مهما تم التلاعب بك وأيا كان من يفعلها، فروحك ستظل ملكا لك وحدك، حتى لو كان من يظنون أنهم يلعبون بك ملوكا أو رجالا ذوي سلطة، عندما تقف أمام الرب لا يمكن أن تقول: ولكنني أمرت من آخرين أن أفعل كذا، أو أن الفضيلة لم تكن مناسبة في ذلك العصر، لن ينفعك هذا، تذكر ذلك

باليان: سأفعل.

المقطع أعلاه، لا يتحدث فقط عن ميزان القوى، بل عن الدفاع عن القضية من قبل أصحابها، طرفا القضية الفلسطينية واتجاههما إلى بيت المقدس برمزيته وطرحا للحق والفضيلة؛ الروح لصاحب القضية ولن يملكها غيره إلا بإرادته، وربما الرسالة هنا أن المسلمين والعرب كشعب اتبعوا حكامهم ومصالحهم بدعوى طاعة الحاكم وتخلى عن قضيته عكس المسيحيين واليهود الذين دافعوا وتوحدوا شعوبا وحكاما بموقف واحد دفاعا عن قضيتهم فاسترجعوا بيت المقدس حين ذادوا عنه باستحقاق.

ليتسع بناء صورة ذهنية موجهة ومشبعة بالأيديولوجيا الصهيوغربية اتجاه القضية الفلسطينية ورمزية بيت المقدس، بحيث لم يتوقف الأمر عند إثبات الحق بادعاء الفضيلة؛ بل استمر الفيلم بتصوير فكرة "بيت المقدس للجميع" مع تأكيد على عدم أحقيتنا كمسلمين في حكمه وكون حكمنا سيؤدي إلى خرابه في مقابل حكم الصليبيين سابقا والقوى الغربية برئاسة الو.م.أ وإسرائيل الحضاري والعادل الآن، والمدافع عن حقوق الضعفاء المكرس للإنسانية كادعاءات هيئة الأمم المتحدة والمنظمات الإنسانية التي تذود عن مصالحهم بتزيين النوايا وتوجيه الرأي العام بغطاء انساني، ليكون على لسان الملك بلدوين الرابع (الذي عرف تاريخيا وصور أيضا في الفيلم بكونه محافظا وداعيا للسلام وقويا وفاضلا اسقاطا لصورة الحكام الغربيين كعادلين وديموقراطيين وحقوقيين...) النص التالي مخاطبا باليان مرة أخرى:

...ومن هناك سوف تقوم بحماية طرق الحجاج، بالأخص عليك بحماية اليهود والمسلمين، الجميع مرحب به في أورشليم، ليس فقط لأن هذا ملائم، بل لأن هذا هو الصواب، فلتحم الضعفاء، وربما يوما ما؛ حينما أصبح ضعيفا سوف تأتي لحمايتي.

لتتأكد المساعي الغربية والمنطلقة من دوافع دينية كانت تخدم المسيحيين واليهود، لتكون جذورا للقضية الفلسطينية والتي سيرت ضمن النظام الدولي الحالي.

كما وصور الفيلم التمسك الصليبي –واسقاطا لذلك إسرائيل والدول الغربية– ببيت المقدس مهما كلف الأمر وبأي وسيلة كانت حتى لو كان القتل والتنكيل هو الوسيلة لبلوغ تلك الغاية، وهو ما ينطبق على مجموع الانتهاكات والاغتيالات والتصفيات التي يقوم بها الاحتلال الصهيوني ومعه الدول الغربية في فلسطين والدول الجوار لها، بدء ببغداد وانتهاء بسوريا لتأمين الحماية وتثبيت السلطة والحكم. بحيث ذكرت الملكة سيبيلا في الفيلم ذلك مخاطبة باليان:

لقد أخذ جدي أورشليم بالدماء، وسوف أحافظ عليها بنفس الطريقة أو بأي طريقة أخرى، أنا ما أنا عليه وهذا ما أعرضه عليك ومعه العالم، وأنت رفضت... سيأتي يوم تتمنى لو كنت قد صنعت قليلا من الشر من أجل خير أعظم.

والمعنى هنا يتحدث عن نفسه، إن الانتهاكات التي قام بها الكيان الصهيوني والدول الغربية على الأراضي الفلسطينية والفلسطينيين والشعوب الشرق الأوسطية باعتبار بيت المقدس إقليما، هي بالنسبة لهم بسيطة ومبررة مقارنة بالخير الأعظم: استرداد وحكم بيت المقدس ومنه حكم العالم كشعب مختار يستعيد وطنه وكمصالح إقليمية ستتحقق.

وهو نفسه الشر البسيط الذي لن ينساه المسلمون وسيسعون للانتقام، حيث صور الفيلم سعي صلاح الدين الأيوبي وجيشه للانتقام من الوحشية التي أخذ بها الصليبيون بيت المقدس خاصة مدينته قبل مئة عام، فقد حان وقت الحساب، ولكن المشهد الذي قدم هذه الحقيقة صورها في قالب مفخخ مبرر لما فعله الصليبيون قبل مئة عام، في حوار الراهب مع باليان في جلسته التأملية في قوله:

الراهب: من الممكن أن يحدق المرء في الضوء حتى يصبح هو نفسه ضوء، لقد فعلت ذلك مرات عديدة

باليان:(بعد رميه حجرا اشعل شجيرة قريبة منه) هذا هو دينكم، شرارة صغيرة تشعل دغلا، هذا هو "موسى" الذي لم أسمع حديثه

الراهب: هذا لا يعني إن الرب غير موجود...أنا ذاهب لأصلي من أجل أن تأتيك القوة لتحمل ما هو قادم

باليان: وما هو القادم؟

الراهب: سيأتي الحساب على ما تم ارتكابه منذ مئة عام لن ينسى المسلمون أبدا ولا يجب أن ينسوا

أنهم يعلمون أننا لن نهدأ وأننا لن ننسى، ويعلمون يقينا داخليا أننا أصحاب حق، وسيأتي يوم نسترد فيه مجددا فلسطين وبيت المقدس لا محالة.

والفكرة أعلاه أسست محوريا في الفيلم من خلال الموازنة التي حشرها المخرج حشرا في الفيلم من خلال شخصية باليان كند للقائد صلاح الدين الأيوبي وهو ليس بالحشو الغير مدروس بل أن باليان يفوق كونه شخصية في فيلم، إنه يجسد فكرة جذورها الحروب الصليبية وأفرعها معطيات السياسة الغربية الحالية والقضية الفلسطينية على وجه الخصوص، والمحور الثانوي موازنة الطرفين المسلمين والصليبيين (الغرب) بشخصيتي الملا المتعصبة في مقابل تعصب رينو دي شاتيون وجي دي لوزينيان وفرسان المعبد، وأيضا لإعطاء صورة التعصب الإسلامي وظاهرة الإرهاب المنسوبة للإسلام والمسلمين والعرب في مقابل تاريخية دموية صليبية في تلك الحروب، وشخصية تايبيرياس المضافة لباليان، التي تشير للروح الصليبية الخيرة ومساعيها الطيبة، في مقابل شخصية ناصر وأيضا القائد صلاح الدين، فكانت شخصيتان لا وجود لهما تاريخيا بل إضافة لتعديل جرعتي الخير والشر، الحق والباطل لدى المسلمين والغرب اليهود والمسيحيين.

وعن السياسات الصهيونية والغربية المبطنة اتجاه الفلسطينيين وحتى المسلمين والعرب، صور الفيلم الأمر على لسان البطريرك مخاطبا الملكة سيبيلا:

مولاتي، خطابك لصلاح الدين: ليستمر السلام وتحترم الحدود وتظل التجارة بين الجانبين، هل من الحكمة إظهار نواياك؟ الأفضل بكل تأكيد أن نتركه يتساءل.

ليستمر الفيلم في بناء صورة ذهنية عن أحقية فعلية للمسيحين واليهود في بيت المقدس، وبذلك شرعية فعلية للدولة العازل في مقابل فلسطين في أكثر من مشهد وموقف، فقد رُبِطَ تساويا اسم وكيان أورشليم بالملك والجيش الصليبي، فعلى لسان بلدوين الرابع تكرر ترديد جملة "أنا أورشليم"، وفي قيام ناصر بإرسال جندي للقائد صلاح الدين الأيوبي يخبره بقدوم الجيش الصليبي عند قلعة الكرك بقوله "أخبر صلاح الدين بقدوم أورشليم"، وفي ذلك تمرير خطير لفكرة اعترافنا بذلك، كما الأوضاع الآن خاصة علاقات التطبيع مع إسرائيل، وتأكيد سيبيلا بأن أورشليم انتهت بانتهاء ابنها وموته.

لتنقضي ساعتان من مدة الفيلم من أصل 3 ساعات و10 دقائق تقريبا في حديث وتصوير لرمزية بيت المقدس كقوة وحق ديني وأراضي مقدسة، وأرض للخلاص والتوبة والثروة والحماية ومعقل للسلطة وحكم العالم والسلام، وأحقية المسيحيين واليهود في ذلك وليس المسلمين بتصوير مشفر للمبررات؛ يبلور الوضع الحالي للقضية الفلسطينية محاكاة للحروب الصليبية. وتخصص الساعة الأخيرة من الفيلم لتصوير استرجاع مدينة بيت المقدس من قبل القائد صلاح الدين الأيوبي، والمسمى في الفيلم بتسليم المدينة للمسلمين، وهو الجزء المسموم إن صح التعبير من الفيلم، والذي مررت فيه رسائل ألسنية وبصرية خطيرة جدا.

فليس من المنطقي أن ننتظر من هوليود بكاتب أمريكي ومخرج بريطاني أن يقدموا القضية بمنظارنا، بالتأكيد ستكون بمنظارهم، لكن أيضا من غير المنطقي أن نصدق أن العمل كما ادعى مخرجه جاء لترسيخ فكرة تعايش الأديان السماوية الثلاث وأحقيتها كلها في بيت المقدس ببساطة وسذاجة.

أصحاب الحق في حكم بيت المقدس؛ المسلمون في الفيلم كجيش لصلاح الدين وقيادة صلاح الدين، والآن المسلمون والعرب وقبلهم الفلسطينيون في القضية الفلسطينية صوروا في الفيلم بشكل مستفز للغاية على جبهات عدة، بنت صورة ذهنية عالمية خطيرة عنا.

فأولا تم جمع القائدين "صلاح الدين الأيوبي و"بلدوين الرابع" بالجملة "صلاح الدين والملك بلدوين الرابع" إشارة للملك الفعلي وصاحب السلطة بينهما، وكما ذكر في أحد المشاهد وبسخرية من فارس صليبي "صلاح الدين..الملك..هراء"

كما وحجمت قوة القائد صلاح الدين الأيوبي وجيشه بإسنادها إلى قوة العدد وليس العدة والتخطيط والتكتيك والذكاء والدهاء العسكري الذي عرف به القائد صلاح الدين، ارتباطا بمعركة حطين المفصلية والشهيرة التي هزم فيها الجيش الصليبي شر هزيمة، فلم يذكر حتى مكانها أو اسمها أو سبب حدوثها.

فمعركة حطين هي الحدث الأهم والوسط، الذي سبقه فتح الكرك دون القلعة، وتلاه تسلم مدينة بيت المقدس بعد حصار أيام وتكتيك حربي من قبل القائد صلاح الدين الأيوبي، حيث صور الفيلم تفوق القائد صلاح الدين الأيوبي في القتال منذ فتح الكرك إلى تسلم مدينة بيت المقدس قائما على العدد الهائل في جيشه (عكس ما أرخته مجموعة مراجع بكون العكس هو الصحيح وأن الجيش الصليبي في معركة حطين أكبر عددا من جيش المسلمين) في مقابل عدد أقل في الجيش الصليبي، إضافة إلى تأكيد كون الانقسام في الجيش الصليبي سببا أيضا في تفوق القائد صلاح الدين الأيوبي رغم توقع باليان كما صوره الفيلم لكل خطوة خطط لها القائد صلاح الدين كنوع من تشويه قدرات القائد صلاح الدين وصورته كقائد وقدوة إسلامية أحرزت نصرا تاريخيا يحسب للمسلمين من جهة، ومن جهة ثانية رسالة ممررة عن الوضع الحالي للانقسامات في صفوف الفلسطينيين والعرب والمسلمين شعبا وقيادات وصراعات منعت التوحد كما حصل للجيش الصليبي ففقد بيت المقدس، في مقابل توحد حالي للقوى الغربية مع إسرائيل ما جعلها قوة لم تهزم وتمكنت من فلسطين والتوسع فيها كما فعل القائد صلاح الدين حين توحد

العرب والمسلمون آنذاك، طرحا لفكرة الاستعداد والتوحد كمتطلب لحكم بيت المقدس ومعه العالم، وفي ذلك رسالة عن ضعف القادة العرب والمسلمين وانصياعهم للقادة الغربيين وسياساتهم وضعف شخصياتهم...

كما واختصرت معركة الكرك بنهاية طرح لها من قبل باليان الذي ضحى بنفسه ورفض دخول القلعة لحماية نفسه، من أجل الدفاع عن الضعفاء الصليبيين الفارين من هجوم صلاح الدين، وكأن صلاح الدين يسعى خلف أي غير مسلم وليس الجيش الصليبي، وفي ذلك تشويه لشخصية القائد صلاح الدين ورسم متجدد لصورتنا كعرب ومسلمين كهمجيين متعصبين إرهابيين متعطشين للقتل والدماء وبلا رحمة، وهو ما تم تأكيده من خلال تصوير الفيلم لهذه لفكرة عبر مشاهد عدة، كمشهد طلب ناصر من صلاح الدين الرحمة لأهالي مدينة بيت المقدس ورفضه، في مقابل مشاهد عدة صورت باليان كند للقائد صلاح الدين بشتى صور الرحمة بالضعفاء والعفو عند المقدرة كما هو الحال في عفوه على جي دي لوزينيان رغم أن الأخير حاول قتله، وأيضا تفاصيل حادثة قطع رأس رينو دي شاتيون من قبل القائد صلاح الدين الأيوبي، ولنا أن نفهم الرسالة الممررة هنا.

ثم يصور الفيلم معركة حطين كمعركة عادية أُثْبِتَتْ فيها توقعات باليان حول مخططات القائد صلاح الدين، إشارة إلى ضعف الفلسطينيين والعرب والمسلمين، والتفوق الدائم لإسرائيل والغرب علينا وسهولة كشفهم لخططنا والسيطرة علينا، ثم المرور لنهاية المعركة وأسر جي دي لوزينيان ورينو دي شاتيون الذي حُجم قتله خلال الفيلم بالقدر الكافي الذي يُمَكِّنُ أي مشاهد من ربط قطع القائد صلاح الدين الأيوبي لرأس رينو انتقاما لقتل أخته فقط، بحيث غيب تأنيب القائد صلاح الدين لرينو، وغيبت الأسباب الحقيقية وهي خرقه للهدنة وسبه للرسول صلى الله عليه وسلم لذا أقسم القائد صلاح الدين إذ ذاك بقتله، والأسوأ في المشهد تصوير التناوب بين الملا وصلاح الدين لتقرير قطع رأس رينو دي شاتيون، وتصوير الملا متعطشا للدماء شفي غليله بقطع رأس رينو بابتسامة شريرة فعليا.

ثم صور الفيلم معركة استعادة المسلمين على رأسهم القائد صلاح الدين لمدينة بيت المقدس بتفاصيل مغايرة لما حدث تاريخيا بالفعل، بتصوير استماتة الصليبيين وعلى رأسهم باليان في القتال بحنكة وتخطيط عاليين في مقابل قتال عادي من قبل جيش المسلمين والاستمرار في نسب التفوق للعدد الهائل في جيش المسلمين وثغرات الصليبيين والتي كانت هنا "ضعف جدار بوابة كريستوفر".

وقد صور الفيلم أيضا أن القائد صلاح الدين هو من بادر بالتفاوض دلالة على وهننا واستسلامنا المستمر كطرف أضعف في الصراع والقضية، وهو مخالف للحقيقة التاريخية بأن باليان والصليبيين من سعوا واستماتوا في طلب الأمان ورفض صلاح الدين، ولم يقبل إلا بعد أن هدد باليان بهدم المعالم الإسلامية وقتل كل المسلمين داخل المدينة فخاف القائد صلاح الدين على أرواح المسلمين والمعالم الإسلامية، عكس ما صوره الفيلم من تهديد باليان لهدم كل المعالم الدينية للديانات الثلاث وليس الإسلامية فقط، في مقابل انقاذ الأبرياء من سكان المدينة دفاعا عن الإنسانية، وفي ذلك تغطية لحقيقة تاريخية ممتدة واقعة الآن وهي السعي لهدم المسجد الأقصى لإعادة بناء الهيكل اليهودي المزعوم والحفاظ على حائط المبكى، تخلصا من أي أثر ملموس للمسلمين في بيت المقدس ومدينته.

وهنا دس سم في العسل على مرحلتين تحددان الوضع الراهن للقضية الفلسطينية ورمزية بيت المقدس منذ الخليقة إلى غاية أن يرث الله الأرض ومن عليها، أولاهما خطاب باليان الذي يشير إلى سياسة الكيان الصهيوني والدول الغربية منذ أول حرب صليبية إلى الحرب الثامنة الحالية بالرسالة الألسنية التالية:

لا يوجد فينا أحد ممن أخذوا المدينة من المسلمين، ولا يوجد مسلم واحد في هذا الجيش العظيم الذي يزحف علينا كان موجودا عندما فقدوا المدينة، ونحن نحارب بسبب جريمة لم نرتكبها ضد أناس لم يكونوا أحياء ضمن من ارتكبت ضدهم، ما هي أورشليم؟ إن أماكنكم المقدسة بنيت فوق المعبد اليهودي الذي هدمه الرومانيون، أماكن عبادة المسلمين تقبع فوق أماكنكم، أيها أكثر قداسة؟ الجدار؟ المسجد؟ القبر؟ من لديه حق المطالبة؟ لا أحد، بل الجميع.

وأي رسالة أيديولوجية مشبعة بتبرير الكيان الصهيوني أكثر من هذا الخطاب، وتبريره للحماية الغربية على رأسها الو.م.أ والدول الأوروبية وهيئة الأمم لهذه الدولة العازل.

وثاني محور هو الحوار الذي دار بين القائد صلاح الدين وباليان مع رسالة بصرية خطيرة تصور باليان المترفع الواثق والمتعالي، والقائد صلاح الدين الخائف المنكسر والمهتز والمستجدي لباليان بنظراته، كالتالي:

صلاح الدين: هل ستسلم المدينة؟

باليان: قبل أن أخسر سأساويها بالتراب، سأحرق أماكنكم المقدسة، وأماكننا، كل ما يدفع الناس للجنون في أورشليم

صلاح الدين: ربما لن تكون أفضل لو فعلت، هل ستدمرها؟

باليان: كل حجر فيها وكل فارس مسيحي ستقتله سيأخذ معه عشرة من المسلمين (كدليل غلبة وقوة)، سوف تدمر جيشك هنا ولن تستطيع أن تصنع غيره، أقسم بالرب أنك إن أخذت المدينة سوف تكون نهايتك.

صلاح الدين: إن مدينتك مليئة بالنساء والأطفال، إذا دمر جيشي فستتدمر مدينتك

باليان: فلتعرض شروطك فليس لدي شروط

صلاح الدين: سوف أعطي لكل روح خروجا آمنا للأراضي المسيحية، كل وح، النساء، الأطفال، الشيوخ، كل فرسانك وجنودك وملكتك، وملكك كما هو سأتركه لك ولما سيفعله الله به، لن يتم إيذاء أحد أقسم بالله

باليان: لقد ذبح المسيحيون كل مسلم بين أسوار هذه المدينة حينما دخلوها

صلاح الدين: أنا لست كهؤلاء، أنا صلاح الدين، صلاح الدين

باليان: إذن ضمن هذه الشروط سأسلم أورشليم...ما الذي تساويه أورشليم؟

صلاح الدين: لا شيء...كل شيء

حوار مفخخ بظاهر شكلي يوحي بموضوعية طرح الحدث التاريخي كما هو، ولكن إن دققنا نجد تصوير تهديدين من طرفين، باليان هدد بهدم المعالم الدينية، في حين القائد صلاح الدين الأيوبي هدد بقتل النساء والأطفال والشيوخ المليئة المدينة بهم، باليان هدد بتهديم المعالم الدينية كلها في سبيل انقاذ سكان المدينة حتى المسلمين، صلاح الدين هدد بقتل النساء والأطفال والشيوخ ولم يستثني حتى المسلمين، أي رسائل ضمنية خطيرة تمرر في حوار قصير كهذا، وكأن قضيتنا الفلسطينية هي قضية مسجد ومعالم من حجر، وقضيتهم ضعفاء وإنسانية وسمو بشري فوق أي اعتبار، وأيضا عودة إلى قول الراهب ان المسلمين لن ينسوا ولا يجب أن ينسوا، فإن باليان يشير بتهديد كأننا قبل أن نستعيد بيت المقدس ومدينته ومعالمنا الإسلامية سيساوونها بالتراب فلا يبقون عليها وهو ما يتجسد فيما يحصل من عمليات هدم واستيطان وانتهاكات أعمال هدم وتغيير في المسجد الأقصى وقبله البوابات وعدة معالم.

ولنا كمسلمين؛ مدينة بيت المقدس "لا شيء...إنها كل شيء"، أي جملة مفخخة هذه تفتح ألف احتمال تأويل واحتمال.

ثم يصور الفيلم الفرحة العارمة عند سكان مدينة بيت المقدس من داخل الأسوار بباليان البطل الذي أمن حماية أرواحهم والعودة إلى أوطانهم، وقول باليان للملكة سيبيلا أن مملكة أخيها هنا (العقل) وهنا (القلب) ومملكة مثلها لا تستسلم أبدا، بمعنى أن السعي سيستمر وسيظل بيت المقدس لهم. وفي المقابل لم يصور الفيلم أي رد فعل من قبل جيش المسلمين على نجاح القائد صلاح الدين في استرجاع مدينة بيت المقدس أخيرا بعد أكثر من مئة سنة، بل اكتفى المخرج في الفيلم بمحاذاة الأحداث التاريخية التي تلت استعادة المسلمين لمدينة بيت المقدس، فَعَوَّضَ غسل قبة المسجد الأقصى بماء الورد بتصوير نثر أوراق الورد في المسجد الذي صُوِّرَ على أنه مكان عبادة مشابه لقلعة أو مقر حكم ولم يزد على ذلك إلا تفصيل نصب معلم الهلال فوق ما يشبه قبة وفقط للإيحاء بأنه التزم الحدث التاريخي، إضافة إلى مشهد رفع صلاح الدين لصليب وقع على الأرض وتعديله، كرسالة ربما على احقية الأديان مجددا، أو كتفصيل يخدم فكرة الفيلم التي زعمها ريدلي سكوت بما لا يضر الأيديولوجية العامة للفيلم، ولكن هذه التفاصيل لم تكن إيجابية التصوير بل أدرجت خلالها رسائل بصرية شوهت الحدث بأكمله، بل وأضفت أيضا صورا سَتَرْسَخُ اتجاه حكم المسلمين لبيت المقدس، حيث رافق صوت رفع الآذان صورة الخراب والدخان الأسود المتصاعد، وسقوط الرايات الصليبية البيضاء ملطخة بالدماء حين دخل صلاح الدين ذلك المعلم الذي يرجح كونه المسجد الأقصى كما ذكرنا قبلا، وتصوير صلاح الدين مستعدا للصلاة وبإشارة بصرية منه صرف احد الجنود الحاضرين ليختلي في صلاته، ورافق الرسالة البصرية لدخول صلاح الدين مدينة بيت المقدس واقترابه ودخوله المسجد الأقصى موسيقى غنائية كلماتها تتمحور حول الموت والألم، كل هذه الرسالة البصرية والسمعية ليست بالاعتباطية فسقوط الرايات البيض الملطخة بالدماء لتحل محلها الرايات السوداء للمسلمين بقيادة صلاح الدين كما لباسهم، يشير للخراب والظلام الذي أقبل على مدينة بيت المقدس وانتهاء فترة السلام وأن المسلمين أخذوا مدينة بيت المقدس بالدماء، والآذان رفع بصورة الخراب ربطا بصورة الإسلام والمسلمين المرتبطة بالخراب والإرهاب والظلام والحكم الدموي وغيرها من الدلالات المعروفة، فأي موازنة يدعيها ريدلي سكوت إذن؟

لتنتهي أخيرا أحداث الفيلم عند تصوير بدء حملة ريتشارد قلب الأسد ملك إنجلترا، رغم كون الفيلم عن الحروب الصليبية لكن الاختيار للأحداث وترتيبها كان جد دقيق، لينتهي بتفصيل حملة ملك انجلترا دلالة على استمرار السعي لاستمرار الحكم الصليبي الذي رُمِّزَ هنا بإنجلترا؛ بمعنى بريطانيا؛ بمعنى وعد بلفور وتحقيق النصر به وإحلال الكيان الصهيوني.

ولأن المنهج السيميولوجي لا يحلل الرسالة الألسنية فقط، بل يعتمد الرسالة السمعية والبصرية ودلالات الألوان وزوايا التصوير ونوع الصورة واللباس وغيرها، والتي تُضْبط في التقطيع، فهي بمثل أهمية الرسالة الخطابية الألسنية النصية، وما سجلناه بخصوص ذلك؛ مفارقة اللون التي أدرجها المخرج في الفيلم، فخص الجانب الصليبي باللون الأبيض في اللباس والرايات واللقطات المضيئة في المشاهد، في حين خص الجانب المسلم باللون الأسود في لباسه وتصوير المشاهد أقرب إلى الظلام ونمط المشاهد الليلية والرايات التي تشبه كثيرا رايات الحركات الإرهابية كرايات تنظيم داعش السوداء بكتابة بيضاء، ولا يختلف اثنان في دلالة اللونين؛ الأبيض الرامز للسلام والعدل والخير والمحبة والنور...في حين يرمز اللون الأسود للظلم والظلام والخراب والقتل والهلاك والحقد... وفي ذلك دلالات خطيرة نحو قيمتي الحق والباطل والخير والشر.

ومفارقة دلالة اللباس التي كانت بين اللباس العربي الذي كان يرتديه خدم الملك والملكة والحاشية (والخطأ الإخراجي الفادح الذي سجل في الفيلم بإدراج اللباس التقليدي للمغاربة وأيضا لهجتم واصواتهم وغنائهم) ولباس سكان المدينة كله على نمط لباس الصليبيين، في ذلك دلالة السكان الأصليين، وصورة المسلمين المرتبطة بصفة الدونية والعمالة.

أما الموسيقى التي رافقت مشاهد الفيلم، فقد تراوحت مزجا بين الغربية والعربية، والمقاطع العربية كانت فكرة ذكية في ظاهرها لكنها في عمقها تعطي دلالات سلبية، كالأغنية المرافقة لدخول القائد صلاح الدين لمدينة بيت المقدس والمسجد الأقصى والتي تتحدث عن الموت وكأن المسلمين لا يجلبون إلا الموت والخراب، فتقول الكلمات:

"يا إخواننا والموت ها قد حال بيننا...الموت حكم نافذ في الخلائق...ومن مر بي...ومرتجة الأرباب...أما قوى ألمت...فبات الليل من قصر بها"

كما وأدرجت اغنية في منتصف جينيريك النهاية بالكلمات التالية:

وأنا بؤمن بمملكة الجنة...وأنا بؤمن بمملكة الحب...والنور والحياة وهي الدنيا...لا إله إلا الله...والنور والحياة هي باب الدنيا...والحب والهوى والأحلا...وانا بؤمن بمملكة الجنة...وإحنا نحلم بالجنة...آآآآه...لا إله إلا الله. وأنا بؤمن بمملكة الجنة...وأنا بؤمن بمملكة الحب...يا حبيبي

نتائـــج الدراســـــة:

توصلنا في هذه الدراسة إلى نتائج عامة وأخرى خاصة، فأما العامة فهي النتائج التأسيسية باعتباره فيلما محسوبا على أعمال هوليود عن صورة الإسلام والمسلمين والتي تؤسس لعدم فاعليتنا وأهليتنا لحكم بيت المقدس، فتنفي مطالبنا وتتحول إلى ادعاءات فقط، فكانت هذه النتائج العامة:

–تقوم سينما هوليود من خلال هذا الفيلم بتقزيم الأحداث التاريخية المهمة المتعلقة بالمسلمين وقضاياهم ، مثال ذلك تحجيم معركة حطين وتصويرها كمعركة عادية وبسيطة بشكل عرضي.

–صورة المسلم الهمجي: من خلال مجموع مشاهد ومقاطع أخطرها ارتداء رينو دي شاتيون عباءة رجالية عربية حين قدوم الملك بلدوين الرابع لعقابه، دلالة على كون الهمجية والرعونة صفة تخص العرب والمسلمين، وأيضا تصرفات ومعتقدات الملا.

–صفة الغباء للمسلم والعربي: خاصة الطرح الكلي في الفيلم لشخصية القائد صلاح الدين الأيوبي بكونه أقل من عادي ورسم البطولة كلها لباليان عكس ما عرف عن القائد من حنكة وذكاء وحسن تخطيط وأخلاق عالية، وأيضا عدم إيجاد الفلاحين في أرض باليان في ايبلين لحل لمشكل السقاية.

–عقدة الدونية لدى العرب أمام الغرب: بتصوير حاجتنا دوما للغرب حد العبودية، ككثرة الانحناءات لخدم باليان في قصره في ايبلين وحل مشكلة السقاية من قبل باليان وليس الفلاحين وتلك الفرحة العارمة من قبلهم بعد ايجاده الحل، ولباس الخدم في قصر الملك والملكة وأيضا باليان الذي كان بنمط عربي وأيضا مغاربي لزيادة تأكيد هوية اللباس العربية بدلالة كوننا خدما تحت سيطرتهم.

–التعصب: خاصة من خلال شخصية الملا الغير موجودة تاريخيا والتي تظهر المسلمين متعصبين متعطشين للقتال والدماء والانتقام...

–الرمزية اللونية: صور الفيلم المسلمين باللون الأسود في اللباس والخيام والرايات والأحصنة، في مقابل تصوير الصليبيين باللون الأبيض، كرمز لنا في القتل والدمار والظلم...

–الدلالات الموسيقية: كإرفاق دخول القائد صلاح الدين الأيوبي مدينة بيت المقدس ومسجده الأقصى بأغنية تتمحور حول الموت والليل.

أما النتائج الخاصة فتتمحور حول صورة جذور القضية الفلسطينية ورمزية بيت المقدس في الفيلم، والتي جاءت كالتالي تبعا للتحليل المنجز في هذه الدراسة:

–صور الفيلم جذور القضية الفلسطينية ربطا برمزية بيت المقدس كونها أسباب دينية متعلقة باسترداد موطن اليهود وأرضهم الموعودة، كما صور الفيلم المسيحيين كحماة لأصحاب الحق وأنهم الأحق بحكم بيت المقدس، اسقاطا لما قامت به بريطانيا أثناء منح وعد بلفور واتفاقها مع فرنسا وصولا للدعم الموجه من الو.م.أ للاحتلال الإسرائيلي.

–كرس الفيلم ضمنيا في عديد من المشاهد والمقاطع؛ الادعاء المزعوم من القوى المسيحية الأمريكية ذات الاعتقاد الديني بمعركة هرمجدون كما ذكرنا سابقا.

–تضمن الفيلم إشارات إلى علاقات التطبيع ومصالح الحكام وأصحاب النفوذ الاقتصادي، وتخلي الفلسطينيين والعرب والمسلمين عن قضيتهم، وبذلك تصبح مطالبنا ادعاءات مزيفة لا غير.

–تُفَكك السينما الأمريكية القوة الإسلامية ومعها القدوة الإسلامية؛ بإعادة صياغة الوعي بشأنهما من خلال إخضاعهما لسلطة أقوى كالملوك والأمراء وأصحاب السلطة وقادة الرأي الغربيين...

–يصور الفيلم القدوة المسلمة "صلاح الدين" كشخصية مهزوزة وعديمة الثقة ومنصاعة، وكقائد؛ تم عرضه بشكل همجي وقاتل وعدواني في قتل رينو دي شاتيون مع عدم ذكر السبب الوجيه في قتله، واتخاذه الملا ساعدا ناب عنه حتى في خطابه لجيشه.

–صور الفيلم المسلم منقادا وراء مصالحه على حساب دينه وقضاياه المصيرية، مثل مشهد التاجر وقبوله الذهب المسيحي.

–تم تصوير تفاصيل تحرير بيت المقدس من قبل القائد صلاح الدين بتبرير وتماشي مع احتلال فلسطين ودعم الغرب لإسرائيل.

–صور الفيلم استماتة باليان ومعه الصليبيون وعلى رأسهم الملك بلدوين الرابع في فرض السلام في العالم انطلاقا من بيت المقدس وأن الجميع مرحب به، مركزا على الإنسانية والعدالة وحماية الأبرياء، اسقاطا للادعاءات الغربية لحماية المستضعفين من الانتهاكات في مقدمتهم اليهود المشتتون وتنصيب الأمم المتحدة والو.م.أ ومعها حلفاؤها لأنفسهم كحماة للشعوب حول العالم والتدخلات العسكرية التي تقوم بها والانتهاكات ... ليتم احتلال العراق وأفغانستان وغيرها وفرض سياسات تقرير المصير على الشعوب...

خاتمـــــــــة:

رغم المحاولة التي بُذلت في الفيلم لتبني الموضوعية في الطرح؛ إلا إن الأجندة التي لطالما تم الاتفاق عليها بين هوليود والسياسة الصهيوأمريكية والغربية ستظل مقدمة الأولويات ولا يمكن تخفيض تأثيرها إلى الحد الأدنى، فما حصل هو دس سم في العسل، وهو الذي لن يستطعمه إلا ذوي النظرة العميقة فقط للأسف، فراية الفيلم هي "بيت المقدس لكل الأديان" اسقاطا لحق الفلسطينيين فيها خاصة مقابل الاحتلال الإسرائيلي حاليا. مثل هكذا عمل مشبع بالأيديولوجيا والرسائل الممررة ضمنيا –خاصة نحو الجيل المسلم الحالي باعتبار مثل هكذا أعمال وعاءه المعرفي– للأسف لم يأخذ حقه من الدراسة، وربما نختم بقول **جاك شاهين** في كتابه الشهير "**العرب الأشرار في السينما...كيف تشوه هوليود أمة**" بقوله:

أن تكون عربيا ..

يعني أن تكون مسلما..

ويعني أن تكون إرهابيا..

تلك هي الصورة السائدة عن الإسلام.

الهوامـــــــش:

(1): بلخيري رضوان، (2010/2009). *صورة المسلم في السينما الأمريكية: تحليل سيميولوجي لفيلمي الخائن Traitor والمملكة The Kingdom*. رسالة ماجيستير، جامعة دالي إبراهيم، الجزائر العاصمة، الجزائر، ص ص 14–18.

(2): خضور أديب، (2006). *أي إعلام وأي حوار مع الذات والآخر*. مجلة اتحاد إذاعات الدول العربية، العدد 4، ص 72.

(3): العويسي عبد الفتاح، (2013). *جذور القضية الفلسطينية 1799–1923*. ط3، دار الخلدونية، الجزائر، ص38.

(4): صالح محمد محسن، (2002). *فلسطين: سلسلة دراسات منهجية في القضية الفلسطينية*. ط1، كوالا لمبور، ماليزيا، ص11.

(5): عمرو عاطف نعمان، (2011). *الدور الأوروبي في تنمية الوعي الانعزالي اليهودي ما بين 1815-1917*. جامعة القدس المفتوحة، القدس، فلسطين، ص6.

(6): الباش حسن، (2004). *القدس من الإسراء إلى وعد الآخرة: سبع آيات تختزل التاريخ- فلسطين ومركزية الصراع الكوني*. ط1، دار قتيبة، دمشق، سوريا، ص 7.

(7): المرجع نفسه، ص 7.

(8): العويسي عبد الفتاح، (2013). *صناعة التاريخ المستقبلي: نماذج بيت المقدس لتفسير الأحداث المعاصرة وتوجيهها*. ط1، دار الخلدونية، الجزائر، ص ص 71-73.

(9): الطويل العاصي يوسف، (1997). *الصليبيون الجدد: الحملة الثامنة دراسة في أسباب التحيز الأمريكي والبريطاني لإسرائيل*. ط1، مكتبة مدبولي، القاهرة، مصر، ص112.

(10): المرجع نفسه، ص115.

(11): المرجع نفسه، ص112.

(12): المرجع نفسه، ص120.

(13): http://www.cinematechhaddad.com/Cinematech/WICinema/WICinema_SPSL/WICinema_SPSL_022d.HTM

(14): الطويل العاصي يوسف، مرجع سبق ذكره، ص111.

(15): بلقزيز عبد الإله، (2011). *العولمة والممانعة: دراسات في المسألة الثقافية*. ط1، منتدى المعارف، بيروت، لبنان، ص 103.

المراجـــــــع:

(1): الباش حسن، (2004). *القدس من الإسراء إلى وعد الآخرة: سبع آيات تختزل التاريخ- فلسطين ومركزية الصراع الكوني*. ط1، دار قتيبة، دمشق، سوريا، ص 7.

(2): العويسي عبد الفتاح، (2013). *جذور القضية الفلسطينية 1799-1923*. ط3، دار الخلدونية، الجزائر، ص38.

(3): العويسي عبد الفتاح، (2013). *صناعة التاريخ المستقبلي: نماذج بيت المقدس لتفسير الأحداث المعاصرة وتوجيهها*. ط1، دار الخلدونية، الجزائر، ص ص 71-73.

(4): الطويل العاصي يوسف، (1997). *الصليبيون الجدد: الحملة الثامنة دراسة في أسباب التحيز الأمريكي والبريطاني لإسرائيل*. ط1، مكتبة مدبولي، القاهرة، مصر، ص 112.

(5): بلخيري رضوان، (2010/2009). *صورة المسلم في السينما الأمريكية: تحليل سيميولوجي لفيلمي الخائن Traitor والمملكة The Kingdom*. رسالة ماجيستير، جامعة دالي إبراهيم، الجزائر العاصمة، الجزائر، ص ص 14-18.

(6): بلقزيز عبد الإله، (2011). *العولمة والممانعة: دراسات في المسألة الثقافية*. ط1، منتدى المعارف، بيروت، لبنان، ص 103.

(7): خضور أديب، (2006). *أي إعلام وأي حوار مع الذات والآخر*. مجلة اتحاد إذاعات الدول العربية، العدد 4، ص 72.

(8): صالح محمد محسن، (2002). *فلسطين: سلسلة دراسات منهجية في القضية الفلسطينية*. ط1، كوالا لمبور، ماليزيا، ص11.

(9): عمرو عاطف نعمان، (2011). *الدور الأوروبي في تنمية الوعي الانعزالي اليهودي ما بين 1815-1917*. جامعة القدس المفتوحة، القدس، فلسطين، ص6.

(10): http://www.cinematechhaddad.com/Cinematech/WICinema/WICinema_SPSL/WICinema_SPSL_022d.HTM

القضية الفلسطينية بين الأمس واليوم والغد

د فاطمة جبر علي عبد الله عمار.
العنوان :السودان – الخرطوم،مكان العمل:
fatimajammar1948@gmail.com

الملخص

الصراع بين البشر سنة إلهية ماضية إلى يوم الدين ، وهو ابتلاء من الله تعالى للناس ليتميز به بين الخبيث من الطيب ، ويتميز به أهل الحق عن أهل الباطل ، كما أن الصراع في حد ذاته فضل من الله تعالى يتفضل به عن الناس ، وبدونه تفسد الأرض وتتعفن حياة الناس فيها ، :" وَلَوْلا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعالَمِينَ "[1].

وفلسطين لموقعها الجغرافي وأهميتها الاستراتيجية والدينية والسياسية والاقتصادية ، كانت ولا زالت جوهر الصراع العالمي ولُبّه. والحقيقة التي يجب تقريرها هي أن العالم لن ينعم بالسلام والأمن والاستقرار إلا إذا حُلَّت القضية الفلسطينية حلاً عادلاً وشاملاً يُعطي كل ذي حق حقه ، وينتصف للمظلوم من الظالم .

وفي هذا البحث أتعرض إلى القضية الفلسطينية في ماضيها وحاضرها ومستقبلها متتبعاً لتطورات القضية وما آلت إليه من نتائج ، مناقشةً للحلول التي جُرِّبت ومآلها جميعاً الفشل الذريع ، ومقترحةً الحل الأمثل والبديل الحق الذي سيفصل في القضية ويضع نهاية عادلةً لها راجيةً المولى عز وجل أن يكلِّل بحثي هذا بالنجاح والفلاح :" إِنْ أُرِيدُ إِلاَّ الْإِصْلاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَما تَوْفِيقِي إِلاَّ بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ"[2] .

المقدمة

إن من الحقائق التاريخية التي يجب أن تعيها الشعوب والأمم تجدد الأزمات والمشاكل والحروب والصراعات فيما بينها ، وليس هناك نهاية لهذه الأمور يمكن تحديدها فهي متجددة عبر الزمان واختلاف المكان . وقضية فلسطين هي في الصدارة على مدار التاريخ ، فكم من الحروب والنزاعات دارت بسببها وعلى أرضها ، وكم من الدول والإمبراطوريات انتصرت أو هزمت على أرض فلسطين ، مما يؤكد أن القضية الفلسطينية كانت هي لبُّ الصراع على مدار التاريخ الإنساني ؛ مما يؤكد على أهمية هذه القضية في عالم اليوم ، فجذورها متشعبة وعميقة عبر الزمان والمكان ، ولا يمكن أن ينعم العالم البشري بسلام حقيقي إلا إذا حُلّت القضية الفلسطينية حلاً صحيحاً وعادلاً وشاملاً .

ومشكلة فلسطين مشكلة تاريخية من حيث الزمان ومن حيث المكان ، وكما كانت هي مشكلة الماضي فهي حقيقةً مشكلة الحاضر ، وتسير في طريقها لتفرض نفسها على المستقبل ، فإذاً قضية فلسطين هي قضية الماضي وقضية الحاضر وقضية المستقبل ، وتتصف بالاستمرارية والديمومة وقد حُلَّت هذه القضية في الماضي ؛ أما في الحاضر فلم تحل ؛ وذلك لكثرة الحلول وتخبطها وتضاربها ، مما أدى إلى مزيد من الصراعات والأخطار والمشاكل ، والتي تشقى البشرية بسببها ، هذه هي المشكلة الحقيقية ، والتي أتناولها والقصد من تناولها التأكيد على الحل الأوحد والأمثل والأقوم ، والذي إذا ما أخذت به البشرية سعدت وسلمت وتجنبت كل الأخطار والمفاسد ، فيعاد لأهل الحق حقهم ، وينتزع من أهل الباطل حقوق المستضعفين، وتقوم الحياة الإنسانية على أساسها السليم من الحق والعدل. وقد قسمت هذا البحث إلى ثلاثة فصول يتكون كل فصل منها من عدة مباحث وهي:

- **الفصل الأول : القضية الفلسطينية في الأمس .**

–المبحث الأول : اليهود والقضية الفلسطينية.

–المبحث الثاني : الغرب والقضية الفلسطينية .

–المبحث الثالث : الفلسطينيون والعرب والمسلمون في القضية الفلسطينية .

---

[1] سورة البقرة الآية :251.

[2] سورة هود الآية : 88 .

- **الفصل الثاني : القضية الفلسطينية اليوم .**

–المبحث الأول : مدى تحقيق اليهود لمخططاتهم في فلسطين.

–المبحث الثاني : مدى تحقيق الغرب لطموحاتهم في فلسطين .

–المبحث الثالث: التطور التاريخي لمواقف الفلسطينيين والعرب والمسلمين في القضية الفلسطينية .

- **الفصل الثالث: القضية الفلسطينية في الغد .**

– المبحث الأول : حقيقة الصراع في فلسطين ومنطلقاته .

–المبحث الثاني : الحل الأمثل للقضية الفلسطينية .

الفصل الأول : القضية الفلسطينية في الأمس .

تتميز فلسطين بموقعها الجغرافي، وأهميتها التاريخية، وموقعها الاستراتيجي، فهي في قلب العالم ، وخطوط المواصلات الدولية تمر عبرها ؛ لذلك كانت مطمعاً وهدفاً للقوى الكبرى في العالم فنشأت بسببها الصراعات والحروب ، ومن أبرز القوى التي دخلت حلبة الصراع فيها اليهود من جانب، والغرب الصليبي من جانب ، والعرب والمسلمون من جانب آخر ، وقد اتفقت مصالح اليهود مع مصالح الغرب الصليبي ضد العرب والمسلمين فكان بين اليهود والغرب اتصالات واتفاقات ومعاهدات ووعود وتعاون بلغ أقصاه في إقامة دولة اليهود على أرض فلسطين بعد احتلالها من قبل اليهود ، وطرد جل أهلها لتكون دولة إسرائيل في المنطقة وفي قلب العالم العربي والإسلامي القاعدة الإستراتيجية للغرب الصليبي لنهب ثروات العرب والمسلمين ، واحتلال أراضيهم وتفتيت وحدتهم وإضعافهم ، والسيطرة على مقدرات أمورهم وصولاً إلى الغاية الأساسية ألا وهي القضاء على الإسلام الذي يشكل البعبع المخيف دوماً لليهود والغرب الصليبي.

والآن نتحدث بإيجاز عن كل قوة من هذه القوى التي شاركت ولا زالت تشارك كعناصر أساسية في القضية الفلسطينية.

المبحث الأول : اليهود والقضية الفلسطينية.

اليهود ينسبون إلى النبي يعقوب عليه السلام واسمه إسرائيل فهم بنو إسرائيل ، ويعقوب هو ابن إسحاق ابن إبراهيم عليهم الصلاة والسلام، فيجتمع العرب واليهود في نسبهم لإبراهيم عليه الصلاة والسلام ، العرب من جهة إسماعيل بن إبراهيم عليها الصلاة والسلام ، واليهود من جهة يعقوب بن إسحاق بن إبراهيم عليهم الصلاة والسلام ، وقد ذم القرآن الكريم كثيراً في آياته اليهود بكفرهم ونقضهم للعهود وقتلهم الأنبياء وتكذيب الرسل والحسد والبغضاء والبغي والعدوان للإسلام والمسلمين [1].

فاليهود في حالهم الأخير كانوا يعيشون أشتاتاً متفرقين في أنحاء العالم في صورة (الغيتوات) منعزلين عن شعوب الأرض متعصبين ليهوديتهم التلمودية والتوراتية المحرفة [2]، فجرت بينهم اتصالات ومشاورات لتجميعهم على أرض واحدة وإقامة دولة لهم عليها ، فكان مؤتمر بازل الذي عقدوه في سويسرا في 1897م واتخذوا القرار الأوحد لهم في هذا المؤتمر والمتمثل في إقامة دولة واحدة على أرض فلسطين ،وذلك بعد قتل أهلها الفلسطينيين وتهجيرهم واحتلال أراضيهم [3]، وباشروا بعد ذلك باتخاذ الوسائل العملية لإقامة هذه الدولة واعتمدوا على الوسائل الآتية :

1. العمل على استعمار فلسطين بواسطة العمال الزراعيين والصناعيين اليهود وفق أسس مناسبة .
2. تنظيم اليهودية العالمية وربطها بواسطة منظمات محلية ودولية تتلائم مع القوانين المتبعة في كل بلد .
3. تقوية وتغذية الشعور والوعي القومي اليهودي.
4. اتخاذ الخطوات التمهيدية للحصول على الموافقة الحكومية الضرورية من دول معينة لتحقيق غاية الصهيونية .

---

[1] كما جاء في قوله تعالى :" لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ عَلى لِسانِ داوُدَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذلِكَ بِما عَصَوْا وَكانُوا يَعْتَدُونَ (78) كانُوا لا يَتَناهَوْنَ عَنْ مُنكَرٍ فَعَلُوهُ لَبِئْسَ مَا كانُوا يَفْعَلُونَ (79)سورة المائدة ، وقوله "فَبِما نَقْضِهِمْ مِيثاقَهُمْ وَكُفْرِهِمْ بِآياتِ اللَّهِ وَقَتْلِهِمُ الْأَنْبِياءَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَقَوْلِهِمْ قُلُوبُنا غُلْفٌ بَلْ طَبَعَ اللَّهُ عَلَيْها بِكُفْرِهِمْ فَلا يُؤْمِنُونَ إِلاَّ قَلِيلاً (155)سورة النساء.

[2] أحمد مرعشلي وعبد الهادي هاشم وأنيس صايغ –1984–(*الموسوعة الفلسطينية*) – الطبعة الأولى – الإصدار هيئة الموسوعة الفلسطينية –المجلد الثالث – ص414.

[3] المرجع السابق –المجلد الرابع–ص359.

وقد علق د عبد الوهاب الكيالي على أهداف المؤتمر فقال :((يتضح من برنامج بازل أن الصهيونية حركة عنصرية ذات طبيعة استعمارية تهدف إلى اقتلاع جذور يهود العالم من مجتمعاتهم التي يقيمون فيها عبر هجرات متواصلة لخلق دولة قومية يهودية في فلسطين . ومعنى ذلك أن الصهيونية قررت عامدة تحويل المضطهدين من اليهود في المجتمعات الغربية إلى مهاجرين فمستوطنين فمحتلين أراضي السكان المحليين فمهجرين إياهم .أما الإستراتيجية الأساسية لهذا المخطط فتعتمد على رعاية الدول الاستعمارية التي كانت حينذاك تفرض" القانون الدولي العام " وتستطيع بالتالي أن تنتزع من الحكومة العثمانية "الموافقة الحكومية الضرورية لتحقيق غاية الصهيونية"[1].

وقد عمدت الحركة الصهيونية التي تقود يهود العالم لاستخدام الدين اليهودي المزيف التلمودي والتوراتي المحرف لتشجيع اليهود للإيمان بفكرة الدولة اليهودية على أرض فلسطين ، وتشجيعهم على الإسراع للهجرة إلى فلسطين مستفيدين من علاقاتهم مع الدول الغربية وعلى رأسها بريطانيا التي قدمت لهم كل ما يحتاجون من المال والسلاح والتدريب وسن القوانين لتحقيق حلمهم في إقامة دولتهم على أرض فلسطين[2].

وقد تنبأ تيودور هرتزل [3]مؤسس الحركة الصهيونية بإقامة الدولة في غضون 50 عاماً من بداية انعقاد المؤتمر أي عام 1897م وفعلاً تحقق حلمه بإقامة الدولة عام 1948م.

ومن أهم الوسائل التي اعتمدها اليهود في تحقيق مآربهم شن الحروب والقتل والتدمير البري والبحري والجوي وإشعال الحرائق واتباع سياسة الأرض المحروقة والتهجير والاستيلاء على الأرض والبيوت وإغلاق المساجد ومنع الأذان وفرض الضرائب[4].

المبحث الثاني

الغرب والقضية الفلسطينية

وقد تعاونت الحركة الصهيونية مع الغرب في إقامة الوطن القومي لليهود في فلسطين، ومن أبرز ما نتج عن هذا التعاون :

1_ في عام 1907م تم انعقاد مؤتمر أوربي في بريطانيا بقيادة كامبل بنرمان ضم سبعاً من دول أوربا قرر هذا المؤتمر إنشاء جسم غريب يفصل بين شرق العالم الإسلامي وغربه، يكون هذا الجسم الغريب موالياً للغرب موالاة تامة ، يعمل هذا الجسم الغريب دوماً على إحداث الاضطراب والبلبلة وعدم الاستقرار في المنطقة[5].

2_ وفي مايو 1916م عينت الحكومة الفرنسية جورج بيكو مندوباً سامياً لمتابعة شؤون الشرق الأدنى ولمفاوضة الحكومة البريطانية في مستقبل البلاد العربية فاجتمع إلى السير مارك سايكس في مجلس العموم البريطاني واتفقوا على إعطاء البريطانيين معظم العراق وشرق الأردن ومنطقة حيفا في فلسطين ، أما لبنان وسورية فتوضعان تحت الاستعمار الفرنسي، ونظراً لرغبة كافة الأطراف في استعمار فلسطين فقد أُتفق على أن توضع تحت إشراف دولي . والحق أن اتفاقية سايكس بيكو قد وضعت عراقيل أمام الوحدة العربية ، وعملت على تفتيت الشرق العربي الآسيوي، كما أنها تتعارض تعارضاً صارخاً مع ما كان قد تم الاتفاق عليه بين العرب والإنجليز في مراسلات حسين – ماكماهون مما يجعل اتفاقية سايكس بيكو صورة بشعة لنفاق السياسة الإنجليزية تجاه العرب .[6]

3_ وعد بلفور 2 نوفمبر عام 1917م الذي نص على :" إن حكومة جلالة الملك تنظر بعين العطف إلى إقامة وطن قومي في فلسطين للشعب اليهودي ، وسوف تبذل أقصى جهودها لتسهيل هذه الغاية ، على أن يفهم جلياً أنه لا يجوز عمل شيء قد يضر بالحقوق المدنية والدينية التي للطوائف غير اليهودية في فلسطين ، ولا الحقوق ولا المركز السياسي الذي يتمتع به اليهود في أي بلد غيرها [7]" .

ويعتبر وعد بلفور من أغرب الوثائق الدولية في التاريخ إذ منحت بموجبه دولة استعمارية أرضاً لا تملكها (فلسطين) إلى جماعة لا تستحقها (الصهاينة) على حساب من يملكها ويستحقها (الشعب العربي الفلسطيني) ؛ مما أدى إلى اغتصاب وطن وتشريد شعب بكامله على

---

[1] (الكيالي)– عبد الوهاب –(1990)–(*تاريخ فلسطين الحديث*)–الطبعة العاشرة –المؤسسة العربية للدراسات والنشر –بيروت–ص29–30.

[2] انظر : المرجع السابق– ص30

[3] تيودور هرتزل : (1860– 1904)صحفي يهودي نمساوي مجري ، مؤسس الصهيونية السياسية المعاصرة ،انتخب رئيساً للمنظمة الصهيونية العالمية عند انعقاد المؤتمر الصهيوني الأول في مدينة بازل بسويسرا عام 1897م ، من أشهر كتبه الدولة اليهودية .

[4] شبكة فراس الإعلامية –(*تحليل سياسي هكذا طرد فلسطينيو 48 من ديارهم*)– بتاريخ 19/ 4 / 2017–.www.fpnp.net

[5]انظر : (مركز الكاشف للمتابعة والدراسات الإستراتيجية)– (*وثيقة كامبل السرية وتفتيت الوطن العربي*)–أيلول 2011م– www.alkashif.org – ص1–13.

[6] انظر :(أبو بصير)– صالح مسعود– (1970م)–(*جهاد شعب فلسطين خلال نصف قرن*)– الطبعة الثالثة– دار الفتح للطباعة والنشر –بيروت– ص56–58.

[7] أحمد مرعشلي وعبد الهادي هاشم وأنيس صايغ –(*الموسوعة الفلسطينية*) – المجلد الأول – ص416.

نحو لا سابقة له في التاريخ، ومما يسترعي الانتباه أن بريطانيا أقدمت على هذه الجريمة قبل أن تصل جيوشها إلى القدس ، بل في الوقت الذي كانت تتقدم فيه هذه الجيوش بفضل مساعدة "حلفائها " العرب وبفضل تضحيات شعب فلسطين الذي كان يناضل في سبيل الحرية والاستقلال [1].

4_ مد اليهود بالأسلحة والأموال والتدريب العسكري وفرض وسن القوانين الجائرة بحق الشعب الفلسطيني وفرض الضرائب الباهظة والعقوبات والسجن والقتل وقد حدث كل ذلك[2].

5_ تشجيع الغرب للهجرة اليهودية من الدول الغربية وتوصيلهم ونقلهم إلى فلسطين وتوطينهم فيها [3].

6_ تأييد إقامة دولة لليهود في فلسطين من قبل الدول الغربية وعلى رأسها بريطانيا وفرنسا وروسيا وأمريكا، واعترافهم بها اعترافاً رسمياً[4].

7_ الوقوف مع اليهود في كل حروبهم التي شنوها في المنطقة ومعاونتهم عسكرياً وسياسياً واقتصاديا ودبلوماسياً وإعلامياً[5].

8_ في 29 نوفمبر1947م صدر قرار من الأمم المتحدة بتقسيم فلسطين، وقضى بإنهاء الانتداب البريطاني على فلسطين وتقسيم أراضيها إلى 3 كيانات جديدة ،أي تأسيس دولة عربية وأخرى يهودية على تراب فلسطين ، وأن تقع مدينتا القدس وبيت لحم في منطقة خاصة تحت الوصاية الدولية وسمي هذا القرار بقرار الجمعية العامة رقم 181.[6] وقد رفض اليهود قرار التقسيم واحتلوا من فلسطين أرضاً تزيد على الأرض التي يعطيهم إياها قرار التقسيم ، كما رفض العرب أيضاً قرار التقسيم وان تكون القدس دولية .

المبحث الثالث : الفلسطينيون والعرب والمسلمون في القضية الفلسطينية

لم يرافق نشوء الشعور القومي عند العرب في القرن التاسع عشر أي شكل من أشكال العداء لليهود قبل بداية الغزو الصهيوني والهجرة الصهيونية الأولى عام 1882م، وقد لاحظ أول قنصل بريطاني في القدس، في تقاريره الأولى عن حالة اليهود في فلسطين ، مدى التسامح الديني السائد بالنسبة لليهود ولا سيما بين المسلمين الذين سمحوا لليهود بالإقامة في الأحياء الإسلامية والذين كانوا يجيرون اليهود عند الحاجة ، ولم يتبدل الموقف من اليهود إلا بعد أن أخذت طبيعة الوجود اليهودي في فلسطين تتحول عن الطابع الديني والمعايشة الطابع الاستعماري الزراعي بوحي الأفكار الصهيونية ، الأمر الذي عكس نفسه تلقائياً في تغير موقف اليهود من السكان العرب في البلاد[7] .

لقد كان لأبناء فلسطين نشاط مبكر في مواجهة الهجرة اليهودية وقبل صدور المشروع الصهيوني في بازل عام1897، وذلك في فترة نهاية الخلافة العثمانية وبعدها خاصة دور المثقفين أمثال يوسف ضيا الخالدي[8] وسليمان التاجي الفاروقي[9] وإسعاف النشاشيبي[10] وغيرهم.. ممن تحدثوا عن الخطر الصهيوني، كما نشطت الصحف في تبيان الخطر الصهيوني مثل جريدتي الكرمل وفلسطين [11]، كما نشطت الحركة الوطنية الفلسطينية التي طالبت بمطلبين رئيسيين هما: تحريم الهجرة اليهودية ، ومنع استملاك اليهود للأراضي الفلسطينية .

---

[1] الكيالي- (عبد الوهاب)-(*تاريخ فلسطين الحديث*) - ص 84.

[2] انظر: (أبو بصير)-صالح مسعود - (*جهاد شعب فلسطين*) - ص387-388 ، (*الموسوعة الفلسطينية*)- المجلد الأول - ص 396.

[3] انظر: (*الموسوعة الفلسطينية*)- المجلد الرابع - ص516-523.

[4] انظر: (أبو بصير)- (*جهاد شعب فلسطين*) - ص279-290 .

[5] انظر: المرجع السابق- 299-304.

[6] (*الموسوعة الفلسطينية*)- المجلد الأول - 562.

[7] الكيالي- عبد الوهاب- (*تاريخ فلسطين الحديث*) -ص 40.

[8] يوسف ضياء باشا :(1842-1906م) رئيس بلدية القدس ونائبها سياسي قدير وخطيب جريئ ناصر الإصلاح والدستور ، كان كاتباً مثقفاً ، وقد تنبه إلى أخطار الحركة الصهيونية، وهو من أبرز أعلام فلسطين الأفذاذ في تاريخ فلسطين. (انظر: (مناع)عادل -(1995)-(*أعلام فلسطين في أواخر العهد العثماني (1800-1918)*)-مؤسسة الدراسات الفلسطينية-ط 2-بيروت-ص 146.

[9] سليمان التاجي الفاروقي(1882-1958م) سياسي فلسطيني عمل في المحاماة وأصدر في يافا 1933 جريدة يومية باسم " الجامعة الإسلامية"تبحث في الموضوعات السياسية والعلمية والأدبية ،وتكشف عن الأطماع الصهيونية في فلسطين(انظر: (*الموسوعة الفلسطينية*)-المجلد الثاني- ص 586).

[10] إسعاف النشاشيبي:(1882-1948م) كان أستاذاً في اللغة العربية ومربياً ناجحاً في المدارس، حماسياً ، اشترك في المناسبات القومية والأدبية التي تدعو إلى التحرك من أجل تحقيق الأهداف وحفظ الأوطان (انظر: (*وكيبيديا الموسوعة الحرة*)-ar.wikipedia.org)

[11] انظر: المرجع السابق : ص 37-67.

وتتابعت المقاومة الفلسطينية في أشكالها المختلفة مقاومة المزارعين والفلاحين ، ومقاومة في شكل مؤتمرات وندوات ، وثورات وإضرابات أشهرها الثورة الفلسطينية الكبرى: وهي ثورة شهدتها فلسطين في السنوات ما بين (1936–1939) ، وشملت جميع أنحائها ، وكانت الأطول عمراً قياساً بالثورات والانتفاضات التي سبقتها ، حيث وقعت معارك ضارية وعنيفة بين مقاتلي الثورة الفلسطينية والجيش البريطاني والعصابات الصهيونية، مرت بمراحل عدة ، تخللها إضراب يعتبر من أطول الإضرابات في العالم ، في 1936/4/19 أعلن الشعب الفلسطيني إضراب شامل استمر ستة أشهر احتجاجاً على الهجرة اليهودية المتدفقة إلى فلسطين، واستمر الإضراب دون أي ضعف ، في حين تصاعدت أعمال الثوار القتالية في الهضاب والمرتفعات خاصة ثورة المجاهد الشهيد عز الدين القسّام [1].

أما العرب والمسلمون فكانت الشعوب العربية والإسلامية تؤيد جهاد الفلسطينيين وكفاحهم ضد الصهاينة والاستعمار الإنجليزي ، أما حكام العرب والمسلمون فقد تباينت مواقفهم بين الفينة والأخرى في الصراع اليهودي الفلسطيني .

أما السلطان عبد الحميد التركي العثماني فقد رفض صفقة بيع لفلسطين طالبه به اليهود مقابل الملايين ، ورفض أن يتنازل عن شبر واحد من فلسطين مهما كان الثمن الذي تدفعه الحركة الصهيونية له فقتله اليهود لهذا السبب[2] .

يتبين لنا مما سبق أن الحركة الصهيونية والغرب الصليبي خططوا بدقة وعلى مراحل ، وحددوا ما يريدون كأهداف ، وأعدوا ما يستطيعون من وسائل وأسباب لتحقيق ما يريدون، فكان لهم ما أرادوا . أما في الجانب الفلسطيني والعربي والإسلامي فلم يكن التخطيط والتنفيذ على المستوى المطلوب؛ بل كانت الفوضى وعدم المصداقية وعدم الجدية والتواكل والانخداع والخيانة والعمالة للغرب كانت هي سائدة في الصف الفلسطيني والعربي والإسلامي ، مما نتج عنه ما نعيشه من واقع سيئ وفاسد للقضية الفلسطينية .

الفصل الثاني : القضية الفلسطينية اليوم .

تمهيد:

يجدر بنا في بداية هذا الفصل أن نؤكد على عدد من الحقائق التي لا يجوز إغفالها أو إهمالها أو التغاضي عنها عند مناقشة مباحث هذا الفصل ، ومن أهم هذه الحقائق :

1. الخضوع المطلق والدائم للكون وما فيه من عوالم لسنن إلهية ثابتة لا تتغير ولا تتبدل ولا تقبل التأجيل رغم تطور الزمان واختلاف المكان ، فالكون كله يخضع لسنن إلهية ثابتة ودائمة والتي لا تحابي أحداً ، كما أنها لا تظلم أحداً.

2. أوجب الله على المؤمنين أن يتعرفوا على سنن الله في الكون وفي الحياة والتي جاء بها القرآن الكريم والسنة النبوية المطهرة ؛ بأن يفهموها ويتعاملوا معها وفق ما تقتضيه، فلا نتائج بدون أسباب ، ولا حصاد بدون زراعة، ولا نجاح بدون جد واجتهاد ، فالنصر له أسبابه والهزيمة لها أسبابها ، والجنة لها أهلها والنار لها أهلها. وقد بينت الآيات القرآنية والأحاديث النبوية الشريفة بالتفصيل هذه السنن فلا تقدم ولا نجاح ولا انتصار للمسلمين إلا بالإيمان بهذه السنن وفهمها وفقهها والتعامل معها ضمن ضوابطها الشرعية ، كما جاء في قوله تعالى : " قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكَذِّبِينَ " [3] ، وقوله تعالى :"يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ "[4]، وقوله تعالى :" وَلَوْ قاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبارَ ثُمَّ لا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلا نَصِيراً * سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلُ وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلاً *"[5] ، وقوله صلى الله عليه وسلم :" إِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ، أَنَّهُمْ كَانُوا إِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الشَّرِيفُ تَرَكُوهُ، وَإِذَا سَرَقَ فِيهِمُ الضَّعِيفُ أَقَامُوا عَلَيْهِ الحَدَّ، وَايْمُ اللَّهِ لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا "[6].

3. لقد رتب الله الجزاء على العمل فمن عمل خيراً وجد خيراً ، ومن عمل شراً وجد شراً ، ومن أراد بسعيه الخير جُوزي بالخير، ومن أراد بسعيه الشر جُوزي بالشر ، وفي كل الأحوال لا يضيع عمل العامل في دار الدنيا، سواءً كان هذا العامل مسلماً أو كافراً ؛ وذلك مصداقاً لقول الله تعالى :" مَنْ كانَ يُرِيدُ الْعاجِلَةَ عَجَّلْنا لَهُ فِيها مَا نَشاءُ لِمَنْ نُرِيدُ ثُمَّ جَعَلْنا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلاها مَذْمُوماً مَدْحُوراً * وَمَنْ أَرادَ الْآخِرَةَ وَسَعى لَها

---

[1] انظر: (*الموسوعة الفلسطينية*) – المجلد الرابع–ص52 ، (أو بصير)– (*جهاد شعب فلسطين*)– ص180–209.

[2] انظر: (أورخان محمد علي)– 2008– (*السلطان عبد الحميد الثاني حياته وأحداث عهده*)– دار الوثائق–ص194–205 .

[3] سورة آل عمران الآية :137.

[4] سورة النساء الآية :26.

[5] سورة الفتح الآيات :22–23.

[6] أخرجه البخاري في (*الصحيح*) – تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر–1422هـ– ط1–دار طوق النجاة– 175/4–حديث رقم:3475.

سَعْيَها وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِكَ كانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُوراً * "[1]، وقوله تعالى :" وَمَنْ يُرِدْ ثَوابَ الدُّنْيا نُؤْتِهِ مِنْها وَمَنْ يُرِدْ ثَوابَ الْآخِرَةِ نُؤْتِهِ مِنْها وَسَنَجْزِي الشَّاكِرِينَ " [2] .

4.أثبتت وقائع التاريخ أن المسلمين حين أخذوا بأسباب النصر نصرهم الله ، وحين تقاعسوا عن الأخذ بأسباب النصر خذلهم الله وهزمهم.

5.الإنسان مكلف بالأخذ بالأسباب وليس في مقدور الإنسان أن يرتب النتائج على الأسباب، فالله وحده هو صاحب السلطان والقدرة على ترتيب النتائج التي يريد ، وعلى الأسباب التي يأخذ بها الإنسان ، وهذا من باب الابتلاء والامتحان، فما خلقت الحياة إلا للابتلاء والامتحان ، فالله عز وجل يبتلي بالحياة وبالموت وبالرزق وبالغنى وبالفقر وبالصحة وبالعافية وبالمرض وبالنصر والهزيمة وبالنجاح وبالفشل وذلك للابتلاء ، ومن هنا وجب على الإنسان أن يأخذ بالأسباب كما أمر الله، وأن يكل أمر النتائج إلى الله ، فإن كانت النتائج المترتبة هي ما يرجوها فليحمد الله ، وإن كانت ليست المرجوة فليصبر على قضاء الله وقدره كما قال النبي صلى الله عليه وسلم :" «عَجَبًا لِأَمْرِ الْمُؤْمِنِ، إِنَّ أَمْرَهُ كُلَّهُ خَيْرٌ، وَلَيْسَ ذَاكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ، إِنْ أَصَابَتْهُ سَرَّاءُ شَكَرَ، فَكَانَ خَيْرًا لَهُ، وَإِنْ أَصَابَتْهُ ضَرَّاءُ، صَبَرَ فَكَانَ خَيْرًا لَهُ» [3]. ولما تعجب المسلمون من هزيمتهم في غزوة أحد وقالوا كيف نُهزم ونحن المسلمون ومعنا رسول الله صلى الله عليه وسلم يتنزل عليه الوحي من السماء ، أجابهم الله تعالى في القرآن الكريم :" أَوَلَمَّا أَصابَتْكُمْ مُصِيبَةٌ قَدْ أَصَبْتُمْ مِثْلَيْها قُلْتُمْ أَنَّى هَذا قُلْ هُوَ مِنْ عِنْدِ أَنْفُسِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ * وَما أَصابَكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعانِ فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيَعْلَمَ الْمُؤْمِنِينَ" [4]. [5]

6.أفعال الناس قد تكون أفعال خير أو أفعال شر ، وتحقيق هذه الأفعال لا يقتصر فقط على مشيئة الناس ورغباتهم ، فالله تعالى هو الخالق للناس وهو الخالق أيضاً لأفعالهم ، وما من فعل يتحقق إلا بمشيئة الله تعالى وإذنه وقدرته ، والله تعالى هو الذي يقدر الأسباب ويعين عليها لحكمة قد يعلمها الناس وقد لا يعلمونها ، وقضاء الله وقدره بتحقق الخير والشر هو الغالب ، فعسى أن يكره الناس شيئا ويكون خيراً لهم ، وعسى أن يحبوا شيئاً ويكون شراً لهم ، والله غالب على أمره ولكن أكثر الناس لا يعلمون.

7.أطراف الصراع في قضية فلسطين اليهود والغرب الصليبي والفلسطينيون والعرب والمسلمون ، وحصيلة النتائج في هذا الصراع لكل طرف من أطرافه تتوقف على مدى أخذه بالأسباب وتعامله مع السنن الإلهية وجده واجتهاده وعزمه على تحقيق ما يريد ، فمنهم من حصد النتائج التي يرجوها ، ومنهم من قد فشل فشلاً ذريعاً فلم يحصد إلا الخسارة والهزيمة والخزي والعار , وها نحن نأخذ بتفصيل بسيط في تحديد نتائج هذا الصراع ونصيب كل طرف من أطراف الصراع منها .

المبحث الأول : مدى تحقيق اليهود لمخططاتهم في فلسطين.

لقد نجح اليهود في تحقيق أهدافهم وانجاز طموحاتهم وأهم هذه المنجزات :

1_ إقامة الدولة المقررة التي خطط لها تيودور هرتزل في مؤتمر بازل ونفذ في عام 1948م بمساحة 78% من أرض فلسطين[6].

2_ في عام 1967م احتل اليهود كل قطاع غزة وكل الضفة الغربية وكل سيناء المصرية والقنيطرة السورية وهضبة الجولان السورية ، كل ذلك في ستة أيام فقط، كان تخطيط اليهود فيها دقيقاً ، بينما كان تخطيط العرب فيها فاشلاً ، وقد أضاف اليهود إلى أرضهم ، بسبب تلك الحرب السريعة (حرب النكسة) ،أربعة أضعاف المساحة التي كانوا قد اغتصبوها في (حرب النكبة) [7] .

3_ تمكنت إسرائيل من عقد اتفاق سلام بينها وبين مصر على إثر حرب أكتوبر عام 1973م والتي تم بموجبها عقد اتفاق سلام بين إسرائيل ومصر والذي سمي بكامب ديفيد في ديسمبر 1973م وإنهاء عهد الحروب وحل جميع المشاكل بينهما بالمفاوضات المباشرة [8]. وكان هذا اختراقاً يهودياً حقيقياً للجبهة العربية وتفتيت القوة العربية ، حيث تم عزل مصر عربياً ، وقطع أكثر الدول العربية علاقاتها الدبلوماسية

---

[1] سورة الإسراء الآيات : 18-19 .

[2] سورة آل عمران الآية :145.

[3] أخرجه مسلم في(*الصحيح*)- تحقيق : محمد فؤاد عبد الباقي -الناشر: دار إحياء التراث العربي - بيروت-4/ 2295- حديث رقم: 2999.

[4] سورة آل عمران الآيات :165-166.

[5] انظر: (الطبري)- محمد بن جرير - 2000م - (*جامع البيان في تأويل القرآن*) -تحقيق : أحمد شاكر- ط 1- مؤسسة الرسالة- 371/7.

[6] انظر: (صالح) محسن محمد - 2012م- (*القضية الفلسطينية وخلفياتها التاريخية*)- طبعة مزيدة ومنقحة-مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات -بيروت - لبنان-ص63

[7] انظر: (كامل) عبد العزيز مصطفى-2008م- (*العلمانيون وفلسطين ستون عاماً من الفشل وماذا بعد ؟*)- سلسلة تصدر عن مجلة البيان -ص28.

[8] انظر: المرجع السابق - ص75.

معها، وزرع الشقاق بين العرب ؛ مما أدى إلى ضعف الموقف العربي والخضوع المتدرج لشروط اليهود والتصالح معهم [1]، وفي النهاية الاعتراف بدولة اليهود ، واعتبار الجهاد في سبيل الله ضد اليهود إرهابا يجب التعاون على حربه مع تطبيع العلاقات مع إسرائيل ، وإنشاء سفارات لها في كبرى الدول العربية ، وهذا يعني انفراد اليهود في حلبة الصراع ، ولم يبق أمامهم إلا بقايا رجال ونساء وأطفال وشباب الشعب الفلسطيني يدافعون بالصدور العارية والدعوات القلبية الحارة والشكوى إلى الله من تخاذل العرب والمسلمين واستسلامهم وهزيمتهم أمام اليهود ، وأحداث المسجد الأقصى الأخيرة تؤكد مصداق ما نقول.

4_ امتلاك إسرائيل ترسانة أسلحة نووية[2] ، وامتلاكها القدرة على تصنيع الأسلحة الحربية والتكنولوجية المتطورة ؛ مما جعل إسرائيل من أكثر الدول تصديراً للسلاح [3] .

5_ سيطرة اليهود على مقدرات السياسات الدولية والاقتصاد العالمي والبنوك ورؤوس الأموال ونشر الفساد وتحطيم القيم والأخلاق ونشر الفن الإباحي وإعطاء الحرية الكاملة للغرائز والشهوات دون حساب أو عقاب ، والقضاء على منظومة القيم والأخلاق التي تتميز بها الشعوب ، والتصدي لكل عمل من شأنه إعادة الناس إلى الدين الحق ، وامتلاكهم لمصادر القوة، وتطويع العالم لقبول سياسات اليهود ومناهجهم في السياسة والاقتصاد والتعليم[4]

المبحث الثاني :

مدى تحقيق الغرب لطموحاتهم في فلسطين

لقد نجح الغرب الصليبي أيما نجاح في زراعة وإنشاء الجسم الغريب في قلب العالم العربي والإسلامي والذي يتمثل في دولة إسرائيل ، فولاء هذه الدولة للغرب الصليبي ، وهي الذراع القوي للغرب الصليبي في تفتيت وحدة العرب والمسلمين وتمزيقهم والاستيلاء على أوطانهم ونهب ثرواتهم ، وتحقيق الفصل بين شرق العالم الإسلامي وغربه ، وإبقاء المنطقة العربية والإسلامية في حالة عدم استقرار واضطراب وخصومات ومنازعات وحروب إقليمية وجهل وتأخر وضعف، وهي حليفة الغرب في كل مواقفه وحروبه وعدائه للعرب والمسلمين ، وتمثل القاعدة العسكرية المتقدمة لفرض هيمنة الغرب على العالم العربي والإسلامي ، ونهب ثرواته ، والسيطرة على مقدراته ، والتحكم في سياساته. ومنذ انعقاد المؤتمر الصهيوني الأول ساهم الغرب المساهمات المتواصلة في خدمة إنشاء الكيان الصهيوني وتقويته والدفاع عنه ، وذلك بتسهيل الهجرات اليهودية إلى فلسطين ، وإصدار الوعود واتخاذ القرارات وعقد المؤتمرات لإنشاء هذا الكيان الغريب على أرض فلسطين ، وطرد الفلسطينيين من أرضهم ومصادرتها ، وقتل الفلسطينيين وتعذيبهم وتشريدهم وإلقائهم في السجون من أجل تمكين اليهود من أقامة دولتهم على أرض فلسطين ، وهاهو الغرب يشكل القوة الداعمة لإسرائيل في كل المجالات السياسية والعسكرية والأمنية والاقتصادية ، والتي بدونها لن تقوم قائمة لدولة اليهود في فلسطين ؛ مما أدى إلى زيادة المخاطر التي تحيق بالعالم العربي والإسلامي ، واضطراب الأمور أكثر فأكثر وتدهور الأوضاع في العالم العربي والإسلامي فأصبحت إسرائيل في ظل الدعم الغربي والصليبي هي السيد في المنطقة العربية والإسلامية بلا منازع .

المبحث الثالث

التطور التاريخي لمواقف الفلسطينيين والعرب والمسلمين في القضية الفلسطينية

على صعيد فلسطيني يمكن القول أن الفشل التام والسقوط المريع والخسارة الكبرى قد حلّ بالفلسطينيين ، وهاهم بعد سبعين سنة من احتلال اليهود لفلسطين لا يشكلون إلا مجموعات من اللاجئين منقسمة على نفسها ومتخاصمة فيما بينها ، لا يجمعهم رابط وليس لهم قرار، تتحكم فيهم زعامات متعددة الولاءات ، وأحزاب نبذت دين الله ، وحاربت شريعته ودينه ، هذا مع احتلال إسرائيل لكل أرض فلسطين ، وتسخير السلطة الفلسطينية لخدمة الأمن القومي اليهودي ، حصل هذا بعد اعتراف منظمة التحرير الفلسطينية بدولة اليهود وتطبيع العلاقات معها ،

---

[1] بدأت بمعاهدة كامب ديفيد الأولى في ديسمبر1973م ، ثم مؤتمر فاس عام 1982م، ثم مؤتمر مدريد عام 1992م ، اتفاقية أوسلو عام 1993م، ثم مؤتمر العقبة شهر يونيو (2003م) ، ثم كامب ديفيد الثانية عام 2000م ، ثم المبادرة العربية للسلام عام 2002م ، ثم مؤتمر أنابوليس عام 2007م ،(انظر:(كامل) عبد العزيز مصطفى- (*العلمانيون وفلسطين ستون عاماً من الفشل*)-القسم الثاني (أوهام السلام في أجواء الصدام)- ص67-117)

[2] انظر: (ربابعة)- غازي إسماعيل -1983م- (*الإستراتيجية الإسرائيلية للفترة من 1967-1980م*)- ط1- مكتبة المنار-الأردن- ص 481-494.

[3] انظر: مقال في النت بعنوان: (*التصنيع العسكري الإسرائيلي.. الواقع والآفاق*) -بتاريخ 24 /2009/6 –www.souriaalghad.me

[4] انظر: مقال في النت -(لأحمد محمود أبو زيد)- بعنوان : (*النفوذ اليهودي في الأجهزة الإعلامية والمؤسسات الدولية*)- 4/ 11/ 2008م –www.alukah.net.

والتوقف الكامل عن المقاومة والكفاح المسلح يستجدون السلام الهش ، والسلام عنهم بعيد فهو كسراب بقيعة يحسبه الظمآن ماءا حتى إذا جاءه لم يجده شيئا . ويمكن القول بكل مرارة وألم أن القضية الفلسطينية قد وصلت إلى أسوأ حال لها . وشعب فلسطين شعب ممزق تنقصه القيادة الواحدة الصادقة المؤمنة المخلصة التي ترعى شؤونه وتحقق طموحاته . وقضية فلسطين قد هبطت من مستواها الإسلامي إلى مستواها العربي إلى مستواها الفلسطيني تنتقل من فشل إلى فشل، ومن هزيمة إلى هزيمة ، ومن إحباط إلى إحباط .

وعلى الجانب الآخر برزت فصائل وحركات إسلامية وغير إسلامية تعتمد الجهاد في سبيل الله والكفاح المسلح كطريق وحيد لتحرير فلسطين كل فلسطين، ترفض الاعتراف بدولة إسرائيل ، والسلام معها ، وترفض التطبيع ، كما ترفض المفاوضات معها . وقد أحرزت نجاحات ملحوظة وسجلت مواقف يعتز بها القاصي والداني ، جاهدت وقاومت واشتبكت مع العدو، وردت عدوانه المرة تلو المرة ، فما كان من الأعداء إلا أن تآمروا وخططوا ودبروا لخنق هذا المولود الفلسطيني الجديد ، وجندوا كل وسائلهم وأساليبهم الخسيسة للتضييق على هذه القوى الجديدة الشريفة ، فحاصروها وخنقوها ، وحاصروا كل من يدعمها وجففوا مصادر تمويلها ، فلم تصبر هذه القوى ، واضطرت لتقديم التنازل بعد التنازل ، وقبول الشروط شرطاً بعد شرط ، تخلت عن الكثير من ثوابتها، وقبلت الكثير مما لم تقبله في الماضي، واضطرت إلى الجلوس مع الخونة والجواسيس الذين يشكلون رأس الحربة للأعداء.

أما على الصعيد العربي فمعظم العرب الرسميون الآن يقتفون أثر بعضهم البعض، فينزلقون إلى الاعتراف بإسرائيل وتطبيع العلاقات معها ، مع نبذ المقاومة والحرب ضد اليهود ووصف المقاومة والجهاد والكفاح ضد اليهود بأنه إرهاب . وهكذا تشكل المنطقة العربية والعالم الإسلامي في عمومه درعاً واقياً لدولة اليهود ، وحماية أمنية وتنسيقاً أمنياً واعترافاً بدولتهم وقبول سفاراتهم في عواصم العرب والمسلمين ، مع معاداتهم لشعب فلسطين الذي لا زال على العهد في المقاومة والجهاد والكفاح والنضال حتى تحرير آخر شبر من فلسطين ، وإقامة الدولة الفلسطينية المستقلة بعد تدمير الكيان الصهيوني الغاصب ، وإعادة كافة أبناء الشعب الفلسطيني إلى أرضهم أحراراً ، يعيشون حياة الحرية والكرامة والعزة والاستقلال الحقيقي كباقي شعوب العالم.

وهكذا يمكن القول أن فصلاً جديداً من فصول ضياع فلسطين نعيشه اليوم ، وقد سُدت الأبواب ، ومُنع القتال، وشُرّد الشرفاء ، وطورد الأبطال ، ويُتِّم الأطفال، وزاد عدد الأيتام والأرامل لا يجدون من يمد لهم يد العون والمساعدة ، فسلام عليك يا فلسطين ، يا أرض الإسراء والمعراج ، يا أرض النبوات ، يا أرض الرسالات ، يا أرض الأبطال ، يا أرض العلماء ، يا أرض الصحابة ، يا أرض التابعين ، يا أرض الشهداء .

والحقيقة المطلقة التي يجب أن نسجّلها هنا ؛ أنه رغم كل المآسي فإن الشعب الفلسطيني يزداد يوما بعد يوم إيماناً بحقّه في وطنه ، و بحقّه في قتال عدوه ، وأنه على استعداد تام لمواصلة القتال لتحرير أرض الإسراء والمعراج ، وقد عاهد الله على أن يدفع الثمن في سبيل تحقيق هذه الغاية الشريفة :" وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَما وَهَنُوا لِما أَصابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَما ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ (146) وَما كانَ قَوْلَهُمْ إِلاَّ أَنْ قالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنا ذُنُوبَنا وَإِسْرافَنا فِي أَمْرِنا وَثَبِّتْ أَقْدامَنا وَانْصُرْنا عَلَى الْقَوْمِ الْكافِرِينَ (147) فَآتاهُمُ اللَّهُ ثَوابَ الدُّنْيا وَحُسْنَ ثَوابِ الْآخِرَةِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (148)"[1]، وشعب فلسطين في أرضه المتمترس فيها وفي الشتات وفي المهاجر في كل أصقاع العالم على عهده مع الله ، ولن يخلف هذا العهد بإذن الله ، يمضي قدماً إلى الأمام، ويعد العدة لجولة قادمة حاسمة لدحر العدوان وتحرير الأرض ودك كيان اليهود الغاصب ، وإقامة الدولة المسلمة المستقلة على كامل أرض فلسطين ، والتي ينعم أهلها بكل حقوقهم الثابتة والمشروعة والتاريخية :" إِنَّ اللَّهَ اشْتَرى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوالَهُمْ بِأَنَّ لَهُمُ الْجَنَّةَ يُقاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعْداً عَلَيْهِ حَقًّا فِي التَّوْراةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْقُرْآنِ وَمَنْ أَوْفى بِعَهْدِهِ مِنَ اللَّهِ فَاسْتَبْشِرُوا بِبَيْعِكُمُ الَّذِي بايَعْتُمْ بِهِ وَذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ (111)"[2] .

الفصل الثالث

القضية الفلسطينية في الغد

تمهيد :

الصراع بين الناس في الأرض بكل أشكاله وصوره ليس بدعاً من الأمور ؛ إنما هو سنة من سنن الله الجارية والدائمة والمضطردة إلى يوم الدين ، والكثير من الناس ينظر إلى الصراع على أنه شر مطلق والعكس هو الصحيح ، ففي الصراع إزهاق للباطل وإحقاق للحق وقضاء

[1] سورة آل عمران الآيات : 146 –148.

[2] سورة التوبة الآية :111.

على الظلم ورد الحقوق إلى أهلها ، أي أن الصراع طريق لمحو الفساد من الأرض وتثبيت حياة الصلاح والخير والحق والعدل :" وَلَوْلا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعالَمِينَ"[1] فوجود الصراع فضل من الله يتفضل به على البشرية في عمومها :" وَلَوْلا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهُدِّمَتْ صَوامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَواتٌ وَمَساجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيراً " [2]، كما أن الصراع يشكل ابتلاء من الله عز وجل ليميز الله الخبيث من الطيب ، فيتميز أهل الحق من خلال الصراع عن أهل الباطل ، ويتميز أهل الجنة عن أهل النار ، فالجنة والنار خلقهما الله تعالى قبل الخلق لتكونا دارين دار للمتقين ودار للفجار "وَلَوْ شاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً واحِدَةً وَلا يَزالُونَ مُخْتَلِفِينَ (118) إِلاَّ مَنْ رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ (119)"[3].

والصراع يكون في الغالب بين جانبين أو قوتين متخاصمتين ، قوة تنصر الله ودين الله لإحقاق الحق في الأرض وإزهاق الباطل ، وقوة تعادي الله وتستكبر على الله وتحارب الحق وأهله ، وسنة الله الغالبة أن تتحقق نتائج الصراع وفق سنة الله تعالى، فنتائج الصراع ليست بيد الناس ؛ إنما بيد الله تعالى فالعاقبة للمتقين يقول تعالى :" وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ "[4] ، " إِنَّا لَنَنْصُرُ رُسُلَنا وَالَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَيَوْمَ يَقُومُ الْأَشْهادُ " [5] ، "فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغالِبُونَ" [6] ، " أَلا إِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْمُفْلِحُونَ" [7] ، " أَلا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطانِ هُمُ الْخاسِرُونَ" [8] ، " قَدْ كانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِئَتَيْنِ الْتَقَتا فِئَةٌ تُقاتِلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرى كافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَيْهِمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصْرِهِ مَنْ يَشاءُ إِنَّ فِي ذلِكَ لَعِبْرَةً لِأُولِي الْأَبْصارِ" [9] ،" كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ "[10] ، " وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ" [11] ، " يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصارَ اللَّهِ كَما قالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لِلْحَوارِيِّينَ مَنْ أَنْصارِي إِلَى اللَّهِ قالَ الْحَوارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصارُ اللَّهِ فَآمَنَتْ طائِفَةٌ مِنْ بَنِي إِسْرائِيلَ وَكَفَرَتْ طائِفَةٌ فَأَيَّدْنَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلى عَدُوِّهِمْ فَأَصْبَحُوا ظاهِرِينَ (14)[12].

وإن من سنة الله تعالى أن لا يهدأ الصراع مدى الحياة فوجوده حقيقة ثابتة ، واستمراريته أيضا حقيقة ثابتة ، وكما أن كل شيء له بداية ونهاية ، فإنه من الأهمية بمكان أن نقرر هنا أن الصراع بين الحق والباطل مستمر إلى يوم الدين ، ومتجدد بمرور الزمان واختلاف المكان وتعدد الأقوام ، وهكذا الصراع في الأرض بين الحق وأهله وبين الباطل وأهله ، والعاقبة في دار الدنيا والآخرة للمؤمنين بالله ، والصادقين في عهدهم مع الله ، والمستمسكين بدين الله ، والناصرين لدين الله يقول تعالى :" وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَعَمِلُوا الصَّالِحاتِ لَيَسْتَخْلِفَنَّهُمْ فِي الْأَرْضِ كَمَا اسْتَخْلَفَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَيُمَكِّنَنَّ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضى لَهُمْ وَلَيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ بَعْدِ خَوْفِهِمْ أَمْناً يَعْبُدُونَنِي لا يُشْرِكُونَ بِي شَيْئاً وَمَنْ كَفَرَ بَعْدَ ذلِكَ فَأُولئِكَ هُمُ الْفاسِقُونَ " [13].

من هذا المنطلق وحده يجب أن ننظر إلى الصراع مع اليهود ومع الصليبيين ومع المشركين ومع المنافقين . ولنبدأ الآن في تبيين حقيقة واقع الصراع القائم الآن بين القوى المتباينة والمختلفة.

---

[1] سورة البقرة الآية : 251.

[2] سورة الحج الآية : 40.

[3] سورة هود الآيات : 118–119.

[4] سورة الحج الآية : 40.

[5] سورة غافر الآية : 51.

[6] سورة المائدة الآية : 56 .

[7] سورة المجادلة الآية : 22.

[8] سورة المجادلة الآية : 19.

[9] سورة آل عمران الآية : 13.

[10] سورة البقرة الآية : 249.

[11] سورة آل عمران الآية :123.

[12] سورة الصف الآية : 14.

[13] سورة النور الآية : 55.

المبحث الأول

حقيقة الصراع في فلسطين ومنطلقاته

أ)حقيقة الصراع في فلسطين :

القوى المتصارعة في القضية الفلسطينية قوتان أو فريقان، **القوة الأولى** : تشمل اليهود على اختلاف توجهاتهم الدينية والسياسية والغرب الصليبي الكافر والمشركين والمنافقين . **أما القوة الثانية** : فهي تتمثل في الشعب الفلسطيني والعرب والأمة الإسلامية في كل أنحاء المعمورة ولنأخذ الأمر بالنسبة إلى هذه القوة المتصارعة بقليل من التفصيل .

القوة الأولى: فاليهود يريدون كما خططوا مسبقاً لاحتلال كل أرض فلسطين وفلسطين بالذات لإقامة دولة عالمية لليهود تملك كل وسائل القوة لحكم العالم أجمع ، وذلك كما جاء في بروتوكولات حكماء صهيون . واليهود هنا يخضعون في سعيهم لتحقيق هذه الغاية الكبرى لعقيدة صهيونية من ابتداع قادة وزعماء سياسيين ورهبان وحاخامات وأحبار يقودهم اليهودي النمساوي تيودور هرتزل، الذي عقد أول مؤتمر صهيوني عالمي ليهود العالم في مدينة بال بسويسرا لتحقيق إجماع اليهود على هذه الغاية ،إذن اليهود هنا ليس هم اليهود العاديين ؛ إنما هم اليهود الذين يخضعون لعقيدة الصهيونية الدينية والسياسية التي تحكم يهود العالم لتحقيق غايتهم في احتلال فلسطين وإقامة دولتهم المزعومة على أرضها .

والصهاينة منذ البدء قرروا أن القوة والحرب والقتل والتدمير والبطش والحرق والتهجير هي وسائلهم في تحقيق غايتهم ، كما اعتمدوا إخضاع القوى العالمية ومؤسساتها وإمكانياتها لتحقيق غايتهم الصهيونية ، هذه هي حقيقة اليهود الذين يمثلون في القضية الفلسطينية الطرف الأول والأساسي في الصراع وهم من قرر الصراع وبدأ الصراع ، فهم البادءون وهم المعتدون وهم الظالمون .

كما يجب أن نؤكد على حقيقة أن اليهود في صراعهم معنا يظهرون بمظهر المحب للسلام ، ومظهر المعتدى عليه ، ومظهر المضطهد المظلوم ؛ ولكنهم في الحقيقة ينطلقون من منطلق ديني تلمودي توراتي ، فتلمودهم هم الذين ألفوه ، وتوراتهم هم الذين حرفوها وغيروا كلام الله فيها بما يتناسب مع غاياتهم وأهدافهم ومصالحهم الصهيونية ؛ ولذلك استطاعوا بالخداع كسب الكثير وتحقيق الكثير ، يقولون نريد السلام وهم الذين يذبحون كل يوم حمامة السلام ويمزقونها إرباً إرباً ؛ لحقدهم على الإسلام والمسلمين وغيظهم من رسول الله محمد عليه الصلاة والسلام الذي قضى على وجودهم في المدينة المنورة وأجلاهم عن كل الجزيرة العربية وتشتتوا بعدها وتمزقوا بعدها في كل أنحاء العالم وعاشوا في هيئة الغيتاوات مع الشعوب الأخرى في بلدانها .

وخلاصة القول فيما سبق أقول إن اليهود نجحوا أيما نجاح في تحقيق ما يريدون وهم ماضون بكل جد وعزم ومثابرة على تحقيق ما تبقى من أحلامهم وآمالهم المتمثلة في شمول دولتهم لتكون دولة إسرائيل من النيل إلى الفرات ، كما هو مكتوب على باب الكنيست الإسرائيلي؛ ولكن الحقيقة التي ليس لها وجود عند اليهود أنهم يمكرون ويمكر الله والله خير الماكرين .

القوة الثانية : أما الجانب الآخر في الصراع المتمثل في الشعب الفلسطيني والعرب والمسلمين فإنهم في مواقفهم على العكس من مواقف اليهود والغرب الصليبي ، فموقف الفلسطينيين تتحكم فيه تعدد الزعامات والقيادات وعلمانية التوجهات وإقصاء الشريعة الإسلامية وإهمالها بل محاربة الإسلام كدين إلهي ، أما الغاية فهي إقامة دولة علمانية ديمقراطية ليس للشريعة الإسلامية فيها مكان ، هذا مع اختلاف توجهات المنظمات الفلسطينية والفصائل وتعدد ولاءاتها وخضوعها لقوى عربية وإسلامية ، وذلك من أجل المال والمكاسب الشخصية ؛ مما أدى إلى تشتت الشعب الفلسطيني وتفرقه وتمزقه ولم تعد المشكلة الأساسية هي تحرير فلسطين ، بل برزت مشاكل أخرى كثيرة عطلت التوجه الرئيسي نحو فلسطين ، وشغل الفلسطينيون والعرب والمسلمون بها ، فبات من المستحيل تحرير فلسطين أو فرض المقاومة المسلحة في الصراع مع اليهود .

وبات من المُلِحّ والضروري إجراء مراجعة شاملة ودقيقة وصريحة ، وتقييم صحيح وشامل للخروج بإستراتيجية جديدة وبرنامج عمل صحيح وشامل، كمنطلق سليم لبدء جولة جديدة من الصراع مع اليهود وإلا فالدمار والخسران والخزي والعار.

منطلقات الصراع في فلسطين:

إذا أردنا تشخيص مشكلة من المشاكل فلا بد أن نتبع المنهج العلمي السليم في هذا التشخيص ، والمنهج العلمي السليم يقتضي وجوباً تحديد أسباب نشوء المشكلة ، وتشخيص ما وصلت إليه المشكلة من واقع ، وأخيراً حصر النتائج السلبية والإيجابية التي تمخضت عن هذه المشكلة . وهناك منطلقان لا ثالث لهما في النظر إلى القضية الفلسطينية وتشخيصها ، ويمكن الجزم بأن هاذين المنطلقين هما: المنطلق

الجاهلي السياسي العلماني ، والمنطلق الشرعي الإسلامي ، ومنذ البدء أقول أنه للأسف الشديد قد تم إقصاء وإبعاد وتهميش المنطلق الإسلامي في الصراع ، وإحلال المنطلق الجاهلي السياسي العلماني في الصراع ، وكان حصاد المنطلق الجاهلي الذي سيطر على الصراع مع اليهود عبر سبعين عاماً سقوطاً وفشلاً وهزائم متكررة وأخيراً اعترافاً بدولة إسرائيل ، ونبذ القتال والكفاح لتحرير فلسطين ، والتطبيع مع دولة إسرائيل والتنسيق معها وموالاتها ، وترك الشعب الفلسطيني وحده يعاني من ظلم اليهود وقهرهم وتحكمهم . والكثير الكثير من أصحاب هذا المنطلق وصلوا إلى نتيجة مفادها أن الاستمرار في الصراع ضمن هذا المنطلق لن يؤدي إلى نتائج إيجابية ؛ بل سيؤدي إلى تكريس الفشل وتثبيت أقدام دولة اليهود وتوسعها .

من هنا نؤكد وبكل صدق وإخلاص أنه لا مناص من إتباع المنطلق الإسلامي الشرعي في الصراع مع اليهود في الغد ، فالإسلام بيّن بالتفصيل من هم اليهود ، وما هي صفاتهم ، وما هي أساليبهم ، وما هي غاياتهم ، كما حدد الإسلام كيفية التعامل مع اليهود ، كما قرر الإسلام نتائج الصراع مع اليهود في الماضي من خلال إتباع المسلمين للمنطلق الإسلامي في النظر إلى الصراع وإدارته .

وأمام الفشل الكبير الذي نعاني منه الآن على جميع الأصعدة فإن المنطق السليم يحتم علينا أن نأخذ بالمنطلق الإسلامي والحل الإسلامي لقضية فلسطين ، ونؤكد أن هذا الحل هو وحده سيصنع النصر بإذن الله ويحقق ما نرجوه في نهاية الصراع، مستدلين بحقائق وأدلة ربانية وتاريخية وواقعية تؤكد صحة ما نقول ، ومن العبث أن نستمر في الخطأ بعد أن حصدنا المر والحنظل ، فالواجب كل الواجب الآن وليس غداً أن نغير المسار وأن ننظر إلى الصراع من خلال المنطلق الإسلامي والحل الإسلامي، **وهاكم الأدلة والبراهين على صحة ما نقول:**

1.إن صراع اليهود معنا يقوم أساساً على الدين اليهودي المتمثل في التوراة المحرفة والتلمود ، ويربون جنودهم وضباطهم وأبناءهم في المدارس والجامعات وشعبهم عموماً على العقيدة الدينية اليهودية ، فمن العبث أن نتصدى لمنطقهم الديني المحرف بمنطق سياسي وعلماني ووطني وقومي واشتراكي ، والحق كل الحق أن نتصدى لهم فقط ، وعلى وجه التحديد بالمنطلق الإسلامي الحق المتمثل في ما جاءنا من كتاب ربنا القرآن الكريم وسنة نبينا محمد صلى الله عليه وسلم .

2.تصدى رسول الله صلى الله عليه وسلم ليهود المدينة المنورة من بني قينقاع ويهود بني النضير ويهود بني قريظة ويهود خيبر من منطلق إسلامي ، وكان موقفه منهم هو قتالهم وإجلاؤهم عن كل الجزيرة العربية ، وقد حقق النصر عليهم بإتباعه المنهج الرباني .

3.قصة طالوت وجالوت في القرآن الكريم تؤكد نصر المؤمنين على الكافرين بالقتال والجهاد في سبيل الله ، حتى ولو كان المسلمون قلة والأعداء كثرة مصداقاً لقول الله تعالى : " كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ" [1].

4.قضاء الله في بني إسرائيل أنهم سيفسدون في الأرض مرتين وليعلُنّ علواً كبيراً ، فإفسادهم الأول وعلوهم الأول قد تم القضاء عليه في المدينة المنورة [2] ليس بالسياسة ولا بالعلمانية ولا بالوطنية ولا بالقومية ؛ ولكن بتطبيق حكم الله وشريعة الله فيهم المتمثل في قتالهم وطردهم من المدينة المنورة أو إجلائهم عن كل الجزيرة العربية وتحرير الأرض منهم ، وهذا تمثل في أمر رسول صلى الله عليه وسلم للصحابي الجليل سعد بن معاذ (رضي الله عنه) حين أمره أن يحكم في يهود بني قريظة بعد حصار النبي صلى الله عليه وسلم لهم، فقال سعد رضي الله عنه :" لقد آن لسعد أن لا تأخذه في الحق لومة لائم، أحكم فيهم أن تقتل الرجال ، وتقسم الأموال، وتسبى الذراري والنساء" فقال له النبي صلى الله عليه وسلم :" لقد حكمت فيهم بحكم الله من فوق سبع سماوات ، وفي رواية من فوق سبعة أرقعة "[3] .

5.إن إفساد اليهود وعلوهم الثاني المذكور في القرآن يتحقق الآن ، وهم في طريقهم إلى أن يتنفذ فيهم حكم الله الوارد في أول سورة الإسراء :" وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا (4) فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا (5) ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا (6) إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا (7)"[4].

---

[1] سورة البقرة الآية :249.

[2] الذي حدث من يهود بني النضير ، وبنو قينقاع ، وبنو قريظة . انظر: محمد متولي الشعراوي- (*مختصر تفسير الشعراوي*)- دار التوفيقية للتراث- القاهرة – 2/ 333.

[3] انظر: ابن هشام- (*السيرة النبوية*) – تحقيق مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبد الحفيظ الشلبي -1955م- ط 2- مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده – القاهرة – 2/ 240 .

[4] سورة الإسراء الآيات : 4-7.

6.فشل كل الحلول التي استخدمت من قبل الفلسطينيين والعرب والمسلمين في ظل الصراع مع اليهود على أرض فلسطين، والتي كانت كلها من منطلق علماني سياسي جاهلي وطني وقومي[1] .

7.انتصار المسلمين في فلسطين على أعدائهم الرومان في معركة اليرموك عام 15هـ بقيادة سيدنا عمر بن الخطاب ، وعلى أعدائهم الصليبيين في معركة حطين عام 583هـ بقيادة البطل صلاح الدين الأيوبي ، وعلى أعدائهم المغول في معركة عين جالوت عام 658هـ بقيادة الظاهر بيبرس ، ولم يتحقق انتصارهم على أعدائهم إلا بالإسلام ومنهج الإسلام والجهاد والقتال في سبيل الله تعالى .

المبحث الثاني :

الحل الأمثل للقضية الفلسطينية

قبل أن نقترح الحل الأمثل والصحيح للصراع مع العدو الصهيوني نرى لزاماً علينا ذكر الحقائق التالية :

1.لم يذكر التاريخ أن ثورة ما من الثورات أقامت دولة لها أو قبلت تشكيل دولة لها قبل تحرير أرضها من عدوها المحتل ؛ أما في الوضع الفلسطيني الراهن، فقد تم تشكيل دويلة فلسطينية ممثلة في الدولة الفلسطينية – وهذا هو مشروع يهودي[2]– وقد قبلت القيادة الرسمية الفلسطينية هذه الدويلة مقابل اعترافها بدولة إسرائيل ، والالتزام بنبذ الكفاح المسلح ، والموافقة على الاعتماد على المفاوضات المباشرة كطريق وحيد لحل المنازعات والخلافات مع اليهود .

2.تبني القيادة الفلسطينية لإستراتيجية عسكرية دفاعية في الصراع مع العدو مما نتج عنه هزيمة الطرف الفلسطيني في الحل العسكري وغلبة اليهود الصهاينة.

3.موافقة القيادة الرسمية الفلسطينية على مشاريع التسوية السلمية للصراع مع اليهود مما نتج عنه تمزيق وحدة الشعب الفلسطيني وتفتيت قوته وتبادل الاتهامات المتبادلة بين مكوناته.

من كل ما سبق نؤكد على وجه القطع واليقين أن الحل الوحيد والحل الصحيح والحل الناجح يتمثل في الحل الإسلامي الرباني الشرعي ، وهو الحل الذي عمل به الرسول صلى الله عليه وسلم مع التعامل مع اليهود في المدينة المنورة وانتصر عليهم جميعاً ، وكان الحل هو قتل اليهود واحتلال أرضهم وأخذ ممتلكاتهم وإجلاءهم عن كل الجزيرة العربية . والمعارك الكبرى التي خاضها المسلمون على أرض فلسطين ضد الرومان في اليرموك وضد الصليبيين في حطين وضد المغول في عين جالوت التزم المسلمون فيها بالحل الإسلامي الرباني ، فانتصروا جميعاً على كل أعدائهم . ومما يعزز هذا الحل وضرورة الالتزام به هو فشل كل الحلول الأخرى ، ولم يعد أمامنا سوى الحل الإسلامي . إذن لا تسويات مع العدو الصهيوني ولا سلام ولا اعتراف ولا تطبيع وإلغاء جميع الاتفاقيات السابقة معه ، والإعداد لجولة جديدة في الصراع ، قوامها القتال والجهاد العسكري المنظم والمبرمج والمعد له مسبقاً ، والذين يتشرفون من المسلمين بهذا القتال ذكر الله تعالى أوصافهم في القرآن الكريم كما جاءت في أول سورة الإسراء :" فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا "[3] فقوله تعالى "**عِبَادًا لَنَا**": أي أن هؤلاء المسلمين يدينون بصورة مطلقة لله وحده ، ويستسلمون لله استسلاماً مطلقاً في كل ما جاءهم من كتاب الله وسنة نبيه محمد صلى الله عليه وسلم . وقوله تعالى : " **أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ**" أي أنهم أعدوا أنفسهم إعدادا روحياً ومادياً وعسكرياً وقتالياً وأمنياً على خوض معارك قوية وطاحنة ومستمرة بلغت ضراوتها وقساوتها انتصاراً لدين الله وقهر أعداء الله . وأما قوله تعالى " **فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ**" هذا يعني أنهم اعتمدوا في قتالهم لأعداء الله إستراتيجية عسكرية هجومية ولم يعتمدوا إستراتيجية عسكرية دفاعية فنقلوا المعركة إلى أرض العدو؛ مما أرعب العدو ، وملك قلوبهم خوفاً وفزعاً واضطراباً وعدم توازن فانتصروا على أعدائهم .

وإذا ما نظرنا إلى إفساد اليهود الثاني وعلوهم في الأرض وكيف يكون القضاء عليهم ، فقد تكفل الله لنا في نفس آيات الإسراء الأولى بالحل الشافي ، وبين لنا حتمية النصر عليهم :" فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا" [4] . ومما يعزز غلبة هذا الحل وتحقيق النصر بسببه إذا ما اعتمدناه ، وعود الله لنا بالقرآن الكريم "وَكَانَ حَقًّا عَلَيْنَا نَصْرُ الْمُؤْمِنِينَ" [1]، "وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ (40) ، " كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ "[2].

---

[1] انظر: :(كامل) عبد العزيز مصطفى– (*العلمانيون وفلسطين ستون عاماً من الفشل وماذا بعد ؟*)– ص10–11 .

[2] عدوان–(أكرم محمد)–يونيو 2004م–(المشاريع والأفكار الصهيونية تجاه تسوية القضية الفلسطينية والصراع العربي الإسرائيلي1922–1973م)– مجلة الجامعة الإسلامية (سلسلة الدراسات الإنسانية) المجلد الثاني عشر –العدد الثاني –، ص291.

[3] سورة الإسراء الآية : 5.

[4] سورة الإسراء الآية : 7.

فإما أن يعتمد هذا الحل ويؤخذ به في المستقبل ويتم ترجمته على أرض الواقع في الصراع ، وإما البديل والبديل هنا هو الدمار والهلاك والفشل والخزي والعار " فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدىً فَمَنْ تَبِعَ هُدايَ فَلا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلا هُمْ يَحْزَنُونَ (38) وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآياتِنا أُولئِكَ أَصْحابُ النَّارِ هُمْ فِيها خالِدُونَ (39)"[3].

وختاماً أقول إن تحقيق النصر على العدو الصهيوني يتطلب فهماً سليماً وصحيحاً لحقيقة الصراع وطبيعته ، وفهماً سليماً وصحيحاً لأعدائنا ، وهذا يحتم علينا أن نرجع إلى كتاب ربنا وسنة نبينا ؛ كي نضع الخطط ، ونُعدُّ العدة ، ونخوض الحرب متسلحين بعناصر القوة الثلاثة ، والمطلوبة شرعاً وعقلاً لإحراز النصر على العدو ، وهذه العناصر هي :

1. وحدة الإرادة 2. وحدة السبيل لتحقيق الإرادة 3. الإيمان بالحق والإصرار على نصرته وغلبته. وهذه العناصر الثلاثة وردت في كتاب ربنا في الآية القرآنية :" وَمَنْ أَرادَ الْآخِرَةَ وَسَعى لَها سَعْيَها وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولئِكَ كانَ سَعْيُهُمْ مَشْكُوراً (19)[4].

وإذا ترجمنا هذه العناصر الثلاثة على أرض الواقع نستطيع أن نقرر أن النصر على الأعداء لن يتحقق مطلقاً إلا إذا أردنا بكل وعي ، وعلى علم يقيني بأننا في صراعنا مع أعدائنا أننا على الحق وأن أعدائنا على الباطل ، وأن الله قد وعدنا بالنصر على أعدائنا لذلك وجب علينا تحقيق هذه الإرادة ، وتوحيد الأمة المسلمة بناء على هذه الإرادة ، وخوض الحرب ونحن راغبون ومستعدون لدفع الثمن المطلوب ، وتقديم كل التضحيات المطلوبة ، مع الصبر على كل ما نلاقي كي نظفر بالنصر على الأعداء. والعنصر الثاني أن نسعى وأن نعمل بجد واجتهاد وعزيمة قوية وتواصل مستمر إعداداً وقتالاً حتى يتحقق النصر . والعنصر الثالث أن نتسلح بالإيمان أي أن نؤمن أننا على الحق ، وأن أعدائنا على الباطل ، وأن الله أمرنا بقتال أعدائنا ، ونتيجة القتال على صعيدنا النصر أو الشهادة ؛ أما أعداؤنا فهم كفار وإذا ما قتلناهم فنار جهنم مثواهم خالدين فيها .

وليعلم الجميع أن تحرير الأرض لن يكون إلا بتدمير دولة العدو الصهيوني الذي أقامها على أرض فلسطين ،أقامها على الباطل والظلم والعدوان والقتل والتشريد والنهب والسلب ، فما لا يتم الواجب إلا به فهو واجب ، فتحرير فلسطين كل فلسطين واجب شرعي مأمورون به من الله تعالى وهذا لن يكون ولن يتحقق إلا بتدمير دولة الكيان الصهيوني ، وهذه الحقيقة تُوَلِّد في نفوسنا وعياً إستراتيجياً لحقيقة وطبيعة الصراع ، وتزودنا بالصبر وألا نستعجل النتائج ، والعاقبة في النهاية للمتقين.

هذا وإن من الأمور التي تعتبر غاية في الأهمية ، والتي تعتبر من الأمور الإستراتيجية أن تحرير فلسطين كلَّها من أيدي العصابات الصهيونية أمانة كلّفنا الله شرعاً بأدائها ، وطالما أن تحرير فلسطين لن يتم إلا بتدمير دولة اليهود في فلسطين ، فكان من الأولى أن يكون الإعداد والقتال على مستوى هذه الأمانة العظيمة .

وعلى أولي الأمر أن يعلموا علم اليقين أن تحقيق ذلك الهدف السامي لن يتم إلا باتخاذ استراتيجية عسكرية هجومية أي أن تصل الحرب إلى أرض العدو ينطلق منها ويتمترس فيها ، وهذا الشرط تحقيقه يعتبر من لوازم النصر على العدو ؛ وذلك لقول الله تعالى :" قالَ رَجُلانِ مِنَ الَّذِينَ يَخافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبابَ فَإِذا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (23)" [5].

كما أنه من الضروري إسقاط كل الاتفاقيات السابقة مع الكيان الصهيوني ونبذها وإلغائها بصورة نهائية ، وان ننطلق من إستراتيجية إسلامية عسكرية وسياسية وأمنية صحيحة نبني عليها كل مستلزمات الصراع القادم ، مع تجهيز كل مقومات النصر ، ثم البدء بالعمل والثبات على الطريق والصبر على الآلام حتى يفتح الله علينا ، وما النصر إلا من عند الله العزيز الحكيم . يقول تعالى " وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ (7) لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ (8)" [6].

---

[1] سورة الروم الآية :47.

[2] سورة البقرة الآية : 249.

[3] سورة البقرة الآية : 38 –39.

[4] سورة الإسراء الآية : 19.

[5] سورة المائدة الآية : 23.

[6] سورة الأنفال الآيات : 7،8.

الخاتمة

بعد إلقاء الضوء على القضية الفلسطينية في الأمس ، والقضية الفلسطينية اليوم ، والقضية الفلسطينية في الغد ، يمكننا أن نستخلص التالي :

1. إن العلو والإفساد اليهودي لم يصلا بعد إلى المنتهى المقدر أن يصلا إليه ، ولا يزال في جعبة اليهود الكثير الكثير مما يفعلون ، وما يستخدمون من الوسائل لبناء حكمهم في دولة يهودية تحكم العالم من النيل إلى الفرات . أما من الجانب الآخر والذي يتمثل في الشعب الفلسطيني والعالم العربي والأمة الإسلامية فإننا نرى الانهيار المريع الذي انهار إليه كل هؤلاء ولا زالت عملية الانهيار المتسارع تشملهم جميعاً فهم في سقوط دائم ، ولم يصلوا بعد إلى نهاية هذا السقوط .

2. إن تحصيل النصر على الأعداء ليس بالأمر الهين ؛ فإن للنصر أسباب وشروط ومقدمات إذا تحققت تحقق النصر ، وإذا غابت لم يشرق شعاع واحد من النصر حتى ينتهي هذا الغياب ، والنصر ليس بيد البشر فهو يمنح للناس فضلاً من الله وكرامة من الله وبشارة من الله لمن استحق أن ينال كرامة الله وفضله ورضوانه " وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ "[1].

3. إن النصر لا يتنزل جزافاً من عند الله تعالى على الناس في الأرض ، فلا بد من جهد يبذله الناس لاستحقاق النصر ، وجوهر هذا الجهد البشري هو البدء أولاً بتغيير ما بالنفس حتى يغيروا ما بواقعهم من أزمات ومشاكل وفساد وإفساد وظلم واضطهاد ، وسنة الله تعالى ماضية ومضطردة لا تحابي أحداً ولا تظلم أحداً :" إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ "[2]، " وَقُلِ اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَرَسُولُهُ وَالْمُؤْمِنُونَ" [3]. وإن الركون إلى الدعوات المسكينة والضعيفة والتي لا تنبع من قلوب سليمة ، ولا قلوب خاشعة لا يجوز أن يركن إليها ، ولا يجوز الاعتقاد أن الله حتماً سيستجيب إليها ، وسنة الله تعالى ماضية :" وَإِذا سَأَلَكَ عِبادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذا دَعانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ "[4].

4. كيف يمكن أن نتوقع نصراً على الأعداء لشعوب وحكومات وحكام سقطوا في مستنقع الجاهلية ، ونسوا ربهم ونبذوا شريعة إلههم واتبعوا الأهواء والشهوات كفانا وهماً وكفانا تواكلاً وتقاعساً .

5. إننا نعيش في زمان وصف لنا رسول الله صلى الله عليه وسلم قبل أربعة عشر قرناً كيف حال أمة الإسلام بعده ، وها نحن نعيش واقعاً يصدّق كل التصديق ، ويقرر أحقية كلام رسول الله صلى الله عليه وسلم حيث يقول عليه الصلاة والسلام " يُوشِكُ الْأُمَمُ أَنْ تَدَاعَى عَلَيْكُمْ كَمَا تَدَاعَى الْأَكَلَةُ إِلَى قَصْعَتِهَا»، فَقَالَ قَائِلٌ: وَمِنْ قِلَّةٍ نَحْنُ يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ: «بَلْ أَنْتُمْ يَوْمَئِذٍ كَثِيرٌ، وَلَكِنَّكُمْ غُثَاءٌ كَغُثَاءِ السَّيْلِ، وَلَيَنْزَعَنَّ اللَّهُ مِنْ صُدُورِ عَدُوِّكُمُ الْمَهَابَةَ مِنْكُمْ، وَلَيَقْذِفَنَّ اللَّهُ فِي قُلُوبِكُمُ الْوَهْنَ»، فَقَالَ قَائِلٌ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا الْوَهْنُ؟ قَالَ: «حُبُّ الدُّنْيَا، وَكَرَاهِيَةُ الْمَوْتِ»[5]، فهاهي أمة الإسلام اليوم غثاء كغثاء السيل وقد نزع الله من صدور أعداءها المهابة منها ، وقذف في قلوب أبناءها من المؤمنين الوهن ، والذي فسره رسول الله صلى الله عليه وسلم بأنه حب الدنيا وكراهية الموت . فكيف لأمة تزعم أنها مسلمة وتلهث وراء شهوات الدنيا وأهوائها وتجبن عن قتال أعدائها ، فكيف لهذه الأمة أن تنتصر الآن أو في الغد ، إنها أحلام مجرد أحلام بل إنها أضغاث أحلام .

6. إن الذين يقررون الزمن الذي ستنهار فيه دولة اليهود ويحددون سنة الانهيار، منهم من يقول أن نهاية دولة إسرائيل ستكون عام 2022م وفريق آخر يقول إن نهاية دولة اليهود ستكون 2027م ، إن كل هذه الرؤى والأماني والأحلام والتنبؤات ليس لها سند حقيقي من كتاب وسنة رسول الله صلى الله عليه وسلم ، فهي مجرد استشفافات وتنبؤات بشرية مخلوطة ببعض من الأماني والأحلام ، فدمار دولة اليهود غيب لا يعلمه إلا الله سبحانه وتعالى ، ونهاية دولة إسرائيل لم يعط موعده لأحد من الناس ؛ بل إن رسول الله صلى الله عليه وسلم عندما سئل متى الساعة أجابه الله تعالى بقوله :" (يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسَاهَا (42) فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرَاهَا (43) إِلَى رَبِّكَ مُنْتَهَاهَا (44)"[6]، وطالما أن الإفساد الثاني والعلو الثاني لبني إسرائيل قد ذكر في القرآن الكريم كان من الممكن أن يحدد رسول الله صلى الله عليه وسلم موعد تحقيقه ولكن الله تعالى اختص بعلم موعد نهاية دولة اليهود ولم يعط موعد نهاية إسرائيل لأحد من الناس ، بل أنه ليس لأحد من المسلمين ادعى أن الله قد أخبره بموعد نهاية دولة اليهود ، وهذا يعني أن الصراع مع اليهود سيطول وأن التوقع لنهاية الصراع القريب محل نظر وتحقق .

---

[1] سورة الحج الآية : 40

[2] سورة الرعد الآية : 11.

[3] سورة التوبة الآية : 105.

[4] سورة البقرة الآية : 186.

[5] أخرجه أبو داود في (*السنن*)– تحقيق : محمد محيي الدين عبد الحميد– المكتبة العصرية، صيدا – بيروت– 111/4– حديث رقم :4297.

[6] سورة النازعات الآيات : 42–44 .

7.إن الكثير من علماء الإسلام يعتقد أن تحقيق النصر على اليهود سيكون من أحداث علامات الساعة ؛ وهذا أدى إلى ركونهم وعدم أخذهم بأسباب النصر على اليهود وإعداد العدة على قتالهم . والفهم الصحيح أن جولة الصراع مع اليهود ودولتهم وتحقيق النصر عليهم سابق لأحداث الساعة ، فلا تقوم الساعة إلا بعد انتصار المسلمين على اليهود وتدمير دولتهم كما جاء في قوله تعالى :" فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُوا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا (7)"[1] وهذا الحدث سابق زمنياً لأحداث الساعة ، هذا يعني أنه لابد من أن يقاتل المسلمون اليهود في زماننا ، وأن يتبعوا إستراتيجية عسكرية هجومية حيث يغيرون على معاقل اليهود في عقر دارهم ، وينقلوا الحرب إلى عمق دولة اليهود ويتم الإهلاك والتدمير من خلال عمليات عسكرية هجومية ، ولا دخل في هذا القتال للحجر والشجر الذي سينطق يا مسلم يا عبد الله

هذا يهودي تعال فاقتله فينطق الحجر والشجر ، يأتي هذا الإهلاك والتدمير في مرحلة زمنية لاحقة بعد تدمير دولة اليهود وإنهاء إفسادهم وعلوهم.

8.إذا اعتبرنا أن القضية الفلسطينية من الفتن الكبرى التى وصفها رسول الله صلى الله عليه وسلم كقطع الليل المظلم ، فالمخرج من هذه الفتنة ليس كما يتصور كل الناس ؛ إنما المخرج كما حدده رسول الله صلى الله عليه وسلم في حديثه الذي قال فيه :" عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ:" سَتَكُونُ فِتَنٌ كَقِطَعِ اللَّيْلِ الْمُظْلِمِ. قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَمَا الْمَخْرَجُ مِنْهَا؟ قَالَ: كِتَابُ اللَّهِ تَبَارَكَ وَتَعَالَى ،فِيهِ نَبَأُ مَنْ قَبْلَكُمْ ، وَخَبَرُ مَا بَعْدَكُمْ ، وَحُكْمُ مَا بَيْنَكُمْ ، هُوَ الْفَصْلُ لَيْسَ بِالْهَزْلِ ، مَنْ تَرَكَهُ مِنْ جَبَّارٍ قَصَمَهُ اللَّهُ ، وَمَنَ ابْتَغَى الْهُدَى فِي غيره أضله اللَّهُ ، هُوَ حَبْلُ اللَّهِ الْمَتِينُ، وَنُورُهُ الْمُبِينُ، وَالذِّكْرُ الْحَكِيمُ ،وَهُوَ الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ ، وَهُوَ الَّذِي لَا تَزِيغُ بِهِ الْأَهْوَاءُ ،وَلَا تَلْتَبِسُ بِهِ الْأَلْسِنَةُ، وَلَا تَتَشَعَّبُ مَعَهُ الْآرَاءُ، وَلَا يَشْبَعُ من الْعُلَمَاءُ، وَلَا يَمَلُّهُ الْأَتْقِيَاءُ ، وَلَا يَخْلَقُ عَلَى كَثْرَةِ الرَّدِّ ، وَلَا تَنْقَضِي عَجَائِبُهُ ، وَهُوَ الَّذِي لَمْ تَنْتَهِ الْجِنُّ إِذْ سَمِعَتْهُ أَنْ قَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا مَنْ عَلِمَ عِلْمَهُ سَبَقَ، وَمَنْ قَالَ بِهِ صَدَقَ ، وَمَنْ حَكَمَ بِهِ عَدَلَ، وَمَنْ عَمِلَ بِهِ أُجِرَ، وَمَنْ دَعَا إِلَيْهِ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ"[2]هذا يعني أن جميع الفتن الكبيرة والابتلاءات العظيمة والمشاكل الكبرى التي سيتعرض إليها المسلمون المخرج الوحيد لها القرآن الكريم ، فلا يجوز البحث عن المخارج للفتن والمشاكل والقضايا والأزمات التي تتعرض لها أمة الإسلام خارجاً عن القرآن الكريم، ففي القرآن الكريم حل لكل فتنة ولكل مشكلة ولكل أزمة ، وبما أن القرآن الكريم أقصي من الصراع مع اليهود منذ البدء ، وكانت النتائج فشل الفلسطينيون والعرب والمسلمون في صراعهم مع اليهود، فلابد إن أردنا النصر على اليهود في صراعنا معهم فطريق النصر هو الرجوع والأخذ بالقرآن وبالحل الذي يأمرنا به .

قائمة المصادر والمراجع

1. القرآن الكريم .
2. البخاري – (صحيح البخاري)– تحقيق: محمد زهير بن ناصر الناصر –1422هـ– ط1–دار طوق النجاة– 175/4–حديث رقم:3475.
3. أورخان محمد علي – 2008– (السلطان عبد الحميد الثاني حياته وأحداث عهده)– دار الوثائق–ص194–205 .
4. ابن هشام– (السيرة النبوية) – تحقيق مصطفى السقا وإبراهيم الأبياري وعبد الحفيظ الشلبي –1955م– ط 2– مطبعة مصطفى البابي الحلبي وأولاده – القاهرة – 2/ 240 5. أبو بصير– صالح مسعود– (1970م)–(جهاد شعب فلسطين خلال نصف قرن)– الطبعة الثالثة– دار الفتح للطباعة والنشر–بيروت– ص56–58.
6. .أبو داود–(سنن أبو داود) – تحقيق : محمد محيي الدين عبد الحميد– المكتبة العصرية، صيدا – بيروت– 111/4– حديث رقم :4297.
7. أحمد مرعشلي وعبد الهادي هاشم وأنيس صايغ –1984–(الموسوعة الفلسطينية) – الطبعة الأولى – الإصدار هيئة الموسوعة الفلسطينية –دمشق.
8 .الترمذي –سنن الترمذي– تحقيق : بشار عواد معروف – 1998م–الناشر: دار الغرب الإسلامي – بيروت–22/5– حديث رقم : 2906.
9. الطبري– محمد بن جرير – 2000م – (جامع البيان في تأويل القرآن) –تحقيق : أحمد شاكر– ط 1– مؤسسة الرسالة– 371/7.
10. الكيالي– عبد الوهاب –(1990)–(تاريخ فلسطين الحديث)–الطبعة العاشرة –المؤسسة العربية للدراسات والنشر–بيروت–ص29–30.
11. ربابعة– غازي إسماعيل –1983م– (الإستراتيجية الإسرائيلية للفترة من 1967–1980م)– ط1– مكتبة المنار–الأردن– ص 481–494.
12. شبكة فراس الإعلامية –(تحليل سياسي هكذا طرد فلسطينيو 48 من ديارهم)– بتاريخ 19/ 4 / 2017–.www.fpnp.net
13. عدوان–(أكرم محمد)–يونيو 2004م–(المشاريع والأفكار الصهيونية تجاه تسوية القضية الفلسطينية والصراع العربي الإسرائيلي1922–1973م)– مجلة الجامعة الإسلامية (سلسلة الدراسات الإنسانية) المجلد الثاني عشر –العدد الثاني –، ص291.
14. صالح – محسن محمد – 2012م– (القضية الفلسطينية وخلفياتها التاريخية)– طبعة مزيدة ومنقحة–مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات –بيروت – لبنان– ص63

[1] سورة الإسراء الآية :7.

[2] أخرجه الترمذي في السنن– تحقيق : بشار عواد معروف – 1998م–الناشر: دار الغرب الإسلامي – بيروت–22/5– حديث رقم : 2906.

15. كامل– عبد العزيز مصطفى–2008م– (العلمانيون وفلسطين ستون عاماً من الفشل وماذا بعد ؟)– سلسلة تصدر عن مجلة البيان –ص28.

16. محمد متولي الشعراوي–(مختصر تفسير الشعراوي)– دار التوفيقية للتراث– القاهرة – 2/ 333.

17. مسلم – (صحيح مسلم)– تحقيق : محمد فؤاد عبد الباقي –الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت–4/ 2295– حديث رقم: 2999.

18. مقال في النت –(لأحمد محمود أبو زيد)– بعنوان : النفوذ اليهودي في الأجهزة الإعلامية والمؤسسات الدولية – 4/ 11/ 2008م –www.alukah.net.

19. مقال في النت بعنوان: (التصنيع العسكري الإسرائيلي.. الواقع والآفاق)–بتاريخ 24 /2009/6 –www.souriaalghad.me

20. مناع– عادل –(1995)– (أعلام فلسطين في أواخر العهد العثماني (1800–1918)–مؤسسة الدراسات الفلسطينية–ط 2–بيروت–ص 146.

21. وكيبيديا الموسوعة الحرة–.ar.wikipedia.org)

22. مركز الكاشف للمتابعة والدراسات الإستراتيجية– (وثيقة كامبل السرية وتفتيت الوطن العربي)–أيلول 2011م– www.alkashif.org – ص1–13.

الأسرلة والاستيطان السياحي في القدس وانعكاساتها على الأمن الفلسطيني

ا / حبيبة رحايبي جامعة قسنطينة الجزائر

نسخة أولية ستعدل وفق شروط المؤتمر لاحقا

مقدمة:

منذ احتلال إسرائيل في منتصف عام 1967، تعرضت المدينة وأكنافها إلى عملية أسرلة وتهويد بغرض فرض وقائع على الأرض من شأنها أن تغيير جغرافيا الأرض والسكان الأصليين، وقد اعتمدت عملية الأسرلة على تطوير سياسات واستراتيجيات تخطيطية ذات أهداف مزدوجة.

من جهة؛ سعت هذه السياسات إلى إحلال واقع يسهل اندماج المستوطنين الإسرائيليين ضمن النسيج العمراني للقدس، وضمن معايير عالية من حيث جودة الحياة والرخاء الاقتصادي، ومن جهة أخرى، استخدمت السياسات نفسها إلى وضع عراقيل للحد من التطور الاجتماعي والاقتصادي للفرد الفلسطيني، مما أدى إلى خلق جيوب وتجمعات فلسطينية هشة مقارنة بالمستوطنات الإسرائيلية غير الشرعية والتي تستأثر بالدعم والمخصصات اللازمة.[1]

تأتي هذه الورقة البحثية للوقوف على بعض من الخطط والسياسات الإسرائيلية في استكمالها لمشروع تهويد المدينة، والذي تراه الورقة البحثية ساريا ضمن مفهوم أشمل للاستراتيجية الاستيطانية الإسرائلية في مدينة القدس، وذلك من خلال التركيز على مدلول "أسرلة القدس"، وذلك من خلال: التعليم وقطاع السياحة، كنموذجين معبرين وكاشفين عن الخطط والسياسات المنتهجة لتهويد المدينة من حيث الجغرافيا ومن حيث السكان أيضا، لتندثر بذلك ملامحها العربية الإسلامية، ويتحقق لدولة الاحتلال مشروع مدينة القدس الكبرى، الذي يحقق بدوره مشروعها في ضم شرقي القدس وغربها لتكون عاصمة دولة الكيان الإسرائيلي.

إلى أي مدى تتعكس أسرلة القدس (في قطاعات التعليم والصحة والسياحة) على أمن الفلسطنيين (المقدسيين)؟

ما مراد الورقة البحثية من أمن الفلسطينين عامة (والمقدسيين على وجه الخصوص),

أهمية البحث:

يكتسي البحث في موضوع "أسرلة القدس" ولاسيما من خلال القطاعات الحساسة المرتبطة بسكان المدينة من العرب (مسلمين ومسيحيين) أهمية بالغة تكشف بطريقة علمية مختلف المخططات والسياسات التي تنتهجها دولة الاحتلال متجاوزة في ذلك الشرعية الدولية من خلال سياستها الاستيطانية التي تلبسها ألوانا وأشكالا قد تكون مباشرة ملموسة وملاحظة من خلال التغيرات الحادثة على الأرض وفي الميدان والمقصود " بناء المستوطنات" أو من خلال نهج وأساليب غير مباشرة كما هو الحال في فكرة أسرلة التعليم والصحة والخدمات، أو عن طريق استغلال قطاع السياحة لصالحها .

المبحث الأول: المركز القانوني لمدينة القدس .

نجم عن نكبة 1948 أن أصبحت القدس قسمين، قدس غربية وقدس شرقية، هذا الجزء الذي أتمت إسرائيل احتلاله في السابع من حزيران 1967، وهو الجزء الواقع تحت الحكم الأردني، وتشكلت إدارة عسكرية إسرائيلية للمدينة، باشرت بعدد من الإجراءات التي تمخض عنها ضم هذا الجزء من المدينة (أي القدس الشرقية) إلى سلطتها وبالتالي توحيد شطري المدينة تحت حكمها وإعلانها عاصمة لدولتها.

يحاول هذا المبحث الوقوف تتبع المركز القانوني للقدس الشرقية قبل 1967 وما بعدها في ضوء الشرعية القانونية الدولية.

[1] . جلد إسحق، تهويد القدس: التخطيط والديموغرافيا، ضمن: مؤتمر القدس حاضر ومستقبل، عقد في حرم جامعة القدس بتنظيم من دائرة شؤون القدس بتاريخ 26 . 27 / 4 / 2010، ص31

المطلب الأول: المركز القانوني للقدس قبل سنة 1967م

مرّت القدس بمحطات تاريخية تجسّد مركزها القانوني في كل محطة، بداية بالانتداب البريطاني، إلى قرار التقسيم وصولا إلى قرار الضم.

أولا . القدس في عهد الانتداب البريطاني.

أتم البريطانيون احتلال جنوب فلسطين ووسطها في ديسمبر 1917م واحتلوا القدس في 1917/12/09م، وشكلت بريطانيا إدارة عسكرية في فلسطين.[1] وفي 1922/7/24م صدر قرار من عصبة الأمم يقضي بانتداب بريطانيا على فلسطين. وقد جاء النص عليه في ميثاق عصبة الأمم الموقع عليه في فرساي عام 1919م في المادة 22، وهي المادة الوحيدة في الميثاق التي تضمنت أحكام الانتداب، وقد قام بتحضير وثيقة الانتداب خبراء من الصهيونيين الانجليز والأمريكيين[2] ،وقد أصدر وزير خارجية ببريطانيا تصريحه المعروف بتصريح بلفور بتاريخ 1917م والذي تم تضمينه ضمن صك الانتداب[3] غير أن اللجنة الملكية البريطانية قضت بتقسيم فلسطين إلى دولة عربية والأخرى يهودية وتبقى الأماكن المقدسة تحت الانتداب البريطاني، إلا إذا رغبت في إنهاءه كل من عصبة الأمم والولايات المتحدة الأمريكية، وسجلت اللجنة بأن تقسيم فلسطين يخضع لشرط أساسي وهو المحافظة على قداسة مدينة القدس، وتأمين الوصول إليها لمن يشاء من كفاءة أنحاء العالم. كما جاء في مقدمة صك الانتداب[4] أن الدولة المنتدبة مسئولة عن تنفيذ وعد بلفور بأن ينشأ في فلسطين وطن قومي للشعب اليهودي مع حماية الحقوق المدنية والدينية للفلسطينيين وحقوق اليهود.[5]

بالرجوع إلى المادة 22من عهد العصبة نجدها صنفت الانتداب إلى الأنواع الآتية:

النوع الأول: انتداب(أ): وهو الانتداب الذي فرض على الأقاليم التي انسلخت من الدولة العثمانية وهو النوع الذي أخضعت له فلسطين.

النوع الثاني: الانتداب (ب): خضعت لهذا النوع من الانتداب مجموعة من الأقاليم في وسط إفريقيا بحجة أنها أقل تقدما بين الأقاليم من النوع الأول.

النوع الثالث (ج): طبق هذا النوع من الانتداب على أقاليم صغيرة المساحة، أو محدودة السكان، وانتهى هذا النوع من الانتداب مع نهاية الحرب العالمية الثانية[6].

لم يؤثر الانتداب البريطاني على القدس نظرا لمكانتها الدينية والتاريخية وما تحتويه من أماكن دينية مقدسة فقد نصت المادة 13 من صك الانتداب: « تتقلد الدولة المنتدبة كل التبعة المختصة بالأماكن المقدسة والمباني والمواقع الدينية وحرية العبادة مع المحافظة على مقتضيات الأمن العام والآداب، وتكون الدولة المنتدبة مسئولة أمام جمعية الأمم دون سواه ما يتعلق بذلك بشرط أن لا تحول نصوص هذه المادة دون اتفاق الدولة المنتدبة مع حكومة البلاد مع ما تراه هذه الدول لازما لتمثيل نصوص هذه المادة، ويشترط ألا يفسر شيء من هذا الانتداب تفسيرا يخول الدولة المنتدبة سلطة التعرض للأملاك الإسلامية، أو التدخل في إدارة الأماكن المقدسة الإسلامية ذات الامتيازات الدائمة.

لقد فرض الانتداب على فلسطين بما فيها مدينة القدس التي كانت مقر إدارة الانتداب ولكن دون أن تتمتع بوضع خاص وبقي ساريا حتى 14 أفريل 1948م وفي ذلك التاريخ انسحبت القوات المسلحة البريطانية،[7] فنقلت بريطانيا القضية إلى الجمعية العامة للأمم المتحدة[8] والتي قضت بتقسيم فلسطين مع إنشاء وحدة مستقلة لمنطقة القدس.[1]

---

[1] . عارف العارف، **المفصل في تاريخ القدس**، ط3،(بيروت: المؤسسة العربية للدراسات، 2005م)، ص 578

[2] . الجادر عادل حامد، **أثر قوانين الانتداب البريطاني في إقامة الوطن القومي لليهود فيفلسطين**،(جامعة بغداد: مركز الدراسات الفلسطينية، 1976م)، ص 57.

[3] . رياض حمودة ياسين والفاعوري أمجد ممدوح، **تاريخ القدس السياسي والحضاري**،ط1،(عمان: دار وائل للنشر2012م)، ص 95.

[4] . يشكل الانتداب حقيقة نظام دولي مؤقت يقصد به العمل على النهوض بالشعوب الذي يطبق عليه حتى يتولى زمام أموره ويحصل على استقلاله وهذا ما نصت عليه المادة 22 من ميثاق العصبة، غير أن الانتداب البريطاني جاء مخالفا لنصوص هذه المادة خاصة والميثاق عامة، بل كان الهدف منه هو تقرير مصير فلسطين صهيونيا، نظرا لتجاذب المصالح بين بريطانيا واليهود.

[5] . دروزة محمد عزة، **القضية الفلسطينية في مختلف مراحلها**،(بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1378هـ /1959م)، ص263.

[6] . الفتلاوي سهيل حسين، **الأمم المتحدة**،(عمان: دار الحامد للنشر، 2010م، ج1)، ص 31.

[7] بن طلال الحسن، **القدس دراسة قانونية**،(عمان: لونغمان لجنة النشر، 1980م)، ص 11.

[8] دروزة محمد عزت، **في سبيل قضية فلسطين والوحدة العربية**، (بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1972م)، ص 176.

المطلب الثاني: القدس بعد صدور قرار التقسيم وقيمته القانونية.

أولا . القدس بعد صدور قرار التقسيم.

بدأت القدس تحتل مركزا قانونيا خاصا بعد صدور قرار التقسيم 181 من الجمعية العامة للأمم المتحدة، وذلك بتاريخ 1947/11/29، حيث قضى القرار بتقسيم فلسطين إلى دولتين عربية ويهودية.

ونتيجة لإرهاصات حرب 1948 قسمت المدينة عن طريق تفعيل أحكام وضعية إلى شطرين: حيث بقي الشطر الشرقي تحت الإدارة الأردنية (1948 . 1967)، وانعزل الشطر الغربي عن عمقه التاريخي ليقع تحت سيطرة الاحتلال الإسرائيلي (1948 حتى الآن)، ويتم تفريغه السكان الفلسطينيين منه، هذا ويذكر أنه في سنة 1947 أصدرت الجمعية العامة للأمم المتحدة قرارها رقم 181 والذي دعا إلى تقسيم فلسطين إلى دولتين: واحدة يهودية وأخرى للعرب، على أن يتم تدويل القدس ومحيطها لتصبح ذات "كيان مستقل" تحت إشراف الأمم المتحدة.

كما تناول القرار في الجزء الثاني منه: الأماكن المقدسة، والمباني، والمواقع الدينية:

1 . لا يجوز الحرمان من الحقوق الدينية في الأماكن المقدسة والمباني أو المواقع الدينية، ولا يجوز الإضرار بها.

2 . يتم ضمان حرية الوصول إلى الأماكن المقدسة، وزيارتها، والتنقل بينها حسب الحقوق الموجودة "آنذاك" لسكان المدينة وللأجانب عنها، دون تمييز بسبب قومية، مع مراعاة متطلبات الأمن والنظام العام واللياقة .. وببساطة حرية العبادة يجب أن تكون مضمونة.

3 . يتم المحافظة على الأماكن المقدسة، والمباني أو المواقع الدينية، ولا يسمح بأي تصرف قد يؤدي إلى الإضرار بطبيعتها المقدسة بأي طريق، وإذا ظهر للحكومة أن مكانا مقدسا بالذات، أو مبنى أو موقعا دينيا يحتاج إصلاحا سريعا، فعلى الحكومة ان تستدعي الجالية، أو الجاليات المعنية، إذا لم تقم هذا الجهات بإجراء ما خلال مدة معقولة[2].

أما الجزء الثالث من القرار فهو متعلق بمدينة القدس:

أ . نظام خاص: تعتبر مدينة القدس كيانا مستقلا "Corpus Separatum " يحكمها نظام دولي خاص وتديرها الأمم المتحدة . Special international regime and shall be administerated by the United Nation.

ب . تشمل مدينة القدس : بلدية القدس آنذاك بالإضافة إلى القرى والمدن المحيطة بها، وحدودها الشرقية " أبو ديس" ، والجنوبية "بيت لحم"، والغربية "عين كريم"، والشمالية " شوفاط".

ج . نظام إدارة المدينة.

وافق على قرار الأمم المتحدة ثلاث وثلاثون دولة، وعارضه ثلاث عشرة دولة، وامتنعت عشر دول عن التصويت، وقبل الصهاينة القرار، لأنه يحقق مطالبهم، وإلا لما كانوا وافقوا عليه[3].

كان المجتمع الدولي كله واضحا من البداية في رفضه القاطع لاحتكار إسرائيل السيادة على مدينة القدس، ولم تشد عن هذا الموقف أية دولة، بما في ذلك الولايات المتحدة ذاتها التي اعتادت حماية إسرائيل كثيرا عن غضب المجتمع الدولي، بل إن الموقف الأمريكي كان متسقا مع ذاته، وبالغم من تراجعه في نواح أخرى من القضية الأشمل، إلا أنه بالنسبة لمدينة القدس على وجه الخصوص ظلت الولايات المتحدة ترفض الموقف الإسرائيلي تماما منذ لحظة البداية التي تصورتها إسرائيل لفرض الأمر الواقع على عالم عربي مهزوم[4]. صدر إعلام قيام دولة إسرائيل في الرابع عشر من شهر مايو 1948 م بمجرد إنهاء بريطانيا انتدابها على فلسطين فجأة ومن جانب واحد، وكان السند القانوني لقيام هذه الدولة هو قرار الأمم المتحدة المذكور[5].

بعد حرب 1948 استطاعت إسرائيل احتلال 78% من أراضي فلسطين التاريخية وتدمير 419 قرية فلسطينية ، وتهجير أهاليها الذين تجاوز عددهم 900.000 لاجئ فلسطيني[6].

---

(1) فودة عز الدين، **قضية القدس في محيط العلاقات الدولية** ،(بيروت: منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث، 1969م)، ص176.

2 . جمال عبد الهادي مسعود، وعبد الراضي أمين سليم، **قراءة في فكر رواد الاستراتيجية**، (مرجع سابق)، ج 7 ص 26 . 27

3 . المرجع نفسه، ج 7 ص 2

4 . محمود عوض، **اليوم السابع الحرب المستحيلة .. حرب الاستنزاف**، ط2، (القاهرة: دار المعارف، 2010)، ص 56.

5 . جمال عبد الهادي مسعود، وعبد الراضي أمين سليم، **قراءة في فكر رواد الاستراتيجية**،(مرجع سابق)،ج 7 ص 2

6. جاد إسحاق، تهويد القدس: **التخطيط والديموغرافيا**، **ملتقى القدس حاضر ومستقبل**،(منظمة التحرير الفلسطينية، دائرة شؤون الأقصى، بتاريخ: 26 . 27 / 4 / 2010)، ص 33 . 34 .

ثانيا . القيمة القانونية لقرار التقسيم.

تنص المادة (11) من ميثاق هيئة الأمم المتحدة على أن الجمعية العامة تختص بالنظر في المسائل العامة التي تعرض عليها والمبادئ العامة لحفظ السلم والأمن الدوليين' والنظر في المسائل الإدارية التي تخص الأمم المتحدة، ولا تملك الجمعية العامة لهيئة الأمم المتحدة حق إصدار القرارات بخصوص حماية السلم والأمن الدوليين، وإنما تصدر مجرد توصيات تفتقد للقوة الإلزامية، وإذا ما تطلب إجراء ما؛ لحماية السلم والأمن الدوليين فإن الجمعية العامة لا يحق لها النظر في القضية وإنما تحال إلى مجلس الأمن[1].

وبالرغم من أن القرار استقبل بالرفض العربي فكان يفتقد إلى القوة القانونية الذاتية للإلزام لمضمونه إلا أنه اكتسب قوة إلزامية اتجاه الطرفين[2].

إن الرفض العربي لقرار التقسيم إن كان لا يلغيه، فهو . أيضا . لا يشكل مخالفة لقواعد القانون الدولي لأنه مجرد توصية غير ملزمة، إذ أن القرار لم يصدر باتفاق الطرفين بل صدر بإرادة منفردة، وإذا كانت التصرفات الدولية بالإرادة المنفردة تخضع فيما يتعلق بشروط صحتها لكل ما تخضع له المعاهدات الدولية من قواعد، لذا لا مانع من أن يكتسب القوة القانونية الإلزامية تأسيسا على قبول أحد الأطراف بإرادته المنفردة[3]، وفي حرب 1948م تم الإعلان عن إنشاء دولة إسرائيل المستقلة ولم تكترث إسرائيل لقرار التقسيم واحتلت 84٪ من القدس أي القدس الغربية في حين احتفظ الأردنيون بالقدس الشرقية أي نسبة 11،5٪ من القدس[4]، وعليه بالرجوع إلى نص المادة 42 من لائحة الحرب البرية المرفقة باتفاقيه لاهاي لعام 1907م الخاصة بقوانين وأعراف الحرب التي نصت على أن : «تعتبر أرض الدولة محتلة حين تكون السلطة الفعلية لجيش العدو، ولا يشمل الاحتلال سوى الأراضي التي يمكن أن تمارس فيها هذه السلطة بعد قيامه» ، كما عرف فقهاء القانون الدولي الاحتلال بأنه: « قيام دولة بغزو إقليم دولة أخرى بقواتها المحاربة والاستيلاء عليه بالقوة ووضعه كليا أو جزئيا تحت سيطرتها الفعلية مؤقتا»[5].

وانطلاقا من النصوص القانونية التي عرفت الاحتلال وأقوال فقهاء القانون فيه نجد أن: الوضع القانوني للقدس سنة 1948م يعتبر احتلالا جزئيا، وذلك لما فعلته دولة الاحتلال اتجاه القدس الشرقية التي أصبحت تحت سيادته.

المطلب الثالث : المركز القانوني للقدس بعد 1967م

بعيد الاحتلال لأراضي الضفة الغربية والتي تشكل القدس جزءا منها وبالتحديد في الثامن والعشرين حزيران1967 وفي إجراء باطل وغير شرعي، أول أصدرت إسرائيل أمرا إداريا يقضي بضم القدس الشرقية (حوالي سبع كيلومترات مربعة)، وعشرات الكيلومترات الأخرى إلى الجزء الغربي من المدينة، والتي كانت مساحتها حوالي (28 كيلو مترا مربعا)، تلاه حل مجلس الأمانة الفلسطيني، وتزوي الهوية الإسرائيلية على سكان القدس الشرقية، وألغت القوانين الأردنية وأغلقت المحاكم الشرعية والبنوك العربية، وفرضت مناهج التعليم الإسرائيلية، وغيرها لإقصاء أي دور للسلطة العربية وإخضاع الأرض والسكان لكافة أشكال السلطة الإسرائيلية[6]، فقد قامت إسرائيل عند احتلالها للقدس الشرقية بإصدار ثلاث مشاريع قوانين من بينها:

. قانون بتعديل أنظمة السلطة والقضاء.

. قانون بتعديل قانون البلديات.

وقانون المحافظة على الأماكن المقدسة[7].

ولم تكتفي الحكومة الإسرائيلية بالإجراءات السابقة، بل إنها اتخذت خطوة حاسمة نحو إزالة أي شك لدى العالم بنيتها في ضم القدس الشرقية وذلك بإصدار نص دستوري أسمته قانون أساس القدس عاصمة إسرائيل 1980م والذي نص في مادته الأولى على: « أن القدس

---

[1] . فتلاوي سهيل حسين، **التنظيم الدولي**،ط1،(عمان: دار الثقافة للنشر، 2009م)، ص 189.

[2] . خليل سامي علي المهدي، **النظرية العامة للتدوين في القانون الدولي المعاصر . دراسة حول محاولات تدويل القدس** . ط1(الإسكندرية: دار النهضة للنشر،1417هـ . 1996م)، ص 556.

[3] . المرجع نفسه، ص557

[4] . صبور محمد صادق، **الصراع في الشرق الأوسط والعالم العربي**، ط1(القاهرة: دار الآمين، 1427هـ / 2006م)، ص133

[5] خلف رمضان محمد بلال الجبوري، **السيادة في ظل الاحتلال**، **مجلة الدراسات الاقليمية**، (مركز الدراسات الإقليمية،السنة3، العدد 06،2006 م)، ص 9

[6] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2015، ص20

[7] . حلبي أسامة، **الوضع القانوني لمدينة القدس ومواطنيها العرب**، (بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسفية، 1997م)، ص7

الكاملة والموحدة عاصمة إسرائيل» وردا على هذا القرار أصدر مجلس الأمن قراره رقم 478 الذي اعتبر أن الإجراء الإسرائيلي؛ إجراءا باطلا ومخالفا للقانون الدولي، ويلاحظ أن كلا من الجمعية العامة ومجلس الأمن قد درج في جميع القرارات الصادرة منهما واعتبر وجود إسرائيل في القدس مجرد وجود لدولة محتلة في أرض محتلة يتعين عليها الانسحاب منها[1]

لقد صدرت العديد من القرارات الدولية عن الأمم المتحدة ومجلس الأمن الدولي برفض ضم الكيان الإسرائيلي لشرقي القدس، ورفض أية إجراءات مادية أو إدارية أو قانونية تغير من واقع القدس واعتبار ذلك لاغيا، واعتبرت هذه القرارات الكيان الإسرائيلي قوة احتلال يجب أن تخرج من القدس (ومن الضفة الغربية وقطاع غزة ككل)، وقد صدر أول هذه القرارات في 1967/7/4 عن الجمعية العامة للأمم تحت رقم 2253 [2] .

ظلت القرارات تتوالى إلى أن ضم الكيان الإسرائيلي القدس رسميا إليه، فاتخذت الجمعية العامة للأمم المتحدة قرار ES 712 في 1980/7/29 بغالبية 112 صوتا مقابل 7 أصوات وامتناع 24 عضوا عن التصويت يدعو"إسرائيل" إلى الانسحاب الكامل ودون شروط من جميع الأراضي بغالبية 14 صوتا ضد لا شيء وامتناع الولايات المتحدة عن التصويت قرارا بإعلان بطلان الإجراءات التي اتخذها الكيان الإسرائيلي لتغيير وضع القدس، مؤكدا ضرورة إنهاء الاحتلال الإسرائيلي[3].

بطلان ضم القدس في ضوء أحكام القانون الدولي:

يستند بطلان ضم القدس الشرقية إلى كيان دولة الاحتلال إلى جملة من النقاط تؤسسها مبادئ في القانون الدولي وقرارات صادرة عن بعض أجهزة الأمم المتحدة (قرارات مجلس الأمن بهذا الخصوص).

. مبدأ حظر ضم الإقليم في القانون الدولي:

يعتبر ضم الإقليم المحتل حالة الحرب عملا غير مشروعا منافيا لأحكام القانون الدولي، كما يعتبر مبدأ حظر الضم واحد من أهم مبادئ قانون الاحتلال الحربي، نشأ وتطور وتكرّس في كنف الفقه والعرف الدوليين، ويقوم مبدأ حظر الضم على أساس أن الاحتلال الحربي هو حالة فعلية مؤقتة وترتب عليه نقل السيادة على الإقليم المحتل لا اكتسابها للمحتل ولا يحق له إجراء أي تغييرات في وضعية الإقليم كما لا يجب على المحتل أن يعامل الإقليم كجزء من أقاليمها أو أن يعتبر السكان من رعاياه القانونيين[4]

علاوة على ما يشكل إجراء الضم من مخالفة لأحكام القانون الدولي المعاصر ولقرارات الأمم المتحدة التي أقرت هذا المبدأ بشكل عام التي أكدت عدم مشروعية إجراءات الضم التي قامت بها إسرائيل في القدس فإن هذا الإجراء أيضا يتنافى مع مبدأ أخر من المبادئ التي أصبحت مستقرة في ظل القانون الدولي المعاصر ألا وهو مبدأ حق تقرير المصير الذي نص عليه ميثاق الأمم المتحدة،[5]، وانتهاك هذا الحق يشكل إخلالا بالتزام قانوني ومن صور هذا الانتهاك قيام الدولة المحتلة بضم الإقليم المحتل أو أي جزء منه ولذلك فإن إجراءات الضم والتغييرات الإقليمية التي لجأت إليها السلطات الإسرائيلية في القدس والأراضي العربية المحتلة تعتبر باطلة لتعارضها مع مبدأ حق تقرير المصير، وقد أنكر مجلس الأمن هذه الإجراءات في قراره رقم 242 في سنة 1967م[6].

---

[1] . لدويك موسى القدسي، **القدس والقانون الدولي**،ط2 (القدس: جامعة القدس،2002م،)، ص 20

[2] . نص القرار: « إن الجمعية العامة، إذ تشعر بقلق شديد من أجل الموقف السائد نتيجة للإجراءات التي اتخذتها "إسرائيل" لتغيير وضع القدس؛

أ . تعتبر هذه الإجراءات أن هذه الإجراءات غير شرعية؛

ب . تدعو "إسرائيل" إلى إلغاء الإجراءات التي اتخذتها والامتناع عن اتخاذ أي عمل من شأنه تغيير وضع القدس؛

ج . تطالب الجمعية العامة من السكرتير العام تقديم تقرير إليها وإلى مجلس الأمن حول تنفيذ هذا القرار في موعد لا يتجاوز أسبوعا واحدا من تاريخ القرار» . 4 تموز/ يوليو 1967.

[3] . محسن صالح، **القدس والمقدسات تحت الاحتلال الإسرائيلي**، (بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 1432 / 2011)، ص 11 .

[4] . كامل شحاتة مصطفى، **الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصر**،(الجزائر: الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، 1981م)، ص 131.

[5] . تنظر المادة (1) والمادة (55) من الميثاق

[6] . النابلسي تيسير، **الاحتلال الإسرائيل في الأراضي العربية – دراسة لواقع الاحتلال الإسرائيلي فضوء القانون الدولي العام .** (بيروت: مركز الأبحاث في منطقة التحرير الفلسطينية،1975م)، ص 227

. قرار مجلس الأمن 242 وضم القدس.

يعتبر قرار مجلس الأمن 242 من أهم القرارات التي تحظر ضم الأقاليم وصدر هذا القرار بتاريخ 22 نوفمبر 1967م، والذي يشير في مقدمته على عدم جواز الاعتراف في اكتساب الأقاليم بالحرب وضرورة العمل من أجل سلام عادل ودائم وقد تضمن القرار التزامات تقضي بانسحاب إسرائيل من الأقاليم التي احتلتها في نزاع 1967م وإنهاء سائر دعوى الحرب والاعتراف بالسيادة الإقليمية ووحدتها، [1] ومع أن هذا القرار لم يذكر مدينة القدس بالاسم إلا أن الأطراف العربية التي قبلت بالقرار رأت أن هذا القرار يتطرق إلى مدينة القدس بشكل ضمني فهو ينص في ديباجته على عدم جواز الاستيلاء على أراضي الغير بالقوة وهذا يشمل الشطر الشرقي من القدس بالانسحاب الذي دعا إليه القرار، وهناك من يرى بأن القرار لم يذكر القدس ولم يضع قضيتها في عين الاعتبار وان الإجراءات الإسرائيلية غير باطلة ويسقط عنها الصفة الجرمية ويدفعون بالقول بأن القرار ليس توصية لا تملك صفة وطبيعة الإلزام[2] ، إلا أن القرار قد يكون ملزما باعتباره يستند في معظم بنوده إلى الميثاق وفي الجزء الأخر أعراف دولية مستقرة، فالقرار كل لا يتجزأ أو لا يعقل أن تكون أجزاؤه ذات طبيعة مختلفة فالطبيعة القانونية للقرار لا يجوز تجزئتها، وبالتالي فإن قرار مجلس الأمن لا يسمح للمعتدي بجني ثمار عدوانه لذلك كان نص القرار واضحا بانسحاب إسرائيل من الأراضي العربية المحتلة مقابل تحقيق السلام العادل والدائم[3].

ونتيجة لضم القدس لكيان دولة الاحتلال وإعلانها عاصمة أبدية لدولتها، تصبح القدس الشرقية محتلة احتلالا كليا من قبل إسرائيل، الذي انتهج استراتيجية خاصة مع المدينة المقدسة عملا على تهويدها ومطمس هويتها من خلال مشاريع الاستيطان بأشكاله المتعددة والمتنوعة، ابتداء بجغرافيا المكان للتحول إلى سكان القدس والعمل على أسرلتهم ضمن مخطط يعمل على استئصال كل ماله انتماء عربي إسلامي داخل المدينة، وهو ما يبينه الجزء التالي من هذا المقال.

المطلب الرابع : موقف القانون الدولي من الاستيطان في القدس .

تتعارض إقامة المستوطنات ونقل سكان دولة الاحتلال إلى الإقليم المحتل مع المبادئ والاتفاقيات الدولية، ومنها كما سبقت الإشارة إليه "لوائح لاهاي لعام 1907" و"اتفاقيات جنيف 1949"، وميثاق هيئة الأمم المتحدة، فضلا عن الشرعة الدولية ممثلة في الإعلان العالمي والعهدين الدوليين، وكذا تعارضها مع القرارات الصادرة عن هيئة الأمم المتحدة سواء قرارات الجمعية العامة أو مجلس الأمن الصادرة بخصوص عدم شرعية الاستيطان في الأرض المحتلة.

يضاف إلى ذلك أن نظام روما الأساسي، وهو المعاهدة المنشئة للمحكمة الجنائية الدولية على ولاية المحكمة على جرائم الحرب، بما فيها نقل جزء من السكان المدنيين لدولة الاحتلال إلى أرض محتلة، والنقل القسري لسكان الأرض المحتلة، وتختص المحكمة الجنائية الدولية بالجرائم المرتكبة على تراب دولة فلسطين أو انطلاقا منه الدولة التي هي الآن عضو في المحكمة بدءا من 13 يونيو/ حزيران 2014 وهو التاريخ الذي حددته فلسطين في الإعلان المصاحب لانضمامها[4].

كما أن مصادرة إسرائيل للأراضي والمياه والموارد الطبيعية لصالح المستوطنات وسكان إسرائيل تشكل انتهاكا للائحة لاهاي 1907، التي تحظر على دولة الاحتلال مصادرة موارد الأرض المحتلة لمصلحتها الخاصة. يضاف إلى هذا أن مشروع إسرائيل الاستيطاني ينتهك القانون الدولي لحقوق الإنسان، وبوجه خاص سياسات إسرائيل التمييزية تجاه الفلسطينيين التي تكاد تحكم جميع جوانب الحياة في المساحة الخاضعة لسلطة إسرائيل الحصرية في الضفة الغربية، والمعروفة بالمنطقة (ج)، والتي تعمل على تهجير الفلسطينيين بالقوة بينما تشجع نمو المستوطنات اليهودية[5]

ومن القرارات الحديثة بهذا الخصوص، قرار 2334 لعام 2016، والذي اعتبر أن: إنشاء إسرائيل للمستوطنات في الأرض الفلسطينية المحتلة منذ عام 1967 بما فيها القدس الشرقية ليس له أي شرعية قانونية ويشكل انتهاكا صارخا بموجب القانون الدولي.

سرحان عبد العزيز محمد، **الدولة الفلسطينية**،(القاهرة: دار النهضة العربية، 1989م)، ص 50.

[2] . العناني جاسر علي، **القدس بين مشاريع الحلول السياسية والقانون الدولي**، ط1،(عمان: دار اليازوري العلمية، 2002م)، ص 140.

[3] . قادري عبد العزيز، **قرار مجلس الأمن 242 كأداة لتسوية القضية الفلسطينية**، رسالة ماجستير في القانون الدولي والعلاقات الدولية،(الجزائر، جامعة الجزائر، معهد الحقوق والعلوم الإدارية،1989م)، ص 50.

[4] . هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، يناير / كانون الثاني 2016)، ص1

[5] .. هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، يناير / كانون الثاني 2016)، ص1

المبحث الثاني: القدس في الاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية .

تبقى مسألة مخططات تهويد القدس بمنزلة الحلقة المركزية في الاستراتيجية الصهيونية للمدينة المقدسة، فالتهويد هو الشرط الأكثر حسما في معركة تهدف إلى: أولا . الإلغاء الكلي لمجتمع مقدسي عربي . إسلامي متواصل في مكوناته التاريخية لأكثر من أربعة عشرة قرنا، ثانيا . صناعة البديل الصهيوني الوافد من مجتمعات غربية أوروبية وأمريكية على وجه الخصوص، ومدفوعا بنزعة كولونيالية للتوسع والسيطرة، لتغيير البنية الديمغرافية والاجتماعية الفلسطينية في المدينة المقدسة، وسلخها عن محيطها وبنيتها ذات الخصوصية العربية . الإسلامية، والسعي لتذويبها في مجتمع يهودي وافد، والعمل الحثيث لطمس المعالم الأثرية والحضارية ونهب الآثار والمباني التاريخية والأرض، تحت غطاء الحفريات الأثرية والتي هي جزء لا يتجزأ من حملة سياسية واسعة.[1]

المطلب الأول: مدلول الاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية ومرتكزاتها

أولا . مدلول الإستراتيجية الإستيطانية الإسرائيلية: بناء على السياسات الاستيطانية التي انتهجتها إسرائيل في مراحل الإستيطان المختلفة في فلسطين، يكون المقصود بالإستراتيجية الاستيطانية في القدس: « مجموع القرارات والخطوات والإجراءات التي تتخذها دولة إسرائيل ضد السكان الفلسطينيين في مدينة القدس الشرقية بهدف طردهم وعزلهم أو حتى إبادتهم ليحل محلهم سكان يهود جدد، وبالتالي ربط القدس الشرقية بالغربية ديموغرافيا حتى تكون عاصمة موجدة لدولة إسرائيل بحكم الواقع المعطى، وهذا ما يمكن أن نسميه بالسياسة الاستيطانية الإحلالية »[2].

وفي جميع مراحل الاستيطان، سواء المراحل السابقة على إنشاء إسرائيل، وحتى بعد إقامتها عام 1948، وحتى يومنا هذا، قامت الإستراتيجية الإسرائيلية على الربط بشكل وثيق بين الديموغرافيا والهجرة والطبوغرافيا، فالسعي لتجميع يهود المنفى ليست نزعة طارئة، بل هي سياسة قديمة راسخة. يقول "برن غريون" علينا أن نتخذ من العمليات العسكرية أساسا للاستيطان، وواقعا يجبر الجميع على الرضوخ له والانحناء أمامه، ويرى دايان بأن الاستيطان هو إحدى الوسائل الرئيسية في النضال السياسي من أجل تخطيط حدود آمنة وخلق حقائق ديموغرافية وجغرافية جديدة وعلاقات اجتماعية وسياسية مختلفة، ولا أمل في الانتصار في الصراع السياسي حول الأرض دون إيجاد واقع استيطاني مخطط ومسلح، فالاستيطان كفيل بطمس المعالم الحضارية العربية عبر هدم القرى العربية وإقامة المستعمرات عليها[3].

ثانيا . **مرتكزات الاستراتيجية الاستيطانية لدولة الاحتلال الإسرائيلي,**

يقوم الاستيطان الإسرائيلي على فلسفتين أساسيتين هما:

1 . **طرد السكان الفلسطينيين من أرضهم**، وذلك باستخدام كافة الوسائل، كالقتل والتهجير والتدمير، وهذه الفلسفة في الفكر الصهيوني كانت واضحة من خلال الممارسات التي قامت بها عصابات الهاغاناه على الأرض عام 1948 .

2 . **الاستيلاء على الأرض الفلسطينية**، تحت حجج دينية وتاريخية، وذلك بهدف تطبيق نظرية الإحلال الصهيونية في الأرض الفلسطينية، والقائمة على فرض سياسة الأمر الواقع من خلال الاستيطان وإقامة كيان يهودي في المنطقة العربية منطلقا من فلسطين[4].

يعني الاستيطان الإسرائيلي . حسب "يشعبا هوبن فورت" .: « اتخاذ بلد ما وطنا يسعى إلى القضاء على وطن الغير، ودخول عنصر أجنبي جديد بهدف الاستيلاء على جزء من الأرض أو كلها»[5]

تقوم الإستراتيجية الإسرائيلية الاستيطانية على السيطرة على الأراضي الفلسطينية قصدية للهجرة والاستيطان، بهدف تغيير التركيبة الإثنية للبلاد، فقد عمدت الدول الاستعمارية الاستيطانية تاريخيا إلى التشجيع على هجرة الأوروبيين للقارات الأخرى واعتبرت استغلالها

---

[1] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص9

[2] . رياض علي العيلة، وأيمن عبد العزيز شاهين، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس ووضعيتها القانونية**، **مجلة جامعة الأزهر ،** (غزة، سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد 12، العدد الأول،2010)، ص 911

[3] . عايش أحمد يوسف قاسم ، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي** ، (مرجع سابق)، ص 93

[4] . بلال محمد صالح إبراهيم، **الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية وأثره على التنمية السياسية**، رسالة ماجستير في التخطيط والتنمية، إشراف الدكتور: رائد نعيمات، (نابلس (فلسطين): كلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية، 2010)، ص 31

[5] . رياض شاهين العيلة، وعبد العزيز أيمن، **الاستيطان اليهودي وتأثيره السياسي والأمني على مدينة القدس** ، شبكة مؤسسة القدس الدولية على الموقع : http://www.alquds-online.org/index.php?s=17&ss=17&id=658 بتاريخ: 2017/7/12

لأراضي السكان الأصليين والعمالة والموارد الطبيعية فيها عملا شرعيا. كذلك هاجرت جماعات استيطانية أخرى، غير أوروبية بدرجة رئيسة، هجرة داخلية واستوطنت ثانية بهدف تغيير الميزان الديموغرافي في مناطق معينة.

ففي جميع أنماط المجتمعات الاستيطانية، يتبلور ما يعرف بثقافة التخوم، التي تمجد الاستيطان والتوسع فيها، وتعلي من شأن سيطرة الجماعات المهيمنة على المناطق المجاورة[1].

إن الاستيطان الصهيوني عبارة عن مشروع عسكري بالدرجة الأولى[2]، والطبيعة العسكرية للاستيطان هي رد فعل للرفض العربي، ولكنها في الوقت نفسه، جزء لا يتجزأ من المخطط الصهيوني الاستراتيجي الذي يهدف إلى تأسيس تجمع استيطاني له هويته وحدوده الحضارية والاقتصادية والاجتماعية التي تفصله عما حوله، والاستيلاء على الأرض العربية، ويهدف كذلك إلى تقسيم العالم العربي عن طريق عملية الاستيلاء هذه.

يبرز تكامل البعد الاستيطاني والبعد العسكري في المستوطنات بأن الواحد منهما يخدم الآخر، فالاستعمار الاستيطاني يخدم العمل العسكري فيما يلي:

1 . تشارك المستوطنات في عملية البناء العسكري الدفاعي، وخصوصا فيما يتعلق بتأمين الحدود الخارجية والمناطق الداخلية الحيوية

2 . تشكل المستوطنات قواعد للقوات المسلحة ومراكز لوثوبها خارج أراضي إسرائيل لتحقيق المزيد من التوسع الإقليمي.

3 . المستوطنات في واقع الأمر مستودع للقوى البشرية المدربة عسكريا واللازمة للقوات المسلحة.

4 . بعد ضم المناطق الجديدة تقوم المستوطنات بملء الفراغ وخلق الوجود المادي السكاني لها، وإذا كانت المستوطنات تخدم الإستراتيجية العسكرية الصهيونية، فالعكس أيضا صحيح، فالمؤسسة العسكرية تخدم المستوطنات، من حيث:

أ . تقوم القوة العسكرية الصهيونية بتوفير الأراضي والمشاركة في الدفاع عنها، وبالتالي تهيئة الظروف المناسبة لازدهار الاستعمار الاستيطاني.

ب . تقوم المؤسسة العسكرية بتخليق الزارع الجندي اللازم لإقامة المستعمرات الدفاعية الحصينة وتامين الحدود.

فهذا المشروع مشروع لا يمكن تنفيذه إلا بالعنف، ومن هنا تأتي طبيعته العسكرية[3].

المطلب الثالث: مركزية القدس في الاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية.

تعد الأطماع الصهيونية بالقدس جزءا من المخططات الصهيونية العامة التي جرى تنفيذها في فلسطين على مراحل منذ نهاية القرن التاسع عشر، إلا أن الأطماع بالقدس تتميز بطابع خاص تظهر لكل من يتتبع تصريحات الزعماء السياسيين للصهيونية، وضمن أقوال "هرتزل" في المؤتمر الصهيوني الأول عام 1897، حيث يقول: « إذا حصلنا يوما على القدس وكنت لا أزال حيا وقادرا على القيام بأي شيء فسوف أزيل كل شيء ليس مقدسا لدى اليهود فيها، وسوف أدمر الآثار التي مرت عليها القرون ». قال "بن غوريون": «.. لا معنى لفلسطين دون القدس ولا معنى للقدس من دون الهيكل »[4].

وظفت إسرائيل كل طاقاتها وإمكانياتها الداخلية والخارجية لإنجاز إستراتجيتها الهادفة إلى تهويد القدس بكاملها، والسيطرة على المكان في شرقي القدس على وجه الخصوص، وعزلها جغرافيا عن باقي الأراضي الفلسطينية في الضفة الغربية، وقد أخذ الصراع على المكان أشكالا مختلفة، حيث وضعت اللبنة الأولى لإرساء قواعد تهويد شرقي القدس بعد احتلال المدينة في يونيو 1967 م[5]، فالقدس تعتبر مركز جذب للمهاجرين اليهود، وقد ساعد ذلك الاقتطاعات السنوية الكثيرة من الموازنة الإسرائيلية لتنفيذ مزيد من المخططات الاستيطانية لتهويد المدينة، حيث بات يسكن في شقي المدينة الشرقي المحتل عام 1967 والغربي المحتل 1947 حوالي (11%) من إجمالي مجموع اليهود في إسرائيل

---

[1] . عايش أحمد يوسف قاسم، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي 2000 . 2020**، ماجستير في العلوم السياسية، إشراف: الدكتور رياض علي العيلة، (غزة: جامعة الأزهر، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، 2012/1434)، ص 93

[2] . عبد الوهاب المسير، **موسوعة اليهود واليهودية، (مرجع سابق)**، ج 2 ص 290

[3] . المرجع نفسه، ج 2 ص 290 .

[4] . عجاج نويهض، **كتاب بروتوكولات حكماء بني صهيون**، (عمان: دار الجيل، 1984)، ج 2 ص 76

[5] . أسعد سعيد دحلان، الصراع **الإسرائيلي . الفلسطيني على المكان في مدينة القدس: دراسة جيوبوليتيكية**، **مجلة الجامعة الإسلامية للبحوث الإنسانية**، (المجلد الحادي والعشرون، العدد الثاني ، يونيو 2013)، ص 321

والأراضي العربية المحتلة في بداية 2009، وفي هذا السياق يذكر أن مجموع اليهود في فلسطين المحتلة قد وصل إلى (5,6) ملايين يهودي[1].

أولا . القدس ومفاهيم العمق الإستراتيجي لدولة الاحتلال (إسرائيل).

يحتدم الصراع الفلسطيني . الإسرائيلي حول القدس، ومطالبة كل منهما اتخاذ القدس عاصمة لدولته، وترجع أهمية اختيار مكان ما عاصمة للدولة إلى جملة معطيات يحددها علماء الجغرافيا السياسية، إذ يخضع اختيار عاصمة للدولة إلى كون هذا الاختيار يعكس غالبا التفكير السياسي وراء عمل الدولة، لأن وظيفة العاصمة تأمين العمل القومي بسهولة ويسر. في الدولة ذات المساحة المتمركزة نجد العاصمة غالبا تحتل مركزا وسطا مثل موسكو، وفي دولة ساحلية نجد العاصمة تحتل مكانا مركزيا سهل الاتصال بالبحر، مثل: ليشبونة، روما ، أثينا .. والموقع الغريب يمكن أن يفسر بتحيز الإقليم الذي كون بذور الدولة (حالة إسرائيل الكبرى وعاصمتها القدس)، وحينما تمتد مساحة الدولة فوق مساحات مختلفة من المناخ والاقتصاد، فإن الحكومة تختار العاصمة في أحسن الأقاليم[2].

تؤثر مجموعة من العوامل الأخرى في اختيار العاصمة، فالفكر السياسي كان وراء صنع بيكين وانعكس في الخطة المنتظمة للمدينة وارتفاع أسوارها القديمة ، وتقدم العواصم الموانئ نموذجا آخر عكس الوقع المركزي، الذي يوضح أهمية الملاحة في اقتصاديات الدول، مثل لندن، لشبونة، أوسلو .. ، كما أن موقع العاصمة قد يتغير بتغير الظروف السياسية والاقتصادية، فالمغرب كانت عاصمتها مراكش، ثم فاس، فالرباط حاليا، كما يؤدي نمو المساحة أو تقلصها إلى تغيير العاصمة، وفي كثير من الأحيان يكون نقل العاصمة راجع لأسباب اقتصادية أكثر منها سياسية، فنمو الاهتمامات البحرية في اليابان أدى إلى انتقال العاصمة من "كاماكورا"، إلى كيوت، ثم إلى طوكيو عام 1868 م، وتحاول الدول اليوم أن تجعل عواصمها مزدوجة،[3] (إحداهما سياسية والأخرى اقتصادية)، أو تبحث عن مواقع جديدة.

تجتهد الدول في اختيار عواصمها، لأنها تجد في عاصمة الدولة تعبير عن توحيد جهودها للتوحيد، وكذلك في مد خطوط للمواصلات وتثبيت حدود لها والدفاع عنها.

إن القدس وعبر تاريخها، لم تكن مدينة كبيرة، حيث إن موقعها الجبلي غير ملائم لتكون حاضرة أو عاصمة، ويقيد قدرتها لتكون كذلك، وبالرغم من ذلك، فهي موضع إجماع اليهود في أنها العاصمة الأبدية لدولتهم، لذلك تمتعت بأولوية التطوير على مدى سنوات طويلة (مشروع القدس الكبرى)[4]، لجعلها عاصمة كبيرة بالرغم من أن مناطقها ومحيطها الجبلي يجعل حركة السير صعبة فيها، وأراضيها الزراعية محدودة جدا، وهي بعيدة إلى حد ما عن النشاط الاقتصادي الأساسي لإسرائيل، والذي يقع في السهل الساحلي[5].

إن اختيار القدس كنواة للاستيطان، ومن ثم عاصمة للدولة الإسرائيلية يرجع إلى أسباب إيديولوجية بالدرجة الأولى، وإلى أسباب سياسية وأمنية ، تتعلق بالطبيعة الإستراتيجية للضفة الغربية وللقدس، فالقدس وعلى اعتبار أنها مساحة جغرافية بمواصفات طبيعية معينة، استيطانها واحتلالها يزيد من مساحة إسرائيل، ويخدم فكرة العمق الاستراتيجي لديها.

إن اختيار إسرائيل للقدس عاصمة لإسرائيل الكبرى (عند تحققها)، يقوم على بعض الأفكار السابقة، وذلك كأن تكون العاصمة نواة بناء الدولة، وهذه الخلفية نجدها في اختيار إسرائيل للقدس عاصمة لدولتهم استنادا لأسطورة أرض الميعاد وشعب الله المختار[6].

ثانيا . مشروع القدس الكبرى والتحول من تهويد الجغرافيا (المكان) إلى تهويد السكان (المقدسيون) .

ومن أجل خلق حالة التواصل والعمق الجغرافي في المدن الأخرى في إسرائيل، تم توسيع ما يسمى "بلدية القدس" من أراضي الضفة الغربية بحوالي ضعفي ما كانت عليه قبل حزيران 1967، وذلك على قاعدة الأكثر مساحة من الأرض والأقل عددا من السكان إلى جانب

---

[1] . نبيل السهلي، **القدس ومركزية الاستيطان الإسرائيلي**، في الموقع:
http://www.aljazeera.net/opinions/pages/8b9516b1-d5fd-4cd7-8317-893ff9b2a755 بتاريخ: 2017/7/13 الساعة 20, 20 دقيقة.

[2] . عدنان صافي، **الجغرافيا السياسية بين الماضي والحاضر**، (مرجع سابق)، ص 131

[3] . المرجع نفسه، ص 132

[4] . ينظر: الفصل الثاني من البحث.

[5] . رياض علي العيلة وأيمن عبد العزيز شاهين، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس**، (مرجع سابق)، ص 930

[6] . المسيري، رواد الاستراتيجية

التدمير الكامل أينما أمكن للتجمعات الفلسطينية التي تشكل عائقا أمام التواصل المذكور، خاصة في الاتجاه الغربي للمدينة كما حصل لقرى اللطرون الثلاث "عمواس ويالو وبيت نويا"، حيث تم تدميرها بالكامل وتشريد أهلها[1].

ولم يقف الأمر عند هذا الحد، بل شرع الاحتلال الإسرائيلي في بناء حزام استيطاني "درعا واقيا لما يسمى بلدية الاحتلال في القدس" كخط دفاع أول عن حدودها، وتمثل ذلك في مصادرة آلاف الدونمات من فلسطين تحت ذرائع وحجج مختلفة، وبناء المستعمرات الإسرائيلية عليها إضافة إلى السياسة "الأمنية" والسيطرة على المزيد من الأراضي كان آخرها ما لحق بمحافظة القدس نتيجة إقامة جدار الضم والتوسع لحدود بلديى "الاحتلال في القدس"، حيث تم استحداث جدار الضم والتوسع من الناحية الشمالية زالمحاذية لمطار قلنديا وقرى كفر عقب زقلنديا ورافات والرام وضاحية البريد، حيث يعزل تجمعات بكاملها (الأرض والسكان) مثل الرام وبيرنيبالا وكفر عقب والجيب، مما يعيق تنظيم شؤون السكان ويضطرهم للهجرة خارج حدود منطقة جدار الضم والتوسع[2]

وعليه ومن وجهة نظر إسرائيل، فقد أطبقت الكماشة على مشروعها التاريخي، عبر قوانينها وتعديلاتها الإدارية والتي أدت في النهاية إلى فرض إسرائيل سلطتها على القدس الشرقية وإلحاقها لها بما يشمل ذلك جميع مجالات حياة السكان الفلسطينين، جاهدة في تشويه الواقع وفرض الحقائق على الأرض من أجل تجاوز شرعية الإجراءات الإسرائيلية واستثناء القدس الشرقية من قرارات الشرعية الدولية وخاصة قرارات هيئة الأمم المتحدة ومجلس الأمن الدولي[3] .

فالقرارات والمواثيق الدولية وفي مقدمتها نصوص اتفاقية جنيف الرابعة لعام 1049 ترفض على أساس تغيير الواقع للأراضي المحتلة وتحضر بموجب المادتين 49 و53 من القسم الثالث من هذه الاتفاقية جميع ممارسات الاحتلال المتمثلة بأعمال التدمير وإخلاء المناطق وانتهاك أمن السكان وتعويض حياتهم للخطر[4].

ويهدف مشروع القدس الكبرى إلى تحقيق ما يلي:

1 . الضم الفعلي للضفة الغربية من خلال توسيع مناطق نفوذ مدينة القدس وتل أبيب على حساب الضفة الغربية .

2 . زيادة عدد السكان اليهود ليصبحوا ثلاثة أضعاف السكان العرب.

3 . تحديد مناطق زراعية بمساحات كبيرة، من أجل التخطيط للمستقبل، وتسمح بتطوير منطقة العاصمة مستقبلا.

4 . إحكام السيطرة الجبلية بإقامة مواقع استيطانية لتشكل موقعا استراتيجيا مسيطرا، على المحور الشمالي والمحور الغربي والجنوبي الغربي، والذين يصلون القدس مع المنطقة الساحلية.

5 . يحقق المشروع توسيع الشريط الضيق الواصل بين القدس الغربية والتجمعات اليهودية بالساحل، وهذا لا يجعل من القدس حيا محاطا بأرض عربية معادية، مما يؤدي إلى نقل بقية الوزارات كالدفاع والشرطة والمالية من تل أبيب إلى القدس[5].

تهدف خطة القدس الكبرى إلى تحقيق تمزيق أوصال الضفة الغربية، على المستويين الجغرافي والديمغرافي، والتي تنعكس سلبا على الفلسطينين في الضغة وفي القدس، وعلى المقدسيين داخل القدي ذاتها.

المبحث الثالث: الأسرلة والاستيطان السياحي في الاستراتيجية الاستيطانية الإسرائيلية.

تعتبر أسرلة الأقلية الفلسطينية في القدس التي هدف الاستيطان إلى تحقيقها عبر مخطط التهجير ومصادرة الأراضي وسحب الهويات، وكذا الاستيطان السياحي من الخطط البارزة التي تكمل عملية بناء المستوطنات وعزل القدس عن طرق الجدار العازل والكتل الإستيطانية، فهي تشكل أحد صور ووجوه الاستيطان الإسرائيلي في المدينة. **وهو ما سيتناوله هذا المبحث بالتوضيح** .

---

[1] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2014، ص20

[2] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2014، ص20

[3] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2014، ص20 . 21

[4] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2014، ص20 . 21

[5] . محمد الهزايمة، **القدس في الصراع العربي الإسرائيلي**، ص 224 . 225

المطلب الأول: مفهوم الأسرلة وعلاقتها بتهويد القدس:

الأسرلة هي إضفاء الطابع الإسرائيلي على فلسطين المحتلة إداريا وديموغرافيا وسياسيا[1]، وتجري الأسرلة ضمن استراتيجية التهويد التي هي عملية اقتلاع الشعب الفلسطيني ليس من أرضه وحسب، وإنما فصله كليا عن تاريخه ومحو ذاكرته الثقافية التي نسجها عبر قرون طويلة من الزمن، وإذا كانت الجغرافيا (الأرض) قد شكلت المسرح الحياتي للجماعة العربية الفلسطينية، وإذا كان التاريخ أيضا قد شكل ذاكرة هذه الجماعة وهويتها الحضارية، فإن التهويد الصهيوني جاء ليكون قطعا فاصلا بين الجغرافيا والتاريخ أي بين الأرض وإنسانها، وبالتالي تصدير هذا الإنسان إلى الفراغ ورميه في المجهول، على قاعدة هذه الغائية الصهيونية المرسومة في استراتيجية التهويد، تحددت طبيعة الصراع العربي . الصهيوني على القدس وفلسطين، بحيث لم يكن في حقيقته صراعا دينيا أو اجتماعيا أو حضاريا أو تنازعا حدوديا أو اقتصاديا، وإنما كان ومازال صراعا بين الإلغاء والبقاء، بين مستوطن صهيوني اغتصابي من جهة، ومواطن عربي فلسطيني متشبث بأرضه ومدافع عن هويته ووجوده من جهة أخرى[2].

المطلب الثاني: مرتكزات عملية الأسرلة الصهيونية :

تركز الاهتمام الصهيوني على أسرلة القدس وتهويدها منذ أن سيطرت إسرائيل على القسم الغربي من القدس في إبان حرب 1948، فقد أحدثت سلطات الاحتلال تغييرا جذريا على صعيد جغرافية هذا القسم المحتل من المدينة وديموغرافيته

تجلت عملية الأسرلة والتهويد لهذا القسم على أكثر من مستوى كان أبرزها ثلاثة:

الأول: على المستوى الإداري: ظهر اسم "أورشليم" في مسعى تهويدي واضح للمدينة من خلال اللجوء إلى استعادة اسمها التوراتي كما ورد في العهد القديم، وبذلك باتت القدس الغربية جزءا من التنظيم الهيكلي الإسرائيلي إداريا ومؤسساتيا وتربويا وعمرانيا.

الثاني: التهويد العقاري: بهدف إضفاء الطابع اليهودي على جغرافية المدينة، وذلك من خلال أساليب متعددة من الاستيلاء والمصادرة وإكراه أصحاب الملكيات العربية بعد حرب 1948 مباشرة تشكل حوالي 34 ‰ من إجمالي الأراضي المملوكة من الشطر الغربي من القدس مقابل 30 ‰ فقط لصالح المُلاَّك اليهود . لم تلبث سلطات الاحتلال أن نجحت في إنجاز التهويد الكامل للأراضي محولة التهويد الجغرافي للشطر الغربي من المدينة والتي بلغت مساحته 16261 دونما العام 1948، أي ما يشكل حوالي 84 ‰ من إجمالي مساحة القدس الكلية آنذاك، إلا أن هذه المساحة لم تلبث أن سجلت ارتفاعا مستمرا حتى وصلت إلى 52600 دونم العام 1993 أي بزيادة تضاعفت 3,2 مرات عما كانت عليه العام 1948.

الثالث: التهويد السكاني أي الوصول إلى مجتمع مقدسي (القدس الغربية) يكون يهوديا خالصا، وتحقيقا لهذه الغاية، اعتمدت السلطات الإسرائيلية سياسة تقوم على اتجاهين متعاكسين: تعزيز العنصر اليهودي كوجود اجتماعي اقتصادي وسياسي في هذا الجزء من المدينة مقابل الطرد الإكراهي للعنصر العربي الفلسطيني إلى الخارج على قاعدة الجذب والطرد في السياسة المشار إليها أخذ المؤشر السكاني لليهود يسجل صعودا خطيا بحيث ارتفع العدد من 99400 يهودي قبيل حرب 1948 إلى 166300 العام 1961 وصولا إلى 330 ألفا عام 1997 أي بنسبة زيادة بلغت 240 ‰ خلال نصف قرن أي 50 سنة مضت على الاحتلال[3].

المطالب الثالث: مخطط أسرلة المواطنين الفلسطينيين في القدس.

يعمل الإسرائيليون استكمالا لمشروعهم، بل لمشاريعهم الأخرى لتهويد المدينة، على أسرلة من تبقى من الفلسطينيين، والذين لا تزيد نسبتهم عن 27 %، يهدف هذا المشروع لربط **القطاعات الصحية والتعليمية والصناعية والخدماتية بإسرائيل**، وتحويل ضم المدينة من ضم الأرض إلى ضم السكان، حيث تقوم البلدية إلى جانب المؤسسات الأخرى لأسرلة من تبقى من المواطنين الفلسطينيين في القدس الشرقية، وذلك من خلال تطور الخدمات المقدمة لهم، لذلك تسعى إلى رفع مستوى استيعاب المدارس الإسرائيلية الحكومية للقضاء على المدارس العربية حكومية وخاصة، حيث يدرس 27 ألف طالب عربي في المدارس الإسرائيلية في القدس، بينما يدرس 18 ألف في المدارس العربية الخاصة

---

[1] . القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد، مجلة الدفاع الوطني اللبناني، العدد السبعون . تشرين الأول/ أكتوبر، 2009)، ص74

[2] . القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد، مجلة الدفاع الوطني اللبناني، العدد السبعون . تشرين الأول/ أكتوبر، 2009)، ص74

[3] . القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد، مجلة الدفاع الوطني اللبناني، العدد السبعون . تشرين الأول/ أكتوبر، 2009)، ص77 . 78

والحكومية، إضافة إلى محاضرة مشروع الصحة الفلسطيني في القدس وبتقديم خدمات صحية في الأحياء العربية في القدس، طبقا لنظام التأمين الوطني والصحي.

بادرت بلدية القدس لتحقيق هذا المشروع إلى تشكيل لجنة من كبار موظفيها لتطوير تصور يساهم في رفع مستوى القدس الشرقية ولتحقيق الدمج الكامل بينها وبين القدس الغربية.[1]

يمكن إجمال مختلف وسائل مخطط الأسرلة فيما يأتي :

1 . ربط القطاعات الصحية (محاصرة المشروع الصحي الفلسطيني)، والتعليمية، والتجارية والقطاعات الصناعية والخدماتية إسرائيل.

2 . التحول من سياسة ضم الأرض (مصادرتها) لضم السكان.

3 . رفع مستوى الخدمات المقدمة للعرب في القدس.

4 . رفع مستوى استيعاب المدارس الحكومية الإسرائيلية للطلاب العرب للقضاء على المدارس العربية الحكومية والخاصة (هناك 27000 طالب عربي في المدارس الإسرائيلية في القدس ، و18000 في المدارس العربية الحكومية والخاصة)

5 . تشكيل لجنة خاصة من طرف البلدية لوضع تصور متكامل لدمج القدس الشرقية والغربية[2].

المطلب الرابع : الاستيطان السياحي في القدس: تمثل القدس رصيدا سياحيا هاما وضخما، وذلك في ظل تفاعل جغرافيتها وتكوينها السكاني مع التكوين التاريخي والتعايش الديني والإثني، بجانب الأماكن المقدسة الإسلامية والمسيحية والآثار التاريخية المختلفة .

هدف الاحتلال الإسرائيلي من مشروع القدس الكبرى أن تتوفر على كل عوامل الجذب والاستقطاب للنشاطات الاستيطانية والاستثمارية والسياحية والصناعية والزراعية لليهود في أنحاء العالم، فضلا عن ذلك، فإن القدس تعتبر من أكثر مدن العالم السياحية شهرة، لما لها من أهمية كبرى على المستوى العربي والإقليمي والعالمي، فقد حظيت بمكانة خاصة ومميزة نظرا لبعدها الديني الجامع بين الديانات السماوية الثلاثة.

برز الاستثمار من خلال مشاريع الاستيطان السياحي في القدس الشرقية، كأحد أهم الوسائل التي تعتمدها سلطات الاحتلال لتكريس فكرة الاستيطان بأبعاد وصور جديدة ، حيث يقوم المشروع التهويدي في القدس على إيجاد سبل ووسائل أو طرق تشجع المستوطنين للقدوم والاستيطان في المدينة، والبقاء فيها، ففي السنوات السابقة 1980 . 2005 غادر القدس 311 ألف يهودي، في حين استوطن فيها 208 آلف يهودي، وفي السنوات 2000 . 2003 غادر القدس 63 ألف من اليهود، واستوطن فيها 37 ألفا[3].

وترجع إحدى أهم الأسباب لمغادرة الإسرائيليين للقدس إلى:

1 . انخفاض حجم الاستثمارات بها، مقارنة مع تل أبيب، ومعدل الدخل فيها أقل بقرابة 300 دولار أمريكي، حسب الإحصائيات الصهيونية، رغم أن القدس تمثل ثلاثة أضعاف مساحة الأخيرة (أي تل أبيب) بحدودها القديمة، وستمثل ستة أضعاف بحدود جدار الفصل العنصري.

2 . يشكل الفلسطينيون غير المرغوب فيهم أكثر من ثلث السكان، واليهود المتدينين غير المنتجين 38 % من اليهود، وبالتالي 49% من اليهود من سكان القدس يعتمدون على دولة الاحتلال للمعيشة، بينما يعتد 85 % من الفلسطينيين على القطاع الخاص للمعيشة في هذه المدينة.

3 . وجود عدد محدود من المراكز التجارية والعلامات التجارية الأجنبية وحدائق الحيوانات وسكك الحديد، والعديد من الخدمات الترفيهية الأخرى في المدينة، مقارنة بتل أبيب، أو حيفا أو مدن إسرائيلية أخرى رغم أنها أكبر مدينة في فلسطين التاريخية.

كل ذلك أجبر الاحتلال الإسرائيلي على التفكير والتخطيط لطرق تشجيع الهجرة اليهودية إلى المدينة، ويزيد من سيطرتها عليها، ويضفي نوعا من الشرعية على هذه السيطرة، ومن هنا يأتي دور القطاع السياحي في المدينة.

---

[1] . إبراهيم أبو جابر، **استراتيجية تهويد شرقي القدس**، مؤتمر القدس الثاني ص 274

[2] . المرجع نفسه، ص 275. 276

[3] . جمال جمعة، جدار **الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس، حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010)، ص 13

سجلت إحصائيات الاحتلال وبلدية القدس لسنة 1996 أن السياحة في المدينة شكلت 20 % من دخل السياحة ، بينما كان عدد السياح الأجانب في تلك السنة 2,76 مليون سائح، ويقابلهم 3,16 سائح إسرائيلي، أي سياحة داخلية، وفي العام 2006 بلغ زوار القدس 46 % من السياح الذين قدموا إلى البلاد للسياحة أو الحج، وفي الوقت نفسه 37 % لزيارة الأقارب منهم وزار البحر الميت و53% وزار لتل أبيب، وقد شكل المبيت في القدس 33 % فقط من ليالي البيت في فنادق إسرائيل (تل أبيب) لعام2006 .

شجعت هذه الأرقام إسرائيل على إطلاق مشاريع سياحية في المدينة ، والتي ستعمل على تحقيق الآتي:

1 . تطوير استثمارات صهيونية ودولية في الاستيطان بالقدس.

2 . تشجيع السياحة اليهودية الداخلية والخارجية إلى القدس، مما يعطي المدينة طابعا يهوديا.

3 . تشجيع السياحة المسيحية والإسلامية للقدس، وإلى المستوطنات السياحية، مما يوفر تمويلا ذاتيا لها.

4 . ضرب القطاع السياحي الفلسطيني بالقدس، مما سيزيد من سوء الوضع الاقتصادي للفلسطينيين بالقدس.

5 . توفير وظائف وفرص استثمارية للمستوطنين، مما سيحقق للاحتلال:

أولا . زيادة ارتباط المستوطنين بفكرة الاستيطان.

ثانيا . يرفع نسبة العلمانيين الصهاينة مقابل المتدينين الذين يعتاشون من المنح الحكومية.

6 . توفير مصادر مالية جديدة لبلدية القدس من الرسوم والضرائب مما سيزيد

من وتيرة تهويد القدس، والاستيطان، وتوفير التمويل اللازم لها..

يرغب الاحتلال نتيجة لذلك، بزيادة عدد الغرف الفندقية في المدينة من 2981 غرفة في عام 2000 إلى 32223 في عام 2020، ومن أجل ذلك خصص العديد من المواقع لهذا البناء السياحي، وكذلك صودرت مئات الدونمات من الأراضي الفلسطينية لبناء البنى التحتية، مثل القطار والرام ومواقف سيارات وشوارع جديدة وغيرها .

7 . يحتاج الاستيطان السياحي مساحات أراض أكبر بكثير من الوحدات السكنية مما سيزيد من عملية مصادرة الأراضي في القدس، دون الحاجة إلى جلب مستوطنين جدد للإقامة بها كما هو الحال في الوحدات السكنية[1].

المبحث الرابع: : التعليم والصحة والسياحةكنماذج للأسرلة في القدس:

المطلب الأول: أهمية مدينة القدس في الحفاظ على هوية القضية الفلسطينية.

ونظرا لما تلعبه مدينة القدس بتاريخها القديم والمعاصر من دور في الحفاظ على هوية القضية الفلسطنية، فقد كان للتعليم بين جنباتها الدور الكبير في الحفاظ على تلك الهوية من خلال إعداد أجيال تؤمن بإسلامية وعروبة القدس، وشرعية القضية الفلسطنية، والعمل على التصدي لكل محاولات الكيان المحتل في العمل على طمس معالم وملامح الانتماء العربي الإسلامي للقدس الشريف.

المطلب الثاني: أسرلة التعليم في مدينة القدس.

يعاني قطاع التعليم من تهميش وإهمال متعمد من قبل سلطات الاحتلال الإسرائيلي بموجب القانون الدولي بتوفير خدمة التعليم للمواطنين الخاضعين تحت احتلالها، بينما تهدف سياساتها إلى تجهيل المجتمع المقدسي وتغييب ذاكراته الوطنية.

استهدفت سلطات الاحتلال قطاع التعليم من خلال تواصل عمليات التهويد والأسرلة للمناهج التعليمية في القدس، وتعمل إسرائيل على فرض المناهج التعليمية الإسرائيللية على المدارس منذ عام 1968 بهدف تشويه الواقع والحقائق التاريخية والثقافية فيس مواد التاريخ والجغرافيا وغيرها[2].

المطلب الثاني: القوانين الناظمة للتعليم في القدس:

منذ احتلالها عام 1967 وحتى اليوم، افتقدت القدس لوجود مرجعية موحدة لإدارة العملية التربوية، فمن جهة فرضت سلطات الاحتلال نفسها من خلال مدارس المعارف والبلدية ومن خلال التضييقات المختلفة التي تمارسها على المدارس الأخرى، ومن خلال ضمها شرقي القدس

---

[1] . جمال جمعة ، **جدار الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس، حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010) ص 15 . 16

[2] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص12

جزءا إداريا إلى دولة الاحتلال، ومن جهة ثانية تعتبر السلطة الفلسطينية شرقي القدس جزءا إداريا من الضفة الغربية، ولكن وزارة التربية والتعليم الفلسطينية لا تدير فعليا إلا مدارس الأوقاف، وتتعاون مدارس وكالة غوث مع توجهات هذه الوزارة، أما المدارس الأهلية والخاصة، فإنها مختلفة الانتماءات والتوجهات، فمنها ما يتعاون مع الوزارة الفلسطينية، ومنها ما يتمتع بدعم سلطات الاحتلال وبالتالي يحابيها، ومنها ما هو مستقل أو يتبع لهيئات عربية أو دولية أو دينية مختلفة[1]

تتوزع الجهات المشرفة على التعليم في القدس على أربع جهات رئيسية: هي الأوقاف الإسلامية (وتتبع للسلطة الوطنية الفلسطينية)، ووزارة المعارف وبلدية القدس التابعان للاحتلال والقطاع الخاص،ووكالة غوث وتشغيل اللاجئين الفلسطنيين (الأنروا)[2].

وقد سعت سلطات الاحتلال للسيطرة على قطاع التعليم بشكل كامل، إذ عملت ولا زالت سلطات الاحتلال تعمل شكل منهجي وواضح على إحكام السيطرة على قطاع التعليم، فمن ناحية تزيد من الضغوطات والإجراءات التعسفية بحق المدارس والمعلمين العرب، ومن ناحية ثانية تسعى لاستقطاب الطلاب والكوادر إلى مدارس البلدية والمعارف، فقد بنت سلطات الاحتلال في السنوات العشر الأخيرة عشر مدارس جديدة، كما أن الرواتب التي تدفعها تزيد بنسبة 60 إلى 100 ‰ عن رواتب موظفي مدارس الأوقاف[3].

وضمن المحاولات المستمرة لإخضاع الوعي المقدسي وسلخ الجيل الناشئ عن تاريخه وتراثه، تسعى كل من وزارة المعارف الإسرائيلية وبلدية الاحتلال لفرض منهاج المحتل على مدارس القدس الشرقية بالقوة.

وفرضت وزارة المعارف الإسرائيلية في العام 2011 المنهاج الفلسطيني المحرف على كافة مدارسها بالقدس الشرقية، حيث أعيدت طباعة الكتب الفلسطينية وحذف ما له علاقة بالانتماء الوطني من قصائد وأشعار وطنية، وتحديدا تلك المتعلقة بالانتفاضة وحق العودة أو الدروس التي تدعو إلى الجهاد ودعم الأسرى[4]، وقد حرصت سلطات الاحتلال على التركيز على المفاهيم التي تعزز عدم المقاومة في جميع كتب العلوم الإنسانية، وخاصة كتب التربية الدينية واللغة العربية، وعلى شطب كل ما يتعلق بالدين والأخلاق مثل العبادات والعمل الاجتماعي والخيري، وعلى تجريد هذه المواد والمناهج في المدارس العربية من قيم النضال والجهاد في المقاومة الاحتلال، وتفرض في الوقت نفسه تدريس مساقات التاريخ اليهودي، بما في ذلك إحياء ذكرى قتلى حروب إسرائيل، ويوم الاستقلال وتاريخ دولة إسرائيل، وشخصيات يهودية، وتزييف التاريخ، وخاصة المتعلق بنضال الشعوب العربية من أجل الاستقلال[5].

بلغ عدد المدارس في العام الدراسي 2017/2016 في محافظة القدس 258 مدرسة؛ في حين كانت 230, 241،251 مدرسة للأعوام الدراسية 2014/2013، 2015/2014، 2016/2015 على التوالي؛ وذلك باستثناء المدارس التي تشرف عليها وزارة المعارف والبلدية الإسرائيليتين .

عدد المدارس في محافظة القدس حسب الجهة المشرفة، 2014/2013- 2017/2016

الجهة المشرفة	2014/2013	2015/2014	2016/2015	2017/2016
حكومية	111	116	120	124
وكالة الغوث	16	16	16	16
خاصة	103	109	115	118
المجموع	230	241	251	258

[1] . وحدة شؤون القدس، وزارة التربية والتعليم العالي السلطة الوطنية الفلسطينية، تقرير عن قطاع التعليم في القدس الشريف 2007 . 2008 م

[2] . إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)، ص

[3] .

[4] أسيل الجندي، تهويد المناهج ومعركة الهوية والقيم بالقدس،
http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2016/2/10/%D8%AA%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%87%D8%AC-%D9%88%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%AF%D8%B3

[5] .. إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)، ص16

وقد بلغ عدد الطلبة في المدارس للعام الدراسي 2017/2016 في محافظة القدس 72,883 طالباً وطالبة، منهم 35,336 من الذكور 37,547 من الإناث، بينما كان عدد الطلبة في المدارس 68,661، 70,882، 71,351 للأعوام الدراسية 2014/2013، 2015/2014، 2016/2015 على التوالي.

عدد الطلبة في المدارس في محافظة القدس حسب المرحلة، 2014/2013-2017/2016

المرحلة	2014/2013	2015/2014	2016/2015	2017/2016
المرحلة الأساسية	61171	63114	63558	64489
المرحلة الثانوية	7490	7768	7793	8394
المجموع	68661	70882	71351	72**883**

البيانات لا تشمل مدارس المعارف والبلدية في القدس.

ملاحظة: بيانات العام الدراسي 2017/2016 بيانات أولية

المطلب الثالث: أسرلة قطاع الصحة في القدس.

تعتبر الصحة وفق الإعلان العالمي لحقوق الإنسان هي حق أساسي من حقوق الإنسان، ولا غنى عنه من أجل التمتع بحقوق الإنسان الأخرى[1]، حيث يحق لكل إنسان أن يتمتع بأعلى مستوى من الصحة يمكن بلوغه والسعي لهذا الحق يمر عبر طرائق عديدة ومتكاملة لا تنحصر في تقديم الخدمات الصحية، فجسب بل تمتد إلى منظومة الحياة الإنسانية بأنساقها المختلفة الاجتماعية والثقافية والاقتصادية[2].

كما نص على هذا الحق العهد الدولي للحقوق الاقتصادية والاجتماعية والثقافية لعام 1966، حيث نصت المادة (12/ 1): «تقر الدول الأطراف في هذا العهد بحق كل إنسان في التمتع بأعلى مستوى من الصحة الجسمية والعقلية يمكن بلوغه.»

ومنذ احتلاله للقدس الشرقية عام 1967، ضرب البنية التحتية أقدم الاحتلال الإسرائيلي وعبر سلسلة من الإجراءات إلى ضرب البنية الأساسية للخدمات الصحية في القدس، وفي اتخاذ مجموعة من التدابير لاتباع المرافق الصحية إلى النظام الصحي الإسرائيلي في محاولة منه إلى إلحاق المقدسيين وجعلهم معتمدين بشكل أساسي ومطلق على النظم المختلفة التي يتحكم فيها، في محاولة إلى الإمساك والتحكم بزمام حياتهم اليومية وإفقادهم عناصر استقلالهم، فأغلق بنك الدم المركزي والمختبر المركزي ، ومركز مكافحة السل، وحول المستشفى الحكومي إلى مركز للشرطة، ومن ثم أغلق مستشفى "الهوسبيس" والمستشفى الوحيد في البلدة القديمة، وقام بسلسلة من الإجراءات لتحديد تقدم المنشآت غير الحكومية الصحية في المدينة، وأجبر العاملين الصحيين على التقدم للترخيص الإسرائيلي، ومنع غير المقدسيين من إمكانية الحصول على التراخيص، في خطوة تهدف إلى ضرب المنشآت الصحية وتجريد المؤسسات الصحية من القوى البشرية على كافة الصعد، بالإضافة إلى سلسلة من الإجراءات والتمييز ضد المؤسسات الصحية الوطنية[3].

إن أهم التحديات التي تواجه تطوير الخدمات الصحية في المدينة المقدسة تتمثل في تعقيدات وصول الفلسطينيين للخدمات الصحية في القدس سواء للفيسطنيين القاطنين خلف الجدار أو للسكان المقدسيين خارج حدود ما يسمى ببلدية القدس، بما في ذلك حركة المرضى ومركبات الإسعاف، وتنقل الأطباء والممرضين والعاملين في المرافق الصحية الذين لا يستطيعون الوصول إلى هذه المرافق بعد الحصول على تصاريح خاصة، يكون الرفض غالبا في معظم الحالات.

كما أدت سياسة الاحتلال كذلك إلى تقديم الحد الأدنى من الخدمات الصحية للمقدسيين على صعيد البنية التحتية وصحة البيئة وخدمات الطب الوقائي والصحة النفسية، بالإضافة إلى عدم إمكانية السلطة الفلسطينية بالعمل المباشر في القدس مما أدى إلى تراجع نسبة الخدمات في المستشفيات المقدسية من 69‰ إلى أقل من 20 ‰، الوضع الذي أدى إلى عجز مالي كبير يشكل خطرا حقيقيا على صمود هذه المؤسسات الطبية[4].

---

[1] . المادة (1/25) من الإعلان العالمي لحقوق الإنسان

[2] . أمية خماش، السياسات الإسرائيلية وواقع الخدمات الصحية، ص74

[3] . أمية خماش، السياسات الإسرائيلية وواقع الخدمات الصحية، ندوة الوضع الصحي في مدينة القدس، سلسلة أوراق القدس، دائرة شؤون القدس، منظمة التحرير الفلسطينية، ص75 . 76

[4] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص12 . 13

المطلب الرابع: السياحة في القدس.

تشكل السياحة المورد الرئيسي في مدينة القدس، ويشكل قطاع السياحة ما نسبته 40 ‰ من اقتصادها، في الوقت الذي لا يتجاوز إسهام السياحة في الناتج الإجمالي الفلسطيني 40 ‰ فقط، وتفرض سلطات الاحتلال قيودا كبيرة على قطاع السياحة منها القيود القانونية والمالية، وترفض منح التراخيص اللازمة لإنشاء أو توسعة الفنادق، ويسيطر الاحتلال الإسرائيلي على جزء مهم من الموارد السياحية في القدس الشرقية ويتحكم فيها.

يعتبر القطاع السياحي من القطاعات التي يجري تهويدها بشكل كبير، وإن عزل المدينة جعل هذا القطاع يخسر أكثر من 50 ‰ من قوته الشرائية، هذه القوة التي انتقلت إلى مدن الضفة لسهولة الوصول إليها، أما السياحة الخارجية فتعرضت هي الأخرى للتراجع الذي طال التاجر المقدسي والأدلة السياحيين والفنادق ومكاتب السياحة والسفر العربية وغيرها[1].

المبحث الخامس: أمن الفلسطنيين في ظل مفاهيم الأسرلة .

يحاول هذا المبحث أن يستخلص مدلولا للأمن الفلسطيني وهو يتناول بالبحث" مدينة القدس" المحتلة، محاولا تقديم مفارقة في قراءة للأمن في ظل اغتصاب الأرض والمكان وحق الإنسان في الحياة الكريمة التي تكفلها القوانين والمواثيق الدولية مبينا أثر الخطط الإسرائيلية المنهجة في أسرلة المدينة من جميع (مكانا وإنسانا) على مضامين ومفاهيم الأمن في ظل القطاعات التي بدأت تتبلور مفاهيمها مع نهاية الحرب الباردة، ودخول القضية الفلسطينية منعرجا جديدا.

المطلب الأول: مدلول الأمن الفلسطيني وأهدافه

أولا . مدلول الأمن الفلسطيني: يمكن تعريف الأمن بأنه : « شعور الإنسان بالإطمئنان لانعدام التهديدات الحسية على شخصه، وحقوقه ولتحرره من القيود التي تحول دون استيفائه لاحتياجاته الروحية والمعنوية ، مع شعوره بالعدالة الاجتماعية والاقتصادية »[2].

أو هو إحساس الفرد والجماعة البشرية بإشباع دوافعها العضوية، والنفسية، وعلى قمتها دافع الأمن بمظهريه المادي والنفسي، والمتمثلين في اطمئنان المجتمع إلى زوال ما يهدد مظاهر هذا الدافع المادي، كالسكن الدائم المستقر، والرزق الجاري، والتوافق مع الغير، والدوافع النفسية المتمثلة في اعتراف المجتمع بالفرد ودوره ومكانته فيه، وهو ما يمكن أن يعبر عنه بلفظ السكينة العامة، حيث تسير حياة المجتمع في هدوء نسبي[3].

وعرف الأمن بأنه : قدرة المجتمع على مواجهة ليس فقط الأحداث والوقائع الفردية للعنف بل جميع المظاهر المتعلقة بالطبيعة المركبة والمؤدية للعنف[4].

لقد احتلت مسألة الأمن في كل المفاوضات العربية . الإسرائيلية التي تمت بدءا من اتفاقيات رودس عام 1949، وحتى آخر جلسة أو لقاء إسرائيلي . عربي رسمي أو غير رسمي، موقفا مركزيا في الأولويات الإسرائيلية، وظل هاجس الأمن حاضرا بقوة في سير المحادثات والمفاوضات العربية الإسرائيلية، فقد احتلت مسألة الأمن حيزا كبير في مفاوضات مدريد عام 1991، واتفاق أوسلو عام 1993، وفيما بعد اتفاق وادي عربة مع الأردن 1994، وساهمت بقوة في تعطيل تقدم المفاوضات في أكثر من محطة، والتدقيق في الشق الأمني من اتفاق أوسلو 1 وأوسلو 2 يؤكد نجاح الجانب الإسرائيلي في ابتزاز الجانب الفلسطيني ، وفرض شروط أمنية قاسية مست بالسيادة الفلسطينية على

---

[1] . المرجع نفسه ص17

[2] . فهد بن محمد الشقحاء، **الأمن الوطني: تصور شامل**، ط1، (الرياض: مركز الدراسات والبحوث بجامعة نايف للعلوم الأمنية، 2004/1425)، ص 14

[3] . محمد الأمين البشري، **الأمن العربي: المقومات والمعوقات**، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2000/1420)، ص 18 نقلا عن : محمد عبد الكريم نافع، **الأمن القومي**، (القاهرة دار الشعب للنشر والطباعة، 1972)، ص 37

[4] . عبد المنعم المنشاط، **الأمم المتحدة ومفهوم الأمن**، **مجلة السياسة الدولية**، (العدد 84، سنة 1986 ، القاهرة: دار الأهرام ، 1986)

الأرض، والصلاحيات التي منحت لها، طيلة فترة المرحلة الانتقالية، وبينت المفاوضات والاتفاقيات أن اعتراف إسرائيل بمنظمة التحرير الفلسطينية لا يعني الإقرار بالحقوق الفلسطينية، كما نصت عليها قرارات الشرعية الدولية[1].

ثانيا . أهداف الأمن الوطني الفلسطيني.

انطلاقا من نظريات الجغرافيا السياسية القائمة على العلاقة بين الدولة والأرض، وأن المساحة الموحدة تشكل إطار لسيادة الدولة المباشرة، هي من العوامل الأساسية في حماية الدولة من أي تهديد محتمل، وتحقيق أمنها، حيث يبقى عامل المساحة وطول الحدود وتعدد دول الجوار مصدر قوة إذا كانت الدولة قوية متماسكة[2]، وتنقلب هذه العوامل إلى النقيض في غياب هذا التماسك، خصوص إذا كانت موارد البلد وثرواته تحتاج إلى الحماية[3]، فقد لاحظ الاستراتيجيون من أمثال "جوميني Jomeane " وليدل هارت Hart " أن من أحست تفسير واستغلال ما تقدمه العناصر الجغرافية أمكنه تحقيق أمنه[4].

يهدف الأمن القومي في الحالة الفلسطينية إلى ضمان استمرارية الشعب الفلسطيني، وحماية قراره السياسي (إدارة وجودة)، والأمن في الحالة الفلسطينية **ليس له حقيقة أو معنى إلا في إطار حاجيات وشروط وجود الدولة المستقلة**، وما دامت الدولة الفلسطينية لم تر نورا ، ولم تتشكل كحقيقة على أرض الواقع ، سيظل أمن الشعب الفلسطيني واستمراريته معرضا لخطر وتهديدات الاحتلال الإسرائيلي، يؤكد ذلك ما ذهب إليه محمد أيوب من ضرورة بناء مؤسسات سياسية حسب نموذج واستفاليا، فبدون دولة مستقلة لن يكون هناك أي معنى لأي أمن أو ترتيبات أمنية بين المحتل والمحتل [5].

لذلك، يتأسس الأمن في الحالة الفلسطينية؛ على مبدأ التحرر وتقرير المصير، كحق للشعب الفلسطيني، الذي تدعمه القرارات والشرعية الدولية، فالأمن في نهاية المطاف هو تحرر من الخوف، تحصيلا للطمأنينة والاستقرار، وهذا لن يتحقق أبدا في ظل الاستعمار والاحتلال.

فعلى مستوى الدولة الفلسطينية، واستنادا إلى مفاهيم الأمن الوطني المتباينة، فإن صياغة الأمن الوطني تتم في ضوء أربعة ركائز أساسية هي:

1 . إدراك التهديدات والتحديات الداخلية والخارجية .

2 . وضع الاستراتيجيات اللازمة لتنمية قوى الدولة والانطلاق المؤمن لهذه القوى.

3 . توفير القدرة على مواجهة التهديدات الداخلية والخارجية لبناء قدرات مسلحة وقوى أمن داخلي قادرة على التصدي والمواجهة لهذه التهديدات.

4 . إعداد السيناريوهات واتخاذ الإجراءات المناسبة لمواجهة التهديدات والتحديات على أن تتصاعد هذه التحضيرات تدريجيا مع تصاعد التهديدات والتحديات سواء كانت داخلية أم خارجية[6]

المطلب الثاني: تطور مفاهيم الأمن بعد الحرب الباردة وموضع هذه المفاهيم من الأمن الفلسطني في ظل الاحتلال.

شهدت فترة ما بعد الحرب الباردة بروز مجموعة جديدة من المفاهيم الأمنية المغايرة للمفاهيم التقليدية للأمن التي ظلت حاكمة للعلاقات الدولية لفترة طويلة، وهو ما جاء انعكاسا لمجموعة كبيرة من التحولات التي شهدتها البيئة الأمنية في فترة ما بعد الحرب الباردة، وحتى من قبل نهاية الحرب الباردة، بحيث انعكست التحولات في بروز مجموعة جديدة من المفاهيم الأمنية التي برزت خارج نطاق المنظومة المفاهيمية الوستفالية .

وفي هذا السياق شهدت فترة ما بعد الحرب الباردة جدلا أكاديميا حول طبيعة ومكونات مفهوم الأمن وهو ما انصب بالأساس على محاولة توسيع وتعميق المفهوم العسكري للأمن.

---

[1] . ذياب مخادمة وخالد وليد محمود، **إسرائيل وخيارات الأمن والسلام، المجلة العربية للعلوم السياسية**، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، العدد 19، صيف 2008)، ص 57

[2] . يطرح هذا المعطى مدى قدرة الفصائل الفلسطينية لاسيما فتح وحماس على التلاحكم من أجل مشروع الدولة

[3] . فايز محمد الدويري، **الأمن الوطني**، (مرجع سابق)، ص 63

[4] . المرجع نفسه، ص 63

[5] . جوني عاصي، **حالة اللا أمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية**، (مرجع سابق)، ص 67

[6] . فايز محمد الدويري، الأمن الوطني، ط1، (عمان الأردن: دار وائل، 2013)، ص 70

قد ارتكز تعميق مفهوم الأمن إلى محاولة إضافة الأفراد والإقليم ، والنظام الدولي كوحدات للتحليل بدلا من الدولة.أما توسيع مفهوم الأمن ، فقد انصب على جعل مفهوم الأمن يتسع ليشمل الاقتصاد والبيئة والمجتمع ، بحيث طرحت مفاهيم الامن ليشمل قضايا الاقتصاد والبيئة والمجتمع[1].

وفي هذا الساق، حولت مجموعة من الدراسات الأمنية في فترة ما بعد الحرب الباردة الابتعاد عن كافة العناصر التي تتعلق بالأمور العسكرية التي تعرف على أنها " دراسات استراتيجية" للبحث في مجموعة جديدة من القضايا التي تؤثر على أمن الأفراد والدول[2].

وقد ساعد هذا المدخل الذي حققه في توسيع مجال الدراسات الأمنية، لدى الباحثين وخاصة ذوي الاتجاه الدولي في توجيه اهتماماتهم إلى قطاعات أخرى اقتصادية وبيئية وديمغرافية وغيرها.[3]

وقد وسع " باري بوزان " 1991 Barry Buzan من مفهوم الأمن نحو الأبعاد التالية :

. الأمن المجتمعي: وهو مصطلح استعمل لأول مرة ويتعلق بحماية الهوية والمعتقدات.

. الأمن الاجتماعي: ويخص قدرة المجتمعات على إعادة إنتاج أنماط خصوصياتها في اللغة والثقافة، والتقاليد في إطار شروط مقبولة لتطورها.

. الأمن العسكري: ويخص المستويين المتفاعلين المتقابلين للهجوم المسلح والقدرات الدفاعية وكذلك اتجاهات الدول من حيث النوايا والمقاصد.

الأمن السياسي: وهو الاستقرار التنظيمي للدول والحكومات والأيديولوجيات التي تستمد منها شرعيتها.

. الأمن الاقتصادي: ويخص الحفاظ على الموارد المالية والأسواق الضرورية وتحقيق مستويات مقبولة من الرفاه.

الأمن البيئي: ويتعلق بالمحافظة على المحيط كأساس تتوقف عليه كل الأنشطة الإنسانية.

كما يرجع الباحث تأسيس منهج الدراسات الأمنية Security Studies الذي عمل من خلاله على تجاوز الحدود التقليدية والمقاربات الكلاسيكية لاعتماد مفهوم عريض للأمن[4].

وقابل ذلك؛ توسيع قاعدة التهديدات المحتملة وتحديدها في خمسة مجالات :

1 . التهديد العسكري الناجم عن أنشطة عسكرية موجهة ضد التراب الوطني للدولة.

2 . التهديد السياسي الذي يحصل نتيجة المساس بالاستقرار والنيل من نظام الدولة.

3 . التهديد المجتمعي والذي ينال من الهوية الوطنية أو المعتقدات الدينية.

4 . التهديد الاقتصادي: والذي له تأثير على السلم والأمن في البلاد وعلى نوعية الحياة وإمكانات الدفاع.

5 . التهديد البيئي: التلوث وصعوبة الحصول على الماء الصالح للشرب[5].

وعليه، وبالرغم من الاحتلال وسياسة الاستيطان في القدس والأراضي البمحتلة في فلسطيين (حسب المعاير الدولية)، يمكن لهذه القطاعات أن تجد موضعا لها في الحالة الفلسطينية، فالاحتلال لا يعدم الفلسطنيين حقهم في العيش الكريم وذلك استنادا للاتفاقيات والمواثيق الدولية . كما سبق بيانه . أو استنادا لقانون دولة الاحتلال,

يبقى للفلسطنيين حق في الأمن وتأمين وجودهم وذلك يتم عبر تحقيق: الأمن الهوياتي والأمن الثقافي بمقاومة الأسرلة والاستيطان، فضلا عن ضرورة حماية أمنهم في القطاعات المشار إليها سابقا (الأمن الصحي، البيئي،المجتمعي، الاجتماعي، وقبل كل ذلك أمن الفرد).

---

[1] . خديجة عرفة محمد أمين، **الأمن الإنساني " المفهوم والتطبيق في الواقع العربي والدولي"** ، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1430/ 2009)، ص 13

[2] . المرجع نفسه، ص 13 . 14

[3] . محسن بن العجمي بن عيسى، (مرجع سابق)، ص 38

[4] . المرجع نفسه ، ص 31

[5] . المرجع نفسه ، ص 32

المطلب الثالث: القضايا الأمنية الخاصة بالقدس.

منذ اندلاع الصراع العربي الإسرائيلي ومستقبل القدس يمثل نقطة رئيسية في هذا النزاع، فالقدس تحتل مكانة هامة بالنسبة للأديان التوحيدية الثلاثة التي لها أماكن مقدسة ، ضمن أرض محصورة مساحتها كيلومتر مربع واحد في المدينة القديمة، وبالنظر إلى تواجد مواطنين ينمتون لديانات وقوميات وإثنيات محتلفة، إضافة إلى المزاعم المتضاربة بحق السيادة على المراكز الدينية، من الصعب أن نتخيل حلا شاملا يتفق عليه الجميع ويترك الأقسام الحساسة في المدينة تحت سيطرة فريق واحد فقط . ولا يزال جانب من الموقف الإسرائيلي منذ حرب العام 1967 مبني على أنه ينبغي أن تظل القدس مدينة واحدة وغير مقسمة. ومما زاد في تعقيد المسألة في السنين الأخيرة وجود مستوطنات إسرائيلية مجاورة للمدينة وأحداث الشغب التي اندلعت في المدينة القديمة عقب زيارة أرييل شارون للحرم الشريف (جبل الهيكل في أيلول/ سبتمبر 2000) أظهرت الجو المشحون في المدينة[1].

تتوزع المسؤوليات الأمنية في القدس بين الفلسطينيين والإسرائيليين كالآتي:

2 . المسؤوليات الأمنية الفلسطينية في بعض أقسام القدس:

ستكون للدولة الفلسطينية سيطرة أمنية على كامل القدس الشرقية أو أجزاء منها، مثل الحي الإسلامي، والحي المسيحي في المدينة القديمة، وفيما يتعلق بالمسائل الأمنية سيكون من الضروري:

1 . ترسيم الحدود.

2 . عقد اتفاقيات ارتباط بين إسرائيل وفلسطين.

3 . نزع محتمل للسلاح في المدينة، باستثناء سلاح القوات الأمنية.

4 . يمكن تنظيم أو وضع مقاييس لبناء الثقة بالإضافة إلى آليات لفض النزاعات من خلال سلطة بلدية موحدة أو كونفدرالية.

2 . سيكون هذا الخيار بمثابة استمرار للوضع الحالي للمدينة، والاختلاف المحتمل هو في إنشاء لجنة دولية تمنح الدولة الفلسطينية حق رعاية أماكن مثل الحرم الشريف، مع السماح لإسرائيل ببسط سيطرتها الأمنية الكاملة على باقي المناطق في القدس. كما يمكن وضع المصالح الإسلامية واليهودية والحرم الشريف (جبل الهيكل) تحت الوصاية المشتركة للدولتين، و"سيادة الوصاية " هذه هي ما يسمى "السيادة المتبقية"التي كانت موضع جدل في قمة كامب ديفيد 2000 .

هناك خيار آخر وهو إعطاء إسرائيل السيادة والسيطرة على القدس وجعل أبو ديس عاصمة بديلة للفلسطينيين.

مثل هذا الحيار رفضته القيادة الفلسطينية في الماضي ، وليس هناك ما ينبئ بأنه سيكون مقبولا في المستقبل[2].

3 . المسئولية الأمنية الدولية في القدس (أو في أقسام منها).

الخيار الثالث هو إعطاء الأمم المتحدة أو أي جهة دولية أخرى حق السيطرة الأمنية على المدينة القديمة وضواحيها، وأحد الخيارات سيكون منح قوة مقبولة لدى الطرفين السيطرة على كافة المواقع المقدسة في القدس الشرقية والغربية، وسوف تتم مناقشة موضوع السيطرة الأمنية على الحرم الشريف : جبل الهيكل لفترة معينة تقرر بعدها الأطراف المعنية إما التوافق على حل جديد أو توسيع الترتيبات المتخذة، وسوف يكون المدخل إلى ذلك تحديد طبيعة العلاقات الأمنية بشكل عام بين إسرائيل والدولة الفلسطينية[3].

المطلب الرابع: أثر استمرارية الاستيطان واحتلال القدس (الأسرلة)، على مستقبل الأمن الفلسطيني.

شهدت النشاطات الاستيطانية الإسرائيلية في العام 2012 كثافة قل نظيرها في السنوات الماضية، حيث تمت المصادقة على بناء الآلاف من الدونمات، وترحيل مجموعات كبيرة من البدو، والاستمرار في مخطط عزل القدس عن محيطها في الجنوب والوسط، وفصل الأغوار عن بقية الضفة الغربية، فقد خصصت حكومة نتنياهو أكثر من مليار شيكل للمستوطنات خلال عام سنة 2012، كما قامت بتشكيل لجنة وزارية لشؤون الاستيطان لأول مرة برئاسة نتنياهو، وتم توسيع صلاحيات دائرة الهجرة لتشمل الضفة الغربية.

---

[1] . روبرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن** ، ص 13

[2] . . روبرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن** ، ص 13 . 14

[3] . روبرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن** ، ص، 14

تهدف سياسة نتنياهو الاستيطانية . حسب تقرير شامل لمؤسسة السلام الآن . **إلى القضاء على حل الدولتين**، إذ قامت الحكومة بتوسيع البناء في المستوطنات، وإعلان مناقصات جديدة للبناء، ومنح تصاريح بناء وموافقة على مشاريع استيطانية عديدة ، الموافقة على البناء في مناطق حساسة تؤثر سلبا على احتمال توقيع اتفاقية سلام، شرعنة البناء غير المرخص، كل هذا يشير إلى سياسة مدروسة للقضاء على أية إمكانية لإقامة دولة فلسطينية ذات تواصل جغرافي في المستقبل[1].

شملت القرارات الاستيطانية الأخيرة:

1 . قرار إقامة 3000 وحدة سكنية ضمن ما يعرف بمشروع E1.

2 . خطط لبناء 6600 وحدة استيطانية في القدس.

3 . إقرار بناء مستوطنة جفعات همتوس.

4 . مناقصات لبناء 1216 وحدة استيطانية.

5 . المصادقة على إقامة مستوطنة جفاعوت جنوبي غرب بيت لحم.

6 . محاولة إخلاء عائلات من الشيخ جراح[2].

الخاتمة :

لم يقتصر الاحتلال الإسرائيلي الذي عمد إلى ضم مدينة القدس الشرقية، منتهكا بذلك القانون الدولي والشرعة الدولية، على تهويد جغرافيا المكان من خلال انتهاجه استراتيجية استيطانية، تؤمن ما يعرف "في نظريته الأمنية" بالعمق الاستراتيجي لدولة الاحتلال، بل عمد إلى تهويد الإنسان" المقدسي" من خلال ما يعرف بأسرلة "التعليم" خاصة، إذ هو وسيلة المحافظة على هوية المكان وساكن المكان من المقدسيين، وأيضا الصحة والسياحة.

أسست دولة الاحتلال تحقيق غاياتها في "مشروع القدس الكبر" عاصمة دولة إسرائيل . حسب زعمها . على مخططات، تندرج في الاستراتيجية الاحتلالية الكبرى لدولة الاحتلال.

قائمة المراجع

[1] . هنيدة غانم وآخرون، تقرير مدار الاستراتيجي 2013، المشهد الإسرائيلي 2012، (مرجع سابق)، ص 40

[2] . المرجع نفسه، ص 42

السياسات التي يتوقعها الفلسطينيين من تركيا تجاه فلسطين

هادي الشيب
الجامعة العربية الأمريكية
Hadi.sheeb@aauj.edu

ملخص:

تهدف الدراسة الى التعرف على العلاقة التركية – الفلسطينية وإعادة وضعها في إطار العوامل والمتغيرات الإقليمية والدولية، مع الأخذ بعين الاعتبار السياقات التاريخية والسياسية لعلاقاتهما الثنائية. كما تهتم هذه الدراسة بفهم التشابك في علاقات البلدين في فترة ما بعد العام 2007، وهي الفترة التي تولى بها حزب العدالة والتنمية في تركيا خلال فترته الثانية، رافعا شعارات تغييريه وإصلاحية، وواعداً بجعل تركيا قوة سياسية على الخارطة السياسية للعالم وتوسيع مناطق نفوذها وآفاق نموها، كما وفي ظل هذه الفترة شهد الانفتاح التركي على الكل الفلسطيني الذي جاء بعيدا عن التصورات والتقديرات الاستراتيجية الإسرائيلية، حيث شكلت العلاقات التركية– الفلسطينية واحداً من الظواهر الإيجابية في السياستين الإقليمية والدولية، وهي ظاهرة تاريخية وتطورية، حيث تقدم نموذج للعلاقات الدولية بين دولتين متجاورتين تحكمهما عوامل كثيرة تتراوح بين التعاون والتحالف.

كلمات مفتاحيه: تركيا، المتغيرات الدولية، فلسطين.

"**Turkish-Palestinian relations in light of regional and international changes in the period 2007-2017.**"

The focus of the study: the policies that Palestinians expect from Turkey towards Palestine.

Abstract :

The study aims at identifying the Turkish-Palestinian relationship and re-positioning it within the framework of regional and international factors and variables. Taking into account the historical and political contexts of their bilateral relations. This study is also interested in understanding the intertwining of the relations between the two countries in the period after 2007, during which the AKP took part in Turkey during its second term, raising slogans of change and reform, promising to make Turkey a political force on the political map of the world and expand its areas of influence and growth prospects. During this period, Turkey's openness to the Palestinian people, which came far from the Israeli strategic perceptions and assessments, was marked by the formation of Turkish-Palestinian relations as one of the positive phenomena in the regional and international policies, a historical and evolutionary phenomenon, International relations between two neighboring countries are governed by many factors ranging from cooperation and alliance.

Keywords: Turkey, International variables, Palestine.

مقدمة:

تعد العلاقات التركية الفلسطينية من العلاقات التي لها جذورها في التاريخ الإسلامي بداية من الدولة العثمانية حتى وقتنا هذا، وقد شغلت التحولات التي طرأت على السياسية الخارجية التركية منذ ما يزيد عن 10سنوات العالم كله والوطن العربي بصفة خاصة، ورأى الكثير من المحللين والساسة العرب في الدور التركي تعويضاً عن غياب الدور العربي في مواجهة إسرائيل، بينما نظر آخرين إلى أن السياسة الخارجية لتركيا الجديدة بقيادة حزب العدالة والتنمية، عودة الى العثمانية القديمة.

وبتولي حزب العدالة الحكم بتركيا اندفعت في سياستها الى ممارسة ما يمكن تسميته "بالدبلوماسية الاستباقية"، أي التدخل لحل المشكلات في محيطها المباشر والقريب، وهنا ظهر دورها كوسيط لحل مشكلات البلقان والقوقاز والجزيرة الهندية والشرق الأوسط، حيث اتسمت المواقف التركية من القضية الفلسطينية منذ أعوام ولا سيما بعد وصول حزب العدالة والتنمية الى السلطة عام 2002، بالثبات في الدفاع عنها ضد سياسات التهويد التي تنتهجها إسرائيل ضد القدس، وضد سياسة الاستيطان في الضفة الغربية، ووقفت بحسم ضد سياسة

التجويع والعزل في قطاع غزة المحاصر. وقد وصلت تأثيرات المواقف التركية المنددة قولا وفعلا بالممارسات الإسرائيلية الى تأزم العلاقات السياسية مع إسرائيل والولايات المتحدة الامريكية.

سنحاول في دراستنا هذه فهم وتفكيك العلاقات السياسية التركية الفلسطينية وذلك من اجل الوصول الى ما يتوقعه الفلسطينيين من تركيا إزاء ما تم التطرق له سالفا.

وفي سبيل ذلك تحاول دراستنا الإجابة عن التساؤل التالي:

ما تأثيرات المتغيرات الإقليمية والدولية في طبيعة العلاقات التركية–الفلسطينية خلال الفترة 2007–2017؟

وللإجابة على هذا التساؤل تطرح الأسئلة التالية: –

ما المتغيرات التي تحكم العلاقات التركية – الفلسطينية؟

ما المتغيرات التي طرأت على العلاقات التركية – الفلسطينية في ظل (الربيع العربي)؟

ما هو مستقبل العلاقات التركية– الفلسطينية في ظل المتغيرات الإقليمية والدولية؟

وللإجابة عن الإشكال المطروح والأسئلة الفرعية حاولنا تقسيم دراستنا الى مجموعة من المحاور وهي:

- **المحور الأول: السياق التاريخي للعلاقة التركية– الفلسطينية.**
- **المحور الثاني: السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية منذ صعود حزب العدالة والتنمية إلى سدة الحكم.**
- **المحور الثالث: المتغيرات التي أسهمت في تحول الموقف التركي في ظل حكم حزب العدالة.**
- **المحور الرابع: المتغيرات الإقليمية وسياسة تركيا تجاه فلسطين.**
- **المحور الخامس: الفلسطينيين وما يتأملونه من الدور التركي في المستقبل تجاه القضية الفلسطينية.**

المحور الأول: السياق التاريخي للعلاقة التركية– الفلسطينية

أدهشت العلاقة التركية– الفلسطينية العديد من الباحثين والإعلاميين والمختصين بالسياسة الدولية وواقع العلاقات الثنائية البينية بين دول الشرق الأوسط، لخصوصيتها، وتشابكها، وتداخل لعبة المصالح والأحلاف، وتوزيع القوة الإقليمية، والتوازنات الدولية، وبسبب المتغيرات والعوامل الكثيرة، المنسجمة أحيانا والمتضاربة أحيانا أخرى، الداخلة في تركيبة معادلتها السياسية والاستراتيجية والاقتصادية.

مثلت العلاقة بين تركيا وفلسطين في الفترة ما بين عام 1948– حتى عام 1967، تشابكا وغموضا في الموقف تجاه القضية الفلسطينية، خاصةً في ظل الانفتاح التركي تجاه الغرب وإسرائيل، وإن كان هنالك بعض المواقف السياسية لصالح فلسطين، إلا أن عنوانها جاء ضمن حدود القرارات الدولية، ومنسجمة مع المواقف الغربية وخاصة الولايات المتحدة الأمريكية، مثل معارضتها للغزو الثلاثي على مصر.

وامتازت العلاقة بهذه الفترة بالدعم الإنساني عبر التصريحات الداعمة للقضية، وتمثل ذلك بتصويتها ضد قرار التقسيم الصادر عن الجمعية العامة للأمم المتحدة عام 1947، والذي أيدت به الموقف العربي انطلاقا من إيمانها بحق تقرير المصير للشعب الفلسطيني، حيث لم تكتف تركيا برفض قرار التقسيم ودعم قرار حق العودة، بل قدمت مشروع قرار رقم (5–302) من أجل تأسيس وكالة غوث وتشغيل اللاجئين الفلسطينيين وحمايتهم، (الأ نروا) (UNRWA) وكانت احدى الأعضاء العشرة الذين تألفت منهم الوكالة في 8 شباط / فبراير 1949م، وفي نفس الفترة الزمنية في آذار/مارس 1949 م اعترفت تركيا بإسرائيل، وتم تبادل 3 سفراء بين البلدين في عام 1952م[1].

ويمكن إرجاع هذا الموقف لحاجة تركيا إلى الغرب بسبب الخطر الذي يتهددها من الاتحاد السوفييتي، حيث قام ستالين بمجموعة من الإجراءات اعتبرتها تركيا تهديداً لها، مثل إلغاء معاهدة الصداقة التركية–السوفيتية لعام 1921م والخاصة بتسوية الحدود بين البلدين، ومطالبتها بالسيطرة على مضيق البوسفور وتأسيس قواعد سوفيتية في الأراضي التركية، إضافة إلى حاجة الغرب إلى تركيا، خاصةً أن الحرب الباردة في هذه الفترة بين المعسكرين الغربي (الولايات المتحدة الأمريكية) والشرقي (الاتحاد السوفيتي) كانت قد وصلت أوجها في جذب العديد من دول العالم لصالح أحد المعسكرين.[2]

---

[1] ميشال نوفل وآخرون، العرب والأتراك في عالم متغير، ط 1، مركز الدراسات الاستراتيجية والبحوث والتوثيق، 1993، ص119.

[2] جراهام فولر، الجمهورية التركية الجديدة .... تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي، ط 1، أبو ظبي، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الاستراتيجية، 2009، ص53.

كما يمكن ان يعزى ذلك الانحياز للتحولات القومية العربية، لا سيما بعد خسارة حليفتها المملكة الهاشمية في العراق، وتمدد مصر الناصرية ونبرة الصوت العالية في سوريا، ما دفع تركيا إلى التناغم الأقرب مع إسرائيل ضمن خطة بن غوريون المسماة بخطة أو حلف الأطراف، والتي تهدف إلى إعادة ترسيم حدود العلاقة الإسرائيلية مع دول ما وراء السياج أو الحدود العربية، وهي تركيا وإيران وإثيوبيا، إضافة الى حالة عدم الاستقرار في سوريا ولبنان والعراق والأردن التي أدت الى لعب دوراً مهماً في التسريع بإنجاز هذه الاتفاقية التي لم تطبق بشكل كامل على أرض الواقع لأسباب عدة.[1]

وفي سياق تتبع عدم فعالية العلاقة التركية تجاه فلسطين فترة احتلال الأراضي الفلسطينية عام 1948، يرجع ذلك لأسباب تتمثل في السياسية التركية الانعزالية والتهديدات الداخلية والخارجية التي كانت تتعرض لها تركيا، إضافة إلى طبيعة النظام السياسي التركي القائم على البعد عن العالم العربي والإسلامي، لذا اتسم الموقف بالتردد والتناقض وعدم الحسم تجاه القضية الفلسطينية[2].

ومع احتلال الكيان الإسرائيلي للضفة الغربية وقطاع غزة عام 1967، مثّل الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينية أكثر وضوحا وانفتاحا في المواقف، وتجلى ذلك بموقف تركيا من حرب عام 1967م، وموقف الرئيس التركي تورغوت اوزال الذي اتبع سياسة الانفتاح الاقتصادي على الأسواق الإقليمية والدول العربية، وزيادة الاستثمار الأجنبي داخل تركيا، وذلك من أجل الخروج من الأزمة الاقتصادية التي كانت تمر بها تركيا، انطلاقاً من رؤيته بأن يكون لتركيا دور فعال في القضايا الإقليمية.

وكانت أولى بوادر هذه الرؤية هي مشاركة تركيا بالتحالف الدولي إلى جانب الولايات المتحدة في غزو العراق عام 1991م، لإثبات الأهمية الاستراتيجية لتركيا في منطقة الشرق الأوسط، وبالتالي تعتبر تلك السياسة تجاوزاً لأهم مبادئ السياسة التركية الخارجية في الفترات السابقة والقائمة على الانعزالية، وعدم التدخل في شؤون الدول، وهذا ما أكده الباحث التركي سولي اوزل حينما قال: " فيما تتعرض تركيا لأعمق أزمة اقتصادية، واجتماعية، وسياسية، خلال الفترة الجمهورية، تجد أنقرة نفسها متورطة في شؤون الشرق الأوسط بكثافة وحدة غير مسبوقتين"[3].

بالإضافة الى ما قيل، تمثّل الانفتاح التركي الآخر في مشاركة تركيا في كل مبادرة أو مؤتمر لحل القضية الفلسطينية تطرحه الولايات المتحدة الأمريكية، ولاحقاً قامت تركيا بالإعلان عن استعدادها لاستضافة أي مؤتمر لحل القضية الفلسطينية، وعبرت عن ترحيبها ودعمها لمؤتمر مدريد للسلام الذي عقد عام 1991م. ويعزى هذا التحول الانفتاحي في الموقف التركي إلى العديد من المتغيرات التي أثرت على السياسة التركية، منها انهيار الاتحاد السوفيتي، وزوال الخطر الشيوعي، وظهور جمهوريات تركية جديدة محيطة بتركيا مثل (القبارصة الأتراك، أذربيجان، تركمنستان، أوزبكستان، كازاخستا ن، قرغيزستان).

علاوة على ذلك، انفراد الولايات المتحدة الأمريكية بقيادة العالم، بالإضافة إلى الأزمة الاقتصادية التي كانت تمر بها تركيا في السبعينات والثمانينات وبداية التسعينات، وما نتج عنها من اضطرابات سياسية واقتصادية واجتماعية وعسكرية، أدى إلى أن تعيد تركيا النظر في سياستها الانعزالية والمتقوقعة على ذاتها والموالية للغرب، تلك السياسة التي كانت تتبعها فترة الخمسينات وحتى منتصف الستينات، والتي أكسبتها المزيد من الخسارة السياسية والاقتصادية سواء على الصعيد الداخلي أو الخارجي، لذا كان الانفتاح التركي، والوضوح الحذر والمحدود في المواقف تجاه فلسطين والعرب، جزءاً من السياسة التركية المتبعة تجاه المحيط الإقليمي.

مثّل اتفاق أوسلو عام 1993 الذي وقع بين منظمة التحرير الفلسطينية وإسرائيل، مخرجا لتركيا من سياسة الحذر والحرص التي كانت تنتهجها في فترة الخمسينات والستينات، والانفتاح المحدود في نهاية السبعينات والثمانينات في مواقفها مع العرب والفلسطينيين.

ويعبر عن ذلك الضميري قائلاً إن مشروع العملية السلمية قد أراح تركيا من إجراء حسابات مطولة ودقيقة لكل خطوة تخطوها تجاه الشرق الأوسط [4] "

---

[1] إحسان غورقان، العلاقات التركية الإسرائيلية وعملية السلام في الشرق الأوسط، النهج، مركز الأبحاث والدراسات الاشتراكية في العالم العربي، خريف 1994, العدد 37, ص. 58-83

[2] فيليب روبنس، تركيا والشرق الأوسط، ترجمة ميخائيل نجم خوري، ط1، قبرص، دار قرطبة للنشر والتوثيق والأبحاث،93-94 ص، 1993

[3] هاينتس كغامر، تركيا المتغيرة تبحث عن ثوب جديد، تعريب فاضل جتكر، ط 1، الرياض، العبيكان للنشر بالتعاقد مع معهد بروكينغر في واشنطن، 2001، ص205

[4] عماد الضميري، "تركيا والشرق الأوسط"، مرجع سبق ذكره، ص225.

وفي بداية انتفاضة الأقصى عام 2000م، عملت تركيا على كسر الجمود في علاقتها مع فلسطين، باستخدام لهجة قاسية في توجيه الانتقادات إلى إسرائيل من خلال التصريحات التي أطلقتها على السياسة الإسرائيلية، ووصفها أعمال القتل التي تقوم بها إسرائيل "بالإبادة الجماعية" والمرتبطة تاريخياً ومعنوياً بما اقترفه هتلر تجاه اليهود.

وبمقارنة ردة الفعل التركية تجاه السياسات الإسرائيلية في الأراضي الفلسطينية قبل عام 1993م وما بعدها وحتى عام 2002م، نلاحظ أن التحول الإيجابي جاء في لغة الخطاب السياسي التركي تجاه القضية الفلسطينية، فتركيا في الماضي لم تستخدم مثل تلك المصطلحات لوصف السياسة الإسرائيلية تجاه فلسطين والفلسطينيين. ومن الملاحظ أيضا أن هناك انسجاماً في الموقف الرسمي التركي بين الرئيس ورئيس الوزراء من جهة، وبين الشعب التركي (المتعاطف تاريخياً مع فلسطين) من جهة أخرى، إلا أن كل ذلك لم يترجم الى طرح مبادرات تركية مستقلة، فقد وصف الرئيس التركي أحمد نجدت سيزار(Ahmad Najdat Sezer)الأعمال الإسرائيلية تجاه الفلسطينيين بأنها "عنف واستفزاز[1]".

ويعزي ذلك الموقف لجملة من العوامل والمتغيرات تتمثل في:

1-التوجه التركي نحو الاتحاد الأوروبي: فقد ركزت السياسة التركية في فترة التسعينيات معظم جهودها الدبلوماسية من أجل الانضمام إلى الاتحاد الأوروبي، علماً أن تركيا تقدمت بطلب الحصول على العضوية للاتحاد الأوربي في عام 1987م، و في 1 كانون الثاني /يناير 1996م تم قبول عضويتها في الاتحاد الجمركي الأوروبي، وفي عام 1999 م حصلت رسمياً على صفة دولة مرشحة للانضمام للاتحاد الأوروبي، ومنذ ذلك التاريخ عملت تركيا حكومة وبرلماناً على إدخال الإصلاحات الدستورية والقانونية التي اشترطها الاتحاد الأوروبي لقبول تركيا دولة عضواً في الاتحاد وعرفت "بمعايير كوبنهاجن.[2]

2-الأزمة الاقتصادية والفساد المالي (1994 -2001): حيث انهارت العملة التركية وفقدت 50%من قيمتها، وأفلست العديد من الشركات والمصانع، وأقفلت العديد من المحلات التجارية أبوابها، وارتفعت نسبة البطالة، وارتفعت الضرائب، حيث شكلت عبئاً على المواطنين من ذوي الدخل المحدود، وما نتج عن ذلك مظاهرات في مختلف المدن التركية،[3] لذا كان الشغل الشاغل للحكومات التركية في هذه الفترة هو كيفية وضع برنامج اقتصادي للخروج من الأزمة الاقتصادية التي كانت تعصف بالحكومات التركية.

3-عدم الاستقرار السياسي: قصر مدة الحكومات التركية حيث تعاقبت خمس حكومات تركية *في هذه الفترة من (1993 -2002).

ولعل أهم الأسباب التي كانت تؤدي إلى تغير الحكومات الأزمة الاقتصادية التي كانت تعاني منها تركيا، وما رافق ذلك من مظاهرات في الشارع التركي، والانقسامات بين الأحزاب التركية، إضافة إلى الصراع بين العلمانيين والإسلاميين، وبالتالي انعكست جل هذه الاضطرابات الداخلية على السياسة التركية تجاه المحيط الإقليمي والدولي، وتحديداً تجاه فلسطين.[4]

المحور الثاني: السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية منذ صعود حزب العدالة والتنمية إلى سدة الحكم

طرأ تحول على السياسة التركية في تعاملها مع الشرق الأوسط، خاصة تجاه القضية الفلسطينية في الفترة (2002 -2010) م، وتجلى ذلك من خلال المواقف والتصريحات والمبادرات الدبلوماسية، والإجراءات العملية التي قامت بها تركيا على الصعيدين الإقليمي والدولي، وذلك تجسيداً " للمبادرة الدبلوماسية " التي تنتهجها تركيا لتنفيذ توجهات سياساتها الخارجية الانفتاحية، مثل المصالحة الفلسطينية، وقضية الجندي شاليط، وحرب غزة، هذا عدا عن توظيفها لمكانتها الدولية لتسليط الضوء على الحق الفلسطيني المشروع، وبالتالي نجد أن هناك دوراً فاعلاً ومؤثراً، ورؤية مستقلة لتركيا تجاه فلسطين، بالمقارنة مع الدور التركي قبل عام 2002 الذي اقتصر على التصريحات المنددة، التي لم تترجم إلى دور فعلي وحقيقي في فلسطين.

ولم تكتف تركيا بتوظيف الأدوات السياسية، بل وظفت أدوات اقتصادية لتعزيز دورها، فالعلاقات في المجال الاقتصادي جيده، حيث أن الصادرات التركية تحتل المرتبة الثالثة في فلسطين ويكون معظمها مساعدات إنسانيه وإنشائية للبنية التحتية الفلسطينية، هذا ما يؤكده وزير

---

[1] رشيد قويدر، "تطورات السياسة التركية والصلف الإسرائيلي، " 2009، على الموقع الالكتروني : http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=189686

[2] بشير عبد الفتاح، تركيا تعيد اكتشاف دورها الإقليمي، مجلة سياسات، العدد 5 ،2008، ص167.

[3] اورخان محمد علي، الأزمة الاقتصادية التركية ... الأسباب والتوقعات، الجزيرة نت، على الموقع الالكتروني http://www.aljazeera.net/NR/exeres/53807D45-1809-4A87-A20F-F022CFDAFAE7.htm

[4] حمد داوود اوغلو، العمق الاستراتيجي ...موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية، ط1، مركز الجزيرة للدراسات والدار العربية للعلوم ناشرون، 2010، ص69.

الخارجية التركي الحالي أحمد داوود أوغلو حينما يقول " إن تركيا ستكون موجودة في قلب التطورات في الشرق الأوسط بشكل سلمي وبأدوات اقتصادية وثقافية"[1].

جل ذلك من أجل تحقيق أهم أهداف السياسة الخارجية التركية المتمثلة بتحقيق الأمن والاستقرار، القائمة على أساس تعدد الأبعاد في علاقتها مع المحيط الإقليمي والدولي، وبالتالي شكّل الدور السياسي التركي في فلسطين عاملاً لتعزيز وتمكين الفلسطينيين بأرضهم، و نيل حقوقهم في المحافل الإقليمية والدولية، من خلال مساعدتهم سياسياً واقتصادياً، وبالتالي أعطت ضخامة الأحداث وكثافتها في فلسطين الدور التركي مكانة بارزة إقليمياً ودولياً لما تشكله قضية فلسطين من مفتاح السلم والحرب في منطقة الشرق الأوسط والعالم[2] .

المحور الثالث: المتغيرات التي أسهمت في تحول الموقف التركي في ظل حكم حزب العدالة

–انطلق الموقف التركي في ظل حزب العدالة تجاه فلسطين من كون تركيا دولة ديمقراطية تؤمن بحقوق الإنسان والحريات العامة، وحق الشعوب بالاستقلال، خاصة في ظل الإصلاحات الدستورية التي تشهدها تركيا حالياً، والقائمة على أساس إعطاء مزيد من الحريات الفردية، وحماية حقوق الإنسان تمهيدياً للدخول إلى الاتحاد الأوروبي.

حيث جسدت هذا المبدأ من خلال معارضتها لفكرة الاحتلال، ورفض الممارسات العدوانية الإسرائيلية، وقد تجلى ذلك بموقفها من حرب وحصار غزة، إضافة إلى أن الإصلاحات الدستورية وتوسيع الحريات، شكّل عامل دعمٍ قوي لاتخاذ تركيا موقفاً حاسماً وواضحاً تجاه الأحداث في فلسطين، ويرجع ذلك لكونها حكومة منتخبة بصورة ديمقراطية من قبل الشعب من جهة، ومن جهة أخرى كان للإصلاحات الدستورية دور كبير في الحد من سلطة تدخل المؤسسة العسكرية في الشؤون السياسية التركي.

– تستند تركيا في موقفها من فلسطين إلى ضرورة تنفيذ قرارات الأمم المتحدة الخاصة بفلسطين باعتبار تركيا عضواً في المنظمة الدولية، ومن واجبها أن تدعو إلى تنفيذ القرارات الدولية.

– من المعروف تاريخياً أن القضية الفلسطينية كانت ولازالت موجودة وحاضرة بشكل كبير لدى الشعب التركي، نظراً للروابط الدينية والتاريخية، لذلك كان للمواقف الشعبية والاحتجاجية دور كبير في دعم موقف الحكومة التركية من فلسطين، ويؤكد ذلك رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان حين يقول "عندما اتخذ قراراً في السياسة الخارجية فإنني أصغي كليا إلى الشعب[3].

–محاولة تركيا ونجاحها في عقد قمة فلسطينية إسرائيلية عام 2008 للوساطة بين طرفي النزاع، حيث استضاف الرئيس التركي في القصر الجمهوري بأنقرة بين شمعون بيريز ومحمود عباس بمشهد أشبه بكامب ديفيد تركي ولم يتوقف هذا الدور إلا بعد العدوان على غزة نهاية 2009، حيث اتهم اردوغان إسرائيل بتدمير عملية السلام وبالخداع بحديثها عن السلام والمفاوضات بينهما كانت تعد العدة للعدوان على غزة[4].

إن الدور التركي في فلسطين ينطلق من الرؤية التركية القائمة على أساس تحقيق الاستقرار والأمن إقليمياً ودولياً، لأنه يعود بالفائدة السياسية والاقتصادية على تركيا والدول الإقليمية، حيث تعتبر القضية الفلسطينية مفتاح الاستقرار إقليمياً ودولياً.

المحور الرابع: المتغيرات الإقليمية وسياسة تركيا تجاه فلسطين

تأثرت العلاقة التركية–الفلسطينية بمتغير "الربيع العربي" الذي بدأ باقتحام المنطقة العربية منذ بدايات العام 2011، فقبيل اندلاع الثورات العربية، احتلت القضية الفلسطينية مركزًا متقدمًا في أجندة تركيا الوطنية والإقليمية، وساهمت الأحداث الإقليمية آنذاك، ومن بينها العدوان على لبنان عام 2006، والعدوان على غزة 2008–2009 في وضع القضية الفلسطينية في الواجهة محليًا وإقليميًا ودوليًا.

ثم ما لبثت القضية أن أُصيبت بنكسة رغم سطوع نجم غزّة آنذاك، فتركيا في البداية ترددت كثيرا في دعم موجات الديمقراطية والتحولات السياسية في العالم العربي، لا سيما بعد لجوء الدول الغربية بقيادة حلف الناتو لاستخدام القوة العسكرية لإزالة نظام معمر القذافي في ليبيا.

---

[1] محمد نور الدين، تركيا الصيغة والدور، مرجع سبق ذكره، ص220

[2] عوني فارس، "تركيا والقضية الفلسطينية.. تطلعات شعوب ومحددات ساسة "، 2009/12/2، مركز الزيتونة للدراسات http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=198&a=103848

[3] "التقدير الاستراتيجي 22 "، 2010/4/30 ،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، على الموقع الالكتروني http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=1064&a=115103

[4] محمد نور الدين،مرتكزات السياسية التركية تجاه قضية الفلسطينية،مجلة الدراسات الفلسطينية .العدد82. 2010، ص4.

لكنها ومع مرور الوقت، وتوسع عمليات التغيير السياسي في أكثر من بلد، أخذت تركيا في الانحياز إلى خيارات الشعوب العربية، وأضحت تظهر نفسها على أنها نموذج للديمقراطية الإسلامية العصرية في عموم المنطقة، ولكن في نفس الوقت خلقت هذه الموجات من التحولات المفاجئة تحديات وصعوبات للسياسة الخارجية التركية، خاصة فيما يتعلق بروابطها وعلاقاتها مع كل من سوريا وإيران، وأربكت هذه الموجات استراتيجية تصفير المشاكل أو العمق الاستراتيجي الذي جاء به اوغلو بعد تأزم العلاقة مع سوريا ومن ورائها مع إيران[1].

ومن هنا أسقط الربيع العربي المحتوى النظري والاستراتيجي وحتى النماذج العملية ولو بشكل جزئي لمبدأ تصفير المشاكل مع الجيران، كون العلاقة التركية مع سوريا وإيران وقبرص واليونان عادت وساءت من جديد بفعل متغير الربيع العربي وبسبب عوامل أخرى شكلت عبئاً كبيراً على صانع القرار السياسي التركي[2].

إضافة الى استمرار التأزم السياسي في العلاقة بين تركيا وإسرائيل، بالرغم من ان موجات الربيع العربي شكلت للوهلة الأولى فرصة ثمينة ونقطة تحول هامة لإعادة التوازن والتصالح والدفء في العلاقة الثنائية بينهما، وربما هذا يعود إلى عاملين اثنين، الأول مرتبط بالتطورات الداخلية في كل من تركيا وإسرائيل وعدم مقدرة البلدين لتجاوز حادثة مرمره والإشكاليات النفسية والوطنية المرتبطة بها، فتركيا بقيادة اردوغان وغول واوغلو لا تستطيع أن تتنازل كثيرا في هذا الملف لتبعات القضية العاطفية والوجدانية في الشارع التركي، ولان التنازل من جانب اردوغان سيشكل عليه خطر فقدان قواعده الجماهيرية المناصرة له، لا سيما بين الطبقات الفقيرة والمتوسطة والمتدينة في المجتمع التركي.

ويعد تراجع الدعم الشعبي التركي للعلاقة مع إسرائيل، تغطية وسائل الإعلام التركية للحدث الفلسطيني خاصة بعد اندلاع انتفاضة الأقصى الثانية عام 2000، والمجازر التي ارتكبتها إسرائيل في الأراضي الفلسطينية، والاغتيالات التي نفذتها بحق قادة فلسطينيين مثل ياسر عرفات واحمد ياسين وغيرهما من قيادات الصف الأول والثاني، والحصار الذي فرضته على غزة في عام 2007، وما تبع هذا الحصار من هجمات وحروب في 2008 و2009 و2012، وأخيرا قتلها لتسعة متضامنين أتراك جاءوا للتضامن مع الفلسطينيين في غزة[3].

إسرائيليا، لعبت التناقضات والتوازنات الحزبية داخل الحكومة الإسرائيلية الحالية دوراً معيقاً باتجاه تخفيف حدة الأجواء مع تركيا. فاعتماد الحكومة الإسرائيلية لدرجة ما على دعم أحزاب اليمين لا سيما حزب إسرائيل بيتنا بزعامة افيغدور ليبرمان، أضعف من سياسة التنازلات الإسرائيلية لصالح تقوية العلاقة مع تركيا وإعادة رسم حدود التحالف من جديد معها[4]. أما العامل الثاني غير المساعد في إعادة تسهيل عملية التطبيع السياسي والاستراتيجي بين البلدين فمرتبط مع ضعف الموقف الأمريكي في هذا المجال والاختصاص، وعدم قدرة أو رغبة الولايات المتحدة لاستخدام نفوذها وتأثيرها على حليفتيها، بهدف إعادة بناء استراتيجية موحدة للتعاون سواء في القوقاز واسيا الوسطى أو في الشرق الأوسط.

هذا التأزم السياسي بين البلدين دفع الحكومة التركية في عام 2009 إلى الاعتراض على مشاركة إسرائيل في مناورات نسر الأناضول التي تجري سنويا بمشاركة قوى غربية مما أدى إلى إلغاء كل التمرين، وتبعه إلغاء أو تجميد معاهدات أمنية وعسكرية، مع أن بعض المحللين عزون هذا التراجع في العلاقات الاستراتيجية إلى تغييرات حدثت في تركيا بعد وصول حزب العدالة والتنمية وتجسد في تراجع دور الجيش والعسكر في المنظومة السياسية، وبسبب التحول في العلاقة بين السياسي والمدني من جهة والعسكري من جهة أخرى لصالح الأولى[5].

وبرغم ذلك التأزم السياسي بين تركيا وإسرائيل ومن منظور السياسة الخارجية التركية، وبسبب التداخل التركي التاريخي والعاطفي وحتى الديني والثقافي، استمرت الحكومة التركية بزعامة اردوغان – غول– اوغلو، باعتبار حماس حركة فلسطينية وطنية تحمل رؤى إسلامية معتدلة، وهي قوة شرعية في التركيبة السياسية الفلسطينية ككل، وصلت إلى السلطة السياسية هناك بواسطة صندوق الاقتراع وليس بانقلاب عسكري أو ما شابه. وكذلك يمكن اعتبار حماس، (كما ترى المصادر التركية المختلفة)، شريكا مستقبليا في عملية السلام مع الإسرائيليين إن تم إحسان التعامل معها سياسيا ودوليا، كما ان العلاقة مع حماس لم تضر بالمصالح الإسرائيلية أو التركية أو مصالح أي بلد في المنطقة، وعلى العكس

---

[1] Omar Taspinar, Turkey's Strategic Vision and Syria, The Washington Quarterly, No. 35, Vol. 3, 2012, P. 1127-140

[2] Daniela Huber, Turkish – Israeli relations in a Changing Strategic Environment, Istanbul Policy Center, Commentary No. 5, September 2012, P. 1-4

[3] Ali Balci & Tunacy Kardas, The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of Securitization, Insight Turkey, Vol. 14, No. 2, 2012, P. 113-114

[4] محمود محارب، العلاقة الإسرائيلية التركية في ضوء رفض إسرائيل الاعتذار، دراسة حالة، الدوحة: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، نوفمبر 2012, ص. 1- 22.

[5] Ibid, P. 114-115

من ذلك استطاعت تركيا استغلال علاقاتها مع حماس لوقف إطلاق النار في حرب غزة عام 2012، وإتمام صفقة الجندي شاليط التي خدمت إسرائيل على أكثر من جبهة وصعيد[1]

ذلك لانتهاء دور الوساطة من جهة، ولافتقاد تركيا للآليات التي تخوّلها الضغط الحقيقي على إسرائيل، أو على المجتمع الدولي، في ظل انحياز الولايات المتحدة المطلق لتل أبيب، دون أن يعني ذلك تخليها عن دعم القضية الفلسطينية، سواء في المحافل الدولية، أو عبر دعم الفرقاء الفلسطينيين أنفسهم.

في تلك اللحظة، سادت قناعات في أوساط الفلسطينيين مفادها أن الموقف التركي من قضيتهم اقترن بدفع ثمن باهظ من قبل الأتراك سواء بالدم أو بالسياسة، عبر خسارة تركيا لتحالفها الاستراتيجي مع إسرائيل، وما رافق ذلك من خسائر اقتصادية وعسكرية واستثمارية، الأمر الذي منح الأتراك مصداقية أكبر في موقفهم من القضية الفلسطينية.

في تلك الفترة بالذات، استفادت تركيا من القناة السورية في التواصل مع الفلسطينيين، وكذلك من القناة المصرية رغم الحساسيات الظاهرة بين الحين والآخر. وبدا واضحًا أنّ اللاعب الإيراني كان منزعجًا جدًا، وغير راض عن دخول تركيا بقوة إلى القضية الفلسطينية، ولا عن الأسلوب المختلف الذي اتبعته، ولا عن الهدف النهائي الذي تسعى إليه، ألا وهو تحقيق السلام العادل والشامل في المنطقة.

ومع واقع الثورات العربية، وتدهور علاقات تركيا مع كل من إسرائيل وسوريا وإيران، أصبحت قدرتها في الدخول الفعّال على القضية الفلسطينية أصعب، إلا أنّ وصول نظام جديد إلى الحكم في مصر أعاد التوازن إلى المعادلة من جديد، دون أن يُحدث ذلك أي تعديل على جوهر مقاربة القضية الفلسطينية في الأجندة التركية، أو على ثوابت القضية الفلسطينية في سياستها الخارجية.

لكن وفي مقابل ذلك، لوحظ أنّ القضية الفلسطينية لم تعد تحتل الموقع المتقدم ذاته في الأجندة التركية، فقد تراجعت إلى الخلف نظرًا لتقدّم الأحداث الملتهبة، وتفاقم التحديات الخطيرة على صعيد السياسة الخارجية التركية، والتطورات الإقليمية، لاسيما العلاقة مع سوريا وإيران، وانعكاسات الأزمة السورية على الداخل التركي والسياسة التركية، و موضوع حزب العمال الكردستاني[2].

المحور الخامس: الفلسطينيين وما يتأملونه من الدور التركي في المستقبل تجاه القضية الفلسطينية.

في ظل محافظة الفلسطينيين بشقيه المفاوض والمقاوم على علاقته مع تركيا، وللدور الإقليمي لها، وما تحمله تركيا تجاه الحالة الفلسطينية من صلات دينية وخلفيات تاريخية ثقافية، ونتاج بقاء الدور التركي تجاه الفلسطينيين أكثر زخمًا عن غيره من دول المنطقة، المنشغلة بملفاتها الداخلية، يتطلع الفلسطينيين في الفترة المستقبلية من تركيا الوقوف لجانبها على عدة مستويات.

أولاً: المستوى السياسي

1-انطلاقا من الثوابت التركية تجاه القضية الفلسطينية، وفي محاولة مواجهة التحديات المتمثلة في الممارسات العنصرية الإسرائيلية، ينبغي على تركيا إعادة توحيد الصف الفلسطيني وإنهاء حالة الانقسام، التي تعطل بدورها السياسات التركية الفاعلة تجاه الفلسطينيين والقضية الفلسطينية.

ويترتب على تركيا بهذا الصدد جمع الأطراف المتنازعة وفق قواعد متفق عليها بين الضفة الغربية وقطاع غزة، وعلى الأغلب أن يتم ذلك بوساطة أردنية مصرية، لما لهم من تأثير على الجانبين.

2-دعم مختلف الأطراف الفلسطينية، بما في ذلك الأطراف التي تمثل المسار السياسي الدبلوماسي، وتلك التي تمثل المسار المقاوم، لتشكّل لهم جميعًا ركنًا قويًا يمكن اللجوء إليه فعلاً، نظرًا لامتلاكه العديد من الخيوط اللازمة مع صنّاع القرار إقليميًا ودوليًا.

3-مساندة الشعب الفلسطيني في منع إجراءات الكيان الإسرائيلي لتهويد مدينة القدس، ويكون ذلك وفق الموقف الرسمي التركي الرافض للبوابات الإلكترونية التي حاول الكيان الإسرائيلي زرعها على بوابات مدينة القدس في الفترة الأخيرة، حيث هاجم الرئيس التركي رجب طيب

---

[1] Bulant Aras, Turkish Israeli Relations after the Apology, On Turkey Analysis, Marshall German Fund, April, 2012, P. 1-3

[2] علي حسين باكير +عدنان أبو عامر، تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي، مركز الجزيرة للدراسات، 2012، متحصل عليه من : http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.htm

أردوغان في كلمة له بالجلسة الافتتاحية للمؤتمر الإسلامي العالمي للتعليم العالي في العاصمة أنقرة، السياسات الإسرائيلية تجاه المسجد الأقصى، واعتبر أن إسرائيل تعمل على تغيير الهوية الإسلامية في القدس، وطالبها باحترام المواثيق الدولية التي تتعامل مع المدينة[1].

4- دعم إقامة الدولة الفلسطينية، وفق الثوابت الفلسطينية؛ عودة اللاجئين، وحق تقرير المصير، وترسيم الحدود، ويتم ذلك بالضغط على الكيان الإسرائيلي، ورفض ممارساتها بحق الفلسطينيين.

5-تركيز الإعلام التركي على القضية الفلسطينية لإعادتها إلى سلم أولويات المجتمع الدولي، ومواجهة الماكينة الإعلامية الإسرائيلية الساعية لتزوير وتحريف التاريخ الفلسطيني، ويتمثل ذلك بإصدار نشرة دورية إعلامية، وتبادل بث البرامج والتقارير والتحقيقات، ومواكبة الأحداث عبر وسائل الاتصال الحديثة

ثانيا: المستوى الاقتصادي:

يتطلع الفلسطينيين لتكريس الدعم الاقتصادي التركي التنموي، الذي يمكنهم من التمسك بأرضهم ومواجهة التحديات الإسرائيلية. ويتم ذلك عن طريق:

1-دعم صمود أهل مدينة القدس، عبر تمويل مشاريع ترميم مواقع تاريخية عثمانية فلسطينية، ودعم العملية التعليمة عبر إنشاء مدارس لأهل القدس الشرقية وزيادة التبادل المعرفي بين الجانبين.

2- دعم الاقتصاد الفلسطيني عبر تشجيع استثمار رجال الأعمال الأتراك في الأراضي الفلسطينية، وإقامة مدن صناعية خاصة في مناطق الأغوار.

3-تحقيق طموح غزة بتنفيذ مشاريع الكهرباء التي بدأت في إعادة تأهيل شبكات الكهرباء خلال الأعوام السابقة.

4- تنفيذ مشاريع اعمار في مدينة غزة.

ملاحظات ختامية:

طرأ تحول على المواقف التركية تجاه فلسطين قبل وبعد 2002؛ فقد تميز الموقف والدور التركي في الفترة الواقعة ما بين (1948-1967) بالانعزالية و الحياد والتردد وعدم الحسم والازدواجية، نتيجة ارتباطه بالقضايا الداخلية والخارجية المؤثرة على صناعة القرار التركي، مثل الأزمة الاقتصادية، ولم يكن هناك دور فاعل ومؤثر في القضية الفلسطينية، وشكل الدور التركي في الفترة الواقعة ما بين (1967-1993) مرحلة جديدة تتسم بالوضوح والانفتاح المحدود في المواقف، انطلاقاً من رؤية الرئيس التركي تورغوت أوزال بأن يكون لتركيا دور في القضايا الإقليمية، مثل موقفها الرافض لاستخدام القواعد العسكرية التابعة لحلف الناتو الموجودة على أراضيها ضد الدول العربية، احتجاجا على ضم القدس إلى إسرائيل، والانفتاح الاقتصادي على الدول العربية. ومع ذلك لم يكن هناك أي دور تركي فاعل ومستقل ومبادر في القضية الفلسطينية واقتصر على المواقف السياسية المنددة والمعارضة للسياسات الإسرائيلية، وبالتالي كان الموقف التركي تجاه فلسطين جزءاً من التوجهات السياسة التركية المتبعة تجاه القضايا الإقليمي.

وفي الفترة الواقعة ما بين(1993- 2002) اتسم الموقف التركي بالداعم للموقف الفلسطيني والحقوق الفلسطينية، وأيد بعض القرارات الصادرة عن الأمم المتحدة، وتميز الدور التركي في فلسطين منذ تولي حزب العدالة والتنمية الحكم في تركيا عام 2002 بالانفتاح، والحسم، وقوة تأثير لغة الخطاب السياسي، والدور الفعلي المتمثل بالإجراءات والتحركات الدبلوماسية، والمبادرات التي اتخذتها تركيا سواء أكان ذلك على الصعيد الإقليمي أو الدولي فيما يخص حصار وحرب غزة، وملف الوحدة الوطنية الفلسطينية، كما كان الدور التركي يهدف ويعمل للمحافظة على النسيج الاجتماعي الفلسطيني، وإعطاء دعم معنوي قوي للشعب وللقيادة الفلسطينية، نتيجة تأييده للمواقف والحق الفلسطيني المشروع.

---

[1] الجزيرة، الأخبار، تقارير وحوارات، تركيا-وإسرائيل-توتر-على-خلفية-أزمة-الأقصى. 28-7-2017.
http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2017/7/28/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A7-%D9%88%D8%A5%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D9%8A%D9%84-%D8%AA%D9%88%D8%AA%D8%B1-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%AE%D9%84%D9%81%D9%8A%D8%A9-%D8%A3%D8%B2%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%82%D8%B5%D9%89

قائمة المراجع:

1-مراجع اللغة العربية:

1. "التقدير الاستراتيجي 22 "، 2010/4/30 ،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، على الموقع الالكتروني: http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=1064&a=115103

2. إحسان غورقان، العلاقات التركية الإسرائيلية وعملية السلام في الشرق الأوسط, النهج, مركز الأبحاث والدراسات الاشتراكية في العالم العربي, خريف 1994, العدد 37,

3. اورخان محمد علي، الأزمة الاقتصادية التركية ... الأسباب والتوقعات، الجزيرة نت، على الموقع الالكتروني http://www.aljazeera.net/NR/exeres/53807D45-1809-4A87-A20F-F022CFDAFAE7.htm

4. بشير عبد الفتاح، تركيا تعيد اكتشاف دورها الإقليمي، مجلة سياسات، العدد 5 ،2008

5. جراهام فولر، الجمهورية التركية الجديدة .... تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي، ط 1، أبو ظبي، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، 2009.

6. الجزيرة، الأخبار، تقارير وحوارات، تركيا-وإسرائيل-توتر-على-خلفية-أزمة-الأقصى. 28-7-2017. http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2017/7/28/%D8%AA%D8%B1%D9%83%D9%8A%D8%A7-%D9%88%D8%A5%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D8%A6%D9%8A%D9%84-%D8%AA%D9%88%D8%AA%D8%B1-%D8%B9%D9%84%D9%89-%D8%AE%D9%84%D9%81%D9%8A%D8%A9-%D8%A3%D8%B2%D9%85%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D8%A3%D9%82%D8%B5%D9%89

7. حمد داوود اوغلو، العمق الاستراتيجي ...موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية، ط1، مركز الجزيرة للدراسات والدار العربية للعلوم ناشرون، 2010.

8. رشيد قويدر، "تطورات السياسة التركية والصلف الإسرائيلي، " 2009، على الموقع الالكتروني : http://www.ahewar.org/debat/show.art.asp?aid=189686

9. علي حسين باكير+عدنان أبو عامر، تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي، مركز الجزيرة للدراسات، 2012، متحصل عليه: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.htm l

10. عوني فارس، "تركيا والقضية الفلسطينية.. تطلعات شعوب ومحددات ساسة "، 2009/12/2، مركز الزيتونة للدراسات http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=198&a=103848

11. فيليب روبنس، تركيا والشرق الأوسط، ترجمة ميخائيل نجم خوري، ط1، قبرص، دار قرطبة للنشر والتوثيق والأبحاث، 1993

12. محمد نور الدين، مرتكزات السياسية التركية تجاه قضية الفلسطينية، مجلة الدراسات الفلسطينية. العدد 82. 2010

13. محمود محارب، العلاقة الإسرائيلية التركية في ضوء رفض إسرائيل الاعتذار، دراسة حالة، الدوحة: المركز العربي للأبحاث ودراسة السياسات، نوفمبر 2012, ص. 1- 22.

14. ميشال نوفل وآخرون، العرب والأتراك في عالم متغير، ط 1، مركز الدراسات الاستراتيجية والبحوث والتوثيق، 1993.

15. هاينتس كغامر، تركيا المتغيرة تبحث عن ثوب جديد، تعريب فاضل جتكر، ط 1، الرياض، العبيكان للنشر بالتعاقد مع معهد بروكينغر في واشنطن، 2001.

2- المراجع باللغة الإنجليزية

1: Ali Balci & Tunacy Kardas, The Changing Dynamics of Turkey's Relations with Israel: An Analysis of Securitization, Insight Turkey, Vol. 14, No. 2, 2012

2: Bulant Aras, Turkish Israeli Relations after the Apology, On Turkey Analysis, Marshall German Fund, April, 2012.

3: Daniela Huber, Turkish – Israeli relations in a Changing Strategic Environment, Istanbul Policy Center, Commentary No. 5, September 2012.

4: Omar Taspinar, Turkey's Strategic Vision and Syria, The Washington Quarterly, No. 35, Vol. 3, 2012.

القضية الفلسطينية ومسألة التدويل: المقاطعة كاستراتيجية

د. حسن أيوب؛ رئيس قسم العلوم
السياسية في جامعة النجاح الوطنية
جامعة النجاح الوطنية
hasan.ayoub@najah.edu

ملخص

إن أحد أبرز خصائص المسألة الفلسطينية هو أنها نشأت كقضية دولية بفعل تقاطع مصالح القوى الاستعمارية الأوروبية مع المشروع الصهيوني في لحظة فارقة من تاريخ أوروبا. وقد تطورت الأبعاد القانونية والجيو–سياسية للصراع الفلسطيني–الاسرائيلي، والمقاربات المختلفة لتسويته في هذا السياق الدولي المعقد والمتشابك. إلا أن مسار تدويل الصراع الفلسطيني–الاسرائيلي لم يواكبه مسار بذات التأثير لتدويل حل هذا الصراع. فلم تتمكن القوى الدولية التي وقفت وراء هذا البعد الدولي، أو لم تمتلك الإرادة والمصلحة، لكي تحافظ على مسارين متوازيين لتدويل المسأل الفلسطينية من جهة، ولتدويل تسويتها من جهة أخرى.

ثمة ثنائية dualism صارخة كامنة في البعد الدولي للمسألة الفلسطينية: بالرغم من قرارات الشرعية الدولية التي تضع أسسا للتسوية وتعكس إرادة دولية ما في هذا الصدد، إلا أنه لم ينشأ حالة من التوافق، إن لم يكن الإجماع، الدولي على تفعيل هذه الإرادة. يقف دون ذلك التغيرات المتسارعة في خارطة المصالح الدولية والإقليمية، وكذلك تذبذب وعدم ثبات الاستراتيجية الفلسطينية تجاه التسوية، أو المشروع الوطني الفلسطيني المنشود. لقد كان هذا الافتراق أحد أهم أسباب تعثر التسوية إذا ما قورن على سبيل المثال بحالة التوافق، أو الإجماع، التي ميزت المواقف الدولية والإقليمية في حالات مشابهة مثل جنوب إفريقيا أو أيرلندا الشمالية. في الحالتين التقى مشروع القوى التحررية المعنية مع إرادة دولية توافقت – بشكل متدرج بطبيعة الحال– على شكل التسوية المطلوبة. وقد لعبت القوى الاجتماعية–السياسية العابرة للقوميات دورا محوريا في بلورة هذا التوافق. تهدف هذه الورقة للبحث في دور نضال الحركات العابرة للقوميات Transnational Social Movements في لعب دور المحور الذي يمكن أن تنشأ من خلاله حالة الالتقاء والتوافق convergence في الإرادة الدولية والبرنامج الوطني الفلسطينيى على فرض واقع يفضي لتسوية الصراع بما يكفل تفعيل الشرعية الدولية استناد لذات المعايير الدولية norms[1] التي شكلت قاعدة انطلاق حركة المقاطعة ضد نظام الفصل العنصري في جنوب إفريقيا، وضد نظام "الاتحاديين" في إيرلندا الشمالية.

الكلمات المفتاحية: التدويل، الشرعية الدولية، الحركات العابرة للقوميات، حركة المقاطعة

أولا: حركات المقاطعة كاستراتيجية نضال تحرري عابر للقوميات

تعبر حركة المقاطعة بي. دي . أس[2] عن حالة من حالات التضامن العابر للقوميات؛ أو الحركات الاجتماعية العابرة للقوميات، والتي تلقى اهتماما كبيرا في الأوساط الأكاديمية والسياسية منذ النجاح الكبير الذي حققته مثل هذه الحركات في حالات مثل نضال السود في جنوب إفريقيا ضد نظام الفصل العنصري (الأبارتهايد)، ونضال الحزب الجمهوري الإيرلندي الشمالي للتخلص من التبعية لبريطانيا ومن هيمنة المستعمرين البريطانيين من البروتستانت دعاة الاندماج بالمملكة المتحدة. إن المسألة الجوهرية في هذا الصدد هي أن الحركات الاجتماعية العابرة للقوميات هي أحد تعبيرات "التدويل" بحسبانه استراتيجية الاستناد إلى الفعل الدولي المنظم والواسع النطاق لتسوية حالات الصر اع المشار إليها. وهو بهذا المعنى يقوم على تحريك وتفعيل القوانين والمعايير الدولية ذات الصلة بهذا الصراع أو ذاك. فالتدويل في هذه الحالة لا يقصد به تدويل القضية ذاتها، بل تدويل أسس تسويتها.

---

[1] المعايير تصف كيف يقوم اللاعبون في المؤسسات أو النظم السياسية بالتصرف وفق توقعات مسبقة حول الشكل المقبول للسلوك الذي يوجد حولهه قاعدة متفق عليها بين أكبر عدد من اللاعبين. وفي السياسة الدولية فإن هذه المعايير تمثل أنماط السلوك المقبول دوليا.

[2] تأسست هذه الحركة وتعني "مقاطعة إسرائيل وسحب الاستثمارات منها وفرض العقوبات عليها" إثر النداء الذي أصدرته 171 منظمة مجتمع مدني ومنظمة غير حكومية فلسطينية في العام 2005. وتنادي الحركة بفرض هذه المنظومة من المعايير على اسرائيل حتى تتصاع للقانون الدولي ومبادئ حقوقو الإنسان كقوة احتلال عسكري استعماري استيطاني.

يرتبط تدويل التسوية المتعلق بالصراعات المشار إليها بتحرك اللاعبين الدوليين سواء كانوا دولا أو قوى سياسية–اجتماعية فوق الدولة أو تحتها، الأمر الذي يتطلب قيام حالة من التقاء القوى الدولية المؤثرة للدفاع عن معيار دولي أو قيمة عالمية محددين ذات صلة بالسلم والأمن الدوليين، أو بحقوق الإنسان، أو بمصالح هذه القوى. بهذا المعنى فإن حركة المقاطعة هي محاولة منظمة للنضال المعولم الهادف إلى احترام قواعد القانون الدولي والمعايير الدولية ذات الصلة بحق تقرير المصير وحقوق الإنسان والعدالة. إلا أننا نعيش في ظل منظومة دولية لا تستجيب دوما –ولا بذات الفعالية– لتلك المعايير والقوانين التي ارتضتها كنظام Order لعلاقات الدول والشعوب. فما هي إذا القواعد الأساسية التي تحكم عمل وقدرة حركات المقاطعة العابرة للقوميات على بناء تحالفات من قوى رسمية وغير رسمية تفرض على الدولة المستهدفة الانصياع للإرادة الدولية مثلما حدث في جنوب إفريقيا وإيرلندا الشمالية والهند؟

1–ما هي حركات النضال العابر للقوميات؟

لا تعتبر حركات النضال العابر للقوميات أحزابا سياسية سواء بالمعنى التنظيمي أو الأيديولوجي؛ بل هي شبكة/ات من المنظمات التي تستند في نشاطها على المبادئ العامة لحقوق الإنسان والقوانين والمعايير الدولية. تستهدف هذه الشبكات عبر أشكال المقاطعة وممارسة الضغط والمناصرة حمل الدولة أو النظام المعني على الانصياع لتلك المبادئ والمعايير.وفي الحالة الفلسطينية فإن حركة "بي. دي.أس" تضم 171 منظمة فلسطينية وغير فلسطينية من مختلف القطاعات التجارية والطلابية والاتحادات العمالية والأكاديمية ومنظمات المجتمع المدني والأطر الحقوقية العالمية وسواها.

بهذا المعنى فإن ما يميز هذه الحركات هو تبنيها لشكل عمل الحركات الاجتماعية المعولمة التي يتعارض منطقها مع المنطق الواقعي Realism فيما يتعلق بالموقف من العوامل التي تؤسس لنظام عالمي يتمتع بالأمن. تنشط هذه الحركات في مواجهة قوة الدول الغربية العظمى مسلحة بقناعة أن معايير حق الشعوب في تقرير المصير، ومناهضة العنصرية لها قوة النفاذ في العلاقات الدولية. إن مواجهة هذه الدول للتظاهرات الحاشدة وعمليات التحشيد وبناء التحالفات وأعمال المناصرة حملتها –كدول ديمقراطية– في العالم الغربي على الوقوف إلى جانب معايير حقوق الإنسان التي تنادي بها، بالرغم من المصالح الاقتصادية التي تربطها بدول مستهدفة بحملات المقاطعة[1]. لقد تمكنت حركة المقاطعة من بناء تحالف دولي واسع من منظمات المجتمع المدني العالمية يدين التفرقة العنصرية في جنوب إفريقيا، الأمر الذي جسد تحالف قوى اجتماعية مؤثرة في نظام عالمي معقد، ونموذج ناجح للنضال العابر للقوميات.

تمكنت حركة المقاطعة في حالة جنوب إفريقيا من فرض احترام معيار دولي مركزي هومناهضة العنصرية. فقد شكل نظام الفصل العنصري الممأسس والمنهجي في جنوب إفريقيا حالة مخالفة لنزعة عالمية متعاظمة لرفض التمييز وإدانة النظم القائمة على التفرقة. فبالرغم من معارضة لاعبين كبار في النظام الدولي مثلما حصل في إصدار الكونغرس الأمريكي لقانون مناهضة نظام التفرقة العنصرية في جنوب إفريقيا رغما عن اعتراض إدارة الرئيس رونالد ريغان[2]. لم يختلف الأمر بالنسبة لحكومة رئيسة الوزراء البريطانية مارغريت تاتشر في حينه. يتضح مما سبق بأن القوة الكبيرة التي اكتسبها معيار مناهضة التفرقة والفصل العنصريين والإصرار لدى اللاعبين الدوليين والمحليين على احترام المساواة من خلال جهود المناصرة والضغط والاحتجاج التي مارستها شبكة واسعة من المنظمات عابرة القوميات قد لعبت دورا محوريا في تسوية الصراع الجنوب إفريقي لمصلحة نظام غير عنصري ديمقراطي بحيث تحولت قضية محلية بطبيعتها إلى مسألة دولية تجاوزت معيار السيادة وعدم التدخل، وتغلبت على المصالح الاقتصادية للدول الغربية.

2–التجربة الفلسطينية في النضال العابر للقوميات

يمكن العودة إلى التجربة الفلسطينية التي تمثلت بالانتفاضة الأولى باعتبارها نموذجا ناجحا في النضال الاجتماعي العابر للقوميات. فبفعل طبيعتها الشعبية وأساليبها الجماهيرية غير المسلحة تمكنت من منح الشعب الفلسطيني تفوقا أخلاقيا كبيرا على دولة اسرائيل التي

---

[1] Vernon D. Johnson and Eliot Dickinson. (2015) International Norms and the End of Apartheid in South Africa; **Safundi: The Journal of South African and American Studies**, 2015 Vol. 16, No. 4, 355–377, http://dx.doi.org/10.1080/17533171.2015.1054224

[2] Audie Klotz. (1995). **Norms in International Relations: The Struggle Against Apartheid**. Cornell University Press, Ithaca and London

واجهت الانتفاضة بالقوة المسلحة وكافة أشكال القمع والعقوبات الجماعية الانتقامية[1]. إن النجاح الأساسي الذي حققته الانتفاضة تمثل في إعادة تعريف النضال التحرري الفلسطيني باعتباره مشروع مقاومة شعبية تجد عمقها في التضامن العربي والدولي الواسع الذي حظيت به. أثارت الانتفاضة الرأي العام الدولي وحركت قوى المحتمع المدني عبر العالم في مساندتها، وقد شمل هذا التضامن قوى المجتمع الاسرائيلي ذاته[2].

اندلعت الانتفاضة الفلسطينية الثانية في العام 2000 في ظروف مغايرة لتلك التي أحاطت بتفجر الانتفاضة الأولى. شكل وجود السلطة الفلسطينية عاملا فارقا بينهما في سياق الترتيبات التي أتت بها اتفاقية أوسلو. بالرغم من أن الانتفاضة قد اتخذت بشكل متصاعد طابعا عسكريا بعد مرور ما يقارب ستة أشهر على اندلاعها كانتفاضة شعبية، إلا أن استراتيجية المقاطعة شكلت أحد أبرز أدواتها. فقد تشكلت العديد من المبادرات المنظمة لمقاطعة دولة الاحتلال على مختلف الصعد. فعلى سبيل المثال تشكل "المرصد الفلسطيني" الذي يضم في عضويته مجموعة من مؤسسات المجتمع المدني ويهدف إلى تعزيز وتوجيه المقاطعة الفلسطينية المحلية لاسرائيل وبخاصة في المجال الاقتصادي. أثمرت حملات المقاطعة إلى الحد الذي انخفضت معه صادرات السوق الاسرائيلي إلى المناطق الفلسطينية المحتلة في العام 2001بنسبة 50% حسب تقرير نشرته صحيفة يديعوت أحرونوت الاسرائيلية.

صدر نداء المقاطعة الفلسطيني الأول في العام 2004 في إطار حملة بادر لها عدد كبير من الأكاديميين والمثقفين الفلسطينيين، وسمي نداء "بي. دي. أس" الذي طالب منظمات المجتمع المدني حول لعالم الالتزام بروح التضامن العالمي وفرض مقاطعة مدنية واسعة على اسرائيل على غرار تلك التي فرضت على جنوب أفريقيا في عهد التفرقة العنصرية. عكس البيان إدراك أصحابه للأهمية الكبرى لدور الحكومات حيث ناشد البيان قوى المجتمع المدني الضغط على حكوماتها من أجل فرض المقاطعة على اسرائيل حتى تستجيب للمطالب التالية:

- *انهاء احتلالها واستعمارها لكل الاراضي العربية وتفكيك جدار الفصل؛*
- *الاعتراف بالحق الأساسي بالمساواة الكاملة لمواطني دولة اسرائيل العرب [الفلسطينيين]؛*
- *احترام وحماية ودعم حقوق اللاجئين الفلسطينيين في العودة إلى ديارهم واستعادة ممكتلكاتهم كما هو منصوص عليه في قرار الأمم المتحدة رقم 194*[3].

لقد استفادت حركة "بي. دي. أس" من المناخ الدولي الذي ساد سنوات تشكلها؛ فلم تمض سوى بضع سنوات على انتهاء عهد التفرقة العنصرية في جنوب إفريقيا. وبينما جسد إطلاق سراح نيلسون مانديلا من السجن وإجراء الانتخابات الديمقراطية الأولى في جنوب إفريقيا في العام 1994 نهاية حقبة نظام الفصل العنصري في هذا البلد، لم تجسد الانتخابات الفلسطينية التشريعية الأولى عام 1996، ولا السماح بعودة قيادة منظمة التحرير الفلسطينية إلى أرض الوطن نهاية حقبة الاحتلال الاستعماري الاستيطاني للمناطق الفلسطينية المحتلة بعدوان 1967، كما لم تأذن بانتهاء التفرقة العنصرية الممنهجة ضد فلسطينيي الداخل المحتل بعدوان 1948. إن هذا التناقض هو علة الانتفاضة الفلسطينية الثانية وسبب استمرار الصراع.

حملت هذه السنوات كذلك تصاعد الاحتجاج المدني المعولم ضد النظام الدولي الجديد بعد انهيار دول المنظومة الاشتراكية. شكلت أعمال مؤتمر المنظمات المدنية وغير الحكومية في "ديربان" في العام 2001 قاعدة ملائمة لنشاط حركة مقاطعة اسرائيل. المؤتمر أدان اسرائيل كنظام أبارتهايد ونادى بمقاطعتها وسحب الاستثمارت منها أسوة بالعقوبات التي فرضت على نظام التفرقة العنصرية في جنوب إفريقيا. تستند حركة "بي.دي. أس" إلى ذات الميثاق الأممي الذي يعتبر التفرقة العنصرية مهما كان أساسها جريمة وممارسة محرمة، إذ إن هذا

---

[1] أقدمت القوات الاسرائيلية بين أعوام 1987–1992 على قتل 1042 فلسطينيا، وإبعاد 500 عن فلسطين، بنما وصل عدد الأسرى في سجونها 13 ألفا تعرض المئات منهم للتعذيب. هذا بالإضافة إلى هدم البيوت، وفرض نظام حظر التجول ومنع السفر وإغلاق الطرق وسياسة تكسير العظام. انظر Neve Gordon. (2008). Israel's Occupation. London

[2] نذكر في هذا المجال العريضة الشهيرة التي وجهها 600 محاضر وأكاديمي اسرائيلي إلى رئيس الوزراء اسحق رابين ويدعونه فيها إلى إعادة تقييم السياسة الاسرائيلية تجاه الفلسطينيين.

[3] https://bdsmovement.net/bdsintro

الميثاق له صفة العمومية Generic[1]، ناهيك عن ارتكاب اسرائيل لممارسات تعد من قبيل جرائم الحرب مثل الاستيطان الاستعماري في مناطق 1967.

يمكن أن نخلص مما سبق بأن مقدار ما يمكن أنن تحققه استراتيجية النضال التحرري العابر للقوميات كما تظهر من تجارب جنوب إفريقيا، والانتفاضة الفلسطينية الأولي (إلى جانب نموذج الهند المعروف) مرتبط بعدد من المتغيرات ذات الصلة الوثيقة بالحالة الداخلية لحركة التحرر الوطني المعنية، لكنها رهن بشروط (متغيرات) ضرورية على مستوى النظام الدولي والمواقف السياسية، وربما الأيديولوجية، للقوى الدولية ذات الصلة. بهذا المعنى فإن قدرة هذه الحركات على إنجاز أهدافها هي رهن باعتبارات متشابكة ويمكن اعتبارها نموذجا مثاليا Ideal Type.

الشروط الضرورية والكافية لنجاح النضال العابر للقوميات:

- توفر المعيار الدولي المركزي الذي يمكن أن تتمحور حوله أنشطة هذه الحركات: في حالة جنوب إفريقيا فإن معيار المساواة ورفض التفرقة والفصل العنصريين قد وفر القاعدة التي عليها بنيت التحالفات في دول العالم الغربي؛ وهي الدول التي تبنت هذا المعيار وأعلت من شأنه في النظام الدولي؛
- التنظيم والانتشار: تحتاج هذه الحركات إلى امتدادات شبكية في الدول التي تمتلك ميزة Leverage في علاقاتها مع النظام المستهدف، بحيث يمكنها بناء تحالفات ضاغطة على الحكومات لتتبنى ذلك المعيار؛
- إسناد ما يكفي من اللاعبين الدوليين المؤثرين على مستوى الحكومات إلى جانب قوى المجتمع المدني والحركات الاجتماعية. هذا مرتبط بالإرادة السياسية للاعبين والمصالح التي يمكن –أو لا يمكن – التخلي عنها في حال اتخاذ مواقف رسمية مثلما حدث في جنوب إفريقيا. على هذا الصعيد فإن قوى السوق تلعب دورا محوريا في دفع أو لجم الحكومات نحو المقاطعة للحفاظ على استثمارتها ومصالحها؛
- تبني النهج من قبل حركة التحرر ذاتها: إذ يتطلب النضال العابر للقوميات وجود استراتيجية متكاملة ولها درجة من الثبات consistency لدى حركة التحرر الوطني لبناء تحالفاتها وتبني الخطاب والوسائل والأهداف المتناغمة مع المعيار الدولي ذو العلاقة. إن هذا الشرط ضروري لتحقيق حالة الالتقاء والتوافق convergence بين أطراف المعادلة: القوى الاجتماعية المساندة، الحكومات في الدول النافذة، المنظمات الدولية، وحركة التحرر الوطني؛
- الكاريزما: يمكن لوجود شخصية مركزية في حركة التحرر المعنية وتمتلك سمات الكاريزما لقيادة تحررية أن تلعب دورا مؤثرا. تجربتي الهند وجنوب إفريقيا تشيران بوضوح إلى التأثير الكبير للنضال السلمي لكل من "الماهاتما غاندي"، و"نلسون مانديلا" اللذان تحولا إلى رمزين عالميين للنضال التحرري وقيادة شعبيهما في النضال "المدني" [2] التحرري.

ثانيا: حركة "بي. دي. أس"

إن حركة "بي. دي. أس" هي نتاج التجربة الفلسطينية الخاصة في النضال العابر للقوميات، وبذات الوقت هي محاكاة تستلهم نموذج جنوب إفريقيا الذي طالما استخدمه الفلسطينيون كحالة مشابهة. لعل استخدام الحركة لتعبير "أبارتهايد" لتوصيف النظام الاستعماري الكولونيالي الاسرائيلي. فقد كان لمؤتمر ديربان تأثير كبير على توقيت وطبيعة إعلان نداء المقاطعة الفلسطيني في العام 2005، تزامنا مع الذكرى السنوية الأولى للقرار الاستشاري لمحكمة العدل الدولية بشأن الجدار الفاصل الذي باشرت اسرائيل بإنشائه العام 2002[3]. ليس غريبا والحال هذه بأن تطلق الحركة على الجدار اسم "جدار الفصل العنصري".

دفع البدء ببناء الجدار نحو تشكيل تحالف من الكؤسسات والحركات المدنية الدولية التي طالبت بوقفه، فتشكلت حركة التضامن الدولية International Solidarity Movement، وحركة وقف الجدار Stop the Wall، والتي دعت بوضوح في العام 2003 إلى مقاطعة

---

[1] وفق ميثاق الأمم المتحدة المتعلق بهذا الشأن فإن "جريمة الفصل العنصري (الأبارتهايد) تعني: "أية أفعال لا إنسانية ترتكب في سياق نظام مؤسسي قوامه الاضطهاد المنهجي والسيطرة المنهجية من جانب جماعة عرقية واحدة إزاء جماعة أو جماعات عرقية أخرى، وترتكب بغية الإبقاء على ذلك النظام". ESCWA 2017. Israel Practices Towards the Palestinian People and the Question of Aparthied

[2] تعبير "مدني" هنا لا يشير بالضرورة إلى منظومة الحقوق التي تطالب بها حركة التحرر؛ ففي الهند كان النضال المدني استراتيجية لتحقيق مطلب التحرر بالمعنى القومي، أما في جنوب إفريقيا فكان النضال مدنيا بالمعنيين: كاستراتيجية وكمنظومة أهداف وحقوق.

[3] بدأت اسرائيل ببناء الجدار الفاصل في حزيران 2002 على طول 770 كم وبمسار عرضه 50–150م وارتفاع يصل إلى 8 أمتار، ويعزل ما يقارب 750 كم مربع من الأراضي الفلسطينية المحتلة عام 1967.

اسرائيل على كافة الأصعدة لكي تمتثل لوقف بناء الجدار وتفكيك ما تم إقامته وتعويض المزارعين طبقا للقرار الاستشاري لمحكمة العدل الدولية بهذا الشأن. شكل هذين التكورين الأساس التنظيمي والمعنوي –إن صح التعبير– لتشكيل حرجة "بي. دي. أس" من خلال المنظمات الحليفة في دول الاتحاد الأوروبي والولايات المتحدة الأمريكية.

1–الأهداف

تعكس مطالب الحركة حالة إجماع شعبي فلسطيني في داخل فلسطين وخارجها إذ تضم الحركة منظمات قطاعية وسياسية من مختلف المناطق. وبحسب الحركة فإنها تطالب بالاتي:

- إنهاء اسرائيل لاحتلالها واستعمارها لكل الأراضي العربية وتفكيك الجدار [حسب اقوانين الدولية فإن كل من الضفة الغربية وقطاع غزة والجولان السوري هي أراض تحت الاحتلال العسكري الاسرائيلي]؛
- الاعتراف بالحقوق الأساسية للمواطنين العرب الفلسطينيين داخل اسرائيل بمساواة تامة؛
- احترام وحماية ودعم حقوق اللاجئين الفلسطينيين في العودة إلى ديارهم واستعادة ممتلكاتهم كما هو منصوص عليه في قرار الأمم المتحدة رقم 194.

2–الاستراتيجيات

تعتمد حركة المقاطعة لتحقيق مطالبها استراتيجية أساسية هي عزل دولة الاحتلال من خلال ثلاث خطوات تتمثل بالمقاطعة وسحب الاستثمارات وفرض العقوبات. والمقصود بالمقاطعة ليس فقط المقاطعة الاقتصادية أو مقاطعة البضائع بل أيضا المقاطعة الأكاديمية والثقافية والرياضية للمؤسسات الاسرائيلية أو/و الدولية التي لها نشاطات تدعم انتهاك حقوق الفلسطينيين. والمقاطعة تستهدف المؤسسات وليس الأفراد وتركز على تلك الثقافية والأكاديمية التي التي لها دور في تلميع صورة الاحتلال وتبرير الممارسات القمعية والعنصرية التي تمارسها دولة اسرائيل في مخالفة فظة للقوانين الدولية. أما سحب الاستثمارات Divestment فهي العمل على حمل المؤسسات على عدم الاستثمار وسحب استثماراتها القائمة في السوق الاسرائيلي أو من الشركات الدولية المتورطة في المشاركة بانتهاك حقوق الشعب الفلسطيني. ومن هذه المؤسسات البنوك وصناديق التقاعد ، الكنائس، الجامعات والمجالس المحلية. والمكون الثالث لهذه الاستراتيجية هو فرض العقوبات Sanctions على اسرائيل من خلال حملات المناصرة والضغط على الحكومات والمؤسسات الرسمية للالتزام بواجباتها القانونية ومحاسبة دولة اسرائيل وإنهاء التبادل العسكري واتفاقيات التجارة الحرة معها وطرد اسرائيل من عضوية الهيئات الدولية مثل الأمم المتحدة والاتحاد الدولي لكرة القدم[1].

لقد اكتسبت الحركة زخما متزايدا بخاصة في الولايات المتحدة الأمريكية الأمرم الذي وضع موضوع هذه الحركة على جدول أعمال ونقاشات أكثر المنظمات الصهيونية تأثيرا في هذا البلد وهي منظمة "إيباك" AIPAC. ففي مؤتمرها السنوي في العام 2009 صرح المدير التنفيذي لإيباك David Kohr بأن "حركة المقاطعة هي حركة تسعى الى تغيير سياسات وتوجهات العالم في التعامل مع دولة اسرائيل، وتحويل الدعم الذي تحصل عليه اسرائيل من أصدقائها إلى كره وازدراء. فهي [أي حركة بي دي أس] تريد منا ممارسة الضغوط على اسرائيل لتغير من جوهرها"[2] وقد سجلت الحركة منذ انطلاقتها العديد من الإنجازات على مستوى المقاطعة بشكل خاص. فمثلا تنادي الحركة بمقاطعة المنتجات الزراعية القاددمة من دولة الاحتلال بغض النظر عن موقع أنتاجها سواء كان داخل حدود دولة اسرائيل أو في المناطق المحتلة عاكم م1967. إذ تعتبر الشركات الزراعية الاسرائيلية سببا رئيسيا في تقويض قطاع الزراعة الفلسطيني والتي منحها الاحتلال تفوقا على الزراعة الفلسطينيةة بحكم مصادرة الأر اضي واغيرها من السياسات. وقد نجحت جهود حركة المقاطعة بحسب تقرير صادر عن Farming Injustice بخفض صادرات شركة Agrexco الاسرائيلي الزراعية في العام 2011 عن طريق فضح ارتباطها بالتوسع الاستيطاني[3]. وقد نتج عن الضغوطات التي تمارسها حركة BDS انسحاب شركات عالمية من السوق الاسرائيلية ووقف تورطها في مشاريع تنتهك حقوق الفلسطينيين مثل شركات Orange، Veolia، CRH.

---

[1] www.bdsmovement.net

[2] Barghothi, Omar. (2010). "**BDS: A Global Movement for Freedom and Justice**".

[3] "International Trade with Israeli Agriculture Companies and the Destruction of Palestinian Farming", 2013 https://bdsmovement.net/files/Farming-Injustice-Briefing-feb2013-web.pdf

تعتبر معركة كسب الرأي العام من أهم الاستراتيجيات التي تخوضها حركة "بي. دي. أس" في الدول الغربية، ومن الملاحظ بأن هناك تصاعد ملحوظ في التغير لصالح القضية الفلسطينية، الأمر الذي يزيد من الضغط على حكومات هذه الدول من أجل وقف دعمها المتواصل لدولة ةالاحتلال. يشمل ذلك الولايات المتحدة الأمريكية التي تشير استطلاعات الرأي الأخيرة فيها إلى تحول غير مسبوق: فمثلا في استطلاع الرأي العام LUNTZ[1] لعام 2015 أشارت النتائج إلى أن 76% من المؤثرين في صنع القرار في الحزب الديمقراطي الأمريكي يعتقدون بأن اسرائيل لها تأثير كبير في السياسة الأمريكية ، وأن 47% منهم مقتنعين بأن اسرائيل دولة عنصرية، بينما أبدى 31% منهم استعدادهم لدعم حركة المقاطعة BDS، و49% يفضلون فرض عقوبات على دولة اسرائيل وإجراءات أكثر جدية. أظهر الاستطلاع كذلك بأن 1% من يهود الولايات المتحدة الأمريكية يدعمون مقاطعة شاملة لدولة الاحتلال. هذا بالإضافة إلى قرار الاف الفنانين والمثقفين والأكاديميين في الولايات المتحدة وأوروبا مقاطعة اسرائيل. وبحسب تقارير للأمم المتحدة والبنك الدولي نجحت الحركة بإحداث تأثير على الاقتصاد الاسرائيلي وبأن اسرائيل قلقة من أن تتحول إلى دولة منبوذة بسبب حملات المقاطعة مثلما حصل مع نظام الأبارتايد في جنوب إفريقيا.

3-ردود الفعل الاسرائيلية

الإعلام الاسرائيلي والمساند للحركة الصهيونية شانه شأن الحكومة الاسرائيلية أصبحوا يبدون اهتماما استثنائيا وقلقا متزايدا من تعاظم نشاط حركة المقاطعة الإنجازات التي تحققها بخاصة في الولايات المتحدة الأمريكية. فقد أعلن بنيامين نتنياهو في العام 2013 بأن الحركة تشكل "خطرا استراتيجيا" على دولة اسرائيل، وطلب من وزراة الشؤون الاستراتيجية عمل كل ما يلزم لمواجهة حركة BDS. وورد في تقرير التقييم السنوي الصادر عن مؤسسة JPPI للعام 2012-2013 بعنوان "الفرص والتهديدات التي تواجه الحضارة اليهودية" ذات التقييم الذي قدمه نتنياهو[2]. وفي مقابلة أجرتها صحيفة "هارتس" الاسرائيلية مع رئيس الوزراء الاسرائيلي الأسبق "إيهود باراك" في كانون الثاني 2015 اعتبر بأن نتنياهو يقود اسرائيل نحو كارثة وأن حركة المقاطعة تقترب من تحقيق ذروة النمو؛ نقطة حاسمة في التفوق Tipping Point[3].

لهذا السبب رصدت الحكومة الاسرائيلية في العام 2014 مبلغ 50 مليون دولار[4] ومصادر أخرى لعمل وحدة المخابرات الخاصة بمحاربة حركة BDS، وتم تعيين طاقم متخصص في بعض السفارات الاسرائيلية للتصدي لحملات المقاطعة. ففي مواجهة هذه الحركة لجأت حكومة الاحتلال إلى بعض الحكومات الصديقة لها من أجل تجريم عمل ونشاط الحركة وإخراجها عن القانون، الأمر الذي زاد من أهمية الموضوع في العالم الغربي ورفع من وتيرة الاهتمام به في الأوساط الإعلامية والسياسية[5]. طالت ردود فعل النظام الاسرائيلي المواطنين الاسرائيليين ذاتهم إذ صدر عن الكنيست (البرلمان) الاسرائيلي قانون معاقبة الاسرائيليين الذين يدعمون حركة BDS، أو أية مؤسسة تدعو لمقاطعة وتجريم اسرائيل. يبقى ميدان المواجهة الأكثر أهمية وتأثيرا بين الحركة ومحاولات اجتثاثها هو الولايات المتحدة الأمريكية؛ كما سنرى لاحقا في هذه الورقة. لكن من حيث المبدأ يمكن أن نلاحظ بأن التحرك الاسرائيلي المضاد يهدف بشكل أساسي إلى الحيلولة دون تطور إنجازات الحركة على صعيدي فرض العقوبات وسحب الاستثمارات، إذ إن الإنجازات في هذين المجالين متواضعة إذا ما قورنت بالإنجازات على مستوى المقاطعة[6]. لعل السبب يكمن في أن قرار فرض العقوبات يتعلق أساسا بالحكومات والجهات الرسمية في الدول الغربية التي تجمعها باسرائيل علاقات تجارية واقتصادية كبرى (الاتحاد الأوروبي والولايات المتحدة)، إلى جانب العوامل الأخرى ذات الصلة بالاستثنائية الاسرائيلية. ومن جهة سحب الاستثمارات فإن العمليات التي تمارسها الشركات المعولمة بطبيعتها لا تعترف بالمسألة القومية، وتقدم التبادل الاقتصادي على السياسة باعتبار الأول هو الأساس في ظل النظام النيوليبرالي العالمي الذي ربط الاسرائيليين والفلسطينيين بشبكة معقدة من الاعتمادية الاقتصادية والمالية.

---

[1] "Israel Losing Democrats, can't claim bipartisan US support: top pollster warns," The Times of Israel, July 2015

[2] "Threats and Opportunities for Jewish Civilization". The Jewish People Policy Institute. 2013

[3] Gidi Weitz, Haaretz, 2015: www.haaretz.com/israel -news/premium-1-635978

[4] www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-466567,00.html

[5] http//electronicintifada.net/blogs/ali-abunimah/Israel-beefs-embasies-dedicateed-boycott-fighters

[6] انظر ملحق قائمة أبرز إنجازات الحركة

ثالثا: حركة "بي. دي. أس" بين المعايير الدولية وسياسات الحكومات الغربية

1-حدثين مفصليين

يكشف تطوران حدثا في العام 2017 عن صعوبة المواجهة التي تخوضها حركة BDS على مستوى استجابة الحكومات الغربية لفرض العقوبات على اسرائيل وسحب الاستثمارات منها، إذا ما قورنت بالنجاحات الحاسمة التي حققتها حركة المقاطعة الخاصة بجنوب إفريقيا: الحدث الأول في بداية العام (اذار تحديدا) هو صدور تقرير المفوضية الاقتصادية والاجتماعية لمنظمة دول غرب اسيا التابعة للأمم المتحدة؛ إسكوا. يؤكد التقرير على أن دولة اسرائيا أقامت وترعى منهجيا نظام فصل عنصري تهيمن من خلاله على الشعب الفلسطيني كله. يشير التقرير إلى أنه وفق المعايير والقوانين الدولية ذات الصلة فإن اسرائيل متلبسة بجريمة الفصل العنصري. يرى التقرير بأنه لا استثناء في ضرورة حظر هذه الجريمة. يعرف التقرير جريمة الأبارتهايد استنادا إلى القانون الدولي الذي يلقي بمسؤولية وقف هذه الجريمة على عاتق الدول التي أقرت هذا القانون وكبقته على جنوب إفريقيا وناميبيا.

إن المعارضة الشرسة التي واجهها التقرير في اسرائيل وواشنطن، ومن قبل الأمين العام الجديد للأمم المتحدة قد دفع بأمينة سر الإسكوا السيدة ريما خلف إلى تقديم استقالتها احتجاجا على تنكر هذه الدول ومعها المنظمة الدولية لمسؤولياتها القانونية والأخلاقية تجاه انتهاكات اسرائيل الفظة للقانون الدولي. لعل أهم ما في هذا التقرير هو كشفه عن علة التفرقة العنصرية الكامنة في بنية دولة اسرائيل القائمة -حسب التقرير- على "الهيمنة العرقية" والهادفة لتحقيق مبدأ الدولة اليهودية. ويشير التقرير إلى أن القانون الأساس الاسرائيلي هو خير دليل على هذه البنية والذي يربط الحقوق بالهوية العرقية-الدينية.

أما الحدث الثاني فيتمثل في التشريع الذي سنه الكونغرس الأمريكي والذي يجرم المقاطعة. من المتوقع في عهد إدراة الرئيس الحالي دونالد ترامب أن تتصاعد الإجراءات والسياسات الهادفة إلى خنق قدرة حركة المقاطعة على التأثير في صناعة القرار. تظهر هذه الإدارة ميلا سياسيا واضحا للقوى اليمينية القومية المتطرفة دعاة التفوق الأبيض White Supremacist، مصحوبا بنزعة قمعية للمعارضة السياسية اليسارية. وفي حين يسعى صناع قرار في الكونغرس إلى تشريع قوانين تحد من هذا الميل فإن هؤلاء لا يترددون في دعم مشروع القانون المناهض لحركة "بي. دي. أس"[1]، والذي يتعامل بقوة استثنائية ضد الحركة[2]. هذا يعني بأن محاربة الحركة ومساندة سياسات اسرائيل المخالفة للقانون الدولي هو مسألة خارج إطار السياسات الحزبية، أو ثنائية الحزبية Bi-Partisan، وتشكل حالة التقاء للمشرعين صناع القرار من الحزبين. وبرأي بعض المراقبين فإن هذا التشريع يذهب أبعدد ما تفعله اسرائيل ذاتها لاجتثاث حركة المقاطعة[3]، ويعتبره الكثيرون مخالفا للدستور الأمريكي الذي يكفل حرية التعبير عن الرأي. لقد سبق تمرير هذا التشريع في الكونغرس سلسلة من القوانين الخاصة بواحد وعشرين من الولايات الخمسين للولايات المتحدة الأمريكية[4] وفي حين نجح نشطاء حركة "بي. دي. أس" في اعتراض سن مثل هذه التشريعات في ولايات أخرى شملت: ميريلاند، فرجينيا، وماساشوستس، واشنطن، ومونتانا، لجأ حاكم ولاية نيو يورك إلى أمر تنفيذي ضد الحركة بعد أن أفشل مناصريها محاولتين لسن تشريعات تجرمها[5].

بتقديرنا فإن ما تخشاه اسرائيل وتسعى لاستنفار نفوذها في الولايات المتحدة الأمريكية وأوروبا لمنعه هو أمرين مترابطين: أن تتكرس مسألة الفصل العنصري كمحور للنضال العابر للقوميات في الحالة الفلسطينية وهو الشرط الأول الضروري اتعاظم قدرة حركة المقاطعة وصولا لمؤسسات ونخب صنع القرار؛ وأن تتعاظم عمليات الضغط وصولا لفرض عقوبات على اسرائيل استنادا إلى هذا المعيار. تشير بوصلة تراكم أنجازات حركة المقاطعة "بي. دي. أس" إلى تبلور معيار عالمي Universal على غرار معيار المساواة العرقية ورفض التمييز العنصري في

---

[1] Josh Ruebner. (2017). "Israel Anti-Boycott Act Mirrors Trump Era Despotism," **Palestine Square**. https://palestinesquare.com/2017/08/23/israel-anti-boycott-act-mirrors-trump-era-despotism/

[2] يسمى هذا التشريع Israel Anti-Boycott Act (S. 720 and H.R. 1697) والذي يمكن أن يستخدم لمعاقبة أي فرد أمريكي بغرامة تصل إلى مليون دولار أو السجن لعشرين عاما إذا ما قاطع اسرائيل أو مستوطناتها؛ بالرغم من أنها غير شرعية.

[3] Michael Schaeffer Omer-Man. (2017). "Americas BDS Law is an Attack on Far More Than Free Speech", +972 Magazine. https://972mag.com/americas-bds-law-is-an-attack-on-far-more-than-free-speech/128805/

[4] Anti BDS laws have been enacted in the following states:
Alabama, Arizona, California, Colorado, Florida, Georgia, Illinois, Indiana, Iowa, Kansas, Michigan, Minnesota, Nevada, New Jersey, New York*, North Carolina, Ohio, Pennsylvania, Rhode Island, South Carolina, and Texas.

[5] http://palestinelegal.org/news/2016/6/3/what-to-know-about-anti-bds-legislation

جنوب إفريقيا. إن الاحتلال العسكري لا يشكل معيارا كافيا لبناء حركة تضامن ونضال عابر للقوميات يمكنها اختراق جدار الممانعة الرسمية الغربية. فبالرغم من كونه حالة مؤقتة وفق القانون الدولي، إلان أن الاحتلال العسكري مقبول في الممارسة الدولية وعلاقات الدول. وإلا لما وضعت منظومة قانونية تنظمه وتحدد التزاماته وأشكال ممارسته (القانون الدولي الإنساني، واتفاقية جنيف الرابعة). بالمقابل فإن التفرقة العنصرية والمساواة العرقية، وحقوق الإنسان، وحق تقرير المصير كلها معايير لا تخضع للقوننة وبما يعكس الإقرار بها كشكل للعلاقات والممارسات الدولية المقبولة. يستند تقرير الإسكوا إلى تعريف الاتفاقية الدولية للقضاء على التمييز العنصري بكافة أشكاله لعبارة "التمييز العرقي" على أنها تعني "أي تمييز أو استثناء أو تقييد أو تفضيل يقوم على أساس العرق أو اللون أو النسب أو الأصل القومي أو الإثني، ويستهدف أو يستتبع تعطيل أو عرقلة الاعتراف بحقوق الإنسان والحريات الأساسية أو التمتع بها أو ممارستها على قدم المساواة في الميدان السياسي أو الاقتصادي أو الاجتماعي أو الثقافي، أو في أي ميدان اخر من ميادين الحياة العامة."

2-فروق ذات دلالة

تظهر التباينات في تعامل الدول الغربية في أوروبا والولايات المتحدة الأمريكية مع حركة BDS وجود عوامل أو متغيرات مساندة لقدرة الحركة على إحداث اختراقات على مستوى فرض العقوبات وسحب الاستثمارات، بينما تبرز متغيرات لا تشير إلى اقتراب عمق الفعل المؤثر من مراكز صنع القرار الرسمي، الأمر الذي يعتبر الثغرة الأهم في الحالة الفلسطينية. إن المراقب عن قرب لتصاعد حملات المقاطعة سيلاحظ تعاظم القدرة التنظيمية والعملياتية لحركة BDS، إلا أنها لا تزال تحتاج إلى استقطاب عدد أكبر من اللاعبين الرسميين (الحكومات ودوائر صنع القرار والتأثير فيه) وبخاصة في الولايات المتحدة الأمريكية. فإذا كانت الساحة الأوروبية أكثر تقبلا لنشاط وحملات المقاطعة على المستوى الرسمي وبخاصة القضائي والتشريعي، فإن الولايات المتحدة تبقى الساحة الأكثر عدوانية. إن يوبيكيوبنمنعاهع

بعد أيام قليلة من تكبد اللوبي اليهودي في بريطانيا هزيمة قاسية في الانتخابات العامة التي فاز بها حزب العمال البريطاني برئاسة "كوربين" النصير المثابر للشعب الفلسطيني؛ وبالرغم من العمل المحموم الذي قامت به المنظمات المناصرة لإسرائيل وبخاصة داخل حزب العمال لتقويض مكانة زعيمه "كوربين"، وضمان وصول نواب مناصرين لاسرائيل، إلا أن نتائج الانتخابات أظهرت بوضوح فشل هذه المنظومة في بريطانيا؛ هذه المرة على الأقل.

يبدو بأن الساحة الأوروبية عموما تُظهر مرة بعد الأخرى بأنها على النقيض من الحالة في الولايات المتحدة الأمريكية أكثر تمسكا بالمبادئ التي تقوم عليها ديمقراطياتها لجهة الامتناع عن ملاحقة وتقييد حرية عمل الحركة العالمية للتضامن مع الشعب الفلسطيني والساعية لملاحقة ومقاطعة دولة اسرائيل. فقد رفض البرلمان السويسري في شهر تموز الماضي مقترحا لقانون يجرم هذه الحركة ويحظر التمويل الحكومي عن المنظمات التي تنادي وتدعم نضال وحقوق الشعب الفلسطيني من خلال استراتيجية المقاطعة. مشروع القانون قدمته مجموعة من أحزاب اليمين السويسري المعروفة بمساندتها لاسرائيل. وقبلها كانت اسبانيا وبقرار من حكومتها المركزية قد أكدت على حق مواطنيها في الدعوة إلى مقاطعة إسرائيل والتضامن مع النضال الفلسطيني بموجب القوانين التي تكفل حرية التعبير لتنضم بذلك إلى العديد من دول أوروبا مثل هولندا وإيرلندا والسويد.

يكشف هذا التباين ومعه التردد والتأخر عن عوامل هامة يمكنها أن تساعدنا على فهم الحالة الراهنة لما تتمتع به حركة "بي. دي .إس" من قوة وإسناد وشرعية. وهذه العوامل وثيقة الصل بكيفية عمل النظم الديمقراطية في العالم الغربي والتي لكل منها خصائصها رغم أوجه الشبه بينها. ففي الولايات المتحدة لعب إرث حركة الحقوق المدنية للسود دورا هاما، كما أن الربط بين قضية العنصرية في هذا البلد وما يعانيه السود في جنوب إفريقيا قد لاقت رواجا كبيرا وجمعت حولها عددا كبيرا من المنظمات الحقوقية والمدنية التي فرضت نفسها على المشرعين وتغلبت على السلطة التنفيذية للرئيس رونالد ريغان. أما في بريطانيا فقد كان النجاح أقل بحكم الروابط العميقة بينها وبين جنوب إفريقيا (المستعمرين البريطانيين لعبوا دورا تاريخيا في وصول الأفريكانرز الهولنديين إلى الحكم منذ العام 1902). لعبت مجموعات من النشطاء البريطانيين تتشابه مع تلك في الولايات المتحدة دورا أقل من نظيراتها، ولم تتمكن من الوصول إلى مراكز صنع القرار في حكومة مارغريت تاتشر إلى أن تكفل الضغط الدولي الكبير بدفع الحكومة البريطانية إلى مواقع المقاطعة. إن هذه المقارنة تؤكد على الأهمية الكبرى لوجود معيار دولي له قوة قانونية وأخلاقية تتمحور حوله حملات المقاطعة وقاجر على استقطاب لاعبين حاسمين في عمليات صنع القرار.

لا تعمل النظم السياسية الأوروبية عموما بذات الاليات التي تحكم عمل النظام السياسي في الولايات المتحدة الأمريكية، كما ان خطوط الالتقاء بين التجارب التاريخية لشعوب القارة الأوروبية لا تساند ثقافة سياسية مماثلة لتلك المتجذرة في الرأي العام الأمريكي –وربما يكون الحال معاكسا تماما– الأمر الذي يتيح مساحة أكبر لحركة المقاطعة للعمل في الحيز الأوروبي أكثر منه في الولايات المتحدة الأمريكية،

بالرغم من الإنجازات اللافتة التي تتحقق في عدد كبير من الولايات الأمريكية والتي طالت في الآونة الأخيرة كيانات سياسية هامة مثل قرار مؤتمر الحزب الديمقراطي في ولاية كاليفورنيا بالاعتراف بحق الشعب الفلسطيني بتقرير المصير.

3-الولايات المتحدة الأمريكية: التحدي الأصعب

دعونا نلقي نظرة عن قرب على المحددات التي في إطارها تحاول حركة "بي.دي. إس" أن تمتلك القدرة على التأثير في صناعة القرار في الولايات المتحدة الأمريكية. إن المعركة التي تخوضها الحركة لمناصرة الشعب الفلسطيني في هذا البلد هي معركة متعددة الجبهات: على مستوى صناع القرار، وعلى المستوى الشعبي، وعلى مستوى الإعلام. وهذه الجبهات الثلاث ذات صلة وثيقة بطبيعة النظام السياسي والإرث الثقافي والبنى القانونية الأمريكية. ففي الولايات المتحدة ذات الديمقراطية الليبرالية الموغلة في محاكاتها للتبادلات السوقية تلعب عوامل عديدة دورا هاما في محدودية قدرة حركة "بي. دي. إس" على الوصول لمراكز صنع القرار؛ من أبرزها:

أولا: الدور المحوري للكونغرس وقوى اليمين الصهيوني وبخاصة في عهد إدارة ترامب في مقدمة مجموعات الضغط والمصالح في النظام السياسي الأمريكي والتي ترى في الدفاع عن اسرائيل واحدا من ثوابت السياسة الخارجية الأمريكية. في هذا المضمار تتفوق اللوبيات المناصرة لإسرائيل بخاصة في قدرتها على الوصول إلى الجسم التشريعي من خلال الحزبين في هذا البلد مثلما أوضحنا إعلاه. لقد وصل الأمر في إدارة دونالد ترامب للدفاع عن اسرائيل بوجه حركة المقاطعة إلى حد ممارسة كل أشكال الضغط على مجلس حقوق الإنسان التابع للأمم المتحدة لمنعه من إصدار قائمة سوداء تحوي أسماء كل الشركات العالمية التي تتعامل مع بضائع المستوطنات الاسرائيلية. غذ من المتوقع أن تصدر هذه القائمة في نهاية العام الجاري 2017. تعتبر اسرائيل وحلفائها في واشنطن بأن هذه الخطوة ستمهد الطريق لإجراءات "عدائية" ضدها، الأم الذي اعتبرته نيكي هالي؛ سفيرة واشنطن في الأمم المتحدة هذه الخطوة بأنها "فكرة مزرية" وهددت في خطاب وجهته إلى الأمم المتحدة في جنيف في يونيو/حزيران الماضي، حيث مقر المجلس الدولي لحقوق الإنسان، بأن واشنطن تدرس جدوى استمرارها عضوا في هذا المجلس الذي وصفته بأنه " ينحاز ضد إسرائيل ... ويتسامح كثيرا مع المستبدين والطغاه [1]." في هذا السياق تعتبر حركة المقاطعة وبالذات في عهد إدارة ترامب حركة معادية للسامية، وتمثل خطرا وجوديا على اسرائيل وتسعى لتدميرها. هذه العبارات استخدمت بشكل صريح في حملة ترشح "ترامب" للرئاسة من قبل الحزب الجمهوري. وهو ذات الخطاب الذي أسقط منه الحزب ذكر الدولة الفلسطينية في سياق توصيفه لوجود اسرائيل في المناطق الفلسطينية المحتلة بأنه "من فكرة مغلوطة اعتبار اسرائيل طرف مُحتل، ويجب رفضها"[2]

ثانيا: الانطباعات السائدة في الولايات المتحدة الأمريكية حول القضية الفلسطينية والفلسطينيين واسرائيل. فثمة افتراضات مسبقة وانطباعات زائفة لدى عامة الناس ولدى صناع القرار حول جذور الصراع الفلسطيني-الاسرائيلي. وقليلا ما يتم طرح هذه المسألة في الجدل العام؛ فصناع القرار يميلون إلى تجنب هذا الجدل وما يحيط به من اختلافات استقطابية. من بين أبرز الانطباعات السائدة العبارة التي تقول: "إن التطلعات الوطنية الفلسطينية مصطنعة وتحركها الأوهام"، والعبارة "يوجد رفض عربي غير عاقل، وموروث لقبول وجود دولة اسرائيل"، وهو ما يخالف الإقرار بأن لب الصراع هو الاحتجاج الفلسطيني المشروع على الاقتلاع والحرمان من الحقوق.

ثالثا: على مستوى الثقافة العامة فإن لدى غالبية الأمريكيين جذور مرتبطة بالثقافة الهيودية-المسيحية، وبمقولات المستعمرين البيض الأوائل التي صاغت النظام السياسي الجمهوري. إن وجود دولة اسرائيل بالنسبة لهؤلاء يماثل ويعكس قيم المجتمعات والشعوب الاستعمارية. يذهب بعض المؤرخين إلى اعتبار أن هذه العناصر المشتركة عميقة إلى الحد الذي يدفع كثيرا من الأمريكيين إلى الاعتقاد بأن اسرائيل هي جزء من كينونة الولايات المتحدة الأمريكية. من المؤشرات على هذا الارتباط ما تظهره استطلاعات الرأي.

ولنأخذ على سبيل المثال المسح الشامل لاستطلاعات الرأي في العام 2014 والتي تظهر تأييد أغلبية كبيرة من الأمريكيين لدولة اسرائيل. تظهر هذه الاستطلاعات بأن 54% منهم يؤيدون اسرائيل بلا تحفظ (68% من النخب، و36 من طلبة الكليات)، ويؤمن 85% بأن اسرائيل دولة متحضرة وتشكل جزء من العالم الغربي، ويرى 61% بأن بلدهم عليها أن تقف إلى جانب اسرائيل ضد الفلسطينيين. هذا لا يعني بطبيعة الحال بأن البقية يؤيدون الفلسطينيين فهناك نسبة لا تتجاوز 8% تتخذ موقف محايد أو تميل بشكل طفيف إلى جانب الفلسطينيين. إن هذا الواقع الذي لا يعكس حقائق الصراع هو بمثابة "الخيال" الذي يكتسب منطقه الخاص وجدلية تطوره أو أفوله ارتباطا بمصادر المعرفة ذات

[1] وكالة "معا" الإخبارية. 2017/9/3. https://www.maannews.net/Content.aspx?id=921146

[2] جوش روبنر مصدر سابق

القوة السلطوية (بالمعنى الاجتماعd السياسي) كما أشار المفكر الكبير إدوارد سعيد. فكيف إذا كانت تلك السلطة المعرفية خاضعة إلى حد بعيد لتلك اللوبيات المناصرة لاسرائيل؟

لهذه الأسباب مجتمعة فإنه من الصعب أت تتخذ حركة BDS ذات المسار الذي اتخذته حركة المقاطعة لنظام التفرقة العنصرية في جنوب إفريقيا بخاصة على المستوى الرسمي الحكومي. فبالرغم من التطور التنيمي الملفت للحركة والإنجاوات التي حققتها في نقل موضوع الصراع الفلسطيني الاسرائيلي إلى حلبة الجدل العام في الولايات المتحدة الأمريكية، وقدرتها على الدفع بالموضوع إلى صدارة النقاشات السياسية للحزبين والإدارة الأمريكية، إلا أن تماسك جبهة القوى المهيمنة على السياسة الخارجية لا يزال هو العقبة الأكثر عنادا والأكثر أهمية.

خاتمة

لقد قادت حالة الفصل العنصري بالذات في حالة جنوب إفريقيا إلى تبلور رأي عام عالمي واسع يرفض هذه التفرقة ويساند مبدأ المساواة؛ فقد تشكلت حالة من التوافق الدولي العام –حتى من أقرب حلفاء نظام الأبارتهايد مثل الولايات المتحدة الأمريكية– لدعم مبدأ المساواة. ونشأ معيار عالمي يحرم التفرقة العنصرية. لم تمنع اعتبارات السيادة القومية، ولا المصالح المشتركة مع هذا النظام تبلور هذا المعيار الدولي الهام. إلا أن التوافق الدولي حول هذا المعيار قد اتسم بالتفاوت بين دولة وأخرى من حيث الآليات التي تم تبنيه من خلالها والقوى التي حملته وتلك التي عارضته: كانت الولايات المتحدة وبريطانيا الأكثر ترددا، وقد اختلفت بشكل واضح تلك الميكانيزمات والقوى التي قادت في النهاية لانضمام حكومتيهما إلى المقاطعة. من هذه الزاوية فإن التشابه كبير بين الحالتين الفلسطينية والجنوب إفريقية. إلا أن التمعن في منظومة القوى التي تعترض حركة BDS الفلسطينية وردود الفعل الرسمية ضدها يكشف عن فوارق ذات دلالات حاسمة.

لا زالت حركة BDS من حيث المعيار الذي تسعى لبناء جبهة تحالفاتها حوله يكتنفه الغموض فمعيار الفصل العنصري الذي تتبناه العديد من الجهات الدولية يواجه صعوبة الإقرار به في الحالة الاسرائيلية من قبل القوى الدولية النافذة، بخاصة أن اسرائيل تتمسك بالادعاء بكونها دولة ديمقراطية. من ناحية ثانية ورغم التحالفات المدنية العريضة المساندة للحركة في الدول الغربية فإن المؤسسات الرسمية الحكومية لا تمتلك الإرادة السياسية لمساندة الحركة. الأمر في هذه الحالة لا يتعلق فحسب باعتبارات المصلحة القومية والعلاقات الاقتصادية مع اسرائيل، بقجر ما يتعلق بدورها الاستراتيجي في منظومة الهيمنة الغربية في الشرق الأوسط وإرث العلاقة الأوروبية والأمريكية بالمسألة اليهودية. وعلى الصعيد الفلسطيني لا تزال المؤسسة الرسمية (السلطة الفلسطينية وإلى حد ما منظمة التحرير الفلسطينية) تنأي بنفسها عن شعارات وأهداف ووسائل حركة المقاطعة. كل هذه المفارقات لا تشير في الوقت الراهن إلى إمكانية أن تشكل حركة المقاطعة القوة الدافعة أو اللاعب Agent الذي سيشكل أساس التوافق الدولي الذي نشأ في حالة جنوب إفريقيا.

ملحق أهم إنجازات الحركة

✓صدور تقرير عن منظمة الإسكوا التابعة للأمم المتحدة والذي يقر بممارسة اسرائيل لنظام الفصل العنصري ضد كافة الفلسطينيين، ويطالب الدول والمؤسسات بإجراء مقاطعة ضد دولة الاحتلال؛

✓تصويت مجلس إدارة كنيسة المانونايت الأمريكية بنسبة 98% لصالح قرار وقف التعامل وسحب الاستثمارات من الشركات التي تنتفع من الاحتلال الاسرائيلي بعد قيام مجموعة من الكنائس بأخذ قرار مماثل عبر السنوات السابقة. القرار يحث أتباع عالكنيسة على مقاطعة منتجات المستوطنات الاسرائيلية في المناطق المحتلة منذ العام 1967؛

✓إقرار البرلمان الاسباني بحق الأفراد (المواطنين الإسبان) والمؤسسات بممارسة المناصرة والضغط لصالح القضايا السياسية التي يؤمنون بها بما في ذلك نشاطهم في إطار حركة المقاطعة BDS، والتي تأتي تحت حق حرية التعبير والرأي. في ذات الوقت تعرضت الحكومة البريطانية لهزيمة قضائية عندما نجحت حملة التضامن مع الفلسطينيين وحلفائها بالحصول على قرار قضائي يرفض تجريم أية جهات تدعو إلى سحب الاستثمارات من شركات متورطة في الانتهاكات الاسرائيلية لحقوق الفلسطينيين. ذات الأمر تكرر في البرلمان السويسري؛

✓إقرار أكبر اتحاد نقابات عمالية في النرويج والذي يمثل قرابة المليون عامل بالمقاطعة الكاملة لدولة الاحتلال الاسرائيليحتى تتخلى عن اغتصاب الحقوق الفلسطينية وتنصاع للقانون الدولي؛

✓إلغاء نقابة الأطباء اللبنانيين التعاقد مع شرطة G4S إحدى أكبر الشركات العالمية في مجال الأمن بعد حملة قام بها مناصرو حركة "بي. دي. أس" في لبنان، وذلك بسبب تورط هذه الشرطة في انتهاكات خطيرة قامت بها اسرائيل. وكانت شركة G4S قد عانت عبر السنوات الماضية من العديد من الخسائر المالية والتعاقدية أولها في الإكوادور بفعل حملات المقاطعة؛

✓استجابة أكبر شركة مواصلا في ولاية كاليفورنيا الأمريكية لوقف تعاملاتها مع شكرة G4S لذات الأسباب. هذا بالإضافة إل نجاحات عديدة حققتها حركة المقاطعة في مواجهة هذه الشركة في جول مثل الأردن، كولومبيا، الكويت، فنلندا، بريطانيا، وجنوب إفريقيا؛

✓خسارة شكرة "إيجيد" والتيت تعتبر أكبر شكرة مواصلا اسرائيلية عقدا بقيمة 190 مليون يورو لتشغيل نظام ممواصلات عامة في هولندا نتيجة لضغوط حركة المقاطعة؛

✓تبني المجلس البلدي لمدينة برشلونة الإسبانية قواعد وإجراءات أخلاقية لعمليات الشراء والعطاءات من شأنها أن تستثني إية شركات متورطة في الانتهاكات الاسرائيلية لحقوق الفلسطينيين؛

✓مقاطعة العديد من الشخصيات الثقافية والفنية والعلمية لدولة الاحتلال وإعلان دعمهم لجكة BDS، وأحدث الأمثلة على ذلك مقاطعة العديد من الممثلين لمهرجان السينما الدولي الذي عقد في تل أبيب.

المراجع

Audie Klotz. (1995*). Norms in International Relations: The Struggle Against Apartheid*. Cornell University Press, Ithaca and London

Barghothi, Omar (2011) *Boycott, Divestment, Sanctions: The Global Struggle for Palestinian Rights*, Ed 1, Haymarket Books, Chicago, Illinois-USA

ESCWA, United Nations Economic and Social Commission for Western Asia (2017) *Israel Practices Towards the Palestinian People and the Question of Apartheid,* Beirut- Lebanon

Gordon, Neve (2008). *Israel's Occupation*, Ed 1, University of California Press, London-England

Horovitz, David (2015) *Israel Losing Democrats, can't claim bipartisan US support: top pollster warns*, The Times of Israel, Israel

"International Trade with Israeli Agriculture Companies and the Destruction of Palestinian Farming", 2013 https://bdsmovement.net/files/Farming-Injustice-Briefing-feb2013-web.pdf

Omer-Man, Michael Schaeffer (2017) *Americas BDS Law is an Attack on Far More Than Free Speech*, +972 Magazine. https://972mag.com/americas-bds-law-is-an-attack-on-far-more-than-free-speech/128805/

Ruebner, Josh (2017). "Israel Anti-Boycott Act Mirrors Trump Era Despotism," **Palestine Square**.

https://palestinesquare.com/2017/08/23/israel-anti-boycott-act-mirrors-trump-era-despotism/

The Jewish People Policy Institute (2013) Threats and Opportunities for Jewish Civilization",

www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-466567,00.html

Vernon, Johnson D. and Dickinson, Eliot (2015) *International Norms and the End of Apartheid in South Africa*, Safundi: The Journal of South African and American Studies, Vol. 16, No. 4, 355-377, http://dx.doi.org/10.1080/17533171.2015.1054224

Weitz, Gidi (2015) *Israel Allies Cannot Defeat BDS Alone*, Haaretz:, www.haaretz.com/israel -news/premium-1-635978

https://bdsmovement.net/bdsintro

http//electronicintifada.net/blogs/ali-abunimah/Israel-beefs-embasies-dedicateed-boycott-fighters

http://palestinelegal.org/news/2016/6/3/what-to-know-about-anti-bds-legislation

https://www.maannews.net/Content.aspx?id=921146 .2017/9/3

صورة القضية الفلسطينية في الدراما والسينما التركية دراسة تحليلية لفيلم" وادي الذئاب فلسطين"

د: خديجة بريك/ أستاذ محاضر قسم ب، جامعة الحاج لخضر باتنة
Khadidja_brik@yahoo.com

ملخص الدراسة:

كانت القضية الفلسطينية ولا زالت أخطر القضايا السياسية التي عاشتها الأمة العربية والاسلامية، في تاريخها المعاصر، ومعالجة هذه القضية، سينمائياً، تبقى خطوة أبعد من مجرد الدعاية، والخطابة الهشة، والفجة أحياناً، فهي تحتاج إلى رؤى ثاقبة للموقع المحوري والمصيري لهذه القضية في حياة الأمة العربية، فهذه القضية تقف وراء الكثير من التغيرات الدراماتيكية في الوطن العربي والاسلامية.

وتشير الدراسات إلى ان المقاربة التركية للقضية الفلسطينية تقوم على ثلاثة أسس، منها الثوابت المبدئية، وأخرى القانونية، وثالثة السياسية، وتتمثل هذه الاخير في أن هناك شعبًا مظلومًا، أراضيه محتلة، قضيته عادلة، يمتلك كل المقومات القانونية والشرعية التي تخوله الدفاع عن حقه، ومع هذا لا يوجد داعم حقيقي له. إلى جانب أنّ هناك قرارات صدرت وتصدر عن الشرعية الدولية لصالح القضية الفلسطينية، وحقوق لا يمكن تجاهلها نصّ عليها القانون الدولي، ومع ذلك يتم تناسيها وتجاهلها، والقفز على هذه الحقوق عبر الموقع المميز والمحصن الذي تمنحه بعض الدول لإسرائيل، ولجوء الأخيرة إلى القوة العسكرية مع الفلسطينيين، وهو أمر غير مقبول.

انطلاقا من ذلك تأتي هذه الدراسة لتحاول البحث في واقع تناول القضية الفلسطينية في السينما التركية وذلك من خلال فيلم " وادي الذئاب فلسطين".

كلمات مفتاحية:

السينما_الفيلم السياسي _السينما التركية _القضية الفلسطينية.

عناصر الدراسة:

- ✓إشكالية الدراسة.
- ✓تحديد مفاهيم الدراسة.
- ✓تركيا والقضية الفلسطينية.
- ✓تاريخ السينما التركية.
- ✓القضية الفلسطينية في الدراما والسينما التركية.
- ✓منهج الدراسة التحليلية.
- ✓نتائج الدراسة التحليلية (تحليل فيلم وادي الذئاب ..فلسطين).

أولا: إشكالية الدراسة:

يعتبر الفن السينمائي، حقل إبداعي مترامي الأطراف، مشحون بالعديد من المعاني المباشرة، وبالإيحاءات والمعاني الضمنية، وهو جزء من مظاهر الحياة اليومية للأفراد في المجتمع، وهذا يُقودنا للقول أن السينما لا تعمل بمعزل عن الظواهر التي يُفرزها المجتمع، وما تصورهُ نابع من بيئة اجتماعية، اقتصادية وسياسية، وثقافية لها خصائِصها ومميزاتها، فهناك ارتباط وثيق بين العلاقات الاجتماعية السائدة في المجتمع بالأشكال الفنية المختلفة خاصة القادرة علي إعادة إنتاج الواقع ومنها السينما كوّنها فن تعبيري خاص لها بنية متكاملة الشكل والمحتوي، تستهدف التعبير والتأثير بتناولها مواضيع هامة في المجتمع وكل الظواهر التي تشغل بَال المواطن، وتسعى لكشف العلل وإزاحة الستار عن مختلف التناقضَات بتسليط الضوء علي الظواهر المتفشية في المجتمع.

ومنذ اكتشاف السينما عول عليها الكثير من المفكرين لتحقيق وظائف سياسية عجزت الفنون الأخرى عن تحقيقها. ذلك لأن السينما امتازت ببعض السمات التي لم تتوافر في غيرها من الفنون، أولها أنها استطاعت أن تستوعب كافة الفنون السابقة عليها، من التصوير وحتى الموسيقى. ولعل هذا ما جعل البعض يُنظر إليها، في بداية نشأتها، على أنها فن هجين، تابع، لا يمتلك استقلالية ذاتية. غير أن هذه السمة، في الوقت نفسه، جعلت من السينما وسيلة تعبيرية فائقة تمتلك ما لا تمتلكه الفنون الأخرى؛ وبالتالي فقدرتها على التأثير تتجاوز بمراحل ما

تمتلكه الأشكال التعبيرية الأخرى: "إن قدرة الصورة السينمائية على التخليق والنفاذ، والإمكانيات التي تقدمها، جعلت الفيلم أكثر تأثيرا بكثير من أية وسيلة أخرى للاتصال.

ثاني تلك السمات، أن السينما استطاعت أن تتجاوز تلك التفرقة التقليدية بين الفنون النخبوية والجماهيرية. فالسينما فن صناعي رأسمالي، موجه لكل الفئات دون تمييز، إنها فن متاح للجميع. وغاية كل صانع أفلام أن يحقق عمله أكبر قدر ممكن من الانتشار، هذا من ناحية.

ومن ناحية أخرى، فإن الصورة المتحركة بطبيعتها لا تتطلب عمليات تأويلية معقدة لفهمها كما هو الحال في بعض الفنون الأخرى. كما أنها لا تحتاج، في معظم الأحوال، إلى دراية أو ثقافة عريضة للتعامل معها. بالإضافة إلى أنها سهلة المنال، لا يصعب الحصول عليها، فالأمر يتطلب فقط ارتياد دور العرض لمشاهدتها. كل هذا جعل من السينما فنًا أو وسيطًا ثقافيًا يخاطب الجماهير، وبالتالي يستطيع أن يحدث تأثيرا واسع النطاق، بعكس العديد من الوسائط التعبيرية الأخرى. أما ثالث تلك السمات، فهي أن الصورة السينمائية بما تتمتع به من قدرات تقنية متطورة، تعمل على أسر المتلقي داخل عالمها، وبالتالي الحد من فاعليته النقدية، فهي لا تترك مسافة بينها وبين المتلقي، بل يصبح المتلقي جزءا منها.

ومن جهة أخرى، تعمل الصورة السينمائية على تفريغ الانفعالات، وإثارة الغرائز، أي أنها تركز على الجانب الحسي في الإنسان، في مقابل تقليص دور العقل والخيال. وهي لهذا السبب تستطيع أن تحمل العديد من الرسائل الفاعلة وتمليها، بحيث تؤتي ثمارها عبر الكم والتراكم[1].هذه الإمكانيات التي لفن السينما هي ما جعلت البعض يعلق الآمال عليها لتحقيق دور اجتماعي وسياسي فعال.

وتؤكد الكثير من الدراسات أن الاستراتيجيات الإعلامية والدرامية ليست في معزل عن السياسة، فخلق صورة متكاملة عن بلد ما أصبح اليوم مسارا كاملا يمر من القرار السياسي والعسكري ليصل إلى قوة ترويج الثقافة والإقناع بالصورة، واليوم أصبحت الدراما والاعمال السينمائية إحدى أهم أدوات إدارة التحالفات والصراعات لدى الرأي العام العربي والعالمي الذي أصبح يعيش في منطقة ساخنة تحيط بها جبهات محتملة من كل الاتجاهات، بعد أن فتحت بالفعل جبهات داخلية في العراق وسوريا واليمن وغيرها.

لقد أدركت دولة تركيا في السنوات الأخيرة أهمية السينما والدراما في التعبير عن القضايا العادلة ودورها الكبير في ايصال صوتها للراي العام العالمي وكذا قدرتها العميقة على إيصال موقفها وسياستها اتجاه مختلف القضايا السياسية التي يعيشها الشعب التركي وتلك التي تواجه الشعوب العربية والإسلامية وفي مختلف ارجاء العالم.

وتعتبر القضية الفلسطينية من أبرز المواضيع التي تطرقت اليها السينما التركية مؤخرا وذلك من خلال اعمال درامية عديدة عكست طبيعة العلاقة التي تجمع بين الاتراك والفلسطينيين وموقف الحكومة التركية المتعاطف والقضية الفلسطينية في مقابل تدهور العلاقات مع الكيان الإسرائيلي، بناءا على ذلك جاءت هذه الدراسة لتتطرق إلى واقع تناول السينما والدراما التركية للقضية الفلسطينية وذلك من خلال نموذج تحليلي لفيلم "**وادي الذئاب فلسطين**"، **حيث تطرح بذلك التساؤلات التالية:**

- ✓ما هي الدلالات والأبعاد الضمنية التي تحملها الصورة السينمائية الموظفة في الأفلام السينمائية التركية التي عالجت قضية الفلسطينية.
- ✓ماهي المواضيع التي تطرق إليها فيلم "وادي الذئاب فلسطين" التركي، والمرتبطة بالقضية الفلسطينية؟
- ✓هل عكست القيم المتناولة في فيلم "وادي الذئاب فلسطين" التركي الموقف السياسي الرسمي التركي؟

ثانيا: تحديد المفاهيم:

1.السينما:

السينما هي فن صناعة الصورة ،والصورة السينمائية هي تلك التي تجسد حدثا وتعبيرا عن فكر ورأي ،أو حركة مجتمعة نرى من خلالها الحياة ، ونتعرف على جوانبها المجهولة بالنسبة إلينا كل ذلك عبر الصورة السينمائية شكلها ومضمونها، ولقد مر أكثر من قرن منذ ميلاد السينما بذلت خلال هذه الفترة جهود وعصارة أفكار حتى تحققت لها أشكالها، وتبلورت أساليبها وتحددت اتجاهاتها الصحيحة لتصبح فنا

[1]– بدر الدين مصطفى، سينما نوفو: السينما كأداة للمقاومة والتمرد، موقع عين على السينما، تاريخ الدخول:27-07-2017، الساعة: 18:26
http://eyeoncinema.net/Details.aspx?secid=56&nwsId=1870

من الفنون ووسيلة من الوسائل التعليمية والاتصال الجماهيري ، فلم تظهر في البداية كفن وإنما كآلة ناجحة عن اختراع والابتكار والعرض التي تجعل الصور تبدوا متحركة هي نتيجة الاخت ا رع وعلى ذلك فان كلمة السينما تجمع كل من الآلة والفن الجديد[1]."

2.الفيلم السينمائي:

عبارة عن سلسلة من الصور المتوالية الثابتة، عن موضوع، أو مشكلة، او ظاهرة معينة، مطبوعة على شريط ملفوف على بكرة، تتراوح عرضه عادة من 10 دقائق إلى ساعتين، حسب موضوعه والظروف التي تحيط به، و الأفلام السينمائية تعد وسيلة هامة من وسائل الاتصال التي يمكن استخدامها لتوضيح، وتفسير التفاعلات، والعلاقات المتغيرة في مجالات كثيرة، ومع فئات وأعمار مختلفة، وتستخدم الأفلام السينمائية في مجالات مختلفة، ولأغراض متعددة حيث تستخدم في المجالات التعليمية، و الارشادية والزراعية، وصناعية، وتتراوح اغراضها بين الإعلام و الارشاد، و التثقيف وغير ذلك الأخرى كالترفيه مثلا[2].

3.الفيلم السياسي:

الأفلام السينمائية انعكاس موضوعي لعناصر الحياة الاجتماعية والسياسية والاقتصادية، ولذلك تعتبر الأفلام السينمائية التي تتناول موضوعات سياسية مرآة عاكسة حقيقة لصورة الواقع في الماضي والحاضر، وكذلك رؤية تنبؤية للمستقبل وخاصة إذا حرصت على معالجة الموضوعات التي تهتم مشاهديها بالفعل، وتمتعت بحرية واسعة في التعبير عن الرأي ومناقشة قضايا تهم الجمهور وتتصل بواقعه، فالنصوص الواقعية الفيلمية الجادة هي التي تسعى لحل مشكلة سياسية أو فكرية اجتماعية تضع في المقام الأول الوظيفية النقدية للمجتمع. ويعرفه محمود قاسم:" الفيلم السياسي يصور الواقع السياسي الحالي، لزمن إنتاج الفيلم، كما انه يمكن أن يعرض سيرة بطل من أبطال السياسة الحالية الذين يلعبون دورا في السياسة أبان إنتاج الفيلم، وقد يكون موضوع الفيلم مأخوذا من واقع الحياة، أو مألفا من وحي الخيال، ويتعرض الفيلم لصورة من حياة الحاضر المعاش في ظل النظام السياسي الذي تم في إطاره إنتاج الفيلم.[3]

4.القضية الفلسطينية:

تعد القضية الفلسطينية من أكثر القضايا السياسية والحضارية والتاريخية أهمية وخطورة، بل إنها كما يسميها بعض الباحثين (صراع القرن) بجذورها التاريخية وانعكاساتها الحضارية وتبعاتها الاقتصادية والأمنية، فمنذ بدايات هذه القضية، وانعقاد مؤتمر بازل بسويسرا سنة 1879، أخذت القضية تتطور لتصل إلى ماهي عليه اليوم[4].

وتهتم الدراسات العربية الحديثة في معالجتها للجذور التاريخية للقضية الفلسطينية بظهور الحركة الصهيونية في نهاية القرن التاسع عشر، تعبيرا عن اتجاه قومي يهودي في عصر حافل بالروح القومية الأوروبية، ومن ثم تحالفها مع الاستعمار البريطاني لإنجاز مشروعها الاستيطاني على الأرض العربية الإسلامية فلسطين، لكن شواهد التاريخ الغربي الحديث تشير بوضوح كبير إلى ان المشروع اليهودي الاستيطاني كان يتبلور في أواسط المؤسسة الدينية السياسية البريطانية قبل عقود طويلة من ولاة الحركة الصهيونية.

وكما نعرف فإن الأيديولوجيا الصهيونية تقوم على هجرة يهود العالم إلى فلسطين العربية والاستيطان فيها، بترحيل العرب الفلسطينيين إلى البلدان العربية، ومصادرة الأرض، والثروات، والممتلكات، والحقوق العربية، ونقل ملكيتها من العرب إلى اليهود، ونزع الطابع العربي عنها وتهويدها، وتشييد المستوطنات اليهودية عليها، وتحقيق الاستعمار الاستيطاني، وفرض الهيمنة الصهيونية العسكرية والسياسية والاقتصادية على البلدان العربية، وإقامة إسرائيل العظمى[5].

بدأت السياسة السوفيتية في الاندفاع في تأييد الحركة الصهيونية، حيث صوت الوفد السوفيتي في مؤتمر النقابات العالمي في فبراير 1945 بلندن . لصالح قرار يؤيد إقامة وطن قومي لليهود بفلسطين، وفي نفس الشهر اتفق ستالين مع تشرشل وروزفلت . في مؤتمر يالطا الذي

---

[1]– جمال بن زروق: القيم السياسية والثقافية المنقولة عبر الصورة السينمائية، دراسة تحليله ونظرية لفيلم "trulies"، مجلة التدفق الاتصالي في عالم متغير، ص:395.

[2]– رضوان بلخيري: صورة المسلم في السينما الامريكية، مكتبة عراس، 2012، ط1، ص: 37.

[3]– سلوى علي إبراهيم الجيار: السينما والسياسة، نشأة الفيلم السياسي ومعالجته لأهم القضايا السياسية، المكتب العربي للمعارف، القاهرة، ط1،2014، ص 12.

[4]– علاء الدين عياش: ملامح الأفلام التسجيلية الفلسطينية دراسة تحليلية، القاهرة، دار العين 2010، ص:128.

[5]– غازي حسين: الاستيطان اليهودي في فلسطين من الاستعمار إلى الامبريالية، دراسة دمشق، منشورات اتحاد الكتاب العرب،2003، ص:37، موقع اتحاد الكتاب العرب، 2017/7/30.

شهد تقسيم العالم مرة أخرى بين دول الحلفاء الإمبريالية . حول "حول وجوب إزالة كل معوقات الهجرة اليهودية إلى فلسطين فوراً في مقابل السماح للسوفييت بإقامة مناطق نفوذهم في أوروبا الشرقية"[1]. وفي يوليو من نفس العام، قام الاتحاد السوفيتي بالاعتراف بالوكالة اليهودية، وسمح لها بفتح مكتب في العاصمة موسكو

وتصل المهزلة إلى ذروتها بتأييد الاتحاد السوفيتي لقرار تقسيم فلسطين في 1947، بل وكان أول دولة تعترف بإسرائيل قبل جميع الدول الأخرى بمجلس الأمن! وقام بإمداد القوات الصهيونية بالسلاح خلال حرب 1948 عن طريق تشيكوسلوفاكيا. واندفعت الدعاية السوفيتية في تصوير الدولة الصهيونية بأنها الدولة الديمقراطية الوحيدة في الشرق الأوسط! وفرض الاتحاد السوفيتي على الأحزاب الشيوعية العربية قبول قرار التقسيم، تحت دعاوى أن الصهيونية حركة معادية للإمبريالية[2]، وأن التقسيم ضروري "حتى يتم التعايش بين الشعبين العربي واليهودي". وبالتالي وقف الشيوعيون الستالينيون العرب ضد حرب 1948، ودعوا لوحدة العامل اليهودي والعامل العربي بفلسطين ضد البرجوازية اليهودية والعربية، متجاهلين بذلك الموقف الرجعي للطبقة العاملة اليهودية في فلسطين الغارقة في مستنقع الصهيونية والغير مؤهلة للاتحاد مع النضال الثوري للجماهير العربية.

حرب عام 1948

بدأت تلك الحرب في 15 مايو 1948، وتوقفت في 11 يوليو 1948، على أساس هدنة أربعة أسابيع قررها مجلس الامن، وعند نهاية الهدنة استؤنفت الحرب لمدة 10أيام.

وكان ذلك بعدما قررت الحكومة البريطانية إنهاء الانتداب البريطاني على فلسطين في منتصف الليل بين 14 و15 من مايو 1948، وفي الساعة الرابعة بعد الظهر من 14 مايو أعلن المجلس اليهودي الصهيوني في تل أبيب أن قيام دولة إسرائيل سيصبح ساري المفعول في منتصف اليل، ونتيجة لذلك تدفقت الجيوش العربية من مصر وسوريا والعراق وإمارة شرق الأردن على فلسطين، وانتهت المعارك في 21يوليو بعد أن هدد مجلس الامن بفرض عقوبات قاضية على الجوانب المتقاتلة، وتدخل حرب فلسطين التاريخ العربي تحت اسم (النكبة)، حيث انتهى القتال في 7يناير 1949[3]. وكان من نتائج هذه الحرب سهولة احتلال الصهاينة لأغلب مدن الشمال الفلسطيني مع اللد والرملة والنقب الذي كان يشكل لوحده نصف مساحة فلسطين وذلك نتيجة انكسار الجيوش العربية بعد الأشهر الستة الأولى من القتال والتي عانت فيها العصابات الصهيونية ثم استطاعت أن تستعيد زمام المبادرة وتنتصر نتيجة التفرق العربي وعدم التنسيق بين الجيوش وعدم الاستعداد الجيد للقتال وغلبة القرار السياسي على القرار العسكري وغيرها من الأسباب (الدروس) التي سنتحدث عنها لاحقا[4].

ومن النتائج المؤلمة لهذه الحرب إجبار حوالي 800 ألف فلسطيني على الفرار والهجرة القسرية من ديارهم من أصل مليون ومائتين وتسعون ألف فلسطيني أي نحو 60% من أهل فلسطين وذلك نتيجة ارتكاب الصهاينة 34 مذبحة مروعة أثرت سلباً على روحية الصمود الفلسطيني، وكان من النتائج الخطيرة لهذه الحرب المؤلمة سقوط 78% من أراضي فلسطين في أيدي الصهاينة فضلاً عن دمار قرابة الـ 400 قرية ومدينة مع تهويدها بالكامل[5].

وكانت الغارة الصهيونية على قطاع غزة في28فبراير1955، وتدمير مركز شرطة خان يونس، ومحطة السكة الحديد سببا في انتفاضة الجماهير في 1مارس 1955، ومطالبتها بحمل السلاح، وتعبئة الشعب، وحماية الحدود، ثم تلا ذلك العدوان الثلاثي على مصر، وغزة، لتبدأ مرحلة جديدة بسقوط غزة في ايدي الاحتلال في أكتوبر 1956 حيث بدأت مرحلة جديدة تبلورت في أفكاره نتيجة لقسوة المواجهة، وهكذا ولدت حركة التحرير الوطني الفلسطيني عام 1958 لرفع شعر المواجهة، وتقيم اول تنظيم فلسطيني يتصدى بنفسه ليستعيد زمام البادرة في القضية الفلسطينية.

---

[1]– المسيري، عبد الوهاب. موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية: الجزء الثالث. القاهرة: دار الشروق، 1999. صفحة 173.

[2]– المرجع نفسه.

[3]– علاء الدين عياش: ملامح الأفلام التسجيلية الفلسطينية دراسة تحليلية، مرجع سابق، ص130.

[4]– رفعت سيد أحمد: "دراسة وثائقية عن حرب 1948 التي لم تنته بعد"، وكالة فلسطين الإخبارية، https://paltoday.ps/ar/post/47801 تاريخ الدخول:2017/07/31.

[5]– رفعت سيد أحمد: "دراسة وثائقية عن حرب 1948 التي لم تنته بعد، مرجع سابق.

حرب عام 1967

حرب شنتها إسرائيل يوم 5 يونيو/حزيران 1967 على ثلاث من دول جوارها العربي، دامت ستة أيام وهزمت فيها الأطراف العربية هزيمة ساحقة. وكان من نتائجها خسائر بشرية ومادية كبيرة، واحتلال أجزاء واسعة من الأراضي العربية، وتدمير أغلبية العتاد العسكري العربي. وهناك جملة أسباب أدت إلى نشوب حرب 1967 التي قادت إلى ما سمي "النكسة"، وبعض هذه الأسباب مباشر وبعضها غير مباشر.

أ–الأسباب غير المباشرة: تتمثل في اعتبار إسرائيل أن الأحداث التي تلت حملة سيناء عام 1956 (العدوان الثلاثي) تشكل تهديدا لأمنها، ومن أبرز هذه الأحداث جهود التسلح التي تبذلها مصر بقيادة جمال عبد الناصر، ونشاط سوريا ضد المستعمرات الإسرائيلية على الجبهة السورية وأمام الجبهة الأردنية.

ومن هذه الأحداث أيضا قرار القمة العربية 1964 في القاهرة بتحويل مياه نهر الأردن في كل من سوريا ولبنان وتأسيس منظمة التحرير الفلسطينية 1965.

ب–الأسباب المباشرة: تقف في طليعتها قرارات وأحداث مهمة وقعت منذ منتصف مايو/أيار 1967، من بينها: مطالبة مصر بسحب قوات الأمم المتحدة من سيناء وبدؤها حشد جيشها في سيناء، وإغلاقها يوم 22 مايو/أيار "مضايق تيران" بالبحر الأحمر في وجه الملاحة الإسرائيلية، وهو ما اعتبرته إسرائيل بمثابة إعلان رسمي للحرب عليها.

وإثر ذلك بدأ تخطيط إسرائيل لشن الحرب على دول الجوار العربي مع مطلع يونيو/حزيران عام 1967 في ظل تواطؤ خفي ظاهره عدوان ضد سوريا، حيث أبلغ وفد سوفياتي مصر أن إسرائيل حشدت 11 لواء على الحدود السورية، وإعلان مصر تدخلها لمساندة سوريا وما تلاه من أحداث[1].

ثالثا: تركيا والقضية الفلسطينية:

على مدى عشرات السنين، سارت تركيا في سياستها الخارجية في الطريق الذي رسمه لها مؤسس الجمهورية مصطفى كمال أتاتورك Mustafa Kemal Atatürk، بحيث كانت أهم ملامح هذه السياسة هي التوجه للغرب تحت اسم التحديث وإدارة الظهر لمنطقة الشرق الأوسط. وبذلك أصبحت العلاقات مع الولايات المتحدة الأمريكية محور المصالح السياسية، وعضوية حلف شمال الأطلسي الناتو North Atlantic Treaty Organization (NATO)محور المصالح العسكرية والاستراتيجية، وعملية الانضمام للاتحاد الأوروبي محور المصالح الاقتصادية.

وفي المرات القليلة التي تدخلت فيها تركيا في قضايا المنطقة، وخصوصاً ما يتصل بالقضية الفلسطينية، كان تدخلها مضراً للدول العربية وفي صالح دولة الاحتلال التي ربطتها بها علاقة خاصة، فكانت أول دول العالم الإسلامي اعترافاً بها، ثم أبرمت معها ومع إثيوبيا اتفاقية حزام المحيط (The Peripheral Pact Treaty) سنة 1958، وتعاونت معها استخباراتياً وعسكرياً على مدى سنوات طويلة، فضلاً عن دورها في حربي الخليج الأولى والثانية بشكل عام.

بيد أن وصول حزب العدالة والتنمية Justice And Developement Party (AKP) للحكم سنة 2002 حمل معه تغييراً "بالأحرى إعادة تفسير أو صياغة "لمجمل السياسات التركية ومن ضمنها السياسة الخارجية، بعد إعادة تعريف تركيا لنفسها وموقعها ودورها، وكان للقضية الفلسطينية حصة الأسد من الاهتمام التركي بقضايا الإقليم وبشكل لافت للنظر[2].

خلافًا للمعطيات الدينية والوجدانية والتاريخية للقضية الفلسطينية لدى الأتراك عمومًا، وحزب العدالة والتنمية خصوصًا، تقوم المقاربة التركية للقضية الفلسطينية على ثلاثة أسس، منها الثوابت المبدئية، وأخرى القانونية، وثالثة السياسية، ترى:

أنّ هناك شعبًا مظلومًا، أراضيه محتلة، قضيته عادلة، يمتلك كل المقومات القانونية والشرعية التي تخوله الدفاع عن حقه، ومع هذا لا يوجد داعم حقيقي له. كما أنّ قضيته تتحول دومًا إلى عنصري الاستغلال والتوظيف من قبل أطراف عديدة لتبقى تدور في دائرة مفرغة، وتبقى بالتالي جزءًا من حالة عدم الاستقرار الإقليمي، والحروب والنزاعات القائمة في الشرق الأوسط.

---

[1]–موسوعة الجزيرة الالكترونية: النكسة..إسرائيل تهزم العرب في ستة أيام، موقع الجزيرة نت، http://www.aljazeera.net/encyclopedia/military /

[2]– تقدير استراتيجي (84): تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات 2015/11/26، تاريخ الدخول:2017/8/6، https://www.alzaytouna.net/2015/11/26/ .

أنّ هناك قرارات صدرت وتصدر عن الشرعية الدولية لصالح القضية الفلسطينية، وحقوق لا يمكن تجاهلها نصّ عليها القانون الدولي، ومع ذلك يتم تناسيها وتجاهلها، والقفز على هذه الحقوق عبر الموقع المميز والمحصن الذي تمنحه بعض الدول لإسرائيل، ولجوء الأخيرة إلى القوة العسكرية مع الفلسطينيين، وهو أمر غير مقبول.

أنّ تحقيق الأجندة التركية يتطلب استقرارًا إقليميًا، والقضية الفلسطينية تعتبر في صلب معظم المشاكل والحروب التي جرت خلال العقود الماضية، بسبب السياسة الإسرائيلية وما تمثله من احتلال وعدوان، وبقاء هذه القضية معلّقَة على هذه الشاكلة من شأنه أن يُبقي منطقة الشرق الأوسط مشتعلة، ولا يؤثر ذلك على المنطقة وشعوبها فحسب، بل إنّ ارتداداته ستؤثر سلبًا على الوضع في تركيا، وعلى الأجندة التركية، وقدرة تركيا على تحقيق هدفها الاستراتيجي.

وَيفتَرِض التعاطي مع هذه الأسس المرتبطة بالقضية الفلسطينية في السياسة التركية تحقيق السلام العادل والشامل، الذي يُعتبر بدوره جزءًا لا يتجزأ من سياسة "العمق الاستراتيجي"، و"تصفير النزاعات." ومن أجل تحقيق هذا الهدف، عملت تركيا على توفير طريق جديد للقضية الفلسطينية بعيدًا عن طريقي الابتزاز والارتهان العالقة بهما، وذلك بالتوازي مع مسارات أخرى، منها:

وقد رتّب ذلك على الأتراك موقفًا من الفلسطينيين كان يهدف إلى[1]:

دعم الشرعية الفلسطينية، ومطلب تحقيق دولة على حدود عام 1967 وعاصمتها القدس، والموافقة على عملية السلام، بما يعني عمليًا دعم السلطة الوطنية الفلسطينية.

دعم حقوق الشعب الفلسطيني، ومنها حق الدفاع عن النفس ضد الاحتلال والحصار والعدوان، بما يعني دعم حركات المقاومة، وعلى رأسها حماس.

وفي المحصلة بدا أن هناك حرصًا تركيًا على الوحدة الوطنية الفلسطينية، وما يمكن أن يسمى "عقلنة حماس"، وتوفير الخيار المناسب لها عبر طرح البديل لتهيئة الأرضية لها، لتتخلى عن مسارات أخرى تم فيها "استغلالها وتوظيفها بما لا يخدم القضية الفلسطينية ولا الفلسطينيين، ولا المنطقة برمتها".

محددات وإطار العلاقة مع دولة الاحتلال

بعد خمس سنوات ونصف من القطيعة الدبلوماسية بين تركيا ودولة الاحتلال على خلفية الاعتداء على سفينة "مافي مرمرة" وسقوط عشرة شهداء أتراك، عادت مجدداً الأحاديث عن إمكانية تطبيع العلاقات بين الطرفين، هذه المرة عبر تسريبات إعلامية "إسرائيلية" واعتراف تركي بحدوث تقدم ما في المفاوضات بينهما[2].

وقبل تحليل الوضع الحالي ومحاولة استشراف المستقبل، ينبغي الوقوف على المحددات التي شكلت وتشكل إطار علاقة تركيا في عهد العدالة والتنمية بدولة الاحتلال، وأهمها:

1. البناء على العلاقة الممتدة بين الطرفين على مدى عشرات السنوات، وعدم القدرة على – وربما غياب النية لـ – إحداث تغييرات جذرية ومباشرة فيها.

2. مراعاة الأوضاع السياسية في البلاد حين تسلم الحزب الحكم، وخصوصاً وصاية المؤسسة العسكرية التركية على المشهد السياسي، وهي صاحبة العلاقات المتميزة مع "إسرائيل."

3. وضع العلاقة تحت بند الخطوط العامة للأمن القومي التركي ومصالح تركيا التي أعاد الحزب الحاكم تفسيرها وصياغتها ولم ينقلب عليها بشكل دراماتيكي.

4. نظرية الحزب في ضرورة تطويع السياسة للاقتصاد في السياسة الخارجية – أي "الارتباط المعزز" بينهما – في ظروف العلاقات الطبيعية مع الدول، والفصل – "فك الارتباط" – بينهما في فترات التوتر، أي الحفاظ على العلاقات التجارية والاقتصادية رغم الخلافات السياسية، وهو ما فعلته تركيا بعد أزمة سفينة مرمرة.

---

[1]–علي حسين باكير، عدنان أبو عامر: تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي، مركز الجزيرة للدراسات،http://studies.aljazeera.net/ar/reportsl ، تاريخ الدخول:2017/8/6.

[2]–سعيد الحاج: تركيا والقضية الفلسطينية في 2014 – 2015، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، http://saidelhaj.com/artical/1418 تاريخ الدخول:2017/8/6.

5. تجنب تركيا للمواجهات المباشرة والحادة مع أي طرف، وصعوبة تحركها منفردة دون شركاء إقليميين، بغض النظر عن مدى ارتفاع سقف الخطاب.

6. اعتبار العلاقة مع دولة الاحتلال جزءاً من منظومة علاقات تركيا الغربية – الولايات المتحدة الأمريكية والاتحاد الأوروبي وحلف شمال الأطلسي – ومفتاحاً لنيل ثقة هذه الأطراف من خلال العلاقة الجيدة – أو على الأقل غير المتأزمة – معها.

7. حاجة تركيا لـ"إسرائيل" في عدة مجالات، وتحديداً التعاون الأمني وتطوير الأسلحة والصناعات الدفاعية، خصوصاً في سنوات حكم العدالة والتنمية الأولى.

8. مراعاة التدرج في العلاقة، بحيث تنعكس قوة وضع الحزب الداخلي على العلاقة مع دولة الاحتلال، تخففاً من بعض الالتزامات والروابط، بشكل هادئ وبطيء لا يؤدي إلى أزمات حادة معها ولا يستثير الغرب ضد أنقرة.

9. عدم تجاوز السقف العربي – الدولي في التعامل مع القضية الفلسطينية، والالتزام بالحل السياسي لها وفق رؤية "حل الدولتين" والمبادرة العربية للسلام، بل والدعوة لإشراك حركة حماس في عملية التسوية[1].

10. عدم تخطي حدود الدعم السياسي – الإعلامي – المالي للفصائل الفلسطينية، مع مراعاة أن يكون الدعم المالي تحديداً على شكل معونات إغاثية وإنسانية ومشاريع دعم للبنية التحتية لعدم الإضرار بالعلاقة مع دولة الاحتلال قبل الأزمة معها.

رابعا: السينما التركية:

بدأت السينما في تركيا عام 1915 بتصوير أول فيلم وثائقي يروي قصة تدمير تذكار آياستفانوس الذي نصب من قبل الروس، والذي يعد أول تجربة تركية في عالم السينما. وللاطلاع على 100 عام التي أتمتها السينما التركية، علينا أن نُفصّلها إلى المراحل التي مرت بها، ويمكننا أن نقسم هذه المراحل إلى أربعة:

1. فترة المسرحيين

يمكن أن نسمي 30 عامًا التي مضت بين تأسيس الجمهورية التركية وانتهاء نظام الحزب الواحد، بـ"فترة المسرحيين" التي كان من روادها "محسن أرتوغرول"، كما أنّنا نُسمي تلك الفترة بـ"فترة المسرحيين" اعتمادا على طبيعة الأفلام التي تم انتاجُها وخصوصياتها ومفهوم الإبداع لدى منتجيها. فهذه الفترة التي كان يحكمها جيل من المسرحيين تحت قيادة محسن أرتوغرول، كان النوع البارز فيها التكييفات الأدبية والدراما التاريخية.

برز في هذه الفترة فيلمان، أوّلهما تم تحويله من رواية "قميص النار" لـ"خالدة أديب آديوار" التي تعكس حرارة حرب الاستقلال في تركيا. يُمكن اعتبار هذا الفيلم أول إنتاج مهم في السينما التركية من حيث حبكته الدرامية وبطولاته الناجحة، بالإضافة إلى أنه أول فيلم تلعب فيه الأدوار ممثلات تركيات ("بديعة موحد" و"نيّرة نيير"). أما الفيلم الثاني هو فيلم "هناك أمة تنهضُ" الذي كان رائدا لأفلام حرب الاستقلال التي جاءت بعده. وهو يُعد تُحفة بين أعمال محسن أرتوغرول[2].

2.فترة السينمائيين

في عام 1948، حدث تطور مهم أثّر في السينما التركية ومستقبلها بشكل كبير. حيث تم تخفيض الضرائب لبعض المجالات الترفيهية ومن بينها السينما. وبهذا التعديل الاقتصادي، تزايد عدد شركات الإنتاج بشكل كبير. لا شك أن ذلك كان تطورا اقتصاديا فقط في مجال السينما، لكنه انعكس إيجابًا على اقتصاد البلاد وارتفع إثره مستوى المعيشة للمواطنين الذين توجهوا إلى مجالات الترفيه أكثر من ذي قبل. وأخذت السينما، كمجال للترفيه، حصتها من هذه التطورات لتصبح جزءًا مهما من الثقافة في الحياة اليومية.

---

[1]– سعيد الحاج: تركيا والقضية الفلسطينية في 2014 – 2015، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، http://saidelhaj.com/artical/1418 تاريخ الدخول:2017/8/6.

[2]– مجاهد آي ديمير: نظرة عامة على تاريخ السينما التركية، ترك برس، http://www.turkpress.co/node/11852، تاريخ الدخول:2017/7/31.

مع هذه القفزات النوعية في مجال السينما، نشأت في فترة السينمائيين لغة ومشاعر ومفاهيم وتقنيات جديدة في السينما التركية. إضافة الى ذلك، ساهمت فترة الرفاهية التي عاشها الناس مع مجيء الحزب الديمقراطي إلى السلطة والمساعدات الخارجية المتزايدة، في جذب الجمهور إلى السينما.

3.فترة يشيل جام[1]

تبلورت السينما الوطنية التركية من خلال تأسيس أول ناد للسينما بتركيا عام 1964 حمل عنوان (نادي سينما الجامعة) حيث برز نشاط جديد في السينما التركية مع ظهور مخرجين جدد مثل متين أركصان وخالد رفيع وأرتم غوريج ودويغو صاغر أوغلوا ونوزاد باسان وممدوح اون إذ قدم هؤلاء أفلاما دارت حول شجون وهموم المجتمع وحظيت بنجاح واسع. وشهد قطاع السينما والقطاع السمعي بصري بعد عام 1980 نهوضا واضح في تركيا مع تغير المعطيات والانفتاح وبروز جيل جديد من المخرجين الشباب إلى جانب الجيل الذي يمثل الفترة السابقة كما نشطت خلال فترة الثمانينات السينما التجارية اتير تروي القصص العاطفية والتي تركز في معظمها على ابن القرية الأناضولية الذي لا يقبل الضيم وصاحب عزة النفس مثل أفلام المطرب التركي إبراهيم تاتليسيس.

وبعد سقوط شيل جام أو هوليود التركية في منتصف لثمانينات من القرن الماضي هذا المارد السينمائي الجبار الذي كان يصنع سنويا في فترة الستينات والسبعينات نحو 300 فيلم لأهم مخرجي تلك الفترة من أمثال يلماز غوناي وعاطف يلماز ودرويش زعيم ويشيم اغلو وونوري بيلجي جيلان عادت السينما لتفض الغبار عنها من جديد لترفرف بتاريخها لحافل وطموحها لذي لا ينتهي من خلال تطرقها لموضوعات شائكة وحساسة كالأقليات العرقية والدينية وحتى كمال أتاتورك مؤسس الجمهورية التركية الحديثة التي كانت خطا احمر لا يسهل تجاوزه[2].

4.السينما التركية الحديثة

بدأ إنتاج وتوزيع السينما التركية بالتراجع أكثر فأكثر في بدايات التسعينات مع دخول شركات التوزيع الأمريكية إلى السوق. ولكن هذه المرة، أخذت القنوات التلفزيونية دور إحياء السينما. ودخلت إلى عالم السينما أسماء ووجوه جديدة بفضل سلسلة أفلام متتالية. وانتعشت السينما التركية ونهضت من عثرتها مع بعض المخرجين المستقلين الذين أبدعوا أعمالا بنمطية مختلفة مثل "نوري بيلغة جيلان" و"درويش زعيم" و"يشيم أوسطة" أوغلو وزكي دمير كوبوز.

وفي الثمانينيات، توجه الجمهور إلى الأفلام التركية من جديد بعد النجاح الذي حصل عليه فيلم "قاطع طريق" للمخرج ياووز طورغول الذي دخل إلى عالم السينما بإنتاج أفلام كوميدية. وفي سنوات الألفية الجديدة، شهدت السينما التركية نهضة جديدة مع الدعم المؤسساتي من الدولة[3].

تلك الانتصارات الفردية والوطنية للسينما التركية تغلّف وضعاً حالياً يفسّره بعض المعنيين بأنه أزمة فعلية. إذا كان كذلك، فهو أزمة ذات عدّة جوانب من ناحية، هناك التأثير الأوروبي في كل هؤلاء المخرجين الجدد وأساليبهم. ما حققه مخرجون من أمثال يلماز غونيه وعاطف يلماز وشريف غورن (ساعد غونيه على إنجاز فيلم وانفرد بأفلام كثيرة أخرى) وعمر عقاد وسواهم، «الطريق «حافظوا على نقطة التواصل بين سينماهم وجمهورهم. أساليب السرد لديهم بقيت تركية –محلية جنباً إلى جنب الموضوع المتعارف عليه، أما السينمائيون الجدد فاقتبسوا أو تأثروا بسينما المؤلّف كما هي ممارسة في أوروبا وحققوا أفلامهم (الجيّدة بالطبع) على قياسها وبشروطها. النتيجة هي تلك التي تعرفها عدّة بلاد مرّت بالتجارب نفسها. في مصر اسم يوسف شاهين أكثر شهرة وأقرب مكانة للغربيين، لكن صلاح أبو سيف وكمال الشيخ وحسن الإمام كانوا الأكثر قرباً من الجمهور المصري. وفي الهند ساتياجيت راي كان حب النقاد الأجانب لكن سينماه لم تكن ذات ذيوع على الإطلاق بين الجماهير الهندية. في العامين الماضيين، يشكو بعض السينمائيين الأتراك، ومنهم ياماش أوكور الذي يعمل في قطاع حكومي على صلة مباشرة بلجنة أنشأتها وزارة الثقافة والسياحة التركية مستوىً آخر للأزمة: «لجنة التصنيف والتقييم العليا» باسم تدخل حكومي في محاولة لتطويع المضامين التي يقدم عليها المخرجون الأتراك. وبحسب قول السيد هذا أمر متصل بالسياسة ويتعامل أحياناً مع»: أوكور مضمون الفيلم الديني

---

[1]– طه عودة: السينما التركية ..تاريخ حافل وطموح لا ينتهي، وكالة الانباء الكوتية(كونا)، http://www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=2136406&language=ar، تاريخ التاريخ: 2017/7/31.

[2]– طه عودة: السينما التركية ..تاريخ حافل وطموح لا ينتهي، وكالة الانباء الكوتية (كونا)، مرجع سابق.

[3]– مجاهد آي ديمير: نظرة عامة على تاريخ السينما التركية، مرجع سابق.

والجنسي وأحياناً أخرى مع من هو مخرجه أو منتجه تبعاً لذلك، فإن تصنيف الأفلام بحسب الأعمار المناسبة لمشاهدتها تحوّل، في رأي كثيرين، إلى أداة سلطوية. في نيسان/أبريل من العام الماضي انفجر للراشدين فقط» الوضع حين منحت اللجنة تصنيف للتركي أونور «دعونا نرتكب خطيئة» لفيلم بعنوان أونلو. صحيح أن العنوان مستفز، لكن المضمون لم يكن على ما يوحي به العنوان. حقيقة أن هذا المضمون يتمحور حول إمام يبدأ بالتحقيق في جريمة قتل لا يريد البعض له أن يحقق فيها تبلور على أنه السبب الحقيقي لهذه المعاملة. إلى ذلك، مع وجود دعم حكومي ما زال كما هو (نحو ملايين دولار في السنة) وبخروج عدة أفلام تركية رائعة في الثلاث الأخيرة، ولو أن الكثير منها لا يرى حسنات اكتشافه في المنابر الدولية، فإن وضع السينما التركية ككل ليس حالكاً على الإطلاق[1].

هذا العام، ومن بين عشرات الأفلام التركية التي شاهدها الناقد منذ مطلع السنة وحتى اليوم، هناك أكثر من فيلم لافت للنظر كان يستحق العروض الدولية نفسها التي تمنح تعال إلى صوتي» لقبلان أوغلو وجيلان. أحدها بعنوان من تحقيق حسين كارابيه حول جدّة عجوز وحفيدتها، كل منهما يعيل الآخر ويؤازره في بلدة كردية معزولة. وبينها أيضاً لفاروق أصيل حافظ دوغلو عن الحياة تحت «قراصنة الثلج « الحكم العسكري. أحد أهم المفاجآت في هذا النطاق هو فيلم من إنتاج هذا باخرة شحن تنطلق من الساحل التركي: « آيڤي » العام بعنوان باتجاه الساحل المصري. قبيل الوصول، تتوقف الباخرة في عرض البحر من دون وقود. الشركة المالكة تتخلّى عنها. ومعظم بحارتها يتركونها باستثناء القبطان وخمسة أفراد سريعاً ما يتصارعون على السلطة. الفيلم، الذي حققه تولغا كاراشيلك (ثاني أفلامه) من الثراء في المدلولات بحيث يمكن إسناد مجازيه لأكثر من وضع سياسي. لكن اللافت للنظر أيضاً فيه هو أسلوبه الفني والبصري الذي يغلف الحكاية المحدودة المكان والشخصيات بهالة غرائبية باهرة[2].

خامسا : القضية الفلسطينية في الدراما التركية:

بات واضحا في السنوات الأخيرة اهتمام الدراما التركية بالقضية الفلسطينية بشكل عام، وخاصة التاريخية منها سواء من خلال الحوارات بين الشخصيات الرئيسية في العمل أو من خلال تصوير الاحداث الحقيقية، ومن الاعمال التي نالت رواجا كبيرا من خلال ترجمتها ومشاهدتها في المنطقة العربية:

1.صرخة حجر:

أو الانفصال: فلسطين في الحب و الحرب (بالتركيةAyrılık: Aşkta ve Savaşta Filistin) انتج في أكتوبر 2009 و قد اخذت فكرة المسلسل عن كاتب عمود في جريدة الفجر الجديد هكان البايرك الذي كان على متن الباخرة مرمرة المتوجه إلى غزة ، المسلسل من الاعمال الدرامية السياسية التي أثارت جدلاً سياسيًّا بين تركيا وإسرائيل؛ حيث جسدت أحداث المسلسل معاناة أسرة عانت وحشية الاحتلال، ويحكي قصة نضال الشعب الفلسطيني في مواجهة الاحتلال الإسرائيلي.

وتدور أحداث المسلسل حول أسرة فلسطينية تواجه الموت بنيران المحتل كل يوم، وتعاني مرارة العيش في ظل الاحتلال، وتركز القصة على أحد أعضاء هذه الأسرة، وهي امرأة اضطرت للهجرة إلى الأردن مع والدها ومولودها الجديد، وعندما تقرر العودة لزيارة شقيقها وبقية أهلها يُقتَل والدها بنيران جنود الاحتلال، وهو ينتظر على الحدود.

وتكشف قصة المسلسل مدى معاناة المدنيين الفلسطينيين والأبرياء من الأطفال والنساء والشيوخ تحت وطأة الاحتلال؛ حيث ترصد سلسلةً من الهجمات الوحشية من الجنود الإسرائيليين تجاه المدنيين الفلسطينيين بنيران الاحتلال، التي لا تفرق بين الرجال أو النساء وحتى الأطفال.

العمل تم تصوير قسمه الأكبر على الأراضي الفلسطينية حتى في المسجد الأقصى. ويصور المسلسل نضال الشعب الفلسطيني ضد الاحتلال الإسرائيلي، من خلال منظمات فلسطينية من دون تسمية، ومع تطور الأحداث نجد أن الشعب في المخيمات انتقل من مرحلة النحيب والندب إلى مرحلة المشاركة في المقاومة.

كذلك يصور المسلسل دور الموساد في التخريب الداخلي، ويمثل هذا الجهاز شخص يدعى يعقوب، والمنفذ هو إيتان. لكن مع تطور الأحداث يتبين أن إيتان هو ابن شقيقة يعقوب التي كانت متزوجة جمشيد الفلسطيني، وقتلها يعقوب وخطف ابنها إيتان، وإيتان لا يعرف أنه

---

[1]– محمد رُضا: السينما التركية بين بقايا الفيلم التجاري ونهضة الفيلم المستقل، مجلة السينما العربية، العددان ٣ و ٤، صيف – خريف ٢٠،ص: 36.

[2]– نفسه، ص37.

ابن جمشيد إلا في الحلقات الأخيرة، عندما يكلف إيتان باغتيال جمشيد المقيم في إسطنبول، والذي يشرف على وقف خيري ظاهرا، لكن عمليا هو من المجموعة التي يترأسها محمد نادر بيك وعمر، ويافوظ، الذي يرسل إلى القدس ومن ثم إلى غزة للتنسيق مع المقاومة. ولعل ما يدفع إيتان إلى اغتيال جمشيد أن يعقوب أقنعه بأنه هو من قام باغتصاب أمه.

وهناك سارة، سيدة أعمال كبيرة في إسطنبول، وهي تقوم بعملية استثمارات كبيرة للأموال الإسرائيلية، من خلال شراء الأراضي وإثارة القلاقل في بعض المناطق في تركيا. وعندما يعرف إيتان أنه من أب فلسطيني وبعد استيقاظه من الصدمة التي أحدثها اغتيال أبيه على يد سارة، ينضم إلى المقاومة ويصبح واحدا من أفرادها.

كما تناول المسلسل الدور التركي الداعم لهذا النضال، وما يلفت النظر أن الدعم المادي التركي كان عبر الاستفادة مما يسمى بالذهب النازي، أي إن الذهب الذي قام هتلر في الحرب العالمية الثانية بالحصول عليه عنوة من اليهود، يعود اليوم لنصرة المقاومة الفلسطينية ضد الطغيان الإسرائيلي.

وما يلفت النظر أنه يعتمد على مواد حديثة، مثل مسيرة الدعم التي بدأت من بريطانيا منذ عدة أشهر، إلى قرار الحكومة السويسرية منع المآذن، وحتى الجرح الفلسطيني الداخلي الغائر من خلال الانقسام الفلسطيني.

2."قيامة أرطغرل"

تدور أحداث العمل في القرن السابع الهجري، الثالث عشر الميلادي، ما بين حلب وأنطاكية. وأرطغرل (1191م . 1281م) والد عثمان الأول أول سلاطين الدولة العثمانية، وقائد قبيلة كاي من أتراك الأوغوز، وهو الذي مهد لقيام الإمبراطورية العثمانية.

وقام بدور أرطغرل الممثل التركي إنجين التان دوزياتان.المسلسل به كثير من الوقائع التاريخية العامة الخاصة بقبيلة قايي وتنقلاتها، ولكن أغلب الأحداث التفصيلية للمسلسل هي من الوقائع الدرامية غير التاريخية من وحي خيال وإبداع الكاتب والمنتج التركي محمد بوزداغ (بالتركية: Mehmet Bozdağ)، إلا أنها تخدم الخط العام للأحداث التاريخية من صراعات وخيانات يقابلها إقرار الحق والعدل والمرحمة.

المسلسل قدم في موسمه الأول الكثير من الحوارات والمشاهد حول مدينة القدس والخطط الصليبية للاستيلاء على بيت المقدس، من خلال وقوف بطل العمل في وجه محاولاتهم وتقديمه الكثير من التضحيات في سبيل افشال مساعهم

3.السلطان عبد الحميد الثاني

مسلسل السلطان عبد الحميد الثاني PAYİTAHT ABDÜLHAMİD هو مسلسل تركي يتناول الأحداث السياسية خلال فترة حكم السلطان عبد الحميد الثاني آخر الخلفاء قبل سقوط الخلافة، والتي استمرت نحو ثلاثة وثلاثين عاماً.

المسلسل بطولة بولنت اينال، وأوزلم جونكار، وسيلان أوزتورك، وأكن أكانوزو، وأزقي أيوب أوغلو، وهكان بي أوغلو، وسفقي سوسيال، وأعد مشروع المسلسل عثمان بدرو، وكتب السيناريو عثمان بودور وأوغور أوزونوك، وإخراج يوسف إسينكا، ومدة الحلقة الواحدة ساعتين.

ويتعرض المسلسل للأحداث السياسية في ثوب درامي لحياة السلطان عبد الحميد وأسرته، ويتناول الأزمات التي وقعت خلال فترته، وكيف تعامل معها السلطان بخلق ونخوة وذكاء، وكيف حافظ على وحدة الخلافة وبذل الجهود والانجازات، ومواجهة المكائد، واستهداف القوى العالمية لهدم الخلافة.

تناول العمل بشكل واضح لرفض السلطان عبد الحميد بيع فلسطين للصهاينة وكذا تنظيم هرتزل مؤتمراً لإعلان تأسيس وطن قومي لليهود في فلسطين.

سادسا: الدراسة التحليلية:

الدراسة التحليلية تتمثل في تحليل مضمون فيلم سينمائي، وقد عمدت الباحثة إلى العينة الحصرية القصدية وتم اختيار فيلم" **وادي الذئاب فلسطين**" **(Kurtlar Vadisi Filistin)** وهو فيلم تركي من إنتاج شركة بانا فيلم صدر في 28 يناير 2011 وتم عرضه في تركيا وبعض الدول الأوروبية والعربية. الفيلم من اخراج "زبير شاشماز" شارك فيه كل من "تجاتي شاشماز" "جوركان ايغون" "نور فتاح أوغلو" "كنان جوبان" "ايردال بتكتاش اوغلوا".

وتعود أسباب اختيارنا لهذا الفيلم لخصوصية موضوعه حيث يعتبر من أحدث الاعمال السينمائية التركية التي تناولت القضية الفلسطينية ومعاناة الشعب الفلسطيني إلى جانب اشارته إلى طبيعة العلاقات التي تربط تركيا بالقضية الفلسطينية.

وتدور احداث الفيلم حول سفينة مرمرة التركية التي تكون محمله بإمدادات الاغاثة الإنسانية للشعب الفلسطيني ولكن هناك خطط إسرائيلية لمنع هذه السفينة من الوصول إلى فلسطين. عندها "مراد علمدار" واصدقائه يذهبون إلى فلسطين لينتقموا من الضابط الإسرائيلي "موشيه بن اليعازر" الذي خطط للعملية عن طريق الاتصالات التي ستجري بين الفلسطينيين و"مراد علمدار" سيحاولون الوصول إلى الهدف خطوة خطوة بالإضافة إلى العديد من مفاجئات "مراد علمدار". يعطي هذا الفيلم مساحة كبيرة لوصف المعاناة الإنسانية للشعب الفلسطيني على جميع الأصعدة. لكن أحداث السفينة مرمرة لم يكن مخططا لتكون جزئا من الفيلم ومع ذلك وقع تقطيع وتغيير أجزاء كبيرة من الفيلم أثناء الانتاج حين وقعت الحادثة أثناء التصوير، ليتم ادراجها في الفيلم.

1.منهج الدراسة

لما كان موضوع الدراسة يهدف إلى الكشف عن الخفايا الضمنية والظاهرة التي تروجها الأفلام السينمائية التركية المتناولة للقضية الفلسطينية وسياسة الحكومة التركية لها، ارتأينا للإجابة على إشكالية الدراسة والتساؤلات المطروحة، استوجب علينا ان نلجئ إلى استخدام المنهج المناسب والأمثل للوصول إلى الإجابة عن التساؤلات المطروحة وهو **مقاربة التحليل السيميولوجي** فهي تبين أن الصورة في الفيلم السينمائي تشمل عدة معاني مختلفة وعملية الربط والتنسيق بينها تعطي المعنى الإجمالي لها.

فالمقاربة السيميولوجية تبحث عن الدلالة الحقيقية لمحتوى الرسائل وهذا لعرفة معناها الحقيقي ومضمونها الخفي وتسعى لكشف أهمية وظيفة الصورة باعتبارها أداة إعلامية بالإضافة إلى تقنيات ومؤثرات أخرى تحمل أبعاد دلالية ولتحلل هذه الأفلام يجب استخدام الأدوات والتقنيات التالية: الأدوات الوصفية الأدوات الاستشهادية، الأدوات الوثائقية.

يقوم التحليل النصي على اعتبار الفلم نصا، وهذا النص يتكون من ثلاثة مفاهيم أساسية وهي: النص الفلم وهو الفيلم كوحدة خطاب، والنظام النصي وهو خاص لكل فيلم يحدد للنص النموذج البنيوي للغرض الفلم، إلى جانب الشفرات، ويشير أيضا التحليل النصي للأفلام لدراسة الكتابة والخطاب الفلم من خلال دراسة نسقها مكوناتها، وظائفها، وهذا للوصول إلى تفسير المعنى المنتج من خلال هذه الكتابة أو كما قال عنها كرستيان ماتز أنها عندما نتكلم فإننا نتكلم عن الفلم كخطاب دال بتحليل بنيتها الداخلية ودراسة مظاهره وأشكاله الداخلية ، خاصة وأن الصورة الكرتونية تشمل على مظهر خارجي يمثل المعنى العيني للرسالة ،كما يشمل على المضمون الداخلي الذي يحمل معاني ضمنية[1].

2.تحليل الفيلم:

ويقصد بتحليل فيلم "**وادي الذئاب فلسطين**" تجزئة بنيته إلى مكوناتها الأساسية ثم إعادة بنائه لأهداف تخدم التحليل ولهذا يجب في هذا السياق، الانطلاق من نص الفيلم وذلك لتحديد العناصر المميزة للفيلم، وبعد تجزئة الفيلم يتم تأسيس الروابط بين مختلف العناصر المعزولة **ولتحليل الفيلم محل الدراسة تم استخدام الأدوات والتقنيات التالية:**

1- **الأدوات الوصفية** وتضم هذه الأدوات تقنية التقطيع التقني، التجزئة، ووصف صور الفيلم.

***التقطيع التقني** مصطلح يشير إلى وصف فيلم "**وادي الذئاب فلسطين**" في حالته النهائية، ويرتكز على نوعين من الوحدات وهما اللقطات والمتتاليات والتقطيع التقني عملية إلزامية في انجاز وتحليل أي فيلم في حالته النهائية، وهو يشُير أيضا إلى الكتابة السابقة للتصوير، وبما أن التقطيع يعتبر أكثر تقنية من الأدوات الأخرى فهو يوحي بالكلمات والرسومات الأولية إلى ما ستؤول إليه المعطيات التقنية لكل لقطة مرئية. ومن أهم العناصر التي أخذتها الباحثة بعين الاعتبار في تقطيعها التحليلي نذكر مايلي[2]:

-اللقطة وتشمل على رقم اللقطة، سلم اللقطات، زوايا التصوير، حركات الكاميرا.

-شريط الصوت وتشمل على الموسيقي، الصوت والحوار، وعلى المؤثرات الصوتية.

---

[1]-فايزة يخلف، خصوصية الاشهار التلفزيوني الجزائري في ظل الانفتاح الاقتصادي – دراسة تحليلية سيميولوجية-اطروحة دكتوراه في علوم الاعلام والاتصال، الجزائر، 2010، ص08

[2]- نظرا لمحدودية عرض تفاصيل البحث التحليلي ارتأت الباحثة عدم الخوض في سرد هذه النقاط المنهجية التفصيلية والاكتفاء بذكرها كنقاط فقط، والتفصيل في النتائج النهائية وتحليلها.

–شريط الصورة ويشمل على محتوى الصورة، الشخصيات، المكان والأشياء.

–التجزئة وتتمثل هذه التقنية في عملية تحديد المتتاليات.

–وصف صور الفيلم وتعنى تحويل الرسائل الإعلامية والمعاني التي يحتويها الفيلم إلى لغة مكتوبة وتعطي هذه التقنية التفاصيل الخاصة لمحتوى الصورة، وتشمل على تقنية الوقوف عند الصورة

–نسخة من الفيلم وهي التقنية الأولى المستخدمة في الأدوات الاستشهادية لتحليل الأفلام، والهدف الرئيسي منها هو عرض الأشياء بشكل دقيق وتسهيل عملية التحكم في التحليل باستخدام تقنيات أخرى ساعد على فحص هذه النسخة ومنها: التصوير البطيء والوقف عند الصورة.

–الفوتوغرام أو الوقف عند الصورة وتعني التوقف التي تحدُثه على مستوى الصورة أثناء التحليل حيث يسمح باكتشاف أدق وأبسط الدلائل والعناصر التحليلية التي قد تمر علينا دون مشاهدتها أثناء تعاقب لقطات الفيلم، كما يمكن اعتبارها كنمط أو نوع خاص لتحليل الأفلام بتجميد مؤقتاً اللقطات أثناء تعاقبها وهذا ما يسمح بقراءة الصورة واستخراج أهم مكوناتها .

–**الأدوات الوثائقية** وتشمل على المعلومات السابقة واللاحقة لبث الفيلم.

–المعلومات السابقة لبث الفيلم: وتشمل على المعلومات المتعلقة بالتوزيع، عدد النسخ الموزعة أماكن البيع والنشر، الدخل، والمعلومات المتعلقة بالتحليل والنقد[1].

3. ملخص الفيلم:

"وادي الذئاب فلسطين" فيلم أُنتج في عام 2011 تناول مهاجمة إسرائيل للسفينة مرمرة. والفيلم من تمثيل أبطال مسلسل وادي الذئاب نجاتي شاشماز، غوركان اويغون، كنان جوبان. وتدور أحداث الفيلم حول صراع أبطال وادي الذئاب مع الجيش الإسرائيلي في القدس، بعد أن قامت القوات الإسرائيلية بقتل 9 نشطاء سلام أتراك على متن السفينة مرمرة، التي كانت في طريقها إلى قطاع غزة للتضامن ولفك الحصار الإسرائيلي عن أهالي القطاع. ويذهب مراد وميماتي وعبد الحي ومعهم عبد الله الفلسطيني للقضاء على موشي الذي أمر بالهجوم على السفينة، ويشتبكون مع الجيش وتدخل في القصة معهم يهودية أمريكية تكون دليلا سياحيا للمجموعة، ويحدث اشتباك مما يؤدي إلى قلع عين موشي برصاصة من مراد، فيذهب موشي لمهاجمة بيت عبد الله ويهدم بيته الذي بقي فيه ابنه المشلول ويتسبّب بموت أمه، مما يجعل مراد يهاجم سجنا ويقتل رئيس السجن الذي هو صديق موشي، وفي النهاية يحدث اشتباك كبير بينهم يؤدي إلى موت موشي والكثير من رجاله.

سابعا: نتائج الدراسة التحليلية

بعد تحليل فيلم" وادي الذئاب فلسطين"، تحليلا تعيينيا وتضمينيا توصلت الباحثة إلى النتائج التالية:

1. تدور أحداث الفيلم حول أحداث الواقعية لسفينة مرمرة التركية التي أبحرت باتجاه قطاع غزة عام 2010 محملة بمساعدات للشعب الفلسطيني، ولكن إسرائيل قامت بعملية هجوم على السفينة راح نتيجتها مقتل 10 متضامنين أتراك وإصابة 56 آخرين. وكانت "مافي مرمرة" أبحرت من مرفأ "لارنكا" القبرصي بعد رحلة طويلة واستعدادات دامت لعدة شهور، من قبل منظمات إغاثية دولية وتركية منها "هيئة الإغاثة الإنسانية" التركية (IHH) وحملت على متنها 750 ناشطًا من 37 دولة معظمهم من تركيا، ومساعدات إنسانية للمحاصرين. وما إن بدأت السفينة في الاقتراب من شواطئ غزة حتى قامت تلك القوات بفرض طوق عليها واقتحامها عسكرياً، ما أدى إلى مقتل 9 ناشطين أتراك يومها، فيما توفي الناشط التركي العاشر "أوغور سليمان سويلماز"، متأثراً بجروحه في إحدى مستشفيات العاصمة أنقرة، يوم 23 مايو/أيار 2014، في حين تم اعتقال النشطاء

[1]–رضوان بلخيري، صورة المسلم في السنيما الامريكية، تحليل سيميولوجي لفيلمي الخائن والمملكة، قسم علوم الاعلام والاتصال، تخصص السنيما والتلفزيون ووسائل الاتصال الحديثة، شهادة ماجيستر، ص15–16–17.

الذين كانوا على متنها قبل أن يتم الإفراج عنهم بعد يومين وبررت إسرائيل اقتحامها للسفينة، بأنها أبحرت دون الحصول على إذن رسمي، وأدت تلك الحادثة إلى توتر العلاقات بين أنقرة وتل أبيب.

2. الفيلم أحد الأعمال الدرامية الداعمة للحكومة التركية من خلال المعالجة الدرامية التي يقدمها حيث عكس الفتور المطلق في العلاقات التركية الإسرائيلية في فترة2008–2016، جراء الحصار الإسرائيلي لقطاع غزة عام 2008 الذي وصفه الرئيس التركي أنذاك رجب طيب اردوغان بأنه طعنة في الظهر للوساطة التركية بين سوريا وإسرائيل. ثم ازداد المنحنى هبوطا جراء الاعتداء الإسرائيلي على سفينة مرمرة التي كانت تحاول كسر الحصار على غزة، وجاء رد الفعل التركي تجاه الأحداث قوياً جداً حيث تم سحب السفير التركي من إسرائيل وتم طرد السفير الإسرائيلي من تركيا وتم تخفيض العلاقات الدبلوماسية إلى درجة سكرتير ثاني. وصرح الرئيس التركي بأن أحداث سفينة مرمرة كانت سبباً كافياً لاندلاع حرب، لكن عظمة تركيا حالت دون حدوث ذلك، ثم ارتفع سقف التصريحات من قبل تركيا، وصرّح اردوغان بأن واجب البحرية هي حماية السفن التي ترفع العلم التركي، ثم جاء تصريح لوزارة الخارجية التركية باحتمال زيارة اردوغان إلى غزة بعد زيارته لمصر لترتفع وتيرة الاحداث بشكل غير مسبوق. ردت فعل تركيا القوية هذه في الواقع عكستها المشاهد الأولى لفيلم" وادي الذئاب فلسطين"، لتاتي بقية مشاهد الفيلم كرد فعل الحكومة التركية لهذا الهجوم دراميا من خلال ارسالها لضابط المخابرات "مراد علم دار" ليقوم بالانتقام وذلك بعد ان حددت العملية بقتل الضابط الإسرائيلي "موشيه" الذي أمر بالهجوم.

3. دارت أحداث الفيلم في غالبيتها في قطاع غزة، التي كانت نموذجا مصغرا للحالة الفلسطينية الآنية، حيث تطرق في متنه إلى الانتهاكات الصارخة لقوات الاحتلال الإسرائيلي المدجج بكافة أنواع السلاح اتجاه الشعب الفلسطيني المتمثل في الأهالي العزل من نساء وأطفال، وقد بينت كثير من المشاهد هجومات الجنود بالسلاح على السكان وقيامهم بتهديم بيوتهم بشكل دائم لسنوات في مقابل إصرار الأهالي على عدم الاستسلام والاستمرار في إعادة البناء والتشييد في رمزية المقاومة في سبيل البقاء على الأرض، إلا ان بطش الاحتلال الدائم عكسه الفيلم في المشاهد التي بينت عجز الجنرال الإسرائيلي "موشيه" عن مواجهة البطل التركي مراد، ليقرر بذلك هدم بيت العائلة الفلسطينية التي آوت فرقة الكوماندوس التركية وفي داخلها احد الأطفال الفلسطينيين المقعدين جراء اعتداء سابق، في مشهد يماثل ما تقوم به سلطات الاحتلال من هدم بيوت الفلسطينيين على رؤوس أصحابها.

4. تناول فيلم "**وادي الذئاب فلسطين**" قضية الأسرى في سجون الاحتلال، حيث عرض في المشاهد الخاصة باعتقال المرشدة اليهودية سيمون لأحوال الأسرى الفلسطينيين وما يتعرضون له من انتهاكات وتعذيب وحشي خلال فترة التحقيق التي عكست الواقع الحقيقي للأسرى من خلال المشاهد التمثيلية. ليعكس بذلك انتهاك الاحتلال لأبسط الحقوق التي كفلتها الاتفاقيات الدولية، وهذه المزاوجة والمواجهة سيكون لها تأثير كبير في الرأي العام، وتكشف الوجه الحقيقي للاحتلال الإسرائيلي الظالم.

5. الفيلم يحمل رسائل عقائدية وسياسية وثورية كبيرة للغاية، حاول إيصالها للأمة العربية أنه بالمقاومة تأتي الحقوق، وبالقوة والصبر والثورة يذهب الاحتلال.

6. السينما هي وسيلة نقل الأفكار السياسية والثورية والسياسية للمتلقي والمشاهد، والقائمون على فيلم "وادي الذئاب فلسطين" فضلوا أن يزرعوا خصال المقاومة والصبر والثورة ضد المحتل، لدعم همم الشعوب العربية التي تعاني ويلات الحروب والاضطهاد والظلم والفساد.

7. الفيلم يعكس من خلال الكثير من المشاهد والمواقف والحوارات التي دارت بين الشخصيات، الموقف التركي الرسمي من القضية الفلسطينية ومن الاحتلال الإسرائيلي، ومن أبرز هذه المشاهد تلك التي يسأل فيها الجندي الإسرائيلي العميل التركي "مراد علم دار" عن سبب مجيئه إلى إسرائيل، فيجيبه البطل" لم آت لإسرائيل، وإنما إلى فلسطين"، عدم اعتراف العميل التركي بإسرائيل كدولة على الأراضي الفلسطينية، في اول حوار قوي يبتدأ به الفيلم يعبر عن الموقف التركي الرسمي الجديد اتجاه القضية والذي اتضح منذ العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة في نهاية عام 2008، في أعقاب الانتقادات الشديدة التي وجهها رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان لإسرائيل[1]. عندما اتهم شمعون

[1]– احمد سعيد نوفل: الموقف التركي من القضية الفلسطينية، مؤمنون بلا حدود للأبحاث http://www.mominoun.com/articles/

بيريس بأنه "يعرف جيدًا كيفية القتل" خلال مناظرة علنية في المنتدى الاقتصادي العالمي في دافوس، وكان أردوغان قد رد بغضب عندما رفض مدير جلسة الحوار التي شارك فيها مع بيريز، وأمين عام الأمم المتحدة، وأمين عام الجامعة العربية، منحه فرصة للرد على دفاع الرئيس الإسرائيلي عن الهجوم على غزة، ليبلغ هذا الموقف نضجه وصرامته بعد الهجوم الإسرائيلي على السفينة مرمرة(والتي جاء هذا الفيلم كمحاكاة للحادثة) حين استدعت تركيا سفيرها من تل أبيب، ودعت لتجميد الاتفاقيات العسكرية مع إسرائيل وتعليق العلاقات التجارية والعسكرية في مجال الصناعات الدفاعية. واعتراف الرئيس التركي جول، بأن العلاقة بينهما لن تعود كما كانت عليه قبل الحادث، الذي اعتبر فيه المرة الأولى التي يحصل فيها "شرخ دموي" في العلاقات التركيَّة الإسرائيلية، وهو الأسوأ بينهما.

هذا الموقف بدا جليا من خلال النص والحوارات في مشاهد أخرى كثيرة من بينها ذلك الذي دار بين "موشيه" الإسرائيلي الذي حذر "مراد علم دار" التركي قائلا: "أنت تعلم بأنك لن تصل إلى أرض الميعاد المقدسة (فلسطين)"، فيجيب عليه بكل حزم، "لا أعلم أي جزء من هذه الأرض وُعِدتم به، لكنني أعدك بست أقدام تحت الأرض"، بمعنى أنه سيدفنه".

8. الفيلم كان عادلا من خلال تفريقه بين اليهودية كديانة وبين الصهيونية ككيان غاصب ظالم مجرم، وقد تجسدت هذه القيمة في شخصية سيمون الفتاة الأمريكية التي كانت قادمة لإسرائيل ضمن فوج سياحي، لكنها تورطت مع المجموعة، واصبحت شاهدة عيان علي ما يحدث من مجازر ضد العرب، علي ايدي رجال الجيش الاسرائيلي، ورغم كونها يهودية إلا أنها تؤكد أن ديانتها ترفض تلك الوحشية العنصرية التي تحدث مع شعب أعزل يدافع عن أرضه، ففي مناقشة بينها وبين أحد قادة الجيش الاسرائيلي، يسألها:" كيف لك أن تنسي ما حدث مع اسرتك البولندية الاصل عندما قام جنود هتلر بحرقهم أحياء في أفران الغاز العملاقة؟"، ولكنها ردت عليه" أن من قام بحرق اسرتي لم يكن بينهم عربيا فلماذا يفعلون مع العرب اصحاب الارض ما كان يفعله هتلر معكم بل تزيدون عليه وحشية وضراوة أن التاريخ لن ينسي تلك المجازر التي تقترفونها كل يوم"! وفي حوار أخر مع احدى الفلسطينيات التي استضافتها في بيتها اكدت بعد تأثرها بحالة الفلسطينيين وما يعانونه يوميا من قمع وإرهاب " انه لا يمكن ان يقبل يهودي حقيقي بهذا الانتهاك وان اليهود المتدنيين ليس لهم علاقة بهذه السياسة القمعية".

9.الفيلم قدم صوراً من صور الكفاح الفلسطيني اليومي في الدفاع عن الارض، من خلال اسرة عبد الله الفدائي الفلسطيني الذي ينضم الي فريق الابطال "الاتراك" ويترك أسرته المكونة من والدته العجوز، وطفله الصغير أحمد الذي فقد إحدى ساقيه بعد أن انفجرت فيه قنبلة، وزوجته وأطفاله الصغار، وتختبئ معهم السائحة الامريكية التي تقوم الاسرة الفلسطينية باستضافتها ورعايتها، ولكن جنود موشي اليعازر تصل للمنزل باحثة عن عبد الله ورفاقه، ثم تقوم بتدمير المنزل علي من فيه، فتموت الجدة العجوز بعد ان يموت حفيدها أحمد الذي يعجز عن الخروج من المنزل نظرا لإعاقته.

10. الفيلم صور الابطال الاتراك بصورة الشجعان الذين لا يهابون الموت او الفشل بشكل مبالغ فيه، وبشكل يتنافى واقعيا مع ما تعودنا ان يكون عليه البطل في دراما الأكشن، وقد تجل ذلك في مشاهد كثيرة كتلك التي يفصح فيها "مراد علم دار" البطل التركي صراحة وبدون أي خوف للجندي الإسرائيلي ان سبب قدومه لإسرائيل هو قتل "موشيه ليعازر" ليقابل الجندي الإسرائيلي جوابه باستهزاء، قبل ان تقوم مواجهات كتلك التي شهدناها في الأفلام الامريكية بين الطرفين تنتهي بتمكن المجموعة التركية من الدخول للأراضي الفلسطينية ليبدا التخطيط في تنفيذ المهمة التي ينجحون فيها في نهاية الفيلم، كما بين الفيلم في مشاهد أخرى كثيرة سيطرة الانا التركي وشجاعة الاتراك وبسالتهم وقدرتهم على المواجهة وغوص ضمار النار والرصاص وعدم الخوف او الهيبة من الجنود الإسرائيليين مهما كان عددهم وأيا كان نوع السلاح الذي يحتمون به او يستخدمونه.

11. الفيلم تطرق بشكل واضح إلى أطماع إسرائيل التوسعية على الأراضي الفلسطينية وذلك من خلال الحوار الذي دار بين موشيه اليعاز وبين أحد المسؤولين الإسرائيليين في تأكيد لأهمية مواجهة التكاثر الفلسطيني وللمسلمين بالتركيز على عمليات القتل الجماعي والتهجير المستمر للأهالي وابعادهم عن ديارهم وقراهم واراضيهم وذلك في سبيل تحقيق ما يسمى بأرض المعاد التي تقوم من النيل إلى الفرات، وفي

ذات المشهد تم الإشارة إلى ما تقوم به إسرائيل من انتهاكات صارخة لقرارات الأمم المتحدة والحظر الدولي للأسلحة المحرمة دوليا، حيث تم الإشارة إلى ان إسرائيل لا تتوانى في استراد هذه الأسلحة واستخدامها ضد الفلسطينيين العزل، لينتهي المشهد بتجربة الضابط موشيه اليعاز لأحدى تلك الأسلحة الحاملة لمواد كيماوية تعمل على حرق جسم من يصاب بها، ليقوم بعد ذلك بتصويب السلاح بشكل عشوائي لأحد الفلسطينيين الذي كان مارا بالصدفة بسيارته ليرديه قتيلا بكل دم بارد.

12. الفيلم ركز بشكل كبير على معاناة داخل الأسر الفلسطينية بسبب الاحتلال من خلال تناول قصص أهالي الشهداء والأسرى والجرحى، كما تطرق إلى الأوضاع الاقتصادية المزرية التي يعانون منها إلى جانب افتقار الكثير من مناطق غزة إلى متطلبات العيش البسيطة.

قائمة المراجع:

1. احمد سعيد نوفل: الموقف التركي من القضية الفلسطينية، مؤمنون بلا حدود للأبحاثhttp://www.mominoun.com/articles
2. بدر الدين مصطفى، سينما نوفو: السينما كأداة للمقاومة والتمرد، موقع عين على السينما، تاريخ الدخول:27-07-2017، http://eyeoncinema.net/Details.aspx?secid=56&nwsId=1870
3. جمال بن زروق: القيم السياسية والثقافية المنقولة عبر الصورة السينمائية، دراسة تحليله ونظرية لفيلم"trulies ، مجلة التدفق الاتصالي في عالم متغير.
4. رضوان بلخيري: صورة المسلم في السينما الامريكية، مكتبة عراس، 2012.
5. سلوى علي إبراهيم الجيار: السينما والسياسة، نشأة الفيلم السياسي ومعالجته لأهم القضايا السياسية، المكتب العربي للمعارف، القاهرة، ط1،2014.
6. سعيد الحاج: تركيا والقضية الفلسطينية في 2014 – 2015، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، http://saidelhaj.com/artical/1418 .
7. علاء الدين عياش: ملامح الأفلام التسجيلية الفلسطينية دراسة تحليلية، القاهرة، دار العين 2010.
3. علي حسين باكير، عدنان أبو عامر: تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي، مركز الجزيرة للدراسات،http://studies.aljazeera.net/ar/reportsl .
8. غازي حسين: الاستيطان اليهودي في فلسطين من الاستعمار إلى الامبريالية، دراسة دمشق، منشورات اتحاد الكتاب العرب،2003، موقع اتحاد الكتاب العرب، 2017/7/30.
9. المسيري، عبد الوهاب. موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية: الجزء الثالث. القاهرة: دار الشروق، 1999 .
10. رفعت سيد أحمد: "دراسة وثائقية عن حرب 1948 التي لم تنته بعد"، وكالة فلسطين الإخبارية، .https://paltoday.ps/ar/post/47801
11. رضوان بلخيري، صورة المسلم في السنيما الامريكية، تحليل سيميولوجي لفيلمي الخائن والمملكة، قسم علوم الاعلام والاتصال، تخصص السنيما والتلفزيون ووسائل الاتصال الحديثة، شهادة ماجيستر
12. مجاهد آي ديمير: نظرة عامة على تاريخ السينما التركية، ترك برس، http://www.turkpress.co/node/11852،
13. محمد رُضا: السينما التركية بين بقايا الفيلم التجاري ونهضة الفيلم المستقل، مجلة السينما العربية، العددان ٣ و ٤، صيف – خريف ٢٠.
14. طه عودة: السينما التركية ..تاريخ حافل وطموح لا ينتهي، وكالة الانباء الكوتية(كونا)، http://www.kuna.net.kw/ArticlePrintPage.aspx?id=2136406&language=ar
15. فايزة يخلف، خصوصية الاشهار التلفزيوني الجزائري في ظل الانفتاح الاقتصادي – دراسة تحليلية سيميولوجية–اطروحة دكتوراه في علوم الاعلام والاتصال، الجزائر، 2010.

التّحولات في المواقف الإفريقية اتجاه القضية الفلسطينية : الأسباب والتداعيات

عبد الحميد مشري
جامعة بومرداس، كلية الحقوق، قسم العلوم السياسية والعلاقات الدولية
mecheri.univ@gmail.com

خديجة بوعامر
جامعة الجزئر3، كلية العلوم السياسية والعلاقات الدولية، قسم الدراسات الدولية
khadidja.boua@outlook.fr

الملخص

تتناول الدراسة تطورات الموقف الأفريقي منذ بداية مناقشة القضية الفلسطينية في الجمعية العامة للأمم المتحدة عام 1947، وذلك في ضوء التحولات الإقليمية والدولية، وفي ظل التطور التاريخي للعلاقات العربية الأفريقية خاصة فترة الحرب الباردة. وذلك بتحليل مواقف الدول الأفريقية عبر مختلف مراحل القضية الفلسطينية، كما ستسلط الدراسة الضوء على انعكاسات هذه المواقف على العلاقات العربية الأفريقية، على المستويين الثنائي والجماعي، وذلك بتفحص أسباب التحولات في المواقف الأفريقية اتجاه القضية الفلسطينية،والنتائج التي أفرزتها هذه التطورات على مسار القضية بعد نهاية الحرب الباردة .

الكلمات المفتاحية: القضية الفلسطينية، أفريقيا،الصراع العربي الإسرائيلي.

مقدمة

شهدت المواقف الأفريقية تجاه القضية الفلسطينية تحولات عديدة عبر مختلف مراحلها التاريخية، فمنذ ظهور الصراع العربي الإسرائيلي، تباينت المواقف الأفريقية من القضية بين التأييد والمحايدة، و ذلك تبعا لمتغيرات إقليمية و دولية مختلفة، ورغم الدعم والتضامن الذي أظهرته أفريقيا اتجاه القضية الفلسطينية في المحافل الدولية بداية مسيرتها، و الذي عبّر عنه الدعم الأفريقي الكبير للقضية خاصة في حرب أكتوبر 1973، إلا أن المواقف الأفريقية من القضية بدأت تأخذ منحى ومنعطفا جديدا بعد نهاية الحرب الباردة.

فمع تزايد النفوذ الإسرائيلي في القارة الإفريقية في عديد المجالات، و مع ترابط مصالح هذه الدول بالمصالح الغربية الداعمة لإسرائيل، فإن ذلك كان له تأثير كبير على مواقف بعض الدول الإفريقية، فقد تمكنت إسرائيل من تحقيق بعض أهدافها السياسية في القارة عبر تحييد مواقف بعض الدول الأفريقية تجاه الصراع العربي الإسرائيلي، تبلور ذلك في العلاقات الاقتصادية النوعيّة التي أقامتها إسرائيل مع هذه الدول، الأمر الذي كان له تأثيره على مواقف الدول الأفريقية تجاه القضية الفلسطينية.

و عليه وانطلاقا من المعطيات السابقة فإن الدّراسة تحاول أن تجيب على التساؤل التالي:

ما هي الأسباب المفسّرة لتحولات المواقف الأفريقية تجاه القضية الفلسطينية، وما هي انعكاسات ذلك على مسار القضية، وعلى العلاقات العربية الأفريقية؟

و للإجابة على التساؤل البحثي تتناول الدراسة عدة محاور و هي :

- أولا: مسار العلاقات الإفريقية الفلسطينية.
- ثانيا:أسباب التحولات في المواقف الأفريقية اتجاه القضية الفلسطينية.
- ثانيا:أهمية أفريقيا بالنسبة للقضية الفلسطينية
- ثالثا:انعكاسات التحولات في المواقف الإفريقية حول القضية الفلسطينية على مساراتها .

أولا: مسار العلاقات الأفريقية الفلسطينية

1-مرحلة ما قبل نهاية الحرب الباردة

بدأت العلاقات الفلسطينية مع القارة السمراء مع بداية العلاقات العربية الأفريقية في أوائل الخمسينيات من خلال التعاون العربي الأفريقي ، ودعم حركات الاستقلال ، حيث شمل هذا التعاون دعم القضايا العربية الأفريقية ضد الاحتلال في جنوب إفريقيا وفلسطين، بعد ذلك تطورت هذه العلاقات مع اعتبار منظمة الوحدة الأفريقية عام 1975 أن أساس المشكلة في الشرق الأوسط هي القضية الفلسطينية، وكذلك بادرت القارة الأفريقية بالاعتراف بإعلان دولة فلسطين عام 1988 وقطعت العلاقات مع دولة الاحتلال الإسرائيلي، وكذلك صوتت القارة السمراء لصالح دولة فلسطين في الأمم المتحدة[1].

إن النظرة الإمبريالية الصهيونية لإفريقيا قديمة، بل تعود في جذورها إلى مؤتمر بازل عام 1897، حينما كانت أوغندا أحد ترشيحات الحركة الصهيونية لقيام وطن قومي لليهود؛ بل اتجهت آراء بعض الصهاينة وقتها إلى السودان باعتباره بلدًا زراعيًّا شاسع المساحة يسهل مزاولة الزراعة فيه، هذه النظرة كانت تجدد نفسها بانتظام بعد قيام الكيان الصهيوني، فبعد أن وصل العجز التجاري الإسرائيلي في عام1950 إلى 281.9 مليون دولار، وفي عام 1961 إلى أكثر من 400 مليون دولار نتيجة للحصار العربي، فكر الكيان الصهيوني في اللجوء لإفريقيا ساعيا في ذلك إلى تحقيقي مكاسب في القارة باستعمال القوة الناعمة.

وينطلقون في ذلك من العقيدة الصهيونية التي تذهب إلى وجود تقارب بينهم وبين الشعوب الأفريقية و ذلك انطلاقا من اعتقادهم بوجود تشابه بين تجارة العبيد الأفارقة، ومحرقة الهولوكوست (الأسطورة التي خلقها اليهود لاستعطاف المجتمع الدولي واستعمالها ذريعة في كثير من المواقف و التي فندها روجيه جارودي في كتابه الأساطير المؤسسة للسياسة الإسرائيلية)، وكان دليل وجود هذه المعتقدات في العقيدة الصهيونية حول أفريقيا ظهور مفهوم «الصهيونية السوداء» على يد بعض مؤسسي حركة الوحدة الإفريقية، مثل ماركوس جارفي، وفرانسوس فانون، الذين رأوا في الشتات اليهودي شتاتًا مشابهًا لما حدث للأفارقة بعد خطفهم من بلادهم، وتفرقهم، ومعاناتهم في الأمريكتين.

وانطلاقا من ذلك سعت إسرائيل لتغلغل في القارة واستطاعت فعل ذلك بشكل تدريجيٍّ متبعة سياسة النفس الطويل، فقد سبقت إسرائيل الدول العربية في افتتاح سفارة لها في غانا عام 1957 بعد استقلالها عن بريطانيا، فكان طبيعيًّا أن تصبح غانا منطلقًا للتوسع الإسرائيلي الناعم في إفريقيا، خاصةً في غربها، قبل أن يؤدي الفتور مع نكروما إلى استبدال غانا بنيجيريا كخزان التمدد الصهيوني في الغرب الإفريقي.لم يمنع هذا التغلغل الأفارقة من التصويت بالموافقة على مشروع قرار في الأمم المتحدة يدين الصهيونية، ويعتبرها لونًا من ألوان العنصرية في منتصف السبعينيات[2] .

بعد حرب 1967 استطاع العرب السيطرة على أفريقيا وأدت هذه الحرب إلى الدعم الأفريقي لصالح القضية الفلسطينية حيث، أدت هذه الحرب إلى تراجع المكانة التي اكتسبتها إسرائيل في أفريقيا، فشهدنا دول أفريقيا تدعم القضية الفلسطينية وترفض التواجد الإسرائيلي في أفريقيا، وعمل العرب على الاستثمار في هذا الصدى للحد من النشاط الإسرائيلي في القارة السمراء وتقوية الروابط الأفريقية العربية بما يخدم القضايا العربية ، واستمر الوضع إلى ما بعد حرب 1973[3].

و رغم أن ازدهار العلاقات الإسرائيلية – الأفريقية برز في بداية الخمسينيات ، حين عاشت هذه العلاقات ربيعها ، حيث كان لإسرائيل علاقات دبلوماسية بدول القارة كافة، عدا الدول العربية – الأفريقية ، حتى حرب 1967 ، و الذي أدى العدوان الإسرائيلي على مصر وسوريا والأردن ، واحتلال أراض واسعة من هذه الدول ، إلى تغيير صورة إسرائيل، من دولة فتية ومسالمة، في نظر الأفارقة، إلى دولة قوية عدوانية وتوسعية. هكذا شكلت حرب 1967 بداية مراجعة لدى بعض الدول الأفريقية، وبداية مسار لقطع العلاقات شمل آنذاك أربع دول فقط هي: "غينيا"، و"أوغندا"، و"تشاد"، و"الكونغو– برازافيل". أما الدول الأفريقية الأخرى، فقد استمرت في علاقتها بإسرائيل حتى نشوب حرب 1973. حيث كانت إسرائيل ترتبط بعلاقات دبلوماسية مع 31 دولة أفريقية قبل حرب أكتوبر عام 1973 [4] .

تعتبر حرب أكتوبر 1973 نقطة مفصلية في تاريخ القضية الفلسطينية في أفريقيا، حيث عرفت الأخيرة دعما كبيرا من قبل الدول الأفريقية، وشهدت المواقف الأفريقية تجاه القضية الفلسطينية تحولاً كبيرا ، و تجلى ذلك حين أعربت حكومات الدول الأفريقية المستقلة ومنظمة الوحدة الأفريقية عن تضامنها مع الشعوب العربية، وقد ترجم ذلك في شكل إجراءات قطع جماعي للعلاقات مع إسرائيل.

وبانتهاء حرب أكتوبر بلغ عدد الدول الأفريقية التي قطعت علاقاتها مع إسرائيل 29 دولة ولم يتبقى من الدول الأفريقية الأعضاء في المنظمة، سوى أربع دول لها علاقات مع إسرائيل هي "ملاوي" و "موريشيوس" و "ليزوتو" و "سوازيلاند".و شهدت الفترة التالية لشهر أكتوبر مباشرة مرحلة جديدة في تاريخ العلاقات العربية الأفريقية، كان من أبرز سماتها الاتصالات والمشاورات بين الأمانة العامة لكل من جامعة الدول العربية ومنظمة الوحدة الأفريقية.

كما قامت الدول الأفريقية في تلك الفترة بتأييد النضال العربي وطالبت بانسحاب إسرائيل من الأراضي العربية المحتلة، كما ربطت الدول الأفريقية بين حركة التحرر الفلسطينية وحركات التحرر الأفريقية، واعتبرت قضية فلسطين قضية عربية أفريقية. و أشاد مؤتمر القمة العربي في الجزائر 1973 بموقف الدول الأفريقية، واتخذ مجموعة من القرارات والتوصيات في المجالين السياسي و الاقتصادي لتدعيم و تنمية التعاون العربي الأفريقي، فضلا عن تكليف الأمانة العامة لجامعة الدول العربية اتخاذ الإجراءات التنفيذية والاتصال بأمانة منظمة الوحدة الأفريقية[5].

فبعد حرب أكتوبر برزت مواقف إفريقية مساندة للقضية الفلسطينية، و من تلك المواقف التي تميزت بها أفريقيا، هو الموقف الذي اتخذته الدول الأفريقية بعد الاجتماع الذي عقدته منظمة الوحدة الأفريقية في "أديسا بابا" والذي شهد مشاركة 42 دولة أفريقية وعربية، حيث أصدرت المنظمة قرارا تدعو فيه دول المنظمة الأفريقية إلى فرض الحصار الاقتصادي على إسرائيل، بهدف دعم القضية الفلسطينية و كان لهذا الموقف تأثيرا كبيرا على دعم القضية الفلسطينية في أفريقيا[6]،

كما أصدرت منظمة الوحدة الأفريقية قرارا أخر يدعو إلى مقاطعة جنوب أفريقيا، نظرا لموقف الأخيرة الموالي لإسرائيل، وكذلك المساندة والمساعدة و الدعم الكبير التي قامت به الأخيرة لصالح إسرائيل في ظل نظام الفصل العنصري "الأبارتايد" الذي كان يحكم الدولة[5]. وبذلك يظهر بشكل واضح الدعم الكبير الذي قامت به أفريقيا لصالح القضية الفلسطينية.

ومن ثم، فإن حرب أكتوبر 1973م تعتبر هي السبب الأول في ظهور موقف أفريقي جماعي متعاطف ومتضامن مع الدول العربية، والقضية الفلسطينية، الأمر الذي أدى إلى تطور العلاقات العربية الأفريقية، وقيام تضامن عربي أفريقي في كافة المستويات الثنائية، والجماعية، والدولية، وذلك راجع لعدة أسباب:

❖ التعامل العربي الأفريقي حول القضية الفلسطينية قبل حرب أكتوبر 1973م قد تم في ظروف دولية متغيرة، من حيث التطورات في الحرب الباردة.

❖امتداد حركات التحرر الوطني في آسيا والقارة الأفريقية، علاوة على ظهور حركة عدم الانحياز.

إذن يمكن تحديد الأسباب التي أدت إلى قطع العلاقات الدبلوماسية الأفريقية – الإسرائيلية خلال الفترة 1967–1982 من خلال رأيين الأول : يرجعه إلى (عوامل ذاتية) تتعلق بالدرجة الأولى بتطور الوعي السياسي بطبيعة القضية الفلسطينية ونمو العلاقات العربية الأفريقية وهو النمو الذي أدى إلى حضور عربي أكثر في أفريقيا مع كراهية متزايدة للصهاينة الأمر الذي أدى إلى قطع للعلاقات ، بينما يرى أصحاب الرأي الثاني : أن (عوامل خارجية) من قبيل تحولات المشهد السياسي الدولي المعادى لإسرائيل فضلاً عن ازدياد الاستثمارات العربية في دول القارة وتقدم العلاقات المشتركة مع دول النفط كل هذه العوامل كانت وراء هذه القطيعة[7].

غير أنه لا يمكن القول أن إسرائيل بقيت مكتوفة الأيدي في هذه المرحلة، فسعت الأخيرة إلى إيجاد مكانة لها في القارة الأفريقية حيث تميزت هذه المرحلة بصراع شديد حول الأصوات الأفريقية بين إسرائيل من جهة والعرب من جهة أخرى، فكانت أفريقيا مسرحا، حاول فيها العرب فرض حصار على إسرائيل لدعم القضية الفلسطينية وحاولت فيها إسرائيل استمالة أفريقيا وتحييد أصواتها في المؤسسات الدولية، و استطاعت الأخيرة بالفعل إلى الحد من العزلة العربية التي فرضت عليها في القارة الأفريقية [8].

و بذلك استطاعت إلى حد ما تحييد جزء من أفريقيا لصالحها، وبناء علاقات في مجالات مختلفة مع العديد من الدول الأفريقية مستغلة العديد من الظروف التي سادت أفريقيا أنذاك[9].

2- مرحلة ما بعد الحرب الباردة

شهدت العلاقات الأفريقية الفلسطينية منذ تسعينات القرن 20 العديد من التغييرات، حيث اختلفت عن طبيعة العلاقات التي سادت فترة الحرب الباردة وذلك راجع لطبيعة التحولات التي شهدتها العلاقات الدولية في هذه الفترة، حيث عرفت الفترة تراجع ملحوظ للقضية الفلسطينية في أفريقيا لصالح التغلغل الإسرائيلي[10].

كما شهدت هذه المرحلة تحولات مفصلية و جذرية في المواقف الأفريقية اتجاه علاقاتها بإسرائيل وبالتالي اتجاه القضية الفلسطينية، و التي كانت نتيجة للتحولات في مواقف الدول العربية نفسها اتجاه بعض القضايا الأساسية، فبعد كل ما عرفته المنطقة من تحولات اتجاه الدعم العربي للقضية الفلسطينية، وعدم الاعتراف بإسرائيل و مقاطعتها، شهدت المنطقة تطبيعا مصريا و التي اعتبرت لزمن طويل من تاريخ الصراع العربي الإسرائيلي أحد ركائز دول الممانعة والسد الكبير في وجه إسرائيل في أفريقيا، وذلك بعد زيارة السادات لإسرائيل.

و بتراجع الدعم العربي للقضية الفلسطينية بدوره تراجع الدعم الأفريقي، وشهدت هذه المرحلة تطور سريع لعلاقات إسرائيلية أفريقية، و بدأت سلسلة من عودة العلاقات بين إسرائيل وإفريقيا حيث شهدت أفريقيا اختراقا إسرائيليا كبيرا، من ساحل العاج و وصولا لكينيا، مما أثر على الدعم الأفريقي للقضية الفلسطينية[11].

استمرت إسرائيل في التسعينات في سد الفراغ الذي تركه العرب و استطاعت الأخيرة تطويق أي دعم للقضية الفلسطينية، فشهدت العلاقات الأفريقية الفلسطينية تراجع ملحوظ وتميزت بالسطحية حيث لا تتجاوز كونها علاقات برتوكولية، مع غياب أي نوع من الدعم القوي إلا من قبل بعض الدول[12].

ثانيا:أسباب التحولات في المواقف الأفريقية اتجاه القضية الفلسطينية.

شهدت العلاقة الفلسطينية الأفريقية تراجعا لأسباب موضوعية متعلقة بانتهاء الثنائية القطبية، و"التحولات في أساليب تشكيل العلاقات بين الدول والتي أصبحت تشكل على أساس المصالح وليس المواقف الأيديولوجية فقط"، على اعتبار أن العلاقات الأفريقية الإسرائيلية تحركها المصالح، ولدى الأخيرة ما تقدمه للقارة السمراء في ظل انعدام الإمكانيات الفلسطينية.

وكذلك الجانب العربي و الفلسطيني أهمل دوره الدبلوماسي في الدول الأفريقية ولم يعد له ذلك الحضور القوي الذي تميز به في فترة السبعينيات، اعتقاداً منه بضمان ثبات مواقف تلك الدول الداعمة للقضية الفلسطينية، وأن العلاقات تدار كما لو في السبعينيات". بعد أن قامت العديد من الدول الأفريقية بقطع علاقاتها الدبلوماسية مع الاحتلال الإسرائيلي في سبعينيات القرن الماضي تحت الضغط العربي بعد هزيمة 1967[13].

شهدت المواقف الأفريقية اتجاه القضية الفلسطينية بعد نهاية الحرب الباردة تغييرات ملحوظة وذلك راجع لطبيعة التحولات التي شهدها العالم، وذلك لظهور محددات جديدة تتحكم في السياسة الدولية والتوجهات في السياسات الخارجية للدول مما انعكس بدره على بروز محددات جديدة تتحكم في مسار القضية الفلسطينية.

و بذلك أسهمت العديد من العوامل في تغيير و التحكم في الموقف الأفريقي اتجاه القضية الفلسطينية تمثلت أهم هذه العوامل في :

1: مسار الصراع العربي الإسرائيلي:

شكل مسار هذا الصراع تأثيرا كبيرا على المواقف الأفريقية اتجاه القضية الفلسطينية، ففي السبعينات و حتى نهاية الثمانينيات قاطعت الدول الأفريقية إسرائيل تماشيا مع الموقف العربي الحازم أنذلك، الذي تميز بالقوة و استعمال كل الأوراق الضاغطة لتجير المواقف لصالحه، و بعد حدوث مرونة في الموقف العربي و تطبيع بعض الدولة العربية مثل مصر والأردن مع إسرائيل بعد انعقاد مؤتمر السلام في الشرق الأوسط عام 1991م، تخلت الكثير من الدول الأفريقية بدورها عن أي نوع من الدعم للقضية الفلسطينية، وأعادت جل هذه الدول علاقاتها مع إسرائيل[14]، خاصة في ظل تحرر الأخيرة من أي نوع من أنواع الأبعاد النفسية والأخلاقية الخاصة بطبيعة الصراع [15].

2: انحصار الدور المصري الأفريقي:

شهدت مرحلة ما بعد انتهاء الحرب الباردة في أفريقيا تواجدا كبيرا للقوى الأوروبية والأمريكية، وغيرها، كما لم تعد بقدرة مصر أن تكون دولة مانحة ومؤثرة وفاعلة مثل تلك الدول في إطار تعاملاتها وتفاعلاتها مع الدول الأفريقية[16].

بالإضافة إلى كون مصر دخلت في علاقات مع إسرائيل وشهدنا تطبعا مصريا إسرائيليا ، و انتهت المقاطعة، مما جعل صورتها في أفريقيا بخصوص القضية الفلسطينية تتغير وبالتالي ترك المجال لإسرائيل لإعادة علاقاتها التاريخية مع أفريقيا، وإيجاد مكانة لها في القارة، وذلك بآليات جديدة وتحت ذرائع أخرى أهمها تنمية القارة[17].

فبعد أن جاءت اتفاقية السلام المصرية الإسرائيلية لتشهد العلاقات الأفريقية الإسرائيلية تحولا جذريا و لتحدث تغييرًا مهمًّا في تفكير الدول الإفريقية تجاه إسرائيل، عبر عنه أحد الكتاب الأفارقة بقوله: «إن مصر وهي عضو في منظمة الوحدة الإفريقية قادت مقاطعة إسرائيل، أما الآن فقد تبادلت مصر و إسرائيل السفراء، وما زلنا نحن الذين ذهبنا لمواساة مصر على فقدانها سيناء غير قادرين على العودة من هذه الجنازة لبيوتنا».ثم جاءت اتفاقيات أوسلو وبعدها غزة أريحا ووادي عربة لتتزامن مع إنشاء الغرفة التجارية الإسرائيلية الإفريقية عام1994، وبحلول أواخر التسعينيات أصبح عدد الدول الإفريقية التي تقيم علاقات دبلوماسية مع إسرائيل 48 دولة[18] .

بالإضافة إلى تراجع الدعم العربي بشكل عام للقضية الفلسطينية و كذلك تراجع النفوذ العربي في أفريقيا حيث لم يعد للمجموعة العربية والإسلامية ذلك التأثير الكبير في القارة[19] .

3: تداعيات نهاية الحرب الباردة:

شهد النظام الدولي في بداية التسعينات العديد من التحولات، سواء على صعيد بنيته أو التفاعلات القائمة بين وحداته المختلفة، مما كان لها العديد من الانعكاسات على الدول الإفريقية حيث تتربع الولايات المتحدة على قمته دونما منافسة، و يدعم مكانتها هذه تأييد حلفائها الغربيين من جانب ، وقدرتها على استخدام قوتها العسكرية لحسم أي صراع تقرر الاشتراك فيه لممارسة مسؤوليتها في المحافظة على الاستقرار الدولي وتوجيه الحركة العالمية باتجاه الديمقراطية، ومنطق هذه الرؤية يستند إلى انهيار الاتحاد السوفييتي حيث أفسح المجال لتنامي القوة الأمريكية لترقى إلى القوة العظمى الوحيدة وتصبح مركزا للقوة العالمية[20].

بعد نهاية الحرب الباردة اختلفت الإستراتيجية الأمريكية عن فترة الحرب الباردة اتجاه القارة الأفريقية، فبعد أن ابتعدت الولايات المتحدة عن التدخل في الشؤون القضايا الأفريقية بشكل مباشر، وتركت المجال لحلفائها الأوربيين أصحاب النفوذ التقليدي في القارة لتولي المهمة عنها حيث ركزت في سياستها تجاه أفريقيا على تحقيق أربعة أهداف رئيسية، هي:

- احتواء المد الشيوعي
- حماية خطوط التجارة البحرية
- الوصول المواد الخام
- دعم ونشر الديمقراطية، بما يتوافق مع المصالح الأمريكية.

معتمدة في ذلك على حلفاءها في القارة الأوربية من أجل تحقيق هذه الأهداف[21].

إلا أن المتغيرات الدولية الجديدة، المتمثلة في انهيار الاتحاد السوفيتي، وتزايد المنافسة على القارة الأفريقية من طرف مختلف القوى الدولية، وزيادة أهمية أفريقيا و ثرواتها بالنسبة للولايات المتحدة الأمريكية، أدت إلى إعادة تركيز و توجيه السياسة الأمريكية نحو أفريقيا[22].

هذه التحولات التي ميزت فترة نهاية الحرب الباردة، كان لها العديد من الانعكاسات و التداعيات على كل من النظامين الإقليمي العربي والأفريقي[23]. فسقوط الاتحاد السوفيتي، و التغيير الذي في موازين القوى، وهيمنة الولايات المتحدة على النظام العالمي الراعي الرسمي لإسرائيل،أدى إلى ظهور دعم كبير من طرف الولايات المتحدة الأمريكية للمصالح والتواجد الإسرائيلي في أفريقيا[24].

4:الحالة اليهودية في أفريقيا :

يتخذ الكيان الصهيوني من الجاليات اليهودية في إفريقيا (مثل الفلاشا في إثيوبيا، والإجبو في نيجيريا) مبررًا قويًّا لتواجده الإفريقي، إذ يقدم نفسه راعيًا ليهود العالم، بالرغم من النظرة الدونية، والمعاملة العنصرية التي يعاني منها اليهود الأفارقة المجنسون في المجتمع الإسرائيلي، كما اليهود العرب (السفرديم)[25].

لقد لعبت الجاليات اليهودية الموجودة في إفريقيا منذ قيام المؤتمر الأول للحركة الصهيونية في مدينة بازل السويسرية في أواخر القرن 19 على بسط نفوذ الحركة الصهيونية والدولة العبرية في القارة الإفريقية، وأصبحت مركزا هاما لإمداد الحركة الصهيونية والدولة الإسرائيلية فيما بعد بالأموال وأصبحت مركزا رئيسيا للمعلومات عن القارة الإفريقية التي تشكل بعض مناطقها (منابع النيل في منطقة البحيرات والهضبة الأثيوبية ومجرى نهر النيل) امتدادا تاريخيا لدولة الكيان الإسرائيلي حسب رؤية الحركة الصهيونية.

كما يعتبر الاهتمام من قبل مؤسسات الدولة الرسمية اتجاه تلك الطوائف اليهودية من إدراكهم لمدى أهمية تلك الطوائف في نسج العلاقات مع تلك الدول،وقدرتهم التأثيرية فيهم، وعلى صعيد آخر تقوم تلك الطوائف اليهودية بإنشاء ائتلافات مع الطوائف المسيحية المتطرفة والمعروفة من قربها من اللوبي اليهودي العالمي، وتنشط تلك التكتلات في دول إفريقيا وعلى وجه الخصوص في كل من كينيا و إريتيريا وتعمل . لخدمة التوجهات الإسرائيلية وبدعم من اللوبي اليهودي العالمي[26].

تحتضن أفريقيا جاليات يهودية متفاوتة الأحجام، ومتباينة القوة والتأثير، وكان للجاليات اليهودية في أفريقيا الأثر الكبير في توجيه وتخطيط العلاقات الإسرائيلية الأفريقية. ويتكون اليهود في أفريقيا من يهود شمال إفريقيا، وهم جماعات من اليهود "السيفارديم"*[27] الذين قدموا بالأساس من أسبانيا، والبرتغال خلال القرنين الخامس عشر، والسادس عشر. أضف إلى ذلك أنه قدمت إلى إفريقيا جماعات من اليهود "الأشكيناز"**[28] من شمال وشرق أوربا خلال القرنين التاسع عشر والعشرين.

وإذا كان حجم هذه الجاليات، خارج جمهورية "جنوب إفريقيا" هو جد متواضع[29]، حيث يبلغ تعداد الجالية اليهودية في أفريقيا أكثر من نصف مليون[30]،إلا أن وضعها الاقتصادي في بعض دول إفريقيا جنوب الصحراء مثل "كينيا" يتسم بالقوة والتأثير.

ويمكن القول أن يهود "الفلاشا"***[31] الإثيوبيين يمثلون واحدة من أفقر الجاليات اليهودية في العالم، على الرغم من اعتقادهم الراسخ بأنهم يمثلون القبيلة المفقودة في التاريخ الإسرائيلي. وقد تم نقل معظم "الفلاشا" إلى إسرائيل جوا عبر السودان فيما عرف باسم " العملية موسى و التي بدأت في عام 1983 ووصلت إلى ذروتها خلال الفترة من نوفمبر 1984 وفى مارس 1985، وبالتالي كان لهذه الفئة من الأفريقيين تأثير كبير في تشكيل المجتمع الإسرائيلي على الأراضي الفلسطينية المحتلة وهو ما أدى بدوره إلى الخلل في ديمغرافيا المنطقة.

كما كان للجالية اليهودية في جنوب إفريقيا التي تعد واحدة من أغنى الجاليات اليهودية في العالم، دور كبير وتأثير مباشر في الدعم المادي لإسرائيل حيث شهدت فترة حكم نظام الفصل العنصري "الأبارتايد" بجنوب أفريقيا بشكل خاص دعم كبير لإسرائيل من طرف الجاليات اليهودية في جنوب أفريقيا واستمر هذا الدعم بعد زوال هذا النظام لقوة هذه الجالية. وطبقا لأحد التقديرات فإن مساهمة يهود جنوب أفريقيا في خزانة الدولة العبرية تأتى في المرتبة الثانية بعد مساهمة يهود الولايات المتحدة. بيد أنه إذا أخذنا بعين الاعتبار حجم كل من الجاليتين نلاحظ أن تبرعات يهود جنوب إفريقيا نسبة إلى كل شخص تفوق في بعض السنوات تبرعات اليهود الأمريكيين[32]

5: المصالح السياسية والاقتصادية للدول الأفريقية

إن "العلاقات الإسرائيلية الإفريقية محصورة في المجال الأمني والاقتصادي التي تبنى عليها مصالح سياسية، حيث تحتاج الدول الإفريقية إلى السلاح والخبرات الأمنية الإسرائيلية لاسيما في مجال تأهيل الألوية العسكرية التي تحمل مسؤولية حماية أمن الرؤساء الأفارقة[33].

عملت إسرائيل على القيام بأدوار اقتصادية و أمنية في أفريقيا غير أنها أعطت الأسباب الاقتصادية الأهمية الأكبر وذلك على اعتبار أن القارة تعاني من أزمة تنمية، ومن مصلحة القارة أن تتلقى دعم اقتصادي من إسرائيل، حيث أن بمقدور الأخيرة انتزاع مكانة لها في الأسواق الأفريقية والاستثمار في مجال الطاقة، وهذا هدف إسرائيلي من أجل ضمان مستقبلها في مجال الطاقة[34].

6: ضعف السلطة الفلسطينية:

عدم امتلاك السلطة الفلسطينية متغيرات القوة السياسية في مواجهة القوة الاقتصادية الإسرائيلي، و شح الإمكانيات الذي أدى إلى سيطرة الدبلوماسية الإسرائيلية، فرغم أن لفلسطين سفراء أكثر مما لدى (إسرائيل) في القارة الأفريقية، إلا أن عدم إدراك و معرفة ما هي مصالح الدول مع كل طرف يعيق مسار الدبلوماسية الفلسطينية، خاصة في ظل أن تدويل القضية الفلسطينية يعتمد على الحلفاء الدوليين ومدى قدرة الفلسطينيين على إصدار القرارات التي تخدم القضية الفلسطينية في المحافل والمؤسسات الدولية.

وهنا تكمن أهمية أصوات الدول الأفريقية في المحافل الدولية، وهذه الأصوات تفيد القضية الفلسطينية عندما تحتاج التأييد عند التصويت في المؤسسات الدولية[35].

7: توسع النفوذ الإسرائيلي في أفريقيا:

لم يكن التوجه الصهيوني نحو أفريقيا فجائياً أو غير مخطط له، إنما ارتبط ببدايات تكوين الدولة اليهودية، والتي سعت لتوثيق علاقاتها بدول العالم، ولم تكن لتتردد عن التقدم إلى الدول المختلفة عارضة عليها المساعدة. ويمكن الإشارة إلى أن المخططات الإسرائيلية تجاه القارة الأفريقية تمثل تهديداً للأمن القومي العربي بصفة عامة.

حيث تهدف إسرائيل إلى تدعيم علاقاتها بدول الجوار العربي الأفريقي بغية الالتفاف حول الأمة العربية، فيشكل حزام يمتد من "إثيوبيا"، و "إريتريا"، مروراً "بكينيا"، و "أوغندا"، و "تنزانيا"، و "رواندا"، و"بوروندي"، و "الكونغو الديمقراطية"، بما يهدد منابع النيل كهدف استراتيجي أول، ثم الالتفاف حول "السودان" عبر "جمهورية أفريقيا الوسطى"، مع تطويق المغرب العربي عبر "تشاد"و "النيجر" و "مالي"و "السنغال" ، كل ذلك ينعكس على القضية الفلسطينية التي في هذا الوضع تكون دون دعم وفي حصار مطبق من قبل الجوار الإقليمي[36] .

واعتمدت إسرائيل من أجل توسيع نفوذها وسيطرتها في أفريقيا على عدة وسائل وآليات، حيث يجيء التواجد العسكري الإسرائيلي في القارة، ولا سيما في شرق إفريقيا، مكملًا للمشهد تراجع الدور العربي في إفريقيا، فهو يضمن لها التأثير في دول حوض النيل لإضعاف مصر والسودان من ناحية، ويؤمن حرية الملاحة الإسرائيلية عبر باب المندب من ناحية أخرى، ومن خلال الاقتصاد تحاول إسرائيل خلق مصالح لها مع الدول الإفريقية، فأقامت شركة النجمة السوداء للملاحة البحرية في غانا، وشركة الأسطول البحري في ليبيريا، وساهمت في بناء مطار أكرا في غانا، وأقامت أيضًا مدارس وجامعات، مثل جامعة هيلاسيلاسي في إثيوبيا، ومستشفيات مثل مستشفى مصوع في إريتريا، كما تقوم بتقديم المنح المالية من هيئة الماشاف التي بدأت كمقترح بإنشاء صندوق للمساعدات المالية والفنية لدول آسيا وإفريقيا تابع لوزارة الخارجية الإسرائيلية عام 1958، ثم تطورت لتصبح الوكالة الإسرائيلية للتعاون الدولي.

ولم يتوقف نشاطها خلال فترة قطع العلاقات الإسرائيلية الإفريقية، فكانت جسرًا مهمًّا لاختراق إفريقيا، وتوطيد النفوذ الإسرائيلي فيها عن طريق تقديم دورات تدريبية للطلاب الأفارقة في مجالات الطب، والزراعة، والتعليم، والصناعة (وصل عدد الطلبة الأفارقة الدارسين في إسرائيل منذ أواخر الخمسينيات حتى أوائل السبعينيات حوالي 16 ألفًا و797 طالبًا)، ويمثل المجال الأول عنصرًا مهمًّا من عناصر التغلغل الإسرائيلي في إفريقيا، إذ يدرس الأطباء الأفارقة في المستشفيات الإسرائيلية، كما ترسل إسرائيل البعثات الطبية إلى دول إفريقية، مثل كينيا وليبيريا وناميبيا، ولم يفوتها بالطبع استغلال وباء الإيبولا في غرب إفريقيا لتعمل على زيادة تواجدها في هذه المنطقة التي يبلغ عدد الإسرائيليين فيها نحو 5 آلاف نسمة، كما قدم بن غريون إلى أوغندا فور استقلالها 150 منحة دراسية مجانية، إثباتًا للحضور الإسرائيلي في إفريقيا.

لا تكتفي إسرائيل بالتوسع الممول حكوميًّا، بل تشجع رجال الأعمال الإسرائيليين على إقامة المشاريع الاقتصادية في القارة الإفريقية، وتعتبرهم إحدى أذرعها لزيادة الاعتماد الإفريقي على إسرائيل، ليصبح خلعها من إفريقيا أو حتى محاصرتها كاستئصال الورم . فمن أهم رجال الأعمال المؤمنين بالفكرة الصهيونية، والمعروفين بنشاطهم في إفريقيا، ليف ليفيف، الذي يسيطر على تجارة الماس والفوسفات في ناميبيا وأنجولا، كما يقوم بتمويل بناء المستوطنات في الضفة الغربية والقدس، كذلك رجل الأعمال الإسرائيلي دان جارتلر، الذي يعد من أهم كبار المستثمرين الأجانب في الكونغو في استخراج النحاس والكوبلت والماس، والملياردير إيهود لنادو، الذي يعتبر مع سابقيه من أهم لصوص الماس الإفريقي[37] .

إن ارتباط كل من إسرائيل والعرب بالتحولات في النظام الدولي، وانفراد الولايات المتحدة كقوة قطبي واحدة في عالم ما بعد نهاية الحرب الباردة، أفاد الدولة العبرية التي ذهبت إلى إعادة ترتيب أولويات حركتها الخارجية، بما يحقق لها الهيمنة الإقليمية في إفريقيا.

ومن المؤشرات الدالة على محاولات الهيمنة الإسرائيلية على إفريقيا هو عدد التمثيل الدبلوماسي في إفريقيا الذي قفز من 6 بعثات عام 1960 إلى 23 بعثة في عام 1961، إلى 32 بعثة في 1972، وتزايد هذا العدد بعد توقيع اتفاقية "كامب دايفد"، و اتفاقية "أسلو" إلى أن وصل في السنوات الأخيرة إلى 42 دولة. كما استطاعت إسرائيل –بمساعدة الولايات المتحدة الأمريكية– في تأمين سيطرتها على بعض مشاريع الري في منطقة البحيرات، ف "زائير"و "رواندا".

كذلك تُعَدّ العلاقات التجارية من أبرز المؤشرات على تنامي المصالح الإسرائيلية الاقتصادية في أفريقيا، حيث تشهد هذه العلاقات تطورات مستمرة وقفزات سريعة. وهناك مجموعة أساسية من الدول الأفريقية تمثل أبرز شركاء إسرائيل، وهي:(جنوب أفريقيا، أثيوبيا، كينيا، و نيجيريا).

بالإضافة إلى تزايد أهمية عدد من دول حوض النيل في التجارة الخارجية الإسرائيلية، كما تعتبر منطقة القرن الأفريقي أهم المناطق بالنسبة لإسرائيل في القارة الأفريقية. فمنطقة القرن الأفريقي مهمة بالنسبة للمصالح الاقتصادية الإسرائيلية التي من بينها التجارة مع آسيا عبر البحر الأحمر". ونظراً لقربها من إسرائيل توجد لإسرائيل مصلحة مهمة فيها[38]. فنجد أن في :

أولا: أثيوبيا تضاعفت الواردات الإسرائيلية منها أكثر من ثلاثين مرة خلال عقد التسعينيات، من 0.4 إلى 13.9 مليون دولار سنويًّا[39].

تسعي إسرائيل بشكل دائم لتعزيز مركزها الاقتصادي من خلال الاستفادة من علاقاتها مع دول القارة الأفريقية، ومن ثم فتقدم نفسها كنموذج تنموي يحتذي به، وتعتمد إسرائيل على إثيوبيا كبوابة مهمة للتحكم في الاقتصاد الأفريقي، وتوجيهه وفقاً لمتطلبات المصالح الإسرائيلية وتنفيذاً لسياساتها في المنطقة، وذلك من خلال الاستثمارات الإسرائيلية والمساعدات والمعونات الفنية والتقنية وإرسال الخبراء والمدربين الإسرائيليين في مجالات عدة. وقد توسعت العلاقات الاقتصادية بين الجانبين، حيث تنامت عدد الشركات الإسرائيلية العاملة في إثيوبيا، وارتفع حجم التبادل التجاري بين البلدين، حيث تصدّر إسرائيل المواد الكيماوية، والآلات الصناعية، والبرمجيات لإثيوبيا، في حين تستورد منها المنتجات الزراعية والتبغ.فضلاً عن الاتفاقات التجارية بين البلدين في مجالات الزراعة، والصناعة الإثيوبية، واستخدام التكنولوجيا الزراعية الإسرائيلية التي تفتقر إليها إثيوبيا.علماً بأنه تم تدشين منتدى قطاع الأعمال الإسرائيلي الإثيوبي لتعزيز التعاون الاقتصادي والتبادل التجاري بين البلدين.

كما أن عدد المشروعات الإسرائيلية المقامة في إثيوبيا بلغ 281 مشروع منها 11 مشروع لا يزالوا قد التنفيذ بقيمة إجمالية بلغت مليار و57 مليون دولار، بينما بلغ عدد المستثمرين الإسرائيليين في إثيوبيا حوالي 240 مستثمراً.وقد أعطي ذلك المستثمرين الإسرائيليين ميزة نسبية في إثيوبيا، حيث باتوا يتبوءوا مراكز اقتصادية مهمة لاسيما في مجالات التجارة وإدارة المزارع والمشروعات الخدمية، وتتمثل أبرز الشركات الإسرائيلية في إثيوبيا في شركة "سوليل بونيه" التي تعمل في قطاع التشييد وإقامة الموانئ والمطارات وتشييد المباني السكنية والحكومية، وشركة " أجريد أب" التي تعمل في مجال تطوير الزراعة، وشركة "كور" التي تتخصص في المعدات الإلكترونية والأجهزة الكهربائية والمعدنية، بالإضافة إلى شركة "موتورولا" المعنية بمد شبكات الكهرباء والمياه وتوريد أجهزة السيطرة المائية، وشركة "كرمل" التي تختص بإنتاج المواد الكيماوية.

كما قامت إسرائيل بفتح مكتبين للملحقين التجاريين في أديس أبابا بهدف مساعدة رجال الأعمال والمسئولين الحكوميين في إثيوبيا وزيادة الصادرات الإسرائيلية[40].

ثانيا: في كينيا الواردات الإسرائيلية تضاعفت مرتين ونصف المرة، من 8.6 إلى 20.9 مليون دولار سنويًّا، وفي هذا الإطار ترى "جاليا صبار" رئيس قسم الدراسات الأفريقية في جامعة تل أبيب أن كينيا تعد إحدى الدول شديدة الأهمية بالنسبة لإسرائيل في القارة الأفريقية. فمنذ عام 1963 أقامت الدولتان منظومة علاقات وثيقة كانت في صالح الطرفين. وقد استندت العلاقات الإسرائيلية الكينية على أمرين أساسيين:

الأول: أن كينيا كانت مرشحة كوطن مستقبلي آخر لليهود الذين تطلعوا لإقامة دولتهم (بخلاف أرض فلسطين التاريخية). ووقعت إسرائيل وكينيا سلسلة اتفاقيات ثنائية ومذكرات تفاهم تضمنت: اتفاق تعاون فني علمي عام 1989، واتفاق لبناء قدرات في مجال إدارة الموارد

المائية وتكنولوجيا الري في عام 2009، ومذكرة تفاهم بشأن التعاون في مجال الصيد في عام 2011. وكل هذه البروتوكولات مهدت الطريق أمام إدارة علاقات تجارية بأحجام كبيرة بين البلدين.

وحسب المعلومات التي نشرها معهد التصدير الإسرائيلي فقد بلغ التبادل التجاري بين البلدين في عام 2012 نحو 139 مليون دولار تقريباً، ليمثل 8% من إجمالي حجم التبادل التجاري السنوي مع قارة أفريقيا.

ومع هذا فبما يشبه العلاقات المتبادلة لدول أفريقيا مع دول العالم المتقدم، فإن العلاقات الإسرائيلية–الكينية تجسد عدم تكافؤ محتمل في العلاقات التجارية بين الجانبين. فبينما تصدر إسرائيل إلى كينيا بضائع صناعية ات قيمة عالية مثل المعدات المستخدمة في المواصلات والأمن وكذلك المعدات الطبية والالكترونية، فإن كينيا تبيع لإسرائيل بالأساس بضائع تقوم بالأساس على منتجات حيوانية ونباتية وكذلك منتجات خشبية.

ثانياً: خلال السنوات التي سبقت قيام دولة إسرائيل لعبت كينيا دوراً في نضال الشعب اليهودي ضد الانتداب البريطاني في فلسطين.لار إلى 29.3 مليون دولار[41] .

- أما فيما يخص الكونغو، فقد وصلت الواردات الإسرائيلية منها إلى مليون دولار تقريبًا بعد أن كانت لا شيء تقريبًا، أما الصادرات الإسرائيلية فتضاعفت عشر مرات تقريبًا، من 0.9 إلى 5.2 ملايين دولار سنويًّا[42].

وفي سعيها من أجل تحقيق الاختراق الاقتصادي لإفريقيا قامت إسرائيل بالتوجه إلى البنك الدولي من أجل إنشاء صناديق إسرائيلية للاستثمار في القارة الأفريقية، وعملت كذلك على تطوير تعاونها مع بعض المؤسسات المالية الدولية الأخرى بهدف تمويل عدد من المشاريع في الدول الأفريقية، كما افتتحت عددا من الملحقات التجارية في العديد من الدول الأفريقية، من أجل العمل على تذليل أي عقبات تواجه شركاتها في القارة الأفريقية

ويتضح هذا السعي الاسرائلي من خلال المجهود الذي يقوم به السياسيين الإسرائيليين في أفريقيا، حيث تعتبر على سبيل المثال الزيارة التي قام بها "نتنياهو" في العام 2016 إلى بعض الدول الإفريقية من النشاطات التي يقوم بها هؤلاء بغرض تحقيق الأهداف الإسرائيلية والمتمثلة في فتح الأسواق الأفريقية أمام البضائع الإسرائيلية وإعادة تشكيل العلاقات الاقتصادية للقارة بغرض الهيمنة.

وتسعى إسرائيل لان تستحوذ القارة الأفريقية على ربع الصادرات الإسرائيلية وتعتبرها إسرائيل سوقا واعدة للتوسع فيها من أجل بيع المنتجات والخبرات الإسرائيلية في مختلف المجلات خاصة الهندسة واستصلاح الأراضي والري والأمن وأهم الشركاء الرئيسيين الأفارقة لإسرائيل، توغو، نيجيريا جنوب إفريقيا، أثيوبيا أوغندا، غانا ،غينيا، تنزانيا، ساحل العاج، جنوب السودان، كينيا، مصر، وهي بلدان تستحوذ على معظم التجارة الأفريقية كما أن إسرائيل تتحكم إلى حد بعيد بتجارة الأراضي في أفريقيا وتشارك في عمليات نهب الثروات المعدنية منها الماس الإفريقي بمساعدة النخب الإفريقية الفاسدة .

كما تعتمد إسرائيل إلى منح الدول الإفريقية تسهيلات مالية مغرية وكذلك تقديم قروض لتمكينها من استيراد البضائع منها، وتسجل المبيعات الإسرائيلية لإفريقيا ارتفاعا كبيرا، فمثلا بلغت عقود التسلح في بلدان غرب إفريقيا في العام 2014 نحو 300 مليون دولار وبلغ حجم التبادل التجاري بين إسرائيل وإفريقيا من نفس العام ملياري دولار كما أن للحضور الاقتصادي الاسرائلي في أفريقيا أوجه شتى ففي كينيا مثلا تستثمر الشركات الإسرائيلية في مجال الفنادق والخدمات وفي ساحل العاج تعمل الشركات الإسرائيلية على بناء محطات الطاقة، وتنشط بالماس في جنوب أفريقيا وبتسوانا.

وفي ظل الضغوطات الأوروبية على إسرائيل لوقف الاستيطان، وإلزامها بوضع علامة على الصادرات الإسرائيلية التي يكون مصدرها المستوطنات، وامتناع دول أوروبية أخرى عن استيراد منتجات المستوطنات تتوجه من إسرائيل نحو القارة الأفريقية للتعويض عن الأسواق التي فقدتها نتيجة سياساتها العدوانية التوسعية بحق الشعب الفلسطيني.

وتستخدم إسرائيل آليات وخطط من اجل زيادة مستوى التعاون الاقتصادي بينها وبين أفريقيا، لذلك تلجا باستمرار لإجراء عمليات مسح شامل للأسواق الأفريقية، وتعد الدراسات عن الأوضاع الاقتصادية لهذه الدول، وطاقاتها الاستهلاكية ومدى استعابها للبضائع الإسرائيلية ومن أجل تحقيق هذا الهدف ترسل بعثات ميدانية وتعد دراسات وأبحاث عن كل دولة افريقية عن حدا ، كما تقوم بعقد اتفاقيات تجارية مع مختلف

الدول الأفريقية وتحرص على فتح ملحقات تجارية في السفارات الإسرائيلية الواقعة في إفريقيا، كما تعتمد إلى منح الدول الأفريقية، وتحرص كذلك على تنظيم المعارض التجارية الثابتة والمتنقلة للترويج والدعاية للبضائع الإسرائيلية والعمل على اكتساب أسواق جديدة.

ومن جهة أخرى تنشئ إسرائيل شركات مشتركة إسرائلية إفريقية، تعمل في مجالات النقل والخدمات العامة والتجارة و تربية الدواجن والزراعة، ومن الملاحظ أن تجارة أن التجارة الإسرائيلية تزدهر بشكل أساسي في ست دول إفريقية هي جنوب أفريقيا و أثيوبيا ونيجريا وغانا، وهذه الأسواق تستوعب ما يقارب 75 % من مجموع الصادرات الإسرائيلية إلى القارة الإفريقية[43].

8: التدخل الخارجي في القارة الأفريقية

بعد نهاية الحرب الباردة تعددت القوى المتدخلة شؤون منطقة دول القارة الأفريقية، يمكن الإشارة إلى كل من" الولايات المتحدة الأمريكية" باعتبارها على رأس الدول المتدخلة في شؤون المنطقة، وخصوصا في ظل الأحادية القطبية التي مازالت الولايات المتحدة تتمتع بها حتى الوقت الراهن، كما أن "فرنسا" تقوم بدور كبير في عمليات التدخل تلك لاعتبارات تتعلق بتاريخها الاستعماري، وبعلاقاتها وبنفوذها.

غير أن الملفت للنظر هو أن من بين تلك القوى "الصين" كقوة كبرى صاعدة تمتلك قاعدة سياسية واقتصادية راسخة مع العديد من الدول الأفريقية، و "إسرائيل" التي تحاول وضع مشروعها الصهيوني في أفريقيا موضع التنفيذ الفعلي، إلى جانب قوى دولية أخرى ذات أهداف ومصالح متنوعة مثل "اليابان"، ثم تأتى الدول ذات التاريخ الاستعماري مثل "فرنسا" و "إنجلترا "و "إيطاليا" و"ألمانيا" و "أسبانيا" و "البرتغال" و"بلجيكا"، التي تحاول العودة للقارة مرة أخرى، وإن كان في أطر جديدة. وهذه القوى الدولية لديها قدرة كبيرة في التدخل وفي التأثير على مجريات الأمور والأحداث في القارة الأفريقية[44] . هذه الأسباب مجتمعة شكلت دافع قوي للدول الأفريقية لتغيير مواقفها تجاه القضية الفلسطينية، مع ما يخدم مصالحها الاقتصادية والسياسة، حيث أصبحت المصلحة هي المحرك الأساسي للسياسة الخارجية لهذه الدول وتلاشت الإيديولوجية التي تحكمت في التحركات الخارجية في فترة الحرب الباردة، نظرا للتغير الذي شهده النظام الدولي في طبيعة العلاقات بين الدول.

ثالثا: أهمية أفريقيا بالنسبة للقضية الفلسطينية

كان لأفريقيا مكانة هامة في الصراع العربي الإسرائيلي و تعتبر القارة ساحة لتصفية الحسابات حول القضية الفلسطينية وذلك لعدة أسباب والمتمثلة:[45]

1-موقع إسرائيل فرض عليها عزلة جيوستراتجية لصالح القضية الفلسطينية غير أن الأخيرة أدركت ذلك[46]، فحاولت إيجاد منطقة أخرى تدير من خلالها الصراع، وكانت أفريقيا منطقة إستراتجية لإدارة الصراع .

2-التأثير العددي للدول الأفريقية في الأمم المتحدة وانعكاس ذلك على دعم القضية الفلسطينية من عدمها.

3-الثقل ألتصويتي للقارة في المنظمات الدولية، وخاصة في الجمعية العامة للأمم المتحدة، فالمجموعة الأفريقية تشمل 32 بالمائة من مجموع الأصوات.

و في هذا الإطار أكد"**دافيد بن غريون**" عام 1960. وهو أحد مؤسسي حزب العمال الإسرائيلي وأحد رواد الحركة الصهيونية ومن أصحاب فكرة إنشاء دولة إسرائيل على الأراضي الفلسطينية والذي تبوّأ رئاسة الوزراء الإسرائيلية لمدة 30 عاماً منذ تأسيس إسرائيل وكان أول رئيس وزراء لإسرائيل.

"أن الدول الأفريقية ليست قوية ولكن صوتهم مسموع في العالم، وأصواتهم في المنظمات الدولية تساوي في أهميتها أصوات الدول الكبرى، فالصداقة الأفريقية تهدف إلى تحييد أفريقيا في الصراع العربي الإسرائيلي من أجل ضمان مساندة أفريقيا للموقف الإسرائيلي"[47].

كذلك تكمن أهمية أفريقيا بالنسبة للقضية الفلسطينية كونها مجال متاح أمام إسرائيل، تبحث فيه عن الشرعية السياسية وكسر حاجز العزلة المفروض عليها من محيطها العربي والإسلامي، ويعتبر التطبيع العربي مع الاحتلال الإسرائيلي دافعاً قوياً لـ(إسرائيل) من أجل إحياء العلاقات وتحقيق النفوذ في القارة السمراء. فكون أفريقيا تمثل بالنسبة للاحتلال الإسرائيلي قوة عددية في المحافل الدولية جعل الأخيرة تدرك أن القارة الأفريقية ساحة من ساحات إدارة المعركة.

بالإضافة إلى أن أفريقيا تعتبر سوق واسع للمنتجات الإسرائيلية، حيث تحتكر (إسرائيل) الكثير من الصناعات والمرافق الاقتصادية في عدد من الدول الأفريقية، فعلى سبيل المثال تحتكر الشركات الإسرائيلية صناعة الغذاء في أثيوبيا، كما تعتبر صناعة وتصدير الماس أحد أهم مصادر الدخل القومي الإسرائيلي، حيث أن جميع الماس يتم استخراجه من الدول الأفريقية"[48].

وفي هذا الإطار قالت "**غولدا مايير**" رابع رئيس وزراء لإسرائيل

"قد يقول البعض أننا ذهبنا إلى أفريقيا لأننا بحاجة إلى أصوات مؤيدة في الأمم المتحدة وهذا صحيح فهو عامل مهم وإن كان هذا ليس العامل الوحيد"[49].

كما تعتبر مسالة تهجير اليهود إلى فلسطين المحور الرئيسي الذي استندت عليه الحركة الصهيونية في أفريقيا حيث تحتوي القارة على عدد كبير من اليهود التي تقوم الحركة الصهيونية بتهجيرهم نظرا لوجود عدد كبير منهم، فنجد "أثيوبيا"،"جنوب أفريقيا""زائير" "كينيا" "أوغندا" "وزمبابوي" و"نيجريا" و"أثيوبيا" كما تستند الحركة الصهيونية بشكل كبير على هذه الجالية لكسر أي دعم للقضية الفلسطينية وتجبير المواقف الأفريقية ضد هذه القضية[50] .

وتاريخ أفريقيا حافل بنشاطات الجالية اليهودية لصالح إسرائيل ومن أبرز الجماعات اليهودية هي الجالية اليهودية في جنوب أفريقيا التي عملت على إقامة دولة «إسرائيل» في فلسطين، و تنامت الحركة الصهيونية بين يهود جنوب أفريقيا منذ بدايتها، فقامت بمساعدة المهاجرين اليهود من البلاد الأخرى، وعملوا على جمع الأموال الطائلة لمساعدتهم، وفعلوا ذلك مع يهود العراق عند هجرتهم إلى إسرائيل، وساعدت أموالهم في بناء العديد من المستوطنات.

ومع الاعترافّ المتكرر من قادة اتحاد جنوب أفريقيا البيض بأحق اليهود في إقامة دولة خاصة ومستقلة لهم في فلسطين فقدّ تشجع الصهيونيين في الجنوب الأفريقي على ممارسة نشاطهم عمليا[51].

رابعا: انعكاسات التحولات في المواقف الأفريقية على القضية الفلسطينية

رغم أن الدول الأفريقية لعبت دورا كبيرا خلال معركة انتزاع عضوية الدولة الفلسطينية في الأمم المتحدة، والتي حسمت لصالح فلسطين –رغم الضغوط الإسرائيلية الكبيرة[52]–.إلا أن في العديد من المواقف الأفريقية يظهر التناقض فيها بشكل كبير، فنجد أن بعض الدول الأفريقية تصوت بالموافقة على قرارات معينة تخص أزمة الشرق الأوسط، ثم تصوت بعد ذلك على قرارات أخرى مناقضة للقرارات الأولى.

وقد برز هذا التناقض بشكل كبير في جلسات الجمعية العامة للأمم المتحدة، التي ناقشت خلالها القرارات المتعلقة بالقضية الفلسطينية.

تحمل التحولات في المواقف الأفريقية اتجاه القضية الفلسطينية العديد من المفارقات فمثلا جمهورية "الطوغو" وبعض الدول الإفريقية[53]، التي هي عضو في منظمة التعاون الإسلامي، والتي أنشأت لحماية حقوق المقدسات الإسلامية في القدس والدفاع عنها، عدلت من نمط تصويتها لغير مصلحة القضية الفلسطينية.كما نرى بشكل كبير محاولات التواجد الإسرائيلي في مختلف أرجاء القارة.

كما أن دولة الاحتلال تحاول الحصول على عضوية مراقب في الاتحاد الأفريقي وتقوية نفوذها في القارة، فنجد أن الأخيرة والتي كان تمثيلها الدبلوماسي في القارة الأفريقية سنة 1974 ينحصر في خمس دول أصبح اليوم لها علاقات دبلوماسية مع ما يقارب 45 دولة في أفريقيا، وذلك راجع لعدة أسباب، متعلقة أساسا بغياب سياسات عربية وإسلامية لمحاصرة الدور الإسرائيلي في أفريقيا، وذهاب جزء من الأنظمة العربية نحو التطبيع مع الكيان المحتل إسرائيل مما رفع الحرج على العديد من الدول الأفريقية.

هذا التغلغل أدى إلى خسارة تأييد الأفارقة للقضية الفلسطينية في المحافل والمنظمات الدولية، فإسرائيل أدركت أن غيابها عن مجريات الحدث الدبلوماسي والسياسي بهذه المنطقة قد يصب في صالح القضية الفلسطينية، داخل المحافل الدولية والإقليمية، وسعت إلى إحداث هذا التحول باستعمال العديد من الأدوات والوسائل، كان أساسها الوسيلة الاقتصادية والتعاون العسكري والأمني، في حين ركزت على الاقتصاد في الدول التي يصعب اختراقها على صعيد الشعوب.

إن التحول الذي عرفته مواقف الدول الأفريقية أثر بشكل كبير على الدعم الدولي للقضية في المحافل الدولية فرغم أن الكتلة الأفريقية دعمت في السبعينات العرب واعتبرت إسرائيل قوة محتلة لأراضي دولة افريقية، و هذا ما أدى إلى الدفع بدعم إفريقي، ظهر هذا الدعم في موافقتهم على قرار الأمم المتحدة رقم "242" والذي نص على عدم شرعية احتلال إسرائيل للأراضي العربية وكذلك ظهر من خلال الدعم الذي منحته الدول الأفريقية للعرب في حرب 1973 [54].

غير أنت في وقتنا الحالي أصبح لإسرائيل شرعية ودعم سياسي في أفريقيا، في ظل توسع دائرة نفوذها وتواجدها في القارة الأفريقية، وذلك في ظل الدفع بعلاقات تعاونية كبيرة بين الطرفين في جميع المجالات وذلك خفف على إسرائيل انتقادات التي كانت توجه لها فيما يخص القضية الفلسطينية من جزء مهم من الكتلة الدولية وهي أفريقيا، وهذا أدى بدوره لإيجاد الأخيرة منفذ جديد لنيل الشرعية السياسية.

فكل العلاقات التعاونية السياسية، الاقتصادية والأمنية التي تمكنت إسرائيل من تشكيلها مع الدول الأفريقية، عززت من وضعها الدولي ومكانتها، و استطاعت بذلك ضمان مساندة جزء من أفريقيا لصالحها ضد القضية الفلسطينية في المحافل الدولية، خاصة في منظمة الأمم المتحدة

و يتضح ذلك من خلال موقف كل من "نيجيريا"، و" روندا" ، و رفضهما في 2014 قرار مجلس الأمن لإنهاء الاحتلال الإسرائيلي في مدة لا تتجاوز ثلاث سنوات، فضلا عن قرارات التفتيش في مواقع الأسلحة النووية الإسرائيلية من قبل وكالة الطاعة الذرية، من خلال التزامهما بعدم التصويت مع القرار [55] .

وبامتناع نيجيريا عن التصويت لصالح مشروع القرار العربي الهادف إلى وضع سقف زمني لإنهاء الاحتلال الإسرائيلي للأرض الفلسطينية المحتلة عام 1967، تكون لعبت دورا مفصليا في فشل القرار وهي الدولة التي انتقلت من سياسة التصويت الأوتوماتكي لصالح فلسطين عبر مختلف الفترات الزمنية،إلى الامتناع عن التصويت، الذي منع الفلسطينيين من الحصول على الأغلبية المطلوبة لتمرير القرار.

وبذلك كان الصوت النيجري هو الصوت الفاصل، وقد شكل هذا الموقف صدمة للرأي العام الفلسطيني والدولي، كون الأخيرة التزمت بدعم القضية الفلسطينية عبر مراحلها، بالإضافة لكون أن نيجريا دولة ضمن منظمة التعاون الإسلامي ، الملتزمة بدعم و تأييد القضية الفلسطينية، وهذا ما أعتبر تناقض كبير، وعدم انسجام الموقف النيجري مع ميثاق ومبادئ وأهداف منظمة التعاون، التي أنشأت أساسا للدفاع عن القضية الفلسطينية، ودعم حقوق الشعب الفلسطيني.

غير أن الكثيرين ذهبوا إلى تفسير هذا الموقف إلى طبيعة التغيير الذي حدث في العلاقات الدولية، وبحث نيجريا عن مصالحها، في ظل عدم إدراك الفلسطينيين والكتلة الداعمة للقضية الفلسطينية لطبيعة هذه التغيرات[56].

وعلى المستوى التنظيمي في أفريقيا، رغم أن إسرائيل حصلت على وضعية "عضو مراقب" في منظمة الوحدة الأفريقية، و كان مقرها الأساسي في"أديسا بابا،" واستطاعت اختراق هذه المنظمة الإقليمية، و تمتعت بهذا الوضع حتى عام 2002، غير أنه جرى حل هذه المنظمة واستبدالها بالاتحاد الأفريقي كإطار ناظم للعلاقات الإقليمية الأفريقية.

حاولت كذلك إسرائيل استعادة تلك المكانة فتقدمت في عام 2003 بطلب الانضمام إلى"الاتحاد الأفريقي" كعضو مراقب،غير أنه هذا الطلب رفض تحت ضغط الدول الداعمة للقضية الفلسطينية، .نظرا لإدراك إسرائيل أهمية أفريقيا في تطويق العرب و القضية الفلسطينية.

وتكرر طلب الأخيرة نظرا لطبيعة العلاقات التي استطاعت إقامتها مع عدد كبير من دول أفريقيا جنوب الصحراء ،و كان أبرزها ما شهد أعمال مؤتمر قمة الاتحاد الأفريقي في"مالابو"عاصمة"غينيا الاستوائية" في عام 2014 عندما نجح المندوبون العرب في استصدار قرار بطرد الوفد الإسرائيلي المكون من 14 عضوًا ،والذي جاء من أجل الحضور بصفة مراقب[57].

خاتمة

في الأخير يمكن القول أن مواقف الدول الأفريقية اتجاه القضية الفلسطينية تتحكم فيها محددات جديدة تتعلّق أساسا بمصالح الدول الأفريقية مع الدول الغربية و إسرائيل. كما ترتبط بطبيعة التحولات التي شهدتها كل مرحلة من المراحل التي مرت بها العلاقات الدولية، فكل من التطبيع المصري الإسرائيلي أو ما يعرف باتفاقية "كامب ديفد"، والتي أدت إلى تراجع الدور العربي في أفريقيا، بالإضافة إلى انهيار الاتحاد السوفييتي، وانتهاء حركة عدم الانحياز، هذه التحولات غيرت المعطيات وبالتالي غيرت المواقف اتجاه القضية الفلسطينية، وهو ما دفع

نحو تراجع دعم القضية الفلسطينية، تاركا المجال للتغلغل والنفوذ الإسرائيلي في القارة التي عرفت سبل وطريقة الاستثمار في غياب القوى الموالية للقضية الفلسطينية عن أفريقيا و أدركت مدى أهمية القارة الأفريقية لاستمرار الكيان الصهيوني، ونجحت إلى حد بعيد في تطويق القضية الفلسطينية وتطويف المكانة العربية قي القارة الأفريقية، و أصبحت الطرف الأقوى والأكثر سيطرة وقدرة على رسم استراتجيات تدعم قوتها الدولية وتواجدها في الساحة الأفريقية.

وهذا ما يتضح جليا من خلال عدم قدرة السلطة الفلسطينية والدول الداعمة لها من بلورة وتطوير استراتيجيات جديدة في علاقاتهم مع الدول الأفريقية، تسمح لهم بتحويل مواقف هذه الدول لصالح القضية الفلسطينية.

قائمة المراجع

(1)– أبو ريدة أحمد راضي، (2014) ، *تطور العلاقات الفلسطينية الأفريقية*، عن https://pulpit.alwatanvoice.com/articles/2014 في: 2017/08/01.

(2)– الأنور مصطفى عمر، *كيف تعمل إسرائيل في أفريقيا عن:* https://www.sasapost.com/opinion/zionist-isreal-in-africa / في 2017/08/17.

(3) – الفرج محمد عبود، *الموقف الأفريقي من القضية الفلسطينية بعد حرب أكتوبر 1973*،عن http://ahwalelbelad.com/news/32836.html في: 2017/07/28.

(4)– رفعت سيد أحمد، الاختراق الإسرائيلي لإفريقيا.. من الجذور إلى سد النهضة، عن: http://www.moheet.com/details_article/2014/0 3/16/2028741/.html#.WaG60PjyjIU : في: 2017/08/15.

(5) – الفرج محمد عبود، *مرجع سابق*.

(6)– حطاب سلطان، (1986).*إسرائيل في أفريقيا: دراسة لتطور العلاقات الإسرائيلية الأفريقية 1957–1985*، صامد الاقتصادي، ع.60، ص، 86–90.

(7)– Fillali Fatma Zohra. (1988). ***Les Relations d'Israël avec Les Etats d'Afriques Sub-saharienne 1960–1985,*** (thèse de doctorat) Université d'Alger ,Institut de science politiques et de Relation internationales , P.629 .

(8)– الفرج محمد عبود، *مرجع سابق*.

(9)– رفعت سيد أحمد، مرجع سابق.

(10) – Gazan Naomi,(2006). ***Challenges for a New Era, Israel and Africa Assessing the Past Envisioning the Future***, African Instute, Harlod Hrtog School, Tel Avive University, P4.

(11)–عاصم فتح الرحمان أحمد الحاج,(26 – 07 – 2012.)*إسرائيل و إفريقيا :الجهود الإسرائيلية لاختراق القارة الإفريقية*. جريدة سودانيل .

(12)–الدلو محمد، العلاقات الفلسطينية الأفريقية الاستثمار الغائب ، عن : http://felesteen.ps/article/allaqat-alflstynyt-alafryqy، في: 2017/08/06.

(13) –سرور عبد الناصر, (2010). *السياسة الإسرائيلية تجاه إفريقيا جنوب الصحراء بعد الحرب الباردة*,مجلة جامعة الخليل للبحوث,المجلد5 ,العدد 2 ,ص.158.

(14) – الحاج أحمد,مرجع سابق.

(15)– الدلو محمد، مرجع سابق.

(16)– حمدي عبد الرحمن، *أفريقيا وإسرائيل في عالم متغير*، عن:-http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/449795d8-9c7a-413b-8ce9-b863c5bb9be8 في: 2017/07/28

(17)–السلطان عبد الله عبد المحسن،(1988).*البحر الأحمر والصراع العربي الإسرائيلي التنافس بين إستراتجيتين*، ط.3، مركز دراسات الوحدة العربية، ص .87.

(18)– الأنور مصطفى عمر، مرجع سابق

(19) – خربوش محمد صفي الدين، (2001). *المساعدات الخارجية والتنمية في العالم العربي رؤية من منظور عربي وإسلامي* المركز العلمي للدراسات السياسية، عمان، ص. 213.

(20)– وضاحي ميلود، (2014،2015). *السياسة الخارجية الإسرائيلية تجاه الدول الأفريقي*. رسالة دكتوراه، جامعة محمد بوضياف، المسيلة، الجزائر، ص.102.

(21) –غانمي حي ، *أسرار العلاقات الخاصة بين شارون وحركات التمرد في أفريقيا* " جريدة الأهرام"1 أكتوبر 2006.

(22)– احمد الحاج عاصم فتح الرحمن، (2011).*إسرائيل و أفريقيا الجهود الإسرائيلية لاختراق القارة الأفريقية*، بحوث أفريقيا للنشر، السودان،، ص ص، 16،18.

(23)–الزبيدي سالم محمد ،(2006). *الاتحاد الأفريقي في ظل النظام الدولي الجديد* منشورات اللجنة الشعبية العامة للثقافة، طرابلس ،ص .72.

(24)–فليفل السيد ، (2001 – 2002).*التقرير الاستراتيجي الأفريقي* ، معهد البحوث والدراسات الأفريقية،القاهرة، ص 337.

(25)– الفرج محمد عبود، مرجع *سابق*.

(26)– وضاحي ميلود، مرجع سابق، ص .168.

(27) –حمدي عبد الرحمن، مرجع سابق.

(28)– شريف عبد العظيم محمود باحث فى العلوم السياسية القاهرة19

(29) –Benyamin,(Octobre K2009) . Nemberger, ***Israel'sRealations with the third world(1948-2008),***The S.Daniel Abraham Centerfor International and the Regional Studies,.P9.

(30)–اليهود السفارديم*هم الذين تعود أصولهم الأولى ليهود أيبيريا (إسبانيا و البرتغال) الذين طردوا منها في القرن الخامس عشر، وتفرقوا في شمال أفريقي او آسيا الصغرى والشام ،وكثير منهم كانوا من رعايا الدولة العثمانية في المناطق التي تخضع لسيطرتها ، وكانت لهم لغة خاصة هي لادين و وكانت اللغة مزيجًا من اللغة اللاتينية و تحوي كلمات عبرية ،ولكنهم تحدثوا لغات البلاد التي استوطنوها،كالعربية و التركية و الإيطالية.

(31)**– اليهود الأشكينازهم اليهود الذين ترجع أصولهم إلى أوروبا الشرقية و يعتبر الأشكناز هم غالبية اليهود المعاصرين، حوالي 74% من يهود العالم هم يهود أشكناز، وحسب إحصائية أخرى حوالي 75% من يهود العالم هم من الأشكناز.

(32)– محمود عبد العظيم شريف، *الهيمنة الإسرائيلية في أفريقيا ودور الجاليات اليهودية*،

عن:http://elaph.com/Web/AsdaElaph/2005/5/61357.htm?sectionarchive=AsdaElaph في: 2017/08/05

(33)***– يهود الفلاشا هي الكنية العبرية ليهود بيتا إسرائيل (يهود الحبشة) معظمهم من أصول أثيوبية، وهي السلالة التي تركت التعاليم الدينية أو تحولت إلى النصرانية في النصف الثاني من القرن التاسع عشر, سواء كان ذلك التنصر طوعا أو إكراها. هذه الجماعة وافقت على قرار 2948 للحكومة الإسرائيلية في عام 2003 بعدها هاجروا إلى إسرائيل, بموجب قانون الهجرة إلى إسرائيل,. في 29 أكتوبر عام 2012 أطلقت عملية "أجنحة الحمامة" لإتمام هجرة هذه الجماعة, بعدها انتهت هذه العملية تماما في أكتوبر عام 2013 في إطار هجرة حوالي خمسة آلاف شخص في مخيم الانتظار في جوندار .

(34)–حابس الفايز مها،(2000،2001). *إسرائيل ودورها في بلقنة الوطن العربي السودان نموذج*. رسالة الماجستير جامعة الشرق الأوسط، قسم ع س جامعة الشرق الأوسط كلية الآداب .ص. 91.

(35)– عبد الجواد نجلاء،(2011). *اليهود في جنوب أفريقيا دراسة في الجذور والتكوين والدور*، ط.1، الهيئة لقصور الثقافة ، القاهرة، ص .110.

(36)–الدلو محمد ، مرجع سابق

(37)–الأنور مصطفى عمر، مرجع سابق.

(38)–أحمد ربيع، *دراسة إسرائيلية: علاقات تل أبيب مع دول القرن الأفريقي ترتكز على صادرات السلاح..وتعاون في مكافحة الإرهاب ومراقبة إيران ، عن:*

http://www.elbalad.news/1512994

(39)– محمد عبود الفرج، مرجع سابق.

(40)– العاصي حسن، *"إسرائيل" تسرق الأسواق العربية في إفريقيا*، عن https://www.noonpost.org/content/18921

في:2017/08/19.

http://youthmoth.com/post.php?pld=57 31

(41)– أحمد ربيع مرجع سابق.

(42)–محمد عبود فرج، مرجع سابق.

(43)– العاصي حسن، مرجع سابق.

(44)_محمود عبد العظيم شريف، مرجع سابق.

(45)–طه محمد نبيل محمد فؤاد ،(2007). *آفاق التدخلات الأجنبية في أفريقيا والقرن الأفريقي*، المؤتمر السنوي السادس حول: العرب وأفريقيا: فضاء استراتيجي مشترك أسيوط: مركز دراسات المستقبل بجامعة أسيوط بالتعاون مع مركز المعلومات ودعم اتخاذ القرار بمجلس الوزراء ص42،40.

(46)– حمدي عبد الرحمن، مرجع سابق.

(47)–رفاعي عبد العزيز،(1970)،*مشاكل أفريقيا في عهد الاستقلال*، مكتبة القاهرة الحديث،،ص. 96.

(48)– أبو العينين محمود،(2001).*إسرائيل في أفريقيا* التقرير الاستراتيجي الأفريقي، مركز البحوث والدراسات الأفريقية، القاهرة، ص. 359.

(49)– الدلو محمد، مرجع سابق.

(50)– جولدا مايير:تر عزيز عزمي،(1979). *اعترافات غولدا مايير*،دار التعاون للطباعة والنشر، القاهرة، ص. 242.

(51)–احمد الحاج عاصم فتح الرحمن، مرجع سابق، ص ص، 18،16.

(**52**) –Lawrence Frank, (1988).*Israel and Africa: The Era of Tachlis,* Journal of Modern African Studies, vol. 26, N°. 1, pp. 151-154.

(**53**)–منتصر أبو زيد،(2014/03/05). *أسرار العلاقات الفلسطينية الأفريقية*، عن:
https://www.alwatanvoice.com/arabic/news/2014/03/05/503777.html، في:2017/08/13.

(**54**)–لمعي إكرام، (2003) . *الاختراق الصهيوني للمسيحية*، ط 2 دار الشروق،القاهرة ، ص. 31.

(**55**)– عسكر أحمد، هل يصبح شرق أفريقيا منطقة نفوذ إسرائيلي؟ عن:
https://www.ida2at.com/would-east-africa-become-an-israeli-sphere-of-influence : في 2017/08/15

(**56**)– صالحة رائد، *أسباب امتناع نيجيريا عن التصويت لصالح مشروع قرار إنهاء الاحتلال الإسرائيلي*، عن: http://www.alquds.co.uk/?p=275025: في 2017/08/14.

(**57**)– نظير مروى، *إسرائيل و عضوية الاتحاد الأفريقي*، عن:
https://www.ultrasawt.com/%D8%A5%D8%B3%D8%B1%D8%A7%D8%A6%8: في 2017/08/11

موقع القضية الفلسطينية في ظل التنافس التركي الايرني على القيادة الإقليمية في الشرق الأوسط

أ.د /- حمدوش رياض

أ/- شوفي أسماء

أ/-عبد الحق حسنى

ملخص:

استغلت إيران العلاقات الجيدة التي كانت تجمع تركيا وإسرائيل لتظهر بمظهر المؤيد للفلسطينيين،لاسيما مع إعلانها الرسمي بمناهضتها ومقاطعتها لإسرائيل،حيث كانت دائما تقدم نفسها كقائد رئيسي للقضية الفلسطينية،ولكن التدهور الحاد في العلاقات التركية الإسرائيلية،أثر بشكل كبير على قدرة إيران على استغلال القضية الفلسطينية لمصلحتها السياسية،وعزز رد فعل تركيا على **حادث مرمرة** في ماي 2010 من مكامنها في العالم العربي،على الجانب الآخر لم يتحقق العهد الإيراني بإرسال قافلة إلى غزة،الأمر الذي ذلل على افتقارها النسبي في العمل على القضية الفلسطينية،وعلى الرغم من اعتذار رئيس الوزراء الإسرائيلي **بنيامين نتنياهو**،إلا أن العلاقات التركية الإسرائيلية تمر بمرحلة ركود وجمود،وما دامت العلاقات بينهما باردة،وما دام **أردوغان** يستمر في انتهاج سياسية مؤيدة للفلسطينيين،فإنه سيكون من الصعب على إيران تشويه صورة تركيا واستغلال القضية الفلسطينية لصالحها.

ومع التغير في موازين القوى الإقليمية في الشرق الأوسط،نتيجة تغير شكل وطبيعة النظام السياسي بعدد من الدول العربية،خاصة ذات الثقل الإقليمي بالمنطقة،في أعقاب ما بات يعرف إعلاميا بثورات الربيع العربي،وما أسفر عنه من إغفال العرب للقضية المحورية في الشرق الأوسط ألا وهي القضية الفلسطينية،وانشغالهم بالتعديلات والأحداث الداخلية،سارعت القوتين للتدخل ومحاولة إيجاد حل للقضية الفلسطينية،حيث عملت تركيا سياسيا واقتصاديا على حماية و تمكين الفلسطينيين بناء الدولة الفلسطينية المستقلة،في مقابل ذلك عملت إيران على الترويج لنموذجها السياسي وإعادة إحياء دورها كقائد في هذه القضية الحيوية.

وستتناول هذه الورقة كيف تغيرت سياستين تركيا و إيران اتجاه القضية الفلسطينية في ظل تنافسهما حول الدور الإقليمي في الشرق الأوسط فلكل منهما مشروع إقليمي طموح،وذلك من خلال محاولة الإجابة على الإشكالية التالية:**ماهي أهم الإستراتيجية التي اتبعتها كل من تركيا وإيران في إطار تنافسهما على القيادة الإقليمية لحل القضية الفلسطينية والتمكين من بناء دولة فلسطينية مستقلة؟؟وما انعكاسات هذا التنافس على مستقبل القضية الفلسطينية؟؟**

مصطلحات الدراسة:التنافس/القضية الفلسطينية/الربيع العربي.

The site of the Palestinian issue in light of the Turkish-Iranian rivalry on the regional leadership in the Middle East

Abstract:

Iran has used the good relations that had brought together Turkey and Israel to appear pro-Palestinian, especially with its official declaration of its opposition and its boycott of Israel, where it has always presented itself as the main leader of the Palestinian cause, but the sharp deterioration in Turkish-Israeli relations has greatly affected Iran's ability to exploit the Palestinian cause For its political benefit, and reinforced the reaction of Turkey to the Marmara incident in May 2010 of its assets in the Arab world, on the other side did not achieve the Iranian covenant by sending a convoy to Gaza, which erased the relative lack of work on the Palestinian cause, and despite the Apology Israeli Prime Minister Benjamin Netanyahu, the Israeli-Turkish relations are in recession and stagnation, and as long as the relations between them cold, and as long as Erdogan continues to politically pursue pro-Palestinian, it would be difficult for Iran to tarnish the image of Turkey and the exploitation of the Palestinian issue to their advantage.

With the change in the regional balance of power in the Middle East, as a result of the change in the shape and nature of the political system in a number of Arab countries, especially the regional heavyweight in the region, following what became known as the media of the Arab Spring revolutions and the result of the Arab neglect of the central issue in the Middle East, The Palestinian cause, and their preoccupation with the internal changes and events, the two forces rushed to intervene and try to find a solution to the Palestinian issue, where Turkey worked politically and economically to protect and empower the Palestinians to build an independent Palestinian state. In return, Iran worked to promote its political model and revive Du Here as a leader in this vital issue.

This paper will examine how Turkey and Iran have changed the direction of the Palestinian cause as they compete for the regional role in the Middle East. Each has an ambitious regional project by trying to answer the following dilemma: **What is the most important strategy pursued by Turkey and Iran in their leadership competition To resolve the Palestinian issue and enable the establishment of an independent Palestinian state ?? What are the implications of this competition for the future of the Palestinian cause ??**

Key words: Competition / Palestinian issue / Arab Spring.

مقدمـــــــــــة:

المحور الأول: التـــــنافس التركـــــــي الإيرانـــــي

تعريف التنافس:

لا يوجد هناك مفهوم واضح لمعالم اتجاه التنافس و لكن هناك من ربط التنافس بالحصول على القوة كما فسرها مورغنتاو حيث ينطلق من مفهوم أساسي و هو البحث عن السلطان كدافع أساسي لكل من هده السياسات سواء كانت سياسية داخلية وخارجية ،و خاصة هنا يتم التركيز على جانب السياسي السياسة الخارجية لان الدولة تقوم بالبحث عن بسط نفودها، وهناك من قام بربط التنافس بالامبريالية وفق تحليلات إيديولوجية الماركسية ،حيث أنهم اعتبروا أن الامبريالية هي أشعلت نيران المنافسة بين القوى الدولية الكبرى و دفعتها التسابق على اقتسام العالم بثرواته الطبيعية و البشرية إلى مناطق نفوذها مستخدمة في ذلك ما توفر لها من أدوات القوة .[765]

كما يعرف التنافس على انه موقف معين يكون لكل من المتفاعلين فيه علما بعد التوافق في الواقف المستقبلية المحتملة كما يكون كل منهم مضطرا أيضا لاتحاد موقف غير متوافق مع المصالح المدركة للطرف الأخر[766].

مظاهر و مؤشرات التنافس التركي الإيراني في الشرق الأوسط

المحور الثاني : السياسة التركية و الإيرانية حيال القضية الفلسطينية

اولا:الساسة التركية اتجاه القضية الفلسطنية.

أولا/- تطورات الموقف التركي وإستراتيجيته للتعامل مع القضية الفلسطينية:

قامت تركيا بتأييد القضية الفلسطينية بشكل فعلي من خلال قيامها بافتتاح مكتب في أنقرة لتمثيل منظمة التحرير الفلسطينية عام 1979،وتبعها في عام 1980،عدم الاعتراف بقرار إسرائيل بشأن اتخاذ القدس عاصمة للدولة العبرية،وخفض تمثيلها في سفارتها بتل أبيب إلى درجة سكرتير ثانٍ،وتصويتها ضمن 118 دولة لصالح القرار الصادر عن الجمعية القامة للأمم المتحدة عام 1980،بشأن عدم الاعتراف بمشروعية كافة القرارات والتدابير الإسرائيلية المتخذة لتغيير وضع الأراضي المحتلة.[767]

---

[765] هادي برهم ،**التنافس الأمريكي الصيني في القارة الأفريقية بعد الحرب الباردة 1991-2010**،الأردن:دار زهران للنشر و التوزيع ،2013،ص13

[766] منير محمود بدري ،**مفهوم الصراع دراسة في الأصول النظرية للأسباب و الأنواع** ،مجلة الدراسات المستقبلية ،العدد3،1997،ص36

[767] –عاهد مسلم مشاقبة،"العلاقات التركية–الإسرائيلية وانعكاساتها على دول الجوار العربي"،**مجلة المنار**،المجلد19،العدد04،2013،ص ص 138–139.

أما في عام 1988 فقد تم الاعتراف التركي بالدولة الفلسطينية المعلنة من قبل المجلس الوطني الفلسطيني في اجتماعه بالجزائر، وقامت بإصدار أكثر من بيان رسمي منذ اندلاع الانتفاضة الفلسطينية بشأن إدانة القمع الإسرائيلي للانتفاضة ودعوة إسرائيل للمشاركة في مساعي السلام الرامية إلى تسوية مشكلة الشرق الأوسط.ومن ناحية أخرى شهدت حقبة الثمانينات أيضاً محاولات وجهود تركية للحفاظ على مستوى العلاقات مع إسرائيل أو على الأقل منعها من التدهور من بينها عدم اتخاذ أنقرة موقفاً ملموساً إزاء الغزو الإسرائيلي للبنان 1982،حرصاً منها على عدم تأزيم علاقاتها القائمة بينها وبين إسرائيل،هذا بالإضافة إلى قيامها بتهجير اليهود الإيرانيين إلى إسرائيل إبان حرب الخليج الأولى،ومحاولتها إشراك إسرائيل في مشروع إقليمي ضخم "مشروع مياه السلام" .[768]

وفي عام 1986،رفعت أنقرة درجة تمثيلها الدبلوماسي إلى وزير مفوّض، وباندلاع الانتفاضة الأولى في المناطق المحتلة 1987،أُعيد تركيز الأنظار العربية والدولية على محنة الفلسطينيين ورأت تركيا أنها ملزمة بتعديل موقعها،لا سيما في ظل أساليب القمع الإسرائيلية، وفي عام 1988،تبنّى المجلس الوطني الفلسطيني وهو برلمان منظمة التحرير الفلسطينية (في المنفى)، مواقف سياسية واضحة مما جعل تركيا تعترف اعترافاً كاملاً بالدولة الفلسطينية التي أعلنها المجلس،وكان للموقف التركي أثره الواضح لدى الفلسطينيين،وحتى لا تخسر تركيا علاقاتها مع إسرائيل جرّاء اعترافها بالدولة الفلسطينية المقترحة استخدمت مشروع شاهير 1989،كمناسبة لإعلان يكون في صالح إسرائيل، فرحبت أنقرة بهذا المشروع للانتخابات في المناطق المحتلة، كما رحبت بمشروع مبارك 1989، كمحاولة لدفع عملية السلام. أما في عام 1990فقد تعمقت العلاقات بين تركيا وإسرائيل بعد انتهاء الحرب الباردة، وكذلك كسب إسرائيل دون أن تغضب الفلسطينيين لتقوية نفوذها في المنطقة بسبب علاقاتها السيئة مع بلغاريا واليونان.[769]

رغم المبادئ الإسلامية المعتدلة التي يميل إليها حزب العدالة والتنمية، ورغم تعاطفه مع الجانب الفلسطيني لكنه بقي على قناعة راسخة من أهمية الحفاظ على سياسات تبتعد عن التصادم مع إسرائيل بل تميل في واقعها التقارب، ورغم تعرض هذه العلاقات إلى الفتور في بعض الأحيان، إلا أنها بقيت قائمة ونشطة، على كافة الصعد.

وفي عام 2006 ندد رئيس الحكومة التركية آنذاك رجب طيب أردوغان بالحصار الذي فرضته "إسرائيل "على قطاع غزة، مشيرا إلى أن فلسطين سجن بسماء مفتوحة،وشعب غزة يواجه مأساة إنسانية[770].كما تصدر الحصار الإسرائيلي على غزة المحادثات التي جرت بين وزير الخارجية التركي أحمد داود أغلو ووزير الدفاع الإسرائيلي إيهود باراك في أنقرة جانفي 2010،حيث طالب أوغلوا من باراك بالسماح لتركيا بإيصال المعونات لسكان القطاع، لكن باراك رفض التعهد بالاستجابة لطلب تركيا،وأكد أنه سيدرس الطلب، بناء على السياسة المتبعة إزاء إدخال البضائع لقطاع غزة .مضيفا أن القيود على معابر القطاع ستتواصل،طالما بقي الجندي المختطف جلعاد شاليط محتجزا في أيدي حماس[771]،تواصل الحصار على قطاع غزة خلال عام2013،وتواصلت معها الانتقادات التركية للحصار الإسرائيلي على غزة،وتواصل معه تشديد المسئولون الأتراك في مناسبات عدة على ضرورة تخفيف الحصار،وتسهيل إدخال المساعدات لسكان قطاع غزة .كما أعربوا عن أسفهم من عدم سماح إسرائيل ومصر بدخول المساعدات اللازمة لإعادة أعمار غزة.[772]

كما شكل الموقف التركي من العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة نهاية عام2008 وبداية 2009،أو ما عرف بعملية– الرصاص المصبوب – استمرارا لمواقفها السابقة الداعمة للشعب الفلسطيني،فقد حمّلت تركيا– إسرائيل –مسؤولية العدوان على القطاع، وعبرت عن الموقف الإسرائيلي خلال العدوان بأنه غير إنساني وظالم وغير مقبول،ودعت إلى وقف الغارات الإسرائيلية،التي تعتبر ضربة لمبادرات السلام العربية –الإسرائيلية.[773]وحمّلت تركيا إسرائيل مسؤولية الاعتداء على غزة، ووقفت موقفاً لصالح الشعب الفلسطيني من خلال حثّها مجلس

---

[768] – نفس المرجع،ص139.

[769] – نفس المرجع،ص139.

[770]– محسن صالح،**تركيا والقضية الفلسطينية**،بيروت:مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات، 2010 ،ص21

[771]– لقمان عمر محمود النعيمي، "واقف تركيا من القضية الفلسطينية وانعكاساتها على العلاقات التركية الإسرائيلية 2002–2011"،**مجلة دراسات إقليمية**،العدد2012،26،ص46.

[772]– أسامة حمدان،**رؤية حركة حماس للتطورات المتعلقة بالقضية الفلسطينية 2012–2013**.بيروت:مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،6فيفري2013،ص12.

[773]– Merve Ozdemirkiran ,2017/08/12 " **La Turquie Et Le Printemps Arabe** ",

الأمن الدولي إلى التدخل المباشر.وقامت تجميد الوساطة بين سوريا وإسرائيل فيما يتعلق بعملية السلام بين الطرفين وطالبت تركيا بضرورة إيصال المساعدات إلى الشعب الفلسطيني في غزة،وبسبب رفض إسرائيل قرار مجلس الأمن 1960الذي دعا لوقف فوري لإطلاق النار في قطاع غزة،طالبت تركيا بضرورة منع إسرائيل من دخول مقر الأمم المتحدة.[774]

كما قامت تركيا بطرح خارطة طريق تقوم على مرحلتين،لتأمين وقف إطلاق النار في غزة، واستعادة التهدئة،وفتح الطريق أمام المساعدات الإنسانية، واستئناف مفاوضات السلام،وأبدت استعدادها لإرسال مراقبين مدنيين إلى غزة،وبدأت فعلياً بإرسال مساعدات وإغاثة للشعب الفلسطيني لكن القوات الخاصة التابعة للبحرية الإسرائيلية قامت باعتراض سفن قافلة أسطول الحرية المتجه إلى قطاع غزة، والثانية هي عملية القتل الانتقائي–الجماعي للناشطين الأتراك الذي أدّى إلى مقتل العديد من الأتراك والمتضامنين معهم فسحبت تركيا سفيرها من تل أبيب.[775]

لكن الاعتداء الإسرائيلي على أسطول الحرية في 2010 شكل محطة تحول بارزة في الموقع التركي تجاه القضية الفلسطينية، وحاولت أن تلعب دوراً مهماً في الشأن الداخلي الفلسطيني وأن تكون وسيطاً بين حركتي فتح وحماس، بهدف إجراء مصالحة بين الطرفين، مع دعوته لتكامل الأدوار العربية والإسلامية على خلفية المصالح العليا التي تجمع هذه الدول خاصة وأن ملف المصالحة الفلسطينية في مصر ولا يمكن تجاوز هذا، لكن لا يمنع من الجهود العربية والإسلامية التي تخدم الهدف.

ثانيا/– منطلقات الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية:

شهد الدور أو الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينة تحولا ملحوظا خلال الممتدة من 2002 إلى غاية اليوم،تجلى ذلك خاصة من خلال المواقف والتصريحا والمبادرات الدبلوماسية والإجراءات العملية التي قامت بها تركيا من أجل تنفيذ توجهات سياستها الخارجية الإنفتاحية مثل المصالحة الفلسطينية،وحرب غزة،مقارنة بالدور السابق الذي اقتصر على التنديد،ولعل أهم المنطلقات والمرجعيات التي ينطلق منها الدور التركي في فلسطيني وتجاه الصراع العربي الإسرائيلي:

–رؤية حزب العدالة والتنمية،حيث يرى قادة هذا الحزب أنها من الضروري إقامة علاقات جيدة مع العالم الإسلامي(روابطط تاريخية ودينية وثقافية)،لذلك كان الدور التركي في فلسطين تعبيرا عن تلك الرؤية،وهو الأمر الذي يؤكد عليه وزير الخارجية التركي السابق **علي باباجان:" نحن لدينا شعور بالمسؤولية التاريخية إزاء فلسطين والقضية الفلسطينية"**.[776]

–انطلق الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينية من أن تركيا دولة ديمقراطية تؤمن بحقوق الإنسان،وحق الشعوب بالإستقلال،وهذا المبدأ تجسد من خلال معارضتها لفكرة الإحتلال ورفض الممارسات العدوانية الإسرائيلية(معارضة حصار وحرب غزة).

–الحضور التاريخي للقضية الفلسطينية بشكل كبير لدى الشعب التركي نظرا للروابط الدينية والتاريخية،لذلك كان للمواقف الشعبية والاحتجاجية دور كبير في دعم مواقف الحكومة التركية من فلسطين.[777]

–إن الدور التركي في فلسطين ينطلق من الرؤية التركية القائمة على أساس تحقيق الاستقرار

–والأمن إقليميا ودوليا،لأنه يعود بالفائدة السياسية والاقتصادية على تركيا والدول الإقليمية،حيث تعتبر القضية الفلسطينية مفتاح الاستقرار إقليميا ودوليا.[778]

---

http://www.ceri-sciences-po.org

[774] – عاهد مسلم مشاقبة،مرجع سبق ذكره ،ص ص 139–140.

[775] – عاهد مسلم مشاقبة،مرجع سبق ذكره،ص139،ص140.

[776] – جراهام فولر،**الجمهورية التركية الجديدة...تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي**.ط01،أبو ظبي:مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية،2009،ص ص 73–74.

[777] – التقرير الإستراتيجي 22(2010/04/30)،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،نقلا عن:
http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=1064&a=115103 يوم 2017/09/8 على الساعة 12:29.

[778] – عوني فارس،**تركيا والقضية الفلسينية...تطلعات شعوب ومحددات سياسة**،مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات،2009/12/02،نقلا عن:
http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=198&a=103848 يوم 2017/08/29 على الساعة 10:30.

ثالثا/–المتغيرات الإقليمية وسياسة تركيا تجاه القضية الفلسطينية

لا يزال يرى وزير الخارجية "أحمد داوود أوغلو" أن الثورات العربية، وحالة عدم الاستقرار التي تمر بها المنطقة العربية، لم تؤثر على جوهر السياسة الخارجية التركية وثوابتها. وبغض النظر عن مدى صحّة هذا التشخيص والتقييم من قبل وزير الخارجية، ومدى حاجة تركيا لتعديلات عاجلة على السياسة الخارجية، بما يتوافق على الأقل مع التحوّلات الآنية الحاصلة، تبقى حقيقة أنّ الثورة السورية غيّرت الكثير من المعطيات العملية، أقلّه ما يرتبط منها بالعلاقات التركية–السورية، والعلاقات التركية–الإيرانية، لى خلفية هذه الثورة[779].

فقبيل اندلاع الثورات العربية، احتلت القضية الفلسطينية مركزًا متقدمًا في أجندة تركيا الوطنية والإقليمية. وساهمت الأحداث الإقليمية آنذاك، ومن بينها العدوان على لبنان عام 2006، والعدوان على غزة 2008–2009 في وضع القضية الفلسطينية في الواجهة محليًا وإقليميًا ودوليًا[780].

ثم ما لبثت القضية أن أُصيبت بنكسة رغم سطوع نجم غزّة آنذاك، مع تدهور العلاقات التركية–الإسرائيلية على خلفية الاعتداء الإسرائيلي على أسطول الحرية، وذلك لانتهاء دور الوساطة من جهة، ولافتقاد تركيا للآليات التي تخوّلها الضغط الحقيقي على إسرائيل، أو على المجتمع الدولي، في ظل انحياز الولايات المتحدة المطلق لتل أبيب، دون أن يعني ذلك تخليها عن دعم القضية الفلسطينية، سواء في المحافل الدولية، أو عبر دعم الفرقاء الفلسطينيين أنفسهم.في تلك اللحظة،سادت قناعات في أوساط الفلسطينيين مفادها أن الموقف التركي من قضيتهم اقترن بدفع ثمن باهظ من قبل الأتراك، سواء بالدم أو بالسياسة عبر خسارة تركيا لتحالفها الإستراتيجي مع إسرائيل، وما رافق ذلك من خسائر اقتصادية وعسكرية واستثمارية، الأمر الذي منح الأتراك مصداقية أكبر في موقفهم من القضية الفلسطينية. في تلك الفترة بالذات، استفادت تركيا من القناة السورية في التواصل مع الفلسطينيين، وكذلك من القناة المصرية رغم الحساسيات الظاهرة بين الحين والآخر. وبدا واضحًا أنّ اللاعب الإيراني كان منزعجًا جدًا، وغير راض عن دخول تركيا بقوة إلى القضية الفلسطينية، ولا عن الأسلوب المختلف الذي اتبعته، ولا عن الهدف النهائي الذي تسعى إليه، وهو تحقيق السلام العادل والشامل في المنطقة[781].

ومع واقع الثورات العربية، وتدهور علاقات تركيا مع كلٍّ من إسرائيل وسوريا وإيران،أصبحت قدرتها في الدخول الفعّال على القضية الفلسطينية أصعب، إلا أنّ وصول نظام جديد إلى الحكم في مصر أعاد التوازن إلى المعادلة من جديد، دون أن يُحدث ذلك أي تعديل على جوهر مقاربة القضية الفلسطينية في الأجندة التركية، أو على ثوابت القضية الفلسطينية في سياستها الخارجية.لكن وفي مقابل ذلك، لوحظ أنّ القضية الفلسطينية لم تعد تحتل الموقع المتقدم ذاته في الأجندة التركية، فقد تراجعت إلى الخلف نظرًا لتقدّم الأحداث الملتهبة، وتفاقم التحديات الخطيرة على صعيد السياسة الخارجية التركية، والتطورات الإقليمية، لاسيما العلاقة مع سوريا وإيران، وانعكاسات الأزمة السورية على الداخل التركي والسياسة التركية، خاصة موضوع حزب العمال الكردستاني[782].

ثانيا :السياسة الإيرانية حيال القضية الفلسطينية:

مند اندلاع الثورة الإسلامية في إيران احتلت القضية الفلسطينية مكانة خاصة في السياسة الخارجية الإيرانية على مستوى منظومة القيم الإيديولوجية و على المستوى السياسات و الأدوات المستخدمة للتعامل معها ،وتعتبر إيران القضية الفلسطينية هب قضية مركزية للأمة الإسلامية و أصبحت تحظى بتأييد القوى السياسية و الاجتماعية على الساحة الإيرانية. [783]

---

[779] – علي حسين باكير وعدنان أبو عامر،**تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي**.مركز الجزيرة للدراسات،نقلا عن: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html يوم 2017/09/11 على الساعة 20:13.

[780] – نفس المرجع.

[781] – علي حسين باكير وعدنان أبو عامر،مرجع سبق ذكره.

[782] – نفس المرجع.

[783] احمد محمد حسن،**السياسة الايرانية اتجاه القضية الفلسطينيةو انعكاساتها على النظام الاقليمي العربي**، اطروحة دكتوراه في اللسفة و العلوم السياسية جامعة القاهرة ، مصر ،2013،ص8

بعد الثورة وجدت إيران نفسها مواجهة الكثيرة من التحديات الخارجية التي هددت بشكل كبير بقاء نظامها الثوري ،على سبيل المثال الحرب العراقية المدمرة ،و سياسية الاحتواء و العزلة من قبل الولايات المتحدة الأمريكية ، و العقوبات الدولية و التهديد العسكري بضرب المواقع النووية الإيرانية ،كان الاهتمام الرايي لإيران المحافظة على بقا نظامها الثوري و تعزيز أمنها القومي لتحقيق دلك عملت إيران على عدة مستويات ضمن إستراتجيتها الدفاعية ، حيث احتوى على الدبلوماسية الناعمة أي القوة الناعمة ،و لعبة تواز القوى ،و تشكيل التحالفات و تطوير القدرات العسكرية و الإمكانيات الاقتصادية.

حيث اندرجت القضية الفلسطينية لما تحمله ممن بعد رمزي ضمن السياسة الإيرانية ،حيث استخدمها كأداة إستراتجية في تحقيق أهدافه القومية ،فقد كانت القضية الفلسطينية العمود الفقري للدعاية الإيرانية ضد المحور العربي الداعم لصدام حسين أثناء الحرب الإيرانية العراقية ،بالإضافة لامهيتها لكسر العزلة التي فرضت على إيران مع انطلاق العملية السلمية بداية التسعينات من خلال دعم ماما عرف ب محور المقاومة وصولا لاتخاذها ورقة للمساومات مع الغرب في أي تسويات في المنطقة[784].

سوف نحاول هنا تحليل الاستراتيجة الإيرانية تجاه القضية الفلسطينية من خلال تبني المقاربة الواقعية لفهم دوافع التي ساهمت في بناء هده الاستراتيجة من قبل صانع القرار الايراني.

[784] نبيل عودة، **إيران و القضية الفلسطينية**، من موقع :https://www.noonpost.org/content/11310 على الساعة 22.00 يوم 22-8-2017

التموقع الإسرائيلي من الأزمة السورية وتداعياته على القضية الفلسطينية

بغوي إيمان
باحثة في الدراسات الدولية، جامعة الجزائر3: كلية العلوم السياسية والعلاقات الدولية.
mimi.smartpower@hotmail.fr

رحموني عبد الرحيم
باحث في العلاقات الدولية، جامعة الدكتور مولاي الطاهر – سعيدة: كلية الحقوق والعلوم السياسية.
abderrahimrahmouni99@gmail.com

ملخص:

سيحاول الباحثان من خلال هذه الدراسة والتي جاءت متموضعة حول نقطة جد هامة من الأزمة السورية والقضية الفلسطينية ترابطا استراتيجيا حسب وجهة النظر عديد المفكرين تسليط الضوء على هذه الحلقة المحورية في ترابطات الأزمات الإقليمية والقضية الفلسطينية والتي تكون جيوسياسيا جديرة بالاهتمام، على اعتبار أن ما يحدث في المحيط الإقليمي يكون له فعالية تأثير على الوسط المحلي.

تجدر بنا الإشارة إلى أن هذا الترابط والذي أخذ بعدا هاما في القضية الفلسطينية من منطبق أن أي تموقع لإسرائيل من القضايا الشرق أوسطية سيؤثر على واقعها الجيوبولتيكي وحتى واقع المناطق الإقليمية التي أصبحت ترى في إسرائيل أنها قوة غير موثوق منها، ولابد من الحذر من تحركاتها خاصة إذا تعلق الأمر بالقضايا العربية التي يكون لإسرائيل مكانة هامة فيها، وهو ما يضعنا أمام حتمية العمل على أخذ الحذر ولما لا تكوين رؤية استشرافية لحل القضية.

لنقل إذا أن الفاعلية التي تقف وراء توقع إسرائيل من الأزمة السورية راجع إلى نقطة جد هامة تتمحور أساسا حول الطبيعة العدائية لإسرائيل وسعيها الدؤوب لتطويق الأمن العربي، منتهجة بذلك عديد الاستراتجيات والتي أصبحت تعبث في المنطقة كيفما تشاء، مستغلة بذلك للفراغ الرهيب في المنطقة متوجهة بذلك لسياسة ملء الفراغ في الإقليم الشرق أوسطي وهو ما يمثل رهانا حقيقي للمنطقة والعالم بأسره.

الكلمات المفتاحية: الأزمة السورية، الاستراتجيات الإسرائيلية، الرؤية التركية، القضية الفلسطينية.

تمهيد:

سعت إسرائيل من إرساء قواعدها على تعزيز تواجدها على عديد السياقات والاتجاهات، فإذا أخذنا على سبيل المثال لا الحصر منطقة الشرق الأوسط لوجدنا أن إسرائيل بتبنيها لعديد الاستراتيجيات فإنها كونت لنفسها تموقعا يحسب لها خاصة إذا تعلق الأمر بتهديد أمنها القومي، وبالتالي فأي تموقع سلبي قد يكون له كبير الأثر على مصالحها من القضايا الإقليمية والدولية ذات الاهتمام المتشابك.

جدير بالذكر أن الأزمة السورية بوصفها الشامل أزمة معقدة تشابكت فيها الأدوار الإقليمية والدولية ما ميز توجهات بعض الأنظمة العالمية التي أسست لميكانزمات الحروب بالوكالة، فلو أخذنا إسرائيل بوصفها الفاعل المنبوذ إقليميا وحتى دوليا لوجدنا أنها تمثل حلقة جيوحيوية في كل مسارات إدارة الأزمات الإقليمية وخاصة الأزمة السورية باعتبارها أزمة العصر لما قد تشكله من تهديد لمصالح الأمن القومي العربي والذي ينعكس بالسلب على القضية الفلسطينية التي تأخذ بالحسبان التطلعات الإقليمية خاصة ذات التوجه العربي.

ومع كل هذا يبقى من الضروري العمل على تحقيق واستكشاف مآلات هاته التموقعات داخل الإقليم العربي، والذي قد يشكل تهديدا وتحديا خطيرا للقضية الفلسطينية في الواقع الخالي، خاصة في ظل التشابك والتعقيد الذي يخيم على الساحة العالمية، هذا من جهة ومن جهة أخرى لابد من وجود دراسات أكثر استشرافا لواقع القضية الفلسطينية التي تعد بالضرورة قضية الجميع سواء على المستوى العربي القائم على ضرورة المصلحة المشتركة وحتى المستوى العالمي القائم والمتأتي من مبادئ نبذ كل أشكال العنف والاستعمار.

لكن قبل الخوض في مجمل التفاصيل لا بد من التأكيد أولا على الواقع الجيوبوليتيكي لسوريا بالنسبة لمنطقة الشرق الأوسط باعتبارها بوابة بعض الدول على المتوسط، وكذا بالنسبة لإسرائيل وثانيا على الاستراتيجيات الإسرائيلية المتبعة وتداعياتها على القضية الفلسطينية والأمن القومي العربي ككل، لذا بات من الضروري البحث حول خلفيات هذا التواجد الإسرائيلي الخفي والمعلن من كل القضايا العربية حتى نكوِّن الأرضية الخصبة للخوض في رهانات القضية الفلسطينية في واقع أصبح أكثر من متشابك حاليا لا يتوقع منه أي شيء.

لكن في المستقبل لابد من تكريس الجهود لتحقيق الغاية المنشودة وهي الحق الكامل لحرية الأرض والعيش في وطن فلسطيني يرجى منه بعث عديد السياقات والاتجاهات والمبادرات العربية في وقت هي حبيسة الأجندات البراغماتية الفردية، إذ أن أي فعل أو بالأحرى تفاعل إيجابي أو سلبي من القضايا العربية الأم كالقضية الفلسطينية هو من يحرك النخوة العربية خاصة إذا أخذنا بالحسبان التفاعل المجتمعي مع هذه القضية والتي تعد قضية المسلمين في أي مكان وفي أي زمان، ما يمكن إرجاعه إلى أنه من الناحية الدينية موقع مقدس ومن الناحية السياسية الدفاع عن حق الشعب الفلسطيني في أرضه.

وعلى اعتبار أن تركيا تشكل أحد اللاعبين الإقليميين والفاعلين الدوليين فإن دورها زاد مع تعاقب الرؤساء خاصة في المرحلة الحالية فترة حكم الرئيس رجب طيب أردوغان والذي أسس لجمهورية تركية قوية على كل الأصعدة والسياقات والتي كونت لنفسها تموقعا هاما في المنظومة الإقليمية الشرق أوسطية وهو ما يؤكد مرة أخرى على المكانة الجيوبولتيكية لتركيا في المسرح الدولي، حيث لعب هذا التموقع التركي دوره الذي عجزت عنه الدول العربية ولو مجتمعة في إدارة القضية الفلسطينية والذي ينتظر من تركيا الكثير لإيجاد حل نهائي للصراع العربي الإسرائيلي.

وعلى هذا الأساس جاءت دراستنا هاته لتسلط الضوء على طبيعة العلاقة بين الأزمة السورية وإيجاد حل نهائي للقضية الفلسطينية وفق إشكالية مفادها:

ما مدى تأثير التموقع الإسرائيلي في سوريا على مسار القضية الفلسطينية؟.

موقع إسرائيل من تفتيت المنظومة العربية: سوريا نموذجا

إسرائيل القوة الغير موثوق بها على مر السنون تعمل على تقسيم الوطن العربي إلى دويلات ومن ثم تستطيع السيطرة إن لم نقل التهام كل جزء ضمن مخططاتها الصهيونية، مما يحيلنا إلى العمق الاستراتيجي لديناميكيات الإسرائيلية المتبعة عسكريا وحتى أمنيا، فمن مصلحتها تقسيم العراق إلى طوائف متناحرة وتأجيج العنف داخلها وغرس قيم التطرف في الأطراف المشكوك في انقيادها للأجندات الخارجية.

ولا يخفي علينا الدور الدؤوب واللامتناهي للموساد في الأراضي السورية بزرع قيم التقسيم على الأساس الطائفي العرقي، فعلى سبيل المثال استغلال نقاط الضعف الطائفية واستغلالها لأغراض تخدم الكيان كالاختلاف المسلح الشيعي السني والذي من مصلحة إسرائيل شحنه بالأكاذيب متأتية بذلك من منطلق إستراتيجيتها التوسعية القائمة على تقسيم الأقاليم العربية إلى دويلات صغيرة.[785]

ولعل مكانة سوريا باعتبارها الحليف العربي الوحيد لإيران –حسب بعض الباحثين– شكل نقطة ارتكاز أرادت إسرائيل التموقع من خلالها حتى تنتزع سوريا من إيران بشراكة وتعاون أمريكي بامتياز، ولو نجحت هذه الخطة لأصبحنا أمام حقيقة مغفرة الغرب لكل خطايا بشار الأسد، لكل التصلب السوري وراء الحليف الإيراني حال دون هذه المغفرة الغربية وانقلب إلى النقيض الآخر والذي شكل تحديا أراد من خلاله الغرب إسقاط الأسد وانتزاع السلطة منه.[786]

لنقف قيلا عند نقطة جد جوهرية أخذ فيها الصراع حول السلطة في سوريا السد المغلق على نفسه بعد الانفصال عن الجمهورية العربية المتحدة والتي لعبت فيها الولاءات الطائفية دوريا محوريا في الصراع السوري حول السلطة، مما يحيلنا أمام حلقة هامة من حلقات

---

785 – يسرائيل شاحاك، (2016)، *الأسد بين الرحيل والتدمير الممنهج*، ط5، دار الفارابي، بيروت، ص، 588.

786 – ريز ارليخ، (2015)، *داخل سورية قصة الحرب الأهلية وما على العالم أن يتوقع*، تر: رامي طوقان، ط1، الدار العربية للعلوم ناشرون، لبنان، ص، 233.

الأزمة السورية والتي كانت بداياتها تمركز السلطة في يد فئة معينة وهو ما يشكل نقطة حيوية تؤدي في الأخير إلى فشل الدولة في حل النزاعات خاصة الداخلية منها ومن ثم الإقليمية [787].

حري بنا هنا أن نأخذ بالوجوب ما تمثله إسرائيل باعتبارها قوة إقليمية خاصة إذا ما تم اقترانه بالأزمات الإقليمية، فلو أخذنا على السبيل الأزمة السورية للوحظ أنها تلعب دورا محوريا من وراء الكواليس الخفية وهذا ما يشكل الخطر الخفي والتهديد الحقيقي للأمن العربي والإقليمي، الأمر الذي يمكن ملاحظته هو أن إسرائيل تؤسس لتفاعلاتها من وراء الجدراء أي عدم تدخلها المباشر في داخل الأزمات وهو ما يعني أن لها يدا قوية في إشعال ولما لا إدارة الأزمات المحيطة بكيانها [788].

ولعل إيران بوصفها العدو –حسب نظر الإسرائيليين– تشكل التحدي الحقيقي لإسرائيل في المنطقة من منطلق أن إسرائيل على دراية بالقوة الإستراتيجية الإيرانية ضمن المنظومة العالمية والشرق أوسطية، وهو ما عملت عليه إسرائيل بعدم التدخل المباشر في سوريا والذي أضفى طابعا استخباراتيا على الموقف الإسرائيلي من الأزمة السورية باعتبار انعكاساته على القضية الفلسطينية والصراع العربي الإسرائيلي، ما قد يجعل من قوة أو ضعف إيران يتيح المجال أكثر للتواجد الإسرائيلي في المنطقة، الأمر الذي تتخذ منه إسرائيل منهجا لتطويق إيران في المنطقة [789].

تجدر بنا الإشارة بالتتبع والسيرورة الكرونولوجية للمنظومة الدفاعية الإسرائيلية مدى الموقع الجيوحيوي للمنظومة الإستخباراتية ضمن تطلعات ومواقع القوة في الترسانة الدفاعية الإسرائيلية، مما يضعنا أمام حتمية لا مفر منها قائمة على توظيف المخابرات وعلى رأسها الموساد في عمليات التصفية على الطريقة الخفية دون أن تظهر أي شك بها، وهو ما يمكن لنا أن نلمسه جليا في ظل حلقات الاغتيالات لقادة الفصائل الفلسطينية وكل فاعل من كان يقف في صف حركة حماس والتي تشكل الخطر الحقيقي على الأمن الإسرائيلي.

فلو أخذنا الأزمة السورية من جانب الأمن الإنساني للوحظ لدينا أن النظام السوري منذ عديد السنين خاصة بعد الحراك الاجتماعي في 2011 أضفى كل أنواع القمع والتعذيب على الطبقة الاجتماعية السورية بدءا من التصفية وصولا إلى حد الاغتصاب والقتل، لنقف قليلا مع استخدام نظام الأسد لكل الأسلحة المحرمة دوليا فإنه بذلك يتحدى المنظومة العالمية والتي وضعت في مخططاتها الحفاظ على السلم العالمي لكن أي المنظمات؟. [790]

ضف إلى ذلك لم يسلم الشعب السوري الأعزل من كل أشكال الأسلحة الخفيفة والثقيلة والتي نذكر منها القنابل العنقودية والتي شكل عامل قوة لسياسات إسرائيل ستستخدمها وقت الحاجة إلى ذلك مما يشكل نقطة ضعف للنظام السوري إذا أحسنت إسرائيل استغلالها في يد التسوية ولما لا سياساتها التوسعية خارج الحدود، مما يشكل لا محالة العمق الاستراتيجي لإسرائيل في عديد القضايا العربية.

إسرائيل تجاه روسيا علاقات متشابكة المصالح إذا ما قورنت بتحديات السياسة العالمية، ولعل الإعلان الرسمي الروسي يوم 30 سبتمبر 2015 بتوجيه ضربات جوية بشراكة روسية تجاه ما أسمته بتنظيم داعش وما ما شكل نقطة ارتكاز وتحول حقيقي في الأزمة السورية، ما مثل خطرا ورهانا في نفس الوقت على الوجود الإسرائيلي في الشرق الأوسط مما قد ينذر بتبعات إستراتجية لن تسمح إسرائيل من خلالها بضرب المواقع القريبة من كيانها، هنا أمكن لنا القول أن إسرائيل شريك حقيقي في كل الكوارث التي عاشتها ولا زالت تعيشها المنطقة العربية في مقدمتها سوريا والعراق [791].

---

[787] – نيقولاوس فان دام، (2005)، *الصراع على السلطة في سوريا: الطائفية والإقليمية والعشائرية في السياسة 1961–1995*، الطبعة الالكترونية العربية، مكتبة مدبولي، القاهرة، ص، 105.

[788] – بسام ضويحي وآخرون، (2015)، *تداعيات ما يجري في العراق وسوريا على دول الجوار والإقليم*، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن، ص، 169.

[789] – جمال وكيم، (2012)، *صراع القوى الكبرى على سوريا– الأبعاد الجيوسياسية لأزمة 2011*، ط2، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت، ص– ص، 202–210.

[790] – عبد العزيز الحاج مصطفى، (2015)، *النظام السوري والجريمة المستمرة من 2011 إلى 2015*، ط1، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن ، ص– ص، 88– 97.

[791] – عمار ياسر حمو، (2016)، *روسيا والثورة السوري: من دعم القاتل إلى شريك في القتل*، تقديم: هيثم المالح، ط1، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن، ص– ص، 29–40.

الماء عامل قوة وعنصر انتصار كما يراه علماء الجيوبولتيك، هكذا هي السياسة العالمية قائمة على عديد عوامل القوة لتكثيف القوة الشاملة، إذ تشكل المسطحات المائية حسب النظريات الجيوبولتيكية المختلفة مكونا محوريا في معادلات الأمن والتنمية للدول والذي ينعكس على كل باقي المستويات والسياقات الاقتصادية والسياسية و...وحتى العسكرية، فالسيطرة على النقاط المائية تعد عاملا جيوبولتيكيا يدخل ضمن معادلات القوة الشاملة.

وسياقا لهذا يمكن إرجاع هذا التنافس حول المياه لتداخلات العلاقات الدولية وما تحمله السياسة العالمية من تشابك وتعقيد، كل هذا في ظل ما تعانيه بعض الفواعل الدولاتية من ندرة لهذا العنصر الجيوسياسي والذي وجد مكانته ضمن معادلات القوة الشاملة، من هنا أمكن لنا الأخذ بالقول أن الساحة العالمية تتأثر بدرجة معتبرة بعوامل القوة المائية، فلو نقف قليلا إلى النزاعات الحديثة لوجدن أن الماء في كلها يمثل العامل الأمل والوحيد لها.

نريد الحديث هنا نوعا ما عن مدى فعالية المنظومة والترسانة الحربية الإسرائيلية والتي تمتلك منظومة بحرية متطورة إذا ما تم مقارنتها بالدول العربية وحتى باقي الدول، والتي لا محالة ستؤثر على المنظومة العربية بكل مستوياتها الأمنية والاقتصادية والسياسية وحتى الاجتماعية والثقافية هذا من جهة ومن المقابل مدى التحضير الجيد والعمل الدؤوب لتعزيز المنظومة الدفاعية الإسرائيلية بكل تكويناتها.

وهنا أمكن لنا الإشارة أن إسرائيل ووفقا لعقيدتها الأمنية والعسكرية فإنها تمتلك سياسة هجومية باحثة بذلك عن مصادر لتكريس تواجدها على أرض الواقع، لذلك سنقف هنا في هذا السياق على نقطة محورية جوهرية أخذت مكانها ضمن ترسانة التواصل العالمي، إذ وفقا لهذا لا يمكن القول أن المنظومة العسكرية الإسرائيلية بأحدث الأسلحة القائمة على الفاعلية والتطور أتت لحماية إسرائيل.

ولكن يأخذ وجهة مغايرة تماما أكثر خطورة مقترنة أساسا بالإستراتيجية التوسعية والفاعلية الهجومية ضد دول المنطقة المعادية لكيانها، ومع تبني إسرائيل لهذا التوجه والإستراتجية الهجومية إضافة إلى الانتشار قد يضع صوب أعيننا أن هذه القوة غير موثوق بها تماما سواء عالميا أو إقليميا، هذا ما يمكننا إرجاعه بالأسس إلى ديناميكيات الانتشار واستغلال دوائر جيوستراتيجية أكثر محورية وهو ما قد يؤدي حتميا إلى عبارة عن رهان حقيقي للسلم والأمن العالميين.

إسرائيل بوصفها الفاعل الحيوي في الشرق الأوسط أضفت على سياساتها إستراتيجية استغلال الفرص السانحة لتطويق الأمن العربي منا قد يشكل عامل قوة في يد إسرائيل قائم على مدى استغلاله، فو أخذنا بديناميكية الانتشار المتقدم في النقاط الجيوستراتيجية للترسانة الإسرائيلية بالقرب من السواحل العربية والذي يمثل تحديا ورهانا وتهديدا خطيرا حقيقيا في نفس الوقت لأعدائها ولما لا اعتمادها في القريب على إستراتيجية ضرب العدو في مناطقه[792].

حتى نلم أكثر بما هو جدير بنا الحديث عنه في هذا السياق، شهدت التوازنات الدبلوماسية أو بالأحرى علاقات إسرائيل بالبؤر والمناطق القريبة من كيانها حالة من النهوض لما كانت عليه من قبل من جانب العلاقات الدبلوماسية خاصة الثنائية، وهنا أمكن لنا أن نأخذ عينة هامة لنمط هاته العلاقات كانت إفريقيا الغنية بمواردها والفقيرة بهياكلها الحيوية طرفا رئيسيا فيها.

وهو ما يضعنا أمام حتمية إستراتيجية عرفت إسرائيل كيف تستغلها لنفسها كمدخل جديد لديناميكياتها موظفة بذلك الدبلوماسية الناعمة كالتعاونات والمساعدات الإنسانية لجدب الدول الإفريقية في صفها بعد عزلتها، كان آخرها الزيارة التي أجراها رئيس الوزراء السابق نتنياهو إلى إسرائيل منتصف 2016 والتي حملت في طياتها بوادر جديدة للتدخل في شؤون القارة [793].

---

[792] – حسين خلف موسى، *محددات سياسة الأمن القومي في إسرائيل في ضوء الثورات العربية*، موقع احتلال، أنظر الرابط :
https://www.ehtelalnews.com/

[793] – فهد ياسين، (2016)، *التغلغل الإيراني في شرق إفريقيا: أهدافه ومخاطره*، مركز الجزيرة للدراسات، أغسطس، ص، 04.

تركيا وتطور سياساتها اتجاه القضية الفلسطينية:

مما ينبغي أن يكون في الحسبان أن الاعتراف التركي بإسرائيل جاء بعد برهة من الزمن تقارب عام عن إنشاء هذا الكيان عام 1949، مما يبرز تبرير تركيا لهذا الاعتراف على أن الغاية من وراء تحقيق المصلحة التركية والبحث عن حليف جديد في منطقة الشرق الأوسط ضد الخطر الشيوعي بعد الحرب العالمية، وهو ما يبرز جليا السمة الغالبة على العلاقات مع إسرائيل إذا ما قورنت بالعلاقة مع العرب والذي أتى بتوجه العرب بالتصويت لصالح تجريم أو عدم التدخل التركي في قبرص، مما أدى بتركيا إلى إعادة حساباتها من جديد [794].

ومن نافلة القول أن رد الفعل العرب والذي اتسم بالتصويت ضد التواجد التركي في قبرص مثل نقطة تحول حقيقة في سياسياتها، وهنا تجدر الإشارة إلى تأييد تركيا للقرار الأممي 242 المطالب بانسحاب إسرائيل من الأراضي العربي والتي كانت احتلتها بعد 1967، وتصويتها بعد عن حق الشعب الفلسطيني في تقرير مصيره مؤيدة في نفس الوقت للقرار القاضي باعتبار الصهيونية شكلا من أشكال العنصرية [795].

تجدر بنا الإشارة هنا أن تركيا حكومة وشعبا أيدت عديد المواقف العربية بخصوص القضية الفلسطينية، إلا أن أهم ما يمكن أن يميز الساحة العالمية تغليب طابع المصلحة خاصة إذا تعلق الأمر بأحد مصادر القوة ، والقلق حيال استخدام هذا الفاعل ضد سياساتها في المنطقة، لذلك وجب العمل على اكتساب أو البحث عن مصادر قوة بديلة عن المصادر التقليدية خوفا من خطر الندرة أو لما خطر الاستعمال ضدها.

حري بنا أن نتحدث عن النقلة النوعية والتي حدتها تركيا عقب تسلم حزب العدالة والتنمية للسلطة منذ 2002 والتي حاولت من خلالها إعادة بناء وتأسيس نقاط جديدة لسياساتها سواء الإقليمية أو الدولية، والتي أصبح الغرض منها كسب مكانة فاعلة ضمن المنظومة العالمية والشرق أوسطية، منتهجة بذلك لعديد المبادئ القائمة على أولوية السلم والأمن من خلال تصفية المشاكل مع الجيران، ومن تم إتباع أسلوب دبلوماسي جديد يرجع لتركيا هيبتها ومكانتها ضمن منظومة السياسة العالمية[796].

ولعل هذا الوصول لحزب يحمل رؤية جديدة للأمة التركية حمل في طياته توجهات جديدة متجددة ليس فقط في التموقعات الإستراتيجية وإنما حتى في السياسات العامة للدولة، وهو الأمر الذي ركزت عليه السياسة التركية في هذه المرحلة قائمة على ضرورة بناء موقع فاعل لتركيا في المحيط الإقليمي والدولي، وعلى حسب داوود أوغلو فإن لا يمكن فهم السياسة الخارجية دون قراءة متأنية للمتغيرات المحيطة بها.[797]

إن من أبرز مقومات القوة التي عمل حزب العدالة والتنمية على إبرازها واستغلالها ضمن معادلة القوة الشاملة متمثلة في موقعها الجيوبولتيكي بين الشرق والغرب، إضافة إلى ارثها الحضاري والذي مثلته الدولة العثمانية وهي الحضارة العملاقة التي أرست معالم السلم إضافة إلى كل هذا امتلاك تركيا لترسانة هائلة من الأسلحة والمعدات الحربية، آخذا الاقتصاد مأخذ الجد ضمن منظومة التواجد العالمي، ولعل كل هذه الاستراتيجيات إنما تأتت بفعل الاستجابة لمستجدات المسرح العالمي والذي تطمح من خلاله إلى أخذ مكانة فاعلة[798].

لنتحدث قليلا عن أبرز الأطر المتحكمة في الرؤية التركية تجاه القضية الفلسطينية والتي أخذ فيها البعد الشعبي التاريخي والذي يمكن الحديث من خلاله عن قيادة السلطان عبد الحميد الثاني حين رفض إعطاء فلسطين لإقامة دولة يهودية عليها، ومن منطلق الجذور الإسلامية لحزب العدالة والتنمية والتي تتأتى دفاعا عن القضايا الإسلامية العادلة في مقدمتها فلسطين، هذا دون أن ننسى التوجه التركي الجديد للعب دور فعال في المنطقة وكسب الرأي العام العربي والإسلامي تجاه سياساتها، وهو ما يبرر الرؤية الاستباقية النزاعات والقيام بأدوار فاعلة قد ترجع للدولة التركية مكانتها التي غابت عنها عهودا مضت[799].

---

[794] – نور الدين محمد، (1997)، *تركيا في الزمن المتحول قلق الهوية وصراع الخيارات*، ط1، رياض الريس للكتب والنشر، بيروت، ص –ص، 195– 273.

[795] – هدى درويش، (2002)، *العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربية*، دار القلم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ص– ص، 133–137.

[796] – فريق الأزمات العربي، (نوفمبر 2016)، *أزمة السياسة الخارجية التركية و انعكاساتها على العلاقات العربية التركية ودور تركيا الإقليمي*، مركز دراسات الشرق الأوسط، العدد الثاني عشر، الأردن.

[797] – ياسر بشير العشي، (1435هـ)، *السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية في ظل حكم حزب العدالة والتنمية2002*، قدمت هذه الدراسة استكمالا لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في الدبلوماسية والعلاقات الدولية، ص– ص، 20– 49.

[798] – إبراهيم إسماعيل كاخيا، (كانون الثاني 2012)، *قراءة إستراتيجية: اليقظة التركية والموقع الإقليمي*، مجلة الدفاع العربي.

[799] – محمد نور الدين، (2010)، *مرتكزات السياسة الخارجية التركية اتجاه القضية الفلسطينية*، مجلة الدراسات الفلسطينية، المجلد 21، العدد 82، بيروت، ص–ص، 26–27.

ولعلنا هنا نقف عن أهم البوادر الذي تؤسس لاهتمام جديد تركي بفلسطين والقضية وهو ما يؤكد إنشاء المكتب الفلسطيني لتنسيق التعاون الاجتماعي والاقتصادي، وغير بعيد تم إنشاء الفرع التركي للتعاون والتنمية في الضفة الغربية هذا دون أن نغفل عن عملية صنع السلام والتي أعطت لتركيا نفسا جديدا وثقة متجددة قائمة على توظيف عامل التجارة كمحرك للسلام في المنطقة، من هنا أمن لنا أن نقول أن هذا المبادرة القائمة على صناعة السلام ستخلق لا محالة تعاونا تركيا فلسطينيا[800].

ومن نافلة القول فإن أي تموقع جديد أو فعلي لتركيا في منطقة الشرق الأوسط لن يدع إسرائيل مكتوفة الأيدي على اعتبار أن تركيا قائمة من مبادئها على حماية ودعم الإسلام وهو ما يشكل تحدي حقيقي لإسرائيل، إذا ما عرفت تركيا تستغل كل مقومات القوة التي تمتلكها بدءا من الموقع الجيوبولتيكي وصولا إلى الإرث الحضاري، وما مثلته الرؤية التركية وتحقيق علاقات قوية مع الدول العربية والإسلامية الأمر الذي ستعمل إسرائيل على زعزعته[801].

في عالم السياسة تشكل الأزمات نقطة تحول هامة في المسرح العالمي، إذ شكل العدوان الصهيوني على غزة 2008 نقطة جديدة في الرؤية التركية للقضية الفلسطينية، إذ عمل الساسة الأتراك بكل طوائفهم على التنديد أكثر بهذا العدوان واصفينه بالظلم والسكوت العالمي، الأمر الذي حتم ضرورة اتخاذ إجراءات سريعة وحاسمة من إسرائيل كما وصفها وزير العدل التركي بأنها المحرضة الأولى على الإرهاب العالمي، وهنا تجدر بنا الإشارة إلى الموقف البطولي الذي اتخذته تركيا بطردها للسفير الإسرائيلي والقنصل الإسرائيلي في اسطنبول[802].

هذا دون أن ننسى المواقف الشعبية وتشكيلات المجتمع المدني التركي إذ هرعت منذ اللحظات الأولى للمجزرة على تقديم المعونات واللوازم من المواد الغذائية والمعدات الطبية، واستعدادها المطلق لاستقبال الجرحى والمصابين، نقف هنا عند هذه النقطة والتي تبرز جليا التوجه الجديد التركي الشعبي والرسمي تجاه الدعم المطلق للقضية الفلسطينية، لكن النقطة التي تقف في وجه تركيا الآن هي تبنيه للمسار العربي الرسمي المحكوم بمشروع التسوية.

ومن بين النقاط البارزة في التوجه التركي تجاه فلسطين نجد من جملة الإعانات أسطول الحرية والذي جاء لفك الحصار لكن لم تنتهي المهمة، فقد قصفت الباخرات الإسرائيلية الأسطول مخلفة بذلك تسعة قتلى أتراك، يجدر الحديث إلى أن هذا الأسطول شارك فيه ما يقارب 663 شخص من 37 دولة، وحتى لا نترك للصدفة مجالا فإن السفينة التي تم قصفها كانت تحمل العلم التركي ما يبرز النية الإسرائيلية في اعتماد القصف للسفن التركية.[803]

ففي القانون الدولي البحري فإن أي دخول غير مرخص يعد انتهاكا حقيقيا للقانون الدولي وهو ما عمدته إسرائيلي بانتهاكها لهذا المجال البحري في المياه الدولية ولجوئها إلى الاستعمال المفرط للقوة العسكرية، وفي نفس الوقت يشكل تحديا للحكومة التركية وموقفها من هذا الاعتداء وهو ما يكد مرة أخرى أن إسرائيل لا تريد سلاما في المنطقة، ما أدى بالجنب التركي إلى سحب السفير من تل أبيب ودعت مجلس الأمن الدولي إلى عقد قمة طارئة بشأن الوضع، ما ينذر بأن العلاقات التركية الإسرائيلية لن تبقى على النحو الذي كانت عليه[804].

ودون أن نخوض أكثر في الأعماق فإن الموقف التركي اتسم باستدعاء السفير كبادرة احتجاج على الطريقة السياسية الدبلوماسية، ومنع إسرائيل من المشاركة في التمارين في الأراضي التركية بما فيها منع تحليق الطائرات والقبول بتشكيل لجنة دولية لتقصي الحقائق، أما على النقيض في الجانب الإسرائيلي فقد عمدت هي الأخرى لسحب مستشاريها العسكريين من تركيا ورفضها المطلق للاعتذار العلني عن الحادثة وفي نفس السياق معارضتها الشديدة لتشكيل لجنة دولية للتحقيق[805].

---

800 – فتيحة ليتيم،(2012)، *تركيا والدور الإقليمي الجديد في منطقة الشرق الأوسط*، مجلة المفكر، العدد الخامس، ص 214-215

801 – محمد نور الدين، (يناير 2012)، *الدور التركي تجاه المحيط العربي*، مركز دراسات الوحدة العربية، الطبعة الأولى، بيروت ، ص 15.

802 – محسن محمد صالح، (2009)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2008*، ط1، مركز الزيتونة للدراسات، بيروت، ص- ص، 171- 175.

803 – Ian Black, SiddiqueHaroon, (May 31.2010), ***The Gaza FreedomFlotilla***, Q&A, The Guardian.

804 – Darian Jones, ***Turkey – Israel Relations Reassessed in the Wake of Flotilla Raid***, N.Anews.com: www.printthis.clickability.com/pt/cpt?action=cpt&title=Turkey-Israel+Relation+Reassessed

805 – ––– , (July 9, 2010), ***After the Flotilla***, Editorial in the New York Times Published: www.nytimes.com/2010/07 /10/opinion/10sat2.html.

خاتمة:

في الختام حاولت هذه الدراسة تسليط على طبيعة العلاقة بين التموقع الإسرائيلي من الأزمة السورية على القضية الفلسطينية في ظل الدور التركي المنوط بها، إذ شكل الأزمة السورية نقطة ارتكاز وتحول لواقع ومستقبل القضية الفلسطينية بفعل الاستراتيجيات الإسرائيلية المتبعة في المنطقة والتي تأخذ بالحسبان كسب تأييد إقليم ودولي لعدوانها المستمر واحتلالها للأراضي الفلسطينية في ظل صمت الرأي العام العالمي.

إذ وعلى اعتبار الموقع الهام لتركيا ضمن منظومة السياسة العالمية إضافة إلى عوامل القوة التي تتمتع بها تركيا جعلا منها لاعبا هام ومحددا رئيسيا لعديد القضايا في الشرق الأوسط وعلى رأسها القضية الفلسطينية، وهنا أمكن لنا التأكيد على أنه لابد من الاستفادة من هذا الدور عربيا عن طريق التنسيق التركي العربي على أعلى المستويات، آخذين السياسة الخارجية بالحسبان من خلال فهم الدروس المستقاة من عدم الاكتفاء بالرد الشعبي فقط.

هنا وجب علينا التذكير بالدور التركي في السنوات الأخيرة والذي أخذ منحى الإيجاب من كل القضايا العادلة في ظل حكم حزب العدالة والتنمية، وإعلانه تدشين أرضية جديدة من السياسات التي يمكن أن ترجع لتركيا مكانتها ضمن المعادلة الدولية، يمكن لنا التريث قليلا للحديث عن مدى تأثر الدور التركي إقليميا خاصة في ظل سلسلة الثورات العربية من 2011 والتي أصبحت نقطة جديدة من حلقات السياسة الدولية.

كل هذا راجع في ظل التغيرات التي تحكم الواقع العالمي من عديد القوى الفاعلة من خلال أن متغير المصلحة وجد ضالته ضمن القضايا الجوهرية وخاصة ما تعلق بالشأن العربي، ومنه اللعب على وتر الاستراتيجيات البراغماتية، وهو ما ينذر بل يؤسس لقاعدة واضحة فحواها التوظيف الأحادي المصلحي للقضية الفلسطينية كأداة ضغط ومركزا لتوطيد العلاقات مع دور الجوار الشرق أوسطية.

ومنه فإن مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية يتحدد وفق معادلة أطرافها قائمة على عديد النقاط نذكر منها الموقف الشعبي وتأثير المجتمع المدني التركي في دواليب السلطة، والذي حسب وجهات النظر يصب غالبيته في تأييد لسياسة الحكومة القائمة على الدفاع على القضايا العادلة وبناء رؤية إسلامية واضحة المعالم تجعل من القضية الفلسطينية قضية كل الشعب التركي والعربي.

الملحق (01)

مجموع الضحايا في شهر حزيران/ يوليو 2017 [806].

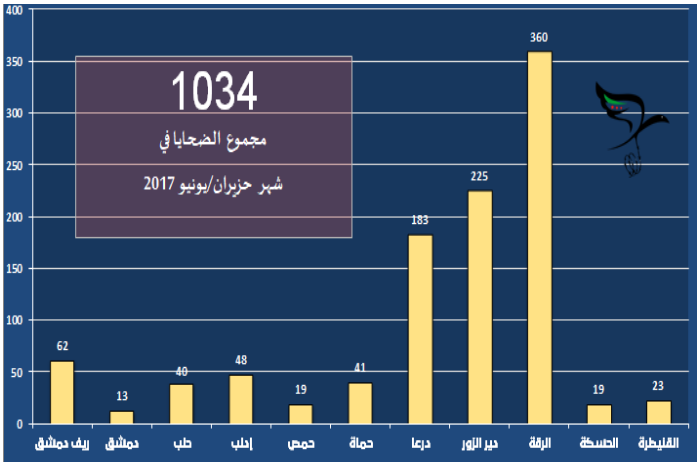

[806] – وثقت اللجنة السورية لحقوق الانسان مقتل (1034) شخصا خلال شهر حزيران/يوليو من بينهم (169) طفلا و (84) سيدة و (14) تحت التعذيب، أنظر الرابط:
https://www.google.dz/search?q=%D8%A7%D9%84%D9%84%D8%AC%D9%86%D8%A9+%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9+%D9%84%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82+%D8%A7%D9%84%D8%A7%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%86&source=lnms&tbm=isch&sa=X&ved=0ahUKEwjCiv3Irs3WAhXGPRQKHWfGBrwQ_AUIDCgD&biw=1366&bih=700#imgrc=TGQ-wIIB5l0X-M:

الملحق (02)

تقرير الشبكة السورية لحقوق الإنسان بشأن الاختفاء القسري [807].

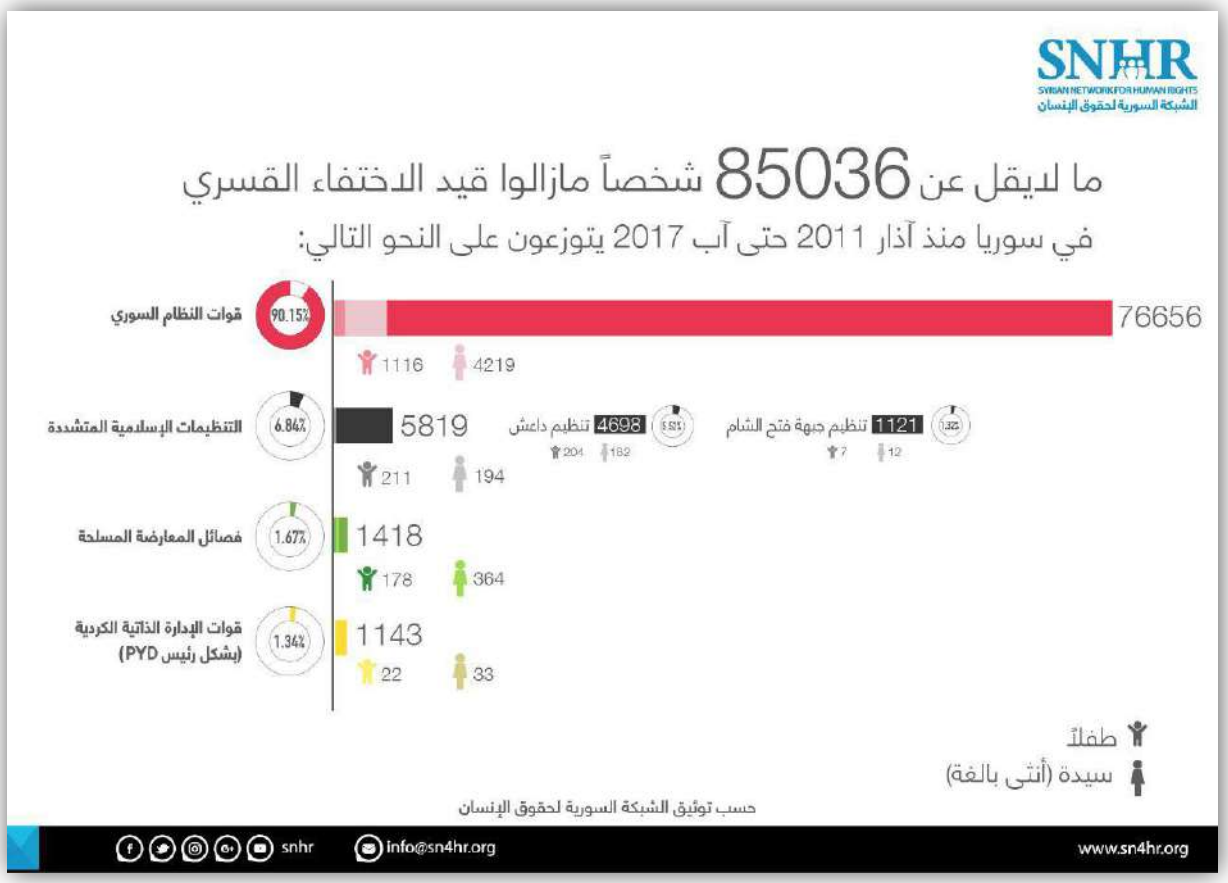

المراجع:

23. إبراهيم إسماعيل كاخيا، (كانون الثاني 2012)، *قراءة إستراتيجية: اليقظة التركية والموقع الإقليمي*، مجلة الدفاع العربي.

24. بسام ضويحي وآخرون، (2015)، *تداعيات ما يجري في العراق وسوريا على دول الجوار والإقليم*، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن.

25. جمال وكيم، (2012)، *صراع القوى الكبرى على سوريا- الأبعاد الجيوسياسية لأزمة 2011*، ط2، شركة المطبوعات للتوزيع والنشر، بيروت.

26. حسين خلف موسى، *محددات سياسة الأمن القومي في إسرائيل في ضوء الثورات العربية*، موقع احتلال، أنظر الرابط:

https://www.ehtelalnews.com/

---

[807] – سجل التقرير ما لا يقل عن 85036 شخصاً مازالوا قيد الاختفاء القسري على يد الأطراف الرئيسة الفاعلة في سوريا منذ آذار 2011 حتى آب 2017، نظام الأسد مسؤول عن إخفاء ما لا يقل عن 76656 شخصاً بينهم 1116 طفلاً، و4219 سيدة، فيما ما لا يقل عن 4698 شخصاً، بينهم 204 أطفال، و182 سيدة مختفون لدى تنظيم "الدولة"، وما لا يقل عن 1121 شخصاً، بينهم 7 أطفال و12 سيدة لدى "هيئة تحرير الشام"، بينما أخفت قوات الإدارة الذاتية ما لا يقل عن 1143 شخصاً، بينهم 22 طفلاً، و33 سيدة، وفصائل المعارضة المسلحة كانت مسؤولة عن إخفاء ما لا يقل عن 1418 شخصاً، بينهم 178 طفلاً، و364 سيدة.، أنظر الرابط:

https://www.baladi-news.com/ar/news/details/22888/%D8%A7%D9%84%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A9_%D9%84%D8%AD%D9%82%D9%88%D9%82_%D8%A7%D9%84%D8%A5%D9%86%D8%B3%D8%A7%D9%86_%D8%A7%D9%84%D8%A7%D8%AE%D8%AA%D9%81%D8%A7%D8%A1_%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%B3%D8%B1%D9%8A_%D8%A8%D8%A7%D8%AA_%D8%B3%D9%84%D8%A7%D8%AD_%D8%AD%D8%B1%D8%A8_%D9%81%D9%8A_%D8%B3%D9%88%D8%B1%D9%8A%D8%A7

27. عبد العزيز الحاج مصطفى، (2015)، *النظام السوري والجريمة المستمرة من 2011 إلى 2015*، ط1، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن.

28. عمار ياسر حمو، (2016)، *روسيا والثورة السوري: من دعم القاتل إلى شريك في القتل*، تقديم: هيثم المالح، ط1، دار عمار للنشر والتوزيع، الأردن.

29. ريز ارليخ، (2015)، *داخل سورية قصة الحرب الأهلية وما على العالم أن يتوقع*، تر: رامي طوقان، ط1، الدار العربية للعلوم ناشرون، لبنان.

30. فتيحة ليتيم،(2012)، *تركيا والدور الإقليمي الجديد في منطقة الشرق الأوسط*، مجلة المفكر، العدد الخامس، ص 214-215

31. فهد ياسين، (2016)، *التغلغل الإيراني في شرق إفريقيا: أهدافه ومخاطره*، مركز الجزيرة للدراسات، أغسطس.

32. فريق الأزمات العربي، (نوفمبر 2016)، *أزمة السياسة الخارجية التركية و انعكاساتها على العلاقات العربية التركية ودور تركيا الإقليمي*، مركز دراسات الشرق الأوسط، العدد الثاني عشر، الأردن.

33. هدى درويش، (2002)، *العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربية*، دار القلم للطباعة والنشر والتوزيع، بيروت، ص- ص، 133-137.

34. محمد نور الدين، (2010)، *مرتكزات السياسة الخارجية التركية اتجاه القضية الفلسطينية*، مجلة الدراسات الفلسطينية، المجلد 21، العدد 82، بيروت، ص-ص، 26-27.

35. محمد نور الدين، (2010)، *مرتكزات السياسة الخارجية التركية اتجاه القضية الفلسطينية*، مجلة الدراسات الفلسطينية، المجلد 21، العدد 82، بيروت، ص-ص، 26-27.

36. محمد نور الدين، (يناير 2012)، *الدور التركي تجاه المحيط العربي*، مركز دراسات الوحدة العربية، الطبعة الأولى، بيروت ، ص 15.

37. محمد نور الدين ، (1997)، *تركيا في الزمن المتحول قلق الهوية وصراع الخيارات*، ط1، رياض الريس للكتب والنشر، بيروت، ص -ص، 195- 273.

38. محسن محمد صالح، (2009)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2008*، ط1، مركز الزيتونة للدراسات، بيروت، ص- ص، 171- 175.

39. نيقولاوس فان دام، (2005)، *الصراع على السلطة في سوريا: الطائفية والإقليمية والعشائرية في السياسة 1961-1995*، الطبعة الالكترونية العربية، مكتبة مدبولي، القاهرة.

40. ياسر بشير العشي، (1435هـ)، *السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية في ظل حكم حزب العدالة والتنمية2002*، قدمت هذه الدراسة استكمالا لمتطلبات الحصول على درجة الماجستير في الدبلوماسية والعلاقات الدولية، ص- ص، 20- 49.

41. يسرائيل شاحاك، (2016)، *الأسد بين الرحيل والتدمير الممنهج*، ط5، دار الفارابي، بيروت.

42. Ian Black, SiddiqueHaroon, (May 31.2010), ***The Gaza FreedomFlotilla***, Q&A, The Guardian.

43. Darian Jones, ***Turkey – Israel Relations Reassessed in the Wake of Flotilla Raid***, N.Anews.com: www.printthis.clickability.com/pt/cpt?action=cpt&title=Turkey-Israel+Relation+Reassessed

22. --- , (July 9, 2010), ***After the Flotilla***, Editorial in the New York Times Published: www.nytimes.com/2010/07 /10/opinion/10sat2.html.

القضية الفلسطينية في الإعلام :من إعلام السلام إلى إعلام الحرب بيانات عامة:

وداد غزلاني
المؤسسة: كلية الحقوق والعلوم السياسية جامعة 8ماي 45 قالمة.
ghouzlaniwidad@gmail.com

كنزة فني
المؤسسة: كلية الحقوق والعلوم السياسية جامعة 8ماي 45 قالمة.
k_fenni@yahoo.fr

الملخص

إعلام الحرب وإعلام السلام، من أهم أنواع التغطية الإعلامية للحروب والنزاعات، حيث لهما التأثير الواضح والكبير في رسم مسار الحروب والنزاعات وإعادة تشكيل الوقائع، وفقا لمجموعة من التمثلات الاجتماعية، ويسعى كل منهما إلى تحقيق مجموعة من الأهداف انطلاقا من طرق مختلفة في التعامل مع الوقائع والأحداث، وفي طرح متباين للموضوعات والتعرض لها بالتحليل والنقل للمتلقين.

ولعّل النزاع الفلسطيني الإسرائيلي من أهم القضايا التي تنال اهتمام الإعلام المحلي والإقليمي والعالمي، وينال فيها الإعلام الغربي وعلى وجه الخصوص الأمريكي الحظوة في التغطية، وتبعا لطريقة نقله للأحداث والوقائع، وطبيعة الموضوعات التي ينقلها ويسلط عيها الضوء، فإنّه يصنف في كثير من الأحيان ضمن إعلام الحرب، بدلا من إعلام السلام، حيث يتعرض لنقل الخسائر المادية والقتلى والأسلحة، بدلا من التركيز على أسباب النزاع ورصد الحقائق من وراء الوقائع، وإظهار الموضوعية وعدم التحيز في النقل لطرف على حساب الطرف الآخر.

لذلك فإنّ إعلام السلام، يمكن أن يسهم بشكل كبير في تغيير منحى النزاع الفلسطيني الإسرائيلي نحو السلام، والبحث عن الأسباب الفعلية والجذرية، ممّا يؤدي ولو بشكل نسبي إلى التخفيف من حدة النزاع والتوجه نحو الحل.

الكلمات المفتاحية: إعلام السلام، إعلام الحرب، الوقائع، النزاع الفلسطيني الإسرائيلي.

مقدمة:

يلعب الإعلام دور كبير في التأثير على مسار النزاعات والحروب، حيث يعتبر كأحد أهم الفواعل المسهمة في إنتاج النزاع والحرب، خلال عملية التفكيك وإعادة البناء للأحداث والوقائع، وفقا لتمثلات اجتماعية وقيم ومعايير البيئة التي تدور فيها الحرب، لذلك فهو ذو دور فعال في توجيه الحروب وإعادة بنائها، وفقا لمجموعة من الأهداف والغايات التي تتحدد بناء على نوع الإعلام.

ويختلف إعلام الحرب عن إعلام السلام في العديد من الجوانب، سواء من حيث الموضوعات والأحداث التي يقوم بتغطيتها، أو من حيث طريقة التعامل مع الوقائع والحقائق، أو حتى من حيث المنطلقات والغايات ، فإن كان إعلام سلام سيسعى لإيجاد حلول للنزاعات والحروب، وتشجيع مبادرات السلام، وإعادة البناء، فإنّ إعلام حرب سيعمل على تحقيق أهداف الأطراف ذات النفوذ، المتحكمة في مجريات النزاع، إلى جانب اهتمامه بالأحداث والوقائع التي من شأنها زيادة حدة الحروب والنزاعات بدلا من تهدئتها.

وتعتبر القضية الفلسطينية، أو كما هو شائع النزاع الفلسطيني الإسرائيلي من النزاعات المعقدة والروتينية، التي أثرت فيها وسائل الإعلام بشكل واضح وجلي، لكن ما يلاحظ أيضا أنّ إعلام الحرب له الجظ الأوفر في هذا التأثير، من خلال توجيه مسار النزاع وإعادة بنائه في الكثير من الأحيان والحالات، ممّا زاد من أمده ، وزيادة تعقد العلاقات بين الطرفين، الفلسطيني والإسرائيلي، وغالبا ما شهدت مبادرات

السلام الفشل الذريع، ممّا يزيد من حدة العنف، وهذا راجع إلى التغطية الإعلامية الغربية وبوجه خاص وسائل الإعلام الأمريكية، والإسرائيلية، إلى جانب بعض التأثير الطفيف لوسائل الإعلام العربية والفلسطينية التي لاتكاد تصنف لا في إعلام الحرب ولا في إعلام السلام.

ولتفكيك حيثيات هذه الدراسة يطرح الإشكال التالي: **كيف أثر إعلام الحرب على مسار النزاع الفلسطيني الإسرائيلي؟وهل يمكن التحول من إعلام الحرب إلى إعلام السلام كآلية للإسهام في إرساء السلام؟**

محاور الدراسة:

مقدمة

أولا: الحرب في وسائل الإعلام:الخطاب الإعلامي

ثانيا:إعلام الحرب وإعلام السلام:إطار معرفي

ثالثا:التغطية الإعلامية للنزاع الفلسطيني الاسرائيلي:إعلام حرب أم إعلام سلام

استنتاجات

أولا:الحرب في وسائل الإعلام:الخطاب الإعلامي

كتب المفكر الفرنسي جان بودريار بعد انتهاء حرب الخليج، أنّ هدف هذه الحرب لم تقع بصفة فعلية، وإنّما تقديم نسخة تلفزيونية منها للمشاهدين، فبحسب عالم الاجتماع غيدن Gidden أنّ هذه الحرب لم تكن على شاكلة الحروب الأخرى، وإنمّا كانت بمثابة حرب رسمتها وسائل الإعلام.

فوسائل الإعلام عندئذ تنتقل من تغطية حدث في الحرب إلى حدث آخر، وهي بذلك تسعى لتحديد نمط استهلاكي معين، لنقل الحرب، وبذلك تسهم في بناء تصورات ورؤى حول الحرب وهندسة انطباعات وأحكام المشاهدين.

ويكتسي الخطاب الإعلامي أهمية كبرى خلال الأزمات والحروب، كونه لا يكتفي بتصوير الواقع –ما يجب أن يكون– وإنّما يسعى لتهيئة الأرضية المعلوماتية والمعرفية والسياسية المناسبة لنشر الأخبار، ولتلقي المشاهدين لها، لخلق نوع من التوافق بين المشاهدين وحيثيات الحرب.

وبدأ الاهتمام بالخطاب الإعلامي من خلال النظرية البنائية في سبعينيات القرن الماضي، من خلال طرح تساؤلات حول آليات تمثيل الواقع وبناء المعنى للأحداث والواقع، عبر وسائل الإعلام، وتمّ التركيز على أفكار من قبيل أنّ الإعلام هو المرآة العاكسة للواقع، كما اعتبرت أنّ الإعلام يقوم بمعالجة الواقع ثمّ يعيد إنتاجه.

فالرسالة الإعلامية لم تعد تمثيل للواقع بقدر ما أصبحت إعادة بناء له، فالتشكيل الإعلامي للحدث هو عبارة عن تعبير لغوي صوري للوقائع، يعبر عن التفاعل بين المشاهد والثقافة والمجتمع، الذي يقع فيه الحدث، مع الأخذ بعين الاعتبار الظروف السياقية والمعيارية وجمهور المشاهدين.(شهيرة، 2014 ، ص ص95–96).

فالمضامين الإعلامية هي تشكيل رمزي للأحداث، قائم على أنماط لغوية وتمثلات ذهنية، واستدلالات معرفية تتواءم والسياقات القيمية والمعيارية لبنية الحدث وهو ما ذهب إليه روجر فولر.

"**لا وجود لشيء اسمه التمثيل المحايد للواقع، ذلك أنّ الأحداث والعمليات والأشياء تقدم لنا عبر وسيط...التمثيل سواء تمّ في فيلم أم في اللغة أم في أي وسيط آخر ...إنّه دائما وأبدا عملية بناء، فللوسيط بنيته الخاصة المشبعة بالقيم السائدة، بحيث يخضع التمثيل لعملية التصفية عبر شبكة من الدلالة، ولاريب في أنّ الدلالة ليست طبيعية، وإنّما وظيفية ببنية اجتماعية واقتصادية وسياسية**".(روجي، 2011، ص75).

فالخطاب الإعلامي هو عبارة عن نسق لغوي معرفي يتشكل عبر اللغة، ولكنه يعد تشكيل الواقع عن طريق اللغة، وهو ما يشكل مجموعة التصورات عن الحروب والنزاعات، ومختلف الأحداث في العالم، لذلك فالخطاب الإعلامي هو بمثابة إعادة تشكيل وإنتاج لأحداث العالم من خلال طاقة تعبيرية وحجاجية.

وحسب برنارد لاميزيت:

"وسائل الإعلام تقوم بإظهار الأحداث داخل محيط لغوي، وتمنحها بالتالي معنى، فهي تصورات لأحداث عبر إعطاء نظام دلالي لعملها وسيرها، ولفاعليها ورهاناتها وملابساتها."

فوسائل الإعلام تعمل على الواقع المدرك، من خلال إعادة تشكيل وهيكلة الوعي الجماعي للجمهور، فدورها يتعدى نقل المعلومات والأحداث، وإنّما يصل إلى صناعة نظام رمزي تمثلي للواقع الذي تغطيه.

وحسب اليزيو فرون، أنّ مهمة الإعلامي هي إظهار الجانب الرمزي للحدث من جانب واقعي، بهدف بناء تمثلات رمزية موجهة لتكون موضوع اتصال وبث في الفضاء العمومي، ويرى يول فانز لافيك أنّ مهمة وسائل الإعلام هي إنتاج واقع الواقع، أي الخروج من إطار الحقائق الفردية والعمل على الوصول إلى الحقيقة الجماعية الناتجة عن المعالجة الإعلامية للحدث.(شهيرة، مرجع سبق ذكره، ص ص 97-98).

وحسب اليزيو فرون أيضا، فإنّ وسائل الإعلام يجب أن تعتمد إلى حد كبير على الموضوعية في النقل، مع تحديد القنوات المتعددة لنقل الحدث.(Elisio,2017.en : http://science-societe.fr/veron-eliseo-construire-l%E2%80%99evenement-%E2%80%93-les-medias-et-l%E2%80%99accident-de-three-miles-island-paris-editions-de-minuit-/1981)

كما أنّ كتاب والتر ليبمان لعام 1992 المعنون بـ"بالرأي العامpublic opinion "حيث بين فيه العملية التي يتم من خلالها جمع الأخبار وتفسيرها ونشرها، من خلال مختلف وسائل الإعلام المرئية والسمعية والمكتوبة، وكيفية تأثيرها على رؤى المشاهدين والجماهير، وبالتالي إعادة رسم أنماط سلوكاتهم تجاه الواقع.

فالإعلام يعمل على جدولة الأحداث والقضايا التي يتلقاها ويتتبعها المتلقي، وبالتالي ينتج عن هذه الجدولة التركيز على مواضيع وأحداث بعينها، في حين يتم تهميش أخرى، وهو ما جاءت به نظرية ترتيب الأولويات أو ما يعرف بوضع الأجندة.* [808]

فالأجندة الإعلامية التي انتقلت من مرحلة وضع الأجندة إلى مرحلة بنائها، تعبر عن جملة العوامل المؤثرة في وسائل الإعلام، وقد تتحول إلى أداة للهيمنة الإيديولوجية حسب ما ذهب إليه ستيوارت هال، الذي يرى بأنّ وسائل الإعلام هي دعم للهيمنة التي يمارسها من لديهم النفوذ، وفرض التصورات على التمثلات الاجتماعية ، من خلال إعادة تشكيل المعرفة، فالأحداث تكتسب معناها من خلال الإطار الذي تقولبها فيه وسائل الإعلام.(نفس المرجع السابق، ص ص 97-98).

ولقد اختلفت الآراء حول تأثير وسائل الإعلام على الرأي العام، وبالتالي على مسار الحرب، فهناك من يرى أنّ هنالك تأثير مباشر، على عكس البعض الآخر، الذي يرى بأنّ التأثير يتم بناؤه عبر الوقت.(Ilya,p19)

لذلك يمكن لوسائل الإعلام وللخطاب الإعلامي أن يؤثر في أي تغيير اجتماعي على سبيل المثال الحرب، وفق منحيين، إمّا منحى مناهض للتغيير الاجتماعي، وبذلك مناهضة المؤيدين له، أو اتخاذ موقف المؤيد ودعم الأطراف الساعية للتغيير.(Vladimir, 2006, p6)

ثانيا:إعلام الحرب وإعلام السلام:إطار معرفي

تعريف إعلام الحرب:

يعتبر الإعلام الجزء النشط أثناء النزاعات والحروب، كونها مد وجزر تمر به العلاقات الإنسانية ، كما أنّ جانب من هذه الحروب هو بمثابة نماء فعلي للبشرية وسبيل للتحول، وحسب غالتونغ في دراسته للنزاعات، يعتبر النزاعات البيئة الخارجية للأحداث، ويعترض غالتونغ عن تحول النزاع إلى مرادف للعنف، وبذلك يتم نقل أحداثه وحدة ارتفاعه وتراجعه عبر الإعلام في ساحة معركة محددة، ومساحة حرب.

من هذا المنظور فإنّ النزاع عبارة عن لعبة بين طرفين، يسعى كل منهما لتحقيق النصر، مع تجاهل للجغرافية الاقتصادية، والجغرافية السياسية، والجغرافية الثقافية، المشكلة لمختلف أوجه النزاع. فالنزاعات الفعلية لا يوجد بها طرفي النزاع فقط، ولا توجد كرة واحدة للعب، وإنّما

* وسائل الإعلام تقوم بترتيب اهتمامات الجمهور عن طريق إبراز قضايا معينة،وإهمال قضايا أخرى، وبذلك يركز جمهور المتلقين على القضايا التي انتقاها الإعلام، وجاءت هذه النظرية نتيجة لبحث ميداني أجراه كل من ماكمبوس وشار في عام 1972.

هنالك أطراف متعددة تلعب بالعديد من الكرات، ، ومن بين هذه الأطراف ما يتموضع حول النزاع واقتناص فرص الاستفادة على غرار إعلام الحربwar media/journalism.

حسب غالتونغ، فإنّ إعلام الحرب يتحيز لموجات العنف المتصاعد في النزاعات من خلال التركيز على الأحداث المنجرة عن النزاع، إلى جانب الخسائر المادية، كعدد القتلى ونوعية الأسلحة المستعملة، دون التركيز على تحليل النزاع من أجل الوصول إلى أسبابه الفعلية، ومخرجات وآثار العنف على المستوى الإنساني البشري، وعدم الأخذ بعين الاعتبار الجوانب الثقافية والبنيوية للعنف، فإعلام الحرب يسعى لإبراز الطرف الرابح والطرف الخاسر في الحرب.

من خلال هذا الطرح فإنّ العنف والنصر violence and victory من أهم السمات المميزة لإعلام الحرب، بالإضافة إلى الإعلام المغرض والنخبة propaganda and elite.

(Aslam,2014, pp 58-59)

ومفهوماتيا، فإعلام السلام يعتبر كردة فعل لمنطق المحاربين warrior's logic، لعالم الدول المحرضة ضد بعضها البعض، فالحروب مابين الدول والحروب القومية أصبحت مسألة مرتبطة بالدولة وبرجال الدولة، ولا دخل للشعب فيها.

فالصحافة التقليدية كانت تسعى لتحقيق التوازن و الموضوعية في النقل، مع التحيز للعنف وإعطاء صورة عن السياق كما هو ، كما أنّ الإعلام التقليدي يركز في حصوله على المعلومة على النخبة وليس على عامة الشعب، ويركز على إظهار النصر بدلا من السعي لإيجاد الحلول للنزاع، وبذلك يصبح االدعاية المغرضة وسيلة للدولة وللفواعل المتعاضدة معها في النزاع.

والدعاية المغرضة هي أحد وسائل وآليات إعلام الحرب، تقف وراءها فواعل مؤثرة في النزاع ، ترتبط في الغالب بالجهاز العسكري، خاصة في عصر العولمة وتطور تكنولوجيات الاتصال والتواصل.

أمّا بالنسبة لمقاربة النخبة ضمن إعلام الحرب، تقوم على فكرة تسويق السلبية، تحت شعار الشعب المهم يقول أشياء مهمة، فالحرب في حد ذاتها حدث سلبي ، وذو أهمية إخبارية، خاصة إذا كانت مرتبطة بطبقة نخبوية، في دول نخبوية، أو على الأقل بناء النخبة .

فالسعي لنقل الأحداث بنوع من التوازن يكون شبيه بنقل معلومات عن الطرف الآخر بشكل محايد، ممّا يحول دون وصول أصوات الأطراف الضعيفة في الحرب، خاصة الشريحة المتضررة من الحرب، التي لا تتاح لها الفرصة للتعبير الفعلي عن آرائها، ورؤيتها للسلام..(Ibid.,pp60-61)

ومن جهة أخرى، يأخذ إعلام الحرب منحى متحيز للقضايا التعارضية، والتوافق مع السلطة الغالبة، وإتباع ثقافة الأغلبية، فالتوازن في الإعلام يحدث عندما يقوم الإعلام بتتبع كافة مراحل النزاع، ومحاولة التعبير عن كل الآراء، وتحقيق مصالح كل الأطراف، all goals of all parties، والأكثر أهمية والأكثر إيجابية هو موازنة أنشطة العنف بأنشطة السلام.

الموضوعية، هي أيضا أحد ركائز الإعلام، وهي تتنافى مع إعلام الحرب، فالموضوعية في الإعلام هي تعبير عن قيم العدالة values of fairness، وأخلاقيات كبح الإنحيازات الشخصية، the ethics of restraining your own biases، كما عبر عن ذلك الصحافي والإعلامي روزان.

تعريف إعلام السلام:

يعرف بأنّه:" **مجموعة الأدوات المفاهيمية والتطبيقية منها، التي تزود الإعلاميين والصحافيين، بالآليات اللازمة لتقديم خدمات عمومية أفضل**". وبذلك هو نوع من الإعلام الذي تقدم فيه الأخبار والمعلومات بطريقة تشجع على تحليل النزاعات، وتقليص من الردود العنيفة في المجتمعات.

ويعرفها المفكر طهرنيان :"**أنهّا نوع من أخلاقيات الصحافة والإعلام التي تسعى لتحويل النزاع من قنواته العنيفة إلى أشكال بناءة، من خلال مفهمة الأخبار وتقوية أصوات الضعفاء، وإيجاد النقاط المشتركة التي توحد الآراء، ولاتؤدي إلى انقسامها وتشعبها.**"

وحسب المفكر فوتامورا فإنّ إعلام السلام مرتبط بجانب روحاني يتقوى بالحوار المجتمعي من أجل التأسيس لقيم مجتمعية تكرس لإعلام السلام بدلا من إعلام الحرب.(Ibid.,p68)

وعلى حد تعبير غالتونغ ولينش :

"**إعلام الحرب وإعلام السلام هما طريقين مختلفين، لنقل نفس الأحداث، فهما رؤيتان وخطابان يسطران لمفاهيم إدراكية ومعرفية، وكل منهما يعتمد على النقل، ووصف الوقائع...، الاختلاف هو إنّ إعلام السلام يوضح الحقائق من وراء الوقائع... الغاية هي التوضيح، الكشف، وإظهار الحقائق لتمكين الطرف الآخر من رسم نهايات معيارية.**" (Ibid., p69).

فمنطق إعلام السلام يقوم على المقاربة التمردية insurgent approach، بدلا من اتخاذ موضع التابع، التي تعتبر صفة لصيقة بإعلام الحرب، حيث يتولى إعلام السلام توجيه الحقائق والأحداث والشعب والحلول، نحو السلام، على على عكس إعلام الحرب حيث تكون الأخبار محكومة بالقوى المنتجة لها، لذلك إعلام السلام يسعى لإظهار الجوانب الخفية للأحداث والوقائع، وإطلاع الشعب عليها، وكشف الغايات من وراء الدعاية المغرضة.

كما أنّ إعلام السلام ينقل أحداث العنف، ولكن ليس لطرف على حساب الطرف الآخر، ويسلط الضوء على معاناة كل الأطرف، ولا يطبق شعار عنفهم ومعاناتنا"**their violence, our suffering** "،ويتعمق في كشف السياقات والأسباب الفعلية للنزاع، مع إظهار سلبيات وإيجابيات كل طرف في النزاع، وهو ما يعبر عنه بإظهار الجانب الأبيض والأسود لكل طرف showing the white and the black of all sides، مع العمل على تقليص حدة النزاع، من خلال التركيز على مبادرات السلام.

ولاتعتبر الحقيقة هي الضحية الأولى للحرب، وإنّما يعتبر السلام هو الضحية الأولى، حسب غالتونغ ولينش the first victme is peace، لذلك فنقل الوقائع والحقائق لايكون لصالح طرف على حساب الطرف الآخر، كما أنّ الوقائع المنقولة والحقائق لا ترتبط فقط بمرحلة أثناء الحرب، وإنّما تتعداها إلى فترات سياقية أخرى، لأنّ التركيز على فترة واحدة وخاصة أثناء الحرب قد تعطي معلومات مغلوطة ومزيفة.(Ibid.,pp 69–70)

ويرتكز إعلام السلام على الحلول الموجهة، من خلال إبراز مبادرات السلام، مع تسليط الضوء على أنشطة العنف الممارسة من طرف كل الأطراف، وتعزيز الجهود من أجل الوصول إلى الحلول، وإعادة البناء، وهو مرتبط بفكرة توجه الشعب، فالعولمة والإعلام الجديد، وتكنولوجيات الإعلام، والتعدد الثقافي، والشتات والجمهور العالمي، فتحت المجال لنوع جديد من المطالب حول حق الشعوب في المشاركة في القضايا والمسائل التي تمسهم.

فالشعوب قد تكون لها رؤيتها الخاصة في إرساء السلام، والناتجة عن تجارب الألم التي عايشتها، خاصة في ظل عدم قدرتم على إيصال أصواتهم كونهم لا يمثلون جهة رسمية، لذلك فإعلام السلام أصبح إعلام الشعب، لأنّه يعلي من صوت الطبقة الضعيفة، التي لا يمكنها أن تتاح لها الفرصة للتعبير عن آرائها، ممّا يسمح بفهم السياقات الحقيقة والأسباب الجذرية والأطر الاجتماعية للحروب.

ويبرز تأثير إعلام السلام ، عندما يحاول إيجاد بوادر السلام من خلال الحرب، خاصة إذا تحولت الحرب إلى روتين، في هذه الحالة أي صورة مجسدة للسلام هي بمثابة أمل لتوديع الثورة النمطية والروتينية للحرب.

لقد اقترح غالتونغ أنّ إعلام السلام يجب أن يتحول إلى إعلام الصحة health media، حيث لا يركز فقط على علاج المرض وهو في هذه الحالة الحروب والنزاعات وإنّما يحاول تجنب حصولها من الأساس، وفي ذات السياق قدم المفكر طاهرنيان مجموعة من التوصيات التي ترتبط بإعلام السلام، كما نوه إلى قابلية هذه التوصيات للمراجعة والتعديل .(Ibid., 70–72)

وبشكل مختصر عرف شينار Shinar إعلام السلام بأنّه:"**هو نموذج معياري للمسؤولين والقائمين على التغطية الإعلامية للنزاع، بهدف المشاركة في صنع السلام وحفظ السلام، وتغيير سلوكيات مالكي الإعلام والمعلنين والمحترفين والمستمعين، تجاه الحرب والسلام.**" (Shinar, 2007,p199).

فحسب مجموعة المفكرين الذين تمّ ذكرهم، فإنّ إعلام السلام أصبح الوسيلة العادلة والناجعة لتغطية النزاعات والحروب، حيث يرتكز على مجموعة من المرتكزات تتمثل في:

–اكتشاف خلفية وسياق تكون النزاع، وتقديم أسباب وخيارات كل طرف في النزاع، من أجل نقل النزاع بشفافية وبشكل واقعي للمستمعين.

–إعطاء حق التعبير لكل الأطراف المتنافسة والمتنازعة.

-تقديم أفكار إبداعية لحل النزاع من أجل الإسهام في صنع السلام وحفظه.

-عرض الحقائق المغلوطة لكل الأطراف، مع كشف معاناة التي يتعرض لها أطراف النزاع.

- التركيز على فترة ما بعد النزاع، من أجل بناء السلام والتطوير في هذه الفترة.

أمّا حسب شينار، فإنّ إعلام السلام يسعى لتحقيق أربع غايات أساسية:

-تحسين السلوكيات والأداء.

-تقوية القيم الإنسانية والأخلاقية في مجال الإعلام.

-توسيع آفاق الدارسين والمهتمين بمجال الإعلام.

-توفير خدمات إعلامية أفضل للجمهور ولعموم الشعب.(Ibid.,p 74).

لذلك فإعلام السلام من الأهمية بمكان في التأثير على منحى النزاع، وتقليل حدة العنف، خاصة إذا تمكن من إيجاد الحلول عن طريق اكتشاف الأسباب الفعلية للنزاع، ولايتأتى ذلك إلاّ أذا تمكن هذتا النوع من الإعلام من الرصد الموضوعي والحيادي للوقائع وطرح الحقائق وفقا لسياقاتها وأطرها الاجتماعية والمعيارية، دون التحيز لطرف على حساب طرف آخر أثناء نقل وعرض الأخبار، ليجسد بذلك الغاية الفعلية من ورائه إحلال السلام محل الحرب.

كما أشارت إلى ذلك الإعلامية جايك لينش ، أنّ إعلام الحرب يمشي وفق مبدأ هم ضد نحنus versus them، الأخيار ضد الأشرارgoodies versus badies، الرابح والخاسر winner versus looser

(Adam and Lina, p3.on : http://imediaassociates.org/app/uploads/2013/11/the-medias-role-in-. peace-building.pdf).

فإعلام الحرب أو إعلام السلام أصبح فاعل مؤثر في الحرب، فالإعلامي أثناء نقله للأحداث والوقائع يدلي بآرائه ، وقد يعبر عن مصلحة جهة على حساب جهة أخرى، فدوره ينتقل من نقل الأخبار إلى بلورة وتحوير هذه الأخبار سواء بقصد أو عن غير قصد.، وهنا تطرح التساؤلات الفعلية حول دور الإعلام في النزاعات والحروب.

(Andrew, 2006,p10).

في الفساد. –التركيز على الفئات صانعة السلام من الشعب. –إعلاء صوت الشرائح الضعيفة.	–تسمية الأنظمة الفاسدة للطرف الآخر في النزاع. –التركيز على النخبة صانعة السلام. –التركيز على النخبة والمصادر الرسمية.
الحلول الموجهة: – السلام=اللاعنف+الإبداع. –إظهار مبادرات السلام للحد من الحروب. –التركيز على لبنية والثقافة. –بعد النزاع: القرار، إعادة البناء، إعادة التسوية.	**النصر الموجه:** –السلام= النصر+وقف القتال. –إخفاء مبادرات السلام حتى يتحقق النصر. –التركيز على الاتفاق، المؤسسات، والمجتمع المراقب. –المغادرة لتغطية حرب أخرى، والعودة إذا ساءت الأمور.

إعلام السلام	إعلام الحرب
توجيه السلام –عدد من الأطراف، عدد من الأهداف، عدد من القضايا. –وضعية رابح–رابح لكل الأطراف. –مجال مفتوح، وزمن مفتوح، التموقع الموضوعي ضمن الأحداث التاريخية، والسياق. –التركيز على الآثار غير المرئية للعنف. – شفافية النزاع. –إعلاء أصوات كل الأطراف. –تعزيز إنسانية كل الأطراف. –استباقي: نقل الأحداث قبل وأثناء وبعد النزاع.	**توجيه الحرب أو العنف** –طرفا نزاع وهدف واحد. –وضعية رابح–خاسر. –فضاء مغلق، وزمن مغلق، مقاربة السبب نتيجة. – التركيز على المظاهر البارزة للعنف. –تضليل وتغطية وقائع الحرب. –تطبيق مقاربة us–them– لنا ولهم. –المساس بإنسانية الطرف الآخر. –تفاعلي: نقل الأحداث عند وقوعها.

الحقيقة الموجهة: –عرض أكاذيب كل الأطراف. –كشف الحقائق المخفية	**الدعاية الموجهة:** –عرض أكاذيب الطرف الآخر. –تغطية الأكاذيب
الشعب الموجه: –التركيز على العنف ومعاناة كل الأطراف. –تسمية كل الأنظمة والجهات الفاسدة، والمتسببة	**النخبة الموجهة:** –التركيز على عنف الطرف الآخر ومعاناتنا.

جدول رقم 01: مقارنة بين إعلام السلام وإعلام الحرب.

المصدر .(Bukhnsa Aslam, 2014,p)

ثالث:التغطية الإعلامية للنزاع الفلسطيني الإسرائيلي:إعلام حرب أم إعلام سلام

في ظل الثورة التكنولوجية، والتي مست وسائل الإعلام، تحول العالم من خريطة جغرافية إلى خريطة إعلامية تسيطر عليها الدول التي لها النفوذ الإعلامي، فحسب ميلز عالم الإجتماع الأمريكي، أنّ الأفكار المكتنزة في عقولنا جزء منها ساهمت في تشكيله وسائل الإعلام، فالمتحكمين في الإعلام تمويلا وهندسة يمتلكون القدرة على تشكيل الخارطة الإعلامية.(حسين، ،2014، ص 9).

باعتبار الولايات المتحدة الأمريكية قوة عظمى، فإنّ لها التأثير البالغ في مسار العلاقات الدولية، التعاونية والتنافسية والنزاعية منها، لذلك فلوسائل الإعلام الأمريكية التأثير البارز على النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، إلى جانب وسائل الإعلام الفلسطينية والإسرائيلية.

إنّ الملاحظ للتغطية الإعلامية للنزاع الفلسطيني الإسرائيلي، يجد أنّ للإعلام الأمريكي حظوة الأسد في تغطيته، بالإضافة إلى الإعلام الإسرائيلي المنطوق باللغة العبرية أو الإنجليزية، الذي يركز بشكل كبير على التفاصيل الدقيقة التي تحدث بشكل يومي، على غرار عمليات التفجير الانتحارية والاغتيالات، والمبادرات الدبلوماسية، مع التركيز على الجانب الإسرائيلي ، والخسائر التي يتكبدها، والمعاناة التي يعيشها.

ونجد أنّ الإعلام الأمريكي يهمل العديد من الجوانب والقضايا التي يتوجب نقلها،وفق ما تقتضيه مرتكزات إعلام السلام، حيث أنّ جل تركيزه يكون على القضايا التي تخدم الصالح الإسرائيلي الأمريكي، ومن أم النقاط التي يهملها الإعلام الأمريكي ممّا يجعل منه إعلام حرب لا إعلام سلام يمكن التطرق إلى مايلي:

-تفاصيل حياة الفلسطينين تحت وطأة الاحتلال، تدفقات اللاجئين الفلسطينيين على سبيل المثال تغطي جزء ضئيل من الأخبار الأمريكية، إن لم تكد أن تكون منعدمة، وهو ما يحول دون نقل الصورة الفعلية عما يحدث ولماذا يحدث، فالتركيز على الجرحى الإسرائيليين جراء التفجيرات، وتغطية الحياة اليومية لهم في فلسطين لا يعطي الصورة المكتملة عن النزاع.

-إغفال ما يتعرض له الفلسطينيون من أعمال العنف والتنكيل والتقتيل من الجانب الإسرائيلي، وأيضا تدمير المنازل والتهجير الروتيني لهم، وعملية الاستيطان التي تتوسع بشكل يومي وتلقى الدعم الأمريكي لها، وكمثال على ذلك هو التقرير الذي تمت كتابته حول عملية انتحارية وتمّ نشره عبر العديد من الصحف والمجلات الغربية، على غرار The New York Time,The Washington Post, The Chicago,The Los Angelos Times...، وتمّ التركيز فيه على الجانب الإسرائيلي كضحية للعمليات التفجيرية والانتحارية الفلسطينية، مع إغفال العوامل الفعلية لمثل هذه العليات التي غدت روتينية..(Marda,2003,pp 11-12)

وبالتالي هو ما يعتبر دلالة واضحة على أنّ الإعلام الغربي عموما والإعلام الإسرائيلي إلى جانب الإعلام العربي يعد إعلام حرب في حالة النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، كونه يطبق مبدأ عنف الفلسطينين ومعاناة الإسرائليين، palastenian violence and israelian suffering الذي تمّ الحديث عنه سابقا

-تجاهل الإعلام الأمريكي لمسألة الاستيطان، على الرغم من أنّها من أهم العوامل المؤثرة في حل النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، حيث في عام 2001 خصصت إسرائيل ما يقارب 350 مليون دولار لبناء المستوطنات، وبقى هذا الرقم في تزايد مستمر إلى غاية وقتنا الحالي، ولكن يتم إهمال هذا الموضوع وهذه الظاهرة بشكل مستمر ومتكرر من طرف الإعلام الاسرائيلي والأمريكي على حد سواء، على الرغم من أنّ :

- الاستيطان غير مشروع وفقا لاتفاقية جنيف الرابعة على الرغم من توقيع وموافقة الولايات المتحدة الأمريكية عليها؛
- معارضة القرار الأممي 242 المرتبط باتفاق أوسلو؛
- استمرارية عملية الاستيطان بشكل مضاعف، منذ اتفاق أوسلو ومناقشات كامب دايفيد مطلع العام 2000؛

وبدل ذلك، ركز الإعلام الأمريكي على العنف الذي يتعرض له المستوطنون ا في الأراضي الفلسطينية.

–وأهم نقطة تظهر في التغطية الإعلامية في النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، هي عدم تساوي طرفي النزاع، خاصة في ظل الدعم الأمريكي لإسرائيل، سياسيا، وعسكريا، ودبلوماسيا، واستمرار هذا الدعم على الرغم من اعتبار الولايات المتحدة الأمريكية وسيط السلام الشريفthe honest broker peace.

وبالتالي فإنّ غياب نقل تفاصيل الحياة اليومية للفلسطينيين تحت وطأة الاحتلال، إلى جانب تهميش القانون الدولي في بعض المسائل على غرار اللاجئين، والاستيطان، خدمة للطرف الإسرائيلي، وعدم الإقرار باللاتساوي، يعتبر من أهم المظاهر الدالة على سيطرة إعلام الحرب بدلا من إعلام السلام، ممّا يحول دون إنجاح عملية السلام وحل النزاع.

لذلك فإنّ التحيز الأمريكي للطرف الإسرائيلي من خلال وسائل الإعلام، له الدور البارز في التأثير السلبي على مسار النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، خاصة في ظل التغطية الإعلامية المركزة على تقييم الخسائر المادية ونوعية السلاح المستعملة، ومعاناة الطرف الإسرائيلي جراء العنف الذي يمارسه الفلسطينيون عليهم، من خلال مبدأ معاناتنا وعنفهم، مع إهمال كل ما يخص الطرف الفلسطيني وبقية الفواعل التي لديها قدرة التأثير على مسار النزاع.(Ibid., pp 12–13) من الملاحظ أنّ الإعلام الأمريكي قد أغفل الطرف الفلسطيني بشكل واضح وجلي، ممّا حول الهدف الأساسي من وراء الإعلام، فبدلا من تحري الموضوعية والمصداقية وعدم التحيز، والتي تعتبر من المسائل الحساسة، والعوامل التي يجب تحريها من طرف جمهور الإعلاميين والمالكين أو الداعمين لوسائل الإعلام، بغض النظر عن قدرتهم في تغيير وإعادة رسم مسار الأحداث، من أجل أداء الرسالة الفعلية من وراء نقل الأحداث والوقائع بما يخدم النزاع، ويمهد لمبادرات السلام وإعادة البناء وحفظ وصنع السلام، ولكن واقع تغطية النزاع الفلسطيني الإسرائيلي يقول عكس ذلك.

إلى جانب تركيز الإعلام الأمريكي فيما يخص التغطية الإعلامية النزاع الفلسطيني الإسرائيلي على فكرة " ضحايانا يشكلون مأساة وضحاياهم إحصائيات" "our victimes are tragedy and their victimes are statistics".

لذلك فإنّ الإعلام الأمريكي المغطي للنزاع الفلسطيني الإسرائيلي هو بمثابة إعلام حرب بدلا من إعلام سلام، أثر سلبا في القضية الفلسطينية لصالح الطرف الإسرائيلي، على الرغم من أنّ لديها القدرة الكبيرة على إعادة رسم مسار النزاع تجاه المبادرات السلمية، والإسهام في إيجاد الحلول اللازمة لمنع استمراريته، كونه تحول إلى نزاع روتيني.

أماّ بالنسبة للإعلام الفلسطيني والإسرائيلي، فجل تركيزه منصب على المبالغة في نقل الأحداث بالنسبة لطرف على حساب الطرف الآخر، وفي بعض الأحيان عدم النقل الفعلي والواقعي لما يدور، ولأنسنة الطرف الآخر، نظرا لأنّ الاهتمام منصب على الخسائر المادية وعدد الجرحى والقتلى، والعمليات الانتحارية، والاغتيالات بدلا من مسائل أكثر عمق وجوهرية تؤثر بشكل مباشر في النزاع.

وهو ما تعرض له كل من الأستاذ محمد الدجاني، و الأستاذ غادي ولفسفيد، من خلال دراسة معنونة بـ" كيف للإعلام الفلسطيني والإعلام الإسرائيلي فهم الآخر" how Israelian and Palestenian media perceived the other".

إنّ الإعلام الإسرائيلي يظهر الضحايا الفلسطينيين كإحصائيات، أمّا الضحايا الإسرائيليين يظهرهم كضحايا إنسانيين تعرضوا للعنف، حيث الصحف الإسرائيلية تخصص الصفحة الأولى وبخطوط عريضة للحديث عن الضحايا ، مع ذكر هامشي للضحايا الفلسطينين، وفي بعض الأحيان يتم تجاهل ذلك.

وحسب كل من الأستاذين، فكل من الإعلام الإسرائيلي والفلسطيني، يقلل من إنسانية الطرف الآخر، ويمارس عليه الإذلال وهو ما يظهر في وصف ضحايا الطرف الآخر، فالإعلام الإسرائيلي يتجنب تسمية الضحايا الفلسطينيين بأسمائهم، أو إعطاء معلومات شخصية مفصلة عنهم.

كما ذهب الأستاذ الدجاني، أنّه في الصحف الفلسطينية، لا يتم نقل صور للعائلات الإسرائيلية المتضررة، يتم التحدث فقط عن العمليات مع التركيز على ذكر الأسلحة المستعملة ومدى نجاح العمليات دون تقديم وصف فعلي وواقعي للعمليات، ونتائجها ومسبباتها.

أيضا يستعمل إعلام كلا الطرفين لغة العداء في نقل الوقائع، فحسب نفس الأستاذ عدم التوافق على لغة سليمة، فإذا قام الطرف الأول بالمطالبة يناهضه الطرف الآخر بالرفض.(Orly,2003,p15)

فدور كل جريدة ليس فقط هو أداة إعلامية، وإنّما أداة لخلق روح الجماعة بين القراء على حد تعبير الأستاذ روزنر، لذلك فإنّ إعلام الحرب هو خلق روح العداء بين المتلقين، ممّا يزيد من العدائية وانقسام الرؤى حول عمليات السلام وحل الصراع .

وحسب دراسة الأستاذين روزنر وسينيورا، فإنّه في غالب الأحيان يتم تطبيق إعلام الحرب بدلا من إعلام السلام، إلاّ في حالات قليلة جدا، تكاد تكون منعدمة، وهو ممّا يحرك ويوجه الأطراف نحو النزاع والحرب عوضا عن السلام والبناء.(Ibid.,p16)

ولقد أثارت الدكتورة حنان عشراوي من خلال حصة تلفزيونية على قناة الجزيرة، أنّه لم يكن هنالك إعلام حقيقي فيما يخص النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، لأنّه لو وجد فعلا خلال 48عام الفارطة لما استطاعت إسرائيل ممارسة التطهير العرقي والمذابح الجماعية ومختلف أنواع العنف، فالإعلام لا يعد ناقلا للصورة فقط، وإنّما عنصر فاعل ومكون من مكونات الوعي والرأي والفهم، كما أنّه عنصر رادع للتمادي، ولارتكاب الجرائم ضد الإنسانية،

لكن على الرغم من التغطية الإعلامية التي استطاعت إسرائيل أن تتلاعب بالصورة من خلالها، والخطاب الذي تقدمه، وحتى طريقة التقديم، استطاعت أن تحول الإعلام الإسرائيلي والغربي خصوصا الأمريكي إلى أداة سياسية وأداة تشويه الواقع الفلسطيني ، ممّا كرس الكراهية والعنصرية والعنف، ، واستطاعت عربيا وغربيا أن تقدم الصورة التي تريدها، من خلال إعادة صياغة التمثلات الاجتماعية ، وتحويلها إلى تمثلات تتوافق والأهداف المسطرة.(غسان بن جدو، 2002، على الرابط: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:y2hDXTJ4tpgJ:www.aljazeera.net/News/archive/(archive%3FArchiveId%3D90615+&cd=1&hl=fr&ct=clnk&gl=dz

ولطالما عملت وسائل الإعلام الإسرائيلية على تغيير الخطاب الإعلامي السلمي، والذي يشجع مبادرات السلام، إلى خطاب إعلامي مبني على إظهار الفلسطينيين بمظهر الرافضين لمسار السلام، ولمصدر للعنف والقطيعة مع الإسرائيليين–(Matthieu, 2004 , 2005,p31).

الملاحظ من تصريحات الدكتورة حنان عشراوي، أنّ الإعلام الإسرائيلي والأمريكي قد زاد من حدة العنف تجاه الفلسطينيين والقضية الفلسطينية، حيث أدى ذلك إلى إبعاد النزاع من مسار الحل، وإعادة السلام بين الطرفين، فالدعاية المغرضة التي يشنها الإعلام الإسرائيلي والأمريكي على الفلسطينيين، أججت من العدوانية والكره والعنف بين الطرفين.

لذلك فحسب الدكتورة، فإنّ الإعلام في هذه الحالة لم يؤدي الغرض المطلوب منه، فبدلا من إنهاء النزاع، أدى إلى إطالته، ممّا نتج عنه العديد من التبعات السلبية التي مست وأثرت بشكل كبير على الطرف الفلسطيني الذي تمّ تحييده إعلاميا من طرف الإعلام الأمريكي والإسرائيلي.

والإعلام الفلسطيني كما أشرنا سابقا ينحو لأن يكون إعلام حرب بدلا من إعلام سلام، وهذا راجع للعديد من المتغيرات، لعّل على رأسها عدم التساوي بين الطرفين، ممّا يجعل من الإعلام الفلسطيني ذو تأثير ضعيف أمام الإعلام الإسرائيلي والأمريكي، خاصة وإذا أخذ منحى إعلام الحرب.

إنّ الإعلام تحول لفاعل مؤثر بشكل واضح وجلي في النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، خاصة مع استمرار النزاع لعقود من الزمن، لذلك فالسبيل إلى مبادرات السلام، هو العمل على تحويل الإعلام من إعلام حرب إلى إعلام سلام، من أجل أن تثمر جهود حل القضية الفلسطينية، ولو بشكل نسبي، في جانب من جوانبها.

استنتاجات: من خلال الطروحات التي تمّ وضعها للتعامل مع إشكالية وفرضية الدراسة تمّ التوصل إلى مجموعة من الاستنتاجات:

– الخطاب الإعلامي هو عبارة عن تمثلات اجتماعية ورؤى تبلورت من خلال التغطية الإعلامية للحدث ثمّ تفسيره ثمّ نشره، ممّا يؤثر على تشكيل الضمير الجمعي المشترك.

– يتنوع الإعلام ما بين إعلام الحرب وإعلام السلام، حيث لكل طبيعة وطريقة تأثير على مسار الحروب والنزاعات.

–يركز إعلام الحرب على تغطية النزاع من منظور مادي، ممّا يبعده عن الغاية الفعلية للتغطية الإعلامية.

–يسعى إعلام السلام إلى إيجاد حلول للنزاعات، لأنّ الضحية الأولى للحرب هي الحقيقة، وليس فقط السلام.

–تأثر النزاع الفلسطيني الإسرائيلي بشكل كبير بإعلام الحرب، حيث شكل في العديد من الأحيان مشاهد النزاع بما يخدم الطرف الإسرائيلي على حساب الطرف الفلسطيني.

– الإعلام الفلسطيني لديه تأثير ضئيل على النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، وعلى الرغم من ذلك يصنف ضمن إعلام الحرب، كونه يخضع لخصائص هذا النوع من الإعلام، وهذا يعتبر كرد فعل على الإعلام الغربي.

– إنّ سبل تهدئة حدة النزاع الفلسطيني الإسرائيلي والتوجه به نحو السلام بدلا من النزاع والحرب، هو إحلال إعلام السلام بدلا من إعلام الحرب، وهذا راجع للتأثيرات السلبية لهذا الأخير، على عكس إعلام السلام الذي سيشجع مبادرات السلام، وفتح المجال للطرق الدبلوماسية لحل النزاع الفلسطيني الإسرائيلي، أو على الأقل تهدئته.

قائمة المراجع:

باللغة العربية:

1- أبوشنب حسين،(الجمعة 14-03-2014).*الإعلام الفلسطيني في ضوء المتغيرات السياسية والتكنولوجية...واقعه،تحدياته،مستقبله*.جريدة الحياة الجديدة. رقم 6590.

2- بن جدو غسان،(2002).*دور الإعلام في الحدث الفلسطيني*.على الرابط:
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:y2hDXTJ4tpgJ:www.aljazeera.net/News/archive/archive%3FArchiveId%3D90615+&cd=1&hl=fr&ct=clnk&gl=dz

3- بن عبد الله شهيرة،(2014).*الحرب في وسائل الإعلام:آليات بناء المعنى وإنتاج المعرفة*. المستقبل العربي. العدد429، 95-108.

4- فولر روجي، تر محمد خطابي،(2011).*وسائل الإعلام وإعادة انتاج السلطة*. علامات.العدد24، 75-88.

باللغة الأجنبية:

الإنجلزية:

1- Blondel Ylya Isabelle,(wy). *Violent conflict and roles of the media*.Upsalla University.

2- Bratic Vladimir,(2006). *Media effect during conflict:evaluating media contribution in peace building*.conflict communication online,vol5,no01,Berlin.

3- Bukhnsa Aslam,(2014). *Media in conflict understanding peace journalism in journalis curriculum.* A thesis submitted in fulfillment of the requirement for the degree of Doctor of philosophy, Aukland University, New Zeland.

4- Dunsky Marda,(2003). *Roadmap to a balanced media picture*.New Routes Journal,vol8,nu3,11-14.

5- Halpern Orly,(2003). "*Our "victims are tragedy "theirs" are statistics.* New Routes Journal,vol8,nu3,15-16.

6- Gordon Adam and Holguin Lina,(wy). *The media role's in peace building:asset or liability?*.on: http://imediaassociates.org/app/uploads/2013/11/the-medias-role-in-peace-building.pdf

7- Puddephatt Andrew,(2006).Voices *of war:conflict and the role of media*.International Media Support.

باللغة الفرنسية:

1- Le Quang Mathieu,(2004-2005). *Israel/Palastine:le mur contre la paix*. Séminaire :crises et relations internationales,Université du Lyon2,1-94.

2- Véron Elisio,(2017). *les medias et l'accident de Three Miles Island*.paris.en : http://science-societe.fr/veron-eliseo-construire-l%E2%80%99evenement-%E2%80%93-les-medias-et-l%E2%80%99accident-de-three-miles-island-paris-editions-de-minuit-1981/

القضية الفلسطينية وأزمة الصراع بين الأمس واليوم

العربي الحضراوي
جامعة محمد الخامس الرباط/ كلية الآداب والعلوم الإنسانية
اللغة العربية وآدابها
larbielhadraoui@gmail.com

الملخص

لا شك في أن القضية الفلسطينية كانت وما تزال، واحدة من أعقد القضايا في الصراع العربي – الصهيوني، ماضياً حاضراً ومستقبلاً، لذلك لا تدّخر سلطات الاحتلال جهداً ولا مالاً ولا تخطيطاً ولا تشريعاً، إلا وجندتها في سبيل الأهداف التوسعية الاستيطانية. وقد مرّ الغزوة الصهيونية في فلسطين بدأت بمرحلة التسلل التي استمرت حتى عام 1917 ثم مرحلة التغلغل؛ إبان الاستعمار البريطاني لفلسطين حتى عام 1948؛ إلى مرحلة الغزو بعد إقامة "دولة إسرائيل"، وحتى مرحلة التوسع بعد عدوان حزيران/يونيو عام 1967، حيث نجح الغزو الاستعماري الاستيطاني الصهيوني في احتلال جزء كبير من فلسطين إبان حرب عام 1948، ولما كان هناك من يتطلع . إلى مؤسسات النظام الدولي المعاصر . منتظراً على يديها الفرج؛ بإقامة الدولة الفلسطينية؛ فإننا لا نأتي بجديدٍ حينما نعيد كشف الحقيقة الموجعة أن المنظمات الدولية؛ ما زالت مطية الأقوياء نحو تحقيق أهدافهم، وأداتهم الطيعة لصيانة مصالحهم؛ ولذلك مضت أكثر من ستين عاماً على وجود القضية في أروقة الأمم المتحدة؛ ولا حياة لمن تنادي...

من أجل ذلك؛ لا يمكن فهم القضية الفلسطينية دون معرفة مكانة أرض فلسطين في الحضارة العربية الإسلامية، وأسباب استهدافها من قبل التحالف الغربي . الصهيوني، والدور الذي لعبه النظام الدولي المعاصر فيما آلت إليه حالها، والموقف العربي والإسلامي والفلسطيني من ذلك كله...

مقدمة

شهد العالم عبر مختلف عصوره العديد من الصراعات والنزاعات التي كان لها الأثر السلبي على بعض الدول مما جعلها خاضعة لتبعية الاحتلال، ولعل الحديث عن القضية الفلسطينية يعتبر من أهم القضايا الشائكة حيث لم يسجل التاريخ –فيما أعلم–قضيةً طال أمدُ حلِّها، وتشعبت جوانبُها، وتنوعت مضاعفاتُها والتدخلاتُ فيها، وامتلأت خزائن المحافل الدولية بقراراتٍ ومذكراتٍ وتوصياتٍ حولها كهذه القضية.

لقد تعرضت أرض فلسطين إلى الكثير من الغزوات والحروب التي كان آخرها الاحتلال الصهيوني الغاصب، الذي استطاع تسويق فكرته إلى العالم بكل وسائل الإقناع التي يتبعها المسوّق الجيد لفكرة آمن بها، فكرس جل جهده لتحقيقها متجاهلاً حقوق الآخرين، نابذاً وراء ظهره القيم والمبادئ، مقنعاً نفسه ومن يتبعه بأنه شعب الله المختار ولا يرقى الآخرون إلا أن يكونوا خدماً لهم، مستشهدين على ذلك بنصوص من التوراة المزيفة والتلمود الذي كتبته أيديهم، ثم امنوا بها واعتقدوا، فأصبحوا كمثل الذي كذب الكذبة وصدقها.

أضف إلى ذلك الأساطير والمقولات التي تزعم أن لهم حقاً في الأرض العربية، كمقولة "**أرض بلا شعب لشعب بلا أرض**" وأسطورة أرض الميعاد والعودة إلى صهيون ميراث أجدادهم المحرم على أي يهودي في العالم التفريط فيه لما في ذلك من مخالفة تستوجب غضب الرب الذي وعد إبراهيم ونسله في هذه الأرض، عندما خاطبه: "لنسلك أعطي هذه الأرض – لك أعطيتها ولنسلك إلى الأبد"(809).

---

809 حقيقة بيغن وشركائه – مقتطفات وثائقية –د. إسرائيل شاحاك – ترجمة ومنشورات مجلة فلسطين المحتلة – إعداد وتقديم محمد إسماعيل – بيروت – كانون الثاني 1979 – ص 129.

إن أكثر الناس لم يعرفوا قضية فلسطين على حقيقتها، ومن كافة نواحيها، لأنهم لم يتعمقوا في بحثها، ولم يسبروا غورها، ولم يدرسوا ظروفها وملابساتها، شأنهم في ذلك شأن الطبيب الذي يحاول معالجة المريض دون أن يفحصه فحصاً دقيقاً، ودون أن يعرف تاريخ مرضه وتطوراته، فتكون معالجته مرتجلة لا تشفي سقماً ولا تضمن برئا.

ومنهم من يقيس هذه القضية بغيرها من القضايا العربية والشرقية وهذا قياس مع الفارق، لأن خطة الخصوم في قضية فلسطين ليست قاصرة على الاستعمار فحسب، بل إن هناك عوامل أخرى خطيرة دينية وقومية واستراتيجية، هدفها استبدال أمة بأمة أخرى وتقويض كيان هذه الأمة تقويضاً كاملاً، بالقضاء على قوميتها ودينها وتاريخها، والتعقيبة على آثارها لتحل محلها تلك الأمة الأخرى.

مشكلة الدراسة:

تكمن مشكلة الدراسة في التساؤل الرئيسي التالي:

- ما هي السيناريوهات التي طرحت لحل القضية الفلسطينية عبر التاريخ؟

وينبثق من هذا السؤال الأسئلة الفرعية التالية:

- كيف تغلغل الاحتلال الصهيوني الى الأراضي الفلسطينية؟
- كيف ساهمت اشكالية المرجعيات السياسية للدول العربية في تأزم حل القضية الفلسطينية؟
- ما مدى فاعلية القرارات المتخذة من طرف العالم اتجاه القضية بين الأمس واليوم؟
- كيف ساهمت أزمة القدس في تأجج الصراع العربي الإسرائيلي؟

أهداف الدراسة:

تسعى الدراسة، إلى تحقيق مجموعة من الأهداف تتمثل في:

- توضيح ملابسات الاتفاقيات المبطنة التي قسمت دولة فلسطين في الخفاء وتحت سكوت عربي محتشم
- التركيز على ما مرت به القضية الفلسطينية من أحداث
- توضيح قضية حل الدولة وانتقالها الى حل الدولتين
- تبيان حقيقة الادعاءات الواهية للاحتلال الصهيوني الغاشم

أهمية الدراسة:

تحتل دراسات تحليل المضمون ذات الطابع المقارن مكانة كبيرة وصدارة في اهتمامات القضية الفلسطينية لدى الرأي العام، وهو أمر يتوجب عرض الأهمية بشيء من التفصيل وعرض الجهات التي يمكنها الاستفادة من جراء ذلك:

1. تساهم في إيصال الحقيقة للمتتبع للقضية الفلسطينية.
2. تساعد على وضع المعالم الحقيقية لقيام دولة فلسطين وأنهم لم يفرطوا في شبر من أراضيهم.
3. تفيد الأمم التواقة للحرية والنصر عدم الاستسلام كيفما كانت نوعية الاضطهاد والقمع والحصار لأن إرادة الشعب تنتصر حتما.

منهج الدراسة:

استخدم الدارس المنهج الوصفي، والذي يقوم على وصف القضية كما هي، وذلك من خلال متابعة جل التطورات التي عرفتها القضية عبر المواثيق الدولية والاتفاقيات المعلنة والغير المعلنة التي تناولتها المواقع الإخبارية والأبحاث والدراسات الأكاديمية.

المطلب الأول: فلسطين نظرة على التاريخ

بات معلوماً أن فلسطين . بحسبانها جزءاً من إقليم الشام . كانت من المواطن الأُوَل التي أقام عليها قدامى العرب مدنهم الأولى؛ بل إن أقدم استيطانٍ حضري معروف للبشرية . في العام 9000 قبل ميلاد سيدنا المسيح كان في مدينة ((أريحا)) الفلسطينية، وفي سنة 2500قبل الميلاد وصلتها . قادمةً من الجزيرة العربية . القبائل اليبوسية التي حطت رحالها في موقع القدس الحالية وأسست مدينة ((يبوس)) لتكون عاصمةً لهم، ومع مجيء الكنعانيين عام 2000 قبل الميلاد أخذت المدينة اسمها الجديد ((أورشاليم)) أي مدينة السلام نسبةً إلى ملكٍ يبوسي متيمٍ بالسلام[810].

مع مطلع الألفية الأولى قبل الميلاد عاش الفلسطينيون على إقليم فلسطين إلى جانب الكنعانيين واليبوسيين أصحاب الأرض الحقيقيين، وشكلوا معاً شعباً واحداً منتمياً إلى الأرومة العربية الأم. وهذا الشعب هو الذي قاوم الغزوة اليهودية الأولى؛ على مدى مئة عامٍ من الغارات والحروب شنها اليهود انطلاقاً من مستوطناتٍ مشتتةٍ عاشوا فيها، والتي اتحدت وأصبحت مملكة ومرةً واحدةٍ في التاريخ القديم، مدةً لا تزيد على سبعين عاماً إبان عهد النبي داود وولده سليمان ((عليهما السلام))[811]، ثم تجزأت تلك المملكة إلى دويلتين صغيرتين قضى على الأولى المسماة ((إسرائيل))؛ الملك الآشوري ((سرغون الثاني))، أما الثانية المسماة ((يهوذا)) فقد تولى تحطيمها الملك الكلداني ((نبوخذ نصر)) في عام 586 قبل الميلاد الذي أخذ معه بقايا اليهود إلى بابل وهو ما يسميه اليهود ((السبي البابلي)).

وعلى الرغم من أن اليهود يسمون إقامتهم في بابل بالشتات ***Diaspara*** أو الأسر البابلي؛ فإن قلة منهم هي التي عادت إلى فلسطين، وتلك القلة ما كانت موضع ترحيبٍ حتى من بقايا اليهود في فلسطين ناهيك عن أصحابها الأصليين[812].

ومع اضمحلال الاحتلال الفارسي الذي تلاشى تماماً في العام 333 ق.م دخلت فلسطين ومعها سائر الأقاليم العربية في عباءة الاحتلال الإغريقي الذي بدأ بالإسكندر المقدوني ثم ورثته السلوقيون والبطالمة الذين أسسوا[813] دولتين كبيرتين، نهض بالأولى القائد «سلوقس» وشملت الجناح الآسيوي من إمبراطورية الإسكندر، وقام بالثانية القائد «بطليموس» مستأثراً بالجزء الأفريقي الذي اقتصر على مصر وشرق أفريقية. لأن باقي الجزء الأفريقي من الوطن العربي كان واقعاً تحت سيادة دولة قرطاجة التي بسطت نفوذها على معظم سواحل المتوسط، قبل النهوض الروماني الذي اصطدم بها في الحروب الفينيقية الثلاث؛ أطول حروب التاريخ قاطبةً – والتي انتهت عام 202 ق.م بانتصار الرومان على القائد التاريخي «حنيبعل» الذي كان الأول بين أجداد العرب الذي عبر المتوسط فاتحاً وسط أوروبا ومحاصراً روما نفسها.

ولعلّ العودة إلى قرطاجة تعدّ رجعاً بعيداً ونحن نتحدث عن فلسطين؛ ولكنها مازالت حاضرةً في ذاكرة ((بعض)) الغرب على الأقل؛ ولاسيّما أولئك المؤمنون بحروب الاسترداد؛ ولذلك بدت سابقة الاحتلال الروماني لقرطاجة، محطة مبكرة جداً في نشأة القضية الفلسطينية. ويؤيد هذا الرأي منصفون كثر في الغرب ذاته؛ إذ يقول ويلز ((إن تلك النهاية (نهاية قرطاجة) تركت آثاراً ما زالت تحرك العالم حتى اليوم. [814]

وبعد أن فرغ الرومان من الامتداد الكنعاني ((الفينيقي)) في المغرب العربي بدمار قرطاجة، توجهوا لبسط نفوذهم على باقي الأقاليم العربية، وكانت المحطة التالية نوميديا «الجزائر الحالية» عام 145 ق.م، وفي هذه الأثناء خبت جذوة السلوقيين والبطالمة؛ فاغتنم الأنباط الفرصة وأعلن الحارث الأول قيام دولة الأنباط في عام 169 ق.م وضرب العملة النبطية وتوسعت الدولة لتشمل جنوب سورية، «الأردن

---

3. لمزيدٍ من التفصيل؛ انظر: أ. د عبد العزيز محمد سرحان، النزاع العربي الإسرائيلي في ضوء ميثاق وقرارات الأمم المتحدة مع التركيز على موقف الولايات المتحدة الأمريكية، القاهرة، 1987، ص154–156.

4. الحقيقة أن نهوض هذه المملكة زماناً ومكاناً؛ أمر مختلف فيه؛ إذ تحيطه الشكوك والريب؛ لأن المرجعية التاريخية بشأنها مستقاة من مصادر توراتية، أو غربية ذات منشأ توراتي، وهذا الأمر بدأ يفرض نفسه حتى عند المتابعين للدراسات التوراتية؛ انظر: كيث وايتلام، مرجع سابق، ص 19 وما بعدها.

5– لمزيد من التفصيل؛ انظر الدراسة الرائعة للمفكر العربي الكبير د. جمال حمدان، اليهود أنثروبولوجيا، تقديم: د. عبد الوهاب المسيري، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة 1998، ص 69 – 70.

6– انظر في التسلسل التاريخي للأحداث، محمد غريب جودة، موجز تاريخ العالم، الهيئة المصرية العامة للكتاب، 2000، ص76 – 77، وللتعمق انظر: هـ.ج ويلز، موجز تاريخ العالم، ترجمة: د. عبد العزيز توفيق جاويد، الهيئة المصرية للكتاب، 1999، ص 140.

7–فالرومان غداة دخولهم قرطاجة أعملوا السيف في رقاب أهلها المدنيين ليكونوا بذلك أول من ارتكب أعمال الإبادة الجماعية –بعد اليهود – أما القلة الباقية من السكان فتم بيعهم في أسواق الرقيق، ثم دمرت المدينة، وسبر المحراث في أرضها، وبذرت البذور، كيما يكون ذلك شاهداً على محوها رسمياً.... انظر: هـ و. ج. ويلز، المرجع السابق، ص140.

وفلسطين» ثم لتمتد في عهد الحارث الثالث عام 85 ق.م حتى دمشق التي استنجد به أهلها للخلاص من البطالمة؛ غير أن الرومان وقد استتب لهم الأمر على معظم شواطئ المتوسط، فرغوا للشام ومصر.. وما كان عام 64 ق.م ينقضي إلا وقد استولى الرومان على ما تبقى من سورية – بما فيها – القدس عام 63 ق.م – مؤسسين ما أسموه ولاية «سورية الرومانية»[815].

❖ **المطلب الثاني: كرونولوجيا تطور القضية الفلسطينية وجذورها التاريخية**

بدأت القضية بظهور ما يسمى بالحركة الصهيونية التي هي حركة دينية واعية قائمة على خرافات التوراة المحرف، تسعى على تجميع اليهود بعد فترات طويلة من التشرد لرفع راية شعب الله المختار.

والصهيونية لم تكتف بالأقوال وإصدار البيانات وإرسال الخطابات بل شمرت على ساعد العمل بزعامة الأب الروحي لإسرائيل تيودور هرتزل (Théodore–Hertzel)(1899 –1904) الذي عقد المؤتمرات ونظم اليهود وأسس الصحف وجمع الأموال. ثم بدأ اليهود في الضغط على أكبر حكومة في العالم وهي الحكومة البريطانية لتحصل منها على فلسطين ولما نشبت الحرب العالمية الأولى أخذت تعمل على تمهيد الطريق أمام بسط نفوذها على فلسطين فشرعت في عقد الاتفاقات السرية منها المؤامرة الخسيسة والدنيئة وهي وعد بلفور 2 / 11 / 1917. وبعدما سيطرت بريطانيا عسكريا على فلسطين سنة 1918 أخذت تضغط على فرنسا وتقيم في وجهها العراقيل مستعينة في ذلك بالصهاينة حتى اضطرتها إلى التسليم بسيطرتها وانتدابها على فلسطين، وذلك في مؤتمر سان ريمو (San Remo) سنة 1920 فوضعت فلسطين تحت الانتداب.

فألغت بريطانيا الإدارة العسكرية واستبدلتها بإدارة مدنية نصبت على رأسها هربرت صامويل (Herbert –Samuel) الصهيوني الإنجليز بصفته مندوبا وكلفته بتنفيذ ما جاء في صك الانتداب أي تهويد فلسطين.

فضاعف اليهود نشاطهم ليصبحوا أكثرية في فلسطين وذلك عن طريق الهجرة اليهودية إلى فلسطين ففي عام 1920 هاجر60 ألف يهودي ثم في عام 1922 م 83790 يهودي و بلغ العدد عام 1925 121725 يهودي ، فاستولوا على الأراضي بوسائل مختلفة ومكنتم بريطانيا من إنشاء المدارس وإقامة الجامعة العبرية وتشكيل الفرق الإرهابية وبذلك دعم اليهود مركزهم في فلسطين تحت ظل السياسة البريطانية.

1.مقاومة الشعب الفلسطيني بين الحربين:

لقد حارب العرب الفلسطينيون منذ 1920 على عدة جبهات حاربوا ضد الجبهة الاستعمارية العالمية المتحالفة في أرض فلسطين وحاربوا ضد الرجعية العربية ومؤامراتها في الوطن العربي وحاربوا ضد الانتهازية والفئات العميلة داخل فلسطين ومن ثورات الشعب الفلسطيني ما يأتي:

- ثورة 1920:

وكانت أسبابها وعد بلفور المشؤوم في 1917/11/02.

- ثورة 1921:

وقعت في مدينة يافا بين العرب الفلسطينيين واليهود من نتائجها إصرارها على تنفيذ وعد بلفور.

- ثورة 1929:

بدأت هذه الحوادث على إثر حادثة البراق أو حائط المبكى الذي له قداسة عند المسلمين لأنه يرتبط بحادثة الإسراء والمعراج فتطلع اليهود إلى وضع أيديهم عليه فوقعت مشادات عنيفة تدخلت بريطانيا على إثرها وأصدرت كتاب أبيض آخر ثم كتاب أسود لإرضاء اليهود.

- ثورة 1933:

8–انظر: محمد غريب جودة، مرجع سابق، ص 78 – 79.

بدأت بمظاهرات شعبية في القدس وباشتباك دموي في مدينة يافا فتحولت إلى ثورة شعبية نتيجة لما ورد في الكتاب الأسود.

- ثورة 1936:

سميت بالثورة العربية الفلسطينية الكبرى ومن أسبابها ارتفاع نسبة الهجرة وتهويد الأراضي العربية.

- ثورة 1937:

أسباب انكشاف الاستعمار البريطاني بشكله السافر وما أقرته اللجنة الملكية لتقسيم فلسطين والاعتراف الرسمي باغتصاب جزء من الوطن العربي.

2.الحرب العالمية الثانية وانعكاسها السلبي على القضية الفلسطينية:

في 13 ماي 1942 عقد الصهاينة مؤتمر لهم في مدينة بلتيمور (Baltimore) بالولايات م. أ وقرروا فيه الاعتماد على الولايات. م. أ لمساعدتهم على تأسيس دولتهم في فلسطين والسماح بالهجرة وإنشاء جيش يهودي وكان من جملة الحضور في هذا المؤتمر هاري ترومان (Harry Truman) الذي سيصبح رئيس للولايات م. أ خلفا للرئيس إيزنهاور وبهذا تحول الصهاينة إلى هذا البلد القوي بدل بريطانيا التي تراجعت وفقدت مكانتها والتي ادعت عام 1947 بأنها عاجزة عن حل المشاكل فحولت قضية فلسطين إلى الأمم المتحدة التي كانت تسيطر عليها الدول الاستعمارية الكبرى .

وكانت تهدف بريطانيا أن يكسب اليهود الصفة الشرعية في فلسطين قبل أن يعلن الصهاينة قيام دولتهم وهكذا بعد مناقشات حادة وفي غياب أغلبية الدول العربية والدول المحبة للسلام اتخذت الجمعية العامة لهيئة الأمم في 29 نوفمبر 1947 قرار(181) القاضي بتقسيم فلسطين إلى دولتين مستقلتين عربية ويهودية وأن الانتداب ينتهي مفعوله يوم 15 ماي 1948.

3.قيام إسرائيل بين المواقف الدولية وردود الأفعال العربية:

في يوم 15 ماي 1948 انتهى مفعول الانتداب البريطاني في فلسطين وأعلن المجلس القومي اليهودي المؤقت عن تأسيس دولة إسرائيل في القسم اليهودي من فلسطين وشكلت حكومة مؤقتة عين على رأسها دافيد بن قوريون (David.Ben gourion) كرئيس للدولة ووزير للدفاع. وبعد دقائق من إعلان قيام اسرائيل أسرع هاري ترومان رئيس الولايات. م. أ بالاعتراف بوجود وتلك الدولة وتوالت اعترافات العديد من الدول بإسرائيل منها الاتحاد السوفياتي. وفي نفس اليوم اقتحمت سبع دول عربية وهي (مصر – الأردن –والعراق –سوريا –لبنان العربية –السعودية–اليمن) أراضي الدولة الإسرائيلية الحديثة وكاد العرب أن يحققوا انتصارا على اليهود مما جعل الولايات م. أ تضغط على مجلس الأمن لإصدار قرار وقف إطلاق النار واستمرت الهدنة من 11 جوان إلى 07 جويلية من عام 1948 و في الوقت الذي امتثلت فيه الدول العربية لأوامر وقف إطلاق النار، طاف المبعوثون التشيكيون أكثر الناس مساعدة لليهود و بدأ جسر جوي منتظم بالعمل من براغ إلى جنوب فلسطين وأخذت الأسلحة والذخيرة تتدفق من الولايات م . أ وبريطانيا عن طريق الجو، وبعد انتهاء الهدنة استؤنف القتال واحتل الإسرائيليون جزء كبيرا من أراضي فلسطين بعد قتال دام 10 أيام.

ووصفت حرب 1948 بفضيحة الأسلحة الفاسدة التي استوردت لصالح الجيوش العربية والمصرية على الخصوص والتي أدت إلى مقتل عدد كبير من الأفراد بأسلحتهم مما أثر على معنويات الجيش العربي كما كانت قيادة الجيوش العربية من قبل أجانب مثل الجيش الأردني الذي قاده غلوب باشا الذي كثيرا ما أمر بالانسحاب من مواقع دون قتال. وانتهت حرب 1949 بتوقيع 4 اتفاقيات سنة 1949م.

– هدنة واحدة مع مصر في 24 فيفري والأخرى مع لبنان في 23 مارس وواحدة مع الأردن في 03 أبريل وواحدة مع سوريا في 20 جويلية.

أما العراق فقد رفضت توقيع اتفاقية هدنة وكانت هذه الاتفاقات كسبا سياسيا وعسكريا وتأكيدا لهزيمة الدول العربية أطلق العرب على عام 1948 عام النكبة، بينما أطلق الإسرائيليون عليه عام التحرير والاستقلال.

وسيطرة إسرائيل نتيجة اتفاقات الهدنة على حوالي 8000 ميل مربع من أصل 10435 ميل مربع أي حوالي 77.4% بدلا من 56.47 % المخصصة في القرار الأممي (181). وبالرغم من إقرار هيئة الأمم على عودة اللاجئين الفلسطينيين إلى أراضيهم لكن اسرائيل رفضت الإذعان لهذا القرار فأصدرت هيئة الأمم المتحدة قرار في 08 ديسمبر 1949 بتأليف وكالة غوث للاجئين الفلسطينيين في الشرق الأدنى ولا يزال لغاية يومنا هذا 5 ملايين فلسطيني مشردا في أصقاع العالم.

4.اندلاع الثورة الفلسطينية وتطور النضال الفلسطيني1965-1973:

بعد تأسيس منظمة التحرير الفلسطينية خلال مؤتمر القمة العربي الأول المنعقد بالقاهرة في جانفي 1964 وتشكيل جيش التحرير الفلسطيني انطلقت الثورة الفلسطينية في 01 جانفي 1965 مؤكدة عن وجود الشعب الفلسطيني. وقد بدأت الثورة بسلسلة من العمليات الفدائية قامت بها حركة فتح وحققت انتصارات عسكرية وسياسية وكسبت مكانة مرموقة على الصعيد العالمي وكرد فعل قامت إسرائيل بمعية خلفائها وعلى رأسها الولايات المتحدة الأمريكية بشن حرب مباغتة يوم 05 جوان 1967م استطاعت إلحاق الهزيمة بالجيوش العربية خلال الأيام الستة من الحرب واستولوا على أراضي عربية جديدة هي قطاع غزة والضفة الغربية ومرتفعات الجولان وسيناء المصرية واحتلوا مدينة القدس وكان من نتائج هذه الحرب أن هاجر حوالي 200 ألف فلسطيني أراضيهم إلى الدول العربية. ثم تلتها حرب 06 أكتوبر 1973 حطم خلالها الجيش العربي خط برليف على الضفة الشرقية لقناة السويس وكان زعيم هذه الملحمة الجنرال المصري سعد الدين شاذلي الذي أعاد لمصر وللعرب كرامتها وعزتها بدد أسطورة الجيش الإسرائيلي، جيش لا يقهر!

وأمام هذا الانتصار الباهر أصدر مجلس الأمن في 21 -22 أكتوبر قرار " 338 " القاضي (بوقف إطلاق النار)

5.حرب 1973 وانعكاسها على المقاومة العربية والنضال الفلسطيني:

أ.ظهور التضامن العربي وتجلى في قطع الإمدادات البترولية على الدول المتحالفة مع إسرائيل مما دفع بالمجموعة الأوروبية إلى إصدار بيان مؤيد لحقوق العرب.

ب. فرضت اليمن حصار بحري حول مضيق باب المندب عند مدخل البحر الأحمر فألحقت بالملاحة من وإلى إسرائيل أضرار اقتصادية فادحة.

ت. عودة القضية الفلسطينية إلى الأمم المتحدة بعدما كان ينظر إليها كقضية لاجئين كما أصدرت الأمم المتحدة في 14 أكتوبر 1974 قرار يمنح منظمة التحرير صفة مراقب في جميع الهيئات التابعة لها.

ث. انعقد مؤتمر القمة العربية السابع بالرباط في 29 أكتوبر 1974 الذي اعتبر منظمة التحرير الفلسطينية الممثل الشرعي والوحيد للشعب الفلسطيني.

لكن هذه الإنجازات الباهرة ستتأثر بأحداث تصيب النضال العربي والفلسطيني بالعقم كاندلاع الحرب الأهلية في لبنان واغتيال ولي عهد المملكة العربية السعودية الأمير فيصل وقضية الصحراء الغربية كلها حدثت في عام 1975، ثم وفاة الرئيس الجزائري هواري بومدين 1978 وزيارة الرئيس المصري أنور السادات لإسرائيل وعقد معاهدة سلام ثنائية 1979 ومجازر صابرا وشتيلا في مخيمات اللاجئين الفلسطينيين في لبنان 1982. التي قادها السفاح آريال شارون...

وهذه الابتلاءات كلها لم تثن عزيمة الشعب الفلسطيني الذي سيفجر انتفاضة عارمة في 1987 .

6.الانتفاضة الفلسطينية ومشاريع التسوية:

في 08 ديسمبر 1987 انطلقت الانتفاضة المباركة في قطاع غزة ثم شملت كل الأراضي الفلسطينية. واستطاع أطفال بحجارة أن يزعزعوا كيان اسرائيل وأمنه ويبعثوا في نفس اليهودي الرعب والخوف واضطرت اسرائيل إلى استدعاء قواتها الاحتياطية وتراجعت السياحة بـ 30 .%

لكن انهيار الاتحاد السوفياتي وتصدع المعسكر الشيوعي واندلاع حرب الخليج الثانية (غزو العراق للكويت) وتزعم الولايات م. أ للنظام الدولي الجديد كل هذه المتغيرات الدولية سترغم بعض العرب إلى الهرولة لمشاريع التسوية التي فرضتها اسرائيل بتأييد ومباركة زعيمة العالم الولايات م. أ.

المطلب الثاني: أزمة الاحتلال والاستيلاء على الأراضي الفلسطينية في فترات ما قبل الاحتلال الصهيوني

أ. العهد العثماني

حرصت الدولة العثمانية على تطبيق الشريعة الإسلامية في ولاياتها، باعتبار أنها تشكل الامتداد الطبيعي للخلافة الإسلامية، ففتحت أبوابها لمئات الآلاف من اللاجئين اليهود الفارين من اضطهاد الكنيسة في إسبانيا وغيرها من الدول ([816])، وطبقت عليهم الأنظمة والقوانين المرعية فيما يتعلق بمعاملة أهل الذمة من اليهود والنصارى، وساوت بينهم في الحقوق والواجبات وأعطتهم حق امتلاك الأراضي والتصرف بها وفق أصول الشريعة الإسلامية ([817]).

وفي الفترة التي تلت النصف الثاني للقرن التاسع عشر، ومع بداية ظهور ضعف الإمبراطورية العثمانية، بدأ تنافس الدول الأوربية يظهر عليها من خلال ازدياد تدخل هذه الدول في شؤون الإمبراطورية الداخلية الناتج عن الامتيازات التي استطاع القناصل والمبعوثون الأوربيون الحصول عليها، من حصانة تجاه السلطات الإدارية والقضائية العثمانية والتي استفاد منها أوائل المهاجرين الصهاينة ([818]) الحاملين لجنسيات هذه الدول تحت ستار الاستثمار والاستقرار في فلسطين، والذين شكلوا فيما بعد الأرضية القوية لبدء حملات منظمة للهجرة اليهودية ([819]). كما تمكن اليهود من شراء العقارات وبيعها دون أية عوائق إدارية ([820])، وذلك بالاستفادة من القانون الصادر عن السلطات العثمانية عام 1867 الذي يبيح تملك الأجانب، والذي بقي ساري المفعول حتى عام 1882م تاريخ صدور القانون الذي يمنع دخول اليهود إلى فلسطين في محاولة منها للحد من خطر الهجرة اليهودية، ثم تبعه قانون آخر في عام 1888 يمنع على اليهود من غير مواطني الدولة الدخول إلى فلسطين إلا لمدة ثلاثة أشهر ([821]).

في هذا السياق يورد الدكتور محمد صالحية في كتابه (القدس –السكان الأرض) تعليقاً يبين فيه عدم جدوى هذه الإجراءات فيقول:

"واللافت للنظر، أن إجراءات المنع لدخول اليهود الأجانب وامتلاكهم للأراضي كانت متذبذبة، وافتقدت إلى عنصر الصرامة، سواء في المركز إستانبول أم في الولايات والمصرفيات العربية، كما أنها كانت تتماهى في الغالب مع الأوضاع السياسية للدولة العثمانية وعلاقاتها مع القوى والدول الغربية، فمن بين 23 حاكماً (متصرفاً) عينوا على القدس ما بين السنوات 1867 م – 1917 م (1284 – 1336 هـ)، أي خلال ستين عاماً التزم أربعة حكام (متصرفون) بتطبيق القوانين والتعليمات واللوائح" ([822]).

لقد أصبح الصهاينة المستفيد الأكبر من تفشي الفوضى واستشراء الفساد في جسم السلطنة العثمانية، فقد استطاع هؤلاء، عبر السماسرة أو عن طريق العقود الوهمية، ابتياع مساحات واسعة من الأراضي لإقامة المستعمرات، خصوصاً على تلك الأراضي التي تخص الملاكين الغائبين الكبار والإقطاعيين وأصحاب النفوذ ممن استولوا عليها عبر الالتزام أو سجلت بأسمائهم لقاء دفع الضرائب المستحقة نيابة عن الفلاحين الذين لم تتوفر لديهم الأموال اللازمة لذلك وتحديداً بعد صدور قوانين الإصلاحات العثمانية المتعلقة بملكية الأراضي، والبدء

---

[816] فلسطين في العهد العثماني – موقع فلسطين أمانة في أعناقنا، على الشبكة العنكبوتية.

[817] القدس –السكان والأرض – مصدر سابق ص 31.

[818] فلسطين في العهد العثماني – موقع فلسطين أمانة في أعناقنا، على الشبكة العنكبوتية / مصدر سابق.

[819] نائلة الوعري – دور القنصليات الأجنبية في الهجرة والاستيطان اليهودي في فلسطين 1840 – 1914 – دار الشروق للنشر والتوزيع – رام الله – ط 1 ت 2007 ص 34.

[820] القدس –السكان والأرض – مصدر سابق ص 31

[821] الاستيطان الصهيوني في فلسطين...عيسى اللوباني، دائرة الوطن المحتل مركز *النورس للإعلام موقع إلكتروني.*

[822] انظر كتاب القدس –السكان الأرض – ص 31. مصدر سابق.

بمسح الأراضي وتسجيلها ([823])، عن طريق اللجان المشكلة لذلك، التي غضت بدورها الطرف عن تلاعب شيوخ القرى في تعيين الحدود أو ضبط العلامات أو استغلال جهل الفلاحين وتسجيل أراضيهم بأسماء هؤلاء الشيوخ، مما ساهم في تسرب العديد من أراضي الفلاحين إلى أيدي هؤلاء ومن ثم تحولهم إلى أجراء على أراضيهم دون أن يدروا ([824]). كما أن الأحداث التي تتالت على الإمبراطورية العثمانية، من سيطرة جمعية تركيا الفتاة ودخول حاخامات وقيادات من الصهاينة إلى تركيا واتصالهم بصناع القرار، وكذلك تولي جمعية الاتحاد والترقي دفة الحكم ونفي السلطان عبد الحميد ودخول اليهود إلى مجلس المبعوثان، وما لاقته الحركة الصهيونية من تعاطفٍ وترحيبٍ ورفعٍ للقيود عن الهجرة وتملك الأراضي ([825]) أدى إلى ازدياد عدد المهاجرين الصهاينة واتساع رقعة الأراضي التي تملكتها، حتى بلغ مجموع ما سيطروا عليه في فلسطين 418000 دونم في الفترة ما بين 1882 – 1914 ([826]).

ب. الانتداب البريطاني

انتهت الحرب العالمية الأولى وهُزمت الدولة العثمانية، وتبنت الحكومة البريطانية فرضية مؤداها أن كل الأراضي التي كانت تحت يد الدولة العثمانية هي ملكٌ لها ([827])، فوقعت فلسطين تحت الاحتلال البريطاني الذي سرعان ما بدأ بدوره يتابع مخططاته الهادفة إلى ضمان سيطرته على المنطقة، وذلك بإقامة الكيان الصهيوني ليكون فاصلا بين جناحي العالم الإسلامي يمنع وحدته ويضمن ضعفه وتفككه، يعادي شعوب المنطقة, وفي الوقت نفسه يكون صديقاً للدول الأوربية ومعتمداً عليها ([828])، فأطلقت ((وعد بلفور))الذي يَعِدُ اليهود بإقامة وطن قومي لهم في فلسطين. وبالفعل دخل قادة المنظمة الصهيونية العالمية وبدؤوا بتوسيع حدود هذا ((الوطن)) وتضمينه موارد طبيعية حيوية قدر المستطاع، ومضاعفة الجهود الرامية إلى شراء المزيد من الأراضي وصياغة سياسة امتلاكها والقوانين التي تحكم ذلك، انطلاقاً من اعتبار نفسها شريكة لحكومة الانتداب ([829])، فقد كلف العديد من الباحثين بدراسة قوانين الأراضي العثمانية وتحديد الثغرات القانونية التي يمكن من خلالها حيازة الأراضي، واقتراح قوانين جديدة أو تعليمات ولوائح إدارية تسهّل عمليات الانتقال ([830]).

ومن الجدير في هذا المقام الإشارة إلى أنه في الفترة الأولى التي تلت الحرب، أغلقت الإدارة العسكرية البريطانية مكاتب تسجيل الأراضي باعتبارها تدير أراضي دولة محتلة، حسب قوانين الحرب، مما أثار حفيظة وغضب الصهاينة الذين سارعوا إلى العمل على تبديل الإدارة العسكرية بإدارة مدنية بقيادة الصهيوني البريطاني هربرت صموئيل الذي وضع حجر الأساس لقيام الوطن القومي لليهود في فلسطين، ومن ثم قيام الدولة اليهودية ([831]). فلولا التعديلات القانونية والإجرائية ([832]) التي اتخذتها الحكومة المدنية للانتداب بشأن نقل ملكية الأراضي وتسجيلها، ما كان شراء الأراضي ذات المساحات الواسعة ممكناً. أضف إلى ذلك أن هذه الحكومة قد أطلقت يدها في أراضي الدولة وهباً للمؤسسات الصهيونية، استناداً إلى البند السادس من صك الانتداب الذي يعد بتسهيل الاستيطان اليهودي على أراضي الدولة والأراضي غير المطلوبة لأغراض عامة ([833])، ولما كان لا يجوز بيع الأراضي عمدت الحكومة إلى تأجيرها بعقود طويلة الأمد، ولتوسيع أملاك الدولة

---

[823] د. إلياس شوفاني – إسرائيل في 50عاماً المشروع الصهيوني من المجرد إلى الملموس – دار جفرا للدراسات والنشر دمشق ط 1 2002 – ص 192.

[824] أراضي فلسطين بين مزاعم الصهيونية وحقائق التاريخ – د هند البديري – جامعة الدول العربية – الأمانة العامة – ط 1988 ص 27.

[825] القدس –السكان الأرض – محمد صالحية –مصدر سابق ص 25 – 26.

[826] د. إلياس شوفاني – إسرائيل في 50عاماً المشروع الصهيوني من المجرد إلى الملموس – مصدر سابق ص 207.

[827] أراضي فلسطين بين مزاعم الصهيونية وحقائق التاريخ – د هند البديري – مصدر سابق – ص 189.

[828] سلسلة دراسات فلسطينية (1) دراسات منهجية في القضية الفلسطينية، مصدر سابق. ص 28.

[829] د إلياس شوفاني – إسرائيل في 50عاماً المشروع الصهيوني من المجرد إلى الملموس – مصدر سابق ص 216.

[830] القدس –السكان الأرض – محمد صالحية –مصدر سابق – ص 63.

[831] المصدر نفسه – ص 64.

[832] د. إلياس شوفاني – إسرائيل في 50عاماً المشروع الصهيوني من المجرد إلى الملموس – مصدر سابق ص 216.

[833] جاء في المادة السادسة من صك الانتداب البريطاني على فلسطين ((على إدارة فلسطين مع ضمان عدم إلحاق الضرر بحقوق ووضع فئات الأهالي الأخرى أن تسهل هجرة اليهود في أحوال ملائمة وان تشجع بالتعاون مع الوكالة اليهودية المشار إليها في المادة الرابعة، حشد اليهود في الأراضي الأميرية والأراضي الموات غير المطلوبة للمقاصد العمومية)) انظر موقع أجراس العودة – صك الانتداب البريطاني على فلسطين – على الشبكة العنكبوتية www.ajras.org

(الميري) أصدرت قانون أراضي (المحلول) 1920، ثم قانون أراضي(الموات) 1921 لإلغاء القانون العثماني الذي كان يسمح للفلاحين باستصلاح تلك الأراضي وزراعتها. وبموجب هذين القانونيين استولت الحكومة على مساحات واسعة من الأراضي وجعلتها أملاك دولة، كما طالت بمصادراتها أراضي (الجفتلك) ([834]) البالغة مساحتها 495179 دونماً بموجب (اتفاقية غور المدورة) (الاتفاقية القسرية) التي عقدتها مع بعض الأفراد باعتبارهم ممثلين عن باقي أصحاب هذه الأراضي دون تفويض قانوني من قبل الآخرين ([835]).

وفي السياق ذاته فإن دستور فلسطين الصادر عن البلاط الملكي في قصر باكنجهام، في الرابع عشر من شهر آب/أغسطس 1922، والذي شكل امتداداً لصك الانتداب إلى درجة أن البعض تحدَّث عنه أنه لائحة لتنظيم عملية تهويد فلسطين، وإطلاقٌ ليد المندوب السامي في فلسطين لتنفيذها. فقد أعطى هذا الدستور للمندوب السامي حق رَفْض القوانين، وحق التصرف في الأراضي، وحق السجن والإبعاد، وحق قبول الشكوى إذا كانت ناجمة عن تقصير في تنفيذ صك الانتداب ([836]).

كما أن إصدار حكومة الانتداب قانون تسوية حقوق ملكية الأراضي عام 1928 الهادف إلى إدخال أراضي المشاع البالغة مساحتها 12 مليون دونم، بين مستصلح، مروي وغير مستصلح قد سهل عليها تمليك الأراضي لليهود ([837]).

ولم يكن المنتدب بغافل عن ضرورة العمل على تقويض البنية الأساسية للمجتمع الفلسطيني فواكبت هذه القوانين خطواتٌ مختلفة أدت إلى سوء أحوال الفلاح العربي وتردي أحواله الاقتصادية، بما سببته من هبوط لأسعار المحاصيل، ومنع لتصدير المنتجات العربية وسياسة تضييق دفعت البعض إلى الاقتراض من البنوك والمصارف والمرابين اليهود بفوائد فاحشة وضمانات رهنية صارمة كانت كافية فيما بعد لوقوع أراضي الفلاحين فريسة للمصادرة والسلب تحت مسميات قانونية زائفة.

من العرض السابق يتضح أن السمة البارزة لعمليات شراء الأراضي في الفترة التي سبقت الحرب العالمية الأولى كانت مبادرة فردية، ويقدر ما استملكه هؤلاء بنحو 400000 دونم. أما في ظل الانتداب البريطاني وأهدافه المعلنة فقد تغير الوضع تماماً، وأصبحت شركة تطوير أراضي فلسطين الوكالة الرئيسية لشراء الأراضي، سواء للصندوق القومي اليهودي أم للجمعيات الخاصة والأفراد، ومن خلال شركة بيكا التي ركزت على توسيع مستوطناتها، فقد بلغت مساحة الأراضي التي تم استملاكها لغاية الإعلان عن قرار التقسيم (1947) 1734000 دونم، منها 933000 دونم بملكية الصندوق القومي اليهودي، أي ما يعادل 6.6% من مساحة فلسطين (اليابسة) ([838]).

فالانتداب البريطاني عزز الوجود الصهيوني في فلسطين من خلال وعد بلفور والمؤسسات الحكومية التابعة له، خصوصاً مؤسساته السياسية والعسكرية التي فتحت بوابات فلسطين على مصراعيها أمام الهجرة اليهودية. ولم يشدد المستوطنون الصهاينة قبضتهم على الأرض، ولم يتزايد عددهم، إلا بعد تعاونهم الكامل مع حكومة الانتداب. وعندما زادت المقاومة العربية في فلسطين، عام 1930 وبعده، قامت بريطانيا

---

[834] أراضي الجفالك: هي أراضي خاصة بعرب فلسطين قام السلطان العثماني عبد الحميد أثناء فترة حكمه بالاستيلاء عليها وسجلها باسمه وبقيت حقوق الانتفاع لأصحابها العرب، وبعد خلعه عام 1909 أحيلت هذه الأراضي للخزانة العامة. – الأراضي الأميرية: وهي الأراضي التي تكون رقبتها لبيت المال ويجري إحالتها وتفويضها لأحد من قبل ولي الأمر بناء على طلبه لمدة غير محددة، لقاء معجلة تسمى الطابو يدفعها الطالب للخزينة ويعطى سنداً رسمياً بذلك. –الأراضي الموات: هي أراض بعيدة عن العمران، ليست ملكاً لأحد. وفي الوقت نفسه ليست أرضاً متروكة، ويتم إحياء الأراضي الموات بموجب قانون الأراضي إما بإذن المأمور مجاناً أو دون إذن المأمور بشرط زراعتها فعلاً ودفع المزارع بدلاً نقدياً(مثل الطابو)، ويعطى له بها سند، وتبقى رقبة الأراضي الموات عائدة لبيت المال وحق التصرف للشخص الذي قام بإحيائها.– قانون الأراضي المحلولة الأراضي المحلولة في الأصل هي جزء من الأراضي الأميرية، والتي حق رقبتها للدولة، وحق استغلالها يرجع إلى أفراد وتحولت هذه الأراضي إلى محلولة أما بتركها غير مزروعة، أو لأن المالك قد توفي دون أن يترك وريثاً ذا علاقة مباشرة .وفي هذه الحالة يحق للدولة أن تفوض شخصاً آخر بها وتستوفي على ذلك بدل المثل الطابو أو رسوم التسجيل، ويكون حق الأفضلية للأقرباء إذا وجدوا أو لأبناء القرية أو الجوار. وعليه، تكون الأراضي المحلولة هي حق أبناء القرية دون سواهم وذلك حتى صدور قانون الأراضي المحلولة الصادر في 11 تشرين الأول سنة 1920.

[835] أراضي فلسطين بين مزاعم الصهيونية وحقائق التاريخ – د هند البديري – مصدر سابق – ص 161.

[836] موسوعة اليهود واليهودية للمسيري مصدر سابق –ج 6 – ص 41 وما بعدها. تنص المادة 13 من الدستور: للمندوب السامي أن يهب أو يؤجر أية أرض من الأراضي العمومية أو أي معدن أو منجم، وله أن يأذن بإشغال هذه الأراضي بصفة مؤقتة بالشروط والمدد التي يراها ملائمة .ويشترط في كل هذا أن تجرى كل هبة كهذه أو كل إيجار أو تصرف كهذا وفقاً لمرسوم أو تشريع أو قانون معمول به في فلسطين، أو سيُعمَل به فيما بعد، أو وفقاً لما قد يَصدُر للمندوب السامي من التعليمات بتوقيع جلالته وختمه أو بواسطة الوزير تنفيذاً لأحكام صك الانتداب .

[837] القدس –السكان الأرض – محمد صالحية –مصدر سابق – ص 68.

[838] د. إلياس شوفاني – إسرائيل في 50عاماً المشروع الصهيوني من المجرد إلى الملموس – مصدر سابق ص 233.

بحماية الصهاينة بشكل علني وسري. وقد وصف بن جوريون موقف حكومة الانتداب والحكومة البريطانية أثناء هذه الفترة العصيبة بأنه أكبر نجاح سياسي منذ صدور وعد بلفور ([839]).

❖المطلب الثالث: المسيرة السياسية الفلسطينية من حل الدولة الواحدة الى حل الدولتين

إن جذور فكرة الدولة الديمقراطية المستقلّة الواحدة أو العَلمانية أو الدولة ثنائية القومية لدى الفِلسطينيين، نشأت قبل قيام دولة إسرائيل لدى "عصبة التحرّر الوطني" (الشيوعيين الفلسطينيين العرب) التي طالبت بإقامة دولة ديمقراطية عَلمانية على كافّة الأراضي الفلسطينية، بينما الحزب الشيوعي الفلسطيني (وأعضاؤه من الشيوعيين اليهود فقط) فقد طالب بإقامة دولة ثنائية القومية. والفرق بين الطرحين واضح، وهو أن الشيوعيين اليهود قد رأوا بالسكان اليهود في فلسطين مجموعة قومية في طور التكوّن والحلّ الأمثل هو إقامة دولة ثنائية القومية، بينما الشيوعيون الفلسطينيون اعتبروهم مجموعة سكانية لم تستوفِ شروط تعريفها كمجموعة قومية، لذا فالحل الأمثل هو إقامة دولة علمانية ديمقراطية.

وليس أدلّ على موقف "عصبة التحرّر الوطني" من الكرّاس الذي أعدّته كرسالة شاملة إلى حكومة بريطانيا ورئيس وزرائها المستر اتلي بعنوان "العقدة الفلسطينية والطريق إلى حلّها"[840] وفيه طرحت "العصبة" موقفها بشأن الدولة الديمقراطية المستقلة لسكان فلسطين جميعًا.

وكذلك مذكرة "العصبة" إلى الأمم المتحدة المُوجّهة إلى لجنة التحقيق الدولية التابعة للأمم المتحدة، وعُرفت باسم "طريق فلسطين إلى الحريّة".[841]

وتجدر هنا قراءة موقف الحزب الشيوعي الفلسطيني الذي اقتصرت عضويّته على الشيوعيين اليهود، حيث مَثلَ أعضاؤه أمام لجنة التحقيق الدولية ولم يعرضوا موقفهم المؤيّد للدولة ثنائية القومية وحسب، وإنّما فَصّلوا موقف الحزب الداعي إلى "حقوق متساوية لكلّ مواطن" و"حقوق متساوية للشعبين" وإقامة برلمان بمجلسيْن: مجلس للنوّاب يُنتخب ديمقراطيًا على قاعدة التمثيل النسبي، ومجلس قوميات (أو شعوب) يتمّ انتخابه ديمقراطيًا على القاعدة الإقليمية، ويضمّ 50% من اليهود و50% من العرب. ورغم أن "العصبة" لم توافق على هذا الحلّ باعتباره يُعرِّف اليهود كشعب، إلا أن موقفها الداعي إلى حلّ ديمقراطيّ يكفل الحقوق للسكان اليهود، كان طرحًا متقدمًا ومتحديًا لكلّ ما هو سائد.

مسارها الصحيح ضدّ العدو المركزي وهو الاحتلال الإسرائيلي. كلّ هذه الأسباب عزّزت التوجّه اليائس من إمكانية "حلّ الدولتين". ولكن من باب الإنصاف نذكر أنّ بعض القوى رفعت شعار "الدولة الواحدة" بشكل مثابر منذ عقود. هذه المجموعات التي ثابرت في رفع هذا الشعار تختلف عن مجموعات من الأثرياء أو المثقفين في أمريكا والدول الغربية حيث تحكم مواقفهم أبعادٌ طبقية وسيكولوجية ليس من الصحيح، علميًا، عدم الالتفات إليها. فيحملون "شعارات ثورية" وهم خارج دائرة الصراع وبعيدون عن دفع الثمن المباشر، وقد أشار إلى هذه الحالة المناضل صلاح خلف (أبو أياد) في كتابه "فلسطيني بلا هوية" حين قال: " الغريب أنه (الشعار الثوري–أ.ع) كان يصل إلى

---

[839] الموسوعة اليهودية للمسيري –ج 7 ص 32

840 ننصح بقراءة مقدّمة هذه المذكرة التي وضعها مكتب سكرتارية "العصبة" في سنة 1945، وجاء فيها: " غير أن الذي نريد أن نبحثه في هذه الإلمامة، هو تلك الشعارات غير العملية التي تحملها أوساطنا الوطنية، والتي تقود آخر الأمر إلى التقسيم. نعني: إعلان هذه الأوساط أنها لا يمكن أبدًا أن تعيش مع السكان اليهود في فلسطين، أو أن تؤمّن لهم أي حقّ ديمقراطي من حقوقهم، أو الوصول إلى أي نوع من التفاهم معهم، وهذا التفاهم لا يعني أبدًا التفاهم مع الحركة الصهيونية نفسها، ولكنّه الاستعداد للتفاهم على تأمين حقوقنا الوطنية العادلة، والاعتراف بأن الحركة الوطنية العربية تريد وتستطيع أن تؤمّن حقوق السكّان اليهود الديمقراطية دون وجود الاستعمار البريطاني، بل على أساس عدم وجود الاستعمار البريطاني". وتكمل المذكّرة: "إننا نرفض التقسيم ولذلك نشجب كلّ رأي يقول إن العرب لا يستطيعون العيش بسلام مع السكان اليهود في فلسطين. إننا نريد فضح الصهيونية والاستعمار، لذلك نعلن أن الحركة الوطنية في فلسطين، بنضالها لتحرير فلسطين، تؤمّن حقوق اليهود الديمقراطية فيها."

841 لجنة التحقيق الدولية اجتمعت في القدس في تمّوز 1947، إلا أن الفلسطينيين لم يشاركوا في جلساتها بناءً على قرار "الهيئة العربية العليا" بزعامة المفتي الحاج محمد أمين الحسيني، هذا الموقف المُقاطع لم يرُق للعصبة خاصّة لوجود دول صديقة للشعب الفلسطيني ممثلة في اللجنة مثل الهند، يوغوسلافيا وتشيكوسلوفاكيا، ولكنّها لم تشأ اختراق الصفّ الفلسطيني فلم تمثل أمام اللجنة، ولكنّها أرسلت مذكرتها إلى اللجنة لإسماع موقفها، وقد تمّ نشرها، تباعًا، في صحيفة "الاتحاد". وقد انتقدت "العصبة" قرار "الهيئة العربية العليا" بالمقاطعة تاركة اللجنة لتأثير الحركات الصهيونية المختلفة، وللوكالة اليهودية بشكلٍ خاص. وقد نشرت "العصبة" موقفها الناقد للمقاطعة بجرأة في صحيفة "الاتحاد".

ننصح القرّاء بقراءة المذكّرة ليس فقط لموقفها السياسي العميق والمسؤول، وإنما لأن موادها تشكّل أحد المراجع الأكثر أهمية ودقّة للأوضاع السياسية والاجتماعية والاقتصادية في فلسطين إداك.

الفلسطينيين الأثرياء أو الميسورين من فلسطينيي المنفى، خاصّة أولئك المقيمين في بلدان بعيدة عن ساحات المعركة، فهؤلاء لا يتعرّضون لأيّة مخاطر ماديّة، ويعيشون في ظروف اجتماعية مثالية لا يعوزهم فيها أي شيء، ولهذا فإن بوسعهم أن يسمحوا لأنفسهم بترف التصلّب دون أن يخشوا الوقوع في النفي الأزلي! وكذلك الأمر بالنسبة لبعض المثقفين الذين ينصرفون في صالوناتهم إلى لذاذات التحاليل المتحذلقة المنقطعة عن الواقع والتي تفضي كلها إلى سلبية محزنة"[842]

أ. ادعاءات مؤيدي فكرة الدولة الواحدة.

لعلّي أختصر منطلقات وادعاءات الداعين إلى موقف العودة إلى "حلّ الدولة الواحدة"، بإيراد المقتطفات الأساسية من البيان الذي أصدره مثقفون فلسطينيون في مدينة بوسطن الأمريكية يوم 22 حزيران 2009 وذلك في "المؤتمر الأول لتدارس "حل الدولة الواحدة" في فلسطين/ إسرائيل" وأسموه "إعلان بوسطن". وقد جاء استمرارًا لمؤتمريْ لندن ومدريد، وجاء فيه[843]:

"إنّ "حل الدولتين" . حتى إذا سلمنا بأنه حل محتمل . مصمم لكي تكون إسرائيل دولة ذات غالبية يهودية، ولهذا لن يفلح في تحقيق أي من الحقوق والمصالح الفلسطينية بل انه سيمنح إسرائيل تفويضا مطلقا للتمييز ضد المواطنين الفلسطينيين. ثم أن إنشاء "دولة" فلسطينية على شظايا متناثرة في الضفة الغربية ولا تتصل بغزة بصلة حقيقية سيلغي، عمليا، حق عودة اللاجئين الفلسطينيين.

ومما يزداد وضوحا يوما بعد يوم أن هناك عوامل مختلفة حوّلت "حل الدولتين" إلى سراب يغوي ولكنه سراب خلّب. من أهم هذه العوامل قسوة الاستعمار الإسرائيلي للضفة الغربية والقدس الشرقية. وقد آن الأوان للاعتراف بأن تقسيم فلسطين إلى كيانين سياسيين ليس عدلا ولا عمليا، وانه كان على مدى العقود ملهاة تحرف الأنظار عما يحتاجه السلام العادل والدائم. إن المؤتمرين، عوضا عن اللهاث وراء سراب "حل الدولتين"، صاغوا رؤية لدولة تقوم على مبادئ الديمقراطية والمساواة، دولة لكل مواطنيها".

وخلص البيان إلى القول: "وعلى الرغم من وجود تحديات لا ريب فيها، فقد أضاء المؤتمر بعض مؤشرات القوة لدى حركة الدولة الواحدة. من هذه المؤشرات مثابرة الشعب الفلسطيني ودأبه على طلب العدل والسلام والحقوق المتساوية، وتزايد العدد القليل من الإسرائيليين اليهود العازمين على إيجاد سبيل للعيش مع الفلسطينيين بديمقراطية واحترام متبادل، والنضال من اجل الشرعية حيث شرعت المبادئ العامة للعدل والديمقراطية تقلب ظهر المجنّ للنزعات الشوفينية والحصرية، وحركة تضامن دولية استجابت لنداء العدالة بمساندة مقاطعة إسرائيل وتجريدها وفرض الحصار عليها لكي تجبرها على الإذعان للقانون الدولي. إن معظم المؤتمرين يعتقدون أن رؤية الدولة الواحدة هي الفكرة الوحيدة التي تتمتع بالقوة والوضوح الأخلاقي لتجاوز ما يحيط بالأزمة حاليا وتقدم للمنطقة سلاما عادلا لا بد بالتالي أن يكون سلاما دائما".

ب. نقض فكرة "خيار الدولة الواحدة"

بعد التجربة الطويلة التي اجترحها الشعب الفلسطيني وقيادته يمكن الملاحظة أنّه في كل عشرين عاما ينشأ تيّار فلسطيني نافيًا التجربة التي سبقته، ويمكن الملاحظة أيضًا أن كلّ تيّار يبدأ بطرح "الدولة الواحدة" وينتهي إلى طرح "الدولتين". هكذا كانت تجربة القيادة التقليدية ومن ثمّ تجربة "فتح" و"م.ت.ف"، ولعلّ أسرع هذه التحوّلات نشهدها لدى حركة "حماس" التي تأسّست نهاية الثمانينيات بطرح إسلامي شموليّ، وبعد عشرين عاما دخلت الانتخابات وفْق مقاسات "أوسلو" وتميّزت ببراغماتية نسبية في خطابها وتعتمد المفاهيم السياسية والمدنية، وأوقفت العمليات التي استهدفت مدنيين إسرائيليين، ويصرّح قادتها بقبول فكرة إقامة الدولة الفلسطينية في حدود الـ 67[844]، لا بل وقّعت رسميًا على "اتفاق مكّة" الذي في صُلبه "حلّ الدولتين". ويعود ذلك لأسباب عدّة منها الواقعية، وحاجات الناس، الضغط الدولي، وكذلك فهذا نهج إخواني تقليدي يتكيّف مع المتغيّرات.

---

[842]– "فلسطيني بلا هوية"، مصدر سبق ذكره، ص 225 – 226.

[843] يُمكن مراجعة النصّ الكامل للبيان في موقع صحيفة "القدس العربي" على شبكة الانترنت.

[844] يمكن رصد ذلك في التصريحات السياسية المتكررة لخالد مشعل وإسماعيل هنية–نيويورك تايمز 5.5.2009.

هذه التجارب التي تنفي سابقاتها ثمّ ترتطم بوقائع لتعود أكثر براغماتية، ولكنّ بعد دفع ثمن فلسطيني بالغ، وبعد غرس وقائع إسرائيلية على الأرض، يبعد "خيار الدولتين" عن التطبيق ناهيك عن "خيار الدولة الواحدة".

ت. سيناريوهات مستقبلية للنظام السياسي الفلسطيني

الخروج من أزمة النظام السياسي الحالي، عملية قد تستغرق زمناً طويلاً وتشترط إعادة توليد الإجماع أو فرضه حول هوية النظام، وهي تراوح بين ثلاثة خيارات:

(1) نظام وطني ديمقراطي (استيعاب الاتجاه الإسلامي عبر حوار يفضي إلى توافق).

(2) نظام إسلامي (نفي وإقصاء التيارات الأخرى، مع الإبقاء على بعض مظاهر الوحدة الوطنية).

(3) استمرار حالة عدم الاستقرار والتفكك وانهيار النظام بالكامل.

وبقدر ما يمكن أن يسهم تيار ثالث متبلور في الصراع على تحديد هوية النظام، فإن استقرار النظام على وضع جديد نتيجة الصراع المحتدم بين تيارين سيتحكم إلى حد بعيد في فرص تشكيل هذا التيار. إعادة بناء النظام السياسي لا تتم بمعزل عن مآل الصراع مع الاحتلال الإسرائيلي وصيرورته، ولذلك فثمة احتمالين: أن تتم هذه العملية في أتون الصراع المستمر مع الاحتلال، أو أن يسبقها حل سياسي مؤقت. في الحالة الأولى، هناك 3 سيناريوهات:

الأول: يستمر الصراع على السلطة، وبالتالي الانقسام والتوتر بين الحركتين وما يعنيه ذلك من تنازع للصلاحيات بين مؤسسات النظام والفشل في تشكيل حكومة وحدة وطنية وانتخابات مبكرة تعيد إنتاج الوضع الراهن ونتائج انتخابات تعطي "حماس" قيادة السلطة بالكامل بينما تنفرد فتح بقيادة المنظمة أو بالعكس أي إعطاء "فتح" قيادة السلطة بالكامل بينما ترفض "حماس" التسليم بالنتائج، فتعود إلى سياسة إحراج السلطة. مع الانقسام يصعب على القوى المرشحة لتشكيل تيار ثالث أن تتمايز برنامجياً عن الحركتين، لأن الصراع لا يدور أساساً على البرامج والرؤى. ولكن أمامها فرصة لتوسيع دائرة تأثيرها ونفوذها: فثمة شرائح مجتمعية ستكون معنية بالبحث عن بديل لحالة الاستقطاب الثنائي (داخل حقل السلطة، أو بين السلطة والمنظمة)، الانقسام الثنائي يولد حاجة موضوعية لطرف ثالث يستطيع أن يقدم إسهاماً في تخفيف وطأته ويفتح مسارات جديدة للأمل. نقطة البدء إذن تكمن في قدرة القوى المرشحة على توليد دينامية مشتركة تستند إلى التعبئة الشعبية على أساس المصلحة الوطنية والتحذير من مخاطر الانقسام وتقديم بدائل معقولة وعقلانية.

الثاني: أن تفضي جهود خارجية إلى رأب الصدع بين الحركتين، أو نتيجة شعور داخلي بالإنهاك وعدم الجدوى، فيتم الاتفاق على الاقتسام، يمكن أن يحدث ذلك قبل الانتخابات المبكرة أو بعدها، وبالتالي فقد يشهد النظام تهدئة نسبية فيستعيد جزئا من قدرته على تلبية المطالب منه والقيام ببعض وظائفه. في هذا السيناريو تتقلص إمكانيات توسيع مساحة نفوذ تيار ثالث موضوعياً، كما تقل دافعية بعض القوى المرشحة له، في التمايز عن التيارين الآخرين طمعاً في استمرار الحصول على المنافع (مشاركة محدودة في حكومة وحدة وطنية على سبيل المثال)، سيعتمد بروز تيار ثالث أساساً على قدرة القوى الراغبة فيه حقاً على تقديم البديل الفكري والسياسي الجاذب للجماهير في ظل عودة محتملة للانقسام، أو إصابة النظام بحالة عجز وشلل.

الثالث: الانسجام الوطني إما نتيجة لحوار جاد يفضي إلى توافق وطني شامل، وإما استجابة لنتائج الانتخابات المبكرة التي قد تستدعي ذلك، وإما في حال فوز فتح بالرئاسة وتعادل القوى في المجلس التشريعي. يفترض هذا السيناريو قطع شوط كبير على صعيد التوافق الفكري والسياسي وإنتاج رؤية فلسطينية موحدة. سيكون دور القوى المرشحة لبناء تيار ثالث ملحوظاً سواء في الحوار أو توزيع الأنصبة أو الإسهام في توليد رؤية مشتركة. وهذا بالضبط ما سيعطل أي بحث جدي نحو تيار ثالث. فلن تجد بعض القوى حاجة له، وربما يراه البعض الآخر معطلاً أمام حصولها على نصيب أكبر. شروط بناء التيار ستبدأ في الظهور من "تحت" مع مرور الوقت وتمخض النظام عن فشل في التصدي للاستحقاقات الاجتماعية والاقتصادية للفئات الاجتماعية المسحوقة أو المهمشة.

أما في حالة التوصل إلى حل سياسي مؤقت للصراع الفلسطيني الإسرائيلي، سيكون النظام الفلسطيني أمام ثلاثة سيناريوهات مع استبعاد سيناريو الانقسام (إما لأن شروط الحل السياسي تقتضي ذلك، وإما تحت تأثير تحقق إنجاز تاريخي للفلسطينيين يدفعهم أكثر إلى التقارب). في سيناريو الاقتسام بين الحركتين ستواجه القوى المرشحة لبناء التيار نفسها في ذات الوضع، مع فارق أن الاقتسام بين الحركتين قد

يتحول إلى تقارب سياسي وفكري واستراتيجي (تصالح الفكرة الوطنية مع الفكرة الإسلامية) "ففي النهاية، ورغم اختلاف فتح وحماس سياسياً، إلا أنهما متفقتان أيديولوجياً"[845] وكذلك في سيناريو الانسجام الوطني الشامل، ستجد هذه القوى نفسها تبحث عن مكاسب فئوية لها، بالاقتراب من هذا القطب أو ذاك، مع إمكانية تبلور اتجاه يسعى لتقديم رؤية بديلة على أساس اجتماعي واقتصادي. ستزداد فرص بناء التيار الثالث مع توجه النظام إلى الدمقرطة والعصرنة، في علاقة جدلية، ومع تكريس عمليات التسييس والجتمعة وتداول السلطة عبر انتخابات دورية وبداية بناء اقتصاد وطني وتحقيق نهوض تنموي ستميل بعض قوى هذا التيار أكثر فأكثر إلى التمايز الأيديولوجي والجذرية في الطرح السياسي والسعي الدؤوب للتنافس على مساحات التأثير الجماهيري "تتحدث عن تيار ديمقراطي واسع بمضمون ورؤية مختلفة، يشكل اليسار المستند إلى الماركسية عموده الفقري"[846]

❖المبحث الرابع: القضية الفلسطينية والموقف العربي والإسلامي بين الأمس واليوم

منذ اندلاع الانتفاضة نهاية عام 2000 ، أكدت مجدداً على شعار وحدة الأرض والشعب والقضية، وكان ذلك الشعار– إن بصورة عفوية أو مدركة– مقدمة لإعادة إحياء الفكرة التوحيدية للقاعدة الشعبية الفلسطينية والعربية في سياق عملية التحرر الوطني– الديمقراطي على الصعيدين الوطني والقومي في آن معاً، لكن يبدو أن هذه الفكرة التوحيدية– رغم الانفعال الشعبي الصادق بها– ظلت أسيرة ومحتجزة في إطار وآليات أجهزة الهيمنة والاستبداد والفساد المحكومة بدورها، بقوة المصالح الشخصية وتراكم الثروات غير المشروعة من ناحية وبقوة صلاحيات ومقومات القيادة الفردية الشمولية التي شكلت الوعاء المنتج لتلك الآليات والأجهزة من ناحية ثانية، ولذلك لم يكن ممكناً أن تشق الفكرة التوحيدية مجراها أو سيرورة حركتها في أوساط الجماهير الشعبية الفلسطينية كحامل حقيقي وموضوعي لأهدافها، وبقيت أسيرة الاحتجاز أو الاستخدام لمنطق التفرد المطلق وأجهزته، المرتبطة به، بكل تفرعاتها وشخوصها، وكانت النتيجة بعد خمس سنوات من الانتفاضة حصاداً لثمار مريرة، ساهم في المزيد من التراجعات والأزمات الخانقة التي أصابت بالضرر البالغ كافة القضايا الوطنية والاقتصادية والمجتمعية نتيجة عوامل الاحتجاز والهيمنة والهبوط السياسي، التي هي في حقيقتها شكل من أشكال الممارسة الطبقية، وهو استنتاج، يرتبط بالتحليل الموضوعي لأفعال الشرائح الطبقية المهيمنة ، ولممارساتها السياسية المتوافقة مع مصالحها المتراكمة تاريخياً ، أو المستحدثة والطارئة ، انطلاقاً من أن لكل فعل سياسي مرجعه الاجتماعي أو الطبقي وهو فعل لا يتوقف عند العوامل الداخلية فحسب، بل يتخطاه في ظروفنا السياسية المعولمة الراهنة الى عوامل خارجية لا يجوز ولا يمكن تجاوزها عند تحليل ما يجري في بلادنا، آخذين بعين الاعتبار أن تباين الممارسات والمصالح والغايات الذاتية أو السياسية في إطار السلطة الحاكمة لا يلغي وحدة الإطار الطبقي/ السياسي كمنطلق لكل هذه الشرائح وشخوصها رغم ما يتبدى على السطح من تفارق وصراع شكلي بين أجنحتها.

كما يمكن أن نوضح ذلك من خلال ما يلي:

أولاً . منظمة المؤتمر الإسلامي:

تضم منظمة المؤتمر الإسلامي سبعاً وخمسين دولة، وهي تعمل وفقاً لمبادئها من أجل حماية وضمان تقدم مواطنيها وجميع مسلمي العالم[847]. وهي منظمة دولية ذات عضوية دائمة في الأمم المتحدة. والدول السبع والخمسون هي دول ذات غالبية مسلمة وتشمل الوطن العربي وغر وجنوب شرق آسيا وآسيا الوسطى وشبه القارة الهندية فضلاً عن غويانا وسورينام.

تبنى المؤتمر الإسلامي الأول لوزراء الخارجية المنظمة الذي عقد في جدة إنشاء أمانة عامة للمنظمة، لضمان الاتصال بين الدول الأعضاء وتنسيق العمل. واختيرت جدة مقراً مؤقتاً للمنظمة، بانتظار تحرير القدس، حيث سيكون المقر الدائم. عقد المؤتمر الإسلامي لوزراء

---

[845] مقابلة مع خالدة جرار (عضو المكتب السياسي للجبهة الشعبية لتحرير فلسطين/ عضو المجلس التشريعي): رام الله 7 /2006/11.

[846] المصدر السابق.

[847] – تأسست **منظمة المؤتمر الإسلامي** بعيد حريق الأقصى 21–08–1969 إذ عقد أول اجتماع بين زعماء العالم الإسلامي، حيث طرحت في وقتها مبادئ الدفاع عن شرف المسلمين وكرامتهم المتمثلة في القدس وقبة الصخرة، وذلك كمحاولة لإيجاد قاسم مشترك بين جميع فئات المسلمين في العالم البالغ عددهم نحو 1،5 مليار نسمة في إحصائياتٍ أعلنت في العام 2009م.

الخارجية جلسته الثالثة، في شباط/فبراير 1972، وتم وقتها تبنى دستور المنظمة، الذي يفترض به تقوية التضامن والتعاون بين الدول الإسلامية في الحقول الاجتماعية والعلمية والثقافية والاقتصادية والسياسية[848].

ومما يجدر التذكير به أن المؤتمر الإسلامي ناقش قضية القدس في عدة دورات له، نذكر منها القرارات التي اتخذت من قبل المؤتمر الإسلامي العاشر الذي عقد في أيار/مايو 1979 بمدينة فاس والمؤتمر الثاني عشر لوزراء الخارجية المعقود في بغداد في حزيران/يونيو 1981، والذي اتخذ قراره رقم 12/2 بشأن مدينة القدس. وكذلك القرارات التي صدرت عن الدورة الثالثة لمؤتمر القمة الإسلامي، والتي خصصها لفلسطين والقدس، وقد أوضحت توصيات هذه المسألة بجلاء حيث ورد بها: تمسك المؤتمر الكامل بعروبة مدينة القدس وتحريرها وعودتها للسيادة لتكون عاصمة للدولة الفلسطينية[849].

وإذا كانت الدورة الثالثة لمؤتمر القمة الإسلامي لم تشر إلى القدس العربية أو القدس التي احتلت في عدوان 1967، مما يفهم منه أن المؤتمر لا يفصل بين القدس الشرقية والقدس الغربية، ويعدّهما مدينة واحدة عربية إسلامية، وهنا يبدو أكثر تشدداً من الموقف العربي الذي تم التعبير عنه في مؤتمر فاس عام 1982. والواقع أن موقف المؤتمر يظهر تشدداً أكثر في العديد من المسائل الأخرى، فهو لا يشير إلى ضمانات دولية للوصول إلى الأماكن المقدسة للأديان كلّها في المدينة كما يفعل مؤتمر القمة العربي، وفضلاً عن ذلك يرى ضرورة اتباع أساليب مشتركة بين القوى الإسلامية كلّها لتحرير القدس حتى لو اقتضى الأمر اللجوء إلى القوة العسكرية، وإن كان من الواضح أن هذا الحل لم تتم بلورته حتى الآن، لذا فإن المؤتمر أوصى لجنة القدس التابعة للمؤتمر الإسلامي باتخاذ تدابير لتأكيد الطابع الإسلامي للمدينة كإعلان التآخي بينها وبين مختلف العواصم الإسلامية، والقيام بالمقاطعة الاقتصادية والسياسية والثقافية للكيان الإسرائيلي، واتخاذ إجراءات سريعة لتسجيل مدينة القدس لدى منظمة اليونسكو بوصفها مدينة تاريخية لا يجوز المساس بها .

وآخر دورة عقدت لمجلس وزراء خارجية منظمة المؤتمر الإسلامي هي الدورة السادسة والثلاثون يوم الاثنين 2009/5/24م في دمشق؛ وفي ختام أعمالها صدر بيان؛ جاء فيه: و ((بخصوص القضية الفلسطينية جدد المجلس تأكيده الطابع المركزي لقضية القدس الشريف بالنسبة إلى الأمة الإسلامية وأكد الهوية العربية والإسلامية للقدس الشرقية المحتلة وضرورة الدفاع عن حرمة الأماكن الإسلامية والمسيحية المقدسة. كما جدد إدانته "لإسرائيل" لاستمرارها في عدوانها على الأماكن المقدسة في القدس ولما تقوم به من هدم لمنازل الفلسطينيين، وما تقوم به من حفريات غير قانونية تحت الحرم الشريف والمسجد الأقصى. وندد المجلس بشدة بإجراءات "إسرائيل" وممارساتها غير الشرعية والمخالفة لجميع القرارات والقوانين الدولية التي تقوم بها سلطات الاحتلال الإسرائيلية في مدينة القدس الشريف والهادفة لتهويد المدينة المقدسة وطمس معالمها العربية والإسلامية وتنفيذها سياسة التطهير العرقي فيها بهدف تفريغها من سكانها.... كما طالب بوقف "إسرائيل" فوراً البناء غير القانوني للمستوطنات وجدار الفصل العنصري في الأراضي الفلسطينية المحتلة بما فيها القدس الشرقية. وأن تقوم بهدمها فورا تنفيذاً لقرارات مجلس الأمن الدولي والرأي الاستشاري لمحكمة العدل الدولية مؤكداً ضرورة حل مشكلة اللاجئين الفلسطينيين حلاً عادلاً وفقاً لقرارات الشرعية الدولية ولاسيما قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 194 لعام 1948.

وطالب المجلس الدول الأعضاء بإصدار التشريعات الداخلية التي تنظم عمل المقاطعة الإسلامية ضد "إسرائيل"؛ داعياً الدول الأعضاء التي لم تنشئ مكاتب إسلامية للمقاطعة في بلدانها، أن تقوم بذلك مؤكداً ضرورة تطبيق قوانين المقاطعة ومبادئها بوصفها حقاً قانونياً، لمواصلة الضغط على "إسرائيل" وضماناً عملياً لإلزامها بالخضوع لقرارات الشرعية الدولية. وطلب من الأمين العام متابعة تنفيذ هذا القرار وتقديم تقرير عنه إلى الدورة السابعة والثلاثين لمجلس وزراء الخارجية [850].

ومن الجدير ذكره؛ أن أداء منظمة المؤتمر الإسلامي نحو القضية الفلسطينية عامةً، والقدس بشكلٍ خاصٍ . بحسبانها أنشئت من أجلها . ظلت موضع انتقادٍ؛ وآخر ما حرر في هذا الشأن؛ ما نقل عن الشيخ "تيسير التميمي" قاضي القضاة في فلسطين المحتلة؛ الذي انتقد منظمة

---

[848] – لمزيدٍ من التفصيل؛ يمكن العودة إلى أمهات المراجع العربية في المنظمات الدولية، أ. د. عبد العزيز محمد سرحان، نظرية الدولة في القانون الدولي والشريعة الإسلامية، دار النهضة العربية،1996، ص12. و د. مفيد محمود شهاب، المنظمات الدولية، الطبعة العاشرة، دار النهضة العربية،1990، ص255 وما بعدها. و د. علي صادق أبوهيف، القانون الدولي العام، منشأة المعارف، الإسكندرية، الطبعة الثانية عشر، 1993، ص 109.

[849] – في رؤية مميزة لخصوصية الموقف الإسلامي؛ انظر: د. محمد عمارة، إسلامية الصراع حول القدس وفلسطين، دار نهضة مصر، الطبعة الأولى، ص 36 وما بعدها.

[850] – نقلاً عن موقع الهيئة العامة للإذاعة والتلفزيون السورية على الشابكة بتاريخ 2009/5/25م.

المؤتمر الإسلامي، وقال: ((إنها لم تصل إلى درجة التحديات التي تواجهها مدينة القدس المحتلة، مؤكداً أن ما بذل من جهد لا يليق بحجم المعاناة الضخمة المتزايدة للفلسطينيين من مسيحيين ومسلمين في المدينة))[851]. وحمل الشيخ تيسير التميمي على ضعف رد الفعل الإسلامي والعربي والفلسطيني على الممارسات الإسرائيلية بحق المسجد الأقصى, حاثاً منظمة المؤتمر الإسلامي, التي نشأت بعد حريق المسجد الأقصى عام ,1969 على التحرك, مناشداً العرب توحيد صفوفهم, واستخدام الأدوات التي في أيديهم لنصرة القدس والقضية الفلسطينية. وختم قاضي قضاة فلسطين برفض "فكرة التدويل، أو أي حل لا تكون القدس فيه عاصمة لفلسطين"، معتبراً أن ذلك "يرسخ الاحتلال"[852].

ثانياً . جامعة الدول العربية والقدس:

شهدت جامعة الدول العربية التي أعلن عن قيامها في 22 مارس/آذار 1945 العديد من الأحداث والتطورات، والتي كان لها فيها أدوار لا تنكر إيجاباً أو سلباً. والواقع أنه إذا كانت هذه الأدوار تبدو جلية على صعيد دعم الجامعة لقضايا النضال الوطني للشعوب العربية من أجل الحرية والاستقلال، فإنها تبرز أيضاً على مستوى القضية الفلسطينية التي ظلت بحق إحدى القضايا المركزية الكبرى في سياسات الجامعة، كل هذا بالطبع فضلاً عن قضايا التنمية وما يتصل بها من ضرورات تطوير العمل العربي المشترك وتعزيزه في المجالات الاقتصادية والاجتماعية والثقافية.

لعله غني عن البيان أنه منذ قيام الجامعة عام 1945 وحتى يومنا هذا ما تزال القضية الفلسطينية؛ تمثل الشغل الشاغل لهذه المنظمة العربية القومية على اختلاف أجهزتها ومؤسساتها. فعلى إثر قيام دولة إسرائيل في 15 مايو/أيار 1948 بادرت جامعة الدول العربية إلى التدخل لمواجهة هذا الوضع الجديد. على أنه إزاء إخفاق العرب في التصدي للدولة اليهودية الصهيونية لم تتردد الجامعة في اتخاذ مجموعة من القرارات لمقاطعة إسرائيل اقتصادياً ومقاطعة كل الدول التي تتعاون معها في أي مجال من المجالات الاقتصادية أو الثقافية أو غير ذلك. كما شكلت القضية الفلسطينية بجوانبها المتعددة الأساس لمعظم مؤتمرات القمة العربية منذ أوائل الستينيات. بل إن بعض هذه المؤتمرات قد عقد أساساً للنظر في موضوعات تتعلق بهذه القضية، ومن ذلك مثلاً مؤتمر القمة العربي الذي انعقد بالقاهرة في يناير/كانون الثاني 1964 لبحث مسألة قيام إسرائيل بتحويل مياه نهر الأردن بهدف الاستحواذ على أكبر قدر من هذه المياه لصالحها وحدها.

وكما هو معلوم، فقد جاءت قرارات هذا المؤتمر صريحة في التوكيد أن إسرائيل تمثل الخطر الأساسي الذي يهدد الدول العربية في مجملها وليس فقط الشعب العربي الفلسطيني، الأمر الذي يستوجب عملاً عربياً جماعياً لمواجهتها. كما أشارت هذه القرارات من جهة أخرى إلى أن تحويل مياه نهر الأردن يمثل عنصرَ تهديدٍ خطيراً للأمن القومي العربي.

على أن المسألة الأصعب فيما يتعلق بموقف الجامعة إزاء القضية الفلسطينية إنما يتمثل في حقيقة أنها وإن كانت قد نجحت ولا شك في بلورة نوع من الإجماع العربي بشأن تأييد حقوق الشعب العربي الفلسطيني في مواجهة الأطماع الإسرائيلية والصهيونية، إلا أنها قد أخفقت في المقابل في التوصل إلى صياغة خطة عربية تفصيلية يمكن السير بمقتضاها في هذا الشأن. ولعل من بين الأمور القليلة المهمة التي حصل اتفاق عربي إيجابي بشأنها في هذا الخصوص، هو الاتفاق الذي أمكن التوصل إليه في مؤتمر قمة الرباط عام 1974 بشأن عدّ منظمة التحرير الفلسطينية الممثل الشرعي والوحيد للشعب الفلسطيني، وهي الخطوة التي تلتها بعد ذلك خطوة أخرى أكثر أهمية تمثلت في قبول فلسطين عام 1976 عضواً كامل العضوية في جامعة الدول العربية.

---

[851] – ومما جاء في تصريحات الشيخ التميمي قوله: ((إن مليونيراً يهودياً واحداً أنفق على الاستيطان أكثر مما قدمته منظمة المؤتمر الإسلامي للقدس من دعم مالي منذ إنشائها قبل نحو أربعين عاماً. ولفت التميمي إلى أن إسرائيل تسعى إلى توسيع مساحة القدس المحتلة لتجعلها أكثر من 20 في المئة من مساحة الضفة الغربية، في محاولة لتقطيع أوصال المدن الفلسطينية ومنع قيام دولة فلسطينية مستقلة متواصلة الأطراف، وأضاف قائلاً: ما يجري في القدس هو عملية تطهير عرقي خطيرة تنفذها إسرائيل؛ وحذر التميمي من المخططات الإسرائيلية في القدس، وقال إن "إسرائيل لديها مخطط لتغيير الوضع الديموغرافي في القدس، يهدف إلى زيادة عدد اليهود في المدينة إلى نحو مليون شخص، ليشكلوا 88 % من السكان، وجعل الفلسطينيين أقل من 10 %")). وأوضح أن إسرائيل توسع من المساحات التي تسيطر عليها بلدية القدس التابعة للاحتلال، حيث كانت تبلغ مساحة مدينة القدس عام 1967 سبعة كيلومترات، أما حاليا فإن إسرائيل تخطط لزيادة المساحات التي تسيطر عليها بلدية القدس إلى 100 كيلومتر على حساب أراضي الضفة الغربية. وأشار التميمي إلى تراجع الوجود المسيحي في المدينة جراء الممارسات الإسرائيلية، حيث بلغت نسبتهم أقل من 1.5%.

[852] – انظر تصريح الشيخ تيسير التميمي يوم 2009/7/4م في موقع ((مؤسسة القدس الدولية)) مدينة القدس، وكذلك موقع صحيفة ((العرب اليوم)) عدد السبت 1430/7/25هـ/2009/7/18م على الشابكة.

ولا ينبغي في هذا السياق أيضاً أن نغفل حقيقة أن جامعة الدول العربية قد أولت اهتماماً خاصاً لقضية القدس بالنظر إلى أهميتها الدينية والتاريخية للعرب جميعاً. فعلى سبيل المثال كان من بين القرارات المهمة التي صدرت عن مؤتمر القمة العربي بالجزائر عام 1973 ذلك القرار الذي نص فيه على وجوب العمل العربي قدماً من أجل تحرير مدينة القدس العربية، وعدم القبول بأي وضع من شأنه المساس بالسيادة العربية الكاملة على هذه المدينة المقدسة.

والواقع أن موضوع القدس قد ظل –تقريباً–أحد البنود الأساسية والدائمة في كل اجتماعات جامعة الدول العربية سواء على مستوى القمة أو على المستوى الوزاري أو حتى على مستوى المندوبين الدائمين المعتمدين، حيث كان يتم دائماً الإصرار على وجوب دعم النضال الفلسطيني لتمكين الفلسطينيين من إقامة دولتهم المستقلة وعاصمتها القدس الشريف. وكانت القمة العربية الاستثنائية التي عقدت بمقر الجامعة بالقاهرة في أكتوبر/تشرين الأول 2000 بهدف دعم الانتفاضة الفلسطينية وحماية المقدسات الإسلامية[853].

وآخر ما حرر من مواقفها . بشأن القدس . تنظيم فعالية ضخمة في مقر الأمانة العامة للجامعة احتفاء بالقدس عاصمة للثقافة العربية لعام 2009 يوم الأحد 2009/6/7م حضرها عدد من كبار الشخصيات السياسية والدينية وسفراء الدول العربية والأجنبية لدى مصر. وتحدث في الاحتفالية الأمين العام للجامعة عمرو موسى قائلاً "إننا نلتقي اليوم للتعبير عن الموقف الصامد والثابت وراء عروبة القدس، حتى تقوم دولة فلسطين ونعلن القدس عاصمة لها في إطار ما أكدته مبادرة السلام العربية))، داعياً الفلسطينيين إلى توحيد كلمتهم ورص صفوفهم وتحمل المسؤولية نحو استرداد الأرض وإقامة الدولة الفلسطينية. وقال إنه لن يكون هناك حل للقضية الفلسطينية دون حل مكتمل ومتوازن ودائم لقضية القدس، محذراً من أنَّ القدس تتعرض لحملة إسرائيلية شرسة تهدف إلى طمس معالمها العربية من أجل تهويدها. وأضاف موسى إننا أمام مسؤولية خطيرة ومهام جسيمة لمواجهة هذه الحملة الإسرائيلية[854].

خاتمة

وأخيراً وليس آخراً؛ ما آفاق المستقبل .... في ظل حال الوهن الذي تعيشه الأمة على الرغم من كثرةٍ ووفرةٍ في العديد والعدة؛ ولكنها لما تتجاوز غثاء السيل بعد وفي ضوء حصار سيد الخيارات ((خيار المقاومة والفداء))؛ فإن الآفاق مفتوحة باتجاهاتٍ لا تسر صلاح الدين، ولن تحقق الأمن والسلام أبداً؛ وهي: تدويل القدس وتقسيم القدس، وتصنيع قدس جديدة؟!

إن تدويل القدس يكون بإعادة الحياة إلى شطر التدويل الخاص بالقدس في قرار التقسيم؛ أو بالنسج على منواله، بما يضمن من حيث النتيجة ضياع هوية القدس وهذا ما يتفق بشأنه صناع القرار الحقيقيين في الواقع الدولي الراهن...

أما تقسيم القدس إلى شرقيةٍ وغربيةٍ؛ فهو محقق على أرض الواقع منذ الاحتلال الأول لشطر المدينة الغربي في العام 1948م، وهذا الشطر وُسِّعَ مراتٍ عديدةً وأُعطي طرازاً غربياً؛ يعكس حقيقة الكيان الصهيوني والهدف الحقيقي من وجوده، وترك القسم الشرقي على حاله . قبل عقود . وعن عمدٍ ودرايةٍ؛ تم إهماله وتهميشه في إطار خطط اليهود لإفراغه من أهله الأصليين.

وتصنيع قدسٍ جديدةً ليس بدعةً في القول . لا أصل لها . بل هي حقيقة؛ يجري العمل على إتمام تكوينها . قبل الوصول إلى ما يسمى ختام مفاوضات الحل النهائي . عبر توسيع دائرة القدس الكبرى لتضم بعض الضواحي الشرقية التي تقع خارج القدس التاريخية؛ وتسمية هذه الأماكن الجديدة بالقدس، ويقال: إنَّ هناك مخططات للتنفيذ وأخرى للقبول بذلك[855]...

---

853 – انظر: د. أحمد الرشيدي، ((الجامعة العربية: 55 عاماً على طريق العمل العربي المشترك))، ويمكن الاطلاع على الدراسة كاملةً في موقع الجزيرة على الشابكة. وانظر أيضاً: د. جعفر عبد السلام، تأثير المقدسات الدينية في المركز القانوني لمدينة القدس، نقلاً عن موقع المركز الفلسطيني للإعلام على الشابكة.

854 – متابعات إخبارية للمحطات المرئية ((الفضائيات)) وكذلك المسموعة؛ يتابعها الباحث في أيام صياغة الأحداث مباشرةً.

855 – ليس بمستغربٍ تصور ذلك لأن خفايا السياسة العربية . ومنها الفلسطينية . عودتنا؛ أن **ما خفي كان أعظم**؛ ولعلنا ما زلنا نتداول أخبار الوثيقة؛ التي قدمها السيد فاروق القدومي . رئيس الدائرة السياسية في منظمة التحرير الفلسطينية وأمين سر حركة فتح . يوم الأربعاء 2009/7/15م، والتي عرض فيها محضراً؛ لجلسة جمعت بين محمود عباس ومحمد دحلان وأرئيل شارون، تم فيها الاتفاق بينهم على اغتيال الرئيس الفلسطيني الراحل ياسر عرفات. وكانت التحقيقات في اغتيال الرئيس عرفات قد توقفت، بعد أن باشرتها السلطات الفرنسية، وقيل: إنَّ نتائج تلك التحقيقات سُلِّمَتْ إلى السلطة الفلسطينية التي ترأسها حينذاك محمود عباس؟!

لهذا لم تكن الطرق والأساليب التي مارستها العصابات الصهيونية للاستيلاء على الأراضي الفلسطينية وليدة اللحظة أو الأمس، بل كانت نتاج عمل كبير دأبت على تنفيذه هذه العصابات بكل الوسائل التي أباحتها لنفسها سواء الأساليب الدموية من ارتكاب للمجازر والقتل بدم بارد أم أساليب الكذب والمراوغة أم الاحتيال القانوني، فمن خلال ما سبق من حديث حول هذا السلوك نستطيع التوصل إلى النتائج التالية:

- اعتمدت العصابات الصهيونية منذ بداية مشروعها الاستيطاني في فلسطين على مجموعة من الأساطير والمقولات النابعة من معتقد فكري ديني، كمقولة أرض بلا شعب لشعب بلا أرض وأسطورة أرض الميعاد والعودة إلى صهيون ميراث أجدادهم المحرم التفريط فيه، وجعلت من وجوب استيعاب المهاجرين اليهود في فلسطين هدفاً جعل التوسعية السمة الواسمة له.
- حرصت الدولة العثمانية على تطبيق الأنظمة والقوانين المرعية فيما يتعلق بمعاملة أهل الذمة من اليهود والنصارى، حسب نصوص الشريعة الإسلامية، وساوت بين اليهود والمسلمين في الحقوق والواجبات وأعطتهم حق امتلاك الأراضي والتصرف بها وفق الأصول.
- لعبت الدول الأوربية دوراً هاماً عن طريق القناصل والمبعوثين، في تعزيز الوجود الصهيوني في فلسطين، استفاد منه أوائل المهاجرين الصهاينة الحاملين لجنسيات هذه الدول تحت ستار الاستثمار والاستقرار في فلسطين، والذين شكلوا فيما بعد الأرضية القوية لبدء حملات منظمة للهجرة اليهودية.
- استغل الصهاينة ضعف الدولة العثمانية وتفشي الفساد فيها، واستطاعوا عبر السماسرة أو عن طريق العقود الوهمية من ابتياع مساحات واسعة من الأراضي لإقامة المستعمرات، خصوصاً على تلك الأراضي التي تخص الملاكين الغائبين وكبار الإقطاعيين وأصحاب النفوذ، كما استطاعوا أن يوظفوا الأحداث التي تتالت على الإمبراطورية العثمانية من سيطرة جمعية تركيا الفتاة وكذلك تولي جمعية الاتحاد والترقي ونفي السلطان عبد الحميد في صالحهم لرفع القيود عن الهجرة وتملك الأراضي، مما أدى إلى ازدياد عدد المهاجرين الصهاينة واتساع رقعة الأراضي التي تملكتها.
- ساهم الانتداب البريطاني في تعزيز الوجود الصهيوني في فلسطين من خلال وعد بلفور والمؤسسات الحكومية التابعة له، خصوصاً مؤسساته السياسية والعسكرية التي فتحت بوابات فلسطين على مصراعيها أمام الهجرة اليهودية، وسهلت انتقال الأراضي الفلسطينية إلى العصابات الصهيونية عن طريق ملاك إقطاعيين ([856]) كبار غير فلسطينيين كانوا يقيمون في الخارج، ومنعوا عملياً ورسمياً من الدخول إلى فلسطين لاستثمار أرضهم، إضافة إلى اتخاذ خطوات مختلفة أدت إلى سوء أحوال الفلاح العربي وتردي أحواله الاقتصادية.

لائحة المصادر والمراجع المعتمدة

❖ الكتب

1. البديري هند، (1988)، ***أراضي فلسطين بين مزاعم الصهيونية وحقائق التاريخ***، – جامعة الدول العربية – الأمانة العامة–
2. أبوهيف علي صادق، (1993)، ***القانون الدولي العام***، منشأة المعارف، الإسكندرية، الطبعة الثانية عشر.
3. الوعري نائلة الوعري، (2007)، – ***دور القنصليات الأجنبية في الهجرة والاستيطان اليهودي في فلسطين 1840 – 1914*** – دار الشروق للنشر والتوزيع – رام الله – ط 1.
4. جودة محمد غريب، (2000)، ***موجز تاريخ العالم***، الهيئة المصرية العامة للكتاب.
5. حمدان جمال، (1998)، ***اليهود أنثروبولوجيا***، تقديم: د. عبد الوهاب المسيري، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة.
6. سرحان عبد العزيز محمد، (1996)، ***نظرية الدولة في القانون الدولي والشريعة الإسلامية***، دار النهضة العربية.
7. سرحان عبد العزيز محمد، (1987)، ***النزاع العربي الإسرائيلي في ضوء ميثاق وقرارات الأمم المتحدة*** –مع التركيز على موقف الولايات المتحدة الأمريكية–، القاهرة.
8. شوفاني إلياس، (2002)، – ***إسرائيل في 50عاماً المشروع الصهيوني من المجرد إلى الملموس*** – دار جفرا للدراسات والنشر دمشق ط 1.
9. شهاب مفيد محمود، (1990)، المنظمات الدولية، الطبعة العاشرة، دار النهضة العربية.
10. عمارة محمد، ***إسلامية الصراع حول القدس وفلسطين***، دار نهضة مصر، الطبعة الأولى.
11. هـ.ج ويلز، (1999)، موجز ***تاريخ العالم***، ترجمة: د. عبد العزيز توفيق جاويد، الهيئة المصرية للكتاب.

[856] تشير الإحصائيات إلى أن مساحة الأراضي الزراعية باعها الملاك الإقطاعيون الغائبون خارج فلسطين خلال الفترة 1920 . 1936 ما نسبته 55.5% مما حصل عليه اليهود من أراض زراعية. انظر دراسات منهجية في القضية الفلسطينية د محسن صالح.

❖ المقابلات والمواقع الالكترونية:

1. الرشيدي أحمد، الجامعة العربية: 55 عاماً على طريق العمل العربي المشترك، ويمكن الاطلاع على الدراسة كاملةً في موقع الجزيرة على الشابكة.
2. الشيخ تيسير التميمي، تصريح يوم 2009/7/4م في موقع ((مؤسسة القدس الدولية)) مدينة القدس، وكذلك موقع صحيفة العرب اليوم، عدد السبت 1430/7/25هـ/2009/7/18م على الشابكة.
3. اللوباني عيسى، الاستيطان الصهيوني في فلسطين، دائرة الوطن المحتل *مركز النورس للإعلام موقع إلكتروني*
4. جرار خالد، (عضو المكتب السياسي للجبهة الشعبية لتحرير فلسطين/ عضو المجلس التشريعي): رام الله 7 /2006/11.
5. جعفر عبد السلام، تأثير المقدسات الدينية في المركز القانوني لمدينة القدس، نقلاً عن موقع المركز الفلسطيني للإعلام على الشابكة.
6. سلسلة دراسات فلسطينية (1) دراسات منهجية في القضية الفلسطينية.
7. مشعل خالد وإسماعيل هنية، تصريحات سياسية متكررة –نيويورك تايمز 5.5.2009.
8. موقع فلسطين أمانة في أعناقنا، فلسطين في العهد العثماني، على الشبكة العنكبوتية.
9. موقع أجراس العودة – صك الانتداب البريطاني على فلسطين – على الشبكة العنكبوتية www.ajras.org
10. موسوعة اليهود واليهودية للمسيري مصدر سابق –ج 6 –
11. موقع الهيئة العامة للإذاعة والتلفزيون السورية على الشابكة بتاريخ 2009/5/25م.

اميرة طاهر
الجامعة: جامعة الجزائر 3 ، كلية العلوم السياسية والعلاقات الدولية،الجزائر
الدرجة العلمية: طالبة دكتوراه
lina.jasmine2402@yahoo.com

عنوان المداخلة: دور تركيا اتجاه القضية الفلسطنية بين الامس، اليوم والغد

فهرس المحتويات

فهرس البحث

العنوان

الاطار المنهجي للدراسة

الملخص

مقدمة

اولا:تمهيد

ثانيا:اهمية الموضوع

ثالثا: اهداف الدراسة

رابعا: اشكالية الدراسة

رابعا:فرضية الدراسة

خامسا:مناهج الدراسة

سادسا: هيكل الدراسة

الفصل الأول:التطور التاريخي للوقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية 1948-2002

المبحث الاول: الموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية بعد تقسيم فلسطين 1948-1967

المبحث الثاني: الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية بعد احتلال الضفة الغربية وقطاع غزة 1967-1993

المبحث الثالث: الدور التركي من عملية السلام الاسرائيلي 1993-2000

الفصل الثاني:تركيا الجديدة ودورها اتجاه القضية الفلسطينية 2002-2017

المبحث الاول: الخلفية الفكرية لحزب العدالة والتنمية

المبحث الثاني:تركيا والاحداث الفلسطينية في فترة حكم حزب والعدالة والتنمية 2002-2017

المبحث الثالث: تركيا والاحداث الفلسطينية بعد احداث الربيع العربي

المبحث الرابع : الدور الاستراتجي للحزب العدالة والتنمية اتجاه القضية الفلسطينية

الفصل الثالث: الدراسة المستقبلية للموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية

المبحث الاول: التحديات التي تواجه تركيا جراء موقفها من القضية الفلسطينية

المبحث الثاني: الرؤية المستقبلية للعلاقات التركية الاسرائيلية وانعكاساتها على موقفها من القضية الفلسطينية

المبحث الثالث:السيناريوهات المستقبلية للدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية

الخاتمة

قائمة المراجع

ملخص الدراسة

تعالج هته الدراسة الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية، بين الأمس واليوم والغد وذلك باستعراض التطور التاريخي للموقف التركي اتجاهها، بدا بفترة مقابل 2002 إي من سنة 1948 إلى 2002، حيث تميز بالحياد والازدواجية في الموقف، لكن مع وصول حزب العدالة والتنمية إلى الحكم سنة 2002 طغى على الخطابات السياسية الدعم الكامل إلى الموقف الفلسطيني من اجل بناء الدولة الفلسطينية المستقلة، وذلك لعدة اعتبارات على رأسها الموقف الديني، إضافة إلى الحضور الواسع للقضية الفلسطينية في ضمير الشعب التركي، هذا ما أدى بالسلطات التركية إلى وضع أجندة خاصة ومفصلة وتعزيز دورها السياسي والاقتصادي، من خلال المواقف والتصريحات والإجراءات، التي تقوم بتا من اجل إيصال القضية إلى مستوى يمكنها من نيل حقوقها باعتبار تركيا بديل استراتجي هام في المنطقة، خاصة بعد فترة الربيع العربي، إضافة إلى الظروف و الأزمات السياسية التي تعيشها المنطقة، كل هته المعطيات أدت إلى بلورة رؤية مستقبلية إلى تعزيز تركيا دورها اتجاها القضية الفلسطينية، باعتبار هته الأخيرة تشكل قوة إقليمية مهمة في المنطقة، وذلك باستمرار في دعمها سواء في الشق السياسي أو الاقتصادي عن طريق التركيز على تمويل المشاريع التنموية، هذا مما سوف يساعد في تلبية احتياجات الفلسطينيين ودعم القضية من اجل الوصول إلى حل.

الكلمات المفتاحية

الدور،تركيا ، القضية الفلسطينية ،الدعم

مقدمة

تعتبر فلسطين من أهم مناطق الشرق الأوسط وذلك باعتبارها ارض الرسل ومهد الحضارات الإنسانية وقبلة المسلمين الأولى، حيث مرت عليها احد وعشرون حضارة، إضافة إلى ثروات المنطقة ومواقعها الاستراتجي الهام، الذي ربطها بين إفريقيا واسيا كل هذا جعلها تتعرض للغزو طوال تاريخها، لكن يعتبر احتلال إسرائيل لها عام 1948 من أهم مراحل اغتصاب الأراضي الفلسطينية، هذا إن دل على شي يكون قد دل على الانعكاسات هذا الأخير على المنطقة بجعلها من اكبر بؤر التوتر في العالم.

كل هته المعطيات جعلت بهته القضية محطة اهتمام من قبل القوى الدولية، التي تسعى جاهدة لتحقيق الاستقرار والأمن في المنطقة، بكافة الوسائل للحفاظ على مصالحها، إذ إن من أهم هذه الأخيرة تركيا والتي سوف تكون موضوع هته الدراسة المتواضعة، إذ تبرز **أهميتها** في معالجة التطور التاريخي للموقف التركي اتجاه القضية بدا من عام1948_2002 والتي تميز دورها بالانحياز والانعزالية في الوقت الذي كان العديد من دول العالم له دور سياسي واقتصادي في الأراضي الفلسطينية، من اجل تعزيز السلام في منطقة الشرق الأوسط لكن مع صعود حزب العدالة والتنمية عام 2002 تصاعد الدور التركي سواء على المستوى الإقليمي أو الدولي كان من أبرزها التغير الجذري لدورها اتجاه القضية الفلسطينية، وذلك وفقا لتوجه الإسلامي للقيادات الحزب الذي يتولى الحكم، إضافة إلى حضور القضية لدى الطبقة الشعبية التركية، كل هذا أدى إلى بلورة رؤية مستقبلية لدور تركيا اتجاه القضية ، باعتبار هته الأخيرة تشكل قوة إقليمية مهمة في المنطقة، وذلك باستمرارها في دعمها سواء في الشق السياسي أو الاقتصادي عن طريق التركيز على تمويل المشاريع التنموية، هذا مما سوف يساعد في تلبية احتياجات الفلسطنين ودعم الفضية من اجل الوصول إلى حل .

أهداف الدراسة: تسعى هته الدراسة إلى تحقيق الأهداف التالية:

1_ تحديد الظروف والعوامل المساهمة في تعزيز الدور التركي اتجاه الأراضي الفلسطينية المحتلة .

2_ التعرف على التطور التاريخي للدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية .

3_ تهدف الدراسة أيضا إلى تحليل ماهية التصورات التي حدثت على الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية، مما دفع بالباحث إلى وضع دراسة مستقبلية تعالج فيها هذا الدور.

المشكلة البحثية: في ظل التغيرات المتصاعدة في النظام الدولي تسعي الدول لتحقيق أكبر قدر من المكاسب، على حساب القضايا الجوهرية وخاصة القضية الفلسطينية، واللعب علي وتر الموقع الجيوسياسي للوطن العربي ومن هذا المنطلق تتبلور إشكالية هته الدراسة والمتمثلة في

كيف ساهمت العوامل الداخلية والخارجية لتركيا في تحديد موقفها اتجاه القضية الفلسطينية؟

وتندرج تحت هته الإشكالية عدة أسئلة فرعية:

1)- ماهية طبيعة العلاقة بين تركيا وفلسطين قبل سنة 2002؟

2)- إلى إي مدى تغيرت سياسية الخارجية التركية اتجاه القضية الفلسطينية في ظل حكم جزي العدالة والتنمية؟

3)- إلى إي مدى خدمت القضية الفلسطينية السياسة الخارجية التركية؟ وهل ستبقى القضية الفلسطينية محور اهتمام صانع القرار التركي؟

وللإجابة على كل هته التساؤلات اقترح الباحث الفرضية التالية

فرضيات الدراسة:

يعتبر الدور السياسي والاقتصادي لتركيا اتجاه القضية الفلسطينية، جزءا من الاستراتيجية التركية المتبعة في الشرق الاوسط

مناهج الدراسة:

إن طبيعة الموضوع والأهداف المحددة من خلاله هي التي تفرض على الباحث إن يتبع منهج دون أخر، لذلك ارتأى الباحث إن يستخدم في دراسته المناهج التالية: المنهج التاريخي،منهج دراسة الحالة ، والمنهج المقارن وسوف نتطرق إلى كل منهج بالتفصيل

المنهج التاريخي:

إن المنهج التاريخي يمدنا بالجانب الوصفي في دراسة الظواهر الماضية، أو دراسة ظاهرة حاضرة وتمتد جذورها إلى الماضي، والتطورات التي لحقتها والعوامل التي يمكن افتراضها خلف تلك التطورات، ومقصدنا من استخدام المنهج التاريخي هو مقدرته التفسيرية التي يزودنا بها، والتطرق إلى أهم الظروف والعوامل التي أدت إلى ميلاد الموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية .

منهج دراسة الحالة:

يتجه هذا المنهج إلى جمع البيانات المتعلقة بأية وحدة، سواء كانت فرد أو مؤسسة أو نظاما اجتماعيا، و يقوم على أساس التعمق في دراسة مرحلة معينة من تاريخ الوحدة أو دراسة جميع المراحل التي مرت بها، والقصد من استخدام هذا الأخير وذلك بإبراز العلاقة السببية أو الوظيفية بين أجزاء الظاهرة، إضافة إلى القدرة الوصفية لهذا المنهج بوصف أهم الأسباب والعوامل المؤثرة على الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية

المنهج المقارن:

تعد المقارنة بالنسبة للعلوم الاجتماعية جزء أساسي من البحث العلمي، وكما قال" الكيس دو وكفيل " إن العقل لا يعرف إن يدرس إلا من خلال إجراء المقارنات، إي إن المقارنة هي جوهر وبؤرة البحث العلمي، واستخدمنا لهذا المنهج في دراسة موضوع "الدور التركي اتجاه

القضية الفلسطينية" لمقارنة هذا الدور من مرحلة إلى أخرى باعتبار إن هته الأخيرة عبارة على مراحل وكل مرحلة لها مميزات، كما يهدف المنهج إلى معرفة العناصر التي تشكل أوجه التشابه والاختلاف في الدراسة، إضافة إلى السعي إلى إيجاد تعميمات امبريقية عامة.

هيكل الدراسة

لدراسة موضوع الموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية بين الأمس، اليوم والغد ارتأى بالباحث إن يعتمد على الإطار المنهجي مكون من مقدمة و ثلاثة فصول أساسية وخاتمة كخطة شاملة للبحث

حيث يعتبر الفصل الأول والذي يحتوي على 3 مباحث، على التطور التاريخي للموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية، بدا من سنة (1948–2002) إضافة إلى التطرق إلى أهم الأحداث والعوامل المؤثرة فيه، ومدى ترابط القضايا الداخلية والخارجية التركية بالموقف التركي من فلسطين، وذلك من أجل الوقوف على الموقف والدور التركي في هذه الفترة، ومعرفة التحولات التي طرأت عليه

الفصل الثاني والمعنون تركيا الجديدة ودورها اتجاه القضية الفلسطينية 2002_2017 والذي يحتوي على 4 مباحث تنص على الإستراتجية الجديدة لتركيا اتجاه القضية الفلسطينية في ظل حكم حزب العدالة والتنمية الفصل الثالث: يضم هذا الفصل 3 مباحث تناقش الدور المستقبلي لتركيا اتجاه القضية الفلسطينية، وخاتمة كحوصلة إلى كل هته الدراسة

الفصل الأول: التطور التاريخي للموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية 1948–2000

المبحث الأول: موقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية بعد تقسيم فلسطين 1948–1967

– ظهرت بدايات الموقف التركي الرسمي إزاء القضية الفلسطينية في 29 تشرين الثاني/نوفمبر 1947 م، عندما تم عرض مشروع قرار تقسيم فلسطين على الجمعية العامة للأمم المتحدة، حيث صوتت تركيا ضد قرى ر التقسيم(رقم 181) وأيدت مواقف الدول العربية في الأمم المتحدة، انطلاقًا من سياستها القائمة على دعم حق تقرير المصير للشعوب خاصة أن نسبة السكان العرب الفلسطينيين تبلغ % 60 من مجموع سكان فلسطين عام 1947[857] كما أيدت قرار حق العودة والتعويض للاجئين الفلسطينيين (رقم3_ 194) الصادر بتاريخ 11 كانون الأول /يناير/جانفي 1948م، والذي يدعو إلى تشكيل لجنة مصالحة في فلسطين مكونة من تركيا وفرنسا والولايات المتحدة، كما يدعو القرار إلى عودة اللاجئين الذين يرغبون بالعودة وتعويضهم في حال رغبوا وفقًا للقانون الدولي، إلا أن الدول العربية في الأمم المتحدة اعتبرت الموقف التركي محايدًا ويميل لصالح الدول الغربية وإسرائيل ضد العرب، وذلك بسبب اشتراك تركيا في لجنة دولية محايدة وعدم اتخاذها موقفًا واضحًا وصريحًا تجاه الأحداث في فلسطين.

لم تكتف تركيا برفض قرار التقسيم ودعم قرار حق العودة، بل قدمت مشروع قرار رقم (302_5) من أجل تأسيس وكالة غوث وتشغيل العلاجيين الفلسطينيين وحمايتهم، وكانت أحد الأعضاء العشرة الذين تألفت منهم الوكالة في 8 شباط/ فبراير 1949م[858]، وفي نفس الفترة الزمنية في آذار/مارس 1949 م اعترفت تركيا بإسرائيل، وتم تبادل السفراء بين البلدين في عام1952 م حيث يمكن إرجاع هذا الموقف لحاجة تركيا إلى الغرب، بسبب الخطر الذي يتهددها من الاتحاد السوفيتي حيث قام ستالين بمجموعة من الإجراءات اعتبرتها تركيا تهديدًا لها، مثل إلغاء معاهدة الصداقة التركية– السوفيتية لعام 1921 م والخاصة بتسوية الحدود بين البلدين، ومطالبته بالسيطرة على مضيق البوسفور وتأسيس قواعد سوفيتية في الأراضي التركية، إضافة إلى حاجة الغرب إلى تركيا، خاصة أن الحرب الباردة في هذه الفترة بين المعسكرين الغربي (الولايات المتحدة الأمريكية) و الشرقي (الاتحاد السوفيتي) كانت قد تستقطب العديد من دول العالم لصالح أحد المعسكرين[859].

---

[857] –روتين فيليب،(1993)، *تركيا والشرق الاوسط*،ط1،دار قرطبة للنشر والتوثيق والابحاث، قبرص،ص93،94

[858]– ميشال نوفل وآخرون،(1993)، *العرب والأتراك في* عالم متغير، ط1 ، مركز الدراسات الإستراتيجية والبحوث والتوثيق،،ص119

[859]–فولرجراهام ،(**2009**)، *الجمهورية التركية الجديد ة....تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي*، ط1 ، مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، أبو ظبي ، ص 53

وبعد اعترافها بإسرائيل وانضمامها لحلف الناتو، قامت تركيا بتعزيز علاقتها مع إسرائيل باعتبارها المفتاح الأول لكسب الدول الغربية والولايات المتحدة الأمريكية، وذلك بعد أن التزمت إسرائيل بمكافحة الشيوعية العالمية ،من خلال دعمها لموقف مجلس الأمن في كوريا،خاصة أن تركيا عضو في القوات الدولية التي أرسلتها الأمم المتحدة للحرب، إلى جانب كوريا الجنوبية ضد كوريا الشمالية الشيوعية في عام 1950 م، كما أن وجود إسرائيل أصبح من منظور السياسة التركية أمرًا واقعًا، وهذا ماعبر عنه رئيس الوزراء التركي عدنان مند ريس Adnan Menderes))خلال زيارة له إلى واشنطن في حزيران/جوان 1954 م بقوله إن " الوقت قد حان للاعتراف بحق إسرائيل بالحياة "من جهة أخرى، قامت تركيا بسحب سفيرها من تل أبيب بسبب الغزو الإسرائيلي لشبة جزيرة سيناء عام 1956 م وخفضت مستوى التمثيل الدبلوماسي إلى مستوى المندوبين، كما اعتبرت تركيا إسرائيل "الخطر الأكبر على السلام والهدوء في الشرق الأوسط" وأصدرت وزارة الخارجية التركية بيانًا بشأن العدوان الثلاثي الإسرائيلي الفرنسي البريطاني على مصر، وضحت فيه موقفها من القضية الفلسطينية جاء فيه " إن الحكومة تدعم حل المسألة الفلسطينية على أساس قرارات الجمعية العامة للأمم المتحدة، واستدعاء سفيرها في تل أبيب وعدم اعادتة إلى مقر عمله، إلى أن تحل المسألة الفلسطينية بصورة عادلة ونهائية[860]

على النقيض من تلك المواقف، وقعت تركيا مع إسرائيل ما يسمى" الميثاق الإطاري "أو التحالف السري" في29 أب/أغسطس 1958 م، المتمثل بإنشاء علاقة إستراتيجية مع إسرائيل في العديد من المجالات العسكرية والسياسية، منها تبادل المعلومات والتنسيق في مختلف المجالات، وذلك بمبادرة من رئيس وزراء إسرائيل" ديفيد بن غويون" من أجل تحسين علاقة إسرائيل مع الدول التي تقع وراء " السياج العربي" وفي عام 1964 م توترت العلاقات الإسرائيلية – التركية بسبب الموقف الإسرائيلي من أزمة قبرص، وعدم تصويت إسرائيل إلى جانب تركيا بشأن القضية القبرصية ، كما إن الرئيس الإسرائيلي زالمان شازارSHAZAR (ZALMAN) أعلن عن تقديم مساعدات إنسانية لقبرص، بالإضافة إلى مطالبته زعماء اليهود الأمريكيين بالعمل على إعادة الحقوق إلى بطريركية الروم الأرثوذكس في إسطنبول، وفي ظل تلك المواقف جاء انتهاء المدة الزمنية الرسمية المحددة للتعاون الأمني في 27 نيسان/ابريل 1966 م مواتيًا لتوتر العلاقات بين تركيا وإسرائيل.

المبحث الثاني:الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية بعد احتلال الضفة الغربية وقطاع غزة 1967_1993

تميزت السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية في الفترة الواقعة بين 1967_1993 نوعا ما بالوضوح والانفتاح في المواقف، وذلك بتبني الرئيس التركي آنذاك (تورغوت اوزال) سياسة الانفتاح الاقتصادي على الأسواق الإقليمية والدول العربية، وزيادة الاستثمار الأجنبي داخل تركيا، وذلك من أجل الخروج من الأزمة الاقتصادية التي كانت تمر بها تركيا، كل هته المعطيات آثرت على الموقف السياسي التركي اتجاه القضية الفلسطينية، وذلك بمشاركة هته الأخيرة في كل مبادرة أو مؤتمر من اجل حل القضية الفلسطينية، كترحيبها ودعمها لمؤتمر مدريد للسلام عام 1991 حيث يؤكد هذا التحول الانفتاحي في الموقف التركي إلى العديد من المتغيرات التي أثرت على السياسة التركية، منها انهيار الاتحاد السوفيتي وزوال الخطر الشيوعي، وظهور جمهوريات تركية جديدة محيطة بتركيا مثل (القبارصة الأتراك، أذربيجان،تركمنستان، أوزبكستان، كازاخستان ، قرغيزستا)علاوة على ذلك، تفرد الولايات المتحدة الأمريكية بقيادة العالم، بالإضافة إلى الأزمة الاقتصادية التي كانت تمر بها تركيا في السبعينات والثمانينات وبداية التسعينات، وما نتج عن ذلك من اضطرابات سياسية ،اقتصادية ،اجتماعية وعسكرية، كل ذلك أدى إلى أن تعيد تركيا النظر في سياستها الانعزالية والمتقوقعة على ذاتها والموالية للغرب لذا كان الانفتاح التركي المحدود اتجاه فلسطين والعرب، كانا جزءا من السياسة التركية المتبعة تجاه المحيط الإقليمي.

العلاقة الإستراتجية التركية الإسرائيلية

أما فيما يتعلق بالعلاقة الإستراتيجية التركية مع إسرائيل فقد بقيت ضمن أولويات السياسة التركية، وخاصة المؤسسة العسكرية، والتي تعتبر صاحبة النفوذ السياسي الأول في النظام السياسي التركي بالإضافة إلى أن الرئيس التركي(اوزال كان) الحليف الأول للولايات المتحدة الأمريكية، لذا كان تعزيز العلاقات الإسرائيلية التركية هو المفتاح الأول لكسب الولايات المتحدة الأمريكية، وبالتالي لم يكن هنالك أي قطع للعلاقات، وإنما كان هنالك صعود و هبوط وفقًا للظروف الداخلية والخارجية.

---

1 –ميشال نوفل وآخرون، *العرب والأتراك في عالم متغير*، مرجع سبق ذكره، ص ص120

ويمكن حصر الأسباب التي دفعت تركيا لاتخاذ مواقف نوعا ما ايجابية و محدودة تجاه القضية الفلسطينية في هته الفترة إلى عدة أسباب :

1._ساهمت الأزمة الاقتصادية التي كانت تمر بها تركيا في رفض المجموعة الأوروبية دعم برنامج تركيا في التنمية والإصلاح الاقتصادي، مما دفع تركيا للتقرب من الدول العربية خاصة أنها كانت بحاجة إلى أسواق جديدة لتصريف منتجاتها[861].

2_مواقف تركية تؤكد على أهمية فلسطين، مثل خفض التمثيل الدبلوماسي عام 1980 م،والخروج بمظاهرات ضخمة في تركيا تطالب بقطع العلاقات مع إسرائيل احتجاجًا على ضم القدس الشرقية إلى القدس الغربية، وذلك في فترة الانقلاب العسكري الذي ترأسه (كنعان افرين) العلماني ذو التوجه الغربي، بالإضافة إلى إغلاق القنصلية، والتنديد التركي بالإجراءات الإسرائيلية بالقدس[862].

3_توجيه وزير الخارجية التركي آنذاك(إحسان صبري)، إلى الهيئة العامة للأمم المتحدة خطابًا قال فيه"" إن الحكومة التركية لا يمكنها قبول اغتصاب الأراضي عن طريق القوة، ومن الضروري أن تصر الأمم المتحدة على انسحاب إسرائيل من الأراضي التي احتلتها"، الضفة الغربية والقدس وقطاع غزة إضافة إلى هضبة الجولان السورية وشبه جزيرة سيناء المصرية ، كما أيدت تركيا بعد الحرب القرار الدولي رقم 242 والذي صدر في 22 تشرين الثاني/ نوفمبر 1967 م وينص على " انسحاب القوات الإسرائيلية من أراضٍي احتلتها في النزاع الأخير إضافة إلى ذلك، نددت تركيا بإسرائيل عندما تم حرق المسجد الأقصى المبارك في21 آب/أغسطس 1969 م وذلك من خلال مشاركتها في قمة الدول الإسلامية لكنها عارضت في الوقت نفسه قرار منظمة المؤتمر الإسلامي الداعي إلى قطع العلاقات مع إسرائيل في 25 أيلول/سبتمبر 1969 م وفي 10 تشرين الثاني/نوفمبر 1975 م وفي المقابل وقفت تركيا إلى جانب الدول العربية مع القرار الذي صدر عن الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم (3379) ، والذي اعتبر" الصهيونية شكلا من أشكال العنصرية" ،وفي نفس العام اتخذت الحكومة التركية خطوة إيجابية إضافية في اتجاه الاعتراف بحقوق الفلسطينيين، وذلك باعترافها في كانون الثاني/يناير1975 م بمنظمة التحرير الفلسطينية كممثل ووحيد للشعب الفلسطيني

4_ قامت تركيا في 28 آ ب /أغسطس 1980 بإغلاق قنصليتها في القدس، وخفض التمثيل الدبلوماسي في سفارتها بتل أبيب، جراء قيام إسرائيل بجعل القدس الشرقية المحتلة العاصمة الأبدية لها من خلال القانون، الذي أصدرته الكنيست في تموز/ يوليو 1980م وحينما اندلعت الانتفاضة في الأراضي الفلسطينية المحتلة في 9 كانون الأول ل/ ديسمبر 1987 م، أدانت تركيا أعمال القمع التي قامت بها إسرائيل ، وأرسلت باخرة إلى الفلسطينيين تحمل مئة طن من السكر في شباط/ فبراير 1991 م، واتبعتها بباخرة أخرى في أيار /مايو 1991 تحمل مساعدات مختلفة.[863]

5_زوال خطر التهديد السوفيتي للأراضي التركية، بانتهاء الحرب الباردة في بداية التسعينات ،أدى إلى تراجع اعتماد تركيا على حلف شمال الأطلسي، وبالتالي قلل هذا العامل من حاجة تركيا إلى الغرب، علاوة على ذلك ساهم تفكك الاتحاد السوفيتي، والانتقال من الثنائية القطبية إلى القطب الواحد، واختلال موازين القوى لصالح الغرب، ساهم في وجود آمال لدى تركيا من أجل لعب دور سياسي أكبر في النظام الشرق أوسط الجديد

المبحث الثالث:الدور التركي في عملية السلام الإسرائيلي الفلسطيني 1993_2000

إن القضايا الداخلية التركية شديدة الارتباط بتوجهات السياسة التركية تجاه فلسطين والشرق الأوسط، وبالتالي شكلت التهديدات الداخلية والخارجية التي كانت تواجهها تركيا، عائقًا أساسيًا أمام قيام تركيا بدور فاعل تجاه فلسطين، ولم يكن هنالك أي موقف سياسي مناهض، وبالتالي استبدال موقف تجاه فلسطين في هذه الفترة إلى التحديات التي واجهاتها تركيا، وليس على أساس فكري أو ايدولوجي أو سياسي،

---

[861]– ميشال نوفل وآخرون *العرب والأتراك في عالم متغير*، مرجع سبق ذكره، ص ص123

[862]–نور الدين محمد *تركيا ومسالة القدس*، على الموقع الالكتروني :

http://www.malaf.info/?page=show_details&Id=5278&table=ar_documents&CatId=65

[863]_الضميري عماد،(2002)*تركيا والشرق الأوسط*،مركز القدس للدراسات،انظر الموقع الالكتروني:

http://alqudscenter.org/arabic/pages.php?local_type=128&local_detail

وحصر الموقف التركي في هذه الفترة على الخطاب الرسمي التركي الداعم للموقف الفلسطيني، وتأييد بعض القرارات الصادرة عن الأمم المتحدة،ولم يكن هناك مبادرات تركية أو لقاءات أو دور وساطة في العملية السلمية، علاوة على ذلك لم يترجم الموقف التركي إلى تحركات فعلية بسبب فقدانه لأهم مقومات قوة الدور الفاعل، خاصة المقومات الاقتصادية(قوة الاقتصاد) والسياسية (الاستقرار السياسي داخليًا وخارجيًا)

الموقف التركي من اتفاقية أسلو 1993

أحدث اتفاق أوسلو الذي وقع بين منظمة التحرير الفلسطينية وإسرائيل في13 أيلول/سبتمبر 1993 م العديد من ردود الفعل سواء أكان ذلك على المستوى المحلي أو الإقليمي أو الدول ي .فعلى صعيد الموقف التركي رحبت تركيا بتوقيع الاتفاقية والبدء في العملية السلمية على أساس مبدأ الأرض مقابل السلام ، بهدف تعزيز الاستقرار والأمن الإقليمي، حيث شكلت العملية السلمية حسب وجهة النظر التركية مخرجا لها من سياسة الحذر والحرص التي كانت تنتهجها في فترة الخمسينات وأواسط الستينات ،والانفتاح المحدود في نهاية الستينات والسبعينات، والثمانينات والتسعينات، في مواقفها من العرب والفلسطينيين وإسرائيل، في هذا الإطار، يقول (عماد الضميري) "إن مشروع العملية السلمية قد أراح تركيا من إجراء حسابات مطولة ودقيقة لكل خطوة تخطوها تجاه الشرق الأوسط[864]

موقف تركيا من انتفاضة أيلول 2000

اندلعت انتفاضة الأقصى في 28 أيلول/سبتمبر 2000 ، وذلك بسبب اقتحام رئيس حزب الليكود السابق (رفائيل شارون) الحرم القدسي الشريف، برفقة ما يقارب 3000 من أفراد قوات الاحتلال الإسرائيلية ، ووقعت على اثر ذلك مواجهات بين المصلين الفلسطينيين وقوات الشرطة الإسرائيلية، تعبيرًا عن رفضهم واستنكارهم، وسرعان ما امتدت هذه المواجهات في كافة الأراضي الفلسطينية المحتلة.اتسم موقف تركيا من انتفاضة الأقصى باستخدام لهجة قاسية في توجيه الانتقادات إلى إسرائيل من خلال التصريحات التي أطلقتها على السياسة الإسرائيلية ووصفها أعمال القتل التي تقوم بها إسرائيل" بالإبادة الجماعية "والمرتبطة تاريخيًا ومعنويًا بما اقترفه هتلر تجاه اليهود، وبمقارنة ردة الفعل التركية تجاه السياسات الإسرائيلية في الأراضي الفلسطينية قبل عام 1993م وما بعدها وحتى عام 2002 ، حيث نلاحظ أن التحول الإيجابي جاء في لغة الخطاب السياسي التركي تجاه القضية الفلسطينية، فتركيا في الماضي لم تستخدم مثل تلك المصطلحات لوصف السياسة الإسرائيلية تجاه فلسطين والفلسطينين ومن الملاحظ أيضا أن هناك انسجامًا في الموقف الرسمي التركي بين الرئيس ورئيس الوزراء من جهة، وبين الشعب التركي المتعاطف تاريخيًا مع فلسطين من جهة أخرى، ولكن كل ذلك لم يترجم من خلال قيام تركيا بدور فاعل ومؤثر، مثل طرح مبادرات تركية مستقلة.

الفصل الثاني: تركيا الجديدة ودورها اتجاه القضية الفلسطينية 2002_2017

المبحث الأول:الخلفية الأيدلوجية للحزب العدالة والتنمية

1.لعبت الخلفية الإيديولوجية للحزب التركي"حزب العدالة والتنمية[865] الحاكم دورًا في صياغة موقفه السياسي، فالخطاب الإسلامي المتعلق بفلسطين والذي تتبناه الحركات السياسية الإسلامية، بما فيها الحركة الإسلامية التركية، لا يشير عن احتلال فلسطين، ويرى فيه قمة العنصرية وجزء من تآمر دولي تقوده الدول العظمى بالتحالف مع الصهيونية لضرب الإسلام واحتلال أرضه.

2.الروابط الدينية والثقافية والفكرية المشتركة بين الشعبين التركي والفلسطيني.

3.الخلفية التاريخية للقضية الفلسطينية واعتبار تركيا نفسها وريثة للدولة العثمانية، أخر الدول ذات السيادة على الأراضي الفلسطينية، وبالتالي استشعارها لمسؤولية خاصة تجاهها

1- هاينتس كرامر، (2010)*تركيا المتغيرة تبحث عن ثوب جديد*، ط1، العبيكان للنشر بالتعاقد مع معهد بروكينغر في واشنطن،الرياض،السعودية، ص225

[865] –حزب العدالة والتنمية يشكل الجناح الإسلامي المعتدل في تركيا، ويحرص على ألا يستخدم الشعارات الدينية في خطاباته السياسية، ويؤكد أنه لا يحبذ التعبير عن نفسه بأنه حزب إسلامي، فهو حزب يحترم الحريات الدينية والفكرية ومنفتح على العالم ويبني سياساته على التسامح والحوار، ويؤكد عدم معارضته للعلمانية والمبادئ التي قامت عليها الجمهورية التركية

4.يفتخر حزب العدالة والتنمية إن تركيا دولة ديمقراطية عصرية، تؤمن بالمبادئ التي تقوم عليها الدولة الحديثة، وبما أقرته الحضارة الإنسانية المعاصرة من مبادئ حقوق الإنسان والحريات العامة وحق الشعوب في الاستقلال؛ لذا تفسر تركيا تدخلها في الشأن الفلسطيني من زاوية معارضتها لفكرة الاحتلال في مرحلة تاريخية وصلت فيها البشرية إلى النضج الكافي لرفض الممارسات القمعية للاحتلال الإسرائيلي، وهذا ما يضع تركيا في مربع المؤازرين لشعب الفلسطيني، ويدفعها نحو التحرك من أجل كبح جماع التوغل الإسرائيلي المستمر، وقد كان الموقف التركي من الحصار على غزة والحرب الإسرائيلية عليها واضحًا في إدانته لإسرائيل.

5.أكد حزب العدالة والتنمية مؤهلات تركيا التي يمكن أن تساعدها على لعب دور الدولة الإقليمية ذات القوة الناعمة، فهي مدعومة بمنطق الجوار الجغرافي والتاريخ المشترك وقوة حضورها الاقتصادي، وتعطش المنطقة لملء الفراغ الحاصل نتيجة لتراجع دور دول إقليمية كبرى كان لسياستها قديمًا تأثير واضح في صياغة واقع المنطقة ومستقبلها، ناهيك عن حاجة قوى دولية مؤثرة كالولايات المتحدة والاتحاد الأوروبي لدور تركي إقليمي فاعل.

6.تبني تركيا سياسية القوة الناعمة بمعنى تكون هته الأخيرة "دولة مركز" وهذا ما أكد عليه (داود اوغلو) في العلاقات الخارجية التركية

7.التناغم مع الشارع التركي الذي يظهر تعاطفاً كبيراً مع القضية الفلسطينية.

8.إدراك تركيا أن القضية الفلسطينية هي مفتاح العبور للقبول والتأثير في المنطقة.

9.يرى حزب العدالة والتنمية أن القضية الفلسطينية، ورقة رابحة في الساحة الدولية لمن يمتلك فيها تأثيراً،وهي ترغب أن يكون لديها هذا التأثير[866]،كل هته المعطيات بلورت الدور الجديد لتركيا اتجاه القضية الفلسطينية

المبحث الثاني:تركيا والإحداث الفلسطينية في فترة حكم حزب العدالة والتنمية 2002-2010

كان الموقف التركي بارزًا وواضحًا وقويًا في انتقاداته في الأحداث الفلسطينية في فترة 2002_2010 ، ومما عزز من مصداقيته وتأثيره ترجمة تلك التصريحات إلى خطوات عملية، فزيارة (خالد مشعل) لتركيا في ظل العزلة التي كانت مفروضة على الحركة، وعلى الرغم من بعض الضغوطات الداخلية والخارجية التي رافقت تلك الزيارة، إلا أن هذا الموقف أعتبر نقطة تحول في السياسة التركية نحو إقامة علاقات متوازنة مع جميع الأطراف الفاعلة في القضية الفلسطينية في ظل رؤية تركية مستقلة، خاصة أن الاتحاد الأوروبي الذي تسعى تركيا للعضوية فيه يضع الحركة على قائمة الحركات الإرهابية، كذلك الولايات المتحدة الأمريكية وإسرائيل اللتان تربطهما بتركيا علاقات استراتيجيه يعتبرون حركة حماس" إرهابية"، وبالتالي يدل ذلك على رؤية تركية مستقلة عن باقي الأطراف الإقليمية والدولية، وتصور جديد في الدبلوماسية التركية تجاه العملية السلمية نحو الوقوف على مسافة واحدة من جميع الأطراف،وإقامة علاقات جيدة من أجل القيام بدور الوسيط،مترجمة بذلك أحد أهم مبادئ السياسة الخارجية التركية التي وضعتها حكومة حزب العدالة والتنمية المتمثلة بسياسة تعدد الأبعاد،مقارنة مع السياسة السابقة القائمة على الميل نحو محور واحد

الموقف التركي من الاجتياح الإسرائيلي لرفح

في 13 أيا ر/مايو 2004 م قامت القوات الإسرائيلية باجتياح مدينة رفح، وفرضت عليها حصارًا، وعزلتها عن باقي محافظات قطاع غزة في عملية أطلقت عليها اسم " قوس قوزح"،أدت العملية العسكرية إلى استشهاد 58 فلسطينيا بينهم 12 من الأطفال، وإصابة 200 مواطن بجروح، بالإضافة إلى هدم البيوت الفلسطينية المجاورة للشريط الحدودي مع مصر والتي بلغت على ما يزيد عن 100 منزل فلسطيني، وتشريد ما يزيد عن 1000 فلسطيني أصبحوا بلا مأوى، وتخريب البنية التحتية وتعطيل الحياة العلمية، هذا فضلا عن حملات الاعتقالات التي طالت الأطباء ، لكن الحدث الأبرز في عملية الاجتياح كان في إطلاق النار في 19 أيار/مايو 2004 على مسيرة سلمية مدنية كانت متجهه إلى

1-هاينتس كرامر، *تركيا المتغيرة تبحث عن ثوب جديد*، مرجع سبق ذكره، ص225

حي تل السلطان للاحتجاج على العدوان الإسرائيلي وتقديم المساعدات، مما أدى إلى استشهاد 8 فلسطينيين وإصابة نحو 50 آخرين بجروح[867]

موقف تركيا من الإحداث الاجتياح الإسرائيلي لرفح

أما على صعيد ردة الفعل التركية، فقد وصف رئيس الوزراء التركي (رجب طيب أردوغان) السياسات الإسرائيلية بأنها" إرهاب دولة"، وأضاف"إن ما فعلته " موجها كلامه لوزير البنية التحتية الإسرائيلي(يوسف بارتيسكي)في رفح هو قتل جماعي للفلسطينيين، ومن لم تقتلوه هدمت بيته وفي هذا إرهاب، ولا أجد كلمات أخرى أصفه بها...إن إسرائيل دفنت العروض التركية للوساطة بين الفلسطينيين وإسرائيل"، ومن جانبه أكد وزير الخارجية التركي (عبد الله غول) خلال زيارته إلى الأراضي الفلسطينية في 4 كانون الثاني/ يناير 2005 م على" :أن الأساليب التي تستخدمها إسرائيل ضد الشعب الفلسطيني والمتمثلة في الضغط والحصار لن تجلب الأمن والراحة لها ....إن سياساتها القاسية " ضد الفلسطينيين ستضرب علاقاتها مع تركيا الحليف الرئيس لها في الشرق الأوسط منذ سنوات"، وترجمة لتلك التصريحات رفض أردوغان استضافة شارون في أنقرة، كذلك رفض أردوغان زيارة إسرائيل بناء على دعوة وجهها له رئيس الوزراء الإسرائيلي (أرئيل شارون) بحجة أن جدول أعماله لايسمح بذلك، إضافة إلى ذلك استدعت تركيا السفير التركي في تل أبيب للتشاور، ورفعت مستوى التمثيل الدبلوماسي لدى السلطة الفلسطينية بتعين سفير بدلا من قنصل[868]

موقف تركيا من نجاح حركة حماس في الانتخابات 2006م

جرت الانتخابات الفلسطينية التشريعية في 25 كانون الثاني /يناير/جانفي 2006 م، وسط أجواء من الهدوء والنزاهة حسب ما أعلنته لجنة الانتخابات المركزية ، وحسب إجماع العديد من المحللين والمراقبين المحليين والدوليين وفي هذه الانتخابات فازت حركة حماس قائمة التغيير والإصلاح ب 76 مقعدا من أصل 132 من مقاعد المجلس التشريعي الفلسطيني، أي ما نسبته % 57.6 من أعضاء المجلس.

فقد نادت تركيا بضرورة احترام خيارات الشعب الفلسطيني، والقبول بحركة حماس بالحكومة ، فبعد يوم واحد فقط من إعلان فوز حركة حماس أي في 27 كانون الثاني / يناير/جانفي 2006 م أعلن رئيس الوزراء التركي (رجب طيب أردوغان) خلال لقائه مع الرئيس الباكستاني عن تقديم مبادرة مشتركة يكون لمنظمة المؤتمر الإسلامي وتركيا دور من أجل التوسط بين الفلسطينيين وإسرائيل، كذلك انتقد أردوغان في 21 شباط/ فبراير 2006 م العقوبات الاقتصادية التي فرضتها إسرائيل وقال " إن هذا سيخلق ديمقراطية مقيدة، ويعكس عدم احترام للشعب الفلسطيني[869]."

الدور التركي في أزمة الجندي الإسرائيلي المخطوف جلعاد شاليط 25 حزيران ن/يونيو 2006 م

اتسم دور تركيا بالدور الوسيط والمبادر في تقريب وجهات النظر وبالتحرك النشط على كافة المستويات. فقد قامت تركيا بتحركات نشطة وعلى كافة المستويات للتوسط بين حماس وإسرائيل اثر اختطاف الحركة للجندي الإسرائيلي جلعاد شاليط في قطاع غزة في 25 حزيران/يونيو 2006 م.

تجلت هذه التحركات من خلال زيارة مستشار رئيس الحكومة التركية(أحمد داوود) إلى دمشق حيث التقى مع الرئيس السوري بشار الأسد وخالد مشعل من أجل البحث في صفقة تبادل الأسرى، إضافة إلى أن إسرائيل والإدارة الأمريكية طلبتا من تركيا إرسال وفد إلى دمشق

1_تقرير بعنوان: *نكبة رفح الجديدة* ، الفترة 13-2005/5/24، المركز الفلسطيني لحقوق الانسان
http://www.pchrgaza.org/files/REPORTS/arabic/rafah.htm:

2-جريدة الشرق الاوسط 2004/5/21، على الموقع الالكتروني
=http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=9306&article=235098&feature

3_ محمد نور الدين،(2008)، *تركيا الصيغة والدور*،ط1،رياض الريس للكتب والنشر،بيروت،لبنان،ص309

للقاء الرئيس السوري بشار الأسد، وحمل رسالة تتضمن أهمية الدور السوري في إطلاق سراح الجندي الإسرائيلي ، مما سيكون له اثر ايجابي على حياة الشعب الفلسطيني[870] .

المساعي التركية بالوساطة بين حركة حماس وإسرائيل جاءت بمبادرة من جانب تركيا، وبدعم وترحيب من كافة الأطراف حماس وإسرائيل ومصر لكون تركيا تتمتع بعلاقات جيدة وثقة لدى الجميع، وبالتالي كانت مبادرة تركيا في عرض وساطتها التي دعمتها الأطراف المعنية، حيث عبرت حركة حماس على لسان القيادي(مشير المصري) عن ذلك بالقول " إن التحرك التركي سياسي وبأعلى المستويات، فهذا الاهتمام من القيادة التركية تجاه القضية الفلسطينية، يعطي تفاؤلا بالخير"

المساعي التركية في تحقيق المصالحة الفلسطيني2007

أن المواقف والتصريحات والمساعي التركية التي بذلت من أجل تحقيق المصالحة الفلسطينية، والتي أظهرت دورًا تركيًا فاعلا وبارزًا نابعًا من حرص تركيا على المحافظة على سمعة القضية الفلسطينية، وترتيب البيت الداخلي الفلسطيني، والحفاظ على نسيجه الاجتماعي من أجل حماية المشروع الوطني الفلسطيني وتمكين السلطة الفلسطينية من الصمود وإنجاح مساعيها في إقامة الدولة الفلسطينية ، وذلك بتأكيد رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان خلال اتصاله مع رئيس الحكومة الفلسطينية (إسماعيل هنية) بالقول نحن في تركيا جاهزون للتحرك من أجل رأب الصدع بينكم وإعادة الوحدة إلى صفوفكم ...إننا نتألم من رؤية نزيف الدم بين الإخوة الفلسطينيين، وان هذا الانقسام يضعف مواقفكم، ويضر بمصلحة الشعب الفلسطيني ..إن هذا الموقف يضر بإقامة الدولة الفلسطينية المستقلة ...إن تحقيق المصالحة الفلسطينية أمر واجب ومسؤولية ."أما الرئيس التركي انذاك (عبد الله غول) فقال " إن تركيا تعتبر القضية الفلسطينية والقدس خاصة قضية الشعب التركي، وأنها تشكل همًا كبيرًا لهم، وأن الانقسام الفلسطيني ألحق الضرر الكبير بالشعب الفلسطيني وسمعته[871]

تركيا والحرب والحصار الإسرائيلي على قطاع غزة 27 كانون الاول/ديسمبر 2008 م

بدأت إسرائيل هجومها العسكري على قطاع غزة في 27 كانون الأول/ ديسمبر 2008 م واستمر حتى تاريخ 18 كانون الثاني/يناير 2009م، أي 22 يومًا، نتج عن هذا العدوان آلاف الشهداء والجرحى وهدم المنازل، ووفقًا للمركز الفلسطيني لحقوق الإنسان فان 1419 استشهدوا وأصيب نحو 5300 فلسطيني، وتم تدمير 2114 منزلا لذلك يعتبر العدو الإسرائيلي على غزة الأعنف ضد الفلسطينيين وممتلكاتهم منذ عام 1967 م، حيث استخدمت إسرائيل شتى أنواع الأسلحة في عدوانها وخاصة القنابل الفسفورية المحرمة دوليًا، وخرقت القانون الدولي الإنساني بقصفها العشوائي للأماكن المدنية المأهولة بالسكان المدنيين، ولم تستثني مؤسسات المجتمع المدني والمؤسسات الدولية كمؤسسة الأونروا ومدارسها ومخازنها .

أظهر الموقف التركي من حرب غزة تحولا في السياسة التركية بجعلها سياسة مبادرة وفاعلة ومؤثرة وصاحبة رؤية مستقلة، خاصة في ظل تحالفها مع إسرائيل والولايات المتحدة الأمريكية، وبالتالي نجد أن الموقف التركي جاء مغايرًا تمامًا للموقف الأمريكي، وتميز بموقف مستقل ورؤية واضحة في التعامل مع حرب غزة، هذا ما أكد عليه رئيس الوزراء التركي انذاك (رجب طيب أردوغان) بقوله" إن بلاده لن تدير ظهرها لما يحدث لغزة وأطفالها، ولن تبقى صامته ومكتوفة الأيدي على عدم تحقيق العدالة[872].

1-جريدة القدس،2009/2/12،على الموقع الالكتروني http://www.alquds.com/news/article/view/id/ 2009 75655

2_جريدة القدس ، المرجع السابق

3_تقرير بعنوان: *مدنيون مستهدفون* 2009/9/7، المركز الفلسطيني لحقوق الانسان: على الموقع الالكتروني http://www.pchrgaza.org

تركيا والاعتداء الاسرائيلي على أسطول الحرية أيار 2010 م

في 31 أيار/ مايو 2010 م قامت القوات الإسرائيلية بالاعتداء على سفينة مرمره التركية في المياه الإقليمية، وقتلت 9 من المدنيين الأتراك، واعتقلت كل من كان على متن السفينة وتعتبر سفينة مرمره واحدة من ستة سفن تشكل منها الأسطول، وكانت هذه السفن تحمل على متنها المساعدات الإنسانية ، بالإضافة إلى ما يقارب 750 من الناشطين الحقوقيين والسياسيين، والعديد من وسائل الإعلام العالمية .

اتسم الموقف التركي تجاه الاعتداء الإسرائيلي على أسطول الحرية بالتصريحات والانتقادات القاسية، إضافة إلى اتخاذ قرارات حاسمة وواضحة، وذلك من خلال إلغاء الصفقات العسكرية والمطالبة برفع الحصار عن غزة وتشكيل لجنة تحقيق دولية. اتخذت تركيا مجموعة من الإجراءات الصارمة سواء أكان ذلك على مستوى التصريحات، أو من خلال تحركاتها الدولية في مجلس الأمن؛ فعلى مستوى الخطاب الرسمي التركي وجهت تركيا على لسان المسؤولين الرسميين انتقادات واسعة ولاذعة لإسرائيل، حيث توجه أردوغان بكلامه إلى إسرائيل بالقول "إن ترك الدم يجري لا يليق بالأمة التركية ولا بالشعب التركي...مللنا كذبكم، وأنصحكم ألا تختبروا صبر تركيا، فكما أن صداقتنا قوية، فإن عداوتنا قوية بنفس القدر "ووصف العدوان بأنه إرهاب دولة وقرصنة ."أما وزير الخارجية التركي(أحمد داوود أغلو) فكان كلامه إلى الولايات المتحدة الأمريكية في إشارة إلى المعايير المزدوجة التي تنتهجها تجاه العالم من جهة وإسرائيل من جهة أخرى قائلا" :من الناحية النفسية يشبه الهجوم على السفينة التركية هجمات 11 أيلول/سبتمبر 2001 م على أميركا، لذا نتوقع تعاطفًا كاملا معنا، والأمر هنا لا يتعلق بالاختيار بين تركيا وإسرائيل، بل هو اختيار بين الصحيح والخطأ، بين الشرعي وغير الشرعي"

إما على صعيد الإجراءات العملية، فقد قامت تركيا بسحب السفير التركي من تل أبيب ،واستدعت السفير الإسرائيلي في تركيا، وألغت مشاركة إسرائيل في ثلاث مناورات عسكرية مشتركة، علاوة على ذلك أعلنت أنها ستعيد النظر في العديد من الصفقات العسكرية الموقعة بين الطرفين، وقرر مجلس تطبيق الاتفاقات التابعة للصناعات الأمنية التركية تجميد ستة عشر مشروعًا أمنيًا تبلغ كلفتها مليارات الدولارات.

وعلى الصعيد الدولي، توجهت تركيا إلى مجلس الأمن من أجل إصدار بيان يدين إسرائيل ويطالبها بتنفيذ مجموعة من المطالب وهي:

1.إعادة جثث الشهداء والمعتقلين الأتراك والإفراج عن السفن

2 . المطالبة بتشكيل لجنة تحقيق دولية.

3 . ربط إعادة العلاقات التركية الإسرائيلية إلى سابق عهدها برفع الحصار عن غزة.

4 . تعويض عائلات الشهداء.

5 . تقديم إسرائيل اعتذار لتركيا[873]

المبحث الثالث: تركيا والقضية الفلسطينية بعد إحداث الربيع العرب

عكست أحداث الربيع العربي على توازن التحالفات في منطقة الشرق الأوسط بصفة عامة، والسياسية الإقليمية لأنقرة بصفة خاصة فالعمق الاستراتيجي لتركيا تحول إلى محيط لاهب، ونظرية "صفر مشاكل" تحولت بفعل الثورات والثورات المضادة إلى "صفر هدوء"، بينما فشلت القوة التركية الناعمة في إحداث اختراقات مهمة في المنطقة بعد أن أضحت أنقرة في قلب حالة الاستقطاب الإقليمية بسبب مواقفها المعلنة من الثورات، لا سيما الثورة السورية وتفاعلاتها اللاحقة أدت هذه التطورات المتلاحقة وفشل أنقرة في تحقيق أي إنجاز خارجي يبلور واقعياً رؤيتها للحل إلى نتيجتين رئيسيتين: إعادة تقييم تركيا لسياستها الخارجية وانخفاض مستوى تفاعلها مع القضية الفلسطينية، ويمكننا في هذا السياق إجمال السياقات التي أسهمت في تراجع هذا الاهتمام فيما يلي:

1. تفاعلات الثورات والثورات المضادة التي أدت إلى تراجع الحدث الفلسطيني على سُلَّم أولويات مختلف الدول ذات العلاقة ومنها تركيا.

2. الضغوط الخارجية التي مورست على تركيا بسبب مواقفها التي نحت نحو نوع من الاستقلالية النسبية في السياسة الخارجية، لا سيما فيما يتعلق بكل من سورية ومصر وفلسطين

---

[873] _ ابو هدية احمد ، (2010)،*اسرائيل واسطول الحرية* ، مجلة شؤون الاوسط،العدد136،ص173

3. الانشغال بملفات السياسة الداخلية على حساب السياسة الخارجية بشكل عام والقضية الفلسطينية بشكل خاص، مثل أحداث جزي بارك في منتصف سنة 2013، ثم ادعاءات الفساد بحق الحكومة والحزب، ثم تعثر عملية المصالحة الداخلية مع الأكراد إثر استئناف حزب العمال الكردستاني Kurdistan Workers' Party (PKK) لعملياته العسكرية.

4. تطورات الملف السوري بشكل خاص بطريقة لامست الخطوط الحمراء للأمن القومي التركي، من حيث احتمالات تقسيم سوريا والتدخل العسكري الروسي وإرهاصات إنشاء كيان سياسي (كانتون) للأكراد في الشمال السوري.

5. تراجع حاد في العلاقات الديبلوماسية مع "إسرائيل" إثر الهجوم على سفينة ما في مرمرة، الأمر الذي أفقد تركيا إمكانية لعب دور الوسيط.

6. العلاقات المتوترة مع عدد من الدول المؤثرة في القضية الفلسطينية، وفي مقدمتها مصر بعد الانقلاب، الأمر الذي أدى لجعل العلاقات المتوترة مع تل أبيب إلى تضاؤل فرص التدخل التركي ويكفي للتدليل على هذا العامل المقارنة بين الدور الذي لعبته تركيا خلال العدوان على غزة سنة 2012 في ظلّ رئاسة مرسي لمصر، أو بالأحرى لم تستطع لعبه، خلال عدوان 2014 على القطاع خلال رئاسة السيسي[874].

7. حالة الانقسام السياسي الفلسطيني بما يؤدي إلى تقزيم نتائج أي جهد مبذول في نصرة القضية الفلسطينية

8. العزلة التي عانت منها تركيا في المنطقة إثر مواقفها من القضايا المختلفة، لا سيما السورية والمصرية، وفقدانها لتحالفات متينة ومستدامة تستند عليها في سياساتها الإقليمية.

هذه الأسباب مجتمعة أدت إلى تراجعات تكتيكية من قبل أنقرة، منها السماح بعد سنوات من الرفض للولايات المتحدة باستخدام قاعدة إنجيرليكİncirlik العسكرية، والانخراط الفعلي في التحالف الدولي لمكافحة تنظيم الدولة İnternational Coalition Against İSİS بعد أشهر من التردد، وخفوت الصوت التركي في مواجهة نظام السيسي، واللهجة اللينة مقابل التدخل العسكري الروسي على الحدود الجنوبية، والقبول الضمني ببقاء الأسد في الحكم خلال الفترة الانتقالية للحل السياسي المنتظر[875].

وفي اتجاه موازي، وعلى الرغم من استمرار الدعم السياسي للفلسطينيين في المحافل الدولية وخصوصاً في ملف قبول فلسطين كمراقب غير عضو في الأمم المتحدة ثم رفع العلم الفلسطيني على ساريتها، إلا أن الموقف التركي الرسمي بات مؤخراً أقرب إلى الظاهرة الصوتية، بغض النظر عن النوايا، بفعل العوامل سابقة الذكر، وقد ظهر ذلك جلياً في هبة انتفاضة القدس الأخيرة مثلاً، حيث لم يتخط الموقف الرسمي بعض التصريحات البيانات الخجولة، بينما غابت المظاهرات التركية الحاشدة الداعمة للفلسطينيين بفعل ضغط الملفات الداخلية والانتخابات المتتالية.

قبل ذلك، كان لافتاً مغادرة عدد من القيادات والكوادر الفلسطينية (الحمساوية) للأراضي التركية نحو الدول العربية، إما بتلميح من أنقرة، أو تحسباً لأي طارئ قبل وخلال وبعد الانتخابات، بينما تراجعت وتيرة زيارات الوفود الفلسطينية، على الأقل العلنية منها، لتركيا في الفترة السابقة على الانتخابات الأخيرة. مع ملاحظة أن حزب العدالة والتنمية تابع التوظيف المحسوب لعلاقته مع حماس، فدعي قيادة حماس وعلى رأسها (خالد مشعل) للمشاركة في مؤتمره الخامس الذي عقده في 2015/9/12؛ إذ إن الجمهور الإسلامي في تركيا ينظر نظرة تقدير واحترام لحماس ولجهادها؛ وبالتالي فإن مشاركتها مؤتمر الحزب تعدُّ رافعة شعبية وانتخابية له.

---

[874]–رأى داود أوغلو في كتابه "العمق الاستراتيجي" أن العلاقات الجيدة مع دول الجوار تجعل حدود الدول "مرنة"، بحيث يتخطى تأثيرها حدودها الجغرافية، وهذا ما رأيناه خلال عدوان 2012 على قطاع غزة حين استثمرت أنقرة العلاقات الجيدة مع نظام الرئيس محمد مرسي فكان وزير خارجيتها من أوائل من دخلوا قطاع غزة في أيام العدوان الأولى، على عكس عجزها الواضح عن فعل أقل من ذلك في عدوان 2014 في ظل رئاسة السيسي

2_اردوغان: الأسد يمكن أن يشارك بفترة انتقالية، موقع العربية، 2015/9/25، انظرالموقع الالكتروني: http://goo.gl/uTbVtl

المبحث الرابع: الدور الاستراتيجي لتركيا اتجاه القضية الفلسطينية

في كتابه "العمق الاستراتيجي" سطر أحمد داود أوغلAhmetDavutoğlu رؤيته لسياسية تركية خارجية نشطة ومؤثرة، عبر عدة ركائز أهمها:

العمق الاستراتيجي: حيث رأى (داود أوغلو) أن دور تركيا الدولي مرتبط ومعتمد بشكل رئيسي على دورها الإقليمي، خصوصاً في ثلاث مناطق جغرافية اعتبرها عمق تركيا الاستراتيجي، أيا لشرق الأوسط والبلقان والقوقاز بمعنى أنه كلما اضطلعت تركيا بأدوار أهم في الشرق كلما زاد وزنها في الساحة الغربية الدولية، وهو ما يسمى بنظرية "القوس والسهم"[876]

2. صفر مشاكل: حيث لا يمكن لدولة تعاني من علاقات الخصومة والعداء مع محيطها، وان تطور سياسة خارجية إيجابية وفاعلة، وبالتالي تحتاج إلى تصفير المشاكل مع دول جوارها فتستفيد كل الأطراف على قاعدة الربح للجميع (win – win).

3. القوة الناعمة: وفي سبيل ذلك وحتى تكون تركيا "دولة مركز"، رأى داود أوغلو في العلاقات التجارية والاقتصادية والتواصل الفكري – الثقافي أثراً أكثر نجاعة من القوة الخشنة. وقد استفادت تركيا فعلاً على مدى أعوام طويلة، على الأقل حتى بداية الربيع العربي 2011، من هذه القوة الناعمة ولاقت قبولاً جيداً في المنطقة

الفصل الثالث: الدراسة المستقبلية للموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية

المبحث الأول: التحديات التي تواجه تركيا جراء موقفها من القضية الفلسطينية

1.انحياز تركيا إلى جانب غزة وحماس تحديدا قوبل باستياء إ إسرائيلي، عبر عنه بمحاولة تعطيل الدور التركي الوسيط في المنطقة في المفاوضات السورية الاسرائيلية ، واقتراح إحلال وساطة فرنسية بدلاً منها.

2.إن موقف تركيا القريب من حماس أثار حساسيات عربية ومصرية بالذات، وخصوصاً أن القاهرة ترى في الدور التركي المؤيد للحركة تعزيزا للنزعة الإسلامية التي يمثلها الإخوان المسلمون في مصر ،وهو ما ترفضه السلطات المصرية جملة وتفصيلاً، وتعتبره تدخلاً في شأن مصري حساس وقد دفع هذا الأمر القاهرة إلى عدم تسهيل الوساطة التركية بين حماس ومصر، ولا سيما خلال العدوان على غزة.

3.إن تحرك تركيا في المنطقة بالتنسيق والتعاون الوثيق مع سورية سابقا ، وكذلك إقامتها علاقات جيدة مع إيران ، ودفاعها عن برنامجها النووي، أمور كلها أثارت حفيظة بعض القوى العربية التي توصف بالمعتدلة، والتي عملت على عدم تسهيل الحراك التركي لتوحيد الصف دفاعاً عن فلسطين؛ وقد بدا ذلك جلياً خلال جولة أردوغان في العالم العربي في الأيام الأولى لعدوان غزة.

4. التباين السياسي بين تركيا وما يسمى بالقوى العربية" المعتدلة(مصر، الأردن و السعودية) عامل مهم في عدم تسهيل الدور التركي، وعدم توظيفه في خدمة القضية الفلسطينية، إلا أن علاقات تركيا الجيدة مع قوى ما يسمى" بالممانعة "قطر،ايران أوجد ثقة بالدور التركي، فذهبت هذه القوى تصغي إلى ما قد يحمله من نصائح في تجاه تحقيق التسوية مع اسرائيل،كل هذه العوامل التي مثلت التحديات لتركيا أمام دورها التي تسعى إلى تنفيذه في الشرق الأوسط للوصول إلى ما تطمح إليه يمكن التغلب عليها من خلال تفعيل دورها بشكل كبير ومؤثر في منظمة المؤتمر الإسلامي وجامعة الدول العربية كعضو مراقب، إضافة إلى ذلك زيادة دورها بشكل إيجابي في خدمة المصالح العربية ومساندة الدول العربية الفاعلة كمصر والسعودية في دورها الفاعل في القضايا الإقليمية، والإيحاء لهم بأن الدور التركي دور مكمل ومساند وداعم لدورهم[877].

---

[876] أوغلو أحمد داود، (2010)،*العمق الاستراتيجي موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية*،ط10 ،مركز الجزيرة للدراسات، الدوحة،ص170

[877] –مركز دراسات الزيتونة،(2010)،التقدير الاستراتيجي 22 ايار/ مايو 2010م،2010/4/3/ انظر الى الموقع الالكتروني: (http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=1064&a=115103

المبحث الثاني: الرؤية المستقبلية للعلاقات التركية الإسرائيلية وانعكاسها على موقفها من القضية الفلسطينية

أولا:سيناريوهات العلاقات التركية الإسرائيلية

الخلافات التركية مع بعض الدول الإقليمية وزيادة حدتها .وتبني تركيا سياسة التسوية السلمية وفق قرار الشرعية الدولية، وتقوية علاقتها مع ا سرائيل وعضويتها في حلف الناتو تجعلها أقرب إلى دول" الاعتدال العربي "منها إلى سوريا و إيران ، في ظل علاقتها المتميزة مع الولايات المتحدة الأمريكية ودول الاتحاد الأوروبي، وخاصة إذا تدخلت الولايات المتحدة الأمريكية محاولة الدفع في تطور العلاقات بين أحلافها الرئيسين في المنطقة، من خلال الضغط على تركيا بخفض المساعدات الاقتصادية لتركيا في ظل الأزمة المالية العالمية

ولم تكن زيارة الرئيس أوباما لتركيا في نيسان/أبريل عام 2009 م من باب المصادفة بل تم اختيار تركيا لمخاطبة العالم الإسلامي بطريقة منهجية مدروسة من قبل الساسة الأمريكان، نظراً لتنامي الدور التركي الإقليمي والدولي .ورسالة إلى الساسة الأمريكان بأن تركيا هي حليف استراتيجي للولايات المتحدة الأمريكية، وبالتالي فإن المصالح المشتركة ما بين الدولتين تعني تحسين العلاقات مع الدول الحليفة للولايات المتحدة الأمريكية .وذلك خاصة في ظل تطلعات الإدارة الأمريكية للرئيس أوباما لمساعدة تركيا للغرب في مواجهة النفوذ الإيراني لما تتميز به تركيا من احترام في العالم الإسلامي، وكونها مقربة في مذهبها السني من الغالبية العظمى من المسلمين، على عكس ايران التي تختلف مع العديد من الدول العربية في المذهب والسياسة التي ينظر إليها بالشك في المنطقة[878]. وتتعارض السياسة الخارجية التي تنتهجها تركيا منذ وصول حزب العدالة والتنمية إلى سدة الحكم عام 2002 م، مع هذا السيناريو في ظل طموحها للعب دور الوسيط في المنطقة، وطموحها في جعل تركيا دولة مركز لها تأثيرها على المستويين الإقليمي الدولي .ويتطلب لعب دور الوسيط من تركيا أن تصفر مشكلاتها مع جميع دول الجوار، وأن تربطها علاقات مميزة معها، كما أن البيئة الداخلية لحزب العدالة والتنمية والدعم الشعبي للحزب يقف على مدى التأييد التركي للقضية الفلسطينية والقضايا العربية والتقارب العربي، في ظل رفض الشعب التركي للسياستين الأمريكية والإسرائيلية[879]

السيناريو الثاني: توتر العلاقات التركية– الإسرائيلية

يقوم هذا السيناريو على أساس توتر العلاقات بين تركيا واسرائيل، وتحولت هته العلاقة إلى تنافس في المنطقة .وقد تصل إلى حد الصدام، حيث هناك عدة بوادر يمكن أن تعزز هذا التوتر بين الدولتين، وفي مقدمتها التقارب السوري التركي، والتقارب التركي الإيراني ، والغزو الأمريكي للعراق عام 2003 م الذي يهدد وحدة العراق ، ويهدد دول المنطقة بما فيها وإيران وتركيا، حيث إن تركيا وسوريا يتفقان على عدم إقامة دولة كردية على حدودهما ويشتركان في ذلك مع مصلحة إيران ، كما أن التدخلات الإسرائيلية في شمال العراق ، ومساعدة حزب العمال الكردستاني، ومنافسة الشركات الإسرائيلية لشركات التركية في إعادة إعمار العراق ، حيث تنظر تركيا إلى أن هذه المنافسة على حساب الشركات التركية. واستغلال إسرائيل لعلاقاتها مع تركيا في ضرب سوريا، وخوف تركيا من ضربها لإيران عبر أرضيها، وارتفاع حجم الودائع العربية في البنوك التركية والتي ساهمت في رفع مستوى الاقتصاد التركي، في ظل تحسن العلاقات مع الدول العربية، والدعم الشعبي لحزب العدالة والتنمية الرافض للسياسة الإسرائيلية والأمريكية والمؤيد بقوة للقضايا العربية وعلى رأسها القضية الفلسطينية، وانتقاده للممارسات الإسرائيلية في الأراضي الفلسطينية ولبنان وسوريا وشمال العراق ، ورغبة تركيا في الخروج من تحت عباءة الولايات المتحدة الأمريكية والاستقلال في القرار السياسي المنسجم مع مبادئ السياسة الخارجية التركية الجديدة، اعتبار أن تركيا في نظر الساسة الأتراك صاحبة إ رث تاريخي وحضاري يمكنها أن تكون دولة مركز ،ولها وزنها الدولي والإقليمي.

ومما يجعل هذا السيناريو أقل توقعاً التوجهات السياسية التركية في السياسة الخارجية وعلاقتها بالدول الأوروبية وطموحها في دخول الاتحاد الأوروبي، فضلاً عن علاقتها بالولايات المتحدة الأمريكية،وطموحها في لعب دور الوسيط، وجعل تركيا دولة مركز، فضلاً عن وجود مبادئها التي وضعتها والتي تمثلت في تصفير المشكلات مع كل دول الجوار، وفتح علاقات دبلوماسية مع الجميع، وعدم الدخول في محاور أو تكتلات.

---

[878] –رائد محمود ابو مطلق،(2011)،*العلاقات التركية _الاسرائلية و اثرها على القضية الفلسطينية 2002–2010*،جامعة الازهر ،غزة ،فلسطين،ص101

[879]–رائد محمود ابو مطلق،(2011)،*العلاقات التركية _الاسرائلية واثرها على القضية الفلسطينية 2002–2010*،مرجع نفسه،ص103

السيناريو الثالث :الاعتدال في العلاقات التركية– الاسرئيلية

يبنى هذا السيناريو على أساس أن تركيا ستحافظ على علاقات معتدلة مع إسرائيل لن تصل إلى مرحلة العلاقات الإستراتجية كما كانت سابقاً، ولن تذهب إلى التوتر والقطيعة، وذلك ما يتوافق مع مبادئ سياستها الخارجية التي وضعتها، ومع تطلعها إلى دور قيادي ومركزي في العالم وفي المنطقة، ولعبها دور الوسيط.

ويرجح الباحث نجاح هذا السيناريو في المستقبل في العلاقات التركية – الإسرائيلية وذلك لمجموعة من الاعتبارات والأسباب أهمها:

1.أن حكومة حزب العدالة والتنمية لم تعلن عن رغبتها في تقليص العلاقة مع إسرائيل أو الحد منها.

2.أن برنامج حزب العدالة والتنمية وإن تضمن مبدأ أساسي اً قائماً على أساس توثيق علاقات تركيا العربية، إلا أن ذلك لم يوضع على صورة مقايضة أو على حساب علاقة تركيا مع إسرائيل ، بل طرح ذلك في صورة ضرورة إقامة علاقات تركية طبيعية مع كل الأطراف في الشرق الأوسط، مع تأييد العملية السلمية التي يمكن أن تحل القضية الفلسطينية، ومن ثم تسد منفذ اً للتوتر في المنطقة ككل.

3.أن الوضع السياسي الداخلي في تركيا سيبقى مستقرا بعيداً عن الجدل السياسي، بمقابل تسعى السياسة الإسرائيلية بالاستمرار في التصعيد ضد الفلسطينيين، الأمر الذي سيجعل الرأي العام التركي معبأ ضد أي محاولة لإعطاء أولوية لتطوير العلاقات التركية – الإسرائيلية ، وهو ما يمكن أن يمثل مبررا وجيها لحكومة العدالة والتنمية للحفاظ على العلاقات السياسية مع إسرائيل في حدودها المطلوبة.

المبحث الثالث:السيناريوهات المستقبلية للدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية : في إطار الاحتمالات الممكنة للدور التركي في المنطقة وتأثيره على القضية الفلسطينية، تطرح سيناريوهات متعددة تتصل بطبيعة الدور التركي ومدى تأثيره في ضوء ما تحقق حتى الآن في ظل سلطة حزب العدالة والتنمية:

الأول: تراجع الاهتمام بالقضية الفلسطينية. ليس فقط للأسباب المذكورة أعلاه، والتي لم يتغير معظمها، بل أيضاً للاعتبارات الإضافية الآتية:

1. يتوقع للفترة القادمة في تركيا أن تركز على الملفات الداخلية الكثيرة والملحة، مثل الملف الاقتصادي، والتصعيد العسكري، والمصالحة الداخلية.

2. صدرت عدة تصريحات بضرورة مراجعة السياسة الخارجية وعودتها إلى "واقعيتها" وتواصلها "مع جميع الأطراف" بشكل متوازن مرة أخرى، ولم تقتصر هذه الدعوات على المعارضة أو المحللين السياسيين، بل شملت أيضاً قيادات في الحزب الحاكم والحكومة[880].

3. حاجة تركيا للدعم الأمريكي – الدولي في ملف مكافحة الإرهاب، وفرملة المشاريع السياسية لأكراد سوريا على حدودها الجنوبية.

4. فتور محاولات رأب الصدع بين أنقرة وتل أبيب، وجمود جهود التطبيع في ظلّ إصرار الأولى على شروطها الثلاثة شبه التعجيزية (ثالثها رفع الحصار عن غزة)، بما يصعب من إمكانية عودتها للعب دور الوسيط.

5. قد يفرض أي تقارب مستقبلي محتمل لتركيا مع دولة الاحتلال أو النظام المصري قيوداً أو حدوداً معينة لدورها في القضية الفلسطينية..

السيناريو الثاني: بقاء الحال على ما هو عليه بالنسبة وعلاقة تركيا بفلسطين:

بمعنى استمرار الاهتمام التركي بالقضية الفلسطينية، لا سيما فيما يتعلق بمدينة القدس وملف حصار قطاع غزة، في حدوده الحالية السياسية – الإعلامية، دون تقدم أو تقهقر.

السيناريو الثالث: .الاستمرار في لعب الدور الوسط هذا السيناريو مبني على أساس نجاح تركيا في رفع مستوى استقلالية قرارها وتأثيرها في المنطقة، وامتلاكها وضعاً وسطاً يحتفظ بكل العلاقات القائمة مع جميع الأطراف الإقليمية والدولية، دون أن يكون له موقع استراتيجي قيادي متقدم، إذ تسعى حكومة حزب العدالة والتنمية إلى مواصلة سياسة تعدد الأبعاد خارجياً وما تتطلبه من حل المشكلات وفتح

1–الحكومة التركية تعلن رغبتها بتحسين العلاقات مع العرب، موقع روسيا اليوم، 2014/12/13، انظرالموقع الالكتروني: https://goo.gl/nM13Ay

الحدود مع الجيران وصولاً إلى تكامل اقتصادي، كما أمل بذلك وزير الخارجية التركية أحمد داود أوغلو بحلول العام 2023: . إن سياسة تعدد الأبعاد كما أسلفنا لا تعني استبدال محور بآخر أو الوقوف مع محور ضد آخر. ونظراً لاستمرار الانضمام إلى الاتحاد الأوروبي هدفاً استراتيجياً لتركيا كما عضويتها في الناتو وعلاقاتها مع "إسرائيل"، فإن منظومة العلاقات السابقة لتركيا ستتواصل بمعزل عن تراجعها بعض الشيء، وهنا يمكن لتركيا أن توظف علاقاتها المتنامية مع البلدان العربية والإسلامية بما يخدم مصالحها الإستراتيجية، ويعطيها فرصاً بديلة عن الدخول في الاتحاد الأوروبي.

أما على الصعيد الإقليمي فمن المستبعد وفقاً لمنطلقات السياسة التركية الجديدة، أن تكون طرفاً مباشراً في أي منظومة إقليمية. والأرجح أنّ تركيا ستكتفي بعلاقات سياسية واقتصادية قوية مع كل القوى التي ترحب بذلك سواء عربية أو إسلامية أو تركية أو روسية أو بلقانية وما شابه.

أما فلسطينياً فإن التعاطف والدعم الشعبي والرسمي سيزداد، غير أن الموقف الرسمي لتركيا سيظل في المدى المنظور هو حل القضية الفلسطينية على أساس الشرعية الدولية المتمثلة في قرارات الأمم المتحدة، والمبادرة العربية للسلام[881]

خامساً: السيناريو المرجح:

إن نظرة متعمقة إلى المشهدين التركي والإقليمي توحي بأن السيناريو المرجح يؤكد على عدم توقع تغيرات جذرية و/أو سريعة، ذلك أن الملفات ذات الأولوية داخلياً وإقليمياً ستفرض نفسها على الحكومة التركية الجديدة كأمر واقع، بينما لا يملك الفلسطينيون في المدى المنظور ما يقدمونه لأنقرة من اختراقات أو إنجازات تشجعها على الانخراط بفعالية في قضيتهم.

إن السياسة الخارجية إرادة وقدرة، وبغض النظر عن النوايا التركية على مستوى العدالة والتنمية أو الحكومة القادمة التي سيشكلها، إلا أن الأدوات التركية القادرة على إحداث الاختراق قليلة ومحدودة في الإقليم، وهو ما يجعل انتظار المفاجآت ضرباً من التفكير بالأماني أكثر منه توقعاً مبنياً على تحليل سليم.

من ناحية أخرى فإن البرجماتية والمرونة اللتين تتمتع يهما سياسات العدالة والتنمية ودعوات التقييم والتقويم لسياسة أنقرة الخارجية/الإقليمية، كل ذلك يوحي بفترة من الهدوء والثبات في عدد من الملفات غير الملحة، وفي مقدمتها القضية الفلسطينية. بينما سيكون أي تغير في المدى المنظور تراجعاً لا تقدماً ووفق المعطيات أنفة الذكر— وهو ما يجعل السيناريو الأول (تراجع الاهتمام) مقدماً على نقيضه (زيادة الانخراط)، ويبقى كلاهما في كل الأحوال ضعيف الحظوظ[882].

الخاتمة

تشكل القضية الفلسطينية بالنسبة إلى تركيا من أهم محاور السياسية الخارجية حيث ناقشت هته الدراسة تطور الموقف التركي اتجاه هته الأخيرة، واهم العوامل المتحكمة في هذا الموقف، حيث نستنتج من خلال ما سبق وتقدم أهم النتائج التالية:

1-تميز الموقف التركي اتجاه القضية الفلسطينية في فترة 1948-2002 بالانحياز والانعزالية واهتمام تركيا بمسائلها داخلية إضافة إلى الأزمة الاقتصادية والقضية القبرصية كل هته المعطيات أثرت على الموقف وجعلته يتوقف إلا على سياسية التنديد للسياسية الإسرائيلية خاصة في فترة 1967-1993 إذن اتسم الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية قبل حكم حزب العدالة والتمنية بالغير الفاعل إضافة إلى عدم وجود وساطة حقيقة اتجاه القضية

2- لا يختلف احد على أن هناك نشاط إقليميا تركيا متزايد ومتصاعدا بدا مع وصول حزب العدالة والتنمية للحكم وأصبح أكثر فاعلية ونشاط في هته الفترة

---

[881] – محمد نور الدين،(2010)،*الدور التركي في المنطقة وتاثيره على القضية الفلسطينية*،مركز الزيتزنة للدراسات والاستشارات،https://www.alzaytouna.net/2010/05/01

[882] –محسن محمد صالح،(2015)، *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*،مركز الزيتزنة للدراسات الاستشارية،https://www.alzaytouna.net/2015/11/26

3-الخلفية الأيدلوجية للحزب العدالة والتنمية لها دورا كبيرا في صياغة الموقف السياسي والاقتصادي اتجاه القضية الفلسطينية، اذ ينطلق من منطلقات حقوقية كالشرعية الدولية وحقوق الإنسان، إضافة إلى الروابط الدينية كالمسجد الأقصى المبارك و البعد التاريخي المتمثل في الحكم العثماني في فلسطين

4-تميز الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية في فترة حكم حزب العدالة والتنمية بالانفتاح والحسم وقوة التأثير لغة الخطاب السياسي والدور الفعلي المتمثل في الإجراءات والتحركات الدبلوماسية، والمبادرات التي اتخذتها تركيا ومزالة تتخذها سواء كانت على الصعيد الإقليمي أو الدولي فيما يخص الحرب على غزة، وملف الوحدة الفلسطينية والسعي إلى تقديم المساعدات المادية والمعنوية إلى الفلسطينيين كل هذا من اجل المحاطة على النسيج الاجتماعي الفلسطيني وإعطاء الدعم المعنوي القوي للشعب وللقيادة الفلسطينية، نتيجة تأييده للمواقف والحق الفلسطيني المشروع في تحقيق مصيره

5-توصلت الدراسة إلى صياغة دراسة استشرافي تناقش فيها مجموعة من الرؤى المستقبلية حول الدور التركي اتجاه القضية الفلسطينية عن إذ سيبقى الدور على ماهو عليه او سوف يتغير

قائمة المراجع:

قائمة المراجع

أولا: الكتب

1- أوغلو أحمد داود، (2010)،*العمق الاستراتيجي موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية*،ط 10 مركز الجزيرة للدراسات، الدوحة

2- روتين فيليب، (1993)،*تركيا والشرق الاوسط*،ط1،دار قرطبة للنشر والتوثيق والابحاث، قبرص.

3- فولرجراهام،(**2009**)،*الجمهوريةالتركيةالجديدة....تركيا كدولة محورية في العالم الإسلامي*،ط1،مركزالإمارات

4-رائد محمود ابو مطلق،(2011)،*العلاقاتالتركية _الاسرائلية واثرها على القضية الفلسطينية 2002-2010*،جامعة الازهر،غزة ،فلسطين

5-ميشال نوفل وآخرون،(1993)،*العرب والأتراك فيعالم متغير*،ط1 ،مركز الدراسات الإستراتيجية والبحوث والتوثيق

6-محمدنورالدين،(2008)،*تركياالصيغةوالدور*،ط1،رياض الريس للكتب والنشر،بيروت،لبنان

للدراسات والبحوث الإستراتيجية، أبوظبي

7-كرامر هاينتس ، (2010)،*تركيا المتغيرة تبحث عن ثوب جديد*، ط1، العبيكان للنشر بالتعاقد مع معهد بروكينغر في واشنطن،الرياض،السعودية

ثانيا: المواقع الالكترونية:

1-اردوغان: الأسد يمكن أن يشارك بفترة انتقالية، موقع العربية، 2015/9/25، انظرالموقع الالكتروني: http://goo.gl/uTbVtl

2-الحكومة التركية تعلن رغبتها بتحسين العلاقات مع العرب، موقع روسيا اليوم، 2014/12/13، انظرالموقع الالكتروني: https://goo.gl/nM13Ay

3-الضميري عماد،(2002)،*تركيا والشرق الأوسط*،مركز القدس للدراسات،انظر الموقع الالكتروني: http://alqudscenter.org/arabic/pages.php?local_type=128&local_detail

4_تقرير بعنوان:*نكبة رفح الجديدة*، الفترة 13-2005/5/24، المركز الفلسطيني لحقوق الانسان http://www.pchrgaza.org/files/REPORTS/arabic/rafah.htm

5-تقرير بعنوان: *مدنيون مستهدفون* 2009/9/7، المركز الفلسطيني لحقوق الانسان: على الموقع الالكتروني http://www.pchrgaza.org

6- محمد نور الدين،،*الدور التركي في المنطقة وتاثيره على القضية الفلسطينية*،مركز الزيتزنة للدراسات والاستشارات، https://www.alzaytouna.net/2010/05/01

7-محسن محمد صالح،، *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*،مركز الزيتزنة للدراسات الاستشارية، https://www.alzaytouna.net/2015/11/26

8-مركز دراسات الزيتونة،(2010)،التقدير الاستراتجي 22 ايار/ مايو 2010م،2010/4/3/ انظر الى الموقع الالكتروني: (http://www.alzaytouna.net/arabic/?c=1064&a=115103

9-نور الدين محمد *تركيا ومسالة القدس*، على الموقع الالكتروني: http://www.malaf.info/?page=show_details&Id=5278&table=ar_documents&CatId=65

المجلات

1-ابو هدية احمد ، (2010)،*اسرائيل واسطول الحرية* ، مجلة شؤون الاوسط،العدد136.

2-جريدة الشرق الاوسط 2004/5/21،على الموقع الالكتروني: =http://www.aawsat.com/details.asp?section=4&issueno=9306&article=235098&feature

3-جريدة القدس،2009/2/12،على الموقع الالكتروني http://www.alquds.com/news/article/view/id/ 200975655

الدور التركي في مسألة إخلاء منطقة الشرق الأوسط من السلاح النووي وانعكاسه على القضية الفلسطينية

د. مهداوي عبد القادر
جامعة أحمد دراية–أدرار/الجزائر
mahdaouiaek@gmail.com

الملخص:

يتضمن المقال دراسة للجهود التي ما فتئ المجتمع الدولي يبذلها للتوصل إلى معاهدة إقليمية يتم بموجبها التزام كافة دول الشرق الأوسط بإخلاء المنطقة من الأسلحة النووية وكافة أسلحة الدمار الأخرى، و يبين مناخ العلاقات الدولية المتميز بانعدام الشفافية والثقة بين الأطراف, فرغم التزام كافة الأطراف المعنية بما فيها الدول نووية التسليح، خلال المؤتمر الاستعراضي لتمديد معاهدة عدم انتشار الأسلحة النووية المنعقد عام 1995 ببذل جهودها للتوصل لمعاهدة يتم بموجبها التزام دول المنطقة بعدم حيازة أو استخدام أو السعي لامتلاك أسلحة نووية، إلا أن تعنت إسرائيل ورفضها الانضمام لمعاهدة عدم الانتشار و توقيع اتفاقات الضمانات النووية مع الوكالة الدولية للطاقة الذرية قوض تلك الجهود.

وما دام أن مسألة نزع السلاح النووي في هذه المنطقة الحساسة من العالم لا تعني فقط الدول العربية فإن مسؤولية بقية دول المنطقة ومن بينها تركيا تبقى قائمة، فهي معنية بلعب أدوار أساسية في التوصل لاتفاق دولي يتم بموجبه تعزيز الثقة و الرقابة المتبادلة بين دول المنطقة، بما يساهم في دفع عملية السلام ويمكن الشعب الفلسطيني من حقوقه المشروعة، و يحقق الاستقرار في نظام الأمن الإقليمي و ينعكس على السلم والأمن الدوليين.

الكلمات المفتاحية: السلاح النووي– الشرق الأوسط– أسلحة الدمار الشامل – تركيا– الأمن الإقليمي– الشعب الفلسطيني.

مقدمة:

شكلت مسألة إخلاء منطقة الشرق الأوسط من السلاح النووي و مازالت حجر عثرة أمام إحلال السلم والأمن بالمنطقة، و دفع عملية السلام، و تمكين الشعب الفلسطيني من حقوقه المشروعة، و بناء دولته المستقلة ضمن الأطر الدولية المعترف بها بموجب الشرعية الدولية و قرارات الأمم المتحدة .

لقد استغلت إسرائيل تواطؤ المجتمع الدولي و القوى العظمى لتطوير ترسانتها النووية، في حين بقيت دول المنطقة مكبلة باتفاقية حظر الأسلحة النووية ونظام ضمانات الوكالة الدولية للطاقة الذرية الذي لم يشفع لبعضها (إيران) في التمكين من استغلال الطاقة الذرية في الأغراض السلمية، إلا بالخضوع لشروط و إملاءات من خارج النظام القانوني الدولي للحد من أسلحة الدمار الشامل.

فعلى الرغم من طرح مسألة إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي في إطار الجمعية العامة للأمم المتحدة منذ عام 1974 و إدراجها من بين المسائل القارة في بنود دوراتها السنوية إلا أن اختلال موازين القوى لم يمكن من التوصل لأي اتفاق ملزم بشأنها، و لم تتمكن دول المنطقة و خاصة الدول العربية من تحريك مجلس الأمن في ظل التفكك والتشرذم العربي، و مآلات الأوضاع في أعقاب ما عرف بالربيع العربي.

وما دام أن مسألة نزع السلاح النووي في هذه المنطقة الحساسة من العالم لا تعني فقط الدول العربية فإن مسؤولية بقية دول المنطقة ومن بينها تركيا تبقى قائمة، فهي معنية بلعب أدوار أساسية في التوصل لاتفاق دولي بموجب قرارات الأمم المتحدة و بنود معاهدة عدم انتشار الأسلحة النووية، يتم بموجبه تعزيز الثقة و الرقابة المتبادلة بما يحقق الاستقرار في نظام الأمن الجماعي الإقليمي و ينعكس على السلم والأمن

الدوليين. و تتجلى أهمية الدور التركي في المسألة من عدة زوايا بالنظر لمكانتها في العلاقات الإقليمية، و الدور الحضاري المنوط بها، خاصة بعد وصول حزب العدالة و التنمية لمقاليد السلطة.

إشكالية البحث:

بناءا على ما سبق نطرح إشكالية البحث من خلال التساؤل الرئيسي التالي:

ما هي المقومات التي تؤهل تركيا للقيام بدور فعال في مسألة إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي، خدمة لأمن واستقرار المنطقة، وتمكين الشعب الفلسطيني من حقوقه المشروعة وبناء دولته المستقلة في إطار الشرعية الدولية؟

فرضيات البحث:

ينطلق البحث من ثلاث فرضيات أساسية هي:

-الفرضية الأولى مفادها أن التعنت الإسرائيلي يشكل عقبة أمام التوصل لمعاهدة دولية لإخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي.

-الفرضية الثانية تتمثل في أن التوصل لمعاهدة دولية لإخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي من شأنه أن يدفع عملية السلام في المنطقة.

-الفرضية الثالثة تتمثل في قدرة تركيا على لعب دور إقليمي لصالح إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي.

للإجابة على الإشكالية المطروحة ومناقشة الفرضيات المتعلقة بها اعتمدنا المنهج التاريخي لدراسة أهم المحاولات الرامية إلى إخلاء المنطقة من السلاح النووي، و المنهج التحليلي للوقوف على أهم الحيثيات و الأسباب التي ما زالت تحول دون تحقيق هذا المسعى.

المحور الأول: إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي و أثره على الأمن الإقليمي

منذ اختراع القنبلة الذرية وتجريب آثارها المدمرة على هيروشيما وناكازاكي عام 1945 ما فتئ السلاح النووي يشكل عاملا إستراتيجيا في موازين القوى العالمية، فقد حاولت الدول العظمى احتكار هذا النوع من الأسلحة الفتاكة و إقامة أنظمة أمن لتبادل الرقابة عليها عبر أطر قانونية أهمها معاهدة عدم انتشار الأسلحة النووية لعام 1968 (TNP) و نظام المناطق منزوعة الأسلحة النووية (ZEAN).

فما أهمية تلك المناطق في تدعيم الأمن الإقليمي؟ و ما هي العقبات التي ما زالت تحول دون التوصل إلى معاهدة لإخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي؟

أولا: المناطق منزوعة السلاح النووي و الأمن الإقليمي

أثيرت فكرة المناطق منزوعة السلاح النووي في إطار الجمعية العامة للأمم المتحدة منذ عام 1954، و لم تعرف الجمعية العامة مصطلح المنطقة منزوعة السلاح النووي و إنما اكتفت بذكر مواصفاتها، فهي تمثل في كل منطقة معترف بإنشائها من طرف الجمعية العامة للأمم المتحدة، أنشأتها مجموعة من الدول تتمتع بالسيادة، و قامت بإبرام المعاهدة أو الاتفاقية لحظر الأمور التالية:

-المنع الكلي و النهائي للأسلحة النووية في المنطقة المراد إنشاؤها، و تحديد هذه المنطقة تحديدا دقيقا؛

-ضرورة قيام جهاز رقابة و إشراف لاحترام وضمان تنفيذ الالتزامات التعاهدية، مع تحديد هذه الالتزامات مسبقا؛

-الامتناع عن التهديد باستعمال الأسلحة النووية ضد الدول الأطراف في المعاهدة.[883]

و تكمن أهمية المناطق خالية الأسلحة النووية و أسلحة الدمار الشامل الأخرى بالنسبة للأمن الإقليمي في كونها تشكل حجر الزاوية لنظام أمني إقليمي فاعل تنعكس آثاره على عدة مستويات:

➢فالعمل على إعلان منطقة خالية من الأسلحة النووية سيقود إلى منع قيام حالة من عدم التوازن الاستراتيجي بين دول المنطقة؛

[883]- (زايدي وردية)، (2012)، (استخدام الطاقة الذرية للأغراض السلمية و العسكرية)، مذكرة ماجستير في القانون الدولي العام، جامعة مولود معمري، تيزي وزو، ص24.

➢يعتبر التوصل لمعاهدة إخلاء منطقة من الأسلحة النووية وأسلحة الدمار الشامل بوجه عام بمثابة التأسيس لبناء ثقة بين دول المنطقة يعزز الأمن والاستقرار الإقليمي و يدل على حسن النيات التي ستسهل بناء مهمة التعامل مع بقية المشاكل التي تواجهها المنطقة ؛

➢يؤدي إنشاء مؤسسات إقليمية جماعية للتكفل بمهمة المراقبة والتحقق، إلى تطوير نظام الأمن الجماعي الإقليمي ليشمل كافة مجالات التعاون الأمني بأبعاده المتعددة.[884]

لقد عرف العالم تجسيد فكرة المنطقة منزوعة السلاح النووي بإبرام معاهدة انتاركتيكا عام 1959 لمنع استخدام كافة الأسلحة النووية و التقليدية في المنطقة القطبية الجنوبية، و شجع ذلك على إبرام معاهدات متتالية لإخلاء مناطق آهلة بالسكان من الأسلحة النووية، فتم التوصل لمعاهدة تلاتيلولكو عام 1962 بين دول أمريكا اللاتينية، و معاهدة راروتونغا عام 1985 لجعل منطقة المحيط الهادي خالية من السلاح النووي، و معاهدة بانكوك عام 1995 الخاصة بنزع السلاح النووي في جنوب شرق آسيا، و معاهدة بليندابا عام 1996 لإخلاء القارة الإفريقية من السلاح النووي، و معاهدة سيميبالاتينسك عام 2006 لإخلاء وسط آسيا من الأسلحة النووية.

ثانيا: تعثر جهود إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي

رغم طرح مسألة إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي على بساط الجمعية العامة للأمم المتحدة منذ عام 1974 وإجماع القوى الدولية على أهمية إنشاء تلك المنطقة ودورها في دفع عملية السلام و إرساء جو من الثقة بين الأطراف المتنازعة إلا أن هناك عقبات حقيقية مازالت تحول دون التوصل إلى معاهدة إقليمية ملزمة بشأن إنشاء منطقة خالية من السلاح النووي، ولعل أهم تلك العقبات ما يلي:

1-صعوبة الاتفاق على تحديد منطقة الشرق الأوسط

تعرف المنطقة بصورة عامة على أنها "دولة أو دولتان أو أكثر متقاربة و متفاعلة جغرافيا، و تتقاسم بدرجة ما روابط إثنية و لغوية و اجتماعية، و تاريخية مشتركة، و يتعاظم حسها بالهوية أحيانا بفعل أعمال ومواقف من خارج النظام"[885].

بالنسبة للشرق الأوسط يصعب تبني التعريف السابق لتداخل عوامل عديدة تاريخية و جغرافية وسياسية و استراتيجية، و هذا ما يتجلى من خلال تباين التعريفات المقدمة لهذه المنطقة تباينا كبيرا.

لقد استعمل مصطلح الشرق الأوسط لأول مرة عام 1902 من طرف البريطانيين ليدل على حيز جغرافي محصور بين الشرق الأدنى الممتد من الشمال الإفريقي إلى مصر و الشرق الأقصى الممتد من شرق آسيا حتى اليابان، فيكون بذلك الشرق الأوسط شاملا لكل الدول الواقعة بين المنطقتين[886].

و في التاريخ المعاصر اختلفت الرؤى حول تحديد الدول التي يشملها مصطلح الشرق الأوسط، لتباين الاعتبارات السياسية و التاريخية. فقد اعتبرت الوكالة الدولية للطاقة الذرية في دراسة أعدتها عام 1989 بشأن تطبيق نظام الضمانات أن الشرق الأوسط يمتد من إيران شرقا إلى ليبيا غربا و من سوريا شمالا إلى اليمن جنوبا و يشمل 15 دولة، و يلاحظ أن هذا التعريف استثنى تركيا من الشرق الأوسط كونها دولة طرف في حلف شمال الأطلسي(NATO)، كما استثنى بعض دول المغرب العربي لانتمائها للقارة الإفريقية وبعدها الجغرافي عن قلب الصراع العربي الإسرائيلي فلسطين.

أما الأمم المتحدة فقد اعتبرت في دراسة أعدها معهد الأمم المتحدة لنزع السلاح سنة 2004 أن المنطقة تشمل 22 دولة تمتد من إيران شرقا إلى المغرب غربا و من سوريا شمالا حتى اليمن جنوبا، و بذلك فقد استثنت هي الأخرى تركيا من منطقة الشرق الأوسط[887].

---

[884]- (مهداوي عبد القادر)، (2013-2014)، (الاستخدام السلمي للطاقة النووية بين حق الشعوب في التنمية ومتطلبات الأمن الدولي) ، رسالة دكتوراه في القانون العام، جامعة أبي بكر بلقايد، تلمسان، ص211.

[885]- (حسن مشهدي)، (1994)، (مراقبة التسلح والأمن الإقليمي في الشرق الأوسط، منظور إيراني، مجلة الدراسات الفلسطينية)، المجلد 5، العدد 20، ص77.

[886]- (ممدوح حامد عطية)، (2004)، (أسلحة الدمار الشامل في الشرق الأوسط بين الشك واليقين)، الدار الثقافية للنشر، القاهرة، ص 26.

[887]- (عرجون شوقي)، (2006-2007)، (المشكلة النووية في الشرق الأوسط و انعكاسها على استقرار المنطقة)، مذكرة ماجستير في العلوم السياسية، جامعة الجزائر بن يوسف بن خدة، ص.11-12.

أما دول المنطقة فقد تباينت تعريفاتها للمنطقة، حيث ارتكزت كل منها على استراتيجياتها في تحديد نطاق الحظر الذي تشمله المنطقة منزوعة السلاح النووي.

فبينما تعتبر إسرائيل أن نطاق الشرق الأوسط يمتد إلى باكستان التي يشار إليها بامتلاك "القنبلة الإسلامية"، كما يشمل إيران التي استطاعت امتلاك برنامج نووي متطور، ويشمل أيضا تركيا بالنظر إلى انتماءها الحضاري، حيث عرفت الجمعية الإسرائيلية للدراسات الشرقية منطقة الشرق الأوسط بأنها " المنطقة التي تمتد من تركيا شمالا إلى إثيوبيا جنوبا بما فيها السودان والصومال، ومن إيران شرقا إلى قبرص وليبيا غربا"[888]. أما جامعة الدول العربية فقد اعتبرت في المشروع المقترح في دورتها العادية رقم 103 عام 1995 حول إخلاء الشرق الأوسط من الأسلحة النووية بأن حدود المنطقة تشمل كافة الدول العربية بما فيها دول شمال إفريقيا، كما تشمل إيران و إسرائيل[889].

2- عجز الأمم المتحدة عن تجسيد فكرة إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي:

طرحت فكرة إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي على الجمعية العامة للأمم المتحدة لأول مرة برسالة من الإمبراطور الإيراني في عام 1974 و لقي الاقتراح الإيراني تأييد مصر التي قدمت هي الأخرى رسالة للأمين العام للأمم المتحدة، ما حدا بالجمعية العامة أن تدرس المسألة باعتبارها إحدى الدعائم الأساسية لمعاهدة عدم انتشار الأسلحة النووية لعام 1968، حيث أشادت الجمعية العامة في قرارها رقم 3263 (د-29) الصادر في 9 كانون الأول/ديسمبر 1974 بفكرة إنشاء منطقة خالية من الأسلحة النووية في الشرق الأوسط، و اعتبرت أنه لتعزيز الفكرة لا غنى لدول المنطقة عن الإعلان رسميا و فورا عن الامتناع على أساس متبادل عن إنتاج أسلحة نووية أو تجريبها أو الحصول عليها أو اقتنائها أو حيازتها على أي نحو آخر.

و ألحت الجمعية العامة من جهة أخرى على بقية الدول، لا سيما الدول الحائزة على الأسلحة النووية أن تمد يد المساعدة لدول المنطقة لتحقيق أهداف القرار المذكور[890].

لقي القرار 3263 تأييد دول الجامعة العربية و عدم اكتراث من بعض دول المنطقة ومن بينها تركيا التي لم تكن رافضة أو متحمسة لهذا الأمر نظرا لظروفها الخاصة آنذاك.

بقي مشروع إخلاء الشرق الأوسط من الأسلحة النووية يراوح مكانه في أروقة الجمعية العامة للأمم المتحدة بسبب التعنت الإسرائيلي و رفضها الانضمام لمعاهدة عدم انتشار الأسلحة النووية رغم صدور عدد كبير من القرارات بشأنه، و من أهم تلك القرارات القرار رقم 89/34 المؤرخ في 11 كانون الأول/ ديسمبر 1979 الذي أدانت فيه الجمعية العامة أي محاولة من جانب إسرائيل لإدخال أسلحة نووية إلى الشرق الأوسط و ناشدت من خلاله المجتمع الدولي لإنهاء أي تعاون مع إسرائيل يمكن أن يساعدها على حيازة و استحداث أسلحة نووية، و القرار رقم 75/37 المؤرخ في 9 كانون الأول /ديسمبر 1982 الذي دعت من خلاله كافة دول المنطقة إلى اتخاذ خطوات عملية و عاجلة لتنفيذ الاقتراح الخاص بإنشاء منطقة خالية من السلاح النووي.

في عام 1988 قدمت مصر في الدورة الاستثنائية الخامسة عشرة للجمعية العامة للأمم المتحدة اقتراحا جديدا تضمن العناصر التالية:

-إعلان جميع دول المنطقة و كافة الدول نووية التسليح عن امتناعها من إدخال أسلحة نووية للمنطقة؛

- قيام الأمين العام للأمم المتحدة بتعيين ممثل خاص له في المنطقة أو فريق خبراء للاتصال بهدف صياغة مشروع معاهدة بالتشاور مع دول المنطقة؛

- دعوة الوكالة الدولية للطاقة الذرية للقيام بدراسة وتقديم توصيات محددة تتعلق بتدابير التحقق والتفتيش اللازمة.[891]

---

[888]- (ممدوح حامد عطية)، المرجع السابق، ص26.

[889]-(فوزي حماد)،(عادل محمد أحمد)، (مشكلات إنشاء منطقة خالية من الأسلحة النووية و غيرها من أسلحة التدمير الشامل في الشرق الأوسط)، (الخيار النووي في الشرق الأوسط)، مركز دراسات الوحدة العربية، ص58 و ما بعدها.

[890]- قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 3263(د-29) المتخذ في الجلسة العامة 2309 بتاريخ 09 كانون الأول/ ديسمبر 1974.

[891]- (ممدوح حامد عطية)، المرجع السابق، ص.124.

في عام 1990 و في أعقاب إعلان العراق امتلاك أسلحة كيماوية أعاد الرئيس المصري حسني مبارك طرح المبادرة لكن هذه المرة لإخلاء الشرق الأوسط من كافة أسلحة الدمار الشامل تضمنت المبادئ التالية:

-حظر جميع الأسلحة النووية و البيولوجية والكيماوية في منطقة الشرق الأوسط

-تقديم جميع دول المنطقة دون استثناء تعهدات متساوية و متبادلة و متزامنة في هذا الشأن

-تحديد واضح لآليات و وسائل التحقق، من أجل ضمان التزام جميع دول المنطقة دون استثناء و بالنطاق الكامل للحظر.

و إثر انطلاق عملية التسوية السلمية للصراع العربي الاسرائيلي بمدريد عام 1991 تم في إطار لجنة ضبط التسلح و الأمن الإقليمي (ACRS) مناقشة عدة مشاريع لجعل الشرق الأوسط منطقة خالية من كافة أسلحة الدمار الشامل دون جدوى.

تبلور الأمر بشكل أكثر جدية بمناسبة مؤتمر تمديد معاهدة عدم انتشار الأسلحة النووية عام 1995 فكان موقف الدول العربية و إيران داعما لتمديد المعاهدة على أن تخضع كافة دول المنطقة بما فيها إسرائيل لضمانات الوكالة الدولية للطاقة الذرية، و أن تبذل كافة الدول بما فيها الدول نووية التسليح جهودا فعلية للتوصل إلى معاهدة دولية لإخلاء الشرق الأوسط من الأسلحة النووية و بقية أسلحة الدمار الشامل[892].

تمخض مؤتمر تمديد المعاهدة عن التزام قانوني على كافة الأطراف المعنية بموجب القرار الخاص بالشرق الأوسط[893] الذي دعا كافة دول المنطقة إلى اتخاذ خطوات ملموسة للإسراع في التوصل لاتفاق يتم بموجبه اعتبار الشرق الأوسط منطقة خالية من السلاح النووي وبقية أسلحة الدمار الشامل الأخرى.

و رغم التفاؤل الذي لقيته دعوة المؤتمر الاستعراضي لمعاهدة عدم الانتشار عام 2010 المتضمن بذل كافة دول المنطقة جهودها لعقد مؤتمر دولي بشأن إنشاء منطقة خالية من السلاح النووي عام 2012 إلا أن تلك الدعوة باءت بالفشل نظرا للتعنت الاسرائيلي، و ربطه بين نظام المنطقة الخالية من أسلحة الدمار الشامل و التسوية الشاملة للصراع الفلسطيني الاسرائيلي[894]، و هو نفس التوجه الذي تبنته الولايات المتحدة الأمريكية التي عبر رئيسها باراك أوباما عن قناعته بضرورة التوصل لمثل تلك المعاهدة لكنه في نفس الوقت يرفض أي أعمال تعرض أمن إسرائيل للخطر[895]. كما تبنته الجمعية العامة للأمم المتحدة في قراراتها الأخيرة التي ألحت على الطابع الشامل لأي تسوية في الشرق الأوسط.

من أحدث القرارات بهذا الشأن القرار رقم 29/96 الصادر في 02 كانون الأول/ديسمبر 2014 الذي نص صراحة على أن مفاوضات السلام في الشرق الأوسط ينبغي أن تكون ذات طابع شامل، و أن تمثل إطارا ملائما للتسوية السلمية للمسائل المتنازع عليها في المنطقة.

و لم يكتف القرار المذكور بذلك بل وفر غطاءا وحماية قانونية للسلاح النووي الإسرائيلي بالتشديد على ضرورة اتخاذ تدابير مناسبة بشأن مسألة حظر شن هجمات عسكرية على المرافق النووية.[896]

المحور الثاني: نزع السلاح النووي و أمن الشرق الأوسط

منذ بداية اكتشاف الاستخدامات السلمية للطاقة الذرية اتجهت أغلب دول العالم للاستفادة من هذا المصدر الجديد الذي بإمكانه أن يعوض التناقص الملحوظ في مصادر الطاقة الأحفورية، و يقدم بديلا استراتيجيا يحقق أمن الطاقة ويدفع عجلة التنمية المستدامة، إلا أن الأخطار الملازمة للطاقة الذرية و إمكانية استخدامها في إنتاج الأسلحة النووية الفتاكة جعل منها مصدر قلق كبير يلقي بظلاله على معضلات الأمن العالمي و الإقليمي.

---

[892] – (Mark FINAUD),(2012),(un moyen orient exempte d'armes de destruction massive, pour une approche globale et graduelle), Annuaire Français de relations internationales, Vol. XIII, p1.

[893] – NPT/CONF/1995/ 32 (PartI).

[894]– الموقع الالكتروني:

http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Askria6/AslhaDamar/sec16.doc_cvt.htm

[895] – (Mark FINAUD),op.cit.,p642.

[896]– القرار رقم 29/69 المؤرخ في 02 كانون الأول/ديسمبر 2014 ، الجلسة العامة 62. A/RES/69/29

لقد شكل السلاح النووي عامل توازن بين القوى النووية العظمى، و ساهم في استقرار العلاقات الدولية على مدى أكثر من نصف قرن، ما دفع بعض القوى الإقليمية إلى السعي لامتلاكه ما دام يحقق لها تفوقا إستراتيجيا ويعزز مكانتها في العلاقات الدولية.

فما هي المقاربات المطروحة لنزع السلاح النووي في الشرق الأوسط؟ و ما أهميتها في تسوية الصراع العربي الإسرائيلي، وتمكين الشعب الفلسطيني من حقوقه المشروعة؟

أولا: مقاربات نزع السلاح النووي في الشرق الأوسط

يطرح المحللون مقاربتين بخصوص السلاح النووي وعلاقته بدفع عملية السلام في الشرق الأوسط ،

المقاربة الأولى تعتبر أن التوصل لاتفاق بشأن نزع السلاح النووي وأسلحة الدمار الشامل الأخرى يؤسس لعملية بناء الثقة بين كافة دول المنطقة، و يتيح الجلوس إلى مائدة المفاوضات لبحث المسائل الجوهرية الأخرى.

أما المقاربة الثانية فتعتبر أن نزع أسلحة الدمار الشامل يعد جز لا يتجزأ من عملية التسوية، و لا يمكن دراسته بمعزل عن بقية القضايا للتوصل لاتفاق سلام شامل بالمنطقة.

إذا انطلقنا من المقاربة الأولى فنعتقد أنه لو توفرت الإرادة السياسية لدى الدول العظمى و مجلس الأمن حين طرحت مسألة إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي عام 1974، و لو بذلت القوى العظمى جهودها لدفع دول المنطقة للتوقيع على معاهدة دولية ملزمة، لتحقق هذا المسعى، لكن الظرف التاريخي آنذاك كان في صالح إسرائيل دون غيرها من دول المنطقة، حيث تمكنت من بناء القدرات النووية في جو من التعتيم و الضبابية في غفلة أو تغافل من الوكالة الدولية للطاقة الذرية و مجلس الأمن الدولي، في حين مورست ضغوطات كبيرة على الدول العربية من أجل التوقيع على معاهدة عدم انتشار الأسلحة النووية بحجة السعي لامتلاك السلاح النووي، كما كان الأمر بالنسبة للجزائر رغم تعاونها الوثيق مع الوكالة الدولية للطاقة الذرية في سبيل استغلال مفاعلين بحثيين بمنطقتي درارية و بيرين[897]، و تعرض مفاعل تموز العراقي للغزو الإسرائيلي عام 1982 الذي لم يلق سوى الشجب من مجلس الأمن الدولي، وغيرها من الضغوطات ، أما و أن المسألة لم تعد حاليا مقتصرة على السلاح النووي لتشمل كل أسلحة الدمار الشامل الأخرى، بما فيها الأسلحة الكيماوية و الأسلحة البيولوجية، فإنه من الصعوبة بمكان تأييد المقاربة الثانية كونها تدخل دول المنطقة كافة في دوامة من الحسابات التي لا يمكن معها التوصل لأي اتفاق خصوصا في الوضع الراهن الذي تعيشه أغلب الدول العربية.

ثانيا: أهمية نزع السلاح النووي بالنسبة للقضية الفلسطينية

شهد العالم على مدار السنوات الماضية إقبالا متزايدا على برامج الطاقة النووية السلمية، أعربت عدة دول شرق أوسطية عن رغبتها في إقامة مفاعلات نووية كحل لمواجهة احتياجاتها المتزايدة للطاقة.

و رغم ما أثاره البرنامج النووي الإيراني من تحديات على مسرح العلاقات الدولية، فإن تجربة الإمارات العربية المتحدة في هذا المجال اعتبرت تجربة رائدة، بينما تبذل دول أخرى مثل الأردن و مصر و الجزائر والمغرب جهودا لتطوير منشئاتها النووية المخصصة للأغراض السلمية بالتنسيق التام مع الوكالة الدولية للطاقة الذرية و الخضوع لنظام ضماناتها، الأمر الذي يؤكد أن خيار الاستفادة من الطاقة النووية السلمية في المنطقة العربية أصبح خيارا استراتيجيا بالنظر إلى التوسع في برامج التنمية الاقتصادية و ما تعانيه المنطقة من أزمة المياه.

من هذا المنطلق يكون من الضروري أن يتوفر جو من الثقة والرقابة المتبادلة بين كافة دول منطقة الشرق الأوسط لضمان عدم انحراف البرامج النووية عن أغراضها السلمية نحو السلاح النووي.

و بالمقابل يثير الامتناع الإسرائيلي عن توقيع معاهدة عدم الانتشار والخضوع لنظام الضمانات النووية قلقا كبيرا لدول المنطقة باعتباره النقطة الأساسية لتحقيق توازن القوى في المنطقة، يمكن من تسوية القضية الفلسطينية وفق الشرعية الدولية.

---

[897]– أقيم مفاعل نور البحثي عام 1989 بمنطقة درارية قرب العاصمة يعمل بقوة 1 ميغواط، بينما أقيم مفاعل السلام عام 1992 بمنطقة عينوسارة جنوب العاصمة يعمل بقوة 15 ميغواط و يستغل في إنتاج النظائر المشعة. لمزيد من التفاصيل أنظر: (مهداوي عبد القادر)، مرجع سابق، ص.169.

لقد عبرت المجموعة العربية عن هذا القلق في عدة مناسبات كان آخرها البيان المقدم عقب فشل المؤتمر الاستعراضي لمعاهدة عدم الانتشار عام 2015 من تحقيق تقدم ملموس في ملف الشرق الأوسط، حيث أصدرت المجموعة بيانا مشتركا قدم للجنة الأولى في إطار الدورة 71 للجمعية العامة للأمم المتحدة تضمن النقاط التالية:

–قلق المجموعة العربية من الفشل المتواصل للمؤتمرات الاستعراضية لمعاهدة عدم الانتشار فيما يتعلق بالخطوات الملموسة للتوصل لمعاهدة إخلاء الشرق الأوسط من الأسلحة النووية؛

–رفض المجموعة العربية لتلكؤ الدول نووية التسليح من وضع برنامج مرحلي للتخلص التام من الأسلحة النووية بناء على تعهداتها بموجب المادة السادسة من معاهدة عدم الانتشار، و عدم تقديم ضمانات أمنية كافية للدول غير نووية التسليح؛

–إدانة المجموعة العربية للتهديد الإسرائيلي المستمر للسلم و الأمن الدوليين، نتيجة استمرارها في رفض الانضمام لمعاهدة عدم الانتشار، وتوقيع اتفاقات الضمانات النووية؛

–قلق المجموعة العربية من حالة الجمود التي تميز ملف إخلاء الشرق الأوسط من الأسلحة النووية، نتيجة عدم قيام الدول العظمى بأي جهد ملموس يحقق هذا الغرض.[898]

المحور الثالث: الدور التركي في جهود إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي

اتجهت تركيا في السنوات الأخيرة نحو تعزيز دورها الإقليمي في منطقة الشرق الأوسط، معتمدة على عدة مقومات تسمح لها بأن تكون محاورا أساسيا يحظى بثقة أغلب دول المنطقة.

فما هي معالم التوجه التركي نحو الشرق الأوسط؟ و ما موقف تركيا من القضية الفلسطينية؟ وما هي المقومات التي تساعدها في لعب دور أساسي في جهود إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي؟

أولا: التوجه التركي نحو منطقة الشرق الأوسط

تحتل تركيا موقعا جغرافيا متميزا يربط بين قارتي آسيا وأوروبا، و يشرف على مضيقي البوسفور والدردنيل، ما جعل خبراء الاستراتيجيا ينظرون إليها كنقطة محورية لأي هندسة أمنية في أوروبا أو الشرق الأوسط، خاصة بعد انهيار الاتحاد السوفييتي، ما يجعلها مؤهلة لأن تلعب دورا إقليميا رائدا في القضايا ذات الأهمية الإستراتيجية. وقد تفطن الأتراك لأهمية توظيف تركيا لموروثها التاريخي و الجغرافي في سياستها الخارجية لبلوغ المكانة الإقليمية و الدولية اللائقة بها، حسب ما عبر عنه البروفيسور أحمد داود أوغلو في كتابه"العمق الاستراتيجي: موقع تركيا و دورها في الساحة الدولية"[899]. و قد تدعم هذا الدور على المستوى الداخلي بانخراط منظمات المجتمع المدني في التوجه العام للسياسة التركية عقب تولي حزب العدالة و التنمية لمقاليد الحكم المبني على الانفتاح على العالم الإسلامي و مد جسور التعاون مع أغلب المنظمات و الجمعيات الأهلية في الوطن العربي.

و بفضل إدراك القادة في تركيا للدور الإقليمي الذي يجب أن تلعبه السياسة الخارجية التركية، كان الحرص على أن تتجاوز تركيا فكرة الجسر لتكون مركزا إقليميا، و قد عبر عن ذلك رئيس وزرائها رجب طيب أردوغان بقوله" من الآن فصاعدا ستفكر تركيا بشكل أوسع وأكبر و ستتحرك بأفكار سامية تليق بمكانتها الجيوستراتيجية و رسالتها التاريخية آخذة بعين الاعتبار إمكاناتها الثقافية و الاقتصادية[900]، كدولة مؤثرة في العلاقات الدولية ليس من كونها قوة عسكرية و اقتصادية فاعلة في المنطقة، و إنما بالعمل على نهج دبلوماسي يعتمد ما يعرف ب"القوم

---

[898]– بيان المجموعة العربية المقدم للجنة الأولى في إطار الدورة 71 للجمعية العامة للأمم المتحدة.

[899]– (جلال خشيب)،)(قراءة في كتاب "العمق الاستراتيجي: موقع تركيا و دورها في الساحة الدولية")، الموقع الالكتروني http://idraksy.net/book-strategic-depth/

[900]– (فتيحة ليتيم)،(مارس2010)،(تركيا و الدور الإقليمي الجديد في منطقة الشرق الأوسط)، مجلة المفكر، جامعة محمد خيضر، بسكرة، العدد الخامس، ص211.

الناعمة". و حتى تنجح في هذا الدور عمل الأتراك على الانفتاح على عدة جبهات كدول أوروبا الشرقية وآسيا الوسطى الإسلامية و دول المشرق العربي بالإضافة إلى التوجه نحو أوربا الغربية لتفعيل الدور الإقليمي[901].

لعل أهم المجالات التي يمكن لتركيا أن تطرقها في منطقة الشرق الأوسط هي مسألتي التعاون الأمني والاقتصادي. فهي تملك من المؤهلات ما يسمح لها بلعب دور أساسي في كل تدبير أمني بمنطقة الشرق الأوسط ومنافسة الدور الإيراني، و بالفعل كان للموقف التركي من الأوضاع التي آلت إليها الدول العربية و بالأخص العراق و سوريا الأثر الإيجابي لدى المواطن العربي، فقد استضافت تركيا للمرة الثانية مؤتمر دول جوار العراق لضبط الأوضاع الأمنية فيه في إطار المساعي الدولية[902]، و رغم التذبذب الذي ميز العلاقات السورية التركية فقد فتحت تركيا حدودها لاستقبال اللاجئين السوريين و استقبلت موجات اللاجئين لتصبح بذلك أول محطة في العالم كما أن التوجه التركي لمد جسور التعاون الاقتصادي مع الدول العربية يحقق مزايا عديدة لكلا الطرفين.

ثانيا: الموقف التركي من القضية الفلسطينية

أما بشأن الموقف التركي من القضية الفلسطينية فقد لعبت تركيا دورا فعالا لصالح القضية، و عملت على تقريب وجهات النظر بين الفصائل الفلسطينية، و رعت مفاوضات ماراطونية بين سوريا و إسرائيل، كما أعلنت بكل وضوح موقفها المستنكر للجرائم الإسرائيلية في الأراضي الفلسطينية، حتى أن رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان رغم ما يربط بلده بإسرائيل من اتفاقات أمنية لم يتردد في وصفها بأنها تمارس"إرهاب الدولة"[903]، و لم يتردد في الانسحاب من منتدى دافوس في 29 جانفي 2009 عقب عدوانها على قطاع غزة، و إدانة إسرائيل باستخدام القوة في قتل أطفال فلسطين مما أدى إلى تدهور العلاقات بين البلدين.

و من جهة أخرى عملت تركيا على استغلال علاقتها الاتفاقية مع إسرائيل في تنسيق التعاون الأمني والعسكري في مجال مكافحة الإرهاب بما يخدم الأمن القومي التركي من جهة و يساهم في دفع جهود السلام في الشرق الأوسط، و في هذا الملف بالذات تحرص تركيا على إقامة علاقات متوازنة مع الولايات المتحدة الأمريكية، فهي تتصرف من كونها عضو في الأمم المتحدة تحترم الشرعية الدولية و تعمل ضمن المبادئ و الأهداف المحددة في الميثاق الأممي و القرارات الدولية.

ثالثا: مقومات الدور التركي في إخلاء الشرق الأوسط من السلاح النووي

تؤيد تركيا بقوة جهود نزع السلاح النووي و تدعم إنشاء المنطقة الخالية من الأسلحة النووية و وسائل إيصالها في الشرق الأوسط وتنظر إلى هذا على أنه أولوية ملحة، ليس فقط بسبب امتلاك إسرائيل للسلاح النووي، أو بسبب سعي إيران لإيجاد موطأ قدم يعزز مكانتها النووية، و لكن أيضا لأنه لا توجد أي دولة في المنطقة عضو في نظام مراقبة تكنولوجيا الصواريخ، و كل هذه الدول إما امتلكت أسلحة غير تقليدية أو سعت لامتلاكها في الماضي[904].

مواكبة للجهود الإقليمية لإخلاء الشرق الأوسط من الأسلحة النووية و أسلحة الدمار الشامل الأخرى يمكن أن تلعب تركيا دورا أساسيا بامتلاكها للمقومات التالية:

---

[901]–(إيمان دني)، (2014)، (الدور الإقليمي لتركيا في منطقة الشرق الأوسط بعد الحرب الباردة)، ط1، مكتبة الوفاء القانونية، الإسكندرية، ص119.

[902]– (محمد بوبوش)، (الدور الإقليمي التركي المتصاعد، إلى أين؟) الموقع الإلكتروني للعلوم القانونية:
http://www.marocdroit.com /a1552.html

[903]– (مصطفى جاسم حسين)، (2012)،(الدور الإقليمي التركي من 2002 إلى 2010)، المجلة السياسية و الدولية، الجامعة المستنصرية بالعراق.
https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=2705

[904] – (Ian Kearns, (2013), (Turkey, Nato and Nuclear Weapons), Royal United services Institute for defence and security stadies, p.24
https://rusi.org/sites/default/files/201301_op_turkey_nato_and_nuclear_weapons.pdf

1–تظل تركيا من أقوى الخيارات المطروحة لإقامة مركز إقليمي لتخصيب اليورانيوم يتم بواسطته تزويد دول المنطقة باحتياجاتها من اليورانيوم المخصب لأغراض سلمية[905].

2–الموقف التركي الداعم للاتفاق المتوصل إليه بخصوص البرنامج النووي الإيراني، تصريح الرئيس التركي رجب طيب أردوغان عام 2008 بأن أولئك الذين يطلبون من إيران عدم حيازة أسلحة نووية كان يجب عليهم ألا يكونوا مالكين لتلك الأسلحة[906].

3–محافظة تركيا على علاقتها الإستراتيجية مع الولايات المتحدة الأمريكية رغم التحول الذي طرأ على موقفها من الأسلحة النووية المنتشرة في أوروبا؛

4– تساهم تركيا بشكل فعال في جهود بناء الثقة بين الأطراف بمنطقة الشرق الأوسط خاصة بين إسرائيل وإيران من خلال انضمامها لأغلب الاتفاقيات الدولية الخاصة بنزع الأسلحة، فهي طرف في معاهدة عدم الانتشار (TNP) منذ تصديقها عليها عام 1980، و هي طرف أيضا في أغلب الاتفاقيات الدولية التي تسعى إلى منع انتشار أسلحة الدمار الشامل، مثل اتفاقية حظر الأسلحة البيولوجية لعام 1972، و اتفاقية حظر الأسلحة الكيماوية لعام 1993[907]، و هي من أوائل دول المنطقة القلائل المصادقة على اتفاقية حظر بعض الأسلحة التقليدية (CCW) لعام 1980 و بروتوكولاتها الملحقة، و اتفاقية أوتاوا عام 1997 لحظر الألغام المضادة للأفراد، و اتفاقية أوسلو عام 2008 الخاصة بالأسلحة العنقودية.

5–فضلا عما سبق تساهم تركيا بفعالية في الجهود العالمية لعدم الانتشار فقد ساهمت في إنجاح مؤتمر تمديد معاهدة عدم الانتشار لمدة غير محدودة خلال مؤتمر الاستعراض عام 1995، و هي عضو في مجموعة الموردين النوويين ولجنة زانغر، كما وقعت اتفاق الضمانات الشاملة مع الوكالة الدولية للطاقة الذرية منذ عام 1982، و وقعت البروتوكول الإضافي عام 2006.

6–تحرص تركيا أن يكون موقفها من السلاح النووي في الشرق الأوسط منسجما مع مواقف الأوروبيين، فهي و إن سعت إلى دعم الاتفاق النووي مع إيران إلا أنها تحرص على أن تتجه الجهود النووية الإيرانية لخدمة الأغراض السلمية، و بذلك تحقق حليفا استراتيجيا يمكن أن يمد تركيا بمصدر الطاقة و يدعم الاقتصاد التركي من جهة، و يدفع قدما الجهود التركية للانضمام للاتحاد الأوروبي من جهة أخرى.

وحرصا من القيادة التركية على أن يكون موقفها منسجما ومتناغما مع المواقف الأوروبية صرح الرئيس أردوغان أن إيران لها الحق في تطوير التكنولوجيا النووية طالما أنها لا تستغل هذه القدرات لأغراض عسكرية[908].

7–يحرص الأتراك على عدم الاصطدام بالقوى العربية في المنطقة بقيادة مصر والسعودية فهي لا تريد احتلال دورهم في الوساطة أو ملف المصالحة الفلسطينية، وهو ما أكد عليه وزير الخارجية التركي أحمد داود أوغلو: "إن الدور التركي يمكن له أن يكون مساعدًا أو مكملاً، لكنه لن يحل محل الدور المصري"، كما تؤكد أن طموحاتها النووية تنسجم مع توجه الدول العربية نحو تسخير الطاقة النووية لخدمة الأغراض السلمية، و أنها لا تشكل تهديدا نوويا للمنطقة.

8– ما دامت تركيا عضوا في حلف الناتو فهي تعتمد على المظلة النووية الأمريكية، يكفل لها هذا الوضع التحرك بحرية في المنطقة وفقا للظروف الاقليمية.[909]

---

[905]– (صوفيا بوعلي)، (وفاء طوالبية)، (السنة الجامعية 2015–2016)، (الدور الإقليمي التركي في ظل المتغيرات الدولية الراهنة 2010–2015) ، مذكرة ماستر في العلوم السياسية، قسم العلوم السياسية، جامعة تبسة، ص54.

[906] –Henry J. Barkey, Turkey's perspectives on nuclear weapons and disarmament, Nuclear Security series, Volume VI, Stimson, p.6

https://ir.cas2.lehigh.edu/sites/ir.cas2.lehigh.edu/files/HenriBarkey_TurkeyPerspectivesNuclearWeapons.pdf

[907]–(مصطفى كيباروغلو)، (2012) ، (الدروس المستقاة من سعي تركيا الطويل للحصول على الطاقة النووية)، (المسألة النووية في الشرق الأوسط)، مركز الدراسات الدولية و الإقليمية، جامعة جورجتاون في قطر، ص15.

https://repository.library.georgetown.edu/bitstream/handle/10822/558546/CIRSArabicSummaryReport4NuclearQuestion2012.pdf

[908]– (عبد الله فالح المطيري)، (2011)،(أمن الخليج العربي والتحدي النووي الإيراني)، رسالة ماجستير في العلوم السياسية، جامعة الشرق الأوسط، ص85.

[909]– (سيد أبوضيف أحمد)،(2001)، (التجارب النووية في آسيا و النظام العالمي الجديد)،)،(الخيار النووي في الشرق الأوسط)، مركز دراسات الوحدة العربية.

9-أخيرا يشير بعض خبراء الاستراتيجية أن تركيا قد تعيد حساباتها بشأن امتلاك السلاح النووي، فرغم أنها ما زالت تحافظ على موقفها الرافض للأسلحة النووية و تصرح مرارا بأنها تؤيد تسخير الطاقة النووية في الأغراض السلمية، فإن توتر علاقاتها مع إسرائيل ونجاح إيران كقوة إقليمية في تجاوز عقبة تخصيب اليورانيوم محليا، قد يدفعها للطموح في امتلاك السلاح النووي خصوصا وأنها تتطلع إلى إقامة عشرة مفاعلات نووية بحلول عام 2020، أهمها بمحطة أكيو جنوب تركيا[910]، وأبرمت اتفاقا مع الحكومة اليابانية تضمن بندا يركز على استخراج وتخصيب اليورانيوم على الرغم من تأكيد وزير الطاقة التركي بأنه لا نية حاليا لتركيا في تخصيب اليورانيوم محليا[911].

خاتمة:

إن أكبر عائق يحول دون التوصل إلى معاهدة دولية تخلى بموجبها منطقة الشرق الأوسط من السلاح النووي هو سياسة التعتيم و الضبابية التي تنتهجها إسرائيل بخصوص قدراتها النووية، فهي تعتبر نفسها مهددة من جيرانها العرب ومن إيران، وتمتنع عن الانضمام إلى معاهدة حظر الأسلحة النووية بصفتها دولة غير نووية التسليح، وإخضاع منشئاتها النووية لنظام ضمانات الوكالة الدولية للطاقة الذرية وخضوعها للتفتيش، في حين أن كل دول المنطقة هي أطراف في كافة معاهدات نزع أسلحة الدمار الشامل، وأجبر بعضها على توقيع اتفاقات الضمانات النووية رغم أنها اتفاقات طوعية وخضعت منشئاتها للتفتيش في عدة مناسبات بقرارات من مجلس الأمن تم اتخاذها بموجب الفصل السابع من الميثاق الأممي.

و رغم اعتقاد بعض المحللين أن الأوضاع التي آلت إليها المنطقة العربية في أعقاب الربيع العربي تضع القضية الفلسطينية على الهامش، و تتيح للإسرائيليين الانفراد بالفلسطينيين وتنفيذ سياستهم التوسعية في القدس و الضفة الغربية، إلا أن وجود السلاح النووي لطالما شكل هاجسا لكافة الدول التي تمتلكه فضلا عن دول الجوار الإقليمي وبقية المجتمع الدولي. ذلك أن وصول أيادي إجرامية للمنشئات النووية يعرض الجميع دون تمييز لكارثة حقيقية، وقد أدركت عدة أقاليم هذه الخطورة فعملت على إرساء جو من الشفافية و الرقابة المتبادلة على أنشطتها النووية من خلال إنشاء هيئات رقابية إقليمية.

إن أهم إجراء يمكن القيام به في دفع عملية السلام بالشرق الأوسط هو اتخاذ خطوات عملية متزامنة أهمها:

1- تصديق كافة دول المنطقة بما فيها إسرائيل على معاهدة عدم انتشار الأسلحة النووية(TNP) باعتبارها دولة غير نووية التسليح، و توقيع اتفاقات الضمانات النووية للخضوع للرقابة والتفتيش من طرف مفتشي الوكالة الدولية للطاقة الذرية،

2-تعزيز فكرة إقامة مراكز دولية لتخصيب اليورانيوم تتيح للجميع الاستفادة من الطاقة النووية في الأغراض السلمية، وخصوصا و أن كل هذه الدول تعاني بدرجات متفاوتة من تهديدات أمنية ذات طبيعة معقدة. و يمكن أن تكون تركيا خيارا مناسبا لهذا الغرض نتيجة المؤهلات المذكورة سابقا، والإمكانيات المادية و البشرية التي تتوفر عليها.

3-استمرار المباحثات في نطاق المؤتمرات الاستعراضية لمعاهدة عدم الانتشار النووي للتوصل إلى معاهدة لإخلاء الشرق الأوسط من الأسلحة النووية محددة الالتزامات على غرار ما التزمت به الدول الأطراف في بقية المعاهدات الإقليمية للتخلص من الأسلحة النووية، ويمكن لتركيا أن تساهم في تشكيل هيئة إقليمية رقابية تضمن وفاء كافة الأطراف بالتزاماتها.

4- الانضمام و التصديق المتزامن على معاهدة الحظر الشامل للتجارب النووية (CTBT)، حيث أن هناك أربع دول من بين خمسة معنية بالبروتوكول الأول من المعاهدة لم تقم لحد الآن بالتصديق عليها، و هي الولايات المتحدة الأمريكية و إسرائيل و مصر وإيران.

5-انضمام كافة دول المنطقة و تصديقها على بقية معاهدات التخلص من أسلحة الدمار الشامل الأخرى.

---

[910]-(أسراء شريف الكعود)، (التسلح النووي الإسرائيلي وأثره على الشرق الأوسط)، مجلة دراسات دولية، العدد الخامس والأربعون، ص32.

[911]-(قاسيلي عبد القادر)، (2014-2015)، (الدور الإقليمي التركي في منطقة الشرق الأوسط من 1990 إلى 2014)، مذكرة ماستر في العلوم السياسية، جامعة الجيلالي بونعامة، خميس مليانة، ص115.

قائمة المصادر و المراجع

أولا: الكتب

-(إيمان دني)، (2014)، (الدور الإقليمي لتركيا في منطقة الشرق الأوسط بعد الحرب الباردة)، ط1، مكتبة الوفاء القانونية، الإسكندرية.

-(ممدوح حامد عطية)، (2004)، (أسلحة الدمار الشامل في الشرق الأوسط)، الدار الثقافية للنشر، القاهرة.

-(فوزي حماد)،(عادل محمد أحمد)،(2001)، (مشكلات إنشاء منطقة خالية من الأسلحة النووية و غيرها من أسلحة التدمير الشامل في الشرق الأوسط)،(الخيار النووي في الشرق الأوسط)، مركز دراسات الوحدة العربية.

-(سيد أبو ضيف أحمد)،(2001)، (التجارب النووية في آسيا و النظام العالمي الجديد)، (الخيار النووي في الشرق الأوسط)، مركز دراسات الوحدة العربية.

ثانيا: الرسائل الجامعية

-(مهداوي عبد القادر)، (2013-2014)، (الاستخدام السلمي للطاقة النووية بين حق الشعوب في التنمية و متطلبات الأمن الدولي) ، رسالة دكتوراه في القانون العام)، جامعة أبي بكر بلقايد، تلمسان.

-(زايدي وردية)، (2012)، (استخدام الطاقة الذرية للأغراض السلمية و العسكرية)، مذكرة ماجستير في القانون الدولي العام، جامعة مولود معمري، تيزي وزو.

-(قاسيلي عبد القادر)، (2014-2015)، (الدور الإقليمي التركي في منطقة الشرق الأوسط من 1990 إلى 2014)، مذكرة ماستر في العلوم السياسية، جامعة الجيلالي بونعامة، خميس مليانة.

-(عبد الله فالح المطيري)، (تموز 2011)،(أمن الخليج العربي والتحدي النووي الإيراني)، رسالة ماجستير في العلوم السياسية، جامعة الشرق الأوسط.

-(صوفيا بوعلي)، (وفاء طوالبية)، (2015-2016)، (الدور الإقليمي التركي في ظل المتغيرات الدولية الراهنة 2010-2015) ، مذكرة ماستر في العلوم السياسية، قسم العلوم السياسية، جامعة تبسة.

-(عرجون شوقي)، (2006-2007)، (المشكلة النووية في الشرق الأوسط و انعكاسها على استقرار المنطقة)، مذكرة ماجستير في العلوم السياسية، جامعة الجزائر بن يوسف بن خدة.

ثالثا: المقالات

- (أسراء شريف الكعود)، (التسلح النووي الإسرائيلي وأثره على الشرق الأوسط)، مجلة دراسات دولية، العدد الخامس والأربعون.
- الموقع الالكتروني المقاتل:http://www.moqatel.com/openshare/Behoth/Askria6/AslhaDamar/sec16.doc_cvt.htm
- (حسن مشهدي)، (سنة 1994)، (مراقبة التسلح و الأمن الإقليمي في الشرق الأوسط، منظور إيراني، مجلة الدراسات الفلسطينية)، المجلد 5، العدد 20.
- (محمد بوبوش)، (الدور الإقليمي التركي المتصاعد، إلى أين؟) الموقع الإلكتروني للعلوم القانونية:
- http://www.marocdroit.com/a1552.hml
- (مصطفى جاسم حسين)، (2012)،(الدور الإقليمي التركي من 2002 إلى 2010)، المجلة السياسية و الدولية، الجامعة المستنصرية بالعراق.
https://www.iasj.net/iasj?func=fulltext&aId=2705
- (مصطفى كيياروغلو)، (2012)، (الدروس المستقاة من سعي تركيا الطويل للحصول على الطاقة النووية)،(المسألة النووية في الشرق الأوسط)، مركز الدراسات الدولية و الإقليمية، جامعة جورجتاون في قطر.
- (فتيحة ليتيم)،(مارس2010)،(تركيا و الدور الإقليمي الجديد في منطقة الشرق الأوسط)، مجلة المفكر، جامعة محمد خيضر، بسكرة، العدد الخامس.

رابعا: وثائق دولية

- قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 3263(د-29) المتخذ في الجلسة العامة 2309 بتاريخ 09 كانون الأول/ديسمبر 1974.
- قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 89/34 المؤرخ في 11 كانون الأول/ ديسمبر 1979.

- قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 75/37 المؤرخ في 9 كانون الأول / ديسمبر 1982.
- قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 29/69 المؤرخ في 02 كانون الأول/ديسمبر 2014 ، الجلسة العامة 62. A/RES/69/29
- الإعلان الخاص بالشرق الأوسط، المؤتمر الاستعراضي لمعاهدة عدم الانتشار عام 1995(Part I) 32 /NPT/CONF/1995
-

خامسا: مراجع أجنبية

- Henry J. Barkey, Turkey's perspectives on nuclear weapons and disarmament, Nuclear Security series, Volume VI, Stimson.

- Ian Kearns, (2013), (Turkey, Nato and Nuclear Weapons), Royal United services Institute for defence and security stadies, p.24

https://rusi.org/sites/default/files/201301_op_turkey_nato_and_nuclear_weapons.pdf

-Mark FINAUD),(2012),(un moyen orient exempte d'armes de destruction massive, pour une approche globale et graduelle), Annuaire Français de relations internationales, Vol.

مستقبل القضية الفلسطينية في ظل الانقسامات الداخلية و الرهانات الخارجية.

مرادي اكرام وفاء
أستاذة مساعدة بكلية علوم الاعلام و الاتصال، جامعة الجزائر03، طالبة دكتوراه –التسجيل الرابع–، بالمدرسة الوطنية
Ikramer_enssp@outlook.fr

الملخّص :

تهدف هذه المشاركة إلى الكشف عن التطورات التي شهدتها القضية الفلسطينية بعد الإنتخابات البلدية والتشريعية، والمتمثلة في الانقسام الذي حصل بين حركتي فتح وحماس اللتين تمثلان الحركتين الأكبر والأكثر تأثيرا على الساحة الفلسطينية باعتبار الأولى ذات طابع طويل في النضال، والثانية اكتسبت شعبية وتأييدا داخل فلسطين في وقت قصير على ظهورها، وهذا لمبادئها وخاصة مبدأ عدم الاعتراف بدولة الاحتلال الإسرائيلي بالإضافة إلى تبيان تأثيرات هذا الانقسام على مستقبل القضية الفلسطينية، الذي آل الى التأزم و الاستقرار حيث انتهت بالصدام المسلح والسيطرة العسكرية لحركة حماس على قطاع غزة، وحدوث الانقسام السياسي والجغرافي بين الفلسطينيين في الضفة الغربية وقطاع غزة، وهو ما كان له الأثر البالغ على مجريات القضية الفلسطينية، خاصة في ظل الرهانات الجيوسياسية التي باتت تحدق على القضية الفلسطينية، بحيث سيتم التركيز على السياسة الخارجية الجزائرية من جهة و التركية من جهة أخرى تجاه القضية الفلسطينية التي تغيرت أبعادها ضمن أجندة السياسات الدولية بعد أحداث الربيع العربي الذي غير من أولويات تلك الدول لتصبح بذلك فلسطين رهانا جيوسياسيا.

الكلمات المفتاحية: القضية الفلسطينية، الأمن، الانقسامات الداخلية، السيناريوهات المستقبلية، الرهانات الخارجية.

مقدمة:

لقد عاش الشعب الفلسطيني سنوات طويلة من المعاناة والظلم والقهر من جراء الإحتلال الإسرائيلي لأراضيه، مما دفعه لتشكيل العديد من المنظمات الوطنية والإسلامية في برامج متعددة وأهداف متنوعة تصل في نهايتها للتخلص من الإحتلال، وعودة اللاجئين وحق تقرير المصير وإقامة الدولة الفلسطينية ذات السيادة، حيث كان أول هذه الفصائل وأكبرها تأثيرا على الساحة الفلسطينية ومناطق الشتات حركة التحرير الوطني الفلسطيني فتح، التي قادت النضال الوطني الفلسطيني منذ العام 1965 عبر طرق ووسائل متعددة إبتداءا من الكفاح المسلح مرورا بالعمل السياسي الذي إنطلق عام1974 والمفاوضات لاحقا بعد مدريد وأوسلو كسبيل لإنهاء الاحتلال عن بعض أراضيه.

وقد مثلت معاهدة السلام الفلسطينية مع الإحتلال الإسرائيلي في أوسلو بداية فصل جديد من فصول القضية الفلسطينية، حيث كان هناك توافق نسبي بين مختلف الفصائل الفلسطينية على مضمون معاهدة أوسلو، إذ لم توافق عليها كل من حركتي حماس والجهاد الإسلامي، وإعتبروها تنازل عن حقوق الشعب الفلسطيني، لكن القيادة الكاريزمية للرئيس الفلسطيني ياسر عرفات أدت إلى إلتفاف الشعب الفلسطيني حول هذه الخطوة بإعتبارها مرحلة من مراحل النضال الفلسطيني.

وما زاد الوضع تعقيدا تلك الرهانات الجيوسياسية التي اتسمت بها المواقف الدولية من ذلك الانقسام الداخلي الذي تعددت انعكاساته ما بين الاجتماعية، الاقتصادية و السياسية، فكان للشعب الفلسطيني رد فعل عن طريق الفصائل الجهادية التي وقفت في وجوه الإحتلال رغم النقص الحاد في الإمكانيات إلا أنها بينت إرادة الشعب وأبرز الأحداث الإنتفاضات الأولى والثانية. وبحكم إن الإنتفاضة الثانية كانت منعرج في تاريخ القضية الفلسطينية حيث ترتبت عنها عدة نتائج وعدة تقسيمات التي مازالت تتطور فصراع فلسطيني –فلسطيني بين حماس و فتح ومشاريع استيطانية وعمليات وغارات عسكرية على القطاع والضفة.

مشكلة البحث:

أدت التطورات المتلاحقة على الساحة الفلسطينية والمتمثلة في حدوث الإشتباكات بين حركتي فتح وحماس، عقب الإنتخابات التشريعية لعام 2006 ، والتي إنتهت بالصدام المسلح والسيطرة العسكرية لحركة حماس على قطاع غزة، وحدوث الإنقسام السياسي

والجغرافي بين الفلسطينيين في الضفة الغربية وقطاع غزة، وهو ما كان له الأثر البالغ على مجريات القضية الفلسطينية، بالاضافة الى تلك التحديات والتعقيدات التي تواجه القضية الفلسطينية محليًّا وإقليميًّا ودوليًّا مستفيدة من تناقض رؤى القوى الفلسطينية الفاعلة بشأن خيارات وأولويات المرحلة الراهنة، هذا ما يدفعنا الى طرح التساؤل التالي:

ما مدى تأثير الانقسامات الداخلية و الرهانات الجيوسياسية لفلسطين على مستقبل القضية الفلسطينية؟

للاجابة على التساؤل الرئيسي نطرح جملة من التساؤلات الفرعية التالية:

-ما مستقبل القضية الفلسطينية في ظل الانقسام الفلسطيني والانشغال العربي بقضاياه الداخلية؟

-ما هي إنعكاسات الإنقسام الفلسطيني على مستقبل القضية الفلسطينية؟

-هل تراجع الاهتمام بالقضية الفلسطينية يعود الى تغيير أولويات القوى الفاعلة التي باتت تركز جهودها على محاربة تنظيم الدولة الإسلامية.؟

مواد البحث وطرائقه:

تمهيد: تحديد المفاهيم الأساسية.

أولا: التحديات الداخلية للمشهد الفلسطيني بين الانقسامات الداخلية و التأثيرات الاسرائيلية.

ثانيا: القضية الفلسطينية في ظل تحولات المشهد العربي بعد الحراك الاجتماعي.

ثالثا: موقف القوى الدولية من القضية الفلسطينية

رابعا: سيناريوهات مستقبلية للقضية الفلسطينية في ظل الانقسام الفلسطيني و التحديات الخارجية.

تمهيد: تحديد المفاهيم الأساسية:

القضية الفلسطينية :هي قضية إغتصاب اليهود الصهاينة لأرض فلسطين العربية سنة1948، لم تظهر هذه القضية مع ظهور الكيان الصهيوني بل لها جذورها التاريخية التي تعود إلى 1897 ، حينما أظهر الصهاينة نواياهم في تأسيس وطن قومي لهم، ولا تزال هذه القضية قائمة طالما أن هناك كيان إسرائيلي على أرض فلسطين مدعوما من طرف الولايات المتحدة الأمريكية وبعض الدول الأخرى[912].

الصهيونية :هي إيديولوجية تقوم على القيم الدينية والخبرة التاريخية التي تشكل الشعور بالقومية اليهودية، وتدعو جميع يهود العالم إلى التجمع في فلسطين لإقامة وطن قومي لهم فيها، وكلمة صهيون تعود إلى إسم جبل يقع على مرتفع شرقي القدس، وأول من إستخدم كلمة صهيونية هو المفكر اليهودي ناثان بيرنتام[913] ، وقد ظهرت كحركة سياسية في العصر الحديث إثر المذابح التي تعرض لها اليهود في روسيا 1881 ، وحادثة داريفوس في فرنسا1849، حيث كانت في البداية كفكرة ظهرت على أيدي بعض المفكرين ك" هيس كالشير[914]."

ويعتبر تيودور هرتزل المؤسس الأول لهذه الحركة ويعرفها بقوله" :أنها حركة الشعب اليهودي باتجاه فلسطين"، وقد عقدت الحركة أول مؤتمر لها في مدينة بازل السويسرية 1897 ، والذي أقر قيام المنظمة الصهيونية.

وتقوم هذه الحركة على أربعة ركائز وهي:[915]

-الروابط التاريخية والدينية التي تربط اليهود بأرض فلسطين) أرض الميعاد حسب معتقداتهم.

-أصل اليهود واحد وهم أصحاب جنسية واحدة هي الجنسية الإسرائيلية.

-الأرض الموعودة لشعب الله المختار هي فلسطين.

-أن الرب قد تعهد أن يرقى بذرية إسرائيل في النهاية إلى سيادة العالم، وفلسطين قاعدة الإمبراطورية اليهودية المنشودة.

---

[912]-كمال هشام، **الوجيز في التاريخ لطلاب الباكلوريا**، فلسطين، مطبعة البعث،1999،ص68.

[913]عبد الوهاب المسيري،**مقدمة لدراسة الصراع العربي الاسرائيلي**،دمشق، دار الفكر،2003،ص65.

[914]-عبد الوهاب الكيالي، **موسوعة السياسة**،ط2، ج3،بيروت،المؤسسة العربية للدراسات و النشر،1993،ض956.

[915]-**نفس المرجع**،ص125.

الكيان الصهيوني :في 15 ماي 1948 أعلن عن قيام كيان صهيوني على جزء من فلسطين عرف باسم دولة إسرائيل، وجاء في المادة الأولى للقانون الأساسي الذي يوضح السلطات السياسية الصادر عام 1949 ، أن إسم الدولة هو إسرائيل، في ما نصت المادة الثانية أن دولة إسرائيل جمهورية مستقلة ديمقراطية ذات سيادة[916].

الإنقسام الفلسطيني :إن الإنقسام الفلسطيني ليس وليد السنوات الأخيرة بل جذوره تعود إلى سيرورة تاريخية لخلافات عميقة ذات أبعاد إستراتيجية، واجهت النظام السياسي الفلسطيني منذ تأسيسه كمشروع حركة تحرر، ليظهر بشكل بارز في عام 2007 عند سيطرة حركة حماس على قطاع غزة بشكل كامل وتأسيسها للحكومة الفلسطينية، وقيام الرئيس الفلسطيني محمود عباس بتشكيل حكومة أخرى في الضفة الغربية، فأصبح هناك حكومتين متعاديتين أدخلتا الشعب الفلسطيني في صراع وإقتتال[917].

أولا: التحديات الداخلية للمشهد الفلسطيني (الانقسامات الداخلية)، و آثارها:

لقد قامت حركة فتح منذ نشأتها في الستينيات بقيادة الحركة الوطنية الفلسطينية، كما شكلت عماد منظمة التحرير الفلسطينية، وكذلك فقد قامت بعد عمليات ضد الاحتلال الإسرائيلي، عززتها ظهور الحركة الإسلامية متمثلة في حماس بعد الإنتفاضة الأولى عام 1987، وهو ما دفع الاحتلال الإسرائيلي إلى التوقيع على اتفاق أوسلو مع حركة فتح بإسم منظمة التحرير الفلسطينية في محاولة للإلتفاف على ظاهرة الصعود الإسلامي[918].

وشهد التوقيع على اتفاق أوسلو معارضة شديدة من قبل حركات المقاومة، وفي مقدمتها حركتي حماس والجهاد الإسلامي، وهو ما جعلهم عرضة لأجهزة السلطة الفلسطينية المكونة بموجب الاتفاق طيلة العقد الأخير من القرن العشرين، وفي عام 2000 اندلعت إنتفاضة الأقصى لتعبر عن معارضة الفلسطينيين لاتفاق أوسلو، ومساندتهم لقوى المقاومة وهذا ما أدى إلى فوز حركة حماس في الإنتخابات البلدية عام 2005 ، ثم الإنتخابات التشريعية عام2006 مع وصول حركة حماس إلى السلطة، بدأت من ناحية، الضغوطات الدولية عليها لحملها على القبول بشروط الرباعية الدولية وفي مقدمتها تخلي قوى المقاومة عن سلاحها والإعتراف بإسرائيل، ومن ناحية أخرى، بدأت التوترات والخلافات حول الصلاحيات بينها وبين السلطة الممثلة في حركة فتح، لتتحول مع مرور الوقت لصدام مسلح، إنتهى بسيطرة حركة حماس على قطاع غزة، وإقامة حكومة الطوارئ في الضفة الغربية بعد إقالة حكومة حماس.

وفي ظل هذا الإنقسام، كانت هناك العديد من المبادرات الداخلية والعربية لحله، بداية بوثيقة الأسرى، ونهاية بتوقيع وثيقة الوفاق الوطني الفلسطيني في مصر عام2011 ، بعد نهاية عصر مبارك، وبداية عصر الثورة المصرية. بداية بوثيقة الأسرى، ونهاية بتوقيع وثيقة الوفاق الوطني الفلسطيني في مصر عام2011 ، بعد نهاية عصر مبارك، وبداية عصر الثورة المصرية[919].

أن الشعب الفلسطيني مقسَّم حاليًّا عبر جغرافيا متنوعة، فضلًا عن الانقسام العمودي والأفقي في الشارع الفلسطيني، إضافة إلى حالة الانسداد الواضحة المعالم في حلِّ القضية الفلسطينية، و التي أثرت سياسيا، أمنيا بل حتى اقتصاديا و اجتماعيا على الأمن الفلسطيني.

الآثار السياسية:

– إضعافا للقضية الفلسطينية والمشروع التحرري الذي إستمر على مدى عقود من التضحيات، والإتجاه إلى إضعاف وتهميش دور منظمة التحرير الفلسطينية التي طالما كانت الممثل الشرعي والوحيد للشعب الفلسطيني، وكذا فقد سهل ذلك على الإحتلال الإسرائيلي الإستفراد بالفلسطينيين في قطاع غزة بدعوى إستيلاء حماس على هذا القطاع بحيث لم تعد تكتفي بالحصار بل رأت الفرصة سانحة لشن حرب إستنزاف متدرجة للقضاء على نشطاء المقاومة؛ بالإضافة إلى أن الإنقسام قد أعطى الإحتلال الإسرائيلي ذريعة للتهرب من عملية السلام، وهذا بحجة عدم وجود شريك فلسطيني[920].

---

[916]–عبد الوهاب الكيالي، **مرجع سابق**، ص70.

[917]–محسن محمد صالح، وآخرون، **التقرير الإستراتيجي الفلسطيني لسنة 2007** ، بيروت :مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات، 2008 ، ص51.

[918]– محسن محمد صالح، وآخرون، **التقرير الإستراتيجي الفلسطيني لسنة 2011** ، بيروت :مركز الزيتونة للدراسات .والإستشارات، 2012 ، ص35.

[919]– صالح الشناط، وآخرون، **مصر وحماس**، بيروت :مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات، 2009 ، ص56 .

[920]– إبراهيم أبراش، **الانقسام الفلسطيني وتأثيره على المشروع الوطني نقلا عن:** http://www.palnation.org/vb/showthread.

– زيادة حدة التنافس والصراع بين الطرفين، بسبب الإختلاف في البرامج، إذ طالبت الرئاسة ومنظمة التحرير من حركة حماس الإلتزام ببرنامج الرئيس الفلسطيني والإتفاقيات التي وقعتها منظمة التحرير والسلطة الفلسطينية، فيما رفضت حماس ذلك لأنها لا توافق على برنامج الرئيس ولا تعترف بمنظمة التحرير ممثلا وحيدا للشعب الفلسطيني ما دامت لم تدخلها ولا بالإتفاقيات التي وقعتها.[921]

كما يمكن تقسيم الآثار السياسية الى نوعين:[922]

المستوى الداخلي:

لقد خلف الإنقسام حكومتين وسلطتين فلسطينيتين متصارعتين إحداهما تحت الإحتلال والأخرى تحت الحصار، وهذا ما يعتبر إضعافا للقضية الفلسطينية والمشروع التحرري الذي إستمر على مدى عقود من التضحيات، والإتجاه إلى إضعاف وتهميش دور منظمة التحرير الفلسطينية التي طالما كانت الممثل الشرعي والوحيد للشعب الفلسطيني، وكذا فقد سهل ذلك على الإحتلال الإسرائيلي الإستفراد بالفلسطينيين في قطاع غزة بدعوى إستيلاء حماس على هذا القطاع بحيث لم تعد تكتفي بالحصار بل رأت الفرصة سانحة لشن حرب إستنزاف متدرجة للقضاء على نشطاء المقاومة؛ بالإضافة إلى أن الإنقسام قد أعطى الإحتلال الإسرائيلي ذريعة للتهرب من عملية السلام، وهذا بحجة عدم وجود شريك فلسطيني.

إنتقال حالة الصراع بين حركة حماس وفتح على الصلاحيات ضمن إطار السلطة الفلسطينية، قبل وبعد حدوث الإنقسام الداخلي بعد الحسم العسكري في قطاع غزة عام 2007 ، هذا الأخير الذي أوجد انقساما سياسيا و جغرافيا بين الضفة الغربية وقطاع غزة، وإنعكس بدوره على الوضع السياسي الداخلي من خلال حدوث عدة صراعات حول الصلاحيات مبينة في النقاط التالية:

–لقد أدى التعديل على القانون الأساسي لعام* 2003 ، والذي جرى بموجبه إستحداث منصب رئيس الوزراء، إلى تغيير طبيعة النظام السياسي من نظام رئاسي، إلى نظام مختلط يجمع بين خصائص النظام البرلماني والنظام

الرئاسي وبموجب هذا التعديل أصبحت السلطة التنفيذية تتكون من رأسين[923]:

رئيس السلطة الفلسطينية، ومجلس الوزراء الذي يمثل الأداة التنفيذية والإدارية، وهذا حسب ما جاء في المادة 63 ، وكذلك لديه صلاحيات تنفيذية وإدارية بإستثناء ما لرئيس السلطة الفلسطينية من إختصاصات تنفيذية يحددها القانون الأساسي.

إن ثنائية السلطة التنفيذية في النظام السياسي ظاهرة عادية، إذ يتقاسم الرئيس ومجلس الوزراء السلطات التنفيذية، وهذا بالتعاون فيما بينهما، غير أنه قد يحدث خلاف في بينهما خاصة في بعض القوانين والمواد التي لم تحدد صلاحية المسؤول عنها، كما تزداد الصعوبة وتنشأ المشاكل خاصة في حالة إختلاف الحزب الذي ينتمي له الرئيس عن الحزب الذي تنتمي له الحكومة، وعند إختلاف سياسات كل من الطرفين وبرامجهما، وهذا ما هو موجود على الساحة الفلسطينية إذ ينتمي رئيس السلطة الفلسطينية لحركة فتح، أما الحكومة فتترأسها حركة حماس.

وفي الحالة الفلسطينية، يلاحظ وجود إشكاليات قانونية متعددة فيما يخص صلاحيات ومهام الرئيس، وصلاحيات ومهام مجلس الوزراء، كوجود صلاحيات للرئيس في بعض القوانين تتعارض مع القانون الأساسي، بسبب إقرارها قبل تعديل القانون الأساسي، مثل قيام الرئيس محمود عباس بإنشاء هيئات ومؤسسات إدارية وتعيين رؤسائها، وهو ما يتعارض مع القانون الأساسي الذي يسند إلى مجلس الوزراء صلاحية إنشاء ومتابعة المؤسسات العامة، وهذا ما ورد في المادة 69 من القانون الأساسي، غير أن الرئيس

الفلسطيني محمود عباس قام بعد الإنتخابات التشريعية الثانية بإنشاء مؤسسات جديدة، أو تحويل تبعية بعض المؤسسات من مجلس الوزراء إلى الرئاسة من خلال مراسيم رئاسية منها المرسوم الذي يجعل المؤسسات الإعلامية تابعة للرئاسة بعد ما كانت تابعة لمجلس الوزراء، ومرسوم آخر لإنشاء هيئة لإدارة المعابر الحدودية برئاسة صائب عريقات.

وقد إعتبرت رئاسة الوزراء في الحكومة العاشرة قرارات الرئيس بتحويل تبعية بعض المؤسسات، وقراراته بتعيين رؤساء بعضها في الفترة الانتقالية بعد الإنتخابات التشريعية الثانية، بمثابة سحب لصلاحيات الحكومة، وتعزيز لسيطرة الرئاسة، وأن تلك الخطوات ليست من صلاحيات الرئاسة ولا الحكومة المنتهية ولايتها.

---

[921]–محسن محمد صالح، **مرجع سابق**،ص36.

[922]–ابراهيم أبراش، **الانقسام الفلسطيني وتأثيره على المشروع الوطني**،21.12.2012، نقلا عن:http://www.palnation.org/vb/showthread.php

[923]–ماجد كيالي،" **فتح وحماس ..ماذا بعد أزمة غزة؟**"، السياسة الدولية، المجلد 43 ، العدد 172 ، أفريل2008

وعلى خلفية هذا التباين في تفسير القوانين وتوزيع الصلاحيات، والإستخدام السياسي للدستور والقوانين من كلا الطرفين، تغيرت تبعية بعض المؤسسات العامة حسب المصالح الخاصة والحزبية، وليس إستجابة لمقتضيات التطوير أو زيادة فاعلية هذه المؤسسات.

على المستوى الخارجي:

زيادة الضغوط الغربية لمنع حدوث المصالحة الفلسطينية وخاصة من طرف الولايات المتحدة الأمريكية وهذا من خلال تعبيرها المستمر عن تأييدها للرئيس الفلسطيني محمود عباس في القضايا التي يختلف فيها عن حماس، وهو ما أشارت إليه نيويورك تايمز في أن الإدارة الأمريكية تعهدت بدعم حزب الرئيس عباس بكل ما تستطيع من قوة مادية ودبلوماسية.

تراجع التأييد العربي والدولي لنضال الشعب الفلسطيني، وذلك بسبب تدني المستوى الإعلامي الفلسطيني، وقوته لدى الإحتلال الإسرائيلي وعلاقته الخارجية إضافة إلى تراجع تأثير حركات اليسار الدولية وتعاطفها التي إعتبرت دائما مناصرا للقضية الفلسطينية، وهذا نتيجة لرؤية أبناء الشعب الواحد يتصارعون فيما بينهم؛ بالإضافة إلى أن الإنقسام بحيثياته أضعف صدقية الحركة الوطنية الفلسطينية على الصعيدين العربي والدولي، وأسهم في التشويش على عدالة قضية فلسطين، وعمق الإحباط في صفوف الفلسطينيين[924].

الآثار الأمنية:

–تشكيل نوع من التجاوز لصلاحيات مجلس الوزراء في حفظ الأمن ويعتبر تشكيل مجلس الأمن القومي والصلاحيات التي منحت له من قبل الرئيس الفلسطيني في الإشراف على الأجهزة الأمنية والتي لا تستند إلى أي إطار قانوني، مخالفا للدستور والقوانين المنظمة لعمل الأجهزة الأمنية.

– وعلى خلفية صراع الصلاحيات حول المسؤول عن إدارة الأجهزة الأمنية، وما جرى بعدها من تظاهرات وتظاهرات مضادة، وحملات إعلامية، ظهر نوع من التحريض السياسي، والتي كانت نتائجها عدة اشتباكات و اغتيالات أمنية.[925]

– وقد أدى العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة حسب تقرير الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني إلى إستشهاد 1334 فلسطيني، بينهم 417 طفلا ، وبلغ عدد الجرحى5450 جريح، كما أعلنت الشرطة المقالة عن إستشهاد 230 من عناصرها على رأسهم مديرها العام اللواء توفيق جبر، والعقيد إسماعيل الجعبري قائد جهاز الأمن والحماية، كما توفي القيادي في حركة حماس نزار ريان، هو و 13 فردا من عائلته، بالإضافة إلى إغتيال سعيد صيام وزير الداخلية في الحكومة المقالة، وغيرها من الخسائر البشرية التي تزداد معدلاتها يوميا.

الآثار الاقتصادية:

يصعب قياس تأثير الإنقسام على الجوانب الإقتصادية المختلفة بمعزل عن المقاطعة الدولية للسلطة الفلسطينية من جهة، ومن جهة أخرى الحصار والعدوان العسكري الإسرائيلي على الحكومة العاشرة في قطاع غزة، فقد فرضت الدول الكبرى على هذه الأخيرة الدخول والإعتراف بالإتفاقيات والمعاهدات الموقعة مع إسرائيل مقابل إستمرار تقديم المساعدات الدولية وفي مقدمتها الإعانات المالية التي تعتبر المصدر الرئيسي لميزانية الدولة الفلسطينية، لكن حكومة حماس رفضت هذه الشروط لتجد نفسها عرضة للحصار الإسرائيلي والذي بدأ بفرض قيود على دخول السلع والبضائع إلى القطاع قبل العام 2007 إلا أن المعطيات تشير إلى تعاظم هذه القيود بعد الإنقسام، وإزدياد تأثيرها على تجارة القطاع مع العالم الخارجي، فتشير الإحصائيات إلى أن عدد الشاحنات المحملة بالمنتجات الواردة إلى قطاع غزة قد بلغ 160 ألف شاحنة قبل الإنقسام وذلك في عام2005، في حين إنخفض العدد إلى 60 ألف شاحنة في عام 2010 تستحوذ المواد الغذائية على الحصة الأكبر من الواردات، بعد ما كانت الحصة الأكبر من المنتجات المستوردة من نصيب مواد البناء قبل الإنقسام[926].

كما إنخفضت مساهمة القطاعات الإقتصادية في الناتج المحلي الإجمالي، فقطاع الزراعة كان يساهم في عام 2004 بنسبة % 7,1 من الناتج المحلي الإجمالي، في حين إنخفضت نسبة مساهمته إلى % 5.8 في عام 2009 ، في حين نلاحظ العكس في حالة

---

[924]–ماجد كيالي، **مرجع سابق**،ص58.

[925]– خليل الشقاقي، جهاد حرب، **نحو نظام سياسي منفتح**، فلسطين :المركز الفلسطيني للبحوث السياسية والمسحية، 2005، ص4.

[926]– سمير حليلة، **التأثيرات المتعلقة بالإنقسام– أعباء الإنقسام الداخلي على أداء القطاع الخاص وسبل تخفيفها** .فلسطين :معهد أبحاث السياسات الإقتصادية الفلسطيني، 2011 ، ص25.

قطاع البناء والتشييد حيث زادت نسبة مساهمته في الناتج المحلي من % 5,7 في عام2004 إلى % 7,4 في عام 2009 ، كما أن متوسط مساهمة قطاع البناء والتشييد خلال السنوات المذكورة % 6,7 من الناتج القومي الإجمالي، أما عام 2010 فقد إرتفعت مساهمة الأنشطة الإقتصادية في الناتج الإجمالي، فالزراعة بلغت% 6,2 ، والصناعة12.3% والتجارة% 1,121 ، والخدمات% 20,9 ، والإنشاءات% 9,2 ، والنقل9,2 كما أدت المقاطعة الدولية من جهة، والحصار الإسرائيلي والعدوان العسكري على قطاع غزة إلى:

-تدمير المنشآت الزراعية فقد كان في غزة سنة 2006 حوالي 14 ألف دفيئة لتصل إلى 7000 دفيئة.

-إنخفاض عدد المنشآت الصناعية من 3900 إلى 35 منشأة.

-إنخفاض عدد المنشآت العاملة في مجال البناء من 125 إلى ثماني منشآت[927]

الآثار الاجتماعية:

إن حدوث الصراع على السلطة وزيادة حدة الإستقطاب بين الحزبين الكبيرين أدت إلى رفع وتيرة التعصب وتغليب المصلحة الحزبية والفئوية على المصلحة الوطنية، وغياب البحث عن قواسم مشتركة، وإلى زيادة وتيرة الإجراءات التي تسعى إلى الإستفراد بالحكم وعدم الإعتراف بالغير، وإلزام الآخرين بالرؤية والموقف الفكري والسياسي الخاص، كما أدت حالة إنعدام الأمن وغياب القانون وشعور المواطنين بعدم قدرة الحكومة المركزية على حمايتهم وتقديم الخدمات لهم، إلى بروز نزعة الإنتماء العشائري والجهوي

والمحلي وتعزيزها وعدم الإنصياع للسلطة القائمة أو اللجوء لها في حل مشاكلهم، بل أصبح الإنتماء العشائري له أولوية على الإنتماء الوطني؛ فأصبحت قدرة العشائر على توفير الأمن لأفرادها ميزة ضرورية في الحياة الفلسطينية في ظل الغياب شبه المطلق للدولة؛ وبالإضافة إلى ضمان الأمن الشخصي لأفرادها أضحت العشائر ملاذا للأمن المادي في ظل واقع يشهد معدلات بطالة مرتفعة وإقتصاد منهار، إذ يجري شغل أية وظائف شاغرة من قبل أفراد العائلة في الأعمال التجارية الصغيرة التي تديرها العائلات،

ليتم بعد ذلك توزيع المداخيل على كافة الوحدات العائلية، ما يضمن حصول كافة أفرادها على موارد تكفيهم للبقاء[928].

ثانيا: القضية الفلسطينية في ظل تحولات المشهد العربي بعد الحراك الاجتماعي:

بعد مرور عدة أعوام على ثورات الربيع العربي التي عرفت مسارات مختلفة، مازال العرب يواجهون تحديات خطرة بعد هذه الثورات سواء في العراق أو سوريا أو اليمن، وإن كان الجسد الأكثر انسجامًا بين أعضائه لا يزال منطقة الخليج؛ حتى إن محاور الدول العربية السابقة كانت تختلف على موضوع المقاومة لكن اليوم لم يعد أحد يختلف بشأن المقاومة بـ"المعنى السلبي"، كما لم يعد هناك من يؤيدها ويتعهدها كمقاومة فعلية بغضِّ النظر عن الموضوع الإنساني، بل أصبحت عدالة القضية الفلسطينية مهددة عندما يكون هناك لااستقرار في سوريا أو في العراق. كما أصبحت الدول العربية التي كانت تُصنَّف في محور الاعتدال لم تكن تؤيد القضية الفلسطينية بشدة، بل كانت تؤيد من وجهة نظر محددة ومعينة ومعروفة تتواءم مع رؤية السلطة الفلسطينية. والآن، وفي ظل التحولات التي تعيشها المنطقة أصبحت الدول العربية معنية بمواجهة التمدد الإيراني، معتبرًا أن هناك مشكلة كبيرة تواجهها القضية الفلسطينية، لذلك يجب تحييدها حتى تظل عادلة ولديها القدرة على المناورة.[929]

أن الذي يُحرِّك القضية الفلسطينية قربًا وبعدًا من الدول العربية والمجتمع الدولي هو الطرف الفلسطيني نفسه وكيفية تعاطيه وإدارته للعلاقات العامة سواء الإقليمية أو الدولية، حيث يعد العامل الرئيسي الذي يمكن أن يتسلح به صانع القرار في السياسة الفسلطينية هو الشعب الفلسطيني وعافيته. كما أن الموقف الفلسطيني المتماسك والموحد نحو إدارة سياسية حقيقية في العلاقات الدولية وتوظيفه توظيفًا حقيقيًّا في الداخل والخارج من شأنه أن يدفع الموقف العربي والأميركي إلى أخذه بالحسبان، غير أن حالة إدارة الشؤون الفلسطينية اليوم، تجعل شعوبها

---

[927]-محمد القوقا،" صيادو غزة ولا بصيص أمل لهم ما بقي حصار البحر"، **الملف الإقتصادي ملحق صادر عن صحيفة فلسطين**، العدد 15 ، فلسطين، 4 نوفمبر 2012 ، ص02.

[928]-غلين روبنسون، **القبائل والعشائر والعائلات الفلسطينية المرموقة**، تر :مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت :مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 2008 ، ص09.

[929]-شفيق شقير، **تعقيدات القضية الفلسطينية في محيطها الاقليمي و الدولي**، مركز الجزيرة للدراسات، http://studies.aljazeera.net/

مجرد هامش ينتظر مواقف الآخرين رغم ما لديهم من عناصر يمكن تحريكها تحريكًا حقيقيًّا كما تغيب الرؤية التي تلتفت إلى كوامن القوة في الشعب الفلسطيني.[930]

إن الواقع العربي المنقسم والصراع الطائفي الموجود في المنطقة والانقسام الفلسطيني الذي يستمر منذ أكثر من 10 سنوات، كل هذه العوامل والمؤشرات التي نعيشها في اللحظة الراهنة هي مؤشرات سلبية على مستقبل القضية الفلسطينية، لأن هذه الأخيرة لا ترتبط فقط بالفلسطينيين وحدهم، بل هي قضية عربية بالأساس بل وإسلامية وإنسانية أيضا، لأنها تعني كل إنسان حر في هذا العالم. وبالتالي، فإن تراجع الوضع العربي والاستقطاب الكبير الحاصل في الواقع العربي والفلسطيني سيؤدي إلى نتائج وخيمة على مستقبل القضية الفلسطينية. ونحن نقول ونكرر ذلك، فإن الواقع المتحول ربما تقود السنوات المقبلة إلى تغييره لصالح شعوب عربية أكثر تحررا وأكثر وحدة، وشعب فلسطيني، ما يؤدي في النهاية إلى مصلحة القضية الفلسطينية.

ثالثا: الموقف الراهن للقوى الدولية من القضية الفلسطينية:

الموقف الأمريكي:

أن الإدارة الأميركية لديها مواقف مبدئية طوال تاريخ تعاملها مع القضية الفلسطينية لا تخرج عنها في العادة ولا تصب في مصلحة القضية بطبيعة الحال، وهي لا تزال فقط من حيث الشكل ملتزمة بحل الدولتين. "حاليًّا الإدارة الأميركية، وهذا أعتقد سيكون التحدي مع ترامب الذي تجاوز أولًا موضوع الاستيطان وكأنه أصبح من الماضي، ولم يعد هناك تشديد كبير على منع إسرائيل من الاستيطان في مناطق معينة، كما بدأ يفتح موضوع اللاجئين وهو الخطوة الأخطر بالنسبة للقضية الفلسطينية، أي تصفية موضوع اللاجئين الذي كان طُرح همسًا مقابل يهودية الدولة"[931]. واعتبر شفيق أن هناك خريطة كبيرة في الشرق الأوسط؛ حيث كانت الإدارة الأميركية دائمًا تستعين بالموضوع الفلسطيني لإعطاء بُعد أخلاقي لأي عملية تتم بين العرب والولايات المتحدة، فـ"عندما يخوضون حربًا ضد الإرهاب أو شيئًا مثل هذا يذهبون للقضية الفلسطينية وتكون هناك قرارات، لكن في الغالب لا تُنفَّذ.

ولا يوجد أفق أو التزام بالقضايا الأساسية من قِبل الإدارة الأميركية تجاه الفلسطينيين بل على العكس هناك ضغوط على الجانب الفلسطيني ليقبل باستئناف المفاوضات دون وقف للاستيطان، مبيِّنًا أن الرِّهان على الإدارة الأميركية في ظل الضعف والانقسام الفلسطيني وفي ظل الأوضاع العربية الراهنة يُمَثِّل وهمًا خالصًا، فإذا أراد الفلسطنيين أن يؤثروا على ترامب وعلى غيره يجب أن يستنهضوا عناصر القوة والوحدة الفلسطينية وأن يركزوا على تغيير موازين القوى أما في ظل الوضع الراهن فلن يحصد إلا حلًّا انتقاليًّا جديدًا يغطي على ما تقوم به إسرائيل من فرض حقائق احتلالية وعنصرية على الأرض وتقطع الطريق على أي إمكانية لحل يحقق الحد الأدنى من الحقوق الفلسطينية". كما نفى لأحد المؤلفين أن يكون هناك في الأفق القريب إمكانية لحل الدولتين أو حل الدولة الواحدة، وعزا ذلك إلى ميزان القوى المحلي والعربي والإقليمي والدولي الذي لا يسمح بتحقيق إنجاز للشعب الفلسطيني، مشيرًا إلى أن هناك محاولة لتقسيم الأراضي الفلسطينية المحتلة؛ حيث يمكن لإسرائيل أن توافق في أحسن الأحوال على حكم ذاتي [932]."

الموقف الروسي:

بالاضافة الى الموقف الأمريكي، فإننا لا نستطيع أن نحدد أي تحرك روسي مؤثر كان قد نجح فى طرح أفكار محددة لحل القضية الفلسطينية ووجد قبولاً عند كافة أو معظم الأطراف , فعلى مدار التاريخ لم يتعدى الموقف الروسي حدود المبادئ العامة المعروفة لتسوية القضية مثلما ورد في المبادرة التي تعرف بإسم مبادرة بريجينيف (عام 1982م) والتي اشتملت على مبادئ حق تقرير مصير الشعب الفلسطيني وإقامة الدولة الفلسطينية المستقلة وعاصمتها القدس، وفيما عدا ذلك لا يمكن لنا أن نرى أن هناك مواقف روسية أخرى يعتد بها في تاريخ تسوية هذا الصراع، كما أنه ليس من قبيل المبالغة إذا قلنا أنه حتى المواقف والمشروعات الهامة ذات التأثير لم تتم إلا برعاية مشتركة بادر بها الجانب الأمريكي بمعنى أن روسيا لم تنفرد بالتحرك الفعال في هذه القضية وهو ما كانت تعارضه – ولا تزال – الولايات المتحدة التي ترى في نفسها أنها الطرف الرئيسي المؤهل دولياً للقيام بالدور المطلوب لحل هذا النزاع وأن الأطراف الأخرى هي أدوار مساعدة أو مكملة.

---

[930]–ماجد الزير، **تعقيدات القضية الفلسطينية في محيطها الاقليمي و الدولي**، مركز الجزيرة للدراسات، http://studies.aljazeera.net

[931]–شفيق شقير، **مرجع سابق**،ص02.

[932]–محمد ابراهيم، **مستقبل القضية الفلسطينية بين الالنفوذ الأمريكي و الدور الروسي**، مجلة آراء خول الخليج، العدد 121، ص06.

ولا يمكن لنا ونحن نعالج طبيعة الإنخراط الأمريكي والروسي في الشرق الأوسط أن نتغاضى عن بعض المتغيرات التي شهدتها المنطقة مؤخراً والتي أدت إلى حدوث نوع من التغيير أو الحراك المختلف في سياسة القوتين العظميين تجاه المنطقة، ويأتي على رأس هذه المتغيرات ثورات الربيع العربي في بداية عام 2011م، في كل من تونس ومصر وليبيا وسوريا واليمن وكذا تصاعد الأوضاع المتردية في العراق، وما تلى كل ذلك من أوضاع غير مستقرة في هذه الدول تراوحت بين اشتعال الحروب بها أو تصاعد الإرهاب داخلها وعبوره حدوده الإقليمية إلى العالمية، ويمكن رصد أهم مظاهر هذا التغيير في سياسات كل من واشنطن وموسكو تجاه المنطقة في العناصر الأربعة التالية[933] :

_ الولايات المتحدة اضطرت إلى إعادة الإنخراط في المنطقة بصورة أقوى من ذي قبل حيث كان لزاماً عليها تحديد موقفها من ثورات الربيع العربي فانحازت إليها بشكل واضح، ثم أسرعت إلى التدخل عسكرياً في بعض الدول (في إطار الناتو أو التحالفات الدولية بقيادتها) مثلما حدث في ليبيا ثم في سوريا تحت مبرر محاربة الجماعات الإرهابية.

_ واشنطن كانت حريصة على ألا تمر فترة الحكم الثانية للرئيس أوباما دون أن ينهي مشكلة امتلاك إيران للسلاح النووي وبالتالي زادت من تدخلها وتأثيرها وضغوطها حتى تم توقيع الإتفاق بين إيران ومجموعة 5 + 1 وذلك في يوليو 2015 م، والتي اعتبرها الرئيس أوباما انتصاراً للسياسة الأمريكية بمنع إيران من امتلاك السلاح النووي للأغراض غير السلمية (نشير إلى أن روسيا كانت ضمن مجموعة (5 + 1).

_ روسيا اتخذت قراراً بالانحياز الكامل لحليفها الإستراتيجى التقليدي في المنطقه بشار الأسد وتمسكت بالحفاظ عليه وعلى نظامه مما دفعها إلى تأييد كل سياسات النظام السوري ثم بدأت في تطوير موقفها من خلال إرسال الدعم العسكري الروسي إلى دمشق في سبتمبر 2015 م، مع المشاركة الكاملة في العمليات الميدانية في سوريا من أجل استمرار هذا النظام، وفي هذا المجال من الضروري أن نشير إلى الدور الذي قامت به موسكو في أكتوبر 2103 م، للحفاظ على هذا النظام من خلال إثناء واشنطن عن توجيه ضربة عسكرية ضد الأسد في مقابل صفقة يتم بمقتضاها التخلص من ترسانة السلاح الكيماوي الذي كان يمثل أكبر تهديد لإسرائيل .

_استثمرت روسيا تصاعد الإرهاب في المنطقة وما تعرضت له من عمليات إرهابية (سقوط الطائرة المدنية الروسية فوق سيناء في 31 أكتوبر 2015 م) كمبرر لمزيد من التدخل في الشأن السوري وزيادة نفوذها تحت مبرر محاربة تنظيم داعش المسؤول عن إسقاط الطائرة، وكذلك لمواجهة التحالف الذي تقوده الولايات المتحدة هناك، ثم حاولت موسكو تطوير موقفها بأن تكون جزءاً من منظومة مواجهة الإرهاب أملاً في أن يسمح لها ذلك بإيجاد أرضية أوسع لها في المنطقة.

وبالرغم من عدم ترحيب روسيا بثورات الربيع العربى بصفة عامة، إلا أن تأييدها السريع للثورة الشعبية المصرية التي قامت في 30 يونيو 2013 م والتي أزاحت نظام حكم الإخوان مثلت فرصة جيدة أتاحت تحسن العلاقات الروسية / المصرية بل والعربية وتدعمت العلاقات العسكرية مع مصر وأصبح الرأي العام المصري مؤيداً وداعماً لهذه العلاقة خاصة في مقابل الموقف السلبي الذي اتخذته واشنطن والدول الأوروبية تجاه ثورة 30 / 6 ، ثم بدأت الأمور تعود إلى طبيعتها تدريجياً مع توالي اعتراف هذه الدول الغربية بالثورة المصرية والنتائج التي تلتها لاسيما مع بدء تنفيذ خريطة الطريق المصرية (إقرار الدستور – إجراء الإنتخابات الرئاسية ثم البرلمانية) ما أدى إلى إغلاق المجال أمام تصاعد النفوذ الروسي في المنطقة كما كان يأمل .

ورغم هذا الزخم الذي شهدته العلاقات الروسية مع الدول العربية مؤخراً والتي نجم عنها عقد صفقات سلاح بمليارات الدولارات مع بعض هذه الدول إلا أن المحصلة النهائية تشير إلى أن هذه التوجهات الجديدة لم تعكس تغييراً حاداً في تزايد النفوذ الروسي في المنطقة وبدء تراجع النفوذ الأمريكي، أمام النفوذ الروسي في المنطقة الذي لم يكسب مناطق جديدة بالمعنى الاستراتيجي بل عمق نفوذه في مناطقه القديمة (سوريا) أما العامل الجديد الذي يجب الإشارة إليه فهو أن واشنطن سعت لإقحام نفسها في المعادلة السورية من خلال التحالف العسكري الذي ضم بعض الدول الأوروبية ونجحت في التواجد الميدانى في الساحة السورية إلى جانب التواجد الروسي وإن اختلفت أهداف كلا الجانبين، كما نجح الجانب الأمريكي في الوصول مع الجانب الروسي إلى إطار للحل السياسي للأزمة السورية والذي أعلنه الطرفان في اجتماع فيينا في نهاية أكتوبر 2015م [934]

---

[933]–خليل الشقاقي، **مرجع سابق**،ص35.

[934]–محمد ابراهيم، **مرجع سابق**،ص07.

موقف الدول العربية:

ظلت القضية الفلسطينية لعقود طويلة القضية الأولى والمحورية للشعوب والحكومات العربية، ولعبت على مدار هذه العقود دوراً بارزاً في التأثير على مجريات الأحداث في الدول العربية و شكلت هزيمة عام 1948 بداية لتحولات جذرية في العالم العربي. وعلى الرغم من التجاذبات التي شابت علاقة الفلسطينيين بالأنظمة العربية إلا ان موجة التضامن الشعبية العربية مع القضية كانت على أشدها إلى أن بدأت في التراجع شيئا فشيئا مع ظهور مشاريع التسوية السلمية في المنطقة وانخراط الفلسطينيين في عملية السلام لاحقا، على قاعدة إن القضية في طريقها إلى الحل. إلا أن التحول الذي شهدته عملية السلام متمثلا في اندلاع انتفاضة الأقصى وانهيار العملية السلمية أعادت القضية الفلسطينية إلى المربع الأول كما أعادتها إلى مكانتها الأولى عربيا[935].

تأثرت القضية الفلسطينية سلباً باستخدام الأنظمة الشمولية العربية لها كأداة للسيطرة على شعوبها، بحيث نجد أن النظام الرسمي العربي نجح في جعل فلسطين وقضيتها عبئا يثقل كاهل المواطن على جميع الأصعدة، ووسيلة تستخدم للنيل من الحريات والقضاء على الخصوم السياسيين. فالأنظمة العربية لم توجه طاقاتها لتحرير فلسطين أو الصراع مع الوجود الصهيوني في المنطقة بل عمدت إلى استخدام القضية الفلسطينية في لغة الاستبداد التي فرضتها على شعوبها عقودا متتابعة، الأمر الذي أساء بشكل كبير للخطاب التحرري الفلسطيني وأضر بقدسية القضية ومكانتها[936].

وبعيداً عن الإطار النظري وعلى أرض الواقع اتخذت القيادة الفلسطينية (منظمة التحرير الفلسطينية) قراراً بعدم التدخل في الشؤون العربية والتزام الحياد تجاه الدول العربية التي شملها الربيع العربي. وهذا ما أكده الرئيس الفلسطيني محمود عباس في أكثر من مرة مبرراً ذلك بحرص القيادة الفلسطينية على عدم تكرار مأساة الفلسطينيين في الكويت إبان حرب الخليج الأولى. وأصبح هناك شبه إجماع على هذه السياسة على المستوى الرسمي ،إلا ان بعض الفصائل الفلسطينية خرجت عن هذا النهج مثل الجبهة الشعبية لتحرير فلسطين – القيادة العامة – في انحياز واضح مع النظام السوري، لعوامل وظروف خاصة بها. وقد حرصت القيادة الفلسطينية على التزام الحياد تجاه الثورات العربية ولاسيما الثورة المصرية ثورة 2011/1/25، وتعاملت بواقعية مع المجلس العسكري ومع حكومة الرئيس محمد مرسي المنتخبة، وكذلك مع حكومة الببلاوي بعد عزل الرئيس مرسي، في ترسيخ للمبدأ الذي اختطته لنفسها والمتمثل باقامة علاقات جيدة ومتوازنة مع أية حكومة في مصر بغض النظر عن اتجاهاتها وميولها. وسعت القيادة الفلسطينية للحد من خروج مظاهرات شعبية مؤيدة للحراك الشعبي في الدول العربية تطبيقاً لسياسة الحياد التي تبنتها أو ربما خوفاً من انفلات الأوضاع في الضفة الغربية وقطاع غزة[937].

رابعا: سيناريوهات مستقبلية للقضية الفلسطينية في ظل الانقسام الفلسطيني و التحديات الخارجية.

سيناريو استمرار الأوضاع القائمة[938]:

1- استمرار حالة الرفض الفلسطيني على المستوى الشعبي للأوضاع القائمة بسبب الظلم والقمع والإرهاب الذي تمارسه إسرائيل على الشعب الفلسطيني من جهة، ورغبة هذا الشعب بالتحرر ونيل حقوقه الوطنية المشروعة من جهة ثانية.

2- استمرار إسرائيل بمساندة من الحركة الصهيونية وبعض القوى الدولية باحتلال الأراضي العربية بالقوة، وإقامة المزيد من المستوطنات وتهويد القدس، والاعتداء على المسجد الأقصى، وإقامة الجدران العنصرية العازلة، والاعتداء على الأفراد والممتلكات الفلسطينية، وتغيير الحقائق على الأرض لمصلحة إسرائيل، والعمل على تفريغ الأراضي المحتلة من سكانها تدريجياً.

3- استمرار حالة عدم الاستقرار في المنطقة العربية على جميع الصعد من خلال افتعال أو حدوث أزمات في منطقة الإقليم، سواء كانت على الصعيد الداخلي لكل دولة، أم على صعيد علاقة الدولة بالدول الأخرى كما حدث سابقاً.

4- استمرار أعمال العنف والإرهاب في الدول العربية وانتشارها بصورة أوسع.

5- استمرار توازن القوى التقليدي وغير التقليدي في المنطقة، وبقاء أنماط التحالفات الدولية والإقليمية دون تغيرات جذرية.

---

[935]–حليلة سمير، **التأثيرات المتعلقة بالإنقسام– أعباء الإنقسام الداخلي على أداء القطاع الخاص وسبل تخفيفها**–، فلسطين :معهد أبحاث السياسات الإقتصادية،ا لفلسطين2011،ص08.

[936]–عماد البشتاوي، **الربيع العربي وفلسطين**،(2016)، مجلة متابعات، العدد255، مركز أبحاث منظمة الشؤون الفاسطينية،ص01.

[937]–البشتاوي، عماد، (2012)**الربيع العربي: الرهان على مرحلة الشعوب**، مجلة سياسات، العدد 19، 33–40 .

[938]–خليل شاهين، **الصراع الفلسطيني الاسرائيلي و سيناريوهات المسارات السياسية البديلة**، المركز الفلسطيني للسياسات والدراسات الاستراتيجية، 11 فيفيري 2017.

سيناريو الغلبة:

وهذا السيناريو يقضي بأن تكون الغلبة لحركة فتح التي تمثل رأس السلطة الوطنية الفلسطينية وصاحبة الشرعية الدولية بإعتبارها تقود منظمة التحرير الفلسطينية، وتمثل أكبر فصيل فيها، وما يؤكد رجحان هذا السيناريو وجود محددين هما[939]:

1-الدعم الدولي وخصوصا الأمريكي للسلطة الفلسطينية التي تترأسها حركة فتح ممثلة في الرئيس الفلسطيني محمود عباس، وهذا الدعم شمل جانبين مالي من خلال السماح بتحويل بعض المبالغ للرئاسة الفلسطينية، وليس للحكومة بهدف توسيع دائرة نفوذ الرئيس على حساب الحكومة من أجل التأثير التدريجي على شعبيتها، أما فيما يخص الجانب الأمني فقد أنشأت الولايات المتحدة الأمريكية

مكتب التنسيق الأمني في الولايات المتحدة ضمن وزارة الداخلية وعينت الجنرال ويليام وارد المدير الأول للمكتب وجاء بعده كيث دايتون، الذي خلفه في نوفمبر 2005 ، عمل كل منهما على عقد لقاءات مع مسؤولين فلسطينيين وإسرائيليين حول مسألة تولي السلطة الفلسطينية المسؤولية الأمنية في قطاع غزة بعد الإنسحاب الإسرائيلي منه في أوت 2005 ، إلا أن الخطط التي رسمها

مكتب التنسيق الأمني في الولايات المتحدة، تعثرت بفوز حماس في الإنتخابات التشريعية في 2006 .

وطوال ذلك الوقت، عمل مكتب التنسيق الأمني على توجيه وتدريب الحرس الرئاسي الموالي لعباس بما في ذلك تدريبه على مهام ضبط الحدود، وأخيرا على مواجهة إعتداءات حماس على معبر كارني والتي فشلت فيها قوات الأمن الفلسطينية؛ إلا أن مكتب التنسيق الأمني لم يكن يعمل بكامل قدراته بسبب محدودية ميزانيتها[940].

2-التنسيق الأمني بين السلطة الفلسطينية والإحتلال الإسرائيلي :لقد أدت سيطرة حركة حماس على قطاع غزة، وإقامة حكومة الطوارئ في الضفة الغربية إلى زيادة التعاون الأمني بينها وبين قوات الاحتلال الإسرائيلي، وأبدت سلطات الإحتلال إرتياحها للتحرك الجدي لأجهزة الأمن التي تقودها فتح في الضفة ضد ناشطي حماس ومؤسساتها، كما قررت بدء رفع الحصار الاقتصادي تدريجيا عن الضفة، والإفراج عن جزء من الأموال المحتجزة لديها وتسليمها لحكومة فياض بالإضافة إلى إطلاق سراح العديد من الأسرى الفلسطينيين دون أي مقابل للسلطة الفلسطينية في الضفة، في حين تحاور حركة حماس على صفقة تبادل الأسرى . وهذا وقد إستمرت سلطات الإحتلال في إعتقال نواب حركة حماس في المجلس التشريعي الذي تسيطر عليه هذه الأخيرة، والذي يملك في حالة إنعقاده أن يسقط حكومة الطوارئ، وأن يلغي كافة مراسيم الرئيس الفلسطيني محمود عباس، لكن هذا الواقع قد أتاح للحكومة في رام الله

متابعة برامجها وتنسيقها مع الإحتلال الإسرائيلي، وفي الوقت نفسه تابعت سلطات الإحتلال حصارها لقطاع غزة ومحاولاتها لإسقاط حكومة هنية[941].

سيناريو الإتفاق والمصالحة:

ولعل ما يؤكد صحة هذا السيناريو وجود محددين و هما:

1-كثرة اللقاءات والمبادرات لإنهاء الإنقسام بين الحركتين :لقد كان هناك الكثير من المبادرات والوساطات الداخلية والعربية والإقليمية من وثيقة الأسرى إلى إتفاق مكة وكذا مبادرة الرئيس محمود عباس في 6 جوان 2008 لإستعادة الوحدة الوطنية التي قام بها في إطار جولة شملت العديد من العواصم العربية والإتصالات الدولية ، كما كانت هناك المبادرة اليمنية، بالإضافة إلى الوساطات التي قامت بها على سبيل المثال سوريا وقطر وتركيا، وقد إنتهت هذه المبادرات والوساطات بتوقيع وثيقة الوفاق الوطني الفلسطيني عام 2011 برعاية مصرية، وذلك على إثر إنطلاق الحراك الشعبي الفلسطيني في الضفة الغربية وقطاع غزة مع منتصف مارس 2011 ، وما رافقه من دعوات لمختلف الفصائل لإنهاء الإنقسام وتحقيق المصالحة والوحدة الوطنية .

2- تغير السياسة المصرية بعد الثورة :من الواضح أن الدور المصري قبل الثورة المصرية يختلف عن الدور المصري بعدها، فلم يكن النظام السابق حياديًا في مساعيه للإصلاح بين الطرفين، بل كان أداة ضغط على حركة حماس لإجبارها على التوقيع على ورقة لم يتم التوافق عليها؛ لذلك كان طبيعيًا أن تفشل مساعي النظام السابق برغم كل أساليب الضغط التي إستخدمها ضد حركة حماس، إن تغير النظام المصري

---

[939]-كمال محمد محمد الأسطل، **سيناريوهات ومواقف وحلول مقترحة للقدس**، فلسطين: جامعة الأزهر، كلية العلوم السياسية و الاقتصادية، 2013،ص107، نقلا عن https://scholar.najah.edu

[940]- جيم زانوتي، **الدعم الأمني الأمريكي للسلطة الفلسطينية**، تر :مركز دراسات وتحليل المعلومات الصحفية، (مركز دراسات وتحليل المعلومات الصحفية)، 2009 ، ص12

[941]- إبراهيم محمود حبيب،" مستقبل المصالحة الفلسطينية"، **مجلة الجامعة الإسلامية**، المجلد 20 ، العدد2 ، غزة، جوان2012 ، ص532 .

له تأثير مباشر على القضية الفلسطينية، ليس فقط في ملف المصالحة، بل على جميع المستويات الأمر الذي سهل عملية التوقيع على الورقة المصرية لعام[942] 2010.

و التي تتلخص في قبول الانخراط في مسارات سياسية تستبعد فرص التوصل إلى حل نهائي في هذه المرحلة، وتقوم على أساس أحد الاحتمالات الآتية[943]:

أولًا: استئناف المفاوضات المباشرة، أو غير المباشرة، حول إجراءات شبيهة بمقاربة "حسن النوايا" أو "بناء الثقة" مع التزام مؤجل وشكلي بالتوصل إلى "حل الدولتين" على المدى البعيد. وهو سيناريو قريب من المقاربات التي يطرحها روس وماكوفسكي وغيرهما. ويبقى احتمال التعاطي فلسطينيًا مع هذا السيناريو واردًا في ضوء حالة الضعف الداخلية وانكشافها على الضغوط الخارجية واستمرار الرهان على خيار المفاوضات.

غير أن نتائج ذلك هي التسليم بعدم إمكانية التوصل إلى اتفاق نهائي، والقبول بحلول مؤقتة وجزئية لا تتجاوز تكريس واقع سلطة الحكم الذاتي القائم، أو تسهيل المقاربات القائمة على أساس الانفصال عن الفلسطينيين وإحاطتهم بمزيد من الجدران على شاكلة ما يطرحه هيرتسوغ. ويعني هذا السيناريو تحقيق مقولة بينيت بشأن نهاية "حل الدولتين"، في ظل استمرار إسرائيل في تعميق الاحتلال والاستيطان والضم.

ثانيًا: القبول بإطلاق عملية سياسية إقليمية أشمل تشارك فيها إسرائيل ودول عربية، بحيث يكون دور المشاركة الفلسطينية، أو "الصمت" في حال عدم المشاركة، أقرب إلى توفير الغطاء للمشاركة العربية في هذه العملية الرامية من حيث الجوهر إلى تصفية الحقوق الفلسطينية المشروعة، عن طريق الضغط على الجانب الفلسطيني للقبول بما يقبل به العرب من تنازلات.

ثالثًا: بقاء الوضع القائم على حاله، في حالة رفض الفلسطينيين لكل من السيناريوهين السابقين، من خلال الإحجام عن طرح أي مبادرة سياسية على الجانبين الفلسطيني والإسرائيلي، مع تحميل الفلسطينيين المسؤولية عن ذلك، وممارسة الضغوط عليهم لعدم اتخاذ أي خطوات في مواجهة السياسات الإسرائيلية، مقابل غض الطرف الأميركي عن استمرار هذه السياسات وتوفير الحماية لإسرائيل في مجلس الأمن. وهو سيناريو قد يتحقق في حالة تفضيل الجانب الفلسطيني بقاء الوضع على حاله تجنبًا للمواجهة، وانسجامًا مع سياسة الانتظار الطاغية على السلوك السياسي الفلسطيني

رابعًا: محاولة فرض حل أحادي الجانب من قبل إسرائيل ينطلق من مستوى تقدم المشروع الاستعماري الاحتلالي الاستيطاني على الأرض. وهو سيناريو تتعالى الأصوات الداعية لفرضه حتى من داخل حكومة نتنياهو، لا سيما أنه ينسجم مع السياسات الجاري تنفيذها، بما في ذلك إقرار الكنيست لقانون "التسوية" الذي يشرعن نهب ومصادرة الأراضي الفلسطينية. كما تضم إدارة ترامب مسؤولين يعارضون "حل الدولتين" ويدعمون الاستيطان.

سوف يؤدي رفض الفلسطينيين وتصديهم لمثل هذا السيناريو إلى انتقال إسرائيل والإدارة الأميركية من التهديد والوعيد إلى اتخاذ إجراءات تُشعر الفلسطينيين بفداحة الثمن الذي يتعين عليهم دفعه في حالة اعتماد، أو حتى استمرار التهديد باعتماد، خيارات سياسية لإحباط السيناريوهات الثلاثة أعلاه، مثل توفير ضوء أخضر أميركي لتوسيع مخططات الاستيطان والضم والعدوان، بما في ذلك إمكانية شن عدوان جديد على قطاع غزة، واتخاذ خطوات إسرائيلية أحادية للانفصال عن الفلسطينيين ومحاصرتهم في المعازل التي تديرها السلطة، واحتجاز أموال العائدات الضريبية التي تجبيها إسرائيل لصالح السلطة، وقطع المساعدات الأميركية عن الفلسطينيين، واللجوء إلى خطوات تظهر الجدية والعزم على نقل السفارة الأميركية إلى القدس، وإغلاق مكتب منظمة التحرير في واشنطن، وغيرها[944]

خاتمة:

إن مختلف ما جرى على الساحة الدولية والإقليمية والداخلية، أثرت بشكل كبير على مستقبل القضية الفلسطينية، بداية بموقف الولايات المتحدة الأمريكية والإتحاد الأوربي وبعض الدول المحسوبة عليهما من حركة حماس الذين يضعونها في قائمة المنظمات الإرهابية، مرورا بفوزها في الإنتخابات التشريعية الفلسطينية لعام 2006 الذي لم يغير مواقفهم، ونهاية باتباعهم سياسة الضغط السياسي عبر مطالبتها بقبول

---

[942]– محسن محمد صالح، وآخرون، **التقرير الإستراتيجي الفلسطيني لسنة2011**، مرجع سابق الذكر، ص04

[943]–أحمد يوسف أحمد، **مستقبل القضية الفلسطينية**، جريدة الاتحاد، 27 أوت 2014،http://www.alittihad.ae.

[944]–خليل شهين، **مرجع سابق**،ص05.

شروط الرباعية الدولية، والحصار الإقتصادي عن طريق تجميد المساعدات. كما قام الإحتلال الإسرائيلي بجملة من السياسات العدوانية ضد الفلسطينيين، عن طريق قيامه بحصار تمثل في إغلاق المعابر، ومنع وصول المساعدات الإنسانية، بل

تعدى ذلك إلى قيامه بشن غارات عسكرية متقطعة ومتواصلة، تركزت على قطاع غزة بالأخص وكان أبرز هذه الغارات تدميرا وخسائرا ما جرى مع نهاية عام 2008 وبداية عام2009 كما كان للتطورات التي شهدتها القضية الفلسطينية على المستوى الدولي، بداية

بنيلها عضوية اليونسكو، ونهاية برفع صفة فلسطين في هيئة الأمم المتحدة من صفة مراقب إلى صفة دولة مرقب غير عضو، وكذلك التغيرات التي شهدتها الساحة العربية، والتي إصطلح على تسميتها بالربيع العربي، الأثر البالغ في تحديد السيناريو الذي تتجه

له القضية الفلسطينية، فمصر الثورة كانت حريصة على وصول الفلسطينيين إلى المصالحة، وتم ذلك بتوقيع وثيقة الوفاق الوطني الفلسطيني في عام 2011 ، الذي مثل بداية نحو طريق الوحدة والإتفاق.

الاستنتاج:

إن القضية الفلسطينية تعاني من عقم المسار التفاوضي، إذ لم يؤد هذا المسار منذ أن تم توقيع اتفاقية أوسلو 1993 إلى أي تقدم يذكر في حصول الفلسطينيين على حقوقهم، بل إن كل يوم مضى منذ ذلك الوقت قد شهد تغولاً من إسرائيل في عملية الاستيطان في الأراضي الفلسطينية التي تهدد بتصفية القضية، وقد قاطعت السلطة الفلسطينية المفاوضات مع إسرائيل اقتناعاً منها بهذا الخطر. وهو موقف سليم ولكن ما كان ينقصه هو عمل فاعل بوقف عملية الاستيطان، وهذا ما لم يكن في مقدورها فضاعت سنوات المقاطعة في مزيد من قضم سلطة الاحتلال للأراضي الفلسطينية. وابتداء من الفترة الثانية لحكم أوباما آلت الخارجية الأميركية بوزيرها الجديد جون كيري على نفسها أن تعمل من أجل استئناف المفاوضات بين الفلسطينيين والإسرائيليين، ولم يكن المرء يدرك ما إذا كان المسعى الأميركي الجديد يعبر عن رغبة صادقة في إحياء المسار التفاوضي الفلسطيني– الإسرائيلي، أم أنه نوع من إلهاء الفلسطينيين وإيهامهم بأن ثمة تقدماً ما يحدث بالنظر إلى أن الخارجية الأميركية هي أول من يعلم –من واقع الخبرات السابقة أن إسرائيل لا تنوي تقديم أي تنازل جوهري في المفاوضات. وقد نجح كيري بالفعل في جمع الطرفين على مائدة التفاوض لأول مرة منذ سنوات من أجل مكاسب شكلية قدمت للطرف الفلسطيني، وكان كل متابع لتطور القضية يدرك ألا أمل يرجى من هذه المفاوضات، وإن جادل البعض بأن ثمة جديداً فيها هذه المرة كطرح كافة القضايا بما فيها أكثرها حساسية، وكلها أوهام زائفة سرعان ما تتبدد بسبب القرارات الإسرائيلية بإقامة مزيد من المستوطنات. وثمة عوامل تشير إذن إلى مستقبل قاتم للقضية الفلسطينية، ولن يكون ممكناً إنقاذها إلا بعمل فلسطيني جاد وجديد يعكس الإرادة الموحدة للشعب الفلسطيني.

الاقتراحات و التوصيات:

– أزمة الخليج خلخلت التوازنات الفلسطينية، حيث أنه ليس من باب الصدفة أن يتم استثناء حركة حماس الفلسطينية من قائمة الإرهاب التي صنفتها اللجنة الرباعية العربية، لا بل كان ذلك بتوافق وضوء أخضر أمريكي، وذلك من أجل تحقيق أمرين هامين:

الأول هو دفع هذه الحركة لإدراك بأنه لا ملاذ لها بعيداً عن الرؤية العربية الجديدة التي ستعتمد التطبيع والشراكة مع الجانب الإسرائيلي كأساس لعملية سلام شاملة مستقبلية وعليها أن تقرر إن رغبت أن تكون منها أو خارجها.

الثاني هي أن الأزمة الخليجية دفعت حركة حماس الفلسطينية لتقديم كل أشكال التنازل أو على أقل تقدير التعاطي بمرونة كبيرة جدا مع متطلبات الجانب المصري خلال المحادثات الأخيرة فيما بينهما في القاهرة، وهذا جاء نتيجة إدراكها أن هناك عملية تجفيف لمصادر الدعم التي كانت تتلقاها، وخاصة تلك التي كانت تقدمها لها دولة قطر، وذلك بعد أن صنفها الرئيس الأمريكي دونالد ترامب كحركة إرهابية ومن ثم بات عليها أن تتماهى مع الشروط الإقليمية والدولية التي ستفرزها المرحلة الجديدة إلحاقاً للمرونة التي قدمتها في وثيقتها الأخيرة.

– أن القضية الفلسطينية أصبحت في مرمى الخطر الحقيقي نتيجة هذه الأزمة، وإن لم تتدارك القيادة الفلسطينية هذه المخاطر وتعالجها وطنيا على أسس شراكة وطنية كاملة، تلتزم بها جميع الأطراف الفلسطينية وخاصة حركة حماس الفلسطينية التي بات عليها بالفعل أن تؤمن بأن حماية الشعب الفلسطيني من المهالك يستدعي الحكمة ومن المفروض أنه يمثل الأولوية ويستدعي التحديث في التعاطي فكريا وسلوكياً مع التحديات القائمة بدلاً من تحديها والانعزال وعدم الرغبة برؤية حقيقية لمخاطر التحديات القائمة التي ستؤدي إلى عدم الاستقرار وتقض مضاجع قياداتها وتضعفهم وتجعلهم عرضة للمساومة والابتزاز.

– الضغط الهائل على حركة الإخوان المسلمين بشكل عام لربما يؤدي إلى تنامي الإرهاب كما سينجم عنه ارتماء حركة حماس الفلسطينية في أحضان إيران من جديد، وهذا سيضعف فرص نجاح سياسة الاحتواء التي تمثل السياسة الأكثر فعالية وواقعية من سياسة الإقصاء التي ستزيد الأمور تعقيداً وستضاعف من فرص إفساح المجال أمام المزيد من التطرف في المنطقة، والخاسر الوحيد في هذه الحالة سيكون هو الشعب الفلسطيني الذي سيفقد نتيجة ذلك الاهتمام والدعم الدولي بقضيته المركزية.

–لابد من إعادة ترتيب البيت الداخلي من جديد بما يتلاءم مع متطلبات المرحلة الجديدة.

دراسة مجمل المتغيرات في المشهد السياسي، في ضوء مواقف إدارة ترامب واستمرار سياسة الاستيطان والضم، وبلورة خطة عمل وطني عبر حوار شامل، بما يفتح الطريق أمام إعادة بناء الوحدة الوطنية.

البناء على عناصر القوة المتاحة في الوحدة والصمود والمقاومة، انطلاقًا من عدم وجود حل وطني قريب للقضية الفلسطينية، وأن سياسات العمل الكفاحي والسياسي ينبغي أن تكون موجهة لإحداث تغيير في ميزان القوى، بما يستدعيه ذلك من تحديد العلاقة مع دولة الاحتلال وإعادة النظر في شكل السلطة ودورها ووظائفها، والخروج التدريجي من مسار أوسلو والتزاماته، وتطوير وتوسيع المقاومة والمقاطعة، والتصدي لحصار قطاع غزة، وتوفير مقومات الصمود وخلق الأمر الواقع الفلسطيني في مواجهة سياسات فرض الأمر الواقع الاحتلالي الاستيطاني، وبخاصة في القدس ومجمل المنطقة.

رفض استئناف المفاوضات المباشرة أو غير المباشرة، أو توفير غطاء فلسطيني لعملية سياسية إقليمية بمشاركة دولة الاحتلال، وإعلان عدم الاستعداد للتعامل مع الولايات المتحدة كوسيط مباشر، أو ضمن اللجنة الرباعية الدولية، وتنسيق المواقف مع الدول العربية ودول العالم الصديقة على أساس رفض أي محاولات إسرائيلية وأميركية لإطلاق مسارات سياسية تهدف إلى تغيير قواعد اللعبة وأسس ومعايير ومرجعيات حل الصراع.

التحرك الفعال على المستوى العربي، وبخاصة مع الدول التي توجد لها قنوات اتصال عالية المستوى مع إدارة ترامب، من أجل محاولة التأثير على السياسة الأميركية قيد التشكل بشأن ملفات الشرق الأوسط، وعدم ترك هذا الميدان حكرًا على إسرائيل، لا سيما فيما يتعلق بالصراع الفلسطيني الإسرائيلي، بما يضمن حضور الموقف الفلسطيني بلسان عربي خلال اللقاءات المرتقبة لبعض الزعماء العرب في البيت الأبيض، وإيصال رسالة حازمة بشأن رفض تهميش القضية الفلسطينية، أو اتخاذ خطوات أميركية تمس بمكانة مدينة القدس أو توفر غطاء لسياسات الاحتلال والاستيطان.

بلورة موقف فلسطيني واضح إزاء الموقف العربي المطلوب خلال المرحلة الراهنة، بما يضمن إعادة تمسك القمة العربية بالأردن في آذار القادم بالموقف العربي الرافض للتطبيع مع دولة الاحتلال، والمتمسك بالحقوق الفلسطينية، والمناهض للتغيرات السلبية المتوقعة في السياسة الأميركية.

تفعيل التحرك الديبلوماسي على مستوى هيئات الأمم المتحدة، ومن ضمنها محكمة الجنايات الدولية، وعلى مستوى العلاقات الثنائية مع دول العالم.

قائمة المراجع:

الكتب الورقية و الالكترونية:

– إبراهيم أبراش(،2010) *الانقسام الفلسطيني وتأثيره على المشروع الوطني* **نقلا عن:** http://www.palnation.org/vb/showthread.

– خليل الشقاقي،(2005) جهاد حرب، *نحو نظام سياسي منفتح*، فلسطين :المركز الفلسطيني للبحوث السياسية والمسحية،.

– صالح الشناط، وآخرو(2009) *مصر وحماس*، بيروت :مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات.

–إبراهيم محمود حبيب،" (جوان2012) *مستقبل المصالحة الفلسطينية*"، مجلة الجامعة الإسلامية، المجلد 20 ، العدد2 ، غزة،.

–جيم زانوتي،(2009)*الدعم الأمني الأمريكي للسلطة الفلسطينية*، تر :مركز دراسات وتحليل المعلومات الصحفية، (مركز دراسات وتحليل المعلومات الصحفية)،

–جيم زانوتي،(2009) *الدعم الأمني الأمريكي للسلطة الفلسطينية*، تر :مركز دراسات وتحليل المعلومات الصحفية، (مركز دراسات وتحليل المعلومات الصحفية).

-حليلة سمير، (2011) .*التأثيرات المتعلقة بالإنقسام- أعباء الإنقسام الداخلي على أداء القطاع الخاص وسبل تخفيفها-*، فلسطين : معهد أبحاث السياسات الإقتصادية،ا لفلسطين

-غلين روبنسون(2008)، *القبائل والعشائر والعائلات الفلسطينية المرموقة*، تر :مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت :مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات.

-كمال هشام،(1999)*الوجيز في التاريخ لطلاب الباكلوريا* ، فلسطين، مطبعة البعث،.

-عبد الوهاب المسيري(2003،) *مقدمة لدراسة الصراع العربي الاسرائيلي*،دمشق، دار الفكر .

ب)التقارير :

- محسن محمد صالح، وآخرون(2012)، *التقرير الإستراتيجي الفلسطيني لسنة 2011* ، بيروت :مركز الزيتونة للدراسات . والإستشارات.

-محمد القوقا،" (4نوفمبر 2012) *صيادو غزة ولا بصيص أمل لهم ما بقي حصار البحر*"، الملف الإقتصادي ملحق صادر عن صحيفة فلسطين، العدد 15 ، فلسطين،

ج)- المجلات:

-إبراهيم محمود حبيب(،2012)*مستقبل المصالحة الفلسطينية"*، مجلة الجامعة الإسلامية، المجلد 20 ، العدد2 ، غزة، جوان ، ص 532.

-البشتاوي، عماد، (2012)***الربيع العربي: الرهان على مرحلة الشعوب***، مجلة سياسات، العدد 19.

-خليل الشقاقي،(2005).جهاد حرب، *نحو نظام سياسي منفتح*، فلسطين :المركز الفلسطيني للبحوث السياسية والمسحية،

-خليل شاهين، (11 فيفيري 2017) *الصراع الفلسطيني الاسرائيلي و سيناريوهات المسارات السياسية البديلة*، المركز الفلسطيني للسياسات والدراسات الاستراتيجية،.

-سمير حليلة،(2011) *التأثيرات المتعلقة بالإنقسام- أعباء الإنقسام الداخلي على أداء القطاع الخاص وسبل تخفيفها* .فلسطين :معهد أبحاث السياسات الإقتصادية الفلسطيني.

-عماد البشتاوي(2016)، *الربيع العربي وفلسطين*،، مجلة متابعات، العدد255، مركز أبحاث منظمة الشؤون الفاسطينية.

-محمد ابراهيم،*(2012) مستقبل القضية الفلسطينية بين الالنفوذ الأمريكي و الدور الروسي*، مجلة آراء خول الخليج، العدد 121.

-محمد القوقا،(4 نوفمبر ". 2012) *صيادو غزة ولا بصيص أمل لهم ما بقي حصار البحر*"، الملف الإقتصادي ملحق صادر عن صحيفة فلسطين، العدد 15 ، فلسطين،

د)-مواقع الكترونية:

- إبراهيم أبراش، *الانقسام الفلسطيني وتأثيره على المشروع الوطني* نقلا عن: http://www.palnation.org/vb/showthrea .

-أحمد يوسف أحمد (27 أوت 2014)، *مستقبل القضية الفلسطينية*، جريدة الاتحاد، ،http://www.alittihad.ae.

-شفيق شقير، *تعقيدات القضية الفلسطينية في محيطها الاقليمي و الدولي*، مركز الجزيرة للدراساتhttp://studies.aljazeera.net /.

-كمال محمد محمد الأسطل، (2013) سيناريوهات ومواقف وحلول مقترحة للقدس، فلسطين: جامعة الأزهر، كلية العلوم السياسية و الاقتصادية، ،ص107، نقلا عن https://scholar.najah.edu

-ماجد الزير، *تعقيدات القضية الفلسطينية في محيطها الاقليمي و الدولي*، مركز الجزيرة للدراسات، http://studies.aljazeera.net

كمال هشام، **الوجيز في التاريخ لطلاب الباكلوريا**، فلسطين، مطبعة البعث،1999.

عبد الوهاب المسيري،**مقدمة لدراسة الصراع العربي الاسرائيلي**،دمشق، دار الفكر،2003.

[1]-عبد الوهاب الكيالي، **موسوعة السياسة**،ط2، ج3،بيروت،المؤسسة العربية للدراسات و النشر،1993،ض956.

فلسطين والفلسفة

د. مونيس بخضرة
قسم الفلسفة، جامعة تلمسان
mounisz@live.fr

الملخص:

تتناول هذه الدراسة مدى حضور فلسطين– كقضية راهنة وتراث له خصوصياته الثقافية والدينية واللغوية– في الفلسفة كخطاب ومواقف ومعرفة، والكشف عن مواقف الفلاسفة منها، سواء في معاناتها من جراء الاحتلال الإسرائيلي لها وما عرفته من جرائم بشعة في حق أبنائها الفلسطينيين، أو كمنطقة ساهمت بشكل مباشر منذ القدم في تواصل الحضارات وفي صناعة القيم وفي حوار الأديان السماوية، مما جعلها مرجعا للإلهام الديني وللتعايش، وهي كلها خصائص جعلتها تكون حاضرة في صلب تاريخ العلوم والمعارف بعامة وفي الفلسفة خصوصا، بما أنها أرض مرتّ عليها شعوب وقوميات مختلفة، جعلت منها ذاكرة للحضارات والشعوب المتديّنة.

يعد تعاطف بعض المفكرين والفلاسفة والفنانين العالميين مع القضية الفلسطينية في المنتصف الثاني من القرن العشرين مكسبا مهما لها، وصارت معيارا لمدى تقارب الشعوب فيما بينها حسب رؤية الفلاسفة، ومخبرا لمفهوم النضال وللقضايا العادلة، وهنا تكمن أهمية انفتاح الفلسفة على القضية الفلسطينية، بما أنها أرض تستمد منها القوة والانسجام والحقوق والمصالحة، متسائلين فيها، عن الصيغ والطرق التي تناول فيها الفلاسفة كل ما يتعلق بفلسطين من قوميات من عرب ويهود وديانات وصراعات.

كلمات مفتاحية: فلسطين، الفلسفة، السلام، النضال، التعايش، التراث، الحق.

مقدمة/ الفلسفة والجغرافيا

شكّلت فلسطين–أرضا وتاريخا وتراثا–محورا أساسيا في العالم عامة وفي الشرق الأوسط خاصة، نظرا للأدوار المرجعة الكبرى التي لعبتها كنقطة إشعاع ديني مركزي هام، وكنقطة لقاء الشرق مع الغرب، والجنوب مع الشمال. فهي مهد الديانات الكبرى، وجغرافيا التفاعل الثقافي بين الحضارات المجاورة لها، مما أهلها تاريخيا لأن تكون محركا للأحداث الكونيّة التي ساهمت من قريب أو من بعيد في تغيير مجرى البشرية، وهي كلها جملة مؤهلات جعلت منها أرضا تعيش الحدث على الزمن، وأرضا ديناميكية لم تعرف الاستقرار أبدا وإلى يومنا هذا.

انطلاقا من البعد الثقافي والديني والتاريخي الزاخر لفلسطين، وبعيدا عن السجال السياسي والايديولوجي الذي لفّ القضية الفلسطينية ولازال كذلك، تأتي ورقتنا هذه للوقوف على موضوع لا طالما ظلّ مغيّبا من التناول المعرفي في العلوم الاجتماعية والإنسانية، ألا هو فلسطين والفلسفة، والغرض منه هو مدى حضور فلسطين في الفلسفة وفي أعين الفلاسفة، ومعرفة موقف الفلسفة كخطاب ومعرفة مشروطة بالتساؤل والنقد من فلسطين من زوايا عديدة، ثقافية ودينية وسياسية(...) إلخ.

عرفت الفلسفة كنشاط معرفي بشموليتها في تناول الموضوع، وهذا بغض النظر عن طبيعة المرجعيات التي ينطلق منها المشتغل بالفلسفة بملامسته للموضوع، سواء كان مثاليا أو واقعيا أو ذرائعيا(...)، ونظرا لتوفرها على أدوات معرفية ومنهجية مختلفة وعديدة، صارت أكثر المعارف قدرة على تفكيك الموضوع وإعادة بناؤه وفق منهج الفيلسوف الفرنسي "رينيه ديكارت" المفصل في كتابة (مقال في المنهج)، وهو طريقة من بين الكثير من الطرائق المهمة التي تزخر بها الفلسفة في تاريخها.

تأتي الحاجة لتفكيك علاقة الفلسفة بأي شيء(ما)، من إمكانية وجود هذه العلاقة بالفعل، مما يجعل هذا الدور فكريا في غالب الأحيان، والذي يثبت أن جميع مزاعم التي تحصر أدوار الفلسفة في بعض النقاط فقط هي هاوية وبعيدة عن الصحة. فللفلسفة علاقة بالتاريخ والجغرافيا وطبائع الشعوب والثقافة والصنائع، وكل ما يفرضه الزمن من تحولات، وهذا ليس إلا لشيء واحد سبق لهيجل وأن حدده في مفهوم "المطلق"، وإدموند هوسرل سماه بالفلسفة الصارمة. وبرغم اختلاف التسميات والتعريفات لهذه القدرة، يمكننا أيضا تسميتها بمفهوم عملي وشائع جدا، وهو مفهوم الشمول، أي أن الفلسفة هي معرفة شاملة، ومن هذه الخلفية تأتي أهمية ملامسة فلسطين كموضوع ثري يحتوي على ملفات عديدة ومتداخلة.

ارتبطت الفلسفة بالمكان والجغرافيا بشكل كبير منذ ظهورها في بلاد اليونان، حيث آمن اليونانيون أنها هبة يونانية، وهو النهج نفسه سار عليه فلاسفة ألمانيا المحدثين على غرار هيجل وهيدغر فيما بعد. فغالبا ما نجد دراسات كثيرة قد انفتحت على هذا الترابط، بما أن المكان هو حامل للفكر وملهمه، فكل ما يهم الفلسفة من المكان هو صفائح الوعي التي ينتجها والعناصر الثقافية التي يفعّلها أفراده، وأيضا معالم الخطاب المتداول فيه وتجليات فكره في الفن والدين والفلسفة. وهي التعيّنات نفسها التي تتجلى في علاقة الفلسفة بفلسطين، كمكان لله وللأنبياء وللتسامح والصفح والحوار والنضال والقيم(...).

قبل أن تكون فلسطين قضية دنيوية تخص الإنسان كانت سماوية، فالقدس هي مدينة سماوية، ونموذج للمصالحة الكونّية، حيث تصالح الله مع الإنسان فيها أكثر من مرة، وتشكّلت النورانيّات السماوية فيها عبر الوحي والهدي، والتي عبرها أحسن الإنسان السماع إلى ربه، وأتقن فيها تجربة النجاة أكثر من أي مكان آخر في هذا الوجود. وهي التجربة ذاتها التي دفعت بعض الفلاسفة لأن ينفتحوا على هذه الأرض بجميع مكوناتها الثقافية والتاريخية والدينية، فلهذه الأرض علاقة متجذرة بالكتابة حسب جاك دريدا. أما هيجل فقد ربطها بالترحال الذي هو خاصية بارزة للنبي إبراهيم–النبي الرحّالة–وهي أرض شهدت تداخلات مع اليونان والرومان في عز تشكل الخطاب الفلسفي فيهما.

منذ القدم وفلسطين تبحث عن السلام، وقد عاشت بعض النماذج منه، وهي نماذج لم تكتمل بعد، وكأنها عبره تبحث عن الحقيقة والحق، وبه علّمت البشرية كيف يقبل الإنسان الآخر، ويزيل كل فرص التهديد والتخويف، ويتواصل البشر فيما بينهم بما تعلموه من دياناتهم وما تمليه عليهم عقولهم المخصبة بالثقافة العالية، حيث أن الرجوع للتأمل في فلسطين كواقعة أمر مهم للنخب وللمثقفين والفلاسفة.

لعبت فلسطين دورا ثقافيا أساسيا في ربط ضفاف المتوسط فيما بينها، بين الشمال والجنوب وغربه بشرقه، كمعبر لمرور قوافل العلماء والمثقفين من روما وأثينا عبر القدس وبلعلبك إلى الإسكندرية وقرطاجة وسيرتا والقيصرية (مدينة شرشال حاليا في شمال الجزائر)، وبها تشكّلت مدراس في كبريات الحواضر ساهمت في علوم مختلفة مثل: الحقوق والفلسفة والجغرافيا والآداب والفنون. وعليه يبقى التفكير في تاريخ علوم المنطقة من دون ذكر فلسطين إجحافا بالغا في حقها.

فلسطين والحاجة إلى الفلسفة

بناءا على عراقة حضور فلسطين في تاريخ العلوم والمعارف ودورها في ثراء التراث البشري، سنقف عند لحظات تلاقي فلسطين مع الفلسفة، وتفصيل نشاط الفلاسفة في تعرية القضية الفلسطينية، وهي القضية التي ظلّت حبيسة التغطية السياسية والأيديولوجية دون تحريرها لتصير قضية مفتوحة على أهل الفن والمعرفة والمفكرين، بما أنهم الأقدر على إيصال الكلمة وإسماع الرأي العام العالمي لما يجري حولها والكشف على جوانبها الإنسانية، زيادة على درايتهم الكبيرة لحيثياتها. ولهذا بات من الضروري للمفكرين الاهتمام بالمسألة الفلسطينية في كتاباتهم وأشعارهم وإبداعاتهم، على غرار كتابات المفكر "إدوارد سعيد" في أمريكا والمفكر "عزمي بشارة" وأشعار" محمود درويش" المدوية، إذ لا يمكن للأحد أن ينكر لأدوارهم الكبيرة في حمل القضية الفلسطينية إلى العالم.

هي الدعوة نفسها التي دعى إليها "إدوار سعيد" أكثر من مرة في كتاباته ومحاضراته التي كان يلقيها في الجامعات الغربية، متهما بعض المثقفين بالخيانة خاصة منهم العرب، وفي هذا المجال يستغرب سكوت مفكرين كبار وفلاسفة من طراز "جان بول سارتر" الذي لم يشر قط للقضية الفلسطينية، رغم نضالاته الفلسفية المعروفة حول الحرية وحقوق الإنسان.

يرى "إدوار سعيد" أن الفيلسوف الفرنسي "جان بول سارتر" قد تعرض للتهميش، ونسيت مواقفه الشجاعة من قضايا التحرر العالمي، غرار دفاعه عن الجزائر وفيتنام، وجهده المكرس للمهاجرين، وظهوره الباسل الراديكالي في مظاهرات طلابية عام 1968 في باريس، بالإضافة الى مرتبته الاستثنائية وتميزه الأدبي الذي نال عليه جائزة نوبل للأدب ورفضها لأسباب شخصية. يقول ادوارد سعيد: يجب أن أقول بالنسبة إلى جيلي أنه كان دائما أحد أعظم المفكرين الأبطال في القرن العشرين، رجل كرس كل بصيرته ومواهبه العقلية في خدمة كل قضية تقدمية في زماننا[945].

حول مواقف "جان بول سارتر" من القضية الفلسطينية، يسرد "إدوارد سعيد" وقائع ملتقى علمي جرى في بيت الفيلسوف "ميشال فوكو" وبحضور أعلام الفكر الفلسفي الفرنسي أنداك لمناقشة النقاط الثلاث وهي: السلام بين إسرائيل والعالم العربي، وقيمة معاهدة السلام بين مصر وإسرائيل(معاهدة كام ديفد)، والظروف العويصة للتعايش الذي قد يحدث بين إسرائيل والعالم العربي.

[945] إدوار سعيد، (2006) *الثقافة والمقاومة*، ط1، حاوره دايفيد بارسيمان، ترجمة: علاء الدين أبو زينة، المشروع القومي للترجمة، بيروت، ص189.

حينها كان "إدوارد سعيد" ناشطا في السياسة الفلسطينية وأصبح عضوا في المجلس الوطني في عام 1977، وحاول أن يجعل من "سارتر" مؤيدا للقضية الفلسطينية في تلك اللحظة الحاسمة من الصراع الفلسطيني الإسرائيلي.

وأثناءها أدرك إدوارد أن الهدف الأساسي من هذه الحلقة الدراسية هي مناقشة سبل التطبيع بين إسرائيل والعرب(فلسطين)، ومحاولة "إدوارد سعيد" لضم سارتر إلى صفوف المدافعين عن القضية الفلسطينية على غرار مواقفه التاريخية من القضية الجزائرية إبان الاستعمار الفرنسي، والذي رأى فيه موقف نقدي لإسرائيل أصعب من موقفه المؤيد للقضية الجزائرية.

وفي هذا الشأن يقول "إدوارد سعيد": ولأسباب لم نتأكد منها بعد، ظلّ "سارتر" ثابتا في مناصرته للصهيونية المتعصّبة، إما كان يخاف من أن يبدو معاديا للسامية أو لأنه شعر بالذنب حول الهولوكوست، أو لأنه في نفسه إعجاب عميق للفلسطينيين كضحايا ومقاتلين ضد الظلم الإسرائيلي أو بسبب آخر لن أعرفه أبدا[946].

ونتيجة هذا، ظلّت مواقف "سارتر" المخيّبة، خيبة مريرة لكل عربي (غير جزائري) حسب "إدوار سعيد.

وفي هذا الموضع، اعتبر" إدوار سعيد" الفيلسوف "بيرتراند راسل" أفضل من "سارتر". فالقضية الفلسطينية في نظر" إدوار سعيد" لم تترك أي تأثير على "سارتر" وإن كان ذلك بسبب إسرائيل حسب اعتقاده، أو بسبب نقص أساسي في التعاطف لأسباب ثقافية ودينية. فهو عكس صديقه "جان جينيه"، الذي اشتهر بهيامه الغريب بالفلسطينيين في إقامة مطولة معهم خاصة ما أتى في كتابيه: (أربع ساعات في صبرا وشتيلا) و(أسير العشق)[947].

فلسطين في فكر "إدوار سعيد": الكل مسؤول عن تحرير فلسطين

يعد المفكر "إدوارد سعيد" أحد أكبر المنظرين للقضية الفلسطينية في القرن العشرين. فالرجل وظّف أدوات العلوم الاجتماعية والإنسانية من مناهج وأفكار ومفاهيم في قراءته للمشاهد الفلسطينية وللصراعات الدائرة في المنطقة، سواء تلك التي دارت بين التيارات السياسية الفلسطينية فيما بينها، أو بين السلطة الفلسطينية وإسرائيل حول مسألة الاحتلال والاستطان.

عرف "إدوارد سعيد" بقراءاته النافذة لقضايا الشرق عامة وللقضية الفلسطينية خاصة، فهو يملك قدرة كبيرة على التحليل الثقافي ونقد الأنظمة الشمولية وطرق التلاعب بعقول الجماهير.

ففي تناوله للمسألة الفلسطينية، أبان "إدوارد" مواقفه الواضحة والصارمة، ففي حوار أجراه معه "أهرام ويكلي" يوم 26نيسان 2011، أن الانتفاضة الفلسطينية قد وصلت إلى المرحلة الأكثر قسوة واختناقا بالنسبة للفلسطينيين.

كتب إدوارد سعيد قائلا: لم أستطع أن أعيش حياة ساكنة أو غير ملتزمة. ولم أتردد في إعلان انتمائي والتزامي بواحدة من أقل القضايا شعبية على الإطلاق[948].

كانت بداية "إدوارد سعيد" بالنشاط السياسي، وبعدها ظهرت مقالته السياسية الأولى (صورة العرب)، وعندما أطلقت رئيسة الوزراء الإسرائيلية "جولدا مائير"* تصريحها عام 1969، والذي قالت فيه: لم يكن الأمر وكأن هناك شعبا فلسطينيا(...)إنهم لم يوجدوا[949]، قرر "سعيد"

---

[946] المرجع نفسه، ص196.

[947] المرجع نفسه، ص199.

[948]أدوار سعيد، (2006) *الثقافة والمقاومة*، ط1، حاوره دايفيد بارسيمان، ترجمة: علاء الدين أبو زينة، المشروع القومي للترجمة، بيروت، ص13.

*جولدا مائير גולדה מאיר: ولدت مايو 8 1898 ديسمبر 1978 م، رابع رئيس وزراء للحكومة الإسرائيلية بين 17 مارس 1969 حتى1974 م.

وُلدت جولدا مابوفيتز في مدينة كييف بأوكرانيا وهاجرت مع عائلتها إلى مدينة ميلواكي في ولاية ويسكونسن الأمريكية عام1906 م .تخرجت من كلّية المعلمين وقامت بالعمل في سلك التدريس وانضمّت إلى منظمة العمل الصهيونية في عام1915 م .ومن ثمّة، قامت بالهجرة مرّة أُخري ولكن هذه المرّة إلى فلسطين وبصحبة زوجها موريس مايرسون في عام1921 م .ولمّا مات زوجها في عام1951 م، قررت جولدا تبني اسم عبري فترجمت اسم زوجها إلى العبرية ، بالفعل يعني اسم مايرسون "ابن مائير "باللغة اليديشية وقررت جولدا مائير اختصاره.

انتقلت جولدا إلى مدينة تل أبيب في عام1924 م .وعملت في مختلف المهن بين اتّحاد التجارة ومكتب الخدمة المدنية قبل أن يتمّ انتخابها في الكنيست الإسرائيلي في عام 1949م .عملت جولدا كوزيرة للعمل في الفترة 1949 إلى1956 م وكوزيرة للخارجية في الفترة 1956 إلى1966 م في أكثر من تشكيل حكومي.

وبعد وفاة رئيس الوزراء الإسرائيلي ليفي اشكول في فبراير1969 ، تقلّدت جولدا منصب رئيس الوزراء وقد تعرّضت حكومة التآلف التي ترأّستها للنّزاعات الداخلية وأثارت الجدل والتساؤلات في مقدرة حكومتها على القيادة خاصّة بعد الهجوم العربي المباغت وغير المُتوقّع في حرب أكتوبر، والذي أخذ الإسرائيليين على حين غرّة في 6 أكتوبر 1973م .تعرّضت جولدا مائير لضغوط داخلية نتيجة الأحداث التي سلفت فقامت على تقديم استقالتها وعقبها في رئاسة الوزراء اسحاق رابين .توفيت جولدا مائير في8 ديسمبر1978 م ودفنت في مدينة القدس. (نقلا عن موقع ويكيبيديا https://ar.wikipedia.org/wiki)

أن يضطلع بما أسماه بتحدي دحض ما ذهبت إليه والذي يمازجه شيء من منافاة العقل، والشروع بانطلاق تاريخ الخسارة والفقدان الذي ينبغي أن نبوح به ونحرره دقيقة بدقيقة وكلمة بكلمة وإنشا بإنش.

ولسنوات طويلة، كان "إدوارد سعيد" هو المتحدث الرئيسي باسم القضية الفلسطينية في الولايات المتحدة، وقد قال بخصوص ذلك: إن فلسطين قضية غير مجزية، فأنت لا تأخذ شيئا في مقابل التزامك بها سوى الازدراء والاضطهاد والنبذ(...) كم من الأصدقاء يتجنبون الخوض في هذه المسألة، وكم من الزملاء لا يرغبون في سماع أي خطاب فلسطيني، وكم يصرف الليبراليون المتحمسون من الوقت في الاهتمام بقضايا البوسنة والشيشان والصومال ورواندا وجنوب إفريقيا ونيكارغوا وفيتنام والحقوق الإنسانية والمدنيّة في أي مكان على وجه البسيطة، ولكنهم لا يفعلون شيئا من لك عندما يتعلق الأمر بفلسطين[950].

وبفعل مواقفه الناقدة والفاضحة، دفع "إدوارد سعيد" ثمنا باهظا مسّ سمعته ووظيفته بما لحقه من متابعات ومضايقات بسبب تمسكه بالقضية الفلسطينية، فوسم بأنه (فيلسوف الإرهاب) ودعته قائمة الدفاع اليهودية بالنازي وتم إحراق مكتبه في جامعة كولومبيا، وتلقى هو وأفرد عائلته تهديدات بالموت لا حصر لها.

ظلّ سعيد عضوا في المجلس الوطني الفلسطيني لأكثر من عقد من الزمن، احتمل خلاله نقمة القوميين العرب بسبب دفاعه عن (فكرة التعايش بين اليهود الإسرائيليين والفلسطينيين العرب) وقد كتب متحدثا عن ذلك: كنت أوجه نقدا صارما لاستخدام الشعارات والكليشيهات نحو الكفاح المسلح، ولروح المغامرة الثورية التي نجم عنها موت الأبرياء، وفي وقت تسهم فيه بإحراز أي تقدم للقضية الفلسطينية على الصعيد السياسي ([951]).

ومنذ استقالته من المجلس الوطني الفلسطيني عام 1991، أصبح "إدوارد سعيد" واحدا من أبرز المناهضين علنا "لياسر عرفات" ولما يسمى بعملية السلام، وظلّ صوتا متفردا للمقاومة الفلسطينية، وسط اللغط الذي ساد توقيع اتفاقية أوسلو في الحديقة الجنوبية للبيت الأبيض في أيلول 1993. وقد أدرك "سعيد" على الفور معنى أوسلو وأسماها بفرساي الفلسطينية، وهو الذي قال معلقا على ذلك الحدث: كان "كلينتون" أشبه بإمبراطور روماني يجلب ملكين تابعين من ملوك الاقطاعيات إلى بلاطه الامبراطوري ويدفع بهما الى التصافح[952].

كان "إدوار سعيد" على قناعة كبيرة بحقيقة أن اليهود الإسرائيليين والفلسطينيين منضوون ديمغرافيا على نحو يتعذر تغييره.

قام "إدوارد سعيد" على غرار باقي المثقفين الفلسطينيين بقراءة تاريخ الحوارات التي كانت تدور في داخل حركة المستوطنين الصهاينة. خاصة لمقالات أشخاص من ذوي الوزن الثقيل من أمثال: مارتن ببر، ويواده ماجنيس، الذي كان أول رئيس للجامعة العبرية والفيلسوفة حنا أردنت، وقد شكّل هؤلاء جميعا مفكرين عالميين بارزين، والذين أدركوا أن صداما سوف يحدث إذا ما استمرت حركة الاستيطان بطريقة عدائية. وطالما تم المضي قدما في تجاهل العرب على نحو يتسم بالطيش، وكان "دافيد بنغريون" قد صرح قائلا: في الحقيقة بأن التاريخ برمته لم يشهد حالة يستسلم فيها شعب ببساطة ويسمح لشعب آخر بالاستلاء على أرضه[953]. وهكذا، فإن هؤلاء الأشخاص كانوا يستشرفون حتمية نشوب الصراع والأزمة بين فلسطين وإسرائيل، خاصة "ماجنيس" الذي كان مثاليا حقا.

يرى" إدوارد سعيد"، أنه كلما أمعن المرء في القراءة عن المفكر "ماجنيس" والتأمل فيه، وجد فيه روحا متميزة ورجلا تقدم بأشواط على عصره. كان أمريكيا، وهو أمر يثير الاهتمام والذي قال: دعونا نفكر بالعرب على أساس أخلاقي وعميق. لنفكر بهم على أساس وجودهم وليس على أساس غيابهم[954]. وفي نفس السياق يقول "إدوار سعيد": عندما أقابل العرب الآن أو أذهب إلى البلدان العربية، فإنني أقول لهم خصوصا للمصريين: يمكنكم الذهاب إلى فلسطين، يمكنكم العبور من إسرائيل لأن إسرائيل ومصر في حالة سلام. يمكنكم الاستفادة من ذلك في الذهاب إلى فلسطينيين ومساعدتهم في بناء مؤسساتهم، يمكن لكم الظهور والتحدث والمكوث هناك لبعض الوقت وتدريبهم. فيقولون: كلا، لا نستطيع أن نصم جوازات سفرنا بالأختام الإسرائيلية، لن نذهب إلى السفارة الإسرائيلية للحصول على تأشيرة، ولن نخضع للإهانة التي ينطوي عليها تفتيشنا من قبل رجال الشرطة الإسرائيليين على الحدود والحواجز[955].

---

[949] المرجع نفسه، ص13.

[950] المرجع نفسه، ص13.

[951] المرجع نفسه، ص14.

[952] المرجع نفسه، ص14.

[953] المرجع نفسه ص22.

[954] المرجع نفسه، ص22.

[955] المرجع نفسه، ص31.

سعى "إدوار سعيد" في كتاباته النضالية، إلى تحرير العقول المقيدة برمزيات الاحتلال بنوع من النقد الذاتي، حتى تكون عملية الانخراط في العالم بصورته الواقعية ممكنا. بما أن الفلسطيني في نظره قد عانى كثيرا من التقوقع الدفاعي ومن الإحساس المفرط بالاضطهاد والسخط بمختلف أشكاله، وكل هذا يحدث نتيجة غياب الديمقراطية.

إن السبب فيه لا يعود فقط إلى استبداد الحكام ولا إلى مؤامرات الإمبريالية، وهو لا يتعلق بوجود أنظمة الحكم الفاسدة ولا البوليس السري وحسب، بل هو يعود في نهاية المطاف إلى افتقار مثقفينا إلى الإحساس بالمواطنة.

وفي هذا الشأن "يقول إدوارد سعيد": إن الكثير من تاريخنا قد جرى طمسه. إننا أناس غير مرئيين، وتعود قوة وهيمنة الرواية الإسرائيلية إلى كونها تعتمد كلية تقريبا على نوع من الرؤية البطولية للرواد الذين قدموا إلى صحراء. لم يتعاملوا في نهاية المطاف مع سكان محليين دوي وجود راسخ ومتجذر ويعيشون في البلدات والمدن ويمتلكون بنيتهم الاجتماعية الخاصة، بل مع مجرد صحراء يقطنها بدو هائمون على وجوههم بحيث يسهل طردهم. إن قيام الصهيونية برسم صورة البدوي الهائم كان إجراء في منتهى التعقيد، لكن الصهيونية عمدت بالتأكيد إلى استخدامه في التعامل معنا كشعب[956].

غالبا ما دعى "سعيد" في مداخلاته على ضرورة خلق التطبيع الحقيقي بين الفلسطينيين والإسرائيليين لا المزيف، حيث يمكن للإسرائيليين أن يكونوا جزءا من الشرق الأوسط وليس معزولا مرتبطا بالغرب على نحو كثيف، بينما يقوم بازدراء وتجاهل وانكار حقوق الفلسطينيين.

يجب إيجاد طريقة بحيث يصبح دور العقل والثقافة والوعي الأخلاقي دورا حاسما فيها، ولا بد أن تكون هناك طريقة ملائمة للتعامل مع (الآخر) وإفساح مكان له في مواجهة فكرة عدم وجود الحيز حسب "إدوارد سعيد". وهكذا فإن هذا الطرح يبتعد كل البعد عن اليوتوبيا والتوهم.

إن اليوتوبيا تعني اللامكان، بينما يعني هذا الطرح توضيعا للآخر في حيز (ما)، وهذا هو السبب وراء فكر "سعيد" حول ضرورة قراءة الخرائط والجغرافيا وخلق الحيز الذي يتسع للكل ويشملنا جميعا.

يرى إدوار أن الوضع الفلسطيني قابل للشفاء، بما أن كائناته البشرية هي التي صنعت التاريخ وليس العكس. هناك الكثيرون من الفلسطينيين الشباب في كل بقاع العالم والكثرين من الكبار الذين سخطوا تماما وفزعوا من قيادة تخرجهم من مصيبة لتدخلهم في أخرى دون أي شعور بالمسؤولية، ودون إفصاح بالحقيقة وحتى دون أن تعبر بوضوح عن أهدافها وأغراضها.

يقول "ادوارد": نحن نحتاج الى شيء يتطلّبه الوضع الآن ويقاومه كل الفاعلين، وبعبارة أخرى نحتاج إلى بيان حقيقي بالأهداف والغايات التي يجب أن تتضمن أولا وقبل كل شيء إنهاء الاحتلال الإسرائيلي وإنهاء المستوطنات، فليس هناك طريق يؤدي إلى السلام ويحقق العدالة للفلسطينيين والإسرائيليين غير ذلك[957].

يؤمن "سعيد" أنه لا يوجد شيء اسمه سلام مؤقت، كما أنه ليس هناك بعض حقوق للشعب الفلسطيني دون غيرها فهذه تفاهة غير مقبولة. مجموعة واحدة من القوانين والحقوق، ومجموعة من الأهداف والغايات، على ذلك الأساس يمكن تنظيم حركة سلام فلسطينية جديدة، يجب أن تشمل يهود إسرائيل وغير إسرائيليين، خصوصا الأفراد الأبطال والمجموعات مثل حاخامات حقوق الإنسان والحركة الي يقودها "جيف هالبر" لإنهاء هدم البيوت.

يؤكد "سعيد" على أن كل وثائق حقوق الإنسان في العالم اليوم بما فيها وثائق الأمم المتحدة، تعطي الشعوب حق المقاومة بأي وسيلة، حين تكون تحت نير الاحتلال وحق اللاجئين بالعودة إلى بيوتهم وأرضهم، كما أنه عارض بشدة التفجيرات الانتحارية في تل أبيب، لأنها لا تخدم أي هدف سياسي أو أخلاقي وهي غير مقبولة أخلاقيا أيضا. وهناك فرق كبير بين العصيان المنظم أو الاحتجاج الجماهيري من جانب وتفجير الشخص نفسه مع عدد من الأبرياء من جانب آخر، ويجب أن يبين هذا الفرق بشكل واضح ومؤكد وينقش إلى الأبد في أي برنامج فلسطيني.

دعى "سعيد" إلى حق تقرير المصير للشعبين. حقوق متساوية ومستقيمة بشكل واضح، حق تقرير المصير للشعبين حقوق متساوية لكليهما، لا احتلال ولا مستوطنات، حل يشمل جميع الأطراف أيا كانت المفاوضات التي أقحمنا فيها يجب أن تكون على ذلك الأساس.

---

[956] المرجع نفسه، ص32.

[957] إدوار سعيد، *خيانة المثقفين*، مرجع سابق، ص321.

هذه هي الحقائق اليوم وجوهرها عدم التناسق الهائل والتباين الكبير في القوة بين إسرائيل والفلسطينيين، لهذا يجب علينا أن ننتزع الأرضية الأخلاقية مباشرة بالوسائل السياسية التي تزال في متناولنا وقوة التفكير والتخطيط والكتابة والتنظيم. فمن المحزن أن القيادة الحالية تبدو عاجزة تماما عن فهم ذلك، لذلك يجب أن تتنحى جانبا وسوف تتنحى بالتأكيد عند نقطة ما[958].

فلسطين في الفلسفة الغربية المعاصرة

يعود اهتمام الفلسفة الغربية وفلاسفتها بفلسطين ومكوناتها الثقافية كموضوع، لما قبل حدث النكبة(1948)، وبالتحديث إلى العصر الحديث، خاصة عندما انفتح فلاسفة هذا العصر على قراءة المكونات البشرية وللتفاعل الديني الذي ميّز المنطقة، حيث نجد فلاسفة كثر اهتموا بالمسألة اليهودية ومدى حضورها في تاريخ المنطقة.

من بين فلاسفة العصر الحديث الذين اهتموا بالفكر اليهودي في فلسطين نجد "هيجل"، والذي رأى أن بداية ملحمة الشعب الفلسطيني بمكتل مكوناته بما فيهم اليهود، تعود إلى النبي "إبراهيم" وفي هذا الشأن يقول هيجل: مع إبراهيم الجد الحقيقي لليهود، يبدأ تاريخ هذا الشعب، أي أن روحه هي الوحدة، هي الروح التي بقيت تسيّر ذريته[959].

وهو يضيف دون شك أن هذه الروح، تعبر عن نفسها في مظاهر مختلفة حسب الظروف وحسب صيغ المنازعات التي جرت بين الشعب اليهودي وشعوب أخرى، وغالبا ما جرى الإلحاح على تاريخ "إبراهيم" الذي استعاده "هيجل" عدة مرات في نصوصه الفلسفية، وذلك لأن "هيجل" يكشف في تاريخ "إبراهيم" عن السمات المميزة البارزة لدى شعب اليهود.

حسب هيجل، يمكن أن نقول أن الضياع الذي فلسفه الفيلسوف الفرنسي "جاك دريدا" قد امتزج مع طينة اليهودي منذ القدم.

ولد النبي "إبراهيم" بحسب "هيجل" في بلاد كلدان. فكان عمله الأول هو الانفصال عن أسرته وعن شعبه، هجر أسرته ووطنه هربا من طغيانهم ومحطما كل صلاته بهم، هي نفسها الصلات المتعاقبة عبر الأجيال. انفصال مزق مصير الشعب. فاليهودي يريد أن يصبح سيدا على نفسه مستقلا في عالمه، وجد ليصبح من أجل ذاته حسب اللغة الهيجلية. فهذا الانفصال عن الطبيعة هو أعمق الجذور اليهودي منه لدى سواهم من الشعوب.

الروح اليهودية حسب هيجل معاد للعالم وللناس وللآخرين وللعالم، لأن روحهم وجدت مهاجرة وبقيت على حالها، مفقودة في العالم، بقيت غريبة على الشعوب التي تعاملت معها، لأنها لم تملك أرضا معينة بصدق لزراعتها، فكانت غريبة فوق هذه الأرض، تولد عنه عداء حيال الأرض مما أدى إلى عداء حيال الآخرين.

الروح اليهودية وفق قراءة هيجل لها في كتابه العمدة "فينومينولوجيا الروح"، لا تريد الحب، وبسبب هذا الكره المقيت حدث انفصال عن الطبيعة، وسبب هذا السلوك هو الرجوع إلى الذات الذي يضع حدا للعفوية الحية. فلم تعد تستطيع اعتبار الأشياء على أنها حية، لم تعد بالنسبة إليه أكثر من أشياء يحتاج إليها لإمتاع نفسه ولضمان نفسه ولضمان أمن ذريته، فلم تعد هناك بينه وبين العالم أكثر من علاقات موضوعية تنحصر في حلقات التفكير، أما علاقات الحب فلم تعد ممكنة. ولا شك في أن هذا التمزق، يشكل برهة أساسية في حياة الروح اليهودية، حيث أن طابعها الأساسي حسب هيجل هو عداؤها لكل القيم الحيوية كالبطولة وحب الأمم مثلا. ولكن هذا الطابع ساعد على اكتشاف كل ما هو مرتبط بالرجوع إلى الذات من قيم عقلية وقيم روحية والاهتمام المحصور بالذات الذي هو عبارة عن سمو كلي مجرد[960].

في تحليله للروح اليهودية، يظهر أن هذه الروح تبيت عداء للحياة والذكاء. إن التفكير الكلي هو الروح اليهودية الذي حطّم الحياة ولم تعد هناك من علاقات ممكنة التصور بين الكائنات سوى علاقات السيد والعبد. فالرغبة في الحياة لم تضمحل على هذا النحو، ولكنها فقدت جمالها وسحرها بالرجوع إلى الذات، فكان مصير الروح اليهودية أن تعيش منفصلة عن الإله وعن الناس، لأنها اكتفت بذاتها ليبقى مثلها الأعلى هو التطلع لما هو خارج عن ذاتها، ولأنها مفصولة عن هذا المثل الأعلى بقيت خارج الحياة.

إن الوعي اليهودي هو بحق وعي شقي الذي عبر عنه هيجل في فينومينولوجيا الروح، والذي به لا يريد اليهودي أن يقطع معه سوى مسافة قصيرة بدون زاد ليوم القيامة، يقول دريدا: الألم هو القدر الذي ينادي اليهودي ويجعله وسيطا بين الصوت والعدد، القدر الذي يرثي

---

[958] المرجع نفسه، ص323.

[959] جان هيبوليت،(1975) *مدخل إلى فلسفة التاريخ عند هيجل*، (دط) ترجمة: أنطوان حمص، وزارة الثقافة، دمشق، ص08.

[960] مونيس بخضرة، (2009) تاريخ الوعي "مقاربات فلسفية في جدلية ارتقاء الوعي بالواقع" ط1، الدار العربية للعلوم، بيروت، ص215.

الصوت المفقود ويذرف الدموع السوداء(...) لقد توجه إليّ أحد أبناء طائفتي كثير اعتدال بقوله ألا يعني عدم التمييز بين اليهودي وغيره فقدان الهوية اليهودية؟[961]

بدأ اهتمام الفلاسفة المعاصرين بالمسألة الفلسطينية بشكل مكثف، بعد احتلال إسرائيل للأراضي الفلسطينية سنة(1948)، وما انجر عنه من مجازر مروعة ارتكبت في حق الفلسطينيين، وأيضا مع توسع المد التحرري في العالم، وظهور فلاسفة اهتموا بمسألة حرية الإنسان وحق النضال، وضرورة المواجهة والمقاومة، ومن بينهم: نجد فلاسفة الوجودية وعلى رأسهم "جان بول سارتر" و"سيمون دي بوفوار" و"روجيه غارودي" و"جاك دريدا" في فرنسا. أما في ألمانيا، نجد كل هابرماس وحنا أرندت، وفي أمريكا نجد: "نعوم تشوميسكي".

اهتمت الفيلسوف اليهودية "حنا أرندت" بتفكيك الفكر الشمولي وطغيان المؤسسات باسم القانون، وقد حللت أسباب تجذّر الشر في العلاقات بين الشعوب المعاصرة، بما فيها الذي تعرض له اليهود في الحقبة النازية، فهي تقول: بينما نجد ملامح ذلك الشر الجذري لدى "أودلف هتلر" الذي ظهر في أحد أقول كتابه "كفاحي" بشكل علني: إن ما من فعل مغاير للأخلاق وما من جريمة بحق المجتمع إلا ولليهود يد فيها[962].

وفي كتابها "إيخمان في القدس" انتقدت "حنا أردنت" لجوء اليهود إلى العنف، كسبيل وحيد في فرض وجودهم، وهذا السبيل في نظرها هو نقيض جوهر الروح اليهودية. إن القناعة بأن المعاداة للسامية موجودة في كل مكان وزمان جعلت اليهود غير قادرين على التمييز بين أصدقائهم وأعدائهم حسب زعمها، ولم يكن اليهود الأمان لوحدهم القادرين على الاستهانة بأعدائهم، لأنهم كانوا يعتقدون أن كل المسحيين متشابهون.

وفيما حدث لليهود، تتساءل" حنا أرندت" لماذا يتسلط القدر هكذا على الشعب اليهودي؟ وألا يمكن أن تتصوروا بأنه لا يمكن تفسير قدر هذا الشعب إلا بتصميم غير منطقي؟ بنوايا توجد في مستوى أعلى من فهم الانسان؟ في إشارة منها إلى هيجل.

لقد صرح "غوبلز"[963]أيضا سنة(1943) قائلا: سيذكرنا التاريخ، سنكون من كبار رجال دولة أو من كبار المجرمين. ومن الأكيد أيضا، أن الشعب اليهودي لم يكن في مجمله منظما، ولا يملك أرضا، ولا حكومة، ولا جيشا، عاش تائها بلا نظام[964].

اهتم الفيلسوف الأمريكي" نعوم تشوميسكي" بما يحدث في عالمنا المعاصر من موجات عنف حادة، وصدامات بين الدول والشعوب، وتزايد موجات الإرهاب العالمي، والذي رأى أن سببها الرئيسي إلى إخفاق الساسة في إدارة الأزمات المعاصرة.

فقد سبق لتشوميسكي وأن اعتقد أنه لا توجد فروقات بين رؤساء الولايات المتحدة الأمريكية المتأخرين في تعاملهم مع القضية الفلسطينية، فمثلا الرئيس "باراك أوباما" كرر فحسب مواقف "جورج بوش" ويستعمل نفس العبارات في الواقع. فقد دعا إلى دولة فلسطينية كبوش تماما وترك ما يعنيه بذلك غامضا. لهذا يمكن تفسير قوله كموقف نتنياهو عام 1997 حين كان أول رئيس وزراء إسرائيلي يؤيد قيام دولة فلسطينية وهي حقيقة ربما نسيت حسب "تسوميسكي. وأيضا ترك "شيمون بيرس" المنصب مصرحا بقوة أنه لن تكون هناك دولة فلسطينية أبدا، حين سئل وزير الاعلام في حكومة نتنياهو إن كان سيتبنى نفس السياسة، أجاب إذا أراد الفلسطينيون أن يسموا البقايا المتروكة (دولة) فذلك رائع، أو يستطيعون تسميتها ب: (الدجاج المقلي). نحن نعرف إن كان أوباما يقصد (الدجاج المقلي) أم غير ذلك ونعرف أنه تملص بحذر شديد من جوهر مبادرة السلام العربية التي امتدحها، وهي صورة رفيعة لانتقاد "تشوميسكي" لطريقة تعامل الإدارة الأمريكية مع الملف الفلسطيني[965].

أظهر تشوميسكي تعاطفا كبيرا مع الشعب الفلسطيني، وتألم كثيرا لما حدث لشعب غزّة، خاصة وأنه اعتبر حماس ممثلا شرعيا، بعد أن فازت بانتخابات حرة جرت في كانون الثاني 2006 لكن إسرائيل والولايات المتحدة ويتبعهما الاتحاد الأوربي بأدب ردوا بعقبات قاسية على السكان بسبب هذه الخطيئة حسب تشوميسكي. إن المطلعين على التاريخ الحديث يدركوا بأن هذا الرد غير مفاجئ ولا رفض الطبقات المثقفة مواجهة ما يشير إليه هذا الرد بخصوص مفهوم (تعزيز الديمقراطية) أيضا. بعد ذلك سجنت إسرائيل الكثير من أعضاء الحكومة المنتجة

---

[961]ادموند جابيس، (2003) أسئلة الكتابة أو حوار الفلسفة مع الأدب، ط1، ترجمة إدريس كثير، دار الحداثة، فاس، ص107.

[962] حنة آرنت، (2014) *ايخامن في القدس، تقرير حول تفاهة الشر*، ط1، ترجمة: نادوة السنوسي، ابن النديم للنشر والتوزيع، دار الروافد الثقافية، ناشرون ص18.

[963]بول جوزف غوبلز(1945/1897) هو وزير الدعاية السياسية في حكومة هتلر النازية وأكبر خطيب في النظام النازي، انظم للحزب النازي منذ1922ومن أشهر أقواله: كلما سمعت كلمة مثقف تحسست مسدسي، وفي غزة ماي 1945 عندما يتقن من هزيمة ألمانيا في الحرب، لأقدم على الانتحار مع زوجته وأطفاله الستة وأعمارهم بين 4-11سنة. ص54

[964] حنا أرندت، *إيخمان في القدس*، مرجع سابق، ص174.

[965] نعوم تشومسكي، (2010) *أشياء لن تسمع بها أبدا "لقاءات ومقالات*، دط، ترجمة أسعد الحسين، دار نينوى، 2010، ص32.

وحرضت مع الولايات المتحدة فتح للقيام بانقلاب عسكري للإطاحة بالحكومة وحين فشل الانقلاب أصبحت العقوبات أقسى على السكان ثم دعمت الولايات المتحدة البرامج الإسرائيلية الهادفة الى سحق أهالي غزة وتوسيع النفوذ الإسرائيلي على الضفة الغربية واستمرت الولايات المتحدة وإسرائيل برفض الاجماع العالمي القديم بتسوية الدولتين[966].

يرى "تشوميسكي" أن المشكلة الفلسطينية الإسرائيلية" تعود إلى أن هناك مجموعتان قوميتان تطالبان بحق تقرير المصير فيما كان يسمى بفلسطين، وهي تقريبا المنطقة التي تحتلها إسرائيل الآن بدون مرتفعات الجولان التابعة لسوريا.

المجموعة الأولى هي السكان الأصليين أو ما تبقى منهم–بعد أن طردت إسرائيل أو أجبرت الكثيرين منهم على الفرار. والمجموعة الأخرى هي المستوطنون اليهود الذين جاءوا أصلا من أوربا والشرق الأوسط في وقت متأخر وبعض المناطق الأخرى. لذلك هناك مجموعتان، السكان الأصليين والمهاجرين وأسلافهم وتطالبان بحقهما القومي في تقرير المصير.

أما بخصوص المفاوضات الجارية بين الفلسطينيين والإسرائيليين من أجل التسوية السياسية، هي تلك التي تلبي حق تقرير المصير لكلا المجموعتين القوميتين هي تسوية الدولتين. كل شخص يعرف كيف ستكون إسرائيل: إسرائيل ضمن حدود ما قبل حزيران عام 1967 تقريبا ودولة فلسطينية في الضفة الغربية وقطاع غزة وعودة مرتفعات الجولان إلى سورية أو ربما تدبير آخر. سيترافق هذا مع مناطق منزوعة السلاح وضمانات عالمية من نوع أو آخر. ذلك هو الإطار السياسي لتسوية سياسية ممكنة. لا أعتقد بأنها الأفضل وإنما هي الواقعية بل وواقعية جدا ويدعمها غالبية العالم[967].

والذي فيه رأى "أيان بابي" أيضا، أن ما يحدث اليوم في فلسطين يشبه كثيرا ما حدث في جنوب إفريقيا أيام التمييز العنصري، إذ يقول: توجد أشياء متشابهة وأخرى مختلفة أيضا. إن فصول التاريخ الاستعماري كثيرة ويمكن إيجاد بعض جوانب التمييز العنصري في السياسات الإسرائيلية اتجاه الأقلية الفلسطينية فيها وفي الأراضي المحتلة. إن بعض مظاهر الاحتلال أسوأ من واقع التمييز العنصري لجنوب أفريقيا وبعض مظاهر في حياة المواطنين الفلسطينيين في إسرائيل لم تكن أسوأ من الوضع في جنوب أفريقيا أيام عز التمييز العنصري. النقطة الرئيسية للمقارنة حسب رأيي التشجيع السياسي.

إن الحركة المضادة لسياسة التمييز العنصري والمؤتمر الوطني وشبكات التضامن التي تطورت على مدى السنين في الغرب يجب أن تقوم بحملة دعم للفلسطينيين أكثر تركيزا وفعالية. لهذا السبب هناك حاجة أكبر لتعلم تاريخ الصراع ضد التمييز العنصري من المراوحة الطويلة في مقارنة الصهيونية بالأنظمة العنصرية[968].

في كتابه (الوطن المغتصب، إسرائيل والبحث عن الحل) تناول المفكر" مايكل رايس" أصول المسألة اليهودية، إذ رأى فيه أن اليهود كانوا هم شعب الله المختار في العهد القديم، لأنهم كانوا هم الشعب الوحيد الذي يعبد الله وسط الشعوب التي كانت تعبد الأصنام وهذا لا خلاف فيه، ولكن لم يعد الأمر كذلك اليوم، بعد أن ظهرت المسيحية والإسلام وأصبحت غالبية الناس يعبدون الله الواحد. أما عن الوعد بامتلاك أرض فلسطين، ففي نظره له جانبان: الأول والذي يؤمن به المسيحيون في الشرق فهو: الجانب الروحي الذي يعني ميراث ملكوت والحياة الأبدية. أما الجانب الثاني: فيعتمد على التفسير المادي لحقائق وأحداث الكتاب المقدس، وذلك الذي تأخذ به بعض المذاهب البروتستانية، وهو التفسير الذي أوقع أتباع هذه المذاهب في براثين المؤثرات والادعاءات الصهيونية وجعلهم يساندون الصهيونية في إقامة وطن قومي لليهود في فلسطين اعتمادا على تفسير الوعد المقدس بأنه يعني تمليك اليهود للأراضي الفلسطينية.

أما عن اجتماع الشعب اليهودي في فلسطين وما يتبعه من اعتقادهم بإعادة بناء الهيكل، فهو أمر قديم وانقضى قبل مجيء المسيح نفسه، ذلك أن دولة إسرائيل القديمة قد انتهت على يد سرجون الثاني ملك آشور سنة 721ق م. حيث استولى عليها وشتت أسباطها وأسكن السامرة غيرهم[969].

وفي هذا الكتاب يستعرض" مايكل رايس" حقيقة بارزة، وهي أن السكان اليهود في إسرائيل والذين أنشئت الدولة لأجلهم –سواء كانوا من أصول أوربية أو غربية–ليس لهم ادعاءات تاريخية أو قانونية أو أخلاقية حيال أرض فلسطين. وهذا يعني أن العدالة لن تتحقق ولن يدوم السلام إذا لم تتخلص إسرائيل من الصهيونية ويصبح سكانها اليهود جزءا من دولة علمانية اتحادية.

---

[966] المرجع نفسه، ص34.

[967] المرجع نفسه، ص134.

[968] المرجع نفسه، ص359.

[969] مايكل رايس (2013) *الوطن المغتصب، إسرائيل في فلسطين والبحث عن الحل*، ط1، المشروع القومي للترجمة، القاهرة، ص09.

أما بالنسبة لعدم الاكتراث الذي يبديه المجتمع الدولي، فسيعطي إسرائيل القدرة على الاستمرار في زرع المستوطنات في الأراضي المحتلة لخلق حقائق جديدة بدون إزعاج للرقابة المستمرة من الاعلام[970].

يعد الكاتب" إسرائيل شحاق" من بين أهم الذين انتقدوا الصهيونية وأعمالها في فلسطين، ففي محاضرات التي ألقاها في الولايات المتحدة في يونيو 1969ضجة كبيرة، وأقلقت من تشبعوا بالصورة المثالية عن المجتمع الإسرائيلي التي يبثها الإعلام الأمريكي، وقد قيل عنه آنذاك بأنه يهودي يكره الذات، وإنه خان اليهودية وتنكر لتاريخها، إذ تحدث بشأن اليهود مع غير اليهود. ولكنه بقى دوما يؤكد على ضرورة تطابق أقوال سياسي إسرائيل للعالم مع أفعالهم، وأن تبيت إسرائيل دولة يعيش فيها الناس من جميع الأديان والأجناس متمتعين بحقوق المساواة.

وهذا المفكر البولوني الأصل ولد في وارسو في 28أبريل عام1933لأسرة تنتمي إلى الطبقة المتوسطة، وقد أذهلته مقولة (بن غوريون) الذي عده مثالا اقتدى به، حينا قال أمام الكنيست: إن إسرائيل بدأت حرب 65 لا للدفاع عن النفس بل لتأسيس أجزاء من مملكة سليمان. ومنذ ذلك الحين انتقد ما شاهده في إسرائيل من عنصرية ضد العرب الفلسطينيين[971].

الخطر الأساسي الذي تمثله إسرائيل لجيرانها هو سياسة السعي نحو التوسع، التي أدت لحروب كثيرة، وكلما باتت إسرائيل أكثر تهودا وازدادت العقائد قوة وتطرفا، وقلت قدرة العقل على التحكم في السياسة الخارجية.

فهو كل يهودي يرغب في تحرير ذاته، اليهودي في نظره يحتاج لمواجهة مشاعره حيال معاداة الناس في العصور القديمة، منتقدا في الوقت نفسه كره اليهود للمسحيين والمسلمين معا، وجذور هذه النزعة في نظره تعود لأوقات حين اضطهد اليهود المسيحيين، فحسب ما يقوله التلمود فإن محكمة الأحبار قامت بصلب المسيح بسبب الحث على الزنا وعلى عدم اطاعة الأحبار.

لقد اعتمد الدعم الشعبي لإسرائيل خلال الربع قرن العشرين على عدد من الأساطير أهمها أسطورة الأمن، والتي تعنى وجود مخاطر حقيقية تهدد بقاء الدولة العبرية في فلسطين، وهي أسطورة صنعت بدهاء لإقناع الناس وتشجيعهم، على تقديم المال لمساعدة إسرائيل عسكريا واقتصاديا، الأمان الإسرائيلي هي فكرة التي تقدمها حكومتا إسرائيل وأمريكا لمنع الفلسطينيين من تقرير مصيرهم في بلادهم.

اعتمد الإسرائيليون في فلسطين عملية خلق عقلية قلقة مهوسة بالأمن، بهدف توحيد مستوطنين مهاجرين قادمين من أفريقيا وأسيا وأمريكا[972].

ومن بين المهتمين بالقضية الفلسطينية من قبل الفلاسفة الغربيين المعاصرين، نجد الفيلسوف الفرنسي" روجيه غارودي"، الذي ناضل بفلسفته لأجل القضايا الإنسانية العادلة، وفي هذا الشأن جاء كتابه (الأساطير المؤسسة للسياسات الإسرائيلية) الذي يعد أحد أبرز النصوص المعاصرة التي فضحت مزاعم اليهود الدينية المضللة حول أرض فلسطين، ومن أهم الوثائق التي تدين الحركة الصهيونية. إذ تناول فيه تاريخ الحركة الصهيونية وسياستها منذ تكوينها حتى أواخر القرن العشرين. وبسبب مواقف "روجه غارودي" حول القضية الفلسطينية رفعت أكثر من قضية في حقه، لأنه شكك في حقيقة المحرقة التي أقامتها النازية لليهود، وهذا التشكيك في التاريخ الرسمي لأروبا في القرن العشرين لا يزال من المحرمات في فرنسا.

بدأ غارودي بقراءة بعض النصوص الدينية التي اعتمد الفكر الصهيوني، موضحا أن لهذه النصوص معاني تخالف كثيرا تلك التي تستند عليها الصهيونية لتبرير لإقامة دولتها على أراضي احتلتها وهجرت سكانها منها، مؤكدا أن الدين لا يبرر الإرهاب الإسرائيلي، بدءا بقتل 237فلسطينيا في "دير ياسين" حتى قتل "باروش شتاين" للفلسطينيين الذين شردوا من قراهم التي تم تدميرها ومقتل الألاف من المدنيين من قبل شارون في عام 1982 ومسؤوليته مع الجنرال "رافال إيتان" عن قتل المواطنين في صبرا وشاتيلا.

وبخصوص هذه المسألة، يؤكد "غارودي" أنه لا يعادي السامية ولمنه في الواقع يذكر في أكثر من موقع أنه هدفه هو كشف حقائق الفكر الصهيوني، وليس نقد أي دين سماوي.

انتقد "غارودي" الذين حوّلوا الدين إلى أداة سياسية وأفرغوه من محتواه الأصلي، وهذا النوع من الهرطقة مرض شاع في أواخر القرن العشرين، وعنه حارب التطرف الديني بمختلف أشكاله[973].

---

[970]المرجع نفسه، ص17.

[971]إسرائيل شحاق، ولبر سنسر، ليفيا روكاش، ألفريد ليلينثال،(2003) *روجيه جارودي، القلم الجريء: مفكرون غربيون ويهود انتقدوا الصهيونية*، ط1، ترجمة البراق عبد الهادي، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة ، ص19.

[972] المرجع نفسه، ص13.

[973] المرجع نفسه، ص211.

يرجع "غارودي" الصهيونية إلى سنة 1869 وهي السنة التي ظهرت فيها، تدل كلمة صهيونية على حركة سياسية أسسها "ثيودور هرتزل"، وهي حركة وطنية لم تنتج عن اليهودية، بل بعد بزوغ النزاعات الوطنية في القرن19، و"هرتزل" يعد مؤسس الصهيونية السياسية التي كانت لحظة تأسيسها بعيدة عن الدين. فهو الذي قال: أنا لا أتبع وازعا دينيا(...) أنا علماني النزعة[974]. ولم يكن "هرتزل" مهتما بأرض مقدسة بعينها لتحقيق أهدافه الوطنية، كان سيقنع بأوغندا أو قبرص أو الأرجنتين أ موزمبيق أو الكونغو، ولكن بعد اعتراض الكثير من اليهود، وبعدها اتجه إلى (الأسطورة العظيمة) متخذا القرار بتحويل الأسطورة العظيمة بالعودة إلى تاريخ حقيقي، حيث قال: فلسطين هي الوطن الذي عشنا في ربوعه في الماضي، الاسم وحده صرخة تجمع شعبنا(...) بالنسبة لي، القضية اليهودية ليست مسألة اجتماعية أو دينية[975].

إن الصوت اليهودي حسب "غارودي" هو صوت المسدسات، إذ بات السلاح عندهم عقيدة جديدة، توراة أخرى في إسرائيل. بات العالم مقيد بجنون العنف، هذه اليهودية المنتصرة يهودية الأمم الأخرى التي تعلمناها منهم، يهود أمريكا جميعا مسؤولون عن هذا الخطأ، هذا التشوه، حتى أولئك الذين يرفضون القيادات الأثمة، بل يتطلعون بصمت، تخدير الحس الأخلاقي يؤدي إلى ضموره.

وفي الواقع منذ إعلان بلتيمور، وجدت الصهيونية راعيا قويا يحميها، وهو الولايات المتحدة، جرفت منظمة الصهيونية العلمية معارضة القلة التي تمسكت بالتراث الروحي اليهودي لأنبياء إسرائيل القدامى، وطالبوا بتكوين دولة يهودية لا مسكنا في فلسطين لليهود، حسب وعد بلفور أثناء الحرب العالمية الأولى.

في عام 1938 انتقد العالم "ألبرت أينشتاين" هذا الوعد قائلا: أعتقد أنه سيكون منطقيا أكثر الاتفاق مع العرب للحياة معا، بدلا من تكوين دولة لها حدودها، وجيشها، وقوتها العسكرية، مهما كانت ضعيفة، أخشى من الدمار الداخلي الذي ستعانيه اليهودية بسبب الشعور الوطني. نحن لسنا الآن يهود الأزمنة القديمة، أن تتحول ثانية إلى أمة بالمعنى السياسي يعني ترك روحية قومنا التي تركها لنا أنبياؤنا العظماء[976].

خلال غزو إسرائيل الدموي للبنان، ذكر البروفسور "بنيامين كوهين" من جامعة تل أبيب في رسالة إلى صديقي له يدعى "فيدال ناكيت" في 8جوان 1982 ما يلي: أكتب لك وأنا أستمع إلى الأخبار في المذياع، يقولون: إننا سنحقق أهدافنا في لبنان، أي التأكيد على السلام، أكاد أصاب بالجنون حين أسمع لهذه الأكاذيب. أدرك أن هذه الحرب الهمجية، الأكثر وحشية من أي حرب أخرى، لا تتعلق بمساعي أمنية. فاليهود أولاد إبراهيم الذين عانوا وحشية العالم أكثر من أي أمة أخرى، كيف تحولوا إلى ممارسة القسوة؟ نجاح الصهيونية الأساسي هو في تدمير العقيدة اليهودية، أتمنى أن نستطيع إيقاف "بيجن" و"شارون" من تحقيق طموحاتهما، وهي القضاء على الشعب الفلسطيني وعلى إنسانية اليهود[977].

تحتاج أي قومية للتحرر من ادعاءاتها وأنانيتها، فبعد أن ضعفت الكنيسة المسيحية، ادعت كل أمة من الأمم لنفسها حق تمثيل الدين. فرنسا مثلا قالت إنها تنجز عمل الرب، وألمانيا ادعت أن الرب معها، إيفا بارون قالت: إن مهمة الأرجنتين هي أن تجلب الرب إلى العالم. وفي عام 1982 قال رئيس وزراء جنوب إفريقيا الذي دافع عن نظام التفرقة العنصرية ما يلي: دعنا نتذكر أننا أمة الله، ولنا وظيفة. فالصهيونية نفسها تشترك في هذا المدح للذات الذي تقوم به جميع الأمم، حتى البروفسور "أندر نيهر" يستسلم لهذا الإغراء، ففي كتابه(أسس النبوة) بعد أن يفسر معنى ارتباط الخالق بعبده.

كتب أن إسرائيل هي الدلالة على التاريخ المقدس في العالم، إنها مركز الكون، وقبله النابض. وهذا التعليق، يذكرنا بأسطورة الرجل الأبيض التي تأسس على أساسها الفكر النازي الذي يتناقض تماما مع ما علمه الأنبياء، وهذا ما نادى به "مارتن بوبر" حين تحدث عن الأنا والآخر، والنزعة الوحدوية التي تستند إلى الغرور لا تتيح أي إمكانية للحوار، لا يستطيع المرء التحدث مع هتلر، بسبب شعوره بأنه ينتمي لجنس أعظم، ولا يتوقع مع الآخر سوى الطاعة العمياء. وفي عصرنا لا يوجد إلا الحوار أو الحرب، ولكن الحوار يتطلب أن يعرف كل طرف ما يفتقده واحتياجه للآخر لملأ الفراغ.

ومن بين الأساطير التي فككها "روجيه غاروي" في كتابه السابق بالفحص والنقد نجد:

– أسطورة الوعد: أو الأرض الموعودة أم المحتلة، والتي إلى ما ورد في سفر التكوين حيث وعد الرب الآباء إبراهيم وإسحاق ويعقوب بالأرض التي كانوا قد بدأوا باستيطانها، وهذا الوعد ينطبق على أرض فلسطين المعاصرة.

---

[974] المرجع نفسه، ص211.

[975] المرجع نفسه، ص12.

[976] نقلا عن المرجع السابق، ص216.

[977] المرجع نفسه، ص216.

2–رؤية اليهود لإسرائيل: قال الحبر "آلمر برجر" المدير السابق لاتحاد اليهودي في أمريكا: حين طلب الأنبياء القدامى إحياء لإسرائيل، لم تكن القداسة قد وهبت للأرض ذاتها. الشرط الأساسي كان إحياء التعاقد مع الرب، في وقت حين كسر الناس وملوكهم هذا التعاقد، التعاقد في المخيال اليهودي لا يشمل الأرض فحسب، بل احترام المبادئ التي سنها الرب مع الشعب، لا بد للأفراد من تطبيق قوانين العدالة، الحق والإخلاص للرب، صهيون لا تعتمد على معاهدات، وموازين قوى، تجعلها أقوى من جيرانها، التراث الديني يوضح أن القداسة لا تعتمد على التراب، أو على حضور شعب على قطعة أرض، الشيء الوحيد الذي يجعل صهيون مقدسة هو احترامها للتعاقد الرباني.

وفي هذا الإطار، يرى "غارودي" أن دولة إسرائيل لا يحق لها أن تدعي أنها تحقق المشروع المقدس. فذلك نفاق. الصهيونية المعاصرة في إسرائيل، التي تود التحكم في الشعب اليهودي بأسره، وتستخدم القوة لتحقيق ذلك الغرض، عبارة عن دولة مثل غيرها من الدول.

3–أسطورة الشعب المختار: وتستند إلى زعمهم أن الرب قال: إسرائيل ابني البكر[978].

4–أسطورة يشوع: التطهير العرقي.

وقد سبق أيضا لإدوار سعيد هو الأخر، أن كشف عن أغاليط الأساطير الدينية الصهيونية التي حاولت طمس الهوية الفلسطينية والتاريخ الحقيقي لشعب فلسطين، وادعت بأن أرض فلسطين أرض بلا شعب، واليهود شعب بلا أرض، وعرّ التحالف القائم بين إسرائيل وأمريكا وأوروبا.

حيث خاطب سعيد الإنسان في إنسانيته وليس في هويته، ورأى بأن حقوق الإنسان واحدة للبيض وسود، وأهمها الحق في العيش وفي حرية التعبير وحق تقرير المصير، وانتقد العنصرية والتمييز والاستبداد، ودعا إلى المساواة والديمقراطية والإنسانية، وتساءل عن سبب استحواذ النضال الفلسطيني على اهتمام العالم[979].

كما انتقد سعيد أيضا الاعلام الأمريكي، عندما ربط المقاومة الفلسطينية بالإرهاب دون أدنى انتباه إطلاق إلى الاحتلال العسكري القائم منذ35سنة. الأطول في التاريخ الحديث نتيجة لإدانات أمريكية رسمية لسلطات عرفات كملاذ وحتى برعاية الإرهاب.

وفي الأخير جاء "جاك دريدا" بفلسفته التفكيكية في محاولة منه لتجاوز الثنائيات التي تجذرت بفعل الميتافيزيقا، والاستراتيجية ذاتها اعتمدها "دريدا" في رؤيته للجدل الحاصل بين الفلسطينيين والإسرائيليين، وفي معظم حواراته حول هذه القضية، تمكّن "دريدا" ببراعة من تجاوز الإطار السياسي والايديولوجي المهمين على الموضوع، لتناولها في إطارها الثقافي والمعرفي. يقول: هل كان لثقافة أثينا العالمية أن تنبثق وتنشأ من غير الاستعارة والاقتباس من بابا ومصر؟ هل بمقدورنا إنكار حقيقة الاعتقاد الأوربي باليهودية–المسيحية قد ظهر أولا في أراضي الشرق الأوسط؟ هل كان لتعاليم أرسطو والفلسفة اليونانية أن تعود إلى قلب أوربا بعد عصر الظلمات لو لم يكن ذلك بفضل عمل المفكرين العرب العظماء أمثال إبن سينا وابن رشد؟ ثم، أوليست المسألة هي أن الثقافات المنوية(المؤسسة) كالثقافة البيزنطية والأندلسية كانتا في ذاتهما الوعاءان الصاهران للثقافات والعقائد الهجينة؟ وأخيرا، ها نحن نسأل إذا ما كانت تذكرات أوربا عن نفسها اليوم ينبغي أن تتضمن كلا من استعادتها لإرثها الثقافي الغني، وأيضا إقرارها بالخطايا التي ارتكبت باسمها من الهيمنة الكولونيالية، إلى الاستغلال الاقتصادي، وتبديد موارد البيئة وإفسادها؟[980]

ويرى "دريدا" أنه من الضروري التفكير بعمق بهذا التكوين الترابطي بين اليونانيين واليهود، إذ يقول: بالمقابل أرى أن فكرتي الخاصة ليست راجعة للثقافة اليهودية وليست لليونانية كذلك، وغالبا ما أشعر بأن الأسئلة التي أحاول أن أصوغها عن هوامش تعاليم الفلسفة اليونانية تتضمن كمثيلتها(الآخر) نموذج اليهودي، بمعنى اليهودي–بوصفه آخر. وبالمفارقة أنني، في الحقيقة، لم أستحضر أبدا التعاليم اليهودية بأية طريقة: مباشرة أو غير مباشرة. وعلى الرغم من أنني ولدت يهوديا، إلا أنني لا أعمل أو أفكر ضمن التعاليم اليهودية. لذا إذا كان البعد يهودي لتفكيري–والذي يمكن أن يكون قد ظهر بين وقت وآخر– إلا أن هذا لا يفرض شكلا من أشكال الإخلاص الصريح أو الدين لهذه الثقافة. فإن الموقع الأقصى لموضوع سؤالي لا يمكن أن يكون عبريا أو هلينيا على حد سواء(لا–موقع)[981].

---

[978] المرجع السابق، ص224.

[979] إدوارد سعيد، *خيانة المثقفين، النصوص الأخيرة*، مرجع سابق، ص27.

[980] ريتشارد كيرني (2005) *جدل العقل "حوارات آخر القرن*، ط1، تر: إلياس فركوح وحنان شرايخة، المركز الثقافي العربي، ص11.

[981] المرجع نفسه، ص164.

اليهودية تظهر في فلسفة دريدا في أسلوبه في توظيفه لمفاهيم مطمورة في الوجدان العبري، فاليهودي حسب دريدا يوناني في الكتابة، واليوناني هو اليهودي في الكلمة فنموذج اليهودي كنموذج لتفكيك الفكر والعمل ضمن تعاليم اليهودية الحية، لذا كانت أبعاد يهودية في مشروعه[982]. يقول دريدا: إن ما نعرفه اليوم بأن اللاهوت المسيحي واليهودي ما هو إلا إيمان ثقافي تمت صياغته هيلينيا بدرجة كبيرة[983].

اليهودية عند "دريدا" تمثل نوعا من المغايرة اللآخرية قبل أن يتم استيعابها في الثقافة اليونانية تحتم عليها أن تسود العالم كما سادته اليونانية لأنها هي الأخرى كانت تضايق الهويات الغربية في الفلسفة، لهذا فإن التفكيك السري للعقل اليوناني نشأ منذ البدايات الأولى للثقافة الغربية بتأثير يهودي، وأنا الآن –يقول دريدا– أعمل على الكشف عن عمله فقط كعمل نبوي، لأنني برزت في أوقات الأزمات الاجتماعية والتاريخية والفلسفية كما برز الأنبياء في وقت مضى، الشيء الذي تغير بيننا يقول دريدا هو لهجنة الأنبياء في تغيرت عن سالفاتها في الماضي.

فالنبوة حسب اعتقاد دريدا تقترب كثيرا من الفلسفة، تختلف عنها فقط في استغنائها عن المعايير لأنها هي ذاتها معيار، وهي ترفض بذلك التسليم لأي تحكيم خارجي يمكن أن يحكم عليها أو يقيمها بطريقة موضوعية محايدة، فالنبوة تصرح لإيمانها بالغيبيات وتجد مرجعيتها في إيمانها بالوحي وليس بالمعايير الواقعة وراء نطاق الخبرة البشرية كما هو الشأن في الفلسفة.

قائمة المراجع:

1–إسرائيل شحاق، ولبر سنسر، ليفيا روكاش، ألفريد ليلينثال،(2003) *روجيه جارودي، القلم الجريء: مفكرون غربيون ويهود انتقدوا الصهيونية*، ط1، ترجمة البراق عبد الهادي، المجلس الأعلى للثقافة، القاهرة.

2–إدموند جابيس، (2003) أسئلة الكتابة أو حوار الفلسفة مع الأدب، ط1، ترجمة إدريس كثير، دار الحداثة، فاس.

3–إدوار سعيد، (2006) *الثقافة والمقاومة*، ط1، حاوره دايفيد بارسيمان، ترجمة: علاء الدين أبو زينة، المشروع القومي للترجمة، بيروت.

4–إدوار سعيد، (2006) *الثقافة والمقاومة*، ط1، حاوره دايفيد بارسيمان، ترجمة: علاء الدين أبو زينة، المشروع القومي للترجمة، بيروت.

5–جان هيبوليت،(1975) *مدخل إلى فلسفة التاريخ عند هيجل*، (دط) ترجمة: أنطوان حمص، وزارة الثقافة، دمشق.

6–حنة آرنت، (2014) *ايخامن في القدس، تقرير حول تفاهة الشر*، ط1، ترجمة: نادوة السنوسي، ابن النديم للنشر والتوزيع، دار الروافد الثقافية، ناشرون.

7–مايكل رايس (2013) *الوطن المغتصب، إسرائيل في فلسطين والبحث عن الحل*، ط1، المشروع القومي للترجمة، القاهرة

8–مونيس بخضرة، (2009) تاريخ الوعي "مقاربات فلسفية في جدلية ارتقاء الوعي بالواقع" ط1، الدار العربية للعلوم، بيروت.

9–نعوم تشومسكي، (2010) *أشياء لن تسمع بها أبدا "لقاءات ومقالات*، دط، ترجمة أسعد الحسين، دار نينوى.

10–ريتشارد كيرني (2005) *جدل العقل "حوارات آخر القرن*، ط1، تر: إلياس فركوح وحنان شرايخة، المركز الثقافي العربي.

[982] مونيس بخضرة، *تاريخ الوعي*، مرجع سابق، ص213.

[983] ريتشارد كيرني: *جدل العقل"حوارات آخر القرن*، مرجع سابق، ص164.

الخيارات الفلسطينية ضمن الهشاشة الإقليمية العربية والدور التركي الإقليمي

أ.د/ عامر مصباح أستاذ العلاقات الدولية جامعة الجزائر 3

د/صورية زاوشي أستاذة العلاقات الدولية جامعة الجزائر 3

ملخص عام

تواجه القضية الفلسطينية أكثر التحديات صعوبة لم تشهدها في تاريخها الطويل منذ نكبة عام 1948، والمتمثلة في هشاشة البيئة الإقليمية العربية وتآمر أو بالأحرى تحالف الحكومات العربية مع إسرائيل على تصفيتها، وإنهاء كل رمز للمقاومة واسترجاع الحقوق المشروعة في الأرض والعودة إلى الوطن. في نفس الوقت تقف تركيا الديمقراطية والضمير الإسلامي المتجدد تكافح من أجل دعم شعب يأبى أن يموت ويقاوم نسيان قضيته، تحت وطأة الحصار والكيد وشيطنة المقاومة الفلسطينية وتأثير يأس الانقسام المصطنع وترهيب بواسطة تهم الإرهاب والحرب. لا يكمن التحدي فقط في وجود العدو الإسرائيلي الذي يُحكم السيطرة على لعبة رقعة الشطرنج الاستراتيجي الإقليمي، وإنما أيضا الكيد الفكري تحت عباءة الإسلام المحددة في تلك الأطروحات التي يحملها بعض علماء الإسلام حول بطلان حق مقاومة الشعب الفلسطيني ضد الاحتلال، واختصار القضية في المسجد الأقصى؛ ووصف جماعات المقاومة بالخوارج، المبتدعة، الفرق الضالة، ذوي التفكير الضال وغيرها من الأوصاف التي تحبط عزيمة الفلسطيني وتقوّي الموقف الإسرائيلي.

بناءً على الأرضية السابقة، يمكن صياغة إشكالية المداخلة في سؤال عام مفاده: ما هي الخيارات الكبرى أمام الفلسطينيين أمام الهشاشة الإقليمية العربية، والدور المفترض لتركيا في دعم حقوق الشعب الفلسطيني؟ يمكن تفصيل هذا السؤال العام إلى مجموعة من الأسئلة الفرعية: التالية: 1) ما هو السياق السياسي والأمني الإقليمي للقضية الفلسطينية؟ 2) ما هي الفواعل الرئيسية للقضية الفلسطينية ومصداقيتها الشعبية؟ 3) ما هي طبيعة الفواعل والأعداء الإقليميين؟ 4) ما هي العوامل التي أثرت على القضية الفلسطينية؟ 5)ما هي حظوظ المقاومة المسلحة في استمرار طرح القضية الفلسطينية على المستوى الإقليمي؟ 6) ما هي خيارات الفلسطينيين في الدفاع عن قضيتهم ضمن التحديات الداخلية والكيد الإقليمي؟ ما هي طبيعة الدور التركي في دعم المقاومة الفلسطينية؟ ما هي حظوظ توسيع الدور التركي ليشمل فواعل جدد من العالم الإسلامي: جماعات، منظمات، أو دول؟

المحاور الرئيسية

- القضية الفلسطينية: المفاهيم والجذور التاريخية.
- القضية الفلسطينية بين الفواعل المحلية والإقليمية.
- التحديات الأمنية والسياسية للقضية الفلسطينية.
- الدور التاريخي لتركيا في القضية الفلسطينية.
- معالم الدور الجديد لتركيا في دعم القضية الفلسطينية.
- الخيارات الفلسطينية

القضية الفلسطينية: المفاهيم والجذور التاريخية

يشير مفهوم القضية إلى كل مسألة أو أزمة أو حدث جلل مستمر في الزمن الماضي والحاضر، غير قابل للحل إلا بواسطة استخدام القوة المسلحة أو التفاوض السياسي للوصول إلى الوسطى، بين عدد من الفواعل من المستويات المختلفة للعلاقات الدولية سواء كانوا دولا أو غير الدول؛ يصنف موضوع القضية تحت فئة المصالح أو الأولويات الحيوية لكل الأطراف بشكل يجعلها قابلة لسفك الدماء من أجلها وغير مستعدة التنازل عنها إلا في إطار التفاوض ومنطق تبادل المصالح. تشتق كل المعاني السابقة من الوضعية التي عليها القضية الفلسطينية.

من الناحية الاصطلاحية، تعرف "القضية The Issue" بأنها: "أي مسألة أو مجموعة مشاكل تحظى باهتمام وأولويات النظام الدولي، على اعتبار أنها قضايا معقدة ومتداخلة وتجسّد علاقات التفاعل بين أطراف النظام الدولي التي تعجز منفردة على هذه المشاكل العويصة التي تحتاج في واقع الأمر إلى تنسيق وتعاون بقصد التغلب على العقبات التي تحول دون الاتفاق على حل مُرْضٍ للقضايا الدولية محل

الاهتمام".[clix] وهناك من ينظر إلى القضايا . جمع قضية . على أنها مصطلح يشير إلى: "المسائل التي توجد إزاءها مجموعتان مختلفتان أو أكثر من المواقف والتي قد تثير نزاعا. وطبيعي أنه لن تثير سوى أقلية من المواقف المختلفة صراعا فعليا ولن تُظهر سوى أقلية من هذه المواقف الصراع الذي ينقل إلى النظام السياسي ويحسم به. ولذا فأسلوب تعريف القضايا السياسية وتحديدها في التحليل السياسي مسألة مثار خلاف...."[clx] وهناك من يعرّف القضية الدولية بأنها: "أي مسألة أو مجموعة مشاكل تحظى باهتمام وأولويات النظام الدولي، على اعتبار أنها قضايا معقدة ومتداخلة وتجسّد علاقات التفاعل بين أطراف النظام الدولي التي تعجز منفردة على جعل هذه المشاكل العويصة التي تحتاج في واقع الأمر إلى تنسيق وتعاون بقصد التغلب على العقبات التي تحول دون الاتفاق على حل مرض للقضايا الدولية محل الاهتمام".[clxi] يحتوي التعريف السابق على مجموعة على مجموعة من العناصر تتسم بها القضايا الدولية يمكن تلخيصها في مجموعة من النقاط التالية:

1–وجود مشكلة أو معضلة متفق عليها وتحظى باهتمام وأولويات أطراف النظام الدولي (الدول وغير الدول).

2–تتسم المعضلة أو المسألة محل الاهتمام التي تشكل مضمون أو موضوع القضية، بطابع التعقيد والتداخل معا وفي كثير من الأحيان عدم القابلية للحل السياسي إلا بواسطة أداة الحرب.

3–أهمية عامل التفاعل والتنسيق والتعاون بين أطراف النظام الدولي من أجل المعالجة الجماعية، سواء أخذ التعاون شكل الدبلوماسية ودبلوماسية المؤتمرات،[clxii] أو أخذ شكل التحالف العسكري.[clxiii]

4–وجود عقبات أو مشاكل عويصة تعيق النظام الدولي من أجل حل القضايا المطروحة.

وأهمية الإجماع والاتفاق الدولي في كيفية التعامل مع القضايا الدولية.[clxiv]

بشكل عام، يمكن النظر إلى "القضية" كمصطلح أو مفردة تحليلية في علم السياسة بأنها: أي مشكلة دولية أو إقليمية أو مسألة عالمية يصعب على الفاعلين الدوليين حلها بسهولة، بسبب خاصية التعقيد والخلافات السياسية العميقة حولها لارتباطها بالمصالح الحيوية أو الوجودية الوطنية للأطراف المعنية. فإذا بقينا في مثال "القضية الفلسطينية"، فإنها مسألة معقدة لارتباطها بالبقاء القومي والوجود المجتمعي للشعب الفلسطيني فوق أرضه، وفي نفس الوقت الاعتقاد الديني والإدراك الاستراتيجي الإسرائيلي حول الأحقية بإقامة دولتهم على أرض فلسطين وأي تنازل عن الحق الديني بالنسبة للصهاينة أنه سوف يكون بالضرورة على حساب البقاء القومي للدولة اليهودية المنشودة في الثقافة التلمودية وتعاليم التوراة وادعاءات آل صهيون في الحق التاريخي في الأرض الفلسطينية.

كان إعلان قيام الدولة الإسرائيلية عام 1948 على أرض فلسطين تتويجا لجهود قرن من الزمن من قبل المنظمات اليهودية في العمل من أجل إنشاء وطن قومي خاص بالشعب اليهودي الذي يعيش مبعثرا عبر مجتمعات العالم. لكن كان الإعلان مترافقا مع سلسلة كبيرة من المجازر واعمال القتل والتهجير للسكان الفلسطينيين من المدن والقرى واستبدالهم بواسطة الهجرة اليهودية من كل مناطق العالم، وذلك من أجل خلق مصادر ديمغرافية للمنظمات الأمنية والعسكرية الإسرائيلية وتأسيس قوة عسكرية وتجهيزها وتدريبها للقيام بالدور المهيمن استراتيجيا في المنطقة والانخراط في الحروب ضد الجيوش العربية الناشئة مجتمعة. قوبل إعلان الدولة الإسرائيلية المترافق مع المجازر وعمليات التهجير بالقبول من قبل الكثير من دول العالم بما فيها بعض الدول الإسلامية، وأكثرها أهمية الاعتراف الذي جاء من قبل القوى العظمى نفسها وفي مقدمتها الولايات المتحدة والاتحاد السوفياتي.

كان الرد العربي هو حرب عام 1948 التي اشتبكت فيها بعض الجيوش العربية الضعيفة عبر مصر والأردن مع الجيش الإسرائيلي، لكن بسبب الدعم العسكري البريطاني نجح الجيش الإسرائيلي في إلحاق الهزيمة بالجيوش العربية وربح أول اختبار عسكري له على المستوى الإقليمي. وجه التعقيد في القضية هنا، أن هناك دولة آخذة في التشكل السريع وبناء قدراتها العسكرية بما فيها البرامج النووية بمساعدة فرنسية، والاستيلاء على الأراضي الفلسطينية وأخذ كل القواعد العسكرية للجيش البريطاني في فلسطين؛ في مقابل ذلك تشريد أكبر عدد ممكن من الفلسطينيين في الداخل أو خارج الحدود في دول الجوار. وكان الموقف الدولي حاسما في ضرورة قيادة دولة إسرائيل والاعتراف بها، وموقف عربي رافض لهذه الدولة ويستعد للجولات القادمة من الحرب. ليس غريبا أن يترافق مع إعلان دولة إسرائيل نشوب عدد من الحروب، لأن ذلك يجري وفق افتراض كولن غراي[clxv] بأن الدول تتشكل بواسطة الحروب، وأن الحرب هي خاصية السياسة في كل الأزمة وأداتها كما ادعى المنظّر الاستراتيجي البروسي كارل فون كلاوفيتز؛[clxvi] وهذا يعني بشكل متزامن أن أي وجود للدولة الفلسطينية سوف يكون عن طريق نفس المقاربة وليس هناك شيء آخر.

الحقيقة أن كل الحركات والجماعات المسلحة الفلسطينية كانت واعية لسنوات طويلة وبشكل واضح لهذه المقاربة الاستراتيجية في الوصول إلى غاية تحرير أرضهم وتأسيس دولتهم، ولكن بسبب عدة عوامل إقليمية وتاريخية جعلتهم ينكصون عنها نحو مقاربة السلام في بداية تسعينيات القرن العشرين؛ ولكن المفارقة الاستراتيجية المثيرة للاهتمام أنه بعد أكثر من عشرين سنة لم يحصلوا على شيء، بل على

العكس من ذلك استمر حقيقة تأسيس الدول وهي الحرب كشرط لقيام أي كيان سياسي مستقل. إذ خلال هذه الفترة التي اصطلح عليها "بمحادثات السلام الفلسطينية–الإسرائيلية"، وقعت أربع حروب بين الفلسطينيين والإسرائيليين في قطاع غزة، استخدمت فيها كل أنواع الأسلحة والمستويات العالية من العنف المدمّر والنيران القوة؛ والتي أثبتت أن البقاء فوق الأرض لا يكون إلا بواسطة أداة الحرب، وهي الحقيقة الاستراتيجية الثابتة في تراث المنظرين الاستراتيجيين[clxvii] والكتاب في العلاقات الدولية.[clxviii]

من الناحية التاريخية، واجهت القضية الفلسطينية تحديات قاسية خلال الفترة الطويلة من الكفاح المسلح إلى غاية إقرار اتفاق أوسلو عام 1993، وكانت أكثرها قسوة وخطورة الاقتتال الداخلي في لبنان والأردن، والتورط في الصراعات العربية–العربية والاستقطابات الإيديولوجية التي أنهكت النضال الفلسطيني السياسي والمسلح، وخلّف وراءه آلاما كبيرة وانقسامات كبيرة، بل تسبب في وقوع اغتيالات كثيرة ضد القادة العسكريين والمناضلين السياسيين. الشيء المؤسف أن الذي موّل وعمّق الاقتتال الداخلي هي الحكومات العربية في المقام الأول تحت دافع السيطرة على حركات المقاومة الفلسطينية، إلا أن بسبب الزخم الشعبي العربي حول القضية الفلسطينية واستمرار رمزية ياسر عرفات كزعيم تاريخي للمقاومة الفلسطينية؛ ساهم بشكل كبير في بقاء القضية حية على المستوى الإقليمي والدولي، بالرغم من خروج مصر من الصراع بتوقيع اتفاقية مع إسرائيل في كامب ديفيد عام 1978.

منعطف التحول الكبير في مسار الكفاح الفلسطيني المسلح وقع بالجزائر عام 1989، عندما اجتمعت كل الفصائل الفلسطينية (عدا الإسلامية لأنها لم تكن موجودة آنذاك) في زرالدة في مؤتمر عام لإعلان تأسيس الدولة الفلسطينية في المنفى؛ وهي الخطوة التي نظر لها الكثير من المحللين أنها كانت تمهيدا لمؤتمر مدريد بعد سنتين من ذلك التاريخ. بالطبع لم يكن لإعلان تأسيس الدولة الفلسطينية في المنفى تأثير استراتيجي فعلي، بسبب مناقضتها للافتراض الاستراتيجي المشار إليه سابقا وهو ان الدول تتشكل على الأرض بواسطة الحرب؛ وهو نفس المعنى الذي عبّر عنه ابن خلدون بالسلطان القاهر[clxix] الذي يقوم عن طريق التغلب وليس المفاوضات. وبالتالي يمكن الاستنتاج بأن الغاية الرئيسية من وراء الخطوة الفلسطينية في الجزائر هو تحضير طرف فلسطين موحد يقود المفاوضات مع الإسرائيليين في المستقبل، كمقاربة جديدة يمكن ان تنجح في ما فشلت فيه فوهات البنادق طيلة ستين سنة تقريبا.

تميز السياق السياسي والاستراتيجي الإقليمي والدولي الذي أحاط بتبني مقاربة محادثات السلام الإسرائيلية الفلسطينية، بالحرب الدولية في الخليج عام 1991 ضد طرف رئيسي وفاعل في القضية الفلسطينية وهو العراق، عودة مصر إلى الجامعة العربية وهي عراب السلام مع إسرائيل في المنطقة، الأزمات الاقتصادية الحادة في معظم الدول العربية كنتيجة لانخفاض أسعار النفط، وتراجع دور الثنائية القطبية في التأثير على التوازن الاستراتيجي الدولي بسبب أزمة الاتحاد السوفياتي الاقتصادي والإخفاق العسكري في أفغانستان مما خلق حاجته الماسة لتخفيف التوتر مع الغرب وفي كثير من الأحيان كان طرفا خاضعا، بالرغم من أنه كان يطلق عليه إعلاميا أحد أطراف الرباعية في محادثات السلام. ليس هذا فحسب، وإنما على المستوى الإقليمي كان عدد من الدول العربية في أزمات أمنية حادة خلال فترة تسعينيات القرن العشرين مثل الأزمة الأمنية في الجزائر، الحصار الدولي على ليبيا بسبب حادثة لوكاربي عام 1989، انهيار السلطة في الصومال، الحصار الدولي على العراق بسبب حرب 1991. باستثناء الصومال، كل الدول المذكورة أعلاه كانت أطرافا مهمة في القضية الفلسطينية خلال تاريخها الطويل، سواء من حيث الدعم العسكري، المالي، أو السياسي.

دخل القيادة الفلسطينية برئاسة ياسر عرفات الضفة الغربية لأول مرة في تاريخها في عام 1993، وفق خريطة الطريق التي رسمت في اتفاق أوسلو حول استمرار التفاوض على المسائل العالقة، وأطلق على الإدارة الفلسطينية الجديدة في رام الله اسم "السلطة الفلسطينية". تفاوض الفلسطينيون والإسرائيليون خلال فترة التسعينيات وسط صراع عنيف بين الطرفين في الشوارع، لكن في مقابل ذلك ماطل الإسرائيليون في المفاوضات ولم يتنازلوا قيد شبر عن ثوابتهم المعلنة والتي منها أن القدس عاصمة موحدة للدولة اليهودية، وتنشيط حركة الاستيطان في أراضي عام 1967 الفلسطينية وغيرها. ثم مارست تل أبيب حصار خانق على عرفات في مقر رئاسته إلى أن تم اغتياله بطريقة غامضة في عام 2005. وعندها أعلن الأمين العام للجامعة العربية عمر موسى عن انهيار عملية السلام تماما.

التطور المأساوي خلال هذه الفترة بعد وفاة عرفات على المستوى الفلسطيني هو حالة الاحتقان والصراع على السلطة في قطاع غزة بين حركة فتح بقيادة دحلان وحركة حماس تخللتها عمليات الاغتيالات والتفجيرات والفوضى الأمنية، لذلك قامت حركة حماس بحسم الصراع عن طريق السيطرة على المقار الأمنية والمؤسسات الرسمية للسلطة في القطاع. وبذلك، بدأ فصل جديد من الصراع الفلسطيني–الإسرائيلي والمتميز بمحاولات إسرائيل بإنهاء الوضع الجديد في غزة عن طريق شن أربع حروب ضد القطاع (2009، 2010، 2012، 2014) للقضاء على المقاومة الفلسطينية، بالإضافة إلى الاستعانة بأدوات الإكراه الأخرى مثل الحصار، الاغتيالات، قطع إمدادات الوقود والكهرباء، مواد

البناء، الحد من حركة الصيد البحري، الحد من دخول المواد الطبية والأدوية وغيرها. الجانب المأساوي في هذه الفصل من الصراع هو تعاون السلطة في رام الله وبعض العواصم العربية مع إسرائيل ضد قطاع غزة.

القضية الفلسطينية بين الفواعل المحلية والإقليمية

هناك فئتان رئيسيتان يمكن تصنيف تحتمهما الفواعل المحلية والإقليمية وهما: فواعل مقاربة السلام

مع إسرائيل، وفئة مقاومة الاحتلال بكل الأشكال، بالرغم من وجود حالة الغموض في المواقف السياسية إزاء عدد من الأحداث وتغير النظرة إلى إسرائيل. يرجع الغموض بالدرجة الأولى إلى انخراط جماعات المقاومة الفلسطينية في العملية الدمقراطية في الأراضي الفلسطينية بحيث يجد أفراد المقاومة أنهم مجبرون على التعامل الأمني والسياسي مع الأجهزة الحكومية والأمنية الإسرائيلية سواء في قطاع غزة أو الضفة الغربية. لغايات الاختصار وطبيعة البحث، لا يمكن سرد كل الفواعل ذوي العلاقة بالقضية الفلسطينية، وبالتالي التركيز فقط على أهمها أو أكثرها تأثيرا في الفترة الأخيرة. تضم الفئة الأولى كلا من مصر، الأردن، ودول الخليج كفواعل إقليمية، والسلطة الفلسطينية، حركة حماس وحركة الجهاد، حركة فتح وجماعات المقاومة الأخرى التاريخية.

الخاصية المميزة للنضال الفلسطيني منذ ستينيات القرن العشرين هي الارتباط الوظيفي وفي بعض الأحيان العضوي بين الفواعل الإقليمية والفواعل المحلية، بسبب وجود صف من التسهيلات اللوجستية والدعم المالي والسياسي والتعاون العسكري. وبالرغم من وجود بعض الجوانب الإيجابية لهذا التفاعل بين المستوى الإقليمي والمحلي، إلا أنه رافقه كذلك سلبيات كثيرة والتي مقدمتها إذكاء الخلافات الفلسطينية الداخلية، تحول جماعات المقاومة إلى أدوات لتنفيذ أجندة الأطراف الإقليمية، زيادة حالة التشرذم؛ والأسوأ من ذلك انتقال عدوى الهشاشة الأمنية والعسكرية من الفواعل الإقليمية إلى الفواعل المحلية.

الحقيقة أن هناك مبرر للارتباط بين المستوى الإقليمي والمحلي كما هو أيضا مطروح في بعض أطروحات نظرية العلاقات الدولية،[clxx] والتي في مقدمتها تمدد السوسيولوجيا الفلسطينية إلى دول الجوار على وجه التحديد، الامتداد الثقافي والديني للقضية الفلسطينية عبر إقليمي وكذلك انتقال الآثار السياسية والأمنية للقضية الفلسطينية إلى المستوى الإقليمي. لذلك، لا غرو أن تمتد التنظيمات الفلسطينية المسلحة عبر سوسيولوجيا الشتات في الدول الجوار وباقي الدول التي لجأ إليها الفلسطينيون، وأن تستغل هذه التنظيميات من قبل الحكومات التي تنشط على أراضيها او تتلقى التدريبات والمساعدات العسكرية والمالية؛ والمفارقة أن نفوذ الأطراف الإقليمية على الفواعل المحلية يتزايد ويتقلص بناءً على حجم المساعدات والدعم العسكري واللوجستي. لا تكمن المشكلة في العلاقات التي تقيمها جماعات المقاومة مع هذا الطرف أو ذلك، ولكن المشكلة المعقدة أن تتحول مثل هذه العلاقة إلى أداة رئيسية لتمدد نفوذ الأطراف الإقليمية على حساب بعضها البعض، ومن تستخدم الفصائل الفلسطينية لتصفية الحسابات الإقليمية.

انعكست مظاهر صراع النفوذ الإقليمي عبر تفعيل ودعم الفواعل المحلية خلال فترة تسعينيات القرن العشرين وما بعدا، والذي أنتج بدوره صراعات مريرة وصدامات مسلحة واغتيالات سياسية بين الفصائل الفلسطينية، داخل الأراض الفلسطينية في الدرجة الأولى، وفي المخيمات داخل الأراضي اللبنانية بشكل أقل. لقد كان قطاع غزة مسرحا للصراع الدموي بين الفصائل الفلسطينية المدعومة من الخارج بعد إجراء انتخابات 2005 التي فازت فيها حركة حماس الأغلبية، لكن هذه الهيمنة لم تستقبل إقليميا بترحاب لذلك دفعوا بحركة فتح بقيادة دحلان لقيادة سلسلة من الأحداث والتفجيرات من أجل خلق الفوضى الأمنية في القطاع تؤدي إلى الإطاحة بحماس. وكان رد هذه الأخيرة حاسما عند إقدامها على استخدام القوة العسكرية للسيطرة على كل المؤسسات الأمنية والحكومية وإنهاء سيطرة فتح على تلك المؤسسات. وهي العملية التي استعادت بواسطتها حركة حماس الأمن المجتمعي إلى القطاع، وفي نفس الوقت واجهة تضييقا متزايدة إقليميا ومن قبل السلطة في رام الله.

المفارقة المثيرة للاهتمام أن تمدد حالات الأمننة واللأمننة –بتعبير باري بوزان[clxxi]–، محركة في كثير من أوجهها وأزماتها بواسطة القضية الفلسطينية المتجاذبة بين الفصائل المسلحة وبين إسرائيل والدول العربية، المتفاعلة بواسطة تلك العلاقات الأمنية والسياسية والعسكرية بين الأطراف الإقليمية والمحلية، المتضمنة لزيادة النفوذ الأمني والسياسي، مقاومة نفوذ الخصوم، كسب الشرعية للحكومات أمام شعوبها وغيرها. لقد وظّفت القضية الفلسطينية بشكل كثيف لفترة طويلة (إلى غاية اتفاق أوسلو 1993) من قبل معظم الحكومات العربية من أجل تغذية التماسك المجتمعي والسياسي الداخلي، وتبرير الكثير من النفقات العسكرية والاستمرار في السلطة. أخذت هذه العلاقة الأمنية بين القضية الفسلطينية والتوظيف السياسي في الأفول مع الزخم الإقليمي والعالمي لمحادثات السلام وتثبيت الاستقرار بين العرب وإسرائيل؛ حتى بالنسبة لتلك الدول التي تؤسس علاقات دبلوماسية مع إسرائيل مثل دول الخليج والمغرب العربي والعراق وسوريا. صحيح أن لتوظيف الحكومات العربية القضية الفلسطينية في أجندة السياسة الداخلية والخارجية، آثار إيجابية محددة في محافظة القضية على زخمها خلال تلك

الفترة الطويلة، ولكن تراجع القيمة الاستراتيجية في سياسة الحكومات العربية لا يرجع لعامل واحد، وإنما لعدد من العوامل في مقدمتها الهشاشة المتعددة الخاصية المستحكمة في المحيط الإقليمي لمركز الصراع العربي الإسرائيلي. يمكن تحديد مظاهرة الهشاشة والتكامل في تعرض بعض الدول الداعمة لأزمات أمنية حادة (الجزائر والصومال)، وأخرى تعرضت لمشاكل مع المجتمع الدولي (ليبيا، العراق، وسوريا)، وأخرى انسحبت من الصراع تماما (مصر ولاحقا الأردن)؛ والأعمق من ذلك بقاء المنطقة العربية بالذات خارج أي نجاح اقتصادي ملموس أو تحول ديمقراطي عميق قادر على دمج الدائرة الواسعة من النخب والرأي العام في صياغة وتحديد أولويات السياسة الخارجية العربية.

هناك ثلاث مخرجات رئيسية للهشاشة الأمنية الإقليمية مقابل تقدم الهيمنة الإسرائيلية الإقليمية وما بين إقليمي وهي: أ)شيوع النزعة الأمنية والعسكرتارية داخل المجتمعات العربية خوفا من أي اضطرابات مجتمعية مناهضة للحكومات؛ ب)انخراط الدول الإقليمية غير العربية في القضية الفلسطينية وهي على وجه التحديد تركيا وإيران؛ المخرجة الثالثة والأكثر أهمية هي ظهور الفصائل الإسلامية (حركة المقاومة الإسلامية وحركة الجهاد الإسلامي) في المشهد الفلسطيني كفواعل تحت وطنية مؤثرة في مخرجات ومسار القضية، كانت هذه المخرجة في الأساس كرد فعل مناهض للمسار الذي اتخذته القضية الفلسطينية الذي تبنته منظمة التحرير التي يمكن القول أنها سلكت الخيار كرد فعل على الشيخوخة النضالية والهشاشة الإقليمية للنظام العربي. بالطبع استقبل النظام العربي الرسمي خاصة القوى التقليدية الدور الإيراني والتركي بريبة كبيرة بسبب استحكام الرؤية التقليدية على الإدراك السياسي العربي الرسمي بأن القضية الفلسطينية هي خاصة بالعرب حصريا، وبالتالي تدخل قوى مثل إيران وتركيا (بقيادة حزب العدالة والتنمية) سوف يكون بالضرورة على حساب نفوذهم السياسي والأمني الذي يساومنه بواسطته القوى الغربية في الحصول على الدعم السياسي للحكومات والمساعدات الاقتصادية والعسكرية. الأسوأ من ذلك، أن الدور الإيراني والتركي المتزايد في القضية الفلسطينية أدى إلى إنتاج علاقات عداء بين بعض الدول العربية وإيران وتركيا بمستويات متفاوتة؛ السعودية مع إيران، ومصر مع تركيا مثلا.

يتغذى الدور الإيراني والتركي في القضية الفلسطينية من التوجهات ذات المضمون السياسي لحكومة الدولتين، التي وجدت سهولة كبيرة في دعم الفصائل الفلسطينية الإسلامية المناهضة لإسرائيل ولازالت تتبنى لحد الآن مطالب الشعب الأساسية مثل تحرير الأرض، وعودة اللاجئين. كانت الحروب الإسرائيلية على قطاع غزة امتحانا حقيقيا للدور التركي والإيراني في دعم المقاومة الفلسطينية، في مقابل ذلك أظهرت عيوب الهشاشة الإقليمية للنظام العربي الذي لم يستطع تقديم أي مساعدة للمقاومة، بل عكس في بعض سلوكياته المقاربة التآمرية ضد المقاومة من أجل الحد من النفوذ الإقليمي للدول غير العربية في القضية الفلسطينية. فعلى سبيل المثال، في الحرب الإسرائيلية على قطاع غزة في 2014/07/06، نقلت القناة التلفزيونية الإسرائيلية الثانية خبرا يوم 2014/07/18 تقول فيه انه كان هناك تنسيق بين وزير الخارجية الإماراتي وليبرمان الإسرائيلي في باريس للهجوم على غزة قبل يومين من العدوان، بسبب علاقة حماس بالإخوان؛ وأيضا نقلت صحيفة يدعنوت أحرنوت في نفس السياق بأن الرئيس المصري عبد الفتاح السيسي لم يكن مستعجلا على وقف إطلاق النار وأنه كان يرى بإمكان إسرائيل الاستمرار في تدمير القدرات العسكرية لحماس. يمكن ما يزيد هذه الأخبار تماسكا السلوكيات اللاحقة لهذه الدول نحو قطاع غزة مثل تشديد الحصار، والحملة الإعلامية على حماس بأنها جماعة إرهابية؛ وتصنيفها في 05 جوان 2017 ضمن الجماعات الإرهابية من قبل الدول الأربعة المقاطعة لقطر.

الحقيقة أن أحداث الربيع في 2011 أحدثت تغيرات عميقة في العلاقات السياسية والأمنية بين الفواعل المحلية والإقليمية نفسها وفي بين الفواعل والإقليمية. إحدى التغيرات الرئيسية هي تعرض سوريا –كأكبر دولية عربية تستضيف جماعات المقاومة الفلسطينية بكل أطيافها فوق أراضيها– لحرب أهلية مدمرة لأكثر من خمس سنوات، وهي الوضعية الأمنية التي قلصت من دعمها لتلك الفصائل بل البعض منها مثل حركة حماس ارتكبت أكبر خطأ في تاريخها النضالي عندما ناصبت العداء للحكومة السورية على الأقل في التصريحات الإعلامية تحت تأثير التحريض القطري. عمل ضعف الدور السوري باتجاه تقليص دور إيران في القضية الفلسطينية مقابل تزاد الدور القطري والتركي؛ لكن المشكلة أن أحداث الربيع العربي دفعت بالكثير من الأطراف العربية التي كانت تمثل العمق الظهير للقضية نحو إسرائيل، مما جعلها تتبنى تدريجيا سياسات مناهضة لكل أشكال المقاومة ووقف كل أشكال الدعم لأفراد المقاومة بما فيها استضافة أفرادها على أراضيها أو التغطية الإعلامية لأنشطتها والسكوت في الظاهر والدعم في الخفاء أعمال الحصار والتضييق والملاحقة الأمنية لأفراد المقاومة. الدول الجديدة التي انضمت بشكل ملحوظ في الفترة الأخيرة إلى مقاربة مناهضة فصائل المقاومة الفلسطينية هي دولة الإمارات ، السعودية، البحرين، الكويت بالإضافة إلى مصر والأردن. النتيجة الاستراتيجية المهمة، أن دائرة الدعم العربي للقضية الفلسطينية قد ضاقت بفعل آثار أحداث الربيع العربي والتي في مقدمتها الثورة المضادة التي قادتها كل من الإمارات والسعودية ومصر في عام 2013؛ والتي بواسطتها أصبحت هذه الدول أقرب للمقاربة الإسرائيلية منها للمقاربة العربية الشعبية.

ليس هذا فحسب، وإنما أضعف الربيع العربي دور الدول الإسلامية في المنطقة للمساهمة في دعم حقوق الشعب الفلسطيني في الاستقلال، بسبب نشوب خلافات حادة مع الدول العربية الرئيسية (تركيا/سوريا، تركيا/مصر، إيران/السعودية مثلا)، وهو ما دفع بالدول العربية نحو الموقف الإسرائيلي أكثر من الموقف الفلسطيني. في ظل تغير السياق الإقليمي وغياب الدور السوري، فإن خيار المقاومة قد تراجع إلى حدوده الدنيا التي لم تشهدها القضية الفلسطينية في أي فترة من تاريخها الطويل، ولم يعد أمام الفلسطينيين إلى تلك الخيارات التي تحمل السم الزعاف وهي الخضوع لإرادة الواقع الإقليمي الهش والمتآمر، وتنزيل مستوى التوقعات إلى حدود الحصول على رغيف الخبز وخدمات المياه والكهرباء والأدوية. لكن تجدر الإشارة أن الواقع الهش الذي أصبحت عليه القضية الفلسطينية ضمن علاقات التفاعل الأمني عبر المستويات المختلفة سوف لا يجعلها في حالة موت سريري، وإنما سوف تتجدد المطالب بالأرض من حين للآخر بسبب اتساع فجوة الرفاهية والحرمان والتهميش بين الشعب الفلسطيني واليهودي، التي تنتج بدورها القابلية العالية والميل المتزايد نحو القتال بدل الاستسلام في روح الشعب الفلسطيني وفق نظرية ابن خلدون؛[clxxii] سواء كان ذلك بواسطة الفصائل الحالية أو تظهر جماعات أخرى في المستقبل.

التحديات الأمنية والسياسية للقضية الفلسطينية

التحديات الأمنية والسياسية القاسية التي واجهتها على مدار ستين سنة سابقة مصدرها العدو الإسرائيلي، التي اخذت أشكالا متعددة، خفية وعلنية، مستمرة وطويلة النفس، يمتد مخططها من إطلاق النار على الشعب الفلسطيني واستهداف أفراد المقاومة إلى الحرب الفكرية والدينية والثقافية والدبلوماسية، والتي أكثرها بروزا وصف جماعات المقاومة بالإرهاب لتبرير كل الوسائل المتاحة لاستهداف المقاومة. الخاصية المميز لهذه التحديات الأمنية والأساسية هي بين طرفين غير متكافئين أو على الأقل متقاربين في القوة العسكرية والدبلوماسية، والتماثل في الخاصيات (دولة مع دولة)، إنها تجري ضمن علاقات أمنية بين طرف تقليدي مزودة بكل أشكال القوة وهو إسرائيل، وأطراف غير تقليدية وهي جماعات مسلحة ومطاردة عبر محلي وإقليمي ودولي، ذات إمكانيات عسكرية وقدرات لوجستية جد محدودة. ليس هذا فحسب، وإنما يقف معظم القوى العظمى والصناعية إلى جانب إسرائيل ودعم دبلوماسيتها الأمنية وأنشطتها الاستخبارية والأمنية وحروبها ضد المقاومة الفلسطينية. يمكن التذكير في الصدد، أن منذ تأسيس إسرائيل عام 1948، لازالت خطوط المساعدات الاقتصادية والعسكرية والدبلوماسية متدفقة بشكل مغدق وثابت إلى يومنا هذا، ويأتي على رأس قائمة مصادر الدعم المتعدد الاشكال الولايات المتحدة، وإعلان التعهدات الأمريكية وتجديدها باستمرار حول الالتزام الثابت بأمن إسرائيل بالرغم من أن الطرف الذي يواجهها ضعيف جد ولا مجال للمقارنة. يكفي التدليل هنا، أن فرنسا قامت في بداية ستينيات القرن العشرين على مساعدة إسرائيل في بناء برنامج نووي ذو أغراض عسكرية،[clxxiii] وقامت ألمانيا ببناء القوة البحرية الإسرائيلية بواسطة تزويدها بغواصات نووية وتقليدية من نوع الدولفين،[clxxiv] وبالطبع قامت الولايات المتحدة على تطوير قدرات القوة الجوية والصاروخية الإسرائيلية التي أصبحت الأولى في المنطقة؛[clxxv] ناهيك عن المساعدات الاقتصادية والمالية والسياسية، تشمل تلك المساعدات حتى الأشياء التي تبدو في الظاهر أنها تافهة أو بدون تأثير استراتيجي؛ مثل تنديد الولايات المتحدة في مجلس الأمن بقيام منظمة اليونيسكو مدينة الخليل الفلسطينية ضمن التراث العالمي، دعما للموقف الإسرائيلي في يوليو 2017.

تشكل العلاقات الأمنية غير المتوازنة لأطراف القضية الفلسطينية مركبا أمنيا هجينا غير الذي اقترح من قبل باري بوزان وأوول ويفر،[clxxvi] إنها يتضمن علاقات أمنية قاسية لكنها بين أطراف تقليدية وجماعات، تتمدد آثارها عبر إقليمي وعبر دولي. فعلى سبيل المثال، تصنف إسرائيل حركة المقاومة الإسلامية حماس كجماعة إرهابية تطاردها عسكريا واستخباريا، لكن هذه العلاقة الأمنية لم تبق في حدود الجغرافية لفلسطين، وإنما امتدت آثارها وأفعالها إلى ما وراء الحدود المحلية حيث المستوى الإقليمي، بحيث قامت الولايات المتحدة والاتحاد الأوربي ومؤخرا في 5 يونيو 2017 أربع دول عربية (مصر، السعودية، البحرين، ودولة الإمارات العربية)؛ بحيث قامت بإطلاق وصف الإرهاب على حركة المقاومة حماس، وجددت محكمة الاتحاد الأوربي يوليو 2017 تصنيف حماس كجماعة إرهابية.

من خلال ما سبق، نجد ان التحديات الأمنية والسياسية لم تأخذ شكلا معينا، وليست من مصدر واحد، وإنما تتدفق من المصدر الرئيسي وهو إسرائيل ثم تأتي المصادر الفرعية، تصب كلها في نهايات واحدة وهي مواجهة التأثير الاستراتيجي وإحباط قدرات المقاومة الفلسطينية في مواجهة العدو الإسرائيلي وتحقيق الحقوق الفلسطينية. لكن المستوى الأكثر تعقيدا وخطورة في تصاعد واستمرار التحديات الأمنية والاستراتيجية التي تواجه القضية الفلسطينية، محدد في انضمام عدد من الدول العربية إلى صف الجبهة الإسرائيلية في المناهضة للقضية الفلسطينية، والتي يمثل بعضها تاريخيا عمقا روحيا ورمزيا للقضية الفلسطينية.

أخذ الاصطفاف العربي إلى جانب إسرائيل عدة أشكال من السياسات ومظاهر متعددة من السلوك الأمني والسياسي وحتي الرمزي أو الإعلامي، بالرغم من أن الكثير منها ليس لديها علاقات دبلوماسية رسمية واعتراف متبادل. لقد عبرت تلك الاصطفافات العربية عن نفسها من

حين لآخر عندما تنشب الأزمات الأمنية الحادة في المنطقة التي امتدادات بالقضية الفلسطينية، لكن يمكن اعتبار الغزو الأمريكي للعراق عام 2003 بداية الميل العربي نحو الموقف الإسرائيلي بسبب الضغوط الأمريكية والهشاشة السياسية والاقتصادية الإقليمية العربية. لأن بعد هذا التاريخ مباشرة، تخلت الدول العربية عن ياسر عرفات الذي حاصره شارون في مقر قيادته برام الله، وقام بتجريف مطار غزة ثم تم تدمير حادثة مرضه الذي مات فيه. ليس هذا فحسب، وإنما تعالت أصوات من دول الخليج والقاهرة من قبل المسئولين الكبار والمعلقين في الصحافة المناهضة لحزب الله وسلوكه العسكري ضد إسرائيل في تموز 2006؛ وصفه بأنه تسبب في أزمة ضد الدولة اللبنانية؛ وبالطبع تلك الحملة الإعلامية كانت تصب في اتجاه دعم الموقف الإسرائيلي أمام الرأي العام العالمي؛ وهي نفس الضغوط الإعلامية والسياسية التي واجهتها المقاومة الفلسطينية في قطاع غزة عبر الحروب الإسرائيلية ضدها.

كل سلوك سياسي أو أمني عربي موجه ضد أي فصيل من فصائل المقاومة الفلسطينية يخدم المصلحة الحيوية الإسرائيلي ويقوي الموقف الأمني الإسرائيلي ضد القضية الفلسطينية ككل، سواء أخذ هذا السلوك شكل التصريحات السياسية، الحملة الإعلامية، غلق المعابر، الملاحقة الأمنية وقتل كوادر المقاومة في الخارج، وقف رواتب العمال في قطاع غزة، حصار القطاع، وآخر صيحات دعم بعض العرب لإسرائيل إطلاق وصف الإرهاب على حركة المقاومة الإسلامية حماس تحت ادعاء ارتباطها بجماعة الإخوان المسلمين. تسعرت الحملة الإعلامية والسياسية ضد حركة حماس بعد الانقلاب العسكري في مصر في 3 يوليو 2013 من قبل الإعلام المصري والإماراتي، وتم إلقاء القبض على بعض عناصرها بتهم الإرهاب؛ وهي المرة الأولى في التاريخ العربي الذي تطفوا فيه الحرب الإعلامية ضد إحدى فصائل المقاومة لرئيسية في فلسطين، بالطبع المستفيد الأكبر هو إسرائيل.

إذا أردنا تلخيص التحدي المطروح بواسطة حملات بعض حكومات الدول العربية ضد المقاومة الفلسطينية، يمكن القول أن ما فشلت فيه إسرائيل حول احتواء قوة المقاومة في قطاع غزة، تسعى دول عربية معينة لإنجازه عبر استراتيجية "تجفيف مياه الظهير العربي للمقاومة" (اقتباسا من استراتيجية مياه السمك في مكافحة التمرد[clxxvii]) ووضع اليد الأمنية الإسرائيلية على قطاع غزة، وبالطبع الهدف من وراء ذلك تجريد المقاومة من السلاح بواسطة أيدي فلسطينية مدعومة من قوى عربية تردي زي الشرطة الفلسطينية وتعمل تحت إدارة الأجهزة الفلسطينية؛ أي بمعنى آخر، نقل الوضع الأمني السائد في الضفة الغربية إلى قطاع غزة.

تشكل الأزمة الخليجية في 2017/06/05 جزءً من استراتيجية تجفيف الظهير العربي للمقاومة ومن وراء ذلك إضعاف موقف القضية الفلسطينية أمام الفواعل الدولية الأخرى خاصة المنظمات الدولية والمنظمات غير الحكومية وجماعات المجتمع العالمي. أبرز المخرجات الأمنية والسياسية للأزمة الخليجية هي تصنيف الدول الأربعة (مصر، السعودية، البحرين، الإمارات العربية المتحدة) المقاطعة لقطر حركة المقاومة الإسلامية حماس وقبل ذلك حزب الله اللبناني كمنظمات إرهابية، انسجاما مع الموقف الإسرائيلي، مما يعني بطريقة أخرى أن تلك الدول سوف تتخندق مع إسرائيل على نفس الجبهة وربما في الخطوط الأمامية لقتال هذه الجماعات، ملاحقة أفرادها فوق أراضيها، تجفيف مصادر تمويلها، وقف أنشطتها، تسليم كل المعلومات التي لديها حول قادتها إلى إسرائيل، التعاون مع العملاء من الفلسطينيين من أجل جمع المعلومات حولها؛ وغيرها من الأنشطة الأمنية والعسكرية المستهدفة القضاء عليها أو على الأقل إضعافها. يقضي المنطق الاستراتيجي أن إضعاف الجماعات والقوى المناهضة لإسرائيل والمقاومة للاحتلال سوف يعمل باتجاه تقوية الموقف الاستراتيجي والأمني الإسرائيلي ويبرر كل العمليات العسكرية والأمنية ضدها مثل الاغتيالات، الغارات الجوية على قطاع غزة، أو الحملات العسكرية الكبرى. لقد امتدت الحرب ضد فصائل المقاومة الرئيسية لإسرائيل في المنطقة إلى المجال الإعلامي بواسطة حظر بث القنوات التابعة لها، التشويش عليها، وضع قيود عليها في عرض الملفات الخاصة بالاحتلال الإسرائيل، بالطبع تحت تبرير مكافحة الإرهاب والتطرف؛ بالإضافة إلى التشويه السياسي، توظيف الفتاوى الدينية واستغلال رجال الدين في رمي قادتها وكل من أيدهم بالكفر او الفسق. فعلى سبيل المثال، أصدر بعض الدعاة والعلماء المحسوبين على التيار الوهابي فتوى تصنف حركة حماس ضمن طائفة الخوارج، وتصنيف حزب الله اللبناني تحت طائفة الرافضة من أجل تنفير المجتمعات العربية وفض تأييد الرأي العام العربي والإسلامي حولهم. المفارقة الاستراتيجية المهمة أن كلا الجماعتين المسلحتين هزما الجيش الإسرائيلي في حرب قاسية ولفترة زمنية أطول من فترات كل الحروب التي خاضتها الجيوش العربية مع الجيش الإسرائيلي. في مقابل ذلك، لم يتجرأ هؤلاء العلماء أو تكون لهم الشجاعة إعلان الموقف من الصهيونية، الاحتلال الإسرائيلي، معاهدات السلام مع إسرائيل؛ بل إنهم يرون أن فصائل المقاومة ضد إسرائيل أخطر على الإسلام من إسرائيل نفسها. تشكل كل هذه المضامين الفكرية والثقافية والسياسية والأمنية للسلوكيات والمواقف في العالم العربي، تحديات جدية للقضية الفلسطينية جديرة بالانتباه إليها على اساس أنها مصادر استراتيجية أساسية تعمل إضعاف أو بالأحرى تصفية القضية الفلسطينية.

هناك نوع آخر من التحديات التي تواجه القضية الفلسطينية متعلقة بالسلوك الإسرائيلي الهادئ، الممنهج ذي الغايات الاستراتيجية البعيدة مدى، والمحددة في تغيير الخريطة العمرانية والتوزيع الديمغرافي داخل الأراضي الفلسطينية خاصة الضفة الغربية والقدس الشرقية؛ مما يعني أن إسرائيل لم تكتف بالأراضي التي أخذتها بواسطة الحروب المتتالية مع العرب خلال القرن العشرين، وإنما تعمل أخذ كل الأراضي الفلسطينية بواسطة تغيير الخريطة الديمغرافية، الحضرية، السوسيولوجية؛ تمهيد لتهويد كل فلسطين. من الناحية العملية، تنفذ الاستراتيجية الإسرائيلية الكبرى لتغيير الحقائق الديمغرافية والحضرية بواسطة تنشيط حركة الاستيطان في كل المناطق، وطالما ان العملية تشكل مصلحة حيوية في السياسة الإسرائيلية؛ قاومت الحكومة كل الضغوط الدولية المنددة بالأنشطة الاستطيانية، وقامت بتنويم كل مبادرات السلام والتماطل في إطلاق أي عملية تفاوض مع السلطة الفلسطينية، بالرغم من أن هذه الأخيرة تنازلت عن كل شيء ولا تتمتع بأي عمق شعبي بين الفلسطينيين. كانت إحدى التقنيات الدبلوماسية في تمويت عملية السلام، وضع شرط "اعتراف الفلسطينيين بيهودية إسرائيل" للعودة إلى المفاوضات. يندرج هذا الشرط هو الآخر ضمن الأفكار الاستراتيجية الإسرائيلية حول تغيير الخريطة السوسيولوجية والحضرية من أجل التخلص من الجيوب الفلسطينية داخل الديمغرافية الإسرائيلية، الذين يطلق عليهم "عرب 48" الذين مع مرور الوقت سوف يتحولون إلى أغلبية في منظور الحسابات الاستراتيجية الإسرائيلية.

الدور التاريخي لتركيا في القضية الفلسطينية

لم تكن تركيا قبل عام 1999 مهتمة بقضايا الشرق الأوسط وفي مقدمتها "القضية الفلسطينية" وإنما كانت الحكومات التركية المتعاقبة مركزة اهتمامها على العلاقات الأطلسية والأوربية، وبذلك كانت توجهات السياسة الخارجية موجهة الغرب الأوربي–الأمريكي وهو السبب الذي جعلها تنتظر سنوات طويلة أمام البوابة الأوربية لكسب العضوية الجماعة اقتصادية الأوربي ثم الاتحاد الأوربي بعد معاهدة ماستريخت عام 1999. بسبب حرص السياسة الخارجية التركية بشكل متزايد ولسنوات طويلة على كسب الانتماء الاقتصادي لأوربا، جعلها تتنازل عن الكثير من الخصوصيات الثقافية والهوية التاريخية، والعمل على التخلص عن كل الأوصاف والرموز التي تربطها بالخلافة العثمانية وتتنصل من الكثير من روابطها التاريخية السياسية والثقافية مع الشرق الأوسط. ولذلك، لم يكن مفاجئا اعتراف الحكومة التركية السريع بقيام دولة إسرائيل في الأيام الأولى وتبادل التمثيل الدبلوماسي، مما يعني أنها غير معنية بحروب العرب مع إسرائيل ولا علاقة لها من قريب أو بعيد بالفصائل الفلسطينية المقاتلة لإسرائيل طيلة التاريخ الطويل من القرن العشرين.

هناك سياق سياسي وآخر استراتيجي انبثقت منه مفردات السياسة الخارجية نحو القضية الفلسطينية مستمد من التجربة المؤلمة لإمبراطورية العثمانية التي تحكم معظم منطقة الشرق الأوسط مع الثورات العربية التي قادها الشرف حسين في بلاد الحجاز الذي تحالف مع الإنجليز بهدف إنهاء النفوذ العسكري والسياسي العثماني في المنطقة خلال الربع الأول من القرن العشرين. كانت الإمبراطورية العثمانية تعاني من شيخوخة مميتة في مقابل تنامي القوة العسكرية المتزايدة وبوتيرة متسارعة للقوى العظمى في أوربا، تحت تأثير المكننة، الإبداعات العسكرية أو ما سماها كولن جراي بالثورة في الشؤون العسكرية للحرب العالمية الأولى.[clxxviii]

قامت المخابرات البريطانية بقيادة لورانس[clxxix] بتدريب وتجهزي وتمويل حرب تمرد القبائل العربية في الحجاز والشام والعراق، لشن حرب تمرد ضد الجيش العثماني الذي كان يعاني من قلة التدريب والتجهيز بالأسلحة الحديثة وكذلك الفجوة الكبيرة بينه وسكان المدن التي كان يسيطر عليها؛ لذلك، مارست جماعات التمرد العربية مذابح كبيرة في صفوف الجنود العثمانيين المهزومين والأسرى، وهي التجربة المؤلمة التي نقشت في الذاكرة التركية. خرج الأتراك من المنطقة على أن لا يعودوا إليها مرة أخرى، ولا يهتمون لأمرها، بل تأثروا بشكل ملحوظ بواسطة زخم القوة العربية في عشرينيات وثلاثينيات القرن العشرين، بأن دفعهم إلى تبني القومية التركية المناهضة للقومية العربية؛ بواسطة التخلي عن كل وصف أو مظهر او رمز يربطهم بالعرب من خلال طمس حكومة مصطفى كمال أتاتورك كل رموز الخلافة الإسلامية بما فيها الآذان واللباس الإسلامي. انبثق من رحم التطرف السياسي والثقافة السياسية المتزمتة ضد التاريخ العثماني، الموقف التركي السريع في الاعتراف بدولة إسرائيل في عام 1948؛ بالإضافة إلى الانتماء إلى الجماعة الأطلسية التي تسمى "اتفاقية منظمة الشمال الأطلسي".

الأسوأ من ذلك هو القطيعة المشؤومة بين السياسة الخارجية العثمانية والسياسة الخارجية التركية المعاصرة حول القضية الفلسطينية، على الرغم من الفترة الزمنية القصيرة بين الموقفين. لقد وقف السلطان عبد الحميد الذي كان ممثل الخلافة الإسلامية آنذاك أمام المطالب البريطانية في إقامة وطن قومي خاص باليهود على أرض فلسطين التي كانت آنذاك تابعة للسيادة العثمانية؛ وأقسم أنه لن يسلّم فلسطين لليهود حتى ولو بوزنها ذهبا، بالرغم من الظروف الاقتصادية والاجتماعية التي كانت منها الدولة في تلك الفترة، ولم يضعف تحت ضغوط اللوبي

اليهودي في تركيا آنذاك وإغراءاته. إنه موقف تاريخي يحسب لتركيا العثمانية التي كانت تمثل عمق الإسلام وخلافته، بغض النظر عن الانتقادات حول طريقة حكمها في العالم العربي والظروف السياسية والعسكرية التي كانت تعاني منها.

الحقيقة أن تحليل سلوك كمال أتاتورك وخلفاؤه في أنقرة إزاء المشرق العربي ككل وقضايا الحيوية المثيرة للجدل، يشير إلى أن تأثر بالتجربة التركية في المنطقة خلال العقد الأول من القرن العشرين، والذي تحوّل إلى اللامبالاة، تغيير الأولويات، عدم الاهتمام، ومن ثم البحث عن مجالات أخرى لتأمين المصالح التركية القومية؛ لذلك لم تتردد الحكومة التركية في عام 1948 في الاعتراف بإسرائيل من أجل التأكيد الغرب البراءة التامة من التاريخ، والولاء التام للغرب الأطلسي طالما أن ذلك سوف يؤمّن المصالح القومية التركية على المدى الطويل.

معالم الدور الجديد لتركيا في دعم القضية الفلسطينية

تغير الدور التركي بشكل جذري تجاه القضية الفلسطينية منذ صعود حزب العدالة والتنمية إلى الحكم في أنقرة عام 2002، كجزء من التوجهات الجديدة للسياسة الخارجية التركية القائمة على تفعيل مفهوم العمق الاستراتيجي المقترح من قبل داوود أوغلو؛[clxxx] الذي يهدف أساسا إلى عودة الدور التركي في المناطق التي كانت تحت حكم الخلافة العثمانية، والتي تعتبر فلسطين أكثر هذه المناطق حيوية بسبب قدسيتها بالنسبة للمسلمين؛ وتصفير النزاعات مع دول الجوار وحل المشكلات العالقة منذ العهد العثماني. المساهمة الكبرى لحزب العدالة والتنمية في القضية الفلسطينية هي نقلها من المستوى الرسمي الجامد إلى المستوى الشعبي المتفاعل، من خلال جعل المجتمع التركي بشكل عام ومنظمات المجتمع المدني والجمعيات الأهلية تشارك في دعم القضية الفلسطينية بطرق متعددة؛ وهي خطوة مهمة ان تنظم دول إسلامية بحجم تركيا المجتمع الواسع ومن المنطقة إلى جانب دعم الحقوق الفلسطينيين، بعد غياب طويلة دام لأكثر من خمسين سنة. انعكس انخراط المجتمع التركي في دعم القضية الفلسطينية في عدة مظاهر وأنشطة الدعم المادي والسياسي والإعلامي والرمزي، بحيث كانت تركيا حاضرة في الأزمات الكبرى التي واجهها الفلسطينيون في قطاع غزة، القدس والضفة الغربية.

يمكن الاستدلال على ذلك، بدور المجتمع المدني والجمعيات الأهلية عام 2006 في جمع التبرعات لمساعدة السكان في قطاع غزة على تجاوز ظروف الحصار والمعيشة القاسية التي فرضتها إسرائيل عليهم، وكذلك الدعم المعنوي والسياسي لقطاع غزة بواسطة المظاهرات الشعبية في إسطنبول المنددة بالاعتداءات الإسرائيلية على قطاع غزة على إثر قيام المقاومة بأسر الجندي الإسرائيلي جلعاد شاليط في أواخر يونيو 2006، "حيث دعا حينها حزبُ السعادة التركي إلى تظاهرة مليونيَّة في" إسطنبول "في 9 / 7 / 2006؛ للتنديد بالممارسات الوحشيَّة الإسرائيليَّة".[clxxxi]المسألة في هذا المثال الأخير، أن صعود حزب العدالة والتنمية إلى السلطة وفّر المناخ السياسي والاجتماعي لتعزيز العمق الشعبي للقضية الفلسطينية داخل المجتمع التركي، بواسطة تشجيع المجتمع المدني والجمعيات الأهلية على دعم الشعب الفلسطيني، ودعم الحكومة للحقوق الفلسطينية في زمن شهد تراجعا عربيا رسميا خطيرا ومريبا نحو القضية الفلسطينية واتجه نحو التحالف مع إسرائيل.

برز الدور التركي بشكل مهيمن على الدور العربي في مناهضة الحصار على قطاع غزة في عام 2006 ومقاومة سياسة التجويع الجماعي الممارسة من قبل إسرائيل وبعض الدول العربية على حد سواء، وذلك من خلال الحملة الإعلامية المنظمة ضد حصار ظالم لأكثر من 1.5 مليون شخص يقطنون الحصار، والمشاركة في كسر الحصار عن طريق المساعدات الغذائية والطبية عبر منظمات المجتمع المدني والمنظمات غير الحكومية الدولية. لقد اسست الكثير من الجمعيات الخيرية ومنظمات المجتمع المدني التركية فروعا لها في قطاع غزة للقيام بأعمال الإغاثة وتقديم المساعدات للأسرة المتضررة من الحرب والفقر، والتي من بينها جمعية "ياردملي" التي تشرف على إعانة أكثر من 4500 أسرة في القطاع؛ وكذلك هناك مؤسسة "هيئة الإغاثة الإنسانية التركية"، التي وصلت مساعداتها ما يقارب 25 مليون يورو في عام 2009 إلى القطاع.[clxxxii]

الحقيقة أن الحصار الإسرائيلي على قطاع غزة كان كرد فعل سياسي على نجاح حركة المقاومة الإسلامية "حماس" في الانتخابات التشريعية وحازت على أغلبية المقاعد في القطاع في عام 2006، وذلك من أجل إفشالها اقتصاديا وتأليب الرأي العام الفلسطيني ضدها. لذلك، تبنت السياسة الخارجية التركية موقفا مناهضا للحصار وطالب أردوغان بضرورة احترام رأي الشعب الفلسطيني في اختيار ممثليه. لم يكن الموقف التركي آنذلك مجرد تصريحات إعلامية، وإنما تجسد كنشاط سياسي وجمعوي عن طريق الانخراط في كسر الحصار. وإحدى المبادرات لذلك، تشكيل أسطول "الحرية" المحمّل بالمساعدات الغذائية والطبية والإنسانية تحت إشراف هيئة الإغاثة التركية (HHI) بتاريخ 31 مايو 2010؛ ومن بين هذا الأسطول، كانت سفينة "مافي مرمره" المحمّلة "ب مساعدات طبية وانسانية تقدر ب(10) ألاف طن إضافة (750)ناشطا حقوقيا وسياسيا من جنسيات متعددة من السويد ومصر وألمانيا وايرلندا وقطر وغيرها".[clxxxiii] اعترض الجيش الإسرائيلي الأسطول وحدثت مناوشات بين أفراد سفينة مرمرة والجنود الإسرائيليين، أدت إلى مقتل 10 من أفرادها وجرح 50 آخرين.[clxxxiv]

اتساقا مع توجهاتها الجديدة في السياسة الخارجية، قامت تركيا بدعم الشعب الفلسطيني بشكل منتظم وممنهج منذ صعود حزب العدالة والتنمية إلى الحكم عام 2002؛ يظهر ذلك من خلال الأرقام التي تظهرها الإحصائيات في الجدول التالي:

حجم المساعدات بالمليون دولار	تاريخ تقديمها
10.12	2006
14.22	2007
20.15	2008
48.20	2009
28.82	2010
24.28	2011
50	2012
195.79	المجموع

جدول يبيّن حجم المساعدات التي قدمتها تركيا ما بين عامي 2006–12.[clxxxv]

أما بالنسبة لعدد المشاريع الاقتصادية والاجتماعية التي قامت تركيا بتمويلها وتنفيذها في المناطق الفلسطينية، فهي مبينة في الجدول التالي:

الرقم	مجالات المشاريع	عدد المشاريع
1	التعليم	38
2	الصحة	29
3	الصرف الصحي	39
4	الترميم	12
5	الثقافة	24
6	البنى التحتية الإدارية والمدنية	70
7	البنى الاجتماعية الأخرى والخدمات	37
8	الثروة الحيوانية والنباتية	07
9	الإنتاج	03
10	زيادة نشاطات المجتمع المدني	03
11	المعاملات البنكية والمالية	01
12	المؤتمرات/المعارض،الندوات	07
13	مجالات الأطفال الأخرى	03

29	المساعدات الإنسانية	1 4
302 clxxxvi	المجموع	

الخيارات الفلسطينية

ضمن الوضع المأساوي الذي أصبحت على البيئة الإقليمية العربية، يتطلب على قادة قوى المقاومة الفلسطينية والمثقفين والسياسيين المستقلين التفكير في بدائل أخرى لإبقاء الكفاح الفلسطيني متفاعلا، ومتفادي مسار تفكيك وتصفية القضية نهائيا بواسطة التحالف الإسرائيلي-العربي الآخذ في التشكل. ويمكن صياغة هذه الخيارات في مجموعة النقاط التالية:

1)توطيد العلاقة مع القوى الإقليمية المناصرة للقضية الفلسطينية مثل تركيا وإيران. إيجابية هذا الخيار تلقي المساعدات والدعم السياسي من دول لا تخضع للضغوط الأمريكية-الإسرائيلية، ولكن سوف يواجه من قبل دول الجوار الفلسطيني مثل مصر والأردن.

2)تكريس وتعميق ثقافة مقاومة الاحتلال بالوسائل العسكرية. لهذا الخيار عدة إيجابيات وعلى رأسها إبقاء روح المقاومة حيوية في المجتمع الفلسطيني كنسق سوسيولوجي متنقل عبر عمليات التنشئة الاجتماعية/السياسية؛ ولكن مصدر إضعافه ميل الأجيال الجديدة نحو العمل السياسي بدل المقاومة الذي يقتضي التعامل والتواصل اليومي مع الاحتلال وتقديم تنازلات كبيرة من أجل الحصول على تسهيلات الترشيح للانتخابات العضوية في المجالس المحلية والبرلمان والدخول والخروج من الأراضي الفلسطينية.

3)إبداع طرق جديدة لمقاومة الاحتلال التي تجذب انتباه وتعاطف المجتمع المدني العالمي مثل الاضرابات، العصيان المدني، التظاهرات، المسيرات المهرجانات. ابرز إيجابيات هذا الخيار أنه يحتوي مفهوم الكفاح اللين ضد قوى الاحتلال، لكن نقطة ضعفه أن معظم المجتمع المدني العالمي مكبل بواسطة علاقاته مع القوى العظمى التي لديها روابط قوية مع إسرائيل.

4)الاعتماد الكثيف على الإعلام في تسويق القضية الفلسطينية بلغات مختلفة خاصة الفضاء الافتراضي. الخاصية المميزة في هذا الخيار البعد الرمزي والتأثير على العقول وبناء الإدراكات السياسية حول القضية، لكن المشكلة التي يعاني منها أن الإعلام متحكم فيه من قبل حلفاء إسرائيل ولا يسمحون بالنشاط الإعلامي للمقاومة ضد إسرائيل بحيث يمكن أن يحجبوا القنوات الفضائية ومواقع التواصل الاجتماعي.

5)إيجاد طرق معينة للتنسيق العام مع كل حركات المقاومة في كل الأراضي الفلسطينية بما فيهم فلسطيني 48. الخاصية المميزة لهذا الخيار هو التعبير عن الهوية الفلسطينية للأرض، لكنه يعاني من الانقسام الداخلي والمحرك بواسطة الاستقطابات الإقليمية.

[1] مصطفى عبد الله أبو القاسم خشيم، قضايا وأزمات دولية معاصرة: النظرية والتطبيق، ط. 2 (الإسكندرية: المكتب الجامعي الحديث، 1997)، ص. 18.

[2] جوفر روبرت و أليستار إدواردز، المعجم الحديث للتحليل السياسي، تر. سمير عبد الرحيم الجلبي (بيروت: الدار العربية للموسوعات، 1999)، ص. 227.

[3] مصطفى عبد الله أبو القاسم خشيم، قضايا وأزمات دولية معاصرة: النظرية والتطبيق، ط. 2 (الإسكندرية: المكتب الجامعي الحديث، 1997)، ص ص.18-20.

[4] Emanuel Adler, "Seeds of Peaceful Change: The OSCE's Security Community-Building Model Model," in Security Communities (United Kingdom : Cambridge University Press, 1998), pp. 138-41.

[5] Colin S. Gray, War, Peace and international Relations : An Introduction to Strategic History (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007), pp.107-11.

[6] مصطفى عبد الله أبو القاسم خشيم، مرجع سبق ذكره، ص ص.18- 20.

[7] Collin S. Gray, War, Peace and international Relations : An Introduction to Strategic History (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007), pp.03-16.

[8] Tiha Von Ghyczy, Bolko Von Oetinger and Christopher Bassford, Clausewitz on Strategy: Inspiration and Insight from a Master Strategist (New York : A Publication of The Strategy Institute of The Boston Consulting Group, 2001), pp. 01-15.

[9] Kalevi J. Holsti, Peace and War : Armed Conflicts and International Order 1648-1989 (United States of America: Cambridge University Press, 1992), pp. 06-09.

[10] John Mearcheimer, "Strategies for survival," in Perspectives on World politics, 3rd ed. Ed. Richard Little and Michael Smith (London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2006), pp. 69 -78.

[11]عبد الرحمان بن خلدون، كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر، 7أج. (بيروت: دار الكتب العلمية، 1992)، 1: 147.

[12] Barry Buzan and Ole Waever, Regions and Powers: The Structure of International Security (Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sào Paulo: Cambridge University Press, 2003), pp. 21-32.

[13] Barry Buzan and Ole Waever, Op. Cit., pp.40 -44.

[14]عبد الرحمان بن خلدون، مرجع سبق ذكره، 1: 147-50.

[15]ديفيد تانكس، "الاتجاهات الرئيسية في مجال انتشار أسلحة الدمار الشامل وآثارها المحتملة على توازن القوى في منطقة الخليج العربي: تقويم مركز،" في الدفاع الجوي الصاروخي ومواجهة انتشار أسلحة الدمار الشامل وتخطيط السياسة الأمنية، تح. جاكلين ديفس، شارلز بيري، وجمال سند السويدي (أبو ظبي: مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، 2000)، ص ص. 55- 57.

[16]فرانك هارفي، عودة المستقبل: التنافس النووي ونظرية الردع واستقرار الأزمات بعد الحرب الباردة (أبو ظبي: مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، 2003)، ص ص. 41-54.

[17]دينيس كافين، "أنظمة الدفاع الجوي والصاروخي عن مسرح العمليات والمفاهيم العملياتية الحديثة: وجهة نظر الجيش الأمريكي،" في الدفاع الجوي الصاروخي ومواجهة انتشار أسلحة الدمار الشامل وتخطيط السياسة الأمنية، تح. جاكلين ديفس، شارلز بيري، وجمال سند السويدي (أبو ظبي: مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، 2000)، ص ص. 139 -40.

[18] Barry Buzan and Ole Waever, Op. Cit., pp. 45-50.

[19] Colin S. Gray, War, Peace and international Relations : An Introduction to Strategic History (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007), p.246-55.

[20] Colin S. Gray, Strategy For Chaos : Revolutions in Military affairs and The Evidence of History, for. Williamson Murray (London : Frank Cass, 2005), p. 153-88

[21] Colin S. Gray, War, Peace and international Relations : An Introduction to Strategic History (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007), p.246-52.

[22]أحمد داود أوغلو، العمق الاستراتيجي: موقع تركيا في الساحة الدولية، تر. محمد جابر وطارق عبد الجليل، مر. بشير نافع وبرهان كوروغلو، ط. 2 (الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات، 2011)، ص ص. 430، 70.

[23]أحمد حسين الشيمي، 2010/11/17، "تركيا والقضية الفلسطينية"، http://www.alukah.net/culture/0/27446/#ixzz4pTL5kBWz تاريخ الاطلاع 2017/08/11.

[24]أحمد حسين الشيمي، 2010/11/17، "تركيا والقضية الفلسطينية"، http://www.alukah.net/culture/0/27446/#ixzz4pTL5kBWz تاريخ الاطلاع 2017/08/11.

[25] عبد الله جودة محمد أحمد، " القضية الفلسطينية في السياسة التركيه كأحد صور القوة الناعمه"، http://democraticac.de/?p=30823، تاريخ الاطلاع 11 /08/ 2017

[26] نفس المرجع السابق.

[27] حسن سلمان العجرمي، "المساعدات التركية في الأراضي الفلسطينية وأثرها على الانقسام الفلسطيني (2006-2012)"، مذكرة ماجستير، جامعة الأزهر: كلية الاقتصاد والعلوم الإدارة، غزة، 2015.، ص. 53.

[28] حسن سلمان العجرمي، نفس المرجع السابق، ص ص. 62-63.

دور الاعلام العربي في نهضة القضية الفلسطينية

م.نهى حامد طاهر الطائي
كلية الدراسات الانسانية
ا.م.د.منتهى عبد الزهرة محسن
كلية التربية / الجامعة المستنصرية
Nuha.taher@mail.ru

ملخص البحث

ليس من شك في أن الإعلام العربي خاصة الإعلام المرئي، وعلى وجه التحديد الفضائيات العربية المستقلة نجحت إلى حدٍ في مواكبة القضية الفلسطينة ، وفي إقامة علاقة من المشاهدة البصرية بين الجمهور المتلقي وبين الحدث ، وطبعاً من حسن حظ المواطن العربي أنه يعيش في عصر ثورة الإعلام ، عصر العولمة هو عصر – كما تعرف – عصر ما بعد ثقافة المكتوب ، عصر الصورة ، وأحياناً الصورة تمثل في حد ذاتها خطاباً مستقلاً ، يعني قابلاً لأن يُتلقى من قبل المشاهد حتى دون مصاحبةٍ صوتية.

الإعلام العربي مكن المشاهد العربي من هذه الصورة ، وهذه الصورة لعبت دورها كبيراً في تجييش وفي تحشيد الشارع في هذه المعركة معركة البقاء التي يخوضها الشعب الفلسطيني والأمة العربية معه .

ان الاعلام العربي دائما كان هدفه الحرص على توحيد الجسم الإعلامي الصحفي الفلسطيني ، بحيث تجعله جسم موحد يجمع كل أطياف اللون السياسي والإعلامي داخل البلد وداخل فلسطين ، والاعلام من موقع مسئوليته يجب ان نتبنى ذلك وتندفع من أجل أن ترى جسما صحفيا موحدا فيه التنازل عن بعض الخصوصيات ، فيه التنازل عن بعض الامتيازات فيه التنازل عن بعض المساحات من اجل المساحة الأوسع والدائرة الأوسع والهدف الأسمى وهو الهدف الفلسطيني السامي .

The role of Arab Mass media in the renaissance of the Palestinian cause By

L.Nuha hamid taher
D .Muntaha Abdl Zahra Muhsen

There is no doubt that the Arab Mass media especially the visual media, and specifically independent Arab satellite channels have succeeded to some extent in keeping up the case pushed the, and in establishing a relationship of visual viewing between the recipient audience and the event, and of course the good fortune of the Arab citizen to be living in an era of media revolution, the era of globalization is the age - as you know - the era after the written culture, the era of the image, and sometimes the image represents in itself a separate speech, which means it potentially receives by the viewer even without accompanying audio.

The Arab Mass media has enabled the Arab view of this image, this image has played a great role in mobilizing and in rallying the street in this battle, the battle of survival waged by the Palestinian people and the Arab nation with him

The Arab Mass media has always been its aim to ensure the unification of the media body of the Palestinian journalist, so as to make it a unified body that combines all shades of political and media color within the country and inside Palestine, and the Mass media from the site of its responsibility must adopt this and rush to see a unified journalistic body in which to give up some privacy , In which the concession of some concessions in which to concede some areas for the wider area and the broader circle and the ultimate goal of the Palestinian supreme goal.

التعريف بالبحث

اولا– اشكالية البحث :

إن طبيعة العلاقة القائمة بين النظام السياسي في الدولة وبين مختلف القوى التي يمثلها أفراد المجتمع تعد أحد أهم المعايير في تقويم مستوى الاستقرار السياسي ، وقدرة النظام السياسي ذاته على تحقيق أهداف المجتمع . ومع تطور النظم السياسية الحديثة ، لم تعد السلطة السياسية وحدها القوة المؤثرة في ذلك ، بل ظهر الرأي العام باعتباره قوة لها اعتبارها في اتخاذ القرارات وتحديد السياسات العامة في المجتمع . وكل ذلك لا يتم إلا في ظل نظام اتصالي إعلامي يعكس البنى السياسية والاجتماعية لمجتمعه ، ويقوم بدور محوري في تنوير جمهوره وتوجيهه ، وإقامة جسور التخاطب وتبادل المعلومات بين صناع القرار السياسي والجمهور، من اجل إيجاد الحلول ورفع مستوى أداء أجهزة السلطة وأفراد المجتمع على جميع الأصعدة .(ال سعود ، 2006 : 2) .

وبما أن مفهوم الإعلام وحريته ودوره تختلف من نظام سياسي إلى آخر، فإن النظام السياسي في المجتمعات العربية يعد حالة خاصة بين النظم السياسية المعاصرة ، من حيث أن الشريعة الإسلامية تمثل مصدر السلطات العليا لهذا النظام ، كما أنها المرجعية الفكرية التي تمثل الإطار العام للسياسات داخل المجتمع . وهذا يعني اختلافاً كبيراً عن النظم السياسية الأخرى ، التي تستند في إطارها الفكري إلى نظريات ومفاهيم وضعية . (العليان ، 1985 : 30) .

ولا يخفى علينا طبعاً دور وسائل الإعلام العربي في نقل الخبر والحدث إلى كل أنحاء العالم، مما يزيد التعاطف والتعاون بين البشر في حل المشكلات التي يعاني منها بعض البلاد. ففي فلسطين استطاعت بعض وسائل الإعلام النزيهة أن تنقل صورة الإضطهاد والظلم الذي يتعرض لها الفلسطيين ، وزيادة وعي الناس بالقضية الفلسطينية ومحاولة حلّها. وكذلك استطاعت وسائل الإعلام لفت النظر للمجاعات التي تحدث في الصومال مثلاً، وتقديم بعض فاعلي الخير المساعدة لهم.(حلس ومهدي ، 2010 : 136) .

ان شعبنا العربي يريد من الإعلامي أن يبث أخبارًا لصالح القضية الفلسطينية حتى يعرف كل المستجدات ، لهذا فالقناة التي تحترم عملها والتي يكون هدفها وطنيا تقوم بتغذية جمهورها بالاحداث المباشرة والصحيحة ، فضلاً عن أن العالم الآن أصبح قرية صغيرة تتضح فيها الحقيقة من التزوير فإن هنالك أيضًا قوانين إعلامية وأخرى أخلاقية ومهنية تمنع القناة من هذا الانحياز، علمًا أن هذا لا يعني عدم التعاطف مع القضية . ولكي نكون منصفين فإن الحياد المطلق في وسائل الإعلام يكاد يكون مستحيلاً إلا أن القريب من الكمال أفضل من الانحياز أو الموالاة ، مع العلم أن بالإمكان إظهار نوع من التعاطف مع قضية دون المساس بالمهنية كثيرًا مثل التركيز على أخطاء طرف دون الآخر، أو تجاهل الأخبار المسيئة التي تصدر من الطرف الذي تنحاز إليه (المصري ، 2015 : 5) .

ان الاعلام العربي دائما كان هدفه الحرص على توحيد الجسم الإعلامي الصحفي الفلسطيني ، بحيث تجعله جسم موحد يجمع كل أطياف اللون السياسي والإعلامي داخل البلد وداخل فلسطين ، والاعلام من موقع مسئوليته يجب ان نتبنى ذلك وتندفع من أجل أن ترى جسما صحفيا موحدا فيه التنازل عن بعض الخصوصيات ، فيه التنازل عن بعض الامتيازات فيه التنازل عن بعض المساحات من اجل المساحة الأوسع والدائرة الأوسع والهدف الأسمى وهو الهدف الفلسطيني السامي . (ابو حشيش ، 2013 : 7) .

ومما تقدم يمكن ان نلخص مشكلة البحث بالسؤال الاتي :

–ما دور الاعلام العربي في ارساء نهضة القضية الفلسطينية للمجتمع العربي والاعلامي ؟.

ثانيا– اهمية البحث والحاجة اليه :

تعد الثورة الإعلامية بأشكالها وصيغها المختلفة واحدة من السمات البارزة التي تميّز عصرنا الراهن . والثورة هذه عامة نوعية ، تشمل المفاهيم والتقنيات ، تتناول المنتج والمتلقي ، لا تتجلى تبعاتها في الميدان السياسي وحده ، بل في الميادين الأخرى بأسرها . ثورة تتجسد في أجهزة منتشرة في كل مكان ، كانت في منظور الماضي القريب مجرد بدعة خيالية ليس إلا. لكنها أصبحت عبر زمن قياسي في متناول القسم الأكبر من الناس ، يتعامل معها الفرد من خلال هاتفه النقّال ، أو القنوات الفضائية التي تجلب إليه العالم بزواياه اللامتناهية ، أو اجهزة الحاسوب سواء المنزلية منها أو المكتبية أو تلك التي تضمها مقاهي [الانترنيت] – الحاسوب التي غدت ظاهرة اجتماعية جديدة في عالمنا المعاصر، تنتشر بفعل شرطي العرض والطلب . (سيدا ، 2004 : 5) .

هذه التحديات التقنية والفكرية والمتغيرات السياسية تفرض على المؤسسات الاعلامية العربية والجهات المعنية بالتخطيط للإعلام لاستدراك الوعي واليقظة والعمل على وضع استراتيجية إعلامية تقوم على الأسس العلمية وبعيدة عن المضغ المتكرر للمفردات الكبيرة دون مضمون أو فعل وإعادة النظر في السياسات الإعلامية العربية الرسمية والابتعاد عن الوصاية الفوقية على المجتمع ، وسياسة إخفاء الحقائق

والمعلومات واختلال أجهزة الإعلام وإتاحة الفرصة للتعددية الإعلامية في إطار نظام إعلامي له قواعده وقوانينه وضوابطه (ابو شنب ، 2014 : 9) .

القضية الفلسطينية ، وفي إقامة علاقة من المشاهدة البصرية بين الجمهور المتلقي وبين الحدث ، وطبعاً من حسن حظ المواطن العربي أنه يعيش في عصر ثورة الإعلام ، عصر العولمة هو عصر – كما تعرف – عصر ما بعد ثقافة المكتوب ، عصر الصورة ، وأحياناً الصورة تمثل في حد ذاتها خطاباً مستقلاً ، يعني قابلاً لأن يُتلقى من قبل المشاهد حتى دون مصاحبةٍ صوتية . (ال سعود ، 2006 : 11) .

ان من القضايا التي اذاع عنها الاعلام العربي هي القضية الفلسطينية ، والتي ذهب ضحيتها عدد من الاعلاميين العرب وغيرهم ، الذين تعرضوا للاعتقال بسبب عملهم الصحفي ونشاطهم على وسائل التواصل الاجتماعي من اجل نشر الحقائق فيما يجري في الساحة الفلسطينية . (الحديدي ، 2015 : مصدر انترنت) .

لقد نجح الاعلام العربي في رصد اخبار القضية الفلسطينية في اول ظهورها ، اذ تضمن الاعلام العربي مجموعة كوادر متوالية ومتميزة في العطاء والإبداع والإنتاج الإعلامي والثقافي ، وهي مرحلة تشكيل فلسفة إعلامية واضحة ومعبرة عن المنطلقات الاساسية للمسيرة الوطنية الفلسطينية وتحدياتها المختلفة والتي حافظت على الشخصية الوطنية ، والقرار الوطني المستقل ودافعت بوعي فائق عن حريتها في مواجهة سياسات الاحتواء والالتفاف والتمزيق والتفريق ، فكان الإعلام العربي الموحد تكريسا لإرادة التعبير في الاختلاف والاتفاق ضمن إطار الوحدة الوطنية الأوسع وهو منظمة التحرير الفلسطينية ، وكان للسياسة الإعلامية الواضحة المعبرة عن الفعل الوطني الفلسطيني الأثر الأكبر في الترويج للقضية والانتصار لها واستقطاب الاصدقاء ما جعل العالم يعترف بفلسطين ومنظمة التحرير الفلسطينية عضواً مراقباً في الأمم المتحدة (ابو شنب ، 2014 : 9) .

كما جعل الاعلام العربي قضية فلسطين قضيتهم الرئيسية ، حتى لا تطفو أية قضية على هذا البعد الوطني في أدائهم الإعلامي ، وما أجمل أن يتعاطى الإعلام مع موجبات اللحظة ، ومع موجبات الساعة ومع القضايا المطروحة وأن يبقى منحازا إلى القضية الوطنية، وتكون ارتباطاتهم بالأمة ولا يمكن أن يعزلوا انفسهم مع موجبات اللحظة ، ومع موجبات الساعة ومع القضايا المطروحة وأن يبقى منحازا إلى القضية الوطنية المطروحة في ما يحصل في المجتمعات العربية ، مع تسليط الضوء على ما تتعرض له القضية الفلسطينية من مخاطر، القدس في خطر، الضفة الغربية في خطر، 48 في خطر، غزة في خطر، شعبنا في المنافي والشتات في خطر، لذلك لابد أن تكون المساحة الأوسع في الاداء الإعلامي العربي هي مساحة البعد الوطني الفلسطيني (ابو حشيش ، 2013 : 7)

لذا تكمن أهمية الدراسة في فهم طبيعة دور وسائل الإعلام العربي على احياء نهضة القضية الفلسطينية بين المجتمعات العربية والغربية ، وبناء عليه تنطوي هذه الدراسة على أهمية خا صة حيث يوجد العديد من المبررات التي تضيف على هذه الدراسة . أهمية خاصة على مستوى الفكر العلمي " وأخرى على مستوى الواقع " العملي " ويتلخص أبرزها فيما يلي :-

1- الأهمية العلمية (علي مستوى الفكر) :

ا- تحليل الواقع الإعلامي العربي وسائله في ضوء التغيرات التي يشهدها المجتمع الفلسطيني .

ب- التعرف على مستوى اذاعت الفضية الفلسطينية بين الجماهير العربية والغربية .

2- العلمية (علي مستوى الواقع) :

ا- التأكيد على أهمية الوصول إلى استراتيجية واضحة لتحقيق الهدف الأساسي للإعلام من خلال الاستغلال الرشيد للإمكانات الحاضرة ؛ من أجل إمكانية الوصول إلى سياسة إعلامية هادفة تعمل على تنمية الفرد ، والمجتمع ، وتعمل على صقل وعيه تجاه القضية الفلسطينية .

ب- وتأتي أهمية هذه الدراسة تمشياً مع حاجه المجتمع الفلسطيني لمثل هذه النوعية من الدراسات.

ج- كما تأتي أهمية الدراسة للكشف عن الدور الذي تلعبه وسائل الإعلام العربي في تشكيل القيم والاتجاهات ، مما يساعد القائمين على وضع السياسات ، أو الأخذ بعين الاعتبار نتائج الدراسة .

ثانيا- هدف البحث :

التعرف على دور الاعلام العربي في تفعيل نهضة القضية الفلسطينية

ثالثا – حدود البحث :

يتحدد البحث بدراسة تاثير الاعلام العربي على القضية الفلسطينية للعام (2013 – 2017) .

رابعا – تحديد المصطلحات :

1- الدور :-

ا- عرفها (خواجه ، 2005) :-

نمط السلوك الذي يتوقعه الأخرون من شخص يحتل مركزا اجتماعيا معينا خلال تفاعله مع أشخاص يشغلون هم الآخرون أوضاعا اجتماعية أخرى (خواجه ، 2005 : 78).

ب –عرفها (بدوي ، 2007) :-

تلك الأفعال التي تتقبلها الجماعة في ضوء مستويات السلوك في الثقافة السائدة وعادة ما يكون للفرد أكثر من دور داخل النظام الذي ينتمي إليه (بدوي ، 2007 : 395).

2- الاعلام :-

ا- عرفها (تركي ، 1984) :

انه النقل الحر والموضوعي للأخبار، والمعلومات ، والوقائع بصورة صحيحة بإحدى وسائل الإعلام مستهدفاً العقل ، ولا يهدف لأي غرض سوي الإعلام ذاته لغرض التميز بينه وبين الدعاية " . (تركي ، 1984: 227) .

ب- عرفها (مطر ، 2003) :

هي تلك العملية التي يترتب عليها نشر الأخبار، والمعلومات الدقيقة التي تركز علي الصدق والصراحة ، ومخاطبة عقول الجماهير، وعواطفهم السامية ، والارتقاء بهم من خلال تنويرهم، وتثقيفهم لا تخديرهم وخداعهم . (مطر، 2003 : 118).

3- القضية الفلسطينية :-

عرفها (Pollack , 2002) :-

مصطلح يشار به إلى الخلاف السياسي والتاريخي والمشكلة الإنسانية في فلسطين بدءاً من عام (1897) في (المؤتمر الصهيوني الأول) وحتى الوقت الحالي . وهي تعتبر جزءاً جوهرياً من الصراع العربي الإسرائيلي ، وما نتج عنه من أزمات وحروب في منطقة الشرق الأوسط (pollack , 2002 : 94) .

الاطار النظري للبحث

تؤكد الدريع (2005) الى ان من الادوار التي يمكن ان يقوم بها الاعلام العربي من اجل تفعيل نهضة القضية الفلسطينية ، ما يلي :-

1-استغلال الكم الهائل من المستمعين ، والمشاهدين ، والقرّاء لوسائل الإعلام المختلفة في شحذ الهمم والطاقات لنصرة فلسطين

2-توضيح أهمية المقاطعة كسلاح في يد العالَمَيْنِ العربي والإسلامي ، للضغط على الكيان الصهيوني وحلفائه ؛ للكفِّ عن الجرائم المتكررة في حقِّ الفلسطينيين.

3-فضح الشركات التي تتعامل مع الكيان الصهيوني وحلفائه أمام الشعوب جميعًا، والتنبيه على ضرورة مقاطعتها؛ حتى تفكِّر المؤسسة أو الشركة ألف مرة قبل أن تتعامل مع دولة الاحتلال وحلفائها.

4-نشر وترويج البدائل الوطنية والإسلامية المتاحة أمام جمهور المستهلكين في كل العالم العربي والإسلامي ؛ لتسهيل الحصول على هذه البدائل.

5-التركيز والاهتمام بالأناشيد الحماسية ، والمسرحيات ، والمهرجانات الداعمة للقضية الفلسطينية.

6-نشر الأعمال الأدبية التي تهتم بالحق الفلسطيني ، سواء كانت هذه الأعمال شعرًا أو رواية أو غيرها.

7-دعوة القيادات العربية والرسمية إلى وقف التطبيع مع الكيان الصهيوني.

8-دعوة القيادات العربية والرسمية إلى تبنِّي الخيار الصحيح والناجح في التعامل مع الجيش الاسرائيلي ، والذي تَبَنَّته حركات المقاومة حماس ، والجهاد الإسلامي ، وكتائب الأقصى ، وهو خيار المقاومة ، والجهاد ، والصمود ، وتعبئة الأمة.

9-تأثيم الضمير الإنساني العالمي لسكوته عن الظلم الواقع على الشعب الفلسطيني ، وغضِّه الطَّرْف عن الجيش الاسرائيلي ، وتحرِّي مخاطبة المنظمات الإنسانية العالمية بأسلوب مؤثِّر جذَّاب؛ بغية توجيهها والتأثير عليها لنشر رسالة إعلامية تخدم الهدف الإسلامي.

10- توضيح أنَّ ما تقوم به اسرائيل هو الإرهاب ، وليس ما تقوم به الحركات الجهادية من مقاومة مشروعة ومتعيّنة للاحتلال .

11- مطالبة المنظمات الدولية أن تتحرَّى العدل في قراراتها ، بعيدًا عن اختلال الموازين ، الذي يؤدي إلى فقدان مصداقيتها. (الدريع ، 2005 : 174 – 175).

كما واشار (وثيقة المؤتمر الاسلامي ، 2003) بانه يجب على الإعلاميين أن يجتنبوا تضخيم الاعلام الاسرائيلي والحديث عنه »كأنه لا يُقْهَر، فهذه هزيمة نفسية لا داعي لغرسها في نفوس الناس ، ويبرز هنا دور الإعلاميين العرب فيما يلي :

1-النأي بأنفسهم عن تضخيم إمكانات الاعلام الاسرائيلي فكم من انتصارات ، وكم من هزائم وقعت بسبب المبالغات ! فتضخيم قوتهم ورسم هالة عظيمة حوله ؛ يُسَبِّب هزيمة نفسية ، فيرضى الناس بالأمر الواقع ، وكأنه قدر محتوم لا يمكن تغييره ، وتستسلم نفوسهم لأي طرح ، ولا يُعْمِلون عقولهم في الجهاد .

2- الحديث عن هزائم الجيش الاسرائيلي وخسائره في العدد والعُدَّة ؛ وقد رأينا بأعيننا تحطُّم أسطورة الجيش الاسرائيلي الذي لا يُقْهَر في حرب (1973) م على يد الجيش المصري والعراقي ، وتكرَّر الأمر أمام قوى المقاومة الفلسطينية واللبنانية.

3- الحديث عن هزائم أعوانه رغم قوَّتهم وتجبُّرهم ؛ وهذا ما رأيناه في مأزِق الجيش الأمريكي في العراق وأفغانستان ، وقلَّة حيلته أمام قوى المقاومة ، رغم الفارق الرهيب في العُدَّة والعتاد.

4- عدم الحديث بالتفاصيل الدقيقة عن كفاءة الأسلحة المعادية وقدراتها ، فما تزال وسائل الإعلام منبهرة بالقوة الأمريكية والاسرائيلية ، ولا تكفُّ عن وصف قدرات الجيش الأمريكي وأسلحته الفتَّاكة ؛ من طائرات ، ودبابات ، وصواريخ.. وغيرها!

5- إبراز مظاهر جزع الجنود الصهاينة في المواقف المختلفة وتَرَدُّدِهم في القتال.

6- إبراز التصريحات التي تُشِير إلى قلق اسرائيل من القتال مع المجاهدين الفلسطينيين.

7- عدم الحديث عن نقاط الضعف عند المسلمين.

8- عدم الإسهاب في شرح مكامن القوة عند المجاهدين فنفضح بذلك بعض خططهم ووسائلهم ، كالخطأ الذي وقعت فيه بعض وسائل الإعلام الإسلامية بشرح طبيعة الأنفاق بين غزة وسيناء ، وتوضيح حجمها وخطورتها، بل والتصوير من داخلها؛ مما يدفع اليهود إلى تكثيف العمل لتدميرها، وقد يلتقطون بعض المعلومات المفقودة التي تسهل من مهمتهم.

9-إقامة المسابقات الإبداعية التي تعالج قضية فلسطين . (وثيقة المؤتمر الاسلامي ، 2003 : 10 – 11) .

عرض النتائج ومناقشتها

اولا – عرض النتائج :

بعد عرضنا للاطار النظري للبحث ، ممكن ان نلخص عرضنا لهدف البحث بما يلي :-

ان للاعلام العربي دور بارز ومميز في دعمها السياسي المستمر لنصرة القضية الفلسطينية ، وتعزيز صمود الشعب الفلسطيني وتحقيق تطلعاته لبناء دولته المستقلة . ولهذا نجدها تتبنى جميع القرارات الصادرة من المنظمات والهيئات الدولية المتعلقة بالقضية الفلسطينية ، وتشارك في العديد من المؤتمرات والاجتماعات الخاصة بحل القضية الفلسطينية لحل النزاع العربي الإسرائيلي ، والتي توفر الأمن والاستقرار لجميع شعوب المنطقة وتؤمن حلاً دائماً وعادلاً وشاملاً للصراع العربي الإسرائيلي .

كما ويبرز دور الاعلام العربي في استغلال الكم الهائل من المستمعين ، والمشاهدين ، والقرَّاء لوسائل الإعلام المختلفة في شحذ الهمم والطاقات لنصرة فلسطين مع توضيح أهمية المقاطعة كسلاح في يد العالَمَيْنِ العربي والإسلامي ، للضغط على الكيان الصهيوني وحلفائه ؛ للكفِّ عن الجرائم المتكررة في حقِّ الفلسطينيين . وفضح الشركات التي تتعامل مع الكيان الصهيوني وحلفائه أمام الشعوب جميعًا، والتنبيه على ضرورة مقاطعتها؛ حتى تفكِّر المؤسسة أو الشركة ألف مرة قبل أن تتعامل مع دولة الاحتلال وحلفائها.

ثانيا – التوصيات :

1-العمل على تقديم برامج هادفة في وسائل الإعلام بحيث تكون المادة الإعلامية ومضمونها هادف، لتحقيق حاجات الجمهور العربي والغربي بالقضية الفلسطينية

2-وضع آليات وإستراتيجيات عملية لمواجه طوفان المادة الإعلامية غير الهادفة والتي تستهدف قيم ومفاهيم المجتمع الفلسطيني . والعمل على تحقيق الإشباع السياسي ، والثقافي ، والاجتماعي ، والتربوي .

3-اعتبار وسائل الإعلام العربي من أهم المصادر التي تلعب دوراً هاماً في إثارة اهتمام الجمهور بالقضايا الاجتماعية ، والسياسية ، والاقتصادية ، والثقافية الفلسطينية ، لهذا فلا بد أن تكون الوسائل الإعلامية العربية بالأخص التلفزيون قادراً على طرح هذه القضايا والمشاكل بشكل متميز .

4-تحفيز الباحثين في العالم العربي والغربي على المشاركة الدائمة في الندوات والمؤتمرات الهادفة الى تفعيل القضية الفلسطينية .

ثالثا – المقترحات :

1- إجراء دراسة تستهدف تعرف اثر وسائل الاعلام العربي في تغطية وقائع الحرب الفلسطينية الاسرائيلية .

2- إجراء دراسة تهدف التعرف على دور الاعلام العربي في تفعيل القضية اللبنانية.

قائمة المصادر :

♠ ال سعود ، سعد بن سعود بن محمد بن عبد العزيز (2006) : الاتصال السياسي في وسائل الإعلام وتأثيره في المجتمع السعودي ، اطروحة دكتوراه منشورة ، كلية الدعوة والإعلام ، جامعة الإمام محمد بن سعود الإسلامية.

♠ ابو حشيش ، حسن (2013) : الإعلام الفلسطيني والقضايا الوطنية والمتغيرات الاقليمية ، دليل مؤتمر الاعلام الفلسطيني وتحديات المواجهة ، وزارة الاعلام الصادر من مكتب الاعلامي الحكومي ، المنعقد في غزة للفترة (31 / 12 / 2013) .

♠ ابو شنب ، حسين (2014) : الاعلام الفلسطيني في ضوء المتغيرات السياسية والتكنولوجية .. واقعه، تحدياته، مستقبله ، جريدة الحياة الجديدة ، العدد (6590) ، فلسطين ، غزة .

♠ بدوي ، أحمد زكي (2007) : معجم مصطلحات العلوم الاجتماعية، لبنان.

♠ تركي ، مصطفي (1984) : وسائل الإعلام : وأثرها في شخصية الغزو ، مجلة الفكر ، المجلد (14) ، العدد (4) ، وزارة الاعلام الكويتية ، الكويت .

♠ الحديدي ، شيماء (2015) : الإعلام في فلسطين بين إرهاب الاحتلال وقمع السلطة ، موقع مقالات نون بوست ، مصدر انترنت http://www.noonpost.org،

♠ حلس ، موسى عبد الرحيم ، ومهدي ، ناصر علي (2010) : دور وسائل الإعلام فى تشكيل الوعي الاجتماعي لدى الشباب الفلسطيني (دراسة ميدانية على عينه من طلاب كلية الآداب جامعة الأزهر) ، مجلة جامعة الأزهر بغزة ، سلسلة العلوم الإنسانية ، المجلد (12) ، العدد (2) ، غزة ، ص (135 – 180) .

♠ خواجة ، عبد العزيز (2005) : مبادئ في التنشئة الاجتماعية ، دار الغرب للنشر والتوزيع، وهران.

♠ الدريع ، فوزية (2005) : حين يتلاعب الإعلام بالحقائق في التركيز على قضية الكفاح بدل ما هو مصور كإرهاب ، مجلة الكويت ، العدد (174) ، ص (170 – 181) .

♠ سيدا ، عبد الباسط (2004) : الإعلام العربي: واقع... وآفاق ، الحوار المتمدن ، العدد (926) ، مصر .

♠ العليان، حمد (1985) : من قضايا الفكر في وسائل الإعلام : دراسة في الفكر الذي تبثه وسائل الإعلام ، مكتبة الرشد للطباعة والنشر ، الطبعة الاولى ، الرياض ، المملكة العربية السعودية .

♠ المصري ، هاني (2015) : القضية الفلسطينية والبعد الدولي الفرص والمتطلبات الإستراتيجية ، دليل المؤتمر السنوي الرابع للقضية الفلسطينية ، الطبعة الاولى ، المنعقد في غزة للفترة (15 – 16 / كانون الاول / 2015).

♠ مطر ، عاطف (2003) : دور التلفزيون في تشكيل الوعي الاجتماعي لطلاب الجامعات ، رسالة ماجستير غير منشورة ، معهد البحوث والدراسات العربية ، القاهرة .

♠ وثيقة منظمة المؤتمر الاسلامي (2005) : المجتمع الاعلامي للقضية الفلسطينية ، مؤتمر القمة العالمي حول مجتمع الإعلام ، جنيف .

♠Pollack, Kenneth, M., Arabs at War: Military Effectiveness, University of Nebraska Press, (2002), pp. 93–94, 96.

اليهود في مدينة الخليل بين العهد العثماني وعهد الاحتلال الإسرائيلي
(دراسة مقارنة)

د. نعمان عاطف عمرو
جامعة القدس المفتوحة
nabedrabo@qou.edu

الملخص

تعتبر مدينة الخليل واحدة من أقدم مدن فلسطين بل من أقدم مدن العالم من حيث النشأة ، إذ يرجع تاريخها إلى ما يقارب 6500 سنةً ، فهي مدينة عربية إسلامية تقع الخليل في أحضان هضبة جبلية يُقدّر ارتفاعها بحوالي 1020متراً فوق سطح البحر الأبيض المتوسط ، يَـربطها طريق رئيس بمدينتي بيت لحم والقدس ، تقع على الطريق الذي يمر بأواسط فلسطين ، رابطةً الشام بمصر مروراً بسيناء، موقعها المتوسط جعلها مركزاً للتجارة قديماً.

عاش اليهود في مدينة الخليل خلال العهد العثماني كجزءٍ بسيط من فسيفساء المدينة المترابط، عاملهم المسلمون بكل مودة ، سادت بينهم علاقات طيبة في المعاملات ، أضف إلى تشاركهم في الأفراح والأتراح.

حتى شارك اليهود في عضوية المجلس البلدي للمدينة – هذه صورة وثقتها حِجَـج مؤسسة إحياء التراث الإسلامي–.

تعرضت مدينة الخليل بكل ما تحويه من مقدسات إسلامية وعربية خلال سنوات الاحتلال الإسرائيلي – وما زالت – لمجموعةٍ من المخططات والسياسات الإسرائيلية التي تستهدف تهويد البلدة القديمة وتحويلها إلى حـيٍ يهودي ، والسيطرة على المسجد الإبراهيمي الشريف وتحويله إلى كنيس يهودي ، إضافةً إلى تهجير الفلسطينيين من أرضهم وديارهم.

أما ما حدث في عهد الاحتلال الإسرائيلي هو أن دولة الاحتلال مارست سياسة التطهير العرقي في قلب المدينة القديمة من الخليل ، فاستولوا على عقارات المسلمين بالقوة ، واعتدوا على الأطفال ، وقتلوا النساء والشيوخ في الشوارع دون ذنب ، و عملوا على تقسيم المسجد الإبراهيمي واستلوا على أجزاء كبيرةٍ منه ،علاوة على ملاحقتهم للمسلمين في مُـصلاّهم ، حين قام المستوطن اليهودي " باروخ جولدشتاين" بقتل المسلمين المصلين أثناء أدائهم صلاة الفجر فيما عرف(بمذبحة الحرم الإبراهيمي)، وغيرها كثير.

تعتمد هذه الدراسة على وثائق المحكمة الشرعية العثمانية ، وعلى الجَـولات الميدانية بغية بيان الصورة بكل موضوعية.

Jews in The City of Hebron between The Ottoman Era and The Israeli Occupation
(A Comparative Study)

Dr. Noman Atef Amro

The city of Hebron is one of the oldest cities in Palestine, also one of the oldest cities in the world in terms of origin, dating back to approximately 6500 years, it is an Arab city of our country Palestine The city lies in the embrace of a mountainous plateau estimated at 1020 meters above the Mediterranean Sea, The sea surface to over 300 meters, connected by a main road in the cities of Bethlehem and Jerusalem, is located on the road that passes through the middle of Palestine, the Sham Association in Egypt passing through Sinai, its middle position made it a center of ancient trade.

Jews lived in the city of Hebron during the Ottoman period as part of the mosaic of the city's interconnected, respectful Muslims treated them, including good relations in the sale and purchase and mortgage and debt, in addition to their participation in the joys and the joy.

The city of Hebron and its Islamic and Arab sanctuaries have been subjected to a series of Israeli plans and policies aimed at judaizing the Old City and turning it into a Jewish neighborhood, controlling the Ibrahimi Mosque and turning it into a synagogue From their land and their homes.

But what happened under the Israeli occupation was that the Israeli state practiced the policy of ethnic cleansing in the heart of the old city of Hebron. They took the property of the Muslims in the heart of the city by force. They attacked the children and killed the women and the elderly in the streets without guilt. They worked on dividing the Ibrahimi Mosque. As well as the persecution of Muslims in their

property, when the Jewish settler "Baruch Goldstein" Muslims during the performance of the prayers of dawn. These are a few pictures of the bitter reality of the city of Hebron.

This study is based on the documents of the Ottoman court of law and on the field tours in order to express the picture objectively.

اليهود في مدينة الخليل بين العهد العثماني وعهد الاحتلال الإسرائيلي

(دراسة مقارنة)

المقدمة

في ظل التراث الثقافي المُـتخم بالتعددية لهذه المدينة ، عُرفت الخليل وأهلها على مدار التاريخ بالاعتدال والتسامح ، هذا ما قبل الاحتلال الإسرائيلي ، فهي ثاني أقدس المدن الفلسطينية بعد مدينة القدس الشريف وعندما تتجول في أزقة بلدتها القديمة ، تقف مشدوهاً أمام حالة نادرة من الاستيطان والعنف والقتل والتدمير القائم على أساس التطهير العرقي ، تجسدت في الاعتداء على الشيوخ والنساء والأطفال وذوي الاحتياجات الخاصة ، مروراً بجريمةٍ اقترفها المستوطن(باروخ جولدشتاين)* الذي أجهز في مذبحة مَروعة على مصلين يقومون بواجبهم الديني في بيت الله.

عاش اليهود في عهد الدولة العثمانية مئات السنين تحت ظل حكم لم يعرف العنصرية يوماً ، ولم يتنكر للحقائق التاريخية الموجودة على الأرض ،فأهل الخليل عاملوا اليهود معاملة أخوية بكل ما للكلمة من معنى ، وهذا ليس من باب الدعاية ،بل هذا أكدته وثائق تلك الحقبة ،و روايات يهودية معاصرة ، حيث فرض الواقع الجيوسياسي والديني في الخليل حياة مشتركة مع اليهود خلال العهد العثماني ، وباعترافهم عاشوا حياة مشتركة ، حملوا الهموم معاً ، جمعتهم أرض واحدة رغم اختلاف الدين، في حين أن الحديث عن واقع مدينة الخليل في ظل الاحتلال يبدو واضحاً بشكلٍ لا يقبل الجدل ألا وهو استخدام منطق طمس الهوية وتزوير التاريخ وإلغاء الآخر.

كان تغير الظروف في عهد الاحتلال الإسرائيلي ، ينذر بالخطر ، لكافة جوانب الحياة الإنسانية بين الطرفين ، أما عن الحياة التعليمية في مدينة الخليل خلال الوضع الراهن ، يمكننا القول إن جميع تلامذة المدارس و الأطفال و الفتيان الذين تقل أعمارهم عن أل16 عاماً في البلدة القديمة من الخليل يعيشون تحت "قبضة الخوف" من الحرب المزدوجة القذرة التي يمارسها جنود الاحتلال الإسرائيلي ومستوطنوه المتعطشون للدم ومسلحون بأنياب العنصرية.

والواضح في المشهد اليومي لمدينة الخليل أن عدد المستوطنين الذي أقاموا مواقع (بؤر) استيطانية في المدينة القديمة لا يتعدى أل(500) مستوطناً ، والجيش الإسرائيلي يفرض كامل سيطرته الأمنية ويحاصر الفلسطينيين ، ويعمل على فرض حظر التجوّال في المناطق الجنوبية والشرقية التي تحيط بالمدينة القديمة بغية توفير الأمن والأمان لهؤلاء المستوطنين.

اقتحم مستوطن يهودي يُـدعي (باروخ جولدشتاين) المسجد الابراهيمي الشريف عام 1994م ، وارتكب مجزرةً ، فقتل(29) مصلياً وجرح العشرات أثناء تأديتهم صلاة الفجر ، وأثناء تنفيذه المذبحة أغلق جنود الاحتلال الأبواب لمنع المصلين من الخروج كما ومنعوا القادمين من الخارج من إنقاذ الجرحى..... وفي أعقاب المجزرة ، قسّـم الجيش الإسرائيلي المسجد الابراهيمي الشريف وحوّل جزءاً منه إلى كنيس يهودي ، وُطـبّقت سياسية الفصل والإقصاء والتمييز العنصري تجاه السكان الفلسطينيين الذين باتوا يعيشون حصاراً داخل الحصار.

كانت المدرسة اليهودية الواقعة في (حارة اليهود) خلال العهد العثماني تعج بالحياة العلمية وطلبة العلم، ومن جهة أخرى كانت المدرسة الإبراهيمية (وهي مدرسة الفلسطينيين) –شيدها البوليس العثماني (شوقي أفندي) زمن الدولة العثمانية كمقرٍ للسرايا في 1907م ، ولكن دائرة المعارف طلبت تحويلها إلى مدرسة– لم يتجاوز عدد طلابها عن (400) طالب فكانت عرضة لإطلاق قنابل الغاز السام من قبل جيش الاحتلال الإسرائيلي ، إضافة إلى اعتداءات للمستوطنين على الطلاب ، وإخضاعهم للتفتيش المهين والاحتجاز لساعات عدة ، هذه المدرسة تعاني من انتهاك واضح وصريح رغم أنها تحظى بحماية كل الديانات والقوانين والأعراف والاتفاقيات التي منها أولا اتفاقية (جنيف

***كان باروخ متعاطفا مع التيار المتشدد للصهيونية الدينية. كان عضوا في *Jewish Defense League* المتشددة والمحسوبة على اليمين المتطرف والتي أسسها مائير كاهانا وأصبح واحدا من قادتها. هاجر إلى إسرائيل وعمل في جيشها كطبيب ومن ثم كاحتياطي. عرف عنه رفضه لمداواته لغير اليهود وحتى لو كانوا يخدمون في الجيش.**

الرابعة) الخاصة بالنزاع المسلح ومعاملة المدنيين وقت الحرب الموقعة عام1369هـ/1949م[984] ، وثانيا (اتفاقية لاهاي) الخاصة بحماية الممتلكات الثقافية في حالة الِـنزاع المسلح ، الموقعة في المؤتمر الدولي بإشراف منظمة الأمم المتحدة للتربية والعلوم والثقافة "اليونسكو"عام1374هـ/1954م[985].

لقد أثر الاستيطان الصهيوني في مدينة الخليل على سكانها بمختلف النواحي الحياتية ، فسياسياً شكلت المستوطنات عقبة في طريق أي حل للقضية الفلسطينية ، واجتماعياً كانت مصدر إزعاج وقلق وسبباً لتهجير السكان العرب ، ساهمت البؤر الاستيطانية في قلب مدينة الخليل بتخويف السكان وإزعاجهم كما وقام المستوطنون بارتكاب المجازر بحقهم ، علماً بأن الحكومات الإسرائيلية المتعاقبة تهدف بسياستها إلى تحويل قلب مدينة الخليل لمدينة يهودية ، وتشريد أهلها ، عاملةً على تعزيز وجود البؤر الاستيطانية في قلب المدينة .

أهـــداف الدراســـــــــــة

تهدف هذه الدراسة إلى بيان حال اليهود في الخليل زمن الدولة العثمانية، وكيف عاشوا كمواطنين أصليين، وانخرطوا في المجتمع وتفاعلوا معه، وربطتهم علاقات طيبة مع المحيط المسلم.

كما تهدف إلى المقارنة بين الوضع السابق و وضع اليهود في الخليل زمن الاحتلال الاسرائيلي وسياستهم القائمة على القتل والتدمير وإلغاء الآخر، وممارسة سياسية التطهير العرقي والتهجير القسري الممنهج لسكان المدينة.

أولاً: الجغرافيا التاريخية لمدينة للخليل:

[984]اتفاقيات جنيف الأربعة ، (1997م). اللجنة الدولية للصليب الأحمر، ملحق 1، ص43، وملحق 2. ص102.

[985]) طه، حمدان، **عوامل الدمار التي تؤثر على الممتلكات الثقافية** ، ص100– 102.

31.5°N

داثيات 35.095°E

من الواضح أن هذه المدينة استفادت من موقعها وشكلها الجغرافي في عناصر مهمة ثلاثة:

أولها: موقعها إلى جانب قبر إبراهيم عليه السلام ، أما الأمر الآخر هو وقوعها ضمن وادي الخليل ، الذي كان يضم أنواعاً مختلفة من أشجار الفاكهة والعنب والزيتون وغيرها ، و وجود عيون الماء ، كان الوادي قديماً يعتبر أحد الطرق التجارية المهمة التي تصل مدينة الخليل بمصر والكرك وغيرها من البلدان ، أما المؤثر الثالث فهو جبل الرميدة وما ذكره الباحث (الأستاذ الدكتور يونس عمرو) في بحثه (جبل الرميدة في الخليل) أن هذا الجبل " يعرف اليوم باسم "جبل الرميدة" أو "الرميضة" كما هو على ألسنة أهل المدينة العرب ، ويذكره الباحثين باسم " تل الرميدة" الواقع من الناحية الجنوبية الغربية من المسجد الابراهيمي الشريف[986] ، ويتوسط المدينة الآن لما حظيت به من التوسع العمراني الهائل في هذه الأيام حيث الموقع الكنعاني الأول للمدينة كمقر للحكم[987] الذي بقي رافداً من روافد المدينة الجديدة ، كما بقي عامراً في بعض أجزائه حتى الحروب الصليبية.

[986])عمرو ، يونس ، **جبل الرميدة في الخليل**، ص3.

[987])عمرو ، يونس، **خليل الرحمن العربية مدينة لها تاريخ** ، ص19.

الخليل أواخر العهد العثماني" 1910"

G.E. Franklin – Palestine depicted and described with 350 illustrations.,Hebron circa 1910.

كان للحملة المصرية بقيادة (إبراهيم باشا) بن محمد علي الكبير العام 1831–1840م إلى بلاد الشام واستيلائه على مدينة الخليل ، أثر في تدمير عدد كبير من مباني البلدة القديمة ، حيث تم قصفَ المدينة بالمدفعية سنة 1834م ما أدى إلى تدمير الكثير من المساكن ، وعلى أثره ترك السكان مساكنهم المدمرة وخرجوا نحو الأحياء الأخرى ، إما داخل البلدة القديمة وإما نحو حي باب الزاوية ، كما أثرت الحرب الأهلية التي حصلت في أعقاب خروج الجيش المصري العام 1840م بين (عبد الرحمن عمرو) الذي كان زعيماً (شيخ ناحية) لجبل الخليل ، وبين سكان المدينة ، بالإضافة إلى أن خروجه على السلطة المركزية العثمانية ، سبباً في ضرب البلدة القديمة بالمدفعية العثمانية ، مما ألحق بها دماراً إضافياً.

قامت قوات الاحتلال مستخدمة الجرافات بتدمير المدخل الرئيس للمسجد الإبراهيمي الشريف في العام 1968م ، وأمرت أهالي المساكن المجاورة بإخلاء مساكنهم ،وعملت على فَـتح طريقاً خاصاً لمستوطني (كريات أربع) يقود إلى المسجد الابراهيمي الشريف ، وأزالت الجرّافات _دون توثيق_ العديد من المباني التاريخية والأثرية ، وشرَعت بعمل حديقة في ساحات المسجد الابراهيمي من الجهة الجنوبية والغربية للاستخدام اليهودي ، وطمس خلال ذلك الكثير من الآثار الإسلامية.

ساهمت هذه الأحداث مجتمعةً في تدمير الكثير من المباني السكنية ، الأمر الذي أدى إلى هجرة المزيد من السكان لمنازلهم وحاراتهم ،آخذين بالانتشار بداية في حي(باب الزاوية) ، وعلى أطراف المدينة ، أو البناء داخل الساحات والبساتين داخل النسيج العمراني التقليدي ضمن البلدة القديمة، ومما لاشك فيه ، أنه في ظل الدولة العثمانية ازداد تقسيم المدن إلى وحدات منفصلة ، وذلك بسبب ازدياد أعداد الجاليات ، والاستقلالية النسبية التي كانت ممنوحة لهم (نظام الملة/الملل) حيث أدى ذلك إلى إيجاد وتكون عدد من الحارات منها:

حارة القزازين ، حارة السواكنة ، حارة بني دار ، حارة العقابة " الدراوي" ، حارة القلعة ، حارة الحوشية، حارة المحتسبية ، حارة المدرسة ، حارة الأكراد ، حارتا النصارى واليهود ، حارة المشارقة .

إضافة إلى ظهور الحارات التي تقع خارج النسيج العمراني التقليدي ، ضمن البيئة الحضرية التقليدية للبلدة القديمة من الخليل ، وكانت هذه لا تخرج في تخطيطها العمراني عن مفهوم الحارة أو المحَـلّـة ، ولكنها انفصلت عن جسد المدينة إما بسبب موقعها مثل (حي الشيخ علي البكاء) ، و(قيطون) ، وإما لحداثتها مثل (حي باب الزاوية)[988].

---

[988]) أبو الرب، صلاح، **الاستيطان الصهيوني في منطقة الخليل" 1967 – 2000م**، ص 10–20، ttp://www.hebronrc.ps/index.php/ar/old-city/the-architectural-nature-of-the-old-city.

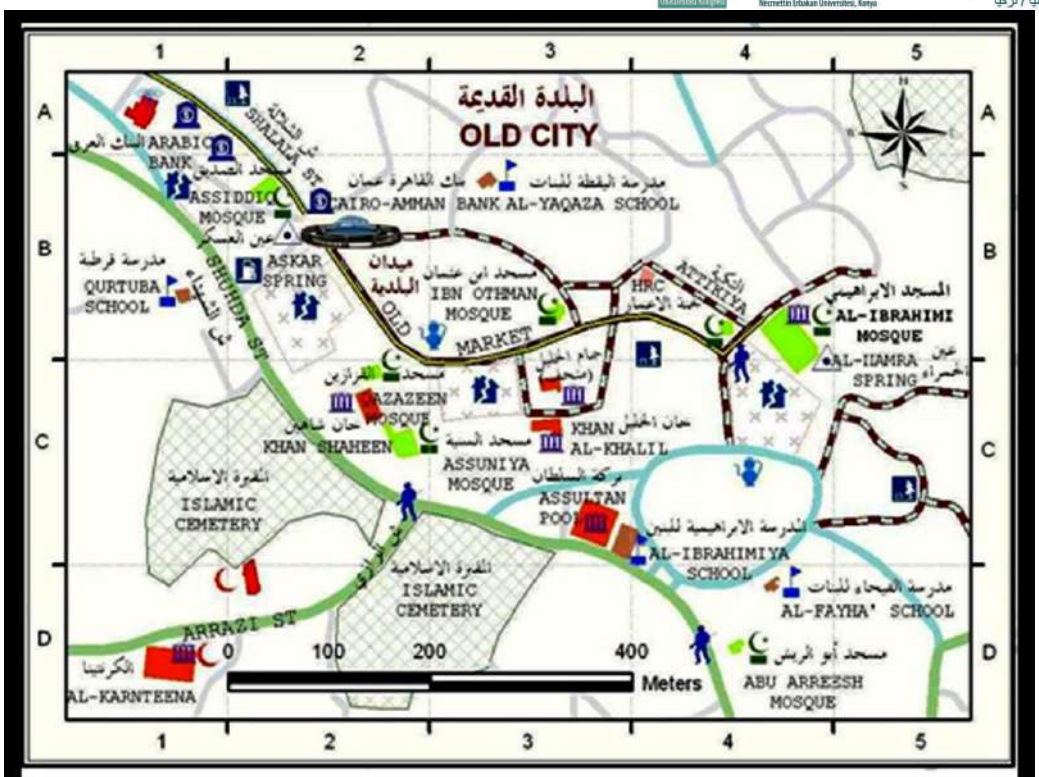

خارطة البلدة القديمة في مدينة الخليل

المصدر : أرشيف جامعة بيرزيت

ثانياً: يهود الخليل في العهد العثماني

تقع حارة اليهود في البلدة القديمة إلى الجنوب من حارة القزازين ، كانت صغيرة الحجم مقارنة بالحارات الأخرى[989] ، كانت علاقة اليهود بالمسلمين غاية في الهدوء والتسامح ، وعاشوا في المدينة كجزءٍ من فسيفسائها ، حصلوا فيها على كافة حقوقهم ، وعرضوا قضاياهم ومنازعاتهم على المحكمة الشرعية الإسلامية ، وإن لم يكن المسلمين أو المسيحيين طرفاً فيها ، كذلك سجلوا وكالاتهم ، وتِركاتهم ، قامت بينهم وبين المسلمين علاقات وطيدة وخصوصاً في الجوانب التجارية ، مارسوا البيع والشراء والمداينة والرهن[990].

في الحقيقة لم تكن لهم نوايا استيطانية أو توسعية ، وأقروا بالتبعية العثمانية ، كانوا على ثقة كبيرة بالقضاء الإسلامي ، ولم يكن المسلمون يشعرون بأدنى تمييز تجاههم ، فالقاضي الشرعي المسلم في الخليل توجه بنفسه إلى بيت (راحيل بنت كمال الموسوية) وعقد المجلس الشرعي في بيتها لمرضها[991] ، وفي حادثة أخرى تم عقد المجلس الشرعي في بيت اليهودي (سليمان بن عازر اليهودي) بمحلة اليهود في الخليل ، كذلك كان لهم مدرسة في المدينة[992] ، أضف إلى ذلك مشاركة عدد منهم في مجالس الإدارة والحكم[993] ، علماً بأن عددهم مع نهاية النصف الأول من القرن التاسع لم يتجاوز أل(400) يهودياً[994].

---

989) سجلات المحكمة الشرعية في الخليل ، **سجل رقم 3** ، **حجة 2** ، **1286هـ/ 1896م**، ص14 ، 151، **سجل رقم 14** ، **حجة 6** ، **1316هـ/ 1898م** ، ص118.

990) سجلات المحكمة الشرعية في الخليل ،**سجل رقم 3** ، **حجة 5** ،**1283هـ/ 1866م** ،ص11 ، **سجل رقم4** ، **حجة 3** ، **1287هـ/ 1870م**.

991) راجع ملحق رقم 3 ، 4.

992) سجل رقم 19، حجة 1، 1321هـ/ 1903م.

993) راجع ملحق رقم 1،2 ، الرجبي، شحادة مرشد، **الأوضاع الاقتصادية والاجتماعية والسياسية لليهود في مدينة الخليل "1917-1929م من خلال وثائق الأرشيف الصهيوني " دراسة وثائقية"**، ص9.

994) Karmon, Changes in the urban geography of Hebron during the nineteenth century,P.83.

صور من الخليل خلال العهد العثماني

"من فمك أدينك"

يتحدث الصهيوني (يحزقي لإيشار) في ذكرياته – التي حملت اسم " سوق الخليل"– عن حياة اليهود في مدينة الخليل خلال الحكم العثماني في كتاب " سيفر حبرون " الذي حرره المؤرخ اليهودي (عوديد أبيشار) لمجموعة من الباحثين ، وصدر باللغة العبرية بعنوان " الخليل مدينة الآباء وسكانها من الأجيال" ونشرته دار كيتر بالقدس عام 1970م ، فيقول: " ... في ساحة السوق الكبير الموجود جانب البركة ، كان يجتمع كل صباح الأفندية والخواجات اليهود ، يملؤون الساحة مع الوجهاء والأسياد والذي كان وقتهم فارغاً ، ويجلسون على مقاعد القهوة...كانوا يحتسون ببطء فناجين القهوة السوداء ، وكانت النرجيلة تصطف بجانب أقدامهم المغطاة بالقنابيز الواسعة ، وكانوا يتبادلون الأفكار مع صوت النراجيل ، وكان صبيان القهوة يتوزعون بينهم للخدمة ، بينما الأفندية والخواجات يلعبون الزهر ويتبادلون السلام وصبّاحات الخير مع المارة ، وينظرون إلى الشبابيك لمشاهدة الحلويين..."

كان هناك وجود لبعض المهنيين اليهود في سوق المدينة ، وخاصة في الأزقة بين المهنيين العرب ، فمنهم الخياط اليهودي "بن تصيون رواس" الذي كان من أفضل الخياطين ، وأُطلق عليه لقب (زعيم الخياطين) ، كان محبوباً ولطيفاً مع الجميع ، فكان يقص ويغني والمارة ينظرون إليه ويبتسمون ، وكان الأفندية والخواجات يخيطون ملابسهم عنده ، ومنهم أيضاً مبيض النحاس الذي ينادي بصوته العالي بلغة الإديش[995] ، ويعيد النداء بالعربية لزبائنه العرب ، وهناك النجار "إلياهو فشكل" وإلى جانبه أيضاً صانع الزجاج وغيرهم ، إضافة إلى وجود تجمع لليهود الأشكناز[996] في أحد الشوارع المعتمة يشتمل على المدرسة الدينية وصيدلية ومكتبة.

قامت علاقات جيدة بين العائلات اليهودية والعائلات العربية ، كانوا يتزاورون في بيوتهم ، وتحدثت اليهودية (راحيل دبورة) عن طفولتها في مدينة الخليل فقالت:" إنها كانت تسكن وسط الحي العربي في الخليل وكان والدها (رفائيل) يعمل قاضياً ، وكان كبار الحكومة العثمانية والمشايخ يأتون للمباركة لنا بالعيد". كان لعائلتها دكان لبيع القماش ، وكانت النساء الخليليات يغطين وجوههن أمام الرجال ، وفي حال اكتظاظ الدكان كن يدخلن البيت عند والدتها ، ويتبادلن أشجانهن ، فواحدة تتحدث عن حماتها ، وأخرى تتحدث عن مشاكلها مع أخت زوجها ، وثالثة تتحدث عن مشكلتها مع ضُـرتها.

وقد راقت لليهود العلاقات الطيبة مع العرب فتكلموا لغتهم العربية ، واقتبسوا عاداتهم ولبسوا لبسهم ، وأكلوا أكلهم ، وشاركوهم الأعياد و المناسبات ، ذهبوا إلى الحمام وجلسوا في المقاهي ، وغنوا وفرحوا معاً، كما أنه في بعض الحالات أرضعت كلٌ من النساء العربيات واليهوديات أطفال بعضهن[997].

إنها سياسة الانفتاح والتعددية والمساواة مقارنة بسياسة الإلغاء والتطهير العرقي نطرحها عليكم في فترة الاحتلال الصهيوني لمدينة الخليل.

ثالثاً : الاحتلال الصهيوني لمدينة الخليل

1.الاحتلال والاستيطان في الخليل "مزيج من الخوف واليأس"

يمارس الاحتلال الإسرائيلي سياسته الاستيطانية في قلب مدينة الخليل من خلال تضييق الخناق على المواطنين الفلسطينيين في البلدة القديمة ومحيطها ، ووضع وتنفيذ مخططات هدفها إرغام السكان الأصليين على الرحيل لتوطين اليهود مكانهم ، فهي أسوأ ظاهرة من ظواهر التطهير العرقي في التاريخ المعاصر.

تحاول سلطات الاحتلال تهويد المدينة من خلال التوسُـع الاستيطاني ، وهدم المباني التاريخية و فرض حصار على السكان لإرغامهم على الرحيل ، كما تواصل سياستها الاستيطانية من خلال شقّ الطرق لربط البؤر الاستيطانية والمستوطنات المقامة وسط الخليل ومنها مستوطنة "كريات أربع" الواقعة شرق المدينة ، بهدف خلق كتلة استيطانية واسعة مترابطة ومترامية الأطراف في الخليل القديمة ، فـمن أبرز المشاكل التي يعاني منها أهالي البلدة القديمة الحواجز العسكرية ، وإغلاق الطرقات والمحلات التجارية ، وعمليات المداهمة والتفتيش

---

[995]) لغة الأيدش: تشكّلت بطريقة فَوْضَوية غير قائمة على قواعد محدَّدة ، وهي لغة ملْتَبِسة يعتقد الكثيرون بأصولها الألمانية ، وهذا اعتقاد خاطئ لا أساس له ، وتُكْتَب لغة اليديش بأحرف عِبْرية ، وهي مزيج من السلافية والعبرية والكثير من المصطلحات التي كانت رائجة في المناطق الشرقية من ألمانيا الملاصقة للبلاد السلافية ،المسيري ، عبد الوهاب، موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية ،مجلد8 ، ط1 ، دار الشروق ، 1999م، ص 321.

[996]) ترادف كلمة «إشكناز» عادةً مقابل «سفارد» ، وبالتالي أصبحت كلمة «إشكناز» مرادفة لمعنى «غربي» وأصبحت «سفاردي» أو مزراحيم بمعنى «شرقي أو عربي». زناتي ، أنور محمود، **يهود البلاد العربية** ،مجلة المستقبل العربي ، عدد 433، 2015، ص 173-190.

([997]) نقلاً عن: الشناق ، محمود نهار، **العلاقات بين العرب واليهود في فلسطين(1293-1333هـ/ 1876-1914م)**، ص 482- 484.

الليلة لمنازل المواطنين ، والاعتداء عليهم بالضرب ورميهم بالحجارة والقاذورات ، كما أنّ جنود الاحتلال ومستوطنيه يتعَمدون إشهار أسلحتهم بوجه المواطنين بهدف تخويفهم وإجبارهم على الهجرة القسرية ، وإحلال اليهود مكانهم.

إنّ مساحة البلدة القديمة لا تزيد عن الكيلو متر المربع ، ينتشر فيها(1500) جندياً صهيونياً من لواء "جفعاتي" وهو أحد ألوية النخبة القتالية يتمركزون في أربعين بؤرة عسكرية وبرج مراقبة على أسطح منازل العائلات الفلسطينية لحماية (400) مستوطناً ، كما تحتوي على(121) حاجزاً عسكرياً ونقطة تفتيش. هذا الخليط المتراكم من العنف والقهر والاعتداء رصدته التقارير الدولية والإسرائيلية، منظمة بتسيلم ، مركز المعلومات الإسرائيلي لحقوق الإنسان في الأراضي المحتلة " btselem.org.בצלם " ، وفي تقاريره السنوية عن الخليل يتحدث عن مأساوية الحياة في البلدة القديمة من هذه المدينة التي تفوح منها رائحة الموت ويلفها صمت قاتل ، و وصف حال السكان الكبار سناً فهم في حالة من الإرباك والمصير المجهول ، الذين فقدوا شهيتهم للأكل ويعانون من الأرق ، وأما الصغار يتبولون لا إرادياً خلال الليل ، والجميع يبكي من الخوف والإحباط".

ولا يشعر سكان الخليل بأي بارقة أمل لتحسن الوضع ، فعلى مدى عشرات السنين اتّسع الاستيطان وتم تقسيم المسجد الابراهيمي الشريف بعد المجزرة التي ارتكبها المستوطن اليهودي(باروخ جولدشتاين)، باتت هجمات واعتداءات المستوطنين يومية ، وبدعم كبير من رئيس الوزراء الإسرائيلي (بنيامين نتنياهو) الذي أقرّ خطة استيطانية موسعة منذ عام 2016م ،هذه الخطة بدأت في مطلع ثمانيات القرن الماضي في قلب مدينة الخليل ، و تترجمت ببناء أربع بؤر استيطانية هي كالتالي:

1-بيت رومانو ، وهي مقامة على أنقاض مدرسة أسامة بن منقذ 1983م.

2- بيت هداسا ، وهي مقامة في عمارة الدبويا وما حولها عام 1979م .

3- ابراهام أبينو ، وهي مقامة مكان سوق الخضار القديم ، وهي أكبر مستوطنة في البلدة القديمة ، تم إقامته مطلع عام 1980م بدعمٍ من الحكومة الإسرائيلية.

4-معسكر في الكراج القديم: أقيم عام 2007م.

كلّ هذا كان مقدمة لتهويد مركز مدينة الخليل وطرد سكانها منها ، لإيجاد مركز استيطاني متقدم في قلب المدينة ، كما عمل الاستيطان المتزايد في المدينة على شل الحركة التجارية والعمرانية ، وشكل اعتداءً دائماً على السكان ، فطرد قسماً كبيراً منهم وأغلق الشوارع المؤدية لبيوتهم[998].

بيت هداسا " الدبويا"

حي أبراهام أبينو

2.الحواجز: الجيش يعزل أحياء فلسطينيّة وسط الخليل ويحوّل حياة السّكان إلى كابوس مستمرّ

[998]) مؤسسة الحق ، **اعتداءات المستوطنين وممارساتهم بحق أهالي منطقة الخليل خلال العام** ، **مجلة الدراسات الفلسطينية** ، عدد 17 ، ص12-37؛ جابر ،عدنان حافظ **الخليل ونضالها ضد الاحتلال الإسرائيلي** ،مجلة شؤون عربية ،عدد 94 ،ص41-49؛ **روك دومنيك** ، **رحلة إلى الخليل: روايات شهود عيان على أحداث 25شباط – فبراير** ،عدد 17 ،مجلة الدراسات الفلسطينية ،ص38- 46؛ أبو الرب ،صلاح ، **الاستيطان الصهيوني في منطقة الخليل" 1967- 2000م** ، رسالة ماجستير غير منشورة، جامعة النجاح الوطنية- نابلس ، 2005م ، ص66-80، عمرو، نعمان ، "الاستيطان الصهيوني في قلب مدينة الخليل وأثره على السكان" ، (مقبول للنشر) مجلة جامعة القدس المفتوحة للأبحاث و الدراسات ، جامعة القدس المفتوحة ، فلسطين ، عدد43 ، ص 13-17.

تنتهج دولة إسرائيل في مدينة الخليل سياسة الفصل المقرون بالتمييز ، و تُنفّذه من خلال وضع عدد كبير من الحواجز الدائمة ينصبها الاحتلال وسط المدينة القديمة وفي محيط المسجد الابراهيمي الشريف ، وهي منطقة لا تتعدّى مساحتها أل(800) دونماً . فهذه كفيلة بجعل الحياة اليوميّة في المنطقة كابوسًا متواصلاً لسكّانها الفلسطينيين ، ومنذ عام 2015م قام الجيش الإسرائيلي بتوسيع البنية التحتية للحواجز القائمة ، وكثّف التفتيش فيها ، وحَظر على الفلسطينيين الذين تتراوح أعمارهم ما بين 18–30 عاماً ممّن هم ليسوا من سكّان هذه الأحياء الدخول إليها.

تقيّد الحواجز العسكرية في المدينة حركة الفلسطينيين ، إذ نُصبت في أعقاب إنشاء المستوطنات داخل المدينة ، وبهذا تبعه نشوء واقع ذي خصوصيّة فريدة ، حيث يعيش الفلسطينيون والإسرائيليون في حيّز مدينيّ واحد بموجب (اتفاق الخليل) المؤقّع عام 1997م بين دولة الاحتلال الإسرائيلي والسلطة الفلسطينية ، فبموجبه تمّ تقسيم المدينة إلى منطقتي نفوذ من الناحية الأمنية ، بحيث البلدة القديمة ومحيطها تحت السيطرة العسكرية الإسرائيلية كاملة.

حواجز الاحتلال في قلب المدينة القديمة من الخليل

يسكن في هذه المناطق نحو(35) ألف فلسطيني وبضع المئات من المستوطنين ،ورغم أنّ السكان يعيشون جنبًا إلى جنب في نفس هذا الحيّز ، مارست دولة إسرائيل في مدينة الخليل سياسة "الفصل مع التمييز" ، مطبّقة في المكان نظامين منفصلين بقواعد قانونية وإدارية مختلفة جوهريًا.

أما العناصر الرئيسية لسياسة "الفصل" الإسرائيلية هي القيود الشديدة والواسعة على حركة الفلسطينيين ، والامتناع المُمَـنهج عن فرض أو تطبيق القانون والنظام على المستوطنين المعتدين على الفلسطينيين. يضاف إلى هذا كلّه ، الأذى المباشر الذي تلحقه قوّات الأمن

الإسرائيلية بالسكان الفلسطينيين في المدينة. وقد أدّى وجود هذا الواقع على مرّ السنين إلى رحيل الفلسطينيين تدريجيًا من مناطق البلدة القديمة[999].

الخاتمة

عاش اليهود في الخليل كسكان أصليين ولم يعيشوا كرعايا ، تحدثوا العربية بطلاقة ، شأنهم شأن بقية أهالي الخليل ، كانت علاقتهم طيبة مع السكان ، وأظهر المسلمون تجاههم كل عدلٍ وتسامح ، رأينا كيف انعقد المجلس الشرعي في بيوت أحدهم أكثر من مرة رأفة بكبار السن ، وانخرطوا في المجتمع الفلسطيني ، كان منهم الغني والفقير ومتوسط الحال ، وكان منهم العمال والحرفيون والفنيون ، وأعضاء في مجالس الإدارة ، كان لهم قدر كبير من الحرية داخل إطار المجتمع الذي يعيشون فيه.

اختلف هذا الواقع في عهد الاحتلال الإسرائيلي ، فعلى مدار ما يزيد عن الخمسين عاما الماضية، طرأ تغيير واضح على مدينة الخليل الفلسطينية بشكل جذري ، وتحولت البلدة القديمة من مركز تجاري عامر إلى منطقة محاصرة عسكرياً ، حيث يجسد الوضع القائم في الخليل أسوأ نظام (أبارتهايد) وتمييز عنصري في تاريخ البشرية الحديث.

في نهاية الحديث عن المقارنة بين الوضعين نرى أننا نقف أمام صورتين متناقضتين ، الصورة الأولى مليئة بالتسامح والعدل والحياة المشتركة ، وصورة الحرية في ممارسة المعتقد وتوفير الحماية لهم ولممتلكاتهم ، صورة الانفتاح على الآخر ، وتوفير التعليم ضمن إطار ثقافتهم وقيمهم الدينية ، أما الثانية فهي صورة الحقد وشهية القتل ، وخطاب العنصرية والقمع والتحريض.

إنّ إسرائيل في روايتها التاريخية تحاول إلغاء الآخر ، وطمس وجوده ، وهي في حقيقتها تتنكر للواقع ، وتحاول منع إجراء أية مقارنة بين روايتها وأية رواية تاريخية أخرى ، وتتصرف دائماً بروح المنتصر ، تسعى إلى توطين أغلبية يهودية في قلب مدينة الخليل ، مع إجبار أهالي الخليل على هجرة منازلهم.

---

[999] http://www.btselem.org/arabic/hebron/20161201_hebron_restrictions تقرير : 2016/12/1 م ؛

بن سيمون، دانييل، **مستوطنو الخليل لجنود جيشهم: لا مستقبل لكم في هذا البلد، ترجمة باتريك كامل** ، مجلة الدراسات الفلسطينية، عدد71، ص 108–110، أمايا الأرزة وآخرون ،**التهجير القسري للسكان" دراسة حالة: البلدة القديمة في مدينة الخليل**"، ص 18–46.

ملحق رقم (1)

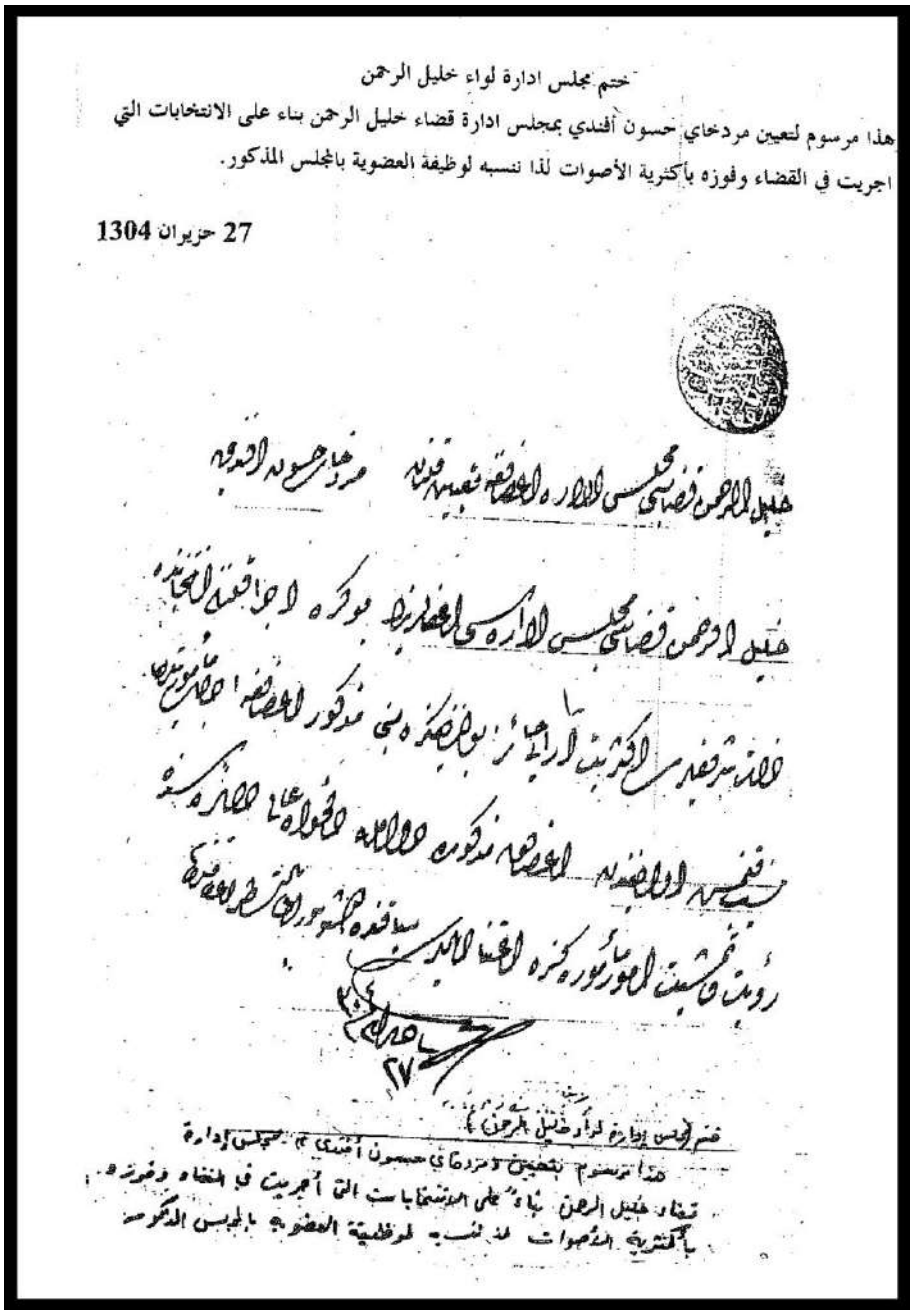

ختم مجلس ادارة لواء خليل الرحمن

هذا مرسوم لتعيين مردخاي حسون أفندي بمجلس ادارة قضاء خليل الرحمن بناء على الانتخابات التي اجريت في القضاء وفوزه بأكثرية الأصوات لذا ننسبه لوظيفة العضوية بالمجلس المذكور.

27 حزيران 1304

مرسوم بتعيين (مردخاي حسون أفندي) بمجلس إدارة قضاء الخليل[1000]

[1000]الشناق، محمود نهار ،**العلاقات بين العرب واليهود في فلسطين**، ص617.

ملحق رقم (2)

(وثيقة تدل أنه كان في قضاء الخليل عام ١٢٨٣ هـ/١٨٦٦م مجلس إدارة يتكون من أربعة موظفين رسميين وثلاثة أعضاء من الأهالي أحدهم ممثل الطائفة اليهودية في الخليل (روحاني يهود).

عن المطلوب من قرايا مذكورين أدناه الى الشيخ خليل النمورة. من قرية نوبا ومن قرية خاراس

٣٥٠٠ ٣٥٠٠

المجموع ٧٠٠٠ صاغ فقط سبعة ألاف غرش لا غير وجه تحريره وموجب تسطيره أنه يوم تاريخه أدناه حضرنا بالمجلس بالخليل وتعهدنا نحن الواضعين أختامنا وأسمانا قيد أدناه بدفع المبلغ المشار اليه أعلاه وقدره سبعة الاف غرش الى الشيخ خليل النمورة في مدة أحد عشر يوما على دفعتين منهم النصف في رابع يوم من تاريخية والنصف الآخر في الحادي عشر يوم واذا ما دفعنا المبلغ في بحر المدة المرقومة وإلا يأخذ علينا كمبيالة وقائمين بربحها وضررها ولأجل ذلك صار تحرير هذا السند ممهورا جمهورا منا ٢٤ رجب ٨٣.

ربحي عطوان مختار خاراس، أحمد محمد مختار خاراس ،

اسماعيل نمر مختار خاراس محمد عبه الله مختارنوبا

... مختار نوبا.

حضروا المذكورين للمجلس وأقروا بصحة هذا السند ٢٤ رجب ٨٣ كاتب تحريرات، كاتب مالية، أعضاء إدارة، أعضاء ادارة ،أعضاء ادارة، خاتم روحاني يهودي، مفتي الخليل، خاتم محاسب الخليل، خاتم وكيل مديرية الـ

(سنة ١٢٨٣هـ - حوالي ١٨٦٦م)

مجلس إدارة قضاء الخليل بعضوية اليهودي روحاني اليهودي[1001].

[1001])النمورة ،محمود طلب، **الفلسطينيون ومؤسسات الحكم المحلي**، ص287.

ملحق رقم (3)

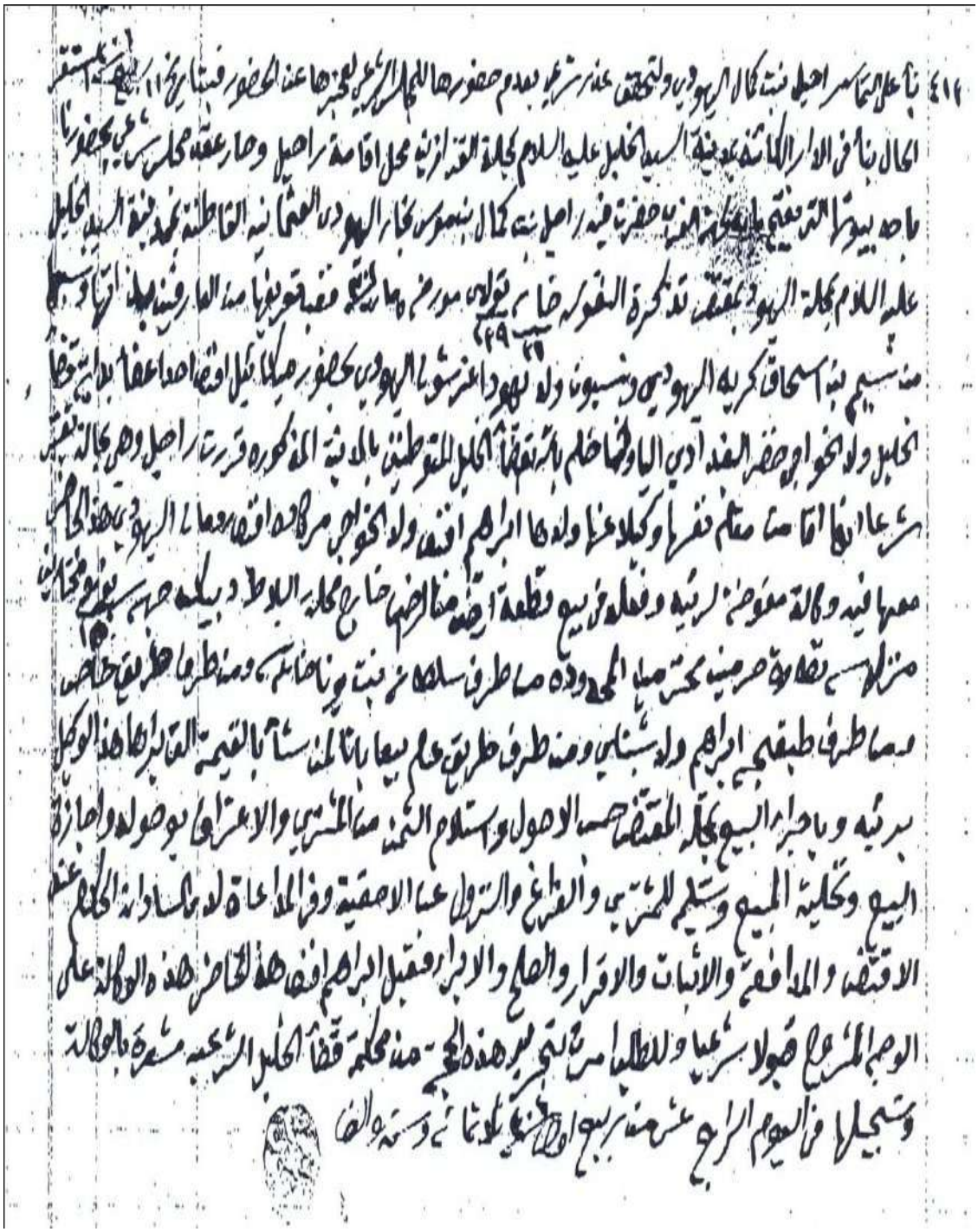

عقد المجلس الشرعي في بيت اليهودي (راحيل بنت كمال الموسوية) القائم في حارة اليهود[1002].

[1002]) سجلات المحكمة الشرعية في الخليل سجل 12، حجة رقم 2، 1306هـ/ 1888م، ص 268.

ملحق رقم (4)

عقد المجلس الشرعي ببيت (سليمان بن عازر اليهودي) الموجود في محلة اليهود في الخليل[1003].

الــوثائق و السجلات

1. سجلات المحكمة الشرعية في الخليل ، سجل رقم3، حجة 5 ،1283هـ/ 1866م.
2. سجلات المحكمة الشرعية في الخليل ، سجل رقم4، حجة 3، 1287هـ/ 1870م.
3. سجلات المحكمة الشرعية في الخليل ، سجل رقم 12، حجة 2 ، 1306هـ/ 1888م
4. سجلات المحكمة الشرعية في الخليل ، سجل رقم 3، حجة 2 ، 1286هـ/ 1896م

[1003] سجلات المحكمة الشرعية في الخليل، سجل رقم 14، حجة 6، ص147-148.

5. سجلات المحكمة الشرعية في الخليل ، سجل رقم 14، حجة 6 ، 1316هـ/ 1898م
6. سجلات المحكمة الشرعية في الخليل ، سجل رقم 19، حجة 1، 1321هـ/ 1903م.
7. اتفاقيات جنيف الأربعة ، 1997، اللجنة الدولية للصليب الأحمر.
8. أرشيف جامعة بيرزيت – صور الخليل ..

المصادر والمراجع العربية

1. الشانق، محمود نهار، **العلاقات بين العرب واليهود في فلسطين(1293-1333هـ/ 1876-1914م)**، ط1، حقوق الطبع محفوظة للمؤلف، فلسطين، 2005م.

2. عمرو ، يونس ،**خليل الرحمن مدينة لها تاريخ** ، ط1، دار القلم، رام الله ، فلسطين، 1985م.

3. =، **جبل الرميدة في الخليل**، منشورات مركز البحث العلمي ، جامعة الخليل ، ايلول/ سبتمبر 1986م.

4. قاسمية ،خيرية ، مراجعة و تقديم أنور محمود زناتي ،**يهود البلاد العربية**، مجلة المستقبل العربي العدد 433، مركز دراسات الوحدة العربية ،لبنان ، مارس /آذار 2015م.

5. المسيري ،عبد الوهاب، **موسوعة اليهود واليهودية والصهيونية** ،مج8، ط1، دار الشروق، 1999م.

6. النمورة ، محمود طلب ،**الفلسطينيون ومؤسسات الحكم المحلي بين الحكم المحلي والاحتلال وحق تقرير المصير من العهد العثماني إلى الانتفاضة 1794-1994 الجزء الأول العهد العثماني 1794-1917**، ط1، الخليل، 1994م.

الصحف والمجلات

1- أمايا الأرزة ، وآخرون، **التهجير القسري للسكان " دراسة حالة: البلدة القديمة في مدينة الخليل"** ، مركز بديل ،المركز الفلسطيني ، لمصادر حقوق المواطنة واللاجئين بيت لحم ، تشرين الأول 2016م .

2- جابر ، عدنان حافظ، **الخليل ونضالها ضد الاحتلال الإسرائيلي** ، مجلة شؤون عربية، عدد 94، القاهرة ، يونيو 1998م.

3- روك ،دومنيك ،**مجزرة المسجد الابراهيمي في الخليل ،رحلة إلى الخليل: روايات شهود عيان على أحداث25شباط- فبراير** ،مج5،عـــدد 17،مجلة الدراسات الفلسطينية، مؤسسة الدراسات الفلسطينية ،بيروت، رام الله، فلسطين 1994م.

4- سيمون، بن دانييل، **مستوطنو الخليل لجنود جيشهم: لا مستقبل لكم في هذا البلد**، ترجمة باتريك كامل، مجلة الدراسات الفلسطينية، مج18، عدد71، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت ، رام الله ، فلسطين،2007م.

5- طه ، حمدان، **عوامل الدمار التي تؤثر على الممتلكات الثقافية**، مقالات أثرية بالمناسبة العشرية على تأسيس المعهد العالي للآثار في جامعة القدس" ، اللجنة الوطنية الفلسطينية للتربية والثقافة والعلوم ، رام الله.

6- مؤسسة الحق، **اعتداءات المستوطنين وممارساتهم بحق أهالي منطقة الخليل خلال العام1993**، مجلة الدراسات الفلسطينية، مج5 ،عدد 17، مؤسسة الدراسات الفلسطينية ،بيروت ، رام الله ، فلسطين، 1994م.

أبحاث و رسائل الدكتوراه والماجستير

1. الرجبي، شحادة مرشد، **الأوضاع الاقتصادية والاجتماعية والسياسية لليهود في مدينة الخليل "1917-1929م من خلال وثائق الأرشيف الصهيوني" دراسة وثائقية**"، بحث غير منشور ، 2017م.

2. صلاح أبو الرب ،**الاستيطان الصهيوني في منطقة الخليل1967- 2000م** ، رسالة ماجستير غير منشورة ، جامعة النجاح الوطنية- نابلس ، 2005م.

3. عمرو ، نعمان ،**الاستيطان الصهيوني في قلب مدينة الخليل وأثره على السكان**، مقبول للنشر، مجلة جامعة القدس المفتوحة للأبحاث والدراسات، عدد 43 ، جامعة القدس المفتوحة، فلسطين، 2017م.

المصادر الأجنبية

1. Karmon, Y. **Changes in the urban geography of Hebron during the nineteenth century**. In M. Maoz (Ed.), *Studies on Palestine during the Ottoman Period* (pp. 70-86). Jerusalem, (1975).

المواقع الإلكترونية

1. G.E. Franklin – Palestine depicted and described with 350 illustrations.,Hebron circa 1910. : نقلا عن https://ar.wikipedia.org/wiki/الخليل

2. http://www.hebronrc.ps/index.php/ar/old-city/the-architectural-nature-of-the-old-city:20L8L2017 .

3. http://www.btselem.org/arabic/hebron/20161201_hebron_restrictions

4. https://ar.wikipedia.org/wiki/ باروخ جولدشتاين

انتهاك إسرائيل حق الفلسطينيين في التنقل
من حصار العزل إلى جدار الفصل
-رؤية قانونية-

الدكتور : عكاشة راجع
كلية العلوم الإنسانية و العلوم الإسلامية
جامعة وهران 1
Ra.okkacha@yahoo.fr

ملخص البحث:

انتهكت إسرائيل حقوق الإنسان الفلسطيني جميعها، كأنه كائن غير جدير بالحياة، بل و أمعنت في غيّها و ساعدها على ذلك عالم غير مبال بل و مشارك :تارة بصمته و تارة بصوته و تارة أخرى بسوطه، يمد إسرائيل بأسباب القوة و يبرر أفعالها المشينة و يجعل الضحية الجلاد و القتيل المذنب، قلبا للمعايير و تزييفا للحقائق من لدن عدو متجهم و من لدن أخ خائن ، إلا قلة مؤمنة جمعت أحرار العالم و أحياء الضمائر وقفت في وجه الإعصار و أيّدت جهاد الأحرار بأسباب الانتصار و لعل تركيا الشموخ و قافلة الحرية، تمثل رأس حربة غزة العزة و ضفة عيّاش في عدم الرضوخ.

و لعل من أكثر حقوق الإنسان الفلسطيني انتهاكا من الكيان الغاصب حقه في التنقل و حريته في الغدو و الرواح ، في غزة بالحصار و إغلاق المعابر زرعا للموت و اشراعا للمقابر، و في الضفة بجدار الفصل لتحول فلسطين كلها إلى سجن و أسر.

تتغي هذه المداخلة بيان عظيم جرم إسرائيل و من سار في فلكها من إخوة أعداء في اعتدائهم على حق الفلسطيني في التنقل في ضوء القانون الدولي و مواثيق حقوق الإنسان و شرعة الأمم المتحدة، و أنهم مدانون بمقاييس القانون و موازين الإنسانية و مضامين شرعة الأرض و السماء.

الكلمات المفتاحية:

حرية التنقل، الحصار، الجدار العازل، حقوق الإنسان. الإبعاد.

بسم الله الرحمن الرحيم

انتهاك إسرائيل حق الفلسطينيين في التنقل
من حصار العزل إلى جدار الفصل
-رؤية قانونية-

انتهكت إسرائيل حقوق الإنسان الفلسطيني جميعها، كأنه كائن غير جدير بالحياة، بل و أمعنت في غيّها و ساعدها على ذلك عالم غير مبال بل و مشارك :تارة بصمته و تارة بصوته و تارة أخرى بسوطه، يمد إسرائيل بأسباب القوة و يبرر أفعالها المشينة و يجعل الضحية الجلاد و القتيل المذنب، قلبا للمعايير و تزييفا للحقائق من لدن عدو متجهم و من لدن أخ خائن ، إلا قلة مؤمنة جمعت أحرار العالم و أحياء الضمائر وقفت في وجه الإعصار و أيّدت جهاد الأحرار بأسباب الانتصار و لعل تركيا الشموخ و قافلة الحرية، تمثل رأس حربة غزة العزة و ضفة عيّاش في عدم الرضوخ.

و لعل من أكثر حقوق الإنسان الفلسطيني انتهاكا من الكيان الغاصب حقه في التنقل و حريته في الغدو و الرواح ، في غزة بالحصار و إغلاق المعابر زرعا للموت و اشراعا للمقابر، و في الضفة بجدار الفصل لتحول فلسطين كلها إلى سجن و أسر. و خارج فلسطين بسياسة الإبعاد و التشريد و الطرد من دفئ الوطن إلى برد المنفى، ومن حرارة الأرض إلى صقيع المرفأ, حرمانا من حق العودة و إمعانا في التغريب عن الأرض

تتغي هذه المداخلة بيان عظيم جرم إسرائيل و من سار في فلكها من إخوة أعداء في اعتدائهم على حق الفلسطيني في التنقل في ضوء القانون الدولي و مواثيق حقوق الإنسان و شرعة الأمم المتحدة، و أنهم مدانون بمقاييس القانون و موازين الإنسانية و مضامين شرعة الأرض و السماء. و قد قسّمت إلى مطالب ثلاث :

المطلب الأول : الجدار العازل الإسرائيلي و هدر حق الفلسطينيين في التنقل،

و المطلب الثاني: : حصار غزة و انتهاك حرية الفلسطيميين في التنقل.

والمطلب الثالث: اللاجئون الفلسطينيون و انتهاك إسرائيل لحقهم في العودة.

لنلم بالموضوع من جميع جوانبه.و ليس يخفى أن حرية التنقل من أمات الحريات و الحقوق الشخصية، و أن هدرها و الاعتداء عليها مساس بأهم حقوق الإنسان.

المطلب الأول: الجدار العازل الإسرائيلي و هدر حق الفلسطينيين.

أولا: الجدار العازل.

قام الكيان الإسرائيلي الغاصب باقتطاع قلب العالم الإسلامي منه؛ فلسطين الحبيبة[1004]، و المسلمون نيام في بلهنية، و العرب سكارى في غي سادرون في تيه، و تحوّل الفلسطينيون إلى شعب شريد بلا أرض، وطنه الشتات و مسكنه الغربة، داخل فلسطين و خارجها، و اقتطع اليهود منهم الأرض شيئا فشيئا من حرب 1948إلى نكسة 1967،و صولا إلى فرض الكيان الغاصب لأمر واقع، فتقزّمت منهم المطالب لخيانات الداخل و خذلان الخارج ، و تُركوا وحدهم تستفرد بهم إسرائيل يمدها من ورائها بأسباب الوجود غرب حقود، وبعد أن كنا نطالب بفلسطين كل فلسطين من النهر إلى البحر صارت منا المطالب: أراضي 1967، فغزة و الضفة الغربية فقط، أوصال مشتتة و أنحاء مبعثرة زُعِمَ أنها خارطة طريق لظل دولة .فظللنا الطريق و ضيّعنا السبيل و صَدمنا في نهاية المسار الجدارُ؛إذ حتى هذا الإقليم الهجين ما لبث أن انتقص منه و اعتدي عليه و حوّل بسياسة الغصب للأرض و التغيير للواقع و الجغرافيا السياسية، إلى سجن كبير– هو الأكبر في العالم –، يطوق الضفة الغربية بجدار عازل، و يخنق غزة الصامدة بحصار خانق.

فكان الاعتداء الصارخ و الذي ساهمت فيه مؤامرة عالمية على فلسطين و حقوق أهلها الصابرين، فالمهّجرين خارجا منعوا حق العودة، والمشتتين داخلها قُطِّعت أوصالهم, فحرموا أراضيهم و صُودرت ممتلكاتهم, و مُنعوا حرية الحركة إما بجدار العار ، وإما بالحواجز وقوة الحديد و النار.و عرب 1948 أو الفلسطينيون داخل الخط الأخضر فقد فُصِلوا عن امتدادهم الطبيعي، و عانوا الأمرين من سياسة التمييز و سامهم

[1004] يمكن أن نختزل تاريخ فلسطين في المحطات التالية دحضا لأساطير اليهود و ادعائهم الكاذب بأنها لهم.

في عام 4000 ق م سمّتها الكتب السماوية المكتوبة على الأعمدة البابلية (مارتو) أي الأرض الغربية لأنها تقع غرب بابل.

عام 3000 ق م: أطلقوا عليها اسم (أمور)أي أرض الأموريين و هم أجداد العرب.

عام2750ق م: يوحّدها بوحدة سورية الطبيعية سرجون الأول الأكاري الكبير.

عام 2000ق م: تصبح أرض كنعان، و تبقى حتى عام 950ق م. حيث يستولي اليهود على قسم منها كدخلاء بعد مائة عام من حروب طويلة.

عام 722ق م: يوحّد سورية(فلسطين منها) سرجون الثاني و يقضي على اسرائيل.

من عام 605إلى 586 ق م: يحطّم نبوخذ نصر دولة يهوذا و يعيدها إلى بيئتها الطبيعية و يسبي بقية اليهود إلى بابل بمحاولة دمجها بالمجتمع البابلي.

عام 400قم:يزورها و يكتب عنها أبو التاريخ"هيدوروت"، و يسميها سوريّة الفلسطينية.

عام 331 ق م: يوحد الاسكندر الأكبر الأجزاء السورية و منها فلسطين.

عام 198 ق م: تقوم المملكة السورية السلوقية التي تشمل جميع تلك الأرض حتى مجيء الرومان.

عام 63ق م: يفتح الرومان بقيادة (بومباي)سورية، و يجعلونها ولاية رومانية، ومنها فلسطين.

عام 70 ميلادية: يهدم تيتو الروماني الهيكل و يشرّد ما تبقى من اليهود، و تبقى تحت حكم روما حتى614 ميلادية.

عام 638 ميلادية: يفتحها عمر بن الخطاب رضي الله عنه، و تبقى موحدة مع سورية حتى مجيء أول حملة صليبية.

من عام 1099م حتى 1187م:يحررها صلاح الدين الأيوبي من الغزو الأوروبي ثم يوحدها مع أمها سورية، و تبقى كذلك حتى مجيء الأتراك.

عام 1566م: يأتي الأتراك و يمكثون فيها حتى عام 1918م عندما احتلها الحلفاء، و قسّموا سورية ست دويلات بموجب معاهدة (سايكس بيكو)لتسهيل استعمارها و كي لا تقوى هذه (الأمة الإسلامية و العربية) على الدفاع عن نفسها بعد هذا الإعتداء.

ينظر: أبو الخير السيد مصطفى أحمد(2006) ، *فتوى الجدار العازل و القانون الدولي*، ط1 ايتراك للطباعة و النشر، القاهرة،، ص 10.

اليهود الهوان، فهم مواطنون من درجة دنيا ينظر إليهم بريبة و يلمزون بتخوين، و لولا أنهم واقع ديموغرافي قائم لأبيدوا ، وهم دائما على تخوف إذ تعالت الدعوات لدولة يهودية خالصة، ليس لهم منها محل.

أمة بلا وطن أرادت أن تُردي فلسطين المغصوبة لتجعل منها وطنا بلا شعب[1005]، فكانت الهجرة من اليهود إليها من أصقاع الدنيا ،في مقابل التهجير للفلسطينيين عنها إلى صقيع الشتات، و بعد أن كانوا في أراضيهم و ديارهم صارت تحشرهم المخيّمات، و تحاصرهم السياسات؛ سياسات دول الملجأ و التي لأسباب مختلفة اتفقت على شيء واحد هو حرمانهم التوطين بدعوى عدم إهدار حق العودة[1006]، لكن هذا الحرمان –للأسف– سرى إلى بقية الحقوق، و بمر الأيام ضاق المخيم بقاطنيه، و ضاع حق ساكنيه، و تحول هو الآخر إلى إقامة جبرية أشبه ما تكون بسجون الاحتلال، فظلموا من القريب و الغريب، غير أنّ ظلم ذوي القربة أشد مضاضة و أنكى جراحا.

و في المقابل أقام اليهود برغم المخالفة للشرعية الدولية و الخرق للقانون الدولي مغتصبات سمّوها مستوطنات جمعت شذاذ الآفاق و حثالات الدروب, أسكنتهم أرضا ليست لهم ما لبثت مغتصباتهم أن صارت واقعا ماديا دكّت سكينا مسموما في خاصرة الضفة الغربية و توسعت كالخلايا السلطانية في جسدها العليل،فكانت الهواجس الأمنية المزعومة لإسرائيل و خوفها المفبرك على ابنها من غصب ذريعة لبناء الجدار ؛ الجدار العازل.[1007]

قال " بيتر لاغركويست peter lagerauist في مقال له عنوانه:

" تسييج السماء الأخيرة

التنقيب عن فلسطين بعد"جدار الفصل" الإسرائيلي"[1008] : " غيّر " جدار الفصل" منذ بداية بنائه في حزيران/يونيو 2002، و الممتد حاليا_حينذاك_ على 150كم، الجغرافيا السياسية للوجه الشمالي الغربي للضفة الغربية في "بروفة"شبه نهائية لإعادة التنظيم الأبعد مدى للمشهد الفلسطيني منذ سنة 1967. ووفقا للتصاميم التي كشف عن كامل مداها في آذار/ مارس 2003, فإن 490كم أخرى من الجدار سوف تبنى خلال السنتين المقبلتين، بحيث تغلف التجمعات السكانية الفلسطينية الكبرى و أي دولة فلسطينية في مواقع كانتونات تشغل نحو نصف

[1005] مقولة :" أرض بلا شعب لشعب بلا أرض". هي للورد شافتسبري، و هو من أهم دعاة الصهاينة غير اليهود، ينظر :واصف منصور،(2008)، *مسألة اللاجئين جوهر القضية الفلسطينية*، الشبكة العربية للأبحاث و النشر، بيروت، نوفمبر ، ط1، ص34.

[1006] أورد فيما يلي ذكرا لا شرحا أهم مشاريع توطين الفلسطينيين التي قدمت في الخمسينات من القرن العشرين لنعرف حجم المؤامرة على الفلسطينيين من خلال عينة بسيطة:

أ– لجنة "غوردن كلاب" الإقتصادية عام 1949

ب– مشروع بلاند فورد لتوطين اللاجئين 1951/2/21

ج– مشروع كين وكيل مدير وكالة الغوث 1951/2/11

د– مشروع وكالة الغوث لنقل اللاجئين إلى ليبيا نوفمبر/1951

هـ– مشروع أمريكي لتوطين اللاجئين 1951/2/18

و– مشروع جمعية أصدقاء الشرق الأوسط الأمريكية، يناير/1952

ز– قرار الكونغرس الأمريكي بقبول 2000 إلى 4000لاجئ في أمريكا 1954

حبيان دالاس 1953/8/26

ط– مشروع أريك جونستون، مندوب أيزنهاور، 1955/6/1

ي– مشروع باروخ و لجنته الدولية في الفلبين / مايو 1955

ك– بيان دالاس الثاني/ 1955/8/26

ل– مشروع أيزنهاور/ يناير /1953

م– مشروع همرشلد 1959/6/15.

ينظر: واصف منصور، المرجع السابق، ص 119– 121.

[1007] الجدار جزء منه يتكون من الإسمنت المسلح, و عليه أبراج مراقبة, و القسم الأكبر سياج فيه مجسات الكترونية، و بعد الجدار يوجد خندق بعمق أقصاه أربعة أمتار، ثم طريق معبدة من مسارين، ثم مساحة رملية ممهدة لالتقاط آثار الأقدام، ثم ست لفات من الأسلاك الشائكة. و يبلغ عرض الجدار على هذا الوجه ما بين 50إلى 70، مترا و يبلغ في بعض الأماكن100متر، كلها في أراضي فلسطينية مصادرة. فإذا تذكرنا أن طول الجدار 720كيلومترا، أي 720000 متر، و أن أقل عرضه له هو 50 متر، فإن المساحة التي يقضمها بناؤه فقط من الأرض الفلسطينية تكون 360000000متر مربع،لو كان يسير في خط مستقيم، هذا لبنائه فقط". ينظر مقال : أنيس قاسم، *جدار الكارثة*، مضمن في : *الجدار العازل الإسرائيلي*،فتوى محكمة العدل الدولية،المرجع السابق، ص 90.

[1008] وهو أصدق تعبير عن واقع الحال الذي أحدثه الجدار إذ حجب عن الضفة الشمس، و سيّج عنها السماء فاحتاج الباحث عنها التنقيب أسفله علّه يجد بقايا ضفة.

مساحة الضفة الغربية، بينما تتعزز السيطرة الإسرائيلية على ما تبقى ، ومن أجل هذا فإن جدار الفصل سوف يقطع مساحات واسعة من الأراضي الزراعية و يسلمها للمستوطنات الإسرائيلية، بينما يمنع الفلسطينيين من الوصول إلى الماء، و الطرق، و موارد الرزق، و سيجد نحو 395000فلسطيني، معظمهم في القدس الشرقية، أنفسهم في الجانب الإسرائيلي، و ثمة تخوف واسع النطاق من أن يضطر كثيرون منهم إلى الهجرة نحو المواطن المخططة حديثا لحصرهم فيها، و قد قام بعضهم بذلك فعلا. غير أن الجدار سوف يقوم بنوع آخر من الترانسفير، إذ يمحو بصورة متزايدة، و يحتوي السكان الخاضعين للاحتلال، محولا إياهم إلى بقايا مستهجنة في مشهد إسرائيلي يمتد من البحر المتوسط إلى نهر الأردن. و تؤكد الحكومة الإسرائيلية رسميا أن المشروع إنما هو تدبير أمني موقت؛ غير أن التصريحات الجانبية للصحافة المحلية، و الجبال المطوقة، و تكلفة مليون و نصف مليون دولار أمريكي لكل كيلومتر من الجدار، تؤكد خلاف ذلك."[1009]

و قد أكدت دراسة مسحية المخاوف إذ فعلا غيّر الجدار التوزيع الديمغرافي في القدس الشرقية ؛ " فقد أظهرت المعطيات أن انتهاك حق الفلسطينيين في العيش الكريم ، خصوصا نتيجة تقييد حرية التنقل و الحركة، و من ثم تقليص وصولية الخدمات الأساسية ، كان المتسبب الرئيس للهجرة القصرية الناجمة عن الجدار و النظام المرتبط به في القدس الشرقية إذ عزل الجدار 34.5% من مجمل الأسر الفلسطينية المقدسية من الوصول إلى الخدمات الصحية في مركز المدينة، بمن فيهم 3. 88% من الأسر القاطنة في الجهة الشرقية للجدار، و أيضا على اختيار الفرد الفلسطيني لشريك حياته حاضرا و مستقبلا ، إذ يفيد المسح الإحصائي إلى أن 21.4% من الأسر الفلسطينية المقدسية قد بترها الجدار فعزلت عن أقاربها، و إلى أن 69.4 % من الأسر قد اعتبرت الجدار عائقا أمام اختيار شريك حياة أبنائها، و بحسب نتائج المسح الإحصائي ، فإن النساء و الأطفال يعانون أكثر من غيرهم من مجموع الفئات المتضررة عواقب انتهاك حرية التنقل و الحركة،67.8% من الأطفال (بمن فيهم 85.9% في الجهة الشرقية من الجدار)، و78.5% من النساء (بمن فيهم 84.3 % في الجهة الشرقية من الجدار).[1010]

التوزيع النسبي للأفراد الفلسطينيين في محافظة القدس الذين غيّروا محل إقامتـهم بسبب الجدار و تبعاته ومؤشرات أخرى حسب الموقع من الجدار، حزيران– 2006[1011]

[1009] alastine Peter lagerquist ”Fencing the last sky. Excavating Palestine After Israel’ separation wall’ . journal of p studies,vol33,no2,winter2004,p5، أحال عليه: مجموعة من الباحثين، *الجدار العازل الإسرائيلي, فتوى محكمة العدل الدولية(دراسات و نصوص)*(2007), مركز دراسات الوحدة العربية,بيروت, لبنان, ,ط1،ص42.

[1010] بديل، مهجّرون بفعل الجدار، المرجع السابق، ص 8.

[1011] المرجع نفسه، ص 32، و لا يعدو المسح الإحصائي هذا أن يكون عينة تظهر حجم المعاناة الفلسطينية، و مأساة الأسر المقدسية خاصة، و الضرر إلى تفاقم و الألم إلى ازدياد.

المؤشر	الموقع غرب الجدار	الموقع شرق الجدار	مجموع المحافظة
تغيير مكان الإقامة			
غيّروا مكان الإقامة	29,7	83,3	32,9
لم يغيّروا مكان الإقامة	70,3	16.7	67,1
المجموع	100	100	100
مرات التغيير قسريا			
مرة واحدة	93,3	60,9	83,3
مرتين	5,7	17,2	9,3
ثلاث مرات فأكثر	1,0	21,9	7,4
المجموع	100	100	100
تاريخ أول تغيير قسري			
قبل بناء الجدار	45,1	48,3	46,1
منذ بناء الجدار	54,9	51,7	53,9
المجموع	100	100	100
أسباب تغيير مكان الإقامة قسريا			
نكبة 1967/1948	3,1	2,1	2,7
الجدار و تبعاته	22,3	10,7	17,3
تغيير غير قسري			
العمل أو المرافقة	15,6	48,7	29,7
الزواج	50,1	23,1	38,6
أخرى(الدراسة، العلاج, بناء جديد)	8,9	14,4	11,7
المجموع	100	100	100

إنه الاحتلال الذكي يأخذ الأرض و الأمن معا و يخادعنا بـ"الأرض مقابل السلام"، ينوّم الفلسطينيين بمفاوضات لا تنتهي،و بمبادرات لا تكتمل، و يعمل واقعا على قضم ما أعطى بالتفاوض، و أخذ ما تظاهر أنه عنه تنازل ؛ إذ الحقيقة الفعلية هي أن الفلسطينيين من الوجهة الإحصائية لن يحصلوا على أكثر من 48–53 في المئة من الضفة الغربية، تبعا لما ستسفر عنه مساعي المستوطنين للحصول على المزيد من تمديدات الجدار هنا و هناك. و سوف يعزل 395000 فلسطيني خارج الكانتونات، و في جملتهم225000 في القدس الشرقية المحتلة، علاوة على ذلك سوف يفقد ما بين 595000و 717000، أي ثلث سكان الضفة الغربية، سبل الوصول إلى أراضيهم الزراعية. ومن شأن هذا

أن يسمح لإسرائيل بأن تضم فعليا 129 مستوطنة من مجموع 160 مستوطنة يقدر وجودها في الضفة الغربية و القدس الشرقية، و تدمج في كيانها جميع المستوطنين البالغ عددهم 400000 مستوطن تقريبا، باستثناء نحو 25000 منهم.يضاف إلى ذلك أنه إذا تمت الموافقة على التوسيعات المتعلقة ، فلن يتبقى خارج المناطق الإسرائيلية إلا 9 مستوطنات صغيرة، لا يتجاوز عدد سكانها 4000 مستوطن، لكن من الممكن ألا تكون هذه الأرقام نهائية .فالجدار مشروع ديناميكي مثلما يتبين من طيف التعديلات المستمرة على ممره.[1]

وتتوالى على الفلسطينيين النكبات، فيصدر الجيش الإسرائيلي في 2 أكتوبر 2003 الأمر العسكري رقم 378 الذي يجعل من أراضي الضفة الغربية الواقعة بين الحائط" الأمني" و حدود اسرائيل سنة 1967 منطقة مغلقة لا يحق لأي شخص أن يدخل أو يمكث هناك ، طبعا باستثناء الإسرائيليين المعّرفين باعتبارهم مواطنين و مقيمين بإسرائيل،" و كل من يحق له الهجرة إلى إسرائيل بموجب قانون العودة". و أما الفلسطينيون فيتوجب عليهم أن يستحصلوا على إذن للعيش في منازلهم، و زراعة أراضيهم، و الذهاب إلى مستشفياتهم و مدارسهم و أسواقهم، و الذين يمتلكون منهم أراضي داخل المنطقة المغلقة لكنهم خارجها يقيمون عليهم الحصول على إذن لزراعتها، و لا ضمانات لمنحهم إياه، كما لا احترام لوثائق الملكية التي بحوزتهم .

ورد في تقرير محدّث للأمم المتحدة حول حرية التنقل و العبور في الضفة الغربية ما يلي:" ... إن حرية تنقل الفلسطينيين داخل الضفة الغربية تبقى مقيدة إلى حد كبير ، و قد انعكس ذلك في العدد الكبير من المعيقات و الحواجز(634)...بالإضافة إلى التنفيذ المستمر لبعض الإجراءات و السياسات الضارة بما فيه بناء الجدار، و تنفيذ النظام المرتبط به، و توسيع المستوطنات الإسرائيلية و البؤر الاستيطانية، و فرض القيود على حرية الوصول في مناطق مخصصة كمناطق عسكرية مغلقة و محميات طبيعية.

و خلافا لتطمينات أعطتها الحكومة الإسرائيلية فيما يتعلق بالطبيعة المؤقتة لنظام القيود على حرية الحركة و الوصول، فإن الإجراءات التي تم تنفيذها خلال فترة التقرير الحالي و السابق تشير إلى تعميق و تكريس إضافي للآليات المختلفة التي تستخدم للسيطرة و تقييد حركة الفلسطينيين، و لتسهيل حركة المواطنين الإسرائيليين المسافرين من و إلى إسرائيل، و قد أدت بعض الإجراءات المذكورة في هذا التقرير إلى تسهيل حركة التنقل، إلا أن كل الإجراءات فرضت ثمنا يدفعه الفلسطينيون من ناحية خسارة الأراضي، و تشويش حركة السير على المسارات التقليدية، و تعميق و تكريس عملية تجزئة أراضي الضفة الغربية...

لقد أدّت هذه التوجهات إلى انكماش في المساحة الكلية المتوفرة للتطور الفلسطيني، و تناقض في درجة سيطرة الفلسطينيين على تلك المساحات.فبدون تحسين في السيطرة على المساحة المادية الفرص المتاحة للسكان الفلسطينيين للتعامل مع احتياجاتهم ستبقى مقيدة."[2]

إنه القتل الممنهج البطيء لروح الإنسان الفلسطيني، يحرمه شروق الشمس لأن الجدار جعل فجره غروبا،و حوّل وطنه إلى أسر ،و عيشه إلى قهر ،و أرضه إلى قبر.

ثانيا: فتوى محكمة العدل الدولية في قضية الجدار:

بتاريخ 9 يوليو 2004 أصدرت محكمة العدل الدولية ، بناء على طلب من الجمعية العامة للأمم المتحدة فتواها في الآثار القانونية المترتبة على جدار الفصل الإسرائيلي، فكان أن أفتت بما يلي:

(أ)إن الجدار الذي تقوم إسرائيل، دولة الاحتلال، ببنائه في الأراضي الفلسطينية المحتلة، بما في ذلك القدس الشرقية و حولها، و النظام المرافق له يخالف القانون الدولي.

(ب)إن إسرائيل ملزمة بإنهاء خروقاتها للقانون الدولي، و هي ملزمة بأن توقف في الحال أعمال البناء للجدار الذي يجري بناؤه في الأراضي الفلسطينية المحتلة، بما في ذلك القدس الشرقية و حولها، و أن تزيل الإنشاءات التي أقامتها فيه، و أن تلغي و تبطل مفعول التشريعات و اللوائح التنظيمية كلها المتعلقة بذلك، وفقا للفقرة 151 من هذه الفتوى.

(ج) إسرائيل ملزمة بالتعويض عن الأضرار كلها التي نجمت عن بناء الجدار في الأراضي الفلسطينية المحتلة، بما في ذلك القدس الشرقية و حولها.

---

[1] المرجع نفسه، ص 53.

[2] الأمم المتحدة،، مكتب تنسيق الشؤون الإنسانية، الأراضي الفلسطينية المحتلة،(أيار 2009)، *تقرير محدث حول حرية التنقل و العبور في الضفة الغربية*، ،ص 13.

(د) الدول كلها ملزمة بأن لا تعترف بالوضع اللاشرعي المترتب عن بناء الجدار، و ملزمة بأن لا تقدم دعما أو مساعدة للحفاظ على الوضع الناشئ عن هذا البناء، و يقع على الدول كلها الأطراف في اتفاقية جنيف الرابعة بشأن خماية المدنيين في وقت الحرب المؤرخة في 12آب/ أغسطس1949التزام اضافي بضمان التزام إسرائيل بالقانون الدولي الإنساني المقرر في تلك الاتفاقية، و ذلك مع احترامها لميثاق الأمم المتحدة و الانون الدولي.

(هـ) على الأمم المتحدة، و خصوصا الجمعية العامة و مجلس الأمن ، أن تنظر في ما يتعين اتخاذه من أفعال أخرى لإنهاء الوضع اللاشرعي المترتب على بناء الجدار و النظام المرافق له، آخذة في الحسبان هذه الفتوى."[1]

قال الدكتور أنيس مصطفى قاسم[2] عن هذه الفتوى:"إن هذه الفتوى أهم وثيقة في تاريخ القضية الفلسطينية ، بالنسبة إلى الأوضاع القائمة حاليا، و تمتد فحواها لتشمل الأراضي العربية المحتلة كلها كالجولان و مزارع شبعا، حيث إنها حسمت بشكل قاطع الوضع القانوني للوجود الإسرائيلي في هذه الأراضي، و بالتالي فإنها حسمت الطبيعة القانونية للتصرفات الإسرائيلية ليس بالنسبة للجدار فقط، و إنما بالنسبة إلى الأمور العالقة كلها كالحدود و المستوطنات و القدس الشرقية و ما أحدثته إسرائيل من تغييرات، و ما ضمت من قرى و أراض لما أسمته بالقدس الكبرى.."[3] .

لكن مما يؤسف له أن العرب لم يعطوا هذه الفتوى حقها من العناية و الدعاية و النشر إن على المستوى الرسمي أو الشعبي, و لو كانت لصالح الطرف الإسرائيلي لطارت بها الركبان، و تناقلتها الولدان،و الأدهى من ذلك و الأمَرُّ أن قطيع المفاوضات المهرول للتطبيع لم يستثمرها، بل باعها بأضغاث أحلام و أخاليب أماني، على الرغم من أنها من الناحية القانونية أقوى من قرار التقسيم، الذي أعلنت العصابات اليهودية في فلسطين قيام دولتها المزعومة على أساسه عام 1948، لكونه من الناحية القانونية غير صحيح، هذا من جهة، ومن جهة أخرى هو غير ملزم[4]، أما الفتوى فهي صوت القانون الدولي مبادئ و قواعد و أحكاما في الموضوع المدروس، و هي ملزمة و لا يمكن الطعن في ذلك بدعوى أنها مجرد رأي استشاري، إذ المحكمة" عندما تبدي رأيها، تبديه بصفتها مستشارا للمجتمع الدولي، الذي تمثله الجمعية العامة للأمم المتحدة، و هو موقف القانون من الموضوع المطروح على المحكمة... و لا توجد جهة أخرى تملك حق نقضه أو تغييره...و رأيها يبقى عنوان الحقيقة في الموضوع المطروح عليها. و قد جرت عادة الجمعية العمومية في مثل هذه الحالات على اتخاذ قرار بالعلم بالرأي، و في حالتنا هذه لم تتخذ الجمعية العامة قرارا بالعلم فقط، بل قررت أن احترام محكمة العدل الدولية و دورها أساسيان لسيادة القانون و العقل في العلاقات الدولية، و طالبت الدول كلها بالوفاء بالتزاماتها القانونية وفقا للرأي الاستشاري، كما قررت أنها ستقوم بتنفيذ هذا القرار من جانب الجميع. و قد اتخذ القرار في 20تموز/يوليو 2004بأغلبية 150 صوتا، مقابل ستة أصوت، و هذه هي المرة الثالثة في الأمم المتحدة التي تقرر فيها الجمعية العامة متابعة تنفيذ رأي استشاري".[5]

المطلب الثاني: حصار غزة و انتهاك حرية التنقل.

أولا: حصار غزة

غزة العزة سماء من شهب و أرض من لهب ، و بركان للغضب زلزلت كيان اليهود و مرّغت في الوحل كبرياء الصهاينة، هزم صُمُودها عجرفتهم، و صدَّ أسُودُها غطرستهم، فانهزموا منها صاغرين، و اندحروا عنها راغمين ، و لمّا أن فشلوا في مقارعة كتائب القسّام و حماس الجهاد، و ألوية الناصر صلاح الدين،، و تبني أهلها خيار المقاومة على عظم أعبائه و فداحة ثمنه على المساومة خيار البيع للأرض و الرهن للروح و المتاجرة بالقضية، أراد الصهاينة و مِن ورائهم حبل من الناس يمدُّهم كسر شوكتها، و طأطأة شموخها، فتمالأ عليها اليهود من جهة، و المهرولون للتطبيع –كونها عرّت خيانتهم و فضحت عمالتهم– من جهة أخرى، فرموها على السواء بنبل الحصار، و قطّعوا عنها الشرايين بغلق المعابر، و فتّحوها على مصراعيها لها المقابر،فحُوِّل القطاع إلى قطيعة مع العالم الخارجي لا يدخله منه شيء إلا فقدان البشر

---

[1] ينظر: أبو الخير مصطفى أحمد ، *فتوى الجدار العازل و القانون الدولي*،ص101،103، و فيه تحليل قانوني عميق للفتوى بندا بندا في ضوء القانون الدولي، و لمريد الإطلاع على النص الكامل للفتوى بترجمة الأمم المتحدة العودة إلى الصفحات من 153إلى248 من المرجع نفسه

[2] هو محام و مستشار قانوني مقيم في لندن،و رئيس إدارة صندوق العون القانوني للفلسطينيين،و الأمين العام للمنظمة الدولية للقضاء على جميع أنواع التمييز.

[3] قاسم أنيس مصطفى ، *الجدار العازل الإسرائيلي*، المرجع السابق،ص 12.

[4] ينظر: أبو الخير مصطفى ، المرجع السابق، ص108.

[5] ينظر: قاسم أنيس مصطفى ، *جدار الكارثة*، المرجع السابق،ص 103

إنسانيتهم و تخلي الحضارة عن قيمها،و لا يخرج منه إليه غير حماس العزة و شمم الإباء و سؤدد الكبرياء, إذ بدلا من أن يؤدي الغلق إلى إسقاط حماس المنتخبة ديمقراطيا، فينفّض عنها الناس و ينتفضون عليها، فتقوّض قوتها و تزول سلطتها، تمسكوا بها و هرعوا إلى خيارها و التفوا من حولها فأُسقِط في يد المتآمرين ، استمر منهم الحصار و من غزة التحدي، فكانت المآسي الإنسانية لشعب لم يرضخ و لم يساوم و ظل يقاوم ، دافعا حياته ثمنا للحرية و جاعلا موته البطيء حكم إدانة، وشهادة وفاة للضمير الإنساني الميت.

ثانيا:المعابر الفلسطينية: المعابر عبارة عن منافذ تقع على الحدود بين الدول، تسهّل بينها سبل التنقل و تكّون حلقات للتواصل و تذلل انتقال الناس إليها و نقل البضائع بينها.

في غزة سبعة معابر، ستة منها تخضع لإسرائيل، و السابع الخارج عن سيطرتها هو معبر رفح، و لكل منها اسمان عربي و عبري، و هي:1 معبر العودة (يعرف اسرائيليا باسم صوفا) يقع شرق مدينة رفح، 2معبر بيت حانون(ايريز) يقع شمالي مدينة غزة، 3معبر المنظار(كارني): و هو المعبر الرئيسي الذي يربط غزة بإسرائيل4 معبر كرم أبو سالم(كيرم شالوم)، يقع على الحدود الفلسطينية المصرية الإسرائيلية, 5 معبر القرارة(كيسوفيم)، يقع بين خان يونس، و دير البلح، 6معبر الشجاعية(ناحال عوز): و يقع في حي الشجاعية شرق مدينة غزة، و هو معبر حساس إذ يمر منه الوقود إلى غزة.، 7 معبر رفح: يقع جنوب غزة على الحدود المصرية الفلسطينية، السيطرة عليه فلسطينية بالتنسيق مع مصر و مراقبة الاتحاد الأوروبي، يستخدم وفقا لاتفاقية المعابر الموقعة بين إسرائيل و السلطة الفلسطينية في 2005/11/15، لعبور كل فلسطيني يحمل الهوية الفلسطينية و يستخدم أيضا لتصدير البضائع الفلسطينية خاصة المنتجات الزراعية رغم اعتراض اسرائيل.[1]

سياسة إسرائيل في غلق المعابر، و فرض الحصار على القطاع قديمة قدم احتلالها له، إذ تعود ليونيو 1967 بموجب الأمر العسكري (1)، و الذي أعلن إغلاق منطقة قطاع غزة منذ اليوم الأول لاحتلاله، و منعت بموجبه إسرائيل دخول أو خروج أي فرد إلى المنطقة ما لم يحصل على تصريح خاص من القائد العسكري للقطاع، و قد ترتب على هذا الأمر حرمان سكان القطاع المتواجدين خارجه، سواء في الدول العربية أو غيرها من الدول من حق العودة و الإقامة فيه بشكل نهائي.[2]

لعل أوضح شرح و أصدق تشبيه لحال غزة و الضفة الغربية مع سياسة الحصار الإسرائيلية ما عبّر عنه الصحفي الإسرائيلي" روني شكيد" بوصفه:" حال قطاع غزة في ظل الإغلاق و علاقته بإسرائيل بأنها أشبه بعلاقة (الطباخ و طنجرة الضغط)، ففي كل مرة تنذر طنجرة الضغط بالإنفجار يفتح الطباخ الغطاء لتخفيف الضغط، و إذا كانت درجة الغليان في طنجرة الضغط في غزة هي 200درجة، فإن الدرجة تكون لدى أجهزة الأمن الإسرائيلية تصل إلى 150 درجة، إنها ساخنة بالتأكيد، و تعتزم الحفاظ على هذه الدرجة، و سيواصل الحكم الإسرائيلي وضع الإصبع على نبض الضفة الغربية و قطاع غزة، لمعرفة قدر الصمود لديهم، و تجنب نقطة الانهيار و الانفجار، ومن أجل تنظيم الحرارة تفتح إسرائيل ثغرة صغيرة في حاجز كارني و مرة في حاجز ايرز لتمنح الفلسطينيين الأمل بأن الإغلاق سيفتح بالتدريج".[3]

ثالثا:الحصار الإسرائيلي في نظر القانون الدولي الإنساني:

انتهكت إسرائيل بصلف كل المعاهدات الدولية،وخرقت بعنجهية مواثيق حقوق الإنسان، و اعتدت بهمجية على حقوق الفلسطينيين، ومنها الحق في حرية التنقل و الحركة، فمارست ضدهم سياسة العقاب الجماعي عبر الإغلاق التام لقطاع غزة بما يتعارض مع اتفاقية جنيف الرابعة لعام 1949، و التي تنص مادتها (33) على أنه:" تحظر على قوات الاحتلال الحربي القيام بمعاقبة الأشخاص المحميين على جرائم لم يرتكبوها، كما تحظر على تلك القوات اتخاذ تدابير اقتصاص من الأشخاص المحميين و ممتلكاتهم", و ضربت بعرض الحائط العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية و السياسية لعام 1966، و الذي تقرر مادته(12) حق الإنسان في التنقل و اختيار مكان الإقامة، وامتهنت المادة(1) من العهد الدولي للحقوق الاقتصادية و الاجتماعية و الثقافية لعام 1966، و التي نصها:" لا يجوز في أي حالة حرمان أي شعب من أسباب عيشه الخاصة." إذ الحصار حال بين الفلسطينيين و لقمة عيشهم ، فالفلاح لم يصل أرضه، و العامل لم يبلغ مقر عمله، و التاجر فاقد للسلعة و المشتري معا.

---

[1] ينظر للتوسع: أبو الخير مصطفى أحمد، *المعابر الفلسطينية رؤية قانونية*،(2008) مؤسسة النور للثقافة والإبداع، ،ص8-12.

[2] ينظر: ماجستير الانتهاكات الإسرائيلية، ص 171

[3] جريدة يديعوت أحرنوت، 1996/3/22.

" و علاوة على ذلك اعتبرت لجنة مناهضة التعذيب أن سياستي الحصار و هدم المنازل التي تمارسها قوات الاحتلال تشكلان انتهاكا للمادة(16)من اتفاقية منع التعذيب و المعاملة القاسية و لا يمكن تبرير استخدام هاتين السياستين تحت أي ظرف من الظروف.

وتنص المادة 05 من الاتفاقية الدولية لإلغاء كافة أشكال التمييز(1965)بأن لكل فرد الحق في حرية التنقل ضمن حدود الدولة ، الحق في مغادرة الدولة، و الرجوع لدولته و الحق في الجنسية.

و يعتبر التعليق العام رقم 27، الصادر عن اللجنة المعنية بالحقوق المدنية و السياسية في جلستها السابعة و الستون في العام 1999الأساس الفلسفي و القانوني الذي يحدد النطاق الواسع لمفهوم الحق في حرية التنقل و الحركة,"[1]

رابعا:التكييف القانوني لاتفاقية المعابر الفلسطينية:

أبرمت اتفاقية المعابر بين قوات الاحتلال الإسرائيلي و السلطة الفلسطينية ومصر و الأردن، و غني عن البيان أن إسرائيل كيان غاصب،و " أن قيام دولة خلاف الدولة الفلسطينية على الأراضي الفلسطينية من النهر إلى البحر باطل بطلانا مطلقا طبقا للقانون الدولي، و يبطل كل ما يترتب عليه.إذ إسرائيل حالة واقعية لا قانونية.[2] وهي بذلك قوة احتلال، و حتى لو فرضنا – خلاف الشرعية– أنها ليست كذلك إلا خارج حدود قرار التقسيم رقم (181) لسنة 1948، فتبقى قوة احتلال في الضفة و غزة، و بما أن الإشراف على المعابر بين الدول هو من مظاهر سيادة الدولة، و تأسيسا على القاعدة الآمرة في القانون الدولي التي مفادها أن" الاحتلال لا ينقل السيادة على الأراضي المحتلة"، فإن كافة اتفاقيات المعابر[3] باطلة، لأن فيها تنازلا عن سيادة دولة، إضافة لكونها رضوخ و إذعان تحت السلاح و التهديد، و قد نصت المادة (52), من قانون المعاهدات الدولية لعام 1969على ما يلي": تعتبر المعاهدة باطلة بطلانا مطلقا إذا تم إبرامها نتيجة التهديد باستعمال القوة و استخدامها بالمخالفة لمبادئ القانون الدولي الواردة في ميثاق الأمم المتحدة."

يخلص الفقيه السيد مصطفى أبو الخير بعد دراسته القيّمة لقضية المعابر الفلسطينية في ضوء القانون الدولي ، إلى القول أن": كافة الاتفاقيات التي وُقِّعت مع إسرائيل سواء معاهدات صلح أو اتفاقية بشأن المعابر الحدودية بين فلسطين و ما حولها من دول هي اتفاقات باطلة؛ كونها تمت مع كيان باطل أولا و لمخالفتها القانون الدولي ثانيا، و أن مناقشتها و دراسة أزمتها هي مناقشة و دراسة لواقع موجود، و أن إغلاق المعابر طبقا للقانون الدولي عقاب جماعي لسكان مدنيين يعتبر جرائم حرب و الجرائم ضد الإنسانية الواردة في المادة (5) من النظام الأساسي للمحكمة الجنائية لذلك يجب محاكمة فاعليها مهما طال الزمن لأنها جرائم لا تسقط بالتقادم."[4]

خامسا: غلق المعابر و إهدار حق الفلسطيني في السكن الملائم:

لم تُجدِ نفعا كل محاولات إسرائيل لتركيع غزة، و نيل اعترافها بها ، و تحت ضربات المقاومة و ارتفاع صرعى جنودها، سحبت منها الجند تخفيفا للخسائر، و أحكمت عليها الطوق وأدا للبشائر،لكن غزة رفضت المساومة و فرضت المقاومة و زرعت من جديد بذرة النصر الوليد، فكان العدوان الحربي عليها (بين 27 ديسمبر2008 و12 يناير 2009)بالأسلحة المحرّمة و الفوسفور الأبيض و الحقد الأسود، و كانت محاولة الاجتياح للقطاع من كل الجوانب علّ الفلسطينيين يَرهبون فيهرُبون، لكنهم بلغوا الذرى و تشبثوا بالثرى إذ بينهم و بينه حبل من دم التضحية لا ينقطع،ووثاق من عهد الفداء لا يذوي، هُزم الجمع وولوا الدبر،بعد أن أظهروا بسالة السلاح أمام اليد العزلاء، و بطولة الجند

---

[1] ينظر: المركز الفلسطيني لحقوق الإنسان،(يونيو 2010. نوفمبر 2011)*قطاع غزة حصار لم يتوقف و إعمار لم يبدأ* (تقرير حول أثر سياسة الحصار الإسرائيلي على المدنيين في قطاع غزة بعد ثلاثة أعوام من العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة)،.

[2] ينظر أبو الخير *مصطفى ، دراسة بطلان قيام دولة يهودية في فلسطين في القانون الدولي*، موقع مؤسسة فلسطين للثقافة على شبكة الأنترنت:
www.asharq alarabi.org.uk/markaz/m-abhath-30-01

[3] توجد اتفاقية المعابر الإسرائيلية الفلسطينية وقّعت في 15 نوفمبر 2005 بين إسرائيل و السلطة الفلسطينية.
اتفاق إسرائيلي أوروبي فلسطيني لمراقبة المعبر
اتفاق فيلادلفي بين مصر و إسرائيل وقّع في أول أغسطس 2005، و هو ملحق أمني إضافي لاتفاقية السلام المصرية الإسرائيلية.
اتفاقية السلام بين مصر و إسرائيل الموقّعة في 29 مارس 1979.

[4] السيد أبو الخير مصطفى أحمد ، *المعابر الفلسطينية، رؤية قانونية(المرجع السابق)*، ص48.

أمام الرضع في المهد، و خلّفوا وراءهم أطفالا ميتّمة، و نسوة مرمّلة، و دورا مهدّمة، و أملا يشرق من تحت الأنقاض، و زادوا إحكام الحصار منعا لإعادة الإعمار فحُرم الفلسطينيون حقهم في المسكن الملائم.

و أعاق منع اعمار قطاع غزة كافة مراحل تلك العملية، بدءا من إزالة الركام و الأنقاض ، مرورا بتأمين المنشآت الآيلة للسقوط، و إعادة بناء و ترميم المنازل السكنية، و المرافق العمومية من وزارات، محافظات و هيئات محلية، و مقرات شرطية. و تسبب ذلك في تواصل المأساة الإنسانية لنحو 50000 مواطن من أفراد الأسر الذين فقدوا منازلهم، و يعيشون في مساكن مؤقتة و شقق مستأجرة و بيوت شبه آيلة للسقوط و خيام، وهم غير قادرين على استئناف حياتهم الطبيعية ، حيث يحرمون التمتع بالحياة الكريمة، ولا يتسنى لمعظمهم الحصول على مياه الشرب النظيفة، وتفتقد مرافقهم المؤقتة للربط بشبكات الصرف الصحي الآمنة ، فيما يخلف تدمير البنية التحتية للمناطق التي تعرضت للدمار ، و التي لا تزال بحاجة لإعادة اعمارها آثارا خطيرة على صحتهم جرّاء انتشار الركام و الغبار و الأتربة في محيطها.

و يمثل استمرار فرض السلطات الحربية المحتلة قيودا محكمة على توريد مواد البناء للقطاع السبب الرئيس لانتهاك حق السكان في المأوى الملائم، و يتعدى الانتهاك المهدومة بيوتهم ليشمل آلاف العائلات التي بحاجة إلى مساكن جديدة في إطار النمو الطبيعي للسكان.

و تفرض إسرائيل قيودا مشددة على توريد مواد البناء للقطاع، حيث تقلصت حد الانعدام كميات توريده بالإسمنت و الحديد، حيث بلغت سنة 2006 ، 8,66 بالمائة،من الإسمنت، و 4, 57 من الحديد من احتياجات القطاع السنوية، لتصل النسبة سنة 2007، 5,5 بالمائة،و 3,8 بالمائة على التوالي، و في عام 2008 بلغت أدنى مستوياتها فبالنسبة للإسمنت لم تتجاوز النسبة 2 بالمائة من حاجات القطاع، أما الحديد فمنع كليا، و في عام 2009، منعت سلطات الاحتلال توريد أي كميات من مواد البناء بشكل تام.[1]

لكنهم إن هدموا البِنَاء فقد صنعوا البَنَّاء، وإن نقضوا البنيان لقد أيقظوا الإنسان، ليحفر الفلسطينيون بأظفارهم أنفاق العز تؤسس لهم مجدا، و يفضحوا بها نفاق أنظمة أرادتها لهم قبرا فكانت لها لحدا. و يأبى بُرعم الأمل إلا أن يزهر،و ظلام الليل إلا أن يضمر و شعاع الفجر إلا أن يظهر.

المطلب الثالث: اللاجئون الفلسطينيون و انتهاك إسرائيل لحقهم في العودة:

شرّد اليهود الفلسطينيين إلى أصقاع الدنيا ليحضنهم صقيع الشتات و يضمهم برد الغربة، فرّقتهم البقاع و تقاذفتهم المنافي، و جمعهم أمل العودة[2] و بنوتهم للأرض، فورّث الآباء مفاتيح البيت للأبناء[3] و أعطى الأجداد العهد للأحفاد, و أُسقِط في يد من راهن على سقوط الحق

---

[1] ينظر: المركز الفلسطيني لحقوق الإنسان، *قطاع غزة حصار لم يتوقف و إعمار لم يبدأ*، ص21. و فيه أرقام مهولة تحكي المأساة الفلسطينية جرّاء الحصار الظالم، والاعتداء السافر على كافة حقوق الإنسان الفلسطيني، كالحق في العيش الكريم، و الحق في الصحة ، و الحق في التعليم و الحق في التنقل،... مع جداول بيانية و أرقام إحصائية تغطي الفترة الممتدة من يونيو 2010 إلى نوفمبر 2011.

[2] بخصوص حق العودة تنظر الدراسات القيّمة عنه و التي أشار إليها: BADIL RESOURCE CENTER ; THE 1948 PALESTINIAN REFUGEES AND THE INDIVIDUAL RIGHT OF RETURN,AN INTERNATIONAL LAW ANALYSIS,2007; SECOND EDITION,P 5-6

و قد أشار إلى الدراسات التالية:

E .G , JOHN QUIGLEY, DISPLACED PALESTINIAN AND A RIGHT OF RETURN, HAVARD INTRENATIONAL LAW JOURNAL, VOL, 39 ,NO1(WINTER 1998)171 ; JOHN QUIGLEY, MASS DISPLACEMENT AND INDIVIDUAL RIGHT OF RETURN, BRITISH YEAR BOOK OF INTERNATIONAL LAW, VOL 68(1997)65 ;W .T.MALLISON AND S MALLISON, THE RIGHTTO RETURN , 9 JOURNAL OF PALESTINE STUDIES 125(1980) ; W.T MALLISON &S.MALLISON, AN INTERNATIONAL LAW ANALYSISOF THE MAJOR UNITED NATIONS RESOLUTIONS CONCERNING THE PALESTINE QUESTION ,U .N.DOC.ST/SG/SER.F/U,UN 19(1979) ; W.T.MAILLISON &S.MALLISON , THE PALESTINE PROBLEM IN INTERNATIONAL LAW AND WORLD ORDER 174-188(1986) ,KATHLEEN LAWARED, THE RIGHT TO RETURN OF PLESTNIANS IN INTRENATIONAL LAW , INTERNATIONAL JOURNAL OF REFUGEE LAW ;VOL 8.NO.4(OCTOBER 1996)532. ...

[3] قال السفير محمود كريم :" عندما تزور أي معسكر من معسكرات اللاجئين الفلسطينيين المنتشرة في قطاع غزة و الدول العربية المضيفة المحيطة بإسرائيل: في لبنان, و سوريا, و الأردن, و تجد في طريقك طفلا تسأله من أين أنت؟ فلن يجيبك مباشرة بل سيندفع إلى داخل منزله و سيعود بسرعة البرق قبل أن يجيبك و يقدم لك مفتاحا قديما أسود اللون و ثقيل الوزن و معه لفافة من ورق السلوفان و سيقول لك : أنا من اللد أو الرملة أو حمامة أو أي واحدة من عشرات المدن و القرى التي هجر منها اللاجئون و هذا هو مفتاح بيتي و هذا هو " الطابو" و هي كلمة تركية معناها" سند الملكية الموثق"، و هو ما يقابل عندن " العقد المسجل في الشهر العقاري", و سوف تسأله بالتبعية هل شاهدت منزلك هذا و سيقول لك: إن أبي شاهده عندما كان طفلا و نزح من فلسطين و هذه صورة جدي سأضعها حال عودتي للمنزل و أنا عائد إن شاء الله.

بالتقادم و ضياع الوطن بالنسيان، إذ من حيث لم يدر نفث حبه في الروح و نقش صورته في الوجدان، فرغم أن أهله منه أُخرجوا و عنه أُبعدوا فقد دخل منهم شغاف القلب و استوطن فيهم حنايا الفؤاد، ليصبح نبض حبه يحذوهم ما أصبح يوم أو أمسى إلى قبة الصخرة و المسجد الأقصى, يحوّل ألم البعد إلى أمل اللقاء، و هَمَّ الإبعاد إلى همة العودة لأرض الوعد و تربة الميعاد, و كل ذلك رغم أن الفلسطينيين لا تقاس بنكبتهم نكبة و لا تضاهي معاناتهم معاناة," فهي لا تقاس مثلا باستيلاء المستوطنين البريطانيين على أجزاء من القارة الآسترالية عام 1788 و لا بنزاعهم مع سكان الأرض الأصليين من الشعب الأبروجيني, كما لا تقاس أيضا باستيلاء المستوطنين الهولنديين على أجزاء من جنوب القارة الإفريقية و مكونة شعب" البروير" الذي طرد الأفارقة و جعلهم يعيشون في معازل و بانتوستانات بينما يتمتع الغزاة بكل خيرات الأرض. كما لا تقاس أيضا باستيلاء الأوروبيين على الأرض في أمريكا الشمالية و اضطهاد شعبها من الهنود الحمر، كذلك فهي لا تضاهى استيلاء الفرنسيين على مقاطعة"كيبك"في كندا و طردها أهلها من قبائل " الأسكيمو" ليعيشوا في معازل و مناطق خاصة بهم.

كما أنها لا تقاس بما فعله الفرنسيون في محاولاتهم الاستيطانية و إنشاء" فرنسا عبر البحار" في الجزائر، و ما أعقبه ذلك من ثورات شعبية أدت إلى استشهاد مليون شهيد, كما أنها بعيدة كل البعد عما أحدثه الاستعمار الألماني الاستيطاني في ناميبيا, كما أنها أيضا لا تقارن بما أحدثه الاستيطان الأوروبي النيوزلاندي و حروب الماوري."[1]

إنها مأساة غير قابلة للقياس ، و لعل أقرب الفجائع بها شبها الفضائع التي تعرض لها المسلمون في فردوسهم المفقود الأندلس[2]، إذ قسم منهم منها هُجِّر و قسم فيها قُبِر، بالأمس محاكم التفتيش، و اليوم عصابات الصهاينة، الأمس ملوك الطوائف و الآن الأنظمة الخائنة, ما أشبه ليلة جراحنا بكلومنا البارحة.

أولا:- تعريف اللاجئ الفلسطيني:

عرّفته الأنروا" وكالة الأمم المتحدة لإغاثة اللاجئين الفلسطينيين و تشغيلهم بأنه:" الشخص الذي كان مسكنه الطبيعي فلسطين لمدة عامين على الأقل قبل 1948، و الذي فقد نتيجة حرب 1948 مسكنه ووسائل معيشته، و لجأ إلى إحدى الدول, حيث تقدم الوكالة مساعداتها."

و في عام 1993، عدّلت الأونروا تعريف اللاجئين الفلسطينيين بحيث لم يعد التعريف يربط بين تعريف اللاجئ و تسجيله في إحدى مناطق نشاط الأونروا و تقديم المساعدات له, ثم أصدرت مفوضية الأمم المتحدة العليا لشؤون اللاجئين تفسيرا معدلا لوضعية اللاجئين الفلسطينيين في نهاية عام 2002، اعترفت فيه بشكل واضح بأن أبناء و أحفاد لاجئي 1948، يستحقون الحماية الدولية بموجب معاهدة اللاجئين لعام 1951، و حتى لو لم يكونوا يسكنون في المناطق التي تنشط فيها الأونروا- و هذا ما لم يكن معترفا به سابقا[3], كما أكدت

ينظر: السفير محمود كريم, *المرجع السابق*, ص 51.

[1] السفير محمود كريم,(2010), *أوضاع اللاجئين و النازحين الفلسطينيين و حق العودة ووكالة الغوث و المعاملة الدولية للمشكلة*، مكتبة جزيرة الورد, القاهرة, ، ط1، ص8.

[2] ما أبلغ تعبير مؤرخ النكبة الفلسطينية عارف عارف في موسوعته التي تؤرخ للجرح :" النكبة الفلسطينية و الفردوس المفقود".

[3] يقول جاي جودوين جيل (أستاذ القانون الدزلي للاجئين ، و رئيس معهد البحوث و الدراسات الأوروبية في جامعة أوكسفورد):" بمراجعة الأعمال التحضيرية ، و تحديدا فيما يتصل بالمادة (7ج)من إتفاقية اللاجئين لعام 1951، يتبين أن اتفاق الدول المشاركة جاء ليؤكد على أن اللاجئين الفلسطينيين في حاجة إلى حماية دولية خاصة، و أنه لم تكن هنالك نية لاستثنائهم من نظام الحماية الدولية العام، لقد كان موضوع استمرار توفير الحماية للاجئين الفلسطينيين موضوعا هاما لجميع المشاركين، و كانت مسألة عدم انطباق اتفاقية 1951 ينتهي بتحقق شروط معينة تتمثل في توقف تمتعهم بالمساعدة أو الحماية الدوليتين المتوافرتين لهم من خلال وكالات أخرى تابعة للأمم المتحدة قبل التوصل إلى حل دائم لقضيتهم، و رغم هذا فإنه للأسف يوجد تناقض واضح بين نظام المفوضية العليا للاجئين (UNHCR) و اتفاق 1951.

فالأطراف المستثناة من نطاق اتفاقية اللاجئين لعام 1951 هم الذين يتلقون فعليا و حاليا المساعدة الإنسانية و يتمتعون بالحماية الدولية، و تنتهي حالة عدم الانطباق بتوقف الحماية أو المساعدة," لأي سبب" و دون أن يكون قد تم إيجاد حل دائم لقضية اللاجئين وفقا لقرارات الأمم المتحدة ذات الصلة، و عليه إذا تحققت شروط حالة الانطباق هذه على من كان مستثنى من اللاجئين، فإن هؤلاء الأشخاص بحكم الواقع، و دونما حاجة إلى وجود نص خاص يقضي بذبك, يدخلون في نطاق اتفاقية عام 1951، و يصبح من حقهم التمتع بالحقوق و المزايا المنصوص عليها في الاتفاقية".

ينظر: تقديم جاي جودوين جيل لدراسة النا سوندجارد,(, كانون الأول، 2009), *سد فجوات الحماية الدولية، الدليل الخاص بحماية اللاجئين الفلسطينيين، الحماية في الدول الموقعة على الاتفاقية الدولية الخاصة بوضع اللاجئين1951* ، بديل، المركز الفلسطيني لمصادر حقوق المواطنة و اللاجئين، بيت لحم، فلسطينط1, ص xii.

المفوضية أمرا جديدا و مهما يتعلق بوضعية المهجرين الفلسطينيين في الأراضي المحتلة منذ 1998، حيث اعتبرتهم ضمن المشمولين في معاهدة اللاجئين لعام 1951، الأمر الذي طالما عارضه الإسرائيليون."[1]

لكن مما يؤسف له أنه من الناحية العملية " توضح الممارسات و السوابق، أنه في عدد من القضايا ، قام من بيدهم القرار بالاعتماد على غموض و عدم تناسق النصوص، المشار إليها سابقا لاتخاذ إجراءات مجحفة ضد الفلسطينيين الواقعين خارج نطاق عمليات الأونروا, و الذين لم يعودوا يتمتعون بالحماية الدولية أو المساعدة الإنسانية، فإن العديد من الدول وضعت شروطا خاصة بتطبيق قاعدة توافر الاضطهاد أو الخشية منه فعليا، و المدرجة في المادة 1 من اتفاقية 1951 كشرط مسبق للحصول على حق اللجوء كعقبة في وجه الفلسطينيين، فقد عاملت تلك الدول الفلسطينيين مثلهم مثل طالبي اللجوء الآخرين، و بهذه الطريقة فإن الشروط المتضمنة في اتفاقية عام 1951, و التي أريد منها في الأصل مساعدة الفلسطينيين بحكم وضعهم الخاص أصبحت تعمل ضد مصلحتهم بسبب سياسات الدول و تطبيقاتها غير المتفقة مع غايات النصوص".[2]

و مما هو جدير بالوقوف عنده كذلك أن تعريف اتفاقية الأمم المتحدة للاجئ يستند إلى البلد التي يحمل جنسيتها ، و هي إشارة سياسية ، أما في حالة الفلسطينيين فالإشارة جغرافية، إذ اللاجئ الفلسطيني من كان يقيم في فلسطين لمدة عامين قبل 1948، أضف إلى ذلك هدف وكالة غوث اللاجئين الفلسطينيين ليست حمايتهم بل إعاشتهم[3]، لتشكل القضية الفلسطينية الاستثناء في كل شيء. و لتبقى قضية اللاجئين معضلة بلا حل.

ثانيا: أقسام اللاجئين الفلسطينيين: الفلسطينيون الذي أخرجوا من ديارهم و أموالهم، و شردوا من أرضهم على فترات زمنية مختلفة و بمؤامرة عالمية مستمرة واضحة الأهداف و بيّنة المعالم، أقسام: فمنهم المهجّرون داخليا : أي داخل فلسطين، و هنالك المهجّرون خارج فلسطين التاريخية.

أ- **المهجّرون داخليا[4]:** هم الفلسطينيون الذين هُجروا من ديارهم الأصلية و يختلفون عن غيرهم من اللاجئين في أنهم لم يعبروا حدودا معترف بها، و يقصد بهم في الحالة الفلسطينية أربعة مجموعات:

1- الفلسطينيون الذين تم تهجيرهم من بيوتهم و ديارهم الأصلية أثناء الصراع العربي الإسرائيلي الأول في 1947- 1948، و لا زالوا يقيمون على جزء من فلسطين، و الذي يعرف بإسرائيل في 15 أيار 1948، حيث لم يسمح لهم بالعودة لقراهم و منازلهم فيما بعد.

2- الفلسطينيون الذين هجّروا بعد عام 1948 من ديارهم الواقعة فيما بات يعرف بإسرائيل، و لا زالوا غير قادرين على العودة لديارهم.

3- الفلسطينيون الذين هم أصلا من سكان الضفة الغربية أو قطاع غزة ، بما فيها القدس الشرقية، و الذين تم تهجيرهم داخليا لأول مرة أثناء الصراع العربي- الإسرائيلي في عام 1967، و لم يسمح لهم بالعودة لديارهم حتى يومنا هذا.

4- الفلسطينيون الذين هم أصلا من سكان الضفة الغربية أو قطاع غزة ، و الذين هُجروا داخليا عن بيوتهم و ديارهم للمرة الأولى نتيجة لانتهاكات حقوق الإنسان التي ما زالت ترتكبها قوات الاحتلال الإسرائيلي في الأراضي الفلسطينية المحتلة منذ عام 1967، أي نتيجة لسياسة هدم البيوت مثلا ، أو مصادرة الأراضي، أو إقامة جدار الفصل العنصري و غيرها من السياسات.[5]

ب- الفلسطينيون المهجّرون خارجيا: يقصد بهم الذين هُجّروا و لا يزالون خارج فلسطين التاريخية، و يشملهم و نسلهم، و يصدق ذلك على فئات ثلاث هي:

---

[1] واصف منصور،المرجع السابق، ص122-123.

[2] تقديم جاي جودوين جيل، لدراسة مركز البديل :سد فجوات الحماية الدولية، الدليل الخاص بحماية اللاجئين الفلسطينيين، الحماية في الدول الموقعة على الاتفاقية الدولية الخاصة بوضع اللاجئين1951 ،صxiii, هذه الدراسة قيّمة و على درجة مرموقة من الأهمية و القيمة.إذ أنها بمثابة مرشد عملي يسعف الخبراء العاملين في مجال اللاجئين و المحامين و القضاة و مكتب المفوض السامي للمفوضية العليا لشؤون اللاجئين و السلطات الوطنية في كل دولة و المنظمات غير الحكومية و غيرهم من الأطراف المشاركة في تناول و معالجة طلبات اللجوء التي يتقدم بها اللاجئون الفلسطينيون.

[3] واصف منصور، المرجع السابق, ص123، و قد أحال على : عبد الله الأشعل،(كانون الثاني, يناير 1992)، *السياسة الدولية*.

[4] للاستفاضة في قضية المهجّرين داخليا كمسألة جديرة بأعظم اهتمام، ينظر:

Badil resource center for Palestinian Residency and Refugee Rights and The Norwegian Refugee Council/ Internal displacement Monitoring Center , DISPLACED BY THE WALL , Bethlehem and Geneva , September, 2006 ,p 17-26.

[5] مركز البديل, المرجع السابق، ص xxvii

1- لاجئي عام 1948 بحسب قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 194 (3)، ووفقا للأنروا فإن " مصطلح اللاجئين الفلسطينيين يتضمن أولائك المسجلين لديها و غير المسجلين".

2-لاجئي عام 1967 بحسب قرار مجلس الأمن رقم 237 و هم" النازحون" وفقا لمصطلحات الأمم المتحدة و تستخدمها الأنروا بالاستناد تحديدا إلى قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 2252

1-الفلسطينيين من غير الفئتين أعلاه، الذين يأتون أصلا من الضفة الغربية و قطاع غزة و الذين أجبروا على ترك هذه المناطق بسبب خوف مبرر من أن يتم اضطهادهم..[1]

أ-تقديرات عدد اللاجئين الفلسطينيين حتى نهاية (2008- 2009):

أشارت تقديرات نهاية (2008)إلى كون عدد اللاجئين المهجرين الفلسطينيين بلغ (7,6) مليون لاجئ، أي حوالي 71% من مجموع الفلسطينيين في جميع أنحاء العالم، منهم (7,1) مليون لاجئ ،و (455000) مهجّر داخلي.[2]

و بحس إحصائيات (الأونروا)، فإن عدد اللاجئين في الأردن حتى تاريخ (2008/12/31)قدّر بـ(1951490) لاجئا فلسطينيا, يعيش حوالي 17,3% منهم داخل المخيمات، و أن 13 % من سكان المخيمات في الأردن غير مسجلين لدى (الأونروا)، و في سوريا بلغ عدد اللاجئين المسجلين لدى (الأونروا) حتى تاريخ(2008/12/31)(461897)نسمة، يعيش حوالي 27.1% منهم داخل المخيمات، مع العلم بأن عدد اللاجئين في سوريا لا يشمل الفلسطينيين الذين هجروا عامي (1967)و (1970)، لأن معظمهم غير مسجلين لدى (الأونروا), أما في لبنان فقد بلغ عدد اللاجئين المسجلين لدى (الأونروا) حتى تاريخ (2008/12/31)(762820)نسمة، يعيش منهم (193370)لاجئا داخل المخيمات، أي ما نسبته 25%، أما في قطاع غزة فقد قدر عدد اللاجئين المسجلين لدى (الأونروا)بـ (1073303) نسمة، يعيش منهم داخل المخيمات (495006) أي ما نسبته 46%[3]

ثالثا:نظرة إسرائيلية للاجئين الفلسطينيين: صادقت إسرائيل على اتفاقية :" العهد الدولي للحقوق المدنية و السياسية ، و لم تتحفظ على المادة 12 منها التي مفادها:" لكل فرد حرية مغادرة أي بلد بما في ذلك بلده، و أنه لا يجوز حرمان أحد بصورة تعسفية من الدخول إلى بلده", ووقّعت عليها في 1991/10/3، لكنها كعادة اليهود فسّرتها تفسيرها الخاص، فلحنت في قولها، و لوت بها لسانها لتطعن في معناها ، فهي حسبها لا تنطبق إلا على مواطني دولة اللاجئ، و عليه لا تسري على اللاجئين الفلسطينيين، قالت " روث لا بيدوت" أستاذة القانون الدولي الإسرائيلية:" إن حق العودة يملكه مواطنو الدولة و على الأكثر المقيمين بصفة دائمة فيها، و اللاجئون لم يكونوا يوما مواطنين أو مقيمين دائمين في إسرائيل, إذ أنهم فروا قبل قيامها عام 1948، أو في عام 1967 قبل احتلالها للمناطق التي يعيشون فيها",و أردفت :" إن عودة أكثر من مليون و نصف مليون لاجئ عدائي (في ذلك الوقت)، يؤدي إلى انتهاك حقوق و حريات الآخرين في إسرائيل، و قد يخل بالنظام العام، و بازدهار النظام الديمقراطي".[4] إنه التلاعب بالألفاظ و التحوير للكلمات مغالطة لاغتيال الحقيقة و مماطلة لإسقاط الحق، إذ الإعلان العالمي لحقوق الإنسان و الاتفاقيات التابعة له كلها تشير إلى عودة الإنسان إلى بلده لا إلى دولته, بما من شأنه حماية الإنسان أيا كان المكان، حتى ولو لم يكن إقليمه الذي هو فيه دولة ذات سيادة , كما "أوقعها تفسيرها في مأزق كبير عندما أشارت إلى المناطق التي وقعت تحت الاحتلال الإسرائيلي عام 1967،فاضطرت إلى القول بعدم تمتع هؤلاء اللاجئين بحق العودة رغم أنهم كانوا حتى ذلك الوقت رعايا للدولة الأردنية."[5]

---

[1] المرجع نفسه، ص xxix.

[2] مركز بديل(20 يونيو 2009)، *نشرة إعلامية*، اليوم العالمي للاجئين,فلسطين, ، ص2.

[3] وكالة غوث اللاجئين الفلسطينيين(الأونروا)(2008/12/31), *إحصائيات عن فلسطين*, على الموقع الإلكتروني:
. www .UN.ORG/UNRWA/ARABIC/PUBLIC STAT/PDF/UIF-18.PDF.، أحالت عليه : هبة خليل سعد ي مبيض، المرجع السابق, ص 53.

[4] السفير محمود كريم، المرجع السابق, ص 371.

[5] المرجع نفسه، ص 371- 372.

رابعا:حق العودة في خطاب منظمة التحرير الفلسطينية:

إن حق العودة في خطاب منظمة التحرير الفلسطينية :".. قد تحرك من عالم الثورة و مفرداتها الصاخبة إلى عالم السياسة و مفرداتها الهادئة، و ما بين حدي العالمين تكشّف حق العودة في خطاب منظمة التحرير عن تبدل في الأمكنة و الأولويات... يمكن رصد ثلاث محطات، اشتملت على ثلاث إحالات. أُحيل حق العودة في وثائق منظمة التحرير الفلسطينية على خطاب التحرير طيلة حقبة زمنية ساخنة تواصلت ما يقارب عقدا من الزمن، من عام 1964 حتى عام 1973 و خلال هذه الفترة تماهى حق العودة في بنية خطاب التحرير كأنه صنوه أو نظيره، كما لو أن الاثنين مركب كيمياوي يصعب رده إلى عناصره الأولية، فيما تكشف حق العودة عن حيزه الخاص به بعد انطواء صفحة الزمن الثوري، و انتقال المنظمة من مرحلة الرومانسية الثورية إلى مرحلة الواقعية الثورية، في هذه المرحلة،خرج حق العودة من حقل التماهي متبلورا في صيغة هدف سياسي معرّف و محدد، و متصدرا الأهداف السياسية الثلاث التي انتظمت في البرنامج المرحلي الفلسطيني: حق العودة، وتقرير المصير ،وإقامة الدولة, تواصل حق العودة حراكه في خطاب منظمة التحرير مفصحا في عام 1988 و بعده عن محايثته جدليات الشرعية الدولية و الشرعية الوطنية ، فيما انعطافة مكانته الكبرى جاءت مع اتفاقية أوسلو عام 1993، ليجد نفسه دون قرار 194 و في خانة المجهول."[1]

خامسا: مشاريع حل قضية اللاجئين الفلسطينيين:

ظلت معضلة اللاجئين الفلسطينيين بلا حل منذ 1947 تاريخ النكبة الفلسطينية و بداية التغريبة الأليمة, و ظل قرار الجمعية العامة للأمم المتحدة رقم 194 و القاضي بـ:" وجوب السماح بالعودة في أقرب تاريخ عملي للاجئين الراغبين في العودة إلى ديارهم، و العيش بسلام مع جيرانهم."[2] حبرا على ورق تساقط أمام خريف مشاريع حاولت وأد حق العودة و دفن قضية اللاجئين عبر جعل التوطين بديل فلسطين، و قبض الثمن تعويضا عن وطن، و تعددت جهات المشاريع و رؤى الحل القتل للقضية، فوجدت مشاريع إسرائيلية و أخرى دولية و ثالثة أممية و رابعة عربية و خامسة فلسطينية إسرائيلية, كلها فشلت لاصطدامها بصلف اليهود حينا و كل حين بكبرياء فلسطيني نازعته إلى وطنه في الخلد نفسه فلم يرضى عنه بدلا ولم يبغ عنه حولا, و ما قَبل في تربه تبرا، و ما زُحزح عن ثوابته شبرا ، ما ساوم و ظل يقاوم، و إن عظمت

---

[1] ينظر:جبر الشوملي،(2007)، *حق العودة في خطاب منظمة التحرير الفلسطينية*،بديل، بيت لحم فلسطين،،ط1، حول ورقة البحث هذه ، ص 03. و يضيف الدكتور جبر تعقيبا على الوارد في المادة الخامسة الفقرة الثالثة من اتفاقية أوسلو، والتي زحزحت حق العودة إلى المفاوضات النهائية:" إن مسألة اللاجئين أصبحت مسألة تفاوضية خاضعة للمساومات السياسية... و الخطورة لا تكمن فقط بتصنيفها كقضية قابلة للتفاوض بما تحمله من خيارات مساومة مفتوحة، و إنما أيضا بافتقارها كقضية قابلة لأي التزامات تلزم الطرف الإسرائيلي بتنفيذها دون تحديد ما هو المقصود باللاجئين المراد معالجة قضيتهم. و قد تفاقمت الخطورة أكثر مع معنى المصطلح الذي ورد في المادة 18من الاتفاق و هو مصطلحADMISSION الذي يعني السماح بالدخول و ليس RETURNالذي يعني السماح بالعودة،.. و حتى مصطلح ADMISSION, و حسب المادة 12 من الاتفاق فقد أشار إلى إمكانية السماح بدخول المرحلين من نازحي عام 1967 أما لاجئي 1948 فقد استثنوا من نصوص الاتفاق، أي استثنوا من إمكانية السماح لهم بالدخول و أشير لهم حسب المادة 5 من الاتفاقية بالقضية المؤجلة."

ينظر: المرجع نفسه ص 22.

[2] تلاعبت إسرائيل بالألفاظ و سعت دائما لتحوير المصطلحات ليا باللسان و طعنا في الشرعية ، و من ذلك أنها قالت بأن القرار 194 ورد به (THE REFUGEES SHOULD RETURN)، و ذلك في مختلف لغات الأمم المتحدة، لكنه لم ينص على:

(THE REFUGEES SHALL RETURN)، و الموقف الإسرائيلي يوضح أن (SHOULD)، معناها سيعودون و هي توصية و ليست إلزام.إنه لحن القول و اللي باللسان على عادة اليهود من لغة شكسبير إلى لسان عدنان.

ينظر محمود كريم، المرجع السابق، ص 369- 370. و بخصوص القرار فقد تبنته الجمعية العامة في اجتماعها العام رقم 186 في 1948/12/11 بتصويت 35 عضوا لصالحه، و 15 عضوا ضده و امتناع 8 أعضاء عن التصويت ، ينظر:

UNGOR , RESOLUTIO NS ;at 2125 , UN DOC ,A/ 810 (1948)(UNGA resolution194).

و بخصوص القرار 194 ينظر للتفصيل:

The 1948 PALESTINIAN REFUGEES AND THE INDIVIDUAL RIGHT OF RETURN, P 15-24

هذا و قد جعل قبول انضمام إسرائيل للأمم المتحدة مشروطا بتنفيذ القرار، و هي الدولة الوحيدة التي جعلت مشروطة القبول، لكنها فوق القانون الدولي، و صلفها فوق الشرعية الدولية.

حوله المؤامرة و طعنته في الظهر الخيانة،[1] و لكي يتسنى الإلمام و لو إجمالا بحجم التحدي و عِظم التصدي أذكر في الآتي أسماء المشاريع دون تفصيل يخرج بالبحث عن مساره الأصيل, و لا يعدو المذكور أن يكون مجرد تمثيل ليس هدفه الاستقراء و الاستقصاء.

أ- **المشاريع الإسرائيلية:** اتفقت هذه المشاريع على تصفية قضية اللاجئين، ومن هذه المشاريع:

خطة يوسف فايس (في 1948/6/5)، مشروع موشيه شاريت في (1956/12/19)، مشروع ليفي أشكول(في عام 1965)، مشروع يغنال ألون(في 1967)، مشروع أرئيل شارون (في 1971)، دراسة شلوموغازيت(في 1994).

ب- المشاريع الدولية: لم تختلف عن المشاريع الإسرائيلية، بل كانت لصوتها صدى, و لخطوها مدى، إذ قامت على الدعوة إلى توطين و استيعاب اللاجئين في أماكن الإقامة, أو التعويض عن الممتلكات . أو الاثنين معا، و من هذه المشاريع: مشروع دالاس: (في 1956)، مشروع جوزيف جونسون (في عام 1961)، مشروع سايروس فانس(في عام 1969)، مشروع هنري كسنجر (في 1973)، مشروع سيفتاس (في 2006)

ج- مشاريع الأمم المتحدة: بعثة غوردن كلاب (في 1949)، مشروع جون بلاند فورد(في 1951)، مشروع داغ همرشولد(عام 1959).

د – مشاريع عربية: سعت مشاريع عربية عديدة لحل مشكلة اللاجئين منها، مشروع الجزيرة (في 1949) قدّم فيه الرئيس السوري حسن الزعيم مشروعا اقترح فيه توطين 350 ألف لاجئ فلسطيني في منطقة الجزيرة شمال سوريا، مشروع بورقيبة (في عام 1965)، مشروع الملك حسين (1972)، مشروع الملك فهد(عام 1981)، المبادرة السعودية(في آذار 2002).[2]

هـ- مشاريع فلسطينية إسرائيلية:

- **مشروع سري نسيبة و عامي ألون (في عام 2002):**" عقد لقاء جمع بين سري نسيبة مسؤول ملف القدس، و "عامي ألون" رئيس جهاز الأمن الداخلي ، أسفر عن إصدار وثيقة تنص على إقامة دولة فلسطينية منزوعة السلاح في الضفة الغربية و قطاع غزة، و إسقاط حق عودة اللاجئين الفلسطينيين ، و حقوقهم المترتبة على تهجيرهم، كذلك العمل على توطينهم في أماكن إقامتهم، أو في بلد ثالث أو السماح بعودة محدودة لمن تتاح لهم للدولة الفلسطينية.

- **وثيقة أكس آن يروفانس:**قامت مجموعة فلسطينية برئاسة صائب بامية المستشار الاقتصادي للإتحاد العام للصناعات الفلسطينية عام 2007 بصياغة وثيقة قدمت لإسرائيل , و نالت الموافقة بتوقيع القائم بأعمال رئيس الوزراء (حايم رامون) تقترح إسقاط حق العودة مقابل التعويض ، و توطين نسبة من اللاجئين الفلسطينيين في أماكن تواجدهم مع تلقيهم تعويضات مالية، و بحسب الوثيقة فإن تكلفة حل مسألة العودة تتراوح بين 55 و 85 مليار دولار."[3]

و من لطف الله أن غالبية الفلسطينيين تعي أن الأوطان لا تباع كما لا تشترى، فلم يُغوها المزاد و لم تضعفها الفاقة ولم يفت في عضدها تحالف المكر مع الخيانة، بل رددت عملا قول الشاعر:

و لي وطن آليت ألا أبيعه و أن لا يُرى غيري له الدهر مالكا.

فحق العودة إلى الأراضي الفلسطينية هو " حق مقدس و قانوني و ممكن" كما عبر عنه الدكتور سلمان أبو ستة.[4]

---

[1] فجّرت التغريبة الفلسطينية في الإنسان الفلسطيني ينابيع الإبداع، فكان الصبر على قدر الألم ، و على قدر التحدي العزم، و بقامة العاصفة الشموخ،و أقوى من الإبعاد أمل العودة إلى أرض الأجداد، فكان الفلسطيني مثالا فذا في التفوق علما و ثقافة و أدبا .. ابنا للقضية أرضعته الإسراء، وبرّها تضحية و عطاء، ومن أمثلة الإبداع الأدبي الفلسطيني المتعلق بحق العودة، رواية غسّان كنفاني:" عائد إلى حيفا", كتبها غسان سنة 1962، بطله "سعيد" يعود و زوجته إلى "حيفا:، بعد 20 سنة من التهجير القصري منها ، خلّفا وراءهما منزلهما و ابنهما " خلدون"، صاحب الخمس أشهر، ليجداه " دوف" الجندي الإسرائيلي في قوات الاحتياط، ابنا لزوجين يهوديين استوليا على البيت و تبنيا الابن، ..تتشابك الأحداث و تتفاقم المأساة لتلامس نزف الجرح الفلسطيني و برد الإبعاد ، و قسوة التهجير و هول المعاناة ..فتنقل صدى الآه آه الجرح و الشكوى, و حرارة الدمع ، شوقا و خوفا، و أريج الأرض و رائحة الزيتون، و عبق حيفا إلى لغات أخرى و شعوب, و برز أدب المنفى، شعر درويش و رسم ناجي العلي، و أناشيد العودة،...

[2] تنظر للتفصيل : هبة خليل سعدي مبيض،(2010), *اللاجئون الفلسطينيون بين الاندماج و الاغتراب السياسي، دراسة حالة مخيم بلاطة*،(رسالة ماجستير)جامعة النجاح الوطنية ، نابلس، ص 74-79. و تنظر مشاريع أخرى تعكس حجم المأساة و حجم المؤامرة في الآن نفسه, واصف منصور, المرجع السابق, ص 119-121.

[3] المرجع نفسه، ص 79.

[4] ينظر له كتابه المعنون بهذا العنوان، و على حثيث سعي لم أتمكن من الحصول عليه، و ينظر بحثه القيم بالعنوان ذاته في الموقع الإلكتروني http://www.plands.org/arabic/articles/i02.html : و كذلك بحثه تطبيق حق العودة،.

إضافة إلى ذلك فإن الأرض التي بارك الله حولها أرض الإسراء، أولى القبلتين و ثالث الحرمين، أرض المنشر و المحشر ليست للفلسطينيين وحدهم، بل هي حق للمسلمين كلهم في بقاع الدنيا، يحفظون نسبتها إليهم و يصونون في الوقت نفسه حق غير المسلمين في بِيَع تخصهم و كنائس لهم ، يمارسون فيها شعائرهم، و يحفظ المسلمون لهم حريتهم و يحمون مقدساتهم وفاء بعهدة عمرية كَمُل فيها العدل وتم بها الإنصاف، هذا الحق يثبته التاريخ و تشهد له الجغرافيا، و لن يغيِّر الغصب عقد الملكية و لن يسقط تقادم العهد الانتماء،ولن يقلب الإدعاء حقائق الأشياء, و عاجلا أو آجلا يعود البيت لأهله و يرجع الحق لأصحابه, سنة ثابتة كونية ولن تجد لسنة الله تبديلا و لن تجد لسنة الله تحويلا. و هي ذي شهادة شاهد من أهلها تثبت سماحة المسلمين و شديد حرصهم على مقدسات غيرهم و تعاملهم بالحسنى مع من كان في ذمتهم و إن لم يكن من ملتهم، مقابل تمييز عنصري يمارسه اليهود حتى فيما بينهم، تحسبهم جميعا و قلوبهم شتى, كتب المحامي العراقي اليهودي: اسحاق بارموشيه يقول:" شعرنا بعد قدومنا(إلى فلسطين) أننا ما زلنا طائفة قائمة بذاتها في هذه البلاد, و بضمن مجموعة من الطوائف التي يتكون منها الشعب الإسرائيلي. و آنذاك فقد داهمنا الشعور المخيف و المحزن معا, بأن السكان الذين سبقونا كانوا يصفوننا بأننا عراقيون. كما نتذكر بحزن شديد أن حكام العراق الرجعيين و خدام الاستعمار البريطاني كانوا يصفوننا بأننا يهود. و قد تركنا العراق باعتبارنا يهودا. ووصلنا إسرائيل باعتبارنا عراقيين, كان المنظر مأساويا و مضحكا في الوقت نفسه.فقد ساعدنا الحكام العراقيون على تأكيد يهوديتنا و تثبيتها, و ها هم اليوم أبناء ديانتنا و جلدتنا يساعدوننا مرة أخرى على تأكيد و تثبيت عراقيتنا . و لم يكن عجيبا و الحالة هذه أن نتذكر الحقيقة البسيطة و الخافية معا, و هي أن التوراة و كتب الأنبياء قد كتبت في أرضنا, و أن الأنبياء اليهود المعروفة قبورهم يثوون في أرض العراق, و قد حافظنا عليهم نحن و العرب كما يحافظ الإنسان على بؤبؤ عينيه و أن العرب في الديار المقدسة كانوا أحسن الحراس و أكثرهم أمانة لقبور أجدادنا معا في الخليل و في غير الخليل، و أن تاريخنا و تاريخهم في هذه الديار يرتبط ارتباطا عضويا، كما ارتبط تاريخنا و تاريخ العرب في بلاد ما بين النهرين. و اكتشفنا لذلك أن المستقبل هو للارتباط و ليس للانفصال، و أن عوامل القرب هنا و هناك كانت و ستظل أكثر من عوامل البعد".[1]

قائمة المصادر و المراجع

1. أبو الخير مصطفى ، *دراسة بطلان قيام دولة يهودية في فلسطين في القانون الدولي*، موقع مؤسسة فلسطين للثقافة على شبكة الأنترنت: www.asharq alarabi.org.uk/markaz/m-abhath-30-01
2. أبو الخير مصطفى أحمد(2006) ، *فتوى الجدار العازل و القانون الدولي*، ط1 ايتراك للطباعة و النشر، القاهرة،، ،ص 10.
3. أبو الخير مصطفى أحمد، *المعابر الفلسطينية رؤية قانونية*،(2008) مؤسسة النور للثقافة والإبداع.
4. الأمم المتحدة،، مكتب تنسيق الشؤون الإنسانية، الأراضي الفلسطينية المحتلة،(أيار 2009)، *تقرير محدث حول حرية التنقل و العبور في الضفة الغربية*،.
5. جبر الشوملي،(2007)، *حق العودة في خطاب منظمة التحرير الفلسطينية*،بديل، بيت لحم فلسطين،،ط1
6. السفير محمود كريم,(2010), *أوضاع اللاجئين و النازحين الفلسطينيين و حق العودة ووكالة الغوث و المعاملة الدولية للمشكلة*، مكتبة جزيرة الورد, القاهرة, ، ط1، ص8.
7. مجموعة من الباحثين، *الجدار العازل الإسرائيلي, فتوى محكمة العدل الدولية(دراسات و نصوص)*(2007), مركز دراسات الوحدة العربية,بيروت, لبنان, ,ط1،
8. المركز الفلسطيني لحقوق الإنسان،(يونيو 2010. نوفمبر 2011)*قطاع غزة حصار لم يتوقف و إعمار لم يبدأ* (تقرير حول أثر سياسة الحصار الإسرائيلي على المدنيين في قطاع غزة بعد ثلاثة أعوام من العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة)،.
9. مركز بديل(20 يونيو 2009)، *نشرة إعلامية*، اليوم العالمي للاجئين,فلسطين.
10. النا سوندجارد,(, كانون الأول، 2009), *سد فجوات الحماية الدولية، الدليل الخاص بحماية اللاجئين الفلسطينيين، الحماية في الدول الموقعة على الاتفاقية الدولية الخاصة بوضع اللاجئين1951* ، بديل، المركز الفلسطيني لمصادر حقوق المواطنة و اللاجئين، بيت لحم، فلسطينط1
11. واصف منصور، مسألة اللاجئين جوهر القضية الفلسطينية، الشبكة العربية للأبحاث و النشر، بيروت، نوفمبر 2008.
12. وكالة غوث اللاجئين الفلسطينيين(الأونروا)(2008/12/31), *إحصائيات عن فلسطين*, على الموقع الإلكتروني: www .UN.ORG/UNRWA/ARABIC/PUBLIC STAT/PDF/UIF-18.PDF .

[1] واصف منصور، المرجع السابق, ص 57-58و قد أحال على: اسحاق بارموشيه، الخروج من العراق (القدس: مجلس الطائفة السفاردية, دت .

مداخلة مشتركة بعنوان السياسة الايرانية تجاه القضية الفلسطينية 1993-2017

د.دهقاني أيوب
أستاذ العلاقات الدولية جامعة تيسمسيلت الجزائر
أستاذ باحث بجامعة سكاريا – تركيا –

د.بوشماخ أسامة
أستاذ العلاقات الدولية جامعة تيسمسيلت الجزائر
أستاذ باحث بجامعة سكاريا – تركيا –

ملخص المداخلة

تباينت العلاقات الايرانية الفلسطينية في مواقفها، قبل الثورة الاسلامية في إيران عما بعدها، حيث لاقت ترحيبا فلسطينيا كبيرا، و اعتبر الفلسطينيون نجاح الثورة دافعا للقضية الفلسطينية، في حين اعتبرت اسرائيل نجاح الثورة ضربة قوية لمصالحها، فقد تحسنت العلاقات الايرانية مع منظمة التحرير الفلسطينية، و تم تحويل مقر السفارة الاسرائيلية إلى مقر لمنظمة التحرير، إلا أنه قد حدث تحول كبير في هذه السياسة الايرانية منذ توقيع إتفاق اوسلو بين منظمة التحرير و إسرائيل سنة 1993، فقد اعتبرته إيران غير شرعي، إلا أنها أكدت على عدم تعطيله، وجاء هذا الموقف مساندا للفصائل الفلسطينية العشر الرافضة للاتفاقية، و هنا بدأ الدعم الايراني المساند للحركات الاسلامية و الذي وصل أوجه بعد فوز حماس بالانتخابات التشريعية 2006، و الحصار الدي فرض على قطاع غزة، و الذي خضع لسيطرة حركة حماس و موقفها المناصر للفلسطنيين في حرب غزة 2008، لذلك قامت إيران باتباع سياسة جديدة في دعمها للحركات الاسلامية الفلسطينية، تمكنها من لعب دور إقليمي يكسبها أهمية أكبر عند القوى الكبرى في العالم، أما بالنسبة لموقف إيران من المصالحة الفلسطينية فإنها ترغب بمصالحة فلسطينية تعزز دورها في النظام السياسي الفلسطيني.

إشكالية الدراسة

ما موقف السياسة الايرانية تجاه القضية الفلسطينية في الفترة الممتدة بين 1993- 2017؟

و للبحث أكثر في الموضوع قمنا بدراسته وفق **المحاور** الآتية:

المحور الأول: محددات السياسة الايرانية تجاه القضية الفلسطينية

المحور الثاني: تطور السياسة الايرانية تجاه القضية الفلسطينية في ضوء عملية التسوية السلمية

المحور الثالث: السياسة الايرانية تجاه ملف المصالحة الفلسطينية

المحور الرابع: تأثير الثورات العربية على السياسة الايرانية تجاه القضية الفلسطينية

خاتمة

الكلمات المفتاحية: إيران، منظمة التحرير الفلسطينية، حركات المقاومة الفلسطينية، المصالحة الفلسطينية، الثورات العربية، عملية التسوية السلمية.

المحور الأول: محددات السياسة الايرانية تجاه القضية الفلسطينية:

تستند العلاقات الايرانية بالقضية الفلسطينية على جملة من المحددات يصعب قراءتها في سياق تبسيطي، و لا في إطار التوصيف المعقد، الاي ينحو دائما باتجاه المخفيات و السياسان غير المعلنة، فالعلاقة هي أكثر من التبسيط المطروح أحيانا، و أقل من التصورات التي تفترض خفايا و بواطن، إلا يمكن قراءة العلاقة بملامحها السياسية الطبيعية، التي تحكم أي علاقة ثنائية في أي مكان يشهد اضطرابان مزمنة كالتي تعصف بالشرق الأوسط، و عليه فإيران تجد معضلة للتعامل مع القضية الفلسطينية باعتبار أن جوهر سياستها تجاه فلسطين خاضعة

لعاملين رئيسيين هما ثوابت الثورة و مصالح الدولة أو الأمن القومي، فإيران تجد صعوبة في الجمع بين العاملين، لأن النظام الايراني يريد أن يكون لديه دور أكبر في القضية الفلسطينية دون أن تكون هناك ارتدادات سلبية على مصالحه القومية.[1]

أ- ثوابت الثورة:

ينص الدستور الإيراني، وهو الأساس في توجيه السياسة الخارجية، على أن حماية المستضعفين وظيفة من الوظائف الأساسية للدولة؛ تقول المادة (11) من الدستور: إن حكومة الجمهورية الإسلامية موظَّفة بصياغة سياستها العامة طبقًا لما يمليه أساس الائتلاف واتحاد الشعوب الإسلامية وعليها أن تسعى لتحقيق الوحدة السياسية والاقتصادية والثقافية للعالم الإسلامي. وتنص المادة (152) على أن السياسة الخارجية للجمهورية الإسلامية يجب أن تُبنى على أساس رفض أي نوع من أنواع فرض الهيمنة أو قبولها.. وملزمة بالدفاع عن "حقوق المسلمين كافة". وكذلك المادة (154) التي تنص على أن الجمهورية الإسلامية، وفي الوقت الذي تلتزم فيه بعدم التدخل في شؤون الدول الأخرى، فإنها مكلفة بدعم وحماية حق المستضعفين أمام المستكبرين[2]. وتأتي هذه المبادي منسجمة مع الرؤية الأيديولوجية لإيران الإسلامية، فحماية المستضعفين مبدأ أساسي من مباديء الثورة الإسلامية وركن مهم في فكر الخميني الثوري ورؤيته للعلاقة بين عالم "الاستكبار" وعالم "الاستضعاف"، وينظر إليها في الوقت ذاته كوظيفة دينية ترجِّح في الكثير من القضايا المصالح القيمية على المصالح المادية، وبناء عليه فإن الدعم الإيراني للقضية الفلسطينية والنظر إلى إسرائيل ككيان غير مشروع ومعارضة عملية السلام غير العادلة هي في حقيقتها مواقف تنسجم مع الأسس النظرية والثورية لإيران وتُعد مصاديق مهمة للفكر الذي تقول إيران إنها تتبنَّاه رسميًّا[3].

وعليه، فالأبعاد الثورية لإيران تجاه القضية الفلسطينية جعل دعمها في مقام استراتيجي مهم، مما جعل القضية تحتل مكانة مميزة في سياسة إيران الخارجية على مستوى القيم الايديولوجية، و على مستوى السياسات و الأدوات المستخدمة للتعامل معها، الأمر الذي دفع إيران لمعارضة عمليات التسوية، فاصبحت معارضا رئيسيا في الاقليم للعلاقات مع إسرائيل التي لا تعترف بوجودها.[4]

إن ستتوجه إيران في التعاطي مع القضية الفلسطينية في اتجاهين، **الأول** يقتضي ضرورة تقديم الدعم المالي و العسكري و السياسي لمن يمثل مشروع المقاومة كطريق لتحرير أرض فلسطين التاريخية، بالرغم ما تعرضت له إيران من اضطرابات كالتي شهدتها عقب انتخابات 2009، و التي تصاعدت فيها شعارات التبرؤ من المقاومة في فلسطين و تغليب المصالح الوطنية، إلا أنه و بالرغم من تلك الضغوط للمعارضة لم تتغير وجهة القيادة الايرانية تجاه القضية الفلسطينية، بل تصاعدت وتيرة التصنيع الحربي و المناورات التي تهدف إلى الردع تجاه أي عدوان إسرائيلي متوقع[5]، أما الاتجاه الثاني فيتمثل في رفض مشروع التسوية السياسية و المفاوضات مع إسرائيل، بالرغم من أن ذلك يعرض إيران للتهديدات الأمنية الخارجية و الاضطرابات الداخلية على المدى المتوسط و يقوض بعض مصالحها الاستراتيجية على المدى القصسر، إلا أن الوفاء بالمبادئ الايديولوجية للجمهورية يجعلها تجنى المكاسب على المدى الطويل، وذلك أن تاريخ إسرائيل في التدخل بالشؤون الايرانية يجعلها في مقام التهديد المستمر لأمن إيران القومي، كما أن طهران ترى في مقايضة الولايات المتحدة بشأن فلسطين وسيلة للحفاظ على أمنها القومي من الاضطرابات الداخلية و ضمان لتحقيق أهدافها الاستراتيجية من دون قيود[6].

ب- مصالح الدولة " الأمن القومي "

تكمن مصالح إيران و أمنها القومي في ضمان نفوذها على المنطقة، وبقاء استمرار القوة الايرانية، وفرض إرادتها كطرف رئيسي في معادلة توازن القوى و صياغة شكل نظام الأمن الاقليمي، ومن أهم ما يحقق ذلك هو الاستمرار في برنامجها النووي، و الثبات على سياستها تجاه اسرائيل المتمثلة في الاستمرار بدعم حركات المقاومة[7]، فالمواقف الايرانية لم تنبع من منطلقات اسلامية فحسب، بل إن غيران سعت ومن

---

[1]- طافش عبد القادر، 2012، *ايران و القضية الفلسطينية: الواقع و المتغيرات*، مركز الجزيرة للدراسات و النشر، الدوحة، ص 6.

[2]- وزارت إرشاد إسلامي،1989، *الدستور الايراني: قانون أساسي جمهوري إسلامي ايراني*، ، شهربور، ص 28.

[3]- سليماني محمد باقر،2000، *لاعبو عملية السلام في الشرق الأوسط*، دفتر مطالعات سياسي و بين المللي،1379، طهران، ص 204.

[4]- عواد إلهام و السادة إيناس، ديسمبر 2007، القضية الفلسطينية في منظار السياسة الخارجية الايرانية، مجلة مركز الدراسات الفلسطينية، عدد 6، ص ص 28-37.

[1]- جاد إسحاق و آخرون، (2010)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2009*، بيروت، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات.

[6]- غريب أمل، (2011)، *التزام إيران بالقضية الفلسطينية: الايديولوجيا و الأمن القومي و أمن الهوية*، المركز العربي للأبحاث و دراسة السياسات، الدوحة.

[3]- العبيدي محمد، (2013)، *إيران و الصراع العربي الاسرائيلي 1979-2009*، مجلة دراسات إقليمية، عدد28، ص ص 61-94.

خلال الصراع العربي الاسلامي إلى أن تكون أحد أطراف هاا الصراع حتى و إن كان بشكل غير مباشر، و البحث عن دور وموقع إقليمي لها في المنطقة بحكم صراعها مع الدول الغربية و في مقدمتها الولايات المتحدة، وربط قضاياها الخلافية مع الغرب مع هاه القضية و قضايا أخرى في المنطقة لإيجاد حلول تتوافق مع المصالح الايرانية القومية[1].

وهنا لابد من التنويه إلى ما طرح نهاية ديسمبر 2007 في واشنطن من خلال تقرير قناة bbc و سمي بالصفقة الكبرى، التي تشمل حصول طهران على ضمانات بأن الو.م.أ ستمتنع عن القيام بأي نشاط يهدف إلى تغيير النظام في إيران، مقابل تخليها عن التزامها بالقضية الفلسطينية[2]، إلا أن ايران نفت ما جاء في التقرير*

فإاا كانت الجمهورية الاسلامية الايرانية تسعى للتوصل إلى عقد صفقة كبرى مع الولايات المتحدة فمن شأن الك أن يفقد الجمهورية هويتها الايديولوجية كوطن مستقل يسعى لتحقيق العدالة، لأن الهوية السياسية هي العنصر المهم في بقاءها، هاه الهوية القائمة على ايديولوجيا ثورية، مما يؤدي لزوال هاا الكيان اي الايديولوجية الثورية حتى لو حافظ على كيانه السياسي التنظيمي.[3]

المحور الثاني: تطور السياسة الايرانية تجاه القضية الفلسطينية في ضوء عملية التسوية السلمية

كان لخروج إيران من حربها مع العراق، العديد من التغييرات في السياسية الايرانية الداخلية والخارجية، أهمها كان لها تأثير متنامي على الموقف الإيراني من القضية الفلسطينية، فقد اعتبرت مؤتمر مدريد للسلام خريف عام 1994، حلقة جديدة من التآمر الأمريكي على العرب وذلك على لسان وزير جمهورية إيران على اكبر هاشمي رفسنجاني[4].

وظهر ذلك بوضوح عندما وقعت منظمة التحرير الفلسطينية اتفاق إعلان المبادئ أوسلو سنه 1993 م مع اسرائيل، اعتبره الايرانيون غير شرعي، ومناقضاً لمصلحة الشعب الفلسطيني، إلا أن إيران أعلنت بأنها ليست بصدد اتخاذ أي خطوة لمنع تطبيقه[5]. كما اعتبرت السلطة الفلسطينية بعد قيامها، الذراع الأمني لإسرائيل، مهمتها قمع الفلسطينيين، إلا أن أصوات سياسية إيرانية توزعت بين قابل و رافض لمبدأ إقامة دولة فلسطينية على أي جزء من فلسطين، فالايرانيون الموافقون (الإصلاحيون) يدعون بأنهم لن يكونوا "ملكيين أكثر من الملك"[6].

وعلى الرغم من موقف إيران المعارض للتسوية المستندة إلى صيغة مؤتمر مدريد واتفاقات أوسلو، فإنها أكدت مرات عدة، إنها لن تقوم بتعطيل التسوية، حيث أكد الرئيس الايراني الأسبق هاشمي رافسنجاني في 7 جوان 1993 أن بلاده لا توافق على التسوية، لكنها لا ترغب في التدخل عمليا و ماديا لوقفها.[7] ولكن في سنة 1995 صرح وزير الخارجية الايراني علي أكبر ولاياتي أن إيران لا ترى حلا عادلا وشاملا لازمة الشرق الأوسط، إلا بما أسماه العودة إلى" الحل الديمقراطي " الذي يضمن حق العودة للفلسطينيين المهجرين، وحقهم في تقرير مصيرهم، وقد قصد من وراء ذلك، أن فلسطين هي للمسلمين واليهود والمسيحيين، لذلك، يجب أن يعيشوا فوق أرض فلسطين الديمق ا رطية بعيد اً عن كل أشكال العنصرية والفاشية والاضطهاد الديني، أو الاضطهاد القومي.[8]

---

[1] – المرجع نفسه

[2] – غريب، المرجع السابق

* جاء في التقرير أن إيران من\ عام 2003 عرضت على الولايات المتحدة وقف مساعدتها لحركات المقاومة، وكان الك عبر رسالة سرية أرسلت إلى الادارة الامريكية، من خلال الممثلية السويسرية في طهران، وقد تضمنت الرسالة أيضا قبول إيران بمبادرة السلام، و إقناع حركات المقاومة بوقف العمليات ضد المدنيين في إسرائيل مقابل إبطال الولايات المتحدة لكل العقوبات ضد إيران، و الاعتراف بحقها في امتلاك تكنولوجيا نووية و بيولوجية سلمية بدون قيود، و الاعتراف بمصالح ايران المشروعة في المنطقة، و التوقف عن محاولات إطاحة النظام.

[1]–مشعل و آخرون، (2008)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني لسنة 2007*، بيروت، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات

[2]– سمير أرشدي و رياض عواد،(1999)، *الامام الخميني: الاستيطان و الصهيونية*، دار عواد،دمشق، ص 208

[5]– حمدان عبد المجيد، (2002)، *الانتفاضة – محاولة تقييم–*، دار التنوير للنشر و الترجمة و التوزيع، رام الله، ص 55.

[6]–مسعد عبد المنعم نيفين، (2001)، *صنع القرار في إيران و العلاقات العربية الايرانية*، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ص 38.

[5]– نوفل ميشال و آخرون،(1996)، *موقع العلاقات العربية الايرانية في إطار العالم الاسلامي، و العلاقات العربية الايرانية: الاتجاهات الراهنة و أفاق المستقبل*، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، ص 906.

[6]– الحسيني محمد صادق، (1999)، *الخاتمية و المصالحة بين الدين و الحرية*، دار الجديد، بيروت، ص 221.

وقد أكد المرشد الأعلى للثورة الإسلامية، خلال لقائه برئيس الوزراء الإيطالي" رومانو برودي "الذي زار طهران عام ١٩٩٩ ، موقف إيران من التسوية بالقول" :إن إيران تريد سلاماً عادلا وشاملا ، لا يقوم على إملاء الشروط، وسحق الهوية الوطنية لأصحاب الأرض والحقوق المشروعة "[1].

وترى إيران أن التسوية هي من إعداد كل من :الولايات المتحدة وإسرائيل، لذا فهي ليست خيار الشعب الفلسطيني، وأن من يحق له التحدث باسم فلسطين هم المقاتلون؛ فالشعب برئ من المعترفين بإسرائيل، والمتنازلين عن الأراضي الفلسطينية[2].

ومع مجيء الرئيس محمد خاتمي إلى رأس السلطة في إيران سنه 1997 م، أكد أن لا حاجة لإيران لعرقلة مساعي السلام؛ فإسرائيل تتكفل بهذا[3]. وأضاف" أن إيران ليست ضد الشرق الأوسط، ولكنها ترى أنه ينبغي أن يكون سلاماً يتمتع به جميع الأطراف ووصف خاتمي إسرائيل" بأنها التجسيد الأعظم للإرهاب الدولي، وأن نظامها السياسي يدوس بكل غطرسة قرارات الأمم المتحدة ومجلس الأمن، وأن إسرائيل مازالت تمارس إرهاب الدولة بدعم أمريكي[4].

وفي مؤتمر القمة الإسلامي الذي عقد لأول مرة في طهران في ديسمبر 1998 أعلن خاتمي رئيس المؤتمر أن إيران ليست بصدد فرض سياستها على أي دولة بخصوص عملية التسوية رغم معارضتها المبدئية لها، ولن تربط علاقاتها الثنائية مع الدول الإسلامية وبين الموقف من إسرائيل، وقبلت طهران أن يصدر عن المؤتمر خطاب سياسي يدعم عملية السلام، ويتمسك بأسس مرجعية مدريد، بعد رفض الصيغة الايرانية حول تدمير إسرائيل، وتحرير كامل التراب الفلسطيني، مع تسجيل التحفظ الايراني. والخطاب المعتدل لخاتمي ترافق بين وقت وآخر، نتيجة التجاذبات الداخلية بين التيار الإصلاحي والتيار المحافظ بخطب رسمية متشددة، تؤكد أن إسرائيل مصدر أزمة الشرق الأوسط، لذلك لا بد من محوها[5]

تحدد الموقف الإيراني من القوى الداخلية الفلسطينية من خلال موقف إيران من العملية السلمية (أوسلو)، حيث أكدت القيادة الايرانية حرصها على السلام العادل والشامل، وهو الأمر الذي لا يتحقق للفلسطينيين في ظل عملية التسوية القائمة، ولكن بالاستناد إلى نموذج المقاومة والجهاد كما حققه حزب الله اللبناني، وهو الأمر الذي تمثل في التأكيد على دعم المقاومة الفلسطينية، حتى تحرير كامل الأراضي المحتلة .وفي هذا الإطار أعلن الناطق الرسمي باسم الخارجية الايرانية، بمناسبة الذكرى الثانية والخمسين للنكبة أن إيران تدعم المقاومة حتى تحرير الأراضي المغتصبة. وفي الوقت نفسه، حددت إيران موقفها من السلطة الفلسطينية، وفقاً لمواقف السلطة في مفاوضات السلام، حيث أشادت بتمسكها بعدم التنازل عن الحقوق الفلسطينية والإسلامية في القدس[6]. وعلى الرغم من أن الرئيس خاتمي، عبر عن مرونة معينة تجاه أطروحات السلام لكل من ياسر عرفات والولايات المتحدة، إلا أن التيار الديني بقي على معارضته لعملية السلام، وقد أكد غير مرة دعمه المعنوي والمادي للمنظمات المعارضة للحل السلمي، لدرجة أن القيادات الفلسطينية في منظمة التحرير، جاهرت باتهامها لإيران بدعم العديد من العمليات داخل إسرائيل، من أجل منع حصول أي تقدم على مسار السلام، وحتى لتخريب وقف إطلاق النار في أكثر من مناسبة[7].

لكن برغم رفض إيران لمجمل العملية السلمية بين الدول العربية و إسرائيل؛ فإن إيران أبدت تجاوباً لافتاً، مع مسألة مشاركة حماس في العملية السياسية الفلسطينية، التي دشنها اتفاق أوسلو بين إسرائيل ومنظمة التحرير الفلسطينية عام 1993، وهي المشاركة الأولى لها بعد مقاطعتها للانتخابات التشريعية الأولى، التي أجريت عام 1996[8].

وقد حرصت إيران، بعد فوز حركة حماس في الانتخابات التشريعية، على أن تقدم نفسها كلاعب مهم، على ساحة القضية الفلسطينية؛ فوسط المساعي الأمريكية والإسرائيلية المستمرة، لمحاصرة حركة حماس وعزلها بعد فوزها في الانتخابات، استقبل مرشد الثورة الايرانية، على

---

[7]– هتهت خالد،(2010)، *موقف إيران تجاه القضية الفلسطينية بعد اتفاق أوسلو*، رسالة ماجستير، معهد البحوث و الدراسات العربية، القاهرة، ص 118

[1]– مصطفى أمين،(1996)، *إيران و فلسطين بين عهدين*، المركز العربي للأبحاث و التوثيق، بيروت، ص 80

[2]– هتهت خالد، *مرجع سابق*، ص

[4]– علاء سالم،(1997)، سيد محمد *خاتمي، ثالث رئيس للجمهورية الاسلامية الايرانية*، مجلة تقديرات استراتيجية، عدد 60، ص 59

[5]– أبو طالب حسن،(2002)، *التقرير الاستراتيجي العربي* 2001، مركز الدراسات السياسية و الاستراتيجية، القاهرة، ص 217

[6]– عبير محمد ياسين، (1997)،*الدور السياسي لطبقة البازار*، مركز الدراسات السياسية و الاستراتيجية الاهرام، عدد أكتوبر، القاهرة، ص 187

[7]– هتهت خالد، *مرجع سابق*، ص 134.

[1]– محمد السعيد عبد المؤمن،(2006)، *إيران و جيرانها و الأزمات الاقليمية*، سلسلة دراسات ترجمات، العدد24، القاهرة ، ص 30

خامنئي فيفري ٢٠٠٦ م، رئيس المكتب السياسي لحركة حماس، في إشارة من طهران إلى ترحيبها بفوز حماس، الذي اعتبرته انتصاراً وتتويجاً، لمساعيها الداعمة لمقاومة الاستعمار والإمبريالية الغربية.[1]

كما وحرص خامنئي من خلال الزيارة، على إظهار دعم بلاده الكامل، لحركة حماس والقضية الفلسطينية، حيث أكد بأن انتصار حماس في الانتخابات، إنما هو تحقيق للوعد الإلهي، بانتصار المجاهدين، الذين سدت أمامهم كل السبل، ولم يبق أمامهم، سوى باب الجهاد الذي حرر قطاع غزة من الاحتلال، وأثنى خامنئي على رفض حماس الاعتراف بإسرائيل، رغم الضغوط الدولية .ودعا خامنئي الشعوب والدول الإسلامية، لتقديم الدعم المعنوي والمادي لحركات المقاومة الفلسطينية، من خلال تقديم مساعدة مالية سنوية للفلسطينيين، بغية مساعدتهم على الوقوف أمام محاولات الحصار والعزل الاسرائيلية والأمريكية، الرامية إلى تركيع المقاومة الفلسطينية، وكانت هذه المرة الأولى التي أعلن فيها مسئول إيراني رسمياً، تقديم مساعدة مالية للحكومة التي ستشكلها حماس آنذاك فيما شدد المتحدث باسم الحكومة الايرانية، غلام حسين الهام، على تمسك طهران بدعم حركة حماس، على كافة الأصعدة، حتى يتم استعادة كافة الحقوق المسلوبة، كما و أعلن رئيس المجلس الأعلى للأمن القومي، على لاريجاني في ختام لقائه مع رئيس المكتب السياسي لحماس، خالد مشعل في طهران، بأن بلاده ملتزمة بتقديم الدعم المالي والمعنوي للحكومة الفلسطينية الجديدة، التي ستشكلها حماس، حتى تقوى على التصدي للحصار الاسرائيلي، والضغط الأمريكي[2]

واتساقاً مع هذا الموقف، أشاد خالد مشعل، الذي زار طهران مرتين متتاليتين، خلال شهري جانفي و فيفري 2006 م، خلال مؤتمر صحفي عقده في طهران، إبان زيارته الثانية، بالدعم الذي تقدمه طهران للحركة والمقاومة والشعب الفلسطيني .وحرص مشعل من جانبه، على مؤازرة الرئيس نجاد في تصريحاته، التي حظيت بمباركة وثناء من مرشد الثورة الايرانية، على خامنئي، حينما أعلن أن تصريحات نجاد بشأن إسرائيل، وإن لم تلقَ رواجاً، لدى حكومات عربية، فإنها قوبلت بترحيب شديد من جانب شعوب :عربية وإسلامية كثيرة، مؤكدا بأن إيران تعد شريكاً لحماس في أي انتصار سياسي، أو عسكري تحققه، وذهب مشعل إلى أبعد من ذلك، حينما أعلن وتعهد بأن تقوم حركة حماس بتكثيف هجماتها، وعملياتها العسكرية ضد الاحتلال الاسرائيلي، حالة ما إذا تعرضت طهران لهجوم عسكري، من قبل إسرائيل أو الولايات المتحدة، أو كليهما معاً، كما تعهد بإعادة النظر، في التفاهمات التي توصلت إليها السلطة الفلسطينية، بما يخدم المصلحة الفلسطينية[3].

إلا أنه ورغم قوة الدفع الهائلة، التي فجرها فوز حماس في الانتخابات، لتنمية علاقاتها بإيران، فإن العلاقة بينهما، لم ترقَ لدرجة الحليف الاستراتيجي، وذلك لمجموعة من الأسباب أهمها :حرص حماس على علاقاتها القوية بالدول العربية السعودية، والإمارات العربية المتحدة، ومصر ،وكذلك الاختلاف المذهبي وخوف حماس على شعبيتها في الداخل، كما إن حماس لا تقر لإيران، بزعامتها للعالم الإسلامي، مثل حزب الله وحرصها على عالمية القضية الفلسطينية[4].

و بعد الاحداث التي شهدها قطاع غزة و سيطرة حركة حماس عليها كليا انحازت إيران إلى حركة حماس، والحكومة الفلسطينية المقالة في قطاع غزة، وقد قال الرئيس الايراني أحمدي نجاد" إن من واجب إيران، الدفاع عن المقاومة الفلسطينية، وأن الفتنة بين فتح وحماس، هي من صنع إسرائيل[5]

وفي المقابل طلبت إيران من الدول العربية، التحرك لدعم صمود الشعب الفلسطيني، من خلال دعم الحكومة الفلسطينية المقالة في غزة، خاصة مصر، مطالبةً إياها بفتح معبر رفح، وهنا بدأت الصحف المصرية بالرد على إيران، حيث انتقدت صحيفة الجمهورية سنة 2008 ، التظاهرات ضد مصر في إيران، ووصفتها بأنها، لا تخرج عن كونها مزايدات سياسية، واستخداماً للصراع العربي الإسرائيلي، للمساومة على الملف النووي الإيراني .وأضافت أن التدخلات الايرانية بين القادة الفلسطينيين، أججت الانشقاق الداخلي بينهم، وأدت إلى انفصال الضفة الغربية عن غزة، وعطلت الحوار الوطني الفلسطيني[6].

---

[2]– حسن أبو طالب، (2006)، *التقرير الاستراتيجي العربي 2007*، مركز الدراسات السياسية و الاستراتيجية، القاهرة ، ص 251.

[3]– عبد الهادي مها،(2006)، *النظام السياسي بعد الانتخابات التشريعية الفلسطينية الثانية 2006، مجلة دراسات شرق أوسطية، عدد 34–35*، ص 97.

[4]– سليمان عادل، (17–1–2007)، *الابعاد الاقتصادية السياسية إيران إقليمية*، أعمال ندوة عقدت في مقر الدراسات الايرانية، القاهرة، ص 15.

[1]– الغزالي أسامة، (2006)، *فلسطين تحت حكم حماس*، مجلة السياسة الدولية، عدد164، القاهرة، ص 122.

[2]– المدني أحمد عمر ،(2010)، *العلاقات الامريكية و تأثيرها على الوضع الفلسطيني الداخلي 2006–2009*،رسالة ماجستير ،جامعة الأزهر ،غزة، كلية العلوم السياسية، ص 65

[3]– سكوت ريتر،، تر : أمية الايوبي،(2007)، *استهداف إيران*ط1، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت، ص 40

فكانت إيران تهدف من وراء دعم حكومة حماس بالاضافة إلى الدوافع الدينية إلى تحقيق مكاسب، ولفت نظر المقاومة؛ بأن الدولة التي يمكن أن تحتضنهم وترعاهم، هي إيران، كما يطمح الايرانيون، أن تكون هذه الفصائل الإسلامية المقاومة، ورقة تستطيع أن تلعب بها، إلى جانب تخفيف تلك دور التيارات الأخرى الموجودة في المنطقة من حركات غير قريبة مع إيران كحركة فتح ، ولتكون هذه المقاومة، فزاعة تستطيع أن تحقق إيران من خلالها، مكاسب سياسية وحقيقية؛ فهي تريد أن تفرض نفسها وبقوة، تجاه الطرف الأمريكي لها، وإيران تحاول قدر الإمكان، أن تلعب مع إسرائيل لعبة العصا والجزرة، فهي لا تعترف بها دولة في فلسطين، ومع هذا، قد تتعاون مع اليهود لأسباب اقتصادية؛،كبيع الفستق الايراني لإسرائيل في جوان 2008، وما حصل من فضيحة إيران جيت، عندما اعترف القيادي الايراني أبو الحسن بني صدر، أثناء فترة عهد الخميني، على قناة الجزيرة، بتلقيه دعماً عسكريا من إسرائيل، وبعلم الخميني .وحقيقة الأمر، فإن كلا الطرفين (الايرانيين، و الاسرائليين)، يخشي بعضهم البعض، ولهذا تحاول الدولة الايرانية، مد جسورها لتتواصل مع بعض حركات المقاومة في فلسطين، لمحاولة تحقيق نوع من إرهاب الاسرائليين، وأيضاً لكي لا تقوم إسرائيل بضرب إيران، مما يؤثر على تنميتها الاقتصادية والعسكرية، وترجع بالبلاد إلى أيام الضعف.[1]

المحور الثالث: السياسة الايرانية تجاه ملف المصالحة الفلسطينية

إلا أنه ومن خلال النظر إلى موقف إيران تجاه المصالحة الفلسطينية؛ فإننا نلاحظ، أنها لم تقم بأي عمل جدي لإنهاء الانقسام، لكنها تستغل هذه القضية، في محاولة اكتساب نفوذ إقليمي لصالحها، وهذا يظهر من خلال مطالبتها، بإجراء مباحثات بين الفصائل الفلسطينية، من أجل الوصول إلى الوحدة على الساحة الفلسطينية، وتشكيل حكومة وحدة وطنية، وفقاً لرؤيتها الخاصة وبإشرافها، وذلك من خلال دعوة الدول التي لها دور في التعامل مع القضية الفلسطينية، إلى استخدام إمكانياتها، من أجل توفير أرضية لإجراء الحوار بين المجموعات الفلسطينية، واضعة مطالب فصائل الممانعة، محورا لتحقيق الوحدة بين الفلسطينيين، بالشروط والمبادئ التي تخدم مصالحها، وتضمن لها بقاء اليد الطولي في الداخل الفلسطيني .ويعلل ذلك، بالعديد من الأسباب أهمها[2]:

– إن الوحدة الوطنية على الساحة الفلسطينية في هذه المرحلة، تعرقل مشاريع إيران الرامية، إلى إبقاء فتيل الأزمات، كأوراق للمساومة والتفاوض مع الإدارات الأميركية ودول الغرب، فيما يتعلق بامتلاكها للسلاح النووي، الذي يعتبر حلمها الكبير.

2– دور إي ا رن من خلال رؤيتها لمستقبل الوحدة الوطنية، بالضغط على الفصائل الفلسطينية الموالية لها، والتي تقف في معسكر قوى الممانعة، بعدم الاستجابة لحوار القاهرة، والتي دفعت باتجاه عدم تنفيذ قرارات وزراء الخارجية العرب، المتعلقة بتكليف مصر برعاية الحوار الوطني، في ظل تأكيد هذه الدول، على ضرورة تعزيز الوحدة الوطنية الفلسطينية، واحترام خيارات الشعب الفلسطيني.

3– يكمن دور إيران من خلال رؤيتها لمستقبل الوحدة الوطنية بالضغط على الفصائل الفلسطينية الموالية لها والتي تقف في معسكر قوى الممانعة بعدم الاستجابة لحوار القاهرة، والتي دفعت باتجاه عدم تنفيذ قرارات وزراء الخارجية العرب المتعلقة بتكليف مصر برعاية الحوار الوطني في ظل تأكيد هذه الدول على ضرورة تعزيز الوحدة الوطنية الفلسطينية واحترام خيارات الشعب الفلسطيني، كما أن محاولات إيران عن طريق قطر التي تعتبر حليفها الاستراتيجي في تيار الممانعة لم تجد نفعا لحشد عدد كاف من الموافقات العربية على حضور اجتماع قمة الدوحة رغم الضجيج العالي[3]

4– دعوة إيران لرعاية المصالحة الفلسطينية، حتى يكون لها اليد الطولي في القضية الفلسطينية، وسحب البساط من تحت مصر، إلا أن القوى الفلسطينية، أجمعت على رفض العرض الايراني، وأعلنت السلطة الفلسطينية وحركتا :فتح وحماس، عن رفضهم دعوة إيران إلى استئناف جلسات المصالحة الفلسطينية في طهران، وشددوا على أنه، لا يمكن نقل ملفات الحوار الوطني من مصر؛ لأنها الدولة الأولى التي رعت الملف، ومثلت العمق الاستراتيجي والعربي للقضية الفلسطينية.[4]

---

[4]–نوفل أحمد و آخرون، (2009)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني سنة 2008*، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات، ص ص 174–194.

[1]– توبة أحمد محمد، (2009)، *الموقف الايراني من المصالحة الفلسطينية و تأثيره على مسار التسوية*، الزيتونة للدراسات و النشر، بيروت، ص 44.

– ظاهر فارس فائق، (2010)، موقف إيران من الوحدة الفلسطينية، شبكة أمين الإعلامية على الرابط:

http://blog.amin.org/faresdahaher/2010/06/17

[3]– مفكرة الاسلام، *إجماع فلسطيني على رفض وساطة إيران للمصالحة*،على الرابط:

www.islammemo.cc/akhbar/arab/2012/9/1/155007:html

واتهم الرئيس الفلسطيني محمود عباس سنه 2010 م، إيران بالوقوف وراء فشل المصالحة الفلسطينية، بين حركتي :فتح وحماس، وقال عباس :إن إيران لا تريد أن توقع حماس وثيقة المصالحة في القاهرة، وأضاف بعدما أعطوا موافقتهم في مرحلة أولى على هذا الاتفاق، ولكن قادة حماس قدموا ذرائع، حتى لا يوقعوا الاتفاقية، موضحاً إن النقطة المهمة في الاتفاق، تتعلق بتنظيم انتخابات رئاسية وتشريعية، وأكد عباس :إن هدف القيادة الفلسطينية، هو إبعاد الشعب الفلسطيني، عن الوصاية الإيرانية.[1]

و بالرغم من تأييد إيران لحركة حماس عقب أحداث 14 جوان 2007، غير أنها حافظت على علاقتها مع الرئاسة الفلسطينية، ودعت إلى حل الخلافات بالحوار و التفاهم، و في الوقت نفسه رفضت مؤتمر أنابوليس للسلام "، واعتبرته حلقة في سلسلة التآمر على القضية الفلسطينية.[2]

كما كانت المواقف الفلسطينية في هذه التدخلات الايرانية ، واضحة عندما أجمعت القوى الفلسطينية على رفض العرض الايراني للمصالحة بينها، وأكدت أنه" لا حاجة له "في ظل وجود الرعاية المصرية، فيما أكدت حماس أن مصر تمثل العمق الاستراتيجي للقضية الفلسطينية، وأعلنت السلطة الفلسطينية وحركتا" فتح "و"حماس "عن رفضهم دعوة إيران إلى استئناف جلسات المصالحة الفلسطينية في طهران، وشددوا على أنه لا يمكن نقل ملفات الحوار الوطني من مصر؛ لأنها الدولة الأولى التي رعت الملف، ومثلت العمق الاستراتيجي والعربي للقضية الفلسطينية.[3]

وكانت آخر محاولات طهران لتعميق الشرخ و الانقسام الفلسطيني دعوتها في نفس الوقت للرئيس الفلسطيني محمود عباس ورئيس الوزراء المقال اسماعيل هنية لحضور مؤتمر دول عدم الانحياز، إلا أن دعوة عباس المزدوجة لعباس و هنية في آن واحد للمشاركة في قمة دول عدم الانحياز المنعقدة في طهران في 2012 ماهي إلا لإشغال الصف الفلسطيني، و تعزيز الفرقة في المجتمع الفلسطيني[4].

وفي عام 2010 م حافظت إيران على مواقفها من القضية الفلسطينية، والرافض لمسار التسوية، وأعلنت رفضها المفاوضات الفلسطينية الاسرائيلية، مشككة في شرعية المفاوض الفلسطيني، وجددت في المقابل دعمها السياسي والمادي للمقاومة الفلسطينية، ومطالبتها برفع الحصار عن قطاع غزة[5]

المحور الرابع: تأثير الثورات العربية على السياسة الايرانية تجاه القضية الفلسطيني

وفق ثوابت الثورة الإسلامية فإن ثورات الشعوب العربية هي نهضة شعبية ضد الديكتاتورية والفساد ويتوجب دعمها والوقوف إلى جانبها, لكن إيران الجمهورية فضلت المصالح الوطنية للدولة على الثوابت الحقيقية للثورة في تعاطيها مع الربيع العربي وبدا ذلك واضحًا عبر التركيز على نقطتين اثنتين:

اعتماد الحذر المفرط في التعامل مع ثورات الربيع العربي وتبنّي ازدواجية في الخطاب السياسي تجاهها من خلال إعطاء مواقف متأخرة وغير واضحة، كما جرى مع الثورتين الليبية واليمنية مقابل مواقف واضحة ومبكرة برزت في الموقف الإيراني تجاه التحرك البحريني, وأحيانًا جاء الموقف الإيراني غير قابل للتأويل كاعتباره أن كل ما يجري في سوريا هو مؤامرة دولية ضد دمشق ونظامها المقاوم .

إصرار إيران على أن ثورتها الإسلامية هي الثورة الأم في المنطقة والملهم الأساس لكل الشعوب العربية في تحركها، وبرز ذلك حين رفضت طهران مصطلح الربيع العربي وأطلقت على ما قامت به الشعوب العربية "صحوة إسلامية"، جاءت امتدادًا طبيعيًا لما قام به الشعب الإيراني قبل 32 عامًا .

وبموازاة مواقف إيرانية كهذه برز التمايز في موقف حركة حماس الذي غرد خارج السرب الإيراني؛ ما اضطر طهران إلى إخراج الخلاف بشأن وجهات النظر مع حماس إلى ساحة العلن:

---

[1] – المدني أحمد عامر، *مرجع سابق*، ص 79.

[2] – *التقرير الاستراتيجي 2008*، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات،ط1، بيروت، ص 10

[3] – مفكرة الاسلام، *مرجع سابق*.

[2] – المعايطة جعفر عايد،(2012)، كيفية تحقيق المصالحة الفلسطينية، موقع دنيا الرأي،12سبتمبر 2012 على الرابط:
http://pulpit.alwatanvoice.com/content/print/270905.html

[3] – التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2010، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات، ط1، بيروت، ص 17

• لم تقتنع إيران بقول حركة حماس إنها جزء من الربيع العربي ويتوجب عليها دعم شعوب الربيع العربي بما فيه الشعب في سوريا التي تحتضن قيادة الحركة؛ فاعتبر الإيرانيون هذا الموقف الحمساوي موقفًا غير حكيم ومتسرعًا تجاه نظام احتضن الحركة وقدم لها الكثير. هكذا وجدت حماس نفسها تراهن على الشعوب ومنها الشعب السوري, بينما راهنت إيران على النظام في سوريا وقدرته على إحباط ما تسميه المؤامرة الدولية ضده.

• إيران التي بَنَت جُلّ علاقتها مع حركة حماس على اعتبارها حركة مقاومة تتبنى الإسلام السياسي رأت في التقارب الكبير بين الحركة والتيارات الإسلامية الصاعدة في دول الربيع العربي تحديًا لحضورها في الساحة الفلسطينية؛ وهذا ربما ما دفعها لوضع جدول أعمال لهذه التيارات وهي تتسلم السلطة من خلال محاصرتها بمطالب تقول بوجوب دعم العمل المسلح ضد إسرائيل ونبذ التسوية وأفكار المفاوضات والسلام مع إسرائيل. وفي الحقيقة قد لا يُفهم ذلك إلا في سياق الضغط الإيراني لفرض رؤيته الخاصة بالتعامل مع القضية الفلسطينية على الأنظمة الجديدة التي جاء بها الربيع العربي[1].

أ- موقف حماس من الأزمة السورية(المظاهر و الأسباب)

مثلت الأزمة السورية مأزقا كبيرا بالنسبة لحركة حماس، فسوريا تعد ظهيرا استراتيجيل للحركة، في الحين الذي كانت هناك ثمة قطيعة قوية بين الحركة و باقي الدول العربية، فالمكتب السياسي للحركة مقره دمشق منذ عقد من الزمن تقريبا، وبالتالي لم يكن من اليسير على الحركة ان تجهر بتأييدها للثورة السورية، كما فعلت في الحالة المصرية، ولكن في الوقت عينه لا يمكن لها أن تؤيد النظام السوري إذ يتنافى ذلك مع منطق الحركة بوصفها حركة تحررية تقف بجوار الشعوب لا الحكام، وباتالي اذا دعمت النظام السوري سيفقدها مصداقيتها الشعبية.[2]

وتأخر موقف حركة حماس من إبداء رأيها في الأحداث السورية هو التهديد المحتمل لقرابة نصف مليون لاجئ فلسطيني في سوريا قد يزج بهم في خضم الصراع في حال بنت الفصائل الفلسطينية مواقف متضاربة حيال الثورة السورية، كما حصل في أحداث مخيم اليرموك في ماي 2011، و التي أسفرت عن سقوط العديد من القتلى برصاص فلسطيني، و في ظل هذه الضغوط كانت حماس في بداية الثورة السورية التزام سياستها السابقة بعدم التدخل و لكن فيما بعد عبرت عن تأييدها لمطالب الشعب بقولها إن ما يجري في الشأن الداخل يخص الاخوة في سوريا، إلا أننا في حماس، وانطلاقا من مبادئنا التي تحترم إرادة الشعوب العربية و الاسلامية و تطلعاتها، فإننا نأمل بتجاوز الظرف الراهن بما يحقق تطلعات و أماني الشعب السوري، وبما يحفظ استقرار سوريا و تماسكها الداخلي و يعزز دورها في صف المواجهة و الممانعة[3]، و هذا الموقف لحركة حماس لم يعجب النظام السوري و رأس نظام بشار الأسد الذي يرى في سوريا أنها آوت واحتضنت حماس و قيادتها، و أنها تعرضت لضغوط شديدة بسبب هذا الاحتضان، وأنها وفرت دعما سياسيا و إعلاميا و لوجستيا، وأن على حماس كما رأى النظام السوري أن يكون وفيا له، وفي المقابل فإن قطاعات من المعارضة كانت تطالب حماس أن تعلن تأييدها للثورة السورية، بل و طالب بعضهم بالخروج من سوريا حتى تنزع عن النظام الورقة التي يشهرها في وجه خصومه دائما بأنها داعمة للمقاومة الفلسطينية، ولكن قيادة حماس لم تستجب للضغوط من الجانبين، و كان خالد مشعل يتابع الملف الاعلامي شخصيا و يحذر قيادات الحركة في الداخل و الخارج من الانزلاق في أي كمين إعلامي، نظرا لحساسية الموقف و دقته و خطورته.[4]

وبعد طول ترقب، سمحت حماس بالتظاهرات المؤيدة للثورة السورية في القطاع في 21 فيفري 2012، بعد أن كان ذلك ضمن المحرمات، كما حيا إسماعيل هنية في 24 من نفس الشهر، خلال كلمة ألقاها في الجامع الأزهر بالقاهرة الشعب السوري قائلا " أحيي شعب سوريا البطل الذي يسعى نحو الديمقراطية و الإصلاح"، بالإضافة إلى توالي زيارات القادة إلى عواصم الدول المطالبة بتنحي الأسد، ومنها أنقرة، التي تمثل رأس الحربة ضد نظام الأسد كونها تستضيف قيادات المعارضة و خصوصا رئيس المجلس الوطني السوري آنذاك برهان غليون و عمان التي كانت من أوائل الداعين الأسد للتنحي، و يرجع تأخر حماس كثيرا في انحيازها للثورة السورية إلى حرصها على الترتيب لمرحلة مابعد مغادرة قادتها دمشق و حاجتها إلى ضمانات عربية تحفظ لها دورها مستقبلا، فتعويضا عن الدعم السوري الذي أعطاه شبكة

---

[1]- طافش عبد القادر، 2012، *إيران و القضية الفلسطينية: الواقع و المتغيرات*، على الرابط:
http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/12/2012121373958469610.html

[1]- عثمان طارق،(2013)، *حماس و الربيع العربي: جدل المكسب و الخسارة*، مركز نماء للبحوث و الدراسات، الرياض، ص ص 2-3.

[3]- غازي الجمل محمد ،(5 جانفي2012)،*حماس و الثورة السورة قراءة في الموقف و الخطاب*، صيجفة السبيل.

[3]- الشبكة الالكترونية الدولية، (24مارس2012)، *موقف حماس من الثورة الاسلامية في الميزان*، مجلة المجتمع، الكويت، ص 4

تحالفات قوية ووضعا مكنها من أن تكون لاعبا رئيسيا على الساحة الفلسطينية، و بالفعل تعويضا عن الدعم السوري حط خادل مشعل الرحال في قطر و معه عضوان من المكتب السياسي في أواخر فيفري 2012 بينما استقر موسى أبو مرزوق في القاهرة، وهذا ما يفسر أيضا قيام اسماعيل هنية بجولة إلى كل من مصر و السودان و تونس، و لم تقف مرحلة المراجعة عند هاا الحد، وإانما امتدت إلى حليفتها إيران التي طالما دعمت الحركة ماليا و معنويا، إذ فاجأ القياديان بالحركة احمد يوسف و صلاح البردويل المجتمع الدولي يوم 7 مارس 2012 أن حماس لن تتدخل في أي حرب محتملة بين إيران و إسرائيل، و لن تطلق ما في جعبتها من صواريخ على المستوطنات و المدن الإسرائيلية حال نشوبها.[1*]

ب- تداعيات الأزمة السورية على العلاقات الايرانية مع حماس

اما بالنسبة لإيران فالموقف الذي اتخذته حركة حماس لم يرق لها ، وحاولت في البداية اقناع حماس بأن مايجري في سوريا هو مؤامرة مخطط لها ضد جبهة الممانعة ، وان هدفها الاساس هو رأس المقاومة ممثلة بحزب الله وحماس ، ولكن حماس فسرت رؤيتها للحكومة الإيرانية ان مايجري في سوريا لايخرج من سياق مايدور في المنطقة من تحركات شعبية وتعبيرات احتجاجية لاتخرج عن تطلعات الشعوب ورغبتها في الاصلاح السياسي والتغيير والديمقراطية ، ولم تفلح إيران في اقناع حماس بصحة موقفها بعدها لجأ الايرانيون الى اعتماد سياسة" لي الذراع"من خلال تقليص الدعم المالي لحماس الحركة اوالحكومة او التوقف عن تقديمه اذ تعلم ايران انها الممول الأهم للحركة وأن باقي الدعم من الدول الاخرى لايرقى إلى مستوى دعمها الذي يوصف بأنه بالغ السخاء[2].

لقد شكلت الأزمة السورية المحطة التي أحدثت التحول الكبير في العلاقة بين إيران و حماس، خصوصا موقف الأخيرة الرافض لسلوك نظام الاسد مع المحتجين، وهو الذي أحدث قطيعة كاملة بين سوريا و حماس، أسهمت بشكل رئيسي و مباشر في وصول علاقات حماس مع إيران إلى حدودها الدنيا، وفي هذا الصدد يمكن تسجيل النقاط التي حددت السلوك السياسي لحماس من الأحداث السورية، و التي أنتجت علاقة مختلفة مع إيران :

أ- انطلقت حماس من موقف مبدئي فيما يتعلق بالأحداث التي اجتاحت المنطقة، وكما أيدت ثورة تونس و مصر و ليبيا، فلن يكون بالإمكان إلا تأييد الثورة السورية التي انطلقت من البيئة و الأسباب نفسها.

ب- جاء موقف حماس على خلفية انتصارات واضحة للثورة في مصر و تونس، وصعود إخواني لافت.

---

[1]- مصطفى الغنمي عبد الرؤوف،(2013) ، *التحول الاستراتيجي لحماس الدوافع و المظاهر* ، ملف الأهرام الاستراتيجي، الشبكة الالكترونية الدولية، موقع الأهرام الدولي، ، ص 1.

[*]- ويرجع ابتعاد" حماس "عن إيران إلى استراتيجيتة الحركة الجديدة بالعودة إلى جماعة" الاخوان المسلمين "ذات المرجعية السنية المختلفة عن المرجعية الشيعية ووفقًا لنظرية المباريات، رجح مراقبون خسارة إيران، مقابل مكسب" حماس"، كونها ترابن على حصان رابح، فهي تعي أن وقوفها مع الثورة السورية سيضمن لها موقعا في سوريا الجديدة، عن طريق تحالفها مع" الإسلاميين "الذين سيشكلون جزءً ءامًا من مكوناتها السياسية، كما سيتيح لها خيارات أخرى وحرية اكبر في التحرك والمناورة إقليميًا، بينما ربما ستتلقى إيران ضربة موجعة ستحدث خللاً في سياستها الاقليمية بخسارتها سوريا الجديدة، أضف إلى ذلك فقدانها جملة المكاسب التي كانت تجنيها من وراء التحالف مع" حماس " ومنها بناء منظومة معقدة من التحالفات الإقليمية الموالية كأوراق قوة تناور بها، وتحقيق قيادة العالم الإسلامي بدعمها القضية الفلسطينية، وحصول المشروع القومي الايراني على غطاء مقبول من خلال دعم حماس، اما عن الموقف من التصعيد الإسرائيلي على غزة في بادرة غير مسبوقة، امتنعت" حماس "عن المشاركة في الرد ضد التصعيد الإسرائيلي على غزة، ليس ذلك فقط بل لعبت دور الوسيط من اجل التهدئة مع إسرائيل بمشاركتها الوساطة المصرية بين إسرائيل وحركة" الجهاد"، وبذا أشبه بالدور الذي لعبته السلطة الفلسطينية قبل أكثر من ثلاث سنوات بينها والإسرائيليين بمشاركة الوساطة المصرية أيضًا ، ونرى أن" حماس "اليوم ليست بي ذاتها" حماس "الأمس، فالحركة تحولت في إطار المواقف والسياسات من الألف إلى الياء، بإبتعادنا التدريجي عن معسكر(إيران، سوريا و حزب الله) بصفة مؤقتة او نهائية، والاقتراب اكثر من محور الاعتدال العربي ، وبخاصة إلى حاضنتها الطبيعية جماعة" الاخوان المسلمين "الصاعدة في تلك الدول، كما نستنتج أيضًا أنو رغم التحولات التي طرأت عليها، فهي يتنازعها جناحان متباينان في العديد من الرؤى والتصورات حيال أولويات المرحلة وسبل إدارة الصراع مع الاحتلال (الأول)الذي يجسد المرونة والانفتاح يمثلو" مشعل "و"أبو مرزوق "وطائفة واسعة من الضفة الغربية، فيما يتركز (الثاني)في غزة، ومن أبرز أنصاره" محمود الزبار"، ويواجو الأول بعض الصعوبات في تسويق رؤيتو للتيار الثاني، فهو بحكم احتكاكو بالبيئة الإقليمية وخبرتو بتعقيدات الواقع الدولي أكثر مرونة في التعاطي مع القضايا والأحداث من الثاني

[2]- فاضل عباس فضلي نادية ،(2015)، *قراءة في موقف حركة حماس من الأزمة السورية* ، مركز الدراسات الاستراتيجية ة الدولية ، العراق، ص 18 .على الموقع www.cis.uobaghdad.edu.iq

ج- موقف حماس كان متأثرا بشكل مباشر بالتغيرات الجوهرية التي حدثت في مصر على وجه الخصوص.

د- موقف حماس انسجم مع موقف أصدقاء إقليميين مثل قطر و تركيا، مع ارتفاع السقف السياسي لانقرة فيما يتعلق بالعلاقة مع حماس، إذ لم يكن استقبال مشعل و هنية و قيادة الحركة على مستوى الرسمي الأول أمرا متاحا قبل 2011 في تركيا.

أما إيران فقد كانت محددات موقفها السياسي من الحدث السوري يرتسم وفقا للاستراتيجية السياسية في صعود إيران كلاعب إقليمي، وهو ما لايمكن أن يتجاوز أهمية الحليف السوري في تشكيل الامتداد الجغرافي الطبيعي لأحد أهم المجالات الحيوية للنفوذ الايراني في منطقة الهلال الخصيب، و عليه فيمكن ان نخلص إلى نتيجة مفادها أن موقف حماس اعتمد معيارين هما المبادئ الثورية و القيم الاسلامية، التي يصعب على أي حركة تحرر أن تتجاوزها، و إلا فالثمن قد يكون مصيريا، بينما استند إيران على عامل أساسي وهو مصلحة مشروع إيران الاقليمي، وهو مرتبط مباشرة ببقاء نفوذ إيران داخل سوريا بل و ترسيخه، بغض النظر عن الخطاب السياسي أو السياق الذي يتم تقديمه سواء أكان خطابا إسلاميا أم مقاوما يتبنى مواجهة المشروع الصهيوني و الغربي الذي يستهدف قوى الصمود و الممانعة.

ولكن مع محطة الانقلاب العسكري في مصر، و إعادة تموضع محور الثورة المضادة، كان نقطة تحول على مستوى الإقليم ككل، فقد أعاد إنتاج التفكير السياسي لبعض الدول مثل تركيا و قطر في ضرورة إيجاد جبهة لمواجهة موجة الثورة المضادة، وما انسحب على تفكير الدول خصوصا الصديقة منها، انسحب بشكل أكبر على تفكير حركة حماس التي تواجه التحدي الأبرز، وبالتالي باتت القناعات العامة في ضرورة توسيع مساحة الالتقاء مع إيران أمرا طبيعيا، وهو ما ظهرت مؤشراته بزيارة عضو المكتب السياسي لحماس محمد نصر لطهران في أكتوبر 2013، وتعليق يوسف رزقة مستشار هنية على الزيارة بوجود قواسم مشتركة بين الطرفين.[1]

وجاءت حرب غزة كأهم المحطات في المشهد الفلسطيني و الاقليمي، وهي التي انتهت بدون أي دعم إيراني يذكر، ما ألقى بظلاله على المؤتمر الصحفي الذي عقده رئيس المكتب السياسي لحماس خالد مشعل في الدوحة عقب انتهاء الحرب في 28 أوت 2014، حيث توجه الشكر لقطر و أميرها،ولأردوغان " الرجل الأصيل "، و للرئيس الثائر المنصف المرزوقي، و الرئيس السوداني، و أمير الكويت، و المسؤولين في عمان، والرئيس اليمني، و المسؤولين في الجزائر و المغرب، و رئيس وزراء ماليزيا، ثم انتهى بذكر أن هناك اتصالا تضامنيا من إيران التي جاءت قبل مصر السيسي فقط، و في اليوم التالي كانت وسائل إعلام محسوبة على غيران تشن هجوما كاسحا على مشعل، كما فعلت صحيفة الأخبار اللبنانية في أعدادها الصادرة في الأيام التي تلت المؤتمر الصحفي مباشرة[2]، من خلال افتتاحياتها، ثم بدأت بنشر تفاصيل المحاضر المسربة لاجتماع الرئيس الفلسطيني محمود عباس بخالد مشعل و أمير قطر الشيخ تميم، و التي جاءت بعناوين مقصودة من قبيل "أبو مازن لتميم: مشعل يكذب"[3].

لقد أفضى مؤتمر مشعل الصحفي حقيقتين حول علاقة حماس بإيران: الأولى، أنها قائمة و لم تنقطع، و الثانية أنها ماتزال بحاجة إلى ترميم كبير، فقد كان واضحا أن إيران لم تقدم شيئا لحركة حماس خلال فترة الحرب، كما أن حماس التي أظهرت أداءا متميزا خلال الحرب، خصوصا مع ما أحاط الجانب العسكري لديها من مستجدات نوعية في جانب العتاد، في ظل انقطاع الدعم الغيراني، أرادت أن ترسل رسالة مباشرة لإيران، مع شعور بأفق أوسع من ذاك الذي كان يخنقها قبل الحرب.

إن اهتمام إيران بالشكل الدعائي لحضورها في المنطقة، أو ما تريد إيران من حماس التعريف به و الاعتراف بنصيب إيران المستحق من دعم المقاومة، هو ما يمكن أن يفسر، في جانب منه، حالة " البرود " في العلاقة بينها و بين حماس في الأشهر التي أعقبت الحرب الأخيرة على غزة، على الرغم من أن منطق السياسة كان يقول بشيئ مغاير في ظل صعود إسم حماس بعد الأداء المتميز لها، ثم جاء وفد حماس إلى طهران في ديسمبر 2014 ليبذب الجليد الذي تركه " تقصير حماس الإعلامي" بحق إيران بعد حرب غزة، فيما كان شكر الناطق باسم كتائب القسام " أبو عبيدة " لإيران في الذكرى الـ27 لتأسيس حماس من غزة يضع العلاقة على عتبة أقرب نسبيا لما قبل الأحداث السورية من حيث الشكل.[4]

---

[1] - جريدة الحياة، (10أكتوبر 2013)

[2] - ابراهيم الأمين، " لا أمل من الإخوان "، *الأخبار*، 29أوت2014 على الرابط:
www.al-akhbar.com/mode/214493

[3] - *الأخبار*، 1 سبتمبر 2014

[4] - قناة الأقصى، 14 ديسمبر 2014.

إن العبارات التي انطوى عليها شكر القسام و الذي جاء منسجما مع المقابلة التي أجراها خالد مشعل مع صحيفة الرسالة في غزة في نفس اليوم[1]، تعني أن حماس تدرك ما تريده إيران، وليس لديها مشكلة في تقديمه، و لكن في العلاقة الجديدة التي باتت تتشكل بين حماس و غيران بعد هذا الافتراق، فإن جملة عوامل إيرانية، لابد من ملاحظتها كي نستطيع التكهن بالسقف الـاي يمكن أن تصله مثل هذه العلاقة، ومن هذه العوامل:

أ- الوضع الداخلي في إيران

فإن كنا قد تحدثنا عن سنة 2010 كسنة شهدت بداية تراجع الدعم المالي لحماس، فقد كنا نتحدث عن أسباب داخلية إيرانية بحتة، فالعقوبات الدولية أثرت بشكل مباشر على الاقتصاد الايراني الدخلي، وبالتالي فإن الجدل حول جدوى الدعم الإيراني الخارجي في ظل تردي الأوضاع الاقتصادية بات يأخذ حيزا معتبرا في النقاشات الداخلية.

ب- قواعد السياسة الخارجية الايرانية الجديدة

لقد اختتمت فترة نجاد الثانية بموقف سياسي يعد تحولا نوعيا بالمقارنة مع السياسة التقليدية لإيران حيال مسألة الاعتراف بالدولة الفلسطينية في الأمم المتحدة، حيث ايدت طهران على لسان الناطق باسم خارجيتها رامين مهمانبرست اعتراف الأمم المتحدة بفلسطين كعضو غير مراقب، علما بأن خامنئي المرشد الأعلى للجمهورية الايرانية نفسه قد سجل موقفا معاكسا قبلها بأكثر من عام فقط، خلال المؤتمر الدولي الخامس لدعم الانتفاضة في طهران بقوله " إن حق الفلسطنيين المشروع في عضوية الأمم المتحدة يخفي بين طياته مخطط دولتين، وهو ليس سوى إذعان للمطالب الصهيونية"، و كذلك فعل الرئيس نجاد حين رأى التوجه للأمم المتحدة " خيانة للشعب الفلسطيني "، هذا الخط الجديد يجعل من إيران الرسمية تقترب من خط السلطة الفلسطينية، وبالضرورة تضع سقفا ما للعلاقة مع حماس كطرف نقيض للسلطة داخل المشهد الفلسطيني، خصوصا مع طروحات روحاني الجديدة التي "تقبل ما يقبل به الفلسطينيون"[2]، وهو موقف جديد كليا من عملية السلام الفلسطينية- الاسرائيلية، هذه التغيرات الجديدة ما تزال محكومة في النهاية بتوجيهات المرشد الأعلى، الذي يحاول نظامه اجتراح معادلة جديدة، تحفظ خط التصالح مع المجتمع الدولي، وبالوقت نفسه تبقي على أوراق الدعم الخارجي لحركات المقاومة و غيرها.

ج- الوضع الاقتصادي لإيران:

من الملاحظ ان انتعاش الدعم المالي الايراني للخارج، ارتبط مباشرة بانتعاش الاقتصاد الايراني، وهو عامل قد يحدد معيار العلاقة السياسية بين حماس و إيران خلال فترة تشهد انهيارا في أسعار النفط العالمية، الذي أثر تأثيرا مباشرا على الاقتصاد الايراني، و الذي يحاول عبثا الخروج من عنق زجاجة العقوبات الدولية، كما أن الانفاق الايراني في المستنقع السوري، ودعم الحالة السياسية الموالية لإيران في العراق فضلا عن لبنان و نفقات حزب الله التي ازدادت بلا شك مع انغماسه في الصراع في سوريا، ودعم الحوثيين في اليمن، جميعها يضاعف صعوبات الحالة الاقتصادية الايرانية، التي ستعيد ترتيب أولويات دعمها الخارجي بكل تأكيد.

د- أزمة إيران المذهبية في المنطقة

بعد احتلال العراق وضعت المسألة الطائفية على طاولة النقاش بقوة في الشارع العربي، الذي اعتاد جله محاكمة إيران نتيجة مواقفها السياسية لا بمذاهبها، إلا أن اختلاط السياسة بالمذهبية في العراق و لبنان ثم سوريا و اليمن، أنتج أزمة كبيرة في مكانة طهران في الشارع العربي و المسلم، و خصوصا في المناطق السنية، ووضعها أمام أسئلة كبيرة ماتزال تنتظر إجابات، فحاجة إيران لحليف سني ذو سمعة حسنة

---

[1] - الرسالة، 14 ديسمبر 2014.

[2]- العربية نت، (27 سبتمبر 2013)، *روحاني يعترف ضمنا بإسرائيل إلى جانب فلسطين المستقلة*، على الموقع: www.alarabiya.net

في المنطقة، يمثل أفضل الإجابات على الأسئلة التي تواجه تقدمها الاقليمي، وهو ما يتوفر في حركة حماس كتنظيم مقاوم، وعليه فإيران بحاجة إلى ما يثبت طروحتها الاسلامية و مواقفها الداعمة للمقاومة، و العلاقة مع حماس تخدمها إعلاميا و دعائيا في هاا المجال.[1]

خاتمة

قائمة المراجع

الكتب

1- الحسيني محمد صادق، (1999)، *الخاتمية و المصالحة بين الدين و الحرية*، دار الجديد، بيروت

توبة أحمد محمد، 2009، *الموقف الايراني من المصالحة الفلسطينية و تأثيره على مسار التسوية*، الزيتونة للدراسات و النشر، بيروت.

2- حمدان عبد المجيد، (2002)، *الانتفاضة – محاولة تقييم*-، دار التنوير للنشر و الترجمة و التوزيع، رام الله

3- سكوت ريتر،، تر: أمية الايوبي،(2007)، *استهداف ايران*ط1، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت

4- طافش عبد القادر، 2012، *إيران و القضية الفلسطينية: الواقع و المتغيرات*، مركز الجزيرة للدراسات و النشر، الدوحة

5- نوفل ميشال و آخرون،(1996)، *موقع العلاقات العربية الايرانية في إطار العالم الاسلامي، و العلاقات العربية الايرانية: الاتجاهات الراهنة و أفاق المستقبل*، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت

6- سمير أرشدي و رياض عواد،(1999)، *الامام الخميني: الاستيطان و الصهيونية*، دار عواد،دمشق.

7- عثمان طارق،(2013)، *حماس و الربيع العربي: جدل المكسب و الخسارة*، مركز نماء للبحوث و الدراسات، الرياض.

8- غريب أمل، 2011، *التزام إيران بالقضية الفلسطينية: الايديولوجيا و الأمن القومي و أمن الهوية*، المركز العربي للأبحاث و دراسة السياسات، الدوحة

9- مسعد عبد المنعم نيفين، (2001)، *صنع القرار في إيران و العلاقات العربية الايرانية*، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت.

10- مصطفى أمين،(1996)،*إيران و فلسطين بين عهدين*،المركز العربي للأبحاث و التوثيق، بيروت.

الرسائل الجامعية

1- المدني أحمد عمر،(2010)، *العلاقات الامريكية و تأثيرها على الوضع الفلسطيني الداخلي 2006-2009*،رسالة ماجستير،جامعة الأزهر،غزة، كلية العلوم السياسية.

2- هتهت خالد،(2010)، *موقف إيران تجاه القضية الفلسطينية بعد اتفاق أوسلو*، رسالة ماجستير، معهد البحوث و الدراسات العربية، القاهرة.

الدوريات:

1- الشبكة الالكترونية الدولية، (24مارس2012)، *موقف حماس من الثورة الاسلامية في الميزان*، مجلة المجتمع، الكويت.

2- العبيدي محمد، 2013، *إيران و الصراع العربي الاسرائيلي 1979-2009*، مجلة دراسات إقليمية، عدد28.

3- الغزالي أسامة، (2006)، *فلسطين تحت حكم حماس*، مجلة السياسة الدولية، عدد164، القاهرة.

4- سليماني محمد باقر،2000، *لاعبو عملية السلام في الشرق الأوسط*، دفتر مطالعات سياسي و بين المللي،1379، طهران.

5- علاء سالم،(1997)، سيد محمد *خاتمي، ثالث رئيس للجمهورية الاسلامية الايرانية*، مجلة تقديرات استراتيجية.

6- عبير محمد ياسين، (1997)،*الدور السياسي لطبقة البازار*، مركز الدراسات السياسية و الاستراتيجية الاهرام، عدد أكتوبر، القاهرة.

7- محمد السعيد عبد المؤمن،(2006)، *إيران و جيرانها و الأزمات الاقليمية*، سلسلة دراسات ترجمات، العدد24، القاهرة.

8- عبد الهادي مها،2006، *النظام السياسي بعد الانتخابات التشريعية الفلسطينية الثانية 2006، مجلة دراسات شرق أوسطية، عدد 34-35*.

[1]- حمود طارق أحمد، مرجع *سابق*، ص 26.

9- مصطفى الغنمي عبد الرؤوف،(2013) ، *التحول الاستراتيجي لحماس الدوافع و المظاهر*، ملف الأهرام الاستراتيجي، الشبكة الالكترونية الدولية، موقع الأهرام الدولي.

10- عواد إلهام و السادة إيناس، ديسمبر 2007، القضية الفلسطينية في منظار السياسة الخارجية الايرانية، مجلة مركز الدراسات الفلسطينية، عدد 6.

الندوات

1- سليمان عادل، (17-1-2007)، *الابعاد الاقتصادية السياسية إيران إقليمية*، أعمال ندوة عقدت في مقر الدراسات الايرانية، القاهرة.

الوثائق الرسمية

1- وزارت إرشاد إسلامي،1989، *الدستور الايراني: قانون أساسي جمهوري إسلامي إيراني*،شهريور .

التقارير

1- التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2010، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات، ط1، بيروت

2- أبو طالب حسن،(2002)، *التقرير الاستراتيجي العربي* 2001، مركز الدراسات السياسية و الاستراتيجية، القاهرة.

التقرير الاستراتيجي 2008، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات،ط1، بيروت،

3-جاد إسحاق و آخرون، 2010، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2009*، بيروت، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات.

4-حسن أبو طالب، (2006)، *التقرير الاستراتيجي العربي 2007*، مركز الدراسات السياسية و الاستراتيجية، القاهرة.

5-مشعل و آخرون، (2008)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني لسنة 2007*، بيروت، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات

6- نوفل أحمد و آخرون، (2009)، *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني سنة 2008*، مركز الزيتونة للدراسات و الاستشارات.

الصحف

1 الحياة، (10أكتوبر2013)

2- الأخبار، (1 سبتمبر 2014)

3- الرسالة، (14 ديسمبر 2014)

4- غازي الجمل محمد ،(5 جانفي2012)،*حماس و الثورة السورة قراءة في الموقف و الخطاب*، صيجفة السبيل

الانترنيت

1- ابراهيم الأمين، " لا أمل من الإخوان "، *الأخبار*، 29أوت2014 على الرابط:
www.al-akhbar.com/mode/214493

2-العربية نت، 27 سبتمبر 2013، *روحاني يعترف ضمنا بإسرائيل إلى جانب فلسطين المستقلة*، على الموقع:
www.alarabiya.net

3- المعايطة جعفر عايد،(2012)، كيفية تحقيق المصالحة الفلسطينية، موقع دنيا الرأي،12سبتمبر 2012 على الرابط:
http://pulpit.alwatanvoice.com/content/print/270905.html

4- ظاهر فارس فائق، (2010)، موقف إيران من الوحدة الفلسطينية، شبكة أمين الإعلامية على الرابط:
http://blog.amin.org/faresdahaher/2010/06/17

5- طافش عبد القادر، 2012، *إيران و القضية الفلسطينية: الواقع و المتغيرات*، على الرابط:
http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/12/2012121373958469610.html

6- فاضل عباس فضلي نادية ،(2015)، *قراءة في موقف حركة حماس من الأزمة السورية* ، مركز الدراسات الاستراتيجية ة الدولية ، العراق، ص 18 .على الموقع
www.cis.uobaghdad.edu.iq

7- مفكرة الاسلام، *إجماع فلسطيني على رفض وساطة إيران للمصالحة*،على الرابط:
www.islammemo.cc/akhbar/arab/2012/9/1/155007:html

السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية

رغدة ياسر السويطي

الملخص:

الاهتمام بالقضية الفلسطينية في أوقات والذهاب عنها في أوقات أخرى منذ تأسيس الجمهورية التركية الحديثة وصولا الى حزب العدالة والتنمية كان سببه الرئيسي وجود نخبتين من القادة السياسيين على الساحة التركية يحمل كل منهما فكرة مناقضة للآخر، فأحدهما يؤمن أن المسار الذي سلكته الدولة العثمانية مساراً متخلفاً أودى بها الى الهاوية، والآخر يؤمن بأن ذاك المسار هو المسار السليم ويجب إعادة العمل به، وذاك الرجل الذي لم يتواني عن دعم القضية الفلسطينية يوماً برغم كل التحديات والصعوبات والأذى الذي أحاط به ليثبت نجم الدين أربكان أن الدعم الخالص للقضية الفلسطينية من قبل أي طرف من دون قبول الطرف الإسرائيلي يكون بمثابة تحدي كبير يودي في غالب الأحيان بمن يخوضه الى التهلكة، أما عن الدعم التركي فاتضح أنه دعمٌ تجاوز حدود الدعم الإنساني ليصل للسياسي الذي اكتنفته صفة الازدواجية ما بين دعم القضايا التي تدور في فلك القضية الفلسطينية، وما بين الإبقاء على علاقات جيدة مع الجانب الإسرائيلي برغم كل التعديات والانتهاكات، وإدراك ان الموقف التركي هو موقف لا يتمتع بالاستقلالية التامة فهنالك مؤثرات خارجية تؤثر به ومحددات له، ومصالح مشتركة لا يمكن التخلي عنها بسهولة، ويظهر ذلك جلياً من خلال النعومة التي يتعامل بها الطرف التركي مع الطرف الإسرائيلي، والدعم المادي الذي تقدمه الحومة التركية للفلسطينيين والذي تم توجيهه في سبل تعمل على إحياء ما دمّر، وتنمية ما هو معطّل بقدر استطاعة استغلال هذا الدعم، أخيراً استغلال الحكومة التركية للقضية الفلسطينية السؤال الذي يأخذ حيزاً كبيراً من أذهان المراقبين للسياسة التركية، فيظهر ان الحكومة التركية لم تستغل القضية الفلسطينية لتكون ورقة ضغط على الاتحاد الأوروبي الرافض لانضمام تركيا له إيمانا منها بأن الأسباب التي تحول دون انضمام تركيا للاتحاد الأوروبي أكبر بكثير من أن تلغيها السياسات التركية الداعمة للقضية الفلسطينية والمحافظة على العلاقات الجيدة مع إسرائيل، ولكنها تبقي هذه الورقة كرصيد ايجابي إذا ما وصلت الى مشارف الاتحاد الأوروبي، وبالمقابل تظهر استفادة تركيا من القضية الفلسطينية باعتبارها بوابة للدخول الى المنطقة.

وهذا يدلل على ان السياسة التركية لم تتعامل يوماً بإيديولوجية معينة أو موقف ثابت إزاء أي قضية من القضايا في الساحة الفلسطينية، بل هي سياسة تحتكم للمصالح التركية وتتأثر بالمحددات الداخلية والخارجية.

الكلمات المفتاحية: تركيا، فلسطين، إسرائيل، سياسة، مصالح

المقدمة:

عقد من الزمن تفاقم فيه حجم الجمهورية التركية، تفاقم طال مجالها الاقتصادي ومجالها التنموي والأهم من ذلك أنه طال مجالها السياسي، مع هذا الحجم السياسي كان لا بد للسياسة الخارجية التركية أن تلعب دورها في قضية احتلت لمدة عقود من الزمن المرتبة الأولى من قضايا الإقليم الذي أضحت تركيا من أكبر اللاعبين فيه ألا وهي القضية الفلسطينية.

قضية شائكة تجد تركيا نفسها في الوسط ما بين طرفين الأول عربي إسلامي مجني عليه، "في ظل حكومتها التي تصف نفسها بالإسلام المعتدل"، أما الثاني فهو منافسها في الإقليم الذي تعد من أكبر اللاعبين فيه ويحظى على الدعم الغربي الذي لطالما عملت تركيا جاهدة للانضمام الى ذلك الطرف لا سيما الطرف الأوروبي.

وجود تركيا كقوة إقليمية يجب أن تكون مناهضة للاحتلال الإسرائيلي على الأراضي الفلسطينية يثير الكثير من التساؤلات حول المعطيات التي تدور في فلك العلاقة الثنائية التركية – الإسرائيلية، وأيضاً عن ماهية الدعم التركي للقضية الفلسطينية.

اهتمت هذه الورقة بالإجابة على الأسئلة آنفة الذكر من خلال ثلاثة محاور رئيسية: المحور الأول يستعرض الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية، هل هو مقتصر على المواقف الإنسانية أم تجاوزها ليصل الى الدعم السياسي؟ وأيضاً الدعم المادي التركي هل هو دعم استهلاكي ليس منه جدوى سوى الجدوى اللحظية أم هو دعم استثماري ذو أهداف تنموية؟ أما المحور الثاني فيهتم بدراسة القضايا التي تسعى السياسة التركية للتوصل لحلول بشأنها، بالإضافة الى مدى جدية الموقف التركي للتوصل الى هذه الحلول؟ وما مدى النعومة التي يخاطب بها الطرف التركي الطرف الإسرائيلي؟ والمحور الثالث والأخير يحاول الباحث من خلاله الإجابة على سؤال ربما يدور في أذهان الكثيرين وخصوصاً بعد الاهتمام المكثف من قبل تركيا بالقضية الفلسطينية ألا وهو هل استغلت الحكومة التركية القضية الفلسطينية – كونها القضية

الوحيدة التي تتميز بالإجماع على العدو والصديق– كورقة ضغط على الطرف الرافض لها "الاتحاد الأوروبي" تارة، وتارة أخرى كرصيد إيجابي لإثبات ذاتها في الإقليم؟

تقدم الورقة المطروحة إجابات على الأسئلة الواردة في المحاور الثلاثة من خلال الأحداث التي وقعت خلال فترة حكم حزب العدالة والتنمية، ولكن كان لا بد من التوقف لبرهة قصيرة لاستعراض أهم المحطات التي كانت ذات أثر واضح في العلاقة الثنائية التركية – الفلسطينية منذ انهيار الدولة العثمانية وحتى وصول العدالة والتنمية للحكم، ومن ثم الوقوف وبشكل خاص على أهم ما ورد عن البروفيسور نجم الدين أربكان كونه يمثل أول حزب إسلامي وصل الى سدة الحكم، وذلك لأن فهم الحاضر لا يتم إلا باستحضار الماضي والوقوف عند أهم محطاته.

ينطلق البحث من فرضية مفادها أن السياسة التركية ليست سياسة تحتكم لإيديولوجية معينة، بل هي سياسة براغماتية تتغير بتغير الظرف المحيطة، وذلك لأنه لا يمكن في عصرنا هذا التمسك بأيديولوجية معينة وخصوصاً إذا كانت ليست متماشية مع إرادة القوى الموجودة في العالم، فلا يمكن للإنسان العيش وحيداً تحت أي ظرف مهما كان فكيف يمكن لدولة ذلك!

أهم المحطات في العلاقات التركية _ الفلسطينية منذ انهيار الدولة العثمانية حتى وصول حزب العدالة والتنمية للحكم:

يدٌ من جسد، هكذا كانت فلسطين من الدولة العثمانية، فهي جزء أصيل منها لا يمكن فصله أو التخلي عنه، تحفل كتب التاريخ بالعديد من المواقف المشرفة التي بانت فيها بسالة الدولة العثمانية في الدفاع عن فلسطين أو كما كانوا يسمونها "سنجق القدس وغزة وصفد..."[1100]، كانت أبواب الدولة العثمانية موصدة أمام كل من أراد أن يعيث فساداً على هذه الأرض وتاريخها وحاضرها آن ذاك، فلو ابتغينا سرد تلك المواقف سرداً سريعاً لاحتجنا الآلاف من السطور، ولكن موقفاً واحداً من النهاية يكفي، رفض السلطان عبد الحميد الثاني بيع فلسطين في وقت قد وهنت فيه الدولة العثمانية وكانت تقف على مشارف الهاوية امتد لها حبلاً ثخيناً ليجترها من وهن الى قوة كانت بحاجتها في ذلك الوقت، فرفضت لأن ذلك الاجترار كانت فلسطين ثمناً له، اختارت السقوط في ذلك الوقت ليوصد باب الدولة العثمانية بعد أعوام قليلة من ذاك الرفض ويفتح باب تركيا الحديثة.

الجمهورية التركية التي أسّست على يد مصطفى كمال أتاتورك عام 1923 عقب سقوط الدولة العثمانية كان لها مواقف مخالفة لمواقف الدولة العثمانية برمتها، فقد انكفأت عن كل تركة الدولة العثمانية من مواقف سياسية وطبائع إسلامية الى الغرب بكل ما يحمل من مظاهر، "حيث كانت أهم ملامح هذه السياسة هي التوجه للغرب تحت اسم التحديث وإدارة الظهر لمنطقة الشرق الأوسط"[1101]، ذلك التوجه للغرب شمل ما كان يدور في فلك القضية الفلسطينية أيضاً، فالانكفاء على الغرب يشمل أيضاً تبني موقفهم من القضية الفلسطينية آنذاك، مع العلم أنه في ذلك الوقت لم تكن "دولة إسرائيل" قد أعلنت قيامها ولكنها كانت قضية قائمة لها مواقف مساندة كما أن عليها مواقف معارضة، فالموقف التركي آنذاك كان ملتزماً الصمت فالباحث عن المواقف التركية من القضية الفلسطينية في تلك الفترة لا يجد قدراً كافياً من المعلومات التي تساعده في استنتاج طبيعة الموقف، وأيضا ما بعد وفات أتاتورك بقيت السياسة المتبعة هي ذاتها فلم يتغير الحزب الحاكم بل بقيت مقاليد الحكم في يد حزب أتاتورك – حزب الشعب الجمهوري – ولكن بقيادة نائبه السابق[1102]، ولكن لم يكتنف الصمت الموقف التركي للأبد، فسرعان ما صدر قرار التقسيم 181 عبرت تركيا عن معارضتها للقرار[1103]، ولكن لم يطل الصمود على موقف المعارضة كما الصمت طويل الأمد السابق، فبعد قيام دولة إسرائيل بأقل من عام اعترفت الجمهورية التركية بشرعيتها لتكن أول دولة إسلامية تقوم بذلك [1104]، لا يمكن استغراب الموقف التركي في ذلك الوقت لأنه جاء في ظل حكومة حزب أتاتورك المعروفة بانكفائها على الغرب.

انتخابات جديدة تعقد لتثبت أن الحكومة التركية بزعامة أتاتورك لا تحظي بالدعم الشعبي ولا تتماهى مع الإرادة الشعبية آنذاك، فالانتخابات التي أودت بحياة النظام فقد أسفر عنها حكومة جديدة ولكن هذه الحكومة قد جاءت لتعيد ما حاولت حكومة أتاتورك طمسه،

[1100] ولاء خضير، (2015)، *من الذاكرة الفلسطينية إبان الحكم العثماني*، ترك برس

[1101] سعيد الحاج، (2015)، *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*، مركز الزيتونة للدراسات، تقدير استراتيجي84

[1102] منة الله جلال، (2014)، *قصة السلطة في تركيا من أتاتورك حتى اردوغان*، ساسة بوست

[1103] *قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي*، المجلد الأول، 1947 – 1974، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، نقلا عن المحاضر الرسمية للجمعية العامة، الدورة 2، الملحق رقم 11، المجلد الأول إلى الرابع

[1104] *العلاقات التركية الإسرائيلية أهم المحطات*، (2017)، الجزيرة.نت

فالحكومة الجديدة بقيادة عدنان مندريس ممثلا عن الحزب الديمقراطي جاءت ببرنامج يدور حول إعادة طابع الدولة الإسلامي لتركيا وباتجاه سياسي مغاير عن اتجاه حكومة أتاتورك[1105]، "فقد عمل على تقوية العلاقة مع الدول العربية، وفي نفس الوقت قام بطرد السفير الإسرائيلي عام 1956".[1106]

ولكن هناك رأي إسرائيلي آخر بخصوص هذه المرحلة، "فقد وصف إسحاق رابين رئيس أركان الجيش الإسرائيلي في بداية 1960 العلاقة مع تركيا بأنها خاصة وقريبة جداً ووثيقة، تعتمد على تبادل المعلومات والتقنيات العسكرية ووسائل الاستخبارات"[1107]؛ التوجه نحو الدول العربية وطرد السفير الإسرائيلي لا يعني أن تركيا قد قررت الانعزال عن عالم باتت إسرائيل الابن المدلل لإحدى أكبر القوى الموجودة فيه، فتركيا حتى ذلك الوقت كانت ضعيفة الى حد ما لا تقوى على الانكفاء عن الغرب، فهنالك الكثير من المشاكل التي كانت تدور حول الجمهورية التركية وفي داخلها، وتحتاج للدعم الغربي لتتمكن من تجاوزها أو كحد أدني تحتاج الى عدم وجود سخط غربي عليها، بالإضافة الى عدم إمكانية بدء الحكومة الجديدة كطفل حديث الولادة، فهي حكومة تالية كان من قبلها حكومات قد أبرمت المعاهدات والاتفاقيات ولا يمكن التنصل منها بسهولة بمجرد الوصول الى سدة الحكم.

بدأت مرحلة الانقلابات العسكرية على حكومة مندريس عام 1960 ثم بقيت تتوالى الى أن وصلت لحزب العدالة والتنمية عام2002، أربعة قرون شهدت الكثير من المواقف منه ما كان وبشكل خالصٍ لصالح القضية الفلسطينية كالدعم التركي لردود الفعل على حرق المسجد الأقصى عام 1969، ومن ثم مطالبة إسرائيل بالانسحاب من الأراضي التي احتلتها عام 16967 وتصويتها لصالح القرار الذي أصدرته الجمعية العامة للأمم المتحدة عام 1975 باعتبار الصهيونية شكلاً من أشكال العنصرية واعتراف تركيا بمنظمة التحرير الفلسطينية ومن ثم إعلان تركيا اعترافها بدولة فلسطين عام 1988؛ ومنه ما كان ذو طابع تعاوني ما بين تركيا وإسرائيل ففي عام 1989 صوتت تركيا ضد مشروع قرار حظر تمثيل إسرائيل في الأمم المتحدة ومن ثم وقعت اتفاقية تدريب في المجال الأمني عام 1994 وأخرى للتدريب في المجال العسكري عام 1996 وأيضاً وقعتا العديد من اتفاقيات التعاون في تك الفترة.[1108]

لا يكفي أن تكون سياسات تركيا هي الوحيدة تحت عدسة المجهر وقلم الناقد، بل أيضا المواقف الفلسطينية يجب أن تكون كذلك، ففي العقدين السادس والسابع من تسعينيات القرن الماضي اللذان شهدا التوترات التي سادت الساحة التركية كانت مواقف منظمة التحرير – الممثل الشرعي الوحيد للشعب الفلسطيني – تنم عن عدم اكتراث المنظمة بالموقف التركي، لم يظهر ذلك جليا ولكن وقوف المنظمة موقف المؤيد والداعم للموقف اليوناني من القضية القبرصية و علاقة المنظمة التدريبية العسكرية والأمنية مع بعض الجماعات الكردية والأرمينية والجماعات اليسارية المناهضة لتركيا يظهر أيضا حالات المد والجزر في مواقف منظمة التحرير من داعمي القضية وكان نتيجة ذلك عدم اعتراف تركيا بمنظمة التحرير كممثل شرعي ووحيد للشعب الفلسطيني حتى عام 1976[1109]، ولكن يمكن تفسير سلوك المنظمة بأنه مقابل لحالات المد والجزر التي اكتنفت الموقف التركي من القضية الفلسطينية.

الذهاب عن طابع الدولة الإسلامي، والتنحي بالسياسة الخارجية عن دعم القضية الفلسطينية لم يكن طابعاً سائداً في أي فترة من فترات الحكم في تركيا الحديثة، بل كان وجوده في فترات متقطعة وجيزة وفي مواقف وأوقات محددة، يمكن تفسير ذلك بمجموعتين من الأسباب،

الأولى: تحاول تفسير الانكفاء عن القضية في بعض المراحل، ويمكن إيجاز أسباب ذلك في النقاط التالية:

- إيمان بعض القادة السياسيين بأن المسار الذي سلكته الدولة العثمانية هو مسار متخلف أودى بها الى الهاوية ويجب معاكسة هذا المسار للنهوض بالدولة الجديدة.
- أولوية الملف التركي سواء كان بقضايا داخلية أو خارجية على أي ملف آخر مهمى بلغت أهميته.
- عدم توفر القوة الكافية التي تخول الدولة التركية من التصدي أو الوقوف في وجه القوى الكبرى الداعمة لإسرائيل.

[1105] مصدر سابق، *السلطة في تركيا من أتاتورك حتى اردوغان*

[1106] محمد عبد العظيم أبو طالب، (2016)، *عدنان مندريس الرجل الذي أعاد لتركيا إسلامها*، تركيا بوست

[1107] عاطف أبو سيف،(2014) ، *علاقات إسرائيل الدولية*، ط1، المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية

[1108] مصدر سابق، *العلاقات التركية الإسرائيلية أهم المحطات*

[1109] مصدر سابق، *علاقات إسرائيل الدولية*

- التحرك ضمن المنظومة الدولية، واستشعار الحدود المسموح بها في السياسة الخارجية وفق اعتبارات عضوية تركيا في حلف شمال الأطلسي وملف عضويتها الموضوع على طاولة الاتحاد الأوروبي. [1110]

الثانية: تفسير التمسك بدعم القضية الفلسطينية:

- الذاكرة التاريخية التي تشكل نقطة التقاء ما بين الأتراك والفلسطينيين.
- ظهور الكثير من الأحزاب الإسلامية على الساحة التركية، وإيمانهم بأن القضية الفلسطينية قضية كل المسلمين وليست قضية الفلسطينيين وحدهم.
- أهمية القضية الفلسطينية على الساحة الإقليمية والدولية.

نجم الدين أربكان ودوره في دعم القضية الفلسطينية:

يقيّم التغيير في أي مجتمع من المجتمعات بتقييمين أساسيين:

الأول: تقييم ايجابي يؤيد التغيير ويعتبره نقطة تحول ستؤدي الى التقدم والقوة.

الثاني: تقييم سلبي يعارض التغيير ويعتبره نقطة تحول ستودي الى التخلف والوهن.

اعتبر البروفيسور نجم الدين أربكان تغيير طابع الدولة التركية من طابع إسلامي الى طابع علماني متشدد "لائكي" تغيير سلبي يجب التصدي له.

بدأ البروفيسور أربكان التصدي لطابع الدولة ألائكي وكل ما اندرج أسفله من أفعال ومواقف للدولة التركية من خلال تأسيس الأحزاب ذات الطابع الإسلامي رغم التحديات والصعوبات التي تواجه مثل هذه الأحزاب، وكأي حزب إسلامي الفكر يعتبر القضية الفلسطينية قضية أساسية من قضاياه، عمل أربكان على القيام بدوره تجاه القضية الفلسطينية من خلال عمله الحزبي سواء كان على سدّة الحكم أو في صفوف المعارضة، يتضح ذلك من خلال البرامج الحزبية للأحزاب التي عمل أربكان على تأسيسها منذ بداية حياته السياسية فكانت انطلاقته من حزب النظام الوطني ومن ثم السلامة الوطني ومن ثم حزب الرفاه والسعادة[1111]، وفي كل مرة يمنع أربكا من ممارسة عمله الحزبي ويتم إلغاء أي حزب من أحزابه يعود بحزب بمسمى جديد لا يختلف شيئا في قاعدته الفكرية، لذلك سمي أربكان في الأوساط التركية أبو السبع أرواح فهو ما يفتأ بتأسيس حزب جديد كلما همّوا بإغلاق القديم، ولذلك أيضا أطلق عليه بعض الكتاب صفة رجل الفكرة والتطبيق فهو كان مصرا على إعادة تشكيل أحزاب جديدة بنفس القاعدة الفكرية وبنفس لغة الخطاب في حين كان يفترض منه تغيير حدته ولغته لألا يقع في نفس التحديات، وتعود كثرة عدد الأحزاب التي أسسها نجم الدين أربكان لنقطتين أساسيتين: الأولى محاربة الجيش التركي الذي يعد خليفة أتاتورك لمثل هذه الأحزاب، والسبب الثاني وهو الأهم إصرار أربكان على إعادة تشكيل الأحزاب مهمى كانت التحديات المقابلة عصيبة فكان يقول " إذ أفسد وضوئك ماذا تفعل؟ أجدد وضوئي مرة أخرى، وهذا ما سنفعل"[1112]، كانت تتضح أهمية القضية الفلسطينية ومكانها لدى أربكان من خلال برامجه الحزبية، فقد كانت النقاط الثلاث الأولى التي تتصدر البرنامج السياسي لحزب السلامة الوطني – الذي يعد امتداداً لحزب النظام الوطني وحزب الرفاه الذي يعد امتداداً لهم– تختص بالقضية الفلسطينية وجاءت على النحو التالي:

- مناصرة القضية الفلسطينية واعتبارها قضية إسلامية.
- الوقوف ضد التوجه الإسرائيلي في الحكومة التركية.
- المطالبة بقطع علاقات تركيا مع إسرائيل إثر إطلاق دعوتها إلى نقل العاصمة إلى القدس.

أما المكاسب التي حققها الحزب لتيار الإسلام السياسي: حجب الثقة عن وزير الخارجية آنذاك خير الدين أركمان في ذلك الوقت؛ بسبب ما اعتبر من سياسته المؤيدة لإسرائيل.

[1110] سعيد الحاج، (2016)، *تركيا والقضية الفلسطينية التطورات والمسارات المحتملة*، مؤتمر "قضية فلسطين الذي أقامه مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت

[1111] منال الصالح، (2012)، *نجم الدين أربكان ودوره في السياسة التركية*، ط 1، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت

[1112] *وثائقي بعنوان ربيع تركيا نجم الدين أربكان*، (2016)، الجزيرة الوثائقية

والانتقادات الموجهة إلى الحزب: أنه لم يصمد أمام القضاء التركي والجيش التركي وهو ما أدى إلى صدامه مع مؤسسات الدولة بشكل مستمر، ومن ثَم إلى فشله[1113]

ظهرت مواقف أربكان الممتثلة قلبا وقالبا مع الفلسطينيين من خلال الكثير من الأعمال منها موقف الحزب تجاه اللاجئين الفلسطينيين الذين يعدّوا العامود الأساسي للقضية الفلسطينية، فيذكر موقف أربكان من الحرب الأهلية اللبنانية عام 1975 فما ورد عنه آنذاك: "لا تستطيع تركيا الوقوف موقف المتفرج أكثر تجاه المذابح الرهيبة التي تهدر فيها دماء المسلمين وإن إسرائيل والقوى الاستعمارية تعمل على تجزئة لبنان والقضاء عليه وجعل الأغلبية المسلمة أقلية وتنفيذ مخطط لمحو اللاجئين الفلسطينيين في لبنان"[1114]، ومن المواقف التي كانت ذات أصداء عالية دعوة الحكومة التركية الى قطع علاقاتها مع الكيان الصهيوني على اثر القرار باتخاذ القدس عاصمة له في 30 تموز 1980 بالإضافة الى "التظاهرة الكبيرة التي دعا إليها احتجاجا على قرار اتخاذ القدس عاصمة لإسرائيل وناشد جميع الشعوب الإسلامية للجهاد وتحرير القدس وذلك في 6 أيلول 1980"[1115]، ودعوة أربكان مسلمي العالم للجهاد في سبيل إنقاذ القدس مؤكدا على استعداد الجماهير التركية للانخراط في صفوف المتطوعين لتحرير القدس[1116]؛ وكما أسلف الذكر مثل هذه النشاطات والأفكار كان يتم صدها من قبل المؤسسة العسكرية فمن أهم النتائج التي أسفرت عن هذه التظاهرة وهي انه وبعد ستة أيام من التظاهرة وجد أربكان نفسه في السجن ومن بين لائحة التهم الموجهة " العمل على تأجيج الشعب عن طريق المظاهرات كما حدث في مهرجان قونية"[1117]

ومن ثم العودة بحزب جديد وهو حزب الرفاه، وعاد ليؤكد من جديد على تمسكه بذات المبادئ فعندما سؤل عن موقفه من عملية السلام آنذاك كان ردّه " نحن أولا مع السلام والتفاهم مع الجميع وبين الجميع، ولكن لكي نصل الى خير المسلمين، لا الى بيع أراضيهم التي روتها دماء شهدائهم. ونحن غير مقتنعين بأعمال الرئيس الفلسطيني ياسر عرفات، فاتفاقاته لن تؤدي الى السلام. ثم إننا، قبل كل شيء، لا نرضى بالقدس إلا مدينة للمسلمين. ولا يمكن أن نقبل بأن تكون يوما عاصمة لليهود. وعلى هذه المبادئ ستتعامل حكومة الرفاه مع عملية السلام في الشرق الأوسط".[1118]

يمكن سبر أنوار منطلقات السياسة الخارجية لأربكان بسهولة فهو لم يخف عدائه الشديد للصهيونية، فكان أول ظهور لأربكان على الساحة السياسية من خلال حركة ميللي كورش عام 1969 ولكن لم تسلط الأضواء على الحركة في ذلك الوقت، وفي العام 1975 نشر أربكان بيانا يحمل نفس اسم الحركة، أظهر في هذا البيان عداءه الشديد للصهيونية واعتبرها ليست عدوّة لفلسطين فقط بل عدوة لتركيا أيضا[1119]، وعاد ليؤكد ذلك من خلال حزب النظام الوطني والذي يعد أول حزب أسسه أربكان[1120]، والذي تم حظره في العام التالي لتأسيسه بعد ما أصبح عمره خمسة عشر شهراً[1121]، عداء أربكان للصهيونية هو ليس عداء نابع فقط من كون إسرائيل محتله لفلسطين بل يحيل سقوط الدولة العثمانية وجميع مظاهر الفساد – من وجهة نظره – الموجودة والتي يتم العمل على إيجادها هي بفعل الصهيونية بهدف إبقاء تركيا في مرحلة متقدمة من الضعف والتبعية، يظهر ذلك جليا من خلال تصريحاته الإعلامية وحملاته الانتخابية، على سبيل المثال "في اللقاء الصحفي الذي عقده عقب تأسيس أول حزب إسلامي في تركيا، أعلن أربكان يوم 27 يناير 1970 بأن حزب النظام الوطني يقبل عضوية كل الأشخاص ما عدا الشيوعيين والصهاينة"[1122]، وفي سؤال وجه له حول الدور الذي يسعى حزب الرفاه القيام به على الساحة التركية بشكل عام

[1113] حزب *الرفاه التركي أحفاد العثمانيين ومرجعية اردوغان*، (2015)، بوابة الحركات الإسلامية

[1114] مصدر سابق، *نجم الدين أربكان ودوره في السياسة التركية*، ص72

[1115] المصدر نفسه، ص 75

[1116] المصدر نفسه، ص85

[1117] المصدر نفسه

[1118] يوسف الجهماني، (1997). *حزب الرفاه نجم الدين أربكان الإسلام السياسي الجديد*. ط1، دار حوران للطباعة، دمشق.ص69

[1119] مصدر سابق، *نجم الدين أربكان ودوره في السياسة التركية*

[1120] المصدر نفسه

[1121] المصدر نفسه

[1122] ناشيد سعيد، (2014). نجم *الدين أربكان أبو الإسلام السياسي التركي الذي قتله أبناؤه بكاتم الصوت*. العرب، 9464، ص8

أجاب " إن حزب الرفاه انطلاقا من مبادئه الوطنية يريد أن يخلص تركيا من مخططات الامبريالية الغربية والصهيونية العالمية، وعندما أرادت الصهيونية إنشاء دولة إسرائيل جعلت سقوط الدولة العثمانية شرطا أساسيا لذلك...".[1123]

من خلال هذه المواقف يمكن استنتاج مدى الصرامة التي كان يتعامل بها أربكان مع الحكومات التركية بما يخص القضية الفلسطينية.

ولكن ظهرت بعض الليونة من قبل حكومة أربكان عندما تسلم مقاليد الحكم في تركيا عام 1996 بمشاركة حزب الطريق القويم ممثلا بتانسو تشيلر التي كانت دائما تبدي رفضها لوصول الإسلاميين للحكم، ولعل أهم أسباب ليونة الحكومة التركية آنذاك وتعاملها مع الحكومة الإسرائيلية بشكل ودي يهدف الى بناء علاقات جيدة ينبع من نقطتين مهمتين، الأولى: أن المؤسسة العسكرية التركية لا زالت ذات تأثير كبيراً جدا على السياسات المتبعة من قبل الحكومات التركية. والثانية: حليف أربكان في الحكومة حزب الطريق القويم والذي يمثل التوجه العلماني للدولة التركية والذي استحوذ على أهم الحقب الوزارية في الحومة فقد حصل الحزب على (الخارجية، الدفاع، الداخلية، التعليم،الصناعة والتجارة)[1124].

ومن ثم الانقلاب على حكومة أربكان من قبل المؤسسة العسكرية، والصعود الثاني للإسلاميين الى الحكومة التركية، ولكن هل كان الصعود الثاني للإسلاميين للحكم مطابق لصعود أربكان، وهل ستكون صرامته في التعامل مع إسرائيل بذات صرامة أربكان أم انه سينتهج نهجاً مخالفا لما انتهجه أربكان؟

الدعم السياسي التركي للقضية الفلسطينية فترة حكم العدالة والتنمية:

يخرج من رحم الأحزاب الأيديولوجية ثلاث أصناف:

الأول: يكون على صورة نسخة كربونية من الحزب ويبقى في صفوف المنتسبين له.

الثاني: يكون برجماتيا يتوخى الصعاب التي واجهت الحزب من خلال مرونته.

الثالث: هو الذي يتشدد في فكر الحزب ليصل الى حدّ يكفر فيه الصنف الأول والثاني.

حزب العدالة والتنمية بزعامة رجب طيب اردوغان يمكن فرزه على الصنف الثاني، "تم تشكيل حزب العدالة والتنمية من قبل النوّاب المنشقين من حزب الفضيلة الإسلامي الذي تم حله بقرار صدر من محكمة الدستور التركي في 22 يوليو/ حزيران 2001 وكانوا يمثلون جناح المجددين في حزب الفضيلة"[1125].

المؤسسين لحزب العدالة والتنمية انبثقوا من أحزاب إسلامية عرفت بتشددها، وجاءوا ليكونوا الوجه البراجماتي لها، حزب الفضيلة كما أسلفنا الذكر هو حزب من أحزاب نجم الدين أربكان الذي كان من أكبر المعادين لإسرائيل والصهيونية، ومن أكبر الداعمين للفلسطينيين والقضية، وقوبل أربكان بالسخط نتيجة لهذه المواقف، فما كان لخلفائه إلا توخي الحذر لئلا يقعوا تحت ذات السخط الذي قوبل به أربكان، فيكونوا أكثر مرونة من أربكان في مواقفهم، هذه البرجماتية تطال أيضاً القضية الفلسطينية، فبالرغم من توجهات أبناء الحزب الإسلامية عرّفوا الحزب ب "الديمقراطي العلماني"[1126]، وهذا يعني أن منطلقات الحزب في التعامل مع القضية الفلسطينية لن تكون من قاعدة إسلامية بل ستنطلق من قاعدة الحقوق والحريات، ولم يرد في برنامج الحزب ما يخص القضية الفلسطينية بشكل خاص وواضح، بل ظهر في ثلاث مبادئ لا تستهدف وبشكل مباشر أي قضية بل ذكرت على سبيل العمومية وهي[1127]:

- تمثل تركيا عنصر استقرار في المنطقة بديمقراطيتها واقتصادها وموقفها المحترم لحقوق الإنسان. وبخصائصها هذه ستبادر أكثر لحل الأزمات التي تعاني منها المناطق المجاورة لها، وتسعى لتحقيق إسهامات ملموسة أكثر في حل تلك الأزمات.

[1123] مصدر سابق، *نجم الدين أربكان ودوره في السياسة التركية.*

[1124] المصدر نفسه

[1125] *حزب العدالة والتنمية(AKP)*، (2004)، الجزيرة.نت

[1126] طارق عبد الجليل، *برنامج حزب العدالة والتنمية*

[1127] المصدر نفسه

▪ يرى حزبنا أن وجود البيئة الإقليمية الآمنة تسهم إسهامًا مهمًا في التنمية الاقتصادية، ولهذا السبب فإن تركيا ستبذل المزيد من الجهود من أجل إقامة الأمن والاستقرار في محيطها القريب، وستزيد من جهودها الرامية الى استمرار العالقات الطيبة القائمة عل الحوار مع جيرانها، وبهذه الكيفية تكون قد أسهمت بشكل أكبر في تطوير التعاون الإقليمي.

▪ إن الدم الذي ينزف في الشرق الأوسط يثير قلق وحزن الشعب التركي الذي له علاقات ثقافية وتاريخية وطيدة مع هذه المنطقة كما يتأثر بها الرأي العام العالمي. ويؤمن حزب العدالة والتنمية بأن تحقيق سلام دائم وشامل بشكل عاجل هو السبيل الوحيد لحقن الدماء بغض النظر عن دين وعرق أصحابها. وستواصل تركيا تدعيم الجهود الرامية إلي إقرار السلم.

وهذا يؤكد على أن حزب العدالة والتنمية سوف ينتهج نهجاً سلمياً في التعامل مع أطراف الصراع الفلسطيني _ الإسرائيلي، واتضح ذلك أيضا في كتاب العمق الاستراتيجي لأحمد داود اوغلو حيث أوضح أن استراتيجية تركيا تتبع مبدأ صفر مشاكل[1128]، وهذا يؤكد على ما ورد في نصوص برنامج حزب العدالة والتنمية، ولكن ومع هذه السلمية المكثفة في برنامج حزب العدالة والتنمية إلا انه وبعد وصوله لسدة الحكم كان عليه مراعاة طرفان مهمان جداً

الأول: المواطن التركي الذي اختار الحزب ليكون ممثله في الحكومة، والذي كان من أهم أدوات استقطابه هي تلك المناظرة التي اتهم فيها اردوغان منافسه د. أكمل الدين اوغلو بأنه يسعى لتبني موقف تركي محايد من الصراع الفلسطيني الإسرائيلي[1129].

الثاني: الطرف الدولي المعروف بدعمه لإسرائيل.

وفي هذين الاتجاهين المتناقضين وجب على الحزب توسطهما حتى لا يستشيط غضب أي منهما وبالتالي يكون هو الضحية.

يمكن تمييز موقف حزب العدالة والتنمية من القضية الفلسطينية على مرحلتين متتاليتين[1130]:

الأولى: منذ وصوله للحكم في نوفمبر 2002 حتى الهجوم الإسرائيلي عام 2008.

الثانية: الهجوم الإسرائيلي على غزة ديسمبر 2008 حتى نوفمبر 2010.

تخلل الفترة الأولى الكثير من الأحداث على صعيد القضية الفلسطينية كان أبرزها نهاية الانتفاضة الثانية التي نالت تعاطف الشعب التركي[1131]، ومن البديهي معرفة موقف حزب العدالة والتنمية أثناء الانتفاضة لأنها تزامنت مع الانتخابات التركية،وتأييد تركيا لمشروع يدين إسرائيل لبنائها جدار الفصل العنصري، ومن ثم جاء التحرك التركي الثاني الذي بدأ منذ الشروع في إجراء الانتخابات البرلمانية الفلسطينية التي تمخض عنها فوز حركة حماس والتي قوبلت بالرفض من إطراف داخلية وخارجية وبالقبول والدعم من الحكومة التركية، ومن ثم الانقلاب على الحكومة والانقسام الفلسطيني وحصار قطاع غزة، اعتبرت تركيا هذه الأفعال المجتمع الدولي برفع الحصار غير المبرر على قطاع غزة[1132]؛ أما الفترة الثانية فكان هنالك الكثير من الإحداث التي تتطلب التدخل والدعم التركي إذا ما عمدنا دراسة ما بعد العام 2008 من دون طرف زمني آخر، بداية من العام 2008 حيث العدوان الأول على قطاع غزة، فقد كان رد فعل اردوغان على العدوان من خلال مؤتمر دافوس وانسحابه من المؤتمر على اثر خلاف دب نتيجة مقاطعة اردوغان إثناء حديثه عن ضحايا العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة[1133]، ومن ثم الحدث الأكبر وهو طرد السفير الإسرائيلي من أنقرة على اثر مقتل 10 من المواطنين الأتراك كانوا متوجهين على متن سفينة مافي مرمر كدلالة رمزية على كسر الحصار المفروض على قطاع غزة[1134]، ثم مؤتمر سفراء فلسطين الذي عقد في مدينة اسطنبول استعداداً لاستحقاق أيلول الذي أكد اردوغان فيه أن تركيا تؤيد حل الدولتين لإنهاء الصراع الفلسطيني _ الإسرائيلي[1135]، وتبعه العدوان الثاني على قطاع غزة، حيث جاء الدعم التركي آنذاك على هيئة زيارة من قبل وزير الخارجية التركي احمد داود اوغلو مع وفد من وزراء خارجية الدول العربية الى

[1129] فهمي خميس شراب، (2015)، *الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية في ضوء المتغيرات الإقليمية*، مجلة جامعة الأزهر–سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد17، العدد2

[1130] رجب الباسل، (2011)، *دور تركيا في القضية الفلسطينية*، وكالة أنباء فلسطين المستقلة

[1131] المصدر نفسه

[1132] مصدر سابق– *الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية في ضوء المتغيرات الإقليمية*

[1133] *أبعاد انسحاب اردوغان من مؤتمر دافوس*، لبرنامج ما وراء الخبر، الجزيرة.نت

[1134] محمد كامل أبو قول، (2014)، *مواقف تركيا خلال العدوان على غزة*، نون بوست

[1135] *اردوغان يؤكد على حق الفلسطينيين الذهاب للأمم المتحدة والاعتراف بدولتهم*، فلسطين اليوم

قطاع غزة[1136]، ونتيجة لهذه المواقف طلب المؤتمر اليهودي الأمريكي استعادة وسام الشجاعة الذي منحه لرئيس الوزراء التركي[1137]، وهذا الطلب يأتي في سياق عدم رضا هذه الجماعات عن الدور الذي تقوم به تركيا، وتبعها العدوان الأخير على قطاع غزة، فالموقف الرسمي التركي برمته أدان العدوان الإسرائيلي وطالب بوقفه فوراً[1138]، ومن ثم آخر الأحداث ذات الصدى الواسع على الساحة الفلسطينية أحداث المسجد الأقصى الاخيرة2017، فقد عبرت تركيا عن رفضها لإغلاق المسجد الأقصى المبارك ووصف هذه الخطوة بالخطيرة[1139]، وهنالك خطوة تمثل دعما للفلسطينيين من غير سابق حدث كبير يحتاج للتحرك قد منحت الحكومة التركية السلطة الفلسطينية نسخة من الأرشيف العثماني كونه يحوي على إثباتات ملكية أراضي لفلسطينيين ثم الاستيلاء عليها من قبل يهود ومنظمات يهودية بحجة ادعائهم لملكية هذه الأراضي[1140].

من خلال المواقف وردود الفعل آنفة الذكر تظهر رعاية الحكومة التركية لكلا الطرفين اللذان تعنى بمراعاتهم، فالطرف الأول والذي اختار حزب العدالة والتنمية ليكون صوته في الحكومة تم إرضائه من خلال تلك الأفعال سابقة الذكر، أما عن الطرف الآخر فيمكن إرضائه بصمت عكس الأول، فقد عمدت تركيا لإرضاء إسرائيل وحلفائها من خلال العديد من المواقف فهي لم تعطل الاتفاقيات المبرمة ما بينهما ولم تقطع علاقاتها الدبلوماسية مع إسرائيل برغم حدّة الخطاب العلني، وأيضاً لا يمكن القول أن الموقف الرسمي التركي كان متواجداً في جميع المواقف التي توجب عليه الوقوف فيها، فلم يظهر له رأي من الهبة الجماهيرية أكتوبر 2015، وأيضا وسام الشجاعة الذي منحته منظمة يهودية في الولايات المتحدة لاردوغان يدلل على علاقات وطيدة ما بين اردوغان وتلك المنظمات.

يمكن تفسير ذلك في ضوء برنامج حزب العدالة والتنمية، فقد قدم نفسه كديمقراطي محب للسلام وداعم له، ولم يقدم نفسه كحزب إسلامي تحرير فلسطين من أولوياته.

تؤكد هذه الأفعال برمتها ما كان في صالح القضية أم ضدها إن السياسة التركية هي برجماتية لا تحتكم لإيديولوجية معينة فالحكومة التركية تعي تماما أن انقطاعها عن دعم القضية الفلسطينية يعني نهايتها او كحد أدنى بداية نهايته بأيدي تركية داخلية، وان انقطاع علاقاتها مع إسرائيل وإظهار العداء العلني الحقيقي لها يعني نهايتها بأيدي خارجية.

الدعم الإنساني والمادي التركي للأراضي الفلسطينية:

ارتبط مصطلح الدعم المادي والإنساني بالكوارث والحروب والأوضاع المتردية، والأراضي الفلسطينية تعرضت لمثل هذه الحروب والأوضاع المتردية مرّات عدة، واحتاجت للدعم لإعادة ترميم ما كان يهدم، كانت تركيا رائدة في تقديم الدعم الإنساني للفلسطينيين فخلال العدوان الأول على قطاع غزة استقبلت تركيا الكثير من جرحى العدوان وأرسلت المساعدات العينية والطبية الى قطاع غزة[1141]، ومن ثم جاءت المبادرة التي أطلقها اردوغان لنقل الجرحى الغزيين الى تركيا للعلاج عبر مطار بن جوريون الإسرائيلي في تاريخ 2014/8/10[1142]، وافتتاح أفرع لمؤسسات الإغاثة التركية في غزة منها جمعية ياردملي[1143]، والشروع بإنشاء مشفى الصداقة التركي على ارض قطاع غزة[1144]، بالإضافة الى سفن المساعدات التركية التي تصل للقطاع والتي تعتبر سفينة ليدي ليلي من بينها والتي تقدم المساعدات لعشرات الآلاف من الأسر المحتاجة[1145].

[1136] *وفد وزاري عربي تركي في غزة للتضامن وتقييم الحاجات*، العدد1710، جريدة النهار

[1137] محمد زاهد جول، (2014)، *دلالات ردّ اردوغان للوسام اليهودي الأمريكي*، القدس العربي

[1138] مصدر سابق، *مواقف تركيا خلال العدوان على غزة*

[1139] *تحرك شعبي ورسمي بتركيا رفضا لإغلاق المسجد الأقصى*، الجزيرة.نت

[1140] *تركيا تسلم السلطة الفلسطينية نسخة من الأرشيف العثماني*، (2010)، وكالة فلسطين اليوم الإخبارية

[1141] مصدر سابق، *مواقف تركيا خلال العدوان على غزة*

[1142] مصدر سابق، *الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية في ضوء المتغيرات الإقليمية*، ص77

[1143] سمر محمود محمد حسان، (2012)، *الدور التنموي التركي في الأراضي الفلسطينية المحتلة في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية* 2002–2010، رسالة ماجستير، غزة، ص86

[1144] مصدر سابق، *مواقف تركيا خلال العدوان على غزة*

[1145] *الشؤون الاجتماعية المساعدات التركية ستصل ل10 آلاف أسرة*، 2016، وكالة فلسطين اليوم الإخبارية

كانت الحكومة التركية رائدة أيضا في مجال الدعم المادي في، ولكن يدور حول الدعم المادي سؤال هام وهو هل يقتصر الدعم المادي على المشاريع الاستهلاكية أم يتعداها للمشاريع الاستثمارية، وإذا كان الاهتمام بالمشاريع الاستهلاكية على حساب المشاريع الاستثمارية هل هو نتيجة لترتيب الأولويات أم أن الدعم مشروط؟

عدد المشاريع ومجالاتها التي تم تنفيذها في فلسطين من عام 2006 حتى عام 2012[1146]

لرقم	مجالات المشاريع	عدد المشاريع
	التعليم	38
	الصحة	29
	الصرف الصحي	39
	الترميم	12
	الثقافة	24
	البنى التحتية الإدارية والمدنية	70
	البنى التحتية الاجتماعية الأخرى والخدمات	37
	الإدارة الحيوانية والنباتية	7
	الإنتاج	3
0	زيادة نشاط مؤسسات المجتمع المدني	3
1	المعاملات البنكية والمالية	1
2	المؤتمرات/المعارض/الندوات	7
2	مجالات الأطفال الأخرى	3
4	المساعدات الإنسانية	29

من خلال هذا الجدول الذي يوضح عدد المشاريع ومجالاتها التي تم تنفيذها في فلسطين من عام 2006 حتى عام 2012 يمكن الاستنتاج بأن كثافة الدعم المادي التركي للقضية الفلسطينية جاء خلال فترة الانقسام الفلسطيني وحصار قطاع غزة وفترات العدوان الإسرائيلي على القطاع، وهذا يأتي كرد على سؤال عدم القيام بمشاريع إنتاجية من خلال الدعم التركي في هذه الأوقات، هو دعم غير مشروط ولكن يتم توزيعه وفق متطلبات الموقف، فيتضاعف في حالات الحرب التي ينتج عنها الدمار ويتضح من خلال الجدول المرفق أن المشاريع التي تحظى

[1146] حسن سلمان العجرمي، (2015)، *المساعدات التركية في الأراضي الفلسطينية وأثرها على الانقسام الفلسطيني*، رسالة ماجستير، جامعة الأزهر، غزة، فلسطين

على الاهتمام الأكبر هي مشاريع إنشاء لبنية تحتية كاملة تكون قد دمرت أثناء العدوان المتكرر على القطاع، وهذا يدلل على السعي التركي لإعادة الحياة في مناطق سلبت منها أهم مقومات الحياة اليومية، والمساعدات التي لا تأتي في هذا الإطار تأتي على صورة دعم للحكومة وهذه تصرف في قنواتها المتعارف عليها.

ولكن لا يمكن القول أن الاهتمام التركي في إعادة تأهيل ما تم تدميره قد سيطر وبشكل كلي على الدعم التركي، فهنالك المزيد من الدعم المادي الذي يهدف الى إقامة مشاريع إنتاجية تعمل على تشغيل آلاف الأيدي العاملة الفلسطينية فهنالك مشروع إنشاء منطقة جنين الصناعية التي ستوفر 5000 فرصة عمل مباشرة و آلاف فرص العمل غير المباشرة[1147].

القضايا التي تسعى السياسة التركية للتوصل لحلول بشأنها:

هنالك الكثير من القضايا التي تدور في فلك القضية الفلسطينية، ولكن لا يمكن التعامل معها جميعا بنفس القدر من الاهتمام والحزم، فمثلا قضية اللاجئين الفلسطينيين يتم ذكرها في جميع الأماكن التي تناقش فيها وتدرس الأحداث والقضايا التي تدور في فلك القضية الفلسطينية، ولكنها تذكر على سبيل التذكير لان التوقف على مثل هذه القضايا من قبل الطرف الفلسطيني او أي طرف خارجي يعني خلق عقدة تحول دون الوصول للهدف المنشود من الحوار سواء كان على شكل مفاوضات بين أطرف الفلسطيني والإسرائيلي، او على شكل تدخلات خارجية للتوصل لحلول بشأن قضايا معينة.

التدخلات التركية للتوصل بشأن القضية الفلسطينية تأتي من ضمن التدخلات الخارجية التي تسعى للتوصل لحلول بشأن العديد من القضايا، بعيدا عن تلك القضايا التي يعتبر الوصول لحلول بشأنها صعبا جدا ويشكل عقبة أمام أي حل إذا ما تم التوقف عليها، فاهتمت تركيا بعلاج العديد من القضايا وخصوصا تلك القضايا التي استحدثت على الساحة الفلسطينية فترة حكم العدالة والتنمية ومن أهمها الانقلاب على حكومة حماس والحصار الذي فرض على قطاع غزة، والعدوان المتكرر على القطاع، والأحداث الأخيرة في المسجد الأقصى، هذه كانت من ابرز القضايا التي ظهرت على الساحة الفلسطينية فترة حكم العدالة والتنمية وكان التعامل التركي للوصول لحلول لهذه القضايا من خلال عقد المؤتمرات والتصريحات الإعلامية.

بالرغم من وجود الرغبة التركية الكبيرة والعمل التركي المكثف للوصول لحلول لهذه القضايا إلا أن هنالك العديد من المحددات التي تحول ما بين هذه المحاولات وبين الوصول الى الحلول، يمكن إيجاز هذه المحددات في مجموعة من النقاط:

- الاتفاقيات المبرمة ما بين الطرف التركي والطرف الإسرائيلي، والتي لا يمكن التنصل منها بسهولة فهنالك 60 معاهدة أمنية سارية المفعول للتعاون المشترك في قضايا الأمن والعسكر[1148].
- أهداف تركيا المتمثلة في الإبقاء على علاقات جيدة مع الغرب، وهدف تركيا دخول الاتحاد الأوروبي يجعلها تحافظ على علاقات ودية مع حليفهم في الشرق الأوسط "إسرائيل".
- الالتزام بالحل السياسي للقضية الفلسطينية وفق رؤية حل الدولتين والمبادرة العربية للسلام[1149].
- عدم تخطي حدود الدعم السياسي _الإعلامي_ والمالي، خصوصا في العلاقة مع الفصائل الفلسطينية، مع مراعاة أن يكون الدعم المالي تحديدا على شكل معونات اغاثية وإنسانية ومشاريع دعم للبنية التحتية[1150].
- حاجة تركيا لإسرائيل في عدة مجالات، وتحديدا التعاون الأمني وتطوير الأسلحة والصناعات الدفاعية، خصوصا في أعوام حكم العدالة والتنمية الأولى[1151].
- عدم تجاوز السقف العربي – الدولي في التعامل مع القضية الفلسطينية، والالتزام بالحل السياسي لها وفق رؤية "حلّ الدولتين" Two State Solution –، والمبادرة العربية للسلام Arab Peace Initiative، بل والدعوة لإشراك حركة حماس في عملية التسوية[1152].

[1147] مدينة جنين الصناعية مشروع يرى النور خلال سنوات، (2016)، وكالة معا الإخبارية

[1148] حمد جاسم محمد، (2015)، *تركيا وإسرائيل في عهد اردوغان صراع إعلامي وتعاون سري*، شبكة النبأ المعلوماتية

[1149] سعيد الحاج، (2015)، *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، تقدير استراتيجي 84

[1150] مصدر سابق، *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*

[1151] مصدر سابق، *تركيا والقضية الفلسطينية التطورات والمسارات المحتملة*

[1152] مصدر سابق، *الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية في ضوء المتغيرات الإقليمية(2011-2015)*

ما مدى النعومة التي يتعامل بها الطرف التركي مع الطرف الإسرائيلي؟

يتعامل الطرف التركي مع الطرف الإسرائيلي بنعومة بعيدا عن التعنت في الرأي والمطالب فيما يخص القضايا التي يسعى الطرف التركي للتوصل لحلول بشأنها من القضايا الفلسطينية، فيظهر ذلك جليا من خلال استمرار العلاقات ما بين الطرفين كلما هم الأول بالتدخل لحل قضية معينة فلا يظهر سوى الخطابات الإعلامية والمشاورات من اجل التوصل لحلول ولكن لا يظهر موقف شديد يجبر الطرف الإسرائيلي على الحل، فمثلا لا يتم قطع العلاقات من قبل الطرف التركي مع الطرف الإسرائيلي كخطوة ضاغطة.

تظهر النعومة في اغلب مواقف الحكومة التركية مع الكيان الإسرائيلي ولكنها ظهرت جلية واضحة معلنة من خلال أكثر الأحداث تأثيرا والتي استشاطت غضب الحكومة التركية والشارع التركي والفلسطيني أيضا وهي حادثة سفينة مافي مرمره، والتي قتل على أثرها عشرة ناشطين أتراك على متن السفينة بأيادي الجيش الإسرائيلي، فما كان للحكومة التركية إلا إعلان قطع العلاقات فهذا هو الرد الطبيعي على مثل هذا الحدث، يتوقع وفي مثل هذه الحالة قطع العلاقات التركية الإسرائيلية عن بكرة أبيها ولكن استمرت العلاقات التجارية ما بين الطرفين من دون توقف وفقا للإحصاءات التركية والإسرائيلية[1153]، بالإضافة الى بدء المشاورات من اجل عودة العلاقات التركية الإسرائيلية والمرهونة بثلاث شروط يبدو اثنين منهما سهل التطبيق والثالث صعب المنال، فالأول: الاعتذار لأسر ضحايا سفينة مرمره، والثاني: تعويض أسرهم، والثالث: رفع الحصار عن قطاع غزة، بدأت المحادثات بشأن إعادة العلاقات بعد مدة لم تتجاوز أربعة أشهر من وقوع الحادثة، وبدأت الاستجابة التركية للشروط بعد أربعة أعوام من القطيعة، فوافقت إسرائيل على تعويض أسر الضحايا وهذا الشرط الوحيد الذي تم تطبيقه كما أراد الجانب التركي، أما الشرط الثاني وهو الاعتذار لأسرهم لم يتحقق كما يجب فقد جاء الاعتذار شفهيا ليس مكتوبا، والثالث لم يطبق فقد أصبح يعد من ضمن تلك القضايا التي تقف حائلا ما بين التوصل لحلول مثله مثل قضية اللاجئين والقدس، فقد تم التنازل عن هذا المطلب مقابل إجراء تسهيلات متعلقة بإدخال مواد عبر المعبر وتسهيل حركة مرور الأشخاص[1154].

يمكن تفسير الخطوات التي ظهر فيها التنازل التركي بخوص قضية مافي مرمره من مدخلين:

الأول: الذي يفسر وبشكل خاص الحاجة التركية والإسرائيلية في التوصل لحلول بشأن هذه القضية.

الثاني: الذي يفسر وبشكل عام النعومة في التعامل التركي مع الطرف الإسرائيلي.

المدخل الأول: جاءت استعادة العلاقات ما بين الطرفين في ضوء حاجة للتعاون في ذلك الوقت وذلك يعود لعدة أسباب:

- إحساس الجانبين التركي والإسرائيلي بالحاجة الماسة إلى بعضهما البعض بشأن كيفية التعامل مع تداعيات الأزمة السورية ولاسيما في ظل التخوف المشترك من صعود الجماعات الإسلامية المتشددة في سوريا، ولعل هذا هو السبب الأساسي للقبول التركي بالاعتذار الشفهي بعد أن كانت تشترطه مكتوباً[1155].
- تدرك تركيا أنها كي تكون فاعلاً دوليًا ولاعبًا مهمًا بالملف الفلسطيني ينبغي أن تكون علاقاتها جيدة مع كل الأطراف، وهذا ما يحصل حاليًا، فتركيا بعد الاتفاق تربطها علاقات بإسرائيل والسلطة والفصائل وعلى رأسها حماس، ما يؤهل تركيا للعب دور سياسي واقتصادي كبير في المرحلة المقبلة[1156].

أما المدخل الثاني والذي يفسر النعومة في تعامل الطرف التركي مع الإسرائيلي بشكل عام فيمكن توضيحه من خلال محددات التعامل التركي مع الطرف الإسرائيلي والتي تم ذكرها سابقا في الورقة، فتلك المحددات تضع سقفا لحدة وتعنت الموقف التركي في التعامل مع إسرائيل فيما يخص القضية الفلسطينية، فهي لا تسمح بقطع العلاقات بشكل كلي ما بين الطرفان نظرة لأهمية إبقاء العلاقات ما بينهما في أفضل الأحوال.

[1153] التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2014-2015، *القضية الفلسطينية والعالم الإسلامي*، مركز الزيتونة للدراسات

[1154] خورشيد دلي، 2013، *عودة العلاقات التركية الإسرائيلية بين الاعتذار والصفقة*، الوحدة الإسلامية، العدد137

[1155] مصدر سابق، *عودة العلاقات التركية الإسرائيلية بين الاعتذار والصفقة*

[1156] *تركيا وإسرائيل المصالح تتغلب على المبادئ ولا عزاء لغزة*، (2016)، وكالة معا الإخبارية

هل استغلت الحكومة التركية القضية الفلسطينية للوصول الى أهداف معينة تنشدها:

سؤال مهم يتم طرحه وبشكل دائم، وخصوصا مع تضاعف الاهتمام التركي بالقضية الفلسطينية، فالقضية الفلسطينية هي القضية الوحيدة التي تمتاز بإجماع العدوّ والصديق على عدالتها، فهنالك أسئلة تدور حول ما اذا كانت تركيا وبدعمها للقضية الفلسطينية ترنوا الى التأثير في الاتحاد الأوروبي الذي رفض انضمامها له، او ما اذا كانت تركيا تستغل القضية الفلسطينية لتكون بوابة عبور لها الى المنطقة المليئة بالمشاكل لا سيما بعد أحداث االربيع العربي وفي ظل غياب نموذج يحتذى به في المنطقة، أو كانت تستغل القضية الفلسطينية لتحقيق كلا الهدفين.

تعي الحكومة التركية جيداً ان الانضمام الى الاتحاد الأوروبي بات صعب المنال وخصوصا مع كل تلك الجهود الحثيثة التي امتدت منذ عام 1987 وحتى يومنا هذا، والتي دائما ووجهت بالعقبات والتحفظات الاوروبية على الكثير من القضايا على الساحة التركية والتي ستكون دائما حائلة ما بين تركيا وانضمامها للاتحاد الأوروبي، والمتمثلة في أولا: القضية القبرصية، ثانياً: المؤسسة العسكرية التركية، ثالثاً: الأكراد[1157]، يمكن القول أن الحيلولة ما بين الانضمام للاتحاد الاوروبي لها اسباب أخرى مثل تاريخ تركيا كونها الوريث للدولة العثمانية، وطابع تركيا الإسلامي بالإضافة الى قربها من منطقة الشرق الأوسط، كل هذه أسباب تقف حائلا ما بين دخول تركيا للاتحاد الأوروبي ولا يمكن القول أن تركيا تستغل القضية الفلسطينية لتكون ورقة ضغط منها على الاتحاد، لأن علاقتها بالولايات المتحدة قوية ويمكن ان تكون هذه العلاقات ذات جدوى أكبر من الورقة القلسطينية، وأيضا علاقاتها الجيدة مع اللوبي الصهيوني يمكن أن تكون أقوى أيضا، ولكن يمكن القول أن تركيا ومن خلال علاقتها الجيدة مع اسرائيل، وقوفها موقف المدافع عن القضية الفلسطينية كونها قضية تمس حقوق الانسان بشكل مباشر تحافظ على علاقات جيدة مع الغرب بشقيه الأوروبي والأمريكي، ومن الممكن أن تكون المواقف الجيدة مع إسرائيل والوقوف موقف المحامي للقضية الفلسطينية التي تحظى باهتمام عالمي مهمى كان قدره ورقة يمكن الاستفادة منها على المدى البعيد إذا ما تم حل تلك المشاكل التي تقف حائلا ما بين الوصول للاتحاد الاوروبي، لتكون ورقة اضافية تبين مدى أحقية دخول تركيا في الاتحاد الأوروبي وخصوصاً بعد الانفتاح الاقتصادي التركي ودعمها لقضايا حقوقية في المنطقة كدعم القضية الفلسطينية والشعوب العربية في ربيعها.

أما عن سؤال هل استغلت تركيا القضية الفلسطينية لتكون بوابة عبور لها في المنطقة، فيمكن القول أن في هذا السياق استغلت تركيا القضية، وتظهر اسباب هذا الاستغلال في نقاط عدّة:

- هي القضية الوحيدة من قضايا الشرق الأوسط التي لا يختلف اثنان على احقيتها وأولويتها.
- اهتمام الشارع العربي الثائر بالقضية االفلسطينية، وأتت ثورات الربيع العربي في خضم هذا الاهتمام فأصبحت نموذج الدولة التركية حلم كل عربي ثائر.
- عدم وجود كيان عربي أو قوة عربية موحدة تتوجه الأنظار العربية نحوها اذا ما أرادت ذلك
- الرغبة التركية في أن تبقى احدى أهم البارزين كوسيط مؤثر ما بين الطرفين الفلسطيني والإسرائيلي.
- وهن المشروع الغربي ووجود تقارير مختلفة ترسم علامة استفهام كبيرة حول إمكانية استمرار المشروع الغربي في الشرق الأوسط[1158].

الخاتمة:

المد والجزر في الساسة التركية تجاه القضية الفلسطينية وفي التعامل مع إسرائيل اتضح في جميع الأحداث التي كانت تدور في ساحة القضية الفلسطينية فتجدها متشددة في وقوفها مع الطرف الفلسطيني في ذات الوقت الذي لا تتأثر علاقاتها مع الطرف الإسرائيلي، وتجدها منفذة للاتفاقيات المبرمة بينها وبين الطرف الإسرائيلي من دون تأثر، وابتعادها عن تلك القضايا التي تشكل عقدة في منشار كل من أراد أن يكون وسيطا ما بين الطرف الفلسطيني والإسرائيلي، وتلك النعومة التي تتعامل بها الحكومة التركية مع الجانب الإسرائيلي، والاستفادة من وقوفها كطرف أساسي داعم للقضية الفلسطينية مادياً ومعنوياً وسياسياً، جميعها أموراً تؤكد على أن الحكومة التركية لا تتبنى أي إيديولوجية في تعاملها مع أي طرف خارجي، لتؤكد على أنها سياسة برجماتية تتغير بتغير الظروف المحيطة، ويمكنها الارتداد من أقصى اليمين الى أقصى

[1157] ألكسندر أبي يونس، (2011)، العلاقات الحائرة بين تركيا والاتحاد الأوروبي

[1158] أمين حطيط، (2010)، *الدور التركي قراءة في الواقع*، الدور التركي المتصاعد وانعكاساته على القضية الفلسطينية، بيروت

اليسار لتحقيق التقدم في المجالات السياسية والاقتصادية والأمنية وغيرها، وأنها سياسة تتأثر بإرادة القوى المحيطة بها والتي تعتبر تركيا ذاتها حليفاً لها وتأمل أن تكون جزءاً منها ذات يوم.

قائمة المراجع:

الكتب:

طارق عبد الجليل، برنامج حزب العدالة والتنمية

عاطف أبو سيف،(2014) ، علاقات إسرائيل الدولية، ط1، المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية.

منال الصالح، (2012)، نجم الدين أربكان ودوره في السياسة التركية، ط 1، الدار العربية للعلوم ناشرون، بيروت

يوسف الجهماني، (1997). حزب الرفاه نجم الدين أربكان الإسلام السياسي الجديد. ط1، دار حوران للطباعة، دمشق.ص69هـ

الأفلام الوثائقية والبرامج التلفازية:

أبعاد انسحاب اردوغان من مؤتمر دافوس، لبرنامج ما وراء الخبر، الجزيرة.نت

وثائقي بعنوان ربيع تركيا نجم الدين أربكان، (2016)، الجزيرة الوثائقية.

رسائل ماجستير:

حسن سلمان العجرمي، (2015)، المساعدات التركية في الأراضي الفلسطينية وأثرها على الانقسام الفلسطيني، رسالة ماجستير، جامعة الأزهر، غزة، فلسطين.

سمر محمود محمد حسان، (2012)، الدور التنموي التركي في الأراضي الفلسطينية المحتلة في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية 2002–2010، رسالة ماجستير، غزة، ص86

مؤتمرات:

أمين حطيط، (2010)، الدور التركي قراءة في الواقع، الدور التركي المتصاعد وانعكاساته على القضية الفلسطينية، بيروت

سعيد الحاج، (2016)، تركيا والقضية الفلسطينية التطورات والمسارات المحتملة، مؤتمر "قضية فلسطين الذي أقامه مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، بيروت.

الأبحاث والنشرات والإحصائيات:

اردوغان يؤكد على حق الفلسطينيين الذهاب للأمم المتحدة والاعتراف بدولتهم، فلسطين اليوم.

ألكسندر أبي يونس، (2011)، العلاقات الحائرة بين تركيا والاتحاد الأوروبي.

بوابة الحركات الإسلامية، (2015)، حزب الرفاه التركي أحفاد العثمانيين ومرجعية اردوغان.

تحرك شعبي ورسمي بتركيا رفضا لإغلاق المسجد الأقصى، الجزيرة.نت.

تركيا تسلم السلطة الفلسطينية نسخة من الأرشيف العثماني، (2010)، وكالة فلسطين اليوم الإخبارية.

تركيا وإسرائيل المصالح تتغلب على المبادئ ولا عزاء لغزة، (2016)، وكالة معا الإخبارية.

التقرير الاستراتيجي الفلسطيني 2014–2015، القضية الفلسطينية والعالم الإسلامي، مركز الزيتونة للدراسات.

حزب العدالة والتنمية((AKP، 2004))، الجزيرة.نت

حمد جاسم محمد، (2015)، تركيا وإسرائيل في عهد اردوغان صراع إعلامي وتعاون سري، شبكة النبأ المعلوماتية.

خورشيد دلي، 2013، عودة العلاقات التركية الإسرائيلية بين الاعتذار والصفقة، الوحدة الإسلامية، العدد137.

رجب الباسل، (2011)، دور تركيا في القضية الفلسطينية، وكالة إنباء فلسطين المستقلة.

سعيد الحاج، (2015)، تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية، مركز الزيتونة للدراسات، تقدير استراتيجي84.

سعيد الحاج، (2015)، تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، تقدير استراتيجي 84.

الشؤون الاجتماعية المساعدات التركية ستصل ل10 آلاف أسرة، 2016، وكالة فلسطين اليوم الإخبارية.

العلاقات التركية الإسرائيلية أهم المحطات، (2017)، الجزيرة.نت.

فهمي خميس شراب، (2015)، الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية في ضوء المتغيرات الإقليمية، مجلة جامعة الأزهر–سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد17، العدد2

قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي، المجلد الأول، 1947 – 1974، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، نقلا عن المحاضر الرسمية للجمعية العامة، الدورة 2، الملحق رقم 11، المجلد الأول إلى الرابع.

محمد زاهد جول، (2014)، دلالات ردّ اردوغان للوسام اليهودي الأمريكي، القدس العربي.

محمد عبد العظيم أبو طالب، (2016)، عدنان مندريس الرجل الذي أعاد لتركيا إسلامها، تركيا بوست.

محمد كامل أبو فول، (2014)، مواقف تركيا خلال العدوان على غزة، نون بوست.

مدينة جنين الصناعية مشروع يرى النور خلال سنوات، (2016)، وكالة معا الإخبارية.

منة الله جلال، (2014)، قصة السلطة في تركيا من أتاتورك حتى اردوغان، ساسة بوست.

ناشيد سعيد، (2014). نجم الدين أربكان أبو الإسلام السياسي التركي الذي قتله أبناؤه بكاتم الصوت. العرب، 9464، ص8

وفد وزاري عربي تركي في غزة للتضامن وتقييم الحاجات، العدد1710، جريدة النهار.

ولاء خضير، (2015)، من الذاكرة الفلسطينية إبان الحكم العثماني، ترك برس.

المعالجة الإعلامية للقضية الفلسطينية في الفضائيات العربية–قناة الشرق أنموذجا–

الأستاذة: سلمى حميدان
جامعة محمد الشريف مساعدية–سوق أهراس–الجزائر
salmatah87@live.fr

الأستاذ: رمزي بوفجي.
جامعة صباح الدين زعيم–اسطنبول
ramzi.rb50@gmail.com

ملخص الدراسة:

تهدف هذه الدراسة إلى تبيان الكيفية التي عالج بها برنامج اليوم السادس الذي تبثه قناة الشرق الفضائية القضية الفلسطينية كقضية جوهرية، وكيف جعلها بؤرة اهتمام مواضيعه الإعلامية.

وتم الاعتماد فيها على المنهج الوصفي, وتم استخدام أداة تحليل المضمون والتي قمنا بتطبيقها على البرنامج الأسبوعي اليوم السادس الذي تبثه قناة الشرق الفضائية.

وتوصلت الدراسة إلى مجموعة من النتائج أهمها:

- بينت نتائج الدراسة أن الموضوعات المتعلقة بالتطبيع العربي مع إسرائيل شكلت النسبة الأكبر في البرنامج بنسبة 22.85%، في حين احتلت قضية الأسرى النسبة الأقل بمقدار 02.85%.

- أظهرت النتائج أن نسبة الشخصيات شكلت النسبة الأكبر بمقدار 68.57% من مجموع مصادر المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس.

- بينت نتائج الدراسة أن البرنامج يعتمد أكثر على قالب الحوار التلفزيوني من خلال استضافة العديد من الشخصيات المختصة و محاورتها فيما يتعلق بالقضية الفلسطينية حيث قدرت نسبة استخدامه ب57.14%.

- أظهرت نتائج الدراسة أن برنامج اليوم السادس يجعل المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية ضمن أولويات برمجته حيث يتم وضعها كمادة رئيسية بنسبة 94.28%.

- تشير نتائج الدراسة إلى أن أكثر العناصر التبوغرافية التي يستخدمها برنامج اليوم السادس هي الفيديوهات حيث شكلت النسبة الأعلى بمقدار 68.96%، في حين شكلت الصور نسبة 31.03%.

الكلمات المفتاحية: المعالجة الإعلامية، القضية الفلسطينية، الفضائيات العربية، قناة الشرق الفضائية.

الإطار المنهجي للدراسة:

الإشكالية:

احتلت وسائل الإعلام وزنا بارزا في خضم التحولات الجارية ، ولا يخفى على أحد أهمية و خطورة السلاح الإعلامي في إطار استراتيجية الصراع العالمي الدائر حاليا، خصوصا مع ظهور الأقمار الصناعية و تسخيرها في خدمة البث الفضائي للبرامج التلفزيونية، ومهما كانت الانتقادات التي توجه لوسائل الإعلام اليوم و على رأسها الفضائيات، فإن ذلك لا يلغي ما تقوم به من دور وظيفي في توسيع دائرة التقارب و تكوين الآراء و تغيير المفاهيم.

ولقد احتلت القضية الفلسطينية مكانة هامة في التغطية الإعلامية للعديد من الفضائيات العربية جعلت لها وزنا ثقيلا في المنطقة العربية و العالم، خاصة بعد الانتفاضة الثانية التي رفعت الحماسة و الوعي العربيين، إلا أنه ومع ظهور الثورات العربية أو ما يسمى الربيع العربي لاحظنا احتشاما و إغفالا كبيرين للقضية الفلسطينية في بعض الفضائيات العربية، التي أصبحت تتعامل معها كمجرد حدث أو خبر،

و ليس كقضية جوهرية لها ثقلها تستوجب المعالجة و الاهتمام، إضافة إلى إساءة البعض الآخر لها سعيا وراء السبق الإعلامي، فباتت مادة استهلاكية تفتقد للحماس و المهنية.

ومع ذلك لا تزال بعض الفضائيات تولي اهتماما كبيرا للقضية الفلسطينية من جميع جوانبها، على غرار قناة الشرق الفضائية التي تبث من اسطنبول، والتي جعلت القضية على رأس سلم الأولويات في برامجها علها بذلك تستطيع لملمة شتاتها و جمعها لتصبح محط اهتمام الأمة العربية.

ونظرا لما احتلته القضية الفلسطينية من مكانة في برمجة هذه القناة سنحاول من خلال هذه الدراسة تبيان كيف عالج برنامج اليوم السادس الذي تبثه قناة الشرق الفضائية هذه القضية الجوهرية، وكيف جعلها بؤرة اهتمام مواضيعه الإعلامية من خلال الإجابة على التساؤلات الآتية:

تساؤلات الدراسة:

- ماهي الموضوعات المتعلقة بالقضية الفلسطينية التي يهتم برنامج اليوم السادس في قناة الشرق بمعالجتها؟
- ما هي المصادر التي يعتمدها برنامج اليوم السادس في جلب المعلومات حول القضية الفلسطينية؟
- من هي الشخصيات التي يستضيفها برنامج اليوم السادس للحديث عن القضية الفلسطينية؟
- ما هي القوالب الصحفية التي يستخدمها برنامج اليوم السادس في معالجته للقضية الفلسطينية؟
- ما هو موضع المادة المعالجة للقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس؟
- ما هي العناصر التبوغرافية التي يدعم بها برنامج اليوم السادس معالجته الإعلامية للقضية الفلسطينية؟

أهمية الدراسة: تكمن أهمية هذه الدراسة في كونها تعنى بإبراز الكيفية التي تعالج بها قناة الشرق الفضائية القضية الفلسطينية كقضية جوهرية من خلال برنامج اليوم السادس.

كما تكتسب أهميتها من خلال تدعيم المكتبات بمثل هذه الدراسات التي تهتم بمعالجة الفضائيات العربية للقضية الفلسطينية خاصة بعد الثورات العربية التي حازت حصة الأسد في برمجة العديد من القنوات.

أهداف الدراسة:

- معرفة محتوى المادة الإعلامية المعالجة للقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس الذي تبثه قناة الشرق الفضائية.
- تبيان الموضوعات المتعلقة بالقضية الفلسطينية التي يعالجها برنامج اليوم السادس.
- تبيان المصادر التي يعتمدها البرنامج في معالجته الإعلامية للقضية الفلسطينية.
- معرفة موضع المادة المعالجة للقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس.
- تبيان الطريقة التي يعالج بها برنامج اليوم السادس القضية الفلسطينية.
- معرفة العناصر التبوغرافية التي يستخدمها البرنامج في معالجته للقضية الفلسطينية.

مصطلحات الدراسة:

1-المعالجة الإعلامية: تعرف على أنها نقل الخبر أو الحدث إلى المتلقي أو الجمهور وقت حدوثه وتغطية جميع جوانبه من خلال رسائل إعلامية وبيانات وصور وحقائق إضافة إلى تفسيرها وتحليلها والتعليق عليها، ويكون هذا عن معرفة بأحوال الناس الشخصية والبيئية والقومية والدولية.[1159]

وتعرف أيضا على أنها: عملية كشف اتجاهات و ماديات و استراتيجيات التغطية الإعلامية من قبل جهة ما باتجاه قضية معينة.[1160]

[1159] حسن عماد مكاوي: الإعلام ومعالجة الأزمات، الدار المصرية اللبنانية، الطبعة الثانية، مصر، 2009، ص146 .

[1160] استبرق فؤاد: المعالجة الإعلامية للاحتلال الأمريكي للعراق، تحليل مضمون مجلة نيوز ويك-النسخة العربية، رسالة ماجيستير، جامعة الشرق الأوسط للدراسات العليا، كلية الإعلام، 2009، ص:10.

وتعرف كذلك بأنها: التكتيك المستخدم في عرض فكرة أو قضية أو متابعة حدث ، و تجمع المعالجة الإعلامية بين مختلف فنون الصحافة التلفزيونية .[1161]

و المقصود بالمعالجة الإعلامية في هذه الدراسة هو أنها: تعني التدخل المتعمد لقناة الشرق الفضائية في تناولها للقضية الفلسطينية بكل أبعادها ، باستخدام آليات وتقنيات ملائمة تؤدي إلى تحقيق الأهداف المرجوة.

2- **القضية الفلسطينية:** هي نزاع مسلح بين الفلسطينيين و الإسرائيليين منذ سنة 1948 إلى حد الآن .

3- **الفضائيات العربية:** هي المحطات التي تبث إرسالها عبر الأقمار الصناعية و يتجاوز إرسالها نطاق الحدود الجغرافية لدولة الإرسال ليتم استقباله في دول و مناطق أخرى عبر أجهزة خاصة بالاستقبال والتقاط الإشارات الوافدة من القمر الصناعي.[1162]

كما تعرف على أنها: القنوات الفضائية المملوكة لدول أو هيئات عربية و تخضع بعضها لسيطرة الدولة بينما يدار البعض الآخر بواسطة المال الخاص و تبث هذه القنوات إرسالها من داخل المنطقة العربية أو خارجها و أغلبها يبث باللغة العربية و تذيع أغلب هذه القنوات إرسالها بصورة مشفرة أو غير مشفرة.[1163]

وستقتصر دراستنا على **قناة الشرق الفضائية** و هي قناة فضائية مصرية انطلقت في البث يوم 25 أفريل 2014، و تبث إرسالها من الدولة التركية، و بدأت بشعار "الحقيقة و الأمل" و ترأس مجلس إدارتها "باسم خفاجي" رئيس الأكاديمية السياسية الوطنية، ثم انتقلت ملكيتها في أوت 2015 إلى "أيمن نور" زعيم حزب الغد و المرشح الرئاسي في مصر عام 2005 .

الدراسات السابقة:

- **دراسة الباحثة ريما البغدادي** بعنوان" **المعالجة الإعلامية للعدوان على غزة دراسة مقارنة بين قناتي الجزيرة و العربية"**[1164] و تهدف الدراسة إلى التعرف على كيفية معالجة كل من قناة الجزيرة و العربية لفترة العدوان الإسرائيلي على غزة ، مع التركيز على المضامين و طبيعة المعالجات بين القناتين.

و اعتمدت الباحثة منهج تحليل المضمون و المنهج المقارن، و اختارت عينة شملت 14 نشرة لكل قناة، و 13 حلقة من برنامج ما وراء الخبر التي تبثها الجزيرة، و 10 حلقات من برنامج بانوراما التي تبثها العربية، و 3 حلقات من اللقاءات الخاصة التي بثتها قناة الجزيرة ، و 5 حلقات من برنامج اللقاءات الخاصة في قناة العربية بمجموع كلي لمفردات العينة قدر ب 59 مفردة بين نشرة و حوار و برنامج.

ومن أهم النتائج التي توصلت إليها الدراسة ما يلي:

- استخدمت قناتي الجزيرة و العربية كافة الإمكانات لتقديم معالجة على مدار الساعة، كما منحت كل منهما وقتا متقاربا نسبيا لأخبار العدوان في نشراتهما الإخبارية .

- بينت النتائج أن قناة العربية منحت البرامج الحوارية حيزا زمنيا أكبر من قناة الجزيرة.

- توصلت الدراسة إلى أن القناتين اختلفتا في المصطلحات المستخدمة في وصف الأحداث حيث استخدمت الجزيرة مصطلح الحرب في حين استخدمت العربية مصطلح الهجوم، كما استخدمت الجزيرة مصطلح الشهداء في حين استخدمت العربية مصطلح القتلى... إلى غير ذلك.

- **دراسة الباحث محمد عبد الله الوزان** بعنوان "**دور نشرات الأخبار في قناتي الجزيرة وسي ان ان في معالجة القضية الفلسطينية"**[1165]

وتهدف الدراسة إلى التعرف على دور قناتي الجزيرة و سي ان ان في المعالجة الإخبارية للقضية الفلسطينية، و اعتمد الباحث على منهج المسح الإعلامي لعينة من نشرات الأخبار للقناتين و بلغ عدد النشرات المدروسة 24 نشرة إخبارية ، بمعدل 12 نشرة لكل قناة.

[1161] هالة محمد اسماعيل بغدادي:المتغيرات المؤثرة على تغطية القضايا العربية في القنوات الفضائية العربية الإخبارية، رسالة دكتوراه،

[1162] إيناس محمد غزال: الإعلانات التلفزيونية و ثقافة الطفل، دراسة سوسيولوجية، ط1، دار الجامعة الجديدة للنشر، الإسكندرية،مصر، 2001، ص: 136.

[1163] غادة البطريق: دور القنوات الفضائية العربية في نشر ثقافة العولمة–دراسة تطبيقية–رسالة ماجيستير، قسم الإعلام، كلية الآداب، جامعة الزقازيق، 2009، ص:65.

[1164] ريما البغدادي: المعالجة الإعلامية للعدوان على غزة –دراسة مقارنة بين قناتي الجزيرة و العربية – رسالة ماجيستير غير منشورة، الجامعة الخليجية، البحرين، 2010.

[1165] محمد عبد الله الوزان : دور نشرات الأخبار في قناتي الجزيرة وسي ان ان في معالجة القضية الفلسطينية، جامعة عين شمس، 2010.

ومن أهم النتائج التي توصلت إليها الدراسة أن قناة سي ان ان تبين للمشاهدين أن حل القضية الفلسطينية موجود و يتم تقديمه للفلسطينيين لكنهم يرفضون ذلك.

– **دراسة زهير عابد و آخرون** بعنوان " **المعالجة الصحفية للحرب السادسة و تداعياتها على القضية الفلسطينية –دراسة تحليلية لصحف الأيام، القدس، الحياة الجديدة"**[1166]

و تهدف هذه الدراسة إلى التعرف على كيفية معالجة الصحافة للحرب السادسة بين حزب الله و إسرائيل، من خلال تحليل مضمون عينة من صحف "الأيام، القدس، الحياة الجديدة" و من أهم النتائج التي توصلت لها الدراسة مايلي:

– تركيز الصحف على الموضوعات السياسية في معالجاتها.

– اعتماد الصحف المدروسة على وكالات الأنباء العالمية كمصدر لاستقاء الأخبار المعالجة للحدث.

– التركيز على إبراز الأخبار باستخدام العناوين الرئيسية و الصور.

–**دراسة الباحثة هبة عطية** بعنوان "**المعالجة الإخبارية للقضية الفلسطينية في وسائل الإعلام في قناة تي في 5 الدولية و قناة الجزيرة القطرية"**[1167]

و تهدف الدراسة إلى تبيان مدى التزام قناة الجزيرة بالتوازن في عرض وجهات النظر و الالتزام بالمصداقية و الحيادية في معالجة القضية الفلسطينية، و التعرف على القوالب الفنية المستخدمة في كل من قناة تي في 5 الفرنسية و قناة الجزيرة، و اعتمدت الباحثة على منهج الوصفي و اشتملت العينة على مضمون نشرات الأخبار و البرامج الإخبارية في القناتين و من أهم النتائج التي توصلت إليها الدراسة ما يلي:

– من الحلول المقترحة للقضية الفلسطينية توحيد الصف العربي و الذي قد احتل المرتبة الأولى من بين بدائل الحلول المقترحة.

– توجد علاقة طردية و معنوية ذات دلالة إحصائية بين أطر الأسباب التي أدت إلى تعثر العملية السلمية في القضية الفلسطينية.

منهج الدراسة: تنتمي هذه الدراسة إلى الدراسات الوصفية، و تم الاعتماد على منهج المسح الإعلامي لعينة من حلقات البرنامج الأسبوعي اليوم السادس التي تعالج القضية الفلسطينية في قناة الشرق الفضائية.

عينة الدراسة: تم اختيار عينة قصدية من حلقات برنامج اليوم السادس الأسبوعي الذي تبثه قناة الشرق الفضائية و هو برنامج سياسي من تقديم دكتور الإعلام منذر عليوة، و الاختيار كان للحلقات التي تعالج القضية الفلسطينية و تم اختيار 12 حلقة من البرنامج .

أدوات جمع البيانات: تم الاعتماد في هذه الدراسة على استمارة تحليل المضمون، كأداة لجمع البيانات و التي تعتبر من أكثر الأساليب البحثية المستخدمة لفهم الرسائل الإعلامية.

وحدات التحليل:

–**وحدة التحليل:** تم الاعتماد في هذه الدراسة على وحدة الفكرة التي تعد الأنسب للتعبير عن المعاني الإعلامية .

–**تحديد فئات التحليل:**

1 –الفئات الخاصة بالشكل: وتم الاعتماد على الفئات الآتية.

*فئة القالب الصحفي المستخدم في معالجة القضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس.

*فئة موضع المادة الإعلامية التي تعالج القضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس.

*فئة العناصر التبوغرافية المستخدمة في معالجة القضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس.

2 –الفئات الخاصة بالمضمون: و تم الاعتماد في هذه الدراسة على الفئات الآتية.

*فئة الموضوعات المتعلقة بالقضية الفلسطينية التي يعالجها برنامج اليوم السادس في قناة الشرق الفضائية.

فئة مصادر المادة الإعلامية التي تعالج القضية الفلسطينية في البرنامج.*

*فئة الشخصيات التي يستضيفها البرنامج للحديث عن القضية الفلسطينية في البرنامج.

[1166] زهير عابد و آخرون: المعالجة الصحفية للحرب السادسة و تداعياتها على القضية الفلسطينية –دراسة تحليلية لصحف الأيام، القدس، الحياة الجديدة– مجلة جامعة الأقصى، المجلد12، العدد:02، 2008.

[1167] هبة يحي عطية: المعالجة الإخبارية للقضية الفلسطينية في وسائل الإعلام في قناة تي في 5 الدولية و قناة الجزيرة القطرية، رسالة دكتوراه، جامعة القاهرة، كلية الإعلام، 2005.

الإطار النظري للدراسة:

1/ الجذور التاريخية للقضية الفلسطينية:[1168]

***ظهور الحركة الصهيونية:** خلال القرن19كحركة سياسية يهودية تطالب بإقامة وطن قومي لليهود في فلسطين.

* **وعد بلفور وفرض الانتداب على فلسطين:** تمثل في الدعم الذي قدمه وزير الخارجية البريطاني جمس بلفور سنة1917م للحركة الصهيونية، من خلال تقديم المساعدة للشعب اليهودي وتأسيس وطن قومي لهم في فلسطين. و بعد الحرب العالمية الأولى وضعت عصبة الأمم فلسطين تحت الانتداب البريطاني سنة 1922 وجعلت تنفيذ وعد بلفور إحدى أهم غايات هذا الانتداب.

***السياسة البريطانية فيما بين الحربين:** بذلت سلطات الانتداب الإنجليزي كل جهدها لمساعدة التمركز الصهيوني بتسهيل تدفق الهجرات اليهودية إلى فلسطين ومنحهم أراضي شاسعة وحماية صناعتهم وذلك بالتنسيق مع الوكالة اليهودية، وبالمقابل نشطت حركات المقاومة الفلسطينية بواسطة الاحتجاج والمظاهرات ، والثورات ،أبرزها ثورة عز الدين القسام المسلحة 1935م وثورة 1936م فكان رد فعل الانتداب البريطاني الإعلان عن قرار تقسيم فلسطين.

***الدعم الأمريكي للحركة الصهيونية خلال الحرب العالمية الثانية:** تبنت الولايات المتحدة الأمريكية دعم الحركة الصهيونية خلال الحرب العالمية الثانية حيث أصدر الكونغرس سنة 1944 قرارا بتشجيع الهجرة وتأسيس دولة يهودية

***مشروع الأمم المتحدة لتقسيم فلسطين** : بعد المصادقة على قرار تقسيم فلسطين سنة 1947 م من طرف هيئة الأمم المتحدة إلى دولة عربية وأخرى يهودية إلى جانب منطقة القدس الدولية، و أعلنت الصهيونية سنة 1948م عن قيام دولة إسرائيل فشرعت في تقوية جيشها ومصادرة أراضي الفلسطينيين وتشريدهم ، نتجت عنها حرب 1948م التي زادت في توسيع رقعة إسرائيل .

* **حرب 1948م:** بين إسرائيل ووحدات جيش الإنقاذ العربي الذي ألفته اللجنة العسكرية للجامعة العربية انتهت بنكبة للعرب، واستيلاء إسرائيل على 77% من فلسطين وتشريد مليون فلسطيني نحو الضفة والقطاع.

***حرب 1956م:** العدوان الثلاثي(بريطانيا، فرنسا ، إسرائيل) على مصر بعد قرار جمال عبد الناصر تأميم قناة السويس ، ولم تنسحب القوات المعتدية إلا بعد تدخل المجتمع الدولي.

***حرب 1967م:** تمثلت في الهجوم المباغت لإسرائيل على مصر وسوريا والأردن بعد تضررها من المقاطعة الاقتصادية العربية.

***حرب أكتوبر1973م:** بعد تعنت إسرائيل اكتسحت سوريا الخط الدفاعي ، واكتسح الجيش المصري القناة ، انتهت بتدخل الولايات المتحدة الأمريكية وإعادة الوضع لحاله السابق.

***اتفاقية كامب ديفيد بين مصر وإسرائيل 1978م:** انعقد بواشنطن أهم مقرراته اعتراف مصر بإسرائيل وربط العلاقات معها مقابل انسحاب إسرائيل من سيناء.

***اتفاقية وادي عربة بين الأردن وإسرائيل1994م:** و التي اعترفت فيها الأردن بإسرائيل .

* **تأسيس منظمة التحرير الفلسطينية سنة 1964م:** وفي سنة 1974م تم الاعتراف بها بصفتها الممثل الشرعي الوحيد للشعب الفلسطيني في قمة الرباط ، كما اعترفت بها الجمعية العامة للأمم المتحدة.

* **اندلاع انتفاضة أطفال الحجارة سنة 1987م:** و التي فضحت الطبيعة الوحشية للاحتلال الإسرائيلي و أعادت الحيوية للحركة الوطنية الفلسطينية.

***مؤتمر مدريد 1991م:** شكل بداية المفاوضات العربية الإسرائيلية على أساس الأرض مقابل السلام.

***اتفاقية أوسلو الأولى 1993م:** منح الفلسطينيين حق الحكم الذاتي في غزة وأريحا.

***اتفاقية أوسلو الثانية 1995م:** منح الفلسطينيين حق الحكم الذاتي في الضفة الغربية.

***انتفاضة الأقصى 2000م:** الاجتياح الإسرائيلي للضفة الغربية وقطاع غزة ومحاصرة السلطة الوطنية الفلسطينية2004-2000 م.

***11نوفمبر2004 :**وفاة ياسر عرفات.

***25يناير2006:** فوز حماس في أول مشاركة انتخابية لها ودخول القضية الفلسطينية في منعطف جديد .

***حرب غزة:** من 27 ديسمبر 2008الى 17 جانفي 2009 دامت22 يوم تميزت بهمجية العدو وقوة صمود المقاومة.

[1168] القضية الفلسطينية و الصراع العربي الإسرائيلي: متاح على الرابط www.ekladata.com، تاريخ الزيارة 14:30/2017/06/20.

***تضييق الخناق على القدس وإطلاق يد الاستيطان2012-2014:** [1169]حيث تصاعدت عمليات التهويد التي طالت القدس و المسجد الأقصى، و ارتفعت وتيرة البناء الاستيطاني.

***انتفاضة القدس2015-2016:** حيث شهد هذا العام عودة الحراك الشعبي و استمرار الاحتلال الصهيوني في عمليات القمع و التهويد الديني و الديموغرافي.

***استهداف المسجد الأقصى2016-2017:** حيث استمر العدوان الاسرائيلي في استهداف المسجد الأقصى بشكل متصاعد، مع غياب مواقف دولية حاسمة تجاه الاعتداءات اليومية على المسجد .[1170]

2/ واقع الفضائيات العربية و موقفها من القضية الفلسطينية:

تسعى القنوات الفضائية العربية إلى تقديم صورة عن واقع المجتمع العربي و مؤسساته ، وتطوراته السياسية و الاقتصادية و الفكرية، و رغم عددها الكبير إلا أنها لم تظهر أي قناة تمثل جميع البلدان العربية، و تحمل قضايا الوطن العربي و تطوراته إلى العالم، مما يعكس الافتقار للتفكير المشترك و انعكاس حالة التردي السياسي و منهجية التفكير القائمة على الإعلام كميدان مربح يفتقر إلى المضمون.[1171]

وتنقسم الفضائيات العربية إلى ثلاثة أقسام كما يلي:[1172]

-القنوات الفضائية الحكومية و هي إما معدة خصيصا للبث الفضائي أو قنوات محلية يتم بث إرسالها عبر الأقمار الصناعية خارج الحدود.

-القنوات الفضائية الخاصة و يتم إرسالها من خارج المنطقة العربية أو داخلها.

-القنوات التي تبث إلى الوطن العربي من دول أخرى.

ومن الملاحظ أن قنوات القطاع العام تتميز في غالبيتها بضعف المضمون و الأداء و انخفاض سقف الحريات، في حين أكسبت قنوات القطاع الخاص الفضاء الإعلامي حيوية و معالجة للأحداث بعمق و جرأة، و رغم الحرية الإعلامية النسبية التي تتمتع بها بعض الفضائيات إلا أن المشهد الفضائي لا يزال يعاني احتكار الحكومات و أصحاب رأس المال.

وقد كانت القضية الفلسطينية بأحداثها المختلفة -و لا تزال- الموضوع الرئيس للبرامج الإخبارية و الوثائقية للعديد من الفضائيات العربية، و قد ساعد على ذلك موقعها في المنطقة و العالم و عند الشعوب العربية وتطوراتها المستمرة أكثر من أي شيء آخر، خصوصا بعد اندلاع الانتفاضة الفلسطينية الثانية المليئة بالمواجهات و الدماء و المعارك و الدمار.

حيث كان للفضائيات العربية دورا بارزا في انتشار القضية الفلسطينية من خلال إدخالها لكل بيت و تعريف المواطن العربي بحاضرها و ماضيها صوتا و صورة بشكل رفع الوعي العربي و أثار الحماسة إلا أن مواقف هذه الفضائيات متباين و يمكن حصره في المواقف الثلاثة الآتية:[1173]

*فهناك من الفضائيات من يتعامل مع القضية باعتبارها مجرد حدث، و ليس كقضية تستوجب الاهتمام الدائم و المعالجة اليومية.

*و منها من يرى أنها مجرد مادة استهلاكية يومية، خاصة مع انتشار الفضائيات الإخبارية المتنافسة فيما بينها، إضافة إلى قاعدة - الخبر يطرد الخبر- التي زادت الأمر سوءا.

*أما الفضائيات الأكثر تأثيرا فقد سعت إلى الإثارة و لو على حساب المضمون المهني و الأولويات و الاحتياجات الحقيقية.

و من الملاحظ أن إعلامنا اليوم أصبح رهينة للأحداث اليومية مهملا قضايا ذات أهمية كبرى حيث بات خاسرا أمام سطوة الإعلام الصهيوني، و أصبح من الواجب عليه التفكير في كيفية الخروج من هذا الوضع و أن يُعيد التفكير في برمجته كي لا يبقى دوره محصورا في تكريس النكبات.

[1169] زياد الحسن: تقرير حال القدس 2012 قراءة في مسار الأحداث و المآلات، إدارة الإعلام و المعلومات ، مؤسسة القدس الدولية، 2013، ص: 02.

[1170] تقرير حال القدس ما بين نيسان وحزيران 2017، إدارة الإعلام و المعلومات ، مؤسسة القدس الدولية،2017، ص: 04.

[1171] صدقي موسى: الفضائيات العربية ضخامة العدد و ضمور المضمون، مجلة مدى الإعلامية، المركز الفلسطيني للتنمية و الحريات الإعلامية، ص:21-24.

[1172] عبد الباسط عبد الوهاب: استخدام تكنولوجيا الاتصال في الإنتاج الإذاعي و التلفزيوني-دراسة تطبيقية و ميدانية- المكتب الجامعي الحديث،مصر،2005، ص: 357.

[1173] هاني المصري: الفضائيات العربية و القضية الفلسطينية-الدور و الأبعاد- تاريخ الزيارة: 2017/08/07، 20:59، متاح على الرابط www.al-ayayam.ps

الإطار التحليلي للدراسة:

يتناول هذا الإطار الخصائص العامة لمضمون وشكل المعالجة الإعلامية للقضية الفلسطينية في قناة الشرق الفضائية في برنامج اليوم السادس من حيث المحتوى الذي تناولته و المصادر التي حصلت من خلالها على المادة الإعلامية بالإضافة لمعرفة الشخصيات التي تقوم القناة باستضافتهم لمعالجة القضية, كذلك شكل المادة الإعلامية من خلال الموضع الذي تحتله المادة الإعلامية و كذا الفنون الإعلامية و العناصر التبوغرافية المعتمدة في المعالجة الإعلامية للقضية الفلسطينية.

أولا: فئات المضمون:

1- فئة موضوعات المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس:

موضوعات المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية	التكرار	النسبة%
- تاريخ الكيان الصهيوني.	06	17.14
- شرعية حركة حماس.	06	17.14
- الاعتداء على مؤسسي حركات المقاومة.	04	11.42
- الانتفاضة الفلسطينية.	05	14.28
- التطبيع العربي مع إسرائيل.	08	22.85
- حصار المسجد الأقصى.	03	08.57
- قضية الأسرى.	01	02.85
- إغلاق الأنفاق.	02	05.71
- المجـــــــــــــــــموع:	**35**	**100%**

مصدر الجدول: الدراسة التحليلية.

*يتضح من خلال الجدول أعلاه أن برنامج اليوم السادس الذي تبثه قناة الشرق الفضائية يهتم بمعالجة العديد من الموضوعات المتعلقة بالقضية الفلسطينية، فقد احتلت الموضوعات المتعلقة بالتطبيع العربي مع إسرائيل النسبة الأكبر في البرنامج بنسبة 22.85%، في حين تساوت نسبة الموضوعات المتعلقة بتاريخ الكيان الصهيوني و شرعية حركة حماس حيث احتلت نسبة 17.14% بالتساوي، أما الحديث عن الانتفاضة الفلسطينية فكانت نسبته 14.28% في حين احتلت المواضيع المتعلقة بالاعتداءات على مؤسسي حركات المقاومة نسبة 11.42%، وتلتها الموضوعات المتعلقة بحصار المسجد الأقصى بنسبة مقدارها 08.57%، لتشكل موضوعات إغلاق الأنفاق نسبة 05.71%، أما قضية الأسرى فاحتلت النسبة الأقل بمقدار 02.85%.

ومن هنا يتبين أن برنامج اليوم السادس يحاول التنويع في اختيار الموضوعات المتعلقة بالقضية الفلسطينية، كما أنه ومن خلال معطيات الجدول يظهر جليا التركيز على الموضوعات المتعلقة بتواطئ العرب مع إسرائيل حيث شكلت النسبة الأعلى من مجموع موضوعات

المادة الإعلامية التي يعالجها، في حين تساوت نسب بعض الموضوعات و تباينت أخرى، لتشكل الموضوعات المتعلقة بقضية الأسرى النسبة الأقل.

2-فئة مصدر المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس:

مصادر المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية	التكرار	النسبة%
-وثائق تاريخية.	03	08.57
-شخصيات.	24	68.57
-متعددة المصادر.	05	14.28
-دون مصادر.	03	08.57
-المجموع:	**35**	**10%0**

مصدر الجدول: الدراسة التحليلية.

*تشير معطيات الجدول أعلاه أن نسبة الشخصيات شكلت النسبة الأكبر بمقدار 68.57% من مجموع مصادر المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس، في حين شكلت المصادر المتعددة نسبة 14.28%، لتليها الوثائق التاريخية و انعدام المصادر بنسب متساوية مقدارها 08.57%.

ومن خلال ما سبق يتبين أن البرنامج الأسبوعي اليوم السادس يركز في حديثه عن القضية الفلسطينية على استظافة الشخصيات و استقاء المعلومات المتعلقة بالموضوعات منهم خاصة الناشطين السياسيين و الباحثين و الخبراء الفلسطينيين، في حين تستعين بالوثائق التاريخية إذا تعلق الأمر بالحديث عن تاريخ النكبة وتواجد الكيان الصهيوني، وتتعدد أحيانا المصادر حسب طبيعة الموضوع و ما يخدمه، و أحيانا أخرى يكتفي مقدم البرنامج بالاعتماد على معلوماته و خبرته الشخصية في تقديم المادة الإعلامية.

3- فئة الشخصيات التي يستضيفها برنامج اليوم السادس للحديث عن القضية الفلسطينية:

الشخصيات المستضافة	التكرار	النسبة%
-باحثين و خبراء.	04	36.36
-ناشطين و قياديين سياسيين.	07	63.63
-المجموع:	**11**	**10%0**

مصدر الجدول: الدراسة التحليلية.

يشير الجدول أعلاه إلى أن برنامج اليوم السادس يستضيف العديد من الشخصيات للحديث عن القضية الفلسطينية و مناقشة شؤونها و مستجداتها، و قد شكلت نسبة الناشطين و القياديين السياسيين النسبة الأعلى بمقدار 63.63%، في حين احتلت نسبة الباحثين والخبراء 36.36% من مجموع الشخصيات التي يستضيفها البرنامج.

و يتبين من خلال المعطيات السابقة أن البرنامج يستعين في عرض و مناقشة مادته الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية بالشخصيات البارزة و الناشطة، ومن بين الشخصيات نذكر على سبيل المثال لا الحصر، الباحث و المحلل السياسي الدكتور عبد الله معروف، و الباحث في شؤون الجماعات الإسلامية حسن الدغيم، و القيادي بحركة حماس المشير المصري، و الباحث في الشؤون الفلسطينية طلال نصار و غيرهم .

ثانيا: فئات الشكل.

1-فئة القالب الصحفي المستخدم في المعالجة الإعلامية للقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس:

شكل المادة الإعلامية المستخدمة	التكرار	النسبة%
- التقرير التلفزيوني.	06	17.14
- الحوار التلفزيوني.	20	57.14
- المقابلات الهاتفية.	03	08.57
- الحديث المباشر.	06	17.14
-المجمـــــــــــــــوع:	**35**	**10 %0**

مصدر الجدول: الدراسة التحليلية.

*يتبين من خلال الجدول أن الحوار التلفزيوني احتل النسبة الأعلى من مجموع القوالب الصحفية التي يستخدمها البرنامج في المعالجة الإعلامية للقضية الفلسطينية بقدار 57.14%، يليه كل من التقرير التلفزيوني و الحديث لمباشر بنسب متساوية قدرت ب17.14%، و بنسبة أقل احتلت المقابلات الهاتفية 08.57%.

و تدل المعطيات السابقة على أن البرنامج يعتمد أكثر على الحوار التلفزيوني من خلال استضافة العديد من الشخصيات المختصة و محاورتها في ما يتعلق بالقضية الفلسطينية، كما يهتم بإعداد التقارير وعرضها بالإضافة إلى الاعتماد على الحديث المباشر و التدخلات الهاتفية لإثراء الموضوعات.

2-موضع المادة الإعلامية المعالجة للقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس:

موضع المادة الإعلامية	التكرار	النسبة%
- رئيسية.	33	94.28
- جانبية.	02	05.71

-المجمـــــــــــموع:	**35**	**10 %0**

مصدر الجدول: الدراسة التحليلية.

*يشير الجدول أعلاه إلى أن برنامج اليوم السادس يجعل المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية ضمن أولويات برمجته حيث يتم وضعها كمادة رئيسية مما شكل نسبة 94.28%، و هي نسبة عالية مقارنة بمعالجته لها كمادة جانبية والتي قدرت ب 05.71%.

و يتبين من خلال ما سبق أن البرنامج يهتم اهتماما شديدا بكل ما يتعلق بالقضية الفلسطينية، حيث يجعل المواضيع المتعلقة بها ضمن أولويات برمجته و مناقشاته و تحليلاته.

3-فئة العناصر التبوغرافية المستخدمة في المعالجة الإعلامية للقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس:

العناصر التبوغرافية المستخدمة	**التكرار**	**النسبة%**
-صور.	18	31.03
-فيديوهات.	40	68.96
-المجمـــــــــــوع:	**58**	**10 %0**

مصدر الجدول: الدراسة التحليلية.

*تشير معطيات الجدول إلى أن أكثر العناصر التبوغرافية التي يستخدمها برنامج اليوم السادس هي الفيديوهات حيث شكلت النسبة الأعلى بمقدار 68.96%، في حين شكلت الصور نسبة 31.03%.

و يدل ذلك على أن البرنامج يعتمد أكثر على المشاهد الحية الموثقة بالفيديوهات أكثر من اعتماده على الصور و غيرها.

نتائج الدراسة التحليلية:

-بينت نتائج الدراسة أن الموضوعات المتعلقة بالتطبيع العربي مع إسرائيل شكلت النسبة الأكبر في البرنامج بنسبة 22.85%، في حين تساوت نسبة الموضوعات المتعلقة بتاريخ الكيان الصهيوني و شرعية حركة حماس فشكلت نسبة 17.14% بالتساوي، أما الحديث عن الانتفاضة الفلسطينية فكانت نسبته 14.28% في حين احتلت المواضيع المتعلقة بالاعتداءات على مؤسسي حركات المقاومة نسبة 11.42%، وتلتها الموضوعات المتعلقة بحصار المسجد الأقصى بنسبة مقدارها 08.57%، لتشكل موضوعات إغلاق الأنفاق نسبة 05.71%، أما قضية الأسرى فاحتلت النسبة الأقل بمقدار 02.85%.

-أظهرت النتائج أن نسبة الشخصيات شكلت النسبة الأكبر بمقدار 68.57% من مجموع مصادر المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية في برنامج اليوم السادس، في حين شكلت المصادر المتعددة نسبة 14.28%، لتليها الوثائق التاريخية و انعدام المصادر بنسب متساوية مقدارها 08.57%.

-كما بينت النتائج أن برنامج اليوم السادس يستعين في عرض و مناقشة مادته الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية بالشخصيات البارزة و الناشطة في الشؤون الفلسطينية حيث شكلت نسبة الناشطين و القياديين السياسيين النسبة الأعلى بمقدار 63.63%، في حين احتلت نسبة الباحثين والخبراء 36.36% من مجموع الشخصيات التي يستضيفها البرنامج.

-بينت نتائج الدراسة أن البرنامج يعتمد أكثر على قالب الحوار التلفزيوني من خلال استضافة العديد من الشخصيات المختصة و محاورتها فيما يتعلق بالقضية الفلسطينية حيث قدرت نسبة استخدامه 57.14%، يليه كل من التقرير التلفزيوني و الحديث المباشر بنسب متساوية قدرت ب17.14%، و بنسبة أقل احتلت المقابلات الهاتفية 08.57%.

- أظهرت نتائج الدراسة أن برنامج اليوم السادس يجعل المادة الإعلامية المتعلقة بالقضية الفلسطينية ضمن أولويات برمجته حيث يتم وضعها كمادة رئيسية بنسبة 94.28%، و هي نسبة عالية مقارنة بمعالجته لها كمادة جانبية والتي قدرت ب 05.71%.

- تشير نتائج الدراسة إلى أن أكثر العناصر التبوغرافية التي يستخدمها برنامج اليوم السادس هي الفيديوهات حيث شكلت النسبة الأعلى بمقدار 68.96%، في حين شكلت الصور نسبة 31.03%.

- تشير معطيات الجدول إلى أن أكثر العناصر التبوغرافية التي يستخدمها برنامج اليوم السادس هي الفيديوهات حيث شكلت النسبة الأعلى بمقدار 68.96%، في حين شكلت الصور نسبة 31.03%.

خلاصة:

في خلاصة هذه الدراسة و انطلاقا من المسؤوليات الملقاة على عاتق الإعلام العربي و الإسلامي لتقديم صورة القضية الفلسطينية على حقيقتها ارتأينا ذكر جملة من الأسس التي وضعها النائب الدكتور محمد شهاب و التي تعتبر بمثابة توصيات يستوجب على إعلامنا مراعاتها و العمل بها و نختصرها فيما يلي:[1174]

- إبقاء القضية الفلسطينية بكل أبعادها و تطوراتها ضمن سلم أولويات الفضائيات العربية، و التمسك بكونها القضية المركزية للعرب و المسلمين.
- نقل الصورة الحقيقية لمعاناة الشعب الفلسطيني و جرائم الاحتلال الصهيوني الغاشم.
- الرصد الدقيق للصورة التي تعكسها وسائل الإعلام الإسرائيلية و الغربية و العمل على دحض الزائف منها.
- التمسك بالحقوق الثابتة للشعب الفلسطيني و إقامة دولته.
- تأكيد دور الفضائيات العربية في الالتزام بقضايا الأسرى و جعلها في مقدمة قضايا الدفاع عن الحريات.
- المحافظة على الحاجز النفسي لدى الشعوب العربية و الإسلامية تجاه الكيان الصهيوني ووقف محاولات الاختراق لتطبيع العلاقات مع هذا الكيان.
- التصدي للهجمات الإعلامية السياسية الإسرائيلية الأمريكية التي تعمد إلى تشويه الحقائق.
- التأكيد على الأهمية الخاصة لموضوع المصطلحات و ضرورة جعله هما مشتركا، و اعتماد مصطلحات موحدة تثري الخطاب الإعلامي.

العمل على ربط الجمهور العربي و الإسلامي بقضية الصراع و عدم تغييبها عن اهتماماته

قائمة المراجع:

- بغدادي ريما(2010)، *المعالجة الإعلامية للعدوان على غزة –دراسة مقارنة بين قناتي الجزيرة و العربية* – (رسالة ماجيستير)، الجامعة الخليجية، البحرين.
- بغدادي هالة، *المتغيرات المؤثرة على تغطية القضايا العربية في القنوات الفضائية العربية الإخبارية*،(رسالة دكتوراه).
- البطريق غادة(2009)، *دور القنوات الفضائية العربية في نشر ثقافة العولمة–دراسة تطبيقية*– (رسالة ماجيستير)، فسم الإعلام، كلية الآداب، جامعة الزقازيق.
- الحسن زياد(2013)، *تقرير حال القدس 2012 قراءة في مسار الأحداث و المآلات*، إدارة الإعلام و المعلومات ، مؤسسة القدس الدولية.
- عابد زهير و آخرون(2008)، *المعالجة الصحفية للحرب السادسة و تداعياتها على القضية الفلسطينية –دراسة تحليلية لصحف الأيام، القدس، الحياة الجديدة*– مجلة جامعة الأقصى، المجلد12، العدد:02.
- عبد الوهاب عبد الباسط(2005)، *استخدام تكنولوجيا الاتصال في الإنتاج الإذاعي و التلفزيوني–دراسة تطبيقية و ميدانية*– المكتب الجامعي الحديث،مصر.
- عطية هبة(2005)، *المعالجة الإخبارية للقضية الفلسطينية في وسائل الإعلام في قناة تي في 5 الدولية و قناة الجزيرة القطرية*،(رسالة دكتوراه)، جامعة القاهرة، كلية الإعلام.
- شهاب محمد (2008)، *الإعلام المقاوم و دوره في القضية الفلسطينية*، دورة إعلامية، مؤسسة نماء.
- فؤاد استبرق(2009)، *المعالجة الإعلامية للاحتلال الأمريكي للعراق، تحليل مضمون مجلة نيوز ويك–النسخة العربية*،(رسالة ماجيستير)، جامعة الشرق الأوسط للدراسات العليا، كلية الإعلام.
- محمد غزال إيناس(2001)، *الإعلانات التلفزيونية و ثقافة الطفل، دراسة سوسيولوجية*، ط1، دار الجامعة الجديدة للنشر، الإسكندرية، مصر.
- المصري هاني(تاريخ الزيارة: 2017،20:59/08/07)، *الفضائيات العربية و القضية الفلسطينية–الدور و الأبعاد*–متاح على الرابط www.al-ayayam.ps
- مكاوي حسن(2009)، *الإعلام ومعالجة الأزمات، الدار المصرية اللبنانية*، الطبعة 02، مصر.

[1174] محمد شهاب: الإعلام المقاوم و دوره في القضية الفلسطينية، دورة إعلامية، مؤسسة نماء، 2008/08/16.

- موسى صدقي(2011)، *الفضائيات العربية ضخامة العدد و ضمور المضمون*، مجلة مدى الإعلامية، المركز الفلسطيني للتنمية و الحريات الإعلامية.
- الوزان محمد عبد الله(2010)، *دور نشرات الأخبار في قناتي الجزيرة وسي ان ان في معالجة القضية الفلسطينية*، جامعة عين شمس.
- *القضية الفلسطينية و الصراع العربي الإسرائيلي*: متاح على الرابط www.ekladata.com، تاريخ الزيارة 14:30/2017/06/20.
- إدارة الإعلام و المعلومات (2017)، *تقرير حال القدس ما بين نيسان وحزيران 2017*، مؤسسة القدس الدولية.

عنوان المداخلة: مقاربة فلسفية لموقف تركيا من القضية الفلسطينية

التصميم:

I. الورقة الأولى

1. جغرافية فلسطين.
2. فلسطين بين الاحتلال والمقاومة.
3. فواصل تاريخية.
4. أهم الثورات الفلسطينية.
5. **سياسة الاحتلال الاسرائيلي تستمر في هدم المباني الفلسطينية.**

II. الورقة الثانية

1. الخريطة الطبيعية لتركيا وحدودها الجغرافية.
2. الحراك التركي يصب في القضية الفلسطينية.
3. فواصل تاريخية.
4. الانشغال العربي الإسلامي يوفر الراحة للكيان الصهيوني

III. الورقة الثالثة

1. التاريخ الثنائي للمنطقتين.
2. حكم الجوار التركي– الفلسطيني

IV. حل الإشكالية

الورقة الثانية

1. الخريطة الطبيعية لتركيا وحدودها الجغرافية:

تحيط بتركيا المياه من ثلاث جهات وتحميها الجبال المرتفعة على طول حدودها الشرقية، يحدها من الجنوب: سوريا والعراق بالإضافة الى البحر الابيض المتوسط، ومن الشرق: إيران وارمينيا وجورجيا، ومن الشمال: البحر الاسود ومن الغرب اليونان وبلغاريا (الخريطة رقم 1&2).

تقع أراضيها في منطقة الأناضول (97 ٪ من مساحة البلاد) بالقارة الآسيوية ويقع جزء صغير من أراضيها في منطقة البلقان بالقارة الأوروبية (3%.) .

تتميز بكثرة الزلازل والثورات البركانية، باستثناء جزء صغير على الحدود السورية.

البلاد التي كانت جزءا من الامبراطورية العثمانية حتى عام 1918.

2. الحراك التركي يصب في القضية الفلسطينية:

يتميز مبدأ الانفتاح على دول الجوار الإقليمي لسياسة تركيا بالتفاعل داخل حلف شمال الأطلسي، فتتعامل مع دول الجوار ومن ضمنها إسرائيل وعدم المساس بهيبتها وكرامتها الوطنيةلأنها تؤمن بحق شعوب المنطقة في العيش بأمن وسلام بما فيهم الشعب الفلسطيني، تعطي السلام والاستقرار أولويتها.

تتسم السياسة الداخلية لدول الجوار بالاتزان منذ نهاية الحرب العالمية الاولى إلى يومنا هذا.

في كتابه «العمق الاستراتيجي» يسطر أحمد داود أوغلو رؤيته لسياسية تركية الخارجية، في الاهتمام بالدور الإقليمي ضمن ثلاث مناطق جغرافية استراتيجية؛ هي الشرق الأوسط، البلقان والقوقاز. فتقوم بتصفير المشاكل؛ عن طريق تطوير سياسة خارجية إيجابية وفاعلة (لتستفيد كل الأطراف على قاعدة الربح للجميع (. (win – win، ثم القوة الناعمة،: حتى تكون تركيا "دولة مركز"، تثري العلاقات التجارية والاقتصادية ، الفكرية وأيضا الثقافية، الأمر الذي استفادت منه تركيا على مدى أعوام طويلة، حتى بداية ماسمي ب "الربيع العربي" 2011.

وبالتالي فالانخراط في معالجة الملفات الساخنة صار جزءا أساسيا من استحقاقات هذا الدور، ولعل ملف الصراع في فلسطين اختبار لمدى فاعلية تقديم الدعم المادي والسياسي للشعب الفلسطيني على المستويين الرسمي والشعبي وفي المجالات المختلفة.

بوصول حزب العدالة والتنمية Justice And Developement Party (AKP) للحكم سنة

تحظي القضية الفلسطينية بعدة اعتبارات، للروابط الدينية والثقافية والفكرية المشتركة بين الشعبين التركي والفلسطيني، وأيضا للخلفية التاريخية واعتبار تركيا نفسها وريثة للدولة العثمانية، آخر الدول ذات السيادة على الأراضي الفلسطينية، والشعور بمسؤولية اتجاهها.

3. فواصل تاريخية:

- 2002، حزب "العدالة والتنمية" يقيم سياسة خارجية نشطة ومتفاعلة مع قضايا المنطقة، مع اهتمام خاص بالقضية الفلسطينية، فيرفض الاحتلال الإسرائيلي صراحة.
- 2003، القرار التركي المستقل يرفض طلب أمريكا لاستخدام الأراضي التركية كقاعدة لغزو العراق.
- 2005، تتشبث تركيا بسياسة الانفتاح على سورية رغم الحملة الأمريكية لعزلها.
- 28/10/2009، تدخل تركيا في قائمة أقوى ستة عشر اقتصادًا في العالم، ويصنف اقتصادها في المرتبة السادسة على مستوى أوروبا، يزداد حجم استثماراتها في أسواق دول الجوار وهو في تصاعد مستمر.
- 11/11/2009؛ يصرح مستشار رئيس الوزراء التركي هورموزلو، على قناة الجزيرة عن الموقف التركي من السياسة الإسرائيلية تجاه الفلسطينيين، كما يعارض أية مسألة تمس مبادئ حقوق الإنسان.
- 15/11/2009؛ يصرح رئيس الوزراء بنيامين نتينياهو، بأنَّ تركيا لم تعد وسيطًا نزيهًا بين الطرفين السوري–الإسرائيلي، ويتجلى ذلك في رفض الاحتلال الإسرائيلي السماح لوزير خارجية تركيا من زيارة غزة، والضغط على تركيا عبر تهديد مكانتها كوسيط إقليمي مقبول لدى جميع الأطراف يمكن للرباعية الدولية الاعتماد عليه. وسعت لإقامة تحالف ثلاثي يضم بالإضافة إليها كلاً من سوريا وإيران.
- 7/6/2015، يخسر الحزب أغلبيته البرلمانية في الانتخابات، الأمر الذي يثير بعض الشكوك حول مستقبل تجربة الحزب وسياسته الخارجية مع أحزاب المعارضة، في ظلّ تراجعات تكتيكية من أنقرة في عدة ملفات إقليمية.
- انتخابات 2015/11/1، تعيد للحزب إمكانية تشكيل الحكومة بمفرده بأغلبية مريحة، فأعاد تقييم مرتكزاته السياسة الخارجية ومن بينها القضية الفلسطينية.
- الأول؛ تراجع سياسة أنقرة تجاه القضية الفلسطينية، بفعل الانكفاء على المشاكل الداخلية، واستجابة للضغوط والتأثيرات الإقليمية والدولية.

الورقة الأولى

في الاصطلاح الفلسفي والمنطقي يطلق لفظ قضية على كل مسألة تقبل الطرح والمعالجة على عدة مستويات وأصعدة، إلا أن المسألة التي نحن بصدد طرحها طال حلها، يتعلق الأمر بالقضية الفلسطينية المصطلح الذي يشير إلى الصراع التاريخي –السياسي الذي تعيشه فلسطين بدءا من المؤتمر الصهيوني الأول (1897) إلى يومنا هذا.

فلسطين جزء جوهري من النزاع العربي–الإسرائيلي الناتج بنشوء الصهيونية والهجرة اليهودية إلى فلسطين، وما ترتب عنه من حروب وأزمات في منطقة الشرق الأوسط، ناهيك عن دور الدول العظمى في أحداث المنطقة.

تتمحور قضية فلسطين حول شرعية دولة إسرائيل واحتلالها للأراضي الفلسطينية خلال عدة مراحل، وحول قضية اللاجئين والمجازر التي ارتكبها الاحتلال بحق الفلسطينيين، وحول عمليات المقاومة ضد المحتل، والقرارات التي أصدرتها الأمم المتحدة، ومن أبرزها: (قرار 194 وقرار 242.)

1. جغرافية فلسطين:

تقع فلسطين في قلب منطقة الشرق الأوسط بموقع استراتيجي بين مصر وسوريا والأردن، وتصل بين غرب قارة آسيا وشمال قارة أفريقيا. وبموقعها الجغرافي الاستراتيجي المميز جذبت العديد من الأقوام لتستوطنها وتقيم بها.

تبلغ مساحتها حوالي 26.990كم². شهدت العديد من الحضارات.

ومن الناحية الدينية ، لفلسطين أهمية في الديانات السماوية الثلاث؛ فقد باركها المولى وشرفها الرسول الأكرم "صلى الله وعليه وسلم" بإسرائه، وزاد بركتها المسيح بميلاده، وأكرمها عمر بن الخطاب بفتحه وتواضعه، وأعاد صلاح الدين الأيوبي لها طهرها ووقارها بتحريره.

كما أنها شهدت بعض النزاعات ذات الطابع الديني مثل الحروب الصليبية.

2. فلسطين بين الاحتلال والمقاومة:

فلسطين؛ دولةٌ ذات تاريخ عتيق، حضنت العديد من الحضارات العريقة، خضعت خلال تاريخها الحافل، لحكم العديد من السلطات والدول، إلى عهد الدولة العثمانية، فكيف بدأت قصة حكم الدولة العثمانية لفلسطين؟ وكيف تطورت؟ ومتى انتهت؟

3. فواصل تاريخية:

1516 الدولة العثمانية تفتح فلسطين ويدوم حكمها لها إلى غاية1917 (401 سنة) ، وقد تم ذلك بعد فتح بلاد الشام في معركة مرج دابق(جرت بجوار حلب)، وقد كان القائد لتلك المعركة الضروس هو السلطان العثماني سليم الأول.

1916، يبدأ الحكم العثماني لفلسطين ويستمر بجيشه إلى أن يصل إلى القاهرة منتصرا على المماليك، الذين كانوا يحكمون المنطقة في تلك الفترة.

1916، تتفق كل من فرنسا وابريطانيا سريا على تقسيم بلاد الشام بينهما و جعل منطقة فلسطين من بئر السبع جنوبا إلى عكا شمالا تقريبا منطقة دولية، ولكن بعد انتهاء الحرب ندمت بريطانيا على هذا المبدأ من الاتفاقية إذ أرادت إنشاء معبر متواصل بين الخليج العربي وميناء حيفا.

1917 القوات البريطانية المتجهة من مصر جنوبي بلاد الشام (الدولة العثمانية)، تفرض على القدس حكما عسكريا، لأول مرة منذ أكتوبر 1187 .

1920 اجتمع مندوبي "دول الاتفاق" المنتصرة في الحرب العالمية الأولى في إيطالية، بما يسمى مؤتمر سان ريمو، ليقرروا الشكل النهائي لتقسيم الأراضي المحتلة من الدولة العثمانية. وفرز عن ذلك منح منطقة فلسطين لبريطانيا .

كان التعامل التجاري يتم بالجنيه المصري في بداية الانتداب، لكنه سرعان ما تم تشكيل مجلس شبه بنك مركزي سمي بمجلس فلسطين للنقد، قام إصدار أول عملة فلسطينية

1922 عصبة الأمم الانتداب بشكل رسمي على أساس وعد بلفور. غطت منطقة الانتداب ما يعرف اليوم فلسطين التاريخية (أي المنطقة التي تقع فيها اليوم كل من دولة إسرائيل والأراضي الفلسطينية – الضفة الغربية وقطاع غزة) بالإضافة إلى منطقة شرق الأردن (اليوم: المملكة الأردنية الهاشمية) غير أن منطقة شرق الأردن تمتعت بحكم ذاتي (فيما كان يعرف بامارة شرق الاردن) ولم تخضع (لمبادئ الانتداب أو لوعد بلفور.)

كانت مدينة القدس عاصمة الانتداب حيث سكن الحاكم البريطاني ومؤسسات حكومة الانتداب.

عند بداية فترة الانتداب أعلنت بريطانيا هدفا له تحقيق وعد بلفور ، أي فتح الباب أمام اليهود الراغبين في الهجرة إلى فلسطين وإقامة "بيت وطني" يهودي فيها. أما في منتصف ثلاثينات القرن العشرين فغيرت بريطانيا سياستها وحاولت وقف توافد اليهود على فلسطين ومنعهم شراء الأراضي

1927، الجنيه الفلسطيني. والذي اعتمد في جميع أرجاء فلسطين حتى مطلع الخمسينات ، بما في ذلك شرق الأردن التي سرعان ما نالت استقلالها عن بريطانيا وخروجها من دائرة الانتداب في عام 1946 حيث تم إعلان المملكة الأردنية الهاشمية و عاصمتها عمّان, وكان هذا قبل عامين فقط من خروج آخر جندي بريطاني من القدس وإعلان اليهود قيام دولة إسرائيل على أرض فلسطين – أو ما يصطلح عليه بنكبة العرب.

لقد كانت فكرة الاستيطان حلا للإمبريالية العالمية من أجل التخلص من اليهود (في أواخر القرن التاسع عشر) بقيام دولة إسرائيل في فلسطين.

1880 تشكل الحركة الصهيونية «مجموعة عشاق صهيون» ليطالبوا بإقامة دولة خاصة لليهود في مكان الدولة التاريخية اليهودية فلسطين.

1897 المؤتمر الصهيوني الأول الذي عقد في بازل(؟؟؟)، يبدأ اليهود الغربيون بتبني نظريات جديدة بهدف استعمار الأراضي الفلسطينية، من خلال استبدال السيطرة المدنية بالسيطرة المسلحة.

1917/11/2وعد بلفور تأييد من الحكومة البريطانية بحق إنشاء وطن قومي لليهود بفلسطين.

1920–1948، الانتداب البريطاني على فلسطين بعد سقوط الدولة العثمانية.

1922، تقر عصبة الأمم الانتداب بشكل رسمي بناءً على وعد بلفور المتمثل في فتح باب الهجرة لليهود إلى فلسطين، إلا أنها غيرت سياستها في منتصف ثلاثينات القرن العشرين، وحاولت وقف توافد اليهود على فلسطين، ومنع بيعهم الأراضي، بالحدود التي قررتها فرنسا وبريطانيا بعد الحرب العالمية الأولى في معاهدة سيفر.

غطت منطقة الانتداب فلسطين التاريخية؛ أي الأراضي الفلسطينية المحتلة، والضفة الغربية، وقطاع غزة، ومنطقة شرق الأردن.

وقد كانت مدينة القدس عاصمة الانتداب ومقر الحاكم البريطاني ومؤسسات حكومة الانتداب.

1947، تقسم فلسطين بقرار تقسيم فلسطين رقم 181؛ حيث أنهت الجمعية العامة التابعة لهيئة الأمم المتحدة ، الانتداب البريطاني على فلسطين ، وقامت بقسيم الأراضي إلى ثلاث كيانات جديدة بهدف حل النزاع العربي اليهودي الصهيوني عن طريق تأسيس دولتين؛ دولة يهودية، وأخرى عربية على أرض فلسطين، على أن تكون كلا من مدينتي القدس وبيت لحم تحت وصاية دولية.

4. أهم الثورات الفلسطينية:

1929، ثورة البراق، حاول اليهود الاستيلاء على الجدار الغربي للمسجد الأقصى.

1936، توقف الفلسطينيين عن دفع الضرائب، مهاجمةً المستعمرات والممتلكات والدوريات البريطانية، (إضراب عام لمدة ستة أشهر).

1948/5/15، إعلان قيام دولة إسرائيل على مساحة 20.770كم²، أي حوالي 77% من مساحة فلسطين.

1964، تتأسس منظمة التحرير الفلسطينية، بعد انعقاد المؤتمر العربي الفلسطيني الأول في القدس، وتعتبر ممثلاً شرعياً وحيد للشعب الفلسطيني في الداخل والخارج، ومعترف بها في الجامعة العربية والأمم المتحدة، كان الهدف الرئيسي من إنشائها تحرير فلسطين عبر النضال المسلح، إلا أنها فيما بعد تبنت فكرة إنشاء دولة ديمقراطية علمانية ضمن حدود فلسطين الانتدابية.

1967، احتلال إسرائيل للضفة الغربية وقطاع غزة، ومباشرة بعد ذلك قامت بنقل ملكية الأراضي التي كانت تديرها السلطات الأردنية والأراضي المسجلة بأنها أراضي دولة منذ العهد العثماني، مع حق التصرف فيها، كما جمدت عمليات تسجيل الأراضي للفلسطينيين، وألغت جميع التسجيلات غير المكتملة، وبهذا حرمت السكان الفلسطينيين من حق التصرف في ملكية أراضيهم.

30 –03– 1976، تقرر سلطات الاحتلال الإسرائيلي بمصادرة 21 ألف دونم من أراضي الجليل والمثلث والنقب، وكان من أبرز نتائجه استشهاد ستة من الشبان الفلسطينيين، فأصبح هذا اليوم" يوم الأرض" ذكرى سنوية لتخليد وتجسيد تمسك الشعب الفلسطيني بأرضه ووطنه وتخليدا لشهداء يوم الأرض.

08–12–1987، الانتفاضة بالحجارة، عندما دهست آلية عسكرية إسرائيلية مجموعة من العمال الفلسطينيين أمام حاجز بشكل متعمد، استشهد نتيجته خمسة فلسطينيين وأصيب سبعة، مما أدى إلى نشوب غضب شعبي بدأ في مخيم جباليا وانتشر في جميع أنحاء قطاع غزة. وبعد تشييع جثامين الشهداء امتدت شرارة الغضب إلى جميع مدن ومخيمات الضفة الغربية. واستمرت لعدة سنوات انتهت بقرار سياسي في 13–09– 1993، تم بموجب توقيع اتفاقية أوسلو بين منظمة التحرير والدولة العبرية.

1988، تتبنى المنظمة بشكل رسمي خيار حل الدولتين، والعيش بسلام مع إسرائيل، وضمان عودة اللاجئين، وأن تكون القدس الشرقية عاصمة للدولة الفلسطينية.

لكن الثورات الفلسطينية لم تتوقف:

1996 نشبت ثورة هبة النفق بعد إقدام السلطات الإسرائيلية على حفر نفق أسفل المسجد الأقصى.

2000 انتفاضة الأقصى عقب زيارة أرييل شارون وتدنيسه للمسجد الأقصى، وتميزت هذه الانتفاضة بالعمليات العسكرية، كما شاركت فيها معظم الفصائل الفلسطينية.

5. سياسة الاحتلال الاسرائيلي تستمر في هدم المباني الفلسطينية:

إلى يومنا هذا تواصل سياسة الاحتلال الاسرائيلي في هدم المباني الفلسطينية ووضع العراقيل لإصدار تراخيص البناء للفلسطينيين، وفي اللحظة ذاتها تقوم بالمصادقة على بناء آلاف الوحدات السكنية في المستعمرات الإسرائيلية المقامة على أراضي القدس .

يمكننا على سبيل الذكر لا الإحصاء، العودة إلى حوصلة الأعمال وأبرز المعطيات التي قامت برصد الامتداد الصهيوني بالأرض فلسطين، بمناسبة "يوم الأرض" الذي صادف تاريخ 2017/03/30، حيث عرض الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني في بيان له ، أن الاحتلال الإسرائيلي يستغل أكثر من 85% من مساحة فلسطين التاريخية والبالغة حوالي 27,000 كم2، حيث لم يتبق للفلسطينيين سوى 15% من مساحة الأراضي فقط، وبلغت نسبة الفلسطينيين 48% من إجمالي السكان في فلسطين التاريخية.

القضية الفلسطينية في الامس واليوم والغد،

الدكتورة ثريا الأبقع، جامعة الجزائر2، كلية العلوم الإنسانية والاجتماعية.

الملخص

المحور الأول؛ القضية الفلسطينية في الامس واليوم والغد، مقاربة فلسفية تقوم على البعد السوسيو–تاريخي

الكلمات المفتاحية: المسألة الفلسطينية، التاريخ، التغريب، المستجدات،

بالرغم من التقارب البيئي والتاريخي والثقافي للمنطقتين التركية– الفلسطينية، عاش الإثنين فجوة ونوع من التباعد، لفترات طويلة من القرن العشرين، إلا ان الألفية الثالثة تفرض ضرورة تنمية التفاعل بينهما ورفع مستوى الوعي حول قضية فلسطين.

يبقى توسع الصهاينة في الأراضي الفلسطينية، هزيمة نكراء ووصمة عار في تاريخ الأمة العربية، اغتصب وهجر الأهالي، واحتلت المقدسات، دونما اكتفاء بما منحهم المجتمع الدولي، في فترة لا تتجاوز الستة أيّام، وأخرى اعتلت فكرة التقسيم، وهي تقترب من ذكراها العاشر.

فصار الأمر يتعلق بنكبتين إحداهما قديمة وأخرى جديدة.

فما هو الحيز الذي يمكن الانشغال على مستواه في دوائر صنع القرار الإقليمي والدولي، وكيف فرض على متخذي القرار الأجندة الوطنية؟

سنحاول من خلال هذه الورقة، وفي ضل الانشغال العربي الإسلامي الذي وفر "راحة للكيان الصهيوني"، إثارة القواعد العامّة التي تحرّك السياسة الخارجية التركية، ضمن تحولاتٍ إقليميةٍ ودوليةٍ كبرى طرأت على المشهدين الإقليمي والدولي خلال السنوات القليلة الماضية والتي أدت إلى عملية فرز جديدة لمواقف وأدوار دول المنطقة والحركات السياسية الفاعلة فيها.

يقوم التحرك الدبلوماسي التركي على استقلالية وسيادة ومؤهلات إقليمية، تنبع من طبيعة الجوار الجغرافي والتاريخ المشترك وقوة الحضور الاقتصادي، ناهيك عن حاجة قوى دولية مؤثرة كالولايات المتحدة والاتحاد الأوروبي لدور تركي إقليمي فاعل، فاستعملت شرعية عضويتها في الأمم المتحدة، لتذكر إسرائيل بمخالفتها لقرارات الأمم المتحدة.

لهذا تعتبر تركيا، بالرغم من علمانية الدولة، مسرحًا للعديد من النشاطات والفعاليات المساندة للشعب الفلسطيني، على كثير من الأصعدة.

في خضم تفجر القضايا في العالم ووسط التخاذل الدولي، وغليان الشارع الإسلامي، يتطلب الأمر استنطاق التاريخ، للنظر عن كثب في مسيرة الأمة، والأخذ بزمام الأمور حفاظاً على المكتسبات وتوطيداً لها، قبل فوات الأوان، وليثمر هذا الملتقى عن الأليات الضرورية المنوطة بذلك.

عنوان المداخلة: مقاربة فلسفية لموقف تركيا من القضية الفلسطينية

التصميم:

I. الورقة الأولى

1. جغرافية فلسطين.

2. فلسطين بين الاحتلال والمقاومة.

3. فواصل تاريخية.

4. أهم الثورات الفلسطينية.

5. سياسة الاحتلال الاسرائيلي تستمر في هدم المباني الفلسطينية.

II. الورقة الثانية

1. الخريطة الطبيعية لتركيا وحدودها الجغرافية.

2. الحراك التركي يصب في القضية الفلسطينية.

3. فواصل تاريخية.

4. الانشغال العربي الإسلامي يوفر الراحة للكيان الصهيوني

III. الورقة الثالثة

1. التاريخ الثنائي للمنطقتين.

2. حكم الجوار التركي– الفلسطيني

IV. حل الإشكالية

الورقة الأولى

في الاصطلاح الفلسفي والمنطقي يطلق لفظ قضية على كل مسألة تقبل الطرح والمعالجة على عدة مستويات وأصعدة، إلا أن المسألة التي نحن بصدد طرحها طال حلها، يتعلق الأمر بالقضية الفلسطينية المصطلح الذي يشير إلى الصراع التاريخي –السياسي الذي تعيشه فلسطين بدءا من المؤتمر الصهيوني الأول (1897) إلى يومنا هذا.

فلسطين جزء جوهري من النزاع العربي–الإسرائيلي الناتج بنشوء الصهيونية والهجرة اليهودية إلى فلسطين، وما ترتب عنه من حروب وأزمات في منطقة الشرق الأوسط، ناهيك عن دور الدول العظمى في أحداث المنطقة.

تتمحور قضية فلسطين حول شرعية دولة إسرائيل واحتلالها للأراضي الفلسطينية خلال عدة مراحل، وحول قضية اللاجئين والمجازر التي ارتكبها الاحتلال بحق الفلسطينيين، وحول عمليات المقاومة ضد المحتل، والقرارات التي أصدرتها الأمم المتحدة، ومن أبرزها: (قرار 194 وقرار 242.)

1. جغرافية فلسطين:

تقع فلسطين في قلب منطقة الشرق الأوسط بموقع استراتيجي بين مصر وسوريا والأردن، وتصل بين غرب قارة آسيا وشمال قارة أفريقيا. وبموقعها الجغرافي الاستراتيجي المميز جذبت العديد من الأقوام لتستوطنها وتقيم بها.

تبلغ مساحتها حوالي 26.990كم². شهدت العديد من الحضارات.

ومن الناحية الدينية ، لفلسطين أهمية في الديانات السماوية الثلاث؛ فقد باركها المولى وشرفها الرسول الأكرم "صلى الله وعليه وسلم" بإسرائه، وزاد بركتها المسيح بميلاده، وأكرمها عمر بن الخطاب بفتحه وتواضعه، وأعاد صلاح الدين الأيوبي لها طهرها ووقارها بتحريره.

كما أنها شهدت بعض النزاعات ذات الطابع الديني مثل الحروب الصليبية.

2. فلسطين بين الاحتلال والمقاومة:

فلسطين؛ دولةٌ ذات تاريخ عتيق، حضنت العديد من الحضارات العريقة، خضعت خلال تاريخها الحافل، لحكم العديد من السلطات والدول، إلى عهد الدولة العثمانية، فكيف بدأت قصة حكم الدولة العثمانية لفلسطين؟ وكيف تطورت؟ ومتى انتهت؟

3. فواصل تاريخية:

1516 الدولة العثمانية تفتح فلسطين ويدوم حكمها لها إلى غاية1917 (401 سنة) ، وقد تم ذلك بعد فتح بلاد الشام في معركة مرج دابق(جرت بجوار حلب)، وقد كان القائد لتلك المعركة الضروس هو السلطان العثماني سليم الأول.

1916، يبدأ الحكم العثماني لفلسطين ويستمر بجيشه إلى أن يصل إلى القاهرة منتصرا على المماليك، الذين كانوا يحكمون المنطقة في تلك الفترة.

1916، تتفق كل من فرنسا وابريطانيا سريا على تقسيم بلاد الشام بينهما و جعل منطقة فلسطين من بئر السبع جنوبا إلى عكا شمالا تقريبا منطقة دولية، ولكن بعد انتهاء الحرب ندمت بريطانيا على هذا المبدأ من الاتفاقية إذ أرادت إنشاء معبر متواصل بين الخليج العربي وميناء حيفا.

1917 القوات البريطانية المتجهة من مصر جنوبي بلاد الشام (الدولة العثمانية)، تفرض على القدس حكما عسكريا، لأول مرة منذ أكتوبر 1187 .

1920 اجتمع مندوبي "دول الاتفاق" المنتصرة في الحرب العالمية الأولى في إيطالية، بما يسمى مؤتمر سان ريمو، ليقرروا الشكل النهائي لتقسيم الأراضي المحتلة من الدولة العثمانية. وفرز عن ذلك منح منطقة فلسطين لبريطانيا .

كان التعامل التجاري يتم بالجنيه المصري في بداية الانتداب، لكنه سرعان ما تم تشكيل مجلس شبه بنك مركزي سمي بمجلس فلسطين للنقد، قام إصدار أول عملة فلسطينية

1922 عصبة الأمم الانتداب بشكل رسمي على أساس وعد بلفور. غطت منطقة الانتداب ما يعرف اليوم فلسطين التاريخية (أي المنطقة التي تقع فيها اليوم كل من دولة إسرائيل والأراضي الفلسطينية – الضفة الغربية وقطاع غزة) بالإضافة إلى منطقة شرق الأردن

(اليوم: المملكة الأردنية الهاشمية) غير أن منطقة شرق الأردن تمتعت بحكم ذاتي (فيما كان يعرف بامارة شرق الاردن) ولم تخضع (لمبادئ الانتداب أو لوعد بلفور.)

كانت مدينة القدس عاصمة الانتداب حيث سكن الحاكم البريطاني ومؤسسات حكومة الانتداب.

عند بداية فترة الانتداب أعلنت بريطانيا هدفا له تحقيق وعد بلفور ، أي فتح الباب أمام اليهود الراغبين في الهجرة إلى فلسطين وإقامة "بيت وطني" يهودي فيها. أما في منتصف ثلاثينات القرن العشرين فغيرت بريطانيا سياستها وحاولت وقف توافد اليهود على فلسطين ومنعهم شراء الأراضي

1927، الجنيه الفلسطيني. والذي اعتمد في جميع أرجاء فلسطين حتى مطلع الخمسينات ، بما في ذلك شرق الأردن التي سرعان ما نالت استقلالها عن بريطانيا وخروجها من دائرة الانتداب في عام 1946 حيث تم إعلان المملكة الأردنية الهاشمية و عاصمتها عمّان, وكان هذا قبل عامين فقط من خروج آخر جندي بريطاني من القدس وإعلان اليهود قيام دولة إسرائيل على أرض فلسطين – أو ما يصطلح عليه بنكبة العرب.

لقد كانت فكرة الاستيطان حلا للإمبريالية العالمية من أجل التخلص من اليهود (في أواخر القرن التاسع عشر) بقيام دولة إسرائيل في فلسطين.

1880 تشكل الحركة الصهيونية «مجموعة عشاق صهيون» ليطالبوا بإقامة دولة خاصة لليهود في مكان الدولة التاريخية اليهودية فلسطين.

1897 المؤتمر الصهيوني الأول الذي عقد في بازل(؟؟؟)، يبدأ اليهود الغربيون بتبني نظريات جديدة بهدف استعمار الأراضي الفلسطينية، من خلال استبدال السيطرة المدنية بالسيطرة المسلحة.

1917/11/2وعد بلفور تأييد من الحكومة البريطانية بحق إنشاء وطن قومي لليهود بفلسطين.

1920–1948، الانتداب البريطاني على فلسطين بعد سقوط الدولة العثمانية.

1922، تقر عصبة الأمم الانتداب بشكل رسمي بناءً على وعد بلفور المتمثل في فتح باب الهجرة لليهود إلى فلسطين، إلا أنها غيرت سياستها في منتصف ثلاثينات القرن العشرين، وحاولت وقف توافد اليهود على فلسطين، ومنع بيعهم الأراضي، بالحدود التي قررتها فرنسا وبريطانيا بعد الحرب العالمية الأولى في معاهدة سيفر.

غطت منطقة الانتداب فلسطين التاريخية؛ أي الأراضي الفلسطينية المحتلة، والضفة الغربية، وقطاع غزة، ومنطقة شرق الأردن.

وقد كانت مدينة القدس عاصمة الانتداب ومقر الحاكم البريطاني ومؤسسات حكومة الانتداب.

1947، تقسم فلسطين بقرار تقسيم فلسطين رقم 181؛ حيث أنهت الجمعية العامة التابعة لهيئة الأمم المتحدة ، الانتداب البريطاني على فلسطين ، وقامت بقسيم الأراضي إلى ثلاث كيانات جديدة بهدف حل النزاع العربي اليهودي الصهيوني عن طريق تأسيس دولتين؛ دولة يهودية، وأخرى عربية على أرض فلسطين، على أن تكون كلا من مدينتي القدس وبيت لحم تحت وصاية دولية.

4. أهم الثورات الفلسطينية:

1929، ثورة البراق، حاول اليهود الاستيلاء على الجدار الغربي للمسجد الأقصى.

1936، توقف الفلسطينيين عن دفع الضرائب، مهاجمةً المستعمرات والممتلكات والدوريات البريطانية، (إضراب عام لمدة ستة أشهر).

1948/5/15، إعلان قيام دولة إسرائيل على مساحة 20.770كم²، أي حوالي 77% من مساحة فلسطين.

1964، تتأسس منظمة التحرير الفلسطينية، بعد انعقاد المؤتمر العربي الفلسطيني الأول في القدس، وتعتبر ممثلاً شرعياً وحيد للشعب الفلسطيني في الداخل والخارج، ومعترف بها في الجامعة العربية والأمم المتحدة، كان الهدف الرئيسي من إنشائها تحرير فلسطين عبر النضال المسلح، إلا أنها فيما بعد تبنت فكرة إنشاء دولة ديمقراطية علمانية ضمن حدود فلسطين الانتدابية.

1967، احتلال إسرائيل للضفة الغربية وقطاع غزة، ومباشرة بعد ذلك قامت بنقل ملكية الأراضي التي كانت تديرها السلطات الأردنية والأراضي المسجلة بأنها أراضي دولة منذ العهد العثماني، مع حق التصرف فيها، كما جمدت عمليات تسجيل الأراضي للفلسطينيين، وألغت جميع التسجيلات غير المكتملة، وبهذا حرمت السكان الفلسطينيين من حق التصرف في ملكية أراضيهم.

30 -03- 1976، تقرر سلطات الاحتلال الإسرائيلي بمصادرة 21 ألف دونم من أراضي الجليل والمثلث والنقب، وكان من أبرز نتائجه استشهاد ستة من الشبان الفلسطينيين، فأصبح هذا اليوم" يوم الأرض" ذكرى سنوية لتخليد وتجسيد تمسك الشعب الفلسطيني بأرضه ووطنه وتخليدا لشهداء يوم الأرض.

08-12-1987، الانتفاضة بالحجارة، عندما دهست آلية عسكرية إسرائيلية مجموعة من العمال الفلسطينيين أمام حاجز بشكل متعمد، استشهد نتيجته خمسة فلسطينيين وأصيب سبعة، مما أدى إلى نشوب غضب شعبي بدأ في مخيم جباليا وانتشر في جميع أنحاء قطاع غزة. وبعد تشييع جثامين الشهداء امتدت شرارة الغضب إلى جميع مدن ومخيمات الضفة الغربية. واستمرت لعدة سنوات انتهت بقرار سياسي في 13-09- 1993، تم بموجب توقيع اتفاقية أوسلو بين منظمة التحرير والدولة العبرية.

1988، تتبنى المنظمة بشكل رسمي خيار حل الدولتين، والعيش بسلام مع إسرائيل، وضمان عودة اللاجئين، وأن تكون القدس الشرقية عاصمة للدولة الفلسطينية.

لكن الثورات الفلسطينية لم تتوقف:

1996 نشبت ثورة هبة النفق بعد إقدام السلطات الإسرائيلية على حفر نفق أسفل المسجد الأقصى.

2000 انتفاضة الأقصى عقب زيارة أرييل شارون وتدنيسه للمسجد الأقصى، وتميزت هذه الانتفاضة بالعمليات العسكرية، كما شاركت فيها معظم الفصائل الفلسطينية.

5. سياسة الاحتلال الاسرائيلي تستمر في هدم المباني الفلسطينية:

إلى يومنا هذا تواصل سياسة الاحتلال الاسرائيلي في هدم المباني الفلسطينية ووضع العراقيل لإصدار تراخيص البناء للفلسطينيين، وفي اللحظة ذاتها تقوم بالمصادقة على بناء آلاف الوحدات السكنية في المستعمرات الإسرائيلية المقامة على أراضي القدس .

يمكننا على سبيل الذكر لا الإحصاء، العودة إلى حوصلة الأعمال وأبرز المعطيات التي قامت برصد الامتداد الصهيوني بالأرض فلسطين، بمناسبة "يوم الأرض" الذي صادف تاريخ 2017/03/30، حيث عرض الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني في بيان له ، أن الاحتلال الإسرائيلي يستغل أكثر من 85% من مساحة فلسطين التاريخية والبالغة حوالي 27,000 كم2، حيث لم يتبق للفلسطينيين سوى 15% من مساحة الأراضي فقط، وبلغت نسبة الفلسطينيين 48% من إجمالي السكان في فلسطين التاريخية.

الورقة الثانية

5. الخريطة الطبيعية لتركيا وحدودها الجغرافية:

تحيط بتركيا المياه من ثلاث جهات وتحميها الجبال المرتفعة على طول حدودها الشرقية، يحدها من الجنوب: سوريا والعراق بالإضافة الى البحر الابيض المتوسط، ومن الشرق: إيران وارمينيا وجورجيا، ومن الشمال: البحر الاسود ومن الغرب اليونان وبلغاريا (الخريطة رقم 1&2).

تقع أراضيها في منطقة الأناضول (97 ٪ من مساحة البلاد) بالقارة الآسيوية ويقع جزء صغير من أراضيها في منطقة البلقان بالقارة الأوروبية (3%.) .

تتميز بكثرة الزلازل والثورات البركانية، باستثناء جزء صغير على الحدود السورية.

البلاد التي كانت جزءا من الامبراطورية العثمانية حتى عام 1918.

6. الحراك التركي يصب في القضية الفلسطينية:

يتميز مبدأ الانفتاح على دول الجوار الإقليمي لسياسة تركيا بالتفاعل داخل حلف شمال الأطلسي، فتتعامل مع دول الجوار ومن ضمنها إسرائيل وعدم المساس بهيبتها وكرامتها الوطنيةلأنها تؤمن بحق شعوب المنطقة في العيش بأمن وسلام بما فيهم الشعب الفلسطيني، تعطي السلام والاستقرار أولويتها.

تتسم السياسة الداخلية لدول الجوار بالاتزان منذ نهاية الحرب العالمية الاولى إلى يومنا هذا.

في كتابه «العمق الاستراتيجي» يسطر أحمد داود أوغلو رؤيته لسياسية تركية الخارجية، في الاهتمام بالدور الإقليمي ضمن ثلاث مناطق جغرافية استراتيجية؛ هي الشرق الأوسط، البلقان والقوقاز. فتقوم بتصفير المشاكل؛ عن طريق تطوير سياسة خارجية إيجابية وفاعلة (لتستفيد كل الأطراف على قاعدة الربح للجميع (. (win – win، ثم القوة الناعمة،: حتى تكون تركيا "دولة مركز"، تثري العلاقات التجارية والاقتصادية ، الفكرية وأيضا الثقافية، الأمر الذي استفادت منه تركيا على مدى أعوام طويلة، حتى بداية ماسمي ب "الربيع العربي" 2011.

وبالتالي فالانخراط في معالجة الملفات الساخنة صار جزءا أساسيا من استحقاقات هذا الدور، ولعل ملف الصراع في فلسطين اختبار لمدى فاعلية تقديم الدعم المادي والسياسي للشعب الفلسطيني على المستويين الرسمي والشعبي وفي المجالات المختلفة.

بوصول حزب العدالة والتنمية Justice And Developement Party (AKP)للحكم سنة

تحظي القضية الفلسطينية بعدة اعتبارات، للروابط الدينية والثقافية والفكرية المشتركة بين الشعبين التركي والفلسطيني، وأيضا للخلفية التاريخية واعتبار تركيا نفسها وريثة للدولة العثمانية، آخر الدول ذات السيادة على الأراضي الفلسطينية، والشعور بمسؤولية اتجاهها.

7. فواصل تاريخية:

- 2002، حزب "العدالة والتنمية" يقيم سياسة خارجية نشطة ومتفاعلة مع قضايا المنطقة، مع اهتمام خاص بالقضية الفلسطينية، فيرفض الاحتلال الإسرائيلي صراحة.
- 2003، القرار التركي المستقل يرفض طلب أمريكا لاستخدام الأراضي التركية كقاعدة لغزو العراق.
- 2005، تتشبث تركيا بسياسة الانفتاح على سورية رغم الحملة الأمريكية لعزلها.
- 28/10/2009، تدخل تركيا في قائمة أقوى ستة عشر اقتصادًا في العالم، ويصنف اقتصادها في المرتبة السادسة على مستوى أوروبا، يزداد حجم استثماراتها في أسواق دول الجوار وهو في تصاعد مستمر.
- 11/11/2009؛ يصرح مستشار رئيس الوزراء التركي هورموزلو، على قناة الجزيرة عن الموقف التركي من السياسة الإسرائيلية تجاه الفلسطينيين، كما يعارض أية مسألة تمس مبادئ حقوق الإنسان.
- 15/11/2009؛ يصرح رئيس الوزراء بنيامين نتينياهو، بأنَّ تركيا لم تعد وسيطًا نزيهًا بين الطرفين السوري–الإسرائيلي، ويتجلى ذلك في رفض الاحتلال الإسرائيلي السماح لوزير خارجية تركيا من زيارة غزة، والضغط على تركيا عبر تهديد مكانتها كوسيط إقليمي مقبول لدى جميع الأطراف يمكن للرباعية الدولية الاعتماد عليه. وسعت لإقامة تحالف ثلاثي يضم بالإضافة إليها كلاً من سوريا وإيران.
- 7/6/2015، يخسر الحزب أغلبيته البرلمانية في الانتخابات، الأمر الذي يثير بعض الشكوك حول مستقبل تجربة الحزب وسياسته الخارجية مع أحزاب المعارضة، في ظلّ تراجعات تكتيكية من أنقرة في عدة ملفات إقليمية.
- انتخابات 2015/11/1، تعيد للحزب إمكانية تشكيل الحكومة بمفرده بأغلبية مريحة، فأعاد تقييم مرتكزاته السياسة الخارجية ومن بينها القضية الفلسطينية.
- الأول؛ تراجع سياسة أنقرة تجاه القضية الفلسطينية، بفعل الانكفاء على المشاكل الداخلية، واستجابة للضغوط والتأثيرات الإقليمية والدولية.

المراجع:

1. حكم محمد علي لبر الشام، موقع منبر حر للثقافة والفكر والأدب، تاريخ النشر 7 أغسطس 2014، تاريخ الوصول 24 نوفمبر 2015.
2. القدس في ظل الدولة العثمانية، موقع القدس "عروس عروبتكم"، تاريخ الوصول 25 نوفمبر 2015
3. ملخص، لتقدير استراتيجي، لفترة ما بين 2002/ 2015مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 2015/11/26

السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية في ظل التحديات الراهنة بين الواقع والمأمول: رؤية عربية

سمية حوادسي
جامعة باتة -1-
علوم سياسية وعلاقات دولية
علاقات دولية واستراتيجية
soumiahouadsi89@yahoo.com

خديجة بتقة
جامعة باتنة -1
التخصص: علوم سياسية وعلاقات دولية
الفرع : علاقات دولية واستراتيجية
khadidjabetka@yahoo.com

الملخص

تسعى هذه الدراسة إلى فهم واقع وطبيعة السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية في ظل التغيرات الإقليمية والدولية الراهنة، نظرا لما تحمله هذه الأخيرة من تحديات كبيرة تواجه الدور التركي في منطقة الشرق الأوسط.

ومن خلال هذه الدراسة سنقوم بإبراز التوجه التركي نحو منطقة الشرق الأوسط ومختلف الدوافع والأسباب الكامنة وراء ذلك؛ والتي تساعد في تفسير وتحليل مختلف المواقف والسلوكات التركية تجاه أهم قضية في هذه المنطقة الحساسة والحيوية وهي القضية الفلسطينية التي تعتبرها تركيا من الثوابت الجوهرية في سياستيها الخارجية منذ العهد العثماني بحكم ارتباطها التاريخي والحضاري بالعالم الإسلامي خاصة فلسطين؛ وعلى اعتبار تركيا دولة محورية وفاعلة في المجتمع الدولي نظرا لما تملكه من إرث تاريخي وحضاري، امكانيات طبيعية وبشرية وموقع جغرافي متميز، وهي الدولة الوحيدة التي لها علاقات جيدة مع طرفي الصراع في هذه القضية وهما الجانب الفلسطيني والإسرائيلي يضع على عاتقها لعب دور حاسم وريادي في مسار التسوية العربية مع إسرائيل وفي حل القضية الفلسطينية.

كما تحاول هذه الدراسة استقراء الرؤية العربية بشكل عام والفلسطينية بشكل خاص لطبيعة السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية في فترة ما بعد الربيع العربي، وما نتج عنه من اهمال وغياب للقضية الفلسطينية على مستوى النظم العربية، وكذا الاعلام العربي في مقابل الاهتمام التركي. كما حولنا استقراء ماذا ينتظره الشارع العربي والفلسطيني من السياسة التركية تجاه فلسطين

***الكلمات المفتاحية*:** تركيا؛ القضية الفلسطينية؛ إسرائيل؛ التحديات الراهنة؛ رؤية عربية.

المقدمة

أية تحولات أو متغيرات كانت تحدث في العالم العربي إلا وتنعكس مباشرة على القضية الفلسطينية، فعندما تنتكس الحركة القومية والثورية العربية تنتكس القضية الفلسطينية وعندما تنهض الحالة العربية تنهض معها القضية، فما كانت فلسطين تضيع وتحدث النكبة عام 1948م لو لم تكن الأنظمة العربية عاجزة بل ومتواطئة مع بريطانيا والغرب، وما كانت الحركة الوطنية الفلسطينية تعرف نهوضا مع حركة فتح وبقية القوى الوطنية منتصف الستينيات لولا حالة المد الثوري والتقدمي العربي مع جمال عبد الناصر، في المقابل فإن الانتكاسات التي أصابت القضية الفلسطينية أخيرا غير منقطعة الصلة بتراجع الحالة الثورية والتقدمية العربية منذ توقيع مصر لاتفاقية كامب ديفيد مع إسرائيل ثم انهيار النظام الإقليمي العربي بعد حرب الخليج الثانية. ومن هنا فإن أي نهوض وتغيير تشهده المنطقة سيكون لها تداعيات على القضية الفلسطينية، ولكن هذه التداعيات مرتبطة بالحوامل الاجتماعية والسياسية وبالتوجهات الفكرية للقوى التي ستقود عملية التغيير.

شهد العالم العربي خلال السنوات القليلة الماضية في الفترة ما بين 2010 م الى يومنا هذا جملة من التغيرات الإقليمية العربية في إطار ثورات الربيع العربي والتي كان لها تأثير واضح على الفواعل الإستراتيجية ذات الجوار مع المنطقة ممثلة في الدور التركي الإقليمي ، ومن أبرز هذه الأدوار الإقليمية لتركيا ، دورها تجاه القضية الفلسطينية، وهو الدور الذي أثار الكثير من التكهنات والتساؤلات خاصة في ظل الاضطرابات الأخيرة التي شهدتها تركيا.

أهداف الدراسة: تسعى هذه الدراسة للكشف عن تأثير الحراك العربي على الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية وهذا بالبحث في الثوابت والمتغيرات ومستقبل هذا الدور.

إشكالية البحث: ما طبيعة السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية في ظل التحديات الراهنة؟

تستند الدراسة على جملة من التساؤلات :

ما موقع القضية الفلسطينية في الأجندة التركية ؟

1-ماهي محددات السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية؟

2- ماهي تطورات الموقف التركي تجاه القضية الفلسطينية في ظل الربيع العربي؟

3-كيف تجاوب العرب مع الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية في الآونة الأخيرة ؟

4-ما مستقبل الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية استنادا على المتغيرات العربية الراهنة؟

محاور الدراسة: سيتم معالجة هذه الدراسة وفق الخطة التالية:

المحور الأول: موقع القضية الفلسطينية في الأجندة التركية

المحور الثاني: محددات السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية

المحور الثالث: الحراك العربي وانعكاسه على الدور التركي

المحور الرابع : مستقبل القضية الفلسطينية في الأجندة التركية

المحور الأول : موقع القضية الفلسطينية في الأجندة التركية "لمحة كرونولوجية"

قبل الولوج في عرض كرونولوجي للقضية الفلسطينية في الأجندة التركية وجب الوقوف على مبادئ السياسة التركية تجاه فلسطين وهي على النحو التالي:

- دعم الشرعية الفلسطينية، ومطلب تحقيق دولة على حدود عام 1967م وعاصمتها القدس والموافقة على عملية السلام، بما يعني عمليًا دعم السلطة الوطنية الفلسطينية.
- دعم حقوق الشعب الفلسطيني، ومنها حق الدفاع عن النفس ضد الاحتلال، الحصار؛ والعدوان، بما يعني دعم حركات المقاومة، وعلى رأسها حماس.

حرصٌ تركيًا على الوحدة الوطنية الفلسطينية، وما يمكن أن يسمى "عقلنة حماس"، وتوفير الخيار المناسب لها عبر طرح البديل لتهيئة الأرضية لها، لتتخلى عن مسارات أخرى تم فيها "استغلالها وتوظيفها بما لا يخدم القضية الفلسطينية ولا الفلسطينيين، ولا المنطقة برمتها.

ارتبطت تركيا بالقضية الفلسطينية منذ وقت بعيد؛ حيث كانت فلسطين جزءا من الدولة العثمانية حتى الاحتلال البريطاني لها عام1922 م؛ كما ترتبط تركيا بالقضية الفلسطينية في إطار الارتباط الإسلامي العام بالقضية وهو الأمر الذي استمر حتى الآن .

فلسطين في ضل الدولة العثمانية :

خلال فترة الدولة العثمانية (1299 م- 1924 م) تطور موقف الدولة من القضية حسب قوتها وضعفها، فعندما بدأ الضعف يدب في أوصال الدولة وسمحت بالامتيازات الأجنبية في إقليمها تحت ضغوط من الدول الكبرى "استطاع رجل الأعمال اليهودي الإنجليزي موشيه مونتيفيوري أن يحصل على ضمانات من الدولة العثمانية بالحماية والامتيازات، حيث أنشأ المستعمرات بدءا من عام 1839 م-1840 م، حيث تضاعف عدد اليهود من 1500 سنة 1837م إلى 10000 سنة 1840 م ثم 15000 سنة 1860م ثم إلى 22000 مستعمر يهودي عام 1881 م يتركز غالبيتهم في القدس حيث حصل موشيه مونتيفوري على فرمان عثماني عام 1859م بشراء أرض خارج أسوار القدس أقام عليها مستشفى ومبان لليهود وتحولت إلى أول مستعمرة لليهود باسم "يمين موشييه"، وعندما تولى السلطان عبد الحميد الثاني الخلافة (1876

م– 1909 م) وأراد تقوية الدولة وأطلق فكرة الجامعة الإسلامية أين نجح في التصدي للمشروع الصهيوني في فلسطين وتعطيله خلال فترة حكمه . ففي عام 1901م حاول تيودور هيرتزل –مؤسس المشروع الصهيوني– كسب موافقة الخليفة عبد الحميد الثاني على توطين اليهود في فلسطين، إلا أن السلطان العثماني رفض ورد قائلا: "لن يستطيع رئيس الصهاينة "هرتزل" أن يقنعني بأفكاره... لن يكتفي الصهاينة بممارسة الأعمال الزراعية في فلسطين، بل يريدون أموراً مثل تشكيل حكومة وانتخاب ممثلين... إنني أدرك أطماعهم جيداً ولكن اليهود سطحيون في ظنهم أني سأقبل بمحاولاتهم ."وأرسل السلطان عبد الحميد إلى "هرتزل" قائلاً له" :لا أستطيع أن أتنازل عن شبر واحد من الأرض المقدسة؛ لأنها ليست ملكي".

في عهد مصطفى كمال أتاتورك:

بعد تولي مصطفى كمال أتاتورك الحكم في تركيا ثم إلغاء نظام الخلافة الإسلامية (1924 م) أرسى أتاتورك مبدأ (السلام في الداخل والسلام في الخارج peace at home and peace in the world) حيث استمرت العلاقة بالقضية الفلسطينية وإن كان في إطار أكثر انعزالية في ضوء توجهات الفترة الأتاتوركية (1923م– 1938م) إجمالا التي أطلق عليها (مبدأ العزلة الكمالية حيث ركز بصورة أكبر على سياساته لتغيير تركيا من الداخل[clxxxvii].

فلسطين في عهد حزب العدالة والتنمية:

معالم الموقف الحالي في ظل حكومة العدالة والتنمية الأولى والثانية (2002م–2010م) جرت الانتخابات العامة يوم الثالث من نوفمبر/ تشرين الثاني 2002 م وحصل حزب العدالة والتنمية على 34% من الأصوات وأحرز 365 مقعدا من أصل 550، وأحرز حزب الشعب الجمهوري على 176مقعدا و19% من الأَصوات. وفاز ببقية المقاعد مرشحون مستقلون .وفي الانتخابات المحلية التي جرت يوم 28 مارس/ آذار 2004 أحرز الحزب 42% من الأصوات في جميع أنحاء البلاد .وصل حزب العدالة والتنمية إلى سدة الحكم في تركيا في ظل وضع سياسي داخلي ودولي فرض عليه قيودا على حركته، و دفعه لاتباع بعض التكتيكات السياسية لتحقيق أهدافه والوصول لها.

تولى حزب العدالة والتنمية الحكم في تركيا في ظل بيئة سياسية معينة، وهي وجود مؤسسات رسمية داخل النظام مثل: البرلمان والسلطة التنفيذية (رئيس الوزراء ورئيس الدولة) والسلطة القضائية، إضافة إلى إقرار الدستور لصلاحيات معينة لمجلس الأمن القومي الذي تسيطر عليه المؤسسة العسكرية، والتي تعتبر في نفس الوقت حامي للنظام العلماني وللعلاقات التركية مع الغرب .مع الأخذ في الاعتبار أن الدور السياسي للعسكريين –الممنوح لهم وفقا للدستور– هو أحد معوقات انضمام تركيا للاتحاد الأوروبي، وهو ما يجعل تحجيم دورهم من الناحية الدستورية يزيد من فرص الانضمام للاتحاد في ظل شروطه المعلنة .كما تولى العدالة والتنمية في ظل تدهور شعبية الأحزاب القائمة، سواء التي انفردت بالحكم أو الحكومات الائتلافية التي سبقت الانتخابات البرلمانية المبكرة في نوفمبر 2002 م حيث تدهور الاقتصاد التركي وزاد معدل الفساد، وفشلت الحكومة الائتلافية في مواجهة الأزمة الاقتصادية؛ مما دفعها للاستقالة، والدعوة لانتخابات برلمانية مبكرة .إضافة إلى ما سبق، جاءت انتفاضة الأقصى في سبتمبر 2000 م التي تعاطف معها الشعب التركي مقابل موقف رافض ومتصاعد من الممارسات الإسرائيلية ضد الشعب الفلسطيني خلال الانتفاضة، زاد من ذلك الحرب الأمريكية على العراق، ثم احتلاله أبريل 2003 م وبروز الدور الإسرائيلي الداعم للحرب وانكشاف المزيد من الحقائق حول الدور الإسرائيلي شمال العراق والعلاقة مع الأكراد فالخلفيات الأيديولوجية لحزب العدالة والتنمية تجعله يصر دائما على وصف نفسه بالحزب الديمقراطي المحافظ، ويرفض وصف نفسه بالإسلامي، ومن ثم فهو يرى أن موقفه من العديد من القضايا ومنها القضية الفلسطينية نابع من عوامل ثقافية وتاريخية، وتعبر عن موقف الشعب التركي الذي انتخب الحزب . لكن الأمر المؤكد، أن مؤسسي حزب العدالة والتنمية الرئيسيين، هم من رجالات حزب الفضيلة الإسلامي الذين خرجوا منه، وقاموا بتأسيس حزب جديد بمنطلقات جديدة وباستجابة أكبر لمطالب الشعب التركي بناء على دراسات استقصائية قام بها الحزب ليكون خطابه أقرب لرجل الشارع التركي وتطلعات. وكانت الفكرة الأساسية لحزب العدالة أنه "يجب التخلي عن الخطاب الديني الذي التزمه حزب الفضيلة بقيادة أربكان، وأن يستخدم خطابا يتفق مع الواقع التركي والعالمي أيضا . لذلك تبنى "مسؤولو حزب العدالة والتنمية اقترابا يسعى للتوفيق بين قيم الغرب والقيم الإسلامية . ربما كان التغيير أكبر في مستوى الأدوات والشركاء الإقليميين المساعدين وليس في التوجه العام للاستراتيجية التركية الخارجية وبذلك استطاع الحزب أن يستمر على "التقاليد العثمانية ذات الطابع الإمبراطوري الذي يقوم علي التوفيق والتعايش بين خيارات متعددة والوصول لحلول وسط، وهو العامل الذي أدى بـ "الأتاتوركية" ذات الطابع الاستئصالي إلى عدم النجاح، كما أدى بـ "الأربكانية" ذات الطابع الإحيائي الذي يحمل نزعة جذرية إلى التراجع، بينما مهد الطريق أمام "الأردوغانية" في صيغتها الديمقراطية المحافظة المتواصلة مع الطابع

العثماني (عثمانية جديدة) للوصول إلى السلطة. وتكون الحزب الذي يضم حوالي 3 ملايين عضو وأكثر من 80 فرعا في جميع أنحاء الدولة التركية خليطا من اتجاهات عدة، أهمها الإسلاميون ورجال الأعمال والقوميون الأتراك، تمثل كلها روافد هامة لمواقف الحزب السياسية والاقتصادية [clxxxviii].

حدد حزب العدالة والتنمية استراتيجيته الخارجية من منظور الحزب ووزير الخارجية "أحمد داود أوغلو" من خلال نظرية جديدة للسياسة الخارجية التركية تقوم على مبدأ "صفر مشاكل "الذي أعلنه في كتابه "العمق الاستراتيجي.. مكانة تركيا الدولية".يقول أوغلو في مقال بمجلة فورين بوليسي الأمريكية عدد يونيو 2010م "رؤيتنا للسياسة الخارجية التركية تعتمد على ثلاثة محاور، الأول يتعلق بدولتنا، وهو قائم على التوازن بين الأمن والحرية من أجل أن تأخذ تركيا موقعها بين أقوى دول العالم. المحور الثاني يتعلق بالإقليم من حولنا ويقوم على التأثير القوي في الشرق الأوسط والبلقان والقوقاز نحن لا نمثل 75 مليون تركي فقط، بل نحن معنيون بكل مكان يتواجد فيه الأتراك أو عاشوا فيه سابقا. المحور الثالث وهو المحور العالمي القائم على أن يكون لتركيا دور وكلمة في جميع القضايا العالمية من تغيير المناخ إلى القضايا السياسية المختلفة من تشيلي وحتى الفليبين .

إن تركيا حسب رؤية أوغلو ليست في موقع التصادم أو حتى التناقض لا مع الولايات المتحدة ولا مع إسرائيل، وهي تبحث عن أفضل الطرق والأدوار لإحلال السلام في بيئتها الإقليمية بما في ذلك السلام بين العرب وإسرائيل.

ويرى الدكتور إبراهيم البيومي غانم أستاذ العلوم السياسية وخبير الشأن التركي أن "للدكتور أحمد داود ثلاث نظريات أساسية تعبر عن رؤيته للعلاقات الدولية تعبيرا أصيلا في نسبته إلى أفكاره، وإدراكه لذاته الحضارية/الإسلامية، بحسب مصطلحاته هو في كتاباته، وهي: نظرية التحول الحضاري، ونظرية العمق الاستراتيجي، ونظرية العثمانية الجديدة "حيث يبرهن أوغلو في:

الأولى –التحول الحضاري– على أن ما يجري في العالم منذ سقوط الاتحاد السوفييتي ليس تعبيرا عن انتصار الرأسمالية/الليبرالية، ولا عن نهاية التاريخ، وإنما هو تعبير عن تحول حضاري واسع المدى سيصبح العالم بعده عالم متعدد الأقطاب.

ثانيا / العمق الاستراتيجي: ويتمثل في إخراج تركيا من بلد "طرف"، أو "هامش" يقتصر دورها في كونها عضوا في محاور وعداوات، إلى بلد "مركز" على مقربة واحدة من الجميع، وفي الوقت نفسه إلى بلد ذي دور فاعل ومبادر في كل القضايا الإقليمية والدولية .

أما **الثالثة** –العثمانية الجديدة– فقوامها ثلاثة مرتكزات أولها أن تتصالح تركيا مع ذاتها الحضارية الإسلامية بسلام، وتعتز بماضيها "العثماني" متعدد الثقافات والأعراق، وتوسع الحريات في الداخل، وتحفظ الأمن في الخارج، وثانيها: استبطان حس العظمة والكبرياء العثماني والثقة بالنفس عند التصرف في السياسة الخارجية، والثالث: الاستمرار في الانفتاح على الغرب، مع إقامة علاقات متوازنة مع الشرق الإسلامي.

ويمكن أن نميز موقف العدالة والتنمية من القضية الفلسطينية خلال مرحلتين متداخلتين :الأولى منذ وصوله للحكم في نوفمبر 2002 م حتى الهجوم الإسرائيلي على غزة ديسمبر 2008 وما بعده .

فرضت إسرائيل حصارا مشددا على قطاع غزة عقب فوز حركة حماس في الانتخابات التشريعية وتشكيلها للحكومة خلال عام 2006م. وقد أغلقت إسرائيل المعابر التجارية معه. وأغلقت مصر بدورها المعبر الوحيد بينها وبين القطاع، وهو معبر رفح.[clxxxix]

طرحت إسرائيل مبررين أساسين لتسويق حصارها على قطاع غزة:

الأول؛ تحرير ومعاقبة حماس على أسر ورفض إطلاق سراح "Gilad Shalit الجندي الأسير" جلعاد شاليط.

المبرر الثاني؛ منع وصول أسلحة ومعدات قتالية إلى حركات المقاومة، والحيلولة دون دخول مواد أولية إلى القطاع، يمكن استخدامها في تصنيع الصواريخ والوسائل القتالية الأخرى.

لقد تم تبني كسر الحصار رسميا من قبل الحكومة التركية في المنتديات و المحافل الدولية .حيث ندد رئيس الحكومة التركية رجب طيب أردوغان بالحصار الذي فرضته إسرائيل على قطاع غزة، مشيرا إلى أن فلسطين سجن بسماء مفتوحة وشعب غزة يواجه مأساة إنسانية .

كما تصدر الحصار الإسرائيلي على غزة المحادثات التي جرت بين وزير الخارجية التركي أحمد داود أغلو ووزير الدفاع الإسرائيلي إيهود باراك في أنقرة جانفي 2010 م. حيث طالب أوغلوا من باراك بالسماح لتركيا بإيصال المعونات لسكان القطاع، لكنه رفض التعهد بالاستجابة لطلب تركيا، وأكد أنه سيدرس الطلب، بناء على السياسة المتبعة إزاء إدخال البضائع لقطاع غزة . مضيفا أن القيود على معابر القطاع ستتواصل، طالما بقي الجندي المختطف جلعاد شاليط محتجزا في أيدي حماس [cxc] .

الموقف التركي من العدوان الإسرائيلي على غزة

شكل الموقف التركي من العدوان الإسرائيلي على قطاع غزة نهاية عام 2008 م وبداية 2009م أو ما عرف بعملية– الرصاص المصبوب – استمرارا لمواقفها السابقة الداعمة للشعب الفلسطيني .فقد حمّلت تركيا إسرائيل مسؤولية العدوان على القطاع، واعتبرت الموقف الإسرائيلي خلال العدوان بأنه غير إنساني وظالم وغير مقبول، ودعت إلى وقف الغارات الإسرائيلية ، التي تعتبر ضربة لمبادرات السلام العربية الإسرائيلية .كما حثّت مجلس الأمن الدولي إلى التدخل بأسرع ما يمكن وقد سارعت الحكومة التركية إلى تجميد الوساطة بين سوريا وإسرائيل فيما يتعلق بعملية السلام وأعلن رئيس وزراء تركيا رجب طيب أردوغان من دمشق في أواخر عام 2008م ، بعد لقائه بالرئيس السوري بشار الأسد بأن العدوان الإسرائيلي على غزة نسف كل الجهود المبذولة من أجل تحقيق السلام في المنطقة .كما أكد بعد لقائه بالرئيس المصري في جانفي 2009م على ضرورة وقف إسرائيل لإطلاق النار مباشرة، وكذلك رفع الحصار، والسماح للمساعدات الإنسانية بالمرور لغزة . كما طالب حماس بوقف إطلاق الصواريخ .وأعلن أنه لن يجري أي اتصال مع أي مسئول إسرائيلي إلى أن تصدر عن إسرائيل إشارة فعلية على قبول وقف إطلاق النار.

وعلى الصعيد الشعبي، فقد عمّت التظاهرات والاعتصامات الاحتجاجية كل المدن التركية، مطالبة بوقف العدوان ، كما طالبوا بقطع العلاقة مع إسرائيل .

بعد الإعلان عن وقف إطلاق النار بين الجانبين الإسرائيلي والفلسطيني في 18جانفي2009 م، وفي 29 جانفي 2009م، انسحب أردوغان من منتدى دافوس الاقتصادي في سويس احتجاجا على طريقة إدارة الجلسة التي جمعته مع الرئيس الإسرائيلي شمعون بيريز و أمين عام الأمم المتحدة بان كي مون وبعد هذا ترك أردوغان مقعده مغادرا ، وقوبل موقف أردوغان بالتأييد من طرف الشعب التركي وفي فلسطين والعالم العربي باستثناء بالغ لدى الجانب الإسرائيلي وأوساط مختلفة من الدول الغربية.

وقد كان من شأن هذا التوتر الملحوظ والمتنامي في العلاقات التركية – الإسرائيلية تعزيز أجواء عدم الثقة بين البلدين. حيث جنحت تل أبيب إلى ابتزاز أنقرة بفتح الملفين الكردي و الأرميني و أشار إلى ذلك أحد القادة العسكريين الإسرائيليين بقوله:

"على تركيا أن تطالع نفسها قبل أن تنتقد إسرائيل ، كونها تحتل شمال قبرص، وتضطهد الأكراد والأرمن."[cxci]

الموقف من الهجوم على أسطول الحرية

قامت فرقة من القوات الخاصة التابعة للبحرية الإسرائيلية (الكوماندوس)فجر يوم الاثنين 31 ماي 2010م، بتنفيذ عمليتين عسكرتين مزدوجتين في المياه الدولية .الأولى؛ تتمثل في اعتراض سفن قافلة أسطول الحرية المتجه لقطاع غزة والثانية؛ هي عملية القتل الانتقامي الجماعي للناشطين والذي أدى إلى مقتل تسعة أتراك و إصابة عشرات المتضامنين .

عرفت الحادثة في وسائل الإعلام العربية بحادثة أسطول الحرية، فيما أطلق عليها الأتراك اسم" قضية مافي مرمرة "أي" مرمرة الزرقاء"، وهي السفينة الأكبر في الأسطول، الذي أبحر من اسطنبول متجها إلى غزة، لكسر الحصار المفروض عليها من جانب إسرائيل وقد نظم القافلة العديد من الجمعيات المدنية من دول مختلفة، وفي مقدمتها هيئة الإغاثة الإنسانية وحقوق الإنسان.

حمل الأسطول أكثر من 300 متضامنا من 21 دولة بينهم 66 شخصية رسمية وبرلمانية وسياسية أوروبية وعربية ومن ضمنهم عشرة نواب جزائريين ، وحمل حوالي نحو60 آلاف طن من المساعدات الإنسانية، منها 1 آلاف طن من الحديد وألفا طن من الإسمنت، . إضافة إلى مولدات كهربائية طبية وأدوية وكمية من المعونات الغذائية .

أدى الاعتداء الإسرائيلي على أسطول الحرية إلى رفع درجة التأزم في العلاقات التركية –الإسرائيلية إلى حدود غير مسبوقة .إذ يعتبر هذا الاعتداء المواجهة المباشرة الأولى بين تركيا واسرائيل عبر تاريخهما، وكان لذلك ردة فعل تركية ساخطة على عليها على مختلف المستويات الشعبية الإعلامية والرسمية، فعلى المستوى الشعبي خرج ألاف المواطنين الأتراك في مظاهرات حاشدة أمام السفارة الإسرائيلية في أنقرة و القنصلية الإسرائيلية في اسطنبول محاولين اقتحامها أما على مستوى الخطاب الرسمي؛ وجه المسئولون الأتراك الرسميون انتقادات ولاذعة لإسرائيل. حيث وصف رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان الحكومة الإسرائيلية بأنها وقحة داعيا إلى معاقبتها على" المجزرة الدموية "التي ارتكبتها، وعدّ الاعتداء هجوما دنيئا وجّه واحدة من أثقل الصفعات لضمير الإنسانية، وحذر إسرائيل من اختبار صبر أنقرة، مؤكدا أنه " :بقدر ما تكون صداقة تركيا قوية فإن عدواتها أقوى " .

كما أكد رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان خلال لقاء صحفي في أعقاب مجموعة العشرين في تورنتو ، أن المطالب التركية تتمثل في :الاعتذار الإسرائيلي لتركيا وتشكيل لجنة تحقيق دولية والتعويض على الأضرار ، ومن بينها مصادرة السفن التي ترفع العلم التركي والتي كانت متوجهة إلى قطاع غزة، ورفع الحصار الكامل للحظر المفروض على القطاع[cxcii].

المحور الثاني: محددات السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية:

1/المحدد النظمي :

طبيعة النظام السياسي القائم في تركيا والعلاقة بين الديني والعلماني ومدى اقترابه أو ابتعاده عن الكمالية السياسية، وكذا مدى هيمنة العسكر على مجريات النظام: مع الأخذ في الاعتبار أن هناك حدودا عليا ودنيا يعمل في إطارها النظام القائم أيا كان توجهه ولكن في النهاية طبيعته تجعله أكثر اقترابا من أي من تلك الحدود وبما لا يصطدم بالبعدين الأولين وهما العلاقة بالغرب والمصالح القومية التركية العليا . فالعلمانية المتشددة التي تحميها المؤسسة العسكرية وبعض القوى الفاعلة داخل النظام التركي –طبقا لدستور عام –1982م تجعل الاقتراب منها أو محاولة تخفيف حدتها أمر بالغ الصعوبة لأي قوة سياسية أو اجتماعية تركية أيا كان توجهها .والدين –خاصة الإسلامي الذي يدين به غالبية الشعب التركي– هو مكون أساسي أيضا لدى الشعب التركي ورغم سياسات النظام التركي المتشددة تجاه الدين منذ عهد أتاتورك، إلا أن الدين لا زال له دوره وقبوله وتقديسه وتعظيم دوره لدى فئات كثيرة في الشعب التركي؛ لذا يصبح لزاما على أي نظام سياسي في سياساته الداخلية والخارجية أن يوازن قدر الإمكان بين تطلعات الشعب الدينية وقيود المؤسسات الأمنية العلمانية .ففي حالة النظام العلماني الشديد أو سيطرة العسكر تكون العلاقة أقوى مع إسرائيل لكنها لا تصل إلى حد التجاهل التام للحقوق الفلسطينية –إلا في فترات محدودة جدا– كما أن ابتعاد النظام عن العلمانية المفرطة أو اقترابه الشديد من الشكل المدني، لا يصل إلى قطع العلاقات الدبلوماسية الكاملة مع إسرائيل أو تجميد التعاون فى بعض المجالات الاستراتيجية[cxciii].

2/محدد بنية النظام الدولي:

فالدور التركي يختلف في مرحلة الحرب الباردة عن ذلك الدور بعد سقوط الاتحاد السوفييتي السابق وهيمنة القطب الأمريكي الأوحد على العالم، ثم حالة التراخي البادية في سيطرة هذا القطب تأثرا بالحرب في أفغانستان والعراق. ومن ثم فإن البعض راهن على ضعف الأهمية الإستراتيجية لتركيا في الرؤية الأمريكية بعد سقوط الاتحاد السوفييتي السابق، لكن تركيا استطاعت أن تثبت تزايد أهميتها لا تناقصها من خلال قراءتها الجيدة لمعطيات الوضع الدولي والتغيرات التي طرأت على البيئة الدولية المحيطة خاصة بعد طرح إدارة بوش الابن عام 2004 لمبادرة الشرق الأوسط الكبير، والتي رأى فيها بوش تركيا نموذجا يمكن أن تحتذي به دول العالم الإسلامي في التوفيق بين الإسلام وقيم الغرب.[cxciv]

–الموقف من الصراع العربي –الإسرائيلي (1948م–2002م):

يرى بعض الباحثين أن هناك "ثمة منظورات واقترابات عديدة يمكن استخدامها لتحليل السلوك التركي تجاه الصراع العربي الإسرائيلي، أهمها منظور الحرب الباردة، واقتراب السلوك التصويتي، ومنظور الازدواجية، واستخدام مفهوم التوازن في السلوك الخارجي تجاه طرفي الصراع أو استخدام مفهوم التغير في السياسة الخارجية".لقد مال البعض إلى منظور الحرب الباردة لتفسير الموقف التركي من الصراع العربي الإسرائيلي حيث كانت تركيا محسوبة على المعسكر الغربي بينما القوة القائدة في النظام العربي، وإن كانت رسميا اتبعت نهج عدم الانحياز إلا أنها كانت أقرب إلى المعسكر الشرقي بقيادة الاتحاد السوفييتي السابق، ومن ثم فإن أي موقف تركي من هذا الصراع سيكون طبقا للمعسكر الذي تنتمي اليه وهو هنا معسكر مؤيد للسياسة الإسرائيلية.بينما الواقع طبقا لاقتراب السلوك التصويتي يؤكد أن ثمة توزانا في السلوك التصويتي لتركيا في المحافل الدولية فيما يتعلق بالقضية الفلسطينية في نفس الفترة تقريبا وهو هنا ما يفسره البعض باقتراب الازدواجية التركية بين الولاء للغرب والانتماء للشرق أو الإسلام.إجمالا وبقراءة للمواقف التركية من مجمل قضايا الصراع العربي الصهيوني، فإن الناظر لأول وهلة يجد أن تركيا كانت أول دولة إسلامية تعترف بدولة إسرائيل عام 1949م، وكانت الأسبق أيضا في إقامة علاقات دبلوماسية معها، لكن بقراءة معمقة لمجمل المواقف بعد ذلك سيجد هناك توزانا ما – قد تميل كفته أحيانا لصالح إسرائيل– في الموقف من القضايا الكلية للصراع.فقد اعترفت تركيا بإسرائيل عام 1949م، لكنها رفضت العدوان الثلاثي على مصر عام 1956م ثم رفضت نتائج حرب يونيو 1967م، وأيدت الموقف العربي رغم الخلافات التي كانت مع العرب حينها، وكانت أشد رفضا لضم إسرائيل للقدس –مدنيا– عام 1967م أو الاعتراف بها كعاصمة موحدة عام1980م، كما رفضت أن تكون جسرا للمساعدات العسكرية الأمريكية لمساعدة إسرائيل في حرب أكتوبر 1973 م.

-الموقف من عملية التسوية:

أعلنت تركيا تأييدها لكل المبادرات السلمية لتسوية الصراع العربي الصهيوني إجمالا أو على أحد مساراته القُطرية مع إسرائيل .قد أيدت تركيا مبادرة روجرز (أغسطس 1970م) وقرار وقف إطلاق النار خلال حرب أكتوبر 1973، ورحبت بدعوات تنظيم مؤتمر دولي للسلام في جنيف بحضور أطراف النزاع وبرعاية أمريكية سوفييتية، وبعد اتفاقية السلام المصرية الإسرائيلية عام 1979م أكدت على موقفها الداعي للانسحاب الإسرائيلي من الأراضي العربية المحتلة في 5 يونيو 1967م. واعترفت تركيا بمنظمة التحرير الفلسطينية عام 1975م كممثل شرعي ووحيد للشعب الفلسطيني، ثم سمحت للمنظمة بافتتاح مكتب لها في تركيا عام 1979م، ثم اعترفت بإعلان الدولة الفلسطينية عام 1988م. وبعد حرب الخليج الثانية -1991م- أعرب الرئيس التركي تورجوت أوزال عن رغبة بلاده أن ينعقد المؤتمر الدولي للسلام على الأراضي التركية وبعد انطلاق المؤتمر بمدريد في العام ذاته رأت تركيا في ذلك فرصة لتطوير وازدهار علاقتها بإسرائيل، حيث لم يعد لدى العرب الذين انتقدوها سابقا لإقامة علاقات مع إسرائيل حجة الآن؛ فالجميع جلس مع إسرائيل. وبعضهم أقام علاقات دبلوماسية، بل إن منظمة التحرير ذاتها دخلت في مفاوضات أوسلو وغزة وأريحا، وعادت إلى الضفة وغزة فـ" تحقيق السلام في الشرق الأوسط ينهى هذه الازدواجية في المواقف التركية، ويريح صانعي السياسة الخارجية التركية من مشقة إجراء حسابات دقيقة ومطولة لكل خطوة بخطوتها إزاء الشرق الأوسط." ومن ثم شهدت فترة التسعينيات من القرن الـ20 الميلادي أفضل فترات العلاقات التركية الإسرائيلية التي وصلت إلى قمتها بتوقيع الطرفين لاتفاقية التعاون الاستراتيجي الأمنية بين الطرفين عام1996 م.[cxcv]

الموقف من المقاومة الفلسطينية:

حكم الموقف التركي من المقاومة الفلسطينية في عهودها المختلفة عدة عوامل منها:1- الموقف التركي المعلن في إطار المحددات المعلنة من قبل، وهي الحفاظ على العلاقة مع الغرب وحماية الأمن القومي التركي، ومن ثم فإن نجاح إسرائيل في الربط بين المقاومة الفلسطينية وعمليات حزب العمال الكردستاني المسلحة على الأراضي التركية جذب تأييدا تركيا لإسرائيل على حساب المقاومة، خاصة إذا نجحت إسرائيل أن تثبت وجود علاقة ما بين فصائل المقاومة والحزب، مثلما حدث فى الاجتياح الإسرائيلي لجنوب لبنان عام 1982 "حيث أكدت لتركيا قيام منظمة التحرير بتدريب عناصر حزب العمال والجيش السري الأرمني في لبنان .

-الضغط الشعبي الداخلي لتأييد الحق الفلسطيني في المقاومة وتحرير أرضه بوصفه حقا مشروعا كفلته المواثيق والشرائع الدولية، وكذا في إطار الحفاظ على العلاقات الاقتصادية مع العالم العربي خاصة في فترة الطفرة النفطية خلال السبعينيات والثمانينيات من القرن العشرين الميلادي والذي غلب على السياسة التركية فيه أيضا الحياد، وإن كان يميل الى الجانب الفلسطيني على الأقل من ناحية التصريحات المعلنة وليس على أرض الواقع. فقد اعترفت تركيا بمنظمة التحرير عام 1975م وسمحت بافتتاح مكتب لها عام 1979م ووصفت الخارجية التركية رد الفعل الإسرائيلي على الانتفاضة الأولى 1987م بأنه "انتهاك للحقوق الإنسانية للفلسطينيين، وطالبتها بوقف هذا السلوك" بينما على المستوى الفعلي لم تتخذ قرارات على أرض الواقع ضد هذا التصعيد الإسرائيلي. ووفقا للبعض فإن تركيا سمحت "لبعض الوكالات الخاصة في تركيا في الربع الأخير من عام 1988م إبان الانتفاضة الفلسطينية في الأراضي المحتلة في مجال إرسال عدد من العمال الأتراك للعمل في إسرائيل بأجور مجزية لتقليل اعتمادها على العمالة الفلسطينية وقدر هذا العدد في 25/1/1989 بحوالي 3 آلاف عامل تركي. [cxcvi]

حماس نموذجا:

وعلى صعيد آخر افتتحت النتائج الانتخابية المحلية عام 2005م والتشريعية عهدا جديدا في القضية الفلسطينية بفوز حركة حماس بالأغلبية، وشكل رفض حماس التام لإسرائيل مصدر قلق رئيسي للمجتمع الدولي، وبدأت الولايات المتحدة والاتحاد الأوروبي في مناقشة التدابير التي يمكن اتخاذها لدفع حماس للاعتراف بإسرائيل.أما تركيا فقد نظرت لفوز حماس بطريقة مختلفة، وفضلت التعامل معها بدبلوماسية، استباقا للمشاكل المحتملة، حيث قالت وزارة الشئون الخارجية "أن على جميع الأطراف المعنية أن تحترم نتيجة الانتخابات الديمقراطية، وأن أي محاولة من جهات خارجية فاعلة لإضعاف النظام المنتخب حديثا بفرض تدابير اقتصادية ضد الإدارة الفلسطينية، ستكون ضد مبادئ الديمقراطية."ووفقا لدوائر القرار التركية، فإن حماس كانت تبحث عن حلفاء في الشرق الأوسط لوضع حد لعمليات الحصار الاقتصادية والسياسية التي تواجها من النظام الدولي، وفي مثل هذا الوضع، وبدون تدخل تركيا، فسيكون مدخل حماس الوحيد والممكن للشرق الأوسط هو محور إيران – سوريا – حزب الله، ويؤكد هذا التصور دعوة الزعيم الديني الإيراني علي خامنئي قيادة حماس إلى طهران.

في خضم كل هذه التطورات، دعت وزارة الشئون الخارجية التركية رئيس المكتب السياسي لحركة حماس خالد مشعل لزيارة تركيا، وقوبلت هذه الزيارة النوعية بالانتقاد من قبل بعض الدوائر في الولايات المتحدة وإسرائيل، فرد عليها وزير الخارجية آنذاك عبد الله غول بالقول إنه ليس بإمكان تركيا أن تبقى في موقف المتفرج على المشكلة الفلسطينية في الوقت الذي لا تزال سجلات أراضيهم موجودة لدى تركيا، وأوضح غول أيضا في رد له على انتقادات لوزيرة الخارجية الإسرائيلية تسيبي ليفني، أن فريقه نصح حماس بنزع سلاحها، وبأن تصبح أكثر اعتدالا وتقبل بالدخول في مفاوضات دبلوماسية مع إسرائيل.وعلى كل يؤكد تلقي حماس لدعوات من عدد من البلدان الأخرى، مثل روسيا وجنوب إفريقيا وفنزويلا وإيران وتركيا أنها ليست الدولة الوحيدة التي نسجت صلات مع حكومة حماس المنتخبة، في حين استطاع النشاط الدبلوماسي التركي أن يؤثر ولو جزئيا على دول الاتحاد الأوروبي كي تستأنف تقديم المساعدات الاقتصادية للفلسطينيين تحت حكم حماس.وهكذا تعد دبلوماسية تركيا مع حماس تطورا جديدا حيث لا يوجد مثال آخر على تدخل تركي يضاهي التدخل في القضية الفلسطينية بهذا المستوى من التعقيد، الذي ينطوي على تدخل في التحالفات الإقليمية والدبلوماسية في مواجهة الولايات المتحدة والاتحاد الأوروبي، كما تدخلت الدبلوماسية التركية في الاشتباكات التي وقعت بين حماس وفتح في قطاع غزة، لإقناع الجانبين بإنهاء الحرب الأهلية في الأراضي الفلسطينية[cxcvii] .

3/المحدد الإيديولوجي والعقائدي:

تتطلع النخبة السياسية التركية ذات المرجعية الإسلامية لدورٍ تركيٍ محوريٍ في المنطقة، وذلك من خلال الانخراط المباشر في معالجة الملفات الساخنة كجزء أساسي من استحقاقات هذا الدور، ولعل ملف الصراع في فلسطين هو قارورة اختبار لمدى فاعلية ووزن أية قوة ترغب بالقيام بدور بارز، وهذا ما يتطلب جهدًا تركيًا مضاعفًا واستغلالاً صحيحًا لرصيدها من التجربة التاريخية وامتدادها الجغرافي وشبكة علاقاتها المتشعبة مع دول الجوار والقوى الدولية .

فالفلسطينيون بالنسبة للأتراك أخوة في الدين يتعرضون لأبشع صور الظلم في القرن الحادي والعشرين، وعليهم القيام بواجبهم تجاه إخوانهم المظلومين، وهذا ما بدا واضحًا من حجم تحرك الشارع التركي والمؤسسات الأهلية نصرة للشعب الفلسطيني ورفعًا لمظلمته.

تلعب الخلفية الإيديولوجية للحزب التركي الحاكم دورًا في صياغة موقفه السياسي، فالخطاب الإسلامي المتعلق بفلسطين والذي تتبناه الحركات السياسية الإسلامية، بما فيها الحركة الإسلامية التركية، لا يشرعن احتلال فلسطين، ويرى فيه قمة العنصرية وجزء من تآمر دولي تقوده الدول العظمى بالتحالف مع الصهيونية لضرب الإسلام واحتلال أرضه، وإنْ كان من مفخرة يعتز بها الإسلاميون الأتراك فهي الموقف العثماني المدافع عن إسلامية فلسطين، ودفع السلطان العثماني مستقبل بلاده السياسي ثمنًا لهذا الموقف، لذا لا غرابة في الموقف التركي الجديد، الذي جاء منسجمًا مع ثقافة النخبة السياسية الجديدة في تركيا[cxcviii].

المحور الثالث: تأثير الحراك العربي على الدور التركي تجاه القضية الفلسطينية:

في بداية الأمر وجب الوقوف على الموقف التركي من ثورات الربيع العربي : يمكن القول إن مواقف تركيا من الثورات العربية قد مر بأربع مراحل مختلفة هي:

أولًا: مرحلة التحرك الحذر أحادي الجانب:

- بالترحيب بثورات الربيع العربي وخيارات الإصلاح السياسي والليبرالي.
- والحذر حيال تقديم دعم واضح وصريح، لأن المصالح الاقتصادية التركية الهامة بالمنطقة كانت معرضة للخطر، ولاسيما في ليبيا.
- التردد في قبول الضغوط الدولية لتغيير النظام، والانتقاد الهادئ لحلف الناتو في المراحل الأولى للثورة الليبية.

ثانيًا: مرحلة المشاركة المترددة:

- المشاركة بطريقة مترددة في تدخل الناتو في ليبيا تحت ضغط دولي متنامٍ، ومخاطر خسارة دعم دول الربيع العربي.
- امتناع تركيا عن القيام بدور فاعل في ليبيا لافتراضها عامةً موقفًا سلبيًّا حاصلًا في ليبيا.
- اتبعت تركيا سياسة استباقية زائدة في سوريا، لكن من خلال الضغط على النظام السوري في البداية لكي يقدم تنازلات.
- ثم تحوّل الانتباه التركي عن الربيع العربي إلى الداخل التركي حيث السباق للانتخابات التشريعية لعام2011.

ثالثًا: السياسة الاستباقية الأحادية:

– انعكست المرحلة الجديدة للسياسة الخارجية التركية الأكثر نشاطًا على إظهار حزب العدالة والتنمية ثقة عالية بعد الانتخابات التشريعية.

– حاولت تركيا كسب مركز الصدارة في الربيع العربي من خلال توجيه الانتقاد القوي لإسرائيل، ولاسيما في علاقتها بتقرير منشور عن الأمم المتحدة والمنحاز لإسرائيل في أزمة القافلة التركية.

– مناصرة القضية الفلسطينية كوسيلة للحفاظ على أهمية تركيا في العالم العربي.

– زيارة مصر وزيادة وتيرة الانتقاد العلني لنظام بشار الأسد.

رابعًا: مرحلة العودة لانتهاج مزيد من الحذر:

– بنهاية العام الأول لاندلاع ثورات الربيع العربي اتجهت تركيا عائدة إلى اتباع الحذر والهدوء بشكل أكبر.

– أفرزت التكلفة الاقتصادية لما اتبعته تركيا تجاه سوريا رد فعل عنيف من النظام السوري.

– هناك حالة من عدم اليقين تجاه الحالة السورية لأن نتائج الصراع الدائر بين النظام السوري والمعارضة لا تزال غير محسومة بعد.

– توافق التحرك التركي مع ما يتخذه الاتحاد الأوروبي من عقوبات على النظام السوري، وقبول مبادرات من الناتو تستهدف إيران.

– ورغم أن العلاقات مع الولايات المتحدة ظلت على مسارها الصحيح، إلا أن مسار العلاقة مع الاتحاد الأوروبي وبخاصة فرنسا ليست كذلك.

– تعكس سياسة الحذر إدراكًا محزنًا لدى بعض دوائر صنع السياسة الخارجية التركية والتي فيما يبدو ورطت نفسها في سياسات المنطقة بشكل مغالٍ فيه.

وباستقراء طبيعة المقاربة التركية إزاء ثورات الربيع العربي تكشف أنها تأسست على فرضيتين أساسيتين مرتبطتين ببعضهما البعض. أولها أن تطورات الشرق الأوسط تشير إلى أنه لا مفر من التغيير بما يدفع إلى التكيف مع هذا التغيير وليس مقاومته، وثانيهما، أن التكيف التركي مع هذه الأحداث بالصورة الملائمة من شأنه أن يعظم مصالح تركيا في المنطقة على الصعيد السياسي والاقتصادي والأمني.[cxcix] 13

ومع واقع الثورات العربية، وتدهور علاقات تركيا مع كل من "إسرائيل وسوريا وإيران" –ويا للمفارقة– أصبحت قدرتها في الدخول الفعّال على القضية الفلسطينية أصعب، ولوحظ أنّها لم تعد تحتل الموقع ذاته في أجندتها، فقد تراجعت إلى الخلف نظراً لتقدّم الأحداث الملتهبة، وتفاقم التحديات الخطيرة على صعيد السياسة الخارجية التركية، والتطورات الإقليمية لاسيما العلاقة مع سوريا وإيران، وانعكاسات الأزمة السورية على الداخل التركي، خاصة موضوع حزب العمال الكردستاني.

في الجانب الآخر من المعادلة، يرى الفلسطينيون بضرورة التمسك بدور تركيا نظراً لموقعها ودورها الإقليمي، ويمثل جزءً حاسماً من المجال الإقليمي، وما تحمله تجاه الحالة الفلسطينية من صلات دينية وخلفيات تاريخية ثقافية، وكون القضية الفلسطينية إحدى القضايا المركزية في السياسة الخارجية التركية، كما أن بقاء الدور التركي تجاه الفلسطينيين أكثر زخماً عن غيره من دول المنطقة، المنشغلة بملفاتها الداخلية، وهو ما تؤكده العديد من الأنشطة العملية في الضفة الغربية وقطاع غزة، خاصة ما يتعلق بالمساعدات المالية الاقتصادية.

لهذا مثلاً، رأينا كيف حافظ الفلسطينيون بشقيهم "المسلح والمفاوض"، على علاقات متوازنة مع أنقرة، فالسلطة الفلسطينية تعتقد أن علاقات وثيقة معها تحفظ لها عمقاً إقليمياً بات يتراجع بعد سقوط حليفها الأول في مصر، لاسيما وأن تركيا ملتزمة رسمياً بخط عملية السلام، والدعوة الدائمة للمفاوضات بين الفلسطينيين والإسرائيليين، مما يعتبر تبنياً واضحاً لموقفها.

تأثير التطورات الإقليمية على القضية الفلسطينية

مع اندلاع الثورات العربية، تغير الكثير من المعطيات المحلية والإقليمية والدولية التي كانت سائدة. ورغم أن الثورات العربية في عمومها، جاءت محلية وطنية قُطرية، إلا أن الفلسطينيين، كسواهم من الشعوب العربية، كانوا يترقبونها يومًا بيوم، وكأن ما يحدث في شوارع القاهرة وتونس وطرابلس ودمشق ليس شأنًا يخص تلك العواصم فحسب، بل شأنًا فلسطينيًا بامتياز.

وترافق ذلك مع قراءات تشير إلى أن أسهم القضية الفلسطينية تراجعت كثيرًا في ظل هذه الثورات، لأن الأخيرة شغلت بؤرة الاهتمام الشعبي والتغطية الإعلامية عربيًا ودوليًا على مدى عامين تقريبًا، بحيث شكّل تناقص الاهتمام الإعلامي مؤشرًا على ضعف الموقف الفلسطيني في ظل انشغال الشعوب العربية بترتيب أوضاعها من الداخل بعيدًا عن شعارات نصرة فلسطين، أو العداء لإسرائيل.

ولئن كان لتلك القراءات "المتشائمة" ما يدعمها ويسندها، إلا أن التغيرات الإقليمية التي أسفرت عن الثورات شكّلت تحولاً مفصليًا تاريخيًا، بفضلها انتقلت القضية الفلسطينية نقلة نوعية للأمام بعد زوال الأنظمة التي حاصرتها سياسيًا، ولاحقتها أمنيًا، وباتت تتلقى الدعم والتنسيق، بدلاً من الحصار والتضييق. ولا أدل على ذلك من المقارنة بين مشهد تفتيش قادة حماس ومصادرة أموالهم على معبر رفح في عهد النظام المصري السابق، وبين مشاهد الاستقبالات الرسمية الدافئة لهم ذاتهم في القصر الجمهوري بالقاهرة!

كما أثّرت موجة الثورات الشعبية عبر الشرق الأوسط على تغيير الكثير من التوازنات السياسية السائدة فيها لعقود طويلة من الزمن، ففقد قُطبا القضية الفلسطينية، حركتا حماس وفتح، حليفهما الإقليمي المهم.

فلم يكن سرًا أن تبتهج حماس لسقوط النظام المصري، لما كان بينهما من عداء لا تخطئه العين، وتربص من قبل الأخير بها، وتضييقًا عليها، في حين أنها تضررت بتصدع النظام السوري، الذي كان آخر الحاضنين العرب لها، وفتح أراضيه تحت تصرفها، مما منحه دورًا إقليميًا ما كان له أن يحظى به دون حماس، والعكس صحيح بالنسبة لمنافستها فتح، مما اضطرهما لـ"إعادة تموضع جديد" لتحالفاتهما السياسية.

أما على صعيد العلاقة مع تركيا، فقد جاء التقييم الفلسطيني لمرحلة ما بعد إسقاط بعض الأنظمة العربية، وتلك المرشحة للسقوط، مرتبطًا بانعكاس هذه التغيرات الإقليمية على حركة السياسة الخارجية التركية تجاه القضية الفلسطينية، على اعتبار أنّها قد توفر لأنقرة زخمًا كبيرًا لإنعاش دورها في القضايا الإقليمية، ومنها القضية الفلسطينية.

ويتزايد ذلك على وجه الخصوص مع تراجع التحفظات المصرية، أو الحساسية التي كانت سائدة إبان النظام السابق تجاه الدور التركي، وانشغال مصر "الثورة" بأوضاعها الداخلية، وهو ما ينطبق على السعودية المنشغلة بما يجري حولها وداخلها.

إلى جانب أن الموقف التركي من الثورات العربية كان مبكرًا في تبنيها، على اعتبار أنها امتداد لثورة الشعب الفلسطيني ضد الظلم الذي يعانيه من الاحتلال الإسرائيلي، مما جعل قلوب الفلسطينيين الذين أيدوا في عمومهم تلك الثورات تهتف للأتراك، باعتبارهم المناصرين لقضايا الشعوب، والمنتصرين للمبادئ على حساب المصالح.

لا يزال يرى وزير الخارجية "أحمد داوود أوغلو" أن الثورات العربية، وحالة عدم الاستقرار التي تمر بها المنطقة العربية، لم تؤثر على جوهر السياسة الخارجية التركية وثوابتها. وبغض النظر عن مدى صحّة هذا التشخيص والتقييم من قبل وزير الخارجية، ومدى حاجة تركيا لتعديلات عاجلة على السياسة الخارجية، بما يتوافق على الأقل مع التحوّلات الآنية الحاصلة، تبقى حقيقة أنّ الثورة السورية غيّرت الكثير من المعطيات العملية، أقلّه ما يرتبط منها بالعلاقات التركية–السورية، والعلاقات التركية–الإيرانية، على خلفية هذه الثورة.

فقبيل اندلاع الثورات العربية، احتلت القضية الفلسطينية مركزًا متقدمًا في أجندة تركيا الوطنية والإقليمية. وساهمت الأحداث الإقليمية آنذاك، ومن بينها العدوان على لبنان عام 2006 م، والعدوان على غزة –2008 م 2009 م في وضع القضية الفلسطينية في الواجهة محليًا وإقليميًا ودوليًا.

ثم ما لبثت القضية أن أُصيبت بنكسة رغم سطوع نجم غزّة آنذاك، مع تدهور العلاقات التركية–الإسرائيلية على خلفية الاعتداء الإسرائيلي على أسطول الحرية، وذلك لانتهاء دور الوساطة من جهة، ولافتقاد تركيا للآليات التي تخوّلها الضغط الحقيقي على إسرائيل، أو على المجتمع الدولي، في ظل انحياز الولايات المتحدة المطلق لتل أبيب، دون أن يعني ذلك تخليها عن دعم القضية الفلسطينية، سواء في المحافل الدولية، أو عبر دعم الفرقاء الفلسطينيين أنفسهم.

في تلك اللحظة، سادت قناعات في أوساط الفلسطينيين مفادها أن الموقف التركي من قضيتهم اقترن بدفع ثمن باهظ من قبل الأتراك، سواء بالدم أو بالسياسة عبر خسارة تركيا لتحالفها الإستراتيجي مع إسرائيل، وما رافق ذلك من خسائر اقتصادية وعسكرية واستثمارية، الأمر الذي منح الأتراك مصداقية أكبر في موقفهم من القضية الفلسطينية.

في تلك الفترة بالذات، استفادت تركيا من القناة السورية في التواصل مع الفلسطينيين، وكذلك من القناة المصرية رغم الحساسيات الظاهرة بين الحين والآخر. وبدا واضحًا أنّ اللاعب الإيراني كان منزعجًا جدًا، وغير راض عن دخول تركيا بقوة إلى القضية الفلسطينية، ولا عن الأسلوب المختلف الذي اتبعته، ولا عن الهدف النهائي الذي تسعى إليه، وهو تحقيق السلام العادل والشامل في المنطقة.

ومع واقع الثورات العربية، وتدهور علاقات تركيا مع كلٍّ من إسرائيل وسوريا وإيران، أصبحت قدرتها في الدخول الفعّال على القضية الفلسطينية أصعب، إلا أنّ وصول نظام جديد إلى الحكم في مصر أعاد التوازن إلى المعادلة من جديد، دون أن يُحدث ذلك أي تعديل على جوهر مقاربة القضية الفلسطينية في الأجندة التركية، أو على ثوابت القضية الفلسطينية في سياستها الخارجية.

لكن وفي مقابل ذلك، لوحظ أنّ القضية الفلسطينية لم تعد تحتل الموقع المتقدم ذاته في الأجندة التركية، فقد تراجعت إلى الخلف نظرًا لتقدّم الأحداث الملتهبة، وتفاقم التحديات الخطيرة على صعيد السياسة الخارجية التركية، والتطورات الإقليمية لاسيما العلاقة مع سوريا وإيران، وانعكاسات الأزمة السورية على الداخل التركي والسياسة التركية، خاصة موضوع حزب العمال الكردستاني.

تواصل الحصار على قطاع غزة خلال عام2013 م وتواصلت معها الانتقادات التركية للحصار الإسرائيلي على غزة .شدد المسئولون الأتراك في مناسبات عدة على ضرورة تخفيف الحصار، وتسهيل إدخال المساعدات لسكان قطاع غزة .كما أعربوا عن أسفهم من عدم سماح اسرائيل ومصر بدخول المساعدات اللازمة لإعادة إعمار غزة[cc] .

المحور الرابع الموقف العربي والفلسطيني من سياسة ودور تركيا

إن قراءة المثقفين والأنظمة العربية والفلسطينيين (سلطة رام الله وغزة) تراوحت بين الترحيب هروبًا إلى الدور الأكثر اعتدالاً من الدور الإيراني المتشدد، وبين تردد أو تشكيك في أهداف ذلك الدور سواء بالتصريح عن ذلك علانية أو الترحيب الفاتر به.

لقد كان موقف النظم الرسمية العربية فيما يتعلق بالقضية الفلسطينية بصفة خاصة بين خيارين، وهما دور إيراني قوي ومتصاعد وممتد في المنطقة، مقابل ضعف عربي منكمش ودور تركي متصاعد ويسعى لكسب أكبر قدر من المساحات الشاغرة – التي تركتها القوى العربية التقليدية بعد انكماشها خلال العقد الأخير – بدلاً من أن تحتلها إيران، مع الأخذ في الاعتبار أن هذا الدور التركي – في نظر الأنظمة – يصب داخليًا في مصلحة القوى السياسية الإسلامية التي ترى أن العدالة والتنمية هو أحد صور التعبير عن تلك القوى.

في النهاية اختارت الأنظمة الدور التركي في ظل العدالة والتنمية، حيث كان نتاج حكم الأنظمة السابقة على السلطة أنها تصب في النهاية في اتجاه توطيد العلاقات التركية "الإسرائيلية" على حساب علاقاتها مع العالم العربي؛ لذا كان منحى العلاقات العربية – التركية خاصة على المسارين السوري والمصري في أفضل حالاته في ظل حكومتي الرفاه والعدالة والتنمية.

دعم من ذلك التأكيد الرسمي التركي على أن "التحرك التركي في غزة تحديدًا لا يمكن له أن يتجاوز لعوامل مختلفة الدور المصري، وقد اعترفت أنقرة بذلك قائلة على لسان أحمد داود أوغلو: "إن الدور التركي يمكن له أن يكون مساعدًا أو مكملاً، لكنه لن يحل محل الدور المصري".

هناك إذن تفسيرات عربية عدة للدور التركي في القضية الفلسطينية، ما بين متخوف من عثمانية جديدة تفرض سيطرة تركية على العالم العربي من المدخل الفلسطيني، حتى ترحيب كبير بهذا الدور بوصفه المنقذ من قمع "إسرائيل" للفلسطينيين في ظل الضعف العربي، وبين هذا وذاك توجد المشكلة وهي "في معرفة ماذا يريد العرب، إذ لا توجد دولة عربية ولا كيان سياسي عربي موحد يعبِّران عن إرادة عربية أو حتى عن خلافات وصراع عربي واضح المعالم، وهنالك كمية من الخيبات والإحباطات تشوِّش الرؤية العربية لحقيقة الموقف التركي أيضًا".

فالحضور التركي المتصاعد والملحوظ في قضايا الشرق الأوسط وخاصة في القضية الفلسطينية محل البحث والتي تيقن الأتراك أنها بوابتهم لهذا الدور أثار تساؤلات عديدة تدور كلها حول سؤال رئيس " لصالح من هذا الدور؟" أو بمعنى أدق ومع الاعتراف بأن كل دولة تسعى من وراء سياساتها الخارجية إلى تحقيق أهدافها، فإن التساؤل سيكون في مصلحة من سيصب هذا الدور؟ في مصلحة العرب وعلى وجه الخصوص الفلسطينيين أم في مصلحة "إسرائيل"؟ أم لن يحدث تغير يذكر فهو دور محايد تمامًا لا إلى هذا أو ذاك الطرف؟

هناك رؤى عديدة في الجانبين العربي و"الإسرائيلي" حول هذا الدور:

1- ***على الجانب العربي***: تباينت المواقف وتعددت فهناك من يرى أن تركيا تسد مساحات العجز العربي عن دعم الفلسطينيين حتى على المستوى السياسي ومستوى القول لا الفعل خاصة وأن خطاب أردوغان في كل الأحداث التي تتعلق بالقضية الفلسطينية كان أعلى كثيرًا ليس فقط من دول محور الاعتدال بل أحيانًا من دول محسوبة على محور الممانعة.

كما يرى آخرون أن تركيا تؤدي دورًا مرسومًا لها أمريكيًا تتحرك في إطاره حتى تجتذب ثقة الأطراف العربية خاصة من محور الممانعة وتسحب البساط من تحت الدور الإيراني الفاعل والمتغلغل خاصة وأن ما قامت به تركيا من الناحية الفعلية لم يتعد التصريحات فهي ظاهرة كلامية أكثر منها فعلية.

2- ***على الجانب "الإسرائيلي"***: يرى البعض أن تركيا صديق استراتيجي لن يتخلى عن علاقته بـ"إسرائيل" والغرب من أجل الفلسطينيين والعرب، وأن نشاطها الزائد يصب في أحد أوجهه في مصلحتها على المستوى الفعلي؛ لأنها تسحب البساط من تحت أقدام الدور الإيراني، وتقدم بديلاً معتدلاً لهذا الدور وموثوقًا به لدى الشارع العربي الذي يئس من مواقف محور الاعتدال.

بينما يرى "إسرائيليون" آخرون أن أحد السيناريوهات المتوقعة من هذا التصعيد التركي هو القطيعة فعلاً مع "إسرائيل" وأن تتحول إلى محور ممانعة.

إذن هو دور مختلف عليه سواء في الطرف "الإسرائيلي" أو العربي ولكن السياسة والتحليل السياسي يهتم بالظواهر والأفعال لا النوايا.

ومن ثم فإن قراءة للموقف التركي حتى على مستوى تصريحاته والأفعال التي قام بها يؤكد أن دورًا تركيًّا حتى لو كان محايدًا – حقيقيًّا – سيكون في مصلحة القضية الفلسطينية، فهي ليست حكرًا على محور الاعتدال في مجال التسوية ودعمها – على مستوى المقاومة – ليس حكرًا على إيران أو محور الممانعة.

والشعوب تنتظر من يقوم بشيء على المستوى الفعلي والذي غالبًا يتطلب تضحية حتى من الطرف الذي وقع عليه الغبن، وأن تركيا من حقها – كما من حق أي دولة أخرى – أن تبحث عن دور وأن تحتل مساحات تركها آخرون.[cci]

لا أحد ينكر أنه "منذ وصول حزب العدالة والتنمية إلى الحكم في تركيا، حدث نوع من التوازن في العلاقات التركية بين كل من "إسرائيل" وفلسطين "بل إن منحنى العلاقات مال لصالح نوع أكبر من التعاطف مع القضية الفلسطينية وتزايدت الزيارات التركية الرسمية لفلسطين، وقد وجد حزب العدالة والتنمية نفسه في حالة شد كبير باتجاهين متعاكسين، فقاعدته الانتخابية تميل بشكل قوي إلى دعم القضايا العربية والإسلامية وخصوصًا القضية الفلسطينية، بينما يشعر الحزب أن هناك عوامل أخرى تفرض عليه استمرار علاقته بـ"إسرائيل" مثل المؤسسة العسكرية التركية، ورغبة الحزب في علاقات متميزة مع أوروبا ودخول الاتحاد الأوروبي وعدم إغضاب الولايات المتحدة، ثم إن التكوين العلماني الصارم والنفوذ الإعلامي القوي للتيارات الأخرى تعوق تبني سياسات إسلامية أكثر وضوحًا وانفتاحًا".

كما أن العلاقات التركية "الإسرائيلية" تمر بأسوأ حالاتها لأسباب عديدة؛ بعضها يتعلق بسياسات الفعل ورد الفعل بين الطرفين، ووصل الأمر إلى أن العقيدة الجديدة للأمن الوطني التركي، تصف "إسرائيل" بـ"التهديد الرئيس، وأن عدم الاستقرار في المنطقة سببه تصرفات "إسرائيل" وسياستها، والتي يمكن إلى تؤدي إلى سباق تسلح في المنطقة". وهذه السياسات والتصرفات تشكّل "تهديدًا أساسيًّا لتركيا".

كما أن تركيا "اشترطت عدم مشاركة المعلومات المُستقاة من منظومة الدفاع الصاروخي التابعة لحلف شمال الأطلسي "ناتو" مع الجانب "الإسرائيلي".

البعض رضي أن تلعب إيران دورًا وتحتل مساحات الفراغ التي تركتها بعض الأنظمة التي انكمشت بدعوى أن إيران تدعم المقاومة، رغم أن إيران في مناطق أخرى عربية سبب رئيس في وأد المقاومة وهي في الحالتين تبحث عن مصلحتها.

ومن حق تركيا أيضًا أن تبحث عن مصلحتها، ويكون الأمر أكثر إيجابية إن كان ذلك الدور يعطي بصيصًا من أمل للشعب الفلسطيني الذي افتقد أيادي تمتد بالمعونة إليه وألسنة تدافع عنه. [ccii]

المحور الخامس مستقبل الدور التركي:

انطلاقًا من ثوابت السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية والهدف الذي يربط هذه القضية بها، بالإضافة إلى حاجة الفلسطينيين إلى أنقرة، يمكننا القول بأن لا متغيرات ستطرأ على الموقف التركي فيما يتعلق بعدد من الأمور من بينها:

- دعم إقامة الدولة الفلسطينية وعملية السلام في المنطقة، على أساس إعطاء الفلسطينيين حقوقهم المشروعة كاملة دون انتقاص.
- دعم مختلف الأطراف الفلسطينية، بما في ذلك الأطراف التي تمثل المسار السياسي الدبلوماسي، وتلك التي تمثل المسار المقاوم لتشكّل لهم جميعًا ركنًا قويًا يمكن اللجوء إليه فعلاً، نظرًا لامتلاكه العديد من الخيوط اللازمة مع صنّاع القرار إقليميًا ودوليًا.

لكن هذه الثوابت دونها عقبات حالية تحول دون تثميرها نتائج على أرض الواقع، من بينها:

1. الانقسام الفلسطيني، وهو ما يعني أنّ تركيا ستحاول خلال المرحلة القادمة العمل من خلال شراكة مع المصريين على الأرجح للتأكد من جمع مختلف الأطراف الفلسطينية في مسار واحد، وإنهاء حالة الانقسام العبثية التي تعطّل بدورها تفعيل السياسة التركية في القضية الفلسطينية.

2. بقاء العلاقات الدبلوماسية التركية–الإسرائيلية المتدهورة يعوق بطبيعة الحال تثمير الثوابت أعلاه، لكن عددًا من المؤشرات المتزايدة التي برزت خلال الأشهر الأخيرة، لاسيما بعد اندلاع الثورة السورية يشير إلى نيّة إسرائيل استئناف هذه العلاقة . خاصة بعد اعلان اسم الدبلوماسي ايتان سفيرا لدى أنقرة

3. الموقف الإيراني الذي أعلن عن مساراته الإقليمية المخالفة تمامًا للمسار التركي، لاسيما مع اندلاع الثورة السورية، ولا شك أنّه لن يقف متفرجًا أمام أية محاولات تركية لدعم القضية الفلسطينية، بما يتعارض مع الرؤية الإيرانية.

4. التخوف الأميركي والأوروبي من تجاوز تركيا للخطوط "المقبولة"، ولعب أدوار تتعارض مع المصالح الغربية في المنطقة، فضلاً عن إثارة بعض الحساسيات العربية، قبل وبعد الثورات الأخيرة.

وفي مقابل هذه التحديات، فقد خلقت المتغيرات الإقليمية فرصًا أخرى لتركيا؛ إذ أصبحت إمكانية تحركها في مجال احتضان القضية الفلسطينية والفصائل الفلسطينية أكبر. فبعد أن كانت مجرد خيار للفلسطينيين لموازنة الدور الإيراني والسوري إزاء الخارج، أصبحت أنقرة بديلاً. حيث من المتوقع أن يُستَبدل المسار التركي–المصري بالمسار السوري–الإيراني حتمًا خلال المرحلة القادمة، إن بقيت المعادلة على ما هي عليه.

ومع أنّ الفرصة سانحة الآن لدور تركي أكثر فعالية في القضية الفلسطينية، مع ما يحمله من انعكاسات مستقبلية، لا يبدو أنّ الحكومة التركية تركّز في هذه اللحظة على استغلال هذه الفرصة والعمل على القضية الفلسطينية إلا بما يمليه الواجب؛ فالاهتمام التركي بالقضية الفلسطينية الآن في حدّه الأدنى، للأسباب التالية:

- الإشكاليات الداخلية التي تواجهها.
- العلاقات المتدهورة مع إسرائيل.
- عدم تصدر القضية الفلسطينية للأجندة الدولية.
- فرضية أن تطرأ مستجدات إقليمية ودولية ضاغطة على صانع القرار التركي تدفع به لأن يؤجل التعامل مع الموضوع الفلسطيني حتى إشعار آخر.

وعليه، فان مستقبل الدور التركي في القضية الفلسطينية ومدى حجمه وتأثيره سيكون مرهونًا بانتهاء التطورات الإقليمية السلبية، لاسيما المتعلقة بالملف السوري، وما يرتبط منها بالتحديات المفروضة على الداخل التركي الذي يحظى بأولوية . وفي المقابل، يحرص الفلسطينيون على إبقاء الدعم التركي الرسمي والشعبي للقضية الفلسطينية مستمرًا، والاستفادة من فهم تركيا لأصول اللعبة الدولية في دعم القضية الفلسطينية واستثمار سياستها الخارجية لما فيه مصلحة الفلسطينيين[cciii].

خاتمة:

وفي الأخير يمكن القول أن تركيا "الأردوغانية" صوَّبت الموقف الرسمي التركي تجاه القضية الفلسطينية، وبدا جليًا بأنَّها تقف مع الفلسطينيين في نضالهم المتواصل لنيل حقهم في الاستقلال، تستند في ذلك إلى عدة اعتبارات في صلب التفكير الاستراتيجي التركي، يأتي في مقدمتها مصلحتها الإستراتيجية– وهي القوة الناعمة ذات التأثير الكبير– غذاها المحدد العقائدي لحزب العدالة والتنمية.

فتركيا بحكم الجوار الجغرافي والتاريخي أصبحت تمثل طرفًا أصيلًا في القضية الفلسطينية. لكن الطبيعة المعقدة والممتدة لقضايا المنطقة، وتعقيدات الداخل التركي تجعل الدور التركي –على نشاطه– مقيدًا بعوامل ذاتية، ومعطيات خارجية، وأدوار ومواقف أطراف أخرى، تجاه هذه القضية .

[1] الباسل رجب ، دور تركيا في القضية الفلسطينية في الفترة من 2002 الى 2010، يوم 2017/09/23، متوفر على: http://islammemo.cc/print.aspx?id=137589

[1] المرجع نفسه

[1] صالح محسن، (2011)، *قوافل كسر الحصار عن قطاع غزة*، لبنان، بيروت، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات 2011، ص5.

[1] النعيمي، لقمان عمر محمود ، (2010)" *مواقف تركيا من القضية الفلسطينية وانعكاساتها على العلاقات التركية الإسرائيلية 2002–2011*، مجلة دراسات إقليمية، العدد26 ، ص46

[1] عبد الفتاح، بشير ،(2011)،" *التحالفات البديلة و العلاقات التركية– الإسرائيلية* ، مجلة السياسة الدولية، المجلد 46 ، العدد 183 يناير ، ص 135 .

[1]Amb Eric Edelman And others,The Roots of Turkish Conduct: Understanding the Evolution of Turkish Policy in the Middle East (2013).Bipartisan Policy Center,December, p 65.

[1] الباسل رجب ، المرجع السابق الذكر.

[1] المرجع نفسه

[1] الباسل رجب ، المرجع السابق الذكر.

[1] الباسل رجب المرجع السابق الذكر.

[1] أراس بولنت ، *السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية*، يوم 2017/09/21، متوفر على:

http://www.alhak.org/vb/showthread.php?t=28459&page=2

[1] عوني فارس، تركيا والقضية الفلسطينية.. تطلعات شعوب ومحددات ساسة، يوم 2017/09/20، متوفر على : https://www.alzaytouna.net/2009/12/02

[1] طاهر رانية ، دور تركيا في ضل ثورات الربيع العربي، يوم 2017/09/20، متوفر على: http://rouyaturkiyyah.com/%D8%A7%D9%8

14 لقمان عمر محمود النعيمي ، المرجع السابق الذكر، ص46

15الباسل رجب ، المرجع السابق الذكر .

16المرجع نفسه .

17باكير علي حسين ، أبو عامر عدنان تركيا والقضية الفلسطينية في ضل تحولات الربيع العربي ، يوم 20-09-2017 متوفر على: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html

تركيا و الصراع العربي الإسرائيلي : خلفيات الوساطة

طيبي محمد[1175]

ملخص الدراسة باللغة العربية :

تهدف هذه الدراسة إلى تحليل الدور التركي في الصراع العربي الإسرائيلي و أبعاد هذا الدور انطلاقا من دورها في الوساطة التي تبنتها بين طرفي الصراع ، وتحاول الدراسة التركيز و الكشف عن أهداف ودوافع تركيا من توسطها في هذا الصراع المزمن ، كما تسعي لتفسير سلوك طرفي الصراع من الوساطة التركية ودوافع قبولهما الوسيط التركي ، و تقييم هذه الوساطة انطلاقا من القدرات التي تملكها و تتمثل في الموقع الإستراتيجي و عدد السكان والموارد الطبيعية والقوة العسكرية .

ملخص الدراسة اللغة الإنجليزية :

the following study aims to analyze the turkish role in the arab-israeli conflict The study attempts to focus and reveal the objectives and motives of Turkey to mediate in this conflict, It also seeks to explain the behavior of both parties to the conflict from Turkish mediation and the motives of their acceptance by the Turkish mediator, And evaluate this mediation from the capabilities possessed by the strategic location and the population and natural resources and military strength.

الكلمات المفتاحية :

الوساطة التركية ، الصراع العربي الإسرائيلي ، مصادر قوة تركيا

مقدمة:

ظلت تركيا في محيطها الإقليمي لعقود طويلة تستمد ركائز حضورها الدولي ودورها الإقليمي من علاقاتها الإستراتيجية الوثيقة مع القوى الدولية الفاعلة خارج فضائها الجيو استراتيجي و الحضاري كالولايات المتحدة و الاتحاد الأوربي هذا إلى جانب تدشينها علاقات ثم تحالفات إستراتيجية مع إسرائيل وهو التوجه الذي أسهم إلى حد كبير في توسيع الفجوة بين تركيا ومحيطها العربي والإسلامي .

إلا أن هذا التوجه بدأ يشهد تحولا ملحوظا خلال العقد الأخير تمثل بمساعي التقارب التركي مع المحيط العربي و التحركات التركية الإقليمية في منطقة الشرق الأوسط والتي نشطت مؤخرا من خلال اضطلاع أنقرة بعمليات الوساطة في تسوية بعض الصراعات و النزاعات المزمنة بدءا من الصراع العربي الإسرائيلي عبر رعاية المفاوضات غير المباشرة بين إسرائيل و سوريا وإبداء أنقرة استعدادها لوساطة أخرى بين تل أبيب وكل من بيروت والفلسطينيين من جانب آخر مرورا بعرض مساعيها للمساهمة في تسوية المسألة النووية الإيرانية والأزمة السياسية اللبنانية .

فما هي خلفيات الوساطة التركية في الصراع العربي الإسرائيلي ؟

وسيعتمد الباحث على الخطة التالية لمعالجة هذه الإشكالية :

المحور الأول: قدرات الدور التركي في الشرق الأوسط.

المحور الثاني: دوافع الوساطة التركية في الصراع العربي الإسرائيلي في فترة حزب العدالة و التنمية.

المحور الثالث: موقف طرفي الصراع من الوساطة التركية.

خاتمة .

المحور الأول : قدرات الدور التركي في الشرق الأوسط

1175- أستاذ بجامعة أبي بكر بلقايد ، تلمسان ، الجزائر .

تعرف السياسة الخارجية لدولة ما، بأنها تنظيم نشاط الدولة في علاقاتها مع غيرها من الدول، و ترتبط السياسة الخارجية للدولة بمجموعة عوامل تؤهلها للعب دور ما سواء علي المستوى الإقليمي أو الدولي و تتمثل في: الموقع الجغرافي، عدد السكان، الموارد الطبيعية، القوة العسكرية [1176] .

أولا : الموقع الجغرافي لتركيا

تبلغ المساحة الإجمالية لتركيا 779500 كيلو متر مربع وهى دولة أوراسيوية ، حيث يقع قسم صغير منها والذي تبلغ مساحته حوالي 23800كم أي ما يعادل 3% من إجمالي مساحة تركيا في قارة أوربا،في حين يقع القسم الأكبر منها في قارة آسيا و يعرف باسم آسيا الصغرى أو هضبة الأناضول، ويفصل بين القسمين الأوربي و الآسيوي من الأراضي التركية مضيق البوسفور و بحر مرمره ومضيق الدردنيل وجميعها تشكل ممرا مائيا هاما بين البحر الأسود والدول المطلة عليه والبحر المتوسط ، وخطوط المواصلات البحرية العالمية من جهة أخرى،هذا ويربط بين قسمي تركيا الأوربي و الآسيوي جسر معلق يمتد فوق مضيق البوسفور ويعتبر هذا الجسر من حيث طوله الرابع في العالم بين الجسور المعلقة وتمتد الأراضي التركية بين دائرتي عرض 36–42 درجة شمالا وخطى طول 26–44درجة شرقا وهى بذلك تبدو في هيئة مستطيل عرضه من الشمال إلى الجنوب 483كم وطوله من الشرق إلى الغرب 1450كم[1177] ، و يبلغ طول سواحلها 83333كم على البحر الأسود و 90كم على البوسفور و 927كم على بحر مرمره والباقي سواحل و جزر، حيث أنها تسيطر على مدخل البحر الأسود و على المدخل الشرقي للبحر المتوسط[1178] . **وتكمن أهمية موقع تركيا في أنها**[1179]:

1– تتوسط قارات العالم القديم الثلاث آسيا وأوربا وإفريقيا، وقد منحها هذا الموقع منذ القدم القدرة على التفاعل الحيوي في المحيط الإقليمي بحيث تؤثر وتتأثر بالعناصر السياسية والاجتماعية والاقتصادية والثقافية القائمة على تخومها،وتمتد الأراضي التركية بين آسيا وأوربا، حيث يشكل الجزء الواقع في غرب آسيا 97%من مساحة البلاد ويضم عاصمة الدولة أنقرة ويعرف باسم آسيا الصغرى أو منطقة الأناضول بينما يقع الجزء الباقي منها في جنوب شرق أوربا ويضم إسطنبول .

2 – تقع في قلب المجال الجغرافي المسمى أوراسيا وهي بذلك تعتبر المنطقة الوسطية المتحكمة في منطقة قلب العالم وفق نظرية هالفورد ماكندر الجيو بوليتكية الأمر الذي يؤهلها لأن تكون دولة محورية أو حاسمة في المجال الجيو سياسى .

3 – هي دولة قارية وبحرية في نفس الوقت وهى ميزة قلما تتوفر في دولة تتمتع بالمكانة الجغرافية التي تمتلكها تركيا وللمقارنة فإن مساحة تركيا أكبر من ولاية تكساس بقليل، كما أنها توازى تقريبا مساحة ألمانيا وإسبانيا مجتمعتين،وتحد تركيا ثمانية دول ففي الجنوب الشرقي جورجيا 252كم وأرمينيا 268 كم وأذربيجان 9كم ، وفي الشرق إيران 499كم ، وفى الغرب اليونان 206 كم ، وفى الشمال الغربي بلغاريا 240كم ، وفى الجنوب سوريا 822كم والعراق 352كم ، ويتيح انتشار هذا العدد من الدول على حدودها حرية أكبر في اختيار سياسات أو تحالفات أو إقامة تجمعات في ظل كون تركيا محورية في مجالها الجغرافي .

4 – تحدها المياه من ثلاث جهات، البحر الأسود في الشمال وبحر إيجة في الغرب والبحر المتوسط في الجنوب،كما أنها تسيطر على ممرين مائيين مهمين لطالما شكلا تاريخيا محورا للصراع بين الإمبراطوريات والدول أيضا هما مضيق البوسفور في الشمال حيث يصل بين البحر الأسود وبحر مرمرة ويبلغ طوله حوالي 30كم وعرضه 1كم، ومضيق الدردنيل في الجنوب الغربي ويصل بين بحر مرمره والبحر المتوسط عن طريق بحر إيجة طوله 60كم وعرضه يتراوح مابين 1كم – 6كم مما يعطيها القدرة على التحكم ويتيح لها التحول إلى قوة مائية إضافة إلى كونها قوة قارية ثانيا : عدد السكان

تمتاز تركيا بقوة بشرية هائلة تساهم في زيادة دورها الإقليمي، وتتربع تركيا على المرتبة 17 عالميا من ناحية التعداد السكاني، ويغلب على هذه القوة البشرية العمر الشبابي هذا ما يجعلها أكثر ديناميكية ونشاط. ويبلغ عدد السكان 72561312 اعتبارا من 1 يناير 2010، ومتوسط94 نسمة لكل كم مربع، 75.5 ٪من مجموع السكان يعيشون في المدن والقرى ، 24.5 ٪في المدن الصغيرة أو الريف،وينتشر هذا العدد كالآتي : إسطنبول 12915158 اعتبارا من أول يناير 2010 ، 17.8 ٪من مجموع السكان، 2444 شخصا لكل كيلو متر مربع .

1176 – بطرس بطرس غالى ، محمود خيرى عيسى ، مدخل في العلاقات السياسية ، القاهرة : مكتبة الانجلو مصرية ، 1990، ص 351 .

1177 – جودة حسنين جودة ، على أحمد هارون ، جغرافية الدول الإسلامية ، الإسكندرية : منشأة المعارف ، 1999، ص667 .

1178– عبد الرازق بركات ، " تركيا و قضايا السلام في الشرق الأوسط، عناصر القدرة – الركائز – التوجه "، شؤون الشرق الأوسط، العدد 12، اكتوبر2004، ص54.

1179– على حسين باكير وآخرون ، تركيا بين تحديات الداخل و رهانات الخارج ، ط1 ، لبنان: دار العلوم للناشرين ، 2009 ، ص20 .

أنقرة: 4650802 اعتبارا من أول يناير 2010 و 6.4 ٪من مجموع السكان . أزمير:3.868.308 اعتبارا من أول يناير 2010 ، 5.3 ٪من مجموع السكان، 316 شخصا لكل كم مربع . بايبورت و بأقل عدد السكان في تركيا : 74710 (اعتبارا من أول يناير2010) ، أما العمر الهيكلي فيتمثل في:36462470الذكور(50.3 ٪)؛ 36098842 الإناث (اعتبارا من أول يناير 2010)[1180] ، و في سنة 2015 وصل عدد السكان إلى 79414269 وجاءت في المرتبة 18 عالميا حسب موقع Firepower Global.

ثالثا : القوة الاقتصادية

إن موقع تركيا و طبيعتها المتنوعة جعلا منها بلدا غنيا بالموارد الطبيعية وباستثناء افتقارها إلي كميات معتبرة من النفط والغاز، فإن تركيا تكاد تحتكر الموردين الأكثر أهمية على صعيد المنطقة وهما المياه والغذاء وهما موردان تتوقع الدراسات المستقبلية أن يتسببا في صراعات دولية للاستحواذ عليهما في ظل الشح الذي تعانى منه الدول من جراء تناقص منسوب المياه والافتقار إلي الاكتفاء الذاتي في ظل تنامي السكان[1181] .

تعتمد تركيا اعتمادا كبيرا في مواردها الطبيعية على الزراعة ، حيث تمتلك اقتصادا زراعيا ناجحا، نتيجة استخدام طرق ووسائل الزراعة الحديثة ، والتي تستخدم على نطاق واسع،وغالبية السكان يعملون بالزراعة التي تقوم عليها صناعة المنتجات الزراعية و الحيوانية، وتعتمد تركيا في صادراتها على هذه المنتجات التي تشكل ما قيمته حوالي 60% من حجم الصادرات التركية، وتعتبر السهول الغربية و الجنوبية في تركيا من أخصب البقاع إذ يزرع فيها القمح و الشعير و الذرة و القطن و الأرز و البنجر و الخضر و الفاكهة[1182] ، كما تحتل المرتبة الأولى في زراعة الكروم بين المحاصيل التجارية التركية في المساحة وتصدر للعالم في بعض السنين الزبيب ، كما تشتهر بمراعيها العظيمة التي تشغل معظم مناطقها الجبلية،ومناطق الإستبس شبه الجافة حيث تشكل المراعي عماد الثروة الحيوانية التي تربى عليها الملايين من الأغنام والماشية ، لذلك فإن تركيا غنية بصناعة منتجات الألبان و الجلود و الصوف و اللحوم[1183].

وانطلاقا من المؤشرات الاقتصادية لسنة 2008 يمكن ملاحظة أن الناتج المحلي وصل إلى 1.028 ترليون دولار وحصة الفرد من الناتج المحلي وصلت إلى 10745 ، المداخيل من الزراعة كانت بنسبة 8.5 % والصناعة بـــ28.6 % والخدمات بـ 62.9 % و ابرز الزراعات هي القطن والشاي والتبغ والزيتون والعنب والفاكهة والحبوب والبندق والشعير ، أما أبرز الصناعات فتمثلت في المنسوجات والمواد الغذائية والمشروبات والكهربائيات والسيارات والمناجم واعتلت المرتبة 16 عالمي[1184] .

وبتتبع مستويات النمو الاقتصادي خلال الفترة من عام 2000– 2010 نجد أن الوسط الحسابي لمعدلات النمو خلال كامل المدة هو 3.4 % كما يمكننا رصد جملة من الملاحظات على النحو التالي : – انخفاض معدلات النمو خلال الأعوام 2006–2011 من 6.9 الى 3.4 % – تراجع معدلات النمو بصورة ملموسة خلال العامين 2008–2009 نتيجة تفاقم الأزمة الاقتصادية العالمية والتراجع الحاد في سعر صرف الليرة التركية الذي تجاوز 25 % – عاد الاقتصاد التركي لتحسن في عام 2010 واقترب النمو من معدلات الفترة الممتدة بين 2000–2008 ثم تراجعت هذه المعدلات في العام 2011 مجددا نتيجة تجدد الأزمة العالمية لكنها لم تصل إلى حدود 2009 [1185] .

وكان الاقتصاد التركي قد سجل نموا بلغ 2.9% عام 2014، في حين بلغت القيمة الإجمالية للناتج المحلي 798 مليار و400 مليون دولار ، ووفقا لإعلان البنك الدولي، فإن حصة الفرد من الناتج التركي عام 2014 بلغت 10 آلاف و830 دولارا[1186].

ورغم أنها تعرضت لعقوبات اقتصادية قاسية من روسيا عقب إسقاط الطائرة الروسية، ومع ذلك وجدنا أن موسكو تطلب ودها حالياً وتقرر تطبيع العلاقات السياحية معها، واستكمال مشروع "السيل" لنقل الغاز الروسي لأوروبا ، كما أنها تواجه ظروفا إقليمية متردية، منها تداعيات الحروب المشتعلة في دول الجوار (العراق وسورية)، وانخفاض أسعار النفط عالمياً، وتراجع القوة الشرائية لدى الأسواق الألمانية

1180 – بكر محمد رشيد البدور ، المكانة الإقليمية لتركيا حتى عام 2010 ، الدوحة : مركز الجزيرة للدراسات ، 2016 ، ص 56 .

1181 – على حسين باكير وآخرون ، مرجع سابق الذكر، ص24 .

1182 – يسرى الجوهري، جغرافيا دول الخليج العربي و المشرق الإسلامي ، الإسكندرية : مؤسسة الجامعة ، 2001، ص 153 .

1183– جودة حسنين جودة ، على أحمد هارون ، مرجع سابق الذكر ، ص 188.

1184 – على حسين باكير وآخرون ، مرجع سابق الذكر، ص25 .

1185– بكر محمد رشيد البدور ، مرجع سبق ذكره ، ص 58.

1186 – خليل مبروك ، مؤشرات تدفع الاقتصاد التركي لمزيد من النمو ، الموقع :
http://www.aljazeera.net/news/ebusiness/2016/1/14/

والعراقية، المستهلك الرئيسي لمنتجاتها. ورغم كل هذا أظهرت بيانات رسمية حدوث قفزة في معدل نمو اقتصادها ليصل إلى 5.7% في الأشهر الثلاثة الأخيرة من عام 2015 ، كما نما بنسبة 4% في عام 2016 ، ليتجاوز توقعات المؤسسات المالية التي توقعت ألا يتجاوز المعدل 3.9% [1187] .

رابعا– القوة العسكرية التركية :

إن المقدرة العسكرية تعزز من أهمية تركيا كقوة في المنطقة و كقوة أساسية في حلف الأطلسي ، حيث يبلغ حجم القوات التركية عند التعبئة حوالي 1,5مليون جنديا و حجم القوات العاملة يصل إلى 480 ألف جندي ، بالإضافة إلى أن هناك اتفاقات عسكرية ترتبط بها تركيا مع الولايات المتحدة الأمريكية وتحالفها الاستراتيجي مع إسرائيل وكذلك عضويتها في حلف شمال الأطلسي منذ عام 1952 [1188] ، ولقد ضمنت تركيا بانضمامها لحلف شمال الأطلنطي إعادة تسليح قواتها بأحدث المعدات، مما يقوى شوكتها في منطقة الشرق الأوسط .

وتعد الولايات المتحدة الأمريكية المصدر الأول للأسلحة التركية بنسبة تصل إلى 80 % ثم ألمانيا بنسبة بلغت 10 % ثم حلف شمال الأطلسي بنسبة 3 % والصين بنسبة 2 % ودول شرق آسيا بنسبة 0.01 % ودول الشرق الأوسط بنسبة 0.01 % ، وكانت الميزانية التركية لسنة 2014 قد بلغت 193 مليار دولار وقد تم تخصيص مبلغ 25 مليار دولار لميزانية الدفاع للعام 2015 بزيادة 9.5 % ، وتحتل المرتبة الثامنة عالميا تبعا لعدد الجنود الملتحقين بالخدمة العسكرية الفعلية ، كما تحتل المرتبة الثانية بعد الولايات المتحدة في حلف شمال الأطلسي تبعا لذات المؤشر [1189] .

و نشر موقع "Global Firepower" تصنيفا جديدا لأقوى جيوش العالم لسنة 2017 ، وتم أخذ الإمكانات النووية للدول والدعم الاقتصادي للجيش والعوامل الجغرافية، المؤثرة على إمكانية استخدام القوات المسلحة، بعين الاعتبار أثناء وضع التصنيف، حيث احتلت تركيا المرتبة العاشرة بين 126 دولة ، وجاء في الإحصاءات أن عدد القوى العاملة هو 41,637,773 ، وأن عدد اللائقين للخدمة هو 35005326 وعدد الأفراد الذين في سن التجنيد هو 1370407 ، عدد أفراد الاحتياط 185,630 [1190] .

المحور الثاني: دوافع الوساطة التركية في الصراع العربي الإسرائيلي في فترة حزب العدالة والتنمية :

أدى تدهور الأوضاع خاصة منذ عام 2000 إلى تزايد المطالبات بتدخل الأطراف الثالثة ، وكذا زيادة الضغط من الرأي العام التركي ووسائل الإعلام لدفع حكومة أجاويد الائتلافية بالتدخل، وهو ما طرحه أطراف الصراع أنفسهم بأشكال مختلفة ، فالحكومة الإسرائيلية (ممثلة في رئيس الوزراء الإسرائيلي شارون) طالبت تركيا في نوفمبر 2000 وأغسطس 2001 بالتدخل للضغط على الراحل عرفات والفلسطينيين للتخلي عن العنف والإرهاب (وفقا للمفهوم الإسرائيلي) ، وبالمثل طالب الرئيس الفلسطيني عرفات والحكومة الفلسطينية بتدخل تركيا لإقناع إسرائيل بالعودة إلى المفاوضات، وإنهاء العمليات العسكرية [1191] .

وتطرح خطابات العدالة والتنمية موضوعات وجوانب متعددة لأدوار تركيا في منطقة الشرق الأوسط وتشكل هذه الجوانب امتدادا طبيعيا لرؤية الحزب للعالم ومكانة تركيا فيه كدولة "مركز" والتوجهات "التعاونية" الدافعة لأدوارها على المستويين العالمي والإقليمي ، فجوهر "الدور الجامع " الذي يؤكد عليه الحزب هو أن تؤدي تركيا دور "مركز تحقيق الأمن والاستقرار" في الأقاليم المتعددة التي تنتمي إليها وتؤثر فيها بحكم طبيعتها كدولة مركز، ويقول أوغلوا في هذا السياق إن النتيجة الأكثر أهمية لإعادة تعريف مكانة تركيا كدولة مركز تتمتع بالعمقين

1187– مصطفى عبد السلام ، معجزة تركيا الاقتصادية ، موقع :
https://www.alaraby.co.uk/economy/2016/3/31/ .

1188– محمد ناجى عيسى أسعد ، " السياسة الخارجية التركية تجاه القضايا العربية دراسة حالة الأزمة العراقية و القضية الفلسطينية 2003–2006 "، رسالة ماجستير، معهد البحوث والدراسات العربية ، قسم الدراسات السياسية ، 2007، ص 192 .

1189– بكر محمد رشيد البدور ، مرجع سبق ذكره ، ص 77 .

1190 – http://www.globalfirepower.com .

1191 – Gurkaynak,Esra Cuhadar .Perceptions .Turkey as a Third party in Israeli–Palestinian Conflict: Assessment and Reflections 01,p.12007 ,12(1), .

الجغرافي والتاريخي هي" أن تتخلى تركيا عن دورها كدولة طرفية أو هامشية باعتباره جزءا من الماضي، وأن تشغل مكانة جديدة ملائمة لها كدولة مركز، أي الدولة التي لا تكتفي بتحقيق الأمن والاستقرار والنظام لنفسها فقط،بل توفر هذه العناصر للمناطق المجاورة لها [1192] .

وينطبق الأمر ذاته على منطقة الشرق الأوسط، حيث يذكر أوغلوا أنه "لا ينبغي أن يُنظر إلى وجود تركيا في مركز الشرق الأوسط على أنه أمر سلبي أي أنه سيكون على شكل حروب على سبيل المثال فما أقصده بدولة مركز هو أنها ستكون موجودة في لب التطورات في الشرق الأوسط بشكل سلمي وبأدوات اقتصادية وثقافية [1193] .

وفي تأكيد على نفس المعنى، خلص غل في خطابه المعنون " تركيا والعراق والشرق الأوسط :آفاق مستقبلية" أمام مجلس العلاقات الخارجية في نيويورك في فبراير 2007 ، إلى أن " تركيا بقوتها العسكرية ونموها الاقتصادي وقوتها الناعمة ، تمتلك مركزا فريدا من أجل دفع السلام والأمن والرخاء لصالح جميع الشعوب في الإقليم الواسع الذي تنتمي إليه "، مؤكدا أن تركيا "ستواصل دورها كقوة في جانب الحرية والاستقرار [1194] .

و تجدر الإشارة هنا إلى أن عنوان "الدور الوسيط" لتركيا ، كان من أكثر القضايا التي تعرضت للنقاش والسجال كما في تركيا كذلك داخل إسرائيل، وكان لسان حال المؤيدين لإسرائيل بين الكتّاب الأتراك أن تركيا بانحيازها إلى غزة وحركة حماس وانتقادها الشديد لإسرائيل إنما تجازف بخسارة حياديتها في الصراع العربي الإسرائيلي، وفي المقابل يذكر الأستاذ محمد نور الدين أن تركيا في الأساس لم تكن في سياستها الخارجية الجديدة مع حزب العدالة والتنمية تسعى إلى مثل هذا الدور الوسيط ، وهي عندما قالت بسياسة تعدد البعد إنما كانت تهدف إلى ملء الفراغ الذي كانت تشهده العلاقات التركية مع العالم العربي والإسلامي ومع روسيا وكل القوى التي تقع خارج الدوائر الأمريكية و الأوروبية والإسرائيلية ، لذا كان الانفتاح الكبير على كل من سوريا وإيران ودول الخليج وروسيا وما إلى ذلك ، و في المفاوضات الإسرائيلية السورية تحديدا لم تطرح أنقرة نفسها وسيطا ولم تعرض بضاعتها للبيع ، بل جاء الطلب من جانب رئيس حكومة العدو أيهود أولمرت نفسه فوافقت تركيا بعد أن وافقت أيضا سوريا، فدور الوساطة ليس هدفا في حد ذاته لأنقرة ، بل إنه يحمل من المجازفة بالخسارة في قضايا معقدة مثل قضايا الشرق الأوسط أكثر مما يحمل من الوهج والتباهي، إن مبادرة تركيا إلى التحرك لحل قضايا المنطقة لا يعني القيام بدور الوسيط أو ترجمة ذلك عبر دور الوسيط، فالمبادرة شيء والدور الوسيط شيء آخر، فتركيا بادرت بعد احتلال العراق إلى اجتماع دول الجوار الجغرافي للعراق ليس من منطلق الوساطة بين أمريكا والقوى المعنية بالوضع بل لممارسة ضغط أو بلورة رؤية تمنع الأمريكيين من الإقدام على عملية الاحتلال وهزّ خريطة المنطقة، وبالتالي لم تكن تركيا حيادية، فقد كانت تريد وقف المخططات الأمريكية المتعارضة مع المصالح التركية وأولها احتمال تقسيم العراق [1195] .

وقد استؤنفت مفاوضات السلام غير المباشرة بين إسرائيل و سوريا في مايو 2008 بعد ثماني سنوات من الجمود، وقد مثل الوفد الإسرائيلي في المفاوضات الجارية في تركيا شالوم ترجمان و يورام تروبوفيتز، ومن الجانب السوري كان رياض داودي، وقد جرت أربع اجتماعات في إسطنبول و أنقرة خلال الربيع و الصيف، لعب خلالها الوسيط التركي دور الرسول لأن المفاوضين لم يلتقيا وجها لوجه كما لم يقيما في نفس الفندق ، وفي بيان صادر عن رئيس الوزراء الإسرائيلي ايهود أولمرت في 21 مايو 2008 في يوم الاجتماع الأول، كشف أن التحضير لهذا التحرك قد بدء قبل عام، وأن إسرائيل اقتربت من تركيا وطالبتها بالتوسط [1196] .

ولقد جدت تركيا في القيام بهذه الوساطة فرصة لتعزيز دورها كلاعب سياسي ومؤثّر في الشرق الأوسط، وتأكيد أن مسيرتها نحو الغرب ومساعيها للانضمام إلى الاتحاد الأوروبي لن تجتث جذورها الممتدة في الشرق وعالمها الإسلامي، وهو الأمر الذي واظبت حكومة العدالة على انتهاجه منذ وصولها إلى السلطة ، غير أن هذه الوساطة هذه المرة يجب ألاّ ينظر إليها بمعزل عن الموقف الداخلي ، ومن ثم يربط البعض بين قيام أردوغان بالوساطة بين سوريا وإسرائيل في محاولة منه للفت نظر واشنطن حتى تقف إلى جواره في صراعه الداخلي مع الأحزاب و الهيئات العلمانية، وكذلك بالنسبة الاتحاد الأوروبي، ولاسيما أن هناك في تركيا من يرى أن واشنطن تغض النظر تماماً عن الموقف

1192 . Davutoglu Ahmed ,"Turkey's foreign policy vision: an assessment of 2007". Insight Turkey,(10) , 2008 ,p.79 –

1193– نور الدين محمد ،" حوار أحمد داود أغلو : الإستراتيجية التركية الجديدة" ، شؤون الأوسط ، العدد 116 ، 2004 ، ص144 .

1194 – Abdulah gul , horizons of Turkish Foreign Policy in the New century , from :www.mfa.gov.tr/data/bakanlik/bakanlar/abdulahgul kitap . pdf.2007,p.519.

1195– محمد نور الدين ، الدور التركي في منطقة الشرق الأوسط ، جريدة الاتحاد اليومية (الصحيفة المركزية للاتحاد الوطنى الكردستانى) ، 2005/05/10 .

1196– ألاء الروبى ، " المصالح المتشاحنة ما بين إسرائيل وتركيا : رؤية إسرائيلية "، مركز الأهرام لدراسات السياسية و الإستراتيجية، العدد 10، أكتوبر 2009 ، ص31 .

الصعب الذي يتعرّض له أردوغان لإجباره هو و حكومته و مؤيديه على ضرورة انتهاج موقف مؤيد لواشنطن في حالة ضرب النظام الإيراني [1197].

وتم اختيار تركيا للعب هذا الدور دون غيرها، نظراً لأن بإمكانها زحزحة المشروع الإيراني الذي يأتي على رأس أولوياتها لتحالف الإيراني السوري، وبالتالي فإن نجاح المفاوضات السورية الإسرائيلية سيقود إلى تراجع في أولوية هذا التحالف مع إيران على سلم اهتمامات صانع القرار السوري، وهذا التراجع سيصبّ في مصلحة تركيا في مواجهة إيران [1198].

وفي حالة توجيه ضربة أمريكية لها ستكون واشنطن وتل أبيب في حاجة ماسة إلى تركيا، التي يُنظر إليها في هذه الحالة على أنها القوة الموازية لإيران، مع توقّع ازدياد حجم تركيا كقوة كما يمكن تعظيم دورها في العراق تحديداً ، وهو أمر تنظر إليه أنقره بشدة بعد أن اقتنعت أن سلبيتها عند غزو العراق لم تنتج لها سوى المشاكل وكان في مقدمتها بطبيعة الحال ملف الأكراد، أحد أهم الملفات التي تضعها تركيا في مقدمة أولوياتها اليوم بعد أن اضطرت إلى التدخّل العسكري لاجتثاثه بموافقة أمريكية [1199] .

كما أن حكومة أردوغان كانت تحاول التقرب أكثر من سوريا لعزل التواجد الإيراني فيها وكبح جموح الأخيرة في لعب دور أكثر فعالية في الشرق الأوسط، ولذلك بدأ المسئولون الأتراك يركزون على دبلوماسية إعادة بناء شبكة علاقات مع الدول العربية بهدف مواجهة المد الإيراني في الشرق الأوسط ، وكان جوهر الموقف التركي يقوم على الاعتدال ، وتعزيز خيار عملية السلام ، لتحقيق الاستقرار ، في هذا السياق يمكن وضع مشاركة الجانب التركي في مؤتمر أنا بوليس ، ولعبت حكومة أردوغان دوراً في توفير شروط مشاركة سوريا في هذا المؤتمر [1200] .

هذا و بينما رسمت تركيا أطر سياستها الخارجية لاحتلال مكانة إقليمية بارزة في محيطها الجغرافي ، مستغلة اختلال الموازين في منطقة الشرق الأوسط فإذا بإسرائيل حليفتها الإستراتيجية تتعمد تسريب أنباء خلاصتها ورغبتها في نقل الوساطة في المفاوضات غير المباشرة مع سوريا من تركيا إلى أذربيجان بعد الأزمة التي شهدتها العلاقات التركية – الإسرائيلية على خلفية العدوان الإسرائيلي على غزة ، ودفع هذا رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان لاصطحاب وزير خارجيته أحمد داود أغلو منسق سياسة تركيا الخارجية الجديدة للقيام بزيارة مباغته إلى دمشق للقاء الرئيس السوري بشار الأسد ، بهدف تحريك عملية المفاوضات غير المباشرة مع إسرائيل في محاولة وصفها البعض باليائسة من أجل إمساك أنقرة بخيوط وساطة أضفت لدورها بعدا و عمقا على الصعيدين الإقليمي و الدولي غير أن تدهور العلاقات التركية الإسرائيلية منذ حالة العدوان الإسرائيلي على غزة في نهاية عام 2008 ، كشف النقاب عن التصاق حكومة العدالة التركية بالقضية الفلسطينية وهو أمر لا يجب النظر إليه كموضوع منعزل إنما بصورة تتعلق بالموقع الذي ترى به تركيا نفسها في الساحة الدولية ، فمنذ فوز حزب العدالة الحاكم بأصوات كافية في انتخابات2002 ليودع شركاءه في الائتلاف ، اتخذ طريقا جديدا يتسم بالجرأة في السياسة الخارجية للبلاد تعتمد على تعدد المحاور ، غير أنه أثار ومازال يثير القلق في الغرب من أن حزب العدالة ذا الجذور الإسلامية قد يدفع تركيا إلى اتجاه لا تؤيده أوربا و واشنطن ، مما يترتب عليه وضع عراقيل في طريق انضمامها للاتحاد الأوربي برغم محاولاتها الحثيثة لتطبيق معايير الاتحاد ومعها تراجعت أهمية ترشيح أنقرة لعضوية الاتحاد وتحت حكم أردوغان[1201] .

ودفعت تلك التطورات أردوغان في حديثه قبل يوم واحد من احتفالات التوسع الأوربي في دبلن في الأول من مايو إلى القول: بأن أوربا ليست الخيار الوحيد المتاح أمام تركيا ، فيما يشير بوضوح إلى أن لتركيا خيارات أخرى أهمها بطبيعة الحال عودتها إلى عمقها الجغرافي الحضاري ، ممثلا في المنطقة العربية بصفة خاصة ، والشرق الأوسط بشكل عام [1202].

كما شكلت تطورات البيئة الإقليمية وبعض أوجه "القصور" في أداء الأطراف الإقليمية الأخرى مصدرا مهما لزيادة بروز الدور التركي كوسيط في المسارات المختلفة للصراع ، فعلى سبيل المثال تشير التحليلات إلى أن أحد العوامل الأساسية التي دفعت سوريا إلى تفضيل

1197– أسامة عبد العزيز، " تركيا الطامحة إلى ترسيخ دورها الإقليمي" ، جريدة الأهرام، 29-4-2008.

1198– مصطفى اللباد، بين المشاريع الثلاثة: الإيراني، والتركي، والإسرائيلي، الصراع على سوريا، صحيفة الرأيwww.arraee.com

1199– أسامة عبد العزيز، مرجع سابق الذكر.

1200 – إبراهيم حميدي،"عشرة أسباب وراء بدء دمشق مفاوضات غير مباشرة برعاية تركية " ،جريدة لحياة، 28-5-2008 .

1201 – نبيل عز الدين جميل عطية ، نبيل عز الدين عطية ، "عملية صنع القرار في السياسة الخارجية التركية اتجاه سوريا والعراق 1990-2007 "، رسالة ماجستير ، جامعة القاهرة، كلية الاقتصاد والعلوم السياسية ، 2010، ص 111 .

1202– أسامة عبد العزيز ، " في زيارة اردوغان لدمشق : تركيا تسعى للحفاظ على دور الوسيط" ، جريدة الأهرام ، 24 /2009/08.

التدخل التركي في مفاوضاتها مع إسرائيل هو توتر علاقات سوريا مع بعض الدول العربية الفاعلة ، وهو ما ظهر بشكل خاص في أعقاب القمة العربية في دمشق في مارس 2008 وهو ما جعل لجوء سوريا لطلب التدخل المصري مثلا أقل احتمالا [1203] .

كما أن التطورات الإيجابية في العلاقات السورية التركية ساهمت في تقليل المخاوف التركية من التأثيرات السلبية المحتملة لأي تسوية سورية إسرائيلية على قضيتي الدعم السوري لحزب العمال الكردستاني ، والمطالبة بالإسكندرونة[1204] .

وأكد الرئيس التركي السابق ديميريل أن تركيا تتطلع إلى تحقق سلام سوري إسرائيلي رغم خلافات سوريا مع تركيا، لأنها تعتبر سوريا دولة جارة وليست عدوا ، مع التأكيد على أن هذا السلام لن يكون على حساب العلاقات التركية الإسرائيلية ، ولن يخصم من عمقها على جميع الأصعدة الدبلوماسية و التجارية و الاقتصادية والعسكرية و الثقافية ، كما أن العلاقات التركية الإسرائيلية لن تتأثر سلبا بالتحسن في العلاقات السورية التركية بعد اتفاق أضنه [1205].

ورغم أن السلام في المنطقة قد بات مصلحة تركية إقليمية، فإن ذلك لا يقلل من أهمية هذه الوساطة و التطلّع إلى السلام كخيار استراتيجي يحقق الاستقرار ، والأمن والتنمية في المنطقة، بل يخلق المزيد من الحوافز لإنجاحها وإيصالها إلى بر الأمان ، وهذا ما يقتضي تحليل مواقف الأطراف المختلفة ودوافعها إزاء قبول التدخل التركي وتصوراتها لطبيعة هذا التدخل .

المحور الثالث : موقف طرفي الصراع من الوسيط التركي

أعلنت سوريا وإسرائيل بعد سنوات من توقُّف المفاوضات الرسمية بينهما بشكل مفاجئ عن بدء مفاوضات سلام غير مباشرة بوساطة تركية، و أكّد وزير الخارجية السورية أن مفاوضات غير مباشرة بين بلاده وإسرائيل بدأت في تركيا مع وساطة رئيس الوزراء التركي رجب طيب أردوغان ، وقال : إن المفاوضات تمت بعد أن أبلغ أردوغان الجانب السوري منذ فترة وجيزة بالتزام إسرائيل بالانسحاب التام من هضبة الجولان إلى خط الرابع من يونيو 1967 [1206] .

واللافت للانتباه هنا هو كيف قبل الطرفان الرجوع إلي حلبة المفاوضات بعد فشل جل الجولات التي أقيمت بين الطرف السوري والإسرائيلي وعدم انتهاج سياسة التنازل من قبل الطرفين من قبل ، فما هي يا ترى أسباب وخلفيات رجوع كلا الطرفين إلى الحلبة الدبلوماسية بواسطة تركية ؟ .

أولا : أسباب الطرف العربي من التوسط التركي في الصراع العربي الإسرائيلي

إن أحد دوافع الجانب السوري في تشجيع الدور التركي في رعاية المفاوضات غير المباشرة بين سوريا وإسرائيل هو الرغبة في "تحييد" تركيا كأحد مصادر الضغط على النظام السوري ، وظهر ذلك بوضوح في التصريحات الصادرة عن الرئيس السوري خلال استقباله غل في زيارته الأولى كرئيس للجمهورية إلى دمشق في مايو 2009،حيث ذكر أنه " كانت هناك محاولات لزعزعة الاستقرار في سوريا ولمحاصرتها، وكانت هناك رغبة لدى البعض في زج تركيا بهدف إضعاف العلاقة السورية التركية" ، لكن كان" الرد التركي" وفقا له " معاكسا ، من خلال المزيد من التنسيق والوعي بأهمية العلاقات بين الدول المتجاورة ، خصوصا الدول المهمة منها ، والتي تلعب دورا فاعلا وأساسيا في القضايا المختلفة" [1207].

وثمة دافع آخر تتضمنه خطابات أطراف الصراع صراحة أو ضمنا ، وهو الاستجابة لتطلعات تركيا لتعزيز مكانتها في المنطقة فمثلا ،أشار الرئيس السوري إلى أن الدور التركي في مفاوضات السلام غير المباشرة بين سوريا وإسرائيل "جعل منها لاعبا أساسيا في عملية السلام في الشرق الأوسط" بحيث أنها ستصبح لاعبا لا يمكن الاستغناء عنه عندما يكون هناك شريك مستقبلي للسلام[1208] .

1203– عسيلة صبحي، "المفاوضات السورية – الإسرائيلية :المصالح في مواجهة الثوابت "، مركز الأهرام الدراسات السياسية و الإستراتيجية، العدد18 ،2008، ص30.

1204– جلال عبد الله معوض ، دور تركيا الاقليمي في الشرق الأوسط في : وحيد عبد المجيد(محرر) ، موسوعة أحداث القرن العشرين – الجزء الثاني – : العلاقات الدولية ، القاهرة : دار المستقبل ، 2000 ، ص 249–250 وانظر كذلك : حامد محمود عيسى ، القضية الكردية في تركيا ، القاهرة : مكتبة مدبولى ، 2002 ، ص 330–332 .

1205– جلال عبد الله معوض ، مرجع سابق الذكر، ص 273 .

1206 – "سوريا وإسرائيل تبدأن مفاوضات غير مباشرة"، صحيفة الأهرام، 22–5–2008.

1207–ا لأسد:لا استغناء عن دور أنقرة عندما يتوافر الشريك..."، جريدة الحياة ، 16–5–2009.

1208 – نفس المرجع السابق .

وبالمثل، عبر العديد من المسئولين الفلسطينيين عن أهمية العلاقات التركية الإسرائيلية في منح تركيا مركزا مميزا كوسيط– مقارنة بالدول العربية القائمة بالوساطة والتدخل– على نحو قد يمكن تركيا من إقناع إسرائيل بوقف عملياتها العسكرية، وقد أشار السفير الفلسطيني لدى تركيا إلى أن تركيا هي الطرف الوحيد في المنطقة القادر على الضغط على إسرائيل ،حيث أشار السفير الفلسطيني في تركيا نبيل معروف إلى امتلاك تركيا قدرات تؤهلها لدور نشط في معالجة القضية الفلسطينية، بالنظر إلى قدراتها المستمدة من "سكانها ، وتاريخها ، وعلاقاتها مع الولايات المتحدة وإسرائيل، واقترابها من عضوية الاتحاد الأوروبي، وعضويتها في الناتو " ، إلا أن معروف يخلص إلى توصيف مختلف للدور التركي يكاد يخرج به من نطاق الوساطة إلى التدخل كطرف ثالث حليف للفلسطينيين، أو كوسيط يركز على آليات "استغلال القوة " باستغلال جميع القدرات التركية للضغط على إسرائيل، وعدم الاكتفاء باستراتيجيات تسهيل الاتصالات أو حتى تحويل هيكل الصراع عبر الآليات الاقتصادية، فوفقا للسفير الفلسطيني فإن قدرات تركيا و مكانتها "كأكبر قوة إقليمية في الشرق الأوسط" تجعلها قادرة على الضغط على إسرائيل وتقديم المزيد لدعم القضية الفلسطينية وتحقيق السلم والاستقرار في المنطقة ، وانتقد السفير الفلسطيني ربط المسئولين الأتراك الدور التركي بدعوة الطرفين الإسرائيلي والفلسطيني ، حيث أن "الإسرائيليين لن يدعو تركيا أبدا للمشاركة في الشرق الأوسط، فهم لن يقبلوا أية جهة غير الولايات المتحدة ، إن تركيا كقوة إقليمية عليها أن تفرض آرائها باستخدام جميع أوراقها و مصادر قوتها" [1209].

وبالإضافة إلى ذلك ، هناك من يرى أن من بين أسباب قبول التفاوض على مستوى الجانب السوري هو محاولة سوريا الاستفادة من التناقضات القائمة بين طهران وأنقرة في العديد من القضايا طلباً للحُظوة لدى كل منهما، وما بين تل أبيب وواشنطن من أجل حُظْوة مماثلة، ويضيف المراقبون أن سوريا تحاول من خلال المفاوضات قطع الطريق على إمكانية تكرار تجربة أوسلو، حيث فوجئ الجميع بالاتفاق الفلسطيني الإسرائيلي ، حتى لا تظل قضية الجولان بمنأى عن الاهتمام الدولي والإقليمي، هذا بالإضافة إلى أن التفاوض حسبما يعتبره البعض رسالة سورية إلى بعض الدول العربية بأن سوريا تملك قرارها السياسي دون تبعية لإيران حتى في أشد المسائل تعقيداً [1210].

كما يرى البعض أن سوريا كانت تمر بمرحلة تفوّق استراتيجي علي إسرائيل تتيح لها شن هجوم سلام استراتيجي انطلاقا من عدة حقائق تتمثل في:

أولا : تعزيز الموقف الإقليمي لسوريا، خصوصاً بعد إخفاق الحرب الإسرائيلية على لبنان في يوليو 2006.

ثانياً: فشل الولايات المتحدة في إضعاف سوريا أو عزلها عن السياسة الإقليمية، وهو ما تجلّى في استنتاجات تقرير (بيكر هاملتون).

ثالثا: ضعف الحكومة الإسرائيلية برئاسة أولمرت، وتراجع موقفها داخلياً، خصوصاً بعد إخفاقها من الناحيتين السياسية و العسكرية في حربها ضد لبنان في صيف 2006.

رابعا: اعتراف الولايات المتحدة بفشل مشروعها في المنطقة بأبعاده الأمنية والسياسية.

خامسا: تزايد الدور الإيراني في الشرق الأوسط،خصوصاً أن إيران دولة حليفة لسوريا ، ومن البديهي أن هذا الدور لا يهدد مصالح الولايات المتحدة فحسب ، وإنما يهدد أيضاً مكانة إسرائيل الإقليمية ، كما يهدد أمنها واستقرارها ، وعلى ضوء هذه الحقائق، فإن سوريا تريد الاستفادة من هذه المعطيات لتعزيز مكانتها التفاوضية وجلب إسرائيل لعملية السلام بما يساهم في تحسين البيئة الإستراتيجية لسوريا في الشرق الأوسط ، ويعيد لها أراضيها المحتلة [1211] .

ثانيا : أسباب الطرف الإسرائيلي من التوسط التركي في الصراع العربي الإسرائيلي

ثمة اتجاه يرى أن الموقف الأصلي لإسرائيل منذ بدء عملية السلام توافق إلى حد كبير مع تصورات تركيا لدورها، فتنشيط الدور التركي في عملية السلام واستضافة جولاتها عامة ينسجم مع المطلب الإسرائيلي في الحرص

على أن تجري المفاوضات في الشرق الأوسط ، كدليل على اعتراف الدول العربية والإقليمية بإسرائيل ككيان طبيعي وشرعي في المنطقة ، ولو بحكم الواقع [1212] .

1209 –"Palestinian Ambassador to Turkey Nabil Maarouf: We are Satisfied With the Political Position of Turkey ", Journal of Turkish Weekly,www.turkishweekly.net,15-6-2006.

1210– إبراهيم حميدي ، مرجع سابق الذكر .

1211 – حسن أبو طالب،" اللغز السوري بين الدور التركي و الصدمة الإيرانية"، صحيفة الأهرام، 28-5-2008.

1212 – أيمن إبراهيم الدسوقي ، مرجع سابق الذكر، ص 292-293 .

و رغم بعض مظاهر التوتر التي شهدتها العلاقات التركية الإسرائيلية بعد وصول حزب العدالة إلى السلطة واحتلال العراق ، إلا أن إسرائيل عبرت عن تفضيلها الوساطة التركية على المسار السوري تحديدا ، والانطلاق منها للتأثير على المسارات الأخرى بما يخدم المصالح الإسرائيلية ، أي استغلال التطورات الإيجابية التي شهدتها العلاقات التركية السورية ، من أجل دفع تركيا إلى الضغط على سوريا فيما يخص دعمها لحزب الله في لبنان وحركة حماس في فلسطين ، فقد أشار أولمرت أثناء زيارته لتركيا في 14 –15 فبراير 2007 إلى رغبة إسرائيل في أداء تركيا دور الوسيط بين إسرائيل والدول المسلمة التي ليست لها علاقات مع إسرائيل ، مع تأكيده على أهمية دور تركيا في تغيير مواقف القوى الراديكالية في المنطقة ، وذلك في إشارة إلى حماس وحزب الله وسوريا ذاتها [1213] .

و بالمثل، أشار باراك في فبراير 2008 –أثناء زيارته الأولى لأنقرة بعد توليه منصب وزير الدفاع – إلى أن "وساطة تركيا طبيعية لكونها تملك قابلية وقدرة على فهم المنطقة وعلى القيام بدور مؤثر في القضايا الثلاث التي تهدد المنطقة، وهي أسلحة الدمار الشامل، والإسلام الراديكالي والدول المارقة " [1214] .

و ثمة دافع إسرائيلي آخر، يمكن اعتباره مرتبطا بالسعي للاستفادة من خصوصية الوسيط التركي تحديدا، بالنظر إلى خلافاته السابقة مع الجانب السوري، وكيفية معالجته لها ، وفي هذا الإطار ، يصبح أحد دوافع إسرائيل هو الرغبة في دور تركي كوسيط نموذج أي المضاهاة بين تركيا وإسرائيل بحيث تساعد تركيا إسرائيل للوصول إلى ذات نمط التسوية المتحققة على المسار التركي السوري، فاتفاقية أضنة التركية السورية لعام 1998 ، والتي شكلت أساسا لبداية التحسن في العلاقات التركية السورية ونزع فتيل الأزمة التي كادت تصل إلى حد المواجهة العسكرية المباشرة بين الجانبين ، وتمثل إلى حد كبير نموذجا ترغب إسرائيل في تكراره لإنهاء الدعم السوري حركات المقاومة المسلحة ضدها [1215].

و قد ظهر مفهوم "الوسيط النموذج" بوضوح كذلك فيما يتصل بمعالجة الخلافات الإقليمية الإسرائيلية السورية على غرار المعالجة التركية السورية لمسألة الإسكندرونة /هاتاي [1216].

وذلك في الخطاب الذي أرسله المستوطنون الإسرائيليون في الجولان إلى أردوغان،لدى الإعلان عن الدور التركي في الوساطة بين سوريا وإسرائيل، في إبريل 2008 ، ففي هذا الخطاب عارض المستوطنون أي تسوية تقوم على تنازل إسرائيل عن الجولان كشرط مسبق لمحادثات السلام ، وطالبوا أردوغان بـ"تبني اقتراب شبيه بذلك الذي استخدم في حل النزاع التاريخي التركي السوري حول مقاطعة هاتاي الجنوبية" [1217] .

وقد سبقت ذلك مؤشرات أخرى على طرح هذا الدور التركي ، ففي يناير 2005 و أثناء عقد مؤتمر مشترك بين وزير الخارجية التركي غل ونظيره الإسرائيلي سيلفان شالوم في القدس، سأل المحلل السياسي للشؤون العربية في القناة الثانية للتلفزيون الإسرائيلي الوزير التركي عما إذا كان "الاعتراف السوري بالسيادة التركية الكاملة على مقاطعة هاتاي يمثل سابقة لحالة مرتفعات الجولان ؟" ورغم أن وزير الخارجية التركي أجاب بأن "الحالتين ليستا متشابهتين ، لأنه لا يوجد نزاع إقليمي بين تركيا وسوريا، بينما في الحالة الثانية،أقرت الأمم المتحدة بأن الإقليم [أي الجولان] محتل "، إلا أن ذلك لم يمنع العديد من التحليلات إلى الإشارة إلى تعبير وزير الخارجية الإسرائيلي عن إعجابه بهذا السؤال ، فضلا عن دلالات هذا السؤال في توضيح التأكيد الإسرائيلي على التشابه بين الخلافات السورية التركية والسورية الإسرائيلية [1218] .

وثمة اتجاه آخر ينفى ما قيل تماما ، حيث ذهبت بعض التحليلات إلى امتلاك إسرائيل عوامل تدفعها إلى التردد بشأن تنشيط التدخل التركي في الصراع العربي الإسرائيلي،وقد ظهر ذلك بوضوح في أعقاب الهجوم الإسرائيلي على غزة ورفح في مايو 2004 عندما أعلن رئيس الوزراء التركي في الثاني من يونيو أمام مؤتمر دولي تنظمه الرابطة العالمية للصحف في إسطنبول أن شارون قد دفن عروض تركيا للوساطة بين الإسرائيليين والفلسطينيين بسياسة الاغتيالات والهجمات التي لم تترك مجالا لجهود السلام التي تبذلها تركيا ، وفي منتصف يوليو 2004

1213– على جلال معوض ، " الدور الإقليمي لتركيا في الشرق الأوسط 2002–2007"، رسالة ماجستير ، جامعة القاهرة ، كلية الاقتصاد والعلوم السياسية ، 2009، ص220

1214– نفس المرجع السابق ، ص225.

1215– حامد محمود عيسى ، مرجع سابق الذكر ، ص 329–330 . وانظر كذلك : محمد ضيف الله محمد المطيري ، مشكلتا الموصل والأسكندرونة والعلاقات العربية التركية ، القاهرة : الشركة العصرية للطباعة ، 2003 ، ص 140–142 .

1216 – نفس المرجع السابق، ص 95–150 .

1217 – "Israelis appeal to Erdoğan on Golan handover",Today's Zamanat: http://www.zaman.com,26-4-2008.

1218– علي جلال معوض ، مرجع سابق الذكر، ص200.

، وصل ايهود أولمرت – نائب رئيس الوزراء الإسرائيلي شارون آنذاك–إلى أنقرة في زيارة مؤجلة من شهر مايو ، وذلك لاستيعاب الخلافات مع تركيا – لاسيما تلك المتصلة بالتعاون الإسرائيلي مع الأكراد في شمال العراق وكذلك الانتقادات التركية للسياسات الإسرائيلية ضد الفلسطينيين – إلا أن أردوغان رفض استقباله متذرعا بقضاء عطلة قصيرة ، في حين بادر إلى استقبال رئيس الوزراء السوري الذي تزامنت زيارته لأنقرة مع زيارة أولمرت وصرح أردوغان في مؤتمر صحفي مشترك مع نظيره السوري أن الحل العادل للصراع الفلسطيني الإسرائيلي هو الجلوس على طاولة المفاوضات و هو الشرط الأساسي للسلام في الشرق الأوسط ، وهو ما أثار انتقادات من أولمرت الذي صرح قبل مغادرته أنقرة بأنه ليس في استطاعة تركيا أو أية دولة أخرى في هذه المرحلة أن تساهم في رعاية السلام ما بين إسرائيل وجيرانها في الشرق الأوسط ، لأن "تل أبيب ليست بصدد التفاوض مع الفلسطينيين،ولا ترى أن خلافها مع سوريا يحتل أولوية في اهتماماتها " [1219].

ووفقا لهذه التحليلات ، قامت نظرة حكومة شارون لتركيا على أنها المنافس الرئيسي لإسرائيل على الدور المركزي في منطقة الشرق الأوسط ، إذ لا تخفى إسرائيل مخاوفها من تزايد الدور التركي في المنطقة، وتمتنع بالتالي عن إعطاء أوراق لتركيا بشأن الوساطة مع سوريا أو بشأن تحسين الظروف المعيشية للفلسطينيين ، بهدف تقويض محاولات تركيا للبحث عن دور لها في منطقة الشرق الأوسط في المرحلة المقبلة ، وذلك لكي تصبح إسرائيل هي الدولة المحورية والمركزية في أي ترتيبات إقليمية جديدة [1220] .

ويكشف العرض السابق أن أطراف الصراع عبروا – بشكل عام –عن توجهات إيجابية نسبيا إزاء فكرة التدخل التركي إجمالا، لكن الدوافع والأسباب التي قدموها للترحيب بالدور التركي تتجاوز تلك المتصلة مباشرة بقدرات تركيا على التدخل على نحو يكفل معالجة فعالة للصراع ذاته ، كما أن هناك اختلافات – تصل إلى حد التناقض أحيانا – بين ما تطرحه هذه الأطراف من توقعات للدور التركي المنتظر كوسيط في الصراع العربي الإسرائيلي .

تنطلق الحسابات الإسرائيلية من قراءة مفادها : أن قدرة سوريا على ضبط الأوضاع في جوارها الإقليمي قد دلّلت عليها تجارب كثيرة في الماضي، وبالأخص في لبنان، كما أن سوريا وبالرغم من الفوارق التسليحية الكبيرة بينها وبين إسرائيل قد أفلحت في بناء واحدة من أقوى الترسانات الصاروخية في دول الطوق العربية، وهي قادرة على أن تصل أي نقطة داخل إسرائيل، وهذا ما يضمن لدمشق أهمية استثنائية من المنظور الإسرائيلي، و ربما يكون الخلاف في إسرائيل دائرا فقط حول الثمن الذي تستطيع إسرائيل أن تدفعه مقابل السلام مع سوريا، دون أن تتصدع تحالفاتها السياسية الداخلية الهشّة، و ليس حول تقويم الدور السوري الحاسم في تثبت توازنات المنط [1221].

ولقد نشر معهد دراسات الأمن القومي الإسرائيلي في دورياته تحت إطار (الملخص السياسي) تقريراً يحمل الرقم (2) ، بعنوان: "هل على إسرائيل أن تطلق مفاوضات مع سوريا؟"، وفي إطار تناوله لمصلحة إسرائيل في التوصُّل إلى اتفاق مع سوريا، يسوق أنصار هذا الاتجاه بأن لإسرائيل مصلحة حقيقية في ذلك بناءً على الحجج التالية : أن الرئيس السوري ، يريد بصراحة الوصول إلى اتفاق مع إسرائيل وهو جاهز لذلك ، وواثق بعد مرور مدة من تسلمه السلطة ، وهو ليس مقيداً كما كان والده، فالاتفاق مع سوريا سهل نسبياً ، فمعظم الأمور تم الاتفاق عليها في الماضي على الورق، والثمن معروف جيداً، وتم ذكره من قِبل ثلاثة أو أكثر من رؤساء الوزراء،وهو الانسحاب من كل مرتفعات الجولان حتى خط 4 يونيو 1967م ، و قد لا تكون سوريا قادرة على الانفصال عن إيران بشكل سريع وكلّي ، لكن روابطها مع إيران ستكون محدودة،فلن يتم نزع سلاح حزب الله ، لكن باستطاعة سوريا وقف إمدادات السلاح عنه وقطعها ، وهو ما سيضعفه ، ويحقق الاستقرار السياسي في لبنان والحصيلة أنه سينخفض الاحتكاك ، وسيكون لذلك أهمية كبر ،خصوصاً في حال تحوّل إيران إلى دولة نووية ستهجر سوريا الإرهاب ، وذلك لعدد من الأسباب الجوهرية ، من بينها أن اقتصادها المهتز سيكون بحاجة إلى مساعدات واستثمارات من الغرب [1222].

هذا و قد نشر موقع ستراتفورد الاستخباري الأمريكي على موقعه الالكتروني تحليلاً حمل عنوان "إسرائيل ، سوريا : مقايضة مرتفعات الجولان مقابل السلام" ومما جاء فيه[1223] : أن إسرائيل لم تعد بحاجة إلى مرتفعات الجولان بسبب فقدانها لقيمتها الإستراتيجية، وأشار التقرير إلى أن إسرائيل استولت على مرتفعات الجولان في حرب 1967 ، وتبلغ المساحة المتنازع عليها(460) ميلاً مربعا، وتضمن (جبل حرمون) ، الذي يرتفع حوالي (9230) قدماً عن سطح البحر ، وبرغم أن العديد من رؤساء الوزراء الإسرائيليين بمن فيهم إيهود باراك وزير الدفاع الحالي ،

1219– احمد دياب ،" تركيا وإسرائيل ...أزمة عابرة أم منافسة قادمة ؟ "، السياسة الدولية، العدد 158 ، 2004 ، ص 166–167 .

1220– على جلال معوض ، مرجع سابق الذكر ، ص210 .

1221 – مصطفى اللباد، ما هي احتمالات التسوية بين إسرائيل وسوريا ،موقع : www. aarraee.com؟

1222– علي حسين باكير، كيف تنظر (إسرائيل) إلى المفاوضات مع سوريا؟،موقع: www.islamonline.net.،نقلاً عن موقع الحملة العالمية لمقاومة العدوان، 4–2–2008م

1223– بوش، أولمرت ،أردوغان، مناورات دبلوماسية في الجولان، العودة إلى (الخيار السوري) ماله وما عليه،موقع: www.dalilak.com

وإسحق رابين ، وشيمون بيريز ، وبن يامين نتنياهو قد طرحوا فكرة التخلّي عن الجولان مقابل السلام مع سوريا ، فإن النزاع و الخلاف حول المنطقة بقي مستمراً للعديد من الأسباب : تريد إسرائيل أن تضمن أنها لو تخّلت عن الجولان ، فإن سوريا لن تقوم بمنعها من الوصول إلى مياه بحيرة طبرية ، ونهر الأردن اللذين يمثلان مصدر المياه العذبة الرئيسية لإسرائيل ، ويزودانها حالياً بثلث احتياجاتها من مياه الشرب ، وكذلك مشكلة(جبل حرمون)الذي تستخدمه إسرائيل للأغراض العسكرية ، فإن الإسرائيليين يتخوفون من أن يتم استخدامه للأغراض العسكرية ضد إسرائيل بعد انسحابها منه، إلاّ أن إسرائيل في الفترة من عام 1967 وحتى الآن استطاعت الحصول على الكثير من القدرات العسكرية و الاستخباراتية ، والاستطلاعية ، وحالياً لا تحتاج إسرائيل لجبل (حرمون) ، كما كانت في الماضي، ومن ثم فإن الانسحاب الإسرائيلي من مرتفعات الجولان قد يترتب عليه على الأرجح أن تتحول كامل المنطقة إلى منطقة منزوعة السلاح ، وتبقى هناك مسألتان مهمتان لاحتمال التخلّي عن الجولان ، وهما : أنه سبق أن استخدم السوريون مرتفعات الجولان لقصف المستوطنات الإسرائيلية قبل عام 1967م ، ورغم أنه أمر قديم ، فإنه مازال موجعاً في الذاكرة الإسرائيلية، وبالنسبة لسوريا فإن التواؤم والتكيّف مع وجود دولة يهودية سيؤدي إلى اضطراب داخلي و إلى قطيعة مع إيران .

خاتمة :

يكشف التحليل ضمنيا عن تعدد موضوعات وجوانب الأدوار التركية في الشرق الأوسط كما تردد في خطابات مسئولي العدالة والتنمية ، مع إمكانية إدراجها جميعا في إطار دور جامع لتركيا باعتبارها "مركزا لتحقيق الأمن والاستقرار" في المنطقة ، شأنها في ذلك شأن الأقاليم المتعددة الأخرى التي تنتمي إليها تركيا وتؤثر فيها ، بحكم مكانتها كدولة "مركز " تتمتع بالعمقين التاريخي والجغرافي أو الجيواستراتيجي، في هذا الإطار، تقع الغالبية العظمى من الأدوار التركية – بأبعادها المختلفة السياسية والاقتصادية والمعنوية والأمنية – في نطاق الأدوار التعاونية ، وهو ما يظهر في دور تركيا كقناة اتصال و وسيط بين الأطراف المتصارعة المختلفة في المنطقة وهذا ما تجلى وبوضوح في وساطتها في الصراع العربي الإسرائيلي ، وشريك نشط في معالجة الخلافات السياسية في المنطقة ، ومركز لتعزيز الاعتماد الاقتصادي المتبادل على المستوى الإقليمي .

ورغم الضجيج الإعلامي حول ما نسب إلى تركيا من أدوار جديدة خلال فترة حكم العدالة والتنمية و من بينها الوساطة التركية ، إلا أن ما فعله الحزب في جزء كبير منه كان أقرب إلى إحياء وتوليف لأدوار كان معبرا عنها في الحوار السياسي التركي ، ومواصلة مبادئ وتطورات سابقة على وصول الحزب إلى السلطة ، فرغم تأكيد الحزب على تميز رؤيته في مجال السياسة الخارجية ، إلا أن العديد من عناصر هذه الرؤية غير منقطع الصلة تماماً عن الرؤى الأخرى التي وجهت السياسة الخارجية التركية في فترات سابقة ، فأصول هذه الرؤية قابلة للتعقب في " العثمانية الجديدة" لدى أوزال، و السياسة الخارجية" متعددة الأبعاد" لحكومة أربكان ، بل إن العديد من عناصر هذه الرؤية تتلاقي –على نحو يكاد يكون تكرارا– مع العناصر المطروحة رسميا أثناء فترة تولي إسماعيل جيم وزارة الخارجية سابقا ،حيث أنه ذكر أن ثمة إدراك أن تركيا المعاصرة تمثل في وقت واحد سبع قرون من العثمانية مع الثورة والجمهورية[1224].

ولعل ذلك ما دفع أحد الدبلوماسيين الأتراك إلى وصف رؤية آق في مجال السياسة الخارجية بأنها "خمر قديم في أوان جديدة" حيث يملك الحزب و أوغلو القدرة على "إعادة تغليف مبادئ السياسة الخارجية بحيث تبدو كما لو كانت جديدة" ، في حين أنها لا تعدو أن تكون إعادة للتأكيد على ضرورة التزام تركيا سياسة خارجية نشطة في دوائرها الإقليمية المختلفة [1225] .

كما أن التأكيد على الأدوار التعاونية والتراجع في الأدوار الصراعية أو العسكرية لتركيا في المنطقة لا يرجع فقط إلى رؤية الحزب وسياساته ، بقدر ما ظهرت بداياته في مراحل سابقة ، كان من أهمها تراجع حدة الخلافات التركية السورية بعد الإذعان السوري للمطالب التركية فيما يتعلق بالتوقف عن دعم حزب العمال الكردستاني على ضوء اتفاق أضنة بين الجانبين ، فضلا عن التحركات التركية لتعزيز العلاقات الاقتصادية مع العراق ، والمناداة برفع العقوبات عنه ، وتراجع نطاق العمليات العسكرية التركية في شمال العراق بعد اعتقال أوجلان وإعلان حزبه وقف إطلاق النار .

إلا أن ذلك لا ينفي إسهام حكومة العدالة في توفير أسس وأبعاد جديدة للأدوار التركية في المنطقة فمن ناحية ، طرحت الحكومة ومستشاريها في مجال السياسة الخارجية أساس فكري أكثر تكاملا ومزجا بين الأبعاد الثقافية والجغرافية والإستراتيجية للدفع بضرورة تنشيط

1224 – الشرقاوى باكينام ، المرجع السابق الذكر، ص 13–14 . بتصرف

– Lale Sari Ibrahimoglu. Davutoglu Promoting "Strategic Depth" in Turkish Foreign Policy.EDM,6(89) . 8-5-2009,at: 2 http://www.turkishdigest.com/2009/05/davutoglu-promoting-strategic-depth-in.html

الأدوار التركية ، وهو ما تحقق بشكل أساسي من خلال جهود أحمد داود أوغلو في التأكيد على مكانة تركيا كدولة مركز ذات عمق استراتيجي .

والملاحظ أن ثمة خصائص جديدة للسلوك التركي تجاه الدول العربية ومن أهم هذه الخصائص زيادة المرونة والفعالية والديناميكية والمبادرة وتزايد الخيارات وإتباع سلوك خارجي أكثر استقلالا نسبيا عن نفوذ الغرب ،ومحاولة إيجاد حلقة واسعة للتحاور والتفاهم وهذا ما تجلى مع سوريا والعراق .

و وفقا لهذا ، يتفق الباحث مع التوصية التي خلص إليها آخرون من ضرورة أن يكون التقييم العربي للوساطة التركية موضوعيا وعقلانيا ، فلا يرفع سقف التوقعات منه إلى حد الرهان الكامل عليه ، ولا يبخسه حقه فيتجاهله أو يقلل من قدره وقدرته ، كما أن دورها يدرج ضمن الدور النشط و الحيوي ويستحق رهانا موضوعيا مدروسا ، لكنه أيضا دور مشارك وليس أصيلا ، مقيد بعوامل ذاتية ومعطيات خارجية وأدوار ومواقف أطراف أخرى بعضها مبادر ومبادئ ، أما البعض الآخر (الطرف العربي) فحري به الاضطلاع بمسؤولياته أولا قبل الرهان على دور تركي أو الارتهان به .

قائمة المراجع باللغة العربية :

أولا: الكتب

1- احمد نورى النعيمي ، يهود الدونمة ، بيروت: دار البشير ، 1995.

2- ـــــ،ـــــ ، تركيا وحلف شمال الاطلسي ، عمان :المطبعة الوطنية ، الطبعة الأولي ، 1981، ص75.

3- اكمل الدين إحسان اوغلو ، العلاقات التركية العربية من منظور تركي ، القاهرة: معهد البحوث والدراسات العربية ، 1993 .

4- بطرس بطرس غاالى ، محمود خيرى عيسى ، مدخل في العلاقات السياسية ، القاهرة : مكتبة الانجلو مصرية ، 1990.

5- جلال عبد الله معوض ، دور تركيا الإقليمي في الشرق الأوسط في : وحيد عبد المجيد(محرر) ، موسوعة أحداث القرن العشرين – الجزء الثاني – : العلاقات الدولية ، القاهرة : دار المستقبل ، 2000 .

6- جودة حسنين جودة ، على أحمد هارون ، جغرافية الدول الإسلامية ، الإسكندرية : منشأة المعارف ، 1999 .

7- على حسين باكير وآخرون ، تركيا بين تحديات الداخل و رهانات الخارج ،لبنان : دار العلوم للناشرين ، 2009 ، الطبعة الأولى .

8- عبد الوهاب بكر ، العلاقات التركية العربية من منظور عربي ،القاهرة : معهد البحوث والدراسات العربية ، الجزء 01 ، 1991 .

9- رضا هلال ، السيف والهلال تركيا من أتاتورك إلى أربكان الصراع بين المؤسسة العسكرية والإسلام السياسي ، القاهرة : دار الشروق ،الطبعة الأولى ، 1999.

10- شلبية محمود إبراهيم ، السياسات الاتصالية و الإعلامية في العالم الإسلامي ، الرباط : المنظمة الإسلامية للتربية والعلوم والثقافة ، 2000 .

11- يسرى الجوهري، جغرافيا دول الخليج العربي و المشرق الإسلامي ، الإسكندرية : مؤسسة الجامعة ، 2001

ثانيا : الدوريات

1- الشرقاوي باكينام،" الشرق الأوسط الكبير :الرؤى التركية والإيرانية"، مركز البحوث والدراسات السياسية ، ديسمبر 2005 .

2- ألاء الروبى ، " المصالح المتشاحنة ما بين إسرائيل وتركيا : رؤية إسرائيلية "، مركز الأهرام لدراسات السياسية و الإستراتيجية، العدد 10، اكتوبر 2009 .

3- احمد دياب ،" تركيا وإسرائيل ...أزمة عابرة أم منافسة قادمة ؟ "، السياسة الدولية، العدد 158 ، 2004 4- محسن صلاح ،" تركيا والقضية الفلسطينية " ، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات ، العدد 17 ، 2010.

5- معهد الإحصاءات التركي ، الكتاب الإحصائي السنوي 2012 ، أنقرة : الإحصاءات التركية ، 2007 .

6- نور الدين محمد ،" حوار أحمد داود أغلو : الإستراتيجية التركية الجديدة" ، شؤون الأوسط ، العدد 116 ، 2004 .

ثالثا : الدراسات الغير منشورة :

1- محمد العربي عويد مرضى، "انضمام تركيا الى الاتحاد الاوربى وأثره في الأمن القومي العربي " ، رسالة ماجستير ، جامعة بيروت العربية، كلية الحقوق، 2007.

2- أيمن إبراهيم الدسوقي ،"السلوك التركي تجاه القضايا العربية 1990-1997 "، رسالة ماجستير ، جامعة القاهرة ، كلية الاقتصاد والعلوم السياسية ، 2001 .

3- محمد ناجى عيسى أسعد ، " السياسة الخارجية التركية تجاه القضايا العربية دراسة حالة الأزمة العراقية و القضية الفلسطينية 2003-2006 "، رسالة ماجستير، معهد البحوث والدراسات العربية ، قسم الدراسات السياسية ، 2007 .

4- نبيل عز الدين عطية ، "عملية صنع القرار فى السياسة الخارجية التركية اتجاه سوريا والعراق 1990-2007 "، رسالة ماجستير ، جامعة القاهرة، كلية الاقتصاد والعلوم السياسية ، 2010

5- على جلال معوض ، " الدور الإقليمي لتركيا في الشرق الأوسط 2002-2007"، رسالة ماجستير ، جامعة القاهرة ، كلية الاقتصاد والعلوم السياسية ، 2009 .

رابعا : جرائد ومواقع الانترنت

1- بشير عبد الفتاح ،" تركيا من استراتيجية الدولة العضو إلي الدولة المركز "، سبيمبر 2008، اسلام اون لاين نت :
e. net/servlet/satellitehttp://www.islamonlin

2- محمد نور الدين ، الدور التركي في منطقة الشرق الأوسط ، جريدة الاتحاد اليومية(الصحيفة المركزية للاتحاد الوطنى الكردستانى) ، 2005/05/10 .

3- أسامة عبد العزيز، " تركيا الطامحة إلى ترسيخ دورها الإقليمي" ، جريدة الأهرام، 29-4-2008.

4- مصطفى اللباد، بين المشاريع الثلاثة: الإيراني، والتركي، والإسرائيلي، الصراع على سوريا، صحيفة الرأيwww.arraee.com

5- إبراهيم حميدي،"عشرة أسباب وراء بدء دمشق مفاوضات غير مباشرة برعاية تركية " ،جريدة لحياة، 28-5-2008 .

6- أسامة عبد العزيز ، " في زيارة اردوغان لدمشق : تركيا تسعى للحفاظ على دور الوسيط" ، جريدة الأهرام ، 24 /2009/08.

7- "سوريا وإسرائيل تبدأن مفاوضات غير مباشرة"، صحيفة الأهرام، 22-5-2008.

8- لأسد:لا استغناء عن دور أنقرة عندما يتوافر الشريك..."، جريدة الحياة ، 16-5-2009.

9- حسن أبو طالب،" اللغز السوري بين الدور التركي و الصدمة الإيرانية"، صحيفة الأهرام، 28-5-2008

10- مصطفى اللباد، ما هي احتمالات التسوية بين إسرائيل وسوريا ،موقع : www. aarraee.com؟

قائمة المراجع باللغة الأجنبية :

1- Alon ben Meir , "The Israeli – Syrian Battle for Equitable peace" , Middle East policy , vol . 3 , No 1, 1994 .

2- Gurkaynak,Esra Cuhadar.(2007).Turkey as a Third party in Israeli-Palestinian Conflict: Assessment and Reflections .Perceptions ,12(1),98-108

3 - Davutoglu Ahmed ,"Turkey's foreign policy vision: an assessment of 2007". Insight Turkey,(10) , 2008 .

4- Abdulah gul , horizons of Turkish Foreign Policy in the New century , from :www.mfa.gov.tr/data/bakanlik/bakanlar/abdulahgul kitap . pdf.2007.

5- food and agriculture organization of the united nation FAQ , country profiles ,www.fao.org/country profiles/index.asp .lang.turk

6- Palestinian Ambassador to Turkey Nabil Maarouf: We are Satisfied With the Political Position of Turkey ", Journal of Turkish Weekly,www.turkishweekly.net,15-6-2006.

7- "Israelis appeal to Erdoğan on Golan handover",Today's Zamanat: http://www.zaman.com,26-4-2008.

هل أخفق الاعلام الفلسطيني المرئي في تغطية أحداث الهبة الشعبية عام 2015؟

الباحثة: [1226]وفاء عاروري
مراسلة صحفية– تلفزيون ووكالة وطن للأنباء
Saleh.wafa2013@gmail.com

ملخص الدراسة

تهدف هذه الدراسة إلى معرفة ما إذا أخفق الإعلام الفلسطيني، وتحديدا الاعلام المرئي، في تغطية أحداث الهبة الشعبية عام 2015؟!، وقد اعتمدت الباحثة في هذه الدراسة، فضائيات الاقصى، وفلسطين، وفلسطين اليوم نماذجا للدراسة.

وقررت الباحثة استخدام الدراسة الوصفية في بحثها، على اعتبار ان الدراسة الوصفية هي أكثر أنواع البحوث ملائمة لموضوع الدراسة، وتستخدم الباحثة هنا المنهج الكيفي، واداتي تحليل المضمون والمقابلات المعمقة لفحص الاطروحة في بحثها.

- ومن أهم النتائج التي توصلت اليها الباحثة، بعد اتمام أغراض هذه الدراسة، ما يلي:
- حددت القنوات عينة الدراسة "فلسطين، فلسطين اليوم، الأقصى"، أولوياتها في تغطية أحداث الهبة الشعبية، بما يتوافق مع الايديولوجيات السياسية للأحزاب التابعة لها..
- خرجت القنوات عينة الدراسة من إطار الاعلام الناقل للحدث، إلى اطار االصانع للحدث.
- أدرمت قناتي الأقصى وفلسطين اليوم أحداث الهبة الشعبية خلال التغطية، واستغلت كافة العناصر المتوفرة لديها من حيث الشكل والمحتوى، في سبيل تحقيق ذلك.
- لم تنطبق نظرية الأدرمة بحذافيرها على تغطية فضائية فلسطين للأحداث، رغم انطباق بعض العناصر عليها.
- لا يوجد اتفاق بين المحللين السياسين الفلسطينيين على مصطلح واحد للأحداث التي اندلعت عام 2015.
- هناك اجماع بين الصحفيين والباحثين على غياب معايير الموضوعية من القنوات عينة الدراسة.
- هناك اجماع من الباحثين والمحللين على ان عامل التمويل والمرجعية السياسية للقنوات عينة الدراسة أثر تأثيرا كبيرا عليها خلال تغطيتها للأحداث.

[1226]مراسلة صحفية تعمل لدى تلفزيون ووكالة وطن للأنباء، في فلسطين، حاصلة على درجة البكالوريوس في تخصص الاعلام– فرعي علم الاجتماع من جامعة بيرزيت عام 2015، وأعدت حتى اليوم أكثر من 500 تقرير وتحقيق متلفز، شاركت في تغطية أحداث الهبة الشعبية منذ بدايتها.

- لا يوجد حكم مطلق بين الصحفيين والباحثين على اخفاق الاعلام المرئي الفلسطيني في تغطيته للأحداث، رغم تأكيدهم عدم موضوعيته.

كلمات مفتاحية: **الهبة الشعبية، الموضوعية، الأيديولوجيا، الاعلام الحزبي، الاعلام المهني، الاعلام الممول.**

الفصل الأول

1.المقدمة:

أحدثت الهبة الشعبية التي اندلعت بداية أكتوبر من العام 2015، إرباكا ملحوظا في وسائل الاعلام الفلسطينية بمختلف أنواعها، المقروءة والمرئية، والمسموعة.

فوقعت أخطاء كثيرة من قبل وسائل الاعلام الفلسطيني وصلت حد اعلان استشهاد شخص على قيد الحياة في بعض الاحيان، أو نشر اسم شهيد مع صورة لمواطن آخر، اضافة إلى الاعلان عن استشهاد الاشخاص قبل وصول الخبر إلى ذويهم، ما جعل الكثير من العائلات تتفاجأ بخبر الاستشهاد عبر وسائل الاعلام، وغيرها العديد من الاخطاء التي خدشت اخلاقيات المهنة الصحفية وجردتها من المعاني والقيم الانسانية، وكل ذلك في سبيل تحقيق السبق الصحفي.

يوجد في فلسطين ثلاثة أنواع من الاعلام، الأول حزبي موجه، والثاني مهني مستقل، والثالث اعلام ممول، هذه الانواع الثلاثة انعكست على تغطيته لأحداث الهبة، حيث تراوحت بين التضخيم والتحجيم، فهناك من حاول من وسائل الاعلام تضخيم الحدث وتهويله، والتدخل فيه وتوجيه وحشد الجمهور نحوه، وهناك من حجّم الحدث وذهب إلى تهميشه إعلاميا والتقليل من شأنه وأهميته.

في هذه الدراسة سنرصد الفرق بين الفعلين، من خلال التحليل والمقارنة بين تغطية الاعلام الحزبي والاعلام الرسمي "الحكومي" لأحداث الهبة الشعبية، ومدى بعد أو قرب كل منهما عن معايير الموضوعية التي من المفترض أن تتمتع بها وسائل الاعلام.

وخلال البحث سنسلط الضوء على تغطية كل من قناة الاقصى، وفضائية فلسطين اليوم، وتلفزيون فلسطين الرسمي، لأحداث الهبة الشعبية، كنماذج "عينات" للبحث في هذه الدراسة.

2.مشكلة الدراسة وسؤال البحث:

تهدف هذه الدراسة إلى معرفة ما إذا أخفق الإعلام الفلسطيني، وتحديدا الاعلام المرئي، في تغطية أحداث الهبة الشعبية عام 2015؟!

وتسعى الدراسة للإجابة عن التساؤلات التالية:

- ✓ما مدى موضوعية الاعلام الفلسطيني المرئي في نقل أحداث الهبة الشعبية عام 2015؟ "الاقصى، تلفزيون فلسطين، فلسطين اليوم.. نماذجا"
- ✓هل نقلت هذه الفضائيات الحدث كما هو أم كانت جزءا من صناعته؟
- ✓ما هي المصطلحات التي استخدمتها قنوات "فلسطين، فلسطين اليوم، فضائية الأقصى" من أجل تحقيق أهدافها؟
- ✓ما هي السمات الشكلية للاستوديو والمذيع"، التي استخدمتها الفضائيات لتحقيق اهدافها من التغطية؟
- ✓كيف عكست هذه الفضائيات ايديولوجيات الجهات التابعة لها، غالبا هي "فصائل سياسية"، من خلال تغطية أحداث الهبة؟
- ✓هل حافظت هذه الفضائيات على المسؤولية الوطنية والاجتماعية تجاه شعبها خلال تغطيتها للأحداث أم لا؟
- ✓ما هي النظريات الاعلامية التي انطبقت على عينة الدراسة، خلال تغطيتها لأحداث الهبة الشعبية؟

3.فرضية البحث:

تفترض الباحثة أن الاعلام الفلسطيني عموما، والاعلام المرئي خصوصا، أخفق في تغطيته لأحداث الهبة الشعبية عام 2015، ووقع في العديد من الاخطاء الفادحة، إما بسبب السعي وراء السبق الصحفي، أو بسبب الانتماء السياسي للفضائيات نماذج الدراسة، حيث أثر ذلك على موضوعيتها في نقل أحداث الهبة الشعبية.

كما وضعت الباحثة ثلاث فرضيات أخرى مخصصة لكل نموذج من نماذج الدراسة "الأقصى، فلسطين اليوم، فلسطين"، وهي كالتالي:

فرضية قناة الأقصى

تفترض الباحثة أن قناة الأقصى الفضائية قامت بتضخيم وتهويل أحداث الهبة الشعبية التي حدثت في الضفة الغربية بداية اكتوبر من العام 2015، كما تفترض الباحثة أن فضائية الاقصى سلطت الضوء على الحدث كما في نظرية الدراما وكبرته وأثرّت عليه كما العدسة المكبرة، (اسليم، 2002) كما تفترض الباحثة أن الأقصى لم تكتفِ بتتغطية الحدث فحسب بل كانت لاعبا في الحدث ومحركا له أيضا، كما تفترض الباحثة أن قناة الاقصى نفذت ايديولوجية حركة حماس، "الحزب الذي تتبع له الفضائية"، في تغطيتها لأحداث الهبة.

فرضية قناة فلسطين اليوم

تفترض الباحثة أن فضائية فلسطين اليوم وقعت في العديد من الاخطاء خلال تغطيتها لأحداث الهبة الشعبية، تارة بسبب تسرعها في نقل الاخبار وتارة بسبب انتمائها السياسي لحركة الجهاد الاسلامي، وسعيها وراء تهويل الاحداث وتضخيمها.

فرضية تلفزيون فلسطين

تفترض الباحثة أن تلفزيون فلسطين الرسمي، لم يكن مومضوعيا في تغطيته لأحداث الهبة الشعبية، حيث حاول تحجيم الحدث والتقليل من شأنه، كما تفترض الباحثة ان تلفزيون فلسطين استخدم نظرية تحديد الاولوليات في تعامله مع احداث الهبة، فسعى الى تغطية مواضيع أخرى والتركيز عليها في تلك الفترة، تماشيا مع مبادئ السلطة الوطنية الفلسطينية وحركة فتح، التي سعت على الدوام إلى وقف الاحداث والسيطرة عليها.

4.<u>حدود الدراسة:</u>

حددت الباحثة دراستها خلال الفترة الزمنية الممتدة من 25 تموز الى 25 ايلول من العام 2017، كما حددت مكان الدراسة الضفة الغربية، كونها المنطقة التي وقعت فيها أحداث الهبة الشعبية عام 2015.

وقد حددت الباحثة دراستها بثلاث فضائيات فلسطينية هي " فلسطين وفلسطين اليوم والاقصى، وحددت الباحثة برنامجي: "حصاد الانتفاضة من قناة فلسطين اليوم"، "واستديو الانتفاضة من قناة الاقصى"، إضافة إلى برنامج ملف اليوم من تلفزيون فلسطين، "كعينة لهذا البحث، وذلك لدراستها دراسة شاملة كاملة تكون بمثابة تغذية راجعة لتلك الفضائيات، وكي تساعدها على التعديل في مخرجاتها الاعلامية بما يراعي اختلافات الجمهور، وتنوعاتهم السياسية.

5.الاطار النظري والعملي

بنيت هذه الدراسة على عدة نظريات، من أجل فهم محتويات ومضامين عينة الدراسة، وهي كالتالي:

نظرية تحديد الاولويات،(Agenda– Setting Theory) والتي تفترض أن وسائل الاعلام لا تستطيع أن تقدم جميع الموضوعات والقضايا التي تقع في المجتمع، وإنما يختار القائمون على هذه الوسائل بعض الموضوعات التي تم التركيز عليها بشدة، والتحكم في طبيعتها ومحتواها. هذه الموضوعات تثير اهتمام الناس تدريجيا وتجعلهم يدركونها ويفكرون فيها، وبالتالي تمثل هذه الموضوعات لدى الجماهير أهمية أكبر نسبيا عن الموضوعات التي لا تطرحها وسائل الاعلام. "(بي، 2013)

نظرية الدراما، "الأدرمة"، وهي كما عرفها الفرنسي بيير ببان، إيقاع متسارع من الإنفعال والحركة، وتبنى على الإنفعال بمعنى أن تكثف الإنفعال في توتر لتحرره بعد ذلك في بغته، وبالتالي فإن التفخيم والدفء والتوتر الذي تحمله وسائل الإتصال للأحداث لا يأخذ المشاهد فحسب وإنما يمنحه أيضا عنصر التشويق، من خلال معالجة اللغة، وإثارة التوتر الإنفعالي المتبوع باسترخاء لدى المتلقين مروراً بالمتعة التي تولد أخيراً الإهتمام (اسليم، 2002).

وتبدأ الأدرمة باختيار نقطة من كل، ومجرد عزلها يدفعها إلى الأمام، شريطة أن يكون هذا الإختيار الأكثر دموية وتحتويه الكثير من علامات الإستفهام، والمورط لشخصيات معروفة، والاختيار يتم على أساس الأكثر إهتماما من قبل المشاهد وليس لأنه أكثر أهمية وإنما منتظر ومرغوب فيه، وينتقى من معياريي الإنفعال والطابع الإستثنائي، ويستجيب بصفة عامة لحاجات لا واعية وجدا عميقة مثل الحاجة إلى السادية وللإنتصار، أي إختيار ما يذهل حساسية، يتم إنتقاؤه من داخل اللون الأحمر المتفرجين، (اسليم، 2002).

وتتم الأدرمة بخمسة طرق هي:

1. **التكبير**: وهو كأثر العدسة المكبرة، التي تركز على زاوية معينة بحجم طبيعي وتقوم بتكبيرها.
2. **التعارض**: وهو لتوليد حركة الإهتمام والدراما من حد أمثل للمسافة بين نقطتين، والتعارض شامل بين: أعلى وأسفل، اليقظة والنعاس السكون الشامل والحركة، الصمت ووقع الخطى، ويكون بتتالي مشاهد هادئة ومتحركة، وتحديد حدث ووقت مفاجئ.
3. **التبسيط**: مرتبط بالتعارض، لإنه يبلور الإختلافات الدقيقة و يبرزها باعتبار أن المتضادات أو الأشباه تجذبه، ويختزل الصراع إلى مظهرين قابلين للتعرف عليهما وفهمهما بسهولة، وعندها يكون هناك ثنائيات تعارضية مبسطة.
4. **تغيير الشكل**: لنخلط العناصر الثلاثة التي هي التكبير و التعارض و التبسيط سنحصل على شكل جديد وهو رمز مؤدرم، وبالتالي يتلف الشكل الأصلي و يتغيير الشكل مع تلاحم تصاعد أو تنازل النبرة، والتشديد على التقاسيم عندما تبرز ألوان معينة ومراهنة على صورة أو صوت ما.
5. **التضخيم الإنفعالي**: ويتضح بالصرخة والهمهمة، وفي الصوت والقناع، والإرتداد الإرتجالي، كما تظهر أيضا في التقنيات الطبيعية، هذه التقنية هي الكهرباء وكل مشتقاتها الإلكترونية (اسليم، 2002).

والأدرمة تجمد العقلانية وتنغمس في الإحساس، وهناك مسألة أكثر تعقيدا تتمثل في إرتباط الأدرمة بشكل ضيق بعنصر المتعة، فالدراما توقع المتلقي وتشل الإنتباه والطاقات بمرحلة أولى كما تميل بالإنسان نحو الذروة في مرحلة ثانية ونحو السكينة في مرحلة ثالثة وهي التوتر والذروة والإنفراج.

وبناء عليه تم تحديد الإطار العملي لهذه الدراسة، لكشف مدى موضوعية الفضائيات الثلاث، ومدى تأثير انتمائها السياسي على محتوياتها، حيث تستخدم الباحثة في هذه الدراسة نظرية الأولويات ونظرية الأدرمة، في الحديث عن الموضوعات الفلسطينية.

تعريف المصطلحات:

أولا: إخفاقات/ أخفق/: هو الفشل والاضطراب، فشِلَ او اضطرب.

ثانيا: الإعلام الفلسطيني: هي كل وسائل الاعلام الفلسطينية، المرئية والمقروءة والمسموعة.

6. **ثالثا: الهبة الشعبية**: اختلف المحللون السياسيون والباحثون في تحديد مصلطح واحد يشير الى كل الاحداث التي وقعت منذ اكتوبر عام 2015، واستمرت شهورا عديدة.
7. وذهب بعض المحللين السياسين لتسمية ما حدث بانتفاضة، فيما قال محللون آخرون أن ما حدث ليس أكثر من هبة أفراد.
8. وستستخدم الباحثة في هذه الدراسة مصطلح الهبة الشعبية للدلالة على تلك الاحداث، كونه مصطلحا وسطيا، وتم اعتماده في عدد كبير من وسائل الاعلان غير الحزبية.
9. إذذن فالهبة الشعبية هي كل الأحداث والمواجهات والعمليات التي وقعت منذ بداية اكتوبر عام 2015 واستمرت شهورا عديدة بعدها، شهدت خلالها الضفة الغربية حالة من التأهب، والمواجهات شبه اليومية مع الاحتلال، اضافة الى عمليات الطعن والدهس التي نفذها عدد من الشبان، وراح ضحية الهبة الشعبية قرابة 200 شهيد فلسطيني، بين طفل وشاب وامرأة، ورجل

رابعا: الموضوعية: تعرف الموضوعية على أنها تخلي الانسان عن عواطفه وانفعالاته، التي لا يقوم عليها دليل نقلي أو عقلي تجاه مسأله من المسائل التي يحتاد فيها إلى أخذ قرار، أو إصدار حكم، شريطة أن تكون القضية- موضع الطرح- مما تختلف فيه الأفهام ويتقبل فيه النقاش، وهي على هذا معيار أساسي من معايير البحث، ويقوم على الصدق والعلم والأمانة، والبعد عن الأهواء الشخصية.(بن عبد الله، 2009).

خامسا: فضائية فلسطين اليوم: هي فضائية تابعة لحركة الجهاد الاسلامي، تأسست بتاريخ 2-11-2010، وبدأت بثها الرسمي من بيروت، بتاريخ 23-2-2011، وتبث الفضائية العديد من البرامج المتنوعة، سياسية واقتصادية واجتماعية، ودينية وثقافية ورياضية، كما تقوم بتغطية معظم الاحداث السياسية المتعلقة بالقضايا الفلسطينية والعربية والاسلامية. (عويضة، 2013).

سادسا: فضائية الأقصى: قناة الأقصى قناة فضائية فلسطينية تبث من غزة، أُسست سنة 2006، وفرع من شبكة الأقصى الإعلامية، تابعة لحركة المقاومة الإسلامية (حماس) وتعبّر عن موقفها، وموقف المقاومة الفلسطينية. وقد احتلت قناة الأقصى نسبة مشاهدة كبيرة في أوساط العالم العربي والإسلامي وفي دول المغرب العربي بالخصوص. بدأت قناة الأقصى بإذاعة ثم بمرئية ثم بصوت الأقصى مباشر "إذاعة" وانتقلت إلى فضائية.

تعتبر قناة الأقصى التي أسسها الأستاذ فتحي حماد في عام 2006 إسلامية مقاومة. (ويكيبيديا).

وتعبر قناة الأقصى عن مواقف حركة حماس والمقاومة الفلسطينية، وعرفت حركة حماس عن نفسها في ميثاقها: أن الإسلام منهجها ومنه تستمد أفكارها ومفاهيمها وتصوراتها عن الكون والحياة والإنسان، وإليه تحتكم في كل تصرفاتها، ومنه تستلهم ترشيد خطاها، وتعتبر نفسها جناح حركة الإخوان المسلمين في فلسطين، ورغم ذلك ترى الحركة نفسها حسب المادة السادسة أنها حركة إسلامية فلسطينية مستقلة، وتعمل على رفع راية الله على كل شبر من فلسطين، ففي ظل الإسلام يمكن أن يتعايش أتباع الديانات Eجميعًا في أمن وأمان على أنفسهم وأموالهم وحقوقهم، وفي المادة الحادية عشرة تعتقد حركة المقاومة الإسلامية أن أرض فلسطين أرض وقف إسلامي على أجيال المسلمين إلى يوم القيامة، لا يصح التفريط بها أو بجزء منها أو التنازل عنها أو عن جزء منها، ولا تملك ذلك دولة عربية أو كل الدول العربية، ولا يملك ذلك ملك أو رئيس، أو كل الملوك والرؤساء، ولا تملك ذلك منظمة أو كل المنظمات سواء كانت فلسطينية أو عربية، (الجزيرة، 2005).

سابعا: تلفزيون فلسطين: ظهرت التجربة الأولى للفلسطينيين في مجال التليفزيون على أرض فلسطين، بظهور أول تليفزيون فلسطيني بدأ بثه في سبتمبر1994م، بعد تجارب أو معاناة طويلة وقاسية في التفاوض للحصول على موجات البث التليفزيوني . وقد أنشئت محطة الإرسال بمساعدة فنية فرنسية، واستطاعت إقامة محطات إرسال على تلة المنطار المشهورة في غزة على تردد 31 . "UHF (16)؛ ثم بدأت الفضائية الفلسطينية عملها في 2000/3/30م، وأدت دوراً بارزاً في فضح ممارسات الاحتلال والعدوان الإسرائيلي أثناء انتفاضة الأقصى، التي بدأت عام 2000؛ وقد قامت طائرات الاحتلال بقصف موقع المنطار للبث الإذاعي والتليفزيوني في 20 نوفمبر عام 2000م، ودمرت المكان؛ وأعيد البث بعد فترة وجيزة من مكان آخر ...، ولتعزيز هذه التجربة الرائدة للفضائية الفلسطينية، وبالرغم من الصعوبات المالية والفنية للحاق بركب الإعلام الحر وتكنولوجيا الاتصالات، في ظل هذا التسابق الحادث للوصول إلى الرأي العام العربي والدولي– كان افتتاح قناة "فلسطين مباشر" بتاريخ؛ وسرعان ما لحقت بركبها قناة "فلسطين الرياضية"، وقناة "فلسطين48" التي خصصت لمتابعة شؤون فلسطيني الداخل عبر القمر الصناعي الفلسطيني "بال سات"؛ لتحرر فلسطين من التبعية الاقتصادية والملكية الفكرية لأي طرف كان؛ وذلك حين افتتح الرئيس محمود عباس المقر الجديد لـ"هيئة الإذاعة والتلفزيون" في مدينة رام الله بتاريخ 2015/2/4م، مقرنًا ذلك بالمرسوم الرئاسي الذي أعلن تشكيل "هيئة الأقمار الصناعية الفلسطينية"؛ لتمثل علامة فارقة في تاريخ "هيئة الإذاعة والتلفزيون الفلسطيني"؛ ليكون تلفزيون فلسطين المنبر الذي ينقل للعالم صورة واضحة عن فلسطين ومعاناة الشعب الفلسطيني تحت الاحتلال، وممارساته اللا إنسانية اليومية . (وفا، 2011).

ثامنا: الأيديولوجيا: تشير الأيديولوجيا إلى منظومة فكرية و رمزية مبنية على جملة من الأسس و المسلمات التي تتخذها الجماعة البشرية، التي قد تكون جماعة دينية أو عرقية أو طبقية أو جهوية أو فئوية، منطلقا و منهجا لها في العمل السياسي و الاجتماعي و الثقافي في مرحلة تاريخية معينة. و تسعى هذه الجماعة إلى دعم هذه المنظومة الفكرية و الرمزية و نصرتها إزاء المنظومات الفكرية و الرمزية المنافسة لها داخل المجتمع . و هذا يوضح الجانب الصراعي المتلازم مع الجانب السياسي للأيديولوجيا. (جاسم محمد، 2005)

الفصل الثاني

مراجعة الأدبيات

رغم أن هناك العديد من التقارير الصحافية التي تحدثت حول اخطاء واخفاقات الاعلام الفلسطيني، في نقل أحداث الهبة الشعبية عام 2015، إلا أن الباحثة تعتبر مشكلة البحث وسؤاله موضوعا جديدا، لم يتم التطرق له ودراسته بشكل معمق بعد.

ومن بين المواد الاعلامية التي أعدت حول هذا الموضوع، تحقيقا صحفيا نشر في جريدة الحياه الجديدة، بعنوان "إعلام الفضائيات والمواقع الالكترونية الفلسطيني يتخبط محليا"، ويتناول معد التحقيق، الصحفي ابراهيم أبو كامش خلال مادته هذه، آراء العديد من رؤساء تحرير الوكالات المحلية الفلسطينية، والذين أقروا بحالة التخبط والارباك، التي لحقت بالاعلام آنذاك.

على سبيل المثال، ورد في تحقيق أبو كامش: "ويقر مدير عام تلفزيون وطن معمر عرابي بوجود حالة من الارتباك والتخبط الاعلامي الفلسطيني، بسبب غياب استراتيجية إعلامية وطنية، خصوصا مع حالة الاختلال في الرواية. (أبو كامش، 2016).

وورد في ذات التحقيق: كما لم تختلف رئيسة تحرير وكالة الأنباء الفلسطينه الرسمية »وفا« خلود عساف مع عرابي، حينما أقرت «أن الإعلام الفلسطيني لم يكن بمستوى الحدث»، لكنه نجح في توثيق الاحداث، في الوقت الذي فشل فيه ليكون رسالة اعلامية واضحة مؤثرة، لتكون الرواية الاسرائيلية هي الطاغية والمؤثرة في وسائل الاعلام العالمية كافة.(أبو كامش، 2016).

وفي موضع مختلف من التحقيق المذكور، ورد: ويقول أكرم النتشة– مراسل تلفزيون القدس وقناة القدس الفضائية: «قدمنا خطابا اعلاميا مرتبكا للاستهلاك الداخلي .تقمصنا فيه دورين مزدوجين اولهما المظلومية بالتركيز على انتهاكات الاحتلال، وخطاب آخر يتقمص دور البطولة ويتغنى بالشهداء كأبطال. خطاب يسعى للتهدئة وآخر يسعى للتصعيد .»ويتفق النتشة مع الآخرين، على أنه كان هناك اجتزاء للرواية لصالح دعم وجهة النظر وخطاب المؤسسة الإعلامية. ما فتح الامر ايضا للإشاعة ومعلومات مغلوطة بشكل كبير يتم تداولها محل□ا. حيث غلبت السرعة على الدقة وهو فخ عادة ما تقع فيه وسائل الاعلام لتقديم المعلومة بشكل سريع ما ادى الى الإرباك، (أبو كامش، 2016).

وفي تقرير صحفي أعدته وكالة معا الاخبارية حول هذا الموضوع، قال الكاتب الصحفي موسى أبو كرش :"أن الإعلام الفلسطيني سواء المرئي او المسموع أو المكتوب وقع في ارباك وبدا متوجسا وخائفا وقلقا من هذه الهبة الجماهيرية، وهذا ناتج عن توجهات القيادة السياسية وما تريده من الهبة، وتوجيه رسائل مختلفة، فهناك من يريد تحريك المفاوضات وانعاشها للوصول الى تسوية وفريق اخر يريد أن تكون الانتفاضة في الضفة مقدمة لانتفاضة شعبية شاملة في الضفة الغربية وقطاع غزة"، (أبو شنب، 2016).

واضاف أبو كرش في ذات التقرير، "أن المتابع للإعلام الفلسطيني بشكل عام يجد أنه ينصب على التحريض والتسكين كأن الانتفاضة لها رأسين والحقيقة أنها هبة ناتجة عن ردة فعل شعبية فلسطينية شبابية على ما يجري في القدس والاستيطان. (أبو شنب، 2016).

وبينما لم تجد الباحثة لدى مراجعتها للدراسات والادبيات، ما يحدد بدقة معنى المصطلح "اخفاق"، إلا أنها وجدت ما وضح معاني قريبة ومتشابكة مع ذلك المصطلح، وتأتي في ذات السياق، كالتهويل الاعلامي، والتحجيم الاعلامي.

وتناولت عدد من الدراسات هذين المصطلحين، منها دراسة أعدتها الباحثة مي العبد الله، بعنوان " *(المعجم في المفاهيم الحديثة* للإعلام و الاتصال : المشروع العربي لتوحيد المصطلحات"، وعرفت الباحثة في دراستها التهويل الاعلامي على أنه: استخدام مخطط من جانب دولة أو مجموعة من الدول للدعاية، وغيرها من الاجراءات الاعلامية الموجهة، إلى جماعات عدائية أو محايدة أو صديقة،.... وذلك عن طريق التهوين من مكانتهم واقناعهم أن مصالحهم تتحقق بالاستسلام، والتهويل من قوة وامكانات الجهة القائمة بالحرب النفسية. (شين العبد الله، 2014).

وفي كتابه القواعد الدولية للاعلام، وصف الباحث عزام محمد علي الجويلي، الزخم الاعلامي المتواصل، على أنه نوع من الحرب المؤثرة، وقال: بل إن الاعلام، أول من يدخل ساحة المعركة وآخر من ينسحب منها، يتقدم الدبابة في التقدم ويتأخر عنها في التراجع، ولنا أن نتخيل مضامين ملايين الوسائط الاعلامية، وأهداف بثها في صناعة رأي المستقبل نفسه. (الجويلي، 2014).

وراجعت الباحثة أيضا في هذا الفصل عددا من الدراسات التي تحدثت عن الانقسام الفلسطيني وكيف أثر وانعكس على وسائل الاعلام، ومن هذه الدراسات:

1 .الإعلام الفلسطيني والإنقسام مرارة التجربة وإمكانيات التحسين: ويتناول هذا الكتاب تغطية القنوات الفلسطينية، وخاصة الحزبية منها، طوال فترة الانقسام الذي لم ينته حتى لحظة كتابة هذه الفقرة من الدراسة، كما يتناول الكتاب الاسلوب الذي اتبعته القنوات الفلسطينية في تغطيتها والذي كرست من خلاله الانقسام، ويقدم الباحث في الختام، توصيات من شأنها تحسين الاعلام الفلسطيني.

تقع الدراسة في أربع أقسام، يختص الأول في التغطية التلفزيونية لقناة الأقصى الفلسطينية وهيئة الإذاعة والتلفزيون الفلسطينية التي تعتبر ذراع في يد السلطة ضد خصومها، وتنتقل أخيراً في هذا القسم إلى تغطية فضائية القدس، وكله يبحث في تغطية لموضوع الإنقسام.

يهتم القسم الثاني في تغطية الصحف، وتحت ثلاث عناوين يقع : الأول الإنقسام وصحافة "حماس" في غزة "فلسطين" و"الرسالة" نموذجاً، مروراً بالثاني وهو الصحافة الورقية في الضفة الغربية والإنقسام، وتنتهي بالإنقسام الفلسطيني في المرآة الصحافة الإسرائيلية.

تغطي في القسم الثالث المواقع الإلكترونية لكل من الإعلام الإلكتروني لحركة "حماس" والإعلام الإلكتروني لحركة " فتح" والإنقسام الفلسطيني، وتعالج أيضاً المواقع الإلكترونية "المستقلة" للإنقسام الفلسطيني وكالة "معا" نموذجاً. يقدم في القسم الرابع دروس وعبر وتوصيات للمستقبل في الإنقسام السياسي، وكيفية تعامل الإعلام الفلسطيني مع الإنقسام، وكيف تعالجه .

2 . دور الإعلام الفلسطيني في تعزيز الإنقسام فضائيتا فلسطين والأقصى نموذجاً: , وهي دراسة أعدها الصحفي الباحث منتصر حمدان، يؤكد خلالها أن وسائل الإعلام الفلسطينية لعبت دوراً سلبيا في تحفيز الإنقسام الداخلي، وتأجيج حدته وشراسته، خدمة للأهداف الحزبية والسياسية الضيقة، وبسبب الإستبداد السياسي الذي فرضه رجال السياسة، وصناع القرار على وسائل الإعلام، واتسم أداء وسائل الإعلام الفلسطينية وفقا لهذه الدراسة، بالتعبئة الحزبية والقبلية، القائمة على إنكار الآخر، وتقديس الشخوص والتعصب الأعمى لبرنامج الحزب

وخطابه السياسي والأيدولوجي، وقاعدة من ليس معي فهو عدوي، فيتربى أبناء الحزب على ذلك ويتبرمجون عليه ويصبحون أسرى لأفكار الحزب وقول قادته المنزهين عن الخطأ والأدرى بخافيا الأمور. (حمدان، 2012).

وكان أبرز ما توصلت له نتائج الدراسة، وجود علاقة وطيدة بين التغطية الإعلامية المسيسة للاعلام الفلسطيني وتحديداً لكل من فضائيتي فلسطين والأقصى، وتعزيز الإنقسام وتعميق الخلاف بين حركتي فتح وحماس، كما أن هذه التغطية المسيسة كما أطلق عليها حمدان، جاءت كنتاج لسياسة هاتين الفضائيتين في التعيين والتوظيف التي تقوم في أسسها على الولاء والانتماء الحزبي والسياسي، وليس على أساس الكفاءة والخبرة والقدرة على العمل الاعلامي بمهنية احترافية. (حمدان، 2012).

ورغم أن كل ما سبق يؤكد عدم التزام القنوات الفلسطينية الحزبية بمعايير الموضوعية والحيادية الاعلامية التي تناولناها في بحثنا هذا، إلا أنه كان لا بد للباحثة، أن تحلل كيف كان دور هذه القنوات في الهبة الشعبية وتأثيرها على الشارع الفلسطيني، وهو ما ستتناوله الباحثة هنا كموضوع للدراسة.

الفصل الثالث

المنهجية

نوع البحث ومنهجه وأداته:

قررت الباحثة استخدام الدراسة الوصفية في بحثها، على اعتبار ان الدراسة الوصفية هي أكثر أنواع البحوث ملائمة لهذه الدراسة، وتعرف الدراسة الوصفية بأنها أحد أشكال التحليل والتفسير العلمي المنظم، لوصف ظاهرة أو مشكلة محددة، وتصويرها كميا أو كيفيا، عن طريق جمع بيانات ومعلومات مقننة عن الظاهرة أو المشكلة، وتصنيفها وتحليلها واخضاعها للدراسة الدقيقة. (الزويني، 2013).

وتستخدم الباحثة هنا المنهج الكيفي، والمنهج الكيفي في البحث العلمي يعني التركيز في معالجة التجارب الواقعة والاحداث الجارية سواء في الماضي أو الحاضر، على ما يدركه الباحث منها ويفهمه ويستطيع تصنيفه، ولمح العلاقات التي يمكن ملاحظتها ملاحظة عقلية. (خراشي، 2010).

ولإتمام أغراض هذه الدراسة قررت الباحثة استخدام اداة تحليل المضمون والمقابلات المعمقة لفحص الاطروحة في بحثها.

ويقصد بأداة تحليل المضمون، اسلوب كيفي وكمي يستخدم في تحليل مضامين المواد الشفوية والمكتوبة والمصورة عبر استكشاف محتوياتها ومعطياتها وبياناتها، وجردها في مؤشرات دلالية وسيميائية، وتجميعها في تقسيمات معينة، مع تصنيفها في فئات جامعة وموحدة ومشتركة. (الزويني، 2013).

أما المقابلات فهي من أكثر طرق جمع المعلومات تأثيرا، حيث عرف ليامبوتنغ المقابلات في البحث الكيفي، على أنها حوارات خاصة تدفع المبحوث للحديث بعمق عن تجربته وتمنح الباحث الفرصة لجمع المعلومات وتحليلها من خلال مسار بحثه.(حلاوة، 2015).

التحليل

أولا: تحليل المضمون

لقد قامت الباحثة من أجل إتمام أغراض هذه الدراسة بمتابعة ثلاث حلقات من كل برنامج من البرامج التي تم اختيارها، من الفضائيات نماذج الدراسة، كعينة للبحث.

كما تعمدت الباحثة أيضا رصد مضامين الحلقات التي تم انتاجها ونشرها لمعرفة مدى توافقها واختلافها مع الايديولوجيات السياسية للأحزاب التابعة لها، وخاصة فيما يتعلق بموقفها من الهبة الشعبية التي اندلعت عام 2015.

- ✓ففي فضائية فلسطين اليوم مثلا، فحصت الباحثة مدى توافق مضامين الحلقات "عينة البحث"، مع الخط السياسي الذي تتبع له القناة وهو حركة الجهاد الاسلامي، في فلسطين.
- ✓وفي فضائية الاقصى دققت الباحثة في مدى توافق او اختلاف مضمون الحلقات مع البرنامج السياسي لحركة حماس، وهو الخط السياسي الذي تتبع له القناة.
- ✓وفي تلفزيون فلسطين الرسمي، حللت الباحثة مدى تطابق وتوافق مضمون الحلقات مع سياسات السلطة الوطنية الفلسطينية وحركة فتح، وموقفها من الهبة الشعبية.

وركزت الباحثة في كافة الحلقات التي قامت بتحليلها من البرامج الثلاثة، على كيفية تناولها لمواضيع الحلقات والدور الذي لعبه شكل الاستوديو والمذيع والضيوف، في التأثير على الجمهور ونقل توجهات معينة تسعى القنوات الى توصيلها.

وكذلك اسقطت الباحثة في هذا البند الاطار النظري الذي تناولته في مقدمة البحث، وهي نظرية تحديد الاولويات ونظرية الادرمة، على عينة الدراسة، وحللتها تحليلا موضوعيا لرصد مدى دقة وحيادية القنوات المذكورة في تغطية أحداث الهبة الشعبية، وهو ما سيتم توضيحه هنا

أولا: سمات العينة

قبل الحديث عن أهم ما توصلت له الباحثة من خلالها تحليلها لعينة الدراسة، لا بد أولا من عرض وصف مبسط لأهم سمات العينة من حيث الشكل والمضمون.

الجدول رقم (1) سمات عينة الدراسة)

الفضائية/ اسم البرنامج	تاريخ الحلقة	عنوان الحلقة	اسم المذيع وشكله	شكل الاستوديو واضاءته	استخدام المؤثرات الصوتية والموسيقى	اتجاه تحليل المضمون
فلسطين/ ملف اليوم	5-1-2016	اسرائيل تبحث سيناريو انهيار السلطة	عايد عويمر/ مريح/ يطغى على لباسه اللون الأزرق "الكحلي" المريح للعين.	هادئ/ الخلفية صورة متحركة لمدينة فلسطينية في ليلة شتوية/ على الأغلب رام الله. اضاءة جيدة واضحة، بيضاء، لا يوجد اي الوان او مؤثرات.	لم يتم استخدام المؤثرات الصوتية بالمطلق.	منحاز بشكل واضح للسلطة الوطنية الفلسطينية سواء في اختيار موضوع الحلقة او حتى في اختيار الضيوف، وكذلك في تدخلات المذيع، واسئلته.

فلسطين/ ملف اليوم	31- 2016-1	المبادرة الفرنسية والاعتراف بدولة فلسطين	حسن أبو الرب، مريح، يرتدي اللون الازرق المريح للعين، هادئ، غير متطفل على الضيوف، ويعطيهم الحق في الاجابة على الاسئلة دون دخل أو توجيه منه.	الخلفية ذاتها، صورة متحركة لمدينة فلسطينية في جو شتوي هادئ. اضاءة جيدة، بيضاء، لا يوجد أي ألوان أو مؤثرات	لم يتم استخدام الموسيقى، المؤثرات الصوتية بالمطلق.	ضيوف الحلقة هم نفسهم ضيوف الحلقة السابقة، موضوع الحلقة يبتعد كل البعد عن موضوع الهبة الشعبية ولكن المذيع اقل تدخلا في توجيه الضيوف لما يجب ان يقولونه/ أكثر حيادية.
فلسطين/ ملف اليوم	27- 2016-4	واقع التعليم في مدينة القدس	خميس ماخو، لباس المذيع والوانه مريحة ومتزنة، لا تعكس أي توجه سياسي.	الاستوديو هادئ مع خلفية مريحة بلون حيادي يوحي بالهدوء ويمنح الراحة والتركيز للمشاهد. فيما يقوله الضيف والمذيع، "طاولة مستديرة على غير العادة".	لم يتم استخدام المؤثرات الصوتية أو الموسيقى بالمطلق.	موضوع الحلقة رغم أهميته إلا أنه بعيد كل البعد عن احداث الهبة الشعبية.
الأقصى/ استوديو الانتفاضة	5- 2016-1	الشهيد نشأت ملحم	راجي الهمص، ملتح بعض الشيء، ويرتدي الكوفية الفلسطينية، لباس المذيع موجه وغير مألوف في التقديم الاخباري.	احتوى الاستوديو على اطارات ينبعث منها الدخان، اضافة الى اسلاك شائكة، وكلاهما يستخدمها الشبان في مواجهاتهم مع الاحتلال، اضافة الى خلفية الاستوديو التي كانت عبارة عن رسومات على الجدران، دخلت فيها عناصر قتالية كصواريخ القسام،	استخدمت المؤثرات الصوتية واغاني المقاومة، بكثافة في البرنامج، عدا عن شارته التي كانت عبارة عن موسيقى لمارسيل خلفية، هي موسيقى أغنية "اني اخترتك يا وطني"، سعى من خلالها المخرج الى نقل المشاهد الى الانتفاضتين الاولى والثانية،	موضوع الحلقة وعناصرها "الشكل والمحتوى" موجهة ومسيسة، بشكل واضح.

				والجنود وغيرها، وكل ذلك يصب في تحفيز الجمهور وتوجيههم للعمل النضالي.	اضافة الى موسيقى استخدمت كخلفية لكلمات المذيع ومقدمته الارتجالية، المليئة بالمشاعر.	
الأقصى/ استوديو الانتفاضة	31- 2016-1	الشهيد أمجد السكري	هاني المغاري، المذيع ملتحِ قليلا، ويرتدي الكوفية الفلسطينية للدلالة على وطنية الحدث وشعبيته، ملابس المذيع وهيئته تعكس حالة اضطراب وطوارئ في الاستوديو.	استخدمت في هذه الحلقة الرسومات الجدارية كخلفية للاستوديو وكانت الرسومات غبارة عن شباب في ساحة مواجهات، ملثمين ومختبئين من العدو.	استخدمت الموسيقى والمؤثرات الصوتية كخلفية لكلام المذيع كلما احتاج الأمر.	تميزت هذه الحلقة بمحاولة لفت الانتباه الى ان عناصر الاجهزة الامنية ايضا غير راضين عن الوضع الحالي وعن اداء السلطة واكبر دليل هو تنفيذ السكري لعمليته، وكان في هذه الحلقة انتقاد للسلطة وتحريض عليها اكثر من اي حلقة اخرى.
الأقصى/ استوديو الانتفاضة	18- 4-2016	الشهيد عبد الحميد أبو سرور، منفذ عملية تفجير باص في القدس.	اسلام بدر، المذيع ملتحِ، ويرتدي الكوفية الفلسطينية، ملابسه وشكله توحي بانتمائه السياسي، غير مريحة للجمهور بل تثير عواطفهم وتستفزها.	الاستوديو ساحة معركة، الخلفية عبارة عن حائط فيسبوك، كتب أحدهم عليه "على هذه الأرض ما يستحق الحياة"، فرد آخر: للأسف لا شيء يستحق الحياة، والعديد من العبارات على نفس الشاكلة. أضف على ذلك رسم خارطة فلسطين بالدم على الجدار الخلفي،	اسخدمت الموسيقى كخلفية لكلام المذيع الذي لم يترك عبارات ارتجالية استعطافية، الا واستعملها.	اجتمعت كافة العناصر المذكورة من أجل التأثير على الجمهور والسيطرة على تفكيره ومشاعره، سواء كان ذلك من خلال شكل الاستوديو او المذيع أو المصطلحات او الخلفية او الاضاءة او الضيوف.

				للاستوديو، وصورة للشهيد أمجد السكري ابن الأجهزة الأمنية.		
فلسطين اليوم/ حصاد الانتفاضة	5- 1-2016	الشهيد نشأت ملحم	حلقة بدون مذيع، مسجلة من خلال راوي.	لا يوجد استوديو	استخدام مكثف للموسيقى والمؤثرات الصوتية، ودبلجة ممتازة للأحداث، سخرت الصوت والصورة في نقل العديد من الأحداث التي وقعت في الأسبوع الأول من عام 2016	تغنت هذه الحلقة بالشهيد نشأت ملحم، الذي نفذ عملية فدائية في مدينة تل ابيب، كما وكانت المصطلحات التي استعملها المذيع محفزة بشكل كبير على العمليات.
فلسطين اليوم/ حصاد الانتفاضة	31- 1-2016	حصاد العمليات والاعتقالات والاقتحامات التي نفذها الاحتلال على مدار اسبوع من "الهبة"	حلقة مسجلة بصوت "تاريشن"، دون مذيع، شملت حصاد اسبوع من الهبة	لا يوجد استوديو لهذه الحلقة.	تم استخدام المؤثرات الصوتية بشكل كبير جدا، والموسيقى على مدار الحلقة، من أجل انسنة الاحداث، ولفت انتباه المشاهدين.	جمعت الحلقة احداث اسبوع كامل خلالها، وتحدثت في بداية الحلقة بفخر كبير من العمليات التي وقعت خلال ذاك الاسبوع، ونوهت الى ان الانتفاضة مستمرة، وهؤلاء الابطال "الشهداء" سيقدموا ارواحهم رخيصة في سبيل الوطن. اتجاه الحلقة كان مشجع على العمليات ومحفز لها.
فلسطين اليوم/ حصاد الانتفاضة	20- 4-2016	حلقة الضيف خالد البطش، القيادي في حركة الجهاد الاسلامي	باسل الطناني المذيع يرتدي لباس رسمي، عادي، ألوانه مريحة	طغى اللون الأزرق على الاستوديو، الذي بدى وكأنه استوديو اخبار	جاءت شارة البرنامج بأسلوب موسيقى حادة ركبت عليها صورا من أحداث	جاء اتجاه الحلقة معارضا بشدة لموقف الرئيس محمود عباس واستمراره

			وهادئة، ولا تعكس أي انتماء سياسي.	عادي، وضعت فيه شاشة صغيرة عرضت عليها مواد داعمة لموضوع الحلقة، ولكن شكل الاستوديو لا يعكس أيضا أي انتماء سياسي.	الهبة الشعبية، مثل صورة ملثم يرمي الملتوف، وصور من عمليات طعن، وصورة للأقصى، وعدد من الصور التي عكست الحدث آنذاك، لكن جدير بالذكر ان الالوان كانت قاتمة واقرب الى الابيض والاسود وربما سعت القناة من خلال ذلك الى تخفيف الأثر على المشاهد.	في المراهنة على المجتمع الدولي وضغطه على الاحتلال، كما جاء مضمون الحلقة مثمنا للعمليات الفدائية ومراهنا على الهبة الشعبية وحالة الهلع والخوف التي تسببتها في الشأن الداخلي الاسرائيلي.

يوضح الجدول رقم (1) الفرق في سمات العينة بين كل فضائية وأخرى، من الفضائيات نماذج الدراسة، والتي عكست بصورة واضحة السياسات التحريرية للقنوات، وايديولوجيات الحركات السياسية التي تتبع لها.

فإذا ما نظرنا إلى تلفزيون فلسطين الرسمي، سنلاحظ أولا أن الفضائية لم تخصص برنامجا للحديث عن الهبة الشعبية، والتركيز عليها وعلى أحداثها، فيما خصصت فضائيتا فلسطين اليوم والأقصى، برامجا لتناول أحداثها وتسليط الضوء عليها.

وقد تناولت الباحثة برنامج ملف اليوم على فضائية فلسطين كونه البرنامج السياسي الذي يناقش القضايا اليومية ويتابعها أولا بأول مع ضيوفه، واذا كان لا بد للفضائية ان تتناول احداث الهبة الشعبية، فملف اليوم هو البرنامج الانسب لهكذا حدث، مع الاشارة إلى أن الباحثة اطلعت على مواضيع كافة البرامج التي تعرضها الفضائية، وبناء عليه اختارت هذا البرنامج كعينة للدراسة.

وواجهت الباحثة العديد من المشكلات في اختيار الحلقات "عينة الدراسة"، وكان أهم هذه المشكلات هو حجب السلطة الفلسطينية للموقع الاخباري لفضائية الأقصى، ضمن 11 موقعا اخباريا تابعا لحركة حماس أو مقربا منه، إضافة إلى حذف قناة "اليوتيوب" الخاصة بفضائية فلسطين اليوم، بعد ابلاغات تقدمت بها دولة الاحتلال، بتهمة " التحريض".

وهو ما صعب عملية البحث وأخرها بشكل كبير، حيث اضطرت الباحثة التواصل مع مكاتب الفضائيتين في بيروت وغزة، للحصول على مواد ارشيفية لهذه البرامج.

من ناحية أخرى فقد وجدت الباحثة أن تلفزيون فلسطين الرسمي لا يبث كافة حلقات برنامجه "ملف اليوم"، على قنواته الالكترونية، كما لم يكن على استعداد للتعاون مع الباحثة ومنحها المواد من أرشيفه الخاص، نتيجة الاجراءات البيروقراطية "المؤسساتية المعقدة" التي تخضع لها الفضائية، كونها أحد مؤسسات الدولة، فاضطرت الباحثة لاختيار تواريخ حلقات متقاربة للبرامج الثلاث على القنوات الثلاثة، "مما هو متوفر وفي متناول اليد"، بحيث لا يؤثر عامل الزمن وفروقاته على مضامين الحلقات، أو على موضوعية نتائج الدراسة ودقتها.

وكما يلاحظ من الجدول رقم "1"، فإن تلفزيون فلسطين اختار لمذيعيه واستوديو برنامجه ان يكون هادئا مريحا للجمهور، لا يشتت تركيزهم وانتباههم، كما لا يخلق أي تفاعلات من جانبهم ولا يستعطف مشاعرهم، بل يخاطب عقولهم في خطاب منطقي، يقوم على التصريح من قبل شخصية قيادية، والتأكيد على هذا التصريح من طرف محلل وكاتب سياسي. فكانت السمات الشكلية لهذه العينة من تلفزيون فلسطين، متناسقة أيضا مع مضمون البرنامج الذي تناول قضايا تركز على بناء الدولة وامنها واستقرارها، في حين كانت الساحة الفلسطينية في حينها تشهد أحداثا ومواجهات يومية مع الاحتلال، وهو ما خلق فجوة واضحة بين التلفزيون الذي من المفترض ان يكون صوت الشعب كونه التلفزيون الرسمي، وبين ما يجري على أرض الواقع، فظهر وكأن التلفزيون وبرنامجه في واد، والشارع الفلسطيني في واد آخر.

وعلى عكس تلفزيون فلسطين، فإن فضائية فلسطين اليوم وفضائية الاقصى خصصتا برامجا للحديث عن الهبة الشعبية، ليس هذا فحسب بل استخدمتا ايضا في أسماء برامجهما مصطلح "انتفاضة"، على الرغم من عدم وجود اتفاق بين المحللين السياسيين أو الفصائل الفلسطينية على تسمية واحدة لما حدث، وعلى الرغم أيضا من وجود فرق كبير بين الانتفاضة الاولى التي وقعت عام 1987 والثانية التي اندلعت عام 2000، وما حدث عام 2015.

وكانت استوديوهات برنامجي "حصاد الانتفاضة"، و"استوديو الانتفاضة" وشارتيهما تعكسان تماما محاولة القناتين تضخيم الحدث وتهويله اعلاميا، بما يتماشى مع ايديولوجيات الحركات السياسية التي تتبع لها القناتان.

ففي حالة فضائية الاقصى التي أطلقت على برنامجها "استوديو الانتفاضة"، كان الاستوديو أشبه بساحة مواجهات استخدمت فيها القناة أدوات كان يستخدمها الشبان في مواجهاتهم مع الاحتلال "كالعجلات" والأسلاك الشائكة، ولعب عنصرا الاضاءة والموسيقى دورا كبيرا في التاثير على الجمهور ولفت انتباههم.

وجاءت مضامين الحلقات في برنامج "استوديو الانتفاضة"، متصلة أيضا مع السمات الشكلية للمذيع والاستوديو، حيث خصصت كافة الحلقات وبينها الحلقات عينة الدراسة، للحديث عن شهداء الهبة الشعبية، واستخدم المذيع كلمات تضخيمية للحدث أخرجت القناة من إطار الاعلام المهني الموضوعي إلى إطار الاعلام الموجه الصانع للحدث والمؤثر فيه.

وفي حالة فضائية فلسطين اليوم ايضا، استخدمت الفضائية صورا وفيديوهات عرضتها خلال الحلقات عينة الدراسة، بهدف تعبئة الجمهور والتأثير عليه، ورغم ان حدة تناول مواضيع الانتفاضة كان اقل بعض الشيء من قناة الاقصى، إلا أنها عكست أيضا رغبة القناة بتضخيم الحدث وتهويله.

نتائج تحليل العينة

الجدول "2" تحليل حلقات تلفزيون فلسطين

تاريخ الحلقة وموضوعها	اتجاه المضمون مؤيد/ معارض/ غير ذلك	درجة تدخل المذيع وتأثيره على الضيف	لغة المذيع ومصطلحاته	ضيوف الحلقة وانتماؤهم السياسي	مواد اخبارية داعمة عرضت خلال الحلقة	ملاحظات أخرى
5-1-2016 اسرائيل تبحث سيناريو انهيار السلطة	حاول مضمون الحلقة ان يعرض للمشاهد خطورة انهيار السلطة على الوضع الفلسطيني، وان يكشف المساعي الاسرائيلية لحل السلطة الفلسطينية، كما نبه الجمهور الى احتمالية ان يكون الاحتلال	تطفل المذيع على الضيوف في عدد من المواقع واقتنص دور المحلل السياسي، حيث أخرج الكلام من فم ضيوفه تارة، وقاطعهم في كلامهم تارة أخرى، ليحافظ بهذا الاسلوب على الهدف	تعمد المذيع خلال حلقته، اشباع الاسماء بمسمياتها عندما يكون الحديث عن السلطة واجهزتها، وتعتقد الباحثة أن هذا الامر يأتي من باب الاحترام والتجليل، فمثلا كان يذكر المصطلح " السلطة الوطنية	الضيف الأول: توفيق أبو شومر كاتب ومحلل سياسي من قطاع غزة، مؤيد لسياسة السلطة الوطنية ويدعم توجهاتها بشكل واضح كما ظهر خلال البرنامج. الضيف الثاني: بسام الصالحي، الأمين العام لحزب	عرض تقرير اخباري في بداية الحلقة نحو 4 دقائق، حول الموضوع تناول فيه المراسل ضيفين من حركة فتح. هو ما يطرح السؤال التالي: "هل السلطة الفلسطينية تمثل فتح فقط؟!	رغم أهمية ما جاء في الحلقة واهمية ما تم ملاحظته وتحليله الا انه برز واضحا تجنب المذيع والبرنامج الحديث عن كل ما له

	يخطط لعودة روابط القرى. وفي ذلك رسالة مبطنة لتأييد القناة للسلطة الفلسطينية ومحاولة اقناع الجمهور بها وبسياساتها، واستخدمت الضيوف في سبيل تحقيق ذلك.	الذي سعت القناة إلى تحقيقه من خلال موضوع الحلقة.	الفلسطينية" كاملا دون اختصاره، ومنح السيادة للرئيس الفلسطيني محمود عباس" كلما تلفظ باسمه، في حين لم يفعل الشيء ذاته مع حركة حماس, فلم يكن يذكر "حركة المقاومة الاسلامية حماس، أو حركة حماس، وانما يكتفي باختصارها واختزالها بـ "حماس"، وكذلك الأمر مع الهبة الشعبية أو الجماهيرية، فلم يتلفظ بالمصطلح بتاتا، وكان يختزله بكلمة "الأحداث الراهنة"، "عدم الاستقرار في الوضع الأمني".	الشعب الفلسطيني، هو جزء من القيادة الفلسطينية وداعم لها.		علاقة باحداث الهبة الشعبية.
31-1-2016 المبادرة الفرنسية والاعتراف بالدولة الفلسطينية	ناقش مضمون الحلقة المبادرة الفرنسية لاستعادة المفاوضات الفلسطينية الاسرائيلية، في وقت كان قد مضى على الهبة الشعبية أكثر من 100 يوما واستمرار المواجهات اليومية مع	تدخلات المذيع كانت محدودة وفي مكانها، ولكن ربما هذا له علاقة بأقدمية المذيع، ومكانته في تلفزيون فلسطين كمدير للبرامج، حيث تكون الضغوطات التحريرية عليه أقل من غيره،	مصطلحا ت جاءت على نفس السياق، موالية للسلطة الفلسطينية، ذكر شبه معدوم للهبة الشعبية، ذكر حركة حماس مرتين، الأولى في سياق ضرورة العودة للشرعية الفلسطينية، وانهاء الانقسام، والثاني كانتقاد لرفضها	الضيوف ذاتهم، توفيق أبو شومر وبسام الصالحي، وهو ما تستغربه الباحثة حيث في أقل من 15 يوما تمت استضافة نفس الضيوف مرتين، ما يلفت انتباه الباحثة الى عنصر التكرار الذي تتبعه القناة في اختيار ضيوف	لم تعرض اي مادة اخبارية اضافية، فقد اكتفى المذيع بمعلومات ضيوفه، ومقدمة بسيطة حول الموضوع من طرفه.	-

	الاحتلال.	من المذيعين	المبادرة الفرنسية، وهو ما يشتت الموقف الفلسطيني ويضعفه وفقا للمذيع.	برامجها.		
18- 4-2016 واقع التعليم في مدينة القدس	ناقشت الحلقة واقع التعليم في مدينة القدس وتاثيرات الاحتلال عليه	أداء المذيع عادي ولا يوجد تدخلات ومقاطعات من طرفه للضيف تقريبا، ربما بسبب موضوع الحلقة وضيفه، خاصة ان هذه الحلقة احتوت ضيفا واحدا فقط، بالتالي لا يوجد أي رأي معارض.	لا مصطلحات مفاجئة.	ضيف الحلقة هو وزير التربية والتعليم صبري صيدم وهو ايضا عضو لجنة مركزية في حركة فتح.	لم تعرض اي مادة اخبارية اضافية، وكان هناك نوع من الملل في الحلقة.	-

الجدول "3" تحليل حلقات فضائية الاقصى

تاريخ الحلقة وموضوعها	اتجاه المضمون مؤيد/ معارض/ غير ذلك	درجة تدخل المذيع وتأثيره على الضيف	لغة المذيع ومصطلحاته	ضيوف الحلقة وانتماءهم السياسي	مواد اخبارية داعمة عرضت خلال الحلقة	ملاحظات أخرى
8-1-2016 الشهيد نشأت ملحم	عناوين المحاور كما جاءت: المحور الأول: حالة الهلع والإرباك التي اجتاحت "الكيان الصهيوني" بعد عملية نشأت ملحم، واستمرار الإنتفاضة و ودخولها اليوم المئة. مر المذيع هنا على طلب اسرائيل من السلطة ان تشاركها في البحث عن ملحم، وظهر جليا كيف ركز على هذا الامر. المحور الثاني: وقفة على شهيد انتفاضة القدس أحمد يوسف كوازبة في مدينة الخليل، منفذ عملية طعن. المحور الثالث: نقاش تقارير في الشأن الصهيوني/ عضو في حزب بيت اليهودي يدعو إلى طرد الفلسطينيين.	اسئلة المذيع موجهة، وفيها شيء من الاجابة، فقد كان يضع الكلام في فم المتكلم، تراه يوجه ضيفه لما يريده أن يقول. لم يتدخل أو يقاطع ضيفه كثيرا لان الضيف تطابق معه في وجهة النظر بل بدا متحيزا أكثر منه ومضخما الحدث من خلال تحليله أكثر من المذيع نفسه.	مصطلحات حزبية بحتة، محفزة على العمليات، كما استخدمت الكثير من المصطلحات الدينية في المقدمة الارتجالية للمذيع، كالعلياء، واليوم المبارك، واليوم الأسود، وغيرها.	في المحور الاول: د.إبراهيم حبيب باحث في الأمن القومي. في المحور الثاني: يونس كوازبة والد الشهيد أحمد كوازبة. في المحور الثالث: محمود مرداوي باحث في الشأن الصهيوني.	عرض خلال الحلقة أغاني تابعة للمقاومة تم تركيب صور وفيديوهات عليها من عمليات الهبة عليها.	بدا عنصرا التعارض والتضخيم الاعلامي واضحين لدرجة كبيرة في هذه الحلقة. حيث عمد الضيوف الى تبيان تعارض السلطة الفلسطينية مع الهبة الشعبية وتبيان عدم صلاحية موقفها، اضافة الى التضخيم الانفعالي الكبير من خلال المذيع وضيوفه تارة ومن خلال الاغاني التي عرضت تارة أخرى.

31- 2016-1 الشهيد أمجد السكري	محاور الحلقة نقاش أربع تقارير: التقرير الأول: "الكيان" يخشى من قيام عناصر السلطة بعمليات إطلاق نار على الحواجز العسكرية. التقرير الثاني: "الكيان" يعترف بعدم إمكانية مواجهة الانتفاضة الثالثة. التقريرالثالث: المستوطنون في غلاف غزة يخشون من أنفاق المقاومة. التقرير الرابع: المبادرة الفرنسية لاستئناف المفاوضات تلقى رفضا من "الكيان" وترحيبا من السلطة.	درجة تدخل المذيع لم تكن بشكل كبير مع الضيوف الذي هم اصلا يحللون لصالح حركة حماس ويعكسون وجهتها، كما تعمد المحللون والمذيع الى التحريض ضد السلطة الفلسطينية ونهجها. ومحاولة اظهار عدم رضا حتى عناصرها الذي يعملون تحت اطارها، عن هذا النهج.	لغة المذيع ومصطلحاته مسيسية بامتياز وتعكس الانقسام السياسي بشكل كبير..	الضيوف: د.ناجي البطة الباحث في الشأن الصهيوني، عماد أبو عواد الباحث في الشأن الصهيوني.	اضافة الى اغاني المقاومة، عرضت القناة العديد من التقارير التي هدفت من خلالها الى نقل اخر احداث الهبة وما وصلت اليه اضافة الى اظهار عنصر الخوف في جيش الاحتلال ودولته. نتيجة العمليات الفدائية.	بر ز بشكل كبير حجم الانتقاد والمعارضة للاجهزة الامنية وسياستها ونهجها ووجود شرخ بينها وبين عناصرها.
18- 2016-4 الشهيد عبد الحميد أبو سرور	التعقيب على عملية تفجير الباص التي قام بها عبد الحمبد أبو سرور.	لا يوجد تدخل كبير من المذيع بل هناك استكمال بين الدور الذي يقوم به "كمحلل وليس فقط اعلامي" والدور الذي يقوم به الضيوف، حيث يسير كلاهما على نفس النهج، من التحفيز على العمليات والتحريض ضد السلطة وتعزيز الانقسام.	بدت مقدمة المذيع اقرب الى خطبة جمعة وليست مقدمة اعلامي مهني، كما كانت مليئة بالشعارات والخطابات السياسية، واحتوتت مقدمته ايضا على كلمات بالعامية لها تاثير كبير على المشاهدين،.	الضيوف: د. فايز أبو شمالة الكاتب و المحلل السياسي، النائب مشير المصري في المجلس التشريعي، وجعفر الحوراني الكاتب والمحلل السياسي.	عرض خلال الحلقة ستة عواجل اخبارية حول عملية تفجير الباص.	-

جدول رقم "4" تحليل حلقات فلسطين اليوم

تاريخ الحلقة وموضوعها	اتجاه المضمون مؤيد/ معارض/ غير ذلك	درجة تدخل المذيع وتأثيره على الضيف	لغة المذيع ومصطلحاته	ضيوف الحلقة وانتماؤهم السياسي	مواد اخبارية داعمة عرضت خلال الحلقة	ملاحظات أخرى
5-1-2016 حصاد الاسبوع الاول من العام الجديد	جاء اتجاه المضمون مؤيد للعمليات الفدائية ومحفزا عليها بشكل كبير، حيث تغنى الراوي بانتفاضة القدس كما اسمتها الفضائية، ومتغنيا كذلك بمنفذي العمليات، ولكن لم يرد في نص اي تحريض على السلطة وسياستها.	لا يوجد ضيف في هذه الحلقة، فقد كانت على شكل راوي يروي احداث ذلك الاسبوع.	استعمل الراوي مصطلحات توضح الانتماء السياسي الاسلامي للقناة من خلال تغنيه بالعمليات الفدائية وتحفيزه عليها، وكان من بين هذه المصطلحات: العدو، عملية جريئة، انتفاضة القدس، الاستنفار العكسري للاحتلال، عملية طعن، ابطال الانتفاضة، المنظومة الامنية للمستوطنات.	ضيوف الحلقة كانوا عبارة عن مقابلات مسجلة مع اهالي الشهداء، ومن بين هذه المقابلات واحدة مع شقيق الشهيد محمد أبو زيد، من غزة، وهو طفل لا يتجاوز 6 أعوام من العمر، أخذ يشجع على العمليات الفدائية ويحرض عليها.	-	-
31-1-2016 عملية الشهيد نشأت ملحم	كان مضمون الحلقة وطريقة عرضها شبيها جدا بالحلقة التي سبقتها، حيث بدت الصورة العامة محفزة ومحمسة على		استخدم الراوي في الحلقة المصطلحات نفسها التي تخاطب عواطف المشاهد وتستصرخه وتشعره بالكثير من التقصير ازاء	الضيوف هم مقابلات سجلت مسبقا مع ناشطين واهالي شهداء، يؤكدون فيها استمرار الفلسطينيين في النضال والمقاومة،	اعتمد مونتاج الحلقة بشكل اساسي على الصوت والمؤثرات الصوتية التي اضافت نكهة حماسية على الحلقة، ولامست	استخدم الممنتج صورا في الحلقة عكست الانتماء الحزبي للقناة بشكل واضح، فاضافة الى فيديوهات العليات الفدائية،

	تنفيذ العمليات، وقد بات واضحا فيها ان الفضائية تريد الشباب ان يذهبوا ويقاتلوا المحتل ويدافعوا عن القدس والاسلام والوطن.		ما يحدث في فلسطين، وكان من بين هذه المصطلحات: قبلة الثائرين، عمليات بطولية، زخات الرصاص أمطرت المستوطنين،	والصمود على الارض.	عواطف المشاهد.	تعمد الممنتج استخدام الصور التي تحتوي على رايات الجهاد الاسلامي، وهو الحزب الذي تتبع له القناة.
20-4-2016 الشهيد عبد الحميد أبو سرور	عرضت فضائية فلسطين اليوم هذا الموضوع من منطلق فرحة الاسرائيليين باكتشاف نفق جديد للمقاومين في غزة، ليفاجأوا في اليوم ذاته بعملية الشهيد أبو سرور، التي نغصت عليهم تلك الفرحة، الحلقة وما بث فيها من مواد داعمة ومؤيدة للعلميات الاستشهادية، ورافضة لسياسية وتوجهات السلطة الوطنية بالتهدئة.	هناك تدخل واضح من الضيف ولكن لضبط الوقت وتنظيمه ليس لمنع او توجيه الضيف، تخلاته غير منفعلة.	لغة الاعلام المقاوم: العدو الصهيوني، الكيان الصهيوني، العمليات الفدائية، الانتفاضة الثالثة، الضفة الغربية الباسلة، عمليات رادعة للمحتل الصهيوني، العملية جاءت لتؤكد استمرار الانتفاضة العمل الشعبي الواسع ثم العمل الانتقامي التصفيا ت الميدانية، انتفاضة شعبية بأدوات شعبية. الجهاد الفلسطيني، المقاومة اعطت فرصة شهور من الانتفاضة	ضيف الحلقة هو الشيخ خالد البطش، القيادي في الجهاد الاسلامي، وهو المسار السياسي الذي تتبع له القناة.	عرضت الفضائية تقريرا في بداية الحلقة استعرض اخر التطورات خلال الاسبوع في الهبة الشعبية، وركز على عملية ابو سرور ومجدها، واشار الى ان الاحتلال كان يعتقد ان الهبة انتهت ولكنها استمرت. ثم عرضت تقريرا اخر في منتصف الحلقة حول المواقف الدولية من الهبة الشعبية، وتناول في التقرير الموقف التركي المؤيد للفلسطينيين والمناصر لهم. وموقف الدول الاوروبية والامم المتحدة التي ترفض	جاء مضمون الحلقة مناصر بشكل كبير للعمليات الفدائية وبنفس الوقت مبررا لها، كما اعتبرها رد فعل طبيعي على الجرائم الاسرائيلية بحق الفلسطينيين، وايضا الصمت الدولي رغم مرور 8 شهور على الانتفاضة. كما برزت المعارضة الكبيرة للرئيس عباس وسياسته واستمراره في استنهاض المجتمع الدولي رغم كل ما يحدث على أرض الواقع، اضافة إلى الاستهجان الكبير لدور الدول المناصرة للقضية

			ولم يتوقف ويرتدع فكان لا بد لهذه العملية. العمل المقاوم		الاستيطان وتعتبره سبب رئيس في الازمة.	الفلسطينية، حيث يقتصر دورها على بيانات الشجب والاستنكار.

هل انطبقت نظرية تحديد الاولوليات على عينة الدراسة أم لا؟

1.تلفزيون فلسطين

بنيت نظرية تحديد الاولويات كما ذكرنا في بداية البحث على عنصري الاظهار والاخفاء، بحيث ان الفضائيات لا تستطيع عرض كل المواضيع فتنتقي منها ما يتفق مع سياستها الاعلامية، وبناء على الجدول رقم "2"

نجد ان تلفزيون فلسطين حدد أولوياته الاعلامية في فترة البحث، بعيدا عن الهبة الشعبية، واختار المواضيع التي من شأنها ان تدعم استقرار وامن السلطة الفلسطينية وتدعم توجهاتها ورغبتها في تهدئة الاوضاع مع الاحتلال.

وهو ما يؤكد ان نظرية تحديد الاولويات انطبقت بشكل ملحوظ على هذا الجزء من العينة.

2.فضائية الأقصى

بناء على الجدول رقم "3"، وتحليل أهم المضامين التي استخدمتها الفضائية في حلقات برنامجها، فإن الباحثة تؤكد ان فضائية فلسطين اليوم حددت اولوياتها بما يتفق مع الخط التحريري لها، والخط السياسي الاسلامي المقاوم الذي تتبع له القناة، اذن ففضائية الاقصى ايضا انطبقت عليها هذه النظرية.

3.فلسطين اليوم

بناء على التحليل الذي فصلته في الجدول رقم "4" من هذه الدراسة، فإن نظرية تحديد الأولويات تنطبق أيضا على فضائية فلسطين اليوم، حيث حددت الفضائية اولوياتها بما يتوافق مع خطها ومنهجها السياسي، فعرضت كل ما يدعم هذا ايديولوجياتها من مواد اعلامية، وحيّدت كل رأي آخر معارض.

إذن فإن نظرية تحديد الاولويات انطبقت على كافة أجزاء عينة الدراسة.

هل انطبقت نظرية الأدرمة على عينة الدراسة أم لا؟!

1.تلفزيون فلسطين:

قلنا إن الأدرمة تتم بخمسة طرق، **هي التكبير، والتعارض، والتبسيط، وتغيير الشكل، والتضخيم الإنفعالي.**

ولمعرفة ما إذا انطبقت هذه النظرية على تلفزيون فلسطين، علينا فحص الجدول رقم "2"، وملاحظة ما إذا وجدت هذه العناصر فعلا في مضمامين حلقاته أم لا.

–التكبير: هل حددت الفضائية نقطة من كل وركزت عليها وكبرتها، وكانت هذه النقطة هل الأكثر دموية، وتحتوي علامات استفهام؟!

الاجابة: بالنظر إلى التنوع في الموضوعات التي تناولتها الحلقات سنجد ان عنصر التكبير لم يكن واضحا بشكل كبير في هذه الجزئية من العينة، رغم ان كل الحلقات التي تم تحليلها بدا تأييدها واضحا جدا لايديولوجية السلطة الفلسطينية.

التعارض: برز التعارض لدى تلفزيون فلسطين في سياق حديثه عن حركة حماس ومعارضتها للمبادرة الفرنسية، حيث يعرقل هذا التعارض من وجهة نظر المذيع والضيوف وحدة الموقف الفلسطيني والمضي قدما في عملية السلام مع الاحتلال.

كما برز التعارض لدى تلفزيون فلسطين عند حديثه عن موضوع انهاء الانقسام حيث بدا وكان حركة حماس هي من تعطل انهاء الانقسام وتستمر في معارضتها للشرعية الفلسطينية، واجراء الانتخابات الرئاسية والتشريعية.

التبسيط: ظهر التبسيط واضحا لدى تلفزيون فلسطين، عند حديثه عن المبادرة الفرنسية وامكانية تحقيق السلام مع الاحتلال، حيث سهل للجمهور فكرة العودة للمفاوضات على اساس قرارات الأمم المتحدة التي اتخذتها لصالح القضية الفلسطينية، وربما يأتي ذلك استكمالا لتحسين صورة السلطة الفلسطينية لدى المشاهد الفلسطيني، خاصة وانها ايدت المبادرة.

-تغيير الشكل: لم يكن عامل تغيير الشكل ظاهرا بشكل كبير لدى تلفزيون فلسطين، ولكنه جرى خلال الحلقات استبدال شكل الاستوديو واضاءته بما يتناسب مع موضوع الحلقة، ولكن اذا ما دققنا بشكل الاستوديو والمذيعين نراه متشابها هادئا في كلا الحالتين، وحاول عكس حالة من الاريحية والهدوء في الوضع الفلسطيني.

-التضخيم الانفعالي، برز التضخيم الانفعالي بشكل واضح في حلقة واحدة من عينة دراسة تلفزيون فلسطين، وهي حلقة 5-1-2016، التي تناولت سيناريو انهيار السلطة، حيث بدا واضحا ان المذيع حاول تضخيم الحدث وتبيان خطورته، والسيطرة على وجهات نظر ضيوفه ومحاولة توجيههم، كما انفعل المذيع مرات عديدة واخذ دور المحلل السياسي نيابة عن ضيوفه، أما بقية الحلقات المتناولة فكانت عادية، ظهرت فيها نظرية تحديد الاولويات بشكل أوضح هذه النظرية.

أين أيديولوجيا حركة فتح والسلطة الفلسطينية من تلفزيون فلسطين؟

المدقق في الجدول رقم "2"، الذي يحلل مضامين عينة تلفزيون فلسطين، سيجد أن ايديولوجيا السلطة الفلسطينية واولويتها في تهدئة الاوضاع واعادة الحالة الامنية كما كانت عليه قبل الهبة الجماهيرية ، بدت واضحة بشكل كبير، سواء من خلال مواضيع الحلقات أو اساليب تناولها، أو حتى اليمات الشكلية للمذيع والاستودبو.

فضائية الأقصى: نظرية الأدرمة كما شرحناها في الجزء الأول من هذا البحث، تبدأ بإختيار نقطة من كل، فكانت نقطة قناة الأقصى هي الحراك الشبابي الذي أطلقت الفضائية عليه مصطلح "إنتفاضة".

تقول نظرية الأدرمة إنه يشترط على الاختيار أن يكون أكثر دموية، وتحتويه الكثير من علامات الاستفهام، فركزت قناة الأقصى على شهداء الانتفاضة، وحالة الصراع بين المحتل والشباب الفلسطيني، والعمليات غير المنظمة، وهي كلها مواد اعلامية تُهم الجمهور الفلسطيني المعارض والمؤيد على حد سواء، فمثل هذه المواد من شأنها أن تثير حساسية الجمهور.

وستسهب الباحثة في هذه الجزئية بشرح تفاصيل أدرمة قناة الأقصى للهبة الشعبية، كونها المثال الأفضل في هذه الدراسة على تضخيم الاعلام الفلسطيني المقاوم للحدث وتهويله.

التكبير/ بالتركيز على الانتفاضة وكل محاور البرنامج مبينة عليها:

إستناداً إلى نظرية الدراما التي تعمل على تكبير الحدث من خلال التركيز على زاوية معينة وتكبيرها، فإنه يمكننا بسهولة ملاحظة ذلك لدى فضائية الأقصى، التي ركزت باستمرار على جديد الانتفاضة، شهدائها وأحداثها، وربط ما يجري بالشؤون الداخلية الاسرائيلية، ومحاولة ابراز تأثيرها على الاحتلال وجيشه، وبث الذعر والخوف فيه صفوفه.

كما كرست في سبيل ذلك مؤثرات شكلية كالصوت والصورة، إضافة إلى استضافة كل ما من شأنه أن يضخم الحدث ويهوله ويؤثر في الجمهور.

1.التعارض/ بين السلطة والإنتفاضة:

يعرف التعارض أنه توليد حركة الاهتمام والدراما من حد أمثل للمسافة بين نقطتين، بتحديد حدث ووقت مفاجئ، فنقاط التعارض التي حددتها قناة الأقصى خلال التغطية تقع بين الانتفاضة والسلطة الفلسطينية و نهجها السياسي.

فقد أكد ضيوف الحلقات في سياق حديثم ضمن محاور مختلفة أن الإنتفاضة هي خيار الشعب وأن الميدان هو الوحدة، وكانوا ينبذون اتفاقيات السلام وأوسلو والتنسيق الأمني خلال سياق أي حوار دون تناوله بشكل مباشر، كما دعوا باستمرار السلطة ووالرئيس عباس لوقف التنسيق الأمني والرجوع إلى خيار الشعب الفلسطيني وهو المقاومة والإنتفاضة.

2.التبسيط/ تبسيط فكرة قهر العدو، وتبسيط فكرة أن نهاية الإنتفاضة التحرير

بدا واضحا من خلال تحليل حلقات البرنامج ان القناة اعتمدت اسلوب تبسيط الأشياء وهو عنصر مهم من عناصر الدراما، وبدا واضحا من خلال لغة المذيعين ومصطلحاتهم وحواراتهم، ان القناة بسطت فكرة العدو (الذي لا يقهر) أمام السكين التي قهرته، وأن النصر

بكل بساطة طريقه "الإنتفاضة"، إضافة إلى أن الأقصى حاولت مناقشة أن "الإنتفاضة" قد تفرض على العدو الإنسحاب من الضفة من جانب واحد.

3.تغيير الشكل وتحويل الأستديو إلى ميدان مواجهة:_

يجدر الإشارة أن قناة الأقصى إستخدمت موسيقى أنشودة " إني إخترتك يا وطني" لمارسيل خليفة شارة البداية لبرنامج استديو الإنتفاضة، وكأنها ترجع بذهن المتلقي إلى الإنتفاضتين الأولى والثانية اللتين خاضهما الشعب الفلسطيني، وكي تؤكد لهم أن ما يحصل هو بالفعل "إنتفاضة" في الوقت الذي يختلف فيه الساسة بمسماها هل هي إنتفاضة أم هبة جماهيرية شعبية أم ماذا.

إضافة إلى الصور التي تبثها الأقصى خلال شارة البدء بالبرنامج والتي تصور فيها صورة الميدان الممتلئ بالدخان واطارات السيارات المحروقة، التي يخرج من بينها ذلك الشاب الملثم بالكوفية الفلسطينية يحمل بيده مقلاع والحجر في تأهب وإستعداد لملاقاة العدو في الميدان ومواجهته، ستظهر قبة الصخرة من خلف الشاب الفلسطيني الملثم وكأنه هو الحارس والحامي لها، ستمر عن شاب آخر يحمل سكينا يطعن بها جندي، ولو ركزت في ملامحه لوجدته الشهيد محمد علي الذي لُقب ب"كومندوز السكاكين"، في نهاية الشارة صورة مستوطن يصرخ وجهت له سكين ضخمة، من قبل شاب فلسطيني ملثم وشاب آخر يقذف ملتوفاً.

وكلها هذه الرموز تذكر المتلقي بـ "الإنتفاضة"، وتؤكد على فعل المقاومة وأن ما يحدث ما هو إلا إنتفاضة ثالثة والتي سميت فيما بعد على القناة بأنها إنتفاضة القدس، سيبدأ البرنامج بتحية المذيع الذي تخلى عن اللباس الرسمي، وارتدى الكوفية الفلسطينية التي لها رمز وطني أيام الكفاح الفلسطيني عام 1936م، فارتداها الفلسطينيون لحماية الثوار وتمويه العدو، فيما ربطت الكوفية أيضاً بختيار فلسطين الشهيد ياسر عرفات لذلك تجد أنصاره يتلفحون الكوفية، وكأن الأقصى أرادت بث رسالتين خلال لبس الكوفية، الأولى التأكيد على كفاح الفلسطينين ، والثانية وحدة الدم الفلسطيني.

كما تعرض الإستديو لتغيير بالشكل، ففي بداية البرنامج كان يحتوي ديكوره الأسلاك الشائكة وإطارات السيارات وتشير إلى فعل الشباب وإلى الإنتفاضة، بعدها تطور إلى رسم شهداء عملية الإنتفاضة وهم يقومون بطعن العدو مثل الشهيد محمد عواودة، كما كانت صور لأمجد السكري و نشأت ملحم، وكلمات الشهداء الأخيرة التي كتبت على صفحاتهم على "الفيسبوك"، ولدى اطلاع الباحثة ومرورها على عدد من الحلقات، فقد لاحظت ان شكل البرنامج كان يتغير من فترة لفترة كان يتغير بناءاً على الأحداث التي سبقت وتأكيدا على استمرارية الحدث.

4.التضخيم الإنفعالي بالإرتداد الإرتجالي للمذيعيين

ينفعل المذيعون عند وقوع احداث جديدة كعمليات طعن، فيبدأ المذيع مقدمته بالشعارات الوطنية التعبوية المليئة بالتحريض المباشر، وقد تجد أن المذيع منفعل وهائج وهذا بحسب نظرية الدرما فانه يسمى التضخيم الإنفعالي الذي يتضح بالصرخة والهمهمة، وفي الصوت القناع، والإرتداد الإرتجالي، الذي طبقه مذيعو قناة الأقصى، فمثلا في هذه الحلقة 18/4/216 والتي تناولت موضوع إستشهاد عبد الحميد أبو السرور منفذ عملية الباص، والتي قدمها إسلام بدر ، بدأت الحلقة بخطبة ملتهبة مترجلة تعبر عن الفرح بالعملية فقال " بسم الله والحمد الله ولا إله إلا الله، عيد للمسلمين للعرب للفلسطينيين اليوم، أيها السادة المشاهدون أرحب بكم في حلقة جديدة من حلقات البطولة والفداء، أرحب بكم في عملية جديدة تضاف إلى سلسلة الشعب الفلسطينية الذهبية، المتمثلة بذروة السنام والجهاد..." واستمرت هذه المقدمة حوالي سبع دقائق، تلاحظ أن المذيع إنفعل فيها فبدأ بالصراخ عند بعض المواضع، وفي مواضع أخرى دخلت الموسيقى والأناشيد كخلفية للكلام"

وإن ركزنا في تحية المذيع لوجدنا أن كلماته تدغدغ مشاهر المشاهد، وتؤثر عليه.

أين أيدولوجيا حماس من تغطية الأقصى ؟!

بالمضمون الذي حاولت إيصاله الأقصى إلى الجماهير، فهنا يتبين ان ممارسات الأقصى في أدرمة الإنتفاضة تعود إلى أيدلوجيا حماس التي تسعى إلى تحريك الشارع الفلسطيني في الضفة وتهييجه، بما يتناسب مع سياستها وبما تؤمن به، فيؤكد نورمان فيركلو أن الخطاب هو أداة أيدولوجية لترويض الناس والسيطرة عليهم، من خلال التكرار والتأكيد كما طرح في الأمثلة السابقة، وبتالي تشكل القناة الوعي الذي تريده، وربما ان الاعلام الموجه كفضائة الاقصى وغيرها لعب دورا في دفع بعض الشهداء لتنفيذ عملياتهم او للمواجهة مع الاحتلال.

2. فلسطين اليوم

كما أسلفنا في مواقع عديدة من هذا البحث فإن الأدرمة هي: التكبير، واالتعارض، والتبسيط، وتغيير الشكل، والتضخيم الإنفعالي.

فهل أدرمت فضائية فلسطين اليوم أحداث الهبة الشعبية؟!

التكبير: التكبير كما قلنا هو أخذ نقطة دموية والتركيز عليها كما عدسة المجهرن وبالفعل فإن فضائية فلسطين اليوم كما يتضح من الجدول رقم "4" في هذه الدراسة، كبرت حدث الهبة الشعبية وسلطت الضوء عليه بشكل كبير، وكانت تنتقي الاحداث الاكثر دموية لعرضها على المشاهدين والتركيز عليها.

التعارض: أظهرت فضائية فلسطين اليوم كما يتضح من الجدول رقم "4"، وتحديدا في حلقة الشهيد عبد الحميد ابو سرور التي استاضف المذيع فيها القيادي في الجهاد الاسلامي خالد البطش، تعارضا كبيرا بين الرئيس محمود عباس وسياسته في استعطاف دول العالم وسعيه للضغط على اسرائيل من أجل تخفيف حدة الأوضاع، وبين حدث الهبة الشعبية، كما بدا واضحا على لسان القيادي عدم رضاه عما يفعله الرئيس وقد بين تعارضه ايضا مع الشارع الفلسطيني، الذي اعتقد البطش انه اختار خيار المقاومة بعيدا عن الاحزاب السياسية.

التبسيط: بسطت الفضائية كما يتضح من جدول رقم "4"، فكرة استمرارية الانتفاضة حتى النصر، كما بسطت فكرة قهر العدو، وبث الهلع والرعب في اوساطه، وقد تشابهت فضائية الاقصى مع فلسطين اليوم كثيرا في هذه النقطة.

تغيير الشكل: لم يبدو عامل تغيير الشكل واضحا في فضائية فلسطين اليوم من خلال السمات الشكلية للاستوديو والمذيع، ولكن ظهرت هذه السمة في تغيير شكل البرنامج بحد ذاته، ففي أوج الهبة الشعبة كانت الحلقة تتخذ شكل راو واحد يروي احداث اسبوع كامل من "الانتفاضة"، كما اسمتها الفضائية، ولكن بعد ثلاث شهور أخرى وحين انخفضت حدة الهبة الشعبية، ولم يعد ما هو متوفر من الاحداث لصياغة حلقة كاملة دون ضيف، تغير شكل البرنامج تماما، ليصبح عبارة عن حلقة يبث خلالها تقريرا أو اثنين، فيما بقية الحلقة ضيف يعقب على الاحداث ويحللها، "وهو غالبا من الاسلاميين"، وعلى وجه الخصوص من قادة الجهاد الاسلامي.

التضخيم الانفعالي: بدا التضخيم الانفعالي واضحا للراوي في الحلقتين الاولى والثانية من هذه العينة من الدراسة، أكثر منها في الحلقة الثالثة، حيث ضخم الراوي احداث الهبة الشعبية تضخيما انفعاليا، من خلال المصطلحات والمؤثرات الصوتية التي تم استخدامها، بكثافة للسيطرة على عواطف المشاهد.

وبناء على ما سبق، تعتقد البابحثة ان نظرية الادرمة انطبقت ايضا على هذه العينة من الدراسة.

أين أيديولوجية الجهاد الاسلامي من تغطية فضائية فلسطين اليوم؟

طبقت فضائية فلسطين اليوم ايديولوجيا الجهاد الاسلامي بشكل واضح للعيان، بناء على الجدول رقم "4" والذي يوضح اتجاه مضمون الحلقات والضيوف والمصطلحات المستخدمة فيها، فقد تعمدت استضافة قادة الجهاد الاسلامي من غزة لتحليل احداث الهبة بناء على ايديولوجيا الجهاد الاسلامي، ما بدا وكأنه تعبئة سياسية واضحة للمشاهد وليس تحليلا اخباريا فحسب.

كما اظهرت الفضائية من خلال الفيديوهات التي كانت تعرضها في الحلقات، صورا تحتوي اعلام الجهاد الاسلامي بشكل واضح، وخاصة في الفعاليات الوطنية التي تنفذ في الخليل وغزة، حيث تواجد الجهاد الاسلامي وكثافته في تلك المنطقة أكثر من شمال الضفة ووسطها.

وابرزت الفضائية العديد من اسرى حركة الجهاد الاسلامي المحررين خلال تغطيتها لفعاليات الهبة فتعمدت استضافتهم اينما ومتى استطاعت، للحديث عن تجربة الهبة الشعبية واسبابها وغاياتها، وكيفية استمراريتها.

ثانيا: تحليل المقابلات

استعانت الباحثة في هذا الجزء من الدراسة بعدد من المقابلات المعمقة مع صحفيين وباحثين ومحللين سياسيين، حيث وجهت لهم اسئلة تدور حول محورين رئيسيين، الأول هو الهبة الشعبية وتعريفها كحدث، والثاني هو تغطية الاعلام الفلسطيني المرئيس لها.

وستقارن الباحثة بعد ذلك نتائج تحليل المضمون مع نتائج المقابلات، وستجملها معا كي تكون بمثابة تغذية راجعة للقنوات الفلسطينية.

أولا: هبة أم انتفاضة؟

يقول الباحث والمحلل السياسي، المحاضر في جامعة بيرزيت، د. نشأت الأقطش، إن تاريخ الفلسطينيين حافل بالانتفاضات، فقد عاشت فلسطين منذ عشرينيات القرن الماضي 18 انتفاضة، لا يعرف الفلسطينيون منها إلأا اثنتين فقط، هي الانتفاضة الأولى التي وقعت عام 1987م، والانتفاضة الثانية التي حدث عام 2000م، حيث يقيس الفلسطينيون كل الاحداث في الساحة الفلسطينية بناء على هاتين الانتفاضتين، وهذا خطا من وجهة نظر الأقطش.

ويتابع: كل انتفاضة لها شكل وفعاليات ونشاطات وأدوات، مختلفة عن الأخرى، وما يميز "انتفاضة" عام 2015، كما اسماها الاقطش، هو كونها انتفاضة أفراد، عدا عن أنه ليس لها شهادة ميلاد من أي تنظيم أو فصيل سياسي فلسطيني.

ويضيف الأقطش، الفصائل بعضها بارك وشجع هذه الانتفاضة وبعضها حاول الاستفادة منها ولكن لم يتبناها أحد، وهي على الاسرائيليين كانت الأصعب، لانها انتفاضة افراد، أي اعمال فردية يصعب التكهن فيها بصعب ملاحقتها، يصعب مصادرة مصادر تمويلها وقيادتها، فهي عبارة عن قرار يتخذه فرد في لحظة وينفذ.

وقال الاقطش أيضا في سياق تفسيره لأحداث الهبة الشعبية، إن انتفاضة عام 2015، كانت هي عملية متدحرجة، حيث يوميا كان هناك محاولات اطلاق نار، " ملوتوف"، طعن، دهس، ولم تستطع اسرائيل ان تفشل الكثير منها.

ويشير الأقطش إلى أن انتفاضة عام 2015، كانت ذات تأثير أكبر بكثير من الانتفاضات السابقة، من وجهة نظره.

ويختلف الكاتب والمحلل السياسي، أحمد رفيق عوض، المحاضر في جامعة القدس، مع الأقطش في تفسيره للأحداث التي وقعت عام 2015.

يقول عوض: لا يمكن أن نسميها انتفاضة، أو هبة شعبية لانها لم تتميز بالجماهيرية، ولم تتميز بالعداد، ولم تتميز بالعفوية، ولم تتميز بالإرتجال، الهبة الشعبية هي تحرك أفراد بأعداد كبيرة وأعمار مختلفة، ولكن هذه ليست هبة شعبية اطلاقا، هذه هبة أفراد.

ويشرح عوض حول تلك الأحداث قائلا: ولأنها ليست شعبية لم تكن محدودة بالزمان والمكان، فبالامكان القول انها لا زالت مستمرة حتى اليوم، حتى ان الاسرائيليين قالوا انه منذ عام 2016 حتى اليوم كان هناك 500 محاولة لتنفيذ عملية فدائية.

ثانيا: كيف كانت تغطية الاعلام الفلسطيني المرئي لأحداث الهبة الشعبية عام 2015؟

يقول الأقطش: في البداية كان هناك متابعة حثيثة من قبل الفضائيات الفلسطينية للأحداث، وحين قامت قوات الاحتلال باغلاق بعضها ومصادرة معداته، كان درس للاخريات بان تقنن التغطية، فحدث ذلك والتغطية لم تكن كافية ولا بالشكل المطلوب اذن باعتقادي كانت ضعيفة.

أما الصحفي عبد الكريم سمارة، فعقب على تغطية الاعلام المرئي لأحداث الهبة الشعبية، بأنها كانت تغطية حثيثة على المستوى المحلي والعربي، ويسترسل: أما على المستوى الدولي ونقل الرواية الفلسطينية للعالم فكان هناك مشكلة كبيرة.

ويؤكد سمارة من خلال متابعته الجيدة للمواقع الاعلامية العالمية، ان الرواية الاسرائيلية هي التي كانت تصل للعالم ونادرا ما وصلت الفلسطينية، إضافة إلى المهارة العالية لدى الاسرائيليين في صياغة الرواية التي كانت تنقل للعالم.

واتفق الكاتب والمحلل السياسي، أحمد رفيق عوض، مع ما قاله الأقطش وسمارة، وأضاف عليه: كان هناك مشكلة في التغطية التي شابها الاستمرارية والانتقائية في استعمال المصطلحات واختيار مواضع واوقات نشر الاخبار، وترتيبها، ومدتها، ونوعها، وبالفعل كان هناك الكثير من العيوب فيها.

ثالثا: هل كان الاعلام الفلسطيني موضوعيا في تغطيته لأحداث الهبة؟

يقول الأقطش، إنه ليس من السهل الحكم على الاعلام إنه موضوعي أو غير موضوعي، فالموضوعية درجات.

وعرف الأقطش الموضوعية على انها: الحياد، اي عدم الانحياز لطرف ضد طرف، ونقل وجهات النظر المختلفة، ونقل القضايا الكاملة.

وأضاف الأقطش: هذه اهم ثلاث درجات، ويضاف عليها سؤالين آخرين للجمهور هما: هل تحترم الفضائية؟ وهل تتابع الأحداث من خلالها عندما يحصل حدث مهم ما هي الوسيلة التي تتابعها.

وحول مدى موضوعية الفضائيات الفلسطينية، أجاب الأقطش: الاعلام الذي ينقل وجهة نظر واحدة كما يفعل اعلام حماس واعلام فتح، ليس اعلام محايد، إنما هو هذا اعلام حزبي يخرج فورا من التقييم.

ويقول الصحفي عبد الكريم سمارة، في اجابته على هذا السؤال، إنه اذا ما اعتبرنا ان الموضوعية هي نقل وجهات النظر المختلفة حول القضية، ستفشل الفضائيات عينة الدراسة، فاعلام حماس مثلاث لم ينقل الا وجهة نظر حماس من الهبة الشعبية، واعلام فتح كذلك الأمر، واعلام الجهاد أيضا، ولكنه نوه في الوقت ذاته ان كون كل فضائية من المذكورات سابقا تعرف عن نفسها أمام الجمهور انها اعلام حزبي، فهذا يمنحها الكثير من الموضوعية.

الباحث والمحاضر في جامعة بيرزيت، د. محمد أبو الرب، قال حول مدى مهنية وموضوعية الاعلام الفلسطيني في تغطيته لأحداث الهبة: كان يلعب دورا كبيرا في التعبئة، لا يكتفي بنقل الأحداث والقضايا، بل يكون تركيزه حماسي أكثر وتوجيهي، فكان يوجه المواطنين للمشاركة في الفعاليات والأنشطة، ولم يكن هناك خلاف ما اذا كان اعلام تعبوي ام لا، سواء الاعلام التابع للسلطة أو التابع للمعارضة "اعلام حماس والجهاد".

هل عكست الفضائيات الفلسطينية ايديولوجيات الاحزاب التابعة لها خلال تغطيتها لأحداث الهبة الشعبية؟

في كل زمان ومكان الاعلام يؤدي رسالة الحزب أو الجهة السياسية التي يتبع لها، قال محمد أبو الرب، وأضاف: ومن الطبيعي إن القنوات التابعة للتيار الديني كانت تسوق إن هذه الأعمال "أحداث الهبة الشعبية"،انها جهادية وبطولية، فكانت تسعى لربط التوجه السياسي بالتغطية.

واسترسل: وحركة فتح أيضا ربطت تغطيتها للأحداث بالتيار الوطني المشارك في الفعاليات، وحاولت توصيل رسالة ان هذه الهبة هي جزء من المشروع السياسي الفلسطيني، وبالتالي فقد حاولت القنوات تأطير الهبة، من باب كسب تأييد الناس، ، ويعقب أبو الرب: ولكن محاولة تبني الأحداث دون المشاركة فيها مشاركة حقيقية هي في باطنها تبرير لفشل الأحزاب على مختلف أصعدتها، فبعد ان كانت هي من تنظم وتدعو للأحداث أصبحت تتبنى وتبارك.

المحلل السياسي، أحمد رفيق عوض اتفق مع ابو الرب في هذه النقطة، فقال الكل كان يغطي حسب مصالحه السياسية ومرجيعيته الأيدولوجية وامكانياته، وهذا طبيعي جدا لان القنوات ممولة أساسا من أحزابها، بالتالي فقد استخدمت التغطية لتحقيق مآرب واغراض سياسية بحتة خاصة بها.

يقول عوض: ولو تعمقنا أكثر لوجدنا الصراخ والحشد الأيديولوجي في قناتي الأقصى وفلسطين اليوم كان واضحا جدا، فقد حاولتا اشعال الضفة من خلال تغطيتهما، على عكس تلفزيون فلسطين، ولكن هذا لا يعني انه أقل وطني، ولكنه مضغوط عليه كثيرا بالسياسة والتمويل والمرجعية الايديولوجية، كونه يمثل حركة فتح من ناحية، والسلطة الفلسطينية المرتبطة بمعاهدات واتفاقيات دولية للسلام من ناحية أخرى، لهذا السبب قد تجد تلفزيون فلسطين كان مرتبكا في تغطيته لأحداث الهبة وغير واضح موقفه منها، فتارة يتقدم وأخرى يتراجع.

هل أخفق الاعلام الفلسطيني أم نجح في تغطيته لأحداث الهبة الشعبية؟!

لا يعتبر اخفاق للإعلام الفلسطيني، أجاب رفيق عوض، وتابع:كان هناك تغطية ولكن تختلف باختلاف التمويل والعقيدة السياسية والانتماء السياسي والمرجعيات والاتفاقات، وبالتالي هو ليس اخفاق ولكنه تغطية تستند الى متغيرات.

أما الأقطش فقال: هذا سؤال صعب، ولكن اذا كان المجاح والفشل يسند الى معايير الموضوعية، فالاعلام الفلسطيني لا علاقة له بالموضوعية على الاطلاق.

الصحفي سمارة أكد ايضا انه من الصعب الاجابة على هذا السؤال، ولكن اذا ما قلنا المهنية تتطلب ان يعكس الاعلام المواقف ووجهات النظر المختلفة إزاء الحدث، فهذا لم يتم، بالتالي الفضائيات عينة الدراسة ينقصها الكثير من الموضوعية.

هو نجح بشكل آني، قال أبو الرب، وأضاف: أي بشكل ظرفي وعلى اعتبارات محددة، ولكن على مدى طويل هو اعلام يواكب الاحداث لا يوجهها لا يستطيع تشكيل رأيي عام، وتأثيراته آنية وليس العكس .

نتائج الدراسة:

✓حددت القنوات عينة الدراسة "فلسطين، فلسطين اليوم، الأقصى"، أولوياتها في تغطية أحداث الهبة الشعبية، بما يتوافق مع الايديولوجيات السياسية للأحزاب التابعة لها.

✓ عكست قناة فلسطين خلال تغطيتها لأحداث الهبة الشعبية موقف حركة فتح والسلطة الفلسطينية من الهبة

✓ عكست قناة الاقصى خلال تغطيتها للهبة، موقف حركة حماس منها ورغبتها في اشعال الضفة.

✓ عكست فضائية فلسطين اليوم خلال تغطيتها للأحداث، موقف حركة الجاهد الاسلامي من الهبة ورغبتها في استمراريتها.

✓ خرجت القنوات عينة الدراسة من إطار الاعلام الناقل للحدث، إلى أطار الاعلام الصانع للحدث.

✓ أدرمت قناة الأقصى أحداث الهبة الشعبية خلال التغطية، واستغلت كافة العناصر المتوفرة لديها من حيث الشكل والمحتوى، في سبيل تحقيق ذلك.

✓ أدرمت فضائية فلسطين اليوم أحداث الهبة الشعبية واستغلت كافة العناصر المتوفرة لديها في سبيل تحقيق ذلك.

✓ لم تنطبق نظرية الأدرمة بحذافيرها على تغطية فضائية فلسطين للأحداث، رغم انطباق بعض العناصر عليها.

✓ لا يوجد اتفاق بين المحللين السياسين الفلسطينيين على مصطلح واحد للأحداث التي اندلعت عام 2015.

✓ هناك اجماع بين الصحفيين والباحثين على غياب معايير الموضوعية من القنوات عينة الدراسة.

✓ هناك اجماع من الباحثين والمحللين على ان عامل التمويل والمرجعية السياسية للقنوات عينة الدراسة أثر تأثيرا كبيرا عليها خلال تغطيتها للأحداث.

✓ لا يوجد حكم مطلق بين الصحفيين والباحثين على اخفاق الاعلام المرئي الفلسطيني في تغطيته للأحداث، رغم تأكيدهم عدم موضوعيته.

التوصية:

وبناء على كل ما سلف، فإن الباحثة توصي الفضائيات الثلاث بضرورة مراجعة سياساتها الاعلامية، ومراجعة معايير المهنية والموضوعية الاعلامية، والاستفادة من تجربة الهبة الشعبية، من أجل تحسين مضمونها الاعلامي وزيادة نسبة ثقة الجمهور بها.

المراجع

- (أبو شنب، أيمن)، (2016)، (*الهبة تظهر إرباكا في الاعلام الفلسطيني*)، وكالة معا الاخبارية.
- (ابو كامش، ابراهيم)، (2016)، (إعلام الفضائيات والمواقع الالكترونية الفلسطيني يتخبط محليا)، جريدة الحياة الجديدة، العدد 7202.
- (الزويني، صاحب موسى)، (2013)، (البحث الوصفي)، استرجع من الرابط:
http://www.uobabylon.edu.iq/uobcoleges/lecture.aspx?fid=11&lcid=36897
- الموقع الإلكتروني لقناة الجزيرة، (2005)، (*ميثاق حركة المقاومة الإسلامية حماس*)، قطر، استرجع من الرابط.
http://www.aljazeera.net/specialfiles/pages/0b4f24e4-7c14-4f50-a831-ea2b6e73217d
- (بن عبد الله، عبد الرحمن بن صالح)، (2009)، (الموضوعية في العلوم التربوية)، ط1، دار المنارة، جدة.
- (بيا، أحليم)، (2013)، (ترتيب الأولويات، نظريات وسائل الاعلام)، استرجع من الرابط التالي:
http://constantine3.blogspot.com/2013/12/agenda-setting-theory.html
- (حلاوة، تالا)،(2015)، (*صحافة المواطن وتأثيرها على وسائل الاعلام المحلية*)، دراسة لمركز تطوير الاعلام في جامعة بيرزيت.
- (حمدان، منتصر)، (2012)، (*دور الإعلام الفلسطيني في تعزيز الانقسام فضائيتا فلسطين والأقصى نموذجا*)، مركز مدى للحريات الاعلامية.
- (خراشي، عبد الرحمن)، (2010)، (الأساليب في البحث الاجتماعي)، استرجع من الرابط:
showthread/forum/www.social-team.com//http:
- (شين العبد الله، مي)، (2014)، (*المعجم في المفاهيم الحديثة للإعلام و الاتصال : المشروع العربي لتوحيد المصطلحات*)، (ط1)، (دار النهضة العربية)، (لبنان).
- (عويضة، بسام)، (2013)، (*الخطابات الاعلامية بين السياسة والاخلاق في الفضائيات الدينية الفلسطينية رصد لقناتي الاقصى وفلسطين اليوم*)، دراسة بدعم من معهد تطوير الاعلام بجامعة بيرزيت.
- (محمد، باقر جاسم)، (2005)، (الايديولوجية والسلطة السياسية)، (الحوار المتمدن).
- (محمد علي الجويلي، عزام)، (2014)، (*كتاب القواعد الدولية للاعلام*)، (ط1)، (دار المعتز للنشر والتوزيع)، الأردن.
- موسوعة ويكبيديا
- موقع محمد أسليم، (2002)، (لغة *وثقافة وسائل، مواد نصية ببيير با*
- *بان*)، استرجع من الرابط التالي:
http://aslimnet.free.fr/ress/qurri/qu3.htm.

المقابلات

- محمد أبو الرب، صحفي وباحث، محاضر في جامعة بيرزيت، ومتخصص في الاعلام الاجتماعي.
- نشأت الأقطش، باحث ومحلل سياسي، يمحاضر في جامعة بيرزيت، ومتخصص في تدريس حلقات البحث لطلبة الاعلام.
- عبد الكريم سمارة، صحفي فلسطيني عمل في العديد من الوكالات الاخبارية المحلية والعربية، وحاليا مدير تحرير وكالة وطن للأنباء.
- أحمد رفيق عوض، محلل سياسي، ومحاضر في جامعة القدس.

أثر التحديات الإقليمية على القضية الفلسطينية في الفترة (2010 حتى رمضان 2017)

الباحث الدكتور زكريا أبو دامس

لقد هدفت هذه الدراسة إلى بيان أثر عدد من التحديات الإقليمية في فترة الربيع العربي على القضية الفلسطينية والتي كانت وما زالت قضية العرب والمسلمين الأولى، فزادت هذه التحديات نوعاً من الإقصاء والتهميش وانشغال الرأي العام العالمي بقضايا جديدة فخففت من حدة الانتباه للقضية الفلسطينية.

لقد خلصت هذه الدراسة إلى جملة من النتائج والتي كان من أهمها الإقصاء والتهميش وتمييع قضية اللاجئين وحق العودة وحرمان الشعب الفلسطيني من أهم ركائز صموده السياسية والاقتصادية والمالية وعزله عزلاً نهائياً عن بلاد العرب حتى يتسنى لهم تحقيق مآربهم وسياساتهم العدوانية.

الكلمات الدالة: القضية الفلسطينية، التحديات الإقليمية، الازمات السياسية، الربيع العربي.

أثر التحديات الإقليمية على القضية الفلسطينية في الفترة (2010 حتى رمضان 2017)

الباحث الدكتور زكريا أبو دامس

الأردن

المقدمة:

تعتبر القضية الفلسطينية واحدة من أهم القضايا المركزية في المنطقة والعالم، والتي اخذت حيزاً كبيراً على المسرح الدولي سواء بعدالتها للشعب الفلسطيني الذي تم تهجيره من أرضه، ووضع سكان جدد مكانه بدعم من الدول الكبرى وأولها بريطانيا التي قامت بهذا الفعل الجرمي فأكسب النظام الدولي أخلاقيات سلبية كان من نتيجتها التلكؤ بعدم حل القضية الفلسطينية ومساندة اليهود بشكل سافر وواضح في فلسطين مما زاد المسألة تعقيداً وبقي حتى يومنا هذا، إذ بدأت رحلة الكفاح الفلسطينية من مقاومة الاحتلال بكل الوسائل مما أدى إلى سقوط عشرات الآلاف من الشهداء وهذا كله على حساب التراب الفلسطيني المقدّس، ومنذ إعلان 15 أيار 1948م بقيام دولة إسرائيل بدأت المعاناة الأكبر في استرداد حقوق هذا الشعب المسلوبة، فأخذت جوانب عديدة، ومختلفة سواء في الطرق المسلحة أو غيرها، وها هو العام ينقضي ليصبح عمر هذه القضية تسع وستون عاماً (69) والمجتمع الدولي برمته يغض الطرف عن الحلول العادلة للشعب الفلسطيني في قضيته وهذا البعد الزمني لوحده كافي دون إثبات على الظلم والاستبداد الذي يقوده المجتمع الدولي وعلى طبيعة الأزمة الأخلاقية التي يعيشها النظام الدولي، إذ لا يمكن لقضية مثل هذه أن تُعمّر زمنياً لهذا الحد، وهي الآن تعيش واحدة من أهم المراحل سوءاً منذ بداية الربيع العربي، فتم تهميشها بسبب وجود قضايا وتحديات جديدة تعيشها المنطقة وكل هذا على حساب القضية الفلسطينية لذا سنبحث في هذه التحديات.

إشكالية الدراسة:

تكمن إشكالية هذه الدراسة في إبراز أثر التحديات الإقليمية على القضية الفلسطينية منذ عام 2010 حتى الآن وأثر هذه التحديات على القضية الفلسطينية وإلى الحد والمدى الذي وصلت له هذه القضية بسبب الظروف والأوضاع الراهنة وما آلت إليه التطورات السياسية والقانونية بشأنها مع إبراز مواقف الدول الفاعلة في المنطقة تجاه القضية الفلسطينية.

أسئلة الدراسة:

من هذه الإشكالية نستنبط عدداً من الأسئلة التي تدور حول هذه الدراسة. فقد طال عمر هذه القضية التي لم تُحل مما يعني أنها مرت بمراحل متعددة وكل مراحله كانت لا تخدم الشعب الفلسطيني وقضيته العادلة والمرحلة التي تخص موضوع الدراسة هي الفترة 2010 حتى الآن تحت ما يسمى بالربيع العربي فكانت أسئلة هذه الدراسة على النحو التالي:

س1: ما هي طبيعة المراحل التي مرت بها القضية الفلسطينية منذ بدايتها حتى الآن؟ وما هو أثر هذه المرحلة عليها تحديداً؟

س2: في ظل ربيع الثورات العربية والتي بدأت في العام 2010م، ما الأثر المباشر الذي تركته هذه الثورات على القضية الفلسطينية؟

س3: ظهرت عدد من الأزمات في هذه المرحلة بالذات بالمنطقة مثل الأزمة السورية، وأزمة سحب السفراء من قطر 2014 من قبل السعودية والبحرين والإمارات بالإضافة إلى الأزمة القطرية الحالية، فما الذي تركته هذه الأزمات من آثار على القضية الفلسطينية؟

س4: ما هي طبيعة هذه التحديات التي أظهرت نتائج وانعكست هذه النتائج على القضية الفلسطينية؟

س5: هل ستؤثر هذه التحديات لاحقاً على وضع القضية الفلسطينية ولو بشكل مؤقت؟

س6: ما هي مواقف الدول الفاعلة في المنطقة تجاه القضية الفلسطينية؟ وما التصورات والتوقعات المستقبلية التي يتم التنبؤ بها بشأن الحلول المطروحة وانعكاساتها على القضية؟

فرضيات الدراسة:

تفترض هذه الدراسة أن هناك جُملة من التحديات الإقليمية ظهرت في هذه المرحلة بالذات من 2010 حتى الآن كان لها آثار واضحة مباشرة وغير مباشرة على القضية الفلسطينية لذا عكفت هذه الدراسة على دراسة هذه التحديات وآثارها على القضية الفلسطينية.

وبناء على هذه الفرضية الرئيسية نستنتج الفرضيات الفرعية التالية:

أولاً: كلما ظهرت أزمات جديدة في المنطقة كلما تأثرت القضية الفلسطينية سلباً.

ثانياً: تتصدر الأزمات الجديدة المشهد في المنطقة فتكون على حساب القضية الفلسطينية.

ثالثاً: كلما زادت التدخلات الدولية الخارجية بالمنطقة بهذه الأزمات تقلصت فُرص حل القضية الفلسطينية.

رابعاً: كلما زادت الخلافات بين الأنظمة العربية كلما تأثرت القضية الفلسطينية سلباً.

أهمية الدراسة:

تأتي أهمية هذه الدراسة من طبيعة الآثار والنتائج التي تتركها الأزمات على القضية الفلسطينية فتتصدر هذه الأزمات مشهد الحدث على حساب القضية الفلسطينية التي طال أمدها، فتقلل من فرص الحل المتاحة وتزداد معاناة الشعب الفلسطيني، وبناء المستوطنات واستملاك الأراضي من قبل اليهود في ظل حالة التغافل الدولي عن القضية الفلسطينية، وانشغالهم بأحداث جديدة، وهذا يترتب عليه واضمحلال واضح في الحديث عن قضية المنطقة والعالم المركزية وهي القضية الفلسطينية والتي هي واحدة من الأسباب الرئيسية لكل أزمات المنطقة.

أهداف الدراسة:

تهدف هذه الدراسة إلى توضيح ما يلي:

أولاً: دور الأزمات الجديدة في المنطقة وانعكاس آثارها بصورة سلبية على القضية الفلسطينية.

ثانياً: انعكاس التدخلات الدولية في أزمات المنطقة أثّر بصورة سلبية على القضية الفلسطينية.

ثالثاً: استغلال اليهود لهذا الوضع والتغلغل في الداخل الفلسطيني ومحاولة تصفية القضية بشتى الوسائل.

رابعاً: التراخي العربي أثّر على فرص الحلول المتاحة.

خامساً: التغافل عن حل القضية الفلسطينية بحجة التعامل مع أزمات جديدة مما زاد المشهد تعقيداً واستغلال إسرائيل لهذا التغافل بشكلٍ دقيق.

منهج الدراسة:

ستعتمد هذه الدراسة على المنهج الوصفي التحليلي للتعرف بشكل دقيق على الآثار التي تركتها أزمات المنطقة على القضية الفلسطينية، وتحليلها تحليلاً دقيقاً للوصول إلى نتائج هذه الآثار، آخذين بعين الاعتبار حضور المنهج التاريخي.

محددات الدراسة:

المحدد المكاني: فلسطين والمنطقة.

المحدد الزمني: من 2010 حتى رمضان 2017.

المحدد البشري: الشعب الفلسطيني.

مفاهيم ومصطلحات الدراسة:

1- القضية الفلسطينية

هي القضية التي ارتبطت بنشوء الصهيونية والهجرة اليهودية إلى فلسطين والاستيطان فيها، بمساعدة الدول الكبرى على رأسها بريطانيا واحتلال الاراضي الفلسطينية وتهجير أهلها وسكانها الأصليين وارتكاب المجازر بحقهم وأخيراً إعلان 15 أيار 1948 قيام دولة اسرائيل؛ وحدوث أكبر نكبة ليصبح الفلسطينيين لاجئين وتبدأ المقاومة للمحتل الغاصب وتهميش كل قرارات الامم المتحدة بهذه القضية العادلة لصالح اليهود الصهاينة واستمرت حتى يومنا هذا.

2- التحديات الإقليمية

هي عبارة عن تطورات أو متغيرات أو مشكلات وصعوبات ذات أبعاد سياسية تشكل تهديداً أو خطراً واضحاً بصفة يؤثر على السلم والاستقرار ويهدد الأمن القومي لدولة ما أو مجموعة من الدول في إقليم أو منطقة، وقد تكون اقتصادية، سياسية.. الخ، يمتد تأثيرها نحو المستقبل وكما يكون من اهم الاحتمالات المتوقعة لها النزاعات والحروب والصراعات وبالتالي يترتب عليها نتائج سلبية.

3- الربيع العربي:

هي الحركات الاجتماعية والسلمية التي جرت في عدد من البلدان العربية ضد أنظمة الحكم المستبدة في اواخر العام 2010 وبداية العام 2011 وبدأت في تونس حينما أحرق أحد شبان البسطات التونسيين وهو البوعزيزي نفسه وتوفي متأثراً بجروحه فتأثر الناس به متألمين لجراحه وعدم توفير قوت يومه لأولاده، مما أثار هذا الوضع مشاعر الجماهير فخرجت جموع حاشدة إلى الشارع التونسي مما أدى إلى تغيير نظام الحكم القائم وهروب زين العابدين بن علي فاراً وهارباً من تونس، فتشجعت بعض الشعوب العربية ولحقت بها مصر ثم اليمن وليبيا وسوريا وما زال الحبل على الجرار، ولم تتضح الرؤية لحالة الوطن العربي إلى الآن وجاء تسمية الربيع العربي من الغرب وأول من ذكرها صحيفة الإندبندت البريطانية فشاع مصطلح الربيع العربي.

4- مفهوم الأزمة:

اختلفت الآراء حول تعريف مفهوم الأزمة على المستوى الدولي والإقليمي ولكن مجمل هذه التعريفات عن الصراعات والنزاعات بين الدول بسبب الأزمات لذا وجدت لزاماً أن نتطرق إلى مفهوم الأزمة، فقد عرفها مايكل .س. لوند بأنها مواجهة متوترة بين قوات مسلحة معبأة ومتأهبة وقد تشتبك مع بعضها في تهديدات ومناوشات على مستوى منخفض من آن لآخر ولكنها لم تستخدم أي قدر كبير من القوة العسكرية[1]. أما فنك (Steven fink) رأى بأنها حالة من عدم الاستقرار يحدث فيها تغيير حاسم في سير العمل بالمنظومة قد يؤدي إلى نتائج غير مرغوب فيها[2]. ويرى (Jhon Buron) جون برتون على أنها نزاع يدور حول اختلافات موضوعية للمصالح[3] فهي مرحلة متقدمة من مراحل الصراع الحاد بين أطراف بزيادة كبيرة من التوتر وتبادل التهديدات العدائية ذات التوتر الشديد، وبالتالي يتسارع فيها الحدث وضيق الوقت لتصل درجة من التوتر تؤدي على فقدان التوازن في حالة حرجة وحاسمة.

إدارة الأزمة:

نظام يستخدم للتعامل مع الأزمات من أجل تفادي وقوعها والتخطيط للحالات التي يصعب تجنبها بهدف التحكم بالنتائج والحد من الآثار السلبية[4] وهنا نستنتج أن إدارة الأزمة تحتاج إلى تخطيط كبير لتجنب الآثار السلبية.

5- الأزمة السورية:

واحدة من ثورات الربيع العربي وهي انتفاضة شعبية انطلقت يوم الثلاثاء 2011/3/15م (آذار /مارس) ضد القمع والفساد وكبت الحريات بحسب منظميها على صفحة الفيسبوك في تحد غير مسبوق لحكم بشار الأسد متأثرة بموجة الاحتجاجات العارمة التي اندلعت في الوطن العربي، وأخذ الشبان السوريون يطالبون بإصلاحات سياسية واقتصادية ورفعوا شعار "حرية ...حرية" لكن قوات الأمن والمخابرات السورية واجهتهم بالرصاص الحي فتحول الشعار إلى "إسقاط النظام" في حين أعلنت الحكومة أن هذه الحوادث من تنفيذ متشددين إرهابيين من شأنهم زعزعة الأمن القومي وإقامة إمارة إسلامية في بعض أجزاء البلاد فقتل الجيش السوري المئات بدم بارد وارتكب مجازر بحق الإنسانية، فكانت الرواية الرسمية مشوهة كالعادة تحت اسم عصابات ومنظمات إرهابية تستهدف البلد[5].

6- الأزمة الخليجية (القطرية) (2017):

هي الأزمة السياسية التي تمثلت بقطع العلاقات الدبلوماسية بين كل من (السعودية، الإمارات، البحرين، مصر، اليمن، حكومة شرق ليبيا) مع قطر بحجة دعم قطر للجماعات الإسلامية المختلفة وموقفها القريب من إيران، ودعمها للجماعات الإرهابية.

7- التدخلات الدولية:

نقصد به التدخل الدكتاتوري بالقوة والتهديد أو بوسائل ضغط أخرى كالاقتصادية أو السياسية أو العسكرية في شؤون دولة أخرى، قد تكون هذه الدولة معترف بها في الأسرة والمجتمع الدولي لتحقيق أغراض تخدم هذه الدولة القوية أو مجموع الدول القوية التي يهمها هذا التدخل لتنفيذ وتحقيق مصالحها.

تقسيم الدراسة:

تمَّ تقسيم الدراسة إلى مبحثين: يتطرق الأول إلى نظرة تاريخية عن القضية الفلسطينية بصورة مقتضبة قبل النكبة وبعدها من خلال تحديد بعض المفاصل الرئيسية وتحديدها حسب طبيعة المراحل التي مرت بها القضية الفلسطينية مع إبراز مواقف الدول الكبرى و الفاعلة تجاه القضية الفلسطينية.

أما المبحث الثاني وعالج الباحث به التحديات الإقليمية، وأزماتها وآثارها على القضية الفلسطينية مع محاولة رسم سيناريوهات مستقبلية و متوقعة حسب التنبؤات على القضية وأنهى هذه الدراسة بخاتمة تتضمن نتائج و توصيات.

المبحث الأول

نظرة تاريخية مقتضبة حول القضية الفلسطينية

يقودنا السياق التاريخي بمجمل الأحوال إلى فهم سياسة الماضي لأخذ العبر منها إلى سياسة الحاضر والمستقبل، ومن هذا المنطلق يكون موضوع بحثنا هذا الذي مازالت ناره مشتعلة من تسع وستون عاماً ولم تنطفئ إلى الآن، مما يعني أن هناك فشلاً ذريعاً وظالماً لما يسمى بالمجتمع الدولي وهيئة الأمم المتحدة والشرعية الدولية والتي أثبتت لنا الأيام والأحداث والتواريخ أنها تتعامل بسياسة الكيل بمكيالين وبمعايير مزدوجة تجاه الدول والشعوب مما يعني أن النظام الدولي برمته يعيش أزمة فساد أخلاقي كبيرة لا يمكن تجاوزها أو السكوت عنها، ويدللنا على ذلك موضوع البحث الذي بين أيدينا حول القضية الفلسطينية والتي باتت صعبة الحل لعدم وجود نية ورغبة لدى دول النظام الدولي العزم في انصاف الشعب الفلسطيني بكامل حقوقه على ترابه الوطني، والتي بالأساس هي مؤامرة الدول الكبرى ممثلة ببريطانيا بداية باجتزاء فلسطين وإعطاءها لليهود دون وجه حق، لفصل مشرق الوطن العربي عن مغربه وليعيش الشعب الفلسطيني قضية من أبشع القضايا الكونية ضراوةً، إذ تمَّ تشريد شعب بأكمله لإرضاء حفنة من اليهود المستعمرين ليحلوا مكان سكان فلسطين الأصليين، فكانت فصول ومسرحية التآمر واضحة مثلتها اتفاقيتي سايكس بيكو ووعد بلفور ببجاحة لا مثيل لها، وتبدأ قضية محورية ومركزية في المنطقة والعالم، على مشهد ومرأى الجميع فيسقط الشهداء يلي الشهداء دفاعاً عن فلسطين حتى أصبحت الأرقام مذهلة وأمام كل الحقائق ما زال العالم يقف متفرجاً على القضية الفلسطينية دون أي عمل يذكره.

فلسطين: المساحة والحدود

تبلغ مساحة فلسطين 27.009 كلم^2 ويبلغ مجموع طول حدودها 949 كلم^2 منها 719كلم حدود بريه و230 كلم حدود بحرية، بينما يقع أطول خط حدودي مع الأردن بحدود 360 كلم ومصر 210 كلم، ولبنان 79 كلم^2 وسوريا 70 كلم^2 وسواحلها المطلة على البحر المتوسط 224 كلم^2 بينما سواحلها المطلة على خليج العقبة 6 كلم^2، وهي تقع فلكياً بين دائرتي عرض 29.30-33.15 شمالاً وخطي طول 34.15-35.40 شرقاً، وموقعها الجغرافي جنوب غرب قارة آسيا على جنوب الساحل الشرقي للبحر المتوسط في قلب العالم وحدودها على النحو التالي:[6]

-من الشمال: لبنان وسوريا.

-من الغرب: البحر الأبيض المتوسط.

-من الجنوب: مصر وخليج العقبة.

-من الشرق: الأردن.

ومناخها هو مناخ البحر الأبيض المتوسط حار جاف صيفاً وبارد ممطر شتاء وبها أقدس المقدسات الإسلامية.

موجز عن تاريخ فلسطين الحديث:

"لقد كان لوعد بلفور الحجر الأساس لقيام الدولة اليهودية في فلسطين"[7] فهو خطه مدبره وأتضح ذلك من خلال الوحشية التي استخدمها اليهود الصهاينة في طرد اللاجئين الفلسطينيين، استجابة لفكرة الصهيونية بإنشاء دولة يهودية في فلسطين[8].

وتبدأ مرحلة النكبة في 15 أيار 1948 بإعلان اليهود قيام دولتهم على أرض فلسطين. لتفتح لنا فصلاً جديداً من المعاناة والتشرد. لقد شكلت هذه النكبة محطة سوداء في التاريخ الفلسطيني العربي الحديث من خلال تشريد أبناء الشعب الفلسطيني الذين وجدوا أنفسهم هائمين في مشارق الأرض ومغاربها يواجهون أصناف العذاب[9].

وأوضحت لنا الحقائق اجتماعات اليهود الصهاينة الذين يسعون إلى تجريد السكان الأصليين من ممتلكاتهم قبل النكبة بعام وهذا ما تم فعلاً[10] استولت اسرائيل على ممتلكات الفلسطينيين اللاجئين أيضاً في نفس عام النكبة تحت مسميات متعددة مثل استيعاب الأملاك المتروكة من العرب، حتى يخفي اليهود معالم فعلتهم الشنيعة[11].

واعتبرت هذه الأملاك من الأمور السرية والمتعلقة باليهود إلى درجة أن الأمم المتحدة لم توفق في أي طلب يتعلق بأموال وأملاك الغائب[12].

وتمَّ عرض هذه القضية العادلة على هيئة الأمم المتحدة وصدرت قرارات دولية بحقها ولكنها بالمجمل لم تنفذ هذه القرارات فعاشت فلسطين تحت أبشع أنواع الاستعمار ثانيةً والذي يسعى لطمس الهوية الفلسطينية والمقدسات الإسلامية فيها بشتى الوسائل والأساليب وبدعم من الدول الكبرى أمام حالة التخاذل والتواطؤ العربي مما أدى إلى تراجع القضية الفلسطينية فعاشت ظروف صعبة ومختلفة ضمن مراحل متعددة، كان آخرها مرحلة الربيع العربي فدخلت القضية الفلسطينية منعطفاً خطيراً ومنزلقاً يوشي بصعوبة الأوضاع الجديدة، وتحديات من نوع جديد فرضتها عليها والتي كانت من أهم التحديات ذات الآثار السلبية على القضية الفلسطينية إلى أن وصلت مرحلة التهميش والإقصاء.

إن قضية العصر الواضحة بعدالتها وبأهمية شعبها قد مرّت بمنعطفات خطره من قبل الصهاينة من ايام السلطان عبد الحميد العثماني الذي رفض إعطاء اليهود أي شبر من فلسطين على الرغم من كل الضغوطات اليهودية عليه فسجّل موقف تاريخي مشرِّف للدولة العثمانية بحمايتها لفلسطين من اليهود في تلك المرحلة، ومن خلال هذه النفحات التاريخية التي أتعرض لها بصورة مقتضبة كمدخل يخدم هذا البحث، والكل يعرف تاريخ هذه القضية مما حدا بي من التقليل وعدم الاسهاب، فقد مرت هذه القضية بثلاث مراحل رئيسية:

الأولى: قبل عام 1967 كان اسمها القضية الفلسطينية وتحكي قضية شعب تشرد عن أرضه ووطنه.

الثانية: بعد عام 1967 بحيث ظهرت تسمية جديدة بدل القضية الفلسطينية باسم الأراضي المحتلة بعد حرب الأيام الستة مباشرةً.

الثالثة: من بداية السبعينات حتى الآن فدخلت منعطفات خطيرة كان أهمها عملية السلام وتغير مواقف الدول العربية والدولية بسبب الربيع العربي وكثرة الأزمات في المنطقة والتي كانت على حساب القضية الفلسطينية.

مواقف بعض الدول الفاعلة في المنطقة من القضية الفلسطينية

تعتبر بعض الدول الكبرى التي تقود العالم على رأسها الولايات المتحدة الأمريكية ذات تأثير واضح في قضايا وسياسات المنطقة وتكون تدخلاتها السرية والعلنية بصورة مباشرة منعكسة على أحداث وأزمات المنطقة من باب تحدي التدخلات الدولية التي تؤثر على القضية الفلسطينية على وجه الخصوص، وعلى المنطقة على وجه العموم، بما يخدم مصالحها دون النظر بإنسانية إلى شعوب المنطقة وقضاياها المستوجبه للحلول كافة فهي مستفيدة من هذا الوضع القائم استفادةً كاملة وبه تبقى مسيطرة على كثير من المفاتيح ومن أهم هذه الدول: أمريكا، بريطانيا، إيران لذا سنبحث في موقف كل منها باستثناء تركيا ذات المواقف الإيجابية تجاه القضية الفلسطينية.

1. الموقف التركي

تلعب تركيا دوراً هاما صفي المنطقة خاصة في حقبة الربيع العربي ومساندتها للقضية الفلسطينية بشكل واضح من خلال كثير من المواقف، وهذا يعيدنا إلى مآثر السلطان عبد الحميد الذي لم يتخلى عن فلسطين، وتتجلى بعض المواقف التاريخية لتركيا من القضية الفلسطينية على النحو التالي:[13]

أولاً: الاعتراف بمنظمة التحرير الفلسطينية عام 1975م ثم الاعتراف بدولة ياسر عرفات عام 1988م.

ثانياً: انعكاس اتفاق أوسلو عام 1993م على علاقة تركيا بالفلسطينيين.

ثالثاً: تأثير اتفاق 23 شباط 1996 على علاقة تركيا بالفلسطيني

رابعاً: تأثير انتفاضة **أيلول** 2000م الفلسطينية على علاقة تركيا بإسرائيل.

خامساً: تعاطف شعبي وحكومي تركيين مع الانتفاضة الفلسطينية .

سادساً: دعم برلماني تركي للانتفاضة الفلسطينية.

سابعاً: دعم تركي شامل لقيام الدولة الفلسطينية والسلطة الوطنية الفلسطينية بصوره حقيقية تحكمها والانفتاح عليها.

فهناك جملة من العوامل والمؤشرات تلعب دوراً هاماً في علاقة تركيا بالقضية الفلسطينية خصوصاً بعد وصول حزب العدالة والتنمية، مما أدى إلى تراجع الانحياز للكيان الصهيوني، ومن اهم هذه المؤشرات أنها دولة مسلمة تُعتبر وريثة وخليفة الدولة العثمانية التي حافظت على فلسطين، وأنها تعيش بدول جوار عربية مرتبطة بالقضية الفلسطينية، وعانت من إسرائيل في مراحل متعددة مثل أسطول الحرية 2010م، والذي كان يحمل مساعدات للفلسطينيين.

بناء على هذه المعطيات والقواسم المشتركة نستطيع أن نرى الموقف التركي المطالب بالحل السياسي للقضية الفلسطينية وفوق رؤية حل الدولتين[14].

وتؤيد قيام دولة فلسطينية لكون إسرائيل لا تلتزم بقواعد الأخلاق أو القانون الدولي الذي يعيد للفلسطينيين حقوقهم المستلبه[15] وهذا الموقف والدور التركي بهذا الشأن يأتي من تعاطف كبير في القيادة والشعب التركي حيال القضية الفلسطينية فالسمة الأبرز في السياسة الخارجية التركية أصبحت مؤيدة ومتعاطفة كثير مع القضية الفلسطينية وبشكل كبير خصوصاً ما بعد فترة 2002م.

ومما يؤيد ذلك أن تركيا اتخذت مواقف مؤيدة للقضية الفلسطينية ولعل أبرز الأمثلة التي تبين مدى تدهور العلاقات التركية الإسرائيلية ما حدث في الندوة الاقتصادية في مؤتمر دافوس في 29 كانون الثاني للعام 2009م. حيث حدثت مشادة كلامية علنية بين أردوغان والرئيس الإسرائيلي شيمون بيرس على أثر العمليات العسكرية الصهيونية على غزة[16].

فاكتسبت تركيا من خلال تلك الحادثة قبولاً واسعاً لدى الشارع العربي وازداد الشرخ بين تركيا وإسرائيل بسبب إلغاء زيارة أحمد داود أوغلو لغزة من إسرائيل مباشرة في العام 2009، وقد كان العدوان الصهيوني على غزة هو السبب الرئيسي في دفع تركيا لوقف محادثات السلام بين سوريا وإسرائيل[17] ثم أن تركيا أدت دوراً كبيراً في المصالحة الفلسطينية الفلسطينية بين حركتي فتح وحماس وقد أكد أردوغان ذلك في عدة محافل من العام 2007م، حيث أجرى أردوغان اتصالات هاتفية برئيس الوزراء الفلسطيني اسماعيل هنيه في حينه والرئيسي محمود عباس لرأب الصدع بينهما، وقد كان أردوغان يرى أن الذهاب لمفاوضات مع إسرائيل بموقف موحد يعطى دفعة قوية لعملية السلام في الشرق الأوسط[18].

2. الموقف الإيراني:

تعتبر إيران واحدة من اهم الأقطاب حالياً في المنطقة وتحاول لعب أدورا مختلفة بما يخدم مصالحها وتحاول استخدام ملفات متعددة لمد نفوذها في المنطقة ومن هذه الملفات ملف القضية الفلسطينية،معتبرة أن الالتزام بدعم القضية الفلسطينية أحد ثوابت الثورة الإيرانية من خلال دعم حركات المقاومة والمتمثلة بدعم حركة حماس، ورفض إيران الحصار الذي مورس عليها وعلى قطاع غزة ودعم حزب الله ومقاومته في جنوب لبنان ضد إسرائيل. فهي اختارت الانحياز إلى جانب حركات المقاومة منذ انتصارات الثورة الإيرانية واعتبرت الدول العربية في هذا تعدي واضح وصريح على النفوذ العربي التقليدي تجاه القضية الفلسطينية فظهر تباين واضح في كثير من المحطات بين إيران والعرب خصوصاً بالمواقف تجاه القضية الفلسطينية[19] ومع تطور الأحداث في هذه الحقبة اعتبر العرب أن ايران تجاوزت مرحلة الدولة الإسلامية إلى مرحلة الدولة البراغماتية وأصبحت تتكيف مع الواقع الجديد بما يخدم مصالحها ونفوذها في المنطقة[20]. خصوصاً أنها أصبحت قوة عسكرية

واقتصادية وتقنية وظهر موقفها العدائي بصورة واضحة للعرب في البحرين عام 2011م من خلال محاولاتها المتكررة بدعم الشيعة والسيطرة على البحرين.

3. الموقف الأمريكي:

تعتبر الولايات المتحدة الأمريكية رائدة القطب الرأسمالي العالمي، وعلى حد الوصف بأن القرن القادم هو القرن الأمريكي لما تتمتع به من قدرات هائلة في مختلف المجالات فيجعلها في حالة تفوق عاليه.

وفيما يتعلق بموقفها من القضية الفلسطينية فقد عملت على إدارة الصراع الفلسطيني الإسرائيلي بما يخدم مصالحها، ومصالح وأمن الكيان الصهيوني، ولم تَسعَ إلى حله على أساس عادل، وأن رؤى جميع الإدارات الأمريكية بقيت حبراً على ورق، وأن الدعم المالي ومطالب الإصلاح الإداري والأمني كانت أبرز أدوات الضغط التي تستخدمها واشنطن تجاه السلطة الفلسطينية، إضافة إلى أنها عملت على تعزيز الانقسام الفلسطيني في حين أنها لم تمارس أي ضغط على الإسرائيليين بهدف التوصل إلى حل سلمي[21].

فقد كان جُل اهتمامها إنهاء المقاومة الفلسطينية وإعفاء الاحتلال من أية مسؤولية تجاه الانتفاضة الفلسطينية، بل تبدي أمريكا كل تعاطفها مع إسرائيل ومساندة مواقفها معتبرة أن عمليات جيش الاحتلال الاسرائيلي هي دفاعاً عن النفس.

لقد قامت الولايات المتحدة الأمريكية باستخدام حق النقض (الفيتو) في 2011/2/18م ضد مشروع قرار عربي يدين الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية ويؤكد على حق تقرير المصير وهو الفيتو رقم (43) الذي يستخدمه الأمريكان في الشأن الفلسطيني من بين نحو 85 فيتو استخدمها الامريكان طوال تاريخ امتلاكهم هذا الفيتو، وعلقت دفع نصيبها في موازنة منظمة اليونسكو التي قررت قبول فلسطين عضواً فيها، كما علق مجلس النواب الأمريكي في 2011/10/5 تقديم مساعدة بقيمة 200 مليون دولار للسلطة الوطنية الفلسطينية للحصول على عضوية فلسطين في الأمم المتحدة، وفي الجهة المقابلة، قرر مجلس النواب الأمريكي منح أ كثر من 200 مليون دولار مساعدة للكيان الصهيوني لنشر نظام القبة الحديدية المضاد للصواريخ، وفوق ذلك وكله تقدم 42 نائباً جمهورياً أمريكياً في 2011/9/8م بمشروع قرار لمجلس النواب الأمريكي يدعم حق إسرائيل في ضم الضفة الغربية في حال إصرار الفلسطينيين على طلب العضوية الكاملة في الأمم المتحدة[22].

فهي تحاول بشتى الوسائل والسبل تعطيل المشروع الفلسطيني العادل على ترابه الوطني من خلال زُرع الفتن والمشكلات المتعددة في المنطقة ليكون ذلك كله على حساب القضية الفلسطينية العادلة وإشغال الناس والرأي العام عنها وعن وقضايا اللاجئين وبالمقابل تقوم بدعم كامل للكيان الإسرائيلي المحتل لفلسطين وتضييع الوقت على كل الحلول المطروحة.

4. موقف بريطانيا:

كل منّا يعرّف ما هوموقف بريطانيا من فلسطين، وكيف لا؟ وهي التي قامت بإعطاء فلسطين لليهود عنوةً وتسبب في تشريد الشعب الفلسطيني عن أرضه وزرعت الكيان الصهيوني الغاصب وقامت بكامل عمليات الدعم له، ووعد بلفور خير شاهد على ذلك فهي التي جرّت كل المصائب التي جرت على أرض فلسطين في القرن العشرين وما تلاه حتى يومنا هذا، وإراقة دماء الشهداء الذين قضوا في سبيل الدفاع عن فلسطين وعن راية الحق، فهي السبب الرئيسي بلا منازع لنكبة الشعب الفلسطيني وهي المسؤول الأول والرئيس عن هذا الأمر.

وهنا نود أن تقول: أن موقف بريطانيا منسجم تماماً مع الموقف الأمريكي في دعم الكيان الصهيوني وتعزيز أمنه وسلامته على حساب القضية الفلسطينية والمواقف العربية الإسلامية فهي تؤيد تماماً وقوف أمريكا إلى جانب الكيان الصهيوني وتدعمه بكل الوسائل المتاحة سواء مادياً أو معنوياً وفي كل المواقف الدولية، تقوم بما يخدم مصالح الكيان الصهيوني، وهذا الموقف من ثوابت السياسات البريطانية في المنطقة.

5. الموقف الروسي:

لقد ظل الموقف الروسي لعقود يرى تل أبيب عاصمة لإسرائيل، ولكن هناك تحول مفاجئ في السياسة الخارجية الروسية بحيث شدد هذا التحول على اعتراف موسكو بالقدس الغربية عاصمة لإسرائيل، والقدس الشرقية عاصمة الدولة الفلسطينية المستقبلية، وهنا ننوه بأن الروس مسبقاً كان يسعون إلى وضع القدس تحت نظام وصايا دولي، ولكن التحول في الموقف الروسي يمثل تحولاً دراماتيكياً من الصراع العربي الإسرائيلي، ويأتي هذا الدور إلى الانخراط في الجهود الأمريكية الهادفة إلى حل الصراع مع الفلسطينيين من خلال عقد مؤتمر إقليمي

لاستئناف المفاوضات بين السلطة الفلسطينية وإسرائيل، وتحديد نقاط الخلاف بين إسرائيل والسلطة الفلسطينية بشأن القضايا الرئيسة للصراع، وأن حل الخلافات يجب أن يكون عبر المفاوضات[23].

وهنا نلحظ أن الموقف الروسي مع حل الدولتين ومع إزالة الخلافات العالقة بشأن القضايا الموجودة في الصراع، ويسعى إلى الانخراط مع الجهود الأمريكية في رعاية العملية السليمة في الشرق الأوسط والإشراف عليها، وهذا يعني أن روسيا تسعى حالياً باستعادة دورها التاريخي على الساحة منافسة للدور الأمريكي، وما يدل على ذلك تعاطيها مع القضية الفلسطينية واستقبالها وفود منها، فكما هو معلوم، كانت روسيا أول دولة عالمية استقبلت وفد من حركة حماس، وهذا يؤكد بوضوح عودتها إلى الساحة الدولية وترسيخ رؤيتها بحل الصراع في الشرق الأوسط.

فمن خلال عرضنا لمواقف هذه الدول بشان القضية الفلسطينية آنفاً، نجد أن هذه الدول تقدم طروحات عقيمة لا تخدم القضية الفلسطينية والشعب الفلسطيني باستثناء الموقف التركي الإيجابي والبناء والذي يرى في أحقية الشعب الفلسطيني على ترابه الوطني وإقامة دولته العادلة بغض النظر عن طبيعة آراء وتوجهات الدول الأخرى والتي تتفق فيما بينها سراً وعلانية على تعطيل المشروع الفلسطيني بكل ما أوتيت من قوة خدمةً لمصالحها ومصالح طفلتها المدللة اسرائيل، إذ وبانتهاء هذا الصراع وإعطاء الفلسطينيين حقوقهم الكاملة على ترابهم الوطني، فإن هذا سيؤدي إلى خلخلة المصالح الأمريكية والدول الكبرى في المنطقة وزعزعة أمن اسرائيل مما يهدد بقائها ووجودها، فمن يعوّل على مواقف الدول الكبرى في حل القضية الفلسطينية تقول له لا يمكن أن تكون هناك حلول لأن هذا يتعارض وطبيعة المصالح المركبة لهذه الدول في المنطقة وهذا يعني أن سمة التدخلات الدولية ستظل السمه الأبرز في تعاملاتها مع قضية فلسطين ودول المنطقة إذ تعرضت في المبحث الثاني لمسألة التدخلات الدولية الكبرى كتحدي من التحديات الجسّام التي تواجه ينذر بصعوبة الحلول لعدم توفر الرغبة الأكيدة والنية الصادقة لدى الدول الكبرى في إيجاد الحلول وتطبيقها في أعدل قضية في العصر الحديث.

المبحث الثاني

التحديات الإقليمية وأثرها على القضية الفلسطينية

كان لمجمل التحديات التي عاشتها المنطقة آثار بالغة وواضحة في التأثير على القضية الفلسطينية التي كانت وما زالت قضية العرب والعالم الأولى ولم تزل الأنظار عنها حتى لحظة قيام الربيع العربي– وإلى الآن وبعد أيضاً– والبدء بإفتعال أزمات دولية في المنطقة لإشغال الرأي العام العالمي والعربي عن القضية الفلسطينية فيصبح عامل التنوع في الأزمات غرضاً رئيسياً لسيطرة اليهود على فلسطين وليظهروا بمظهر مقبولاً أمام الجميع، فاستغلوا انشغال العالم والعرب بهذه الأزمات، والنتيجة ما نراه اليوم من مشاهد وأحداث تقض المواجع مثلما يجري هذه الأيام في المسجد الأقصى، لذا سنستعرض في هذا المبحث أهم هذه التحديات التي أدت إلى عمل نوع من الإقصاء والتهميش لقضية العرب المركزية الأولى والمسلمين في العالم. وهي على النحو التالي:

أولاً: التدخلات الدولية:

لا شك أن القوى الكبرى ذات مصالح استراتيجية بالمنطقة العربية ولا بد انها تسعى للحفاظ على مصالحها بشتى الوسائل والأساليب مهما اختلفت وبغض النظر عن الطريقة والتوقيت لخدمة مصالحها، وعليه لا يمكن لهذه الدول بقيادة الولايات المتحدة الأمريكية أن تسمح لأيٍ كان التأثير على هذه المصالح ومنها تكمن نظرية القوة في تملكها لكل مصادرها ومن هنا تتضح مسألة التدخلات الخارجية في المنطقة العربية وتبدأ عمليات التشابك والتعقيد من خلال نمط معين من التفاعلات مع أنظمة حكم المنطقة وتعزيز صور سلبية ممزقة للسيطرة عليها، وتصدير أزماتها الداخلية نحو الخارج.

لقد كان لهذه التدخلات آثار سلبية عززت النزاعات والصراعات والحروب في المنطقة وبشكل يضمن تدفق المصالح لأمريكا وأعوانها على حساب القضية الفلسطينية والشعوب العربية، فتارة تدعم هذا ضد هذا وأخرى نزاعات وظروف أزمات بما يخدم مصالحها فزاد الأمر تهميشاً للقضية الفلسطينية من خلال ايجاد التنوع في الأزمات وإشغال الرأي العام عن القضية الرئيسية.

ثم إن التدخلات الأمريكية تعود إلى نتائج وتداعيات في غير صالح المنطقة والقضية في ظل حالة عدم المصداقية التي تعانيها السياسات الأمريكية في المنطقة فتزيد من عدم الاستقرار وخلق نسبة ملائمة لتتنامى ظواهر وجماعات العنف والإرهاب[24] فتدخلاتها المكثفة في المنطقة العربية بدعوى الترويج للديمقراطية والإصلاح باءت بالفشل[25].

ثانياً: الربيع العربي

لقد كان لثورة الربيع العربي والتي بدأت في العام 2010م انعكاسات واضحة على القضية الفلسطينية كقضية مركز في المنطقة والعالم بأبعادها الدينية كقضية المسلمين الأولى وبأبعادها القومية في المنطقة العربية مما ترك تداعيات خطيرة على القضية الفلسطينية وأشبه ما تكون لعملية ممنهجة لفك الارتباط التاريخي والمصيري والإستراتيجي والنفسي ما بين فلسطين والأمة العربية من جهة في البعد القومي وفلسطين والعالم الإسلامي من جهة أخرى في البُعد الديني، وهذا التراجع يتم من خلال محاولات خبيثة تجري على أرض الواقع على هذه الشعوب لتغير التزامها ونظرتها إلى القضية الفلسطينية كقضية عادلة وتغييب النظرة إلى إسرائيل كخطر أساسي ثابت في المنطقة العربية والعالم.

وهنا ننوه أن الأنظمة العربية تسعى لكسر العلاقة بين الشعوب العربية وفلسطين حتى تتحرر من التزاماتها ومسؤولياتها تجاه القضية الفلسطينية وتعزيز علاقاتها الاستراتيجية مع واشنطن وإسرائيل دون أن يكون هناك أي ربط بموضوع حل القضية الفلسطينية، وتعزيز علاقاتها الاستراتيجية مع واشنطن وإسرائيل، وتكون بهذا قد بدأت التهيئة الشعبية لقبول علاقات كهذه علماً بأن هذه الظاهرة صعبة جداً في تغيير هذا الواقع، وبسبب عدالة القضية الفلسطينية وتوزيع أكثر من نصف الفلسطينيين للعيش في البلاد العربية، يظهر تساؤل مهم وهو ماذا لو نجحت الثورات العربية التي تعبر عن آراء غالبية الشعوب العربية نحو الحرية والديمقراطية والعدالة؟ فماذا ستكون النتائج والتداعيات على القضية الفلسطينية؟ نترك هذا التساؤل للمستقبل وما تخبئ لنا الايام من نتائج وآثار وتداعيات للربيع العربي على المنطقة والعالم وفلسطين ولكن يمكن رصد أهم التداعيات السلبية الآنية للحالة العربية غير المستقرة على القضية الفلسطينية بما يلي:[26]

أولاً: انشغال الأنظمة العربية بمشاكلها وهمومها الداخلية مما شكل حالة عدم الإستقرار لكسب ود واشنطن والتحالف مع الغرب للحفاظ على وجودها.

ثانياً: قناعة الأمريكان بأن لا حليف استراتيجي لهم في المنطقة سوى إسرائيل فلا يمكنهم المراهنة على أي نظام عربي أو شرق أوسطي ويدلل على ذلك ثورات الربيع العربي.

ثالثاً: مهادنة جماعات الإسلام السياسي للغرب مما قلل البعد القومي والديني للقضية الفلسطينية وأفقد توجهات الأنظمة الثورية نحو الصدام مع إسرائيل كعدو رئيس، فتكون النتيجة وقوف الفلسطينيين لوحدهم في الميدان بمواجهة إسرائيل.

رابعاً: تدخل إيران في مجريات الحراك العربي مما أدى إلى تحريف ثورات الربيع العربي من حرية وديمقراطية وعدالة إلى صراع طائفي بين السنة والشيعة فطال هذا أمد الثورات وانشغال الشعوب بهذه الصراعات بدل انشغالها بإسرائيل فأعطى هذا الفرصة لأمريكا وحلفائها على حرف مسار الثورة وتفكيك الدول العربية.

خامساً: بعد إدراك اسرائيل لتراجع الحكومات والشعوب العربية نحو فلسطين زادت من اعتداءاتها وأفشلت كل مبادرات السلام واستمرت في العدوان والاستيطان وتهويد القدس ومحاولة اقتسام باحات المسجد الأقصى وحملات الاعتقال والمداهمات والاستيلاء على الأراضي؛ فتمادت في سياساتها العدوانية ضاربةً بعرض الحائط القانون الدولي والقانون الدولي الإنساني وقرارات الشرعية الدولية وغير عابئة بالأمة العربية والإسلامية والعالم أجمع[27].

سادساً: نظراً لإدراك العالم انشغالات الدول العربية التي أصبحت جُل اهتمامها لملمة أوضاعها وضبط حدودها والقضاء على الإرهاب وطلب مساعدتها من الدول الكبرى في تقوية بنيان داخلها فأصبحت هناك مطالب أخرى تتقدم على القضية المركزية الأولى وهي قضية فلسطين[28].

ثالثاً: الأزمات الخليجية

لم تكن الأزمة الخليجية التي انفجرت بين ثلاث دول خليجية (السعودية، الإمارات، البحرين) ومنها مصر يوم 2017/6/5م منقطعة الصلة عن أزمات سابقة عرفها مجلس التعاون الخليجي وجرى سحب سفراء فيها، فمنها ما كان معلناً كما في سنة 2002م، وفي سنة 2014 حدثت أيضاً أزمة سحب السفراء، هذا في العلن ولكن الصامت والخفي يجعلنا نلمس أن هناك فتوراً في علاقات بعض دول مجلس التعاون الخليجي وهذا كله يمس ويؤثر على القضية الفلسطينية بشكل مباشر وغير مباشر[29].

نظراً لوجود أبعاد مرتبطة بمواقف دول الحصار لقطر من تنظيمات الإسلام السياسي، ومواقفها من مسار التسوية السلمية والمقاومة الفلسطينية ومواقفها من إيران ومن السياسات الإعلامية القطرية.

ولكنها في المجمل تؤثر على القضية الفلسطينية في عدة جوانب أهمها:[30]

1-الرغبة الإسرائيلية القوية في تطبيع علاقاتها مع دول الخليج وهذا يعني تهميش القضية الفلسطينية من خلال التسويات التي لا تصب في مصلحة القضية الفلسطينية.

2-تصدع الجبهة السنية في المنطقة لصالح إسرائيل وإيران مما يضعف القضية الفلسطينية.

3-ستؤدي هذه الأزمات إلى خسائر مادية هامة للقضية الفلسطينية، تجعل استمرار الدعم المادي لفلسطين يتراجع وبشكل كبير.

رابعاً: الأزمة السورية:

تتأثر القضية الفلسطينية بمعظم الأحداث على المستوى الدولي والإقليمي ومنها الصراع السوري الذي بدأ في 15 مارس 2011م، ويتمثل الوجود الفلسطيني في سوريا من خلال المخيمات وغيرها عدد لا بأس به وبلغ حوالي 600 ألف لاجئ فلسطين منتشرين في المحافظات السورية[31] ومن اهم الآراء التي تمت تكريس موقف الحياد الفلسطيني في سوريا[32] إلا أن استمرار الصراع السوري أدى على تنامي الإحتياج الإنساني بين اللاجئين الفلسطينيين، وذلك نتيجة استمرار الصراع مما أدى إلى تضرر جميع مخيمات اللاجئين الفلسطينيين وأماكن التجمعات التي يعيشون بها وقدرت الأونروا أن 460.000 ألف سيظلون بحاجة على المساعدات الإنسانية[33] وبحسب إحصاءات أخرى (2011) تشير إلى أن عدد الفلسطينيين في سوريا 932.532 ألف منتشرين في مختلف المحافظات[34] ولا ننكر أن الشعب الفلسطيني بسوريا وجد نفسه بين طرفي معادلة صعبة جداً يصعب عليه الانحياز لأي من هذين الطرفين إلا أن جانب الحياد هو الجانب المهم.

ولكن هذا الصراع والذي أصبح متعدد الأقطاب نتيجة التدخلات الدولية أثر على القضية الفلسطينية على النحو التالي:[35]

1.تقزيم القضية الفلسطينية، إذ أنه قبل إندلاع الصراع السوري 2011م كانت القضية الفلسطينية تشكل أهمية مركزية لدى الرأي العام العالمي، ومع إندلاع الصراع وتشابك المواقف الإقليمية والدولية برز الصراع السوري كقضية مركزية لدى الرأي العام العالمي.

2.استنزاف هذا الصراع الفلسطيني على كافة المستويات ومنها البشري.

3.تراجع اهمية قضية اللاجئين الفلسطينيين وبرزت بدلاً منها قضية اللاجئين والنازحين السوريين، مما أدى إلى تقليص الأونروا المساعدات للاجئين الفلسطينيين وبالتالي تهميش وإنكماش حق العودة.

4.تهجير الفلسطينيين من سوريا بسبب الأزمة والصراع ينعكس سلباً على حق العودة فبوجودهم هناك كان رمزاً لحق العودة.

5.عانى الفلسطينيون من أطراف الصراع بمحاولة كل طرف توظيف القضية الفلسطينية لصالحه على حساب الآخر.

6.حاول الفلسطينيون النأي بالنفس عن الصراع لكن الظروف أجبرتهم على الوقوف إلى جانب النظام والبعض ضده.

7.ترتب على المواقف الفلسطينية من الصراع نتائج مأساوية منها على وحدة القرار السياسي الفلسطيني.

فنلاحظ أن هذه التحديات قد أسهمت وبشكل كبير إلى تهميش وإقصاء القضية الفلسطينية والتي بحثناها بعد كل تحدي مباشرة تشترك في قواسم مشتركة كلها تصب في غير صالح القضية الفلسطينية والشعب الفلسطيني في القضية العادلة.

فإذا ما أخذنا القواسم المشتركة بين مجمل هذه التحديات سنجد الآثار السلبية الواضحة على القضية الفلسطينية من طبيعة كل تحدي وكل هذه البنود المدرجة بعد نهاية كل تحدي أثرت بشكل واضح سواء كان مباشراً أو غير مباشر على القضية الفلسطينية في الإقصاء والتهميش وإبعاد الرأي العام العالمي عن قضية العرب والمسلمين الأولى والعادلة من خلال افتعال وتعدد الأزمات المختلفة.

سيناريوهات حل القضية الفلسطينية المتوقعة

تعتبر التصورات المستقبلية عن عمليات حصر للحلول المتاحة والقضية الفلسطينية التي عانت الكثير بسبب انسداد الأفق وضياع الوقت وتقويض فرص الحل منذ سنوات طوال، دخلت في مرحلة جديدة، بحيث تلاشت فرصة حل الدولتين في السنوات الأخيرة التي استباحت فيها إسرائيل الأراضي الفلسطينية ودمّرت فرص قيام الدولة الفلسطينية بسبب عمليات الاستيطان التي سيطرت على 60% من مساحة الضفة الغربية مما أدى ذلك إلى تقويض فرص التواصل الجغرافي بين الضفة وقطاع غزة فأصبح اليوم شبه مستحيل[36]. وهنا نود التذكير بأن معظم أو جميع دول العالم تتمسك بفرصة وفرضية حل الدولتين ولكن في المجمل لم يتم تقديم أي خطوات عملية تجبر الاحتلال الصهيوني الغاصب على المضي قدماً في عمليات تسوية سلمية وحقيقية على أرض الواقع ولكن تنتهج اسرائيل بهذا التسويف وتفويت الفرص وإضاعة الحلول الممكنة والمطروحة مما طال من أمد المفاوضات والعملية السلمية فاهتزت صورت العملية السلمية.

ولكن ما يجري اليوم على أرض الواقع مختلف تماماً عن السابق، فالمتابع للتصريحات الأمريكية يدرك تماماً أن حل الدولتين بات من الماضي وأن حجم التداول الإعلامي للقضية الفلسطينية أصبح يهدف إلى ترويض الشعب الفلسطيني وشعوب المجتمع الدولي نحو حلول بديلة لم تكن مطروحة أو مقبولة مسبقاً ضمن خمس سيناريوهات على النحو التالي:[37]

السيناريو الأول: ويتمثل بسيناريو الدوله الواحدة بحيث بدأ التداول به أثر تزايد الهجمات الإستيطانية في الضفة الغربية، ولكن هذا السيناريو يقلق إسرائيل لأنه سيضعها في مواجهة تحدٍ كبير في كيفية التعامل مع الفلسطينيين ضمن إطار الدولة الواحدة، وسيجعل القنبلة الديموغرافية الفلسطينية من وجهة نظر إسرائيل أغلبية ساحقة وهذا سيجعلها تعيش عزلة كبيرة ويهدد وجودها مستقبلاً.

السيناريو الثاني: مشروع غزة– سيناء الحاضر بقوة في العقلية الإسرائيلية، فهو مشروع قديم جديد مطروح منذ الخمسينيات من القرن الماضي ولكن لم يكن مقبولاً من الطرف الفلسطيني الذي يطالب بدولته العادلة على كامل التراب الوطني الفلسطيني، ولكن اسرائيل ترى هذا الحل هو الأنسب لها باتجاه سيناء جغرافياً لمواجهة القطاع المتفجر سكانياً.

السيناريو الثالث: بحيث يطرح هذا السيناريو إلى العودة إلى ما قبل عام ألف وتسعمائة وسبع وستين بحيث يتم إعادة قطاع غزة إلى السيادة المصرية والضفة الغربية إلى السيادة الأردنية وإيجاد صيغ تفاهمية حول موضوع القدس والحرم الشريف بحيث يتم وضع تصور دولي بشأنها بحيث تكون بموجب وصايا دولية وهنا نود أن نوضح قضية مهمة أن اسرائيل تسعى للزج بهذا السيناريو حتى تتخلص من تبعات دولة الإحتلال.

السيناريو الرابع: وفي هذا السيناريو تصبح الضفة أشبه بمدن صغيرة منفصلة عن بعضها البعض يحكمها قادة أمنيون، فقد يكونون من قادة الأجهزة الأمنية الفلسطينية تحت إشراف إسرائيل وقد تضطر أن تضع حاكماً عسكرياً عاماً، مما يحوّل هذا الوضع الضفة إلى كنتونات كما هو عليه الحال في السنوات الأخيرة، بسبب عدم تملك السلطة الوطنية الفلسطينية صلاحيات في مختلف النواحي الأمنية والسياسية والإقتصادية سوى سلطة ومسألة التنسيق الأمني.

السيناريو الخامس: وهنا العوده إلى الإقليم بحيث يتم عقد صفقه إقليمية من خلال الإدارة الامريكية الجديدة والتي تسعى إلى فرض الحلول على الطرف الأضعف تقبل بها دول المنطقة ثم يقبل بها الفلسطينيون، وهنا نصل إلى نتيجة أن القاسم المشترك الأكبر في كل الخيارات المطروحة هو أن الفلسطينيين مسيرون ومجبرين على كل فرص الحلول وغير مخيرين فحجم الضغوطات التي تُمارس عليهم من الممكن أن تدفعهم إلى القبول بأية حلول.

وأمام هذه السيناريوهات المطروحه في هذه الدراسة قد تكون هناك طروحات أخرى ومختلفة عن هذه، وقد تدخل ظروف وأزمات دوليه غير محسوبة الحساب مما تجعل هذه السيناريوهات والتنبؤات بعيدة عن أي حل، ويؤيد ذلك عمليات التباطؤ والتسويف التي عاشتها القضية الفلسطينية، فعملية السلام بدأت من بدايات التسعينات من القرن الماضي ولكنها ما زالت تراوح مكانها فكل مرحلة يتم إعاقتها بمتغيرات لا تخدم القضية الفلسطينية ومصالحها فتبقى إشكالية المربع رقم واحد من أهم الإشكاليات الموجودة وهنا تتوالى التحديات مجدداً فتزداد الأمور تعقيداً وهذا يخدم جانب الكيان الصهيوني بشراء الوقت وتنفيذ مآربه الخاصة في تصفية القضية الفلسطينية وملفات اللاجئين بحسابات أخرى، ويبدو لي أن مصالح الدول الكبرى لا تتفق وحل القضية الفلسطينية، وهنا تدخل تعقيدات الحلول مع هذه التقاطعات، ويصبح المشهد أكثر ضراوةً لتصف النظام الدولي بأنه متحيز للكيان الصهيوني علانيةً وصراحةً ولا يعمل بتطبيق الشرعية الدولية إلاً على الدول الضعيفة إنطلاقاً من سياسة الكيل بمكيالين والمعايير المزدوجة فيكتسب صفة أنه يعيش في ظل أزمة أخلاقية رهيبة قوامها تضييع حقوق كثير من الدول وشعوب المنطقة على رأسها القضية الفلسطينية ذات العدالة الواضحة. يجب ان تتكاتف الجهود الشعبية على المستوى الدولي في إصلاح النظام الدولي ليكون أكثر عدالة ومنطقية حتى يضمن الجميع العيش بسلام.

الخاتمة:

من خلال الفرش التاريخي لهذا البحث والذي كان مقتضباً للتعرض على أهم المفاصل التي تخدم البحث، كانت الأمور بمنتهى الوضوح في عملية التآمر على فلسطين وقضيتها العادلة، ثم كانت المعالجات لأهم التحديات التي أثرت على القضية الفلسطينية في المبحث الثاني، وقد يكون هناك مسائل وتحديات أخرى لم يتطرق لها الباحث هنا لمعالجة هذه التحديات فقط، وصولاً إلى أهم النتائج التالية:

أولاً: كل هذه التحديات أثرت على القضية الفلسطينية سلباً وجعلتها تعيش بحالة من الإقصاء والتهميش وإشغال الرأي العام العالمي والإقليمي عنها.

ثانياً: تمييع قضية اللاجئين من خلال الانتقال إلى صيغ تؤمن لليهود تنازل الفلسطينيين عن حق العودة ومطالب اللاجئين.

ثالثاً: الوجود العسكري الأمريكي المباشر في المنطقة كان عامل طمأنه للصهاينة المتوجسين من خطر داهم أو قائم أو مستمر بالنسبة لهم.

رابعاً: إنشغال كل دولة عربية بمشاكلها وابتعادها عن القضية الفلسطينية وعن دعمها مادياً ومعنوياً فخلف آثار واضحة.

خامساً: يتمثل البعد الاستراتيجي الإسرائيلي في حرمان الشعب الفلسطيني من اهم ركائز صموده السياسية والاقتصادية والمالية وعزله عزلاً نهائياً عن بلاد العرب[38].

سادساً: استقرار وضعية الدولة الصهيونية من خلال تحقيق الاعتراف العربي بها وإجراء تطبيع مع الدول العربية كافة على مختلف الصعد والمجالات.

سابعاً: إسكات المقاومة الفلسطينية بكل أشكالها وألوانها سواء بالداخل أو الخارج.

ثامناً: بدون تضافر الجهود العربية والإسلامية لا يمكن التنبؤ بأي حلول قريبة للقضية الفلسطينية.

التوصيات:

في ضوء النتائج التي توصلت إليها الدراسة يوصي الباحث بما يلي:

1. إن الكيان الإسرائيلي هو العدو الرئيس والدائم للعرب والمسلمين، وهو سبب رئيس في كل الصراعات والأزمات في المنطقة وتقف وراءه الدول الكبرى التي تتحكم بالعالم، لذا يجب الوقوف بوجهه بشتى الوسائل و السبل.
2. أن يكون هناك موقف موحد إزاء بريطانيا، بأنها السبب الأول الرئيس الذي تسبب بهذه النكبة.
3. تنشيط دور جامعة العربية بكافة المسائل المختلفة.
4. تفعيل المصالحة الفلسطينية الداخلية من جهة والمصالحة العربية العربية من جهة أخرى.
5. إعادة النظر في المبادرات والمطالبات العربية للسلام من خلال توفير آليات تحقيقها.
6. إعادة القضية الفلسطينية إلى الوجود والحضور من جديد وعلى مستوى العالم كله، وعدم ترك القضايا الأخرى في المنطقة والعالم تؤثر على هذا الحضور وبشتى الوسائل المادية والمعنوية.
7. رفع المعاناة عن الفلسطينيين خاصة في قطاع غزة وتشغيل المعابر الحدودية خدمة لهم.
8. تنشيط منظمات العمل المدني والجمعيات وغيرها من مؤسسات مدنية على مستوى العالم مع نظيراتها في إيصال صوت فلسطين نحو العالم أجمع والسعي بعد توضيح الصورة الكاملة بالدعوة إلى مقاطعة الكيان الإسرائيلي بكل المحافل وبشتى الوسائل.
9. لا بد من طي صفحة الخلاف بين الأنظمة العربية والنظر إلى المستقبل بتظافر الجهود وتكاتفها في العمل العربي الموحد والمشترك بحيث تكون النتيجة اقوى مما هي عليه.
10. تشكيل وجهة نظر عالمية وإنسانية حول القضية الفلسطينية في ظل تطور المفرزات التكنورلوجية ووجود منظمات دولية وإنسانية تفوق عددها ثلاثة آلاف منظمة بحيث تتبنى هذه القضية الإنسانية العادلة، ونقلها إلى شعوب العالم بطريقه حقيقية ليصبح تفكير العالم موحد حول القضية وأن عدم حلها سيزيد من العنف والإرهاب والصراع وهذا يتطلب تظافر جهود كبرى ورغبات حقيقية من خلال الأنظمة بتسخير الإمكانات والموارد والمنظمات الإجتماعية الناشطة في الدول العربية لتأييد هذا الحق وبهذا تصبح هذه القضية قضية عالمية بحيث يرى كل إنسان في العالم أن عدم حل هذه القضية هو تهديد للأمن والسلم العالميين.
11. ترسيخ وتوسيع دور المصالحه الوطنية الفلسطينية الفلسطينية بالداخل، وطي صفحات الخلاف والتوجه برؤية موحدة ومنظمة بما يخدم القضية الفلسطينية، إذ أنه وبهذه الخلافات تضعف القضية ومنطلقاتها ومبادئها فتكون النتيجة سلبية بكل المجالات المفتوحة على القضية الفلسطينية ويخسر الشعب الفلسطيني أكثر.
12.

الهوامش

1. مايكل، س. لوند، (199) منع المنازعات العنيفة – إستراتيجية الدبلوماسية الوقائية، ترجمة عادل عناني، ط1، الجمعية المصرية لنشر المعرفة والثقافة العالمية (مصر، ص5).

.2 Fink, Steven (1986), Crisis Management: Planning for the inevitable, First Editionn, AMA, New York. P5.

.3 Buron Jhon, (1979), Deviance, Terroism and War, Oxford: Mant in Nabertston Company, p228.

.4 Little John, Rober, R (1983), Crisis Management: Ateam Approach. New York. American 1 Management Association, p8.

5. سبيتان، فتحي ذياب، (2012) قضايا عالمية معاصرة: اجتماعية، اقتصادية، سياسية، ط1، الجنادرية للنشر والتوزيع، ص322-323.

6. مركز المعلومات الوطني الفلسطيني

Palestine News & information Agency WAFA.All Rights Reserved 2011.

.7 Michal Adames, the twice-promised land the Gurdian, Nov.3,1967,p.12.

.8 John H.Davis, the Evasive Peace, John Murray, London, 1968, p.p57-60.

د. جون.هـ. دافيز شغل منصب المفوض العام لوكالة الأمم المتحدة لإغاثة اللاجئين الفلسطينيين وتشغيلهم في الشرق الأدنى مدة خمس سنوات.

9. أمجد عرار، منذ 68 سنة والفلسطينيون يبحثون عن هويتهم: النكبة جرح مفتوح بإنتظار البلسم،مجلة البيان 15 مايو/ أيار 2016م.

.10 Hurewitz, Diplomacy in the near and middle east. D.van Nostrand Company, New Jersey, 1956, Vol.II, p.70.N.Howard, the King-Grane Commission, Khayats, Beirt, 1963.

.11 Arnold J.toynbee, the Arab .Israeli Conflict, the Arizona, Republic June 18 1967.

.12 Don peretz, Israel and the Palestine Arabs, the middle East Institye, Washington, D.C.,1958, p.p142-143.

13.كامل عبد الرضى صالح، موقف تركيا من الصراع العربي الإسرائيلي في حقبة ما بعد الحرب الباردة، رسالة أُعدت لنيل دبلوم الدراسات العلي في العلاقات الدبلوماسية الجامعة الإسلامية في لبنان- كلية العلوم السياسية والإدارية والدبلوماسية، خلده 2009م، ص15-16.

14.تقدير استراتيجي (84)، تركيا القضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات في 2015/11/26.

15.يوسف نور عوض ، الموقف التركي من القضية الفلسطينية، المركز الفلسطيني للإعلام، نشر في صحيفة القدس ، تاريخ النشر الخميس 4 أكتوبر 2012م.

16.يسري، عبد الرؤوف الغول (2011م)، أثر صعود حزب العدالة والتنمية التركي على العلاقات التركية الإسرائيلية، غزة، رسالة ماجستير، جامعة الأزهر، ص129.

17.شيماء منير، مستقبل العلاقات التركية- الإسرائيلية في ضوء التطورات الراهنة، مركز الأهرام للدراسات السياسية والإستراتيجية، القاهرة، منشور على موقع شبكة الأهرام على الإنترنت: http://acpss.ahram.org.eg/.

18.سمر حسّان، الدور التنموي التركي في الأراضي الفلسطينية المحتلة في ظل حكومة حزب العدالة والتنمية إلى السلطة (2002-2010)، رسالة ماجستير، جامعة النجاح الوطنية، ص58.

19.جوين دايار، الفوضى التي نظموها: الشرق الأوسط بعد العراق، ترجمة بسام شيحا، الدار العربية للعلوم، الطبعة الأولى، 2008، ص9.

20.سليمان علي أحمد، سياسة إيران الخارجية تجاه الدول العربية المجاورة، دراسة أُعدت لنيل دراسة الماجستير في الدراسات السياسية، جامعة دمشق – كلية العلوم السياسية- قسم الدراسات السياسية، 2012م، ص149-150.

21.نفس المرجع، ص153.

22.شبكة الجزيرة الإعلامية، الموقف الأمريكي من القضية الفلسطينية، تاريخ 2012/2/7م: http://www.aljazeera.net

23.وكالة فلسطين 24 الإخبارية، لتحول في موقف روسيا، 2017م، الموقع الإلكتروني: http://www.pal24.net

24.مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، السياسة الخارجية الأمريكية تجاه القضية الفلسطينية (2011-2011) تأليف أحمد جواد الواديه، 2013/7/11.

25.حسنين توفيق ابراهيم، العوامل الخارجية وتأثيراتها في التطور الديمقراطي في الوطن العربي، المستقبل العربي، بيروت، العدد 349، مارس، 2008.

26.د. إبراهيم براش، تصويب البعد القومي للقضية الفلسطينية، السياسة الدولية، العدد 202 أكتوبر 2015م، المجلد 50، ص62-66.

27.د. بركات الفرا، إنعكاسات البيئة العربية على القضية الفلسطينية، مجلة السياسة الدولية، العدد 198، اكتوبر 2014م، المجلد 49، ص131-133.

28.نفس المرجع، ص133.

29.تقدير استراتيجي (100)، تداعيات الأزمة الخليجية على القضية الفلسطينية، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، تموز، يوليو2017م. قدم هذه التقرير أ.د وليد عبد الحي.

30.نفس المرجع.

31.محمد أحمد أبو سعده، تقدير موقف، نكسة المنكوبين في سوريا، بيت الحكمة للإستشارات وحل النزاعات، يناير/كانون الثاني 2014م.

32.أيمن أبو هاشم، تداعيات الثورة السورية على فلسطيني سوريا: دراسة حالة مخيم اليرموك أوجه التداخل والتفاعل، منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث شؤون فلسطينية، العدد 251، سنة 2014م، ص5.

33.الانروا (UNRWA)، (2014)، أزمة سوريا الإقليمية النداء العاجل 2015م، برنامج الواقع العربي 2015م، قناة الجزيرة الإخبارية، 3 آب أغسطس، الدوحة، ص5.

34.طارق عزيزه، الفلسطينيون في سوريا بين مطرقة الثورة وسندان النظام، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت –لبنان، سنة 2015م، ص2.

35.الرسالة، خمس سيناريوهات بديلة لتصفية القضية الفلسطينية، 23/آب-فبراير 2017م، الموقع الإلكتروني alkhalil.ps/14035/5

36.المرجع نفسه.

37.محمد منيب نوري عبد ربه، جامعة الأزهر –غزة، عضو الشبكة العربية لكتاب الرأي والإعلام، مداخله ألقيت خلل المؤتمر الدولي الثالث عشر لمركز جيل البحث العلمي: فلسطين قضية وحق: طرابلس– لبنان 2 و3 ديسمبر 2016م، ص139.

38.عبد الله الحسن، مرجع سبق ذكره، ص77–80.

المراجع والمصادر

1. براش، إبراهيم (2015). *تصويب البعد القومي للقضية الفلسطينية*، السياسة الدولية، المجلد 50، العدد 202 أكتوبر.

2. عرار، أمجد، (2016)، *منذ 68 سنة والفلسطينيون يبحثون عن هويتهم: النكبة جرح مفتوح بإنتظار البلسم*،مجلة البيان، 15 مايو/ أيار.

3. الأنروا (unrwa)، (2014)، *أزمة سوريا الإقليمية النداء العاجل 2015م*، برنامج الواقع العربي 2015م، الدوحة، قناة الجزيرة الإخبارية، 3 آب أغسطس،.

4. أبو هاشم، أيمن (2014). *تداعيات الثورة السورية على فلسطيني سوريا: دراسة حالة مخيم اليرموك أوجه التداخل والتفاعل*، مركز الأبحاث شؤون فلسطينية منظمة التحرير الفلسطينية، العدد 251.

5. الفرا، بركات (2014). *إنعكاسات البيئة العربية على القضية الفلسطينية*، مجلة السياسة الدولية، المجلد 49، العدد 198.

6. تقدير استراتيجي (100)، (2017)، *تداعيات الأزمة الخليجية على القضية الفلسطينية*، مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، قدم هذه التقرير أ.د وليد عبد الحي.

7. دايار، جوين (2008). *الفوضى التي نظموها: الشرق الأوسط بعد العراق*، الطبعة الأولى، الدار العربية للعلوم، ترجمة بسام شيحا.

8. ابراهيم، حسنين توفيق (2008). *العوامل الخارجية وتأثيراتها في التطور الديمقراطي في الوطن العربي*، المستقبل العربي، العدد 349، بيروت.

9. سبيتان، فتحي ذياب، (2012). *قضايا عالمية معاصرة: اجتماعية، اقتصادية، سياسية*، ط1، الجنادرية للنشر والتوزيع.

10.عزيزه، طارق.(2015). *الفلسطينيون في سوريا بين مطرقة الثورة وسندان النظام*، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت– لبنان.

11.مايكل، س. لوند، *(199) منع المنازعات العنيفة – إستراتيجية الدبلوماسية الوقائية*، ط1، الجمعية المصرية لنشر المعرفة والثقافة العالمية، ترجمة عادل عناني.

12.أبو سعده، محمد أحمد (2014). *تقدير موقف نكسة المنكوبين في سوريا*، بيت الحكمة للإستشارات وحل النزاعات.

13.عبد ربه، محمد منيب(2016). نوري جامعة الأزهر –غزة، عضو الشبكة العربية لكتاب الرأي والإعلام، مداخله ألقيت خلل المؤتمر الدولي الثالث عشر لمركز جيل البحث العلمي: فلسطين قضية وحق: طرابلس– لبنان 2 و3.

14.مركز المعلومات الوطني الفلسطيني Palestine News & information Agency WAFA.All Rights Reserved 2011.

المراجع الأجنبية:

1. J.toynbee, Arnold, (1967), *the Arab .Israeli Conflict*, the Arizona, Republic.

2. Jhon, Buron (1979), *Deviance, Terroism and War*, Oxford: Mant in Nabertston Company.

3. peretz, Don (1958), *Israel and the Palestine Arabs*, the middle East Institye, Washington, D.C.

4. Steven Fink, (1986), *Crisis Management: Planning for the inevitable*, First Editionn, AMA, New York.

5. Hurewitz, *Diplomacy in the near and middle east. D.van Nostrand Company*, New Jersey, 1956, Vol.II, p.70.N.Howard, the King–Grane Commission, Khayats, Beirt, 1963.

6. H.Davis ,John, (1968), *the Evasive Peace*, John Murray, London.

جون.هـ. دافيز شغل منصب المفوض العام لوكالة الأمم المتحدة لإغاثة اللاجئين الفلسطينيين وتشغيلهم في الشرق الأدنى مدة خمس سنوات.

7. Rober, R Little, John, (1983), *Crisis Management: Ateam Approach*. New York. American 1 Management Association.

8. Adames, Michal,(1967). *the* twice–*promised land the Gurdian*, Nov.3.

الإعلام الالكتروني وأثره على القضية الفلسطينية دراسة تحليلية لعينة من المواقع الالكترونية الفلسطينية

الزهرة بوجفجوف
zahraboudjefdjouf@yahoo.com

نص المداخلة

المقدمة:

إن ظهور الاعلام الالكتروني قد حرر القائم بالاتصال من القيود التي كانت تفرض عليه في المؤسسات الاعلامية، كما اتاح هذا الشكل من الاعلام للمستخدمين فضاء حر للتواصل وتبادل الآراء والمعلومات بحرية وسرعة كبيرة، باستخدام عدة تطبيقات توفرها الشبكة، فظهرت العديد من المواقع الالكترونية واصبحت وسيلة للمستخدمين للتعبير عن مختلف القضايا والاحداث، وشكل الانتشار الكبير لهذه المواقع، زيادة عدد المستخدمين باختلاف انتماءاتهم الفكرية وأدوارهم الاجتماعية، واعطى مساحات اوسع لما يمكن أن تتناوله، كما وفر للمستخدمين فرصة اكبر من اجل طرح قضايا وافكار تتحول بلحظات إلى قضايا لراي عام يكون لها اثر كبير في المجتمعات، وتخلق حالة من النقاش والاصطفاف خلف أو ضد هذه الافكار والقضايا، واصبح بمقدور انتاج الرسالة الاعلامية وبثها وتوزيعها من طرف أي مستخدم"[1].

وتلعب هذه المواقع دورا مهما للتعريف بمختلف القضايا ونقل معاناة الشعوب وتكوين راي عام حولها.

ومن بين هذه المواقع نجد المواقع الالكترونية الفلسطينية حيث اصبحت أكثر من مجرد وسيلة لنقل الخبر أو التعليق عليه، بل اخذت لها دورا في معالجته ومتابعته واثارة ردود الفعل حوله.

فقد عززت وجود دولة فلسطين في العالم الافتراضي، ودعمت القضية الفلسطينية على المستوى السياسي من خلال تفاعل الشباب الفلسطيني عبرها وانشائهم لصفحات متعددة تدعم القضايا الوطنية الفلسطينية.

و سنحاول من خلال هذه الدراسة توضيح النقاط الاتية :

1)سمات الخطاب الاعلامي للمواقع الالكترونية الفلسطينية.

2)اهم القضايا المعالجة من خلال هذه المواقع.

3)دور المواقع الالكترونية الفلسطينية في التعريف بالقضية الفلسطينية.

أولا: المواقع الالكترونية الفلسطينية:

يتوفر في فلسطين اتصال بالأنترنيت من خلال عشر شركات مزودة بخدمات الانترنيت ، بدأت عملها منذ عام 1994،منها ثماني شركات في الضفة الغربية والقدس ، واثنتان في قطاع غزة ، كما يرتبط مقدمو الخدمة بالأنترنيت عبر مقدمي خدمة من إسرائيل لعل ذلك يعود لعدم توفر بديل عربي لتزويد فلسطين بالأنترنيت ، كما ان خدمة الانترنيت تحتاج الى سيادة كاملة على الأرض وهذا بحاجة لاستقلال تام لعمل خطوط تزويد فلسطينية او وكلاء لشركات عربية داخل إسرائيل ، كما ان عدد شركات مقدمي الخدمة في ازدياد مستمر وتحاول شركة الاتصالات الفلسطينية القيام بمشروع من اجل تزويد خدمة الانترنيت بشكل رئيسي *.

ومنذ ان حصلت فلسطين على مجالها الخاص على شبكة الانترنيت ازداد عدد الشركات والمؤسسات الفلسطينية المسجلة ضمن المجال الفلسطيني بشكل مطرد ،وتمكنت الانترنيت بسرعة فائقة من احتواء وسائل الاعلام التقليدية الفلسطينية ، حيث عمدت معظم الصحف والمجلات ومحطات التلفزة الى فتح نافذة لها عبر الانترنيت ، لإدراكها ضرورة السرعة الفائقة في نقل الاخبار والمعلومات ومواكبة كل المتغيرات ، واقبل الفلسطينيون بأعداد متزايدة على بناء مواقع صحفية جديدة على الانترنيت باستمرار لمواكبة مختلف المجالات ، الامر الذي يجعل الحديث عن ارقام دقيقة صعب الى حد ما ، فلا يوجد تحديد دقيق لعدد المواقع الصحفية الفلسطينية على الانترنيت ،ولكن بالرغم من صعوبة تحديد عددها الا انه من السهولة تحديد المواقع الصحفية والاخبارية المتميزة .

وقد اكسبت الظروف الاعلام الالكتروني الفلسطيني اهمية مضاعفة ليس على مستوى الافراد وانما على مستوى الجماعات والفصائل والتنظيمات، وشكل الانترنيت ميلاد مرحلة جديدة قلبت الكثير من الموازين، وطرق مناطق حرمت من تسليط الضوء الاعلامي عليها.

[1]– طاهر حسن ابو زيد، دور المواقع الاجتماعية في توجيه الراي العام، مذكرة ماجستير، جامعة الازهر، غزة، 2012، الصفحة 39.

واشتدت ذروة نشاط الاعلام الالكتروني الفلسطيني مع بداية انتفاضة الاقصى عام 2000 بظهور العديد من المواقع الالكترونية الاخبارية التي ساهمت بدور كبير في خدمة القضية والدفاع عن حقوق الشعب الفلسطيني، فلم يعد تناول الاخبار حكرا على أحد، ولم يعد لمقص الرقيب الاسرائيلي سيطرة على اي خبر[1].

ثانيا: المواقع الاجتماعية ودورها في الواقع الفلسطيني:

تبرز اهمية المواقع الاجتماعية التفاعلية في الواقع الفلسطيني كونها اصبحت حقيقة واقعة يزورها الجميع للاطلاع على ما تنشره من موضوعات واخبار تهم الجمهور في ظل القصور والخلل في المواقع الالكترونية الاخبارية، التي اصبحت حزبية بامتياز، كما فتحت الافاق امام الشخص للكتابة بكل المواضيع التي تجول بخاطره..." [2].

ويمتاز الاعلام الالكتروني الفلسطيني بتعدد اشكال تقديم المعلومة وتنوع المضامين، فهو يمتاز بسهولة الوصول له، ووضوح النصوص المكتوبة باللغة العربية ، ويسعى لنشر صوته بأكثر من لغة حتى يستطيع جلب اكبر عدد من المستخدمين لمواقعه على مستوى عالمي، وفي معظمها لا تسعى للنفع المادي من خلال نشر رسالتها، والى هذه اللحظة لا يوجد موقع الكتروني فلسطيني يقدم خدماته بدفع اي اشتراك بل يقدم خدماته الإضافية مجانا بدون مقابل[3].

إن الفترة النوعية في عدد المواقع الاعلامية الفلسطينية على شبكة الانترنيت جاءت مع بدء انتفاضة الاقصى عام 2000 وما صاحباها من معارك اعلامية، بين وجهة النظر الفلسطينية ووجهة النظر الاسرائيلية وكان من الواضح أن الأنترنيت هي الوسيط الإعلامي الوحيد الذي يمكن من خلاله الوصول لأكبر عدد من الاشخاص في العالم دون الحاجة لإمكانات أو قدرات عالية ودون الخوف من السيطرة الغربية على وسائل الاعلام الدولية[4].

وقد استطاعت المواقع الاجتماعية التفاعلية أن تخرج أكثر من خمسة وعشرين ألف فلسطيني في الخامس عشر من آذار إلى الشارع الفلسطيني للمشاركة في فعاليات حملة انهاء الانقسام مما اظهر للراي العام الفلسطيني أن هناك شبابا فلسطينيين يحملون قضايا وطنية هامة ويسعون لتحقيق أهداف في هذا الاتجاه[5].

واهتمام الشباب الفلسطيني بمواقع التواصل الاجتماعي كوسيلة للتفاعل السياسي الذي لم يصل حتى الان إلى مرحلة التأثير بالفعل السياسي، وهي عملية بنيوية تحتاج إلى بعض الوقت، بالرغم من أن هناك العديد من الملفات والقضايا الوطنية التي تستحوذ على اهتمامات مشاركي مواقع التواصل الاجتماعي كقضية الاسرى[6].

فقد اسهمت المواقع الاجتماعية بشكل واضح في تفعيل قضية الاسرى وتدويلها خلال اضرابهم الاخير عن الطعام وتحويلها إلى قضية راي عام، من خلال التعاطف والتفاعل الكبير الذي احدثته القضية خلال اضرابهم الاخير مما جعل بعض الجهات الخارجية المتابعة تقول أن صفحات مواقع التواصل تحولت إلى اللون البني[7].

الإجراءات المنهجية للدراسة :

منهج الدراسة : اعتمدت هذه الدراسة على منهج تحليل المضمون باعتباره أسلوب بحثي يهدف إلى تحليل المادة المدروسة كما وكيفا، بهدف دراسة الظاهرة والتعرف على خصائصها وسماتها الشكلية والضمنية.

---

* احمد يونس محمد حمودة ، دور شبكات التواصل الاجتماعي في تنمية مشاركة الشباب الفلسطيني في القضايا المجتمعية ، رسالة ماجيستير ، جامعة الدول العربية ، معهد البحوث والدراسات ،2013، الصفحة 61.

2 – منال خميس جراد، مرجع سابق، ص 21.

[2]– طاهر حسن ابو زيد، مرجع سابق، الصفحة 38.

[3]– امل عبد الهادي، احمد طومان، وسائل الاعلام الفلسطيني واثرها على الانقسام السياسي، مذكرة ماجستير، جامعة الازهر، غزة، 210، الصفحة 39.

[4]– امل عبد الهادي، احمد طومان، مرجع سابق، الصفحة 39.

[5]– طاهر حسن ابو زيد، مرجع سابق، الصفحة 69.

[6]– طاهر حسن ابو زيد، مرجع سابق، الصفحة 99.

[7]– طاهر حسن ابو زيد، مرجع سابق، الصفحة 70.

عينة الدراسة : استخدمت الباحثة العينة القصدية على الصفحات الالكترونية لكل من المركز الفلسطيني للإعلام، وكالة معا الفلسطينية، وكالة وفا الفلسطينية، وذلك بهدف التعرف على سمات الخطاب الإعلامي لهذه المؤسسات وكذا مدى مساهمتها في التعريف بالقضية الفلسطينية.

أدوات جمع البيانات :

الملاحظة : تعتبر الملاحظة العلمية من أهم تقنيات جمع البيانات، لأنها تمكننا من التعرف على مختلف الجوانب الخفية في الظاهرة المدروسة، ووظفت في هذه الدراسة من خلال تصفح الصفحات الرسمية لكل من المركز الفلسطيني للإعلام، وكالا معا، ووكالة وفا وذلك بهدف استخراج فئات الشكل والمضمون للمادة المدروسة.

استمارة تحليل المحتوى

وتتكون من :

القسم الأول : فئات الشكل :

فئة العناصر المرئية : صور، فيديوهات، خرائط...الخ.

فئة القوالب الفنية : خبر، تعليق، بورتريه ... الخ.

فئة اللغة المستخدمة : عربية، أجنبية.

القسم الثاني : فئات المضمون :

فئة القضايا : الأسرى، الصراعات الفلسطينية الإسرائيلية...الخ.

فئة الاتجاه : اتجاه معالجة القضايا (ايجابي، سلبي، محايد).

فئة القيم : إنسانية، دينية...الخ.

القسم الثالث : وحدات القياس :

وحدة الموضوع : استخدمت كوحدة أساسية لقياس الفئات المدروسة

نتائج الدراسة التحليلية :

أولا : أهم القضايا المعالجة :

تتمثل أهم القضايا الواردة في الصفحة الالكترونية للمركز الفلسطيني للإعلام على موقع الفايسبوك في قضية الأسرى، قضية الاعتقالات في صفوف الفلسطينيين من قبل الاحتلال، المواجهات بين الطرف الفلسطيني والطرف الإسرائيلي، اقتحامات لمنازل الفلسطينيين من طرف الجنود الإسرائيليين بالإضافة لأخبار عن حركة حماس.

بينما وردت القضايا الآتية في الصفحة الالكترونية لوكالة الأنباء وفا على موقع الفايسبوك:

-قضية الاعتقالات في صفوف الفلسطينيين

-مواجهات بين الطرفين

-أخبار الأسرى

بالإضافة إلى تصريحات لحركة حماس.

أما عن أهم القضايا الواردة في الصفحة الالكترونية لوكالة الأنباء معا على موقع الفايسبوك فتمثل :

-قضية الاعتقالات في صفوف الفلسطينيين

-قضية المواجهات بين الطرفين

-أخبار تخص حركة حماس

بالإضافة إلى أخبار متنوعة (اليونسكو، الاونروا، ماراتون للأطفال...الخ)

ويدل هذا على اختلاف الخطاب الإعلامي لمفردات العينة مجال الدراسة، ويبرز هذا التباين المعالجة ومصدرها، فالمركز الفلسطيني للإعلام ركز على أخبار تخص حركة حماس بالإضافة إلى قضايا أخرى، ونفس الشيء بالنسبة لوكالة معا، بينما أوردت وكالة وفا أخبار عن حركة فتح، وهذا يدل على أن وسائل الإعلام في فلسطين حزبية بامتياز، "فالمركز الفلسطيني للإعلام، الذي عرف نفسه بأنه حيادي في تبني وجهة نظر حركة حماس في حربها الإعلامية ضد حركة فتح ومؤسسة الرئاسة للحكومة الفلسطينية في رام الله، حيث عمد المركز أيضا على تقديم إخباره وتقاريره تحليلاته بتحيز تام، يضمنها أوصافا تحمل موقفا مسبقا من تلك الأطراف، بل وعمل على بث الكراهية ضدها عبر التقارير والأخبار التي يبثها المركز.."[*]

ثانيا –سمات الخطاب الإعلامي الفلسطيني:

أضحى الخطاب الإعلامي الحزبي في فلسطين مادة للرصد والدراسة والتمحيص يقوم على قاعدتين أساسيتين تتمثل الأولى بتضخيم الأنا وتلميعها وتقوم الثانية على تقويم الآخر وتشويهه والتقليل من قدره دون الاعتماد على الدليل والبيئة، مما أدى إلى هبوط مستوى الخطاب الإعلامي من المتبادل بين حركتي فتح وحماس إلى مستوى متدني في الأسلوب والكلمات، واستخدام الألفاظ غير معهودة سابقا التي ساهمت في التحريض على القتال والبأس الشديد، وتضليل الجمهور، وكشف الحقيقة والتحايل عبر الدسائس والمكائد البعيدة عن الموضوعية والمهنية، مما ابعد الإعلام عن الاهتمام بالقضية الفلسطينية وحصر اهتمامه في قضايا ثانوية" *"

لقد عقدت وسائل الإعلام الفلسطيني العربي الصراع السياسي والانقسام بين أبناء الشعب الفلسطيني، بدلا من أن تعزز الوحدة في الإعلام الالكتروني ساعد في استشراء حالة الانقسام من خلال نشر الأخبار المثيرة للفتن، وخلق القصص الوهمية عن الشخصيات الفلسطينية بالإضافة إلى فتح المجال للجميع للإدلاء برأيه عبر التعليقات على الأخبار"

بالمقابل فان الخطاب الإعلامي للمؤسسات الإسرائيلية يركز على ثلاث أوتار رئيسية :

1)خطاب إعلامي موجه إلى الجمهور الإسرائيلي بهدف تشكيل الرأي العام الصهيوني داخل فلسطين وخارجها وفق الرؤية السياسي التي يريد الساسة فرضها على الصهاينة.

2)خطاب إعلامي موجه إلى الشعوب العربية والإسلامية :

يهدف هذا النوع من الخطاب إلى نشر فلسفة الهزيمة النفسية، ومعالم الارتكاز عن نصرة قضية كل عربي مسلم على هذه الأرض وتمزيق الصف العربي والمسلم في عدة دول.

3)خطاب إعلامي موجه إلى الدول الأوروبية والغربية والدول العظمى، وهو لون إعلامي حساس جدا لدى الكيان الغاصب ويهدف من خلاله إلى مخاطبة العقل الغربي والعالمي بأكاذيب باتت من هول الدبلجة الإعلامية والتقنية كأنها واقع ونشر مفاهيم (ارض الميعاد)، (شعب الله المختار)، (عداء العرب للسامية) تظهر العدو الصهيوني بمظهر الضحية.[*]

كما توصلت الدراسة إلى ما يلي :

- عرض الرأي وإهمال الرأي الآخر وهذا يتنافى مع مصداقية ومهنية الإعلام، فهي تعرض لنا وجهة النظر الفلسطينية في اغلب الأحداث دون ذكر الطرف الإسرائيلي وموقفه من هذه القضايا.
- افتقار الصفحات الالكترونية المدروسة لعدة خصائص أبرزها :

–التنويع في الصور والفيديوهات (حديث نجد الاعتماد على صور من الأرشيف)

- تجديد وانية الأخبار والمعلومات وهنا وجدنا صفحة المركز الفلسطيني للإعلام أكثر ثراء من ناحية كمية الأخبار والمعلومات من صفحتي وكالتي معا ووفا الإخباريتين.
- التنويع في القوالب الغنية (حيث وجدنا الخبر والبو تريه) وغياب الأنواع الأخرى.
- التنويع في المصادر الإعلامية المعتمدة.

---

[*]– عبد الهادي احمد طومان، وسائل الإعلام الفلسطيني وأثرها في الانقسام السياسي، رسالة ماجستير، جامعة الأزهر، 2010، الصفحة 90–91.

* مرجع سابق، ص89

[*]– نزار نبيل أبو منشار، اثر الإعلام المعاصر على الشعب الفلسطيني، جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا، عبر الرابط الالكتروني www.alukah.net ، الصفحة 100.

التوصيات

1- توحيد الخطاب الوطني الفلسطيني على صفحات المواقع الاجتماعية التفاعلية.

2- تعيين أخصائيين في علم الاجتماع والسياسة والإعلام للإشراف على هذه الصفحات وتطويرها.

3- ضرورة اهتمام صناع القرار بهذه المواقع وتسخيرها للتأثير على الرأي العام العالمي ودعم القضية الفلسطينية.

4- الاهتمام بالقضايا ذات المصلحة العامة الفلسطينية على حساب القضايا الداخلية والخلافات الحزبية.

5- الاعتماد على المصداقية والمهنية في نقل الأحداث والتعاطي معها.

6-بلورة رؤى استراتيجية تنظم الإعلام الالكتروني.

قائمة المراجع المعتمدة

1- طاهر حسن ابو زيد، دور المواقع الاجتماعية في توجيه الراي العام، مذكرة ماجستير، جامعة الازهر، غزة، 2012، الصفحة 39.

2-حمد يونس محمد حمودة ، دور شبكات التواصل الاجتماعي في تنمية مشاركة الشباب الفلسطيني في القضايا المجتمعية ، رسالة ماجيستير ، جامعة الدول العربية ، معهد البحوث والدراسات ،2013، الص

3 - منال خميس جراد، مرجع سابق، ص 21

4- طاهر حسن ابو زيد، مرجع سابق، الصفحة 38.

5- امل عبد الهادي، احمد طومان، وسائل الاعلام الفلسطيني واثرها على الانقسام السياسي، مذكرة ماجستير، جامعة الازهر، غزة، 210، الصفحة 39.

6- امل عبد الهادي، احمد طومان، مرجع سابق، الصفحة 39.

7- طاهر حسن ابو زيد، مرجع سابق، الصفحة 69.

8- طاهر حسن ابو زيد، مرجع سابق، الصفحة 99.

9- طاهر حسن ابو زيد، مرجع سابق، الصفحة 70.

10- عبد الهادي احمد طومان، وسائل الإعلام الفلسطيني وأثرها في الانقسام السياسي، رسالة ماجستير، جامعة الأزهر، 2010، الصفحة 90-91.

11- مرجع سابق، ص89

12- نزار نبيل أبو منشار، اثر الإعلام المعاصر على الشعب الفلسطيني، جامعة السودان للعلوم والتكنولوجيا، عبر الرابط الالكتروني www.alukah.net ، الصفحة 100.

[1] . جاد إسحق، تهويد القدس: ***التخطيط والديموغرافيا، ملتقى القدس حاضر ومستقبل***،(منظمة التحرير الفلسطينية، دائرة شؤون الأقصى، بتاريخ: 26 . 27 / 4 / 2010)، ص 31

[1] . عارف العارف، ***المفصل في تاريخ القدس***، ط3،(بيروت: المؤسسة العربية للدراسات، 2005م)، ص 578

[1] . الجادر عادل حامد، ***أثر قوانين الانتداب البريطاني في إقامة الوطن القومي لليهود فيفلسطين***،(جامعة بغداد: مركز الدراسات الفلسطينية، 1976م)، ص 57.

[1] . رياض حمودة ياسين والفاعوري أمجد ممدوح، ***تاريخ القدس السياسي والحضاري***،ط1،(عمان: دار وائل للنشر2012م)، ص 95.

[1] . يشكل الانتداب حقيقة نظام دولي مؤقت يقصد به العمل على النهوض بالشعوب الذي يطبق عليه حتى يتولى زمام أموره ويحصل على استقلاله وهذا ما نصت عليه المادة 22 من ميثاق العصبة، غير أن الانتداب البريطاني جاء مخالفا لنصوص هذه المادة خاصة والميثاق عامة، بل كان الهدف منه هو تقرير مصير فلسطين صهيونيا، نظرا لتجاذب المصالح بين بريطانيا واليهود.

[1] . دروزة محمد عزة، ***القضية الفلسطينية في مختلف مراحلها***،(بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1378هـ /1959م)، ص263.

[1] . سهيل حسين الفتلاوي ، ***الأمم المتحدة***،(عمان: دار الحامد للنشر، 2010م، ج1)، ص 31.

[1] . بن طلال الحسن، ***القدس دراسة قانونية***،(عمان: لونغمان لجنة النشر، 1980م)، ص 11.

[1] . دروزة محمد عزت، ***في سبيل قضية فلسطين والوحدة العربية***، (بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1972م)، ص 176.

[1] . فودة عز الدين، ***قضية القدس في محيط العلاقات الدولية***، (بيروت: منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث، 1969م)، ص176.

[1] . جمال عبد الهادي مسعود، وعبد الراضي أمين سليم، ***قراءة في فكر رواد الإستراتيجية، كيف تفكر إسرائيل؟ لحامد ربيع***، ط1، (المنصورة: دار الوفاء، 1419 هـ /1999 م) ج 7 ص 26 . 27

[1] . المرجع نفسه، ج 7 ص 2

[1] . محمود عوض، ***اليوم السابع الحرب المستحيلة .. حرب الاستنزاف***، ط2، (القاهرة: دار المعارف، 2010)، ص 56.

[1] . جمال عبد الهادي مسعود، وعبد الراضي أمين سليم، ***قراءة في فكر رواد الاستراتيجية***،(مرجع سابق)،ج 7 ص2

[1] . جاد إسحاق، تهويد القدس: ***التخطيط والديموغرافيا، ملتقى القدس حاضر ومستقبل***،(مرجع سابق)، ص 33 . 34 .

[1] . فتلاوي سهيل حسين، ***التنظيم الدولي***،ط1،(عمان: دار الثقافة للنشر، 2009م)، ص 189.

[1] . خليل سامي علي المهدي، ***النظرية العامة للتدوين في القانون الدولي المعاصر . دراسة حول محاولات تدويل القدس .*** ط1(الإسكندرية: دار النهضة للنشر،1417هـ . 1996م)، ص 556.

[1] . المرجع نفسه، ص557

[1] . صبور محمد صادق، **الصراع في الشرق الأوسط والعالم العربي**، ط1(القاهرة: دار الآمين، 1427هـ / 2006م)، ص133

[1] خلف رمضان محمد بلال الجبوري، **السيادة في ظل الاحتلال**، **مجلة الدراسات الإقليمية**، (مركز الدراسات الإقليمية،السنة3، العدد 06،2006 م)، ص 9

[1] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2015، ص20

[1] . حلبي أسامة، **الوضع القانوني لمدينة القدس ومواطنيها العرب**، (بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسفية، 1997م)، ص7

[1] . لدويك موسى القدسي، **القدس والقانون الدولي**،ط2 (القدس: جامعة القدس،2002م،)، ص 20

[1] . نص القرار: « إن الجمعية العامة، إذ تشعر بقلق شديد من أجل الموقف السائد نتيجة للإجراءات التي اتخذتها "إسرائيل" لتغيير وضع القدس؛

أ . تعتبر هذه الإجراءات أن هذه الإجراءات غير شرعية؛

ب . تدعو "إسرائيل" إلى إلغاء الإجراءات التي اتخذتها والامتناع عن اتخاذ أي عمل من شأنه تغيير وضع القدس؛

ج . تطالب الجمعية العامة من السكرتير العام تقديم تقرير إليها وإلى مجلس الأمن حول تنفيذ هذا القرار في موعد لا يتجاوز أسبوعا واحدا من تاريخ القرار» . 4 تموز/ يوليو 1967.

[1] . محسن صالح، **القدس والمقدسات تحت الاحتلال الإسرائيلي**، (بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 1432 / 2011)، ص 11 .

[1] . كامل شحاتة مصطفى، **الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصر**،(الجزائر: الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، 1981م)، ص 131.

[1] . تنظر المادة (1) والمادة (55) من الميثاق

[1] . النابلسي تيسير، **الاحتلال الإسرائيل في الأراضي العربية – دراسة لواقع الاحتلال الإسرائيلي فضوء القانون الدولي العام** . (بيروت: مركز الأبحاث في منطقة التحرير الفلسطينية،1975م)، ص 227

سرحان عبد العزيز محمد، **الدولة الفلسطينية**،(القاهرة: دار النهضة العربية، 1989م)، ص 50.

[1] . العناني جاسر علي، **القدس بين مشاريع الحلول السياسية والقانون الدولي**، ط1،(عمان: دار اليازوري العلمية، 2002م)، ص 140.

[1] . قادري عبد العزيز، **قرار مجلس الأمن 242 كأداة لتسوية القضية الفلسطينية**، رسالة ماجستير في القانون الدولي والعلاقات الدولية،(الجزائر، جامعة الجزائر، معهد الحقوق والعلوم الإدارية،1989م)، ص 50.

[1] . هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، يناير / كانون الثاني 2016)، ص1

[1] .. هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، يناير / كانون الثاني 2016)، ص1

[1] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص9

[1] . رياض علي العيلة، وأيمن عبد العزيز شاهين، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس ووضعيتها القانونية**، **مجلة جامعة الأزهر**، (غزة، سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد 12، العدد الأول،2010)، ص 911

[1] . عايش أحمد يوسف قاسم ، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي** ، (مرجع سابق)، ص 93

[1]. بلال محمد صالح إبراهيم، **الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية وأثره على التنمية السياسية**، رسالة ماجستير في التخطيط والتنمية، إشراف الدكتور: رائد نعيمات، (نابلس (فلسطين): كلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية، 2010)، ص 31

[1] . رياض شاهين العيلة، وعبد العزيز أيمن، **الاستيطان اليهودي وتأثيره السياسي والأمني على مدينة القدس** ، شبكة مؤسسة القدس الدولية على الموقع : http://www.alquds-online.org/index.php?s=17&ss=17&id=658 بتاريخ: 2017/7/12

[1] . عايش أحمد يوسف قاسم، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي 2000 . 2020**، ماجستير في العلوم السياسية، إشراف: الدكتور رياض علي العيلة، (غزة: جامعة الأزهر، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، 2012/1434)، ص 93

[1] . عبد الوهاب المسير، **موسوعة اليهود واليهودية**، ط3، (القاهرة: دار الشروق، 2006)، ج 2 ص 290

[1] . المرجع نفسه، ج 2 ص 290 .

[1] . عجاج نويهض، **كتاب بروتوكولات حكماء بني صهيون**، (عمان: دار الجيل، 1984)، ج 2 ص 76

[1] . أسعد سعيد دحلان، الصراع **الإسرائيلي . الفلسطيني على المكان في مدينة القدس: دراسة جيوبوليتيكية**، **مجلة الجامعة الإسلامية للبحوث الإنسانية**، (المجلد الحادي والعشرون، العدد الثاني، يونيو 2013)، ص 321

[1] . نبيل السهلي، **القدس ومركزية الاستيطان الإسرائلي**، في الموقع: http://www.aljazeera.net/opinions/pages/8b9516b1-d5fd-4cd7-8317-893ff9b2a755 بتاريخ: 2017/7/13 الساعة 20 ,20 دقيقة.

[1] . عدنان صافي، **الجغرافيا السياسية بين الماضي والحاضر**، (عمان (الأردن): مركز الكتاب الأكاديمي، 1999)، ص 131

[1] . المرجع نفسه، ص 132

[1] . رياض علي العيلة وأيمن عبد العزيز شاهين، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس**، (مرجع سابق)، ص 930

[1] كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2014، ص20 .

[1] المرجع نفسه، ص20 .

[1] . المرجع نفسه، ص20 . 21

[1] . محمد الهزايمة، **القدس في الصراع العربي الإسرائيلي**، ص 224 . 225

[1] . القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد ، (مرجع سابق)، ص74

[1] .المرجع نفسه، ص74

[1] . المرجع نفسه، ص77 . 78

[1] . إبراهيم أبو جابر، **استراتيجية تهويد شرقي القدس، المؤتمر الدولي لنصرة القدس** (المؤتمر الثاني، المنعقد بالقدس، بيروت، غزة 25 . 26 / حزيران/ 2008).ص 274

[1] . المرجع نفسه، ص 275 .276

[1] . جمال جمعة، جدار **الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس، حوليات القدس،** (العدد التاسع، صيف 2010)، ص 13

[1] . جمال جمعة ، **جدار الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس، حوليات القدس،** (العدد التاسع، صيف 2010) ص 15 . 16

[1] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص12

[1] . وحدة شؤون القدس، وزارة التربية والتعليم العالي السلطة الوطنية الفلسطينية، تقرير عن قطاع التعليم في القدس الشريف 2007 . 2008 م

[1] . إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)، ص

[1] . أسيل الجندي، تهويد المناهج ومعركة الهوية والقيم بالقدس، http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2016/2/10/%D8%AA%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%87%D8%AC-%D9%88%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%AF%D8%B3

[1] . إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)، ص16

[1] . المادة (1/25) من الإعلان العالمي لحقوق الإنسان

[1] . أمية خماش، **السياسات الإسرائيلية وواقع الخدمات** الصحية،، **ندوة الوضع الصحي في مدينة القدس، سلسلة أوراق القدس،** دائرة شؤون القدس، منظمة التحرير الفلسطينية، ص74

[1] . المرجع نفسه، ص75 . 76

[1] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص12 . 13

[1] . المرجع نفسه ص17

[1] . فهد بن محمد الشقحاء، **الأمن الوطني: تصور شامل**، ط1، (الرياض: مركز الدراسات والبحوث بجامعة نايف للعلوم الأمنية، 2004/1425)، ص 14

[1] . محمد الأمين البشري، **الأمن العربي: المقومات والمعوقات**، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2000/1420)، ص 18 نقلا عن : محمد عبد الكريم نافع، **الأمن القومي**، (القاهرة دار الشعب للنشر والطباعة، 1972)، ص 37

[1] . عبد المنعم المنشاط، **الأمم المتحدة ومفهوم الأمن، مجلة السياسة الدولية**، (العدد 84، سنة 1986 ، القاهرة: دار الأهرام ، 1986)

[1] . ذياب مخادمة وخالد وليد محمود، **إسرائيل وخيارات الأمن والسلام، المجلة العربية للعلوم السياسية**، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، العدد 19، صيف 2008)، ص 57

[1] . فايز محمد الدويري، **الأمن الوطني**، ط1، (عمان الأردن: دار وائل، 2013)، ص 63

[1] . المرجع نفسه، ص 63

[1] . جوني عاصي، **حالة اللا أمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية**، الأمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية: مقاربة نظرية تستند على الاندماج والتحرر، **مجلة أريحا الدراسات الأمنية والدولية**، (الأكاديمية الفلسطينية للعلوم الأمنية، السنة الأولى، العدد(0)، خريف 2010م)، ص 67

[1] . فايز محمد الدويري، **الأمن الوطني**، (مرجع سابق)، ص 70

[1] . خديجة عرفة محمد أمين، **الأمن الإنساني " المفهوم والتطبيق في الواقع العربي والدولي** ، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1430/ 2009)، ص 13

[1] . المرجع نفسه، ص 13 . 14

[1] . محسن بن العجمي بن عيسى، **الأمن والتنمية**، ط1(الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2011/1423)، ص 38

[1] . المرجع نفسه ، ص 31

[1] . المرجع نفسه ، ص 32

[1] . روبرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن** ، سلسلة ترجمات الزيتونة، (مؤسسة راند، 2006م)، ص 13

[1] . روبرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن ، (مرجع سابق)**، ص 13 . 14

[1] . المرجع نفسه، ص، 14

[1] . هنيدة غانم، وآخرون، تقرير " **مدار" الاستراتيجي، (2013)، المشهد الإسرائيلي 2012**، (رام الله (فلسطين): مدار المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية، 2013 م). ص 40 على الرابط:

http://www.madarcenter.org/madar_publications/http://www.madarcenter.org/madar_publications/MadarStrategicReport-2014-AR.pdf

[1] . المرجع نفسه، ص 42

قائمة المراجع.

- ابراهيم، بلال محمد صالح، **الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية وأثره على التنمية السياسية**، رسالة ماجستير في التخطيط والتنمية، إشراف الدكتور: رائد نعيمات، (نابلس (فلسطين): كلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية، 2010)
- إسحق،جاد، **تهويد القدس:** التخطيط والديموغرافيا، ضمن: **مؤتمر القدس حاضر ومستقبل**، عقد في حرم جامعة القدس بتنظيم من دائرة شؤون القدس بتاريخ 26 . 27 / 4 / 2010)
- أسيل الجندي، **تهويد المناهج ومعركة الهوية والقيم بالقدس**،

http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2016/2/10/%D8%AA%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%87%D8%AC-%D9%88%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%AF%D8%B3

- أمين، خديجة عرفة محمد، **الأمن الإنساني " المفهوم والتطبيق في الواقع العربي والدولي"** ، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1430/ 2009)
- أمية خماش، **السياسات الإسرائيلية وواقع الخدمات الصحية، ندوة الوضع الصحي في مدينة القدس، سلسلة أوراق القدس**، دائرة شؤون القدس، منظمة التحرير الفلسطينية)
- البشري، محمد الأمين **الأمن العربي: المقومات والمعوقات**، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1420/2000)
- أبو جابر، إبراهيم، **إستراتيجية، تهويد شرقي القدس، المؤتمر الدولي لنصرة القدس** (المؤتمر الثاني، المنعقد بالقدس، بيروت، غزة 25 . 26 / حزيران/ 2008).
- الجبوري، خلف رمضان محمد بلال، **السيادة في ظل الاحتلال، مجلة الدراسات الاقليمية**، (مركز الدراسات الإقليمية،السنة3، العدد 2006،06 م)
- جمعة، جمال، جدار **الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس، حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010)
- حامد، الجادر عادل، **أثر قوانين الانتداب البريطاني في إقامة الوطن القومي لليهود في فلسطين**،(جامعة بغداد: مركز الدراسات الفلسطينية، 1976م)
- الحسن، بن طلال، **القدس دراسة قانونية**،(عمان: لونغمان لجنة النشر، 1980م)
- حلبي، أسامة، **الوضع القانوني لمدينة القدس ومواطنيها العرب**، (بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسفية، 1997م)
- دحلان، أسعد سعيد، الصراع **الإسرائيلي . الفلسطيني على المكان في مدينة القدس: دراسة جيوبوليتيكية، مجلة الجامعة الإسلامية للبحوث الإنسانية**، (المجلد الحادي والعشرون، العدد الثاني ، يونيو 2013)
- دروزة، محمد عزة، **القضية الفلسطينية في مختلف مراحلها**،(بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1378هـ /1959م)
- دروزة، محمد عزة، **في سبيل قضية فلسطين والوحدة العربية**، (بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1972م)
- الدويري، فايز محمد، الأمن الوطني، ط1، (عمان الأردن: دار وائل، 2013)
- سرحان، عبد العزيز محمد، **الدولة الفلسطينية**،(القاهرة: دار النهضة العربية، 1989م)
- السهلي، نبيل، **القدس ومركزية الاستيطان الإسرائلي**، في الموقع:

بتاريخ: 2017/7/13 الساعة 20, 20 دقيقة.http://www.aljazeera.net/opinions/pages/8b9516b1-d5fd-4cd7-8317-893ff9b2a755

- الشقحاء فهد بن محمد ، **الأمن الوطني: تصور شامل**، ط1، (الرياض: مركز الدراسات والبحوث بجامعة نايف للعلوم الأمنية، 1425/2004)
- صادق، صبور محمد، **الصراع في الشرق الأوسط والعالم العربي**، ط1(القاهرة: دار الآمين، 1427هـ / 2006م)
- صالح، محسن **القدس والمقدسات تحت الاحتلال الإسرائيلي**، (بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 1432 / 2011)
- صافي، عدنان، **الجغرافيا السياسية بين الماضي والحاضر**،(عمان (الأردن): مركز الكتاب الأكاديمي، 1999)
- العارف، عارف، **المفصل في تاريخ القدس**، ط3،(بيروت: المؤسسة العربية للدراسات، 2005م)
- عاصي، جوني، **الأمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية: مقاربة نظرية تستند على الاندماج والتحرر، مجلة أريحا الدراسات الأمنية والدولية**،(الأكاديمية الفلسطينية للعلوم الأمنية، السنة الأولى، العدد(0)، خريف 2010م)
- عز الدين، فودة، **قضية القدس في محيط العلاقات الدولية** ،(بيروت: منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث، 1969م)
- العناني، جاسر علي، **القدس بين مشاريع الحلول السياسية والقانون الدولي**، ط1،(عمان: دار اليازوري العلمية، 2002م)
- عوض، محمود، **اليوم السابع الحرب المستحيلة .. حرب الاستنزاف**، ط2، (القاهرة: دار المعارف، 2010)

- **ابن عيسى**، محسن بن العجمي، **الأمن والتنمية**، ط1(الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2011/1423)
- العيلة، رياض علي، وشاهين، أيمن عبد العزيز ، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس ووضعيتها القانونية**، **مجلة جامعة الأزهر ،** (غزة، سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد 12، العدد الأول،2010)
- العيلة، رياض شاهين، و أيمن، عبد العزيز **الاستيطان اليهودي وتأثيره السياسي والأمني على مدينة القدس** ، شبكة مؤسسة القدس الدولية على الموقع : بتاريخ: http://www.alquds-online.org/index.php?s=17&ss=17&id=6582017/7/12
- الفتلاوي، سهيل حسين، **الأمم المتحدة**،(عمان: دار الحامد للنشر، 2010م)
- الفتلاوي، سهيل حسين، **التنظيم الدولي**،ط1،(عمان: دار الثقافة للنشر، 2009م)
- قادري، عبد العزيز، **قرار مجلس الأمن 242 كأداة لتسوية القضية الفلسطينية**، رسالة ماجستير في القانون الدولي والعلاقات الدولية، (الجزائر، جامعة الجزائر، معهد الحقوق والعلوم الإدارية،1989م)
- قاسم، عايش أحمد يوسف، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي 2000 . 2020**، ماجستير في العلوم السياسية، إشراف: الدكتور رياض علي العيلة، (غزة: جامعة الأزهر، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، 1434هـ/ 2012 م).
- القدسي، الدويك موسى، **القدس والقانون الدولي**،ط2 (القدس: جامعة القدس،2002م،)
- مخادمة نياب، محمود، خالد وليد، **إسرائيل وخيارات الأمن والسلام**، **المجلة العربية للعلوم السياسية**، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، العدد 19، صيف 2008)
- المسعود، جمال عبد الهادي، وسليم عبد الرضى أمين، **قراءة في فكر رواد الإستراتيجية، كيف تفكر إسرائيل؟ لحامد ربيع**، ط1، (المنصورة: دار الوفاء، 1419هـ /1999 م)
- المسيري، عبد الوهاب، **موسوعة اليهود واليهودية**، ط3، (القاهرة: دار الشروق، 2006)
- المشاط، عبد المنعم، **الأمم المتحدة ومفهوم الأمن**، **مجلة السياسة الدولية**، (العدد 84، سنة 1986 ، القاهرة: دار الأهرام، 1986)
- مراد، محمد، القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد، مجلة الدفاع الوطني اللبناني، العدد السبعون . تشرين الأول/ أكتوبر، 2009)
- مصطفى، كامل شحاتة، **الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصر**،(الجزائر: الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، 1981م)
- المهدي، خليل سامي علي، **النظرية العامة للتدوين في القانون الدولي المعاصر . دراسة حول محاولات تدويل القدس** . ط1(الإسكندرية: دار النهضة للنشر،1417هـ . 1996م)
- النابلسي، تيسير، **الاحتلال الإسرائيلي في الأراضي العربية – دراسة لواقع الاحتلال الإسرائيلي فضوء القانون الدولي العام** . (بيروت: مركز الأبحاث في منطقة التحرير الفلسطينية،1975م)
- نويهض، عجاج، **كتاب بروتوكولات حكماء بني صهيون**، (عمان: دار الجيل، 1984)
- هانتر، روبرت، وجونز سيث **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن**، سلسلة ترجمات الزيتونة، (مؤسسة راند، 2006م)
- الهزايمة، محمد عوض، **القدس في الصراع العربي . الإسرائيلي**، ط1، (عمان الأردن: دار حامد للنشر والتوزيع، 2010 م)
- ياسين، رياض حمودة، وممدوح، الفاعوري أمجد، **تاريخ القدس السياسي والحضاري**،ط1،(عمان: دار وائل للنشر2012م).

التقارير

- إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)
- السلطة الوطنية الفلسطينية، **كتاب القدس الإحصائي السنوي** ، (2015) رام الله (فلسطين): الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني، حزيران/ يونيو 2014)على الرابط:

http://www.alzaytouna.net/arabic/data/attachments/2012/Stat_Jerusalem_Book_7-12.pdf

- منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)
- وحدة شؤون القدس، وزارة التربية والتعليم العالي السلطة الوطنية الفلسطينية، تقرير عن قطاع التعليم في القدس الشريف 2007 . 2008 م)
- هنيدة غانم، وآخرون، تقرير " **مدار" الاستراتيجي، (2013)، المشهد الإسرائيلي 2012**، (رام الله (فلسطين): مدار المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية، 2013 م). على الرابط:

http://www.madarcenter.org/madar_publications/http://www.madarcenter.org/madar_publications/MadarStrategicReport-2014-AR.pdf

- هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، (يناير / كانون الثاني 2016)

القدس في السياسة الدولية

الدكتور غازي ربابعة
أستاذ العلوم السياسية والعلاقات الدولية في الجامعات الأردنية

المؤتمر الدولي تركيا و القضية الفلسطينية

الملخص

تناولت الدراسة قضية القدس في المحافل الدولية وقرارات الشرعية الدولية ولما كانت القوى الكبرى تهيمن على عملية صنع القرار في قرارات الأمم المتحدة ومجلس الأمن فقد ركزت الدراسة على ابراز دور الولايات المتحدة والمجموعة الاوروبية إتجاه قضية القدس لما لها من أثر هام في ميزان القوى الدولية، سيما وأن الولايات المتحدة حليف استراتيجي للكيان الصهيوني مما يحتم على دول العالم الإسلامي استخدام كل امكانياتها في الضغط على الولايات المتحدة والدول الكبرى من أجل دعم الموقف العربي والاسلامي لانهاء الاحتلال الصهيوني لمدينة القدس بعيداً عن الانحياز للعدو الصهيوني.

المقدمة :

حظيت مدينة القدس وما تزال بمكانة عظيمة في التاريخ الإنساني والديني لم تضاهيها في ذلك أي مدينة في التاريخ وعلى مر العصور وتحتل القدس الشريف، مركزاً محورياً في القضية الفلسطينية ويدور الصراع من حولها ومن أجلها على مستويات محلية وعربية ودولية ومن هنا جاءت هذه الدراسة لتبرز المواقف الدولية للدول الكبرى و قرارات الشرعية الدولية في كل من الأمم المتحدة وقرارات مجلس الأمن ذات بما يسهم في بلورة سياسة عربية واسلامية موحدة في التأثير في السياسات الدولية و موازين القوى بما يسهم في احداث تحولات في موازين القوى الدولية اتجاه قضية القدس.

القدس في قرارات الشرعية الدولية

المبحث الأول: القدس في قرارات عصبة الأمم

لقد وضعت مدينة القدس تحت الاحتلال العسكري البريطاني بقيادة الجنرال أدموند اللمبي في 9 تشرين الثاني 1917م وفرض عليها الانتداب البريطاني بقرار صادر عن مجلس الحلفاء التابع لمؤتمر الصلح سان ريمو في 24 نيسان 1920م وباركته عصبة الأمم ووافقت عليه في 24 تموز 1922م، وصدر قرار التدويل ضمن قرار تقسيم فلسطين عام 1947م.

بعد أن وافقت عصبة الأمم على إدخال نظام الانتداب إلى ميثاقها، صدر عن مجلسها الذي يخضع لسيطرة دول الحلفاء، الولايات المتحدة وبريطانيا وفرنسا وإيطاليا، قرار يتضمن وضع الممتلكات التركية تحت الانتداب في مؤتمر باريس للصلح عام 1919م، وكانت فلسطين ضمن هذه الممتلكات ومما جاء في صك الانتداب على فلسطين المؤرخ في 24/تموز/يوليو/المادة الثالثة عشرة وأن تضطلع الدولة المنتدبة "بريطانيا" بجميع المسؤوليات المتعلقة بالأماكن المقدسة والمباني الدينية في فلسطين بما في ذلك المحافظة على الحقوق الموجودة وضمان حرية الوصول إلى الأماكن المقدسة والمباني والمواقع الدينية وحرية العبادة مع المحافظة على مقتضيات النظام والآداب العامة.

وتكون الدولة المنتدبة مسؤولة أمام عصبة الأمم، دون سواها عن كل ما يتعلق بذلك، بشرط أن لا تحول نصوص هذه المادة دون دخول الدولة المنتدبة فيما تراه معقولاً من الترتيبات مع الإدارة لتنفيذ نصوص هذه المادة بشرط أن لا يفسر شيء من هذا الصك بأن يخول الدول المنتدبة سلطة التعرض أو التدخل في نظام إدارة المقامات المقدسة الإسلامية المضمون حصانتها[1].

وتكون الدولة المنتدبة مسؤولة أمام عصبة الأمم، دون سواها عن كل ما يتعلق بذلك، بشرط أن لا تحول نصوص هذه المادة دون دخول الدولة المنتدبة فيما تراه معقولاً من الترتيبات مع الإدارة لتنفيذ نصوص هذه المادة بشرط أن لا يفسر شيء من هذا الصك بأن يخول الدولة المنتدبة سلطة التعرض أو التدخل في نظام ادارة المقامات المقدسة الإسلامية الصرفة المضمونة حصانتها[2].

---

(1) خليل اسماعيل الحديثي، قضية القدس في الأمم المتحدة، جامعة الزرقاء الأهلية، بحوث المؤتمر الأول جامعة الزرقاء الأهلية، عمان، 1999م، ص 92.

(2) محمد خالد الأزهر، الجماعة الأوروبية والقضية الفلسطينية، دار الجليل للدراسات والأبحاث الفلسطينية، عمان، 1991م.

وبهذا القرار خضعت فلسطين والقدس للسيطرة البريطانية، وبتشريع من عصبة الأمم المتحدة، في حين الدولة المنتدبة "بريطانيا" لم تراعي اصول الانتداب ونفذت قراراتها بتنفيذ وعد بلفور المشؤوم/ 1917م. إبان الانتداب على فلسطين، وقبل قيام الكيان الصهيوني، طرحت عدة مشاريع تتعلق بمدينة القدس، وانطلقت هذه المشاريع من كون القدس مدينة دينية، وذات مكانة مقدسة خاصة لدى أصحاب الديانات السماوية الثلاث: الإسلامية، والمسيحية، واليهودية.

ومن أبرز مشاريع وتدويل القدس في هذه الفترة ما طرحته " اللجنة الملكية البريطانية" في تقريرها حول فلسطين[1]، حيث اقترحت هذه اللجنة عام 1937م، تقسيم فلسطين إلى دولتين: عربية ويهودية، وقد اقترحت هذه اللجنة أن توضع القدس وما جاورها تحت إشراف الدولة المنتدبة للمحافظة على قدسيتها، وحرية الوصول إليها، ولم تلبث بريطانيا أن تراجعت عن مشروعها هذا بسبب المقاومة العربية لها، وبسبب عدم قبوله من قبل الحركة الصهيونية بالإضافة إلى عدم جدية الحكومة البريطانية في تطبيقه، وهكذا، أصدرت الحكومة البريطانية الكتاب الأبيض لعام 1939م الذي أعلنت فيه تخليها عن مشروع التقسيم وتدويل القدس والذي لم يكن يعني بأي حال من الأحوال دفن هذا المشروع أو إلغائه، وإما تحين الظروف الدولية، والإمكانات الصهيونية الذاتية لإقامة دولة إسرائيل وهذا ما حصل بعيد الحرب العالمية الثانية، حيث أصبحت الظروف الدولية مناسبة لقيام مثل هذه الدولة، وخاصة بعد تزايد أعداد المستوطنين اليهود في فلسطين[2].

ويذكر أنه في العام 1943م، تقدم نوري السعيد بمشروع " الكتاب الأزرق" بالإرتباط مع لندن والقاهرة، وقد نص المشروع على قيام ما سمي بمشروع" الهلال الخصيب في حينه، وبالنسبة لوضع القدس، فقد اقترح الكتاب الأزرق" أن تكون مفتوحة أمام المنتسبين إلى كافة الأديان.

القدس في قرارات الأمم المتحدة

القدس في قرار التقسيم :

أوضح تصور تقدم به المجتمع الدولي تجاه حل وضع القدس هو ما تضمنه القسم الثالث من القرار (181) بشأن تقسيم فلسطين: الصادر عن الجمعية العامة للأمم المتحدة، في دورتها المنعقدة بتاريخ 1947/1/29م.

وبشأن القدس فقد نص قرار التقسيم على اعتبارها منطقة دولية وضع استثنائي من حيث إدارتها وموظفيها واستقلالها المحلي، ونظامها التشريعي والقضائي وارتبطاها بالاتحاد الاقتصادي الفلسطيني، وحرية العبور والزيارة، وعلاقتها بالدولتين – العربية واليهودية – واللغات الرسمية فيهما والمواطنة وامتيازاتها، وأخيراً وضع الأماكن المقدسة فيها، وبذلك فقد قررت الجمعية العامة للأمم المتحدة أن تتولى هيئة الأمم المتحدة إدارة مدينة القدس، وأن تعين مجلس وصاية ليقوم بأعمال السلطة الإدارية، نيابة عن الأمم المتحدة [3].

ولقد أصدرت الجمعية العامة للأمم المتحدة القرار رقم (273) بتاريخ 49/9/11، والذي بموجبه قبلت عضوية "إسرائيل" في هيئة الأمم المتحدة، حيث نص هذا القرار وبشكل واضح ولأول مرة في تاريخ هيئة الأمم، على أنها " إذ تلاحظ تصريح دولة إسرائيل وأنها تقبل دون تحفظ الالتزامات الواردة في ميثاق الأمم المتحدة وتتعهد بأن تحترمها منمذ اليوم الذي تصبح فيه عضوا في الأمم المتحدة إذ تشير في قرار بها الصادرين في 9 تشرين ثاني 1947م/ القرار 181- وفي 11 كانون أول 1948 / القرار 194- وإذ تحيط بالتصريحات.

فقط تضمن هذا القرار تجريد مدينة القدس من السلاح واعتبارها محايدة، مع ضمان حرية العبور إليها بالنسبة للمواطنين العرب واليهود.

تقسيم القدس:

استمر تقسيم القدس، زهاء عقدين من الزمن، أي منذ عام 1948م وحتى عدوان حزيران في العام 1967م، وبالرغم من أن المجتمع الدولي ممثلاً بالجمعية العمومية للأمم المتحدة، قد عبر بشأن القدس في القرار 181، وبالرغم من أن هذا القرار قد نص على ضرورة تلبية إرادة المجتمع الدولي، كما نص على أن يتخذ مجلس الأمن التدابير المنوه عنها في المشروع لتفيذه..." وأن يعتبر مجلس الأمن كل محاولة

---

(1) محمد الأطرشي، السياسة الأمريكية تجاه الصراع العربي، الاسرائيلي، 1973- 1975م، مركز دراسات الوحدة العربية، 1987م.

(2)أميل توما، القضية الفلسطينية، دار الجليل، دمشق، 1984م.

(3) فايز جابر ، جهاد القدس، دار الجليل للنشر، عمان، 1985م.

ترمي إلى تغيير التسوية التي يهدف إليها هذا القرار بالقوة، تهديد للسلام أو قطعاً، أو خرقاً له، أو عملاً عدوانياً، بموجب المادة 39 من الميثاق [1]، أي أنه بالرغم من أن هذه البنود تلقي مسؤولية دولية ظلت في إطار البيانات والمناشدات، وحبيسة المؤتمرات الدولية، ليس إلا.

القدس في سياسة الولايات المتحدة (1967م – 2000م)

المبحث الأول

الولايات المتحدة وعدوان حزيران عام 1967م

بعد احتلال القدس عام 1967م قامت اسرائيل بإجراءات من وضعها مثل ضم القدس العربية وتطبيق القوانين الاسرائيلية عليها، وفي تلك الآونة نشطت السياسة الأمريكية في أروقة الأمم المتحدة لمنع صدور كثير من مشاريع القرارات وأيدت البعض الآخر، وكان السلوك الأمريكي نابعاً من مواقفها السياسية من مسألة القدس، ولهذا فقد امتنعت عن التصويت على القرارين 2253، 2254، الصادرين عن الجلسة الطارئة للجمعية العامة في 1967/7/4م، 1967/7/14، واللذين طالبا اسرائيل بالتوقف عن أي أجراء يغيرمن وضع القدس والغاء جميع ما قامت به من إجراءات. وللتخفيف من شدة النقد عليها فقد أدى ممثلها في الأمم المتحدة جولد بيرنج يوم 1967/7/14م ببيان أشار فيه بأن الولايات المتحدة الأمريكية ترى أن القدس الشرقية منطقة محتلة تخضع لقانون الاحتلال العسكري ولا يجوز لإسرائيل إجراء أية تغييرات، ودعا إلى فرض رقابة دولية على الأماكن المقدسة.

في 1967/11/22م اصدر مجلس الأمن القرار رقم 242 والذي لعبت الولايات المتحدة دوراً رئيسياً في صياغته، هذا القرار خلا من أي إشارة إلى القدس.

الفترة من 1968 م إلى 1971 أصدر مجلس الأمن قرارات، امتنعت الولايات المتحدة الأمريكية عن التصويت على اثنتين منه وهي:

- القرار رقم 250 بتاريخ 1968/4/27 م – (صوت إلى جانبه) وهو يدعو اسرائيل للإمتناع عن اقامة العرض العسكري في القدس.
- القرار رقم 251 بتاريخ 1968/5/2م((صوتت إلى جانبه) يتعلق بإبداء الأسف العميق لإقامة العرض العسكري في القدس.
- القرار رقم 252 بتاريخ 1968/5/21 م– امتنعت عن التصويت ، وعناصر هذا القرار هي:

أ– عدم جواز الحصول على الأرض بالاستيلاء العسكري

ب– اعتبار جميع الإجراءات التشريعية والإدارية والأعمال الأخرى بما فيها مصادرة الأراضي باطلة ولا يمكنها تغيير الوضع القانوني للقدس.

ج– دعوة اسرائيل لإبطال كل الإجراءات والامتناع مستقبلاً من اتخاذ أي اجراء بهدف تغيير وضع القدس.

د– الطلب إلى الأمين العام تقديم تقرير إلى مجلس الأمن حول تنفيذ القرار.

- القرار رقم 267 بتاريخ 1969/7/3م(صوتت إلى جانبه) يتضمن جميع عناصر القرار السابق وكان أشد حزماً إلا أنه خلا من كلمة (قانوني) في وصف القدس.
- القرار رقم 271 بتاريخ 1969/8/21م – (امتنعت عن التصويت) وهو يتضمن جميع عناصر القرارين السابقين ويتعلق باحراق المسجد الأقصى – وأضيف إليه دعوة اسرائيل للإلتزام باتفاقيات جنيف والقانون الدولي والنص على أن تدمير الأماكن المقدسة يعرض السلم والأمن الدوليين للخطر.
- القرار رقم 298 بتاريخ 1971/9/25م – (صوتت الولايات المتحدة إلى جانبه) – وقد ذكر القرارات السابقة عدا الإشارة لاتفاقيات جنيف والقانون وتهديد السلم والأمن الدولي .

ويلاحظ أن الولايات المتحدة منذ 1969م حرصت على تقليص دور الأمم المتحدة في قضية فلسطين والنزاع العربي– الإسرائيلي . وتدخلت الولايات المتحدة بنفسها في هذا المجال كما سنرى فيما يلي– ولم تصدر بعد عام 1971م أية قرارات لمجلس الأمن بشأن القدس حتى عام 1980م[2].

---

(1) أحمد ، جواد الموصل، القضية الفلسطينية، مركز دراسات الشرق الأوسط، 1997م.

(2) فؤاد سعد، القدس الشريف، مطبوعات التضامن ، القاهرة، 1994م، ص 4–18.

المبحث الثاني

مبادرة وزير الخارجية الأمريكي روجرز (1969م)

عندما اشتدت حرب الاستنزاف ضد اسرائيل على جبهتي القتال قناة السويس وبين الأردن، قدمت الولايات المتحدة مبادرة سلمية كان هدفها وقف العمليات العسكرية ضد القوات الاسرائيلية على جبهتي القتال المصرية والأردنية وما أن ضمت المواقع حتى تراجعت على الولايات المتحدة عن مبادرتها السلمية وفي 9 كانون أول 1969م أعلن وليم روجرز وزير الخارجية الأمريكي عن موقف الولايات المتحدة الرسمي إزاء قضية القدس فقال:" نؤمن بموجب بقاء القدس مدينة موحدة بحيث لا يكون فيها قيود على حركة الأشخاص والبضائع، ويجب وجود حرية الوصول إلى المدينة الموحدة للأشخاص من كل السكان في المدينة ومصالح الطوائف المسيحية واليهودية والإسلامية ضمن ترتيبات إدارة المدينة الموحدة، ويتوجب وجود دور لكل من اسرائيل والأردن في الحياة الدينية والاقتصادية في المدينة المقدسة، ولقد أوضح وليم روجرز هذه المبادىء دون الاشارة إلى أي إتجاه عملي يمكن الأخذ به لتحقيق هذه المبادىء [1].

تصور بلاده تجاه المدينة [2]:

- توضع الأماكن المقدسة في كل من القدس والخليل وبيت لحم تحت ادارة الأمم المتحدة.
- يوضع حي اليهود والأرمن في القدس تحت إدارة الصهيونية.
- يعود الحي الإسلامي الواقع بين باب الأسباط وباب الخليل إلى الإدارة الأردنية.
- تعلن القدس مدينة مفتوحة للجميع.
- ويعتقد كيسنجر أن ذلك لا يمنع من إتخاذها عاصمة لدولة معينة أو لغيرها [3].

وعلى أثر توقيع اتفاقية (كامب ديفيد) بين مصر والصهيونية عام 1979م رأت الولايات المتحدة بقضية القدس كباقي المناطق المحتلة الأخرى، تسري عليها المعهدات حسب القانون والأعراف الدولية ومن خلال الرسائل التي تم تبادلها بين الرئيس الأمريكي (جيمي كارتر) والرئيس (أنور السادات) ورئيس الوزراء (بيفين) يظهر موقف أمريكا تجاه القدس والذي يعتبر القسم العربي الذي احتلته اسرائيل على أثر حرب حزيران 1967م جزءاً لا يتجزأ من المناطق المحتلة، يسري عليه القانون الدولي والأعراف الدولية الأخرى.

إن موقف الولايات المتحدة الأمريكية المعلنة تجاه مدينة القدس تكاد تكون ثابتة، ولكنها في الوقت نفسه تخضع لكثير من المؤثرات ويمكننا إجمالها بما يلي[4]:

- الجماعات اليهودية المنظمة في المجتمع الأمريكي، والتي تمارس الضغط على صناع القرار الأمريكيين لصالحهم.
- المصلحة القومية الأمريكية وما تقتضيه من مبررات لتحقيقها وبغض النظر عن كل اعتبار يتعارض معها.

وفي أوائل تموز 1969م ألقى تساريزور/ بوست سفير الولايات المتحدة لدى الهيئة الدولية بياناً عرف عن موقف بلاده تجاه هذه القضية والذي أوضح " بأن الولايات المتحدة الأمريكية تعتبر أن ذلك الجزء من القدس الذيؤ وقع تحت سيطرة اسرائيل في حرب حزيران هو كمناطق أخرى احتلتها لا يجوز لها أن تصادر أو تدمر ممتلكاتها خاصة"[5].

وبذلك تخضع لنصوص القانون الدولي الذي ينظم فيه حقوق والتزامات دولة الاحتلال وبين النصوص القائلة بأن دول الاحتلال لا يحق لها أن تحدث تغيرات في القوانين والإدارة، عدا تلك التي تتطلبها مصالحها الأمنية[6].

---

(1) ميروت بيفيستي، قضية القدس مشاكل وحلول، لندن، حاسبة هارفرد وكمبرخ، 1972، ص 234.

(2) وحيد عبد الحليم، الصراع العربي الإسرائيلي في معركة الانتخابات الأمريكية، مجلة المستقبل، العدد 20 تشرين أول 1980 م، ص 129- 130

(3) وزارة الإعلام الأردنية، الإجراءات الاسرائيلية لتهويد القدس، عمان، مديرية الدراسات والبحوث، 1974، ص 23

(4) أحمد الشقيري، على طريق الهزيمة، بيروت، دار العودة، 1972، ص 82

(5) مبروت بينفستي، قضية القدس مشاكل وحلول، لندن، جامعة هارفارت وكمودج، 1972، ص 98

(6) المرجع السابق، ص 234

المبحث الثالث

القدس في مشاريع التسوية الأمريكية (1978م – 1990م)

لم تتمكن الولايات المتحدة من إيجاد حل لمشكلة القدس خلال محادثات دامب ديفيد ولم تكن مقترحاتها التي ركزت على حرية العبادة والتنقل بين أجزاء المدينة أو بين الشطر الشرقي والمناطق الفلسطينية المحيطة، وخضوع المناطق المقدسة لدى اتباع كل ديانة للممثلين فيها، كافية لإقناع الجانبين المصري والاسرائيلي بالاتفاق على مبادىء حول القضية، وظلت موضوعات السيادة والمصير النهائي للمدينة عائقاً أمام إنفاق ولو جزئي حول المدينة[1]

حيث ركز مسؤولي الإدارة الأمريكية خلال هذه الفترة على البعد الروحي للقدس، وتجاوز البعد السياسي للقضية، فعندما أراد كارتر بيان موقف سياسي من المدينة لجأ إلى التذكير بكلمات بيرج وبوستاياتي بعد مضي 9 أعوام وهي فترة لم تشهد إعلان موقف رسمي كما يبدو من القدس والرسائل التي تسلمها الرئيس المصري أنور السادات والرئيس الإسرائيلي بيجن ورده على تلك الرسائل تناول الشطر الشرقي من القدس، مما يشكل نوعاً من الاستجابة للموقف الاسرائيلي وتجاوز القرارات الشرعية الدولية وخصوصاً قرار التقسيم رقم 181 وقرار مجلس الأمن رقم 250 الذي أكد على أن الشطرالغربي من المدينة أرض محتلة وتجاوز للموقف الأمريكي الذي وافق على القرارين [2].

وأن موقفها هو أنه من حق سكان القدس المشاركة في مفاوضات المرحلة النهائية وبأن للمقدسيين الحق في التصويت في الانتخابات سلطة الحكم الذاتي الانتقالية.

وقد استجابت الولايات المتحدة في هذه الرسالة للشرط الاسرائيلي، فتحدث عن عدم تقسيم القدس، ومهدت لعدم تعيين مقدسي في الوفد الفلسطيني بتأكيدها أن قبول الفلسطينيين بعدم تعيين مقدسي في وفدهم لن يؤثر على مطالبهم بالقدس الشرقية ولضمان موافقة الجانب الفلسطيني، فقد اقترحت الولايات المتحدة مشاركة المقدسيين حاليين في وفد استشاري فلسطيني، يرافق الوفد الرسمي [3].

حيث أن هذه المفاوضات أشارت للفلسطينيين بالنسبة للقدس الشرقية فقط، مع أن القدس بشطريها موضوع مطروح، في الأصل للنقاش، بحسب قرارات الشرعية الدولية غاية القول، أن مدينة القدس قد غابت عن مؤتمر مدريد إلا من خلال الوفد الأردني الفلسطيني، وخطاب التطمينات الأمريكية للجانب الفلسطيني مما يعكس غياب فعلي للقضية عن المؤتمر كمفصل للتسوية، وتأجيلها إلى المحادثات النهائية.

عندما بدأ الرئيس الأمريكي رونالد ريغان حملته الانتخابية 1980م، أدلى بعده تصريحات وبيانات أكد فيها على اعتبار القدس عاصمة اسرائيل الوحيدة وأن تبقى دائماً تحت السيادة الاسرائيلية، وبذلك يكون ريغان قد خالف" جميع المواقف الثابتة للإدارات الأمريكية السابقة".

ففي بداية عهد ريغان، امتنعت الولايات المتحدة الأمريكية عن التصويت على قراري مجلس الأمن الدولي 486، في 1980/6/30م، و 487م، و 487 في 1980/8/20م اللذين انتقدا ما صدر عن الكنيست الأسرائيلية من تشريع للقانون الأساسي للقدس واعتباره باطلاً وطالباً اسرائيل بالغائه[4].

سعت ادارة ريغان نحو تدعيم علاقتها مع حليفتها اسرائيل، وقد جاء توقيع اتفاق التعاون الاستراتيجي بين الولايات المتحدة واسرائيل ليصب في عصب الاستراتيجية الامريكية، ‘إزاء الصراع العربي– الاسرائيلي فكان الغزو الاسرائيلي للبنان، وضرب الوجود العسكري للمقاومة الفلسطينية في بيروت ثم جاء" مشروع ريغان" يوم خروج الدفعة الأخيرة من مقاتلي الثورة الفلسطينية، مستهدفاً حتى ثمار العدوان وشق المخارج لمشروع الحكم الذاتي في الضفة والقطاع، وإحياء اتفاقات كامب ديفيد، على الصعيد الغربي[5].

ولقد أطلق على مبادرة الرئيس ريغان اسم" مبادرة سلام أمريكية للشعوب الشرق الأوسط وتضمن هذا المشروع والذي أعلنه في خطاب له ألقاه في أيلول / سبتمبر 1982 ست نقاط هي:

---

(1) محمد الأزعر، مرجع سابق، ص 11

(2) عبد الله العرفان، قضية القدس في مشاريع التسوية السلمية، 1947م، ص 171

(3) محمد خالد الأزعر، مستقبل قضية القدس في ظل التسوية للصراع العربي الاسرائيلي، مرجع سابق، المركز العربي للدراسات الاستراتيجية، القاهرة، العدد 1، 1996م، ص 14

(4) الولايات المتحدة الأمريكية وقضية القدس، انتصار الشنطي صامد، 1997م، العدد 107– 108، ص 178

(5) عبده الأسدي، المشاريع الأمريكية حول القضية الفلسطينية، صامد الاقتصادي، 101– 102، 1995م، مرجع سابق، ص 83

1. إقامة دولة فلسطينية في الضفة الغربية لنهر الأردن وقطاع غزة.
2. لا يحق لإسرائيل ضم الأراضي المحتلة.
3. تحقيق الحكم الذاتي للفلسطينيين في الضفة الغربية وغزة بالارتباط بالأردن.
4. التجميد المباشر للمستوطنات الاسرائيلية الجديدة في الأراضي العربية المحتلة.
5. عدم تقسيم مدينة القدس على أن يتم تحديد مستقبل المدينة عن طريق المفاوضات.
6. التزام الولايات المتحدة بحماية أمن اسرائيل[1].

حيث أن مبادرة الرئيس الأمريكي تتمسك بالموقف الأمريكي العتيد، المتشكل في أوائل السبعينيات، وإن أضافت إليه مسألتين أولاهما تتصل بالقدس ومؤداها أن المدينة يجب أن تظل دون تقسيم، وأن مركزها النهائي ينبغي تقريره عن طريق المفاوضات، واتصلت المسألة الثانية بمشكلة الشرق الأوسط ككل، وضمنها قضية القدس، ومفادها أن حل المشكلة يجب أن يتم في إطار مفاوضات مباشرة، موضوعها مبادلة الأرض بالسلام على أساس القرار 242.

وهكذا، انتقلت الإدارة الأمريكية إلى موقف جديد من القدس لا يحدد من هو صاحب الحق النهائي المهيمن وإن أشار إليه الرئيس ريغان، في مبادرته، سنة 1982م، بشأن القدس، من أن الولايات المتحدة، خلال المفاوضات التي ستقرر المركز النهائي للقدس، ستقدم بمقترحاتها المفصلة، عندما تعتقد أنها يمكن أن تكون مفيدة، يعني أن الولايات المتحدة لديها دراسات وافية، وتصورات يمكن أن تكون مفيدة، حول مستقبل القدس[2].

ولقد استخدمت إدارة ريغان" الفيتو" في 1986/6/30م، ضد مشروع قرار يدين الإجراءات الاسرائيلية في القدس، وتحرك (اللوبي الصهيوني) عبر الكونجرس في محاولة لاحداث تغيير جذري في السياسة الأمريكية بشأن القدس ونتج عن هذا التحرك:

تقديم لائحتين في سنة 1984م، لنقل السفارة الى القدس (لم تعرضا للتصويت).

في عام 1985م، أضاف مجلس الشيوخ الأمريكي مشروع تعديل على لائحة الأمن الدبلوماسي، ينص على أن بناء سفارة جديدة في اسرائيل يجب أن يكون فقط في القدس" لم يتم التصويت عليه".

وفي نهاية فترة رئاسة ريغان، استغل نقل السفارة من حلبة صراع انتخابات الرئاسة، في محاولة لكسب أصوات اليهود ويمكن القول بأن فكرة نقل السفارة الأمريكية إلى القدس اكتسبت تأييد إدارة ريغان، فقد وقع على اتفاقية بين الإدارة الأمريكية واسرائيل، بشأن شراء أراضي في القدس[3]. وبرغم اعتبار القدس ارضاً محتلة، وقد أدانت الخبير القانوني، فرانسفربويل، هذا الإجراء، واعتبرته غير قانوني لأنه من بائع لا يحق له بيع ما لا يملك وفسر فويل هذه الاتفاقية بأنها تهدف إلى التهيئة لانتخابات عام 1996م، حيث سيقوم اللوبي الصهيوني باستغلال الانتخابات، للضغط على المرشحين لنقل السفارة إلى القدس، وان هذا سيلزم أي رئيس قادم بنقل السفارة الأمريكية إلى القدس[4].

حيث كانت هذه القضايا أكثر التصاقاً بالأطراف المباشرة للصراع وبشكل البحث فيها مدخلاً لتطبيع العلاقات العربية – الاسرائيلية ، وفي المقابل، تغيب قضية القدس رغم أنها تعد مشكلة متعددة الأطراف وواحدة من قضايا الصراع التي يعيق وجودها إمكانيات التوصل إلى حل للصراع.

ولعل خير سبيل للتعرف على سياسة الولايات المتحدة تجاه قضية القدس في هذه المرحلة، هو مراجعة وثائق" مؤتمر التسوية في مدريد وطبيعي أن نولي اهتماماً خاصاً للرسائل التي بعث بها وزير الخارجية الأمريكي جيمس بيكر إلى منظمة التحرير الفلسطينية بتاريخ 18 تشرين الأول / اكتوبر 1991م ونصت على أن" ما من شيء يقوم به الفلسطينيين في اختيارهم لأعضاء وفدهم في هذه المرحلة من المفاوضات سيؤثر على مطالبهم في القدس الشرقية أو يشكل سابقة وحكماً مسبقاً على نتائج المفاوضات[5].

موقف الولايات المتحدة هو أن القدس يجب أن لا تكون مطلقاً مرة أخرى مدينة مقسمة ووضعها النهائي يجب أن يحدد خلال المفاوضات والموقف الأمريكي يرى أن لسكان القدس الشرقية الحاق في التصويت في انتخابات سلطة الحكم الذاتي الانتقالي.

---

(1) منير الهوار، وطارق موسى، مرجع سابق، ص 215- 216

(2) انتصار الشنطي، الولايات المتحدة الأمريكية، وقضية القدس، مرجع سابق، ص 178

(3) الموقف الأمريكي من قضية القدس، 1947م- 1993م مرجع سابق، ص 17

(4) فؤاد سعد، مرجع سابق، ص 157

(5) عبد الله العرفان، قضية القدس في مشاريع التسوية السلمية للصراع العربي الاسرائيلي، 1995م، مرجع سابق، ص 198.

وفي محاولة منها لطمأنة الرأي العام وامتناع الفلسطينيين بالمشاركة في العملية السياسية نصت الرسالة على أن الولايات المتحدة لا تعترف بضم القدس الشرقية، وحدود بلدية القدس الجديدة .

الرؤية الأمريكية للسلام:

شكل اهتمام الولايات المتحدة بالصراع العربي – الاسرائيلي وبمنطقة الشرق الأوسط جزءاً كبيراً من اهتماماتها الدولية وبصورة عامة، وقد جرى تحديد مصالح الولايات المتحدة في الشرق الأوسط، خلال العقود الأربعة الماضية، في سياق الحرب الباردة والتنافس الشديد بين المعسكرين الراسمالي والاشتراكي، بشأن بسط النفوذ في هذه المنطقة المهمة استراتيجياً واقتصادياً.

وقد ورد لاحقاً المحاولات الأمريكية تجاه التسوية السلمية في الشرق الأوسط، وسنأتي الآن لشرح الموقف الأمريكي الحالي من عملية السلام في خضوع ولاية كلنتون للرئاسة الأمريكية، حيث شهدت العملية السلمية العديد من التغيرات الجذرية.

يمكن القاء الضوء على الرؤية الأمريكية للتسوية السياسية للنزاع العربي – الاسرائيلي في هذه المرحلة، من خلال دراسة رسالة الضمانات الأمريكية لإسرائيل بشأن المشاركة الأخيرة بالعملية السلمية، والتي نصت على التزام الولايات المتحدة بأمن اسرائيل وتفوقها النوعي، كذلك التزام الولايات المتحدة بإقامة علاقات دبلوماسية كاملة بين اسرائيل وجيرانها العرب، ولن يكون للمؤتمر السلمي سلطة لفرض حلول على الأطراف، وستبدأ المفاوضات الثنائية مباشرة بعد أربعة أيام من افتتاح المؤتمر، ويجب أن تركز المفاوضات على الموضوعات الإقليمية مثل المياه والبيئة والتسلح.. وغيرها، كما أن الفلسطينيين سيكونون ممثلين بوفد أردني – فلسطيني– مشترك في المؤتمر[1].

ونجح بوش بأن يدفع عملية السلام وإجراء التفاوض بين الأطراف المعنية، وقد جاء كلينتون إلى الرئاسة الأمريكية في نوفمبر 1992م، في ظروف ساعدته على تلك المتابعة الفعالة لعملية السلام في الشرق الأوسط من حيث كانت الأطراف المتنازعة قد اجتمعت غير مرة، واتفقت على اساسيات عملية السلام، ولذلك فإن الجمود الذي سيطر على تلك العملية طيلة السنوات السابقة قد كسر من خلال جهود إدارة بوش ولم يبق على الرئيس كلنتون سوى المتابعة الحثيثة الجادة لاستكمال الجهود السابقة وعقد اتفاقيات ثنائية.

وقد ساعد كلينتون أيضاً في جهوده وصول حزب العمل الاسرائيلي إلى الحكم في اسرائيل والذي يعد أقل تشدداً من حزب الليكود الذي كان يرأسه اسحاق شامير، وقد بدأ الرئيس كلينتون سياسته تجاه عملية السلام في الشرق الأوسط بالإشارة إلى عزم الولايات المتحدة على الدخول في تفصيلاتها، وقد بدأ ذلك بالمسار الاسرائيلي – الفلسطيني في 13 سبتمبر 1993م، " إن الولايات المتحدة ملتزمة بضمان أن تصبح الشعوب التي تسري عليها هذه الاتفاقية أكثر أمناً بفضلها. والولايات المتحدة ملتزمة بقيادة العالم في توحيد الموارد اللازمة لتنفيذ الخطوات التفصيلية الصعبة اللازمة لتحويل المبادىء التي تلزمون بها أنفسكم اليوم إلى حقيقة واقعة [2]".

لقد التزمت الإدارات الأمريكية المتعاقبة الإطار التقليدي للمبادرات الأمريكية لتسوية مشكلة الشرق الأوسط، حيث التزمت جميعها بضرورة توفير الأمن لاسرائيل والحفاظ على تفوقها النوعي، كما أن سعي الولايات المتحدة الدائم نحو تسوية الصراع العربي – الاسرائيلي، جاء كسياسة جديدة للولايات المتحدة، تعمل من خلالها على تعزيز هيمنتها ونفوذها.

ورغم رعاية الولايات المتحدة لمفاوضات السلام العربية الإسرائيلية (الفلسطينية –الاسرائيلية) وتوقيعها على البنود والاتفاقات التي تم التوصل إليها، إلا أنها انتهجت سياسة منحازة إلى اسرائيل دون الفلسطينيين، وهذا ما أشارت إليه المواقف سابقة الذكر، ولذلك فإن الولايات المتحدة لا تلعب دوراً نزيهاً في العملية السلمية، بل دور الوسيط لاسرائيل في تحقيق مصالحها الأمينة على حساب الدول العربية، وهذا ما شهدته الاتفاقات الأمنية والاستراتيجية الأمريكية – الإسرائيلية على ضوء توالي الحكومات بين الجانبين.

إسرائيل تمارس استعماراً استيطانياً هادفاً لانتزاع الأرض من أصحابها الشرعيين في القدس وتمارس استعماراً سياسياً فيها، من خلال اغلاقها أمام الفلسطينيين عامة، وتطبق عليها قوانينها وأنظمتها، بعد أن ضمتها رسمياً إلى الكيان الاسرائيلي، وأيضاً تمارس استعماراً اجتماعياً عليها، من خلال عزل مواطنيها، وتجاهلهم، والتنكر لحقوقهم الاجتماعية والحضارية ولتراثهم وتاريخهم في المدينة، وتمارس استعمارا اقتصادياً من خلال ملاحقة التجار والصناع، وتضييق الخناق عليهم، بفرض الضرائب والرسوم الجمركية وما إلى ذلك، مما ترتب عليه انتشار الجوع والفقر والمرض، وتفشي البطالة بين العمال في المدينة[3].

---

(1) رسالة الضمانات الأمريكية لاسرائيل – 1991/10/18 مجلة الدراسات الفلسطينية، عدد 1991/8م.

(2) يوسف، عماد الصباغ، أروى، مستقبل السياسات الدولية تجاه الشر ق الأوسط، مركز الدراسات الشرق الأوسط، ط1، عمان، 1996م، ص 1962.

(3) نفس المرجع، ص 56-59

واسرائيل تنفذ قراراً مبيتاً من قوى الشر العالمية، تنتزع حقوق الفلسطيني الوطنية والشرعية، ووافق هذا القرار تتفاوض مع منظمة التحرير الفلسطينية وتوقع معها اتفاق المبادىء، وتؤجل مجرد البحث في القدس، ومصير أهلها إلى أجل غير مسمى.

ولأن القدس، هي محور النزاع في الشرق الأوسط، وهي مفتاح السلام أو الحرب في المنطقة، فستبقى علامة استفهام كبيرة، حول نجاح ما تم الاتفاق عليه، بين منظمة التحرير الفلسطينية واسرائيل.

إن القراءة الموضوعية لوقائع ونتائج الجولات السابقة من المفاوضات، منذ مدريد حتى الآن، لا تقودنا إلى توقع اشياء طيبة كثيرة في المستقبل القريب، خاصة وأن حكومة اسرائيل تواصل سياسة القبضة الحديدية ضد الشعب الفلسطيني داخل الأراضي المحتلة، والوفد التفاوضي الاسرائيلي يعطي من الكلمات الشفهية المعسولة في محادثات الممرات عندما يكون الأمر مجرد كلام، ثم ينقلب إلى التشدد والعنف عندما يصل إلى طاولة المفاوضات، ويصبح أكثر تشدداً وعنفاً عندما يقدم أفكاره مكتوبة.

ويبدو أن الولايات المتحدة تنافس الجانب الاسرائيلي في تشدده وعنفه، ويمكن القول أنها اسرائيلية أكثر من الاسرائيليين أنفسهم عند التعامل مع المواقف التي تمس صالح الجانب الاسرائيلي.

الولايات المتحدة وقضية القدس(1990م– 2000م)

قامت الولايات المتحدة الأمريكية برعاية العملية السلمية بالتعاون مع روسيا الاتحادية، وقد عقد مؤتمر مدريد في تشرين الأول 1991م، ثم اجتماع موسكو الوزاري 1994/1/20م كما عقدت محادثات واشنطن في دوراتها العشر تحت نفس المظلة، واستضافت الولايات المتحدة وفوداً فلسطينية واسرائيلية ووقع في البيت الأبيض إعلان أوسلو في 1993/9/13م، وشهد وادي عربة بعد ذلك بسنة واحدة توقيع معاهدة السلام الأردنية– الإسرائيلية بحضور الراعين.

السؤال الأول الذي يتبادر لذهني هو ما إذا كانت رغبة الراعي الأمريكي، والراعي الأول والأكثر أهمية لعملية السلام هي الشروط الضرورية لعملية السلام واستمرارها، أم أن الراعي الأمريكي بعمل ضمن تصور عام لمصلحة الولايات المتحدة في الشرق الأوسط تحدده رؤية القيادة الاسرائيلية التي يصدف أن تكون على رأس الحكم في اسرائيل في لحظة ما من الزمن، ربما كانت هذه الحقيقة السياسية مسلمة في بعض الدوائر الهامة في واشنطن في وقت من الأوقات[1].

السياسة الأمريكية التي كانت ثابتة لوقت طويل وخلال ستة إدارات باعتبار القدس أراضي محتلة بدأت تتحول إلى اليمين بدأ ذلك عام 1990م عندما وافق الكونجرس بجلسته اعتبار القدس الموحدة عاصمة اسرائيل وخلال تشرين الأول 1994م اتخذ الكونجرس بجلسته نفس مضمون القرار السابق لعام 1990م بعد أن كانت الجمعية العامة للأمم المتحدة قد وافقت على قرار ينص على أن قرار اسرائيل فرض قوانينها وولايتها وإدارتها على القدس العربية" غير قانوني ومن ثم لاغي وباطل وليست له أي شرعية على الإطلاق " غير أن الكونجرس الأمريكي بجلسته عاد فاتخذ في اكتوبر 1995م نفس الموقف السابق، الفرق الرئيسي في القرار الأخير هو تحول إدارة كلينتون الحالية إلى اليمين كما سيتضح فيما يلي:

- أثناء الحملة الانتخابية عام 1992م قام المرشح للرئاسة بيل كلينتون بمغايرة وعكس مواقفه السابقة لنقل السفارة الأمريكية إلى القدس خشية أن يكون لذلك عواقب وخيمة وقال في تصريح له خلال مقابلة اعلامية أثناء الحملة الانتخابية أنه ما زال يعتبر القدس هي عاصمة اسرائيل وأنها يجب أن تظل مدينة غير مجزأة لكنني أعتقد بأن التوقيت هو العنصر الحقيقي أن نقل سفارتنا إلى هناك بينما المفاوضات جارية قد يخل بتقديم العملية السلمية بطريقة تهدم الذي نسعى إليه.
- عندما استلم الرئيس كلينتون مقاليد الحكم، بدأ جلياً ومبكراً بأن الإدارة الديمقراطية الجديدة تتراجع عن التزامات ست إدارات سابقة بشأن القدس ففي 1993/6/30 م بعثت الخارجية الأمريكية كتاباً إلى وفود المفاوضات في واشنطن العاصمة، تعترف فيه لأول مرة بعدم التزامها بالقرارين رقم 242 و 338 سوى ضمن التفسير الاسرائيلي لهذين القرارين، أثر ذلك، وعلى التو، قامت حكومة رابين بسحب موضوع القدس من جدول اعمال المفاوضات، إذ أنه وفقاً للراحل رابين فإن حكومته عاقدة على العزم بأن لا تكون القدس خاضعة للتفاوض، وأن السنوات التالية ستشهد المزيد من البناء في القدس الكبرى.

والملاحظ هنا أنه لا يكون هناك أدنى فرق بين الراحل رابين والعمل، وموقف نتنياهو الليكود، خاصة فيما يتعلق بقضية القدس.

---

(1) د . فالح الطويل، الدور الأمريكي في عملية السلام في الشرق الأوسط، الملف السياسي، صحيفة الدستور، الاثنين، 1996/10/7م.

إن ابرز إشارة على التحول إلى اليمين في سياسة كلينتون نحو القدس جاءت خلال ابريل/ نيسان من عام 1994م عندما امتنعت الولايات المتحدة عن التصويت على جزء من قرار مجلس الأمن، حيث يدين القرار المذبحة الاسرائيلية في الحرم الابراهيمي التي اقترفت خلال شباط من نفس العام.

في اجتماع لنائب الرئيس الأمريكي" آل غور" خلال آذار 1994م مع المنظمات اليهودية، اعاد غور تأكيد موقف ادارة كلينتون والتي تعترف بالقدس الموحدة عاصمة لاسرائيل، وأكد غور أن الولايات المتحدة لم تستغل الفيتو في قرار مجلس الأمن لأن ذلك كان يعيق استئناف المفاوضات،

وأنه لو كان ذلك الجزء من القرار الذي أشار إلى القدس الشرقية في "صلب القرار" وليس جزء من " مقدمته" لاستعملت الولايات المتحدة في هذه الحالة " الفيتو" بدلا من الامتناع عن التصويت. إن للتبرير الذي لجأت إليه واشنطن وأغلبية مجلس الشيوخ لاتخاذ الموقف الرسمي موضوع البحث في قرار مجلس الأمن يدعي بأن اتفاق المبادىء (أوسلو) 1994م إرجاء موضوع النظر في قضية القدس والمستوطنات وغيرها حتى بداية العام الثالث من الفترة الانتقالية، أي أيار عام 1996م، وعليه فقد اصر وزير الخارجية الأسبق وارن كريستوفر أنه بما أن موضوع القدس هو أمر مؤجل للمرحلة النهائية، فإن استباق الحكم حوله في قرار الأمم المتحدة سيلاقي الرفض من الولايات المتحدة، وبالفعل فقد استخدمت الولايات المتحدة حق الفيتو مرتين على التوالي إزاء هذا العرض. إن هذا المنطق، والذي يبدو على السطح أنه" بريء" يتماشى في الواقع وسياسة التحول إلى اليمين في سياسة إدارة كلينون الحالية، وقد أكد زعيم الأغلبية الجمهورية في مجلس الشيوخ السناتور "بوب دول" :" من الأهمية بمكان التأكيد أن الرئيس كلينتون، ونائبه آل غور، والأغلبية الساحقة من الكونجرس التي اعترضت على قرارات الأمم المتحدة على اعتبار أنها استباق حكم حول القدس، كل هؤلاء المسؤولين الأمريكيون قاموا أنفسهم في الواقع باستباق الحكم ذلك لأنهم أعلنوا واعترفوا مسبقاً بأن المدينة المقدسة هي:" العاصمة الموحدة لإسرائيل"[1].

الولايات المتحدة والتسوية السلمية:

التحالف بين أمريكا واسرائيل تحالف المصالح الواحدة ولا يعوقه أبداً تغيير في الإدارة الحاكمة في تل أبيب أو في واشنطن، وقد تطورت العلاقة بين البلدين إلى عقد تحالفهما الاستراتيجي والذي تمخض عن لجنة مشتركة من وزراء خارجية البلدين مهمتهما اكتشاف الوسائل الممكنة لتطوير وإنماء العلاقات بين البلدين وتحديد أسس التعاون بينهما.

لقد وصلت العلاقة إلى التطابق التام مع وصول كلينتون إلى لرئاسة عام 1993م حيث لم تلعب الولايات المتحدة أي دور في الاعتراف المتبادل بين اسرائيل ومنظمة التحرير الفلسطينية ولا في اتفاق المبادىء الذي وقع عام 1993م كما أنها لم تمارس أي دور في مفاوضات الحكم الذاتي التي تبعتها والتي كانت نتيجة مباشرة لمفاوضات الطرفين.

وبالنسبة للملف الفلسطيني بالذات يبدو الغموض الأمريكي وانحيازه التام وغير المستتر للموقف الاسرائيلي، حيث توقفت الولايات المتحدة منذ ديسمبر 1993م عن التصويت السنوي لصالح القرار 194 لسنة 1948م الصادر بحق اللاجئين الفلسطينيين كذلك توقفت إدارة كلينتون منذ المفاوضات عن اعتبار المستوطنات الاسرائيلية في الأرض المحتلة " غير مشروعة" واستبدلت بها تعبيراً جديداً حيث ترى فيه أن المستوطنات" عاملاً يعقد الموقف" كما أنه توقفت منذ بدء المفاوضات العربية الاسرائيلية عن استعمال تعبير" الأراضي المحتلة" واستعملت بدلاً منه تعبيراً مليئاً بالغموض ويفسر لصالح اسرائيل وهو تعبير " الأراضي المتنازع عليها" وترجع خطورة كل هذه التراجعات من الناحية القانونية في كون الوسيط النزيه لم يعد يعترف رسمياً بمبدأ حق العودة، المتضمن في القرارات الدولية، فضلاً عن أنها لم تعد تساند مبدأ الانسحاب لحدود 4 حزيران وأصبحت وساطتها " الهزيمة" تقتصر على تعبير " إجراء تغييرات طفيفة في حدود 4 حزيران "[2].

إن المتتبع للسياسات الأمريكية في الشرق الأوسط منذ انتهاء الحرب العالمية الثانية وحتى الآن، يلاحظ عدم الاختلال الجوهري بين سياسة أي رئيس أمريكي وآخر، بل يلاحظ استمرار النهج الأمريكي بالمحافظة على المصالح الاستراتيجية.

لقد انتهجت الولايات المتحدة سياسة خاصة في الشرق الأوسط، قامت بالأساس على حماية وضمان أمن ومصالحها الاستراتيجية، وقد ارتكزت السياسة الأمريكية منذ بداية اهتمامها المباشر في المنطقة وحتى وقت قريب، على ثلاثة أهداف هي: احتواء خطر التدخل السوفيتي

([1]) د. خالد ابراهيم بعباع، امريكا وقضية القدس، التحول إلى اليمين، الملف السياسي، صحيفة الدستور، الأحد 1996/7/7م.

([2]) د. حاتم صفوت، هل امر بكامارست دور الوسيط النزيهة؟ (تطورات الموقف الأمريكي منذ اوسلو، مجلة الدبلوماسي، العدد 34، يوليو 1998م، ص 56-59

السابق في المنطقة، ودعم الحركة الصهيونية ومن ثم اسرائيل والالتزام بتفوقها وأمنها، وضمان وصول امدادات النفط للغرب بكميات وأسعار مستقرة.

لقد أدى التزام الولايات المتحدة الدائم بأمن وتفوق اسرائيل ودعمها على المستويات الدولية وفي شتى المراحل، إلى توتر العلاقات العربية – الأمريكية في بعض الأحيان، الأمر الذي أدى إلى التهرب من المواقف الأمريكية السابقة في ما يتعلق بالقدس، من خلال استخدام اتفاقات الحكم الذاتي ذريعة لعدم الالتزام بموقف واضح، وهذه الاتفاقيات تركت أمر المدينة مؤجلاً إلى المفاوضات المقبلة حول الحل النهائي[1].

وعلى الرغم من ذلك أيضاً، ساندت وشنطن الموقف الصهيوني في مناسبات عديدة في شأن الاستيطان في القدس ومارست حق النقض" الفيتو" ثلاث مرات لمنع مجلس الأمن من اتخاذ قرار يدين الإجراءات الاسرائيلية، وذلك في أيار 1995م، وفي السابع والرابع عشر من آذار، 1997 م.

واعتبرت الإدارة الأمريكية في المقابل، أن الاستيطان الأخير نمو طبيعي للمستوطنات، في حين كانت الادارات السابقة ترى أن" الاستيطان غير شرعي"، كما في عهد إدارة كارتر، وأنه" غير قانوني" ثم تحول إلى " عقبة أمام السلام" في السنوات الأولى من إدارة كلينتون.

وفي المحصلة أن المواقف الأمريكية من القدس كانت مظللة بين الموقف الرسمي المعلن الذي كان يتراجع باستمرار وبين الواقع، إذ لم تقم الإدارات الأمريكية المتتالية بإتخاذ أي موقف فعلي لمنع اسرائيل من الاستمرار في إجراءاتها في القدس، بل لم تمارس أي ضغط على الحكومات الصديقة بما ينسجم مع موقفها المعلن من رفض الإجراءات الاسرائيلية لثني تلك الحكومات عن نقل سفارتها إلى القدس، علماً أن الدعم الامريكي هو من أهم شروط استمرار اسرائيل، باعتبار أن الأخيرة تقوم على ثلاثة مرتكزات رئيسية: التهجير، الاستيطان، والدعم الخارجي.

المواقف الأمريكية تجاه القدس لا تؤخذ على مجمل الجد في الجانب العربي، لكونها ترى الولايات المتحدة الطرف الشريك في الصراع العربي – الصهيوني والذي شجع اليهود وما يزال عبر الدعم المادي والتقنيات العسكرية الأمريكية، فهي تقف إلى جانب الدولة اليهودية وتعتبرها الحليف الاستراتيجي الذي تعتمد عليه في المنطقة المضطربة ذات الموارد والامكانيات الوفيرة[2].

الولايات المتحدة وقضية القدس (1980م – 2000م)

منذ اللحظة الأولى قام الدور الأمريكي على الانحياز إلى اسرائيل عبر تحييد الموقف العربي وإضعافه من خلال الضغوطات الاقتصادية والعسكرية على هذه الدول، ودور الراعي الذي انفرد بالعملية السلمية في المنطقة، ومارس ضغطاً شديداً على الطرف العربي وبالذات الفلسطيني، وأن الضغط الأمريكي أخذ شكلاً عديدة على الجانب الفلسطيني منها:

- وقف الدعم المادي والاقتصادي للسلطة ومؤسساتها، وبالتالي تحريض الداخل الفلسطيني على الثورة على السلطة من خلال التهديد بالمجازر التي يقوم بها العدو الصهيوني ضد الشعب الفلسطيني في حالة عدم القبول بالتنازلات لصالح العدو، بل ووصل التهديد إلى أن تدعم أمريكا قيام مجازر هدفها طرد الفلسطينيين من أرضهم.
- أن يدرج اسم عرفات والسلطة الفلسطينية على قائمة الإرهاب.
- أن يوقف الكونجرس الأمريكي كل أشكال الدعم المادي والمساعدات للفلسطينيين.
- نقل السفارة الأمريكية من تل أبيب إلى القدس.
- ولعل أشد الضغوطات التي مورست ضد الشعب الفلسطيني هي مطالبته من خلال وفده في كامب ديفيد بتقسيم القدس أو السيادة عليها للكيان الصهيوني.

بالإضافة إلى الضغوط على الأطراف الفلسطينية لمنع اعلان الدولة الفلسطينية في مواعيدها المستحقة والتي تمت في أيار 1999م ، وأيار 2000م وأدت الضغوط الأمريكية سابقاً إلى إلغاء بنود الميثاق الوطني الفلسطيني الخاص بالموقف من الكيان الصهيوني، إضافة إلى ضغوط إخرى تتعلق بالمواقف الفلسطينية من الفصائل الفلسطينية الأخرى.

- استخدام حق النقض(الفيتو) مقابل أي قرار أو مشروع يطرحه الفلسطينيون في الأمم المتحدة.
- تغطية أمريكية للأعمال الإجرامية التي يقوم بها الكيان الصهيوني ضد الفلسطينيين.

---

(1) د. أحمد الدجاني، الحوار العربي – الأوروبي ، وجهة نظر عربية ووثائق الشركة المتحدة للتوزيع، القاهرة، 1976، ص 173

(2) جامعة الدول العربية، القضية الفلسطينية في شهر، الأمانة العامة، السنة7، العدد (4،5)، 1980م، ص 63.

- منع العمال العرب من الدخول إلى الكيان الصهيوني[1].

ويمكن تلخيص الموقف الأمريكي لمختلف الإدارات من قضية القدس على النحو التالي:

1. الحفاظ على الأمر الواقع في القدس من خلال المحافظة على خطوط الهدنة 1967م، والدعوة إلى وحدة المدينة وعدم تجزئتها.
2. اعتبار القدس الشرقية المحتلة عام 1967م منطقة محتلة تخضع للقرار (242).
3. ارجاع البت في مسألة عودة القدس إلى حين التفاوض في شأنها بين أطراف النزاع.
4. عدم اعتبار الاستيطان المكثف في القدس فعلاً لتغيير الوضع النهائي للمدينة المقدسة وإن أبدت واشنطن معارضتها لإجراء مثل هذا النوع.
5. العمل على تأجيل المفاوضات حول وضع القدس وتجنب إغضاب اسرائيل.
6. التركيز على الجانب الروحي للمدينة.
7. استبعاد فلسطيني القدس من عضوية الوفد المفاوض في "مؤتمر مدريد".

على أن الانقلاب في الموقف الأمريكي بدأ يظهر في عهد الرئيس بيل كلينتون، خصوصاً فيما يتعلق بالاعتراف بالقدس عاصمة لإسرائيل، وهو الاعتراف الذي لم يكن جديداً في برامج الحزب الديمقراطي، حيث تم التأكيد في البرنامج الانتخابي عام 1984 م، أن" يعترف الحزب الديمقراطي بوضع القدس المقرر كعاصمة لاسرائيل ويؤيده، وينبغي للدلالة على ذلك نقل السفارة الأمريكية إلى القدس".

وجدد ذلك الموقف في البرامج الانتخابية للأعوام 1988م، 1992 م، 1996م. وفي هذه الأجواء عدل الحزب الجمهوري من موقفه وطرح رئيس الأغلبية الجمهورية في الكونجرس الأمريكي روبرت دول مشروع قانون نقل السفارة الأمريكية التي القدس الذي أقره الكونجرس ليصار إلى تنفيذه في موعد أقصاه في أيار 1999م، وبذلك استطاع وبمرور الوقت استمالة الموقف الأمريكي لصالحه.

وتلخص موقف الإدارة الأمريكية في نهاية التسعينيات من موضوع القدس بالآتي:

- القدس عاصمة لإسرائيل، على الرغم من تجنب أركان الإدارة في تصريحاتهم.
- المجاهر بذلك، لترك المفاوضات تأخذ مجراها.
- اعتبار الأراضي المحتلة عام 1967م أراضي متنازع عليها، وموضوع السيادة غير محسوم.
- اعتبار المقدسات محلاً للمفاوضات بين الأطراف المعنية، وإعطاء الأردن الأولوية في الوصاية على تلك الأماكن في إطار الحل النهائي.

القدس في سياسة المجموعة الأوروبية

موقف المجموعة الأوروبية من قضية القدس

تربط الوطن العربي والعالم الإسلامي علاقات تاريخية تمثلت في صراع تارة وتعاون تارة أخرى إلا أن السمة السائدة كانت تمثل في صدام الحضارات، لقد وطأت خيول المسلمين أبواب باريس ونقل المسلمون حضارتهم إلى إسبانية في قلب أوروبا قرابة ثمانية قرون واستمر المد الإسلامي من خلال دولة الخلافة الإسلامية إذ بقي الأوروبيون، يسمون ذلك بالهجوم ذوي الرأسين، وكانت الحروب الصليبية التي تمثلت في عشرة حملات صليبية احتل فيها العربي المقدس وفلسطين ومصر لمدة تقارب المائتي عام.[2]

وتعتبر الدولة الأوروبية مسؤولة عن كارثة شعب فلسطين بما فيها القدس، وقد كان زرع الكيان الصهيوني بهدف قطع أوصال الأمة (الجزء الآسيوي عن الإفريقي) كما جاء في وثيقة تيرمان 1907م وللحيلولة دون نهوض الإسلام مرة أخرى وحماية أوروبا، ومنذ أواخر القرن الثامن عشر تزايد الدور الأوروبي عبر الاستعمار في مناطق سنتي من الوطن العربي ومنذ بدأ التسلل اليهودي إلى فلسطين وفي أواخر عهد الدولة العثمانية وضعفها وانتصار الحلفاء فيها زاد التدخل الأوروبي في شؤون الدولة العثمانية مما مكنهم من العهدة لتشهده الهجرة اليهودية وبخاصة إلى القدس من خلال الممثليات الدبلوماسية الغربية التي تمت في القدس من أواخر القرن التاسع عشر.

---

[1]- ابراهيم ابرش، حقوق الشعب الفلسطيني من الشرعية التاريخية إلى الشرعية التفاوضية، مجلة الدراسات الفلسطينية، العدد(42، ربيع 2000، مؤسسة الدراسات الفلسطينية.

[2] منتدى الفكر العربي، ندوة القاهرة بمناسبة مرور 800 عام على معركة حطين، عمان، المنتدى 1987م.

ومنذ حرب عام 1948م بدأ الدور الأوروبي يتنامى في المنطقة عبر الكيان الصهيوني والعدوان الثلاثي عن مصر عام 1956م وبدا الحديث عن دور أوروبي اكثر أهمية من عدد حزيران 1967م، [1] وقد زاد اهتمام أوروبا بعد حرب رمضان 1973م وارتفاع أسعار النفط وبدأ في جولات الحوار العربي الأوروبي عبر ما سمي بحوار الطرشان حيث كان الجانب العربي بسط في قضايا السياسة العادلة في الصراع العربي الصهيوني وبطرح الجانب الأوروبي قضاياه ومصالحه الاقتصادية[2].

وقد اتسمت السياسة الأوروبية بتعاون المواقف من قضية القدس وغموضها وبالنسبة للقضية الفلسطينية وقضية القدس فقد كانت مواقفها وما زالت تتسم بالعداء وعدم الإنصاف ولعل مؤتمر " دربان " الذي عقد في شهر أيلول من عام 2001م لمكافحة العنصرية اظهر يشكل ملفين للنظر العداء الأمريكي والأوروبي لقضية فلسطين والممارسات اللاإنسانية التي تربك إسرائيل في حرب إبادة شاملة للشعب الفلسطيني وهددت بالانسحاب من المؤتمر إذا أراد ممارسة إسرائيل العنصرية وسيتم انسحاب الولايات المتحدة وإسرائيل حتى لا تتم الإدانة.[3]

لقد أصبح الموقف الأوروبي حالياً في حل المسألة اليهودية بالتخلص من اليهود وذلك بتهجيرهم إلى فلسطين والحيلولة دون قيام اتحاد عربي في مواجهة أوروبا كما أسلفنا، فقد أسهمت بريطانيا في إعطاء وعد بلفور، وفي حلف الكيان الصهيوني عبر سياسة الانتداب وبمؤازرة غربية كما أبدت الدول الأوروبية قرار تقسيم فلسطين عام 1947م، المتجعف بحق الأمة العربية – ما عدا بريطانيا التي امتنعت عبر التصويت، وكان وضع القدس في هذا القرار هو التدويل، وبخصوص حق اللاجئين في العودة إلى ديارهم التي نرجوا فيها عام 1948م فقد أبدت الدول الغربية دول المجموعة الأوروبية مما بعد القرار رقم 1948/194م الخاص بحق اللاجئين الفلسطينيين في العودة إلى ديارهم بما فيها حق نازحو مدينة القدس[4].

وباستثناء الموقف الفرنسي الذي كان واضحاً من تفسير قرار مجلس الأمن رقم 242 بالانسحاب من الأراضي المحتلة في مرور 1967م بما فيها القدس إلا أن الموقف الأوروبي بمجموعة نفي غامضاً[5].

أما بخصوص القدس فان الموقف الأوروبي أيد تردد القدس وهو ما عبر عنه وزراء خارجية دول السوق الأوروبية المجتمعون في 13 أيار " 1971 م" فيما عرف بوثيقة السوق الأوروبية المشتركة وجاء في هذه الوثيقة بشأن القدس.

" الموافقة على التدويل الإداري لمدينة القدس داخل الأسوار والأماكن المقدسة "[6] وهذا يتعارض مع قرار تقسيم فلسطين عام 1947م الذي يدعوا إلى تدويل حاصل مدينة القدس الشرقي منها والغربي.

وتدعوا الوثيقة المشار إليها إلى إنشاء مناطق مزروعة السلاح بين السلطة المحتلة وجاراتها ومناطق عازلة في نقص المنطق ومرابطة وحدات من قوات الأمم المتحدة على أن يحدد مجلس الأمن تشكيلها وأماكن مرابطتها في هذه المنطقة ولفترة أولية لا تقل عن خمس سنوات، كما تدعوا إلى انسحاب القوات الصهيونية من الأراضي التي احتلتها في النزاع الأخير على أن تجري تعديلات طفيفة في الحدود التي كانت قائمة قبل هذا النزاع في حالة توصل الأطراف المختلفة إلى اتفاق[7].

مشاريع التسوية السلمية الأوروبية 1967م – 1972م

أولاً: وضعت أسس تسوية أزمة الشرق الأوسط في هذه المرحلة من خلال صياغة بريطانيا للقرار 242 لمجلس الأمن في 22 تموز 1967م وكان بريطانيا تريد بهذا القرار وما تضمنه من مكاسب لإسرائيل أن تكمل ما بدأته منذ صدور وعد بلفور عام 1911م والتمهيد لقيام إسرائيل وكان هذا الوقف موالياً تماماً لإسرائيل والولايات المتحدة.

([1]) إسماعيل صبري مقلد، العلاقات السياسية الدولية، دراسة في الأصول والنظريات، الكويت، 1971م، ص 11 – 12.

([2]) أسامة الغزالي، الحوار العربي الأوروبي، والسياسة الخارجية للجماعة الأوروبية، الندوة العلمية عن المعهد السياسي للحوار العربي الأوروبي، القاهرة، 28 – 29 أيار 1977م، ص 356.

([3]) قناة الجزيرة الفضائية، 7 أيلول، 2001م.

([4]) محمد خالد الأزهري، المجموعة الأوروبية وقضية فلسطين، 1964 – 1985م، المستندة العربي، السنة 10، العدد 101 تموز 1987 ص 76.

([5]) عبد العزيز الصحيزي، الحق العربي بعرض نفسه على المجموعة الأوروبية، مجلة السياسة الدولية، العدد 35، يناير 1974م، ص 155 – 156.

([6]) جلينار النسيم السوق الأوروبية المشتركة والنزاع العربي الإسرائيلي، شؤون فلسطينية، عدد 110، كانون 2 1981م، ص 105 – 106.

([7]) المرجع السابق، ص 105 – 106.

ثانياً:- تمثل هذا الموقف في دعوة الحكومة الفرنسية في يناير 1969م إلى إجراء مباحثات من الدول الأربع الكبرى للاتفاق على وسائل تطبيق القرار 242 وقد حملت هذه الدعوة رغبة أوروبية في المساهمة في إقامة سلام عادل ودائم في الشرق الأوسط وعدم ترك هذه المهمة للدولتين الفلسطينية بل التأكيد على ضرورة أن تكون للأمم المتحدة دوراً بارزاً في التوصيل إلى تسوية الأزمة.

حيث نمت فرنسا في أعقاب تلك الحرب سياسية تدعوا إلى انسحاب إسرائيل من جميع الأراضي العربية التي احتلتها في عام 1967م فقد أعلن دخول في مؤتمر بحيث عقد في 27 تشرين الأول نوفمبر 1967م إن " حل الأزمة القائمة في الشرق الأوسط يجب أن يتم على أساس انسحاب القوات الإسرائيلية من جميع المناطق التي تم الاستيلاء عليها بالقوة وإنهاء حالة الحرب واعتراف جميع الدول المعنية ببعضها الآخر "[1].

بالنسبة للموقف الفرنسي من القدس فهو موقف مزودج ففي حين دعت فرنسا إلى انسحاب إسرائيل من جميع الأراضي المحتلة عام 1967م بما فيها الجزء الشرقي للقدس، فإنها كانت في الوقت ذاته تنادى بتدويل مدينة القدس عملا بإقرار الدولي رقم 181 لعام 1947م بل إنها اشترطت أن تتمتع القدس بوضع دولي خاص مقابل الاعتراف بإسرائيل، وظلت ترفض الاعتراف بالمدينة كعاصمة للدولة العبرية.

وفي أعقاب احتلال الشطر الشرقي من المدينة، قال ديجول: " نحن نرفض رسميا السكوت على إقامتهم في الجزء الذي احتلوه من القدس وينبغي على سفارتنا في تل أبيب "[2]

وقد أيدت فرنسا جميع القرارات الدولية المصادرة الهادفة إلى تغيير وضع مدينة القدس[3] مثل القرارات 251، 252، 262، ولقد امتنعت فرنسا عن التصويت على القرار رقم 2253 الصادر عن الجمعية العامة للأمم المتحدة في 4 تموز/يوليو/ 1967م والذي طالب إسرائيل بإلغاء جميع التدابير التي اتخذتها لتغيير معالم المدينة المقدسة، أعرب مسؤولون فرنسيون عن اعتقادهم أن مصير القدس " سيبقى معلن مع مشاكل أخرى كمصير اللاجئين الفلسطينية " المشكلة الأكثر إلحاحاً[4]، وعندما بدأت محادثات الدول الكبرى تقدمت فرنسا بوثيقة، وقد استشهدت وضع القدس من البحث في هذه المرحلة والعودة إلى بحثها بعد الانتهاء من الاتفاق على سحب القوات الإسرائيلية وحل المشاكل الأخرى.

أما بريطانيا فقد لعبت دوراً في تسوية الصراع العربي – الإسرائيلي عن طريق هيئة الأمم المتحدة، وصاغ اللورد كرادون – مندوب بريطانيا الدائم في الأمم المتحدة – في ذلك الوقت قرار مجلس الأمن الدولي الشهير رقم 242 في 22 تشرين الثاني/نوفمبر 1967م، والذي دعا إلى انسحاب إسرائيل من الأراضي التي احتلتها بالقوة المسلحة مقابل اعتراف العرب بحقها في العيش بسلام، والواقع انه باستثناء ذلك لم تتخذ بريطانيا أي موقف مؤثر على مجريات الصراع معلنة نهاية دورها السياسي في المنطقة تقريبا لصالح الحليف الأمريكي.

الموقف الأوروبي بشكل عام " لا يعترف بضم إسرائيل للجزء الشرقي من مدينة القدس ولا بالإجراءات التي قامت بها في المدينة المقدسة

مشاريع التسوية السلمية الأوروبية 1973م – 1977م

على أثر اندلاع حرب رمضان – 1973م فوجئت الدول الأوروبية في وقت لم تكن تتوقع نشوبها فيه، فلم تستطع أوروبا اتباع سياسة الحياد اتجاه الصراع العربي – الإسرائيلي فعادت للاهتمام بتطورات الموقف في الشرق الأوسط تحدوها في ذلك المصالح الأوروبية في المنطقة[5].

وقد تمثلت أولى المبادرات التي تقدمت بها هذه المجموعة من الدول الأوروبية بقصد تعزيز علاقاتها مع العالم العربي:

البيان الذي أصدرته السوق الأوروبية المشتركة في 13 تشرين أول 1973م يدعو للتفاوض على أساس القرار (242).

وبعد أسبوع من هذا البيان صدر بيان آخر عن برلمان السوق الأوروبية المشتركة يدعو إلى سلام عادل ودائم في الشرق الأوسط ويطالب بانسحاب القوات الإسرائيلية من كل الأراضي التي احتلتها.

---

(1) د. احمد نوفل، العلاقات الفرنسية، العربية من خلال موقف فرنسا من العناصر الأساس لقضية الفلسطينية، مؤسسة كاظم للنشر والتوزيع، الكويت، ص 151.

(2) المرجع السابق، ص 151.

(3) سالم الكسواني، وضع القدس في المحامل العربية والإسلامية والدولية، الموسوعة الفلسطينية، المجلد السادس، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت.

(4) احمد نوفل، مرجع سابق، ص 152.

(5) إسماعيل صبري مقلد، الاستراتيجية والسياسة الدولية، مؤسسة الأبحاث العربية، الكويت، 1971م، ص522.

– وقد ظهر أول تحول علني في الموقف الأوروبي بصدور بيان بر وكسل في السادس من تشرين الثاني / نوفمبر 1973م، والذي حث إسرائيل على العدة إلى خط وقف إطلاق النار في 22 تشرين الأول/أكتوبر من ذلك العام (كما كانت تطالب مصر)، ثم نص على المبادئ الأساسية للتسوية وهي:–

عدم جواز الاستيلاء على الأراضي بالقوة، ضرورة انسحاب إسرائيل من الأراضي المحتلة، احترام سيادة واستقلال كل دول المنطقة وحقها بالعيش في سلام داخل حدود آمنة ومعترف بها، الاعتراف بالحقوق المشروعة للفلسطينيين، كما أعرب عن استعداد الجماعة لمشاركة في عملية السلام.[1]

وفي 16 كانون الأول/ديسمبر 1973م صدر بيان عن المجموعة الأوروبية وهو بيان كوبنهاجن، ووقعه رؤساء(9) دول أوروبية وقد كرر هذا البيان نفس مواقف بيان بروكسل، إلا انه ذهب خطوة ابعد مما ذهب إليه البيان الأخير، وذلك بتعهد أوروبا الغربية بعمل كل ما تستطيعه لتنفيذ قرار مجلس الأمن وإنجاح مؤتمر جنيف، والاعتراف بالأمم المتحدة مشرفاً على مؤتمر جنيف، وليست الدولتين الكبيرتين، الولايات المتحدة والاتحاد السوفيتي، نزولا على ما يريده العرب بهذا الصدد.

واعتبر البيان الأوروبي الصادر في 6 تشرين الثاني/1973م موقفاً رسمياً لأوروبا.

ومنذ ذلك الحين تبنت الدول الأوروبية موقفاً موحداً حول أزمة الشرق الأوسط في الأمم المتحدة وظلت متمسكة بالبيان نفسه حتى تبنت موقفاً آخر في بيان 29 حزيران 1977م والذي يعتبر أكثر تفهماً للقضايا العربية.[2]

حيث أصدرت مجموعة الدول الأوروبية بيانها التالي الذي يركز على قراري مجلس الأمن رقم 242، 338:–

1 – عدم جواز الاستيلاء على الأراضي بالقوة.

2 – ضرورة إنهاء الاحتلال الإسرائيلي للأراضي العربية التي تم الاستيلاء عليها منذ حرب 1967م.

3 – احترام سيادة كل دولة في المنطقة وسلامة أراضيها واستقلالها وحقها في العيشة بسلام داخل حدود آمنة ومعترف بها.

4 – الاعتراف بأنه يجب الوضع في الاعتبار الحقوق المشروعة للفلسطينيين في حالة إقرار عادل.

5 – ضرورة اشتراك الفلسطينيين في مفاوضات السلام وبشكل مناسب يتم الاتفاق عليه بين الأطراف المعنية.

فالملاحظة أن هذا البيان لم يشر لقضية القدس بشكل مستقل.

الخاتمة

تحتل القدس مكانة بارزة في السياسة الدولية وقد كان للتنافس والصراع بين القوى الكبرى الاثر الاكبر في تاريخ القدس المعاصر وعلى الرغم من قرارات الشرعية الدولية المتمثلة في قرارات عصبة الامم عام 1930 بعدم أحقية اسرائيل في حائط البراق الا ان معظم زعماء الولايات المتحدة الامريكية يحاولون اضفاء الشرعية التي تجيز لليهود الصلاة عند حائط البراق وذلك من خلال زياراتهم وصلواتهم عند حائط البراق وبضغط صهيوني وه ما يتناقض مع قرارات الشرعية الدولية وعليه فانه يتعين على الدول الاسلامية ان توحد مواقفها وان تتخذ من القرارت ما من شأنه احداث جوهري ومؤثر في سياسة القوى الكبرى اتجاه قضية القدس وه ما يتطلب انشاء هيئة اسلامية عليا تمثل فيها جميع الدول الاسلامية من أجل نصرة قضية القدس في المحافل الدولية وفي التعاطي مع سياسات القوى الكبرى بما يضمن عودة القدس عربية اسلامية ليعود للقدس بهاؤها مدينة الاسلام وقلعة السلام وان كنا نؤمن ان الجهاد المسلح هو الطريق الأمثل لتحرير القدس على خطى صلاح الدين الأيوبي.

المراجع

- عبد الله العرفان، قضية القدس في مشاريع التسوية السلمية، 1947م.
- أحمد الشقيري، على طريق الهزيمة، بيروت، دار العودة، 1972.
- جامعة الدول العربية، القضية الفلسطينية في شهر، الأمانة العامة، السنة7، العدد (4،5)، 1980م.

([1]) نادية محمود مصطفى، أوروبا والوطن العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1986م.

([2]) جامعة الدول العربية، القضية الفلسطينية في شهر، الأمانة العامة، السنة 7 العددان(4، 5) 1980م، ص 63.

- حاتم صفوت، هل امر بكامارست دور الوسيط النزيهة؟ (تطورات الموقف الأمريكي منذ اوسلو، مجلة الدبلوماسي، العدد 34، يوليو 1998م.
- خيرية قاسمية، قضية القدس، بيروت، 1979م.
- ميروت بيفيستي، قضية القدس مشاكل وحلول، لندن، حاسبة هارفرد وكمبرخ، 1972.
- نادية محمود مصطفى، أوروبا والوطن العربي، مركز دراسات الوحدة العربية، بيروت، 1986م.
- وزارة الإعلام الأردنية، الإجراءات الاسرائيلية لتهويد القدس، عمان، مديرية الدراسات والبحوث، 1974.
- أحمد ، جواد الموصل، القضية الفلسطينية، مركز دراسات الشرق الأوسط، 1997م.
- أحمد الدجاني، الحوار العربي – الأوروبي ، وجهة نظر عربية ووثائق الشركة المتحدة للتوزيع، القاهرة، 1976.
- أحمد جواد، عملية السلام في الشرق الأوسط، وتطبيقاتها على المسارين الأردني الفلسطيني، مركز دراسات الشرق الأوسط، 1996م.
- أحمد مصطفى، الولايات المتحدة والمشرق العربي، المجلس الوطني للثقافة، الكويت، 1978.
- أسامة الغزالي، الحوار العربي الأوروبي، والسياسة الخارجية للجماعة الأوروبية، الندوة العلمية عن المعهد السياسي للحوار العربي الأوروبي، القاهرة، 28 – 29 أيار 1977م، ص 356.
- إسماعيل صبري مقلد، الاستراتيجية والسياسة الدولية، مؤسسة الأبحاث العربية، الكويت، 1971م، ص522.
- إسماعيل صبري مقلد، العلاقات السياسية الدولية، دراسة في الأصول والنظريات، الكويت، 1971م، ص 11 –12
- الولايات المتحدة الأمريكية وقضية القدس، انتصار الشنطي صامد، 1997م، العدد 107– 108.
- أميل توما، القضية الفلسطينية، دار الجليل، دمشق، 1984م.
- جامعة الدول العربية، القضية الفلسطينية في شهر، الأمانة العامة، السنة 7 العددان(4، 5) 1980م، ص 63.
- جلينار النسيم السوق الأوروبية المشتركة والنزاع العربي الإسرائيلي، شؤون فلسطينية، عدد 110، كانون 2 1981م، ص 105– 106.
- خالد ابراهيم بعباع، امريكا وقضية القدس، التحول إلى اليمين، الملف السياسي، صحيفة الدستور، الأحد 1996/7/7م.
- خليل اسماعيل الحديث، قضية القدس في الأمم المتحدة، مؤتمر كلية الآداب الأول، القدس في الخطاب المعاصر، جامعة الزرقاء، الأهلية، الأردن، 1998.
- خليل اسماعيل الحديثي، قضية القدس في الأمم المتحدة، جامعة الزرقاء الأهلية، بحوث المؤتمر الأول جامعة الزرقاء الأهلية، عمان، 1999م.
- د. احمد نوفل، العلاقات الفرنسية، العربية من خلال موقف فرنسا من العناصر الأساس لقضية الفلسطينية، مؤسسة كاظم للنشر والتوزيع، الكويت، ص 151
- سالم الكسواني، وضع القدس في المحامل العربية والإسلامية والدولية، الموسوعة الفلسطينية، المجلد السادس، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت.
- سامح أبو العينين، المؤتمر الدولي للسلام في جنيف، 1973، مجلة السياسة الدولية.
- سامي مسلم، قرارات الأمم المتحدة حول فلسطين، 1947– 1972م، ط1، بيروت، مركز الدراسات الفلسطينية، 1973م.
- عبد العزيز الصحيزي، الحق العربي بعرض نفسه على المجموعة الأوروبية، مجلة السياسة الدولية، العدد 35، يناير 1974م، ص 155 – 156.
- عبد الله العرفان، قضية القدس في مشاريع التسوية السلمية للصراع العربي الاسرائيلي، 1995م.
- عبده الأسدي، المشاريع الأمريكية حول القضية الفلسطينية، صامد الاقتصادية، عدد 101–102، عام 1995.
- فالح الطويل، الدور الأمريكي في عملية السلام في الشرق الأوسط، الملف السياسي، صحيفة الدستور، الاثنين، 1996/10/7م.
- فايز الصايغ، الدبلوماسية الصهيونية، دراسات فلسطين مركز الأبحاث، بيروت 1967.

- فايز جابر ، جهاد القدس، دار الجليل للنشر، عمان، 1985م.
- قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الاسرائيلي لعام 1980، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، 1981.
- قرارات الأمم المتحدة بشأن فلسطين والصراع العربي الاسرائيلي لعام 1981، مؤسسة الدراسات الفلسطينية، بيروت، 1987
- قناة الجزيرة الفضائية، 7 أيلول، 2001م.
- مبروت بينفستي، قضية القدس مشاكل وحلول، لندن، جامعة هارفارت وكمودج، 1972.
- محمد الأطرشي، السياسة الأمريكية تجاه الصراع العربي، الاسرائيلي، 1973- 1975م، مركز دراسات الوحدة العربية، 1987م.
- محمد خالد الأزعر، مستقبل قضية القدس في ظل التسوية للصراع العربي الاسرائيلي، مرجع سابق، المركز العربي للدراسات الاستراتيجية، القاهرة، العدد 1، 1996م .
- محمد خالد الأزهر، الجماعة الأوروبية والقضية الفلسطينية، دار الجليل للدراسات والأبحاث الفلسطينية، عمان، 1991م.
- محمد خالد الأزهري، المجموعة الأوروبية وقضية فلسطين، 1964 – 1985م، المستقبل العربي، السنة 10، العدد 101 تموز 1987 ص 76.
- منتدى الفكر العربي، ندوة القاهرة بمناسبة مرور 800 عام على معركة حطين، عمان، المنتدى 1987م.
- مؤسسة الدراسات الفلسطينية ، قرارات الأمم المتحدة بشأن القضية الفلسطينية، مجلد، 1، ط3، 1947- 1974، بيروت.
- نظام بركات، الاستطيان الاسرائيلي في فلسطين بين النظرة والتطبيق، مركز دراسات ، بيروت، 1986م، ص 540.
- وثائق فلسطينية، اصدار دائرة الثقافة، في م.ت. ف. 1978م، ص 314.كامل محمد، فلسطين والانتداب الفلسطيني، وسلسلة الدراسات الفلسطينية، بيروت، 1990، ص311.
- وحيد عبد الحليم، الصراع العربي الإسرائيلي في معركة الانتخابات الأمريكية، مجلة المستقبل، العدد 20 تشرين أول 1980 م.
- يوسف، عماد الصباغ ، مستقبل السياسات الدولية تجاه الشر ق الأوسط، مركز الدراسات الشرق الأوسط، ط1، عمان، 1996م.
- رسالة الضمانات الأمريكية لاسرائيل – 1991/10/18 مجلة الدراسات الفلسطينية، عدد 1991/8م.
- فؤاد سعد، القدس الشريف، مطبوعات التضامن ، القاهرة، 1994م.

---

[i] . جاد إسحق، تهويد القدس: **التخطيط والديموغرافيا، ملتقى القدس حاضر ومستقبل**،(منظمة التحرير الفلسطينية، دائرة شؤون الأقصى، بتاريخ: 26 . 27 / 4 / 2010)، ص 31

[ii] . عارف العارف، **المفصل في تاريخ القدس**، ط3،(بيروت: المؤسسة العربية للدراسات، 2005م)، ص 578

[iii] . الجادر عادل حامد، **أثر قوانين الانتداب البريطاني في إقامة الوطن القومي لليهود فيفلسطين**،(جامعة بغداد: مركز الدراسات الفلسطينية، 1976م)، ص 57.

[iv] . رياض حمودة ياسين والفاعوري أمجد ممدوح، **تاريخ القدس السياسي والحضاري**،ط1،(عمان: دار وائل للنشر2012م)، ص 95.

[v] . يشكل الانتداب حقيقة نظام دولي مؤقت يقصد به العمل على النهوض بالشعوب الذي يطبق عليه حتى يتولى زمام أموره ويحصل على استقلاله وهذا ما نصت عليه المادة 22 من ميثاق العصبة، غير أن الانتداب البريطاني جاء مخالفا لنصوص هذه المادة خاصة والميثاق عامة، بل كان الهدف منه هو تقرير مصير فلسطين صهيونيا، نظرا لتجاذب المصالح بين بريطانيا واليهود.

[vi] . دروزة محمد عزة، **القضية الفلسطينية في مختلف مراحلها**،(بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1378هـ /1959م)، ص263.

[vii] . سهيل حسين الفتلاوي ، **الأمم المتحدة**،(عمان: دار الحامد للنشر، 2010م، ج1)، ص 31.

[viii] بن طلال الحسن، **القدس دراسة قانونية**،(عمان: لونغمان لجنة النشر، 1980م)، ص 11.

[ix] . دروزة محمد عزت، **في سبيل قضية فلسطين والوحدة العربية**، (بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1972م)، ص 176.

[x] . فودة عز الدين، **قضية القدس في محيط العلاقات الدولية** ،(بيروت: منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث، 1969م)، ص176.

[xi] . جمال عبد الهادي مسعود، وعبد الراضي أمين سليم، **قراءة في فكر رواد الإستراتيجية، كيف تفكر إسرائيل؟ لحامد ربيع**، ط1، (المنصورة: دار الوفاء، 1419 هـ /1999 م) ج 7 ص 26 . 27

[xii] . المرجع نفسه، ج 7 ص 2

[xiii] . محمود عوض، **اليوم السابع الحرب المستحيلة .. حرب الاستنزاف**، ط2، (القاهرة: دار المعارف، 2010)، ص 56.

[xiv] . جمال عبد الهادي مسعود، وعبد الراضي أمين سليم، **قراءة في فكر رواد الاستراتيجية**،(مرجع سابق)،ج 7 ص2

[xv] . جاد إسحاق، تهويد القدس: **التخطيط والديموغرافيا، ملتقى القدس حاضر ومستقبل**،(مرجع سابق)، ص 33 . 34 .

[xvi] . فتلاوي سهيل حسين، **التنظيم الدولي**،ط1،(عمان: دار الثقافة للنشر، 2009م)، ص 189.

[xvii] . خليل سامي علي المهدي، **النظرية العامة للتدوين في القانون الدولي المعاصر . دراسة حول محاولات تدويل القدس** . ط1(الإسكندرية: دار النهضة للنشر،1417هـ . 1996م)، ص 556.

[xviii] . المرجع نفسه، ص557

[xix] . صبور محمد صادق، **الصراع في الشرق الأوسط والعالم العربي**، ط1(القاهرة: دار الآمين، 1427هـ / 2006م)، ص133

[(xx)]خلف رمضان محمد بلال الجبوري، **السيادة في ظل الاحتلال**، **مجلة الدراسات الإقليمية**، (مركز الدراسات الإقليمية،االسنة3، العدد 2006،06 م)، ص 9

[xxi] . كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2015، ص20

[xxii] . حلبي أسامة، **الوضع القانوني لمدينة القدس ومواطنيها العرب**، (بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسفية، 1997م)، ص7

[xxiii] . لدويك موسى القدسي، **القدس والقانون الدولي**،ط2 (القدس: جامعة القدس،2002م،)، ص 20

[xxiv] . نص القرار: « إن الجمعية العامة، إذ تشعر بقلق شديد من أجل الموقف السائد نتيجة للإجراءات التي اتخذتها "إسرائيل" لتغيير وضع القدس؛

أ . تعتبر هذه الإجراءات أن هذه الإجراءات غير شرعية؛

ب . تدعو "إسرائيل" إلى إلغاء الإجراءات التي اتخذتها والامتناع عن اتخاذ أي عمل من شأنه تغيير وضع القدس؛

ج . تطالب الجمعية العامة من السكرتير العام تقديم تقرير إليها وإلى مجلس الأمن حول تنفيذ هذا القرار في موعد لا يتجاوز أسبوعا واحدا من تاريخ القرار» . 4 تموز/ يوليو 1967.

[xxv] . محسن صالح، **القدس والمقدسات تحت الاحتلال الإسرائيلي**، (بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 1432 / 2011)، ص 11 .

[xxvi] . كامل شحاتة مصطفى، **الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصر**،(الجزائر: الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، 1981م)، ص 131.

[xxvii] . تنظر المادة (1) والمادة (55) من الميثاق

[xxviii] . النابلسي تيسير، **الاحتلال الإسرائيل في الأراضي العربية – دراسة لواقع الاحتلال الإسرائيلي فضوء القانون الدولي العام** . (بيروت: مركز الأبحاث في منطقة التحرير الفلسطينية،1975م)، ص 227

سرحان عبد العزيز محمد، **الدولة الفلسطينية**،(القاهرة: دار النهضة العربية، 1989م)، ص 50.

[xxx] . العناني جاسر علي، **القدس بين مشاريع الحلول السياسية والقانون الدولي**، ط1،(عمان: دار اليازوري العلمية، 2002م)، ص 140.

[xxxi] . قادري عبد العزيز، **قرار مجلس الأمن 242 كأداة لتسوية القضية الفلسطينية**، رسالة ماجستير في القانون الدولي والعلاقات الدولية،(الجزائر، جامعة الجزائر، معهد الحقوق والعلوم الإدارية،1989م)، ص 50.

[xxxii] . هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، يناير / كانون الثاني 2016)، ص1

[xxxiii] .. هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، يناير / كانون الثاني 2016)، ص1

[xxxiv] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص9

[xxxv] . رياض علي العيلة، وأيمن عبد العزيز شاهين، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس ووضعيتها القانونية**، **مجلة جامعة الأزهر ،** (غزة، سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد 12، العدد الأول،2010)، ص 911

[xxxvi] . عايش أحمد يوسف قاسم ، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي** ، (مرجع سابق)، ص 93

[xxxvii] . بلال محمد صالح إبراهيم، **الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية وأثره على التنمية السياسية**، رسالة ماجستير في التخطيط والتنمية، إشراف الدكتور: رائد نعيمات، (نابلس (فلسطين): كلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية، 2010)، ص 31

[xxxviii] . رياض شاهين العيلة، وعبد العزيز أيمن، **الاستيطان اليهودي وتأثيره السياسي والأمني على مدينة القدس** ، شبكة مؤسسة القدس الدولية على الموقع : http://www.alquds-online.org/index.php?s=17&ss=17&id=658 بتاريخ: 2017/7/12

[xxxix] . عايش أحمد يوسف قاسم، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي 2000 . 2020**، ماجستير في العلوم السياسية، إشراف: الدكتور رياض علي العيلة، (غزة: جامعة الأزهر، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، 2012/1434)، ص 93

[xl] . عبد الوهاب المسير، **موسوعة اليهود واليهودية**، ط3، (القاهرة: دار الشروق، 2006)، ج 2 ص 290

[xli] . المرجع نفسه، ج 2 ص 290 .

[xlii] . عجاج نويهض، **كتاب بروتوكولات حكماء بني صهيون**، (عمان: دار الجيل، 1984)، ج 2 ص 76

[xliii] . أسعد سعيد دحلان، الصراع **الإسرائيلي . الفلسطيني على المكان في مدينة القدس: دراسة جيوبوليتيكية**، **مجلة الجامعة الإسلامية للبحوث الإنسانية**، (المجلد الحادي والعشرون، العدد الثاني، يونيو 2013)، ص 321

[xliv] . نبيل السهلي، **القدس ومركزية الاستيطان الإسرائيلي**، في الموقع:

http://www.aljazeera.net/opinions/pages/8b9516b1-d5fd-4cd7-8317-893ff9b2a755 بتاريخ: 2017/7/13 الساعة 20 ,20 دقيقة.

[xlv] . عدنان صافي، **الجغرافيا السياسية بين الماضي والحاضر**، (عمان (الأردن): مركز الكتاب الأكاديمي، 1999)، ص 131

[xlvi] . المرجع نفسه، ص 132

[xlvii] . رياض علي العيلة وأيمن عبد العزيز شاهين، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس**، (مرجع سابق)، ص 930

[xlviii] كتاب القدس الإحصائي السنوي، 2015)، حزيران/ يونيو 2014، ص20 .

[xlix] المرجع نفسه، ص20 .

[i] . المرجع نفسه، ص20 . 21

[ii] . محمد الهزايمة، **القدس في الصراع العربي الإسرائيلي**، ص 224 . 225

[iii] . القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد ، (مرجع سابق)، ص74

[iiii] المرجع نفسه، ص74

[iv] . المرجع نفسه، ص77 . 78

[v] . إبراهيم أبو جابر، **استراتيجية تهويد شرقي القدس**، **المؤتمر الدولي لنصرة القدس** (المؤتمر الثاني، المنعقد بالقدس، بيروت، غزة 25 . 26 / حزيران/ 2008).ص 274

[vi] . المرجع نفسه، ص 275 .276

[vii] . جمال جمعة، جدار **الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس**، **حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010)، ص 13

[viii] . جمال جمعة ، **جدار الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس**، **حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010) ص 15 . 16

[ix] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص12

[x] . وحدة شؤون القدس، وزارة التربية والتعليم العالي السلطة الوطنية الفلسطينية، تقرير عن قطاع التعليم في القدس الشريف 2007 . 2008 م

[xi] . إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)، ص

[xii] . أسيل الجندي، تهويد المناهج ومعركة الهوية والقيم بالقدس، http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2016/2/10/%D8%AA%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%87%D8%AC-%D9%88%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%AF%D8%B3

[xiii] . إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)، ص16

[xiv] . المادة (1/25) من الإعلان العالمي لحقوق الإنسان

[xv] . أمية خماش، **السياسات الإسرائيلية وواقع الخدمات** الصحية،، **ندوة الوضع الصحي في مدينة القدس، سلسلة أوراق القدس**، دائرة شؤون القدس، منظمة التحرير الفلسطينية، ص74

[xvi] . المرجع نفسه، ص75 . 76

[xvii] . منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)، ص12 . 13

[xviii] . المرجع نفسه ص17

[xix] . فهد بن محمد الشقحاء، **الأمن الوطني: تصور شامل**، ط1، (الرياض: مركز الدراسات والبحوث بجامعة نايف للعلوم الأمنية، 2004/1425)، ص 14

[xx] . محمد الأمين البشري، **الأمن العربي: المقومات والمعوقات**، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2000/1420)، ص 18 نقلا عن : محمد عبد الكريم نافع، **الأمن القومي**، (القاهرة دار الشعب للنشر والطباعة، 1972)، ص 37

[xxi] . عبد المنعم المنشاط، **الأمم المتحدة ومفهوم الأمن**، **مجلة السياسة الدولية**، (العدد 84، سنة 1986 ، القاهرة: دار الأهرام ، 1986)

[xxii] . ذياب مخادمة وخالد وليد محمود، **إسرائيل وخيارات الأمن والسلام**، **المجلة العربية للعلوم السياسية**، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، العدد 19، صيف 2008)، ص 57

[xxiii] . فايز محمد الدويري، **الأمن الوطني**، ط1، (عمان الأردن: دار وائل، 2013)، ص 63

[xxiv] . المرجع نفسه، ص 63

[xxv] . جوني عاصي، **حالة اللا أمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية**، الأمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية: مقاربة نظرية تستند على الاندماج والتحرر، **مجلة أريحا الدراسات الأمنية والدولية**، (الأكاديمية الفلسطينية للعلوم الأمنية، السنة الأولى، العدد(0)، خريف 2010م)، ص 67

[xxvi] . فايز محمد الدويري، **الأمن الوطني**، (مرجع سابق)، ص 70

[xxvii] . خديجة عرفة محمد أمين، **الأمن الإنساني " المفهوم والتطبيق في الواقع العربي والدولي** ، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1430/ 2009)، ص 13

[xxviii] . المرجع نفسه، ص 13 . 14

[xxix] . محسن بن العجمي بن عيسى، **الأمن والتنمية**، ط1(الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2011/1423)، ص 38

[xxx] . المرجع نفسه ، ص 31

[xxxi] . المرجع نفسه ، ص 32

[lxxxii] . رويرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن** ، سلسلة ترجمات الزيتونة، (مؤسسة راند، 2006م)، ص 13

[lxxxiii] . رويرت هانز وسيث جونز، **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن** ، **(مرجع سابق)**، ص 13 . 14

[lxxxiv] . المرجع نفسه، ص، 14

[lxxxv] . هنيدة غانم، وآخرون، تقرير " **مدار" الاستراتيجي، (2013)، المشهد الإسرائيلي 2012**، (رام الله (فلسطين): مدار المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية، 2013 م). ص 40 على الرابط:

http://www.madarcenter.org/madar_publications/http://www.madarcenter.org/madar_publications/MadarStrategicReport-2014-AR.pdf

[lxxxvi] . المرجع نفسه، ص 42

قائمة المراجع.

- ابراهيم، بلال محمد صالح، **الاستيطان الإسرائيلي في الضفة الغربية وأثره على التنمية السياسية**، رسالة ماجستير في التخطيط والتنمية، إشراف الدكتور: رائد نعيمات، (نابلس (فلسطين): كلية الدراسات العليا في جامعة النجاح الوطنية، 2010)
- إسحق،جاد، **تهويد القدس:** التخطيط والديموغرافيا، ضمن: **مؤتمر القدس حاضر ومستقبل**، عقد في حرم جامعة القدس بتنظيم من دائرة شؤون القدس بتاريخ 26 . 27 / 4 / 2010)
- أسيل الجندي، **تهويد المناهج ومعركة الهوية والقيم بالقدس،**

http://www.aljazeera.net/news/reportsandinterviews/2016/2/10/%D8%AA%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%AF-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%86%D8%A7%D9%87%D8%AC-%D9%88%D9%85%D8%B9%D8%B1%D9%83%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%87%D9%88%D9%8A%D8%A9-%D9%88%D8%A7%D9%84%D9%82%D9%8A%D9%85-%D8%A8%D8%A7%D9%84%D9%82%D8%AF%D8%B3

- أمين، خديجة عرفة محمد، **الأمن الإنساني " المفهوم والتطبيق في الواقع العربي والدولي"** ، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1430/ 2009)
- أمية خماش، **السياسات الإسرائيلية وواقع الخدمات الصحية، ندوة الوضع الصحي في مدينة القدس، سلسلة أوراق القدس**، دائرة شؤون القدس، منظمة التحرير الفلسطينية)
- البشري، محمد الأمين **الأمن العربي: المقومات والمعوقات**، ط1، (الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 1420/2000)
- أبو جابر، إبراهيم، **إستراتيجية، تهويد شرقي القدس، المؤتمر الدولي لنصرة القدس** (المؤتمر الثاني، المنعقد بالقدس، بيروت، غزة 25 . 26 / حزيران/ 2008).
- الجبوري، خلف رمضان محمد بلال، **السيادة في ظل الاحتلال، مجلة الدراسات الاقليمية**، (مركز الدراسات الإقليمية،السنة3، العدد 06،2006 م)
- جمعة، جمال، جدار **الفصل العنصري والاستيطان السياحي في المخططات المستقبلية الصهيونية لتهويد القدس، حوليات القدس**، (العدد التاسع، صيف 2010)
- حامد، الجادر عادل، **أثر قوانين الانتداب البريطاني في إقامة الوطن القومي لليهود في فلسطين**،(جامعة بغداد: مركز الدراسات الفلسطينية، 1976م)
- الحسن، بن طلال، **القدس دراسة قانونية**،(عمان: لونغمان لجنة النشر، 1980م)
- حلبي، أسامة، **الوضع القانوني لمدينة القدس ومواطنيها العرب**، (بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسفية، 1997م)
- دحلان، أسعد سعيد، الصراع **الإسرائيلي . الفلسطيني على المكان في مدينة القدس: دراسة جيوبوليتيكية، مجلة الجامعة الإسلامية للبحوث الإنسانية**، (المجلد الحادي والعشرون، العدد الثاني ، يونيو 2013)
- دروزة، محمد عزة، **القضية الفلسطينية في مختلف مراحلها**،(بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1378هـ /1959م)
- دروزة، محمد عزة، **في سبيل قضية فلسطين والوحدة العربية**، (بيروت: منشورات المكتبة العصرية، 1972م)
- الدويري، فايز محمد، الأمن الوطني، ط1، (عمان الأردن: دار وائل، 2013)
- سرحان، عبد العزيز محمد، **الدولة الفلسطينية**،(القاهرة: دار النهضة العربية، 1989م)
- السهلي، نبيل، **القدس ومركزية الاستيطان الإسرائيلي**، في الموقع:

بتاريخ: 2017/7/13 الساعة 20, 20 دقيقة.http://www.aljazeera.net/opinions/pages/8b9516b1-d5fd-4cd7-8317-893ff9b2a755

- الشقحاء فهد بن محمد ، **الأمن الوطني: تصور شامل**، ط1، (الرياض: مركز الدراسات والبحوث بجامعة نايف للعلوم الأمنية، 1425/2004)
- صادق، صبور محمد، **الصراع في الشرق الأوسط والعالم العربي**، ط1(القاهرة: دار الآمين، 1427هـ / 2006م)
- صالح، محسن **القدس والمقدسات تحت الاحتلال الإسرائيلي**، (بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، 1432 / 2011)
- صافي، عدنان، **الجغرافيا السياسية بين الماضي والحاضر**،(عمان (الأردن): مركز الكتاب الأكاديمي، 1999)
- العارف، عارف، **المفصل في تاريخ القدس**، ط3،(بيروت: المؤسسة العربية للدراسات، 2005م)

- عاصي، جوني، **الأمن الفلسطيني ونظرية العلاقات الدولية: مقاربة نظرية تستند على الاندماج والتحرر**، **مجلة أريحا الدراسات الأمنية والدولية**،(الأكاديمية الفلسطينية للعلوم الأمنية، السنة الأولى، العدد(0)، خريف 2010م)
- عز الدين، فودة، **قضية القدس في محيط العلاقات الدولية** ،(بيروت: منظمة التحرير الفلسطينية، مركز الأبحاث، 1969م)
- العناني، جاسر علي، **القدس بين مشاريع الحلول السياسية والقانون الدولي**، ط1،(عمان: دار اليازوري العلمية، 2002م)
- عوض، محمود، **اليوم السابع الحرب المستحيلة .. حرب الاستنزاف**، ط2، (القاهرة: دار المعارف، 2010)
- **ابن عيسى**، محسن بن العجمي، **الأمن والتنمية**، ط1(الرياض: جامعة نايف العربية للعلوم الأمنية، 2011/1423)
- العيلة، رياض علي، وشاهين، أيمن عبد العزيز ، **الأبعاد السياسية والأمنية للاستيطان الإسرائيلي في القدس ووضعيتها القانونية**، **مجلة جامعة الأزهر** (غزة، سلسلة العلوم الإنسانية، المجلد 12، العدد الأول،2010)
- العيلة، رياض شاهين، و أيمن، عبد العزيز **الاستيطان اليهودي وتأثيره السياسي والأمني على مدينة القدس** ، شبكة مؤسسة القدس الدولية على الموقع : http://www.alquds-online.org/index.php?s=17&ss=17&id=6582017/7/12 بتاريخ:
- الفتلاوي، سهيل حسين، **الأمم المتحدة**،(عمان: دار الحامد للنشر، 2010م)
- الفتلاوي، سهيل حسين، **التنظيم الدولي**،ط1،(عمان: دار الثقافة للنشر، 2009م)
- قادري، عبد العزيز، **قرار مجلس الأمن 242 كأداة لتسوية القضية الفلسطينية**، رسالة ماجستير في القانون الدولي والعلاقات الدولية، (الجزائر، جامعة الجزائر، معهد الحقوق والعلوم الإدارية،1989م)
- قاسم، عايش أحمد يوسف، **الصراع الديمغرافي الفلسطيني الإسرائيلي 2000 . 2020**، ماجستير في العلوم السياسية، إشراف: الدكتور رياض علي العيلة، (غزة: جامعة الأزهر، كلية الاقتصاد والعلوم الإدارية، 1434هـ/ 2012 م).
- القدسي، الدويك موسى، **القدس والقانون الدولي**،ط2 (القدس: جامعة القدس،2002م)
- مخادمة ذياب، محمود، خالد وليد، **إسرائيل وخيارات الأمن والسلام**، **المجلة العربية للعلوم السياسية**، (بيروت: مركز دراسات الوحدة العربية، العدد 19، صيف 2008)
- المسعود، جمال عبد الهادي، وسليم عبد الرضى أمين، **قراءة في فكر رواد الإستراتيجية، كيف تفكر إسرائيل؟ لحامد ربيع**، ط1، (المنصورة: دار الوفاء، 1419هـ /1999 م)
- المسيري، عبد الوهاب، **موسوعة اليهود واليهودية**، ط3، (القاهرة: دار الشروق، 2006)
- المشاط، عبد المنعم، **الأمم المتحدة ومفهوم الأمن**، **مجلة السياسة الدولية**، (العدد 84، سنة 1986 ، القاهرة: دار الأهرام، 1986)
- مراد، محمد، القدس في الاستراتيجية الصهيونية: من الأسرلة إلى التهويد، مجلة الدفاع الوطني اللبناني، العدد السبعون . تشرين الأول/ أكتوبر، 2009)
- مصطفى، كامل شحاتة، **الاحتلال الحربي وقواعد القانون الدولي المعاصر**،(الجزائر: الشركة الوطنية للنشر والتوزيع، 1981م)
- المهدي، خليل سامي علي، **النظرية العامة للتدوين في القانون الدولي المعاصر . دراسة حول محاولات تدويل القدس** . ط1(الإسكندرية: دار النهضة للنشر،1417هـ . 1996م)
- النابلسي، تيسير، **الاحتلال الإسرائيلي في الأراضي العربية – دراسة لواقع الاحتلال الإسرائيلي فضوء القانون الدولي العام** . (بيروت: مركز الأبحاث في منطقة التحرير الفلسطينية،1975م)
- نويهض، عجاج، **كتاب بروتوكولات حكماء بني صهيون**، (عمان: دار الجيل، 1984)
- هانتر، روبرت، وجونز سيث **بناء دولة فلسطينية ناجحة: الأمن**، سلسلة ترجمات الزيتونة، (مؤسسة راند، 2006م)
- الهزايمة، محمد عوض، **القدس في الصراع العربي . الإسرائيلي**، ط1، (عمان الأردن: دار حامد للنشر والتوزيع، 2010 م)
- ياسين، رياض حمودة، وممدوح، الفاعوري أمجد، **تاريخ القدس السياسي والحضاري**،ط1،(عمان: دار وائل للنشر2012م).

التقارير

- إدارة الإعلام والمعلومات، التعليم في القدس، التقرير المعلوماتي (6)، كانون الثاني/ يناير 2010 ، (بيروت: مؤسسة القدس الدولية)
- السلطة الوطنية الفلسطينية، **كتاب القدس الإحصائي السنوي** ، (2015) رام الله (فلسطين): الجهاز المركزي للإحصاء الفلسطيني، حزيران/ يونيو 2014)على الرابط:

http://www.alzaytouna.net/arabic/data/attachments/2012/Stat_Jerusalem_Book_7-12.pdf

- منظمة التحرير الفلسطينية، اللجنة التنفيذية دائرة شؤون القدس، تقرير القدس جداول وإحصائيات، يونيو/ حزيران، 2013)
- وحدة شؤون القدس، وزارة التربية والتعليم العالي السلطة الوطنية الفلسطينية، تقرير عن قطاع التعليم في القدس الشريف 2007 . 2008 م)
- هنيدة غانم، وآخرون، تقرير " **مدار" الاستراتيجي، (2013)، المشهد الإسرائيلي 2012**، (رام الله (فلسطين): مدار المركز الفلسطيني للدراسات الإسرائيلية، 2013 م). على الرابط:

http://www.madarcenter.org/madar_publications/http://www.madarcenter.org/madar_publications/MadarStrategicReport-2014-AR.pdf

- هيومن رايتس ووتش، تجارة الاحتلال: كيف تسهم الأعمال التجارية بالمستوطنات في انتهاك إسرائيل لحقوق الفلسطينيين، (يناير / كانون الثاني 2016)

[lxxxvii] سميرة سليمان،(2009).إمبراطورية دان لها العالم وخذلها السلاطين، شبكة الإعلام العربيةwww.moheet.com

[lxxxviii] خليل الصمادي، القدس في العهد العثماني، موقع مؤسسة فلسطين للثقافة، www.thaqafa.org

[lxxxix] محمد عيسى صالحية،(2009). مدينة القدس السكان والأرض، مرطز الزيتونة للدراسات بيروت،ص 16

[xc] جميل عبد الله محمد المصري،(1986). *حاضر العالم الإسلامي وقضاياه المعاصرة.* الجامعة الإسلامية ، المدينة المنورة ، ص 119

[xci] محسن محمد صالح،(2007). *التقرير الاستراتيجي الفلسطيني لسنة 2007*. مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات بيروت،ص7-8

[xcii] خليل الصمادي ، مرجع سابق

[xciii] السعدون حميد حمد،(2000). *مخاطر التحالف التركي الإسرائيلي*. دار وائل للطباعة والنشر، عمان، ص 21.

[xciv] محمد عيسى صالحية ، مرجع سابق ص 19 .

[xcv] نجدة فتحي صفوة: موقف تركيا من القضية الفلسطينية ."المستقبل العربي، العدد 45،ص93-99

[xcvi] طارق الشرطي، (2011). *تركيا وسياستها الخارجية اتجاه القضية الفلسطينية*. رسالة ماجستير، جامعة بيرويت ، كلية الدراسات العليا، ص 69-70

[xcvii] رجب الباس :دور تركيا في القضية الفلسطينية ،http://samanews.ps/ar/post

[xcviii] http://misrlovers.blogspot.com

[xcix] عادل الصفتي: الربيع العربي، ماذا يعني؟ http://www.alarabiya.net /

[c] ابن منظور، *لسان العرب*. ط3 ، دار صادر، ج4 ، بيروت ،ص108-111

[ci] الرازي، مختار الصحاح.(1985)، دار البصائر،ص89

[cii] سورة البقرة: الآية 71

[ciii] سورة الروم : الآية 09

[civ] سورة العاديات: الآية 04

[cv] سورة فاطر : الآية 09

[cvi] محمد عمارة، الإسلام وضرورة التعيير،(1997). مكتبة العربي ، ج9، ص 13

[cvii] الموسوعة الفلسفيةالعربية،(1986). معهد الإنماء العربي، رئيس التحرير معن الإيادي ، ج1، ص 313 .

[cviii] عمارة ، الإسلام وضرورة التغيير ، مرجع سابق ، ص 1-2.

[cix] عبد الوهاب الكيالي، (1999). *الموسوعة السياسية*. ط4، ج1، ص 870

[cx] شعبان الطاهر الأسود،(2003).*علم الاجتماع السياسي (قضايا العنف السياسي والثورة)*. الدار المصرية اللبنانية،القاهرة، ص46-47

[cxi] جبران صالح على حرمل، ثورات الربيع العربي رؤية تحليلية في ضوء فروض نظرية الثورات http://www.ahewar.org

[cxii] http://www.thaqafaonline.com

[cxiii] الربيع العربي أصل التسمية الخاطئة ، http://www.rsgleb.org

[cxiv] نظير محمود أمين، (2013). *موقف تركيا من أحداث التغيير في المنطقة العربية*. مجلة العلوم القانونية والسياسية، العدد2، جامعة ديالي، كلية القانون والعلوم السياسية، ص11

[cxv] الموقف التركي من الثورات العربية، http://www.aljazeera.net

[cxvi]

27 محمد عبد القادر، 2012تركيا وثورات الربيع العربي، دراسات ، مركز الأهرامات للدراسات السياسية والإستراتيجية

[cxviii] نظير محمود أمين، المرجع السابق، ص19

[cxix] http//www.swissinfo.ch/detail/content

[cxx] إياد عبد الكريم مجيد، *الموقف الإقليمي من التغيير في المنطقة العربية "تركيا نموذجا "* . مجلة العلوم السياسية، العدد 46، مركز الدراسات الدولية، جامعة بغداد

[cxxi] **التقدير الاستراتيجي الدرقم , 33 الدور التّكي في الدنطقة وتأثتّه على القضية الفلسطينية 22 مارس 2011**

[cxxii] محمد لخليفي، (2013). *تركيا والربيع العربي التحولات الدراماتيكية في السياسة الخارجية*. صحيفة القدس ، العدد الصادر في 12-03-2013.

[cxxiii] دراسة الدور الإقليمي التركي في ظل ثورات الربيع العربي، http://www.turkpress.com

[cxxiv] فهمي شراب: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، http://www.alzaytouna.net

[cxxv] مراد بشيلطاش، إسماعيل نعمان تيلر : السياسة الخارجية التركية في ظل التحولات الإقليمية http://studies.aljazeera.net

[cxxvi] محطات ووقفات إنسانية لداود أوغلو.. فلسطين وبورما وسوريا وبلاد المستضعفين، http://www.trtarabic.tv

[cxxvii] أحمد يوسف، موقف أردوغان لك من غزة ألف تهنئة وسلام، http://samanews.ps

[cxxviii] محمد كمال، مواقف تركيا خلال العدوان على غزة، https://afkareng.wordpress.com

[cxxviii] http://felesteen.ps/details/news

[cxxix] سعيد الحاج، التقرير الإستراتيجي الفلسطيني 2014- 2015 http://saidelhaj.com l

[cxxx] أحمد يوسف، مرجع سابق

[cxxxi] أردوغان، تركيا لا يمكن ان تدير ظهرها لغزة ، http://www.youm7.com

[cxxxii] محمد كمال، مرجع سابق

[cxxxiii] رجب الباس، مرجع سابق

[cxxxiv] عوني فارس، تركيا والقضية الفلسطينية.. تطلعات شعوب ومحددات ساسة،

https://www.alzaytouna.net

[cxxxv] سعيد الحاج ، مرجع سابق

[cxxxvi] تقدير استراتيجي(84) ، *تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية*. مركز الزيتونة للدراسات والإستشارات ، تشرين الثاني/ نوفمبر 2015 . ص2-3

هوامش الدراسة

cxxxvii *تركيا*: (2012). نوفل، ميشيل. *السياسة توجيه المفهومي لإعادة الإطار :العربي العالم في التركية*. مجلة الدراسات الفلسطينية (92)، ص30.

cxxxviii نور الدين، محمد (1997) : *الخيارات، وصراع الهوية قلق المتحول الزمن في تركيا* . للكتب الريس رياض بيروت: ص195 والنشر ، والتوزيع، ص133-144 للنشر القلم دمشق: دار ، *العربية البلاد على وأثرها اليهودية التركية العلاقات* :(2002).هدى درويش،

cxxxix فيليب. روبنس، *الأوسط، والشرق تركيا (1993) :* والأبحاث، ص99. والتوثيق للنشر قرطبة دمشق: دار مترجم،

cxl نور الدين، 1997، مرجع سبق ذكره، ص199.

cxli بداد، جمال.(أكتوبر 2014): *السياسة التركية وموقفها من قضية فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي*. مجلة كلية الآداب-جامعة القاهرة. مجلد 75 (6)، ص47.

cxlii انظر: أوغلو، أحمد داود (2010): *العمق الاستراتيجي موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية*. (ترجمه محمد جابر ثلجي وطارق عبد الجليل). الدوحة :مركز الجزيرة للدراسات.

cxliii أمبن، نظير محمود. (2013): *موقف تركيا من أحداث التغيير في العالم العربي*. مجلة العلوم القانونية والسياسية(2)، ص22.

cxliv بداد ، 2014 مرجع سبق ذكره، ص51-53.

cxlv واقعة "ون مينت": من أبرز القضايا التي شغلت الرأي العام العربي عموما وتتلخص الواقعة في سجال محتد اشتعل بين الرئيس الإسرائيلي "شيمون بيريز" ورئيس الوزراء التركي وقتئذ "رجب طيب أردوغان" على هامش أعمال منتدى دافوس الاقتصادي عام 2009، حيث اتهم أردوغان القادة الإسرائيليين بأنهم يجدون اللذة والسعادة في توغل دباباتهم في غزة وقتل المدنيين، كما صرح رؤساء وزراء سابقين إسرائيليين وأنهم يعرفون جيدا كيف يقتلون. ووجه أردوغان حديثه إلي الرئيس الإسرائيلي بأنه لن يتحدث بصوت مرتفع مثله لأنه لا يشعر بالذنب تجاه ما يحدث. ثم انسحب من الجلسة لرفض مدير الجلسة منحه الوقت مثل الرئيس الإسرائيلي وصرّح بأن دافوس بالنسبة إلية قد انتهت وقد لا يعود مرة أخرى.

cxlvii أسطول الحرية "سفينة مرمرة" أحد السفن التابعة لهيئة الإغاثة التركية (HHI) التي قررت كسر الحصار علي غزة وكان على متنها مساعدات طبية وإنسانية تقدر بعشرة ألاف طن إضافة إلى 750 ناشطا حقوقيا وسياسيا من جنسيات متعددة من السويد ومصر وألمانيا وايرلندا وقطر وغيرها. واتجهت السفينة إلى غزة في 31 مايو – أيار 2010 وسط مخاوف من اعتراضها من قبل جيش الاحتلال، وما أن دخلت السفينة المياه الإقليمية حتى فتح الجيش الإسرائيلي النار عليها وحدثت مناوشات على السفينة أدت إلى مقتل عشرة أتراك وإصابة 54 آخرين وسط ذهول الرأي العام العالمي.

cxlviii مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. (2010): *تركيا والقضية الفلسطينية*. (تحرير محسن صالح). بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. ص50-52.

cxlix أبو عامر، عدنان، وباكير، على حسين. (6نوفمبر 2012):*تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي* ، دراسة منشورة على موقع الجزيرة للدراسات: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html

cl أبو مطلق، رائد (2011): *العلاقات التركية الإسرائيلية وأثرها على القضية الفلسطينية*. رسالة ماجستير غير منشورة. جامعة الأزهر في غزة. ص92-93.

cli نوفل، 2012، مرجع سبق ذكره، ص39.

clii نوفل، ميشال، (2016): *تركيا إعادة هيكلة الدولة، واستدارة نحو موسكو وطهران*. مجلة الدراسات الفلسطينية (108)، ص136.

cliii بدأت احتجاجات منتزه "جيزي بارك" بميدان تقسيم في 28 مايو 2013، وقاد ناشطون بيئيون الاحتجاجات، التي تطورت إلى أعمال شغب بعد أن هاجمت قوات الشرطة المحتجين، واتسع موضوع الاحتجاجات لكافة المدن التركية ليشمل الاعتراض على سياسات حكومة "العدالة والتنمية" برئاسة رجب طيب أردوغان،و أسفرت عملية فض المظاهرات عن مصادمات عنيفة بين الشرطة والمتظاهرين، خلف مئات المصابين.

cliv مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. (نوفمبر 2015):*تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية: تقدير استراتيجي*(84)، ص5.

clv تعرضت تركيا لمحاولة انقلاب عسكرية فاشلة في 15 يوليو 2016، وقد نجحت تركيا بأحزابها وشعبها وأجهزتها الأمنية بقوة في إفشال محاولة الانقلاب، وقد شكلت نقطة تحول خطرة في مسار الأوضاع في تركيا.

clvi مركز دراسات الشرق الأوسط (نوفمبر 2016): *أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية التركية ودور تركيا الإقليمي*. فريق الأزمات العربي (12)، ص 8 –9.

clvii نوفل، 2016، مرجع سبق ذكره، ص136 .

clviii أنطوان، شلحت. (2016): *ماذا جنت إسرائيل من اتفاقية المصالحة مع تركيا*، مجلة الدراسات الفلسطينية (108)، ص212.

قائمة المراجع

أولاً: الكتب العربية

1. أوغلو، أحمد داود (2010): *العمق الاستراتيجي موقع تركيا ودورها في الساحة الدولية*. (ترجمه محمد جابر ثلجي وطارق عبد الجليل). الدوحة :مركز الجزيرة للدراسات.
2. درويش، هدى :(2002).*العلاقات التركية اليهودية وأثرها على البلاد العربية* ، دمشق: دار القلم للنشر والتوزيع.
3. مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. (2010): *تركيا والقضية الفلسطينية*. (تحرير محسن صالح). بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات.
4. روبنس، فيليب. (1993) : *تركيا والشرق الأوسط*، مترجم، دمشق: دار قرطبة للنشر والتوثيق والأبحاث.

ثانياً: الرسائل العلمية

1. أبو مطلق، رائد (2011): *العلاقات التركية الإسرائيلية وأثرها على القضية الفلسطينية*. رسالة ماجستير غير منشورة. جامعة الأزهر في غزة. ص92–93.

ثالثاً: الدوريات المحكمة

1. أمين، نظير محمود. (2013): *موقف تركيا من أحداث التغيير في العالم العربي*. مجلة العلوم القانونية والسياسية(2).
2. أنطوان، شلحت. (2016): *ماذا جنت إسرائيل من اتفاقية المصالحة مع تركيا*، مجلة الدراسات الفلسطينية (108).
3. بداد، جمال.(أكتوبر 2014): *السياسة التركية وموقفها من قضية فلسطين والصراع العربي الإسرائيلي*. مجلة كلية الآداب–جامعة القاهرة. مجلد 75 (6).
4. نور الدين، محمد . (1997) : *تركيا في الزمن المتحول قلق الهوية وصراع الخيارات*، بيروت: رياض الريس للكتب والنشر.
5. نوفل، ميشيل. (2012): *تركيا في العالم العربي :الإطار المفهومي لإعادة توجيه السياسة التركية*. مجلة الدراسات الفلسطينية (92).
6. نوفل، ميشال، (2016): *تركيا إعادة هيكلة الدولة، واستدارة نحو موسكو وطهران*. مجلة الدراسات الفلسطينية (108)

رابعاً: التقارير المنشورة

1. مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات. (نوفمبر 2015):*تركيا والقضية الفلسطينية بعد الانتخابات البرلمانية: تقدير استراتيجي*(84).
2. مركز دراسات الشرق الأوسط (نوفمبر 2016): *أزمة السياسة الخارجية التركية وانعكاسها على العلاقات العربية التركية ودور تركيا الإقليمي*. فريق الأزمات العربي (12).

خامساً: المواقع الالكترونية

1. أبو عامر، عدنان، وباكير، على حسين. (6نوفمبر2012):*تركيا والقضية الفلسطينية في ظل تحولات الربيع العربي* ، دراسة منشورة على موقع الجزيرة للدراسات: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html

clix مصطفى عبد الله أبو القاسم خشيم، قضايا وأزمات دولية معاصرة: النظرية والتطبيق، ط. 2 (الإسكندرية: المكتب الجامعي الحديث، 1997)، ص. 18.

clx جوفر روبرت و أليستار إدواردز، المعجم الحديث للتحليل السياسي، تر. سمير عبد الرحيم الجلي (بيروت: الدار العربية للموسوعات، 1999)، ص. 227.

clxi مصطفى عبد الله أبو القاسم خشيم، قضايا وأزمات دولية معاصرة: النظرية والتطبيق، ط. 2 (الإسكندرية: المكتب الجامعي الحديث، 1997)، ص ص.18– 20.

clxii Emanuel Adler, "Seeds of Peaceful Change: The OSCE's Security Community-Building Model Model," in Security Communities (United Kingdom : Cambridge University Press, 1998), pp. 138-41.

clxiii Colin S. Gray, War, Peace and international Relations : An Introduction to Strategic History (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007), pp. 107-11.

clxiv مصطفى عبد الله أبو القاسم خشيم، مرجع سبق ذكره، ص ص.18- 20.

clxv Collin S. Gray, War, Peace and international Relations : An Introduction to Strategic History (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007), pp.0-16.3

clxvi Tiha Von Ghyczy, Bolko Von Oetinger and Christopher Bassford, Clausewitz on Strategy: Inspiration and Insight from a Master Strategist (New York : A Publication of The Strategy Institute of The Boston Consulting Group, 2001), pp. 01-15.

clxvii Kalevi J. Holsti, Peace and War : Armed Conflicts and International Order 1648-1989 (United States of America: Cambridge University Press, 1992), pp. 0-9.06

clxviii John Mearcheimer, "Strategies for survival," in Perspectives on World politics, 3rd ed. Ed. Richard Little and Michael Smith (London and New York: Routledge Taylor & Francis Group, 2006), pp. 69 -78.

[clxix] عبد الرحمان بن خلدون، كتاب العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر، 7أج. (بيروت: دار الكتب العلمية، 1992)، 1: 147.

[clxx] Barry Buzan and Ole Waever, Regions and Powers: The Structure of International Security (Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sào Paulo: Cambridge University Press, 2003), pp. 21-32.

[clxxi] Barry Buzan and Ole Waever, Op. Cit., pp. 40-44.

[clxxii] عبد الرحمان بن خلدون، مرجع سبق ذكره، 1: 147-50.

[clxxiii] ديفيد تانكس، "الاتجاهات الرئيسية في مجال انتشار أسلحة الدمار الشامل وآثارها المحتملة على توازن القوى في منطقة الخليج العربي: تقويم مركز،" في الدفاع الجوي الصاروخي ومواجهة انتشار أسلحة الدمار الشامل وتخطيط السياسة الأمنية، تح. جاكلين ديفس، شارلز بيري، وجمال سند السويدي (أبو ظبي: مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، 2000)، ص ص. 55– 57.

[clxxiv] فرانك هارفي، عودة المستقبل: التنافس النووي ونظرية الردع واستقرار الأزمات بعد الحرب الباردة (أبو ظبي: مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، 2003)، ص ص. 41-54.

[clxxv] دينيس كافين، "أنظمة الدفاع الجوي والصاروخي عن مسرح العمليات والمفاهيم العملياتية الحديثة: وجهة نظر الجيش الأمريكي،" في الدفاع الجوي الصاروخي ومواجهة انتشار أسلحة الدمار الشامل وتخطيط السياسة الأمنية، تح. جاكلين ديفس، شارلز بيري، وجمال سند السويدي (أبو ظبي: مركز الإمارات للدراسات والبحوث الإستراتيجية، 2000)، ص ص. 139 -40.

[clxxvi] Barry Buzan and Ole Waever, Op. Cit., pp. 45-50.

[clxxvii] Colin S. Gray, War, Peace and international Relations : An Introduction to Strategic History (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007), p. 246-55.

[clxxviii] Colin S. Gray, Strategy For Chaos : Revolutions in Military affairs and The Evidence of History, for. Williamson Murray (London : Frank Cass, 2005), p. 153-88.

[clxxix] Colin S. Gray, War, Peace and international Relations : An Introduction to Strategic History (London and New York : Routledge Taylor & Francis Group, 2007), p. 246-52.

[clxxx] أحمد داود أوغلو، العمق الاستراتيجي: موقع تركيا في الساحة الدولية، تر. محمد جابر وطارق عبد الجليل، مر. بشير نافع وبرهان كوروغلو، ط. 2 (الدوحة: مركز الجزيرة للدراسات، 2011)، ص ص. 70، 430.

[clxxxi] أحمد حسين الشيمي، 2010/11/17، "تركيا والقضية الفلسطينية"، http://www.alukah.net/culture/0/27446/#ixzz4pTL5kBWz تاريخ الاطلاع 2017/08/11.

[clxxxii] أحمد حسين الشيمي، 2010/11/17، "تركيا والقضية الفلسطينية"، http://www.alukah.net/culture/0/27446/#ixzz4pTL5kBWz تاريخ الاطلاع 2017/08/11.

[clxxxiii] عبد الله جودة محمد أحمد، " القضية الفلسطينية في السياسة التركيه كأحد صور القوة الناعمه"، http://democraticac.de/?p=30823، تاريخ الاطلاع 11 /08/ 2017

[clxxxiv] نفس المرجع السابق.

[clxxxv] حسن سلمان العجرمي، "المساعدات التركية في الأراضي الفلسطينية وأثرها على الانقسام الفلسطيني (2006-2012)"، مذكرة ماجستير، جامعة الأزهر: كلية الاقتصاد والعلوم الإدارة، غزة، 2015.، ص. 53.

[clxxxvi] حسن سلمان العجرمي، نفس المرجع السابق، ص ص. 62-63.

[clxxxvii] الباسل رجب ، دور تركيا في القضية الفلسطينية في الفترة من 2002 الى 2010، يوم 2017/09/23، متوفر على: http://islammemo.cc/print.aspx?id=137589

[clxxxviii] المرجع نفسه

[clxxxix] صالح محسن، (2011)، *قوافل كسر الحصار، غزة، قطاع عن* للدراسات والاستشارات الزيتونة مركز بيروت، لبنان، 2011، ص5.

[cxc] النعيمي، لقمان عمر محمود ، (2010)" *مواقف تركيا من القضية الفلسطينية وانعكاساتها على العلاقات التركية الإسرائيلية 2002-2011*، مجلة دراسات إقليمية، العدد 26، ص46

[cxci] عبد الفتاح، بشير، (2011)، "*العلاقات التركية الإسرائيلية و البديلة التحالفات*" ، مجلة السياسة الدولية، المجلد 46 ، العدد 183 ، ص 135 يناير .

[cxcii] Amb Eric Edelman And others,The Roots of Turkish Conduct: Understanding the Evolution of Turkish Policy in the Middle East) (2013Bipartisan Policy Center,December, p 65.

[cxciii] الباسل رجب ، المرجع السابق الذكر.

[cxciv] المرجع نفسه

[cxcv] الباسل رجب ، المرجع السابق الذكر.

[cxcvi] الباسل رجب المرجع السابق الذكر.

[cxcvii] أراس بولنت ، *السياسة التركية تجاه القضية الفلسطينية*، يوم 2017/09/21، متوفر على: http://www.alhak.org/vb/showthread.php?t=28459&page=2

[cxcviii] عوني فارس، تركيا والقضية الفلسطينية.. تطلعات شعوب ومحددات ساسة، يوم 2017/09/20، متوفر على : https://www.alzaytouna.net/2009/12/02

[cxcix] طاهر رانية ، دور تركيا في ضل ثورات الربيع العربي، يوم 2017/09/20، متوفر على: http://rouyaturkiyyah.com/%D8%A7%D9%8

14 لقمان عمر محمود النعيمي ، المرجع السابق الذكر، ص46

15الباسل رجب ، المرجع السابق الذكر .

16المرجع نفسه .

17باكير علي حسين ، أبو عامر عدنان تركيا والقضية الفلسطينية في ضل تحولات الربيع العربي ، يوم 20-09-2017 متوفر على: http://studies.aljazeera.net/ar/reports/2012/11/201211682923673950.html

التطبيع شريان حياة لمستدمرة إسرائيل

الباحث :أسعد العزوني

مقدمة

عندما أيقن مؤسس الحركة الصهيونية العلماني د.ثيودور هيرتزل،أن زعماء الغرب إنخرطوا معه في المشروع الصهيوني ومنحوه فعلا فلسطين وطنا قوميا لليهود،وفي مقدمتهم اليهودي البريطاني وزير خارجية بريطانيا آنذاك آرثر بلفور ،صاحب الوعد المشؤوم الذي يحمل إسمه ، تعمق هيرتزل في الطمع ،وطالبهم بتوسيع الشرق الأوسط حتى تتمكن مستدمرة إسرائيل من تصدير منتجاتها للإقليم نظرا لبعد الغرب عن فلسطين ،ولهذا أطلق على المنطقة إسم "الشرق الأوسط الوسيع".

وفي العام 1996 أصدر عراب العلاقات العربية –الإسرائيلية شيمون بيريز كتابا بعنوان "الشرق الأوسط الجديد" ،أمعن فيه بإهانة شركاء إسرائيل من الدول العربية الغنية عندما دعا ل"تزاوج العقل اليهودي الذكي بطبيعة الحال مع المال العربي السايب" ، بمعنى الدعوة للتطبيع الإقتصادي والتجاري .

بعد الإنتهاء من مرحلة التوجيهي كان لزاما عليّ متابعة الدراسة في إحدى الجامعات العربية ،ولما كان الوضع المادي لا يسمح ،قررت العمل في المصانع الإسرائيلية لعدة أشهر كي اجمع بعض المال ،ووقع الإختيار على مصنع اللد للكرتون ،وتحديدا في الفترة الليلية لأن الراتب كان مضاعفا.

ليس هذا ما أود الغوص فيه ،ففي صباح أحد الأيام وبعد الإنتهاء من العمل،جاءنا مسؤول كبير في المصنع وسأل عن من يعرف اللغة الإنجليزية، وطلب منهم الإبتعاد عن الذين لا يعرفونها وعندها أدركت أن في الأمر سرا ،فتظاهرت أنني لا أعرفها ،وبناء على طلبه بقيت مع الذين لا يعرفونها ،علما أن بعض الذين يعرفون الإنجليزية ظنوا أنهم سيحصلون على زيادة في راتبهم.

بعد فرز الذين لا يعرفون الإنجليزية ،طلب منا المسؤول الإسرائيلي ان نتبعه نحن الذين لا نعرفها ولا نرطن بها،وتقدمنا نحو السرداب تحت المصنع سيرا على الأقدام ،لنكتشف أنه ليس سردابا ،بل هو مدينة فسيحة بيوتها ليست منازل عادية ،بل قواطع إسمنتية مليئة بالكرتون ،ومكتوب على كل قاطع بالإنجليزية عبارة "صنع في بريطانيا، و قبرص و تركيا وأمريكا واليابان ..وهكذا دواليك".

عند ذلك ادركت سبب إختيار من لا يعرفون الإنجليزية لإطلاعهم على السر ، ومع ذلك مارس علينا المسؤول الإسرائيلي ساديته عندما سألنا عما نشاهده ،وكنت أكثر منه خبثا عندما أجبته "يا خواجا أنت تعرف أننا لا نعرف اللغة الإنجليزية".

رد عليّ المسؤول الإسرائيلي بخبث وقال" يا خبيبي هذا كرتون ننتجه في هذا المصنع ونكتب عليه صنع في بريطانيا وهونغ كونغ وبريطانيا و.... ومن ثم نضع فيه البضائع الإسرائيلية ونصدرها إليكم ونضحك على دولكم بأنها صناعة أجنبية"

منذ ذلك اليوم وأنا أفكر في المقاطعة العربية لإسرائيل ،وكنت متابعا جيدا لها ،وإكتشفت مرارا أنه لم تكن هناك مقاطعة عربية لإسرائيل ،رغم وجود مكتب للمقاطعة العربية تابع للجامعة العربية يرحمها الله ومقره في دمشق.

في العام 1992 إلتقيت شابا كان يعمل في مكتب المقاطعة ،وعندما سألته :هل توجد حقا مقاطعة لإسرائيل؟أجابني واثقا :بلا ،وعندما سألته عن عملهم في "....."،أجاب بأن التعليمات الصادرة إليهم من مسؤولي تلك الدولة تقضي بالإبلاغ عن وصول الشحنة الإسرائيلية ،ومن ثم تصلهم سيارة تحمل علامات إنتاج عربية "ليبل"لوضعها فوق علامة الإنتاج الإسرائيلية،وبعد ذلك يتم إدخالها إلى البلاد وهكذا دواليك.

الفصل الأول

التطبيع

أولا:تعريف التطبيع

التطبيع بداهة هو كل إتصال مع العدو يعود عليه بالنفع ،وينعكس سلبا على المستضعف ،ونحن هنا نتحدث عن الشعب الفلسطيني الذي يعاني ظلم ذوي القربى أولا ،ولولا ذلك لما إستمرت مستدمرة إسرائيل الخزرية المتصهينة حتى يومنا هذا.

وما يندى له الجبين أن الشعب الفلسطيني إبتلي بواقع عربي أقل ما يمكن قوله عنه انه قذر والغ في الإتصالات مع مستدمرة إسرائيل منذ إنشائها ،بمعنى أن التطبيع العربي مع إسرائيل كان على قدم وساق حتى مذ كانت عصابات إرهابية مسلحة والدلائل على ذلك كثيرة ،

وتعريف التطبيع رسميا هوالمشاركة في أي مشروع أو مبادرة أو نشاط، محلي أو دولي، مصمم خصيصا للجمع (سواء بشكل مباشر أو غير مباشر) بين فلسطينيين (و/أو عرب) وإسرائيليين مؤيدين لسياسات مستدمرة إسرائيل (أفرادا كانوا أم مؤسسات) ولا يهدف صراحة إلى مقاومة أو فضح الاحتلال وكل أشكال التمييز والاضطهاد الممارس على الشعب الفلسطيني.

ثانيا:أشكال التطبيع

أهم أشكال التطبيع هي تلك النشاطات التي تهدف إلى التعاون العلمي أو الفني أو المهني أو النسوي أو الشبابي، أو إلى إزالة الحواجز النفسية.

ويستثنى من ذلك المنتديات والمحافل الدولية التي تعقد خارج الوطن العربي، كالمؤتمرات أو المهرجانات أو المعارض التي يشترك فيها إسرائيليون إلى جانب مشاركين دوليين، ولا تهدف إلى جمع الفلسطينيين أو العرب بالإسرائيليين، بالإضافة إلى المناظرات العامة.

كما تستثنى من ذلك حالات الطوارئ القصوى المتعلقة بالحفاظ على الحياة البشرية، كانتشار وباء أو حدوث كارثة طبيعية أو بيئية تستوجب التعاون الفلسطيني–الإسرائيلي .

ثالثا:مجالات يحظر فيها الإتصال مع العدو

بعض المجالات والأنشطة التي يحظر فيها الإتصال مع العدو:

1–إقامة أي نشاط أو مشروع يهدف لتحقيق "السلام" من دون الاتفاق على الحقوق الفلسطينية غير القابلة للتصرف حسب القانون الدولي وشروط العدالة.

2–إقامة أي نشاط أو مشروع، يدعو له طرف ثالث أو يفرضه على الطرف الفلسطيني/العربي، يساوي بين "الطرفين"، الإسرائيلي والفلسطيني (أو العربي)، في المسؤولية عن الصراع، أو يدعي أن السلام بينهما يتحقق عبر التفاهم والحوار وزيادة أشكال التعاون بينهما، بمعزل عن تحقيق العدالة .

3–إقامة أي مشروع يغطي أو يميع وضع الشعب الفلسطيني كضحية للمشروع الكولونيالي الإسرائيلي أو يحاول إعادة قراءة تاريخ الصراع بحيث يقدم الرواية الصهيونية كرديف أو موازي للرواية الفلسطينية عن جذور الصراع وحقائق الاقتلاع والتهجير .

4–إقامة أي مشروع يرفض أو يميع أو يتجاهل حق الشعب الفلسطيني في تقرير المصير، وخاصة حق اللاجئين الفلسطينيين في العودة والتعويض حسب قرار الأمم المتحدة رقم 194، عبر الترويج لما يطلق عليه "النظرة للمستقبل" وتجاوز تاريخ الصراع .

5–مشاركة عرب أو فلسطينيين، مؤسسات أو أفراد، في أي مشروع أو نشاط يقام داخل إسرائيل أو في الخارج مدعوم من أو بالشراكة مع مؤسسة إسرائيلية لا تقر علنا بالحقوق المشروعة للشعب الفلسطيني أو تتلقى دعماً أو تمويلاً (جزئيا أو كلياً) من الحكومة الإسرائيلية، كمهرجانات السينما ومعارض تقنية المعلومات وغيرها.

رابعا:مخاطر التطبيع

هناك العديد من المخاطر التي يمكن ان تنجم عن التتطبيع مع العدو،وحقيقة فغن التطبيع كله شر ولا خير يأتي منه ،لأنه غعتراف ضمني ومباشر وعلني بحق العدو في الوجود ،وبالتالي إنكار لحق الشعب الفلسطيني، وترويج لرواية العدو الباطلة أصلا ،وحرف لإتجاه الرأي العام العالمي عن مواقفه المؤيدة لحق الشعب الفلسطيني في التحرر والعيش بسلام شأنه شأن بقية شعوب الأرض الحرة.

كما أسلفنا فإن الشعب الفلسطيني خسر كثيرا من قيام الإقليم بالتطبيع السري والعلني مع مستدمرة إسرائيل ، مما ألحق به ضررا كبيرا وأعاقه من تحقيق حلمه بالتحرر ،ولكن هناك من هم خارج الإقليم الذين إنتصروا له من خلال نهج أسلوب ناجع ومجرب وهو المقاطعة،وهذا ما نحن بصدده في هذه الدراسة.

خامسا–فوائد المقاطعة

هزّت حركة المقاطعة العالمية لإسرائيل التي أطلق عليها في ما بعد "البي دي إس"،أركان مستدمرة إسرائيل ،وشملت الحملة العالمية الدعوة إلى مقاطعة شاملة لإسرائيل على غرار ما تعرض له نظام الأبارتهايد العنصري في جنوب إفريقيا قبل تقويضه ،وغجباره على الخضوع لمطلب الشعب الجنوب إفريقي، وتدعو الحملة العالمية أيضا إلى سحب الإستثمارات الجنبية من إسرائيل ومقاطعتها إقتصاديا وثقافيا وسياسيا بطبيعة الحال.

تنامت مؤخرًا وبشكل سريع الحركة العالمية لمقاطعة إسرائيل وسحب الاستثمارات منها وفرض العقوبات عليها أو ما تُعرف اختصارًا بـ"بي دي إس"،(د. محمود جرابعة – باحث وأستاذ جامعي في "مركز إيرلانغن للإسلام والقانون في أوروبا"، جامعة إيرلانغن–نورمبرغ في ألمانيا)، على مستويات متعددة في أنحاء العالم، وهو ما أدى إلى اضطراب القيادة الإسرائيلية التي حذَّر رئيسها مؤخرًا، روفين ريفلين، من أن الحركة يمكن أن تشكِّل "تهديدًا استراتيجيًّا للدولة، فانخفاض التوقعات بجدوى عملية السلام الفلسطينية–الإسرائيلية والسياسات العنصرية والقمعية التي تمارسها إسرائيل ضد الفلسطينيين، أجبر الناشطين الفلسطينيين وحلفاءهم الدوليين للسعي لإيجاد بدائل متنوعة لعزل إسرائيل ومعاقبتها؛ بهدف إجبارها على الاعتراف بحق الفلسطينيين في تقرير مصيرهم.

الفصل الثاني

حركة المقاطعة العالمية لإسرائيل"بي دي إس"

أولا :ما هي بي دي إس؟

حركة ال" بي دي إس " التي تأسست رسميا عام 2005، هي اختصار للكلمات الثلاثة: المقاطعة (Boycott) وسحب الاستثمارات (Divestment)وفرض العقوبات(Sanctions) ، أو ما يتم الإشارة إليه في أغلب الأحيان بـ .(BDS)مستلهمةً أهدافها واستراتيجياتها من حركة الحقوق المدنية في الولايات المتحدة الأميركية بقيادة مارتن لوثر كينغ، وحركة النضال ضد الفصل العنصري في جنوب إفريقيا بقيادة نيلسون مانديلا.

وقد وقّعت أكثر من 170 منظمة فلسطينية غير حكومية، وأحزاب سياسية، ونقابات مهنية، وهيئات واتحادات، وحملات شعبية على عريضة نداء حركة المقاطعة.

ثانيا:مطالب البي دي إس

وكما يظهر على الموقع الإلكتروني للحركة، فإنّ نداء المقاطعة يطالب إسرائيل بالاعتراف بحق الشعب الفلسطيني في تقرير مصيره، والانصياع للقانون الدولي عن طريق :

1– إنهاء احتلالها واستعمارها لكل الأراضي العربية وتفكيك الجدار.

2– الاعتراف بالحق الأساسي بالمساواة الكاملة لمواطنيها العرب الفلسطينيين.

3– :تطبيق حق العودة بناءً على قرار ا?مم المتحدة رقم 194..

بمعنى أن أهداف الحركة الثلاثة ترتكز على مطالب ومظلومية جميع الفلسطينيين، وليس فقط فلسطينيي الضفة الغربية وقطاع غزة الذين يشكِّلون فقط 38% من مجموع الفلسطينيين في العالم، حسب الحركة.

وتريد الحركة أيضًا معالجة مطالب فلسطينيي الشتات (يشكِّلون تقريبًا 50% من الفلسطينيين)، والفلسطينيين المقيمين في إسرائيل منذ عام 1948 (يشكِّلون 12% من مجموع الفلسطينيين) والذين يتعرضون لتمييز عنصري متنامٍ من قِبل المجتمع الإسرائيلي، أي أنها تريد حلا شاملا وعادلا.

ثالثا: الفاعلون في البي دي إس؟

تضم الحركة مجموعة كبيرة من الفاعلين الذين يتجاوزون الحدود المحلية إلى المستوى الدولي، وعلى الرغم من أن مرجعية الحركة وقيادتها تُعتبر فلسطينية كما يوضِّح عمر البرغوثي، أحد مؤسِّسي الحركة، إلا أنها تعتمد –وبشكل كبير– على الجهود التطوعية لأفراد ومؤسسات مؤيدين لحقوق

الفلسطينيين على مستوى العالم، إضافة إلى المبادرات الفردية والجماعية المنظمة؛ حيث تنسق الحركة مع حلفائها حول العالم. كما ينتمي للحركة عدد قليل من الإسرائيليين اليهود ومن مستويات متقدمة سياسيا وثقافيا وعلميا ، المناصرين لها والمعادين للصهيونية والمتبنِّين لأهداف الحركة المنادية بالمقاطعة الكاملة، وهو ما أسهم في نزع الفكرة الإسرائيلية التي تروِّج في الغرب على أن الحملة معادية للسامية.

رابعا:إستراتيجية البي دي إس

يمكن تقسيم استراتيجية الحركة والمساندين لها إلى قسمين رئيسيين: القسم الخارجي والقسم الداخلي .

1- العمل في الساحة الخارجية: تعتمد استراتيجية بي دي إس على التغيير التدريجي الذي تسعى من خلاله كخطوة أولى إلى مقاطعة إسرائيل وسحب الاستثمارات منها في كافة المجالات (الاقتصادية والأكاديمية والثقافية والرياضية والعسكرية)، للوصول إلى الخطوة النهائية المتمثّلة في عزل إسرائيل وفرض حصار دولي عليها بأشكال متعددة.

يستهدف غالبية نشطاء الحركة في أوروبا –على سبيل المثال– الاستثمارات في المستدمرات الإسرائيلية، والتي لا تشكِّل انتهاكًا للقانون الدولي فقط، بل أيضًا يمكن أن تشكِّل انتهاكًا لبعض القوانين والإجراءات الأوروبية التي تحظر الاستثمار في المستدمرات.

ويقوم ناشطو الحركة بحملات منظمة ومستدامة تستهدف مهاجمة الشركات التي تستثمر في إسرائيل (وخاصة في مستدمرات الضفة الفلسطينية) من خلال التهديد بمقاطعة منتجاتهم أو التحريض عليها،بمعنى أن الحركة تسعى إلى تعبئة المستهلكين للامتناع عن شراء منتجات الشركات أو خدماتها، وبالتالي تقليل الإيرادات وفرض تكاليف إضافية في السوق عن طريق إحداث ردود فعل سلبية بين جمهور المستهلكين وتدمير سمعة هذه الشركات بين زبائنها؛ بهدف زيادة الضغوط على هذه الشركات من خلال التركيز على صورتها وسمعتها.

2- العمل في الساحة الداخلية: تقوم استراتيجية الحركة داخل الأراضي المحتلة عام 1967 على السعي لمقاطعة المنتجات والمؤسسات الإسرائيلية ونشر التوعية بين الفلسطينيين حول أهمية المقاطعة. وتعتبر "اللجنة الوطنية لمقاطعة إسرائيل" و"اللجنة التنسيقية للمقاطعة الشعبية" والتي تشكَّلت لاحقا، إحدى أهم الأدوات التي يتم استخدامها للتعبئة الشعبية. كما تسعى الحركة إلى تشجيع المنتج الوطني وتوفير البديل للمنتج الإسرائيلي من حيث الجودة والسعر.

وبالرغم من النجاحات المتتالية التي تحققها حركة "بي دي إس" على الصعيد الدولي، إلا أن تأثيرها لا يزال ضعيفًا على المستوى المحلي، حيث تعتبر السوق الفلسطينية في المرتبة الثانية بعد الولايات المتحدة الأميركية من حيث تسويق المنتجات الإسرائيلية.

وإذا أخذنا بعين الاعتبار أن السلطة الفلسطينية محكومة باتفاقية باريس الاقتصادية التي تُضعف سيطرة السلطة على السوق الفلسطينية الداخلية أو تحكمها في المعابر الخارجية، وهو ما يُسهِم أكثر في إضعاف المناعة الفلسطينية الداخلية أمام المقاطعة، كما أن المقاطعة في قطاع غزة تعتبر صعبة للغاية، لاسيما بعد هدم الأنفاق الواصلة ما بين مصر وقطاع غزة، وإحكام إسرائيل لحصارها الاقتصادي وتدمير العديد من المصانع في الحرب الأخيرة على القطاع.

خامسا: الإنجازات

بالرغم من أن الحركة قد تأسست قبل عشر سنوات إلا أن إنجازاتها الفعليّة والقلق الإسرائيلي المتزايد بدآ يظهران خلال السنوات الثلاث الماضية، ومع أن أي معطيات دقيقة حاليًا عن حجم تأثير المقاطعة على إسرائيل، سواء بشكل مباشر أو غير مباشر، غير متوفرة إلا أن ردَّات الفعل الإسرائيلية العنيفة على نشاطات الحركة وبعض المؤشرات الاقتصادية تدلِّل على أن نشاطات الحركة بدأت تشكِّل مصدر إزعاج للقيادة الإسرائيليةوهناك أشكال عدة للمقاطعة وهي:

1- المقاطعة الأكاديمية والثقافية

فعلى صعيد المقاطعة الأكاديمية والثقافية، بدأت الحركة مؤخرًا حملة كبيرة في العالم تدعو إلى المقاطعة الأكاديمية للمؤسسات الإسرائيلية، وهو ما أدى إلى اضطراب القيادة الإسرائيلية التي تخشى ليس من فقدان تأثيرها داخل الجامعات فقط، بل أيضًا من خسارة "جيل المستقبل"، أي الجيل الذي يمكن أن يتبوأ مناصب قيادية عليا في بلادهم، وبالتالي التأثير في القرارات السياسية والاقتصادية والثقافية.

وفي خطوة تظهر الزخم الذي وصلت إليه الحركة، وتنبئ بمزيد من التراكمات انضمَّ بعض المشاهير للحملة أمثال المغني العالمي روجر ووترز والكاتبة الكندية اليهودية ناعومي كلاين، مما أسهم في مزيدٍ من الاهتمام من قِبل وسائل الإعلام العالمية، وأبقى التغطية الإعلامية للحركة ونشاطاتها مستمرة.

وعلاوة على ذلك تمكنت الحركة من إجبار بعض المغنِّين على الالتزام بالمقاطعة الثقافية لإسرائيل، وعدم إقامة أيٍّ من نشاطاتهم الفنية في إسرائيل، كما حصل –على سبيل المثال– مع المغني النرويجي مودي أو المغنية الأميركية لورين هيل عندما ألغيا حفلاتهما في تل أبيب.

2- المقاطعة الإقتصادية

أما على صعيد المقاطعة الاقتصادية، وهي أكثر ما يُقلِق إسرائيل، يبدو أن "بي دي إس" أخذت في الاتساع والتراكم، فقد بدأت القيادة الإسرائيلية تتخوَّف من أن تؤدي تراكمات الحركة النضالية في المستقبل إلى اضطراب الاقتصاد الإسرائيلي، وبالتالي خلخلة وتراجع الاستثمارات الأجنبية وتوسعها؛ حيث تعتبر هذه الاستثمارات أحد أهم مصادر القوة لنمو اقتصاد الدولة العبرية.

وأدت استراتيجية الحركة ونشاطها الفاعل في الساحة الأوروبية –على سبيل المثال– إلى خلخلة نسبية واضطراب في بعض الشركات الإسرائيلية أو المستثمرة فيها وخاصة نشاطها في بريطانيا؛ مما قلَّل من أرباحها وبالتالي قدرتها على الحفاظ على قيم سوقية عالية.

ورغم عدم إعلان إسرائيل عن خسائرها الإقتصادية بسبب المقاطعة ، فإن المكتب المركزي الإسرائيلي للإحصاء كشف أن الاقتصاد الإسرائيلي خسر نتيجة حملة المقاطعة الأوروبية للمنتجات الزراعية من المستوطنات الإسرائيلية ما يُقدّر بـ 6 مليارات دولار في 2013 و2014، وتوقع أن تصل الخسائر نتيجة المقاطعة إلى 9,5 مليارات دولار مع نهاية عام 2015.

وقد أعلنت العديد من الشركات الكبرى أو البنوك عن سحب استثماراتها، سواء من إسرائيل أو شركات داعمة لها، فعلى سبيل المثال، أعلن صندوق بيل غيتس سحب استثمارات بقيمة 182 مليون دولار من شركة G4S الأمنية التي تعدّ أكبر شركة أمنية في العالم، وتقدِّم خدماتها لإسرائيل في مجال حماية الحواجز العسكرية وخدمات مصلحة السجون.

كما خسرت الشركة مجموعة من العقود في بريطانيا، والنرويج، والاتحاد الأوروبي وجنوب إفريقيا،كما إنضم إلى قائمة المقاطعين بعض صناديق التقاعد الضخمة وشركات وبنوك، مثل: صندوق التقاعد الهولندي(PGGM) ، وصندوق التقاعد الحكومي النرويجي اللذين سحبا استثمارات من شركات إسرائيلية متورطة في دعم الاحتلال والاستيطان الإسرائيلي...

ونجم عن ذلك خسارة بعض الشركات الإسرائيلية لعقودها في العديد من دول العالم؛ نتيجة نشاط حركة المقاطعة كما حصل مع شركة "ميكوروت" الإسرائيلية للمياه التي خسرت عقدًا في الأرجنتين بقيمة تصل إلى 170 مليون دولار، إضافة إلى خسارتها عقديْن في كلٍّ من هولندا والبرتغال.

سادسا :ميزة البي دي إس

لو أن حركة المقاطعة لمستدمرة إسرائيل إنبثقت من الوطن العربي ،لكان قمعها سهلا بالنسبة لإسرائيل ،وسيكفيها الإيعاز لواشنطن بالتهديد بقطع المساعدات الأمريكية عن الدولة التي إنبثقت منها المقاطعة ،أو يكفي تليفون من قبل موظف صغير في الموساد لأي حاكم عربي يطلب منه تصحيح الوضاع في بلده والعدول عن المقاطعة،لكن الأمر هنا صعب بالنسبة لتل أبيب لأن المقاطعة إنبثقت من دول اجنبية بعيدة كالبرزايل وضمت ناشطين من أمريكا وبريطانيا،والأسخم بالنسبة لإسرائيل أن يهودا مرموقين أسهموا في حركة المقاطعة العالمية.

تبنت إسرائيل من أجل مواجهة الحركة وناشطيها استراتيجيتين مترابطتين هما: قمع الحركة داخليًّا، وتحفيز الحلفاء خارجيًّا.

فقد سنَّ الكنيست الإسرائيلي عام 2011 ما يُعرف بـ"قانون المقاطعة"، والذي صادقت عليه المحكمة العليا الإسرائيلية في إبريل/نيسان 2015 ضدّ كل من يُطالب بمقاطعة إسرائيل.

أما خارجيا فإن إسرائيل تدرك جيدًا أن معركتها ليست ضمن نطاق الأراضي المحتلة، بل هي معركة تُخاض في الأساس على الساحة الدولية وفي وسائل الإعلام ومراكز التأثير؛ لذلك قامت إسرائيل بتجنيد وتحفيز ماكينتها الإعلامية الضخمة التي خصَّصت لها مبلغ 100 مليون شيكل، إلى جانب استنفار سفاراتها على مستوى العالم لمواجهة تنامي الحركة محليًّا ودوليًّا.

وسعت للإستعانة بحلفائها في الولايات المتحدة الأميركية وأوروبا مع أنها تتخوف من تنامي مقاطعتها في أمريكا نفسها كما هو الحال في أوروبا، وذلك للتحرك قانونيًّا ضد الحملات الداعية للمقاطعة وتشريع قوانين تجرِّم المقاطعة؛ وذلك من أجل التأثير على المجموعات المختلفة وثنيها عن المقاطعة.

فعلى سبيل المثال لا الحصر، اقترح النائبان في الكونغرس عن ولاية إلينويوهما: بيتر روسكام ودان ليبينسكي، مشروع قانون ينصّ على وقف جميع مصادر التمويل الفيدرالي للمؤسسات الأكاديمية المشاركة في المقاطعة الأكاديمية لإسرائيل، وذلك ردًّا على مقاطعة جمعية الدراسات الأميركية للمؤسسات الأكاديمية الإسرائيلية.

كما يتضمن أحد بنود المشروع مادة تحظر التمويل الحكومي لأي مؤسسة تعليمية أو جامعية تنشط فيها الحركات التي تنادي بالمقاطعة الأكاديمية لإسرائيل.

كما يسعى حلفاء إسرائيل لإقرار قوانين تعتبر نشاطات المقاطعة الأكاديمية لإسرائيل معاداة للسامية تجب المعاقبة عليها، كما حصل في ولاية إلينوي ، أو اعتبار مقاطعة المنتجات الإسرائيلية جريمة "كراهية"، حسب قرار إحدى المحاكم الفرنسية.

ويقوم حلفاء إسرائيل في الولايات المتحدة الأميركية بحملات مستمرة للتأثير على الشركات والمؤسسات التي قرّرت مقاطعة إسرائيل ومواجهة الحملة دوليًّا، فعلى سبيل المثال، يسعى الملياردير الأميركي شيلدون أدلسون لوقف حملة المقاطعة في الولايات المتحدة من خلال التأثير على السلطة السياسية والمالية في واشنطن.

سابعا:آفاق الصراع

ربما لن تدفع هذه الأحداث المتراكمة إسرائيل على الركوع أمام المطالب الفلسطينية الآن، ولكنها –بكل تأكيد– ستشكل مرتكزًا حيويًّا في مراكمة الإنجازات التي يمكن البناء عليها مستقبلًا، سواء في التأثير على القرارات الإسرائيلية الاستراتيجية أو في تقييد عمل الشركات الأجنبية (وخاصة الأوروبية) في مستوطنات الضفة الفلسطينية.

فتراكم إنجازات المقاطعة يمكن أن يُحدث اضطرابًا في السوق الإسرائيلية أو في تدفق الإستثمارات الموجهة إليها، وهو ما سيشكِّل خطوة أولى يمكن أن تؤدي مع الوقت إلى تصاعد المقاطعة ضد إسرائيل بكافة أشكالها، ويحدّ من قدرة الشركات الإسرائيلية والمستثمرين الأجانب على الاستخدام الفعّال والأمثل لموارد السوق.

وستجد إسرائيل صعوبة في التخفيف من مخاوف المستثمرين، والتي من شأنها أن تؤدي إلى انخفاض قيمة الشركات المستهدَفة أو تدفع مزيدًا من الشركات إلى المقاطعة، خاصة تلك التي تتخوّف من الملاحقة القانونية في بلدانها إذا أقامت علاقات تجارية مع إسرائيل، لاسيما في أوروبا.

وفي حال توقعت الشركات أنها سوف تكون عُرْضة للمقاطعة، فإنها يمكن أن تُحجِم منذ البداية على الاستثمار أو الدخول في شراكات متوسطة أو طويلة الأمد في إسرائيل، وخاصة أن 17 دولة أوروبية نصحت شركاتها ومواطنيها بعدم التورط في مشاريع إسرائيلية بالأراضي المحتلة، كما أوضح عمر البرغوثي..

ناهيك عن ان نجاحات الحركة المتتالية سواء على الصعيد الاقتصادي أو الأكاديمي، أدت إلى زيادة في زخم التغطية الإخبارية لنشاطات الحركة وإنجازاتها، وهو ما يمكن اعتباره مؤشرًا كبيرًا على نجاح الحركة، لأن التغطية الإعلامية المستمرة والمتزايدة يمكن أن تؤدي تدريجيًّا إلى :

1–زيادة اضطراب بعض الشركات الإسرائيلية وإمكانية اختلالها.

2–إبراز قدرة الحركة على فرض أجندتها على الساحة الدولية.

3–زيادة الوعي والتوسع في تعبئة المؤيدين للمقاطعة، وحشد أنصار جدد.

4–إعطاء زخم إضافي للحركة، وبالتالي تشجيع مزيد من الشركات على المقاطعة.

وبالمقابل، فإنّ تراكم نضالات الحركة سيدفع إسرائيل وحلفاءها إلى زيادة وتيرة الهجوم عليها، خاصة إذا أصبحت المقاطعة مكلِّفة من الناحية الاقتصادية، وهو ما قد يؤدي إلى تبدُّد الحركة وتضاؤلها،ويتجلى ذلك في محاولة إسرائيل وحلفائها في الغرب تشويه الحركة ومهاجمتها واتهامها بمعاداة السامية؛ لفضّ الحلفاء من حولها.

الفصل الثالث

بدايات المقاطعة

أولا:حملة المقاطة ..النداء الأول

إنطلق النداء الأول لمقاطعة ثقافية دولية من قبل مجموعة من الفنانين بعد الاجتياح الاسرائيلي لمدن الضفة الغربية في آذار /نيسان ٢٠٠٢ ردا على تبني مؤتمر قمة بيروت العربية لمبادرة السلام العربية التي تعهدت بإنجاز المصالحة الشاملة ليس بين الفلسطينيين والإسرائيليين فحسب ،بل بين العرب والمسلمين من جهة وإسرائيل من جهة اخرى،ودعا النداء إلى

إلغاء ومقاطعة كافة المعارض والنشاطات الفنية المزمع عقدها في اسرائيل .

ثانيا:الحملة الفلسطينية للمقاطعة

وفي ربيع ٢٠٠٤ تم الاعلان عن حملة فلسطين للمقاطعة الثقافية والأكاديمية لإسرائيل من خلال اجتماع عام دعي اليه مثقفون واكاديميون وفنانون في مدينة رام الله،وجرى خلال الإجتماع تحديد الأسس التي سيتم العمل بها لشن حملة مقاطعة أكاديمية وثقافية على اسرائيل.

ثالثا:بداية المقاطعة الأكاديمية لإسرائيل

في 22 أبريل 2005، جرى التصويت على مقاطعة جامعتين إسرائيليتين هما: جامعة حيفا وجامعة بار إيلان ،وصدرت الاقتراحات لمجلس رابطة الأساتذة الجامعيين والمطالبة من قبل دعوة المقاطعة الصادرة عن الأكاديميين الفلسطينيين وغيرهم.

وجاءت مقاطعة جامعة بار ايلان لأنها تدير البرامج الدراسية في الكليات في الضفة الفلسطينية المحتلة في كلية أرائيل ،وبالتالي تشارك بشكل مباشر في احتلال الأراضي الفلسطينية خلافاً لقرارات الأمم المتحدة.

أما مقاطعة جامعة حيفا فبسبب مزاعم حول أنها كانت قد اتخذت اجراءات تأديبية ضد محاضر على أساس أنه دعم طالباً كتب حول الهجمات على الفلسطينيين خلال تأسيس إسرائيل على الرغم من أن أبحاث الطالب قد أعلنتها إحدى المحاكم على انها غير صحيحة ،كما ان الجامعة نفت اتخاذ أي اجراءات بحق المحاضر.

المقاطعة التي لم تكن إلزامية تستمر حتى تتوقف جامعة حيفا عن التعدي على كادرها الأكاديمي والطلاب الذين يقومون بالأبحاث ويناقشون تاريخ إنشاء دولة إسرائيل.

قرار رابطة مدرسي الجامعات تمت إدانته فوراً من قبل جماعات معينة، يهودية وغير يهودية، وأعضاء من رابطة مدرسي الجامعات،وذكر منتقدو القرار ضمن ومن خارج الرابطة أن المجلس الذي مرر قرار المقاطعة لم يسمح باستمرار النقاش حول القرار متعللاً بضيق الوقت.

واتهم مجلس نواب اليهود البريطانيين وإتحاد الطلبة اليهود رابطة مدرسي الجامعات بعقد التصويت خلال عيد الفصح اليهودي عمداً، لعدم تواجد العديد من الأعضاء اليهود.

وأصدرت السفارة الإسرائيلية في لندن بياناً نتقد قرار رابطة مدرسي الجامعات باعتباره قراراً مضللاً يتجاهل الرأي العام البريطاني، وأدين القرار لكونه "منحرفاً من حيث المضمون بالإضافة للطريقة التي تمت مناقشته واعتماده.

وقال نائب السفير الإسرائيلي في لندن زئيفي رافنر أن آخر مرة قوطع فيها اليهود في الجامعات كانت في ألمانيا عام 1930.

وأصدر أبرام فوكسمان من رابطة مكافحة التشهير ، بياناً أدان "القرار المضلل" وذا التوقيت السيء لمقاطعة الأكاديميين في الدولة الوحيدة في الشرق الأوسط التي تتمتع فيها الجامعات بالاستقلال السياسي.

وقالت رابطة مدرسي الجامعات أن الأعضاء قد صوتوا للمقاطعة استجابة لنداء للعمل من قبل مجموعة من الأكاديميين الفلسطينيين، وقد أدينت من قبل السفارة الإسرائيلية في لندن، والسفارة البريطانية في إسرائيل، وجماعات يهودية لحقوق الإنسان وجامعة القدس في القدس واللجنة الوطنية للدراسات العليا في بريطانيا .

بعد ردود فعل كبيرة وإدانة داخلية وخارجية، جمع أعضاء في رابطة مدرسي الجامعات – يرأسهم جون بايك المحاضر في الجامعة المفتوحة – توقيعات كافية للدعوة إلى عقد اجتماع خاص بشأن هذا الموضوع.

وعقد الاجتماع يوم 26 مايو 2005، في Friends Meeting House في لندن، وإتفق خلال الجلسة على إلغاء مقاطعة الجامعتين الإسرائيليتين.

وجرى تبرير ذلك للضرر الذي لحق بالحرية الأكاديمية وإعاقة الحوار وعملية السلام بين الإسرائيليين والفلسطينيين ، وعدم إمكانية تبرير مقاطعة إسرائيل حصراً دون سواها.

وفي المؤتمر السنوي لاتحاد المحاضرين في بريطانيا ، طلب من أعضاء الرابطة الوطنية للمدرسين الجامعيين أن يدعموا اقتراحاً بمقاطعة الأكاديميين والجامعات الإسرائيلية التي فشلت بإبعاد نفسها عن "سياسيات التفرقة العنصرية". وعلى الرغم من أن الاقتراح قد أقر إلا أنه لم يعد سياسية رسمية بعد يومين فقط عندما اندمج الاتحاد مع رابطة أساتذة الجامعات.

قبل نقاش الرابطة الوطنية للمدرسين في التعليم العالي، وصف كل من إتحاد إتحادات مدرسي وموظفي الجامعات الفلسطينية والحملة الفلسطينية للمقاطعة الأكاديمية والثقافية ضد إسرائيل الحملة في رسالة إلى ملحق التايمز للتعليم العالي بأنها "الشكل الوحيد للتحرك للأشخاص ذوي الضمير في أنحاء العالم" وأضافوا " نحن نحيي كل الذين يعترفون بأنه طالما لايمكن تحصيل العدالة للفلسطينيين من مراكز القوة في العالم، يجب أن ننظم أنفسنا ونتحرك لصالح العدالة والسلم الحقيقيين".

وجادل الحائز على جائزة نوبل للسلام ستافان واينبرغ بأن مقاطعة الأكاديميين لزملائهم في دول أخرى لأسباب سياسية ليست جيدة أبداً،مستندا على أن أمريكا والاتحاد السوفيتي كانا حريصين إبان الحرب الباردة حريصين على الحفاظ على التواصل الفكري مفتوحاً، وهذا لا يخدم فقط قضية العلم، ولكنه يروج للعلاقات الشخصية التي أدت إلى مبادرات في الحد من التسلح.

وفي مؤتمره السنوي الأول عام 2007 صوت الاتحاد الأكاديمي البريطاني الجديد اتحاد الجامعات والكليات لصالح مناقشة مقاطعة المؤسسات الأكاديمية الإسرائيلية، ولكن ليس الأفراد.

رابعا:العدوانات على غزة وأثرها على البي دي إس

في أعقاب الحرب على غزة في الفترة 2008–2009، في شباط / فبراير من عام 2009، نشرت دعوة للمقاطعة وسحب الاستثمارات وتطبيق العقوبات ضد المؤسسات الإسرائيلية.

وفي يونيو 2009، اجتمعت عدة منظمات فرنسية لتنظيم حملة فرنسية للمقاطعة وسحب الاستثمارات وتطبيق العقوبات ضد أهداف محددة (Carrefour، Ahava، Agrexco–Carmel، Veolia and Alstom ، إلخ...). ومنذ ذلك الحين انضمت العديد من المنظمات والأحزاب والنقابات إلى هذه الحملة واسعة النطاق، والتي تعاني أيضا من مضايقات قضائية مستمرة.

خامسا:التهديدات الإسرائيلية ل البي دي إس

مارس المسؤولون الإسرائيليون زخما كبيرا من التحريض ضد الناشطين العالميين في البي دي إس عل وعسى أن تنجح إسرائيل ومراكز ضغطها في العالم بردع المقاطعين ،لكن الأمر خرج من أيدها لأنها تتعامل كما سبق وقلنا مع ناشطين عالميين يعرفون حقوقهم جيدا .

وبحسب المرصد الأورو–متوسطي لحقوق الإنسان ، فإن وزير الإستخبارات الإسرائيلية يسرائيل كاتس أطلق كما هائلا من التصريحات التحريضية دعا فيها إلى ملاحقة واستهداف قادة ونشطاء "حملة المقاطعة" .

وجرى تصنيف تلك التهديدات في خانة التهديد المباشر لحق النشطاء في الأمن الشخصي، وحق الحياة، والحق في التعبير والاحتجاج السلمي، وهي حقوق كفلتها مواثيق حقوق الإنسان والقوانين الدولية، ولا سيما العهد الدولي الخاص بالحقوق المدنية والسياسية (1966)، الذي تعد مستدمرة إسرائيل طرفاً فيه.

وطالب الأورومتوسطي الحكومة الإسرائيلية إلى التوقف عن إتباه هذه السياسة التحريضية، والإمتناع عن التعامل مع النشطاء السلميين بشكلٍ عدائي، كما دعا الحكومات الأوروبية وأمريكا إلى التعامل مع تصريحات الوزير الإسرائيلي كاتس بجدية، ومطالبة الحكومة الإسرائيلية بعزله و التنصل من تصريحاته إن لم تكن تتبناها فعلياً.

سادسا:البي دي إس من الغذاء إلى الإحتلال

تطورت حملة المقاطعة العالمية لإسرائيل من مقاطعة الغذاء إلى مقاطعة الإحتلال ، لتكتسب بذلك حملة المقاطعة شمولية تتيح لها تحقيق أهدافها وتوجيه ضربات موجعة لفحتلال تضعه في نهاية المطاف على درب نظام الفصل العنصري في جنوب إفريقيا .

وكانت أولى الخطوات في هذا المجال منع المنتجات الإسرائيلية من العودة للسوق الفلسطينية ،وإعتمدت بذلك على حملات مواكبة أساسها توعية الجماهير بماهية المقاطعة وأسبابها واهدافها ، وأن ذلك يتطلب دع م ومساندة التجار الفلسطينيين الرافضين للمنتجات الإسرائيلية ،كما تم مخاطبة التجار الفلسطينيين من المنتجين خاصة بضرورة تحسين منتجهم ووضعه في خانة المنافسة.

وإتبعت الحملة في فلسطين مقاطعة تدريجية مصحوبة بالتوعية للجماهير لضمان حسن سير المقاطعة وزيادة تراكمها الكمي والنوعي ،كما تم التركيز على المواسم لتعميق المقاطعة مثل موسم العودة للمدارس ،كماوضع الناشطون صوب اعينهم القرى النائية لوقف تهريب المنتجات الإسرائيلية إليها،وبحسب صلاح هنية رئيس جمعية حماية المستهلك فإن أعين الحملة تتجه صوب الملابس الإسرائيلية ومنتجات أخرى.

سابعا:إستدامة حملة المقاطعة

يتضح من يسر العمل المتسم بالحماس فإن حملة المقاطعة الشعبية للمنتجات الإسرائيلية في الضفة الفلسطينية ،كتب لها النجاح والإستدامة قياسا وتطبيقا على حركتها خلال الأيام الخمسة الأولى من إنطلاقتها بحسب الناشط الشعبي صلاح الخواجا الذي يشغل عضواً لسكرتيريا لجنة المقاطعة الوطنية والتي تحتضن المنظمات الاهلية ومؤسسات المجتمع المدني وكافة القوى الوطنية والاتحادات والجمعيات منذ تأسست عام 2005، الذي قال أن هذه المقاطعة سيكتب لها الاستدامة والمؤشر الخمسة ايام الاولى من بدء الحملة.

عندما نتصفح ملف المقاطعة عند الشعوب التي تعرضت لفحتلالات الجنبية نجد أن هذا السلاح أثمر عن تغيير إيجابي لمصلحة الشعوب وضد المحتل او المستعمر لا فرق،وأبرز المثلة نظام الأبارتهايد المنقرض في إفريقيا.

المقاطعة التي نتحدث عنها هي سلاح إقتصادي ،وفي حال إلتزم الشعب بها ،فإنها ستضرب عصب الإقتاضد للدولة المحتلة او المستعمرة ،وكما هو معروف فإن مستدمرة إسرائيل تعتمد بشكل اساسي على الاقتصاد، ويأتي ترتيبها الـ19 من حيث الناتج القومي رغم قلة عدد مستدمريها.

وما يعطي المقاطعة البهجة المطلوبة سهولة تحقيق اهدافها في حال إلتزم بها الجميع مستهلكين بتجنب شراء منتجات العدو ،ومنتجين بتوفير بضائع منافسة تقنع المواطنين وتعوضعهم في مجال الجودة.

وكما هو معروف فإن الضفة الفلسطينية تعد ثاني أكبر سوق لمستدمرة إسرائيل بعد الولايات المتحدة الأمريكية، ومبيعاتها في الاسواق الفلسطينية تتعدى الـ 4 مليارات دولار سواء من مواد مصنعة أو خام، كما انها تجني ارباحا في منطقة الاغوار الفلسطينية المحتلة نحو المليار دولار سنوياً، ناهيك عن مصانع الحجر التي يصل عددها الى 12 محجراً والتي تستثمر بالحجر الفلسطيني وتبيعه للفلسطيني، اضافة الى السيطرة على مصادر المياه التي تقدر نسبتها بأكثر من 85%.

ما أود الوصول إليه وتثبيته في العقول كقناعة لا نقاش فيها أن سلاح المقاطعة هو نوع قوي وفعال من أنواع أسلحة المقاومة ،وهنا لا بد من التوضيح أن وضع الإقليم الذي لا يدعم المقاومة الفلسطينية المسلحة ، سهل على الفلسطينيين في الداخل إستخدام سلاح آخر وهو المقاطعة الإقتصادية ،وكما هو معروف فغن الكفاح المسلح هو أرقى أشكال المقاومة ،ولكن ولخصوصية الإقليك كما أسلفت ،فإن المقاطعة الإقتصادية لا

تقل أثرا وتأثيرا عن الكفاح المسلح، وليت الشعب الفلسطيني يصل إلى مرحلة الإمتناع الطوعي عن الذهاب للعمل في المصانع الإسرائيلية والتوقف عن بناء المستدمرات الإسرائيلية ،بسبب الحاجة ،وهذا يتطلب جهدا عربيا ،ولكن الوضع لا يبشر بالخير ، وتبقى المور منوطة بالسلطة أن تغادر نهجها التصالحي مع مستدمرة إسرائيل ،وتتحرك دوليا لتأمين حياة أفضل للعمال الفلسطينيين،حتى لا يظلون شريان حياة للإقتصاد الإسرائيلي.

ثامنا:السلطة ضد المقاطعة

ما يندى له الجبين أن السلطة الفلسطينية لم تبد أي إشارة إيجابية لحركة المقاطعة الشعبية للمنتجات الإسرائيلية ،وجل ما قامت به بحسب الناشط صلاح الخواجا هو غض الطرف ،مع أنه كان يتوجب عليها إستخدام المقاطعة كاداة ضغط على الإحتلال،حتى يشعر صانع القرار الإسرائيلي أن هناك خصما قويا امامه .

لكننا وفي الحالة هذه ،نقدم التطمينات لصانع القرار الإسرائيلي ان يتمادى في تعنته وعنجهيته ،ويشدد قبضته على الضفة الفلسطينية متجاوزا السلطة الفلسطينية ،وآخر جرائمه الموافقة على قرار حظر الأذان في المساجد الفلسطينية .

ولو علم صانع القرار الإسرائيلي ومن يتحالف معه داخل وخارج الإقليم ،أن ردة الفعل الفلسطينية تتناغم شعبيا ورسميا ، لأعاد الجميع حساباتهم في النظر إلى القضية الفلسطينية ،لكنه يلمس تراخيا رسميا فلسطينيا في الحقوق الفلسطينية ،وكان لسان الحال يقول: الكرسي والمكتسبات اولا !!!!

هناك جهات رسمية وشعبية في العالم تتمنى لو أن السلطة الفلسطينية مدت إليها يدها لتدعم صمود الشعب الفلسطيني ،ولا شك أننا لو أحسنا التعامل وقمنا بالتشبيك الجدي مع الطوائف اليهودية المعادية لمستدمرة إسرائيل والصهيوينة وفي المقدمة جماعة ناطوي كارتا "حراس المدينة " ،لأسهمنا في تعزيز ورقة ضغط أخرى معنا ،ولكن يبدو ان الجانب الفلسطيني الرسمي بعد رحيل الرئيس ياسر عرفات بالسم لم يلتفت لمثل هذه الأوراق.

لقد أحسنت جمهورية فنزويلا صنعا بتوقيعها غتفاقية مع السلطة الفلسطينية تقضي بتزويدها بالنفط لمدة خمس سنوات ،ما وفر على السلطة 400 مليون دولار امريكي،وجنبها بطبيعة الحال تحكم مستدمرة إسرائيل ،وضغوط المانحين.

تاسعا:16% ماذا تعني ؟

أحسن القائمون على حملة المقاطعة صنعا عندما إختصروا حملتهم الشعبية ب 16% ، في إشارة منهم إلى أن 16% من العائد الإقتصادي الإسرائيلي يخصص لآلة القتل الإسرائيلية ،وجاء إختيار هذا الشعار لتنفير المستهلك الفلسطيني بصورة مباشرة من شراء المنتج الإسرائيلي.

ويقوم الشبان المتطوعين الذين ينشطون في كافة المناطق الجغرافية الفلسطينية كمتطوعين بوضع ملصقات اسفل أرفف البضائع الإسرائيلية في المحال التجارية أو عليها نفسها، تمهيدا لمنعها من التواجد في الأسواق المحلية والإقليمية والعالمية .

أحمد جرار أحد الناشطين في حملة 16% في الضفة الغربية يقول أن المقاطعة تحقق لأول مرة انتشاراً كبيراً بشكل غير مسبوق، بسبب استجابة فورية ومباشرة من قبل معظم شرائح الشعب الفلسطيني.

ورب ضارة نافعة فإن حملة المقاطعة فلسطينيا وعربيا وعالميا إشتدت إبان العدوانات الهمجية الإسرائيلية على قطاع غزة ،تعاطفا مع الشعب الفلسطيني وتعبيرا عن السخط الذي يتراكت هجمة بعد هجمة،وقد أدت تلك الهجمات وباعتراف الاحتلال نفسه أن البضائع الإسرائيلية تدهورت ومصانع أغلقت وخسارات كبيرة تحققت نتيجة الحملة.

عاشرا: المقاطعة في الميزان

كشفت صحيفة "معاريف" العبرية في عددها الصادر في الـ 15 آب 2012 ان 80 مصنع إسرائيلي متخصص في إنتاج الحليب والألبان، كانت مهددٌ بالإغلاق بشكل نهائي في شهر أيلول من نفس العام ، بسبب قرار أوروبي يمنع استيراد أي منتجات للألبان مصدرها المستدمرات الإسرائيلية.

وجاء قرار الاتحاد الأوروبي القاضي بمقاطعة المستدمرات الإسرائيلية تجارياً واقتصادياً وثقافياً وأكاديمياً، إستنادا على أحكام المحكمة الدولية في لاهاي عام 2004، والتي قضت حينها بأن المستدمرات الإسرائيلية المقامة على أراضي الضفة الفلسطينية، غير شرعية وتخرق البند 49 من ميثاق جنيف، الذي يحظر على دولة محتلة أن توطن سكانها في المناطق التي احتلتها، ومع تأييدنا لهذا القرار فإننا نؤكد أن الساحل الفلسطيني المحتل منذ العام 1948 هو أراض فلسطينية أيضا .

وكان وزير المالية في الحكومة الإسرائيلية، يائير لابيد، قد صرح خلال أن إجمالي خسائر الاقتصاد الإسرائيلي سنوياً بفعل المقاطعة قد تصل في حال إمتدادها إلى 20 مليار دولار، بينما يفقد السوق قرابة عشرة آلاف وظيفة سنوياً.

كما كشفت القناة العبرية العاشرة في الـ 16 من آب 2012 عن تراجع صادرات المصانع الغذائية الإسرائيلية إلى مناطق الضفة الغربية بنسبة 50% خلال الأسابيع الثلاثة التي سبقت بث التقرير التلفزيوني، وذلك منذ تكثيف الحملات الشعبية الفلسطينية لمقاطعة كل المنتجات الإسرائيلية، ردا على الحرب ضد قطاع غزة.

ووصفت القناة الهبوط الكبير في صادرات المصانع الغذائية باتجاه مدن الضفة الفلسطينية، بـ "الدرامي"، متساءلة: "كيف أمكن لسكان الضفة الفلسطينية الاستغناء عن تنوفا (شركة إسرائيلية لصناعة مشتقات الحليب)، وتوبوزينا (شركة لتصنيع العصائر) بهذه البساطة والسرعة".

أحد عشر :المقاطعة الإقتصادية تعمق عزلة تل أبيب الدبلوماسية في الخارج

أحست مستدمرة إسرائيل قبل غيرها بجدوى المقاطعة لمنتجاتها الإقتصادية التي إنسحبت على القطاعات الخرى مثل الدبلوماسية والأكديميا والثقافة ،ما شكل ضربة قوية لصانع القرار الإسرائيلي الذي لم يحسب لمثل هذا اليوم حسابا ،كونه إطمئن للداخل الفلسطيني بسبب هيمنته على السلطة الفلسطينية ،وسيطرته على الإقليم من خلال تشبيكه مع انظته الرسمية ،وكذلك نظرته للرأي العام العالمي بانه بات ينبض بالنبض الإسرائيلي،ولم يعلم يوما أن يهودا سيرفدون حركة المقاطعة العالمية لمستدمرة إسرائيلية ويرفدونها بنفس الصمود والتصدي الحقيقيين ،وإنتقلت الحملة من مقاطعة المنتج الإسرائيس بل تعداه إلى المطالبة بمحاكمة مستدمرة إسرائيل عالميا ،وقد تحقق ذلك على أرض الواقع في بروكسيل ومدريد ،لكن الضغط الأمريكي أوقف تلك المحاكمات ،كما ان مسؤولين إسرائيليين امثال إيهود باراك وتسيبي ليفني قد تعرضا لمضايقات في لندن وجرى تهريبهما سرا حتى لا يتم إعتقلهما في بريطانيا تنفيذا لقرارات دولية..

وفي هذا السياق نبهت الخارجية الإسرائيلية سفاراتها في العالم إلى الحصار السياسي الذي تعاني منه إسرائيل، واتساع دائرة المقاطعة التي تتعرض لها اقتصاديا وأكاديميا، لا سيما على الساحة الأوروبية التي تضررت مصالح بعض دولها بسبب سياسة إسرائيل الاستيطانية التي تواجه معارضة واسعة.

ويعترف الإسرائيليون أن مستدمرة إسرائيل تعيش إسرائيل هاجس اتساع العزلة الدولية، وتبدي مخاوفها من تنامي دائرة المقاطعة الأوروبية لها بمختلف الأصعدة بسبب تعنت قادتها الإسبرطيين وعدم جنوحهم للسلم مع الفلسطينيين.

وقامت الخارجية الإسرائيلية بتوزيع وثيقة سرية على سفاراتها في العالم تحذر من تزايد ظاهرة المقاطعة واستفحال الأزمات الدبلوماسية التي من شأنها تعميق عزلة تل أبيب العالمية نما يترتب على ذلك قرارات خطيرة تمس الوجود الإسرائيلي وتنخر شرعيته.

وتضمنت الوثيقة توقعات سوداء تتعلق بمكانة إسرائيل على الساحة الدولية خلال العام 2015، وأبدت التخوفات من إمكانية تخلي واشنطن عن قرار النقض الفيتو لصالح مستدمرة إسرائيل ،وقد حصل ذلك اواخر أيام الرئيس السابق أوباما عندما إمتنعت واشنطن عن رفع راية الفيتو في وجه قرار دولي ضد المستدمرات الإسرائيلية.

كما حذرت الوثيقة من إمكانية مطالبة الاتحاد الأوروبي بالحصول على تعويضات لقاء الأضرار التي لحقت بمشاريعه التي أقامها في الضفة الفلسطينية وقطاع غزة إسهاما منه في تمويل عملية السلام وتأسيسا لدولة فلسطينة مفترضة وفي المقدمة المطار الدولي في غزة.

وجاء التخوف الإسرائيلي أيضا من تشديد المقاطعة الأوروبية للمنتجات الإسرائيلية التي مصدرها المستدمرات، وتقليص الصادرات الأمنية والاستثمارات الأجنبية، واتساع رقعة المقاطعة الأكاديمية ،خاصة وان الحملة تتطورت لتشمل الدعوة إلى سحب الإستثمارات الجنبية من مستدمرة إسرائيل.

ثاني عشر :شمولية المقاطعة

قلنا سابقا أن المقاطعة الشعبية لمستدمرة إسرائيل توسعت جغرافيا وشكليا ومطلبيا ،وبدات من مقاطعة المنتج الإسرائيلي وغنتهت بمحاكمة مستدمرة إسرائيل دوليا وإعادة النظر في شرعية وجودها،ناهيك عن خطرها النابع من شعبيتها وعدم تمكن النفوذ الإسرائيلي من الوصل إليها لقتلها .

و في هذا السياق عزا مدير المعهد الإسرائيلي "ميتفيم" المتخصص بالسياسات الخارجية لإسرائيل والشرق الأوسط نمرود جورن إصدار الوثيقة السرية الصادرة عن الخارجية الإسرائيلية إلى تصاعد وتدحرج مظاهر المقاطعة بمختلف المجالات، وعدم اقتصار ذلك على خلفية المشروع الاستدماري.

واكد أن الاتحاد الأوروبي ومنذ أن تسلمت حكومة نتنياهو السلطة شرع في ممارسة ضغوط فعلية واتخاذ إجراءات عقابية ضد تل أبيب، ناهيك عن اتساع دائرة الخلافات والتوتر بالعلاقات الدبلوماسية بين نتنياهو والرئيس الأميركي السابق باراك اوباما وشعور واشنطن بخيبة الأمل إزاء سير عملية المفاوضات وما لم يقله المسؤول الإسرائيلي أن هناك تخوفا كبيرا من تحول جاد يشهده التواجد اليهودي في امريكا على وجه الخصوص ،وإنشقاق جماعة مناهضة اطلقت على نفسها إسم"الشارع اليهودي" وشعارها :أنقذوا إسرائيل من قادتها.

وحول كيفية مواجهة تل أبيب لمخاطر وتداعيات المقاطعة والعزلة الدولية، أوضح جورن أن تحضير وثيقة من هذا القبيل من طرف طواقم دبلوماسية مهنية يشير إلى مدى خطورة الوضع، لذا تزداد التحولات والتغييرات التي تشهدها الساحة السياسية والحزبية بإسرائيل نحو الاعتدال في المواقف والدبلوماسية.

ورجح أن المجتمع الإسرائيلي بات على قناعة بأن المقاطعة والعزلة الدولية سببهما جمود المفاوضات، ورأى ضرورة التوصل إلى تسوية سياسية مع الفلسطينيين، وذلك مع تزايد المواقف المناهضة لسياسات الاحتلال بالذات من الدول التي تعتبر أكبر حليف إستراتيجي لإسرائيل، مقابل تنامي وتعزيز مكانة فلسطين دوليا وفي الأمم المتحدة.

ولفت جورن أن الوثيقة تحمل رسالة إلى المجتمع الدولي تطالبه بالتريث والامتناع عن ممارسة مزيد من الضغوط، وعدم استعمال إجراءات العقابية إلى ما بعد انتخابات الكنيست وتشكيل حكومة جديدة، وإذا واصلت تل أبيب السياسات ذاتها فسيكون هناك مزيد من الخطوات التصعيدية من قبل أوروبا ضد إسرائيل، حسب رأيه.

ثالث عشر :إنزعاج اوروبي وعالمي من تل أبيب

أكد الأكاديمي الفلسطيني المعروف د.عبد الستار قاسم فلسطينيا، أستاذ العلوم السياسية بجامعة النجاح أن المؤشرات تؤكد انزعاج الاتحاد الأوروبي والعالم من تل أبيب، وأنهم يشعرون بأن إسرائيل ترفض منح الفلسطينيين أي شيء وأنها باتت تشكل عبئا ثقيلا وتهدد المصالح الأوروبية في الشرق الأوسط وتعرقل السلام العالمي "القاسم متشائم من إمكانية توظيف عزلة إسرائيل لصالح الفلسطينيين –الجزيرة نت".

ورغم اتساع دائرة التضامن العالمي مع القضية الفلسطينية وتصاعد مظاهر المقاطعة والعزلة لإسرائيل في أوروبا، فإن القاسم أعرب عن تشاؤمه حيال إمكانية توظيف هذه الظروف لصالح الشعب الفلسطيني.

يعود السبب في ذلك بحسب القاسم إلى الخلافات الداخلية بين مختلف الفصائل وعدم ترجمة المصالحة على أرض الواقع والتباين في المواقف بكل ما يتعلق بأي تسوية سياسية من شأنها أن تنهي الصراع.

الفصل الرابع

إسرائيل والمقاطعة

أولا–الاحتلال يقلل من أهمية المقاطعة

رغم القلق المبني على حقائق ساطعة حول أثر وتأثير المقاطعة على مستدمرة إسرائيل إلا أن هناك من يكابر ويخفف من أثر وتأثير المقاطعة.

وفي هذا السياق قال أفي نوديلمان، وهو المدير السابق للغرفة التجارية الصناعية الإسرائيلية الفلسطينية حول المقاطعة: "هذا يذكرني بالانتفاضة الأُولى حيث كان هناك مقاطعة للبضائع الإسرائيلية وقالوا في حينها: إزرعوا خضاركم" مشيرا ان الفكرة رومانسية للغاية ولكنها لن تدوم.

كما قلل من أثر حملة المقاطعة على الاقتصاد الإسرائيلي قائلا اذا لم يقوموا بشراء المنتجات الإسرائيلية فإن الضرر الذي سيلحق بالاقتصاد الإسرائيلي لن يكون كبيرا، ذلك لأن السوق الفلسطيني سوق صغير بالنسبة لإسرائيل.

علما أن آخر احصائية صدرت عن اتحاد جمعيات حماية المستهلك ونشرت في صحيفة القدس ، أشارت إلى أن نسبة المقاطعة في الأراضي الفلسطينية قد وصلت حتى تاريخ البيان إلى 75% في المحلات التجارية، وفي البيوت 90%.

ثانيا –البي دي إس تضرب إنتاج المستدمرات

بدأت حملة مقاطعة المنتجات الإسرائيلية التي دعا لها ونفذها العديد من الناشطين حول العالم تؤتي ثمارها، إذ تراجعت صادرات المستدمرات في الشهور الأربعة الأولى من عام 2014 بحوالي 35.%" الجزيرة –برنامج الإقتصاد والناس،17-8-2014"

وحول الضغوط الأميركية على بعض الدول العربية كي تفتح أسواقها للمنتجات الإسرائيلية، قال المحلل الاقتصادي بشير الكحلوت لحلقة برنامج الاقتصاد والناس التي بثت بتاريخ 2014/8/16 إن الدول العربية تنقسم إلى قسمين: أحدهما متعامل مع إسرائيل ولا يحتاج لضغوط، والآخر لا يتعامل معها ولا توجد ضغوط عليه بالوقت الحالي، وأكد أن الكلمة العليا في ما يتعلق بالمقاطعة بيد المستثمر والمواطن العربي.

ثالثا –إتهامات القاضي روبنشتاين لحركة المقاطعة

نقل موقع "نيوز ون ، 5-6-2016 " الإخباري عن القاضي الإسرائيلي إلياكيم روبنشتاين قوله إن حركة المقاطعة "تهدف إلى "نزع الشرعية عن مستدمرة إسرائيل وتصفية الدولة اليهودية الوحيدة في العالم"، وزعم القاضي أن الحركة تغسل أدمغة الطلاب في الجامعات العالمية وتمارس إرهابا سياسيا.

وهذا وأيم الله تجسيد للعقلية الصهيونية التي قامت بذات الدور وما تزال ،وبالتالي نقول لهذا القاضي غير العادل "رمتني بدائها وإنسلت".

وزعم روبنشتاين، وهو مساعد رئيس المحكمة الإسرائيلية العليا، أن حركة مقاطعة إسرائيل دعاية جديدة بأسلوب نازي، لأن الحركة النازية بدأت بالدعوة إلى مقاطعة المشاريع اليهودية قبل ثمانين عاما، وهذه المقاطعة الجديدة هي شكل حديث من معاداة السامية وتحظى بدعم بعض اليهود.

وأضاف القاضي الإسرائيلي أن حركة "بي دي أس" تقوم بعمليات غسيل دماغ في مجالس طلاب الجامعات العالمية، وهناك شبان صغار لا يعرفون التاريخ على حقيقته يتم تحريضهم عن طريق الإنترنت وشبكات التواصل الاجتماعي.

يواصل القاضي روبنشتاين تجديفه ضد البي دي إس بقوله أنها تدعو لمقاطعة أي جامعة لمجرد أنها تفسح المجال لباحثين يهود بالعمل فيها، كما تدعو لمقاطعة محلات تجارية لأن مالكيها من اليهود، ويلخص إلى أن الحركة تسعى لمقاطعة دولة كاملة هي إسرائيل ونزع الشرعية عنها فقط لأنها ذات هوية يهودية متفردة في العالم.

لو ان هذا القاضي غير العادل مثل امام محكمة عالمية محايدة وكان القاضي فيها قد تخرج للتو من الجامعة وكذلك المحامي ،ولو كان محاميه من اعتى المضللين اليهود ،لحكم عليه بافعدام على تصريحاته الشائنة تلك ،والتي جانب فيها الحقيقة والصواب مدركا لما يقول .

فالتمييز العنصري في مستدمرة إسرائيل لا يتعرض له الفلسطينيون فقط بل يعاني منه اليهود الشرقيون الذين ضللوا وأجبروا بالتفجيرات الصهيونية على مغادرة بلدانهم الأم ،وخاصة العرب اليهود الذين إشترتهم الصهيونية بأثمان بخسة من قبل الزعماء العرب آنذاك الذين كانوا يدورون في الفلك البريطاني.

ونقل الموقع الإلكتروني الإسرائيلي عن القاضي قوله إنه في السنوات العشرين الأولى من قيام إسرائيل لم تكن هناك أراض محتلة، ومع ذلك فإن جيرانها العرب لم يعترفوا بحقها في الوجود، مضيفا أن حركة المقاطعة تلقي اللوم والاتهام كله على إسرائيل بشأن الفشل في التوصل لاتفاقات سياسية مع الفلسطينيين.

رابعا–إسرائيل تهاجم مواقع البي دي إس الإليكترونية

نجم عن عجز الإسرائيليين غختراق حملة المقاطعة العالمية لها ،كونها حركة شعبية بعيدة عن الطر الرسمية ، نجم جنون إسرائيل ملحوظ من خلال تصريحات مسؤوليهم وردات فعلهم ،وهم يتخيلون عجزهم عن السيطرة على الجمعية العامة للأمم المتحدة التي تزعجهم في قراراتها كونها

ليست غطارا اميا رسميا كما هو الحال بالنسبة للأمم المتحدة،واكثر وصف يتردد على ألسنتهم حول المقاطعة هو الخطر الكبير" الذي يدعو إلى مقاطعة مستدمرة إسرائيل وسحب الإستثمارات العالمية منها وفرض العقوبات الدولية عليها ومحاكمتها لاحقا .

وها هو الرئيس الإسرائيلي ريؤوفين رفيلين يحذر من العواقب المترتبة على استمرار نشاطات حركة المقاطعة،فيما أكد وزير الشؤون الإستراتيجية والأمن الداخلي والمسؤول عن مكافحة حركة المقاطعة جلعاد إردان أنه لا يوجد يمين ويسار، صقر وحمامة في إسرائيل، في معركة مكافحة حركة المقاطعة،وبالتالي يجب إدارة المعركة بالتعاون بين الحكومة الإسرائيلية والمجتمع المدني في الداخل والخارج.

خامسا–البي دي إس ..خسائر مادية ومعنوية لإسرائيل

باتت حركة المقاطعة أهم حركة مقاومة لإسرائيل، حيث نجحت في إلحاق خسائر اقتصادية بلغت 311 مليار دولار خلال العام 2016 ،بحسب تصريحات وردت على لسان أمين عام المبادرة الفلسطينية د.مصطفى البرغوثي ، وتسببت في خفض الاستثمارات الأجنبية بإسرائيل بنسبة بلغت 46 %،كما أنها ألحقت خسائر معنوية بمستدمرة إسرائيل وأظهرتها كدولة "أبرتهايد" وتمييز عنصري. شبيه بنظام جنوب إفريقيا العنصري البائد بذات السلاح.

لكن المتحدث باسم الخارجية الإسرائيلية إيمانويل نحشون يرى أن المشكلة مع حركة المقاطعة ليست اقتصادية، وقلل من حجم الأثر الاقتصادي الذي تكبدته إسرائيل جراء أنشطة الحركة، وأكد أن إسرائيل ضاعفت خلال السنوات العشر الأخيرة صادراتها إلى العالم.

ورآى المسؤول الإسرائيلي أن المشكلة مع حركة المقاطعة "سياسية ومعنوية"، وقال إن كل ما تقوم به الحركة لا علاقة له بإيجاد حل سلمي للصراع الفلسطيني الإسرائيلي ولكنه مرتبط "بالكراهية للشعب اليهودي ودولة إسرائيل"، وأكد أن نشطاء الحركة "لا يبحثون عن سلام بل عن دمار إسرائيل."

سادسا–إسرائيل تشن حربا خاسرة على المقاطعة

تشعر مستدمرة إسرائيل اليوم بالتهديد "الإستراتيجي" من حركة المقاطعة التي باتت ركيزة رئيسية من ركائز النضال الشعبي والمدني وأهم شكل للتضامن العالمي مع نضال الشعب الفلسطيني من أجل حقوقه.

وقد فاقمت حركة المقاطعة عزلة نظام الاحتلال الإسرائيلي أكاديميًّا وثقافيا، وأدركت إسرائيل متأخرة أنها فشلت في محاولاتها الحثيثة لوقف وتيرة النمو السريع لحركة المقاطعة، رغم كل المليارات التي أنفقتها على التسويق لرؤيتها.

وبحسب حركة المقاطعة فقد أنهت العديد من البنوك وصناديق الاستثمار الأوروبية والأميركية تعاملها مع الشركات والبنوك الإسرائيلية العاملة في الأراضي المحتلة عام 1967.

فقد قرر ثاني أكبر صندوق تقاعد هولندي في مطلع العام 2016 سحب استثماراته من أكبر خمسة بنوك إسرائيلية بسبب تورطها في الاحتلال، وأعلن أكبر بنك في الدانمارك مقاطعة بنك "هابوعاليم" وهو من أكبر البنوك الإسرائيلية، على خلفية نشاطه في الأراضي المحتلة.

سابعا–إسرائيل تعتبر مقاطعتها إرهابا

ينظرون إلى غيرهم بنفس واقعهم وما يتمتعون به من صفات التضليل والتزوير وإتهامية الآخر عند وقوفه في وجههم ،ويظهر لهم حقيقتهم، وقد وصفت وزيرة "القضاء "الإسرائيلية آيليت شاكيد حركة المقاطعة العالمية بانها " منظمة إرهابية، يجب على إسرائيل إحباط جهودها، كما شبهت نشطاء تلك الحركة بمقاتلي حماس." الجزيرة–الصحافة الإسرائيلية20–9–2016".

ونقل موقع "ويللا الإخباري" الإسرائيلي عن شاكيد قولها في خطابها أمام مؤتمر "الصندوق القومي لإسرائيل" في العاصمة نيويورك إن حركة المقاطعة تحفر أنفاقا لتقويض أركان دولة إسرائيل تشبه الأنفاق التي تحفرها حماس على حدود غزة.

كما اعتبرت حركة المقاطعة وجها جديدا للعمليات المسلحة المعادية ضد إسرائيل لأن الكوادر الفاعلة في هذه الحركة يحاولون المس بحق إسرائيل في الوجود، ويرفضون الاعتراف بالحق الطبيعي والبسيط في قيام دولة إسرائيل

وتابعت قائلة إن أهداف "بي.دي.أس" هي نفس الأهداف التي وضعتها المنظمات المسلحة المعادية لإسرائيل، حتى لو حاولت إخفاءها، لكن هدفها النهائي هو محو اسم إسرائيل عن خارطة العالم، ومن يقوم بدعم أنشطة المقاطعة يقوم بدعم العمليات المسلحة في بعض الأحيان، وخطاب حركة

المقاطعة يشوه صورة إسرائيل، ويحرض عليها، وينتهك حق إسرائيل في الوجود، كدولة يهودية، وكل ذلك يؤكد أنها إحدى أدوات الإرهاب في العصر الحديث.

الحكومات الإسرائيلية باتت تتعامل في السنوات الأخيرة مع حركة المقاطعة "بي.دي.أس" باعتبارها تهديدا إستراتيجيا تقوم عليه أطراف فلسطينية وعربية، ويتم دعمها من أطراف معادية للسامية، وتهدف في مجملها إلى تقويض أركان إسرائيل،ولذلك فإن مستدمرة إسرائيل رصدت مبلغا قدره 100 مليون شاقل إسرائيلي بالتنسيق مع الوزارات الإسرائيلية الأخرى لمنع دخول وطرد أي عضو ناشط في حركة المقاطعة من إسرائيل.

وخارج قاعة المؤتمر التي كانت تتحدث فيها الوزيرة الإسرائيلية، احتشد عشرات المتضامنين مع الفلسطينيين بينما واصلت شاكيد خطابها قائلة إن أعداء إسرائيل يشنون عليها حربا في المجالات القضائية، مما يعني أن العداء لنا يغير وجهه في بعض الأحيان، ويتطلب من إسرائيل تغيير طريقة مواجهتها له في الوقت اللازم.

وفي مرحلة لاحقة قرر عملاق مستحضرات التجميل الإسرائيلي آهافا الذي تمّ استهدافه في السنوات الأخيرة من قبل حركة المقاطعة (بي دي أس)، نقل مصنعه من مستدمرة متسبيه شاليم في الضفة الفلسطينية إلى داخل الخط الأخضر.

ثامنا :ما حققته إسرائيل ضد المقاطعة

أسفرت الجهود الإسرائيلية في مواجهة "بي دي إس" عن بعض النجاحات، وخاصة في إلغاء بعض الشركات لقرارات المقاطعة، كما حصل –على سبيل المثال– مع مجموعة من المحالّ التجارية في شمال السويد والتي تضم 655 فرعًا في كافة أنحاء البلاد، والتي ألغت قرارًا سابقًا لها بمقاطعة المنتجات الإسرائيلية.

وفي هذا السياق يمكن تسليط الضوء على النزاع الأخير بين الحكومة الإسرائيلية ومجموعة أورانج الفرنسية للاتصالات، والذي يظهر سعي إسرائيل لتجنيد كافة طاقاتها لمواجهة الحركة.

وعليه أعلن ستيفان ريتشارد رئيس مجلس إدارة مجموعة أورانج الفرنسية مطلع يونيو/حزيران 2015 في القاهرة عن استعداد شركته للانسحاب من السوق الإسرائيلية "صباح الغد" إذا سمحت بذلك العقود المبرمة ما بين الشركتين، معللًا ذلك برغبته في مراعاة مشاعر زبائن الشركة في العالم العربي. ولكنه تراجع سريعًا عن تصريحاته التي أبدى خلالها استعداد شركته للتخلي عن علاقتها مع شريكتها الإسرائيلية أورانج بارتنر التي تسيطر على 28% من سوق الاتصالات اللاسلكية في إسرائيل، بعد ضغوطات شديدة من الحكومتين الإسرائيلية والفرنسية.

وبالرغم من تأكيد الشركة الفرنسية فيما بعد على أنها باقية في السوق الإسرائيلية، وأنها ترفض حملات المقاطعة عليها إلا أنها سلّطت الضوء من جديد على فعالية المقاطعة كسلاحٍ مؤلم للقيادة الإسرائيلية.

أما في المجال الكاديمي فقد نجحت إسرائيل في الضغط على بعض الطلاب الناشطين وجامعاتهم من خلال حلفائها، وهو ما أدَّى –على سبيل المثال– إلى حظر بعض المنظمات الطلابية الداعمة للحقوق الفلسطينية، كما حصل مع "طلاب من أجل العدالة في فلسطين (SJP) في جامعة نورث إيسترن في بوسطن، أو إصدار أحكام قضائية ضد الطلاب الناشطين كما حصل في كاليفورنيا.

تاسعا – نتنياهو يدعو للحرب على البي دي إس

حظيت حركة مقاطعة اسرائيل المسماة "بي.دي.اس" بنصر كبير، فقدر نشر رئيس الحكومة، بنيامين نتنياهو، في القدس ميثاقا مفصلا ضد "تسويد وجه اسرائيل"، وأعلن عن الحاجة الى فتح «جبهة واسعة» ضد المقاطعة." حامي شيلو –هآرتس عن الأيام الفلسطيني –3–6–15"

وعقد أحد المقربين منه وهو شلدون ادلسون بعد يوم واحد من تصريحاته، قمة طارئة في لاس فيغاس من أجل محاربة ظاهرة المقاطعة في الجامعات الأمريكية، كما في صحيفة "بورفورد"،التي قالت أن مقاطعي اسرائيل تحولوا من مجرد قلق أو خطر مثل ايران وحزب الله الى تهديد وجودي حقيقي.

وورد في استطلاع مقياس السلام لمركز غوتمان، الذي أجري في بداية 2014 أن 71 % من مصوتي اليسار يعتقدون أن المقاطعة تشكل خطرا حقيقيا، في مقابل 42 بالمئة فقط من مصوتي اليمين.

وقام اليمين بالإستعداد لما بعد الاتفاق النووي مع ايران، وتحويل الـ «بي.دي.اس» الى نداء معركة جديد لاثبات أن العالم كله ضد إسرائيل، في حين إعتبر الياسر ان ذلك خدعة لحرف افنتباه عن سياسات اليمين التي صعدت المواقف مع الفلسطينيين ،وخلقت الهوة المتباعدة بين "إسرائيل " والعالم.

ورغم أن المقاطعة لما تحقق نجاحا كاسحا إلا أن الإسرائيليون قلقين من قيام الطلبة في الجامعات الغربية بالتصويت على المقاطعة ،ناهيك عن تسجيل المقاطعة نصرا في كاليفورنيا

في مقال له في جريدة هآرتس في 4-6-16 كتب آري شبيط أن حكومة اسرائيل إكتشفت امريكا، بعد سنوات طويلة أهملت فيها المؤسسة الاسرائيلية خطر التسونامي السياسي – وفجأة تحول التسونامي السياسي الى الخطر الوجودي الجديد، وبعد عقد طويل تصرف فيه المعسكر القومي وكأنه لا يوجد "بي.دي.اس" في العالم، وفجأة تحولت الـ "بي.دي.اس"" الى كل شيء.

ووجه شبيط اللوم لحكومته لنها لم تجدد خطابها في امريكا ولم تستبدل ادواتها للتأثير في الرأي العام الأمريكي،وإتهمها بانها لا تفهم السياق الذي يعمل فيه مقاطعو اسرائيل ولا طريقة عملهم ومصادر قوتهم،محذرا انه في ظل غياب فهم ساحة المعركة وطابعها فان المبادرة الجديدة التي قام بها المقربون من نتنياهو ستفشل فشلا ذريعا.

ويروي شبيط إنطابعاته عن الاشهر الطويلة التي قضاها في الجامعات الامريكية واهمها أن حركة مقاطعة اسرائيل قد كبرت بسرعة كبيرة، لكن حجمها ما زال مقلصا،ورغم قلة عدد ناشطيها إلا أن نجاحها ينبع من القدرة على الانضمام الى مجموعات الأقليات المختلفة (الافروامريكية، لاتينوامريكية، آسيوامريكية واحيانا مجموعات حقوق النساء)، وما لهذه الأقليات من تأثير مزدوج: من جهة تقوم بمضاعفة عدد المؤيدين ثلاثة أو أربعة أو خمسة اضعاف لمؤيدي اقتراح المقاطعة، ومن جهة اخرى تضع اليهود المدافعين عن اسرائيل في ضائقة، لأنهم متهمون بأنهم عنصريين يؤيدون المس بحقوق الانسان ،مؤكدا ان الصراع الحالي على الوعي وعلى القلب بمعنى أن على "إسرائيل إقناع الشباب اليهودي بانها دولة ديمقراطية.

كما قال أن نتنياهو، أردان وادلسون ملزمون بالاقتناع بالحقيقة المُرة وهي أن المعركة هي على اليسار، وفي داخل اليسار، لذلك فان من يحتقر اليسار لا يستطيع الانتصار فيها،مستندا في قوله إلى أن 90 % من الشباب الذين التقاهم في الجامعات المريكية كانوا ديمقراطيين يؤيدون براك اوباما،وان محاولة بيعهم البرنامج اليومي لغوش ايمونيم لن تنجح. وطالب حكومة إسرائيل بإعتماد خطاب وفكر وتصرف ليبرالي يؤيد حل الدولتين كي تنتهي معركة المقاطعة.

هناك الكثير من المخاوف التي تحيط بإسرائيل بسبب تزايد واتساع رقعة المقاطعة، سواء في ظل الدور الكبير الذي تقوم به حركة المقاطعة العالمية "بي دي أس"، أو الأنشطة الفردية لهذه المنظمة أو تلك، أوالجهود التي ينفذها أفراد عاديون، لا يدفعهم سوى كرههم لإسرائيل، وتضامنهم مع الفلسطينيين.

وما يقض مضاجع صناع القرار في مستدمرة إسرائيل تغلغل المقاطعة في عواصم صنع القرار في العالم الغربي على وجه الخصوص والتي عرف عنها تاريخيا انها على تحالف وثيق مع تل أبيب.

وأصبحت كل فعالية إسرائيلية ملاحقة، وأي حفل تنظمه سفارة إسرائيلية هنا أو هناك معرض للمضايقات والإلغاء، بمعنى أن الغرب قد ضاق على إسرائيل رغم رحابته.

يرصد الإسرائيليون بحسرة نجاحات يحققها النشاط الفلسطيني غير الرسمي الذي ينسق خطواته مع أصدقاء ومناصرين أوروبيين وأميركيين، بصدد تحشيد أكبر قدر ممكن من الجهود الهادفة لعزل إسرائيل، من خلال تصوير إسرائيل أنها تشكل خطرا على الأمن والسلم العالميين بأسرهما، وليس فقط باعتبارها احتلالا ومشكلة للفلسطينيين وحدهم، ويعتقد الإسرائيليون أن حمى استطلاعات الرأي العالمية المتوالية التي تصف إسرائيل بانها أحد مصادر الشرور في العالم ،ناجم عن الجهود الدؤوبة التي تقوم بها حركات المقاطعة العالمية لإسرائيل.

ويركز الإسرائيليون على قرار الإتحاد الوروبي بخصوص مقاطعة منتجات المستدمرات الإسرائيلية الذي شكل ضربة مؤذية لإسرائيل في الصميم، خاصة وأن القرار يتجاوز كثيرا الأبعاد الاقتصادية والتجارية والمالية، رغم أهميتها الفائقة ،وأنه أظهر قوة حركة المقاطعة في اوروبا ،ونجاح ناشطيها في إختراق البرلمان الأوروبي.

عاشرا–يهود يقاطعون

أثار دخول عديد من اليهود المتميزين عالميا على خط المقاطعة ودعمها حفيظة وقلق مستدمرة إسرائيل ،التي لا تستطيع التحريض عليهم أو دعوة حكوماتهم لتصفيتهم ،وإ جل ما تفعله هو انها تقول ان هؤلاء من اليسار مع ان غالبيتهم من الحاخامات ولا اظن ان هناك رجل دين يساري.

ومن ضمن الشخصيات اليهودية التي تنادي بمقاطعة مستدمرة إسرائيل المؤرخان الجديدان إيلان بابيه وشلومو زاند "وديع عواود –حيفا،الجزيرة 19–16–2" الذين قالا إن الاحتلال هو سبب الانتفاضة الفلسطينية.

وأشار المؤرخ الإسرائيلي البروفسور شلومو زند إلى دور وعزا زاند تصلب الفلسطينيين الحالي مع إسرائيل إلى المعاملة الإسرائيلية الوحشية معهم وإلى جشع المستدمرين، معتبرا أن الانتفاضة الفلسطينية سببها الاحتلال المتواصل والإهانة اليومية والفقر والشعور بغياب المخرج.

ويستشهد المؤرخ الجديد زاند –الأستاذ المحاضر في جامعة تل أبيب– بمصادرة الاحتلال الحقوق الإنسانية وحقوق المواطن الأساسية للفلسطينيين منذ أكثر من ستة عقود، قائلا :نحن الإسرائيليين نعمل ونتعلم ونحلم ونحب بحرية، بينما على مسافة غير بعيدة عن شعبنا، يخضع بشر لقساوة قلوب الجنود ولجشع المستوطنين.

ويرى المؤرخ الإسرائيلي أن غالبية الإسرائيليين يدعمون موبقات الاحتلال أو لا يبالون بها، إذ إن قسما منهم يعتقدون أن هذا هو الثمن الذي يجب عليهم دفعه مقابل التحرير البطيء للوطن الافتراضي الذي تعدهم به التوراة.

ويرى زاند –وهو صاحب كتب جريئة شككت في وجود شعب يهودي وبما يعرف بـ"أرض إسرائيل"– أن الكفاح المسلح لا يعتبر بحد ذاته أمرا نبيلا وأخلاقيا بشكل خاص.

ويتفق معه زميله المؤرخ البروفسور إيلان بابي على أن الاضطهاد الأوروبي لليهود لا يمنح أبدا حصانة مباشرة ضد قساوة القلب والانغلاق أمام مصير الآخر الفلسطيني.

ويرى بابي الذي غادر مستدمرة إسرائيل إلى بريطانيا احتجاجا على تفاقم العنصرية فيها قبل خمس سنوات، أن موجة العمليات الفلسطينية لا تمنع حتى الآن العيش بشكل طبيعي في إسرائيل.

وينبه بابي إلى أن معظم الإسرائيليين يقنعون أنفسهم بتجاوز المحنة الراهنة على غرار كل الحروب والانتفاضات السابقة.

لكنه يرى أن اشمئزاز الإسرائيليين من الاحتلال ممكن، وربما يكون ذلك في حال تعاظمت العمليات الفلسطينية وانضم الكبار للأطفال والنساء في الجولة الحالية أو الجولة القادمة من العنف، ولا سيما عند توجيهها إلى أهداف عسكرية.

ويتفق بابي مع زاند على حيوية طريق المقاطعة الدولية لإسرائيل لإنقاذها من احتلالها، كما نجحت العقوبات في جنوب أفريقيا وإيران.

ويعتقد بابي أن حملة المقاطعة الدولية الراهنة تقوم على المفهوم بأن إسرائيل تجسد خطيئتين بتأسيسها ووجودها، وبانتهاكاتها بحق الفلسطينيين.

كما يتوقع المتحدث ازدياد دعم الفلسطينيين بالعالم على المستويات غير الحكومية، خاصة في المؤسسات الأكاديمية، ويقول إن هناك مقاطعة غير معلنة لإسرائيل وطاقة كامنة يمكن استغلالها.

ويخلص بابي وزاند إلى التأكيد على أن المقاطعة لن تحطم إسرائيل، لكنها ستحول دون استمرار سيطرتها على حياة الآخرين الذين يُسلب منهم منذ خمسين عاما حق التحكم بمصيرهم والدفاع عن أرضهم.

أحد عشر–أثر مقاطعة منتجات المستدمرات على الاقتصاد الإسرائيلي

تعدّ مقاطعة منتجات المستدمرات الإسرائيلية وسيلة من الوسائل التي تنتهجها المقاومة الفلسطينية الشعبية ضد الاستدمار، الذي يقضي على آمال السلام وفرص تحقيقه عبر ما يقوم به المستدمرون من أعمال القتل والتدمير والسرقة والإرهاب بحق شعب وادع حرمه الاحتلال من كافة حقوقه ومن أبسط مقومات الحياة" مركز المعلومات الفلسطيني–وفا".

ونعني بالمقاطعة، مقاطعة كافة السلع والخدمات التي تنتج كلياً أو جزئياً في المستدمرات، سواء كانت منتجًا صناعيًا أو زراعيًا أو غذائيًا أو تحويليًا، مصنّعًا جزئياً أو كلياً، أو مخزنًا أو معبأ داخل أية مستدمرة.

وتعتمد المقاطعة على رصد منتجات المستدمرات وضبطها وإتلافها وحظر تداولها باعتبارها سلعاً غير شرعية تدعم الاستدمار وتطيل أمده، وتطلق العنان لأيدي المستدمرين بالاستمرار في همجيتهم واعتداءاتهم ضد المواطنين الفلسطينيين وممتلكاتهم، كما تشمل المقاطعة تقديم مروجي هذه المنتجات للمحاكمة أمام القضاء، وإحلال المنتجات الوطنية الفلسطينية مكانها.

يعتمد اقتصاد المستدمرات على الزراعة بأنواعها، والصناعات الخفيفة والمتوسطة، والمنتجات الكيميائية، والأدوية والمبيدات الزراعية، والملابس، وتصنيع الفواكه والخضار، التي كانت تصدر كميات كبيرة منها للأسواق الفلسطينية والأوروبية والعالمية.

ويأتي السوق الفلسطيني في المرتبة الثانية بعد الولايات المتحدة من حيث التسويق للمنتجات الإسرائيلية.

وقد انخفضت نسبة الاستهلاك والشراء الفلسطيني للمنتجات الإسرائيلية بمعدل 35% خلال الشهور الثلاث الأولى لبدء حملة مقاطعة المنتجات الإسرائيلية في العام 2010 بشكل عام، حسب رئيس الغرفة التجارية الإسرائيلية.

وبحسب الخبراء الإسرائيليين فإن الاقتصاد الإسرائيلي سيخسر نحو 20 مليار دولار نتيجة المقاطعة الدولية، بالإضافة إلى أن نحو 30% من الشركات في إسرائيل ستتضرر أيضاً، بسبب تعاملها مع مستدمرات الضفة الفلسطينية التي يرى المجتمع الدولي أنها غير شرعية.

أثّرت مقاطعة الأسواق الأوروبية لمنتجات المستدمرات المقامة على الأراضي الفلسطينية المحتلة عام 1967 سلبًا على الاقتصاد الإسرائيلي، فقد برز تراجع مجمل صادرات الاستدمار الصناعية والتجارية في 2013 بنحو 14%، فيما سجلت المنتجات الزراعية من الخضروات والفواكه تراجعًا بحوالي 50%، بعد أن وصل حجم أرباح الصادرات الزراعية في 2012 إلى حوالي 650 مليون دولار.

ويأتي قرار المقاطعة الأوروبية للمستدمرات، نتيجة حكم المحكمة الدولية في لاهاي في العام 2004، والقاضي بأن المستدمرات الإسرائيلية غير شرعية، وتخرق البند 49 من ميثاق جنيف، الذي يحظر على دولة محتلة أن توطن سكانها في المناطق التي احتلتها.

و تجبر المقاطعة أصحاب المصانع في المستدمرات على إغلاقها، أو انتقالها إلى داخل فلسطين المحتلة عام 1948 وفي كلتا الحالتين فإن النتيجة ضد السياسة الاستدمارية الإسرائيلية، وهذا ما يفسر قلق تل أبيب المتزايد حيال حملات المقاطعة، خصوصًا في أوروبا التي تعد من كبار المستوردين لبضائع إسرائيل، علمًا بأن صادرات المستدمرات الإسرائيلية لأوروبا تبلغ قيمتها 220 مليون يورو (294.4 مليون دولار) سنويًا، وهو رقم كبير مقارنة بصادرات الفلسطينيين للأسواق الأوروبية، التي لا تتجاوز 15 مليون يورو (20 مليون دولار) سنويا، لذلك سارعت الحكومة الإسرائيلية إلى تخصيص مبلغ مئة مليون شيقل (نحو 30 مليون دولار) للقيام بحملة دعائية مضادة ومناهضة للشركات الأوروبية والأميركية التي تعلن المقاطعة.

وحذر نحو 100 رجل أعمال إسرائيلي رئيس الوزراء الإسرائيلي بنيامين نتنياهو من اتساع ظاهرة المقاطعة، وتداعياتها السلبية على الاقتصاد الإسرائيلي، خاصة بعد أن نجم عن المقاطعة فصل 10,000 عامل وعاملة من وظائفهم، إضافة إلى إغلاق 70 منشأة اقتصادية في المستدمرات المقامة على أراضي الضفة الفلسطينية.

جاءت الإجراءات الأوروبية الجديدة التي تفرض وضع علامات المنشأ على صادرات المستوطنات بعد اتفاق وزراء خارجية الاتحاد الأوروبي السبعة والعشرين في اجتماعهم في ديسمبر/كانون الأول 2013 على تفعيل كافة القوانين الأوروبية المتعلقة ببضائع المستدمرات بشكل فعال ودائم.

وأجبرت المقاطعة إسرائيل على :

1- تسويق بضائع المستدمرات عبر أسماء وطرق مختلفة للتحايل حول منشأ تلك المنتجات، مثل: (التوت الأرضي، الأفوكادو، البطيخ، الموز، التمور، البندروة، النبيذ ... إلخ).

2- إصدار قرار يقضي بتقديم رزمة من التسهيلات الاقتصادية والتجارية للمنشآت الصناعية والزراعية المقامة داخل المستدمرات في محاولة للتقليل من تأثير المقاطعة.

وتشير التقديرات إلى وجود نحو 250 مصنعًا داخل المستدمرات في شتّى مجالات الإنتاج، ناهيك عن ما يقارب 3000 منشأة أخرى من مزارع وشركات ومحلات تجارية متنوعة،وجدير بالذكر أن المستدمرات تنتج أكثر من 146 علامة تجارية في كافة القطاعات الإنتاجية، منها نحو 40 علامة تجارية غذائية، وقرابة 50 علامة تجارية منزلية، ونحو56 علامة تجارية، لمنتجات وصناعات متنوعة.

ثاني عشر- تنامي مقاطعة إسرائيل عالمياً

قلنا آنفا أن مصدر قوة حملة المقاطعة هو غنطلاقها من خارج حدود العالم العربي ،وأن من بدا بها وتبناها ليسوا عربا في البداية ،كما ان الحركة هي شعبية بغمتياز بعيدة عن الهيمنة الإسرائيلية ،وهذا هو السبب الذي أبقاها حية وتنمو حتى يومنا هذا.

هناك دلائل قوية على زيادة التوقعات والتحذيرات في إسرائيل من تنامي حركة مقاطعتها في العالم على خلفية استمرار احتلالها فلسطين واضطهادها للفلسطينيين "وديع عواودة-حيفا،الجزيرة، توقعات بتنامي مقاطعة إسرائيل عالميا 30-12-2016".

وفيما تؤيد جهات إسرائيلية هذه الحركة وتدعو لإنجاحها، أعلن الرئيس الفلسطيني أبو مازن من جنوب أفريقيا منتصف شهر ديسمبر 2016 عن معارضته لمقاطعة إسرائيل، مبدياً تأييده لمقاطعة الاستدمار فقط.

ويرى مراسل صحيفة هآرتس الإسرائيلية في واشنطن، حامي شيلاف، أن قرار اتحاد الدراسات الأميركية بمقاطعة المؤسسة الأكاديمية في إسرائيل منتصف شهر ديسمبر 2016 يزعزع مسلمات ويحول قرارات سابقة مشابهة بالعالم من حادثة هامشية لظاهرة حقيقية.

و في مقال نشرته هآرتس في نفس الفترة لشيلاف ،أوضح أن ذلك سيحول إسرائيل في الشارع الأميركي من محط إجماع إلى موضوع مختلف عليه وهذا ما حذرت منه دراسة إسرائيلية جديدة لمعهدي "أدفا" و"مولد" والتي قالت إن إسرائيل محظوظة لانشغال العالم العربي عنها.

ويتفق معه أيضاً الكاتب الصحفي البارز إيتان هابر، الذي يحذر من تحول "رذاذ المقاطعة الغربية" لطوفان قريباً.

ويتهم عضو الكنيست (البرلمان)، نيتسان هوروفيتس، عن حزب "ميريتس" الصهيوني اليساري، حكومة إسرائيل بصب الماء على طاحونة حركة مقاطعتها بالعالم نتيجة تسمين المستدمرات في وقت وصلت فيه المفاوضات مع الفلسطينيين إلى طريق مسدود.

وفي كلمته بالكنيست، نبه هوروفيتس إلى عدم جدوى رد الفعل الإسرائيلي باتهام الجهات الدولية المقاطعة باللاسامية، وحذر من الاستخفاف بالرأي العام العالمي داعياً للعمل بسرعة لتسوية الصراع مع الفلسطينيين.

ثالث عشر- تعاظم خسائر المصانع الإسرائيلية

تحولت حركة المقاطعة العالمية لإسرائيل إلى ثورة سلمية شاملة تقتل بدون إطلاق الرصاص على الأهداف الإسرائيلية ، وهناك آثار واضحة للعيان على تداعيات المقاطعة على الإقتصاد الإسرائيلي أولا،ناهيك عن الجوانب السياسية .

من ميزات حركة المقاطعة للمنتجات الإسرائيلية انها صهرت غالبية الفلسطينيين في الداخل في بوتقتها،وأنهم يشعرون بأثر مقاومتهم الشعبية ،وإنعكاساتها على أرض الواقع ،حيث يلمسون تراجع حركة شراء المنتجات الإسرائيلية ،وصراخ صانع القرار الإسرائيلي ،وتجاوب الرأي العام العالمي مع حركة المقاطعة.

بعد العدوانات الهمجية المتتالية على قطاع غزة ،ووصول صور الجرائم الإسرائيلية البشعة إلى الرأي العام العالمي، وإضطرار كبريات الصحف الأمريكية على وجه الخصوص لنشر تلك الجرائم المصورة ،أصبح الجميع أكثر إشمئزاز من الاحتلال وكل ما يرتبط به، فلا يشترون إلا المنتج المحلي، العربي أو حتى العالمي الصديق، وأضحى شراء المنتج الاسرائيلي في هذه الأيام مرادفاً للإختلال في القيم، ونوع من الدعم للجيش الاجرامي الذي يمارس أبشع أنواع الابادة ضد الشعب الاعزل في غزة ويتمادى في انتهاكاته وسياسة الترانسفير ضد سكان الضفة الفلسطينية.

أسهمت المقاطعة في تشغيل العديد من الايدي العاملة من العاطلين عن العمل او العاملين السابقين في المستدمرات الإسرائيلية، عبر فتح خطوط انتاج حديثة في المصانع المحلية وتحسينها بشراء ماكينات حديثة لمواكبة الطلب المتزايد على المنتج المحلي بمعنى أنها أحدثت نقلة نوعية في حياة الشعب الفلسطيني .

كما ان المقاطعة الواسعة صححت كثيرا من الافكار المغلوطة حول المنتج المحلي والذي تم اكتشاف مضاهاته للإسرائيلي في الجودة، ما ساهم في دفع عجلة الاقتصاد الوطني الى الأمام، وفي المقابل تكبيد الاحتلال الذي تغزو منتجاته السوق الفلسطيني خسائرَ جيدة.

الخاتمة

إستنادا إلى مبدأ الشفافية ،وإعتمادا على أرض الواقع ،فإن مستدمرة إسرائيل قامت على أنقاض العرب جميعا وليس على انقاض الشعب الفلسطيني وحده ،ولكن الفرق في الحالتين أن الشعب الفلسطيني وبسبب المؤامرة الكونية عليه أجبر على الرحيل ،لكن المساحة العربية من الماء إلى الماء ،هي التي أسهمت في نشأة إسرائيل وترعرعها ،بدءا من مشروع الشرق الأوسط الوسيع الذي إقترحه مؤسس الصهيونية ثيودور هيرتزل .

لو لم تجد مستدمرة إسرائيل الحاضنة العربية والحاضنة الإسلامية لما إستمرت قائمة متعنتة على خطى إسبارطة ،وقد أقامت زنّار علاقات مع الدول الإسلامية المحيطة بالوطن العربي وهي إثيوبيا وإيران الشاه المخلوع وتركيا بحقبتيها العسكرية والإسلامية ،ومن ثم نجحت ومنذ بدايات المشروع الصهيوني في التشبيك مع انظمة عربية كانت محسوبة كمرجعيات ،ولكن الزمن كفيل بكشف كل الحقائق مهما حاول البعض إخفاءها.

عموما ها هي الإعترافات بإسرائيل تتوالى وتخرج من السر إلى العلن ،وها هي المنتجات الإسرائيلية تباع في الأسواق العربية وبعلامات المنتج الإسرائيلي ، ناهيك عن الإصطفاف العربي مع مستدمرة إسرائيل.

ما تقوم به حركات مقاطعة مستدمرة إسرائيل خارج الوطن العربي ،مشهود له ونتمنى أن تنتقل العدوى للدول العربية بصورة أوضح ،وبجرأة كبيرة لأننا اصحاب حق وعلينا أن نحمي انفسنا من العبث الصهيوني.

أسعد العزوني

2017

المصادر والمراجع

1- تقدير استراتيجي رقم (91) من إنتاج مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات في بيروت تحت عنوان "حركة المقاطعة وسحب الاستثمارات وفرض العقوبات: الإنجازات والسيناريوهات المحتملة"

2-إسرائيل تشن هجومًا شرسًا على نشطاء حملة مقاطعة إسرائيل، فرانس 24، 03 يونيو/حزيران 2015.

3-: موقع "بي دي إس" الإلكتروني . 4- ربى عنبتاوي، مقابلة مع عمر البرغوثي، آفاق البيئة والتنمية، 28 أغسطس/آب 2014.

5-ميرفت عوف، تعرف إلى أبرز المؤسسات العالمية التي تقاطع الاحتلال الإسرائيلي، ساسة بوست، 23 يونيو/حزيران 2015.

6- شبكة راية الإعلامية، أهم إنجازات حركة مقاطعة إسرائيل

7- Middle East Monitor, Settlements lose $6bn in two years of European boycott, 15 June 2015.

8 - عمر البرغوثي، المقاومة قول وممارسة: حركة مقاطعة إسرائيل BDS نموذجًا، موقع مجتمعي .

9- وكالة معا الإخبارية، بدرة: إسرائيل ستواجه مصير النظام العنصري في جنوب إفريقيا، 2015

10- الاقتصادي، المقاطعة: وجع إسرائيل الصامت، 16 مارس/آذار 2015.

11-- صحيفة رأي اليوم، التفاصيل الكاملة غير المنشورة لحرب الجامعات والأكاديميين ضد إسرائيل في الولايات المتحدة، 27 مارس/آذار 2014 .

12- Al Jazeera, The occupation is starting to become costly for Israel, 08 June 2015.

13- يوروبال، شبكة تجارية سويدية تلغي قرارًا بمقاطعة المنتجات الإسرائيلية، 20 يونيو/حزيران 2015 .

14-قناة الجزيرة، أورانج تتراجع عن وقف نشاطها بإسرائيل ورئيسها يعتذر لنتنياهو، 12 يونيو/حزيران 2015 .

15-عوض الرجوب، موقع الجزيرة الإلكتروني، المقاطعة تلحق خسائر كبيرة بإسرائيل، 15 سبتمبر/أيلول 2014